La societat catalana

DIRIGIT PER SALVADOR GINER

Generalitat de Catalunya
Institut d'Estadística de Catalunya

La societat catalana

DIRIGIT PER SALVADOR GINER

Generalitat de Catalunya
Institut d'Estadística de Catalunya

BIBLIOTECA DE CATALUNYA. DADES CIP

La **Societat** catalana
Bibliografia
ISBN 84-393-4496-1
I. Giner, Salvador, dir. II. Institut d'Estadística de Catalunya 1. Catalunya
Condicions socials
316.3 (467.1)

© Institut d'Estadística de Catalunya

Edita
Institut d'Estadística de Catalunya
Via Laietana, 58
08003 Barcelona
tel. 93 412 00 88
fax 93 412 31 45
http://www.idescat.es

Projecte gràfic i maquetació: Nathalie Garcia Possy-Berry-Quenum

1a. edició: Barcelona, abril 1998
Tiratge: 1.000 exemplars
Impressió: Romargraf, SA. Joventut 55, l'Hospitalet del Llobregat
ISBN: 84-393-4496-1
Dipòsit legal: B-21.664-1998

Un tret característic d'aquest segle que s'acaba és l'extraordinària rapidesa amb què es produeixen els canvis. Un context d'aquestes característiques fa necessari, per part de les institucions, un esforç constant per analitzar què ha canviat, amb quins efectes i sobre quins grups socials. Només des d'aquesta anàlisi les institucions poden reaccionar a temps, elaborar noves intervencions i redefinir les existents per tal d'adaptar-les a les noves necessitats.

Per donar resposta a aquestes necessitats les institucions estadístiques oficials dels països del nostre entorn estan desenvolupant processos d'informació i coneixement aprofundit i permanent de les respectives realitats.

Seguint aquesta línia, Catalunya s'ha dotat de l'Institut d'Estadística de Catalunya, un òrgan responsable de l'elaboració, la qualitat tècnica i l'articulació de les estadístiques oficials catalanes, unes estadístiques que ens permeten tenir un millor coneixement de la nostra realitat. En aquest sentit, *La societat catalana* –estudi sociològic ampli i global sobre la situació en què es troba la nostra societat– és un nou pas per disposar d'instruments d'anàlisi que són indispensables per poder respondre als reptes de la modernitat tal com el poble català es mereix.

La societat catalana és una anàlisi necessària per a la reflexió, a fons, sobre el nostre país i el seu moment actual, sobre les possibilitats que tenim, però també sobre els riscos que ens amenacen.

És just, per tant, que en nom del Govern de la Generalitat feliciti tots els participants en aquesta obra i agraeixi l'esforç que han realitzat.

JORDI PUJOL I SOLEY
President de la Generalitat de Catalunya

Des del Departament d'Economia i Finances i des de l'Institut d'Estadística de Catalunya, s'ha donat suport a l'elaboració d'aquesta obra que permetrà analitzar, des d'una perspectiva sociològica, la societat catalana.

La societat catalana neix com el projecte que havia de permetre assolir dos objectius: que Catalunya disposés d'un estudi sociològic global i interdisciplinari sobre la societat catalana i, en segon lloc, iniciar un projecte que promogués la reflexió sobre les necessitats d'estadístiques oficials de caràcter social a Catalunya entre els nostres científics socials.

És un fet acceptat que, en l'àmbit de les estadístiques econòmiques i demogràfiques, existeix, entre els experts, un ampli consens sobre quines són les estadístiques que permeten conèixer la situació econòmica i demogràfica d'un país. Pel que fa a les estadístiques socials, el debat sobre quines són les estadístiques que permeten analitzar i fer el seguiment del que passa en una societat i de com està evolucionant, encara és obert. A aquesta situació de relativa incertesa s'ha d'afegir, també, l'elevat cost econòmic que comporta l'elaboració d'estadístiques, fet que exigeix estar molt segur de les que són necessàries i útils abans d'iniciar una operació estadística.

Per tots aquests motius, vam considerar necessari posar en marxa un procés participatiu de reflexió i valoració entre els científics socials catalans que permetés debatre quines són les estadístiques més útils i clarificadores per conèixer la realitat social de Catalunya i estudiar quines són les necessitats en matèria d'informació estadística. El resultat de combinar tots aquests objectius és *La societat catalana*.

Aquest projecte enceta una nova etapa de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Fins ara les seves prioritats estaven centrades en l'elaboració i la consolidació de les estadístiques demogràfiques i econòmiques de Catalunya. *La societat catalana* inicia una segona etapa que permetrà aprofundir en el coneixement de la realitat social de Catalunya i de la seva evolució en el temps. Com a president de l'Institut d'Estadística de Catalunya, entenc que l'estadística ha d'estar lligada a les necessitats del país i això vol dir donar respostes a les necessitats d'informació en el camp social.

La societat catalana ha estat un bon exercici que ha permès treballar, des de diferents vessants, un tema tan complex com és l'estudi de la societat catalana. La dimensió dels objectius i la complexitat del tema a analitzar fan que el mateix fet d'haver dut a terme un projecte d'aquestes característiques hagi de ser considerat positiu.

Per altra banda, la realitat social és tan diversa i canvia tan de pressa que és impossible esgotar la temàtica. Hem de continuar treballant en la direcció encetada per aquest projecte, atès que encara queda molt per fer. Tot i així, tinc la certesa que *La societat catalana* serà una eina de treball i una obra que ajudarà a entendre millor el nostre país.

ARTUR MAS I GAVARRÓ
Conseller d'Economia i Finances

JORDI OLIVERAS I PRATS
Director de l'Institut d'Estadística de Catalunya

Com a editor de *La societat catalana* i director de l'Institut d'Estadística de Catalunya em correspon fer una breu reflexió sobre el que ha estat l'elaboració d'aquesta obra, els seus objectius i sobre alguns aspectes del seu contingut.

La societat catalana ha estat un projecte que ha suposat un esforç notable per a tots els que hi hem participat, institucions i científics socials. Als autors se'ls han fet demandes complexes que comportaven moltes hores de feina i molt de valor afegit en els seus treballs, com per exemple haver de sintetitzar en poques pàgines temes que constituirien un llibre, o més d'un, o que se cenyissin estrictament al tema que se'ls havia encarregat, amb les dificultats que això comporta quan s'analitzen temes sociològics.

Per a la Generalitat de Catalunya i per a l'Institut d'Estadística de Catalunya, com a responsable directe, ha estat un projecte on s'han esmerçat molts recursos. En l'elaboració d'aquesta obra hi ha participat un gran nombre de tècnics del mateix Institut d'Estadística de Catalunya, cercant les dades que els autors demanaven, atenent les peticions de nous encreuaments estadístics, assessorant els experts sobre les dades existents i les seves possibilitats (nivells de desagregació, encreuaments, compatibilitat amb altres fonts, etc.).

L'Institut d'Estadística de Catalunya també va ser el responsable de l'organització d'unes intenses jornades de treball on es van reunir tots els autors per presentar els primers esborranys per tal d'analitzar els continguts i millorar cada treball.

Des del Departament de la Presidència es va impulsar aquest projecte de recerca des del primer moment, participant en el Consell Editor i assumint les funcions de recopiladors dels estudis d'interès per a la recerca existents als diferents departaments de la Generalitat per tal de posar-los a disposició dels experts que els demanessin, suport que voldria agrair profundament des d'aquestes pàgines.

Aquesta obra ha estat el resultat de la suma d'un gran nombre d'esforços dels quals estic especialment satisfet.

Ateses les característiques de l'obra, global i multidisciplinària, vam considerar necessari dissenyar una estructura organitzativa que permetés la participació d'un ventall ampli d'estudiosos de les ciències socials de manera ordenada i sistemàtica. Aquesta organització estava formada pels següents òrgans:

- Un Comitè d'Experts format per tots els autors que han participat en l'elaboració de l'obra. Els membres d'aquest òrgan tenien com a màxima responsabilitat l'elaboració dels capítols que formen cada llibre i la participació en les jornades de debat i coordinació de l'obra.

- Un òrgan intern de l'Institut d'Estadística de Catalunya, el Comitè Tècnic, format per tècnics estadístics, responsable d'assumir l'assistència tècnica als experts i proporcionar-los dades estadístiques d'acord amb les seves necessitats i temàtiques.

- Un Comitè Científic i un adjunt al director del projecte. Atès que a l'obra havien de participar setanta-set autors, es va considerar necessari que el director, el doctor Salvador Giner, disposés d'un òrgan de suport format per un expert de reconegut prestigi per a cadascun dels llibres que havien de formar l'obra, i un adjunt que assumís totes aquelles funcions que el director considerés adients i que l'ajudés en la seva gestió. El Comitè Científic ha estat un òrgan d'assistència al director de l'obra en les tasques d'anàlisi metodològica, elaboració de l'estructura temàtica i en les tasques de coordinació executiva. Per realitzar aquestes funcions cada membre del Comitè Científic ha assumit la coordinació d'un llibre, revisant els esborranys, garantint-ne la coherència amb la resta de l'obra, fins a donar el seu vistiplau. El Comitè Científic també ha estat el responsable de la redacció dels prefacis que obren cadascun dels llibres i de prestar assistència tècnica al director en la validació final del llibre.

- Un Consell Editor, format pels membres del Comitè Científic, el Comitè Tècnic i un representant del Departament de la Presidència, adreçat a assessorar l'editor en les seves funcions.

- El director de l'obra, responsable d'elaborar i proposar a l'editor l'índex temàtic i la llista d'autors que havien de formar part del Comitè Científic i del Comitè d'Experts, així com de l'execució i la validació de la qualitat científica del llibre.

- I finalment l'editor, responsable de l'aprovació de l'estructura de l'obra i el seu resultat final, així com de l'aprovació dels membres del Comitè d'Experts i del Comitè Científic proposats pel director.

Tota aquesta complexitat ha estat dirigida pel doctor Salvador Giner, que ha aportat a l'obra el seu saber científic i de gestió, fent possible que el projecte es transformés en una realitat. Vull agrair-li molt especialment la seva dedicació i el seu esforç.

Ha estat un procés llarg, sistemàtic i enriquidor on, com és natural, s'ha deixat llibertat als experts per treballar el tema que se'ls havia encarregat i expressar judicis propis, de manera que el lector descobrirà, a vegades, diferències significatives entre les opinions d'uns autors i altres. Aquesta sistemàtica de treball fa necessari puntualitzar que els continguts i les opinions expressades en aquesta obra no són necessàriament compartides per l'Institut d'Estadística de Catalunya, ni per la Generalitat de Catalunya.

Cal fomentar aquesta visió crítica de l'anàlisi científica, sense aquest esperit crític no hi ha ciència ni coneixement fiable. Tanmateix, en alguns casos es pot detectar un cert pessimisme en les interpretacions d'alguns temes que porta a fer una lectura relativista de les dades, que indiquen una millora de la situació actual, i a subratllar les dades –sempre n'hi ha–, que denoten un empitjorament o assenyalen algun tret negatiu. Així per exemple, és una opinió generalment acceptada que el teixit industrial català fonamentat en la petita i mitjana empresa és un valor estratègic de Catalunya, característica que no sempre es valora suficientment i es tenceix a donar un pes excessiu al fet de tenir o no grans multinacionals autòctones; igualment que en l'important reequilibri territorial que s'ha donat aquests anys a Catalunya la Generalitat hi té molt a veure, tant pels recursos que s'hi han esmerçat com pel fet que es tracti d'un tema prioritari per al govern català.

El resultat d'aquest treball és una obra que dóna una visió àmplia del que és la societat catalana, que ajudarà el lector a reflexionar sobre la situació actual en què es troba, sobre quin pot ser el seu esdevenidor i que pot ser actualitzada fàcilment a través de la informació que va produint el sistema estadístic de Catalunya. També permet avaluar l'estat de desenvolupament de les ciències socials a Catalunya.

Aquestes ratlles són el lloc idoni per deixar constància que estic especialment satisfet del treball conjunt que han realitzat els tècnics de l'Institut d'Estadística de Catalunya i els experts externs, i que ha tingut com a resultat una primera anàlisi sobre la utilitat i les millores possibles a fer en les dades estadístiques existents per estudiar la societat catalana.

No hem d'oblidar que el fet històric que Catalunya no tingués un aparell estadístic propi fins fa ben poc, explica que certes dades estadístiques oficials significatives fossin, a vegades, poc utilitzades pels investigadors i, també, que en alguns casos es confongués el desconeixement d'aquestes dades amb la seva inexistència.

En aquest sentit, *La societat catalana* ha estat un projecte de gran valor ja que ha permès apropar l'estadística oficial catalana als científics socials. Catalunya necessita que aquests estudiïn amb profunditat la seva situació actual, els canvis que es donen i que facin projeccions sobre les seves possibles conseqüències. Des de l'Institut d'Estadística de Catalunya treballem per aconseguir que les estadístiques oficials siguin un dels fonaments d'aquestes recerques i anàlisis. *La societat catalana* és un pas més cap a aquesta direcció.

Des de l'Institut d'Estadística de Catalunya continuarem treballant perquè Catalunya disposi d'un conjunt d'estadístiques oficials de qualitat, comparable amb el de la resta de països europeus. Sóm conscients que hi ha temes on encara les dades i les informacions existents són simplificades o podrien oferir una informació més qualitativa. Evidenciar aquestes mancances va ser un dels objectius pels quals es va iniciar *La societat catalana*. El balanç és encoratjador. Tenim una obra global sobre la nostra societat i una idea més precisa dels buits d'informació existents. El resultat ens anima a continuar treballant en la direcció iniciada.

SALVADOR GINER I SANJULIAN
Universitat de Barcelona

El coneixement de la pròpia societat és una part essencial, indefugible, de nosaltres mateixos. Conèixer Catalunya és doncs una tasca cabdal. I conèixer-la, sota les condicions que la modernitat imposa, equival també a conèixer-la amb dades a la mà. Un país s'entén sempre amb el cor i la raó alhora. Aquesta obra, *La societat catalana,* vol ser sobretot una contribució modesta al que la raó ens pot dir de Catalunya.

La societat catalana vol ser una passa més vers el necessari coneixement objectiu del país, de la gent que el compon i el fa. Només és una petita passa endavant. Aquells que l'hem redactat sabem prou que els ciutadans tenim a l'abast tota una munió d'estudis que cobreixen aspectes diversos de la nostra demografia, economia, política, història, cultura i estructura social. Alguns són d'abast general, altres són monografies locals, comarcals o que se circumscriuen a un aspecte de la realitat. El que, sorprenentment, no existia encara era un estudi global de la societat catalana contemporània. És una llacuna que calia omplir i que aquest treball col·lectiu encara no omple del tot. S'hi atansa prou, però, com perquè hom pugui afirmar amb una certa confiança que per primer cop ja hi som a prop. Les característiques actuals de la nostra societat i la seva situació avui, dins una cruïlla definitiva de la seva història, fan que la tasca sigui cada cop més urgent.

La societat catalana és essencialment una exploració col·lectiva feta per professionals de diverses especialitats de les ciències socials. Representa un esforç col·lectiu, plural i coordinat per presentar, analitzar i interpretar una part molt considerable de la realitat del nostre país. No pretén copsar-lo en tota la seva complexitat, però sí que pretén que el resultat final ens acosti prou a un coneixement objectiu del que representen els seus aspectes fonamentals. Per assolir aquest objectiu el projecte ha aplegat demògrafs, politicòlegs, sociòlegs, estadístics, antropòlegs i altres especialistes que han elaborat treballs cadascun dels quals ha tractat un aspecte distint i complementari dels de la resta. Des del primer moment hem mirat d'evitar que el resultat final fos una mera miscel·lània de recerques independents: hem mirat per damunt de tot que malgrat el nombre i la diversitat dels autors, l'obra tingués un grau acceptable d'integració. D'antuvi, per aconseguir-ho, ens hem esforçat a estructurar-la de tal manera que la repetició i duplicitat temàtica es reduís a la mínima expressió. Espero que l'índex de l'obra parli per ell mateix en aquest sentit i que serveixi també per indicar com aquesta obra aplega tot un conjunt de treballs que reflecteixen fidelment les varietats ideològiques i de captenir que són presents dins la nostra comunitat d'estudiosos i intel·lectuals.

La coordinació ha estat encomanada a un Comitè Científic format pels professors Anna Alabart, Anna Cabré, Lluís Flaquer, Oriol Homs, Isidre Molas, Sebastià Sarasa i jo mateix. Cadascú de nosaltres s'ha encarregat, alhora, de coordinar i vetllar per la qualitat i l'adequació al projecte de les parts corresponents a la seva especialitat. Vull agrair des d'ací a aquest equip de destacats col·legues no solament les seves aportacions en l'estructuració de l'obra en el seu conjunt, sinó també molt especialment la seva col·laboració a l'hora de dur a bon port cadascun dels llibres de què es compon *La societat catalana*. En un moment decisiu de l'elaboració del projecte, i per tal que hom aconseguís una plena integració del seu conjunt i que no resultés una obra dispersa, pràcticament tots els autors es reuniren en unes jornades d'estudi, sota els auspicis de l'Institut d'Estadística de Catalunya, al campus de Bellaterra de la Universitat Autònoma de Barcelona. Fou una ocasió on tothom escoltà i dialogà amb tothom. Si hem aconseguit que el text final tingui una certa

unitat de propòsit, això és degut també a aquell exercici acadèmic. Unitat de propòsit, però, no vol dir unitat doctrinària o fins i tot ideològica. Les varietats de criteris i opinions hi són prou clares si comparem els diversos estudis entre ells. Paradoxalment, això no solament fa el text més atractiu per al lector, sinó que diu també quelcom de la societat catalana mateixa: els diversos capteniments hi són representats.

La iniciativa de fer la feina que recull aquesta obra correspon a l'Institut d'Estadística de Catalunya, entitat que aplega una molt considerable i valuosa quantitat d'informació i de dades sobre la societat catalana i que en produeix un flux admirable i rigorós sobre la nostra societat. El meu agraïment, com a director del projecte que ha dut a la publicació d'aquesta obra, a l'Institut i a la gent que hi treballa és molt viu, i va dirigit sobretot al seu director, Jordi Oliveras, pel seu suport i el seu ajut intel·ligent i constant a la producció d'aquesta obra, de la qual ha estat editor. L'agraïment s'estén igualment al suport que des del primer moment ens donaren el conseller Macià Alavedra, responsable del departament d'Economia i Finances en el moment en què hom decidí encetar els treballs, com posteriorment el conseller Artur Mas. El suport administratiu, operatiu i editorial de l'Institut ha estat excepcional. Vull agrair molt especialment a Teresa Junqueras el seu ajut constant, pacient i intel·ligent durant tota l'elaboració d'aquesta complexa obra i també a Elisabeth Cañellas, Elena Serrat i Esther Urrútia. El disseny gràfic el devem a Nathalie Garcia Possy-Berry-Quenum. La supervisió lingüística a Núria Córdoba, Berta Fortiana i Griselda Martí i la correcció tipogràfica a Beatriz Bergareche. Per a certes tasques de coordinació hem fet servir el suport d'Estratègia Local amb l'ajut inicial de Carme Esquirol i després fins al final, de Virgína Valero, a qui voldria expressar el meu més viu agraïment per la seva sempre amable eficàcia. La col·laboració del meu col·lega Sebastià Sarasa, de la Universitat Pompeu Fabra, com a sotsdirector del projecte ha estat decisiva per tal que el resultat final sigui menys imperfecte que si no hagués tingut el seu suport. Un nombre significatiu de professionals de l'Institut d'Estadística ens han ajudat no solament fent el banc de dades i les informacions que atresora la casa fossin sempre a l'abast dels investigadors, sinó que alguns d'ells hi han elaborat estudis que enriqueixen l'obra.

A propòsit d'això, em plau constatar que *La societat catalana* aplega investigadors dels centres més diversos, cosa que la fa encara més representativa. Aquesta representativitat ha estat reforçada no solament per la independència del Comitè Científic en la tria de col·laboradors, sinó també pel fet que hagi declinat a col·laborar-hi un nombre realment insignificant de persones, i sempre per molt bones raons. Val a dir que ens ha sorprès molt agradablement aquesta resposta tan positiva de la comunitat cientificosocial catalana.

Esperem que *La societat catalana* faci un bon servei i que esdevingui un graó per pujar un xic més amunt.

ÍNDEX GENERAL

LLIBRE I **LA SOCIETAT CATALANA A LA CRUÏLLA** 23
Coordinadors Salvador Giner, Lluís Flaquer, Oriol Homs i Sebastià Sarasa

LLIBRE II **ELS ORÍGENS DE LA CATALUNYA MODERNA** 41
Coordinador Salvador Giner

LLIBRE III **POBLACIÓ** 85
Coordinadora Anna Cabré

LLIBRE IV **MIGRACIONS** 185
Coordinadora Àngels Pascual

LLIBRE V **ESTRUCTURA TERRITORIAL DE LA SOCIETAT** 299
Coordinadora Anna Alabart

LLIBRE VI **FAMÍLIA, GÈNERE I COMUNITAT** 395
Coordinador Lluís Flaquer

LLIBRE VII **DISTRIBUCIÓ DE LA RIQUESA I CONDICIÓ SOCIOECONÒMICA** 477
Coordinador Oriol Homs

LLIBRE VIII **BENESTAR I POLÍTIQUES SOCIALS A CATALUNYA** 637
Coordinador Sebastià Sarasa

LLIBRE IX **CULTURA, EDUCACIÓ I CIÈNCIA** 783
Coordinador Salvador Giner

LLIBRE X **LA SOCIETAT CIVIL CATALANA** 979
Coordinador Sebastià Sarasa

LLIBRE XI **LA POLÍTICA** 1061
Coordinador Isidre Molas

ÍNDEX DELS CAPÍTOLS

ORGANITZACIÓ DEL PROJECTE 19

LLIBRE I **LA SOCIETAT CATALANA A LA CRUÏLLA** 25
Salvador Giner, Lluís Flaquer, Oriol Homs i Sebastià Sarasa

LLIBRE II **ELS ORÍGENS DE LA CATALUNYA MODERNA** 43
Salvador Giner

LLIBRE III **POBLACIÓ**

- PREFACI 87
Salvador Giner

- LA POBLACIÓ DE CATALUNYA EN PERSPECTIVA HISTÒRICA 91
Socorro Sancho i Carme Ros

- L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. TENDÈNCIES RECENTS 117
Joaquim Capellades i Mireia Farré

- CANVIS DEMOGRÀFICS I TRANSFORMACIÓ DE LES ESTRUCTURES 147
Cristina Guisande i Dolors Olivares

- EL FUTUR DE LA POBLACIÓ CATALANA 169
Amand Blanes

LLIBRE IV **MIGRACIONS**

- PREFACI 187
Àngels Pascual

- MIGRACIONS A CATALUNYA: ENTRE LA MOBILITAT I L'ASSENTAMENT 189
Àngels Pascual i Jordi Cardelús

- LES MIGRACIONS INTERIORS A CATALUNYA. INTENSITAT, SELECTIVITAT I ESTRUCTURA ESPACIAL DELS FLUXOS MIGRATORIS 201
Juan Antonio Módenes i Jordi Pascual

- MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA 221
Joaquín Recaño i A. Miguel Solana

- MIGRACIONS ENTRE CATALUNYA I L'ESTRANGER 243
Lluís Recolons

- LA DIÀSPORA CULTURAL CATALANA 273
Prócoro Hernández

- LA MOBILITAT HABITUAL DE LA POBLACIÓ A CATALUNYA 283
Enric Mendizàbal i Esther Sánchez

LLIBRE V **ESTRUCTURA TERRITORIAL DE LA SOCIETAT**

- **PREFACI** 301
Anna Alabart

- **LES DINÀMIQUES METROPOLITANES: LA DIFUSIÓ DE LA CIUTAT SOBRE EL TERRITORI** 307
Oriol Nel·lo

- **CATALUNYA I LA XARXA URBANA EUROPEA** 331
Carles Carreras i Sergi Martínez

- **DEL MÓN RURAL AL MÓN URBÀ A CATALUNYA** 351
Raimon Bonal

- **LA CATALUNYA RURAL CONTEMPORÀNIA** 367
Helena Estalella i Sílvia Carrasco

- **EL MEDI AMBIENT** 377
David Tàbara

LLIBRE VI **FAMÍLIA, GÈNERE I COMUNITAT**

- **PREFACI** 397
Lluís Flaquer

- **FAMÍLIA I NOVES FORMES DE CONVIVÈNCIA** 401
Lluís Flaquer

- **LES XARXES DE PARENTIU** 417
Xavier Roigé

- **RELACIONS DE GÈNERE I DINÀMIQUES FAMILIARS A CATALUNYA** 443
Cristina Brullet

- **FAMÍLIA, MERCAT I ESTAT DE BENESTAR** 467
Lluís Flaquer

LLIBRE VII **DISTRIBUCIÓ DE LA RIQUESA I CONDICIÓ SOCIOECONÒMICA**

- **PREFACI** 479
Oriol Homs

- **ELS PRINCIPALS GRUPS ECONÒMICS A CATALUNYA** 483
Francesc Cabana

- **L'ECONOMIA CATALANA EN EL CONTEXT ESPANYOL I EUROPEU** 493
Antoni Castells i Martí Parellada

- **LA DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL DE LA RENDA I EL PATRIMONI A CATALUNYA** 507
Àlex Costa i Cristina Rovira

- **L'ESTRUCTURA EMPRESARIAL I PRODUCTIVA DE CATALUNYA** 535
Joan Eugeni Sánchez

- DIVISIÓ SOCIAL DEL TREBALL. EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA 553
Faustino Miguélez

- EL MERCAT DE TREBALL A CATALUNYA 565
Maria Caprile, Clàudia Vallvé i David Moreno

- L'ESTUDI DE LA POBRESA A CATALUNYA 597
Jordi Estivill

- DESIGUALTAT I POBRESA 613
Marta Masats

LLIBRE VIII **BENESTAR I POLÍTIQUES SOCIALS A CATALUNYA**

- PREFACI 639
Sebastià Sarasa

- L'ESTAT DE BENESTAR I ELS SEUS EFECTES 643
Sebastià Sarasa

- SALUT I SANITAT A CATALUNYA 655
Andreu Segura

- POLÍTIQUES D'HABITATGE A CATALUNYA 671
Carme Trilla, Mercè Tatjer, Josep M. Vilanova, Emili Garcia i Ramon Cosialls

- NECESSITATS D'ATENCIÓ DE LA VELLESA 695
Maria Galofré

- EL SOSTENIMENT DE LA RENDA A CATALUNYA: EIX DEL SISTEMA DE PROTECCIÓ SOCIAL 709
Pere Orriols

- ELS SERVEIS SOCIALS A CATALUNYA 733
M. Teresa Crespo i Cristina Rimbau

- VÍCTIMES I DELINQÜENTS 757
Juli Sabaté

- LES CREDENCIALS EDUCATIVES A CATALUNYA 771
Jordi Guiu

LLIBRE IX **CULTURA, EDUCACIÓ I CIÈNCIA**

- PREFACI 785
Salvador Giner

- NACIONALISME, CULTURA I SOCIETAT A CATALUNYA 791
Montserrrat Guibernau

- L'ÚS DE LA LLENGUA A CATALUNYA 805
J. M. Romaní i M. Strubell

- LA CULTURA TRADICIONAL A LA CATALUNYA D'AVUI 821
Jesús Contreras

- LA RELIGIÓ DELS CATALANS 839
Pere Negre i Juan M. Garcia

- LES COMUNICACIONS DE MASSA A CATALUNYA 865
Manuel Parés

- LES INDÚSTRIES CULTURALS A CATALUNYA: NOUS REPTES I VELLES SOLUCIONS 881
Jordi Busquet

- EL LLEURE A CATALUNYA 897
Marta Masats

- LES ACTITUDS I ELS VALORS DEL CATALANS 919
Enric Renau

- EDUCACIÓ I CIÈNCIA A CATALUNYA 337
Jordi Guiu

- ELS INTEL·LECTUALS A CATALUNYA 951
Jordi Berrio

- CAPITAL HUMÀ I INNOVACIÓ A CATALUNYA 965
Xavier Martínez

LLIBRE X LA SOCIETAT CIVIL CATALANA

- PREFACI 981
Sebastià Sarasa

- ASSOCIACIONISME, MOVIMENTS SOCIALS I PARTICIPACIÓ CÍVICA 985
Sebastià Sarasa

- LES ORGANITZACIONS SINDICALS A CATALUNYA 1003
Jacint Jordana

- LES ORGANITZACIONS EMPRESARIALS A CATALUNYA 1025
Alexandre Casademunt i Joaquim Molins

- MUTUALISME, COOPERACIÓ I FILANTROPIA 1041
Sebastià Sarasa

LLIBRE XI LA POLÍTICA

- PREFACI 1063
Isidre Molas

- IDENTITATS COL·LECTIVES I CULTURA CÍVICA DELS CATALANS 1067
Jordi Sànchez

- ELS GOVERNS DE CATALUNYA 1081
Quim Brugué, Ricard Gomà, Joan Subirats

- EL SISTEMA DE PARTITS POLÍTICS A CATALUNYA 1099
Gabriel Colomé

- EL COMPORTAMENT ELECTORAL 1111
Joan Botella

ORGANITZACIÓ DEL PROJECTE

EDITOR

Jordi Oliveras i Prats *Director de l'Institut d'Estadística de Catalunya*

DIRECTOR

Salvador Giner *Universitat de Barcelona*

ADJUNT AL DIRECTOR

Sebastià Sarasa *Universitat Pompeu Fabra*

CONSELL EDITOR

President

Jordi Oliveras i Prats

Vicepresident

Salvador Giner

Membres

Anna Alabart *(Universitat de Barcelona)* - Anna Cabré *(Centre d'Estudis Demogràfics)* Joaquim Capellades *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - Josep Antoni Casco *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - Alexandre Costa *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - Lluís Flaquer *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - Joaquim Forn *(Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya)* - Oriol Homs *(Fundació CIREM)* - Isidre Molas *(Institut de Ciències Polítiques i Socials)* - Àngels Pascual *(Universitat Autònoma de Barcelona)* Sebastià Sarasa *(Universitat Pompeu Fabra)*

COMITÈ CIENTÍFIC

Director

Salvador Giner

Membres

Anna Alabart *(Universitat de Barcelona)* - Anna Cabré *(Centre d'Estudis Demogràfics)* Lluís Flaquer *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - Oriol Homs *(Fundació CIREM)* - Isidre Molas *(Institut de Ciències Polítiques i Socials)* - Sebastià Sarasa *(Universitat Pompeu Fabra)* Àngels Pascual *(Universitat Autònoma de Barcelona)*

COMITÈ TÈCNIC DE L'INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA

President

Jordi Oliveras i Prats

Membres

Joaquim Capellades - Josep Antoni Casco - Alexandre Costa - Mireia Farré - Cristina Guisande - Marta Masats - Dolors Olivares - Pere Orriols - Cristina Rovira

SECRETARIA TÈCNICA

Virgínia Valero *Estratègia Local*

COMITÈ D'EXPERTS

President

Salvador Giner

Membres

Anna Alabart *(Universitat de Barcelona)* - **Jordi Berrio** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* **Amand Blanes** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* - **Raimon Bonal** *(Fundació Jaume Bofill)* **Joan Botella** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Quim Brugué** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Cristina Brullet** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Jordi Busquet** *(Universitat Ramon Llull)* - **Francesc Cabana** *(Universitat Internacional de Catalunya)* - **Anna Cabré** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* - **Joaquim Capellades** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* **Maria Caprile** *(Fundació CIREM)* - **Jordi Cardelús** *(Economista)* - **Sílvia Carrasco** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Carles Carreras** *(Universitat de Barcelona)* - **Alexandre Casademunt** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Antoni Castells** *(Universitat de Barcelona)* **Gabriel Colomé** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Jesús Contreras** *(Universitat de Barcelona)* - **Ramon Cosialls** *(EARHA)* - **Àlex Costa** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* **M. Teresa Crespo** *(Fundació CIREM)* - **Helena Estalella** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Jordi Estivill** *(Gabinet d'Estudis Socials)* - **Mireia Farré** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - **Lluís Flaquer** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Maria Galofré** *(Universitat Pompeu Fabra)* - **Emili Garcia** *(EARHA)* - **Juan M. García** *(Universitat de Barcelona)* - **Salvador Giner** *(Universitat de Barcelona)* - **Ricard Gomà** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* **Montserrat Guibernau** *(University of Warwick)* - **Cristina Guisande** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - **Jordi Guiu** *(Universitat Pompeu Fabra)* - **Prócoro Hernández** *(Universitat Pompeu Fabra)* - **Oriol Homs** *(Fundació CIREM)* - **Jacint Jordana** *(Universitat Pompeu Fabra)* **Sergi Martínez** *(Universitat de Barcelona)* - **Xavier Martínez** *(Universitat de Barcelona)* **Marta Masats** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - **Enric Mendizàbal** *(Centre d'Estudis Demogràfics i Departament de Geografia de la UAB)* - **Faustino Miguélez** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Juan Antonio Módenes** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* - **Isidre Molas** *(Institut de Ciències Polítiques i Socials)* - **Joaquim Molins** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **David Moreno** *(Fundació CIREM)* - **Pere Negre** *(Universitat de Barcelona)* - **Oriol Nel·lo** *(Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona)* - **Dolors Olivares** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - **Pere Orriols** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - **Martí Parellada** *(Universitat de Barcelona)* - **Manuel Parés** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Àngels Pascual** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **Jordi Pascual** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* **Joaquín Recaño** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* - **Lluís Recolons** *(Migra-Studium)* - **Enric Renau** *(Institut DEP - Professor associat UPF)* - **Cristina Rimbau** *(Fundació CIREM)* - **Xavier Roigé** *(Universitat de Barcelona)* - **Joan M. Romaní** *(Institut de Sociolingüística Catalana)* **Carme Ros** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* - **Cristina Rovira** *(Institut d'Estadística de Catalunya)* - **Juli Sabaté** *(Universitat de Barcelona)* - **Esther Sánchez** *(Centre d'Estudis Demogràfics i Departament de Geografia de la UAB)* - **Joan-Eugeni Sánchez** *(Universitat de Barcelona - Fundació CIREM)* - **Jordi Sànchez** *(Fundació Jaume Bofill)* - **Socorro Sancho** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* - **Sebastià Sarasa** *(Universitat Pompeu Fabra)* - **Andreu Segura** *(Institut Universitari de Salut Pública de Catalunya)* - **A. Miguel Solana** *(Centre d'Estudis Demogràfics)* - **Miquel Strubell** *(Institut de Sociolingüística Catalana)* - **Joan Subirats** *(Universitat Autònoma de Barcelona)* - **David Tàbara** *(Universitat Pompeu Fabra)* - **Mercè Tatjer** *(EARHA)* - **Carme Trilla** *(Direcció General d'Actuacions Concertades, Arquitectura i Habitatge)* - **Clàudia Vallvé** *(Fundació CIREM)* - **Josep M. Vilanova** *(EARHA).*

LLIBRE I

LA SOCIETAT CATALANA A LA CRUÏLLA

LA SOCIETAT CATALANA A LA CRUÏLLA

Salvador Giner, Lluís Flaquer, Oriol Homs i Sebastià Sarasa

1. INTRODUCCIÓ

Catalunya s'enfronta a una nova cruïlla històrica en arribar el segle XXI. Al llarg de la seva mil·lenària història, el país ha sofert diversos moments d'inflexió, cadascun dels quals obria una nova era, és a dir, un nou període caracteritzat per un nou ordre polític, econòmic i cultural, amb els seus conflictes i els seus guanys i pèrdues. La unificació final de Catalunya sota el comtat de Barcelona, la conquesta de València i les Illes, la desfeta de 1714 i la consolidació de la revolució industrial són algunes d'aquestes transicions cabdals, mitjançant les quals la societat catalana ha passat d'un ordre de coses a un altre de nou.

Possiblement la Guerra Civil va cloure un període històric identificable i relativament unitari, el que veié la modernització de Catalunya en el si d'una unitat política força més endarrerida i sotmesa a fortes crisis internes, que començaren el 1808 i acabaren el 1939. Guerres civils, pèrdues colonials, cops d'estat, caciquisme, urbanització, auge de la burgesia i creació d'una àmplia classe obrera, i tants altres fets coneguts caracteritzaren aquell període. Durant aquest, nogensmenys, es consolidà una Catalunya moderna amb una capital natural, Barcelona, que aconseguí esdevenir metròpoli amb una indústria prou susbstancial, un creixement demogràfic molt notable –causat sobretot per la immigració– i un augment de la riquesa sense precedents. Tot plegat, combinat amb l'aparició dels corrents polítics catalanistes i nacionalistes, i la prosperitat artística i cultural del país, constituí un període que defineix en gran mesura el món que hem heretat i que avui encara habitem. La llarga dictadura de 1939 a 1975 no aconseguí obliterar tot el que hom havia bastit durant aquell temps. Tanmateix, en arribar la democràcia i recuperar-se els drets cívics i polítics, els catalans ens trobàrem amb un país prou distint del que havia estat abans de l'esclat de la guerra, el 1936.

La Catalunya d'avui no es troba en una cruïlla històrica només perquè hem reprès la vida pública allà on ens fou arrabassada molts anys enrere. S'hi troba més aviat perquè els equilibris econòmics, el nivell de vida, la natura mateixa de la vida quotidiana, els ritmes d'innovació tècnica, les forces polítiques i les seves ideologies, la situació de la nostra llengua, els estils de vida, les tendències demogràfiques i migratòries, el capital humà, la vida urbana i la rural, les creences i actituds dels ciutadans, i tota mena d'altres característiques, estan patint, ara mateix, transformacions d'una intensitat i un abast molt considerables. El conjunt d'estudis que aplega aquest volum sobre **La societat catalana** d'avui, n'és testimoni fefaent.

Catalunya és al bell mig d'un conjunt de corrents de canvi que, tots plegats, l'han de dur en poc temps a una situació que la farà prou diferent. Hi ha, d'una banda, la dinàmica pròpia de la seva economia, amb canvis seriosos en l'estructura ocupacional, el mercat de treball, el sentit mateix de la feina i del lleure, i amb noves tendències en l'educació tècnica, científica i professional de la ciutadania. D'altra, hi ha el joc de forces dins l'Espanya contemporània que ha canviat no solament políticament sinó en els àmbits de la indústria, els nivells de renda, l'estructura econòmica i la demografia. La localització mateixa dels centres decisoris de l'economia ha sofert modificacions que ens afecten molt, com veurem tot seguit. Tot

això ha vingut emmarcat en un corrent prou intens d'integració europea que ens vincula d'una forma distinta al mercat del continent i també a la distribució dels seus recursos, alhora que ens fa entrar de ple en el procés de mundialització –econòmic i mediàtic sobretot– com una regió europea meridional potent i destacada, però també en alguns sentits subordinada a tendències macroeconòmiques i macropolítiques de molt abast.

Molts catalans se senten avui entre el neguit i l'esperança. Se senten neguitosos perquè saben que algunes de les coses que estimen o veneren corren un cert perill. Se senten esperançats perquè molts corrents de la modernitat avançada sembla que poden enriquir la nostra vida cívica, el benestar dels nostres conciutadans i la creativitat del nostre poble. Només la seva extraordinària capacitat per romandre, per dir-ho així, fidel a ell mateix, farà que l'esdevenidor trobi el país inevitablement distint però encara clarament català. Si això s'esdevé podrem dir que haurem assolit la mena de futur del qual només gaudiran societats com ara la nostra, àgils, emprenedores, alhora tradicionalistes i abocades a la mudança i la innovació. Tal vegada que el nostre tarannà ens permetrà de continuar a ser el que som i el que caldrà ser sense deixar de ser, del tot, el que hem estat.

2. LA MUDANÇA DE L'ESTRUCTURA SOCIAL

L'evolució que la societat catalana ha sofert al llarg dels darrers decennis n'ha alterat radicalment la composició. Ha canviat la distribució de la desigualtat social: l'estructura de classes socials, de privilegi i de poder, i d'autoritat. Lligat amb això, ha sorgit un nou ordre d'ocupacions, professions i capital humà, que continua evoluint a bon ritme. S'han establert nous eixos de conflicte i noves relacions entre classes, col·lectius i associacions d'interessos, així com formes noves –en general força més pacífiques que en el passat– per a la resolució dels enfrontaments i les diferències entre ells. A més, alguns components de la població mateixa –com ara l'element immigrant o de primeres generacions filles d'immigrants– ha assolit un volum sense precedents. S'ha incrementat la diversitat ètnica del país, sobretot amb l'aparició d'immigració ultramarina. S'han reordenat les relacions de desigualtat entre els gèneres i les generacions. S'ha envellit la població. Algunes d'aquestes modificacions han estat específiques de Catalunya. D'altres, en canvi, són compartides no solament amb Espanya, sinó que pertanyen plenament als corrents avui predominants a l'Europa occidental.

A mesura que les barreres comercials i les polítiques proteccionistes s'han anat dissolent, la classe empresarial que va impulsar la industrialització del país ha estat substituïda i renovada per les aportacions de capitals estrangers. La burgesia catalana de final del segle XX és, doncs, radicalment diferent de la seva antecessora, tant per la seva composició com per la seva activitat i les seves actituds públiques. Hom podria dir que la 'burgesia' catalana actual, prou renovellada, té amplis sectors que es troben en vies de desaparició, quan no han desaparegut del tot (en altres mots, la reproducció social de la classe burgesa tradicional s'ha aturat). En tot cas, els nous membres de les classes superiors tenen un tarannà prou diferent dels industrials, financers i especuladors d'antany. Hi ha una nova generació incorporada al món empresarial mercès a la bonança econòmica dels anys 60 i de períodes successius, formada per empresaris que ara ja poc tenen a veure amb la indústria tèxtil o amb les altres indústries tradicionals del país, que han estat substituïdes per la química, la farmàcia, el metall, l'alimentació, la construcció i, sobretot, el turisme. També l'especulació financera i immobiliària ha adquirit un major pes. Moltes de les velles famílies que han venut el seu patrimoni industrial han triat la rendibilitat a curt termini que els oferia el mercat financer i immobiliari en comptes de la incertesa de les activitats productives i les preocupacions inherents al món laboral.

Avui, doncs, les actituds privades i quotidianes, i els comportaments públics de les classes econòmicament dominants a Catalunya són diferents. El seu capteniment civil és també lluny de l'actitud patrícia que caracteritzà els seus antecessors quan afavoriren personalment projectes socials i culturals que han estat part de la identitat catalana moderna. A canvi, però, són molt més oberts a l'escenari internacional i saben que el seu futur passa per fer-se un lloc a Europa. De disposició pragmàtica, han desenvolupat la seva capacitat de pacte i d'acord amb qualsevol opció de govern, tant a Catalunya com a Madrid, i han incorporat la cultura del consens a les seves relacions amb el sindicats. No és casual que l'empresariat català hagi estat un cop més capdavanter en l'articulació dels interessos empresarials a Espanya: ha estat la patronal catalana la que més ha impulsat la Confederación Española de Organizaciones Empresariales (CEOE) tan bon punt s'albirà l'adveniment de la democràcia. Aquesta classe social, però, ha perdut capacitat d'influència damunt Catalunya, i no tant perquè s'hagi empobrit, sinó perquè ha de compartir, més que mai, el seu poder amb grups de capital forà que han invertit a Catalunya i, també, des del punt de vista polític, perquè la classe política catalana prové sovint de la mesocràcia del país. A

més, des del punt de vista econòmic, la forta professionalització empresarial fa també que accedeixin a llocs de responsabilitat persones (tècnics, tecnòcrates) formats en les facultats catalanes d'economia, dret, enginyeria i estudis empresarials, molts d'ells amb estudis complementaris a l'estranger. Mai, en tota la història de Catalunya, tants professionals havien adquirit les seves credencials a l'estranger com ara, ni havien mantingut unes vinculacions internacionals tan estretes com les que avui mantenen.

La classe obrera, per molt de temps posicionada antagònicament a la burgesa, no ha tingut una evolució menys profunda que aquesta. Augmentà la seva presència a mesura que ho feien les inversions industrials a Catalunya i, al llarg dels anys 60 i 70, l'àrea metropolitana de Barcelona esdevingué una de les majors concentracions de classe obrera d'Europa. Les transformacions ocupacionals, però, que s'encetaren ja molt abans dels anys 80, han reduït considerablement la seva importància relativa i el seu pes polític. Aquest està essent substituït en diversos sentits per les classes mitjanes. El "corporatisme" –en el sentit de negociacions ordenades entre patronals, sindicats i govern per fixar sous, productivitat i condicions de treball– i els avenços de l'Estat de benestar han apaivagat radicalment els antics enfrontaments interclassistes.

La reconversió del teixit productiu, la nova regulació dels mercats laborals i l'aparició de diferents oportunitats d'acomodació als canvis tecnològics i dels mercats en general, han provocat una mobilitat social i una distribució d'oportunitats vitals entre els individus i les seves famílies més desigual o, en tot cas, més complexa que la que era tradicional. Mentre que la pagesia i els petits propietaris agrícoles i la classe obrera tradicional perden ràpidament pes social, i els seus fills són els més castigats per l'atur i la precarització dels contractes laborals, augmenten les oportunitats d'ocupació en posicions de noves classes mitjanes baixes però, sobretot, entre els membres de la *classe de serveis* –molts membres de la qual han viscut una certa mobilitat social ascendent intergeneracional, possibilitada per l'extensió de l'ensenyament a capes socials que havien estat permanentment excloses de l'accés a les credencials educatives. D'altra banda, l'aparició d'un govern autònom català i la creació de tota la seva xarxa administrativa ha creat oportunitats addicionals de funcionarització per a un nombre molt considerable de persones, des dels mossos d'esquadra fins als alts responsables dels cossos administratius. Directius, gerents i tècnics alts i mitjans han augmentat les seves oportunitats d'ocupació, de manera que han gaudit de més gran nivell de renda i de possibilitats de consum i d'inversió en béns necessaris com l'habitatge, el preu del qual s'ha incrementat desmesuradament, especialment a les grans ciutats com Barcelona, provocant sovint el desplaçament de les parelles joves i els sectors socials de menys capacitat econòmica cap a les rodalies. Sovint, les millores del transport han fet més esponjós i accessible l'arc de l'àrea metropolitana, el qual ha reforçat les possibilitats de migració domiciliar d'aquestes classes, alhora que la implantació de tallers, fàbriques, despatxos i centres de serveis a les poblacions de les comarques veïnes de Barcelona, n'ha consolidat la tendència.

Entre aquesta nova classe de serveis i la classe obrera tradicional, s'afegeix una amalgama de nous grups ocupacionals que s'encabeixen dins l'espai heterogeni d'unes classes mitjanes que tampoc no són ja el mateix que eren. Unes classes socials la frontera de les quals amb la classe treballadora i la classe de serveis és ara més permeable i no gaire precisa. El creixement de tota mena de serveis públics i privats, i la descentralització de les empreses han fet créixer de manera notable els petits negocis i els treballadors autònoms, alhora que han impulsat un augment dels assalariats en feines burocràtiques d'administració, gestió i comercialització. Aquestes noves ocupacions han estat la porta per la qual s'han obert a les dones majors oportunitats d'incorporació al mercat laboral i, en definitiva, de major autonomia personal envers la família tradicional. Tanmateix, encara persisteix una notable desigualtat de gènere pel que fa a rendes i privilegis, tant dins com fora la llar. Els avenços cap a la igualtat entre dones i homes són més pronunciats entre les classes socials amb major capital cultural i econòmic. L'accés de les dones a la cultura, el mercat de treball i la igualtat d'estatus dins la família segueix encara pautes tradicionals de marginació, tot i que aquestes van disminuint en nombrosos àmbits.

Les noves ocupacions no han restat circumscrites a les àrees metropolitanes i industrials del país. El camp català, amb la profunda modernització que ha sofert la nostra agricultura, ha estat penetrat per aquesta allau innovadora. D'una banda han aparegut centres –com ara el Penedès– des d'on s'ha produït una influència multinacional a partir de les exportacions vitivinícoles: és el cas del cava. D'altra, la vella pagesia s'ha reconvertit en classe pròspera i exportadora –fruites de l'Urgell– força competitiva. La modernització del camp, però, no té arreu la mateixa intensitat. Allà on les terres no permeten una agricultura competitiva els pagesos minven i el paisatge canvia de fesomia. Es desenvolupen processos de reforestació espontània, amb boscos sense gent que en tingui cura i un augment del risc d'incendi. Els pobles deixen

sovint de ser espais curulls de feina agrícola i ramadera per esdevenir perllongacions asèpticament enjardinades del món urbà, amb les seves segones residències i la indústria del lleure. Tanmateix, aquest procés no és unívoc: molta renovació i restauració de cases i pobles ha tingut lloc també mercès a la influència barcelonina o d'altres viles damunt el món rural. En tot cas la xarxa viària i l'automobil permeten 'migracions' periòdiques (caps de setmana, estiueig, esquí a l'hivern) que han acabat amb la vella relació entre la vida urbana i la rural. Les interminables corrues d'automòbils que s'enfilen entre ciutat i camp el cap de setmana a Catalunya (i a tot Espanya) semblen tenir pocs equivalents a l'Europa del nord.

La pagesia ha minvat en el seu volum tot i mantenir la seva influència. L'enriquiment del patrimoni pagès, vinculat a una intensa modernització (procés que té arrels antigues, com ho foren ahir les primeres granges avícoles de Reus i la seva contrada), i un èmfasi en la qualitat dels productes i del bestiar caracteritzen la presència d'aquesta classe minoritària dins la societat catalana.

Les conseqüències d'aquesta nova estructura de classes són variades. Una d'elles ha estat igual que a la resta d'Espanya, on els conflictes de classe s'han tornat més corporativistes –com ja hem esmentat– i més sectorialitzats. Un altre efecte ha estat la reducció de la fidelitat incondicional a les opcions polítiques entre bona part dels ciutadans catalans. Això suposa un cert grau de reducció en la polarització política del país que es manifesta en l'aparició d'un segment electoral majoritàriament de centre, tant en termes d'opcions dreta-esquerra com nacionalistes. Sense que això impedeixi que en la polarització entorn de la qüestió nacional no hi intervinguin també factors de classe social. Els partits majoritaris d'esquerres (PSC i IC) tenen la seva base electoral molt concentrada entre els nascuts fora de Catalunya i, per tant, en les àrees residencials de classe treballadora urbana, mentre que la força electoral de la coalició nacionalista majoritària (CiU), amb especial suport entre les classes mitjanes, té una distribució més homogènia en el territori però especialment poderosa en les zones rurals.

El rerefons d'aquesta mudança han estat, en gran mesura, les transformacions econòmiques que ha patit el país en temps recents. L'estructura econòmica que ha configurat Catalunya durant la major part del segle XX es va esgotar a mitjan dels anys 70. Una causa foren els mateixos canvis econòmics i polítics interns que afectaren tot Espanya, una altra fou la reorientació de l'economia mundial. L'obertura molt més gran a l'exterior, la irrupció de noves tecnologies i la manca de solidesa del rapid creixement dels anys 60, feren trontollar els fonaments industrials i econòmics damunt dels quals s'havia assentat una particular societat catalana. Despres d'uns primers anys d'eufòria –coincidents amb la incorporació de l'Estat espanyol a la Comunitat Europea d'aleshores– sorgiren més dificultats de les previstes per reformular el teixit productiu i econòmic català. Avui, en un context més ampli com és el de la Unió Europea, la nostra situació no sembla tan bona com es podia pensar en el marc del model proteccionista del franquisme.

Sembla que en aquests moments les forces socials de Catalunya haurien de poder concentrar els seus esforços mirant cap a l'esdevenidor, per tal de situar el país en un bon punt de partida que ens permetés de seguir configurant amb una personalitat pròpia la profunda reestructuració econòmica que ens durà cap a una nova societat. Aquesta serà, en gran mesura, allò que hom anomena una 'societat de la informació', mundialitzada i, per tant, serà part de la societat mundial, alhora 'societat xarxa' i societat desigual en termes internacionals de poder i privilegi. Arrossegats per la crisi del vell ordre industrial durant els anys 70, els grups socials econòmics han hagut de fer front a fortes tensions de desintegració. Aquestes fan adoptar una actitud defensiva per conservar les posicions de prestigi o d'influència adquirides durant els darrers decennis. D'altres grups, com sol succeir, es mostren més arriscats o agressius per aprofitar les turbulències del canvi. *Mutatis mutandi*, recordem l'ascens d'una 'classe' mercantil associada a l'estraperlo dels ara remots anys 40, que sabè aprofitar amb enginy i matusseria els avantatges que oferia la greu i precària situació del país.

Hom constata, davant la tria de futur que cal fer, la progressiva pèrdua de control econòmic damunt el teixit productiu català que es desplaça a Madrid i a la resta d'Espanya i que és, a més, majoritàriament en mans de capitals i interessos estrangers i multinacionals. La situació de Catalunya, regió econòmica relativament rica dins un estat relativament endarrerit –si el comparem als altres membres de la Unió Europea–, s'agreuja pel fet que no compta amb el suport fiscal necessari, ni del govern espanyol ni de la Unió, del qual gaudeixen regions similars. Si la situació es manté, és evident que no tindrem tots els elements desitjables per fer front a la pregona reestructuració de la competitivitat en el marc mundialitzat en què ja hi som. A més, patim els efectes nocius de la llarga persistència de la crisi de l'ocupació. Si això no es resolgués a temps, podrien produir-se esquerdes en els processos d'integració i cohesió socials que han estat el fonament del benestar assolit al país.

Alguns col·lectius podrien trobar-se en situació desesperada de fragilitat. És a dir, per sota els llindars mínims de benestar que són acceptables. La por de les capes mitjanes i de les classes subalternes a l'erosió de la seva situació, sobretot pel que fa al futur dels seus fills i a no poder fer front a moments de contingència personal o familiar (atenció als vells, separació matrimonial, malalts) així com endeutaments (a causa d'atur, per exemple) no pot ser menystinguda. Això ha de fer reflexionar sobre l'orientació de les polítiques de solidaritat i benestar per poder oferir la tranquil·litat necessària a importants col·lectius. Serà així com hom aconseguirà que molts ciutadans, ara un xic porucs, s'aboquin a bastir el seu esdevenidor amb un cert optimisme i confiança.

Per tal de comptar amb una veu pròpia en la futura societat mundialitzada (reticular, de la informació) calen força recursos financers, una potent indústria de les comunicacions, uns suports estatals notables, aliances empresarials sòlides entre els diversos subsectors de la informació, uns bons equips tècnics i professionals i, finalment, una agilitat d'innovació i adaptació importants. Catalunya compta segurament amb una part dels equips professionals i tècnics així com amb una certa predisposició a la innovació. El problema és que 'una part' o fins i tot 'una bona part' no són prou. El nombre de tècnics i científics –i de gent dedicada plenament a la recerca– que hom podia comptabilitzar el 1997 era només de dos per cada mil habitants, una xifra massa baixa per a una societat que es defineix com a moderna o que exhibeix el mer nombre d'estudiants universitaris com a prou alt, és a dir, superior o semblant al dels països més avançats. La proliferació d'universitats i escoles especialitzades no és més que part d'una solució. La solució completa inclou qualitat i especialització en allò que és original o necessari. La producció de llicenciats en física, història, economia, informàtica, telecomunicacions, geologia, filosofia, arqueologia, biotecnologia i així successivament és un objectiu lloable. Ho seria més si el que produíssim fos, a més, ments originals, recercadors capdavanters. Ara que les xifres globals d'ensenyament superior són elevades, el camí de l'excel·lència és el que cal conrear.

A la resta dels elements assenyalats, però, hi ha llacunes significatives. Justament hom constata que els grups emergents en els darrers decennis –aquells que consoliden posicions dins l'estructura social i ocupacional– pertanyen sovint al col·lectiu de tècnics i professionals de les empreses, administracions i centres d'ensenyament i recerca. Són suficients, aquests col·lectius, per consolidar un esdevenidor acceptable? Acumularan prou poder de guia per encapçalar el camí del canvi i la inevitable propera reestructuració de la societat catalana? Tenen un arrelament al país prou fort per configurar un projecte nacionalment diferenciat? La constant i tenaç insistència en l'augment de quotes d'autogovern per part de la Generalitat ensems amb altres polítiques dudes a terme des del país, com ara els Jocs Olímpics de Barcelona el 1992, ajuden a produir una resposta. Aquests són exemples prou clars del fet que hi ha una intensa voluntat de configurar l'esdevenidor col·lectiu segons criteris propis. Caldrà, però, una major integració de tota la societat civil i política per poder fer front a les dificultats que el futur té plantejades a la comunitat catalana.

3. L'ESTAT DEL BENESTAR A CATALUNYA

Molts dels canvis estructurals a què tot just ens acabem de referir són fruit, en no poca mesura, del desenvolupament i la consolidació a casa nostra, com arreu d'Europa, de l'aparell redistributiu de recursos i riquesa, i de polítiques assitencials que rep el nom genèric d'"estat del benestar" o l'"assistencial".

La mudança a l'estructura de classes ha augmentat la polarització entre ocupacions molt i poc qualificades. Aquesta polarització, però, i fins a cert punt, ha estat corregida, en termes de renda, per la despesa social de les administracions públiques. La política social s'ha estès considerablement i, alhora que ha contribuït a modificar l'estructura ocupacional del país, ha ajudat a esmorteir les tensions i l'augment de la desigualtat que han produït les polítiques econòmiques aplicades durant els darrers dos decennis. D'altra banda, la política social, si bé ha reduït les tensions i les desigualtats de renda originades en els canvis del sistema productiu, no ha aconseguit evitar l'aparició de bosses de marginació i de conductes agressives que han augmentat la sensació d'inseguretat entre l'opinió pública.

L'augment de la despesa social, junt als augments salarials, ajudaren a transitar de la dictadura a la democràcia d'una manera pacífica atorgant major legitimitat a un sistema polític, el de la democràcia liberal, i a un sistema de protecció social que era estès als països més septentrionals d'Europa i que els catalans consideraven una fita a aconseguir un cop l'esgotament del franquisme possibilités l'apropament a l'Europa desitjada. El referent europeu ha estat cabdal per al desenvolupament dels serveis de benestar a Catalunya. Malgrat això, som encara per sota dels nivells mitjans de despesa i qualitat de serveis de la Unió Europea, tot i que l'esforç dut a terme, tant pel

govern de la Generalitat com pels governs central i local, ens ha apropat als nivells de política social europea, en despit del context ideològic de contenció de la despesa social que ja fa dos decennis que impera en l'àmbit internacional. La integració a la Comunitat Econòmica Europea primer i a la Unió Europea després també ha contribuït a aquest esforç.

Al llarg d'aquests anys de construcció d'un estat del benestar, el sistema públic de sosteniment de rendes ha perdut un xic el seu caràcter corporativista, i s'apropa més cap a un règim de caràcter universal, si bé encara molt arrelat en els drets atorgats per les contribucions prèvies a la Seguretat Social dels beneficiaris, tot i que s'han instituït certes pensions no contributives i rendes mínimes orientades a la inserció social dels beneficiaris. Això, junt a la revalorització de les pensions més baixes i a l'extensió en la cobertura del subsidi d'atur, ha contribuït a augmentar la renda disponible per al conjunt de grups socials més pobres, formats majoritàriament per vells, treballadors no qualificats i dones soles amb fills al seu càrrec, si bé es fa difícil precisar si tots han estat beneficiats en la mateixa proporció. Això no treu que existeixi a Catalunya una important bossa de pobresa que ha canviat la seva composició. La pobresa extrema, tradicional relacionada amb els habitats rurals i els vells, està essent substituïda per una nova pobresa urbana, els membres de la qual són ara més joves. Un problema que pot agreujar-se amb les reduccions consecutives, d'ençà que va començar el decenni dels noranta, dels subsidis d'atur pel que fa al seu grau de cobertura i a la congelació de les despeses en serveis socials, els més utilitzats pels segments més pobres i exclosos de la nostra societat.

L'ensenyament ha esdevingut obligatori i gratuït fins als setze anys, la sanitat s'ha fet quasi universal. Catalunya disposa, per primer cop, d'una xarxa pública de serveis socials. Els dilemes i les insuficiències d'aquests serveis de benestar són però importants. El sistema d'ensenyament és objecte d'una profunda reforma els resultats de la qual són encara ben incerts. Orientada cap a una millor adequació de la formació professional i secundària en general i cap a la fita de reduir el classisme en la distribució de credencials educatives, el desenvolupament de la reforma es veu obstaculitzat per les limitacions pressupostàries i les resistències al canvi d'alguns sectors dels docents. El capital humà dels catalans és encara bastant per sota del que disposen altres pobles europeus –com hem assenyalat més amunt tot referint-nos als tècnics i als científics– i podria ser una de les causes per les quals les taxes d'atur a casa nostra són tan elevades. Si bé és cert que baixa finalment l'atur el 1997 era encara de pràcticament el 16%, xifra que cal definir com a greu. En tot cas, els signes de recuperació són ben clars, alhora que algunes regions de ponent i el nord del país s'atancen a la mítica situació de la plena ocupació.

En un altre ordre de coses, la manca de recursos ha estat també una causa que part de la ciutadania mantingui encara una percepció negativa del sistema sanitari públic que no ha augmentat la seva oferta al mateix ritme que ho ha fet el seu nombre d'usuaris en estendre la cobertura sanitària a quasi tota la població.

4. LA CATALUNYA CIVIL

El creixement de l'estat del benestar, però, no s'ha fet a costa de soscavar la societat civil, tot i que, evidentment, hi ha hagut una notable reestructuració de les relacions entre allò públic i allò privat. La presència del sector privat en l'oferta de pensions i serveis d'ensenyament, sanitaris i socials no és gens nova a Catalunya. Aquestes relacions són ara més basades en la col·laboració del que ho eren anys enrere. L'escolarització obligatòria, la sanitat universal i els serveis socials s'han estès mercès als esforços del sector públic, però sense empènyer l'oferta privada cap a situacions marginals. Ans al contrari, en molts casos, la major iniciativa pública ha significat un augment de l'oferta privada, com ha estat el cas dels serveis socials i, en general, un augment notable del teixit organitzatiu de la societat civil, encara que aquest creixement no és lliure de certs dilemes i paradoxes.

Una d'aquestes paradoxes és la tendència cap a una major mercantilització de les entitats d'iniciativa social, malgrat que són fortament recolçades pel sector públic. Potser és aquesta dependència del sector públic la que les obliga a cercar noves formes de finançament privat ateses les congelacions pressupostàries d'aquest sector. Potser perquè hi ha una tendència internacional de llarg abast que enalteix les virtuts del lliure mercat i de la gestió empresarial, el cert és que són notòries també, a la societat civil catalana, les forces que empenyen cap a una major professionalització i comercialització de les organitzacions cíviques, incloses les filantròpiques, recreatives i solidàries. Aquesta tendència no és exempta de riscos per la igualtat d'accés que puguin tenir els ciutadans als serveis i prestacions de benestar social. Cada cop més, sembla arrelar un sistema de benestar social on el sector públic i el privat tendeixen a complementar-se però amb un cert repartiment de clienteles i una fragmentació dels drets socials que contraresten les reformes dels darrers

anys vers l'universalisme de l'estat del benestar. Les ofertes privades de sanitat, ensenyament i serveis socials expulsen del seu si les clienteles menys solvents i més costoses, alhora que augmenten les possibilitats de millores voluntàries en els convenis de les grans empreses. Aquests, però, beneficien només els treballadors amb major poder de negociació sindical.

Una altra paradoxa és la manca de correspondència entre el creixent nombre d'associacions, fundacions i entitats cíviques de tota mena, i unes taxes d'associacionisme estancades o, fins i tot, menors del que eren anys enrere, tot i que les campanyes públiques per promoure el voluntariat social semblen haver mobilitzat una relativa bona quantitat de població catalana. Aquesta dada ens ha de prevenir contra tota glorificació excessiva o ideològica de la nostra societat civil. En qualsevol cas, la societat civil catalana que fou, per la seva relativa fortalesa, un fet diferencial de Catalunya envers Espanya, és avui força diferent de la seva antecessora i potser està deixant de ser un fet diferencial fort des del moment que altres regions espanyoles força urbanitzades gaudeixen d'una societat civil comparable a la catalana. L'alta densitat de la societat civil basca actual, curulla d'associacions cíviques de tota mena, potser es deu a circumstàncies especials per les quals passa Euskadi, però és un fet indiscutible. La manca de foment privat de la societat civil a Catalunya potser ha estat reforçada per la importància creixent que té l'efecte seu de grans empreses damunt les societats civils modernes més relacionada amb la filantropia de les corporacions privades. Avui el mecenatge, el patrocini i les fundacions no depenen tant de patricis i famílies principals, com de grans corporacions multinacionals. Com menys empreses d'aquesta mena tinguin la seva seu central a Barcelona, menys oportunitats de mecenatge privat hi haurà.

La societat civil catalana és encara feble en relació amb l'europea. La nostra segueix una tendència vers la concentració organitzativa que avança a velocitats diferents. Són les entitats empresarials les que duen la iniciativa. A la concentració de capitals s'afegeix la coordinació i integració de la representació d'interessos empresarials. L'acord recent entre la PIMEC i la SEFES ha reduït la fragmentació en la representació territorial d'interessos empresarials catalans, però caldrà veure si això portarà una major coordinació i, fins i tot, integració amb el Foment del Treball. L'homogeneïtzació de la representació dels interessos laborals dels treballadors és, però, més lenta. Els sindicats majoritaris han arribat a graus de cooperació notables que han deixat enrere les rivalitats dels anys 70 i 80. Tanmateix, hom no pot preveure a curt termini una hipotètica fusió. A més, els sindicats no manifesten una especial agilitat a l'hora d'articular les seves accions amb els altres sindicats europeus. Pel que fa a la resta d'associacions cíviques encara són per sota dels nivells d'associacionisme 'de segon grau' que hom troba als països més capdavanters d'Europa. Aquesta fragmentació pot ser interpretada per alguns com una mostra de pluralisme saludable, però també pot ser un poderós entrebanc que té la societat civil catalana per consensuar acords i influir de manera eficaç en les polítiques públiques.

Com més avancem cap a la concentració d'interessos i la corporativització de la societat, més pressió hi ha vers la desregulació i la liberalització de les relacions econòmiques. Aquesta paradoxa és palesa en el món de les relacions laborals, on la cerca de competitivitat per part de les empreses demana la desregulació del mercat de treball i alhora la constitució de nuclis d'influència política i econòmica més poderosos, tant a Catalunya com a Espanya i Europa. La liberalització, avui, de les relacions econòmiques no afecta només empreses i sindicats. Els col·legis professionals també pateixen les escomeses contra les seves rigideses. Els intents d'eliminar les restriccions territorials que imposen els col·legis als professionals, l'eliminació de l'obligatorietat dels col·legiats d'assegurar-se en les mútues determinades per les juntes de govern col·legials i les crítiques a la regulació de tarifes mínimes fixades pels col·legis, són bons exemples. Tot indica una disminució de les prerrogatives d'aquestes corporacions, inspirades en una ideologia estamental. A més, els col·legis han de fer front als canvis en l'estructura ocupacional que afecten les seves clienteles. Molts dels professionals són ara assalariats de les administracions públiques o de les empreses. Això ha donat lloc a l'aparició de noves associacions d'interessos que disputen la influència dels col·legis. La reducció del poder col·legial ofereix resistències que depenen molt del prestigi social i del poder de les professions representades per les corporacions. Els intents dels aparelladors d'assumir atribucions dels arquitectes i dels graduats socials de fer el mateix amb als advocats fracassaren. Els primers no solament mobilitzaren el seu col·legi professional sinó els mateixos estudiants d'arquitectura.

Comparada amb països septentrionals, l'anomenada *economia social* és menys vigorosa a casa nostra, si bé té nivells de desenvolupament similars a altres societats meridionals. Aquesta situació d'inferioritat obliga a fer un important esforç per tal d'afrontar els desafiaments derivats de la plena integració a la Unió Europea i la corresponent concurrència amb entitats no lucratives foràneies

al mercat europeu. Fruit d'aquests esforços son, per exemple, els processos de concentració i mercantilització de les mútues i el qüestionament de la viabilitat de les nostres cooperatives. Aquestes i l'economia social en general continuen creixent en nombre i volum de negoci, i producció al llarg del anys 90.

Un altre vessant de la societat civil, el directament creat per ciutadans compromesos amb un ideal o interessos generals, no depèn tant del nombre de grans empreses, com de factors més complexos, entre els quals la vigorositat de les relacions familiars és un factor ambivalent. La família pot contribuir a una menor necessitat individual de vida associativa, però d'altra banda és un espai de socialització on s'han transmès valors cívics i ideals polítics i religiosos, que han contribuït a mantenir viva la nostra societat civil, fins i tot en els llargs anys quan fer-ho podia suposar un risc de sanció governativa o de persecució política. Aquest nervi cívic de la societat catalana també ha canviat notablement. La importància crucial que durant la transició democràtica tingueren els sindicats, certs col·legis professionals i les associacions de veïns com a canals de participació cívica és ara relativament menor mentre que han sorgit noves sensibilitats cíviques que, independentment de les seves reivindicacions, es mostren molt pragmàtiques i més disposades a col·laborar amb les administracions públiques que no pas a enfrontar-se obertament contra les autoritats.

Al marge dels efectes que puguin tenir les grans empreses i les administracions públiques en la societat civil, aquesta té un caire comunitari no tan relacionat amb interessos grupals i corporatius com amb necessitats individuals per mantenir relacions socials, conrear amics i promoure l'autoestima entorn d'una identitat desitjada. A societats com la catalana amb reduïda mobilitat geogràfica –malgrat la seva modernitat– i on les relacions familiars i amb amics veterans –la "colla"- són intenses, semblen menors les necessitats de cercar amics nous mitjançat la inscripció en una associació o entitat cultural, recreativa o de qualsevol mena. La qual cosa podria explicar, a més de la nostra història política, perquè les taxes associatives a Catalunya són inferiors a la d'altres països europeus.

5. LA CATALUNYA POLÍTICA

La forta col·laboració entre organitzacions civils i autoritats públiques a Catalunya és fruit d'una major incidència dels ciutadans a l'hora d'influir sobre les polítiques públiques. Un fet que no és conseqüència només de la recuperació de les llibertats democràtiques, sino també d'un major nivell de vida i cultural de la població que ha potenciat la institucionalització creixent de canals de participació cívica que, d'altra banda, milloren la capacitat de govern de les autoritats alhora que reforcen la legitimitat d'aquestes. Això però no treu que aquesta major participació no sigui encara molt desigual i manifestament millorable. El comportament electoral que avui tenen els catalans es menys diferent del de la resta d'Espanya que en el passat. El grau de participació electoral dels catalans, com el de la resta d'espanyols, és encara dels més baixos d'Europa. Pel que fa a les eleccions al Parlament de Catalunya, l'abstencionisme és preocupant, ja que a Catalunya és dels més elevats entre les eleccions per triar els respresentants dels diferents governs autonòmics. El que ha vingut a anomenar-se *abstencionisme diferencial* afecta sobretot la població assalariada, nascuda fora de Catalunya i que resideix a Barcelona i a la seva àrea metropolitana. Un altre fenomen característic de l'espai polític català és el vot dual, pel qual sectors de l'electorat de centre-esquerra i centre atorguen el seu vot a una o altra formació política segons la mena de convocatòria electoral. En qualsevol cas, aquest abstencionisme diferencial no pot ésser interpretat com l'equivalent a una divisió profunda entre dues comunitats polítiques. L'espai polític català està estructurat entorn de dos eixos: esquerra-dreta i autonomia nacional. Al voltant d'aquests eixos se situen les forces polítiques del país en un sistema multipartidista que fluctua entre cinc i set partits, si bé des de 1980 ha estat dominat per dues opcions majoritàries: PSC i CiU.

Els darrers anys s'ha consolidat el catalanisme polític sense que hagi aparegut cap fractura significativa entre partits amb opcions nacionalistes i els que no les tenen. L'oposició al franquisme tingué la virtut d'aplegar organitzacions obreres, de base no nacionalista, amb entitats catalanistes. El resultat d'aquesta col·laboració política fou l'acceptació del catalanisme polític com a opció legítima i, fins i tot, progressista per part dels dirigents obrers que, malgrat no ser catalans de naixement, comprenien i admiraven un passat històric prefranquista a Catalunya, en el qual de vegades participaren plegats en la lluita per les llibertats: sindicats, partits d'esquerres, forces republicanes i catalanistes. Això no treu que hi hagi dues comunitats sociològiques entre els catalans d'origen i els d'adopció que es manifesta entre els electorats dels partits segons que aquests estiguin més o menys vinculats orgànicament amb homònims de la resta d'Espanya. És un fet prou important com perquè l'opinió pública catalana, segons les enquestes, estigui de fet més dividida en termes de nacionalisme que d'opcions de dretes i esquerres.

Malgrat això, aquestes diferències no signifiquen una fractura política que pugui posar en perill la convivència a Catalunya. Les fronteres entre aquestes dues comunitats solen ser difoses i permeables a la vegada que el catalanisme polític ha augmentat la seva consolidació. Un esvaïment que ha estat molt influït per les oportunitats de mobilitat social que ha ofert la societat catalana al llarg de la seva història recent. Si el creixement econòmic i els esforços de política social que s'han fet s'aturessin o, fins i tot, fossin més reduïts en el futur immediat, no hi ha dubte que les possibilitats d'una major integració social entre ambdues comunitats en patirien les conseqüències.

La Generalitat i les seves institucions foren recuperades en un context internacional favorable a la descentralització dels estats i al foment dels mesogoverns, la qual cosa ha contribuït a desmantellar bona part del centralisme que caracteritzà l'Estat espanyol i que fou reforçat pel nacionalisme uniformitzant del franquisme. Aquest procés no ha arribat, encara, amb tota la seva intensitat, a les administracions locals. Un fet que és potser explicable per les necessitats de legitimació política dels nous governs autonòmics i que els porta a retenir en les seves mans el màxim de competències aconseguibles. Sobretot d'aquelles com la sanitat que tenen repercussió en la qualitat de vida dels ciutadans, o les que incideixen en la formació d'una consciència d'identitat nacional com ara el cas de l'ensenyament i la cultura. Aquests àmbits d'intervenció pública són objecte de tensions entre una xarxa d'administracions públiques molt més densa i heterogènia ara del que ho era abans de l'Estat de les autonomies. La major complexitat es deu, d'una banda, als equilibris polítics que s'han constituït a partir de les noves institucions de govern i, d'una altra, a les herències que no han estat del tot substituïdes per aquests (diputacions i Administració perifèrica de l'Estat). Sorgeix així una lluita pel control d'àmbits competencials més forta com major és la quantitat de població sobre la que es té incidència i com més heterogènia és la representació d'interessos polítics entre nivells de l'Administració pública, com ha estat el cas de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Aquesta heterogeneïtat sembla tenir correlació amb una major complexitat i diversificació de les institucions de govern arreu d'Europa que no afecten només les administracions públiques sinó la mateixa societat civil. El resultat és una major diversitat d'interessos així com una més gran especialització de les estructures organitzatives i institucionals.

La capacitat de govern autonòmic és majoritàriament enfocada cap als serveis de benestar, dels quals estan excloses les transferències de rendes a les famílies des de la Seguretat Social. Per contra, la capacitat de govern sobre la política econòmica i els serveis generals és minsa. L'autonomia de la Generalitat per decidir l'ús de la despesa pública ha augmentat significativament els darrers anys, si bé la seva autonomia fiscal, pel que fa a la capacitat impositiva, és força limitada. Capacitat que ha augmentat amb l'aprovació de la cessió, per part del govern central, del 30% de l'import recaptat a Catalunya per l'IRPF així com de la capacitat normativa sobre aquest import. Ara bé, la capacitat reguladora de la Generalitat sobre la societat catalana estan per sota de les seves capacitats de despesa.

Finalment, la vida política catalana enceta el segle XXI dins la polaritat que li ha estat sempre endèmica: l'esforç per concentrar poder –i sobirania– a casa nostra i la tendència a participar en el poder central de l'Estat. Fins ara hom ha trobat dues solucions principals. Una ha estat la consolidació de partits i moviments polítics d'abast territorial català, com és el cas de Convergència Democràtica o d'Unió Democràtica diposats a donar suport a governs espanyols sobre la base de pactes, sense participar-hi directament. L'altra és la consolidació de partits catalans més o menys integrats en confederacions o federacions espanyoles. Han estat representats d'aquesta segona opció el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC, rebatejat Iniciativa per Catalunya, amb un fort grau d'independència del Partido Comunista de España, amb el qual acabà per trencar, el 1997) i el Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC, integrat al Partido Socialista Obrero Español). Aquesta orientació ha permès als polítics del PSC un accés directe al poder i als ministeris dels governs socialistes espanyols. Val a dir, però, que en el moment de redactar aquest escrit semblen obrir-se unes incerteses en aquest terreny que podrien propiciar una recomposició del mapa polític català.

De fet, però, no hi ha una, sinó dues polaritats: la tensió entre la participació integrada amb els governs espanyols i la col·laboració distant i pragmàtica amb ells, d'una banda, i la tensió entre una concepció independentista i una d'autonomista del país. Encreuades, donarien el resultat de la vida política real de Catalunya, si no fos que la situació es complica, entre d'altres factors, amb la presència prou viva d'un partit d'obediència espanyola (el Partido Popular) i amb els processos d'unificació política europea. En tot cas, amb l'excepció d'Esquerra Republicana i de la seva escissió el 1997, el Partit per a l'Independència, –els militants i votants de les quals són independentistes– i del Partido Popular, que no ho són, la presència més o menys intensa de les dues pola-

ritats es deixa sentir arreu. Forma part del neguit polític del país i genera ambivalències i ambigüitats prou característiques de la seva cultura política i de la conducta dels seus ciutadans.

6. POBLACIÓ, FAMÍLIA I GÈNERE

Una altra de les grans dimensions damunt la qual evolucix la societat catalana d'una manera radical –fins al punt que, com hem afirmat, es troba davant una cruïlla històrica– és en el terreny de la seva població així com el del seu teixit de vinculacions familiars i de reproducció demogràfica. És un camp on voldríem entrar ara per fer, com fins ací hem fet, algunes constatacions elementals.

Una de les grans paradoxes que planteja la institució familiar a Catalunya és que la seva funció com a agència de benestar material i emocional està posant en qüestió, avui, la seva viabilitat com a nucli reproductor. A diferència de les pautes vigents en d'altres països europeus, la família catalana mostra una densitat, una continuïtat i una intensitat en les relacions molt notables, que es troben en consonància amb les seves importants funcions d'ubicació social, col·locació dels fills, provisió de transferències econòmiques i oportunitats laborals, serveis de benestar i construcció de marcs de referència identitaris. Tanmateix, aquest sobreesforç funcional, que s'explica en part pel subdesenvolupament de l'Estat de benestar a casa nostra, ha determinat la minva de la seva productivitat en allò que és la seva raó de ser com a institució: la procreació i la criança dels fills. És veritat que hem parlat, més amunt, de la indubtable importància de l'estat assistencial en la reestructuració de la nostra societat, però també és cert que les seves mancances i les polítiques socials que persegueix desincentiven alguns aspectes del creixement demogràfic autòcton. El cas és que la taxa de fecunditat –tradicionalment baixa al país en termes relatius– ha caigut en les darrers anys d'una manera espectacular, per venir a ser una de les més baixes del món, sinó la més baixa. Els resultats d'aquest procés podrien anar més enllà de la qüestió del fort envelliment de la nostra població i d'allò que hom anomena, la taxa de dependència (la proporció entre menors de 16 anys i més grans de 65) sinó que obren qüestions de supervivència cultural o fins i tot nacional, tal com fem esment en la conclusió d'aquests comentaris. El fet que la baixa fecunditat no sigui un fenomen recent a Catalunya podria constituir una indicació que tot això fos un tret estructural. Ho sigui o no, allò important és el lloc demogràfic que ocupa Catalunya en el seu entorn: cosa que tenia un significat determinat al segle XVII, en tenia un altre al XIX i certament en té un altre a començament del XXI.

Deixant de banda aquestes especulacions, constatem que la massiva incorporació de la dona catalana al mercat de treball durant els dos darrers decennis, sens dubte, ha intensificat la minva de la natalitat. D'aquesta manera, el creixement de la població ha hagut de dependre de la immigració i segurament ho continuarà fent.

Semblava que amb la pèrdua de la base productiva de la família, evidenciada per l'augment de l'assalariament i per la disminució del treball per compte propi, les seves funcions havien de quedar reduïdes al benestar psicològic o a la vida privada dels individus. Però a Catalunya, a diferència del que succeeix a altres països del nord dels Pirineus, la minva de la importància de la família en el pla econòmic ha determinat un creixement del seu relleu en l'aspecte social. Entre altres qüestions, voldríem saber: ¿Per què els fills viuen a casa dels pares fins a la ratlla dels trenta anys? ¿Per què la família ha esdevingut una agència de prestació de serveis entre les generacions?

Per començar, val a dir que aquestes característiques ja eren presents en el sistema familiar català abans que experimentés un procés de nuclearització. Per exemple, els fadristerns i les seves germanes podien restar a la llar paterna sempre i quan no es casessin. L'únic que podia fer-ho legítimament era l'hereu com a cap del llinatge. D'altra banda, l'intercanvi de serveis entre generacions formava part de la mateixa lògica del sistema. L'únic que ha canviat doncs –i no és poc– és que pares i fills casats tenen ara residències separades.

Dues teories rivalitzen per tal d'explicar les peculiaritats del sistema de família vigent a la Catalunya de final del segle XX. Segons la teoria de la modernització, la situació actual és conseqüència d'un procés incomplet. Les diferències amb els països del nord d'Europa foren, doncs, resultat d'un simple desfasament en el calendari evolutiu. Segons una segona interpretació, emperò, aquestes diferències serien degudes a una diversitat radical en el sistema de valors, propi no tan sols de Catalunya, sinó d'altres països de la Mediterrània, caracteritzat per recolzar-se en fonaments menys individualistes. Sense voler resoldre aquesta disputa, heus ací algunes observacions sobre la qüestió: una de les característiques més prominents dels nostre sistema –no tan sols a Catalunya sinó a Espanya en el seu conjunt– és el subdesenvolupament descompensat de l'Estat de benestar, que

mentre consagra una part substancial de la seva despesa a transferències en metàl·lic adreçades a pensionistes i aturats, en canvi dedica unes partides minses a serveis socials i a protecció familiar. Aquest tret està en relació amb un repartiment de funcions entre les diverses agències de benestar, que contrasta amb el dels països europeus septentrionals on l'estat assumeix moltes tasques que ací són a càrrec de la família. El fet que a Catalunya els pares se sentin responsables dels fills fins a la seva col·locació, prèvia a l'emancipació social i al matrimoni, i que moltes mares mestresses de casa puguin prestar sol·lícitament un munt de serveis als seus fills adults que viuen a la llar, explica en part la prolongació de la seva dependència familiar. Tanmateix, el factor més determinant d'aquesta situació és que a Catalunya l'estructura clientelista del mercat de treball fa que els pares i els familiars puguin contribuir de manera decisiva a la seva col·locació laboral i que viure a casa dels pares signifiqui per a ells també la possibilitat de poder estalviar per tal de comprar un habitatge i, en aquest sentit, de poder beneficiar-se de l'ajut financer d'aquells. Així, doncs, hom constata una certa sintonia entre valors i oportunitats econòmiques. Malgrat que Catalunya ha esdevingut en gran mesura una societat credencialista i meritocràtica, els pares poden encara influir en gran mesura en el destí dels seus fills. En el moment en què els pares no puguin prestar aquests serveis o facilitar aquestes transferències, els fills joves podrien deixar de conviure-hi abans de casar-se. A tall d'exemple podríem adduir que si s'ha produït la separació residencial entre les generacions, una "descohabitació" (justament en un país com Catalunya en què la tradició troncal premiava la convivència entre pares i fills casats) gràcies a la independència relativament recent de la població anciana, facilitada per la cobertura generalitzada del sistema de pensions. Tanmateix, com ja hem dit, la nuclearització de les llars no obsta perquè es continuï produint una col·laboració i una prestació de serveis entre generacions, afavorida per la proximitat residencial i per una millor mobilitat damunt el territori.

Una de les qüestions que mereixeria rebre un tractament més aprofundit és la pervivència dels valors de la família troncal en l'imaginari col·lectiu català. Des que Jaume Vicens Vives suggerí la hipòtesi que la industrialització de Catalunya, respecte de l'endarreriment de la resta de la Península Ibèrica, podia estar en relació amb el suport financer donat pels hereus als fadristerns, la singularitat d'aquesta institució ha cridat l'atenció dels estudiosos. Val a dir que l'originalitat de les hipòtesis proposades no ha trobat encara investigadors disposats a demostrar la seva fecunditat teòrica. Recentment alguns autors s'han tornat a ocupar de l'assumpte, però sense que el cas català hagi rebut per part seva una atenció preferent.

Alguns observadors, basant-se sobretot en la hipòtesi de l'anomenat 'familisme amoral', sostenen que existeix una correlació entre el lloc estratègic que ocupa l'empresa familiar en una economia determinada i la manca de confiança o la incapacitat per a la cooperació dels membres de la població. Aquest tret tindria com a resultat la dificultat per crear grans corporacions amb la consegüent necessitat de la intervenció de l'Estat per tal de suplir la manca d'iniciativa privada en determinats sectors estratègics. Així doncs, l'estatisme seria una conseqüència del familisme i estaria associat a una manca de dinamisme de la societat civil. Comptat i debatut, el cas de Catalunya no acaba de quadrar del tot dins aquest esquema, malgrat que les seves intuïcions no són plenament desencertades. La família té sens dubte un gran pes en la nostra societat, l'aversió catalana tradicional a l'Estat remot i les dificultats per a la seva construcció són paleses, la presència d'empreses familiars i de petites i mitjanes empreses amb la manca corresponent de grans capitals són prou importants, però en canvi el nostre ric teixit associatiu i la nostra iniciativa privada semblen força superiors als de la resta de la Península.

D'altra banda, la integració dels immigrants en una societat determinada està en relació amb els esquemes mentals congruents amb el seu sistema familiar. En particular, els països amb tradició de família troncal desenvoluparien una concepció enfront dels immigrants basada en l'autoritat i la desigualtat, ja sigui a causa de la jerarquia inherent a les relacions entre pares i fills, ja sigui a causa del diferent tractament dels germans pel que fa a l'herència. Una vegada més, sembla que el cas català, a diferència del que succeeix al País Basc, en principi no s'ajusta a aquestes hipòtesis. Com ja hem dit més amunt, al llarg del segle XX i des de molt abans, Catalunya ha estat terra d'acollida d'immigrants i la seva integració no ha topat amb greus dificultats. Val a dir que en els darrers anys continuem assistint a una dissociació entre la integració social i la lingüística en el sentit que a Catalunya existeixen contingents descendents de la immigració que no han adoptat el català com a llengua pròpia, malgrat que el seu assentament al nostre país sigui definitiu. El que és nou són els esforços públics per reduir aquesta dissociació. Hi ha, doncs, una situació nova: la integració social no sempre produeix assimilació lingüística i els avenços en la catalanització idiomàtica del contingent immigrat, si es produeix, necessita les crosses de l'escola, els mitjans de comunicació i l'oficialitat de la llengua –entre d'altres factors– per produir-se.

7. IDENTITAT I LLENGUA

Malgrat les tendències universalistes, la construcció de la pròpia identitat, en les societats modernes, ha esdevingut un imperatiu comunitari. A Catalunya, les dues fonts principals on es poua aquesta identitat són l'etnicitat i la família. Aquestes dues no són mútuament independents, sinó que sovint van unides. En un país en què l'ús de la llengua és el signe d'identitat més contundent i en què l'aprenentatge del català fins fa poc havia tingut lloc en el recinte privat de la llar, no és gens estrany que sigui així.

La presència i el tractament dels immigrats en un país representa un catalitzador que permet aclarir o actualitzar la concepció que la societat en qüestió té de la ciutadania. Caldria demanar-nos si Catalunya, terra tradicionalment receptora d'importants contingents migratoris, ha elaborat un model propi d'integració i, en cas positiu, si aquest model resulta encara pertinent en el context actual. En particular, a la vista de la probable afluència en els propers anys d'immigrants de cultura i religió no europees, valdria la pena interrogar-nos sobre si el concepte d'integració emprat durant els anys 60 i 70 per tal de denotar la incorporació sense traumes dels nouvinguts a la societat catalana segueix sent operatiu.

Enfront de la concepció universalista francesa que preconitza l'assimilació fusional dels nouvinguts en un cos social comú i de la concepció segregacionista anglosaxona o alemanya, basada en el respecte de les diferències i els costums dels immigrants a risc d'encerclar-los en guetos culturals, ¿quina és la posició catalana? Creiem que, davant la concepció francesa de la ciutadania, que es recolza en el principi territorial (*jus soli*) i davant l'alemanya, basada en la descendència d'uns avantpassats comuns (*jus sanguinis*), Catalunya havia trobat tradicionalment una via original d'integració dels immigrants a través del que podríem anomenar *jus linguae*, l'adopció del català com a llengua pròpia. Tanmateix, aquesta tercera concepció catalana ha entrat en crisi. En l'actualitat podem detectar a Catalunya dues concepcions legítimes de la ciutadania. D'una banda, tenim una concepció jurídica oficial, avalada per la Constitució i l'Estatut d'autonomia, segons la qual és català tot ciutadà espanyol qui viu i treballa a Catalunya. D'altra banda, continua prevalent informalment la legitimitat social tradicional que podria condensar-se en la fórmula següent: és català tot aquell qui, hagi nascut o no a Catalunya, s'integra a la comunitat catalana a través de l'aprenentatge i l'ús de la llengua catalana. Aquesta darrera concepció, consuetudinària i popular, i encara prou viva des del punt de vista de l'imaginari col·lectiu, troba cada vegada més dificultats a l'hora de ser sostinguda, no tan sols perquè és en contradicció amb la legalitat vigent, basada en el *jus soli*, sinó perquè importants sectors de la societat catalana no tenen el català com a llengua pròpia. A més, una part dels immigrants del món perifèric, el fins ara anomenat Tercer Món i en general els estrangers comunitaris residents a Catalunya, se solen integrar a la nostra societat a través de l'aprenentatge del castellà i no pas del català. La qüestió és que el castellà, que constitueix la llengua que disputa al català les preferències lingüístiques del ciutadans dins el territori de Catalunya, és adoptat per gairebé tothom, ja siguin autòctons o immigrants, com a llengua franca gairebé exclusiva dins l'Estat espanyol i com a una de les de major difusió mundial. Aquesta situació resta al català molts dels avantatges que li confereix l'oficialitat dins el territori del Principat. El fet que a Catalunya existeixi un bilingüisme de caràcter asimètric, tant des del punt de vista jurídic i social com de mercat, convida a corregir aquesta disparitat a base d'establir alguna regla –ja fos oficial o social– que indiqués quines foren les situacions, especialment en l'àmbit públic, en què convindria fer servir preferentment o prioritàriament el català.

A Catalunya es dóna la coexistència de dues tendències aparentment contradictòries en el domini lingüístic. Per una banda, el català ha esdevingut el signe d'identitat més visible i més prominent de la col·lectivitat catalana, tant per a propis com per a estranys, tant com a element d'identificació com, també, com a element de rebuig; per una altra, el català, està adquirint cada vegada més, un caire instrumental i optatiu des del moment que, a causa del bilingüisme de la nostra societat, els actors trien en cada situació d'interacció lingüística aquella llengua que afavoreix millor els seus interessos.

Arran dels canvis experimentats per l'estructura social del conjunt de la societat espanyola, les identitats nacionals d'àmbit no estatal es recolzen cada cop més en especificitats culturals. En aquest sentit, caldria entendre la necessitat de distinció com a una de les conseqüències del procés d'homogeneïtzació de les condicions socials i econòmiques, efecte de la pertinença a un mateix Estat i a un mateix mercat. En concret, a Catalunya l'existència d'una llengua pròpia, parlada i/o entesa per una majoria considerable de la població, constitueix una de les bases més fermes de diferenciació i d'identificació col·lectives. Aquesta característica, tanmateix, afavoreix la politització de la llengua i propicia debats públics, sovint virulents, sobre la regulació del seu ús i l'extensió de la seva difusió.

En segon lloc, l'instrumentalisme lingüístic deriva de la necessitat que, en una societat bilingüe, els individus

facin seva una actitud d'adaptació als diversos interlocutors segons les competències lingüístiques respectives. Això vol dir que els diferents contextos d'interacció, l'estructura de cada situació, les intencions, les finalitats i els valors dels actors determinen la llengua emprada en cada cas. A Catalunya, pel fet que els parlants es veuen sotmesos a la necessitat d'haver de triar entre dues llengües, la seva utilitat, el seu interès i la seva disponibilitat són factors de primer ordre que contribueixen a explicar les peculiars característiques d'un cert camaleonisme lingüístic propi de no pocs catalans.

8. LA CULTURA A CATALUNYA

Per als catalans, la cultura –en el sentit més ampli de la paraula– és un element crucial de la seva identitat. Aquest és un tret característic de tots el pobles que comparteixen condicions semblants a les del nostre. Tanmateix aquesta mateixa cultura –que en el nostre cas inclou d'una manera decisiva la pròpia llengua– es troba avui en una situació d'intensa modificació.

Les transformacions succeeixen des de tres flancs diferents, tots tres igualment importants. El primer, i en cert sentit més tradicional, és el de la participació en la vella dialèctica Espanya-Catalunya. La cultura catalana no és un illot que pugui restar indiferent a la cultura espanyola, ni aquesta ha romàs intocada per la nostra. Més enllà del diàleg, hi ha interpretacions, aculturacions i assimilacions mútues que continuen produint-se, amb un doble efecte: d'una banda es produeixen erosions de trets diferencials i d'altra, i per reacció potser, reafirmacions i aguditzacions de tals trets. El segon factor, que afecta totes les cultures europees amb una gran intensitat, és el de la mundialització. El sincretisme cultural transnacional que hom percep avui en dia en la cultura mediàtica popular, volgut pels mateixos artistes, escriptors i creadors, reflecteix el nou corrent. Alhora que hom explota la gastronomia, les danses, la música o les expressions populars autòctones, hom fomenta la importació de músiques mediterrànies, floklore africà o sud-americà, literatures d'arreu del món i, naturalment, productes i creacions culturals nord-americanes, massivament. No sabem com serà l'aspecte final que tindrà la cultura on ens durà el sincretisme estètic, credencial i ideològic tan fort del moment present, part essencial de la mundialització que vivim, però fóra agosarat pretendre que la cultura catalana d'aquí un parell de decennis continués assemblant-se molt a la que hem heretat i que nosaltres mateixos estem transformant a gran ritme. Tal vegada s'assembli encara, bastant, a alguns aspectes de la d'avui. És ben cert que Catalunya ha trobat des de temps remots una "fórmula cultural" poc comuna que li ha permès la supervivència dins l'hibridisme, que li ha capacitat per assimilar molt sense acabar mai de perdre el seu perfil o identitat. El nostre nacionalisme, més cívic que no pas ètnic, i la inclinació inveterada vers els pactes i els acords per damunt de les confrontacions hi han ajudat. Tanmateix, també és cert que els canvis culturals d'avui poden representar una massa crítica insostenible per a aquesta fórmula tradicional catalana, com han de ser insotenibles per a les de molts altres països, abocats a una transformació radical de la seva cultura. Finalment, el tercer factor, el dels processos de maduració de la modernitat, que inclouen per exemple una consolidació de la secularització (el que no exclou l'aparició de noves religions, sectes i creences sobrenaturals), l'arrelament de la cultura mediàtica, la generalització del lleure passiu i de l'actiu, i altres corrents coneguts, ens afecten de ple. I ho fan precisament perquè som una societat no solament receptiva de modernitat, sinó un focus generador prou potent del que significa. Ho hem estat en el passat –hem estat pioners en el nacionalisme europeu, l'anarquisme, el modernisme artístic i arquitectònic, l'urbanisme i les arts plàstiques, entre d'altres activitats– i sembla que ho som encara avui. Aquest dinamisme, però, significa que la cultura que hom va creant en certa mesura va negant aquella que és heretada. La cultura és tradició, però també és innovació. I la natura de la innovació, avui en dia, és a voltes tan radical que no podem afirmar gran cosa sobre com serà el món de demà.

En tot cas la Catalunya d'avui ofereix ja un panorama cultural inconcebible només fa uns quants decennis, o potser fa uns quants anys. Així, la població universitària és enorme comparada amb la que, confinada a les classes altes i mitjanes, hi havia els anys 50 o 60. Els milers de catalans que ja han estudiat a l'estranger no poden comparar-se amb els pocs que ho havien fet en aquella època. Ni els que han viatjat de debò (no solament fent el turista). Ni els que han abandonat l'Església. Ni els que han entrat activament en noves religions, com ara els Testimonis de Jehovà, sovint lligats a ambients d'origen immigrat o les més circumscrites a grups socials específics, com són els gitanos de les sectes adventistes. I així successivament. D'altra banda, la minva de les intensitats ideològiques i crítiques dels anys 60 i 70, de fet, el seu col·lapse, ens ha presentat un món cultural català tan relativista i en no poca mesura, escèptic en matèries de creences, que la cultura d'avui presenta un aspecte molt més de mosaic d'afeccions, inclinacions, pràctiques i discursos diversos, que no pas de grans camps antagònics.

És obvi que això és, malgrat tots els seus defectes, bo per a la pràctica de la tolerància i per arribar a alts nivells de consens democràtic en moments crucials de la nostra existència. L'absència de radicalismes ha exclòs, per exemple, el terrorisme polític. La cultura, en la seva dimensió ideològica, és també política i sembla ser (manifestacions massives i espontànies, cíviques, contra la violència terrorista el juliol de 1997) que la gent del país vol moderació. Que aquest desig sigui compartit per altres pobles d'Espanya només pot ser motiu de satisfacció. La possibilitat que minvin les hostilitats o els malentesos amb ells –part fins ara de la dialèctica cultural catalana, i no pas solament de l'econòmica i política– passa per coincidències felices com aquesta. Fóra bo que les rivalitats restessin confinades a les manifestacions pacífiques de l'esport o a les metròpolis i estils de vida. Que el Barça sigui "més que un club" no és trivial: és un senyal que algunes coses no han anat bé o, senzillament, que han estat prou diferents a casa nostra. Que sigui part de la cultura esportiva i mediàtica de la modernitat, com ho són tants altres equips de futbol de tantes ciutats europees no té, en canvi, massa transcendència, tret de la importància que aquestes coses han adquirit dins la vida quotidiana del pobles moderns.

Finalment cal esmentar que l'adveniment de la democràcia i l'autonomia, ensems amb la revolució mediàtica i l'augment de la prosperitat, han facilitat un desplegament institucional en el camp de la cultura de molt considerable envergadura: la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió i la creació d'una ràdio pública municipal, COM Ràdio, han enfortit el flanc mediàtic i lingüístic de la nostra cultura. D'altra banda els teatres, com ara el Nacional, el del Mercat de les Flors, el de Salt i tants d'altres, han reforçat també la xarxa de l'art escènica, recolzada en companyies que són sovint de prestigi internacional (sobretot en el camp del mim i l'expressió plàstica). Hom no pot dir el mateix del cinema català maluradament, tot i que en els darrers temps semblen haver signes de recuperació. Com ho està el Liceu, després de l'incendi recent. Les renovacions dels nostres centres històrics –Tortosa, Lleida, Girona– s'han afegit a la intensa revaloració ambiental i urbana del nostre passat. A més, les innovacions pel que fa al suport monumental de la cultura han estat força notables, com ho palesa, per exemple, el Museu de la Ciència o el d'Art Contemporani de Barcelona i d'altres edificis. Entre ells no podem excloure aquells que, sense acollir institucions d'art o ciència han canviat –i millorat en molts casos– el paisatge urbà, amb un missatge de modernitat i puixança: la Torre de Collserola o la de Comunicacions a Montjuïc, per exemple.

9. A TALL DE CONCLUSIÓ

Les preguntes sobre el present i l'esdevenidor del país que ens fèiem en encetar aquestes reflexions romanen, en acabar-les, sense respostes closes. A Catalunya se superimposen dues incerteses pel que fa al seu futur: la incertesa pròpia del futur de les societats avançades contemporànies, subjectes a una intensíssima mudança, gairebé en tots els aspectes, i aquella que és específica de Catalunya, amb la seva complicada problemàtica. Grosso modo, cal distingir a Catalunya entre aquells fenòmens que pertanyen al canvi socioestructural i els que pertanyen a l'esfera de la cultura i la identitat.

Els canvis estructurals ens situen entre les societats pròsperes de la Mediterrània, amb unes possibilitats reals de desenvolupament molt elevades, tot i que hom no veu que la indústria, les finances i l'economia catalana en general arribin al grau d'evolució que han assolit el Piamont i la Llombardia en termes de participació al nucli hegemònic de les xarxes capitalistes transnacionals. En canvi, i continuant amb el símil nord-italià, les dues regions esmentades però també el Veneto i la Lligúria posseeixen una estructura de mitjanes i petites empreses, així com una xarxa de ciutats i viles pròsperes, amb un teixit social força semblant al nostre. El predomini de la propietat i iniciativa familiars per damunt de les societats anònimes a les nombroses multinacionals catalanes, reflecteix una estructura econòmica similar i igualment dinàmica. (El 1998 ja hi havia més de cent empreses catalanes amb plantes de producció arreu del món, la majoria de capital familiar).

La nostra pertinença a l'arc nord-mediterrani que potser des d'Alacant fins Bolonya, tot passant per Montpeller i Niça, forma una àrea de prosperitat, innovació i desenvolupament és indubtable. No sembla que aquest arc sigui un invent gratuït de certs economistes. Que el nostre fat és lligat amb Europa és prou evident, fins i tot al marge de les conseqüències conjunturals de l'aplicació del Tractat de Maastricht. En tot cas la validesa d'aquestes constatacions depèn que hom tingui en compte que Catalunya és pròspera i dinàmica si hom la compara amb els països i les regions més endarrerits d'Europa occidental, però molt menys si la comparació es fa amb els més avançats. Que l'arc mediterrani sigui una zona d'evident potencialitat i que Catalunya hi sigui, no vol dir que tot siguin flors i violes. Entre d'altres factors, la permanència del centralisme espanyol posa seriosament en perill la qualitat del nostre hipotètic pas vers el nucli de l'Europa més capdavantera. Una ullada a la situació de les infraestructures (subordinació de l'aeroport de Barcelona a criteris poc racionals, desconnexió de la via de gran veloci-

tat amb la xarxa europea de ferrocarrils, i amb el centre de la Península, transferència d'empreses o instal·lació d'oficines principals a Madrid) reforça aquesta sospita.

Les modificacions en la distribució de la riquesa, el poder i el privilegi, en un mot, en les classes socials, sembla que continuaran el seu curs present. La diversificació ocupacional, acumulació de capital humà, professionalització dels càrrecs públics i privats, reciclatges permanents, feminització progressiva de molts sectors de l'activitat, i d'altres fenòmens semblants ens durà vers una societat encara més plenament moderna. Els canvis paral·lels en l'erosió de la distinció entre allò rural i allò urbà, l'augment dels transports d'alta velocitat i de les xarxes de comunicació també continuarà a un ritme intens.

Volem cloure aquestes observacions amb una al·lusió a la qualitat de vida dels catalans. Malauradament per a nosaltres temps era temps que l'expressió *Catalonia infelix* era justificada, i no solament durant la guerra civil, sinó també dolorosament durant els llargs decennis que la seguiren. No vivim pas avui en una *felix Catalonia* rica, plena i lliure de problemes. És cert però que el país ha assolit graus de democràcia, civisme, prosperitat i creativitat cultural, científica i artística prou substancials en molts terrenys. En d'altres, naturalment, hi ha molta feina a fer. Ningú no té cap raó per sentir-se cofoi.

També és cert que la qualitat de la vida, en general, mesurada pels indicadors i índex habituals en aquestes coses és elevat comparat als països més pròspers. I que les tendències vers l'esdevenidor, ara per ara, tampoc no assenyalen que el nostre camí s'hagi d'esgarriar necessàriament. Aprofitem doncs l'avinentesa i mirem de bastir una Catalunya solidària, plena d'empenta, ferma i digna del millor que fins ara ha estat.

LLIBRE II

ELS ORÍGENS DE LA CATALUNYA MODERNA

LLIBRE II

ELS ORÍGENS DE LA CATALUNYA MODERNA

ELS ORÍGENS DE LA CATALUNYA MODERNA

Salvador Giner
Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Tota societat, fins i tot la més canviant, és, en gran mesura, fruit del seu passat. Les intenses forces que imposen avui una transformació ràpida i contínua al nostre país mereixeran tota la nostra atenció al llarg del present estudi col·lectiu. Hem cregut, però, que calia encetar-lo amb una reflexió i una anàlisi generals sobre els orígens històrics de la Catalunya contemporània. Aquesta reflexió no pretén "fer història", en el sentit historiogràfic del mot, és només un esforç de constatar, tot recordant-los, alguns dels trets principals de la nostra història que ajuden a entendre el nostre present i fins i tot, potser, ens permeten d'albirar un xic el seu possible esdevenidor.

La natura introductòria i tal vegada assagística del que ara segueix recomana que, per un cop, no calgui emmarcar el discurs amb l'aparell de notes, referències i cites erudites que normalment acompanyen i legitimen altres menes de treballs. M'he limitat a afegir, al final d'aquesta reflexió sobre els orígens de la Catalunya d'avui, una bibliografia molt bàsica i merament orientativa que inclou textos prou rellevants per copsar la qüestió dels orígens de la Catalunya contemporània i la natura precisa de la seva societat. Un altre advertiment que em sembla prou important és que tot i que l'escrit segueix el pas del temps, m'he permès sovint d'avançar i recular en la història per tal de poder presentar més clarament l'argumentació. L'escrit, doncs, no segueix sempre l'evolució sencera de tota la societat catalana al llarg del temps, sinó que cadascun dels seus capítols pren en consideració –en la mesura que pugui– un feix de fenòmens afins i va seguint el seu desenvolupament fins als temps recents. En tot cas espero que els aspectes menys ortodoxos de l'enfocament d'aquest escrit no hagin fet gaire malbé la seva missió principal.

1. LES ARRELS HISTÒRIQUES D'UNA SOCIETAT OBERTA

La Catalunya d'avui és el resultat de la conjunció de diversos processos històrics que, plegats, fan la seva especificitat. Són, entre altres, els següents: un passat remot fortament feudal; una revolució burgesa autòctona, tant la mercantil com la industrial; una quasi permanent subordinació del país, a través dels temps, a unitats polítiques més àmplies; una aportació demogràfica molt forta d'altres societats –sobretot, però no sempre– procedent de la península Ibèrica; un alt grau de consciència ètnica i nacional; una llengua pròpia; una cultura força característica. A tot això caldria afegir, pel que fa al seu passat immediat, la presència dels processos propis de la modernitat avançada: cultura mediàtica, mundialització econòmica i integració europea. Aquests fenòmens han pres cos no només en la llengua, la literatura i les arts, sinó també en les lleis del país, les institucions polítiques i la qualitat de la seva vida cívica, sense excloure una obertura pràcticament constant a les influències i a l'influx migratori de societats veïnes. Qualsevol anàlisi de l'estructura social moderna de Catalunya ha de tenir en compte –juntament amb la demografia, la política, l'economia i la cultura– la interacció de tots aquests factors si vol escatir i entendre a fons el país.

L'avui prou distant *fons et origo* de l'estructura social de Catalunya i, fins i tot, de retruc, de la seva identitat nacional, és el feudalisme. Això és cert també per a un cert nombre de societats europees més grans, com ara Anglaterra i França. Com en elles, el creixement i el declivi del món feudal a Catalunya, donà naixença a un cert nombre d'institucions polítiques i jurídiques, i a certes maneres de fer, que obriren el camí a l'ordre burgès modern. Aquesta transformació fou el que constituí la font de la seva història posterior.

Des dels seus orígens a les muntanyes del Pirineu oriental i als seus voltants, la societat catalana (i fins i tot la protocatalana) va pertànyer d'una manera natural a aquell nucli feudal de la societat europea que era destinat a transformar-la, com empès per una lògica interna, en un món burgès, capitalista, industrial, urbà i plenament modern. Certes parts de l'Europa de l'Est (com ara Rússia) i la major part de la península Ibèrica (els mateixos veïns de Catalunya) només van conèixer una forma de feudalisme molt "imperfecta" i "deficient", per dir-ho un xic matusserament. Foren, sovint, semifeudals. Foren a més, més endavant, països amb un desenvolupament capitalista difícil i retardat. Avui, les dues úniques zones del món que han tingut un passat plenament feudal, perllongat i de gran abast, l'Europa occidental i el Japó, han estat també entre les primeres a consolidar una forma de capitalisme industrial altament desenvolupat. Si considerem històricament els Estats Units dels primers temps com una perllongació a l'altra banda del mar d'una d'aquestes societats postfeudals, Anglaterra, sembla que hi ha raons per sustentar la hipòtesi que com més alt és el grau de feudalisme que ha assolit una societat en el passat, més probable serà que en el seu si sorgeixi finalment el capitalisme, l'ordre burgès, la indústria i la democràcia parlamentària.

Al marge d'aquesta conjectura, el fet decisiu és que, des dels seus orígens més remots (*circa* 800 dc), Catalunya no fou ni perifèrica al feudalisme ni marginal a la cultura –valors, actituds i institucions que van caracteritzar l'Europa occidental durant els segles de formació. Fou sens dubte terra de marca dins el món carolingi, però això no la féu mai marginal al que s'esdevenia al món dominat pels francs: ni en política, ni en lleis, ni en civilització. Tampoc fou distint el captenir dels seus habitants, quasi o protocatalans. Ni llavors ni més endavant el caràcter marcadament europeu de la vida catalana –que ha sorprès i encara sorprèn fins als menys perspicaços dels seus observadors estrangers– es pot atribuir només al veïnatge de França, com hom sent a dir tan sovint. El fenomen té arrels encara més pregones que no pas la contigüitat espacial.

Catalunya no només es va desenvolupar dins una societat feudal, sinó que, com és comú acord entre els historiadors, aviat esdevingué una de les més feudalitzades de l'Europa medieval. La seva posició geopolítica, la grandària del seu territori i el volum reduït de la seva població feren que la seva situació dins tot el procés històric fos força paradoxal des del primer moment. Mentre que cap al nord la societat catalana dels primers temps va trobar grans continuïtats en els mons occità i provençal i francès –que en molts sentits encara són vives avui–, aquestes eren molt més febles en el flanc aragonès i pràcticament inexistents a l'hostil front del sud, aleshores en mans dels sarraïns. Amb el temps sorgí una llarga frontera amb Castella al llarg del regne de València, poblat a les fèrtils planes (i al Mestrat) sobretot per catalans i també al llarg dels confins de la confederació aragonesa, de la qual Catalunya havia esdevingut centre i poder hegemònic vers el final de l'edat mitjana. La societat catalana es va trobar encarada, així, a una unitat política força diferent amb una visió del món i una organització interna lligades a un sistema social molt menys feudalitzat alhora que força més militaritzat. Va ser precisament aquest poder central espanyol, Castella, el que era destinat a esdevenir el regne predominant dins la península i, després, metròpoli imperial europea i ultramarina.

L'èxit de Castella en la unió de tots els altres regnes ibèrics –incloent durant prop d'un segle Portugal– sota una sola corona –dividida però en regnes distints– tingué repercussions de gran abast per l'evolució ulterior de la societat catalana. Aquestes inclouen certes formes d'estancament i aturada del que haguera estat una altra mena de desenvolupament. A elles em referiré més endavant. Els trets específicament medievals de Castella –una societat guerrera, amb fort esperit de croada, relativament més unida que altres regnes, amb una frontera mòbil, una més limitada autonomia per a la noblesa, una classe de cavallers *villanos* i d'altres característiques prou conegudes– li van permetre desenvolupar al capdavall un dels primers estats moderns preindustrials d'Europa, dotat d'una forma de govern despòtica i fortament centralista. Això, però, amaga un nombre de mancances: quan va arribar el temps d'una modernització més profunda (dels segles XVI al XVIII) l'Estat castellà –o espanyol castellanitzat– era massa maldestre, ineficient i massa llastat amb cossos parasitaris i càrrecs oficials per dur-la a terme. A més, els processos d'homogeneïtzació ideològica (és a dir religiosa) havien estat intensíssims i violents

(expulsió de jueus i, posteriorment, de moriscos) i abastaren també Catalunya, València i Mallorca. Aquest esdeveniment empobrí molt les varietats internes dels pobles afectats, i suposà pèrdues poblacionals i econòmiques fortes (cas dels moriscos) i una veritable catàstrofe cultural en termes de recursos humans. (Joan Lluís Vives fugí, i no tornà mai més a València ni acceptà prudentment la càtedra que li oferiren a Alcalà. Benedictus de Spinoza nasquè a Holanda.) La diversitat que a altres indrets d'Europa dugué vers el pluralisme polític i la tolerància, així com vers la secularització, com a conseqüència de les guerres de religió, es féu absent dels regnes hispànics, capdavanters d'una contrareforma homogeneïtzadora i força militant.

Les reformes modernitzadores del segle XIX foren implantades arreu d'Europa des de cada centre polític d'acord amb certs criteris d'homogeneïtzació burocràtica que procedien de la concepció jacobina de l'Estat, lligada hipotèticament a nocions de racionalitat i universalisme. De fet aquestes reformes anaven lligades també a criteris d'hegemonia nacional sobre la perifèria de cada Estat europeu. Fou així com les noves nacions-Estat dugueren a terme la destrucció de la diversitat ètnica i cultural d'un conjunt de nacions i regions subordinades més petites –i sovint perifèriques– tot en nom de la progressista i racional desfeudalització. Espanya va prendre part en aquest procés general d'homogeneïtzació, primer sota els Borbons, amb la implantació forçosa de les lleis i les institucions de Castella a tot el territori, i, més tard, després de 1812, amb la creació d'un Estat modern centralitzat. Això, tanmateix, es va fer d'una manera tan deficient –especialment durant el període 1812-1931– que l'erosió de la personalitat cultural de zones minoritàries molt diferenciades –és a dir, el País Basc, Catalunya i Galícia– va ser molt menys pronunciada que la que va tenir lloc en altres parts semblants de l'Europa occidental.

L'obstinada resistència dels catalans a l'assimilació cultural i política, juntament amb les revoltes, rebel·lions i guerres d'independència (de 1640 a 1714) no poden explicar, totes soles, la permanència de la identitat social i cultural de la nació en el grau en què s'ha mantingut fins avui. Certament la part de Catalunya que va ser cedida per Espanya a França l'any 1659 (després del Tractat dels Pirineus) ha sofert l'impacte de l'educació, la llengua i les institucions franceses amb un abast molt superior al sofert per la resta del país. Una raó que explica això és que el Rosselló i les altres comarques catalanes sota administració francesa formen una zona reduïda, demogràficament feble, i els seus vincles amb els principals centres de la vida cultural i econòmica catalana han estat tallats i l'han feta, per tant, molt més vulnerable a les influències externes. Una altra, que seria absurd d'ignorar, és la forta atracció del prestigiós, poderós i avançat Estat francès sentida per tots els seus ciutadans, que ha facilitat els efectes assimiladors que produeix un Estat modern damunt la població al seu abast. La notòria habilitat anivelladora i administrativa de l'Estat francès ha estat exercida damunt qualsevol altra perifèria francesa amb semblant eficàcia, tret potser, amb matisos, de Còrsega. Si Catalunya, al sud de la serralada pirinenca, hagués estat dominada per un Estat molt més modern i eficient que el d'Espanya abans de 1939 –quan els esdeveniments van prendre un tombant molt més amenaçador per al poble català– l'erosió de la seva personalitat cultural, i no cal dir de les seves institucions, hauria estat molt més intensa del que fou de debò. Tot i que Catalunya va assolir una vegada, en el passat llunyà, un grau d'independència política molt superior al de moltes altres nacions sense Estat d'avui, i fins i tot va arribar a construir un imperi ultramarí de dimensions considerables per a ella mateixa, li va mancar de convertir-se en el país amo del seu propi destí. Les comparacions amb la veïna Provença de seguida vénen a la ment, però també amb països petits com Bretanya i Gal·les que han conservat un grau notable de diferenciació cultural i lingüística. Tanmateix, quan a final dels anys setanta del segle XX als galesos i als catalans se'ls va donar l'oportunitat de votar en un referèndum nacional per tal de decidir a favor o en contra d'un cert grau d'autogovern, els primers dubtaven, i una majoria hi va estar en contra, mentre que els segons, pràcticament sense excepció, donaven suport a la idea d'autonomia en les seves diverses formes, que oscil·laven des dels matisos suaus d'aquesta fins a la independència declarada. L'argument que aquestes dues diferents respostes tenen més a veure amb la natura respectiva dels estats britànic i espanyol, més que no pas amb el caràcter de les mateixes nacions minoritàries, és un argument de pes, però no contradiu la interpretació que proposo. Més aviat sembla que la reforci.

Abans que tingués lloc la subordinació política definitiva a la corona castellana, Catalunya va créixer i es va desenvolupar com una societat feudal. Aquesta subordinació no va suposar pas l'anorreament de les estructures culturals, jurídiques i de govern intern del Principat. Aqueixes es mantingueren fins a la seva desfeta durant la guerra amb França i Espanya el 1714. Com en totes les societats feudals basades en les relacions de vassallatge, una xarxa de lligams contractuals cohesionava la societat catalana. Ja en un primer estadi, la cultura política dels catalans –nobles, clergues, pagesos i habitants de les ciutats– va

estar basada en drets i obligacions mutus. La salvaguarda de certes llibertats (en el sentit d'esferes de competència que no havien de ser envaïdes, per exemple pels senyors en el cas dels vassalls) va afectar, d'una manera o altra, la majoria de la població. Com han observat els historiadors, els primers catalans ja estaven obsessionats amb aliances, litigis, contractes, reclamacions, contrareclamacions i apel·lacions als tribunals, les Corts, els prínceps i les altres autoritats. (Abunden les observacions sobre la importància dels notaris i els juristes a la vida catalana, antiga i moderna, la qual té sens dubte el seu origen en això que assenyalem.) No és gens estrany, doncs, que, juntament amb Anglaterra, Catalunya fos una de les primeres societats a atorgar-se una constitució feudal escrita. Àdhuc la Carta Magna anglesa va ser precedida de gairebé un segle pels Usatges catalans de 1150, el veritable títol dels quals (els usos, costums i pràctiques establerts) revela el fet que les lleis que proclamava el document havien existit ja durant molt de temps. Entre aquestes lleis, la més notable era la del reconeixement explícit de la igualtat legal entre els habitants de les ciutats i la noblesa. Els habitants de les ciutats (de fet, cap no era serf, segons la llei) són descrits com a "ciutadans honrats", ciutadans honestos o, més exactament, homes d'honor.

Els Usatges foren un codi essencialment pactista. L'esperit de les lleis que el constituïen assumia (en una mesura considerable, pels temps que eren) que tothom arribés a acords per establir les relacions que havien de regular la seva mútua convivència i que respectés els drets d'altri. Molt sovint, és clar, els drets eren feudals i per tant implicaven les formes de desigualtat, autoritat, privilegi i explotació característiques de l'economia i la política de vassallatge. Hi havia nogensmenys en els Usatges una inclinació notable a no deixar en mans d'una tercera part superior els afers de cadascú. No era ni de bon tros un codi individualista en el sentit modern, ja que sovint preveia que comunitats, col·lectivitats, gremis i "Estats" sencers –regnes, principats i comtats–, signessin pactes i aliances amb l'altra part. Tanmateix, i com la Carta Magna, els Usatges de Barcelona i altres Drets de Catalunya obriren el camí per a una interpretació protoburgesa primer i, després, obertament burgesa, dels afers humans. Eren, obertament, unes lleis i uns costums feudals, l'important dels quals al capdavall han estat les potencialitats per al desenvolupament posterior de les tendències històriques vers una societat més lliure. La compilació dels Usatges fou una fita històrica europea que situà la cultura jurídica dels catalans en l'origen del seu desenvolupament cap un ordre polític modern.

La visió pactista de l'ordre social, tan netament encarnada als Usatges, va continuar apareixent constantment als documents públics i privats catalans durant els segles que seguiren. El "pactisme", com ha estat anomenat, és la noció que les regles les han d'establir les parts, tot assumint compromisos de bon grat, i també que la vida social ha de ser el resultat de la negociació entre la gent, i no de la violència i la imposició unilateral. Aquest captenir es va convertir en una part explícita de la vida política i legal de l'administració catalana, des dels consells de les seves ciutats –Perpinyà i Lleida, ara fa vuit segles, foren les primeres a gaudir d'autonomia municipal i de traspuar-la– fins al llogaret més remot. El nom mateix de la casa lleidatana de la vila –la Paeria– reflecteix els dos principis que rauen sota l'ideal contractualista: igualtat i llibertat. L'actitud pactista també arrelà en la política exterior catalana, i en la concepció que tenien els dirigents de com s'havien de dur els afers entre el Principat com un tot i el rei, fos aquest el sobirà de la Confederació Aragonesa o, més endavant, el d'Espanya. El model que s'havia establert en un altre temps entre els sobirans nominals francs i els primers comtats catalans de la Marca Hispànica va ser, així, convenientment posat al dia. Per damunt de tot, el contractualisme esdevingué un component essencial de l'estil de vida català i de la vida institucionalitzada de la gent, des del moment que tractaven amb els altres com a membres lliures de cada foc i de cada llinatge. Això va estar lligat sovint al concepte patrimonial de la propietat, tal com es materialitzava en el mas o la masia, tant si l'amo era un plebeu com si era un noble. (El mas, la tradicional unitat de la vida econòmica i familiar de la Catalunya rural, estava basat en lleis i tradicions patriarcals i esdevingué l'espina dorsal del món preindustrial català fora ciutat.) El que és remarcable és la capacitat de supervivència del contractualisme a través dels segles, sigui patrimonial o individualista, mitjançant el dret civil català, un dret que fins i tot la dictadura franquista al segle XX no gosà desmantellar completament.

Tot això, és clar, planteja problemes d'interpretació. Un d'ells és el perill d'idealització, al qual fins i tot certs historiadors declaradament "materialistes" no han estat completament immunes. Així, el pairalisme com a doctrina –l'afirmació d'un passat virtuós i ingenu imaginari, en una societat de masos feliços– és una distorsió ruralista i bucòlica que va jugar un important paper ideològic i polític en la formulació primera del catalanisme modern. Un altre perill és l'exageració del paper del "pactisme" en la vida catalana, passada i present, com si fos alguna mena d'ideologia eterna i invariable, essencial al "caràcter nacional" dels catalans. S'ha parlat tant del "pactis-

me" que ha esdevingut una qüestió enutjosa. No voldria afegir-hi res aquí, ja que només m'interessa remarcar el que és obvi, és a dir, que hi ha una posició contractualista recognoscible en certes institucions catalanes clau i que l'actitud sovint contractualista o negociadora de les forces socials catalanes, fins i tot en els nostres dies, és fàcilment constatable. I que no és pas nova: les seves arrels històriques remotes són prou conegudes. Per tant, semblaria que ha de ser profitós considerar el contractualisme com un patró cultural entre altres, com una manera d'entendre la desigualtat social i la lluita ciutadana en temps recents a Catalunya, així com les estratègies, frustracions i adaptacions de les seves elits econòmiques, culturals i polítiques en les seves relacions amb els poders centrals de l'Estat.

Tot això no implica de cap manera que el "pactisme" al qual els catalans s'ha dit que són tan propensos, posseeixi una qualitat màgica que faci del país un lloc idíl·lic per viure-hi. En primer lloc, el "pactisme" no és pas més pronunciat a casa nostra que la mena de contractualisme i bona disposició per a la negociació realista i la formació de coalicions que es troben en altres societats profundament burgeses, per exemple, els Països Baixos; i, d'altra banda, sempre que les circumstàncies s'han tornat massa crítiques, senzillament ha fet fallida. Així, al moment de la consolidació política i jurídica del pactisme, durant el segle XV, es produí la que ha estat anomenada Guerra Civil Catalana (1462-1472), veritable lluita entre el pactisme i l'autoritarisme oligàrquic. Remences contra senyors feudals i plebeus contra burgesos ensagnaren el país. La guerra oberta de classes i la guerra civil barcelonina van tenallar la capital catalana i van accelerar el seu declivi com a potència marítima i empori comercial. Els intransigents representants de la Busca (el partit dels artesans, treballadors i botiguers) i els de la Biga (el partit dels patricis i els mercaders) eren, ningú no ho diria, els hereus directes d'aquells homes que havien convertit Barcelona en un dels grans centres de govern civilitzat urbà, i que havien fomentat les formes avançades de parlamentarisme medieval i del primer Renaixement, les lleis internacionals marítimes i comercials –amb un codi cèlebre, el Llibre de Consolat de Mar– alhora que havien retallat els poders d'una monarquia potencialment absoluta.

D'altra banda, la transició des del primitiu contractualisme medieval fins al contractualisme més individualista característic de les societats liberals avançades fou més imperfecte a Catalunya que no pas a altres indrets, com ara al nord-oest europeu. Quan va arribar el moment històric d'aquesta transició, les condicions polítiques i econòmiques de l'Europa mediterrània en general i de Catalunya en particular no li eren gaire favorables. La subordinació de fet del Principat a la corona castellana des del Renaixement va posar els catalans a la defensiva: per damunt de tot volien conservar les seves llibertats i les seves institucions i, per tal d'aconseguir-ho, havien de mostrar als seus governants Habsburgs, als seus ministres i al preeminent Consejo de Castilla que ells mateixos respectaven les seves pròpies lleis i la seva constitució política i que per tant no trencarien el pacte que els lligava al seu sobirà. Un cop més, tot molt "pactista". Això significava però la congelació de les institucions tal com eren. Així, el respecte per la pagesia (la classe independent dels treballadors i propietaris del camp), per la qual el país era famós, significava de retruc el manteniment i reforçament de lleis no gens individualistes a pagès: llinatge, parentiu i patrimoni havien de romandre com a criteris de lleialtat primer i abans que res. L'hereu era el responsable de la família sencera i dels seus criats (masovers, mossos i altres) i estava lligat a ells. Això fomentava un despotisme considerable dins el mas mateix. També produïa alguns efectes secundaris força notables, com ara la promoció de l'individualisme emprenedor a través del corrent permanent de germans joves (fadristerns i cabalers) que emigraven a Barcelona cercant fortuna amb els diners que els havia donat el seu germà gran, l'hereu, com a part de la seva obligació. Aquest flux no fou essencialment diferent d'aquell altre que nodria la vida londinenca en el mateix període preindustrial. Tanmateix, en conjunt, a Catalunya les actituds polítiques i econòmiques predominants es van fer molt més "familiaristes" que no pas veritablement individualistes, fins hi tot durant el període decisiu de la seva primera industrialització.

La natura parcialment "deturada" de l'evolució de la societat catalana cap a l'individualisme avançat –l'individualisme possessiu, competitiu, del capitalisme– podria tenir el seu origen en la subordinació del país a la monarquia castellanitzada espanyola. Així, a més a més de l'abisme en les concepcions polítiques i en les actituds que separaven el poder central hegemònic, Castella, del Principat perifèric, hi va haver clares barreres al desenvolupament econòmic del segon. Durant molt de temps les classes mercantils catalanes van ser excloses parcialment del que ha estat anomenat '"acumulació primitiva de capital", com a resultat de la prohibició imposada a aquests súbdits de comerciar des dels seus ports amb les colònies espanyoles ultramarines fins a final del segle XVIII. Econòmicament, aquesta mesura sens dubte perjudicà a la llarga totes les Espanyes, incloent-hi, i no pas en darrer lloc, el voluminós imperi castellà del transport marítim. Així i tot, hi havia altres factors, que no tenien

res a veure amb el novel Estat espanyol i que eren potser igualment greus, per damunt de tot el col·lapse econòmic causat a la Mediterrània occidental que va succeir a l'expansió otomana. Aquesta "transició parcialment "deturada" de la societat catalana des del feudalisme al capitalisme no es va aturar amb l'ossificació de les abans florents estructures burgeses, sino que també, més seriosament, va provocar el retard, fins a la Gran Guerra de 1914 i fins i tot la penetració, a pagès, de les forces de la modernitat liberal, laica i urbana. Això explica, en gran part, durant el segle XIX, la força del carlisme a Catalunya i a les altres terres catalanes: València i les Illes Balears. El carlisme tenia suport a moltes zones rurals perquè reivindicava una defensa populista dels drets tradicionals (furs) d'aquestes comarques, però era també un moviment antiliberal, legitimista i ultramuntà. El carlisme va ser fins i tot més fort al País Basc, i per raons prou similars. Per tant, la "modernitat" de la cultura catalana i la bona disposició amb què alguns catalans han abraçat causes progressistes i moviments d'avantguarda de tota mena (sovint sense mimetisme de fora, originals, com confirma el testimoni de la història catalana de l'art, del pensament i de les lletres) no és una qüestió trivial. Tanmateix, no és pas aquest el lloc per desembullar amb el detall que mereix la barreja única de valors alhora tradicionalistes i modernistes que hom troba a la cultura i a la política de la Catalunya moderna.

Les contradiccions dels valors polítics i econòmics catalans a través dels temps s'han combinat amb l'important fet que el país és molt petit i que també ho és el seu nombre d'habitants. Aquest ha estat –i és– un tret cabdal, i constant, de la vida del país. Des de temps immemorials sempre que calia fer front a competidors o enemics –armant exèrcits, recaptant impostos, guanyant escons a les Corts espanyoles– els catalans han hagut de recórrer a la diplomàcia, l'astúcia, la paciència, les coalicions, la capacitat maniobradora i l'apaivagament dels contrincants. De vegades fins i tot la supervivència col·lectiva dins d'un cos polític català reconegut –tant li fa com sigui de circumscrit– ha depès de l'exercici d'aquestes habilitats. Cal tenir present aquest factor recurrent en la història del país si volem entendre la interacció de les classes i de les forces polítiques d'avui, ja que afecta profundament les seves aliances, els seus compromisos i les seves prudents confrontacions. Des del seu petit, i estratègic, angle a la península Ibèrica, Catalunya ha hagut d'enfrontar-se a un Estat unificat i poderós al qual, a diferència del Piemont o la Llombardia a Itàlia, no podia mai somiar de dominar en termes polítics, o de dotar amb una guia política estable, tot i que alguns d'una manera breu i provisional ho van creure possible al segle XIX. En comptes d'això, podia intentar transformar la resta d'Espanya en un mercat capitalista captiu pels productes de la seva indústria, aconseguint que el govern el tanqués als competidors de fora. Aquesta va ser, és clar, l'opció que va assumir finalment la majoria de la burgesia catalana. El proteccionisme, però, va produir, com veurem, l'apatia capitalista derivada de l'eliminació de la competència.

Un gran abisme separa certs països progressistes, oberts a les innovacions i arrelats a les tradicions democràtiques, encara que petits i políticament subordinats, d'aquells altres que, dotats amb les mateixes qualitats, han tingut un Estat que poden dir que és el seu. Suïssa, els Països Baixos i Dinamarca pertanyen a aquesta darrera categoria, però Bohèmia i Catalunya són a la primera. Els txecs i els catalans tenen molt en comú al seu passat, als extrems oposats del continent europeu occidental. El poble d'aquestes petites nacions sense Estat –avançades però pel que fa a la seva estructura econòmica i de classe– ha de trobar la seva identitat col·lectiva recorrent a les institucions de les seves societats civils, per tal com les institucions estatals i públiques els són alienes i sovint hostils. Aquesta recerca d'una força i d'una identitat comunes produeix també la participació conscient del poble en nombrosos actes simbòlics d'afirmació etnocultural. Pel que fa a això, Catalunya deu ser un dels poquíssims països industrials on el progrés de la tecnologia i el capitalisme no ha significat la relegació d'un vast nombre de festes tradicionals, danses i jocs rituals a remotes àrees rurals, o a petits grups aïllats de les classes populars. Alguns d'aquests rituals, com la sardana, on rics i pobres, joves i vells, homes i dones, participen en un únic cercle continu, encara no han abandonat les atrafegades places i vies públiques de Barcelona, Perpinyà o Tarragona fins avui. Altres, com les competicions entre torres humanes, els castells, en altre temps confinades a certes comarques, s'escampen a hores d'ara, tot beneficiant-se de l'atenció que els dediquen els mitjans de comunicació, mes que no pas patint-la.

La pertinença d'aquests signes col·lectius d'identitat pot semblar secundària per a qualsevol anàlisi de l'estructura social d'un país. La seva íntima relació, però, amb formes populars i actives d'afirmació política en els llargs períodes de subjugació cultural, i especialment quan es va intentar el genocidi cultural després de 1939, no es pot passar per alt. I encara menys la seva òbvia relació amb la proliferació d'associacions voluntàries per tot Catalunya, ja que moltes d'elles són especialment dedicades a aquestes tradicions, rituals, jocs, danses i festes. Tanmateix, el nombre extremament alt d'associacions voluntà-

ries que es troba al país, resulta, una vegada més, de la textura notablement moderna de la societat civil catalana. Així, mentre que algunes associacions voluntàries –colles sardanistes, esbarts, colles de castellers– es poden relacionar amb les fraternitats que són típiques de l'antropologia social i cultural de moltes societats mediterrànies, altres són molt més característiques de l'ordre industrial urbà. Catalunya posseeix un nombre excepcional d'associacions voluntàries dedicades a les més variades activitats pacífiques: cors, clubs de muntanyisme, petites biblioteques públiques (fundades per iniciativa privada), cooperatives de tota mena, associacions filatèliques, societats teatrals, grups d'acció cívica local i clubs d'afeccionats a la geografia o a l'astronomia. A més a més la burgesia catalana ha creat le seves pròpies institucions exclusives, que van des del gran teatre d'òpera de Barcelona, el Liceu –obert l'any 1844 i l'últim d'Europa a romandre finançat pels seus socis, sense ajuts de fons públics– fins als aeroclubs de Sabadell i Reus.

L'intens associacionisme privat dels catalans es remunta en una línia contínua als antics gremis i centres de comerç municipals. (Així les grans llotges gòtiques de Perpinyà, Barcelona, València i Mallorca estan entre els edificicis més importants de l'arquitectura catalana. Fins fa poc la moderna Borsa de Barcelona encara estava situada a l'antiga llotja gòtica. En efecte, com a la Itàlia del nord i als Països Baixos, l'arquitectura municipal, lligada o bé al comerç i a la banca o bé al govern patrici o "democràtic" –com en són testimoni la Generalitat, el Consell de Cent i altres edificis públics– és una part essencial del paisatge humà català.) D'una manera no desvinculada d'aquestes característiques associatives de la vida catalana, hi ha certes actituds –un gran amor per la natura i el camp– que donen lloc a una proliferació de botànics, observadors d'ocells, historiadors locals i antiquaris. Tot això no ho trobaria gens estrany un europeu del nord, on aquesta mena d'actituds i d'institucions són plenament normals, i que deu fer que Catalunya sembli menys interessant i molt menys exòtica que les altres terres mediterrànies; resulta, però, una font d'admiració i d'un orgull una mica ingenu per als catalans, tan intensament conscients d'ells mateixos com a poble distint.

La gent de Catalunya sol reconèixer-se com a comunitat en aquesta complexa xarxa d'hàbits, costums, institucions cíviques i inclinacions culturals. La seva proverbial afecció pel treball dur, les despeses controlades i les inversions profitoses, tenen també, és clar, un pes destacat en la seva autoimatge. Considerades en conjunt, les seves virtuts col·lectives no són mai ni gaire heroiques ni gaire dramàtiques. No són, comptat i debatut, sinó virtuts modestes. Tanmateix són les virtuts que han fet de les societats occidentals el que són avui. De fet la identificació oberta dels catalans amb aquests trets reconeguts de caràcter nacional és almenys tan forta com la seva intensa adhesió lingüística: hi ha qui pensa que ningú que no parli l'idioma no pot realment ser anomenat plenament català, una condició que no regeix pas sempre en altres nacions minoritàries d'Europa. Plegats, llengua, institucions cíviques, certs costums i consciència (o voluntat) de comunitat distinta componen el que és anomenat invariablement el "fet diferencial" de Catalunya. Això sembla que encara és més vàlid a hores d'ara, quan la massiva immigració recent, procedent del sud i la industrialització a altres llocs d'Espanya han difuminat aparentment moltes diferències. En el passat, certs observadors tradicionalistes i romàntics s'inclinaven per afegir altres trets al particularisme de la societat catalana, principalment religiosos, però en això anaven errats. La religió, com la música o l'arquitectura, és certament "diferent" a Catalunya. Però, a diferència de Polònia o Irlanda, la religiositat catalana no es diferencia de la dels països veïns amb els quals s'han desenvolupat tensions a través de la història. Així doncs, la religió no ha esdevingut mai un focus col·lectiu primordial de la identificació comunitària catalana, tot i que s'ha fet servir ocasionalment per satisfer demandes populars –el dret a tenir bisbes fills del país, a partir del franquisme– o per fer pinya al voltant de símbols, esdevinguts nacionalistes, com ara la Mare de Déu de Montserrat.

La imatge que brolla d'aquesta visió preliminar general podria ser la d'una societat amb un desenvolupament històric que l'ha duta, en un grau considerable, cap a una forma de capitalisme que és gairebé idèntic al d'altres indrets d'Europa. Considerat d'una manera aïllada respecte a les tensions i els conflictes de la industrialització, les confrontacions capitalistes, i les explotacions i les tensions entre l'Estat i amplis sectors del poble català, un quadre així seria força enganyador. A més a més, tot això s'ha d'entendre en el marc del que he de dir tot seguit, que presentarà certament una imatge menys harmoniosa i feliç de la societat catalana. Abans que enceti la tasca, més realista, sembla convenient, no obstant això, recapitular el que s'ha dit recordant que els trets tradicionals i encara vius de la vida catalana són també, en gran part, els que atribuïm sovint a una societat oberta. Una societat oberta es pot definir com aquella en la qual existeix una considerable varietat d'opcions i d'oportunitats a la vida per a molts dels seus membres, els quals poden expressar les seves opinions lliurement i no tenen un govern intolerant que controli totalment la seva conducta. Les societats obertes tenen com a punts cardinals el

reconeixement explícit de la responsabilitat individual, de la intimitat i de la ciutadania com a valors col·lectius per a la direcció dels afers humans. No hi ha cap col·lectivitat coneguda que encarni perfectament les virtuts d'una tal societat, encara que algunes s'hi acosten més que les altres. Malgrat un gran nombre de condicionaments externs i de limitacions internes, cal incloure Catalunya, sens dubte, entre els països que han aconseguit amb un relatiu èxit acostar-se a aquest ideal llunyà.

2. LES CLASSES SOCIALS I EL NAIXEMENT DEL CAPITALISME INDUSTRIAL CATALÀ

La decadència política i econòmica de Catalunya s'encetà a les darreries del segle XIV, causada en gran part, com a altres contrades d'Europa, per les onades successives de la Gran Plaga. El Principat tenia gairebé mig milió d'habitants l'any 1365. Aquesta xifra havia quedat reduïda a poc més de 300.000 a començament del segle XVI. L'any 1479 la població de Barcelona havia davallat a la minsa xifra de menys de 20.000 habitants. Fins i tot certs esdeveniments aparentment progressius que van tenir lloc en aquells moments foren, de fet, senyals de recessió. Per exemple, al començament del període de decadència, el 1381, es va constituir a Barcelona una institució de crèdit nova i aparentment més avançada, la Taula de Canvi. Fou certament una fita notable en el desenvolupament del que esdevindria la banca europea, però permetia, de fet, que els mercaders i comerciants barcelonins recorreguessin a l'arca municipal com a garantia pels seus riscos i pèrdues, que anaven en augment.

Malgrat tot això, la davallada –que va durar fins a començament del segle XVIII– era prou lluny de ser regressiva en tots els aspectes. Les ferotges guerres dels remences (pagesos que es negaven a romandre vassalls per sempre, sense cap oportunitat de redempció mitjançant el treball o el pagament als seus amos) es van acabar per arbitri reial (Sentència Arbitral de Guadalupe, 1486) a favor dels pagesos. Aquesta sentència pot haver reflectit un costum d'aliança entre el poder reial i el poble contra la noblesa, que s'adeia amb el naixement de l'absolutisme reial i l'inici de l'Estat modern, però de fet augmentà les llibertats de la majoria. Aquest procés d'"alliberament popular", nogensmenys, no va tenir lloc als altres regnes de la corona espanyola, on una pagesia sovint desproveïda de terres i drets no tenia encara prou ciutadans amb qui formar aliances, ni reis inclinats a enfrontar-se amb una noblesa que formava una casta gairebé autònoma. Aqueixa, entre altres, fou l'arrel d'una gran paradoxa històrica: les zones del sud d'Europa com l'Alentejo, Andalusia i Sicília, les estructures polítiques i econòmiques de les quals han estat a l'edat mitjana molt menys feudals que les de terres situades més al nord, van presentar, segles després, un caràcter molt més arcaic que no pas aquelles. Encara durant tot el segle XX les regions meridionals d'Europa eren descrites erròniament com a "feudals" o "semifeudals", no perquè ho fossin de debò, sinó perquè en feien l'efecte.

La pèrdua de protagonisme en els afers interns, derivada de l'assentament de Castella en el poder hegemònic dins d'Espanya i de la d'Espanya com a Estat imperial a Europa i a ultramar, va dur com a conseqüència un esforç deliberat, per part dels catalans, per "congelar" les seves institucions, mantenir els seus privilegis i assegurar el reconeixement dels seus drets per part de cada monarca successiu. Els catalans es tancaren dins ells mateixos. A més, un mínim grau de coordinació d'estratègies amb els altres països catalans i amb els amics aragonesos de la Confederació es féu impossible. Les regnes de la política espanyola a la Mediterrània passaren als castellans: foren ells qui protagonitzaren les guerres d'Itàlia i la guerra de contenció contra el Turc, tot i que el parlament català imposava obedientment a cada pas els impostos corresponents al Principat. Mentre altres repúbliques patrícies o regnes de la costa atlàntica prosperaven –Holanda– i fins i tot alguns emporis mediterranis –Gènova i Venècia– se les arreglaven per superar força bé els sotracs i mals temps, Barcelona i el seu rerepaís es tancaven completament. Els gremis es tornaven escleròtics, les classes mercantils ja no arriscaven res i al camp sorgien bandes de bandolers nodrides de malcontents.

La Guerra dels Segadors, entre 1640 i 1659, contra els exèrcits del Conde Duque de Olivares, fou en certa manera una victòria pírrica per a Catalunya, una guerra defensiva contra un imperi decadent però força potent encara, ajudat en aquest cas pels exèrcits francesos. La següent conflagració, la Guerra d'Independència contra les forces combinades dels Borbons de França i Espanya (1714) tingué un final catastròfic. La desfeta ha estat vista correctament com el punt més baix en la història dels catalans. Els seus drets es van abolir, l'ús del castellà fou imposat per a qualsevol transacció oficial o pública. Les lleis de Castella van substituir les pròpies i un gran nombre d'institucions foren destruïdes. El parlament català, un dels més antics d'Europa, i el govern dins d'aquest, la Generalitat, es van dissoldre. (Com a assemblea representativa, promulgadora de lleis no revocables pel rei, el parlament català és una dotzena d'anys encara més antic que el de Westminster.) A més a més de tot això, el

país havia sofert, és clar, les conseqüències de més d'un segle de desmembraments, guerra i estancament.

Aquesta només és, però, una cara del daltabaix de 1714. Com sol passar amb els desastres de tals proporcions, vastes energies contingudes es van alliberar tan bon punt certes barreres van caure i s'endugueren les classes dirigents del passat. Després de 1714 la política catalana va deixar d'estar subordinada: senzillament va deixar d'existir. L'aristocràcia, però, també va caure, i desaparegué o fou absorbida dins de la noblesa espanyola per sempre més. Gremis monopolistes, comerciants gens emprenedors, clergues i advocats legalistes, lligats a un molest entrellat de privilegis arcaics, tots van perdre molt del seu poder. El país en conjunt, on la recuperació demogràfica ja havia començat, posseïa certes classes socials clau que, alliberades ara de les seves cadenes, van ser capaces de transformar-lo completament durant els següents decennis. Catalunya tenia aleshores la seva pagesia lliure, propietaris de la terra que no van constituir mai el proletariat rural pobre que hom trobava a molts llocs de la resta de la península. Els pagesos catalans eren (i encara ho són) un grup assenyat, zelosament atrinxerat en les seves propietats i tradicions. Posseïen una mentalitat gairebé capitalista pel que fa a la seva producció. Això era especialment cert per a la meitat nord del país (la Catalunya Vella), on les formes de propietat i possessió de la terra reforçaven aquestes actituds generals.

Al costat de la pagesia, Catalunya també tenia la seva menestralia, una classe social característicament catalana, constituïda per artesans, botiguers i amos de tallers. Els menestrals catalans, combinant individualisme amb familiarisme, partidaris declarats de l'ètica del treball i imbuïts d'un gran respecte per l'acumulació metòdica de riquesa a través dels estalvis, una vegada es van veure lliures per l'abolició dels gremis i la liberalització del mercat, van mostrar una mentalitat i uns punts de vista no del tot diferents dels atribuïts usualment als puritans d'arreu d'Europa, tot i que la marca especial de la devoció protestant dels segons hi era absent. Tot sovint les mateixes famílies de la menestralia hostatjaven en el seu si una profunda ambivalència d'actituds davant la vida i criaven, sota la mateixa teulada, filisteus i poetes, petits funcionaris i capitans aventurers de la indústria. La seva prosperitat fou un producte inesperat de l'ensulsiada final de la societat feudal amb la desfeta de 1714. L'embranzida del país no vingué dels descendents dels vells ciutadans patricis i mercaders de Catalunya, apàtics i tímids ara, desconcertats i vençuts després de tres generacions. D'ells, però, la menestralia heretà i traslladà al món modern emergent la concepció contractualista així com una tenaç adhesió a la terra, ensems amb una consciència de la continuïtat històrica del país a què pertanyien. Malgrat això, la seva veritable aportació a la configuració de la vida de la Catalunya moderna a penes tenia res a veure amb el manteniment de la tradició. Era, al contrari, completament nova, per tal com van transformar el país en una societat industrial. Per a l'estudiant d'història la significació essencial del capitalisme i de la revolució industrial a Catalunya és que cap dels dos fenòmens no va ser importat des de fora. En el capitalisme industrial català primitiu es pot detectar un cert grau d'imitació conscient de l'exterior, que contrasta d'una manera aguda amb l'actitud indiferent, si no hostil, envers la modernització predominant en zones veïnes. Tanmateix, la cerca frisosa de models externs, idees, eines i maquinària, només posa de manifest que la mentalitat modernitzadora i les classes socials preparades per realitzar el canvi ja hi eren. D'antuvi el capitalisme, i després, la mateixa revolució industrial –fets tan circumscrits i petits com calgui considerar-los en comparació amb fenòmens paral·lels arreu del món– van ser tots dos propis de l'evolució interna de la societat catalana. Potser fins i tot encara més del que ho van ser, inicialment, a les altres úniques societats mediterrànies, la Llombardia i el Piemont, al nord d'Itàlia, que també evolucionaren naturalment vers una moderna societat de classes burgesa.

Molt de temps més tard, al començament de la Guerra Civil espanyola, l'any 1936, l'ordre de classes de la societat catalana reflectia encara els efectes d'aquestes tendències. En efecte, era en gran part el resultat de la superposició de tres llargues onades històriques, diferents i successives, d'industrialització i acumulació de capital, juntament amb el creixement de nuclis nous associats a les fàbriques, la importació massiva de mà d'obra immigrada, la consolidació d'una classe treballadora especialitzada i d'una àmplia classe mitjana, units a avenços posteriors vers la secularització cultural i la urbanització. Aquestes tres llargues onades van suposar, respectivament, els següents desenvolupaments: *(a)* el creixement d'una primera classe burgesa, durant el segle XVIII, amb un avanç considerable en la diversificació de tasques i ocupacions; *(b)* el naixement d'una societat industrial basada, de bon antuvi, com a tantes altres bandes, en la indústria tèxtil, que va ser paral·lel a l'establiment de grans fortunes familiars i d'una oligarquia industrial, sovint enfrontada a un vast proletariat, (de gran volum, fins i tot si el mesurem amb criteris europeus); i *(c)* la posterior diferenciació interna en la indústria, començant per la introducció de la indústria química i l'electrificació abans de la Primera Guerra Mundial, lligada al capitalisme financer (nacional i internacional), però conservant

encara els seus ferms lligams amb la burgesia del Principat. Als primers anys vuitanta del segle XX qualsevol observador de la vida catalana podia detectar encara els senyals de les realitzacions i també les cicatrius de cadascun d'aquests tres grans períodes històrics. Plegades, aquestes etapes encavalcades de l'economia catalana van donar al país –i indirectament també a la resta d'Espanya– gran part de la seva conformació i possibilitats actuals. Fem un ràpid cop d'ull damunt cadascuna d'elles.

(a) Estrictament parlant, la societat burgesa a l'Espanya del segle XVIII restava restringida a dos enclavaments: les classes mercantils de Cadis i la comunitat empresarial catalana dedicada al comerç i les manufactures. (El caràcter d'"illa" o "enclavament" tant de l'industrialisme com de la societat burgesa als països del sud d'Europa, ha estat un tret estructural clau fins força després de la Segona Guerra Mundial.) Les classes burgeses catalanes molt menys mitjanceres entre la seva societat (el mercat interior) i el poder i les burgesies estrangeres que no pas les corresponents andaluses, ja s'havien consolidat l'any 1730 i anaren creixent al llarg d'aquest període, que acabà amb la invasió napoleònica. L'alça dels preus, el gran creixement del comerç internacional, afegits al manteniment dels salaris en el seu nivell tradicional van permetre el gran sorgiment en la inversió de capital i la sistemàtica reinversió que van posar els fonaments d'un fort capitalisme autòcton. Els sous es mantenien baixos per l'entrada d'immigrants de totes dues bandes dels Pirineus, atrets per la facilitat de trobar-hi feina. Tot i que la immigració a gran escala es va donar en temps més propers al nostre, el corrent d'immigració característic de la Catalunya moderna començà llavors.

Molt abans que a Catalunya se li permetés finalment comerciar amb l'Imperi espanyol –a la sorprenentment tardana i reveladora data de 1778– les seves classes protoburgeses i burgeses ja s'havien compromès activament en la transformació capitalista de l'economia. El seu vessant industrial es basava en el cotó i la seda. Certes indústries tradicionals com la de l'antiga farga del ferro de l'interior i del Pirineu, cèlebre per la seva qualitat, van subministrar el suport necessari i augmentaren la disponibilitat de capital humà tècnicament preparat.

Com he assenyalat més amunt, uns dels protagonistes d'aquest canvi foren els menestrals, especialment pel que fa a la seva iniciativa i mobilitat social ascendent. De la mateixa manera que els seus col·legues de Lancashire, molts capitans de la indústria i fundadors de dinasties burgeses catalanes eren d'origen humil, com ara artesans que s'havien fet tècnics al capdavant de tallers. D'altra banda, l'afebliment definitiu dels privilegis econòmics de l'Església i de la noblesa –tot i que l'organització eclesiàstica en va retenir de molt importants durant molts anys encara– van implicar també l'aburgesament de classes vinculades en altres temps a l'antic ordre feudal. Així, entre el nou estrat empresarial, al costat de menestrals i dels més pròspers "ciutadans honrats", es pot trobar una noblesa rural de terratinents delerosa de beneficiar-se de la nova economia. Una vegada més l'actitud favorable d'aquests darrers envers els negocis i el benefici capitalista aconseguit a través dels seus propis esforços contrasta d'una manera notòria amb el menyspreu i la indiferència cap al guany comercial o industrial demostrats per altres classes altes tradicionals en aquell moment, tant a Espanya com a altres llocs. No s'ha de concloure, però, que aquesta diferència d'actitud entre les classes altes perifèriques catalanes i les castes aristocràtiques o nobles que controlaven l'Estat espanyol de l'*ancien régime* des del centre hagués de produir només conflictes. Els comerciants i els empresaris catalans gaudien finalment ara de les oportunitats dels mercats peninsular i imperial i per això mateix van demostrar una gran lleialtat a la corona. Així, quan va esclatar la revolució francesa la burgesia catalana es va posar al costat de les forces conservadores. Les simpaties revolucionàries van ser molt minoritàries. El seny d'aquesta tria es va confirmar ben aviat amb l'entrada de capital francès refugiat a Catalunya. Es van obrir grans oportunitats en l'exportació i el comerç amb ultramar –que incloïa el tràfic d'esclaus– quan Espanya es va veure lliure de la competència de les manufactures franceses, especialment els teixits.

Aquest curt període de prosperitat i creixement intensos a càrrec de la crisi francesa té una significació especial per tal com s'ajusta a un moviment recurrent: les societats industrials i semiindustrials de fora del nucli del nord-oest d'Europa del capitalisme modern s'han beneficiat sempre en el passat de períodes en què s'ha suspès el monopoli o la competència exterior ha afluixat. Quan els competidors hegemònics han tornat a aixecar el cap (com succeí després de 1918) les societats menys industrialitzades han tendit a patir greus depressions. Malgrat això, cada onada d'expansió a càrrec de la crisi de les grans potències industrials ha permès un nou esclat d'industrialització, les creacions del qual (noves indústries, institucions financeres i el desenvolupament de nous mercats) no han desaparegut mai totalment un cop les coses han tornat al seu suposat estat normal.

(b) La Guerra napoleònica, o del Francès, va tenir conseqüències molt perjudicials per a Catalunya, una de les

zones on els combats van ser més aferrissats. Les pèrdues posteriors de colònies i l'extrema inestabilitat política a Espanya van provocar una greu manca de mercats i de sortides per a l'economia. Tanmateix, el nou ordre capitalista havia pres massa embranzida perquè la jove burgesia catalana s'enfonsés fàcilment en la confusió. Els seus representants eren plenament conscients que només la innovació i la reinversió contínues podien salvar-los, i es van llençar a aquestes dues activitats. Aquest és realment el període de la *bourgeoisie conquérante* a Catalunya (1828-1918), sobretot en les seves fases inicials, quan importants sectors burgesos demostraren el seu esperit emprenedor, sense témer encara sistemàticament el radicalisme, i van donar suport a causes progressistes: des del federalisme al republicanisme. Aquests grups no només van aconseguir imitar les gestes de les seves classes germanes a altres països, sinó que les van igualar i en alguns camps fins i tot les van superar. Les seves realitzacions inclouen tractats comercials nacionals i internacionals, el primer ferrocarril d'Espanya (1848, Barcelona-Mataró), canals d'irrigació a la Catalunya occidental (Canal d'Urgell, 1843), la creació de federacions patronals, institucions de recerca industrial i formació tècnica. L'espléndida i futurista urbanització de Barcelona (Pla Cerdà, 1859) que encara conserva el seu nom popular d'Eixample dóna avui a la capital catalana –juntament amb el seu barri medieval, al cor de Ciutat Vella– el seu perfil més característic, internacionalment conegut. No cal dir que totes aquestes i altres realitzacions van ser iniciades, finançades i dutes a terme per la iniciativa privada. L'Estat no va ajudar –es mirava els seus súbdits catalans amb una barreja de desconfiança, sorpresa i potser enveja– i va concentrar els seus esforços en altres llocs, encara que no sempre hi va posar entrebancs o va mirar de frustrar les intencions burgeses. Tot això va produir una elevada i sòlida cultura burgesa, tan profundament arrelada entre els esglaons de la nova oligarquia financera, mercantil i industrial com entre les classes mitjanes urbanes.

Aquella gent fou potser tan sensible a la música, l'art, la ciència i la literatura com els seus homòlegs d'altres llocs d'Europa. La seva conversió al catalanisme, després de 1868, anà inextricablement lligada a aquestes característiques culturals. (De fet la doctrina catalanista ha romàs lligada a la llengua, la cultura i l'educació des de sempre, tot i que les seves dimensions econòmica i política han passat a tenir un paper més rellevant en els darrers temps.) Ens van deixar un gran nombre de signes conspicus de les seves concepcions i de la seva ideologia, sobretot en l'arquitectura i l'urbanisme. Alguns, com el Parc de la Ciutadella, són plens d'un simbolisme polític pacífic: és el parc públic erigit on en altre temps s'aixecava la imponent fortalesa construïda pels conqueridors borbons per mantenir a ratlla els rebels catalans. Altres revelen un disseny internacional victorià no excessivament original per bé que ple d'orgull cívic, especialment quan van esdevenir les institucions socials i culturals de capitals molt més petites que no pas el ja macrocefàlic Cap i Casal dels catalans. El Centre de Lectura, la famosa biblioteca i associació cultural de Reus n'és un. Altres construccions encara, cap a la fi d'aquest període, combinen en elles mateixes l'extrema precipitació –com per mostrar al món el precari equilibri que va assetjar sempre tota l'empresa burgesa a Catalunya– amb l'originalitat extrema: com és ara el cas del modernisme, aquest moviment català d'*art nouveau*, que féu de Barcelona una de les seves principals capitals europees. El modernisme no restà confinat als cafès, les sumptuoses mansions privades, els balnearis i l'art decoratiu, sinó que va trobar la seva millor expressió en sales de concert com la del Palau de la Música o en les fascinants exploracions en el misticisme arquitectònic (progressista i reaccionari alhora, si hem de parlar d'ideologia) del temple d'Antoni Gaudí, esdevingut emblemàtic mundialment per a la ciutat de Barcelona. Molts catalans contemplen aquest període –que ha rebut l'encertat nom de Renaixença, una expressió no gens diferent de la italiana *Rinascita*, i per raons d'alguna manera similars– amb una reverència semblant amb la que reben temps anteriors, més medievals i fins i tot imperials, de la nostra història.

No cal dir que tot això representa només una cara dels esdeveniments. De 1812 a 1914, el naixement d'una societat industrial a Catalunya fou un afer complicat, sovint dolorós. Hi havia un camp català endarrerit que abraçava el legitimisme monàrquic, la ultramuntana causa del carlisme. El seu mèrit, però, fou la reivindicació populista i "federalista" dels drets i les llibertats tradicionals de la nació, els furs; en efecte, era d'allà en igual mesura que del catolicisme camperol i ultraconservador, fanàticament antiliberal que n'extreia la força. S'hi barrejava alhora la qüestió perenne de l'Estat arcaic i centralista, brutal en les seves reaccions a les demandes dels treballadors, lent i incomprensiu en les seves relacions amb les classes burgeses i dirigents de Catalunya, que tenien uns punts de vista tan diferents i una força a la capital de l'Estat sempre circumscrita i perifèrica. Els industrials i financers de casa nostra semblaven condemnats a perdre gran part del seu preciós temps presentant peticions a Madrid, i sempre havien d'estar a punt per emprendre peregrinacions, sovint frustrants i inútils, a la distant seu del govern. Així doncs, l'actitud reformista de la burgesia va ser desafiada des de moltes posicions que anaven des

del seu propi rerepaís català relativament endarrerrit –on una economia senyorial basava la seva ideologia en el clericalisme catòlic i en un populisme pagès reaccionari, l'anomenat pairalisme– fins a la ineptitud i la manca de comprensió dels líders polítics de l'Estat. Aquests últims estaven vinculats tot sovint als interessos dels terratinents del sud o als d'una pròspera oligarquia financera que extreia la seva força d'iniciatives i contractes estatals. (Alguns contractes estatals, com el dels uniformes de l'exèrcit, beneficiaven en efecte la indústria tèxtil local, la de Terrassa, per exemple, però altres, des dels ferrocarrils a les obres públiques, estaven molt restringits als inversors que operaven a Madrid.) El baix poder adquisitiu crònic del mercat espanyol tampoc no era cap ajuda: no hi havia una classe mitjana real fora de Catalunya que pogués augmentar la seva riquesa comprant productes catalans en una quantitat més significativa, per tal que d'aquesta manera es produissin uns excedents econòmics de mínimes proporcions que arribessin aviat a les classes baixes. La natura d'enclavament de l'economia avançada a Espanya va continuar, d'aquesta manera, sense gaires modificiacions. Ans al contrari: amb l'advenir de la societat industrial, la prosperitat i la modernitat de Catalunya contrastà més que mai amb l'endarreriment d'altres parts de la península Ibèrica.

La tensió endèmica amb els grups dirigents polítics de la capital de l'Estat va engendrar una certa dualitat ideològica entre els industrials catalans. Per les raons ja exposades, el seu reformisme de seguida s'afeblí perquè li va mancar el suport de l'oligarquia de Madrid, més endarrerida potser, per bé que políticament i financerament molt més poderosa. Nogensmenys, calia aconseguir el seu suport cada cop que sorgien confrontacions amb el creixent proletariat industrial. La brutalitat de les intervencions militars governamentals –il·lustrada en primer lloc pel despietat bombardeig de Barcelona l'any 1842, i el terror que el va seguir– féu que una resolució més pacífica de les tensions entre les dues classes dirigents fos cada cop més difícil. Més difícil encara fou però l'entenniment entre els industrials i els assalariats. Fins al punt que cap al final del període, a la vigília de la Primera Guerra Mundial, el desesper i l'escepticisme semblaven haver-se instal·lat arreu. Les temptatives de reforma política i "regeneracionisme" per part de l'il·lustrat primer ministre mallorquí Antoni Maura van donar pocs fruits i, en qualsevol cas, van acabar amb la vasta sublevació espontània del proletariat de Barcelona, l'anomenada Setmana Tràgica de 1909. L'execució de Ferrer i Guàrdia, educador anarquista i fundador d'una famosa escola, com a "responsable moral" dels fets, va ser només un dels aspectes més sensacionals i internacionalment coneguts de la brutal repressió. Els treballadors, encara que descoratjats, van constituir l'any següent la Confederació Nacional del Treball, la CNT, un gran sindicat anarquista, profundament escèptic respecte a l'ordre establert. Els anarquistes estengueren el seu escepticisme a qualsevol ordre "burgès". La seva actitud d'hostilitat a l'Estat –a qualsevol Estat, inclosos els democràtics liberals– hauria de tenir conseqüències nefastes per l'esdevenidor.

(c) Tardanament, entre els anys 1875 i 1918, Espanya presencià finalment l'aparició en el seu sòl d'una economia relativament moderna. Durant els decennis precedents Catalunya no havia aconseguit diversificar les seves empreses a partir de la primitiva base de la indústria tèxtil. Tampoc havia aconseguit transformar la resta d'Espanya en un país burgès plenament modern a través d'una penetració comercial més gran o bé mitjançant l'acció política directa de les seves elits. (El destí últim de les mesures polítiques del general català Joan Prim, després que va destronar Isabel II l'any 1868, que van consistir en la introducció del sufragi universal i en l'establiment d'una monarquia constitucional –de vida molt curta– exemplifiquen les limitacions i els condicionaments de la sempre problemàtica "catalanització" de l'Estat espanyol.) El creixement econòmic general va començar amb l'addició d'un segon focus nou d'industrialització, una vegada més a la perifèria de l'Estat, al País Basc. Els esforços concertats dels metal·lúrgics de Bilbao, dels petits i grans empresaris i dels banquers bascos per desempallegar-se de la seva considerable dependència de l'exterior (la inversió estrangera al País Basc havia estat vital des del començament pel seu envol industrial) no van donar tots els fruits esperats, de manera que durant aquest període encara no va emergir una burgesia plenament autònoma. Malgrat això, les conseqüències de la industrialització basca foren realment cabdals per a la història moderna de tot Espanya. En efecte, a partir d'aleshores Espanya tingué no només una, sinó dues zones industrials importants. Aquestes, però, resultaven ser, també, des del punt de vista lingüístic i cultural essencialment distintes de la resta. La superposició de les demandes nacionalistes locals a les reivindicacions de classe de la societat industrial capitalista exacerba sovint els conflictes socials. Aquest, certament, ha estat el cas d'Espanya. Hem de concloure, doncs, que durant els primers estadis de la industrialització i la modernització va augmentar, en comptes de disminuir, l'heterogeneïtat política, de classes i cultural de tot Espanya. I això succeí, precisament com a conseqüència de les orientacions canviants del desenvolupament polític i econòmic que tenia lloc tan ràpidament aleshores. Contra el que s'esdevenia a altres països d'Europa, en lloc d'homogeneïtzar la

societat, la modernització aguditzà moltes diferències i n'augmentà l'heterogeneïtat.

Nogensmensys, a la resta d'Espanya, la mineria, la xarxa ferroviària, un gran nombre d'indústries de serveis i l'aparell administratiu continuaven creixent. Els dos darrers estaven sovint en mans d'estrangers, mentre que l'Estat no era pràcticament mai lliure del pes dels préstecs exteriors. Tot això significa que el grau de dependència en el desenvolupament econòmic a què va anar quedant subjecte Espanya era molt alt: al capdavall el país es va incorporar al sistema capitalista industrial internacional amb un potencial en gran part subordinat. La sobirania econòmica restringida o, per dir-ho d'una manera més suau, les pressions econòmiques internacionals endèmiques sobre la política de qualsevol govern espanyol de l'època, van esdevenir un tret permanent de la vida política. A la llarga això havia de provocar sentiments protofeixistes d'un fort nacionalisme a la dreta, i sentiments revolucionaris internacionalistes a l'esquerra. Sota aquestes circumstàncies, les probabilitats en contra del capitalisme industrial català per convertir Espanya en alguna cosa més que una potència industrial de segon ordre eren immenses. Malgrat el creixement demogràfic, la mà d'obra barata (mantinguda així per un flux d'immigrants que semblava que no hagués de tenir fi), la reinversió contínua i els clars esforços de diversificació (indústries químiques, maquinària, plantes hidroelèctriques, agricultura intensiva moderna, tot va començar a florir a Catalunya durant aquest "tercer período") van sorgir altres limitacions estructurals més serioses: el carbó era escàs a Catalunya i de baix poder calorífic, el mineral de ferro de la veïna Sagunt, al nord de València, no era ni tan abundós ni capaç de fer competir els catalans amb les puixants indústries basques de maquinària i sobretot les metal·lúrgiques, més properes a l'antracita asturiana.

L'actitud insensible i sovint cruel de les burgesies europees de la primera era industrial envers els seus treballadors, que eren vistos sobretot com a productors de mercaderies, i no pas com a consumidors, es va agreujar i va durar més a zones com Catalunya, on van convergir molts factors adversos. Els començaments de la repressió i l'hostilitat contra la classe obrera, malgrat alguns incidents seriosos, no van ser pitjors potser que a altres llocs. Tanmateix amb l'inici del darrer període d'ascendència de la burgesia, des de 1870, les actituds es van endurir. Els límits del creixement i la transformació capitalista a Catalunya s'anaven fent evidents per als nostres industrials. D'acord amb això, la nova oligarquia que s'havia format es va passar al proteccionisme i es va tornar poc disposada a acceptar fusions, absorcions i les altres estratègies que caracteritzen la transició amb èxit al capitalisme avançat. No es va soscavar, per tant, l'estructura familiarista dels negocis, de la banca i de la indústria catalanes i es va segellar el fracàs definitiu de la burgesia catalana en aquest aspecte cabdal de les transformacions industrials occidentals. És clar que moltes empreses amb capital social relativament gran van continuar creixent. Tanmateix, el tarannà general (amb el curt parèntesi dels anys de la Primera Guerra Mundial) fou de timidesa, de propietat individual i familiarista i, per damunt de tot, d'autoritarisme estúpid envers els treballadors. Aquestes actituds anaven lligades a una incapacitat crònica per comprendre la difícil situació d'aquests i com hauria estat de convenient negociar sous i vagues amb ells i, encara més, afavorir i protegir els importants sectors moderats del proletariat català. Les conseqüències per a la posterior manca de consolidació d'una gran burgesia catalana de nivell europeu foren decisives.

Conseqüència de tot això ha estat que Catalunya hagi arribat a la darreria del segle XX amb una manca de grans empreses i no diguem de gran empreses internacionals. Les nostres grans empreses són sovint les vinculades als hàbits populars d'estalvi: les caixes. La nostra Borsa és petita respecte a la de Madrid i la nostra capital, amb bancs modestos, tret potser del Sabadell, no és la plaça financera que correspondria a un país o un nucli econòmic com és avui el nostre. Milà, per contra, ha aconseguit mantenir la gran borsa italiana, i el Nord d'Itàlia, el Piemont i la Llombardia fins el Véneto, és seu de notables companyies multinacionals.

Tornem, però, a l'època que ens ocupa: els treballadors catalans eren, la majoria, extraordinàriament moderats. "Moderat" no significa ni apàtic ni apolític en el sentit que s'ha donat sovint a la noció de "majoria silenciosa". La situació era pràcticament la contrària. Els treballadors catalans del segle XIX van desenvolupar una cultura cívica específica pròpia, i de la seva complexa riquesa, no se'n pot donar compte en quatre ratlles. Era, en més d'un sentit, la mena de fenomen que ara s'anomenaria una cultura "alternativa". Cooperatives, ateneus, orfeons, societats d'ajut mutu, institucions de promoció i educació brollaren per tot el país. D'altra banda, i prou sovint, quan els treballadors catalans –sobretot els anarquistes– eren confinats a les parts més remotes d'Espanya exerciren la seva influència i "escampaven la llavor" a fora. Tot i que en les primeres fases de la industrialització els moviments utòpics (que esperaven fundar comunes felices a Amèrica en alguns casos) no eren pas desconeguts, predominaven un sentit pràctic, la frugalitat i la prèdica d'una vida virtuosa. Com que el catolicisme no podia ser

la base religiosa d'aquesta moral –l'Església féu costat a la reacció i no demostrà gaire comprensió del poble treballador industrial– l'anarquisme va ocupar el seu lloc. Tanmateix, en ser català, el nostre anarquisme es va convertir en una tasca pràctica d'ajut mutu, d'aixopluc dels treballadors i en un culte a la "cultura" i l'estudi. Les idees darwinistes, el vegetarianisme, l'esperanto, l'internacionalisme, tot es va barrejar en la formació d'aquesta religió secular que afectà molts dels nostres obrers i menestrals i alguns representants de les classes mitjanes. Aquesta cultura "alternativa" creada i viscuda per les classes treballadores catalanes –que va ser especialment forta entre els obrers especialitzats i certs sectors de la indústria com les arts gràfiques– era moderada en el sentit que no predicava la violència. Al contrari, posava l'èmfasi en les activitats constructives durant les vagues i en les manifestacions pacífiques, encara que certament era radical des del moment que mirava de posar els fonaments d'un nou ordre social, per a ells més just i humà.

El potencial radical, fins i tot revolucionari, de la cultura política generada pels treballadors catalans estava destinat a donar suport a una sèrie de moviments socials que van començar a destacar més endavant, quan la polarització ideològica i de classe va dur tot Espanya vers la Guerra Civil. Tanmateix, durant els anys 1875-1931 aquesta cultura va romandre un corrent soterrani, per bé que conspicu i potent. La tragèdia de les classes treballadores catalanes en aquest període va ser que les seves potencialitats polítiques i culturals es van malaguanyar gairebé totalment. Van aconseguir construir un univers relativament protector al seu voltant i eren invariablement al capdavant del moviment obrer a Espanya, però, donats els condicionaments de la societat en general, les seves conquestes van ser sempre rebaixades. L'abast i l'originalitat de les seves activitats, des de la publicació de notables diaris de la classe obrera fins a la fundació i l'organització dels primers sindicats –socialista i anarquista–, passant per escoles, cooperatives i tota la resta, pot impressionar, però, sota les circumstàncies de l'època, l'atenció pública fou furtada al capdavall pels desesperats, els conspiradors i els terroristes anarquistes.

Després de la caiguda de la Primera República, l'any 1874, i en una intensa batalla, l'exèrcit va esclafar el darrer focus de resistència liberal radical i de la classe obrera a la vila de Sarrià, encara els afores de Barcelona. Fins a l'any 1936 aquest hauria de ser el darrer cas d'una aliança activa entre els liberals progressistes i el proletariat català. La impossibilitat d'una tal aliança no va fer sinó irritar els treballadors moderats, per bé que opositors. Cada tanda de repressió indiscriminada tendia ara a ser obertament aplaudida per l'oligarquia i també per amplis sectors de la petita burgesia. Des del punt de vista dels treballadors, el terrorisme oficial semblava contradir aquells que predicaven la paciència i la construcció d'una societat justa a través d'una lluita essencialment pacífica per bé que tenaç i llarga. L'arbitrarietat dels tribunals oficials, "burgesos" i els terroristes pagats per amos i empresaris van precipitar també la completa pèrdua de confiança en l'Estat a tot Espanya. De fet, el capitalisme, els rics, la paramilitar Guàrdia Civil, l'administració de justícia, l'Església i l'Exèrcit, eren considerats per les classes populars cada cop més com institucions indistingibles l'una de l'altra, formant part totes d'una única conxorxa conspiradora. No puc analitzar aquí les causes de l'èxit de l'anarquisme a Espanya, sobretot quan s'ha parlat tant del tema, però el triomf d'aquesta ideologia tant a Andalusia com a Catalunya va ser impulsat per aquesta completa manca de fe en les institucions públiques i la identificació de diversos grups fins a formar un tot indiferenciat. L'Estat i el ric, sense tenir en compte el règim, eren l'enemic. I l'Església, amb tota la seva pompa i la seva presència conspicua, el fitó. Hom podia calar foc fàcilment als temples, assaltar els convents; d'altra banda, les casernes de l'exèrcit no eren tan accessibles a l'ira d'una plebs frustrada i adolorida. Però no es cremaven esglésies només. Així, malgrat algunes victòries i concessions al front obrer, guanyades després de serioses vagues, els anys de postguerra van veure la degeneració del conflicte industrial en gangsterisme i terrorisme. A partir de 1918 l'anarquista CNT, encapçalada pel Noi del Sucre, Salvador Seguí, i Àngel Pestaña, predicava l'acció directa contra la burgesia. Tal acció no havia de significar necessàriament l'ús de la violència, però, inevitablement, hi duia quan alguns patrons, ajudats sens dubte pel general Martínez Anido –que actuava com a virrei autocràtic a Catalunya– es van decidir a llogar assassins per tal de sembrar el terror entre els treballadors. Aquesta decisió va obrir el terrible període de l'anomenat pistolerisme, una guerra de classes oberta i indiscriminada (1919-1925), duta a terme per pistolers a sou i fanàtics ideològics, que culminà l'any 1922, en què es van registrar més de 825 atemptats o assassinats.

Molt abans que tingués lloc aquesta violenta polarització, les classes mitjanes ja havien començat a abraçar el catalanisme com a credo polític principal. Les classes altes, encara que més prudentment, les van seguir en aquest canvi de posició ideològica amb la seva pròpia marca, més moderada, de regionalisme. Per raons d'interessos de classe, por de la repressió governamental i lligams amb la religió i amb el camp tradicionalista, les classes

mitjanes, cada cop més catalanistes, van mostrar una remarcable i contraproduent incapacitat d'ajuntar forces amb els treballadors moderats. Aquests no van ser inclosos mai en cap programa d'autonomia catalana durant les dècades que precediren la Segona República l'any 1931. Per això van restar oberts no només a l'internacionalisme, sinó molt especialment als demagogs centralistes, sovint madrilenys, que molt astutament els van apartar de qualsevol programa de reformes locals i els van esperonar perquè es llancessin a la violència. En són un bon exemple les notòries activitats d'Alejandro Lerroux i els seus "joves bàrbars" abans de la Primera Guerra Mundial.

El més avançat dels programes de reformes de la classe mitjana, sensible com era als temes de la cultura, l'administració i l'educació, amb prou feines es referia a les classes treballadores urbanes: era la Mancomunitat, una confederació de les quatre províncies oficials del Principat de Catalunya. La va inspirar i presidir per primera vegada Enric Prat de la Riba, i només va durar de 1919 a 1925. Tanmateix, la Mancomunitat va donar a la Catalunya rural un sentiment que les institucions públiques no eren necessàriament hostils als seus interessos i que les desavinences entre la ciutat industrial i el camp podien solucionar-se dins d'un nou marc polític més acceptable, representat per una Catalunya unida. Els seus poders eren massa limitats, però, fins i tot per començar a resoldre els problemes que encara assetjaven el món rural. Nogensmenys, aquests problemes, després d'un període de serioses crisis els últims anys del segle XIX (especialment a les zones vitícoles), eren menys greus als primers anys del segle XX i no es podien comparar amb la massiva confrontació agrícola que s'estava preparant molt més al sud, a Andalusia.

3. UN PROGRÉS ESCAPÇAT

Fóra difícil d'exagerar l'abast de les repercussions de la Primera Guerra Mundial per a Catalunya: el ritme d'industrialització va créixer enormement, afavorit per vendes massives de béns, tant a Espanya com a Europa i ultramar, tot i que això fou seguit, després de 1918, d'una greu recessió econòmica. Aquesta darrera, tanmateix, no va truncar completament la nova onada expansiva. Donat l'"endarreriment" general de la resta d'Espanya –tret del País Basc, aleshores amb un ràpid creixement– Catalunya s'estava convertint en l'eix principal de l'economia espanyola però també en la preocupació principal dels seus governants.

Les classes treballadores continuaren la seva expansió. Tot i que la migració des del camp català a les ciutats continuava –la mitjana anual d'unes 4.000 persones que venien a Catalunya des de la resta d'Espanya va pujar fins a unes 20.000 per any a la dècada 1910-1920, xifra que després semblaria molt minsa. Les primeres onades d'immigrants van ser sobretot d'aragonesos, un poble que sempre ha demostrat una forta predisposició a l'assimilació dins de la vida i la llengua dels seus veïns catalans. Els seguiria una segona onada, encapçalada per peons que van trobar feina a la construcció del metro de Barcelona; venien principalment de la regió de Múrcia. Més tard encara, durant els anys de l'expansió econòmica sota el règim franquista, els andalusos formarien la principal massa d'immigrants. Les bases d'un component no català –en vies, o no, d'assimilació cultural i d'incorporació, més o menys fàcil, al cos social autòcton de Catalunya– anaven, doncs, creixent.

En tot cas, durant el període 1917-1936 continuà existint una classe treballadora enterament catalana, amb tota la seva complexitat. Canviava, però, ràpidament. Així, s'estava formant una "aristocràcia" obrera de treballadors altament qualificats, sovint vinculada a la menestralia. Per la seva banda, les classes mitjanes professionals, igualment relacionades amb aquesta classe intersticial tan ubiqua, intentaven, un cop més, de restablir alguns ponts amb els treballadors. Així quan l'any 1916 es va assolir una important aliança entre els sindicats socialista i anarquista, els partits republicans radicals opositors van fer costat a les demandes dels obrers per un salari i unes condicions de treball millors. Entre els representants d'aquestes classes mitjanes progressistes hi havia gent com ara Francesc Layret, destacat advocat laboralista, que va intentar inspirar una mica de seny en els tribunals i ho va pagar amb la seva vida, i també Lluís Companys que havia de convertir-se, l'any 1933, en president del reestablert govern autònom de Catalunya, la Generalitat.

Espanya no va romandre exclosa de les moltes sublevacions i confrontacions que van sacsejar Europa en el període immediatament posterior a la Primera Guerra Mundial. Una ràpida i eficient reacció de l'exèrcit l'any 1917 va subministrar una nova alenada de vida a la monarquia i als partits oligàrquics al poder. Això féu que el mateix exèrcit intensifiqués sensiblement el seu desig de participar en el poder com a força de dretes i que cregués que podia controlar els esdeveniments fàcilment. Algunes crisis posteriors van dur al cop d'Estat del capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, que va fer caure el govern constitucional i rescatà la monarquia. La seva dictadura va tenir un estil prou temperat i tradicional per

permetre que els patricis catalanistes de dretes (més exactament, regionalistes) duguessin a terme la darrera temptativa, en la història d'Espanya, de "catalanitzar" l'Estat. El seu hàbil dirigent fou Francesc Cambó i el seu partit la Lliga Regionalista, que havia optat per un autonomisme força restringit –però, naturalment, prou significatiu– i havia assolit notables èxits electorals i una clara hegemonia dins la política catalana, sustentada en els criteris de govern eficaç, conservadorisme i respectabilitat de les classes altes. Els esforços de Cambó després de 1923 s'orientaren vers la creació d'un partit "constitucionalista" d'abast estatal que pogués obtenir una majoria estable a les Corts espanyoles i que tot seguit pogués començar a governar d'una manera plenament moderna. Gairebé ho havia aconseguit quan, el 1931, caigué la monarquia i es va proclamar la Segona República. La política d'aquesta seria dominada àmpliament pels nous "partits de masses". Aquests desplaçaren els vells partits de notables i oligarques i també aquells que, com la Lliga, anaven massa estretament vinculats als interessos de les altes finances per a aconseguir una base electoral més ampla.

L'arribada de la República alliberà tot un seguit de forces reprimides o contingudes fins llavors per tot un llarg seguit de governs reaccionaris que havien culminat en la dictadura de Primo, que esdevenia, almenys ideològicament, cada cop més profeixista. Com que el desenvolupament econòmic aconseguit sota el seu poder –en electrificació, producció de ferro i acer, construcció de carreteres– no havia anat acompanyat de reformes econòmiques d'abast social, els republicans que el succeïren es van trobar amb una pressió social forta, estimulada per les expectatives que duia l'adveniment de la democràcia. Aquesta forta pressió venia del proletariat sense terres de les zones de latifundis del sud, de les exigències creixents dels miners del carbó asturians, de la manca de suport (quan no era franca hostilitat) dels grans i sempre puixants sindicats anarquistes, de la conducta ingènua dels intel·lectuals republicans mateixos, de les crisis econòmiques mundials, de l'ascensió del feixisme a casa i a fora i, finalment, dels seus propis principis constitucionalistes. Van ser aquests darrers els que van obligar el primer govern republicà a afrontar decisions que eren literalment qüestions de vida o mort per a la jove democràcia, com ara la necessària reforma agrària, amb legalista parsimònia, permetent que governs posteriors conservadors (nominalment republicans) les boicotegessin amb èxit. El mateix constitucionalisme, o legalitat republicana, va fer consentir la desfeta dels minaires asturians sublevats per part d'un dels generals de la República, Francisco Franco, el 1934, al front de les tropes de la Legió. Les forces que tenia en contra la democràcia eren, doncs, enormes. És per això que hom no acaba mai d'admirar-se de l'heroica i ferotge resistència que durant tres anys va oposar el poble espanyol al feixisme, al govern despòtic i a l'obscurantisme, i encara més quan comprovem fins a quin punt les forces republicanes foren lluny de la unitat durant tota la conflagració.

El lloc de la societat catalana dins de la prou coneguda tragèdia hispànica fou molt complex. En primer lloc, com han assenyalat els observadors, Catalunya era l'única zona d'Espanya profundament republicana, és a dir, l'única zona on la democràcia parlamentària estava ben assentada i legitimada en la cultura popular, on no era vista amb desconfiança ni utilitzada oportunísticament per una part substancial de les classes polítiques. A altres parts d'Espanya l'esquerda entre el republicanisme real (tolerància política i ideològica, acceptació popular activa de l'autoritat i del govern constitucionals) i les creences polítiques oposades era més greu: la República havia d'enfrontar-se allà no tant a una crisi de legitimitat sinó a la seva pròpia inexistència.

Les coses eren encara més complicades, però. Si parlem d'una Catalunya "profundament" republicana pressuposem automàticament la incorporació dels anarquistes al cos polític general. Tanmateix, si aquesta incorporació va tenir lloc en alguna mesura va ser sota un conjunt molt especial de circumstàncies. En principi, com ja he assenyalat, els llibertaris catalans, com els seus coreligionaris de València, Andalusia i de tot arreu estaven convençuts que l'Estat, tant se valia quina forma tingués, era l'enemic, i per tant es van abstenir de votar cap partit. (Privadament, és ben veritat que sovint votaven, però l'"apoliticisme" llibertari era el que rebia la visibilitat pública.) Quan els anarquistes, finalment, es van afanyar a defensar les institucions de l'Estat democràtic el 1936, la revolta antidemocràtica ja estava en plena activitat. Van salvar la situació localment, a Barcelona, entre altres indrets, i es van precipitar a formar un front al llarg de la frontera aragonesa, de la manera superbament descrita per George Orwell en el seu *Homenatge a Catalunya*. Tanmateix, el seu error inicial, no haver donat suport a la legitimitat republicana, inclosa l'autonomia catalana, fou irreparable. Tot i així cal fer algunes reserves que són pertinents per a la meva anàlisi.

Abans que la guerra esclatés, l'anarquisme català, inspirat per l'"acció directa" dels primers líders com el Noi del Sucre i Angel Pestaña (aquest darrer, un immigrant de León), havia anat evolucionant ràpidament cap a l'anar-

cosindicalisme. El seu esperit diferia totalment del dels nous escamots revolucionaris decidits a fer una revolució violenta: la FAI, o Federació Anarquista Ibèrica. L'anarcosindicalisme s'obria a les pràctiques de la negociació col·lectiva amb els patrons, de la mateixa manera que continuava estant profundament compromesa amb els ideals bàsics de l'autonomia obrera i de la consolidació de la cultura alternativa que he esmentat més amunt. Una concepció de la política típicament catalana, gairebé pactista, laica, un xic romàntica, per bé que essencialment pràctica, començava a arrelar finalment entre els treballadors anarquistes del país. Durant els anys de la República, si no abans, va començar a divergir substancialment de la seva tendència homòloga del sud, que era més revolucionària i utòpica. (Mentrestant, el comunisme feia alguns progressos enmig de les places fortes andaluses de l'anarquisme, potser precisament per la seva feblesa organitzativa i revolucionària-utòpica.) Així, la formació d'una cultura política alternativa i revolucionària, des de sota, tot i que realista, estava en marxa a Catalunya. La prova que era així es va fer evident en la capacitat demostrada pels anarquistes de casa nostra no només per combatre, sinó també per construir i mantenir, de la manera més extraordinària, el complex industrial català durant un llarg període: van fer funcionar les fàbriques i van fer rutllar les indústries de guerra i els serveis. Al capdavall foren esclafats, però, entre el feixisme i l'estalinisme, entre el preeminent govern central republicà socialista i l'aïllament internacional, entre la pèrdua de suport militar i les seves pròpies estratègies polítiques i bèl·liques, tan ingènues. Entre aquestes darreres hi havia la noció que, mentre hi hagués guerra, la revolució (col·lectivització de propietats) havia de tenir lloc simultàniament. Això contrastava radicalment, és clar, amb la política del PSUC, el partit comunista català, fundat l'any 1936, inicialment una formació política molt petita que va créixer considerablement durant la guerra. Els comunistes defensaven la propietat privada, els petits negocis, l'ordre i sobretot un "exèrcit popular" jeràrquic, ben disciplinat i al servei sense vacil·lacions del govern de la República.

Es pot argumentar que aquestes directrius comunistes eren a la seva manera tan necessàries per a la supervivència de la democràcia parlamentària com típiques del país. Així, tant durant les darreries del franquisme com durant la restauració democràtica el PSUC posseí les mateixes característiques de moderació i prudència sota una capa de romàntic patriotisme català. (El PSUC era un partit sobirà, encara que durant un període esdevingué, aparentment, branca catalana semiautònoma del Partit Comunista d'Espanya.) Això li va garantir durant el conflicte armat un gran suport entre un important nombre de gent diversa: funcionaris, empleats, botiguers, representants sindicals, tècnics, i bastants intel·lectuals, tots ells atrets amb l'ideal nacional de viure "tocant de peus a terra".

El mateix ideal de seny i realisme semblava impregnar les files de classe mitjana de la força política hegemònica d'aquell temps. Era un partit liberal, laic, fortament nacionalista i en alguns sentits prou radical: Esquerra Republicana de Catalunya. Els seus crítics es mofaven de l'objectiu del seu líder Francesc Macià de donar a cada ciutadà "la caseta i l'hortet", que pogués considerar seus i cuidar-se'n. Tanmateix, aquest ideal tan planer va tocar una corda sensible en l'electorat. Perquè va ser aquest electorat –que comprenia amplis sectors de la pagesia rural i molts treballadors– el que va permetre el triomf del reformisme de la classe mitjana dins del marc de la Generalitat reestablerta després de més de dos segles d'interrupció. Les realitzacions de l'Esquerra, però, es van limitar essencialment a l'administració pública interna i es consideren com una continuació de la feina memorable de la Mancomunitat. Hi van incloure la reforma lingüística, grans millores en l'educació, la creació d'una esponerosa Universitat Autònoma de Barcelona (i van reformar la que hi havia), l'eficiència administrativa, els primers passos en la política de l'estat benefactor *(welfare-state)* i moltes altres tasques. Com és lògic en un poble que havia perdut totes les tradicions en l'art de governar, aquestes notables realitzacions no es van correspondre, malauradament, amb una traça equivalent en altres camps extremament delicats, com ara els de les relacions amb el govern central i la política amb els sindicats de la classe obrera. En aquestes àrees els seus errors van ser realment molt greus.

Per començar Macià havia proclamat el 1931, precipitadament i d'una manera unilateral, una república federal ibèrica des del balcó del palau de la Generalitat. Espanya, en tot cas, s'estava "fent" republicana, però, com va resultar després, la Segona República no va ser realment federal, tot i que va permetre la formació incipient de certes regions autònomes dins del marc de la constitució. D'altra banda, hi havia poderoses forces antifederals d'un cap a l'altre del seu espectre polític. Catalunya es va atorgar el seu Estatut d'autonomia l'any 1932, després que un referèndum el va aprovar per àmplia majoria. (Els bascos no van obtenir la seva autonomia fins al començament mateix de la Guerra Civil.) Mirant retrospectivament, l'estatut de 1932 va donar clarament considerables capacitats d'autogovern als catalans. Anaven des de la creació d'un alt tribunal constitucional, el Tribunal de

Cassació, fins al control de les seves pròpies forces de policia. L'Esquerra va aparèixer dins d'aquest nou marc com la força política decisiva després d'haver aconseguit grans victòries electorals, tant en les eleccions de 1931 a les Corts espanyoles com en la votació de 1932 per al Parlament de Catalunya. Esquerra Republicana va empènyer la Lliga, a la seva dreta, fins que la va fer col·locar a la defensiva. A la seva esquerra, però, hi tenia un gran buit polític. Aquest buit l'havien creat els "anarquistes apolítics" i l'absència d'un partit socialista o comunista sòlid. (A altres parts d'Espanya, el PSOE era el gran partit majoritari a l'esquerra, com sempre ho ha estat.) Tanmateix, en lloc d'intentar omplir el buit de les classes treballadores incorporant-les a la política i a la societat civil general de la nació, els dirigents d'Esquerra van continuar fustigant els anarquistes, com si, en les condicions crítiques d'aquells moments, es poguessin permetre luxes d'aquesta mena. Més exactament el que va passar va ser que a certes petites faccions extremes (i en alguns casos significatius, quasifeudals) d'Esquerra se'ls va permetre de controlar la policia de la Generalitat i perseguir els anarquistes. En això els van ajudar indirectament les directrius dels ministres socialistes del govern central. Aquests, en el seus esforços per posar entrebancs a l'anarquisme i ajudar la federació sindical del seu propi partit, la UGT, van crear tribunals laborals d'arbitri on el propi govern estava representat. Això, és clar, era l'anatema per als anarquistes. El govern de Madrid es va guanyar, doncs, la perillosa hostilitat dels grans moviments llibertaris i, inconscientment, va agreujar el grau general de confrontació en una societat que s'estava esberlant ràpidament per massa cantons. Al meu parer, ni la situació internacional, cada cop més greu, dels anys trenta, ni el llegat d'incessants conflictes i malentesos entre "parlamentaris" i "extraparlamentaris", no poden justificar de cap manera els greus errors comesos pels polítics catalans durant aquells anys decisius. Els radicals de classe mitjana que governaven Catalunya tenien una actitud innecessàriament provocadora, com si ignoressin les proporcions reals i la força del seu electorat dins del marc més ampli d'Espanya. No van saber adonar-se que calia pal·liar i mantenir sota control el desfasament endèmic entre les ideologies i els desenvolupaments polítics de Catalunya i els de la resta d'Espanya, en moments de crisi com eren aquells, i no fer-lo servir com a amenaça contra les altres forces, al capdavall més poderoses. En conseqüència, la composició política de Catalunya, molt més "avançada" i progressista, era vista com una amenaça mortal per les sempre poderoses forces reaccionàries que conspiraven aleshores amb tots els mitjans al seu abast per enderrocar la democràcia. Els grotescos fets d'octubre de 1934, quan greus irregularitats al govern central el van fer hipotèticament il·legal i el president Companys va proclamar un "Estat català, dins de la república federal espanyola", van ser la culminació d'aquest procés. Els republicans "jacobins" centralistes, que havien concedit el benefici del dubte als catalans, es van convèncer que les seves sospites tradicionals contra el "separatisme" català havien quedat confirmades. D'altra banda la facilitat amb què la "revolta" catalana va ser reprimida contrastà intensament amb la resistència ferotge que van oposar els minaires del carbó asturians al mateix moment, després que tant els uns com els altres s'haguessin rebel·lat contra el govern central "il·legal" i se'ls hagués enviat l'exèrcit en contra. No és gens estrany, doncs, que, quan l'exèrcit i els seus aliats reaccionaris es van aixecar contra la República dos anys després, una de les seves obsessions principals fou l'erradicació definitiva del que veien com la pitjor amenaça possible per a "la sagrada unitat de la Nació Espanyola": el separatisme basc i català. El fet que el separatisme real no l'hagués considerat seriosament cap sector substancial de la població catalana importava molt poc.

L'alçament antidemocràtic va tenir lloc el juliol de 1936. Quan els anarquistes el van esclafar, després d'una lluita considerable a Barcelona, els seus dirigents van posar les seves forces al servei de la Generalitat. No cal dir que aquesta va ser una decisió històrica en els annals del moviment llibertari, que precedí la seva entrada efectiva als governs català i republicà. La seva importància rau en el fet que significa l'acabament de l'hostilitat endèmica entre l'organització obrera catalana més important i les autoritats. Arribà però massa tard per salvar al capdavall la democràcia. A més, la van seguir greus lluites internes entre partits i faccions durant la guerra. (Combats al maig del 37 entre comunistes trotskistes del POUM i del PSUC.) L'aliança fou un moment crític de conseqüències perdurables. Des de llavors, les classes treballadores i els partits d'esquerra de Catalunya han unit la seva sort a la dels ideals bàsics del catalanisme, que fet i fet incloïen, juntament amb la reivindicació d'alguna forma d'autonomia i de representació política democràtica, una tendència cap a un govern progressista o com a mínim socialment preocupat. (Això es féu prou evident quan l'alta burgesia del país, alguns d'ells homes de la Lliga, fugiren al camp "feixista" o, durant el franquisme, s'incorporaren a l'aparell i l'ordre de la dictadura anticatalana: ja mai més no es permetrien cap fantasia "regionalista".) No sabrem mai si l'aliança entre anarquistes i republicans hagués donat fruits sota condicions normals de democràcia, car només durà els anys de la Guerra. Sabem però que la dictadura del General Franco, amb la persecució simultània de qualsevol forma de ca-

talanisme i de qualsevol manifestació d'afirmació de la classe obrera, des de les vagues fins als sindicats lliures, va ajudar a consolidar una aliança entre partits democràtics de tota mena, obrers o no, per al reconeixement del pluralisme democràtic.

Mentre que els bascos van haver de lluitar a la Guerra Civil en un aïllament geogràfic total respecte dels territoris controlats per la República, i ho van poder fer inspirats per un fort sentiment independentista, Catalunya era al bell mig d'aquests. Aquesta situació geopolítica inicial potser va ser un factor històric decisiu a l'hora de determinar la manera com cada nació minoritària va desenvolupar més endavant el seu respectiu moviment democràtic antifranquista mentre va durar la dictadura. Sigui com sigui, el fet és que les forces catalanes van anar immediatament en socors de la República fora de Catalunya. Es va formar el front aragonès, seguit d'ofensives. Es van enviar armes on les necessitaven; es van despatxar homes i material a tots els fronts, incloent l'assetjada capital de l'Estat. Cap de les grans operacions de la guerra, fins i tot quan es va lluitar en sòl català, no va tenir mai un caire separatista –el pas i la batalla de l'Ebre, per exemple. (Tanmateix, la Generalitat va haver d'afegir una "inconstitucional" conselleria de defensa a les seves competències, donades les dificultats en el camp republicà.) De fet, les lluites més dramàtiques, i al capdavall contraproduents, dins de la República espanyola, incloent les pugnes internes a Catalunya, estaven molt més relacionades amb els enfrontaments ideològics, les lluites pel poder i els embolics internacionals que amb la "qüestió catalana" en si.

Malgrat la llarga successió de crisis i confrontacions, el balanç final dels anys 1914-1936 a Catalunya va ser força positiu. Per una sèrie de camins, Espanya en conjunt avançava en la direcció correcta, recuperant primer el lloc que havia tingut en un altre temps dins la cultura europea, i aconseguint després pacíficament una constitució democràtica. Dins d'aquest procés general Catalunya va començar a governar-se una altra vegada, primer a través de la Mancomunitat i després a través de la Generalitat restaurada. S'havien constituït partits de classe mitjana amb un modern suport de masses. Havien sorgit organitzacions amb una clara política agrària entre una pagesia culta i emprenedora. S'estaven desenvolupant finalment a l'esquerra partits socialistes –comunista, social-demòcrata, quasi-trotskysta– que constituïen, per tant, una veritable amenaça per a les fins aleshores granítiques forces "extraparlamentàries" de l'anarquisme. La industrialització posterior, incloent noves menes de manufactures, com ara la famosa fàbrica d'automòbils Hispano-Suiza i la introducció de nous mètodes de conreu, continuava a bon ritme. Florien la investigació educativa i l'experimentació pedagògica, tant privadament com públicament. Experiments i realitzacions com l'Escola del Mar, de Pere Vergés, o l'Institut Escola, en són exemples. D'altra banda, i com a resultat de les primeres reformes lingüístiques, que ja havien culminat en el treball gramatical i lexicogràfic de Pompeu Fabra, es va assolir finalment la normalització de la llengua parlada i escrita. Mentrestant es treballava seriosament en arqueologia, filologia, estudis clàssics, història de l'art i restauració, alhora que el conreu de les ciències naturals es consolidava. Aquests treballs sovint els finançaven fundacions patrícies privades (Fundació Bernat Metge, patrocinada per Cambó, Fundació Patxot). Altres organismes privats (com la modesta però eficaç Fundació Roca Galès) treballaven en camps no menys importants, com el del moviment cooperatiu. La més prestigiosa d'aquestes institucions fou l'Institut d'Estudis Catalans, fundat l'any 1907 i destinat a convertir-se més endavant, sota el règim franquista, en el símbol viu, per bé que totalment prohibit, d'algunes obstinades qualitats de la cultura catalana. En un mot, el progrés cap a la normalització i la recuperació realitzat en uns pocs decennis en els camps més diversos fou extraordinari.

Aquesta recuperació específicament catalana va posseir una dimensió internacional des del començament –com suggereixen immediatament l'art de Joan Miró, l'arquitectura de Josep Lluís Sert o el treball de tants científics– i també va estar profundament lligada a la més general renaixença espanyola del període. Així, dos dels fundadors del despertar musical d'Espanya, Enric Granados i Isaac Albéniz, eren catalans; l'andalús Picasso va créixer a Barcelona i va aprendre el seu ofici a l'Escola de Belles Arts de Sant Jordi, i més tard enriquí la seva ciutat adoptiva amb un museu amb moltes de les seves obres; Salvador Dalí va estar íntimament relacionat amb Luis Buñuel, el director de cine aragonès, en la creació del surrealisme espanyol; poetes catalans com Joan Maragall van sostenir un intensa correpondència amb intel·lectuals espanyols, com Unamuno, en un esforç tenaç per establir la concòrdia i la comprensió a tot Espanya. Pel seu costat la Institución Libre de Enseñanza, de Madrid, ja feia temps que havia establert estrets lligams amb la vida intel·lectual catalana i havia mostrat un viu interès per les reformes educatives dutes a terme a casa nostra, interès molt cordialment correspost des de Barcelona. Tanmateix una llista a l'atzar de noms i fets prou coneguts només pot indicar vagament la profunditat i l'abast del moviment creatiu que s'estava esdevenint al país. La seva sobtada i violenta obliteració, l'any 1939, dóna una

idea de l'enormitat de la tragèdia que caigué damunt Catalunya.

El règim de Franco va arribar al poder per posar fi al perill d'una real o imaginada revolució. Va ser essencialment, al llarg de la seva història, la dictadura pretoriana d'una coalició reaccionària formada per diverses forces burgeses: terratinents del sud, classes mitjanes rurals tradicionalistes, l'alta jerarquia eclesiàstica, l'alta burgesia industrial i financera de tot Espanya, i alguns altres grups i estrats conservadors. Va operar amb l'ajuda de certes "classes de servidors" com la policia secreta, la Guàrdia Civil i un vast exèrcit de funcionaris lleials. Durant molt de temps va utilitzar els serveis d'un partit feixista, la Falange, al qual va confiar el control de falsos sindicats. Més endavant va cercar l'ajut d'una organització catòlica i pretesament apolítica, l'Opus Dei, per tractar les qüestions més delicades d'Estat i per dur a terme una política econòmica menys autàrquica –"feixista"– i més liberal. Com que era, en darrer terme, una dictadura de classe de caire tradicionalista i no feixista de mena, el que el franquisme com a sistema polític pretenia de la gent en general no era la mobilització estil feixista, sinó l'obediència passiva, l'apoliticisme i l'ordre.

En aquestes circumstàncies, l'impacte de la guerra i de les aterridores conseqüències de l'exili, les execucions inacabables i els empresonaments polítics no podien afectar gaire les estructures de classe d'Espanya, en el sentit que el canvi cap a una societat més igualitària havia estat aturat totalment. S'intentava "congelar" políticament un ordre social heretat que es considerava bo, i fins i tot, en alguns camins significatius, invertir certes tendències. (Així es van organitzar fútils temptatives de mantenir els pagesos lligats a la terra, presumpta font de totes les virtuts morals, i aturar la seva migració a les ciutats.) Tot això, però, contradeia alguns dels objectius que s'havia marcat el règim: la grandesa nacional espanyolista, la industrialització forçada i fins i tot l'imperialisme. Les contradiccions de seguida es feren evidents als màxims dirigents del règim, que es van limitar aleshores simplement a dur a terme algunes modificacions "des de dalt" que deixessin intactes el poder, els privilegis i les possessions de les classes dirigents. Fou així com es van prendre successivament certes decisions importants per a l'estructura econòmica i de classes d'Espanya. Una d'aquestes va ser la creació de l'Instituto Nacional de Industria, l'INI, que havia de convertir-se en un gegant industrial, gens diferent del seu corresponent italià, ambdós adoptats pel feixisme com a institucions de l'autarquia que els inspirava. L'INI era essencialment un mitjà per forçar l'acumulació de capital i la industrialització en un país on la classe capitalista era massa poc agosarada i s'inclinava molt poc a la inversió. Un altre objectiu era adaptar-se al sistema econòmic occidental. Això implicà, després de la postguerra mundial, permetre i encoratjar les migracions de treballadors als països pròspers del nord dels Pirineus i encoratjar el turisme estranger cap a Espanya, a gran escala. Significà, també, amb el temps, la liberalització de l'economia espanyola, tot revisant el proteccionisme autàrquic, i l'obertura als inversors estrangers i a la plena participació en la divisió internacional del treball. Aquesta darrera decisió, presa l'any 1959, va desencadenar un lent procés d'integració espanyola en l'economia occidental que hauria de culminar amb l'entrada d'Espanya en el Mercat Comú Europeu, un cop desaparegut el règim dictatorial.

La majoria de les grans decisions polítiques dels successius governs de Franco semblen més esforços reeixits per nedar amb el corrent que no pas components d'una estratègia econòmica clara i coherent. Analitzant-les, el seu efecte sobre la societat en conjunt és possible que no hagi estat tan important com la simple continuació de tendències preexistents en la demografia, l'economia, les relacions de classe i la cultura de Catalunya i d'Espanya. Algunes d'aquestes tendències ja existien durant els decennis anteriors a la Guerra Civil i es feren ben paleses tan prompte com en desapareixien les repercussions immediates. La dictadura franquista va intentar escapçar violentament un procés que era, en el fons, indeturable.

4. ESTRUCTURA I CANVI A LA SOCIETAT CATALANA SOTA EL FRANQUISME

Quan hom aconseguí, un cop més, una Constitució que consagrava la democràcia parlamentària a Espanya, el 1978, la seva societat havia canviat en molts aspectes importants. En el passat Espanya havia estat semiperifèrica i endarrerida respecte a les societats occidentals europees, amb només uns quants enclavaments industrialitzats i índexs baixos d'alfabetització, educació, urbanització i renda per càpita. Nogensmenys, cap a final dels anys setanta, s'havia transformat en una societat industrial moderna en gairebé tots els aspectes inclosos, d'una manera significativa, certes característiques ideològiques, religioses i culturals pròpies de la modernitat a Occident. La desfeta moral i política de la dictadura del General Franco no podia haver estat, doncs, més completa: l'Espanya que sorgí després del seu col·lapse final no tenia pràcticament res a veure amb la que el seu fundador i els seus aliats s'havien proposat de perpetuar.

Les transformacions que tingueren lloc sota la llarga dictadura de Franco van afectar Catalunya profundament. N'analitzaré algunes tot seguit, posant l'èmfasi en les orientacions bàsiques que van influir sobre l'estructura social de Catalunya abans que entrés en un nou període democràtic dins la seva història. Formalment, el període començà amb la tornada a Barcelona del President català exiliat, Josep Tarradellas, que tornà al país per prendre possessió del govern d'una Generalitat provisional, l'any 1977. El període de transició de la dictadura al constitucionalisme culminà el març de 1980, quan finalment fou elegit un Parlament català dins de el Regne d'Espanya. La transferència de competències del govern central a l'autònom va continuar el seu lent i dificultós progrés durant els anys següents, sense que hagi culminat encara.

4.1 Moviments de població, urbanització i geografia social de Catalunya

Des del segle XVIII el pes demogràfic a la península Ibèrica ha basculat cap a la perifèria. Les zones centrals peninsulars –Castella, l'est de Portugal, Aragó– restaren gairebé despoblades. Començaren a aparèixer així veritables "deserts demogràfics" a l'interior de la península, en contrast amb les regions costaneres. Aquest procés va experimentar una acceleració addicional el segle XIX i al principi del XX amb la important excepció del creixement de Madrid, generat políticament. Canvià un xic d'orientació, més endavant, després dels anys cinquanta, amb el desenvolupament d'algunes altres grans ciutats interiors, com ara Valladolid i Saragossa. A Catalunya es van combinar la posició perifèrica i la industrialització, amb resultats força espectaculars. Al llarg d'aquest període, el creixement vegetatiu de la població nadiua procedia més d'una esperança de vida més alta, taxes de mortalitat més baixes i altres factors similars que no pas de les taxes de fecunditat mateixes. Aquestes eren, i continuen sent, notòriament baixes a Catalunya. (Tot i que a les darreries del segle XX el contrast d'una Catalunya demogràficament 'estancada' i la resta de l'àrea mediterrània 'expansiva' ha desaparegut en gran mesura, ateses les tendències vers el molt petit o nul creixement demogràfic de tota la regió.) De fet, alguns observadors han reconegut la poca disposició històrica del poble català a tenir molts fills com un indicador de la modernitat de la seva mentalitat. També hi influeix la tendència al petit volum de les llars, és a dir, al predomini del pes de la família nuclear per damunt de l'extensa. En tot cas, els efectes específics d'aquests trets (que han estat relativament característics de Catalunya) per a la socialització emocional dels nens, el foment de l'individualisme, i les seves repercussions econòmiques per a la concentració i la transmissió de riquesa en aquelles societats europees capdavanteres en el procés de modernització són relativament ben coneguts.

El creixement demogràfic massiu del país ha vingut principalment de la immigració, i no pas de les tendències vegetatives dels nadius. A principi de segle Catalunya tenia gairebé dos milions d'habitants, i quasi tres en acabar la Guerra Civil. L'any 1975 Catalunya tenia 5,6 milions d'habitants, mentre que Espanya en conjunt en tenia 36. A Catalunya l'any 1972 la població havia crescut un 37,15% sobre les xifres de 1960, en contrast amb la xifra per tot Espanya que era el 12,47%. En la data més posterior, però, aquesta enorme taxa de creixement havia començat a minvar alhora que apareixien altres tendències: la taxa de natalitat de tot Espanya va començar a pujar menys ràpidament, mentre que les taxes de natalitat dels catalans, després del seu notori prolongat estancament, van començar a pujar, per decréixer de nou als anys noranta. (Durant el darrer decenni del segle, la població sembla aturada als 6 milions i escreix.) En un moment donat l'emigració espanyola vers Catalunya va minvar, en primer lloc perquè es va recanalitzar cap a altres països europeus i, més endavant, es va aturar, sobretot perquè el mateix èxode rural va mostrar signes d'haver-se exhaurit, a més de les dificultats que el mercat català de treball començava a presentar. Fou així com, l'any 1994, per exemple, arribaren a Catalunya, des de la resta d'Espanya, només 21.175 immigrants, una xifra molt semblant a la dels anys immediatament anteriors.

La recessió econòmica mundial de la meitat i el final dels anys setanta va sumir Catalunya en uns nivells especialment alts d'atur i va fer que ja no resultés atractiva per a potencials immigrants. Tanmateix, el mapa demogràfic, polític i lingüístic del país ja havia canviat radicalment. Aviat faré esment de les repercussions dels moviments migratoris sobre l'estructura de classes de Catalunya.

La distribució geogràfica de la població catalana després de 1939 va seguir els patrons ja marcats per la revolució industrial. Primer i abans de tot, tant els immigrants no catalans com els pagesos catalans amb el seu trasllat a les zones urbanes van continuar omplint l'àrea metropolitana de Barcelona i l'eix demogràfic i econòmic de la costa, que incloïa, de nord a sud, les ciutats de Figueres, Girona, Mataró, Vilafranca, Vilanova, Reus i Tortosa. A l'interior, la capital provincial de Lleida també va créixer, tot i que algunes comarques de la seva àrea administrativa

provincial havien de patir la pitjor despoblació i fins i tot empobriment. Un altre eix, igualment important, segueix el curs del riu Llobregat. Des del començament de la industrialització el riu ha estat dotat, al llarg de tot el seu curs, de fàbriques, pobles i ciutats industrials. La ciutat de Manresa, situada a la riba d'un dels seus afluents, és el més important dels centres industrials de la vall del Llobregat, tret d'aquells, a l'àrea metropolitana de Barcelona, situats al seu delta.

Força més de la meitat de la població de Catalunya viu avui dins del conjunt de centres urbans de Barcelona i la seva rodalia. Només el municipi, voltat per tots cantons per ciutats grans, tenia, l'any 1970, 1.745.142 habitants. L'Hospitalet, una de les seves ciutats contigües, servida per la mateixa xarxa de metro, zona telefònica, i en tots els sentits, tret de l'administratiu, part de Barcelona, estava ja aleshores connectada amb la zona urbana central. Assolia, aleshores, 241.978 habitants. Altres ciutats de l'entorn immediat de Barcelona eren Badalona, amb una població l'any 1970 de 162.888; Sabadell, amb 159.408; Terrassa, amb 138.697; Santa Coloma, amb 106.711. Sense incloure altres municipis, com els de la zona del Baix Llobregat, amb ciutats de grans dimensions i barris en constant creixement, la població total d'aquests municipis era de més de 2,5 milions de persones. La següent taula dóna una idea de la rapidesa extraordinària amb què va créixer la població dins d'un radi de menys de 50 quilòmetres a l'entorn de la capital en els anys cinquanta i seixanta.

L'any 1970 el municipi de Barcelona estava arribant a la saturació perquè, cinc anys després, el 1975, només havia augmentat fins als 1.751.136 habitants, una xifra que ha romàs estable al llarg dels anys vuitanta i que avui ha disminuït a causa de l'emigració de molts dels seus habitants vers cercles més perifèrics de l'àrea metropolitana. L'efecte de desbordament o vessament va continuar durant un temps a les altres ciutats del conjunt. Així, l'any 1981 L'Hospitalet tenia uns 300.000 habitants, Badalona passava dels 200.000, mentre que Sabadell s'acostava a aquesta darrera xifra. Tanmateix, durant el mateix decenni, el ritme de creixement urbà finalment va disminuir.

El creixement urbà havia estat conseqüència tant de les fortes migracions internes de catalans vers la capital com dels immigrants que venien de fora. Els primers, en la seva majoria, se les van arreglar per instal·lar-se en les zones ja urbanitzades o en cases noves de relativament bona qualitat en virtut de les connexions familiars o de la seva posició econòmica més alta. La majoria d'immigrants, però, molts d'ells treballadors, van arribar en un torrent sense planificar, un dels immediats efectes del qual va ser la formació de dues noves categories d'habitatges, a part de les que ja existien. (Entre aquestes darreres hi havia les zones habitades des d'antic, incloent un ampli mosaic d'hàbitats urbans, des de l'antic nucli urbà fins a les zones ben planificades del ja esmentat Eixample de les classes mitjanes barcelonines.) En primer lloc, hi sorgiren barris d'"habitatges socials" construïts a corre-cuita i amb pocs diners, creats per posar remei als inconvenients de les barraques on sovint vivien els nouvinguts. Aquests barris nous eren suburbis improvisats de blocs de pisos, sovint altíssims, erigits sense cap consideració envers el paisatge, la higiene, la disponibilitat de serveis o una mínima elegància arquitectònica. Són part d'un lamentable paisatge urbà que hem heretat del Franquisme. En segon lloc, hi havia la massa de barraques construïdes de la nit al dia. El règim de Franco, que va presidir aquest deteriorament urbà a gran escala, va permetre la institucionalització de la corrupció municipal i la protecció activa de l'especulació de terres d'una manera

CANVIS EN LA POBLACIÓ DELS MUNICIPIS DE L'ENTORN BARCELONÍ

	1945	1955	1965	1975
Barcelona	1.205.509	1.403.028	1.655.603	1.751.136
Badalona	54.001	76.331	125.002	201.867
L'Hospitalet de Llobregat	59.740	90.787	180.140	280.640
Montcada i Reixach	7.735	10.384	18.693	23.193
Sabadell	52.138	78.761	135.052	182.012
Sant Boi de Llobregat	10.227	13.406	29.191	65.595
Sant Cugat del Vallès	6.195	9.034	15.727	29.889
S. Feliu de Llobregat	6.977	8.529	12.945	33.725
Santa Coloma de Gramenet	12.144	21.194	58.165	137.579
Terrassa	51.323	74.449	117.922	161.679
Viladecans	3.853	5.079	13.765	36.270

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

que ha estat àmpliament documentada en material publicat, sense desmentiment per part dels beneficiaris. (El mateix règim va arxivar i ignorar, és clar, esforços tals com els del Pla Macià de 1932 per al desenvolupament harmònic de l'entorn de Barcelona, com també els proposats pel notable Grup d'Arquitectura Contemporània, el GATCPAC, des de 1929.) Tot i que s'han esdevingut desastres urbans paral·lels en contextos més democràtics, com palesen els suburbis milanesos d'immigrants o les *bindonvilles* parisenques de gairebé la mateixa època, hi ha prou evidència per demostrar que en el cas espanyol va existir una relació causal entre el règim i el mal incalculable fet a l'hàbitat català. Aquest mal inclou la destrucció estètica i en part ecològica d'una de les zones més belles de tota la Mediterrània, la Costa Brava, que no va ser protegida –ans al contrari– contra l'especulació del sòl.

Aquestes tendències de creixement i deteriorament urbà i rural en els decennis posteriors a 1940, que certament no eren pròpies només de Catalunya, de seguida es van estendre a altres centres urbans a part de Barcelona, com ara les capitals provincials de Girona i Tarragona. Lleida, per la seva part, patí un estancament i abandó perllongats: el 1938 fou brutalment ocupada per l'exèrcit franquista, després de la seva destrucció pels continus bombardejos. Les reparacions arquitectòniques i urbanístiques no hi començaren seriosament fins al 1957. Malgrat tot, ni els canvis en urbanització ni les millores en les comunicacions –especialment amb la introducció de les autopistes de peatge, una al llarg de tota la costa, i una altra que enllaçaria amb Aragó i més enllà, sense connectar però per autovia amb Madrid fins als anys noranta– no semblen haver pogut diluir del tot el fort pes de la unitat regional "natural" de Catalunya, mai reconeguda oficialment sota els règims centralistes, la comarca. La Generalitat republicana va eliminar les quatre províncies artificials i va reestablir la comarca com a unitat administrativa, encara que després va ser abolida pel règim franquista, amb el qual el mapa comarcal esdevingué símbol de subversió democràtica i de catalanisme a tot arreu on hom gosava d'exposar-lo. (De fet, era explícitament prohibit.) La vitalitat cultural i econòmica de la comarca, tanmateix, té importants arrels que no són sempre ideològiques, potser lligades a la tradicional vinculació localista de les societats mediterrànies i, en el nostre cas, amb la varietat climàtica i geogràfica interna. Catalunya abasta en el seu petit territori (el país té les dimensions d'Holanda) una sorprenent varietat geogràfica, ecològica i ambiental que va des dels alts cims del Pirineu fins als camps d'oliveres de les planes de la costa i els cingles i serralades de l'Ebre. En un espai reduidíssim hom troba la frontera nord d'espècies vegetals africanes i la meridional d'altres de septentrionals o alpines. Aquesta varietat sovint es presenta dins de les mateixes regions, com ara la formada pels comtats del nord: el Conflent, el Rosselló, la Cerdanya i el Capcir. Ve en gran part d'una profunda fragmentació orogràfica en valls relativament independents, planes, faixes costaneres, separades de l'interior per una llarga cadena de muntanyes. A través de la història, cada comarca s'ha desenvolupat al voltant de la seva ciutat-mercat central i ha mantingut característiques socials, econòmiques, culturals i arquitectòniques pròpies. Aquest marc sociogeogràfic que tendeix al microcosmos, però, no ha permès una organització política cantonal com la que té Suïssa, a causa dels esdeveniments històrics. Tanmateix, la infraestructura per a una solució política i administrativa d'aquesta natura sembla que encara hi és. Sigui com sigui, gràcies a la vitalitat de les capitals comarcals, i malgrat el complex urbà de Barcelona i la seva rodalia, Catalunya encara conserva un bon grau d'equilibri entre el camp i la ciutat. Hi continua havent un bon nombre de petites capitals comarcals pròsperes, lligades al seu ric rerepaís i amb vida pròpia, que intenten conservar la seva personalitat al costat dels grans centres administratius.

Per tal que aquestes constatacions no donin una visió massa idíl·lica de la situació –que en tot cas fóra difícil després de les meves observacions sobre el desordenat creixement urbà sota el franquisme– cal assenyalar que fins i tot en un país tan petit i pròsper com Catalunya s'han desenvolupat certes zones afectades de greu despoblació i fins i tot casos de misèria rural enmig del desenvolupament econòmic. La Catalunya pobra de les zones d'alta muntanya i d'altres comarques de l'interior es deprimiren econòmicament sobretot a causa de les intenses migracions internes dels anys seixanta i setanta, tot i que aleshores es va assolir una certa estabilitat en la davallada. Al capdavall, però, s'ha invertit la tendència, gràcies a la forta expansió posterior dels sectors de turisme i lleure des de la costa vers la terra ferma. Els nous recursos (estacions d'esquí, turisme rural, hostaleria, cases de camp i xalets de muntanya de gent benestant de la ciutat) van sovint lligats a l'especulació del sòl, als propietaris que viuen lluny i a altres factors que plantegen problemes prou distints dels que caracteritzaren el darrer decenni del franquisme.

4.2 Migracions obreres i estructura de classes

El factor més important dels que afectaren les característiques polítiques i de desigualtat social de Catalunya

quan aquesta va començar a deixar enrere el llarg període franquista, a partir de 1975, fou l'afluència massiva d'immigrants que havia tingut lloc en els decennis anteriors. I no només pel mer volum de la "invasió" pacífica sinó també per les condicions culturals específiques en què es produí. En temps passats l'"atracció" de Catalunya s'havia combinat amb l'"empenta" de la misèria dels llocs d'origen dels immigrants. Des de 1939, però, les consideracions polítiques també començaren a entrar en joc, sobretot durant els primers anys de la pau franquista, quan el desencoratjament, la derrota i la persecució política intensificaven l'atmosfera opressiva de gran part de l'Espanya rural, ensorrada aleshores en l'espantosa misèria dels anys quaranta. L'anonimat i l'atracció perenne dels "llums de la ciutat" pel pagès es van combinar amb els salaris més alts i amb l'"abundància" de feina que oferien Barcelona i les ciutats veïnes, com també ho feien Bilbao i, per raons polítiques, Madrid. Passaria molt de temps abans no es va saturar el mercat de treball a Catalunya alhora que la necessitat de trobar feina en una economia europea expansiva al nord dels Pirineus no va començar a fer afluixar la pressió migratòria damunt nostre. La reconducció de la migració obrera espanyola a terres europees més llunyanes marca una inflexió important. A més, les migracions tradicionals a ultramar també havien davallat considerablement com a conseqüència dels canvis en les economies llatinoamericanes.

Quan arribà l'aturada del corrent immigratori, però, Catalunya ja havia rebut una població immigrant equivalent a gairebé un terç de la seva població nadiua original. Només en el període 1960-1971, 665.731 persones, la majoria andalusos, extremenys i murcians havien vingut a establir-s'hi. La seva concentració espacial va significar que pels volts de 1975 gairebé la meitat del municipi de Barcelona era d'origen no català (49%) mentre que a la província (exclosa la capital) la proporció era de més del 46%. Aquesta distribució irregular significà també que van sorgir barris que eren ètnicament i culturalment andalusos. Alguns, com ara Cornellà, eren de grans proporcions. (Molts d'ells mantingueren un nucli antic, de parla catalana, al centre de la vila, envoltat d'edificacions massives, habitades pels immigrants.) Enclavaments més petits d'immigrants sorgiren a gairebé totes les ciutats industrials. L'establiment fins i tot s'ha donat en algunes zones rurals pobres, on els masovers de la remota masia poden ser ara en alguns casos camperols immigrats. En tot cas, i malgrat el que acabo d'assenyalar, es produí més una ocupació geogràfica per classes socials (grups ocupacionals i nivells d'ingressos- que no pas per trets culturals, de manera que el teixit social del país resta pràcticament lliure de guetos en el sentit estricte de la paraula.

Les conseqüències polítiques d'aquests canvis es van fer força evidents quan dos representants del Partit Socialista Andalus van aconseguir un escó al Parlament català l'any 1980 –quan hom pot dir que es consolidà el sistema de partits a Catalunya– tot i que la immensa majoria d'immigrants va votar els partits socialista o comunista catalans, tots dos vinculats amb els seus homòlegs espanyols. Aquell efímer resultat va reforçar els lligams amb els partits d'àmbit estatal, necessaris per retenir i "catalanitzar" el vot immigrant. Les coses, però, no eren tan simples: els vots de la vella Esquerra Republicana, i el triomf de la coalició nacionalista catalana Convergència i Unió, encapçalada per Jordi Pujol, van demostrar també l'any 1980 la força dels sentiments nacionalistes per a un ampli espectre de votants.

A més d'aquestes constatacions, i lligada amb elles, hi ha la qüestió de les modificacions en les formes de desigualtat social que havia creat la immigració massiva. De primer, els pagesos –més aviat camperols– convertits en obrers industrials van engruixir les files del proletariat no especialitzat local. Com que els immigrants van augmentar d'una manera massiva en nombre i molts d'ells esdevingueren obrers industrials (i sovint especialitzats) s'anà creant una molt àmplia "minoria", fàcilment distingible, formada pels obrers castellanoparlants amb les seves famílies. Tots plegats van esdevenir un tret característic i prou visible de l'ordre classista del país. En arribar la democràcia, era obvi que la nova situació podia ser explotada ideològicament de diverses maneres, com ho fa palesa l'esmentat cas de l'efímera presència a casa nostra d'un Partit Andalusista. També ho evidencia el cas, anterior, d'un molt significant grup comunista de les darreries dels anys seixanta, Bandera Roja, d'on el Partit Comunista Unificat obtendria més endavant alguns dels seus dirigents més notables. Bandera Roja va fomentar durant un temps l'ús predominant de la llengua castellana explicant que el català era "la llengua de la burgesia" i que per tant calia evitar-lo. (Aparentment l'afany d'un sector crucial de la burgesia per passar-se plenament al castellà no havia estat percebut per algun subtil responsable de la política lingüística de Bandera Roja, ni tampoc la persecució del català per part del règim dictatorial de la dreta.) Les tensions politicolingüístiques generades per la nova estratificació lingüística creada durant l'època franquista no son gens menyspreables ni per a la dialèctica de la desigualtat social ni per a l'ordre polític de la Catalunya democràtica, com ho prova el fet que, en plens anys noranta, la qüestió de la normalització

lingüística o de les lleis per a la reglamentació de l'ús públic del català ocupen un lloc crucial dins la nostra vida política.

Quan hom ultrapassa un cert volum i unes certes taxes "manejables" d'immigració, la integració cultural es fa difícil. En el cas de Catalunya, la integració cultural sota el règim franquista es va fer difícil. Les raons eren múltiples. A diferència dels seus predecessors d'abans de la Guerra, els immigrants, vivint en grans colònies amb els seus propis *paisanos*, sovint eren molt poc conscients de la natura de la societat al bell mig de la qual vivien i pujaven els seus fills. L'escola, els diaris, la ràdio, la televisió, els anuncis, la burocràcia oficial, tot es feia en castellà, amb la qual cosa el tret particular més perceptible de Catalunya restava anul·lat o empès vers un marc llunyà i poc necessari per a la vida quotidiana. Per als immigrants el català era una parla que a vegades se sentia per casualitat a l'autobús, els carrers i les botigues: una llengua parlada per gent que canviava automàticament al castellà quan algú se li adreçava. En aquestes condicions és inevitable de sorprendre's davant l'extensió del coneixement de la llengua catalana entre tants immigrants després de 1940 i no pas del fenomen contrari, l'àmplia manca de coneixement de l'idioma entre ells. (Aquests i altres fenòmens –com el d'una certa angoixa popular sobre la nostra supervivència com a cultura– expliquen per què la sociolingüística com a disciplina ha gaudit de tanta popularitat entre els acadèmics a tots els Països Catalans.) En resum, la combinació entre "massa crítica" immigrant de llengua castellana, d'una banda, i "genocidi cultural" o, com a mínim, persecució o discriminació lingüística oficial, d'una altra, creà una situació de bilingüisme (i diglòssia) sense precedents dins el camp de la llengua a Catalunya. Aquesta situació condiciona encara, en gran part, la política partidista, la governamental i les ideologies del país en el moment present.

Sigui quin sigui l'esdevenidor de les llengües que es parlen avui dia a Catalunya, és molt clar que la superposició dels patrons idiomàtics sobre els de classe genera tensió social. En la majoria de societats algunes superposicions i identificacions ètniques són interpretades sovint per certs grups en termes d'antagonisme. Hi ha pocs dubtes que en el passat l'ús sovint arrogant del castellà per part de funcionaris, policies i jutges forasters, a Catalunya i al País Basc, fou particularment irritant per a la gent del país. Això no només va reforçar el ressentiment ja existent contra una administració aliena i remota, sinó que va dur a molta gent a identificar l'Estat i el règim polític franquistes amb una comunitat lingüística i ètnica "castellana" o "espanyola".

A grans trets la situació sociolingüística creada durant el Franquisme significà que com més alta era la posició social de les persones en l'escala d'estatus, prestigi i poder, més freqüent es feia l'ús del català. Al cim més alt de la burgesia catalana, però, es tornava a sentir el castellà, sobretot dels anys quaranta als seixanta, com a conseqüència de les noves lleialtats polítiques d'aquest estrat. Per la seva part, la població immigrant va entrar en contacte amb enllaços sindicals, tècnics, directius i, de tant en tant, professionals (metges o advocats catalanoparlants), sempre un o alguns esglaons per sobre seu. Això, a part d'una àmsia natural de participar plenament en la societat, pot explicar el desig expressat tot sovint pels immigrants que s'ensenyés el català als seus fills a l'escola. Així, a l'hora de respondre qüestionaris i enquestes, la raó invariable que donaven (durant la transició a la democràcia i els seus primers anys) per explicar aquesta actitud era que volien que els seus fills aprenguessin l'idioma perquè era "necessari per progressar en la vida". Per contrast, les classes mitjanes castellanoparlants d'origen espanyol formades per funcionaris de l'Estat –incloent els militars– destacats a Catalunya d'una manera més o menys permanent no solien expressar gairebé mai el mateix desig.

4.3 Catalunya i el desenvolupament econòmic d'Espanya

El final de la Guerra Civil no va dur la recuperació immediata de Catalunya ni, d'altra banda, la de cap part d'Espanya. Les condicions externes creades per la Segona Guerra Mundial, a diferència de les de la Primera, no eren favorables per a una Espanya devastada ella mateixa per la Guerra, empobrida i no estrictament neutral. La pau, l'any 1945, donada la natura "feixista" del règim, tampoc no va obrir l'oportunitat de cap mena de Plan Marshall. Com a conseqüència, Espanya va continuar decadint-se en la seva misèria, mentre que la resta de l'Europa occidental rebia una substancial ajuda americana. Va ser per això que les conseqüències econòmiques de la Guerra Civil van durar almenys fins a l'any 1953.

Durant aquells anys, els industrials catalans es trobaren en l'afortunada posició de tenir a la seva disposició una força de treball políticament domesticada. Els salaris congelats i extremament baixos foren mantinguts sota absolut control i per força. També hi contribuí l'abundosa afluència de mà d'obra del camp. L'acumulació violenta de capital que caracteritzà l'economia espanyola fins, com a mínim, als anys 1958-59 i, després de forma cada cop més suau, fins a 1975, tingué alguns efectes positius,

és clar, que es van reflectir en part en el considerable nombre de noves empreses creades a Catalunya durant aquell període. El capital, tanmateix, solia ser molt més petit que el de les noves empreses formades a Madrid i a altres llocs: les grans empreses privades tendien a constituir-se fora de Catalunya, una tendència que anunciava futurs canvis qualitatius en l'estructura de l'economia espanyola i en el lloc de Catalunya dins el seu conjunt. Per raons polítiques, els empresaris catalans van trobar dificultats legals de tota mena durant els anys de la postguerra, mentre que se'ls donaven grans facilitats per traslladar les seves oficines centrals o per crear-ne de noves fora de la seva "regió". De la mateixa manera, la ideologia autàrquica d'inspiració feixista va començar a fer pressió sobre el règim perquè es comprometés en el desenvolupament del ja esmentat holding estatal, l'INI, que va créixer, de fet, fins a esdevenir un gegant, amb interessos a tota Espanya. Alguns eren a Catalunya, certament, incloent-hi la fàbrica de cotxes més gran d'Espanya, la SEAT (creada al principi amb l'ajut de capital de la FIAT i amb la seva llicència, per esdevenir-ne totalment independent més endavant i, finalment, ser una filial de Volkswagen), una companyia hidroelèctrica, la vella fàbrica de cotxes i camions pesats Hispano-Suiza (ara rebatejada Pegaso) i altres inversions substancials. Tanmateix, encara que tot això era, i encara és, a Catalunya, el seu control va deixar de ser català en el sentit tradicional.

Al llarg del període de postguerra l'acumulació de capital i l'expansió catalanes van estar lligades tot sovint a petites i mitjanes empreses. La crisi i el declivi anteriors de la banca catalana –no havia estat mai massa forta, en contrast amb les poderoses caixes d'estalvis catalanes basades en els hàbits estalviadors de la gent del país– va ser una de les causes d'aquest fenomen, ja que ara els crèdits importants calia anar-los a buscar als bancs bascos, molt més grans, o als de Madrid. Els primers tenien lligams directes amb la indústria pesada del seu territori i els darrers eren molt més útils a les firmes locals i a certs grups dirigents, amb marcades antipaties pels catalans. Aquesta ha d'haver estat una de les raons perquè un nombre considerable de noves firmes catalanes obrissin les seves oficines centrals a Madrid durant el període 1940-1953; anaven des dels materials per a aviació i cotxes fins al ciment i les indústries químiques, incloent els vaixells i la fusta. Fou així com no poques oficines centrals d'empreses catalanes foren convenientment situades a més de sis-cents quilòmetres dels ports i els terrenys on havien d'operar. Tota aquesta irracionalitat va consolidar encara més l'estructura familiar de les empreses a Catalunya i va deixar el terreny molt poc preparat per a algunes de les importants transformacions econòmiques que havien de tenir lloc després de 1959. De fet l'emigració de seus empresarials vers Madrid continuaria, tot i que en els decennis posteriors les causes d'aquest transvasament havien de ser prou distintes. L'actual pèrdua, sempre relativa, per fortuna, de centralitat econòmica i de negocis barcelonina fou consolidada sota la dictadura franquista.

L'any 1959, i els que van seguir, el govern adoptà una sèrie d'hàbils mesures econòmiques que tenien com a objectiu disminuir la intervenció econòmica de l'Estat, i aconseguir la liberalització controlada i la integració en la economia capitalista internacional. Els aspectes desagradables d'aquestes decisions (congelació salarial, interessos bancaris més alts) van ser oblidats de seguida amb els dos grans cops de sort de què va gaudir Espanya els anys seixanta: una afluència sempre creixent de turisme estranger i les emigracions laborals cap a Europa. Totes dues coses van injectar en l'economia abundants quantitats de moneda estrangera, llavors tan necessària, que van permetre el reequipament de la indústria. Les trameses dels treballadors a les seves famílies van enfortir el poder adquisitiu de zones fins aleshores molt deprimides, com ara la Galícia rural. Tot i que el turisme sovint beneficià regions que no eren precisament pobres, com ara la mateixa Costa Brava, va tenir un impacte incalculable en altres de molt pobres, sobretot al llarg de la costa andalusa. La conjunció d'aquests i altres factors –avanços en la urbanització, grans millores en el transport i en les telecomunicacions, el desenvolupament final d'una xarxa de serveis socials i de la salut, deixant de banda com fos de deficient– va produir una veritable transformació en la societat espanyola durant els anys seixanta i primers setanta, quan l'economia va créixer durant garirebé una dotzena d'anys a un ritme només superat aleshores pel Japó. La mitjana d'augment anual del producte interior brut fou del 6,9% en termes reals entre 1960 i 1975.

Amb l'excepció de les grans indústries, ja assenyalada, Catalunya va participar plenament en aquesta expansió general. En primer lloc, la seva economia va continuar diversificant-se. Tot i que al final del període el gruix de la indústria tèxtil continuava sent al país, Catalunya es va fer molt menys dependent d'ella, ja que l'enginyeria elèctrica, l'electrònica, la indústria alimentària, la indústria editorial, la construcció i algunes altres línies d'activitat s'estaven desenvolupant amb notable èxit. A més a més, la banca va trobar finalment una base local on arrelar. Alguns bancs, encapçalats per la llavors fundada Banca Catalana, van experimentar un creixement espectacular. Aquests bancs tenien projectat facilitar el neces-

sari suport financer a les empreses locals. Aquesta política, però, se'ls va fer agra inesperadament quan la recessió va obligar les firmes a aturar el pagament dels terminis dels préstecs concedits pels bancs "catalanistes". Així, l'any 1983 la Banca Catalana estava en crisi. Se la va quedar un consorci format per alguns grans bancs espanyols. El govern socialista de Madrid va preferir la concentració addicional del poder econòmic en els grans bancs a altres línies d'acció possibles. El mateix govern central, coratjosament, i de la mateixa manera, sotmeté a control i reorganització l'ampli grup d'empreses de Rumasa. Això afeblí encara més la posició d'un altre banc català –el Banco Atlántico– que formava part d'aquella firma.

L'economia catalana, com la d'altres importants regions d'Europa, es veié amenaçada als anys vuitanta per la recessió econòmica, l'atur, la inflació i greus problemes en algunes indústries clau, com la de la fabricació d'automòbils. Tot i això Catalunya gaudia aleshores d'una alta renda per càpita, gairebé un 30% més alta que la mitjana espanyola i doble que la de les regions més pobres, per bé que similar a la de Madrid i el País Basc. Malgrat l'escandalós baix nivell de despeses i inversions estatals a la "regió" –una de les zones d'on l'administració central ha extret sistemàticament més riquesa sempre d'ençà que va començar la industrialització– moltes condicions infraestructurals havien millorat molt substancialment, com n'és testimoni la xarxa de carreteres. Amb només el 16% de la població espanyola, Catalunya va estar generant el 20% del producte interior brut, el 26% de la producció industrial d'Espanya i guardava el 20% de tots els dipòsits bancaris. La inversió industrial –com per desmentir cap por de desindustrialització imminent– es va injectar a Catalunya a un ritme del 30% de la inversió total espanyola en el sector. I de les 1.562 empreses espanyoles amb vendes anuals d'uns 4 milions de dòlars, 440 estaven ubicades a Catalunya l'any 1980. Hi havia un cotxe per cada quatre persones, mentre que les xifres per qualsevol altre índex modern de riquesa eren igualment altes. La seva població agrària activa, amb una producció florent era, com en moltes altres societats avançades, molt petita, un mer 6% del total. El nombre d'estudiants als instituts i universitats igualava o sobrepassava, relativament a la població, el dels països avançats i moderns, incloent alguns del nord d'Europa.

Preses aïlladament, aquestes dades són, tanmateix, força enganyoses, perquè tant la posició econòmica del país dins d'Espanya, com la d'aquesta darrera en l'estructura econòmica internacional canviaven aleshores considerablement. En primer lloc, tot i que Catalunya continuava posseint una estructura econòmica relativament diferenciada, i que encara era un component fonamental del conjunt de l'economia espanyola, ja no era la peça central que fou en altre temps. El seu paper i el seu pes eren encara importants, és clar, però, en la nova estructura econòmica d'Espanya, Catalunya havia esdevingut només un dels components d'un complex conjunt. Els altres eren el cinturó industrial de Madrid, basat sobretot en grans multinacionals; les explotacions mineres i les metal·lúrgiques asturianes, en declivi; la zona industrial basca, que anava vessant pels seus voltants, abans sense industrialitzar, com ara Burgos; i les indústries que aparegueren en llocs tan diferents com Sevilla (avions), La Manxa (refineries), Valladolid (automòbils), Cadis (drassanes, en crisi) sense parlar de les grans agroindústries de les Canàries, València, costa andalusa de Llevant i altres indrets.

Ningú que no hagi perdut el seny s'ha alegrat mai de la misèria d'altri, i menys que ningú els homes de negocis catalans, sempre amoïnats pel baix poder adquisitiu dels altres espanyols, però el contrast entre la pobresa "exterior" i la prosperitat catalana sembla haver estat un dels principals trets característics més evidents del fet diferencial català durant molt de temps. Com he intentat demostrar implícitament des del començament, en la meva discussió de la transició del feudalisme al capitalisme, no crec que la divisió territorial entre pobresa i riquesa signifiqui gaire en ella mateixa, i certament no més que altres modes d'estructuració social, com ara els camins a través dels quals la gent estableix les seves relacions socials, com també els seus valors morals i polítics. Tanmateix, alguns observadors externs i, naturalment, també molta gent implicada directament en aquesta divisió territorial a països o estats multiètnics –Bèlgica, Irlanda, Espanya– sovint han produït molta palla ideològica sobre la qüestió. L'eliminació dels pitjors excessos del contrast pobresa/riquesa amb el creixement econòmic de la resta d'Espanya i la "convergència" d'algunes de les seves classes amb les catalanes –per exemple les noves classes mitjanes en expansió arreu– ha de ser doncs una tendència ben rebuda. A partir de les darreries del franquisme el fet diferencial començà a dependre menys de les diferències interterritorials de riquesa i prosperitat i més de distincions culturals i de consciència col·lectiva, potencialment molt menys odioses.

El desenvolupament econòmic fora de Catalunya, incloent empreses multinacionals i inversions estrangeres, ha anat associat a una integració econòmica més gran de tota l'economia espanyola que ha fet que l'economia catalana fos viable només com una part de la totalitat del mercat. Naturalment, una vegada es van deixar enrere

les vagues fluques dels anys quaranta i cinquanta, les branques del comerç i la indústria catalanes es van continuar estenent perfet. Algunes van travessar la frontera estatal fins a la Catalunya "francesa" amb la intenció específica de tenir un cap de pont al mercat comú. Mentre aquest procés estava en marxa, però, les inversions estrangeres i la penetració multinacional van venir a complicar el panorama. La competència de l'exterior es va fer tan ferotge que un bon nombre d'empreses familiars –i unes quantes de les més avançades, de les de capital social– van optar per vendre els seus negocis a firmes estrangeres. De la mateixa manera, les multinacionals van tenir molt sovint la iniciativa en les compres d'empreses i en les fusions que van tenir lloc els anys seixanta i setanta, i així es va reduir el grau d'autonomia en la presa de decisions econòmiques de què gaudien les classes empresarials tradicionals. Hi va haver límits a aquesta tendència, és clar, sobretot quan arribà en escena una nova i força agressiva estirp d'executius catalans –sovint vinculats a empreses semipúbliques i públiques–, explícitament crítica amb la timidesa i el "derrotisme" dels grans, i no totalment mancada d'èxit en els seus contraatacs.

4.4 Algunes complexitats socials

L'estructura social de Catalunya, ja gens simple abans, es va fer cada cop més intricada després de 1940. Fóra còmode si es pogués resumir d'una manera acceptable indicant una sèrie de contrastos i trets obvis: comparant, per exemple, les dues Catalunyes rurals, la nova i la vella, al sud i al nord del Llobregat, respectivament, amb economies agrícoles i patrons de parentiu distints. Cal fer notar que a les zones urbanes hi ha una societat burgesa tradicional i una economia capitalista-corporativista més avançada, amb les seves classes socials específiques: les velles classes mitjanes i una alta burgesia per una banda, i un nou estrat professional assalariat per l'altra. Certes ocupacions continuaven sent alienes o poc permeables a la població catalana nadiua (policies, certes menes de funcionaris de l'Administració de l'Estat, militars) amb un "buit" creat d'aquesta manera en la distribució local de feines. Totes aquestes coses són certes i importants, però només són part del nou quadre establert per l'ordre franquista que heretà la societat democràtica a partir de 1976.

La societat catalana arribà a un punt crític, a una cruïlla històrica, en aquell moment, en què el reajustament, el canvi ràpid, una crisi cultural i noves formes de poder, desigualtat i privilegi sorgiren molt de pressa. Moltes d'elles eren lligades d'una manera molt òbvia als canvis en curs de moltes societats avançades, com ara el naixement d'un nou estrat "executiu" dins de les grans corporacions (els executius catalans, per cert, no han estat massa mòbils internacionalment), el desenvolupament d'una àmplia població "oficinista", el creixement dels serveis, la feminització progressiva de moltes professions i el desenvolupament de les titulacions universitàries. Així, mentre que la població estrictament proletària de Catalunya va créixer fins a proporcions enormes durant els dos primers decennis després de la Guerra Civil, la diferenciació interna dins de les classes treballadores, el ràpid desenvolupament del treball especialitzat i el sorgiment igualment ràpid de "quadres intermedis" van canviar de fet les proporcions i la composició interna d'aquelles classes. Les implicacions són evidents: el tradicional "front unit" presentat per la classe obrera contra "els rics" i l'Estat era soscavat finalment per les lluites menys cruentes pel manteniment i l'augment de les diferències salarials, com a qualsevol altre lloc del món industrialitzat. De la mateixa manera, malgrat la ben fonamentada idea que la societat catalana conté milíades de petits empresaris emprenedors i individualistes que treballen per a ells mateixos, el país assolia, al moment de la transició a la democràcia, també un percentatge extremament alt de població professional i assalariada. Prenent 1950 com a base 100, l'any 1970 la població professional assalariada havia augmentat fins a 140 contra només 106 per a la resta d'Espanya. Nogensmenys, qualsevol dada sobre professions i feines cal considerar-la amb escepticisme: l'"economia submergida" que no constava enlloc, era aleshores molt viva i pròspera a Catalunya, com ho era, naturalment, en altres regions similars del sud d'Europa.

Al costat d'aquestes tendències n'hi havia altres que augmentaren l'aspecte com de mosaic del país: Barcelona ha continuat sent fidel a la seva natura cosmopolita i hi continuaren vivint bon nombre d'estrangers. S'han donat xifres fantàstiques sobre el nombre de refugiats llatinoamericans (la majoria de classe mitjana) que hi van anar a viure després que es van instal·lar règims despòtics a Xile, Argentina i altres bandes, i no es poden repetir aquí perquè no són fiables, però certament formaren una part conspicua i viva del paisatge humà de la capital. Molt simptomàtica del nivell de desenvolupament assolit per l'economia espanyola en conjunt va ser l'arribada de treballadors marroquins no especialitzats i sovint mal pagats per bastir les autopistes o conreuar flors al Maresme –capdavanters de les migracions africanes posteriors– que després hi romangueren.

Sorgiren llavors processos nous que plantegen interessants qüestions sociològiques. Per exemple, apareque

una "segona" generació de migrants o, més correctament, una primera generació de catalans, que arribava a la majoria d'edat. A diferència dels que els van precedir abans de la guerra, i gosaria dir en els primers vint-i-escaig anys després d'ella, eren ben lluny d'estar integrats culturalment en les tradicions i en la llengua de la societat que els havia acollit. Aquests "nous catalans" desenvoluparen sens dubte les seves pròpies ambicions i expectatives socials. (Cal distingir els "nous catalans" dels seus pares, els anomenats "altres catalans", batejats així en el famós *best-seller* d'un escriptor immigrant, Francesc Candel, esdevingut, com molts dels seus companys immigrants, un bon patriota català.) Aquests "nous catalans" traduïren les seves aspiracions a termes polítics convencionals, amb lleialtats partidistes diverses però sovint molt poc hostils a l'autonomia de Catalunya.

Durant aquella època tardofranquista, els problemes tradicionals de diferenciació de classe es començaren a engranar amb formes agudes de desorganització social, reflectides en un exorbitant augment de la violència delictiva al carrer, robatoris i assalts. Les causes immediates d'això no foren només la recessió econòmica i les taxes d'atur, sinó també les escandaloses deficiències a tot arreu en els terrenys educatiu, de la salut i del lleure heretades del franquisme. (En altres llocs, sobretot a Madrid, la situació fou igualment dolenta.) El fet que la policia i, pel que sembla, una part del cos de magistrats no cooperessin amb el nou ordre polític, va provocar una associació espúria entre delinqüència i democràcia que no va ajudar gens a resoldre el problema. Encara que Catalunya ha romàs pràcticament lliure del terrorisme polític i d'un moviment independentista violent, a final dels setanta es va emparar de la ciutadania respectuosa de la llei un sentiment de por i inseguretat que només satisfeia un petit grup de gent: aquells que nostàlgicament volien el retorn impossible als "bons temps d'abans" del franquisme. Per totes aquestes raons –algunes de polítiques, altres d'econòmiques, i unes quantes relacionades amb el món de les identificacions i els valors col·lectius– Catalunya s'acostava al final del segle XX amb no poques esperances, ja que havia aconseguit un govern democràtic, la mena de govern que més s'adiu amb el poble, però això enmig d'intensos canvis i considerables incerteses.

5. DEMOCRÀCIA I SOCIETAT CATALANA

Les forces franquistes envaïren Catalunya pràcticament com ho hauria fet un exèrcit d'ocupació. De fet el territori va ser administrat durant un temps per un anomenat cap de les forces i serveis d'ocupació. Després de lliurar diverses batalles defensives, l'exèrcit republicà a Catalunya va passar a França, on un govern francès suposadament democràtic i amic va tractar les seves tropes d'una manera vergonyosa i inhumana. Uns cent mil catalans abandonaren la seva terra, entre el mig milió que ho féu de tot Espanya. Alguns van marxar a Amèrica, altres romangueren a Europa. No pocs ben aviat es van unir a la resistència contra els nazis i, més endavant, van intentar fins i tot alliberar el seu país en una temptativa heroica, i fantasiosa, mitjançant una invasió armada a través de la Val d'Aran. (L'activitat guerrillera, inspirada principalment per l'anarquista CNT, continuà després, encara que amb molt baixa intensitat: l'últim guerriller, el famós Quico Sabaté, fou mort a trets a Sant Celoni en una data tan tardana com el 1962.)

Es va dur a terme una seriosa temptativa d'eliminar per decret la llengua catalana: totes les institucions nacionals, de la Generalitat a l'Institut d'Estudis Catalans, i, és clar, les escoles, la Universitat Autònoma, els diaris i la ràdio en llengua catalana van ser clausurats o declarats fora de la llei. La més petita connexió amb l'ordre republicà podia significar com a mínim alguna mena de purga, deportació o condemna. Milers i milers de persones, com a altres parts d'Espanya, foren executades pel sol fet d'haver estat socialistes, comunistes, francmaçons, fins i tot simplement liberals. La Gestapo va arrestar a França el president exiliat de la Generalitat, Lluís Companys, i el va lliurar als franquistes. Fou executat al castell de Montjuïc, després d'una farsa de procés. Aquesta mena de repressió continuaria, certament sense tanta virulència, després de 1945, encara que la tortura, els arrestos arbitraris i diverses execucions van continuar formant part de la vida normal del règim mentre va durar.

Fins i tot més encara que durant la mateixa Guerra, o durant els tràgics dies, cada cop més llunyans, del pistolerisme, aquell fou el veritable temps de la *Catalonia infelix* en l'eloqüent expressió d'un dels amics anglesos del nostre país. Els sofriments d'aquest no han de ser comparats odiosament amb els que patiren altres parts d'Espanya: hi va haver, sens dubte, més fam i desesper a Andalusia o entre la martiritzada població de Madrid, com hi havia més patiment en aquells dies a Polònia, i aviat, gairebé arreu d'Europa i més enllà. Però hi ha una cosa evident, sense la qual sembla impossible entendre la política i la posició dels catalans i els bascos d'avui: els països de tots dos no van ser ocupats només com a part d'una campanya contra la democràcia i qualsevol forma de socialisme, tolerància i liberalisme, sinó simplement **com a països**, com a identitats ètniques. En això el règim

de Franco va ser explícit en tots els sentits: va aclarir, així, les posicions ideològiques i, com ja he assenyalat, va ser molt útil identificant el nacionalisme català (o basc) amb la causa democràtica i, en un sentit més ampli, amb les posicions polítiques radicals. Així doncs, per als catalans i els bascos, la invasió franquista va ser doblement opressiva.

Com a tot arreu d'Espanya, i com a conseqüència de la desfeta, el país restà desproveït de mestres, científics, tècnics, escriptors, artistes, i intel·lectuals. Molts d'ells, sens dubte la majoria, havien fet costat a l'ordre polític republicà legalment establert. Tota la direcció dels sindicats era morta, exiliada o empresonada. Els periodistes i professors universitaris foren silenciats o com a mínim severament censurats. A més, la Guerra, com totes les conflagracions civils, va produir una aguda polarització política que va desdibuixar importants distincions i matisacions ideològiques i destruir lleialtats i adhesions decisives. Així, si una part de l'oligarquia industrial catalana va abraçar la causa del franquisme, els propietaris pagesos de terres, les classes mitjanes catòliques i altres, sovint es van "passar" als franquistes més aviat amb l'expectativa d'una república de dretes que imposés ordre que no pas imaginant el que havia de venir realment. La majoria dels membres d'aquests darrers grups conservadors –enginyers, gerents de negocis– van quedar trasbalsats quan es van adonar de l'abast de l'anticatalanisme visceral del règim instaurat el 1939. Molts representants del primer grup, l'alta burgesia catalana, van fugir a França en esclatar el conflicte per evitar la persecució dels revolucionaris o la violència feréstega dels escamots incontrolats pel govern de la Generalitat i des d'allà van passar a la zona rebel. Quan van tornar a Catalunya, sovint van obtenir enormes avantatges: se'ls van donar sinecures, governs civils, importants llicències comercials. Alguns havien estat membres actius de la Lliga. Dels seus rengles sortí una gran part de l'*establishment* franquista català. Globalment, però, la seva part del botí polític de la Guerra (a part de recollir els fruits d'un règim autoritari de dretes, com a amos de fàbriques o financers) va ser notablement més petita que l'assignada a altres grups regionals dins el règim franquista.

Sota aquestes circumstàncies no és gens estrany que Catalunya es convertís en un lloc conflictiu per al règim al llarg de tota la seva existència. Va ser tot sovint la seva causa principal de preocupació, si més no fins que el moviment nacionalista basc no va començar a constituir una seriosa amenaça per a la seva estabilitat, al desembre de 1973, quan comandos d'ETA van matar el cap del govern dictatorial, l'almirall Carrero Blanco. Les principals vies d'oposició catalana al règim eren fonamentalment de quatre menes: la indiferència popular i la desobediència civil espontània; el catalanisme cultural; les lluites econòmiques i democràtiques; i, finalment, el desenvolupament d'una legitimitat política alternativa. Ben sovint s'encavalcaven totes quatre i semblaven indiferenciables, però en el fons cada una era distinta de l'altra. Fem-los un cop d'ull.

1. La indiferència i l'allunyament, en tant que les menys perilloses de les respostes, van gaudir immediatament del favor de la població. Així si un policia ordenava a unes persones que parlessin en la llengua oficial en un tren o en llocs públics, la gent no deia res i s'esperava fins que marxava. Després d'algun temps la "llengua vernacla" va passar a tolerar-se com si d'un dialecte local es tractés. Aviat els rètols a les parets i a les cabines de telèfons on es llegia que tothom fes servir la "Lengua del Imperio" *(sic)* van començar a esgrogueir-se i ja no se'n van tornar a posar de nous. La desobediència civil de debò, però, va venir després, quan es van fer servir mitjans força subtils, però molt espectaculars algunes vegades, de demostrar el descontentament popular: així a la massiva vaga general de 1951, que va ser en gran part espontània, la gent es va negar a usar els transports públics i pràcticament tots els botiguers van tancar, sense ser amenaçats per ningú, tret de les forces del propi règim. Anys després els comentaris anticatalanistes publicats per l'editor del diari de més àmplia circulació a Espanya, *La Vanguardia* de Barcelona, es van trobar amb un boicot massiu del paper, mentre les seves pàgines eren escampades pels carrers de la ciutat en senyal de condemna popular. Els ciutadans van inventar un nombre notable de protestes pacífiques, cíviques i exasperants per al règim. Només al País Basc l'acció pacífica popular generalitzada arribà a emular la dels catalans i a atraure, com ella, la freqüent atenció de la premsa internacional.

La indiferència i la muda hostilitat a les autoritats de l'Estat tenen, d'altra banda, una llarga tradició als països del sud d'Europa, i règims com el de Franco no feren sinó augmentar-les, per tal com també van afavorir una visió cínica dels funcionaris públics i de la seva honestedat. La mort del règim no va significar que la gent en general abandonés completament les seves antigues malfiances, tot i que com a Itàlia certs partits espanyols, per exemple els comunistes, els consideraven en general, fins i tot els seus enemics, més honestos en els afers estrictament administratius que no pas altres. En tot cas, les expectatives de moralitat pública pel que fa a la desitjada instauració de la democràcia foren molt altes. La ciutadania associava corrupció al franquisme i honestedat amb democràcia. Ha estat per això que els casos de corrupció

política que han ocorregut a Catalunya i Espanya a partir de 1976 fins avui –tot i ser sempre menors que l'enorme frau que representava el propi règim dictatorial i haver estat sotmesos a l'escrutini de fiscals, magistrats, premsa i opinió pública– han provocat més desencís amb la democràcia que el que hom troba a països més avesats al funcionament normal de les institucions i vida democràtiques. A poc a poc la ciutadania ha après que la corrupció en el regiment de la cosa pública és un component sovint inevitable i que és la mateixa democràcia la que té la tasca de corregir-la incessantment.

Malgrat els alts nivells d'abstenció a les eleccions a les Corts espanyoles de 1979 i a les del Parlament català de l'any següent, la participació popular, o almenys dels partits, als nivells de govern parlamentari i local és molt més gran avui. A més, no hi ha cap força extraparlamentària de les proporcions del moviment anarquista d'abans de la Guerra per fer campanya per a l'abstenció, ni contra l'Estat com a tal. (Durant els anys de l'immediat postfranquisme la campanya contra l'Estat la dugueren a terme només moviments independentistes d'esquerra, molt petits, dividits entre la participació a les eleccions estatals i les catalanes.) Amb una història tan atzarosa en el camp de les relacions entre l'Estat i els seus súbdits, semblava obvi que el camí cap a la creació de la confiança mútua entre els ciutadans i els organismes públics no seria planer. Tanmateix, amb el nou estatut d'autonomia aprovat el 1979 es posaren algunes bases per a la recuperació gradual de la confiança perduda en els poders públics i per a la participació ciutadana real.

2. En un país a la cultura del qual s'havia negat qualsevol estatus més enllà del de curiositat folklòrica, la seva continuació i pràctica normal es va fer decisiva. Cal posar èmfasi novament en el fet que en aquest país hi havia un important substrat cultural –més fort entre les àmplies capes mitjanes urbanes, incloses, sobretot, les classes mitjanes inferiors– la consciència del qual tocant a la natura política de la llengua, la cultura i certs signes col·lectius d'identitat, era molt aguda. Aquest substrat formava part, de fet, del que havia esdevingut, a través d'un procés cultural complex d'origen en la Renaixença literària del segle XIX, la cultura hegemònica dels catalans, és a dir, una cultura capaç de legitimar certs cursos d'acció i d'il·legitimar-ne altres, en aquest cas l'aliena ideologia franquista superposada a la catalana i essencialment hostil a ella.

Molt lentament, i amb molts entrebancs, van començar les classes privades clandestines de català. Es van publicar alguns llibres (al principi, poesia tradicional "inofensiva", després algunes novel·les "segures"), sota condicions d'estricta censura, a partir de 1943. Es passaven diaris d'exiliats de contraban i alguns cursos universitaris, molt minoritaris i que el règim no hagués permès mai, es feien a cases particulars. La poesia política críptica va aconseguir burlar l'obtusa vigilància dels censors a final de 1949 quan Salvador Espriu va publicar el seu magnífic drama al·legòric *Primera història d'Esther*. Mentrestant havien aparegut revistes culturals clandestines de poquíssima circulació. Quan una moria, una altra n'ocupava el lloc: *Ariel* (de 1946 a 1951) en va ser una de les més importants. L'*establishment* catòlic catalanista, representat pel monestir de Montserrat –que aleshores va adquirir el caràcter de lloc sagrat no només per als creients sinó per als no creients– va publicar, sota censura "eclesiàstica", *Germinàbit*, l'any 1949, la va seguir l'any 1960 una revista mensual d'extraordinària influència, *Serra d'Or*. Aquestes publicacions altament intel·lectuals, però, no arribaven a tot arreu i el que podien dir era molt limitat: cap comentari polític, cap qüestió d'actualitat. Com les aventures teatrals, els fulls volants dels estudiants i altres publicacions clandestines, el seu efecte era magnificat tan sols en virtut de l'actitud infatigablement hostil del govern contra la seva existència.

Per tal de compensar aquestes mancances una sèrie de gent de les professions liberals, intel·lectuals, acadèmics i alguns homes de negocis van emprendre temptatives notables per normalitzar la cultura per mitjans legals. Es van fundar noves cases editorials. Una d'elles, Edicions 62, aviat es destacà pels seus esforços per arribar a tota mena de públic i per introduir, en català, tots els corrents del pensament i la literatura moderns. Lliurant batalles amb la censura, obres d'existencialisme, marxisme, psicoanàlisi, sociologia, economia política i física van sortir de les seves premses, com també novel·les populars accessibles a un públic ampli. Va ser aquesta editora la que va emprendre amb èxit la publicació d'una ambiciosa *Gran Enciclopèdia Catalana* a la manera de les enciclopèdies internacionals que, després de més d'una dècada, es va completar gràcies als esforços d'incomptables especialistes catalans en tots els camps del coneixement. Òmnium Cultural, una fundació per al suport general a diverses tasques culturals, va començar l'any 1961. Era finançada per subscripció popular i va obtenir el suport d'un gran nombre de ciutadans "apolítics" de les capes mitjanes, fins i tot durant els anys en què també aquesta institució va ser prohibida per les autoritats. Òmnium Cultural va patrocinar cursos de llengua catalana, fires de llibres i qualsevol esforç cultural possible. El seu historial de seguida va ser impressionant i fou possi-

ble gràcies a la fórmula financera que li permetia –al contrari dels arriscats negocis editorials i altres precàries aventures privades– funcionar permanentment amb dèficit. Finalment, cap a la meitat dels anys setanta es va preparar un Congrés de Cultura Catalana amb l'ajut de molts ciutadans i grups privats. Va abastar tots els camps de l'esforç artístic, cultural i científic. Quan finalment va tenir lloc, l'any 1977, la transició a la democràcia ja estava en marxa. Si el Congrés va perdre d'aquesta manera part del seu atractiu original "antifeixista", es va convertir, nogensmenys, en una important afirmació de la identitat i les realitats del país en un moment crític de la nostra història.

Per més decisius que fossin aquests esforços a l'hora de mantenir viva la flama de la creativitat i de la identitat cultural, el mitjà que va tenir unes repercussions polítiques que van anar molt més enllà de les expectatives de tothom (tant dels demòcrates com dels partidaris del règim) va ser el de la cançó i la música popular. L'impacte ideològic de la Nova Cançó, moviment cultural dels anys seixanta, és prou conegut. Va abastar una sèrie d'elements diferents: les confrontacions generacionals de l'època, l'ambient cultural internacional –va ser una part essencial de la cultura popular occidental pacifista i de "protesta" d'aquells anys– l'antifeixisme, la revifalla del nacionalisme i el pancatalanisme. Tot i que la Nova Cançó la van començar d'una manera tímida un petit grup de cantants afeccionats d'inclinacions intel·lectuals, que prengueren el seu nom d'un embull de paraules tradicional, els Setze Jutges, de seguida es va convertir en un fenomen plenament popular, sobretot quan un cantant anomenat Raimon, de Xàtiva, va aconseguir dur aquelles noves cançons folk a un públic més ampli. Les "cançons de protesta", els poemes moderns i clàssics musicats, sovint amb mots críptics però amb un significat ben clar per a tothom van gaudir tot d'un plegat d'un èxit extraordinari. Foren un precedent internacional del que succeiria a Portugal i a Xile el 1974, o a Polònia uns anys més tard. Com més eren exclosos els cantants catalans de la xarxa de ràdio i televisió, i els seus concerts eren prohibits pels governadors civils, més populars es tornaven. D'altra banda, els enregistraments i els cassets, innovacions tècniques del moment, eren molt més difícils d'aturar. L'alta qualitat de gran part de la música i dels textos (especialment quan els componien cantants tan refinats i originals com ara Lluís Llach), combinada amb els seus quasi-religiosos seguidors, va fer més per la cultura catalana que cap altre esforç col·lectiu dut a terme sota el franquisme. Va aconseguir que la llengua i el poble que la parlava fossin coneguts, apreciats i, fins a un cert punt, més ben compresos a tot Espanya. Va ajudar a donar a la gent –sobretot a la gent jove– de tot arreu dels Països Catalans, un sentiment de comunitat que no s'havia sentit ni expressat tan intensament fins llavors. La represa musical basca, relacionada amb el precedent català, va venir després, i la van seguir moviments menors a Aragó i Castella. En un temps en què tant les cançons tradicionals més inofensives com l'himne nacional dels catalans, Els Segadors, eren prohibits, la nova música popular, combinant d'una manera explosiva els anhels dels temps i del lloc, l'esperit de "protesta" dels anys seixanta i les sempre electrizants passions del nacionalisme, estava destinada a tenir repercussions notables. Tota una nova generació ridiculitzava ara el vell règim amb cançons i música i es reconstruïen amb l'ajut d'aquestes cançons i d'aquesta música els mites i les icones comuns dels catalans.

3. Les lluites polítiques i econòmiques contra el franquisme van començar als primers moments sota la forta influència dels antagonismes i de les lleialtats que s'havien desenvolupat a la guerra. La feblesa de les organitzacions polítiques era tan gran, tanmateix, i els avantatges d'actuar sota etiquetes o relacions "no-polítiques" tan considerable, que hi va haver una marcada tendència de l'oposició –que durà ben bé fins a la fi del règim– a prendre una forma espontània, cívica i no partidista. Els partits, els sindicats i altres organitzacions il·legals es van anar fent molt més influents quan van anar passant els anys. On cal posar l'èmfasi però –per tal com estem parlant del teixit de la societat catalana– és en l'extraordinària vitalitat de l'activitat democràtica apartidista. Les energies i els mèrits tradicionals de la societat civil, arrelats en l'antic hàbit col·lectiu de recórrer al món privat per aconseguir fins públics, van ser un gran ajut un cop més. És clar que la natura apartidista de gran part del resorgiment cívic democràtic del període de seguida es va lligar a les classes o als interessos i posicions ideològiques de grup. Ignorar això seria tan poc rigorós com analitzar tot el procés en termes de conflictes i confrontacions de classes i tancar els ulls al notable grau d'acord que es va anar assolint entre els partits, les classes, les comunitats "ètniques" i els grups professionals tocant a la mena de societat democràtica pluralista que volia la majoria de la gent a Catalunya.

La cultura cívica de la societat va generar, des del començament, una dosi significativa de simpatia popular i fins i tot de suport per a les vagues i les manifestacions obreres o estudiantils en els moments decisius. L'activitat dissident era més gran al front cultural, és clar, on sempre es considerava menys perillosa. També era considerable pel que fa als esforços de refer el teixit de la

societat civil reconstruint les seves institucions, que incloïen els ateneus de la menestralia i de la classe mitjana, les associacions de dansa folklòrica, els esbarts, els cors i els clubs de muntanya i d'esports. Tothom s'adonava de les seves implicacions "catalanistes". Tot i que la dita que el Club de Futbol Barcelona "és més que un club" ha quedat restringida només a aquest, sembla més correcte fer servir l'expressió per a associacions esportives molt menys comercialitzades com ara el Centre Excursionista de Catalunya o la Unió Esportiva de Sants (la darrera, un típic producte de la menestralia barcelonina, tradicional promotora de la Volta ciclista catalana). Encara que severament purgats, molts d'aquests clubs i associacions políticament innocus van aconseguir sobreviure a la debacle i va ser en gran part gràcies a ells que les ferides infligides a l'amor propi col·lectiu dels catalans es van guarir.

L'Església catalana, penosament dividida durant la Guerra entre la lleialtat a la pròpia terra i l'odi als "rojos ateus", que, malgrat tot, n'havien assumit la defensa, es va decantar per la defensa de la integritat nacional del país, inclosa la democràcia. Ja l'any 1944, el santuari nacional de Montserrat, sota la custòdia de monjos de l'orde benedictí, va veure la formació de l'il·legal Front Universitari Català que més endavant esdevindria un dels més poderosos moviments democràtics d'estudiants d'Espanya. (La "Primera Assemblea d'Estudiants Lliures" d'Espanya es va celebrar a la Universitat de Barcelona, sota setge policíac, l'any 1957, i va marcar l'inici de la implacable "guerra" entre el franquisme i els estudiants universitaris.) Per altra part, l'any 1962, l'Abat Escarré, del mateix monestir, va ser el primer bisbe que condemnà públicament el règim franquista a la premsa internacional, amb la qual cosa va ser exiliat a Roma. En aquella època l'Església en conjunt ja havia començat a patir una crisi i a tenir mala consciència respecte al seu historial passat. Com a resultat d'això, molts capellans van acollir ben aviat reunions clandestines de treballadors a les seves pròpies parròquies; els frares franciscans denunciaven l'opressió i la tortura, des del púlpit, als seus sovint acomodats parroquians, i els jesuïtes, escrivien, discutien i criticaven. Es van organitzar diàlegs i seminaris "cristianomarxistes". Totes aquestes activitats tenien el seu paral·lel a altres llocs d'Espanya, però algunes eren específicament catalanes, com ara el moviment catòlic escolta –formalment prohibit pel règim– que va haver de plantar cara als atacs de brètols feixistes quan els seus membres acampaven o de suportar l'hostilitat oficial, com si la seva mera i pacífica existència constituís una amenaça al "moviment" jove oficial feixista, que era una branca de la Falange. La importància del moviment escolta per al desenvolupament dels quadres dels partits moderats catalans de l'època postfranquista no es pot menystenir.

El moviment cívic, considerat en tota la seva complexitat com una cosa separada dels partits, va ser essencial per a la condemna popular que el règim franquista va haver de suportar a Catalunya. Aquesta condemna fou ordenada i pacífica malgrat la invariable brutalitat amb què topava. Un resultat de la repugnància de la gent a donar suport a la violència, ni tan sols com a resposta, fou el fet que la Catalunya democràtica no patís la presència de cap moviment terrorista substancial lligat als principis separatistes independentistes. Totes les temptatives de lluita separatista armada han fracassat estrepitosament a Calunya. Un altre resultat fou que la "via catalana vers la democràcia" va ser capaç de sumar el suport de sectors socials molt diferents gràcies al fet de moure's molt sovint dins la legalitat establerta. Això, pel que sembla, va ser al capdavall tan important com les manifestacions il·legals massives a favor de l'amnistia política, la llibertat i l'autonomia. Un exemple d'això van ser les agrupacions professionals, compresos els col·legis d'Advocats i d'Arquitectes així com el Casal del Metge i l'Associació d'Enginyers. Totes es van tornar, al capdavall, extremament desafiadores i es van donar estatus democràtics, creant així una esclatant anomalia dins de l'ordre polític general de l'Estat: illes de democràcia dins un àmbit dictatorial. Tanmateix, el factor democratitzador més potent fou el vast moviment d'associacions de veïns dels anys setanta, un exercici de democràcia popular molt superior en alguns aspectes a molt del que va veure el país després de la restauració del parlamentarisme. El moviment veïnal estava basat en associacions "apolítiques" de residents, les principals preocupacions dels quals eren les condicions dels habitatges, les escoles, els parcs, l'enllumenat públic i els transports. Tot i que van aparèixer organitzacions paral·leles arreu d'Espanya, el fenomen català va assolir ben aviat grans proporcions i va ser usat amb èxit per desafiar les autoritats no democràtiques i no representatives, denunciar violacions dels drets civils i establir una certa autoconducció popular dels afers propis en zones urbanes que havien patit l'abandonament més espantós durant molt de temps.

4. Després de 1939, sense desencoratjar-se per la seva terrible derrota, i inspirades sens dubte per la confiança equivocada en l'ajut que esperaven rebre dels aliats, les forces polítiques van continuar lluitant contra la dictadura. Va ser així com els ja afeblits anarquistes van perdre els seus darrers nuclis a Catalunya. (La CNT no es va reor-

ganitzar fins a l'any 1977 i amb una base molt minsa.) Comunistes i socialistes, després d'haver sofert derrotes immediates addicionals, es van concentrar més endavant a reconstruir els seus partits i el moviment obrer. Els primers van aconseguir més tard controlar amb èxit les Comissions Obreres, que es van anar constituint d'una manera constant durant els anys seixanta. Aquestes comissions eren al principi un conglomerat no partidista. Encara que tots els militants de partits d'esquerra estaven exposats a la persecució, l'empresonament i en alguns casos la tortura, els comunistes –com és gairebé sempre el cas amb els règims reaccionaris– eren l'objectiu principal i van patir més que ningú un cop van passar els estadis inicials de la repressió, que van ser igualment cruels per a tothom. En qualsevol cas, tots dos moviments van aconseguir desenvolupar una base considerable, tot i que els comunistes foren sempre els més nombrosos i eficients. Els comunistes van consolidar el seu partit, el PSUC, a través d'una quasi federació amb el Partit Comunista d'Espanya, el PCE, que havia de durar fins al 1996. Els socialistes van crear el seu propi Moviment Socialista de Catalunya, l'any 1945, i van continuar sent independents del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i del seu sindicat principal (UGT) fins molt tard, l'any 1977, quan ells també van establir vincles, més íntims encara, amb el partit espanyol. La davallada del que havia estat totpoderós sindicat anarquista, la CNT, fou molt greu, i esdevingué residual. L'ascens de les Comissions Obreres comunistes i de la UGT socialista com als dos sindicats obrers principals va dur els seus nombrosos afiliats a l'esfera política "legítima" juntament amb les seves aspiracions, que no eren diferents de les dels altres treballadors i assalariats occidentals: seguretat de feina, millores salarials, millors condicions de treball. (Els ideals d'autogestió obrera, tan centrals en el Partit Socialista de Catalunya dels darrers anys 70, de seguida van passar en un segon pla.) A més, el gran buit polític de l'esquerra a Catalunya (i a altres zones com Andalusia), que en altres temps havia creat alguns dels desequilibris insuperables que van trasbalsar Espanya, el va omplir l'eurocomunista PSUC i una branca semiautònoma socialdemòcrata del Partit Socialista Obrer Espanyol. El fet que ambdós tinguessin en el seu si "estalinistes" i socialistes radicals, respectivament, o que posseïssin faccions "catalanistes" o "centralistes" tindria poques repercussions damunt les seves estratègies reformistes i prudents. En les seves lluites pel vot decisiu dels immigrants tots dos partits d'esquerra cercaren el suport dels seus homòlegs espanyols, tot i que tampoc no caigueren a la mercè dels seus líders. Fins a les eleccions generals de 1982, per exemple, els parlamentaris comunistes catalans eren la meitat de tot el grup parlamentari comunista espanyol. Amb el seu nucli de diputats, malgrat tot, difícilment constituïen una amenaça per al PSOE que, tot sol, formava l'oposició al govern conservador d'Adolfo Suárez. Els grups conservadors cristians catalans es van constituir i reconstituir diverses vegades, tot i que el partit democratacristià, Unió Democràtica de Catalunya, venia d'abans de la Guerra. Aquests grups, més algun de menys confessional, són als orígens del partit liberal moderat actual de Convergència, encapçalat pel president de la Generalitat, Jordi Pujol. Molt abans que aquests partits aconsegueixin exercir una influència sistemàtica sobre els esdeveniments, i durant molt de temps, la iniciativa política de l'oposició era en mans d'una aliança de reduïts comitès i moviments clandestins de tota mena.

És impossible donar compte, fins i tot de la manera més breu, de les vagues generals, de les locals, les manifestacions obreres, comitès d'intel·lectuals, del moviment estudiantil, de la protesta eclesiàstica, i de tants altres esdeveniments i activitats a favor de la democràcia. N'hi haurà d'haver prou amb dir que al capdavall es va constituir una autoritat legítima, democràtica i amb ampli suport. Va abastar tota una sèrie d'institucions polítiques totalment proscrites que mereixien el respecte del comú de la gent. La més important, des de 1971, va ser l'Assemblea de Catalunya, que incloïa partits, sindicats, membres individuals i associacions ciutadanes. Coronava, tal com era, tota l'organització política catalana, per tal com reconeixia la Generalitat a l'exili i el seu president Josep Tarradellas. Els partits dins d'ella, que constituïen l'Assemblea de Forces Polítiques, després d'haver concertat una estratègia comuna amb el president Tarradellas, van obrir les seves pròpies negociacions amb el govern central, en el període de la transició, que van dur al restabliment de l'autonomia al país. Encara que potser més restringida que la que va gaudir Catalunya l'any 1932, l'Estatut d'Autonomia de 1979 oferia, tanmateix, possibilitats de desenvolupament i democràcia molt més extenses que les que es van tenir de 1939 a 1977.

Fóra erroni d'acabar aquesta referència esquemàtica al camí seguit pels catalans en la seva recuperació de la democràcia sense cap referència a aquells d'entre ells que van prestar suport al govern dictatorial, per tal que no doni la impressió que tots, com un sol home, eren al costat dels àngels. A part de les ja esmentades alta burgesia i oligarquia, que van fer costat des de bon començament a les forces franquistes, les restes petites però molt combatives del moviment tradicional carlí eren ferotgement antirepublicanes i van lluitar, per tant, amb els franquistes. (Després de ser marginades pel

règim que havien ajudat a pujar al poder, es van unir a l'oposició i de fet fins i tot van formar part de l'Assemblea de Catalunya, però finalment van ser derrotades completament a les urnes.) També van aparèixer falangistes o feixistes catalans, encara que no en nombre considerable. Van recollir sinecures, càrrecs oficials i el botí de la Guerra, després que molts d'ells fossin molt actius a la cinquena columna franquista. Més interessants, si més no sociològicament, són els membres catalans de l'Opus Dei. La seva insistència en la pietat, però especialment en el treball dur, en "ser algú a la vida", la productivitat, la "modernitat" i la prudència va atraure durant un temps una colla d'estudiants universitaris de classe mitjana a Catalunya, molt més que no pas la militantment "castellana" i grandiloqüent Falange. Encara que la representació catalana en el govern era inexistent o molt baixa, l'arribada al poder de l'Opus Dei, després de 1959, va significar la col·locació d'alguns ministres catalans que pertanyien a aquest orde seglar, juntament amb altres alts càrrecs en llocs inferiors en el seu paper "tecnocràtic" d'experts econòmics. En termes d'estructura social, tanmateix, tot això va tenir molt menys abast que la gairebé completa absorció de l'oligarquia establerta de Catalunya dins de l'estrat de les classes altes d'Espanya. (Tanmateix, una part substancial de la pròspera "burgesia nacional" de Catalunya va continuar lligada a la xarxa local d'interessos, com demostra clarament el seu comportament polític abans i després de 1977; potser va ser això el que va incitar els observadors estrangers a explicar els resultats de les eleccions catalanes de 1980 afirmant que "la burgesia catalana no va trair mai la seva terra" i va conservar per tant la confiança del seu poble.) Per això mateix, al llindar dels vuitanta Espanya en conjunt continuava posseint una sèrie de diverses estructures socials, i no pas un únic sistema de classes d'abast estatal. En tot cas, les classes socials més altes en l'escala del poder, la riquesa i els privilegis, s'havien unificat, tot superant els interessos i els punts de vista tradicionalment contradictoris entre els seus sectors regionals. Aquesta confluència es va forjar en els quaranta anys de la dictadura franquista. En qualsevol cas la recent ascensió d'una "burgesia estatal", d'un nou conjunt de classes polítiques lligades a partits (la majoria constituïdes per professionals de classe mitjana) i de certes elits tecnocràtiques havia d'alterar considerablement la composició dels estrats dirigents arreu d'Espanya. La seva més gran complexitat, reclutament i patrons de mobilitat, estructura professional i orientacions cap a nous valors són una expressió de les profundes transformacions socials que anaven prenent cos arreu del sòl espanyol al moment de l'arribada de la democràcia.

6. ELS CATALANS ENTRE EL PASSAT I L'ESDEVENIDOR

És força difícil d'exagerar l'abast de les transformacions recents que han afectat Catalunya en els darrers temps, tot just abans que els seus ciutadans poguessin, amb el marge de llibertat que concedeix la democràcia, fer-se més responsables de la direcció dels seus afers.

La mirada més superficial a la seva societat mostra l'existència de grans contrastos entre ella tal com és avui i el món que hem deixat enrere. Així, com ja he indicat abans, Catalunya s'ha integrat plenament en l'economia europea i, no cal dir, en l'economia industrial moderna del capitalisme avançat, en ple procés de mundialització. Les implicacions d'aquests dos nivells d'integració per al futur de la seva autonomia econòmica són molt greus, naturalment, i ara és més reduïda que mai. Tanmateix, la mateixa estructura del capitalisme corporativista avançat de tot arreu demana el contrapès d'unitats econòmiques "regionals", tant per als propòsits de control democràtic com per als d'una racionalitat econòmica més gran.

A més, Catalunya ha vist l'aparició en el seu si de classes enterament noves: primer i abans de tot la del proletariat immigrant no català, que més endavant es va anar transformant en una classe treballadora nadiua moderna (no necessàriament "catalanitzada"), amb una gran part dins de la categoria del treball manual especialitzat. Això, juntament amb altres tendències, ha implicat grans canvis en les proporcions entre les classes socials i també modificacions ocupacionals en la seva composició interna. Ja he assenyalat anteriorment alguns d'aquests reajustaments econòmics que ha dut tot això. Un dels més importants és la total reestructuració de l'esquerra sobre una nova base ideològica. La Catalunya de final del segle XX heretava un món sense anarquisme ni anarcosindicalisme, amb un comunisme transformat en eurocomunisme, o en socialdemocràcia un xic més radical que la dels socialistes, i un considerable partit socialista obertament socialdemòcrata. Una esquerra, en un mot, molt reformista i uns sindicats (d'abast espanyol, i no solament català) més disposats a la negociació que no pas a la confrontació.

No sabem les conseqüències últimes que tindran canvis com aquests per a Catalunya. Per exemple, s'han produït importants transformacions en l'esfera cultural, lligats estretament a aquestes transformacions socials, la direcció última dels quals és difícil de determinar. Des de 1960 s'anà produint una veritable "revolució cultural" al país que, donada la natura de la cultura tradicional dels

decennis precedents, implicà el rebuig o l'extinció de moltes de les actituds, els valors, les creences i les ideologies que caracteritzaren les generacions anteriors. Aquests canvis van ser en gran part la continuació d'orientacions culturals que van començar a manifestar-se anteriorment sota els auspicis dels republicans, que implicaven avanços en la secularització, una permissivitat sexual més gran, el compromís ideològic amb les "noves" ideologies socialistes, incloses les cristianomarxistes, i així successivament. Representaven òbviament una convergència amb els patrons culturals europeus prevalents. Al començament, tot (les crisis en els seminaris catòlics, la davallada en les vocacions religioses, l'aparició amb èxit de noves sectes religioses, un intens interès pel marxisme, les actituds menys pairalistes o autoritàries envers la família i vers la igualtat de la dona) semblava apuntar en aquesta direcció. Cap a final dels anys setanta s'hi afegiren el moviment ecologista i el d'alliberament de la dona de Catalunya –segurament els més forts de la península Ibèrica. Hi havia un esperit agressiu i de croada en l'extensa "contracultura" catalana, que s'escampà ràpidament a tot Espanya.

L'ambient dels anys de la transició a la democràcia no fou només presidit per la irrupció pública d'aquesta nova mentalitat tardomoderna. Hi havia també una revolta contra la recent opressió obscurantista de la dictadura finalment extingida, combinada amb la contínua presència d'una policia que el mínim que s'ha de dir és que estava molt poc integrada en la ciutadania, i també de les tensions i el neguit generat pel terrorisme polític, i la inseguretat produïda per la desocupació i la inflació, que eren molt altes. A més la vida pública patí el flagell ocasional de bandes feixistes, la contínua por d'un cop militar (materialitzat el febrer de 1981) i l'augment de l'activitat delictiva al carrer en un país que no hi estava acostumat. Tot això es va combinar amb l'aparent incapacitat dels grans partits de l'esquerra per estimular molts dels antics lluitadors del moviment democràtic, la decepció i el desencís dels quals eren ara tan profunds com ho havien estat les seves esperances gairebé utòpiques. La indiferència ideològica i política de molts –tret del nacionalisme català– va ser una reacció –aproximadament entre 1978 i 1982– a l'efervescència política anterior dels anys de la transició, amb la seva massiva participació popular. Això va dur a molts cap a l'hedonisme individualista i fins i tot a la manca d'impuls econòmic personal ben coneguts en altres societats. Tanmateix, una vegada més, seria simplista parlar d'una mera convergència cap a aquestes societats, tot i que sembla inevitable establir certs paral·lels, amb la Itàlia contemporània, per exemple. Tot i que molta de la gent compromesa en aquesta múltiple "revolució cultural" semblava segura del que volia, molts també es trobaven en un característic estat de confusió moral i intel·lectual que va repercutir negativament en l'educació dels infants a l'escola.

¿Els grans canvis descrits, així com les tendències culturals més recents, han transformat la societat catalana fins al punt de fer difícil reconèixer-la? ¿Ha arribat Catalunya a un estadi en què els seus marcats trets distintius tradicionals, que constituïen el fet diferencial, es converteixen ràpidament en residus i relíquies? No són preguntes fàcils de contestar. Mirant enrere el curs de la història catalana sembla que el país ha demostrat tot sovint una notable capacitat de superar pregons canvis socials i tota mena d'innovacions. Tant el canvi com la continuïtat semblen elements essencials del seu caràcter. Catalunya és una societat conservadora que, nogensmenys, s'ha llançat a certes formes d'innovació. En això, és clar, com en tantes altres coses, no és única, ja que sens dubte hi ha altres societats igualment adaptables i dinàmiques al món. Com algunes d'elles, la societat catalana es va organitzar des del començament al voltant de certs principis estructurals i culturals que permetien canvis considerables sense una pèrdua completa d'identitat. Per raons que espero que hagin resultat evidents en la meva discussió inicial sobre la lliure associació, el compromís i l'adaptació que van caracteritzar la seva vida històrica, Catalunya va eludir certes rigideses polítiques i certs carrerons ideològics sense sortida que haurien significat la seva perdició com a ordre social viable, o que fins i tot haurien empès una part de la seva població al desesper i al terrorisme que, en el món modern, han dominat certes nacions petites sense Estat. La mentalitat econòmica de molts catalans, a més a més, s'ha afegit a la seva capacitat de supervivència en un món per al qual estaven particularment ben adaptats des de bon començament. L'èxit mercantil i industrial ha aconseguit compensar en un grau notable un gran nombre de mancances polítiques del passat.

Totes aquestes afirmacions sobre l'adaptabilitat catalana a la innovació i al canvi social, però, no s'han de prendre d'una manera massa literal. De la mateixa manera que, com hem vist, la inclinació cap a la negociació i el compromís, el característic "pactisme" dels catalans, se n'anava en orris quan la pressió era prou gran i els antagonismes econòmics, polítics i de classe eren massa aguts, també hi ha límits a la permanència i a la continuïtat davant de canvis excessius. Per ser precisos, les institucions i les invencions del món modern –l'univers mediàtic, els moviments internacionals de capital, les noves migracions intercontinentals– colpeixen certs centres

nerviosos de les petites comunitats nacionals que existeixen dins de grans unitats d'una manera per a la qual no estan preparades. Sota les condicions del primer industrialisme, les comunitats ètniques locals van ser capaces sovint de contenir amb èxit les invasions culturals alienes. La situació, sota condicions d'una modernitat més intensa i mundialitzada, sembla haver canviat dràsticament. Així, els catalans s'enfronten ara a la constant exposició dels mitjans de comunicació "nacionals" espanyols i francesos (sobretot la televisió) en les seves respectives llengües oficials i a la sistemàtica i aguda pressió centralista al llarg de tots els anys d'escola, alhora que altres forces en les esferes política i econòmica continuen minant la seva cultura i erosionant la seva identitat social heretada. El fenomen no té punt de comparació amb el "genocidi cultural" posat en marxa pel franquisme, és clar, i les seves arrels cal buscar-les en la lògica impersonal del capitalisme corporativista modern i el seu ordre polític, així com per les tendències de la ciència, la tecnologia i la cultura d'avui. (Per cert que, en gran part, és d'una reacció contra aquestes tendències, d'on molts moviments nacionalistes moderns pouen la seva força.) Les barreres a la plena recuperació i normalització són greus arreu (potser fins i tot en l'única comunitat catalana plenament autònoma, el petit Principat d'Andorra), no només per les limitacions de l'Estatut d'Autonomia, sinó també perquè la constitució espanyola de 1978 exclou explícitament la possibilitat d'una federació pancatalana de València, les Illes Balears i el Principat de Catalunya. Tanmateix, tothom hauria de tenir clar que una constitució, en una monarquia pluralista liberal com l'espanyola, es pot esmenar. Per tant les queixes d'una opressió dictatorial "espanyola" en les noves circumstàncies són fora de lloc: si un nombre suficient de gent als Països Catalans vol més autogovern, cooperació intercatalana, un renaixement lingüístic més gran, ho pot aconseguir al capdavall, per més llarg i difícil que pugui ser el camí que tenen davant.

Al món modern els intel·lectuals són importants. Ho són sobretot en aquelles societats en què la formulació d'un propòsit col·lectiu és crucial pel sentit d'identitat de la gent en termes de consciència nacional. En aquest sentit són vitals per a l'afaiçonament de les forces polítiques que hi treballen. Tot això és especialment cert per a Catalunya, on els canvis de llarg abast experimentats en temps recents no han minvat el paper tradicionalment influent dels intel·lectuals, si entenem el mot en un sentit prou ampli. Ben al contrari, aquestes transformacions han creat noves demandes en la comunitat catalana. L'arribada de la democràcia i la consecució d'un alt grau d'autonomia nacional després de 1977 no han fet sinó subratllar les dificultats inherents a la nova situació: les ambigüitats entre les identitats "espanyola" i "catalana", i el lloc i la responsabilitat de Catalunya en l'ordre polític emergent de la monarquia constitucional. Més que mai, potser, s'interroga els escriptors, els locutors de ràdio i televisió, els poetes, els acadèmics, els periodistes, i també els científics, els historiadors i els artistes catalans sobre l'estat de la nació, se'ls demana que especifiquin les ambicions col·lectives i diagnostiquin les malalties comunes. El debat ha passat de les heroïcitats d'ahir, assentades en una causa comuna contra la dictadura i el genocidi cultural, a una situació molt més intricada. Catalunya es troba ara en una posició molt més competitiva i menys òbviament prominent dins de la cultura més àmplia d'Espanya. Així, durant els llargs decennis de la dictadura, Barcelona i Catalunya semblaven un paradís de modernitat i creativitat: era un univers que no semblava amoïnar-se gaire pels dogmes i les simpaties del règim i feia la seva tranquil·lament. Molts estudiants i membres de les classes mitjanes educades espanyoles "envejaven" l'atmosfera de Catalunya i l'habilitat de la gent per continuar la seva pròpia vida cultural amb una insolent indiferència pel món oficial del franquisme. La vinguda de la democràcia, però, va canviar tot això. Espanya va començar a viure novament. És massa aviat per jutjar la qualitat del que s'està fent en les arts i en les ciències, però és evident que, en comparació amb el passat recent, la situació ha millorat espectacularment. L'ascenció de Madrid com a capital europea viva i cosmopolita és un procés important. Només aquest fet ja ha transformat substancialment els termes de la rivalitat tradicional entre les dues grans metròpolis. A principi dels vuitanta es va desenvolupar un debat sobre aquesta qüestió que va oscil·lar entre la repetició i la innovació. Així mentre alguns participants declaraven superficialment i a la lleugera que Barcelona s'havia tornat de sobte "provinciana", "localista" i s'havia perdut sense remei en estèrils, velles i avorrides obsessions locals, altres es van dedicar a un intercanvi de punts de vista molt més profitós sobre les diverses cultures nacionals d'Espanya i el seu lloc en el futur. Hom només es pot alegrar que hagin sorgit nous centres de creativitat en diverses parts d'Espanya.

Fóra massa simplista de classificar els intel·lectuals catalans segons algunes dicotomies fàcils, com ara "localistes" i "cosmopolites", "independentistes" i "centralistes", "nostàlgics" i "progressistes". Aquests contrastos no funcionen perquè la veritat és que la *intelligentsia* a Catalunya està alhora dividida i unida. Les seves divisions són sovint agudes per la urgència dels problemes creats pel ràpid canvi sociopolític combinat amb la irritació per l'evident dilació en els traspassos de poders i la descentralització. A més a més els drets polítics i lingüístics de la

massiva població immigrada compliquen i fins i tot enverinen el discurs públic i privat, sobretot quan algun partit –sovint centralista o "espanyolista"– provoca enfrontaments que cap demòcrata no vol. Una dificultat addicional ve de la dimensió pancatalana de la cultura del Principat: això és un fet i no pas una qüestió d'interpretació, ja que la cultura catalana representa un lligam comú entre la gent del Rosselló, València i les Illes Balears.

Més que a cap altra banda, hi ha una tendència a Catalunya, per part de molts partits i moviments polítics, a veure els intel·lectuals com a agents potencials de legitimació. Això no ajuda gens en la tasca d'aclariment. La tensió entre els nacionalistes introspectius i aquells que posen l'èmfasi en l'universalisme manifest, les tradicions europees de la cultura catalana i la societat civil no es resoldran fàcilment. Tots dos bàndols tenen interessos vitals que cal defensar i forces socials que els donen suport. La seva no és merament una picabaralla entre setciències locals, siguin intel·lectuals, homes de lletres o dels mitjans de comunicació; és també una lluita plantejada en termes polítics i usada àmpliament pels polítics. Així, els partits "d'obediència nacional" catalana (sovint en directa i contradictòria aliança amb els centralistes de la resta d'Espanya) s'enfronten amb partits federats amb les organitzacions polítiques espanyoles o amb el Partido Popular, al govern des de 1996, que inclou importants sectors anticatalanistes. Els partits federats amb els d'abast espanyol, per tant, no són necessàriament capaços ni els interessa demostrar una militància catalanista gaire zelosa.

Tot això reflecteix allò que hom ha titllat prou sovint d'esquizofrènia dels partits polítics catalans. Quan aquests volen representar el poble de Catalunya volen dur a terme una política referida primordialment a la pròpia nació; llavors es veuen alhora obligats a intervenir en la política espanyola. (I a partir del moment on es clouen aquestes reflexions, també en la política europea, amb les dificultats inherents de no posseir un Estat propi, sinó un que és compartit.) La diferència estratègica entre ser un partit independent o una secció d'un partit federal espanyol es faria ben palesa durant els anys posteriors. Així la reivindicació del control del 15% de l'impost damunt la renda de les persones físiques (IRPF) –originat al PSC– no fou mai aconseguida sota els governs socialistes durant catorze anys, però es va aconseguir quan el darrer d'ells va haver de governar amb el suport de Convergència i Unió. La crisi que esclatà, anys més tard, el 1997, entre la coalició d'esquerres controlada pel Partit Comunista d'Espanya i la controlada pel PSUC, il·lustraria un cop més aquesta faceta de l'ambivalència endèmica de tantes coses de Catalunya.

Cal insistir-hi: no coneixem l'esdevenidor de Catalunya, o el coneixem menys del que sabem sobre el probable esdevenidor d'altres països, amb menys dificultats d'identitat. Així, fóra temerari descartar com a purament alarmistes els arguments raonats d'un grup erudit de literats sobre l'empobriment gradual de la llengua catalana i l'anihilació de l'estructura de la societat catalana, o confinar-los a un racó entre els diversos que constitueixen la complexa particularitat cultural del país. L'angoixa sobre les conseqüències últimes de les transformacions de la seva societat no queda reduïda, ben segur, a una petita minoria de catalans. Per a molts, les victòries contra l'envellida dictadura franquista i l'eufòria d'una llibertat acabada de descobrir van esvair durant un temps les pors d'una imminent i irreversible descatalanització. La reconstrucció nacional sota les condicions més estables del constitucionalisme i la democràcia va tenir també les seves dificultats. No totes venien de la proverbial tensió entre Barcelona i Madrid. La desterritorialització de factors tan importants com són el poder econòmic i el mediàtic no poden ja ser interpretats només segons velles rivalitats. Les dilacions, els sofismes polítics, els interessos enfrontats de partit i els desacords dins del mateix camp català van fer, tots plegats, llarg i difícil el camí a recórrer. Que no és barrat.

Els problemes a què s'enfronten avui els catalans, com a comunitat nacional identificable dins d'Espanya i Europa són múltiples. Els anys de transició i de posterior consolidació democràtica –des de la primitiva liberalització de 1976 fins a la victòria socialista a les eleccions, l'octubre de 1982– van ser també anys de recessió, de vaques flaques. La depressió econòmica va colpir Catalunya d'una manera especialment dura ja que el país suportava el pes d'indústries tradicionals com les tèxtils i de manufactures orientades al consum com els electrodomèstics. Però els esforços per revitalitzar les petites i mitjanes empreses característiques de gran part de la indústria catalana aviat donaren alguns resultats palpables. El sector serveis de l'economia fou tranquil·lament "redescobert". El turisme, per exemple, es veu ara com el recurs significatiu que és per a l'economia catalana: el quaranta per cent de totes les unitats hoteleres i el seixanta per cent de tots els càmpings d'Espanya estaven concentrats a Catalunya a final dels anys setanta. Les empreses agrícoles de propietat familiar han trobat un nou esperit d'expansió. Per exemple, malgrat alguna penetració de fora i no catalana dins de la zona d'escumosos del Penedès, les antigues famílies catalanes continuaven controlant els seus pròspers negocis: l'any 1982 la producció de xampany de la petita regió arribava als 86 milions d'ampolles i les exportacions a tot el món augmentaven vertiginosament. L'e-

volució anunciava la gran realitat del conreu i la indústria del cava català, amb la seva empenta internacional, els anys vuitanta i noranta. Tot i que una alarmant manca d'inversió local continuava comprometent l'economia en el que sembla que va ser el punt més baix d'una greu recessió l'any 1983, alguns avanços en la indústria microelectrònica, avalats per la preparació científica i tecnològica, eren signes encoratjadors que la necessitat de la reconversió industrial –audaçment empresa al conjunt d'Espanya pel moderat govern socialista– era sentida d'una manera aguda a Catalunya per gent de diferents idees. Les universitats i els instituts de recerca, per la seva part, començaren aquells anys l'apropapement a les necessitats de la societat i al món de la tecnologia i la ciència que avui les caracteritza. Finalment, les tradicions vers el cooperativisme i la democràcia industrial no romangueren cosa del passat: com gairebé sempre, el canvi a Catalunya es basteix sobre la tradició. Així, l'anomenada economia social ja generava un 4% del producte inerior brut català, amb més de 9.000 cooperatives i més de 1.300 societats anònimes laborals, que creixien incessantment des dels anys vuitanta, sinó abans.

La perspicàcia emprenedora de la gent del país no sembla haver decaigut, tot i que les transformacions ocupacionals són molt òbvies. (L'aprenentage en facultats d'economia o escoles de negocis –algunes de les més importants d'Europa són a Barcelona– catalanes o estrangeres és intens.) Continua manifestant-se en institucions prestigioses i ben assentades com la Fira Internacional de Mostres de Barcelona, el Foment del Treball i les diverses cambres d'indústria i comerç del país, i en la transformació de la capital catalana en un dels llocs de reunió regulars i principals de congressos internacionals, conferències i simposis de tota mena. Els canvis en l'èmfasi econòmic i la integració més gran de l'economia catalana dins de l'espanyola es reflecteixen en les organitzacions tant dels empresaris com dels treballadors. L'organització tradicional dels empresaris catalans, el Foment del Treball, es va reconstituir l'any 1976. L'any següent va prendre la iniciativa en la creació d'una confederació d'organitzacions d'empresaris de tot Espanya, la CEOE, el primer president de la qual, un català, va donar posteriorment el seu suport a l'oposició centralista de dretes, Aliança Popular, en comptes d'orientar el Foment cap a la seva posició inicial en favor del partit conservador, però catalanista, que governava a la Generalitat. De la mateixa manera, els sindicats catalans, malgrat la seva estructura federal, estan plenament integrats en els espanyols. No hi ha un moviment sindical català en el mateix sentit que hi ha alguns significatius sindicats exclusivament bascos.

En l'àmbit polític la interpretació de com han de representar millor els partits l'electorat català i no català reprodueix en part els efectes de l'organització social de l'economia. El partit socialista català, aliant-se amb el Partit Socialista Obrer Espanyol, va obtenir importants victòries en l'àmbit local i nacional-català: les classes obreres immigrants, que no haurien votat un partit catalanista o exclusivament català, sí que van votar una branca catalana del partit de tot l'Estat. Com a conseqüència d'això, i per primera vegada en molts decennis, hi hagué una sèrie de ministres i alts càrrecs catalans al nou govern socialista de Madrid. Un d'ells Narcís Serra, exalcalde de Barcelona, va ser designat per a l'important lloc de ministre de Defensa, i després fou vicepresident del govern central durant un període llarg. Per la seva part, el partit convergent del president Pujol, a través del seu principal representant al parlament de Madrid, Miquel Roca, va mostrar l'any 1983 el desig de formar una coalició de centre per al conjunt d'Espanya, com per defugir el confinament a què es veuen condemnats els partits "regionals" quan els poders de la seva "regió" són limitats. Això ho senten més intensament tots els interessats de dins i fora de Catalunya perquè és molt evident que la personalitat d'aquesta –com la del País Basc– és molt més pronunciada que la de les zones que constitueixen els *Länder* alemanys o les regions italianes. Per a ells, per la pau i la prosperitat d'Espanya, s'havia de fer justícia amb Catalunya.

Les forces polítiques de Catalunya havien de fer front, per tant, a l'aparent dilema de o bé lluitar per una més gran participació en la política espanyola (amb el risc de dilució dins d'aquesta i de pèrdua del suport de la part més catalanista de la ciutadania) o concentrar-se exclusivament en els assumptes i els interessos del seu món català, el qual portava associat el perill de provincianisme i aïllament. De fet, governar bé Catalunya es basa en gran part en l'hàbil equilibri entre aquestes dues dimensions. No hi ha cap raó perquè hagin de ser antagonistes. Ben al contrari, com el president Tarradelles va demostrar quan va tornar de l'exili l'any 1977 per assumir el control efectiu de la Generalitat restablerta, el constitucionalisme i la democràcia d'Espanya es poden beneficiar molt d'una Catalunya forta i pròspera: els catalans saben que només en aquest marc hi ha esperances per al seu país. Aquesta pot ser una de les raons per les quals la cultura cívica de Catalunya deixa poc lloc als extremistes. Els baixos resultats electorals obtinguts per les formacions més decididament independentistes emfasitzen aquest fet. Les forces polítiques i econòmiques catalanes en conjunt (les culturals comprensiblement no) intenten prou sovint d'integrar i coordinar els seus propis interessos amb els del marc més ampli d'Espanya. Les forces culturals, per la

seva part, amb el seu natural zel per la preservació de la llengua i la personalitat col·lectiva, tendeixen a entendre sovint la "integració" en termes d'assimilació dins de la seva cultura nacional. En general, però, són respectuoses (fins i tot meticulosament) amb els drets constitucionals dels no catalans. De fet, el sistema escolar, els mitjans de comunicació, la premsa i moltes altres institucions es decanten encara en favor d'un univers no català. La normalització cultural i lingüística topà per tant amb dificultats grans i complexes durant els primers anys de la democràcia. En alguns fronts clau, s'aconseguiren alguns progressos substancials, com ara en educació i pel que feia a la ràdio i la televisió.

Malgrat la recessió econòmica i la penosa herència del franquisme, els primers anys de govern democràtic a Catalunya aviat començaren a donar resultats visibles en termes de serveis públics, protecció ecològica, govern local obert, vida associativa, avanços en l'escolarització, planificació urbana, protecció pública sostinguda de les arts, millores en l'educació superior i en la recerca científica i pedagògica. Amb el seu escepticisme característic els catalans no se sentien gaire segurs que tot això estigués passant de debò. Sempre eren i són prestos a anunciar com de "malament es fan les coses". Però les coses ara es feien, i no sempre, tan malament com els observadors contemporanis les jutjaren. I, donades les circumstàncies d'intens canvi social i la pressió política i econòmica a què era sotmesa Catalunya, molts eren força conscients de la natura crucial del període històric en què havia entrat el país. Com ha dit un intel·lectual valencià era, i és, qüestió d'ara o mai. El futur pròxim, doncs, ens dirà si els catalans són capaços de plantar cara als seus nous problemes i les incerteses amb l'enginy, l'esperit cívic i la tranquil·la determinació que tan sovint han demostrat posseir en el passat. Això és certament el que la cruïlla històrica en què es troben els demana una vegada més.

AGRAÏMENTS

L'escrit precedent s'ha beneficiat dels suggeriments i les observacions d'alguns col·legues i amics que han tingut l'amabilitat de llegir-lo críticament. Lluís Flaquer, Angus Mackay i, molt particularment, Alan Yates llegiren un text (*The Social Structure of Catalonia*, 1980, 2a. ed., revisada, 1984) que n'ha estat la inspiració llunyana. L'actual versió s'ha enriquit amb els comentaris de Josep Ramon Llobera, Maria Teresa Montagut, Jordi Oliveras, Jordi Porta i Sebastià Sarasa. A tothom, moltes gràcies.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Una reflexió sobre els orígens de la Catalunya moderna s'ha de recolzar per força en treballs precedents, alguns d'ells de caire semblant. No ha estat el meu propòsit d'endinsar-me en un diàleg explícit amb les opinions i les obres d'altri. Això hauria fet el text massa feixuc per al lector. En tot cas em plau de deixar constància d'algunes de les aportacions amb les quals estic més en deute en les pàgines anteriors. D'antuvi n'hi ha dues de fonamentals: *Les formes de la vida catalana*, de qui fou el meu amic i mestre, Josep Maria Ferrater i Móra, i la *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens Vives. Les petjades d'alguns estudiosos, com ara en Ferran Soldevila, també hi són. També s'hi poden sentir els ecos dels debats que han mantingut els nostres historiadors a l'entorn de temes com ara els orígens de la industrialització o la natura de la burgesia catalana i el seu comportament polític. No sóc pas competent, però, per participar de debó en llurs discussions. De tota manera, les aportacions d'Albert Balcells, Albert Carreras, Joan B. Culla, Josep Fontana, Manuel Lladonosa, Jordi Nadal, Borja de Riquer, Josep Maria Salrach, Josep Termes, entre altres, parlen per elles mateixes. Les dels sociòlegs, des dels primers estudis d'Esteban Pinilla de las Heras als anys seixanta sobre l'empresariat català sota el franquisme fins avui mateix, també tenen quelcom a dir sobre el procés de formació del nostre país i no poc sobre els processos de canvi que avui l'afecten. Molts d'ells, precisament, s'hi troben prou ben representats en aquest mateix volum.

Em plauria molt que hom tingués en compte el tarannà assagístic del meu escrit i sobretot els seus molt circumscrits objectius. Presento a continuació una petita selecció bibliogràfica de textos orientatius, prou coneguts, que il·luminen l'evolució històrica, vers la modernitat, de Catalunya.

- BALCELLS, ALBERT (1977), *Cataluña contemporánea*; Madrid, Siglo XXI, vols. I i II.
- BALCELLS, ALBERT (1992), *Història del nacionalisme català dels orígens als nostres dies*; Generalitat de Catalunya.
- BATLLORI, MIQUEL (1971), *Catalunya a l'Europa moderna*; Barcelona, Edicions 62.
- BENET, JOSEP (1978), *Catalunya sota el règim franquista*; Barcelona, Blume, (1a. ed., París, 1973).
- BONNASSIÉ, PIERRE (1979), *Catalunya mil anys enrera*; Barcelona, Edicions 62 (1ª edició, París 1975-6).
- CANDEL, FRANCESC (1964), *Els altres catalans*; Barcelona, Edicions 62.
- ELLIOTT, JOHN (1996), *La revolta catalana*; Barcelona, Edicions 62 (1a ed., Londres, 1963).
- FONTANA, JOSEP i altres (1988), *La fi de l'antic règim i la revolució industrial a Catalunya (1787-1868)*; Barcelona, Edicions 62.
- FERRATER MORA, JOSEP Mª (1960), *Les formes de la vida catalana*; Barcelona, Editorial Selecta (1ª ed. Caracas, 1944).
- JUTGLAR, ANTONI (1966), *Els burgesos catalans*; Barcelona, Norfeu.
- JUTGLAR, ANTONI (1967), *Les classes socials a Catalunya*; Barcelona, Bruguera.
- LLUCH, ERNEST (1978), *El pensament econòmic a Catalunya, 1760-1840*; Barcelona, Edicions 62.
- LLUCH, ERNEST (1996), *La Catalunya vençuda del segle XVIII*; Barcelona, Edicions 62.
- MOLAS, ISIDRE (1971 i 1972), *Lliga Catalana*; Barcelona, Edicions 62 vols. I i II.
- NADAL, JORDI (1966), *Historia de la población española*; Editorial Ariel.

- NADAL, JORDI, i altres (1989-1994), *Historia economica de la Catalunya contemporania;* Barcelona, Enciclopèdia Catalana 6 vols.
- PINILLA DE LAS HERAS, ESTEBAN (1967), *L'empresari catala,* Barcelona, Edicions 62.
- PINILLA DE LAS HERAS, ESTEBAN (1979), *Estudios sobre cambio social y estructuras sociales en Cataluna:* Madrid, C.I.S.
- RIGOL, JOAN (1986), *Poble i consciència nacional;* Barcelona, Edicions 62.
- RIQUER, B. DE (1996), *L'ultim Cambó (1936-1947). La dreta catalana davant la guerra civil i el franquisme;* Barcelona, Eumo Editorial.
- SALRACH, JOSEP Mª (1978), *El proces de formació nacional de Catalunya;* Barcelona, Edicions 62. vols. I i II.
- SOLDEVILA, FERRAN (1938), *Història de Catalunya;* Barcelona, Alpha vols. I-IV.
- SOLÉ TURA, JORDI (1967), *Catalanisme i revolució burgesa;* Barcelona, Edicions 62.
- TRIAS FARGAS, RAMON, *Introducció a l'economia de Catalunya;* Barcelona, Edicions 62.
- VANDELLÓS, JOSEP A. (1985), *Catalunya, poble decadent;* Barcelona, Edicions 62, (1a ed. 1935).
- VILAR, PIERRE (1962-1967), *Catalunya dins l'Espanya moderna;* Barcelona, Edicions 62, vol. I-III, (1ª ed. París, 1962).
- VILAR, PIERRE (director); TERMES, JOSEP (coordinador); i diversos autors (1987), *Història de Catalunya;* Barcelona, Edicions 62, VIII vols., 1r vol. (1987).
- VICENS VIVES, JAUME (1984), *Notícia de Catalunya;* Barcelona, Destino (1a ed. 1956).
- Diversos autors (1977), *Debat sobre els Països Catalans;* Barcelona, Curial, La Magrana, Edicions 62, i altres.
- Diversos autors (1987), *Visió de Catalunya;* Diputació de Barcelona i Associació Catalana de Sociologia.
- Diversos autors (1994), *Història de la cultura catalana;* Barcelona, Edicions 62, X vols., 1r. vol.

LLIBRE III

POBLACIÓ

PREFACI

SALVADOR GINER
Universitat de Barcelona

El volum i la dinàmica de la població han estat sempre, per a Catalunya, una dimensió cabdal de la seva societat. Hom pot dir, naturalment, que això és també veritat de qualsevol altre país o societat humana. Tanmateix, segons la seva posició geopolítica, el pes de les poblacions limítrofes, les tendències migratòries i tants altres factors, és prou evident que la població té, en cada cas específic, una dimensió sempre distinta. Per a tothom és important, però per a alguns és més important que no pas per a altres. Per a Catalunya, és crucial.

De quina manera ho és, de crucial, és quelcom que hom pot deduir del conjunt d'aquesta obra i no solament del Llibre III que ara encetem. Això és així perquè, la població, en abstracte, no existeix. Existeix, d'antuvi, un conjunt d'éssers humans que habiten un territori amb regularitat. Uns, però, tenen uns recursos que els altres no tenen. Uns es concentren en certes regions, d'altres en altres. N'hi ha que viuen a altres parts del món i tanmateix es consideren fills o estretament lligats al territori del país al qual diuen pertànyer. Uns voldrien conferir una certa substancialitat a aquell territori i la societat que el pobla –donar-li sobirania– i altres la volen compartir amb una unitat política més àmplia. I així successivament. Dins aquest marc altament complex, la població catalana o, més precisament, la població que hi ha a Catalunya no és homogènia; presenta actituds i lleialtats prou diverses que hom trobarà sovint reflectides en altres parts de *La societat catalana*. De fet el volum i la dinàmica de la societat catalana han esdevingut una important arena de contesa política, ideològica, cultural i econòmica en la qual ara no entrem. Sense la consideració serena i assenyada de les dades que ara presentem, però, tot debat o presa de posició en aquests terrenys serà mancat de fonament.

Aquest Llibre III, la coordinació del qual ha estat encomanada a la professora Anna Cabré, conté quatre capítols. El primer, confegit per Socorro Sancho i Carme Ros, analitza la població de Catalunya des de la seva perspectiva històrica recent, des de les darreries del segle XVIII, és a dir, des del cens del Comte de Floridablanca el 1787. Hom constata el considerable creixement demogràfic del país posteriorment a la Desfeta de 1714 –la població el 1717 era de 402.417 habitants i en el moment del cens s'havia doblat fins a 878.031– i la continuació d'aquest creixement al llarg del segle XIX. El nostre país doblà de nou la seva població només a la primera part del segle XIX. Tanmateix, a partir de 1860 s'encetà un període de creixement moderat, més característic d'una societat en plena industrialització i potser més d'acord amb les tendències pregones de la població autòctona i de la població immigrada culturalment assimilada a Catalunya. La minva de creixement fins a 1910 és prou eloqüent. Tanmateix l'allau immigratòria fa que des de la vigília de la Primera Guerra Mundial fins a l'esclat de la Guerra Civil desencadeni de nou el creixement poblacional, amb immigrants meridionals, murcians i andalusos principalment, amb un fort component previ d'aragonesos. Els decennis posteriors a la Guerra Civil presenciaren una altra allau, que duia amb ella hàbits de creixement més intensos que no pas els característics de la població nadiua.

Segons les autores, la transició demogràfica de Catalunya vers pautes plenament modernes de reproducció i creixement ha estat prou atípic ja que l'alt nivell de mortalitat fins al començament del segle XX es traduí en unes molt baixes esperances de vida. D'altra banda l'evolució de la fecunditat i la nupcialitat han anat de baixa alhora que han convergit amb la resta del territori espanyol. Hi ha hagut trajectòries demogràfiques distintes però hi ha una tendència a l'homo-

geneització territorial en aquest camp. En tot cas, cal tenir en compte que històricament hi ha grans disparitats territorials dins Catalunya, com correspon a una societat urbanitzada i força industrialitzada que, nogensmenys, presenta uns *hinterlands* rurals poc vinculats a les zones modernitzades. Això ha estat, en tot cas, una característica de diverses societats meridionals europees, on el tall entre el món urbà i el rural solien ser intensos. Val a dir que la situació ha estat superada en tots ells –Itàlia, Grècia– durant la segona part del segle XX.

L'any 1975 veié finalment la ruptura de l'evolució demogràfica catalana que havia estat determinada per les grans onades migratòries anteriors. El país entrà llavors en la fase d'un dels creixements més febles de la seva història moderna, amb una espectacular baixa de la fecunditat i l'aturada dels moviments migratoris massius espanyols, tot i que s'encetaren uns de molt més modestos –tot i que qualitativament importants– per part d'immigrants africans i d'altres llocs extrapeninsulars.

Les tendències recents són recollides per Joaquim Capellades i Mireia Farré, que parteixen de la constatació de l'extraordinari dinamisme que experimentà la població durant el segle XX, que ens ha fet passar de 2 a 6 milions de ciutadans. Un creixement que, per contrast, ens ha dut a l'actual situació on som un dels territoris amb taxes de creixement més baixes de tota la Unió Europea, fins i tot dins les àrees –Espanya, Itàlia, Portugal– que són, avui per avui, per sota de la mitjana europea (en viu contrast amb la seva història demogràfica recent). La convergència constant a partir dels anys 80 entre defuncions i naixements no pot ser més eloqüent. Altres tendències, com l'emigració vers la resta d'Espanya (sovint per part d'antics immigrants a Catalunya) i l'augment suau i incessant d'immigrants estrangers presenten, ensems, una nova panoràmica, sense precedents. Aquesta es complica, com ens indiquen Joaquim Capellades i Mireia Farré, amb l'envelliment de la població i, especialment, amb l'envelliment de la fecunditat, amb una edat mitjana de primera maternitat vers els 30 anys. El retard de l'arribada dels primers fills i la disminució dels naixements han reestructurat radicalment la dinàmica de la nostra població i han replantejat la qüestió en termes d'ideologia política i d'estratègies governamentals, temes en els quals, com és natural, no entren ni aquests ni els altres autors del Llibre III.

Cristina Guisande i Dolors Olivares s'adrecen a aspectes prou assenyalats de les questions plantejades en el capítol anterior, com ara els canvis estructurals demogràfics que han produït els canvis de tendències. Analitzen les piràmides de població a partir de 1975 i observen la seva evolució, alhora que n'examinen els ja coneguts desequilibris entre dones i homes per a cada grup d'edat. Més inesperat per a molts lectors serà l'estructura de la població de llars unipersonals i monoparentals (molt sovint, amb mares) que reflecteixen les autores i que representa una evolució en formes de vida que recullen altres capítols d'aquesta mateixa obra. Un mèrit important d'aquesta aportació de Cristina Guisande i Dolors Olivares és la seva notable visualització, mitjançant gràfics molt entenedors, de la situació demogràfica al país.

L'esdevenidor de la població a Catalunya no és massa clar. Amand Blanes s'ha fet càrrec de la difícil tasca d'escatir per on podria anar l'evolució en el futur. A partir de les constatacions del present i d'una cauta extrapolació d'algunes tendències, l'autor explora unes possibilitats que ell mateix aconsella relativitzar per als propers decennis, ja que és difícil de predir el comportament de les generacions més joves, les que entraran aviat en edats fèrtils. També ho és de predir la futura immigració. La hipòtesi d'una certa recuperació del ritme de creixement és prou assenyada, sobretot si hom té en compte el caràcter sovint cíclic dels fenòmens macrosocials en general. L'autor prediu uns 400.000 habitants més en els propers 20 anys, la qual cosa representa una clara recuperació en contrast amb la situació de les darreries del segle XX. Això, però, anirà acompanyat de l'augment de l'envelliment de la població i una major estabilitat, durant els propers anys, de la població adulta. Amand Blanes conclou que els canvis generacionals, culturals i econòmics podrien fer que el que avui es vist com un problema, no ho sigui en el futur. Tot

dependrà, al meu parer, d una relació de forces, tant interna com externa. La consolidació de la Unió Europea farà que certs aspectes polítics del pes dels nostres limitats efectius demogràfics perdin algunes de les característiques que han estat preocupants per a molts catalans.

LA POBLACIÓ DE CATALUNYA EN PERSPECTIVA HISTÒRICA

Socorro Sancho i Valverde i Carme Ros i Navarro
Centre d'Estudis Demogràfics

1. POBLACIÓ DE CATALUNYA EN PERSPECTIVA HISTÒRICA[1]

L'evolució històrica de la població de Catalunya ens és abastament coneguda degut a les investigacions endegades des dels anys cinquanta d'aquest segle. La tasca de recopilació i publicació de dades extretes de les fonts històriques –fogatges, recomptes de població– duta a terme per J. Iglésies; la crítica, l'avaluació i l'anàlisi d'aquestes fetes per P. Vilar, així com els estudis locals per analitzar els components demogràfics a partir de l'explotació dels registres sacramentals per part de J. Nadal, E. Giralt o A. Sáez, introductors de les tècniques i els mètodes de l'escola francesa, pionera en el estudis de Demografia Històrica, han establert certes evidències i han suggerit algunes hipòtesis sobre els determinants del creixement demogràfic català. Posteriorment, a partir dels anys vuitanta, el desenvolupament de les monografies locals han ajudat a corroborar, matisar i/o plantejar noves interpretacions i interrogants. D'altra banda, els determinants del creixement demogràfic català dels darrers dos-cents anys i el procés de la transició demogràfica, així com l'estudi territorial de la població, han estat suficientment analitzats i ponderats gràcies als treballs, entre altres, d'A. Cabré, I. Pujadas i T. Vidal.

Algunes observacions sobre les fonts demogràfiques

La disponibilitat de les fonts existents ha condicionat l'estudi i l'anàlisi en demografia històrica. La investigació s'ha hagut de basar, sovint, en documentació civil i/o religiosa, amb finalitat fiscal, econòmica o militar, el que ha propiciat la utilització d'una metodologia específica que ha dificultat a vegades les comparacions temporals, però que, al mateix temps, ha donat lloc al desenvolupament d'uns mètodes i unes tècniques molt acurades que han permès reconstruir la població del passat. Fins a l'actualitat França, Anglaterra i Gal·les i Suècia han pogut reconstruir la seva població.

A Catalunya, comptem des de 1857 –amb anterioritat només es disposa del cens de Floridablanca, 1787– amb les dades demogràfiques que contenen els censos de la població elaborats amb una periodització decennal fins avui en dia. En referència als esdeveniments vitals gaudim de la informació del Moviment natural de la població, iniciat l'any 1858, i amb el Registre Civil instaurat a partir dels anys setanta del segle XIX. L'explotació de les dades d'aquestes fonts presenta, no obstant això, nombroses dificultats a l'hora de la seva anàlisi i l'elaboració dels diferents indicadors, tant per la seva qualitat –subregistre o sobreregistre d'alguns dels seus esdeveniments–, el detall territorial que abasteixen i els canvis que s'han anat introduint en el contigut de la seva informació. Tot i que algunes d'aquestes dificultats han estat superades amb el temps, no es disposarà, per exemple, del detall territorial per municipis fins a l'any 1975, a excepció del període 1923-1936, en el qual J. A. Vandellós va elaborar i publicar unes estadístiques sobre el moviment natural de la població per a cada un dels municipis de la geografia catalana.

2. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA, 1787-1975

El creixement de la població catalana al llarg dels darrers tres-cents anys ha estat molt elevat, llevat dels períodes de grans epidèmies, crisis econòmiques i esdeveniments bèl·lics. Si s'accepten les dades de població que forneixen els censos i els recomptes del segle XVIII[2], Catalunya experimentà, al llarg d'aquest mateix segle, un important creixement demogràfic que la portà a doblar el nombre dels seus efectius poblacionals entre 1718 i 1787; increment que continuà al llarg de la primera meitat del segle XIX en què novament tornà a duplicar els seus habitants. A partir de 1860 s'iniciava un període de creixement moderat que abastaria fins al primer decenni del segle XX. Entre 1910 i 1975, la població catalana assoleix la xifra de 5.700.000 habitants, i així triplica pràcticament els seus efectius, com es mostra a la taula 1.

Aquesta evolució del creixement de la població catalana segueix la mateixa tendència que el conjunt de la població espanyola, encara que els seus ritmes són considerablement diferents. A excepció de Catalunya, el País Basc, Múrcia i València, pel conjunt d'Espanya no es pot parlar d'un comportament demogràfic modern fins a les primeres dècades del segle XX[3].

Els ritmes i la intensitat del creixement de la població catalana del darrer quart del set-cents i primera meitat del vuit-cents no foren uniformes al llarg de tota aquesta etapa. Les grans crisis de mortalitat de 1793-1812, provocades tant pels conflictes bèl·lics –la Guerra Gran i la Guerra del Francés–, com per les successives crisis de subsistència dels darrers anys del segle XVIII i primer decenni del vuit-cents, no solament frenaren el creixement demogràfic d'aquests anys, sinó que les generacions poc nombroses nascudes a començament del segle, deixaran sentir les seves repercussions en la dinàmica demogràfica de gran part del segle XIX català[4]. No obstant això, no hi ha cap comarca que registri decreixement poblacional. Així, entre 1787 i 1860, les comarques que més creixen són les lleidatanes de la franja de l'Aragó, les tarragonines del sud del Principat, les del Barcelonès, l'Anoia, el Vallès Occidental i l'Oriental i el Maresme, juntament amb la Selva i el Gironès.

A partir de 1860 i fins a 1910, les taxes de creixement de la població catalana minven considerablement; del 8,8‰ a mitjan segle XIX es reduiran a un 5,0‰, i s'assoleix la taxa més baixa, 3‰, entre 1860 i 1877. El creixement moderat que experimenta Catalunya en aquests anys es concentra territorialment en tres zones: la ciutat de Barcelona i els municipis urbans que l'envolten, on

TAULA 1. CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ CATALANA I L'ESPANYOLA

	Catalunya				Espanya		
Any	població	període	TCAA	densitat	població	TCAA	densitat
1717-18	402.417	-	-	12,7	7.500.000	-	14,9
1787	878.031	1718-1787	11,4	27,6	10.409.900	4,8	20,6
1860	1.673.823	1787-1860	8,8	52,6	15.645.072	5,6	31,0
1877	1.752.093	1860-1877	2,7	55,0	16.622.175	3,6	32,9
1887	1.842.477	1877-1887	5,0	57,9	17.549.608	5,4	34,8
1900	1.966.556	1887-1900	5,0	61,8	18.617.956	4,6	36,9
1910	2.084.896	1900-1910	5,9	66,5	19.995.191	7,2	39,6
1920	2.344.910	1910-1920	11,2	78,0	21.389.589	6,8	42,4
1923	2.480.580	-	-	78,0	-	-	-
1930	2.791.474	1920-1930	17,6	87,8	23.677.497	10,2	46,9
1936	2.921.669	1923-1936	11,8	91,9	-	-	-
1940	2.891.720	1930-1940	3,5	90,9	26.014.750	9,5	51,5
1950	3.240.743	1940-1950	11,5	101,9	28.118.057	7,8	55,7
1960	3.925.508	1950-1960	19,4	123,4	30.583.466	8,4	60,6
1970	5.123.264	1960-1970	27,0	161,1	34.041.022	10,7	67,4
1975	5.663.137	1970-1975	20,2	178,1	36.012.702	11,3	71,3
1981	5.959.530	1975-1981	9,9	187,4	37.683.410	7,6	74,7
1986	5.977.008	1981-1986	0,6	188,0	38.472.451	4,1	76,2
1991	6.115.759	1986-1991	4,7	192,3	38.872.268	2,1	77,0

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del cens de 1717-18, J. Iglésies (1974), P. Vilar (1966); el cens de Floridablanca, 1787, J. Iglésies (1970), P. Vilar (1966); el cens de 1923-36, Servei Central d'Estadística (1937); i els censos i els padrons de població de l'INE i l'Institut d'Estadística de Catalunya.

s'anirà configurant la macrocefàlia barcelonina, ja que és en aquesta àrea on s'ubicaran les ciutats capdavanteres del procés d'industrialització tèxtil –creixement urbà que es produeix en detriment dels municipis i comarques més rurals, sobretot les nord-occidentals lleidatanes i barcelonines–; les comarques lleidatanes i tarragonines sud-occidentals que gaudiran d'un creixement més dinàmic que el conjunt de Catalunya, per raó del desenvolupament agrari potenciat per l'extensió de la superfície conreada i la creació dels canals de l'Urgell i de l'Ebre; i una tercera zona, que comprèn les comarques vitivinícoles barcelonines i tarragonines que veuen disminuir el seu creixement, a partir de 1898, per la crisi econòmica que va suposar la plaga de la fil·loxera.

Catalunya, entre 1910 i 1936, no només recupera el gran creixement que havia aconseguit durant el segle XIX, sinó que l'incrementa, a causa de la bona conjuntura econòmica que originà la primera gran onada immigratòria atreta per la demanda de mà d'obra, entre 1916 i 1930, provinent de certes províncies de l'Estat espanyol.

Territorialment, la població es distribueix en les conques industrials dels eixos fluvials del Ter-Congost i Llobregat-Cardener, en les comarques del Vallès Occidental i Oriental, el Maresme, el Baix Llobregat i el Barcelonès, i aquestes monopolitzen el 90% del creixement demogràfic de la Catalunya de l'època. De fet, aquest gran creixement demogràfic es perllongarà fins a l'any 1975, i s'interromprà durant els anys de la Guerra Civil i de la immediata postguerra. El contingent immigratori continuarà sent el principal component d'aquest creixement, caracteritzat, però, per una major diversificació de les zones d'origen fins als anys seixanta, en què es produeix l'anomenat "baby boom", i així pren també protagonisme el creixement natural.

A partir del 1960, es potencia, sobretot, el creixement de les comarques barcelonines, els municipis litorals gironins i tarragonins, i, en les comarques lleidatanes, aquest increment es concentrarà en les localitats que envolten la ciutat de Lleida.

3. CATALUNYA I LA TRANSICIÓ DEMOGRÀFICA: UN CAS ATÍPIC

Si l'evolució del nombre d'efectius de Catalunya és ben coneguda, així com el comportament de la natalitat i de la mortalitat durant el segle XX, no ho són tant la trajectòria i el pes que varen jugar cada un d'aquests components en el creixement de la població catalana, sobretot pel que fa al segle XVIII i la primera meitat del segle XIX. Les investigacions dutes a terme fins a l'actualitat han posat de manifest unes evidències i han proposat unes hipòtesis sobre la dinàmica demogràfica catalana que li atorguen un peculiar procés de transició demogràfica[5], diferent a l'experimentat per les societats europees del passat, que han pogut reconstruir l'evolució de la seva població i de les principals variables demogràfiques des de mitjan del set-cents fins als nostres dies, com és el cas d'Anglaterra i Gal·les, Suècia i França.

Els resultats de les investigacions, reproduïts en la taula 2, mostren que l'alta natalitat –amb valors al voltant del 40‰– registrada a Catalunya durant el segle XVIII i bona part de la primera meitat del segle XIX[6], hauria estat el motor del gran creixement de la població catalana, proper a la trajectòria seguida per les taxes d'Anglaterra i Gal·les entre 1750 i 1820, data a partir de la qual comença la davallada de la mortalitat anglesa que es perllongarà fins a la fi del segle XIX. En canvi, el precoç descens de la fecunditat, iniciat a casa nostra en el decurs de la primera meitat del segle XIX[7], concordaria amb la baixa de la natalitat francesa que havia iniciat el seu descens ja a final del segle XVIII, en paral·lel amb el declivi de la mortalitat.

El gràfic 1 recull les taxes de natalitat de Catalunya i Espanya, així com d'una mostra de parròquies que pertanyen a cinc comarques barcelonines, i aquestes il·lustren la mateixa tendència descrita pel conjunt català. A partir de 1860, la natalitat d'aquestes parròquies inicia de manera sincrònica, encara que des de nivells diferents, el seu descens fins al 1936. Després de la Guerra Civil, pel conjunt de Catalunya, les taxes de natalitat es recuperaran, sobretot a partir dels anys cinquanta.

L'evolució de la mortalitat de Catalunya durant aquests segles, en canvi, li confegiria un procés de transició atípic, ja que els seus alts nivells, es traduiran en unes baixes esperances de vida en néixer que es mantindran fins al començament del segle XX. Els nivells de les taxes brutes de mortalitat de Catalunya i els de la mostra parroquial, abans esmentada (amb totes les reserves en la utilització d'aquest indicador pels efectes perturbadors de l'estructura per edats que presenta), malgrat presentar una tendència descendent des de final del segle XIX, es mantindran força elevats i constants fins al període 1916-1920, a partir del qual iniciarien la davallada.

Per la seva banda, el lent creixement de la població espanyola de la segona meitat del segle XIX, seria imputable,

TAULA 2. COMPONENTS DEL CREIXEMENT NATURAL DE CATALUNYA, ESPANYA I CERTS PAÏSOS EUROPEUS

Períodes	Suècia[3]		França[3]		Anglaterra i Gal·les[4]		Catalunya[5]			Espanya[5]		
	natalitat	mortalitat	natalitat	mortalitat	natalitat	mortalitat	natalitat	mortalitat[2]	creixement natural	natalitat	mortalitat[2]	creixement natural
1787[1]	32	24	39,2	35,0	37,3	25,8	44,2	38,1	-	43,2	-	-
1797	35	24	37,7	28,4	39,8	27,2	37,8	-	-	42,3	38	-
1860[1]	35	18	26,2	21,4	35,8	22,4	37,4	26	-	39,5	31	-
1887[1]	30	16	23,5	22,0	31,9	19,1	32,4	29,1	-	37	30,71	-
1901-1905	26	16	20,6	19,6	27,3	15,3	27,61	23,24	4,37	35,31	26,08	9,23
1906-1910	25	14	19,6	17,8	25,1	13,5	26,04	21,93	4,11	33,34	24,14	9,2
1911-1915	22	15	11,8	18,3	21,9	15,7	24,21	21,04	3,17	30,63	22,13	8,5
1916-1920	24	13	21,4	17,2	25,5	12,4	22,77	22,59	0,18	28,81	24,59	4,22
1921-1925	18	12	19,0	17,4	18,3	12,1	23,22	18,31	4,91	30,04	20,32	9,72
1926-1930	15	12	18,0	15,6	16,3	11,4	20,36	15,46	4,9	28,66	17,96	10,7
1931-1935	14	12	15,3	15,7	14,7	11,7	17,74	14,28	3,46	26,94	16,26	10,68
1936-1940	15	11	13,6	18,0	14,1	14,4	13,91	18,02	-4,11	21,56	17,87	3,69
1941-1945	-	-	-	-	-	-	14,05	12,62	1,43	21,55	14,27	7,28
1946-1950	-	-	-	-	-	-	15,64	11,13	4,51	21,41	11,54	9,87
1951-1955	-	-	-	-	-	-	15,92	10,37	5,55	20,27	9,78	10,49
1956-1960	-	-	-	-	-	-	17,99	9,86	8,13	21,41	9,12	12,29
1961-1965	-	-	-	-	-	-	19,11	8,97	10,14	21,19	8,55	12,64
1966-1970	-	-	-	-	-	-	19,66	8,73	10,93	20,08	8,5	11,58
1971-1975	-	-	-	-	-	-	19,89	8,45	11,44	19,14	8,42	10,72

[1] Estimacions de la taxa de natalitat extretes de M. Livi Bacci (1968). [2] La taxa de 1787, per a Catalunya, J. Benavente (1990); la de 1887, J. Nadal (1982), correspon al període 1878-1887. La taxa de 1797, per a Espanya, M. Livi Bacci (1968), i les de 1887 i 1900, V. Pérez Moreda (1983), que corresponen als períodes 1865-1883 i 1878-1900, respectivament. [3] J. C. Chesnais (1986). [4] E. A. Wirgley i R. S. Schofield (1981). [5] Les taxes de natalitat i mortalitat del segle XX, A. Cabré i I. Pujadas (1989).

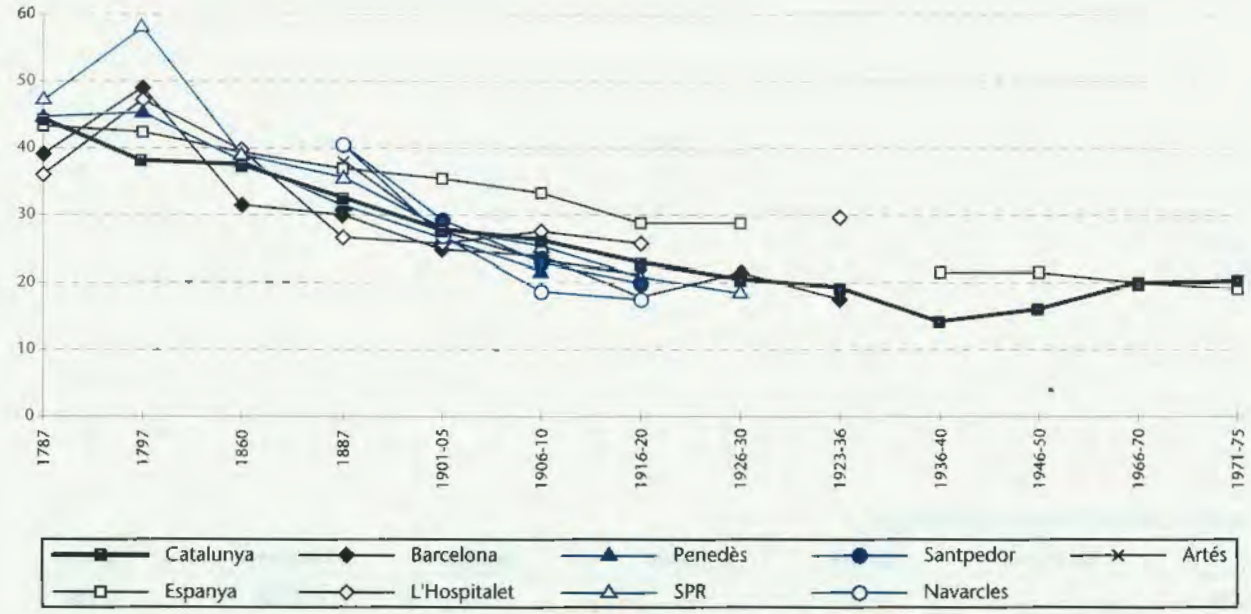
més que a un declivi de la natalitat, la qual es mantindrà alta fins al final de la centúria –només superada per Itàlia i Portugal–, a la persistència d'uns alts nivells de mortalitat fins als anys quaranta.

3.1 Evolució de la fecunditat i la nupcialitat

L'estudi de l'evolució i el comportament de la nupcialitat han esdevingut essencials per interpretar el procés del precoç descens de la fecunditat catalana. Molts dels investigadors han suggerit la hipòtesi segons la qual en la trajectòria d'aquesta variable hi hauria la clau que caracteritzaria el procés de transició demogràfica a Catalunya. En les primeres investigacions sobre l'evolució de la nupcialitat i la fecunditat durant els anys seixanta, referides al conjunt espanyol[8], els autors varen posar de manifest el descens d'uns alts indicadors de fecunditat general l'any 1787, fins a una reducció d'aquests a mitjan segle XIX. Els treballs elaborats a partir dels anys vuitanta sobre aquests components per a Catalunya han tingut per objectiu principal l'estudi de la trajectòria d'aquestes variables durant el procés de la transició demogràfica i l'etapa posttransicional[9].

Els principals factors demogràfics que incideixen en l'evolució de la fecunditat general són la fecunditat legítima, la il·legítima i l'estructura per edat segons l'estat civil. De l'anàlisi d'aquests indicadors[10], de la taula 3, sobre l'evolució de la fecunditat i de la nupcialitat a Catalunya i Espanya, entre 1787 i 1975, se'n deprèn que a l'inici d'aquest període, els valors de la fecunditat general giraven a l'entorn del 0,5[11] acompanyats d'una fecunditat legítima del 0,8 i d'una nupcialitat al voltant del 0,6. Cent anys més tard, el 1887, els nivells de fecunditat legítima mostren la seva màxima reducció a Catalunya, seguits de les Balears i el País Basc, mentre que la nupcialitat ha augmentat a Catalunya respecte al conjunt de l'Estat –a l'entorn del 0,61–, i s'ha situat molt per sobre de França i d'altres països de l'Europa occidental.

GRÀFIC 1. EVOLUCIÓ DE LES TAXES DE NATALITAT, 1787-1975

Font: elaboració pròpia a partir d'una mostra de parròquies catalanes.

Entre 1887 i 1930, si en el conjunt de l'Estat espanyol s'ha iniciat el procés de declivi de la fecunditat, a Catalunya ja es pot parlar de la seva consolidació; les dades sobre fecunditat legítima de les quatre províncies catalanes així ho constaten a partir de 1900, només la província de Girona mantindrà el mateix nivell que el de l'any 1887. És dins d'aquest període on es produirà la baixa de la nupcialitat espanyola i catalana a final del segle XIX, que s'intensificarà i es generalitzarà a partir de 1910, en les quatre províncies, tal com mostra la taula 3.

Durant els anys cinquanta, després de les perturbacions demogràfiques produïdes per la Guerra Civil i la postguerra, els índexs de fecunditat legítima de Catalunya i d'Espanya se situen encara per dessota dels assolits l'any 1930, amb valors al voltant del 0,3 i 0,4 respectivament. A partir de 1960, mentre la fecunditat espanyola continua mostrant una tendència a la baixa, Catalunya es caracteritza per una lleu recuperació d'aquesta fins als anys setanta. Aquesta trajectòria divergent no s'observa en l'evolució de l'índex de nupcialitat; a partir dels anys cinquanta, s'evidencia una recuperació important dels matrimonis que cal inserir-la en el gran augment de la nupcialitat que es copsa en tots els països occidentals. La fecunditat i la nupcialitat d'aquests anys a Catalunya i Espanya ofereixen la particularitat de tendir cap a una homogeneïtzació territorial del seus nivells, malgrat la diferent trajectòria seguida.

3.1.1 Alta nupcialitat i descens precoç de la fecunditat, 1787-1887

Les estadístiques disponibles des de l'últim quart del segle XVIII fins a 1887, condicionen l'estudi del comportament de la nupcialitat i la fecunditat. Si el cens de Floridablanca (1787) i el cens de 1887 proporcionen l'estructura de la població per edat, sexe i estat civil permetent mesurar el fenomen de la nupcialitat mitjançant el càlcul de les edats al matrimoni i el celibat definitiu, hi ha un buit estadístic entre ambdós censos per a la primera meitat del segle XIX.

Aquests recomptes no ens proporcionen cap variable per poder mesurar la fecunditat, i el seu comportament s'ha hagut de calcular bé a partir d'estimacions indirectes de les taxes de natalitat, aplicant el mètode de les poblacions estables[12], bé a partir d'una mostra de parròquies i l'estructura per edats dels censos de 1787 i 1860[13], o mitjançant la relació dels efectius menors de 5 anys sobre la població femenina entre 16 i 50 anys[14], ja que només es disposa d'indicadors de la fecunditat matrimonial a par-

TAULA 3. ÍNDEXS DE FECUNDITAT GENERAL (If), LEGÍTIMA (Ig) I NUPCIALITAT (Im). PROVÍNCIES CATALANES, CATALUNYA I ESPANYA

ÍNDEX DE FECUNDITAT GENERAL (If)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	Espanya
1787	-	-	-	-	0,470	0,450
1887	0,304	0,354	0,345	0,372	0,333	0,395
1900	0,257	0,321	0,330	0,362	0,285	0,386
1910	0,225	0,285	0,303	0,299	0,264	0,360
1920	0,209	0,238	0,270	0,219	0,224	0,318
1930	0,173	0,196	0,223	0,190	0,184	0,296
1940	0,121	0,124	0,150	0,142	0,127	0,208
1950	0,140	0,148	0,168	0,158	0,144	0,203
1960	0,185	0,180	0,207	0,197	0,187	0,228
1970	-	-	-	-	0,216	0,225
1981	-	-	-	-	0;162	0,182

ÍNDEX DE FECUNDITAT LEGÍTIMA (Ig)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	Espanya
1787	-	-	-	-	0,789	0,750
1887	0,508	0,564	0,528	0,583	0,534	0,650
1900	0,459	0,561	0,504	0,577	0,486	0,653
1910	0,414	0,477	0,478	0,489	0,459	0,623
1920	0,409	0,420	0,441	0,382	0,411	0,586
1930	0,314	0,351	0,354	0,323	0,323	0,540
1940	0,249	0,272	0,316	0,294	0,264	0,464
1950	0,284	0,284	0,309	0,299	0,287	0,419
1960	0,305	0,277	0,321	0,299	0,303	0,404
1970	-	-	-	-	0,333	0,376
1981	-	-	-	-	0,235	0,291

ÍNDEX DE NUPCIALITAT (Im)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	Espanya
1787	-	-	-	-	0,560	0,571
1887	0,570	0,619	0,649	0,631	0,606	0,581
1900	0,533	0,565	0,651	0,620	0,570	0,564
1910	0,518	0,591	0,633	0,605	0,559	0,552
1920	0,485	0,556	0,603	0,562	0,525	0,511
1930	0,524	0,550	0,599	0,579	0,547	0,513
1940	0,451	0,443	0,466	0,470	0,454	0,422
1950	-	-	-	-	-	-
1960	0,594	0,641	0,640	0,651	0,607	0,552
1970	-	-	-	-	0,640	0,589
1981	-	-	-	-	0,657	0,604

Font: A. Cabré (1989), R. Nicolau (1989), J. Benavente (1990).

tir de les escasses monografies locals basades en el mètode de la reconstrucció de famílies[15].

L'evolució del model matrimonial català, entre 1787 i 1887, presenta un augment de l'edat en casar-se per ambdós sexes, i així es passa de 23,6 a 24,3 anys en les dones i de 24,6 a 28 en els homes, i una disminució de la proporció de la solteria de més de 50 anys, tal com reflecteixen les dades de la taula 4; la nupcialitat espanyola experimentaria una tendència similar, encara que no es produiria una diferència d'edat mitjana al matrimoni entre sexes com a Catalunya. Aquests resultats aparentment contradictoris –disminució de la solteria definitiva i augment de l'edat en casar-se– amb l'augment de la nupcialitat que va tenir lloc a Catalunya i Espanya en aquest període, no ho són tant si s'analitzen les proporcions de celibat definitiu per generacions del cens de 1887. Les investigacions sobre aquest aspecte han suggerit que, en realitat, en aquest període, es podrien distingir dues fases: un augment de la nupcialitat acompanyat per una edat temprana al matrimoni fins al 1840-50, seguida d'una segona fase de disminució de la nupcialitat i retardament en contraure les primeres núpcies[16].

Un dels trets sorprenents de la nupcialitat catalana són les grans disparitats territorials que presenta, així, en el cens de Floridablanca, s'observa com les comarques pirenenques i prepirenenques juntament amb el Barcelonès tenen els nivells més baixos de nupcialitat, que es corresponen amb unes edats al matrimoni més tardanes i un celibat definitiu més elevat per ambdós sexes[17]. Contràriament, les comarques situades al sud-oest de Catalunya serien les zones amb uns nivells de nupcialitat més alts, que concordarien, en general, amb unes edats al matrimoni més joves i un celibat definitiu més baix. Un segle més tard, la intensitat matrimonial segueix la mateixa distribució territorial, en canvi, l'edat mitjana al matrimoni es retarda arreu de Catalunya, i s'hi destaquen encara les zones pirinenques i prepirinenques, i les comarques litorals, des del Barcelonès fins al Tarragonès, les quals presenten les edats d'entrada al matrimoni més tardanes, sobretot pel que fa al sexe masculí. Al mateix temps, el retard més gran de les dones a l'hora de contraure matrimoni es concentra majoritàriament en les comarques més dinàmiques econòmicament[18].

Serà en el marc d'aquest comportament de la nupcialitat[19], el qual conservarà els seus trets essencials al llarg del procés de la transició de la fecunditat catalana, on es produirà la minva de la reproducció de les generacions catalanes a partir de l'any 1830, i així se situarà més a prop de l'experiència francesa que de l'espanyola. L'anàlisi de les taxes de fecunditat matrimonial per edats de dos municipis catalans, sembla afirmar aquesta hipòtesi, en observar-se en la taula 5 el descens de la fecunditat matrimonial en la primera meitat del segle XIX a Sant Joan de Palamós, i a partir dels anys seixanta a Sant Pere de Riudebitlles, on es concentrava l'edat a la maternitat en el grup de 20-24 anys. A partir del 1880, ja es pot parlar del pas d'uns nivells transicionals cap a uns nivells posttransicionals de la fecunditat matrimonial.

L'indicador de fecunditat elaborat a partir de les estructures per edats del cens de 1860 dibuixa una zona de baixa fecunditat que comprendria les comarques de muntanya occidentals del nord de Lleida fins al litoral gironí, juntament amb les comarques del Barcelonès i el Maresme; mentre les comarques situades en la part inferior, excepte el Baix Camp i el Tarragonès, són les que presentarien els nivells més alts de fecunditat[20]. Partint del supòsit que la baixa fecunditat es relaciona amb l'emigració, en estar bàsicament formada d'efectius masculins, la seva geografia coincideix majoritàriament amb zones de signe emigratori, deixant de banda les comarques de les quatre capitals provincials i Osona. En canvi, l'alta fecunditat es produeix indistintament en comarques de signes migratoris oposats. Aquesta distribució territorial de la baixa fecunditat tornaria a incitar el debat obert sobre una possible influència de les pautes de la natalitat francesa sobre el comportament reproductiu català[21].

En l'explicació de la distribució geogràfica de la fecunditat matrimonial semblaria jugar un paper important l'augment i el rejoveniment de la nupcialitat en les àrees més rurals i l'èxode dels seus sobrants poblacionals cap a la ciutat de Barcelona[22] i la seva àrea d'influència, tenint en compte, també, la sensibilitat de la població catalana en el procés d'expansió i consolidació del model de producció capitalista.

3.1.2 Disminució de la nupcialitat i generalització del declivi de la fecunditat, 1887-1930

Com s'ha descrit anteriorment, a final del segle XIX, s'inicia una disminució dels nivells de nupcialitat, els quals es generalitzen a partir del primer decenni del segle XX. Aquest descens va acompanyat d'un augment progressiu de l'edat en contraure les primeres núpcies, sobretot amb referència al sexe femení[23], tal com s'observa en la taula 4. Aquest fenomen es produeix a nivell de totes les comunitats autònomes espanyoles, a excepció de Galícia

TAULA 4. EDAT MITJANA AL MATRIMONI I CELIBAT DEFINITIU. MUNICIPIS CATALANS, CATALUNYA I ESPANYA

		Edat mitjana al matrimoni		Celibat definitiu	
		homes	dones	homes	dones
1a meitat s. XVIII					
1701-1766	Rocafort de Queralt[1]	26,7	21,9	-	-
1680-1780	Rubí[2]	30,3	24,2	-	-
1720-1739	Sant Pere de Riudebitlles[3]	26,7	20,9	7,5	4,7
1736-1754	Tàrrega[4]	24,8	22,0	-	-
1725-1749	Vilanova i la Geltrú[5]	27,4	23,2	-	-
2a meitat s. XVIII					
1780-1789	Sant Pere de Riudebitlles	28,2	22,7	12,6	4,1
1755-1769	Tàrrega	26,9	24,5	-	-
1785-1792	Vilafranca del Penedès[6]	25,9	23,1	-	-
1775-1799	Vilanova i la Geltrú	27,0	23,8	-	-
1787	Catalunya[7]	24,6	23,6	12,5	9,8
1797	Espanya[8]	24,5	23,2	17,4	17,2
1a meitat s. XIX					
1830-1839	Sant Pere de Riudebitlles	24,1	22,3	11,4	9,9
1808-1812	Vilafranca del Penedès	22,4	21,1	-	-
1803-1807	Anoia[9]	23,1	22,7	-	-
	Bages[9]	24,4	23,6	-	-
	Catalunya central[9]	28,6	24,2	-	-
	Osona[9]	24,4	24,1	-	-
2a meitat s. XIX					
1870-1879	Sant Pere de Riudebitlles	28,1	24,2	-	-
1877-1879	Vilafranca del Penedès	28,3	24,3	-	-
1887	Catalunya[7]	28,0	24,3	6,1	6,2
	Espanya[8]	27,0	24,2	6,2	9,4
s. XX					
1900-1909	Sant Pere de Riudebitlles	28,2	24,4	-	-
1900	Catalunya	27,9	25,1	6,5	8,2
	Espanya	27,4	24,5	6,0	9,5
1910	Catalunya	28,3	25,4	5,5	7,8
	Espanya	27,7	25,1	6,6	10,2
1910-1919	Sant Pere de Riudebitlles	28,3	24,7	-	-
1920	Catalunya	28,3	25,9	8,3	9,6
	Espanya	27,9	25,8	7,5	10,6
1930	Catalunya	27,9	25,4	8,5	11,3
	Espanya	28,2	25,9	7,6	11,7
1930-1935	Sant Pere de Riudebitlles	27,0	25,2	-	-
1940	Catalunya	29,9	26,3	9,3	13,6
	Espanya	30,4	27,7	9,2	13,7

Font: les dades sobre l'edat mitjana al matrimoni corresponen a : [1] V. Gual (1988). [2] C. Bencomo i altres (1992). [3] A. Torrents (1993). [4] J. Planes (1987). [5] F. Muñoz Pradas (1990). [6] A. Martínez Rodríguez (1987). [7] A. Cabré i A. Torrents (1990); [8] V. Pérez Moreda (1983). [9] Ll. Ferrer Alòs i altres (1992).
Les dades sobre celibat definitiu (46-50 anys) corresponen a: 1787-1900, Catalunya i Espanya, M. Livi Bacci (1968); 1900-1940, Catalunya, A. Cabré i À. Torrents (1990); i Espanya, V. Pérez Moreda (1983); Sant Pere de Riudebitlles, À. Torrents (1993).

TAULA 5. TAXES DE FECUNDITAT MATRIMONIAL PER EDAT DELS ESTUDIS LOCALS DE CATALUNYA

		Edat al matrimoni 20-24		Edat al matrimoni 25-29	
		edat a la maternitat		edat a la maternitat	
		20-24	25-29	25-29	30-34
Palamós	1700-1739	368	325	556	250
	1740-1779	479	402	378	446
	1780-1819	413	362	477	299
	1820-1859	343	294	333	304
Sant Pere de Riudebitlles	1700-1749	545	426	439	327
	1750-1799	517	342	444	402
	1800-1819	438	379	356	277
	1820-1839	460	406	478	372
	1840-1859	444	399	509	344
	1860-1879	514	311	285	188
	1880-1889	450	243	153	78
	1900-1910	425	220	119	53
Vilanova i la Geltrú	1700-1749	381	314	363	340
	1750-1799	443	332	427	387

Font: les dades de Palamós corresponen a J. Nadal (1992); Sant Pere de Riudebitlles, À. Torrents (1993); i Vilanova i la Geltrú, A. Martínez Rodríguez (1987).

i Astúries. Si Catalunya, l'any 1887, tenia una mitjana d'edat al matrimoni de 28 anys per als homes i de 24,3 per a les dones, l'any 1910 l'edat de les dones s'havia incrementat fins als 25,5 anys, mentre que la dels homes es mantenia estable, tot i que les taxes de celibat definitiu començaren a augmentar a partir del 1915.

La distribució territorial de l'edat mitjana al matrimoni i el percetatge de solteria definitiva en aquest període, no permet donar el detall territorial més enllà de la divisió provincial. L'augment de l'edat en contraure matrimoni que es constata a Catalunya es dóna més intensament en els homes residents a la província de Lleida; en canvi són les dones de la província de Barcelona les que retarden més l'edat de les primeres núpcies, malgrat que entre 1920 i 1930, tant els homes com les dones d'aquesta província avancen l'edat de contraure matrimoni, contràriament al que succeix a la resta de les altres províncies. Dins de la tendència general d'augment del celibat definitiu que reflecteixen les quatre províncies catalanes, destacaria la província de Barcelona amb el major percentatge de dones solteres. Òbviament totes aquestes característiques varen configurar un mercat matrimonial on cada grup social i econòmic s'inseria segons el seu estatus social, i així varen donar lloc a patrons diversos dins d'una mateixa societat[24].

El retard a l'hora de casar-se i l'augment del nombre de solters podrien estar relacionats amb la consolidació de la minva de la fecunditat. A partir de l'índex sintètic de fecunditat[25], s'observa que si Catalunya tenia, l'any 1885, 4,1 fills per dona, l'any 1910 disminueix a 3,2 fills i a 1,9 vint-i-cinc anys més tard[26], i així es va reduir la descendència de les dones catalanes pràcticament a la meitat i es van assolir mínims històrics; al mateix temps, el calendari de l'edat a la maternitat presenta una lleugera disminució ja que passa de 29,8 anys a l'inici del segle a 29,1 anys el 1935. La fecunditat de les dones catalanes, doncs, s'acostaria més a la que gaudien les dones franceses d'aquests anys –encara que aquestes havien iniciat la transició de la fecunditat molt abans– que a les de l'Estat espanyol, les quals l'any 1910 tenien una mitjana de 4,4 fills per dona i de 3,2 fills l'any 1935.

En definitiva, la nupcialitat catalana d'aquest període es caracteritzaria per una menor intensitat i un retard en el calendari, juntament amb una reducció de l'interval a la primera maternitat, és a dir, la seva vida reproductiva s'inicia i s'acaba abans. La convergència de tots aquests factors associats a un millor coneixement dels mètodes anticonceptius i un augment del nivell d'instrucció, ajudarien a explicar la minva de la fecunditat en aquests trenta-cinc primers anys del segle XX.

3.1.3 Recuperació i augment de la nupcialitat i la fecunditat, 1950-1975

A partir del 1945, es comencen a remuntar a poc a poc els nivells de nupcialitat, però, no serà fins al 1960 quan es tornaran a assolir els del decenni 1920-1930. Es pot parlar, doncs, d'una lenta recuperació entre 1945 i 1960, data a partir de la qual, i fins a 1975, la nupcialitat catalana experimentarà un increment notable que cal relacionar-lo amb la bona conjuntura econòmica i el fenomen immigratori, elements que explicarien la intensa i precoç nupcialitat d'aquests anys[27]. L'edat mitjana al matrimoni l'any 1950 a Catalunya és de 28,8 anys i de 26,6 vint-cinc anys després, per als homes, i de 26,7 i 22,7 anys per a les dones, sense que s'observi cap diferenciació provincial destacada; la mateixa tendència es reflecteix pel conjunt d'Espanya[28]. No ha de sorprendre trobar unes proporcions de celibat definitiu que aniran disminuint en ambdós sexes, des del 1950 al 1975 a Catalunya, malgrat que, a l'any 1960, les proporcions femenines augmentin, i es tradueixi, així, l'increment que experimenten les províncies de Girona i Tarragona, en aquest any.

A partir del 1950, mentre que la nupcialitat augmenta de forma generalitzada a Espanya i Catalunya, la fecunditat legítima sols ho va fer a Catalunya, Balears i Madrid, perquè l'evolució de la fecunditat general espanyola en el procés de transició demogràfica s'estabilitzà a uns nivells més alts que en el conjunt de països europeus. El fet diferencial de la fecunditat catalana durant la recuperació d'aquests vint-i-cinc anys, respecte de l'Estat espanyol, radica en el fet que els seus nivells eren més baixos de partida, i per tant, el seu augment fou més significatiu[29].

Una ràpida ullada als índexs sintètics de fecunditat mostren, l'any 1950 a Catalunya, un ascens del nombre de fills per dona, que passa d'1,7, a 2,7 fills l'any 1975, i arriba a recuperar els nivells registrats en el quinquenni 1920-25; en la mateixa sincronia es mostren els indicadors de l'edat mitjana a la maternitat que es rejoveneix. Aquesta recuperació de la fecunditat catalana començarà a declinar a partir del 1975, mentre que pel conjunt espanyol ja s'havia iniciat l'any 1970.

3.2 Evolució de la mortalitat

Els nivells de la taxa bruta de mortalitat catalana es mantingueren, tal com reflecteix la taula 1, relativament alts fins a final del segle XIX, i així es tradueixen en esperances de vida en néixer molt baixes. L'evolució comparativa, al llarg dels darrers dos-cents anys en alguns països europeus, posa en evidència que Catalunya, juntament amb Espanya i Itàlia, tenia fins a la primera meitat del segle XIX (vegeu els gràfics 2a, 2b i 2c) una esperança de vida per ambdós sexes inferior als 30 anys, en clar contrast amb els 40 anys de Suècia, Anglaterra i França. Del 1860 al 1900, exceptuant Suècia, els guanys són moderats a la resta dels països europeus; en canvi, durant el segle XX, l'evolució de l'esperança de vida continuaria mostrant una trajectòria ascendent, però, tendint a una homogeneïtzació dels seus nivells en tots els països, encara que amb diferent intensitat segons els períodes i el sexe.

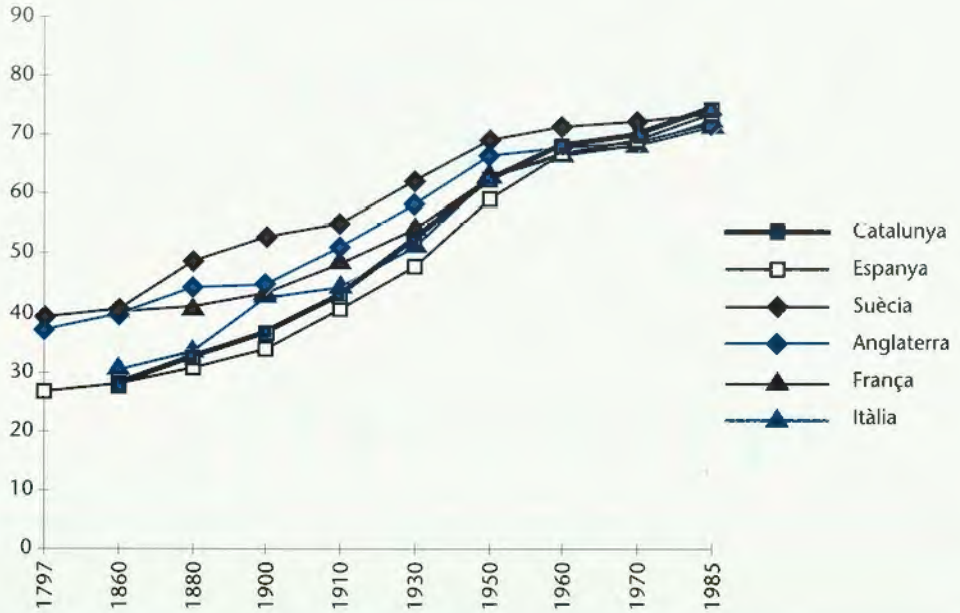
Del 1910 al 1930, la transició de la mortalitat en els països mediterranis possibilitarà un acostament als nivells d'esperança de vida de Suècia, Anglaterra i França, i es comencen a apreciar diferències de guanys entre sexes, que augementaran entre 1930 i 1950. A partir del 1960, tots els països assoleixen esperances de vida superiors als 60 anys pels homes i de 65 per a les dones, i es van incrementant, encara que de manera més moderada, fins arribar a nivells superiors als 80 anys per a les dones, avui en dia.

3.2.1 Crisi i perduració dels alts nivells de mortalitat fins a la primera meitat del segle XIX

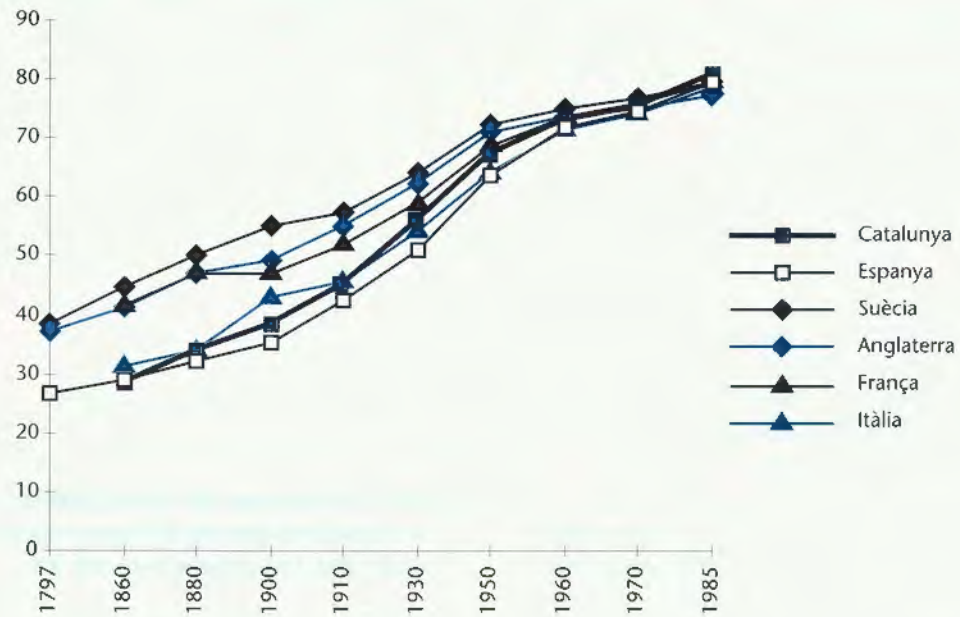
Catalunya presenta uns nivells d'alta mortalitat fins al darrer quart del segle XVIII, i s'inicia a partir d'aquesta data una lenta i discontínua reducció, que no es produeix de manera sincrònica arreu del Principat. Segons les escasses dades de què es disposa, Catalunya tenia, el 1787, una taxa bruta de mortalitat entorn de 38 defuncions per mil habitants, valor pròxim al que registrava Espanya a les acaballes del mateix segle. Una mostra d'algunes localitats catalanes indicaria nivells de mortalitat diferencials segons el seu major o menor component urbà, així la ciutat de Barcelona amb 39‰ de defuncions presenta un nivell superior a la mitjana estimada de Catalunya, mentre que algunes localitats rurals de la zona penedesenca mostrarien valors inferiors.

Malgrat la presència de les crisis epidèmiques de febre groga i còlera de final del segle XVIII i inici del XIX, aquestes no van impedir que els nivells de mortalitat entre 1780 i 1820 milloressin, tal com ho reflecteixen els guanys en l'esperança de vida pels municipis del Penedès

GRÀFIC 2A. EVOLUCIÓ DE L'ESPERANÇA DE VIDA EN NÉIXER: SEXE MASCULÍ

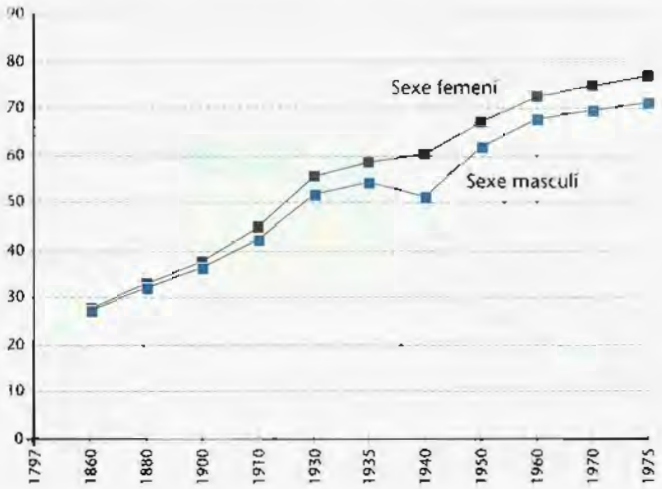

GRÀFIC 2B. EVOLUCIÓ DE L'ESPERANÇA DE VIDA EN NÉIXER: SEXE FEMENÍ

Font: Catalunya i Espanya: A. Cabré (1989). Espanya, 1797: ambdós sexes: M. Livi Bacci (1968). Països europeus: G. Caselli (1993). Països europeus: les dades de 1797 i 1860 corresponen als anys 1800-10 i 1850, respectivament.

GRÀFIC 2C. EVOLUCIÓ DE L'ESPERANÇA DE VIDA EN NÉIXER: A CATALUNYA

Font: A. Cabré (1989).

que s'han pogut calcular. Aquests guanys en la mortalitat general es deurien a la reducció dels nivells de mortalitat infantil i postinfantil, és a dir, la que es produeix durant el primer any de vida i entre aquest i el cinquè any. Els quocients de mortalitat infantil, recollits a la taula 6, constaten novament contrastos geogràfics rellevants: durant la segona meitat del segle XVIII, les localitats de Sant Joan de Palamós, Igualada i Torroella de Montgrí presentaven unes taxes altes amb valors superiors a les 203 defuncions per mil nascuts, en canvi, els municipis que formen l'àrea del gran Penedès juntament amb les localitats de Rocafort de Queralt, Castellterçol i Cassà de la Selva, experimentaven una mortalitat infantil inferior.

Durant la primera meitat del segle XIX, la mortalitat infantil continuarà declinant en la major part de les localitats estudiades, llevat de Sant Joan de Palamós; en totes elles, els seus indicadors no ultrapassaran el sostre de les 200‰, excepte a la ciutat d'Igualada. Les estimacions existents sobre Castella, Aragó i Extremadura, indicarien per aquests anys el manteniment de nivells encara molt alts de mortalitat infantil, i se situarien en quocients pròxims o superiors als 300‰, en contrast amb els del País Basc i els descrits per a Catalunya[30].

Malauradament, encara que l'avaluació de la mortalitat postinfantil es fa més difícil de quantificar per la manca d'estudis extistents sobre les darreries del set-cents, a les parròquies de Sant Joan de Palamós, Torroella de Montgrí i el Penedès, es constata que els nivells de mortalitat entre 1 i 5 anys, són superiors als que presenten durant el primer any de vida, tret característic que es mantindrà fins a final del segle XIX.

Les diferents estimacions de la mortalitat infantil i postinfantil de les localitats analitzades sembla que no dependrien tant de la seva ubicació geogràfica –litoral, interior, rural, urbà– sinó que més aviat estarien relacionades amb les causes de mort atribuïbles a factors exògens com els climàtics, mediambientals o la manca d'higiene, i endògens, d'ordre biològic o genètic. Diversos autors[31] han constatat que l'increment de la mortalitat del sisè mes de vida estaria fortament correlacionat amb el canvi de tipus d'alimentació –període de deslletament– associat a factors climàtics[32].

A tall de conclusió, es podria dir que l'evolució de la mortalitat catalana, des del darrer quart del segle XVIII i primera meitat del segle XIX, cal interpretar-la com la fi d'un període de cicle de mortalitat tradicional més que com el trànsit cap un règim de mortalitat modern o transicional, en la mateixa línia en què ha estat assenyalat per alguns països europeus d'aquest període[33].

3.2.2 Inici del descens de la mortalitat i transició sanitària durant el darrer quart del segle XIX i el primer terç del XX

A Catalunya el descens continuat, generalitzat i irreversible de la mortalitat es produeix des de l'últim decenni del segle XIX fins a les primeres dècades del segle XX. La

TAULA 6. TAXES DE MORTALITAT INFANTIL D'ALGUNS MUNICIPIS DE CATALUNYA

Localitats	Període	q0	Localitats	Període	q0
Igualada[1]	1766-1770	255	St. Quintí de Mediona[6]	1780-1789	180.00
	1771-1775	207		1855-1864	170.00
	1776-1780	263			
	1781-1785	278	St. Sadurní d'Anoia[7]	1855-1864	148.55
	1786-1790	225			
	1791-1795	245	St. Pere de Riudebitlles[8]	1750-1799	176.5
	1796-1800	248		1800-1824	150.9
	1801-1805	236		1825-1849	154.8
	1806-1810	338			
	1811-1816	210	Vilanova i la Geltrú[9]	1750-1799	127
				1780-1789	168
St. Joan de Palamós[2]	1746-1750	276	La Geltrú[10]	1855-1864	174.11
	1751-1760	202.7			
	1761-1770	213.1	Gelida[11]	1855-1864	143.06
	1771-1775	203			
	1796-1800	239.3	Rubí[12]	1751-1790	262
	1801-1810	204.1			
	1811-1820	144.7	Rocafort de Queralt[13]	1761-1780	161.6
	1821-1830	115.8		1781-1800	138.2
	1836-1839	101.1			
			Torroella de Montgrí[14]	1740-1744	297.1
Castellterçol[3]	1751-1760	185		1745-1749	222
	1796-1805	208		1750-1754	246.4
				1755-1759	216.2
Vilafranca del Penedès[4]	1776-1780	200		1760-1764	310.1
	1780-1789	193.13		1765-1769	209.9
	1855-1864	139.36		1770-1774	231
				1775-1779	284
Vendrell[5]	1780-1789	183.67		1780-1784	264.3
	1855-1864	184.55			
			Olesa de Montserrat	1854	295
				1859	237
				1861	263

Font: [1] i [3] J. Benavente, (1990). [2] J. Nadal i A. Sáez, (1972). [4] [5] [6] [7] [10] [11], F. Muñoz, (1990). [8] À. Torrents, (1993). [9] M. A. Martínez Rodríguez, (1987). [12] C. Bencomo i altres, (1992). [13] V. Gual, (1988). [14] J. Surroca, (1979).

transició de la mortalitat a Catalunya es produí, doncs, d'una forma intensa i en un període cronològic breu, mentre que Espanya no assoliria els mateixos nivells fins als anys quaranta. La transició de la mortalitat queda palesa en l'evolució de l'esperança de vida catalana per ambdós sexes, que durant aquests anys presenta un augment, passant de 29,6 l'any 1863[34] a 45 anys en el primer decenni del segle XX, aconseguits els 53,8 anys, el 1930. Al mateix temps, les diferències regionals espanyoles de l'esperança de vida que eren molt importants, no començaran a minvar fins al segle XX, sobretot a partir de 1930. El 1887, la Costa cantàbrica i l'Espanya interior tenien diferències de 10 anys en les seves esperances de vida respectives, mentre que l'Espanya mediterrània i Andalusia presentaven unes edats més homogènies. Aquestes disparitats regionals tendiran a escurçar-se cap al 1930; tant en una zona com en l'altra la mortalitat s'afebleix, malgrat que els guanys més alts es produeixen a les Balears, el País Valencià i Catalunya, on la transició de la mortalitat catalana cal relacionar-la amb el precoç descens de la seva fecunditat[35].

Els guanys en l'esperança de vida es deuen a la disminució dels nivells de mortalitat infantil, encara que persistirà

una mortalitat postinfantil superior a la del primer any de vida, tal com succeïa durant la primera meitat del segle XIX, i s'intensificarà aquesta disminució a partir del segon vicenni del segle XX: d'una sobremortalitat de 116,2‰ durant la dècada 1910-1920 es passa a uns nivells del 85,8‰ en la dècada posterior. En aquest context de davallada de la mortalitat cal no oblidar, però, l'impacte negatiu que causà la pandèmia de grip de 1918[36], especialment la segona onada epidèmica, a la tardor del 1918, que atacà amb més força aquelles zones que no havien estat afectades durant la primera onada, en la primavera d'aquell mateix any. Les províncies catalanes veieren augmentar la seva mortalitat amb taxes entre el 4‰ i el 7‰, essent la província de Barcelona la menys afectada de totes.

La davallada de la mortalitat catalana, però, va estar precedida, entre 1860 i 1887, per un manteniment i, fins i tot, un increment dels seus nivells a causa principalment d'un empitjorament de la mortalitat infantil[37]. Els nivells més elevats de mortalitat infantil d'aquest període caldria relacionar-los tant amb la perduració dels brots de còlera[38], com especialment amb l'augment de malalties de caràcter infecciós com la tuberculosi, el tifus, la verola i l'escarlatina o xarampió que afectarien en major mesura la població infantil. No obstant això, l'impacte d'aquestes malalties fou diferencial segons el tipus de poblament i desenvolupament econòmic de cada localitat; el procés d'urbanització lligat a la industrialització, durant la segona meitat del segle XIX, facilità un augment dels contagis a causa de la densitat de la població i les deficitàries mesures salubresanitàries, les males condicions laborals i la manca d'infraestructura assistencial i sanitària, el millor exemple de la qual el trobem a la ciutat de Barcelona[39]. A més d'aquesta intensitat de la mortalitat urbana, cal però tenir també en consideració la que es produí –encara que menys estudiada– a les zones rurals[40] i d'economia agrària que també veieren augmentar els seus quocients de mortalitat i nivells de morbiditat, ja que, si bé el contagi de les malalties era menys probable, en canvi, les condicions de vida restaven també difícils.

Aquesta sobremortalitat, tant rural com urbana, sembla que es mantindria encara en el període 1923-1936 al llarg de l'eix Barcelonès, el Vallès Occidental, el Bages, Osona, el Ripollès i la Cerdanya, seguint els corredors immigratoris. Això podria indicar que la relació immigració-mortalitat podria ser tant o més interessant d'estudiar que la tan esmentada i poc provada sobrefecunditat dels migrants[41].

La virulència de les malalties infeccioses durant el vuitcents impulsa, a partir del primer quart d'aquest segle, la redacció de topografies per part de la Real Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona, creada a final del segle XVIII, encoratjada per l'èxit de la difusió de la vacuna antiveròlica descoberta en els darrers anys del segle XVIII i generalitzada a Catalunya durant la primera meitat del segle XIX. Cal destacar en aquest camp l'obra de Francesc Salvà i Campillo i Francesc Sampons. A partir d'aquests anys, s'inicien una sèrie de mesures per part de metges, higenistes i urbanistes, que tendeixen a prevenir certes malalties i millorar les condicions de vida de la població al llarg de tota la centúria. Entre aquests destacarien cronològicament per les seves obres[42] els higenistes com Pere Felip Monlau, introductor de les disciplines sanitàries a Espanya, i el primer que elaborà dades de població segons els nous conceptes de probabilitats de vida i taules de mortalitat; l'urbanista Ildefons Cerdà que, recollint algunes de les propostes de Monlau i els higenistes les va incorporar a la disciplina urbanística i les va exposar en la seva obra, o també, Pere García Faria, autor del projecte de sanejament de Barcelona, ja a les darreries del segle XIX. L'aplicació i el desenvolupament de totes aquestes mesures que donaren lloc a les millores en la mortalitat previsible, respecte a la resta de l'Estat espanyol, estan en la base de l'inici de la transició de la mortalitat a Catalunya.

Dins d'aquest context, durant el primer decenni del segle XX, es crearan organismes de protecció a la infància que vetllaran per una millora nutricional dels infants i dels hàbits higènics. En el decenni següent s'intensificaran aquestes mesures de protecció i difusió sanitàries i alimentàries, i es donarà lloc també a la creació de nombrosos dispensaris on s'exercirà l'assistència pediàtrica, aplicant-ne les darreres mesures terapèutiques en institucions específiques[43], fonamentals en els descens de la mortalitat infantil d'aquests anys.

La transició de la mortalitat i els importants canvis estructurals que la van acompanyar es produiran, en gran mesura, pel declivi de la mortalitat infantil, al qual contribuïren, com han estat esmentades, la radicació i la disminució de les causes de mort que més influïren en els seus nivells, així com les millores higièniques i alimentàries[44] que ajudaren a assolir la transició sanitària en els primers decennis del segle XX.

3.2.3 Desacceleració de la baixa de la mortalitat a partir dels anys quaranta

Els nivells del descens de la mortalitat continuaran la seva reducció, malgrat que es vegin interromputs pels esdeveniments bèl·lics i les males condicions de vida provo-

cats per la Guerra Civil, fins aconseguir, el 1975, una taxa al voltant del 8,45‰ a Catalunya, similar a la que presenta la mitjana espanyola en aquest any, encara que els ritmes i la intensitat hagin estat diferents. L'assoliment de la transició de la mortalitat espanyola que es produeix a partir de 1940 explicaria en bona mesura aquest desfasament. La reducció de la mortalitat a Catalunya es traduirà en uns guanys de l'esperança de vida en aquest període: de 62,9 anys pels homes i 67,7 per a les dones, el 1950, a 71,3 i 76,4 anys respectivament, al cap de vint-i-cinc anys. La intensitat amb què s'han produït aquests increments comença a desaccelerar-se a partir dels anys seixanta, relacionada amb un progressiu envelliment de la població, d'una banda, i pel rejoveniment de la mateixa de l'altra, provocat pel fenomen de la immigració, tal i com es veurà més endavant.

Un procés cronològic semblant de davallada segueix la mortalitat infantil. Si en el cens de 1940 la taxa espanyola girava al voltant del 108,8‰, a les províncies catalanes ho feia segons els valors que es detallen a continuació: Barcelona, 70,1‰; Girona, 64,0‰; Lleida, 58,2‰ i Tarragona, 53,5‰. Deu anys més tard, el conjunt de l'Estat espanyol aconsegueix minvar la seva taxa fins al 64,16‰, mentre que les províncies catalanes se situen a l'entorn del 40‰, essent la província de Girona la que tenia una taxa més baixa. El descens, doncs, en aquest decenni, s'ha produït de manera molt intensa i ha donat pas a partir dels anys seixanta a una ralentització del mateix, sobretot en aquelles zones com a Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears i el País Basc, que es caracteritzaven per presentar nivells de mortalitat infantil molt per dessota de la mitjana espanyola, ja des de l'inici de la transició de la mortalitat. Entre 1971 i 1975, s'assoleix l'homogeneïtzació en el territori espanyol d'aquestes taxes i s'estableix la mitjana espanyola al voltant del 21,5‰, que es distancia només de tres punts respecte a Catalunya.

Els components de la reducció de la mortalitat infantil han canviat també el pes i la trajectòria en aquest període; l'any 1945, el 88% de les morts infantils eren ocasionades per causes exògenes –condicions mediambientals, nutricionals, higièniques i sanitàries– mentre que, el 1970, tan sols representen un 44%. Paral·lelament, durant aquests anys, les causes endògenes –malalties congènites i perinatals– segueixen la tendència d'augmentar les seves proporcions per l'accelerat descens de la mortalitat per causes exògenes. Al llarg d'aquests trenta-cinc anys es va produint, també, un canvi en el calendari de la mortalitat infantil, caracteritzat pel descens lent de la mortalitat postneonatal, és a dir, a partir del primer mes de vida, i un predomini de la mortalitat durant el primer mes o neonatal, per l'increment de les causes endògenes[45].

Les millores en els nivells de mortalitat a partir dels anys cinquanta, cal inserir-les en els grans avenços mèdics que es produeixen arreu del món, en l'aplicació generalitzada de medicaments com les sulfamides i els antibiòtics, difosos a partir d'infraestructures assistencials com la Seguretat Social, i el desenvolupament de la xarxa sanitària i de la indústria farmacèutica, acompanyades per una conjuntura econòmica favorable, una millora de l'alimentació, la higiene i el nivell d'instrucció.

4. EL GRAN ABSENT EN EL MODEL DE LA TRANSICIÓ DEMOGRÀFICA: EL MOVIMENT MIGRATORI

La Teoria de la transició demogràfica que basa la seva argumentació en l'evolució de la fecunditat i de la mortalitat ha obviat freqüentment el paper de les migracions en el creixement de la població. Una de les principals dificultats per al seu estudi és, sovint, la manca i la fiabilitat de les fonts demogràfiques existents, especialment, pel

TAULA 7. SALDOS MIGRATORIS. CATALUNYA I ESPANYA

	Catalunya	Espanya		Catalunya	Espanya
1878-1887		140.385	1931-1935	49.885	-278.950
1888-1900		-161.026	1936-1940	59.938	856.716
1901-1905	15.596	-458.330	1941-1945	160.874	13.140
1906-1910	18.073	66.528	1946-1950	95.844	-233.737
1911-1915	21.692	-229.275	1951-1955	199.877	-634.723
1916-1920	202.608	358.068	1956-1960	239.997	-228.481
1921-1925	107.353	-346.790	1961-1965	354.162	-593.920
1926-1930	214.726	354.852	1966-1970	366.280	82.021
1923-1936	295.250		1971-1975	231.831	194.697

Font: les dades del segle XIX espanyoles corresponen a F. Mikelarena (1993); les del segle XX, tant d'Espanya com de Catalunya, són d'A. Cabré i I. Pujadas (1982).

que fa a Catalunya i la resta de l'Estat espanyol, en els períodes anteriors al darrer quart del segle XIX. L'existència de censos de població amb una periodització regular a partir de 1857 i la creació de les estadístiques dels esdeveniments vitals, el 1858, així com la implantació del Registre Civil a partir dels anys setanta del segle passat, com ha estat esmentat, possibiliten, malgrat les seves deficiències, estimar els saldos migratoris.

De l'anàlisi d'aquest indicador, entre 1887 i 1975, segons les dades recollides en la taula 7, destacaria en primer lloc, el signe positiu del saldo migratori català al llarg de tot el període, mentre que Espanya en presenta etapes d'alternança[46]; en segon lloc, respecte a Catalunya, es poden distingir tres etapes: una fase de saldos migratoris moderadament positius que abastaria des del 1878 fins al 1910, anys en què d'una banda, el creixement de la població catalana havia estat dèbil i, d'altra banda, l'emigració cap a Amèrica Llatina, preferentment a Argentina, Cuba i Brasil s'accentuà[47]; una segona etapa comprendria fins al 1936, anys en què es produeix la primera gran onada immigratòria de Catalunya procedent del País Valencià, Múrcia, Almeria i Aragó, i per últim, un darrera etapa caracteritzada per saldos migratoris de més gran magnitud que recolliran l'empremta de la segona gran onada immigratòria i d'origen geogràfic més diversificat, essent els més nombrosos els habitants procedents d'Andalusia.

4.1 Mobilitat interna i configuració de la xarxa urbana, 1787-1860

L'evolució de la població de Catalunya des del segle XVI fins al XX, i el fort augment demogràfic que es va produir des de la segona meitat del set-cents, han suscitat un debat entre els diferents investigadors al voltant del paper jugat per la migració en aquest procés de creixement. J. Nadal fou un dels primers autors a posar en relleu –contra la visió tradicional sostinguda durant molts anys per l'escola francesa– l'existència d'unes migracions històriques externes, suficientment importants, que desfeien el tòpic de la immobilitat de les poblacions d'Antic Règim respecte al període de la industrialització. Ell sostenia que la Catalunya de final del segle XVI no hagués pogut redreçar-se de la centúria de pestes i esdeveniments bèl·lics que havia sofert si no hagués comptat amb la immigració occitana[48].

Diferents autors han estudiat el creixement de la població de Catalunya entre el set-cents i el vuit-cents afirmant que els moviments migratoris no haurien afectat l'evolució demogràfica d'aquest període. D'altres, com R. Nicolau, proposen la hipòtesi de considerar que el creixement migratori hauria pogut ser significativament positiu abans del darrer terç del segle XIX. La més intensa i, sobretot, precoç nupcialitat de les comarques meridionals i la de la franja oest, que varen créixer a un ritme més ràpid que el conjunt de Catalunya, no hauria estat l'únic factor que explicaria el seu més gran creixement demogràfic, sinó que aquestes terres haurien rebut un contingent immigratori procedent de les zones veïnes d'Aragó i València[49]. A. Cabré, per la seva banda, també, suggereix que cal considerar les migracions no sols com un factor explicatiu, sinó com a part integrant de la reproducció catalana, el que l'autora en denomina "el sistema català de reproducció"[50].

El creixement demogràfic d'aquesta època provocà una redistribució de la població sobre el territori català, i produí un augment poblacional en totes les categories municipals, que comportà el desenvolupament i l'ampliació de la xarxa urbana, en concordança amb l'evolució que seguí l'economia catalana durant el segle XVIII i fins a la primera meitat del segle XIX, on la producció agrària (cereals, vins i aiguardents) i la producció tèxtil s'integraren a través d'unes xarxes de comercialització, a l'interior de Catalunya, en un primer nivell, i cap a l'interior de la Península i a Amèrica, en un segon i tercer nivell, respectivament[51].

L'evolució de la mida del municipi entre 1717 i 1860 mostra una pràctica desaparició dels municipis inferiors a 500 habitants, per una banda, i un fort augment, durant el segle XVIII, del percentatge de municipis entre 2.000 i 5.000 habitants, és el període de formació de l'estructura urbana de Catalunya. Aquests municipis pertanyen a les comarques amb forta tradició protoindustrial, com l'Anoia, el Ripollès, i el Pallars Jussà, juntament amb altres d'especialització agrícola com el Priorat, el Baix Penedès i la Conca de Barberà.

En el següent període, entre 1787 i 1860, es produeix el desenvolupament de la xarxa urbana, amb el creixement de les ciutats de més de 10.000 habitants; Catalunya comptarà, el 1860, amb un nombre de catorze ciutats d'aquesta categoria, mentre que el 1787 només en tenia quatre: Tarragona, Lleida, Reus i Barcelona. La localització dels municipis més urbans coincideix amb les comarques on s'ha produït una gran expansió i comercialització vitivinícola, com el Tarragonès i el Garraf, àdhuc el Baix Camp, juntament amb aquelles que tenen un fort procés d'industrialització tèxtil com és el cas dels municipis del Vallès Occidental, el Maresme i el Bages, propers

a la ciutat de Barcelona, que aproximadament assoleix en aquest any uns 200.000 habitants[52]. Aquest nombre de ciutats es mantindrà fins al 1900, paral·lelament amb una important concentració de la població en municipis entre 1.000 i 2.000 habitants, fins al 1887, data a partir de la qual prendran el relleu, en importància, les localitats entre 2.000 i 5.000 habitants. Mentrestant, es produirà la ruralització d'algunes comarques com la Garrotxa, l'Anoia, el Ripollès o la Cerdanya, que havien estat històricament, com s'ha esmentat, importants centres manufacturers.

La densitat de la població catalana entre 1717-18 i 1877, es concentra en deu comarques, que representen el 50% de la població de Catalunya –el Barcelonès, Osona, el Maresme, l'Alt Empordà, el Baix Empordà, el Bages, el Vallès Oriental, el Gironès, el Baix Camp i la Selva– d'aquestes, el Barcelonès passarà de concentrar el 9,3% de la població el 1718, al 21,3% l'any 1877. En moltes d'aquestes comarques, com s'ha apuntat, s'hi ubiquen els municipis més urbanitzats, i es produeix, doncs, en aquests anys, una alta coincidència entre el grau d'urbanització i concentració de la població, correlació que a partir de 1900 s'anirà esvaint.

Les migracions internes aniran moldejant i configurant aquesta xarxa urbana, malgrat que en l'estat actual de la investigació només es poden detectar a partir de certes mesures indirectes[53]. L'índex de masculinitat, calculat a partir de les dades del cens de 1860, dibuixa tres zones de forta concentració d'immigració, formades per les comarques barcelonines d'Osona, el Vallès Oriental i l'Occidental, el Barcelonès, el Baix Llobregat i l'Alt Penedès, juntament amb el Gironès; la franja oest, per les comarques lleidatanes de la Noguera, l'Urgell, i el Segrià, a causa, molt probablement, de l'expansió i la comercialització del conreu de l'olivera des de final del segle XVIII fins a mitjan del XIX, i a la demanda de mà d'obra que devia ocasionar la construcció i canalització del Canal d'Urgell el 1861, en una part d'aquestes comarques; i per últim el Tarragonès i les comarques tarragonines del Baix Ebre i Terra Alta, que experimentaran, també, un desenvolupament del cultiu de l'olivera, juntament amb la construcció del canal de la dreta de l'Ebre, l'any 1858, que introduí el cultiu de l'arròs, i afavorí la colonització de les terres del Delta. La procedència d'aquesta mobilitat té els seus orígens en els municipis de les comarques veïnes del Montsià, però, també, és originària del País Valencià.

La resta de comarques de Catalunya es caracteritza pel seu component emigratori, i cal destacar, sobretot, les de la franja pirenenca, i un corredor que s'obre cap a la Catalunya central[54]. Aquest últim grup de comarques ha estat qualificat com de corredor migratori cap a les àrees més desenvolupades industrialment dels municipis propers a Barcelona, sense oblidar, però, la importància de les migracions estacionals en aquesta zona, que es varen produir amb el creixement agrari català del segle XIX. Les comarques litorals del Baix Empordà, el Maresme i el Garraf, presenten, també, un signe emigratori important que caldria posar-lo en relació amb l'emigració cap a Amèrica, focalitzada, els anys 1860-61, en els municipis de Sant Feliu de Guíxols, Lloret de Mar, Blanes, Arenys de Mar, Sitges i Vilanova i la Geltrú[55].

La procedència de la població a partir de llistes nominals com les actes de matrimonis dels arxius parroquials o els padrons municipals ha estat àmpliament utilitzada en els estudis locals per avaluar el paper de les migracions internes, en dues vessants, per una banda les relacionades amb la formació del mercat de treball i del canvi econòmic que s'inicia a Catalunya a partir del segle XVIII i, de l'altra, amb el mercat matrimonial, com indicador de l'endogàmia social.

Les investigacions dutes a terme han posat en relleu l'existència d'unes migracions rurals-urbanes, respecte a les quals es pot parlar d'una autèntica continuïtat des de la segona meitat del segle XVII fins a final del segle XIX, i se centren, entre 1787 i 1860, en aquelles ciutats on es produí la transició cap al sistema d'industrialització tèxtil.

Dels estudis fets a Solivella, Tàrrega, Vilanova i la Geltrú, Solsona, Manlleu, Igualada i Sant Pere de Riudebitlles[56], destacarien, en el segle XVIII, les migracions procedents dels municipis de la mateixa comarca o de les comarques veïnes. En el segle XIX, i sobretot, a partir de la segona meitat de la centúria, la procedència geogràfica s'anirà ampliant, sobretot, en els municipis amb una important implantació de la indústria tèxtil, com és el cas de Manlleu, Terrassa, Sabadell i Manresa. La immigració que reben aquestes localitats té el seu origen en aquelles zones catalanes que havien tingut una protoindustrialització i industrialització rellevants, o com en el cas de les ciutats del Vallès Occidental, que rebrien, en la segona meitat del segle XIX, contingents procedents de municipis de les conques dels rius Ter i Llobregat, zones de forta implantació de la draperia i posterior instal·lació de la indústria tèxtil.

En resum, al llarg de tot el procés, les ciutats protoindustrials de la primera fase i les industrials del vuit-cents varen comptar amb la contínua afluència de vertaders

especialistes, d'origen català, treballadors del tèxtil amb coneixements tècnics acumulats[57].

4.2 Primera onada immigratòria, 1900-1936

Entre 1860 i 1900 s'esdevé el moment culminant de la mobilitat interna anomenada "èxode rural", i es focalitza l'emigració cap a les àrees industrials del Ter i el Llobregat, que intensificant-se fins al 1930, sobretot, cap a la ciutat de Barcelona i el seu entorn immediat, a causa de la demanda de mà d'obra que genera la industrialització.

El període comprès entre 1910 i 1936, i sobretot els anys centrats entre 1916 i 1930, han estat qualificats pels diferents autors com els del primer gran corrent immigratori, essent el component migratori el principal factor de creixement de la població catalana durant els primers anys trenta del segle XX, ja que, els nivells de la natalitat havien minvat el creixement natural. El descens de la natalitat era l'exponent més clar de la preocupació per part d'estadístics, economistes i metges, ja des de final del segle XIX, els quals van expressar el seu sentiment poblacionista en diverses obres. Entre elles figuren les dels doctors Viure (1901), Planellas (1904), Nubiola (1906), Boquet (1916) i Puig Sais (1915), i cal destacar les obres de J. A. Vandellós, *Catalunya poble decadent* (1935) i *La immigració a Catalunya* (1937). En elles s'assenyala com la fecundidat de l'època era insuficient per assegurar el reemplaçament de les generacions catalanes.

L'onada immigratòria, producte de la favorable dinàmica econòmica de Catalunya, es plasmarà en la configuració del teixit urbà. El pes de les ciutats entre 2.000 i 5.000 habitants es manté fins al 1923, on, a partir d'aquest any i fins al 1936, emergiran amb força les localitats entre 5.000 i 10.000 habitants, poc rellevants fins aleshores, al mateix temps que augmenten les ciutats de més de 10.000 habitants, passant d'ésser 14 el 1900, a 20 el 1936. D'aquestes ciutats, les que més creixen són Barcelona i les situades en les zones industrials més properes, com Sabadell, Terrassa i Mataró que concentren un percentatge elevat de la població catalana; si el 1910, deu comarques aglutinaven el 50% dels habitants, el 1936, sis d'elles n'ostentaven l'hegemonia, a mesura que la ciutat de Barcelona i la seva comarca anaven augmentant el seu pes, que concentrarà el 40,5% l'any 1936. La correlació que es donava en la segona meitat del segle XIX, entre grandària del municipi i concentració de la població, es trenca en aquest període.

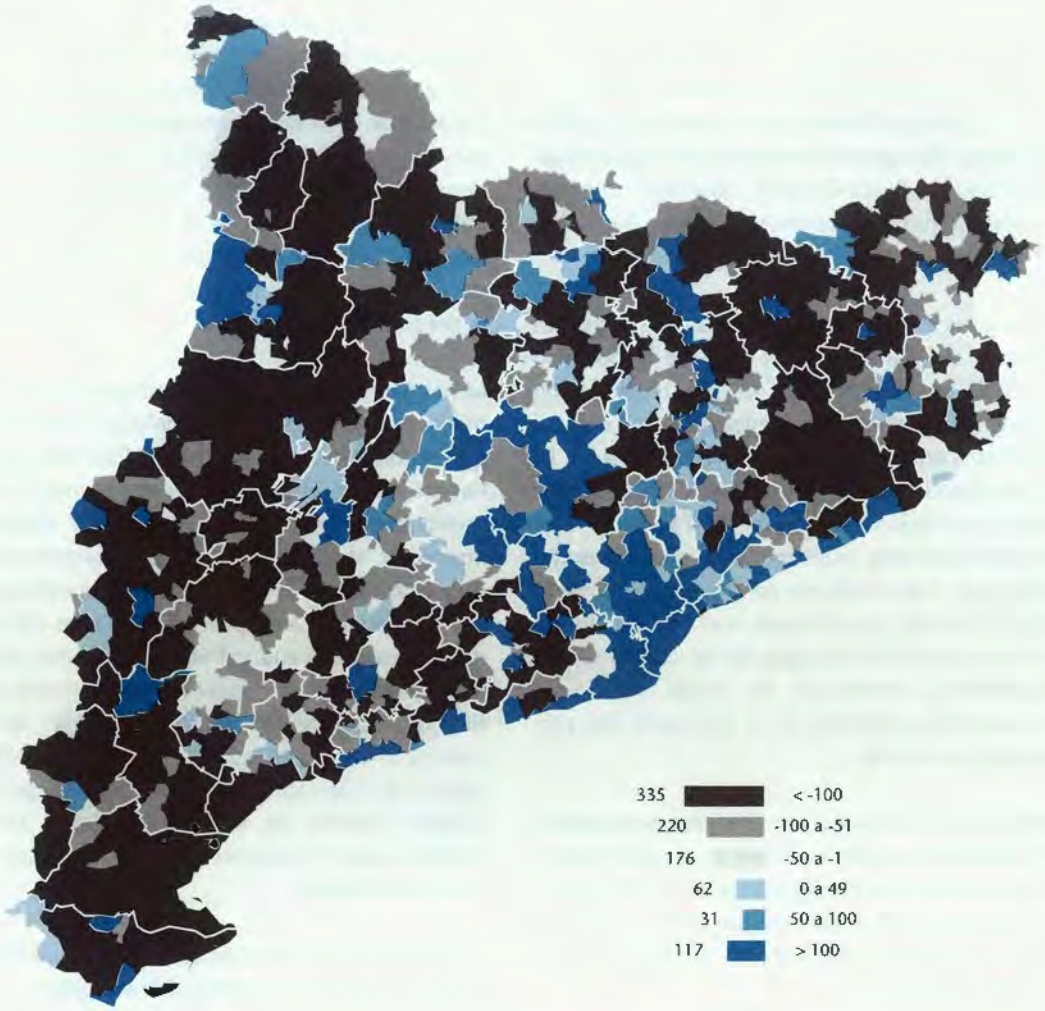
Per a l'estudi de la immigració a Catalunya gaudim de la publicació duta a terme pel Servei d'Estadística de Catalunya, dirigit per J. A. Vandellós i Solà en el període 1923-1936, que ofereix per a l'àmbit municipal dades sobre naixements, defuncions i matrimonis, així com del creixement migratori. De la seva anàlisi es desprèn[58] com el component immigratori serà el protagonista indiscutible del creixement demogràfic de les comarques del Barcelonès, part del Baix Llobregat, el Maresme, el Garraf i el Vallès Occidental, com mostra el mapa 1. Aquesta àrea duplica la seva població en trenta anys, creixement associat, principalment, a un augment de les demandes laborals del pol econòmic d'atracció –cal no oblidar que són els anys de la construcció del metro de Barcelona i de l'Exposició Universal de 1929– i a la cronologia i geografia de la transició demogràfica de Catalunya[59].

L'any 1930, Barcelona era el destí de trenta-tres províncies espanyoles. La procedència dels immigrants que arriben a l'àrea barcelonina presenten un doble origen, per una part destaquen els que tradicionalment procedien del País Valencià, Aragó i Múrcia, afegint-s'hi un important contingent procedent d'Almeria, i per altra banda, continuen arribant aquells efectius que emigren de les àrees rurals catalanes.

Un altre focus d'atracció són els municipis de l'entorn de l'eix que formen els rius Ter-Congost, Llobregat i Cardener, llocs d'implantació industrial a causa de les instal·lacions de colònies fabrils[60] i mineres importants. És l'inici de les explotacions mineres de potasi d'alguns municipis de les comarques del Bages, com Sallent, Cardona, Súria i Balsareny que reben moltes famílies especialitzades del sud-est peninsular, afectades pel tancament de les seves mines; en canvi, l'origen dels immigrants de les explotacions de lignits de la comarca del Berguedà provenen, en la seva majoria, d'Aragó i el País Valencià.

L'àrea del Delta de l'Ebre, al igual que altres zones rurals de la Catalunya central i septentrional, presenta un saldo migratori negatiu; el mateix passa amb les capitals comarcals de Girona, Valls, Móra d'Ebre i Reus; aquesta darrera, segona ciutat en importància de Catalunya fins a l'inici del segle XX, es veié afectada per la crisi dels anys trenta que agreujà la situació que patia la seva indústria tèxtil cotonera. La Val d'Aran, per la seva banda, comarca emigratòria durant la segona meitat del segle XIX, sembla que experimentaria una certa recuperació, centrada en el municipi de Vielha et Mitjaran, a causa de l'arribada de mà d'obra forana originària de l'Espanya meridional[61], per a les obres i la inauguració de la Central

MAPA 1. SALDO MIGRATORI. 1923-1936

Font: elaboració Centre d'Estudis Demogràfics. Servei Central d'Estadística. 1937, *Moviments demogràfics i de població de Catalunya*, Barcelona.

Hidroelèctrica de Cledes i l'apertura de la carretera pel port de la Bonaigua, l'any 1924.

En definitiva, per aquest període sembla, doncs, més fàcil demostrar el lligam causal existent entre migracions i conjuntura econòmica que no pas entre migracions i situació demogràfica[62].

4.3 Segona gran onada immigratòria, 1950- 1975

Els anys compresos en aquest període han estat els de creixement demogràfic més fort de tota la història de Catalunya, essent anomenats els anys d'explosió demogràfica, especialment la dècada dels anys seixanta, ja que Catalunya creix en aquests vint-i-cinc anys a un ritme del 2,25% anual, creixement provocat tant per l'aportació immigratòria com pel propi increment natural[63].

Entre 1960 i 1975, anys de forta industrialització i d'auge de l'economia catalana, així com, de l'inici dels processos de terciarització, es van provocar increments en la demanda de mà d'obra, característiques que coincideixen en el temps amb el despoblament de les àrees rurals del conjunt de l'Estat espanyol[64].

La distribució de la població durant aquests anys es bipolaritza, i donen pas a l'existència de zones amb un alt

grau de despoblament com la Garrotxa, el Ripollès, el Berguedà i les comarques lleidatanes del Pallars Jussà i el Sobirà, entre altres; i per altra banda, les àrees de major creixement són les que configuren l'actual Àrea Metropolitana de Barcelona i, seguint el litoral català de nord a sud, les comarques de la Selva i la ciutat de Girona, juntament amb el triangle format pels municipis de Valls, Reus i Tarragona. Destacarien també les comarques situades a la vall dels rius Besòs-Congost, on s'obre un corredor que s'endinsa fins a la comarca d'Osona, i per últim, la concentració al voltant de la ciutat de Lleida.

El territori assoleix en aquests anys els seus més alts graus d'urbanització, així l'any 1971, el 80% de la població catalana residia en municipis de més de 10.000 habitants: si l'any 1950, el nombre de localitats de més de 20.000 habitants era d'11, el 1975 s'incrementa a 34. La ciutat de Barcelona redueix, entre 1960 i 1975, la seva concentració poblacional a causa de l'absorció dels immigrants per part dels municipis veïns com l'Hospitalet de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet, Cornellà de Llobregat, Sant Boi de Llobregat o el Prat de Llobregat que se situaran en el rànquing de les ciutats catalanes més poblades, mentre que les ciutats tradicionals situades a una certa distància de la metròpoli van perdent importància relativa.

Entre 1950 i 1975, Catalunya rep una xifra neta aproximada d'1.400.000 immigrants, essent la dècada dels seixanta l'època de màxima immigració, amb 72.000 immigrants de mitjana anual; encara que amb fluxos més modestos, però també importants, es produïren en els anys cinquanta i setanta.

El pes més important d'aquesta immigració recau en els adults joves d'entre 15 i 34 anys, que representen el 58% en el període 1951-60 i el 52,2% entre 1971 i 1975, i així es dóna pas a una caracterització estructural segons el període. La immigració dels anys cinquanta la configuraven preferentment actius joves i solters, mentre que a partir dels anys seixanta, comprèn població de totes les edats, sexe i estat civil. El component per sexes a Catalunya es mostraria força equilibrat durant aquests anys, encara que amb un lleuger predomini de la immigració masculina en l'inici del període, ja que la immigració de dones joves fou molt més important durant la dècada dels cinquanta a causa de la seva integració en el servei domèstic, tendint a uniformitzar-se l'edat d'aquestes a partir dels anys seixanta, quan la immigració familiar fou la predominant.

La naturalesa dels immigrants estava majoritàriament formada pels procedents d'Andalusia l'any 1970, seguits pels naturals d'Aragó, Múrcia i el País Valencià, que, tot i havent perdut el pes que representaven en la primera onada immigratòria, la seva presència continua essent important, al mateix temps que els originaris d'Extremadura i de Castella la Nova; per tant, el contingent immigratori d'aquests anys procedia de terres més allunyades geogràficament i culturalment que els dels primers trenta anys del segle. Al mateix temps, la immigració estrangera que es constata a partir de 1960 no tindrà un pes important fins als anys vuitanta. Fou l'any 1970 quan la proporció d'immigrants forana sobre la població total catalana assoleix els nivells més elevats del segle, el 40,3%; a partir d'aquests anys setanta el seu pes decau considerablement.

L'any 1975, inici de la crisi econòmica, marca un punt de ruptura de l'evolució demogràfica catalana, ja que Catalunya experimentarà en els anys posteriors un dels creixements més febles de tot el segle, a causa de l'inici de la baixa de la fecunditat i el canvi de signe dels moviments migratoris.

NOTES

1 Les dades per a l'elaboració d'aquest treball formen part del projecte del Centre d'Estudis Demogràfics sobre *La població de Catalunya, 1787-1991. Estudi territorial* (DGICYT PB90-0675 i PB93-0912), i de les publicacions de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

2 El nombre d'habitants que proporcionen les estadístiques corresponents al segle XVIII, ha estat objecte, tant pel que fa al conjunt d'Espanya, com al de Catalunya, de nombroses controvèrsies iniciades als anys seixanta. A Catalunya aquestes discrepàncies han donat lloc a un debat historiogràfic que ha posat l'accent en dos aspectes: el subregistre dels efectius poblacionals, estimant així la seva quantificació (P. Vilar, 1966, vol. III, pàg. 21-47; J. Iglésies, 1967, pàg. 393), i la magnitud del creixement demogràfic català del vuit-cents (P.Vilar, 1966, J. Nadal, 1966, pàg. 120). L'avaluació de l'increment de població d'aquests recomptes efectuada per M. Livi Bacci (1968, pàg. 22) va ajudar a resoldre aquesta darrera qüestió.

3 V. Pérez Moreda (1985), pàg. 46-47.

4 J. Nadal (1965a), pàg. 409-421.

5 A. Landry (1934), F. N. Notestein (1945). Formuladors del model de la transició demogràfica a partir d'una mostra de taxes brutes de natalitat i mortalitat de certes regions europees que abastaven des de 1750 fins a la segona meitat del segle XIX. El model distingeix tres fases en l'evolució demogràfica de les societats europees del passat: pretransicional, d'alta natalitat i alta mortalitat; posttransicional, feble mortalitat i implantació de comportaments preventius de la fecunditat, i, transicional, on la mortalitat començaria a baixar mentre que la natalitat es mantindria encara alta.

6 J. Nadal (1980), pàg. 252. Les sèries agregades de baptismes de 115 parròquies de l'Estat espanyol, des de final del segle XVI fins a final del s. XVIII, mostren també, un augment del nombre de baptismes a Galícia, Andalusia i Catalunya, i es quan multipliquen per 2,2% en aquesta darrera.

7 M. Livi Bacci (1968), pàg. 59-62, J. Benavente (1990), pàg. 79-115.

8 W. Leasure (1962), M. Livi Bacci (1968).

9 J. Benavente (1984), A. Cabré (1989).

10 A. Coale (1965). Indicadors per calcular la fecunditat general i legítima i la nupcialitat, creats per dur a terme el projecte de Princeton sobre la baixa de la fecunditat de les societats de l'Europa occidental. Aquests indicadors de mesura indirecta utilitzen com a comportament tipus la fecunditat de les dones hutterites considerada com l'expressió de la fecunditat natural o màxima.

11 R. Nicolau (1989), pàg. 148 i 183, vol. 1. Totes les regions espanyoles se situarien, l'any 1787, al voltant d'aquest valor, excepte Galícia i Castella-Lleó. L'índex de fecunditat d'aquestes regions no es pot prendre amb massa consideració ja que són regions on la fecunditat il·legítima ha estat històricament important i no s'ha pogut estimar per aquest anys, per manca d'estadístiques.

12 M. Livi Bacci (1968); F. Dopico i R. Rowland (1990).

13 J. Benavente (1986; 1990).

14 S. Sancho i C. Ros (1995).

15 J. Nadal i A. Sáez (1972), M. A. Martínez Rodríguez (1987), V. Gual (1988), À. Torrents (1993).

16 A. Cabré (1989), pàg. 130-132, vol.1.

17 L'anàlisi dels indicadors d'edat mitjana al matrimoni i el celibat definitiu en el cens de Floridablanca podria estar afectada pel deficient registre dels efectius masculins.

18 A. Moreno Almarcegui (1984), D. Reher et al. (1993).

19 J. Benavente (1984), M. Livi Bacci (1968), A. Cabré i À. Torrents (1991).

20 S. Sancho i C. Ros (1995). La hipòtesi sobre la caiguda de la fecunditat catalana en aquestes comarques necessitaria ésser corroborada per l'anàlisi del comportament de la nupcialitat i de la fecunditat matrimonial al llarg del territori català.

21 M. Livi Bacci (1968), pàg. 37, J. Benavente (1990), pàg. 83-84. Ambdós autors consideren que la proximitat geogràfica i la certa homogeneïtzació cultural de França respecte a Catalunya, tot i ser elements importants que cal tenir en compte, no serien aspectes suficients per atorgar-los el paper de centre difusor del control voluntari de la fecunditat matrimonial, ja que caldria una anàlisi històrica més complexa que tingués en compte els factors estructurals de la societat catalana del moment.

22 T. Vidal (1985), pàg. 206-207.

23 R. Rowland (1988), pàg. 103. Segons aquest autor, hi ha una correlació elevada entre el retard en l'edat d'accés de les dones al matrimoni i el nivell d'emigració masculina durant la segona meitat del segle XIX.
24 D. S. Reher (1994), pàg. 75.
25 Indicador que mostra la descendència que tindria una cohort fictícia de dones si al llarg de la seva vida fèrtil, tinguessin el mateix comportament reproductiu que tenien les diverses generacions femenines presents durant el període observat.
26 A. Cabré (1989), pàg. 75.
27 A. Domingo (1996), pag. 39-42.
28 A. Cabré (1989), pàg. 115-116. Espanya tenia l'any 1950 una edat mitjana a la nupcialitat de 30 anys pels homes i de 27,5 per a les dones; el 1975 se situarien al voltant de 26,8 i 23,4 anys respectivament.
29 R. Nicolau (1991), pàg. 55.
30 V. Pérez Moreda (1985), pàg. 57. El context socioeconòmic i demogràfic de Catalunya durant aquests anys explicaria en bona part, segons aquest autor, els nivells més baixos de mortalitat infantil.
31 J. Bougeois-Pichat (1952), L. Henry i J. N. Biraben (1957), Th. Mackeown (1976), M. Livi Bacci (1988).
32 J. Vallin (1988), A. Perrenoud (1993). La reducció de la mortalitat sol associar-se moltes vegades al desenvolupament econòmic i social, però aquests factors no són capaços d'explicar el fenomen de la reducció de la mortalitat en tota la seva complexitat. La mortalitat necessita un abordatge integral que comprengui la relació sincrònica existent entre les malalties i la distribució de totes les malalties, tant endèmiques com epidèmiques, mitjançant l'anàlisi de les causes de mort.
33 R. S. Schofield (1984).
34 F. Dopico (1987). L'estimació de l'esperança de vida de les províncies catalanes pel període 1863-70 es situa en valors de 28,4 anys a Barcelona; 31,4 anys a Girona; 27,3 anys a Lleida i 32,7 anys a Tarragona.
35 R. Nicolau (1991), pàg. 62. S'hauria d'aprofundir en l'estudi de la interacció de l'esperança de vida i la fecunditat, ja que, la seva correlació sembla ser inversament proporcional fins al 1900, donant-se en zones on l'esperança de vida és elevada, una fecunditat reduïda i viceversa.
36 B. Echeverri (1993), pàg. 92-93.
37 M. Arbaiza (1995). Aquesta autora, estudiant els procés d'industrialització i transició demogràfica a Biscaia, ha pogut constatar com els nivells de mortalitat infantil respecte als de la primera meitat del segle XIX s'elevaven sobretot a les ciutats, entre 1870 i 1890, a causa de l'augment de les malalties infeccioses.
38 Les epidèmies de còlera durant el segle XIX a Catalunya es produïren en els anys 1834, 1854, 1865 i 1885. No es compta encara amb suficients estudis per avaluar la incidència d'aquests brots epidèmics del segle XIX en els nivells de mortalitat, però semblaria, a partir de les investigacions existents, que la seva virulència a Catalunya fou moderada, sobretot els que es donaren durant segona meitat del segle XIX.
39 M. Tatjer (1995), pàg. 128-130.
40 J. Bernabeu et al. (1987), J. S. Bernat Martí et al. (1988), M. E. González Ugarte (1994). Els nivells de mortalitat infantil de quatre localitats de Biscaia, analitzats per aquesta darrera autora, augmenten entre 1880 i 1889, respecte als que presentaven el 1856, tant en els localitats rurals com en les d'àmbit urbanoindustrial.
41 A. Cabré i altres (1992), pàg. 161.
42 P. F. Monlau, (1846 i 1847) *Elementos de higiene privada, Elementos de higiene pública*; I. Cerdà (1863) *Teoria de la Urbanización y aplicaciones de sus principios a la reforma y ensanche de Barcelona;* P. García Faria (1893) *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona,* obra que inclou un dels estudis de demografia sanitària més importants a Catalunya. Per a una exposició més àmplia del pensament demogràfic català durant el segle XIX i primer quart del segle XX, vegeu J. Nadal (1965b), A. Simón i Tarrés (1995).
43 J. Bernabeu Mestre (1995).
44 R. Schofield i D. S. Reher (1991).
45 R. Gómez Redondo (1992), pàg. 65-110.
46 La important emigració espanyola en la dècada 1960-1970, cap Europa, especialment a França, Suïssa i Alemanya, fou rellevant en les regions d'Andalusia, València, Galícia i Múrcia.
47 J. Arango (1982), pàg. 708, vol. VI. Entre els anys 1878-1887 i 1901-1910, les províncies catalanes presenten saldos migratoris de signe contraposat, excepte la de Barcelona que el mostra positiu al llarg d'aquests anys i registra un saldo migratori més feble en el decenni 1901-1910. En canvi, la província de Lleida es destacaria pel signe migratori negatiu en tot el període.

48 J. Nadal i E. Giralt (1953), J. Nadal (1977).
49 R. Nicolau (1990), pàg. 22.
50 A. Cabré (1989).
51 J. Fontana (1994), pàg. 16.
52 A. García Espuche i M. Guàrdia Bassols (1986), pàg. 83-88. La pressió demogràfica i el paper de centre econòmic cada vegada més important de la ciutat de Barcelona, juntament amb la represa de la indústria tèxtil, a partir del 1841, donaran lloc a l'enderrocament de les muralles de la ciutat, l'any 1854.
53 Les dades que proporcionen la relació nombre d'homes respecte al nombre de dones, per edats, pot fornir una indicació de les migracions, entenent que, quan la proporció d'efectius masculins és superior als femenins, s'interpreta com a possibles indicadors d'immigració i, quan es produeix a la inversa, d'emigració.
54 S. Sancho i C. Ros (1995).
55 C. Yáñez (1996), pàg. 53.
56 A. Martínez Rodríguez (1987), J. Planes (1983), M. Llonch i S. Sancho (1991), J. Torras (1992), À. Torrents (1993), V. Gual (1988).
57 E. Camps (1992), pàg. 358.
58 S. Sancho i C. Ros (1996).
59 J. Arango (1976), pàg. 59.
60 Ll. Ferrer i Alòs (1989).
61 T. Vidal (1973), pàg. 206.
62 A. Cabré i I. Pujadas (1989), pàg. 24.
63 A. Cabré i I. Pujadas (1989).
64 R. Arribas i C. Ros (en premsa).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ÁLVAREZ ARRÓNIZ, C., FERRER i ALÒS, Ll. (1992), "La fil·loxera al Bages: demografia, canvis en la propietat i desnonaments", Ll. FERRER i ALÒS et al. (ed.), "Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya Central"; Monogràfics, 9, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, pàg. 8-35.
- ARANGO, J. (1976), "Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX. Algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias". Revista *Hacienda Pública Española;* núm. 38, pàg. 51-80.
- ARANGO, J. (1982), *Industrialización, transición demográfica y movimientos migratorios en Cataluña y su área de influencia;* Universidad Complutense de Madrid, tesi doctoral.
- ARBAIZA, M. (1995), "El impacto de la urbanización sobre la transición de la mortalidad en Vizcaya (1876-1930)", *Pre-Actas del IV Congreso de la Asociación de Demografía Histórica* (ADEH); Bilbao; 20-22 de setembre.
- ARDIT, M. (1995), "Microanálisis demográfico en larga duración: el caso de España", *Pre-Actas del IV Congreso de la Asociación de Demografía Histórica* (ADEH); Bilbao, 20-22 de setembre.
- ARRIBAS, R., ROS, C. (en premsa), "L'explosió de la població: diversitat de comportaments demogràfics en un marc de creixement" a *Història, Societat i Cultura dels Països Catalans;* vol. XI: Una societat en transformació (1960-1980), Enciclopèdia Catalana.
- BENAVENTE, J. (1986), *Nineteenth Century Catalonian Demography;* Population Studies Center, University of Michigan.
- BENAVENTE, J. (1990), "La minva de la fecunditat a Catalunya", Nadal, J. et al. (ed.) *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània;* Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 63-119.

- BENCOMO MORA, C., IBAÑEZ MAS, D., LÓPEZ MOLINA, F. (1992), "Demografia i reconstrucció de famílies a la parròquia de Sant Pere de Rubí al segle XVIII", *Manuscrits*; 10, Bellaterra, pàg. 287-312.
- BERNABEU MESTRE, J., LÓPEZ PIÑERO, J. Mª. (1987), "Condicionantes de la mortalidad entre 1800 y 1930: higiene, salud y medio ambiente", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*; V, núm. 2, pàg. 70-79.
- BERNABEU MESTRE, J. (1995), "Enfermedad y Población. Introducción a los problemas y métodos de la epidemiología histórica", *Seminaris d'Estudis sobre la Ciència*; núm. 5, València.
- BERNAT MARTÍ, J.S., BADENES, M.A. (1988), "Cronología, intensidad y extensión de las crisis demográficas del País Valencià", *Estudis sobre la Població del País Valencià*; I, pàg. 537-557.
- BIRABEN, J., HENRY, L. (1957), "La mortalité des jeunes enfants dans les pays méditerranées", *Population*; vol. 12, pàg. 615-644.
- BOURGEOIS-PICHAT, J. (1952), "Essai sur la mortalité "biologique" de l'homme", *Population*; vol. 7, núm. 3, pàg. 381-393.
- CABRÉ, A. (1989), *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*; Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral.
- CABRÉ, A., PUJADAS, I. (1982), *Reconeixement territorial de Catalunya*; Generalitat de Catalunya, Departament de Política territorial i Obres Públiques, núm. 6 i 7.
- CABRÉ, A., PUJADAS, I. (1989), "La població: immigració i explosió demogràfica", NADAL, J. (Dir.), *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*; Enciclopèdia catalana, Barcelona, pàg. 11-128.
- CABRÉ, A., BLANES, A., SANCHO, S., TORRENTS, A. (1992), "Catalunya i la Restauració: dues imatges demogràfiques", *Actas del Congrés Internacional d'Història: Catalunya i la Restauració*; Manresa, pàg. 159-172.
- CABRÉ, A.,TORRENTS, À. (1992), "La elevada nupcialidad como posible desencadenante de la Transición Demográfica en Cataluña", *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*, Actas del II congreso de la Asociación de Demografía Histórica. Alicante; abril 1990, vol. 2, pàg. 99-120.
- CAMPS, E. (1990), *Migraciones internas y formación del mercado de trabajo en la Cataluña industrial en el siglo XIX*; tesi doctoral, Florència: Institut Universitari Europeu.
- CAMPS, E. (1992), "Migraciones locales en España (s. XVI-XIX)", *Secondo Congreso Italo-Iberico de Demografia Storica*; SIDES-ADEH, Savona, pàg. 345-372.
- CASELLI, Gr. (1993), "L'évolution à long terme de la mortalité en Europe", A. BLUM, J.-L. RALLU (eds.), *Démographie européenne, Dynamiques démographiques*, vol. II; Paris: John Libbey-INED, pàg. 11-164.
- CHESNAIS, J.-C. (1986), *La transition démographique. Etapes, formes, implications économiques*; Paris: Presses Universitaires de France-INED.
- COALE, A.J., WATKINS, S.C. (1986), *The decline of fertility in Europe*; Princenton, Princeton University Press.
- DOMINGO, A. (1996), *Bases demográficas para el estudio de la formación de la pareja en Madrid y Barcelona*; Memoria de Investigación, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Facultat de Ciencias Políticas y Sociología, Departamento de Sociología.
- DOPICO, F. (1987), "Regional Mortality Tables for Spain in the 1860s", *Historical Methods*; vol. 20, núm. 1, pàg. 173-179.
- DOPICO, F., ROWLAND, R. (1990), "Demografía del Censo de Floridablanca: una aproximación", *Revista de Historia Económica*; 8 (3), pàg. 591-618.
- ECHEVERRI, B. (1993), *La gripe española. La pandemia de 1918-19*; Madrid: CIS/ Siglo XXI.
- FERRER ALÒS, Ll. (1989), "Família i indústria tèxtil en un poble de la vall del Llobregat. Navarcles, 1936", *L'activitat industrial a la Catalunya interior*; Miscel·lània d'Estudis Bagencs, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, pàg. 133-163.
- FONTANA, J. (1994), "Les ciutats en la història de Catalunya", *Indústria i ciutat. Sabadell, 1800-1980*; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 9-24.
- GARCÍA BARBANCHO, A. (1967), *Las migraciones interiores españolas. Estudio cuantitativo desde 1900*; Madrid: Estudios del Instituto de desarrollo económico.
- GARCÍA i ESPUCHE, A., GUÀRDIA i BASSOLS, M. (1986), *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*; Barcelona: Edicions de la Magrana.
- GÓMEZ REDONDO, R. (1992), *La mortalidad infantil española en el siglo XX*; Madrid: CIS- Siglo XXI, núm. 123.
- GONZÁLEZ UGARTE, M.E. (1994), "Mortalidad e industrialización en el País Vasco. Vizcaya, 1860-1930", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*; XII, núm. 1, pàg. 33-53.

- GUAL, V. (1988), *Vida i mort a la Conca de Barberà a l'Edat Moderna (Rocafort de Queralt, segles XVI-XVIII)*; Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses.
- IGLÉSIES FORT, J. (1967), "Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX", *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*; XXXVII, Barcelona, pàg. 383-482.
- IGLÉSIES FORT, J. (1961), "El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años", *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*; XXXIII, Barcelona, pàg. 317-435.
- LANDRY, A. (1934), *La révolution démographique. Etudes et essais sur les problèmes de la population*; París: Sirey (reeditat el 1982, París, INED).
- LEASURE, J. W. (1962), *Factors involved in the decline of fertility in Spain, 1900-1950*; Michigan, Michigan University.
- LIVI BACCI, M. (1968), "Fertility and Nuptiality Changes in Spain from the late 18th to the Early 20th Century", *Population Studies*; vol. XXII, núm. 1, pàg. 83-102.
- LIVI BACCI, M. (1988), *Ensayo sobre la história demográfica europea. Población y alimentación en Europa*; Barcelona: Ariel.
- LLONCH, M., SANCHO, S. (1992), "La movilidad en el marco de la Transición Demográfica: la Cataluña interior 1755-1900", *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*, Actas del II congreso de la Asociación de Demografía Histórica; Alicante, abril 1990, vol. 2, pàg. 85-97.
- McKEOWN, T. (1976), *The Modern Rise of population*; Londres: Edward Arnold.
- MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, M.A. (1987), *La població de Vilanova i la Geltrú en el segle XVIII (Estudi demogràfic)*; Vilanova i la Geltrú: Institut d'Estudis Penedesencs, núm. 42.
- MENDIZÀBAL, E. (1995), "Una nueva aproximación al estudio de la red urbana de Cataluña (1717-1991)", *Pre-actas IV Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*; Bilbao.
- MIKELARENA PEÑA, F. (1993), "Los movimientos migratorios interprovinciales en España entre 1877 y 1930: Areas de atracción, áreas de expulsión, periodización cronológica y cuencas migratorias", Separata de los *Cuadernos Aragones de Economia;* (2a època), vol.3, núm.2.
- MORENO, A., SOLER, J. i FUENTES F. (1984), "Introducción al estudio sociodemográfico de Cataluña mediante el censo de Floridablanca (1787)". *Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*; Barcelona, 17-21 desembre, 1984, vol. I, pàg. 23-38.
- MUÑOZ PRADAS, F. (1990), *Creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès (segles XVII-XIX)*; Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral.
- NADAL, J., GIRALT, E. (1953), "Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717", *Estudios de Historia Moderna*; III, pàg. 239-284.
- NADAL, J. (1965a), "Las grandes crisis de mortalidad de los años 1793-1812: los efectos a largo plazo en la población catalana", *Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en Démographie Historique*; Liège, pàg. 409-421.
- NADAL, J. (1965b), "Pròleg", J. Maluquer Sostres, *Població i societat a l'àrea catalana*; Barcelona: A.C.
- NADAL, J. (1966), *La población española (siglos XVI a XX)*; Barcelona: Ariel.
- NADAL, J. I SAEZ, A. (1972), "La fécondité à Saint Joan de Palamós (Catalogne) de 1700 à 1859", *Annales de Démographie Historique*; pàg. 105-113.
- NADAL, J. (1977), "L'última pandèmia de pesta a Catalunya. 1650-1654", *II Congrés Internacional d' Històrica de la Medicina Catalana*; 18, pàg. 19-38.
- NADAL, J. (1980), "Pròleg" V. Pérez Moreda, *La crisis de mortalidad en la España interior (siglos XVI-XVII)*; Madrid: Siglo XXI.
- NADAL , J. (1983), "La població", Nadal, J., Wolff, P. (ed.), *Història de Catalunya*; Barcelona: Oikos-Tau, pàg. 65-94.
- NICOLAU NOS, R. (1989), *Trajectoires régionales dans la transition démographique espagnole*; Tesi doctoral, París, I.E.P.
- NICOLAU NOS, R. (1990), "Els factors demogràfics del creixement econòmic: Catalunya, 1787-1910", Nadal, J. et al. (ed.), *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 13-62.
- NICOLAU NOS, R. (1991), "Trajectorias regionales en la transición demográfica española", *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*, Actas del II congreso de la Asociación de Demografía Histórica; Alicante, abril 1990, vol. 2, pàg. 49-65.
- NOTESTEIN, F.W. (1945), "Population. The long view", SCHULTZ, T.W. (ed.), *Food for the world*; Chicago, University of Chicago Press, pàg. 36-57.

- PÉREZ MOREDA, V. (1985), "La evolución demográfica española en el siglo XIX (1797-1930): tendencias generales y contrastes regionales", *La Popolazione italiana nell'Ottoccento*; Bolonia, pàg. 45-114.
- PERRENOUD, A. (1993), "Nosología y Patocenosis: Contribución al debate sobre las causas del descenso de la mortalidad", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*; XI, núm. 3, pàg. 91-149.
- PLANES, J. (1983), *El creixement econòmic del segle XVIII a la Catalunya interior: aproximació al cas de Solsona i la seva comarca*; Tesina de llicenciatura.
- PUJADAS, I. (1982), *La població de Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques*; tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- RECAÑO, J., (1995), "Les primeres fases de la transició demogràfica al Baix Llobregat i a l'Hospitalet (1787-1936)", a CALVO, A. (dir.) *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- REHER, D-S., POMBO, Mª N., NOGUERAS, B. (1993), *España a la luz del censo de 1887*; Madrid: Instituto Nacional de Estadística.
- REHER, D.-S. (1994), "Dimensiones del mercado matrimonial en España durante la Restauración", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*; XII, núm. 2-3, pàg. 45-77.
- ROWLAND, R. (1988), "Sistemas matrimoniales en la Península Ibérica (siglos XVI-XIX). Una perspectiva regional", D.-S. Reher i V. Pérez Moreda (eds.), *Demografía Histórica en España*; Madrid: Ediciones El Arquero, pàg. 72-137.
- SÁEZ, A. (1960), *La población de Barcelona en 1863 y 1960*; Madrid, Ed. Moneda y Crédito.
- SANCHO, S., ROS, C. (1996), "Los movimientos migratorios en Catalunya a nivel municipal en 1923-36 y 1975-1991", M. González Portilla; K. Zárraga (eds.) *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*; Colección Historia Contemporáena, Servicio Editorial Universidad del País Vasco, pàg. 259-279.
- SANCHO, S., ROS, C. (1995), "Dinámica demográfica y diferenciación territorial: Cataluña en 1860", *Pre-Actas del IV Congreso de la Asociación de Demografia Histórica* (ADEH); Bilbao, 20-22 de setembre.
- SCHOFIELD, R. (1984), "Population growth in the century after 1750: the role of mortality decline", J. BENGTSSON, G. FLIDLIZIUS, R. OHLSSON (eds.), *Preindustrial, Population Change. The mortality decline and Short-Term. Population Movements*; Stockholm: Almquest and Wiksell International, pàg. 17-39.
- SCHOFIELD, R., REHER, D.-S. (1991), *The decline of mortality in Europe*; Oxford: Clarendon Press.
- SIMON i TARRÉS, A. (1995), *Aproximació al pensament demogràfic*; Barcelona: Curial.
- SURROCA i SENS, J. (1979), "El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII", *Estudis d'Història Agrària*; 2, Barcelona, pàg. 73-94.
- TATJER, M. (1995), "Evolució demogràfica", J. Sobrequés (dir.), *Història de Barcelona*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. VII, pàg.73-129.
- TORRAS, J. (1992), "Gremio, familia y cambio económico", *Revista de Historia Industrial*; núm. 2, pàg. 11-31.
- TORRENTS, À. (1993), *Transformacions demogràfiques en un municipi industrial català: Sant Pere de Riudebitlles 1608-1935*; tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- VALLIN, J. (1988), "Introducción", *Seminario sobre las causas de muerte. Aplicación al caso de Francia*; Santiago de Chile: Celade, pàg. 17-25.
- VANDELLÓS, J. (1935), *Catalunya, poble decadent*; Barcelona: Biblioteca catalana d'autors independents.
- VANDELLÓS, J. (1937), *La immigració a Catalunya*; Barcelona: Altés.
- VIDAL, T. (1973), *La despoblación del campo en Cataluña*; tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- VIDAL, T. (1985), "El papel de Barcelona en la transición demográfica catalana (1857-1920)", *Estudios Geográficos*; Tomo XLVI, núm. 178-179, pàg. 189-210.
- VILAR, P. (1966), *Catalunya dins l'Espanya moderna*; Barcelona: Edicions 62.
- WRIGLEY, E.A., SCHOFIELD, R. S. (1981), *The population History of England 1541-1871. A reconstruction*; Londres: Edward Arnold.
- YÁÑEZ, C. (1996), *Saltar con red. La emigración catalana en América, 1830-1930*; Madrid: Alianza Editorial.

L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. TENDÈNCIES RECENTS

Joaquim Capellades i Mireia Farré
Institut d'Estadística de Catalunya

INTRODUCCIÓ

La dinàmica de les poblacions humanes depèn de l'evolució dels components del creixement, el moviment natural i el moviment migratori. Els naixements i les defuncions no són només els esdeveniments que marquen l'inici i la fi de les vides individuals sinó que, juntament amb els desplaçaments per canvi de residència, determinen la grandària i la distribució per edats de les poblacions humanes. Aquest capítol estudia el creixement recent de la població de Catalunya, bàsicament en el transcurs dels darrers deu anys, valorant les fluctuacions registrades dels components natural i migratori, i les seves tendències territorials. Es presta una atenció preferent a l'evolució del moviment natural atès que tot un llibre sencer d'aquest volum estudia el moviment migratori.

La població de Catalunya ha mostrat un dinamisme extraordinari en el transcurs del segle XX. Els efectius poblacionals han passat de 2 milions a més de 6 milions en menys d'un segle, un creixement que, entre el anys 1950 i 1975, és comparable al que experimenten actualment els països que creixen més de la terra. Aquest creixement, així com l'evolució de la població catalana en èpoques anteriors, ha merescut l'atenció de nombrosos investigadors[1]. Només destacar dos trets assenyalats repetidament en els diferents estudis: primer, la importància recurrent de les migracions en la determinació del creixement de la població de Catalunya i, segon, el fet que la població catalana s'ha destacat, en la història de la població europea, per un inici precoç en el procés de reducció de la fecunditat, de manera que a començament de segle la fecunditat era ja molt baixa.

Entre els anys 1900 i 1950, la població va passar de 2 milions a 3,2 milions. Una impressionant acceleració del creixement a partir de 1950 va portar la població de Catalunya fins a 5,7 milions d'habitants l'any 1975. Sota l'impuls d'una piràmide jove, la població encara va créixer 320.000 habitants entre el 1975 i el 1985, tot i que el motor principal del creixement (la immigració) ja s'havia aturat i els naixements ja havien començat a davallar. Després de 1985 es produeix una estabilització, durant deu anys, de la xifra de la població de Catalunya entorn dels 6 milions d'habitants.

Aquest capítol se centra justament en l'evolució recent de la població de Catalunya, entre els anys 1986 i 1995. Es vol demostrar que l'estabilitat en la xifra d'habitants amaga canvis substancials, primer en l'evolució dels components del creixement (natalitat, mortalitat i migracions) i, segon, en la distribució de la població en el territori. Al final d'aquest capítol es resumeixen els principals trets de l'evolució demogràfica recent i es discuteix si l'estancament demogràfic que s'ha conegut aquests darrers anys serà la nota dominant en l'esdevenidor de la població catalana, o si, per contra, la calma actual augura canvis en un horitzó immediat.

1. EL CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA ENTRE EL 1986 I EL 1995

En el transcurs dels anys noranta el conjunt de països de la Unió Europea ha registrat un augment anual de la població a l'entorn de 4 habitants per cada 1.000. El

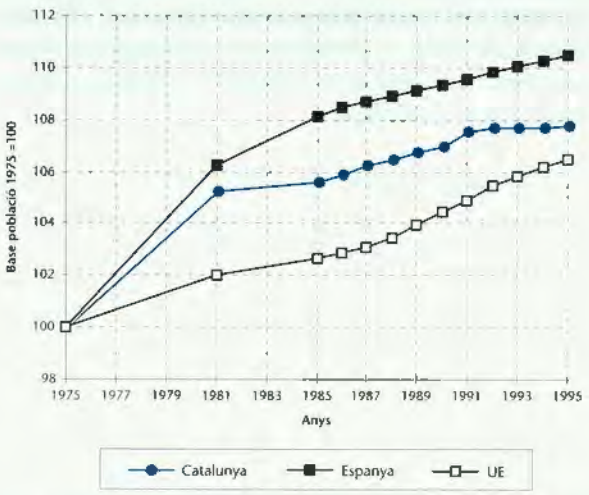
TAULA 1. INDICADORS DEMOGRÀFICS DE 1995 COMPARATS AMB LA MITJANA DEL PERÍODE 1990-1994

	Creixement natural per 1.000 hab.		Saldo migratori per 1.000 hab.		Creixement total per 1.000 hab.		Indicador conjuntural de fecunditat		Esperança de vida			
									homes		dones	
	1990-94	1995	1990-94	1995	1990-94	1995	1990-94	1995	1990-94	1995	1990-94	1995
EUR 15	1,4	0,8	2,9	2,1	4,3	2,9	1,50	1,43	73,3	73,7	79,9	80,1
Espanya	1,4	0,3	0,5	1,3	1,9	1,6	1,28	1,18	73,5	73,2	80,8	81,2
Catalunya	**0,6**	**0,0**	**0,5**	**0,6**	**1,1**	**0,6**	**1,21**	**1,14**	**74,1**	**74,7**	**81,3**	**82,0**
USA	7,3	6,2	3,3	3,1	10,6	9,3	2,10	2,06	72,1	72,6	78,9	79,3
Índia	18,2	16,7	0,2	0,0	18,4	16,8	3,50	3,27	57,6	58,7	58,4	59,8
Xina	11,7	10,1	-0,4	-0,3	11,4	10,1	1,90	1,82	67,1	68,0	69,2	70,6
Altres països en desenvolupament	22,1	21,0	-0,8	-0,4	21,3	20,6	4,30	4,06	56,8	57,2	60,4	60,9

Font: EUROSTAT (1996). Institut d'Estadística de Catalunya.

creixement natural, que havia conegut una certa represa la segona meitat dels anys vuitanta, ha tornat a disminuir els anys noranta, mentre que el saldo migratori, que va presentar un mínim els primers anys vuitanta està augmentant i, avui en dia, és el component més important del creixement demogràfic dels països de la Unió (vegeu taula 1).

GRÀFIC 1. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ. CATALUNYA, ESPANYA I UNIÓ EUROPEA. 1975-1995

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Cens de població 1991, Padró municipal d'habitants 1986.*

En el context de la Unió Europea, Catalunya se situa entre el conjunt de països i regions de la Mediterrània que s'han destacat per les més baixes taxes de creixement demogràfic, determinades bàsicament pel comportament del moviment natural: Espanya, Itàlia[2] i Portugal han registrat sistemàticament taxes de creixement per sota de la mitjana europea (vegeu gràfic 1 i taula 2). L'any 1995 Catalunya ha conegut, per primera vegada en el segle XX, un creixement natural zero: el nombre de naixements, 53.809 ha excedit només en 159 el nombre de defuncions[3]. Aquest mateix any, el saldo migratori amb la resta d'Espanya ha estat negatiu i ha suposat una pèrdua neta de -3.468 habitants. Tanmateix, el creixement total de la població de Catalunya l'any 1995 ha estat positiu gràcies a la immigració procedent de l'estranger, que ha suposat una aportació en els registres padronals dels municipis de Catalunya de 7.269 nous residents[4]. El creixement demogràfic registrat ha estat de 3.960 habitants (un augment de 0,6 habitants per cada 1.000) i la xifra estimada de la població de Catalunya, a 31 de desembre de 1995, és de 6.089.668 habitants[5]. Tot i que el creixement ha estat molt baix, les dades de 1995 representen un augment respecte a l'any 1994, que va registrar un creixement total de només 320 habitants a causa d'un saldo migratori negatiu (una pèrdua de -1.910 habitants), que va anul·lar el creixement natural positiu (la diferència entre naixements i defuncions va ser de +2.230).

El creixement demogràfic de la segona meitat dels anys vuitanta (un augment anual de 2 a 3 habitants per cada 1.000) va ser moderat, però força elevat, comparat amb el creixement estimat de la població de Catalunya els anys noranta, que s'ha situat per sota de l'1 per 1.000 els anys 1994 i 1995. Vist en la perspectiva dels 10 anys que hi ha entre el 1985 i el 1995, el factor principal de l'evolució a la baixa del creixement de la població ha estat la disminució del creixement natural. El moviment migratori ha fluctuat en aquest període, amb un augment primer, entre els anys 1985 i 1989, i una disminució després, entre el 1990 i el 1994. L'any 1995 la migració registrada recupera el seu paper positiu en el creixement,

TAULA 2. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ. CATALUNYA, ESPANYA I UNIÓ EUROPEA. 1975-1995

	Catalunya			Espanya			Unió Europea		
Anys	milions d'habitants	creixement[1]	base 1975=100	milions d'habitants	creixement[1]	base 1975=100	milions d'habitants	creixement[1]	base 1975=100
1975	5,66		100	35,52		100	349,89		100
1981	5,96	9,9	105	37,74	11,8	106	356,92	4,0	102
1985	5,98	0,7	106	38,41	3,5	108	359,12	1,2	103
1986	6,00	2,9	106	38,52	2,9	108	359,95	2,3	103
1987	6,01	2,9	106	38,61	2,3	109	360,78	2,3	103
1988	6,03	2,5	106	38,69	2,1	109	362,08	3,6	103
1989	6,04	2,6	107	38,77	2,0	109	363,71	4,5	104
1990	6,06	2,1	107	38,84	1,8	109	365,45	4,8	104
1991	6,06	1,2	107	38,92	2,0	110	367,06	4,4	105
1992	6,08	2,0	107	39,01	2,3	110	368,98	5,2	105
1993	6,08	1,0	107	39,08	2,0	110	370,39	3,8	106
1994	6,08	0,3	107	39,18	2,4	110	371,58	3,2	106
1995	6,09	0,6	108	39,24	1,6	110	372,66	2,9	107

[1] Taxa de creixement anual per 1.000 habitants.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Cens de població 1991, Padró municipal d'habitants 1986.*

després d'haver-se situat per sota de zero els anys 1993 i el 1994 (vegeu taula 3).

El baix pes de les migracions en el creixement demogràfic del darrer quart de segle és el contrapunt a l'evolució coneguda fins al 1975°. Després de dècades de fluxos intensos des d'algunes regions cap a Catalunya era en certa forma previsible que es produís una disminució o, fins i tot, una inversió d'aquests fluxos, especialment en un context d'atur massiu. No sembla probable que, a curt termini, el creixement demogràfic de Catalunya pugui comptar amb una forta immigració procedent de la resta d'Espanya. En canvi, és obvi que el potencial d'augment de la migració procedent de l'estranger és molt important, però aquests corrents migratoris topen amb les limitacions de tipus administratiu i legal a l'entrada de població procedent dels països pobres. Aquestes traves han suposat recentment importants problemes de tipus humanitari.

L'evolució del moviment natural des de 1975 ha estat, en canvi, més imprevisible. L'augment de població per diferència entre naixements i defuncions era, la segona meitat dels anys setanta, de 52.000 habitants cada any. Entre els anys 1981 i 1985 el creixement natural era encara molt important: 22.000 nous habitants a l'any per diferència entre naixements i defuncions. Entre el 1986 i el 1990 el creixement natural anual mitjà va ser només de 9.300 i d'aleshores ençà no ha deixat de reduir-se fins arribar a 0 el 1995 (vegeu gràfic 2). *Què explica aquesta evolució tan a la baixa?*

El creixement natural s'ha vist molt reduït per l'evolució oposada del nombre de naixements (a la baixa) i del nombre de defuncions (a l'alça), de manera que les estadístiques de moviment natural de la població van registrar un descens molt important del nombre de naixements entre el 1975 i el 1995 i un augment moderat de les defuncions en el mateix període. El gruix de la disminució dels naixements es va produir en el període que va de final dels anys setanta i fins al 1985. Després d'aquesta data la xifra de naixements ha anat disminuint, però molt més moderadament. *En resum, podem dir que el nombre de naixements del quinquenni 1991-1995 (55.500 naixements anuals) és un 43% inferior a la xifra de naixements dels anys 1976-1980 (entorn de 97.000 a l'any).* En canvi, l'evolució de la xifra de defuncions entre els anys 1976-1980 i 1991-1995 ha estat molt més estable que la dels naixements. *El balanç global d'evolució de les defuncions entre la segona meitat dels anys setanta i la primera meitat dels anys noranta és d'un 15% d'augment en un període de vint anys.*

Un dels factors més determinants de l'evolució del nombre de naixements i de defuncions en una població és la seva distribució per edats: si la població envelleix cal esperar un augment del nombre defuncions, per l'associació positiva entre l'edat i el risc de morir; d'altra banda, si la població de dones en edat fèrtil augmenta, cal esperar un creixement del nombre de naixements.

Tanmateix, l'evolució del moviment natural a Catalunya els darrers deu anys no ha estat del tot d'acord amb

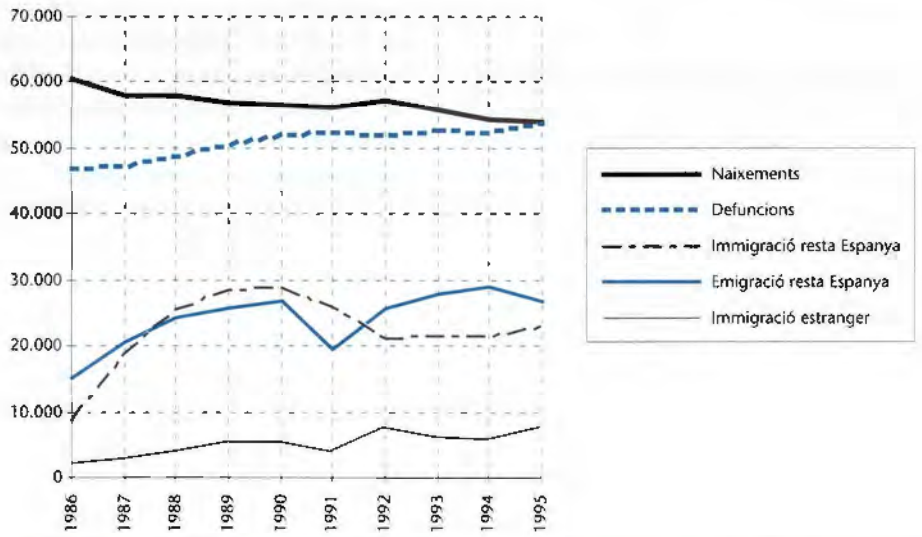
TAULA 3. EVOLUCIÓ DEL MOVIMENT NATURAL I MIGRATORI. CATALUNYA. 1976-1995

Milers

	Naixements	Defuncions	Creixement natural (N-D)	Immigració amb la resta d'Espanya			Immigració de l'estranger	Creixement migratori (I-E)	Creixement total
				immigració	emigració	saldo			
1976-81 (1)	97,4	45,2	52,2	:	:		:	5,2	57,4
1981-86 (1)	68,1	46,5	21,6	:	:		:	-17,2	4,4
1986	60,4	46,5	13,9	8,8	14,9	-6,1	1,7	-4,4	9,5
1987	58,1	47,0	11,1	18,9	20,5	-1,6	2,7	1,1	12,2
1988	57,8	48,6	9,2	25,6	24,1	1,5	3,5	5,0	14,2
1989	56,8	50,2	6,6	28,4	25,7	2,7	5,1	7,8	14,4
1990	56,5	51,7	4,8	29,0	26,7	2,3	5,0	7,3	12,1
1991	56,2	52,1	4,1	25,8	19,3	6,5	3,6	10,1	14,2
1992	57,2	51,7	5,5	21,2	25,7	-4,5	7,2	2,6	8,2
1993	55,7	52,6	3,1	21,4	27,6	-6,2	5,7	-0,5	2,6
1994	54,4	52,2	2,2	21,6	28,8	7,2	5,4	-1,8	0,4
1995	53,8	53,7	0,1	23,1	26,5	3,4	7,3	3,9	4,0

(1) Mitjana anual. S'han inclòs les dades redreçades del moviment natural de la població.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviments migratoris. Vol. 1 (anual), Moviment natural de la població (anual).*

GRÀFIC 2. EVOLUCIÓ DEL MOVIMENT NATURAL I MIGRATORI. CATALUNYA 1985-1995

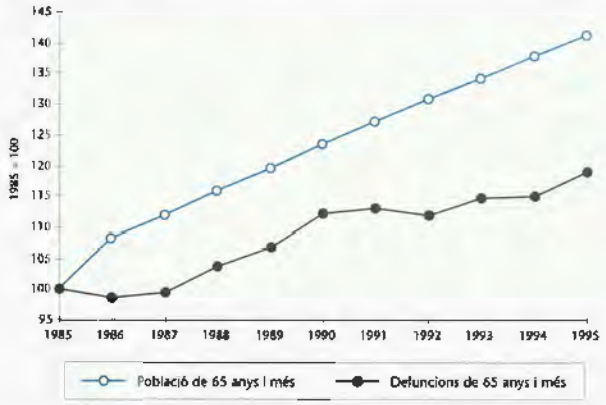

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviment natural de la població. (anual), Moviments migratoris. Vol. 1 (anual).*

aquests principis, sinó que s'ha registrat una evolució força diferent de la que es podia preveure raonablement. En primer lloc, el creixement important en els efectius de població de més edat s'ha traduït en un augment només moderat de les defuncions: el nombre d'habitants de 65 anys i més va augmentar en 280.000 persones (+41%) entre el 1985 i el 1995, mentre que l'augment de les defuncions entre la població de 65 anys i més ha estat tan sols del 19% (gràfic 3). Segonament, el trànsit de les generacions plenes cap a les edats fèrtils no ha evitat una disminució continuada del nombre de naixements: el nombre de dones en edat fèrtil va augmentar en 133.000 (+9%) entre el 1985 i el 1995; el nombre de naixements, en canvi, va disminuir en 10.600 (-16%) durant el mateix període (vegeu gràfic 4.1).

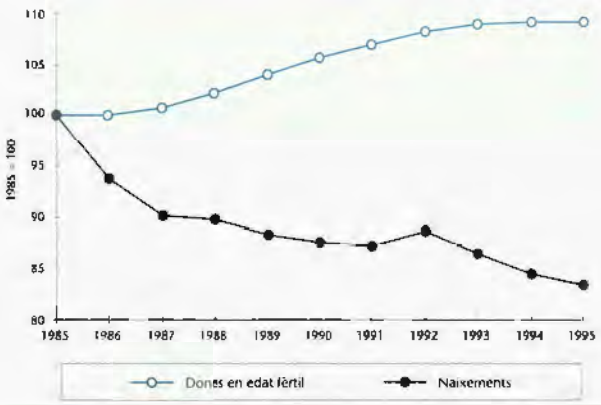
El gràfic 4.2 compara els naixements registrats amb els naixements que s'obtindrien si les taxes de fecunditat per edats s'haguessin mantingut constants en el nivell de l'any 1986 (fecunditat d'1,4 fills per dona). El resultat és que, l'any 1995, el nombre de naixements s'hagués situat en gairebé 65.000 en lloc dels 55.000 registrats,

GRÀFIC 3. EVOLUCIÓ COMPARADA DEL NOMBRE D'HABITANTS I DE DEFUNCIONS DE 65 ANYS I MÉS. CATALUNYA. 1985-1995

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual)*. Departament de Sanitat; *Anàlisi de la mortalitat (anual)*.

GRÀFIC 4.1 EVOLUCIÓ COMPARADA DEL NOMBRE DE DONES EN EDAT FÈRTIL I DEL NOMBRE DE NAIXEMENTS. CATALUNYA. 1985-1995

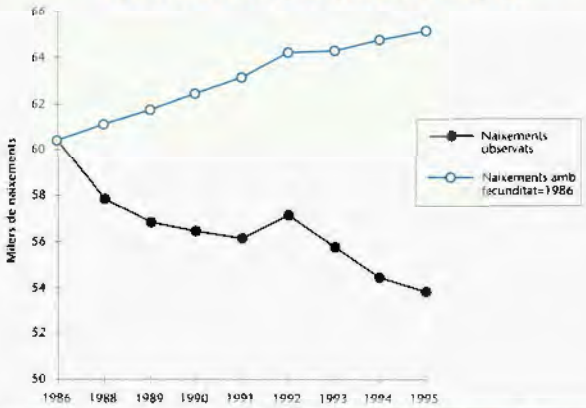

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

amb un augment continuat de la natalitat pel sol efecte de l'evolució de l'estructura demogràfica (l'augment de naixements de l'any 1992 que s'observa a la corba de naixements estimats es deu al trànsit de la generació 1964 per l'edat de màxima fecunditat[7]).

És en aquest sentit que l'estudi de l'evolució demogràfica dels deu últims anys presenta un gran interès. Rere la relativa estabilitat de les xifres de naixements i defuncions, s'amaguen canvis importants en la freqüència per edats de la fecunditat i la mortalitat: augmenta el nombre de dones joves, però aquestes dones ajornen el tenir fills; augmenta el nombre de persones grans, però el risc de defunció recula cap a edats més i més avançades; són aquestes evolucions les que s'analitzen a continuació.

GRÀFIC 4.2 EVOLUCIÓ DELS NAIXEMENTS OBSERVATS I DELS OBTINGUTS AMB LES TAXES DE FECUNDITAT DE 1986. CATALUNYA. 1986-1995

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població*

2. LA FECUNDITAT PER EDATS ENTRE EL 1985 I EL 1995

La relativa estabilitat de la xifra de naixements del període 1986-1995 contrasta amb canvis importants en l'estructura de la fecunditat. Aquests canvis són: *l'envelliment de la fecunditat, que s'explica pel retard en l'edat al naixement de primers fills; una disminució, en la conjuntura actual, de la descendència de fills d'ordre 3 i més; i, finalment, una concentració de la fecunditat entorn dels 25-35 anys, que s'explica per la combinació del retard a tenir el primer fill i la reducció dels naixements d'ordre 3 i més.* A les línies que segueixen pot trobar-se una explicació més detallada d'aquests processos, així com una temptativa d'anàlisi de les conseqüències de l'actual conjuntura en la descendència final de les generacions.

Envelliment del calendari

Des del punt de vista demogràfic, l'any 1995 ha estat especial. No només el creixement natural ha estat 0, sinó que, per primera vegada, el grup de màxima fecunditat ha estat el de les dones de 30 a 34 anys, amb una edat mitjana de primera maternitat de 30 anys (vegeu taula 4 i gràfic 5). Només deu anys abans, el 1985, l'edat mitjana era de poc més de 28 anys, la màxima freqüència de naixements corresponia a dones de 25 a 29 anys, seguides per les de 20 a 24 i, després, a una gran distància les de 30 a 34 anys[8]. Aquest capgirament de la distribució de la fecunditat per edats o, en altres termes, aquest ràpid envelliment de l'edat de tenir fills, reflecteix, d'una banda, un important procés de recuperació de fecundi-

TAULA 4. EVOLUCIÓ DE LA FECUNDITAT PER EDATS. CATALUNYA. 1975-1995

Any	Naixements per 1.000 dones de cada grup d'edat							Nombre mitjà de fills per dona	Edat mitjana en néixer els fills
	15 a 19	20 a 24	25 a 29	30 a 34	35 a 39	40 a 44	45 a 49		
1975	22,14	151,07	185,85	111,81	54,28	17,23	1,65	2,72	28,27
1976	24,79	150,42	174,54	101,32	48,65	15,86	1,29	2,58	28,00
1977	25,50	147,68	169,56	98,34	46,55	14,55	1,30	2,52	27,91
1978	25,96	135,85	159,29	92,24	43,29	13,25	1,18	2,36	27,88
1979	24,26	120,64	143,92	81,43	38,89	11,05	0,93	2,11	27,82
1980	22,06	107,02	130,52	72,99	33,82	10,36	0,88	1,89	27,82
1981	17,29	88,69	113,92	64,30	29,33	8,38	0,72	1,61	27,93
1982	15,47	82,83	113,01	64,88	28,61	8,28	0,68	1,57	28,07
1983	14,02	72,69	106,65	61,02	26,67	7,75	0,51	1,45	28,17
1984	13,27	69,52	109,97	65,01	27,45	7,36	0,65	1,47	28,33
1985	13,05	64,99	114,28	68,88	27,70	7,33	0,37	1,48	28,46
1986	11,63	57,53	108,02	66,28	25,69	6,30	0,30	1,38	28,53
1987	10,68	51,74	104,34	65,45	25,17	5,33	0,26	1,31	28,64
1988	10,17	48,02	104,13	68,13	23,60	4,87	0,38	1,30	28,72
1989	8,67	43,41	102,27	69,51	23,71	4,64	0,25	1,26	28,91
1990	7,59	40,26	100,35	71,30	24,27	4,31	0,25	1,24	29,08
1991	6,87	36,46	97,89	74,07	24,44	4,63	0,28	1,22	29,29
1992	6,33	33,56	97,24	78,99	26,12	4,48	0,18	1,23	29,51
1993	5,61	28,91	92,12	81,09	27,13	4,15	0,18	1,20	29,77
1994	5,22	25,41	86,80	82,41	27,73	4,49	0,17	1,16	30,00
1995	4,65	22,05	81,79	85,90	29,50	4,30	0,18	1,14	30,28

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).* Delgado, M. (1989); *La fecundidad por edades 1975-1985.* Instituto de Demografía.

GRÀFIC 5. EVOLUCIÓ DE L'INDICADOR CONJUNTURAL DE FECUNDITAT (ICF) I DE L'EDAT MITJANA DE LES MARES. CATALUNYA 1975-1995

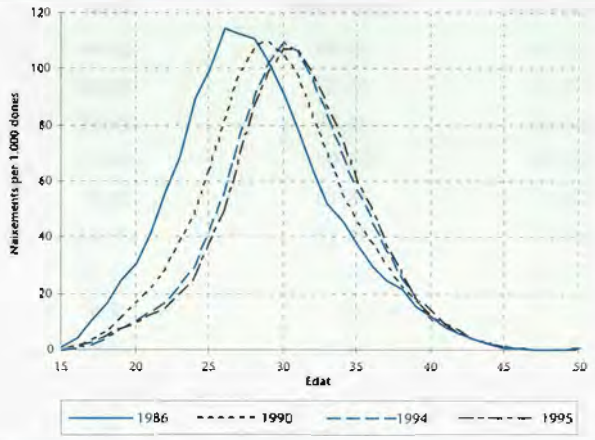

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).* Delgado, M. (1989); *La fecundidad por edades 1975-1985.* Instituto de Demografía.

tat en generacions que havien diferit naixements i, de l'altra, una intensificació de la reducció de la fecunditat en edats joves.

Les dades disponibles en el gràfic 6 mostren que la taxa de fecunditat entre l'any 1986 i el 1995 ha augmentat contínuament en les dones de 28 a 40 anys (després d'aquesta edat no s'observa un augment significatiu de la fecunditat). Per la banda de les dones joves, en canvi, la fecunditat s'ha anat reduint contínuament entre les edats de 15 a 28 anys. *Cada any, entre 1985 i 1995, ha estat més important la pèrdua de fecunditat en les dones joves que el guany de fecunditat assolit per la banda de les dones grans; és per això que l'indicador conjuntural de fecunditat, molt sensible als canvis de calendari, ha anat disminuint contínuament, passant de 1,4 a 1,1 fills per dona entre els anys 1986 i 1995.*

GRÀFIC 6. EVOLUCIÓ DE LES TAXES DE FECUNDITAT PER EDATS. CATALUNYA. 1986-1995

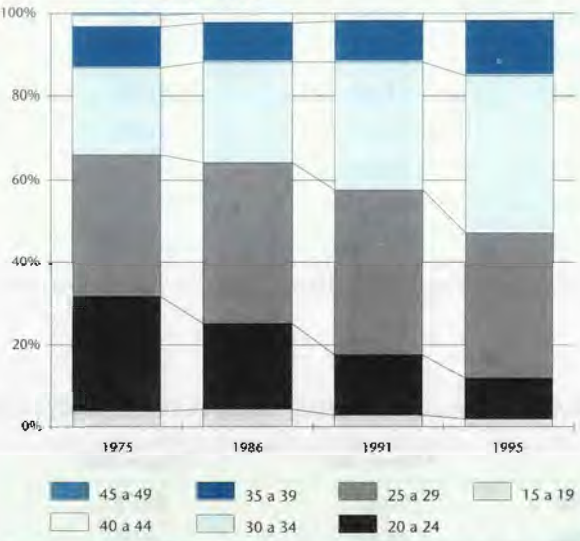

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

Concentració de la fecunditat en una franja d'edats reduïda

La distribució per edats de la fecunditat es caracteritza per una concentració dels naixements en una franja d'edats relativament estreta: la vida fèrtil de les dones dura, en termes generals uns 35 anys, entre els 15 i els 49 anys d'edat, però en les condicions de l'any 1995, el 73% de la fecunditat total correspon a les dones de 25 a 34 anys (vegeu gràfic 7). Entre 35 i 39 anys, la fecunditat representa el 13% del total i entre 20 i 24 anys només el 10%. La fecunditat en mares de menys de 20 anys o de 40 anys i més representa un 4% del total. La distribució actual de la fecunditat per edats contrasta vivament amb la de l'any 1986: més d'una quarta part de la fecunditat total corresponia llavors a dones de menys de 25 anys, i la fecunditat abans dels 30 anys representava el 65% del total.

GRÀFIC 7. DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL DE LA FECUNDITAT PER GRUPS QUINQUENNALS D'EDAT. CATALUNYA. 1975-1995

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviment natural de la població. (anual), Estimacions postcensals de població (anual).*

Retard en l'arribada dels primers fills i disminució dels naixements d'ordre 3 i més

L'envelliment del calendari de la fecunditat, tan àmpliament documentat, sembla associar-se bàsicament a un retard en l'arribada del primer fill (vegeu taules 5 i 6). L'any 1985 l'estimació de l'edat al naixement del primer fill és de 25,9 anys. Deu anys després l'edat de la primera maternitat és de 28,8, un augment de 3 anys. L'edat mitjana al naixement del segon fill és de 31,5 (un augment de 2,3 anys en relació amb 1985). Pel que fa als naixements d'ordre 3, l'edat mitjana actual és de 33,5 (només 1,1 anys de diferència respecte el 1985). No s'ha registrat un creixement de l'edat mitjana en les mares de 4 fills i més, que se situa actualment en 34,8 anys.

En el gràfic 8 s'observa que en els darrers deu anys ha augmentat contínuament la freqüència de naixements de primers i segons fills després dels 30 anys (compensant la disminució de les taxes en edat joves). En canvi, no s'observa un augment de la freqüència de tercers o de quarts naixements i successius en dones de més de 30 anys. Per tant, l'augment de l'edat de les mares en néixer el primer i el segon fill, reflecteix una recuperació de naixements diferits, mentre que la no recuperació de la

TAULA 5. EVOLUCIÓ DE L'INDICADOR CONJUNTURAL DE FECUNDITAT SEGONS L'ORDRE. CATALUNYA. 1985-1995

Fills per 100 dones

	Primers fills	Segons fills	Tercers fills	Quarts fills	Total
1985	67,40	51,56	18,12	9,89	146,96
1986	63,98	49,89	16,20	7,82	137,88
1987	61,99	48,70	14,50	6,31	131,49
1988	62,50	48,23	13,38	5,55	129,65
1989	62,05	47,06	12,43	4,69	126,23
1990	61,59	46,51	11,83	4,24	124,17
1991	61,65	45,99	10,76	3,92	122,32
1992	62,74	46,70	10,50	3,51	123,45
1993	64,24	43,06	9,24	3,06	119,60
1994	62,72	41,25	9,09	3,06	116,12
1995	60,86	41,48	9,06	2,77	114,18

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

TAULA 6. EVOLUCIÓ DE L'EDAT MITJANA DE LES MARES EN NÉIXER UN FILL D'ORDRE N. CATALUNYA. 1985-1995

	Primers fills	Segons fills	Tercers fills	Quarts fills	Total
1985	25,87	29,16	32,39	34,93	28,44
1986	26,08	29,35	32,50	35,33	28,54
1987	26,32	29,62	32,55	35,06	28,65
1988	26,50	29,74	32,78	35,07	28,72
1989	26,83	29,99	32,81	35,13	28,91
1990	27,09	30,18	32,81	35,10	29,07
1991	27,39	30,44	33,12	35,12	29,29
1992	27,73	30,66	33,24	34,96	29,51
1993	28,22	30,97	33,29	34,76	29,77
1994	28,49	31,19	33,42	34,80	30,00
1995	28,80	31,50	33,50	34,80	30,30

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

freqüència de naixements de tercers i, sobretot, de quarts fills i successius, explica que l'edat mitjana de les mares al naixement d'aquests fills no augmenti o augmenti poc.

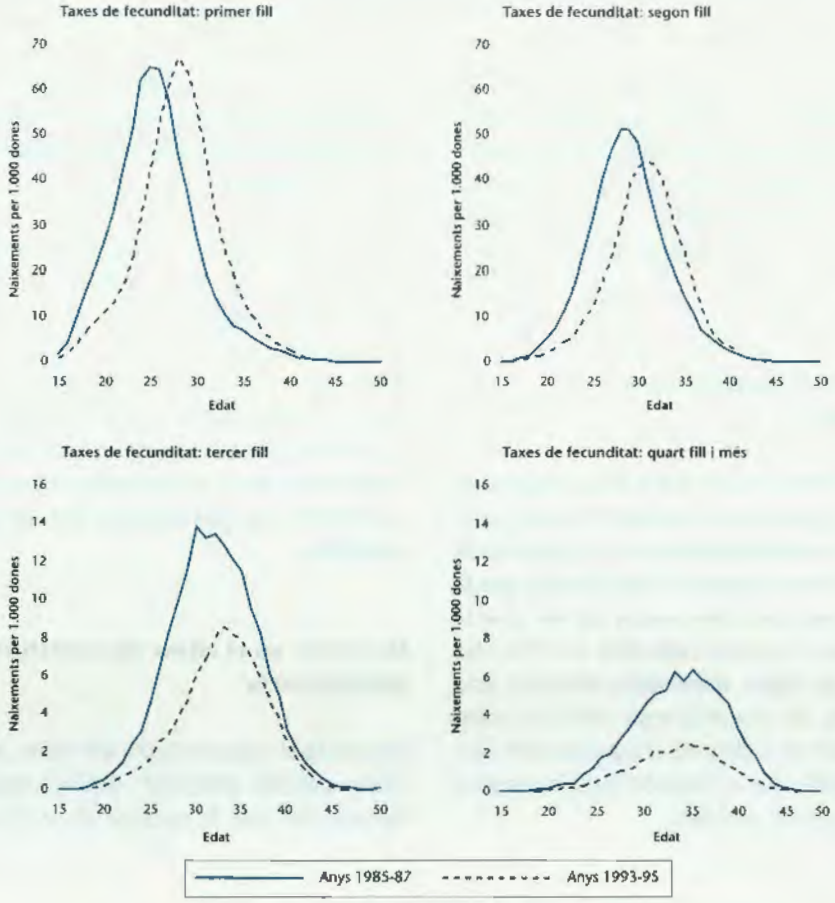
La informació disponible indica que la disminució de la fecunditat entre el 1985 i el 1995 rau en la caiguda de la intensitat de naixements d'ordre 3 i més, de manera que si l'any 1985 el nombre mitjà de fills d'ordre 3 i més per cada 100 dones era de 28 naixements, l'any 1995 només se'n registren 12. El nombre mitjà de naixements de primers i segons fills, en canvi, s'ha mantingut força més estable i, de 1985 a 1995, ha evolucionat de 119 a 102 per cada 100 dones.

3. UNA APROXIMACIÓ A LA FECUNDITAT DE LES GENERACIONS

Els canvis en la descendència i en el ritme de constitució de la descendència

Les estadístiques ens diuen que el nombre mitjà de fills per 100 dones (indicador conjuntural de fecunditat) l'any 1995 és de 114. Aquesta xifra, però, cal prendre-la amb precaució perquè reflecteix les condicions de la fecunditat d'un any determinat resumint, en una sola dada, la fecunditat de generacions que tenen històries genèsiques diferents: de fet no es coneix cap generació que hagi tingut un nombre de fills tan baix. Més interes-

GRÀFIC 8. EVOLUCIÓ DE LES TAXES DE FECUNDITAT SEGONS L'ORDRE DE NAIXEMENT. CATALUNYA

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

sant és la mesura de la fecunditat de les generacions que s'obté sumant els naixements corresponents a una mateixa generació de dones en el transcurs de la seva vida fèrtil. Cal, però, esperar que les dones hagin complert gairebé 50 anys per fer aquest càlcul.

L'anàlisi d'Anna Cabré (1989) sobre la reproducció de les generacions catalanes ha permès conèixer la trajectòria genèsica i el calendari de la fecunditat de les diferents generacions des de 1856. La fecunditat va presentar un mínim d'1,66 fills per dona en les generacions nascudes els anys 1916-1920. El nivell de la fecunditat de les generacions següents hauria anat creixent, fins a arribar a un màxim, a les generacions 1941-1945 de 2,3 fills per dona, el mateix nivell de fecunditat estimat per a les generacions de dones nascudes a començament de segle. Després de les generacions 1941-1945, hi hauria una tendència a la disminució de la fecunditat. Pel que fa a l'evolució del calendari de la fecunditat, els resultats de la tesi d'Anna Cabré indiquen una tendència històrica al rejoveniment de l'edat de les mares fins a les generacions nascudes entre el 1906 i el 1930, que haurien conegut un envelliment. L'edat mitjana de les mares va tornar a rejovenir-se per a les generacions nascudes després de l'any 1931, fins a les més recents, nascudes els anys 1956-1960 que haurien experimentat, de nou, un envelliment.

La informació censal de 1991 sobre fills tinguts completada amb la informació procedent de les estadístiques de naixements, ha permès corroborar en l'essencial i actualitzar les anteriors conclusions sobre la fecunditat de les generacions catalanes[9]. La generació més jove de dones per a la qual es coneix pràcticament la fecunditat final és la generació 1950, que ja ha complert 45 anys. Per a les generacions successives es pot conèixer la fecunditat acumulada fins a una determinada edat màxima (fins a

40, 35 i 30 anys per a les generacions 1955, 1960 i 1965 respectivament) així com la fecunditat anterior a algunes edats més joves.

En els gràfics 9.1 a 9.3 apareixen les dades de la fecunditat de diverses generacions en algunes edats, seleccionades entre les estimacions que ens permeten fer les dades disponibles. Aquestes dades mostren, primer, un descens de la fecunditat de les generacions i, segon, uns canvis significatius en el ritme de la constitució de la descendència

La disminució de la fecunditat en les generacions recents

Es constata una acceleració en el ritme de la caiguda de la fecunditat en les generacions nascudes els anys quaranta: el descens de la fecunditat final entre la generació 1940 i la 1945 va ser de gairebé el 5%, mentre que la generació 1950 va tenir un 11% menys de fills que la generació 1945. Entre les dones nascudes el 1950 i les nascudes el 1955, les dades disponibles indiquen una caiguda de fecunditat, als quaranta anys, de l'11%; com que les taxes de fecunditat després d'aquesta edat són molt baixes, és probable que la reducció de la fecunditat final sigui d'una magnitud semblant.

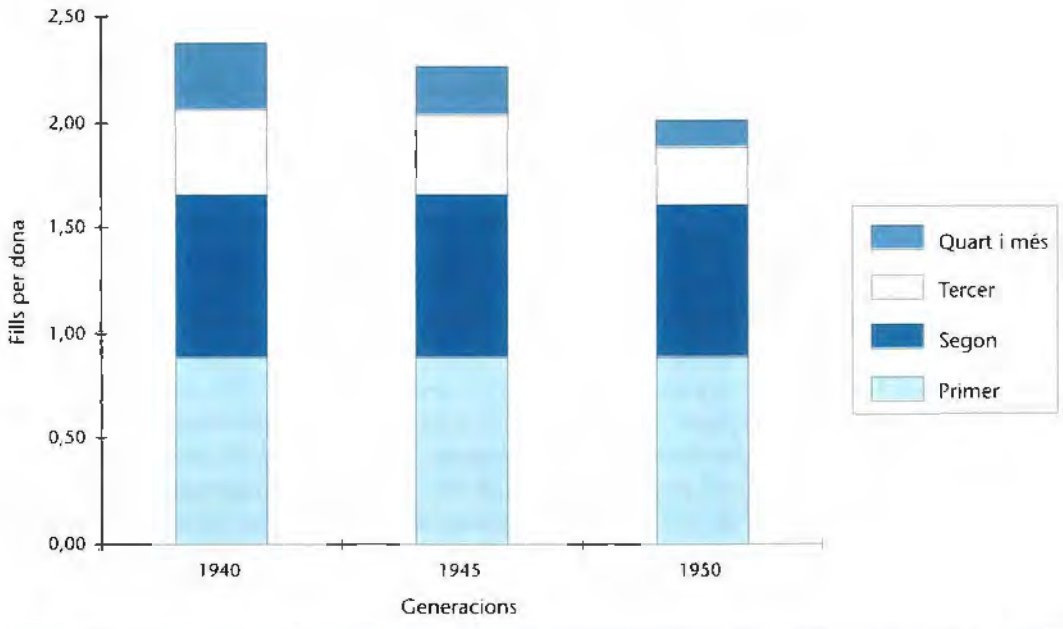
Entre les generacions 1955 i 1960 només es pot comparar, com a edat més elevada, la fecunditat assolida als 35 anys, que va disminuir en un percentatge de l'11%. Tanmateix es pot preveure que la caiguda relativa de fecunditat total, que amb tota probabilitat es produirà entre aquestes dues generacions, serà molt menys important percentualment pels canvis que experimenta el calendari de la fecunditat.

Per a les generacions nascudes a partir de l'any 1960 hi ha, òbviament, molt poca informació sobre el comportament reproductiu, però la tendència al decreixement de la fecunditat a les edats joves és clara: per exemple, la fecunditat de les dones de la generació 1965 era, als 30 anys, un 23% inferior que a la generació 1960; això és significatiu, encara que no es pot assegurar res sobre la relació final entre la fecunditat d'aquestes generacions, que encara no han transitat per les edats de màxima fecunditat.

Els canvis en el ritme de constitució de la descendència

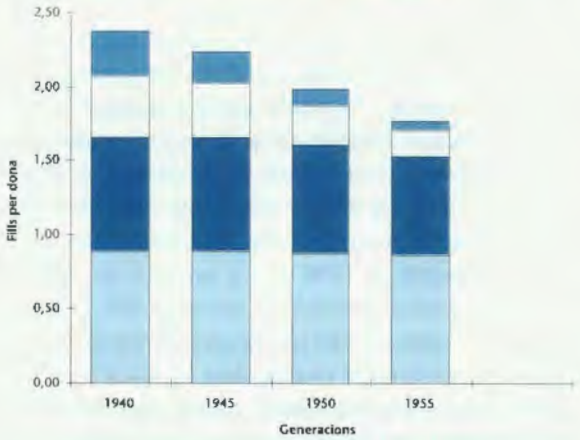
Pel que fa al segon aspecte del canvi, el del calendari, les dades parcials permeten obtenir algunes conclusions. Sembla clar que la caiguda de la fecunditat registrada

GRÀFIC 9.1 DESCENDÈNCIA ACUMULADA ALS 45 ANYS SEGONS L'ORDRE DE NAIXEMENT

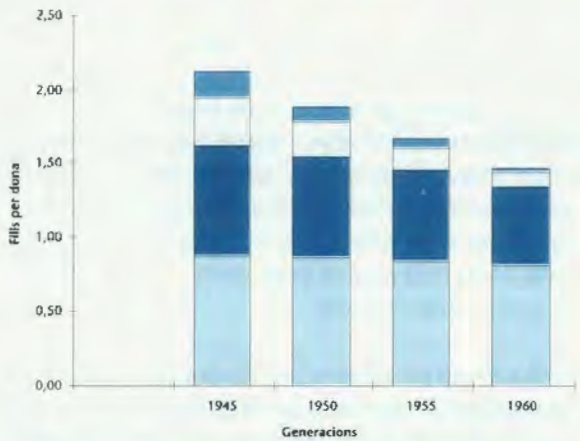

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Cens de població 1991, Moviment natural de la població.* Instituto Nacional de Estadística; *Censo de Población. 1970 i 1981.*

GRÀFIC 9.2 DESCENDÈNCIA ACUMULADA ALS 40 ANYS SEGONS L'ORDRE DE NAIXEMENT

GRÀFIC 9.3 DESCENDÈNCIA ACUMULADA ALS 35 ANYS SEGONS L'ORDRE DE NAIXEMENT

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Cens de població 1991, Moviment natural de la població.* Instituto Nacional de Estadística. *Censo de Población. 1970 i 1981.*

entre les generacions nascudes l'any 1940 i l'any 1950 va acompanyar-se d'un procés de rejoveniment de l'edat de tenir fills: la fecunditat als 30 anys va augmentar malgrat la caiguda de la fecunditat final. Això és una de les raons que explica l'augment de l'indicador conjuntural de fecunditat els anys seixanta i setanta.

Les generacions nascudes a la segona meitat dels anys cinquanta ja retarden, de forma general, l'edat de tenir fills, de manera que en la generació 1960 la fecunditat als 25 anys és un 38% inferior a la fecunditat que a la mateixa edat havia assolit la generació 1955. El procés de recuperació de fecunditat permet reduir la diferència de fecunditat als 30 anys en un 19% i en un 11% als 35 anys entre les generacions 1955 i 1960. El retardament en l'edat de tenir fills continua, si més no, fins a les dones nascudes l'any 1970.

La descendència de les generacions segons l'ordre de naixement

L'anàlisi que sobre les dades espanyoles de l'enquesta de fecunditat de l'any 1985 ha fet Teresa Castro Martín[10], és aclaridora sobre els canvis en el calendari de la fecunditat ocorreguts abans i després de 1975: les dones que es varen casar els anys seixanta i els primers setanta tenien un comportament homogeni, pel que fa a l'inici de la descendència: gairebé totes tenien un primer fill entre el primer i el segon any de matrimoni. En canvi, entre les dones que es van casar a final dels anys setanta i a començament dels vuitanta, els comportaments són diferents: una bona part de dones continuen tenint una fill el primer any de matrimoni, però un bon nombre de dones retarden l'arribada del primer fill. Tanmateix, però, la incidència final de primers fills entre les dones casades pràcticament no varia entre les cohorts més antigues i les més joves.

La informació procedent del cens de 1991 sobre la distribució de dones residents a Catalunya segons el nombre de fills tinguts permet confirmar que efectivament la descendència final d'ordre 1 presenta una gran estabilitat (vegeu gràfics 9.1 a 9.3). En les generacions nascudes abans de 1950 la reducció de la descendència rau en la disminució dels fills d'ordre 3 i, sobretot, d'ordre 4 i més: 100 dones de la generació 1950 han tingut als 45 anys, una mitjana de 39 fills d'ordre 3 i més, mentre que la generació 1945 en va tenir 60 i la generació 1940 en va tenir 71. Les descendències d'ordre 1 i 2 són en canvi molt semblants per a aquestes generacions.

La fecunditat de primers fills als 40 anys per a la generació 1955 és pràcticament la mateixa que a la generació 1950, però la descendència de segon ordre és inferior en un 8%; tanmateix és probable que la diferència final de fecunditat de segon ordre entre les generacions 1950 i 1955 sigui una mica menys important. En canvi, les diferències en la fecunditat de tercers i, sobretot, de quarts fills i més són de tal magnitud que és impensable

que la descendència final d'aquests ordres en la generació 1955 no sigui molt inferior a la de la generació 1950.

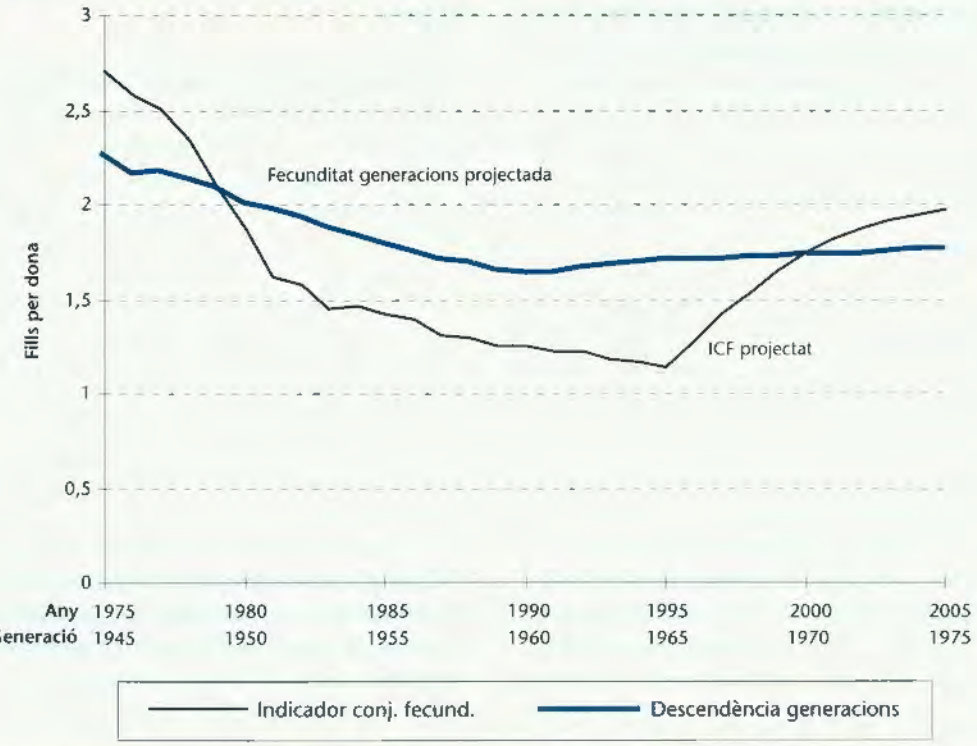
Per a la generació 1960 destaca que es mantingui una molt elevada freqüència de primers fills: un 81% de dones d'aquesta generació havia tingut almenys un primer fill abans de 35 anys i també que més de la meitat n'hagi tingut almenys dos. Aquesta informació permet concloure que encara que la incidència de primers fills sigui baixa a les edats joves, el procés de recuperació a partir de 30 anys permet situar-se en nivells semblants als de generacions anteriors.

L'enfocament per generacions ajuda a comprendre millor l'evolució de la fecunditat de 1975 fins ara; la coincidència en el temps d'una forta caiguda de la fecunditat i d'un retardament en el calendari explica la caiguda de l'indicador conjuntural de fecunditat a partir de 1975 a un nivell inferior al que probablement experimentaran mai les generacions catalanes. Sembla que la fecunditat de la generació 1955 se situarà a l'entorn d'1,8 fills per dona. La generació 1960 hauria d'experimentar un inversemblant creixement de la fecunditat entre els 35 i els 40 anys d'edat per igualar la fecunditat de la generació 1955. Per a les generacions 1965 i 1970 la seva descendència resta molt més oberta.

Per veure la relació entre l'indicador conjuntural de fecunditat i la descendència final de les generacions, el gràfic 10 compara l'evolució anual passada i projectada de l'indicador conjuntural amb un supòsit de recuperació de la fecunditat a partir de la generació 1965 de tendència cap a 1,8 fills per dona. Una evolució d'aquesta mena suposaria un gran augment del nombre de naixements a partir de 1996, fins a arribar a un màxim de natalitat al primer quinquenni del segle XXI. Les expectatives són, doncs, d'una recuperació de l'indicador conjuntural de fecunditat (no tan sols de la xifra de naixements), en un futur immediat, que també s'esdevindria amb hipòtesis més baixes d'evolució de la fecunditat de les generacions[11].

L'evolució de la fecunditat els propers anys és difícil de preveure, com ho era la que es va produir entre 1985 i 1995. L'única certesa és que les estadístiques del moviment natural de la població aniran registrant les tendències i els nivells de la fecunditat futura i ens permetran respondre les preguntes que ara ens fem.

GRÀFIC 10. EVOLUCIÓ OBSERVADA I PROJECTADA DE L'INDICADOR CONJUNTURAL DE LA FECUNDITAT (ICF) DE LES GENERACIONS (VARIANT ALTA). CATALUNYA 1995-2005

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Ponència tècnica inicial. Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya. 1995.*

4. LA MORTALITAT PER EDATS ENTRE 1985 I 1995

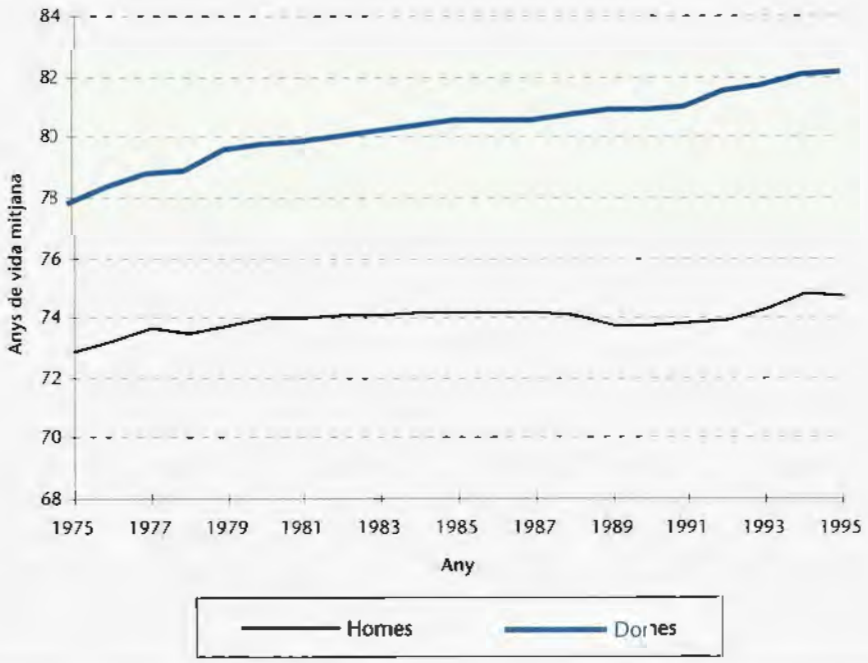
L'esperança de vida de la població de Catalunya s'ha situat, l'any 1995, en 74,8 anys per als homes i en 82 anys per a les dones (taules 8.1 i 8.2), uns nivells comparables als assolits a les poblacions amb més esperança de vida del planeta (el Japó, països escandinaus, França). Les dades del gràfic 11 semblen indicar un cert estancament en l'evolució de l'esperança de vida de la població de Catalunya entre el 1975 i el 1985. Els anys noranta, en canvi, han conegut una represa del creixement de l'esperança de vida, particularment en el cas de les dones, que té una gran transcendència pel seu impacte sobre el creixement de la població de més edat: el creixement de l'esperança de vida entre els anys 1986 i 1995 s'ha basat quasi exclusivament en l'augment de la supervivència de la població d'edats madures i avançades d'ambdós sexes.

En el període 1985-1995, la disminució de la mortalitat dels homes de més de 50 anys ha estat sistemàtica, de manera que, en pràcticament totes les edats entre 50 i 95 anys, la taxa de mortalitat ha estat inferior als anys noranta que als anys vuitanta (taules 7 i 8). Els descensos més importants, però, es concentren entre els 60 i els 64 anys i entre 75 i 89 anys, edats per a les quals les taxes actuals són més d'un 10% inferiors a les de 10 anys abans. Com a resultat, l'esperança de vida masculina a les edats madures i avançades ha anat creixent, de manera que s'ha registrat un guany màxim de gairebé un any de vida als 50 anys. A les edats més avançades els guanys han estat menors, però fins a 75 anys d'edat la vida mitjana de la població masculina ha experimentat guanys superiors al mig any[12] (vegeu taules 7.1 i 8.1).

La millora de la supervivència ha estat més important entre les dones madures i grans que entre els homes de la mateixa edat: es constaten reduccions, generalitzades a pràcticament totes les edats, de l'ordre del 10% en la freqüència de defuncions. En algunes edats, com ara entre els 65 i els 80 anys, la reducció ha estat de més del 20%. La progressió de l'esperança de vida de les dones madures i grans és impressionant: en el període estudiat s'ha guanyat més d'1,5 anys en la vida mitjana de la població de dones de 50 anys. Entre aquesta edat i els 75 anys s'ha guanyat entre 1,5 i 1 any de vida mitjana, entre el 1985 i el 1995[13] (vegeu taules 7.2 i 8.2).

Per fer-se càrrec de l'impacte d'aquesta evolució en el creixement de la població, només cal comparar dues xifres: l'any 1995 s'han registrat 21.844 defuncions de dones de 65 anys i més. Si les taxes de mortalitat per edat haguessin estat les mateixes que 10 anys abans, el nombre de defuncions l'any 1995 hauria estat de 27.036. En altres termes, la millora de la supervivència ha

GRÀFIC 11. EVOLUCIÓ DE L'ESPERANÇA DE VIDA. CATALUNYA. 1975-1995

Font: Departament de Sanitat, *Anàlisi de la mortalitat (anual)*.

TAULA 7.1 TAULA DE VIDA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. HOMES. 1985-1988

Edat	mx	qx	lx	dx	Lx	Tx	Ex
0	0,0091	0,0090	100.000	904	99.186	7.412.099	74,12
1	0,0004	0,0016	99.096	162	395.995	7.312.912	73,80
5	0,0002	0,0012	98.934	114	494.383	6.916.917	69,91
10	0,0003	0,0013	98.820	126	493.783	6.422.534	64,99
15	0,0008	0,0042	98.694	410	492.444	5.928.751	60,07
20	0,0012	0,0061	98.284	596	489.931	5.436.307	55,31
25	0,0012	0,0058	97.688	562	487.037	4.946.376	50,63
30	0,0012	0,0058	97.126	562	484.227	4.459.339	45,91
35	0,0016	0,0078	96.564	753	480.939	3.975.112	41,17
40	0,0023	0,0116	95.811	1.108	476.285	3.494.174	36,47
45	0,0038	0,0190	94.703	1.803	469.007	3.017.889	31,87
50	0,0061	0,0298	92.900	2.770	457.575	2.548.882	27,44
55	0,0095	0,0463	90.130	4.172	440.222	2.091.306	23,20
60	0,0155	0,0744	85.959	6.396	413.802	1.651.084	19,21
65	0,0234	0,1106	79.562	8.799	375.813	1.237.281	15,55
70	0,0381	0,1741	70.763	12.321	323.012	861.468	12,17
75	0,0629	0,2718	58.442	15.887	252.492	538.456	9,21
80	0,1089	0,4278	42.555	18.206	167.258	285.964	6,72
85	0,1773	0,6142	24.349	14.955	84.355	118.706	4,88
90	0,2640	0,7952	9.393	7.470	28.293	34.351	3,66
95 anys i més	0,3175	1,0000	1.924	1.924	6.059	6.059	3,15

TAULA 7.2 TAULA DE VIDA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. DONES. 1985-1988

Edat	mx	qx	lx	dx	Lx	Tx	Ex
0	0,0071	0,0071	100.000	709	99.361	8.035.625	80,36
1	0,0003	0,0014	99.291	136	396.836	7.936.263	79,93
5	0,0002	0,0008	99.155	79	495.575	7.539.427	76,04
10	0,0002	0,0009	99.075	90	495.153	7.043.851	71,10
15	0,0004	0,0018	98.986	173	494.496	6.548.698	66,16
20	0,0004	0,0018	98.812	178	493.617	6.054.203	61,27
25	0,0004	0,0021	98.634	206	492.655	5.560.586	56,38
30	0,0005	0,0026	98.428	259	491.492	5.067.931	51,49
35	0,0007	0,0037	98.169	361	489.940	4.576.439	46,62
40	0,0011	0,0054	97.807	528	487.718	4.086.499	41,78
45	0,0017	0,0086	97.280	838	484.305	3.598.781	36,99
50	0,0026	0,0129	96.442	1.247	479.094	3.114.476	32,29
55	0,0041	0,0205	95.195	1.954	471.092	2.635.382	27,68
60	0,0065	0,0318	93.242	2.962	458.803	2.164.289	23,21
65	0,0113	0,0547	90.279	4.940	439.048	1.705.487	18,89
70	0,0201	0,0957	85.340	8.163	406.290	1.266.439	14,84
75	0,0391	0,1781	77.176	13.741	351.529	860.148	11,15
80	0,0763	0,3203	63.435	20.321	266.374	508.620	8,02
85	0,1401	0,5189	43.114	22.371	159.644	242.246	5,62
90	0,2378	0,7457	20.743	15.468	65.045	82.602	3,98
95 anys i més	0,3005	1,0000	5.275	5.275	17.557	17.557	3,33

Font: Institut d'Estadística de Catalunya: *Estimacions postcensals de població per edat. Anàlisi de l'evolució de la població de Catalunya*

TAULA 8.1 TAULA DE VIDA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. HOMES. 1992-1995

Edat	mx	qx	lx	dx	Lx	Tx	Ex
0	0,0046	0,0045	100.000	454	99.591	7.459.338	74,59
1	0,0004	0,0015	99.546	148	397.828	7.359.747	73,93
5	0,0002	0,0011	99.398	104	496.727	6.961.920	70,04
10	0,0002	0,0010	99.293	100	496.216	6.465.193	65,11
15	0,0007	0,0035	99.193	347	495.099	5.968.977	60,18
20	0,0012	0,0062	98.846	613	492.699	5.473.878	55,38
25	0,0019	0,0092	98.234	908	488.897	4.981.179	50,71
30	0,0026	0,0129	97.325	1.259	483.479	4.492.282	46,16
35	0,0023	0,0113	96.066	1.084	477.623	4.008.803	41,73
40	0,0027	0,0132	94.983	1.257	471.772	3.531.180	37,18
45	0,0038	0,0188	93.726	1.766	464.216	3.059.408	32,64
50	0,0057	0,0282	91.960	2.594	453.315	2.595.191	28,22
55	0,0092	0,0449	89.366	4.014	436.795	2.141.876	23,97
60	0,0139	0,0671	85.352	5.730	412.436	1.705.081	19,98
65	0,0219	0,1039	79.622	8.269	377.439	1.292.644	16,23
70	0,0351	0,1614	71.353	11.516	327.976	915.205	12,83
75	0,0572	0,2501	59.837	14.965	261.773	587.229	9,81
80	0,0949	0,3835	44.872	17.207	181.345	325.456	7,25
85	0,1577	0,5657	27.666	15.649	99.205	144.112	5,21
90	0,2456	0,7608	12.016	9.142	37.227	44.907	3,74
95 anys i més	0,3743	1,0000	2.875	2.875	7.680	7.680	2,67

TAULA 8.2 TAULA DE VIDA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. DONES. 1992-1995

Edat	mx	qx	lx	dx	Lx	Tx	Ex
0	0,0040	0,0040	100.000	402	99.638	8.185.512	81,86
1	0,0003	0,0012	99.598	124	398.092	8.085.875	81,19
5	0,0001	0,0007	99.473	71	497.190	7.687.783	77,28
10	0,0002	0,0008	99.403	77	496.821	7.190.593	72,34
15	0,0003	0,0014	99.326	139	496.282	6.693.772	67,39
20	0,0004	0,0018	99.187	179	495.489	6.197.490	62,48
25	0,0006	0,0032	99.008	318	494.247	5.702.001	57,59
30	0,0008	0,0040	98.690	394	492.467	5.207.753	52,77
35	0,0008	0,0038	98.297	373	490.551	4.715.286	47,97
40	0,0011	0,0052	97.924	514	488.334	4.224.735	43,14
45	0,0015	0,0076	97.410	740	485.199	3.736.402	38,36
50	0,0025	0,0122	96.670	1.179	480.402	3.251.203	33,63
55	0,0035	0,0175	95.491	1.675	473.266	2.770.800	29,02
60	0,0054	0,0264	93.815	2.480	462.877	2.297.535	24,49
65	0,0092	0,0448	91.336	4.090	446.454	1.834.657	20,09
70	0,0165	0,0790	87.246	6.893	418.998	1.388.204	15,91
75	0,0319	0,1476	80.353	11.861	372.113	969.206	12,06
80	0,0631	0,2727	68.492	18.677	295.767	597.092	8,72
85	0,1217	0,4666	49.815	23.245	190.962	301.325	6,05
90	0,2097	0,6878	26.570	18.274	87.164	110.364	4,15
95 anys i més	0,3576	1,0000	8.296	8.296	23.200	23.200	2,80

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

suposat estalviar la vida de 5.192 dones en un sol any. En el cas dels homes de 65 anys i més, la diferència no es tan gran, 2.596, però el guany és significatiu entre les defuncions registrades l'any 1995 (20.334) i les que s'haurien enregistrat amb les condicions de mortalitat de l'any 1986 (22.930). *Es pot concloure doncs que l'evolució favorable de la supervivència en les edats avançades ha tingut una influència determinant en el creixement dels efectius de la població de més edat i, en particular, en el creixement dels efectius de sexe femení.*

El balanç no és, en canvi, tan favorable pel que fa a l'evolució de la mortalitat dels joves: en el període estudiat, 1985-1995, la freqüència de defuncions entre la població d'adults joves ha augmentat, sobretot per al sexe masculí (vegeu gràfic 12). La pèrdua de vides joves és doncs la nota negativa en una evolució que ha estat, en general molt favorable. Les taxes de mortalitat dels homes entre 25 i 45 anys són sistemàticament més elevades a mitjan dels anys noranta que a mitjan dels anys vuitanta. Aquesta evolució negativa afecta especialment el grup 29 a 34 anys d'edat, per al qual la freqüència de defuncions s'ha més que doblat. Les tres causes de defunció que han determinat el creixement de la mortalitat a les edats joves són els accidents de trànsit, la mortalitat associada al consum de drogues i la sida, que ha esdevingut la primera causa de defunció en el grup d'edat de 25 a 34 anys[14].

Pel que fa a les dones joves l'augment de la mortalitat entre 1985 i 1995 no ha estat tan important com en el cas dels joves de sexe masculí, de manera que en cap cas les taxes s'han arribat a doblar, sinó que o bé s'han estabilitzat o bé han presentat només un petit augment; d'altra banda, l'evolució desfavorable de la mortalitat entre la població de dones joves ha afectat una franja d'edats més estreta que en el cas dels homes. Per a les dones joves pot parlar-se, doncs, d'un petit augment de la mortalitat entre 25 i 35 anys, i d'una estabilització de les taxes entre 35 i 55 anys.

Les causes de defunció més importants per al sexe femení també són, com en els homes joves, la sida, els accidents de trànsit i la mortalitat lligada al consum de drogues, a les quals s'afegeix el tumor de mama, primera causa de defunció per al grup de 35 a 44 anys[15]. La diferent evolució de la mortalitat entre un i altre sexe ha determinat una accentuació de la sobremortalitat masculina a pràcticament totes les edats (vegeu gràfic 13)

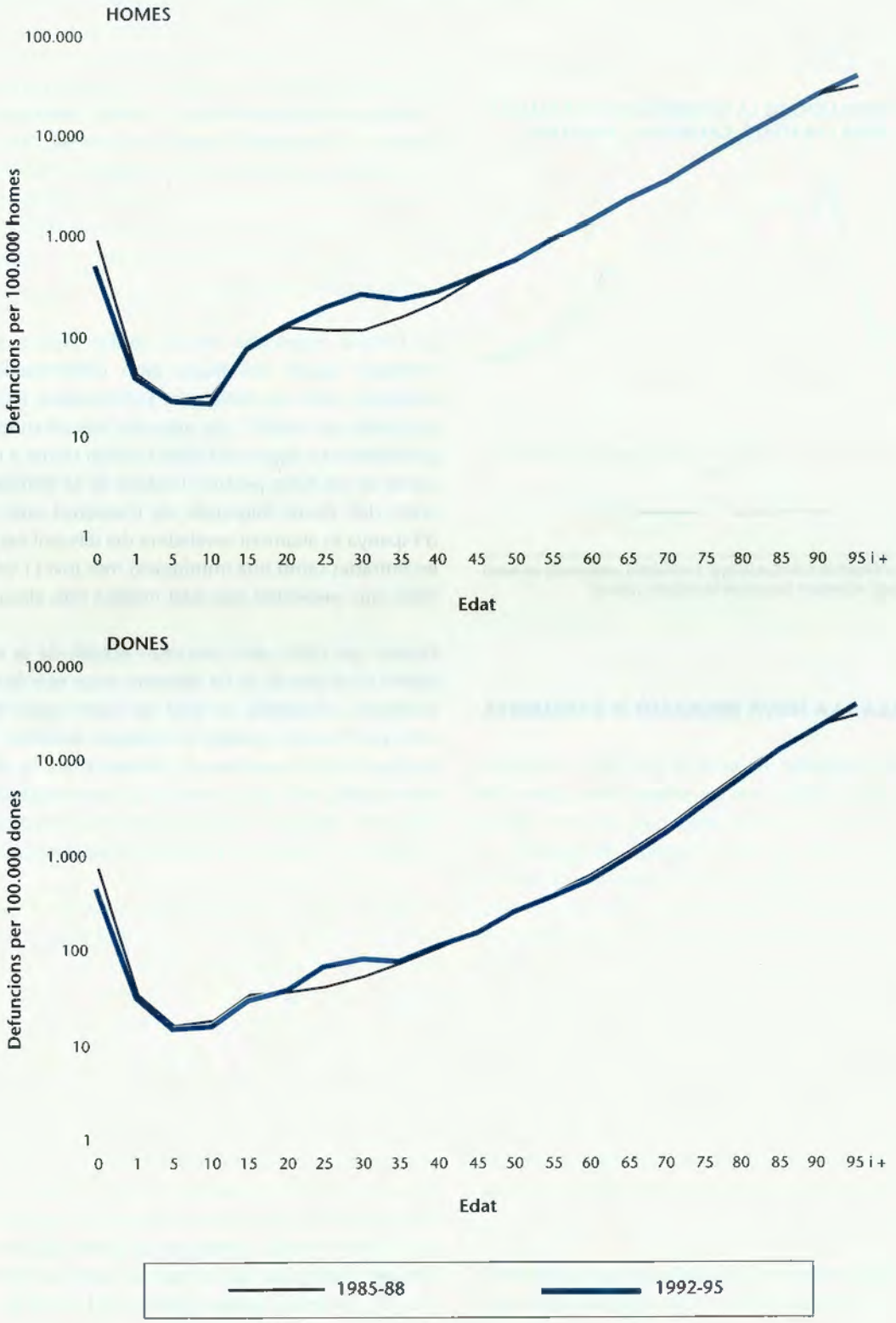
Fent el mateix exercici d'abans, l'evolució desfavorable de la mortalitat masculina entre 25 i 44 anys ha suposat, l'any 1995, un augment de 825 defuncions respecte a les defuncions que s'haurien registrat si la mortalitat d'aquest grup d'edat s'hagués mantingut en el mateix nivell que els anys 1985-1988. L'increment de defuncions en el grup de dones de la mateixa edat ha estat només de 139.

Tot i l'evolució negativa dels darrers anys, les taxes de mortalitat a les edats joves continuen essent en general molt baixes. Tanmateix, en el cas dels homes, l'evolució de la mortalitat dels joves ha contrarestat el creixement d'un any d'esperança de vida que es registra a les edats madures: l'esperança de vida a 25 anys, que se situa actualment en 50,7 anys, ha presentat un creixement de només 0,13 anys respecte a l'esperança de vida calculada per als anys 1985-1987. L'evolució de la mortalitat de les dones joves, en canvi, no ha aturat el creixement de l'esperança de vida de la població femenina, perquè les pèrdues de vides en les edats joves han estat de molta menys entitat que en el cas dels homes i, en canvi, els guanys en vides a les edats avançades han estat molt més importants.

L'evolució de la supervivència dels menors d'1 any ha estat molt positiva entre el 1985 i el 1995, de manera que la taxa de mortalitat infantil se situa entre les més baixes dels països desenvolupats. La freqüència de defuncions ha passat, en el període estudiat, de gairebé 10 defuncions de menors d'1 any per cada 1.000 nadons a situar-se a l'entorn de 5 defuncions per cada 1.000 naixements. La millora s'ha concentrat en el sexe masculí, que partia de nivells de mortalitat més elevats. Pel que fa a la mortalitat dels nens d'1 a 14 anys i dels joves de 15 a 24 anys, l'evolució ha estat d'una reducció generalitzada de les taxes de mortalitat. L'evolució favorable de la mortalitat en el grup d'edat de 0 a 24 anys ha suposat, l'any 1995, una disminució de 411 defuncions, respecte a les que s'haurien registrat amb les condicions de mortalitat de l'any 1985.

Per concloure aquest apartat, insistim en el paper decisiu jugat per la gent gran i per les dones en particular: aquesta franja de la població ha estat la gran protagonista de l'augment de l'esperança de vida i aquesta evolució ha estat un dels factors principals en el creixement demogràfic dels anys noranta. L'evolució de la mortalitat a les edats infantils i en els joves de menys de 25 anys també ha estat favorable, però la seva contribució al creixement demogràfic no ha estat tan important, atès el baix nivell de mortalitat que es registra en aquestes edats. Finalment, l'augment de la mortalitat dels homes joves, de 25 a 45 anys constitueix en si mateix la principal nota negativa en l'evolució recent de la mortalitat a

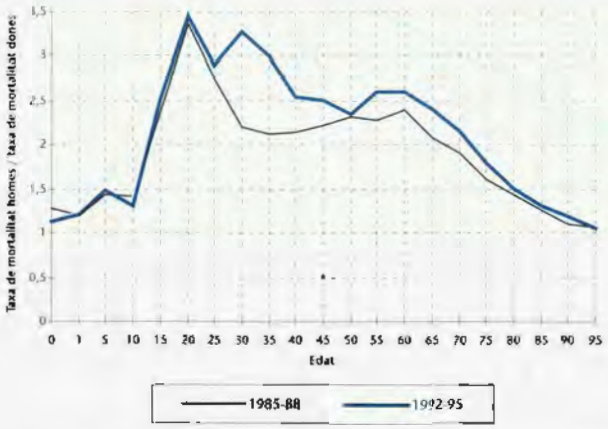
GRÀFIC 12. EVOLUCIÓ DE LES TAXES DE MORTALITAT. CATALUNYA. 1985-1995

Font. Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

Catalunya. Des del punt de vista de l'evolució demogràfica, l'augment de la freqüència de defuncions entre els joves i la disminució de la freqüència de defuncions entre la població de més edat ha determinat una acceleració de l'envelliment de la població.

GRÀFIC 13. EVOLUCIÓ DE LA SOBREMORTALITAT MASCULINA PER EDATS. CATALUNYA. 1985-1995

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviment natural de la població (anual).*

5. LA VELLA I LA NOVA MIGRACIÓ A CATALUNYA

El moviment migratori ha estat la base del creixement de la població catalana en els primers tres quarts del segle XX. Només en els 25 anys que van de 1950 al 1975, s'ha estimat un saldo migratori de gairebé 1,5 milions d'habitants, amb els anys seixanta com a període de màxima migració[16]. La intensitat d'aquells corrents migratoris, que procedien en la seva pràctica totalitat de la resta d'Espanya i la seva concentració en el temps i en l'espai ha tingut incalculables repercussions en tots els àmbits. Des del punt de vista demogràfic, l'aportació migratòria no només va suposar en si mateixa un gran impuls del creixement de la població, sinó que va tenir un efecte directe sobre el creixement natural: l'arribada de població jove, en una conjuntura de fecunditat alta, com la dels anys seixanta i primers setanta, es va traduir en un impressionant augment del nombre de naixements.

El caràcter de la migració a la fi del segle és molt diferent. Des del punt de vista del seu efecte sobre el creixement, l'aportació migratòria procedent de la resta d'Espanya s'ha reduït molt, de manera que el saldo migratori ha fluctuat entorn de zero entre els anys 1975 i 1995[17]. D'altra banda, els moviments migratoris dins de Catalunya han esdevingut quantitativament molt més importants que els moviments externs. L'evolució recent i la situació actual de la migració a Catalunya s'expliquen, en gran part, pels processos migratoris que es van conèixer entre el 1950 i el 1975. La immigració d'aquell període es va concentrar espacialment en un àmbit relativament restringit, el metropolità. Aquest fet dóna lloc, avui en dia, a importants processos de redistribució interna de la població en el territori de Catalunya i els fluxos procedents de l'àmbit metropolità són actualment la principal font de creixement de determinades àrees del territori català (vegeu taules 9 i 10).

La història migratòria recent també explica la major intensitat actual dels fluxos amb determinades àrees d'Espanya, com ara Andalusia i Extremadura. Els corrents migratoris de retorn[18] cap aquestes àrees han estat preponderants en alguns períodes i poden tornar a intensificar-se en un futur pròxim. L'estudi de la distribució per edats dels fluxos migratoris de Catalunya amb la resta d'Espanya és altament reveladora del diferent caràcter de les entrades (amb una immigració més jove) i de les sortides, que presenten una edat mitjana més elevada.

Encara que molts dels processos actuals de la migració arrelin en el passat, hi ha elements nous que fan que els fenòmens migratoris de final de segle siguin diferents dels que s'havien conegut en èpoques anteriors. En destacarem dos, especialment rellevants en la dinàmica demogràfica dels anys noranta: la nova migració procedent de l'estranger i el creixement de la freqüència de la migració en franges de població d'edat avançada.

El creixement de la immigració procedent de l'estranger és un fet que segurament les estadístiques encara no registren prou adequadament. Tanmateix, la immigració registrada procedent de l'estranger ha anat augmentant i, encara que no sigui gaire alta, ha contribuït decisivament al creixement demogràfic de la Catalunya dels anys noranta, atesa la conjuntura de baix creixement natural i de saldo migratori negatiu amb la resta d'Espanya.

La migració és un fenomen que varia clarament amb l'edat i amb el cicle vital de les persones. La corba de migracions per edats té una forma típica, amb un màxim entre els 25 i els 35 anys, corresponent a joves que es desplacen per motius laborals o que, en casar-se, canvien de lloc de residència (vegeu gràfics 14.1 a 14.5). Sovint, però, altres edats també tenen un pes important en la distribució de la corba de migració, com ara, les edats infantils que reflecteix una migració de caràcter familiar i

TAULA 9. MIGRACIÓ PER EDATS, SEGONS ELS TIPUS DE FLUXOS. CATALUNYA, MITJANA. 1988-1990

Grups d'edat	Moviments amb la resta d'Espanya			Immigració de l'estranger	Migració Interna
	immigració	emigració	saldo		
0-4	1.978	1.713	264	275	6.227
5-9	1.930	2.094	-164	276	6.509
10-14	1.726	2.030	-304	282	6.458
15-19	2.557	1.921	636	270	5.867
20-24	5.320	2.782	2.538	433	12.178
25-29	4.790	2.992	1.798	624	14.276
30-34	2.705	2.663	42	554	9.790
35-39	1.632	2.053	-421	394	6.910
40-44	1.204	1.548	-344	329	4.887
45-49	765	954	-189	229	3.135
50-54	555	813	-258	203	2.513
55-59	513	958	-444	190	2.352
60-64	411	1.028	-618	199	2.134
65-69	435	840	-405	136	1.729
70-74	348	465	-117	59	1.101
75-79	349	345	4	44	861
80-84	262	199	63	16	599
85-89	128	87	41	6	299
90-94	27	20	7	3	85
95 anys i més	6	6	1	0	13
Total	**27.641**	**25.512**	**2.130**	**4.524**	**87.924**

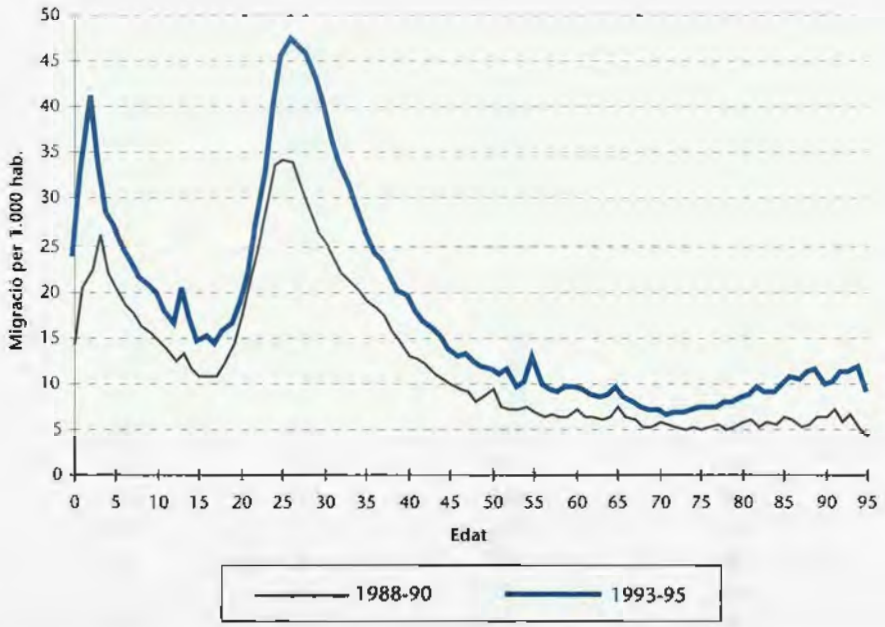
Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviments migratoris. Vol. 2 (anual), Estimacions postcensals de població (anual).*

TAULA 10. MIGRACIÓ PER EDATS, SEGONS ELS TIPUS DE FLUXOS. CATALUNYA, MITJANA. 1993-1995

Grups d'edat	Moviments amb la resta d'Espanya			Immigració de l'estranger	Migració Interna
	immigració	emigració	saldo		
0-4	1.379	1.841	-462	375	8.931
5-9	1.178	1.706	-529	361	6.863
10-14	1.096	1.709	-613	327	6.752
15-19	2.140	2.194	-54	324	7.437
20-24	3.460	3.167	293	546	13.938
25-29	3.712	3.604	109	1.020	22.346
30-34	2.486	2.872	-386	923	15.723
35-39	1.495	2.169	-674	595	10.071
40-44	967	1.592	-625	420	6.831
45-49	759	1.267	-508	246	5.136
50-54	535	990	-455	210	3.629
55-59	456	1.025	-569	213	3.126
60-64	422	1.155	-733	233	3.051
65-69	482	925	-443	161	2.461
70-74	463	602	-139	75	1.691
75-79	399	380	19	38	1.285
80-84	347	280	66	28	1.080
85-89	182	137	45	10	654
90-94	50	46	4	1	213
95 anys i més	4	3	0	1	33
Total	**22.011**	**27.664**	**-5.653**	**6.108**	**121.252**

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviments migratoris. Vol. 2 (anual), Estimacions postcensals de població (anual).*

GRÀFIC 14.1 EVOLUCIÓ DE LA MIGRACIÓ AMB PROCEDÈNCIA I DESTINACIÓ DINS DE CATALUNYA

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Estimacions postcensals de població (anual), Moviments migratoris. Vol. 2 (anual).*

l'augment de la migració cap als 65 anys, que pot reflectir canvis de residència lligats a la jubilació. Darrerament també s'observa en edats més avançades, cap als 70 anys o més, un augment de la migració per canvis de residència lligats a l'estat de salut. Aquesta evolució té un significat especial: l'augment de la mobilitat dels més vells s'afegeix a l'augment de llur supervivència, de manera que la població gran compta més i més a l'hora de determinar la dinàmica demogràfica.

6. LA MIGRACIÓ PER EDATS SEGONS ELS DIFERENTS TIPUS DE FLUXOS ENTRE 1988 I 1995

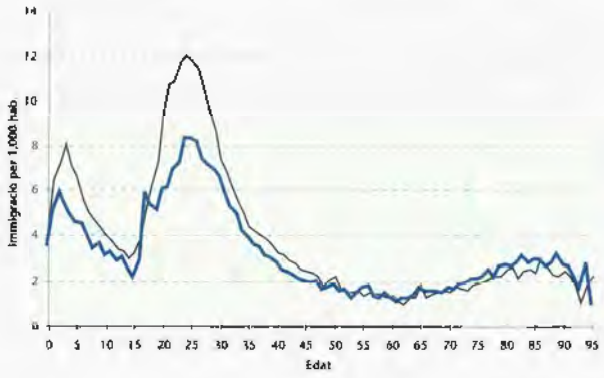
La migració interna

L'estadística de variacions residencials ha registrat un augment de la mobilitat interna: els canvis de residència amb origen i destinació dins de Catalunya han passat d'una mitjana anual de 110.000, els anys 1988-1990, a una mitjana anual de 130.000, els anys 1993-1995. La distribució per edats d'aquesta migració revela un augment de la freqüència de migracions en pràcticament totes les edats, excepte en els joves de 20 a 24 anys. Aquest estancament concorda amb la baixa nupcialitat i amb les altes taxes de permanència dels joves a les llars dels pares, que han registrat darrerament les enquestes i els censos de població. El gruix dels moviments es concentra a les edats en què les taxes de nupcialitat són màximes (de 25 a 34 anys) (vegeu gràfic 14.1). També destaca la tendència al creixement de la mobilitat interna en la població de més de 70 anys. D'altra banda, l'augment important de la freqüència de migracions en edats infantils indica una accentuació del caràcter familiar de la migració interna: les parelles amb fills petits protagonitzen una bona part dels canvis de residència dins de Catalunya. En el darrer apartat de tendències territorials s'assenyalen els principals orígens i destinacions d'aquesta migració interna.

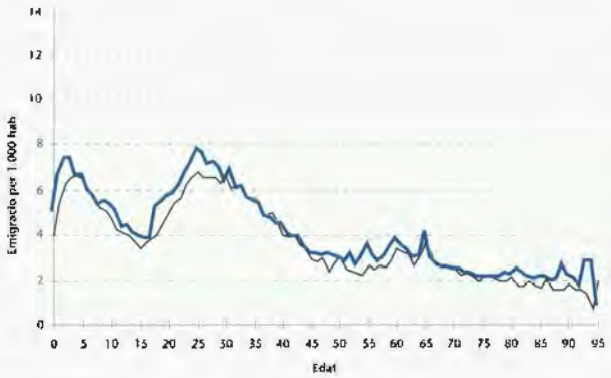
La migració amb la resta d'Espanya

L'emigració procedent de Catalunya amb destinació cap a la resta d'Espanya ha registrat una tendència al creixement entre els anys 1988 i 1995. En canvi, l'evolució dels fluxos de migració de la resta d'Espanya amb destinació a Catalunya estan lligats a la situació econòmica, i es comporten de forma procíclica, amb un augment d'entrades la segona meitat dels anys vuitanta i una disminu-

GRÀFIC 14.2 EVOLUCIÓ DE LA IMMIGRACIÓ A CATALUNYA PROCEDENT DE LA RESTA D'ESPANYA

GRÀFIC 14.3 EVOLUCIÓ DE L'EMIGRACIÓ DE CATALUNYA CAP A LA RESTA D'ESPANYA

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Estimacions postcensals de població (anual), Moviments migratoris. Vol. 2 (anual).*

ció els primers noranta. D'aquesta manera, el balanç migratori amb la resta d'Espanya ha fluctuat entorn de zero amb un petit valor positiu els anys vuitanta (una mitjana anual de +2.000 migrants nets), que els anys noranta va tornar a esdevenir negatiu, amb unes sortides netes anuals mitjanes entorn de -3.000 persones.

La distribució per edats de la migració ens dóna molta informació sobre el tipus de fluxos que s'estableixen entre dues poblacions. Pel que fa a l'emigració des de Catalunya cap a la resta d'Espanya, la migració és de tipus marcadament familiar amb un pes important d'adults d'edat madura, de nens i de persones en edat de jubilar-se. La forma de la corba de migració sembla suggerir que, almenys una part de les persones en edat de jubilar-se que decideixen emigrar (o retornar als seus llocs d'origen) ho fan acompanyades dels seus fills i dels seus néts.

La comparació amb la distribució per edats de la immigració cap a Catalunya de persones procedents de la resta d'Espanya, permet comprendre millor el caràcter diferent d'uns i altres fluxos (gràfics 14.2 i 14.3). En el perfil de la corba d'immigració té més pes la migració d'adults joves la qual cosa reflecteix una migració de tipus laboral. La diferència en l'estructura d'edats dels fluxos d'entrada i de sortida explica que tot i que actualment el saldo global sigui negatiu, la diferència entre les entrades i les sortides de població jove, entre els 20 i els 35 anys, és positiva. Així doncs, la migració neta de joves amb la resta d'Espanya continua sent positiva, especialment si la conjuntura econòmica és favorable, com ho va ser la segona meitat dels anys vuitanta.

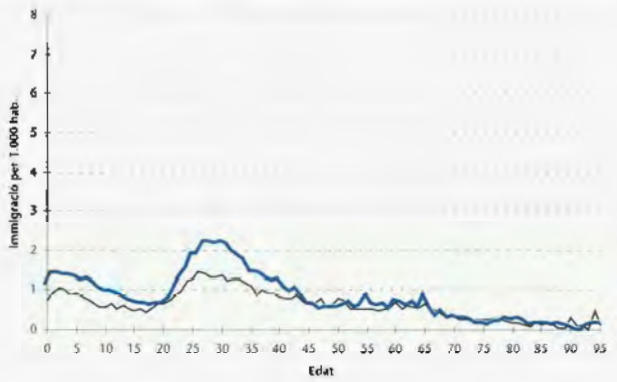
L'augment de la freqüència de la immigració de població de més de 70 anys també és un fet remarcable: és versemblant que es tracti de persones que emigren per motius de salut o per canvis en el seu estat civil i que probablement es desplacen per residir a prop dels seus fills i/o per rebre atenció especialitzada per part de serveis sanitaris. Així doncs, la diferència entre les entrades i les sortides és, als anys noranta, positiva en dos trams d'edat: els joves de 15 a 35 anys anys i entre la població de més de 70 anys d'edat. El saldo més negatiu es registra entorn de les edats de jubilació, cap als 65 anys. A les altres edats, entre 0 i 15 anys i entre 35 i 50 anys, el saldo és només lleugerament negatiu. L'estructura del saldo migratori per edats no era gaire diferent durant la segona meitat dels anys vuitanta, però l'entrada neta de migració jove va ser molt més important que la que es registra actualment i el saldo en les edats infantils va ser positiu, en lloc del saldo negatiu que es registra actualment.

La immigració procedent de l'estranger

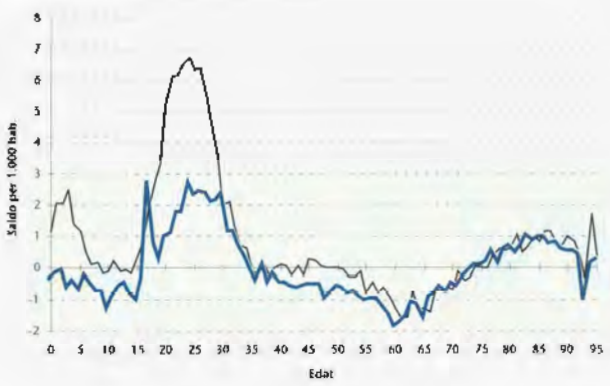
La immigració registrada amb procedència de l'estranger ha mostrat una tendència creixent entre els anys 1988 i 1995: la segona meitat dels anys vuitanta, la mitjana anual va situar-se entorn de 5.000, mentre que en els primers anys noranta s´ha comptabilitzat un nombre d'arribades que se situa entre 5.000 i 7.000 a l'any.

La distribució per edats de la immigració externa els anys 1993-1995 reflecteix la importància de la migració de tipus laboral, amb un gran pes de la migració en les edats

GRÀFIC 14.4 EVOLUCIÓ DE LA IMMIGRACIÓ A CATALUNYA PROCEDENT DE L'ESTRANGER

GRÀFIC 14.5 EVOLUCIÓ DEL SALDO MIGRATORI PER EDATS

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Estimacions postcensals de població (anual), Moviments migratoris. Vol. 2.*

de màxima activitat econòmica, entre 25 i 35 anys (vegeu gràfic 14.4). També s'observa un augment de la immigració en edats properes a la jubilació, que en bona part corresponen a retorn d'emigrants espanyols: entorn d'una tercera part de la immigració procedent de l'estranger correspon a persones de nacionalitat espanyola, que tenen una edat mitjana força més elevada que els immigrants de nacionalitat estrangera.

En l'evolució de la distribució per edats de la immigració de l'estranger entre els anys vuitanta i els anys noranta, destaca que l'augment s'ha concentrat entre els 25 i els 45 anys i en les edats infantils, la qual cosa és símptoma de processos de reagrupament familiar. D´altra banda, es constata una reducció del pes de la immigració de nacionalitat espanyola entre el conjunt de migració que arriba de l'estranger; per contra, augmenta el pes de nacionalitats estrangeres i en particular del Magrib.

7. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ EN EL TERRITORI 1975-1995

Al començament d'aquest treball ja s'ha indicat que pels voltants de 1975 es tanca un cicle demogràfic d'uns vint-i-cinc anys de fort creixement de la població catalana amb alts nivells de fecunditat i d'immigració, però alhora aquest període també es va caracteritzar per una creixent concentració de la població a Barcelona i el seu entorn més immediat. Tanmateix a partir de mitjans de la dècada dels setanta s'enceta un nou model de baix creixement demogràfic i que territorialment suposa d'una banda la fixació de la població en els seus assentaments i de l'altra l'aparició i la consolidació de noves àrees d'atracció de població dins del territori de Catalunya. Aquest model contrasta amb el tradicional de concentració de la població a l'àrea de Barcelona i així es genera una tendència de reequilibri del territori, amb dispersió del creixement demogràfic en diverses àrees geogràfiques.

La redistribució territorial

L'anàlisi de l'evolució recent de la població en el territori s'efectuarà segons els sis àmbits fixats per la Llei 1/1995, de 16 de març, del Pla territorial general de Catalunya. Aquests àmbits faciliten una anàlisi més detallada i ajustada a la realitat del territori que el de les províncies i alhora permeten una visió més general que l'òptica comarcal en la qual l'excés de desagregació pot impedir ocasionalment una visió integrada del territori. D'altra banda l'anàlisi s'actualitzarà fins a l'any 1995, segons el treball de l'Institut d'Estadística de Catalunya sobre estimacions postcensals de població, que proporcionen informació actualitzada del volum de població i distribució per sexe i edat fins a 31 de desembre de 1995.

L'anàlisi per àmbits territorials assenyala que prenent com a base 100 l'any 1975, el Camp del Tarragona assoleix un índex de 127 l'any 1995 i les comarques gironines arriben a un índex de 120, de manera que són les àrees que han mantingut uns nivells més alts de creixement demogràfic a partir de 1975. Tanmateix l'evolució d'aquests dos àmbits ha estat força diferenciada (vegeu taula 11.1). Mentre que les comarques gironines han anat reduint progressivament les seves taxes de creixe-

TAULA 11.1 POBLACIÓ DE DRET. ÀMBITS TERRITORIALS. 1975-1995

	1975	1981	1986	1991	1995[1]
Àmbit Metropolità	4.019.713	4.238.876	4.229.527	4.264.422	4.253.532
Comarques Gironines	431.252	456.888	477.995	499.114	515.443
Camp de Tarragona	327.805	358.809	368.305	387.052	416.627
Terres de l'Ebre	152.526	154.241	155.578	154.952	155.017
Àmbit de Ponent	333.804	339.160	338.287	339.732	340.344
Comarques Centrals	395.293	408.440	408.946	414.222	419.934
Catalunya	5.660.393	5.956.414	5.978.638	6.059.494	6.100.897
Àmbit Metropolità					
Barcelonès	2.412.613	2.454.491	2.376.600	2.302.137	2.172.931
Resta	1.607.100	1.784.385	1.852.927	1.962.285	2.080.601

[1] Població postcensal estimada a 31 de desembre.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya; (1995) *Estimacions de població. Dades postcensals,* (1981-1991) *Censos de població 1981 i 1991,* (1975-1986) *Padrons municipals d'habitants 1975 i 1986.*

TAULA 11.2 CREIXEMENT PERCENTUAL DE LA POBLACIÓ. ÀMBITS TERRITORIALS. 1975-1995

	1975-1981	1981-1986	1986-1991	1991-1995
Àmbit Metropolità	5,5	-0,2	0,8	-0,3
Comarques Gironines	5,9	4,6	4,4	3,3
Camp de Tarragona	9,5	2,6	5,1	7,6
Terres de l'Ebre	1,1	0,9	-0,4	0,1
Àmbit de Ponent	1,6	-0,3	0,4	0,2
Comarques Centrals	3,3	0,1	1,3	1,4
Catalunya	5,2	0,4	1,4	0,7
Àmbit Metropolità	5,5	-0,2	0,8	-0,3
Barcelonès	1,7	-3,2	-3,1	-5,6
Resta	11,0	3,8	5,9	6,0

Font: elaboració a partir de les dades de la taula 11.1.

ment en aquest període de vint anys, el Camp de Tarragona, que partia dels nivells més alts entre 1975-1981, decau fortament en el quinquenni següent a causa de la crisi industrial que es produeix al començament de la dècada dels vuitanta, per recuperar-se a partir de 1986 i assolir nivells força elevats en els anys vuitanta d'acord amb la nova atracció de població generada pel sector turístic i de serveis.

L'Àmbit Metropolità de Barcelona requereix una consideració especial, ja que en conjunt la seva evolució s'ha caracteritzat per una progressiva pèrdua de dinamisme demogràfic que ha determinat una evolució negativa de la població a partir de 1981. Tanmateix cal fer una anàlisi diferenciada per a dues àrees bàsiques: la comarca del Barcelonès i la resta del territori metropolità, que comprèn les comarques de l'Alt Penedès, el Baix Llobregat, el Garraf, el Maresme i el Vallès Occidental i l'Oriental. La comarca del Barcelonès experimenta una reducció gradual i progressiva de la població, que passa de taxes lleugerament positives entre 1975-1981 a posteriors taxes negatives que porten a una màxima pèrdua de població a la dècada dels noranta (vegeu taula 11.2). La resta de l'Àmbit Metropolità té, per contra, taxes positives de creixement demogràfic que fan que, en conjunt, quasi compensin la despoblació de la comarca del Barcelonès amb el creixement de les altres comarques.

Els restants àmbits territorials de Catalunya s'han caracteritzat per una marcada estabilitat en el període 1975-1995. Les comarques centrals han tingut sistemàticament petits creixements de població, mentre que les Terres de l'Ebre i l'Àmbit de Ponent han experimentat algun quinquenni de lleugera reducció poblacional i actualment se situen entorn del creixement zero.

La diferent evolució demogràfica de cadascun dels sis àmbits territorials considerats ha modificat la distribució

TAULA 12. POBLACIÓ DE DRET. ÀMBITS TERRITORIALS. DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL. 1975-1995

	1975	1981	1986	1991	1995
Àmbit Metropolità	71,0	71,2	70,7	70,4	69,7
Comarques Gironines	7,6	7,7	8,0	8,2	8,4
Camp de Tarragona	5,8	6,0	6,2	6,4	6,8
Terres de l'Ebre	2,7	2,6	2,6	2,6	2,6
Àmbit de Ponent	5,9	5,7	5,7	5,6	5,6
Comarques Centrals	7,0	6,8	6,8	6,8	6,9
Catalunya	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Àmbit Metropolità					
Barcelonès	42,6	41,2	39,8	38,0	35,6
Resta	*28,4*	*30,0*	*30,9*	*32,4*	*34,1*

Font: elaboració a partir de les dades de la taula 11.1.

geogràfica de la població catalana. La tendència històrica a la concentració de la població a l'entorn de Barcelona va fer que la comarca del Barcelonès arribés a comptar amb més del 42% de la població catalana l'any 1975, però a partir d'aquesta data inicia una progressiva reducció del pes de la seva població en el conjunt de Catalunya que baixa fins al 35%. Així a partir de 1975 comença el procés de redistribució dels habitants de Catalunya i de reequilibri territorial de la població.

Les comarques de l'Àmbit Metropolità, sense el Barcelonès, experimenten un important augment del seu pes relatiu, que tanmateix no arriba a compensar la davallada del nucli central, d'aquesta manera el conjunt de comarques metropolitanes redueixen la seva participació en la població catalana del 71,0% al 69,7% (vegeu taula 12). El Camp de Tarragona experimenta un increment gradual i progressiu del seu pes poblacional que passa del 5,8% al 6,8%. Una tendència semblant experimenten les Comarques Gironines que augmenten la seva participació del 7,6% al 8,4%. Contràriament, la resta d'àmbits territorials experimenten petites reduccions del pes relatiu de la població al llarg del període analitzat, especialment entre 1975 i 1981, però amb una estabilització posterior i fins i tot una recuperació mínima de les comarques centrals a partir de 1991.

Els fluxos de població entre 1986 i 1995. Components del creixement demogràfic

L'anàlisi territorial de l'evolució dels components del creixement demogràfic se centrarà en el període 1986-1995 per correspondre als anys amb millor qualitat de la informació estadística disponible, tant pel que fa al moviment natural de la població com a les migracions. Pel que fa al creixement natural obtingut per diferència entre els naixements i les defuncions, l'evolució al llarg dels dos quinquennis compresos en el període considerat suposa que, en tots els sis àmbits territorials de Catalunya, aquest creixement natural experimenta una reducció en passar del quinquenni 1986-1991 al següent 1991-1995. Alhora s'observa que en el període 1991 i 1995 tres àmbits territorials tenen taxes mitjanes anuals de signe negatiu (les Terres de l'Ebre, l'Àmbit de Ponent i les Comarques Centrals), mentre que els altres àmbits tenen taxes lleu-

TAULA 13. CREIXEMENT NATURAL I MIGRATORI. ÀMBITS TERRITORIALS. 1986-90 I 1991-95

Mitjana anual per mil

	Creixement natural		Creixement migratori	
	1986-1990	1991-1995	1986-1990	1991-1995
Àmbit Metropolità	1,8	0,8	-0,4	-1,8
Comarques Gironines	1,6	1,1	9,5	4,0
Camp de Tarragona	2,5	1,4	8,2	11,1
Terres de l'Ebre	-1,4	-2,9	0,9	2,6
Àmbit de Ponent	-0,7	-2,0	1,1	1,8
Comarques Centrals	*0,5*	*-0,6*	*2,3*	*2,8*

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviment natural de la població (anual), Moviments migratoris (anual).*

TAULA 14. TAXES DE FECUNDITAT. ÀMBITS TERRITORIALS. 1991-1995

Naixements per 1.000 dones

	Àmbit Metropolità	Comarques Gironines	Camp de Tarragona	Terres de l'Ebre	Àmbit de Ponent	Comarques Centrals
10-14	0,03	0,05	0,07	0,00	0,10	0,15
15-19	4,68	9,01	7,52	6,83	8,47	5,78
20-24	24,60	42,70	32,74	34,68	30,22	29,55
25-29	86,29	100,77	97,77	93,14	85,60	95,45
30-34	84,51	78,45	81,06	72,94	79,42	77,34
35-39	29,12	26,07	26,61	21,76	26,48	23,75
40-44	4,49	3,96	4,59	3,24	4,43	4,02
45-49	0,19	0,13	0,20	0,21	0,12	0,12
Fills per dona	1,17	1,31	1,25	1,16	1,17	1,18
Edat mitjana	30,13	29,07	29,51	29,19	29,60	29,53

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviment natural de la població (anual), Estimacions postcensals de població (anual).*

TAULA 15. ESPERANÇA DE VIDA EN NÉIXER. ÀMBITS TERRITORIALS. 1992-1995

Anys

	Homes	Dones	Diferència d'esperança de vida entre sexes
Àmbit Metropolità	74,43	82,22	7,89
Comarques Gironines	75,04	82,09	7,05
Camp de Tarragona	74,82	81,61	6,79
Terres de l'Ebre	75,95	81,66	5,71
Àmbit de Ponent	75,19	81,40	6,21
Comarques Centrals	75,18	81,93	6,75

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; *Moviment natural de la població (anual), Estimacions postcensals de població (anual).*

gerament positives (l'Àmbit Metropolità, les Comarques Gironines i el Camp de Tarragona).

Pel que fa a les migracions, l'evolució és força diferenciada en els diferents territoris. Així, l'Àmbit Metropolità és l'únic que té un saldo migratori negatiu, és a dir, que té més sortides de població que entrades i, a més, aquest àmbit accentua encara més el saldo negatiu en passar del quinquenni 1986-1991 a l'últim quinquenni 1991-1995. Per contra el Camp de Tarragona fins i tot ha incrementat el saldo migratori positiu en aquests últims cinc anys, que és força més alt que el corresponent als altres àmbits. En aquest sentit es pot assenyalar que les Comarques Gironines redueixen a la meitat el seu saldo migratori positiu, mentre que la resta d'àmbits territorials se situen en valors semblants en ambdós períodes temporals.

Si es comparen els respectius creixements naturals i migratoris dels diferents àmbits territorials (taula 13) resulta que les Comarques Gironines i el Camp de Tarragona són els únics àmbits on ambdós creixements són positius, sent tanmateix més intens el migratori que el natural. Les Comarques Centrals, les Terres de l'Ebre i l'Àmbit de Ponent tenen també un saldo migratori positiu, però el creixement natural és negatiu. Finalment l'Àmbit Metropolità té saldo migratori negatiu i natural positiu.

La fecunditat i la mortalitat

Un cop analitzats conjuntament els components del creixement demogràfic cal fer una consideració de les variables bàsiques associades al creixement natural: la fecunditat i la mortalitat. Pel que fa a l'indicador conjuntural de fecunditat (taula 14) assoleix els nivells més alts per al conjunt del quinquenni 1991-1995 en les Comarques Gironines amb 1,31 fills per dona, i en el Camp de Tarragona, que ha tingut 1,25; mentre que a la resta d'àmbits territorials han tingut valors molt semblants entre 1,16 i 1,18 fills per dona. Quant a les taxes de fecunditat per edats també són les Comarques Gironines les que han tingut una fecunditat relativament més jove en aquest

període, mentre que l'Àmbit Metropolità experimenta una més alta fecunditat a edats avançades, alhora que la resta d'àmbits territorials se situen en nivells intermedis. Aquesta diferenciació territorial de les taxes de fecunditat té el seu reflex en l'edat mitjana de les dones a la maternitat, ja que la fecunditat més jove es dóna a les Comarques Gironines (29,07 anys) i les Terres de l'Ebre (29,19), mentre que en l'Àmbit Metropolità es detecta l'edat mitjana més elevada (30,13).

L'esperança de vida de la població dels diferents àmbits territorials de Catalunya és força semblant (vegeu taula 15). Tanmateix hi ha una situació diferenciada quant als sexes. Així, mentre l'esperança de vida en néixer de la població masculina ha estat de 74,66 anys en el període 1992-1995, el nivell més alt es produeix a les Terres de l'Ebre amb 75,95 anys i també l'Àmbit de Ponent i les Comarques Centrals i les Gironines superen els 75 anys, mentre que l'Àmbit Metropolità que té els valors més baixos amb 74,43 anys. Per contra, les dones residents en l'Àmbit Metropolità tenen una esperança de vida màxima de 82,22 anys per sobre de la mitjana catalana, que és de 82,08 anys, i de la resta d'àmbits. D'aquesta manera resulta que la sobremortalitat masculina en relació amb la femenina és màxima en l'Àmbit Metropolità (7,89 anys) enfront de la mitjana catalana de (7,42 anys) i el diferencial de mortalitat per sexes és mínim a les Terres de l'Ebre (5,71 anys).

8. LA POBLACIO CATALANA AL LLINDAR DEL SEGLE XXI

Després d'un llarg període de creixement demogràfic intens, la població catalana ha conegut en els darrers 20 anys una estabilització de la població total. Tres punts resumeixen l'evolució demogràfica recent:

Primerament, les xifres de defuncions han conegut un augment els darrers anys que ha estat compatible amb una evolució extremament favorable de les taxes de supervivència, amb el resultat d'un allargament important de la vida mitjana de la població, especialment en el cas de les dones. Aquesta evolució favorable, combinada amb l'entrada en edats de jubilació de generacions cada vegada més nombroses, s'ha traduït en un augment significatiu en les xifres de població de més edat.

Segonament, s'ha registrat una disminució accentuada dels indicadors conjunturals de fecunditat i de les xifres de naixements, així com un augment de l'edat de les mares a l'hora de tenir els fills. És pràcticament segur que cap generació de dones coneixerà nivells de fecunditat com els registrats els primers anys noranta, i és per això que es pot esperar, a curt termini, una recuperació dels indicadors de fecunditat. Tanmateix l'impacte de la davallada de naixements en la piràmide demogràfica és tan important que juntament amb l'envelliment de la població condicionarà l'evolució del moviment natural de la població el segle que ve.

En tercer lloc cal destacar l'auge de la mobilitat interna els darrers anys: la pèrdua de pes del Barcelonès ha alimentat el creixement de la resta de l'Àmbit Metropolità en primera instància, però també d'altres àrees més allunyades. El saldo migratori amb la resta d'Espanya ha presentat sovint un signe negatiu, mentre que l'aportació migratòria procedent de l'estranger, que presenta unes xifres francament baixes, tant en termes absoluts com relatius, ha permès també una migració total positiva.

L'any 2000 les generacions nascudes entorn l'any 1975, les més nombroses nascudes mai a Catalunya iniciaran el seu trànsit per les edats de màxima fecunditat (de 25 a 35 anys). A curt i mitjà termini es produirà un augment en les xifres de naixements que revifarà el minso creixement natural actual. La continuïtat del creixement després del primer decenni del segle XXI és una qüestió més incerta que dependrà en gran mesura de com evolucioni el component migratori.

NOTES

1 Vegeu: J. Arango (1976); A. Cabré, (1989); A. Coale i S. Cotts Watkins (1986); J. Cardelús i A. Pascual de Sans (1979); J. Nadal (1984); I. Pujades (1983); Ll. Recolons, (1976).

2 A la majoria de regions del nord i del centre d'Itàlia el nombre de defuncions excedeix el nombre de naixements. Tanmateix, el saldo migratori relativament elevat permet mantenir un creixement demogràfic positiu. Vegeu Eurostat (1995) pàg. 77.

3 Institut d'Estadística de Catalunya. *Moviment natural de la població 1995.*

4 Institut d'Estadística de Catalunya. *Moviments migratoris 1995.* No es disposa d'informació estadística fiable sobre les sortides cap a l'estranger, però tot sembla indicar que el seu pes en relació amb les entrades és mínim.

5 Institut d'Estadística de Catalunya. *Estimacions de població 1995. Dades postcensals.*

6 El saldo migratori estimat entre el 1976-1981 és d'uns 5.000 migrants l'any. Els primers anys vuitanta el saldo va ser negatiu amb unes pèrdues anuals de 17.000 habitants.

7 L'any 1964, hi va haver a Espanya una "punta" de 689.000 naixements. L'any precedent, el 1963, s'havien registrat 663.000 naixements, mentre que l'any següent, el 1965, el nombre de naixements va baixar a 667.000. (INE *Anuario Estadístico,*1995 pàg. 103). L'augment de naixements de l'any 1992 a les comunitats autònomes de més immigració, com ara Catalunya i Madrid, ha de tenir alguna relació amb l'arribada de la generació 1964 a l'edat de màxima fecunditat.

8 Entre els anys 1975 i 1985, període que concentra el gruix de la davallada de la fecunditat, l'edat mitjana de les mares en néixer els fills s'havia estabilitzat entorn de 28,3. Sembla que fins i tot hi va haver un cert rejoveniment, per la caiguda relativament més important de les taxes de fecunditat després dels 30 anys. Vegeu M. Delgado (1990).

9 Cal tenir en compte que la font censal es limita a l'estimació de la fecunditat de les dones residents a Catalunya en el moment del cens i, per tant, aquesta informació no inclou la fecunditat de dones que varen tenir fills a Catalunya però que eren mortes o que ja no residien a Catalunya en el moment censal, i en canvi, inclou la fecunditat de dones immigrades, que varen tenir fills fora de Catalunya. Un treball en curs del Centre d'Estudis Demogràfics (1996) assenyala que hi ha una pràctica coincidència entre les dades censals de fecunditat per generacions i les calculades per A. Cabré a l'obra abans citada.

10 Els estadístics de dispersió són més interessants que els valors mitjans per descriure aquestes evolucions.

11 Institut d'Estadística de Catalunya. *Ponència tècnica inicial* (1996a).

12 Als 50 anys la vida mitjana se situa en 28,26 anys, (+0,92 anys de creixement entre el 1985 i el 1995), als 60 anys els homes poden esperar viure encara 20 anys (+0,89), a l'edat de 65 la vida mitjana és de 16,2 anys (+0,76), als 70 anys queden encara 12,8 anys de vida (+0,71), als 75 anys en queden 9,8 (+0,67) i als 80 anys d'edat, la vida mitjana és encara de 7,14 anys (+0,55).

13 Als 60 anys, les dones poden esperar viure 24'5 anys (augment d'1,48), als 65 anys 20,1 (+1,38), als 70 anys 15,9 (+1,25), als 75 anys 12,04 (+1,07). Finalment, als 80 anys, la vida mitjana és actualment de 8,6 anys, un guany de 0,8 anys respecte a fa deu anys.

14 Departament de Sanitat "La mortalitat" a *Pla de salut* (1996), pàg. 10.

15 Departament de Sanitat "La mortalitat" a *Pla de salut* (1996), pàg. 11.

16 Joaquim Capellades (1983 a).

17 El saldo migratori entre 1975 i 1980 va ser d'una mitjana anual de 5.300 migrants nets: entre el 1981 i el 1986 hi va haver un saldo migratori negatiu, que va representar una pèrdua entorn de 18.000 habitants cada any. La migració amb la resta d'Espanya va esdevenir lleugerement positiva la segona meitat dels anys vuitanta, amb un saldo entorn de 2.500 immigrants nets els anys 1989 i 1990. Els anys noranta han tornat a registrar saldos negatius, amb un valor mínim de -7.300 emigrants nets l'any 1994. El 1995 el saldo migratori amb la resta d'Espanya encara va ser negatiu de 3.500. Vegeu Institut d'Estadística de Catalunya. *Moviments migratoris 1995.*

18 Per a un enfocament del tema migratori amb dades qualitatives vegeu A. Pascual de Sans i J. Cardelús (1990).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AJENJO, M., ARRIBAS, R. BLANES, A., MENDIZABAL i E., MÓDENES, J. A. (1993), "L'evolució de la població de Catalunya en el període 1986-1991", a *Papers de demografia*; núm. 74, Centre d'Estudis Demogràfics.
- ARANGO J. (1976), "Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX. Algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias", a *Hacienda Pública Española*.
- CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRÀFICS (1996), "La fecunditat i la nupcialitat de Catalunya a partir de les dades del cens de 1991. Informe preliminar", (mimeo).
- CABRÉ, A. (1989), *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*; Tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- CABRÉ, A.(dir), AJENJO, M. i BLANES, A. (1995), *Estimació i correcció del subregistre del moviment natural de la població al període 1975-1984*; Centre d'Estudis Demogràfics.
- CABRÉ, A. i PUJADAS, I. (1986), "Caída de la fecundidad y evolución demográfica en Cataluña", a *Tendencias económicas y planificación demográfica*; Ministerio de Economía y Hacienda.
- CAPELLADES, J. (1983), "La població de Catalunya", a *L'economia de Catalunya, d'avui i de demà*; Barcelona, Banc de Bilbao.
- CAPELLADES, J. (1994), "La població de Catalunya", a *L'economia catalana, davant del canvi de segle*; Banco Bilbao Vizcaya i Departament d'Economia i Finances, Generalitat de Catalunya.
- CAPELLADES, J. i OLIVARES, D. (1992), "La població de Catalunya a l'any 1991." a *Nota d'economia*; núm. 44, Departament d'Economia i Finances, Generalitat de Catalunya.
- CARDELÚS, J. i PASCUAL DE SANS, A. (1979), *Movimientos migratorios y organizacion social capitalista*; Ed. Península.
- CASTRO MARTIN, T. (1992), "Delayed chilbearing in contemporary Spain: trends and differentials", *European Journal of Population*; Vol. 8 núm. 3.
- COALE, A. J. i COTTS WATKINS, S. (1986), *The decline of fertility in Europe*; Princeton University Press.
- DELGADO, M. (1990), *La fecundidad por edades. 1975-1986*; Instituto de Demografía.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (anual), *Anàlisi de la mortalitat a Catalunya*; Generalitat de Catalunya, Secretaria General.
- EUROSTAT (1995), *Statistiques Démographiques*.
- EUROSTAT (1996), *Population et conditions sociales. Statistiques en Bref;* núm. 6.
- FERNÀNDEZ CORDON, J. A. (1986), "Análisis longitudinal de la fecundidad en España", *Tendencias económicas y planificación demográfica*; Ministerio de Economía y Hacienda.
- GISPERT, R. (1987), "La mortalitat a Catalunya. 1975-1985." *Estadística i societat*; Full núm. 56 a 60, Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1992), *Cens de població 1991*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Estimacions de població 1995. Dades postcensals*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (anual), *Anuari estadístic de Catalunya*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (anual), *Moviment natural de la població. Dades comarcals i municipals*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADISTICA DE CATALUNYA (anual), *Moviments migratoris. Dades comarcals i municipals*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (anual), *Moviments migratoris. Característiques bàsiques;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996a), *Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya Ponència tècnica inicial*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996b), *Estimacions de població 1986-1990. Dades intercensals;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1987), *Censo de Poblacion de 1981*; Madrid
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1987), *Censo de Poblacion de 1970;* Madrid.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1995), *Anuario Estadístico*; Madrid.
- NADAL J. (1984), *La población española (siglos XVI a XX);* Ariel.

- PASCUAL DE SANS, A. i CARDELÚS J. (1990), *Migració i història personal: investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva del retorn*; Publicacions d'Antropologia Cultural, núm. 6, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PÉREZ, G. (1996), "Informe sobre la qualitat de les estadístiques de mortalitat infantil a Catalunya l'any 1993", (mimeo).
- PUJADAS, I. (1983), *La població de Catalunya. Anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments i les estructures demogràfiques*; Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- PUJADAS, I., MENDIZÀBAL, E. (1991), *La població de Catalunya. De l'explosió demogràfica al creixement zero*; Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya.
- RECOLONS, L. (1976), *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica*; Ed. Laia.
- SERVEI CATALÀ DE LA SALUT (1996), "La mortalitat", a *Pla de salut de Catalunya*; Departament de Sanitat i Seguretat Social.

CANVIS DEMOGRÀFICS I TRANSFORMACIÓ DE LES ESTRUCTURES

Cristina Guisande i Dolors Olivares
Institut d'Estadística de Catalunya

A partir de 1975 els indicadors palesen un canvi respecte de les tendències demogràfiques anteriors de la població catalana, caracteritzat per l'inici d'una caiguda sostinguda de la fecunditat i un retrocés del pes del component migratori en el si del creixement demogràfic total. L'indicador conjuntural de fecunditat de l'any 1975 mostrava una mitjana de fills per dona de 2,7 mentre que el de 1991 era d'1,2. De la mateixa manera el saldo migratori net que pel quinquenni 1971-1975 assolia un valor positiu de 244.394 persones[1], disminuïa fins als 36.490 individus (amb el mateix signe) durant el quinquenni 1986-1991. Cal recordar en aquest punt que, entre 1981 i 1986, aquesta mateixa magnitud donava per primer cop en el segle un valor negatiu de 84.352 persones.

L'anàlisi i la interpretació d'aquesta trajectòria dels fets vitals és objecte d'altres capítols d'aquest llibre; pel que fa a les properes planes el seu propòsit és explorar el reflex d'aquests esdeveniments sobre la composició de la població per sexe i edat, és a dir sobre les estructures de la població catalana d'aquest període. Es pot considerar necessari, per una millor comprensió de l'evolució demogràfica catalana recent, l'estudi de les estructures, atès que per una banda expressen la interacció del conjunt de variables demogràfiques que en determinen el creixement: la fecunditat, la mortalitat i les migracions; i per l'altra, afecten la magnitud i el comportament dels indicadors demogràfics. És així que la mateixa dinàmica dels fets vitals acaba per produir canvis del perfil de la distribució inicial per sexe i edat. En definitiva i com molt sovint s'assenyala, l'estructura per edat i sexe en un moment donat permet constatar la història demogràfica d'una societat, observar els canvis més recents i, a més a més, inferir –excepte modificacions extraordinàries– algunes tendències de la seva futura evolució.

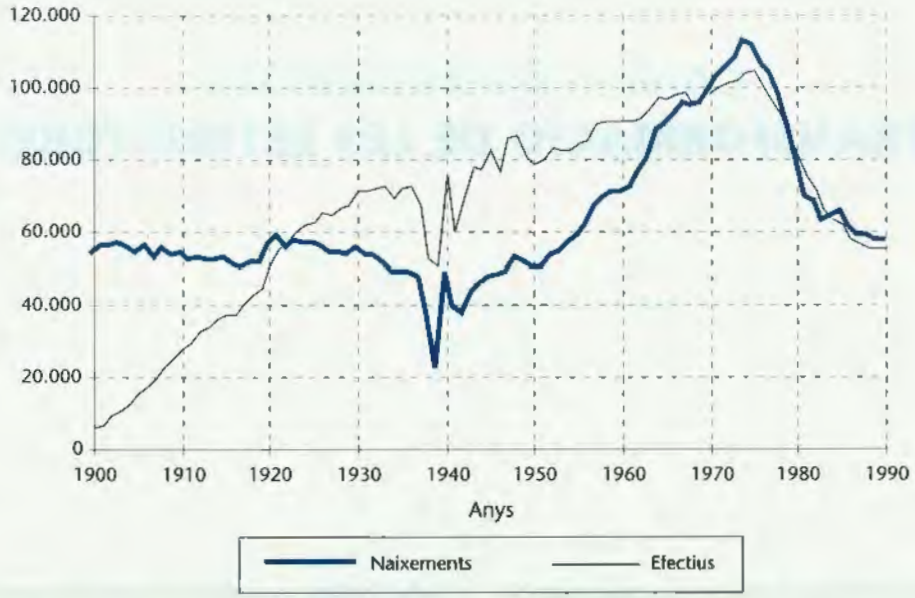
La via tradicional d'anàlisi de les estructures demogràfiques és la confecció i l'estudi de les piràmides de població i de la distribució dels efectius segons el sexe, aspecte que es tractarà en el primer apartat. En un segon apartat, s'analitzarà la composició per sexe i edat dels diversos tipus de llars catalanes l'any 1991. L'observació de la distribució dels habitants agrupats per llars pot afegir una nova perspectiva a posteriors estudis de les formes familiars més freqüents de la societat catalana actual.

1. LES ESTRUCTURES DE LA POBLACIÓ CATALANA

1.1 Les piràmides de població. 1975-1991: una visió de conjunt

Una manera de veure com les piràmides de població reflecteixen els trets bàsics d'una història demogràfica particular, en aquest cas, de la trajectòria de la població catalana al llarg del segle XX, és comparar la distribució dels efectius en un moment donat, per exemple, segons les dades del cens de 1991, amb el total de les respectives generacions (gràfic 1), és a dir, observar la diferència entre el nombre d'individus inscrits al cens amb una edat determinada, i en conseqüència supervivents fins aquell moment, i el nombre de naixements de la generació de la qual formen part, així a l'eix horitzontal de l'esmentat

GRÀFIC 1. EFECTIUS DE LA PIRÀMIDE DE 1991 I DE LES GENERACIONS CATALANES DEL SEGLE XX

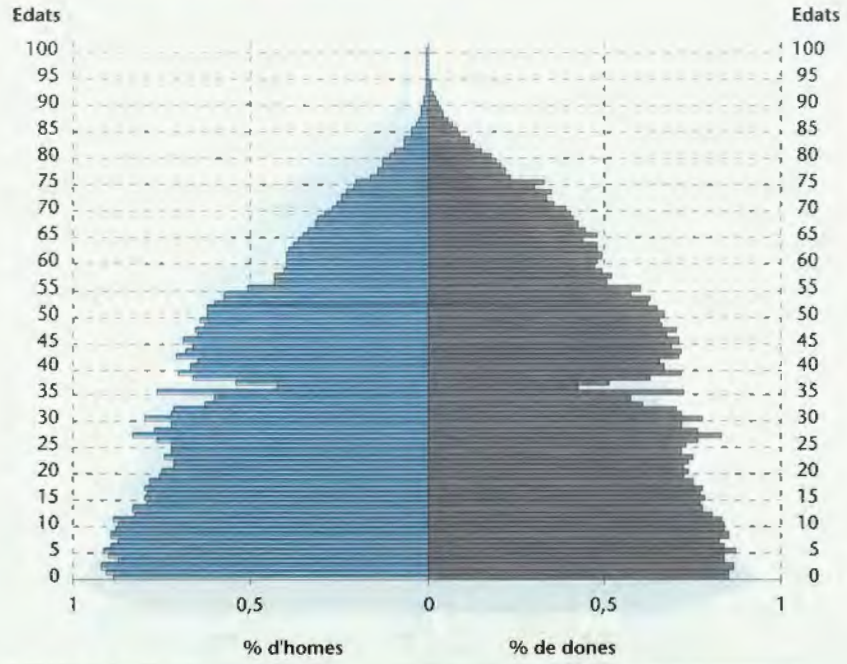
Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1992). *Cens de població 1991. Vol. 3* i Base de dades d'estadístiques comarcals i municipals de Catalunya. Fondo para la Investigación Económica y Social. *Estadísticas básicas de España 1900-1970.*

gràfic s'han representat els anys calendari de totes les generacions catalanes del segle.

En una població tancada, la corba d'efectius estaria per sota dels naixements, pel lògic efecte de la mortalitat. Això és visible en el contrast entre els naixements ocorreguts entre 1900 i 1920 i els seus efectius observats l'any 1991. En una població com la catalana on la immigració ha jugat un paper fonamental en el seu creixement, la relació entre ambdues variables generalment s'inverteix. Aquesta característica és la que s'aprecia per a les generacions compreses entre 1922 i 1970 on els efectius censats el 1991 superen les dotacions inicials de les respectives generacions. Entre aquestes dues dates, poden distingir-se dues etapes. Una primera etapa, compresa entre 1922 i la primera meitat de la dècada de 1940, presidida per una tendència a la baixa dels naixements, una fase en la qual s'assoleix el mínim històric del segle, l'any 1939, amb 21.553 naixements, és a dir, menys de la meitat dels produïts l'any 1991 i una cinquena part dels de 1975. La segona etapa, de 1950 a 1975, va suposar una fase d'elevat creixement, amb taxes superiors al 2%[2] com a resultat d'una forta immigració durant la primera meitat del període i la recuperació de la fecunditat a partir dels anys seixanta. La incorporació neta d'immigrants durant aquells anys s'estima de l'ordre d'1.400.000[3] persones i va provocar que l'aportació del component migratori al creixement total de Catalunya fos superior al vegetatiu fins a l'any 1970. Els efectes de les onades migratòries són de tal magnitud que hi ha generacions on els seus efectius actuals s'incrementen en més d'un cent per cent respecte als seus naixements. Queda clar com la dinàmica migratòria va omplir els "buits" produïts pels efectes d'un creixement natural molt afectat pels esdeveniments polítics i econòmics de la seva època. També resulta prou evident, en l'observació de les corbes, que l'impacte migratori no tan sols suposa l'augment dels membres de determinades generacions sinó que és el pas previ de la molt accelerada expansió dels naixements visible a partir de 1955. Cal observar en el gràfic 1 el fort pendent que va tancant molt ràpidament la distància entre els efectius censats i els totals de les generacions, evidència de la progressiva desacceleració del pes del saldo migratori positiu en el total del creixement demogràfic català.

El canvi demogràfic iniciat a partir de 1975 també és prou evident en el gràfic comentat, amb la caiguda paral·lela d'efectius i naixements. En aquest sentit la piràmide de 1975 (gràfic 2) testimonia la fi d'un llarg procés caracteritzat per l'impacte immigratori, que va tenir els seus efectes sobre el comportament del creixement natural, mitjançant la contribució a l'augment dels efectius de les minvades generacions nascudes durant el període de guerra i postguerra i va provocar també un rejoveniment de l'estructura per edats, mentre que les piràmides posteriors (gràfics 3 a 5) mostren l'inici de l'actual fase d'envelliment estructural.

GRÀFIC 2. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. 1975

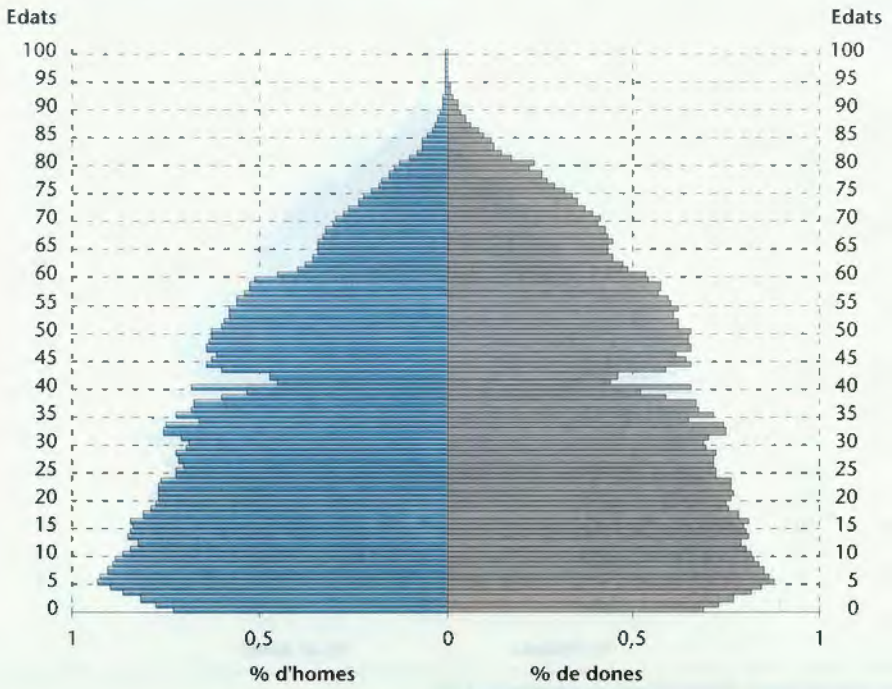
Font: Instituto Nacional de Estadística. *Padrón Municipal de Habitantes 1975.*

L'examen detallat de la piràmide de 1975 permet apreciar les empremtes de la història demogràfica anterior, on s'observa puntualment, per exemple, la seqüela de l'epidèmia de grip de 1918-1919 que va reduir els efectius compresos entre els 55 i 60 anys per l'acció combinada d'una baixa natalitat i d'un increment de la mortalitat infantil. Conjuntament a aquest fet, s'ha d'assenyalar l'elevada mortalitat produïda pels efectes de la Guerra Civil espanyola, que varen delmar la població masculina d'aquestes edats. Unes altres anomalies, molt marcades, es troben entre els efectius compresos entre els 30 i 40 anys i es relacionen amb els baixos naixements que corresponen a aquestes generacions com a efecte de la guerra i la postguerra. Aquesta darrera conjuntura de signe negatiu no va tenir efectes posteriors, és a dir, no ha tingut lloc l'efecte habitual d'un posterior retrocés dels naixements com a conseqüència de l'arribada a les edats reproductives de les clases buides originades durant tota fase bèl·lica. Això és fruit del procés de rejoveniment que va venir de la mà de la immigració i va tenir lloc en el context d'una progressiva disminució de la mortalitat, que es reflecteix en un augment de l'esperança de vida, especialment entre 1940 i 1960, de 16,6 anys pels homes i de 12,4 anys per les dones. Les conseqüències rejovenidores queden demostrades a la piràmide d'edats amb efectius molt nombrosos d'edats joves i adultes joves.

Cinc anys més tard, el Padró d'habitants de 1981 permet apreciar els primers canvis dels esdeveniments del quinquenni. El ràpid creixement demogràfic del període anterior el va succeir un increment molt reduït, de l'ordre del 0,98%, com a conseqüència de la disminució dels naixements i dels fluxos immigratoris. El fet més significatiu que s'observa a la piràmide de 1981 és la reducció de la seva base per l'efecte del descens de la fecunditat. A partir dels màxims històrics de 1974 i 1975, s'inicia una disminució progressiva dels naixements; d'un índex sintètic de fecunditat de 2,7 de l'any 1975 es va passar a un d'1,9 l'any 1981. D'altra banda els fluxos migratoris que es tradueixen en un saldo net inferior a 30.000 persones durant el quinquenni, resten molt lluny del saldo anual de 100.000 persones de la dècada dels seixanta. Aquesta davallada tan forta de la migració va fer que el creixement de Catalunya depengués cada vegada més del seu creixement natural. Tanmateix la mortalitat continua el seu camí descendent, afegint anys a l'esperança de vida, però a ritme més lent que el registrat en el període anterior. Els guanys van ser de 2,5 anys per als homes i de 2,7 anys per a les dones.

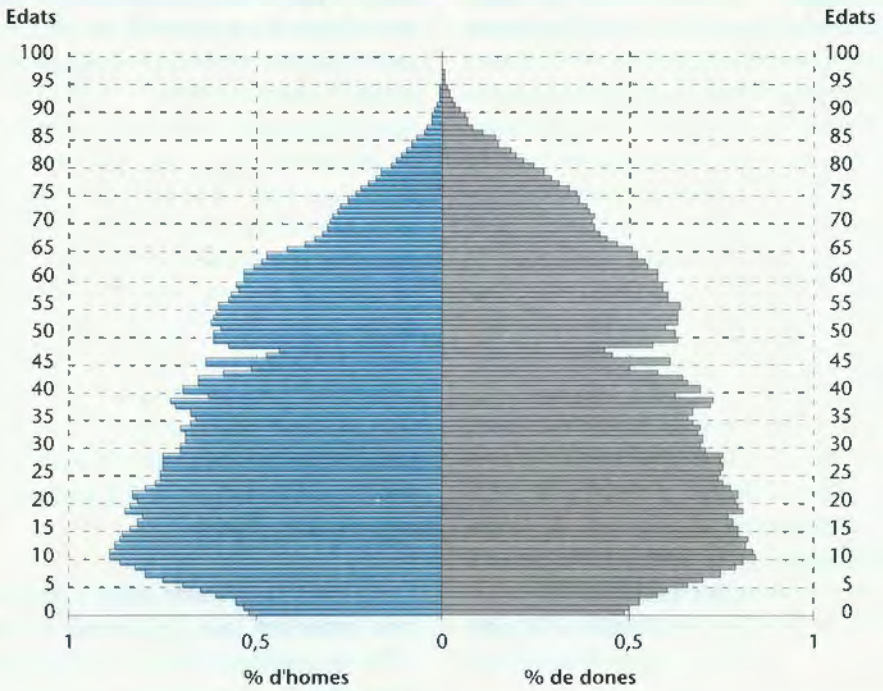
L'any 1986, la piràmide torna a mostrar l'esdeveniment més important que caracteritza el quinquenni 1981-1986: el continuat descens de la fecunditat. La base és més estreta i correspon a poc més de 60.000 naixe-

GRÀFIC 3. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. 1981

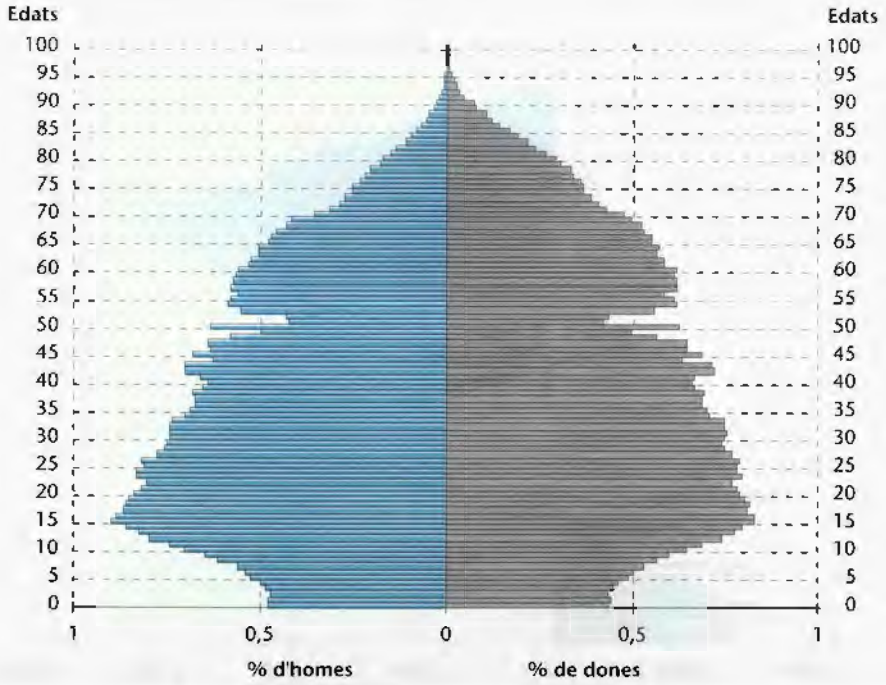
Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Padró municipal d'habitants 1981.*

GRÀFIC 4. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. 1986

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Padró municipal d'habitants 1986.*

GRÀFIC 5. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA. 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens de població 1991.*

ments, és a dir, aquest registre és quasi la meitat dels màxims històrics del període del "baby-boom" (1971-1977). Entre 1981 i 1986 els saldos migratoris inverteixen el seu signe, i per primera vegada les emigracions superen les immigracions de prop de 85.000 persones. En aquest quinquenni, la població catalana s'incrementa, encara que molt feblement (0,07%), gràcies al creixement natural.

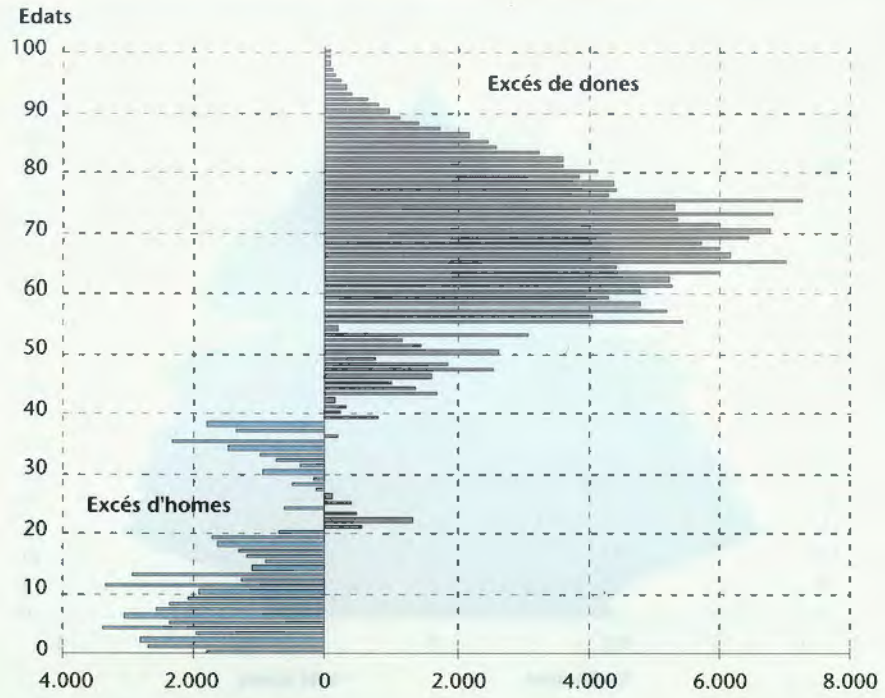
Finalment, la piràmide que representa la població de l'any 1991 reflecteix l'envelliment de la seva estructura per edats. La fecunditat arriba a nivells molt baixos, molt per sota dels nivells de reemplaçament (l'índex sintètic de fecunditat és d'1,2 fills per dona). El descens dels naixements és però cada vegada més lent, i així queda marcat en disminució de la base. Els fluxos migratoris tornen a ser positius, però quantitativament poc voluminosos per afectar sensiblement l'estructura. Els baixos nivells de mortalitat que corresponen a la població catalana, amb una esperança de vida en néixer de 80,9 anys per les dones i 73,9 anys pels homes l'any 1991, contribuirà al procés d'envelliment, que s'evidencia en la cúspide de la piràmide.

Pel que fa a l'anàlisi de la població segons la distribució per sexe cal observar, en primer lloc, que, per a tot el període considerat, les dones superen els homes, en una proporció que no ha variat sensiblement al llarg del període i se situa al voltant del 51% del total de la població. El comportament per edats d'aquesta distribució és semblant a l'observable en societats de característiques demogràfiques similars. Una manera de visualitzar aquesta relació és la representada en els gràfics 6 a 9, on han estat computades per a cada grup d'edat les diferències en valors absoluts entre els efectius de cada sexe.

La progressió en la major freqüència de dones supervivents transcorre paral·lela a la millora general dels nivells de mortalitat. Així convé recordar, per exemple, que entre 1975 i 1991, l'esperança de vida als 60 anys va augmentar 1,5 anys entre els homes i 2,5 anys entre les dones. El mateix indicador però a l'edat de 75 anys experimentà un increment d'1,3 anys per a la població masculina i 1,7 anys per a la femenina.

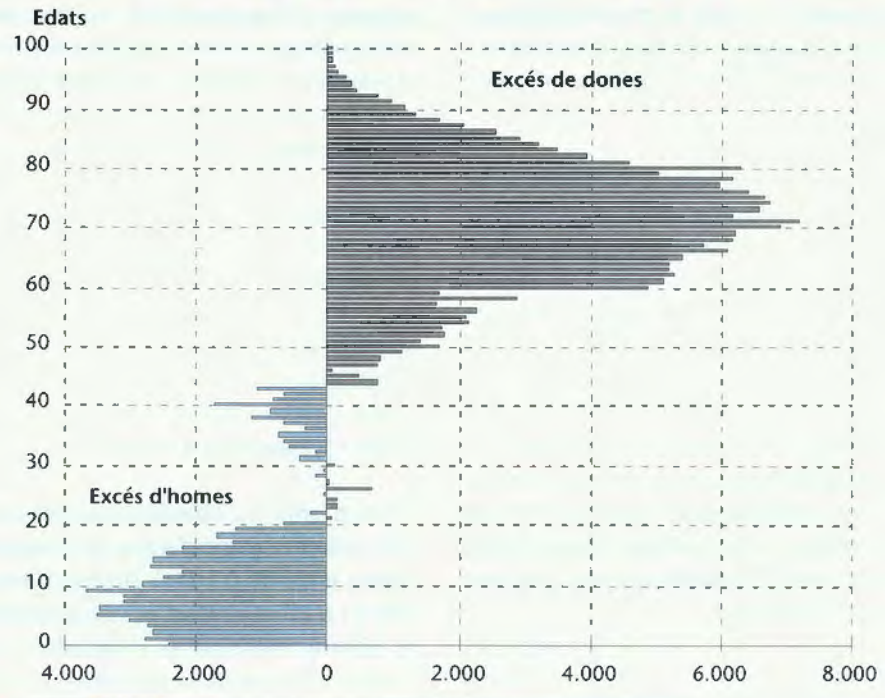
D'acord amb les observacions anteriors, les diferències més evidents entre efectius es concentren a favor dels homes entre els 0 i 25 o 30 anys i de les dones a partir dels 45 o 50 anys. Com es veu, quantitativament aquesta darrera diferència és notòriament superior per a la població femenina més envellida, en una magnitud que no ha deixat d'augmentar d'un cens i d'un padró a l'al-

GRÀFIC 6. DESEQUILIBRIS EN ELS EFECTIUS PER SEXES A CADA EDAT. CATALUNYA 1975

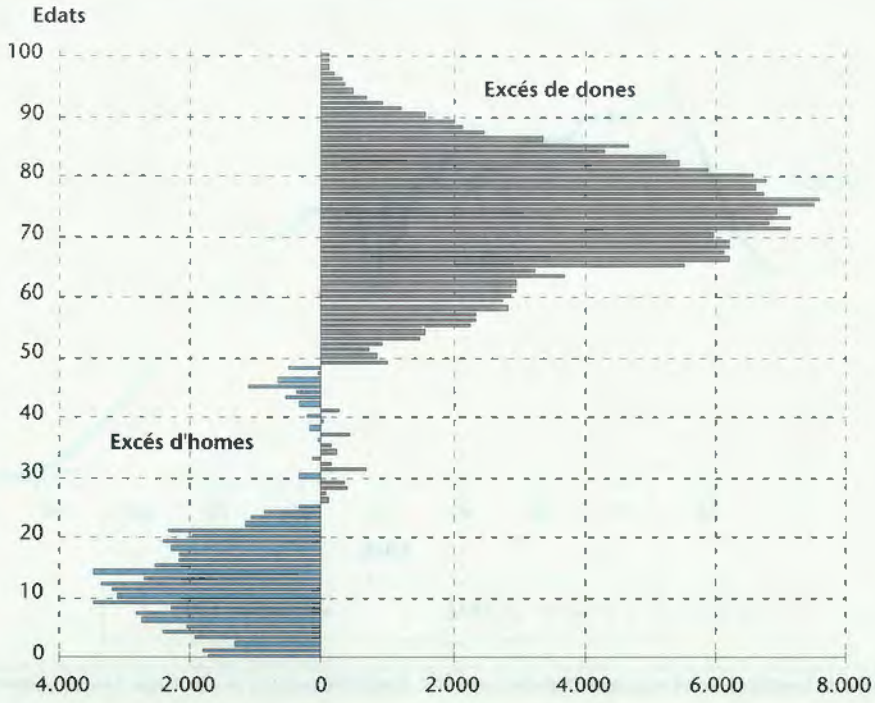
Font: elaboració pròpia a partir del *Padró municipal d'habitants 1975.*

GRÀFIC 7. DESEQUILIBRIS EN ELS EFECTIUS PER SEXES A CADA EDAT. CATALUNYA 1981

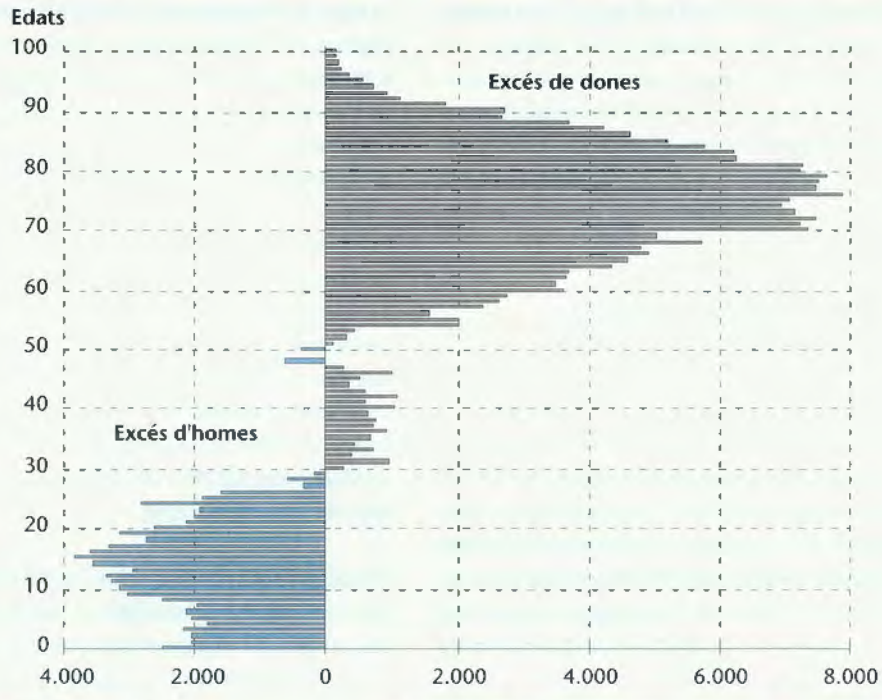
Font: elaboració pròpia a partir del *Padró municipal d'habitants 1981.*

GRÀFIC 8. DESEQUILIBRIS EN ELS EFECTIUS PER SEXES A CADA EDAT. CATALUNYA 1986

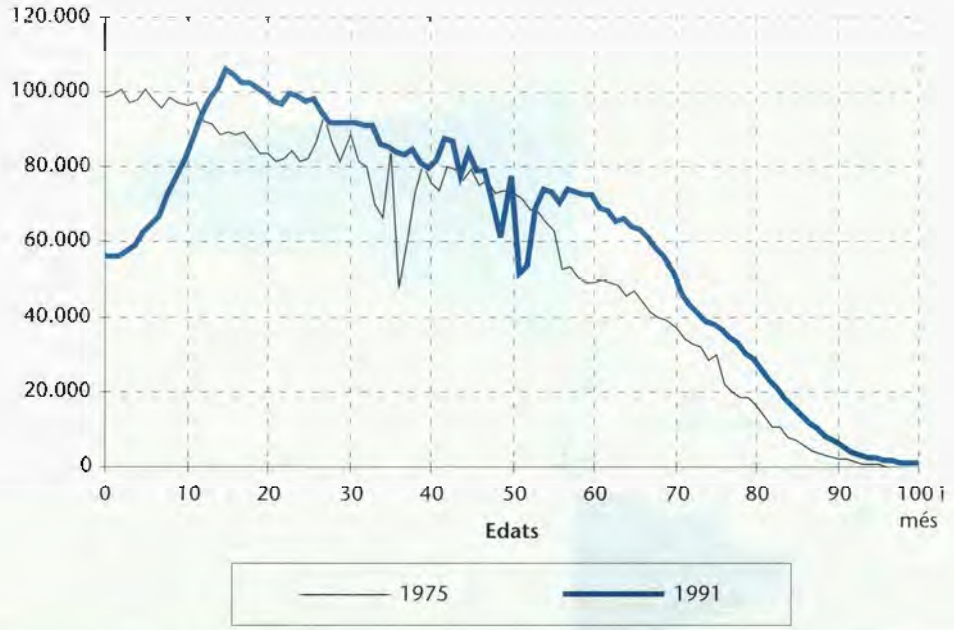
Font: elaboració pròpia a partir del *Padró municipal d'habitants 1986.*

GRÀFIC 9. DESEQUILIBRIS EN ELS EFECTIUS PER SEXES A CADA EDAT. CATALUNYA 1991

Font: elaboració pròpia a partir del *Cens de població 1991.*

GRÀFIC 10. EVOLUCIÓ DELS EFECTIUS PER EDATS. CATALUNYA 1975-1991

Font: Instituto Nacional de Estadística. *Padró municipal d'habitants de 1975*. Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens de població 1991*.

tre. Així es pot constatar a partir de les dades del cens de l'any 1991, que el nombre d'homes és inferior al de dones al voltant del 8,4% entre els 65 i 69 anys, un 22,2% entre els 75 i els 79 anys, un 33% entre els 85 i 89 anys i un 50% entre els de 95 anys i més. El que ha canviat al llarg del període 1975-1991 és la distribució dels efectius per sexes entre els 30 i 48 anys, on el balanç favorable als homes s'ha traslladat a les dones, circumstància que reflecteix el canvi patit en aquesta darrera dècada en l'estructura de la sobremortalitat masculina en aquest segment d'edats, fruit de causes de mort lligades a la mortalitat per accidents de trànsit i la incidència de la sida.

1.2 L'evolució dels efectius: exercicis de quantificació

La comparació entre els efectius per grups quinquennals d'edats dels anys 1975 i 1991 (gràfic 10) mostra que l'any 1991 els efectius de població són superiors a totes les edats que els enregistrats el 1975, excepte entre els 0 i 11 anys i entre els 40 i 60 anys. El primer tram d'edats és el que presenta una reducció molt més important i es correspon a la forta davallada de la natalitat iniciada feia quinze anys. El segon grup d'efectius menys nombrós que els efectius de les mateixes edats enregistrat el 1975, es relaciona amb la feble fecunditat de l'època de la guerra i postguerra.

Les diferències entre els efectius són més marcades per l'efecte de la reducció actual de la fecunditat que per la del passat perquè la immigració va reparar aquesta manca de naixements. Vist d'una altra manera, des de l'òptica dels efectius que s'han incrementat ho han fet amb major proporció els adults joves que es beneficien de l'arribada de les generacions plenes del "baby-boom" i també la gent gran per l'efecte combinat de la reducció de la mortalitat i la immigració.

La variació dels efectius quantificada a partir de les taxes de creixement (gràfic 11), permet constatar que fins als 11 anys les taxes de creixement assenyalen un ritme de creixement de signe negatiu, és a dir, aquests grups d'edat han experimentat una reducció dels seus efectius, amb taxes negatives de l'ordre del 4% a les primeres edats. Un altre grup amb valors del mateix signe negatiu se situa entre els 48 i els 53 anys amb un màxim de poc més de -2% als 51 anys.

Els increments positius entre els 12 i els 47 anys són creixements baixos i moderats, a excepció dels experimentats als 36 i 37 anys, pel baix nombre d'efectius que l'any 1975 hi havia en aquestes edats. A partir dels 54 anys s'i-

GRÀFIC 11. TAXES DE CREIXEMENT DELS EFECTIUS PER EDATS. CATALUNYA 1975-1991

Font: elaboració pròpia a partir del *Padró municipal d'habitants de 1975* i el *Cens de població de 1991*.

nicia el tram que ha registrat les més altes taxes de creixement; des d'aquesta edat fins als 72 anys, els augments són de l'ordre del 2% i, posteriorment, els ritmes són encara més accelerats i arriben a un màxim del 7% en edats molt avançades. Per sexe, els guanys són més accentuats per als homes que per a les dones, entre els 56 i els 70 anys i en menor proporció entre els 15 i els 25 anys (gràfic 11).

Per avaluar els canvis a l'estructura per edat, una primera aproximació és fer-ho a partir del pes dels diferents grups d'edat. En considerar el període 1975-1991 (taula 1), es detecta una variació molt accentuada a les edats joves, amb una participació percentual reduïda en 7,8%. Aquest descens es reflecteix pels increments dels altres grups: 3,7% a les edats actives i 4,1% a les més grans. Així, les persones de 65 anys i més que l'any 1975 representaven el 10,2% del total de la població, l'any 1991 s'havien incrementat al 14,3%.

En aquest procés de canvi estructural, el component clau que inicia l'envelliment per la base de la piràmide és el descens de la fecunditat. També existeix un envelliment per la cúspide com a conseqüència del descens de la mortalitat que, a nivells molt avançats, produeix majors guanys a les edats més grans. Per últim, es pot produir

TAULA 1. INDICADORS DE LA POBLACIÓ. 1975, 1981, 1986 I 1991

	1975	1981	1986	1991
Població per grans grups d'edat	100,0	100,0	100,0	100,0
de menys de 15 anys	25,60	24,96	21,68	17,76
de 15 a 64 anys	64,17	64,05	65,98	67,92
de 65 anys i més	10,24	10,99	12,33	14,31
Índex d'envelliment				
nombre d'hab. de 65 anys i més per 100 hab. de menys de 15 anys	40	44	57	81
Índex de sobreenvelliment				
nombre d'hab. de 85 anys i més per 100 hab. de 65 anys i més	6	6	7	9
Índex de dependència juvenil				
nombre d'hab. de menys de15 anys per 100 hab. de 15 a 64 anys	40	39	33	26
Índex de dependència senil				
nombre d'hab. de 65 anys i més per 100 hab. de 15 a 64 anys	16	17	19	21
Índex de dependència global				
nombre d'hab. ≥ 65 anys i < 15 anys per 100 hab. de 15 a 64 anys	56	56	52	47
Edat mitjana de la població	33,7	34,2	36,1	37,8
Mitjana d'edats de la població	29,3	29,8	31,6	33,5

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1996). *Anuari estadístic de Catalunya 1996.*

un envelliment pel centre de l'estructura, fruit d'una població més nombrosa a edats adultes i avançades d'acord amb l'elevada freqüència de naixements produïts abans del descens de la fecunditat i de l'aportació migratòria.

La corba de creixement dels efectius (gràfic 11) analitzada anteriorment, mostra clarament quins grups d'edat varen experimentar més increment. En el seu conjunt pot constatar-se, des d'una altra òptica, l'habitual procés de redistribució del pes dels grups d'edat als extrems de la piràmide que acompanya tot procés d'envelliment. La taxa de creixement dels efectius d'edats compreses entre els 65 i els 69 anys fou del 2% durant el període 1975-1991; del 3% per a les edats entre els 75 i els 79 anys; del 5% per a les de 85 i 89 anys i del 6% pels de 95 anys i més. Com a conseqüència d'aquests increments diferencials, el pes dels majors de 85 anys dins del conjunt de gent gran s'incrementà un 6% l'any 1975 i un 9% el 1991.

Un indicador d'estructura que assenyala el canvi produït en l'estructura per edats és l'índex d'envelliment, que relaciona els nombre de persones de 65 anys i més amb la població de menys de 15 anys. Mentre que l'any 1975 hi havia quaranta persones velles per cada cent de joves, aquest valor es duplica en el període estudiat. Així l'any 1991 es registren vuitanta-una persones grans per cada cent en edats compreses entre 0 i 14 anys. D'altra banda, la relació de dependència senil ha passat de 16 a 21 persones de 65 i més anys per cent persones en edats actives. Des del punt de vista de la dependència global, el nombre de persones en edats dependents per cada cent persones en edats actives s'ha reduït de 56 a 47, és a dir, que la càrrega teòrica que han de suportar els actius potencials resulta menor quinze anys més tard.

No és fàcil avaluar acuradament les implicacions dels indicadors anteriors sense una mínima perspectiva comparada. En aquest sentit si es tria el percentatge de persones de 65 anys i més com un dels més significatius, el seu valor per altres poblacions europees permet situar el cas de la població catalana en el seu context. Així, des del punt de vista de l'entorn geogràfic, el pes de les persones de 65 anys i més és molt pròxim a l'observat a França (13,8%)[4] o Itàlia (14,2%), tot i que una mica superior al corresponent a la població portuguesa (12,9%). En qualsevol cas, la magnitud de l'índex no s'allunya gaire de la mitjana europea (13,4%), en un continent que si bé presenta uns trets compartits en les seves estructures de població també ofereix algunes diferències, com ara entre els nivells d'envelliment, per exemple, del Nord i el Sud. Així, aquests percentatges arriben a països escandinaus com Suècia o Noruega al 18,3% i al 16,4%, respectivament, entre dos i quatre punts percentuals per sobre del nivell català. En aquest punt cal advertir, a més a més, que es tracta de dues societats que des de mitjan de la dècada dels anys vuitanta experimenten una recuperació dels seus nivells conjunturals de fecunditat.

Al costat dels indicadors estructurals habituals ressenyats també és possible avaluar el tipus de modificació experimentada per les piràmides de població en termes de la seva edat mitjana, és a dir, l'edat mitjana de tots els individus que la componen[5]. En el cas de la població del període que ens ocupa, això significa un augment d'aquest indicador de 4,1 anys, en passar dels 33,7 anys de 1975 als 37,8 anys de 1991. La pertinença d'aquest indicador per a la quantificació del procés d'envelliment pot il·lustrar-se amb els resultats d'un exercici de projecció de la població catalana del segle XX que mostra com, en absència de l'aportació migratòria, l'edat mitjana de la piràmide de població de l'any 1986 hauria estat de 40,4 anys[6].

Es fa evident que en absència de qualsevol fet vital (naixements i defuncions) i de migracions, la mitjana d'edat d'una població augmentaria un any per cada any calendari que passés, és a dir, cada individu tindria un any més. En aquest sentit la tendència natural d'una estructura de població sota aquestes condicions esdevindria cada cop més envellida. També resulta lògic adonar-se que amb els naixements, que suposen la incorporació d'habitants a l'edat 0, aquesta tendència s'alteraria, de la mateixa manera que el procés pateix variacions si es considera l'edat mitjana de les persones que moren o la d'entrada i sortida de la població. En general, és possible expressar la variació mitjana d'edat d'una població entre dos moments en funció de la interrelació entre les freqüències dels fets vitals i les edats mitjanes de les defuncions, les emigracions i les immigracions , d'acord amb el que queda recollit a la taula 2, on es descompon aquesta variació en funció de les dades del període disponible (1986-1991). Es tracta doncs dels canvis en l'estructura per edats de l'etapa compresa entre el Padró municipal d'habitants de 1986 i el Cens de 1991, en aquest període l'edat mitjana ha passat dels 36,1 als 37,8 anys, és a dir, s'ha incrementat una fracció de 0,34 anys per cada any calendari.

TAULA 2. DESCOMPOSICIÓ DE LES VARIACIONS DE L'EDAT MITJANA DE LA POBLACIÓ. CATALUNYA. PERÍODE 1986-1991

Edat mitjana de població	36,96
Edat mitjana de mortalitat	72,58
Edat mitjana d'emigració	31,57
Edat mitjana d'immigració	29,34
Taxa de natalitat	9,63‰
Taxa de mortalitat	8,10‰
Efecte de la natalitat: b.A(p)	0,355924
Efecte de la mortalitat: d.(A(d)-A(p))	0,288522
Efecte de la migració: i.(A(p)-A(i))-o.(A(p)-A(o))	0,015174
dA(p)/dt observada (1)	0,34
dA(p)/dt estimada (sense migració) (2)	0,355
Diferència (1)-(2)	-0,015
dA(p)/dt estimada (amb migració) (3)	0,3403
Diferència (1)-(3)	-0,0003

Font: elaboració pròpia.

Els resultats de la taula 2 permeten il·lustrar numèricament el pes dels diversos components en aquesta darrera fase d'envelliment. De manera concreta es constaten dos fets:

1. El lloc marginal que les migracions representen en la modificació de les estructures de població, com ho demostraria la molt reduïda diferència entre les estimacions de variacions de l'edat mitjana de la població, sense tenir en compte o amb la consideració de les migracions, 0,355 i 0,3403 respectivament. Aquesta és la conseqüència de l'esmentat retrocés del factor migratori en la configuració de les piràmides de la població catalana del període 1975-1991.

2. L'efecte de la fecunditat sobre la variació de l'edat mitjana és en valors absoluts el més rellevant (0,356), si bé

TAULA 3. NOMBRE DE PERSONES SEGONS TIPUS DE LLAR. CATALUNYA 1981-1991

Tipus de llar	Nombre de persones		Distribució percentual		Taxa de creixement %
	1981	1991	1981	1991	
Unipersonals	170.789	262.719	2,89	4,39	4,40
Sense nucli	129.357	119.687	2,19	2,00	-0,77
	300.146	**382.406**	**5,07**	**6,39**	**2,45**
Nuclears simples					
parella sense fills sense altres persones	600.575	730.758	10,15	12,21	1,98
parella amb fills sense altres persones	3.408.040	3.499.374	57,58	58,49	0,26
mares soles amb fills sense altres persones	190.962	288.940	3,23	4,83	4,23
pares sols amb fills sense altres persones	38.495	57.760	0,65	0,97	4,14
	4.238.072	**4.576.832**	**71,60**	**76,50**	**0,77**
Nuclears extenses					
parella sense fills amb altres persones	151.485	120.111	2,56	2,01	-2,29
parella amb fills amb altres persones	788.982	538.003	13,33	8,99	-3,76
mares soles amb fills amb altres persones	70.855	67.387	1,20	1,13	-0,50
pares sols amb fills amb altres persones	23.564	15.489	0,40	0,26	-4,11
	1.034.886	**740.990**	**17,48**	**12,39**	**3,29**
Múltiples	345.825	282.446	5,84	4,72	-2,00
Total	**5.918.929**	**5.982.674**	**100**	**100**	**0,11**

Font: INE (1978) *Censo de Población de 1981. Tomo II.* Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol. 17.*

cal observar com l'efecte de la mortalitat (0,289) s'hi acosta, avançant el paper destacat que, en el cas que la resta de tendències demogràfiques es mantinguin constants, tindrà en un futur no gaire llunyà.

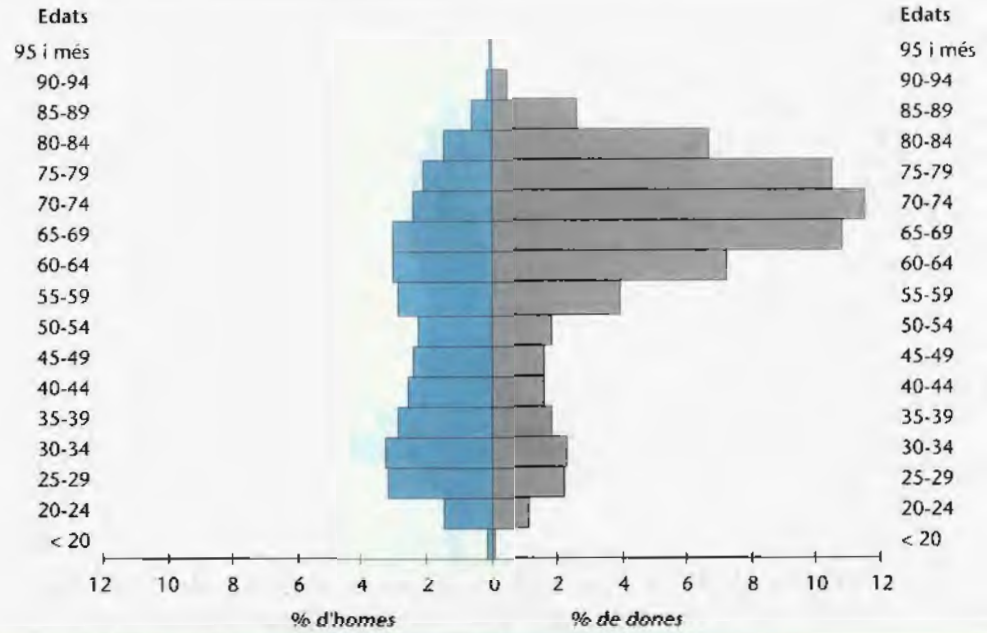
2. LES ESTRUCTURES DE POBLACIÓ DE LES LLARS CATALANES

Passar de l'estudi de la composició global de la població, segons edat i sexe, a la seva distribució, segons els tipus de llars que formen, suposa acostar-se a una visió diferent de les estructures de la població, fruit de les subpoblacions generades a partir de determinades característiques particulars. Així, a les properes planes s'estudiaran les piràmides de població pròpies de les diverses modalitats de llars catalanes a la llum del cens de 1991. Malauradament, la manca de la mateixa informació per a censos anteriors no permetrà reconstruir l'evolució temporal d'aquestes piràmides. En aquest mateix sentit convé recordar com la natura dinàmica de les formes familiars no queda prou reflectida a les dades censals, atès el seu caràcter d'informació acotada a un moment, la data del cens. En conseqüència, només es podran observar de manera fragmentària diferents moments del cicle de vida que es corresponen a les diferents estructures de llars. A les precaucions anteriors convé afegir que les estructures de la població de les llars són expressió de diversos factors, entre els quals els demogràfics juguen un paper rellevant. Però, a l'acció de la fecunditat, la mortalitat i les migracions s'hi ha d'afegir l'efecte de les variables que incideixen en la formació i la dissolució de les parelles.

Tot i les limitacions assenyalades, l'interès per aquesta aproximació troba justificació en el fet que molts dels comportaments demogràfics resten sota la influència d'aquestes formes d'agrupació. Determinar, per exemple, quants joves viuen amb els seus pares o s'han emancipat o quants viuen amb les seves parelles pot tenir alguna transcendència a l'hora de comprendre o, fins i tot, preveure el seu comportament reproductiu.

Per tal de situar en la seva perspectiva els resultats aquí presentats, convindrà fer un breu recordatori de les tendències observades en l'evolució de les llars[8] entre 1981 i 1991 (taula 3). Segons dades del darrer cens, les llars nuclears simples concentren més de les tres quartes

GRÀFIC 12. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS UNIPERSONALS. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

parts de la població, mentre que les sense nucli i unipersonals solament un 6% i les complexes un 17%. En el darrer decenni, els diferents tipus de llars han experimentat un creixement molt desigual. El major increment correspon als solitaris amb un augment mitjà anual del 4,4%, magnitud tan sols igualada per les llars nuclears monoparentals, tant les constituïdes per mares com per pares. Dins de les llars d'un nucli, les formades per matrimonis o parelles amb fills o sense agrupen més del 70% de la població i el seu creixement ha estat més moderat en el cas de les parelles sense fills (2%) i molt baix en les parelles amb fills (0,26%). Les llars nuclears extenses i les múltiples per definició concentren més població però, com que són menys freqüents, en conjunt representen el 17%. També s'ha d'assenyalar que en totes les categories de les llars extenses s'han registrat forts decreixements de la població, llevat de les llars monoparentals encapçalades per mares, on la pèrdua no ha estat tan accentuada. Per últim, les llars sense nucli, de reduïda representació dins del conjunt, han experimentat un lleuger decreixement.

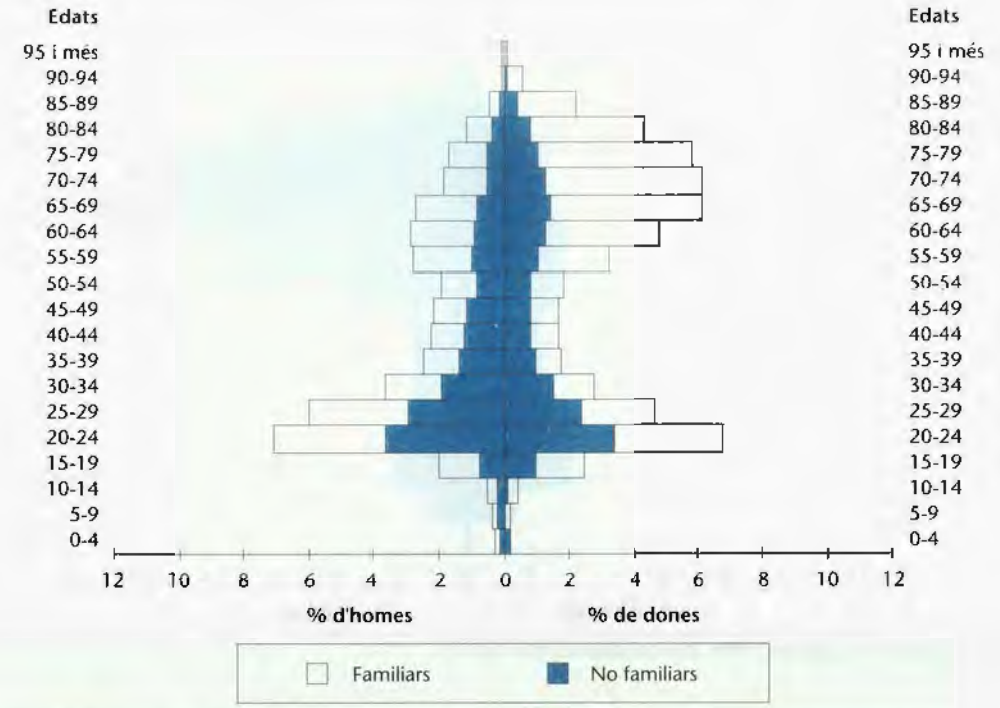
2.1 Les persones que viuen soles i en llars sense nucli

L'estructura per edat i sexe de la població que viu a les llars unipersonals presenta una distribució dels seus efectius molt irregular (gràfic 12). Les diferències per edat i sexe són el resultat de diferents factors, entre els quals es destaquen: l'edat de l'emancipació dels joves, les distintes edats en què homes i dones comencen una relació de parella, l'efecte de les separacions i els divorcis i les diferències de mortalitat entre homes i dones.

En conjunt, aquestes llars de solitaris són majoritàriament femenines i de persones grans. Les dues terceres parts dels seus membres són dones (66,5%) i l'edat mitjana de la seva piràmide són els 61 anys. La distribució dels efectius femenins segons l'edat resulta força desequilibrada, tot concentrant el 81% de persones en edats superiors als 60 anys, amb un valor modal entre els 65 i 74 anys, molt allunyat de la resta de la distribució. Aquesta irregularitat s'ha d'atribuir a l'efecte de la sobremortalitat masculina, que fa que la condició de solitari sigui més freqüent entre les dones grans. L'estat civil predominant és el de vídues, amb una representació del 62,8%, seguit pel de solteres amb un 26,9%, el 60,5% de les quals són de 50 anys i més.

Pel que fa a la població masculina es caracteritza pel fet d'ésser més jove que les dones, presentar una distribució per edats més regular i estar compost per homes solters, representats en un 51%. Els separats, divorciats i casats (26%) tenen una presència més important que en el cas de les dones, perquè majoritàriament les dones en cas de ruptura matrimonial obtenen amb més freqüència la custòdia dels fills. La condició de solitària arriba a les

GRÀFIC 13. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS SENSE NUCLI. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

dones separades més tard i està relacionada amb el moment que els fills deixen la llar materna.

En aquesta estructura queden representats, com a mínim, tres moments del cicle de vida de les famílies: la solitud a edats joves, quan aquesta generalment és una elecció i en molt casos no resultarà definitiva, marca el moment de l'emancipació familiar; a les edats adultes, especialment pels homes, és el resultat d'una ruptura familiar, i a les edats més elevades quan es fruit de la imposició vital, que es manifesta en la contracció del nucli familiar per mort d'algun dels dos cònjuges, de manera més freqüent, dels marits.

La piràmide d'edats que correspon a les *llars sense nucli* es caracteritza per tenir una proporció d'infants molt reduïda i altes concentracions de població entre els 20 i 34 anys i entre els 60 i 85 anys (gràfic 13). En aquest tipus de llars hi ha més dones (58%) que homes, l'edat mitjana és aproximadament els 50 anys i un terç de la població té més de 65 anys. L'estat civil predominant tant en homes (75%) com en dones (64,3%) és el de solters/res. A les dones s'hi ha d'afegir, una alta proporció de vídues (23,5%), especialment a partir dels 50 anys.

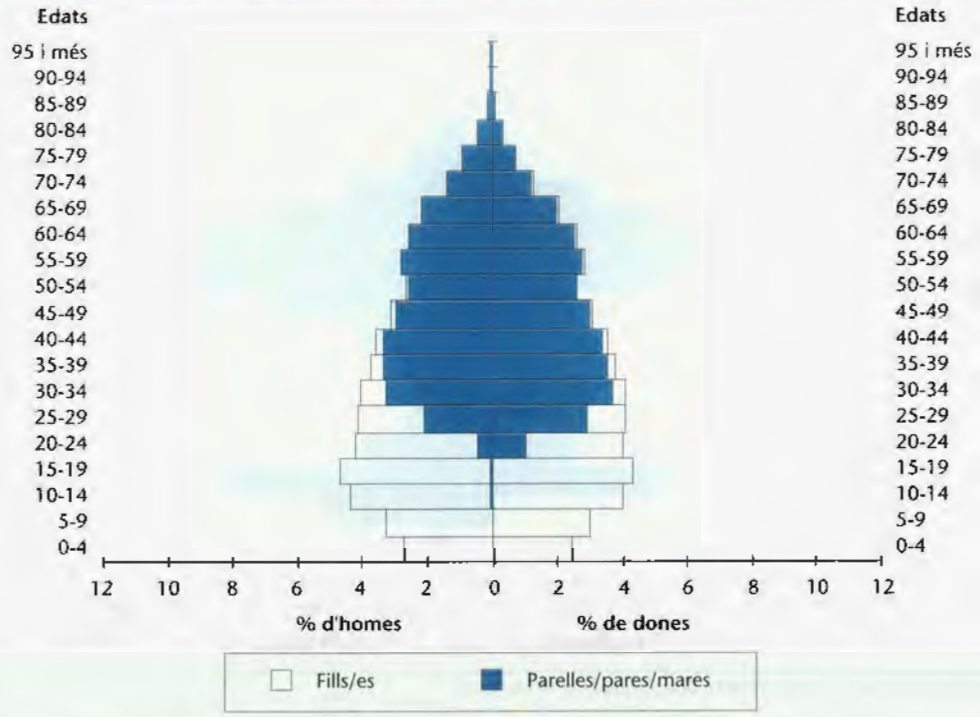
Dins d'aquest tipus de llars es poden distingir entre aquelles on, almenys, algunes de les persones s'hi troben vinculades per una relació de parentiu, però que no constitueixen un nucli familiar, i les llars on entre els seus membres no hi ha vincles d'aquest tipus. Les primeres formen el col·lectiu més nombrós, amb un 61,8% de la població, i les relacions de parentiu més freqüents són les de germans o cunyats[9]. Les llars no familiars presenten una composició per edats més jove que l'anterior i entre els factors que determinen la seva formació poden esmentar-se les relacions d'amistat, de cohabitació o altres fórmules de convivència establertes per compartir les despeses de l'habitatge.

Com a resum, aquest tipus de llar es caracteritzaria per una presència majoritària de persones solteres. Un grup de les quals corresponen a joves en una situació de transició cap a altres formes de convivència i l'altre seria format per persones d'edats més avançades. Aquestes últimes s'haurien de considerar, per les seves mateixes circumstàncies vitals, com a membres d'unes llars més estables en la seva modalitat de convivència, generalment estructurada al voltant de determinats vincles de parentiu.

2.2 Les estructures de les llars nuclears simples

D'acord amb l'esmentat unes línies més amunt, les *llars d'un nucli* reuneixen el 76,5% de tota la població de

GRÀFIC 14. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS NUCLEARS SIMPLES. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

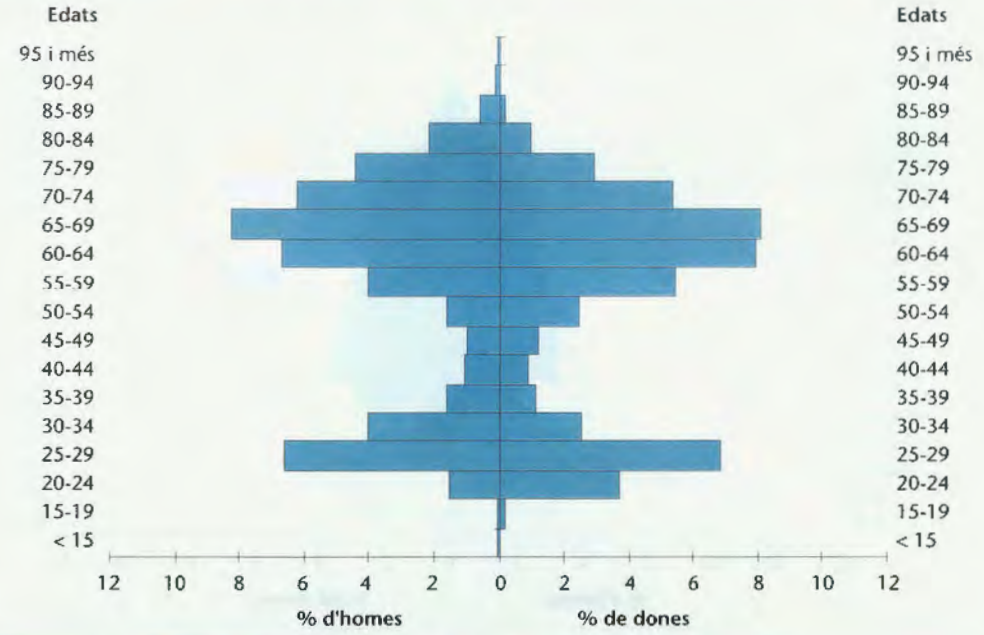
Catalunya, és a dir, que més de les tres quartes parts de la població viu en una llar nuclear simple. La forma de la seva estructura per edats s'aproxima a la del conjunt de la població, però amb un lleuger predomini masculí (50,7%) i amb una major representació de persones que formen una parella o que són pares (58,2%) respecte a aquelles que es declaren fills (gràfic 14). Cal distingir entre els nuclis formats per parelles sense fills, parelles amb fills i per nuclis monoparentals, tots en absència d'altres persones.

Les *parelles sense fills* mostren una estructura per edats molt envellida com a conseqüència de la falta d'infants (gràfic 15). El 61% de la població té edats compreses entre els 15 i els 64 anys i el restant 39% són majors de 65 anys. Per aquesta raó l'edat mitjana de població és de 55 anys. La piràmide presenta dos sortints molt marcats: un al voltant dels 25 i 29 anys i un altre entre els 65 i 69 anys. Aquests valors modals representen dos moments del cicle de vida familiar. El primer, correspon a les edats joves i assenyalaria la fase de formació de la família, i el segon, les d'edats grans, la fase de contracció, és a dir, quan els fills ja han marxat de la casa dels pares. La variació d'aquests grups estarà en funció de diferents factors entre els quals s'han de destacar el calendari de la nupcialitat (o de la formació de la parella), la fecunditat, l'edat de l'emancipació dels fills i del descens de la mortalitat. Pel que fa al seu estat civil, majoritàriament són persones casades en un 94%, un 4% solteres i el restant 2% són classificades dins d'altres estats civils.

Les *parelles amb fills* representen el grup més nombrós de tota la població amb un 58,5% dels seus habitants (gràfic 16). El seu creixement mitjà anual és molt moderat (0,26%) i de totes les subpoblacions familiars és la que té l'estructura més jove, amb una edat mitjana de 30 anys. La forma de la piràmide guarda relació amb el tipus d'estructura de la llar. És a dir, el fet que siguin parelles que conviuen amb els seus fills fa que el pes de les persones grans resulti molt baix (3%). S'aprecia, també, una reducció al voltant dels 30 anys, edat que correspon a l'emancipació dels fills, o a la formació de noves parelles. De fet la piràmide pot dividir-se en dues parts: una primera comprèn des de la base fins als 25 anys i són majoria els fills, i la segona, a partir d'aquesta edat, ocupada fonamentalment pels pares. El primer grup correspondria als solters i el segon als casats.

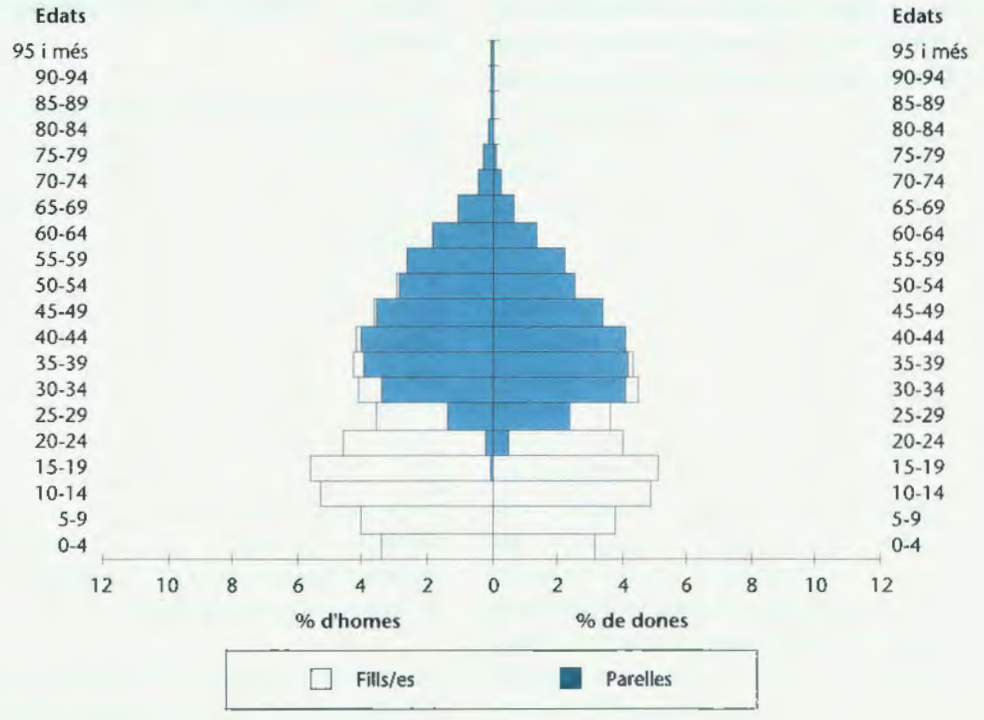
Per analitzar i entendre l'estructura per edats de les *llars monoparentals* és necessari recordar alguns aspectes relacionats amb la seva formació. Així, aquest tipus familiar és el resultat de la dissolució d'una parella amb fills per separació, divorci o mort d'algun dels seus membres, i

GRÀFIC 15. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS DE PARELLES SENSE FILLS. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

GRÀFIC 16. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS DE PARELLES AMB FILLS. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

també de la maternitat al marge d'un vincle matrimonial o de convivència. És a dir, que d'acord a la seva formació es poden distingir tres tipus diferents de nuclis monoparentals: els formats per ruptura de la parella, per decisió personal i per la mort d'un dels dos membres.

Entre els canvis produïts els darrers anys que van incidir en el creixement dels nuclis monoparentals, s'ha d'assenyalar, entre altres, l'augment de les separacions i els divorcis, l'increment de la fecunditat fora del matrimoni i l'efecte de la sobremortalitat masculina.

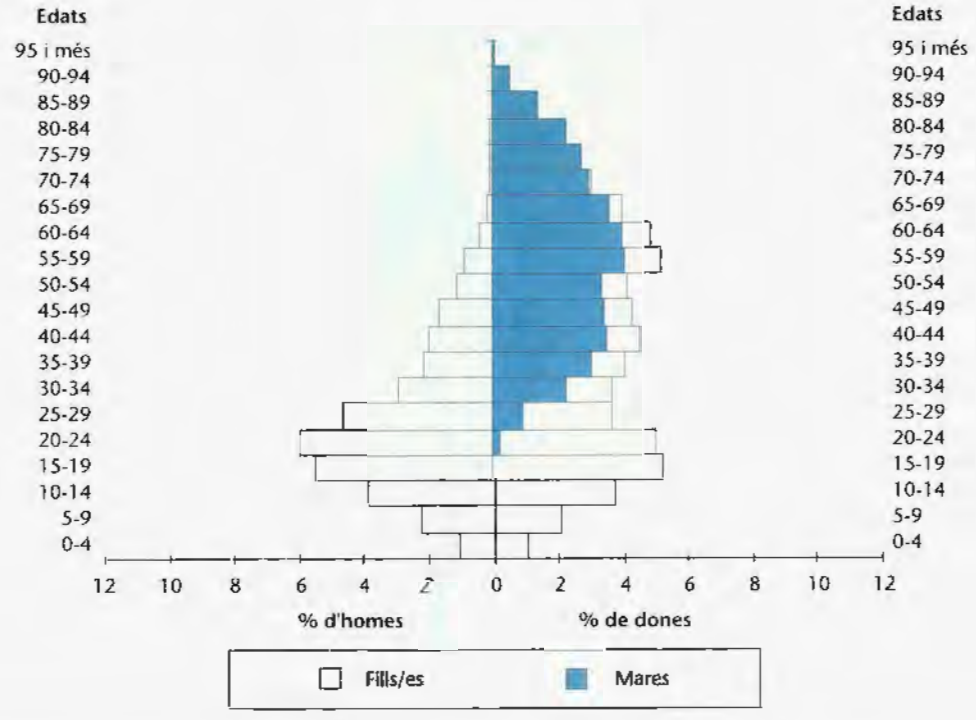
Dins dels nuclis monoparentals (gràfics 17 i 18) són més freqüents els encapçalats per dones perquè generalment en cas de separació o divorci és la mare la que assumeix la custòdia dels fills, com també en els casos de fills nascuts fora del matrimoni. D'altra banda, l'acció de la mortalitat diferencial per sexe fa que s'incrementi el nombre de nuclis monoparentals formats per mares vídues. L'any 1991, el 60% del nuclis monoparentals constituïts per una mare amb fills tenien com a persona de referència una dona vídua.

L'asimetria observable a les piràmides d'edat és conseqüència de la falta d'un dels progenitors. La distribució dels efectius segons l'edat permet distingir els nuclis formats per mares o pares joves amb fills al seu càrrec i pares o mares d'edats avançades que conviuen amb fills grans. En aquest últim cas, segurament la relació de dependència s'inverteix i són els pares aquells que depenen dels seus fills.

2.3 La composició de les llars extenses i múltiples

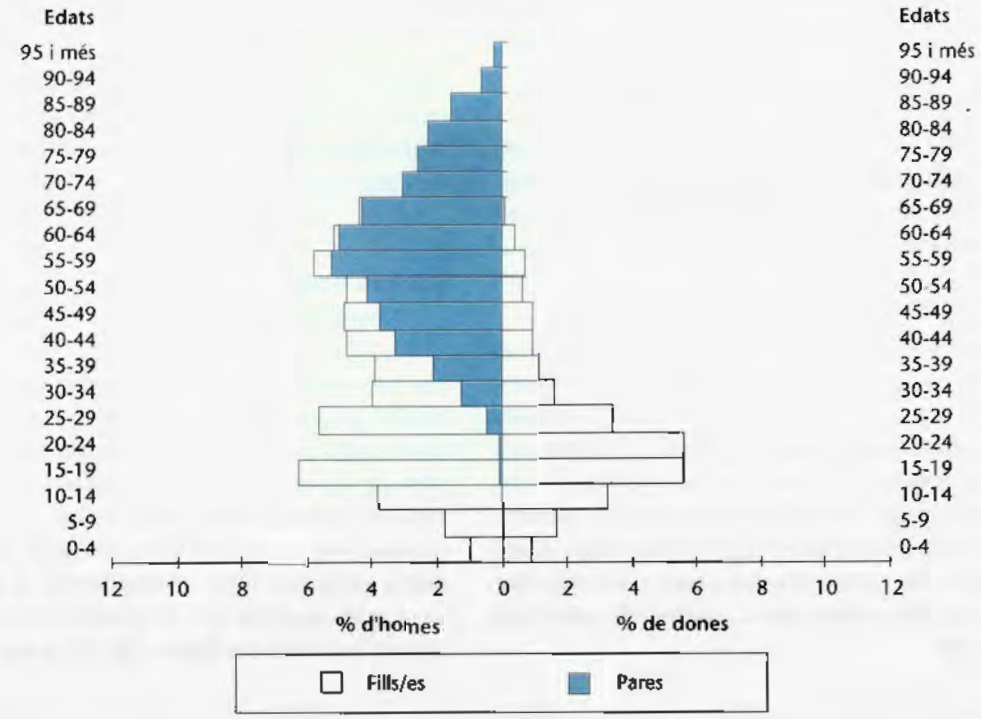
Les *llars extenses* es diferencien de les nuclears simples perquè les persones que componen el nucli familiar conviuen amb altres persones. Actualment, concentren el 12% de la població, però és una forma familiar considerada en retrocés. L'estructura és més envellida que les nuclears simples, té una forma irregular, amb la característica particular d'un eixamplament a les edats més avançades ocupades per les persones que no constitueixen un nucli familiar (gràfic 19). En general les relacions

GRÀFIC 17. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS MONOPARENTALS (MARES). CATALUNYA 1991

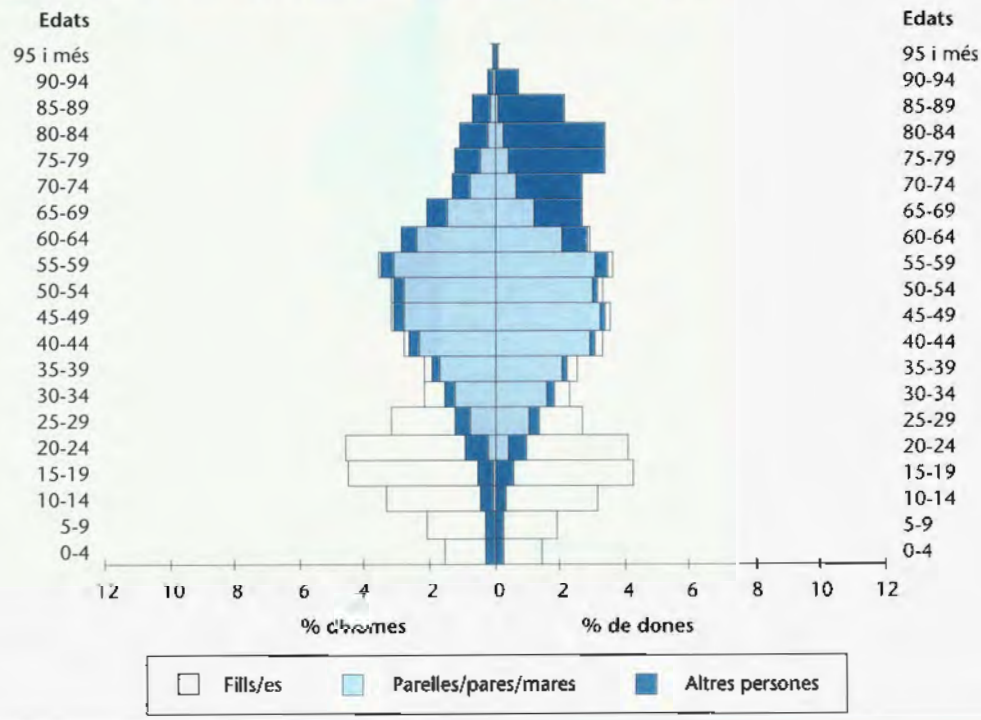
Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

GRÀFIC 18. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS MONOPARENTALS (PARES). CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

GRÀFIC 19. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS EXTENSES. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

de les altres persones amb les quals componen el nucli són de parentiu, amb un alt predomini de pares o sogres de la persona principal, i en menor proporció néts i germans. És a dir, aquesta estructura familiar acull membres de la família que no constitueixen un nucli familiar i que per diferents raons no han format un altre tipus de llar. Dins d'aquesta estructura poden conviure-hi membres de tres generacions. Les persones que es declaren formant part de la parella o que són pares representen un 42,4%, els fills són un 32,4% i les altres persones el 25,2%.

Els efectius de les *llars múltiples* són poc significatius dins del conjunt de la població, i les característiques de la seva pròpia estructura fan preveure que encara perdrà més pes relatiu els propers anys (gràfic 20), circumstància que no pot deslligar-se del fet d'ésser una forma de convivència amb major representació en àrees rurals.

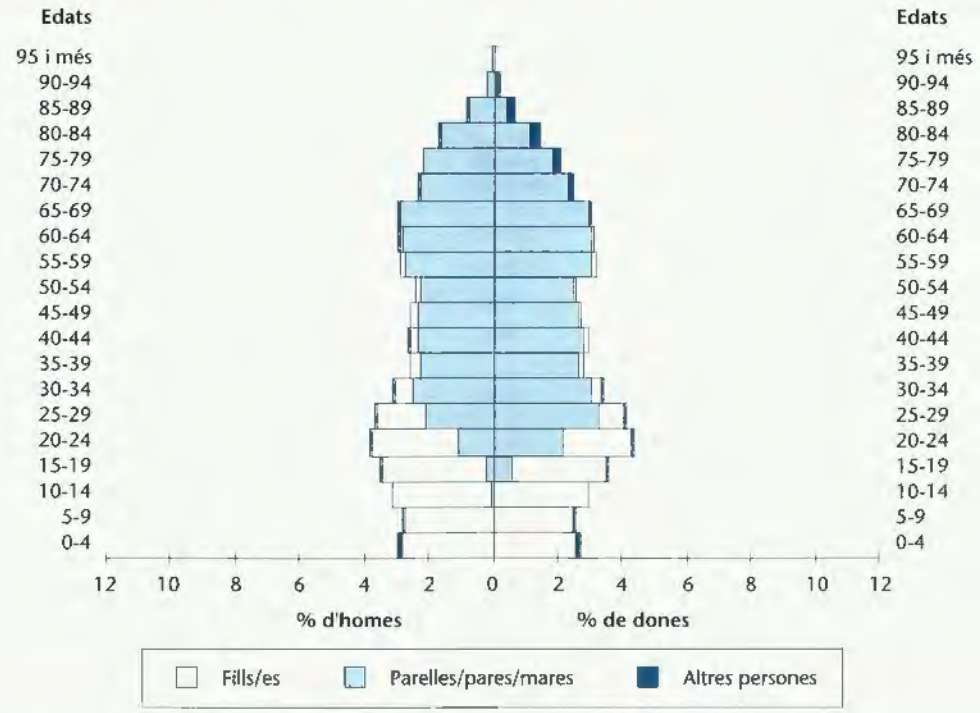
Els seus trets més característics són, en primer lloc, una estructura per edats que presenta una disminució a la base de la piràmide i a edats centrals entre els 35 i 55 anys. En segon lloc, el pes dels individus que no for men part dels nuclis és poc significatiu i està concentrat especialment a les edats més elevades, a partir dels 60 anys. Aquest tipus de llar es caracteritza per presentar més d'un nucli familiar, relacionats entre si per alguna mena de vincle de parentiu. Entre totes les formes de vinculació familiar observades la més frequent és la de filiació. En aquest tipus de llars, el 65% dels efectius són parelles o són pares, mentre que els fills representen el 32% del total.

3. CONCLUSIÓ

La visualització de la població de manera conjunta o agregada segons els diferents tipus de llars que constitueixen, permet fer lectures diferents, però a la vegada complementàries, de les estructures per edats. La piràmide de població de Catalunya subdividida segons els tres grans grups de llars mostra, de manera general, les relacions existents entre ambdues piràmides (gràfic 21). És evident que l'estructura de llars nuclears simples és la que s'acosta més a la imatge de l'estructura del conjunt de la població, però són les unipersonals i les sense nucli les que porten el pes de l'envelliment de l'estructura per edats (taula 4). D'altra banda, els tipus més complexos d'estructures de llars no fan més que adaptar-se a la forma marcada per les nuclears simples, i així donen més volum i anys a la piràmide d'edats.

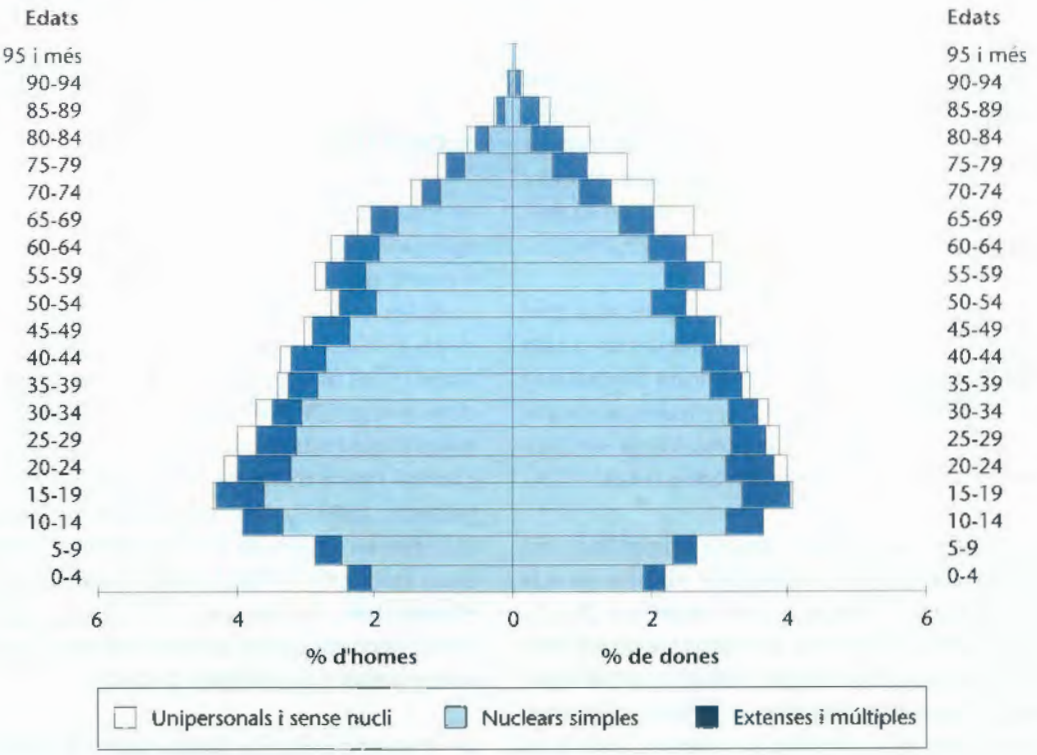
La interacció entre les dues visions i els factors associats són determinants per entendre el tramat de fons sobre el qual transitarà l'evolució futura de la població catalana.

GRÀFIC 20. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ DE LES LLARS MÚLTIPLES. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població 1991. Vol.17.*

GRÀFIC 21. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ SEGONS TIPUS DE LLARS. CATALUNYA 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Cens de població de 1991. Vol.17.*

TAULA 4. INDICADORS D'ESTRUCTURA. CATALUNYA 1991 (Percentatges)

Edat	Unipersonals	Sense nucli	Nuclears simples					Nuclears extenses	Múltiples
			parella sense fills	parella amb fills	mares soles	pares sols	total		
De 0 a 14 anys	0,00	1,95	0,01	24,60	13,96	12,33	19,85	13,52	17,10
De 15 a 64 anys	47,65	64,73	60,52	72,42	71,51	73,06	70,47	64,73	62,88
De 65 i més anys	52,35	33,32	39,47	2,98	14,53	14,61	9,68	21,75	20,02
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Edat mitjana	61,10	49,60	55,30	30,40	38,40	38,60	35,00	43,20	40,50

Font: elaboració pròpia a partir del *Cens de població de 1991.*

NOTES

1 J. Capellades (1983), pàg. 54, (1994) pàg. 62.
2 A. Cabré i I. Pujades (1989b), pàg. 47.
3 A. Cabré i I. Pujades (1989b), pàg. 52.
4 A. Warnes.(1993), pàg. 90.
5 S. Preston, C. Himes i M. Eggers (1989) pàg. 691.
6 A. Cabré (1989a), pàg. 198.
7 Per a l'estimació d'aquesta descomposició s'ha aplicat la fórmula proposada per Preston i col·laboradors: dA(p)/dt= 1-b.A(p)-d.(A(d)-A(p))-i (A(p)-A.(i))-o (A(p)-A(o)). On A(p) és l'edat mitjana de la població, A(d) l'edat mitjana de les defuncions, b és la taxa de natalitat, d és la taxa de mortalitat, i la taxa d'immigració, o la taxa d'emigració, A(i) l'edat mitjana dels immigrants, A(o) l'edat mitjana dels emigrants i dA(p)/dt expressa la derivada de l'edat mitjana de la població respecte al temps.
8 Les estructures de població que componen les llars, que en aquest apartat s'analitzen, s'han calculat tenint en compte una classificació adaptada a la proposada per Laslett i Hammel. Aquesta tipologia té com a base, fonamentalment, la identificació i la quantificació dels nuclis familiars i en la presència o l'absència d'altres persones. Els nuclis poden estar compostos per un matrimoni o parella sense fills, un matrimoni o parella amb fills, i nuclis formats per un sol progenitor, denominats també monoparentals. Així es distingueixen cinc tipus de llars: les unipersonals, formades per persones que viuen soles; les sense nucli, constituïdes per dues o més persones emparentades o no però que no formen un nucli familiar; les nuclears simples, formades per nuclis en absència d'altres persones; les nuclears extenses, compostes per nuclis amb la presència d'altres persones, i, per últim, les múltiples, constituïdes per dos o més nuclis familiars.
9 El cens no permet fer la distinció entre aquestes dues circumstàncies.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AIDELF (1996), "Ménages, familles, parentèles et solidarités dans les populations méditerranéennes", *Séminaire international d'Aranjuez*; núm. 7. Setembre 1994.
- CABRÉ, A. (1980), "La població de Catalunya", *Estadística i Societat*; Full núm. 3. Generalitat de Catalunya, Institut Central d'Estadística i Documentació.
- CABRÉ A., PUJADAS, I. (1984), "Población y recursos humanos en Catalunya", *Reconeixement Territorial de Catalunya*; vols. 6 i 7. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- CABRÉ, A. (1989a), *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*; Tesi doctoral. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- CABRÉ, A., PUJADAS, I. (1989b), "La població: immigració i explosió demogràfica", *Història econòmica de la Catalunya Contemporània;* Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CAPELLADES, J. (1983), "La població de Catalunya", *L'economia de Catalunya, d'avui i de demà*; Barcelona, Banc de Bilbao.
- CAPELLADES, J., FALGUERA, M. (1988), "L'Estructura sexe-edat de Catalunya, 1986", *Estadística i Societat*; Fulls núm. 69 a 72. Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.
- CAPELLADES, J., OLIVARES, D. (1992), "La població de Catalunya l'any 1991", *Nota d'Economia*; núm. 44, octubre. Generalitat de Catalunya, Departament d'Economia i Finances, pàg. 21-35.
- CAPELLADES, J. (1994), "La població de Catalunya", *L'economia catalana, davant del canvi de segle;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Economia i Finances i Banco Bilbao Vizcaya.
- COMMISSION EUROPÉENNE (1994), "L'Union Européenne et la famille", *Europe Sociale*; núm.1/94. Bruxelles-Luxembourg, Direction Générale de l'emploi, des relations industrielles et des affaires sociales.

- COMISIÓN EUROPEA (1995), *La situación demográfica en la Union Europea. Informe 1994;* Bruxelles-Luxembourg, Dirección General V.
- CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA (1982), *Catalunya en Xifres/2;* Barcelona, CIDC.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1988), *Anàlisi de la Mortalitat a Catalunya 1986;* Generalitat de Catalunya, Secretaria General.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1994), *Anàlisi de la mortalitat a Catalunya 1991;* Generalitat de Catalunya, Direcció General de Recursos.
- FARRÉ, M. (1987), "Factors demogràfics de l'envelliment a Catalunya", *Papers de Demografia;* núm. 24. Centre d'Estudis Demogràfics. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- FONDO PARA LA INVESTIGACIÓN ECONÓMICA Y SOCIAL (1975), *Estadísticas Básicas de España 1900-1970;* Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros.
- GRUNDY, E. (1996), "Population Ageing in Europe", *Europe's Population in the 1990s;* editat per D. Coleman. Oxford, Oxford University Press.
- GUISANDE, C., OLIVARES, D. (1995), "Cuantificación de familias de riesgo en el Censo de Población de 1991: los núcleos monoparentales en Catalunya", *Habitar, vivir, prever. Actas del V Congreso de la población española;* Novembre 1995, pàg. 79-88.
- HAMMEL, E., LASLETT, P. (1974), "Comparing household structure over time and between cultures", *Comparative Studies in Society and History;* núm. 16 pàg. 73-109.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1992a), *Cens de població. 1991. Vol. 3 Estructura de la població: sexe, edat i estat civil. Dades municipals;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1992b), *Moviments migratoris. 1988. Vol. 2 Característiques bàsiques;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1992c), *Moviments migratoris. 1989. Vol. 2 Característiques bàsiques;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1993), *Moviments migratoris. 1990. Vol. 2 Característiques bàsiques;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994a), *Cens de població 1991. Vol.17 Estructures familiars de la població: Dades comarcals i municipals;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994b), *Moviments migratoris. 1992. Característiques bàsiques;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Moviments migratoris. 1993. Característiques bàsiques;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari estadístic de Catalunya;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997), *Moviments migratoris 1994. Característiques bàsiques;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Base de dades d'estadístiques comarcals i municipals de Catalunya;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1987), *Censo de Población de 1981. Tomo II. Resultados por Comunidades Autónomas. 2a Parte: Características de la población que vive en familia. Cataluña;* Madrid, INE.
- MINISTERIO DE ASUNTOS SOCIALES (1995), *Informe sobre la situación de la familia en España;* Madrid.
- PRESTON,S.H., HIMES C., EGGERS, M. (1989), "Demographic Conditions Responsible for Population Aging", *Demography;* vol. 26 núm. 4, novembre, pàg. 691-709.
- REQUENA, M. (1993), "Formas de familia en la España contemporánea", *Estrategias familiares;* editat per L. Garrido Medina y E. Gil Calvo. Madrid, Alianza Universidad.
- REQUENA, M. (1994), *Los hogares y las formas familiares de la Comunidad de Madrid;* Informe monográfico al Tomo V de los Censos de Población y Vivienda de 1991. Madrid, Consejería de Economía.
- SOLSONA, M., TREVIÑO, R., (CENTRE D'ESTUDIS DEMOGRÀFICS) (1990), *Estructuras familiares en España;* Instituto de la Mujer, Ministerio de Asuntos Sociales.
- WARNES, A.M. (1993), "Demographic Ageing: Trends and Policy Responses", *The Changing Population of Europe;* editat per D. Noin i R. Woods. Oxford, Blackwell.

EL FUTUR DE LA POBLACIÓ CATALANA

Amand Blanes i Llorens
Centre d'Estudis Demogràfics

Un observador qualsevol de la realitat demogràfica catalana a l'any 1975 difícilment podria haver sospitat l'important descens de la fecunditat que es va produir durant els següents anys, que ens ha portat a hores d'ara a mínims mundials, ni la forta reducció del positiu saldo migratori que històricament havia tingut Catalunya i que representava un dels motors fonamentals del seu creixement demogràfic.

En relació amb la fecunditat, s'ha produït una intensa davallada de l'indicador conjuntural de fecunditat dels 2,72 fills per dona de 1975 als 1,14 de 1995. En termes de natalitat, ha representat passar dels 112.100 naixements de 1974, màxim històric del segle, als 53.809 registrats per l'Institut d'Estadística de Catalunya l'any 1995: és a dir, una reducció de més del 50% en vint-i-un anys. En relació amb els moviments migratoris, també s'ha produït un important canvi, ja que entre 1961 i 1975 el saldo migratori positiu va representar gairebé un milió de persones, mentre que per al conjunt dels quinze anys posteriors aquest saldo ha estat gairebé nul. Només, el favorable comportament de la mortalitat ha permès un augment del nombre d'anys que pot esperar viure la població catalana, encara que el progressiu envelliment ha provocat un lleuger increment del nombre de defuncions amb el consegüent efecte negatiu sobre el creixement natural de la població[1].

Les conseqüències d'aquests canvis en els components del creixement demogràfic han estat dobles:

- En primer lloc, s'ha produït un fort alentiment en el ritme de creixement de la població. Entre 1961 i 1975, la població de Catalunya va passar de 3,9 a 5,7 milions d'habitants, és a dir, un creixement mitjà anual de 120.000 persones, mentre que, entre 1976 i 1991 només ho va fer en 374.000, una mitjana d'unes 25.000 persones per any. Per tant, la situació a partir de 1976 la podem qualificar com d'un cert estancament demogràfic que va fer que el llindar dels "sis milions" no s'assolís fins al cens de 1991[2].

- En segon lloc, s'ha produït una profunda transformació en l'estructura per edats de la població catalana com a conseqüència de la forta reducció de la natalitat i en menor mesura de l'allargament de l'esperança de vida. El resultat ha estat una pèrdua de la forma piramidal que tenia l'estructura per edats de la població catalana l'any 1975, característica d'una població relativament jove, i la substitució per una estructura cada cop més reduïda en la seva base i més ampla en la cúspide. Unes poques dades ens confirmen l'abast d'aquesta transformació: el 1975 la població menor de 15 anys era d'una mica menys d'1,5 milions d'efectius, un 25,6% del total, i la població major de 65 anys era de 579.000, un 10,2% del total; el 1994, els efectius de població jove s'estimaven en 929.000, un 15,2% del total, i els de gent gran en 960.000, un 15,7%. Per tant, els efectius de gent gran han superat els de gent jove.

Les dues conseqüències del canvis demogràfics, alentiment del creixement i envelliment, són generalment vistes amb preocupació, com un problema en relació amb diversos aspectes. El primer, l'impacte que el progressiu envelliment de la població provoca sobre el conjunt de la societat i més particularment sobre la despesa pública (només cal recordar, en aquest sentit, el debat obert sobre el futur de les pensions o sobre el sistema

sanitari públic). El segon, si el creixement de la població serà suficient per fer front a aquests reptes i quins poden ser els seus efectes sobre el mercat de treball.

Les conseqüències tant socials com econòmiques d'aquests processos provocaran que, en les properes dècades, presenciem un seguit de transformacions tant en l'àmbit social com en l'econòmic per adequar-nos a aquesta nova realitat poblacional. En aquest sentit, cada cop més, les administracions públiques veuen la necessitat d'articular les seves polítiques, les seves actuacions, els seus limitats recursos d'una forma anticipativa, no pas reactiva, a una situació que es planteja canviant i sovint incerta. Això ha provocat, en els darrers anys, una creixent demanda de projeccions de població.

Novament ens trobem amb l'observador de la realitat demogràfica però ara amb un objecte d'estudi profundament canviat. Mentre que el de 1975 hagués estat el que avui diríem un "optimista" en relació amb el futur de la població catalana, l'actual pot tenir una certa propensió a veure el futur de la població catalana en termes més "pessimistes". Hom sol caure en la temptació tendencial, com explica Anna Cabré, *"sembla evident que, pel procediment habitual de l'extrapolació de tendències, les previsions realitzades en èpoques d'expansió tendeixen a sobreestimar l'evolució futura: contràriament, les previsions dutes a terme en moments de recessió o d'estancament acostumen a portar, com passa actualment, cap a visions catastrofistes del futur"*[3]. Les condicions demogràfiques del moment, per tant, no són alienes i exerceixen un fort grau d'influència sobre les concepcions que es tenen de cara al futur. No obstant això, sovint l'experiència ens ha demostrat que el futur pot ser més canviant i fluctuant del que pensem.

1. RELATIVITZEM EL FUTUR: ELS ESCENARIS DE FUTUR

L'objectiu de les previsions demogràfiques és constituir-se en una eina que redueixi el grau d'incertesa sobre el futur; és a dir, que del ventall de situacions possibles, es triï aquella o aquelles que ens semblen més probables en base a hipòtesis molt ajustades sobre el comportament futur dels fenòmens demogràfics. No obstant això, com a previsió de futur que són, sempre comporten un cert marge d'incertesa que depèn de diversos factors com ara el seu abast temporal, l'àmbit territorial i els grups d'edat considerats, entre altres. Però també podem entendre les projeccions com un "laboratori", com un joc de simulació per veure el comportament d'una població sotmesa a unes determinades hipòtesis, que no tenen per què ser plausibles: per exemple, ¿què passaria si es mantinguessin constants els actuals nivells de fecunditat? o ¿quin efecte tindria sobre l'envelliment un determinat augment de l'esperança de vida?

El problema sorgeix quan es confonen aquests dos possibles objectius de les projeccions. A vegades ens trobem davant de projeccions a llarg termini, de les quals se s'extreuen conclusions alarmistes. Aquestes projeccions sovint es realitzen sota el supòsit que els baixos nivells de fecunditat actuals romandran estables en el futur, per tant les haurem de considerar exercicis merament instrumentals que es proposen observar "què passaria si...". Però, les poblacions es caracteritzen perquè els seus nivells de fecunditat presenten oscil·lacions que fan improbables aquests escenaris d'estabilitat. Malgrat això, s'utilitzen com si reflectissin fidelment el que passarà en el futur. Davant d'unes estructures per edats que més que piràmides semblen arbres, la crisi del sistema de benestar apareix com a evident.

Tanmateix, això no vol dir que l'elaboració d'escenaris de població no sigui útil, ja que ens permet analitzar el comportament d'una població en funció de com es comportin els diferents fenòmens demogràfics. Per exemple, l'any 1992 vam construir una sèrie d'escenaris o horitzons al Centre d'Estudis Demogràfics per analitzar quin seria el creixement de la població de Catalunya i quina la seva estructura per edats l'any 2026 segons diferents evolucions de la mortalitat, la natalitat i les migracions[4]. Les principals conclusions que se'n derivaren eren, resumidament:

- El gran ventall de situacions que es donarien l'any 2026 en funció de com es comportessin els diferents components del creixement demogràfics. L'efectiu final oscil·laria entre una mica més dels vuit milions de l'escenari més exuberant i entorn dels cinc milions i mig en l'escenari més restrictiu. És a dir, un ventall que comprenia des d'una pèrdua de mig milió d'habitants fins a un guany de dos milions. L'aspecte a destacar és que les hipòtesis utilitzades es basaven en nivells de fecunditat i de migracions assolits, en algun quinquenni, per la població catalana durant els darrers 25 anys[5].

- Constatar que el ventall de possibilitats de creixement estava més condicionat per les migracions que no pas per la fecunditat, encara que a nivell de l'estructura per edats l'evolució de la natalitat era l'element determinant.

- L'impacte que l'actual estructura per edats tindrà sobre l'evolució futura de la població. Malgrat que se suposa un augment dels nivells de fecunditat, la progressiva arribada a les edats més fèrtils d'un conjunt de "generacions buides", les nascudes a partir de 1975, provocarà que es doni una reducció del nombre de naixements a partir dels primers anys del segle que ve. L'efecte de l'estructura per edats també es deixarà sentir en relació amb el nombre de defuncions, ja que contingents més importants de població arribaran a edats avançades. La combinació d'aquests dos processos farà que, llevat que es donin importants augments dels nivells de fecunditat, el creixement natural de la població catalana esdevindrà negatiu al voltant del segon decenni del segle que ve i, per tant, els possibles augments de població es deuran als moviments migratoris.

L'anàlisi de l'actual situació ens permet afirmar que la població catalana continuarà creixent a curt i mitjà termini, encara que amb importants modificacions de la seva estructura per edats. A llarg termini, més enllà de la primera dècada del segle XXI, el futur es presenta més obert.

2. LA POBLACIÓ CATALANA A L'HORITZÓ 2011

L'evolució de la població catalana a llarg termini pot ser, com hem vist, força oberta, encara que del conjunt d'escenaris n'hi ha alguns més probables que altres. A continuació, es fa una projecció de la població catalana a mitjà termini, a l'horitzó de l'any 2011, per mostrar quina pot ser la seva evolució d'acord amb aquelles hipòtesis que en l'actualitat ens semblen més versemblants.

L'aspecte clau és la formulació que fem de les hipòtesis sobre el comportament dels fenòmens demogràfics que afecten la dinàmica d'una població -mortalitat, natalitat i migracions. Tanmateix, la pròpia formulació de les hipòtesis ens informa sobre les concepcions de futur que tenim. Vegem-les:

a- En relació amb la mortalitat es preveu que es mantingui la tendència secular en la reducció dels seus nivells, malgrat haver assistit als darrers anys a un cert empitjorament de les condicions de mortalitat de la població adulta-jove masculina. El major o menor ritme de descens incidirà, especialment, sobre el volum futur de població d'edat avançada, que és on es poden produir els guanys més significatius.

L'any 1995 l'esperança de vida dels homes era de 74'8 anys i la de les dones de 82 anys, mentre que al final del període projectat hem considerat que se situarà al voltant dels 76,5 anys i dels 84 anys, respectivament; és a dir, un augment de 2 anys. La suposició que es donarà un cert alentiment en els guanys de vida, que ja és palès en l'actualitat, té diversos motius. En primer lloc, el fet que l'efecte de la reducció de la mortalitat infantil sobre el conjunt de l'esperança de vida és cada cop més petit degut als baixos nivells ja assolits a l'actualitat i al seu component majoritàriament endogen. En segon lloc, la progressiva concentració de les defuncions en les edats més avançades de la vida fa que les possibles reduccions que es donin en els nivells de mortalitat tinguin un impacte menor sobre el conjunt de l'esperança de vida. Per contra, se suposa que s'invertirà, o com a mínim s'estancarà, la tendència negativa observada en la mortalitat del adults-joves com ara la produïda pels accidents de trànsit o la sida i que està relacionada amb factors lligats als hàbits i als comportaments.

b- L'evolució del nombre de naixements dependrà de dos factors. Per un costat, el major o menor volum de dones en edat fèrtil que ens ve donat per l'actual estructura per edats de la població i pels efectes que els moviments migratoris puguin tenir sobre ella. Per un altre, per les hipòtesis que articulem sobre els nivells de fecunditat de les dones catalanes als propers anys.

TAULA 1. ESCENARIS DE FUTUR DE LA POBLACIÓ CATALANA, 1991-2026. EN MILERS

	1a	1b	1c	2a	2b	2c	3a	3b	3c
1991	-	-	-	-	6.059	-	-	-	-
1996	6.023	6.023	6.023	6.092	6.092	6.092	6.153	6.153	6.153
2001	6.005	6.016	6.027	6.140	6.152	6.163	6.307	6.319	6.331
2006	5.986	6.021	6.056	6.190	6.226	6.262	6.513	6.550	6.587
2011	5.927	5.995	6.063	6.205	6.275	6.346	6.732	6.808	6.885
2016	5.817	5.922	6.029	6.169	6.279	6.392	6.854	7.080	7.209
2021	5.683	5.826	5.972	6.104	6.256	6.413	7.208	7.394	7.583
2026	5.563	5.749	5.938	6.044	6.245	6.450	7.514	7.773	8.037

Font: elaboració pròpia.

La hipòtesi de fecunditat s'ha elaborat a partir de l'anàlisi de la descendència final de les generacions, ja que els indicadors de fecunditat del moment estan molt influïts per la conjuntura i per tant presenten més oscil·lacions. Per contra, la descendència final dels individus i les parelles és més estable i s'adequa a les conjuntures del moment mitjançant canvis en el seu calendari reproductiu, avançant o ajornant la maternitat.

En el fons, la qüestió central és la interpretació que fem de la caiguda de la fecunditat a partir de la segona meitat dels setanta. Hi podem trobar dues interpretacions: una reducció de la descendència final de les generacions, l'efecte d'un endarreriment del projecte reproductiu. La primera interpretació postula, a *grosso modo*, que els diversos canvis socioculturals que s'han produït han provocat que les generacions més joves hagin decidit reduir el seu projecte reproductiu, la seva descendència final. La segona suposa que no s'ha produït tant una reducció del projecte reproductiu com l'adopció d'una estratègia en el cicle de vida dels individus, que passaria en un primer moment per la consolidació del projecte individual, especialment el relacionat amb el treball, i posteriorment pel familiar, accés a l'habitatge i constitució de la parella[6].

Triar entre una o altra interpretació no va de cara al futur, ja que la segona té un caire més "optimista" que la primera en pressuposar una recuperació en edats més avançades dels naixements ajornats. Òbviament, encara que a la realitat s'ha produït una combinació d'ambdues, sovint es tendeix a analitzar-la només en termes de reducció del projecte reproductiu. No obstant això, hi ha una sèrie d'aspectes que ens han de motivar a considerar també la importància de l'efecte dels canvis en el calendari de la maternitat. Quins són aquests aspectes?:

- L'experiència observada en països del centre i del nord d'Europa que, els darrers anys, han experimentat un procés de recuperació de la fecunditat, encara que la seva davallada s'havia produït abans i no havia estat tan intensa. L'exemple tipic és el de Suècia que recuperà els seus nivells de fecunditat fins valors per sobre dels 2 fills per dona als primer anys de la dècada dels noranta. Altres països com França i Anglaterra han estabilitzat els seus nivells de fecunditat al voltant d'1,7 fills per dona.

- La pròpia evolució de les taxes de fecunditat per edats a Catalunya. A partir de l'any 1981 s'observa una progressiva recuperació de la fecunditat dels grup de 30 a 34 anys, encara que es manté la davallada del grup de 25 a 29 anys i, sobretot del de 20 a 24 anys. Aquesta diferent evolució de la fecunditat per edats ha provocat que les dones de 30 a 34 anys es configurin com el segon grup de major fecunditat i que cada cop s'apropin més a les de 25-29 anys[7]. El resultat ha estat un clar augment de l'edat mitjana en la maternitat que ha passat dels 28,3 anys de 1975 als 30 de l'actualitat.

- Un manteniment de les actuals taxes de fecunditat provocaria que les generacions femenines nascudes a partir dels seixanta, que han reduït dràsticament la fecunditat a les primeres edats fèrtils, arribessin a una descendència final clarament per sota de l'experimentada per qualsevol generació anterior[8]. Un exemple paradigmàtic és el de les generacions nascudes entre 1966 i 1970 que en cas de mantenir-se els actuals nivells de fecunditat tindrien una descendència final de només 1,2 fills. Per tant, és previsible que en els propers anys es mantingui l'augment de la fecunditat en les edats més avançades, encara que aquestes generacions difícilment podran finalitzar la seva etapa reproductiva amb una descendència similar a la de les generacions anteriors.

TAULA 2. TAXES ESPECÍFIQUES DE FECUNDITAT A CATALUNYA (‰)

	1975	1981	1986	1991	1993
15-19 anys	21,8	16,9	11,7	6,8	5,7
20-24 anys	150,8	88,0	57,3	36,6	28,7
25-29 anys	187,5	115,5	108, 7	98,3	92,0
30-34 anys	111,0	63,8	66,8	74,7	81,2
35-39 anys	53,9	29,6	25,7	24,6	27,6
40-44 anys	17,3	8,2	6,6	4,6	4,1
45-49 anys	1,5	0,6	0,3	0,3	0,2
ISF	2,72	1,61	1,23	1,23	1,20
EMM	28,3	27,9	29,3	29,5	29,8

ISF: índex sintètic de fecunditat. EMM: edat mitjana de maternitat.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1996). 1981 elaboració pròpia

El comportament de les generacions més joves, que entraran els propers anys en les edats fèrtils, és més difícil de preveure. No obstant això, es pot donar un cert avançament en el seu calendari de constitució de la família, amb el conseqüent efecte sobre la fecunditat, si es donés una reactivació econòmica que permetés augmentar els nivells d'ocupació i facilitar l'accés a l'habitatge. Aquests factors econòmics es poden veure reforçats per un altre de tipus demogràfic, la menor competència intrageneracional: és obvi que la pressió sobre el mercat de treball ha estat més forta en el cas de les generacions nascudes a mitjan dels setanta que tenien més de 100.000 efectius cadascuna, que la que ho serà per a les generacions nascudes a l'actualitat que tenen un volum a l'entorn de 55.000 efectius.

La hipòtesi que hem formulat combina tots aquest elements i considera que les generacions nascudes als seixanta tindran una descendència final d'1,5 fills, les nascudes als setanta d'1,65 fills i les dels vuitanta d'1,75. En termes de fecunditat del moment, representa que als propers anys es donarà un augment de l'índex sintètic de fecunditat fins assolir l'any 2010 un nivell entorn d'1,8 fills per dona.

c- Les migracions són un element cabdal a l'hora de determinar el creixement futur de la població i, precisament, el component més difícil de preveure. La dificultat rau en la pluralitat de factors que hi conflueixen, que determinen el signe i la intensitat dels moviments migratoris.

Les migracions han estat un dels aspectes clau de la història demogràfica de Catalunya en aquest segle. La nostra dinàmica no tan sols poblacional sinó també social i econòmica no es pot entendre sense els importants moviments immigratoris que ha tingut Catalunya. Només cal recordar les dues grans onades immigratòries de 1914-29 i de 1950-75 que coincidint amb cicles econòmics alts van aportar directament o indirectament –descendents dels immigrants– al voltant de 3,5 milions de persones a la població catalana d'avui[9].

A la dècada dels vuitanta s'entra en una nova etapa en relació amb els intercanvis demogràfics entre Catalunya i la resta de l'Estat. Aquesta etapa es diferencia del període anterior per un augment de l'emigració i un fort descens de la immigració, la qual cosa provoca que el saldo migratori net es redueixi considerablement i canviï de signe. Mentre que la diferència entre immigrants i emigrants al període 1966-70 va ser de 51.000 persones de mitjana cada any, la del període 1991-94 fou de -5.350[10].

L'anàlisi del període més recent, entre 1988 i 1994, mostra l'existència d'una certa adequació dels moviments migratoris a la conjuntura econòmica. Durant el període 1988-90, que podríem qualificar de bonança econòmica, el saldo migratori mitjà anual va ser sobre 2.000 persones, mentre que al període 1992-94, més recessiu, el saldo net mitjà va ser de -5.000 persones. Aquests saldos amaguen grans diferències en funció de l'edat. Tant en un període com en l'altre, Catalunya manté un saldo migratori positiu a les edats adultes-joves mentre que és negatiu per a la resta d'edats. El que succeeix és que en moments de recessió es produeix una reducció de les entrades netes a les edats adultes-joves, que passen a ser gairebé nul·les, i un augment de les sortides netes a la resta d'edats; la qual cosa provoca que el saldo migratori total esdevingui negatiu.

Si bé l'evolució dels moviments migratoris està relacionada en part amb les fluctuacions de la conjuntura econòmica que provoquen lleugeres oscil·lacions del saldo migratori net, també s'ha de comptar amb una sèrie de raons que podríem anomenar estructurals i que poden determinar la seva evolució en el futur.

En relació amb les sortides de població cal recordar els importants contingents de població nascuda fora de Catalunya, una part dels quals poden retornar als seus llocs d'origen. La importància d'aquests retorns, lligats a la jubilació, es farà sentir durant els propers anys, moment en què aniran entrant progressivament en l'edat de jubilació la majoria dels immigrants arribats durant el període 1960-75. La dificultat d'estimar la intensitat que poden tenir aquestes migracions de retorn té a veure, també, amb el propi concepte de migració i residència. No seria d'estranyar que ens trobéssim davant de situacions de "residència difusa" entre Catalunya i el lloc d'origen. El fet de mantenir la residència legal a Catalunya o bé traslladar-la al lloc d'origen serà una decisió personal influenciada per la percepció dels avantatges d'ordre assistencial i social que es puguin tenir en un lloc o un altre. A més, cal considerar que la migració de retorn lligada a la jubilació, a diferència de la causada per la precarització de la situació econòmica, pot no afectar el conjunt de la família i, per tant, els fills i els néts, el nucli de relacions afectives, pot romandre a Catalunya. Les situacions de residència difusa poden plantejar distorsions en el sistema d'assignació de recursos i despeses, per exemple a l'àmbit sanitari, en l'interior de l'Estat.

En relació amb les entrades d'immigrants, la qüestió rau en si es pot preveure un augment dels fluxos cap a Catalunya o si bé aquests romandran com a l'actualitat a uns

baixos nivells i concentrats en unes edats determinades, les adultes-joves.

Des del punt de vista de les àrees tradicionalment emigratòries de l'Estat es preveu que els estocs d'emigrants no siguin gaire importants per la pròpia dinàmica poblacional, que provocarà en el futur una reducció dels efectius en les edats tradicionalment més emigratòries, i per una previsible millora en les condicions de les àrees d'origen.

Des del punt de vista de Catalunya, als darrers anys s'ha constatat la relació que existeix entre els moviments immigratoris i la conjuntura econòmica. En aquest sentit, si als propers anys es produeix una recuperació econòmica es pot assistir a una intensificació de la immigració lligada a l'activitat i que afectaria sobretot als joves-adults d'ambdós sexes. No obstant això, la intensitat d'aquesta immigració difícilment serà gaire important ja que, per un costat, els canvis en l'aparell productiu han provocat una disminució de les necessitats de mà d'obra i, per un altre, els possibles augments en l'oferta de llocs de treball poden ser assumits per la pròpia població catalana. En relació amb aquest aspecte, ni durant el que resta d'aquest segle ni durant la primera dècada del que ve és previsible que es doni a Catalunya una escassetat de mà d'obra per dues raons: la primera és que han entrat o estan entrant al mercat de treball les generacions més nombroses en la història de Catalunya, les nascudes entre 1960 i 1975; i la segona, la major participació laboral de les dones amb el consegüent augment de l'oferta de mà d'obra.

Per tant, no sembla que la situació del mercat de treball durant els propers anys permeti un considerable augment en la intensitat dels fluxos immigratoris. Les possibles escassetats afectaran sectors molt concrets, de poca qualificació i poc remunerats com ara certes feines temporals en el camp o el servei domèstic, que cada cop més tendiran a ser cobertes per treballadors extracomunitaris. Aquests fluxos, a més, estaran molt condicionats per la legislació estatal i comunitària sobre política immigratòria.

La hipòtesi utilitzada preveu que l'emigració oscil·larà al llarg de tot el període al voltant dels 29.000 emigrants anuals mentre que es donarà un augment de la immigració de la resta de l'Estat que passarà dels 23.000 immigrants actuals a 33.000 al final de la projecció. És a dir, s'invertirà el signe de l'actual saldo migratori amb la resta d'Espanya fins assolir valors positius de 4.000 migrants nets. A aquests, cal afegir un saldo migratori positiu amb l'estranger que augmentarà fins als 9.000 immigrant nets, amb la qual cosa el saldo migratori total de Catalunya se situaria entorn dels 13.000 migrants nets anuals al final del període projectat.

2.1 Una recuperació del ritme de creixement

La població de Catalunya, en funció de les hipòtesis considerades, passarà dels 6.059.000 habitants del 1991 als 6.444.000 del 2011; és a dir, un creixement de més de 400.000 habitants en vint anys[11]. Aquest ritme de creixe-

GRÀFIC 1. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE CATALUNYA, 1900-2011

Font: fins a 1991 Institut d'Estadística de Catalunya (1996), posteriorment elaboració pròpia.

ment, si bé representa una recuperació amb relació al que es va donar a la dècada dels vuitanta i principi dels noranta, és molt inferior al que s'havia produït a Catalunya amb anterioritat a 1975. El gràfic 1 mostra l'evolució a llarg termini de la població catalana, i ens serveix per relativitzar la importància del creixement previst, sobretot si el comparem amb el que es va donar entre 1950 i la segona meitat dels setanta.

La taxa de creixement anual acumulatiu per al conjunt del període 1996-2011 se situa en el 3,7‰, és a dir una recuperació en relació amb el creixement del període 1981-96 que fou de l'1,6‰ anual, però molt llunyana de la dels anys cinquanta, amb un 19‰, de la dels seixanta, amb un 28‰, i de la del primer quinquenni dels setanta, amb un 21‰.

La taula 3 mostra el ritme de creixement de la població durant el període 1996-2011 i l'evolució dels diferents components d'aquest creixement. Al llarg de tot el període projectat es donarà un creixement de la població de Catalunya, encara que hi podem distingir dues fases en relació amb el seu ritme. La primera, fins a mitjan de la primera dècada del proper segle, es caracteritza per un augment continuat de la taxa de creixement fins a situar-se en valors entorn del 4,5‰ anual. La segona, a partir de l'any 2007, en què s'inicia un alentiment en el creixement fins a situar-se en el 3,6‰ anual.

Aquesta inflexió en la taxa de creixement ve determinada per l'evolució del creixement natural, ja que el migratori manté al llarg de tot el període una tendència ascendent. El creixement natural jugarà a curt termini un paper positiu en l'augment de la població catalana, encara que a partir del segon quinquenni del proper segle el seu paper serà cada cop menor:

- En relació amb la natalitat, als propers anys es donarà un augment en el nombre de naixements com a resultat de la recuperació de la fecunditat ajornada i de la presència en les edats més fèrtils d'importants contingents de població, la qual cosa farà que la taxa bruta de natalitat se situï en el 12,6‰ en els primers anys del proper segle. Posteriorment, si bé s'estabilitzaran els nivells de fecunditat, es produirà una nova davallada en el nombre de naixements com a resultat de l'arribada a les edats fèrtils de les generacions poc nombroses nascudes als darrers anys. El volum de naixements ascendirà fins a un màxim de 80.000 a l'any 2006, per reduir-se fins als 74.000 del 2010.

- En relació amb la mortalitat, si bé es considera que es reduiran el nivells de mortalitat, el progressiu envelliment

TAULA 3. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ I DELS COMPONENTS DEL CREIXEMENT

	Població (en milers)	‰ taxa bruta de natalitat	‰ taxa bruta de mortalitat	‰ taxa creixem. natural	‰ taxa creixem. migratori	‰ taxa de creixement
1975	5.660					
1981	5.956					
1986	5.979	10,14	7,86	2,28		
1991	6.059	9,25	8,60	0,66		
1996	6.100	9,56	9,23	0,33	0,84	1,17
1997	6.107	10,30	9,30	0,99	0,93	1,92
1998	6.118	11,01	9,37	1,64	1,01	2,65
1999	6.135	11,69	9,42	2,27	1,09	3,36
2000	6.155	12,34	9,46	2,88	1,17	4,05
2001	6.180	12,45	9,62	2,83	1,24	4,08
2002	6.206	12,47	9,66	2,82	1,31	4,12
2003	6.231	12,58	9,69	2,90	1,37	4,27
2004	6.258	12,66	9,70	2,96	1,45	4,41
2005	6.285	12,68	9,73	2,95	1,53	4,48
2006	6.314	12,66	9,77	2,89	1,61	4,51
2007	6.342	12,43	9,81	2,62	1,69	4,31
2008	6.370	12,16	9,84	2,31	1,78	4,09
2009	6.396	11,87	9,87	1,99	1,86	3,86
2010	6.420	11,56	9,91	1,65	1,95	3,60
2011	6.444					

Font: fins a 1991 Institut d'Estadística de Catalunya (1996), posteriorment elaboració pròpia.

TAULA 4: ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ PER GRANS GRUPS D'EDAT, EN MILERS

	1991			1996			2001			2006			2011		
	home	dona	total	home	dona	total	home	dona	total	home	dona	total	home	dona	total
0-14	562	523	1.086	465	435	900	464	432	896	520	484	1.004	577	534	1.111
15-39	1.177	1.152	2.329	1.218	1.172	2.389	1.186	1.126	2.312	1.115	1.048	2.163	1.030	965	1.995
40-64	875	913	1.788	897	931	1.827	931	964	1.895	1.000	1.031	2.030	1.070	1.090	2.160
65+	348	508	857	406	577	983	451	627	1.078	471	646	1.117	502	675	1.178
Total	2.963	3.097	6.059	2.985	3.114	6.100	3.031	3.149	6.181	3.106	3.208	6.314	3.179	3.265	6.444

Font: fins a 1991 Institut d'Estadística de Catalunya (1996), posteriorment elaboració pròpia.

de la població provocarà un augment lleuger, però sostingut, en el nombre de defuncions.

Al final del període projectat, l'estructura per edats de la població catalana tindrà un efecte negatiu sobre el creixement natural, ja que el volum més baix de població en edat fèrtil i els efectius més nombrosos de població vella provocaran una reducció del nombre de naixements i un augment del de defuncions. Aquest impacte negatiu de l'estructura per edats serà més important més enllà de l'horitzó d'aquesta projecció, com es va desprendre de l'anàlisi dels diferents escenaris, i provocarà que a llarg termini, tret que augmenti molt la fecunditat o es donin migracions selectives per edats, el creixement natural de la població catalana esdevingui negatiu al segon i tercer decenni del proper segle.

2.2 Una estructura per edats molt canviant

L'evolució futura del nombre d'habitants estarà acompanyada per una important modificació de la seva estructura per edats, que esdevindrà l'element principal, fins i tot per sobre del propi creixement, de l'evolució demogràfica futura de la població catalana:

- Els efectius menors de quinze anys reflecteixen l'evolució que ha tingut la natalitat en els quinze anys anteriors. En aquest sentit, durant els propers anys encara es mantindrà la davallada en els efectius de població jove com a conseqüència de la forta reducció de la natalitat. A principi del segle que ve, ja es notaran els efectes de la recuperació de la natalitat, la qual cosa provocarà un augment gradual del volum de joves que al 2011 serà lleugerament superior al de 1991. No obstant això, el volum de població jove se situarà molt per sota del que hi havia fa 20 anys, al voltant de 340 mil joves menys que els empadronats al 1975.

- La població adulta és la que mantindrà una major estabilitat al llarg de tot el període, amb un volum d'efectius que se situarà entre els 4,1 i els 4,2 milions. Aquesta aparent estabilitat amaga, això no obstant, una important modificació en la seva estructura interna, ja que es produirà una reducció del nombre d'adults-joves i un increment dels adults-madurs. Com a exemple, l'any 1991, el 57% dels adults catalans tenien menys de 40 anys, mentre que al final de la projecció aquest percentatge s'haurà reduït fins al 48%.

- Els canvis més importants es donaran en la població de 65 anys i més que veurà com s'incrementa el seu volum en més d'un 37%, en passar dels 857.000 efectius de 1991 als 1,18 milions del 2011 (en relació amb l'any 1975 representa una duplicació dels efectius de gent gran).

En termes relatius, es produirà un increment, de més de 4 punts percentuals, de la importància relativa de la població de gent gran en passar del 14,1% de 1991 al 18,3% en el 2011. El pes relatiu de la població jove a l'any 2011 se situarà en un valor proper al del 1991 però clarament allunyat dels valors de la segona meitat dels

TAULA 5. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ PER GRANS GRUPS D'EDAT

	% 1975	% 1981	% 1986	% 1991	% 1996	% 2001	% 2006	% 2011
0-14	25,6	25,0	21,7	17,9	14,8	14,5	15,9	17,2
15-39	35,6	36,0	37,1	38,4	39,2	37,4	34,3	31,0
40-64	28,6	28,0	28,9	29,5	30,0	30,7	32,2	33,5
65+	10,2	11,0	12,3	14,1	16,1	17,4	17,7	18,3

Font: fins a 1991 Institut d'Estadística de Catalunya (1996), posteriorment elaboració pròpia.

setanta. La gent adulta veurà reduïda la seva importància relativa en passar del 68% al 64%, encara que, com ja hem dit, mentre l'adulta-jove minvarà considerablement el seu pes, l'adulta-madura l'incrementarà.

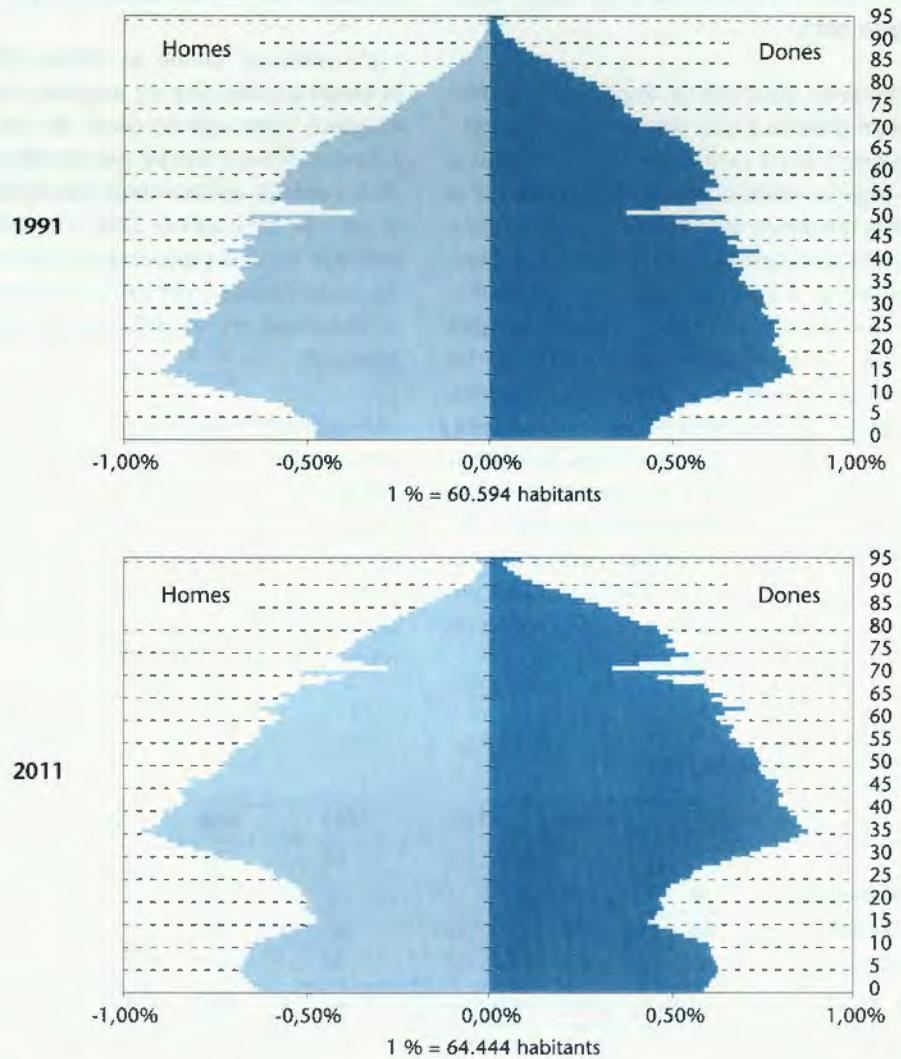
Els importants canvis que s'han produït i es produiran els propers anys en l'estructura per edats de la població catalana es poden copsar ràpidament si pensem que l'any 1975 la població catalana menor de 40 anys representava el 61,2% del total, mentre que el 1991 era el 56,3% i el 2011 se situarà en el 48,1% del total.

La comparació entre les piràmides de població de Catalunya de 1991 i la projectada al 2011 mostra clarament les importants fluctuacions en els efectius per edat i l'efecte de les inèrcies poblacionals.

La piràmide de 1991 es caracteritza fonamentalment per la seva reduïda base, deguda al descens de la natalitat durant els darrers anys, i pels importants contingents de població que hi ha entre els 15 i els 34 anys. A la cúspide s'observa el progressiu envelliment de la població, resultat de la reducció de la mortalitat, i l'existència d'un important desequilibri entre sexes degut, per un costat, als diferencials de mortalitat entre homes i dones i, per un altre, per les pèrdues provocades per la Guerra Civil que varen afectar més les generacions masculines.

En els propers anys es continuarà modificant el perfil de la piràmide de la població catalana pels canvis en la natalitat i pel desplaçament dels grups d'edat de generacions amb diferents volums d'efectius. La piràmide de l'any 2011 recull aquestes modificacions:

GRÀFIC 2. PIRÀMIDES DE POBLACIÓ DE CATALUNYA, 1991 I 2011

Font: elaboració pròpia.

- Una recuperació en la base de la piràmide per l'augment en el nombre de naixements en el propers anys. No obstant això, com ja s'entreveu a la piràmide, el més previsible és que, en un termini més llarg, es torni a produir una contracció de la seva base, en davallar novament la natalitat per la progressiva arribada a edats fèrtils de generacions poc nombroses.

- Una important entrada en les edats adultes-joves, que són justament les que a hores d'ara presenten uns majors volums d'efectius. Per contra, els contingents més importants de població es concentraran en les edats adultes-madures. Aquests canvis poden tenir un important efecte sobre el mercat de treball ja que, per un costat, es produirà una reducció de la pressió de l'oferta de nova mà d'obra i, per un altre, un clar envelliment de l'edat mitjana de la població d'edat activa.

- A la cúspide de la piràmide s'observa l'accentuació en el procés d'envelliment i la presència d'un major volum d'efectius de gent gran.

Per tant, continuaran produint-se importants fluctuacions en el volum d'efectius dels diferents grups d'edat, com a conseqüència de les oscil·lacions que ha tingut la natalitat en la segona meitat d'aquest segle. Hem vist la important inèrcia que tenen les estructures poblacionals, ja que les diferents generacions, amb volums molt diversos, van traslladant-se a través dels diferents grups d'edat. Aquestes fluctuacions es configuren com un dels aspectes centrals que haurien de tenir en compte les administracions públiques en la seva tasca planificadora, ja que han provocat i provocaran importants modificacions tant des del punt de vista de l'oferta com de la demanda. Un dels exemples més clars ha estat la repercussió que el descens en el nombre de naixements ha tingut sobre la demanda de places escolars; en els darrers anys s'ha donat una reducció de la demanda en les primeres etapes del sistema educatiu i en els propers es donarà en els cicles formatius superiors.

2.3 Els efectes dels canvis estructurals

El progressiu envelliment de les estructures poblacionals apareix com una tendència de les poblacions de les societats industrials, a la qual no és aliena Catalunya. L'actual envelliment de la població, entès com l'augment del pes relatiu de la gent gran, és el resultat de dos processos: l'allargament de l'esperança de vida, que provoca que arribin més efectius a edats avançades ("envelliment per la cúspide"), i el descens de la natalitat, que provoca una reducció dels efectius de població jove ("envelliment per la base").

A Catalunya, als propers anys, es produirà un augment dels efectius de gent gran i del seu pes relatiu, malgrat donar-se una certa recuperació de la natalitat. Això provocarà que l'any 2011 entorn del 18% de la població tingui més de 65 anys, mentre que el 1991 era el 14% i el 1975 el 10%. A més, en relació amb aquest grup de població trobem dues característiques més:

- L'envelliment també es donarà dintre de la pròpia població anciana: és a dir, augmentarà el nombre de vells i aquests cada cop ho seran de més edat. L'índex de sobreenvelliment mostra que mentre que el 1975 el 6% de la població anciana tenia més de 85 anys, el 1991 era el 8% i el 2011 serà el 12%. L'envelliment de la pròpia població anciana provocarà un creixement de la demanda sociosanitària i, per tant, de la despesa pública, que es convertirà en un dels reptes fonamentals pels propers anys.

- L'estabilitat, encara que amb un lleuger descens, de la feminització de la tercera edat. El 1991, el 59% de la població de 65 anys i més eren dones, mentre que al final de la projecció ho són el 57%. Aquesta feminització encara és més important en les edats més avançades, com es desprèn del fet que l'any 1991 les dones representaven el 70% de la població de 85 anys i més i el 2011 representaran el 66%. Aquest descens és degut, per un

TAULA 6. INDICADORS D'ENVELLIMENT

	1975	1981	1986	1991	1996	2001	2006	2011
% de vells	10	11	12	14	16	17	18	18
Índex de sobreenvelliment[1]	6	6	7	8	9	10	10	12
Índex de feminització[2]	64	60	60	59	59	58	58	57
Índex d'envelliment[3]	40	44	57	79	109	120	111	106

[1] **Índex de sobreenvelliment:** població de 85 anys i més sobre la població de 65 anys i més. [2] **Índex de feminització:** població anciana femenina sobre el total de població anciana. [3] **Índex d'envelliment:** població de 65 anys i més sobre la població de menys de 15 anys.
Font: fins a 1991 Institut d'Estadística de Catalunya (1996), posteriorment elaboració pròpia.

TAULA 7. INDICADORS DE DEPENDÈNCIA DEMOGRÀFICA (%)

	1975	1981	1986	1991	1996	2001	2006	2011
Relació de dependència	56	56	52	47	45	47	51	55
Rel. depend. dels joves	40	39	33	26	21	21	24	27
Rel. depend. dels vells[2]	16	17	19	21	23	26	27	28
Índex de reemplaçament[3]	55	54	65	65	74	87	115	130

[1] **Relació de dependència dels joves**: població jove sobre població adulta. [2] **Relació de dependència dels vells**: població de gent gran sobre població adulta. [3] **Índex de reemplaçament de la població d'edat activa**: població de 60 a 64 anys sobre la de 15 a 19 anys.
Font: fins a 1991 Institut d'Estadística de Catalunya (1996), posteriorment elaboració pròpia

costat, al fet que lentament les generacions que es van veure més afectades per la Guerra Civil tenen menys pes i que presenten una major desigualtat d'efectius entre sexes, i, per un altre, a un cert apropament en els nivells de mortalitat entre sexes.

Un altre indicador és l'índex d'envelliment o nombre de vells per cada 100 joves que ha tingut i tindrà un creixement espectacular, passar de 40 vells per 100 joves de 1975 a 106 de 2011, amb un màxim de 120 vells per 100 joves el 2001. Cal recordar que aquest és un indicador molt dinàmic ja que també recull l'evolució de la natalitat; per tant, el seu fort increment és degut tant a l'augment en el nombre de vells com al descens en el de joves. Això explica que, malgrat créixer el nombre de vells al llarg de tot el període, l'índex d'envelliment es redueix els darrers quinquennis en augmentar el volum de població jove.

L'anàlisi dels resultats de la projecció ens ha mostrat com es mantindrà el procés d'envelliment de la població catalana, encara que l'increment del seu pes relatiu només serà de dos punts percentuals en passar d'un 16% l'any 1996 a un 18% al 2011. És més enllà de l'horitzó d'aquesta projecció, entorn de l'any 2020, quan es donarà una accentuació de l'envelliment de la població catalana, ja que serà el moment en què començaran a entrar en edat de jubilació un conjunt de generacions molt nombroses, les nascudes entre final dels cinquanta i la primera meitat dels setanta. A partir d'aquest moment és quan es preveu una major pressió sobre el sistema de pensions que, a més, coincidirà en un moment en què les generacions en edat activa seran menys nombroses.

L' evolució que es donarà en la relació entre les persones en edat de treballar i la resta de la població, o relació de dependència demogràfica, és un altre dels aspectes que es considera problemàtic de cara al futur. L'evolució d'aquesta relació mostra en un primer moment, fins a final d'aquest segle, una tendència a la seva reducció com a conseqüència de la pèrdua d'importància de la població jove. Posteriorment, l'indicador torna a créixer a causa que es manté el procés d'envelliment i augmenta la població jove en recuperar-se la natalitat. El resultat és que la relació de dependència se situa al final de la projecció en uns valors molt semblants als que hi havia el 1975, a l'entorn dels 55 joves i vells per cada 100 persones en edat de treballar.

L'aspecte central, això no obstant, serà el canvi que es produirà en el si de la pròpia relació de dependència, ja que l'any 1975 aquesta reflecteix sobretot l'important contingent de població jove existent, el 71% de la relació es deu als joves, mentre que el 2011 més de la meitat és deguda al pes de la població anciana. És a dir, mentre que la relació de dependència del vells ha augmentat al llarg del període d'un 16% el 1975 a un 28% el 2011, la dels joves passa del 40% al 27%. Aquest canvi a l'interior de la relació de dependència tindrà una forta repercussió de cara al futur, ja que mentre la càrrega que representen els joves és en gran part suportada per les famílies, la de les persones grans està en gran mesura socialitzada (pensions, sanitat...) i repercuteix directament sobre el nivell i l'estructura de la despesa pública.

Un darrer aspecte sobre el que se centra l'atenció és l'efecte de l'evolució demogràfica sobre les entrades i les sortides d'edat activa, i les possibles distorsions que pot provocar en el mercat de treball. L'indicador utilitzat és la taxa de reemplaçament de la població en edat activa que relaciona els efectius que sortiran d'edat de treballar amb els que entraran en els propers cinc anys [1].

L'evolució d'aquest indicador és clarament ascendent des de principi dels anys vuitanta fins al final de la projecció. Al segon quinquenni dels setanta per cada 55 sortides d'edat activa es donaven 100 entrades, és a dir, es produïa una clara situació de pressió sobre el mercat de treball que encara es manté en l'actualitat. A partir dels primers anys del segle que ve, la situació s'invertirà radicalment ja que el nombre de sortides serà clarament

superior al d'entrades fins arribar a les 130 sortides per 100 entrades l'any 2011. Aquesta evolució està relacionada amb els canvis que s'han produït i es produiran en la natalitat. Actualment encara estan entrant al mercat de treball generacions nombroses, les nascudes entre 1971-75, mentre que progressivament accediran a edat de treballar generacions cada cop més reduïdes.

En resum, l'evolució de la població catalana provocarà, per un costat, importants modificacions en la relació entre els efectius que es troben en edat de treballar i la resta de la població i, per un altre, una clara reducció del potencial de reemplaçament de la població activa.

3. CONCLUSIÓ

La població de Catalunya, d'acord amb les nostres hipòtesis, creixerà durant els propers vint anys al voltant de 400.000 habitants, la qual cosa representarà una recuperació en relació amb el ritme de creixement dels darrers anys. El que no sembla actualment previsible és que es tornin a donar, a curt i mitjà termini, ritmes de creixement comparables als dels anys seixanta i principi dels setanta, ja que ni la fecunditat ni, sobretot, els moviments immigratoris assoliran nivells similars als d'aquells períodes.

L'aspecte clau, més que el propi creixement de la població catalana, serà els canvis que es donaran en la seva estructura per edats i que tindran una forta repercussió sobre la demanda de béns i de serveis. Els més importants seran:

- Una accentuació del procés d'envelliment tant en termes absoluts com relatius. A vegades es parla només en termes relatius i no es té en compte que encara que es reduís el percentatge de població anciana, per un fort increment de la natalitat, el volum dels seus efectius, que és el que té una repercussió sobre la despesa pública, continuarà augmentant. La població catalana de 65 anys i més incrementarà en més de 300.000 efectius el seu nombre entre el 1991 i el 2011. A més llarg termini, aquest procés s'intensificarà com a conseqüència de la progressiva arribada a aquestes edats de les generacions nombroses nascudes entre 1960 i 1975.

- Els efectius de població jove evolucionaran en funció dels nivells de natalitat dels quinze anys anteriors. Això provoca que els propers anys encara es redueixi el seu volum, per recuperar-se posteriorment fins a assolir un volum d'efectius lleugerament superior al de 1991. Òbviament, aquest volum és clarament inferior al de mitjan dels anys setanta i amb una tendència a tornar a reduir-se novament, com ja s'observa al final de la projecció. Aquest nou descens de la natalitat, malgrat l'augment previsible de la fecunditat, és degut al fet que arriben a edat fèrtil un conjunt de generacions menys nombroses, les nascudes a partir de l'any 1975.

- La població adulta és la que mantindrà una major estabilitat durant els propers anys, encara que, com hem vist, es produirà una important modificació en la seva estructura interna. En el decurs del temps aniran reduint-se els efectius de població adulta-jove i augmentant els d'edat adulta-madura.

El resultat serà un augment del pes relatiu de la població anciana, l'edat mitjana de la població i la relació de dependència entre la població vella i la població en edat activa, entre altres. És a partir d'aquestes dades que es tendeix a tenir una visió pessimista de cara al futur, especialment en relació amb les possibilitats de mantenir algunes de les característiques centrals del que entenem per Estat de benestar i també per l'augment de la població anciana i de la relació entre persones dependents i població en edat activa.

La importància del factor demogràfic per a una correcta planificació és evident, sobretot si considerem la forta inèrcia que mantenen les estructures poblacionals i que provoquen importants modificacions en el volum d'efectius presents als diferents grups d'edat. No obstant això, fins i tot en el cas que aconseguíssim una previsió demogràfica exacta, persistiria el fet que l'anàlisi de les seves conseqüències sovint es fa suposant que la resta de factors socials, culturals i econòmics no canviaran.

Per exemple, pel que fa al mercat de treball i la relació entre població dependent i població no dependent, l'element determinant no és tant la variable població com la variable activitat. Cal recordar que la població en edat activa inclou una pluralitat de situacions en relació amb l'activitat i, per tant, també situacions de dependència. Per tant, l'aspecte clau seria que l'activitat de la població catalana assolís uns patrons similars als de la majoria de països occidentals, procés que s'està donant en relació amb la participació laboral de les dones. Un altre aspecte és veure si aquest augment de la "voluntat de treballar" està acompanyada de les condicions que permetin incrementar el nivell de població ocupada. En aquest sentit, un increment de la població ocupada, que podria donar-se també en escenaris restrictius de població, permetria a mitjà termini fer front a l'augment de la població anciana.

A més, en una projecció el que fem és preveure volums d'individus. Si això sovint ja és complicat encara ho seria més intentar preveure també les característiques d'aquests individus. La població anciana d'avui i la del futur no tindran les mateixes característiques, els seus cicles de vida hauran estat diferents, i, per tant, no tan sols les seves necessitats i demandes sinó també les seves aportacions ho seran. Finalment, el context social en què es produirà aquest envelliment tampoc romandrà constant. Els canvis generacionals, culturals, socials i econòmics poden fer que el que avui és vist com un problema, potser no ho sigui en el futur.

NOTES

1 Per a una visió més àmplia dels canvis poblacionals als darrers anys vegeu M. Ajenjo, R. Arribas, A. Blanes, E. Mendizàbal i J. A. Módenes (1993).

2 La darrera estimació disponible xifra la població de Catalunya a 31 de desembre de 1995 en 6.100.897 habitants (Institut d'Estadística de Catalunya, 1996).

3 A. Cabré (1987), pàg. 5-6.

4 Les hipòtesis de fecunditat feien confluir l'índex sintètic de fecunditat, és a dir, el nombre mitjà de fills per dona, al 2026 (horitzó A), 2,1 (horitzó B), i 2,4 (horitzó C). En les migracions es van construir tres jocs de taxes de migració: un corresponia a les del període 1981-86 (horitzó 1) que donaven un saldo migratori negatiu; un altre a un saldo migratori nul (horitzó 2); i una hipòtesi alta que assolia al final del període unes taxes de migració com les del quinquenni 1971-75 que fou clarament immigratori. En relació amb la mortalitat es va utilitzar una única hipòtesi en què es donava una reducció dels nivells de mortalitat.

5 El ventall encara hagués estat més ample si haguéssim utilitzat una hipòtesi restrictiva de fecunditat, com per exemple, la de manteniment dels nivells de fecunditat. En aquest cas, el decreixement de la població catalana encara hagués estat més accentuat. Els escenaris elaborats per l'Institut d'Estadística de Catalunya (en premsa), com a part d'unes jornades tècniques sobre projeccions, donen un ventall encara més ample que oscil·la entre els 5,3 i els 8,1 milions d'habitants l'any 2030, en recollir hipòtesis més restrictives de fecunditat.

6 Tan importants com els canvis en la fecunditat han estat els que s'han donat en la nupcialitat. El nombre de matrimonis per 1.000 persones solteres de més de 15 anys s'ha reduït dels 32,2 del 1975 als 15,2 del 1993. Al mateix temps hi ha hagut una profunda transformació del calendari de la nupcialitat: l'edat mitjana al matrimoni ha passat dels 26,5 anys de 1975 als 29,6 de 1992 en els homes, i dels 24 als 27,1 anys en les dones. La importància de la nupcialitat sobre la fecunditat és manifesta si considerem que a Catalunya gairebé el 90% dels naixements són de mare casada.

7 L'any 1995 per primer cop el grup de màxima fecunditat va ser el de les dones de 30 a 34 anys.

8 Per a una anàlisi de la descendència final de les generacions catalanes vegeu A. Cabré (1989).

9 Per a una anàlisi detallada de la importància dels moviments migratoris a la dinàmica de la població catalana al present segle vegeu A. Cabre (1989).

10 Cal mencionar però que el saldo migratori amb l'exterior de Catalunya és lleugerament positiu, amb tendència a ser nul, ja que el positiu saldo migratori amb l'estranger compensa el saldo amb la resta de l'Estat.

11 Podem comparar aquest resultat amb l'obtingut per al conjunt de Catalunya amb una projecció d'àmbit estatal que va fer l'Instituto de Demografía. La seva projecció situa la població catalana l'any 2006 en els 6,29 milions d'habitants; és a dir, 23 mil habitants menys per al mateix any que en la nostra projecció.

12 En sentit estricte el denominador de la taxa hagués hagut de ser la població d'11 a 15 anys en ser la que entrarà en edat activa durant els propers cinc anys. No obstant això, considerant la baixa taxa d'activitat entre els 16 i els 19 anys s'ha utilitzat com a denominador els efectius de 15 a 19 anys.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AJENJO, M., ARRIBAS, R., BLANES, A., MENDIZÀBAL, E. i MÓDENES J. A. (1993), "L'evolució de la població de Catalunya en el període 1986-1991", a *Papers de demografia, 74*; Centre d'Estudis Demogràfics, Universitat Autònoma de Barcelona.
- BLANES, A., GIL, F. i PÉREZ, J. (1996), *Població i activitat a Espanya: evolució i perspectives;* Col·lecció Estudis i Informes, 5, Servei d'Estudis de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, Barcelona.
- CABRÉ, A. (1987), "Predicciones en demografía: el caso de España", a *Papers de demografia, 23*; Centre d'Estudis Demogràfics, Universitat Autònoma de Barcelona.

- CABRÉ, A. (1989), *La reproducció de les generacions catalanes, 1856-1960;* Tesi Doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari estadístic de Catalunya, 1994-95;* Institut d'Estadística de Catalunya. Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Estimacions de població. 1995. Dades postcensals;* Col·lecció Estadística Demogràfica, Estudis i projeccions. Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (document de treball), *Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya. Ponència tècnica inicial;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUTO DE DEMOGRAFÍA (1994), *Proyección de la Población Española;* Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.
- CONSEIL DE L'EUROPE (1996), *Evolution démographique récente en Europe, 1996;* Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg.
- LORIAUX, M. (1991), "Le vieillissement de la société européenne", a *Human Resources in Europe at the dawn of the 21st Century;* EUROSTAT, Luxembourg.

LLIBRE IV

MIGRACIONS

PREFACI

ÀNGELS PASCUAL DE SANS
Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona

Aquesta part de l'obra està dedicada a l'estudi del comportament de les persones i els grups socials en relació amb l'espai, en el sentit de desplaçar-s'hi o d'assentar-s'hi, i de la importància que això té en l'esdevenir d'una societat, en aquest cas la societat catalana. L'accent es posa en els fenòmens de mobilitat, presos com a esdeveniments demogràfics registrables, però és obvi que la mobilitat es dóna en un marc de no-mobilitat.

Com és ben sabut, la varietat de formes de la mobilitat humana és molt gran i són molt diversos els significats que pot tenir. Així mateix són múltiples els possibles enfocaments a l'hora de voler descriure, quantificar i avançar línies d'interpretació dels fenòmens considerats.

En aquest cas, s'ha optat per una forma d'aproximació clàssica, en què els desplaçaments s'agrupen bàsicament d'acord amb una zonificació geopolítica dels espais dintre o entre els que es produeixen: desplaçaments dintre de Catalunya, entre Catalunya i altres zones de l'Estat espanyol i entre Catalunya i l'estranger. Però també s'ha establert una distinció que no respon a un criteri de zonificació sinó de caràcter de la mobilitat. En la denominació corrent, és la distinció entre mobilitat habitual i migració. Aquesta distinció planteja força problemes teòrics que se solen resoldre pragmàticament adoptant la convenció de considerar que la migració és un tipus particular de mobilitat que suposa un canvi de residència per part del subjecte del desplaçament.

L'estudi queda estructurat en sis capítols. El primer té un caire introductori general, en què Àngels Pascual i Jordi Cardelús situen els fenòmens de mobilitat en un context social general relatiu a la història recent i la situació actual a Catalunya. Es posa especial èmfasi en el joc entre mobilitat i permanència, i el sentit que té de cara a l'articulació social.

En els altres cinc capítols s'analitzen els diferents fenòmens migratoris i els seus efectes poblacionals a partir de les dades quantitatives disponibles. La divisió en capítols, segons el criteri indicat més amunt, no ha de fer oblidar, però, l'estreta relació que hi ha entre les diferents formes de mobilitat de manera que, si bé estadísticament són distingibles, ho són menys en la realitat, sempre complexa i, a més a més, no són independents les unes de les altres.

La migració interior de Catalunya és analitzada per Joan Antoni Módenes i Jordi Pascual en el capítol segon. Tot i que les dades utilitzades només fan referència bàsicament als canvis de residència que comporten canvi de municipi, deixant de banda doncs els molt nombrosos i sovint prou significatius canvis de residència intramunicipals, la migració interior és de bon tros la mobilitat amb canvi de residència més important, quantitativament, de totes les que afecten actualment la societat catalana. Com diuen els autors, les migracions interiors són ara un dels elements més rellevants per entendre la dinàmica poblacional catalana, tant pel que fa a la redistribució de la població, com al creixement demogràfic en les diverses parts del territori.

Als fluxos interiors li segueixen, en importància quantitativa, els fluxos que es produeixen entre Catalunya i la resta de l'Estat espanyol, que són objecte del capítol tercer. L'estudi fet per Joaquín Recaño i A. Miguel Solana reflecteix els canvis que aquesta migració, que és exterior de Catalunya però interior de l'Estat, ha experimentat en les darreres dècades. Canvis que no suposen pas una desaparició dels fluxos sinó una variació d'alguns dels seus trets conjunturals.

La migració entre Catalunya i l'estranger es tracta en el quart capítol. Lluís Recolons mostra la complexitat d'aquests intercanvis que de cap manera se cenyeixen a la tan debatuda i publicitada immigració d'estrangers de països del Sud. Globalment, es tracta d'una migració d'importància quantitativa ben reduïda.

Un aspecte particular, l'emigració catalana a l'estranger, és tractat en el cinquè capítol. Prócoro Hernández és l'autor de l'estudi que cobreix alguns aspectes importants de l'exili català a les amèriques arran de la Guerra de 1936-1939.

Finalment el sisè capítol repassa el que s'anomena convencionalment mobilitat habitual de la població. Enric Mendizàbal i Esther Sánchez en mostren els trets bàsics i assenyalen la importància de tenir-los presents a l'hora de planificar i d'ordenar el territori.

En els diferents capítols, els autors han fet un esforç notable per treure l'entrellat dels procediments d'elaboració de les estadístiques utilitzades i aproximar-se als fenòmens socials que es vol arribar a conèixer. Cal tenir en compte el caràcter "administratiu" dels registres que proporcionen les dades estadístiques analitzades. D'aquesta manera, la qualitat de les dades depèn de la precisió dels registres i les dades registrades vénen definides per criteris operatius estrictes que no sempre s'adequen als fenòmens reals. Així, per exemple, els difusos espais fronterers queden convertits en línies divisòries rígides, o bé un canvi de residència queda supeditat a la declaració del subjecte que es trasllada.

Una altra qüestió general a destacar, aquesta ja no metodològica sinó de contingut, és la constatació de la multiplicitat de direccions en els fluxos migratoris, de manera que hi ha una dilució progressiva de la distinció que en algun moment es podia haver fet, –sempre una mica abusivament– entre zones d'emigració i zones d'immigració. Multiplicitat en les direccions, però també diversitat de caràcters, en una mobilitat que recau sobre molt diferents edats i condicions. Mobilitat complexa, articulada sempre amb aquesta altra cara de la relació amb l'espai que és la tendència a l'assentament.

MIGRACIONS A CATALUNYA: ENTRE LA MOBILITAT I L'ASSENTAMENT

Àngels Pascual de Sans
Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona

Jordi Cardelús
Economista

1. INTRODUCCIÓ[1]

1.1 Alternança entre mobilitat i assentament

Ocupar-se de les migracions en la societat catalana, o en qualsevol altra, representa tractar de l'anar i el venir de la gent, al llarg del temps, per un espai geogràfic, pel seu interior, i de dins cap a fora i de fora cap a dins; però també suposa tractar del **ser-hi**. No es pot pensar en la mobilitat sense considerar aquest altre aspecte, que podríem anomenar assentament. Així com el moviment es percep quan l'observador s'atura o bé té un punt de referència immòbil, els desplaçaments espacials de població i les migracions són comprensibles només en relació amb l'assentament de la població. Migracions i assentament són dues manifestacions o dues facetes d'una mateixa realitat.

La història dels pobles, així com la història dels individus, ha transcorregut en tot moment, i transcorre també ara, oscil·lant entre aquestes dues possibilitats, pel que fa a la seva relació amb els llocs: romandre allà on són, o bé desplaçar-se d'un lloc a un altre. En línies generals, i com a primera aproximació, es pot dir que hi ha una tendència a l'ancoratge, a l'assentament. En aquest sentit, es pot recordar un lema de Joanot Martorell en *Tirant lo Blanc*: "Qui bé està no es cuita moure". En poblacions de certa entitat i en circumstàncies normals, la major part de la població resideix on ha descobert el món, encara que hagi fet estades en altres llocs. I, en aquest tema, Catalunya no és una excepció. No obstant això i sense que sigui contradictori, hi ha també una tendència a cercar cap en fora, a l'exploració: viatges de coneixement, expansions, invasions.

En sentit estricte, l'altra cara de la mobilitat no seria pas l'assentament sinó la permanència. Hi hauria aleshores el binomi mobilitat/permanència, per una banda, i el binomi provisionalitat/assentament, per l'altra. El primer binomi es compon de categories més aviat geogràfiques i el segon de categories més aviat socials. El primer és, òbviament, molt més senzill d'estudiar (conceptualment, encara que a la pràctica sovint costi obtenir la informació), que no pas el segon. De tota manera, el binomi mobilitat/assentament segueix sent pertinent, en el sentit que es pot fer una certa associació, si més no de probabilitat, entre provisionalitat i mobilitat i entre permanència i assentament. El binomi inicial seria així una mena d'expressió simplificada dels altres dos.

1.2 Un espai social i un temps amb memòria

L'espai i el temps constitueixen coordenades fonamentals dels fenòmens socials. En el cas particular de l'estudi de l'assentament i la mobilitat espacial, aquestes variables no són únicament la referència que permet situar el fet social sinó que estan imbricades en la seva mateixa existència.

Quin és l'àmbit que es pren en consideració per definir l'assentament i la mobilitat? En el cas de la mobilitat en sentit genèric, qualsevol espai és significatiu. Quedant-nos en el marc del que aquí es tracta, la mobilitat dita habitual pot considerar qualsevol espai més enllà del propi domicili. Per la migració, cal ja un canvi d'espai de major entitat. Les estadístiques de població de cada país solen prendre com a referència el municipi, i així mateix fan molts estudis que utilitzen aquest tipus de dades. El

municipi és la unitat bàsica i canviar de municipi és migrar. Ara bé, quan es parla en termes de grups socials, i de migració com a fenomen social, és evident que traspassar un límit municipal pot no comportar un canvi d'espai significatiu i, a l'inrevés, passar d'un barri a un altre dins d'un municipi pot suposar un canvi prou important de context social. Hi ha també una qüestió d'escala. El lloc de referència pot molt bé ser un lloc puntual, carregat de sentit (ser de la Barceloneta o ser ganxó, per exemple), o un àmbit molt més ampli, de referències prou clares (ser de la Garrotxa o ser català). L'assentament es fa, en principi, en un lloc puntual, però també en un país, i no és el mateix moure's d'un poble o ciutat de Catalunya a un altre que anar-se'n fora de Catalunya. En el primer cas, encara que en alguns aspectes el canvi pugui ser molt gran (passar d'un poble de la Cerdanya a Sabadell, per exemple), a l'escala de referència **país** el canvi no seria significatiu: el moviment es produeix dins d'un àmbit que es reconeix com a propi. De fet, sobre una mateixa realitat, es poden emprar diferents perspectives d'anàlisi, diferents nivells d'interpretació i comprensió social de l'espai, nivells no excloents sinó complementaris.

D'altra banda, també s'ha de tenir en compte que, de vegades i potser cada cop més, l'assentament no pren com a referència un lloc únic, sinó que hi ha diversos centres. Hi ha gent que viu clarament a cavall entre dos llocs o més, de vegades prou allunyats. Pot haver-hi una especialització dels centres –treball, esbarjo, per exemple– o no ser-hi –treball en diversos llocs, per exemple. El demògraf Courgeau, entre altres, ha parlat d'espai de vida. I uns altres han parlat de turbulència residencial.

I el temps? El desplaçament s'inicia en un determinat moment. Quant ha de durar per ser considerat significatiu? Per la mobilitat, en si mateixa, la durada és indiferent, i així ocorre en allò que els estudiosos en diuen mobilitat obligada o habitual. Ara bé, pel que s'anomena migració es requereix alguna cosa més que anar i venir en un dia, o en una setmana, o estar-se en un lloc un temps més o menys curt. La dificultat d'establir un llindar mínim de temps d'estada en un lloc fa que hagi esdevingut habitual considerar el temps en la seva expressió ben indirecta representada per un canvi de residència permanent. La qüestió no deixa de ser problemàtica, atenent que la residència múltiple i la itinerància són fets prou corrents.

Així mateix, és fonamental tenir present que la migració no és un fenomen discret, sinó que se situa en el temps, amb una continuïtat respecte al passat i una projecció cap al futur. El temps a considerar no és mai un moment puntual sinó que s'ha de prendre sempre amb una perspectiva històrica suficient. I això val tant per a la història dels pobles, com per a la dels individus.

1.3 L'equilibri entre permanència i canvi

S'ha introduït l'associació entre assentament i permanència. És clar que una societat humana necessita per a la seva continuïtat un cert grau de permanència, per anar consolidant la xarxa de relacions socials que en garanteixen la reproducció. També és clar que necessita un cert grau d'obertura, que possibiliti l'intercanvi i la innovació. El punt d'equilibri entre aquests dos pols és un repte de primer ordre.

En la història, sovint s'ha relacionat l'obertura amb la mobilitat, quan la difusió d'innovacions tècniques i científiques i l'intercanvi entre cultures han estat possibilitats per desplaçaments d'individus i grups que transmetien els coneixements i les experiències; si bé és veritat que també en la història podem constatar que molts desplaçaments no han comportat innovació sinó tot el contrari. Per exemple, les invasions suposen sovint l'anorreament i l'oblit de cultures anteriors.

Avui en dia, el caràcter obert d'una societat i la seva capacitat d'innovació no són condicionats per la mobilitat; més aviat es podria plantejar que en l'origen de moltes migracions hi ha la incapacitat de canvi d'una col·lectivitat. En qualsevol cas, es tracta de temes que polaritzen l'atenció. Però la mobilitat, i també l'assentament, són sempre el reflex d'altres qüestions i no s'esgoten en si mateixos. Una primera cosa que sorprèn és la gran varietat i riquesa d'esdeveniments que s'inclouen en uns conceptes aparentment tan simples; i, alhora, la complexitat de la seva interpretació. Varietat de continguts i varietat de factors.

El joc entre mobilitat i assentament és un fenomen universal, però les seves manifestacions són específiques. En el cas de Catalunya, els factors i les situacions depassen evidentment, com ja s'ha apuntat, l'àmbit estricte del país, però hi radiquen. La consideració de les circumstàncies concretes requereix entendre la posició de Catalunya en el conjunt d'Espanya i, també, en el context europeu i mundial, i establir sempre les coordenades històriques en què es produeixen.

2. LES MIGRACIONS I LA HISTÒRIA

2.1 Incidència relativa de les migracions

En una visió simple, una societat es consolida en el temps per les relacions que estableixen els seus membres. Els processos socials són lents perquè interaccionen amb el cicle de la vida de diferents generacions que conviuen i es complementen, amb renovació constant d'efectius per la incorporació dels nounats i la defunció dels vells. Les migracions incideixen en aquesta dinàmica, que només teòricament és endogàmica, per l'entrada en el conjunt social d'elements forans, amb hàbits socials i pautes culturals diferents, i també per la sortida d'elements d'aquesta societat. La convivència en el temps dilueix el caràcter forà dels nouvinguts, així com la manca de convivència també en el temps ho fa de la memòria dels que se n'han anat. Sota aquest esquema simplificat, i com a primera hipòtesi, es pot dir que l'impacte social de les migracions és limitat en el temps, sempre i quan el seu volum sigui assimilable per la pròpia dinàmica de les societats de sortida i d'arribada. En aquest sentit, hi ha l'experiència de la població immigrada els anys vint, quantitativament molt important, i que amb el temps s'integrà plenament a la societat catalana.

En la dècada 1981-91, Catalunya presenta uns fluxos migratoris amb l'exterior que, només atenent el seu valor quantitatiu, no haurien de plantejar dificultats d'integració. En el cens de 1991, un 86,6% de la població resident a Catalunya fa més de deu anys que hi és, i només un 3,6% ha immigrat de fora de Catalunya en el període 1980-1991 (el 9,8% restant són menors de deu anys nascuts d'aquesta població resident). També convé no oblidar que, durant aquests últims deu anys, un 3,6%[2] de la població resident el 1980 ha emigrat a la resta de l'Estat i a l'estranger.

Aquesta relativització de la incidència de les migracions pot sorprendre, ja que encara no han passat tants anys com per oblidar la importància de la immigració dels anys seixanta. Però aquests anys són suficients com per no considerar immigrants els que són aquí des d'alesho-res, i per pensar que el seu arrelament o desarrelament no és un fet relacionable directament amb la migració sinó que cal pensar en altres línies d'interpretació.

Els percentatges de població que no ha residit sempre a Catalunya, segons la dècada d'arribada, sobre el total de la població resident el 1991 (cens 1991: explotació Institut d'Estadística de Catalunya), mostren el temps de permanència en la societat catalana. Així, veient des del prisma de l'any 1991 la població que immigrà a Catalunya al llarg del temps, es constata que els que representen el volum més alt (un 11,9% del total de la població resident) són els arribats els anys seixanta, és a dir, els que fa entre vint i trenta anys que hi viuen. Més encara, en el cas del 9,3% de població que arribà a Catalunya entre 1941 i 1960 i que, per tant, el 1991 ja portaven entre trenta i cinquanta anys residint-hi.

2.2 Camins per a la interpretació: una història truncada

En el marc d'una reflexió pluridisciplinar sobre la societat catalana, convé resituar les migracions en el nivell que els pertoca: un fenomen actualment limitat quantitativament però interessant perquè reflecteix els canvis qualitatius que tenen lloc en la societat. Això no treu que en la memòria col·lectiva hi ha la història d'una immigració important, però la mateixa perspectiva històrica ha de situar aquest fenomen en el seu context. Si avui encara hi ha qui parla d'immigrants referint-se a persones que porten més de vint anys residint a Catalunya, no és per la força i la permanència de l'impacte del fenomen migratori, sinó pel marc social en què aquest té lloc.

Línies de comprensió es poden trobar en les conseqüències de la Guerra del 1936-39: reducció física de la població per la mort o l'exili, i selectiva no sols en edats sinó també quant a lideratge o projecció pública; eliminació de les institucions i les entitats catalanes, i incautació i espoliació dels seus recursos i béns; repressió de tota manifestació social i cultural catalana i supressió de tots els signes i documents que permeten el manteniment de la memòria col·lectiva.

També es pot pensar en les conseqüències de l'estructura política instaurada després de la Guerra, hereva directa de situacions anàlogues anteriors. Un Estat totalment centralitzat i uniformitzador, amb una rígida estructura jeràrquica sostinguda per la fidelitat personal i la repressió. L'administració perifèrica de l'Estat va prendre un paper decisiu en la gestió i el control d'una societat desvertebrada. Les institucions, les manifestacions públiques i les pautes socials han estat determinades per una voluntat d'esborrar la memòria col·lectiva i d'imposar-ne de foranes a la realitat catalana. Per exemple, el sistema educatiu no ha considerat la llengua pròpia de la societat, ha obviat la seva història i literatura i ha estat sovint impartida per uns docents passavolants, que de la realitat catalana en sabien ben poc. Qui més qui menys ha conegut un mestre d'escola, un professor d'institut o d'universitat que mostra ignorància supina i/o animadversió envers les coses del país.

Aquest ordre de coses, en quaranta anys, ha generat uns sectors de les capes benestants i mitjanes que, tret ja dels que manifesten un anticatalanisme visceral, es caracteritzen per la discreció, l'accent en el caràcter tècnic o professional de la seva actuació i la voluntat de desmarcar-se de qualsevol connotació catalana. Trobem la seva presència en l'àmbit polític (exèrcit, policia, administració, partits), l'àmbit econòmic (empreses, organitzacions empresarials, sindicats) i el cultural (editorials, universitats, ordes religiosos). I també ha propiciat l'existència de moltes generacions de catalans analfabets en la seva llengua, en la seva història, en la seva cultura i en la memòria col·lectiva del seu país.

Les persones que immigraren aquells anys ho feren en una societat que en totes les seves manifestacions públiques era espanyola. Alguns vingueren com a funcionaris de l'Estat o com a empleats en l'ampli ventall d'empreses paraestatals, i un nombre més important com a simples treballadors o persones que cercaven treball, sense oblidar els que fugien de situacions de repressió en la postguerra. Molts d'ells no tingueren consciència d'haver arribat a una societat diferent, tot i que en aquells anys Catalunya era vista com un lloc atraient dins d'una Espanya resclosida. Bona part d'aquesta immigració, tant de l'espanyola com de la provinent de l'estranger, tingué lloc en circumstàncies en què Catalunya no disposava del marc polític i del marc jurídic necessari per actuar-hi, o, més aviat, tenint-lo decididament en contra. Només de forma personal i en associacions de base, una part d'aquesta població, i de forma molt irregular, entrà en contacte amb la reprimida realitat catalana.

2.3 Migració i permanència, avui en dia, a Catalunya

Voldríem referir-nos ara a algunes qüestions interessants que es deriven de la consideració dels diferents fluxos migratoris existents actualment a Catalunya i, per contrast, del pes de la població resident.

a) La importància de la migració interior

En primer terme, prenem els desplaçaments per l'interior de Catalunya, que constitueixen el flux quantitativament més important. Un 8,6% de la població catalana (cens 1991) ha canviat de municipi els darrers deu anys per l'interior de Catalunya. Si ho relacionem amb els altres fenòmens migratoris, veiem que es tracta d'un volum significatiu, que, a més, creix en relació amb la dècada anterior.

Una primera característica d'aquesta mobilitat interna de Catalunya és que hi predominen els desplaçaments per l'interior de les comarques, i queden en segon terme els que es produeixen més enllà d'aquests límits.

D'altra banda s'observa que aquesta migració interior té, com és habitual en tants corrents migratoris, una estructura d'edat força jove, en aquest cas amb percentatges més alts en els nivells d'edat entre vint-i-cinc i trenta-nou anys. Aquests intervals més plens inclouen els anys en què es produeix l'emancipació familiar, ara retardada, així com els anys d'encarrilament laboral.

Ambdues característiques –la presència majoritària de desplaçaments intracomarcals i el pes dels adults joves– suggereixen que els desplaçaments interns de Catalunya, en una part important, corresponen a fenòmens d'emancipació respecte als pares, de formació de parelles i d'incorporació al treball, i estan condicionats pel mercat de l'habitatge i també, en menor mesura, pel mercat laboral. Una altra part està relacionada amb la mobilitat en el treball, amb canvi de feina o sense. I també es podrien assenyalar desplaçaments associats amb la jubilació.

En conjunt, el mercat immobiliari és determinant en l'orientació d'aquests fluxos, que s'estructuren segons diferents estatus socials en relació amb la qualificació social del territori. El mercat laboral, per la seva banda, hi juga un paper secundari, on destacaria l'atracció de les grans ciutats i el seu entorn i d'alguns municipis importants com a llocs d'oportunitat per als que s'incorporen al treball.

Finalment, es pot assenyalar que la mobilitat interior es dóna tant entre la població nascuda a Catalunya com entre la d'origen forà.

b) Migració exterior: predomini dels fluxos amb Espanya

Passant ara a considerar els fluxos migratoris exteriors de Catalunya, la primera qüestió que cal destacar és la importància dels fluxos que s'estableixen amb la resta de l'Estat espanyol, molt per sobre dels que tenen lloc amb l'estranger.

Al final de l'apartat 2.1 es destacava el fet que la immigració arribada a Catalunya en els últims deu anys presenta un volum reduït, un 3,6% de la població total. Per procedència, els efectius més importants provenen de la resta de l'Estat (2,7%), un 0,3% provenen d'Europa i el 0,6% de la resta del món[1]. Tots tres grups presenten una

estructura d'edats marcadament jove, amb els grups d'edat més representats en l'interval entre els vint-i-cinc i els trenta-quatre anys, encara que els procedents d'Europa tenen una estructura lleugerament mes madura.

A més de representar una xifra tan reduïda, cal remarcar encara que, dintre d'aquest 3,6% de població immigrada, hi ha una part significativa de desplaçaments que podrien ser considerats de retorn. Així, un 10,1% de la immigració des de la resta de l'Estat correspon a persones nascudes a Catalunya. En el cas de la immigració procedent d'Europa, els nascuts a Catalunya són un 12,7%, i un 43,8% més es pot considerar retorn en sentit ampli, perquè es tracta de desplaçaments de persones nascudes a altres llocs de l'Estat que en tornar d'Europa s'instal·len a Catalunya. En el cas de la immigració de la resta del món, aquestes xifres de retorn són 9,4% i 34,0% respectivament. Caldria afegir, finalment, que una part d'immigrats nascuts a fora són fills de pares antics emigrants (retornats o no).

c) La consolidació de xarxes migratòries

En els desplaçaments que es produeixen entre Catalunya i la resta de l'Estat s'observa que els fluxos emigratoris i immigratoris, per províncies, presenten un paral·lelisme molt marcat. Això es pot relacionar amb un fenomen interessant: la consolidació de xarxes migratòries com a resultant de les migracions dels anys cinquanta i seixanta. Aquest és un fet que es dóna en moltes poblacions que han conegut fluxos migratoris i que comporta l'establiment de relacions entre les persones originàries d'un lloc i els familiars i coneguts que hi restaren, relacions que en un moment determinat es concreten en noves migracions, en un o altre sentit.

En termes hipotètics i mirant l'estructura d'edat, es pot pensar que els fluxos de població entre Catalunya i Espanya responen bàsicament a desplaçaments per estudis, per incorporar-se al treball, per reagrupar familiarment els vells que havien restat al lloc d'origen i també, eventualment, a un cert retorn. Aquest últim afecta especialment persones que es jubilen o que queden en situació d'atur i consideren que el replegament en llocs amb menor cost de vida o que suposen circumstàncies personals més favorables els farà més fàcil l'existència.

En aquesta migració entre Catalunya i la resta de l'Estat també hi juga un paper, evidentment, el mercat de treball. Però, mentre en períodes anteriors els desplaçaments es podien corelacionar amb el despoblament del camp i amb el procés d'industrialització i urbanització com a canvis estructurals prou significatius per si mateixos i que, tot i ser simplificacions, donaven raó del volum més important de les migracions d'un cert període–, actualment més aviat es podrien entendre en relació amb la mobilitat específica del desenvolupament propi de les societats occidentals i també amb els desplaçaments de sempre, inherents a tota organització social, com ara els desplaçaments institucionals.

Aquests últims constitueixen un dels grans engranatges de desplaçament, particularment important en un Estat tan centralitzat com és l'espanyol. Comprenen bàsicament la migració tradicional de funcionaris de l'Estat i la dels empleats d'empreses públiques o privades d'àmbit estatal o internacional que fan un desplaçament en el marc dels mecanismes interns de mobilitat de les respectives organitzacions. En aquest sentit, es podria pensar també que una part del retorn de gent jove que ha cursat els estudis a Catalunya segueix aquestes pautes funcionarials i es desplaça a les regions d'on són originaris els seus pares.

d) Migracions exteriors amb l'estranger

En les migracions entre Catalunya i l'estranger tenen un paper destacable alguns dels mateixos factors indicats a propòsit de les migracions amb l'Estat. Així, també s'hi detecta la importància de les relacions prèvies, la presència de xarxes migratòries i l'existència, a nivells molt més reduïts que en les migracions estatals, de desplaçaments institucionals, sigui en el marc d'institucions polítiques o en el d'organitzacions empresarials que actuen en àmbits internacionals.

En el cas de la immigració d'Europa, destaca el fet que encara és més important el retorn (sigui retorn estricte de persones nascudes a Catalunya, sigui retorn en sentit ampli de persones nascudes a Espanya i que vénen a Catalunya) que la immigració d'estrangers, tot i l'existència de la Unió Europea. I en el cas de la immigració de la resta del món, que dobla en xifres absolutes la d'Europa, la diferència és lleugerament favorable a la immigració d'estrangers, destacant les nacionalitats sudamericanes i africanes.

El saldo global de les migracions amb l'estranger dels últims deu anys (respecte al 1991) és majoritàriament immigratori, tot i que les dades presenten notables deficiències i, com s'assenyalava, el volum més important correspon a població catalana o bé de l'Estat que retor-

na. La incorporació a la Unió Europea no s'ha traduït en un increment general dels desplaçaments en aquest àmbit geogràfic més ampli, tret d'algunes categories de funcionaris.

e) Predomini de la permanència

En conjunt, es podria dir que amb relació als anys seixanta, (quan la forta immigració a Catalunya coexistia amb una important emigració a Europa), el panorama actual de la societat catalana mostra una mobilitat exterior reduïda, tant pel que fa a Espanya com pel que fa a l'estranger. I la mobilitat que es dóna és hereva en gran part de fluxos anteriors, tant amb referència a nous desplaçaments com al retorn. La permanència predomina, com ho fa també en altres molts llocs. I, en aquest sentit, és significatiu de l'atracció del lloc el fet que, de tots els residents censats a Espanya el 1991 que han nascut a Catalunya, el 93% hi resideixen en el moment censal.

3. ASSENTAMENT DE LA POBLACIÓ I ARTICULACIÓ SOCIAL

3.1 Les condicions per a l'assentament

La societat catalana actual reflecteix una història passada, formada en el curs de llargs processos, que constitueix el substracte bàsic sobre el qual es desenvolupen els esdeveniments presents. Hem vist que, en aquest conjunt, la mobilitat i les migracions no són el fet més rellevant. En tot cas, la seva importància quantitativa ha estat més un efecte que una causa, i si s'ha tendit a magnificar-la és per un desplaçament de problemes que radiquen en altres indrets.

En aquest moment, componen la societat catalana una gran varietat de col·lectius, amb diversitat de característiques i diversitat d'interessos. La gent del camp i la gent de la ciutat, la del litoral i la de l'interior, les diferents comarques, amb els seus trets propis, les diferents maneres de guanyar-se la vida, les diferents activitats. La diversitat de procedències és només un d'aquests elements d'heterogeneïtat, i vehicula una varietat de cultures d'origen, que van deixant petjades i també van deixant xarxes de relacions. Tots aquests elements s'encreuen, i donen lloc a infinitat de situacions, en contínua transformació. Hi ha, també, una qüestió que travessa tot el conjunt: la diversitat socioeconòmica, que en els extrems assoleix ara proporcions molt notables.

La cohesió d'aquest conjunt, format pels que realment conviuen a Catalunya, es basa en el fet i la voluntat de compartir una història i un projecte comuns i la identitat sociocultural que hi va associada. Pels que hi han anat arribant, la cohesió s'ha fonamentat històricament en unes bases molt simples i abastables, en ser-hi i voler-hi ser, en un primer moment, i, posteriorment, amb el temps, en una inserció també cultural i lingüística, cosa que no vol pas dir renunciar als orígens.

Si bé aquestes són les bases mínimes de convivència, hi ha unes condicions, uns requisits, per tal que les persones es puguin establir i es puguin incorporar efectivament a un conjunt social cohesionat i dinàmic alhora.

- En primer terme, la dinàmica del conjunt social s'ha de poder produir lliurament, segons els seus propis paràmetres, potenciant tots els elements del conjunt, sense coerció interior ni exterior. La societat ha de funcionar, ha de mantenir la memòria col·lectiva i ha de permetre establir el pont entre el substracte existent i les aportacions innovadores. I per això ha de disposar dels instruments per a l'autogestió col·lectiva i per assegurar la seva continuïtat en el temps.

- La societat s'ha de configurar com un lloc on totes les persones i els col·lectius que hi són trobin les condicions per viure-hi i per poder-s'hi reconèixer. Això vol dir també un lloc on guanyar-se la vida, on assegurar la subsistència material, tenint cobertes les necessitats de manteniment, salut i habitatge, i on poder desenvolupar-se com a persones lliures.

- Hauria de ser també un lloc on poder romandre, poder-hi veure créixer els fills i procurar-los-hi educació. Romandre-hi, si es vol, però també poder-s'hi moure amb llibertat, anar-se'n i retornar-hi un dia.

- I hauria de ser un lloc on bastir una xarxa de relacions socials, que anirien des de les relacions més personals al veïnatge i més enllà, on cadascú pugui participar en els esdeveniments col·lectius, pugui compartir de ple dret la memòria col·lectiva i la història del país i pugui vincular-se a la gestió dels afers públics.

Aquesta seria una sèrie de requisits necessaris per fer possible l'assentament dinàmic de persones i grups socials en una societat, en aquest cas la societat catalana. Però n'hi hauria també d'altres, que serien requisits exigibles a les persones i grups socials que són a Catalunya o que s'hi volen instal·lar. Es podrien sintetitzar en la voluntat de vinculació a aquesta societat, voluntat de ser-ne ciutadans.

3.2 La inserció en l'espai: migracions i articulació social a Catalunya

Les condicions esmentades en el punt anterior han trobat i troben, en el cas de Catalunya, unes certes dificultats de realització. Moltes d'aquestes dificultats són d'abast general, i algunes són més aviat específiques d'aquesta societat o d'altres de característiques anàlogues. En tot cas, en el tractament d'aquestes qüestions, convé tenir molt present que Catalunya està profundament lligada a la situació del conjunt de l'Estat.

Un primer fet que cal considerar seria l'increment de la mobilitat, en termes relatius al conjunt de la població, tant pel que fa al conjunt de l'Estat com a l'interior de Catalunya. Aquest increment de la taxa de mobilitat, que caldria veure si es confirma i consolida, s'acostuma a presentar com una tendència estructural inherent al mateix desenvolupament econòmic. D'aquesta manera l'ordre lògic de la interpretació/justificació seria que el desenvolupament (variable massa complexa i abstracta per ser analitzada de forma resumida) comporta l'increment de la mobilitat, també variable abstracta però que es concreta en el llenguatge corrent en les migracions i en el tractament periodístic en certs migrants més aparents. A l'hora d'interpretar la relació entre migracions i articulació social, amb aquest procés discursiu es legitima que l'increment de la mobilitat explica les migracions i el seu impacte en els problemes de cohesió social.

Aquest discurs obvia que la forma en què el desenvolupament té lloc comporta directament un impacte en l'articulació social sense passar per la mobilitat. En altres paraules, la mobilitat i l'articulació social són ambdues variables dependents influïdes pel desenvolupament. Com tot fenomen tractat a un cert nivell de globalitat, aquesta relació entre mobilitat i articulació social recobreix coses molt diverses, que es tractaria d'analitzar i de ponderar-ne la incidència social.

a) La mobilitat habitual

De vegades es té una percepció intuïtiva de l'increment de la mobilitat que no correspon a un increment real de desplaçaments que suposin un canvi significatiu d'entorn, un assentament en un altre lloc. Es tracta més d'agitació que de mobilitat. Això té a veure amb l'amplitud i la difusió dels desplaçaments habituals o ocasionals (per treball, estudis, comerç, oci, gestions, o entre llocs de residència habituals), amb un increment de l'ús dels mitjans de transport públic i privat, que compten amb el suport de les noves tecnologies i amb importants inversions en infraestructures. Aquests tipus de moviments s'han incrementat significativament a Catalunya en els últims trenta anys. En certa manera, es tracta d'un fenomen qualitatiu que jugaria en la línia de frenar les migracions amb canvi de residència, si bé en algun cas pot, en canvi, propiciar-les. L'espai de mobilitat habitual s'amplia notablement, i s'intensifiquen els moviments en el seu interior, però també més enllà, en els viatges turístics, viatges per a la tercera edat, sortides per a estudis, etc., amb un retorn al lloc de base, amb un, dos o més llocs de residència. L'espai intermedi entre els llocs viscuts o visitats és un espai buit, indiferent, que pot ser travessat mil vegades sense que per això es converteixi en un lloc amb entitat.

Potser més important que la mateixa tendència a l'increment de la mobilitat és el canvi de característiques de l'assentament de la població derivades d'aquesta agitació esmentada. Cada vegada es coneixen més persones, però les relacions que s'hi mantenen són menys intenses; l'espai de vida es va ampliant, la informació creix, però el coneixement és més superficial, sense matisos i sense aprofundiment. L'assentament es fa més dèbil i creix la mobilitat potencial.

b) La situació econòmica

Una altra qüestió que condiciona l'articulació social té a veure amb la situació econòmica, amb els canvis que s'hi produeixen i amb les formes de guanyar-se la vida que té la població. Durant molts anys, s'han associat estretament les migracions amb els processos d'industrialització i amb l'èxode rural. En aquests darrers temps, l'evolució de l'economia ha comportat una forta pèrdua de llocs de treball a la indústria i a l'agricultura, un increment notable dels llocs de treball en els serveis i una taxa d'atur molt elevada a Catalunya i a tot l'Estat, sense que l'emigració sigui ara la sortida que havia representat en dècades anteriors.

Aquests canvis van associats a uns altres, menys aparents però amb importants repercussions sobre la mobilitat i, en darrer terme, sobre la dinàmica social. Es podrien esquematitzar així:

- L'estandardització dels processos de treball, que demana cada cop més sectors de població poc especialitzada, poc qualificada, i més intercanviable, cosa que vol dir potencialment mòbil.

- Un projecte de desregulació de l'economia (que a vegades en diuen liberalització), amb tímids esbossos en el mercat de contractes de lloguer i laborals, i en la reducció de situacions de monopoli, com a resposta a un alentiment del creixement econòmic i a una elevada taxa d'atur, en un intent d'adaptar-se i treure avantatges d'un gran mercat com és el de la Unió Europea.

- Una concentració empresarial en grans corporacions, per la penetració de les multinacionals o bé per fer-hi front. Això comporta una estratègia de les grans empreses i de les multinacionals en el sentit d'incrementar la mobilitat interna de les categories d'un cert nivell, com ara els directius i els tècnics. Al mateix temps, s'amplia la mobilitat institucional lligada a l'Administració (fins aquí, l'Administració de l'Estat; i ara, a més, la supraestatal). La mateixa definició i context d'aquests desplaçaments impliquen uns grups de població que en una part important estan formats per passavolants. El seu desplaçament, espontani o forçat, es troba predefinit en un projecte de carrera personal compaginat amb les normes de mobilitat de la institució. Generalment, el seu nivell d'integració i participació en la vida col·lectiva, mentre resideixen en un lloc com a etapa de la seva carrera, és mínim, i el seu arrelament és pràcticament nul.

Tots aquests processos actuen més aviat en la línia de potenciar la mobilitat, com a fruit de la dinàmica normal del mateix sistema. Però al seu costat en trobem també d'altres que operen sovint en sentit contrari:

- L'aparició i el desenvolupament de formes de treball autònom i dependent, com a sistema per eludir el control de les administracions i el seu pes impositiu, però al mateix temps com a resistència a l'atur i a la mobilitat.

- La inèrcia del corporativisme àmpliament difós i dels privilegis d'una situació monopolista, que actua com a fre als intents desreguladors.

- El mateix tractament de l'atur i els sectors anomenats "en crisi", mitjançant una política de subsidis que comporta un fre a la mobilitat i tendeix a perpetuar les condicions econòmiques que són a la base de la crisi.

De fet, es constata que la incorporació al Mercat Comú no ha representat una sortida a l'atur de la població catalana i l'espanyola, i tampoc no ha comportat una significativa incorporació de població europea al mercat laboral local. Sovint s'ha considerat l'atur com la situació prèvia a la mobilització, o sigui, amb una relació directa amb les migracions, però en el moment actual l'atur a Espanya ha coincidit amb un període dels estats europeus marcat per uns nivells d'atur superiors als habituals.

En conjunt, aquests fenòmens socioeconòmics potser no s'han traduït ara en una major mobilitat real, justament perquè en època de crisi la gent tendeix a mantenir posicions; però sí que han generat un increment de les situacions de pobresa i de marginalitat, i així han augmentat la distància social i propiciat un risc de ruptura al si de les societats europees, i la catalana no n'és una excepció.

c) L'urbanisme

També en el terreny de l'urbanisme trobem fenòmens clarament associats amb la mobilitat i que afecten l'assentament i l'articulació social. Farem referència en primer lloc a la segregació social de l'espai. Es tracta d'una dinàmica que en successives generacions es va realitzant en funció del mercat immobiliari i el poder adquisitiu dels diferents grups socials.

Les diferents categories de migrants es comporten en cada cas segons l'estatus social, les expectatives i el poder adquisitiu que tenen, i així ho mostren els llocs de residència, tant dels migrants interiors com dels immigrants de fora de Catalunya. Les immigracions dels anys seixanta a Catalunya van coincidir amb una època d'urbanisme especulatiu, en la qual es van construir els barris anomenats "dormitori". Aquests s'han anomenat sovint també "barris d'immigrants", lligant-ho al volum important de nouvinguts en aquells anys, quan de fet només hi van anar a viure els que eren treballadors o amb un poder adquisitiu similar. Els anys setanta i vuitanta han posat en relleu les mancances d'aquest urbanisme curt de mires, que deixava degradar els cascs antics i barris tradicionals, que edificava intensivament nous barris sense els mínims serveis comunitaris i, al mateix temps, construïa barris i urbanitzacions tancades i elitistes, i que va fer proliferar una gran quantitat d'urbanisme programat per tot el territori de Catalunya.

La qüestió de l'urbanisme especulatiu no és un tema que tingui a veure amb les migracions, sinó que la immigració s'utilitza com excusa per justificar un tipus d'actuació en la planificació urbanística i en el mercat immobiliari. Actualment, hi ha un cert procés de correcció dels aspectes més aparents d'aquesta situació, mitjançant actuacions d'imatge per part dels responsables municipals. S'observa una millora de la qualitat de l'urbanisme, tot i que els mecanismes de fons encara persisteixen. Al mateix temps, hi ha fenòmens que apunten a un fre de

la tendència a la dilució de l'assentament. Així, en l'àmbit de vida quotidiana apareixen ja als anys seixanta i setanta, i reapareixen ara amb connotacions pròpies, moviments espontanis d'associació, de dignificació i d'humanització de l'entorn urbà.

d) El marc sociopolític

L'àmbit sociopolític és un terreny igualment bàsic on es juguen les possibilitats d'assentament de la població, basant-se en la construcció d'un marc de convivència, d'articulació social i de projecte col·lectiu on les persones es puguin reconèixer i desenvolupar com a tals.

La societat catalana té una llarga història de falta de possibilitats d'exercir l'autonomia. A aquesta història, molt anterior a la ruptura de la Guerra del 1936-39, s'hi ajunta la debilitat de l'actual marc democràtic i la insuficiència de l'autogovern. Catalunya no disposa dels instruments habituals de sosteniment de les seves institucions, de la seva cultura, de la seva llengua. Una cosa és el control de l'entrada de població, que el país no tenia ni té, i l'altra els instruments per incidir en l'ensenyament, en els mitjans de comunicació, etc., que no tenia i ara comença a tenir.

Però no només es tracta de falta d'instruments. En el conjunt de l'Estat, els hàbits democràtics de respecte dels drets de les persones i els pobles són encara molt incipients i fàcilment podrien veure's amenaçats. La convivència i l'articulació social en pateixen directament els efectes. La consolidació durant quaranta anys dels mecanismes de control econòmic i social d'un règim dictatorial sorgit d'una guerra, amb tot el que representa de grups socials directament sostenidors i beneficiaris de les institucions polítiques, econòmiques i ideològiques, i d'una base social més àmplia amb una acceptació tàcita, difícilment pot aturar-se en sec i molt menys fer un gir de cent vuitanta graus pel sol fet d'introduir canvis en el marc legal. Els processos socials, com dèiem, són lents perquè els fan grups socials que tenen memòria incorporada en les rutines de comportament. El problema de l'actual crisi de model d'Estat no està en la definició de les grans lleis bàsiques en les quals hi ha un consens majoritari, sinó en la seva concreció institucional i en la resistència o por a perdre la posició assolida per part dels grups beneficiaris i sostenidors de l'antic model. Aquest és un problema general de l'Estat que també es dóna a Catalunya, on hi ha una notable representació d'aquests grups (formats per autòctons i antics immigrants). En l'àmbit sociopolític aquest és el problema central, encara que no quedi prou palès en el discurs mediàtic, distorsionat per la força dels mitjans de comunicació d'àmbit estatal. Difícilment s'articula una societat quan una part de les categories que ocupen llocs públics hi són per consolidar la seva dependència exterior.

Un aspecte complementari, relacionat amb la mobilitat i l'assentament, seria el de la presència de persones que podríem descriure com a professionals del desarrelament, que resideixen a Catalunya sense vincular-s'hi en res, perquè són aquí com podrien ser a qualsevol altre lloc. No formen de cap manera un grup homogeni sinó que són conjunts molt diferents tant pel seu origen com per les seves característiques, a part d'aquesta desvinculació. És sovint el cas de turistes habituals, de jubilats estrangers, de representants d'institucions foranes, de funcionaris i executius internacionals, de professionals més o menys eteris (arquitectes, artistes, esportistes, professors), d'elements automarginats de colònies estrangeres i de membres de xarxes de delinqüència o de màfies. Algunes d'aquestes persones són immigrants recents, però altres provenen de la immigració que va arribar a Catalunya en dècades passades.

També s'ha de comptar amb la presència a Catalunya d'un volum important de persones estrictament passavolants, localitzades majoritàriament a les ciutats grans i sobretot a l'àrea metropolitana de Barcelona. Són els turistes esporàdics i el núvol d'executius i negociants que trobem en qualsevol país de les mateixes característiques. Aquesta població flotant té uns requeriments específics que incideixen en la implantació d'unes formes de consum estàndard i en la trivialització de la cultura local.

Tant aquests grups com els anteriorment citats són significatius dels temps que corren. La seva incidència social pot facilitar possibles distorsions puntuals, si pensem en aspectes negatius, però també aporta elements dinamitzadors, tant de l'economia com del lleure i la cultura. Les possibles distorsions són fàcilment solucionables amb els mateixos mecanismes socials o bé amb els serveis públics especialitzats, sempre i quan aquests serveis públics estiguin al servei de la societat i no d'interessos sectorials o forans.

Finalment, podríem recuperar aquí, en termes sociopolítics, el que ja s'apuntava a propòsit de l'economia. Es tracta del risc important de fractura social derivat de la desigualtat econòmica i social entre grups, en la mesura que algunes situacions de pobresa i marginalitat portin a l'exclusió dels grups socials afectats, i a l'autoexclusió a l'altre extrem de l'espectre social. Aquest és un risc real, molt superior al risc tan debatut de fractura per la diversitat que en diuen **ètnica**. La situació descrita, que afec-

ta tant autòctons com immigrants, es pot reforçar quan la situació legal exclou dels drets de ciutadania persones assentades o amb voluntat d'assentar-se a Catalunya.

4. CONCLUSIONS I PERSPECTIVES

a) Dels diversos components del fenomen migratori recent a Catalunya n'hi ha un que sens dubte és el de major importància quantitativa i d'una notable significació. Es tracta dels desplaçaments de població per l'interior del país. Són moviments que reflecteixen les característiques d'un model de desenvolupament i de relacions socials, sovint per mediació del mercat immobiliari i del mercat laboral. A vegades suposen un canvi d'entorn menor per a la població que canvia de residència, però altres vegades representen un desplaçament prou important per a les persones que el fan i per a les poblacions on s'instal·len.

Al costat d'això, l'emigració i la immigració amb l'exterior de Catalunya –sigui amb altres indrets de l'Estat espanyol o amb l'estranger–, que en altres moments han estat força significatives, tenen ara una importància reduïda, tot i que aquest país participa òbviament en els fluxos generalitzats que s'estableixen amb el conjunt de l'Estat espanyol i en l'àmbit internacional.

b) Malgrat aquesta situació, s'observa que la immigració provinent de l'estranger s'ha convertit en un dels temes centrals del debat mediàtic i acadèmic en aquest moment i, per la via de la insistència, va cap a ser també una qüestió important del debat ciutadà. La inserció d'aquests forans en la societat catalana és la qüestió que es planteja, tant pel que fa a les seves condicions de vida com a la incidència social de la seva presència. El tema es presenta en termes força carregats, com una font de problemes i de conflicte social i, per suposat, només es fa referència a una petita part dels forans, els estrangers del tercer món en situació precària.

Davant del contrast entre el reduït pes de la immigració estrangera i el tractament exagerat i esbiaixat que s'hi dóna, val la pena plantejar-se'n les raons. Aquestes són variades, però confluents en un procés d'eludir el plantejament del que són les qüestions socials bàsiques. El debat sobre la immigració esquiva i emmascara el tema cabdal de l'articulació social, en termes de les condicions idònies per possibilitar la permanència i l'assentament de la població, amenaçada no per la vinguda de forans sinó per una profunda crisi social i unes rèmores del passat polític.

Es tracta d'un debat no específic de Catalunya, sinó que fa temps que es planteja en molts altres països d'Europa. Sorgeix en llocs i moments en què l'arribada de població forana és considerable, tot i que també allà serveix per desplaçar altres temes. A Catalunya, és una problemàtica importada, introduïda i difosa per intel·lectuals i activistes que cauen fàcilment en els tòpics i en fan un objecte agraït de dedicació. Els mitjans de comunicació, sempre atents a temes d'aquesta mena, se n'han fet portantveus eficaços, tot recolzant-se en el mite de l'estranger.

Els temes i el repte de l'articulació social global han estat segrestats per un discurs basat en l'exaltació genèrica de la diversitat, la multiculturalitat i la tolerància, en uns termes que més aviat contribueixen a fixar els immigrants forans com a tals, a perpetuar-los com a forasters, amb risc de fractura social; en un cant al mestissatge com a dilució més que com a síntesi; en una denúncia del racisme i de l'exclusió en termes racistes i excloents; i en un anticatalanisme actiu i un catalanisme vergonyant. I, tot això, en un període en què hi ha pressions per la dilució dels trets culturals no hegemònics, en nom del progrés i la internacionalització. S'exalta la diversitat i es practica la imposició d'uns patrons estàndards, generalment forans.

c) El problema de fons, tant aquí com al conjunt de l'Estat espanyol, és la crisi social i de model econòmic, manifestació especialment aguda de la que es dóna a Europa. Hi ha un procés d'empobriment d'uns sectors de població força extensos, una polarització social molt accentuada, que suposa una agudització de les tensions socials. Una manifestació d'això és l'elevat nivell d'atur, que es manté des dels inicis dels vuitanta, agreujat a més per la precarietat d'un nombre creixent d'ocupacions. Això es dóna conjuntament amb una situació de crisi del model d'Estat. L'impacte de tot plegat en l'estructura social és fort, incomparablement major que el derivat de la presència de població estrangera.

En aquests moments, a Catalunya, la mobilitat espacial de la població és un fenomen a tenir en compte, però no planteja grans problemes específics. La mobilitat interior amb canvi de residència és una qüestió de certa entitat, com ja passava anteriorment, i hi ha també una mobilitat esporàdica o habitual notable, que té més d'agitació que de canvi espacial. Pel que fa a la migració exterior, se situa en uns nivells quantitatius reduïts, sense compara-

ció amb els de dècades passades. Una bona part és mobilitat institucional, d'empreses o d'Administració, que entra dins la línia de la distanciació social al·ludida; una altra part implica persones en bona posició social, que poden generar problemes per la seva desvinculació social; i una part és població que s'incorpora als segments baixos de la societat, segments que existeixen ben a part de la immigració.

Amb relació a la qüestió concreta de la inserció de la immigració forana, és obvi que aquesta serà tant més harmònica com més habitable i integrada sigui la societat on es troben.

Quan es planteja la qüestió de les condicions en què les persones poden viure allà on són, les condicions que permeten l'assentament dels nouvinguts i la permanència dels que ja hi eren de fa més o menys temps o des de sempre, es constata que en bona part les decisions que intervenen depassen l'àmbit de la societat catalana. Aquesta es troba depenent d'un Estat, amb una forta tradició intransigent i bel·ligerant, que a la seva vegada és dependent d'instàncies supraestatals.

d) És remarcable que, tot i les dificultats per a l'articulació social i l'assentament que existeixen en aquest moment, encara avui en dia és important i atractiu el lloc i l'entorn social on s'ha descobert el món, i que encara és vigent la història de la permanència d'uns grups socials en un lloc. Així ho semblen indicar fets com ara l'elevat percentatge de persones nascudes a Catalunya que figuren en el cens de 1991 i que en el moment censal continuen residint-hi. O el fet que, per al conjunt d'Espanya, un 75% de mitjana de la població resident en una província hi havia nascut i un 79% ho havia fet a la mateixa comunitat autònoma.

Partint d'aquesta situació, s'hauria de tendir a reforçar tot allò que pot fer de Catalunya un lloc habitable. Això vol dir un lloc on la gent pugui viure i desenvolupar-se de fet i de dret, reproduir-se, moure's i participar en una vida col·lectiva dinàmica i satisfactòria. Som de l'opinió que això només es pot fer al voltant d'una cultura oberta i plural, però forta i definida. No pot ser fet sobre la base d'un mosaic de cultures, ni d'una homogeneïtzació importada, ni d'un mestissatge precipitat. Un país té una cultura pròpia, i una pluralitat real s'aconsegueix amb anys de convivència constructiva.

En el nostre entorn, com també en tants altres, la diversitat és un fet. No cal subratllar-la, no cal emfasitzar les diferències, perquè fer-ho és la millor manera de fixar-les. El que cal és respectar la pluralitat, però començant pel que és més immediat i no pel que és més exòtic. I com que el que passa a Catalunya depèn del seu entorn més ampli, fóra bo que es desenvolupés al conjunt de l'Estat el respecte per la diversitat cultural pròpia, la dels pobles que en formen part. Aquest respecte, exercit per part de tots els ciutadans de l'Estat espanyol, permetria que aquests, en el seus desplaçaments, reconeguessin la cultura del lloc on van, i que també els estrangers que arriben hi fossin sensibles.

NOTES

1 Agraïm els comentaris i els suggeriments de Muriel Casals, Francesc Espinet i Jordi Maduell a la primera redacció d'aquest escrit.

2 La coincidència amb el percentatge d'immigració citat en aquest mateix paràgraf és purament casual, i està calculada sobre diferent base de població.

3 S'ha de tenir en compte que hi ha també una immigració no quantificable provinent de l'estranger que no apareix en les estadístiques, però les estimacions més altes no modifiquen significativament el pes d'aquesta immigració en el conjunt de la població.

LES MIGRACIONS INTERIORS A CATALUNYA. INTENSITAT, SELECTIVITAT I ESTRUCTURA ESPACIAL DELS FLUXOS MIGRATORIS

Juan Antonio Módenes Cabrerizo i Jordi Pascual i Ruiz
Centre d'Estudis Demogràfics

1. INTRODUCCIÓ

La migració interior a Catalunya ha estat durant els darrers anys un dels temes oblidats dels estudis de població referits al nostre país. Un seguit d'elements convergeixen a explicar-ho. El principal ha estat sens dubte la dimensió numèrica i les grans transformacions tant en les característiques de la població com en el poblament, associades directament o indirecta als fluxos immigratoris procedents de la resta de l'Estat espanyol durant els anys cinquanta, seixanta i primera meitat dels setanta. Aquests fluxos, milionaris, van emmascarar, als ulls de la ciutadania i de l'acadèmia, els moviments migratoris que tenien lloc a l'interior del territori català, els quals ni de bon tros assolien la seva grandària. La fase més important de les migracions interiors, lligades a l'abandó del medi agrari a favor de les ciutats, s'havia desenvolupat força temps abans, en temps històrics per als investigadors de la realitat social.

Els estudis que es van realitzar revelen que encara existien uns fluxos migratoris que afectaven negativament el medi rural en benefici de les àrees urbanes, punt d'arribada de multitud de migrants, fins al punt que durant els anys seixanta es va viure potser la màxima polarització del territori català. En l'actualitat, quan la immigració exterior és molt inferior, destaca la migració interior com un factor important per explicar la dinàmica poblacional, i el principal entre els que tenen a veure amb la mobilitat espacial. Tanmateix, els termes tradicionals de la polarització del territori, com es veurà a continuació, han anat desapareixent.

La font estadística bàsica utilitzada en aquest capítol són les estadístiques de variacions residencials (EVR), recopilació de totes les altes (immigracions) i baixes (emigracions) que tenen lloc cada any en cadascun dels municipis de Catalunya, atenent a diverses característiques com ara els municipis d'origen i de destinació, el sexe, l'edat i el nivell d'instrucció. L'Institut d'Estadística de Catalunya[1] és l'organisme encarregat de produir aquesta font per a Catalunya. Els estocs de població utilitzats per al càlcul de les taxes provenen del cens de 1991 i de les estimacions de població de 1986 a 1994, publicades pel mateix Institut d'Estadística de Catalunya.

En aquest capítol estudiarem els canvis recents en el nivell de la migració interior en els darrers deu anys, les relacions d'aquesta amb l'evolució demogràfica, la nova estructura espacial que es dibuixa en el territori i la selectivitat demogràfica i social dels fluxos migratoris. L'escala espacial d'anàlisi serà sempre la comarcal i la general de tot el país.

2. DINÀMICA RECENT DE LA MIGRACIÓ INTERIOR

Els moviments migratoris interns a Catalunya han tingut un creixement constant durant els darrers anys de tal manera que han tret la supremacia quantitativa a la immigració procedent de l'exterior de l'àmbit català, la qual segurament travessa un dels períodes menys dinàmics de la història recent. Actualment, segons les estadístiques de variacions residencials (EVR), al voltant del 80%

de les entrades residencials dels municipis catalans procedeixen de la resta del territori de Catalunya. Possiblement aquesta proporció sigui en realitat lleugerament inferior a causa del subenregistrament de la immigració estrangera. Com a dada comparativa, el cens de 1991 ofereix una proporció del 72% de migració interior pel 1990.

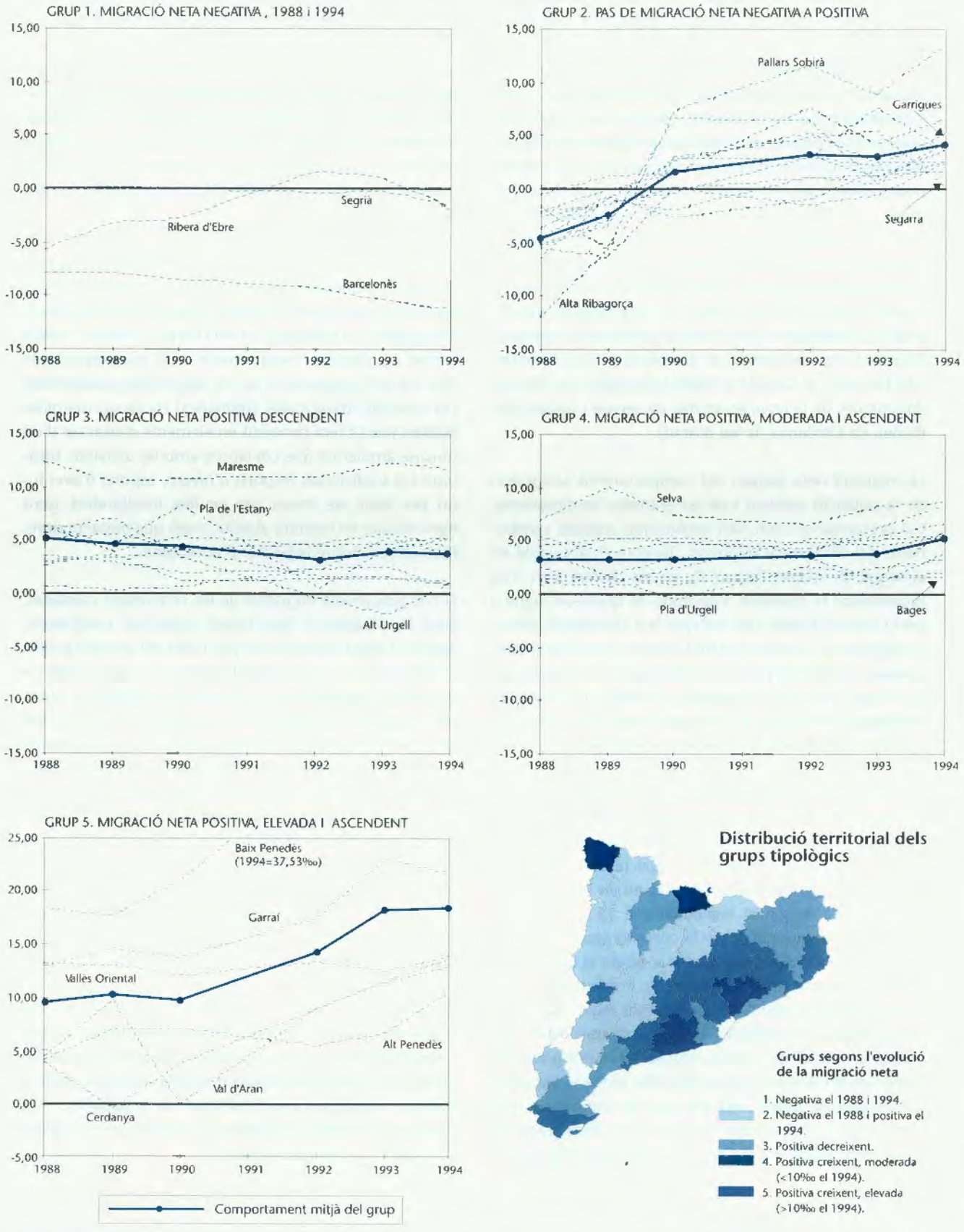
Segons les estadístiques de variacions residencials les migracions internes a Catalunya han crescut un 41% entre 1988 i 1994. Si l'any 1988 van ser més de 85 mil persones les que es traslladaren de municipi de residència dins de Catalunya, el 1994 ho van fer 120 mil. Aquest increment és molt superior a l'increment global de la població. Si bé no s'ha d'oblidar que entre aquestes dates hi ha hagut una millora considerable en l'exhaustivitat de la recollida estadística, hi ha un veritable increment de la mobilitat migratòria. Per un costat, influeixen els canvis en l'estructura de la població, ja que són més nombrosos els grups demogràfics amb més propensió a la migració, com ara els adults joves. També, però, cal introduir en l'explicació un efectiu augment de la propensió migratòria de tots els individus en relació amb la intensificació dels lligams territorials a l'interior de Catalunya, lligams establerts a escala local, comarcal o de tot el país.

La migració interior a Catalunya mobilitza actualment prop de dues persones de cada cent residents cada any. Tanmateix, les dades ofertes per les estadístiques de variacions residencials només informen sobre els canvis de municipi i deixen en el buit estadístic tot el que fa referència a la mobilitat residencial intramunicipal. Pel que fa a aquesta mobilitat, actualment només és possible trobar algunes dades indicatives en dues fonts (a part dels anuaris estadístics d'algunes ciutats grans), que no permeten aprofundir en el detall territorial. En primer lloc, en la publicació del cens de 1991 s'han explotat els canvis de domicili intramunicipals del darrer any anterior a la data censal. Alternativament, també és possible trobar informació sobre mobilitat residencial total a la publicació dels resultats de l'Enquesta Sociodemogràfica espanyola de 1991. Ambdues fonts proposen que per cada moviment residencial que acaba en migració hi ha dos moviments intramunicipals. Si bé els seus efectes territorials sobre la distribució de la població són menors, no cal esmentar que la qüestió del com i perquè la població canvia d'habitatge i la comprensió del funcionament dels mercats d'habitatge queden en certa manera deixats de banda per aquest oblit estadístic. En total, al voltant del 5% de la població catalana canviava d'habitatge cada any cap al 1991, proporció força inferior als nivells normals en altres societats properes a la nostra (França, 9,4%; Regne Unit, 9,6%; Estats Units, 17,5%, seguint dades de Larry Long) i similars als de les comunitats autònomes espanyoles (Madrid, 5,7%; País Basc, 4,7%; Andalusia, 5,6%, però Illes Balears 7,6%, segons dades del cens de 1991). Les dificultats per l'emancipació dels joves en relació amb el mercat laboral i l'estructura rígida del mercat de l'habitatge estan en l'arrel d'aquest nivell relativament baix de mobilitat residencial a Catalunya. Aquest capítol només estudiarà els moviments residencials que travessen una frontera municipal.

La migració interior a Catalunya, és a dir, els canvis residencials que tenen lloc entre municipis, és la variable més important per explicar la redistribució de la població en el territori. Del balanç entre les entrades i les sortides a cada indret apareix el creixement migratori o migració neta. El càlcul de la taxa anual de migració neta interior (migració neta en relació amb la resta de Catalunya) entre 1988 i 1994 per comarques permet disposar dels comportaments diferencials amb un compromís entre el detall i la senzillesa d'anàlisi. El primer tret que cal destacar és que en els darrers anys, segons les dades estadístiques, gairebé han desaparegut les comarques emigratòries. Si el 1988 16 comarques registraven una emigració més intensa que la immigració, el 1994 només n'hi havia 3 que es trobessin en aquesta situació: el Barcelonès, el Segrià i la Ribera d'Ebre. Com es pot veure només aquesta última respon al patró tradicional de comarca rural amb pèrdua d'habitants. Les altres 38 comarques tenien una immigració interior superior a l'emigració l'any 1994.

La figura 1 mostra l'evolució de les taxes de migració neta interior de les comarques reunides en cinc grups, en funció de la comparació del signe de la taxa a començament (1988) i final de la sèrie (1994). El primer grup reuneix les 3 comarques regressives esmentades anteriorment; d'aquestes, només el Barcelonès mostra una clara tendència negativa. El segon compta amb les 13 comarques que han efectuat el pas de la pèrdua al guany de població per migració respecte a la resta de Catalunya. Es localitzen en l'interior més rural de Catalunya o en zones de muntanya. Fins ara totes elles patien un procés de pèrdua de població caracteritzada per una emigració constant que superava la immigració; els darrers anys han vist un augment de les entrades, quantitativament modestes, en el conjunt de les migracions a Catalunya, però que han començat a compensar, encara suaument, les sortides, les quals romanen força estables. El tercer grup compta amb les 9 comarques que han mantingut un creixement positiu durant el període, encara que molt lleugerament descendent. No és gaire homogeni territo-

FIGURA 1. TIPOLOGIA D'EVOLUCIÓ DE LA MIGRACIÓ NETA. MIGRACIÓ INTERIOR. COMARQUES. 1988-1994

Font: elaboració pròpia a partir de dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

rialment. Hi destaca el nucli de comarques de la regió de Girona, i també dues comarques metropolitanes plenament consolidades com el Baix Llobregat i el Maresme; de localització costanera són també el Baix Ebre i el Baix Camp. L'Alt Urgell, al Pirineu, mostra potser certs problemes en la seva transformació funcional. El grup quart està emparentat amb l'anterior. Compta amb 10 comarques amb un creixement migratori permanentment positiu i moderat, sense superar en cap moment una taxa de migració neta del 10‰ i amb tendència a una certa estabilitat. Se situen en la depressió interior perifèrica a la regió de Barcelona i en la zona costanera. Per últim, el cinquè grup es caracteritza per un creixement més accelerat que permet superar el límit del 10‰ en la taxa de migració neta interior el 1994. Les 6 comarques que s'hi troben es localitzen en les àrees de creixement metropolità més recent de la regió de Barcelona (el Baix Penedès, l'Alt Penedès, el Garraf i el Vallès Oriental) o són les més dinàmiques de la nova economia de serveis i turisme del Pirineu (la Cerdanya, la Val d'Aran).

La migració neta sorgeix del comportament emigratori de la població resident i de les entrades immigratòries. Cal preguntar-se com han evolucionat aquests components del creixement migratori. Tal com es pot veure en el seguit de mapes (figura 2), en els darrers anys s'ha incrementat la mobilitat migratòria de qualsevol signe a tot el territori català, tant pel que fa a l'emigració com a la immigració. La intensitat de l'emigració tendeix a semblar-se a la intensitat de la immigració de tal manera que els mapes que les representen mostren les mateixes tendències territorials. Es dibuixen dues àrees d'elevada mobilitat migratòria: la costanera i la pirinenca.

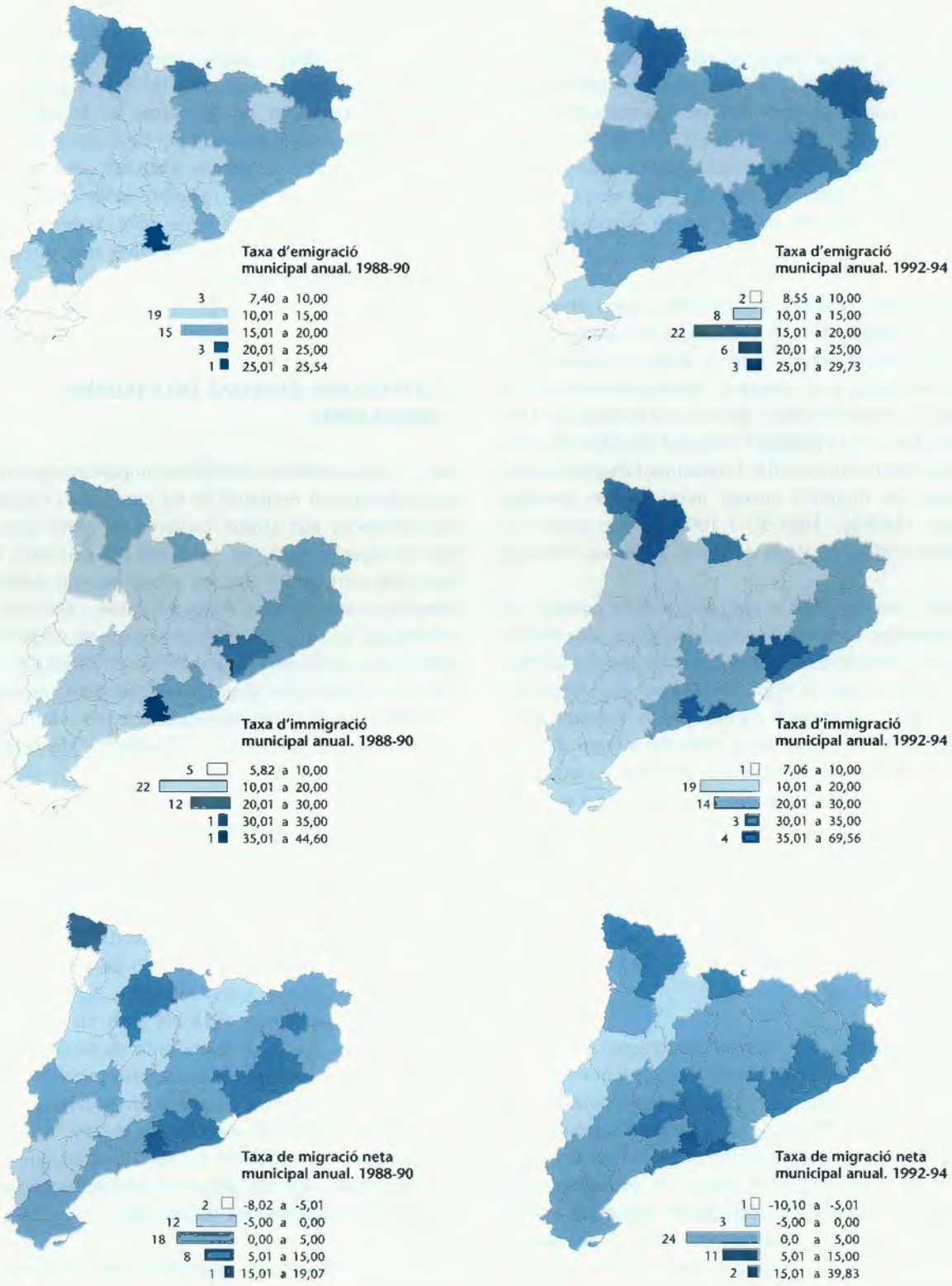
L'àrea costanera està plenament consolidada com espai d'elevada mobilitat migratòria i acull la major part de l'activitat econòmica i les principals ciutats. Aquesta àrea inclou la regió de Barcelona, la qual té uns trets clarament metropolitans que es reflecteixen en l'organització d'un sistema migratori individualitzat. La comarca del Barcelonès es consolida com la comarca que més intensament pateix la pèrdua migratòria, essent el centre d'on surten els fluxos que alimenten la immigració de les comarques del voltant. Dins d'aquesta regió metropolitana, el Vallès Occidental i el Baix Llobregat estan arribant a un estadi de relativa saturació. La seva grandària poblacional i el creixement urbanístic limita la capacitat de creixement relatiu. Ara per ara, les comarques que estan rebent un impacte més fort de la immigració de caire metropolità són el Garraf i el Vallès Oriental, situats més en la perifèria funcional de la regió de Barcelona. El Baix Penedès representa un cas singular: actualment té els valors més alts a tots tres indicadors de mobilitat: la taxa d'emigració municipal, la taxa d'immigració municipal i la taxa de migració neta. Diversos elements hi ajuden: ser una comarca econòmicament dinàmica, abocada al sector del turisme de temporada i de segona residència i, sobretot, constituir la ròtula de connexió entre la regió metropolitana de Barcelona i la segona àrea metropolitana de Catalunya constituïda pel triangle Tarragona-Reus-Valls.

L'altra àrea d'elevada mobilitat s'està definint al llarg de la cadena pirinenca. En aquest cas la comparació entre els dos talls temporals reflecteix l'augment recent de la immigració. La Cerdanya, la Val d'Aran i el Pallars Sobirà entren en aquesta transformació. Són comarques que han vist un capgirament de les estructures productives. Les activitats tradicionals (primàries) romanen marginalitzades però s'han convertit en elements d'atracció d'un turisme ambiental que col·labora amb les activitats turístiques ja tradicionals (esports d'hivern, esports d'aventura) per servir de motor per un flux immigratori, gens espectacular en nombre absolut, però que impacta significativament sobre la població autòctona.

El comportament migratori de les comarques catalanes, amb la desaparició dels espais netament emigratoris, apunta a una transformació profunda del territori català. En primer lloc, la tradicional emigració cap a ciutat ha exhaurit quantitativament el potencial emigratori. El sistema migratori tradicional s'ha capgirat: els espais fins ara rurals comencen a constituir-se com nous espais de creixement. El canvi de funcionalitat del territori atrau nous immigrants que superen els emigrants, redreça tendències històriques i qüestiona seriosament la continuïtat d'algunes etiquetes com ara les d'espai rural enfront de l'espai urbà en parlar de Catalunya. Els propers anys ens diran si aquesta tendència es consolida. El que és segur és que aquests canvis demogràfics estan provocant transformacions en la manera que els ciutadans i les ciutadanes de Catalunya perceben el territori.

Cenyim-nos tanmateix al present. Per acabar de comprendre els canvis migratoris recents cal analitzar encara alguns elements que es tractaran en els propers apartats, com ara la interrelació del creixement migratori amb el natural, i si algunes característiques de la població, com per exemple l'edat, introdueixen nous matisos a les grans tendències apuntades fins ara.

FIGURA 2. INTENSITAT DE LA MIGRACIÓ INTERIOR A CATALUNYA. COMARQUES. 1988-1990 I 1992-1994

Font: elaboració pròpia a partir de dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

3. MIGRACIÓ INTERIOR I EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA

Vista la importància de la migració interior per explicar la dinàmica migratòria de Catalunya, ens podem preguntar quin ha estat el seu paper en referència al creixement demogràfic total de la població. Aquest creixement se sol estudiar a partir de l'aportació de dos components, el natural i el migratori. El creixement natural és el resultat de la diferència entre els naixements i les defuncions, mentre que el component migratori, com s'ha esmentat més amunt, s'obté del saldo entre els immigrants i els emigrants.

Aquesta anàlisi dels dos components, bàsica en demografia, s'ha aplicat a les 41 comarques de Catalunya amb un procediment senzill, que es troba representat en forma de gràfics en la figura 3. Aquest procediment ha consistit a posar en relació dins d'un eix cartesià el creixement total de la població comarcal (les taxes de creixement anual acumulatiu) i el creixement migratori (amb les taxes de migració interior neta) en tres períodes recents: 1982-85, 1987-90 i 1992-94, reproduint un esquema utilitzat al treball de Cabré, Módenes i Pascual.

Els gràfics mostren que el creixement de la població de les comarques catalanes es troba relacionat com més va més amb la incidència del component migratori interior, en un procés que es troba recolzat en dos factors: la reducció del creixement natural per la baixada de la fecunditat i el fort paper de la migració interior dins del conjunt de moviments migratoris efectuats a Catalunya. Una breu dada estadística pot servir per donar suport a aquesta afirmació: el coeficient de correlació entre les taxes de creixement total (TCAA) i les taxes de creixement migratori (TMN) comarcals era 0,7 al període 1982-85 i 0,72 al període 1987-90, mentre que assolia 0,89 al període 1992-94; l'acostament del coeficient de correlació al valor 1, el màxim valor teòric possible, mostra l'enfortiment de la relació.

Aquesta forta associació entre el creixement de la població i el creixement migratori interior conforma un "model" que sembla molt coherent en el període més recent, 1992-94. De les 41 comarques catalanes, 28 tenien un creixement migratori i un creixement total positius (quadrant superior dret) i 4 experimentaven decreixement total i migratori alhora (quadrant inferior esquerre); d'aquesta manera, en total, 3 de cada 4 comarques tenien un comportament ajustat al model descrit. Entre les comarques més representatives del primer quadrant val la pena destacar el Baix Penedès i el Garraf, però també hi apareixen comarques com el Bages, la Cerdanya, la Segarra o el Tarragonès, mentre que el Barcelonès, de forma clara, i l'Alt Urgell, la Noguera i el Segrià, molt tangencialment, conformen el tercer quadrant. Les 9 comarques restants tenien una taxa de migració neta interior positiva però, malgrat això, presentaven un decreixement total de la seva població. El creixement migratori no és capaç de compensar el decreixement natural provocat per l'estructura per edats envellida. El cas més extrem d'aquest comportament seria el Pallars Jussà que, malgrat assolir una taxa de migració neta interior del 3,32‰, obté un decreixement demogràfic de -5,64‰: les defuncions més que dupliquen els naixements anuals.

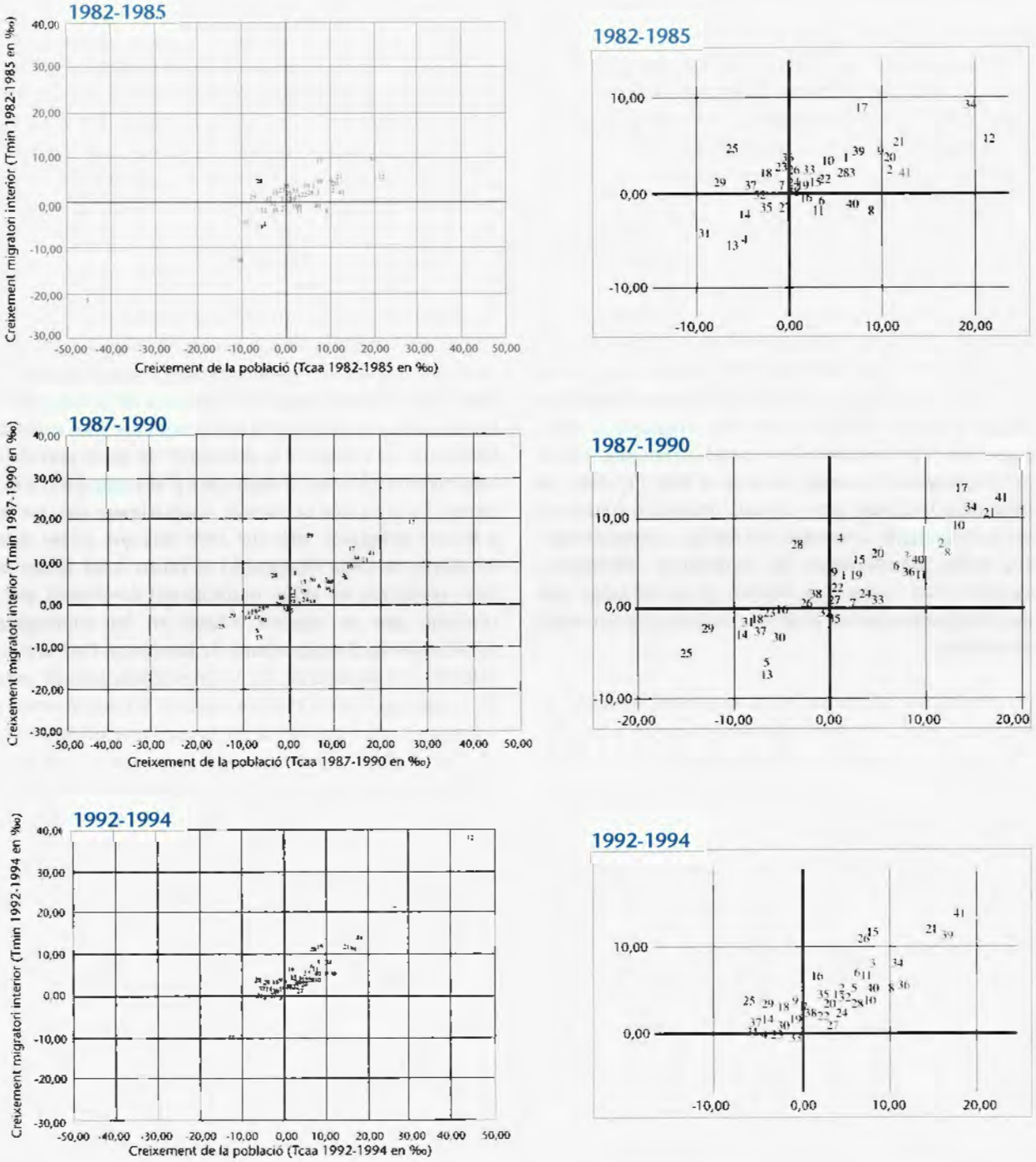
4. ESTRUCTURA ESPACIAL DELS FLUXOS MIGRATORIS

Hem vist que existeixen diferències importants pel que fa al comportament migratori de les comarques catalanes. Les diferències són també existents en altres aspectes que, en aquests moments, les dades ens permeten analitzar amb cert detall. Així, en aquest apartat dedicat a l'estructura espacial dels fluxos migratoris, hom es preguntarà per les relacions establertes entre els orígens i les destinacions de les migracions, definint l'"obertura" de la comarca als fluxos tant d'emigració com d'immigració, la incidència que hi tenen les migracions procedents de la comarca-clau, el Barcelonès, i l'existència de lligams i fronteres en el territori.

En primer lloc s'ha de reflexionar sobre la distància de la migració. La distància pot servir per diferenciar la motivació dels moviments migratoris. En el nostre context, els moviments de llarga distància s'han de distingir dels moviments de curta distància. Aquests darrers tenen més a veure amb la formació i l'evolució de les llars i amb qüestions relacionades amb l'habitatge. En aquest capítol hem assimilat llarga distància amb els moviments intercomarcals i curta distància amb els desplaçaments dintre de les comarques. Aquesta diferenciació és una simplificació i seria molt discutible en diverses parts del territori català. Potser l'excepció més evident sigui el sistema migratori metropolità de Barcelona en què bona part dels moviments que superen les fronteres comarcals responen a relocalitzacions residencials.

Un 40% dels moviments migratoris dintre de Catalunya entre municipis no supera les fronteres comarcals. Aquest percentatge no és el mateix a totes les comarques. Diver-

FIGURA 3. RELACIÓ ENTRE LA TAXA DE CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ I LA TAXA DE MIGRACIÓ INTERIOR NETA DE LES COMARQUES DE CATALUNYA, 1982-1985, 1987-1990 I 1992-1994

1. Alt Camp
2. Alt Empordà
3. Alt Penedès
4. Alt Urgell
5. Alta Ribagorça
6. Anoia
7. Bages
8. Baix Camp
9. Baix Ebre
10. Baix Empordà
11. Baix Llobregat
12. Baix Penedès
13. Barcelonès
14. Berguedà
15. Cerdanya
16. Conca de Barberà
17. Garraf
18. Garrigues
19. Garrotxa
20. Gironès
21. Maresme
22. Montsià
23. Noguera
24. Osona
25. Pallars Jussà
26. Pallars Sobirà
27. Pla d'Urgell
28. Pla de l'Estany
29. Priorat
30. Ribera d'Ebre
31. Ripollès
32. Segarra
33. Segrià
34. Selva
35. Solsonès
36. Tarragonès
37. Terra Alta
38. Urgell
39. Vall d'Aran
40. Vallès Occidental
41. Vallès Oriental

Font: períodes 1982-85 i 1987-90, elaboració pròpia a partir de Cabré, Módenes i Pascual, 1994; període 1992-94, elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

sos factors intervenen per explicar les diferències. El nivell d'obertura respecte a l'exterior de les comarques tendeix a disminuir amb l'existència d'un nucli o nuclis urbans actius que funcionen com a punt d'atracció de la immigració de la comarca però també com a centre de desconcentració. El tancament relatiu es potencia si la distància respecte al centre barceloní és prou llarga. Aquests dos factors caracteritzen les comarques de l'Anoia, el Bages i Osona en la depressió central i les comarques de la Garrotxa, l'Alt i el Baix Empordà i el Gironés a la regió de Girona (figura 4.1).

Solen tenir un grau elevat d'obertura les comarques no articulades suficientment per la seva capital i que estableixen lligams funcionals forts amb centres situats a l'exterior de la comarca. En són exemple algunes de les comarques amb trets més rurals de Catalunya com ara la Terra Alta, el Priorat, les Garrigues i la Conca de Barberà. Només al voltant del 20% dels seus emigrants o immigrants van o procedeixen de la mateixa comarca. També son comarques d'elevada obertura el Baix Penedès i la Selva caracteritzades per l'elevada integració funcional, per partida doble, amb espais de relació supramunicipal, que estan transformant les estructures. Tanmateix, aquestes dues comarques retenen un percentatge dels seus emigrants superior al de les comarques rurals abans esmentades.

Les comarques perifèriques de la regió metropolitana de Barcelona tenen una gran obertura pel que fa a la immigració perquè bona part de les entrades als seus municipis procedeixen de la comarca central del Barcelonès. L'emigració, al contrari, sol limitar-se al radi comarcal, ja que la immensa majoria dels moviments migratoris són de caire estrictament residencial o familiar. La comarca del Barcelonès, per la seva banda, té un comportament contrari. L'obertura és bàsicament en l'emigració ja que menys del 20% dels que canvien de municipi es queden en un altre municipi de la comarca. Per contra, la immigració al Barcelonès procedent de la resta de Catalunya només representa un 55% de les entrades als seus municipis.

El pes demogràfic de la comarca del Barcelonès i el seu paper com a motor econòmic d'una àrea urbana d'elevat nivell jeràrquic dins del sistema europeu de ciutats, fan que la seva participació en el total dels fluxos migratoris a l'interior de Catalunya sigui notable. Tanmateix, algunes dades permeten assegurar que la intensitat dels fluxos que es relacionen amb el Barcelonès com a molt reflecteixen simplement el seu pes demogràfic. Fins i tot es podria dir que és inferior. Les persones que surten dels municipis d'aquesta comarca representen un 36% del total dels emigrants interiors de Catalunya, un percentatge lleugerament inferior al pes demogràfic. Pel que fa als immigrants a la comarca, aquesta només reuneix el 15% de les entrades municipals a Catalunya, el que reflecteix el grau d'emplenament urbanístic d'una comarca que és un continu urbà i la fi dels grans fluxos tradicionals camp-ciutat. El seu pes demogràfic explica també que un 7% dels moviments interns a Catalunya tinguin lloc entre els cinc municipis de la comarca. Si es consideren l'emigració i la immigració estrictes respecte al Barcelonès més la mobilitat interna en la comarca, es pot dir que el 45% de tots els moviments migratoris de Catalunya tenen a veure amb aquesta comarca central.

Si s'analitza el grau de vinculació migratòria de les comarques catalanes amb el Barcelonès (figura 4.2) s'observa una interessant regionalització. El mapa mostra tres tipus de comarques segons la intensitat de la vinculació. Per un costat, hi ha aquelles comarques per a les quals el Barcelonès és l'origen i la destinació de bona part dels seus migrants. Un sector homogeni d'alta vinculació s'estableix en el Pirineu occidental, especialment pel que fa a la seva emigració. Més del 20% dels que surten dels municipis de l'Alta Ribagorça i el Pallars Jussà situen la nova residència en algun municipi del Barcelonès, percentatge que es repeteix només en les comarques perifèriques de la regió urbana de Barcelona. Però la participació del Barcelonès en la immigració rebuda pels seus municipis també està per sobre de la mitjana comarcal, encara que lluny de les comarques metropolitanes o fins i tot d'altres comarques rurals, com ara la Terra Alta, el Priorat, les Garrigues i la Conca de Barberà. En aquestes comarques l'elevat grau d'obertura migratòria que es comentava abans és en realitat també una forta vinculació amb el gran centre urbà de Catalunya. En el cas de les comarques pirinenques es combina la continuïtat de tendències tradicionals de vinculació amb el nucli barceloní, de manera semblant amb les comarques agràries del sudoest, però darrerament s'hi afegeix la importància de la immigració que es relaciona amb el desenvolupament de les noves activitats de turisme. Aquesta situació s'està estenent de mica en mica cap a la resta de comarques pirinenques.

Les comarques del voltant del Barcelonès constitueixen el grup més vinculat. Són les comarques que integren el sistema migratori metropolità. Els seus límits es dibuixen perfectament en el mapa. A més de les comarques de la regió I cal incloure-hi el Garraf, que ja forma part del que s'anomena regió metropolitana de Barcelona (àrea d'actuació del Pla territorial metropolità de Barcelona). Ara bé, el sistema migratori metropolità sembla que supera

FIGURA 4.1 PARTICIPACIÓ DELS FLUXOS AMB LA RESTA DE CATALUNYA SOBRE LA MIGRACIÓ COMARCAL

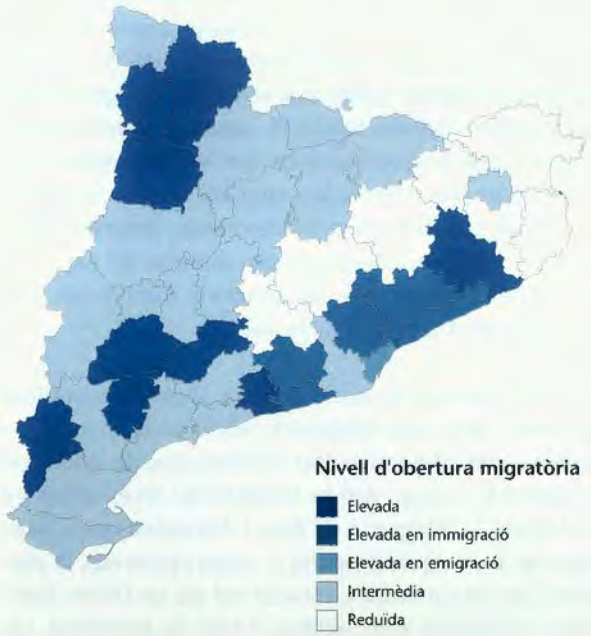

FIGURA 4.2 PARTICIPACIÓ DEL BARCELONÈS EN ELS MOVIMENTS MIGRATORIS COMARCALS

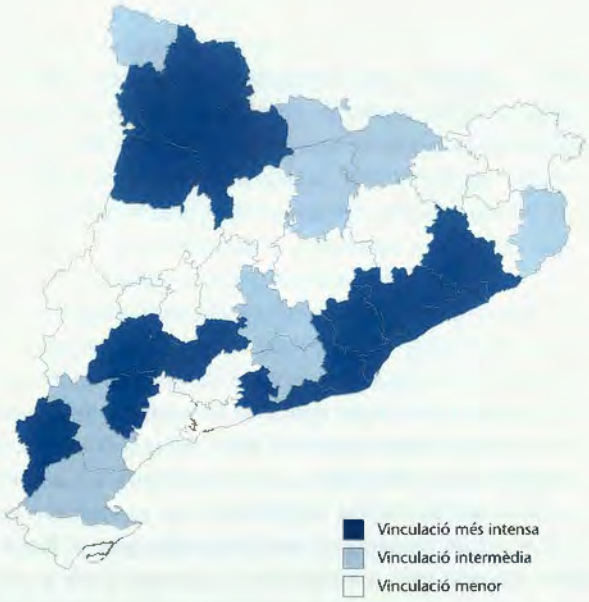
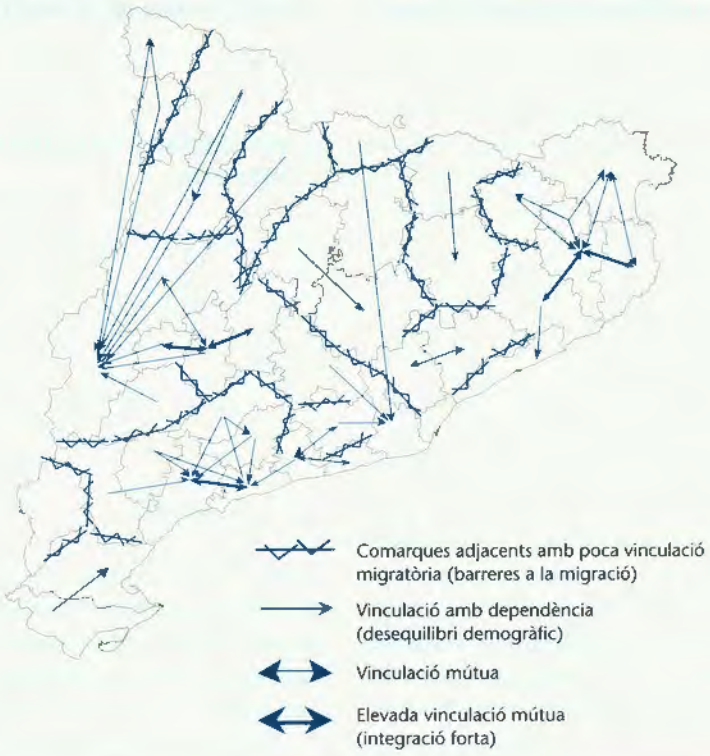

FIGURA 4.3 ESTRUCTURA ESPACIAL DE LES RELACIONS MIGRATÒRIES INTERCOMARCALS (EXCEPTE EL BARCELONÈS). CATALUNYA, 1992-1994

Font: elaboració pròpia a partir de dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

els límits de la regió del Pla metropolità. Les comarques de la Selva, especialment el seu sector costaner i els municipis del Baix Tordera i el Baix Penedès, cada vegada es troben més integrades. La particularitat d'aquestes comarques és que serveixen de transició cap a dues àrees urbanes de forta cohesió, la de Girona en el cas de la Selva i, sobretot, la de Tarragona-Reus en el cas del Baix Penedès. Totes aquestes comarques reben l'impacte directe de la població que busca habitatge fora de la comarca del Barcelonès, la qual alimenta bona part dels seus intensos fluxos immigratoris. Considerant sols els fluxos originats a Catalunya, a la comarca del Maresme 51 de cada 100 persones que entra a viure en els seus municipis procedeix del Barcelonès; la resta, 49 persones, procedeix d'altres municipis de la pròpia comarca o de les altres 39 comarques. A la resta del sistema metropolità la proporció de nous residents procedents del Barcelonès supera gairebé sempre el 40%. Pel que fa als fluxos de sortida cap al Barcelonés, sent importants, no arriben a superar la importància relativa dels que es registren en les comarques pirinenques més vinculades amb el Barcelonès. Aquests trets metropolitans s'estenen a poc a poc cap a comarques properes com l'Anoia, especialment el sector sud, i l'Alt Penedès. Aquesta darrera comarca, malgrat la proximitat amb Barcelona, mostra una certa resistència a la integració metropolitana gràcies al seu potencial econòmic endogen; així l'Alt Penedès ha estat capaç de resistir les tensions urbanístiques que han patit en les darreres dècades la resta de comarques metropolitanes.

Les comarques menys vinculades migratòriament amb el Barcelonès estan integrades en espais d'elevada cohesió al voltant de les altres àrees urbanes d'importància del país. Així s'esdevé amb les comarques del pla de Lleida, el Camp de Tarragona i Girona. Caldria afegir-hi les comarques amb una migració intracomarcal més important com ara el Bages i Osona, on les relacions entre llurs capitals i la resta del territori comarcal són força importants.

L'estructura espacial de les migracions interiors, doncs, és més que un simple esquema de desconcentració de la conurbació barcelonina. La figura 4.3 intenta respondre la qüestió de quina és l'estructura migratòria de Catalunya que s'amaga rere el pes del Barcelonès. En un primer nivell de comentari cal esmentar l'absència de relacions migratòries significatives entre moltes comarques adjacents. Podem parlar, llavors, de l'existència de veritables barreres migratòries. Aquestes en alguns casos reflecteixen la falta d'estructuració de parts importants del territori i la necessitat de vincular-se amb centres urbans llunyans, com ara bona part de les comarques pirinenques. Les barreres migratòries també dibuixen perfectament l'existència de conques o d'àrees de cohesió migratòria supramunicipal que, de vegades, reprodueixen les fronteres delimitades en altres recerques sobre el territori català i assumides en algunes propostes de regionalització, com ara l'àrea de Manresa, la de Vic, la regió gironina, el pla de Lleida o la regió de Tarragona-Reus. Les barreres insinuen també el dibuix de diversos eixos de vinculació intercomarcal en què les comarques adjacents estan prou integrades, com ara els que segueixen les vies de comunicació més importants. Sorprèn també com el sistema metropolità depèn sobretot del paper del Barcelonès, mentre que les relacions transversals a la perifèria són d'escassa entitat relativa.

Els fluxos migratoris intercomarcals ajuden a identificar les àrees amb una integració funcional més intensa i poden servir com indicadors d'altres tipus de vinculació econòmica o social. Així es dibuixen les àrees al voltant de Girona, la integració de Reus i Tarragona que s'estén cap a les comarques properes o, menys esperada, la integració de les comarques centrals del pla de Lleida. Catalunya té diverses àrees actives, a més de Barcelona. Les relacions entre elles, tanmateix, són molt limitades; aquest és un element sobre el qual caldria reflexionar. La construcció de l'eix transversal (Girona-Vic-Manresa-Lleida) pot modificar-les en un futur. De moment, Barcelona assumeix el paper de cruïlla entre aquestes àrees de cohesió i la resta del territori català.

5. INTENSITAT I SELECTIVITAT DE LA MIGRACIÓ INTERIOR

Un cop han estat definides quines són les característiques generals de la migració interior a Catalunya i l'estructura espacial dels fluxos sobre el territori, les dades ens permeten anar més enllà i relacionar de forma precisa grups poblacionals i mobilitat; en concret val la pena analitzar la intensitat migratòria segons el sexe, l'edat i la instrucció.

El sexe i l'edat

Homes i dones tenen una intensitat migratòria similar. Les taxes migratòries vàlides per al període 1992-94 van ser de 18,41‰ en els homes i de 17,15‰ les dones; cosa que vol dir que cada any 18 de cada 1.000 persones (gairebé 2 de cada 100) realitzen un moviment migratori. Aquestes dades representen un lleuger increment respecte de les immediatament anteriors, atès que

en el període 1988-90 els valors que s'obtenien eren de 14,97 per als homes i de 14,18 per a les dones. L'augment d'aproximadament un 23% en la intensitat migratòria anteriorment detectat per al conjunt de la població catalana es tradueix també en tots dos sexes.

Aquest augment de la intensitat migratòria entre el segon quinquenni dels anys vuitanta i el primer dels anys noranta es veu amb claredat en la figura 5, que podem utilitzar per mostrar com, paral·lelament al sexe, l'edat és una variable rellevant per estudiar la intensitat migratòria. Fixem-nos tan sols en el gràfic corresponent als primers anys noranta. Homes i dones mostren una pauta semblant: una migració d'"arrossegament" en els primers grups d'edat, una intensitat màxima en els adults joves i una davallada constant fins a les edats més avançades. Aquestes pautes no diferencien la migració en l'interior de Catalunya de la que experimenten les societats occidentals; els treballs de Rogers i de Willekens recullen exemples i enuncien models demogràfics per a l'estudi de les migracions.

El comportament migratori, o la propensió a efectuar una migració, és diferent en funció de l'edat. El moment en què és més probable la realització d'un moviment migratori se situa en el grup dels adults joves. En aquest grup és també on són més apreciables les intensitats migratòries diferencials dels homes i les dones. El grup 20-34 és el responsable del 41,6% de les migracions d'homes i del 44,06 % de les migracions de dones. Dins dels adults joves, el grup quinquennal 25-29 és el que assoleix un nivell més alt, amb taxes del 39,7‰ per als homes i del 40,6‰ per a les dones. L'edat a l'emancipació del nucli familiar originari, esdeveniment vital que en la societat catalana de final del segle XX continua estant molt lligat a l'establiment d'una nova llar familiar, condiciona que homes i dones difereixin pel que fa al segon grup quinquennal de més intensitat: les dones migren molt més que els homes entre els 20 i els 24 anys mentre que els homes migren més que les dones en el grup 30-34; d'aquest grup en endavant aquesta pauta es manté fins a la vellesa. Per contra, en les edats més joves no hi ha diferències en la intensitat migratòria d'homes i la de dones, atès que es tracta d'una migració d'arrossegament o dependent de la que efectuen els adults. Finalment, en els grups d'edat més vells, les dones migren més que els homes, un fenomen associat a la major viduïtat entre les dones, que implica sovint una certa inestabilitat residencial. D'aquesta manera podem veure que en la societat catalana, com en les societats occidentals, les migracions tenen molt a veure amb el cicle de vida, o, més aviat, cicles de vida, dels individus.

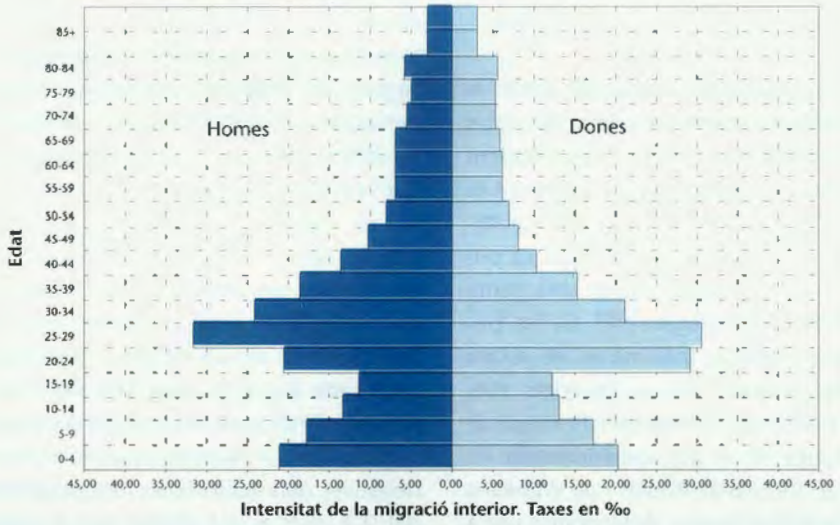
Els efectes de les migracions sobre la mida i l'estructura de la població també difereixen segons el sexe i l'edat. Aquest fet es pot estudiar a partir de les taxes de migració neta interior per sexe i edat, les quals depenen de tres elements: la incidència de la immigració per edat, la intensitat de l'emigració i la distribució de l'emigració segons la distància (propensió a depassar els límits comarcals). A partir d'aquesta constatació podem intentar definir diversos models migratoris per a les comarques catalanes. La figura 6 mostra els cinc tipus de migració en què hem agrupat les comarques catalanes. El primer tipus es troba representat pel Barcelonès i es caracteritza per unes taxes sempre negatives, per a tots dos sexes i en totes les edats, però amb una major incidència en els adults joves. Per exemple, la comarca perd cada any 2 de cada 100 joves entre 25 i 29 anys. Aquest primer tipus destaca pel component familiar de la migració: vista l'estreta associació entre les taxes molt negatives dels adults joves i les negatives dels grups d'edat 0-4 i 5-9 es pot afirmar que el migrant-tipus és una família que es constitueix, o amb infants, que decideix emigrar.

El segon tipus és format per aquelles comarques amb una taxa de migració interior neta molt propera a zero, essent els seus representants el Bages (amb una taxa neta d'1,71‰) o el Segrià (que obté una taxa de -0,64‰). Aquesta migració neta propera a zero es recolza, a més, en uns fluxos d'emigració i d'immigració molt baixos; en el cas del Bages la taxa neta d'1,7‰ és el resultat d'unes taxes d'immigració i d'emigració respecte de l'exterior de la comarca de 7,39 i de 5,69 ‰, respectivament. Una indiferenciació de les taxes segons els diversos grups d'edat (tan sols una migració neta negativa en els grups d'edat més vells) seria una altra característica destacada d'aquest tipus.

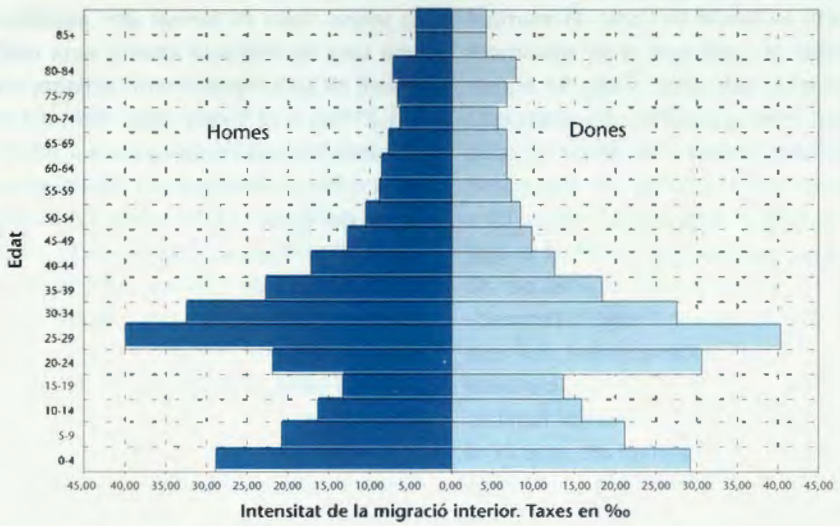
El tercer tipus caracteritza les comarques que obtenen un saldo positiu, sempre lleugerament superior a zero, però amb fortes diferències pel que fa a la desagregació per sexe i edat dels seus fluxos. El cas de les Garrigues resulta ben il·lustratiu. La seva taxa de migració interior neta del 3,33 ‰ amaga en el seu si unes taxes que esdevenen molt negatives en algun cas (com les dones del grup 20-24, que assoleixen un -8,26‰, clarament diferent dels homes de la mateixa edat, que obtenen una taxa de 3,03‰) o positives en altres casos (com homes i dones de 40 a 44 anys i infants). Comarques tan dissemblants en altres aspectes demogràfics o socials (ho veurem més endavant en considerar els nivells d'instrucció) com el Baix Empordà, el Baix Ebre o el Ripollès mostren també perfils migratoris per edat i sexe similars. Aquesta carac-

FIGURA 5. INTENSITAT DE LES MIGRACIONS INTERIORS A CATALUNYA SEGONS SEXE I EDAT, 1988-1994

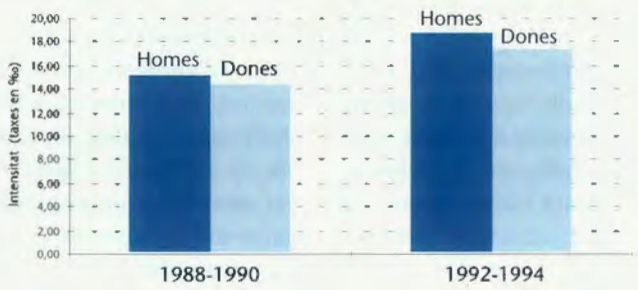
Diferències per edat i sexe, període 1988-1990

Diferències per edat i sexe, període 1992-1994

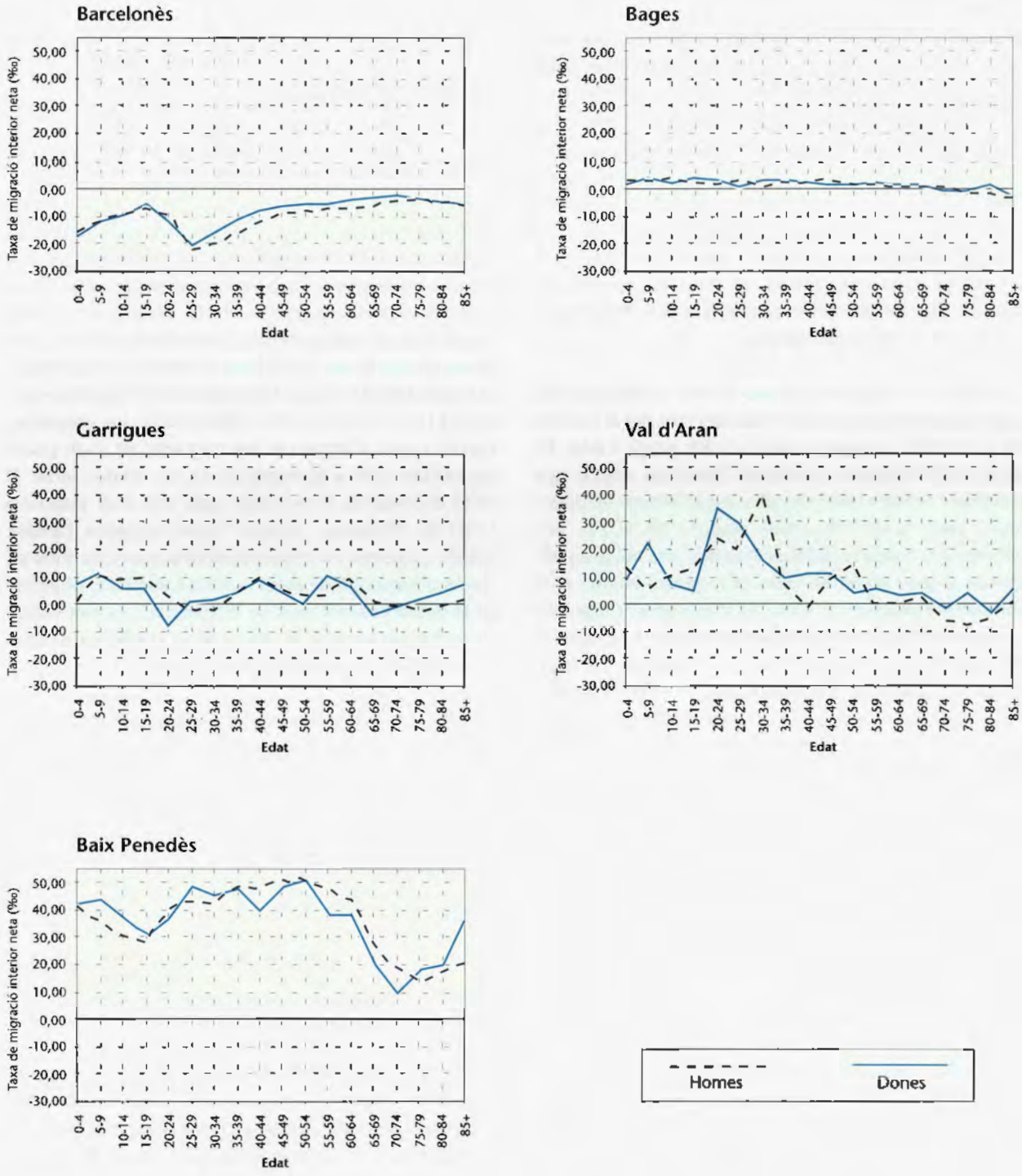

Diferències per sexe, comparació dels dos períodes

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

FIGURA 6. PERFILS MIGRATORIS PER SEXE I EDAT D'ALGUNES COMARQUES CATALANES

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

terística indica, en concret, que aquests territoris assumeixen un caire migratori més aviat perifèric respecte del Barcelonès i d'altres comarques urbanes, i, més genèricament, ens permet destacar com els cicles de vida de les persones incorporen una dimensió territorial.

El quart tipus de perfil migratori es defineix per unes taxes elevades en els grups d'edat dels adults joves sense que aquestes vagin associades a unes taxes també altes en els infants ni tampoc en la resta de grups d'edats, fins al punt que els grups de major edat poden arribar a obtenir taxes negatives. La Val d'Aran en seria el model: amb una taxa de migració neta del grup 20-34 de 26,83‰, la taxa per al total de la població és tan sols de l'11,14‰; la distància entre el nivell de la primera i el de la segona és la més àmplia de totes les comarques. Aquests trets ens permeten afirmar que el perfil migratori té un fort component laboral.

El cinquè tipus migratori correspon a les comarques amb unes taxes sempre positives i elevades tant per al conjunt de la població com per a cadascun dels grups d'edat. Els grups més migratoris continuen essent els adults, que assoleixen sempre taxes elevades, especialment els adults joves, però també els adults madurs. En el cas més extrem, a la comarca del Baix Penedès, des del grup 25-29 fins al grup 60-64 les taxes de migració interior neta són sempre properes al 40‰. El manteniment hipotètic d'una taxa d'aquesta envergadura portaria a la duplicació d'aquest grup de població en menys de 18 anys. D'altres comarques metropolitanes com el Maresme, receptores dels fluxos provinents del Barcelonès, pertanyen amb claredat a aquest tipus migratori que agrupa tant migracions relacionades amb la formació de les llars com migracions associades a estadis més avançats del cicle de vida, com les lligades a l'ocupació definitiva d'anteriors segones residències.

Com a complement a l'anàlisi per sexe i edat, i en concreta referència a aquesta darrera característica, hem preparat la figura 7, que il·lustra i resumeix dos trets comentats amb anterioritat. En primer lloc, s'observa clarament l'augment de nivell de les migracions interiors experimentat per les comarques catalanes entre el segon quinquenni dels anys vuitanta i el primer dels anys noranta, amb la pràctica desaparició de les comarques amb resultats negatius (tan sols el Barcelonès continua destacant en aquest sentit) i l'augment de les que ja obtenien resultats positius. En segon lloc es poden comparar de forma directa les taxes de migració interior neta per al total de la població amb les del grup més migratori, el dels adults joves (20-34 anys). S'observa així com les taxes dels adults joves són, en gairebé totes les comarques, més elevades que la taxa total, de tal manera que determinen en gran mesura el seu nivell; les excepcions apareixen quan la taxa total i la del grup 20-34 són del signe oposat (com al Baix Ebre, el Berguedà, les Garrigues o la Terra Alta).

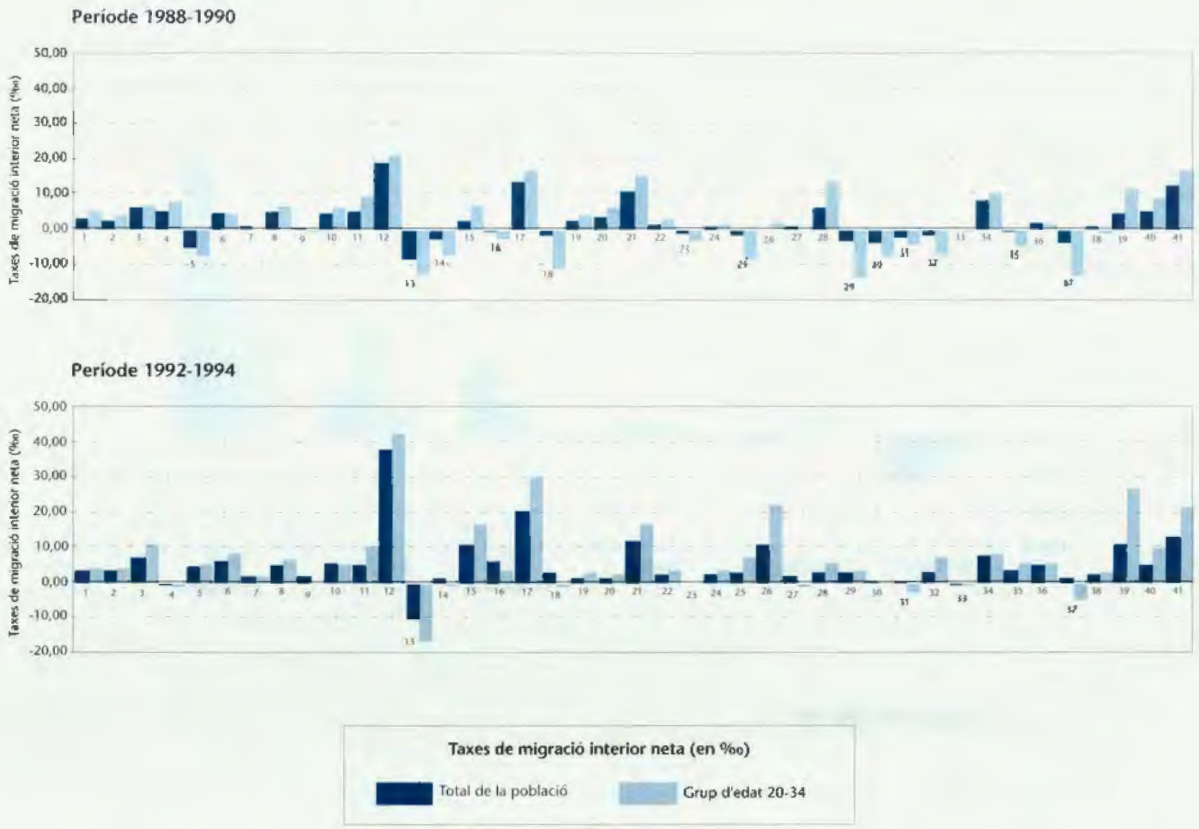
Els nivells d'instrucció

Les migracions són també diferencials segons els grups socials. La intensitat, la distància de la migració i el moment en què s'efectua són elements associats amb la posició social de l'individu. La font que hem utilitzat en aquest treball, les estadístiques de variacions residencials, és l'única que proporciona informació temporal contínua sobre les migracions, però no ofereix informació sobre les característiques ocupacionals, a diferència d'altres fonts demogràfiques com el Moviment natural de la població, ni sobre la renda, la qual cosa permetria d'abordar millor aquest tema. Les variacions residencials sí que proporcionen els nivells d'instrucció dels migrants, els quals podríem utilitzar com a aproximació del seu estatus social. El nivell d'instrucció, en el nostre país, està molt associat a l'edat de l'individu i aquest fet en complica l'anàlisi; només cal pensar en la gran diferència que hi ha entre els nivells d'instrucció de joves i vells a Catalunya, producte de la pobra escolarització de les generacions més velles i de la massiva entrada en els nivells educatius secundaris i superiors de les generacions més joves.

La intensitat migratòria segons els diversos nivells d'instrucció, doncs, té a veure tant amb les característiques socials com amb l'estructura per edat. Als primers anys noranta, la taxa de migració interior neta de les persones amb estudis incomplets (que tendeix a correspondre a estrats socials baixos i a grups d'edat més vells) era de 12,6‰ mentre que les taxes de les persones amb estudis primaris o amb estudis secundaris o universitaris (que tendeix a correspondre amb categories socials més altes i a grups d'edat més joves) eren gairebé el doble, respectivament de 23,44‰ i 22,53‰.

La figura 8 ens permet ampliar l'escala de l'anàlisi i observar com s'estableixen diverses pautes en les taxes de migració interior neta segons els nivells d'instrucció, comparant les taxes globals amb el tram d'edat clau, 20-34 anys, cosa que permet disminuir l'efecte de l'estructura d'edat i potenciar l'anàlisi de la instrucció com a indicador social. Prendrem com a exemple les mateixes comarques-model que hem esmentat més amunt, inclòs el Baix Empordà pel seu interès. El Barcelonès, l'única

FIGURA 7. MIGRACIÓ INTERIOR NETA DE LES COMARQUES DE CATALUNYA. COMPARACIÓ ENTRE EL TOTAL DE LA POBLACIÓ I EL GRUP D'EDAT 20-34

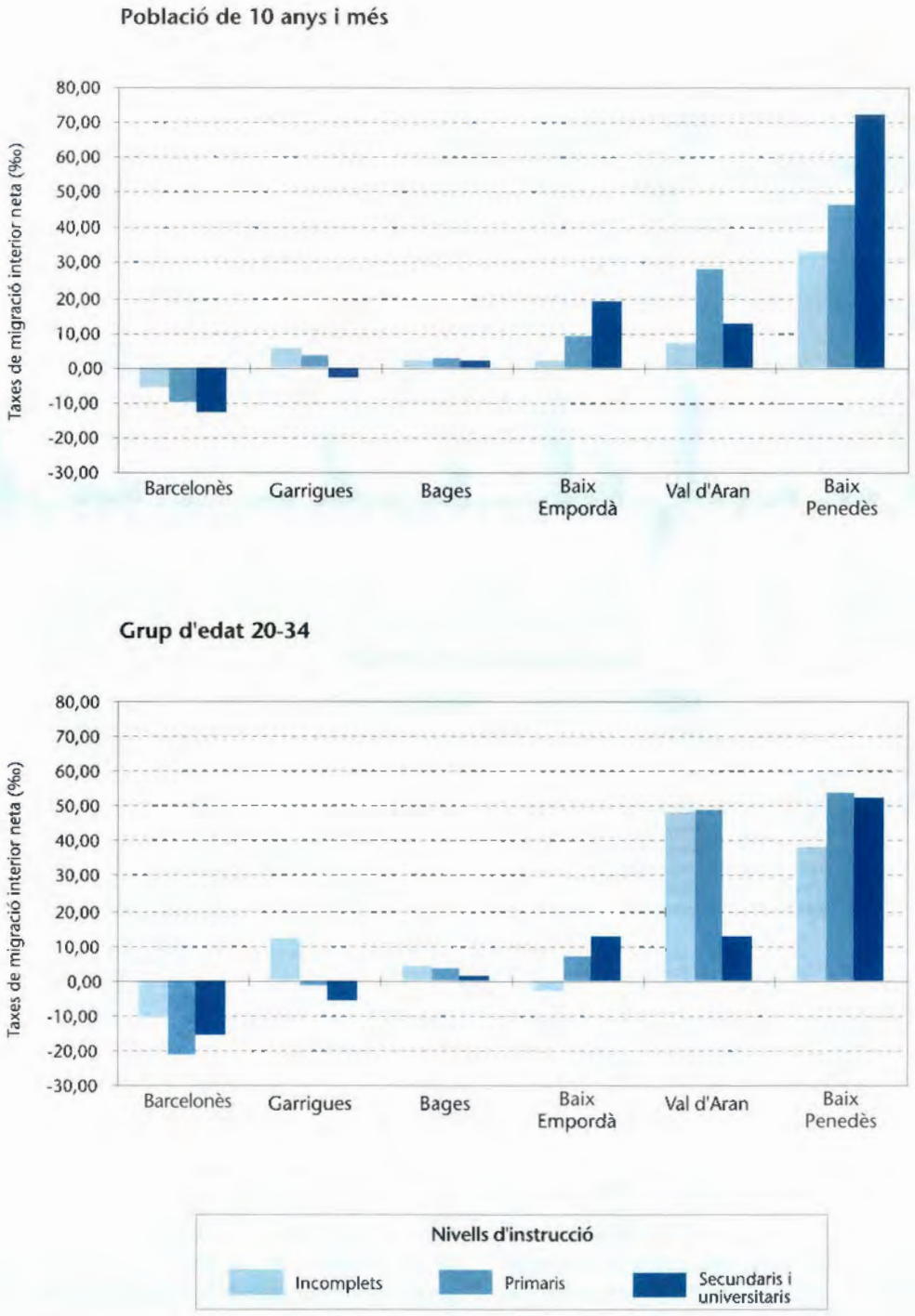
1. Alt Camp
2. Alt Empordà
3. Alt Penedès
4. Alt Urgell
5. Alta Ribagorça
6. Anoia
7. Bages
8. Baix Camp
9. Baix Ebre
10. Baix Empordà
11. Baix Llobregat
12. Baix Penedès
13. Barcelonès
14. Berguedà
15. Cerdanya
16. Conca de Barberà
17. Garraf
18. Garrigues
19. Garrotxa
20. Gironès
21. Maresme
22. Montsià
23. Noguera
24. Osona
25. Pallars Jussà
26. Pallars Sobirà
27. Pla d'Urgell
28. Pla de l'Estany
29. Priorat
30. Ribera d'Ebre
31. Ripollès
32. Segarra
33. Segrià
34. Selva
35. Solsonès
36. Tarragonès
37. Terra Alta
38. Urgell
39. Vall d'Aran
40. Vallès Occidental
41. Vallès Oriental

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

comarca emigratòria, destaca per les taxes de creixement negatives a mesura que augmenta el nivell d'instrucció sols si considerem tota la població de més de 10 anys; per contra, si analitzem per separat el grup 20-34, hom s'adona que són els adults joves només amb instrucció primària els que obtenen una taxa més negativa, cosa que ens fa palès que la sortida de població d'aquesta comarca no obeeix només a un procés de suburbanització a la recerca d'un habitatge de qualitat sinó que representa per a molts una via d'accés a l'habitatge. El Baix Penedès és un exemple de l'altra cara de la moneda migratòria. Per al total de la població de 10 anys i més les taxes són més altes contra més alt és el nivell d'instrucció, però l'anàlisi del grup 20-34 mostra més igualtat entre els tres nivells.

El caire laboral de les migracions a la Val d'Aran apareix de forma clara també en aquesta anàlisi, en assolir les persones amb estudis primaris la major taxa per al total de la població i en esdevenir pràcticament iguals, en el grup 20-34, les taxes de les persones sense estudis complets i amb estudis primaris, molt lluny totes dues de les taxes de les persones amb estudis secundaris o universitaris. El cas del Baix Empordà, introduït en aquest apartat pel seu interès especial, és l'exemple d'una situació inversa: encara que les taxes de migració interior neta no són

FIGURA 8. INTENSITAT DE LES MIGRACIONS INTERIORS SEGONS ELS NIVELLS D'INSTRUCCIÓ I L'EDAT, 1992-1994

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

gaire elevades, sí que existeix una clara diferència a favor dels grups de més instrucció.

Finalment, també val la pena remarcar les taxes baixes en tots els nivells d'instrucció del Bages i la desigualtat en les Garrigues, on el guany per migracions amaga la pèrdua d'efectius amb més nivell d'instrucció.

6. CONCLUSIONS

S'ha realitzat en les línies anteriors un passeig per les característiques de les migracions interiors i la seva relació amb els principals trets demogràfics i la realitat social i territorial de Catalunya. Les migracions interiors han esdevingut un dels elements més rellevants, si no el que més, per entendre la dinàmica poblacional catalana a final del segle XX, tant pel que fa a la redistribució de la població com al creixement demogràfic en les diverses parts del territori.

Els canvis de municipi de residència estan augmentant en els darrers anys. Per un costat, aquest fet s'explica per la transformació de la piràmide de població: les generacions plenes nascudes durant els anys seixanta i la primeria dels setanta han arribat a una edat en què s'han de plantejar l'emancipació residencial i la formació de noves llars. Per l'altre, hi ha hagut un increment de les propensions individuals a efectuar un canvi de municipi, fet que té dues cares: la positiva seria que la integració de les localitats en espais de relació supramunicipals (àrees metropolitanes, àrees de cohesió urbana) facilita els intercanvis de població per motius residencials. La negativa seria que l'augment de la interrelació és paral·lela un augment de la segmentació dels mercats de l'habitatge que obliga sovint a efectuar moviments migratoris gens voluntaris.

Cal destacar que l'estudi de la mobilitat migratòria no pot considerar ara per ara tota la mobilitat residencial perquè hi ha un considerable buit estadístic pel que fa als moviments efectuats dins d'un mateix municipi. Els intents d'estimacions generals indiquen que per cada migració s'efectuen dos canvis residencials intramunicipals. S'està negligint, per tant, dos terços del comportament residencial de la població catalana. Malgrat aquests problemes, estem en disposició d'afirmar que la societat catalana és una de les menys mòbils de tot el conjunt occidental. Podem delimitar dues grans propostes d'explicació: la primera se centraria en qüestions com l'escassetat d'alternatives d'un mercat de l'habitatge rígid al qual és difícil d'accedir. La segona tindria més a veure amb l'existència d'estratègies familiars que afavoreixen un cert grau d'immobilitat, el retard en la formació de les noves llars i la proximitat de les localitzacions residencials.

La major part de la mobilitat migratòria que té lloc a Catalunya es genera completament en el seu si, i supera la que procedeix de l'exterior. La migració interior explica, com més va més, el signe i la intensitat del creixement total de la població a les distintes escales territorials, a causa de l'increment sostingut de la mobilitat migratòria i a la pràctica desaparició a Catalunya del creixement natural pel baixíssim nivell de la fecunditat.

La dinàmica migratòria pot estar generant una nova imatge del territori català. Està desapareixent la vella dicotomia entre uns espais emigratoris, identificats amb el medi rural tradicional, i uns espais immigratoris, que hom associava a les ciutats cohesionades. Darrerament, parts significatives del territori rural, sobretot de muntanya, s'han constituït com a nous espais d'incipient creixement poblacional quantitativament petit però significatiu a nivell local, gràcies a una profunda transformació funcional cap als serveis turístics.

L'anàlisi de l'estructura espacial de les relacions migratòries suggereix una col·lecció d'idees, algunes de les quals s'han desenvolupat en aquest article. Malgrat l'evident dependència de la resta de Catalunya respecte dels fluxos que tenen el Barcelonès com a origen o destinació, s'ha d'insistir que l'estructura conté més que un simple esquema de desconcentració demogràfica. Podem afirmar que la participació quantitativa del Barcelonès en el total de moviments reflecteix sobre tot el seu pes poblacional, considerable sens dubte, però no una propensió migratòria superior. També es pot assenyalar l'existència de diverses àrees de forta cohesió migratòria d'abast comarcal (Osona, el Bages, l'Anoia), supracomarcal (Lleida, Girona) o metropolitana (regió de Barcelona i la incipient regió de Tarragona-Reus-Valls). Des d'un altre punt de vista, l'impacte més fort de les migracions sobre l'estructura i la mida de les poblacions s'esdevé allà on les transformacions econòmiques i funcionals són més fortes i ràpides: àrees costaneres, comarques turístiques de muntanya i perifèria metropolitana. Amb tot, convé no oblidar l'existència encara d'importants barreres per a la relació entre territoris contigus.

Hi ha poques diferències quant al comportament migratori entre homes i dones. S'apunta una intensitat una mica més gran entre ells, possiblement s'hagi d'atribuir a la participació més important en els fluxos de caire laboral.

L'edat és la variable més rellevant per estudiar la selectivitat migratòria. Els moviments migratoris es reparteixen irregularment al llarg del cicle de vida dels individus i de les llars en què viuen. Aquest cicle, malgrat les alternatives quasi infinites, apunta un seguit de trets comuns: migració d'arrossegamenat durant la infància, intensitat màxima dels adults joves quan aquests s'emancipen del domicili dels pares i inicien la vida laboral i familiar, declivi posterior de la intensitat migratòria. Aquest esquema de propensions es reprodueix, amb algunes diferències de nivell, a tot el territori. Tanmateix, no existeix homogeneïtat espacial pel que fa a l'impacte del balanç migratori sobre l'estructura poblacional ni tampoc pel que fa a les característiques socials dels migrants, que hem introduït mitjançant l'estudi del nivell d'instrucció per edat. En l'article s'han distingit diversos esquemes tipus (que hem representat amb algunes comarques) en relació a l'edat i la instrucció, com a aproximació d'indicador social: forta pèrdua de població jove sense distinció en el nivell d'instrucció (el Barcelonès), alternança de pèrdues i guanys lleugers en diversos grups d'edat i d'instrucció (les Garrigues), estancament a tots els grups (el Bages), forta entrada per motius laborals de població jove i de baix nivell d'instrucció (la Val d'Aran), forta entrada de població adulta jove o madura de diferents nivells d'instrucció per motius residencials (el Baix Penedès), moderada entrada de població adulta amb tendència a la maduresa però fortament esbiaixada vers els nivells d'instrucció alts (el Baix Empordà).

Aquest és, a grans trets, el passat recent i el present de les migracions interiors a Catalunya. Com evolucionaran en el futur? Cada vegada dependran menys dels motius laborals clàssics i més de la mobilitat estrictament residencial de la població. Caldrà estar atents als elements que hi intervenen. Per un cantó, hi haurà els factors de la demanda residencial: els canvis de l'estructura per edats, el desenvolupament i les transformacions del cicle de vida familiar, els vincles intergeneracionals i les estratègies familiars, la mobilitat social i les xarxes de relació. Per l'altre, els factors de l'oferta: el funcionament del mercat de l'habitatge, les seves vies d'accés i la distribució espacial dels diferents segments. Hem de continuar amatents a l'evolució de les migracions interiors. Perquè, en definitiva, la mobilitat residencial i la migració constitueixen un dels principals lligams entre societat i territori.

NOTES

1 Volem fer constar el nostre agraïment a l'Institut d'Estadística de Catalunya i, molt especialment, a Joaquim Capellades i Cristina Guisande la seva amabilitat a facilitar-nos tota la informació que hem necessitat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CABRÉ, A; MÓDENES, J. A.; PASCUAL, J. (1994), *Migracions internes a Catalunya*; Centre d'Estudis Demogràfics, Mimeo, (2 volums).
- FARRÉ, M. i NAVARRO, M. (1995), *"El uso de modelos en demografía: una aplicación al estudio de las migraciones"*; Habitar, vivir, prever, Actes del V congrés de la població espanyola, Bellaterra: UAB, CED, AGE, pàg. 403-410.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1993), *Cens de població. 1991.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995-6), *Estimacions de població. 1986-90, 1992, 1993, 1994.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (diversos anys), *Moviments migratoris. 1988, 1989, 1990, 1992, 1993.*
- LONG, L. (1991), *"Residential Mobility differences among developed countries"*; International Regional Science Review, 14, 2, pàg. 133-148.
- ROGERS, A.; WILLEKENS, F. (1986), *Migration and settlement: a multiregional comparative study*; Dordrecht, Països Baixos: D. Reidel.

MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA

Joaquín Recaño Valverde i A. Miguel Solana Solana
Centre d'Estudis Demogràfics

1. INTRODUCCIÓ

Les migracions residencials entre Catalunya i la resta d'Espanya han estat una de les claus per explicar l'evolució de la població de Catalunya durant el segle XX. Des de mitjan segle XIX, la immigració ha estat determinant a l'hora de comprendre el desenvolupament demogràfic, en el que s'ha anomenat *sistema català de reproducció*, un sistema poblacional en el qual les pautes de creixement eren determinades pels importants fluxos d'immigrants de la resta d'Espanya i pels efectes indirectes que suposaven les seves aportacions a la dinamització del creixement natural[1].

Tanmateix, l'evolució de la població catalana en els últims trenta anys es pot sintetitzar prou bé amb el lema "de l'explosió demogràfica al creixement zero". Un dels responsables del canvi de conjuntura demogràfica fou la forta reducció de la immigració procedent de la resta d'Espanya que es va registrar des de la segona meitat de la dècada dels setanta.

La importància de les migracions dins del sistema demogràfic català va produir una extensa bibliografia. Tot i que no és l'objectiu d'aquest treball fer un estat de la qüestió, cal assenyalar que en els estudis efectuats sobre la migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya hi ha un fort desequilibri temàtic a favor de la immigració. Entre els temes abordats destaquen les anàlisis de les pautes territorials i de les característiques sociològiques dels immigrants. Una petita part de les recerques van analitzar, ja a la dècada dels vuitanta, el tema del retorn. Pel que fa als estudis de l'estructura demogràfica dels fluxos, aquests tan sols es van fer des de l'òptica dels saldos migratoris.

En aquest capítol intentarem omplir una part dels buits sobre la matèria amb l'actual disponibilitat de dades, que podem considerar òptima en relació amb períodes anteriors. Estudiarem diferents aspectes dels fluxos migratoris recents entre Catalunya i la resta d'Espanya. Primerament s'incorporarà una breu anàlisi de l'evolució històrica d'aquests fluxos des de començament dels anys seixanta i després s'analitzaran la xarxa territorial i les característiques demogràfiques, educatives i socioprofessionals dels migrants. Un capítol a part, per la seva importància, el constitueix la descripció dels moviments de retorn. Per finalitzar tractarem, de forma breu, la incidència de les migracions residencials en la dinàmica i l'estructura demogràfica de Catalunya. En aquesta petita aportació ens centrarem, fonamentalment, en l'anàlisi dels fluxos migratoris més recents, sense renunciar a una breu exposició de l'evolució d'alguns d'aquests aspectes des de començament dels anys seixanta.

Començarem, doncs, definint alguns conceptes relacionats amb la migració residencial que abordem en aquest treball. En comparació amb altres fenòmens demogràfics, la migració planteja greus problemes de dades i d'ordre conceptual. Definir què és una migració i quins són els migrants és un assumpte complicat. La migració, que analitzem en aquest treball, es defineix com un canvi de residència entre comunitats autònomes (CA) que tingui com a origen o destinació Catalunya. Els subjectes que intervenen en els moviments migratoris, definits d'aquesta manera, poden ser considerats des de diferents

òptiques espacials, amb relació als llocs d'origen i de destinació del moviment migratori. Des del punt de vista del lloc d'origen, esdevenen emigrants (o emigracions si es tracta del flux migratori), per exemple, les sortides de Catalunya. Si, al contrari, es pren com a referència el lloc de destinació, es parla d'immigrants (o immigracions), i així és com es registren totes les arribades a Catalunya. Aquests conceptes es complementen amb l'estimació dels saldos migratoris o migració neta que, en el nostre cas, mesuren la balança neta entre immigracions i emigracions. Presentats els conceptes d'emigració, immigració i saldo migratori, cal ara definir què entenem per migració de retorn. En aquest treball es defineix com a migració de retorn tota emigració que té per destinació la regió de naixement de l'individu que efectua l'emigració. Aquesta definició, molt senzilla, sintetitza un dels moviments migratoris més complexos. Per exemple, l'emigració d'un andalús que surt de Catalunya es considerarà una emigració de retorn si la seva destinació és Andalusia. De la mateixa forma, l'arribada des d'una altra comunitat autònoma d'un català serà també considerada una migració de retorn.

La quantificació dels fluxos migratoris presenta notables dificultats en tots els països, dificultats creixents a l'hora de considerar les característiques sociodemogràfiques dels migrants. El ventall de temes que ens proposem tractar en aquest treball comporta l'aplicació de dues fonts estadístiques. La primera, que és la base d'informació principal utilitzada en aquest treball, són les tabulacions sol·licitades a l'Institut d'Estadística de Catalunya de les dades de l'estadística de variacions residencials (altes i baixes padronals, EVR a partir d'ara) corresponents al període 1988-1994 (amb l'excepció de l'any 1991, amb problemes de cobertura); es tracta de les migracions residencials entre Catalunya i la resta d'Espanya. Per analitzar l'evolució de les migracions hem completat la sèrie històrica de l'EVR amb dades que comencen l'any 1962 i que s'han tret de diferents publicacions de l'Institut Nacional d'Estadística (INE). L'EVR s'ha considerat tradicionalment poc fiable, encara que la seva qualitat sembla haver millorat en els últims anys perquè la modificació de la reglamentació i la vinculació al cens electoral del registre d'altes i baixes padronals han produït una millora de la cobertura d'aquesta font, tot i que hi persisteixen alguns problemes estructurals, com el baix registre de moviments en els anys de renovació del padró. L'altra font d'informació que hem utilitzat és el cens de 1991. Concretament, algunes tabulacions de la pregunta sobre lloc de residència l'1 de març de 1990 (tant de la immigració com de l'emigració catalana). Sobre aquest tema tornarem a parlar en el punt 4.2.

Per finalitzar, recordar que en el càlcul de les taxes d'emigració, immigració i migració neta s'han establert com a denominadors les poblacions del cens de 1991 i les *Estimacions de població* de 1986 a 1994 publicades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

2. EVOLUCIÓ I DINÀMICA RECENT DE LA MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA

En aquest apartat farem una breu exposició de l'evolució dels fluxos migratoris de Catalunya amb la resta d'Espanya des de començament dels anys seixanta a partir de les dades de l'EVR.

Ja s'ha mencionat la importància, dins la demografia catalana, dels moviments migratoris amb la resta d'Espanya. Diferents autors han calculat de forma indirecta el volum numèric d'aquest fenomen i han establert un saldo migratori superior als 2 milions de persones al llarg del període 1900-1975[2]. Tot i això, les aportacions migratòries han descendit en els darrers anys i s'ha arribat a un saldo migratori anual gairebé nul.

TAULA 1. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA (1962-1994)

Període	Immigracions	Emigracions	Saldo migratori
1962-65	415.674	30.949	384.725
1966-70	307.711	52.308	255.403
1971-75	267.511	62.391	205.120
1976-80	125.678	94.039	31.639
1981-85	59.609	115.428	-55.819
1986-90	111.049	112.960	-1.911
1991-94	80.086	101.481	-21.395
Total	1.367.318	569.556	797.762

Font: INE, *Migraciones (1962-1994)*. Elaboració pròpia.

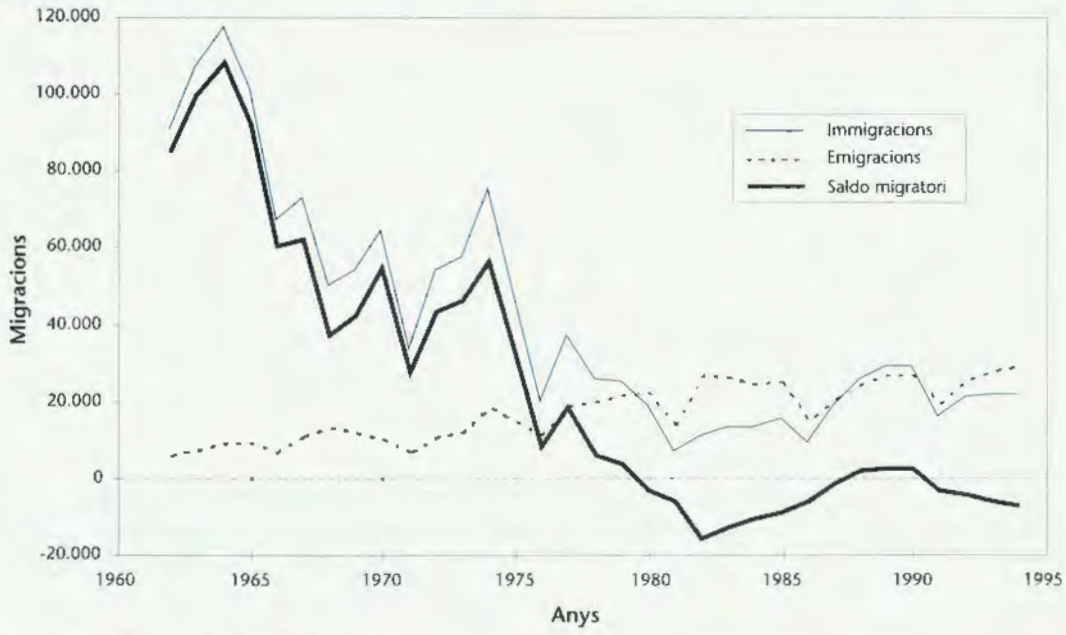
Fins als anys setanta, els saldos migratoris amb la resta d'Espanya van ser positius per a Catalunya (vegeu taula 1). La reestructuració econòmica, que començà a mitjan anys setanta, representà noves realitats econòmiques amb una important reducció de l'ocupació (principal factor d'atracció de la immigració que rebia Catalunya). Els fluxos migratoris van començar un procés d'adaptació al nou model econòmic que es va anar implantant al llarg dels anys vuitanta. Per primera vegada en tot el segle, el saldo migratori de Catalunya fou negatiu entre 1981 i 1985[3], i encara que lleugerament positiu als anys

següents, romangué molt lluny dels importants nivells assolits als anys seixanta i setanta.

Com ja s'ha assenyalat, l'any 1975 va representar un trencament en la dinàmica i l'estructura del sistema migratori espanyol. Les migracions entre Catalunya i la resta d'Espanya no van ser alienes a aquesta nova situació, i des de la segona meitat de la dècada dels setanta van experimentar un canvi substancial en el seu volum i estructura territorial (fet que analitzem a l'apartat 3). El nou model de migracions internes, consolidat al llarg dels anys vuitanta, és plenament vigent a l'actualitat i es caracteritza per: *a)* una reducció significativa dels fluxos de migrants entre regions, que havien estat un dels eixos vertebradors de les migracions als anys seixanta; *b)* la desaparició de l'esquema unidireccional que dibuixava una clara divisió entre regions emigratòries i regions immigratòries, cap a una estructura diversificada dels intercanvis, amb una baixa concentració regional de les emigracions i les immigracions[4]; *c)* la inversió dels fluxos migratoris entre les regions industrials i les que havien estat emigratòries, mitjançant l'aparició de fluxos de retorn; *d)* el creixement relatiu dels intercanvis demogràfics entre els espais més pròxims, que es va manifestar en un augment del pes específic de la mobilitat intraregional, i *e)* la substitució de les migracions rurals-urbanes per un model de migracions interurbanes un cop esgotats els fluxos migratoris interregionals[5].

En l'evolució des de l'any 1962 dels fluxos migratoris entre Catalunya i la resta d'Espanya s'observen alguns trets característics (vegeu la figura 1). El primer és el creixement constant, encara que suau, de l'emigració a la resta d'Espanya fins a equiparar-se a les immigracions en el període 1976-80 i superar-les per primera vegada en el període 1981-85. No obstant això, el principal tret en l'evolució dels fluxos migratoris és la davallada espectacular de les immigracions de la resta d'Espanya que representa, a començament dels anys noranta, menys de la cinquena part de les immigracions de la dècada dels seixanta. Per altra banda, els saldos migratoris positius van iniciar una reducció i posterior canvi de signe, ja que mentre les immigracions es van reduir de forma accelerada, les emigracions a la resta d'Espanya es van multiplicar per tres entre 1962 i 1994, cosa que produeix en l'actualitat un fràgil equilibri, molt dependent de la conjuntura econòmica. Així, encara que en el quinquenni 1986-90 Catalunya va aconseguir mantenir uns saldos positius pròxims a zero, els primers anys de la dècada dels noranta han vist agafar un nou impuls a l'emigració, dins d'una conjuntura econòmica adversa, i una immigració que es manté dins d'uns nivells força discrets[6] i produeix, per tant, un lleuger augment del saldo migratori negatiu amb la resta d'Espanya. Ara bé, les magnituds es mantenen dintre d'uns nivells moderats si les situem en el context dels saldos migratoris registrats en els anys seixanta.

FIGURA 1. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA. CATALUNYA (1962-1994)

Font: INE, *Migraciones (1962-1994)*. Elaboració pròpia.

Per resumir els importants canvis registrats en el model migratori, hem considerat els dos períodes més significatius en l'evolució dels fluxos migratoris, que corresponen, per una banda, a la fase de forta immigració abans de 1975 i per altra banda a la fase posterior. Entre 1962 i 1975, l'EVR va registrar a Catalunya prop d'1 milió d'entrades de la resta d'Espanya. En el mateix període, les sortides van significar només 150.000 emigracions, el saldo migratori resultant va ésser positiu i es va situar per damunt dels 800.000 efectius nets, xifra que infravalorava el nivell real d'aquest fenomen. Per contra, entre 1976 i 1994, les emigracions van pujar fins al nombre de 424.000, davant d'unes immigracions que voltaven la xifra de 376.000. En aquest últim període, el saldo migratori negatiu va ésser pròxim als 50.000 efectius. No obstant això, si considerem un període més petit de quinze anys, entre 1981 i 1994, quan es tradueix de forma més clara el canvi de conjuntura, la pèrdua migratòria ha estat pròxima als 135.000 efectius, representant una xifra al voltant del 2,5% de la població de Catalunya[7]. Com es pot veure a la taula 1, el canvi de conjuntura que es produeix en la dinàmica migratòria, durant el període 1976-80, marca un punt de trencament de gran importància en l'evolució demogràfica de Catalunya, els trets més significatius del qual van ser la intensitat i la celeritat amb què es va produir.

Assenyalada la importància de la reducció dels fluxos migratoris, no hauríem d'oblidar un altre fet: encara que l'emigració va créixer considerablement a Catalunya, en relació amb períodes anteriors, les tendències recents dels fluxos migratoris mostren, en les taxes d'emigració i immigració de Catalunya en relació amb la resta d'Espanya, una gran estabilitat i equiparació, que condueixen a un saldo migratori gairebé nul. En aquest context, Catalunya té uns nivells d'emigració interregional per sota de la mitjana de les comunitats autònomes espanyoles, i pot ser que sobrevalorats per l'esgotament dels fluxos immigratoris.

3. ANÀLISI TERRITORIAL DELS FLUXOS

L'evolució i la dinàmica recent de la intensitat dels fluxos migratoris han estat els elements analitzats en l'apartat anterior. Aquesta visió es complementa ara amb un balanç territorial que mostra forts contrastos. Centrarem, per tant, el nostre interès en l'anàlisi de l'estructura i l'evolució de la xarxa territorial d'intercanvis amb la resta d'Espanya, prenent a Catalunya com a lloc de destinació (immigracions) i d'origen (emigracions) dels fluxos migratoris. Començarem aquesta anàlisi el 1962, any en què es van publicar per primera vegada les dades sobre altes i baixes padronals que recollia l'estadística de variacions residencials.

Per il·lustrar les tendències territorials dels fluxos migratoris, hem construït els mapes representats a les figures 2 i 3 (es tracta de taxes d'emigració i immigració per 1.000 habitants). Els períodes escollits representen etapes significatives de les diferents tendències de la dinàmica migratòria entre 1962 i 1994. La primera correspon al període 1962-66, l'etapa de més forta immigració; la segona descriu la fase de canvis en el model migratori, entre 1976 i 1985; la tercera fase mostra l'evolució de l'etapa de creixement econòmic dels anys 1986-90; per finalitzar s'ha considerat l'evolució del període més recent a partir de les dades dels anys 1991 i 1994.

La figura 2 mostra la intensitat de l'emigració catalana des de l'òptica de la regió que rep aquest flux emigratori. Es tracta, per tant, de taxes d'immigració, ja que posen en relació els fluxos procedents de Catalunya (emigracions) amb la població de la comunitat autònoma de destinació. La imatge sintètica que es dibuixa és molt clara, entre el primer i l'últim període es va produint un enfosquament de les trames dels diferents mapes, estretament lligades a l'augment de l'emigració des de Catalunya, que va créixer a un ritme superior al de la població de les diferents comunitats autònomes.

Per altra banda, a la figura 3 es descriuen les taxes d'emigració cap a Catalunya des de l'òptica de la regió d'origen d'aquest fluxos. Es tracta, doncs, dels fluxos immigratoris que arriben a Catalunya dividits per la població d'on surten aquest individus, que és la població sotmesa al risc d'emigrar a Catalunya. En contrast amb la imatge de la figura 2, la figura 3 mostra el procés contrari: un cert aclariment de les trames de les diferents comunitats autònomes, de major intensitat en algunes regions del sud i interior d'Espanya (Andalusia, Castella-la Manxa i Castella-Lleó) en clara relació amb la disminució de la immigració que rep Catalunya d'aquestes comunitats autònomes. No obstant això, aquest procés no sembla tan clar com el registrat a l'emigració catalana i està ple de matisos.

Si baixem a un nivell d'anàlisi més detallada, és a dir, que tingui en compte els fluxos migratoris de Catalunya amb cadascuna de les altres comunitats, hem de destacar el cas d'Andalusia. Abans de 1975, una de cada dues immigracions que va rebre Catalunya provenia d'Andalusia (52%), mentre que d'entre la resta de comunitats autò-

FIGURA 2. TAXES D'IMMIGRACIÓ. FLUXOS PROCEDENTS DE CATALUNYA SOBRE LA POBLACIÓ RESIDENT A LES DIFERENTS CA.

1962-1966

13	0,10 - 0,40
2	0,40 - 0,60
1	0,60 - 1,00
0	1,00 - 1,50
0	més d'1,50

1976-1985

4	0,10 - 0,40
3	0,40 - 0,60
5	0,60 - 1,00
4	1,00 - 1,50
0	més d'1,50

1986-1990

4	0,10 - 0,40
5	0,40 - 0,60
4	0,60 - 1,00
1	1,00 - 1,50
2	més d'1,50

1991-1994

4	0,10 - 0,40
4	0,40 - 0,60
4	0,60 - 1,00
2	1,00 - 1,50
2	més d'1,50

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España i censos de població.*

FIGURA 3. TAXES D'EMIGRACIÓ CAP A CATALUNYA (FLUXOS IMMIGRATORIS REGISTRATS A CATALUNYA EN RELACIÓ AMB LA POBLACIÓ D'ORIGEN)

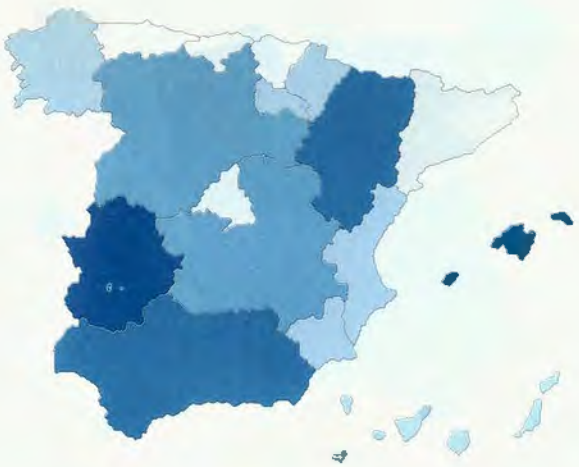
1962-1966

2	0,10 - 0,40
5	0,40 - 0,60
2	0,60 - 1,00
1	1,00 - 1,50
6	més d'1,50

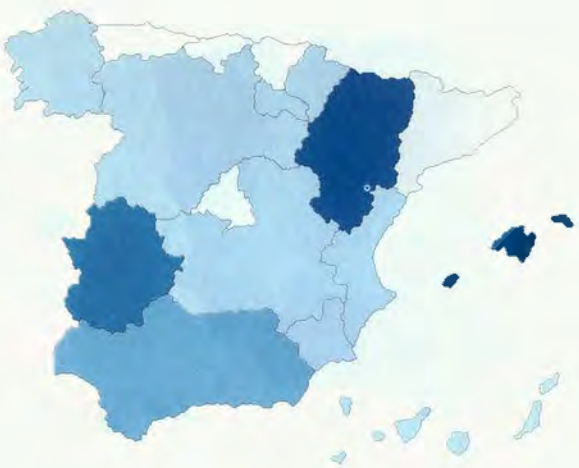
1976-1985

8	0,10 - 0,40
2	0,40 - 0,60
3	0,60 - 1,00
3	1,00 - 1,50
0	més d'1,50

1986-1990

4	0,10 - 0,40
6	0,40 - 0,60
2	0,60 - 1,00
3	1,00 - 1,50
1	més d'1,50

1991-1994

4	0,10 - 0,40
8	0,40 - 0,60
1	0,60 - 1,00
1	1,00 - 1,50
2	més d'1,50

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España i censos de població.*

només destacaven: Extremadura (11,8%), Castella-la Manxa (8,1%), Castella-Lleó (7,2%) i Aragó (6,2%). Totes cinc concentraven el 85% de les immigracions. Durant el primer quinquenni dels seixanta, les entrades procedents d'Andalusia se situaven clarament per sobre de les 50.000 persones cada any. Aquesta xifra segurament seria més elevada si no fos per les mancances i les insuficiències del registre estadístic d'aquests anys, amb una clara subestimació dels moviments migratoris.

La situació, però, canviava considerablement en referència a l'emigració. Els fluxos eren quantitativament molt inferiors i mostraven una composició ben diferent. No tan sols el pes de l'emigració des de Catalunya cap a Andalusia era significativament inferior al de la immigració –no arribà mai al 30%–, sinó que les comunitats que rebien una major quantitat de gent procedent de Catalunya eren les més properes: Aragó i la Comunitat Valenciana, així com Madrid. Durant catorze anys –entre 1962 i 1975–, aquestes tres comunitats van absorbir prop del 40% dels emigrants procedents de Catalunya. Una xifra clarament superior al 10% que, per mitjana, representaven els immigrants procedents d'aquestes comunitats sobre el total d'immigració que rebia Catalunya.

A partir dels anys vuitanta la situació varia sensiblement. Ja hem enunciat anteriorment alguns dels canvis quant a la intensitat dels fluxos i l'evolució dels saldos. La direcció geogràfica dels intercanvis migratoris, especialment pel que fa a la immigració, va mostrar les transformacions més evidents. En la procedència geogràfica de la immigració es va produir una major dispersió territorial. Andalusia, encara que es va mantenir com la primera comunitat, amb gran diferència respecte al nombre d'immigrants que rep Catalunya, va baixar considerablement la seva participació dins del total. Un descens que també va afectar les altres comunitats que anteriorment havien representat el gruix numèric de la immigració a Catalunya: Castella-la Manxa i Extremadura. La immigració procedent d'aquestes més la d'Andalusia no arriba al 40% del total de la immigració rebuda a Catalunya durant el quadrienni 1991-94, quan havia estat superior al 73% durant el període 1962-65.

El model territorial d'intercanvis es trenca sobtadament després de la crisi econòmica dels setanta. Entre 1976 i 1994, Andalusia continua essent la principal comunitat autònoma que aporta immigrants a Catalunya, però la seva aportació s'ha reduït al 33%. Per altra banda va créixer la dispersió dels orígens. Les cinc comunitats autònomes que agrupaven el 85% de les emigracions amb destinació Catalunya sumaven en aquest segon període només el 62%. Pel que fa a les emigracions es produeix el procés contrari: lleuger augment de la concentració de les destinacions. La interpretació d'aquest augment es troba en la inversió dels fluxos migratoris. Els fluxos de retorn, dominants en el període posterior a la crisi econòmica de mitjan dels setanta, i encara amb força representació, van ésser determinants en els canvis descrits.

La immigració procedent de les comunitats menys desenvolupades d'Espanya perd força a Catalunya i va guanyant pes relatiu la immigració procedent de les comunitats més desenvolupades, amb un major nivell de renda. Els canvis en l'estructura professional dels immigrants amb una més gran presència de professionals, tècnics, directius i personal administratiu incideixen en la composició territorial del flux immigratori, tal com apuntarem en el següent apartat, i en consonància amb el predomini de les migracions interurbanes. Madrid, en aquest sentit, és un cas paradigmàtic d'aquesta evolució. El percentatge d'immigrants procedents d'aquesta comunitat es multiplica per sis entre els quadriennis 1962-1965 i 1991-1994. Tanmateix, en nombres absoluts l'increment és més moderat. L'altre grup que considerem interessant de destacar el componen les comunitats "frontereres" amb Catalunya: Aragó, País Valencià i les Illes Balears (vegeu la figura 3). El pes del seus immigrants sobre el total que rep Catalunya s'ha triplicat i ha passat de representar un 8%, el quadrienni 1962-1965, a més del 25%, els anys 1991-1994.

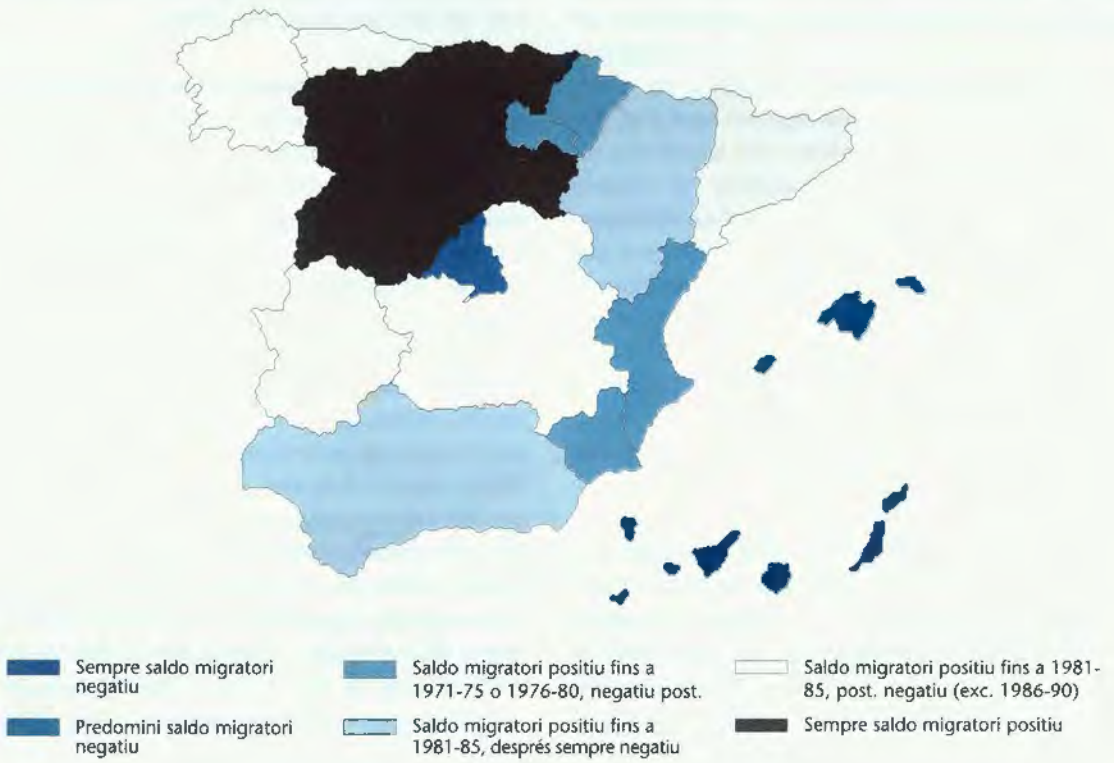
Per altra banda, la destinació dels emigrants que surten de Catalunya presenta més estabilitat i no es va veure tan afectada pels daltabaixos econòmics dels anys setanta i vuitanta (vegeu figura 2). Com hem ressenyat anteriorment, el volum d'emigrants augmenta significativament a partir de mitjan dels anys setanta. En el cas de Catalunya, un fet destacat el constitueix el tema del retorn –aquí entès estrictament com la tornada a la comunitat d'origen. L'elevat volum de persones que va rebre Catalunya els anys seixanta va potenciar, des de bon començament, que la reduïda emigració des de Catalunya tingués un percentatge significatiu de migrants de retorn. Aquest fenomen s'accentua a partir dels anys setanta. Les successives crisis econòmiques produïren un fort reajustament productiu a Catalunya. Les seves repercussions sobre els moviments migratoris foren clares. En un quinquenni augmentà en un 66% el nombre d'emigrants del nostre país i es passà dels 62.000 durant 1971-1975 als prop de 94.000 en el següent quinquenni, i a un màxim de 115.000 durant el període 1981-1985, xifra sobre la qual sembla que s'ha estabilitzat, des de llavors, el nombre de sortides de Catalunya.

Andalusia és la comunitat que rep el major nombre d'emigrants procedents de Catalunya; conjuntament amb Extremadura, Múrcia i Castella-la Manxa són les comunitats on es donarà un increment més gran en la recepció d'emigrants, entre els quinquennis 1971-1975 i 1976-1980. No obstant això, s'han de destacar, de nou, els augments en l'emigració des de Catalunya cap a les seves comunitats "frontereres": Aragó, País Valencià i Balears (vegeu figura 2). Si bé, des dels anys seixanta van perdre pes relatiu sobre el total, la progressió en nombres absoluts sempre ha estat ascendent i des del segon quinquenni dels anys vuitanta han incrementat el seu pes com a comunitats receptores d'emigrants de Catalunya. En concret, les dues primeres sempre han estat, juntament amb Madrid, les que han rebut els majors percentatges d'emigrants del nostre país sempre, evidentment, darrera d'Andalusia.

Els saldos migratoris amb les diferents comunitats autònomes ens han proporcionat una síntesi de la dinàmica migratòria, i així hem establert una tipologia en funció de l'evolució, en els diferents períodes, del saldo migratori, tal com es pot veure a la figura 4. Com hem indicat anteriorment, Catalunya va mantenir un saldo migratori positiu amb la major part de les comunitats autònomes fins a principi dels anys vuitanta (vegeu taula 2) –saldo que es va reduir ràpidament durant els anys del quinquenni 1976-1980, passant un gran nombre de comunitats autònomes a tenir saldos positius amb Catalunya. Menció a part mereixen les comunitats de les Canàries, País Valencià i Madrid les quals, ja durant gran part dels anys seixanta i setanta, van mantenir aquest saldo positiu. Aquesta situació canvià totalment a partir de 1980. El saldo migratori es va tornar negatiu amb gairebé totes les comunitats autònomes (vegeu figura 4), excepte durant el període de recuperació econòmica que caracteritzà els anys 1986-1990 on pràcticament es van compensar la immigració i l'emigració. Per altra banda, les úniques comunitats amb què Catalunya manté sempre un saldo positiu són Cantàbria, Castella-Lleó i el País Basc.

Finalment podem dir que els efectes del nou model d'intercanvis es van fer sentir en tres nivells: *a)* Catalunya va perdre pes específic com a destinació dins d'Espanya dels fluxos d'altres comunitats autònomes; *b)* aquesta pèrdua de pes específic va anar acompanyada d'una dispersió en

FIGURA 4. TIPOLOGIA TERRITORIAL DELS SALDOS MIGRATORIS (SM) ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA. CATALUNYA (1962-1994)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'INE (diversos anys), *Anuario Estadístico de España*. Dades extretes de l'estadística de variacions residencials.

TAULA 2. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LES DIFERENTS COMUNITATS AUTÒNOMES (1962-1994)

Immigracions	1962-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1994	Total
Andalusia	217.064	163.429	138.127	49.316	15.940	36.861	24.137	644.874
Aragó	24.870	21.455	14.621	9.413	5.503	8.583	7.678	92.123
Astúries	2.130	1.770	2.710	1.684	942	1.644	1.217	12.097
Balears	996	1.355	2.009	2.043	2.034	4.964	4.412	17.813
Canàries	646	1.011	1.080	2.011	1.723	3.013	2.667	12.151
Cantàbria	847	813	1.042	669	661	978	718	5.728
Castella-la Manxa	40.997	22.316	17.044	7.035	2.860	5.129	2.969	98.350
Castella-Lleó	29.562	21.673	19.760	11.514	7.032	8.748	5.615	103.904
País Valencià	10.406	9.955	9.809	7.899	5.779	8.761	8.268	60.877
Extremadura	48.661	34.308	33.873	10.307	2.878	8.562	4.508	143.097
Galícia	16.404	11.658	8.315	6.560	3.202	6.310	4.642	57.091
Madrid	5.251	4.967	5.752	7.336	5.389	8.560	6.112	43.367
Múrcia	10.380	5.521	4.844	2.932	1.402	2.471	2.157	29.707
Navarra	1.105	1.053	1.282	1.232	733	1.251	1.002	7.658
País Basc	2.233	2.715	3.304	3.491	2.409	3.660	2.750	20.562
Rioja, la	984	718	598	703	373	676	479	4.531
Ceuta i Melilla	2.832	2.619	3.098	1.431	749	878	755	12.362

Emigracions	1962-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1994	Total
Andalusia	6.933	14.741	17.769	30.033	40.023	37.195	33.436	180.130
Aragó	3.904	6.031	5.866	7.289	9.126	9.430	9.096	50.742
Astúries	138	319	545	892	1.084	1.209	1.293	5.480
Balears	1.124	1.235	1.423	3.128	4.512	8.184	6.184	25.790
Canàrias	833	1.154	1.727	2.347	3.465	4.621	3.474	17.621
Cantàbria	160	232	357	535	620	743	637	3.284
Castella-la Manxa	1.614	2.938	2.602	4.563	5.418	4.931	4.715	26.781
Castella-Lleó	1.625	2.876	3.270	4.902	6.565	5.585	5.162	29.985
País Valencià	6.112	8.543	10.472	12.488	11.380	12.007	10.754	71.756
Extremadura	943	2.645	3.269	5.882	7.984	5.274	6.264	32.261
Galícia	788	1.439	2.189	3.417	4.793	4.412	5.369	22.407
Madrid	3.591	5.513	6.695	9.416	9.751	10.374	6.801	52.141
Múrcia	947	1.417	2.134	3.805	5.040	4.336	3.719	21.398
Navarra	558	871	945	1.524	1.590	1.358	1.400	8.246
País Basc	1.208	1.542	2.152	1.814	2.002	1.879	1.830	12.427
Rioja, la	292	383	422	776	803	752	551	3.979
Ceuta i Melilla	179	429	554	1.228	1.272	670	796	5.128

Saldo migratori	1962-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1994	Total
Andalusia	210.131	148.688	120.358	19.283	-24.083	-334	-9.299	464.744
Aragó	20.966	15.424	8.755	2.124	-3.623	-847	-1.418	41.381
Astúries	1.992	1.451	2.165	792	-142	435	-76	6.617
Balears	-128	120	586	-1.085	-2.478	-3.220	-1.772	-7.977
Canàries	-187	-143	-647	-336	-1.742	-1.608	-807	-5.470
Cantàbria	687	581	685	134	41	235	81	2.444
Castella-la Manxa	39.383	19.378	14.442	2.472	-2.558	198	-1.746	71.569
Castella-Lleó	27.937	18.797	16.490	6.612	467	3.163	453	73.919
País Valencià	4.294	1.412	-663	-4.589	-5.601	-3.246	-2.486	-10.879
Extremadura	47.718	31.663	30.604	4.425	-5.106	3.288	-1.756	110.836
Galícia	15.616	10.219	6.126	3.143	-1.591	1.898	-727	34.684
Madrid	1.660	-546	-943	-2.080	-4.362	-1.814	-689	-8.774
Múrcia	9.433	4.104	2.710	-873	-3.638	-1.865	-1.562	8.309
Navarra	547	182	337	-292	-857	-107	-398	-588
País Basc	1.025	1.173	1.152	1.677	407	1.781	920	8.135
Rioja, la	692	335	176	-73	-430	-76	-72	552
Ceuta i Melilla	2.653	2.190	2.544	203	-523	208	-41	7.234

Font: INE, *Migraciones (1962-1994)*. Elaboració pròpia.

els orígens, i *c)* es va produir una lleugera concentració en les destinacions (lligada als fluxos de retorn) com a resposta a la forta concentració de les immigracions en el període anterior.

4. CARACTERÍSTIQUES SOCIODEMOGRÀFIQUES DELS FLUXOS MIGRATORIS

En aquest apartat s'analitzen les característiques demogràfiques, educatives, socioeconòmiques i professionals dels migrants que protagonitzen els fluxos migratoris recents entre Catalunya i la resta d'Espanya.

4.1. Les característiques demogràfiques

El primer aspecte que tractarem és la caracterització per sexe i edat. Els migrants tenen una estructura molt selectiva respecte al sexe i l'edat. Aquesta és una de les principals aportacions dels demògrafs a l'anàlisi de les migracions i procedeix de la constatació de l'existència de regularitats en la distribució per edats de les taxes de migració. El punt de partida és el cicle de vida migratori, on es comprova que les migracions en les societats desenvolupades es caracteritzen per certes regularitats en el calendari (distribució per edats): *a)* la intensitat més elevada de la mobilitat se situa entre els joves adults, lligada a la recerca d'ocupació i habitatge, i al matrimoni; *b)* la mobilitat dels nens i adolescents reflecteix la mobilitat dels seus pares; i *c)* la mobilitat postlaboral, relacionada amb les sortides d'activitat (a partir dels 55 anys) i la recerca de millors condicions de vida. Com veurem al llarg d'aquest apartat, les migracions residencials entre Catalunya i la resta d'Espanya s'adeqüen força bé a les característiques abans esmentades.

No obstant això, el principal factor que distingeix les migracions residencials amb la resta d'Espanya, no és només el creuament d'una frontera administrativa (la comunitat autònoma), sinó la distància. Aquest fet és crucial perquè redueix considerablement l'impacte de dues de les principals causes de migració (la recerca d'habitatge i el matrimoni, moltes vegades interconnectades). En aquest context emergeixen com a causes fonamentals de les migracions les raons lligades a l'activitat laboral: la recerca d'ocupació, la mobilitat geogràfica dels professionals i les sortides d'activitat (temporals o definitives). Aquests elements tenen una important repercussió sobre l'estructura demogràfica de les migracions residencials amb la resta d'Espanya.

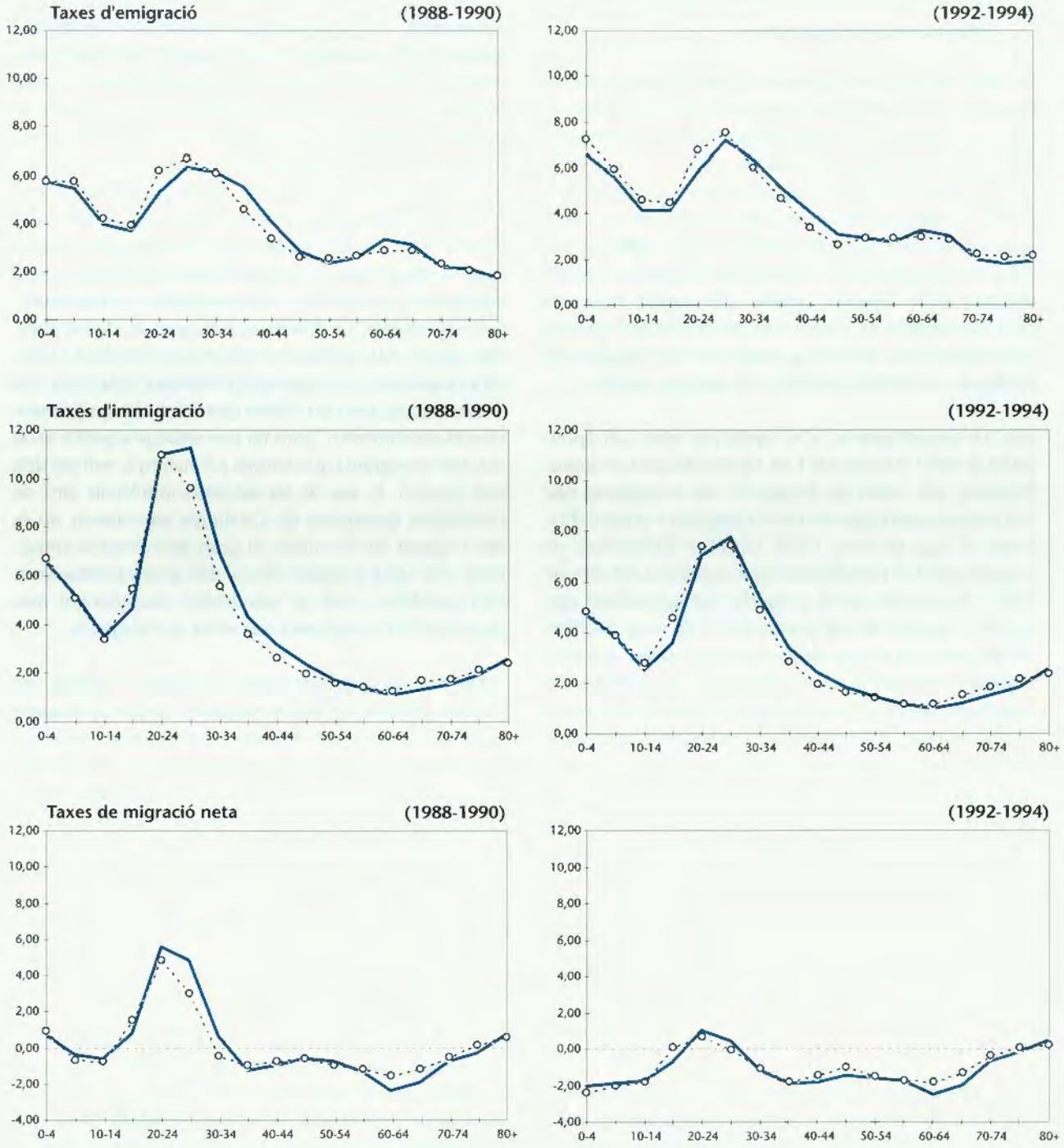
Com a primer tret característic dels intercanvis demogràfics actuals amb la resta d'Espanya s'hauria d'esmentar l'equilibri dels sexes en les emigracions i les immigracions. Tanmateix, el gruix de les emigracions i el de les immigracions amaga certes diferències territorials en la distribució dels fluxos per sexes. En les immigracions és on es produeixen els contrastos espacials més forts. Entre els immigrants que arriben a Catalunya des d'Andalusia, Castella-la Manxa, Castella-Lleó, Extremadura i Galícia hi ha, en l'actualitat, un predomini del component masculí. A la resta de comunitats autònomes, per contra, predominen les immigracions de dones.

L'estructura per edats dels intercanvis amb la resta d'Espanya es caracteritza, generalment, perquè el grup més nombrós d'emigrants i immigrants està constituït pels adults joves, de 15 a 35 anys. El tret més característic de les emigracions és la proporció significativa que representen els emigrants de més de 30 anys, a l'entorn del 45%, amb una proporció d'emigrants de més de 55 anys gens menyspreable (al voltant del 15%). Les immigracions es caracteritzen, en canvi, per la forta concentració entre 15 i 29 anys, on representen una proporció del 45% del total (les emigracions del mateix grup només signifiquen el 30%) (vegeu la figura 5).

Aquestes diferències es reflecteixen en les edats mitjanes dels diferents tipus d'intercanvis. Les emigracions recents tenen una edat mitjana més elevada que les immigracions. En termes generals, l'estructura per sexe i edat de l'emigració catalana es caracteritza per un patró molt regular al llarg del període 1988-1994. Els homes i les dones presenten els seus màxims d'emigració al voltant dels 30 anys, amb un petit decalatge entre homes i dones produït per les diferències d'edat al matrimoni, això indica que una bona part de les emigracions es fan al si de les famílies. En aquesta estructura té també una forta incidència la migració de retorn, amb l'aparició d'un màxim en les edats properes a la jubilació. Aquest pic de jubilació desapareix clarament entre les immigracions, amb un calendari més jove, on la migració d'arrossegament no és important –això vol dir que es tracta d'una migració amb menys presència de famílies. Un altre tret característic de les immigracions és que en les etapes d'expansió econòmica s'aguditzen els màxims entre els 20 i 29 anys (com es pot veure a la figura 5).

Pel que fa als saldos migratoris per edats, aquests fluctuen, en l'actualitat, en funció de l'evolució econòmica, amb un saldo migratori positiu, en les edats més joves, entre 15 i 30 anys, amb més intensitat en el període de creixement econòmic, i un saldo negatiu en gairebé la

FIGURA 5. PERFILS PER SEXE I GRUP D'EDAT DE LA MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA (1988-1994)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

resta de les edats, més independent de la conjuntura econòmica.

4.2. Les característiques socioeconòmiques i educatives dels migrants

Un dels aspectes més interessants, però alhora més problemàtics en l'anàlisi dels moviments migratoris, correspon a conèixer les característiques socioeconòmiques dels migrants. Una de les fonts estadístiques que permetia avaluar aquests trets, l'estadística de variacions residencials (EVR), va deixar de registrar la professió dels individus des de l'any 1986. Per tant, amb la desaparició d'aquesta pregunta vam perdre un dels registres més sistemàtics sobre aquesta variable. Per aquest motiu, el cens de població és l'única font estadística que permet oferir actualment, amb un grau suficient de desagregació territorial, una sèrie de pistes sobre aquesta qüestió.

Així, en aquest apartat, s'ha optat per oferir un apunt sobre el nivell d'instrucció i les característiques socioprofessionals que tenen els emigrants i els immigrants que van efectuar una migració entre Catalunya i la resta d'Espanya al llarg de l'any 1990. L'Institut d'Estadística de Catalunya ens va proporcionar una explotació del cens de 1991 –en concret de la pregunta del qüestionari que posa en relació el lloc de residència l'1 de març de 1991 i el de residència un any abans. Les tres variables que hem analitzat han estat el nivell d'instrucció, la professió i la situació professional. Això no obstant, si bé el nivell d'instrucció és una característica força estable dels individus, no es modifica massa en el període d'un any, altres característiques socioeconòmiques estan subjectes a un grau de variabilitat temporal superior. És per aquest motiu que les dades de què disposem s'han d'interpretar amb certa prudència atès que només recullen les característiques professionals i d'activitat econòmica dels subjectes en el moment censal, sense posar-les en relació amb la totalitat de la seva trajectòria laboral, i sobretot en el moment en què es va efectuar la migració. Per altra banda, són dades només per un any concret amb tots els possibles biaixos que la pròpia conjuntura econòmica pugui introduir.

La distribució per nivell d'estudis mostra clares diferències entre els emigrants i els immigrants amb la resta d'Espanya. Els emigrants es caracteritzen per un percentatge més gran de població qualificada en els nivells intermedis i superiors (la suma d'ambdós dóna un 54%), enfront d'uns immigrants on la suma dels percentatges d'aquests dos grups no arriba al 30% (vegeu taula 3).

Pel que fa a les característiques de la població ocupada partint de la professió i la situació professional, hem de afegir que dintre de la distribució per professions, en nombres absoluts, els saldos negatius més grans es donen en els grups de treballadors de la indústria i la construcció (-3.167 ocupats), treballadors de l'hoteleria i altres serveis personals (-1.620 ocupats), professionals i tècnics (-1.595 ocupats) i personal administratiu (-1.429 ocupats). Ara bé, la forta disparitat quant a volum de població ocupada que s'engloba dintre de cada grup fa pertinent la seva comparació amb dades relatives. En aquest cas, les diferències més significatives entre immigrants i emigrants es donen bàsicament en quatre grups (vegeu taula 3): els treballadors de l'agricultura –grup molt reduït d'efectius–, el personal administratiu i, per la importància econòmica i social que tenen, els professionals i els tècnics. La diferència més gran en dades absolutes quant a la composició dels fluxos d'entrada i sortida es produeix en el grup de treballadors industrials i de la construcció, però al contrari que en els tres grups mencionats anteriorment, amb un percentatge superior en el cas dels immigrants que arriben a Catalunya, enfront dels que marxen. El pes de les activitats industrials dins de l'estructura productiva de Catalunya segurament no és aliè a aquest fet. Per últim, el grup dels directius constitueix una certa excepció dintre dels grups professionals més qualificats, amb un pes relatiu lleugerament més gran entre els immigrants que entre els emigrants.

Totes aquestes consideracions es poden aplicar, de manera general, als saldos migratoris segons la situació professional. Per a tots, el balanç entre immigrants i emigrants dóna un resultat de signe negatiu amb les pèrdues més grans concentrades en els grups d'assalariats fixos (-4.980 ocupats) i d'assalariats eventuals (-2.856 ocupats). És precisament en aquests dos grups on s'observen les divergències més importants en la distribució percentual per grups (vegeu taula 3). Així, si un 44,5% dels immigrants que va rebre Catalunya durant aquest any s'engloben dintre de la categoria dels assalariats fixos, aquest percentatge és superior en el cas dels emigrants, amb un 50%. Ara bé, les diferències més significatives s'obtenen a partir del grup dels assalariats eventuals, ja que mentre representaven un 46,7% del total d'immigrants, entre els emigrants no arribava al 35,7%. Catalunya, per tant, perd proporcionalment molts més assalariats fixos que d'eventuals –un fet que resulta en certa manera lògic si tenim en compte que és, dintre de les categories professionals amb un percentatge més alt d'ocupació estable (professionals, tècnics, directius i personal administratiu) on es produeixen les màximes diferències a favor de l'e-

TAULA 3. COMPOSICIÓ DELS FLUXOS D'IMMIGRANTS I EMIGRANTS AMB ORIGEN/DESTINACIÓ CATALUNYA SEGONS EL NIVELL D'ESTUDIS, LA PROFESSIÓ I LA SITUACIÓ PROFESSIONAL. CATALUNYA. EMIGRANTS I IMMIGRANTS DURANT L'ANY 1990

Nivell d'estudis*	Immigrants %	Emigrants %	Població resident a Catalunya %
Analfabets i sense estudis	15,8	18,2	18,9
Primer grau	54,4	27,8	58,1
Segon grau	17,7	41,1	14,8
Tercer grau	12,1	13,0	8,1
Total	100	100	100
Base(1)	11.119	23.544	5.397.589

Professió**	Immigrants %	Emigrants %	Població resident a Catalunya %
Professionals i tècnics	14,3	16,0	13,0
Directius d'empreses i adm.	2,5	2,2	2,4
Personal administratiu	12,6	14,3	16,3
Comerciants i venedors	8,6	8,4	13,5
Pers. d'hoteleria i altres serveis	17,3	17,2	10,3
Pers. d'agricultura i similars	2,2	3,3	3,6
Pers. indústria i construcció	39,6	35,6	40,6
Forces armades	2,9	3,0	0,2
Total	100	100	100
Base(1)	4.653	14.088	2.243.471

Situació professional**	Immigrants %	Emigrants %	Població resident a Catalunya %
Empresaris amb assalariats	2,1	2,8	6,2
Empresaris sense assalariats	4,2	7,5	12,2
Assalariats fixos	44,5	50,1	57,0
Assalariats eventuals	46,7	35,7	21,6
Altres situacions***	2,4	3,9	3,0
Total	100	100	100
Base(1)	4.653	14.088	2.243.471

* Només població de 10 anys i més. ** Població ocupada. ***Inclou cooperativistes, ajudes familiars i altres sense classificar.
(1) Nombre total de persones.
Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'Institut d'Estadística de Catalunya del Cens de 1991.

migració. Encara que cal no oblidar que estem parlant de saldos migratoris d'escassa entitat numèrica.

Amb la prudència que aconsella el tractament d'aquestes dades, creiem que es poden destacar certs trets generals. L'emigració des de Catalunya mostraria un nivell més elevat de qualificació educativa i professional respecte al flux d'entrada. Un altre aspecte interessant que cal destacar, però sobre el que no entrarem de manera extensa ja que exigiria un tractament molt més exhaustiu, fa referència a la diferent composició d'aquests fluxos depenent de la comunitat d'origen o destinació. El pes, per exemple, de les persones amb estudis superiors tant dintre de la immigració que es dirigeix a Catalunya, com en l'emigració des de Catalunya mostra considerables divergències segons el grau de desenvolupament econòmic i el nivell de renda de les diferents comunitats autònomes. D'aquesta manera, es pot fer una divisió general, entre els intercanvis migratoris de Catalunya amb Andalusia, Castella-la Manxa, Extremadura, Galícia i Múrcia enfront de la resta de territoris d'Espanya. Amb les primeres, els nivells educatius i, així mateix, laborals de les persones que conformen els intercanvis migratoris amb Catalunya són més baixos que amb la resta de comunitats.

5. MIGRACIONS DE RETORN

En aquest apartat farem una descripció de les característiques demogràfiques de l'anomenada migració de retorn tal com fou definida en el punt 1. Sobre aquest tipus de migració, protagonitzada per migrants que tornen a la seva comunitat autònoma de naixement, farem una anàlisi centrada en el període 1988-1994 a partir de les dades de l'EVR tabulades per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

El concepte de migració de retorn és, probablement, un dels més complexos dins del camp d'anàlisi dels moviments migratoris. En la consideració d'aquest tipus de migració els elements biogràfics tenen un pes específic important. La forma més correcta d'apropar-nos al fenomen seria considerar tots els *espais de vida* viscuts pels individus al llarg de la seva biografia migratòria. Malauradament, les fonts utilitzades en aquest treball permeten només fer referència a la comunitat autònoma de naixement. No obstant això, aquest punt de partida és el suficientment important com per considerar-lo una bona aproximació a aquest tipus de migració.

Els migrants de retorn representen en l'actualitat una proporció important dins de l'emigració catalana cap a la resta d'Espanya (al voltant del 45%). Aquesta proporció infravalora la dimensió real del procés. Una part encara per determinar dels altres col·lectius que constitueixen el conjunt de l'emigració –els nascuts a Catalunya, en altres comunitats autònomes i a l'estranger– haurien d'integrar-se en el conjunt de l'emigració lligada al retorn com a migració d'arrossegament –fenomen que només es pot detectar a partir d'una anàlisi de la composició familiar de les llars d'emigrants que retornen[8].

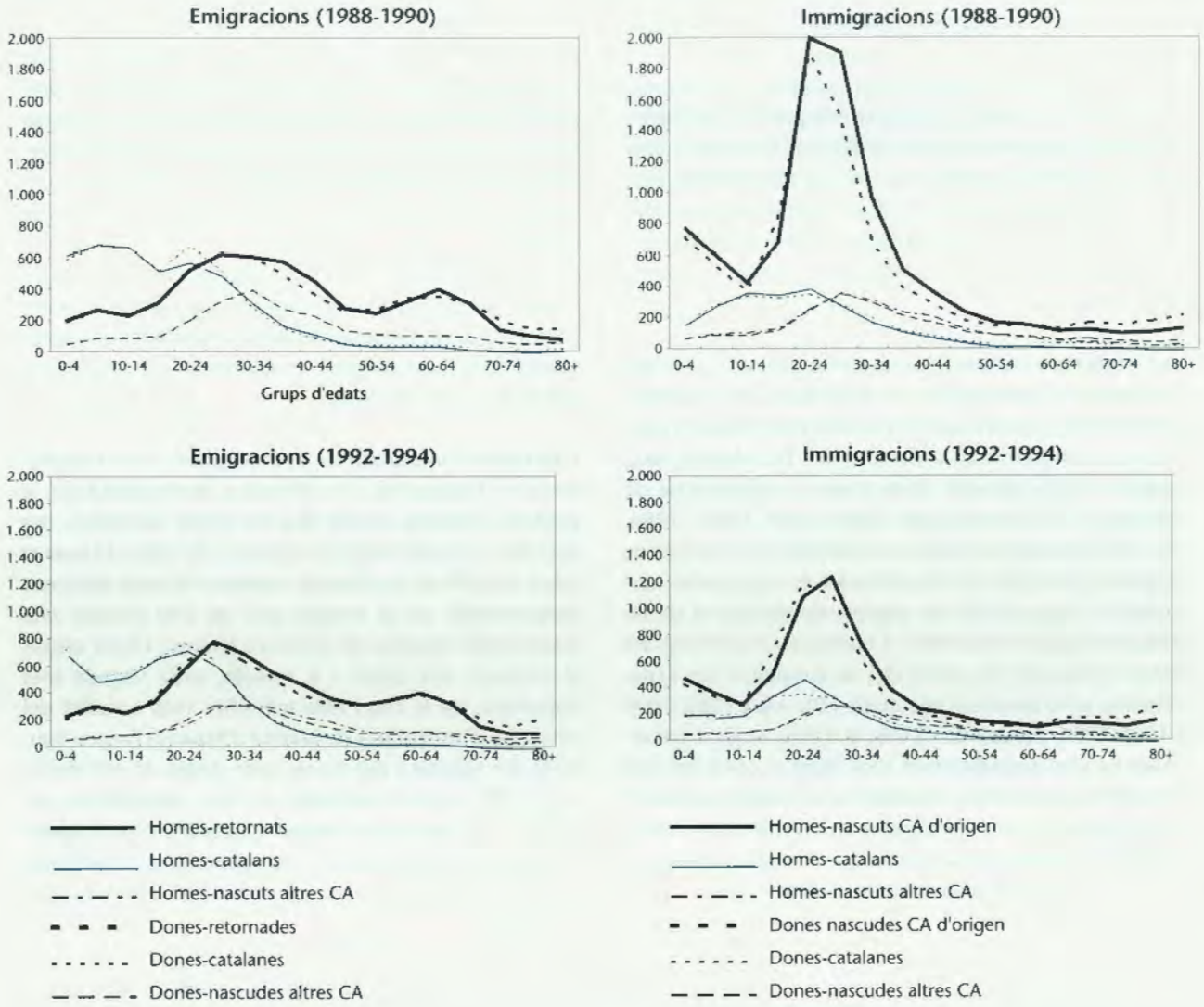
Com ja s'ha assenyalat, entre les emigracions, la proporció estricta de retornats s'apropa a la meitat dels fluxos actuals amb la resta d'Espanya. D'altra banda, en la immigració que arriba a Catalunya són clarament dominants els immigrants nascuts a la comunitat autònoma d'origen (per damunt del 60%) (vegeu figura 6). El flux de catalans que retorna es compon de dos col·lectius: el primer i dominant el constitueixen els emigrants catalans a la resta d'Espanya per motius laborals que poden residir períodes molt variables en les diferents comunitats autònomes. L'altre contingent podria estar constituït pels fills d'emigrants de retorn que protagonitzen el que s'ha anomenat el retorn del retorn (vegeu figura 6). No obstant això, aquest flux de retorns de catalans no és significatiu, dins de la immigració que rep Catalunya en l'actualitat. No s'ha d'oblidar que els volums de retornats estan molt relacionats amb les migracions efectuades en períodes anteriors i ja s'ha assenyalat que Catalunya va tenir durant els períodes de màxima migració interna a Espanya una emigració molt reduïda. Per altra banda, la seva estructura demogràfica (vegeu figura 6) denota una dinàmica diferent de la del retorn d'emigrants que surten de Catalunya, amb una estructura més jove, on desapareix el pic de jubilació, tan clarament dibuixat en l'emigració des de Catalunya.

Pel que fa a l'estructura demogràfica de l'emigració de retorn, s'observa primerament un equilibri dels sexes, que indica un caràcter més familiar d'aquest tipus d'emigracions. Per cada 100 dones que retornen surten 101 homes; aquesta estructura lleugerament dominant de l'emigració masculina és molt homogènia en bona part de les comunitats autònomes que reben retornats des de Catalunya.

La idea dominant sobre l'estructura per sexe i edat dels emigrants de retorn intern dibuixa unes persones en edats properes a la jubilació, que després d'una etapa més o menys llarga a Catalunya retornen a les seves regions d'origen. Les dades que ens subministra l'EVR ofereixen una realitat de l'emigració de retorn molt més complexa, amb dos grups de migrants de perfils demogràfics ben contrastats: *a)* el primer, compost per joves adults de més de 25 anys, es tracta del retorn del fracàs, és el grup més nombrós i, probablement, tenen una durada de residència a Catalunya molt condicionada per la conjuntura econòmica[9]; *b)* el segon grup està més lligat a les jubilacions anticipades i les sortides definitives d'ocupació, són persones de més de cinquanta o seixanta anys, es tracta del retorn, dels immigrants arribats a Catalunya en els anys seixanta i setanta. Aquest grup és en l'actualitat el menys nombrós, encara que té un elevat potencial de creixement. S'ha de tenir en compte que les generacions més immigratòries a Catalunya es troben entre les nascudes en el període 1941-1950. Es tracta, per tant, de persones que arribaran a l'edat de jubilació entre els anys 2001 i 2015[10]. No obstant això, s'ha de tenir en compte que a mesura que augmenta la durada de residència disminueix la probabilitat de retorn.

Com es pot observar a la figura 6, el calendari més tardà fa que aquests emigrants tinguin una edat mitjana més elevada que altres col·lectius de migrants. Un fet significatiu és que la proporció de retorns en les emigracions augmenta constantment amb l'edat, fins arribar a significar més del 70% de totes les sortides en les edats que volten la jubilació.

FIGURA 6. MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA SEGONS EL LLOC DE NAIXEMENT (1988-1994)

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. Moviments migratoris. Mitjana anual. Elaboració pròpia.

A nivell territorial, la proporció de retornats en les emigracions de Catalunya és significativament més elevada que la de la mitjana del conjunt en les destinacions d'algunes comunitats autònomes: Andalusia (62%), Castella-la Manxa (50%), Castella-Lleó (57%), Extremadura (64%) i Galícia (62%), cinc comunitats amb col·lectius que sumen més del milió quatre cents mil nadius residents a Catalunya l'any 1991. A l'entorn de la mitjana es troben Astúries, Aragó, Cantàbria, Múrcia i el País Basc, i molt per sota de la mitjana, les Illes Balears, Canàries, el País Valencià, Madrid, Navarra i la Rioja. Entre les immigracions, bona part del flux està constituït per nascuts a la comunitat autònoma d'origen, el 66%, entre 1988 i 1990, i el 61% en el període següent, encara que hi ha també fortes diferències entre les comunitats autònomes. En la composició de la immigració per naturalesa podem trobar un grup de comunitats autònomes que es caracteritza per un fort predomini dels immigrants nascuts en la comunitat autònoma d'origen: Andalusia, Castella-Lleó, Extremadura i Galícia (al voltant del 80%), amb una gran estabilitat en els anys del període 1988-1994.

Malauradament desconeixem moltes de les característiques socioeconòmiques i de les pautes territorials dels retornats en les regions de destinació –tema que seria interessant abordar en altres recerques. El que sabem, ara

per ara, és que els retornats andalusos des de Catalunya a la primera meitat dels vuitanta (de fet un cas ben important), es van instal·lar majoritàriament a les capitals i ciutats més importants d'Andalusia[11]. Per altra banda, aquests andalusos que van retornar no ho van fer a les zones d'on havien emigrat més (Andalusia oriental) sinó a les zones de menys intensitat emigratòria (Andalusia occidental), que van ser també les més tardanes a emigrar a Catalunya. Aquests retornats, probablement, portaven menys anys residint a Catalunya. Ignorem, no obstant això, si el comportament territorial d'altres col·lectius de retornats va seguir les pautes territorials dels andalusos.

Per finalitzar, voldríem fer una petita reflexió al voltant d'un tema de gran interès i de difícil resolució: la intensitat del retorn; encara que no posseïm dades d'altres períodes que en permetin la comparació. No obstant això, podem calcular algunes dades sobre la intensitat de dit fenomen en el període més recent, entre 1988 i 1994. Per això, és necessari calcular la intensitat com a taxes de migració de retorn. El denominador és la població nascuda en cadascuna de les regions de destinació de les emigracions que resideixen a Catalunya. Globalment, les taxes d'emigració de retorn des de Catalunya van experimentar un creixement relatiu del 15% entre 1988-1990 i 1992-1994, passant del 5,9‰ al 6,8‰. Aquest creixement va anar probablement molt lligat al canvi de cicle econòmic. Tanmateix, contastem una variació significativa d'aquestes taxes d'emigració en els diferents col·lectius d'antics immigrants, encara que no tenim, en aquest moment, una explicació d'aquestes diferències.

6. INCIDÈNCIA DE LA MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I LA RESTA D'ESPANYA

En aquest últim apartat, volem fer referència a la incidència econòmica i demogràfica que els moviments migratoris procedents de la resta d'Espanya han tingut sobre Catalunya, especialment pel que fa a l'estructura per edats i la dinàmica demogràfica.

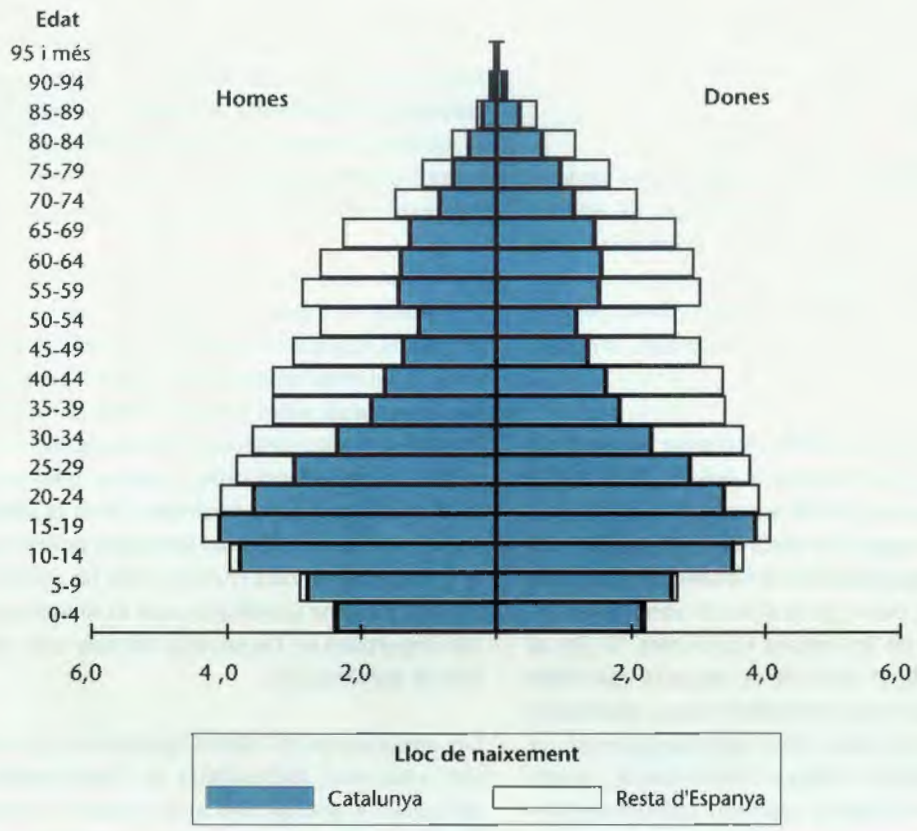
A partir de mitjan dels anys setanta, amb la disminució de la migració cap al nostre país, la dinàmica de la població i el poblament han anat marcats principalment per la pròpia evolució de les altres dues variables demogràfiques, la fecunditat i la mortalitat, així com, en una creixent mesura i només en referència al poblament, pels moviments migratoris interns dins de la pròpia Catalunya.

Entre els principals efectes que la immigració va produir a Catalunya volem destacar els de caire econòmic, ja que aquesta proporciona la mà d'obra necessària per afrontar l'elevada taxa de creixement de l'economia catalana en els anys seixanta i modificà de manera favorable l'estructura per edats de la població, amb l'augment de la proporció d'adults joves, d'aquesta forma va minvar la taxa de dependència[12]. L'arribada d'aquests immigrants joves representà un estalvi molt important en les despeses educatives, ja que Catalunya va rebre el fruit del treball dels immigrants sense haver invertit en la seva formació i criança. La peculiar estructura per edats dels immigrants va tenir una forta incidència sobre la demanda d'infraestructures, que va afectar de forma especial l'auge de la construcció, i, en general, va contribuir a l'enfortiment del mercat interior català.

L'altre efecte important de la immigració es va materialitzar en l'estructura i la dinàmica demogràfica de la població catalana. Encara que els efectes perduren, des de 1981 el percentatge de nascuts a la resta d'Espanya sobre el total de la població catalana ha anat declinant lleugerament, en la mesura que no s'ha produït una incorporació massiva de persones foranes, i hem assistit al fenomen del retorn i a l'efecte, cada vegada més important, de la mort dels membres més envellits del col·lectiu d'immigrants de la resta d'Espanya (vegeu figura 7). En concret i per donar unes dades de referència, l'any 1991 aproximadament un terç –exactament un 31,3%– de la població resident a Catalunya havia nascut en una altra comunitat i representava una població d'1.867.758 persones enfront dels 4.089.710 nascuts a Catalunya.

Aquesta incidència, però, sobre el volum total de la població que viu a Catalunya no només s'ha fet a partir de la incorporació numèrica dels immigrants, sinó que també hem de tenir en compte l'aportació sobre la dinàmica demogràfica, en forma de naixements, que s'han produït dintre d'una població immigrada amb una forta proporció de parelles joves. Aquestes xifres, per tant, donen una idea de la importància, pel que fa a nombres absoluts, que ha tingut la incorporació de persones nascudes a la resta d'Espanya dins de la societat i l'economia catalana[13]. Encara que no es coneixen gaire algunes de les característiques demogràfiques, per sexe i edat, i la incidència real sobre la dinàmica natural que van aportar els immigrants de la resta d'Espanya (la seva descendència), sabem que entre 1960 i 1975 el saldo migratori de Catalunya va superar el milió de persones, i com que els immigrants eren majoritàriament joves, estaven en con-

FIGURA 7. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ CATALANA SEGONS EL LLOC DE NAIXEMENT (1991)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'Institut d'Estadística de Catalunya del *Cens de 1991*.

dicions d'afegir a la dinàmica demogràfica alguna cosa més que la seva empenta numèrica. Cal destacar que la seva contribució es va fer palesa a la primera meitat dels setanta, amb un augment notable de la natalitat, produït pel rejoveniment de la piràmide d'edats i un increment notable de la nupcialitat. En aquest sentit, l'anàlisi de les dades del cens de 1991 permet obtenir alguna informació retrospectiva sobre l'impacte de la fecunditat de les dones nascudes fora de Catalunya en el sistema demogràfic català. A Catalunya, les dades referents a les dones immigrants permeten deduir una fecunditat superior a la de les nadiues, fet que confirmen alguns estudis[14].

Cal no oblidar que en la proporció global d'immigrants s'amagava un fet substancial: l'impacte diferenciat per edats. Aquest impacte s'ha mesurat en la piràmide d'edats de la població catalana l'any 1991. S'han calculat, en primer lloc, els percentatges que tant la població nascuda a Catalunya com la nascuda en altres llocs d'Espanya representaven, per grups quinquennals, sobre el total de la població nascuda a Espanya que residia en el nostre país. Per a una millor visualització d'aquestes dades s'ha elaborat la piràmide de població de 1991, diferenciant-hi els dos grups abans mencionats (vegeu la figura 7). El primer fet, de caire general, que resulta evident d'aquesta piràmide és el seu caràcter de maduresa on destaca, com a tret principal, la forta reducció que ha tingut la natalitat en els últims anys. Una anàlisi més detallada ens permet veure la forta incidència produïda pel procés immigratori en l'estructura per edats de Catalunya. La piràmide de població de 1991 mostra com aquesta immigració va tenir una especial repercussió en una sèrie de grups d'edat, els compresos entre els 40 i 60 anys, però molt especialment entre els 45 i 55 anys, on el grup de persones nascudes fora de Catalunya arriba a ser més nombrós que el de les nascudes al país. Es tracta de gent que va néixer entre els anys 1930 i 1950 i que van arribar a la seva edat activa entre el 1950 i 1970, el període de màxima immigració a Catalunya. Aquestes entrades de forans van permetre omplir certes generacions que, a

Catalunya, van ser molt afectades per la Guerra Civil i pel descens més primerenc i acusat de la fecunditat catalana respecte a la resta d'Espanya.

7. CONCLUSIONS

L'evolució de la intensitat, la xarxa territorial, les característiques sociodemogràfiques, les migracions de retorn i l'impacte demogràfic de les migracions residencials amb la resta d'Espanya, han estat els aspectes tractats al llarg d'aquest article. En les properes pàgines sintetitzarem les conclusions més importants que es deriven d'aquest estudi.

La crisi de final dels anys setanta va marcar un punt de trencament no tan sols respecte al volum d'entrades i sortides a Catalunya, així com el seu saldo migratori, sinó també respecte a l'origen i la destinació d'aquestes. Cal no oblidar, que aquesta evolució del model de Catalunya s'insereix dins d'un canvi general en el conjunt de les migracions internes de les regions espanyoles. Si, fins al quinquenni 1976-80, el gruix de la migració que rebia Catalunya procedia de les comunitats menys desenvolupades d'Espanya: Andalusia (amb aproximadament un 50% del total), Castella-la Manxa i Extremadura; a partir de la data abans assenyalada, aquestes comunitats perden importància i guanyen pes relatiu els fluxos de les comunitats més desenvolupades d'Espanya, així com les "frontereres" amb Catalunya. Pel que fa a l'emigració, es produeix el procés invers. En l'àmbit general, els canvis en els fluxos migratoris van suposar l'augment progressiu de l'emigració a totes les comunitats de la resta d'Espanya. Un altre fet que cal destacar és que a partir del quinquenni 1976-80, Andalusia, Castella-la Manxa i Extremadura van ser les comunitats en què augmenta de manera significativa el flux procedent de Catalunya.

En les migracions de Catalunya amb la resta d'Espanya no s'observen diferències significatives entre els sexes. L'estructura demogràfica predominant té una relació estreta amb l'estructura per edats dels actius. El grup més nombrós d'emigrants i immigrants amb la resta d'Espanya està constituït pels adults joves, de 15 a 35 anys. El tret més característic de les emigracions és l'elevada proporció que representen els emigrants de més de 30 anys. Per contra, les immigracions es caracteritzen per la forta concentració de les immigracions en el grup d'adults joves, entre 15 i 29 anys. El balanç de les migracions catalanes amb la resta d'Espanya es caracteritza, per altra banda, per un saldo migratori positiu, en les edats més joves, entre 15 i 30 anys, amb més intensitat en els períodes expansius de l'economia, i un saldo negatiu en gairebé la resta d'edats, relacionat amb la migració de retorn, que s'accentua en la fase depressiva de l'economia. En l'estructura de les emigracions té una forta incidència la migració de retorn, fet que es manifesta mitjançant l'aparició d'un màxim de les taxes en les edats properes a la jubilació. Aquest pic de jubilació desapareix clarament entre les immigracions, que tenen, per altra banda, un calendari més jove i més concentrat en les edats laborals.

En relació amb les característiques educatives i laborals dels fluxos de Catalunya amb la resta d'Espanya s'ha fet un dibuix exploratori a partir de les dades de què disposem. El fet més rellevant és la significativa diferenciació de la població entre els dos fluxos (emigrants i immigrants). En línies generals, l'emigració des de Catalunya mostra un nivell educatiu i laboral més elevat que la immigració que rep actualment. Amb la prudència que convé tenir amb dades tan limitades, podríem considerar que Catalunya encara continua sent un pol d'atracció per a mà d'obra poc qualificada, que es dirigeix a dos sectors tan importants en l'economia del país com són la indústria i la construcció.

Les emigracions de retorn formen una part important dels intercanvis demogràfics de Catalunya amb la resta d'Espanya a principi dels anys noranta. El col·lectiu més significatiu de retornats són els adults entre 25 i 39 anys, es tracta, probablement, de grups d'immigrants que arriben a Catalunya en els períodes de creixement econòmic i l'abandonen en les fases de destrucció de l'ocupació. L'altre col·lectiu de retornats l'integren els antics immigrants arribats a Catalunya des dels anys seixanta. En aquest sentit, l'emigració catalana està, a mitjan dels noranta, molt relacionada amb els moviments migratoris dels seixanta, especialment de les immigracions de les regions del sud d'Espanya. Finalment cal assenyalar que els encara importants estocs de població nascuda fora de Catalunya i que resideix a Catalunya representa un grup de població amb un cert potencial de retorn.

L'impacte que ha tingut aquesta immigració sobre la societat i l'economia catalana ha estat un dels temes clàssics dintre dels nombrosos estudis sobre migracions en aquest segle. Des de mitjan dels anys setanta, el percentatge de persones nascudes fora de Catalunya s'ha mantingut estable –30%– amb una lleugera, però progressiva, tendència al decreixement, a causa que la incorporació de nous forans és molt minsa i es produeixen pèrdues pels retornats i per la pròpia dinàmica d'envelliment del col·lectiu d'immigrants. Ara bé, l'impacte

que es pot observar si analitzem aquesta immigració per grups d'edats mostra encara la importància numèrica i relativa d'aquests moviments migratoris. I no tan sols per la incorporació de noves persones, sinó també pel que ha suposat en l'augment del nombre de naixements i el rejoveniment de la piràmide d'edats catalana.

Per finalitzar, cal dir que l'actual estructura territorial i la intensitat dels intercanvis amb la resta d'Espanya romanen a nivells molt estables. Catalunya presenta ara anualment unes xifres d'emigracions i immigracions que fluctuen entre els 20.000 i 30.000 efectius, els daltabaixos econòmics orienten el saldo migratori cap un costat o l'altre, però sempre en magnituds properes a zero. L'evolució futura d'aquests fluxos pot resultar afectada, quant a l'emigració, pels comportaments migratoris que adoptin els importants estocs de població nascuda en altres parts d'Espanya que resideixen a Catalunya, quan arribin a la jubilació, en forma de migració de retorn; encara que pensem que no es produiran en aquest tipus de migració perquè aquest col·lectiu estarà residint a Catalunya uns quaranta anys i la seva probabilitat de retornar s'haurà reduït considerablement pels nombrosos lligams establerts amb Catalunya. En l'altre costat, les immigracions evolucionaran al ritme de l'economia, amb augments en les etapes de creixement i reduccions en les fases de destrucció d'ocupació. Tanmateix, sense adquirir ni de bon tros la importància numèrica d'altres períodes.

NOTES

1 A. Cabré (1989).
2 A. García Barbancho (1975) i A. Cabré (1989).
3 Una data important en la nostra anàlisi és la de 1980 que marca, en certa mesura, un punt d'inflexio en l'evolució de la immigració i l'emigració al nostre país (vegeu figura 1). Aquest és el primer any, des de l'elaboració de l'EVR, en què Catalunya registrà un saldo migratori negatiu amb la resta d'Espanya, després d'una caiguda progressiva durant tot el quinquenni anterior. Aquesta situacio es mantindrà des de llavors fins als nostres dies si exceptuem els casos aïllats dels anys 1988, 1989 i 1990.
4 Les comunitats autònomes que van rebre la major part de les immigracions els anys seixanta i setanta (les Illes Balears, Catalunya, País Valencià, Madrid i el País Basc) només van concentrar el 47% del total d'immigracions, entre 1988 i 1990, proporció que es va reduir al 42% als anys 1992-1994. Les emigracions responen també a un model dominat per la dispersió. Entre 1988 i 1990, les cinc comunitats autònomes que havien concentrat bona part dels fluxos emigratoris durant els anys seixanta i la meitat dels setanta (Andalusia, Castella-la Manxa, Castella i Lleó, Extremadura i Galícia) representaven, en el període 1988-1990, el 42% de les emigracions interregionals, la seva aportació es va reduir al 36% en el període posterior.
5 A. García Barbancho i M. Delgado (1988).
6 Encara no disposem de les dades de l'any 1995. Per tant, la comparació entre quinquennis no és del tot possible, ja que per a l'últim període –1991-1994– només tenim les dades de quatre anys i, per tant, augmenta l'impacte que té, en efectuar comparacions entre diferents períodes, la subestimació de les migracions que es produeix durant l'any censal de 1991. Amb tot, és possible fer una estimació de l'evolució i el signe final del saldo migratori durant aquest període.
7 La població utilitzada com a referència són sis milions d'habitants que és la mitjana de la població durant aquest període.
8 Recerques realitzades recentment sobre el retorn a Andalusia, en la primera meitat de la dècada dels vuitanta, han demostrat l'interès d'establir el volum dels retorns a partir de les llars (J. Recaño, 1995). Per exemple, entre els migrants arribats a Andalusia des de Catalunya en el període 1981-1985 i lligats a llars de retorn, només el 65% eren andalusos, el 35% restant estava constituït pels fills i els cònjuges nascuts a Catalunya, i en una proporció més reduïda els originaris d'altres comunitats autònomes. Per altra banda, entre els fluxos recents de sortida de Catalunya, un percentatge gens menyspreable està format per emigrants nascuts a Catalunya (entorn del 36%) i un 19% el representen els nascuts en comunitats autònomes diferents de Catalunya i de la de destinació.
9 Com es pot observar a la figura 6 aquest grup està integrat per matrimonis d'emigrants (persones entre 25 i 50 anys) i els seus fills joves (entre 0 i 19 anys); la major part dels primers són nadius de la regió de destinació, mentre que, com ja s'ha assenyalat, la majoria dels fills poden haver nascut a Catalunya durant el període d'emigració dels seus pares.
10 Aquest segon grup d'emigrants de retorn està integrat també per matrimonis de persones properes a les edats de jubilació, entre 55 i 65 anys, i així es produeix un altre màxim en l'anomenat pic de jubilació.
11 J. Recaño (1995).
12 Aquest impacte encara es fa més evident si el circumscrivim a l'evolució que ha experimentat el mercat de treball amb la incorporació de població ocupada. Segons dades del cens de 1991, un 35,3% dels ocupats a Catalunya havien nascut en una altra comunitat, cosa que representava un volum total de 779.268 persones. Una xifra que és pràcticament la meitat de la població ocupada que ha nascut a Catalunya, 1.430.748 persones.
13 Una altra dada eloqüent sobre això l'ofereix l'increment del pes de la població catalana respecte a l'espanyola, la qual ha passat de representar un 10% –segons les dades del cens de 1900–, a una xifra superior al 15%, i s'ha mantingut pràcticament invariable des de final dels anys setanta.
14 En un estudi, encara inèdit, sobre la fecunditat de les dones catalanes, elaborat a partir de les dades del cens de 1991 s'aprecien, per a les dones que romanen encara casades en primeres núpcies i que havien completat el seu període reproductiu, diferències significatives entre la fecunditat de les dones nascudes a Catalunya i a la resta de comunitats autònomes d'Espanya, especialment amb les dones andaluses i extremenyes, que presenten una major fecunditat (J. Recaño i M. Luxan, 1996).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CABRÉ, A. (1992), "Les migracions en la reproduccio de la població catalana, 1880-1980", *Documents d'Anàlisi Geogràfica;* 19-20, pàg. 33-55.
- CABRÉ, A. (1989), *La reproducció de les generacions catalanes*; tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2 vols.
- CANDEL, F. (1985), *Els altres catalans. Vint anys després*; Barcelona, ed. 62.
- CANDEL, F. (1966), *Els altres catalans*; Barcelona, ed. 62.
- CARRERAS, C. (dir) (1996), *Geografia General dels Països Catalans, vol. III: la població*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CHAIRE QUETELET (1985), *Migrations internes. Collecte des données et méthodes d'analyse*; Lovaina-La-Neuve, ed. Cabay.
- COURGEAU, D. (1988), *Méthodes de mesure de la mobilité spatiale,* INED; París.
- GARCÍA BARBANCHO, A. (1975), *Las migraciones interiores españolas en 1961-1970*; Madrid, Instituto de Estudios Económicos.
- GARCÍA BARBANCHO, A. i DELGADO CABEZA, M. (1988), "Los movimientos migratorios interregionales en España desde 1960", *Papeles de Economía;* núm. 34, pàg. 240-265.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (diversos anys), *Migraciones. Años 1962-1994.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995-6), *Estimacions de població 1986-90, 1992, 1993, 1994.*
- PASCUAL DE SANS, A. (1983), "Los movimientos migratorios de retorno, significación y perspectivas", *Documents d'Anàlisi Geogràfica;* núm. 3.
- PASCUAL DE SANS, A. i CARDELÚS, S. (1990), "Migració i història personal: investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva del retorn", *Publicacions d'Antropologia Cultural*; 6, 1990.
- PUJADAS, I. (1982), *La població de Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques;* tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- RECAÑO, J. (1995), *La emigración andaluza (1900-1992). Cronología, aspectos demográficos, distribución espacial y componentes socioeconómicos de la emigración andaluza en España;* tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- RECAÑO, J. i LUXAN, M. (1996), *Un estudi de la fecunditat de Catalunya a partir de les dades del cens del 1991;* Centre d'Estudis Demogràfics, inèdit.
- ROGERS, A. i WILLEKENS, F.J. Eds.(1986), *Migration and settlement. A multiregional comparative study;* Dordrecht: Reidel Publ. Co.
- TERMES, J. (1984), *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*; Barcelona, ed. Empúries.
- THUMERELLE, P.J. (1986), *Peuples en mouvement. La mobilité spatiale des populations*; París, SEDES.
- VIDAL, T. i RECAÑO, J. (1996a), "La mobilitat interior als Països Catalans (1857-1960)" a Carreras, C. (dir): *Geografia General dels Països Catalans, vol. III, La Població*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 50-64.
- VIDAL, T. i RECAÑO, J. (1996b), "Les migracions interiors (1960-1975)" a Carreras, C. (dir): *Geografia General dels Països Catalans, vol. III, La Població*; Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 164-177.
- Diversos autors (1978), *La immigració als Països Catalans*; Barcelona, Edicions de la Magrana.

MIGRACIONS ENTRE CATALUNYA I L'ESTRANGER

Lluís Recolons
Migra-Studium

1. INTRODUCCIÓ

1.1 Imatges i realitats

Avui dia a Catalunya i a gran part d'Europa, el referent primari i més sovintejat en parlar dels migrants és el dels immigrats estrangers i, més concretament, dels qui procedeixen de països estrangers del Sud[1]. En el cas de Catalunya, d'aquests immigrats, tant si els comparem amb els de la immigració interior espanyola a Catalunya en un passat recent, com si ho fem amb les xifres absolutes i relatives de població estrangera d'aquests orígens a d'altres països de l'Europa transpirinenca, hi trobem unes magnituds reduïdes. Alhora, però, Catalunya que no destaca ara gaire sobre la mitjana d'Espanya pel nombre total d'immigrants estrangers del Nord, té una proporció més elevada que la del conjunt d'Espanya d'immigrats procedents del conjunt de països del Sud, i particularment, això val pel que fa al principal país d'origen de la immigració estrangera a Espanya, el Marroc.

Les perspectives a curt i mitjà termini apunten a un creixement d'aquestes migracions, sense arribar a poder comparar-se, però, amb les magnituds a les quals va arribar la immigració interior espanyola. És de preveure una consolidació progressiva dels estocs de població d'aquestes procedències, amb el que això comporta de processos migratoris que es desenvolupen al llarg de generacions, atesa la necessitat social, a més de l'imperatiu ètic, que les poblacions d'aquests orígens trobin el seu lloc en una societat catalana integrada. En aquest sentit, en considerar el darrer període de les migracions de Catalunya amb l'estranger, no resulta inadequat prestar atenció particular a la immigració procedent del Sud.

Aquesta població tanmateix, és només una part de la població estrangera immigrada a Catalunya, la qual inclou també població procedent del Nord i, particularment, de l'Europa transpirinenca. Cal a més tenir en compte que de l'estranger arriben també a Catalunya ciutadans espanyols que un dia emigraren a l'estranger, ells mateixos (o els seus antecessors) tant si prèviament havien emigrat des de la mateixa Catalunya com si ho feren des d'altres territoris de l'Estat.

A més de les entrades de població des del món exterior al territori espanyol, ens caldrà, òbviament, considerar també les sortides: és a dir, les emigracions des de Catalunya a l'estranger, tant si es tracta de ciutadans espanyols, nascuts o no a Catalunya, com dels estrangers prèviament arribats.

D'aquesta diversitat d'entrades i sortides de població s'ocuparà aquest capítol. El tractament de la immigració procedent del Sud com una part en el conjunt de les migracions de Catalunya amb el món exterior a Espanya, (amb l'estranger), ha de contribuir a objectivar les dimensions d'aquell fenomen afectat en l'opinió pública per la inflació d'un imaginari col·lectiu allunyat de la realitat. Els estereotips de l'opinió pública en referència amb els immigrats han vingut a ser una incòmoda ombra que els persegueix ara i gairebé sempre en les diverses i successives onades passades d'immigració. Hi té quelcom a veure en aquest fet la fondària amb la qual les migracions arriben a afectar les realitats vitals, suscitant emocions intenses i diverses tant entre els immigrants, com entre els diferents cercles personals i socials relacionats amb la seva presència[2].

Cal ponderar la importància que té el factor temps per a una correcta interpretació dels fenòmens migratoris i tant més, quan aquestes migracions comportin canvis culturals més pronunciats. Llevat del cas de migracions temporals de curta durada, generalment les migracions afecten seriosament els projectes vitals de qui les fan, amb diferències específiques en diverses etapes del seu procés. També les generacions dels fills i dels néts dels immigrants es considera generalment que entren a formar part del procés migratori[3]. Les migracions afecten també l'entorn humà dels països de procedència i dels de destinació. Succeeix sovint que les disposicions de curt termini preses amb l'objectiu preponderant de control i restricció dels fluxos resulten disfuncionals a llarg termini i dificulten el desenvolupament d'uns processos migratoris reeixits. En relació amb les migracions internacionals actuals, cal notar l'augment de la proporció d'individus que al llarg de la seva vida fan més d'un canvi de residència. Aquest és el cas de les migracions de retorn de l'emigrat al país d'origen, de la "migració circular" de qui alterna diverses estades entre el país d'origen i el de destinació al llarg dels anys, i de qui passa per més d'un país en la seva biografia migratòria. No es pot donar per suposat, doncs, un únic moviment lineal d'un país a un altre en les migracions internacionals d'un individu al llarg de la seva vida.

1.2 Fonts i notes metodològiques

La fiabilitat de les dades i, particularment, la seva exhaustivitat que afecta l'estudi dels diversos fenòmens socials, és en les migracions internacionals particularment problemàtica. Això fa necessària una curosa atenció als procediments d'elaboració de les dades i una explicitació de les fonts que aquí vénen indicades en cadascuna de les taules estadístiques. Les dades de migrants registrats sobre les quals s'han elaborat les taules estadístiques dels fluxos no poden oblidar les dades (o la carència de dades) dels migrants no registrats.

Les dades de fluxos que indiquen les immigracions que han tingut lloc en un any o en un altre període determinat, es combinaran aquí amb dades d'estoc, és a dir, les que indiquen el nombre de residents en un moment donat. Cal evitar el fetitxisme dels números en fer ús de les estadístiques, reconeixent els marges d'inexhaustivitat[4] i d'error que n'ofereixen, però, aprofitant alhora el que dóna de si la confrontació i combinació de les diverses fonts existents. El fet que sovint manquin ara suficients dades per precisar exactament la magnitud real del fluxos i dels estocs dels migrants, no arriba a impedir la possibilitat de fer-se càrrec dels trets bàsics necessaris per a la comprensió del fenomen.

Dintre les diverses opcions possibles de presentació del tema, el text estalvia en allò possible les dades quantitatives, per aplegar-les en unes taules estadístiques que segueixin al redactat. Les dades que ofereix cada taula singular són tributàries als límits de la font original i a les modalitats d'elaboració que consten en les notes. En la presentació de les dades s'ha donat primacia als darrers anys del període estudiat, sobre les dels anys anteriors. Aquesta opció no s'ha pres simplement pel fet de la major actualitat, ans per la possibilitat d'una més gran fiabilitat de les dades[5].

Entre altres limitacions, motivades en part per l'espai disponible i en part per opcions d'ordre teòric o pràctic, cal notar que en el capítol s'ha donat preferència a les referències al conjunt de Catalunya, sobre les de distribució en el territori; a les de magnitud global dels fluxos i estocs per països de procedència o destinació, sobre les de l'anàlisi qualitativa de les característiques específiques; a les fonts de fluxos d'altes i baixes i altres fonts diverses, sobre les explotacions de dades censals i padronals[6] i, tot i tenir present els migrants i residents no registrats, les taules no ofereixen intents de quantificar-los[7].

Les dades corresponents a 1995 han arribat quan aquest escrit es trobava ja en un estadi avançat[7bis]. Les dades d'estoc de residents estrangers a Catalunya (taules 1 i 2) aporten un increment considerable respecte a les de l'any anterior, el qual pot ser degut, en part, a un aflorament en els registres de població estrangera ja present amb anterioritat a Catalunya i que no es trobava registrada, i en part, a un increment real de la població estrangera resident. Pel que fa a les dades de fluxos d'immigracions anuals des de l'estranger, s'han fet taules específiques per a l'any 1995, per als estrangers (taula 3 bis) i per als espanyols (taula 4 bis), atesa la conveniència de mantenir les mitjanes triennals 1988-1990 i 1992-1994 de les taules 3 i 4, les quals permeten suavitzar el que poden ser efectes d'una conjuntura anual específica.

1.3 Contingut

Els grups de població directament inclosos en l'àmbit que pretén analitzar aquest capítol són els sis que segueixen, dels quals els dos primers fan referència a estocs de població i els altres quatre corresponen a fluxos:

A. *Població espanyola resident a l'estranger procedent de Catalunya.*

B. *Població estrangera resident a Catalunya.*
C. *Emigració de ciutadans espanyols des de Catalunya cap a l'estranger.*
D. *Emigració de ciutadans estrangers des de Catalunya cap a l'estranger. (emigració de retorn)*[8].
E. *Immigració de ciutadans espanyols des de l'estranger a Catalunya (immigració de retorn).*
F. *Immigració de ciutadans estrangers des de l'estranger a Catalunya.*

La diferent importància quantitativa, les tendències d'augment o de disminució al llarg del període considerat i la disponibilitat i fiabilitat de les dades fan que el tractament d'aquests grups de població no rebi una atenció equiparable en el text. Calia però, esmentar-los tots des del començament.

Indirectament, altres grups de població seran també esmentats ocasionalment, entre ells alguns dels sis col·lectius paral·lels als abans esmentats que tenen el conjunt d'Espanya, en lloc de Catalunya, com a territori d'origen o de destinació. La seva menció ofereix sovint un enquadrament i un terme comparatiu que ajuda a avaluar el que suposa l'equivalent referit a Catalunya, i de vegades ofereix una disponibilitat de dades que no es troba igual en referència amb Catalunya[9].

El capítol, després d'uns apartats d'enquadrament general de la transició migratòria operada en el període a Catalunya, tractarà del que fa referència als estrangers a Catalunya (grups B i F dels abans esmentats) i posteriorment, dels catalans (i dels espanyols) emigrats a l'estranger (grups A i C) i de la immigració de retorn (grup E).

2. TRANSICIÓ MIGRATÒRIA A CATALUNYA ENTRE 1970 I 1995

2.1 Catalunya dins les migracions del Món, d'Europa i d'Espanya

El període objecte d'estudi, 1970-1995, cal ubicar-lo dintre d'unes tendències més generals[10] i alhora, dintre de la singularitat demogràfica de Catalunya.

S'inicia el període en un quinquenni, el de 1971-1975, que serà l'últim del cicle de vint-i-cinc anys d'extraordinari creixement de la població de Catalunya, en el qual la immigració interior espanyola haurà jugat un paper primordial. I en concret, els territoris espanyols que han fornit més emigrants cap a Catalunya coincideixen, bàsicament , amb aquells dels quals van sortir més emigrants cap a l'Europa transpirinenca. Els països cap als quals es dirigirà l'emigració "exterior" seran bàsicament[11] en aquest període els països europeus que des del final de la II Guerra Mundial han anat rebent immigrats en uns cicles de característiques específiques[12]. L'emigració cap a Amèrica, el 1970, havia ja deixat de ser el que havia estat pocs anys abans.

Les noves tendències de la política econòmica espanyola a partir de 1959 i el període de boom econòmic europeu dels anys seixanta propicien la sortida de nombrosos contingents d'espanyols que cerquen feina més enllà dels Pirineus. Això estalvia a Espanya la crescuda de les taxes d'atur i aporta unes divises que contribuiran de forma important a una economia en període de ràpid desenvolupament. Els emigrants espanyols a l'Europa transpirinenca i transalpina segueixen, i alhora conflueixen, amb els italians i seran seguits i confluiran amb portuguesos, algerians, turcs, marroquins, grecs, iugoslaus... Es tracta d'emigracions pretesament plantejades inicialment com a migracions laborals. Sense ambigüitats, ho expressava així el terme amb el qual eren coneguts a Alemanya: "treballadors estrangers hostes". La permanència estable d'aquesta població en el lloc de destinació i la natural creació, reagrupació i creixement de nuclis familiars fou rebuda com una inesperada i no volguda sorpresa en els països receptors. A partir de la crisi del petroli, 1973-1974, d'uns efectes més fondos i durables que els atribuïbles a aquesta crisi mundial, la política migratòria dels principals països de l'Europa Occidental canvia substancialment. Amb variants conjunturals, el canvi de tendència s'ha anat aprofundint en els anys que han seguit. Unes realitats més profundes que les que mouen les reglamentacions restrictives dels països europeus amb pretensions d'aturada dels fluxos i reducció dels estocs de població estrangera, faran que aquestes objectius restin globalment superats pels fets d'una emigració continuada i un augment global del nombre de residents estrangers. Això no vol dir, però, que aquestes reglamentacions no hagin tingut efectes en la composició[13] i l'evolució dels fluxos internacionals.

Espanya fou un dels estats que tingué en el període considerat unes proporcions d'immigració de retorn d'Amèrica i més encara d'Europa, més elevades. Alhora, els efectes d'unes polítiques del benestar social practicades en els països europeus facilitaran el creixement d'uns col·lectius de residents dotats de pensions de jubilació i atrets pels condicionaments climàtics i ambientals favorables que els ofereix el fet de residir a Espanya. La major imbricació de la societat espanyola en l'economia euro-

pea i mundial repercutirà també en la immigració a Espanya de personal estranger laboralment qualificat i no qualificat de procedències diversificades.

La línia de demarcació del que en termes socioeconòmics afectava les migracions internacionals, situava Espanya, el 1970, amb més preponderància de característiques de Sud que de Nord, en el sentit que emprem aquí aquesta terminologia. Aquesta "frontera" mundial ha corregut al llarg del període considerat; i al seu terme, cap al 1995, és clara l'adscripció i la preponderància de característiques de Nord sobre les de Sud per al conjunt d'Espanya. Pel que afecta les migracions, això ha comportat el pas d'Espanya de país d'emigració a país d'immigració. Una formulació aquesta, incorporada de ple al llenguatge mediàtic des dels anys vuitanta, gens adequada en canvi per ser aplicada a Catalunya, on "la immigració ha estat part integrant i principal del modern sistema català de reproducció"[14].

En considerar des de 1996 els vint-i-cinc anys anteriors, la tendència global prevalent a Espanya, per sobre de variacions conjunturals, no ofereix dubtes. Allò que decideix als individus a migrar efectivament: *la percepció d'un guany en el seu benestar net*[15], ha canviat el sentit de les migracions amb el món exterior. En els anys setanta prevalien els individus migrants que percebien que *estarien-millor* sortint d'Espanya sobre els qui, de fora estant, percebien que *estarien-millor* entrant a Espanya. En els anys noranta, per contra, comptat tot[16], i debatut allò positiu i negatiu d'una i altra opció són més els individus espanyols+estrangers que decideixen immigrar a Espanya que els qui emigren des d'Espanya.

2.2 Perfil migratori de Catalunya en el període 1970-1995

En començar el període, Catalunya venia jugant ja, amb més característiques preponderants de Nord que de Sud. En el curs d'aquests anys i en correlació amb transformacions que es donen en l'àmbit mundial, europeu i espanyol, s'aniran configurant unes diferències importants en relació amb el període anterior, pel que fa al perfil migratori de Catalunya:

- La immigració total (interior espanyola+exterior) restarà en conjunt a Catalunya, *en nivells força més reduïts*, molt per sota de les xifres del període extraordinari, en termes d'immigració total, de 1950-1975[17].

- *La immigració des de l'estranger prendrà la primacia* sobre la immigració interior espanyola. El Sud més rellevant deixarà de ser el de la Península Ibèrica, per prendre un abast internacional: dispers pel que fa a la proliferació de països d'origen, però, concentrat en pocs països i amb clara i progressiva primacia d'un, el Marroc, si atenem el volum relatiu de la població per nacionalitats d'origen. Alhora, una població procedent del Nord, preponderantment europea, s'anirà establint a Catalunya, i encara més en alguns altres territoris de l'Estat.

- *El retorn d'espanyols* que anteriorment havien emigrat a països d'Europa o d'Amèrica, o el dels seus descendents és un fenomen consistent en aquest període. És plausible considerar que es produeix un cert transvasament territorial, amb xifres resultants positives per a Catalunya, entre les regions d'origen dels emigrants espanyols cap a l'exterior i el retorn d'aquests, o de la seva descendència.

- *Els residents catalans (i espanyols) a l'estranger* disminueixen al llarg del període. D'una banda, minva l'estoc originat històricament en períodes anteriors, subsistint però, uns col·lectius cada cop més arrelats en els països de destinació, i de l'altra, noves immigracions s'afegeixen als residents a l'estranger.

- Es va produint, al llarg del període que ens ocupa, una certa tendència envers l'adequació de les *característiques demogràfiques de Catalunya i les del conjunt d'Espanya*, i de l'una i de l'altra amb les de l'Europa Occidental, en un món cada cop més interrelacionat. La transició democràtica i l'entrada d'Espanya a la CEE són factors globals que afavoreixen aquestes tendències afectant la realitat migratòria.

- *Les característiques específiques de la demografia catalana en l'últim segle* resten com un teló de fons influint en l'estructura de la població i, d'alguna manera, també en la realitat migratòria. Aquesta, en el període considerat, passa per una transició profunda que apunta a la consolidació del que podria ser "alguna cosa diferent"[18] en perspectiva de futur.

3. POBLACIÓ D'ORIGEN I PROCEDÈNCIA ESTRANGERA A CATALUNYA

3.1 Tendències generals

El conjunt de persones estrangeres residents establement a Catalunya, se situen dintre d'unes magnituds relativament reduïdes: 106.809 residents registrats, en una po-

TAULA 1. ESTRANGERS RESIDENTS A CATALUNYA I A ESPANYA DE 1961 A 1996
A partir de dades del registre de Residents Estrangers de la Direcció General de Policia a 31 de desembre

Any	A Catalunya	A Espanya	% Catalunya Espanya
1961	15.759	68.440	23,0
1962	16.969	74.800	22,7
1963	18.069	80.289	22,5
1964	20.057	90.683	22,1
1965	22.115	99.583	22,2
1966	24.359	110.301	22,1
1967	26.924	122.863	21,9
1968	28.568	130.744	21,9
1969	30.539	139.347	21,9
1970	32.264	148.400	21,7
1971	33.231	154.674	21,5
1972	33.732	159.122	21,2
1973	34.079	164.078	20,8
1974	35.286	166.067	21,2
1975	36.207	165.289	21,9
1976	37.558	158.973	23,6
1977	38.400	161.451	23,8
1978	36.848	158.349	23,3
1979	37.640	173.043	21,8
1980	38.646	181.542	21,3
1981	39.640	198.042	20,0
1982	39.143	200.911	19,5
1983	40.143	210.350	19,1
1984	42.650	226.470	18,8
1985	45.246	241.971	18,7
1986	51.934	293.208	17,7
1987	59.362	334.935	17,7
1988	58.582	360.032	16,3
1989	63.542	398.147	16,0
1990	65.990	407.647	16,2
1991 [1]	60.800	360.655	16,9
1992 [2]	72.291	393.100	18,4
1993	76.244	430.422	17,7
1994	83.296	461.364	18,1
1995	106.809	499.773	21,4
1996	114.264	538.984	21,2

[1] L'any 1991, les sèries de dades pateixen un tall a causa de la depuració experimentada aquests anys en comptabilitzar solament els permisos de residència vigents a 31 de desembre de cada any. Les dades corresponents als anys anteriors -indica l'*Anuario de Migraciones 1995*-, representen el total de permisos de residència concedits durant l'any i sumats als de l'any precedent. [2] A partir de l'any 1992 les dades de la taula són les que ofereix l'*Anuario Estadístico de Extranjería*, el qual sembla seguir criteris més homogenis que l'*Anuario de Estadística* en l'elaboració de la sèrie cronològica, com és ara, la no-inclusió sistemàtica de les dades referides a immigrats com a estudiants que són comptabilitzades a part.

Font: elaboració de Lluís Recolons, basada en: INE (1990) *Migraciones. Quinquenio 1961-1965;* INE (1991a) *Migraciones. Quinquenio 1966-1970;* INE (1991b) *Migraciones. Quinquenio* 1971-1975; Dirección General de Migraciones (1996). *Anuario de Migraciones 1995*, pàg. 228-229); Comisión Interministerial de Extranjería, *Anuario Estadístico de Extranjería 1993;* ID. 1994; ID. 1995; ID. 1996.

TAULA 2. ESTRANGERS RESIDENTS A CATALUNYA I A ESPANYA PER NACIONALITAT. ANY 1995
A partir de dades del registre de Residents Estrangers de la Direcció General de Policia a 31 de desembre

Nacionalitat	A Catalunya	A Espanya	% Catalunya	% Espanya	% Catalunya Espanya
1 Marroc	29.491	74.886	27,6	15,0	39,4
2 Alemanya	7.258	41.924	6,8	8,4	17,3
3 França	7.136	30.838	6,7	6,2	23,1
4 Regne Unit	5.329	65.251	5,0	13,1	8,2
5 Itàlia	5.046	19.750	4,7	4,0	25,5
6 Perú	4.720	15.092	4,4	3,2	31,3
7 Argentina	3.972	18.426	3,7	3,7	21,6
8 Gàmbia	3.763	4.219	3,5	0,8	89,2
9 R. Dominicana	3.494	14.470	3,3	2,9	24,1
10 Filipines	2.833	9.681	2,7	1,9	29,3
11 Països Baixos	2.640	12.975	2,5	2,6	20,3
12 Portugal	2.388	36.977	2,2	7,4	6,5
13 Xina	2.289	9.158	2,1	1,8	25,0
14 Estats Units	2.007	14.853	1,9	3,0	13,5
15 Xile	1.680	5.591	1,6	1,1	30,0
16 Colòmbia	1.498	6.992	1,4	1,4	21,4
17 Bèlgica	1.450	8.904	1,4	1,8	16,3
18 Suïssa	1.384	6.224	1,3	1,2	22,2
19 Brasil	1.204	5.205	1,1	1,0	23,1
20 Uruguai	1.202	3.772	1,1	0,8	31,9
21 Japó	1.143	2.956	1,1	0,6	38,7
22 Pakistan	1.090	2.030	1,0	0,4	53,7
23 Cuba	884	6.097	0,8	1,2	14,5
24 Índia	875	6.194	0,8	1,2	14,1
25 Senegal	851	3.855	0,8	0,8	22,1
26 Mèxic	804	3.997	0,8	0,8	20,1
27 Veneçuela	660	6.546	0,6	1,3	10,1
28 Algèria	624	3.612	0,6	0,7	17,3
29 Equador	448	1.963	0,4	0,4	22,8
30 El Salvador	413	849	0,4	0,2	48,6
Total	**98.576**	**443.317**	**92,3**	**88,7**	**22,2**
Altres països	**8.233**	56.456	7,7	11,3	14,6
UE-15 (sense Espanya)	32.981	235.610	30,9	47,1	14,0
Resta d'Europa	3.372	20.092	3,2	4,0	16,8
Àfrica	36.408	95.725	34,1	19,2	38,0
Llatinoamèrica	21.730	92.642	20,3	18,5	23,5
Altres països d'Amèrica	2.233	16.289	2,1	3,3	13,7
Àsia i Oceania	10.058	39.080	9,4	7,8	25,7
Apàtrides i no hi consta	27	335	0,0	0,1	8,1
Total	**106.809**	**499.773**	**100,0**	**100,0**	**21,4**

Font: elaboració de Lluís Recolons basada en Comisión Interministerial de Extranjería, *Anuario Estadístico de Extranjería 1995*, pàg. 41-52. (Vegeu taula 2 bis per al 1996). Amb esment de la mateixa font de dades (Direcció General de Policia) i amb lleugeres variants amb l'anterior publicació, vegeu també: Direcció General de Migracions (1996) *Anuario de Migraciones 1996* (en premsa).

TAULA 2 BIS. ESTRANGERS RESIDENTS A CATALUNYA I A ESPANYA PER NACIONALITAT. ANY 1996

A partir de dades del registre de Residents Estrangers de la Direcció General de Policia a 31 de desembre

Nacionalitat	A Catalunya	A Espanya	% Catalunya	% Espanya	% Catalunya Espanya
1 Marroc	29.459	77.189	25,8	14,3	38,2
2 França	7.771	33.134	6,8	6,1	23,5
3 Alemanya	7.728	45.898	6,8	8,5	16,8
4 Regne Unit	5.620	68.359	4,9	12,7	8,2
5 Perú	5.585	18.023	4,9	3,3	31,0
6 Itàlia	5.352	21.362	4,7	4,0	25,1
7 R. Dominicana	4.275	17.845	3,7	3,3	24,0
8 Argentina	4.015	18.246	3,5	3,4	22,0
9 Gàmbia	4.001	4.401	3,5	0,8	90,9
10 Filipines	3.429	11.770	3,0	2,2	29,1
11 Països Baixos	2.801	13.925	2,5	2,6	20,1
12 Xina	2.691	10.816	2,4	2,0	24,9
13 Portugal	2.532	38.316	2,2	7,1	6,6
14 Estats Units	2.094	15.661	1,8	2,9	13,4
15 Xile	1.806	5.936	1,6	1,1	30,4
16 Bèlgica	1.633	9.847	1,4	1,8	16,6
17 Colòmbia	1.611	7.865	1,4	1,5	20,5
18 Suïssa	1.609	7.138	1,4	1,3	22,5
19 Pakistan	1.405	2.471	1,2	0,5	56,9
20 Brasil	1.339	5.694	1,2	1,1	23,5
21 Uruguai	1.320	4.028	1,2	0,7	32,8
22 Cuba	1.224	7.814	1,1	1,5	15,7
23 Índia	979	6.882	0,9	1,3	14,2
24 Japó	967	2.998	0,8	0,6	32,3
25 Senegal	917	3.575	0,8	0,7	25,7
26 Mèxic	856	4.328	0,7	0,8	19,8
27 Veneçuela	742	6.634	0,6	1,2	11,2
28 Algèria	707	3.706	0,6	0,7	19,1
29 Equador	506	2.913	0,4	0,5	17,4
30 El Salvador	447	925	0,4	0,2	48,3
Total	105.421	477.699	92,3	88,6	22,1
Altres països	8.843	61.285	7,7	11,4	14,4
UE-15 (sense Espanya)	35.360	251.919	30,9	46,7	14,0
Resta d'Europa	3.715	22.162	3,3	4,1	16,8
Àfrica	36.946	98.820	32,3	18,3	37,4
Llatinoamèrica	24.531	104.049	21,5	19,3	23,6
Altres països d'Amèrica	2.333	17.219	2,0	3,2	13,5
Àsia i Oceania	11.348	44.400	9,9	8,2	25,6
Apàtrides i no hi consta	31	415	0,0	0,1	7,5
Total	114.264	538.984	100,0	100,0	21,2

Font: elaboració de Lluís Recolons basada en Comisión Interministerial de Extranjería, *Anuario Estadístico de Extranjería 1996*, pàg. 49-60. Amb esment de la mateixa font de dades (Dirección General de Policía) i a vegades amb lleugeres variants amb l'anterior publicació, vegeu també: Dirección General de Migraciones (1997) *Anuario de Migraciones 1997* (en premsa).

TAULA 3. IMMIGRACIONS INTERNACIONALS D'ESTRANGERS A CATALUNYA. 1992-1994 I 1988-1990
A partir de les altes en les variacions residencials dels municipis

Països de procedència		A Catalunya mitj. anual 1992-1994	A Catalunya mitj. anual 1988-1990	A Catalunya % 1992-1994	A Catalunya % 1988-1990	A Espanya % 1992-1994	% Catalunya Espanya 1992-1994
1	Marroc	1.680	551	42,3	24,5	22,2	43,5
2	Argentina	191	202	4,8	9,0	5,3	20,8
3	Perú	167	33	4,2	1,5	6,7	14,2
4	Alemanya	159	215	4,0	9,6	6,0	15,3
5	França	151	177	3,8	7,9	3,8	22,6
6	Gàmbia	144	48	3,6	2,1	0,9	96,0
7	Itàlia	118	67	3,0	3,0	2,5	27,1
8	Regne Unit	101	102	2,5	4,5	7,4	7,8
9	R. Dominicana	100	26	2,5	1,6	4,2	13,7
10	Xina	97	12	2,4	0,5	3,1	18,0
11	Països Baixos	69	81	1,7	3,6	1,5	27,1
12	Senegal	64	18	1,6	1,7	1,0	37,9
13	Xile	62	35	1,6	1,6	1,5	24,6
14	Bèlgica	56	59	1,4	2,6	1,3	25,4
15	Brasil	54	28	1,4	1,2	1,5	21,3
16	Suïssa	51	53	1,3	2,4	1,1	26,3
17/18	Algèria	50	10	1,3	0,4	1,2	24,0
17/18	Estats Units	50	38	1,3	0,7	1,6	18,3
19	Portugal	49	37	1,2	1,6	3,5	8,1
20/21	Colòmbia	45	36	1,2	1,6	2,1	12,5
20/21	Uruguai	45	32	1,2	1,4	1,0	26,2
22	Cuba	32	9	0,8	0,4	2,1	8,8
23	Filipines	27	32	0,7	1,4	2,2	7,2
24	Mèxic	25	27	0,6	1,2	0,6	25,0
25	Antiga URSS	19	:	0,5	:	0,9	12,3
26	Veneçuela	17	39	0,4	1,7	1,4	7,1
27	Índia	16	12	0,4	0,5	0,6	16,3
28	Equador	12	5	0,3	0,2	0,4	16,0
29	Guinea Equatorial	10	2	0,3	0,1	0,5	11,4
30	Bolívia	10	4	0,3	0,2	0,4	16,4
	Japó [1]	:	38	:	1,7	:	:
Total 30 primers països citats		**3.668**	**1.989**	**92,3**	**88,4**	**88,2**	**23,9**
Altres països		307	261	7,7	11,6	11,8	14,9
UE-12 (sense Espanya)		719	755	18,1	33,6	26,7	15,5
Resta d'Europa		157	119	4,0	5,3	6,3	14,4
Àfrica		2.036	696	51,2	30,9	28,3	41,4
Llatinoamèrica		786	502	19,8	22,3	28,0	22,9
Estats Units i Canadà		55	42	1,4	1,9	1,9	17,9
Àsia i Oceania		222	136	5,6	6,0	8,9	14,3
Total		**3.974**	**2.250**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**22,9**

[1] Per als anys 1988-1990, l'INE oferia dades referides al Japó que suposaven, com a mitjana del trienni, l'1,7% i el 0,5% de la immigració d'estrangers a Catalunya i a Espanya respectivament, i que el 57,6% de la immigració a Espanya procedent del Japó la rebia Catalunya. Manca especificació del Japó entre els països receptors, en les immigracions referides als anys 1992-1994, en les publicacions esmentades a la font.

: sense dades.

Font: elaboració de Lluís Recolons basada en dades anuals de l'INE, *Migraciones 1988*, Taula 7.1.2., Madrid; ID. 1989; ID 1990; ID. 1991; ID. 1992; ID.1993; ID. 1994. Les mateixes dades de base, amb lleugeres variants en relació amb les publicades per l'INE, pel que fa als anys 1988,1989, 1990, 1992 i 1993, en publicacions de l'Institut d'Estadística de Catalunya com és ara: l'Institut d'Estadística de Catalunya (1995) *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95*, Taula 2.28, pàg. 116.

TAULA 3 BIS. IMMIGRACIONS INTERNACIONALS D'ESTRANGERS A CATALUNYA I A ESPANYA. 1995
A partir de les altes en les variacions residencials dels municipis

Països de procedència		A Catalunya 1995	A Catalunya % 1995	A España 1995	A Espanya % 1995	% Catalunya Espanya 1995
1	Marroc	1.703	34,2	3.857	19,8	44,2
2	Perú	305	6,1	1.423	7,3	21,4
3	Alemanya	242	4,9	1.207	6,2	20,0
4	R. Dominicana	232	4,7	1.208	6,3	19,2
5	França	231	4,6	804	4,1	28,7
6	Argentina	152	3,1	610	3,1	24,9
7/8	Itàlia	136	2,7	505	2,6	26,9
7/8	Regne Unit	136	2,7	1.129	5,8	12,0
9	Països Baixos	130	2,6	364	1,9	35,7
10	Cuba	125	2,5	702	3,6	17,8
11	Xina	110	2,2	657	3,4	16,7
12	Colòmbia	95	1,9	487	2,5	19,5
13	Portugal	81	1,6	681	3,5	11,9
14	Gàmbia	80	1,6	80	0,4	100,0
15	Brasil	79	1,6	348	1,8	22,7
16	Suïssa	77	1,5	217	1,1	35,5
17	Filipines	75	1,5	454	2,3	16,5
18	Estats Units	73	1,5	306	1,6	23,9
19/20	Bèlgica	68	1,4	245	1,3	22,7
19/20	Uruguai	68	1,4	148	0,8	45,9
21	Mèxic	63	1,3	155	0,8	40,6
22	Xile	56	1,1	218	1,1	25,7
23/24	Algèria	40	0,8	329	1,7	12,2
23/24	Senegal	40	0,8	160	0,8	25,0
25/26	Bòsnia	33	0,8	76	0,4	43,4
25/26	Iugoslàvia	33	0,8	185	0,9	17,8
27	Antiga URSS	31	0,6	173	0,9	17,9
28	Veneçuela	30	0,6	236	1,2	12,7
29	Índia	29	0,6	164	0,8	17,7
30	Equador	22	0,4	189	1,0	11,6
	Japó [1]	:	:	:	:	:
Total 30 primers països citats		**4.575**	**92,0**	**17.317**	**88,6**	**26,4**
Altres països		400	8,0	2.222	11,4	17,7
UE-12 (sense Espanya)		1.043	21,0	5.100	26,1	20,5
Resta d'Europa		287	5,8	1.356	6,9	21,2
Àfrica		1.963	39,5	5.027	25,7	39,0
Llatinoamèrica		1.296	26,1	5.975	30,6	21,7
Estats Units i Canadà		78	1,6	329	1,7	23,7
Àsia i Oceania		308	6,2	1.752	9,0	17,1
Total		**4.975**	100,0	**19.539**	100,0	25,5

[1] Manca especificació del Japó entre els països receptors en la publicació esmentada a la font.
: sense dades.
Font: elaboració de Lluís Recolons basada en dades de l'INE, *Migraciones 1995*, Taula 7.1.2., Madrid.

blació de més de sis milions, suposen únicament l'1,75% del total de la població de Catalunya[19], en acabar l'any 1995[20bis]. Un nombre que ha multiplicat per 3,3 el registrat el 1970[20] i que suposa el 21,4% de la població estrangera resident a Espanya[21] (vegeu la taula 1). L'augment ha estat generalitzat, però més accentuat per a l'À-frica, on el pes del Marroc és determinant, i per a Llatinoamèrica que per a Europa. El conjunt d'Àfrica, amb el 34,1%, arriba per primer cop, el 1995, a igualar la proporció de residents estrangers a Catalunya del conjunt d'Europa. Segueixen Llatinomèrica, amb el 20,3%; Àsia-Oceania, amb el 9,3%; i la resta d'Amèrica (Estats Units i Canadà), amb el 2,1%.

En comparació del conjunt d'Espanya, a Catalunya, la proporció del conjunt dels països del Sud i, particularment de l'Àfrica, és més elevada. Els europeus suposaven per a Espanya el 51,1% dels residents estrangers (taula 2). Els fluxos migratoris registrats en els darrers anys suposen un increment encara més fort de les tendències manifestades per les dades de residents (taules 3 i 4).

Altres comparacions amb les anteriors immigracions a Catalunya, amb la població total de Catalunya, amb la població resident estrangera en diversos països d'Europa i amb el total d'emigrats que han sortit de cadascun dels països d'origen, deixen veure que la immigració, fins i tot la dels col·lectius de nacionalitats d'origen més representats a Catalunya, fan unes magnituds força migrades[22].

La contemplació de la llista sencera de països d'origen d'aquests immigrats és prou extensa i gairebé no es troba ara cap país del món sense algun resident a Catalunya. En veure, però, els contingents que representen, s'aprecia una concentració en uns pocs països (taula 2). En efecte, més d'una quarta part dels residents estrangers residents a Catalunya procedeixen d'un sol Estat, el Marroc. Si s'afegeixen els països que ocupen el segon, tercer, quart i cinquè lloc, en nombre de residents estrangers, -Alemanya, França, Regne Unit i Itàlia-, resulta que entre els cinc primers s'emporten ja la meitat de tots els residents estrangers a Catalunya. Altres quatre països que ocupen els llocs sisè a novè, -Perú, Argentina, Gàmbia, Rep. Dominicana- fan incrementar el total fins gairebé els dos terços dels estrangers a Catalunya. El desè, onzè, dotzè i tretzè -Filipines, Països Baixos, Portugal i Xina- fan arribar ja als tres quarts del total, i encara, amb el catorzè, quinzè i setzè -Estats Units, Xile i Colòmbia-, omplen les quatre cinquenes parts dels estrangers residents a Catalunya. Els trenta primers Estats (especificats en la taula 2) pel que fa a la procedència dels estrangers residents a Catalunya arriben a acumular el 92'3% (98.576) del total. Mentre que el 7,7% (8.233) es reparteix entre una munió d'altres Estats.

Alhora, la major part dels immigrats procedents d'aquests països més representats no provenen d'uns territoris aleatòriament distribuïts per la superfície de l'Estat de procedència, i tampoc no es reparteixen indiscriminadament pel territori de Catalunya, sinó que es concentren en unes regions, comarques i localitats de procedència i de destinació. S'estableixen així ponts ben coneguts ja en les migracions anteriors i que són força importants en lligar xarxes i cadenes de migracions que tanta importància tenen en els processos migratoris.

3.2 El Marroc i altres països d'Àfrica

El Marroc destaca clarament a Catalunya com a primer país de procedència de la immigració estrangera, amb més d'una quarta part del total de residents estrangers (27,6%, l'any 1995, taula 1). I si atenem les dades d'immigració anual per al trienni 1992-1994, resulta que el 42,3% de la immigració d'estrangers registrada a Catalunya procedia del Marroc (taula 3), el 34,2% el 1995 (taula 3 bis).

Dos de cada cinc marroquins[23] residents a Espanya[24] es troben a Catalunya, però encara el registre dels fluxos d'immigració de marroquins en els darrers anys dóna proporcions superiors d'arribats a Catalunya, sobre el total de la immigració marroquina a Espanya: el 50,3%, en el trienni 1988-1990, i el 43,5%, en el trienni 1992-1994 (taula 3).

Les xifres absolutes registrades fan 29.491 residents marroquins a Catalunya[25] i una mitjana anual de 1.680 immigrats del Marroc, en el trienni 1992-1994; magnituds minses, tanmateix, en relació amb les de la població total de Catalunya i la del Marroc (27 milions d'habitants, el 1995) i amb l'emigració total del Marroc a l'exterior[26].

Els marroquins de Catalunya no han arribat indiscriminadament de qualsevol part del territori del Marroc, sinó que es concentren majoritàriament en unes zones específiques. Amb dades elaborades segons la regularització de 1991, més del 70% procedien dels territoris de l'antic Protectorat Espanyol del Marroc, una part minoritària en superfície i població dintre del Marroc actual[27].

Les xarxes i cadenes migratòries s'estableixen aleshores entre col·lectius locals concrets del Marroc i de Catalunya: de tal poble del Marroc a tal poble de Catalunya,

seguint unes pautes característiques de les migracions, que faciliten els fluxos i amb diversos efectes faciliten els processos migratoris. Les dimensions d'aquest capítol no permeten estendre's a analitzar els detalls que podrien portar a il·luminar sobre mapes de Catalunya i de diferents parts del món, petits "punts calents" d'interrelacions que són a la base de les relacions i configuracions reals de les migracions i donen peu a les xarxes tan importants en els processos migratoris. En aquest, com en altres aspectes de les migracions, els paral·lelismes amb el que va succeir amb les migracions d'andalusos i d'espanyols d'altres procedències a Catalunya és il·lustratiu.

Una dada força significativa de l'arrelament i perspectives de futur del col·lectiu d'origen marroquí a Catalunya és que la meitat dels fills dels immigrats que es troben a Espanya són a Catalunya[28].

De la resta d'Àfrica, la petita Gàmbia, (1.118.000 habitants el 1995) ocupa, amb 3.763 residents registrats a Catalunya, el vuitè lloc entre els països de residència, però el sisè si atenem els fluxos d'immigració registrats en el trienni 1992-1994. Els orígens d'aquesta emigració es remunten als anys seixanta, molt concentrada en el Maresme i amb una expansió posterior per Catalunya, particularment a comarques gironines, en les quals es registren el 1995, més de la meitat (2.263) dels gambians residents a Espanya (4.219)[29]. En aquest any, el 89,2% dels gambians registrats com a residents a Espanya, es trobaven a Catalunya i el 96% de les immigracions des de Gàmbia a Espanya, en el trienni 1992-1994, es registraren també a Catalunya[30].

Senegal, Guinea Equatorial i, més recentment Mali, a més d'altres països de l'Àfrica Subsahariana en proporcions força reduïdes, figuren entre els països d'origen dels residents estrangers a Catalunya[31]. També des d'Algèria arriben més recentment immigrants a Catalunya.

El total, però, d'africans no marroquins ni gambians, suposa únicament el 3% (3.154) del total de residents estrangers a Catalunya. La immigració africana es caracteritza per la concentració dels seus efectius en els grups de població de 20 a 39 anys, per una gran sobrerepresentació masculina, i per unes taxes d'activitat elevades, sobresortint en relació amb els immigrats d'altres continents en els sectors agrari i en la construcció, si bé en nombres absoluts són més nombrosos els africans ocupats en el sector terciari.

3.3 Llatinoamèrica

Els originaris de països de Llatinoamèrica suposen a l'entorn d'una cinquena part del total de residents estrangers registrats a Catalunya (el 20,3%) i a Espanya (el 18,5%) (taula 2). Es tracta d'una immigració en augment per al conjunt llatinoamericà però amb diferències importants segons els països concrets, que es tradueixen en estructures d'edat i activitats de la població diversificades, dintre d'una preponderància prou generalitzada del sector terciari.

Pel que fa a la immigració de llatinoamericans, les dades disponibles indiquen (taula 3) una proporció més elevada de llatinoamericans sobre el conjunt d'estrangers per al conjunt d'Espanya (28'0% de la immigració com a mitjana del trienni 1992-1994) que per a Catalunya[32] (19'8%), bé que aquestes diferències s'escurcen el 1995.

Val a dir que entre els llatinoamericans que resideixen fora de Llatinoamèrica és una proporció prou reduïda la que resideix a Europa, atès que els Estats Units és la destinació majoritària d'aquestes migracions internacionals[33]. D'altra banda però, Espanya és l'Estat europeu que té més residents llatinoamericans[34]. Un fet aquest, al qual indubtablement no són aliens la història i els conseqüents lligams culturals i de comunitat lingüística, i també les immigracions d'espanyols en l'últim segle, amb unes conseqüències sobre el volum real de l'emigració procedent de països llatinoamericans[35] que van més enllà del que donen a entendre les estadístiques segons nacionalitat d'origen.

A grans trets, es podria considerar en la migració llatinoamericana del període 1970-1990, dues tendències accentuades sobre un rerefons complex de relacions i vincles que donen lloc a multiplicitat de situacions reals. Uns col·lectius llatinoamericans sortiren dels seus països per raó de la situació política, especialment en el període més dur i estès de dictadures militars i conflictes civils. Entre els immigrats llatinoamericans abunden homes i dones d'un nivell educatiu alt o mitjà, una part dels quals, després d'un període més o menys llarg de dificultats i de situacions en un estatus social més baix al corresponent al seu nivell cultural, han aconseguit un estatus més adequat. Abunden també a Catalunya llatinoamericans, especialment dones, d'un nivell socioprofessional comparativament més baix que els anteriors i amb una immigració condicionada més directament a motivacions econòmiques.

En la distribució territorial dels llatinoamericans a Espanya s'observa una tendència general cap a Madrid i Barcelona. Les províncies respectives apleguen el 33,5% i el 20,5% dels residents a Espanya, amb diferències segons la nacionalitat.

El 1995 és el primer any que Perú (amb 4.720) supera Argentina en nombre de residents a Catalunya i en immigracions anuals aquest any passa a duplicar el nombre dels d'Argentina. Per al conjunt d'Espanya, encara en aquest any el nombre de residents argentins superava el de peruans; les tendències, però, eren de disminució dels primers i d'augment dels segons. Es tracta d'una immigració, la dels peruans, que a partir de 1992 s'ha situat en unes xifres considerablement més elevades que en els anys anteriors (taula 3 i 3 bis). Catalunya aplega el 31,3% dels residents peruans registrats a Espanya, on Madrid (51,4%) i Barcelona (30,0%) polaritzen la presència peruana. Es tracta d'una població majoritàriament femenina (64% de dones i 36% d'homes), amb elevats índexs d'activitat i una dedicació laboral molt concentrada en el sector serveis a diferents nivells d'estatus.

Argentina ha estat el primer país llatinoamericà per nombre de residents a Espanya. A Catalunya, el 1995, sense haver disminuït en nombre absolut, els argentins han passat a un segon lloc (amb 3.972 residents). Cal tenir present per a una interpretació adequada d'aquestes dades (taula 2) que el nombre d'argentins que deixen de constar com a tals en els registres espanyols de residents estrangers en obtenir la nacionalitat espanyola, és considerable (vegeu nota 35). Al llarg del període considerat, 1970-1995, s'ha consolidat la presència d'un col·lectiu argentí a Catalunya i a Espanya, el qual ha arribat a un volum que suposa ja una quarta part de la nombrosa presència d'espanyols a Argentina. Una part de la immigració argentina va correspondre a persones que se significaren en els anys de dures condicions polítiques de la dictadura militar, abundant entre elles les de nivell cultural qualificat. La immigració registrada d'argentins a Catalunya no ha participat de l'augment global de la immigració estrangera a Catalunya entre els triennis 1988-1990 i 1992-1994, però, mantenia encara el primer lloc entre els col·lectius llatinoamericans, bé que ja l'any 1994, el nombre d'immigracions de peruans superà la d'argentins, i el 1995 aquestes immigracions foren també superades per les dels dominicans.

La República Dominicana aporta un dels col·lectius que va augmentant força en els darrers anys a Catalunya, amb un perfil de forta preponderància femenina i d'ocupació en el sector serveis, particularment, en el servei domèstic. La xarxa familiar i de comunitats locals de la República Dominicana i els col·lectius ubicats a Catalunya juguen un rol important.

Els altres països de procedència llatinoamericana que segueixen (taula 2) són Xile, Colòmbia, Uruguai i Brasil. Vénen després: Cuba, Mèxic, Veneçuela, El Salvador, Equador, Hondures, Bolívia i d'altres. Cal notar la tendència preferent dels salvadorencs per Catalunya, on es troba gairebé la meitat dels salvadorencs registrats a Espanya[36]. Els xilens i uruguaians apleguen a Catalunya entre el 30% i el 32% dels seus efectius a Espanya. Dels altres països esmentats resideixen a Catalunya entre el 20% i el 30% del total de residents a Espanya, excepte cubans (14,5%) i veneçolans (10,1%), amb proporcions inferiors.

3.4 Europa

L'increment de residents estrangers europeus ha estat un fenomen en augment, amb oscil·lacions conjunturals, al llarg del període considerat, 1970-1995, a Espanya i a Catalunya. El ritme d'aquest augment, però, ha estat inferior al ritme de la immigració dels països del Sud, que a Catalunya ha estat particularment accentuat. La representació dels europeus, entre 1984 i 1995, ha passat a Espanya de tres quartes parts a poc més de la meitat del total de residents estrangers. A Catalunya, els 36.353 europeus estrangers residents el 1995 aportaven el 34,0% del total de residents estrangers. Per primer cop en aquest any el nombre de residents africans registrats (36.408) ha aconseguit el volum dels residents europeus.

Dintre d'una diversitat de situacions, dues característiques resulten més destacades en el col·lectiu d'europeus estrangers residents a Espanya, en primer lloc els pensionistes que trien preferentment zones del litoral peninsular mediterrani o de les illes Canàries i Balears com a residència, en condicions suportables i sovint avantatjoses per a les seves economies domèstiques. Les zones litorals de Catalunya participen d'aquesta immigració, bé que en proporcions inferiors a la d'altres territoris litorals més meridionals d'Espanya. L'altre grup europeu, més destacat, a Catalunya que el dels pensionistes, és el de residents dedicats als negocis i professions d'alta qualificació, amb les seves famílies: Barcelona i Madrid destaquen a Espanya com a destinació d'aquests residents. Cal afegir també els estudiants; la presència d'alguns residents europeus que participen de condicions de baixa qualificació laboral, no gaire diferent de les dels immigrats del Sud; així com els asilats i sol·licitants d'asil a l'es-

pera de resposta a la seva demanda (o ja amb una resposta negativa) procedents d'alguns països de l'Est europeu[37].

L'ordre que segueixen els països europeus per volum de residents a Catalunya ha estat ja esmentat abans: els quatre Estats més poblats de la Unió Europea són també els Estats europeus més representats a Catalunya.

Alemanya i França ocupen, per aquest ordre, els primers llocs, amb una representació relativa a la que tenen en el conjunt d'Espanya un xic més baixa a Catalunya per als alemanys i un xic més alta per als francesos (taula 2). Les residències dels alemanys s'orienten preferentment a Canàries, Balears, Barcelona, Madrid, Alacant, Màlaga, Girona, València i Tarragona. Entre els residents francesos destaca com a primera comunitat autònoma de residència a Espanya: Catalunya, seguida de Madrid i el País Valencià.

El Regne Unit, que segueix a continuació, manté a Catalunya una representació proporcionalment força inferior a la que té en el conjunt d'Espanya, on és el primer país europeu per nombre de residents estrangers, i fins al 1993 era el primer del món, per sobre del Marroc. Les residències preferents dels britànics són les zones litorals d'Alacant, Canàries i Màlaga; seguides de Balears, Catalunya i Madrid. Els italians, són d'entre els europeus residents a Espanya, els qui en una proporció més elevada (una quarta part) opten per residir a Catalunya, a Barcelona especialment. Els holandesos, després d'Alacant, tenen Catalunya com a segon territori de residència a Espanya, seguit d'Andalusia (Màlaga) i Canàries.

Els portuguesos residents a Espanya segueixen una distribució geogràfica peculiar influïda per la geografia i les característiques socials d'aquesta migració, amb semblances a la que uns anys abans presentaven els espanyols a l'Europa transpirinenca. Galícia, Madrid, Castella-Lleó (la província de Lleó, particularment) i, en general els territoris del Cantàbric i de l'Espanya interior, són els que atreuen més portuguesos. Catalunya únicament rep el 6,5% dels residents portuguesos a Espanya.

Encara entre els primers trenta països de procedència d'estrangers es troben Suïssa i Bèlgica. Tots els altres països europeus tenen també alguna representació a Catalunya; segueixen els esmentats: Suècia, Dinamarca, Irlanda i Àustria. Val a dir que Espanya ha participat molt poc de les abundants migracions d'originaris de l'Europa de l'Est a l'Europa Occidental, encara que pràcticament tots aquells països tinguin també alguns residents en territori espanyol. D'entre ells[38], els més nombrosos són els residents polonesos, instal·lats majoritàriament a Madrid.

Entre els residents de països de la Unió Europea a Espanya la proporció dels qui exerceixen activitats professionals en els darrers anys registrats (1991-1994) experimenta un creixement més fort que la immigració dels jubilats. Els residents italians, portuguesos i francesos donen proporcions més elevades de professionals, mentre que anglesos, belgues i holandesos registren proporcions més reduïdes[39].

3.5 Àsia i Oceania

Filipines ocupa el lloc desè entre els països de procedència dels estrangers residents a Catalunya, amb 2.833. Madrid amb el 46% i Barcelona amb el 29% polaritzen les residències[40] de filipins a Espanya. Es tracta d'una immigració amb forta preponderància femenina i sovint amb un nivell d'educació superior als estatus assolits a Catalunya. L'associacionisme filipí a Barcelona té un paper important en la vida social d'aquest col·lectiu. El sector terciari concentra gairebé tota l'activitat laboral dels filipins.

Els xinesos ocupen el lloc tretzè de residents estrangers a Catalunya. Es tracta d'una immigració molt caracteritzada per la força de les seves pròpies xarxes de relació. El sector terciari polaritza l'activitat laboral registrada del col·lectiu, en particular la restauració.

Els japonesos ocupen el lloc 21è entre els residents estrangers a Catalunya. Es tracta d'un grup del Nord d'alta qualificació i lligada molt sovint a empreses japoneses i multinacionals econòmicament fortes. És característic d'aquest col·lectiu la renovació periòdica del personal per condicionaments exigits per les mateixes empreses. Barcelona i Madrid concentren més de dues terceres parts dels residents japonesos a Espanya.

Els pakistanesos ocupen el lloc 22è de residents estrangers a Catalunya, superant aquí el nombre d'indis que ocupen el lloc 24è, quan a Espanya, per contra, els originaris de l'Índia (amb el 50% dels seus efectius a Canàries) tripliquen els pakistanesos. Aquests es concentren a Barcelona on es troben més de la meitat dels qui resideixen a Espanya, ocupats preferentment en el comerç.

TAULA 4. IMMIGRACIONS INTERNACIONALS D'ESPANYOLS A CATALUNYA. 1992-1994 I 1988-1990
A partir de les altes en les variacions residencials dels municipis

Països de procedència	A Catalunya mitj. anual 1992-1994	A Catalunya mitj. anual 1988-1990	A Catalunya % 1992-1994	A Catalunya % 1988-1990	A Espanya % 1992-1994	% Catalunya Espanya 1992-1994
1 Andorra	316	295	15,0	12,8	3,8	46,0
2 Suïssa	290	212	13,8	9,2	23,4	6,9
3 França	259	356	12,3	15,5	12,1	11,9
4 Alemanya	240	277	11,4	12,0	13,3	10,0
5 Estats Units	102	66	4,9	2,9	5,0	11,4
6 Argentina	81	192	3,9	8,4	4,8	9,3
7 Brasil	74	58	3,5	2,5	2,5	16,7
8 Austràlia	65	52	3,1	2,3	2,2	16,6
9 Bèlgica	58	79	2,8	3,4	3,4	9,5
10 Veneçuela	57	140	2,7	6,1	7,0	4,5
11 Regne Unit	57	69	2,7	3,0	4,1	7,7
12 Itàlia	53	29	2,5	1,3	1,3	23,1
13 Marroc	52	39	2,5	1,7	1,9	14,9
14 Mèxic	43	58	2,0	2,5	1,1	21,4
15 Uruguai	39	28	1,9	1,2	1,5	14,7
16 Països Baixos	38	51	1,8	2,2	1,8	12,0
17 Perú	37	26	1,8	1,1	0,9	23,1
18 Xile	24	28	1,1	1,2	0,7	19,8
19 Canadà	22	38	1,1	1,7	0,9	13,7
20 Colòmbia	20	31	1,0	1,3	0,8	14,6
21 R. Dominicana	19	17	0,9	0,7	0,7	14,7
22 Antiga URSS	12	:	0,6	:	0,6	10,5
23 Suècia	12	5	0,6	0,2	0,4	16,4
24 Portugal	9	13	0,4	0,6	0,6	8,1
25 Equador	9	9	0,4	0,4	0,3	16,7
Total	**1.988**	**2.168**	**94,6**	**94,3**	**95,1**	**11,6**
Altres països [1]	113	131	5,4	5,7	4,9	12,7
UE-12 (sense Espanya)	719	880	34,2	38,4	37,0	10,8
Resta d'Europa	648	543	30,8	23,6	28,8	12,5
Àfrica	89	74	4,2	3,2	3,2	14,4
Llatinoamèrica	439	620	20,9	26,9	22,1	11,1
Estats Units i Canadà	125	104	5,9	4,5	5,9	11,9
Àsia i Oceania	81	79	3,9	3,4	3,0	14,9
Total	**2.101**	**2.299**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**11,7**

[1] Cuba amb el 0,74% del total d'espanyols immigrats des de l'estranger ocupa el lloc 20è., a Espanya. A Catalunya, però, amb el 0,36% Cuba resta per sota dels 25 primers països de procedència d'espanyols.

: sense dades.

Font: elaboració de Lluís Recolons basada en dades anuals de l'INE, *Migraciones 1988*, Taula 7.1.1., Madrid; ID. 1989; ID 1990; ID. 1991; ID. 1992; ID.1993; ID. 1994. Les mateixes dades de base, amb lleugeres variants en relació amb les publicades per l'INE, pel que fa als anys 1988,1989, 1990, 1992 i 1993, en publicacions de l'Institut d'Estadística de Catalunya com és ara: Institut d'Estadística de Catalunya (1995) *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95*, Taula 2.28, pàg. 116.

TAULA 4 BIS. IMMIGRACIONS INTERNACIONALS D'ESPANYOLS A CATALUNYA I A ESPANYA. 1995
A partir de les altes en les variacions residencials dels municipis

Països de procedència		A Catalunya 1995	A Catalunya % 1995	A España 1995	A Espanya % 1995	% Catalunya Espanya 1995
1	Andorra	471	20,5	895	5,4	52,6
2	França	275	12,0	2.091	12,6	13,2
3	Alemanya	271	11,8	2.257	13,6	12,0
4	Suïssa	234	10,2	3.189	19,3	7,3
5	Estats Units	120	5,2	740	4,5	16,2
6	Veneçuela	96	4,2	1.378	8,3	7,0
7	Argentina	82	3,6	776	4,7	10,6
8/9	Brasil	58	2,5	362	2,2	16,0
8/9	Regne Unit	58	2,5	683	4,1	8,5
10	Marroc	54	2,4	415	2,5	13,0
11	Mèxic	53	2,3	311	1,9	17,0
12	Itàlia	51	2,2	288	1,7	17,7
13	Bèlgica	46	2,0	508	3,1	9,1
14	Països Baixos	43	1,9	259	1,6	16,6
15	Colòmbia	42	1,8	170	1,0	24,7
16	Xile	34	1,5	125	0,8	27,2
17	Uruguai	33	1,4	182	1,1	18,1
18	R. Dominicana	27	1,2	106	0,6	25,5
19	Austràlia	26	1,1	217	1,3	12,0
20	Cuba	23	1,0	256	1,3	9,0
21	Canadà	22	1,0	134	0,8	16,4
22	Portugal	16	0,7	132	0,8	12,1
23	Perú	12	0,5	117	0,7	10,3
24/26	Antiga URSS	7	0,3	66	0,4	10,6
24/26	Filipines	7	0,3	22	0,1	31,8
24/26	Guinea Equatorial	7	0,3	28	0,2	25,0
27/28	Irlanda	6	0,3	15	0,1	40,0
27/28	Luxemburg	6	0,3	44	0,3	13,6
29/30	Suècia	5	0,2	71	0,4	7,0
29/30	Finlàndia	5	0,2	14	0,1	35,7
Total		**2.190**	**95,5**	**15.851**	**95,8**	**13,8**
Altres països		104	4,5	702	4,2	14,8
UE-12 (sense Espanya)		778	33,9	6.298	38,0	12,4
Resta d'Europa		743	32,4	4.329	26,2	17,2
Àfrica		89	3,9	607	3,7	14,7
Llatinoamèrica		491	21,4	4.067	24,4	12,1
Estats Units i Canadà		142	6,2	874	5,3	16,7
Àsia i Oceania		51	2,2	383	2,4	13,3
Total		**2.294**	**100,0**	**16.553**	**100,0**	**13,9**

Font: elaboració de Lluís Recolons basada en dades de l'INE, *Migraciones 1995*, Taula 7.1.1, Madrid.

TAULA 5. EMIGRACIONS DES DE CATALUNYA I DES D'ESPANYA CAP A L'ESTRANGER, PER PERÍODES 1962-1994 ESPANYOLS. A partir de dades d'emigració assistida[1] de l'Institut Espanyol d'Emigració

Període	Des de Catalunya mitjana anual	Des d'Espanya mitjana anual	% Catalunya/Espanya
1962-1965	4.448	105.829	4,2
1966-1970	2.631	82.158	3,2
1971-1975	1.829	82.589	2,2
1976-1980	383	16.022	2,4
1981-1985	1.356	23.241	5,8
1986-1990	520	15.788	3,3
1991-1994 [2]	257	5.073	5,1

[1] Pel que fa a l'emigració als països europeus, la taula inclou els emigrants amb contracte de caràcter permanent (d'un any o més de durada) i de caràcter temporal (de més de tres mesos i menys d'un any). No inclou l'emigració amb caràcter de temporada (de tres mesos o un període inferior).
[2] A partir de 1992 en el registre d'emigracions als països de la UE repercuteix de ple l'efecte de l'aplicació del dret de lliure circulació dels treballadors, que estalvia la necessitat de registrar-se.
Font: elaboració de Lluís Recolons basada en Direcció General de Migracions (1996), *Anuario de Migraciones 1995*, pàg. 36, 38, 39 i 40.

TAULA 6. EMIGRACIONS DES DE CATALUNYA I DES D'ESPANYA CAP A EUROPA I AMÈRICA. PAÏSOS DE DESTINACIÓ. ANYS 1981-1990 I 1971-1980. ESPANYOLS. A partir de dades d'emigració assistida[1] de l'Institut Espanyol d'Emigració

Països de destinació	Des de Catalunya		Des d'Espanya		%Catalunya/Espanya	
	1981-1990 total	1971-1980 total	1981-1990 total	1971-1980 total	1981-1990	1971-1980
1 França	1.221	2.732	32.242	67.485	3,8	4,0
2 Suïssa	1.220	3.114	120.549	280.079	1,0	1,1
3 Argentina	144	220	813	1.947	17,7	11,3
4 Estats Units	109	80	723	4.363	15,1	1,8
5 Veneçuela	107	260	1.290	14.370	8,3	1,8
6 Mèxic	61	46	674	2.973	9,1	1,5
7 RF Alemanya	60	1.874	259	81.918	23,2	2,3
8 Colòmbia	50	144	807	942	6,2	15,3
9 Països Baixos	42	50	117	13.570	35,9	0,4
10 Bèlgica	24	7	50	95	48,0	7,4
11 Regne Unit	23	14	236	3.245	9,7	0,4
12 Brasil	15	244	449	1.718	3,3	26,1
13 Canadà	12	272	401	2.627	3,0	10,4
Total	**3.088**	**9.120**	**158.610**	**475.332**	**1,9**	**1,9**
Altres països d'Europa	581	51	2.889	1.302	20,1	3,7
Altres p. de Llatinoamèrica	302	272	5.303	3.921	5,7	6,9
Europa	3.171	7.842	156.342	447.774	2,0	1,8
Llatinoamèrica	679	1.249	9.336	25.871	7,3	4,8
Estats Units i Canadà	121	352	1.124	6.990	10,8	5,0
Total	**3.971**	**9.443**	**166.802**	**480.635**	**2,4**	**2,0**

[1] Inclou dades facilitades d'*emigrantes asistidos* facilitades per l'Institut Espanyol de Migració. Per als països europeus inclou l'emigració anomenada de caràcter permanent (contractes d'un any o més de durada) i de caràcter temporal (contractes superiors als tres mesos o inferiors a un any). No inclou l'anomenada emigració de temporada (contractes iguals o inferiors a tres mesos). Pel que fa a Amèrica, inclou els treballadors desplaçats per empreses espanyoles
Font: elaboració de Lluís Recolons basada en dades de Direcció General de Migracions (1996): *Anuario de Migraciones 1995*, pàg. 34-36, 38-39, 48-49.

TAULA 7. ESPANYOLS RESIDENTS A L'ESTRANGER PER PAÏSOS DE RESIDÈNCIA. ANYS 1970, 1980 I 1994

Països de residència a 1994	1994 [1]	1980 [1]	1970 [1]	Índex 1994 (1970=100)
1 Argentina	270.217	363.550	540.100	50,0
2 França	211.794	470.814	659.922	32,1
3 Alemanya	133.879	179.952	245.530	54,5
4 Veneçuela	127.545 *	141.760	149.747	85,1
5 Suïssa	105.895 *	97.232	102.341	103,5
6 Brasil	81.737 *	98.515	115.893	70,5
7 Estats Units	44.107 **	37.561	23.260	189,6
8 Regne Unit	38.729 **	40.041	39.014	99,3
9 Uruguai	28.149 *	31.546	44.831	62,8
10 Països Baixos	16.800 *	23.500	39.000	43,1
11 Bèlgica	16.562	58.255	63.146	26,2
12 Austràlia	16.269	:	:	-
13 Canadà	14.701	53.540	17.544	83,8
14 Andorra	12.435	15.670	15.670	79,4
15 Mèxic	7.870	31.363	31.038	25,4
16 Xile	7.547	12.290	16.628	45,4
17 Itàlia	5.908	11.106	7.744	45,1
18 Portugal	3.965	7.124	8.784	45,1
19 Marroc	3.932	:	:	-
20 Colòmbia	2.790	3.000	3.000	93,0
21 R. Dominicana	2.434	2.000	2.318	104,9
22 Perú	2.017	4.723	5.446	37,0
23 Cuba	1.184	60.000	74.026	1,6
24 Puerto Rico	1.162	2.631	3.110	37,4
25 Equador	1.101	2.591	2.000	55,1
26 Suècia	1.068	3.384	3.933	27,2
Total 24 països Europa, Amèrica	1.139.596	1.752.148	2.214.025	51,5
Total 26 països explicitats	1.159.797	:	:	-
UE-12 (sense Espanya)	429.895	794.061	1.068.258	40,2
Resta d'Europa [2]	121.556	120.312	125.101	97,2
Àfrica	7.511	:	:	-
Llatinoamèrica	537.330	764.009	998.407	53,8
Estats Units i Canadà	58.808	91.101	37.804	155,6
Àsia i Oceania [3]	18.992	:	:	-
Europa i Amèrica	1.147.260	1.769.483	2.232.570	51,4
Total	**1.174.102**	-	-	-

La publicació esmentada a la font (pag. 27) diu: *"Evolución según los censos de los años indicados"*. Per a l'any 1994 (pag. 25) diu: "Los datos corresponden a los residentes españoles que, tanto como trabajadores o población no activa residen habitualmente en países extranjeros". "Son datos del Censo Electoral de Residentes Ausentes a 31-12-1993 con excepción de aquellos de los países que figuran con un asterisco que proceden de los censos nacionales del país correspondiente. Los datos de países con dos asteriscos son residentes que conservan la nacionalidad española y han nacido en España. En ambos casos son datos de los censos nacionales de 1991. Elaborado por la Dirección General de Migraciones".

* En les dades de la resta d'Europa corresponents a 1970 i 1980, únicament s'inclouen dades de dotze països, entre ells els de més residents espanyols. El 1994 les dades fan referència a 20 països de la resta d'Europa. Els països afegits de nou en aquest any aporten únicament a 329 residents, al total dels 121.556.

Les dades d'Oceania de 1994 inclouen exclusivament els 16.269 residents espanyols a Austràlia

: sense dades.

Font: elaboració de Lluís Recolons basada en dades de la Direcció General de Migracions (1996): *Anuario de Migraciones 1995*, pag. 25-27.

Les nacionalitats asiàtiques que segueixen fan el 2,5% dels residents estrangers a Catalunya. Es troben entre 350 i 150 residents: Corea del Sud, Iran, Líban i Síria.

3.6 Estats Units

Els ciutadans dels Estats Units ocupen el lloc catorzè per residència d'estrangers a Catalunya, amb el 13,5% de la seva representació en el conjunt d'Espanya. Madrid, Andalusia i Barcelona, per aquest ordre, apleguen el 60% de la residència de nord-americans a Espanya. Negocis, alts càrrecs o lleure caracteritzen la composició del col·lectiu.

4. CATALANS I ESPANYOLS EMIGRATS A L'ESTRANGER

La migració de ciutadans espanyols a l'estranger en la segona meitat del segle XX ateny el punt màxim d'una forta onada en el decenni dels anys seixanta i serà poc abans de la meitat del setanta quan es produirà un consistent canvi que arribarà a invertir la tendència donant com a resultat un augment dels retorns dels espanyols cap a Espanya i un acusat descens de la nova emigració cap a l'Europa transpirinenca. Aquesta havia suplantat aleshores l'emigració a Amèrica[41], com a destinació principal de l'emigració exterior espanyola.

En cenyir-nos al període que aquí ens ocupa, 1970-1995, val a dir que en els quatre primers anys del període l'emigració d'espanyols arribava a superar per al conjunt d'Espanya la xifra anual de 100.000. Però, a partir de 1974 aquesta emigració s'anirà reduint pràcticament a la meitat en cada un dels anys fins al 1976 i que a partir d'aquest any i fins al 1990, restarà entre uns marges de 14.500-26.000 amb oscil·lacions conjunturals que portaran a superar els 20.000 anuals únicament en els anys 1981-1985, amb el màxim el 1983. A partir d'aquest any es produeix una baixada continuada d'aquestes emigracions. L'any 1991 l'emigració registrada d'espanyols a l'estranger era de l'ordre dels 10.000[42], i segueix la disminució en el anys posteriors.

L'estoc d'espanyols residents a l'estranger de més d'un milió en cadascun dels dos continents, Europa i Amèrica, el 1970, s'haurà reduït gairebé a la meitat el 1994, amb més de mig milió a Europa i també més de mig milió a Amèrica. En aquest continent el ritme de disminució haurà estat una mica menys acusat que a Europa i això farà que en les xifres resultants Amèrica passi, de poc, per davant d'Europa en nombre de residents espanyols.

Per països, Argentina, malgrat haver reduït a la meitat el nombre de residents espanyols de 1970, figura el 1994 com el país del món amb més residents espanyols fora d'Espanya (270.000) superant França (211.794) que el 1970 i el 1980 anava per davant com a país amb més residents. En tercer lloc ve Alemanya (134.000). Veneçuela ocupa el quart lloc (127.500), mantenint, el 1994, el 85% del nombre de residents espanyols de 1970. Segueix després Suïssa (105.900) que ofereix la particularitat d'un lleuger augment de residents espanyols respecte al 1970. En sisè lloc es troba Brasil (44.100). El cas dels Estats Units que ha passat a ocupar el setè lloc (amb 44.000 residents espanyols), en comptes del tretzè que ocupava el 1970, i que gairebé duplica el nombre, contrasta per la seva tendència expansiva, en comptes de la reductiva que marca l'evolució dels residents espanyols a gairebé tots els altres països del món, en el període considerat. Dades d'altres dinou[43] països que segueixen a aquests consten en la taula 7.

Catalunya no es distingeix precisament, dintre dels diversos territoris de l'Estat espanyol[44], com a lloc d'origen d'una forta emigració a l'exterior, encara que també hi participa en una proporció reduïda (vegeu taules 5 i 6).

En el quinquenni 1971-1975, de Catalunya surten emigrants cap a un Nord situat més enllà del Pirineus, però les magnituds d'aquests fluxos no són gaire importants. La participació de Catalunya en el fenomen de l'emigració espanyola a l'Europa transpirinenca (a Suïssa, Alemanya, França) es mou dintre d'unes magnituds modestes, inferiors a les dels anys seixanta, superiors però, a les que, amb variants conjunturals, seguiran en els vint anys posteriors (1976-1995). En tot cas, es tracta d'una emigració reduïda en ella mateixa[45] i en relació amb el conjunt de la migració espanyola a l'exterior.

El nombre de ciutadans de Catalunya residint a l'estranger baixa considerablement en el període considerat. La transició democràtica va facilitar el retorn d'una part dels sobrevivents del que havia estat una gran onada de sortida d'exiliats a conseqüència de la Guerra Civil.

Una indicació del que han estat les noves emigracions de catalans a l'estranger ve donada a la taula 8, gens exhaustiva en el seu abast i restringida a la presència catalana qualificada en el món exterior. Els tipus d'aquests residents catalans a l'estranger el 1994 deixen

veure el panorama que segueix: una escampada en una varietat de països enquadrats en institucions d'activitat altruista, més nombrosos a: Bolívia, Colòmbia, Perú, Xile, Argentina, Brasil, Mèxic, Estats Units, Zaire, Índia i seguint una llarga llista de països d'Àfrica i Llatinoamèrica gairebé no tocats per altres tipus de presència estable catalana. Per raons culturals i educatives destaquen Alemanya i Estats Units i a més distància França. El pes de la presència catalana en els organismes europeus es reflecteix a Bèlgica i Luxemburg. Els negocis remarquen l'atracció que estan exercint a Catalunya, Xile, els Estats Units i Argentina. Els periodistes, al seu torn, s'escampen per una varietat de països, preferentment europeus.

5. EL RETORN DES DE L'ESTRANGER

Es fa difícil amb les dades disponibles distingir dintre dels immigrants espanyols que retornen des de l'estranger i arriben a residir a Catalunya, els qui van sortir prèviament de la mateixa Catalunya dels qui ho feren des d'altres territoris de l'Estat. En aquesta matèria cal recórrer a monografies especialitzades[40]. Però ja la feble participació de Catalunya en les emigracions dels espanyols cap a l'estranger (taules 5 i 6), en comparació amb una major participació en les immigracions de retorn dels espanyols (taula 4), sembla indicar que es dóna un transvasament d'espanyols de signe migratori positiu per a Catalunya, a través de les anades i vingudes dels espanyols a l'estranger.

Una altra comparació il·lustrativa és la dels dos components de la immigració des de l'estranger a Catalunya (i a Espanya). Al llarg del període 1970-1995 es va produint una evolució en aquestes immigracions entre les magnituds més elevades dels espanyols que retornen i la dels estrangers que arriben. En començar el període les proporcions són molt superiors per als espanyols. El 1983, per a Espanya, les proporcions registrades eren de tres quartes parts d'espanyols, per una quarta part d'estrangers. Al final del període, són els estrangers els qui superen en nombre les immigracions anuals. Aquest fet que per al conjunt d'Espanya es pot constatar tot just en les dades comparables de l'últim any, 1994, del que s'ha disposat en elaborar aquest text, a Catalunya es produeix abans i amb unes diferències més considerables: en el trienni 1992-1994, la immigració d'estrangers gairebé dobla en nombre a la immigració d'espanyols des de l'estranger (taules 3 i 4).

Per països d'origen de les immigracions més recents d'espanyols a Catalunya, les dades de la taula 4 són prou explícites. El comentari que segueix recull únicament uns trets més destacats. És significatiu notar que la petita i propera Andorra ocupi el primer lloc en immigració d'espanyols a Catalunya des de l'estranger; el 1995 s'accentua encara aquesta tendència, de manera que un de cada cinc espanyols que emigraren a Catalunya des de l'estranger ho feren aquell any des d'Andorra (taula 4 bis). El segon lloc en el trienni 1992-1994 correspon a Suïssa i s'explica pel fet d'una emigració anterior d'espanyols a Suïssa, perllongada al llarg d'uns anys més recents i amb una sofrenada quelcom menys acusada que en altres països europeus d'emigració espanyola. No deixa de ser significatiu que entre Andorra i Suïssa sumin unes immigracions de retorn de magnitud (reduïda en ella mateixa) gairebé comparable a la que arribava dels onze països de la UE-12 (excepte Espanya).

França i Alemanya segueixen en tercer i quart lloc en el trienni 1992-1994. Però, en el trienni anterior, 1988-1990 França ocupava el primer lloc per sobre d'Andorra i Alemanya el tercer, per sobre de Suïssa. El 1995 França resta en segon lloc i Alemanya en el tercer superant Suïssa. Els Estats Units ocupen el lloc cinquè, amb el 4,9% dels espanyols retornats a Catalunya, en el trienni 1992-1994.

Deixant ara el detall ulterior, país a país, que fa la taula 4, en conjunt, el 92% d'aquests espanyols immigrats de l'exterior a Catalunya provenien d'Europa o d'Amèrica (65% i 26,8% respectivament) en el trienni 1992-1994.

6. CAP AL FUTUR

El futur d'una població depèn, a més de les variables demogràfiques, d'una diversitat d'altres variables que van més enllà de la demografia i poden donar lloc a una multiplicitat d'escenaris migratoris[41]. Entrar ara en la descripció d'aquests escenaris per a Catalunya excediria les dimensions d'aquest text. En qualsevol cas però, caldrà atendre, si més no, pensant en l'evolució futura, els grans temes que segueixen: les tendències observades en el darrer període, la progressiva penetració de la societat catalana per les característiques que configuren a les societats de la Unió Europea, l'ajustament entre Catalunya i Espanya, la progressiva globalització mundial de la problemàtica socioeconòmica i la singularitat demogràfica secular de Catalunya.

Sense negar les funcions que han de tenir unes polítiques de control de fluxos, cal alertar de la disfuncionalitat que

TAULA 8. PRESÈNCIA CATALANA A L'ESTRANGER. ANY 1994. A partir d'un elenc nominal d'individus qualificats [1]

	Països de residència	ONGS/ missió	Cultura: ensenyament, científics, art	Organismes internac. i diplomàtics	Economia, comerç empreses	Periodistes	Diversos	Total
1	Alemanya	3	291	5	20	5	1	325
2	Estats Units	45	178	2	43	13	-	281
3	Bèlgica	2	3	228	10	10	3	256
4	Xile	66	3	1	97	1	-	168
5	Bolívia	103	8	1	1	3	-	116
6	Argentina	66	9	1	36	2	-	114
7	França	5	50	18	27	13	-	113
8	Luxemburg	-	4	95	4	-	3	106
9	Brasil	55	9	2	20	1	-	87
10	Colòmbia	77	4	-	-	3	-	84
11	Mèxic	50	9	-	17	3	-	79
12	Perú	72	2	-	5	-	-	79
13	Itàlia	20	18	4	9	8	5	64
14	Regne Unit	-	27	3	12	9	1	52
15	Equador	26	-	-	22	-	-	48
16	Canadà	3	26	2	11	1	-	43
17	Paraguai	27	3	1	12	-	-	43
18	Índia	39	3	-	-	-	-	42
19	Zaire	41	-	-	-	-	-	41
20	Suïssa	4	10	4	9	1	7	35
21	Japó	19	5	1	4	2	-	31
22	Camerun	26	-	-	-	-	-	26
22	R. Dominicana	23	1	-	1	1	-	26
22	Uruguai	21	-	-	5	-	-	26
25	Guatemala	19	-	-	5	-	-	24
26	Costa d'Ivori	21	-	-	1	-	-	22
26	Senegal	22	-	-	-	-	-	22
28	Guinea Equatorial	19	-	-	1	-	-	20
29	Angola	19	-	-	-	-	-	19
29	Nicaragua	17	-	1	-	1	-	19
31	Costa Rica	8	7	-	1	2	-	18
31	Marroc	11	1	2	1	3	-	18
33	Hondures	17	-	-	-	-	-	17
34	Rússia	-	6	2	2	5	1	16
35	Àustria	1	4	2	6	2	-	15
	Total	**945**	**681**	**375**	**382**	**89**	**21**	**2.495**
	Altres països	215	47	24	56	13	6	361
	UE-12 (sense Espanya)	34	409	357	93	48	14	955
	Resta d'Europa	7	45	14	21	13	13	113
	Àfrica	273	1	7	9	4	-	294
	Llatinoamèrica	721	56	10	226	17	-	1.030
	Estats Units i Canadà	48	204	4	54	14	-	324
	Àsia i Oceania	79	13	7	35	6	-	140
	Total	1.162	728	399	438	102	27	2.856

[1] L'elaboració quantitativa que presenta la taula ha de interpretar-se com a indicadora d'una presència qualificada, sense pretensions d'exhaustivitat, d'acord amb els criteris d'elaboració de la publicació esmentada a la font.

Font: elaboració de Felip Carsi i Lluis Recolons basada en Generalitat de Catalunya (1994): *Presència catalana en el món*. Comissionat per a Actuacions Exteriors, Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

resulta d'atorgar-les de fet una excessiva autonomia i primacia o unes pretensions irreals. Cal integrar-les en polítiques d'un més ampli abast social, i possibilitar i afavorir el desenvolupament d'uns processos migratoris reeixits. Per a això, molt del que ha estat l'experiència viscuda i el discurs generat anteriorment en referència prevalent a les immigracions interiors espanyoles a Catalunya[47], o a les migracions exteriors dels espanyols, és vàlid també per a la immigració estrangera actual; no tot segurament, però bastant més del que generalment es pensa. Alhora aquesta immigració ofereix un panorama diversificat que té també unes característiques específiques i peculiars.

Per al futur d'una societat catalana integrada té una importància estratègica clau el que succeeixi amb els descendents dels immigrants estrangers, tant els qui procedeixen de països del Sud com els qui procedeixen de països del Nord. La seva inserció reeixida en la societat catalana té molta relació amb els condicionaments educacionals i laborals que hi trobin. Ni la pretensió de fer taula rasa de les seves característiques culturals d'origen ni el manteniment de les mateixes en uns guetos marginals, ajudarien al llarg desenvolupament que s'albira com a possible i desitjable d'uns processos migratoris reeixits i una societat catalana enriquida i transformada amb l'aportació pluricultural d'aquests nous catalans.

El futur de les migracions "exteriors" a Catalunya no pot deslligar-se del de l'evolució dels països d'origen de les immigracions estrangeres, tant pel que fa als paisos del Nord, amb els quals es produeixen migracions en un i altre sentit, com pel que fa a les migracions de països del Sud. El desenvolupament d'aquests països es troba en bona mesura condicionat pel tipus de relacions econòmiques, socioculturals i polítiques que puguin desenvolupar amb els països del Nord, en un mon tendint a la globalització.

Per a Catalunya, cal no oblidar que el Marroc (i més en concret, algunes regions del nord del Marroc) és ara, i és ben probable que segueixi essent, si més no, en un futur a termini curt i mitjà, el país d'origen dels fluxos d'immigració estrangera més nodrits i que es consolidi i augmenti el col·lectiu de població catalana d'aquests orígens. Fóra coherent i globalment positiu, que es desenvolupés una relació progressivament més estreta entre Catalunya i el Marroc.

Vol dir això que Catalunya ha entrat en una "fase marroquina" que substitueix l'anterior "fase andalusa" en la seva història migratòria? Quantitativament ens trobem amb unes diferències enormes entre una i altra immigració[48], i qualitativament ofereixen també algunes característiques diferencials importants. Tanmateix, en una perspectiva històrica més àmplia, l'actual immigració del Sud, entre la qual destaca la del Marroc, podria ubicar-se tal volta dintre d'una dinàmica que lliga la història moderna de les migracions a Catalunya[50] i alhora perllongaria d'alguna manera, amb una participació menor que en el passat, el paper de la immigració en el modern *sistema català de reproducció*[51].

El futur de Catalunya[52] com a societat pluricultural integrada no està assegurat per cap determinisme *a priori*. És feina a fer i s'hi troben factors que juguen a favor i altres que podrien jugar en contra. Val a dir però, que comparativament amb molts altres països, la història i alguns factors del mateix present atorguen a Catalunya unes possibilitats singulars per a una resolució positiva.

NOTES

1 En aquest capítol es farà referència al Nord i al Sud (del món) més en un sentit socioeconòmic i geopolític que estrictament geogràfic. Les publicacions de les Nacions Unides empren la terminologia *països desenvolupats i països en vies de desenvolupament*. L'adscripció singularitzada d'alguns països classificats estàticament com a països en vies de desenvolupament va resultant inadequada, atesa l'evolució que han tingut amb el pas del temps.

2 La immigració aixeca polseguera i d'una situació complexa amb clarobscurs, l'imaginari nodreix de vegades la formació de fantasmagòrics cumulonimbus que poden entenebrir els encontorns d'una realitat complexa i propiciar dinàmiques de por, de conseqüències negatives. "La por a la immigració no és nova, sino recorrent, però és indubtable que als nostres dies ha renascut, fins al punt de donar lloc a una veritable psicosi migratòria" J. Arango (1994), pàg. 109. No ha ajudat a objectivar la qüestió la profusió periodística en l'ús d'expressions com són ara: "la invasió migratòria" o "l'explosió demogràfica". Un mecanisme agudament formulat per Andreu Domingo opera aleshores en el cas de les migracions internacionals, "l'escenari catastrofista es retroprojecta directament des del futur, contaminant l'anàlisi de la situació present." (A. Domingo, en premsa). D'altra banda, la mateixa complexitat del fenomen compta sovint amb factors concrets potencialment conflictius. La percepció de la població autòctona en referència amb la immigrada és particularment sensible i ofereix un temptador camp d'acció als qui de vegades han tractat d'explotar-lo.

3 Es considera sovint en sociologia i psicologia que el procés migratori abasta la reconstitució de la família de tres generacions en el lloc de destí. Vegeu F. Piselli (1997) pàg. 9 i P. Webner (1990).

4 Cal tenir present que els registres emprats aquí, basats en conceptes administratius, no inclouen en la mateixa sèrie alguns estrangers registrats en altres sèries estadístiques (estudiants, exiliats, sol·licitants d'asil remanents en bona part en el país, etc.) i en una proporció més important encara, estrangers no registrats. La presumpció no obstant això que aquests darrers, en proporció al nombre dels registrats, han anat disminuint al llarg del temps, amb alguns salts més remarcats en els períodes extraordinaris de regularització 1985-1986, 1991 (el més nodrit), i 1996, sembla encertada, malgrat les deficiències d'aquests processos, que deixen encara una apreciable proporció de residents de *facto* i no de *iure* per comptabilitzar. Vegeu nota 7 per a referències bibliogràfiques sobre el tema de la quantificació dels no regularitzats.

5 Així per exemple, en les immigracions procedents de països del Sud, malgrat la constància de la manca de dades dels immigrats i dels residents estrangers no legalitzats al llarg de tots els anys del període estudiat, és congruent pensar que aquesta llacuna té proporcions menors com més ha avançat el període, atès que una part important de les dades que afloren en l'estadística reflecteix la regularització de persones que ja hi eren de fet en el territori d'Espanya o de Catalunya, segons el cas, uns anys abans. Les immigracions del Nord, de països de la UE particularment, no es troben tampoc exemptes de defectes de registre; el cas més accentuat en aquest aspecte sembla atènyer els immigrats de nacionalitat britànica. El considerable augment del total de residents estrangers a Catalunya l'any 1995 (taula 1) pot ser atribuït parcialment a l'enregistrament de persones que de fet ja hi eren, en el país. El cas més notable és el de la província de Girona, on el total de residents estrangers salta de 7.734 el 1994 a 17.702 el 1995. Una bona part d'aquests residents constava ja, el 1994, com a residents a Espanya, però sense atribució de lloc de residència ("no hi consta").

6 En aquests temes vegeu els altres capítols que tracten de migració i de població en aquesta mateixa obra i també l'extens article de J. Recaño (en premsa). Anteriorment, i pel que fa a la immigració estrangera a Catalunya, vegeu Colectivo Ioé (1992). Pel que fa al món laboral, vegeu C. Solé i E. Herrera (1991), i A.M. Solana i A. Pascual (1995).

7 El Colectivo Ioé ha treballat en diverses ocasions aquest tema vegeu M.A. de Prada (1989). Recentment ha elaborat un estudi específic i actualitzat, encara no publicat. Un càlcul previ a la regularització de 1991 fou elaborat per P.A.S.S. (1989). A. Izquierdo ha tractat en diverses etapes el tema amb avaluacions més restrictives, pel que fa al nombre d'estrangers no regularitzats. Els treballs de D. López de Lera són una referència a tenir en compte en aquest tema.

7 *bis*. En revisar proves d'impremta el gener del 1998, algunes dades no publicades quan va ser redactat el text eren ja disponibles i més actualitzades; aquest és el cas de les contingudes a l'*Anuario de Extranjería de 1996*. Atès que els condicionaments d'edició imposen el manteniment del mateix text, per tal de no caure en un indefinit procés d'ajornament de la publicació, les noves dades del 1996 constaran únicament a la taula 1 i a la taula 2 bis, elaborada de nou, la qual porta dades de residents estrangers per nacionalitat a 31 de desembre del 1996, paral·leles a la taula 2, del 1995. Els comentaris a aquestes noves dades es redueixen i concentren en la nota 20 bis on s'in-

diquen molt sumàriament algunes de les novetats sobresortints que aporten les dades del 1996, especialment en relació amb les del 1995 en les quals es basa el text en tot l'apartat 3. Les taules indicades ofereixen al lector la possibilitat d'una informació i interpretació més detallada i aprofundida.

8 El grup assenyalat com a *D. Emigració de ciutadans estrangers des de Catalunya cap a l'estranger (emigració de retorn)*, no entrarà pràcticament en consideració en el capítol. I això no és degut al fet que aquest no sigui un flux realment existent, sinó a la manca de dades operatives disponibles. El fet d'esmentar-ho aquí, però, posa un toc d'atenció a l'evolució dels col·lectius concrets de població estrangera de diferents nacionalitats. La composició d'aquests col·lectius no és estàtica, sinó que una característica dels moviments migratoris actuals a Catalunya com arreu, i si més no a Europa, és que una part, no pas petita, de les persones singulars incloses en un o altre col·lectiu es mou al llarg de la seva biografia personal, amb retorns al país d'origen o també emigracions cap a altres països. Això és important tenir-ho en compte de cara a l'evolució dels processos migratoris, a la integració dels immigrants, als seus projectes de retorn, etc.

9 Aquest és parcialment el cas pel grup *A. Població espanyola resident a l'estranger procedent de Catalunya.*

10 En tot el tractament de les migracions, cal evitar fer una dicotomia excessiva entre les migracions interiors i les exteriors. Dintre de la crisi en què es troben les teories de les migracions, les tendències actuals van en la línia de posar èmfasi en el que són interrelacions, vincles i lligams entre els dominis econòmics, socials, polítics, ecològics i culturals que formen interconnexions estructurals a diversos nivells. El tractament de les migracions dintre de la teoria dels sistemes mundials ofereix també elements útils per comprendre l'evolució que ha tingut la migració a Catalunya, a Espanya i a Europa, entre els anys setanta i la meitat del noranta del segle XX. Per a una exposició de les actuals tendències teòriques per a l'estudi de les migracions reflectides en el darrer Congrés General de la *International Union for the Scientific Study of Population,* Montreal 1994, vegeu L. Recolons (en premsa).

11 Amb una sobreabundància, pel que fa a Galícia, d'una arrelada tendència preferent vers l'emigració exterior.

12 A. Bastenier i F. Dasseto (1990), pàg. 13-16, identifiquen i caracteritzen cinc d'aquest cicles. Espanya s'incorporarà com a país d'emigració europea a partir del segon d'aquests cicles, durant el *boom econòmic* dels anys seixanta. I juntament amb Itàlia, i en grau inferior, Grècia, es reconeix l'inici de la seva nova condició de país d'immigració estrangera en el quart d'aquests períodes, el que va de de 1974 fins a la meitat dels anys vuitanta. Encara que en realitat, la immigració d'estrangers s'inicia a Catalunya avançats els seixanta.

13 Amb el pas del temps, el reagrupament familiar anirà prenent primacia en les entrades de nous immigrants a Europa. Alhora, la constitució de nous nuclis familiars en els països europeus de destinació faran incrementar la participació dels immigrats en la generació de nounats en uns països marcats precisament per la baixa natalitat. Un fenomen aquest ben conegut a Catalunya en relació amb els immigrats interiors d'Espanya. Aquest efecte es deu més a l'increment que aporten les migracions a les generacions en òptima edat reproductiva que a un diferencial de fecunditat respecte a la població autòctona. La diferència inicial en aquest aspecte tendeix a reduir-se al llarg del temps.

14 A. Cabré (1989) pàg. 285.

15 Fergany, N. (1989), pàg. 150.

16 Aquest *"tot"* cal entendre'l més enllà de les motivacions exclusivament econòmiques, essent aquestes generalment força importants. Cal tenir present un complex conjunt de condicionaments, macro i micro, objectius i subjectius, de geopolítica, i d'estratègies familiars i de comunitats locals, entre altres. Vegeu també nota 10.

17 Les migracions a l'interior mateix de Catalunya es mantindran, però, en magnituds altes. Vegeu el capítol corresponent d'aquest llibre.

18 A. Cabré (1989), pàg. 293.

19 Val també aquesta constatació si tenim en compte els estrangers no registrats que incrementen el nombre real d'immigrats sobre les xifres registrades. No resulta plausible que amb la inclusió d'aquests, en un nombre difícil de precisar, la proporció total d'immigrats estrangers restés fora d'unes proporcions situades entre el 2% i el 3% del total de la població de Catalunya.

20 La presència consistent d'immigrats estrangers que es dóna ara a Catalunya és un fenomen iniciat en el període de gran arribada de migrants espanyols, en els anys 1960-1975. La seva presència passà gairebé desapercebuda davant la magnitud de la immigració interior espanyola. Cap als anys 1983-1984, l'aturada d'aquesta migració, i la poca significació que s'atribueix en el panorama social del país als contingents de població estrangera, fan significativa l'expressió: "Ja no hi ha immigrants!": I. Riera (1984). Segueixen uns anys d'un tall considerable i d'un cert silenci en la producció bibliogràfica entorn de la migració a Catalunya, fins que unes noves línies d'investiga-

ció que s'inicien sovint amb desconnexió amb les anteriors i amb desconnexions entres elles, van proliferant en estudis des de diverses disciplines entorn dels immigrants procedents de països del Sud. Actualment, el nombre d'investigacions en elaboració, i algunes ja acabades, ofereixen una fecunda perspectiva d'increment de coneixements. Naïk Miret fa notar significatius canvis en l'ús de la mateixa paraula immigrant a Catalunya: *Jusqu'à la décennie quatre-vingt, le terme immigré (en catalan "immigrant") désignait un immigré interne, un individu de nationalité espagnole qui s'installait dans une région autre que celle ou il était né....Dans la littérature des dernières années, on voit cependant apparaître de plus en plus le terme d'immigrants étrangers, voire même d'immigrants, sans qualificatif, phénomène qui démontre la prise de conscience de l'évolution actuelle du système migratoire.* N. Miret (1996) pàg. 54-55.

20 *bis*. El nombre d'estrangers residents registrats a Catalunya a 31 de desembre del 1996 era de 114.264, això suposava l'1,85 de la població de Catalunya i el 21,2% de la població estrangera resident a Espanya. En conjunt, el ritme d'increment dels residents estrangers registrat a Catalunya al llarg de l'any 1996 (7'0%) ha estat un xic inferior al ritme registrat en el conjunt d'Espanya (7'8%), a diferència del que venia succeint des del 1990.

Per continents d'origen, encara que tots ells registren un augment en xifres absolutes, Àfrica disminueix relativament la seva participació, que resta lleugerament per sota d'un terç del total d'estrangers a Catalunya i torna així a situar-se darrere del que representa el conjunt d'Europa, quan el 1995 per primer cop l'havia superat. Aquesta novetat es deu al fet que el Marroc, que segueix ocupant el primer lloc amb més d'una quarta part del total de residents estrangers registrats a Catalunya, experimentava una aturada, i fins i tot una mínima reducció en xifres absolutes, respecte al 1995.

A Europa, els estrangers nacionalitzats en el conjunt dels catorze països del la UE-15 (sense Espanya) mantenen el seu pes relatiu del 30,9% del total de residents estrangers a Catalunya; França passa a ocupar el segon lloc del total de països estrangers, en incrementar el nombre dels seus nacionals a un ritme superior al d'Alemanya, que perd aquest lloc. Bèlgica creix també per sobre de la mitjana desplaçant Colòmbia del 16è lloc. La resta d'Europa, que en conjunt aporta només el 3'3% del total d'estrangers residents, ha incrementat els seus efectius per sobre de la mitjana, a causa de l'augment de Suïssa i, en menor mesura, del dels països de l'Est.

En termes relatius, el conjunt de Llatinoamèrica i d'Àsia és el que experimenta increments més considerables. Pràcticament tots els països de Llatinoamèrica incrementen els seus efectius de residents a Catalunya el 1996 i segueixen les tendències diferenciadores entre uns i altres països, comentades en el text en referència al 1995. Això fa que peruans, dominicans i cubans avancin posicions en la classificació per països: Perú passa a ocupar el 5è lloc desplaçant Itàlia, i la República Dominicana el 7è, desplaçant Argentina.

Entre els asiàtics segueix el fort increment de Filipines, Xina (la qual desplaça Portugal del 12è lloc) i Pakistan. Contrasta aquesta tendència amb la disminució de residents del Japó a Catalunya, que passa el 1996 al lloc 24è en comptes del 21è que ocupava el 1995, en ser superat en nombre pels residents de Pakistan, Cuba i Índia.

21 El nombre d'estrangers registrats a Espanya ha passat d'uns 150.000 a uns 500.000, entre 1970 i 1995. L'evolució de la participació de Catalunya sobre el total de residents estrangers a Espanya que consta en la darrera columna de la taula 1 es refereix als residents registrats. L'increment brusc de 1995 pot ser degut, en bona part, a l'aflorament de bosses no registrades d'immigrants arribats uns anys abans.

22 La població de Catalunya nascuda fora de Catalunya el 1970 era de l'ordre d'1.925.000 persones, el 37'69% de la població total, (la proporció d'estrangers registrats aquell any significava el 0,63% de la població total). La població estrangera resident darrerament a Catalunya, a la qual es refereix el text, té com a indicador el nombre de residents estrangers registrats el 1995 (taula 1), i és únicament de l'ordre de 106.809, l'1,75% de la població total de Catalunya.

23 El percentatge del 39,4% indicat en la taula 2, passa a ser del 39,9% si es descompta del total dels marroquins residents a Espanya aquells (958) dels quals no consta la localització de la seva residència dintre del territori de l'Estat.

24 Els marroquins d'origen que obtingueren la nacionalitat espanyola en el període 1983-1995 sumaven 17.713. A Ceuta i Melilla el registre legal de residents estrangers, el 1995, suma únicament 1.422 marroquins. Si l'atenció però, es dirigeix no a l'estatus jurídic i la nacionalitat de la població, sinó a diferents característiques culturals i sociològiques d'aquesta, cal tenir present que les comunitats musulmanes de cultura magribina en ambdues ciutats (amb nacionalitat espanyola o marroquina) superen les 30.000 persones (informació facilitada pel Colectivo Ioé).

25 Una xifra, significativa, en ella mateixa, encara que és sabut que no reflecteix la totalitat de la presència marroquina a Catalunya. (Vegeu un càlcul aventurat d'aquesta població al final de la nota que segueix).

26 Segons estimacions de Nadji Safir (directora de la UNFPA, United Nations Fund for Population Activities), la població marroquina resident als països europeus, el 1995, era d'1.270.000. D'aquesta, gairebé la meitat, 600.000, residien a França, on també residien 620.000 algerians, els quals en canvi suposaven gairebé la totalitat (el 93'65%) dels algerians residents en països europeus. Per a Espanya les estimacions de N. Safir eren de 100.000 marroquins. En esmentar la font de la taula corresponent, Safir escriu: *estimations personelles sur la base de divers documents, émanant de sources maghrebins et européenes (nationales ou communautaires).* N. Safir (1996) pàg. 47. En aplicar a Catalunya les mateixes proporcions que Safir calcula per a Espanya, s'arribaria a una població total d'uns 39.400 marroquins a Catalunya. Els càlculs poden ser discutibles, però, aquests, i d'altres que s'han fet, entren dintre d'uns marges que no fan variar substancialment els enunciats que es fan aquí.

27 És a dir, de les regions del Rif (províncies de Nador i Al-Hoceima) i la Jebala (províncies de Larraix, Tànger, Xauen i Tetuan). De la província de Nador prové "un terç de la colònia marroquina a Catalunya" (pàg. 147) i si es fan les observacions a escala més petita podem arribar a establir relacions entre comunitats locals d'origen i comunitats locals de destinació. "Així, el 80% dels emigrants de Mtsala (prop d'un miler) s'instal·len al Baix Llobregat, molt particularment a la població de Viladecans on hi ha el 44,7% de la colònia catalana d'aquest origen" (pàg. 147 i 150). Aquestes i altres dades significatives es troben en la monografia sobre els marroquins a Catalunya del Colectivo Ioé (1994). Sobre els marroquins a Viladecans, vegeu L.M Narbona (1992). Dels mateixos autors són els apartats dedicats a Catalunya i a Viladecans en la magna obra dirigida per B. López (1996).

28 La monografia del Colectivo Ioé (1996) dedicada al tema dels fills dels immigrats marroquins a l'escola ofereix aquesta dada (pàg. 167) i altres ben significatives, com és ara: que el 54% dels alumnes d'origen magrebí dels nivell compresos entre preescolar i FP-BUP (dades del curs 1991-92) a Espanya, es trobaven a Catalunya (pàg. 42 i 170). Pel que fa a preescolar i primària els alumnes d'origen marroquí a Catalunya es distribuïen per comarques de la forma que segueix: Barcelonès, 24,4 %; Baix Llobregat, 12,9%; Maresme, 11,1%, Alt Empordà, 8'7%; Osona, 6'5%; Baix Empordà, 5,5%. Segueixen després, el Vallès Occidental, el Vallès Oriental, el Tarragonès, el Baix Penedès i el Gironès, i encara el 12'9 a la resta de les comarques (pàg.171). A Barcelona, el Districte de Ciutat Vella aplegava el 61'8% dels alumnes marroquins de preescolar i primària de la ciutat (pàg.172). Pel que fa a les comarques gironines vegeu J.L. Alegret i J.M. Palaudàries a B. López (1996) pàg. 220.

29 Els gambians residents a la província de Girona superaven en més d'un miler els residents a la província de Barcelona. Cal notar que entre 1994 i 1995, el nombre de residents gambians registrats a Girona s'ha multiplicat per 2,7; en part es tracta d'una localització del nombre inusitat de gambians que el 1994 figuraven com a residents a Espanya, però sense atribució a cap territori concret ("no hi consta"). En la resta d'Espanya la presència de gambians és mínima, si s'exceptua, la província de Lleida (240), i les províncies veïnes de Saragossa (144), Osca (72), així com la província d'Almeria (83).

30 Els estudis d'Adriana Kaplan, basats en perllongats treballs de camp a Gàmbia i Senegal, i entre els gambians i senegalesos de Catalunya, inclosa la seva tesi doctoral en Antropologia, (defensada en la Universitat Autònoma de Barcelona el 1995), aporten coneixements aprofundits de les realitats sòcioculturals incloses en uns processos migratoris ben específics.

31 Per a aquests col·lectius, vegeu entre altres: Inongo-vi-Makomé (1990), E. Sepa (1993), A. Domingo i altres (1995). Dels senegalesos específicament tracten també els estudis esmentats en la nota precedent d'A. Kaplan; i el de V. Gonzálvez (1995). Pel que fa a Guinea Equatorial, cal tenir present, a més dels 314 guineans residents a Catalunya i els 1.879 a Espanya, el 1995, l'accés a la nacionalitat espanyola de població originària de Guinea Equatorial (929 concessions de nacionalitat en els 13 anys 1983-1995).

32 En canvi, l'augment de residents de nacionalitats llatinoamericanes a Catalunya, l'any 1995 respecte al 1994 (21.730/18.054) era del 20,4%, mentre que per a Espanya (92.642/87.497) era del 5,9%.

33 Tot i haver experimentat un increment relatiu en els tres quinquennis precedents, encara la proporció de la immigració cap a Europa sobre el total de la immigració des de Llatinoamèrica i el Carib suposava solament el 8'7% del total, en el quinquenni 1985-1989 (25.486 de mitjana anual, sobre un total de 292.572), quan Estats Units+Canadà foren la destinació del 89'9% (262.889 mitjana anual) de l'emigració registrada. Vegeu H. Zlotnik (1993) pàg. 5. Tanmateix el volum de l'emigració mexicana (67% de l'emigració total llatinoamericana), molt enfocada cap als Estats Units i Canadà disminueix el paper d'aquests dos països com a destinació de l'emigració internacional per al conjunt de la resta dels països llatinoamericans; sense deixar de ser, però, el Nord del mateix hemisferi la destinació majoritària de les emigracions internacionals de la majoria de països llatinoamericans.

34 Espanya és la destinació d'una cinquena part aproximadament del total de l'emigració llatinoamericana a Europa. El detall per a cadascun dels estats europeus es pot trobar a Council of Europe/Conseil d'Europe (1996).

35 Al fet jurídic de la nacionalitat que consta en la documentació i que es tradueix en les xifres que registren les estadístiques, cal afegir com a realitat sociològica, les entrades a Espanya des de països llatinoamericans de descendents més o menys propers d'emigrats espanyols, nascuts ja a països llatinoamericans. En determinades condicions, aquests poden fer constar aquesta condició per procedir en el seu canvi de residència amb estatus de ciutadans espanyols i com a tals no figurar en les estadístiques de llatinoamericans sinó en les d'espanyols immigrats des de l'estranger. En el període 1980-1994 han estat 40.000 els llatinoamericans que han obtingut la nacionalitat espanyola, el 43'7% del total de les nacionalitzacions d'estrangers concedides. Per països destaquen clarament els procedents d'Argentina (Dirección General de Migraciones (1996), pàg. 264-267). El 1995, d'un total de 6.765 nacionalitzacions d'estrangers concedides en Espanya, 4.096 corresponen a nacionalitats llatinoamericanes d'origen, els països que encapçalen la llista són: Argentina amb 1.314; Marroc amb 785; Perú amb 658; República Dominicana amb 499 (Comisión Interministerial de Extranjería, *Anuario Estadístico de Extranjería 1995*, pàg. 85).

36 El fet que en la taula 3 d'immigracions internacionals d'estrangers a Catalunya, no aparegui El Salvador entre els 31 països explicitats, té més a veure segurament amb l'omissió d'aquest país entre els països que són esmentats en les publicacions que han servit la base de dades per a l'elaboració de la taula, que al volum real del flux migratori.

37 Cal notar, però, que la participació d'Espanya en la recepció de població políticament asilada ha estat molt minsa. Polonesos els anys 1988-1990 i romanesos, els anys 1994-1995, han estat els qui van presentar un nombre més elevat de sol·licituds d'asil a Espanya (Comisión Interministerial de Extranjería, *Anuario Estadístico de Extranjería 1995*, pàg. 72).

38 Intermitentment van apareixent notícies de col·lectius peculiars de russos d'alt nivell econòmic, recentment aconseguit, en diferents enclavaments del litoral mediterrani. El registre de residents estrangers de 1995 únicament registrava la presència a Espanya de 798 russos, dels quals 203 a Catalunya (184 a Barcelona) i 171 a Madrid. Pel que fa a països de l'antiga Iugoslàvia: República de Iugoslàvia, Croàcia i Bòsnia-Herzegovina, sumen 1.356 residents a Espanya, on Catalunya és la comunitat autònoma amb més residents (364). (Comisión Interministerial de Extranjería, *Anuario Estadístico de Extranjería 1995*, pàg. 42). Les dades de fluxos immigratoris de 1995 indiquen l'entrada de bosnians i iugoslaus a Catalunya (taula 3 bis).

39 Vegeu V. Gonzálvez (1996) pàg.14-15. Per a l'estructura d'edats d'aquests residents vegeu també en el mateix article, pàg. 25.

40 Contrasta la proporció elevada de la població filipina resident a Catalunya, en relació al conjunt d'Espanya, el 1995 (29,3%) (taula 2), amb la baixa proporció de les immigracions registrades a Catalunya, en el trienni 1992-1994 (taula 3).

41 Cap al 1970, quan comença el període del qual pretén ocupar-se aquest llibre, els fluxos migratoris d'espanyols a Amèrica que s'havien revifat en els anys cinquanta han deixat de ser importants (el flux anual registrat per al conjunt d'Espanya no supera els 8.000), però els estocs d'espanyols residents al continent americà superen aleshores el milió de residents.

42 Dirección General de Migraciones (1995) pàg. 38-39.

43 Pel que fa a Andorra, situada amb 12.435 residents espanyols en el lloc 14è de la taula 7, cal notar que aquesta dada no es correspon amb l'obtinguda directament del servei estadístic del Principat, que és alhora la reproduïda en Council of Europe/Conseil d'Europe 1996, pàg. 67, de 28.778 residents espanyols a 1.1.1996. Aquesta darrera publicació indica també per a l'1.1.1995: 29.329 residents espanyols i per a l'1.1.1994: un màxim de 30.043 residents espanyols a Andorra.

44 Galícia amb el 28'6% dels emigrats espanyols a l'estranger i Andalusia, amb el 24'6% apleguen entre totes dues més de la meitat de tots els emigrats espanyols a l'estranger en el període 1962-1990.

45 1.829 emigrants, com a mitjana anual del quinquenni 1971-1975, segons dades de la Direcció General de Migracions, suposen únicament el 2,2% dels 82.589 emigrants espanyols a fora d'Espanya (vegeu taula 5).

46 La tesi doctoral d'Àngels Pascual de Sans (1982) sobre el retorn dels migrants espanyols en l'àmbit europeu i altres publicacions de la mateixa autora, de vegades en col·laboració amb Jordi Cardelús, són referència obligada. Les diverses combinacions en els itineraris migratoris que passen pel retorn s'han expressat (Pascual de Sans-Cardelús (1990) pàg. 17-19) en dotze significatius gràfics que assenyalen orígens i destinacions a Catalunya, Espanya i l'es-

tranger; nou d'aquests gràfics impliquen residència a l'estranger. La utilització del terme "retorn" és de vegades ambigua, indica Pascual de Sans (1993). Un exemple d'aquesta ambigüitat l'ofereix el cas de persones nascudes a l'estranger i amb nacionalitat espanyola que immigren per primera vegada a Catalunya. Aquestes persones en realitat no retornen ni a Catalunya ni a Espanya, on mai no havien estat. Però de fet, entren en el conjunt estadístic d'immigració des de l'estranger de ciutadans espanyols, identificat sovint com el de les immigracions de retorn.

47 Cal notar que la població espanyola d'Andorra a 1.1.1995 suposava el 45,5% de la població total (64.426) del Principat. (Council of Europe/Consell d'Europa 1996, pàg. 65-67). Vegeu també nota 41.

47 bis. Vegeu les ponències presentades a les Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya, Palau de la Generalitat, 26 i 27 de maig de 1997, especialment Institut d'Estadística de Catalunya 1996, J. Capellades 1997 i L. Recolons 1997. L'elaboració ulterior del valuós contingut d'aquestes Jornades per part de l'Institut d'Estadística de Catalunya es trobava a punt de finalitzar el gener de 1998.

48 Per a una exposició d'aquestes interpretacions catalanes del fenomen migratori, vegeu J. Termes 1983.

49 Els habitants de Catalunya nascuts a Andalusia arribaren a ser ben a prop del milió, el 1975.

50 *"El moviment català d'immigració extracatalana no és més que la continuació més enllà de l'Ebre, de l'èxode rural català coetani de la davallada de la fecunditat"*. (A. Cabré, 1989, pàg. 287).

51 *"La immigració ha estat part integrant i principal del modern sistema català de reproducció"* (A. Cabré, 1989, pàg. 285).

52 Reflexions paral·leles a aquestes en la perspectiva que oferia la situació de la immigració i de la societat catalana en els primers anys vuitanta, a L. Recolons (1984).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARANGO, J. (1994), "La gran psicosi migratòria", NADAL, J. (coordinador) *El món cap on anem*; Vic, Eumo Editorial, pàg. 105-137.
- BASTENIER, A., DASSETO, F. (1990), "Nodi conflittuali conseguenti all'insediamento definitivo delle popolazioni immigrate nei paesi europei", BASTENIER, A. i altres, *Italia, Europe e nuove immigrazioni;* Torino, Edizioni della Fondazione Giovanni Agnelli, pàg. 3-64.
- CABRÉ, A. (1989), *La reproducció de les generacions catalanes 1865-1960;* Tesi doctoral. Bellaterra, Departament de Geografia, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, 2 vol.
- CAPELLADES, J. (1997), "Notes sobre la Ponència Tècnica Inicial de l'Institut d'Estadística de Catalunya", *Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya,* Barcelona, Palau de la Generalitat, 26 i 27 de maig. Ponències, pàg. 37-73.
- COLECTIVO IOÉ (1996), *La educación intercultural a prueba: hijos de inmigrantes marroquíes en la escuela;* Granada, Laboratorio de Estudios Interculturales, Universidad de Granada.
- COLECTIVO IOÉ (1994), *Marroquins a Catalunya;* Barcelona. Institut d'Estudis Mediterranis.
- COLECTIVO IOÉ (1992), *La immigració estrangera a Catalunya. Balanç i perspectives;* Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis.
- COMISIÓN INTERMINISTERIAL DE EXTRANJERÍA, *Anuario Estadístico de Extranjería 1995;* Madrid, ID. 1994; ID. 1993; ID. 1992.
- COUNCIL OF EUROPE/CONSEIL DE L'EUROPE (1996), *Recent demographic developments in Europe 1996;* Strasbourg, Council of Europe Publishing.
- DIRECCIÓN GENERAL DE MIGRACIONES (1996), *Anuario de Migraciones 1995;* Ministerio de Asuntos Sociales.
- DOMINGO, A. (en premsa), "Miratges Demogràfics a la Mediterrània", *Conferència en Emprius Club d'Opinió;* curs 1994-1995, Barcelona.
- DOMINGO, A., CLAPÉS, J., PRATS, M. (1995), *Condicions de vida de la població d'origen africà i llatinoamericà a la Regio Metropolitana de Barcelona. Una aproximació qualitativa;* Àrea metropolitana de Barcelona/Diputació de Barcelona.

- FERGANY, N. (1989), "The international migration process as a dynamic system", INTERNATIONAL UNION FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION (IUSSP) *International Population Conference/Congrès International de la Population, New Delhi 1989;* Vol. 2, pàg. 145-158.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1994), *Presència catalana en el món;* Barcelona, Comissionat per a Actuacions Exteriors, Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya.
- GOZÁLVEZ, V. (1996), "L'immigration étrangère en Espagne (1985-1994)", *Revue Européenne des Migrations Internationales;* vol. 12, núm. 1, pàg. 11-38.
- GOZÁLVEZ, V. (Dir.) (1995), *Inmigrantes marroquíes y senegaleses en la España Mediterránea;* Generalitat Valenciana.
- HERRERA, J.M. (dir.) (1990), *Situación en España de los inmigrantes procedentes de países de mayoría islámica;* Col. La Acción Social, Cuadernos de formación, núm. 5. Madrid, Cáritas Española.
- INE, *Migraciones 1988,* Madrid; ID. *1989;* ID. *1990;* ID. *1991;* ID. *1992;* ID. *1993;* ID. *1994;* ID. *1995.*
- INE (1990), *Migraciones. Quinquenio 1961-1965;* ID. (1991a) *Migraciones. Quinquenio 1966-1970;* ID. (1991b) *Migraciones. Quinquenio 1971-1975.*
- INONGO-VI-MAKOMÉ (1990), *España y los negros africanos;* Barcelona, La Llar del Llibre.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), "Ponència Tècnica Inicial", *Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya,* Barcelona, Palau de la Generalitat, 26 i 27 de maig de 1997.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991), *Moviments migratoris 1989;* Generalitat de Catalunya; ID. (1992) 1988; ID. (1995) 1992.
- IZQUIERDO, A (1992), *La inmigración en España* 1980-1990; Madrid, Centro de Publicaciones Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- KAPLAN, A. (1991), "Trabajo de campo en Senegambia. Aproximación a algunos aspectos etnográficos de la región", RTS; núm 123, setembre, pàg. 81-100.
- KAPLAN, A., CARRASCO, S. (en premsa), *Migración, cultura y alimentación.*
- LÓPEZ GARCÍA, B. (director) (1996), *Atlas de la inmigración magrebí en España;* Madrid, Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos, Universidad Autónoma de Madrid.
- LÓPEZ DE LERA, D.(1991), "Análisis de la estadística sobre población extranjera", *III Jornadas de la Población española;* Málaga, Diputación Provincial, pp. 95-107 i també a *Serie Artículos y Ponencias;* núm 11, Madrid, CSIC, Instituto de Demografía.
- MIRET, N. , "Le Catalanisme et le système migratoire catalan", *Revue Européenne des Migrations Internationales;* vol. 12, núm 1, pàg. 53-75.
- NARBONA, L.M. (1992), *Marroquíes en Viladecans. Una aproximación al tema de la inmigración;* Ajuntament de Viladecans, pàg. 193.
- PASCUAL DE SANS, A., CARDELÚS, J. (1990), *Migració i història personal. Investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva de retorn;* Bellaterra, Publicacions d'Antropologia Cultural, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PASCUAL DE SANS, A. (1983), "Los movimientos migratorios de retorno. Significación y perspectivas", *Documents d'Anàlisi Geogràfica;* núm. 3, pàg. 47-70.
- PASCUAL DE SANS, A. (1982), *El retorno de migrantes españoles en el ámbito europeo;* Tesi de Doctorat, Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials, Universitat Autònoma de Barcelona.
- P.A.S.S. (1989), *Mapa de inmigrantes extranjeros en situación irregular;* Trabajo realizado por encargo de la Dirección General del Instituto Español de Emigración, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- PRADA, M.A. de (1989), "España, de país de emigración a país de inmigración", ROQUE, M.A. (ed.) *Els Moviments Humans en el Mediterrani Occidental;* Simposium Intenacional. Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis, pàg. 209-241.
- RECAÑO, J. (en premsa), *Els fluxos demogràfics entre Catalunya i l'exterior.*
- RECOLONS, L. (1997), "Projecció de les variables migratòries a Catalunya", Institut d'Estadística de Catalunya, *Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya,* Barcelona, Palau de la Generalitat, 26 i 27 de maig. Annexos pàg. 2.
- RECOLONS, L. (en premsa), "Les migracions en l'estudi científic de la població", *Revista catalana de sociologia.*
- RECOLONS, L. (1983), "Situació actual del procés immigratori a Catalunya", *Perspectiva social;* núm. 19, Barcelona, ICESB, pàg. 7-25.
- RIERA, I. (1984), "¡Ja no hi ha immigrats!", *El Món;* 6 de gener, pàg. 6.

- RODRÍGUEZ, V. (1993), "Skilled migrations in Spain", *Studi Emigrazione*; núm. 117, març, pàg. 54-64.
- SAFIR, N. (1996), "La dynamique migratoire au Maghreb", COUNCIL OF EUROPE/CONSEIL DE L'EUROPE *Conférence méditerranéenne sur la population et le développement. Palma de Mallorca. 15-17 octubre;* Contribution spontanée (Étude réalisée pour le compte de l'OMS).
- SEPA, E. (1993), *Els negres catalans. La immigració africana a Catalunya:* Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular/Editorial Alta Fulla.
- SOLANA, A.M., PASCUAL DE SANS, A. (1995), "Mercado de trabajo e inmigración extranjera en Cataluña: situación actual y principales tendencias", *Habitar, vivir, prever;* Actas V Congreso de la Población Española. Bellaterra, Centre d'Estudis Demogràfics, pàg. 527-538.
- SOLÉ, C., HERRERA, E. (1991), *Trabajadores extranjeros en Cataluña. ¿Integración o racismo?;* Col. Monografies, núm. 116. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- TERMES, J. (1983), "La immigració a Catalunya: política i cultura", *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana;* Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat, pàg. 199-293.
- ZLOTNIK, H. (1993), "South-to-North migration since 1960: the view from the South", INTERNATIONAL UNION FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION (IUSSP) *International Population Conference/Congrés International de la Population, Montreal 1993;* Liège (Bèlgica), IUSSP, vol. 2, pàg. 3-14.

LA DIÀSPORA CULTURAL CATALANA

Prócoro Hernández
Universitat Pompeu Fabra

INTRODUCCIÓ

La diàspora de l'exili català és un cas de migració política. Les seves característiques sociològiques són ben diferents de les d'una emigració econòmica. L'emigrant polític, perseguit, directament o indirectament, ha de partir i ha de buscar-se un país de refugi, on s'està amb una actitud permanent de voler retornar al seu país d'origen. L'exili català no es redueix només a l'exili de milers de persones, sinó també a l'àmbit institucional: en el camp polític, un cert nombre d'institucions polítiques s'expatriaren, i també, com a singularitat, algunes entitats públiques i privades de l'àmbit cultural.

La persecució franquista no només es vivia en el camp polític republicà, sinó també en el camp politicocultural de caire catalanista. Aquest darrer aspecte esdevé, conjuntament amb els casos dels bascos i els gallecs, igualment un fet polític, ja que era combatut pel poder franquista, que el considerava un element disgregador de la unitat nacional. De manera general, les raons de la sortida dels catalans eren, d'una banda, la seva adhesió a la República i, d'altra, el seu suport al moviment politicocultural català. Evidentment, hi havia catalans acusats d'estar implicats en la guerra fent costat a la República i d'altres que també foren perseguits, sense implicació de cap mena, però considerats sospitosos pel fet d'estar en el cantó republicà i ser catalans. Conjuntament amb les dades estadístiques, és indispensable esmentar alguns intel·lectuals exiliats de primer rengle, que mostren i demostren el fet sociològic de la pèrdua institucional cultural de Catalunya després de la Guerra Civil.

1. ETAPES MIGRATÒRIES DELS CATALANS

No es pot deixar de banda una referència a les diferents etapes de l'emigració catalana. L'emigració catalana a ultramar no va ser nombrosa, llevat d'algun període, més aviat força moderada. És més notòria en el darrer terç del segle XVIII, etapa en la qual, en algun moment, el nombre d'emigrants registrat fou superior al dels immigrants. No es registren etapes ben delimitades sobre l'emigració catalana, encara que sí que es remarca una sèrie de períodes amb els quals els historiadors estan d'acord. Una primera gran etapa va dels primers anys de la colonització d'Amèrica[1] a mitjan segle XVIII. En aquesta, el moviment migratori cap Amèrica és molt reduït: 1% de l'emigració espanyola[2]. Tot fa pensar que la poca presència catalana era a causa d'una restricció comercial, ja que els ports catalans van estar vetats, però no només aquests, sinó que n'hi havia altres, durant tot aquest temps al comerç amb Amèrica[3]. Tanmateix, cal matisar la seva situació i repercussió social, ja que un nombre important de comerciants catalans van operar des dels ports de Cadis, aleshores empori comercial, i de les Canàries. La segona etapa fa referència al moment en què el port de Cadis declina en la seva activitat; és aleshores que s'inicien les concessions de permisos especials de ports per comerciar amb Amèrica. Els catalans obtingueren el seu primer accés comercial important mitjançant la *Real Compañía de Barcelona de Comercio con las Indias*. Finalment, l'any 1778, amb l'autorització del comerç directe des de Barcelona i el decret de lliure comerç, s'incrementà l'emigració catalana cap a Amèrica, provinent sobretot dels pobles del litoral català. La tercera etapa

comença a partir de la crisi comercial espanyola, a final del segle XVIII i primeres dècades del XIX, període en què s'independitzà la major part de països americans. En aquest període, l'emigració catalana s'orienta i es concentra quasi exclusivament en els països antillans, sobretot Cuba i Puerto Rico. Aquests dos països eren els principals llocs d'emigració i el 65% eren catalans[4]. L'increment de presència catalana va continuar, de tal manera que a mitjan del segle XIX els catalans que emigraven a Amèrica representaven més del 10% del total de l'emigració espanyola. En l'últim terç del segle XIX i l'inici del XX es consolida l'emigració catalana a Amèrica amb una presència important atreta, sense dubte, pels seus predecessors immigrants catalans, i, a més, estimulada pel progrés tècnic del transport.

L'exili català, encara que diferent de l'emigració econòmica per les seves característiques sociològiques, constitueix una nova etapa, sobretot el de l'any 1939, però que de fet ja començà en esclatar la Guerra Civil, l'any 1936, quan ja alguns catalans s'exiliaren a Mèxic. Prèviament a aquest exili, arran de la dictadura, n'hi hagué un altre derivat d'una altra dictadura.

2. EL PRIMER EXILI DEL SEGLE XX

Un primer exili s'inicià en els primers anys del segle XX. Alguns fets de caire polític o social, com la Setmana Tràgica de l'any 1909 o també la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), van motivar l'exili de catalans. Josep Abril i Llinés, nacionalista radical, fugint després dels fets del primer esdeveniment, s'establí a Santiago de Xile. Joan Comorera, afiliat al partit socialista, es va expatriar durant anys a Buenos Aires a causa de la Dictadura de Primo de Rivera. Francesc Macià i Ventura Gassol, exiliats temporals, viatjaren per Amèrica, l'any 1928, on enardiren els sentiments nacionalistes dels emigrats econòmics, fet que més tard tindria una repercussió posterior a Catalunya.

3. ELS PRIMERS TEMPS DE L'EXILI DE 1939

En l'exili català de l'any 1939 i en el dels altres republicans la majoria de gent va sortir en unes setmanes cap a França, fugint de l'exèrcit franquista. En canvi quant a l'exili cap als països americans, no va passar el mateix; no es va produir de manera uniforme ni ordenada, sinó per onades. La distribució d'exiliats als països americans va quedar subordinada a una sèrie de circumstàncies sociopolítiques que caracteritzaven els diversos països receptors, segons les quals seguiren una línia política per determinar el més o menys nombre d'exiliats acollits.

3.1 El nombre d'exiliats

S'admet una xifra aproximada de mig milió de republicans, però cal observar que només es tracta d'una estadística aproximada. S'han donat diferents xifres amb diferències molt exagerades: a l'ambaixada de la República espanyola a París, es va preveure l'èxode de 60.000 persones; els socialistes en van calcular 100.000. Aquestes dues xifres van ser rebutjades per un cap militar que feia veure que ja només l'exèrcit comptava amb 220.000 soldats[5]. Una xifra semblant, 200.000 ciutadans, van donar les institucions basques republicanes quan es referien a les dues evacuacions: la del front basc i la del front català. Segons una enquesta dels serveis de la Fundació Ramon Llull de París, foren 100.000 catalans els que s'expatriaren, el 60% dels quals foren localitzats i la resta no fou possible a causa de les grans dificultats que el personal dels camps de concentració posava als que recercaven informació[6]. Víctor Alba fa referència a 20.000 soldats evacuats a l'Àfrica del Nord. Segons el mateix autor, del mig milió que creuaren la frontera el gener i febrer de 1939 "la meitat tornà a Espanya al cap de pocs dies"[7].

3.2 L'exili català a Europa

A Europa, evidentment, a part de França, els exiliats catalans residiren a la Gran Bretanya, Bèlgica i l'antiga URSS. Aquests exiliats tancaven files i feien un gran esforç per mantenir les seves institucions i publicacions. Sovint, una part del contingut publicat tenia un caire reivindicatiu de la nacionalitat catalana.

Entre el grup nombrós d'intel·lectuals, alguns s'exiliaren amb el suport directe de la Generalitat de Catalunya. La Conselleria de Cultura de la Generalitat va evacuar de Barcelona aquests intel·lectuals catalans i les seves famílies. A França es van instal·lar al Mas d'en Descalç, a Agullana. Carles Pi i Sunyer els va dir que en arribar a Perpinyà rebrien alguns diners per a les seves necessitats més indispensables. Els primers catalans exiliats van crear de seguida el periòdic *El Poble Català*, que després es publicaria també a Mèxic. Albert Camus traduí, junt amb Víctor Alba, dos poemes de Maragall que aparegueren al

segon numero de "Le Cheval de Troie"'. Cal remarcar també algunes societats culturals, entre les quals, Les amitiés Franco-Catalanes i Amicale des Catalans de París'.

A la Gran Bretanya, al voltant de 300 catalans obtingueren entre 1939 i 1940 l'admissió per establir-se en aquest país. Molts arribaren amb les forces evacuades del fronts de Noruega on havien combatut els nazis. D'altres, fugien de les conseqüències de l'armistici franco-alemany. Entre els intel·lectuals catalans, cal esmentar el doctor Josep Trueta, l'exconseller Carles Pi i Sunyer, J. M. Batista i Roca, professor de Cambridge, que representà la Generalitat durant la Guerra Civil, Pere Bosch i Gimpera, que fou rector de la Universitat de Barcelona. A Londres fundaren el Casal Català i Llar Catalana. A la caiguda de França, el 1940, per evitar l'aïllament dels catalans enmig del conflicte de la guerra, van constituir el Consell Nacional de Catalunya, també conegut com a Consell de Londres, per representar els interessos polítics de Catalunya i mantenir viva la vida catalana. Amb el temps, el Consell arribà a tenir nombroses representacions a Amèrica. Publicaren el periòdic *Senyera* (1941-1946) del Casal Català i posteriorment *Catalan News* del Front Nacional de Catalunya. Entre les publicacions d'aquest període, cal remarcar l'obra de Josep Trueta *The Sprit of Catalonia* (1946), que després s'edità en català a Mèxic i, molts anys després, a Barcelona, amb el restabliment de la democràcia. S'hi van celebrar dues vegades els Jocs Florals de la Llengua Catalana, el 1947 i el 1956. Arran d'aquesta presència catalana, ha romàs l'Anglo-Catalan Society, creada a Londres el 1952, que duu una vida acadèmica dinàmica i atorga beques a estudiants anglesos per estudiar a Catalunya i, en el passat, concedí premis en els Jocs Florals de la Llengua Catalana. Un dels seus animadors i promotors inicials fou Josep Maria Batista i Roca. Entre els seus col·laboradors catalans, cal esmentar Salvador Giner que va redactar, en anglès, *L'Estructura Social de Catalunya*, la primera obra remarcable d'aquestat entitat, el 1981.

A Bèlgica, era molt difícil obtenir la condició de refugiat, tanmateix alguns catalans s'hi exiliaren i la policia belga legalitzà la seva situació quan els alemanys van ocupar el país. En aquell moment de confusió alguns republicans de les companyies de treballadors a França passaren a Bèlgica. Pel que fa als catalans, al voltant d'una vintena s'hi establiren, entre els quals hi havia personalitats d'anomenada como Josep Carner (hi treballava com a diplomàtic) i Frederic Escofet (excomissari d'Ordre Públic i excomandant dels Mossos d'Esquadra). El grup de refugiats catalans va fundar un Casal Català que encara existeix.

A l'antiga URSS, en acabar la Guerra Civil, el nombre de republicans que s'hi exilià fou reduït, al voltant de 3.000; se sap que l'admissió es reservava als dirigents i militants comunistes ben recomenats. També cal afegir un cert nombre d'infants de les colònies escolars que hi van anar durant la guerra, a més d'alguns joves que volien fer cursos d'aviació. Quant als catalans, una gran part estava constituïda per dirigents del PSUC, entre els quals cal destacar Joan Comorera i Miquel Serra Pàmies. En acabar la Segona Guerra Mundial, alguns republicans s'establiren a l'antiga Txecoslovàquia.

Alguns catalans s'exiliaren a altres països europeus com Suècia, Noruega, Alemanya i Andorra. Altres s'establiren al Camerun, Algèria i el Marroc; després de la guerra mundial, alguns catalans van anar a Casablanca i Tànger, on va viure, Josep Andreu i Abelló, expresident de l'audiència de Barcelona, que s'exiliaria a Mèxic. El gruix de republicans i catalans, a part dels que van tornar, va anar a Amèrica.

4. EXILI CATALÀ A AMÈRICA

Entre tots els països d'Amèrica, Mèxic constitueix un cas especial i no només pel gran nombre de republicans que va acollir, sinó també per la seva política d'obertura total a la causa republicana, abans i després de la guerra. Mantingué la mateixa posició política fins a l'enfonsament quasi natural del franquisme, desaparegut amb la mort del seu líder.

4.1 Exili a Mèxic

Després de la desfeta republicana i l'entrada massiva a França, els republicans hi restaven amb la incertesa davant l'imminent esclat de la Segona Guerra Mundial; així, doncs, es van abocar a la recerca d'un altre país d'acollida millor. Mèxic va ser, sens dubte, el país més generós, que va obrir totalment les seves portes. Aleshores Lázaro Cárdenas era president de Mèxic, que fou un dels principals benefactors dels republicans durant i després de la Guerra Civil. Es va arribar a dir que en un principi es demanava la gent qualificada, però de fet no es va respectar aquest requisit d'entrada i es va obrir el país a tothom. Se sap que els pocs vaixells que van sortir de França amb refugiats tingueren com a destí el port de Veracruz de Mèxic. L'exili republicà començà en aquest país des de la mateixa Guerra Civil; en efecte, ja el juny de 1937 Mèxic va acollir 440 infants orfans de guerra. El vaixell

trances "Le Mexique" va fer el trasllat d'aquelles criatures desvalgudes, la major part provinent de València i un cert nombre de Barcelona, ciutat que va ser seu del Comité Iberoamericano, organisme que es va fer càrrec de la custòdia i execució de l'evacuació d'aquests infants. L'any 1938 també s'hi instal·là un grup d'intel·lectuals espanyols, avanç de l'allau de republicans que vindria posteriorment.

Respecte a la quantitat d'exiliats a Mèxic, els diferents investigadors sobre l'exili espanyol en donen xifres diferents i, pel que fa al nombre, algunes de massa exagerades. Sembla com a més probable i més acceptada que eren al voltant de 30.000. Cal dir que el nombre de catalans no és gens fàcil saber-lo, ja que la seva arribada es va perllongar durant alguns anys. En tot cas, segons les estimacions més fiables i l'opinió dels mateixos protagonistes, el nombre aproximat de catalans oscil·laria entre 5.000 i 6.000, entre adults i nens. Els intel·lectuals republicans hi fundaren la Casa de España que, fusionada amb intel·lectuals de lletres i científics mexicans, esdevindria més tard l'actual prestigiosa entitat El Colegio de México.

Una gama molt àmplia de professions diverses va caracteritzar l'exili dels catalans establerts, de la qual cal esmentar alguns exemples que mostren el nodrit nombre d'intel·lectuals. En el camp polític Catalunya es buidà completament i molts dels polítics s'exiliaren a Mèxic: entre altres, els ministres Lluís Nicolau D'Olwer i Jaume Aiguader; els consellers de la Generalitat Joan Lluhí, Miquel Santaló, A. M. Sbert, Joan Comorera; el president del Tribunal de Cassació i de l'Audiència de Barcelona Josep Andreu i Abelló; Miquel Ferrer, secretari general de la UGT i Fidel Miró, dirigent de la CNT. La presència de professors universitaris catalans a la Universitat Autònoma de Mèxic i a l'Institut Politècnic Nacional, a més de El Colegio de Mèxico, fou molt nombrosa. Són remarcables, com a exemple, els casos de Pere Bosch i Gimpera, Marcel Santaló, Eduard Nicol i Josep Carner. També s'hi exiliaren artistes i escriptors, molts dels quals arribaren ja formats i trobaren en aquest país un ambient propici per continuar la seva obra i fins i tot un bon mercat. Dins d'aquestes professions, cal remarcar Joan Giménez Botey, Francesc Domingo, Carme Cortès, Francesc Camps, J. Bartolí, Pere Calders i Avel·lí Artís-Gener. En el camp de la música, cal subratllar Otto Mayer i Serra i els compositors Narcís Costa-Horts i Baltasar Samper.

Són molt diversos els aspectes socials que caldria examinar per fer una anàlisi sociològica global sobre la significació de l'exili català a Mèxic. Tanmateix, un dels camps més interessants és la seva producció i adhesió literària en català, expressió ben reveladora d'un gran desig de preservar la cultura catalana. A Mèxic es van editar prop d'una vuitantena de publicacions, entre revistes i periòdics, unes de llarga durada i altres de vida més efímera. *La revista dels Catalans d'Amèrica* va ser la primera revista de l'exili americà que es va publicar quasi immediatament a l'arribada dels primers catalans. Malgrat les circumstàncies adverses, sobretot pel fet de ser fora del seu territori, un nombre considerable d'aquestes publicacions d'exili han superat llargament altres d'aparegudes a la mateixa Catalunya en el temps del postfranquisme. Entre aquestes publicacions, cal remarcar *Quaderns de l'Exili, La Nostra Revista, La Nova Revista, Pont Blau* (que continuà durant molts anys amb el títol de Xaloc), *Orfeó Català* i *El Poble Català*. Algunes revistes es van crear per tal de difondre la cultura catalana al país d'exili, tals com *Vida Catalana* i *La Nación Catalana*. També cal esmentar les revistes publicades pels diversos partits polítics, destinades a la seva cohesió interior i al proselitisme. Cal fer notar, de passada, que si la difusió de la premsa en català ja per ella mateixa era precària entre els exiliats, la dels partits, selectiva i limitada, encara n'esdevenia més.

Amb vista a mantenir la cultura catalana a l'exterior i divulgar-la entre els habitants del país d'exili, es van celebrar dues vegades els Jocs Florals de l'Exili, esplendorosament. També amb la mateixa idea, Catalunya va concórrer a diverses edicions de la Fira mexicana del Llibre. Hi havia un considerable sector editorial exiliat, especialitzat en la creació i la difusió de llibres en català, amb independència respecte a les publicacions de periodicitat regular. Cal remarcar el fet curiós que les dues editorials més importants fossin obra d'exiliats amb l'ofici d'impressor. Cal destacar la singularitat que, a la feina de guanyar-se la vida, hi afegissin la de la fidelitat al país d'origen, amb el risc econòmic que significava perdre per un cantó els diners treballosament obtinguts en l'altre. Quatre noms són les pilastres d'aquest vessant: Avel·lí Artís i Balaguer, Bartomeu Costa-Amic, Ramon Fabregat i Joan Daniel Boldó. Encara cal esmentar els editors catalans que van publicar exclusivament en llengua espanyola, com ara Joan Grijalbo, Fidel Miró, els germans Espresate i els Reverté, aquests darrers especialitzats en llibres científics i didàctics.

Aquest món del llibre, en tots els seus vessants, ofereix una de les fites més importants assolides per la Catalunya exiliada a Mèxic. Era la resposta més ferma que es podia donar a la persecució cultural que duia a terme a l'interior. Les publicacions per si mateixes no haurien estat res: cal el suport dels lectors i els exiliats que, col·lectivament

persuadits de la seva responsabilitat històrica, van acceptar la part que els pertocava del repte de no deixar que la cultura sucumbís. Els catalans traslladats a Mèxic no constitueixen pas una emigració convencional, sinó, com ha estat dit i reiterat, un exili. Evidentment, el fenomen social de la transculturització es va donar; els catalans van aprofundir en les característiques del mexicà, la seva mitologia i la seva història, i la seva curiositat va menar els escriptors a investigar-ne, i assimilar-ne, el mosaic multicultural. Mèxic, doncs, és present en l'obra narrativa catalana de l'exili de diversos autors, com els ja esmentats Josep Carner, Pere Calders, Avel·lí Artís-Gener; Josep Roure-Torrent, Lluís Ferran de Pol, Ana Murià, Agustí Bartra i Vicenç Riera Llorca. Atesa la gamma tan àmplia de professions, no sempre ben definides, n'hi trobem a totes les activitats imaginables: hi ha metges i arquitectes, mestres d'escola i enginyers, constructors de ponts i carreteres, i restauradors, paletes i camperols, teixidors i formatgers, actors i cantants. Els refugiats que romanen a Mèxic i la seva nombrosa descendència tenen un lloc i un prestigi en aquest país.

4.2 Els grans països americans d'exili

La República Argentina no adoptà cap criteri uniforme respecte a l'admissió de refugiats republicans. Els agents consulars solien decidir els casos d'acord amb el seu criteri personal i sovint ho feien amb notòries reserves. En aquest sentit, hi ha una il·lustrativa carta tramesa per Margarida Xirgu al seu amic Rafael Moragas. Des de Buenos Aires deia l'actriu: "Ja deus saber que això de l'entrada a aquests països despoblats i riquíssims és més difícil que allò que Jesucrist deia dels rics respecte a llur entrada al cel: en efecte, és més fàcil que entri un camell pel forat d'una agulla que no pas un espanyol republicà a Buenos Aires". Malgrat tot, el Massiglia va desembarcar cinc-cents republicans a Buenos Aires, molts dels quals eren catalans. Els bascos van ser uns privilegiats ja que el president Roberto M. Ortiz va signar un decret que indicava que amb la signatura del president Aguirre n'hi havia prou per ésser admès al país. Velles entitats basques establertes en aquella república sud-americana havien aconseguit la simplificadora prerrogativa. Al voltant d'un miler d'exiliats s'establiren en aquest país. Entre aquest grup hi eren, per exemple, Joan Coromines, Jaume Serra i Húnter, Rafel Closas, Margarida Xirgu, Joan Comorera, Manuel Serra i Moret i molts d'altres, també ben coneguts. Per a alguns d'ells, l'Argentina no va ser la residència definitiva, com el cas de Margarida Xirgu, que va anar a l'Uruguai, i Serra Húnter a Mèxic, o també, només durant alguns anys, Manuel Serra i Moret o el filòsof Josep Ferrater i Mora a Cuba, Xile i finalment Estats Units.

Els nous emigrats a l'Argentina s'integraren al vell Casal de Catalunya i els escriptors esdevingueren col·laboradors de la revista catalana *Ressorgiment*, fundada l'any 1916, per Hipòlit Nadal i Mallol. Una altra revista, també editada a Buenos Aires, fou *Catalunya*, fundada l'any 1930, i dirigida successivament per Lluís Macaya, Ramon Canals, Ramon Girona, Joan Merli i Joan Rocamora, que va encarregar-se'n fins a l'any 1964, que va plegar. També van emprendre una tasca editorial mitjançant l'A-ACC (Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana) que només va publicar sis volums, on foren autors Xavier Benguerel, Cèsar August Jordana, Pere Coromines, Antoni Rovira i Virgili i Manuel Valldeperes. L'any 1956 s'edità el *Llibre Blanc de Catalunya*, memorable treball redactat en tres idiomes, obra dels escriptors i els polítics exiliats a l'Argentina destinada als delegats de l'ONU a fi i efecte de fornir-los d'un extens material informatiu sobre Catalunya. L'any 1943, Joan Coromines, en col·laboració amb altres escriptors, va publicar *Miscel·lània Fabra*. La Societat Catalana d'Estudis Econòmics i Socials de Buenos Aires, l'any 1946, va aplegar una sèrie d'articles interessants, signats per Manuel Serra i Moret, que van aparèixer en el volum *La Carta de l'Atlàntic*. Als catalans de l'Argentina els pertoca el mèrit d'haver restaurat els Jocs Florals i d'haver-los institucionalitzat a l'exili, fins que no es poguessin celebrar una altra vegada a Catalunya, sota el nom de "Jocs Florals de la Llengua Catalana". La presència d'intel·lectuals catalans en aquest país es va traduir, entre altres coses, en la publicació de nombroses revistes en català, a més d'una dinàmica vida cultural. Els tres pobles peninsulars presents en aquest país van estructurar el pacte *Galeusca* (gallecs, bascos i catalans) per defensar els seus interessos nacionals; van publicar un butlletí amb el mateix nom i en van aparèixer dotze números.

Veneçuela, a partir de l'any 1945, va rebre un considerable contingent de catalans que venien de França, Mèxic, Santo Domingo i directament de Catalunya. El grup de residents catalans va ser molt nombrós, fins al punt que l'any 1968 el nombre de catalans establerts en aquell país sud-americà oscil·lava entre quinze i vint mil, antics residents i exiliats. D'aquesta nombrosa colònia catalana cal destacar el doctor August Pi i Sunyer, que fou membre de l'Institut d'Estudis Catalans, creador i director de l'Institut de Medicina Experimental, el qual va rebre les distincions més altes que Veneçuela hagi atorgat mai. La UNESCO, posteriorment, li va concedir un preuat premi

internacional. El doctor Manuel Corachan i Garcia, exconseller de la Generalitat i reconegut cirurgià, es va distingir en la creació de l'institut de la seva especialitat mèdica experimental i va ser professor de la Universitat Central. Un altre doctor en medicina, Rosend Carrasco i Formiguera, va ser catedràtic de l'Escuela Superior de Ciencias Biológicas, de la Universitat de Los Andes. Cal esmentar també els doctors Antoni Peyri, director del Lleprocomi de Maracaibo, Bonaventura Benages i l'historiador Joan Bofill i Deulofeu. Cal recordar altres professors: Domènec Casanovas –mestre de psicologia–, el mestre Pau Vila, que va fer important escola, i el seu fill i continuador Marc-Aureli Vila. Un impressionant nombre de metges integraven el considerable nucli d'exiliats. També hi va residir l'economista Josep A. Vandellós, que havia dirigit el *Diari Mercantil* de Barcelona, el professor Pere Grases, que hi va fer una doble tasca, de docència i d'investigació, molt remarcable, i el professor i polític, també exconseller de la Generalitat i exalcalde de Barcelona, Carles Pi-Sunyer, a més del periodista i polític Emili Granier-Barrera. Els exiliats catalans van fundar el Centre Català de Caracas, la reeixida més impressionant, en aquest terreny, dels expatriats. El Centre realitzava diverses activitats i potser la més important era *Terra Ferma*, que va publicar un nombre considerable de llibres. L'any 1968, els catalans de Veneçuela van retre un fastuós homenatge a Carles Pi-Sunyer, ànima de la vida catalana en aquella república sud-americana. La seva capital, Caracas, va hostatjar tres vegades els Jocs Florals de la Llengua Catalana: els anys 1953, 1966 i 1975.

A Xile, es va establir un criteri molt selectiu pel que fa a l'acceptació de refugiats: es pot afirmar que Xile només volia intel·lectuals i la seva tria era força estricta. Havien passat per l'espès sedàs prop de cinc-cents catalans, que van arribar a Valparaíso a bord del vaixell Winnipeg. Entre els exiliats hi havia el filòsof Josep Ferrater i Mora, els escriptors Cèsar August Jordana, Xavier Benguerel, Joan Oliver (Pere Quart), Domènec Guansé i Francesc Trabal. També hi va anar la pintora Roser Bru, Cristià Aiguader, el doctor Miquel Cunillera, el diputat Bru i Jardí i els periodistes Celestí Morlans, Màrius Vives i Pelai Sala. En l'àmbit de la medicina destaca Jaume Pi-Sunyer, que ja hem trobat als Estats Units, i que a Xile va dirigir l'Escuela de Medicina de Santiago, i Lluís Sayé –que també hem consignat anteriorment– que va pertànyer al Servicio Radiológico. Un grup de catalans d'esquerra van publicar *L'emigrant*, que va dirigir Carles Duran. La vella revista *Germanor*, creada pel Centre Català de la capital, va rebre una bona injecció amb els escriptors acabats d'arribar al país. De primer la va dirigir Joan Oliver i, més tard, Domenec Guansé. Derivats de la presència catalana hi va haver l'Instituto Chileno-Catalan i la Institució de Cultura Catalana. Les edicions El Pi de les Tres Branques van publicar diversos llibres de Josep Carner, Carles Riba, Josep Ferrater i Mora, Domenec Guansé, Cesar August Jordana, Joan Oliver i Xavier Benguerel. Alguns d'aquests volums van ser il·lustrats per l'artista Roser Bru, que es una excel·lent gravadora. No podríem pas deixar de consignar, com hem fet fins ara, que els Jocs Florals de la Llengua Catalana es van celebrar a Santiago de Xile dues vegades, els anys 1943 i 1962.

L'Uruguai, l'any 1939, va acceptar exiliats en un nombre molt restringit però de seguida va obrir més les portes i va admetre, aproximadament, un centenar de famílies. Els anys 1951 i 1952, la colònia catalana era integrada per cinc mil membres, en gran part provinents de Veneçuela i Brasil. Entre les personalitats acollides per l'Uruguai cal esmentar el doctor Josep Bergós, professor de serveis i organitzacions sanitàries a l'Instituto Militar; el doctor Lluís Sayé, director i fundador del Servicio de Examen de Colectividades i assessor de l'obra antituberculosa; el doctor Francesc Bergós i Ribalta, humanista, i el doctor Josep Rovira i Armengol, que va romandre en aquell país durant una breu temporada. Encara cal fer esment del doctor Miquel Conillera –que abans havia viscut a Xile–, Pere Nogués, Avenir Rosell, Pere Casanovas i Josep Barberà, entre altres. Durant molts anys es va emetre un programa radiofònic titulat "Hora Catalana", que gaudí tothora d'una gran audiència, dedicada exclusivament a difondre els aspectes culturals de Catalunya. Durant els darrers anys d'emissió en va ser la figura més destacada Gerard Busqué. L'Uruguai va acollir els Jocs Florals de la Llengua Catalana els anys 1949 i 1963, i els va presidir l'actriu Margarida Xirgu, establerta regularment a Montevideo.

4.3 Altres països americans d'exili

A Colòmbia, es va establir un petit grup d'intel·lectuals ben actiu. Entre els professors, que han exercit la docència en diversos centres d'ensenyament, cal esmentar els doctors Antoni Trias i Pujol, Antoni García i Banús, antic membre del Patronat de la Universitat de Barcelona, Joan Solé i Pla, Francesc de Sales Aguiló, gran treballador per a la Comunitat Catalana a Colòmbia, i el geògraf Pau Vila. També van residir a Colòmbia el periodista Josep Maria Capdevila, que havia dirigit *El Matí*, i l'escriptor Ramon Vinyes i Joan de Garganta. També el pintor Ignasi Mallol i l'exconseller de Governació de la Generalitat de Catalunya Josep Maria Espanya. Hem esmentat de passada el poeta, dramaturg i narrador Ramon Vinyes i Cluet, nascut a Berga i mort a Barcelona, i és mereixedor d'un comentari més extens. Ja havia viscut a Colòmbia a partir de 1913 i hi va exercir un autèntic mestratge entre els joves escriptors d'aquell país. Va tornar a Catalunya

amb la proclamació de la República, però l'any 1939 es va haver d'exiliar novament. Ramon Vinyes és el famós "*sabio catalán*" de *Cien años de soledad*, de Gabriel García Márquez, que sempre ha servat una gran tendresa envers l'home que l'havia guiat en els seus primers passos pel camí de les lletres. En nombroses ocasions ha fet referència a la tenacitat de Ramon Vinyes, que mai no havia renunciat a escriure obres teatrals, sabedor que mai no pujarien a cap escenari, i omplia quaderns i més quaderns de paper quadriculat amb aquells textos fantasmagòrics. Com a esdeveniment cultural de relleu, cal recordar que l'any 1945 Bogotà va acollir els Jocs Florals de la Llengua Catalana.

A Cuba, una rígida disposició impedia que els estrangers hi poguessin treballar la qual cosa va desencoratjar molts refugiats que hi haurien volgut anar. Cuba havia estat terra d'immigració catalana: tot Catalunya era plena de descendents de gent establerta en aquest país. Van ser, doncs, molt pocs els que van aconseguir permís d'estada i de feina. Cal fer esment del doctor Pere Domingo –germà de Marcel·lí–, sotsdirector de serveis de l'Instituto Nacional de l'Havana; del doctor Emili Mira; del doctor Francesc Folch, director tècnic de l'Instituto de Biologia de l'Havana; del doctor Joan Rocamora; del dibuixant català establert a Madrid Lluís Bagaria; del periodista barceloní i exregidor de l'Ajuntament Vicenç Bernades, i de l'escriptor Josep Maria Poblet, traslladat posteriorment a Mèxic, com el publicista Carles Sala. Els nouvinguts es van incorporar de seguida a la vella colònia catalana, les agrupacions més importants de la qual eren el Centre Català de l'Havana i el Grup Nacionalista de Guantánamo, entitats caracteritzades per la seva militància catalanista radical. La revista *La Nova Catalunya*, publicada a la capital, era una de les publicacions americanes en català més antigues i la portaveu del Centre. Posteriorment va aparèixer *Combat*. La victòria del moviment de Fidel Castro va interrompre les activitats polítiques d'aquelles entitats i van ser molts qui van abandonar Cuba, com Josep Pineda i Fargas. També l'any 1944, la ciutat de l'Havana va acollir els Jocs Florals.

Als Estats Units, encara que aquest país no fou un lloc especial d'acollida per als catalans, també va constituir un lloc de pas força important. Quan s'inicià l'èxode, la gent del Casal Català de Nova York, i sobretot els professors Josep Pijoan i Francesc Duran i Reynals, feren l'impossible per obtenir visats de trànsit per als arribats d'Europa que anaven a Mèxic o a altres països d'Amèrica. L'ambient envers els exiliats era més aviat hostil. Els que van arribar a bord del Champlain havien hagut de passar per l'experiència dolorosa de romandre tancats en un vagó de ferrocarril sense poder-ne baixar, i la policia mai no va deixar de vigilar-lo. Respecte als personatges catalans exiliats o que romangueren algun temps, cal esmentar, entre altres: Pere Guell, metge a l'American Legion; Jordi Folch, investigador als laboratoris del Rockefeller Institute; Emili Mira, psiquiatre ben conegut; Joan Coromines, de la Universitat de Chicago; diversos dibuixants i artistes com "Shum" (Joan. B. Atcher) i Carles Fontserè i Carrió; el pilot Josep Canudas, pioner de l'aviació a Catalunya; eixits de la República Dominicana, el poeta Agustí Bartra, la també escriptora i esposa d'aquest, Anna Murià i el professor Pere Pagès ("Victor Alba", com a pseudònim), que va exercir en diverses càtedres universitàries.

4.4 L'exili a la resta de països americans

Respecte a la resta de països americans, el nombre d'exiliats catalans acollits fou molt reduït i en alguns, fins i tot, es pot assegurar que mai no n'hi ha hagut. Un nombre reduït s'exilià al Brasil, Costa Rica i, en un nombre més considerable, a la República Dominicana, però s'hi estaren molt poc, i s'establiren finalment a Mèxic. És molt exigu el nombre dels que va acollir Guatemala; al Paraguai, l'Equador, Bolívia i el Perú hi ha hagut, ocasionalment, alguns catalans exiliats que, sovint, hi han anat en tasca consultiva concreta cridats pels organismes idonis. No cal dir que Puerto Rico es destaca pel fet d'haver estat el recés acollidor de Pau Casals, on es va casar amb una dama oriünda.

5. LA CULTURA CATALANA A L'EXILI

En primer lloc, cal assenyalar que es considera obra catalana l'escrita pels catalans tant en la llengua del país americà d'exili com l'escrita en català. Atès el pes de l'exili americà, com és obvi, la bibliografia dels diversos autors catalans és en castellà. Tanmateix la literatura en català és molt considerable, i té més mèrit si considerem que s'elaborà fora dels seu territori natural. Els primers anys d'exili foren molt fecunds de producció literària, sobretot a Amèrica, on ha destacat el grup català de Mèxic.

NOMBRE DE REVISTES I PERIÒDICS PUBLICATS EN ELS PRIMERS ANYS D'EXILI[10]

	Revistes	Periòdics
França	9	33
Suïssa	1	-
Anglaterra	1	1
Mèxic	10	22
Altres repúbliques	7	7
Total	28	63

Segons recerques posteriors, aquestes xifres es van incrementar molt, sobretot pel que fa a Mèxic i altres països americans.

Pel que fa a la producció de llibres en català a l'exili, Albert Manent fa referència a 270 llibres publicats, a més d'una quantitat molt considerable d'opuscles, 100 (38%) dels quals van ser publicats pel grup exiliat de Mèxic; la quantitat és encara més considerable si la comparem amb la quatitat de llibres publicats als països europeus, que tots junts arriben a 170. Més de 100 revistes o butlletins en català foren fruit de l'emigració de 1939 i aparegueren fonamentalment a Mèxic. Tres grans llibres de literatura catalana es van publicar a Amèrica: *Nabi* de Josep Carner, a l'Argentina, *Elegies de Bierville* de Carles Riba, a Xile, i *Poesies* de Màrius Torres, a Mèxic. Cal destacar-ne les revistes, ja esmentades, *La Nostra Revista, Quaderns de l'Exili, Lletres* i *Pont Blau* de Mèxic. Es fundà en aquest darrer país la Unió de Periodistes de Catalunya. Antoni López Llausàs refundà l'Editorial Sud-americana i Joan Merli creà l'Editorial Poseidón, totes dues a l'Argentina, i Joan Grijalbo l'editorial Grijalbo a Mèxic amb sucursals a altres països americans. Entre els editors en català, Bartomeu Costa-Amic, editor de llibres de temàtica fonamentalment mexicana, publicà a Mèxic més de 40 obres en diverses col·leccions; Avel·lí Artís i Balaguer creà a Mèxic Edicions Catalònia i al mateix país van néixer Edicions Catalanes de Mèxic i editorial Xaloc de Ramon Fabregat. A Xile, sobretot Oliver i Benguerel, crearen la col·lecció El Pi de les Tres Branques. Els exiliats revitalitzaren, tant culturalment com ideològicament, revistes dels vells emigrats com *Germanor* (Xile), *Ressorgiment* i *Catalunya* (Argentina) i *La Nova Catalunya* (Cuba). Durant molt de temps la cultura en català a l'exili suplí el vuit cultural de la Catalunya oprimida.

En un estudi fet sobre la publicació de revistes i periòdics a Mèxic[11], es remarca dos períodes de producció diferents, que tenen relació amb les expectatives sobre la seva concepció de durada de l'exili. En el primer, de 1939 a 1945, els catalans van desenvolupar una gran producció de publicacions i una gran activitat cultural, a l'espera quasi immediata de la caiguda de Franco i, per consegüent, també, el seu retorn; en el segon, després de 1945, van veure que no només els aliats no fan caure Franco, sinó que fins i tot el toleren. S'observa, en aquest període, un decreixement d'aquesta activitat, i és aleshores quan s'adonen que l'exili serà llarg o definitiu. A partir dels anys cinquanta, en veure definitiu el seu exili, ja adopten el país de ple, s'hi integren i es llancen a viure i treballar per ell. Encara que caldria fer estudis aprofundits en els diferents països d'exili, en tenir present la globalitat del fenomen social, l'emigració, la immigració i la reemigració, tanmateix s'observa que va passar el mateix i més quan alguns dels mateixos protagonistes ho confirmen.

6. CLOENDA

Amb els anys l'exili s'anà diluint. Uns tornaren a Catalunya, d'altres moriren al país que els havia acollit o emmudiren en la seva militància política o cultural i la majoria dels seus fills s'integraren al país on s'havien format. De fet l'exili s'acabà, en teoria, amb l'obertura a la democràcia, amb la mort de Franco i el posterior restabliment del règim democràtic. Tanmateix, per als exiliats no tot s'acaba aquí; un gran nombre d'ells, sobretot els d'Amèrica ja arrelats sigui per la feina o per la família, van decidir no retornar més que esporàdicament. És ben cert el que va expressar el filòsof Eduard Nicol: "l'exili no acaba mai".

L'exili significà una pèrdua de valors humans per a Catalunya juntament amb la dels altres republicans, i una aportació per als països americans, que van saber canalitzar, orientar, formar i integrar els valors dels exiliats, i entre ells els dels catalans. Després de tants anys d'exili, s'observa, en els intel·lectuals catalans, una certa influència americana en la seva obra, sobretot en els escriptors i els antropòlegs. Els catalans es mostren veritables apassionats del món indígena; alguns d'ells s'hi van dedicar de ple, entre els quals podem esmentar especialment Pere Bosch i Gimpera, Esteve Fabregat, Joan Comas, Àngel Palerm i Antoni Oriol Anguera, entre altres. Nombrosos fills de catalans són actualment professors i investigadors en el món de l'antropologia fet propiciat, sens dubte, per una certa influència familiar.

Els catalans a Amèrica treballaren per a la cultura i la política catalanes, presoneres en el seu territori, i van contribuir, en certa mesura, a la conservació de la cultura catalana actual. En aquests països trobaren un ambient propici per desenvolupar la seva professió i per iniciar o completar la seva formació, rebent al mateix temps la influència d'Amèrica, que es tradueix a través d'una gran qualitat d'obres literàries d'imaginari americà. Amèrica i els exiliats catalans intercanvien en certa manera els seus valors culturals. Els catalans van superar en aquest llarg període d'encontre les dificultats trobades per adaptar-se. La influència d'Amèrica en els escriptors catalans és un fet real; Joan Fuster en parla: "L'impacte americà no es limita a la novetat dels escenaris ni al replantejament dels problemes lligats a les incidències privades: hi ha,

per sota o per sobre, el desplaçament de l'escriptor català a uns mitjans literaris inhabituals: relacions, lectures, perspectives. Són porosos al món autòcton, tant en la pressió d'una actualitat compartida com en la fantasmagoria arqueològica dels residus precolombins"[10].

Tots els catalans, no solament els escriptors, donaven una gran importància a la llengua com a mitjà d'expressió de la seva personalitat cultural, i més si estaven fora de Catalunya. Escriure en català a l'exili tenia com a objectiu la conservació de la cultura catalana en un país on el castellà era la llengua oficial, i també tenia un sentit de lluita política, durant la República i també a l'exili davant els seus representants, dins de tot el moviment polític catalanista. Cal dir, i és evident, que els escriptors eren un cas especial en el fet de manifestar el seu catalanisme mitjançant l'expressió escrita, a més de lluitar per mantenir les aspiracions professionals. Els catalans es retrobaven, malgrat les diferències ideològiques, entorn de la reivindicació de la seva identitat catalana, que mai no deixaven d'expressar. En certa manera, podem parlar de la creació d'una ideologia catalanista on, malgrat les diferències, sobretot polítiques, tothom convergia i es reconeixia en la reivindicació de la llengua. Respecte a aquest fenomen social, Akoun diu: "... estudiar una ideologia és detectar, en la societat, grups que es reconeixen recíprocament en una mateixa visió del món, que parlen la mateixa llengua (encara que estiguin en desacord sobre un o un altre punt particular)"[11]. Així, doncs, tant l'expressió literària, mitjançant la producció de publicacions, com totes les altres manifestacions, celebracions i festes, han constituït un veritable mecanisme social integrador de tot el grup català, malgrat les diferències polítiques, sovint causa de disgregació.

La pèrdua per a Catalunya de molts intel·lectuals no ha estat estèril. A l'exili va néixer una cultura escrita molt important per a Catalunya, fins a tal punt que ha constituït un suport i una base sòlida per a la nova cultura catalana en aquesta nova etapa democràtica. I no es limita a aquesta repercussió positiva, sinó que els catalans de l'exili català han esdevingut veritables ambaixadors i representants de la projecció exterior de la cultura catalana, en català i altres llengües, de la qual s'han beneficiat tant Catalunya com els propis països acollidors de l'exili català. L'emprempta catalana és ben palesa a diverses entitats culturals d'aquests països, entre les quals cal destacar les universitàries, on han nascut centres mixtos de coneixement i recerca, i on és ben present i amb força la cultura catalana.

NOTES

1 Concretament des de 1493, any del segon viatge de Colom, en el qual l'acompanyen alguns catalans. Cal observar, com és obvi, que, pel que fa a aquest període dels primers anys de colonització, no podem parlar estrictament de migracions, ja que les característiques sociològiques pròpies són diferents.
2 Vegeu Boyd-Bowman, P. (1964-1968).
3 Vegeu Pinya i Homs, Romà (1990).
4 Yáñez Gallardo, César (1991), "La emigración catalana a América: Una visión de largo plazo", *Actas del congreso emigración española a Ultramar 1492-1914*; Madrid, Tabapress. pàg. 179.
5 Sauret, Joan (1979), pàg. 23.
6 Sauret, Joan (1979), pàg. 23.
7 Alba, Victor (1961), pàg. 321.
8 Notícia de *La Nostra Revista*, núm. 24 (Mèxic 1947), pàg. 504.
9 Notícia d'aquesta institució a *La Nostra revista*, núm. 2 (Mèxic 1946), pàg. 76.
10 Sauret, Joan (1979), pàg. 235.
11 Hernández Aguilar, Prócoro (1990).
12 Fuster, Joan (1979), pàg. 381.
13 Akoun, André (1975), pàg. 383.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABELLAN, José Luis (1976-1978), *El exilio español de 1939*; Madrid, Taurus (6 vol).
- ALBA, Victor (1961), *Historia de la Segunda República Española*; Mèxic, Libro-Mex-editores.
- AKOUN, André (1975), "Les idéologies", *Encyclopédie de la Sociologie, le présent en question*; Paris, Larousse.
- BOYD-BOWMAN, P. (1964-1968), *Índice geobiográfico de 40.000 pobladores de América en el siglo XVI*; (2 vol) Bogotà, Instituto Caro y Cuervo.
- FAGEN, W. Fagen (1973), *Trasterrados y ciudadanos;* Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- FRESCO, Mauricio (1950), *La emigración republicana española: Una victoria de México*; Mèxic, Editores Asociados.
- FUSTER, Joan (1979), *Literatura Catalana Contemporània*; Barcelona, Curial.
- HERNÁNDEZ AGUILAR, Prócoro (1990), "La cultura escrita dels catalans a Mèxic", *3es Jornades d'Estudis Catalano-Americans*; Barcelona, Comissió Amèrica i Catalunya 1992 (Generalitat de Catalunya).
- MANENT, Albert (1989), *La Literatura Catalana a l'Exili;* Barcelona, Curial (revisió de l'apareguda a la col·lecció Biblioteca Catalana de Mèxic).
- MARTÍNEZ, Carlos (1959), *Crónica de una emigración: la de los republicanos españoles en 1939;* Mèxic, Libro-Mex.
- ORWELL, George (1952), *Homage to Catalonia*; Boston, Beacon Press.
- PINYA I HOMS, Romà (1990), *La debatuda exclusió catalano-aragonesa de la conquesta d'Amèrica;* Barcelona, Generalitat de Catalunya/Comissió Amèrica i Catalunya 1992.
- ROJAS, Carlos (1975), *La guerra civil vista por los exiliados;* Barcelona, Planeta.
- RECASÉNS SICHES, Luis (1965), "Intelectuales españoles en la hora actual", *Época 2*; juny, pàg. 26-27, Mèxic.
- SAURET, Joan (1979), *L'exili polític català;* Barcelona, Aymà.
- DIVERSOS AUTORS (1982), *El Exilio Español en México 1939-1982;* Mèxic, Salvat i Fondo de Cultura Económica.

LA MOBILITAT HABITUAL DE LA POBLACIÓ A CATALUNYA

Enric Mendizàbal i Riera i Esther Sánchez Sánchez
Centre d'Estudis Demogràfics i Departament de Geografia de la UAB

1. INTRODUCCIÓ

La mobilitat és una característica fonamental dels éssers humans, ja que és el fenomen que permet la interrelació entre les persones i la d'aquestes amb el territori. Els éssers humans tenen una mobilitat molt important: qualsevol persona de qualsevol societat s'ha de desplaçar contínuament per poder satisfer qualsevol de les seves necessitats. Les activitats dels individus en la societat actual exigeixen un elevat nombre de trasllats entre els diversos indrets que formen l'espai de vida quotidià, i generen una demanda molt elevada de desplaçament de persones, mercaderies i informació.

Dins del concepte de mobilitat que s'utilitza en aquest capítol s'entén la possibilitat dels individus de desplaçar-se pel territori i no s'inclouen altres possibles accepcions del concepte mobilitat en les ciències socials, com ara la mobilitat social (entesa com un moviment ascendent o descendent en la jerarquia social) o la mobilitat residencial (entesa com una migració).

En aquest capítol s'analitzarà la mobilitat habitual dels individus que formen la societat catalana.

2. LES DIFERENTS MENES DE MOBILITAT HABITUAL

Seguidament es descriuran els principals tipus de mobilitat habitual a Catalunya en relació amb les activitats que acostumen a fer els habitants de la societat catalana. S'ha de tenir present que la mobilitat de persones, mercaderies i informacions és un fet necessari i una condició prèvia per al desenvolupament de qualsevol altra activitat, i que sense la mobilitat d'aquestes persones, mercaderies i informacions la mobilitat quotidiana de qualsevol individu és gairebé impossible.

El viatge entre el lloc de residència i el de treball és un dels tipus de mobilitat habitual més estudiat, ja que es disposa d'informació estadística sobre el tema[1]. Malgrat que existeix aquesta informació sobre la mobilitat per raons de treball, ja que hi ha una pregunta al respecte en els censos i padrons espanyols, els resultats només han estat explotats parcialment. La pregunta sobre mobilitat obligada es va incloure en el cens espanyol de 1981 i una petita explotació de la informació obtinguda es va publicar en el tom III de resultats provincials. Per al cens de 1991, aquesta pregunta només es va efectuar en algunes comunitats autònomes com Andalusia, País Basc i Catalunya, i se'n van publicar els resultats d'una manera prou sistemàtica[2]. Per al conjunt de Catalunya, i en especial a la regió metropolitana de Barcelona, hi ha una llarga tradició d'estudis des de l'any 1975 que mostren com els mercats de treball[3] conformen unes ciutats quotidianes que acostumen a superar l'estricte àmbit municipal. Així mateix, aquesta informació permet veure quins són els centres de les xarxes urbanes, ja que l'atracció de persones que van a treballar a determinats punts fa que en aquests punts es desenvolupin tota una sèrie de serveis, equipaments i infraestructures.

La magnitud de les xifres de la mobilitat per treball és força gran: el 1986 hi havia a Catalunya 1.818.849 persones ocupades i 535.506 d'aquestes canviaven de

municipi per anar a treballar, una mica més del 29%; el 1991 hi ha 2.255.430 persones ocupades i 808.362 d'aquestes canvien de municipi (prop del 36%)[4].

La importància del desplaçament entre el lloc de residència i el de treball pel que fa a la distribució territorial de la població és molt gran: cal pensar que els polígons industrials són àrees que estan plenes de persones determinats períodes temporals entre dilluns i divendres, mentre que els caps de setmana solen estar bastant deshabitades. Per contra, les persones que treballen en els centres comercials dels nuclis urbans o en les grans superfícies suburbanes també treballen els dissabtes. Finalment en les zones turístiques, les feines relacionades amb el lleure suposen una activitat productiva durant gran part de tots els dies de la temporada.

La mobilitat per raó d'estudi ocupa una part numèricament important de la població de Catalunya: dels aproximadament sis milions d'habitants que hi havia censats l'any 1991, 1.344.154 es desplaçaven entre el lloc de residència i el d'estudi (és a dir, prop del 22% de la població catalana). Això vol dir, ni més ni menys, que com a mínim cada dia del període escolar hi ha aquesta xifra de persones que es desplacen entre el seu lloc de residència i el d'estudi; a més, s'hi haurien d'afegir les persones que acompanyen els infants que per raons d'edat no poden desplaçar-se sense l'ajuda d'algun adult.

La mobilitat per raó d'estudi té uns quants efectes territorials molt definits. Un d'ells és la concentració en determinats moments del dia (sobretot entre les 8h 30m i les 9h, i entre les 16h i 17h) dels trajectes d'aquests 1,3 milions de persones, amb el consegüent col·lapse de determinades vies de circulació i de determinats transports públics. Un altre és el de l'ús temporal de determinats espais com són els diversos campus universitaris; n'és un exemple la Universitat Autònoma de Barcelona, una "ciutat" de 35.000 habitants durant els períodes lectius i gairebé deshabitada les nits i els períodes de vacances.

Una activitat quotidiana i habitual és haver d'anar a comprar, i comprar qualsevol mena de béns. Segons l'enquesta realitzada per a l'edició de l'*Atlas comercial de Catalunya 1990*[5], el 20% de les famílies compra productes d'alimentació quatre o cinc dies a la setmana, el 40% dos o tres dies a la setmana, i el 33% un dia a la setmana; només el 7% ho fa menys de dos dies al mes. Com és obvi, el fet que el 99,9% de les llars catalanes tinguin frigorífic o *combi* permet una menor periodicitat en la compra d'aliments, ja que es poden conservar més temps.

La localització territorial del lloc de la compra d'aliments permet veure la mobilitat associada, ja que hi ha una clara relació amb la grandària poblacional del municipi. Mentre que en els municipis amb molta població, els aliments s'acostumen a comprar en el propi barri de residència (el 90% a Barcelona, el 70% del conjunt de municipis de més de 50.000 habitants), en els municipis amb pocs habitants hi ha una part important de les llars que compren fora del municipi (gairebé el 20%). Com és lògic, això s'explica per la menor diversitat en l'oferta de les botigues (que en els municipis petits sovint és inexistent) respecte als carrers comercials dels nuclis de població grans.

Aquesta diversitat en l'oferta és la que canalitza la mobilitat de la població a l'hora de comprar la majoria de béns de consum: els establiments comercials no estan localitzats en el territori aleatòriament. El fet que hi hagi una jerarquització d'aquests establiments en un ordre similar a la jerarquització de les ciutats, fa que hi hagi una mobilitat molt important dels nuclis de població que no tenen aquest tipus de botigues vers els llocs on sí que n'hi ha: els centres de les principals ciutats del sistema urbà de Catalunya són els grans aparadors oberts els dissabtes, fet que permet passejar i mirar a una part molt considerable de la població de les àrees del voltant.

Cal tenir present que, en els darrers anys, s'han obert un nombre important de grans superfícies comercials al voltant de les grans i mitjanes ciutats, les quals han començat a convertir-se en uns llocs on una part considerable de la població passa gran part dels dissabtes; per tant, la mobilitat associada és molt important i la localització d'aquests centres a prop de les principals vies de comunicació ha suposat la construcció de noves entrades i sortides de les autopistes, autovies i carreteres per millorar l'accessibilitat a aquests centres comercials suburbans.

La mena de societat en la qual vivim permet a una gran majoria de la població disposar del cap de setmana com un temps que no està dedicat al treball. Per tant, es disposa de dos dies de lleure que comporten una mobilitat molt important. Primer, però, cal tenir present que hi ha una minoria de la població que no disposa dels caps de setmana com temps de lleure: són les persones que treballen en determinats serveis públics (hospitals, bombers, qualsevol mena de les múltiples policies) o serveis privats (cinemes, restaurants, bars, llocs de ball, benzineres) o al comerç, ja que cal tenir present que el dissabte és el dia que es disposa de més temps per anar a comprar per gran part de la població. Aquestes persones que

treballen durant el cap de setmana són les que permeten a aquesta gran majoria de la població de fruir del cap de setmana.

Una de les activitats que suposa més mobilitat el cap de setmana és anar a les residencies secundàries: dels 2.721.383 habitatges familiars que hi ha a Catalunya, 1.931.172 són principals, el que vol dir que el 30% de tots els habitatges estan ocupats temporalment. Hi ha 467.922 residències secundàries, 314.903 habitatges desocupats en la data censal i 7.386 habitatges en altres situacions*. Si només agafem les residències secundàries, i pressuposem que cadascuna l'ocupen quatre persones (una parella amb dos fills), podem suposar que hi pot haver més d'1,6 milions de persones movent-se els caps de setmana entre el lloc de residència principal i el lloc on tenen la segona residència. O el que és el mateix: 400.000 vehicles particulars d'anada i tornada.

A més de les residències secundàries, s'han de tenir presents les zones de bars i discoteques com a centres d'atracció. Un cas emblemàtic d'aquest fet seria la macrodiscoteca propera a Mollerussa, que atrau cada cap de setmana a la població –més o menys– jove d'una àrea que arriba al Pallars Jussà, l'Anoia o gran part de la Franja.

Possiblement, la temporada d'estiu implica una de les mobilitats de la població més conegudes i tractades. L'èxode estiuenc de la població urbana vers el litoral (on hi ha la platja) i, cada cop més, vers la muntanya mou molta gent. Segons les dades de què es disposa per a Catalunya, prop del 63% dels residents al municipi de Barcelona surten de vacances i aquest és el percentatge més alt de tot Catalunya; el més baix és del 20% dels residents en els municipis de menys de 2.000 habitants del conjunt de les comarques del Baix Ebre, el Montsià, el Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta . Si utilitzem aquest percentatge més baix per al conjunt de Catalunya, podrem pressuposar que hi ha 1,2 milions de persones residents a Catalunya, com a mínim, que es desplacen fora de la seva llar habitual per fer les vacances.

A més, s'ha de tenir present que Catalunya és un lloc d'atracció turística mundial de primer ordre: es calcula que en els darrers anys hi ha al voltant de 15 milions de turistes forans que estan, de mitjana, una setmana cadascun a les àrees turístiques, principalment del litoral. L'arribada d'aquesta població té una temporalitat molt marcada, ja que més del 60% entren en els mesos de juny, juliol, agost i setembre*. Tot això suposa que els sistemes de transport tinguin una punta d'activitat molt marcada en aquest període de l'any: els aeroports de Girona i Reus-Tarragona, més que no pas el de Barcelona, les autopistes i les carreteres (tant per l'important nombre de vehicles particulars com dels autocars).

Cal tenir present, però, que els períodes de vacances no només se circumscriuen a l'estiu: les vacances de Nadal i de Setmana Santa també són importants pel que fa a la mobilitat de la població. Com és obvi, en aquests dos períodes, l'arribada de població estrangera no és ni de bon tros tan massiva com en l'època d'estiu, i les persones que es mouen durant aquest temps a Catalunya són residents o de la resta d'Espanya.

Per acabar amb aquest breu repàs de les principals menes de mobilitat habitual, cal fer esment d'uns desplaçaments que es podrien anomenar ocasionals, mentre que poden consistir a anar alguna vegada a uns llocs que són permanents (com poden ser determinats equipaments) com anar a llocs que per alguna raó atrauen molta gent durant un període de temps limitat.

Dins dels primers cal citar equipaments sanitaris (com ara els aproximadament 250 hospitals amb els 45.000 llits ocupats tot l'any), els equipaments esportius (poliesportius, piscines, pistes d'atletisme, etc.) i equipaments culturals (museus, sales d'exposicions, auditori, etc.). Aquest tipus d'equipaments estan utilitzats contínuament per una població canviant que s'ha de desplaçar per accedir-hi.

Dins dels segons, els exemples són molt coneguts. Pel que fa a esdeveniments esportius, els camps de futbol durant la temporada de lliga sovint atreuen molta gent: cal no oblidar que el Nou Camp, on juga el Barça, té una capacitat de més de 100.000 persones, és a dir, més habitants que la majoria de les comarques de Catalunya, i cal recordar que només hi ha nou municipis que superin aquesta xifra de població. Durant els caps de setmana corresponents a les proves del campionat del món i d'Europa de motociclisme i de fórmula 1, en el circuit de Montmeló hi ha ben bé 40.000 persones. Un altre tipus de fenòmens que atrauen molta gent són actes festius i culturals: les festes majors de la majoria dels pobles de Catalunya, la *patum* de Berga, la *feria de abril* organitzada per les entitats andaluses a Santa Coloma de Gramenet, la *Fira de Teatre* de Tàrrega, la *Setmana del Cinema Fantàstic* de Sitges, entre moltes d'altres, poden ser exemples de la quantitat de persones que es mouen per aquestes raons.

3. L'ESPAI DE VIDA

Per espai de vida s'entén la porció del territori on l'individu efectua les seves activitats. Aquesta noció engloba els llocs d'estada principals (com poden ser, entre d'altres, el lloc de residència o el de treball) i de pas (l'espai que es travessa quan es viatja entre els diferents llocs), així com també tots aquells altres llocs amb els quals l'individu està en relació (els llocs de compra habituals i no habituals, els llocs on es va a passejar, els llocs on ens relacionem amb altres individus).

Els desplaçaments dels individus al llarg del seu espai de vida no es fan pas ni amb desordre ni caòticament. Estan organitzats a l'entorn de les relacions socials del treball, de la freqüentació dels llocs on es concentren els béns de consum i de totes les ocasions informals de trobada amb d'altres individus. Es pot veure dins de cada comunitat social els principals fluxos, valorar les distàncies i reconèixer els llocs de trobada. Tots aquests trajectes mostren la mobilitat dels individus en relació amb l'organització social i l'organització espacial. En altres termes, els moviments pendulars de treball i els desplaçaments dels llocs on es consumeixen béns i serveis condicionen la creació dels espais socials. Aquesta mobilitat quotidiana es realitza dins d'un espai en què els seus límits s'expliquen per la combinació dels fets culturals, de classe i de la localització territorial dels llocs de treball, de residència i de lleure: en resum, l'espai de vida.

El treball que possiblement recull més bé quins són els espais de vida de la població de Catalunya és el de Lluís Casassas i Joaquim Clusa, *L'organització territorial de Catalunya*, el qual proposa organitzar Catalunya en unitats territorials definides com un conjunt de nuclis de població dins dels quals es produeixen relacions humanes quotidianes i que, segons el parer d'aquests autors, hauria de ser l'únic esglaó de govern local autònom a Catalunya, amb totes les competències d'administració local, que anomenen *municipalies*[9].

Els criteris de delimitació de les municipalies eren l'existència d'un àmbit territorial significatiu de relacions quotidianes, distàncies que no superessin el sis quilòmetres entre els nuclis de població compactes, uns mínims poblacionals de 10.000 habitants sempre que fos possible. La metodologia utilitzada per elaborar aquest treball es basava en la mobilitat obligada per treball i estudi, en la mobilitat no obligada i en les trucades telefòniques. La mobilitat actual de la població fa veure, segons Casassas i Clusa, que les unitats territorials que sortien en les seves anàlisis no eren les comarques tradicionals sinó unes unitats formades per petits conjunts de municipis, que tenen prou població i potència econòmica per gestionar conjuntament els serveis, sense acaparar, però, les competències polítiques de cadascun dels municipis que en formen part[10].

L'espai de vida dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona ha estat possible de delimitar-lo gràcies a l'enquesta metropolitana de Barcelona[11], instrument que recull informació sobre les condicions de vida, els hàbits, les actituds i els valors dels seus habitants. L'enquesta metropolitana de Barcelona pretén ser un document periòdic, i ara per ara ja se n'han fet dues edicions i en l'actualitat se n'està fent la tercera cosa que permetrà l'estudi dels processos en el temps, l'anàlisi de les tendències, la comparació de les situacions i els canvis en l'espai. La primera enquesta metropolitana de Barcelona es va dissenyar el 1984, i es va finalitzar l'hivern de 1986, per encàrrec de l'extinta Corporació Metropolitana de Barcelona; l'àrea territorial analitzada la componen els 27 municipis d'aquesta antiga entitat administrativa. La segona, realitzada per encàrrec de la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, es va començar a mitjan de 1989, i analitza els 129 municipis de les comarques del Baix Llobregat, el Barcelonès, el Maresme, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental.

Ara es tracta de veure i analitzar la mobilitat dels individus en el territori, i comprovar com aquesta mobilitat construeix l'espai de vida dels individus: es tracta de conèixer en quins àmbits territorials concrets els individus realitzen les seves activitats quotidianes segons les característiques demogràfiques, socials i econòmiques, prenent com a exemple la Regió Metropolitana de Barcelona.

L'espai de vida tipus de conjunt dels habitant majors de 18 anys de la Regió Metropolitana de Barcelona mostra que la principal localització de les activitats és el barri de residència de la persona entrevistada, ja que s'hi efectuen una de cada tres possibles localitzacions d'activitats; l'altra localització principal són els restants barris del municipi. Sumant totes les localitzacions del mateix municipi de residència (escala, barri, altres barris i centre de la població) dóna el 60,4%. Això vol dir que l'espai de vida té una part primordial de territori conegut, proper, quotidià.

Però si es miren les xifres assenyalades en el paràgraf anterior des de l'altre costat, vol dir que dues de cada tres activitats es fan fora del barri de residència i que el 40% de les activitats o bé no es realitzen en el municipi

o bé no tenen una localització excessivament fixa en l'espai metropolità[12].

Per tant, es pot considerar l'espai de vida tipus de l'habitant de la Regió Metropolitana de Barcelona sota aquesta visió de terços. Una tercera part de les activitats es fa en el barri i acostumen a ser les activitats més quotidianes i que efectuen més del 90% de les persones entrevistades: les activitats d'aprovisionament, les activitats de lleure més habituals (passejar), les relacions socials amb amics i parents. Un altre terç de les activitats es fa en la resta de la població (del municipi): en el centre les més lúdiques i la participació en associacions i entitats; i en la perifèria del nucli de població, el treball, que és on s'acostumen a trobar els polígons industrials. El terç restant d'activitats o bé no tenen una localització fixa (és l'"indistintament") o bé tenen uns punts centrals en la Regió Metropolitana de Barcelona: Barcelona, que és un veritable centre d'atracció de moltes activitats (treball, compra de roba i sabates, lloc que s'ensenya a parents i amics, lloc on es fan diverses activitats de lleure, etc.), o Granollers, Mataró, Sabadell i Terrassa que ofereixen el mateix que Barcelona però a una escala territorial més reduïda. Finalment, val a dir que les activitats de les vacances es duen a terme majoritàriament fora de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Les diferències de l'espai de vida tipus dels individus segons les seves característiques socials i econòmiques bàsiques[13] són importants. Les variables d'identitat categoria socioeconòmica i nivell d'estudis assolit mostren una relació directa entre el fet de disposar d'un espai de vida tipus més ampli (és a dir, realitzar un major nombre d'activitats fora del barri de residència) i estar en la situació millor dins de la categoria: són les persones que han fet estudis universitaris i pertanyen a les categories socioeconòmiques altes les que tenen una localització territorial de les seves activitats molt més àmplia i dispersa per la Regió Metropolitana de Barcelona i fora d'aquesta, que no pas les que no tenen estudis o les categories socioeconòmiques baixes, que desenvolupen les seves activitats en el barri de residència de manera majoritària i gairebé exclusiva.

L'edat i la situació de la persona entrevistada dins la llar (que òbviament va lligada amb l'edat) mostren una situació seqüencial pel que fa a l'amplitud i dispersió territorial de realització de les activitats: com més jove és l'individu, més activitats fa lluny del domicili i del barri; així mateix, les persones joves són les que estan en l'inici del cicle de vida. La constitució de les diferents etapes del cicle de vida porten al fet que les persones velles, que es troben al final del cicle, siguin les que més activitats facin en el barri de residència. Així doncs, es pot anar veient com a mesura que es va formant l'entramat familiar (parella, fills, etc.), i això va passant a mesura que augmenta l'edat, el fet d'allunyar-se de la llar per efectuar les distintes activitats va disminuint.

Les tres variables que queden per comentar mostren aspectes interessants. Per exemple, les diferències de l'espai de vida per sexes no són excessives, ja que no és el cas que els homes i les dones facin les activitats a llocs gaire diferents; el que sí que es dóna és que l'espai de vida tipus de les dones és més reduït que el dels homes, ja que les dones fan moltes més activitats en el barri que no pas els homes. Aquestes diferències es deuen al fet que les dones han de desenvolupar totes les tasques de reproducció social (anar a comprar menjar, rentar i planxar la roba, la neteja del pis) que els homes no fan tant com les dones.

Les diferències en els espais de vida segons la relació dels individus amb l'activitat mesclen qüestions d'edat (les persones jubilades solen ser velles i les persones que estudien joves), qüestions de gènere (les "mestresses de casa" són majoritàriament dones) i qüestions de salut (pel que fa al tema de les persones discapacitades). Les categories que tenen l'espai de vida més ampli són estudiants (que són joves) i les que tenen l'espai de vida més reduït són les mestresses de casa, les persones jubilades (perquè són velles) i les discapacitades (perquè estan malaltes). Les persones en atur i les que treballen (que són més homes que dones) mostren un espai de vida de característiques intermèdies entre les dues situacions extremes citades anteriorment.

Hi ha importants diferències entre els espais de vida tipus segons la grandària de població que tenen els diferents municipis. Els habitants de Barcelona només mostren tres localitzacions de referència territorial amb uns percentatges significatius en el seu espai de vida: la mateixa Barcelona; el concepte "altres", que inclou la resta de Catalunya, d'Espanya o de l'estranger; l'indistintament. És interessant adonar-se que aquestes localitzacions o bé no són part de la Regió Metropolitana de Barcelona o bé no tenen un "topònim" clar i unívoc, a excepció de la pròpia Barcelona. En canvi, les altres categories, segons la grandària de la població afegeixen a les tres localitzacions d'activitats citades anteriorment el lloc de Barcelona, així com el d'altres localitzacions dins de la Regió Metropolitana de Barcelona. Són els habitants dels municipis més petits els qui tenen l'espai de vida tipus més ampli, en contrast amb els de Barcelona o dels municipis

de més de 100.000 habitants, els quals fan la majoria de les seves activitats en el municipi, possiblement perquè no tenen cap necessitat de desplaçar-se lluny per aconseguir allò que ja tenen a prop.

Desafortunadament, no hi ha estudis similars que permetin comparar l'espai de vida dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona i la mobilitat associada amb altres àrees metropolitanes. Alguns d'aquests exemples tracten sobre el consum del temps en les diferents activitats possibles que pot realitzar un individu al llarg d'un període de temps, com ara el de Rotenberg sobre Viena[14], i un de més antic és el d'Izquierdo sobre l'àrea de la Corporació Metropolitana de Barcelona amb les dades de l'enquesta metropolitana de Barcelona de 1986[15]. Possiblement, el treball que s'aproxima més a la temàtica aquí explicada és el realitzat sobre Lió[16]. Aquest treball recull la informació d'una enquesta, i s'interessa pels canvis de l'ús de l'espai produïts per la construcció del metro, tot relacionant la mobilitat i la localització espacial de la realització de diverses activitats. Cal tenir present que tant l'àrea com la població estudiada en el cas francès és molt reduïda (cinc barris amb una mostra final de 171 individus entrevistats), i que la comparació dels resultats obtinguts amb els de l'enquesta metropolitana de Barcelona és difícil d'efectuar mentre que les dades que apareixen mostren que els autors del treball tenien uns interessos força diferents dels que s'han buscat per a la Regió Metropolitana de Barcelona.

Un cop conegudes les xifres dels diferents fluxos de mobilitat i les causes d'aquests fluxos que es desprenen dels resultats obtinguts a partir de l'enquesta metropolitana de Barcelona de 1990, el que toca fer ara és aplicar aquest coneixement als més de quatre milions d'habitants que viuen a la Regió Metropolitana de Barcelona.

4. ELS EFECTES DE LA MOBILITAT HABITUAL EN LA DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL DE LA POBLACIÓ

Segons s'ha pogut veure anteriorment, la mobilitat obligada entre el lloc de residència i el de treball o estudi, juntament amb altres activitats quotidianes, es fan a prop de la residència habitual; en les àrees metropolitanes, el lleure de cap de setmana ve marcat per la major o menor importància del percentatge de població que disposa de segona residència, i del desplaçament vers aquesta; per les vacances, s'ha de tenir present l'ocupació de càmpings, hotels i qualsevol altre possibilitat de residència. Mapificar la localització territorial de cada individu en cada moment d'un any en relació amb les activitats descrites és impossible i segurament poc útil. Es tracta de "sumar" què fan tots els individus per saber on localitzarlos en el mapa segons el moment temporal escollit.

Així doncs, es tracta d'establir l'estacionalitat de la població per a tots els municipis de Catalunya. Això vol dir saber com va canviant el nombre de la població al llarg de l'any, i també establir amb quines de les activitats més fonamentals (treball, vacances, aprovisionament de béns, estudi, lleure) que realitzen els individus està relacionat aquest canvi. Aquest apartat es basa en el concepte de persona/dia, entenent per això la mitjana de persones que hi ha en un municipi durant un dia.

Per poder realitzar aquesta estimació de la població, és indispensable conèixer quin és l'espai de vida de la població i, per tant, les activitats que desenvolupen i la mobilitat que hi està associada. Com és obvi, l'apartat anterior forma el canemàs empíric del que es vol desenvolupar seguidament.

L'origen d'aquesta estimació de l'estacionalitat de la població és un encàrrec del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya al Centre d'Estudis Demogràfics[17]. Aquest encàrrec volia valorar la incidència de l'estacionalitat de la població a Catalunya als efectes de tenir-la en consideració en la planificació i en la gestió ambiental. En el treball es calculava l'estacionalitat de la població per a tots els municipis de Catalunya, i en feia una primera descripció. Des de la data de lliurament d'aquella feina (desembre de 1993) fins a l'actualitat, s'ha continuat treballant-hi: noves dades i noves consultes, noves reflexions i nous interessos, han fet que determinades variables, tant en la base de dades com en els paràmetres del model aplicat, hagin anat canviant i, per tant, també hagin canviat els resultats[18].

S'ha de tenir present que hi ha dos treballs similars, però que fan referència a àrees més petites que el conjunt de Catalunya. En el treball coordinat per Pere Alsina sobre l'equipament de les infraestructures municipals de la província de Barcelona[19] hi ha un mapa que porta per títol la *Relació entre la població estacional màxima i la població resident*, on es pot veure com aquesta relació varia entre menys d'1,10 punts i més de 10, cosa que vol dir que hi ha municipis que multipliquen la seva població per 10 en determinats moments de l'any. En aquest treball de la Diputació de Barcelona s'entén per població estacional màxima una xifra de població "estimada ponderadament a partir de les evolucions demogràfiques periòdiques (estiu i caps de setmana) observades en els últims anys,

tenint en compte la capacitat d'habitatges i allotjaments que hi ha"[20]. Com a explicació de la forma que s'han obtingut els resultats i s'han mapificat aquests, es pot dir que és poc explícita. L'estudi dut a terme per l'Escola Universitària Politècnica de Girona sobre els índexs d'ocupació dels municipis de la Costa Brava[21] té els mateixos objectius que el que es presenta en aquest apartat per a Catalunya: saber la població present al llarg de l'any en la zona estudiada. Les diferències de mètode, però, són molt importants: per a Catalunya s'utilitzen les dades demogràfiques i de capacitat d'allotjament de cada municipi; en el treball sobre la Costa Brava, per calcular la població estacional de cada mes, s'utilitza un algoritme en què es relacionen les mitjanes per persona i mes de l'any de trucades telefòniques, de producció d'escombraries, de consum d'aigua potable i de producció d'aigües residuals.

En cap cas no es pot dir que aquests dos treballs no siguin útils o que no estiguin ben fets; el que s'ha de tenir present, però, és que no hi ha cap proposta, ni cap estudi que mostri com canvia el nombre de població de tots els municipis de Catalunya al llarg d'un any, o bé en qualsevol altra àrea comparable amb superfície i població, tot i que tothom reconeix la necessitat de saber aquest tipus d'informació. I això és un avantatge i un inconvenient, ja que no hi ha un model que serveixi de guia.

Per a l'anàlisi de l'estacionalitat de la població de cada municipi de Catalunya s'han obtingut 24 xifres de població corresponents al conjunt de dies laborables i al conjunt de dies no laborables de cada mes. S'han obtingut també quatre indicadors: la població mitjana anual dels dies laborables, dels dies no laborables, que són una mitjana ponderada de les 12 xifres mensuals de cada categoria, i la mitjana anual, que és una mitjana ponderada de les 24 xifres mensuals; el quart és la capacitat màxima que s'obté afegint a la població censada de cada municipi tota aquella que pot pernoctar en qualsevol dels diferents tipus d'allotjament considerats[22] (vegeu taules 1 i 2).

Els resultats d'aquest treball són els següents: si la població censada l'any 1991 a Catalunya era de 6.059.494 habitants, la capacitat màxima superava lleugerament els 9.800.000 habitants. Així mateix, cal tenir present que la capacitat màxima calculada subvalora aquesta xifra, ja que es pressuposa que en els habitatges ocupats per la població censada no hi cap ningú més. També cal considerar que les places de càmping (amb tendes de campanya) no s'acostumen a utilitzar durant l'hivern; si restéssim les prop de 250.000 persones que caben en els càmpings, la població que podria estar dormint en l'actualitat a Catalunya en un lloc cobert superaria els 9,5 milions d'habitants. Així mateix, la comparació de la població censada amb la població mitjana anual mostra com aquesta és superior en més de 340.000 persones: la població de la majoria de les comarques de Catalunya no supera aquesta xifra.

La població de Catalunya al llarg d'un any varia molt a causa de la mobilitat de la població. Així del conegut eslògan *som sis milions* se'n pot fer una important matisació: a Catalunya, en qualsevol moment de l'any hi ha més de sis milions d'habitants. Però a més, cal tenir present que la variació de la distribució de la població dins de Catalunya també varia molt. En els mesos d'estiu, les àrees litorals i les del Pirineu són llocs on la població augmenta molt a causa de les persones que ocupen les residències secundàries, els hotels i els càmpings. Durant la temporada dels esports d'hivern, en gran part dels Pirineus hi ha un important augment de la població present els dies no laborables. I durant aquests períodes de vacances, les àrees industrials i urbanes, com ara la Regió Metropolitana de Barcelona, o les ciutats de Lleida, Manresa, Girona, etc. i els municipis que les envolten tenen una important pèrdua de població, ja que en gran part són els individus que van a les àrees que en guanyen.

L'anàlisi dels resultats de tots els municipis de Catalunya (existents a 1 de març de 1991) seria molt prolixa. Però cal remarcar dos fets: el primer és que només hi ha 54 municipis que tenen menys població mitjana anual que de censada; aquests municipis només són el 5,7% de tots els municipis però representen el 65,5% de la població censada a Catalunya. D'aquests municipis, dotze són de l'antiga Corporació Metropolitana de Barcelona, tretze són de la Regió I (entre els quals hi ha Granollers, Mataró, Sabadell i Terrassa), hi ha quatre grans ciutats (Girona, Lleida, Manresa i Reus) i els municipis restants o bé són municipis molt urbanitzats que formen part de ciutats importants (Salt per Girona; Canovelles per Granollers; Santa Margarida de Montbui i Vilanova del Camí per Igualada; Sant Joan de Vilatorrada per Manresa) o bé són municipis rurals petits.

Hi ha 51 municipis en què la població mitjana anual triplica, com a mínim, la censada: la del cens és de 72.793 habitants, la mitjana anual és de 298.097 habitants i la capacitat màxima és de 809.615 habitants, més d'onze vegades la població censada. Segons els resultats obtinguts, la població dels mesos de juliol i agost per aquests municipis és de 755.248 persones, el que vol dir 10 vegades més que la població censada i prop del 93% de la seva capacitat màxima. Exemples clars d'aquest tipus de

TAULA 1. POBLACIÓ CENSADA I POBLACIÓ MITJANA ANUAL. COMARQUES I CATALUNYA, 1991

	Població cens 1991	Població mitjana anual	Població mitjana anual laborables	Població mitjana anual no laborables
Alt Camp	34.016	38.338	38.096	38.938
Alt Empordà	90.755	163.587	148.960	205.742
Al Penedès	69.863	78.419	75.525	85.584
Alt Urgell	19.010	23.028	21.825	26.005
Alta Ribagorça	3.514	5.140	4.705	6.216
Anoia	82.450	94.869	89.667	107.750
Bages	152.177	157.916	154.481	166.421
Baix Camp	131.599	155.349	150.187	168.131
Baix Ebre	64.645	74.068	72.467	78.035
Baix Empordà	89.930	166.671	150.421	206.910
Baix Llobregat	610.192	596.696	594.323	602.572
Baix Penedès	38.080	87.325	74.861	118.187
Barcelonès	2.302.137	2.034.108	2.125.086	1.750.495
Berguedà	38.965	47.557	45.041	53.788
Cerdanya	12.396	24.772	21.317	33.329
Conca de Barberà	18.001	22.745	21.786	25.121
Garraf	76.915	104.007	98.162	118.480
Garrigues	19.429	22.160	21.655	23.412
Garrotxa	46.060	49.092	48.233	51.220
Gironès	125.875	123.118	125.126	118.146
Maresme	293.103	343.623	332.676	370.729
Montsià	54.307	60.961	59.521	64.527
Noguera	34.782	36.873	35.946	39.168
Osona	118.567	131.679	126.448	144.631
Pallars Jussà	12.860	16.872	15.760	19.626
Pallars Sobirà	5.418	10.679	9.459	13.701
Pla d'Urgell	28.802	32.165	30.218	31.037
Pla de l'Estany	21.072	22.701	22.251	23.816
Priorat	9.475	12.768	12.189	14.203
Ribera d'Ebre	23.055	26.408	25.861	27.761
Ripollès	27.167	34.599	32.480	39.846
Segarra	17.040	19.736	19.392	20.590
Segrià	162.904	159.324	163.531	148.908
Selva	98.255	157.149	145.687	185.529
Solsonès	10.792	13.197	12.557	14.782
Tarragonès	155.881	222.051	210.037	251.800
Terra Alta	12.945	14.866	14.480	15.821
Urgell	29.789	32.995	32.540	34.123
Val d'Aran	6.184	20.689	17.858	27.700
Vallès Occidental	649.699	626.826	632.828	611.965
Vallès Oriental	261.388	275.128	269.584	288.855
Catalunya	6.059.494	6.340.255	6.303.227	6.373.599

Font: Mendizàbal, E., Ajenjo, M., Blanes, A. i Sánchez, E. (1993).

municipis són Castelló d'Empúries (3.637 habitants censats i 55.000 habitants durant l'estiu), Castell-Platja d'Aro (4.923 i 69.000), Salou (7.264 i 110.000), Cunit (2.425 i 38.000), tots ells situats a la costa, però també Vielha e Mijaran (3.109 i 22.000) i Puigcerdà (6.329 i 17.000) al Pirineu.

La gran majoria de municipis de Catalunya té més població els caps de setmana que no pas els dies laborables: aquells municipis que tenen poca població censada però que disposen de moltes segones residències atreuen la població dels grans municipis que els utilitzen com a lloc d'esbarjo els caps de setmana, tal com es pot veure si es comparen els mapes dels habitatges secundaris (mapes 1a i 1b) amb els mapes que relacionen la població mitjana anual dels dies no laborables amb la censada (mapes 2a i 2b). Així mateix, els municipis amb molta població tenen una pèrdua important de població els caps de setmana, que són els qui marxen als anteriors. De la mateixa manera, són les grans ciutats les que, a causa que són importants centres de treball i d'estudi, atrauen la població ocupada i l'escolar (mobilitat obligada per raons de treball i d'estudi). El mapa 2b ensenya aquesta dualitat del territori català, on les àrees que representen un paper important dins el lleure dels caps de setmana i dels períodes de vacances són les que tenen trames més fosques, i aquells que o bé representen un paper important en els dies laborables per qüestions de feina o bé perquè no disposen de segones residències per estar inclosos en l'altre grup, són els que tenen les trames més clares.

El darrer mapa que es presenta (mapa 3) mostra la relació entre la capacitat màxima i la població censada, i els resultats són força clars. Els municipis on aquesta relació és baixa són de dos tipus: els metropolitans de l'àrea barcelonina, l'interior de la província de Tarragona, gran part del Segrià, el Pla d'Urgell i les Garrigues, així com diversos municipis del Bages, el Solsonès, la Segarra, i el Berguedà. Allà on la capacitat màxima és molt superior a la població censada és fàcil d'identificar: el litoral turístic, els municipis de la muntanya pirinenca, les zones de segones residències de Lleida a la Noguera, de Barcelona en un ampli arc des del Montseny fins al Baix Penedès, de Tarragona en el Priorat.

5. CONCLUSIÓ

En aquest treball s'ha descrit un dels trets bàsics de la societat actual, que és la de l'extrema mobilitat de la població en relació amb el fet que, molt sovint, els llocs exactes i concrets de residència, de treball, d'estudi, de relació amb altres persones, de lleure, etc. no coincideixen en l'espai. Això és de gran importància en el moment de planificar i d'ordenar el territori, ja que quan es fa un treball per ser utilitzat en planificació habitualment s'inclouen unes reflexions sobre la població de l'àrea, i gairebé sempre, tots els aspectes que tracten sobre la població s'estudien a partir de les dades del cens o del padró més recent. No s'ha d'oblidar que la població a què fa referència el cens o el padró és aquella que estava una nit laborable en el seu lloc de residència, però que les publicacions del cens o padró no fan referència explícita en cap cas a tota la població que treballa en un lloc concret[23], o la que hi estudia, o la que passa els caps de setmana, o la que passa l'estiu.

La mobilitat dels individus crea un espai d'ús quotidià, l'espai de vida. Aquesta mobilitat, si d'alguna cosa no se la pot qualificar, és de ser caòtica i desordenada: les característiques socials, econòmiques i demogràfiques dels individus, i les activitats que efectuen segons aquestes característiques, fan que la seva mobilitat sigui diferent, i que, per tant, la seva distribució en l'espai varii al llarg del dia, de la setmana, de l'any. En la ubicació d'equipaments de tota mena s'ha de tenir present la mobilitat de la població: la població que està només uns dies també compra queviures, pot posar-se malalta i haver d'anar al metge, consumeix aigua potable i produeix escombraries i deixalles, exactament igual que la població censada. S'ha de tenir present la mobilitat de la població perquè els ciutadans puguin gaudir millor de les oportunitats que ofereix el territori.

TAULA 2.A ESTACIONALITAT DE LA POBLACIÓ. COMARQUES I CATALUNYA, 1991 (GENER-JUNY)

	Gener		Febrer		Març		Abril		Maig		Juny	
	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables
Alt Camp	33.952	33.433	34.072	32.200	34.130	33.622	34.263	34.328	34.249	34.328	35.805	37.215
Alt Empordà	116.886	189.171	94.228	170.400	111.006	184.076	104.496	181.671	100.155	179.244	149.249	200.489
Alt Penedès	72.794	82.175	69.762	82.030	72.576	84.974	71.455	86.193	70.639	86.193	78.561	87.120
Alt Urgell	20.977	27.298	19.134	27.298	20.645	27.463	19.393	23.668	19.188	23.847	21.958	25.101
Alta Ribagorça	4.406	6.685	3.704	6.685	4.217	6.685	3.782	5.415	3.697	5.487	4.750	5.886
Anoia	87.999	107.526	81.946	107.420	86.780	108.961	84.732	109.525	83.386	109.537	95.004	108.225
Bages	154.988	167.561	151.222	169.347	154.851	169.034	153.696	170.175	152.836	170.175	157.996	164.758
Baix Camp	136.595	158.379	130.272	151.985	135.277	157.265	133.836	159.261	132.506	158.615	148.020	165.752
Baix Ebre	67.220	75.419	64.695	71.344	66.580	74.959	65.705	73.325	65.236	72.088	70.292	75.648
Baix Empordà	113.655	184.162	91.741	163.947	107.823	178.238	102.270	180.311	97.977	179.762	150.585	205.191
Baix Llobregat	591.741	593.328	594.341	603.693	593.222	596.569	594.946	608.777	594.864	609.071	589.051	594.776
Baix Penedès	57.279	119.057	38.050	104.478	51.069	113.207	43.993	99.533	40.655	93.004	70.331	102.383
Barcelonès	2.156.840	1.670.871	2.330.933	1.726.611	2.204.308	1.675.805	2.267.520	1.793.628	2.300.851	1.726.961	1.972.210	1.676.178
Berguedà	42.089	52.195	38.870	51.945	41.971	52.911	40.780	51.071	40.248	51.597	46.436	57.059
Cerdanya	19.646	38.764	13.699	38.764	18.055	38.776	14.229	27.240	13.532	27.537	21.701	30.047
Conca de Barberà	18.912	22.452	17.897	21.735	18.870	22.555	18.463	21.822	18.290	21.822	20.767	23.609
Garraf	84.952	111.581	76.877	109.777	82.734	110.358	80.110	106.767	78.559	103.880	95.121	112.914
Garrigues	19.362	20.591	19.068	20.012	19.673	21.030	19.667	21.422	19.586	21.422	20.983	22.781
Garrotxa	46.614	48.822	45.924	48.721	47.479	51.058	47.306	51.903	47.066	51.994	49.667	52.701
Gironès	125.788	115.584	128.604	117.361	127.655	118.769	128.639	120.890	129.005	120.980	124.893	119.310
Maresme	306.267	360.368	290.914	348.889	301.627	353.427	298.441	348.239	295.685	340.838	324.728	355.733
Montsià	55.562	62.132	53.691	59.368	55.068	62.005	54.466	61.289	54.090	60.551	58.380	63.387
Noguera	34.850	37.416	34.173	37.416	34.963	38.720	34.721	39.443	34.489	39.548	36.965	40.176
Osona	125.243	145.899	118.780	145.737	124.946	147.856	122.764	147.271	121.434	147.284	132.143	144.268
Pallars Jussà	15.050	20.802	13.263	20.802	14.568	20.802	13.616	17.910	13.389	18.075	15.923	18.665
Pallars Sobirà	8.187	14.457	6.241	14.457	7.711	14.505	6.359	10.891	6.128	11.251	9.802	13.481
Pla d'Urgell	28.561	28.593	28.581	28.204	28.719	29.207	28.747	29.724	28.697	29.724	29.682	30.815
Pla de l'Estany	21.234	22.338	20.905	22.287	21.597	23.333	21.519	23.848	21.406	24.028	22.942	24.765
Priorat	9.896	11.747	9.366	11.111	9.973	11.600	9.898	11.767	9.803	11.767	11.340	13.116
Ribera d'Ebre	23.454	24.927	23.006	24.246	23.328	24.755	23.238	25.049	23.138	25.056	24.821	26.620
Ripollès	31.159	41.756	27.850	41.652	30.379	41.854	28.410	36.598	27.983	36.912	33.090	38.487
Segarra	17.450	18.178	17.186	17.653	17.413	18.216	17.374	18.538	17.299	18.538	18.591	19.790
Segrià	157.123	136.088	163.877	136.481	159.490	136.396	162.253	139.839	163.494	139.946	153.627	142.801
Selva	120.916	171.280	105.159	161.910	116.771	169.822	113.301	167.039	110.323	166.198	152.061	189.688
Solsonès	11.871	14.989	10.905	15.926	11.839	15.217	11.349	13.696	11.228	13.837	12.757	14.403
Tarragonès	179.803	237.934	161.282	219.849	173.521	230.111	168.712	225.926	165.270	221.077	204.138	240.899
Terra Alta	13.044	14.150	12.755	13.739	12.933	13.994	12.870	14.156	12.808	14.156	13.830	15.084
Urgell	29.657	29.952	29.652	29.163	29.832	30.320	29.900	30.907	29.857	30.907	31.205	32.838
Val d'Aran	17.985	34.669	12.767	34.669	16.449	34.539	9.493	18.892	8.978	18.962	18.777	26.042
Vallès Occidental	640.277	604.696	651.258	623.829	644.667	612.104	648.801	646.310	650.168	624.197	626.125	600.487
Vallès Oriental	268.722	286.496	262.504	294.634	268.883	290.900	267.210	296.237	265.513	296.394	275.957	286.392
Catalunya	6.089.007	6.143.920	6.099.153	6.127.777	6.103.598	6.145.999	6.112.722	6.250.498	6.113.704	6.136.794	6.130.262	6.205.080

Font: Mendizàbal, E., Ajenjo, M., Blanes, A. i Sánchez, E. (1993).

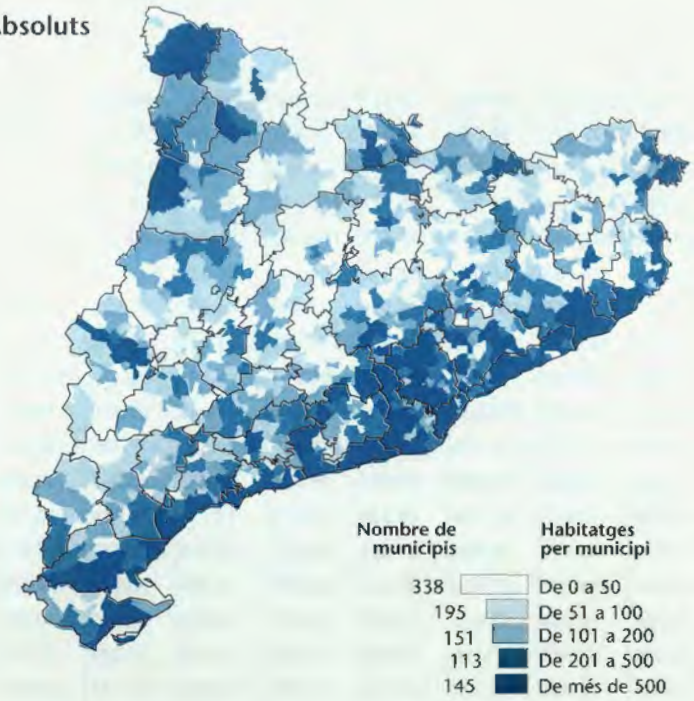
TAULA 2.B ESTACIONALITAT DE LA POBLACIÓ. COMARQUES I CATALUNYA, 1991 (JULIOL-DESEMBRE)

	Juliol		Agost		Setembre		Octubre		Novembre		Desembre	
	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables	laborables	no laborables
Alt Camp	55.058	54.861	54.791	54.596	37.960	40.925	34.098	40.470	34.098	36.697	33.959	33.433
Alt Empordà	322.940	323.233	322.377	322.667	148.295	190.669	94.238	160.557	94.237	172.019	120.224	189.171
Alt Penedès	88.652	88.555	88.753	88.657	79.317	87.067	69.782	86.068	69.782	86.068	73.261	82.175
Alt Urgell	29.612	30.033	29.612	30.033	22.062	24.931	18.796	22.318	18.796	22.762	21.255	27.298
Alta Ribagorça	7.641	7.675	7.641	7.675	4.713	5.634	3.614	4.930	3.614	5.120	4.511	6.685
Anoia	106.663	106.987	99.646	99.966	96.111	108.135	81.961	109.327	81.960	109.302	88.914	107.526
Bages	163.347	164.152	148.697	149.373	158.213	164.403	151.241	169.347	151.240	169.347	155.645	167.816
Baix Camp	222.818	224.509	215.088	216.655	146.610	160.709	130.248	148.559	130.247	153.829	137.677	158.755
Baix Ebre	101.126	101.247	100.840	100.961	69.598	73.550	64.695	68.978	64.695	72.253	67.591	75.419
Baix Empordà	340.888	341.352	340.330	340.790	149.521	194.581	91.733	156.975	91.732	167.566	116.900	184.162
Baix Llobregat	623.848	634.800	583.632	593.445	586.535	590.619	594.539	600.271	594.530	603.969	592.430	59.564
Baix Penedès	193.045	193.319	192.760	193.032	68.834	94.312	38.045	83.736	38.045	98.105	60.102	119.057
Barcelonès	1.860.432	1.918.321	1.675.918	1.726.498	1.978.342	1.748.447	2.330.523	1.847.309	2.330.542	1.774.891	2.133.370	1.680.462
Berguedà	59.982	60.185	60.801	61.004	47.907	55.186	38.890	50.762	38.890	49.710	42.563	52.195
Cerdanya	43.677	43.768	43.677	43.768	20.259	26.075	12.735	21.676	12.735	24.516	20.525	38.764
Conca de Barberà	35.539	35.745	35.419	35.624	21.883	25.311	17.815	24.772	17.815	22.808	19.081	22.452
Garraf	171.393	172.254	170.767	171.620	94.051	108.179	76.821	96.607	76.820	104.146	86.144	111.581
Garrigues	30.869	31.158	30.744	31.031	21.901	24.351	19.062	23.909	19.061	22.142	19.428	20.591
Garrotxa	53.252	53.420	52.963	53.130	49.550	52.306	45.927	51.072	45.927	50.890	46.735	48.822
Gironès	118.461	117.516	112.957	112.222	124.044	118.970	128.482	120.188	128.485	120.008	125.295	115.831
Maresme	489.406	494.727	467.031	471.837	320.928	344.332	291.015	320.958	291.010	339.613	309.045	361.513
Montsià	80.482	81.088	80.245	80.849	58.040	61.995	53.682	58.307	53.682	60.427	55.873	62.132
Noguera	40.309	40.735	40.072	40.494	37.194	40.125	34.164	39.429	34.164	39.219	34.993	37.416
Osona	144.280	144.576	131.508	131.767	132.308	143.173	118.580	145.160	118.579	145.423	126.186	145.905
Pallars Jussà	22.641	22.675	22.641	22.675	15.967	18.296	13.168	16.729	13.168	17.207	15.311	20.802
Pallars Sobirà	19.571	19.614	19.571	19.614	9.515	12.426	5.682	9.501	5.682	9.707	8.476	14.457
Pla d'Urgell	36.657	36.621	36.465	36.428	30.452	32.023	28.588	31.716	28.587	30.476	28.588	28.593
Pla de l'Estany	25.633	25.776	25.501	25.643	22.939	24.598	20.905	23.638	20.905	23.279	21.297	22.338
Priorat	22.211	22.345	22.172	22.304	12.408	14.920	9.364	14.673	9.364	12.717	9.981	11.747
Ribera d'Ebre	36.629	36.622	36.529	36.521	26.139	28.736	23.010	28.571	23.010	26.424	23.533	24.927
Ripollès	45.249	45.424	45.249	45.424	33.441	38.384	27.243	34.673	27.242	35.190	31.651	41.756
Segarra	27.799	27.612	27.684	27.499	19.620	21.449	17.200	21.293	17.200	19.619	17.500	18.178
Segrià	185.122	185.256	176.222	176.420	157.621	152.315	163.813	155.580	163.814	145.519	156.201	136.513
Selva	269.536	269.838	268.997	269.296	151.446	182.443	104.836	149.029	104.835	156.642	123.264	171.280
Solsonès	16.945	16.971	16.945	16.971	12.862	14.418	10.840	12.991	10.840	13.057	12.017	14.989
Tarragonès	381.580	380.381	371.693	370.621	201.559	229.943	161.263	201.647	161.264	217.416	182.567	238.405
Terra Alta	21.012	21.163	20.957	21.107	14.646	16.387	12.754	16.327	12.754	15.025	13.097	14.150
Urgell	44.259	44.486	44.051	44.277	32.612	38.998	29.642	34.874	29.642	32.389	29.659	29.952
Val d'Aran	37.997	37.983	37.997	37.983	17.665	22.948	8.113	14.530	8.113	16.816	18.746	34.669
Vallès Occidental	603.674	603.691	568.483	568.484	623.610	600.424	651.189	624.049	651.192	623.829	639.123	607.123
Vallès Oriental	285.973	284.211	268.200	266.618	276.560	285.772	262.565	294.949	262.562	294.634	270.086	287.551
Catalunya	7.466.206	7.544.887	7.095.623	7.165.584	6.133.239	6.218.464	6.090.862	6.136.456	6.090.859	6.140.778	6.092.804	6.162.237

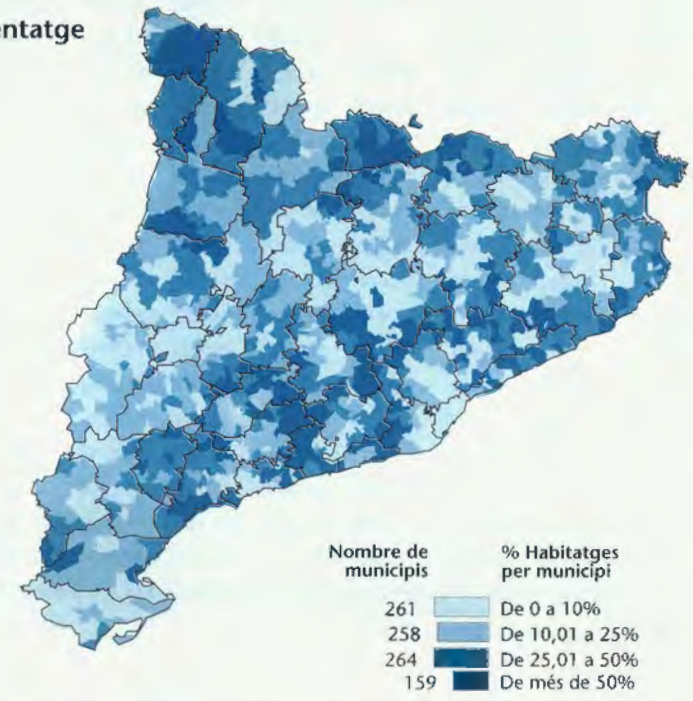
Font: Mendizàbal, E., Ajenjo, M., Blanes, A. i Sánchez, E. (1993).

MAPA 1. HABITATGES SECUNDARIS. CATALUNYA 1991

A. Absoluts

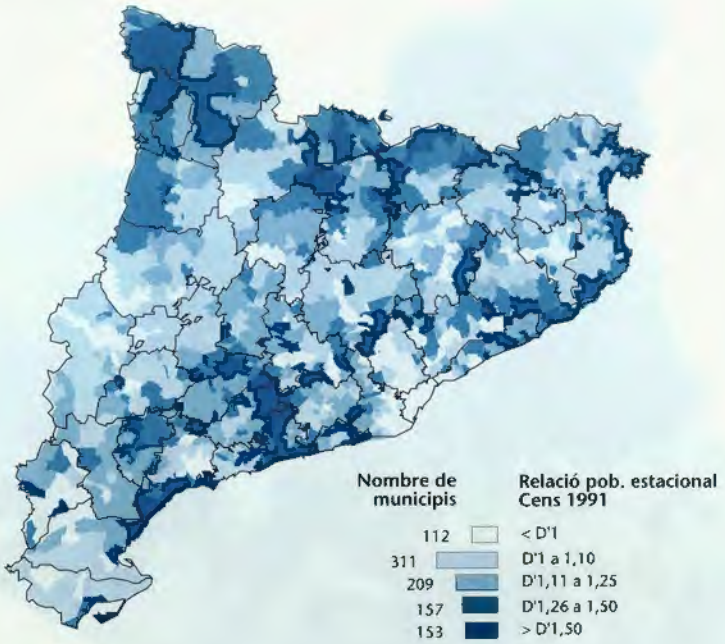
B. Percentatge

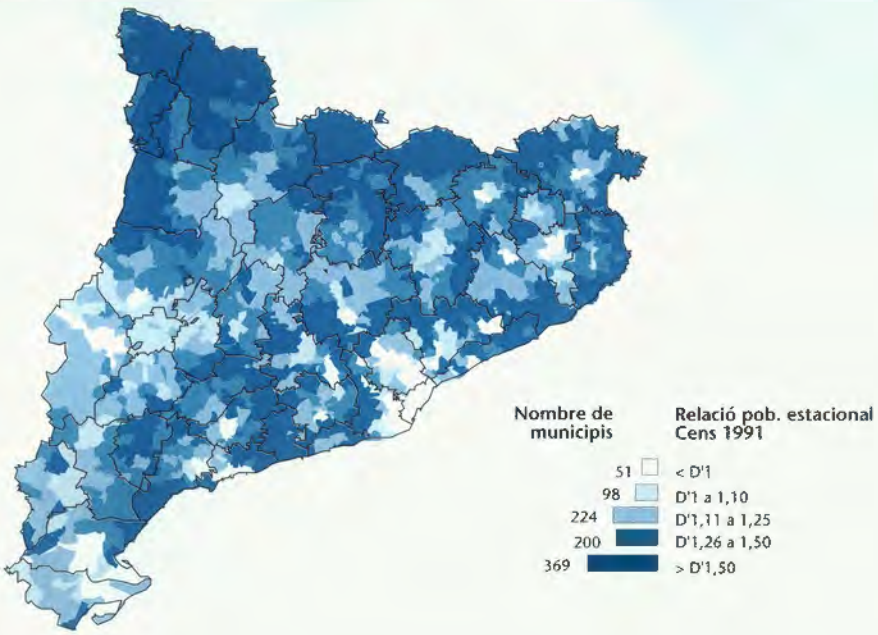
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens d'Habitatges 1991.*

MAPA 2. RELACIÓ POBLACIÓ ESTACIONAL. CENS DE 1991

A. Dies laborables

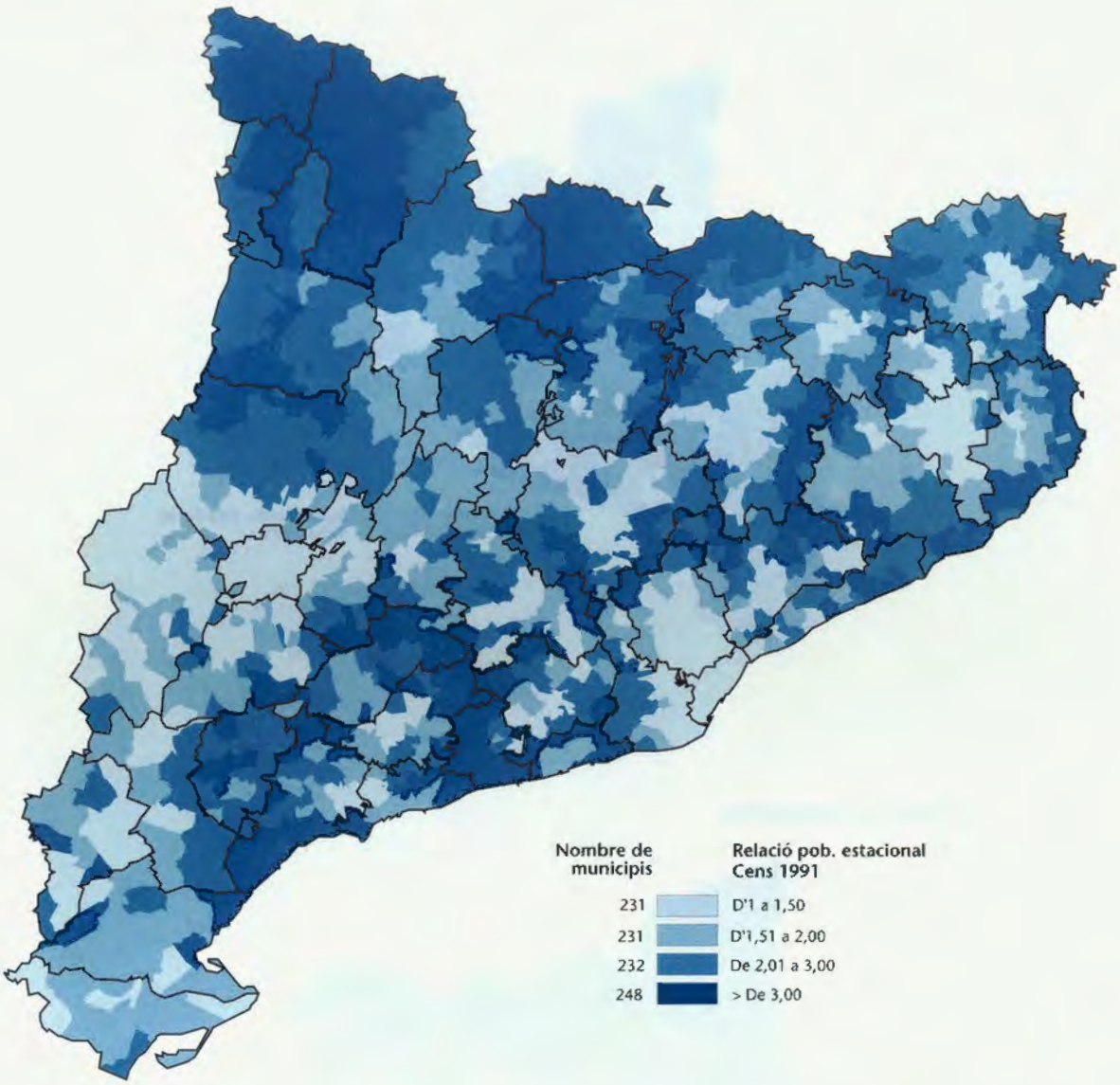

B. Dies no laborables

Font: Mendizàbal, E. Ajenjo, M. Blanes, A. i Sánchez, E. (1993).

MAPA 3. RELACIÓ CAPACITAT MÀXIMA/POBLACIÓ. CENS 1991

Font: Mendizàbal, E. Ajenjo, M. Blanes, A. i Sánchez, E. (1993).

NOTES

1 Vegeu, entre molts altres treballs, els de M. Castañer (1993), M. Esteban (a i b), J. Nunes (1986), G. Palacio (1995) i J. Serra (1985).
2 Vegeu Instituto de Estadística de Andalucía (1992), EUSTAT (1993) i Institut d'Estadística de Catalunya (1991 i 1994).
3 Entenent per tal concepte les àrees territorials en què es pot canviar de lloc de treball o de residència sense haver de canviar de lloc de residència o de treball.
4 Institut d'Estadística de Catalunya (1991) i (1994).
5 P. Puig, director (1992).
6 Institut d'Estadística de Catalunya (1992).
7 P. Puig, director (1992).
8 La informació sobre el turisme a Catalunya més assequible es troba en la sèrie *La temporada turística a Catalunya,* publicada anualment pel Departament de Comerç, Consum i Turisme des de 1981 fins a 1994.
9 Ll. Casassas i J. Clusa, (1981).
10 Una revisió d'aquest treball de Lluís Casassas i Joaquim Clusa s'ha fet en l'informe dirigit per Ll. Casassas i J. Casassas (1994).
11 E. Mendizàbal (1993).
12 Això es pot dir perquè la resposta "indistintament" té una certa importància en les respostes, ja que representen més del 16% de totes les possibles localitzacions.
13 Les variables d'identitat utilitzades són edat, sexe, lloc de residència actual, situació de la persona entrevistada dins la llar (com una aproximació a l'estructura familiar), relació amb l'activitat, categoria socioeconòmica i nivell cultural.
14 R. Rotenberg (1992).
15 M. J. Izquierdo (1988).
16 A. Bonnafous, D. Patier-Marque i F. Plassard (1981).
17 E. Mendizàbal, director (1993).
18 Com a exemple dels resultats de les reformulacions es pot consultar E. Mendizàbal (1996) i E. Mendizàbal i E. Sánchez (1996a i 1996b).
19 P. Alsina (1992).
20 P. Alsina (1992) pàg. 19.
21 Escola Universitària Politècnica de Girona (1991).
22 Evidentment, aquesta capacitat residencial màxima és una valoració a la baixa, ja que en molts habitatges principals hi caben més persones de les que hi habiten, i, a més, les fonts estadístiques sobre equipaments hotelers, pensions o residències de turisme rural mai són exhaustives.
23 A la publicació de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1996) es dóna aquesta informació per a les comarques, les capitals comarcals i els municipis de més de 5.000 habitants del cens de 1991. Per a les anàlisis habituals de mobilitat de treball, una escala territorial de la mida de la comarca és poc útil, i cal recordar que dels 942 municipis existents a Catalunya en aquells moments, només 148 superaven la xifra de 5.000 habitants, o bé no la superaven però eren capitals de comarca.

BIBLIOGRAFIA

- ALSINA, P., coordinador (1992), *Infrastructures dels serveis municipals de la província de Barcelona*; Barcelona, Diputació de Barcelona.
- BONNAFOUS, A., PATIER-MARQUE, D. i PLASSARD, F. (1981), *Mobilité et vie quotidienne: suivi expérimentale du métro de Lyon*; Lió, Presses Universitaires de Lyon.
- CASASSAS, Ll. i CASASSAS, J., directors, (1994), *L'organització territorial de l'administració pública de Catalunya*; treball encarregat per la Diputació de Barcelona.
- CASASSAS, Ll. i CLUSA, J. (1981), *L'organització territorial de Catalunya*; Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill.
- CASTAÑER, M. (1993), *Una nova dimensió de la xarxa urbana de Catalunya: àrees de cohesió*; Bellaterra, Departament de Geografia de la UAB (Tesi doctoral).
- ESCOLA UNIVERSITÀRIA POLITÈCNICA DE GIRONA (1991), *Estudis estadístics informàtics de l'índex ocupacional. Costa Brava 1987, 1988 i 1989*; Girona, Patronat de Turisme Costa Brava Girona.
- ESTEBAN, M. (a), "La mobilitat obligada 1986 a l'àrea metropolitana de Barcelona", *Documents d'Anàlisi Territorial*; núm. 2.
- ESTEBAN, M. (b), "Distribució de la mobilitat per treball de la regió metropolitana de Barcelona. Anàlisi dels mercats de treball", *Documents d'Anàlisi Territorial*; núm. 3.
- EUSTAT (1993), *Censo de población y viviendas 1991. Población activa.*
- INSTITUTO DE ESTADÍSTICA DE ANDALUCÍA (1992), *Censo de población de Andalucía 1991.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991), *Padrons municipals d'habitants. 1986 Fluxos de mobilitat obligada per treball i estudi*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1992), *Cens d'habitatges. 1991*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994), *Cens de població 1991 Vol. 15 Fluxos de mobilitat obligada per treball i estudi. Dades comarcals i municipals*; Generalitat de Catalunya.
- IZQUIERDO, M. J. (1988), *La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo*; Madrid, Ministerio de Asuntos Sociales.
- MENDIZÀBAL, E. (1993), *L'espai de vida dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona*; Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans (volum 8 de l'Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990).
- MENDIZÀBAL, E. (1996), *L'ús temporal del territori: l'exemple dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona*; Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona (edició en microfitxa).
- MENDIZÀBAL, E., director, AJENJO, M., BLANES, A. i SÁNCHEZ, E. (1993), *La població estacional en els municipis de Catalunya*; Bellaterra, mimeo (treball encarregat pel Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya).
- MENDIZÀBAL, E. i SÁNCHEZ, E. (1996a), "Comercio y población: otra manera de observar una relación tradicional. El caso de Cataluña", *I Reunión de Trabajo del Grupo de Geografía de los Servicios de la Asociación de Geógrafos Españoles (A.G.E.)*; Madrid, Universidad Complutense (en premsa).
- MENDIZÀBAL, E. i SÁNCHEZ, Esther (1996b), "De què parlem quan parlem de la població del Berguedà?", *L'Erol*; núm. 50, pàg. 23-25.
- NUNES, J. (1986), "Aproximació a l'estructura de l'àrea metropolitana de Barcelona: les relacions d'intensitat diària", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*; Barcelona, núm. 8-9, pàg. 71-90.
- PALACIO, G., coordinació (1995), *Els mercats de treball de Catalunya, 1981-1986-1991*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- PUIG, P., director, (1992), *Atlas comercial de Catalunya 1990. El comerç, el consum i l'atractivitat comercial*; Barcelona, Cambra d'Indústria i Navegació de Barcelona.
- ROTENBERG, R. (1992), *Time and order in metropolitan Viena*; Washington, Smithsonian Institution Press.
- SERRA, J. (1985), "Mercats de treball a la regió de Barcelona. Delimitació a partir de la mobilitat residència-treball", *Revista econòmica*; Banca Catalana, núm. 76, pàg. 21-28.

LLIBRE V

ESTRUCTURA TERRITORIAL DE LA SOCIETAT

LLIBRE V

ESTRUCTURA TERRITORIAL DE LA SOCIETAT

ANNA ALABART VILÀ
Universitat de Barcelona

El territori és l'arena on es desenvolupen les relacions socials: econòmiques, culturals, associatives i polítiques. És alhora el lloc on resta marcada l'empremta de la dinàmica relacional de la població. Observant l'estructura del territori d'un país podem aventurar i comprovar moltes hipòtesis que tenen a veure no sols amb el present sinó, sobretot, amb el passat. A més, el seu estudi proporciona una robusta informació sobre potencialitats amb les quals es comptarà i constrenyiments als quals caldrà fer front.

Com és, avui, el terrritori català? Encara que els autors dels capítols que segueixen responen matisadament la qüestió, cadascú des del seu enfocament específic, sembla interessant aventurar aquí una descripció sintètica, impressionista si es vol, que serveixi però, com a ullada per a totes les consideracions posteriors: **avui Catalunya és un país altament urbanitzat**. És, com afirmen les autores del capítol sobre la Catalunya rural contemporània, "**una gran ciutat difusa**", o com se sol admetre, una **ciutat regió** generada a partir de la migració dels habitants de les grans ciutats, en especial dels barcelonins, cap als municipis mitjans i petits.

Aquesta afirmació es pot sustentar en diverses i complementàries informacions. D'una banda –es compti com es compti– la majoria de la població catalana viu avui en municipis que, per la seva densitat i grandària, s'han de considerar urbans. D'altra banda, molts municipis petits són tan estretament connectats a les ciutats que, de fet, es veuen atrapats pel fenomen de la "metropolitanització". Finalment, i aquest és un fet important des del punt de vista social i polític, la cultura de la població catalana és altament urbana si l'entenem com aquella que "abraça els valors de la racionalitat, la ciència i la tecnologia"[1]. De quines són les causes d'aquesta realitat i de les conseqüències que se'n poden derivar es tractarà més endavant, primer en aquesta introducció, i després en els respectius capítols, però novament convé aquí apuntar que tota la forma de vida catalana queda marcada per aquest canvi físic i cultural, des de l'activitat –laboral o domèstica– a la religiositat; des de la instrucció fins l'associacionisme; des de l'economia a l'organització administrativa del territori.

Cóm s'ha arribat a aquesta situació? És el resultat d'una política territorial tendent a eliminar les diferències entre camp i ciutat que tant varen preocupar als teòrics del XIX i principi del XX? És la conseqüència d'una adaptació actualitzada de la teoria del *Regional Planning* que Nicolau Rubió va proposar com a guia per al creixement català? Podem afirmar, i aquesta és almenys la nostra hipòtesi, que el reequilibri poblacional operat no és el producte directe d'una política adoptada, ni tan sols dels efectes positius del creixement econòmic. Apareix –sorprenent-nos– com a efecte derivat, com a resultat imprevist, d'un procés especialment empès per l'especulació del sòl i dels habitatges.

D'aquí que el que havia de representar la superació de molts conflictes, potencials o reals, plantegi ara una sèrie de problemes en els quals ningú no havia pensat i que avui es presenten com els principals reptes de la societat catalana. Problemes ambientals, de mobilitat, d'equipaments, problemes d'esquizofrènia ciutadana que superen i deixen com a tímida la teoria de Simmel sobre els efectes que hom rep de la gran ciutat.

La situació actual és paradoxal. Durant els decennis dels anys 60 i 70 caracteritzats per un creixement accelerat, s'havia teoritzat una política "**d'efecte esprai**". La recollien els plans de desenvolupament, seguint l'exemple de les polítiques econòmiques franceses. Es pretenia, a partir de la concentració del creixement industrial en uns pocs punts –que si calia es creaven artificialment amb el nom de *"polos de desarrollo"*–, que la dinàmica econòmica, un cop generada, s'estengués per un territori cada cop més ampli fomentant, per aquest procediment, el desenvolupament del conjunt del país. El que es va aconseguir –contràriament– va ser la potenciació d'un dualisme territorial que, en el cas de Catalunya, va originar una concentració sense precedents a Barcelona i al seu entorn i, en menor mesura, a les altres capitals catalanes. En canvi, quan el model "fordista" de producció fa aigües i el creixement, molt més modest, deixa d'estar basat en la industrialització per adquirir més pes el sector serveis i el de noves tecnologies, quan el model de planificació indicativa s'ha abandonat i els nous aires del neoliberalisme s'estenen, les grans ciutats comencen a perdre població i aquesta es distribueix per una àrea cada cop més gran, fins abastar –previsiblement– tot Catalunya.

Els efectes de l'expansió territorial de la població ha afectat, en major o menor mesura, tot el territori català. La majoria de les grans ciutats –i en especial Barcelona, l'Hospitalet de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet i Badalona– han perdut població mentre que les ciutats mitjanes i, sobretot, els petits municipis, n'han guanyat. Aquesta dinàmica que s'inicia al final dels anys 70 però que es consolida i accelera a partir de 1985, sembla ben bé el negatiu fotogràfic del procés que es va seguir des de la industrialització (s. XIX) fins a la primera meitat de la dècada dels setanta. Durant aquest llarg període de la nostra història, Catalunya va ser un país receptor d'immigrants i les seves ciutats, els principals punts d'atracció d'aquesta població, a la qual s'afegia la procedent del camp català. L'any 1981 el cens de població ens indica que aquella etapa s'ha acabat. Catalunya deixa de créixer per immigració i Barcelona –la seva ciutat més important– inicia un procés de decreixement demogràfic, per creixement natural negatiu i per pèrdua de població. Les migracions més importants deixen de ser externes. S'acceleren, en canvi, els moviments residencials interns de població catalana.

Els primers que deixaren les grans ciutats es van situar en els municipis petits més pròxims; els qui les abandonaren més tard han anat més lluny. Els procedents de Barcelona se situaren primer en la primera corona, després en la segona i ara estan començant a traspassar –com explica Oriol Nel·lo en el seu capítol– els límits de l'Àmbit Metropolità. En els seus inicis, els canvis de residència responien a l'intent de cercar una millor qualitat de vida que la de la gran ciutat. Els llocs de destí eren municipis privilegiats des del punt de vista ecològic, tant en l'aspecte natural com social. Els qui es desplaçaven eren les classes alta i mitjana alta. Tenien recursos suficients per evitar la contaminació, soroll i trànsit de la ciutat i cercaren la major satisfacció que els oferia viure en una casa amb jardí i en un municipi tranquil. Sant Cugat n'és el millor exemple. Després, especialment a partir de 1985, quan els preus dels habitatges de Barcelona es disparen, la sortida té com a causa essencial aconseguir uns estatges a preus més assequibles. Els qui es desplacen ja no són només les classes benestants sinó, sobretot, les classes amb recursos reduïts. Hi ha, doncs, dues etapes diferents a considerar quan es tracta d'estudiar el procés de reubicació de la població catalana. La primera, que pràcticament només afecta Barcelona, té uns mòbils similars als que històricament han caracteritzat el model urbanístic anglosaxó: la població amb prou recursos es desplaça fora de la ciutat central i organitza els seus propis i aïllats nuclis residencials, aprofitant, sovint, petits municipis existents. La segona etapa, que s'ha donat en una solució de continuïtat, es caracteritza per la sortida de gent més jove i amb menys recursos. Trien residència d'acord amb la relació preu-qualitat, tenint com a principal constricció la seva capacitat de compra.

Evidentment hi ha altres factors que cal tenir en compte. En volem destacar solament dos: *a)* el parc immobiliari de segones residències; *b)* les comunicacions: transport i innovació tecnològica.

El parc immobiliari de segones residències, que s'havia anat formant a Catalunya al llarg dels anys seixanta i setanta, és un element important per la seva incidència. Ha actuat com a coixí amortidor d'una problemàtica –la de l'habitatge a les grans ciutats– i ha permès a les famílies dissenyar estratègies maximitzadores dels seus recursos, força minvats pels efectes de la crisi econòmica. Moltes segones residències han esdevingut habitatge principal i, encara que això també ha provocat problemes d'ordre social i urbanístic[2], és clar que ha representat una vàlvula de seguretat i ha evitat situacions límit, que haurien pogut produir-se per la manca d'un bé de primera necessitat.

Els transports i la innovació tecnològica –especialment la informàtica i els avenços en els mitjans de comunicació– hi han jugat també un paper cabdal, canviant les coordenades de les distàncies mesurades en temps i cost de desplaçament. Han possibilitat la implantació d'una economia difusa. Han fomentat la dispersió residencial dels ciutadans i han multiplicat la seva mobilitat diària –obligada, o no–.

En considerar l'activitat econòmica des del punt de vista de la seva situació comprovem que el procés de mobilitat territorial ha estat, en part similar i en part transversal, al seguit per la població. D'una banda, els preus del sòl cada cop més elevats a Barcelona i al seu entorn, han incidit també en les decisions de localització empresarial i això des d'una doble perspectiva: *a)* les empreses que tenien les seves instal·lacions a Barcelona s'han vist incentivades a canviar de localització, esperonades pels beneficis que podien obtenir en la venda de l'espai que deixaven lliure; *b)* les que s'instal·laven de nou o inauguraven noves localitzacions està clar que es veien condicionades pels preus del sòl en els diferents indrets. Uns indrets que cada cop tenen unes característiques tècniques i urbanístiques més similars (accessibilitat, energia, proximitat de la mà d'obra, distància al mercat).

Aquest procés però, es va veure interceptat per un altre, que el potencià encara més: és el que té a veure amb la **valoració simbòlica de l'espai**. Efectivament, les polítiques urbanístiques de l'Ajuntament de Barcelona –i en general, les de la majoria de les grans ciutats catalanes– havien fomentat la rehabilitació d'edificis situats en els espais més cèntrics de la ciutat. Barcelona havia millorat la seva imatge i els seus carrers més importants s'havien convertit –com la majoria de les grans capitals europees– en espais particularment desitjables per als executius i els negocis. Posar a la targeta "Passeig de Gràcia" o "Rambla de Catalunya", o "Pau Claris" implicava un **efecte demostració** de solidesa econòmica i prestigi. A més, tot hi ajudava. Les empreses podien subdividir les seves activitats i localitzar en diferents llocs els processos productius, comercials i de direcció. Les connexions quedaven garantides a partir del correu electrònic o la xarxa d'ordinadors centralitzada. Les instal·lacions fabrils podien situar-se en punts relativament llunyans; les d'emmagatzematge a la primera corona i les de representació, direcció i comercialització, en el mateix centre de la ciutat. Boyer, des del Ministeri d'Economia, havia possibilitat, mitjançant un brevíssim Decret llei, que tots els pisos –inclosos els de protecció oficial– tinguessin un ús lliure, és a dir, que encara que originàriament estiguessin destinats a habitatge poguessin ser ocupats per altres activitats. Els efectes no es van fer esperar: les empreses van decidir instal·lar els seus equips directius a les zones de prestigi i així van entrar en competència –gens equilibrada– amb les famílies. L'augment de la demanda va disparar els preus a l'alça. Els estatges van passar de tenir un ús residencial a acollir activitats mercantils; de ser béns de consum durador a convertir-se en béns d'inversió i especulació. Residència i despatxos han seguit dinàmiques contraposades, que responen, per utilitzar el concepte clàssic, a un procés d'invasió-successió. L'arribada dels negocis als pisos del centre i de l'Eixample de les ciutats ha expulsat la població resident, sota la força de la dinàmica d'uns preus creixents que han fet inaccessibles per al ciutadà mitjà uns estatges que, en principi, tenien una funció residencial.

S'ha comentat abans que aquest procés no esperat i fins i tot negat en els seus moments inicials, ha plantejat problemes. Problemes que, cal dir-ho, les administracions democràtiques amb competències s'han esforçat per mitigar, sense acabar de resoldre'ls. Aparentment, els més importants tenen a veure amb els equipaments i serveis i amb la xarxa de transports, si es deixa a banda el derivat dels preus dels habitatges.

Però hi ha qüestions que sols es plantegen després d'una anàlisi reflexiva. Són les que es deriven de la forma de **ciutat difusa**, model que, per totes les raons abans apuntades, s'ha imposat a Catalunya –trencant el model tradicional de ciutat compacta, propi de l'àrea mediterrània. Aquests problemes tenen a veure amb les relacions socials i amb la realització de les persones. Afecten entre altres aspectes, les relacions familiars i la seva possible acció com a xarxa de solidaritat[1]; la participació dels ciutadans en les qüestions col·lectives; la xarxa de relacions veïnals; les pautes de distribució del temps i les formes de socialització secundària.

És en aquest darrer punt on ara ens proposem entrar. Quan les relacions interpersonals comunitàries s'afebleixen, la socialització secundària corre el perill d'anquilosar-se en uns estereotips que vénen imposats per uns mitjans de comunicació cada cop més homogeneïtzadors i menys enriquidors. Certament la cultura urbana, la forma de vida urbana, s'ha imposat, i continuarà fent-ho, a través de la televisió. I això s'hauria produït encara que tots els elements de distribució territorial que abans s'han comentat no s'haguessin donat. Difícilment, però, es pot considerar com un avenç sense efectes perversos aquell que aliena les persones, tant amb relació a elles mateixes com amb relació als altres. I aquest, pensem, és un dels reptes més importants i bàsics de la societat catalana. Segurament sols la dinamització a través de les entitats i el foment de la participació directa en els afers col·lectius poden fer donar un tomb a l'actual situació. El marc territorial actual no ho facilita, però si es tenen en compte les limitacions que imposa, s'intenten corregir i s'aprofiten les potencialitats creades, pot ser que encara sigui possible somniar amb William Morris quan en *News from Nowhere* escriu:

"El canvi va ser rapidíssim. La gent va invadir els pobles de les zones rurals i, per dir-ho així, va precipitar-se sobre la terra alliberada com una fera cau contra la seva presa i, en molt poc temps els pobles d'Anglaterra van estar més poblats del que havien estat mai. Van créixer ràpidament. Com és natural, aquesta invasió del camp va ser molesta (...) Però les coses es van arrenjar ràpidament. La gent va trobar l'ocupació que li convenia. La ciutat envaí el camp; però els invasors van cedir a la influència d'aquells que els envoltaven (...). I aquest camp, vivificat pel pensament i l'esperit d'alerta de la gent educada a la ciutat, ha portat a aquesta vida feliç, quallada d'esbargiments i tanmateix activa, de la qual acaba vostè de tenir una primera idea".

Catalunya, a quasi tombar el segle XX, continua sent el país petit del qual parla Salvador Giner en la seva Introducció. Un país que està preparat, però que ha de resoldre els seus problemes interns i externs, en el marc d'una economia i d'una societat global que condiciona moltes de les seves decisions i possibles polítiques. Un país que queda directament condicionat per les polítiques que es desenvolupin a la Unió Europea.

Tenint en compte aquesta constricció hem demanat a Carles Carreras i Sergi Martínez que situessin Catalunya dins la xarxa territorial europea. Ells s'han referit essencialment a les ciutats, tot partint del supòsit –que compartim– que "Europa és avui un continent de ciutats (...) que s'han mostrat al llarg de la història com a centre d'intercanvi i creació i com a nusos que han articulat els fluxos de mercaderies, persones i informacions que han circulat i circulen pel territori". En considerar Catalunya i després d'estudiar diverses interpretacions de la xarxa urbana europea, arriben a la conclusió que "Barcelona i la xarxa urbana catalana resulten sempre força ben situades en relació amb el conjunt de ciutats europees".

Ha estat Raimon Bonal qui, entrant a considerar els canvis interns que s'han operat en el territori català, especialment durant els darrers trenta anys, ha plantejat la hipòtesi del "trencament de mites" entre els quals destaquen la diferenciació Catalunya urbana/rural i la de Catalunya rica/pobra: "Les concepcions socialment adquirides sobre la Catalunya pobra i la Catalunya rica, la Catalunya moderna i la Catalunya tradicional, no es corresponen de cap manera amb la realitat de fet". L'autor romp una llança contra la identificació d'industrialisme i urbanisme, i centra la seva anàlisi en la consideració més cultural i relacional que física del fet urbà, tot plantejant la necessitat que l'enfocament teòric "consideri Catalunya una unitat territorial que forma part d'un món més ampli i més complex. (...) El territori català cal que sigui considerat com un tot sotmès a les dinàmiques del sistema capitalista imperant". Passa a centrar-se, després, en quatre àmbits, tres dels quals són coincidents amb els que abans s'anunciaven com a problemes –l'hàbitat, els transports i els equipaments– als quals afegeix un apartat sobre els canvis operats en el món laboral.

Com a continuació del capítol anterior i, encara que amb altres paraules, subscrivint idèntica tesi de la no possible classificació dels espais comarcals en rurals/urbans, rics o pobres, Oriol Nel·lo tracta el tema de la difusió de la ciutat sobre el territori i Elena Estalella i Sílvia Carrasco ens ofereixen el seu punt de vista en relació amb les transformacions sofertes dins el que era la Catalunya rural.

L'aportació d'Oriol Nel·lo va destinada a demostrar l'extensió de les xarxes metropolitanes catalanes; la pèrdua del pes relatiu de les àrees centrals i la progressiva reducció de les diferències entre el centre metropolità –assenyaladament el barceloní– i les seves respectives corones. Reducció en les diferències de dinàmica econòmica i reducció en les de l'estructura social de la seva població. Basant-se en les dades aportades per les darreres investigacions, arriba a la conclusió que les variacions de renda entre la ciutat central i el seu entorn són cada vegada més petites, com ho són, també, les que es refereixen als grups socials, fenomen que ell atribueix a mesures de política social com ara la més àmplia cobertura de l'atur i la implantació de les rendes mínimes no contributives. Potser caldria completar aquesta informació comprovant fins a quin punt aquestes noves mesures han afectat més els qui són veïns de l'àrea que els de la ciutat central, perquè també podria succeir que l'equilibri s'anés aconseguint com a resultat d'un doble procés: *a)* el territorial, pels efectes d'una emigració de les grans ciutats que fos "filtrada": sols les rendes mitjanes o altes poden desplaçar-se, i a les grans ciutats queden aquells que poden pagar-les i els qui no tenen recursos per poder-ne marxar; i *b)* l'estructural (dins les grans ciutats) on tindrien efectes els beneficis de les polítiques socials.

Què en queda de la Catalunya rural? És aquesta la pregunta que se'ls va fer a Elena Estalella i Sílvia Carrasco i que elles han analitzat no sols a partir de dades territorials i d'activitat sinó, i sobretot, plantejant qüestions lligades amb l'**imaginari col·lectiu**, amb els valors que s'atribueixen a la societat rural catalana i als espais rurals, en general, identificant-los amb territoris naturals. "En el nostre imaginari col·lectiu, i pot ser a conseqüència de les grans transformacions que s'han produït en els darres anys, predominen i es recreen amb força idees ben allunyades d'aquestes realitats: la primera fa referència als vincles gustatius que remeten als "productes de la terra", d'una terra "original" no industrial (marginal o no real en els darrers cent anys), i la segona fa referència a la percepció visual i emocional de la realitat".

Finalment, i com a complement dels capítols anteriors es va demanar, a David Tàbara una anàlisi del medi ambient del nostre país. Ell planteja la necessitat d'un enfocament que tingui en compte, com a mínim, tres dimensions: sostenibilitat, qualitat ambiental i canvi global. Quant a la sostenibilitat de Catalunya, planteja que "aquesta no depèn tant de les capacitats de càrrega dels seus ecosistemes, que ara ja mostren signes d'haver estat superades, com de la seva capacitat d'intercanviar recursos naturals externs a canvi de coneixements, de béns i de serveis". En el

seu discurs queda clar, però, que el creixement econòmic i el consum de recursos cal que accepti com a constricció el desenvolupament sostenible i això dins d'un context molt més ampli que el del propi país. En el punt sobre la qualitat ambiental, després de passar llista als principals problemes als quals ha de fer front Catalunya quant als elements inorgànics que permeten la vida –aire, aigua i sòl–, torna a insistir en la idea de relació entre el nostre territori i el conjunt del planeta. A les conclusions finals, un diagnòstic sobre la situació actual del medi ambient català i l'explicitació d'un repte de cara al futur. Com a diagnòstic, una afirmació que el mateix autor qualifica de paradoxal: "ni col·lapse ni adaptació". Com a repte la consideració que "cal sobretot el redreçament dels estils de vida i dels processos de producció per adaptar-se als imperatius de la sostenibilitat a mitjà i llarg termini"

NOTES

1 L. Reissman, 1972.
2 Anna Alabart, 1994.
3 Anna Alabart, 1996.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALABART, A. ; GARCÍA, S.; GINER, S. (1994), "Estructura social y vivienda en Cataluña", *Clase, poder y ciudadanía;* Ed. Siglo XXI.
- ALABART, A (1996), "Estructura i canvi social a Catalunya des de la sociologia urbana", *Revista catalana de sociologia;* núm. 2.
- REISSMAN, L. (1972), *El proceso urbano;* Ed. Gustavo Gili. Barcelona.

LES DINÀMIQUES METROPOLITANES: LA DIFUSIÓ DE LA CIUTAT SOBRE EL TERRITORI

Oriol Nel·lo
Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona

1. L'AFEBLIMENT DE LA CONCENTRACIÓ URBANA I L'EXPANSIÓ DE LES DINÀMIQUES METROPOLITANES SOBRE EL TERRITORI

L'articulació entre l'àrea urbana de Barcelona i el conjunt de Catalunya ha estat i és, sens dubte, un dels principals trets configuradors de l'estructura del territori català. Per un llarg període que s'estén, en termes generals, des de l'inici del segle XVIII fins ben a prop dels nostres dies, la relació entre la ciutat, d'una banda, i la resta del territori de Catalunya, de l'altra, ha estat caracteritzada per unes fortes tendències concentracionàries. Així, arran dels processos de modernització agrària i d'industrialització, Barcelona i el seu entorn anaren guanyant més i més pes relatiu sobre el conjunt català, tant en termes poblacionals, com pel que fa a les activitats productives i la dotació de serveis. Aquesta tendència s'exacerbà encara durant el període de creixement accelerat entre 1959 i 1975, període en el qual l'àrea urbana de Barcelona gairebé doblà la seva població, mentre molts territoris de la resta de Catalunya no només perdien pes relatiu sinó que es despoblaven en termes absoluts.

Aquesta evolució asimètrica ha influït poderosament en les conceptualitzacions i les anàlisis de l'estructura del territori català que estudiosos i experts en l'ordenació del territori han anat desenvolupant al llarg d'aquest segle. Així, nocions com la "macrocefàlia", el "desequilibri" i fins la "dualitat" del territori català han estat i són el fil conductor de la major part de les interpretacions contemporànies de la relació entre Barcelona i Catalunya[1]. I tanmateix, fa ja prop de dues dècades que el model concentracionari començà a donar símptomes d'esgotament i avui –tot i que sovint ens entestem a mantenir les velles crosses analítiques– sembla del tot periclitat.

En efecte, al nostre entendre, a Catalunya el procés d'urbanització ha donat lloc a un únic sistema urbà integrat. Un sistema que coneix, avui, assenyalades tendències de descentralització de població i activitats. El cor d'aquest sistema –l'espai on es localitzen les funcions de jerarquia més alta i on radiquen els principals enllaços de connexió exteriors– és aquella part del territori català que hem anomenat àmbit metropolità de Barcelona. Doncs bé, és precisament aquí on les tendències de difusió de la ciutat sobre el territori es mostren amb més claredat. A l'anàlisi de la forma que hi prenen aquestes transformacions dedicarem el present capítol.

Així, en les pàgines que segueixen tractarem de mostrar com l'evolució de les dinàmiques urbanes a Barcelona i el seu entorn es caracteritza avui per tres trets principals:

a. La progressiva extensió de les xarxes de relació metropolitanes, de manera que àrees sempre més àmplies del territori esdevenen estretament interdependents i integrades en termes funcionals.

b. La pèrdua de pes relatiu de les àrees centrals sobre el conjunt metropolità i d'aquest sobre el conjunt català, tant pel que fa a la població com a les activitats econòmiques i els serveis.

c. La reducció progressiva de les diferències entre el centre metropolità i les seves corones, tant en termes de

densitats poblacionals, com pel que fa als llocs de treball localitzats, els equipaments, les infraestructures i, fins i tot, la renda disponible.

Com es pot veure, es tracta de tendències que són comunes, en termes generals, a les principals àrees metropolitanes espanyoles i, fins a cert punt, als majors nuclis urbans de la resta de Catalunya. Per il·lustrar-les, analitzarem l'evolució de diverses variables. Així descriurem, en primer lloc, les transformacions de la població i el poblament. A continuació analitzarem els canvis en la localització de l'ocupació i els serveis. Establertes així les característiques principals en l'ocupació i l'ús del territori, passarem, tot seguit, a l'anàlisi de la mobilitat que aquesta estructura dels assentaments genera. El treball es clourà amb unes consideracions sobre les implicacions d'aquestes transformacions territorials sobre la distribució de la renda i les desigualtats socials a la regió metropolitana de Barcelona.

Un darrer advertiment metodològic abans de començar: el tema de la delimitació metropolitana –tant pel que fa al seu abast general com a les seves subdivisions internes– és, com el lector ja ha entès, una de les principals incògnites que aquest capítol haurà de tractar d'escatir. Tanmateix, a efectes pràctics, calia adoptar, d'antuvi, alguna forma d'agregació territorial de les dades estadístiques. Entre els criteris possibles per ordenar-les –tots ben opinables– ens hem decantat per l'administratiu, tot pensant en la compatibilitat amb la resta d'apartats d'aquesta obra i amb les agregacions més correntment utilitzades des de fa anys pel Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya i per l'Institut d'Estadística de Catalunya. Així, quan parlem de la "regió metropolitana de Barcelona", fem referència a les 7 comarques que, segons l'ordenament vigent, integren l'àmbit del futur Pla territorial metropolità de Barcelona (l'Alt Penedès, el Baix Llobregat, el Barcelonès, el Garraf, el Maresme, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental). Per "àrea metropolitana de Barcelona" entendrem l'àmbit dels 27 municipis que formaven la desapareguda Corporació Metropolitana de Barcelona, als quals hem afegit el novell municipi de Badia del Vallès. Quan parlem de Barcelona, sempre que no indiquem el contrari, farem esment als 97,6 km2 del terme municipal que porta aquest nom. La "primera corona metropolitana" serà l'àrea metropolitana excepte el municipi de Barcelona i la "segona corona metropolitana" la regió metropolitana llevat l'àrea metropolitana. L'extensió i les principals magnituds d'aquestes delimitacions poden veure's en la taula 1. La seva congruència funcional, que segons diversos autors resulta cada vegada més estantissa, l'analitzarem en l'apartat cinquè del capítol. Comencem, doncs.

2. LA POBLACIÓ I EL POBLAMENT: ESTANCAMENT DEL CREIXEMENT I LA DIFUSIÓ TERRITORIAL

En analitzar l'evolució de la població a la regió metropolitana de Barcelona[2] cal fer, d'entrada, una constatació: el creixement demogràfic hi roman estancat. En efecte, si entre 1960 i 1975 la població resident passà de 2,5 a 4 milions d'habitants, en els vint anys següents el creixement ha estat tot just de 200.000 persones. Més encara, entre 1991 i 1996 s'ha produït, fins i tot, una petita pèrdua de població en termes absoluts, tal com pot veure's en la taula 2. Aquesta inflexió, que ha estat abastament analitzada pels demògrafs, es correspon, en línies generals, amb el que ha ocorregut en les principals ciutats metropolitanes espanyoles, com Madrid, València o Bilbao, on també es passà de creixements globals propers, de mitjana, al 60%, en la dècada i mitja de gran expansió, a caure, després, fins a creixements molt més modestos, iguals o inferiors al 15%, de 1975 ençà[3].

A aquesta primera constatació cal afegir-ne de seguida una segona, que, als nostres efectes, és potser encara

TAULA 1. SUPERFÍCIE I POBLACIÓ DELS ÀMBITS DE LA RMB I CATALUNYA 1996

	Km²	%	Població	%
Barcelona	97,6	0,3	1.508.805	24,8
Resta de l'àrea metropolitana	378,4	1,2	1.339.830	22,0
Total de l'àrea metropolitana*	476,0	1,5	2.848.635	46,8
Resta de la regió metropolitana	2.759,6	8,7	1.379.412	22,7
Total de la regió metropolitana	3.235,6	10,1	4.228.047	69,4
Resta de Catalunya	28.659,7	89,9	1.861.993	30,6
Catalunya	31.895,3	100,0	6.090.040	100,0

* Àmbit de l'antiga CMB + Badia del Vallès.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Padró municipal d'habitants 1996.*

TAULA 2. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DELS ÀMBITS DE LA RMB I CATALUNYA 1975-1996

	1975	1981	1986	1991	1996
Barcelona	1.751.136	1.752.627	1.701.812	1.643.542	1.508.805
Resta de l'àrea metropolitana	1.228.853	1.344.121	1.329.908	1.339.235	1.339.830
Total de l'àrea metropolitana*	2.979.989	3.096.748	3.031.720	2.982.777	2.848.635
Resta de la regió metropolitana	1.039.724	1.142.128	1.197.807	1.281.645	1.379.412
Total de la regió metropolitana	4.019.713	4.238.876	4.229.527	4.264.422	4.228.047
Resta de Catalunya	1.640.680	1.717.538	1.749.111	1.795.072	1.861.993
Catalunya	5.660.393	5.956.414	5.978.638	6.059.494	6.090.040

* Àmbit de l'antiga CMB + Badia del Vallès.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Padró municipal d'habitants 1996.*

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DELS ÀMBITS DE LA RMB I CATALUNYA 1975-1996 (%)

	1975	1981	1986	1991	1996
Barcelona	30,9	29,4	28,5	27,1	24,8
Resta de l'àrea metropolitana	21,7	22,6	22,2	22,1	22,0
Total de l'àrea metropolitana*	52,6	52,0	50,7	49,2	46,8
Resta de la regió metropolitana	18,4	19,2	20,0	21,2	22,7
Total de la regió metropolitana	71,0	71,2	70,7	70,4	69,4
Resta de Catalunya	29,0	28,8	29,3	29,6	30,6
Catalunya	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Àmbit de l'antiga CMB + Badia del Vallès.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Padró municipal d'habitants 1996.*

CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ DELS ÀMBITS DE LA RMB I CATALUNYA 1975-1996

	1975 1981	1981 1986	1986 1991	1991 1996	1975 1996
Barcelona	1.491	-50.815	-58.270	-134.737	-242.331
Resta de l'àrea metropolitana	115.268	-14.213	9.327	595	110.977
Total de l'àrea metropolitana*	116.759	-65.028	-48.943	-134.142	-131.354
Resta de la regió metropolitana	102.404	55.679	83.838	97.767	339.688
Total de regió metropolitana	219.163	-9.349	34.895	-36.375	208.334
Resta de Catalunya	76.858	31.573	45.961	66.021	221.303
Catalunya	296.021	22.224	80.856	30.546	429.647

* Àmbit de l'antiga CMB + Badia del Vallès.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Padró municipal d'habitants 1996.*

CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ DELS ÀMBITS DE LA RMB I CATALUNYA 1975-1996 (%)

	1975 1981	1981 1986	1986 1991	1991 1996	1975 1996
Barcelona	0,1	-2,9	-3,4	-8,2	-13,8
Resta de l'àrea metropolitana	9,4	-1,1	0,7	0,0	9,0
Total de l'àrea metropolitana*	3,9	-2,1	-1,6	-4,5	-4,4
Resta de la regió metropolitana	9,8	4,9	7,0	7,6	32,7
Total de la regió metropolitana	5,5	-0,2	0,8	-0,9	5,2
Resta de Catalunya	4,7	1,8	2,6	3,7	13,5
Catalunya	5,2	0,4	1,4	0,5	7,6

* Àmbit de l'antiga CMB + Badia del Vallès.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Padró municipal d'habitants 1996.*

més rellevant: la regió metropolitana de Barcelona, tota sencera, perd pes relatiu sobre el conjunt de Catalunya. Així, si l'any 1975 el pes de la població resident a la regio metropolitana assolí el 71% del total catala, el 1996, segons els resultats ben recents del Padró d'habitants, en representava només el 69,4%. Es dirà, amb raó, que es tracta d'una disminució molt petita. És expressió, però, del trencament d'una continuïtat secular i tendeix, a més, a accelerar-se.

Ara bé, com hem escrit altres vegades, aquesta aparent atonia demogràfica amaga un altre fenomen d'extraordinària importància: l'existència de creixements diferencials molt acusats entre els diversos àmbits que configuren la regió metropolitana. Aquests diferencials, que com s'explicarà, es deuen, sobretot, a canvis de residència de la població a l'interior de la regió metropolitana, fan que les àrees centrals tendeixin a perdre població en benefici de les més externes. Vegem-ho amb una mica de detall.

Comencem per Barcelona. Entre 1975 i 1995 el municipi ha vist reduir la seva població d'1.751.136 habitants a 1.508.805. D'ençà del màxim històric del padró de 1975 el terme ha perdut, doncs, prop d'un quart de milió de residents; l'equivalent a la població d'una ciutat com Alacant, Granada o la Coruña, si ho voleu. Les pèrdues tendeixen a concentrar-se, a més, en els darrers anys, de manera que la disminució del quinquenni 1991-1996 (134.737 habitants) és més del doble que la del període 1986-1991. Les dades, encara incompletes, del padró no ens permeten conèixer amb exactitud els components d'aquest creixement negatiu. Tanmateix, els càlculs de Josep Serra, fets a partir de dades provisionals[1], estimen que entre 1991 i 1996 el saldo migratori negatiu del municipi (resultat de la diferència entre unes 67.000 entrades i unes 172.000 sortides) explicaria la pèrdua d'uns 105.000 habitants. La resta del decrement seria fruit del creixement vegetatiu negatiu (amb una pèrdua aproximada d'unes 18.000 persones) i el residu seria imputable a eventuals errors estadístics i a la renúncia d'alguns ciutadans d'acomplir el tràmit padronal. Dues terceres parts de les pèrdues migratòries netes es produirien envers la primera i, sobretot, la segona corona metropolitana, un 19% cap a la resta de Catalunya i un 13% cap a la resta d'Espanya.

En la primera corona metropolitana cal distingir entre els comportaments diversos dels municipis més propers a Barcelona i la resta. Així, dels 12 municipis compresos dins l'anella de les rondes de Barcelona i els seus accessos directes, 8 en perden població en termes absoluts. Es tracta, a més, dels 8 municipis més grans, alguns dels quals, com l'Hospitalet de Llobregat o Santa Coloma de Gramenet, coneixen pèrdues molt severes, properes, en termes relatius, a les de la ciutat de Barcelona. La resta de la primera corona, en canvi, coneix uns creixements prou elevats com per compensar aquestes pèrdues, de manera que aquesta corona en el seu conjunt manté, l'any 1996, gairebé el mateix nombre d'habitants que cinc anys abans.

Així doncs, és a la segona corona metropolitana on es concentra el gruix del creixement. Creixement que implica entre 1986 i 1996 uns guanys de població de 181.606 habitants, que compensen de manera gairebé exacta les pèrdues de Barcelona i la primera corona en el mateix període (-183.085 habitants), i impliquen un creixement global d'un 15,2% (enfront del 0,7% de la primera corona i el -11,3% de Barcelona). El creixement és fruit, en bona part, dels saldos migratoris positius que la segona corona manté amb tots i cada un de la resta d'àmbits metropolitans. Val a dir, tanmateix, que la capacitat de la segona corona per absorbir les pèrdues de les àrees centrals tendeix a reduir-se, tal com pot veure's en la taula 2.

Ara bé, ens enganyaríem si, en estudiar l'evolució del poblament, ens quedéssim amb la imatge, massa simple, d'una pèrdua de població de les àrees centrals en benefici de la perifèria metropolitana més externa. En efecte, si s'observen les dades amb detall veurem que també els municipis més grans de la segona corona metropolitana (com Sabadell, Terrassa, Mataró o Granollers) tenen grans dificultats per mantenir el seu volum de població i en alguns casos presenten pèrdues netes d'habitants. Així, també en la segona corona el creixement tendeix a concentrar-se en els municipis més petits i en ocupacions, sovint, de baixa densitat.

Podem concloure, doncs, que el desplaçament del creixement de la població tendeix a produir-se no només des del centre cap a la perifèria metropolitana sinó que avança, en termes generals, des de les àrees més denses i poblades de la regió metropolitana cap a les menys habitades i de poblament més difús. Tres dades per acabar d'il·lustrar-ho: en el darrer quinquenni, el conjunt de municipis de menys de 20.000 habitants, on l'any 1991 residia tot just el 14,5% de la població metropolitana, quasi han triplicat (95.842 enfront de 35.048 habitants) els guanys de població del conjunt de municipis d'entre 20.000 i 100.000 habitants, on residia, d'antuvi, el 21% de la població metropolitana. Els municipis de més de 100.000 habitants perdien població en la gran majoria dels casos, i coneixien, en conjunt, unes pèrdues netes de 167.265 habitants.

3. LES MIGRACIONS ASSOCIADES AL MERCAT DE L'HABITATGE: MOTOR DE LA TRANSFORMACIÓ DEL POBLAMENT METROPOLITÀ

Tal com dèiem, l'explicació d'aquests creixements diferencials rau, en una part molt important, en els moviments migratoris intrametropolitans. Aquests han estat ben estudiats tant a partir de les dades padronals i censals com amb informacions procedents d'enquesta[5]. Les conclusions d'aquests estudis són força coincidents: els moviments migratoris intrametropolitans afecten un nombre cada vegada més elevat de persones, impliquen moviments cada vegada més allunyats del lloc d'origen, fan prevaler els desplaçaments del centre cap a la perifèria i de les àrees denses cap a les més difuses, i, finalment, tenen com a principal factor explicatiu el mercat de l'habitatge. Vegem-ho amb una mica de detall.

La mobilitat residencial a les grans ciutats espanyoles és, en comparació a la d'altres realitats urbanes europees i nord-americanes, relativament baixa. Així, el demògraf Juan Antonio Módenes ha mostrat com, mentre en la majoria de països del nostre entorn proper la mobilitat residencial afecta anualment uns 10 de cada 1.000 habitants, a Espanya només canvien d'habitatge uns 5 de cada 1.000[6]. La rigidesa del mercat immobiliari i la importància de les xarxes familiars de relació han estat assenyalades com a raons que podrien explicar, en part, aquesta especificitat. Ara bé, aquesta situació està canviant ràpidament. Així, segons dades de l'Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona de 1995, el 18,6% dels habitants de la Regió I majors de 18 anys té intenció de canviar d'habitatge en els propers cinc anys. Això representa unes 650.000 persones majors de 18 anys, i que no totes podran acomplir, segurament, els seus propòsits. Si més de la meitat d'aquestes ho aconseguissin (tot seguint amb allò que ja l'enquesta ens mostra que ha ocorregut efectivament en el període1990-1995) representaria un moviment d'unes 375.000 persones, que demanarien entre 125.000 i 150.000 unitats d'habitatge[7].

D'altra banda, el canvi de residència es fa a una distància cada vegada més elevada del lloc d'origen. Així, segons dades de la mateixa enquesta, per als habitants de la regió el canvi de residència s'associa cada vegada en més casos a canvi de municipi. En efecte, si entre 1980 i 1989 només 1 de cada 3,6 canvis de residència implicava canvi de municipi, entre 1990 i 1995 la proporció havia pujat ja a 1 de cada 3,1. D'altra banda, diversos autors han mostrat com les migracions intrametropolitanes des de i envers Barcelona, per exemple, tenen orígens i destinacions sempre més allunyades del municipi central. D'aquesta manera no és fa estrany que en el quinquenni 1986-1991 els moviments migratoris fossin ja el component principal del creixement demogràfic, positiu o negatiu, en 144 dels 162 municipis integrats en la regió metropolitana. Les estimacions de què disposem per al període 1991-1996 ens indiquen que la tendència s'ha mantingut immutada[8].

Pel que fa a la direcció dels fluxos ja hem explicat més amunt que no disposem encara de les dades definitives del Padró d'habitants de 1996. Tanmateix, les estimacions disponibles permeten confirmar l'estreta relació existent entre les dinàmiques de creixement de la població i els saldos migratoris. Així, tal com pot veure's en la taula 3, el municipi de Barcelona té un saldo migratori negatiu amb tots i cada un dels àmbits metropolitans. L'àrea aglomerada amb el municipi central (la resta d'allò que s'ha anomenat el continu urbà) té saldo positiu amb Barcelona i negatiu amb la resta d'àmbits. Els municipis de la primera corona més allunyats de Barcelona obtenen un saldo positiu de la relació amb Barcelona i la resta del continu urbà, i negatiu amb la segona corona. I, finalment, la segona corona, que com hem vist concentra gran part del creixement demogràfic de la regió metro-

TAULA 3. SALDOS MIGRATORIS PER ÀMBITS DE LA RMB 1991-1996*

	Respecte					
Saldo de	Barcelona	resta del continu urbà**	resta de l'àrea metropolitana	total de l'àrea metropolitana	resta de la regió metropolitana	total de la regió metropolitana
Barcelona	0	-7.483	-17.686	-25.169	-45.711	-70.880
Resta del continu urbà**	7.483	0	-10.762	-3.279	-20.347	-23.626
Resta de l'àrea metropolitana	17.686	10.762	0	28.448	-5.953	-22.495
Resta de la regió metropolitana	45.711	20.347	5.953	72.011	0	72.011

* Estimació a partir dels moviments migratoris registrats 1992-1996. ** Badalona, Cornellà de Llobregat, Esplugues de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, Montgat, el Prat de Llobregat, Sant Adrià del Besòs, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Santa Coloma de Gramenet, Tiana.
Font: SERRA, J. *Migracions metropolitanes 1991-1996. Avanç de dades*. MMAMB, Serveis d'Estudis Territorials.

TAULA 4. CARACTERÍSTIQUES DE LA POBLACIÓ DE LA REGIÓ I QUE TÉ PREVIST CANVIAR D'HABITATGE ELS PROPERS CINC ANYS

Edat		Nivell màxim d'estudis		Nivell d'ingressos familiars	
18-29	59,5	Sense/primaris	36,6	Baix	14,5
30-39	21,6	Secundaris	45,2	Mitjà	37,5
40-49	9,2	Universitaris	18,2	Alt	21,2
50-59	4,7			Ns/nc	26,8
60 i més	4,8				
Total	100,0	Total	100,0	Total	100,0

Font: IEMB. *Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona, 1995.*

politana, té un saldo migratori positiu amb tots els altres àmbits i guanya, gràcies al moviment migratori, 72.000 habitants en cinc anys. Els fluxos demogràfics dominants s'ajusten doncs clarament a la tendència general del creixement demogràfic a la regió metropolitana: el desplaçament del pes poblacional des del centre cap a la perifèria metropolitana.

La magnitud dels fluxos s'ajusta, així mateix, a la segona característica de la distribució del poblament: el guany de pes relatiu dels municipis petits i mitjans enfront dels grans. Així, el conjunt de municipis de menys de 20.000 habitants, que com hem vist passen, entre 1991 i 1996, de contenir el 14,5% de la població total a contenir-ne el 16,9%, amb un guany total de 95.842 habitants, tenen un saldo migratori positiu amb el conjunt de municipis pertanyents a altres trams de població de 74.198 persones. El municipis mitjans-grans perden envers els petits i guanyen en relació amb els majors, tot presentant, en el seu conjunt, uns guanys migratoris molt més modestos de 22.517 persones. Per acabar, el conjunt de municipis de més de 50.000 habitants perden envers la resta dels àmbits, amb un saldo negatiu global de 96.715 habitants.

La importància dels moviments migratoris en l'estructuració del territori metropolità fa que resulti de gran rellevància conèixer no només quants habitants canvien de municipi de residència sinó quins són aquells que tenen més propensió a fer-ho. La resposta a aquesta pregunta ha estat cercada per diversos estudis, tant d'abast general, com d'àmbit local[9]. Els resultats d'aquests treballs són força unànims a assenyalar que els migrants són, no únicament però si majoritàriament, joves, amb nivells d'estudis i d'ingressos superiors als de la mitjana de la població. D'altra banda, l'Enquesta metropolitana de 1995, tantes vegades citada[10], mostra, tal com pot veure's en la taula 4, que el 59,5% de la població adulta de la regió metropolitana que té previst canviar d'habitatge en els propers cinc anys compta entre 18 i 29 anys d'edat, el 63,4% ha cursat estudis secundaris o universitaris i un 58,7% declara tenir ingressos mitjans o alts. Aquests patrons són, en termes generals, comuns a tots els àmbits de la regió metropolitana; tot i això, els habitants de Barcelona que tenen previst canviar d'habitatge són, en termes generals, més grans, més instruïts i més benestants que no pas els residents a les corones metropolitanes.

Aquesta composició dels migrants té, sens dubte, relació força estreta amb les motivacions de la mobilitat residencial. En efecte, tal com pot veure's en la taula 5, quan hom demana a la població de la regió metropolitana que ha canviat de residència de 1980 ençà per les raons del canvi, les condicions d'habitatge resulten ser, de llarg, el principal motiu adduït (51,3%). Aquestes es troben ben pel davant de les raons de tipus familiar (41,2%) i les motivacions laborals (7,5%). Aquesta distribució de les motivacions vindria a confirmar allò que el lector ja ha copsat fa estona: a la regió metropolitana de Barcelona s'ha anat passant d'una situació en la qual el creixement urbà s'explicava sobretot per migracions interregionals associades al treball, a una conjuntura en les transformacions urbanes que són condicionades sobretot per migracions intrametropolitanes associades a l'habitatge.

TAULA 5. MOTIUS DE LA MOBILITAT RESIDENCIAL AMB DESTINACIÓ A LA REGIÓ I SEGONS EL PERÍODE D'ARRIBADA A L'HABITATGE

	Any d'arribada a l'habitatge	
	abans de 1980	després de 1980
Motius familiars	39,5	41,2
Motius laborals	12,1	7,5
Motius d'habitatge	48,4	51,3
Total	100,0	100,0

Font: IEMB. *Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona, 1995.*

Ara bé, com és sabut, l'accés a l'habitatge és, per raó dels preus, ben problemàtic per a una part important de la població[11]. En efecte, els preus de l'habitatge conegueren

un gran creixement en el període 1986-1991. A la ciutat de Barcelona, on es concentren els valors més elevats, el preu per metre quadrat de sostre construït en habitatge de nova planta passà de 70.852 ptes. el 1986 a 210.925 ptes. el 1991. De llavors ençà els preus han conegut una relativa estabilització i, en els darrers mesos, fins i tot una reducció en termes absoluts. Així, el preu dels habitatges de nova construcció se situava al final de 1996 sobre les 238.474 ptes./m². Els preus de la ciutat, tal com pot veure's en la taula 6, són aproximadament 1,4 i 1,9 vegades més alts que els de la primera i la segona corona metropolitana, respectivament. Així, l'esforç econòmic mitjà d'una família barcelonina per accedir a un habitatge de nova construcció a la ciutat és l'equivalent a 5,6 vegades la renda familiar disponible anual mitjana. Val a dir, tanmateix, que en els darrers cinc anys aquest esforç econòmic –tot i seguir sent molt important– ha conegut una disminució notable mercès a la rebaixa dels tipus d'interès, l'estabilització dels preus i la disminució de la superfície mitjana per habitatge. Pel que fa als habitatges de segona mà, l'esforç econòmic necessari per adquirir-les oscil·la, de mitjana, al voltant de 3,5 vegades la renda familiar disponible[12].

És ben clar, doncs, que el mercat de l'habitatge actua ensems com a motor i com a filtre de la distribució del poblament metropolità. N'és el principal motor perquè, al nostre entendre, molts dels desplaçaments s'expliquen –més que per la recerca de condicions de vida pretesament menys urbanes, o per la preferència de determina-

TAULA 6. EVOLUCIÓ DEL PREU MITJÀ DEL METRE QUADRAT CONSTRUÏT D'HABITATGE NOU 1990-1995*

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Barcelona	203.274	210.925	228.471	233.937	230.485	245.239
Ciutats de la 1a corona**	184.696	171.886	179.948	187.597	181.063	180.117
Ciutats de la 2a corona***	116.677	118.917	127.541	129.028	129.361	125.330
Catalunya******	103.592	108.804	115.870	117.359	116.715	118.968

* Pessetes corrents. ** S'han considerat les següents ciutats: Sant Just Desvern, Sant Cugat del Vallès, Cerdanyola del Vallès, l'Hospitalet de Llobregat, Badalona. *** S'han considerat les següents ciutats: Sabadell, Mataró, Vilanova i la Geltrú, Granollers, Terrassa, Martorell (a partir de 1991), Vilafranca del Penedès (a partir de 1991). ****Sense Barcelona ni les ciutats considerades a la primera corona.
Font: Direcció General d'Arquitectura i Habitatge. "Estadístiques de la construcció d'habitatges a Catalunya", núms. 38, 44 i 51.

TAULA 7. ACCESSIBILITAT FAMILIAR A L'HABITATGE A BARCELONA

	Preu de venda (ptes.)	(RFD) Renda familiar disponible (ptes.)	Preu/RFD
Nova planta			
1989	22.544.000	2.998.747	7,5
1990	24.315.000	3.371.347	7,2
1991	26.246.000	3.642.013	7,2
1992	28.937.000	3.978.926	7,3
1993	30.198.000	4.183.217	7,2
1994	29.159.000	4.434.210	6,6
1995	30.517.000	4.722.434	6,5
1996	27.673.000	4.958.556	5,6
Segona mà			
1989	10.292.670	2.998.747	3,4
1990	12.351.240	3.371.347	3,7
1991	13.549.860	3.642.013	3,7
1992	17.109.630	3.978.926	4,3
1993	16.641.000	4.183.217	4,0
1994	17.772.750	4.434.210	4,0
1995	17.337.000	4.722.434	3,7
1996	17.266.194	4.958.556	3,5

Font: Ajuntament de Barcelona. *Barcelona Economia*, núm. 31, 1997.

des tipologies arquitectòniques– per una raó força més contingent: la dificultat de trobar el tipus d'habitatge que es cerca al preu que hom pot pagar en el municipi d'origen. I n'és el principal filtre perquè, la capacitat d'accedir a l'habitatge i d'escollir-ne la localització en estar en relació directa amb la renda, el mercat de l'habitatge permet (o acondueix) a determinats grups socials fer determinats moviments i ho impedeix a d'altres. Les mesures correctores que les institucions públiques han aplicat directament en aquest camp –com les previstes en el Pla nacional d'habitatge 1992-1995 i 1996-1999– han tingut un efecte limitat, a causa, en bona part, de la seva aplicabilitat escassa en les àrees centrals de la metròpolis.

Les conseqüències d'aquests processos sobre la societat de l'àmbit metropolità i, per extensió, de tot Catalunya, poden ser importants. En primer lloc tenen un impacte sobre l'estructura i les xarxes de relació familiar: en els municipis de l'àrea metropolitana, per exemple, el percentatge de joves d'entre 25 i 29 anys que vivien emancipats ha caigut, entre 1985 i 1995, d'un 60% a un 39,3%[13]. Aquest retard en la formació de la llar té, com han explicat els demògrafs, relació directa amb el retard en la reproducció i és, per tant, un factor que pot contribuir a explicar la persistència de les baixes taxes de natalitat actuals. D'altra banda, la sortida i l'entrada de població que pertany majoritàriament a determinats grups d'edat, altera les xarxes de relació i solidaritat familiar, que com s'ha explicat reiteradament són de gran importància en el manteniment de la cohesió social de la societat metropolitana. Així mateix, aquest fenomen afecta profundament la piràmide de població de molts municipis i tindrà repercussions diferides, tant per defecte (en aquelles àrees que perden població jove) com per escreix (en aquelles que veuen arribar contingents importants de nous veïns en edat reproductora). A les àrees centrals això pot contribuir a l'envelliment, ja molt pronunciat, de la població: el municipi de Barcelona, amb un 20,7% de població per sobre els 65 anys d'edat i només un 11,9% per sota els 15, presenta l'índex d'envelliment més alt de tots els municipis centrals de les grans metròpolis espanyoles. Finalment, la sortida de grups socials d'ingressos mitjans i alts des dels municipis més densos i poblats podria tenir com a conseqüència un increment de la polarització de l'estructura social en els municipis d'origen. Tal com explicarem, aquesta darrera temença no s'ha verificat fins ara. Vegem abans, però, de quina forma la localització de l'ocupació i els serveis ha acompanyat les tendències en la difusió del poblament.

4. L'ESTRUCTURA ECONÒMICA I LA LOCALITZACIÓ DE L'OCUPACIÓ I ELS SERVEIS: TERCIARITZACIÓ, DESCENTRALITZACIÓ I FLEXIBILITZACIÓ

En estudiar l'evolució recent de l'estructura econòmica de la regió metropolitana de Barcelona hom detecta, ben de seguida, la presència de tres tendències dominants: la terciarització de la base econòmica, la descentralització en la localització dels llocs de treball i la flexibilització dels processos productius[14]. Vegem, breument, quines són les principals característiques d'aquestes tendències.

La terciarització, és a dir, l'augment de pes relatiu de les activitats terciàries o de serveis respecte a la resta de sectors econòmics és, des del punt de vista de l'ocupació, una evidència prou clara. Joaquim Clusa ha explicat com entre 1975 i 1995 a la província de Barcelona s'han perdut uns 380.000 llocs de treball industrials i de la construcció, pèrdua que ha estat compensada només en part pel guany d'uns 250.000 llocs de treball en el sector serveis[15]. Això, com és sabut, ha anat acompanyat per l'aparició d'un atur estructural que s'ha mogut entre el 10% i el 15% de la població activa (pel que fa a l'atur registrat) i fins a més del 20% (pel que fa a l'atur declarat).

A resultes d'aquestes dinàmiques, el pes de l'ocupació industrial havia ja caigut l'any 1991 al 37,5% dels llocs de treball localitzats a la regió metropolitana, mentre els serveis se situaven en un 54,3%. Cal assenyalar, tanmateix, que en aquesta distribució sectorial el pes de la indústria continua essent, en termes comparatius, molt elevat, i la importància dels serveis es troba per sota de la mitjana europea.

També cal dir que existeixen aquí, de nou, diferències molt importants entre les diverses parts de l'àmbit metropolità. Així, la caiguda del pes de l'ocupació industrial afecta amb particular intensitat les àrees centrals (al municipi de Barcelona l'any 1991 els llocs de treball industrials representaven només un 28,6% del total) i amb menys les corones metropolitanes (on el pes de l'ocupació industrial se situa ben per sobre del 40% del total del llocs de treball que s'hi troben localitzats)[16].

La segona tendència de transformació de l'estructura econòmica és la descentralització de l'ocupació. Es tracta, també, d'un fenomen molt evident i respecte el qual cal tenir en compte, d'antuvi, que hom partia d'una situació de molt alta concentració. En efecte, l'any 1975 els llocs de treball localitzats en els escassos 100 km^2 del municipi de Barcelona representaven un 39,3% del total

de l'ocupació radicada a Catalunya (mentre que el pes relatiu de la seva població era d'un 30,9% del total). Tal com pot veure's en la taula 8, segons dades censals i padronals, el nombre de llocs de treball de la ciutat ha oscil·lat, en el període de 1975-1991 entre un màxim de 796.820 (el 1975) i un mínim de 631.357 (el 1986). Ara bé, allò que aquí ens interessa de fer notar és que el pes relatiu de l'ocupació radicada a la ciutat ha anat disminuint, tant en conjuntures recessives com en períodes d'expansió. D'aquesta manera, el 1991, els 761.165 llocs de treball localitzats al municipi (35.655 menys que els de l'any 1975), ja representaven només el 33,8% del total català. En termes relatius, doncs, la pèrdua de pes de Barcelona respecte al total de l'ocupació catalana durant aquest període (del 39,3 al 33,8%) era fins i tot més ràpida que la seva pèrdua de pes poblacional (del 30,9 al 27,1%).

La tendència sembla haver-se consolidat en el període 1991-1996, per al qual, a manca de les dades censals, disposem només d'estimacions: aquestes fan oscil·lar la pèrdua de llocs de treball localitzats a Barcelona entre un 6,5% (en l'estimació de Joan Trullén) i un 10% (en les dades de Joaquim Clusa)[17]. Recordem que, segons les primeres dades del padró, la pèrdua de població de la ciutat en aquest període ha estat d'un 8,2%.

Aquesta disminució del pes relatiu de l'ocupació barcelonina entre 1975 i 1991, s'ha vist acompanyada pels guanys absoluts i relatius de l'ocupació radicada a les corones metropolitanes. Així, si, com s'ha dit, el saldo final del període era per la ciutat una pèrdua de 35.655 llocs de treball (un 4,5% dels que hi havia el 1975), la primera corona en guanyava 44.094 (que representava un increment del 13%) i la segona 160.494 (amb un augment, extraordinari, del 56,4%). La resta de Catalunya guanyava 52.222 llocs de treball (un 8,6%). Així, veiem que la descentralització de l'ocupació, tot i partir d'una situació inicial encara més concentrada, seguí entre 1975 i 1991 una dinàmica prou similar a la descentralització del poblament. D'aquesta manera, la pèrdua de pes relatiu de Barcelona en termes d'ocupació s'ha vist, si més no fins a l'any 1991, compensada pels guanys de la primera i sobretot de la segona corona metropolitana, de forma tal que el pes total de la regió respecte al conjunt de Catalunya es mantingué pràcticament estable (ha passat entre 1975 i 1991 de representar el 70,0% de l'ocupació catalana al 70,7% i de tenir el 71,0% de la població al 70,4%). Quan disposem de les dades de 1996 caldrà veure si la lleu, però significativa, pèrdua de pes demogràfic relatiu de la regió amb respecte a Catalunya, que s'observa des de 1986, comença a donar-se també en el camp de l'ocupació.

TAULA 8. EVOLUCIÓ DELS LLOCS DE TREBALL LOCALITZATS ALS ÀMBITS DE LA RMB I CATALUNYA 1975-1991

	1975	1981	1986	1991
Barcelona	796.820	666.395	631.357	761.165
Resta de l'àrea metropolitana	336.886	268.313	264.042	380.980
Total de l'àrea metropolitana*	1.133.706	934.708	895.399	1.142.145
Resta de la regió metropolitana	284.748	294.764	343.636	445.242
Total de la regió metropolitana	1.418.454	1.229.472	1.239.035	1.587.387
Resta de Catalunya	606.936	597.629	573.439	659.158
Catalunya	2.025.390	1.827.101	1.812.474	2.246.545

* Àmbit de l'antiga CMB.
Font: MMAMB (1995). *Dinàmiques metropolitanes a l'àrea i regió de Barcelona.*

EVOLUCIÓ DELS LLOCS DE TREBALL LOCALITZATS ALS ÀMBITS DE LA RMB I CATALUNYA 1975-1991 (%)

	1975	1981	1986	1991
Barcelona	39,3	36,5	34,8	33,9
Resta de l'àrea metropolitana	16,6	14,7	14,6	17,0
Total de l'àrea metropolitana*	56,0	51,2	49,4	50,8
Resta de la regió metropolitana	14,1	16,1	19,0	19,8
Total de la regió metropolitana	70,0	67,3	68,4	70,7
Resta de Catalunya	30,0	32,7	31,6	29,3
Catalunya	100,0	100,0	100,0	100,0

* Àmbit de l'antiga CMB.
Font: MMAMB (1995). *Dinàmiques metropolitanes a l'àrea i regió de Barcelona.*

La tendència cap a la descentralització econòmica sembla percebre's també en les estimacions del PIB comarcal de què disposem[18]. Així, tal com es pot veure en la taula 9, el Barcelonès aportava l'any 1991 un 40,17% del total del PIB català. De llavors ençà, el seu pes s'ha incrementat lleument fins al 40,86%. Però si hom mira amb més detenimient les dades constatarà –tal com fan els autors de l'estimació citada– que en el període 1993-1995 el pes del PIB del Barcelonès no s'ha incrementat sinó que ha disminuït des del 41,19% a l'esmentat 40,86%. Aquesta evolució contrasta amb l'evolució del Baix Llobregat, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental, que presenten en el mateix període evolucions més positives. I, associada sobretot al dinamisme de les àrees de Tarragona i Girona, fa que en el bienni 1993-1995 la regió metropolitana tota sencera vegi disminuir el pes relatiu de la seva aportació al conjunt del PIB català.

La tercera tendència que incideix en la transformació de l'estructura econòmica de la regió metropolitana és allò que s'ha anomenat la flexibilització dels processos productius. Diversos autors han explicat com aquest fenomen s'associa a l'esgotament del model fordista de producció de massa, basat en economies d'escala i aglomeració, i la progressiva transició cap a formes de producció basades en la segmentació dels processos productius i les externalitats locals[19]. Aquestes tendències poden il·lustrar-se en la disminució de la grandària mitjana de les empreses, que en la indústria, per exemple, ha suposat la caiguda de 18,8 persones per establiment l'any 1978 a 14,7 persones l'any 1994[20]. Això s'ha vist acompanyat, així mateix, per una precarització de les condicions laborals. Així, segons dades de l'Enquesta metropolitana, l'any 1995, un de cada tres ocupats que treballava a la regió metropolitana ho feia amb un contracte temporal o sense contracte, amb un augment del

TAULA 9. PRODUCTE INTERIOR BRUT DE LES COMARQUES METROPOLITANES, 1991-1995

	1991	1992	1993	1994	1995
Alt Penedès	104.716	110.068	113.718	119.789	129.184
Baix Llobregat	757.806	798.203	827.735	877.810	959.853
Barcelonès	3.843.245	4.123.208	4.335.544	4.578.203	4.953.478
Garraf	102.823	109.212	113.924	121.109	131.446
Maresme	360.611	381.122	395.648	422.247	455.458
Vallès Occidental	943.618	993.163	1.029.521	1.093.484	1.191.860
Vallès Oriental	421.490	441.013	454.795	483.506	532.760
RMB	6.534.309	6.955.989	7.270.885	7.696.148	8.354.039
Catalunya - RMB	3.034.104	3.206.709	3.253.932	3.447.680	3.766.855
Catalunya	9.568.413	10.162.698	10.524.817	11.143.828	12.120.894

	1991	1992	1993	1994	1995
Alt Penedès	1,09	1,08	1,08	1,07	1,07
Baix Llobregat	7,92	7,85	7,86	7,88	7,92
Barcelonès	40,17	40,57	41,19	41,08	40,87
Garraf	1,07	1,07	1,08	1,09	1,08
Maresme	3,77	3,75	3,76	3,79	3,76
Vallès Occidental	9,86	9,77	9,78	9,81	9,83
Vallès Oriental	4,41	4,34	4,32	4,34	4,40
RMB	68,29	68,45	69,08	69,06	68,92
Catalunya - RMB	31,71	31,55	30,92	30,94	31,08
Catalunya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Font: Caixa de Catalunya.

TAULA 10. ÍNDEXS MITJANS DELS INGRESSOS INDIVIDUALS NETS MENSUALS* A LA REGIÓ I. PER SECTORS D'ACTIVITAT I ÀMBITS TERRITORIALS. EVOLUCIÓ 1989-1994

	Barcelona		Primera Corona		Segona Corona		Regió I	
	1989	1994	1989	1994	1989	1994	1989	1994
Indústria	115,2	123,9	96,8	97,0	89,1	95,2	101,1	104,5
Serveis	109,9	104,8	83,4	86,5	87,2	97,2	97,7	97,6
Total **	112,9	109,3	89,3	91,5	89,4	96,0	100,0	100,0

* Sense comptar ingressos extres. ** Considerant els quatre sectors d'activitat.
Font: IEMB *Enquesta de la regio metropolitana de Barcelona, 1990 i 1995.*

17% en aquest tipus de situacions en els darrers cinc anys[21].

Les conseqüències d'aquests processos sobre l'estructura de la societat metropolitana han estat objecte de diversos estudis[22]. Així, s'ha afirmat que la combinació de les tres tendències ressenyades –terciarització, descentralització i flexibilització– podria contribuir encara a agreujar els riscos d'increment de les desigualtats socials als que ens referíem en tractar dels desplaçaments de la població. De fet, tal com pot veure's en la taula 10, les dades disponibles mostren que, a la regió metropolitana, els ingressos mitjans dels ocupats en la indústria són més alts que no pas els dels ocupats en el sector dels serveis. I revelen, també, la major presència de les categories remuneratives extremes –les molt altes i les molt baixes– en els serveis que no pas en la indústria. Per tant, una reducció de l'ocupació industrial podria traduir-se, en principi, en una disminució del pes de les categories remuneratives mitjanes i en un augment de la presència de les categories altes i baixes de remuneració. Si, com dèiem, aquest fenomen afecta amb particular intensitat les àrees centrals de la metròpolis, de les quals, com s'ha vist, surten així mateix importants contingents de població pertanyents a capes mitjanes, hom podria témer que la combinació d'ambdues dinàmiques (demogràfica i econòmica) esdevingués una pèrdua de pes relatiu d'aquests grups mitjans en les àrees centrals. Més endavant tornarem sobre aquesta qüestió.

5. L'AUGMENT DE LA MOBILITAT: L'EXPANSIÓ DE L'ESPAI FUNCIONAL METROPOLITÀ

Allò que s'ha exposat fins aquí confirma clarament, al nostre entendre, les hipòtesis avançades a l'inici sobre les tendències dominants en la transformació de la regió metropolitana de Barcelona en els darrers anys. Per un costat, resulta clar que estem assistint a un procés d'extensió de la ciutat sobre el territori, procés que es troba vinculat a l'obertura i a la transformació de la seva base econòmica. Per un altre costat, hem observat com la integració metropolitana d'un espai sempre més ampli es veu acompanyada per fenòmens de descentralització demogràfica i econòmica i per una major homogeneïtzació relativa del territori metropolità (en termes de densitats poblacionals i de dotacions relatives d'ocupació i serveis).

Cal fer notar que aquesta evolució no és, de cap manera, original. Ans al contrari, segueix fidelment les pautes de transformació metropolitana que es donen en la major part de les grans ciutats espanyoles i europees. Aquestes pautes han estat ben analitzades i fins i tot modelitzades per geògrafs i altres estudiosos del territori. Així, l'evidència estadística mostra com la major part de les grans ciutats europees han conegut successivament fases de concentració absoluta, concentració relativa, descentralització relativa i descentralització absoluta de població i activitats[23]. Entre les grans ciutats espanyoles, Barcelona, Madrid i Bilbao es troben en les fases mes avançades d'aquesta evolució, mentre València i, sobretot, Sevilla, Màlaga i Saragossa es troben encara en estadis més incipients[24]. Val a dir, també, que alguns autors han detectat en diverses ciutats (especialment del Nord d'Europa) fenòmens de recentralització després de la fase de descentralització absoluta[25]. Tal com hem vist, no es troben encara indicis d'una evolució d'aquest tipus a Barcelona. Tanmateix, les dades sobre l'estat d'ocupació del parc d'habitatges barceloní (que indiquen, a partir de dades del cens de 1991, que hi ha a Barcelona prop de 69.908 habitatges desocupats –un 10,4% del total– i que el 45,9% del parc ocupat està compost per llars d'un o dos membres), unides a l'estabilització dels preus immobiliaris, la baixa dels tipus d'interès, la disminucio de les superfícies mitjanes de l'habitatge de nova construcció i el cicle de vida de les famílies que han deixat la ciutat en els darrers anys, fan pensar que no és pas descartable que aquí també es produexi, en un futur més o menys proper, una certa recentralització[26].

En altres llocs hem volgut analitzar les múltiples implicacions territorials d'aquests processos de transformació urbana: la forma com la disminució de les densitats en les àrees centrals s'ha vist acompanyada per consums de sòl extraordinàriament elevats en les corones metropolitanes, amb la conseqüent problemàtica ambiental i hipoteca dels creixements futurs; el fet que la difusió de població, activitats i serveis sobre el territori metropolità hagi comportat una exacerbació de la mobilitat, la qual és servida cada vegada més amb mitjans privats; la manera com la ruptura de model de ciutat compacta, pròpia dels països mediterranis, s'associa a costos molt elevats en el manteniment de les xarxes i les prestacions dels serveis; l'existència d'una tensió creixent entre unes estructures urbanes cada vegada més integrades i una administració local cada vegada més fragmentada i complexa, que té com a corol·lari la presència de dèficits d'eficiència, transparència administrativa i possibilitat de control democràtic[27]. Aquí, però, ens centrarem en els dos aspectes que considerem clau en relació amb la temàtica general de l'obra: d'una banda, l'extensió del fenomen metropolità en relació amb el conjunt de Catalunya i, de l'altra, l'impacte de les dinàmiques de metropolitanització sobre l'estructura social de l'àmbit barceloní.

La discussió sobre l'extensió de les dinàmiques metropolitanes respecte al conjunt català ha estat un dels principals temes d'interès en l'evolució del pensament sobre el territori a Catalunya. De fet, la discussió és una de les múltiples variants en el debat –ple de ressonàncies històriques, polítiques i ideològiques– sobre la relació entre Barcelona i Catalunya a què ens referíem al començament. En entrar-hi, cal dir, tot seguit, que es tracta d'una controvèrsia irresoluble de manera unívoca des del punt de vista científic. Com és ben sabut, la ciutat nega avui la idea de límit i cada vegada són més febles les diferències (en l'estructura econòmica, la dotació de serveis i infraestructures, les formes de vida, l'organització familiar, les rendes mitjanes) que hom havia utilitzat per diferenciar de manera taxativa entre ciutat i camp. El territori català s'estructura avui cada vegada més en un únic sistema urbà, i tant els límits exteriors com les subdivisions interiors varien extraordinàriament segons els criteris (morfològics, funcionals, econòmics, sociològics) que utilitzem en la seva definició[28]. És per això que en aquestes pàgines ens hem acollit d'antuvi a la més simple de les delimitacions: la de considerar com a realitat metropolitana barcelonina allò que administrativament ha estat definit com a tal per les regulacions administratives (tant pel que fa a la seva extensió màxima –la "regió metropolitana"– com a la seva extensió mínima –l'"àrea metropolitana").

Ara bé, aquesta constatació no ens ha de privar pas d'afirmar que, sigui quin sigui el criteri d'anàlisi utilitzat, la xarxa de relacions metropolitanes guanya en extensió i en intensitat. Prenem, per exemple, un dels criteris emprats més sovint per mesurar aquest fenomen: la xarxa de relacions teixida per la mobilitat laboral. Com ja hem dit, un dels principals efectes de la difusió de població, activitats i serveis sobre el territori és l'ús extensiu de l'espai per part dels ciutadans, que al seu torn exacerba les necessitats de mobilitat[29]. Pel que fa a la mobilitat laboral, això ha conduït a una caiguda molt assenyalada de la capacitat dels municipis de retenir la població ocupada resident dins els límits del propi terme: l'any 1991, 109 dels 162 municipis de la regió metropolitana administrativa tenien ja capacitats d'autocontenció de la seva població ocupada inferiors als 50%. Per dir-ho pla: en dues terceres parts dels municipis metropolitans, almenys un de cada dos ocupats treballava fora de la seva localitat. Aquesta pèrdua d'autocontenció –o, si ho voleu, aquest augment de la interrelació i la interdependència– afectava tant els municipis grans com els petits i, tal com mostra la taula 11, creixia clarament: si l'any 1986 la mitjana d'autocontenció per al municipis de la regió era de 67,6%, pel 1991 havia caigut ja fins el 61,9%. Les dades de què disposem a través de l'enquesta metropolitana per a l'any 1995 ens indiquen que durant la primera meitat dels anys noranta la tendència cap a l'augment de la interrelació es mantenia i es reforçava.

A l'hora de definir la realitat metropolitana des de la perspectiva de la mobilitat obligada, aquest augment de la interrelació permet afirmar dues coses: en primer lloc, que la xarxa que pot considerar-se metropolitana estén el nombre dels seus nodes i veu augmentar la càrrega dels seus arcs; en segon lloc, que la vella divisió interna entre àrea i regió metropolitana, entre primera i segona corona metropolitana, perd progressivament sentit. Vegem-ho amb una mica de detall.

Pel que fa a l'extensió de la realitat metropolitana comptem amb un bon nombre d'aportacions de gran valor[30]. Es tracta, certament, de delimitacions que –a falta de discontinuïtats territorials que marquin una cessura diàfana entre allò que és metropolità i allò que no ho és– han de recórrer a criteris fins cert punt normatius. Totes elles coincideixen però a afirmar que, des del punt de vista funcional, la realitat metropolitana abasta avui un territo-

TAULA 11. AUTOCONTENCIÓ I AUTOSUFICIÈNCIA LABORALS DELS ÀMBITS DE LA RMB 1986

	Residents que treballen en el municipi	Residents que treballen fora	% d'autocontenció	De fora que treballen en el municipi	% d'autosuficiència
Barcelona	459.961	66.710	87,3	171.396	72,9
Resta de l'àrea metropolitana	135.976	221.243	38,1	111.148	55,0
Total de l'àrea metropolitana*	595.937	287.953	67,4	282.544	67,8
Resta de la regió metropolitana	244.321	114.852	68,0	116.244	67,8
Total de la regió metropolitana	840.258	402.805	67,6	398.788	67,8

*Àmbit de l'antiga CMB.
Font: NEL·LO, O. (1995). "Dinàmiques territorials i mobilitat urbana a la regió metropolitana de Barcelona", a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona.* Núm. 24, abril 1995. pàg. 9-37. Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.

AUTOCONTENCIÓ I AUTOSUFICIÈNCIA LABORALS DELS ÀMBITS DE LA RMB 1991

	Residents que treballen en el municipi	Residents que treballen fora	% d'autocontenció	De fora que treballen en el municipi	% d'autosuficiència
Barcelona	521.129	102.801	83,5	240.036	68,5
Resta de l'àrea metropolitana	174.267	305.809	36,3	179.161	49,3
Total de l'àrea metropolitana*	695.396	408.610	63,0	419.197	62,4
Resta de la regió metropolitana	281.910	193.889	59,2	190.884	59,6
Total de la regió metropolitana	977.306	602.499	61,9	610.081	61,6

*Àmbit de l'antiga CMB.
Font: NEL·LO, O. (1995). "Dinàmiques territorials i mobilitat urbana a la regió metropolitana de Barcelona", a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona.* Núm. 24, abril 1995. pàg. 9-37. Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.

ri que s'apropa molt a la seva definició administrativa (és a dir, les 7 comarques del Pla territorial metropolità). Així, per exemple, un dels més recents d'aquests treballs[31] –que té la virtut de basar-se en l'experiència comparada– mostra com, tot aplicant estrictament els criteris utilitzats pel Bureau of Census dels Estats Units d'Amèrica per a la definició de les Standard Metropolitan Statistical Areas d'aquell país a les dades de la mobilitat obligada de 1991 en la realitat metropolitana barcelonina, aquesta quedaria integrada per uns 130 municipis. L'àrea així definida cobriria la totalitat de les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Vallès Occidental, el Garraf i bona part del Vallès Oriental i el Maresme. De la regió metropolitana administrativa només en quedarien fora, doncs, l'Alt Penedès, la rodalia de Sant Celoni i l'Alt Maresme a partir de Calella. Tanmateix les dades disponibles per aquests municipis, així com els estudis d'altres espais limítrofs (el Bages, el Baix Penedès, l'Anoia), mostren clarament l'existència de vincles creixents amb la realitat metropolitana funcional[32].

Aquesta expansió del territori que podem anomenar metropolità seria encara molt més gran, recordem-ho, si tinguéssim en compte per exemple la mobilitat no obligada: aquella que s'associa a les compres quotidianes, a l'ús dels serveis i a l'oci (diari, de cap de setmana i anual)[33]. Ara bé, l'extensió en superfície i el creixement en intensitat de les relacions metropolitanes es complementen, com hem dit, amb un segon fenomen: la difuminació de les divisòries internes en l'espai metropolità. En efecte, la distinció tradicional entre una primera corona metropolitana d'una trentena de municipis fortament relacionada amb Barcelona, i una segona corona més feblement integrada i vertebrada per una sèrie de ciutats madures va perdent, almenys des del punt de vista de la mobilitat, raó de ser. Així, els estudis citats més amunt ens mostren que els municipis de la regió metropolitana que adrecen més d'un 15% de la seva població ocupada a treballar a Barcelona superen la seixantena i compten entre ells localitats com Sitges, Collbató, Vacarisses, l'Ametlla del Vallès o Sant Andreu de Llavaneres, ben endinsades en el que tradicionalment s'ha considerat segona corona metropolitana. D'altra banda, tots els estudis detecten una creixent interrelació entre ambdues corones metropolitanes, interrelació que afecta sobretot les àrees tradicionalment menys vertebrades, com ara l'entorn de Martorell o l'àrea de la Riera de Caldes, però també les grans ciutats, com Terrassa, Sabadell, Granollers o Mataró. Aquestes retenen àrees d'influència pròpies (allò que en criteris del census americà serien *primary metropolitan areas*), però la seva interrelació amb el conjunt és clarament creixent.

6. L'ESTRUCTURA SOCIAL: UNA DISMINUCIÓ RELATIVA DE LES DESIGUALTATS?

Vegem, finalment, quina és la incidència de les dinàmiques de metropolitanització que s'han descrit sobre l'estructura social de la població i, en particular, sobre les desigualtats socials associades al repartiment de la renda[34]. Com hem tractat de mostrar, hi ha dos fenòmens concurrents (d'una banda, la sortida de capes de població mitjanes dels nuclis urbans més importants i, de l'altra, la descentralització, precarització i terciarització de l'ocupació) que, en principi, podrien contribuir a afeblir el pes relatiu dels grups de població amb nivells de renda mitjans en les àrees centrals del sistema metropolità. Afebliment que, al seu torn, podria derivar a fenòmens de polarització o fins de dualització social com els que s'han donat en altres metròpolis europees i nord-americanes.

Doncs bé, al nostre entendre, aquests fenòmens no s'estarien produint. Ans al contrari, la regió metropolitana de Barcelona ha evolucionat en els darrers anys en un context de creixement econòmic que ha fet passar la renda per càpita de la província de Barcelona de 940.337 ptes. en el període 1964-1975 a 1.421.306 ptes. en el període 1991-1993 (en pessetes constants de 1990). Això ha implicat una taxa de creixement real de la renda per càpita d'un 1,47% anual entre 1975 i 1993. Cal recordar, així mateix que, entre 1985 i 1995 el producte interior brut per càpita de Catalunya a passat de ser un 87% a un 95% de la mitjana de la Unió Europea[35].

Doncs bé, les dades estadístiques de què disposem ens mostren que, en aquest marc de creixement, la regió metropolitana hauria conegut en els darrers anys una certa disminució de les desigualtats en la distribució de la renda, tant des del punt de vista territorial com de l'estrictament social.

Hem de dir de seguida que les dades de què disposem per avançar aquesta hipòtesi disten molt de ser òptimes. En efecte, per un costat comptem amb estimacions de rendes familiars disponibles mitjanes a escala comarcal, municipal o de districte, obtingudes a través d'indicadors de consum, fiscals i d'altres[36]. Tot i el seu valor, aquestes estimacions presenten diversos problemes associats, entre altres factors, a les fluctuacions diàries i setmanals de població sobre el territori i a la manca d'estabilitat territorial en el comportament d'algunes variables. Per altre costat, disposem de dades procedents d'enquesta que, si bé ens permeten detectar les desigualtats a l'interior d'un territori, poden presentar, per la naturalesa del tema, importants biaixos, tant per ocultació com per sobreestimació[37]. Unes i altres han de ser, doncs, tractades amb cautela, i, les segones en particular, han de ser utilitzades més pel seu valor com a sèrie que no pas com indicador de magnituds absolutes.

Pel que fa a les desigualtats territorials, diverses estimacions amb què comptem confirmen, amb diversos matisos, una disminució de les desigualtats entre Barcelona i els municipis de les corones metropolitanes. Com és sabut, aquests partien en la gran majoria dels casos, d'unes rendes mitjanes molt inferiors a les de la ciutat. Així, l'any 1991, segons les estimacions de renda familiar disponible per càpita, només 4 dels 129 municipis de la Regió I (Sant Just Desvern, Alella, Sant Cugat del Vallès i Premià de Dalt) superaven la mitjana de Barcelona[38]. Si atenem als rendiments mitjans declarats per contribuent, el nombre de localitats que superava el municipi central aquest mateix any era de 16 (les quatre indicades més Castellví de Rosanes, Cabrera de Mar, Cabrils, Sant Andreu de Llavaneres, Sant Vicenç de Montalt, Teià, Tiana, Gallifa, Matadepera, Sant Quirze del Vallès, l'Ametlla i Vallromanes)[39]. La renda mitjana dels habitants de Barcelona superava clarament la de la gran majoria de municipis de les corones metropolitanes i, segons les estimacions, era entre un 50% i un 100% més alta que la dels municipis amb rendes mitjanes més baixes (com Santa Coloma de Gramenet o Sant Adrià del Besòs). Les estimacions fetes per districtes a la ciutat de Barcelona mostren que Sarrià-Sant Gervasi, les Corts, l'Eixample i Gràcia eren els districtes on es concentraven les rendes més altes.

Ara bé, totes les estimacions assenyalen que, en els darrers anys, no tots, però sí la majoria de municipis de les corones metropolitanes veuen augmentar les seves rendes familiars disponibles mitjanes més de pressa que no pas Barcelona, de forma que la distància entre la ciutat i la resta de l'entorn metropolità tendiria no a augmentar sinó a disminuir. Aquesta tendència es confirma, també, per les dades obtingudes a través d'enquesta[40]. Així, tal com pot veure's a la taula 12, si hom pren com a referent els ingressos familiars disponibles mitjans de Barcelona i els iguala a 100, la primera corona metropolitana passaria de 77,1% l'any 1989 al 80,5% de la mitjana barcelonina l'any 1994, i la segona corona d'un 79,8% al 87,1%. Així, en aquests cincs anys, la primera corona hauria disminuït la seva diferència amb Barcelona en un 15% i la segona en un 36%. La tendència es confirma també després d'aplicar a aquestes dades les

TAULA 12. MITJANA DELS INGRESSOS FAMILIARS EN PESSETES CORRENTS (BARCELONA=100). EVOLUCIÓ 1984-1989-1994

	Barcelona	Primera corona	Segona corona
1984	100,0	74,3	-
1989	100,0	77,1	79,8
1994	100,0	80,5	87,1

Font: IEMB. *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona, 1985, 1990 i 1995.*

correccions per les diferents grandàries mitjanes de les llars a Barcelona i a les corones metropolitanes.

Val a dir que l'avenç cap a una major homogeneïtat territorial en el repartiment de la renda (almenys pel que fa a grans àmbits d'anàlisi) podria trobar, en part, la seva explicació en la sortida de grups socials mitjans des de les àrees centrals cap a les corones metropolitanes. Ara bé, aquesta tendència es complementa amb una reducció de les diferències en la distribució de les rendes entre grups socials, tant pel que fa al conjunt de la regió metropolitana com per a cada un dels territoris que l'integren. Així, seguint amb dades de l'enquesta metropolitana, la distància entre la porció d'ingressos percebuda pel 10% de població barcelonina que vivia en famílies amb rendes més altes i la que percebia el 10% que vivia en famílies amb rendes més baixes hauria passat de ser de 15,22 a 1 l'any 1984 a 10,93 a 1 l'any 1994. A la primera corona, en el mateix període, la diferència hauria passat d'11,82 a 1 fins a 6,69 a 1. Pel que fa al període més recent del qual disposem de dades, 1989-1994, la reducció de diferències entre grups extrems hauria estat d'un 15% a la primera corona, d'un 8% a la segona i d'un 6% a Barcelona. Tal com pot veure's en la taula 13, el càlcul dels índexs de concentració de Gini[41] confirma la tendència i, en conjunt, les dades, tot i que les prevencions a què al·ludíem més amunt semblen prou significatives.

Per un període no exactament coincident i pel conjunt de la província de Barcelona tenim així mateix les dades de l'Enquesta de pressupostos familiars, que confirmen, en part, la tendència descrita. Així, si bé segons aquesta enquesta la distància entre les llars situades en el primer i el darrer decil hauria augmentat lleument en el conjunt de la província (d'un 8,21 el 1981 a un 9,17 el 1991), la disminució de l'índex de Gini (d'un 0,3313 a un 0,3207) corroboraria, també per aquest període i per aquest àmbit territorial, la tendència cap a una més equitativa distribució dels ingressos[42]. Val a dir, també, que les dades són consistents amb les informacions disponibles sobre l'evolució de les desigualtats socials a Espanya i no són radicalment diverses d'allò que coneixem per altres ciutats espanyoles[43].

TAULA 13. DISTRIBUCIÓ DELS INGRESSOS DE LES FAMÍLIES A LA RMB. EVOLUCIÓ 1984-1989-1994

	Barcelona			Primera corona			Segona corona			Regió I		
	1984	1989	1994	1984	1989	1994	1984	1989	1994	1984	1989	1994
1r decil	2,07	2,32	2,54	2,20	3,12	3,26	-	2,79	2,93	-	2,64	2,84
2n decil	3,32	3,35	4,11	3,77	4,36	5,49	-	4,20	4,55	-	3,79	4,62
3r decil	5,58	5,43	4,54	6,08	6,99	5,64	-	5,82	5,19	-	5,96	5,01
4t decil	5,60	5,59	7,00	7,54	7,26	7,81	-	7,00	7,43	-	6,32	7,35
5è decil	6,26	7,47	7,26	7,54	7,26	8,95	-	7,08	8,39	-	6,40	8,01
6è decil	9,30	8,94	7,68	7,54	8,63	9,02	-	10,82	8,39	-	10,09	7,99
7è decil	9,34	9,26	10,82	11,55	11,52	9,02	-	11,20	10,08	-	10,12	10,16
8è decil	12,08	13,41	12,84	12,57	11,62	12,98	-	11,20	12,46	-	11,65	12,02
9è decil	14,94	17,19	15,45	15,21	14,59	16,00	-	15,34	16,87	-	16,02	16,11
10è decil	31,50	27,03	27,76	26,00	24,65	21,82	-	24,55	23,73	-	27,01	25,88
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	100,0	100,0	-	100,0	100,0
Distància 1r-últim	15,22	11,65	10,93	11,82	7,90	6,69	-	8,80	8,10	-	10,83	9,11
Índex de Gini	0,437	0,413	0,400	0,376	0,336	0,312	-	0,352	0,353	-	0,387	0,368

Font: IEMB. *Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona, 1985, 1990 i 1995.*

Ens trobem, doncs, davant d'una aparent contradicció entre la presència de dinàmiques urbanes i econòmiques que sembla que s'aboquen més aviat cap a un increment de la desigualtat social, i d'unes dades que ens mostren que, en principi, la desigualtat no augmenta i que, fins i tot, es podria haver reduït de manera significativa en el territori metropolità. Escatir les raons d'aquest fenomen ens portaria lluny i no és, en tot cas, l'objectiu d'aquest capítol. No ens volem estar d'afirmar, tanmateix, que l'explicació podria raure, en part, en l'aplicació durant el període de transformacions econòmiques i territorials aquí analitzat (1984-1994) de determinades polítiques urbanes i de determinades mesures de protecció social. Així, l'extensió de la cobertura de l'atur, la generalització de les pensions no contributives, la universalització dels serveis públics d'atenció sanitària i ensenyament, combinades amb les polítiques urbanes que han contribuït al creixement econòmic mitjantçant el foment de la inversió pública i privada, podrien haver actuat, al nostre entendre, com a elements temperadors dels efectes potencialment negatius d'algunes de les dinàmiques econòmiques i urbanes que s'han descrit.

Això no nega, de cap manera, ni la persistència de diferències gaire importants en la distribució dels ingressos (a la regió metropolitana el quintil de població amb ingressos més alts percebia, l'any 1994, el 42% dels ingressos totals, i el quintil més baix en percebia només el 7,5%), ni el manteniment d'importants diferències entre territoris (diferències que potser es troben ara més esmicolades sobre l'espai), ni l'existència de col·lectius en situació d'extrema vulnerabilitat. Més aviat el que aquestes dades confirmen és, a parer nostre, la necessitat d'enfortir encara més les polítiques públiques que –conjunyides amb mesures econòmiques i amb el planejament urbanístic– evitin l'augment de les desigualtats, el malmenament dels recursos ambientals i la pèrdua d'eficiència funcional que podrien derivar-se de l'evolució irrestricta de les dinàmiques econòmiques i urbanes. Però aquest és ja un altre tema.

NOTES

1 El tema de la relació entre Barcelona i Catalunya ha estat objecte, com és ben sabut, d'una abundantíssima literatura en els camps més diversos. Lluís Casassas, que hi dedicà la tesi doctoral (titulada, precisament, *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i l'ordenament del territori a Catalunya*), n'aplegà una extensa bibliografia (CASASSAS, 1977). Una altra exploració bibliogràfica sobre el tema pot trobar-se en la ponència de Pilar Riera al Primer Congrés Català de Geografia, que porta per títol "Les ciutats i el territori: balanç dels estudis sobre el sistema urbà de Catalunya, 1931-1991" (RIERA, 1991). Una magnífica reinterpretació recent de la qüestió ha estat assajada per Ramon Grau en el seu discurs inaugural del Quart Congrés d'Història de Barcelona, "Barcelona i l'espai català. Un apunt sobre les grans línies del pensament territorial a Catalunya". L'autor hi tracta de delimitar aquella tradició de pensament que –de Capmany a Cerdà, de Balmes a Pi i Sunyer– ha volgut veure Barcelona i Catalunya com dues realitats complementàries, enfront les visions, prevalents, que n'han destacat sobretot la contraposició històrica, política i social (GRAU, 1997). Per la nostra part hem tractat d'exposar les implicacions del debat sobre el tema en la configuració del pensament territorial català de les darreres dècades en el treball "Les teories sobre l'ordenament del territori a Catalunya. Els antecedents" (NEL·LO, 1991).

2 Entre els treballs recents dels demògrafs sobre l'evolució de la població metropolitana, l'article "La població de Barcelona i el seu entorn al segle XX" d'Anna Cabré i Isabel Pujades, forní multitud de pistes i indicacions que la recerca posterior s'ha ocupat de seguir i verificar (CABRÉ & PUJADES, 1986). Cabré tornà sobre la qüestió en referència específica a la ciutat de Barcelona a "Algunes reflexions sobre el futur de la població a Barcelona" (CABRÉ, 1991). Entre els treballs més recents cal esmentar "La població en la nova estructuració territorial metropolitana, 1981-1991" de Ramon Arribas i Juan Antonio Módenes (ARRIBAS & MÓDENAS, 1996). És útil de consultar, així mateix, el capítol 4t. ("Població") del volum *Dinàmiques metropolitanes a l'àrea i regió de Barcelona* (MMAMB, 1995). Pel que fa als repertoris estadístics amb dades poblacionals, són d'utilitat, a més de les publicacions de l'Institut d'Estadística de Catalunya referides al conjunt de Catalunya (vegeu en particular la sèrie de síntesi *Estadística comarcal i municipal*), les publicacions estadístiques locals entre les quals destaquen els anuaris de les ciutats de Barcelona i l'Hospitalet de Llobregat.

3 Per una comparació entre l'evolució recent de la població a Barcelona i la resta del sistema urbà espanyol vegeu els treballs de Julio Vinuesa, "Dinámica de la población urbana en España (1857-1991) (VINUESA, 1996) i Andrés Precedo, *Ciudad y desarrollo urbano* (PRECEDO, 1996). M'he ocupat de la qüestió, amb relació al conjunt d'àrees metropolitanes espanyoles, a "Las grandes ciudades españolas: dinámicas urbanas e incidencia de las políticas estatales" (NEL·LO, 1997).

4 Vegeu J. SERRA, 1997a.

5 Per a l'estudi de les migracions intrametropolitanes recents cal consultar, a més dels treballs ja esmentats en la nota 2, els treballs següents: l'estudi precussor, en molts aspectes, d'Isabel Pujades i altres investigadors del Centre d'Estudis Demogràfics, "Moviments migratoris intermunicipals a la regió metropolitana de Barcelona" (PUJADES et al., 1991); l'estudi "Els moviments migratoris a la regió metropolitana de Barcelona", d'Enric Mendizàbal, basat en els resultats de les dues primeres edicions de l'Enquesta metropolitana (MENDIZÀBAL, 1992); la memòria de recerca de Juan Antonio Módenes, *Anàlisi geodemogràfica de les àrees de relació migratòria local a la regió metropolitana de Barcelona* (MÓDENES, 1995); i les recents estimacions de Josep Serra per al darrer quinquenni, més amunt esmentades (SERRA, 1997a).

6 Vegeu J. A. MÓDENES, 1995, ja citat.

7 Per un avanç de l'explotació de les dades de l'Enquesta metropolitana relatives a la qüestió de l'habitatge vegeu "Enquesta de la regió metropolitana 1995. Primers resultats referents a la mobilitat, els canvis de residència, el mercat de treball i la distribució dels ingressos familiars" i també "Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona (1995). Primers resultats" (NEL·LO, dir., 1996a i 1996b).

8 Sobre la distància recorreguda en les migracions intermunicipals metropolitanes és interessant de veure, al costat de les dades de l'enquesta aquí esmentades, el treball de Josep Serra "L'emigració neta de Barcelona com a factor de desconcentració demogràfica a Catalunya i a la regió metropolitana, 1988-1994" (SERRA, 1997b). L'autor hi mostra com, en els anys estudiats, la distància mitjana recorreguda pels emigrants barcelonins amb destinació als municipis de la regió metropolitana passà de 21,5 a 23,7 km. Pel seu costat, la distància mitjana a Barcelona de les localitats d'origen dels migrants metropolitans que s'hi desplaçaren a viure augmentà dels 16,1 als 17,9 km.

9 Per treballs referits a la motivació de les migracions en el conjunt de la regió metropolitana vegeu els estudis, ja esmentats, de MENDIZÀBAL (1992), MÓDENES (1995) i SERRA (1997a). En l'àmbit local, les motivacions dels migrants han estat estudiades, entre altres, per Assumpta Jané i Pilar Garcia a "El mercat de l'habitatge com a factor incentivador de l'emigració. El cas de Barcelona" (JANÉ & GARCIA, 1992) i per Antoni Durà en la seva tesi doctoral *Mobilitat residencial, contraurbanització i canvi en l'estructura social de Santa Coloma de Gramenet, municipi de la primera corona metropolitana* (DURÀ, 1995).

10 Vegeu-ne les explotacions ja esmentades: NEL·LO, dir., 1996a i 1996b.

11 La qüestió de l'esforç econòmic necessari per accedir a l'habitatge a la ciutat de Barcelona ha estat estudiada per Maria Jesús Calvo en el seu treball "El cost de l'accés a l'habitatge a Barcelona, 1989-1995" (CALVO, 1997) i és objecte de revisions periòdiques a *Barcelona economia*, la més recent de les quals (primer trimestre de 1997) es recull, en síntesi, a la taula 7. El tema del diferencial de preus entre la ciutat i les corones metropolitanes ha estat tractat recentment, entre altres, per Joaquim Clusa a "Argumentos alternativos sobre el dimensionamiento del suelo urbanizable y el contenido económico de la propiedad del suelo" (CLUSA, 1995) i també en el volum, ja esmentat, *Dinàmiques metropolitanes a l'àrea i regió de Barcelona* (MMAMB, 1995).

12 Per una comparació de l'esforç per a l'accés a l'habitatge entre Barcelona i altres ciutats espanyoles, vegeu el capítol dedicat a la qüestió de l'habitatge en el *Informe Nacional de España* a la II Conferència de Nacions Unides sobre els Assentaments Humans, Habitat II (MINISTERIO DE FOMENTO, 1996).

13 Segons dades de l'Enquesta metropolitana 1995. Sobre el tema de l'emancipació i la seva relació amb la problemàtica de l'habitatge, vegeu l'interessant col·lecció d'assajos editada per Ricard Vergés amb el títol *La edad de emancipación de los jóvenes* (VERGÉS, ed., 1997). Sobre els possibles efectes de les migracions en l'estructura social i demogràfica dels municipis metropolitans, vegeu també els treballs, ja esmentats, de MÓDENES (1995) i SERRA (1997a).

14 La relació entre l'estructura econòmica i les dinàmiques territorials a la regió metropolitana de Barcelona és objecte de nombrosos treballs. Entre els més recents, hom pot consultar, els estudis següents: Joaquim Clusa, "Barcelona: Economic Development 1970-1995" (CLUSA, 1996a); Joan Trullén i Carola Adam, "Barcelona: ciutat flexible. Alguns canvis en el model de desenvolupament durant el període 1986-1991" (TRULLEN i ADAM, 1995). Es consultaran amb profit, així mateix, el capítol 5è del volum *Dinàmiques metropolitanes a l'àrea i regió de Barcelona* (MMAMB, 1995) i els números monogràfics de la col·lecció *Papers. Regió metropolitana de Barcelona*, dedicats a la indústria (número 18 de la col·lecció) i als serveis (número 22). Entre els repertoris estadístics específics, cal esmentar, a més de les publicacions de l'Institut d'Estadística de Catalunya, l'*Anuari econòmic comarcal de Catalunya* publicat per la Caixa de Catalunya i la revista *Barcelona economia*, de l'Ajuntament de Barcelona.

15 Vegeu "Dinàmiques metropolitanes", en el volum *Infrastructures i sistemes generals metropolitans. Propostes per a una reflexió* (CLUSA, 1996b).

16 Sobre les diferències sectorials en la localització de l'ocupació, podeu veure, a més dels treballs citats en la nota 15, els articles "La distribució territorial de la indústria i els serveis a la regió metropolitana de Barcelona als sis anys de la recuperació econòmica" (CLUSA, 1992) i "L'impacte social de la restructuració industrial a la regió metropolitana de Barcelona" (NEL·LO, 1994).

17 Vegeu *La regió metropolitana de Barcelona, competitivitat d'una economia global* (TRULLÉN, 1997) i *Descentralització i base fiscal* (CLUSA, 1997).

18 Vegeu l'"Estimació del PIB comarcal, 1995" elaborada per l'equip dirigit per Josep Oliver (OLIVER, 1996). L'estimació correspon a la sèrie que es publica a l'*Anuari econòmic comarcal* de la Caixa de Catalunya.

19 Vegeu, per exemple, "Canvi econòmic durant la crisi a l'àrea metropolitana de Barcelona: una aproximació territorial" (TRULLÉN et al.,1989) o el treball, ja esmentat, "Barcelona, ciutat flexible" (TRULLÉN & ADAM, 1995).

20 Vegeu el treball, ja citat, "Dinàmiques metropolitanes" (CLUSA, 1996).

21 Vegeu NEL·LO, dir., 1996a i 1996b.

22 Vegeu, per exemple, els treballs d'Alfredo Pastor "L'economia de Barcelona i l'economia dels barcelonins" (PASTOR, 1991) i d'Anna Alabart i Cristina López "L'evolució de les professions dels barcelonins: gentrificació i polarització" (ALABART & LOPEZ, 1996). Pel nostre costat hem volgut explorar el tema en el treball ja esmentat "L'impacte social de la restructuració industrial a la regió metropolitana de Barcelona".

23 Vegeu els coneguts treballs sobre el sistema urbà europeu *Growth Centres in the European Urban System* (HALL & HAY, 1980), *Urban Europe. A Study of Growth and Decline* (VAN DEN BERG et al., 1982) i *Urban Problems in Western Europe. An Economic Analysis* (CHESHIRE & HAY, 1989). Les bases metodològiques d'aquests estudis han estat

aplicades a la realitat catalana per la geògrafa Elisabet Sau en la seva memòria de recerca, parcialment publicada amb el títol "El creixement del sistema urbà de Catalunya (1950-1991). De la concentració a la desconcentració metropolitana?" (SAU, 1995).

24 Per a una visió comparativa d'aquestes tendències en el conjunt de les àrees metropolitanes espanyoles vegeu el nostre treball, més amunt citat, "Las grandes ciudades españolas: dinámicas urbanas e incidencia de las políticas estatales" (NEL·LO, 1997).

25 Vegeu el treball de Paul Cheshire, "A New Phase of Urban Development in Western Europe. The Evidence for the 1980's" (CHESHIRE, 1995).

26 Pel que fa a les dades relatives a l'ocupació del parc d'habitatges barceloní, vegeu el treball *Dinàmiques residencials a la ciutat de Barcelona,* dirigit per Joan Ràfols (RÀFOLS, dir., 1997). En relació amb el temperament de l'esforç econòmic necessari per accedir a l'habitatge mercès a la concurrència dels fenòmens ressenyats, vegeu l'informe, ja esmentat, "Evolució dels preus del mercat immobiliari: habitatges i places d'aparcament" (BARCELONA ECONOMIA, 1997).

27 Vegeu per exemple l'informe "De ciutat a metròpoli. Notes per a una lectura del Pla Estratègic Barcelona-2000 des d'una perspectiva metropolitana" (VALLÈS & NEL·LO, 1993).

28 En afirmar això no volem dir pas, de cap manera, que tot Catalunya hagi esdevingut Barcelona, sinó que tot Catalunya esdevé, cada vegada més, ciutat. Una ciutat jerarquitzada, però policèntrica, que es configura en bona part, però no tan sols, des de l'àmbit metropolità barceloní. Pel que fa als àmbits urbans funcionals de Girona, Tarragona, Lleida, Manresa, Tortosa, la Seu d'Urgell i altres ciutats de la resta del territori català, vegeu les anàlisis dels mercats de treball per al conjunt de Catalunya que se citen en la nota 30. Pel que fa als antecedents recents del debat sobre la relació entre la realitat metropolitana i la resta de Catalunya, vegeu les aportacions de Lluís Casassas, *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya* (CASASSAS, 1990), Juli Esteban, "El fet metropolità" (ESTEBAN, 1991) i Josep Serra, "La ciutat metropolitana. Delimitacions, desconcentracions, desequilibris" (SERRA, 1991).

29 Per una anàlisi de la relació entre les transformacions urbanes, l'increment de la mobilitat i la pèrdua de la capacitat de les localitats d'autocontenir el viatge al treball de la pròpia població ocupada, podeu veure el treball "Dinàmiques territorials i mobilitat urbana a la regió metropolitana de Barcelona" (NEL·LO, 1995).

30 Els assajos de delimitació metropolitana basats en l'anàlisi de la mobilitat laboral tenen una llarga tradició a Catalunya, on la pregunta sobre la localització del treball de la població fou inclosa ja en el padró de 1975, a la província de Barcelona, i en el cens de 1981 per a tot Catalunya. Això va permetre, ja en els anys vuitanta, anàlisis com les de Lluís Casassas i Joaquim Clusa a *L'organització territorial de Catalunya* (CASASSAS & CLUSA, 1980) o de Joan Nunes "Aproximació a l'estructura de l'àrea metropolitana de Barcelona: les estructures d'intensitat diària" (NUNES, 1986). Entre els estudis apareguts de 1990 ençà figuren: Manuel Esteban, "Distribució geogràfica de la mobilitat per treball a la regió metroplitana de Barcelona" (ESTEBAN, 1990); el treball de Josep Serra, ja citat, "La ciutat metropolitana. Delimitacions, desconcentracions, desequilibris" (SERRA, 1991); la tesi doctoral de Margarita Castañer, parcialment publicada a "La ciudad real en Cataluña. Las áreas de cohesión" (CASTAÑER, 1994); les anàlisis connectades amb l'elaboració del Pla territorial general de Catalunya, a saber, Joaquim Clusa, "Els mercats de treball de Catalunya al final de la crisi econòmica del període 1975-1984" (CLUSA, 1995), Gabriel Palacio, "El procés de delimitació dels mercats de treball de Catalunya de 1991. Precedents i notes metodològiques" (PALACIO, 1995) i el grup de la Universitat de Girona dirigit per Margarita Castañer, "L'evolució dels mercats de treball de Catalunya, 1981-1986-1991. Una anàlisi territorial" (CASTAÑER, dir., 1995). Cal veure, així mateix, els articles continguts en el número monogràfic de la col·lecció *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona,* sobre "Mobilitat urbana i modes de transport" (número 24 de la col·lecció) i el capítol 10è. del volum, ja esmentat, *Dinàmiques metropolitanes a l'àrea i regió de Barcelona* (MMAMB, 1995).

31 Vegeu el treball dirigit per Josep Roca Cladera, *La delimitació de l'àrea metropolitana de Barcelona* (ROCA CLADERA, dir., 1997).

32 Podeu veure, per exemple, pel cas del Bages el treball "Manresa, capital de la Catalunya Central o ciutat metropolitana?" (NEL·LO, 1996). En un futur immediat caldrà estar atent, així mateix, a l'increment de la interrelació entre l'àrea barcelonina i les àrees de Girona, Tarragona i, en menor mesura, Lleida, a causa de la posada en funcionament de les connexions en tren d'alta velocitat (que deixaran aquestes ciutats a una distància temporal apta per a la pendularitat diària). Cal tenir en compte, així mateix, que en els entorn urbans immediats d'aquestes ciutats apunten processos de difusió territorial paral·lels –amb les lògiques modulacions de magnitud i intensitat– a les dinàmiques metropolitanes barcelonines aquí estudiades.

33 El geògraf Enric Mendizàbal ha explorat aquesta qüestió tot partint de dades de l'enquesta metropolitana a *L'espai de vida dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona* (MENDIZÀBAL, 1993). El mateix autor ha presentat el 1997 la seva tesi doctoral sobre el mateix tema, encara no publicada. Pel que fa a la qüestió específica de la localització de la residència secundària de la població metropolitana és molt interessant l'estudi "La residència secundària de la població de Barcelona i de la seva àrea metropolitana", basat així mateix en dades de l'enquesta metropolitana (PALLARÈS & RIERA, dir., 1991).

34 Per un assaig d'interpretació de l'estructura social de la població metropolitana basat en evidència estadística, podeu veure l'estudi dirigit per Marina Subirats *Grups i classes socials a la Regió Metropolitana de Barcelona* (SUBIRATS, dir., 1992). Pel cas concret de la ciutat de Barcelona hom pot consultar així mateix el treball de Txema Castiella i Pep Gómez, "Evolució social a la ciutat de Barcelona, 1981-1994" (CASTIELLA & GOMEZ, 1995) i l'anàlisi d'Anna Alabart i Cristina López citat més amunt (ALABART & LÓPEZ, 1996). Pel que fa a les fonts estadístiques sobre aquest tema cal consultar, a més de les sèries de l'Institut d'Estadística de Catalunya, les diverses edicions de l'*Enquesta sobre els hàbits i les condicions de vida de la població de la regió metropolitana de Barcelona* (1985, 1990 i 1995) i la revista *Barcelona societat*, publicada per l'Ajuntament de Barcelona.

35 En termes de paritat de poder adquisitiu, per a la Unió Europea de 15 Estats. Vegeu per aquestes dades l'estudi, dirigit per Ernest Reig, *Capitalización y crecimiento de la economía catalana 1955-1995* (REIG, dir., 1997).

36 Disposem de vàries sèries temporals d'estimacions, realitzades a partir de metodologies diverses. Així, la Direcció General de Programació Econòmica del Departament d'Economia i Finances de la Generalitat, publica la sèrie *Estimació de la renda familiar disponible a les comarques i municipis de Catalunya*, realitzada per un equip d'economistes de la Universitat de Barcelona (ARCARONS et al. 1992 i 1994). D'altra banda, l'Ajuntament de Barcelona ha impulsat la realització d'una altra sèrie d'estimacions centrades en el municipi i l'àrea metropolitana estricta (OLIVER et al. 1989, 1994a i 1994b).

37 Com és sabut, la font comú per tot Espanya és la *Encuesta de presupuestos familiares*, de periodicitat decennal i que permet només detall de nivell provincial. Per a l'Àmbit Metropolità de Barcelona comptem, a més, amb l'*Enquesta sobre els hàbits i condicions de vida de la població de la regió metropolitana de Barcelona*, repetidament esmentada.

38 Vegeu les estimacions ja esmentades, publicades per la Direcció General de Programació Econòmica de la Generalitat de Catalunya (ARCARONS et al., 1993).

39 Vegeu les dades publicades per l'Institut d'Estadística de Catalunya, dins la sèrie *Estadística comarcal i municipal.*

40 Vegeu les explotacions, ja esmentades, de l'Enquesta metropolitana 1995.

41 El valor de l'índex de concentració de Gini pot oscil·lar, com és ben sabut, entre el 0 i l'1. La major proximitat al 0 indica una millor equidistribució dels ingressos i la major proximitat a l'1 una més alta concentració. Així, el valor 0 indicaria una distribució perfectament proporcional dels ingressos que, en una corba de Lorenz, s'ajustaria exactament a la diagonal. Com es pot veure en la taula 13, a la regió metropolitana de Barcelona entre 1984 i 1994 els índexs passen de 0,437 a 0,400 a Barcelona i de 0,376 a 0,312 a la primera corona. A la segona corona, on només disposem de dades per al període 1989-1994, l'índex pràcticament no canvia (tot passant de 0,352 a 0,353).

42 Vegeu l'estudi, ja citat, de la Fundación BBV, *Capitalización y crecimiento de la economía catalana, 1955-1995* (REIG, dir., 1997).

43 Vegeu, per exemple, el treball de Manuel Castells "Estrategias de desarrollo metropolitano en las grandes ciudades españolas: la articulación entre crecimiento económico y calidad de vida" (CASTELLS, 1990) o el nostre informe, ja citat, sobre les grans ciutats espanyoles (NEL·LO, 1997). Per a una comparació amb dades internacionals sobre riquesa, pobresa i desigualtat social, són d'utilitat els quadres inclosos en l'*Informe sobre desarrollo humano* que publica anualment el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD, 1996).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Anuari estadístic de Barcelona* (diversos anys).
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1988-1997), *Barcelona Economia. Indicadors Econòmics de Barcelona.*
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1993-1997), *Barcelona Societat, Revista d'Informacions i Estudis.*
- AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET DE LLOBREGAT, *Anuari estadístic de l'Hospitalet de Llobregat* (diversos anys).
- ALABART, Anna & LÓPEZ, Cristina (1996), "L'evolució de les professions dels barcelonins: gentrificació i polarització", a *Barcelona Societat*, 6; (pàg. 4-18).
- ARCARONS, Jordi et. Al. (1992), *Estimació de la renda familiar disponible a les comarques i municipis de Catalunya, 1989;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Economia i Finances, Direcció General de Programació Econòmica, (pàg. 104).
- ARCARONS, Jordi et. Al. (1994), *Estimació de la renda familiar disponible a les comarques i municipis de Catalunya, 1991,* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Economia i Finances, Direcció General de Programació Econòmica, (pàg. 80).
- ARRIBAS, Ramon & MÓDENES, Juan Antonio (1996), "La població en la nova estructura territorial metropolitana", a *Nota d'economia;* 54, gener-abril (pàg. 71-84).
- BARCELONA ECONOMIA (1997), "Evolució dels preus del mercat immobiliari: habitatges i places d'aparcament", a *Barcelona Economia;* 31, I (pàg. 74-83).
- CABRÉ, Anna & PUJADES, Isabel (1986), "La població de Barcelona i el seu entorn al segle XX", a *Barcelona, gènesi i consolidació del fet Metropolità;* Barcelona, Corporació metropolitana de Barcelona-L'Avenç, (pàg. 38-42).
- CABRÉ, Anna (1991), "Algunes reflexions sobre el futur de la població a Barcelona", a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona;* 5 Barcelona, setembre (pàg. 9-21).
- CAIXA DE CATALUNYA, *Anuari econòmic comarcal de Catalunya* (diversos anys).
- CALVO, Maria Jesús (1997), "El cost de l'accés a l'habitatge a Barcelona, 1989-1995", a Joan ROCA, coord., *Expansió urbana i planejament a Barcelona;* Barcelona, Institut Municipal d'Història, Proa (pàg. 311-317).
- CASASSAS, Lluís (1977), *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i l'ordenació del territori a Catalunya;* Barcelona, Curial, (pàg. 324).
- CASASSAS, Lluís (1990), *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya;* Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, (pàg. 27).
- CASASSAS, Lluís & CLUSA, Joaquim (1980), *L'organització territorial de Catalunya;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, (pàg. 326).
- CASTAÑER, Margarita (1994), "La ciudad real en Cataluña. Las áreas de cohesión" a *Ciudad y Territorio. Estudios territoriales; 99* (pàg. 101-114).
- CASTAÑER, Margarita dir. (1995), "L'evolució dels mercats de treball a Catalunya, 1981-1986-1991. Una anàlisi territorial", a *Els mercats de treball a Catalunya, 1981-1986-1991;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, (pàg. 145-240).
- CASTELLS, Manuel (1990), "Estrategias de desarrollo metropolitano en las grandes ciudades españolas: la articulación entre crecimiento económico y calidad de vida" a Jordi BORJA et al., eds., *Las grandes ciudades en la década de los noventa;* Madrid, Sistema, (pàg. 17-64)
- CASTIELLA, Txema, & GÓMEZ, Pep (1995), "Evolució social a la ciutat de Barcelona, 1981-1994" a *Barcelona Societat;* 4, (pàg. 4-22).
- CHESHIRE, Paul (1995), "A New Phase of Urban Development in Western Europe. The Evidence for the 1980's", a *Urban Studies;* XXXII, 7, (pàg. 1.045-1.063).
- CHESHIRE, Paul & HAY, Dennis G. (1989), *Urban Problems in Western Europe. An Economic Analysis;* Londres, Unwin Hyman, (pàg. 271).
- CLUSA, Joaquim (1992), "La distribució territorial de la indústria i els serveis a la Regió Metropolitana de Barcelona als sis anys de la recuperació econòmica", a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona;* 12, Barcelona, abril (pàg. 9-39).
- CLUSA, Joaquim (1995), "Argumentos alternativos sobre el dimensionamiento del suelo urbanizable y el contenido económico de la propiedad del suelo", a *Ciudad y Territorio. Estudios territoriales;* III, 103 (pàg. 133-153).
- CLUSA, Joaquim (1996a), "Barcelona: Economic Development 1970-1995", a Nigel HARRIS & Ida FABRICIUS, *Cities and Structural Adjustment;* Londres, University College of London, (pàg.102-116).

- CLUSA, Joaquim (1996b), "Dinàmiques metropolitanes", a *Infraestructures i sistemes generals metropolitans. Propostes per a una reflexió;* Barcelona, Barcelona Regional, (pàg. 1-11).
- CLUSA, Joaquim (1997), *Descentralització i base fiscal;* Barcelona, Barcelona Regional, (mecanografiat).
- CLUSA, Joaquim & RODRÍGUEZ BACHILLER, Agustín (1995), "Els mercats de treball a Catalunya al final de la crisi econòmica del període 1975-1984", a *Els mercats de treball a Catalunya, 1981-1986-1991;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, (pag. 5-130).
- DURÀ, Antoni (1995), *Mobilitat residencial, contraurbanització i canvi en l'estructura social de Santa Coloma de Gramenet, municipi de la primera corona metropolitana;* Bellaterra, Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, (tesi doctoral, mecanografiada).
- ESTEBAN, Juli (1991), "El fet metropolità", a *Primer Congres Català de Geografia;* Barcelona, Societat Catalana de Geografia, (vol. 1, Conferències, pàg. 81-107).
- ESTEBAN, Manuel (1990), *Distribució de la mobilitat per treball a la Regió Metropolitana de Barcelona;* Barcelona, Area Metropolitana de Barcelona, 1989 (pàg. 43).
- JANÉ, Assumpta & GARCIA, Pilar (1992), "El mercat de l'habitatge com a factor incentivador de l'emigració. El cas de Barcelona", a *Barcelona Economia;* 16, IV (pàg. 85-93).
- GRAU, Ramon (1997), "Barcelona i l'espai català. Un apunt sobre les grans línies del pensament territorial a Catalunya", a Joan ROCA, coord., *La formació del cinturó industrial de Barcelona;* Barcelona, Institut Municipal d'Història, Proa (pàg. 3-10).
- HALL, Peter & HAY, Dennis G. (1980), *Growth Centres in the European Urban System;* Londres, Heinemann, (pàg. 278).
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Anuari estadístic de Catalunya* (diversos anys).
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Estadística comarcal i municipal* (diversos anys).
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1991-1997), *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona.*
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1985-1990-1995), *Enquesta sobre hàbits i condicions de vida de la població de la regió metropolitana de Barcelona.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Encuesta de presupuestos familiares* (diversos anys).
- MANCOMUNITAT DE MUNICIPIS DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA (1995), *Dinàmiques territorials a l'àrea i regió de Barcelona;* Barcelona, MMAMB, (pàg. 336).
- MENDIZÁBAL, Enric (1992), "Els moviments migratoris a la Regió Metropolitana de Barcelona", a Marina SUBIRATS, dir., *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona, 1990;* Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, (vol. I, pàg. 1-23).
- MENDIZÁBAL, Enric (1993), "L'espai de vida dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona", a Marina SUBIRATS, dir., *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona, 1990,* Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, (vol. 8, pàg. 128).
- MINISTERIO DE FOMENTO (1996), "Informe Nacional de España", informe presentat a la *II Conferència de Nacions Unides sobre els Assentaments Humans, Habitat II;* Madrid, Ministerio de Fomento (pàg. 175).
- MÓDENES, Juan Antonio (1995), *Anàlisi geodemogràfica de les àrees de relació migratòria local a la Regió Metropolitana de Barcelona;* Bellaterra, Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, (memòria de recerca, mecanografiat).
- NEL·LO, Oriol (1991), "Les teories sobre l'ordenament del territori a Catalunya. Els antecedents", a *Primer Congrés Català de Geografia;* Barcelona, Societat Catalana de Geografia, Barcelona, (vol. II, Ponències, pàg. 53-67).
- NEL·LO, Oriol (1994), "L'impacte social de la restructuració industrial a la regió metropolitana de Barcelona", a *Papers Regió Metropolitana de Barcelona;* 18, (pàg. 65-81).
- NEL·LO, Oriol (1995), "Dinàmiques territorials i mobilitat urbana a la regió metropolitana de Barcelona", a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona;* 24, (pàg. 9-37).
- NEL·LO, Oriol (1996), "Manresa, capital de la Catalunya central o ciutat metropolitana?", a *Dovella;* 50, desembre, (pàg. 57-61).
- NEL·LO, Oriol, dir. (1996 a), "Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona. Primers resultats referents a la mobilitat, els canvis de residència, el mercat de treball i la distribució dels ingressos familiars", a *Barcelona Economia;* 28, II (pàg. 87-98).
- NEL·LO, Oriol, dir. (1996 b), "Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona (1995). Primers resultats", a *Papers. Regió metropolitana de Barcelona;* 25, (pàg. 9-73).
- NEL·LO, Oriol (1997), "Las grandes ciudades espanolas: dinamicas urbanas e incidencias de las políticas estatales",a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona;* 27 (pàg. 9-71).

- NUNES, Joan (1996), "Aproximació a l'estructura de l'àrea metropolitana de Barcelona: les estructures d'intensitat diàries", a *Documents d'Anàlisi Geogràfica;* 8-9, (pàg. 71-90).
- OLIVER, Josep, dir. (1996), "Estimació del PIB comarcal 1995", a *Anuari econòmic comarcal 1996;* Barcelona, Caixa de Catalunya, (pàg. 9-126).
- OLIVER, Josep et al. (1989), *Estimació de la renda familiar disponible per càpita de Barcelona, els seus districtes i els 27 municipis de la Corporació Metropolitana de Barcelona* (1985); Barcelona, Ajuntament de Barcelona, (pàg. 117)
- OLIVER, Josep et al. (1994a), *La renda de Barcelona 1979-1987: de la crisi a l'expansió;* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, (pàg. 79)
- OLIVER, Josep et al. (1994b), *La renda de Barcelona en el bienni 1987-1989 la continuïtat del procés expansiu;* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, (pàg. 83)
- PALACIO, Gabriel (1995), "El procés de delimitació dels mercats de treball de Catalunya de 1991. Precedents i notes metodològics", a *Els mercats de treball a Catalunya, 1981-1986-1991;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, (pàg. 131-143).
- PALLARÈS, Montserrat & RIERA, Pilar, dir. (1991), "La residència secundària de la població de Barcelona i de la seva àrea metropolitana" a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona;* 8, 1992 (pàg. 9-87).
- PASTOR, Alfredo (1991), "L'economia de Barcelona i l'economia dels barcelonins", a *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona;* 5, (pàg. 35-42).
- PROGRAMA DE LES NACIONS UNIDES PER AL DESENVOLUPAMENT, *Informe sobre el desarrollo humano.*
- PUJADAS, Isabel et al. (1991), "Moviments migratoris intermunicipals a la Regió Metropolitana de Barcelona", a *Papers de Demografia;* 56, Bellaterra, juliol (pàg. 1-98).
- RÀFOLS, Joan, dir. (1997), *Dinàmiques residencials a la ciutat de Barcelona;* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, (pàg. 341).
- REIG, Ernest, dir. (1997), *Capitalización y crecimiento de la economía catalana 1955-1995;* Bilbao, Funadación BBV, (pàg. 351).
- RIERA, Pilar (1991), "Les ciutats i el territori: balanç dels estudis sobre el sistema urbà de Catalunya, 1931-1991" a *Primer Congrés Català de Geografia;* Barcelona, Societat Catalana de Geografia, (vol. II, Ponències, pàg. 283-299).
- ROCA CLADERA, Josep, dir., (1997), *La delimitació de l'àrea metropolitana de Barcelona;* Barcelona, Centre de Política de Sòl i valoracions (119 pàg.).
- SAU, Elisabet (1995), "El creixement dels sistema urbà de Catalunya (1950-1991). De la concentració a la desconcentració metropolitana?" a *Documents d'Anàlisi Geogràfica;* 27, (pàg. 97-113).
- SERRA, Josep (1991), "La ciutat metropolitana. Delimitacions, desconcentracions, desequilibris" a *Primer Congrés Català de Geografia;* Barcelona, Societat Catalana de Geografia, (vol. 2, Ponències, pàg. 307-332).
- SERRA, Josep (1997a), *Migracions metropolitanes, 1991-1996;* Avanç de dades, Barcelona, MMAMB, (mecanografiat).
- SERRA, Josep (1997b), "L'emigració neta de Barcelona com a factor de desconcentració demogràfica a Catalunya i a la Regió Metropolitana de Barcelona 1988-1994", a Joan ROCA, coord., *Expansió urbana i planejament a Barcelona;* Barcelona, Institut Municipal d'Història, Proa (pàg. 345-357).
- SUBIRATS, Marina, dir. (1992), "Grups i classes socials a la Regió Metropolitana de Barcelona", a Marina SUBIRATS, dir., *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990;* Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona (vol. V, pàg. 158).
- TRULLÉN, Joan (1997), "La regió metropolitana de Barcelona, competitivitat d'una economia global", ponència presentada a la jornada *Visió estratègica de la regió metropolitana de Barcelona;* Cornellà de Llobregat, Pla Estratègic Barcelona-2000 (mecanografiat).
- TRULLÉN, Joan et al. (1989), "Canvi econòmic durant la crisi a l'àrea metropolitana de Barcelona: una aproximació territorial", a *Revista econòmica de Catalunya;* 10, (pàg. 68-79).
- TRULLÉN, Joan & ADAM, Carola. (1995), "Barcelona: ciutat flexible. Alguns canvis en el model de desenvolupament durant el període 1986-1991", a *Barcelona economia;* 25, I, (pàg. 19-28).
- VALLÈS, Josep M. & NEL·LO, Oriol (1993), "De ciutat a metròpoli. Notes per a una lectura del Pla Estratègic Barcelona-2000 des d'una perspectiva metropolitana", a *Barcelona economia;* 18, II, (9-20 pàg.).
- VAN DEN BERG, Leo et al. (1982), *Urban Europe. A Study of Growth and Decline;* Oxford, Pergamon.
- VERGÉS, Ricard. (1997), *La edad de emancipación de los jóvenes;* Barcelona, Centre de Cultura Contemporània, (pàg. 182).
- VINUESA, Julio, "Dinámica de la población urbana en España (1857-1991)", a *Ciudad y Territorio. Estudios territoriales,* XXVIII; 107-108 (pàg. 185-216).

CATALUNYA I LA XARXA URBANA EUROPEA

Carles Carreras i Sergi Martínez
Universitat de Barcelona

1. L'EUROPA DE LES CIUTATS

Tot i que la ciutat com a objecte territorial és una creació probablement asiàtica, almenys de l'Orient Pròxim i Mitjà[1], i que pot ésser considerada l'element clau per al desenvolupament de qualsevol civilització[2], en la seva concepció eminentment cultural, de centre de vida urbana, té unes connotacions clarament europees. Ha estat la combinació del desenvolupament del sistema capitalista, que s'havia iniciat als burgs altomedievals de l'Europa occidental[3], i de l'europeïtzació del món durant el segle XIX, que ha afirmat la ciutat com a fet europeu arreu del món, tot i que generalment se l'assimila a l'adjectiu mistificador d'occidental. S'ha pogut fer així tota una història de la ciutat occidental (o també de la ciutat europea), que va des d'Atenes i Roma, com a precedents clàssics, passant per Anvers i Amsterdam o per Florència i Aquisgrà o per París i Londres, fins a Nova York o São Paulo, fins a Johannesburg o Sidney, fins a Washington, Canberra, Chandigarh o Brasília.

En conseqüència, Europa és encara avui, i sobretot, un continent de ciutats. D'una banda, l'elevada densitat de població, en general, justifica una constel·lació d'assentaments humans també densa, que pot explicar la multiplicació de ciutats en el territori europeu. D'altra banda, la fragmentació administrativa del continent, dinàmica i canviant, reflex de la seva complexitat cultural i de la llarga continuïtat històrica (marcada, això sí, per unes crisis bèl·liques periòdiques), fa destacar un altre aspecte important: la relació entre l'existència de ciutats i la formació de l'Estat, en general. Així, en aquells estats, com França o Hongria, on la centralització és la característica dominant, apareix la capital com a ciutat quasi única i macrocefàlica; allà on la descentralització o la fragmentació ha perdurat, com a Alemanya o a la Itàlia tradicional, les ciutats abunden i tenen un paper regional destacat, com antigues ciutat-estat renovades; finalment, en aquells estats que són en una situació intermèdia, apareix de vegades una dualitat de ciutats, com a Espanya, a Grècia i a Portugal o a la moderna Itàlia[4].

Aquestes ciutats s'han mostrat al llarg de la història i dins del context europeu, com a centres d'intercanvi i creació, i com a nusos que han articulat els fluxos de mercaderies, persones i informacions que han circulat, i circulen, pel territori. S'ha format doncs una xarxa urbana europea, en què les ciutats han competit, i encara avui ho fan, per aconseguir el primer lloc de la jerarquia urbana (jerarquia definida sobretot, i excessivament, només a partir de la variable demogràfica)[5], i en què les infraestructures de circulació de tot tipus de fluxos han jugat un paper fonamental en la configuració d'aquesta mateixa xarxa.

La presència de ciutats a Europa i la persistència de moltes d'elles pot ésser documentada de ben antic. Les informacions diverses, per bé que disperses, han permès a diversos autors de cartografiar alguns moments històrics d'aquesta Europa urbana, de 1330 fins a 1850[6].

El mapa 1 mostra les principals ciutats europees cap a 1330, durant el regnat d'Alfons III, de Catalunya i Aragó, a partir de fonts diverses que no cobreixen l'Europa oriental. Hi apareixen 47 ciutats que tenien llavors més de 10.000 habitants, entre les quals destacaven Sevilla, Granada i Còrdova, Tolosa de Llenguadoc, Palerm i

MAPA 1. LA XARXA URBANA EUROPEA, 1330

Font: Russell, 1972.

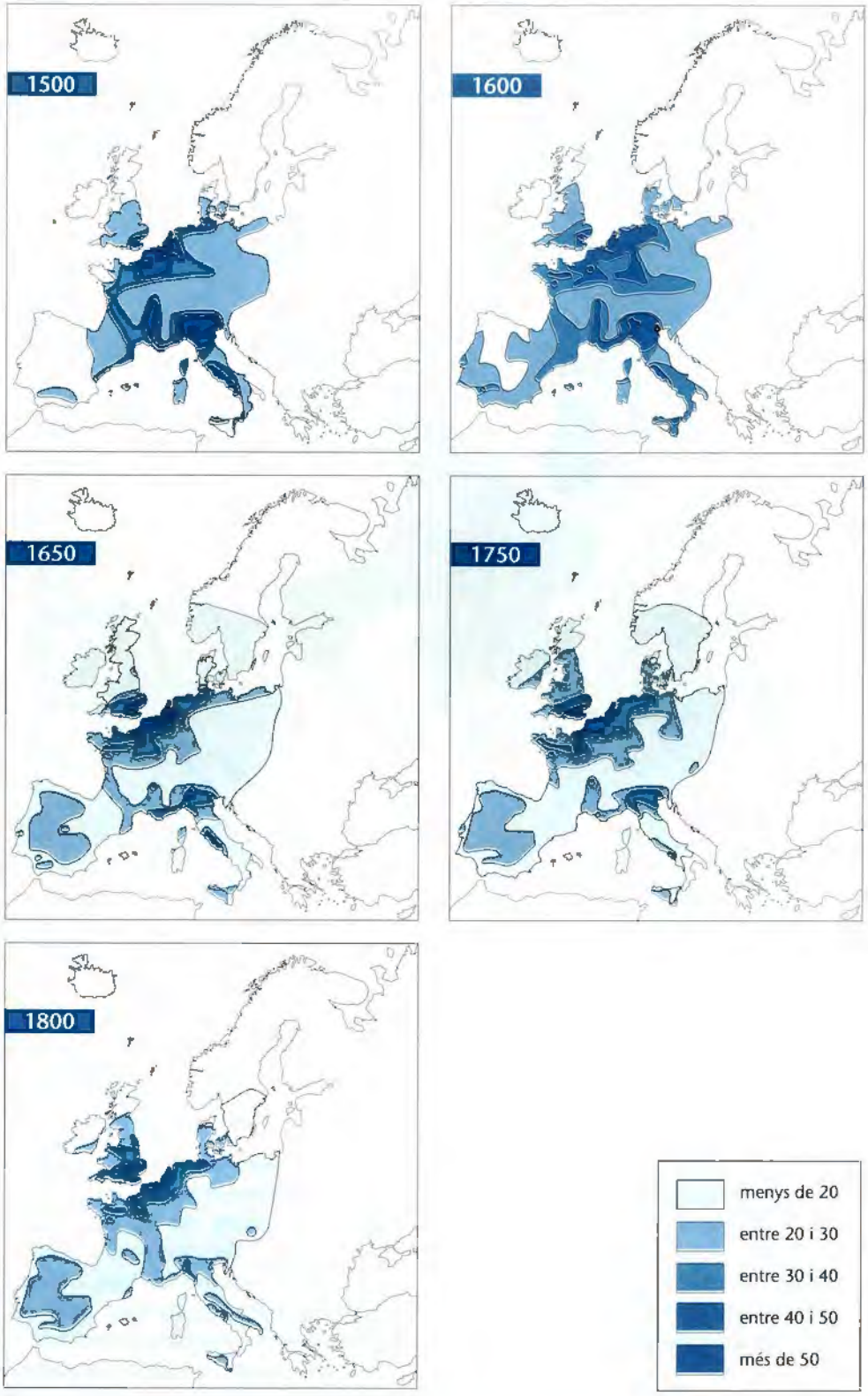
© SMR, 1997

Nàpols, Constantinoble, la més gran, a més de les ciutats del nord d'Itàlia i dels Països Baixos, de París, Londres i Praga. Les jerarquies són ben diferents de les actuals, més equilibrades entre nord i sud. Barcelona hi apareix, encara que sense destacar; la diversitat cultural (ciutats islàmiques i cristianes) i per tant estructural entre ciutats era també molt més gran que no avui; hi manquen algunes ciutats de les que han arribat a ser grans urbs (Madrid, sobretot), però la urbanització d'Europa ja apareix clara fa prop de set-cents anys.

L'historiador holandès Jan de Vries, aplicant el model del potencial urbà elaborat pels geògrafs Ronald Abler, John Adams i Peter Gould[7], va analitzar la informació sobre el nombre d'habitants i la distància entre ciutats d'Europa en diverses èpoques històriques. Els mapes 2 a 6 mostren les superfícies d'aquest potencial urbà a Europa per als anys 1500, 1600, 1650, 1750 i 1800. L'observació d'aquests mapes mostra com hi ha una reducció secular del pes urbà de les regions meridionals i oriental, a favor de l'expansió cap al nord-oest. Barcelona mostra sempre la seva presència dins de la superfície de potencial urbà de tots els anys estudiats, per bé que amb un pes relativament petit.

Així la capçalera de la jerarquia urbana europea ha patit, com es veurà també més endavant, un desplaçament cap al nord d'Europa, que ha estat paral·lel amb l'aparició i l'assentament del capitalisme a Europa. Gènova i Florència, però sobretot Venècia, a la Mediterrània, i Bruges i també Anvers al nord, foren les principals ciutats europees entre els segles XIV i XVII. Amsterdam prengué el relleu entre el segles XVII i XVIII, i finalment Londres, a partir de la segona meitat del segle XVIII, es constituí en la ciutat més important d'Europa amb l'inici de la revolució industrial.

MAPES 2-6. EL POTENCIAL URBÀ* EUROPEU

© SMR, 1997

*El potencial urbà està calculat per a totes les ciutats europees amb almenys 10.000 habitants i representa la posició de cada una d'elles respecte de totes les altres, en relació amb la seva proximitat a les agrupacions de població urbanes i en relació amb les funcions i mercats urbans que van associats a aquest tipus de població (de Vries 81, pàg. 201-206).
Font: de Vries, 1981.

MAPA 7. LA XARXA URBANA EUROPEA

Font: Julliard, 1976.

© SMR, 1997

Aquesta llarga evolució de les ciutats i del sistema urbà a Europa, explica també la seva morfologia urbana característica, els trets principals de la qual serien: *a)* una densitat relativament elevada, amb un menor contrast entre centre i suburbi que a les ciutats americanes; *b)* un patrimoni històric i arquitectònic central molt important, i *c)* una dualitat social creixent, malgrat la llarga tradició de planificació urbana.

Aquest fet pot deduir-se de l'estudi que feren els geògrafs francesos Etienne Julliard i Hermann Nonn, el 1976[8], sobre les regions urbanes contemporànies, la síntesi final del qual representa el mapa 7. Els autors consideraren la distribució territorial de les ciutats segons les seves dimensions i activitat, així com la qualitat i la intensitat de les seves intercomunicacions. Definiren tres models bàsics, amb algunes transicions: *a)* el model renà, central, densament urbanitzat i molt ben interconnectat, amb moltes ciutats compartint les funcions organitzatives, sense el paper dominant de cap en especial; *b)* el model parisenc, de regions fortament organitzades per una ciutat central i amb més àrees rurals, i *c)* el model

perifèric, amb una estructura urbana feble i centres d'efectes limitats a curta distància. Barcelona formaria part d'aquest darrer model, per bé que en la seva forma menys intensiva[9].

De 1330 a 1970, tenim quasi sis centúries i mitja que mostren una Europa densament urbanitzada i interrelacionada, durant les quals Barcelona ha jugat sempre un paper remarcable en la cartografia més simple, per bé que força perifèric. Més enllà del pes d'aquesta possible inèrcia històrica, la xarxa urbana europea apareix avui també, confrontada a altres xarxes urbanes mundials, afrontant els reptes del canvi del sistema econòmic mundial.

Les interrelacions entre les ciutats s'han vist augmentades amb el desenvolupament de les infraestructures de circulació, que començaren la seva espectacular revolució sobretot amb l'arribada del vapor, el telègraf i l'electricitat, a partir del segle XVIII, però que a poc a poc s'han anat multiplicant de forma extraordinària, comprimint així l'espai europeu. Amb la creació de carreteres, autopistes i vies de tren, de ports i aeroports, i de xarxes de telecomunicacions i energètiques, el temps de circulació de persones, mercaderies i informacions d'un punt qualsevol del continent europeu a un altre, s'ha reduït de forma considerable, per la qual cosa s'han creat les condicions necessàries per al desenvolupament econòmic, i s'han canviat així les relacions, i les seves intensitats, entre les ciutats.

2. LES DIVERSES INTERPRETACIONS DE LA XARXA URBANA EUROPEA ACTUAL

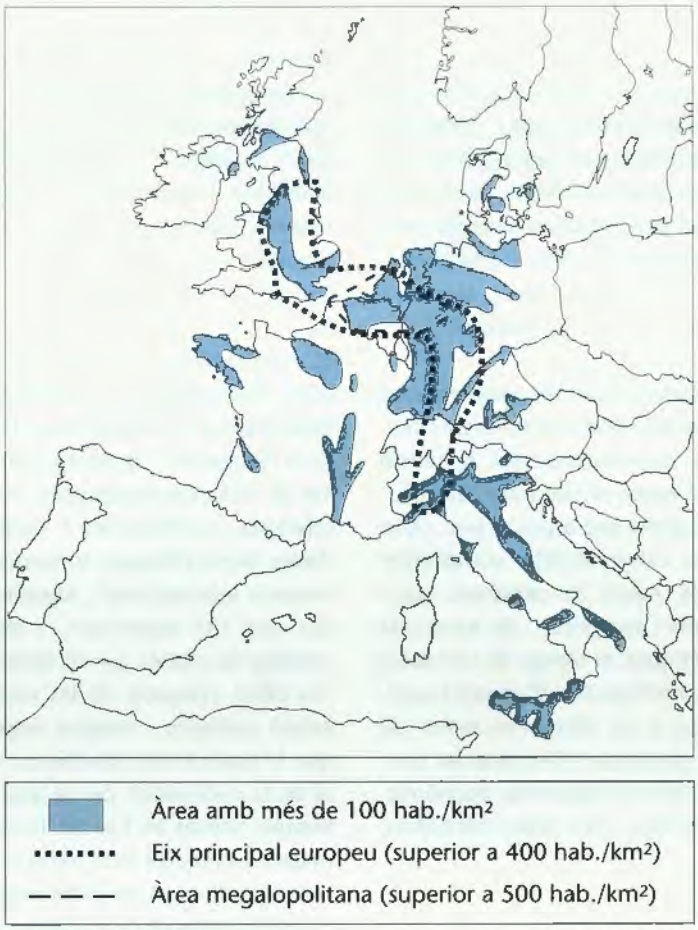
Per entendre la dinàmica i les relacions de les ciutats europees actuals i poder-ne derivar la posició de la xarxa urbana catalana, s'han fet una sèrie d'aproximacions diverses, que arriben, però, a conclusions relativament similars. Se n'han seleccionat només tres de diferentes, les més conegudes, presentades en ordre estrictament cronològic de publicació, procedents d'escoles de pensament i de metodologia ben diverses.

El 1981, als Països Baixos es publicà un estudi sobre les ciutats holandeses, que prengué el marc de la Comunitat Econòmica Europea de llavors[10/11]. El mapa 8 mostra els resultats de l'estudi. Els criteris emprats foren els de la densitat de població, que dibuixaven el que els autors anomenaren un eix principal europeu i així es va recollir la tendència del potencial urbà de 1800, que aniria des del nord d'Itàlia fins als Midlands anglesos, a través d'Alemanya occidental i dels Països Baixos, marginant àrees denses, com l'Emília-Romanya o l'Illa de França. Encara hom pot apreciar com els autors destaquen, per la seva major densitat, les conurbacions del Rhur i del Randstad, en una sola àrea que denominaren àrea megalopolitana, en clar paral·lel ultraatlàntic a la megalòpolis americana que estudià el geògraf Jean Gottmann, vints anys enrere[12]. Si Espanya hi hagués estat considerada, l'àrea de Barcelona hauria hagut d'ésser considerada d'alguna manera, havent restat potser com el cas italià, posant de manifest que la continuïtat territorial (discutible, d'altra banda)[13] s'aplica a més de la densitat.

El maig de 1989 fou publicat l'estudi del grup de geògrafs francesos que s'autodenominen col·lectivament Réclus, per a l'Agència Estatal DATAR[14], que ha tingut una gran divulgació[15]. Es tracta d'un estudi relativament detallat de 165 ciutats europees, a través de moltes variables diferents, quantitatives i qualitatives, força desiguals: dades demogràfiques convencionals, nombre d'esdeveniments internacionals, reputació de les activitats culturals que s'hi organitzen, i altres. Malgrat l'important nombre de ciutats que es tenen en compte, la diversitat i la difícil avaluació de les variables és la debilitat d'un estudi ambiciós i original respecte als anteriors, alhora que hi manca més interrelació entre les dades i un estudi de la connexitat, per la qual cosa les relacions s'estableixen només en l'àmbit local i a l'escala reduïda dels mapes. La imatge de la xarxa urbana del grup Réclus que més s'ha divulgat és la del mapa núm. 25 d'aquell estudi, que sintetitza les variables tractades i que es reprodueix en el mapa 9. El mapa destaca novament el conegut eix principal, que per raons exclusivament formals es coneix aquí com la *banana bleu*, i el *finisterræ* occidental. Afegeix però dos fets nous: l'un, la dinàmica imprevisible cap a l'est d'Europa, que just llavors iniciava l'etapa contemporània de transformacions radicals; l'altre una nova regió denominada el Nord del Sud –popularment coneguda com el croissant mediterrani– en la qual s'inclou Barcelona[16] i Montpeller[17]. Un altre mèrit que cal destacar d'aquesta aproximació és el reconeixement de la relativa marginació de París en ésser feta des de la pròpia França[18] i pel govern francès. Les crítiques en aquest tipus de simplificació cartogràfica ja han estat fetes[19], però també podrien estendre's a totes les altres aproximacions estudiades aquí.

Des del camp dels estudis urbans, dos anys després Michael Parkinson[20] publicà una nova aproximació que sembla trencar els esquemes anteriors, que es resumeix en el mapa 10. Tot el territori de la Comunitat Econòmica Europea dels dotze és dividit en tres grans regions, a

MAPA 8. DUES VERSIONS DEL NUCLI METROPOLITÀ EUROPEU

Font: Deurloo, 1981. © SMR, 1997

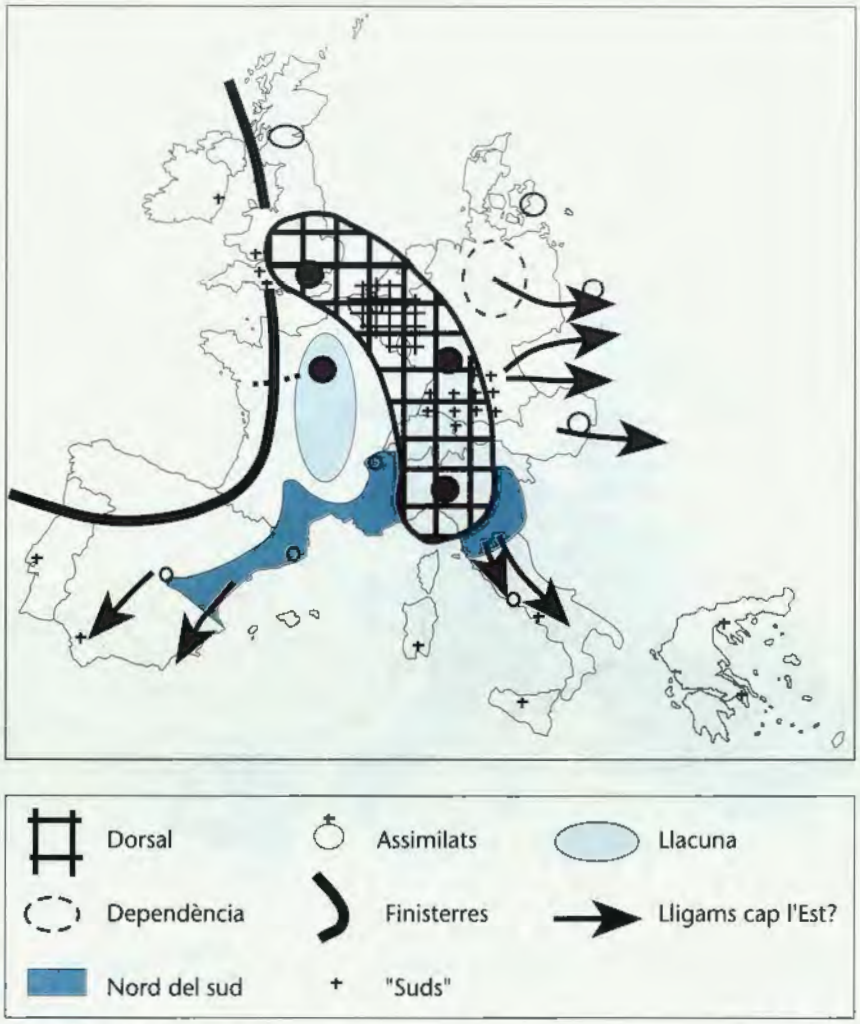
partir d'un aproximació puntual, basada en l'estudi de les estratègies econòmiques i polítiques d'algunes ciutats, especialment de les relacions entre la política pública i el capital privat. Es tracta d'una gran generalització, feta a partir de l'estudi de menys de trenta casos. Barcelona, que no és especialment estudiada per l'autor, apareix en el nou nucli europeu, possiblement amb la dinàmica de creixement que és analitzada només per al cas de Montpeller, front als problemes que enfronta Marsella. En les altres dues grans regions apareixen també exemples de dinamisme positiu (Hamburg, Rotterdam o Dortmund en el vell nucli o Sevilla a la perifèria) i de problemes (Liverpool, al vell nucli i Dublín, Nàpols o Tessalònica a la perifèria).

A partir d'aquestes anàlisis que cal considerar massa generalistes i simplificadores, Barcelona i la xarxa urbana catalana resulten sempre força ben situades en relació amb les ciutats europees. Tot i el caràcter indubtable de marc que aquestes anàlisis tenen[21], cal una aproximació més matisada, que tingui en compte el nivell Estat i les perifèries no estrictament europees que es relacionen o poden relacionar-se amb la ciutat de Barcelona i les altres ciutats catalanes.

En aquest sentit fou realitzada una aproximació a la xarxa urbana europea actual[22] partint, per una banda, d'una perspectiva d'escala diferent en cada cas, afegida a un enfocament funcional, semblant al de Réclus, però basat en estudis més recents, oberts i profunds, en els quals s'ha col·laborat[23], i, per altra banda, de la consideració de la dinàmica diferencial de cada ciutat i de la xarxa urbana en què s'inscriu.

El primer element que apareix en el mapa 11 i que s'ha de considerar en la **xarxa urbana de la Unió Europea** és, lògicament, el de les quinze capitals dels estats integrats fins a 1995[24], que són constantment alimentades pels flu-

MAPA 9. LA XARXA URBANA EUROPEA

Font: Réclus, 1989.

© SMR, 1997

xos administratius i funcionals d'una administració, de caràcter fort i complex. Aquest primer nivell jeràrquic de la xarxa es troba centrat, encara que d'una forma dèbil, a Brussel·les: la debilitat de la centralitat permet la seva disputa periòdica a altres ciutats, com Estrasburg, Luxemburg o la mateixa París. El fet que les capitals estatals siguin seu consecutivament del govern europeu durant sis mesos és, sens dubte, el factor més important quant a l'impacte en la seva infraestructura urbana i en les seves connexions i activitats internacionals; pot servir de clar exemple, en aquest sentit, el cas de Lisboa i del nou centre administratiu que fou edificat prop del monestir dels Jerònims. Junt amb això, la seu permanent d'organitzacions específiques de la Unió Europea o d'esdeveniments internacionals temporals coadjuva al desenvolupament del paper tradicional d'aquestes capitals d'Estat.

Brussel·les, sens dubte, mereix un comentari especial atès el seu paper pioner en la capitalitat europea, avui en certa crisi, en part, per l'afany i la necessitat de descentralització de l'Europa dels quinze. A l'abandonament forçós del tradicional edifici de les comunitats, atacat per l'aluminosi, i interpretat com un fet més que simbòlic, l'ha succeït la construcció d'un gran i modern edifici, d'arquitectura postmodernista, que albergarà la seu de la Unió Europea. La ciutat, amb menys de 150.000 habitants en el seu municipi, i menys d'un milió en la seva àrea metropolitana, no arriba a superar l'impacte de les activitats polítiques, que l'omplen excessivament durant les jornades laborals i la buiden, quasi dramàticament, els dies de festa i, sobretot, els caps de setmana. Aquesta causa, al mateix temps, ha fet impacte en el seu paisatge urbà, en una dialèctica de la reconstrucció quasi cons-

MAPA 10. LA XARXA URBANA EUROPEA

Font: Parkinson, 1991.

© Sivia, 1997

tant, que ha resultat en detriment del seu patrimoni arquitectònic. A més, tot això ha de ser entès en un fons de convivència difícil entre dues comunitats culturals i lingüístiques diferents i enfrontades, que introdueixen un factor de localisme fort, contradictori amb la internacionalització de la ciutat.

També ha de considerar-se el cas especial de la ciutat de Berlin, capital jurídica de la nova Alemanya, posterior a la reunificació de 1989. Malgrat les grans inversions en infraestructura i en la renovació de diversos barris, la ciutat ha d'afrontar encara alguns grans reptes: com la inèrcia de Bonn, on l'administració federal estarà encara molt de temps, almenys parcialment; o la dificultat de cicatritzar dos fragments urbans diferents, no obstant el fons comú, que han viscut d'esquenes durant quasi quarantacinc anys, en un context de segregacions socials i urbanes difícils de resoldre; i, finalment, la dura reconstrucció dels territoris de l'antiga república democràtica i de quasi tots els estats de l'Europa de l'Est, que constitueixen el seu glacis d'influència i l'única justificació possible de la capitalitat d'una Europa central de la qual es parla bastant, però que encara no existeix.

Finalment, i des d'una perspectiva espanyola, s'ha de reivindicar també el paper creixent de la ciutat de Madrid, que ha aconseguit equilibrar funcionalment el fet de ser la tercera ciutat europea per la seva població. La cristal·lització progressiva d'un procés de creixement demogràfic molt ràpid en els anys anteriors i les dificultats que planteja intentar dirigir el conjunt autonòmic de l'Estat, més la canalització de les comunicacions sempre difícils amb Portugal i amb el Magrib poden explicar, encara que no justificar, el menysteniment tradicional d'aquesta ciutat respecte d'altres metròpolis europees de menor pes específic.

MAPA 11. LA XARXA URBANA EUROPEA, 1997

Font: Carreras, C., 1993.

© SMR, 1997

El segon element de la xarxa urbana europea, encara que sense una dependència jeràrquica clara respecte de l'anterior, és el que ve donat per la internacionalització tradicional d'algunes grans ciutats no capitals. L'exemple més clar possiblement sigui el d'algunes ciutats alemanyes, a causa del seu caràcter federal, i que es manifesta especialment a Frankfurt, capital econòmica de l'Estat i de bona part d'Europa i del món, capitalitat econòmica compartida amb altres ciutats del món, naturalment; el reconeixement d'aquest paper s'ha manifestat en la localització de la seu del Banc Central Europeu a Frankfurt. Un altre exemple l'ofereixen les tradicionals dualitats urbanes de la majoria de països mediterranis: Porto, a Portugal, avui bastant eclipsada per l'ascens, quasi irresistible, de Lisboa; Barcelona, a Espanya, ciutat que va ésser exemple internacional el 1992 i objecte de nombrosos estudis[25]; Milà, a Itàlia, probablement el cas més espectacular ja que supera en dinamisme i activitat la pròpia capital italiana; i, finalment, Tessalònica a Grècia, també un xic eclipsada per Atenes. El desenvolupament industrial, basat majoritàriament en el tràfic portuari, així com el creixement financer al llarg del últims segles, explica bona part d'aquestes bipolaritats, que, per un altre costat, es troben també a l'altre marge de la Mediterrània.

Finalment, un tercer element de la xarxa urbana europea, també sense una relació jeràrquica clara amb els anteriors, s'ha consolidat més recentment, a partir de la difusió dels processos d'internacionalització, en bona part, des de les ciutats anteriors –moltes ciutats europees entren així a l'escena internacional, de forma diferencial i amb una forta competència entre elles. Aquest és el cas, sobretot, de Múnic, més influïda pel desenvolupament tecnològic que per l'organització dels jocs olímpics el 1972; o el d'algunes velles ciutats industrials en crisi, com Birmingham, sempre candidata fallida a organitzar uns jocs olímpics, com Lieja, o com Lió, que va aconseguir ser la seu d'Euronews; o és també el cas d'un altre tipus de ciutats com Sevilla, seu de l'Exposició Universal de 1992, o de Gènova, que també va participar, amb més o menys èxit, en les commemoracions del cinquè centenari del descobriment d'Amèrica. Exposicions universals, fires internacionals, campionats esportius i manifestacions culturals de tot tipus, especialment la capitalitat europea de la cultura, instituïda pel consell de ministres de cultura de la CEE l'any 1985, així com les seus centrals de les organitzacions europees i internacionals, són bases de la competència internacional entre ciutats en un nou mercat[26]. Aquesta competència obliga les diverses ciutats a tenir grans equips de relacions internacionals i delegacions en altres ciutats i institucions, i a invertir grans quantitats en imatge interior i exterior. Aquest mateix fet es fa extensible també a moltes regions europees que, juntament amb les ciutats, comparteixen una assemblea de regions, institució comunitària més simbòlica que efectiva encara.

Tot això, en una realitat dinàmica i canviant, permet distingir, almenys, unes primeres vint-i-quatre ciutats, dins del conjunt de la Unió Europea. Un fet que resulta interessant per contrast d'analitzar són les raons per les quals moltes altres ciutats amb possibilitats similars no es troben en aquesta selecció basada en els rànquings efectuats pels estudis citats; i més encara quan algunes ciutats s'hi esforcen, com Glasgow o Edimburg, Bordeus o Tolosa, Torí o Palma de Mallorca, mentre que altres no semblen esforçar-s'hi excessivament, com els casos de Bilbao o València, per exemple.

En segon lloc cal considerar la **xarxa urbana europea encara no unida**. La primera perifèria de la Unió Europea es troba econòmicament bastant integrada a Europa, però separada d'ella en divers grau per una tradició política de la neutralitat en els estats alpins, i per raons geopolítiques més complexes en el cas dels microestats. La ciutat suïssa de Ginebra, el cas de la qual podria estendre's potser a altres ciutats suïsses diferenciades per l'estructura federal del seu Estat, constitueix el model bivalent i contradictori d'aquest tipus de ciutat: amb funcions financeres internacionals, relacionades, sens dubte, amb el paradís fiscal de la seva daurada marginalitat, que es dóna també en algunes veritables ciutats-estat europees, com Liechtenstein, Mònaco o Andorra, amb funcions polítiques internacionals basades en la seva neutralitat, que es donen també, d'altra banda, a Viena, encara que aquesta integrada ja a la Unió Europea, el paper de la qual es veu reforçat per la complexitat política creixent de l'est europeu.

El complex món escandinau, immens territorialment, però relativament poc poblat i allunyat espacialment (com un gran *finisterrae* septentrional), es debat, encara que cada cop de forma menys intensa després de l'adhesió de Finlàndia i Suècia a la Unió Europea l'any 1995, entre la preservació de la seva personalitat i la integració a la resta d'Europa, sobre un fons de fallida quasi total del seu vell model socialdemòcrata, erosionat junt amb l'Estat de benestar que fou, possiblement, la seva millor encarnació. Copenhaguen, ja dins de la Unió Europea, encara que volent-ne restar un xic al marge, s'ha convertit en el centre de la seva xarxa urbana per aquesta interioritat i exterioritat que, almenys fins a desembre de 1994, l'ha caracteritzat, malgrat la seva localització tan aïllada (en el sentit més literal i geogràfic de la paraula). Així Oslo, Estocolm i Hèlsinki s'alcen com a icebergs urbans a la recerca de la seva relació no sempre desitjada amb la resta d'Europa, sobre un fons de grans territoris quasi despoblats i poc urbanitzats.

Cinc noves ciutats i tres quasi-ciutats es constiuteixen així en una xarxa desintegrada, però estretament vinculada a les xarxes europees i mundials. L'ampliació de la Unió Europea l'any 1995 va deixar les ciutats suïsses i els microestats europeus en un aïllament administratiu, que no funcional, més agut.

La tercera xarxa que s'ha d'esmentar és la **xarxa urbana de l'Europa oriental**. Si s'ha pogut dir que "mai l'Europa oriental ha constituït una autèntica unitat[27]", avui això és encara més cert. En l'àmbit de les ciutats, el panorama resulta complex: Tallinn i Riga intenten lligar-se al conjunt escandinau (igualment com la mateixa Sant Petersburg, encara que per altres raons), en el seu afany d'integració europea o, almenys, de separació de la vella Rússia; Vilnius, en canvi, sembla jugar un paper de frontissa entre Rússia i Polònia, del qual intenta treure el màxim partit; Minsk i Kiev, malgrat la seva dependència jurídica, segueixen girant dins de l'òrbita del ruble,

entorn a Moscou; la capital russa segueix sempre darrere dels seus problemes, sense que la ciutat arribi a liderar encara la seva pròpia xarxa urbana, ni pugi pensar a integrar-se en cap flux internacional, de moment; Sofia i Bucarest queden un xic marginals entre les àrees d'influència d'Alemanya i de Rússia, com ha estat tradicional en la seva història. La majoria de les altres ciutats, mentrestant, sembla cercar desesperadament la seva connexió amb Alemanya; entre totes destaca sens dubte Budapest, que concentra la major part de la vitalitat d'Hongria, encara que no dels hongaresos, la dispersió territorial dels quals planteja un dels possibles problemes geopolítics del proper futur; Praga i Varsòvia, tot i la seva llarga tradició urbana, no aconsegueixen superar els seus problemes interns; Ljubljana és potser la més integrada a Alemanya, mentre Zagreb, Belgrad i Sarajevo, intenten recuperar les posicions perdudes per una guerra que tots voldríem acabada.

Cal considerar encara, des de l'òptica mediterrània catalana, una última xarxa del que podria denominar-se **la perifèria urbana d'Europa**, formada per alguns països que intenten apropar-se a la integració europea, algunes ciutats dels quals ja juguen un paper molt destacat en les estratègies que desenvolupen aquests països. El cas d'Israel, ja integrat al consell d'Europa i a altres institucions occidentals, constitueix una excepció, ja que les seves ciutats no arriben a tenir una definició precisa darrere de l'ombra d'un Estat molt poderós, amb una política de colonització rural i de delimitació conflictiva amb els palestins i altres veïns àrabs. Istambul, en canvi, pot recuperar part del seu paper històric com a capdavantera de les reivindicacions europeistes turques, a l'igual que algunes de les bipolaritats urbanes del nord d'Àfrica, com Alexandria i El Caire, Alger i Orà, o Rabat i Casablanca, Tunis i Sfax, o, en menor intensitat, Trípoli i Bengasi (com podria ser també el cas d'Israel, amb Tel-Aviv i Jerusalem).

3. L'ARTICULACIÓ DEL TERRITORI CATALÀ

Situada Catalunya dins de la dinàmica urbana europea, es tracta ara d'analitzar com s'articula el territori català. En primer lloc, s'estudia la xarxa urbana catalana i la seva dinàmica, sense perdre de vista les seves relacions amb Europa i la Mediterrània, per, seguidament, tractar de comprendre les relacions entre camp i ciutat a Catalunya.

3.1 La xarxa urbana catalana

Barcelona ha estat, en l'últim mil·lenni, la ciutat més important d'una xarxa urbana catalana, també ben antiga i, relativament dispersa en el territori, per bé que en l'última centúria apareix cada cop més concentrada. Amb el creixement demogràfic del segle XVIII i els canvis econòmics i socials i que hi anaren lligats, el territori català fou fortament transformat. El ferrocarril, a la segona meitat del segle XIX, facilità la concentració de la població cap als nuclis del pla i del litoral, tot arribant a crear una xarxa relativament equilibrada d'una quarentena de ciutats, ben distribuïdes sobre el territori, i que assumien un cert paper regional, primer amb l'organització dels partits judicials (1834) i després amb la capitalitat comarcal de la Divisió Territorial de Catalunya (1932). Ferrocarrils i carreteres dibuixaren així una xarxa radial, centrada a Barcelona, amb una sèrie d'estacions i etapes força regularment distribuïdes.

A la segona meitat del segle XX, les autopistes, en canvi, malgrat augmentar i facilitar la connexitat, en general, en prevaler exclusivament l'escurçament del temps han fet disminuir sensiblement el nombre de centres urbans amb paper regional, a favor de la concentració metropolitana barcelonina. Així, dels 43 municipis de més de 20.000 habitants el 1991, només 18 eren capitals comarcals (incloent Barcelona i Sant Feliu de Llobregat). La resta eren municipis metropolitans o turístics, en general. L'evolució diferencial dels increments anuals els darrers trenta-cinc anys resulta també ben significativa, com mostra el mapa 12, ja que fins al 1975 el creixement afavoreix tot el conjunt de municipis de més de 20.000 habitants, però, entre 1975 i 1991, alguns dels municipis metropolitans, entre ells la mateixa ciutat de Barcelona, inicien un període de decreixement. Els canvis econòmics en aquestes últimes décades, la millora de les comunicacions (sobretot amb l'ús generalitzat de l'automòbil), i fins i tot també les diferències en els preus dels habitatges dels diversos municipis, han estat algunes de les causes apuntades d'aquest decreixement demogràfic; però també és important assenyalar que gran part d'aquesta població que perden alguns dels municipis metropolitans, es relocalitza en els altres municipis de l'aglomeració barcelonina.

Igualment, també és interessant de veure el mapa 13 que representa l'any que les ciutats de més de 10.000 habi-

MAPA 12. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE LES CIUTATS CATALANES DE MÉS DE 20.000 HABITANTS, 1960-1991

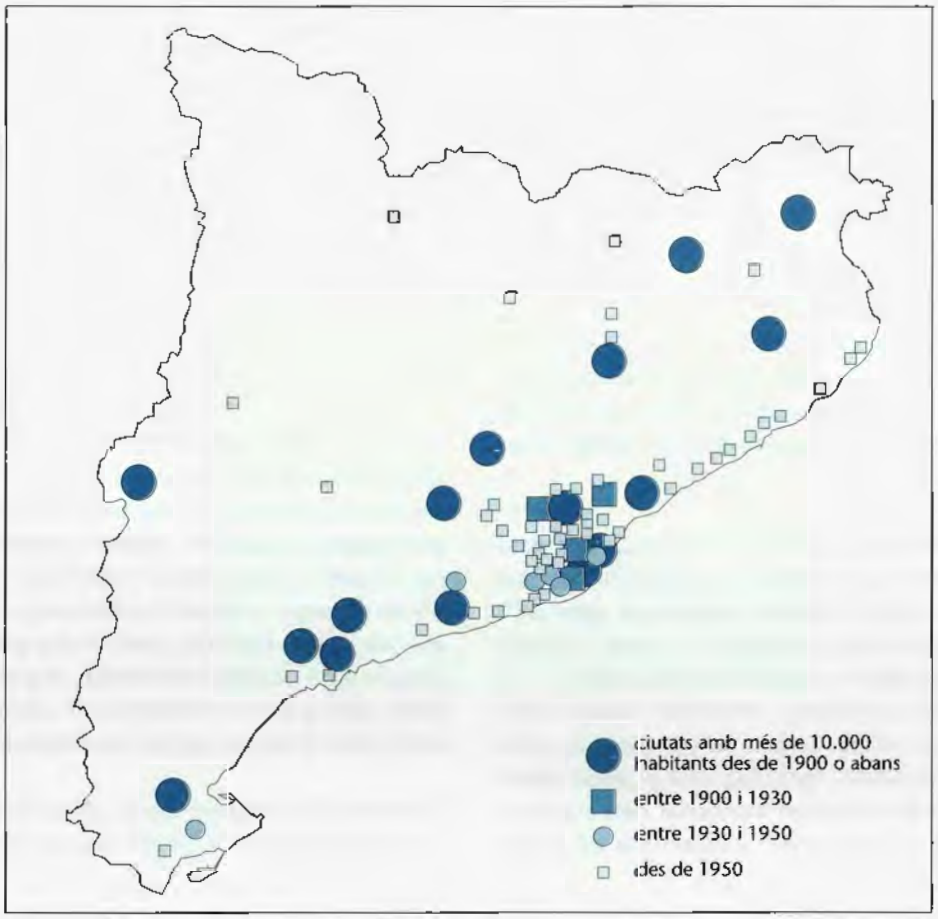

Font: Institut d'Estadística de Catalunya; elaborat per Salvador Palazón, Vid. Gozálvez i Palazón, 1993.

tants assoliren aquest llindar demogràfic, així, si ja la concentració de ciutats amb més de 10.000 habitants a l'àrea litoral catalana era important fins a 1930, a partir de 1950 aquesta concentració es fa encara més destacada, i sobresurt entre tot el territori català l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

Actualment, la tendència a la concentració no només s'ha aturat, sinó que s'ha invertit completament, i així sembla que s'inicia una certa difusió territorial del fenomen urbà. La facilitat de les comunicacions de tota mena: personals, virtuals i informacionals ho permet. Però la ciutat de Barcelona no ha deixat d'exercir el seu paper constat de capital de Catalunya, sobretot, des de 1977, any en què ho és també administrativament, cosa que li confereix una base territorial àmplia que la reforça en la competència internacional de ciutats, dintre del marc europeu i mediterrani que s'ha destacat. A nivell més pròxim cal assenyalar la dependència de la xarxa urbana de les Illes Balears que, des dels anys 70, és completament demostrada[28]. Les relacions amb altres xarxes urbanes pròximes són menys nítides. Mereix una especial atenció el cas de la ciutat de València que bascula clarament entre Barcelona i Madrid[29]. Els casos de Saragossa i de Tolosa, més allunyats territorialment i cultural, mostren una connexitat gran i moltes possibilitats d'aug-

MAPA 13. CIUTATS CATALANES AMB MÉS DE 10.000 HABITANTS

Font: Carreras, C., 1985.

© SMR, 1997

mentar en el futur, però l'evolució de les interrelacions dependrà de factors que no es comanden des de Catalunya exclusivament.

També cal destacar el paper de Catalunya i, òbviament, de la ciutat de Barcelona, dins de la coneguda Euroregió, formada per les regions de Catalunya, Llenguadoc-Rosselló i Migdia-Pirineus, que alhora formen part de l'arc mediterrani. A Migdia-Pirineus la xarxa urbana està fortament dominada per la ciutat de Tolosa; en canvi a Llenguadoc-Rosselló la xarxa urbana forma un eix paral·lel a la Mediterrània on sobresurt la capital, Montpeller, i també altres ciutats com Narbona i Perpinyà; i finalment la regió catalana, on la xarxa urbana està dominada per l'aglomeració barcelonina, però altres ciutats importants, com per exemple les altres tres capitals provincials (Girona, Lleida i Tarragona), estructuren el territori català. Així, malgrat les diferències internes entre les tres xarxes urbanes, les tres regions semblen destinades a ser un dels pols econòmics més importants de la Mediterrània, sobretot pel paper que ha de jugar la capital catalana en la xarxa portuària mundial. El futur, doncs, resta a l'expectativa del desenvolupament, en particular a Barcelona, del Pla Delta (ampliació de les infraestructures portuàries i de l'aeroport del Prat), i de l'arribada del tren d'alta velocitat a Catalunya, i particularment a l'àrea barcelonina de la Sagrera-Sant Andreu.

La Mediterrània sembla que pot tornar a jugar un paper molt important a l'escena europea, tant socialment, com ho demostrà el fet de la celebració de la Conferència de l'Euromediterrània a Barcelona l'any 1996, com econòmicament, ja que és zona de pas obligatori per al transport marítim de mercaderies entre Àsia i Europa; i Barcelona i la xarxa urbana catalana en general no en poden restar al marge.

Així, amb una xarxa urbana ben desenvolupada i dinàmica els darrers cent anys, amb tendències enfrontades, i ben dirigida per la ciutat de Barcelona, el paper dins de la xarxa urbana europea pot dependre en gran part de les relacions que les ciutats estableixin amb la resta del territori. En aquest sentit és estratègic, per acabar, analitzar les relacions camp-ciutat a Catalunya, en l'àmbit exclusivament territorial.

3.2 Les relacions camp-ciutat

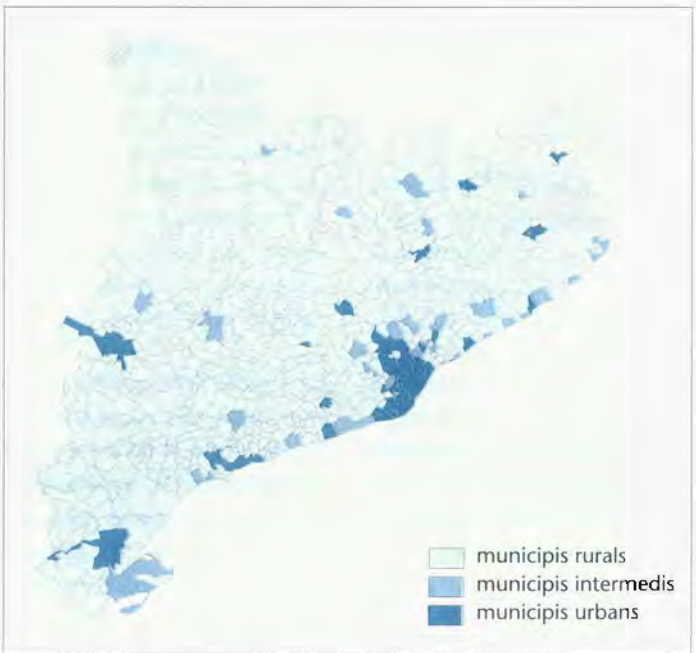
Les relacions entre camp i ciutat constitueixen una de les qüestions territorials més debatudes i desconegudes, en general. A Catalunya també aquesta qüestió no ha tingut més que aproximacions superficials i les causes d'això són múltiples.

En el debat entre camp i ciutat hi ha implicacions clarament ideològiques que suposen l'oposició entre producció i consum o entre tradició i modernitat (que per a molts serien representats, pel camp i la ciutat, respectivament) i que arriben a encarnar les idees del bé i del mal, en codis ètics diferents i enfrontats i amb correlacions diverses i canviants segons les èpoques, les persones i les circumstàncies[30]. Fruit d'aquesta confusió ideològica, potser, a més del retard tradicional dels estudis de ciències socials a Catalunya[31], cal assenyalar els problemes que es deriven de la manca de fonts d'informació i dades rellevants per estudiar el tema de les relacions entre ciutat i camp. En efecte, gairebé les úniques informacions que poden emprar-se a l'hora d'analitzar aquest i molts altres fenòmens territorials i econòmics són els censos de població i les estadístiques demogràfiques.

Així la ciutat, concepte clau de la societat contemporània, sol ésser definida com aquell municipi[32] que compta amb 20.000 habitants o més en un moment determinat. Els municipis entre 10.000 i 20.000 habitants són considerats intermedis i la resta de municipis com a rurals (definits com el negatiu de la ciutat). El mapa 14, que resulta de cartografiar aquestes variables per al darrer cens disponible de 1991, és ben expressiu d'una primera realitat, per bé que falsejada per les distorsions que la territorialitat diferencial dels municipis imposa: la concentració del fet urbà en les àrees litorals de Catalunya, amb algunes excepcions interiors notables només en el cas de Lleida. Una primera simplificació d'aquest mapa 14, en el mapa 15, elevant a urbans tots els municipis de més de 10.000 habitants i prescindint així de l'ambigua categoria de població intermèdia, segueix destacant el litoral, com a àrea fonamentalment urbana, però accentua ja el pes d'algunes altres àrees interiors més disperses.

La densitat de població suposa un tercer tipus d'aproximació més acurada, ja que fa desaparèixer la variable de

MAPA 14. MUNICIPIS RURALS, INTERMEDIS I URBANS A CATALUNYA, 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1995. © SMR, 1997

la diferència del territori municipal en la comparació de la població dels diferents municipis catalans, per bé que no en la seva representació cartogràfica, és clar. El mapa 16 representa la densitat municipal de la població del cens de 1991. Aquí, la concentració metropolitana, litoral i entorn de Lleida apareix molt més destacada, completant per a Catalunya la densitat base del mapa 8[33]. També hi apareixen destacats dos eixos que, des de l'aglomeració barcelonina surten en direcció al Pirineu, un que seguint el riu Llobregat arriba fins a Berga, i l'altre que seguint el riu Congost arriba fins a les planes de Vic.

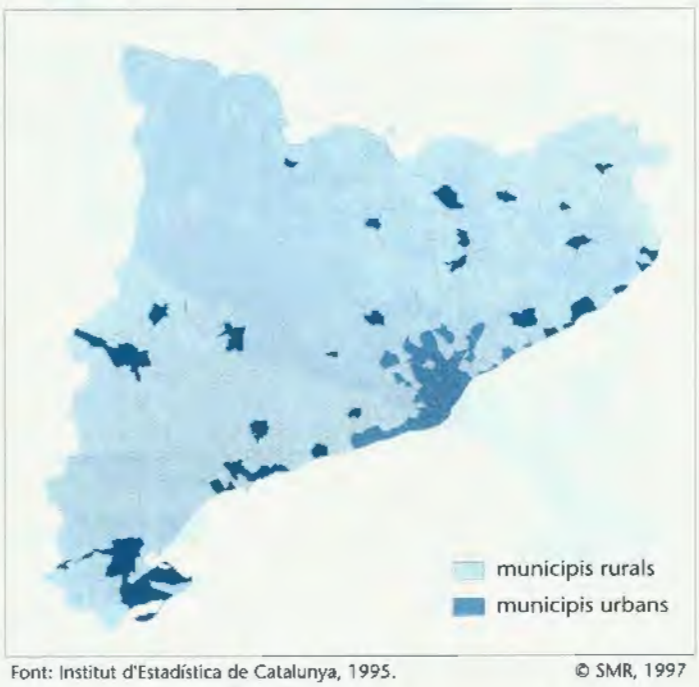
La representació cartogràfica d'altres variables estrictament demogràfiques serveix per comparar i matisar els resultats anteriors. De les moltes variables possibles, s'ha triat dos indicadors clàssics, el de la població de menys de 15 anys el 1991, representada en l'àmbit municipal en el mapa 17, i el de la població de més de 65 anys, el mateix any, en el mapa 18, els quals mostren una correlació significativa molt remarcable amb els resultats de la població urbana. En efecte, els percentatges de joves apareixen com un indicador d'urbanització, enfront dels percentatges de vells, que serien indicadors, en aquest cas, de ruralitat, amb la gran excepció, coneguda i remarcable, de la ciutat de Barcelona.

Finalment, la proporció d'actius en el sector primari sobre la població activa total de cada municipi, representada en el mapa 19, destaca clarament les àrees rurals de tot l'interior de Catalunya, remarcant només uns petits oasis urbans, com els dels municipis de Lleida o de Tortosa, per exemple, i també de la Vall d'Aran.

De cara a delimitar territorialment l'àmbit dels municipis rurals de Catalunya, per tal de destacar els intersticis del món urbà, s'ha elaborat el mapa 20, que sintetitza aquestes tres variables fàcilment accessibles: municipis amb menys de 10.000 habitants empadronats, amb menys de 60 habitants/km^2 i amb més del 30% de la població activa ocupada al sector primari. La demarcació del fet apareix molt més circumscrita, ja que del món estrictament rural resten descartats no tan sols els municipis tradicionalment coneguts, sinó també els que despleguen activitats de turisme d'hivern o petits centres industrials i de serveis aïllats.

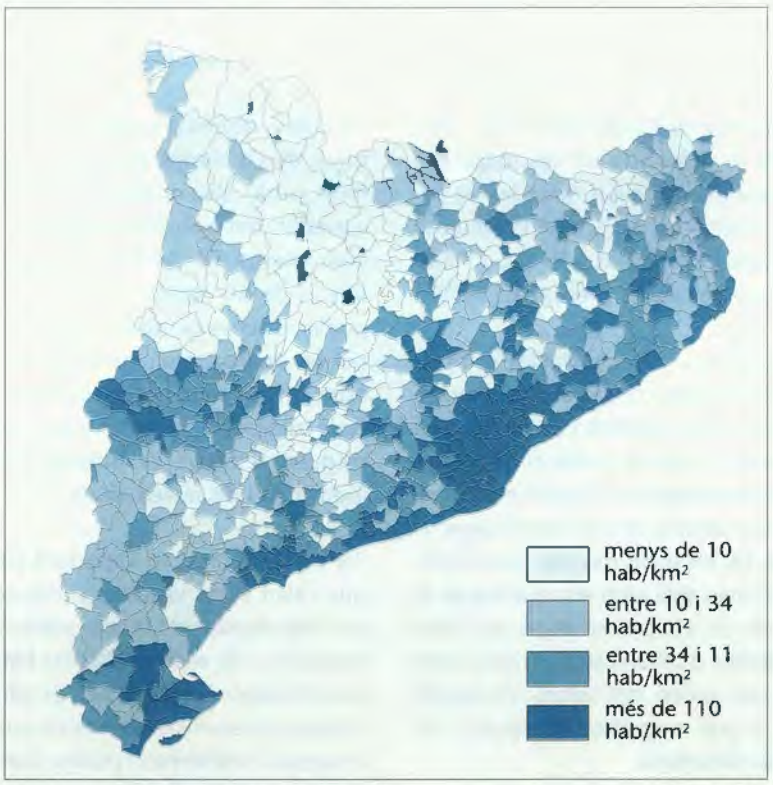
Per definir un fet tan important com la ciutat, és evident que calen altres variables i més estudis. Només a partir del límit municipal i la seva població (són ciutats aquelles poblacions de més de 20.000 habitants) no es pot arribar a mostrar la realitat del fet urbà en el territori, ja que la ciutat tot sovint desborda els seus límits administratius. L'ocupació del territori podria ésser una d'aquestes variables que caldria tenir en compte. Primer les urbanitzacions, que a final dels anys 70 suposaven, sembla ser, tres vegades la superfície de totes les àrees urbanes perma-

MAPA 15. MUNICIPIS RURALS I URBANS A CATALUNYA, 1991

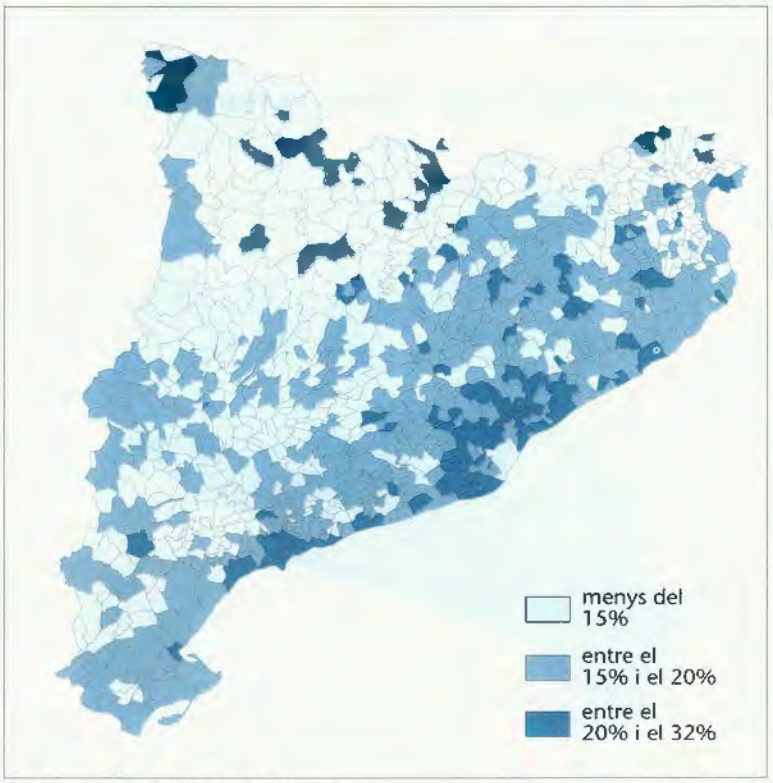
Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1995. © SMR, 1997

MAPA 16. DENSITAT DE POBLACIÓ ALS MUNICIPIS DE CATALUNYA, 1991

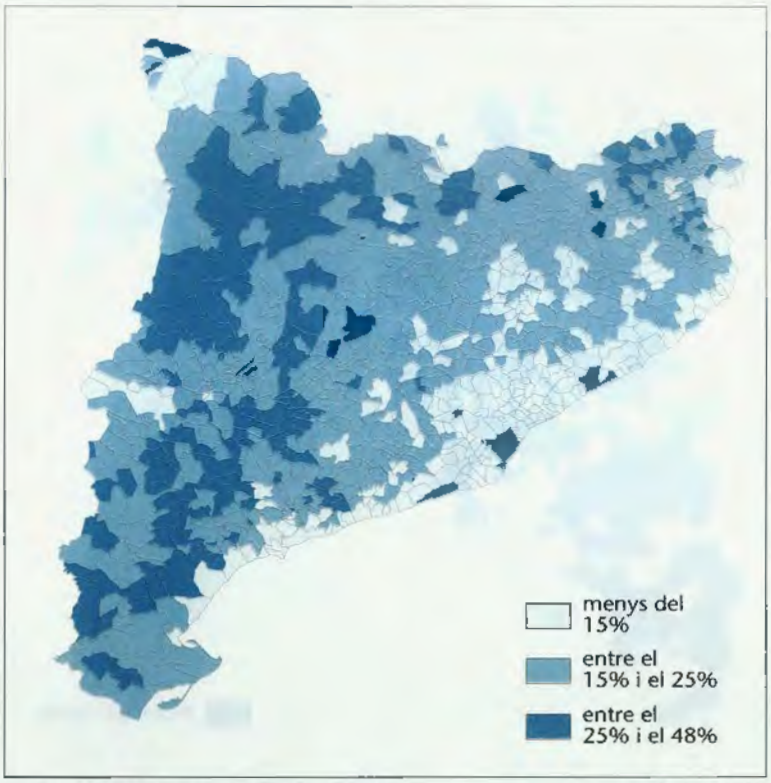
Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1995. © SMR, 1997

MAPA 17. PERCENTATGE DE POBLACIÓ JOVE ALS MUNICIPIS DE CATALUNYA, 1991

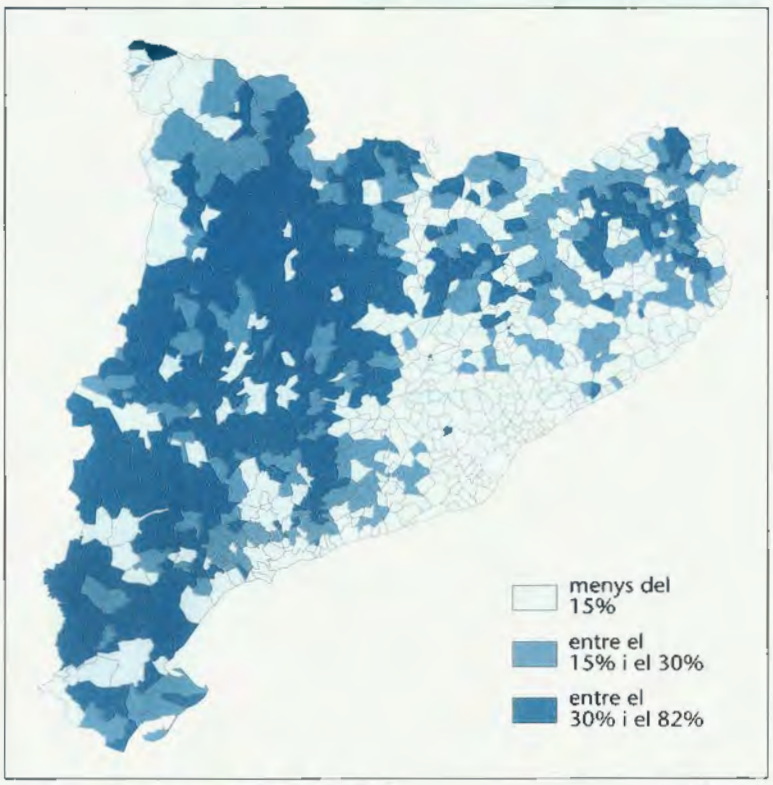
Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1995. © SMR, 1997

MAPA 18. PERCENTATGE DE POBLACIÓ VELLA ALS MUNICIPI DE CATALUNYA, 1991

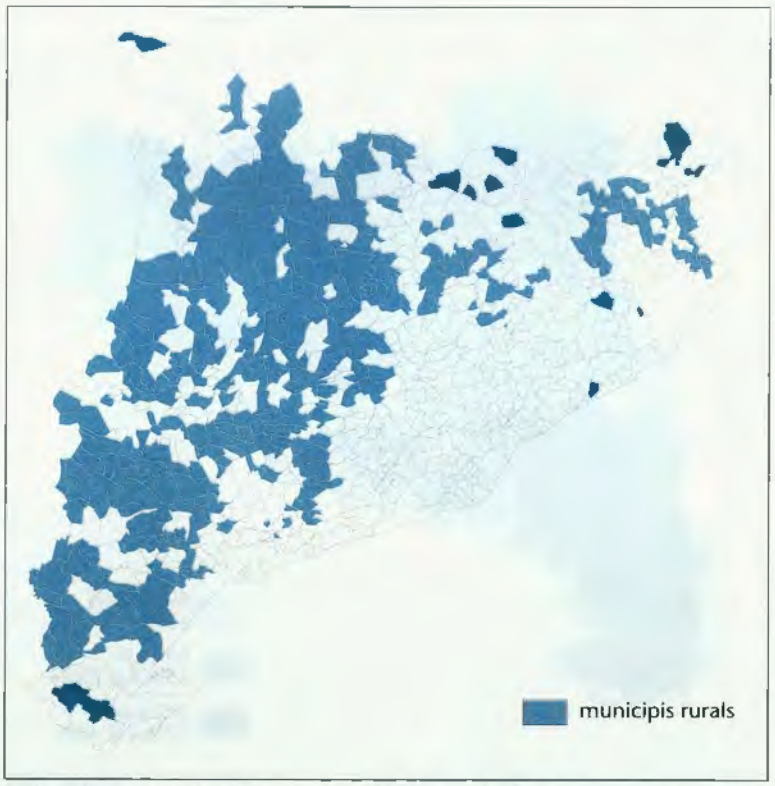
Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1995. © SMR, 1997

MAPA 19. PERCENTATGE DE POBLACIÓ ACTIVA OCUPADA EN EL SECTOR PRIMARI ALS MUNICIPIS DE CATALUNYA, 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1995. © SMR, 1997

MAPA 20. MUNICIPIS RURALS DE CATALUNYA SEGONS L'ÍNDEX DE RURALITAT*, 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, 1995. Elaboració pròpia. © SMR, 1997

*Índex de ruralitat: municipis amb menys de 10.000 habitants empadronats, amb menys de 60 habitants per quilòmetre quadrat i amb més del 30% de la població activa ocupada en el sector primari.

nents. A les urbanitzacions (residències primàries i secundàries, d'evolució desigual), caldria afegir-hi altres infraestructures i equipaments, com ara carreteres i autopistes, gasoductes i conduccions telefòniques i elèctriques o la cobertura de la telefonia mòbil (Moviline Movistar i Airtel, de recent aparició però d'expanssió molt ràpida). La cultura urbana és una altra variable qualitativa que cal afrontar a l'hora de mesurar conceptes socials complexos com el camp i la ciutat, els quals no han de ser necessàriament, en l'època actual, conceptes enfrontats. El que aquí es pretenia, però, era només delimitar el fet urbà a Catalunya, dins del marc de la xarxa urbana europea, evidenciant també algunes de les seves potencialitats, sobretot dins del nou paper geopolític a què es veu abocada la Mediterrània en el marc europeu més general.

NOTES

1 Bayroch, 1985.
2 Jacobs, 1969.
3 Només cal recordar les conegudes tesis de Pirenne i el ressò que tingueren en el debat historiogràfic sobre la transició del feudalisme al capitalisme els anys cinquanta, publicat aquí quasi vint anys més tard (Hilton, 1977).
4 Carreras, 1993-94.
5 Així han estat creats rànquings de ciutats a partir del seu nombre de població. S'han de destacar, per exemple, els rànquings de Bonneville o el de DATAR. Un fet sorprenent és el cas de Madrid, tercera ciutat europea en nombre de població, però una ciutat que està fora del mapa mental de molts dels europeus i americans.
6 Russell, 1972; De Vries, 1984; Hohenberg i Lees, 1985. Tot i que per raons disciplinàries no s'ha pogut fer una anàlisi sistemàtica de la bibliografia existent en aquest camp, cal notar com els autors anglosaxons tendeixen a fer estudis generalistes de major abast.
7 Abler, R., Adams, J. i Gould, P., 1974.
8 Julliard, E. i Nonn, H., 1976.
9 Seria discutible si el cas de Barcelona no hauria d'ésser tractat com el de Milà, on el creixement del centre urbà ha atorgat un paper dominant sobre una xarxa urbana diversificada i densa. El fet que Catalunya no s'hagi constituït com a Estat impedeix, però, la consideració de la macrocefàlia barcelonina.
10 Justament aquell mateix any s'hi integraria Grècia, i així es va trencar amb la continuïtat territorial dels mapes de la Comunitat.
11 Duerloo et alii, 1981.
12 Gottman, 1960.
13 Caldria veure amb quins criteris es decideix que les diferències internes a l'àrea megalopolitana, per exemple, no cal que siguin considerades. Així, dins del Randstad holandès, quatre ciutats són les més importants i formen una anella metropolitana destacada: Rotterdam, Amsterdam, Utrecht i la Haia. Entre aquestes es crea un buit urbà conegut com el Green Heart (cor verd), una gran zona verda on les densitats de població són molt baixes, però aquesta àrea és inclosa dins de l'àrea megalopolitana que defineix Duerloo.
14 Sigles de la Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale.
15 Réclus, 1989.
16 Pasqual Maragall, l'alcalde de Barcelona, utilitzava ja aquesta expressió per descriure la situació de Barcelona, probabement a causa dels contactes amb membres d'aquest grup Réclus.
17 Aquesta ciutat llenguadociana és justament la seu de la Maison de la Géographie, que hostatja el grup Réclus, organitzat pel geògraf Roger Brunet, que fou assessor del primer govern socialista de François Mitterrand.
18 La llacuna que marca l'interior de França, podria probablement reproduir-se, en el cas de la Península Ibèrica, en l'oasi de Madrid, si el mapa tingués una perspectiva espanyola.
19 Vegeu en aquest sentit Carreras, 1993-94, i el número 76 de la revista Hérodote (1995), quasi especialment dedicat de manera íntegra a criticar els coremes de Brunet per part d'Yves Lacoste i del seu grup.
20 Parkinson, 1991.
21 Caràcter de marc que sol ésser molt aprofitat pels polítics locals i regionals.
22 Aquesta aproximació fou el fruit d'un curs de tercer cicle-doctorat impartit al Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona durant el curs 1992-1993, i discutida durant el seminari del Bryn Mawr College de Philadelphia, l'octubre de 1993.
23 Bideau, 1992; Bonneville, 1993.
24 Any en què es produeix l'última ampliació feta fins ara, amb l'adhesió de Suècia, Finlàndia i Àustria mentre que Noruega va rebutjar, per segona vegada, la seva incorporació mitjançant un referèndum popular.
25 Busquets, 1992; Carreras, 1993.
26 Carreras, 1996.
27 Carreras, 1988.
28 Quintana, 1979.
29 Cabana, 1994.
30 Carreras, 1988.

31 No seria potser exagerat afirmar que Catalunya és un país de literats i poetes, esperonats pel jocfloralisme tan arrelat de concursos i premis. Davant de la penúria científica general, alguns ajuts i polítiques oficials es decanten cap a la recerca fonamental i aplicada en camps innovadors de la ciència i de la tecnologia, el que avui es coneix com recerca i desenvolupament, i així resta el camp immens de les ciències socials al marge de polítiques, de premis i concursos, en general.

32 El municipi, la unitat administrativa bàsica catalana, és el contenidor determinant de tota la informació a petita escala de què hom disposa, tot i que els municipis són organismes polític-administratius formats al llarg de la història, amb finalitats i objectius ben allunyats dels de l'organització del coneixement o la racionalització de la informació.

33 Duerloo, 1981.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABLER, R., ADAMS, J. i GOULD, P. (1974), *Spatial Organization*; Prentice Hall, Engliwood Hills.
- ALABART, A., GARCÍA, S., GINER, S. eds. (1994), *Clase, poder y ciudadanía*; Madrid, Siglo XXI.
- BAYROCH, P. (1985), *De Jéricho à Mexico. Villes et économie dans l'historie*; Gallimard, Paris.
- BIDEAU, A. (1992), *Villes europeennes et internationalisation*; Programme Rhöne-Alpes, Ouilly.
- BONNEVILLE, M. (1993), *L'avenir des villes. Excellence et/ou divesité*; Programme Rhöne-Alpes.
- BUSQUETS, J. (1992), *Barcelona*; Fundació Mapfre, Barcelona.
- CABANA, F. (1994), "Prefaci", a Carreras, C. (Dir.) *Geografia general dels Països Catalans*; vol. 5, "El turisme, el comerç i les finances"; pàg. XIII-XVI. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- CARRERAS, C. (1988), "La diversidad de la Europa Oriental" a Lluch, E. (Edr.), *Geografia de la Sociedad Humana*; Editorial Planeta, Barcelona.
- CARRERAS, C. (1993), *Geografia urbana de Barcelona*; Editorial Oikos-Tau, Vilassar de Mar.
- CARRERAS, C. (1993-94), "Las redes urbanas europeas en los albores del tercer milenio" a *Revista de Geografía*; vols. XXVII-XXVIII, pàg. 59-72, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- CARRERAS, C. (1996), "Turismo urbano: el efecto de los megaeventos" a Rodrigues, A. (Dir.), *Turismo e Geografia. Reflexões teóricas e enfoques regionais*; Editorial Hucitec, São Paulo.
- DE VRIES, J. (1981), *European Urbanization*; Methaven, London. (Traducció castellana (1991) *La urbanización europea*. Ed. Crítica, Barcelona).
- DUERLOO, M. C. et alii, (1981), *Zicht op de Nederlandse Stad*; Bassuni.
- GOTTMANN, J. (1960), *Megalópolis*; New York.
- HILTON, R. (1977), *La transición del feudalismo al capitalismo*; Barcelona, Editorial Crítica.
- HOHENBERG, P. M. i LEES, L.H. (1985), *The making of urban Europe 1000-1950*; Harvard University Press, Cambridge.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Estadística comarcal i municipal 1994-1995*; Barcelona.
- JACOBS, J. (1969), *The Economy of Cities*; New York, Random. (Traducció castellana (1971) *La Economía de las Ciudades*, Barcelona, Editorial Península).
- JULLIARD, E. i NONN, H. (1976), *Espaces et régions en Europe occidentale*; Ed. CNRS, Paris.
- PARKINSON, M. (1991), "The rise of the entrepeneurial european city. Strategic response to economic changes in the 1980", a *Ekistics*; núm. 58, pàg. 229-307.
- QUINTANA, A. (1979), *El sistema urbano de Mallorca*; Ed. Moll, Palma de Mallorca.
- RÉCLUS (1989), *Les villes Européennes*; La Documentation Française, Montpellier-Paris.
- RUSSELL, J.C. (1972), *Medieval Regions and their Cities*; Ed. University of Indiana Press, Bloomington.

DEL MÓN RURAL AL MÓN URBÀ A CATALUNYA

Raimon Bonal
Fundació Jaume Bofill

INTRODUCCIÓ[1]

L'estructura comarcal de Catalunya és un fet administratiu, però ho és també cultural i econòmic, tot i que cadascuna d'aquestes tingui un divers grau d'entitat. Les comarques de Catalunya no formen unitats territorials independents, sinó que acaben constituint una unitat territorial amb una ciutat que assumeix el paper polaritzador en el qual es concreten un seguit d'instàncies de poder. A més, l'espai català gira entorn de l'àrea barcelonina i dels agents socials de diferent grau localitzats a la seva àrea i al seu entorn. La consideració de Catalunya com a una unitat territorial fa que haguem de diferenciar la posició territorial de la posició social. La posició territorial és la localització des d'on els agents actuen; la social, el punt de la formació social en l'estructura social des de la qual actuen.

La distinció entre la "Catalunya urbana" i la "Catalunya rural" no és avui massa escaient. Hom no pot identificar urbanització i ruralitat amb unes determinades comarques clarament diferenciades per la seva estructura geogràfica. Tampoc no s'adequa a la realitat, parlar de la "Catalunya rica" i la "Catalunya pobra" en el context d'una diferenciació comarcal que només dóna compte de la realitat geograficoadministrativa. Una unitat territorial, com és la de Catalunya, no és tant la tensió entre unitats territorials diverses i definides geogràficament, sinó la dependència d'un ordre social i econòmic vinculat al mercat i en general al capitalisme contemporani, amb el seu context polític modern: Estat de benestar, polítiques públiques i altres factors del marc estatal i autonòmic.

En aquesta anàlisi entenem per urbanització la significació que té l'espai en la vida social moderna. Es tracta d'un procés dialèctic entre una estructura social que desenvolupa els seus models culturals a través d'una relació amb l'espai, a la vegada que aquesta mateixa relació manté l'estructura social i els models culturals. La noció de procés ens permet pensar que la urbanització no es limita al fet físic de la ciutat, sinó que es tracta d'una actuació tant a la ciutat com al context rural. Cal trencar amb la dicotomia camp/ciutat recolzada solament en la diversitat de paisatge. El fet que la urbanització correspongui a un procés per mitjà del qual es transforma la relació amb l'espai, comporta l'encreuament o la coincidència de diferents factors en un moment històric, factors que provoquen un nou tipus de vida social. Jean Remy[2] cita com a factors coincidents en aquest procés de desenvolupament tecnològic la cultura promoguda per una societat capitalista amb la seva peculiar divisió social del treball que, entre altres coses, comporta un fort predomini de l'aspecte econòmic. La industrialització ha generat com a conseqüència la concentració urbana i, per tant, la urbanització. Però el procés industrial (lligat a la producció de béns fent de l'empresa el lloc privilegiat de formació de les relacions socials) no es pot identificar amb el procés d'urbanització (lligat a l'ocupació de l'espai i fent de l'empresa un lloc d'activitat i relació social entre tants d'altres) tot i que es tracti de dos processos inseparables. És imaginable, i en tenim prou exemples a casa nostra, l'existència d'un procés industrial que no tingui relació amb un procés d'urbanització[3].

La ciutat ha esdevingut el paradigma de la urbanització; però avui dia la ciutat ja no és aquella unitat tancada en

ella mateixa i organitzada d'acord amb un centre que agrupava tots o molts poders, sinó que és el resultat del sistema de producció dominant. Això vol dir que les ciutats es diferencien no tant respecte a l'espai que les acull, sinó d'acord amb els interessos d'aquest sistema dominant. I el que és més important considerar és que no és tant el fet urbà el que determina i explica la urbanització, sinó el sistema de producció i d'apropiació de l'espai en el context d'unes relacions emmarcades en un sistema capitalista, ensems amb una administració pública molt més forta i eficaç que la d'antany.

Així, doncs, la nostra reflexió va més enllà de la consideració de Catalunya com una unitat administrativa i política, consideració no gens banal donada la importància que per a nosaltres té la recuperació del fet nacional i la consolidació de l'autonomia catalana. De totes maneres, no és la Catalunya jurídica, normativa, legal, part de l'Estat espanyol la que aquí i ara ens interessa tractar. La nostra reflexió s'inscriu en la Catalunya com a unitat territorial, més enllà d'una totalitat jurídica i més enllà d'una divisió territorial convencional i sotmesa als alts i baixos de les aleatòries confrontacions entre formacions polítiques. Considerem Catalunya com un tot que s'inscriu en una unitat geogràfica que no té res a veure amb el debat entorn de la província única, sinó fruit de la confluència d'almenys cinc variables que ens semblen fonamentals amb vista a la consideració de Catalunya com una unitat territorial.

La primera variable és la història. Catalunya és fruit d'un procés històric que, enmig de les tensions i confrontacions viscudes en les diverses èpoques, ha acabat tenint uns límits geogràfics concrets i pactats en el decurs i a través dels conflictes. Encara és vigent, al meu parer, el debat sobre els Països Catalans que modificarien substancialment les fites territorials de manera substantiva; debat entorn del qual no hi podem entrar donada la nostra voluntat explícita de defugir qualsevol reflexió o component ideològic que pugui tenir elements de voluntarisme i, àdhuc, de manipulació o d'operativitat entorn del fet nacional. Ens limitem a l'anàlisi territorial del que s'entén restrictivament com la realitat catalana pròpiament i limitadament dita. Prescindim, doncs, dels debats sobre la Franja de Ponent, la Catalunya nord, les Illes Balears o el País valencià. La nostra reflexió és bàsicament sociològica i no política i és per això que acceptem els límits geogràfics que actualment delimiten la Catalunya estricta.

La segona variable que ens dóna el perfil d'aquesta unitat territorial és el fet que la Catalunya que constitueix el nostre punt de referència ha estat objecte de dominacions i d'assentaments migratoris constants. Adés per raons militars, adés per raons econòmiques, adés per raons polítiques i de dominació, adés com a refugi de perseguits, Catalunya ha estat objecte d'invasions permanents i cícliques del seu territori. El lloc estratègic que ocupa geogràficament i el fet d'haver estat desitjada per poders foranis, ha fet de Catalunya un territori compartit, fragmentat i a disposició com a terra d'acolliment. El mestissatge hi ha estat una constant i la seva obertura a l'exterior una necessitat. Aquests elements singularitzen, fora mida, la idiosincràsia del territori i de l'espai català. Les conseqüències que ha tingut per a la urbanització són ostensibles perquè els moviments de població que, d'una o altra manera, s'han donat a casa nostra han configurat la metròpoli de Barcelona, la seva conurbació i les perifèries urbanes de les petites i no tan petites ciutats de Catalunya. Era com una taca d'oli que s'anava escampant amb constància i sense defalliment. Els moviments migratoris mantenen una relació essencial amb el procés urbanitzador de Catalunya per fer-ne una unitat territorial coherent i perfectament definida. Les poblacions de pas segons les èpoques realitzaven una gran diversitat d'assentaments; és així com s'ha anat construint una realitat concreta que és la urbanització: la migració, no com agent social que determina aquesta urbanització, sinó com a provocadora d'aquesta urbanització.

La tercera variable que fa de Catalunya una unitat territorial és la de la configuració de l'espai marcada per les relacions socials. No hi ha res més evident com la correlació estreta que es dóna entre territori i estructura de classes[3]. L'espai es fragmenta en una gran varietat i diversitat de components classistes; ens trobem que el territori veu modificada radicalment la seva composició social en una distància espacial d'uns centenars de metres. I aquest fet comprovat i empíricament constatable no és pas fruit de la casualitat ni tampoc no és un fenomen aleatori. Almenys en el sistema capitalista que coneixem, aquesta modificació social de l'espai és fruit tant de la producció de sòl com de la seva apropiació[4]. Així, doncs, tindrem en compte que Catalunya és una unitat territorial perfectament identificable, però diferenciada socialment d'acord amb les lleis del mercat en el sistema socioeconòmic actual.

La quarta variable que aconsella prendre Catalunya com a una unitat territorial és la cultura, des del moment que el fet nacional esdevé una voluntat d'ésser en la dialèctica contradictòria entre nació i estat. Aquest voluntarisme nacionalista acaba construint realitat, és a dir, dóna con-

figuració i cohesió a una concepció autònoma d'un "nosaltres" o un "nostre" per respecte i diferenciació a un "no nosaltres" o a un "forani". Aquesta dicotomia, socialment construïda i emotivament sostinguda, es carrega de realitat; una realitat difícilment analitzable des de l'exterior, però real com la vida mateixa. Això no solament ajuda a diferenciar entre el "català" i el "no català" per raó de naixement, sinó que tindrà les seves repercussions en tot el que afecta al que és "de casa"; per exemple, es parla del capital català o es diferencia entre els moviments immigratoris de població catalans o foranis, o es distingeix entre les formacions polítiques que són autòctones o coaligades amb formacions de fora. L'arrel unitària d'aquest sentiment, no solament cohesiona la unitat d'un poble emmascarant i difuminant els conflictes de classe, sinó que crea evidències que autoritzen la defensa pròpia davant l'agressió exterior[6].

La cinquena variable és, paradoxalment, la d'un país objecte de les influències mundialitzadores del sistema econòmic imperant, el capitalisme, que imposen unes tendències a la planetarització i la mundialització del sistema i de les conseqüències que se'n deriven. La comunicació, el mercat de treball, la informació, el tractament de valors que provenen de fora, el món empresarial, etc. concreten la situació estratègica dels interessos del capital que, ja no depèn d'una tecnologia i d'unes potencialitats pròpies i autòctones, sinó d'uns circuits o corrents mundials que escapen al poder de decisió a petita escala. Ens trobem en unes coordenades de mercat que fan de Catalunya, del territori català, una part integrant d'aquests interessos dominats per forces mundials (Unió Europea, Fons Monetari Internacional, internacionalització dels interessos i dels conflictes) que expliquen que Catalunya com a regió s'integri en el concert del mercat i de les transaccions a gran escala. La presa de decisions o les fites del mercat no s'aturen en unes fronteres delimitades històricament, sinó que eixamplen els seus horitzons més enllà dels propis límits; de fet, la competència és internacional i l'elaboració de productes o de serveis s'estableix d'acord amb interessos que són mundialment dirigits. No són les delimitacions comarcals que expliquen els problemes del territori, sinó que aquests s'inscriuen en una totalitat de forces anònimes que ens indiquen per on va la Catalunya actual. No queden al marge del fet català ni el xarrampió totalitari que dugué a la la segona guerra mundial, ni els corrents democràtics posteriors, ni els neoliberalismes imperants avui en dia. Catalunya com a unitat territorial forma entitativament part d'un món més ampli i més complex.

1. L'EVOLUCIÓ RECENT DE LES COMARQUES CATALANES

Les anàlisis de la realitat catalana fetes sobre la base de la unitat geogràfica i territorial de les comarques de Catalunya se'ns apareixen com a relativament contradictòries en si mateixes pel fet que renuncien a la distinció bàsica entre diferenciació territorial i diferenciació social. Només es poden justificar quan es volen dur a terme anàlisis d'aquesta mena que han de servir per a l'elaboració de polítiques concretes d'intervenció sobre el territori amb la mirada posada en la superació dels desequilibris territorials. Aleshores s'imposa l'opció per una unitat d'anàlisi que, aleatòriament, tant es pot focalitzar en la comarca com en les ciutats, prenent un criteri d'embalum, de dinàmica demogràfica, d'importància quantitativa de l'ocupació per sectors d'activitat o de qualsevol altra variable que es consideri fonamental.

El Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya ha dut a terme anàlisis força interessants[7] on s'arriba a construir unes tipologies comarcals de Catalunya que, segons el nostre parer, acaben alimentant els tòpics vigents en la lectura de la realitat catalana. En donarem només dos exemples.

En parlar dels àmbits territorials s'arriba a la definició del territori d'acord amb l'estructura urbana del país que regeix en bona part –segons es diu explícitament– la dinàmica territorial distingint cinc grans conjunts que es consideren àmbits territorials perfectament identificats: 1. Comarques metropolitanes (caracteritzades per l'empenta demogràfica, la presència de la indústria i dels serveis); 2. Comarques gironines o del nord (dinàmiques demogràficament, amb tendència creixent en els serveis i la construcció lligats al turisme i basats en una dinàmica industrial tradicional com el tèxtil d'Olot, el suro del Baix Empordà i el Gironès, les indústries agroalimentàries arreu i el de les aigües minerals de la Selva i el Gironès); 3. Comarques del sud o tarragonines (puixants demogràficament i covivint la indústria petroquímica amb l'energia i la química amb una agricultura centrada en la fruita seca, l'avicultura i la vinya, i amb turisme que impulsa els serveis i la construcció); 4. Comarques de ponent (que experimenten un lleuger creixement demogràfic en el context d'una manca d'industrialització centrada, únicament, en la tradicional producció d'electricitat aprofitant les condicions hidrològiques; i el turisme d'hivern, basat en el recurs paisatgístic, tot convivint amb les activitats agràries de base que dóna peu a una puixant agroindústria); i 5. Comarques centrals o de les planes

intermedies (amb una forta regressió demogràfica, una ramaderia que potencia la indústria agroalimentària; industrialment centrades en el tèxtil, les activitats extractives en decadència i la metal·lúrgia hereva de les antigues colònies fabrils de les conques fluvials; i un turisme que dóna un lleuger impuls a la construcció sense potenciar paral·lelament els serveis).

El segon exemple és la tipologia comarcal. Aquí també la tipologia final acaba amb cinc models que acullen subgrups que acaben doblant el nombre de formes o models. El primer model és el de les "comarques congestionades" (limitades al *continuum* urbà de Barcelona). El segon és el definit per les "comarques en vies de congestió" (el Vallès Oriental, el Vallès Occidental, el Maresme, el Baix Llobregat i el Garraf). El tercer model seria el de les "comarques en desenvolupament" en el qual s'inclourien els tres subgrups següents: *a)* "les comarques industrials de creixement mitjà o fort" on s'englobarien les que tendeixen a una industrialització (el Pla de l'Estany, la Garrotxa, l'Anoia, el Bages i Osona) i les que, partint d'una base agrària, tendeixen vers una concentració o desenvolupament del sector terciari (l'Alt Penedès, l'Alt Camp, el Baix Camp, la Selva i el Segrià); *b)* "les comarques industrials-terciàries de fort creixement" (el Gironès i el Tarragonès); i *c)* "les comarques turístiques de creixement" (l'Alt Empordà, el Baix Empordà i el Baix Penedès). El quart model vindria constituït per les "comarques en transformació i reconversió" on s'haurien de distingir els tres subgrups següents: *a)* "les comarques agràries de creixement industrial moderat" (el Baix Ebre i el Montsià); *b)* "les comarques de transformació agroindustrial" (el Solsonès, la Segarra, la Noguera, l'Urgell, el Pla d'Urgell, la Conca de Barberà i la Ribera d'Ebre); i *c)* les "comarques muntanyenques en transformació turística" (el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà, l'Alta Ribagorça, l'Alt Urgell, la Cerdanya i la Val d'Aran). Finalment, el cinquè model seria el que es correspon a les "comarques deprimides" amb dos subgrups: *a)* les comarques "industrialment" deprimides (el Ripollès i el Berguedà); i *b)* les comarques "agràriament" deprimides (la Terra Alta, el Priorat i les Garrigues).

Ambdós exemples, basats exclusivament en la demografia amb especial referència al col·lapse o a la congestió de l'espai, l'activitat productiva i la dinàmica econòmica, són en la nostra opinió insuficients per permetre una anàlisi coherent entorn del territori de Catalunya. En efecte, la jerarquització funcional i tipològica de les comarques catalanes, tenint únicament en compte el territori, parteix de qualsevol d'aquestes anàlisis o d'altres d'alternatives; depèn únicament de les variables que es considerin. Això fa que aquests intents d'aproximació al reconeixement territorial de Catalunya només fan que donar ales al topic d'una Catalunya que defineix el seu dinamisme i la seva realitat exclusivament en l'aproximació o la distància al fenomen de la industrialització i el creixement i la dinàmica de la població.

Al nostre entendre, aquesta fragmentació gradual i progressiva del territori català és empíricament insostenible. I això per dues raons: la primera és que no podem aproximar-nos a la realitat catalana donant ales exclusivament als tòpics de tradició i modernitat actualment vigents[8]; la segona és que no es poden oblidar els components teòrics que expliquen socialment les diferències territorials observades. De cap manera es pot oblidar l'estreta correlació existent entre diferenciació territorial i diferenciació social depenent principalment i exclusivament del sistema capitalista que li dóna forma. Catalunya només es pot fragmentar amb unitats d'anàlisi més petites si es tracta de dur a terme una planificació d'intervenció territorial, perquè de fet les funcions socials de l'espai català s'inscriuen en unes coordenades marcades pels interessos econòmics de vegades enfrontats. En conseqüència, tant la producció com l'apropiació del sòl són objecte de l'economia de mercat amb les transaccions que l'oferta i la demanda imposen. El territori català cal que sigui considerat com un tot sotmès a les dinàmiques econòmiques imperants que es mouen per lògiques no tant perceptibles des de la vida quotidiana. Els imperatius del mercat, com dèiem més amunt, neixen de centres de poder i de gestió que es troben més enllà de la realitat catalana. Per posar un exemple: l'empresari de la indústria de la xocolata de Sant Sadurní d'Anoia que connecta cada dia directament amb Nova York per saber quin és el preu del mercat del cacau per prendre decisions per al seu producte".

Els autors de l'informe esmentat són conscients del risc del seu enfocament. Així, enceten el capítol sobre "els àmbits territorials" de la manera següent[9]: "Catalunya ha esdevingut, a mesura que es multiplicava la població, creixia l'economia i es densificaven els mitjans de comunicació, un entramat territorial molt complex de relacions socials i econòmiques. Intentar diferenciar diverses unitats territorials dins d'aquest entramat, que sota molts conceptes s'anomena una regió econòmica, resulta teòricament i metodològicament arriscat. Les unitats territorials delimitades funcionen per a determinats aspectes i no per a uns altres, i els seus límits sempre resulten un xic imprecisos i convencionals".

Per deixar clara aquesta confirmació de la unitat territorial de Catalunya i la destrucció del tòpic basat en les divisions comarcals diferenciades d'acord amb el col·lapse de l'activitat econòmica bàsica o de l'embalum de població, hem pres un altre exemple que juga amb la variable de la renda per càpita[11]. En aquesta distribució se'ns fa evident com una consideració tan bàsica i fonamental com és la renda per càpita trenca absolutament tots els esquemes conceptuals en què es basa el tòpic de la diferenciació territorial de les comarques de Catalunya.

Tant en les informacions provinents de les estimacions no oficials publicades per les cambres de comerç, com en les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Macromagnituds bàsiques de les enconomies comarcals) en la distribució de la renda comarcal comparada entre l'any 1979 i el 1991, les comarques que han vist incrementada aquesta dimensió són les del Pallars Sobirà i la Cerdanya que serien considerades rurals, de petita dimensió poblacional i en franca regressió. En canvi, les comarques que han sofert una reducció més important en aquest índex de la renda per càpita són el Bages, el Baix Penedès, el Berguedà, el Solsonès, l'Anoia, el Baix Camp, el Baix Empordà, el Pla de l'Estany i la Selva entre les quals hi ha unitats que no necessàriament són rurals, d'un embalum poblacional ben divers i no necessàriament en franca regressió. Aquestes dades ja ens alerten de la no conveniència de basar-nos en el tòpic per categoritzar jeràrquicament les diverses unitats comarcals de Catalunya. A més, en la distribució de la renda per càpita corresponent a l'any 1991, les deu comarques que ostenten els nivells més elevats (almenys per sobre de la mitjana de Catalunya), tant les provinents d'una informació com de l'altra, són les següents:

TAULA 1. RENDA FAMILIAR DISPONIBLE 1991

	Renda familiar disponible 1991	Variació per respecte 1979
Cerdanya	117,3	19,4
Val d'Aran	113,2	-4,2
Barcelonès	107,5	1,9
Pla de l'Estany	104,0	-6,3
Gironès	103,6	-3,2
Alt Empordà	102,4	-5,1
Baix Empordà	102,3	-0,2
Maresme	101,9	2,5
Selva	101,0	-9,2
Pallars Sobirà	100,2	16,1
Catalunya	100,0	

Font: Cambres de Comerç, Indústria i Navegació.

TAULA 2. RENDA BRUTA FAMILIAR DISPONIBLE 1991

Val d'Aran	125,1
Cerdanya	120,5
Alt Empordà	116,2
Gironès	109,9
Selva	109,7
Baix Empordà	109,4
Maresme	106,7
Pla de l'Estany	105,6
Tarragonès	105,6
Baix Penedès	105,2
Osona	103,6
Pallars Sobirà	103,4
Baix Camp	103,3
Garraf	101,4
Catalunya	100,0

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. (Les diferències per respecte a la distribució precedent són degudes al fet que en aquesta segona la renda bruta familiar disponible no s'ha pres per habitant, sinó per la població de 16 anys i més).

El dinamisme respectiu de les comarques de la Cerdanya i el Pallars Sobirà contrasta amb la resta de les comarques considerades i això contribueix a trencar radicalment amb el tòpic de la consideració que es tracta de dues comarques empobrides i regressives. I, per tant, dintre de les tipologies emprades pels autors de l'informe esmentat, la Cerdanya s'ubica en el concepte de les "comarques centrals o de les planes intermèdies" i el Pallars Sobirà dintre de les "comarques de ponent" (segons el model tipològic del capítol 9), o dintre de les "comarques muntanyenques en transformació turística" (segons el model tipològic del segon volum).

La Cerdanya, per una banda, constitueix un cas molt particular dins de les comarques de muntanya per la seva orientació bàsicament turística que ha comportat una urbanització a gran escala, amb un fort desenvolupament del turisme, que s'ha diversificat amb especialitzacions, ha aturat l'emigració i ha creat un nivell de vida alt, tot i algunes febleses derivades dels sotracs conjunturals en la construcció de segones residències per als barcelonins; tot plegat potenciat per la construcció del túnel del Cadí. Les conseqüències econòmiques d'aquest tarannà són rellevants. Ara la Cerdanya forma part d'un tot amb les comarques limítrofes de jurisdicció francesa i amb Andorra. Una altra faceta de l'economia de la Cerdanya és la ramaderia (bovina, ovina, equina, porquina, aviram i altre bestiar menut) i la producció de llet i els seus derivats, recurs sempre bàsic per a la seva economia,

i que pateix profundes transformacions amb la integració europea. La Cerdanya segueix una evolució molt particular en contrast amb les comarques veïnes[13]. El Pallars Sobirà, per la seva banda, gaudeix dels avantatges de totes les comarques de muntanya que aprofiten els recursos hídrics que han permès l'especialització en el sector de l'energia elèctrica, la presència industrial més important de la comarca (convisquent amb el sector alimentari i la confecció), que representa una forma d'extracció de primeres matèries i crea una ocupació local cada cop més reduïda. Per altra banda, dóna peu a la ramaderia de muntanya amb els recursos de les pastures de muntanya i a la ramaderia de ribera amb l'explotació dels prats de dall. L'espai forestal (amb l'extracció de fusta) acaba essent la font d'ingressos principal per a moltes poblacions. Aquest medi humanitzat constitueix un important recurs turístic (esports d'aventura, allotjaments en cases rurals, estacions d'esquí) valorat pels habitants de les àrees urbanes i s'ha configurat com l'opció econòmica més clara per a les possibilitats de futur de la muntanya. L'alt creixement de la renda familiar al Pallars Sobirà es vincula estretament a l'aprofitament integral dels seus recursos[14].

Els trets bàsics d'ambdues comarques conflueixen perfectament a la Val d'Aran que acaba salvant-se de la recessió. El turisme ha suposat una notable opció a partir de l'èxit del turisme d'hivern que ha fet que la Val d'Aran es refaci del declivi demogràfic secular i present, així mateix, una de les rendes per càpita més elevades del país. L'especialització turística n'ha fet una comarca quasi exclusivament terciària amb un pes demogràfic desigual, una dotació de serveis considerable i un grau d'influència relatiu.

Les condicions físiques particulars de la muntanya fan que la seva àrea d'influencia es trobi, en tot cas, ben delimitada amb relacions de dependencia dirigides a les ciutats de Lleida o de Barcelona, com a centres naturals de les vies de penetració cap a la muntanya. Pel que fa a la Val d'Aran o la Cerdanya, no es pot deixar d'apuntar l'atracció que han exercit els centres veïns de l'Estat francès.

No hi ha doncs cap relació fatal entre ruralitat i pobresa, ni entre despoblament i regressió. Veiem algunes variables referides a cadascuna d'aquelles deu comarques, la característica comuna de les quals era que la seva renda familiar disponible excedia el 1991 de l'índex 100 de Catalunya. La taula 3 posa en relleu aquestes dimensions: l'embalum de població comarcal, el seu creixement relatiu entre 1986 i 1991, i els percentatges relatius de l'ocupació comarcal pels grans sectors d'activitat. Això ens permetrà confirmar com els tòpics basats en la concentració poblacional, l'increment demogràfic relatiu o l'activitat principal que ocupa més o menys persones, no tenen res a veure amb la dinàmica de creixement econòmic experimentada per cadascuna d'aquestes.

Aquestes deu comarques, el tret comú de les quals és la important dinàmica econòmica per damunt de la mitjana de Catalunya, no coincideixen en cap d'aquestes variables considerades ni per l'embalum de la població, ni pel creixement experimentat els darrers anys, ni per les proporcions de població ocupada, respectivament, en el sector primari, en la indústria, en la construcció o en el sector terciari. Amb tot, aquí trobem comarques que el tòpic ens presentaria de manera diferenciada. Unes com regressives, rurals i empobrides com són la Cerdanya, la Val d'Aran i el Pallars Sobirà; unes altres com rurals i d'e-

TAULA 3. COMARQUES AMB RENDA FAMILIAR DISPONIBLE PER SOBRE LA MITJANA DE CATALUNYA (1991)

	Habitants 1991	Creixement poblacional 1986-1991 (%)	Ocupació per sectors 1986 (%)			
			primari	indústria	construcció	terciari
Cerdanya	12.396	1,5	17,7	12,4	31,1	38,9
Val d'Aran	6.184	2,4	6,6	20,1	18,7	54,6
Barcelonès	2.302.137	-3,1	0,3	37,9	7,9	53,9
Pla de l'Estany	21.072	-1,6	12,5	43,3	15,3	28,8
Gironès	125.875	2,8	4,0	34,6	13,6	47,8
Alt Empordà	90.755	6,2	12,4	20,8	20,4	46,3
Baix Empordà	89.930	7,1	8,7	24,7	27,2	39,4
Maresme	293.103	8,7	5,5	41,3	17,2	40,9
Selva	98.255	7,6	7,0	38,6	15,9	38,3
Pallars Sobirà	5.418	-0,8	26,3	18,6	16,3	38,7
Catalunya	-	1,3	4,6	39,9	11,7	43,6

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens de Població 1991*

conomia tradicional com són, ara, el Pla de l'Estany, l'Alt Empordà, el Baix Empordà i la Selva; i comarques marcades per una dinàmica industrial important com el Barcelonès, el Gironès i el Maresme.

Les concepcions adquirides sobre la Catalunya pobra o la Catalunya rica, la Catalunya moderna i la Catalunya tradicional, no es corresponen doncs amb la realitat. No es pot segmentar el territori de Catalunya sense tenir en compte la segmentació social que opera en el context d'una economia de mercat regida pels valors dominants del sistema capitalista i de les lleis econòmiques que el dirigeixen. Catalunya és de fet una unitat territorial marcada i dominada per les regles d'un sistema econòmic, algunes de les decisions del qual sorgeixen més enllà de l'estricte àmbit del territori català.

2. TRANSFORMACIONS OSTENSIBLES AL TERRITORI CATALÀ

Catalunya ha experimentat una evolució transcendental en els darrers anys que ens acosta, més encara, a les societats més desenvolupades. Farem esment de quatre àmbits de la societat catalana en els quals s'han donat unes transformacions o canvis socials més ostensibles; en el benentès que tots quatre formen unitats integrants d'unes coordenades de mercat capitalista entorn de les quals el poble català hi ha jugat fort. Ens referim a l'habitat i l'expansió residencial; l'economia i les formes de treball; les infraestructures de vialitat i transport; i els equipaments socials al servei de la població. Quatre realitats que no són tan independents les unes de les altres i que es troben lligades per les coordenades del sistema econòmic.

2.1 L'habitatge i l'expansió residencial

El mercat de l'habitatge segueix unes lleis pròpies i complexes fruit i resultat de coordenades econòmiques i fiscals que en determinen l'oferta i fruit, així mateix, de l'expansió residencial que segueix camins i necessitats ben diverses i que en defineixen la demanda. Les nostres consideracions entorn de l'habitatge i l'expansió residencial intenten sobretot centrar-se en la modificació del territori, no solament com a conseqüència del creixement immobiliari arreu de Catalunya, sinó a causa de la determinació dels usos del mateix habitatge. La nostra anàlisi, molt global i aproximativa, voldria donar compte de tots els extrems que expliquen tres coses: la demanda d'habitatge, la fabricació de nous processos immobiliaris a causa d'usos diversos generats per aquella demanda i la modificació del territori per una concreta expansió residencial.

"El mínim que es pot dir davant la forta expansió de preus en contrast amb el creixement del tot moderat dels preus màxims de venda dels habitatges de protecció oficial que provoca una baixada espectacular de la producció d'aquest tipus d'habitatge mentre que el conjunt de la producció es manté estable, és que en un període de fort increment de preus, la política de l'habitatge tendeix a desaparèixer i el mercat es desequilibra de forma ostensible"[14].

En aquest context es poden fer dues preguntes: qui són els demandants d'habitatge que provoquen l'expansió residencial al territori català? I, de quina manera aquesta expansió ha modificat i modifica el territori català?

La demanda d'habitatge neix de sectors poblacionals ben definits: joves en vies d'emancipació familiar, desplegament de segones residències per raons de desplaçament laboral, d'oci o de qualitat de vida, i terciarització progressiva dels centres històrics urbans que acaben substituint, i en alguns casos expulsant, la funció residencial tradicional. Els trets o perfils dels joves demandants d'habitatge han estat estudiats en el cas dels que centren els seus requeriments en habitatges protegits[15]: es tracta de sol·licitants masculins (71'5%) i que no tenen més de 35 anys amb un punt modal que oscil·la entre 21 i 25 anys. Pel que fa a la convivència o al projecte de vida es tracta o de parelles joves que cerquen pis o persones soles que volen viure en parella o no, o demandants que conviuen en nuclis familiars de més de dues persones, diversificant així la demanda entre tres grups clarament definits: majoritàriament, joves que comencen la seva vida independent en parella; després, joves que cerquen un habitatge per viure sols o posteriorment en parella; i, finalment, nuclis familiars més extensos que cerquen pis amb molta probabilitat per millorar les condicions del seu actual habitatge. Resta doncs, prou manifest que la demanda no és uniforme i que, per tant, pot estar expressant necessitats d'habitatge diferenciades tant pel que fa al preu, com als metres quadrats considerats ideals o com a les tipologies edificatives. Considerant la procedència dels sol·licitants, a gran trets, s'ha de dir que la majoria dels sol·licitants procedeixen de la mateixa comarca i bona part dels demandants ho fan en els mateixos municipis; cosa que revela que aquesta demanda és bàsicament un fet urbà (això ho diem amb base empírica, sense poder-nos permetre afir-

macions absolutes). Finalment, des del punt de vista socioeconòmic, aquesta demanda juvenil prové principalment de persones d'un nivell socioeconòmic mitjà-baix (treballadors especialitzats o no de la indústria, la construcció, el comerç i els serveis, i una presència significativa de professionals de grau mitjà), amb treball majoritàriament estable i amb garanties econòmiques consolidades per plantejar-se la compra d'un habitatge. Es pot definir com una demanda solvent.

Els desplaçaments de la funció residencial provocats per les segones residències amb dinàmiques progressives de conversió en primera és un fenomen relativament recent. Els percentatges d'habitatges no principals (secundaris, vacants o no identificats) sobre el total d'habitatges familiars experimenta unes oscil·lacions considerables segons les comarques; el 1991 anava des del 13% al Barcelonès, al 78% del Baix Penedès[16] amb tota una gamma diversa de proporcionalitats segons els territoris. La causa principal és l'expansió de les formacions urbanes o metropolitanes que tendeixen a ocupar en primera residència les àrees amb més favorable accessibilitat als centres de treball i de consum, afavorint el canvi de la funció residencial anterior[17]; aquesta expansió urbana a Catalunya té el seu centre a l'àrea metroplitana de Barcelona i va progressant lentament en tots els entorns urbans de les ciutats catalanes: Lleida, Girona[18], Tarragona, Manresa, Igualada[19], Mataró[20]. En determinades situacions territorials, la transformació a primera residència ve impulsada pel desig de millora en la qualificació personal, en identificar-se algunes àrees de segona residència com de prestigi social: cases en filera, cases amb jardí i amb serveis comunitaris, etc.; aquest és un fenomen típic de les comarques que limiten amb Barcelona: el Vallès Occidental, el Vallès Oriental i el Maresme. Aquesta expansió residencial pot arribar a comarques també ben allunyades de l'àrea metropolitana barcelonina; és el cas, entre d'altres, de la ribera dreta del Ter[21] o del Baix Empordà[22].

La terciarització dels centres històrics urbans neix de la competència en el mercat immobiliari, sobretot amb el sector terciari que en aquest període de la nostra economia està competint fortament sobre els preus de locals i pisos dels espais urbans centrals. Per raons històriques i d'envelliment del parc edificat, s'ha mantingut l'activitat residencial en els estrats més humils de la població, essent sovint el primer lloc d'establiment dels fluxos migratoris; la implantació en massa d'activitats terciàries pot arribar a convertir en monofuncionals determinats espais o eixos, desplaçant l'activitat residencial heretada[23].

Aquestes dinamiques expansives de la funció residencial han acabat modificant el territori català[24]. És així que trobem explicació al naixement de les grans o petites perifèries urbanes arreu de Catalunya, del desplaçament imparable i progressiu de població que de l'àrea metropolitana barcelonina s'assenta a les comarques limítrofes amb el Barcelonès, del gran increment de nous residents catalans de manera permanent on anteriorment hi havia una gran abundància d'immobles amb finalitats exclusivament turístiques, de l'afectació residencial nova en nuclis petits d'arreu de Catalunya (possiblement de persones que han pogut ajuntar els seus interessos residencials amb els seus interessos ocupacionals) i, finalment, podem interpretar de manera molt plausible l'extensió de zones residencials arreu de Catalunya, sigui del mar o de la muntanya que, nascudes d'una necessitat de lleure i d'esplai, han modificat força la fesomia del territori de Catalunya.

No cal insistir com aquests canvis nascuts de l'expansió residencial, no són un fet observable només i únicament des de la constatació fenomenològica, sinó que obeeixen bàsicament a les coordenades i interessos directament implicats en un mercat, el de l'habitacle, sotmès a transaccions lligades a l'oferta i la demanda i, per tant, a les lleis imposades pel mercat capitalista.

2.2 L'economia i les formes del treball

La maquinària agrícola i els adquirits de la biotecnologia en el sector primari, la innovació tecnològica en el camp específic del sector secundari i la diversificació, heterogeneïtat i creixement considerable del sector terciari, no solament han variat i estan variant les proporcions de la població ocupada en cadascun d'aquests sectors de producció, sinó que han portat a la modificació i al canvi conceptual en el mateix concepte del treball (s'ha passat del desig d'unes formes laborals determinades (règim, horari, dedicació, temps) al fet de tenir treball o no tenir-ne i, àdhuc, al fet de tenir un treball estable o no). Els assalariats són cada cop més dependents de l'oferta de treball i de les condicions concretes que aquest treball imposa i sembla que les darreres tendències van aplicant encara criteris més restrictius en les formes concretes de treballar[25].

Els debats actuals sobre l'atur estructural, sobre l'estabilitat de l'ocupacio, sobre la subcontractació, sobre el futur de l'Estat de benestar, neixen de lògiques enfrontades en la manera d'entendre les relacions laborals i la

dinàmica econòmica i acaben condicionant l'existència i la identitat social d'amplis sectors de la societat catalana. La Catalunya d'ara no té massa res a veure amb la Catalunya de fa gaire anys i és precisament en l'àmbit econòmic i el de les formes de treball el que fa que la distribució de les rendes es vegi sensiblement modificada en el territori català. Fins al punt que activitats tradicionals que semblaven abocades al fracàs econòmic estiguin prosperant i produeixin un considerable valor afegit (el turisme i la ramaderia en són exemples paradigmàtics) i activitats que de sempre havien estat competitives deixin d'ésser-ho a causa dels embuts als quals s'enfronta la seva productivitat (el ram tèxtil o el de les indústries extractives es troben en una situació exemplar).

El territori català observa una notable modificació de l'ús social del sòl, apropiat i condicionat als interessos productius que especifiquen, dicten, encaminen i parcel·len l'espai d'acord més amb l'apropiació economicista i productiva del sòl que no pas dels usos que podrien aconsellar altres lògiques. Aquesta evolució no és un fet que pugui ésser interpretat des d'una fenomenologia territorial evolutiva, sinó que les explicacions últimes d'aquestes considerables transformacions han d'ésser trobades més enllà de les descripcions geogràfiques i contemplatives del que està passant.

2.3 Les infraestructures de vialitat i transport

Catalunya s'ha trobat amb una xarxa viària i de comunicacions anacrònica des del moment que les etapes anteriors a la democràcia van descuidar el tema de les comunicacions; ni els serveis públics de transport, ni les infraestructures vials, ni les telecomunicacions podien satisfer mínimament les necessitats que exigia el progrés i el desenvolupament del país. Els desajustaments i desequilibris comprometien, no solament el nivell de vida, sinó també l'esdevenidor d'algunes àrees del país. És un fet que la disponibilitat de bones infraestructures socials i físiques com a condicionament de partida es troba majoritàriament en poder de les administracions públiques.

La panoràmica catalana actual s'ha vist transformada radicalment en aquest sentit en èpoques ben recents: les comunicacions viàries, la modernització de la infraestructura i el transport ferroviari, aeri o marítim, el plantejament cada vegada més integral dels diversos sistemes de transport, l'extensió progressiva de les telecomunicacions i les infraestructures hidràuliques i energètiques.

Hom ha passat del respecte a la radialitat barcelonina exclusiva, a la consideració i dotació d'importància relativa de tot sistema de comunicacions: per exemple, els túnels del Cadí i Capsacosta; la prolongació o construcció d'autopistes bàsiques i essencials com són ara la de Mataró, la de Granollers-Mataró, la de Sabadell-Terrassa-Manresa, la del Garraf; la construcció de l'eix transversal i l'acabament de l'eix occidental, la millora d'infraestructures de carreteres (Costa Brava, Costa Daurada, accessos al Pallars i l'Alta Ribagorça), les que va proporcionar els Jocs Olímpics, etc. El panorama territorial no és pas el mateix. És la voluntat política de reequilibri territorial de Catalunya? És únicament la planificació puntual de modernització del país? No ho sabem; però el que sí que és clar és que s'ha millorat i capacitat considerablement la xarxa existent: desdoblament de vies, millores de traçat, supressió de punts negres, variants urbanes, programes de manteniment dels ferms.

La xarxa ferroviària catalana pertany en un 88% a RENFE, empresa estatal, i la resta (197 quilòmetres) a xarxes urbanes de la Generalitat de Catalunya. Els corredors ferroviaris ja consolidats segueixen l'estructura territorial dels grans eixos de comunicació havent experimentat també en els darrers anys un esforç notable de modernització i d'adaptació dels serveis, sobretot en la notable potenciació de les línies de rodalies que acaben cobrint un notable territori entorn de la regió metropolitana; això permet un major ús del transport ferroviari de passatgers i de mercaderies, i la rendibilització del servei. Les previsions d'incorporació del tren de gran velocitat pot acabar reduint les distàncies i potenciant la disminució i l'aprofitament del temps. Finalment, la promoció particular de trajectes ferroviaris amb objectius turístics, de comunicació o de rutes alternatives de mercaderies i passatgers, apunta a constituir-lo com una alternativa al transport viari perquè és més econòmic, reductor de costos mediambientals i de temps.

Les infraestructures viàries, ferroviàries, portuàries o aeroportuàries (aquestes darreres amb una incidència escassa en les comunicacions interiors de Catalunya) no es poden concebre aïlladament; els diversos agents de transports, públics, semipúblics o privats es troben en competència en la millora dels serveis i els preus, i es veuen obligats a desenvolupar estratègies d'intercanvi

entre mitjans. És sobretot en el transport de mercaderies que s'ha desenvolupat un plantejament integrat dels mitjans de transport que només fa que estimular la dinàmica productiva de les diverses comarques de Catalunya.

Finalment, cal esmentar les telecomunicacions en constant procés d'innovació tecnològica puntera. La xarxa telefònica, la xarxa de fibra òptica i de telefonia automàtica i a distància, i la comunicació per cable constitueixen una xarxa digital de serveis integrats. És massa aviat per escatir si la instal·lació el 1998 de la xarxa telefònica privada Retevisión a Barcelona assenyala la possibilitat d'una concentració més gran d'aquesta mena d'activitats en el país.

Les transformacions en les infraestructures de vialitat i de transport, han tingut força influència damunt el territori català. En depèn, no solament l'agilització de les comunicacions entre els grups humans, sinó la dinamització econòmica. Això ha fet que, amb l'espai curt de ben pocs anys, el paisatge català hagi variat considerablement: les distàncies desapareixen, l'economia del temps és un fet i la viabilitat de les transaccions de fabricació de riquesa i comercials esdevé una realitat incontestable. I aquesta variació no afecta directament el sòl, sinó les relacions socials entre les persones; el bo i el millor d'aquestes relacions socials ara ha esdevingut possible. La comprensió de com les xarxes de transport privat i públic, i les comunicacions en general, estructuren la mobilitat en el territori i introdueixen mesures d'accessibilitat diferent de les diverses parts que la componen, resulta un factor importantíssim, de vegades decisiu, en el funcionament d'un mercat capitalista; se'n veu afectat el mercat de l'habitatge i té una influència directa en la transacció de mercaderies. L'anàlisi d'aquests factors i l'evolució que han sofert permet entendre en quina mesura es troba vertebrat o no el territori, tant en termes de possibilitats d'interrelació directa entre les parts com pel que fa a la diversificació de les alternatives de localització de les activitats que estructuren els fets territorials i socials. Aquesta transformació era molt necessària.

2.4 Els equipaments socials al servei de la població

Els canvis considerats anteriorment –l'expansió residencial, l'economia i les formes de treball i les infraestructures de vialitat i de transport –, han donat una fesomia nova al territori i a la composició social de la població i exigeixen noves formes d'atenció a aquesta població d'arreu de Catalunya pel que fa als equipaments socials i als serveis personals d'aquesta població distribuïda territorialment i socialment de forma diversa en el conjunt del territori català. Hi ha noves exigències de serveis en molts i diversos aspectes: clavegueram, enllumenat, asfaltat, neteja municipal, zones verdes, parcs infantils, mercats municipals, serveis de distribució de productes, comissaries, correus i telègrafs, guarderies, escoles, centres d'ensenyament mitjà, universitats, serveis sanitaris, serveis culturals, biblioteques públiques, centres cívics i casals d'avis.

El moviment de desconcentració metropolitana que hom retroba arreu implica un creixement espectacular dels nuclis perifèrics i dels contorns i, com si es tractés d'una taca d'oli, arriba, tal com hem pogut veure, a fer-se extensiu a les comarques o zones ben allunyades i apartades dels nuclis tradicionals de concentració poblacional potenciat per la facilitat de les comunicacions. El mimetisme de les cases entremitgeres, dels xalets o dels immobles de pisos en el context d'una urbanització poc densa, àdhuc a vegades amb una legalitat dubtosa o clarament en conflicte, donen al paisatge un altre perfil i a la composició estructural i social de la població una forma absolutament diversa de no fa gaires anys. La cohesió urbana i social dels nuclis originals es veu així alterada. Al costat dels problemes urbanístics, de població i de mobilitat d'aquesta, hi ha la dialèctica constant entre els serveis i el confort dels habitatges vells, amenaçats d'enrunament moltes vegades, i la proliferació d'una demanda constant de nous habitatges amb una mínima garantia de qualitat; dialèctica no sempre ben resolta, perquè hi ha el risc permanent de deixar gran part d'aquesta demanda insatisfeta per la impossibilitat de pagar-se un nou espai per habitar-hi.

Es generen, a més, necessitats que no són tan noves des del moment que només fan que aflorar a la superfície fruit d'una aspiració individualista i d'una lectura més afinada de les diverses realitats socials: l'atenció a la tercera edat, als disminuïts físics, psíquics i sensorials; els requeriments a l'atenció a la nova pobresa que es formula en termes molt diferents; al plantejament de noves necessitats assistencials diverses fins al punt que la diversificació de la demanda assistencial arriba a cotes que anteriorment ni es podien intuir. Per posar només uns exemples coneguts: la integració d'alumnes amb necessitats educatives especials als centres ordinaris[*], la preocupació assistencial per les persones o menors objecte de maltractaments [*], la lectura ampliada de la problemàtica generada per la reclusió d'un membre de la família [*], les problemàtiques generades en el context dels barris antics de les ciutats [*].

El sistemes educatius primari, secundari i universitari són objecte d'una àmplia reorganització dels cicles i de les matèries, amb l'aparició de nous estudis i noves carreres, i està en procés de funcionalització dels equipaments actuals davant les reformes i readaptacions progressives de tot el sistema. La renovació i millora dels equipaments amb l'objectiu d'uns estàndards de qualitat i de racionalització del sistema educatiu, ha estat una constant, enmig de contradiccions i d'estereotips culturals tradicionalment vigents en la societat catalana: escola privada i escola pública, concentració escolar, diversificació d'especialitats i els conflictes de competències.

Així mateix la reorganització de l'assistència sanitària amb la creació de les àrees bàsiques de salut, vertebrades entorn dels centres d'atenció primària, i els sectors sanitaris, que integren especialitats mèdiques de suport, acaben millorant i estenent les prestacions arreu del territori; tot completat per la proliferació dels hospitals comarcals que descongestionen els grans hospitals urbans i aproximen l'assistència sanitària a la població. En tot aquest tema, també s'observen contradiccions semblants a les del sistema educatiu i l'aflorament de problemàtiques ben específiques: sanitat pública i sanitat privada, increment extraordinari de la despesa mèdica i farmacològica, conflicte d'interessos entre agents productors d'instruments de salut (laboratoris) i necessitats reals, introducció d'àmbits mèdics nous (prevenció, salut ambiental) i medicina tradicional, medicina alternativa *versus* medicina convencional.

Hi ha, a més, la dotació de la xarxa d'infraestructures suficients per bastir una política cultural coherent i eficaç: entitats culturals de tipus general, associacions de veïns, corals i orfeons, esbarts i ballets, fundacions culturals i docents, cinemes, biblioteques, sales d'exposicions, museus, teatres, espais d'activitats col·lectives, galeries d'art, etc. Les tensions són ara entre els grans equipaments que responen a criteris de capitalitat i a les xarxes d'equipaments necessaris per a un bon equilibri territorial.

Els equipaments esportius, per la seva banda, són transcendentals per cobrir les necessitats de pobles i barris: piscines, espais d'activitat esportiva, instal·lacions de tota mena, etc. La dialèctica és ara contradictòria entre els esports d'elit (tennis, golf, ports esportius) i els esports de masses; no sempre la dedicació i proporcionalitat és ben aconseguida. Podem encara parlar de transformacions socials a gran escala.

La dotació d'equipaments socials al servei de la població segueix la dinàmica d'expansió residencial experimentada a Catalunya, potenciada per la diversitat d'assentaments de la població i modificada per la possibilitat d'accés per mitjà d'un transport públic o privat. De fet, aquesta dotació d'equipaments no es fruit del sistema capitalista imperant (tot i que els conflictes d'interessos hi són evidents), sinó resultat de la dinàmica de creixement d'aquest sistema capitalista. Catalunya és una unitat territorial darrera la qual, com a resultat de la seva immersió en el sistema socioeconòmic imperant, es veu sotmesa a la necessitat de proveir de serveis de tota mena la població que hi habita.

3. ELEMENTS MARGINALS EN ELS NUCLIS RURALS I URBANS

El conjunt de les transformacions apuntades presenten a l'observador una Catalunya diferent de la de fa no gaires anys fruit de l'adaptació i readaptació de la realitat catalana a les noves coordenades imposades pel sistema capitalista dominant; no es tracta essencialment d'una modificació del territori, sinó d'una recomposició social de les realitats i de les persones en la dinàmica dels interessos que expliquen i determinen la situació de les classes socials a casa nostra.

És essencial la diferenciació de les classes d'acord amb el seu respectiu posicionament en el conflicte d'interessos i la marginació d'àmbits poblacionals sotmesos a la pèrdua d'expectatives i de possibilitats en la tensió essencial entre dominants i dominats. Aquestes diferències socials s'estructuren més enllà i per damunt dels tòpics entre la Catalunya rica i la Catalunya pobra, la Catalunya rural i la Catalunya urbana. És absolutament equívoc creure que la marginació social, com a resultat de la dinàmica i de les tensions entre les classes socials d'avui en dia en aquesta societat tardocapitalista de la informació, es contextualitzen només i únicament a partir de les formes urbanes o rurals de vida i a partir de la ubicació concreta en el territori. Nosaltres estem profundament convençuts que la tensió entre les classes es realitza i s'efectua d'acord amb el posicionament dels grups socials, de la productivitat capitalista i també, lògicament, del consum.

Els àmbits de la marginació a Catalunya són tres: l'analfabetisme, la pobresa econòmica i els desplaçaments migratoris de la població per raons econòmiques.

L'analfabetisme arrenca d'estructures educatives elitistes que proporcionaven un accés a l'ensenyament a les capes més benestants. Això fa que l'analfabetisme sigui un lacre directament lligat a persones d'una certa edat mitjana o gran que, a més, es trobaven condicionades per la seva precarietat econòmica i que, encara, s'han vist afectades per processos migratoris massius. La democratització progressiva de l'ensenyament va superant lentament i progressivament algunes situacions; però encara es donen a casa nostra bosses d'analfabetisme que s'identifiquen fàcilment per un assentament en guetos urbanísticament i socialment definits i que són el resultat de situacions històriques imposades per les transformacions de gran envolada que hem pogut considerar precedentment. Això fa que la distribució desigual dels recursos culturals expliqui els paràmetres de col·lectius humans que es troben amb problemàtiques específiques lligades a la carència d'oportunitats. Es donen carències i pobresa de recursos en determinades capes de la població.

La pobresa es perfila com la incapacitat d'entrar en la roda de producció i consum que imposa el sistema capitalista. Aquestes bosses de pobresa i marginació no fan distincions urbanes o rurals de definició de l'espai i es caracteritzen, també, per la seva carència de recursos per poder parlar en propietat d'una participació plena en la dinàmica de confrontació d'interessos econòmics[30].

La immigració, un fet social d'una certa permanència històrica a casa nostra[31], s'ha vist substancialment modificada darrerament per la forta presència d'una immigració estrangera que ostenta una identitat difícil pel que fa a la seva convivència. Les migracions plasmen en l'espai la mobilització que comporta el caràcter salarial de les relacions laborals. Els diferents grups socials es desplacen, cada un segons la seva posició relativa dins l'estructura social, d'acord amb la lògica que determina el poder i el capital. En una economia catalana cada vegada més dependent de l'exterior, hi ha una població que es desplaça pels mecanismes interns de les grans empreses i de les institucions controlades des de l'estranger. Les coordenades i els desequilibris demogràfics mundials tenen alguna cosa a veure en aquesta presència d'estrangers[32].

La marginació del sistema de determinades capes poblacionals neix de l'agreujament i la diversitat qualitativa de la pobresa. Aquesta és relativa a una comunitat determinada (els pobres del tercer o quart món no tenen massa res a veure amb els del primer món; la pobresa gitana no té massa res a veure amb la pobresa paia) i és essencialment dinàmica (els pobres de l'edat mitjana a Catalunya no ho són ara si no afegeixen una altra problemàtica conflictiva que els redueix a la seva condició de mendicants).

La pobresa no es un concepte merament economic; en un context de gran opulència real i global, cal saber veure qui són els nostres pobres susceptibles de sentir-se marginats en la societat catalana actual. La pobresa exclusivament econòmica acaba essent un reduccionisme inacceptable. A més de la pobresa econòmica[33], hi ha problemes de convivència[34], els problemes derivats d'una conducta atípica[35], situacions vinculades a dèficits greus d'instrucció[36], models de convivència familiar conflictiva[37] i problemes directament vinculats a l'habitatge[38]. La degradació de la qualitat de vida de les persones i, per tant, la ubicació dintre del món de la pobresa fan que els temes específicament econòmics lligats a la precarietat o a l'absència de treball acaben essent només una part, certament gens desestimable, d'aquest món de la pobresa. Aquesta, en definitiva, és àmplia, complexa i dinàmica i obeeix a un sens fi de causes d'allò més variades i conflictives.

D'on neixen aquests espais de pobresa i exclusió? Per què es produeixen aquests fenòmens? Com explicar-ho? Com interpretar-ho? Alguns parlen de "nova pobresa"; però el que passa és que segueix havent-hi espais de pobresa a Catalunya, idèntica a la de temps passats; però el que suceeix és que es dóna una distribució de la riquesa o un repartiment molt desigual d'aquesta riquesa creada i hi ha gent que està més distanciada del que podia estar-ho fa deu anys de certs grups del mateix país o de la mateixa comarca. El problema de la pobresa a l'hora d'interpretar-la és prou conegut: el procés de crisi i recuperació econòmica dels darrers vint anys s'ha realitzat sota una gran constant: el benefici de determinades capes de la població –a més de les capes dominants, alguns sectors de les classes mitjanes, certs estrats de la classe obrera tradicional, els professionals liberals, algunes de les noves professions nascudes a l'ombra de la innovació tecnològica– en detriment o oblidant la resta. Aquesta dinàmica ha configurat un mapa de la pobresa que demana una forta imaginació teòrica i metodològica en la intervenció que impulsa nous interrogants, noves hipòtesis de treball i nous incentius per tal d'arribar al fons mateix de les coses. Aquesta dinàmica de la diferència s'ha plantejat a escala planetària en la mateixa mesura que les coordenades del mercat s'han anat universalitzant a escala mundial (tensions entre el nord i el sud, per exemple). La pobresa, la nova i la vella, plantejada amb unes dimensions absolutament inimaginables no fa tants anys.

CONCLUSIÓ

Les transformacions i els canvis observats tant en l'expansió residencial, com en les formes de treballar i el mateix concepte del treball, com en la fesomia infraestructural de les comunicacions i del transport a casa nostra, com en els equipaments socials; abonen la confirmació de la intuïció ja tòpica del fet que Catalunya no és una realitat idèntica a la de fa no gaires anys.

Aquesta evolució m'ha dut a desestimar explicacions que es basen en les observacions que el territori i la seva fragmentació i ubicació en un emplaçament social pot explicar sobradament aquests notables canvis que l'observació més elemental deixa evidents. Segons la nostra perspectiva, no podem, de cap manera, manejar o manipular l'anècdota del canvi social sense fer un esforç per entendre la categoria que dóna una interpretació coherent als fenòmens socials de la mudança social que s'està operant, d'una manera tan profunda, a casa nostra.

Catalunya no pot ésser interpretada únicament des de les connotacions territorials; és a dir, tenint en compte únicament les unitats geogràfiques constituïdes per les comarques catalanes, ni tampoc des de la mirada única del creixement de les ciutats grans o petites de la geografia catalana; al nostre entendre no s'ha de fer l'anàlisi de la realitat catalana ni tan sols des dels desequilibris territorials que s'hi donen com si es tractés d'un fenomen interpretatiu de la realitat catalana; això fóra caure en la dialèctica entre el centre i la perifèria i fer un reduccionisme simplificador de la nostra realitat col·lectiva.

Catalunya ha d'ésser considerada com una unitat territorial on es donen unes determinades relacions socials que, com a conseqüència, es despleguen, es desenvolupen i s'estructuren sobre el territori català. No es pot diferenciar apriorísticament entre la posició territorial i la posició social. Es tracta de veure com sota les mateixes lleis econòmiques s'articula una unitat territorial[1]. Catalunya en la seva dinàmica econòmica inserida dintre del sistema capitalista ha estat històricament obra de la burgesia barcelonina; però, al meu parer, en aquests moments es donen dues realitats que fan obrir els ulls i questionen aquell model històric de desenvolupament de la societat catalana: la progressiva "descatalanització" de la burgesia i la progressiva integració en el concert mundial del mercat de productes i de persones (Comunitat Europea, internacionalització) que modifica, d'una manera absolutament radical, el conflicte d'interessos.

Si durant les primeres etapes del desenvolupament industrial a Catalunya la força de treball és la que es desplaçava cap als centres fabrils i on la riquesa generada donava esperances a la possibilitat de lucre i de guany, el nou capitalisme ha assumit la possibilitat de moure, de desplaçar els centres productius cap a les àrees amb presència de recursos materials i humans; això permet una modificació en el comportament de la mobilitat de la força de treball i una potenciació d'altres fonts de riquesa que han d'ésser potenciades, comercialitzades i aprofitades pels interessos del mercat. Tant els moviments migratoris com els centres de decisió i de poder, tot i guardar una certa continuïtat, es veuran desplaçats a tot el llarg i ample de la geografia del territori català.

És per a nosaltres aquesta l'explicació definitiva de la realitat catalana actual: Catalunya és, més enllà del fet voluntarista, administratiu i polític centrat en la consideració de la seva unitat o identitat nacional, un espai especialment cuidat pels interessos del capital gestionat des d'esferes que es troben més enllà i per damunt del territori català. Cal doncs escatir i situar el lloc que ocupa Catalunya dins de la divisió internacional de l'espai; en depèn la interpretació de l'articulació interna de l'espai català i les conseqüències que això tingui pel futur. Catalunya és una unitat territorial depenent, mal que ens pesi, de les forces competitives i agressives internacionals del mercat. La lògica actual de la divisió internacional del treball i de les coordenades mundials de l'economia de mercat, ens ha de portar a veure els diversos interessos i circuits que es desenvolupen en l'espai català i quina concreció específica tenen a casa nostra.

NOTES

1 L'autor agraeix a Joan Costa de la Fundacio Jaume Bofill, la seva col·laboració i assessorament en la redacció d'aquest treball.
2 Remy, J.; Voyé, L. (1976).
3 L'exemple més paradigmàtic a casa nostra és el de les colònies fabrils tèxtils de les conques del Llobregat, del Ter i de l'Anoia. Es tracta de medis industrials no urbanitzats sense diferenciació entre l'ambient de treball i la vida extralaboral des del moment que la proximitat espacial fusiona treball i vida quotidiana i on el patró, empresari i propietari assegura la dependència dels assalariats donat-los allotjament i equipaments per tal d'afavorir la reproducció de la mà d'obra. La incidència de l'organització espacial en l'expressió de la manera de viure es veu ara mediatitzada per la relació laboral. Per il·lustrar aquesta realitat singular, vegeu l'anàlisi sociohistòrica de la colònia Güell de Santa Coloma de Cervelló a la recerca Bonal, R.; Ros, A. 1989.
4 Aquesta relació va ser l'objecte d'una anàlisi ambiciosa i arriscada de la Fundació Jaume Bofill (Bonal R.; Costa J. 1979) en la qual s'explicita i s'intenta mesurar aquesta relació. Aquesta correlació determina i explica unes diferenciades relacions socials, no solament des de la demografia, sinó també des de la relació laboral i dels equipaments, especialment educatius i sanitaris, en una població determinada.
5 Les qualificacions i les requalificacions del sòl, resultat d'uns planejaments prèviament determinats, obeeixen i segueixen la dinàmica del mercat capitalista on el sòl esdevindrà un producte desitjable i objecte de transaccions amb un preu que oscil·la la seva abundància o raresa, del seu ús al servei dels interessos productius del capital: habitacles, jardins, indústries, agricultura, equipaments, forestals, etc. i, també, la productivitat esperable en l'activitat que s'hi du a terme.
6 Només cal recordar el formidable impacte que va tenir l'expressió de Francesc Candel quan va titular una de les seves anàlisis com *Els altres catalans* (Barcelona, Edicions 62, 1968). Els debats es van multiplicar entorn del tema per intentar dilucidar qui havia o no havia d'ésser considerat amb propietat català. Jordi Pujol va acabar donant una fesomia de definició que fou ben acceptada socialment: *"tot el que viu i treballa a Catalunya"*.
7 *Projecte de Pla Territorial General de Catalunya, Barcelona, Generalitat de Catalunya,* Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Planificació i Acció Territorial, 1992.
8 Vegeu l'excel·lent aportació des de l'antropologia feta per Jesús Contreras (1987) pàg. 441-456. Aquest text intenta provar l'absurd de l'oposició entre tradició i modernitat, i la frase més pertinent és: "Aquesta oposició no té un sentit únic, puix que la tradició d'avui pot haver estat la modernitat d'ahir, i la tradició de demà allò que avui és modern. De tota manera, quan aquests termes es presenten en oposició, la confrontació suposa una valoració en termes de positiu/negatiu, de bo/dolent" (pàg. 442).
9 Exemple tret de l'estudi realitzat per la Fundació Jaume Bofill Bonal, R.; Oliveras, A (1984). Els exemples de la dependència internacional de les decisions de mercat per part dels petits empresaris serien inacabables.
10 Op. cit. pàg. 9.1.
11 Cambres Oficials de Comerç, Indústria i Navegació de Catalunya, 1995. Institut d'Estadística de Catalunya, 1991.
12 Encara que necessitada d'actualització, té interès la monografia realitzada per la Caixa de Catalunya: *La Cerdanya. Recursos econòmics i activitat productiva, 1981.*
13 Encara que mancada d'actualització, és interessant la monografia de la comarca: *El Pallars Sobirà. Estructura Socio-econòmica i Territorial,* Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1976.
14 Equip d'Assessorament per a la Rehabilitació d'Habitatges (EARHA) (1993), núm. 4, pàg. 11. En aquest apartat ens basem fonamentalment en els treballs diversos d'EARHA (vegeu també: EARHA (1994), núm. 8).
15 En l'estudi d'EARHA de l'any 1994 referenciat en la nota precedent.
16 EARHA (1993) op. cit. pàg. 52.
17 Bonal, R.; Costa, J. (1980). Bonal, R.-Costa, J. (1982).
18 Bonal, R. (1975).
19 Bonal, R.; Costa, J. (1981).
20 Bonal, R.; Costa, J. (1978).
21 Bonal, R. (1995).
22 Alberdi, I.; Bonal, R.; Herrero, T.; Martínez, G. (1996).
23 Bonal, R.; Medina, E. (1995).
24 Costa, J.; (1993).

25 Vegeu Bonal, R., (1996).
26 Alberdi, I,; Bonal, R.; Herrero, T.; Martínez, G. (1996).
27 Bonal, R.; Marcet, G.; Martí, J. (1994).
28 Bonal, R.; Costa, J. (1986).
29 Bonal, R.; Medina, E. (1995).
30 Costa, J. (1989), Bonal, R. (1993).
31 Costa, J. (1987), pàg. 389-404. En aquest article es fa un bon resum del conjunt de les anàlisis portades a terme en molts i diversos treballs de la Fundació Jaume Bofill realitzats des dels anys 70.
32 Pascual, A.; Cardelús, J. (1987), pàg. 331-337.
33 El treball precari, els aturats amb o sense subsidi, els deportats per la immigració o els nuclis familiars sense una capacitat suficient per autoadministrar-se, etc.
34 Persones soles, nuclis familiars amb la càrrega suplementària d'un deficient, transeünts, etc.
35 Drogoaddicció, prostitució, conflictes amb la justícia, episodis d'internament penal, inadaptació o maltractament infantils, etc.
36 Analfabetisme, no escolarització d'infants o alumnes afectats pel fracàs escolar, persones de cultures ètnicament diferents, etc.
37 Famílies monoparentals o depenent d'un cap de família el sou del qual és clarament insuficient, llars en les quals hi ha la presència sistemàtica de maltractaments, etc.
38 Insalubres, ruïnosos, inadequats, inapropiats o generant situacions econòmiques i de convivència conflictives com desnonaments o sense poder acollir el nombre de persones que hi ha d'habitar, problemes d'accessibilitat, necessitats de rehabilitació, etc.
39 Sánchez, J.E. (1987), pàg. 340-341.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBERDI, I., BONAL, R., HERRERO, T., MARTÍNEZ, G. (1996), *El centre dels Àngels davant la integració escolar. La dialèctica escola especial/escola ordinària;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R. (1975), *Anàlisi sociològica de Sant Narcís i Santa Eugènia: unes col·lectivitats en procés de canvi;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R. (1993), *Figueres. Marginació i pobresa;* Girona, Càritas diocesana de Girona.
- BONAL, R. (1995), *La Ribera Dreta del Ter. Dinàmica social i qualitat de vida;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R. (1996), *Manual de Sociologia del Treball;* Barcelona, Universitat de Barcelona.
- BONAL, R., COSTA, J. (1978), *La delinqüència juvenil avui. El cas de Mataró;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL R., COSTA J. (1979), *Sòl urbà i classes socials;* Barcelona, Blume.
- BONAL, R., COSTA, J. (1980), *Descripció demogràfico-social del polígon de Font Magués, altrament conegut com Ciutat Meridiana;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R.; COSTA, J. (1981), *Atur juvenil i delinqüència. Aproximació sociològica a la Conca de l'Anoia;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R., COSTA, J. (1982), *Reflexions entorn del creixement urbà-residencial;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R., COSTA, J. (1986), *La població reclusa a Catalunya. Dades per a un treball social penitenciari;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Direcció General de Serveis Penitenciaris i Rehabilitació-Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R., MARCET, G., MARTÍ, J. (1994), *El maltractament infantil al Baix Empordà. Les realitats conflictives i l'autoanàlisi de la intervenció;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R., MEDINA, E. (1995), *El barri antic de Manresa;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- BONAL, R., OLIVERAS, A. (1984), *El petit empresari a Catalunya. Estructura d'empresa i significacio de la propia gestio;* Barcelona, Escola de Quadres Intermedis (EMI).

- BONAL, R., ROS, A. (1989), *Coexistència difícil i dinàmica social a Santa Coloma de Cervelló;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- CANDEL, F. (1981), *Els altres catalans,* Barcelona, Edicions 62, 1968.
- CAIXA D'ESTALVIS DE CATALUNYA (1976), *El Pallars Sobirà. Estructura Socio-econòmica i Territorial;* Barcelona.
- CAIXA D'ESTALVIS DE CATALUNYA (1981), *La Cerdanya. Recursos econòmics i activitat productiva;* Barcelona, Col·lecció Catalunya Comarcal.
- CAMBRES OFICIALS DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ DE CATALUNYA (1995), *Memòria Econòmica de Catalunya 1994;* Barcelona.
- CONTRERAS, J. (1987), "La confrontació entre la tradició i la modernitat", a *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica;* Barcelona, Diputació de Barcelona. pàg. 441-456.
- COSTA, J. (1987), "Les conseqüències de la urbanització" a *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica;* Barcelona, Diputació de Barcelona.
- COSTA, J. (1989), *Pobresa i Marginació. Un estudi del bisbat de Vic;* Vic, Càritas diocesana de Vic-Fundació Jaume Bofill.
- COSTA, J. (1993), *El problema de l'habitatge;* Vic, Càritas diocesana de Vic-Fundació Jaume Bofill.
- EQUIP D'ASSESSORAMENT PER A LA REHABILITACIÓ D'HABITATGES (EARHA) (1993), *L'habitatge a Catalunya;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, Col·lecció Polítiques, núm. 4.
- EQUIP D'ASSESSORAMENT PER A LA REHABILITACIÓ D'HABITATGES (EARHA) (1994), *Una demanda social dels joves: els habitatges protegits;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, Col·lecció Polítiques, núm. 8.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, "Renda bruta familiar disponible (RBFD). 1991", *Macromagnituds Bàsiques de les economies comarcals. 1991;* Barcelona.
- PASCUAL, A., CARDELÚS, J. (1987), "El marc social dels desplaçaments de població a Catalunya", a *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica;* Barcelona, Diputació de Barcelona, pàg. 331-337.
- REMY, J., VOYÉ, L. (1976), *La ciudad y la urbanización;* Madrid, Instituto de Estudios de la Administración Local, Madrid.
- SÁNCHEZ, J.E. (1987), "Centre i perifèria a Catalunya: un plantejament vàlid?" a *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica;* Barcelona, Diputació de Barcelona, pàg. 339-348.

LA CATALUNYA RURAL CONTEMPORÀNIA

Helena Estalella i Sílvia Carrasco
Facultat de Filosofia i Lletres - Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Allò que identifiquem com la Catalunya rural presenta avui tres cares. Una és la de les activitats econòmiques que històricament li han estat pròpies com l'agricultura, la ramaderia i l'explotació forestal, a les quals cal afegir la indústria de transformació alimentària, amb un pes relatiu i absolut cada vegada més fort. L'altra cara és la del territori. La seva configuració és el resultat de l'activitat econòmica que s'hi fa o, en termes generals, l'acció de la societat actual i de les societats anteriors. La qüestió que cal plantejar-se és doble en aquest sentit: fins a quin punt el territori de la Catalunya rural és el resultat de l'activitat econòmica agrària o de la societat rural, i fins a quin punt la seva estructura actual i la seva evolució futura depenen de factors externs (no rurals). La tercera cara és la dels valors que representa la Catalunya rural pel conjunt de la societat catalana; com pensem aquesta Catalunya rural. Un primer conjunt de valors és el que la societat urbana atribueix a la societat rural catalana. D'altra banda, un segon conjunt de valors és el que la societat en el seu conjunt atribueix als espais rurals en tant que espais naturals, fent l'equivalència de certs espais rurals amb espais naturals. Aquesta valoració dels espais "naturals" rurals des d'una òptica ecologista de conservació, o preservació, coincideix amb la política de la Unió Europea de reduir els espais rurals destinats a la producció alimentària. Algunes de les mesures han reforçat l'expansió del bosc i han incrementat els espais "naturals". Simultàniament la societat proposa, idealment i per mitjà d'accions indirectes, la reconversió del pagès en l'encarregat de la natura, una natura conservada i transformada també per l'imaginari.

1. QUINA CATALUNYA ÉS I QUINA HA ESTAT LA CATALUNYA RURAL?

Una primera resposta consistiria a identificar la Catalunya rural amb la que no és urbana, que englobaria el conjunt metropolità i la xarxa de ciutats i viles. Aquesta resposta es podria fonamentar en dues delimitacions: una primera delimitació de la Catalunya rural seria, doncs, la que no forma part de l'Àrea Metropolitana de 1992, correspon a la Regió I de la Divisió Territorial Republicana i comprèn les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental'. En conjunt aquesta Regió Metropolitana de Barcelona reuneix 4.214.300 habitants (1990), que representen el 70,09% del total d'habitants de Catalunya, en el 7,7% de territori. La Catalunya rural ocuparia el 92,3% del territori i els seus habitants representarien, doncs, el 29,91% dels catalans. La segona delimitació podria consistir a definir la Catalunya rural com la formada pels municipis rurals, aquells que tenen menys de 2.000 habitants. Aleshores hauríem de tenir en compte els 38 municipis, que representen el 29,5% del total de l'Àrea Metropolitana, que tenen menys de 2.000 habitants, la major part dels quals estan situats a la zona més perifèrica de la regió, i excloure aquells municipis que, tot i no arribar al límit dels 2.000 habitants, com per exemple Sort, són viles. Aquestes definicions no resolen, però, la classificació del territori ocupat per la urbanització difusa de segones residències, clarament urbanes i a la vegada rurals. A més, els seus "habitants" estan empadronats en els municipis d'origen i no es computen, per tant, com a habitants en les zones residencials de cap de setmana i

vacances, zones sobre les quals exerceixen, en canvi i de manera creixent, fortes pressions transformadores.

Una segona resposta, però, seria la d'entendre la Catalunya rural com l'equivalent a una Catalunya agrària o pagesa, de la mateixa manera que podem fer equivaler la Catalunya urbana amb la Catalunya industrial o terciària. És a dir, parlaríem d'una Catalunya rural en funció de les activitats econòmiques dominants que suposadament li serien pròpies. Però aleshores, caldria recordar que el territori català ha presentat des de la segona meitat del segle XIX un model complex de localització industrial que invalida la dicotomia territorial urbà-industrial i/o terciari contraposat a rural-agrari. És cert, però, que la primera industrialització va tenir un model territorial urbà, encara que dispers. Caldria recordar la importància de ciutats com Berga, Manresa, Igualada, Sabadell, Terrassa, però també nuclis més petits com Olot, Roda de Ter, etc. Aquest model dispers era a la vegada concentrat i jerarquitzat amb un clar predomini de la ciutat de Barcelona. A aquest territori d'industrialització urbana amb un nivell alt de concentració en la ciutat de Barcelona, però a la vegada dispers en el territori, s'hi afegeix en la segona meitat del segle XIX un important procés de difusió industrial no urbana que ha marcat profundament el territori català. Aquesta difusió va ser portada a terme per la burgesia de les principals ciutats i va consistir a establir o traslladar les indústries a espais rurals de l'interior, al llarg dels rius de la Catalunya central.

Els motius d'aquesta exurbanització industrial foren múltiples. Uns foren socials, es prenia distància envers els conflictes reals i potencials amb la naixent organització de la classe obrera i es buscaven territoris rurals d'ideologia carlina on els treballadors, que en gran part eren dones i infants, provenien de famílies pageses i, per tant, estaven sotmesos a un domini patriarcal afegit a la vulnerabilitat de la seva posició dins del nou sector productiu. Altres motius foren més clarament econòmics, com l'estalvi en costos energètics que representava l'energia hidràulica, els mesos en què es podia utilitzar, tot i les obres de canalització necessàries, i la despesa afegida de traslladar el carbó anglès des de la costa fins a l'interior.

El model territorial industrial català va ser, doncs, per una part, dispers i urbà i, per l'altra, difús i rural, i més a més concentrat de manera progressiva en la ciutat de Barcelona. Aquest model va ser el vigent fins a la dècada dels seixanta, quan la societat civil va poder oferir als treballadors millors condicions de vida que les que s'oferien pel sistema de colònies, quan la crisi del sector tèxtil va repercutir en aquestes comarques interiors i, finalment, quan les necessitats de localització de la indústria passaven per un entorn metropolità. Així doncs, una part important de la Catalunya rural és o ha estat industrial, en el sentit que la indústria manufacturera ha estat la inductora del creixement econòmic en aquests territoris des de la segona meitat del segle XIX, encara que la major part de la seva superfície tenia un ús agrari i les superfícies de conreu hi eren importants. Ara bé, aquests territoris rurals i a la vegada industrials entraren en crisi en l'etapa d'expansió econòmica que correspon al període fordista: en primer lloc, per la crisi de la indústria tèxtil en la qual estaven especialitzats i, en segon lloc, per la configuració de l'àrea metropolitana com a localització industrial preferent que els converteix en localitzacions perifèriques no desitjables per a la indústria en aquesta nova etapa.

La delimitació de la Catalunya rural és més complexa del que suposàvem i podríem resumir afirmant que els territoris agraris i pagesos són rurals, però que no tots els territoris rurals són agraris, de la mateixa manera que també podríem afirmar que la majoria, però no tots, dels municipis de menys de 2.000 habitants formen el primer nivell de poblament del territori rural.

Es fa, doncs, difícil de definir l'objecte d'estudi i encara més de delimitar-lo territorialment, encara que tothom sap que existeix i, també, que tothom l'evoca. Tornem ara a les tres cares que ens presenta conceptualment i comencem-ne l'anàlisi.

2. LA CATALUNYA RURAL PRODUCTORA D'ALIMENTS

Al final del segle vint l'alimentació humana continua depenent de la superfície agrària útil (terres de conreu i pastures). És cert que les productivitats que ara som capaços d'extreure de la terra tenen poca cosa a veure amb les de fa mig segle, però no podem sintetitzar l'aliment i depenem encara de la biomassa de les collites per a l'alimentació de la població. Però la dotació i la disponibilitat de terres té poc a veure en l'actualitat amb l'autosuficiència alimentària que, en canvi, està molt relacionada amb la dotació d'un mitjà de producció de primeres matèries per a l'agroindústria: per una banda, per la configuració d'un mercat alimentari a nivell mundial i, per l'altra, per la inclusió de l'Estat espanyol –per tant, de Catalunya– en la Unió Europea, que és excedentària en la producció agrícola i ramadera (no solament a nivell global, sinó també a nivell específic del territori català).

MAPA 1. SUPERFÍCIE AGRÀRIA. PREDOMINI DE SUPERFÍCIE AGRÀRIA ÚTIL/FORESTAL. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

MAPA 2. SUPERFÍCIE AGRÀRIA ÚTIL. PREDOMINI DE PASTURES PERMANENTS/TERRES LLAURADES. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

La distribució de terres de conreu i pastures és molt desigual en el conjunt del territori. En el mapa 1 es veu que a les comarques de la meitat nord del país predominen els boscos respecte de la superfície agrària útil. La línia divisòria, una vegada més, està constituïda pel riu Llobregat. A la meitat nord es troben quatre comarques on predomina la superfície agrària útil (SAU), llevat del Baix Empordà, i, tal com es pot observar en el mapa 2, són superfícies de pastures i no terres de conreu. A la meitat nord predominen les superfícies forestals i a l'Alt Pirineu les pastures.

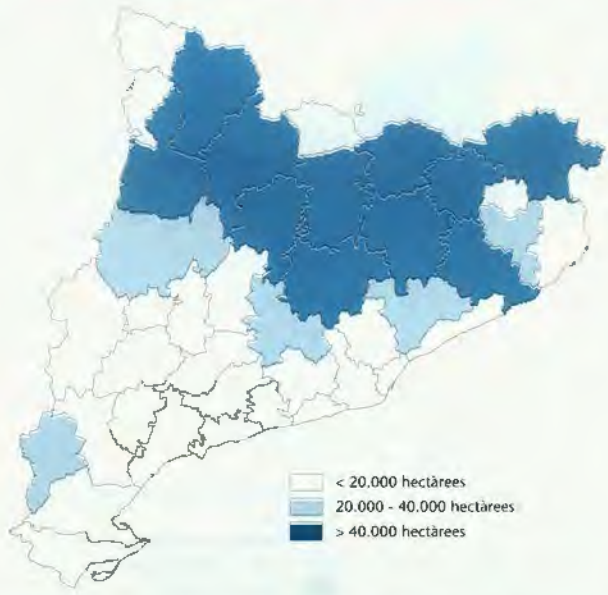
El total de la superfície forestal és de gairebé un milió d'hectàrees (981.364) i estan concentrades en la meitat nord (vegeu mapa 3). El valor de la producció de la silvicultura en el conjunt de l'economia catalana és baix, però el bosc creix cada any (vegeu mapa 4). Les causes d'aquest fet es podrien agrupar en dos conjunts. En primer lloc, l'extensió del bosc va respondre a l'abandó de les terres més marginals que no permetien la mecanització per les característiques del pendent i la fragmentació, les dècades dels seixanta i setanta. Territorialment això va afectar les terres de conreu en terrassa de les serralades i les terres fragmentades de la depressió central. En segon lloc, l'extensió del bosc ha estat el resultat d'una política de substitució de terres de conreu per superfície forestal per part de la Unió Europea, que comença en la reforma interna de la primera PAC i queda consolidada en la nova PAC.

La conseqüència no volguda d'aquesta extensió del bosc en detriment de les terres de conreu ha constituït una massa forestal contínua, que no està separada per camps de conreu o pastures i que va perdre, ja fa dècades, bona part dels seus habitants. Aquests habitants, pagesos, vivien en bona part en un poblament dispers, tant de masies com de petits nuclis de població, i eren els que cuidaven i explotaven els boscos, molt més reduïts aleshores. La massa forestal contínua en què s'ha convertit bona part del nord de Catalunya i l'accés motoritzat de bona part de la població a aquests mateixos boscos provoca un risc elevat d'incendi d'aquests boscos. Com anirem veient, les transformacions del propi paisatge rural no són desvinculables dels nous usos socials a què ha estat sotmès.

Segons el mapa 4 els creixements més grans de superfície forestal es donen a les comarques del Prepirineu i de la Depressió Central i no a les de l'Alt Pirineu. Aquí el bosc troba la competència de les pastures: fins als anys cinquanta, d'ovelles, després de vaques i cavalls. Més al sud, altres fenòmens contribueixen a la transformació dels boscos: hi ha menys pluviositat, els pendents són més aspres i els boscos ocupen les terres de conreu abandonades.

Pau Vila (1937) començava *La Fesomia Geogràfica de Catalunya* amb aquestes paraules: "Catalunya és un país de muntanyes; les planes hi són escasses i encara solen

MAPA 3. SUPERFÍCIE FORESTAL. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

MAPA 4. VARIACIÓ SUPERFÍCIE FORESTAL. 1982-1989

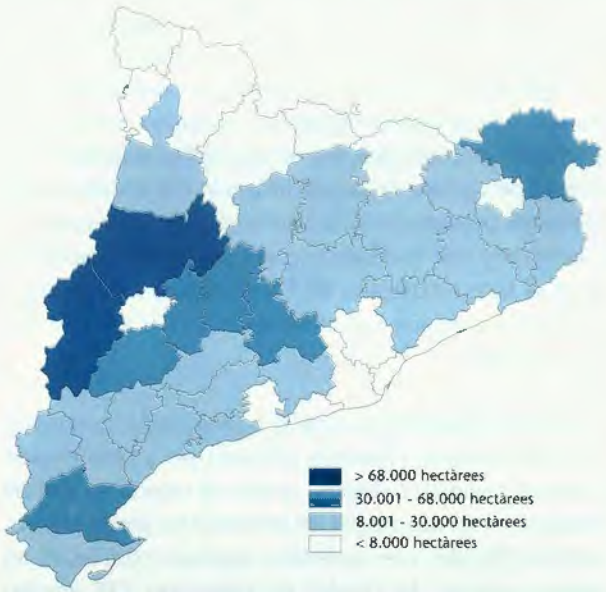
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'estadística de Catalunya.

ésser trencades per turons i tossals". Aquesta afirmació queda reflectida en el mapa de terres de conreu (vegeu mapa 5). La major dotació de terres la tenim a les planes de ponent, a l'Empordà i al delta de l'Ebre. Les dotacions mínimes les trobem a les comarques pirinenques i les metropolitanes. Però precisament la distribució de les màximes dotacions es correspon (vegeu mapa 6) amb les màximes disminucions de superfícies de conreu. A tot Catalunya disminueix la superfície de conreu. Aquesta és la principal característica de les nostres terres de conreu: en sobren encara que en tinguem poques. El motiu d'aquest fenomen aparentment paradoxal és doble. Per una banda, l'èxit de la política del Mercat Comú Europeu, per aconseguir la intensificació de la producció agrícola i ramadera, ha portat a la Unió Europea a la necessitat de disminuir la producció agrícola "congelant" terres de conreu en guarets o convertint-les en boscos. Per una altra banda, l'existència efectiva d'un mercat mundial de productes agraris fa que les societats benestants, com la nostra, que produeix aliments en una estructura productiva familiar, tinguin uns costos de producció superiors als preus del mercat mundial en molts productes.

El procés de convertir un país de pagesos en un país de ramaders, que va començar els anys seixanta, s'ha acabat de consolidar al final de la dècada dels noranta. La nostra producció ramadera és molt més important que la nostra producció agrícola, i aquesta està en bona part destinada a produir aliments per al bestiar. En el mapa 7, hi consta el conreu herbaci predominant a nivell comarcal. El resultat observable és una clara especialització en productes per a la ramaderia, al terç nord en farratges i en els dos terços restants en ordi, amb les excepcions de les comarques especialitzades en horticultura i en arròs. Els resultats queden confirmats en el mapa 8 on a l'especialització farratgera anterior correspon l'especialització agrícola, la dels conreus permanents de fruita, vinya i olivera. Un dels aspectes essencials en l'especialització agrària catalana és la superposició de diverses especialitzacions tant agrícoles com ramaderes en un sol territori, que ens donaria un mapa de densitats d'especialitzacions.

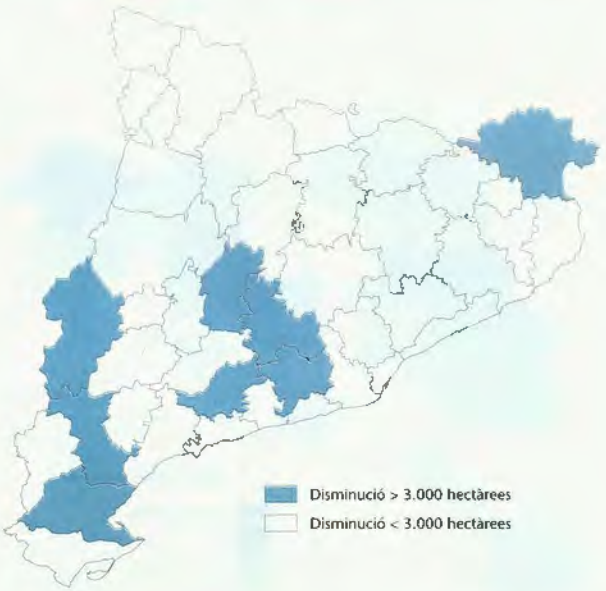
L'anàlisi dels valors més alts de les produccions ramaderes dóna com a resultat la constitució d'un eix transversal ramader a Catalunya de ponent a llevant, del Segrià a l'Empordà. El mapa 9 sintetitza la localització d'aquest eix. Hi estan indicades les comarques amb les produccions ramaderes més importants, de la primera a la desena, en el bestiar boví, l'oví, el porquí i l'aviram. En l'eix es troben totes les comarques que ocupen un dels deu valors més elevats en dues, tres o quatre de les especialitzacions ramaderes. Aquest eix ramader travessa el mapa d'especialitzacions agràries predominants (vegeu mapa 8) com una superposició d'especialitzacions. En aquest mapa ideal de densitat agrària, els valors més alts

MAPA 5. SUPERFÍCIE DE TERRES DE CONREU. 1989

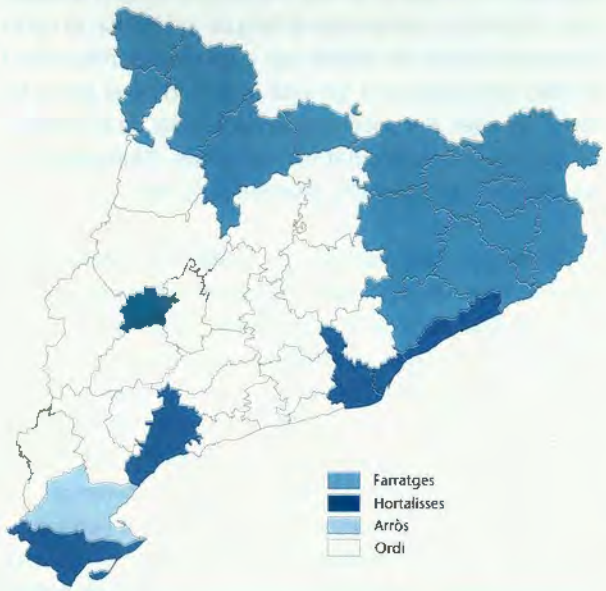
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

MAPA 6. VARIACIÓ SUPERFÍCIE DE TERRES DE CONREU. 1982-1989

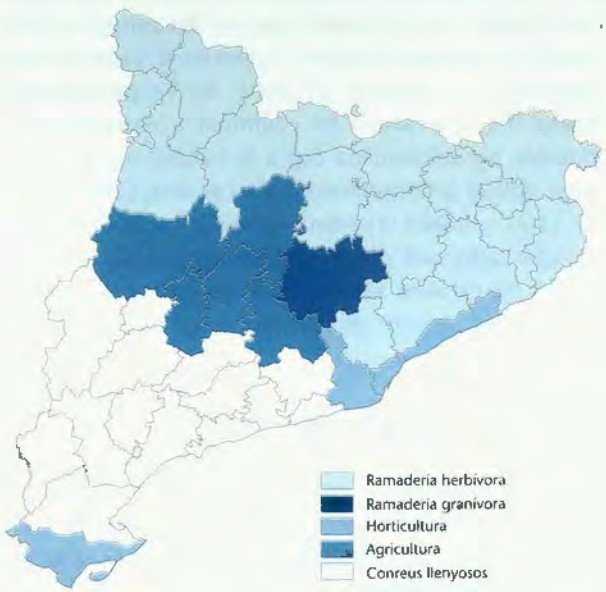
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

MAPA 7. ESPECIALITZACIÓ DE CONREUS HERBACIS. PREDOMINI PER SUPERFÍCIE. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

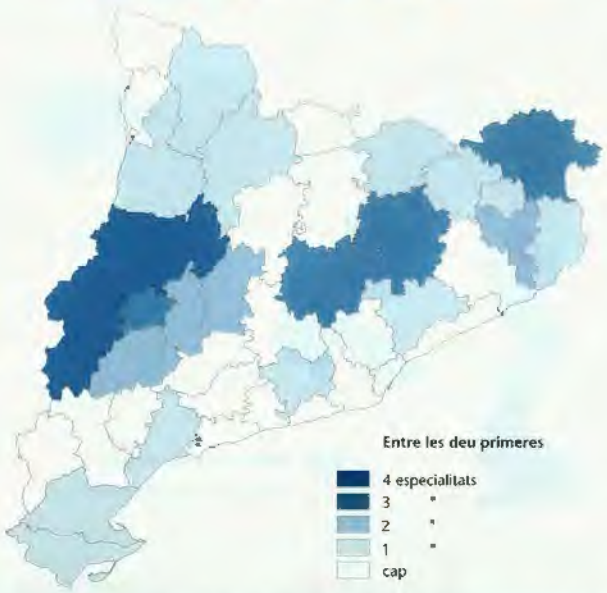
MAPA 8. ESPECIALITZACIÓ AGRÀRIA PREDOMINANT. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'estadística de Catalunya.

de producció ramadera i agrícola els ocuparia el conjunt de comarques al voltant del Segrià. L'especialització ramadera de Catalunya és el factor inductor i alhora el resultat de l'especialització industrial agroalimentària. El valor d'aquesta branca industrial supera ja el de la pròpia agricultura i ramaderia.

MAPA 9. DEU PRIMERES COMARQUES EN PRODUCCIÓ RAMADERA: BOVINA, OVINA, PORCINA, D'AVIRAM. UNITATS RAMADERES. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'estadística de Catalunya.

Catalunya té un model agroalimentari cada vegada més decantat cap el model occidental, amb un alt consum calòric i amb elevats consums de proteïnes animals, grasses i sucres, i el constatable descens del consum de lleguminoses, cereals complets i tubercles. El canvi en l'alimentació ha generat el canvi en l'especialització productiva, que alhora ha contribuït a especialitzar la indústria agroalimentària cap a la transformació càrnia, sense oblidar la importància del vi i el cava. Com a resultat, s'ha completat la cadena alimentària a nivell productiu. Una gran part dels productes alimentaris que consumim els catalans són ja productes industrials i, cada vegada més, deixem de transformar-los i els consumim en restauració.

Aquestes són les característiques de la Catalunya rural en tant que productora d'aliments o, amb més propietat, productora de primeres matèries alimentàries. Les principals transformacions, però, les ha sofert el món rural quan ha passat a constituir una de les dimensions en un model de ciutat difusa.

3. LA CATALUNYA RURAL, UNA CIUTAT DIFUSA

El que ara plantejarem és quin altre paper juga la Catalunya rural vers el conjunt del país. En l'etapa anterior, l'organització dels espais rurals es basava en dos tipus de fluxos lligats a la producció: per una banda, els derivats de la propietat de la terra a través de l'apropiació de la renda de la terra que queda concentrada en els centres jeràrquics de la xarxa urbana. La decadència de la importància d'aquests fluxos es correspon amb la importància creixent dels fluxos de capital invertits en la producció agrària, la comercialització i la transformació industrial posterior. D'altra banda els fluxos generats per l'apropiació dels excedents agraris per part del capital ha estat el factor explicatiu de l'organització dels territoris agraris en la segona meitat del segle XX fins a la crisi dels anys setanta.

En aquesta etapa l'espai rural es podria definir com a productor d'aliments i matèries primeres per a l'alimentació humana i animal. L'objectiu que es va marcar en l'àmbit europeu va ser aconseguir incrementar les productivitats, tant les referides a les superfícies agrícoles com les de les unitats animals. En l'àmbit de l'aleshores CEE aquests objectius es van desenvolupar amb la PAC; en l'àmbit de països no integrats com el nostre, caracteritzat per l'agricultura familiar i les terres escasses, l'increment de productivitat permetia el necessari increment d'ingressos per mantenir les explotacions agràries. Una altra característica definidora d'aquest període és que el món rural deixava de ser la reserva de mà d'obra pels sectors d'indústria i serveis que havia estat al llarg de la història. Ja no es generaven fluxos de treball cap a les ciutats industrials i el món rural passava a ser una reserva d'espai per a les zones urbanes. Per sobre de les necessitats de la producció agrària tenien prioritat les necessitats d'infraestructures urbanes, de transport, energètiques, etc.

En la dècada dels vuitanta el model d'acumulació es torna flexible. Els canvis en l'organització de la producció i de la pròpia societat tenien també repercussions en el model territorial que afectaren en gran mesura els territoris rurals dels nostres països. La principal repercussió ha estat la difusió del treball industrial i terciari, en definitiva urbà, en el territori rural. Aquesta difusió presenta dos aspectes: la pròpia difusió del treball amb l'increment de treball domiciliari en zones rurals, i la difusió d'habitatges permanents dels treballadors metropolitans en moltes d'aquestes àrees, la qual cosa eixampla el teixit de poblament continuat com un ventall a partir de les concentracions urbanes preexistents.

En l'etapa anterior s'havia produït l'expulsió de la indústria dels nuclis urbans. En aquesta etapa, la gran metròpoli concentra més poder en ubicar els sectors innovadors, la gestió i els serveis de qualitat en les empreses i les

persones. Però perd població perquè expulsa des del seu interior una part de les classes mitjanes que no poden satisfer la "necessitat" d'un determinat nivell d'estatus del seu habitatge. Es produeix una segmentació dels habitants urbans. Aquesta població busca habitatge en un radi espacial, valorat en temps-cost, que sobrepassa de lluny la regió metropolitana, transforma espais rurals en noves formes d'hàbitat i transforma la pròpia societat rural.

A aquesta transformació s'afegeix la de la residència secundària, característica de l'etapa anterior i que afecta amplis territoris rurals, tant de muntanya, com de la costa, i de la Depressió Central. Aquestes residències secundàries s'estan transformant en part en residències habituals en aquesta etapa. De fet podríem considerar que avui el procés d'urbanització comprèn tot el territori. Hi ha un ús extensiu del territori rural i un ús extensiu de la ciutat. El territori global no es caracteritza per ser un territori rural d'on emergeixen les ciutats sinó una enorme i extensa ciutat amb illes rurals en el seu interior. A Catalunya l'hem de veure com una gran ciutat difusa i en el seu interior es troben, s'hi localitzen, les ciutats concentrades. Des d'aquesta perspectiva, doncs, la ciutat no perd habitants sinó que els guanya i continua estenent-se.

En aquesta nova ciutat difusa es generen noves demandes, noves necessitats de serveis banals, s'hi crea un mercat de dimensions consistents encara que dispers en el territori. La conseqüència d'aquest fet és que en aquesta nova ciutat difusa la mobilitat de les persones s'accentua. Hi ha una pèrdua de relacions jeràrquiques en termes de mobilitat espacial a favor de relacions horitzontals que formen una retícula de poblament interconnectada i interdependent. Hi ha hagut una modificació profunda de la realitat del territori.

A part de l'increment de la mobilitat per accedir als serveis, el fet definidor de la situació emergent és l'increment de la mobilitat obligada perquè la ciutat concentrada i el conjunt metropolità continuen tenint una part molt important de l'activitat econòmica i, per tant, del treball. L'actual tecnologia de comunicacions permet la difusió de la producció, però també s'ha produït la difusió de l'habitatge. A la condició necessària de treballar s'ha afegit la de disposar de mitjans propis de transport per realitzar trajectes llargs en temps i distància. L'increment del treball femení extradomèstic ha comportat que la selecció de l'habitatge es faci bàsicament buscant un equilibri en el conjunt "distància-temps-cost" màxim entre l'habitatge i dos treballs per grup domèstic. En una gran part del territori rural català, una proporció superior a una tercera part dels residents treballen fora del propi municipi[2].

La conseqüència principal de la transformació de la Catalunya rural en una ciutat difusa és l'increment de població censada en els municipis de menys de 2.000 habitants. El 45% dels municipis que tenien 2.000 habitants o menys l'any 1975 guanyen població en el període de 1975 a 1991. El 74,6% ja en guanyaven a partir de 1975 i la resta en guanya a partir de 1986. La distribució territorial d'aquests municipis que incrementen població presenta semblances i podem comparar-la amb el territori definit per unes altes mobilitats obligades de treball, que englobarien la part de la Catalunya rural sotmesa ja a fenòmens de metropolització i que formaria part d'aquest nou espai rural que és una ciutat difusa.

La imbricació entre aquests nous fenòmens i l'estructura productiva agrària es pot veure per mitjà del mecanisme de propietat de la terra, en concret per mitjà del règim de tinença de la terra (vegeu mapes 10 i 11). A Catalunya predomina el règim de tinença en propietat, i el mapa de predomini de la parceria o l'arrendament per comarques ens dóna com a fet que cal destacar la reducció del territori on predomina, en segon lloc, la parceria, concentrada al sud del Llobregat. Es reproduiria la vella divisòria N-S de separació entre els dos règims de tinença de la terra. Aquest seria, però, el mapa de l'herència del passat i la consideració de les variables que li donen sentit ens mostraria una projecció parcial i distorsionada de la realitat actual. En canvi, el mapa 11 ens reprodueix un altre fenomen: la relació de predomini de la tinença directa en propietat per part del pagès sobre la parceria o l'arrendament, situades en segon lloc. La gradació territorial que hi trobem no ens reprodueix la vella línia N-S sinó la nova línia E-O. En conclusió, ja és clarament observable que en el territori rural català, que ja és ciutat difusa, els pagesos tenen menys terra en explotació directa que a les Terres de Ponent, allà on encara el fenomen és d'una repercussió menor.

4. LA CATALUNYA RURAL EN EL NOSTRE IMAGINARI

La caracterització que hem desenvolupat fins al moment d'allò que intentàvem identificar com la Catalunya rural ens ha mostrat, a tall de conclusions, el predomini de tres realitats: el fet que el creixement d'una bona part dels territoris rurals ha estat induït pel sector industrial amb un model difús i rural i no manté una definició primor-

MAPA 10. TINENÇA DE LA TERRA. PREDOMINI PARCERIA/ARRENDAMENT. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

MAPA 11. TINENÇA DE LA TERRA. RELACIÓ ENTRE EL RÈGIM DE PROPIETAT PREDOMINANT I EL SEGÜENT RÈGIM. 1989

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'estadística de Catalunya.

dialment agrària, el fet que la mateixa escassetat de terres de conreu sigui –en aparença, paradoxalment– excedentària, i es produeixi una especialització ramadera que defineix un model industrial agroalimentari, i el fet que es produeix una difusió del treball industrial i terciari, i alhora, d'habitatge, en els antics territoris denominats rurals. En el nostre món imaginari, i potser a conseqüència d'aquestes importants transformacions, predominen i es recreen amb força dues idees ben allunyades d'aquestes realitats: la primera fa referència als vincles gustatius que remeten als "productes de la terra", d'una terra "original" no industrial (marginal o no real en els darrers cents anys), i la segona fa referència a la percepció visual i emocional de la ruralitat, a la recerca de la consistència del paisatge i dels seus senyals segons les construccions ideals que projectem cap al passat i que volem identificar, en canvi, en el present. Aquestes idees tenen una base comuna: la recerca de l'especificitat, la particularitat, l'autenticitat singular en cada sabor i en cada paratge, per remetre a una identificació primordial, que, en canvi, es pretén col·lectiva per donar-li sentit.

Correlativament a aquestes idees, són bàsicament també dos els fenòmens que expressen la persistència i l'aparent necessitat d'aquest món imaginari per mitjà dels usos de la "ruralitat" per part dels estils de vida urbans i dels individus que massivament els practiquen. El primer consisteix en la creació d'un mercat de productes de la terra, reals o no, que prenen una gran importància simbòlica davant de la realitat d'una desculturació alimentària creixent, que es revela com un factor clau en l'anàlisi de comportaments col·lectius davant del canvi social. Aquesta es verifica per la realitat viscuda o pel pronòstic temut d'un empobriment gustatiu, una pèrdua de sabers de transformació culinària, una desvinculació emocional dels rols nodridors en les estructures familiars, a causa de la més gran dependència de la restauració pública i del consum de precuinats en la vida quotidiana. I es reforça amb les campanyes de reivindicació de denominacions d'origen, de la renaixença de les ideologies del "retorn a les arrels", tot i que no en són mai una simple conseqüència directa. A la mobilitat obligada s'afegeix una intensa mobilitat induïda per les rutes gastronòmiques i el turisme rural, les noves fires tradicionals de productes artesans i l'ocupació del lleure. Les diverses formes d'explotació turística del patrimoni cultural inclouen necessàriament les degustacions amb reminiscències de preparacions i aliments del passat i de cada zona, no són fruit de la supervivència d'una agricultura i una ramaderia marginals, sinó d'una oferta de conjunt que respon i alimenta la demanda social, des de l'Empordà o la Cerdanya fins al Pallars i, en menor intensitat, per exemple, des de Falset fins a Valls[3]. Aquestes formes d'explotació permeten reestablir esporàdicament i cíclicament els vincles entre la terra i el consumidor i transformar, per conservar-lo, el paisatge rural.

El segon fenomen es pot definir com el renaixement d'una percepció essencialista de l'estil de vida rural, per mitjà de la recerca d'identificació amb els senyals del paisatge rural a tres nivells. Els dos primers, més generals i vinculats a unes idees –utòpiques, emblemàtiques d'equilibri adaptatiu a nivell biocultural. Per una banda, un nivell d'identificació que espera la consistència dels espais rurals amb els espais naturals, poc transformats per l'acció humana però que s'entenen com aquells que eren coneguts en altres temps pels seus habitants propers (les denominacions, les continuïtats, les disposicions dels accidents geogràfics pròpiament, les muntanyes, els turons, els rius, les valls, els camins forestals, les platges, etc.). Per l'altra, un segon nivell d'identificació més específic, que espera trobar en uns estils de vida agroramaders els espais identificables amb el passat, personalitzats en els seus habitants, i el coneixement de processos que es viuen naturals i, sobretot, preindustrials: les proximitats ideals de les activitats humanes a les necessitats humanes, els horts, la cria d'animals, l'aprofitament dels recursos naturals, el coneixement dels canvis metereològics i els seus efectes sobre els éssers vius, etc. El tercer nivell, encara molt més específic, que remet a la consistència d'una adequació psicològica bàsica i que es defineix per la recerca de relacions socials diàdiques, no centrades en àmbits d'activitat específics, que serien les pròpies d'allò que identifiquem amb l'estil de vida urbà: per mitjà de l'atribució de valors a l'estil de vida rural, com l'autonomia, l'autosuficiència, l'equilibri, la no mediació en els processos de treball, la "mesura humana", etc. Caldria afegir a aquests fenòmens la caracterització d'un tercer, que no és tan explicatiu ni socialment rellevant per entendre aquestes construccions com podem imaginar a priori i que consistiria en la recerca de senyals –en espais, estils de vida, cultura material– per identificar els límits polítics d'una comunitat, en permanent construcció com a tal, que és la catalanitat en un model emergent i ambigu, entre les herències, també simbòliques, de la Renaixença i del Modernisme. Totes aquestes distorsions en la percepció de la Catalunya rural són parts constitutives de la nostra reproducció social imaginària, tenen una forta presència social –per exemple, en els materials escolars, en els mitjans i textos divulgatius, en el discurs polític– i representen, probablement, una preparació per a la consciència del canvi en el nostre territori i les seves definicions.

NOTES

1 En el seu interior es distingeixen tres àmbits: el propi municipi de Barcelona, la primera corona composta pels 26 municipis de la desapareguda Corporació Metropolitana, i la segona corona que inclou la resta de la Regió.

2 El fet és que es construeixen progressivament nous habitatges familiars, que absorveixen població del Barcelonès, en les denominades "zones rurals": les comarques dels dos Vallès, el Maresme, el Penedès o el Bages, i que es van convertint en primeres les segones residències d'altres comarques com el Garraf (fenomen afavorit, és clar, per la millora en les vies de comunicació). Els que canvien la seva residència amb aquest accés en parlen de manera recurrent com "anar a viure al camp"! Això ens revela la creixent demanda social del desplaçament dels habitatges cap a cercles més allunyats de la zona metropolitana, a la recerca de condicions sostenibles d'accés a l'habitatge en propietat per les economies familiars de les darreres generacions que, si més no a curt termini, ocupen els darrers espais més estables del mercat de treball, i també a la recerca de condicions de qualitat ambiental no sempre deduïbles (no coincidents) de l'aplicació d'indicadors estàndards per mesurar l'eventual satisfacció dels nous habitants. Les administracions de nuclis urbans com, per exemple, Vilanova i la Geltrú tenen dilemes plantejats precisament per les alternatives del creixement en incorporar habitants permanents de les antigues segones residències, que els permetrien accedir a més recursos pel seu finançament, però que alhora alterarien les apostes per millorar els serveis disponibles en termes qualitatius, en les mesures actuals.

3 Així es crean, alhora, noves àrees marginals en funció dels circuits i la constitució de les ofertes de "ruralitat" i "autenticitat" relatives. La construcció del tunel del Cadí, l'accés millorat a altres pistes d'esquí que també funcionen com a circuits d'estiu -esports d'aventura, rutes gastronòmiques, esdeveniments culturals diversos- han fet davallar petits nuclis rurals d'oferta turística al Berguedà, a determinades zones del Pallars, etc. Fóra força interessant disposar de dades sobre aquests usos del territori rural i poder-los contrastar amb la repercussió relativa dels fenòmens de metropolització.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BACARIA, Jordi i ALFRANCA, Óscar (1994), *El sector agrari, situació actual i perspectives en l'Economia catalana davant del canvi de segle*; Barcelona, Banco Bilbao Vizcaya i Departament d'Economia i Finances. Generalitat de Catalunya.
- BENELBAS, I (1981), *Economia Agrària de Catalunya*; Ketres, Barcelona.
- BERGER, M. (1989), *Vers de nouveaux types de rapports villes-campngnes: la production des espaces periurbains en France et dans les pays développés d'economie libérale*; Santos.
- CLOKE, P. (1993), "On Problems and Solutions. The reproduction of problems for Rural Communities in Britain during the 1980's", *Journal of Rural Studies*.
- INDOVINA, F. (1990), *La Città di fine millennio*; Franco Angeli, Milano.
- KAYSER, B. (1993), *Naissance de Nouvelles Campagnes. De l'Aube, La Tour d'Aigues*.
- SANTANA, A. (1997), *Antropología y Turismo ¿Nuevas hordas, viejas culturas?*; Ariel Antropología. Barcelona.
- Diversos autors, (1996), *Los productos de la tierra en la Europa del Sur*; monogràfic d'Agricultura y Sociedad, núm. 80-81, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid.

EL MEDI AMBIENT

David Tàbara
Universitat Pompeu Fabra

El desenvolupament de Catalunya ha situat la seva societat en una nova escala en la intensitat i l'abast dels problemes i riscos ambientals als quals s'enfronta. Ara per ara, les activitats quotidianes dels catalans continuen gràcies a la massiva provisió de recursos naturals d'arreu del món. Sovint passa inadvertit que en els darrers vint-i-cinc anys el consum per càpita d'energia primària i electricitat a Catalunya quasi s'ha triplicat, i, en el present, més del setanta per cent d'aquesta electricitat és d'origen nuclear. Alhora però, l'expansió dels transports i l'augment exponencial en el consum intern de materials i d'energia s'ha traduït en l'amuntegament de residus, la concentració de contaminants en zones d'alt intercanvi social i econòmic, i la degradació de zones naturals que fins fa ben poc semblaven impertorbables.

De la mateixa manera, els processos d'industrialització, urbanització i creixement demogràfic d'altres regions del món també estan donant lloc a nous problemes i riscos ambientals que poden afectar Catalunya en un futur proper. En el món d'avui, ja no podem ser aliens a conseqüències de catàstrofes nuclears dels països veins. La pèrdua de diversitat biològica, el canvi climàtic o la desertització del món poden començar a afectar la nostra capacitat futura de desenvolupament o la mateixa producció d'aliments. La utilització general d'energies no renovables, foranes o amb elevat nivell de risc mena l'establiment d'acords internacionals que desdibuixen les fronteres i les sobiranies tradicionals. La interdependència doncs, tan evident entre l'economia i la política, es fa encara més palesa quan estudiem el medi ambient o els recursos. Per això, l'evolució del medi ambient a Catalunya, el seu present, i el seu futur sols pot copsar-se dins del context que configura l'entramat dinàmic dels diversos *socioecosistemes* mundials.

És difícil entreveure el resultat final de totes aquestes tendències internes i externes, encara que, per aquest motiu, no podem defugir del deure d'intentar realitzar una anàlisi sintètica i completa de la situació actual i dels seus efectes. La irrupció de la dimensió ambiental a totes les esferes de la vida pública està tornant ràpidament obsolets molts dels referents culturals, polítics, econòmics i socials vigents fins fa ben poc, la qual cosa treu validesa a qualsevol predicció massa ambiciosa. Per motius d'espai, en el present treball m'he concentrat més en la síntesi i l'anàlisi de les tendències més recents i sobresortints, i no tant en la descripció detallada de la seva evolució i estat actual. L'exposició es desenvolupa en tres blocs principals. El primer s'inicia amb una discussió sobre la sostenibilitat del model de creixement defensat a Catalunya. A continuació, s'avalua l'estat de la qualitat del medi ambient, examinant-ne els problemes de contaminació de l'aire, l'aigua, empobriment del sòl i generació de residus; tot seguit, es fa una breu menció a les pressions que generen les activitats quotidianes dels catalans sobre el medi ambient global. En el segon bloc, s'explica la manera que alguns elements estructurals de la societat catalana han començat a respondre davant els canvis en el medi ambient i davant les reivindicacions dels ciutadans en aquesta matèria. En concret, es considera com han reaccionat davant el repte ambiental els moviments cívics, els educadors i els acadèmics, les agencies administratives, i les empreses. Finalment, en la darrera secció, es considera l'esdevenidor de l'estructura social catalana en relació amb el medi ambient i la seva sostenibilitat. La

predicció, almenys a curt termini, no és massa encoratjadora: el ritme d'adaptació social a Catalunya sembla anar més lent que el dels canvis ambientals, la qual cosa significa la innecessària pèrdua d'opcions que probablement seran de gran valor per als catalans en el futur.

1. SOSTENIBILITAT, QUALITAT AMBIENTAL I CANVI GLOBAL

L'escala i la complexitat de les estructures econòmiques, polítiques i socials en tota societat estan condicionades, encara que no determinades, pels recursos naturals i l'energia que utilitzen, a la vegada que els canvis en el caràcter i la grandària d'aquestes societats modifiquen les relacions que els individus mantenen amb el seu entorn i la qualitat del seu medi ambient[1]. A Catalunya, les connexions entre el medi ambient i la seva estructura social es poden estudiar mitjançant una senzilla classificació teòrica, que distingeix en tres grans àrees els impactes i els canvis ambientals que comporten les activitats humanes en un espai concret. La primera esfera és relativa als problemes que planteja la *sostenibilitat ecològica* de Catalunya. Es tracta de veure si el model de creixement que predomina i es potencia a Catalunya actualment és viable a mitjà i a llarg termini i quines són les condicions econòmiques, socials i ecològiques de les quals depèn el seu manteniment. En segon lloc, és possible analitzar l'evolució de la *qualitat del medi ambient* com una dimensió distingible, encara que no totalment independent, de la qüestió de sostenibilitat. Això parteix del pressupòsit que una societat es pot 'sostenir' durant molt de temps a còpia d'anar empitjorant el seu medi ambient o a canvi de consumir insosteniblement els recursos d'altres indrets. Per aquest motiu, hom ha de considerar també com aquestes dues anteriors dimensions afecten els *canvis en el medi ambient global*.

Cal tenir en compte que aquesta classificació és solament de caire heurístic, car en realitat, a llarg termini i sota una perspectiva àmplia, és impossible distingir entre les tres dimensions. Solament amb una visió completa i contrastada de les seves interrelacions i diferències és possible avançar en la comprensió dels fenòmens socials i ecològics que hi intervenen i bastir les bases del seu tractament.

Sostenibilitat

Intentar respondre a la qüestió de si l'estructura social de Catalunya segueix un model de creixement i de desenvolupament sostenible requereix de manera prèvia i ineludible l'anàlisi de la noció de sostenibilitat. Aquest no és un concepte exempt d'ambigüitats, ja que hi ha desenes d'aproximacions segons el rerefons teòric i els propòsits polítics dels seus proposants. És doncs un concepte teleològic que es defineix segons uns fins últims d'un sistema. Les diferents interpretacions situen en el centre de les seves definicions elements distints, segons estiguin més orientats als aspectes socials o als aspectes ecològics. Així doncs, segons la proposta de la Comissió Mundial del Medi Ambient, el desenvolupament d'una societat és sostenible quan aquest no compromet la satisfacció de les *necessitats* de les seves generacions futures[2]. En canvi, per a la Unió Internacional per la Conservació de la Natura, el Programa de les Nacions Unides pel Medi Ambient i el Desenvolupament i el Fons Mundial per la Conservació de la Natura[3], la sostenibilitat es defineix millor en funció de la capacitat de càrrega i de l'estat dels *ecosistemes* que suporten la vida. Per altra banda, la teoria ecològica també aporta la seva pròpia noció i es concentra en l'examen de les relacions existents entre les variacions *d'energia i d'informació* que són necessàries per mantenir qualsevol forma de vida. Segons aquesta perspectiva, una societat avança cap a la sostenibilitat quan minimitza el seu consum d'energia i de recursos i, al mateix temps, maximitza l'eficiència de la informació i dels coneixements disponibles[4]. En general, s'entén que una societat és sostenible quan optimitza les seves funcions econòmiques, maximitza l'equitat social i garanteix també al màxim la preservació de la qualitat dels ecosistemes de què depèn.

L'ambigüitat del terme de sostenibilitat sols es pot superar analitzant cadascun dels principals elements i de les activitats que el defineixen. A Catalunya, a l'igual que el que ocorre en altres països, ni les necessitats futures dels seus habitants ni les capacitats de càrrega dels seus ecosistemes són plenament conegudes en el present[5]. A més, la societat catalana tampoc configura una entitat aïllada dels fluxos d'energia, de recursos i d'informació provinents de la resta del món. De fet, es podria afirmar que la sostenibilitat de Catalunya no depèn tant de les capacitats de càrrega del seus ecosistemes, que ara per ara ja mostren força signes d'haver estat superades[6], com de la possibilitat de continuar el consum d'energia i de recursos externs a canvi de la venda de coneixements, la venda de béns i serveis a qui disposen d'aquests coneixements, o de mantenir la seva posició avantatjosa en l'intercanvi de recursos naturals dins de l'ordre polític internacional. I no sols la sostenibilitat de l'estructura social de Catalunya, sinó que també a hores d'ara la mateixa qualitat del seu medi ambient depèn en gran mesu-

ra de la disponibilitat d'energia externa: les possibilitats tant per portar a terme regularment la producció, la distribució i el consum de béns i serveis com per assegurar les tasques de descontaminació i tractament de residus que la nova escala de les activitats generen està condicionada per la creixent provisió energètica.

El major consum d'energia ha creat la seva pròpia demanda, i l'estructura social catalana ja no se'n pot estar. Així per exemple, en tres dècades el consum d'energia primària a Catalunya es va triplicar i va passar de 6.181 tones equivalents de petroli (TEP) l'any 1970 a 17.950 TEP l'any 1993[7]. En aquest sentit, també ha augmentat la participació en el consum d'energia primària de l'energia nuclear. La intensificació de la dependència externa de combustibles fòssils no renovables en certa manera s'ha intentat afrontar amb una millora en l'eficiència energètica d'alguns sectors[8] i amb la diversificació i la utilització de noves fonts energètiques. El creixement en el consum i la promoció de l'energia primària d'origen nuclear també ha estat espectacular en els darrers quinze anys (ha passat de 759,1 milers de TEP el 1980 a 4740 milers de TEP el 1993), tendència que en certa manera anava a contracorrent del que estava succeint a molts dels països més industrialitzats[9]. En el cas del transport, per exemple, la postura predominant ara a Catalunya encara rau en la constant creació d'infraestructures que creen rutines de mobilitat basades en un elevat consum d'energies no renovables[10]. Donada la tendència generalitzada a la baixa que els preus reals de la majoria dels combustibles fòssils han experimentat en els darrers anys[11], la creixent utilització d'aquestes infraestructures certament ha suposat una reducció comparativa dels costos financers en la producció, el consum, i la distribució de béns i serveis. Però, com és sabut, aquesta millora en la competitivitat i en les despeses econòmiques no incorpora ni els costos ambientals de contaminació o empobriment dels ecosistemes catalans, ni una taxa per compensar l'exhauriment de recursos forans no renovables o per invertir en energies renovables.

Aquesta "il·lusió energètica" insostenible que caracteritza el creixement econòmic actual, és a dir, l'increment del consum d'energia no renovable junt amb la disminució dels seus costos reals, es fa palesa en general en el conjunt de la producció, encara que mostra exemples especialment significatius en àrees com l'agricultura o la pesca[12]. I per això, la mateixa sostenibilitat de Catalunya no sols depèn del major consum d'energia forana sinó també i de forma creixent de la possibilitat d'importar aliments. Per exemple, la població catalana ocupada en l'agricultura l'any 1994 no arribava ni al 3,5% del conjunt de la població ocupada i tan sols constituïa l'1% del total de la població de Catalunya. La seguretat alimentària és una idea que sovint sembla haver-se oblidat en la planificació territorial davant de la il·lusió d'increment exponencial i il·limitat del transport i de l'escenari d'estabilitat relativa en l'ordre polític internacional, encara que aquests dos elements estan igualment condicionats a l'evolució en la disponibilitat internacional de recursos naturals i dels conflictes que puguin sorgir per la seva apropiació.

L'assoliment de la sostenibilitat d'una societat com la catalana, que no té suficients recursos naturals propis, depèn sobretot dels coneixements i l'organització social dels seus ciutadans per negociar i obtenir recursos externs que permetin el seu manteniment. No obstant això, la sostenibilitat i la qualitat del medi ambient a Catalunya no poden quedar garantides de forma automàtica pels estímuls al creixement o a la rendibilitat econòmiques, ja que en molts casos aquests dos àmbits sovint es contradiuen. El creixement econòmic o el consum de recursos no poden convertir-se ni presentar-se públicament com un fi en ells mateixos, ans al contrari, ho han de fer com un mitjà per assolir un desenvolupament social sostenible.

Qualitat ambiental

L'anàlisi de la qualitat del medi ambient, de manera similar que el cas de la sostenibilitat, es pot dur a terme des de diverses perspectives. Per una banda, podem prendre com a indicadors de l'estat del medi ambient aquells elements inorgànics com l'aire, l'aigua o el sòl, que permeten el manteniment de les diverses formes de vida. O bé, podem escollir directament aquestes formes de vida com a indicadors de la qualitat ambiental. Per l'altra banda, també podem centrar el nostre interès en aquella part del medi ambient més humanitzat o en aquell que més es relaciona amb un estat poc pertorbat de la natura. D'aquesta manera, des del punt de vista més antropocèntric, normalment s'entén que els principals, sinó els únics problemes ambientals sobre els quals cal actuar són els relatius a la qualitat de l'aire, al consum d'aigua potable, al soroll i als perills i les molèsties que ocasiona la generació de residus o els riscos tecnològics. En canvi, per a aquella perspectiva més orientada al medi natural, els objectius prioritaris de la qualitat del medi ambient constitueixen el manteniment de la biodiversitat, del cicles naturals o la conservació del sòl. Evidentment, no és possible tractar aquí de forma detallada cadascun dels problemes ambientals que les diferents aproximacions

susciten en el cas de Catalunya. El propòsit a continuació es limita a oferir una selecció dels més destacats, comentar alguns aspectes normalment poc discutits, i mostrarne algunes de les tendències més sobresortints.

Contaminació de l'aire

La contaminació atmosfèrica a Catalunya es concentra sobretot a l'entorn dels principals nuclis urbans i zones industrials. Això no obstant, i entre altres aspectes, la composició dels agents tòxics en aquestes contrades varia segons els orígens dels pol·luents, les èpoques de l'any, el relleu geogràfic, o les condicions climàtiques de cada període. Especialment greu és la condició de l'aire a la ciutat de Barcelona, on, a causa de l'emissió de gasos provinents del moviment de vehicles, s'han detectat relacions significatives entre els nivells de contaminants i els nivells de mortalitat en determinats col·lectius de risc i en particular, de gent gran o amb problemes cardiovasculars[13]. Aquest procés de degradació de la qualitat de l'aire urbà no ens ha d'estranyar, sobretot si tenim en compte que en vint anys el nombre de vehicles a Barcelona ciutat s'ha doblat, i així ha passat de 505.800 el 1974 a 1.023.306 el 1995. També en altres zones urbanes o de l'interior on es produeixen freqüents fenòmens d'inversió tèrmica, com ara el cas del Vallès o del Baix Llobregat i en zones industrials com el polígon industrial de Tarragona, les condicions atmosfèriques poden arribar a ser poc saludables. L'establiment el 1986 d'una xarxa de vigilància i previsió de la contaminació atmosfèrica a Catalunya, a càrrec de la Generalitat de Catalunya, ha permès que de 381 sensors manuals i 20 d'automàtics que hi havia el 1984 s'hagi passat a 594 i 251 respectivament el 1994, la qual cosa suposa un avenç important en la gestió d'aquesta problemàtica[14]. Tanmateix però, aquest tipus de monitoratge estableix que les accions i les mesures a realitzar s'apliquin sols en situacions extremes on se superen els nivells de contaminants. Caldria també considerar el problema que suposen les baixes però còniques emissions de contaminants, especialment en grans zones urbanes o industrials a Barcelona o Tarragona. En aquestes àrees, la modificació d'aquests nivells implica canvis no solament de caire tècnic sinó també sobretot urbanístics i socials, on la informació i la participació de tots els sectors implicats n'és un requisit ineludible[15].

El repte de l'aigua

Catalunya com a país mediterrani s'enfronta a un doble problema en relació amb l'aigua, un de qualitat i un altre de quantitat. Tot i aquesta evidència, la majoria de les actuacions que s'han dut a terme fins al moment des de l'òptica ambiental han tendit més aviat a tractar el primer aspecte que el segon. La gestió sostenible i ambientalment respectuosa dels recursos hídrics requereix no solament garantir el subministrament d'aigua potable i el sanejament dels cabals, sinó, sobretot, conservar els recursos existents i preservar el conjunt de condicions que permeten la vida al llarg del cicle hidrològic en tota la seva diversitat, la qual cosa comporta també, entre altres actuacions, la restauració i protecció de lleres i el manteniment dels ritmes i dels cabals ecològics que hi corresponguin. La gestió integral de l'aigua es veu complicada per la confluència de dues administracions que intervenen a Catalunya: la Junta d'Aigües i la Confederación Hidrográfica del Ebro.

Amb l'objecte de millorar la qualitat de les aigües fluvials, la Generalitat de Catalunya aprovà un pla de sanejament l'any 1982, però tingué una limitada efectivitat. Van ser necessàries la transposició de la Directiva Comunitària de 1991 sobre el tractament d'aigües residuals urbanes i la creació del Departament de Medi Ambient en el mateix any per obrir tota una nova etapa en la gestió de la qualitat de les aigües continentals. Així, en tan sols quatre anys, des de 1991 a 1995, el nombre de depuradores a Catalunya va passar de 79 a 184. A més, i amb l'objecte de complir els requeriments comunitaris, el Departament de Medi Ambient va aprovar l'any 1995 un nou pla de sanejament dirigit a proveir a tota població superior de 2.000 h-e (habitants-equivalents) d'un sistema de depuració biològica per a l'any 2005. No obstant això, però, a final de 1995, el volum de cabal tractat en depuradores fisicoquímiques era superior al depurat en instal·lacions biològiques, fet que impedeix la recuperació de la flora i la fauna[16]. Fins al moment, els esforços realitzats per part de la Junta de Sanejament i les millores obtingudes en la depuració d'aigües residuals, en la neteja de moltes conques interiors, i fins i tot en la qualitat de les platges de Catalunya, són indiscutibles. Això no obstant, algunes parts finals d'alguns rius de Catalunya i els seus aqüífers, i en especial aquelles més properes a l'àrea metropolitana, com les del Besòs i del Llobregat, encara necessiten de molta més atenció[17].

En relació amb la quantitat, i en la tònica general del model de desenvolupament predominant actualment, s'ha produït un increment en xifres absolutes en la demanda d'aigua per part de tots els sectors econòmics, tendència que es mantindrà en els propers anys. Per exemple, les previsions de creixement de la demanda d'aigua fins a l'any 2012 a la conca interior catalana són

d'un 44%, i a la conca de l'Ebre d'un 13%[18]. No deixa de ser destacable que la major part d'aquest augment el produirà l'agricultura, que és a la vegada ja la principal consumidora d'aigua. En concret, es preveuen uns increments d'uns 835 hm^3/any per al reg, enfront d'uns 260 hm^3/any dirigits al consum urbà o uns 110 hm^3/any al sector industrial. Tot i que alguns sectors industrials han disminuït el consum d'aigua per unitat de producte, en algunes activitats agrícoles, el procés és l'invers. Encara se segueixen promocionant conreus de regadiu perquè sovint proporcionen rendes més elevades, però no sempre es localitzen en zones les més adequades des del punt de vista ambiental (vegeu per exemple les protestes ecologistes al canal Algerri-Balaguer) ni s'adapten a una política orientada a la disminució del consum global de recursos hídrics. En aquest sentit, una aplicació adequada, justa i extensiva a tots els sectors del cànon de sanejament, encara que no ha pogut evitar el conflicte, podria constituir un instrument decisiu que lligui la millora en la qualitat de l'aigua amb la racionalització de la seva demanda. És evident que això caldrà que es complementi amb altres sistemes d'estímul a la contenció del consum, unes infraestructures de transport d'aigua eficients, i el disseny de mecanismes apropiats d'informació i participació de tots usuaris.

L'empobriment del sòl

Els sòls fèrtils són fèrtils com a resultat de l'evolució de centenars o milers d'anys, que ha donat lloc a una combinació única i relativament fràgil entre la matèria orgànica i la inorgànica que el componen. Quan els sòls fèrtils es destrueixen, aquests són difícilment reconstituïbles o reproduïbles. En general, la desertització i la pèrdua de qualitat del sòl acostumen a ser processos lents, encara que a Catalunya s'han accelerat en els darrers anys. L'erosió a Catalunya afecta el 20% del territori de forma alta a extrema (unes 628.201 hectàrees, segons una escala d'ICONA de sis intervals entre molt baix i extrem) essent diverses les zones i els processos socials que la inicien. En primer lloc, hi ha aquells indrets agrícoles o ramaders on es porten a terme sistemes d'explotació inadequats bé perquè són massa intensius o bé perquè s'efectuen en zones de filtració insuficient o en pendents excessius. En segon lloc, el procés d'empobriment del sòl també ha ocorregut en terrenys forestals, en uns casos per la desforestació ocasionada pels incendis continuats o, en altres, per la implantació d'espècies resinoses de creixement ràpid o d'eucaliptus. En tercer lloc, el creixement de les zones urbanes i les grans infraestructures de transport han fraccionat, antropitzat o modificat molts sòls i els han convertit en altament vulnerables a processos de desertització[19]. Per últim, algunes activitats industrials, energètiques o extractives també han provocat la degradació de terrenys en zones de Catalunya, com ha estat el cas de la pluja àcida al Berguedà[20] encara que aquests fenòmens han estat força localitzats. No és possible aquí tractar detalladament cadascuna d'aquestes causes, per la qual cosa sols en comentaré els aspectes més generals relacionats amb els principals sectors que incideixen en la transformació del sòl, és a dir, l'agrícola i el forestal, i les seves relacions amb altres activitats econòmiques.

La disminució de les rendes relatives obtingudes per l'economia rural s'ha traduït en la major pressió per l'ocupació de sòls fèrtils i forestals per part d'altres activitats més lucratives, encara que en alguns casos també més pernicioses per al medi edàfic. Aquest procés s'ha accelerat amb el desenvolupament d'una economia impulsada en els serveis, l'increment d'escales de transport, la internacionalització dels mercats agrícoles i ramaders. Enfront d'aquestes tendències, el sector agrícola ha respost amb la intensificació, la mecanització i l'extensió de l'escala de les seves tasques. Això ha afectat negativament la qualitat del sòl a causa del creixent ús de fertilitzants i pesticides, i també la diversitat biològica per la reducció de períodes de guaret, la implantació de conreus molt productius, i l'explotació d'àrees marginals que ha afectat zones que fins fa poc eren un refugi excepcional per a moltes espècies. En el cas dels terrenys forestals, han augmentat les plantacions d'espècies no autòctones més rendibles i ha proliferat la construcció de segones residències que augmenten els riscos d'incendi i erosió.

A diferència del que ocorre amb altres processos de degradació de l'entorn, com és el cas de la contaminació de l'aire o de l'aigua, l'empobriment del sòl acostuma a ser un problema poc percebut per part del públic en general. Podria ser que aquesta actitud menys conscient de la importància de conservar el sòl pugui explicar-se per l'estil de vida urbà adoptat per un nombre creixent de ciutadans a Catalunya, o per la major importància de la indústria o el serveis en la seva economia[21]. Però en tot cas, el fet és que en la situació actual, l'ocupació urbana i industrial i el deteriorament en general de sòls fèrtils és un problema d'escala planetària que no pot entendre's únicament en termes de rendibilitat econòmica. Per això, per a aquelles zones urbanes que encara contenen sòls de qualitat, però que el seu valor de mercat excedeix el valor de la seva producció agrícola, caldria idear noves formes de protecció i explotació, dirigides a potenciar i integrar el conjunt de funcions ecològiques, socials, educatives i de seguretat alimentària que indiscutiblement

mantenen. Aquesta nova figura jurídica i econòmica, que podria anomenar-se 'parcs agrícoles urbans', podria ser vàlida per a la urgent revalorització d'algunes àrees existents en el Vallès, el Baix Llobregat o el Maresme, i així poder reduir les pressions urbanístiques a què estan sotmeses. De forma inevitable, els actuals processos de reequilibri de l'assentament territorial de la població catalana i la creació de les noves infraestructures competitives ideades en el nou Pla general metropolità de Barcelona i en el Pla territorial general de Catalunya tindran un considerable impacte sobre aquests espais naturals, i en particular sobre aquells que tinguin pendents inferiors al 20 per cent[22].

Residus

L'evolució dels residus generats a Catalunya en el decurs de les darreres dècades està associada a la progressiva equiparació dels patrons de consum i de producció que caracteritzen els països més industrialitzats del món. No obstant això, en el cas català, ni aquests patrons han estat adoptats de la mateixa manera per tota la població, ni tampoc els costos i els beneficis socials o ambientals d'aquests canvis han estat distribuïts de manera uniforme pel territori català[23]. En l'actualitat, els problemes que sorgeixen en relació amb els residus són de dues classes. Per una banda, hi ha el canvi en la seva composició i toxicitat potencial, que ha fet que la seva eliminació eficient requereixi creixents consums d'energia; i per l'altra, l'augment exponencial experimentat en la quantitat total de residus (urbans, industrials, sanitaris o provinents d'enderrocs i del sector construcció), ha convertit la seva gestió en un problema amb considerables conseqüències polítiques i socials.

La producció de residus a Catalunya aporta algunes dades esfereïdores. Per exemple, durant en el període 1990-1993 a Catalunya es declaraven una mitjana de 2.431 milers de tones de residus industrials, i el 1993 l'estimació del total de residus municipals era de 2.792 milers de tones; tanmateix, sols a l'àrea de Barcelona es produeixen anualment 1,2 milions de tones de deixalles provinents de la construcció; i en aquesta àrea metropolitana, sols en deu anys, la producció per càpita de residus per habitant va passar de 254,4 quilos anuals el 1983 a 410,2 quilos el 1992. Davant aquesta situació, és evident que el ritme de generació de residus està superant les capacitats actuals de tractament. No és d'estranyar, en la meva opinió, que es produeixin situacions com els conflictes pel Pla de residus de 1990, la necessitat de prorrogar l'abocador del Garraf (que assumeix 871.962 tones d'escombraries a l'any) situat en ple parc natural, o els conflictes relacionats amb la construcció de megaincineradores com la projectada al Prat de Llobregat[24].

En el discurs públic sovint es pretén cercar la responsabilitat o la complicitat de l'actual generació de residus en els consumidors, quan en realitat el problema rau principalment en els productors. Hi ha una clara asimetria entre els costos i els beneficis de la generació, la utilització i la gestió del residu, que provoca el manteniment de cicles oberts i la incapacitat de fer pagar la seva eliminació a qui realment hauria de fer-ho. Freqüentment, les mesures que s'han adoptat enfront d'aquesta problemàtica es posen en funcionament una vegada els residus ja han estat creats. És evident que la capacitat de pressió dels productors en aquest camp és molt més forta que la dels consumidors, per la qual cosa, en general, s'ha intentat evitar aquelles polítiques en origen que haurien tingut uns impactes més contundents sobre la competitivitat i els costos empresarials[25]. Nogensmenys, i malgrat que en l'àmbit de la producció les competències i les actuacions de la Generalitat han estat limitades, Catalunya, ja en el decurs dels anys vuitanta, va tenir un paper capdavanter en la legislació espanyola sobre residus. Aquest procés va derivar en l'aprovació de la Llei reguladora de residus de 1993, el Pla de residus especials de 1994 i, finalment, el Programa general de residus de Catalunya de 1995[26]. És notable el començament d'una nova orientació en l'aplicació de mesures dirigides a contenir la generació en origen, com és el nou cànon de residus, encara que sols afecti els residus especials.

Conservació del patrimoni natural i la biodiversitat

L'estat del patrimoni natural en qualsevol país és sempre el resultat de la interacció històrica dels seus habitants amb el seu entorn. A Catalunya, hom pot afirmar que a hores d'ara no hi ha gairebé ni un sol indret del seu territori que no hagi estat alterat d'alguna manera o altra per l'explotació agrícola, ramadera, urbana o industrial. La transformació en l'entorn natural català és un fet tan avançat que es fa difícil poder parlar de l'existència d'algun ecosistema totalment 'verge'. Això no obstant, Catalunya conserva unes àrees naturals i una diversitat biològica d'elevat valor ecològic en l'àmbit internacional. La seva estratègica posició biogeogràfica, juntament amb el fet que l'economia catalana hagi seguit un procés de creixement econòmic dual, ha permès la pervivència de zones rurals molt poc antropitzades, molt riques en formes de vida superior.

La naturalitat dels espais catalans depèn en gran mesura de la classe i de la intensitat de les activitats que s'hi porten a terme, tot i que a Catalunya hi ha zones ben conservades i relativament properes a àrees de forta concentració industrial i urbana. A la Catalunya interior, les àrees que presenten una major diversitat biològica es localitzen en la intersecció entre els ambients mediterrani i centreeuropeu, és a dir a la serralada prelitoral i les muntanyes prepirinenques; i al litoral terrestre, a les zones d'aiguamolls. En aquestes últimes destaquen el Delta de l'Ebre, els Aiguamolls de l'Empordà i el Delta del Llobregat. Particularment problemàtica resulta la protecció d'aquesta darrera zona, que certament i gràcies a polítiques efectives ha experimentat una important millora en els darrers anys[27]. També, algunes comarques de ponent encara conserven alguns erms estèpics molt valuosos, molt reduïts i gairebé testimonials formats per estepes d'origen antròpic, com la conflictiva Timoneda d'Alfès. En el present, però, la creixent fragmentació d'ecosistemes i la rarefacció d'espècies en molts indrets catalans són uns fenòmens que presenten un ritme, una escala, i una intensitat molt distints als de fa unes dècades, ja que afecta el conjunt del país de forma gairebé irreversible. A continuació no hi ha el propòsit de fer un inventari detallat i descriptiu de totes les àrees i les espècies en perill a Catalunya[28], sinó solament d'analitzar-ne l'estat general i observar-ne les principals tendències.

La pèrdua de diversitat biològica és un procés que ocorre a Catalunya almenys a dos nivells. Per una part, s'ha produït la desaparició de certes espècies a tot Catalunya principalment per la reducció o desaparició d'hàbitats o la sobrecaça, com ha estat el cas del pioc salvatge (*otis tarda*), el vell marí *(monachus monachus)* o el llop *(canis lupus)*. No obstant això, el fenomen més freqüent és un altre, i consisteix en la rarefacció o extinció local d'espècies que antany eren comunes, com és el cas de molts rapinyaires, rèptils, amfibis i plantes. Aquest fenomen ha succeït no solament a zones amb poca protecció, sinó també a l'interior d'àrees que en principi disposaven de règims de protecció força densos, com per exemple, el mateix Parc Natural del Montseny (entre altres raons, perquè aquestes mesures no poden compensar per elles soles la pressió d'aproximadament un milió i mig de visitants anuals al parc[29].

Hi ha cinc causes generals que han provocat la desaparició d'espècies a Catalunya. En primer lloc, hi ha l'explotació directa de la fauna, la flora o la vegetació derivades d'activitats de caça, recol·lecció o aprofitament forestal; en segon lloc, es presenten els problemes derivats de les bioinvasions[30] inconscients o voluntàries (a Catalunya hi ha 20 espècies de fauna introduïdes, algunes fins i tot dintre dels parcs naturals); en tercer lloc, hi ha hagut un procés progressiu en la simplificació de l'estructura de molts ecosistemes catalans, especialment greu en el cas dels litorals, i en la modificació i la fragmentació d'hàbitats, originades per les infraestructures de transport, la gestió de l'aigua, i l'agricultura, la urbanització, el turisme, o el lleure; en quart lloc, l'acceleració en la producció general de biomassa també ha tingut un efecte negatiu sobre la diversitat, i sobretot, ha estat ocasionada per la intensificació de les activitats agrícoles i ramaderes; i finalment, la contaminació per l'activitat industrial, urbana o agrícola també ha empobrit la qualitat de molts ecosistemes i ha afectat formes de vida sensibles, a través de l'impacte negatiu que ha produït sobre el conjunt de les cadenes tròfiques i sobre l'estat de l'aigua i del sòl.

El Pla d'espais d'interès natural (PEIN), aprovat el desembre de 1992, ha constituït una de les darreres fites en el procés de redreçament d'aquesta tendència de pèrdua del patrimoni natural català. En total, està format per 114 espais que constitueixen un 20 per cent del territori. No obstant això, la majoria dels espais del mapa del PEIN són sòls que ja estaven qualificats com a no urbanitzables segons l'antiga Llei del sòl. No hem d'oblidar que les àrees protegides solament configuren una molt petita part del que constitueix el patrimoni natural de Catalunya i així doncs que la major part d'aquest patrimoni no està protegit. Per això, caldria continuar creant nous mecanismes jurídics i institucionals de protecció d'aquelles àrees naturals que es localitzen fora dels parcs o de les zones que ja gaudeixen d'alguna protecció legal. Aquest seria el cas, per exemple, de zones agrícoles poc competitives però que tenen una funció decisiva en la preservació d'espècies protegides (com és el cas, per exemple, dels secans de Lleida o d'alguns arrossars del Delta de l'Ebre).

Canvi global en el medi ambient

Els catalans es beneficien o modifiquen l'estat del medi ambient global mitjançant múltiples vies, de les quals i de forma molt sintetitzada en podem destacar dues. Primer, i com a país industrialitzat, mitjançant la importació de recursos i energia; i segon, a través de l'emissió de residus, gasos o altres substàncies tòxiques que contribueixen a l'escalfament global de l'atmosfera o provoquen problemes ambientals d'escala planetària. Val a dir però que molts dels processos que deterioren el medi ambient a Catalunya, com ara la destrucció d'hàbitats, la

sobrecàrrega dels ecosistemes naturals, o la desertització, també es reprodueixen a escala mundial. La problemàtica ambiental contemporània supera i va més enllà de les barreres i les fronteres administratives. És inadequat tenir com a punt de referència únicament un territori delimitat per unes quantes competències o, fins i tot, una determinada cultura, ja que les interaccions espacials dels problemes de medi ambient actual són múltiples i majoritàriament globals. La "regió ecològica", si existeix, gairebé mai no s'ajusta a la regió política, econòmica o cultural. La major disponibilitat d'energia i recursos de l'economia catalana ha modificat l'escala i el caràcter de la major part de les activitats quotidianes, creant a la vegada tot un conjunt de rutines socials que han augmentat la demanda en termes absoluts en el consum d'energia forana per part de tots els sectors socials. És ben probable que les variacions en la disponibilitat mundial de recursos energètics, en la població, en la superfície global de sòl fèrtil, i fins i tot en el clima, imposin en un futur no gaire llunyà múltiples transformacions sobre la pròpia estructura social i la vida quotidiana dels catalans. Això no obstant, en el present apartat únicament es comenta un aspecte d'aquesta contribució de Catalunya al canvi global i una acció de les moltes possibles per mitigar-la.

El desenvolupament actual de Catalunya està basat en el constant increment del transport de materials i d'energia, la qual cosa es tradueix inevitablement en múltiples formes de residus i contaminació, molts dels quals tenen una incidència mundial. Per exemple, en tan sols els deu anys que van de 1983 a 1993, el nombre de vehicles que circulaven pels més d'onze mil quilòmetres de carreteres catalanes va augmentar en més d'un milió, i se situa en els 3,2 milions. Això, sumat a altres activitats industrials i de consum, comporta l'emissió d'importants substàncies que, segons els experts, tenen incidència notable en l'escalfament global de l'atmosfera. Així, Catalunya produïa a mitjan dels anys vuitanta un total de 20,9 milions de tones de diòxid de carboni i uns 0,12 milions de tones d'òxid nitrós, a més d'altres gasos hivernacle com el metà o els clorofluorocarbonis[31]. Solament al municipi de Barcelona, les emissions per càpita de gasos hivernacle van passar de 2,6 tones equivalents de CO_2 el 1987 a 3 tones el 1994, una tercera part de les quals estan provocades pel transport i una quarta part per la generació i l'eliminació de residus urbans[32]. L'escala i la rutina social de les emissions són avui en dia tan elevades que se'n fa difícil la modificació a curt termini. En els darrers anys, però, algunes millores tecnològiques i urbanístiques han permès una certa tendència a la baixa d'aquestes emissions totals en molts països occidentals, tot i que a Catalunya, si bé les emissions de CO_2 van disminuir a la segona meitat dels anys vuitanta, van tornar a augmentar a l'inici dels noranta.

Al marge d'aplicar polítiques orientades a reduir les emissions per càpita de gasos hivernacle, una bona manera amb què Catalunya podria contribuir a les estratègies per mitigar el canvi en el medi ambient global fóra mitjançant la promoció, el finançament i la coordinació de programes d'investigació internacionals en aquest camp. Una major participació i un fort lideratge en fòrums i en programes de recerca internacionals, podrien aportar, com s'ha demostrat en altres països europeus, no sols uns resultats molt rellevants per a la comunitat internacional sinó el necessari revulsiu que la formació universitària catalana necessita en aquest camp[33].

2. RESPOSTES SOCIALS

La societat civil i un bon nombre d'intel·lectuals i universitaris van ser els primers a reaccionar a Catalunya davant dels problemes de medi ambient; després, i amb notable retard, hi van intervenir les institucions polítiques i administratives; i finalment, han estat les indústries i les corporacions econòmiques les que han començat aquest procés de reforma davant la creixent pressió social, l'equiparació a patrons de desenvolupament comunitaris i la comprensió que la incorporació de la problemàtica ambiental no constituïa un perill a les seves activitats sinó més aviat un avantatge que reforçava el seu funcionament.

La reacció de la societat civil

A Catalunya, les accions envers la defensa i respecte del medi natural no són ni de bon tros un invent de les darreres dues o tres dècades. Sense voler remuntar-nos massa en el temps, ja a final del segle passat començaren a sorgir les primeres associacions excursionistes que tenien un notable contingut de descoberta i protecció de la natura. Així, per exemple, de 1911 a 1915 se celebraren a Catalunya tres congressos excursionistes, on un bon nombre de ponències giraren a l'entorn de la conservació i l'estudi de la diversitat del patrimoni natural i cultural de Catalunya. L'excursionisme, en els seus orígens, tingué un incalculable paper educatiu que ha perdurat en la tradició del conservacionisme català contemporani i que de forma paral·lela en altres països anà lligat a les reivindicacions nacionalistes[34].

Això no obstant, a principi dels anys setanta, especialment coincidint amb la celebració del primer dia de la terra de 1970, sorgeix tot un nou moviment ecologista format per un conjunt ampli d'agrupacions cíviques i professionals de diversa índole. Però en el cas de Catalunya, la seva estructura i les seves orientacions estigueren condicionades no sols pels problemes ambientals derivats del creixement desorbitat dels anys cinquanta i pel desenvolupament de l'energia nuclear sinó també per l'auge en les demandes de democratització i de reafirmació nacional[35]. En les darreres dues dècades, hi ha hagut alguns notables exemples de conflictes ambientals, que malgrat algunes expressions violentes, han tingut efectes positius en la conservació d'importants zones naturals com la dels Aiguamolls de l'Empordà[36] o en la creació de noves institucions administratives ambientals (com el propi Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya). En efecte, es podria dir que molts problemes ambientals a Catalunya mai haurien *existit socialment* si no hagués estat pels seus conflictes corresponents. Fou destacable, en el cas de l'energia nuclear, el tancament d'un reactor a la central d'Ascó arran de l'accident de 1989, que fou vist per alguns com una simple operació econòmica i tècnica, mentre que per altres constituí una victòria del moviment antinuclear. Així doncs, tant en la denúncia de les activitats que han malmès i malmeten els espais naturals a Catalunya com en la millora de la qualitat i la gestió del medi ambient, en altres àmbits ha estat decisiva l'activa participació dels grups ecologistes i dels ciutadans afectats. Aquesta important tasca, que encara continua actualment, es veié reconeguda, per exemple en l'àmbit institucional, amb l'atorgament simultani de dos premis, un per part del Ministeri d'Obres Públiques i Medi Ambient, i l'altre pel Departament de Medi Ambient l'any 1995 a la Lliga per la Defensa del Patrimoni Natural, gairebé vint anys després de la seva fundació el 1976[37]. Tanmateix però, els nivells d'afiliació a les entitats conservacionistes i l'activitat de l'ecologisme polític a Catalunya encara presenta uns nivells molt més baixos que els dels països del seu entorn occidental[38].

Recerca, informació i educació

La recerca sobre els sistemes naturals de Catalunya per part de catalans no és un fenomen recent i es remunta, llevat d'alguns casos excepcionals, als treballs que dins de la geografia botànica es realitzaven ja des del segle XVIII[39]. Des de final del segle passat naturalistes, biòlegs, ornitòlegs, i més recentment ecòlegs, inspiraren noves idees conservacionistes o impulsaren noves associacions o centres d'estudi de la natura. En el desenvolupament de les ciències naturals a Catalunya la Institució Catalana d'Història Natural, creada el 1899, i el Museu de Zoologia de Barcelona, iniciat el 1881, van tenir un paper destacat[40]. La participació d'investigadors i dels universitaris en general ha estat sempre arreu un element important en la conservació del medi ambient. Però tanmateix, en el camp de les ciències del medi ambient, la fragmentació disciplinar ha estat predominant. A Catalunya, no va ser fins a la dècada dels noranta quan alguns estudis universitaris començaren a adoptar una perspectiva més integrada. Fou notable que la creació de la llicenciatura de ciències ambientals a la Universitat Autònoma de Barcelona per al curs 1992-1993 s'aprovés abans d'esperar l'homologació del Ministeri d'Educació[41]. L'aparició de la llicenciatura semblava inevitable atès que en el mateix curs anterior a Catalunya ja s'impartien vint-i-sis cursos de tercer cicle en matèria ambiental[42]. Malgrat aquesta important fita, l'oferta actual d'estudis i el nombre de crèdits en temes de medi ambient en la majoria d'estudis universitaris segueix encara essent, en la meva opinió, del tot insuficient. La recerca i la formació en ciències ambientals tendeixen a centrar-se en aquells camps més propis de les ciències naturals i deixa al marge les socials. Per tant, cal l'estímul institucional per omplir aquest buit en el camp de la investigació bàsica i aplicada socioambiental, amb l'objecte, per una part, de millorar la comprensió dels processos polítics, econòmics i culturals que dificulten l'adaptació de les institucions catalanes als nous reptes ambientals i, per l'altra, de poder oferir propostes viables i rellevants en els camps de l'educació, la participació pública i el canvi institucional.

Fins fa pocs anys, la informació ambiental ha estat escassa i poc professionalitzada, i amb excepció d'alguns casos molt notables però relativament minoritaris (com va ser primera versió de 1975 del *Llibre Blanc*; R. Folch, 1988) estava força caracteritzada pel voluntarisme i la mancança de recursos. Fins a principi dels anys vuitanta, la premsa va tenir un paper rellevant en la difusió del missatge ambientalista, tot i que actualment altres mitjans de comunicació com la televisió hi estan prenent un paper més predominant[43]. En relació amb l'educació ambiental a Catalunya, Martí Boada veu en la figura de Rafael Puig i Valls (1845-1920) i les seves accions per instaurar oficialment la festa de l'arbre un dels seus precursors[44]. Això no obstant, ha estat en les darreres dues dècades quan realment hi ha hagut un veritable avenç, que sobretot ha estat promogut des de la societat civil[45] on el conjunt de les associacions ambientalistes catalanes, entre les quals hi ha l'Associació Catalana d'Educa-

ció Ambiental, fundada el 1985, hi han tingut un paper decisiu. Així, per exemple, després de la creació fa vint anys dels primers itineraris de natura al Vallès Occidental, Catalunya disposa d'un total de 159 equipaments d'educació ambiental l'any 1994[46].

La resposta de les administracions

La creixent integració de Catalunya als corrents econòmics, polítics i socials del països més desenvolupats, i en particular, de la Unió Europea, està condicionant les polítiques mediambientals de les administracions competents, i fins i tot està provocant un canvi d'orientació en la gestió d'aquestes polítiques. La transició a la democràcia, la consolidació de majors competències de l'autonomia catalana, i la recent creació de noves institucions ambientals han permès recollir algunes demandes que una important societat civil catalana venia reivindicant ja des dels anys setanta, l'objecte de les quals era evitar algunes de les irracionalitats més flagrants que caracteritzaren el creixement econòmic de les dècades anteriors. Això no obstant, i malgrat la reacció, moltes irracionalitats, al meu entendre, encara persisteixen. La política ambiental, no solament a Catalunya sinó també en altres països, sovint es caracteritza per la manca de la necessària transversabilitat de les seves actuacions i pel fet que aquestes se centren més aviat en els efectes que en les causes d'aquests problemes[47]. Les raons d'aquestes inèrcies són complexes, ja que cal cercar-les, entre altres aspectes, en l'organització dels sistemes d'informació, en les relacions de poder i en la mateixa dinàmica del sistema econòmic predominant, en els quals intervenen un bon nombre de factors que són forans a la pròpia estructura social de Catalunya.

Malgrat aquests condicionants, hi ha hagut i encara hi ha un bon marge per a una gestió més integrada, més àmplia, més participativa i més eficient en temes de medi ambient. La política ambiental catalana encara es troba en una fase tant de relativa definició dels objectius com de prova dels diversos instruments legals, econòmics o horitzontals per aconseguir-los. És impossible aquí tractar amb detall cadascun d'aquests aspectes, per la qual cosa, a continuació solament en seleccionaré tres que a mitjà termini podrien contribuir a la millora dels règims catalans en aquest camp. En primer lloc, i en relació amb els objectius, seria bo ampliar la concepció de la gestió del medi ambient a altres aspectes de sostenibilitat i canvi global; en segon lloc, i respecte als instruments horitzontals, caldria abordar el dèficit existent en els mecanismes d'informació, participació i control públics; i en tercer lloc, seria convenient una major integració entre les polítiques econòmiques i ambientals, la qual cosa significaria l'aplicació de l'esperada "reforma fiscal ambiental", dins de les possiblitats que li atorgen les competències de la Generalitat, i l'increment del pes relatiu dels instruments i incentius de mercat en relació amb les regulacions legislatives.

La problemàtica ambiental, tal i com he exposat al principi del capítol, té com a mínim una triple dimensió: sostenibilitat, qualitat ambiental i canvi global. Normalment, però, les institucions polítiques i administratives que aborden aquests temes –i fins i tot alguns grups ecologistes– acostumen sols a pensar i actuar de forma parcial sobre alguna d'elles sense observar-ne les estretes interrelacions i diferències. Sóc de l'opinió que a Catalunya, per exemple, la política energètica s'entén més aviat com una qüestió de competitivitat econòmica que com un problema directament lligat a la política ambiental a través de la qüestió de la sostenibilitat. La poca intervenció institucional de Catalunya en els fòrums internacionals de medi ambient o la inexistència d'una direcció general d'afers internacionals dins del Departament de Medi Ambient també és simptomàtic, des del meu punt de vista, de la manca de projecció global de la política ambiental catalana. Així doncs, la fragmentació, el localisme, i la concentració en la gestió dels efectes finals dels problemes de medi ambient són encara unes característiques força presents en l'organització administrativa ambiental catalana.

Tot i l'avenç institucional que va suposar la creació del Departament de Medi Ambient l'any 1991, queda encara un ampli marge per a la millora d'instruments horitzontals d'informació, participació i fiscalització de la política ambiental. No es pot esperar que el control de la contaminació o dels espais naturals es dugui a terme sempre des de dalt, ja que en una democràcia avançada són els mateixos ciutadans els que poden i han d'intervenir en aquestes qüestions. Per això, és imprescindible la promoció d'una xarxa cívica, formada i participativa (que podria tenir un elevat contingut de voluntariat), que contribueixi a l'efectiu monitoratge del medi ambient i que sigui paral·lela a uns canals efectius de denúncia i de reacció en cas que s'infringeixi la llei.

En els darrers anys, i en part gràcies a la creació del Departament de Medi Ambient, s'està començant a omplir el buit que hi havia en la confecció d'estadístiques ambientals, que eren absolutament necessàries per a una aplicació d'una política ambiental adient[48]. Malgrat la tasca realitzada, el treball encara a fer és molt vast, ja que

per exemple la majoria dels indicadors es concentren en la qualitat ambiental a mitjà termini i deixen al marge els temes de contribució al canvi global o de sostenibilitat. A més, tant la producció com l'accés públic a la informació de medi ambient en l'àmbit local o comarcal són encara molt escassos o en alguns casos inexistents. En matèria ambiental sovint s'actua directament i única sobre un indicador relativament vistós, com pot ser la desaparició d'una espècie carismàtica, i no sobre la resta de causes, elements i relacions de degradació que el modificaren. Per això, la reducció del medi ambient a uns pocs indicadors pot comportar el perill de fer interpretacions esbiaixades i descontextualitzades sobre el seu estat tot descuidant l'observació de la dinànica dels processos socials i ecològics que l'afecten.

En darrer terme, la política ambiental catalana podria millorar la seva eficiència si no estigués tan distanciada dels altres objectius i instruments de gestió pública. Per a la teoria econòmica ambiental contemporània, l'actual intervenció de l'Estat a l'economia ni és eficient en la creació d'ocupació ni en la preservació del medi ambient[49]. Bona part dels motius d'aquesta paradoxal situació cal cercar-los en la *desintegració* que actualment hi ha entre les polítiques econòmiques i les polítiques ambientals. El sistema fiscal actual, per una banda, grava el treball i així doncs desincentiva la inversió, i, per l'altra, deixa de gravar o fins i tot subvenciona processos contaminants o que consumeixen recursos o energies no renovables. Alguns estudis recents de la Comunitat Europea han demostrat que en un escenari social on es portés a terme aquesta *integració,* seria possible un creixement econòmic no inflacionista compatible amb la protecció ambiental[50]. No obstant això, a Catalunya, de forma similar a altres països europeus, la política ambiental s'ha portat a terme mitjançant la inflació legislativa, que ha estat molt considerable en els darreres dues dècades[51]. L'aplicació de la normativa comunitària i l'adopció de tractats internacionals han constituït importants estímuls en aquesta direcció, tot i que la iniciativa legislativa catalana en molts temes ambientals ha estat més avançada que la d'altres comunitats autònomes espanyoles. No obstant això, i de forma complementària a aquests tradicionals mecanismes regulatius i sancionadors *(comand-and-control)* la política ambiental catalana es podria beneficiar d'aquesta integració (tot i les limitades competències en aquest camp), mitjançant el desenvolupament d'instruments econòmics com ara les *ecotaxes* o els mercats de drets ambientals i l'estímul de processos de producció que podrien ser més intensius en treball però a la vegada menys perjudicials per al medi ambient.

En definitiva doncs, l'ampliació dels objectius, la millora dels instruments i l'extensió dels horitzons temporals que guien la política ambiental catalana permeten encara un bon joc per a la innovació i el desenvolupament. Resta encara un llarg camí a recórrer en molts camps, i en especial en l'àmbit local, tot i la incipient aplicació d'auditories ambientals o la mateixa implementació de l'agenda local-21 per part d'alguns ajuntaments catalans. Però perquè aquestes iniciatives tiguin un valor efectiu i puguin modificar realment les rutines ambientals més pernicioses, no solament cal voluntat i imaginació, sinó sobretot recursos i una àmplia participació.

El paper de la indústria i les empreses

Bona part dels recursos naturals que es consumeixen a Catalunya i els problemes de medi ambient que s'hi generen tenen una relació directa amb l'activitat industrial. Les corporacions econòmiques catalanes enfront d'aquesta realitat han reaccionat de dues maneres. Per una banda, han sorgit tot un conjunt de noves empreses exclusivament dedicades a temes de medi ambient i, per l'altra, algunes de les indústries existents han començat a modificar els seus patrons de producció cap a processos més nets, menys consumidors de recursos, i menys generadors de residus. Crec que les raons d'aquestes respostes positives s'han de cercar en la integració d'Espanya a la Comunitat Europea i l'aplicació i el seguiment creixent que fa l'Administració del grau de compliment per part de les indústries de la normativa que se'n deriva, en l'aparició de nous ens públics dedicats al medi ambient, i a una creixent demanda social entre els catalans per tal de gaudir de millor qualitat ambiental.

Tot i la dificultat d'estimar amb exactitud el nombre i la dimensió del sector ambiental, és possible apreciar en els darrers anys un notable creixement del conjunt d'empreses i el volum del negoci orientat únicament a la gestió del medi ambient. A la dècada dels vuitanta, la major part d'aquestes empreses es caracteritzaven per tenir un considerable registre de mortalitat i un elevat grau d'especialització, i treballaven sobretot en àrees com la depuració d'aigües, la gestió de residus o el control atmosfèric[52]. En aquest sentit, fou destacable, amb l'objecte de revaloritzar, informar i donar sortida comercial als residus industrials, la creació l'any 1992 de la Borsa de Subproductes de Catalunya, organisme promogut per la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona i on també participa la Junta de Residus. Al marge d'aquestes empreses especialitzades, altres corporacions econòmiques han començat a entendre els beneficis financers i

socials que comporta adoptar sistemes de producció més nets i menys consumidors de recursos i energia. Nous canvis en les actituds dels consumidors, una major percepció per part dels empresaris dels impactes de les seves activitats i l'increment en la pressió legal i institucional de les activitats delictives, han forçat el replantajament de rutines industrials ambientalment nocives i han subratllat els avantatges de la "ecoeficiència" i "ecocompetitivitat". No obstant això, la implementació del conjunt de mesures que comporta el tancament de cicles de producció depèn d'un conjunt de factors entre els quals hi ha la dimensió de l'empresa, la disponibilitat de personal especialitzat, l'accés a noves tecnologies i la informació, la pressió social i institucional, i la mena de producte a què dedica l'activitat.

Tradicionalment la posició empresarial en temes de medi ambient ha estat més aviat defensiva que innovadora. Així, des de l'Administració s'ha mantingut una política de negociació i un cert grau de tolerància amb els empresaris, amb l'objectiu de donar-los períodes de temps raonables per adaptar les seves instal·lacions a la nova normativa i exigències mediambientals. I en els casos de continuada desobediència s'ha començat a penalitzar els empresaris que han perseverat en el seu comportament il·legal. L'empresonament d'un empresari del sector tèxtil, el 1997, ha començat a trencar la impunitat que alguns empresaris disposaven davant de conductes delictives en aquesta matèria. En la situació present ja és possible adoptar una postura més exigent i, doncs, és d'esperar que també l'empresari prengui un paper més actiu en la formulació de propostes i la creació de sistemes de producció sostenibles i ambientalment respectuosos. Per sort, ja estan desapareixent aquelles visions corporatives que consideraven el tractament dels problemes de medi ambient com un perill per a la supervivència de l'empresa. La comercialització de productes ecològics (que, recordem, no *protegeixen* el medi ambient, sinó que contribueixen a substituir altres processos més perjudicials) ha obert noves oportunitats de negoci i ha millorat la imatge de molts empresaris, conscienciats o no, que seguien pràctiques poc adients[53]. En aquest sentit, la Comunitat Europea ha tingut un doble paper en les activitats de reforma i innovació empresarial en temes de medi ambient. En primer lloc, ha participat en la confecció i l'harmonització de dos importants mecanismes voluntaris de gestió ambiental de l'empresa que són l'ecoetiqueta i l'auditoria ambiental. I en segon lloc, ha incidit en les empreses catalanes de forma indirecta a través de l'aprovació de directives i normes sobre residus, aigües o aire que afectaven el conjunt de sectors productius. Si bé no han estat pocs els oportunismes, especialment en temes màrqueting ecològic o ecoetiqueta, la transposició de normativa comunitària en aquest camp, i a Catalunya amb la seva aplicació mitjançant la Direcció General de Qualitat Ambiental del Departament de Medi Ambient, està evitant algunes de les situacions menys desitjables.

3. EL FUTUR: ADAPTACIÓ COL·LAPSE?

La gran transformació que els processos de producció i els estils de vida dels catalans han experimentat en les darreres dècades han modelat el caràcter present de la relació entre l'estructura social de Catalunya i el medi ambient on es desenvolupa. Ara, els elements que cal tenir en compte per entendre el canvi ambiental ja no són tant la població o el territori com la cultura i la tecnologia amb tot el seu sistema d'intercanvi d'informació, valors i recursos. Com si d'una mena d'espiral es tractés, la major disponibilitat d'energia i recursos naturals s'ha traduït també en un continu creixement de les seves demandes. I al mateix temps, l'increment de l'escala i la intensitat de les activitats econòmiques i socials dels catalans han augmentat la seva dependència energètica fins al punt que el manteniment de la mateixa qualitat del medi ambient a Catalunya també està condicionat a la creixent provisió d'energia. La major consciència pública de la necessitat d'assolir un desenvolupament sostenible, compatible amb la millora de la qualitat del medi ambient i en correspondència amb els canvis ambientals globals, ha comportat l'inici d'una relativa transformació en algunes institucions polítiques, econòmiques i culturals catalanes. La reacció però és encara tímida i les raons de les reticències a accions més decisives cal buscar-les en bona part en la manca de percepció, tant de les causes com de les conseqüències, dels problemes ambientals que impedeixen la inversió dels recursos socials i econòmics adequats[54].

A curt termini, és poc probable que l'estructura social catalana s'adapti amb la suficient rapidesa al ritme i els requeriments que els canvis en el medi ambient local i global demanen. Però, de la mateixa manera, també és poc probable que a curt termini aquests canvis ambientals provoquin un immediat col·lapse de la societat catalana. És precisament aquesta situació paradoxal –ni col·lapse ni adaptació a curt termini– la que fa veure els problemes de medi ambient com un qüestió secundària en el conjunt de decisions productives, polítiques o educatives actuals, encara que quan estenem els períodes de consideració a unes poques generacions més de catalans,

les previsions i l'ordre de prioritats varien molt notablement. En les darreres dècades, les accions socials realitzades a Catalunya per afrontar la degradació ambiental han estat considerables, però el ritme de les tendències en el consum de recursos i la creixent pressió antròpica exercida sobre els ecosistemes propis i globals posen en qüestió la sostenibilitat del seu model de creixement. Per tant, és ara mateix quan és possible i necessari començar una nova etapa d'adaptació molt més substantiva que pugui evitar en un futur no gaire llunyà uns costos socials i ambientals molt més elevats.

Així doncs, el repte ambiental de la societat catalana no solament se centra en la millora dels aspectes més urgents de la qualitat de l'aire, l'aigua o altres indicadors examinats en el present treball. Sobretot, consisteix també en el redreçament dels estils de vida i dels processos de producció als imperatius de sostenibilitat a mitjà i llarg termini i en la minimització de l'impacte que aquestes activitats provoquen en medi ambient global. La creació en els moments actuals dels mecanismes socials i institucionals que amplïin els actuals horitzons temporals i que integrin les tres dimensions de sostenibilitat, qualitat ambiental i canvi global en les decisions presents constitueixen un imperatiu ineludible per garantir el manteniment d'aquelles opcions que permetin un desenvolupament futur de Catalunya de major qualitat i seguretat.

NOTES

1 J. W. R. Burch (1970).
2 WCED (1987).
3 IUCN,UNEP,WWF (1991).
4 R. Margalef (1990) D. Tàbara (1996c).
5 No obstant això, hi ha hagut alguns intents per esbrinar-les, per exemple a l'àrea metropolitana de Barcelona. Vegeu J. D. Ros, et al. (1992), cf. T. C. Marshall (1993).
6 Un petit càlcul ens permet corroborar aquesta afirmació. Segons P. Buringh (1989) cf. M. Tolba (1992) per obtenir una dieta mínima mitjançant l'agricultura tradicional cal una mitjana de 0,6 ha de terra cultivable. Per sostenir amb aquests mètodes la 'independència ecològica' de Catalunya en el cas de l'alimentació (amb 6.097.000 habitants i sols 3.212.600 hectàrees de superfície total amb només un terç d'aquesta conreada), caldria haver de cultivar tot el país fins l'últim racó, la qual cosa és ambientalment i tècnicament inviable.
7 Departament d'Indústria i Energia (1985) i Departament de Medi Ambient (1996).
8 Per cert, molt discutida. Vegeu J. Puig i J. Corominas (1993).
9 J. D. Tàbara (1996a).
10 Vegeu J. Pallisé (1996).
11 CAMPSA (1992).
12 Així, tant el consum agrícola d'energia com la potència dels vaixells de pesca a Catalunya han anat augmentant en el decurs dels anys vuitanta, la qual cosa ha permès incrementar respectivament la producció agrícola i el nombre de captures de peix anuals. Això no obstant, tot sembla indicar en el cas de l'agricultura l'impacte d'aquesta major mecanització i intensificació ha suposat una progressiva degradació del sòl, i que l'actual creixement de la pesca no és sostenible en el temps.
13 J. Sunyer et al. (1996).
14 Institut d'Estadística de Catalunya-Departament de Medi Ambient (1995).
15 D. Tàbara (1996c). En aquest sentit, és interessant mencionar els resultats d'un recent estudi sobre l'impacte de la contrucció de les rondes de Barcelona en la millora de la contaminació atmosfèrica de la ciutat durant el període de 1990-1993 (J. M. Baldasano, 1996a). En aquest treball s'argumenta que aquestes infraestructures van modificar la composició del trànsit que creuava la ciutat, en van reduir la mitjana de quilòmetres realitzats diàriament, i en va permetre incrementar la velocitat mitjana dels vehicles. Els resultats empírics de 1993 mostren que les emissions de monòxid de carboni i de VOC eren un 31% i un 12% menors que amb relació a 1990, encara que les de monòxid de carboni van augmentar en un 2%. Malgrat tot, el model utilitzat no considera el reemplaçament del parc automobilístic durant aquells anys i sols se centra en un període molt curt de temps que no permet veure els efectes incentivadors de l'ús del transport privat que ha suposat l'augment de la xarxa de carreteres metropolitanes.
16 N. Prat (1996) S. Rueda (1993).
17 La descontaminació d'aquests aqüífers és complicada a causa del reiterat vessament de contaminants. Així, per exemple, segons una demanda per delicte ecològic a l'empresa Urquimia, l'abocament de mercuri que es feia des de 1985 al riu Congost, afluent del Besòs, donava un índex que era 26,8 milions de vegades superior al permès per la llei (C.Escolà, 1994).
18 J. Mezo (1995).
19 J. Bech, et al. (1988).
20 J. Puig (1989).
21 D. Tàbara (1995).
22 Vegeu Departament de Política Territorial i Obres Públiques (1995); A. Borràs et al. (1996); M. Parés (1992); A. Serratosa (1994).
23 Vegeu M. Isla, A. Soy (1994).
24 Vegeu AMB (1996).
25 Fins i tot es pot argumentar que el reciclatge (que a l'àrea de Barcelona se situa sols entre el 3 i el 6% del total de tones d'escombraries recollides) l'accepten els productors perquè tal com està ideat avui en dia no els afecta directament.
26 Vegeu X. Amenós, et al. (1996).

27 Vegeu J. Figuerola, R. Gutièrrez (1996). La importància de la preservació del Delta del Llobregat és ecològica, científica i en part també una obligació legal, ja que constitueix una Zona d'Especial Protecció de les Aus (ZEPA) inclosa en el catàleg de la Directiva d'Hàbitats de la Unió Europea. La seva estratègica posició al bell mig de l'àrea metropolitana de Barcelona li confereix també un incalculable paper educatiu per un nombre creixent de generacions urbanes de catalans on la diversitat natural de l'entorn és cada vegada més difícil d'experimentar; a més, l'evolució del conflicte del Llobregat pot arribar a constituir el repte que demostri compromís real a les polítiques internacionals de medi ambient la credibilitat de les institucions catalanes i espanyoles en aquest camp.

28 Per aquest objecte, ja hi ha treballs notables. Vegeu DEPANA (1994), Folch (1989-1992) i R. Folch (1988). No obstant això, les dades sobre la diversitat natural catalana varien segons estiguin facilitades pel Departament de Medi Ambient a l'any 1995 o per altres fonts. Així per exemple, segons aquest departament hi ha a Catalunya 210 espècies d'ocells nidificants, mentre que per a *La història natural dels Països Catalans* n'hi ha, o n'hi havia el 1986, unes 230 (R. Folch, Ed. 1989-1992). La divergència també apareix el nombre d'espècies de peixos continentals (entre 37 i 45), amfibis (entre 14 o 17), rèptils, o mamífers (entre 72 i 74). De totes elles, set espècies d'ocells i dues de mamífers s'han extingit a Catalunya, encara que 33 espècies d'ocells, 16 de mamífers, 15 de peixos, 13 de rèptils i 3 d'amfibis estan amenaçades i moltes més han desaparegut a nivell local. De nou, les dades facilitades pel mateix departament l'any 1996 també són diferents i més optimistes: del total, 290 d'espècies amenaçades (entre animals vertebrats i plantes vasculars) l'any 1995, passen a 233 l'any 1996 (Institut d'Estadística de Catalunya-Departament de Medi Ambient, 1995 i 1996).

29 Vegeu J. Gordi i Serrat (1993).

30 Aquest és el cas, per exemple, dels fons marins envaïts per l'alga *Sargassum muticum*, la qual ha reemplaçat en molts indrets les espècies d'herbeis marins autòctons, com el de *Posidonia Oceanica*. Aquest darrer, de valor ecològic i econòmic molt alt, a més ha estat especialment afectat per altres processos humans com ara la 'regeneració' de platges, l'arts de pesca del ròssec o la mateixa contaminació.

31 Departament de Medi Ambient (1991); F. Mansecal (1993) i B. Garcia Sanz, (1995).

32 Vegeu J. M. Baldasano (1996b).

33 D. Tàbara (1996b).

34 J. de Ramon (1983; F. Roma (1996).

35 X. Garcia et al.(1979); L. Lemkow (1984); J. Puig (1991); J.Terrades, et al. (1989).

36 Vegeu J. Armengol, et al. (1988).

37 Vegeu DEPANA (1996).

38 M. Baras (1992); D. Tàbara (1995-1996a).

39 J.Terrades, et al. (1989).

40 X. Ferrer et al. (1986).

41 J.Terrades (1993).

42 M. Isla (1992).

43 D. Tàbara (1993).

44 M. Boada (1995).

45 Vegeu T. Franquesa i M. Monge (1988).

46 Institut d'Estadística de Catalunya-Departament de Medi Ambient (1993).

47 Vegeu D. Tàbara (1996a).

48 Vegeu Institut d'Estadística de Catalunya-Departament de Medi Ambient (1995 i 1996).

49 Vegeu D. M. Roodman (1996).

50 European Comisssion (1994).

51 Departament de Medi Ambient (1993).

52 M. Isla (1992).

53 D. Tàbara (1997a).

54 D. Tàbara (1995).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMENÓS, A., PEÑALVER, A., TOLDRÀ, LL. X. (1996), *Els drets del Medi Ambient*; Tarragona: Ed. El Mèdol.
- ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA (1996), *Programa metropolità de gestió de residus municipals;* Barcelona: AMB, Entitat del Medi Ambient.
- ARMENGOL, J., DE BOLÒS, O., FOLCH, R., SARGATAL, J. (1988), "El procés de Salvaguarda dels Aiguamolls de l'Alt Empordà", publicat a R. FOLCH (1988); pàg. 316-318.
- BALDASANO, J. M. (1996a), 'The influence of road transport systems in the emissions of air pollutants. The case of the ring road of Barcelona city during the period of 1990-1993', publicat a J. M. Baldasano & L. J. Sucharov, 1996, *Urban Transport and the Environment II*; Southampton & Boston: Computational Mechanics Publications.
- BALDASANO, J. M. (1996b), *Valoración de las emisiones de los gases causantes del incremento del efecto de invernadero en el municipio de Barcelona, periodo 1987-1994*; Terrassa: Institut de Tecnologia i Modelització Ambiental.
- BARBIER, E. B. (1987), "The concept of sustainable economic development", *Environmental Conservation;* núm. 14 (2), pàg. 101-110.
- BARAS, M. (1992), "Los partidos políticos verdes en Cataluña"; Institut de Ciències Polítiques i Socials, Working Paper, núm. 47.
- BECH, J., VILLAR, LL., TRILLA, J., MALLARACH, J. M. (1988), "Problemàtica dels sòls", a FOLCH, R.; Ed. cap. 7.4.
- BOADA, M. (1995), *Rafael Puig i Valls (1845-1920): precursor de l'educació ambiental i dels espais naturals protegits;* Departament de Medi Ambient, Generalitat de Catalunya.
- BORRÀS, A. et al. (1996), *Ecologia i territori a Catalunya;* Bellaterra: servei de publicacions de la UAB.
- BURCH, Jr. W. R. (1970), "Resources and Social Structure: Some Conditions of Stability and Change". *Annals of the American Academy of Political and Social Science;* núm. 389, pàg. 27-34.
- BURINGH, P. (1989), "Availability of agricultural land for crop and livestock production" a PIMENTEL,D., HALL, C.W., *Food and Natural Resources*; Nova York: Academic Press, cf. a TOLBA, (1992).
- CAMPSA (1992), *Memoria Estadística 1991*; Madrid: Ministerio de Economía y Hacienda.
- DE RAMON (1983), *L'excursionisme, un fet social;* Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya.
- DEPANA (1994), *Biodiversitat i patrimoni natural a Catalunya.* Grup de Treball per a l'elaboració del document "Objectius de les polítiques del medi ambient per una Catalunya sostenible; Departament de Medi Ambient.
- DEPANA (1996), "Conclusions del fòrum Cuidem la Nostra Terra"; Depana en acció, monogràfic, núm. 6.
- DEPARTAMENT D'INDÚSTRIA I ENERGIA (1985), *Estadísticas energètiques de Catalunya;* Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT (1993), *Legislació ambiental de Catalunya;* Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT (1991), *Cataluña, una región europea comprometida con el desarrollo y la defensa del medio ambiente;* Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (1995), *Pla territorial general de Catalunya;* Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ESCOLÀ, C. (1994), "El fiscal acusa Joan Uriach d'un delicte ecològic", *Nou campus*; núm. 14, pàg. 9.
- EUROPEAN COMMISSION DIRECTORIATE-GENERAL FOR ENVIRONMENT, NUCLEAR SAFETY AND CIVIL PROTECCION (1994), *Potencial Benefits of Integration of Environmental and Economic Policies;* Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- FIGUEROLA, J., GUTIÉRREZ, R. (1996), "El zampullín chico y la recuperación del delta del Llobregat", *Querqus;* núm. 125, pàg. 31-33.
- FRANQUESA, T., MONGE, M. (1988), "L'educació ambiental als Països Catalans. Cronologia de fets destacats", a R. Folch; pàg. 546-547.
- FOLCH, R. Ed. (1986-1992), *Història natural dels Països Catalans*, vol. 11, 12, 13, i 14; Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- FOLCH, R. Ed. (1988), *Natura, ús o abús?. Llibre blanc de la gestió de la natura als països catalans*; Barcelona: Barcino.
- FERRER, X., MARTINEZ VILALTA, A., MUNTANER, J. (1986), "Aspectes històrics dels estudis ornitològics als Països Catalans", publicat a R. Folch (1986-92); vol. 12.
- GARCIA, X., REIXAC, J., VILANOVA, S. (1979), *El combat ecologista a Catalunya*; Barcelona: Ed. 62.
- GARCIA SANZ, B. (1995), *La contaminación ambiental en España*; ASP Research Paper, 8 (a), Madrid.

- GORDI I SERRAT, J. (1993), "La freqüentació dels parcs naturals a Catalunya", *Documents d'anàlisi geogràfica;* 23 pàg. 7-22.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA i DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT (1995 i 1996), *Dades del medi ambient a Catalunya;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Anuari estadístic de Catalunya, 1994-95;* Generalitat de Catalunya.
- INTERNATIONAL UNION FOR THE CONSERVATION OF NATURE, UNITED NATIONS ENVIRONMENTAL PROGRAMME, WORLDWIDE FUND FOR NATURE (1991), *Caring for the Earth: a Strategy for Sustainable Living;* International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, Gland, Suïssa.
- ISLA, M., SOY, A. (1994), "La localització de l'activitat econòmica i el medi ambient", publicat a BBV, Departament d'Economia i Finances, *L'economia catalana davant del canvi de segle;* Generalitat de Catalunya.
- ISLA, M. (1992), "La protecció del medi ambient", *Quaderns de Competitivitat:* núm. 5, Direcció General d'Indústria, Generalitat de Catalunya.
- LEMKOW, L. (1984), *La protesta Antinuclear;* Madrid: Mezquita.
- MARSHALL, T. C. (1993), "Environmental planning for the Barcelona region", *Land Use Policy;* Juliol, pàg. 227-240.
- MEZO, J. (1995), *La política del agua en España en los años ochenta y noventa: la discusión del plan hidrológico nacional;* ASP Research Paper, 9(a), Madrid.
- MARGALEF, R. (1990), "Viure a la Terra: dels límits i de les regles del joc", publicat a Institut d'Humanitats de Barcelona, *Poblacions, societats i entorn;* Barcelona: Ed. Barcanova.
- MANSENCAL, F. (1993), "La Catalogne, une région européenne engagée dans le développment et la défense de l'environnment", *Lettre du Programme Environnement;* núm. 10, maig, pàg. 67-69.
- PALLISÉ, J. (1996), "Tancar cercles: una crítica sectorial al PTGC, o el menyspreu per l'energia", publicat a A. Borràs.
- PARÉS, M. (1992), "Els espais lliures a la regió metropolitana de Barcelona. Importància ecológica i perspectives", *Papers de l'Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona;* núm.11, pàg. 39-49.
- PRAT, N. (1996), "Planificar l'aigua; oblidar-se de la vida", publicat a A. Borràs.
- PUIG, J. (1991), "Apunts per una cronologia del moviment ecologista a Catalunya", a *L'ecologisme;* Barcelona: Barcanova, pàg.139-160.
- PUIG, J. (1989), *El delicte ecològic de la central tèrmica de Cercs;* Barcelona: Alternativa Verda.
- PUIG, J., COROMINAS, J. (1993), *L'energia a Catalunya,* Grup de Treball per a l'elaboració del document "Objectius de les polítiques del medi ambient per una Catalunya sostenible"; Departament de Medi Ambient.
- ROODMAN, D. M. (1996), "Treure partit del mercat de cara al medi ambient", publicat a Institut Worldwatch, *L'Estat del món 1996;* Barcelona: Centre Unesco de Catalunya.
- ROMA, F. (1996), *Història social de l'excursionisme català dels orígens a 1936;* Vilassar de Mar: Oikos-Tau.
- ROS, J. (1991), "Una conselleria verda". *Diari de Barcelona,* 2 de març, reeditat a Ros, J.(1995), *La nostra ecologia de cada dia;* Barcelona: Curial, pàg. 40-41.
- ROS, J., CARBÓ,F., CASAS, J. M., MARSHALL,T., PARÉS, M. (1992), *Estudi sobre la capacitat ecològica de la Regió Metropolitana de Barcelona;* Departament d'Ecologia, Universitat de Barcelona, cf. a T. C. Marshall (1993).
- RUEDA, S. (1993), "Situació actual del sanejament públic i impacte de la Directiva 91/271 a Catalunya", publicat Agrupació de Serveis d'Aigua de Catalunya, *Quartes jornades sobre la millora de la gestió de l'aigua a Catalunya;* Pals, Girona.
- SERRATOSA, A. (1994), "Els espais oberts en el planejament metropolità: realitats i propostes", *Papers de l'Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona;* núm. 20, pàg. 39-47.
- SUNYER, J., CASTELLSAGUÉ, J., SÁEZ, M., TOBIAS, A., ANTÓ, J. M. (1996), "Air pollution and mortality in Barcelona", *Journal of Epidemiology and Community Health;* núm. 50 (suppl.1), pàg. 1-5.
- TÀBARA, D. (1997a), "Ambientalismo corporativo", publicat a J. Ballesteros i J. Pérez Adan (Eds.) *Sociedad y medio ambiente;* Madrid: Ed. Trotta.
- TÀBARA, D. (1997b), "Desarrollo Sostenible", publicat a S. Giner i E. Lamo de Espinosa, *Diccionario de Sociología;* Madrid: Alianza.
- TÀBARA, D. (1996a), *La percepció dels problemes de medi ambient;* Barcelona: Ed. Beta i Departament de Medi Ambient.
- TÀBARA, D. (1996b), "Les dimensions desconegudes", *Canvi global, dimensions humanes;* Butlleti del Consell Internacional de les Ciències Socials d'Espanya de la UNESCO, núm. 1, pàg. 3-4.

- TÀBARA, D. (1996c), "Sustainable Transport, environmental quality and social structure", publicat a J. M. Baldasano i L. J. Sucharov, *Urban Transport and the Environment II*; Southampton & Boston: Computational Mechanics Publications.
- TÀBARA, J. D. (1995), *Percepció pública i acció social en problemes de medi ambient;* Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 5/4/95.
- TÀBARA, J. D. (1993), "Mitjans de comunicació i medi Ambient". *Perspectiva social;* núm. 32, pàg. 81-95.
- TERRADES, J. (1993), "Educació ambiental universitària", *Perspectiva social,* núm. 32, pàg. 97-103.
- TERRADES, J., PRAT, N., ESCARRÉ, A., MARGALEF, R. (1989), *Els sistemes naturals,* vol. 14. de R. FOLCH, (1986-1992).
- TOLBA, M. K. (1992), *Saving our Planet. Challenges and Hopes*; Nova York: Chapman & Hall i United Nations Environment Programme.
- WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT (1987), *Our Common Future*; Oxford: Oxford University Press.

LLIBRE VI

FAMÍLIA, GÈNERE I COMUNITAT

LLIBRE VI

FAMÍLIA, GÈNERE I COMUNITAT

LLUÍS FLAQUER
Departament de Sociologia - Universitat Autònoma de Barcelona

Els autors dels capítols d'aquest Llibre analitzen des de diversos angles la situació de les relacions de gènere i de família a Catalunya. Les coincidències entre les tendències assenyalades i entre les dades aportades per cada un d'ells són força notables, encara que això no vol dir que les interpretin de la mateixa manera.

"Família i noves formes de convivència" de Lluís Flaquer examina els canvis que s'han esdevingut en els darrers anys en l'àmbit de les formes familiars. A través de la composició de les llars que s'evidencia emprant com a font el cens de 1991, es pot fer una mena d'instantània de les unitats de convivència de la població catalana que ens permet copsar l'estat actual i l'evolució recent de la família. L'anàlisi de Lluís Flaquer ens mostra una societat catalana amb una doble faç: tradicional i progressista, conservadora i abocada al canvi, alhora en sintonia amb les tendències hispàniques i amb les europees. Les llars en què viuen els catalans tenen una grandària força superior a l'europea, però inferior a l'espanyola. De bon tros, el tipus de llars amb una freqüència més alta són les nuclears, o sigui aquelles formades exclusivament per pares i fills sense la presència d'altres persones. Tot i que l'increment del nombre de divorcis, de les famílies monoparentals, de les parelles cohabitants i de les segones núpcies suposa una tendència a l'equiparació amb la mitjana europea, la tirada dels fills a romandre a casa dels seus pares un cop són majors d'edat i la pràctica habitual d'acolliment dels pares vidus, ens porta en la direcció contrària.

L'estudi detallat de les noves llars i formes de conjugalitat revela també aquesta dualitat. Si bé hi ha un nombre important de llars monoparentals que són famílies sense pare, també n'hi ha que representen una forma d'acolliment de les persones grans per part d'algun dels seus descendents. En les primeres les mares es fan càrrec dels fills; en les segones els fills es fan càrrec dels seus pares o de les seves mares. En relació amb els efectius potencials de cada grup d'estat civil els separats i divorciats tenen una propensió sis vegades més gran que els solters a conviure amb les seves parelles. Per últim, apareix una associació molt clara entre el matrimoni per l'església i la primonupcialitat, i tot just està arribant a una desena part la proporció dels contraents que es casen en segones núpcies.

En la seva contribució sobre "Les xarxes de parentiu" Xavier Roigé planteja la qüestió de la persistència de la intensitat de les relacions entre les generacions en contrast amb el que succeeix als països d'Europa septentrional. En el seu treball mostra com, malgrat la davallada de les formes residencials extenses, tanmateix en l'àmbit de relacions l'extensió continua plenament vigent. Així, l'antiga pauta de la convivència de més de dues generacions a la mateixa llar segons el model de la família troncal tendeix a reconstituir-se sobre una nova base relacional. Encara que els parents i afins ara es trobin dispersos espacialment, la intensitat de la seva interacció no ha disminuït. De la mateixa manera que la residència conjunta de diverses generacions no implica necessàriament una economia compartida, tampoc una residència distinta no suposa que les llars tinguin economies totalment separades.

Roigé sosté que l'evolució de les formes de residència, més que obeir a un canvi en els valors o en els sistemes culturals, es relaciona amb les respostes estratègiques individuals als nous problemes o necessitats que sorgeixen. Així, si en els municipis de menys de 2.000 habitants hi trobem una proporció més gran de llars complexes és a causa de la seva funcionalitat econòmica i

assistencial. De la mateixa manera, l'herència deixa de dependre d'un dret de primogenitura per passar a convertir-se en una adquisició opcional que cal guanyar-se mitjançant la cura de la generació anciana.

Les famílies són unitats bàsiques de capitalització i de prestació de serveis. Un dels principals objectes de les estratègies residencials és la resolució del problema de l'allotjament. Si no fos per l'ajuda familiar, l'adquisició de l'habitatge seria molt més onerosa i probablement tardana. En general, és en situacions de crisi quan es produeix la reactivació de les relacions de parentiu. Família i Estat de benestar tracten de pal·liar els estats carencials, però a Catalunya –i en general als països de l'Europa mediterrània– el pes del segon és menor en relació amb la primera. Però la família no tan sols té una dimensió assistencial, sinó també simbòlica que s'evidencia en el paper de les segones residències com a intent de recreació de la família extensa i de reconstitució de la identitat familiar i de la vella casa pairal.

En "Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya", Cristina Brullet examina les diferents estratègies en el repartiment de la massa del treball productiu i reproductiu entre els membres de la parella conjugal. La hipòtesi de què parteix és que els rols de gènere es troben en relació amb l'activitat de mercat de les dones, en especial el seu treball remunerat. Els canvis en les identitats parentals derivarien doncs de la necessitat d'articular les dues principals àrees d'activitat en què participen els membres de la família, la productiva i la reproductiva. Malgrat que s'ha produït una enorme davallada en el nombre de dones que s'identifiquen com a mestresses de casa, tanmateix la majoria de les dones joves assalariades, independentment de la seva classe social, continuen tenint sota la seva responsabilitat el treball familiar. És per això que es pot parlar d'una doble presència de les dones, en el sentit que els cal ser presents paral·lelament en les dues esferes que acabem d'esmentar. La noció de treball familiar és més àmplia que la de treball domèstic perquè inclou no tan sols les tasques de la casa, sinó també les labors de criança i socialització dels fills, així com els serveis de mediació entre la família i les agències de l'Estat de benestar.

Els canvis recents presenten llums i ombres. D'una banda, hom detecta un major apropament relacional del pare amb els seus fills menors, però igualment hom constata la persistència en l'associació de la neteja i cura de la roba amb el gènere femení. Mentre que els homes tendeixen a administrar els diners excedents, les dones gestionen l'escassetat econòmica. El pare comparteix, més aviat, activitats relacionades amb l'entorn de la llar, més gratificants i opcionals, mentre que la mare continua associada a les tasques de l'interior de la llar, de caràcter més rutinari i repetitiu.

En síntesi, continua havent-hi una forta asimetria en la participació d'homes i dones en els espais públic i privat. Tot i que les expectatives i les representacions del repartiment són fortament igualitàries, les pràctiques reals no corresponen a aquests ideals. La identificació de la figura del pare amb la llei i l'ordre s'està afeblint, alhora que emergeix una autoritat més compartida entre el pare i la mare. Tanmateix, en el procés de redefinició dels rols parentals les mares hi guanyen sense perdre-hi, mentre que els pares més aviat hi perden encara que darrerament hi estiguin guanyant un xic. A tall de conclusió de tempteig, l'autora es pregunta si la deslegitimació de la institució del patriarcat no podria conduir a una deslegitimació de la figura del pare.

El darrer capítol de la secció sobre "Família, mercat i Estat de benestar" representa un intent de síntesi dels capítols anteriors alhora que una temptativa de caracterització el sistema de família de Catalunya. Lluís Flaquer prossegueix l'obertura cap a dimensions extrafamiliars, ja iniciada en capítols anteriors, per tal d'explicar la dinàmica que s'esdevé en l'interior de la llar. La fecunditat, l'educació, el mercat de treball, el sistema de valors, les prestacions de l'Estat de benestar, entre altres, són elements que cal tenir en compte a l'hora d'entendre la trama familiar. En les societats modernes avançades com la catalana els sistemes de família són el resultat dels condicionants imposats pel mercat i per l'Administració sobre el conjunt de valors vigents. Tant la prevalença

dels diferents tipus de llar, el complex de drets i obligacions associats amb les diverses categories de parentiu, així com la legitimitat dels distints models familiars depenen d'aquest procés dialèctic. No podem negligir en absolut l'extensió i la consolidació del sistema públic de pensions quan volem comprendre la progressiva independència residencial de les generacions velles. L'articulació de la família amb altres sectors institucionals de la societat catalana és la clau que permet entendre la seva estructura i transformacions recents.

Un dels canvis més transcendentals dels darrers lustres ha estat la inversió de la prioritat tradicionalment atorgada per les dones joves al mercat matrimonial en oposició al mercat laboral. Aquesta transformació tendeix a acostar el model femení a la pauta masculina. En relació amb altres indrets d'Europa, a Catalunya trobem una manca de flexibilitat en els models i una menor diversitat tant en les trajectòries vitals, com en l'existència de formes de convivència. En els països en què existeixen transferències monetàries de l'Estat en concepte de fills menors a càrrec, la seva interrupció quan aquests van arribant a la majoria d'edat agilita llur emancipació, mentre que a Catalunya, com a la resta d'Espanya, el sistema de benestar social dóna per descomptada la seva presència a la llar familiar. En el cas dels ancians vidus passa el mateix, encara que aquest tret està sofrint una erosió. Així, aquests trams de la vida dels individus queden sostrets a les agències de l'Estat de benestar i continuen sota la responsabilitat de la institució familiar. El desenvolupament tardà de l'Estat de benestar a casa nostra així com, segons el meu criteri, la seva feblesa intrínseca, es relacionen amb aquesta característica. Malgrat les disparitats existents dels sistemes familiars dels diversos pobles hispànics, aquest punt els acosta entre si en relació amb els d'altres regions d'Europa septentrional. Aquesta anàlisi evoca la conveniència de la reforma del sistema de protecció social, massa centrat en l'empara de la població anciana o que ja té responsabilitats familiars i poc preocupat per les dificultats de la transició dels joves a la vida adulta. Per descomptat, l'estructura d'aquest sistema està en consonància amb la problemàtica a què respongué la seva gènesi, però que avui ja no correspon a les noves necessitats plantejades per la situació actual.

FAMÍLIA I NOVES FORMES DE CONVIVÈNCIA

Lluís Flaquer
Departament de Sociologia - Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

Un dels indicadors més utilitzats per tal d'estudiar l'estat i l'evolució de la família és la composició de les llars. A través de l'anàlisi del nombre i la mena de persones que viuen en les llars, tenint en compte especialment el seu parentiu, podem fer un cert diagnòstic de la situació de la família en un país determinat. L'avantatge d'aquests indicadors és que són quantitatius i per tant són fàcilment comparables amb els d'altres regions i països. Els censos constitueixen la font principal de la qual s'extreuen les dades que ens permeten elaborar aquests indicadors. Tanmateix, les pautes de convivència i residència, tot i informar-nos a bastament sobre la natura i el tipus de formes familiars així com sobre el seu grau de complexitat, ens diuen ben poc sobre les relacions que es donen a l'interior de la família i sobre l'articulació de les unitats familiars amb el seu entorn.

Aquest capítol analitza en particular els canvis en la composició de les llars dels darrers anys. Encara que formalment destaca la simplificació progressiva del sistema familiar i la proliferació de noves formes de convivència, això no vol dir que les llars més complexes i tradicionals s'hagin eclipsat del tot. D'altra banda, al nostre país la gran majoria de les persones continuen vivint en llars nuclears. Finalment, l'estudi de la cohabitació i de les segones núpcies ens permetrà fer una aproximació a les transformacions que està experimentant la família com a institució.

2. LA COMPOSICIÓ DE LES LLARS

Als països occidentals el nombre mitjà de persones per llar depèn alhora de la fecunditat de la població i del grau de complexitat de les llars. El 1991 la grandària mitjana de la llar era a Catalunya de 3,1 persones en contrast amb les 3,4 persones de deu anys enrere. A l'Estat espanyol la mitjana era el 1991 lleugerament més gran (3,3 persones per llar), tot i que també ací la pèrdua respecte de 1981 fou de tres dècimes. Aquests valors queden força allunyats dels europeus, on el 1991 la mitjana tot just assolí les 2,6 persones per llar (Europa dels 12) (vegeu la taula 1). Les comarques en què trobem valors més alts (més de 3,25 persones per llar) són les del Solsonès, el Pla de l'Estany, el Vallès Oriental, l'Alt Penedès i el Baix Llobregat.

La distribució de les llars segons el nombre de les persones que les componen mostra diferències significatives entre les llars de Catalunya, de l'Estat espanyol i de l'Europa dels Dotze (taula 2). En general, podem dir que a Europa les llars més petites presenten una proporció molt més alta que a casa nostra. Aquests resultats es troben en consonància amb la dada ja comentada del baix nombre de persones per llar del conjunt d'Europa respecte de l'Estat espanyol.

Així, els valors més dispars es troben en els extrems. El 1991 a Europa les llars unipersonals representaven dins el

TAULA 1. NOMBRE MITJÀ DE PERSONES PER LLAR. 1991

	Catalunya	Espanya	Europa 12
Nombre de persones	3,1	3,3	2,6

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, de l'Instituto Nacional de Estadística i d'Eurostat.

TAULA 2. LLARS SEGONS EL NOMBRE DE PERSONES. DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL. 1991

	Catalunya	Espanya	Europa 12
1 persona	13,6	13,3	26,9
2 persones	25,3	23,2	30,0
3 persones	22,2	20,6	18,2
4 persones	23,3	23,0	16,7
5 persones i més	15,6	19,9	8,2
Total	100,0	100,0	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, de l'Instituto Nacional de Estadística i d'Eurostat.

total un percentatge que era gairebé el doble que a Catalunya i a Espanya. Mentre que a Europa una de cada quatre llars era unipersonal, a l'Estat espanyol només ho era una de cada set. D'altra banda, les llars de cinc o més persones representaven a Europa una de cada dotze, mentre que a Catalunya només ho era una de cada sis i a Espanya una de cada cinc. En conjunt, les llars d'una i dues persones representaven a Europa el 57% del total i només el 36,5% a l'Estat espanyol i el 39% a Catalunya. Vistes aquestes tendències podem concloure que Catalunya s'acosta mes a Europa que la resta de l'Estat, però que la distància que ens separa dels països del nord dels Pirineus és encara molt considerable.

Seguint la tendència dels darrers decennis favorable al creixement del nombre de llars, segons les dades del cens de 1991 a Catalunya ens estem acostant ja als dos milions de llars (vegeu la taula 3). En el període intercensal 1981-1991 el nombre de llars augmentà en 164.000, cosa que representa un creixement de gairebé el 10%. Com es pot observar en aquesta taula, totes les categories de llars llevat de les de 5 o més persones experimentaren un creixement, encara que les de menor dimensió són les que més augmentaren.

L'examen de la taula 4 sobre els tipus de llars segons la seva composició revela que a Catalunya les parelles amb fills són les més nombroses, ja que representen gairebé la meitat del cens de llars. Tot i que en xifres absolutes des de 1981 han augmentat en unes 46.000 unitats (o sia en un xic mes d'un 5%, de manera que totalitzen unes 900.000), des d'un punt de vista relatiu el seu pes en el conjunt de les llars ha tendit a disminuir (han perdut un punt i mig percentual). Aquest efecte probablement és resultat del fet que la permanència dels fills en les llars dels seus pares està inflant aquesta categoria, que en canvi disminueix relativament a causa del creixement d'altres tipus de llars. Les comarques en què el 1991 aquest tipus de llars presenten una incidència més gran (més del 54%) són les litorals i prelitorals de l'àrea central de Catalunya, que foren les que enregistraren els nivells de fecunditat més alts durant els anys seixanta i setanta (Institut d'Estadística de Catalunya-CP/91 (17): 20).

La categoria de llars que apareix a continuació des del punt de vista del seu pes relatiu és la de les parelles sense fills. A Catalunya el 1991 aproximadament una de cada cinc llars era d'aquest tipus. A diferència del que succeïa amb les parelles amb fills, la tendència que s'observa entre 1981 i 1991 és de creixement, tant des del punt de vista del seu pes relatiu dins el total de les llars (guanyen un punt i mig) com de la variació percentual del seu nombre (augmenten en un 20%). Les comarques que enregistren proporcions més elevades d'aquest tipus de

TAULA 3. DIMENSIÓ DE LES LLARS. DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL I VARIACIÓ. CATALUNYA. 1981-1991

	1981	%	1991	%	Var. abs.	Var. %
1 persona	174.713	9,9	262.719	13,6	88.006	50,4
2 persones	404.483	22,9	488.970	25,3	84.487	20,9
3 persones	383.704	21,7	428.596	22,2	44.892	11,7
4 persones	412.486	23,3	451.154	23,3	38.668	9,4
5 persones i més	393.572	22,2	301.605	15,6	-91.967	-23,4
Total	1.768.958	100,0	1.933.044	100,0	164.086	9,3

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

TAULA 4. LLARS SEGONS TIPUS DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL I VARIACIÓ. CATALUNYA. 1981-1991

	1981	%	1991	%	Var. abs.	Var. %
Unipersonals	174.713	9,9	262.719	13,6	88.006	50,4
Sense nucli amb 2 o més persones	58.481	3,3	50.876	2,6	-7.605	-13,0
Uninuclears						
parella sense fills	304.898	17,2	365.379	18,9	60.481	19,8
parella amb fills	853.178	48,2	899.455	46,6	46.277	5,4
llars monoparentals	88.422	5,0	135.867	7,0	47.445	53,7
amb altres persones	229.077	13,0	168.312	8,7	-60.765	-26,5
Llars plurinuclears	60.189	3,4	50.436	2,6	-9.753	-16,2
Total	**1.768.958**	**100,0**	**1.933.044**	**100,0**	**164.086**	**9,3**

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

llars són algunes de les agràries situades a la meitat occidental (com ara el Pallars Jussà, les Garrigues, el Priorat, el Baix Ebre i el Montsià) i també les més rurals localitzades al nord-est de Catalunya (com ara el Berguedà, el Ripollès i la Garrotxa) (Institut d'Estadística de Catalunya-CP/91 (17): 19).

Les llars unipersonals són les que experimenten un dels creixements més significatius, ja que del 10% passen a representar el 13,6% en el període intercensal. Aquest percentatge pràcticament equival a la seva mitjana en el territori de l'Estat espanyol. El creixement del seu nombre en el darrer decenni es del 50%. Aquestes llars són les que ja havien experimentat el creixement més gran en el decenni anterior 1970-1981 (Flaquer, 1990). El 1991 el seu nombre ja superava les 260.000.

En l'apartat de les llars que experimenten creixement mereixen també un comentari les monoparentals. Aquesta mena de llars pugen dos punts pel que fa a la seva proporció en el total, i així se situen en un 7%, i també el seu nombre absolut creix en mes d'un 50%. El 1991 ja arribaven a 135.000 unitats.

La resta dels tipus de llars es troben en franca davallada. Les llars sense nucli de dues o més persones experimenten una pèrdua del 13 per cent i el 1991 tot just superen les 50.000. La seva proporció tot just assoleix el 2,5 per cent del total. Les llars complexes, o sia les llars uninuclears amb altres persones i les llars plurinuclears, són les que experimenten pèrdues mes importants. Encara que les llars uninuclears amb altres persones es mantenen en un respectable 9% del total, perden més d'un quart dels seus efectius. Les plurinuclears tenen un pes testimonial (2,6% del total), però en canvi el drenatge que reben no és tan fort com en el cas de les anteriors (un 16% enfront del 26%). Les comarques en què les llars plurinuclears tenen una incidència més gran són les agràries de l'interior de Catalunya, en particular la Noguera, la Segarra, el Solsonès, la Terra Alta i el Pla de l'Estany (més del 6%) (Institut d'Estadística de Catalunya-CP/91 (17): 22).

Com hem pogut veure, alguns tipus de llar com ara les unipersonals i les monoparentals estan experimentant fortes taxes de creixement. Per aquesta raó caldrà analitzar-les amb més detall en un apartat separat. També val la pena dedicar altres seccions a les noves formes de conjugalitat com les parelles de fet i a les famílies reconstituïdes després d'una ruptura matrimonial.

3. LES LLARS UNIPERSONALS

Com ja hem dit abans, a Catalunya hi ha unes 260.000 persones que viuen soles. La gran majoria dels membres d'aquest col·lectiu –dues terceres parts– són dones. L'anàlisi de la seva composició per estat civil mostra que gairebé la meitat (48,6%) d'aquesta categoria de llars està formada per persones vídues, per un terç (34,3%) de solteres, i la resta es divideix per un igual entre persones casades (7,5%) i separades o divorciades (7,6%). Tanmateix, varia la proporció d'homes i dones dins de cada estat civil. Mentre que en el cas dels solters, homes i dones estan gairebé igualats, en el cas dels altres estats civils es produeixen desequilibris notables. D'una banda, tenim els casats, els separats i els divorciats que viuen sols (diverses fases en el procés de ruptura matrimonial) en què els homes tendeixen a predominar lleugerament sobre les dones (55% sobre 45%). Aquesta diferència s'explica perquè en cas de separació d'una parella amb fills, aquests normalment es queden amb la mare, amb qui formen una llar monoparental. D'altra banda, els vidus són la categoria d'estat civil en què apareixen proporcions més descompensades entre homes i dones (15% enfront del 85%). Aquesta disparitat no tan sols

s'explica pel fet que les dones tenen una taxa de supervència mes alta que els homes, sinó per la seva autonomia domèstica més gran. Així, en cas de quedar vidus, els homes tenen més propensió a ser acollits per un familiar que les dones en la mateixa situació.

La composició diferencial per sexe i estat civil del col·lectiu de persones que viuen soles condiciona en gran mesura el pes que hi tenen els diversos grups d'edat (vegeu la taula 5). Mentre que en el cas dels homes dues terceres parts dels que viuen sols tenen entre 25 i 64 anys, en el cas de les dones observem una proporció semblant per a les que tenen més de 65 anys. En tot cas, els que tenen menys de 25 anys representen una minsa proporció del total, tanmateix molt més gran en el cas dels homes (5%) que en el de les dones (2%). Igualment en aquesta categoria d'edat els solters tendeixen a predominar sobre les solteres. En els grups d'edat mitjans (de 25 fins a 64 anys), els homes tendeixen a predominar sobre les dones en el cas dels solters, els casats, els separats i els divorciats en contrast amb el que succeeix a partir dels 65 anys. En canvi, en el cas dels vidus no s'observen diferències significatives degudes al sexe.

Girona (15%) i Lleida (14%) en contrast amb Barcelona i Tarragona (13,4%) són les províncies en què apareix una

TAULA 5. COMPOSICIÓ DE LES LLARS UNIPERSONALS SEGONS EL SEXE, L'EDAT I L'ESTAT CIVIL DE LA PERSONA SOLA. CATALUNYA. 1991

	Edat			
Estat civil	Fins a 24	25-64	65 i més	Total
Solters	3.537	34.630	5.764	43.931
%	8,1	78,8	13,1	100,0
Solteres	2.510	26.541	17.366	46.417
%	5,4	57,2	37,4	100,0
Casats	243	8.479	2.205	10.927
%	2,2	77,6	20,2	100,0
Casades	311	5.372	3.246	8.929
%	3,5	60,2	36,4	100,0
Vidus	8	3.489	15.873	19.370
%	0,0	18,0	81,9	100,0
Vídues	100	19.344	88.900	108.344
%	0,1	17,9	82,1	100,0
Separats i divorciats	52	9.922	1.283	11.257
%	0,5	88,1	11,4	100,0
Separades i divorciades	110	6.338	2.291	8.739
%	1,3	72,5	26,2	100,0
Homes transeünts	368	1.918	158	2.444
%	15,1	78,5	6,5	100,0
Dones transeünts	307	1.616	438	2.361
%	13,0	68,4	18,6	100,0
Total	7.546	117.649	137.524	262.719
%	2,9	44,8	52,3	100,0
Total homes	4.208	58.438	25.283	87.929
%	4,8	66,5	28,8	100,0
Total dones	3.338	59.211	112.241	174.790
%	1,9	33,9	64,2	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

proporció de llars unipersonals més gran respecte del total. Tanmateix, les comarques en què trobem una incidència més gran de llars unipersonals són les pirinenques i les deprimides de l'interior, en particular els dos Pallars, l'Alta Ribagorça, la Cerdanya i el Priorat on el percentatge oscil·la entorn del 20%. En canvi, al Barcelonès hi trobem una intensitat superior a la mitjana però més moderada (16,1%) (Institut d'Estadística de Catalunya-CP/91 (17): 18). Aquesta constatació suggereix que una elevada incidència de persones que viuen soles en un territori determinat no és necessàriament un signe de modernitat (Flaquer i Soler, 1990). Més aviat sembla que ens trobem amb tipus diferents de llars unipersonals segons si es tracta de zones més dinàmiques, des d'un punt de vista econòmic i demogràfic, o més envellides i deprimides. En el primer cas, les persones que viuen soles probablement són solteres o divorciades de mitjana edat, mentre que en el segon es tracta de persones grans vídues, en especial dones.

4. LES LLARS MONOPARENTALS

En les llars monoparentals apareix una pauta que mostra un cert paral·lelisme amb la que acabem de comentar pel que fa a les llars unipersonals. Així, la seva incidència territorial presenta també una dualitat semblant: d'una banda, els percentatges més elevats apareixen a les comarques pirinenques i d'alta muntanya; de l'altra, a les més urbanes del litoral català. Aquesta disparitat podria portar-nos a sospitar que en realitat es tracta de dos tipus diferents de llars (Institut d'Estadística de Catalunya-CP/91 (17): 21).

Al cens català de 1991, hi apareixen unes 158.000 llars monoparentals, 136.000 de les quals són sense altres persones (o sia sense que incloguin altres familiars, en general ascendents). Tal com es pot apreciar a la taula 6, la pràctica majoria de les llars monoparentals (un 83%) estan formades per una mare sola amb els seus fills. Un percentatge semblant (86%) estan constituïdes per nuclis independents que formen una llar. Només un 14% contenen altres familiars, a més del nucli. Tanmateix, aquest percentatge és superior al de la mitjana de tots els nuclis, incloent-hi els biparentals (8,7%). No sembla que hi hagi diferències significatives pel que fa al repartiment dels nuclis amb o sense altres persones en relació amb el fet d'estar a càrrec d'un pare o d'una mare sols.

Tal com hem dit, del total de les famílies monoparentals la gran majoria són encapçalades per dones, concretament 131.000 per una mare sola amb fills, en contrast amb només 27.000 per un pare sol amb fills. Per començar hem de dir que no sempre hi ha una coincidència entre la persona que encapçala la llar (pare sol o mare sola) i la persona principal, o sia aquella que presumptament assumeix la càrrega de les responsabilitats familiars. Així, el 5,8% de les llars monoparentals la persona principal de les quals és un home estan encapçalades per una dona, i un 3,7% de les llars monoparentals encapçalades per un pare sol tenen una dona com a persona principal (taula 7). Tanmateix, no podem saber quina importància numèrica tenen les llars monoparentals en què la persona principal pertany a la generació més jove, però el seu sexe coincideix amb el de la persona que encapçala la llar. Si mirem la distribució de les llars monoparentals, segons el sexe i l'edat de la persona principal, que apareix a la taula 7 veurem que lògicament els casos en què el sexe de la persona que encapçala la llar monoparental no es correspon amb el del qui n'assumeix la responsabilitat es donen quan aquesta es troba en els trams d'edat joves. Tant en el cas dels homes com en el de les dones tenim un 40% per a les persones principals de menys de 20 anys, un 23% per a les que en tenen entre 20 i 24 i un 10% per a les que tenen entre 25 i 29 anys. A partir d'aquesta edat els percentatges s'estabilitzen entorn d'un 5% fins als seixanta anys aproximada-

TAULA 6. LLARS MONOPARENTALS*. CATALUNYA. 1991

	Sense altres persones	%	Amb altres persones	%	Total	%
Pare sol amb fills	22.728	84,7	4.103	15,3	26.831	100,0
%	16,7		18,5		17,0	
Mare sola amb fills	113.139	86,2	18.088	13,8	131.227	100,0
%	83,3		81,5		83,0	
Total	135.867	86,0	22.191	14,0	158.058	100,0
%	100,0		100,0		100,0	

* Llars monoparentals d'un sol nucli.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya

TAULA 7. LLARS MONOPARENTALS SEGONS EL SEXE I L'EDAT DE LA PERSONA PRINCIPAL*. CATALUNYA. 1991

	Persona principal home				Persona principal dona				Total	
Edat	Pare sol	%	Mare sola	%	Pare sol	%	Mare sola	%	Pare sol	Mare sola
Menys de 20	12	60,0	38	40,9	8	40,0	55	59,1	20	93
20-24	114	77,0	262	23,3	34	23,0	863	76,7	148	1.125
25-29	362	90,5	436	11,9	38	9,5	3.220	88,1	400	3.656
30-34	876	94,3	595	7,5	53	5,7	7.357	92,5	929	7.952
35-39	1.412	95,2	776	7,2	71	4,8	10.049	92,8	1.483	10.825
40-44	2.214	94,7	1.157	8,8	123	5,3	11.971	91,2	2.337	13.128
45-49	2.610	95,0	1.258	9,3	136	5,0	12.230	90,7	2.746	13.488
50-54	2.831	95,9	1.025	7,7	122	4,1	12.265	92,3	2.953	13.290
55-59	3.491	95,6	1.057	6,6	159	4,4	15.029	93,4	3.650	16.086
60-64	3.320	96,8	639	4,3	109	3,2	14.130	95,7	3.429	14.769
65-69	2.775	98,0	238	2,0	56	2,0	11.883	98,0	2.831	12.121
70-74	1.936	98,5	71	0,8	29	1,5	8.771	99,2	1.965	8.842
75-79	1.553	98,6	39	0,5	22	1,4	7.203	99,5	1.575	7.242
80-84	1.263	98,7	29	0,6	17	1,3	5.011	99,4	1.280	5.040
85-89	738	98,4	16	0,6	12	1,6	2.535	99,4	750	2.551
90-94	254	98,4	9	1,1	4	1,6	810	98,9	258	819
95 i més	69	100,0	1	0,6	0	0,0	180	99,4	69	181
Total	**25.830**	**96,3**	**7.646**	**5,8**	**993**	**3,7**	**123.562**	**94,2**	**26.823**	**131.208**

* Llars monoparentals d'un sol nucli.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

ment. Això vol dir que la regla és que els pares o les mares sols es facin càrrec de les llars que encapçalen a no ser que l'edat els ho impedeixi.

La taula 8 compara els nuclis biparentals i monoparentals segons l'edat dels progenitors. En el cas dels biparentals (matrimonis o parelles amb fills) s'ha fet servir només l'edat de la mare com a punt de referència. L'anàlisi comparativa dels nuclis formats per pares i mares sols amb fills permet d'establir que en més de la meitat dels seus contingents (58,6% en el cas dels pares i 54,6% en el cas de les mares) l'edat del progenitor sol superar els 55 anys. Aquesta distribució contrasta amb la dels nuclis formats per parelles i matrimonis amb fills, en què quan la mare té més de 55 anys tot just representen el 18,2% del total. El fet que es concentri una proporció tan important de llars monoparentals en els trams d'edat més elevats del progenitor sols significa que la majoria d'aquestes, tant si són encapçalades per un pare com per una mare, no són famílies monoparentals en un sentit estricte -o sia d'aquelles en les quals un home o, amb molta més freqüència, una dona joves o de mitjana edat s'han de fer càrrec dels seus fills, tots sols i sense el concurs d'un cònjuge, a causa d'una sèrie de circumstàncies adverses com ara la ruptura matrimonial, la defunció de la seva parella o, en general, l'absència de cònjuge. Al contrari, els nuclis que apareixen a través d'aquesta distribució revelen ja sia una continuació de la convivència i la col·laboració entre la generació jove o vella un cop els fills ja són adults o bé una forma d'acolliment de les persones grans per part d'algun dels seus descendents. Així, l'existència d'aquestes llars evidencia una mena d'exercici de solidaritat entre les generacions, que és una de les notes més característiques del sistema mediterrani de família. Així doncs, al meu entendre, aquestes llars, si més no des del punt de vista de les seves funcions, més aviat haurien de ser assimilades a les uninuclears amb altres persones i, per tant, ser considerades bàsicament com a complexes. Aquesta constatació és important perquè suposa que una part molt considerable de les llars que normalment es classifiquen com a monoparentals tenen molt poc a veure amb la realitat de les noves famílies encapçalades sobretot per dones separades, solteres i vídues amb fills que han reclamat i aconseguit amb èxit l'atenció de les autoritats en matèria de serveis socials (Almeda i Flaquer, 1995).

La taula 9 completa la imatge de les llars monoparentals a Catalunya. En aquesta taula s'ha seleccionat un conjunt de tipus de llars uninuclears segons les característiques sociodemogràfiques de la persona principal. L'anàlisi de les distribucions permet constatar que les llars monoparentals tenen una composició per edats

TAULA 8. LLARS BIPARENTALS I MONOPARENTALS SEGONS L'EDAT DEL PROGENITOR SOL. CATALUNYA. 1991

Edat	BIPARENTALS		MONOPARENTALS			
	Nombre llars	(Edat mare) %	Pare		Mare	
			nombre	edat %	nombre	edat %
-20	1.742	0,2	12	0,0	458	0,3
20-24	22.234	2,1	199	0,6	2.587	1,8
25-29	91.184	8,8	667	2,1	5.657	3,8
30-34	157.404	15,1	1.439	4,6	9.423	6,4
35-39	163.484	15,7	1.940	6,2	11.249	7,6
40-44	164.081	15,8	2.672	8,5	12.514	8,5
45-49	142.429	13,7	2.951	9,4	12.509	8,5
50-54	108.544	10,4	3.161	10,0	12.349	8,4
55+	188.780	18,2	18.426	58,6	80.391	54,6
Total	**1.039.882**	**100,0**	**31.467**	**100,0**	**147.137**	**100,0**

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

molt diferents en funció de l'estat civil de la persona principal. Així, mentre que un 96% de les mares separades o divorciades i un 86,5% de les solteres tenen entre 25 i 64 anys, per la qual cosa presenten una distribució equiparable a les parelles amb fills, en canvi la composició per edats de les llars monoparentals encapçalades per dones vídues s'assembla molt més a la de les parelles sense fills. Aquest fet suggereix que les llars monoparentals encapçalades per vídues corresponen a una fase posterior del cicle familiar i referma les constatacions anteriors en el sentit que en gairebé la meitat d'aquestes llars són els fills els qui es fan càrrec de les mares i no pas a l'inrevés. Aquesta és probablement una de les raons per les quals al nostre país apareixen unes proporcions de llars monoparentals encapçalades per vídues molt superiors a les d'altres països europeus. No es tracta solament del fet que encara hi ha poques famílies monoparentals encapçalades per dones solteres, separades i divorciades, sinó sobretot de la funció d'acolliment de persones ancianes vídues que s'exerceix a través d'aquesta forma de convivència.

Malauradament les dades presentades no permeten concloure que la dualitat de tipus de monoparentalitat tingui una projecció territorial. Al meu entendre, cal continuar investigant aquesta línia. Tanmateix, sembla raonable pensar que a les comarques pirinenques predomina la versió "tradicional" de la monoparentalitat (llars encapçalades per persones vídues ancianes), mentre que al litoral mediterrani és on tenen una implantació més gran les famílies monoparentals a càrrec de dones joves separades, divorciades o solteres.

TAULA 9. ALGUNS TIPUS DE LLARS UNINUCLEARS SEGONS EL SEXE, L'EDAT I L'ESTAT CIVIL DE LA PERSONA PRINCIPAL. CATALUNYA. 1991

Edat	H. casats Parella a.f.	%	H. casats Parella s.f.	%	D. solteres Mare sola a.f.	%
0-24	6.078	0,6	8.457	2,3	404	4,5
25-64	872.322	92,0	186.907	51,8	7.829	86,5
Més de 65	69.468	7,3	165.254	45,8	815	9,0
Total	947.868	100,0	360.618	100,0	9.048	100,0
Edat	**D. vídues Mare sola a.f.**	**%**	**D. sep./div. Mare sola a.f.**	**%**	**Total**	**%**
0-24	52	0,1	266	1,0	15.257	1,1
25-64	40.030	54,5	26.519	95,9	1.133.607	79,9
Més de 65	33.421	45,5	860	3,1	269.818	19,0
Total	73.503	100,0	27.645	100,0	1.418.682	100,0

H. = Homes, D. = Dones, a.f. = amb fills, s.f. = sense fills, sep./div. = persones separades o divorciades.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

5. LES PARELLES COHABITANTS

Una de les noves formes de convivència que més atenció ha rebut més part dels investigadors ha estat la cohabitació dels joves. Tanmateix, fins fa poc a Catalunya no disposàvem d'instruments estadístics per tal d'avaluar la importància numèrica d'aquest fenomen i les característiques sociodemogràfiques de les persones implicades, tenint en compte les limitacions al respecte de la recent Encuesta sociodemográfica feta per l'INE (Solsona i Flaquer, 1995). En aquest sentit, l'anàlisi del darrer cens de 1991 per part de l'Institut d'Estadística de Catalunya representa una primícia de primera magnitud per tal d'estudiar les noves formes de conjugalitat.

Segons el cens de 1991, a Catalunya hi ha unes unes 54.000 parelles cohabitants. Aquest nombre representa un 3,83% del total de parelles, casades o no. Si comparem aquesta xifra amb la de països europeus com ara França o Anglaterra resulta molt baixa. Tanmateix, si la posem en relació amb les magnituds de la resta d'Espanya resulta força elevada. Per exemple, segons l'Encuesta sociodemográfica la incidència de la cohabitació a la ciutat de Barcelona és el doble que a Madrid (Flaquer i Solsona, 1995).

Per primera vegada, l'Institut d'Estadística de Catalunya ofereix una taula que permet desglossar la composició del col·lectiu de cohabitants en termes de l'estat civil dels cònjuges. Segons es desprèn de la taula 10, més de la tercera part de les parelles cohabitants (exactament el 35,7%) estan compostes per persones solteres. Els dos grups que vénen a continuació des del punt de vista de la seva importància quantitativa són, amb un xic més d'una desena part, els homes separats o divorciats aparellats amb dones solteres (11,3%) i els homes separats o divorciats aparellats amb dones de la mateixa categoria (11,1%). Una mica per dessota de la desena part trobem els homes casats aparellats amb dones solteres (9,5%) i els homes solters aparellats amb dones separades o divorciades (9,0%). Per últim, tenim els homes solters aparellats amb dones casades (7,2%). La resta de les categories presenten percentatges insignificants.

Com es pot veure, els estats civils que es van repetint més són els solters, els casats i els separats o divorciats. Considerant que els casats es troben en tràmit de separació i per tant poden ser assimilats als separats i divorciats, sumarem aquestes tres categories i tindrem:

Homes separats / Dones solteres	*20,8%*
Homes solters / Dones separades	*16,2%*

Així, tot i que s'observa més propensió dels homes separats a aparellar-se amb solteres que a l'inrevés, val la pena remarcar que l'escassa diferència de 4,5 punts augura probablement una tendència a la igualació. Sobta, per exemple, que hi ha molts més casos d'homes solters aparellats amb dones vídues (3,3%) que d'homes vidus amb dones solteres (1,0%), tenint en compte que la tendència històrica de les segones núpcies era precisament la contrària.

TAULA 10. NUCLIS DE PARELLES (NO MATRIMONIS) SEGONS L'ESTAT CIVIL DE L'HOME I DE LA DONA. CATALUNYA. 1991

	Nombre	%
Home solter/dona soltera	19.324	35,7
Home solter/dona casada	3.882	7,2
Home solter/dona sep.-div.	4.875	9,0
Home solter/dona vídua	1.784	3,3
Home casat/dona soltera	5.132	9,5
Home casat/dona sep.-div.	694	1,3
Home casat/dona vídua	1.146	2,1
Home sep.-div./dona soltera	6.139	11,3
Home sep.-div./dona casada	524	1,0
Home sep.-div./dona sep.-div.	6.000	11,1
Home sep.-div./dona vídua	1.238	2,3
Home vidu/dona soltera	518	1,0
Home vidu/dona casada	587	1,1
Home vidu/dona sep.-div.	505	0,9
Home vidu/dona vídua	1.754	3,2
Total	**54.102**	**100,0**

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

En la taula 11 s'analiza el col·lectiu de cohabitants en termes de les edats de l'home i de la dona i segons determinades combinacions d'estat civil. Agafant el col·lectiu total, sense fer distinció d'estat civil (vegeu primer bloc de la taula 11), veiem que els cohabitants de menys de 40 anys representen el 57,8% en el cas dels homes i el 66,7% en el de les dones. Així, doncs, com era d'esperar, en la seva gran majoria els cohabitants són persones joves o de mitjana edat. A més, com és habitual en les parelles casades, els homes solen ser més grans que les dones. Però el que resulta més interessant és comprovar la distribució per edats en el cas de determinades categories. El quadre següent tracta de resumir les característiques de les unions en termes de les edats mitjanes dels cònjuges. En la primera columna, hi figuren les edats mitjanes de l'home i de la dona, en la segona la diferència entre l'edat del primer i de la segona. He agrupat els aparellaments en tres categories segons la disparitat d'edats:

parelles homogàmiques quan la diferència d'edat, ja sia favorable a l'home o a la dona és minsa; hipergàmiques quan l'edat de l'home és molt superior a la de la dona; i parelles hipogàmiques quan l'edat de la dona supera en molts anys la de l'home.

	Edat mitjana	Diferència d'edat
Parelles homogàmiques		
Solter / soltera	32,5 / 30,1	2,4
Solter / separada-divorciada	35,3 / 35,8	0,5
Solter / casada	43,3 / 44,9	-1,6
Parelles hipergàmiques		
Vidu / soltera	59,5 / 45,1	14,4
Separat-divorciat / soltera	40,7 / 33,2	7,5
Casat / soltera	47,4 / 41,1	6,3
Sep.-div. / sep.-div.	42,7 / 38,4	4,3
Parelles hipogàmiques		
Solter / vídua	44,8 / 56,1	-11,3
Total	40,2 / 37,4	2,8

Quan tots dos cònjuges són solters, les parelles en què l'home o la dona tenen menys de 40 anys representen el 84,1% i el 87,9% del total respectivament. També trobem una equiparació d'edats semblant quan la parella està formada per un home solter i una dona separada o divorciada o bé per un solter i una casada, encara que en aquests dos darrers casos es produeix un augment de les edats mitjanes i la diferència d'edat és lleugerament favorable a la dona.

En l'apartat de les parelles hipergàmiques, i ordenant també les categories segons la magnitud de la diferència d'edat, de més a menys, tenim els vidus amb solteres, els separats i divorciats amb solteres, els casats amb solteres i els separats i divorciats amb dones dels mateixos estats civils. Per últim, els solters aparellats amb vídues se situen en la categoria de les unions hipogàmiques. Val a dir que quan algun vidu intervé en l'aparellament és quan s'obtenen diferències màximes d'edats entre els cònjuges, encara que siguin de signe contrari segons si el vidu és l'home (14,4 anys) o la dona (-11,3).

Així, doncs, podem constatar com l'estructura d'edats està molt relacionada amb determinats tipus d'unions. Òbviament els vidus tenen edats mitjanes superiors als casats, les d'aquests són més altes que els separats i divorciats i aquests a la seva vegada les tenen superiors als solters. En general, apareix la pauta que els homes solters aparellats amb dones d'altres estats civils, amb la notable excepció de les vídues, estableixen unions homogàmiques. D'altra banda, els homes de tots els estats civils llevat dels solters estableixen unions hipergàmiques amb dones solteres.

6. DIVORCI I SEGONES NÚPCIES

L'estudi de la divorcialitat i de les segones núpcies constitueix un dels principals instruments per tal d'aproximarnos a la mesura en què la ruptura matrimonial dóna lloc a segons i subsegüents aparellaments i a la reconstitució de noves famílies. Fins ara sabem ben poc sobre les

TAULA 11. PARELLES COHABITANTS SEGONS L'ESTAT CIVIL I L'EDAT DE L'HOME I DE LA DONA. CATALUNYA. 1991

TOTAL

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	484	0,9	1.227	2,3
20-24	3.909	7,2	6.992	12,9
25-29	8.954	16,6	10.698	19,8
30-34	9.907	18,3	10.252	18,9
35-39	7.993	14,8	6.951	12,8
40-44	6.240	11,5	4.767	8,8
45-49	4.420	8,2	3.196	5,9
50-54	3.202	5,9	2.330	4,3
55-59	2.788	5,2	2.123	3,9
60-64	2.046	3,8	1.833	3,4
65-69	1.648	3,0	1.553	2,9
70-74	1.062	2,0	1.009	1,9
75-79	779	1,4	690	1,3
80-84	465	0,9	331	0,6
85-89	168	0,3	120	0,2
90-94	32	0,1	26	0,0
95 i més	5	0,0	4	0,0
Total	54.102	100,0	54.102	100,0
Edat mitjana	40,2		37,4	

HOME SOLTER/DONA SOLTERA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	172	0,9	906	4,7
20-24	3.087	16,0	5.129	26,5
25-29	6.137	31,8	5.856	30,3
30-34	4.631	24,0	3.583	18,5
35-39	2.221	11,5	1.517	7,9
40-44	1.060	5,5	755	3,9
45-49	611	3,2	366	1,9
50-54	378	2,0	226	1,2
55-59	293	1,5	258	1,3
60-64	229	1,2	268	1,4
65-69	222	1,1	209	1,1
70-74	109	0,6	129	0,7
75-79	97	0,5	76	0,4
80-84	51	0,3	36	0,2
85-89	19	0,1	8	0,0
90-94	5	0,0	2	0,0
95 i més	2	0,0	0	0,0
Total	19.324	100,0	19.324	100,0
Edat mitjana	32,5		30,1	

HOME SEPARAT O DIVORCIAT/DONA SOLTERA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	2	0,0	78	1,3
20-24	36	0,6	825	13,4
25-29	424	6,9	1.679	27,3
30-34	1.290	21,0	1.512	24,6
35-39	1.465	23,9	910	14,8
40-44	1.248	20,3	481	7,8
45-49	722	11,8	226	3,7
50-54	363	5,9	126	2,1
55-59	232	3,8	105	1,7
60-64	157	2,6	76	1,2
65-69	102	1,7	62	1,0
70-74	47	0,8	36	0,6
75-79	40	0,7	13	0,2
80-84	10	0,2	6	0,1
85-89	1	0,0	4	0,1
90-94	0	0,0	0	0,0
95 i més	0	0,0	0	0,0
Total	**6.139**	**100,0**	**6.139**	**100,0**
Edat mitjana	**40,7**		**33,2**	

HOME SOLTER/DONA SEPARADA O DIVORCIADA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	42	0,9	5	0,1
20-24	283	5,8	200	4,1
25-29	1.065	21,8	952	19,5
30-34	1.341	27,5	1.462	30,0
35-39	914	18,7	1.021	20,9
40-44	521	10,7	520	10,7
45-49	295	6,1	304	6,2
50-54	180	3,7	175	3,6
55-59	114	2,3	101	2,1
60-64	65	1,3	68	1,4
65-69	27	0,6	35	0,7
70-74	17	0,3	20	0,4
75-79	9	0,2	8	0,2
80-84	1	0,0	3	0,1
85-89	0	0,0	1	0,0
90-94	1	0,0	0	0,0
95 i més	0	0,0	0	0,0
Total	**4.875**	**100,0**	**4.875**	**100,0**
Edat mitjana	**35,3**		**35,8**	

HOME VIDU/DONA SOLTERA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	0	0,0	12	2,3
20-24	1	0,2	38	7,3
25-29	9	1,7	67	12,9
30-34	30	5,8	64	12,4
35-39	30	5,8	47	9,1
40-44	42	8,1	50	9,7
45-49	35	6,8	39	7,5
50-54	36	6,9	35	6,8
55-59	58	11,2	41	7,9
60-64	63	12,2	41	7,9
65-69	60	11,6	34	6,6
70-74	53	10,2	26	5,0
75-79	43	8,3	11	2,1
80-84	38	7,3	8	1,5
85-89	17	3,3	5	1,0
90-94	3	0,6	0	0,0
95 i més	0	0,0	0	0,0
Total	**518**	**100,0**	**518**	**100,0**
Edat mitjana	**59,5**		**45,1**	

HOME SOLTER/DONA VÍDUA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	36	2,0	1	0,1
20-24	106	5,9	18	1,0
25-29	154	8,6	60	3,4
30-34	215	12,1	129	7,2
35-39	200	11,2	128	7,2
40-44	215	12,1	141	7,9
45-49	185	10,4	150	8,4
50-54	177	9,9	168	9,4
55-59	179	10,0	195	10,9
60-64	123	6,9	197	11,0
65-69	92	5,2	192	10,8
70-74	61	3,4	157	8,8
75-79	26	1,5	133	7,5
80-84	12	0,7	78	4,4
85-89	3	0,2	29	1,6
90-94	0	0,0	7	0,4
95 i més	0	0,0	1	0,1
Total	**1.784**	**100,0**	**1.784**	**100,0**
Edat mitjana	**44,8**		**56,1**	

HOME CASAT/DONA SOLTERA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	10	0,2	197	3,8
20-24	94	1,8	409	8,0
25-29	355	6,9	707	13,8
30-34	618	12,0	810	15,8
35-39	739	14,4	639	12,5
40-44	676	13,2	536	10,4
45-49	600	11,7	421	8,2
50-54	466	9,1	337	6,6
55-59	452	8,8	302	5,9
60-64	367	7,2	267	5,2
65-69	281	5,5	228	4,4
70-74	198	3,9	139	2,7
75-79	149	2,9	88	1,7
80-84	91	1,8	36	0,7
85-89	29	0,6	14	0,3
90-94	7	0,1	2	0,0
95 i més	0	0,0	0	0,0
Total	**5.132**	**100,0**	**5.132**	**100,0**
Edat mitjana	**47,4**		**41,1**	

HOME SOLTER/DONA CASADA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	221	5,7	22	0,6
20-24	236	6,1	191	4,9
25-29	424	10,9	408	10,5
30-34	497	12,8	541	13,9
35-39	405	10,4	525	13,5
40-44	447	11,5	462	11,9
45-49	364	9,4	350	9,0
50-54	309	8,0	311	8,0
55-59	286	7,4	328	8,4
60-64	220	5,7	248	6,4
65-69	171	4,4	205	5,3
70-74	116	3,0	130	3,3
75-79	90	2,3	97	2,5
80-84	65	1,7	50	1,3
85-89	25	0,6	12	0,3
90-94	4	0,1	2	0,1
95 i més	2	0,1	0	0,0
Total	**3.882**	**100,0**	**3.882**	**100,0**
Edat mitjana	**43,3**		**44,9**	

HOME SEPARAT O DIVORCIAT/DONA SEPARADA O DIVORCIADA

Edat	Home	%	Dona	%
Menys de 20	0	0,0	4	0,1
20-24	20	0,3	86	1,4
25-29	212	3,5	647	10,8
30-34	856	14,3	1.492	24,9
35-39	1.384	23,1	1.444	24,1
40-44	1.323	22,1	1.063	17,7
45-49	929	15,5	648	10,8
50-54	606	10,1	322	5,4
55-59	371	6,2	147	2,5
60-64	167	2,8	77	1,3
65-69	77	1,3	42	0,7
70-74	33	0,6	19	0,3
75-79	19	0,3	5	0,1
80-84	3	0,1	3	0,1
85-89	0	0,0	1	0,0
90-94	0	0,0	0	0,0
95 i més	0	0,0	0	0,0
Total	**6.000**	**100,0**	**6.000**	**100,0**
Edat mitjana	**42,7**		**38,4**	

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

característiques d'aquestes unions. En aquest apartat en faré una breu descripció a partir de l'anàlisi de les dades publicades del moviment natural de la població per l'Institut d'Estadística de Catalunya, encara que cal no oblidar que, com ja hem vist a la secció anterior, al nostre país una part substancial d'aquests segons aparellaments es produeix a partir de la cohabitació.

A la taula 12 podem observar l'evolució de les separacions i els divorcis a Catalunya en els darrers cinc anys. Com es pot veure, en aquest període les separacions han augmentat en un 32%, mentre que els divorcis ho han fet en un 24%, tot i que la sèrie resulta força erràtica. En el cas de les separacions, augmenten sobretot les de comú acord, mentre que en el cas dels divorcis la tendència entre els "per comú acord" i "sense comú acord" resulta més igualada amb un cert increment dels segons. Si establim una taxa per 1.000 matrimonis existents, les separacions han passat de 3,6 per mil el 1986 a 5,8 per mil el 1993, mentre que els divorcis en els mateixos anys han passat de 2,9 per mil a 4,4 per mil. En el context europeu, resulten taxes força baixes.

Des de l'aprovació de la Llei de divorci el 1981, ha augmentant regularment la nupcialitat dels segons matrimonis, que fins aleshores només eren aquells en què hi havia implicada una persona vídua i que, per tant, havien quedat reduïts a un nivell testimonial. Així, per exemple, el 1975 un 98,1% dels homes i un 98,7% de les dones que es casaren ho feren en primeres núpcies. En canvi, el 1994 només el 90,7% dels homes i un 92,2% de les dones que contragueren matrimoni ho feren en primeres núpcies. Segons es pot apreciar a la taula 13, des de 1986 els matrimonis en què intervenen homes vidus s'han estabilitzat entorn del 1,5%, mentre que en els que intervenen dones vídues ho han fet entorn de l'1,0%, encara que en termes absoluts tendeixen a disminuir. Tanmateix, creixen en gran mesura aquells en què participen homes i dones divorciats. En el cas dels primers passen del 4,8% al 8,1%; en el de les segones del 3,2% al 6,9%. En termes absoluts, els matrimonis en què intervé un home divorciat creixen en un 73% des de 1986 i en què intervé una dona divorciada en un 117%. L'anàlisi d'aquestes dades deixa entreveure que, tot i que els homes tinguin una lleugera tendència superior a les dones a casar-se en segones núpcies, la taxa de creixement més alta de les dones permet suposar que amb el pas dels anys les diferències de gènere tendiran a disminuir.

TAULA 12. SEPARACIONS I DIVORCIS CATALUNYA. 1989-1993

Any	Separacions comú acord	Índex	Causa legal	Índex	Total	Índex
1989	3.378	100,0	3.218	100,0	6.596	100,0
1990	3.780	111,9	3.189	99,1	6.969	105,7
1991	4.434	131,3	3.710	115,3	8.144	123,5
1992	4.189	124,0	3.154	98,0	7.343	111,3
1993	4.974	147,2	3.718	115,5	8.692	131,8
	Divorcis comú acord	**Índex**	**Sense c.a.**	**Índex**	**Total**	**Índex**
1989	2.848	100,0	2.473	100,0	5.321	100,0
1990	2.803	98,4	2.515	101,7	5.318	99,9
1991	3.195	112,2	3.009	121,7	6.204	116,6
1992	3.114	109,3	2.592	104,8	5.706	107,2
1993	3.458	121,4	3.139	126,9	6.597	124,0

Llegenda: Sense c.a. = Sense comú acord.
Font: elaboració pròpia a partir de dades del Consejo General del Poder Judicial.

TAULA 13. CÒNJUGES PER ESTAT CIVIL ANTERIOR. CATALUNYA. 1986-1994

	1986	%	1991	%	1993	%	1994	%	Índex 1994 base 1986=100
Homes									
solters	27.527	93,5	29.687	91,6	27.322	90,9	27.244	90,7	99,0
vidus	495	1,7	477	1,5	452	1,5	368	1,2	74,3
divorciats	1.403	4,8	2.246	6,9	2.294	7,6	2.432	8,1	173,3
total	**29.425**	**100,0**	**32.410**	**100,0**	**30.068**	**100,0**	**30.044**	**100,0**	**102,1**
Dones									
solteres	28.152	95,7	30.299	93,5	27.794	92,4	27.697	92,2	98,4
vídues	325	1,1	313	1,0	294	1,0	287	1,0	88,3
divorciades	948	3,2	1.798	5,5	1.980	6,6	2.060	6,9	217,3
total	**29.425**	**100,0**	**32.410**	**100,0**	**30.068**	**100,0**	**30.044**	**100,0**	**102,1**

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

L'any 1994 es varen casar a Catalunya unes 30.000 parelles (vegeu la taula 14). 26.000 d'aquestes unions varen ser en primeres núpcies i en la resta algun dels contraents ho feia en segones núpcies. El 86,4% dels matrimonis es contragueren entre persones solteres. De la resta de categories en què algun dels contraents no era solter destaquen les següents (per ordre d'importància numèrica):

Divorciat/Soltera	*5,2%*
Solter/Divorciada	*3,8%*
Divorciat/Divorciada	*2,6%*

La resta de categories no arriben a superar l'1%. Com era d'esperar, hi ha una certa correspondència entre el pes que tenen dins el total cadascun d'aquest tipus d'unions i la seva proporció dins el col·lectiu de cohabitants. Això pot voler dir que probablement els casats en segones núpcies han passat per una fase prèvia de cohabitació. Nogensmenys, amb les dades a la nostra disposició, aquesta conjectura no deixa de ser una mera hipòtesi, abonada no obstant això pel nostre coneixement d'una major incidència d'experiències de cohabitació entre els qui han establert diverses unions (Flaquer i Solsona, 1995).

Segons la taula 15, més que les creences religioses, sembla que l'edat és un dels factors més determinants a l'hora de contreure matrimoni religiós o civil. Mentre que com a mitjana un 30,7% de les parelles contreuen matri-

TAULA 14. MATRIMONIS SEGONS L'ESTAT CIVIL DEL MARIT I DE LA MULLER. CATALUNYA. 1994

Nombres absoluts

Estat civil H	Estat civil D				Total
	Solteres	Vídues	Divorciades	No hi consta	
Solters	25.947	126	1.151	11	27.235
Vidus	153	83	131	1	368
Divorciats	1.574	77	776	4	2.431
No hi consta	10	0	0	0	10
Total	27.684	286	2.058	16	30.044

Percentatges respecte del total

Estat civil H	Estat civil D				Total
	Solteres	Vídues	Divorciades	No hi consta	
Solters	86,4	0,4	3,8	0,0	90,7
Vidus	0,5	0,3	0,4	0,0	1,2
Divorciats	5,2	0,3	2,6	0,0	8,1
No hi consta	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	92,1	1,0	6,8	0,1	100,0

Font: elaboració pròpia amb dades del moviment natural de la població 1994, Institut d'Estadística de Catalunya.

TAULA 15. MATRIMONIS SEGONS EDAT MITJANA DELS CÒNJUGES I FORMA DE CELEBRACIÓ. CATALUNYA. 1994

MATRIMONIS

Edat	Catòlic	%	Civil	%	Total
16-19	215	55,0	176	45,0	391
20-24	5.898	80,8	1.397	19,2	7295
25-29	11.811	80,2	2.909	19,8	14.720
30-34	2.203	52,5	1.993	47,5	4.196
35-39	339	22,7	1.155	77,3	1.494
40-44	106	15,1	596	84,9	702
45-49	40	10,2	351	89,8	391
50-54	37	13,3	241	86,7	278
55-59	28	14,4	166	85,6	194
60 i més	70	24,1	221	75,9	291
Total	20.747	69,3	9.205	30,7	29.952

QUALSEVOL DELS CÒNJUGES NO DIVORCIATS

Edat	Catòlic	%	Civil	%	Total
16-19	215	55,0	176	45,0	391
20-24	5.894	80,8	1.397	19,2	7.291
25-29	11.800	80,3	2.897	19,7	14.697
30-34	2.199	53,8	1.891	46,2	4.090
35-39	339	26,5	941	73,5	1.280
40-44	104	20,6	400	79,4	504
45-49	40	14,5	235	85,5	275
50-54	37	18,1	167	81,9	204
55-59	28	17,7	130	82,3	158
60 i més	70	26,2	197	73,8	267
Total	20.726	71,1	8.431	28,9	29.157

ALGUN DELS CÒNJUGES DIVORCIAT

Edat	Catòlic	%	Civil	%	Total
16-19	0	0,0	0	0,0	0
20-24	4	100,0	0	0,0	4
25-29	11	47,8	12	52,2	23
30-34	4	3,8	102	96,2	106
35-39	0	0,0	214	100,0	214
40-44	2	1,0	196	99,0	198
45-49	0	0,0	116	100,0	116
50-54	0	0,0	74	100,0	74
55-59	0	0,0	36	100,0	36
60 i més	0	0,0	24	100,0	24
Total	21	2,6	774	97,4	795

Font: elaboració pròpia amb dades del moviment natural de la població 1994, Institut d'Estadística de Catalunya.

moni civil, només un de cada cinc joves de 20-29 anys ho fa així. El fet que els joves de menys de 20 anys tinguin més propensió a casar-se civilment que la resta de joves es pot interpretar en el sentit que molts d'aquests matrimonis primerencs resulten probablement forçats per un embaràs prematur. A partir dels 30 anys baixa la proporció dels qui contreuen matrimoni religiós fins arribar a cotes insignificants (a partir dels 40 anys entre un 10% i un 15%, llevat dels de més de 60 anys en què remunta de nou la taxa fins arribar tot just a un quart del total). En el segon i tercer bloc de la taula 15 es pot apreciar com es manté una pauta semblant, encara que separem d'entre el total de matrimonis aquells en què intervé algun divorciat. Això vol dir que probablement, al nostre país, contreure matrimoni religiós no està tant en funció de la pràctica religiosa o del grau de tradicionalitat de la parella, sinó que es troba especialment associat amb la primonupcialitat. A Catalunya contreure matrimoni religiós vol dir fer-ho de blanc i amb tota la pompa, i la celebració del matrimoni s'acompanya en general d'unes noces en què tant la cerimònia com el seu ressò públics marquen l'emancipació dels nuvis de les seves famílies d'origen respectives.

7. CONCLUSIONS

L'anàlisi de la composició de les llars a Catalunya mostra que les formes residencials indicatives de la família troncal (convivència de parelles de dues o més generacions) han estat reduïdes a nivells estadístics poc significatius per al conjunt de la població. Això no vol dir que la complexitat de les llars (coresidència entre pares i fills adults) no continuï essent una característica molt rellevant del sistema familiar català. No tan sols les llars nuclears amb ascendents gairebé representen una desena part del total, sinó que la tendència al retard en l'emancipació dels fills fa que augmenti el nombre de llars en que conviuen persones adultes de diferents generacions.

D'altra banda, cal ponderar amb cautela el creixement de les anomenades noves llars. En particular, cal tenir present que una part força substancial de les llars unipersonals i monoparentals presenten atributs més aviat tradicionals i que, en el cas de les segones, poden ser fàcilment assimilables a formes residencials complexes. Així, un nombre important de noves llars responen força sovint a velles realitats. Per tant, el seu creixement té un significat ambivalent i no cal considerar-lo necessàriament com un signe de modernitat.

L'evolució de les formes familiars a Catalunya en els darrers anys evidencia una natura dual de la societat catalana. D'una banda, l'augment de la divorcialitat, de la cohabitació, de la monoparentalitat i de les segones núpcies representa una tendència a l'equiparació amb altres països del nostre entorn, en especial els del nord d'Europa. De l'altra, detectem una gran estabilitat –i àdhuc un refermament– de certs trets propis del sistema mediterrani de família com ara la intensitat dels lligams estrets entre les generacions. En aquest sentit, podem afirmar que el sistema familiar català s'acosta més a Europa que el prevalent a la resta de l'Estat espanyol. Tanmateix, en molts aspectes, la distància entre Catalunya i la mitjana europea és encara molt gran i no és gens clar que a llarg termini s'hagi de produir necessàriament una mena de convergència entre les estructures dels països de l'Europa del nord i del sud.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALMEDA, ELISABET I FLAQUER, LLUÍS (1995), "Las familias monoparentales en España: Un enfoque crítico", *Revista Internacional de Sociología*; núm. 11, maig-agost, Madrid, CSIC., pàg. 21-45.
- FLAQUER, LLUÍS (1990), "La familia española: Cambio y perspectivas", Salvador Giner, *España: Sociedad y política*: Madrid, Espasa-Calpe, pàg. 509-549.
- FLAQUER, LLUÍS (1995), "El modelo de familia española en el contexto europeo", Sebastià Sarasa y Luis Moreno (ed.), *El Estado del bienestar en la Europa del sur*; Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto de Estudios Sociales Avanzados, pàg. 289-311.
- FLAQUER, LLUÍS I SOLER, JOAN (1990), *Permanencia y cambio en la familia española*; Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- FLAQUER, LLUÍS I SOLSONA, MONTSERRAT (1995), "La situació de la família a Barcelona", *Barcelona Societat*; núm. 3, Ajuntament de Barcelona, pàg. 12-37.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994), *Cens de població 1991*, Vol. 17 *Estructures familiars de la població. Dades comarcals i municipals;* Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari estadístic de Catalunya 1996, Estadístiques de síntesi;* Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- REHER, DAVID S. (1996), *La familia en España: Pasado y presente*; Madrid, Alianza.

LES XARXES DE PARENTIU

Xavier Roigé Ventura
Departament d'Antropologia Social i Història d'Amèrica i Àfrica
Universitat de Barcelona

En un treball recent sobre l'evolució de la família a Europa, Martine Segalen es mostra contundent quan afirma que *"sembla clar que a tot Europa assistim a l'esborrament de la família nuclear i al renaixement de les famílies extenses, no sobre una base residencial com les definia Peter Laslett, sinó sobre una base relacional que, a les portes del segle XXI, va reforçant-se"*[1]. En un moment en què es destaca freqüentment la pèrdua d'importància de la institució familiar, la tendència a l'individualisme i a l'adopció de noves formes de convivència, aquesta afirmació pot semblar sorprenent. A Catalunya, com en altres països, la comparació de les dades censals i demogràfiques actuals amb les de fa un parell de dècades suggereixen canvis importants en les pràctiques i models familiars[2], destacant un fort decreixement de les llars extenses i múltiples i l'increment d'altres formes de residència (solitaris, monoparentals, parelles cohabitants, famílies reconstituïdes, etc.). Tanmateix, l'afirmació de Segalen ens convida a anar més lluny de l'anàlisi de les estadístiques per descobrir no únicament l'evolució de les formes de convivència, sinó també com es configuren les relacions entre parents i afins dispersos espacialment, però amb interrelacions constants. Com en altres països europeus, el manteniment i el reforçament d'aquestes relacions és una característica bàsica de l'evolució de la família en la societat catalana actual[3].

En les pàgines següents estudiarem, en primer lloc, l'evolució de la residència extensa i múltiple, partint de les dades del darrer cens de 1991. Malgrat la importància cultural i ideològica que ha tingut aquesta forma de residència a Catalunya, són pocs els treballs que ho aborden des d'una perspectiva actual. Aquests grups residencials són presents sovint com a formes "tradicionals" en procés de desaparició, suggerint que es tracta d'estructures de convivència progressivament inadaptades a les transformacions socials[4]. Com a molt, els diversos treballs publicats sobre el tema es limiten a assenyalar una forta disminució d'aquesta residència, presentant les dades censals que indiquen clarament una involució negativa dels percentatges de les llars extenses i múltiples. Hi ha, a més, l'interrogant de si aquesta forma de residència manté una major importància en les zones –com en el cas català– on els treballs històrics i antropològics han assenyalat una major presència de la família troncal[5].

La interpretació de les dades demogràfiques, però, planteja interrogants per poder comprendre la incidència d'aquests canvis. D'una banda, com es pregunten Kellerhals i Roussel[6], cal que ens interroguem sobre l'origen de les mutacions demogràfiques i de les formes de residència, sobre la seva previsible durada, i sobre si es tracta o no de movimients més o menys oscil·lants que podrien tenir tendències contràries en el futur: *"la nostra sorpresa pels canvis familiars, ¿no reflectirà més aviat una ignorància de la història que una originalitat efectiva dels fenòmens?"*[7]. Des d'aquesta perspectiva i a partir de l'anàlisi de les estratègies residencials, en el segon apartat pretenem estudiar les variacions en la residència al llarg del cicle de vida, incloent el conjunt de decisions que afecten l'emancipació juvenil, la residència durant la joventut i la formació de la parella, la convivència amb els fills, les posteriors a la separació o al divorci, i les estratègies residencials en relació amb la forma d'assistència i cura als pares vells. A través de l'estudi de la mobilitat residencial ens apareix una imatge molt diferent de l'evolució de la

residència en la societat actual, de manera que algunes formes residencials en procés d'increment (solitaris, monoparentals, etc.) són en realitat etapes en la vida de cada persona[3]. Com posen de manifest les dades que presentem, en alguns moments concrets del cicle familiar (en especial a la vellesa) la coresidència entre generacions continua essent molt significativa. Una anàlisi sobre la residència ha de tenir en compte, des d'aquesta perspectiva, la multiplicitat d'estratègies residencials que combinen el desig de residència separada amb les necessitats canviants dels familiars entre si.

En el tercer apartat anirem més enllà de la residència per estudiar la importància de les relacions de parentiu en l'actualitat. La hipòtesi fonamental que ens proposem desenvolupar és que, com que el grup residencial no és només l'únic quadre físic on la família funciona, les transformacions familiars han d'explicar-se partint del conjunt de les relacions familiars i no únicament a partir de les variacions en els grups residencials. En tenir en compte aquestes relacions ens apareixen unes estructures familiars més diversificades horitzontalment, però amb un cert reforç de la filiació exterior com a resultat de la presència cada cop més freqüent de diverses generacions[4]. Com que els membres del grup residencial no viuen aïllats de la resta dels seus familiars i les estratègies residencials adoptades tenen en compte el conjunt de les relacions amb els seus familiars, de manera que molts grups residencials poden mantenir-se de forma reduïda gràcies a la seva interconnexió o fins i tot proximitat geogràfica amb d'altres grups emparentats amb els que mantenen relacions freqüents i intenses, similars a les que podrien establir-se en una residència conjunta. La família no està únicament reduïda a una parella o grup monoparental (en les formes clàssiques o reconstituïdes) i els fills. La dimensió col·lateral i sobretot intergeneracional de les relacions familiars, que l'allargament de la vida posa encara més de manifest, és avui redescoberta: *"tres, quatre generacions són presents conjuntament, com a font d'intercanvis materials, afectius, socials i simbòlics intensos"*[16].

1. LES LLARS EXTENSES I MÚLTIPLES A CATALUNYA. CONTINUÏTATS I CANVIS

1.1 L'evolució de la residència extensa i múltiple

Els treballs etnogràfics i històrics sobre la família han destacat la importància cultural i ideològica que ha tingut la família troncal a Catalunya [1] –forma familiar caracteritzada, com es coneguí, per la coresidència de tres generacions i per un sistema de transmissió indivisa de la propietat que privilegiava un fill primogènit (generalment masculí). Tot i que diversos treballs han qüestionat la presència estadística d'aquests grups domèstics, destacant per contra la diversitat de pràctiques familiars i estratègies desenvolupades en funció de la situació diferent enfront de l'obtenció de recursos[1], la família troncal fou exaltada com un dels elements bàsics de la configuració d'una identitat catalana, just en el moment (de final del segle XIX als anys seixanta del nostre segle) en què va començar a qüestionar-se la seva presència com a forma d'organització en la societat rural catalana, abans de les transformacions dels seixanta i setanta que conduïren a noves formes d'organització social.

TAULA 1. EVOLUCIÓ DE LA FORMA DE RESIDÈNCIA A CATALUNYA (1970, 1981, 1991). Percentatge de grups residencials

	1970	1981	1991
Solitaris	6,42	9,88	13,59
Sense nucli conjugal	3,26	3,31	2,63
Monoparentals	-	5,01	7,03
Parella sense fills	-	17,24	18,90
Parella amb fills	-	48,23	46,53
Extenses	18,41	12,95	8,71
Múltiples	8,04	3,40	2,61
Conjugal simple	63,85	65,47	65,43
Extenses + múltiples	26,45	16,35	11,32

Font: elaboració a partir dels censos de població (Instituto Nacional de Estadística i Institut d'Estadística de Catalunya).

Les dades censals (vegeu taula 1) indiquen clarament que en pocs anys s'ha produït una forta reducció de grups residencials complexos: mentre que el 1970 els grups extensos i múltiples sumaven un 26% del total de llars de Catalunya, el 1981 havien disminuït fins al 16%, i el 1991 fins al 12%. En xifres absolutes, en una dècada s'ha passat de 289.266 llars complexes (1981) a 218.784 (1991): és a dir, una quarta part menys. Una estimació sobre el nombre d'habitants ens permetria deduir que mentre que el 1970 un 35/40% de la població catalana vivia en llars extenses i múltiples, en el darrer cens la proporció és només del 17%. Tanmateix, malgrat aquesta forta reducció, cal constatar alhora el fet que es mantingui com la segona forma de residència que adopten més persones a Catalunya, molt després de la de parella amb fills (58%), però superant les persones que viuen en parelles sense fills (12%), en llars monoparentals (6%), solitàries (4%) o sense nucli conjugal (2%).

TAULA 2. EVOLUCIÓ DE LA RESIDÈNCIA EXTENSA I MÚLTIPLE (CATALUNYA, 1981 I 1991).
Nombre i percentatge de grups residencials (g.r.) i d'habitants

	1981 Nombre g.r.	% g.r.	1991 Nombre g.r.	% g.r.	% habitants
Extensos	229.077	12,9	168.312	8,7	12,4
parella amb fills + extensa	48.924	2,8	38.310	1,9	9,0
parella sense fills + extensa	155.407	8,8	107.811	5,6	2,0
mare amb fills + extensa	18.662	1,1	18.088	0,9	1,1
pare amb fills + extensa	6.084	0,3	4.103	0,2	0,2
Múltiple	60.189	3,4	50.436	2,6	4,7
Extensa + múltiple	289.566	16,3	218.748	11,3	17,1
Total g.r.	1.768.958		1.933.044		

Font: elaboració a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població* 1991.

Una anàlisi més detallada de les dades, distingint les diverses formes de residència complexa, ens permet conèixer millor les característiques bàsiques d'aquestes llars (vegeu taula 2). Com s'observa, la majoria són llars extenses integrades per una parella amb fills i un altre parent ascendent o descendent (1,9% del total de llars), o bé per una parella sense fills i un altre parent (5,6%). Les dades censals, però, no ens permeten distingir entre aquelles extensions procedents de descomposicions de grups amb nuclis conjugals múltiples i aquelles que s'han reconstituït per la incorporació d'un progenitor a un nucli conjugal –dues situacions ben diferents, car la segona correspon a una nova *coresidència* creada com una solució dissenyada a posteriori, generalment després de la mort d'un dels progenitors. Tanmateix, ambdues hipòtesis semblen certes. Primer, que aquesta recoresidència és la forma de creació més habitual d'aquests grups en l'actualitat, de manera que la majoria de les llars extenses serien una estratègia residencial adoptada quan el pare o mare vells han enviduat i necessiten assistència, després d'una residència separada entre els pares vells i els seus fills. En segon lloc, és molt probable que la proporció de llars extenses es vegi disminuïda en les dades censals perquè, en considerar-se com una residència temporal i de vegades compartida entre diversos germans que s'alternen en la cura i residència del seu pare o mare, no s'inscrigui en el cens la variació residencial.

Les altres formes de residència complexes són molt més reduïdes. En el cas dels grups integrats per dos nuclis o més (2% de les llars) resulta interessant constatar que la reducció observada entre 1981 i 1991 és molt menys acusada que en el cas dels grups extensos, pel que s'observa una certa estabilitat en xifres absolutes. Finalment, trobem el cas dels grups extensos compostos per un grup monoparental i un altre parent. Com s'observa, les llars formades per una mare amb fills i un altre parent són més habituals (0,9% de les llars) que els integrats per un pare amb fills i un altre parent (0,2%), seguint la mateixa tendència que els grups monoparentals estrictes. Tanmateix, no deixa de ser simptomàtic que la proporció d'homes que viuen amb els seus fills respecte al total de llars monoparentals sigui una mica superior en el cas de les extenses (en comparació a les monoparentals estrictes), pel que pot suposar-se que entre els homes la constitució d'un grup monoparental resulta més difícil i es recorre més fàcilment a un ascendent per completar el grup, tot i que aquesta tendència ha anat reduint-se.

Dos indicatius més ens permeten comprendre les variacions en la residència complexa respecte a la seva composició i organització interna. En general, els grups residencials extensos i múltiples no tenen una dimensió molt gran (la mitjana de persones per grup residencial és de 4,4 per als grups extensos i de 5,6 per als múltiples, vegeu gràfic 1). Aquestes extensions, d'altra banda, es produeixen sobretot respecte als pares: com s'observa en la taula 3, els parents amb què més freqüentment es conviu –més enllà del nucli conjugal– són la mare o la sogra (present en un 15% de les llars) i el pare (4%), seguit del gendre o nora. Per contra, la presència de parents col·laterals (germans o cunyats) o d'altres relacions de parentiu és molt feble. Pot deduir-se, en aquest sentit, que la residència extensa tendeix a reduir-se a una relació paterno-filial, i no en sentits més amplis com es donava en la família troncal en el passat.

1.2 Diversitats rurals i urbanes

La reducció de la residència extensa i múltiple és general, però la seva distribució és molt desigual en el territori català. A les zones rurals (vegeu taula 4) la presència d'aquesta forma de residència és molt més elevada que en

TAULA 3. ALTRES PARENTS AMB ELS QUALS ES CONVIU. CATALUNYA, 1991.
Proporció de grups residencials extensos i múltiples en què està present cada relació de parentiu

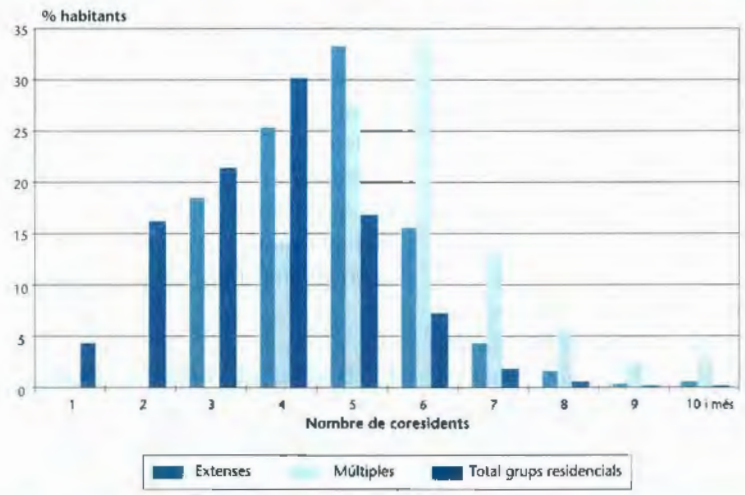
	Per la banda				Total habitants
	de l'home	de la dona	no precisat	total	
Pare	1,7	2,5	-	4,2	46.320
Mare	5,4	9,5	-	14,9	164.291
Sogre	2,4	1,7	-	4,1	45.429
Sogra	9,1	5,4	-	14,4	159.135
Gendre	0,0	2,5	-	2,5	27.725
Nora	1,9	0,0	-	1,9	21.395
Néta	0,1	0,3	9,2	9,6	37.395
Germà/cunyat	0,0	0,1	7,5	7,7	29.071
Germana/cunyada	0,0	0,2	6,5	6,8	26.214
Altre parent	0,0	0,1	4,9	5,0	19.170
Altra parenta	0,0	0,1	5,2	5,4	20.849
Total					**1.101.418**

Font: elaboració a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991.*

les zones urbanes: mentre que entre els municipis de menys de 500 habitants el 23% de les llars (gairebé el 38% de la població) són d'aquest tipus, en els municipis de més de 50.000 habitants la proporció és només del 10% de les llars (15% dels habitants). La presència de llars complexes és encara molt significativa, ja que, a les zones rurals de Catalunya, pot calcular-se que encara un terç de la població adopta aquesta forma de residència en els municipis inferiors de 2.000 habitants. Es tracta d'una xifra important, sobretot si comparem aquestes dades amb les fortes fluctuacions que experimenten les formes residencials, tal com els treballs històrics ens han demostrat. Aquesta destacada presència no s'explica tant pel seu caràcter *tradicional,* sinó per la seva funcionalitat en les actuals explotacions familiars i, sobretot, per les relacions intergeneracionals en els mecanismes de cooperació i assistència. Per contra, a mesura que s'incrementa el nombre d'habitants d'una població, la proporció d'aquestes llars es redueix, excepte en el cas de la ciutat de Barcelona, amb una proporció de llars complexes lleugerament superior a la de les altres poblacions de major nombre d'habitants. Tot i així, no cal menysvalorar la seva presència en zones urbanes.

Resulta interessant observar la distribució comarcal de la residència extensa i múltiple (vegeu taula 5). El gràfic 2

GRÀFIC 1. LLARS EXTENSES I MÚLTIPLES, SEGONS EL NOMBRE DE PERSONES CORESIDENTS. CATALUNYA, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991.*

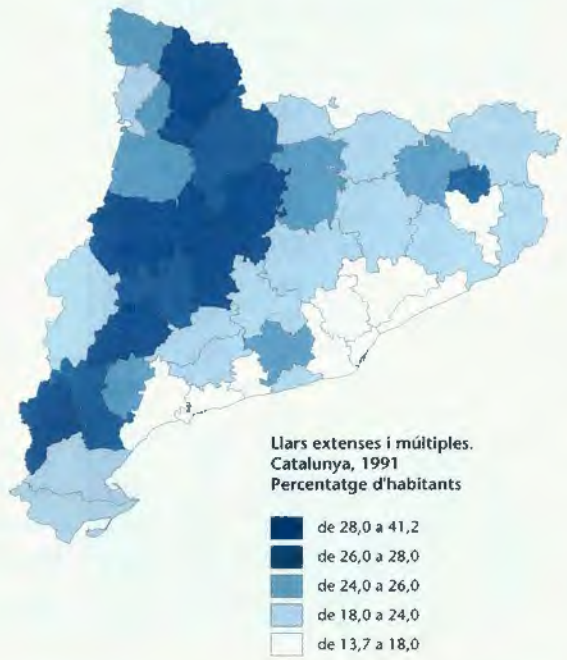
TAULA 4. LLARS EXTENSES I MÚLTIPLES SEGONS LA GRANDÀRIA DEL MUNICIPI. CATALUNYA, 1991

Habitants	Percentatge llars			Percentatge habitants			Mitjana de persones/grup residencial	Total habitants	Total grups residencials
	extenses	múltiples	extenses + múltiples	extenses	múltiples	extenses + múltiples			
Menys de 500 hab.	14,3	8,9	23,2	20,8	16,9	37,7	3,12	94.914	30.449
de 501 a 2.000	12,5	6,3	18,8	17,7	11,6	29,3	3,15	288.721	91.583
de 2.001 a 5.000	10,3	4,2	14,5	14,5	7,4	21,9	3,20	398.880	124.785
de 5.001 a 50.000	8,6	2,8	11,5	12,0	4,9	16,9	3,21	1.687.645	529.972
Més de 50.001	7,9	2,0	9,9	11,2	3,5	14,8	3,21	1.868.972	583.062
Barcelona	8,4	1,7	10,1	12,1	3,3	15,4	2,85	1.643.542	577.193
Total	8,7	2,6	11,3	12,4	4,7	17,1	3,09	5.982.674	1.933.044

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població, 1991.*

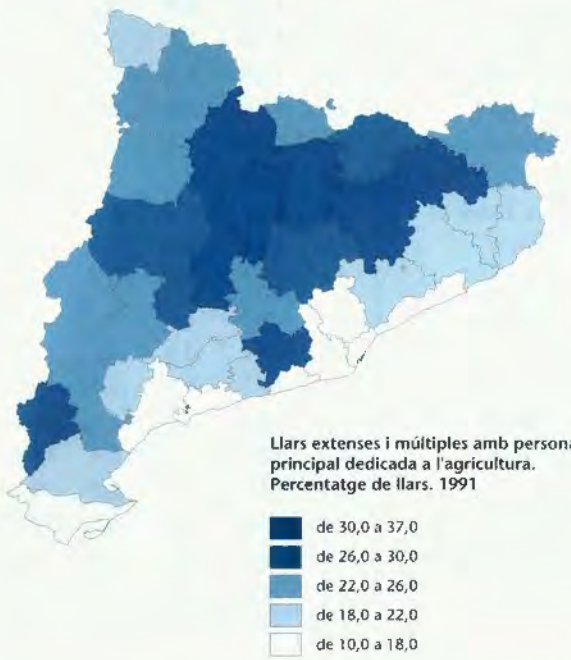
mostra una distribució molt irregular, amb percentatges més alts en les comarques prepirinenques de la Catalunya interior i a tota la zona occidental, i molt més baixos a les comarques amb un major component urbà. És possible establir correspondències d'aquesta distribució amb dues raons diferents. En primer lloc, amb algunes variables econòmiques. Les comarques amb percentatges més alts de residència extensa i múltiple corresponen a aquelles que mantenen una major base agrària, on la població dedicada a l'agricultura és proporcionalment major. Així, la Terra Alta (amb el 26% de llars extenses i múltiples, el 41% de la població), és la comarca amb més predomini d'aquesta forma de residència i també la que té una major proporció activa dedicada a l'agricultura (40%). A les comarques de l'interior o del Pirineu de Lleida, la seva presència és també significativa, amb percentatges d'entre el 18 i 21% de llars (sobre el 30% d'habitants). En el cas de les comarques gironines, és també la comarca que té un percentatge més alt de població activa agrària la que presenta més presència de la residència extensa i múltiple: el Pla de l'Estany, amb un 18% de llars (28% d'habitants). Al marge d'aquestes raons, cal també

GRÀFIC 2. LLARS EXTENSES I MÚLTIPLES. DISTRIBUCIÓ COMARCAL, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991.*

GRÀFIC 3. LLARS EXTENSES I MÚLTIPLES (AMB PERSONA PRINCIPAL DEDICADA A L'AGRICULTURA) DISTRIBUCIÓ COMARCAL, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991.*

TAULA 5. LLARS EXTENSES I MÚLTIPLES. 1991. DISTRIBUCIÓ COMARCAL

	Percentatge respecte al total d'habitants									Percentatge de llars			
	parella sense fills + altres	parella amb fills + altres	mare amb fills + altres	pare amb fills + altres	nucli conjugal múltiple	múltiple + altres parents	total Extenses	total Múltiples	extenses + múltiples	total Extenses	total Múltiples	extenses + múltiples	Total habitants
Alt Camp	2,1	11,6	0,6	0,3	5,8	0,9	14,5	6,6	21,2	10,1	3,6	13,7	33.441
Alt. Empordà	2,5	9,5	1,1	0,3	5,2	1,1	13,4	6,3	19,7	9,2	3,3	12,5	88.430
Alt Penedès	2,2	11,9	1,0	0,3	8,0	1,6	15,3	9,6	24,9	11,1	5,4	16,5	67.296
Alt Urgell	2,9	13,1	1,4	0,2	7,6	2,8	17,5	10,4	27,9	12,2	5,5	17,7	19.097
Alta Ribagorça	1,3	14,3	1,3	0,1	4,8	0,8	17,0	5,7	22,6	11,4	2,8	14,2	3.460
Anoia	2,0	9,3	0,8	0,3	5,0	0,7	12,3	5,7	18,1	8,8	3,2	12,1	82.403
Bages	2,3	9,9	0,9	0,2	6,1	1,1	13,3	7,3	20,6	9,4	4,0	13,4	149.552
Baix Camp	1,6	8,9	0,9	0,2	3,2	0,5	11,6	3,8	15,4	8,2	2,1	10,2	130.183
Baix Ebre	2,6	12,2	0,7	0,2	6,9	1,1	15,7	8,0	23,7	11,1	4,4	15,5	63.016
Baix Empordà	2,2	9,7	1,0	0,3	5,8	0,9	13,1	6,7	19,8	9,1	3,7	12,8	87.018
Baix Llobregat	1,5	8,5	0,9	0,2	3,5	0,6	11,1	4,0	15,2	8,1	2,4	10,5	601.567
Baix Penedès	1,7	9,1	0,8	0,2	5,0	0,7	11,8	5,7	17,5	8,1	3,1	11,1	38.125
Barcelonès	2,1	8,2	1,5	0,3	2,9	0,5	12,0	3,4	15,4	8,3	1,8	10,1	2.286.375
Berguedà	3,2	11,6	0,9	0,3	7,6	1,7	16,1	9,3	25,4	11,1	4,8	16,0	37.827
Cerdanya	1,9	12,5	1,3	0,4	4,8	1,2	16,0	6,0	22,0	10,7	3,2	13,9	12.173
Conca de Barberà	2,6	12,1	1,1	0,3	6,7	1,1	16,1	7,8	23,9	11,0	4,1	15,1	17.646
Garraf	2,6	8,5	0,9	0,2	5,2	0,6	12,3	5,8	18,1	8,9	3,5	12,3	75.699
Garrigues	3,0	13,9	0,8	0,3	9,3	1,3	18,1	10,6	28,7	12,6	5,7	18,3	19.306
Garrotxa	2,9	12,3	0,9	0,3	7,1	1,5	16,5	8,7	25,1	11,3	4,6	15,9	45.934
Gironès	2,0	8,8	1,0	0,2	3,8	0,6	12,1	4,3	16,4	8,4	2,3	10,8	125.486
Maresme	1,8	8,4	1,0	0,2	3,5	0,7	11,3	4,2	15,5	8,0	2,3	10,3	287.459
Montsià	2,4	12,0	0,9	0,2	5,4	1,0	15,5	6,4	21,9	10,9	3,6	14,5	54.100
Noguera	2,3	13,6	0,9	0,3	9,8	1,8	17,1	11,6	28,7	11,8	6,3	18,1	34.529
Osona	2,2	11,2	0,9	0,2	6,2	1,4	14,5	7,5	22,0	10,3	4,2	14,4	115.873
Pallars Jussà	3,2	11,4	1,1	0,5	7,4	2,0	16,2	9,5	25,7	10,6	4,7	15,3	12.766
Pallars Sobirà	2,4	15,0	1,6	0,5	9,0	1,9	19,4	10,9	30,4	12,6	5,6	18,2	5.311
Pla d'Urgell	2,5	13,6	0,9	0,3	9,7	0,9	17,3	10,6	27,9	12,4	6,0	18,4	28.776
Pla de l'Estany	2,4	12,5	0,7	0,3	9,9	2,0	15,9	11,9	27,7	11,5	6,6	18,2	20.583
Priorat	3,0	13,5	0,9	0,3	7,2	1,1	17,7	8,3	26,0	11,4	4,2	15,6	9.470
Ribera d'Ebre	2,8	13,2	0,6	0,2	7,9	1,4	16,8	9,3	26,1	11,8	5,0	16,8	23.050
Ripollès	2,9	11,1	1,0	0,3	6,1	1,2	15,3	7,2	22,6	10,4	3,8	14,3	26.985
Segarra	2,8	14,1	1,1	0,3	11,0	3,0	18,3	14,0	32,3	13,1	7,5	20,7	16.812
Segrià	1,9	9,9	1,1	0,2	5,6	0,9	13,2	6,5	19,7	9,4	3,6	13,0	165.608
Selva	2,1	9,9	0,8	0,2	5,0	0,7	13,0	5,7	18,7	9,0	3,1	12,1	95.764
Solsonès	2,1	13,7	0,8	0,2	10,7	3,8	16,7	14,5	31,2	11,8	7,7	19,5	10.820
Tarragonès	1,4	8,1	1,0	0,2	2,6	0,4	10,7	3,0	13,7	7,5	1,7	9,2	157.445
Terra Alta	3,2	17,6	1,0	0,4	16,0	3,0	22,1	18,9	41,1	16,3	10,5	26,8	13.053
Urgell	2,5	12,7	0,9	0,2	8,7	1,5	16,4	10,2	26,5	11,2	5,5	16,7	30.018
Val d'Aran	1,4	12,4	1,6	0,1	7,3	2,1	15,4	9,4	24,8	10,3	5,0	15,4	6.027
Vallès Occidental	1,7	8,4	0,9	0,2	3,4	0,7	11,2	4,1	15,3	8,1	2,4	10,6	636.040
Vallès Oriental	2,1	8,9	0,8	0,2	4,2	0,7	12,0	4,9	16,9	8,8	2,9	11,7	248.151
Catalunya	2,0	9,0	1,1	0,3	4,0	0,7	12,4	4,7	17,1	8,7	2,6	11,3	5.982.674

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

assenyalar causes de tipus cultural per explicar la desigual distribució de la residència complexa en el territori català. En el gràfic 3 es representen els percentatges comarcals de llars extenses i múltiples en què la persona principal es dedica a l'agricultura. Observi's com el mapa resultant dibuixa una important presència de llars complexes en les comarques de la Catalunya interior i del Prepirineu (el Solsonès, el Berguedà, Osona, la Garrotxa, el Pla de l'Estany), i de l'Alt Pirineu (l'Alt Urgell, els Pallars, etc.), zones on els treballs etnogràfics han assenyalat una major presència de la família troncal en el passat[13].

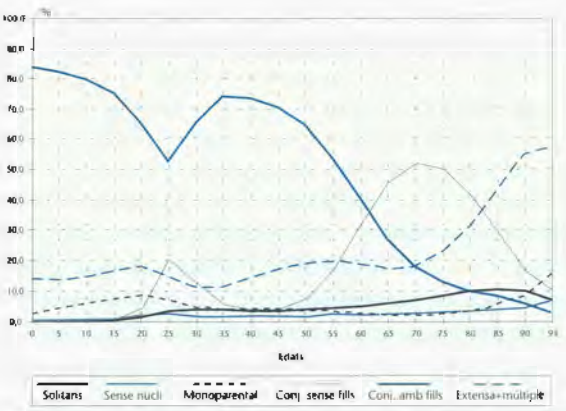
2. DIVERSES SITUACIONS DE CORESIDÈNCIA

En la diversitat de fases que constitueixen el cicle familiar, les relacions entre generacions mostren en general una continuïtat i uns lligams que es tradueixen en solucions diverses que no són preses autònomament per cada unitat residencial, sinó que afecten les relacions de parentiu més immediates. Un individu viurà, al llarg de la seva vida, en diferents situacions residencials que es tradueixen, en cada canvi, en readaptacions de les relacions establertes en el circuit de la xarxa de parentiu. Els comportaments de coresidència, en aquest sentit, són extraordinàriament reveladors de la vida familiar i de les seves transformacions, tant si es donen durant un període llarg o curt del cicle familiar. Des d'aquesta perspectiva, si bé la reducció de la convivència entre generacions sembla inqüestionable, en algunes situacions concretes es produeix una evolució aparentment contradictòria, car la residència entre generacions sembla incrementar-se en alguns moments concrets del cicle de vida familiar. Actualment, les relacions de parentiu semblen jugar un paper decisiu en dos moments concrets: en la vellesa i en el moment en què els fills marxen de casa.

2.1 Variacions en la residència, edats i recoresidència a la vellesa

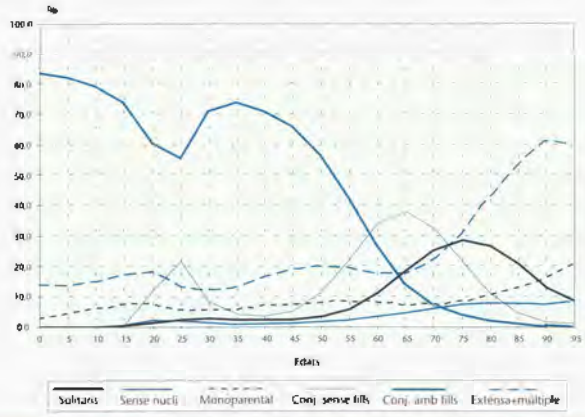
A falta d'un estudi longitudinal que seguís les biografies individuals[14], l'anàlisi de la forma de residència adoptada en els diferents grups d'edats ens permet aproximar parcialment el problema. Com pot veure's (gràfics 4 i 5) (vegeu taula 6), hi ha tres fases diferents en la variació de la residència respecte als individus que viuen en llars extenses i múltiples. Així, fins als 20 anys predomina absolutament la residència en llars conjugals (més del 75% dels nens i joves), mentre que els que viuen en llars monoparentals (2% al 7%) són molt pocs. Pel que fa als que viuen en grups complexos, s'observa un increment progressiu: després de proporcions a l'entorn del 14% durant la infància, el nombre de nens i joves que conviuen en llars extenses va incrementant-se amb la progressiva reincorporació a la seva llar dels avis a mesura que aquests enviduen i necessiten assistència. Això significa que a l'entorn dels 15-20 anys un 18% dels joves conviuen amb un parent diferent als seus pares, proporció ben significativa si tenim en compte que la xifra seria més elevada si consideréssim una anàlisi longitudinal (nens o joves que han conviscut, durant un període o altre de la seva vida, amb un dels seus avis). A partir dels 20 anys s'inicia una segona fase, en què es produeix a poc a poc el canvi des del grup residencial al propi, encara que continuen predominant els que viuen en grups conjugals. Després, a partir dels 45/50 comença la subs-

GRÀFIC 4. VARIACIÓ DE LES FORMES DE RESIDÈNCIA SEGONS L'EDAT. HOMES. CATALUNYA, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

GRÀFIC 5. VARIACIÓ DE LES FORMES DE RESIDÈNCIA SEGONS L'EDAT. DONES. CATALUNYA, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

TAULA 6. FORMA DE RESIDÈNCIA DE LES PERSONES DE MÉS DE 65 ANYS. CATALUNYA, 1991.
Percentatge d'habitants que viuen en cada tipus de residència, segons l'estat civil

	Edats	Solitaris	Sense nucli	Monoparental	Conj. sense f.	Conj. amb f.	Extenses	Múltiples	Total habitants
Solters/res	65	39,50	30,11	4,66	3,21	2,31	19,43	2,21	21.063
	70	38,85	32,80	1,94	2,87	1,70	21,11	2,00	15.971
	75	36,25	33,70	1,32	2,06	1,36	24,11	2,27	12.565
	80	33,08	33,45	1,33	1,52	1,08	28,03	2,34	8.277
	85	27,96	32,82	1,69	1,02	0,72	33,49	2,84	3.730
	90	23,64	32,01	1,99	0,84	0,52	38,81	2,72	956
Casats/des	65	0,96	0,48	0,40	54,89	27,27	8,98	7,03	213.818
	70	1,06	0,51	0,34	62,83	18,88	7,33	9,05	132.057
	75	1,33	0,70	0,42	62,79	14,81	7,62	12,34	83.260
	80	1,50	0,85	0,57	58,03	13,71	8,24	17,11	39.058
	85	2,20	1,29	1,03	48,74	13,92	10,47	22,35	11.893
	90	1,87	1,66	2,55	39,19	13,93	15,49	25,31	1.924
Vidus/vídues	65	46,73	5,26	23,23	1,66	0,36	20,81	1,94	51.516
	70	47,87	5,62	16,64	1,18	0,17	26,81	1,71	57.959
	75	41,60	5,96	13,86	0,83	0,08	35,72	1,95	64.070
	80	31,38	5,79	13,38	0,56	0,04	46,01	2,83	56.581
	85	21,49	5,38	14,70	0,39	0,04	54,13	3,87	32.704
	90	12,59	5,17	17,09	0,34	0,00	59,83	4,98	10.819
Separats/des	65	45,63	10,12	16,07	7,81	2,28	16,05	2,03	3.596
divorciats/des	70	47,11	9,51	12,28	7,07	1,62	21,26	1,15	2.093
	75	43,07	9,14	9,72	6,89	1,09	28,21	1,89	1.379
	80	32,68	10,07	10,72	4,18	0,26	39,48	2,61	765
	85	22,88	9,04	13,28	2,54	0,00	48,31	3,95	354
	90	20,41	8,16	10,20	1,02	0,00	53,06	7,14	98
Total habitants	65	12,44	3,60	4,96	41,10	20,26	11,93	5,71	289.993
	70	17,47	4,51	5,12	40,49	12,08	13,95	6,38	208.080
	75	20,40	5,43	5,91	32,96	7,71	20,25	7,34	161.274
	80	20,37	6,16	7,63	22,11	5,16	30,45	8,12	104.681
	85	17,29	6,51	10,35	12,27	3,44	41,84	8,31	48.681
	90	11,92	6,56	13,97	5,80	1,94	52,14	7,68	13.797

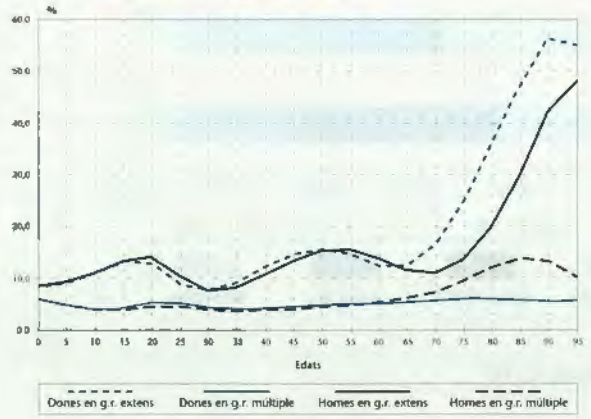
Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

titució del predomini de les parelles amb fills per les parelles sense fills, majoritàries fins als 65/70 anys. La convivència amb altres parents és més baixa entre els 25 i els 35 anys (sobre el 12%), i després s'incrementa lleugerament fins arribar a proporcions pròximes al 20% entre els 50 i 60 anys (coresidència amb un parent vell, predominantment, o ja en alguns casos amb els fills). En una tercera fase, després dels setanta s'inicien canvis ben significatius, relacionats amb les estratègies residencials respecte als vells: a poc a poc, van descendint els grups conjugals, mentre que s'incrementen els solitaris i els monoparentals i, sobretot, el dels vells que viuen en llars extenses i múltiples. A partir dels 75 anys, el fenomen de la residència complexa esdevé massiu: a mesura que s'incrementa l'edat creix considerablement el nombre de persones que viuen en llars extenses, fins a sumar més d'un 60% a partir dels 90 anys[15], sobretot en el cas dels vidus i vídues (gràfics 7 i 8).

L'important nombre de vells que conviuen amb els seus contrasta amb el major interès social per altres formes molt menys freqüents. Com assenyala Le Bras, això és així perquè *"som més sensibles als processos de desagregació familiar que als de reagrupament"*[16]. Cal diferenciar, tanmateix, les necessitats d'una tercera edat activa, amb uns recursos més o menys suficients d'una quarta edat més o menys dependent. La primera està constituïda generalment per persones que resideixen en el seu propi domi-

cili conjugal, en un habitatge de propietat, i que viuen majoritàriament amb el seu cònjuge (70% dels homes i 40% de les dones de 70-75 anys) o soles (7% i 25%, respectivament), i en menys mesura en grups extensos o múltiples (18% i 22%). Quan tots els fills han marxat de casa, les relacions amb aquests no es trenquen i s'instaura una interrelació d'*intimitat a distància*[17], amb intercanvis freqüents de serveis, especialment quan els néts són més petits. Els vells, en aquesta etapa, tracten de mantenir la seva autonomia residencial, però prop dels fills.

GRÀFIC 6. RESIDÈNCIA EXTENSA I MÚLTIPLE, SEGONS L'EDAT. CATALUNYA, 1991

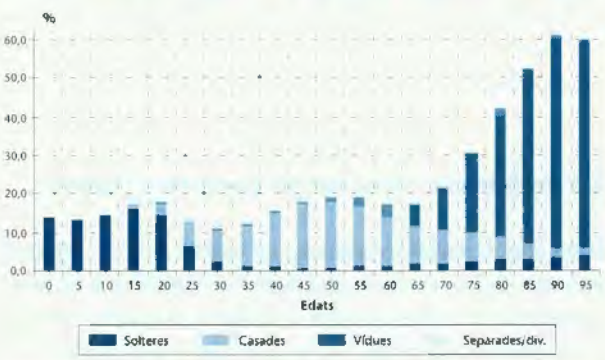

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

Anys més tard, les relacions amb els fills semblen invertir-se i llavors molts es traslladen a viure a la casa d'algun dels seus fills (gràfic 9). Tanmateix, el procés no és igual per a tots els vells i depèn molt del seu estat civil, en funció de les relacions de parentiu que mantenen (gràfics 10 a 13). Així, entre els vidus i entre els separats la proporció de solitaris és elevada fins als 75 anys, però després es produeix una coresidència més elevada quan són més vells (arriba al 65% en el cas de les persones vídues de més de 90 anys). Entre els solters, per contra, la residència solitària (més del 35% fins als 75 anys) i en grups sense nucli conjugal (predominantment en residències) és força més elevada que entre els vidus, però no deixa de ser simptomàtica l'existència d'una proporció significativa (42% als 90 anys) de solters que viuen en grups extensos (cal tenir en compte que la majoria no tenen fills). Pel que fa als casats, la proporció de coresidència és menor a la dels vidus, però cal afegir-hi la proporció d'aquells que viuen amb fills solters. Des d'aquesta perspectiva, tot i que les estratègies residencials són molt diverses, sembla haver-hi una lògica comuna pel que fa a la relació d'assistència dels vells: aquests viuen sols o en parella mentre poden valdre's per ells mateixos, encara que la majoria estan en contacte o relació amb els seus parents propers, mentre que quan tenen necessitat d'assistència, a mesura que s'incrementa la seva edat o enviduen, és la família qui presta aquesta atenció i això implica que els vells vaguin a viure amb els seus fills la majoria de vegades. A més, hi ha moltes més dones velles que homes vells vivint amb els seus fills, sobretot per raons demogràfiques (mortalitat masculina més precoç). Són les situacions en què no hi ha una relació familiar directa les que generen índexs més alts de residència en grups no familiars (solitàries o en residència).

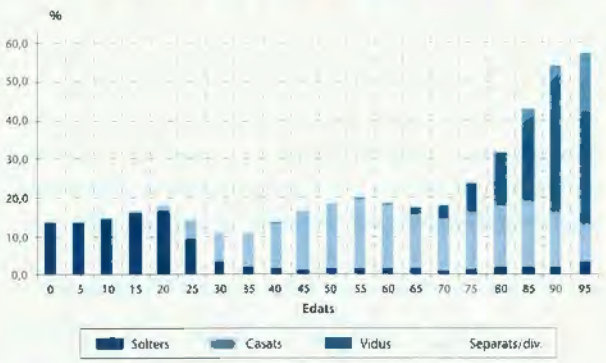
A la comarca de les Garrigues, Narotzky[18] ens proporciona un bon exemple del funcionament i de la significació ideològica de les estratègies residencials amb relació als vells, destacant fins a quin punt els aspectes derivats de l'atenció als vells influeix en la residència i en la reproducció social, el que anomena "renda de l'afecte". Segons aquesta autora, en la població estudiada s'ha

GRÀFIC 7. RESIDÈNCIA EXTENSA I MÚLTIPLE, SEGONS L'EDAT I ESTAT CIVIL. DONES. CATALUNYA, 1991

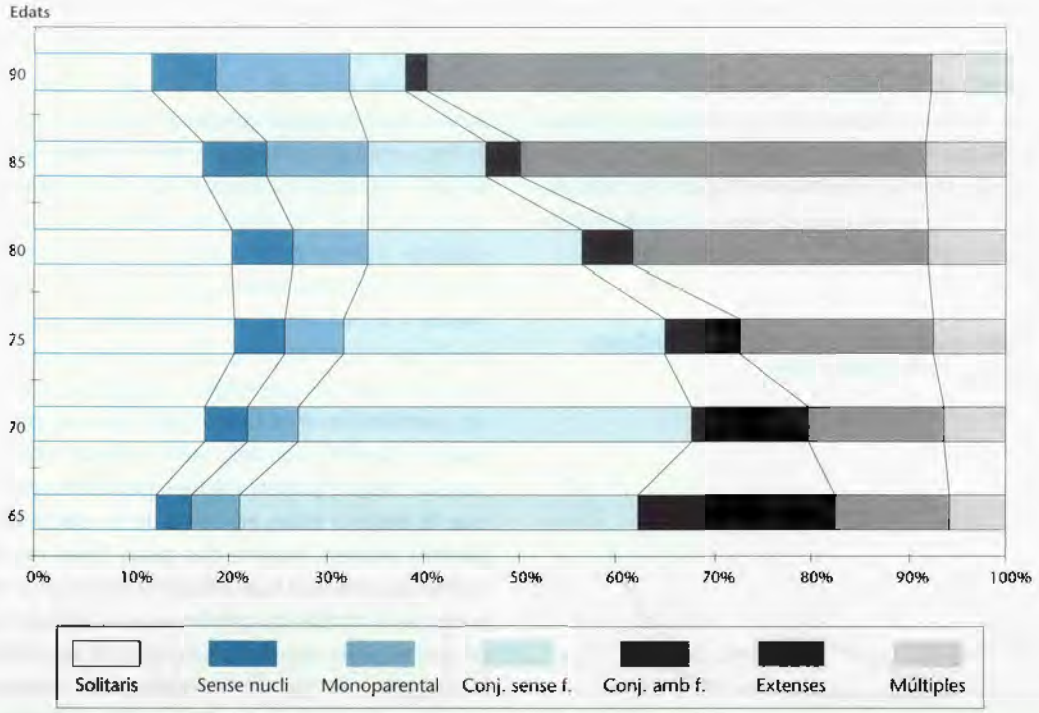
Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

GRÀFIC 8. RESIDÈNCIA EXTENSA I MÚLTIPLE, SEGONS L'EDAT I ESTAT CIVIL. HOMES. CATALUNYA, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

GRÀFIC 9. FORMA DE RESIDÈNCIA DE LES PERSONES DE MÉS DE 65 ANYS. CATALUNYA, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

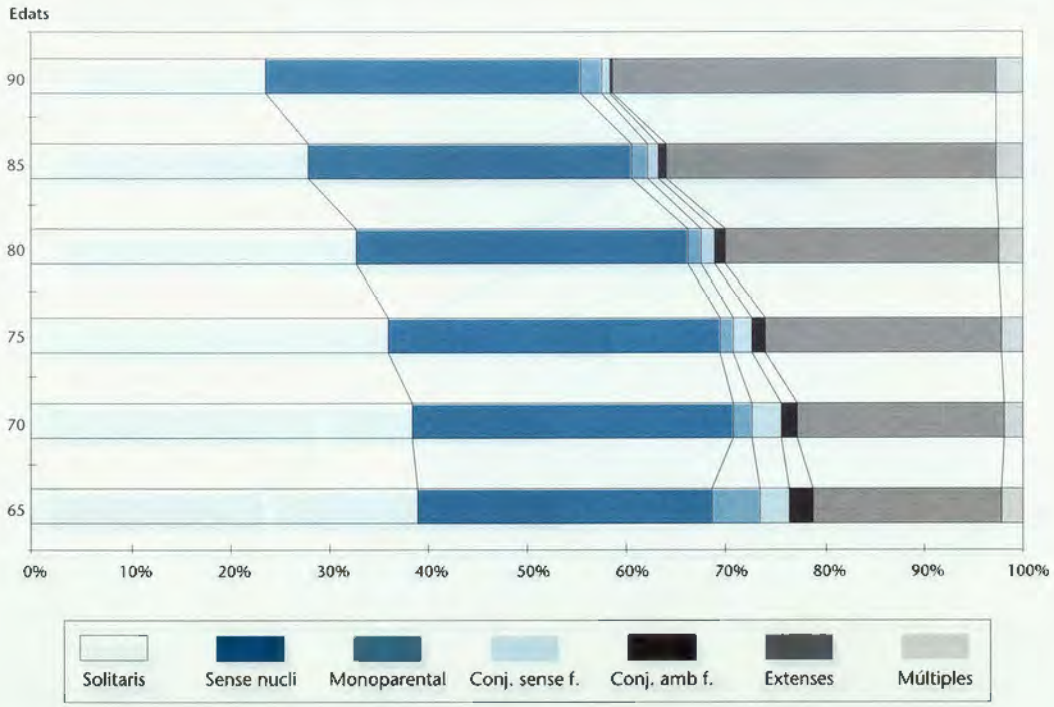
anat creant una ideologia que flexibilitza l'accés a l'herència mitjançant la potenciació de l'atenció als vells com un factor crucial en la determinació de la successió, atraient cap al camp específic de l'afecte la definició dels mecanismes de transferència dels mitjans de producció i allunyant-se de la institucionalització jurídica. En aquest marc, el treball de la dona en l'atenció dels vells es converteix en l'element crucial de la transmissió dels béns, de l'accés als mitjans de producció i de la reubicació del matrimoni en el mapa de les relacions de producció. Com assenyala Narotzky, l'atenció és una estratègia amb un significat recurrent derivat probablement de les pràctiques que s'estableixen amb els hereus, de forma que els successors han de conviure amb els predecessors: *"hom ha de cuidar dels seus pares perquè és hereu/va; però al final, hom és hereu/va perquè ha cuidat dels seus predecessors"*[19]. L'atenció dels pares adquireix així una càrrega ideològica tan forta que, cada cop més, en la societat rural actual una bona part de les decisions hereditàries estan condicionades per l'atenció i la cura als vells.

La vinculació amb els vells pot ser igual d'efectiva encara que es convisqui en grups separats. Si es viu en la mateixa població, la proximitat en la residència pot determinar no només contínues visites, sinó també assistència i suport, però la major distància en la residència de pares i fills no implica una relació forçosament més feble. A través del telèfon o les visites en caps de setmana, els fills que han emigrat poden seguir l'evolució dels seus pares vells i atendre'ls en cas de malaltia. Freqüentment, el pare o la mare anirà a passar una temporada a casa dels seus fills, que pot arribar a ser definitiva si existeixen problemes de salut. La residència pot ser també temporal, durant alguns mesos a l'hivern o a l'estiu, o fins i tot durant la setmana o els caps de setmana, amb diverses solucions transitòries sovint no reflectides per les dades censals. D'aquesta manera, les relacions entre els fills i els seus pares vells es manifesta a través d'una àmplia flexibilitat estratègica, en què els membres de la cadena familiar juguen com a peces predisposades a actuar quan sigui necessari.

2.2 Residència, relacions de parentiu i gènere

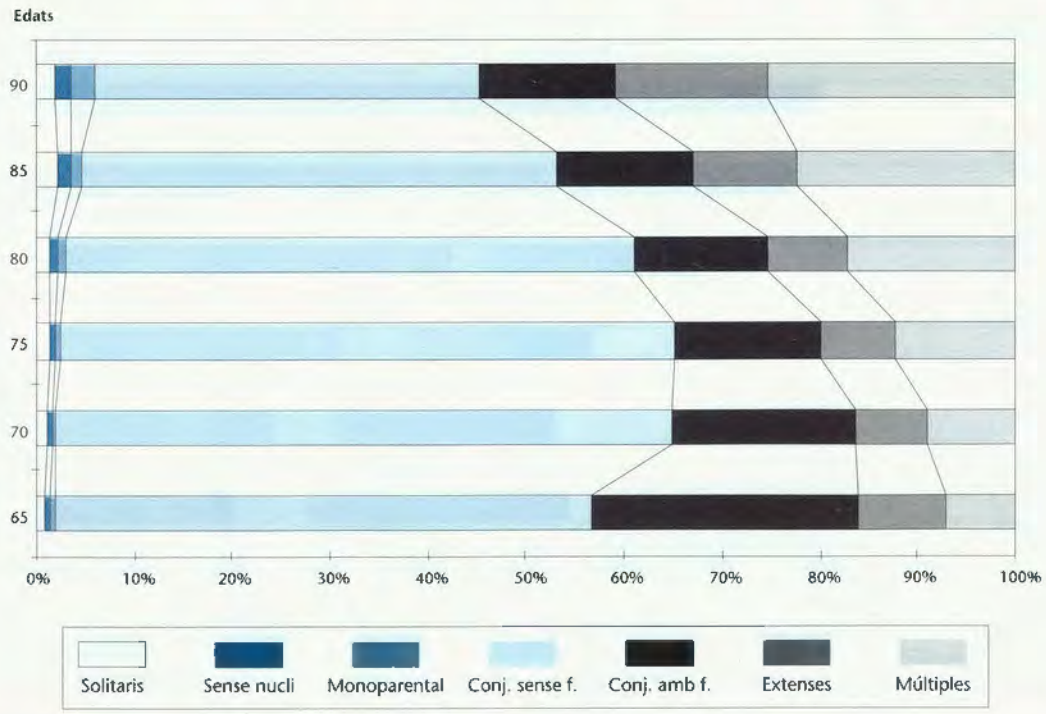
El fet que la família cada cop es recolzi més en lligams derivats de les relacions afectives i de l'atenció a les persones improductives atorga a la dona un paper decisiu en les relacions familiars. Com que la seva participació en el manteniment dels contactes familiars i en l'atenció de

GRÀFIC 10. FORMA DE RESIDÈNCIA DE LES PERSONES DE MÉS DE 65 ANYS. SOLTERS I SOLTERES. CATALUNYA, 1991

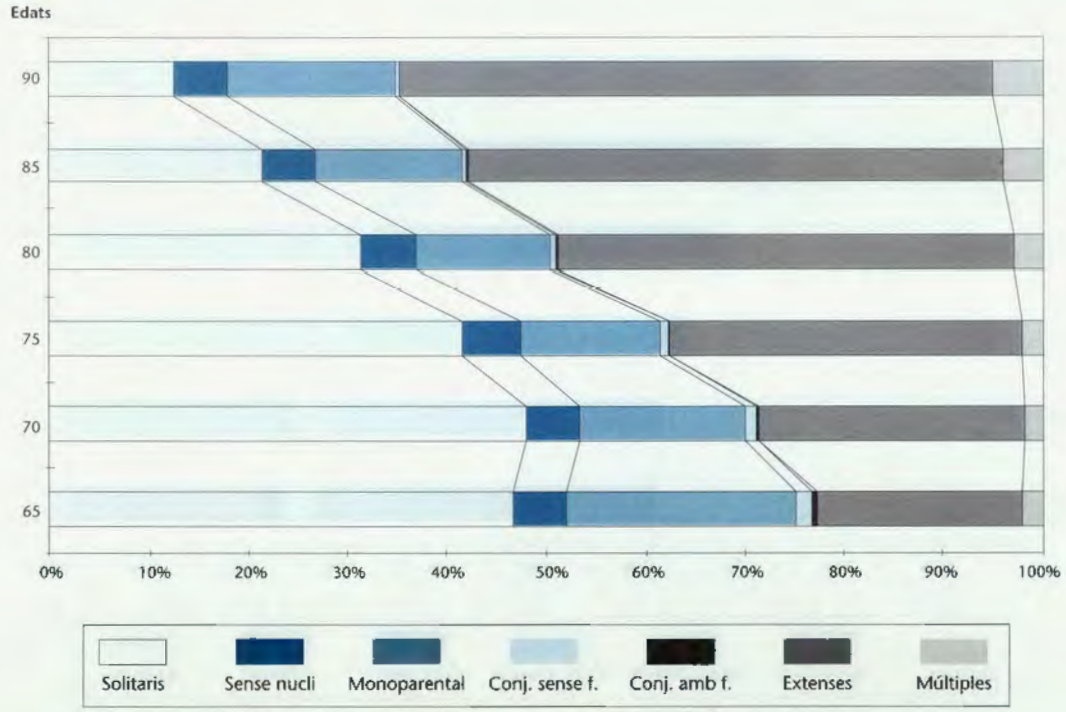
Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

GRÀFIC 11. FORMA DE RESIDÈNCIA DE LES PERSONES DE MÉS DE 65 ANYS. CASATS I CASADES. CATALUNYA, 1991

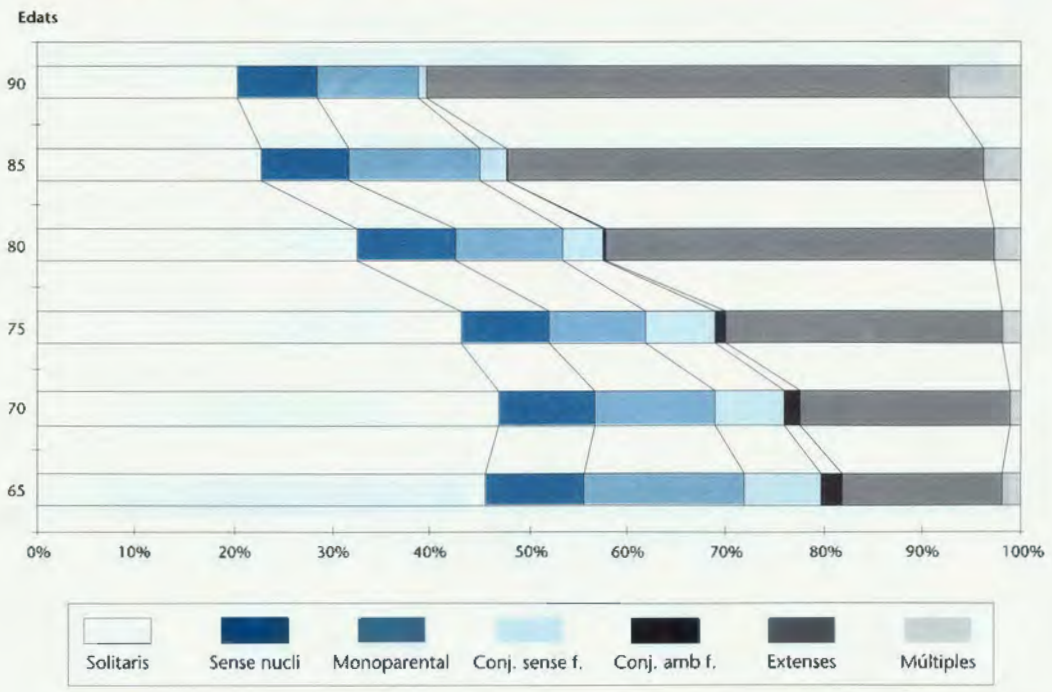
Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

GRÀFIC 12. FORMA DE RESIDÈNCIA DE LES PERSONES DE MÉS DE 65 ANYS. VIDUS I VÍDUES. CATALUNYA, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

GRÀFIC 13. FORMA DE RESIDÈNCIA DE LES PERSONES DE MÉS DE 65 ANYS. SEPARATS/DES I DIVORCIATS/DES. CATALUNYA, 1991

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*.

les persones improductives és molt superior a la de l'home (és ella qui habitualment prepara les trobades i visites, qui assegura la correspondència o les trucades telefòniques amb els parents, qui cuida els néts o els pares vells), les relacions de parentiu contemporànies tendeixen a desplaçar-se vers al pol femení, el que tendeix a invertir el sentit de la família extensa patriarcal (pròpia de la família troncal). Com assenyala Segalen[20], *"les dones de la família són els agents d'aquestes sociabilitats, en què els eixos són els nens petits, que posseeixen l'art de transformar les sogres en àvies"*.

Per totes aquestes raons, són moltes més les dones que viuen amb la seva mare o el seu pare gran que no homes amb els seus pares vells. Segons les dades de l'*Encuesta Sociodemográfica* (vegeu taula 7), la presència dels ascendents femenins és molt superior (un 8% de les parelles casades conviuen amb la mare d'un dels cònjuges, contra un 3% amb el pare, a banda d'un 3% que viuen amb ambdós). Les raons són sobretot d'ordre quantitatiu (hi ha un nombre més alt de dones velles que d'homes com a conseqüència de la seva major longevitat), però també raons qualitatives, car generalment s'accepta millor la presència de la mare en les llars dels seus fills, com a conseqüència dels vincles afectius més intensos que es generen a la infància[21] i pel fet que la mare pot aportar una major ajuda en les tasques domèstiques. Les dades posen també de manifest que la presència dels ascendents es produeix molt més freqüentment en la casa de la filla que en la del fill (un 7% contra un 5%). De la mateixa manera, un 5% dels homes casats viuen amb els seus sogres, mentre que sols un 2% de les dones viuen amb ells.

La preferència de la recoresidència majoritària del pol mare-filla parteix de l'atribució cultural de majors sentiments d'*obligació* per part de les filles. Com que la major part de les ajudes entre generacions, en un sentit i un altre, es fan per part de les dones, tant la de l'àvia que s'ocupa dels seus néts i que col·labora en la casa de la seva filla com la de la dona que ha d'atendre als seus progenitors o, fins i tot, als seus sogres, el que té implicacions importants en la residència i en les tasques domèstiques de la dona. Sovint la dona veu com, una vegada ha acabat la criança dels seus fills, ha de començar a atendre als seus pares quan aquests comencen a tenir problemes de salut. La dona es veu situada així "al mig de tres generacions", amb responsabilitats en tots els sentits, atenent alhora o successivament als pares vells i als seus fills. D'aquesta forma, les variacions en el seu cicle familiar, amb una disminució dels anys dedicats a la reproducció, es veuen contrarestats pel treball d'atenció als vells, una feina en què el paper del fill es limita habitualment a una aportació econòmica. Alhora, el paper de la dona en l'assistència –junt amb d'altres factors com la disminució del nombre de fills, els canvis en les preferències culturals i la menor significació del patrimoni transmès– comporta modificacions en les estratègies hereditàries. No ha estat un procés de canvi absolut ni immediat, però lentament, la forma d'herència indivisa abans habitual en la societat rural catalana s'ha anat veient substituïda per una repartició igualitària de la herència[22]. A l'ensems, el discurs actual indica com l'herència no és quelcom basat en el *dret natural* dels fills, sinó que cal *guanyar-la*, de forma que l'herència es divideix, però a algun fill o filla es pot reconèixer un major dret en funció de la seva participació en l'atenció dels pares o de la seva "ajuda" en l'explotació familiar.

TAULA 7. ALTRES PARENTS AMB ELS QUALS ES CONVIU, SEGONS EL GÈNERE. Residència amb d'altres parents diferents del nucli conjugal. Parents amb els quals es resideix

	Homes casats	Dones casades
Total	1.594.293	1.890.857
Pare	0,6	0,9
Mare	3,1	4,7
Pare i mare	1,2	1,6
Total pare o mare	4,9	7,2
Avis	0,2	0,1
Néts	4	6,5
Germans	1,5	2
Oncles	0,2	0,4
Nebots	0,3	0,4
Altres	0,2	0,6
Sogre	0,8	0,4
Sogra	3,1	1,3
Sogre i sogra	0,8	0,5
Total sogre o sogra	4,7	2,2
Cunyats	1,4	1
Gendre/nora	3,5	5,8
Altres	1,1	0,8
Residència amb els pares o amb els sogres		
A. Pares o sogres respecte al total	9,6	9,4
B. Amb els pares (respecte a A)	51,0	76,6
C. Amb els sogres (respecte a A)	49,0	23,4

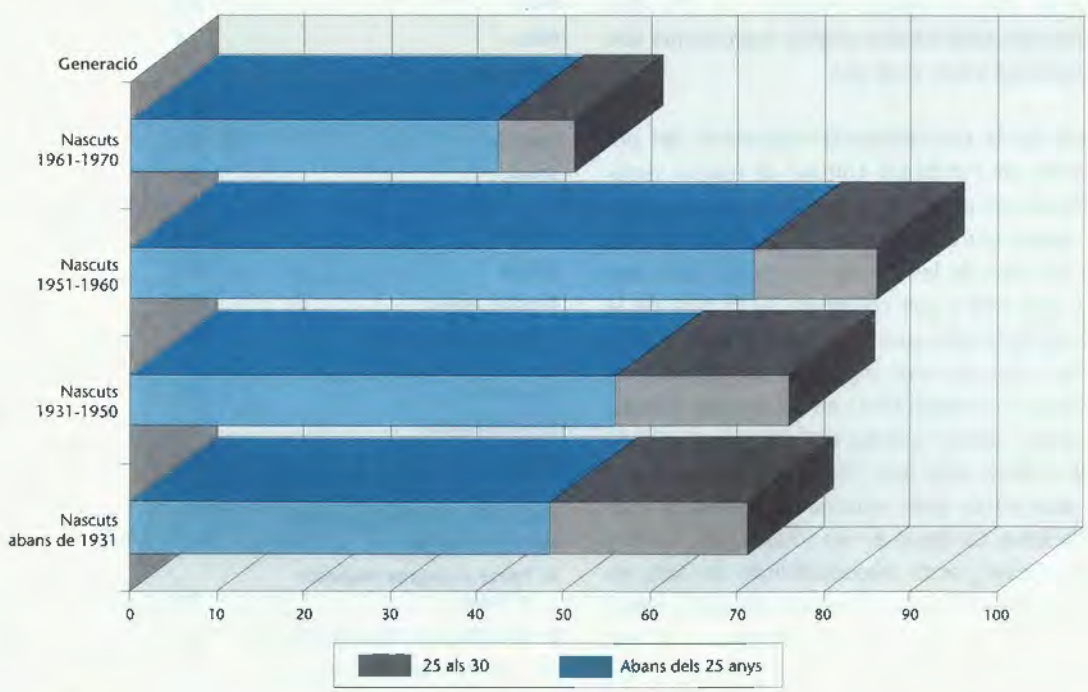
Font: elaboració pròpia a partir d'INE, *Encuesta sociodemográfica 1991*.

2.3 Marxar de casa: una decisió individual?

Si la generació dels seixanta/setanta va caracteritzar-se perquè els joves marxaven aviat de la casa paterna, als noranta s'ha produït un retard considerable en l'edat d'abandonament de la llar. La tendència es dóna en la majoria de països europeus, però és especialment notable en el cas de Catalunya. En l'*Encuesta Sociodemográfica* de 1991, només un 34% dels homes i un 51% de les dones nascuts entre 1961 i 1970 havien deixat de conviure amb els seus pares abans dels trenta anys, mentre que aquest percentatge era del 77 i del 86% per a la generació anterior (nascuts entre 1951 i 1960), com s'observa en els gràfics 14 i 15. La importància del fenomen suggereix interessants consideracions respecte a les relacions familiars: condicionarà el fet d'haver conviscut durant més anys les futures relacions entre pares i fills? Es mostraran més predisposats els joves actuals a construir residències extenses amb els seus pares en el futur, quan aquests siguin vells i necessitin assistència? És molt probable: no és el mateix haver conviscut amb els pares només com a nen o adolescent dependent, que haver conviscut en unes relacions entre adults durant deu o més anys[23]. En tot cas, amb el retard de la sortida de la llar paterna, les llars conjugals es converteixen en una espècie de *famílies extenses.*

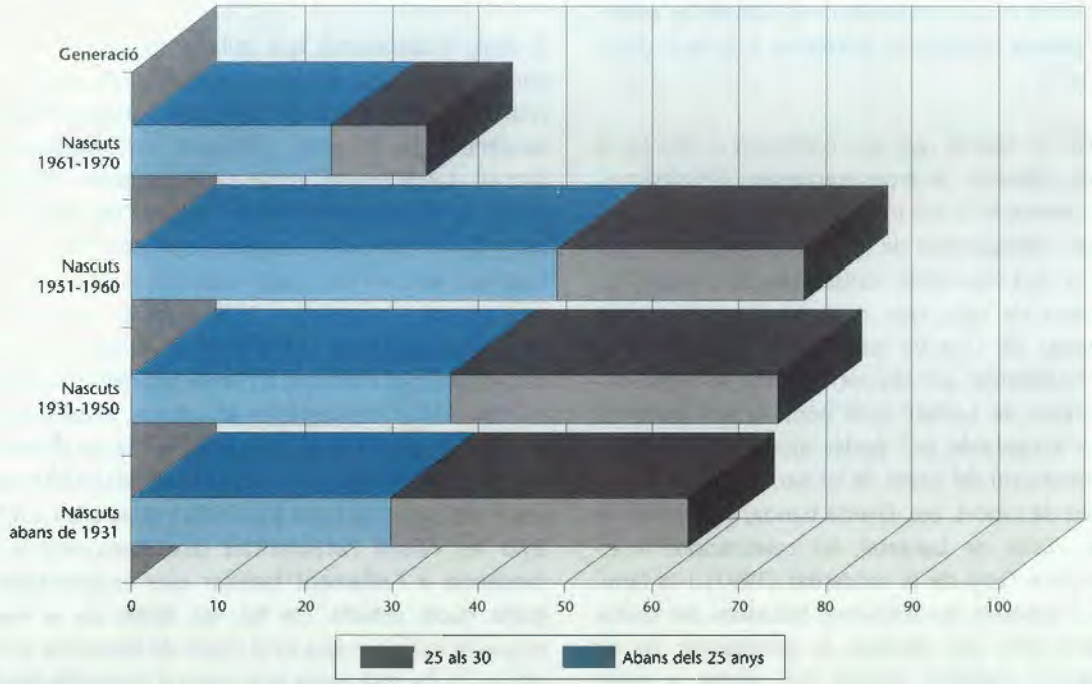
S'han assenyalat diverses causes per explicar aquest allargament a la llar paterna: factors socioeconòmics (elevat atur juvenil, retard en l'accés al primer treball), allargament de l'etapa escolar (major dependència econòmica), raons de comoditat (l'emancipació suposa rebaixar el nivell de vida) i, sobretot, les dificultats d'accés a l'habitatge com a conseqüència del seu encariment a la segona meitat dels vuitanta. Però aquestes raons no expliquen suficientment el perquè els joves es queden cada cop més anys a la casa paterna. Perquè, si bé és cert que en les enquestes la majoria manifesten desitjos d'emancipar-se, també la majoria es declaren satisfets en la residència paterna. La major permissivitat de què gaudeixen a la casa dels seus pares (comportament sexual, horaris, diners, etc.) permet un cert relaxament de les relacions domèstiques, de manera que els joves, en aquest sentit, accepten més la convivència familiar que les generacions precedents. No són les raons estrictament econòmiques les que expliquen que es marxi més tard de casa: no deixa de ser paradoxal, en aquest sentit, que els que retarden més la seva partida de la casa paterna són els que tenen una millor posició econòmica. Amb l'allargament de la vida a la casa paterna els joves aconsegueixen un bon suport material sense haver de renunciar excessivament a la seva independència.

GRÀFIC 14. DONES QUE HAN DEIXAT DE CONVIURE AMB ELS PARES ABANS DELS 25 I DELS 30 ANYS (PERCENTATGE), 1991

Font: elaboració pròpia a partir d'INE, *Encuesta Sociodemográfica 1991.*

GRÀFIC 15. HOMES QUE HAN DEIXAT DE CONVIURE AMB ELS PARES ABANS DELS 25 I DELS 30 ANYS (PERCENTATGE), 1991

Font: elaboració pròpia a partir d'INE, *Encuesta Sociodemográfica 1991*.

Les formes d'emancipació són diverses (matrimoni, aparellament, estudis, vida solitària o en grup, etc.), però així i tot la tendència majoritària a Catalunya (en un 70% dels casos), consisteix a marxar de casa en el moment del matrimoni (contràriament al què passa en països del nord d'Europa, on els fills marxen molt més d'hora, per raons d'estudis o per conviure en parella). La partida de casa es converteix, en aquest sentit, en un afer que implica tota la família, que mobilitza els seus recursos per ajudar a instal·lar-se a la nova parella, sobretot per a l'adquisició de l'habitatge. Com que al nostre país preval molt la cultura consistent en l'adquisició de l'habitatge, i la majoria de les noves parelles decideixen instal·lar-se accedint ja a la seva compra, això no només suposa un retard per als projectes matrimonials, sinó que implica la necessitat d'obtenir un suport financer familiar per poder adquirir-lo.

L'emancipació és, de totes maneres, un procés complex, que inclou fases intermèdies abans de la separació definitiva (viure en un pis d'estudiants i els caps de setmana amb els pares, una estada a l'estranger, un pis proper, etc.), etapes en què la dependència familiar continua existint. I la separació residencial no equival sempre a una absoluta *emancipació*. En una enquesta realitzada sobre el tema a França, Bozon[24] demostrava que una bona part dels joves que havien marxat de casa dels pares hi tornaven durant els caps de setmanes i vacances, que la majoria dels que van a estudiar tornen a instal·lar-se a la casa paterna a la fi dels estudis, i que una part significativa hi retornaven en cas de problemes d'ordre econòmic, atur, separació, etc. D'aquesta manera, la casa paterna es considera com un *refugi* davant dels problemes que poden donar-se durant el pas de la joventut a l'edat adulta.

3. MÉS ENLLÀ DE LA RESIDÈNCIA

A la fi del segle XX, junt amb la tendència als canvis en les formes residencials i en els models de parella, una altra tendència sembla guiar les transformacions familiars de la societat europea: el reforçament dels lligams de parentiu. Ni un solitari, ni un grup monoparental, ni un grup reconstituït, ni tan sols un grup conjugal és un grup "aïllat": són grups aïllats estadísticament, però no necessàriament afectivament ni socialment. Més que davant de models diferents, moltes vegades ens trobem amb concrecions estratègiques dels principis ideològics i dels sistemes de drets i deures que regeixen las relaciones intergeneracionals. Com assenyala Segalen, "*les relacions*

a l'interior del grup domèstic, entre generacions, entre persones emparentades, entre parentes i afins dispersos espacialment, i entre els que designem amb el terme de parentela, ja no poden analitzar-se únicament a la llum de les estadístiques"[25].

Són diversos els factors que han contribuït a reforçar el pes de les relacions intergeneracionals. Considerem, entre altres raons, la major fragilitat que assoleix la parella conjugal: l'allargament de la vida i el creixement de les persones que necessiten assistència; les millores en les condicions de vida, que comporten un increment de les tasques de cura de les persones; les dificultats d'accés a l'habitatge, pel seu elevat preu; la consolidació d'un sector de jubilats amb bona salut i un nivell d'ingressos acceptable per poder ajudar els seus parents; la disminució del paper de les xarxes veïnals com a mecanismes de suport, etc. D'altra banda, els efectes de la crisi de l'Estat de benestar, les celebracions internacionals sobre l'any de la solidaritat (1993) i la família (1994) i, sobretot, les dificultats teòriques per trobar un model analític que expliqui la complexitat de les transformacions familiars recents han portat a molts investigadors a cercar el paper de les relacions intergeneracionals com un factor essencial a l'hora d'explicar l'evolució de la família en l'actualitat. Deixant de banda els canvis en la residència, estudiarem les relacions entre parents tot partint de les tres dimensions més significatives del parentiu modern: la sociabilitat, el sosteniment i les transferències de béns econòmics i de patrimoni[26].

3.1 La proximitat en la residència i les relacions familiars quotidianes

El desig d'autonomia que guia la creació de les noves parelles no és contradictori amb el desig de situar la nova residència pròxima a la dels altres grups de parents, tendència que ha estat destacada per diversos autors, tant en ciutats com en zones rurals europees[27]. Segons les dades de la *Encuesta Sociodemográfica* de 1991 (vegeu taula 8), un 54% dels catalans que no conviuen habitualment amb els seus pares viuen en el mateix municipi que aquests, i només un 21% viuen en una província diferent amb el pare (23% de la de la mare). Les dades són encara més explícites si només ens referim a la població nascuda a Catalunya: en aquest cas, el 66% tenen el seu pare al mateix municipi i el 68% a la seva mare; i en només un 10% dels casos aquests resideixen en una altra província. Aquesta forta proximitat geogràfica contrasta amb les visions catastrofistes que destaquen la forta tendència a l'aïllament familiar que experimenten els grans nuclis urbans. De fet, les dades de la mateixa enquesta indiquen que és la ciutat de Barcelona el municipi on hi ha més pares que viuen a prop dels seus fills. Alhora, segons dades de l'*Enquesta de la Regió Metropolitana* (1990) la majoria dels habitants metropolitants desitjaven quedar-se a viure en el mateix barri (un 33%), al mateix municipi però en un altre barri (un 20%), o en un altre municipi de la Regió Metropolitana (19%), i només una minoria desitjava anar a viure més lluny (resta de Catalunya, 2%; al camp, 3%; o a fora de Catalunya, 4%). Les dades són significatives, sobretot si tenim en

TAULA 8. LLOC DE RESIDÈNCIA DELS PARES, SEGONS LA GRANDÀRIA DEL MUNICIPI I EL LLOC DE NAIXEMENT.
Persones que no conviuen amb els pares

	Catalunya	Barcelona	Més de 100.000 h.	De 50.000 a 100.000 h.	De 10.000 a 50.000 h.	De 5.000 a 10.000 h.	De 2.000 a 5.000 h.	Menys de 2.000 h.	Nascuts a Catalunya	Nascuts fora de Catalunya
On viu el pare										
al mateix municipi	53,7	63,8	42,3	50,3	49,7	51,2	49,5	41,1	62,8	39,9
resta província	23,1	11,1	32,5	27,5	26,8	29,0	30,7	33,9	25,8	19,0
resta Catalunya	5,4	6,4	6,1	4,1	7,7	4,8	4,1	10,0	6,3	4,1
fora de Catalunya	15,2	16,0	18,2	15,4	14,1	12,9	10,7	11,8	2,6	34,5
estranger	0,8	1,3	0,4	0,7	0,6	0,0	0,9	0,0	0,6	1,2
On viu la mare										
al mateix municipi	54,0	62,7	48,1	51,4	47,0	49,8	50,8	41,4	65,8	39,8
resta província	21,1	10,5	25,7	26,7	25,6	29,6	28,4	30,0	23,9	17,7
resta Catalunya	5,5	6,4	4,8	3,9	8,7	4,7	4,6	11,4	6,7	3,9
fora de Catalunya	17,3	18,4	19,6	16,3	17,5	12,9	11,7	12,4	1,7	36,0
estranger	0,9	1,6	0,8	1,0	0,6	0,0	1,3	0,5	0,3	1,5

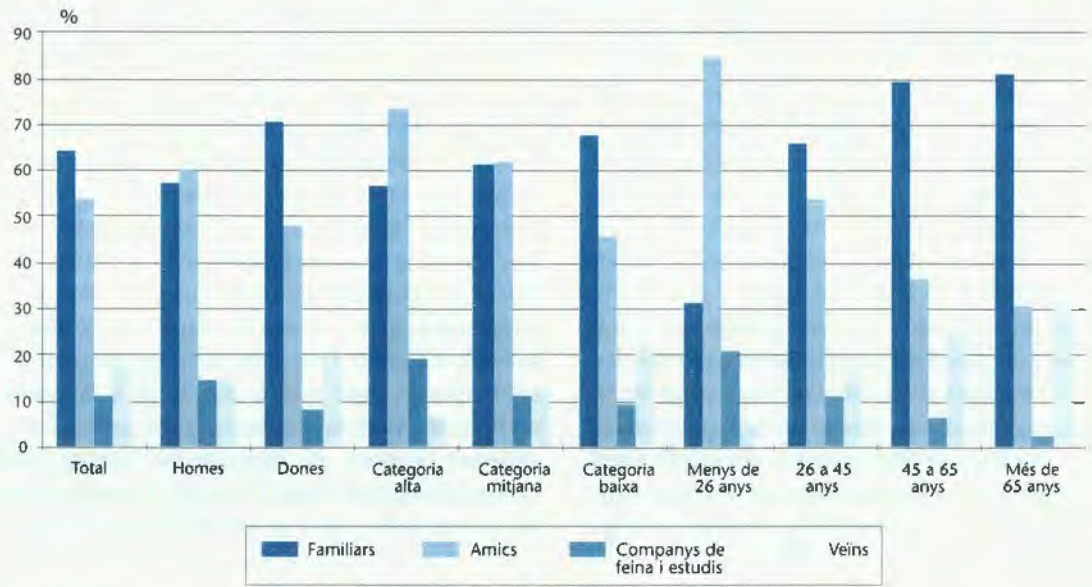
Font: elaboració pròpia a partir d'INE, *Encuesta Sociodemográfica, 1991.*

compte –com assenyalen els autors de l'estudi– que la població que preveu canviar de domicili és majoritàriament una població jove-adulta, que marxen per constituir noves llars, junt amb les classes mitjanes que cerquen la residència en un altre entorn ambiental i social. El fenomen de la pèrdua d'habitants de Barcelona vers la perifèria (motivat per les condicions del mercat de l'habitatge i per la revalorització del model d'habitatge unifamiliar) no sembla contradictori amb aquesta tendència. De fet, ens trobem davant d'un àmbit metropolità que funciona com una *gran ciutat*, per la qual cosa els desplaçaments entre les cases dels parents és relativament ràpid com a conseqüència de la millora dels mitjans de transport i de les comunicacions. A més, l'adopció dels habitatges unifamiliars a l'exterior implica un model de residència on es reforça l'autonomia conjugal, interconnectada amb parents que viuen lluny, mentre que els mecanismes de compra (grans superfícies, escassa presència de botigues en aquests barris), de relació amb els veïns, d'entreteniment (*cap de setmana* familiar) i de desplaçament laboral tendeixen a reduir les relacions a la xarxa de parents, mentre que s'afebleixen les relacions veïnals[28].

La proximitat en la residència és una de les bases del funcionament de les xarxes de parentiu de la Catalunya actual, quelcom que no sembla trencar-se en el medi urbà i que està reforçant-se en l'actualitat. Ans al contrari, la ciutat no separa tant les generacions com les emigracions dels joves de les zones rurals i de les petites ciutats vers a les grans ciutats. Unes dècades abans, coincidint amb les grans onades immigratòries que experimentà Barcelona i la seva zona d'influència, i d'altres ciutats catalanes, la majoria de la població urbana no tenia els seus pares o germans a les ciutats, sinó en les zones rurals de Catalunya o fora de Catalunya, en el cas de la immigració procedent de la resta d'Espanya. Si comparem aquella situació amb l'actual (caldria afegir-hi a més que la *distància* era en realitat més gran per les dificultats de transport i la menor extensió de les comunicacions telefòniques) podrem deduir la importància que reprenen avui les relacions entre parents. Els immigrants de llavors, amb majors dificultats per relacionar-se amb els seus pares, han reconstruït la seva parentela amb els seus descendents en les ciutats on viuen avui.

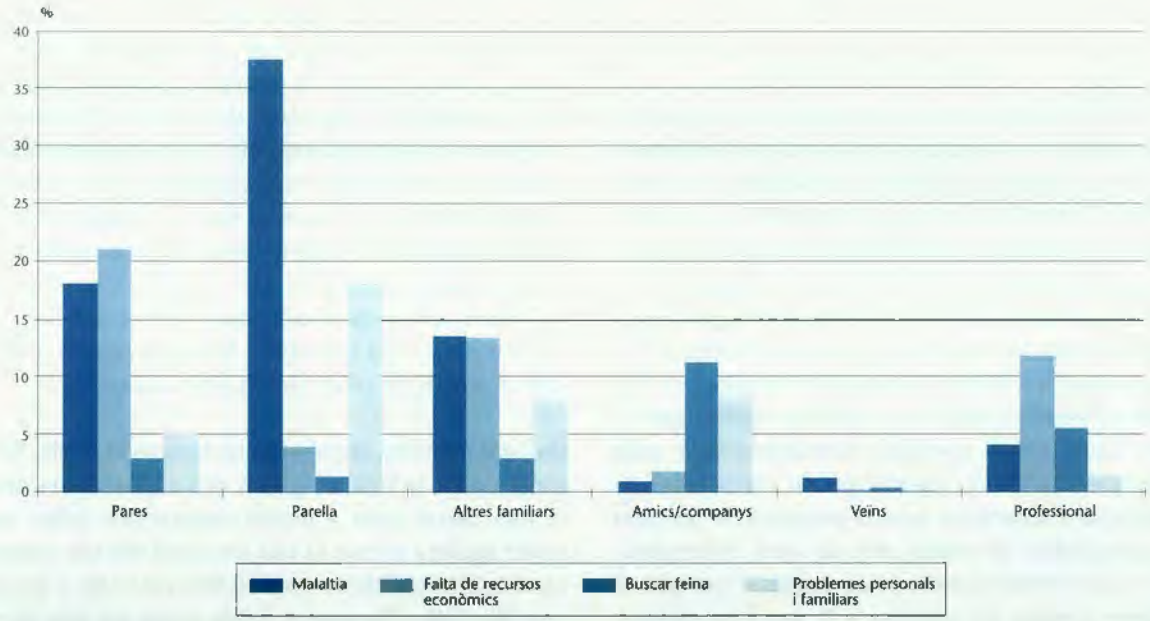
De totes maneres, la distància no sempre és l'oblit. En les zones rurals, la forta emigració dels anys seixanta/setanta han deixat soles a moltes generacions velles, però sovint aquesta solitud es veu atenuada per una comunicació telefònica intensa amb els fills que viuen a la ciutat i per les visites d'aquests al poble durant els caps de setmana o vacances, on s'han construït la seva *segona residència*. Tampoc no són estranys els desplaçaments temporals d'uns o altres (els pares a la casa dels fills o a l'inrevés) per fer front a situacions de malaltia o de necessitat de suport familiar (vacances escolars, intervencions mèdiques, etc.). Sovint, amb la viduïtat o la major necessitat d'assistència, la mare o el pare aniran a viure amb el fill, encara que en aquests casos la decisió es retarda el màxim possible.

GRÀFIC 16. RELACIONS MÉS FREQÜENTS FORA DE LA LLAR. BARCELONA, 1990

Font: elaboració pròpia a partir d'*Enquesta a la Regió Metropolitana, 1991*.

GRÀFIC 17. RECURS A ALTRES PERSONES EN CAS DE PROBLEMES. BARCELONA, 1990

Font: elaboració pròpia a partir d'INE, *Encuesta Sociodemográfica 1991*.

Hi hagi o no proximitat en la residència, són moltes les relacions de sociabilitat entre parents, ja siguin regulars o en festes rituals. Òbviament, el coneixement de quines són aquestes relacions en l'esfera quotidiana resulta difícil i la seva freqüència varia en funció de la distància residencial, dels parents relacionats i del grau d'entesa dels diferents parents. En l'*Enquesta metropolitana de Barcelona* de 1990 (gràfic 16) s'assenyalava que les relacions més freqüents a fora de la llar eren les realitzades amb familiars (en el 64% dels casos per a les dades més recents), seguides de les relacions d'amistat (en un 54%), les veïnals (17%) i amb els companys de feina o estudis (11%). Tot i que en la interpretació de les dades els autors sostenien que els lligams familiars s'estaven difuminant en benefici de les relacions d'amistat, les dades mostren unes relacions basades en un doble concepte de sociabilitat (familiar i amistat) que es combinen en funció de factors diferents com la posició social o econòmica, l'edat, el gènere, o la major o menor proximitat amb la residència. Així, no deixa de ser simptomàtic que les relacions amb els familiars són molt més majoritàries en les posicions socials més baixes, que alhora tenen una major tendència a relacionar-se amb persones del mateix barri. I és encara molt més interessant com les relacions familiars es declaraven cada cop més freqüents com a principal xarxa de relacions a mesura que s'incrementa l'edat de l'individu, mentre que entre els joves la vinculació amb no familiars és molt més freqüent que amb aquests.

Una altra dada, finalment, resulta interessant i és la diversitat de relacions en funció del gènere: les dones declaren una major relació amb els familiars que en el cas dels homes. L'estudi analitza també les xarxes de solidaritat indicant a quines persones es recorre amb major freqüència en situacions problemàtiques i, en aquest cas, el pes de les relacions familiars resulta encara més decisiu. En tots els casos presentats (situacions de malaltia, problemes econòmics i recerca de feina, i problemes personals i familiars) el recurs a un familiar és àmpliament majoritari i escàs el recurs a persones no familiars.

La família sembla trobar una de les seves utilitats principals en la companyia, en l'amistat, en el fet de compartir festes i oci en comú. La parentela es mobilitza per aplegar-se al llarg de l'any en diverses celebracions familiars (sants, aniversaris o festes del calendari). La unitat bàsica de celebració d'aquests esdeveniments és el grup integrat pels pares i la seva descendència: els seus fills, les parelles d'aquests i els seus néts. La freqüència de les celebracions variarà molt en funció de la llunyania o del nombre de parents implicats, però en tots els casos aquestes ocasions de retrobament familiar tenen un caràcter fortament ritual. És, sovint, l'ocasió del retorn a la casa del pare, quan es retroben en el mateix espai a tota la fratria que havia viscut en aquell pis i que ja ha marxat, el retorn a la casa pairal que permet renovar els sentiments de pertenença a una parentela. Són ocasions

en què s'uneix el passat i el futur de la família i per això les festes més importants són aquelles que es refereixen als pares vells (el sant de l'avi, l'aniversari del seu casament, l'aniversari de l'àvia, etc.) i als nens més petits (aniversaris, sants, festes específiques com les de Reis, etc.), mentre que les celebracions de la generació intermèdia resten menys importants. A totes aquestes celebracions cal afegir-hi les grans celebracions festives com casaments, batejos, primeres comunions, ocasions en què les celebracions s'obren a una parentela més àmplia que, sovint, només es veu en aquestes ocasions. La frase *"només ens veiem en casaments i enterraments"* no només és una frase feta, sinó el reflex d'una parentela difusa que contrasta amb la precisió del grup de germans. Cal considerar, tanmateix, que les relacions familiars no són perennes i que al llarg del cicle familiar van readaptant-se. Així, amb la desaparició dels pares les relacions entre els germans esdevenen més fràgils i les ocasions de retrobament van espaiant-se lentament.

En les ocasions festives i quotidianes, la societat actual sembla haver-hi afegit un poderós element de relacions entre parents: els caps de setmana i les vacances estivals. El 1991[29] un 13% dels catalans tenien una segona residència (percentatge que s'eleva a un 21% en el cas dels barcelonins), però la dimensió de la segona residència és més important si tenim en compte aquelles que són compartides entre pares i fills (o fins i tot entre germans) i les cases al poble dels pares. Ja sigui durant els caps de setmana o durant les setmanes, amb relativa freqüència, pares i fills es conviden a passar uns dies junts, o fins i tot els germans, i així es recreen durant uns dies *famílies extenses*, convivint sovint en un espai reduït. Així, aquestes segones residències es converteixen en un espai privilegiat per a les interaccions familiars[30], permetent el retrobament familiar, tot compartint no només un mateix espai, sinó també unes activitats i uns àpats en comú. Com assenyalen Bestard i Contreras en la *Catalunya urbana* aquestes segones residències tenen una significació simbòlica que tracta de recuperar i recrear una referència a la identitat familiar. S'intenta reconstruir la casa pairal, com a element que expressa la continuïtat familiar i que recorda en l'àmbit ideològic la noció de casa rural catalana: *"després d'haver deixat de ser un costum rural, [la casa pairal] ha esdevingut un principi d'identitat en la construcció moderna de les relacions urbanes de parentiu"*[31]. Ja sigui en la casa del poble que pertanyia als avantpassats, o fins i tot en la masia que s'ha llogat per als caps de setmana, la segona residència esdevé un símbol de la unió de la família, el lloc on d'una manera o altra conviuen encara que només sigui alguns dies a l'any els avis, els fills i els néts. La casa esdevé així un patrimoni simbòlic, en contrast amb la casa urbana, viscuda simplement com un element auxiliar de la vida familiar i com al lloc que expressa un determinat estil de vida i l'evolució personal dels seus membres. Des d'aquesta perspectiva, *"la novetat, la "modernitat" (el salari, les "vacances") serveix per recrear la tradició"*[32].

3.2 La xarxa familiar, una economia "informal" intensa

Visquin o no conjuntament, res no exclou l'existència d'unes relacions que es manifestarien a través d'intercanvis de béns, de serveis, de prestacions personals que es reforcen a través de llaços de parentiu i de visites constants. L'autonomia econòmica i residencial que adquireixen els fills en marxar de casa o quan es casen, condueix generalment a col·laborar econòmicament amb el nou grup residencial, facilitant la instal·lació i constatant així la necessitat d'una continuïtat de les relacions entre generacions[33]. Són ajudes difícils de quantificar i de precisar, però fonamentals per explicar el paper del parentiu a través d'unes cadenes familiars relacionades mitjançant intercanvis afectius i econòmics, predisposats a actuar quan resulti necessari. Si considerem la família no com un espai domèstic, sinó com un dispositiu temporal, llavors podrem veure en les relacions de parentiu i especialment en la filiació un element fonamental per explicar les seves transformacions.

De la mateixa manera que la residència conjunta de diverses generacions no implica automàticament una única organització econòmica (les diferents generacions poden viure sota un mateix sostre, però mantenir economies o activitats productives diferents, tot diversificant les opcions econòmiques i la capacitat individual dels seus membres), la residència separada no necessàriament significa una economia separada. En moltes famílies camperoles continua havent-hi una explotació conjunta entre pares i fills sense compartir una mateixa coresidència. Es poden trobar nombrosos exemples en què tot i viure en cases diferents, encara que pròximes, no tan sols es comparteix una mateixa activitat econòmica: la majoria dels àpats es fan en comú i els nens petits passen el seu temps repartits entre la casa dels pares i dels seus avis, utilitzant-les indistintament per jugar. D'aquesta forma, la parella jove aconsegueix amb la seva residència separada una autonomia respecte als pares sense renunciar a compartir una mateixa explotació econòmica ni a la interrelació familiar[34].

Mitjançant els intercanvis en diners i regals, que sovint es presenten amb l'etiqueta simbòlica de la reciprocitat afectiva, els parents no només assoleixen dosis importants de col·laboració familiar. Aquests bescanvis són fonamentals, per exemple, perquè els fills puguin mantenir-se en un nivell similar al dels seus pares, pel que aquests prestaran ajudes freqüents per establir-se i equipar la llar, per subsistir en moments difícils o puntuals, per pagar els estudis, les festes, o bé faran regals diversos de roba, joguines o equipament domèstic que –tot i considerar-se extraordinaris– s'integren com un element fonamental de l'economia domèstica. Es posen en marxa circuits financers *"silenciosos, que escapen a tota observació sistemàtica, que no són l'objecte de cap avaluació precisa, ni en un moment concret ni encara menys al llarg de les diferents etapes de la vida"*[35].

La recerca d'allotjament és, com dèiem, un objecte d'estratègies complexes en l'interior de les famílies. Tots els parents pròxims es mobilitzen financerament o en ajudes (des dels regals de mobiliari, la donació de mobles vells, l'ajuda en l'adequació o reparació de l'habitatge o la col·laboració en el trasllat) per permetre aconseguir el seu habitatge[36]. Sense l'ajuda familiar, l'adquisició d'un pis o d'una casa es retardaria molts anys. El 1994, segons Carme Trilla[37], a la ciutat de Barcelona el cost economicofinancer de l'amortització d'un crèdit d'un habitatge tipus de 90 m² seria del 45% dels ingressos per a una parella que vol accedir al seu primer habitatge (amb uns ingressos familiars de 4,2 milions de pessetes), a banda d'haver de satisfer una entrada per a la qual haurien d'estalviar un mínim de 3 o 4 anys. Com que es calcula que una economia familiar (i molt especialment una economia familiar jove) no pot destinar més del 30% dels ingressos a l'habitatge, l'elevat cost de l'habitatge comporta o bé el retard en la creació del nou nucli familiar o bé la necessitat de comptar amb un suport familiar per poder accedir-hi. L'allotjament comporta, doncs, un lloc privilegiat en els fluxos patrimonials: una generació ajuda a l'altra, per herència o donació, o fins i tot li deixa l'habitatge (un 16% dels catalans de 30 a 40 anys, i un 10% dels de 40 a 50 anys, viuen en un habitatge el titular del qual no és ni el subjecte ni el seu cònjuge, sinó un altre parent[38]). L'allotjament és, sens dubte, un afer de família, en què la mobilització familiar esdevé una condició necessària per accedir a la propietat, ja sigui financerament, en patrimoni o en treballs de construcció o reparació.

3.3 Família i assistència

Les famílies continuen essent, avui en dia, les unitats bàsiques de prestació de serveis, romanent com a la principal institució subministradora d'assistència en aspectes com la gestació, la criança, la cura de la salut, la manutenció o l'allotjament. En aquest sentit, junt amb el desig d'atorgar un major valor a l'autonomia personal, no deixa de ser paradoxal que cada cop s'incrementin més les necessitats d'assistència i la dependència vers als altres, el que situa a la família en una interrelació constant amb l'Estat i es concreta en les polítiques socials dels estats del benestar. Com assenyala Comas d'Argemí[39], hi ha una mena de balanç entre les funcions que assumeix la família i les que assumeix el conjunt social en matèria d'assistència, de manera que en els països on hi ha millors serveis assistencials hi ha també més *demanda* d'aquests serveis. En tots els casos, però, els serveis

TAULA 9. COMPARACIÓ DELS RECURSOS D'ALGUNS ESTATS DE LA UNIÓ EUROPEA (UE) DESTINATS A LA FAMÍLIA

	% despesa social en famílies respecte al total de despesa social		Assignació familiar per fill menor de 18 anys (paritat de poder de compra, UE=100)	Prestacions de protecció social per persona (UE=100)
	1980 (a)	1991 (a)	1992 (b)	1992 (b)
Espanya	2,7	0,6	8	62
Alemanya	9,9	10,3	174	126
Dinamarca	9,9	10,3	184	118
França	10,7	8,2	125	116
Holanda	8,9	5,5	91	124
Portugal	6,8	5,4	25	40
Itàlia	6,9	3,6	55	100
Regne Unit	11,4	9,6	134	97
Europa (UE)	9,2	6,4	100	100

Font: (a) Valiente, 1995; (b) Eurostat, *Anuario 1995*.

públics tenen un caràcter suplementari i no substitutori de l'assistència familiar: *"ni els Estats de benestar més ben constituits i organitzats poden arribar a assumir tot el conjunt de tasques que de forma desinteressada i gratuïta es fa en la família"*[1]. Hi ha, tanmateix, diferències molt significatives en el suport que els estats destinen a la família. Com s'observa a la taula 9, l'Estat espanyol és un dels països europeus que dedica menys recursos al suport de la família cosa que implica que la major part de les funcions assistencials recaiguin en la família. La manca de política familiar a Espanya, en part perquè aquesta s'ha identificat ideològicament amb les postures tradicionals i amb el franquisme, ha acabat tenint repercussions negatives que incrementen no només la pressió assitencial sobre la família, sinó que frenen les possibilitats d'igualtat social de les dones.

És significatiu, sobre això, l'interès demostrat en els darrers anys pel caràcter assistencial de la família, renaixent un discurs ideològic que revaloritza el paper de la família i que demana el retorn a la família de moltes de les funcions assistencials. En aquesta postura conflueixen perspectives ideològiques diverses, tant aquelles que reclamen la família com el lloc on millor es produeix l'assistència, per la qual cosa el que cal és potenciar-la i comptabilitzar els drets d'autonomia de les persones i els drets d'assistència; com aquells altres sectors conservadors que veuen en la família el mitjà que realitza amb major eficiència econòmica les tasques d'assistència, per la qual cosa cal transferir-li de nou aquelles funcions que li van ser preses per l'Estat. En el cas de Catalunya, resulten interessants els debats i les propostes elaborades a l'entorn del *Pla integral de suport a la família* en què es demana un major suport a la família en el moment que l'Estat del benestar té dificultats per exercir el seu paper assistencial.

La congelació de la prestació pública, el desig de retornar a les famílies el seu paper assistencial, l'increment de la dependència mútua i els límits de la capacitat d'assistència de les famílies en l'actualitat comporten moltes vegades un desbordament de la capacitat d'assistència de la família i de les dones en particular, sobre les quals recau la major part de les tasques de cura i assistència. Com escriu Comas d'Argemí[2], *"la família, com a principal institució subministradora d'assistència, es troba confrontada a resoldre aquesta tensió entre l'autonomia i la dependència dels seus membres, que és també una tensió entre l'individu i el grup familiar, entre el biològic i el social, així com entre el privat i el públic"*. Les tensions, òbviament, no es deuen exclusivament a factors d'ordre ideològic, ni aquests són el principal factor. Canals[3] assenyala l'existència de dos tipus de factors causals a l'hora d'analitzar els límits actuals de l'assistència familiar. En primer lloc hi trobariem els aspectes que afecten l'eficàcia de les xarxes socials: la tendència a la pèrdua d'eficàcia de les relacions de parentiu menys properes (nuclearització i mobilitat geogràfica que dificulta el contacte regular); els factors derivats de l'especialització laboral i econòmica, que afavoreixen la formació d'altres vincles diferents als del parentiu; el debilitament de les relacions de veïnatge en l'àmbit urbà; l'increment del nombre de persones que viuen soles; les ruptures familiars que condueixen a la creació de noves llars unipersonals, monoparentals o reconstituïdes; etc. En segon lloc, caldria assenyalar els canvis produïts en els tipus de problemàtiques que cal atendre: l'allargament de la vida, amb l'increment de malalties cròniques i l'existència d'una llarga etapa improductiva; la major exigència en temps i diners per a l'atenció dels fills i l'allargament de la seva residència a la casa paterna; la major supervivència de persones amb discapacitats que necessiten ser cuidades des de molt joves o des de la seva infància; l'atur de llarga durada entre els majors de 45 anys i les jubilacions anticipades; les persones que viuen soles, especialment les dones sense una xarxa familiar o d'amistat que constitueixen un component important de feminització de la pobresa; la pèrdua d'habilitats tècniques i relacionals per a la cura de persones; i la necessitat d'adquirir nous coneixements i tècniques per atendre adequadament determinats tipus de malalts crònics.

Les col·laboracions més freqüents són les que es donen entre els pares i els seus fills casats o aparellats, independentment de si viuen junts o no[43], i en sentits diversos: de pares a fills (com l'atenció dels nens, l'acompanyament dels néts a l'escola, la vigilància fora de l'horari escolar, els serveis de *cangur* quan els pares surten o l'atenció dels néts durant les vacances, treballs a la casa, neteja, costura, transport, en la compra i en múltiples aspectes de la vida quotidiana), de fills a pares (cura de persones amb malalties i discapacitats cròniques o temporals, acompanyament al metge, compra, etc.) i fins i tot col·lateralment. Tampoc no ha d'oblidar-se el suport emocional i afectiu davant situacions de crisi familiar o personal, que la interrelació intergeneracional permet controlar[44]. Totes aquestes activitats, que poden exercir-se de forma continuada o esporàdica, permeten resoldre els problemes físics, psíquics, materials o socials pels que els individus es converteixen, de forma temporal o permanent, en persones dependents. La família esdevé el marc on principalment s'organitza la cura i l'assistència, atenent totes aquelles situacions que no es troben resoltes pels mitjans institucionals públics o privats[45]. En aquest sentit, no

deixa de ser significatiu que les relacions de parentiu tendeixin a reactivar-se en situacions en què la conjuntura social és desfavorable. En el nostre país, la tímida política familiar tant per part de l'Estat com per part de la Generalitat ha afavorit el protagonisme de la família en la resolució dels problemes assistencials. En aquest sentit, la importància que mantenen les xarxes de parentiu en l'assistència i la cura de persones és el resultat tant del valor ideològic i de les característiques culturals, com de la baixa intervenció de l'Estat en la resolució dels problemes assistencials.

4. CONCLUSIÓ. DE LA FAMÍLIA EXTENSA A LA FAMÍLIA EXTENSIVA

Al llarg de aquestes pàgines hem insistit en la necessitat d'una anàlisi de les relacions de parentiu (en especial les intergeneracionals) com un aspecte bàsic per entendre les transformacions familiars que s'han produït en la societat catalana. En l'actualitat, més que l'anàlisi dels canvis a la llum de les estadístiques, que semblen apuntar una uniformització caracteritzada per una major individualització, serà necessari insistir en una perspectiva de la família que consideri les relacions entre generacions, els deures i reciprocitats morals i econòmics, que diferiran entre unes i altres cultures. En certa mesura, la família actual es caracteritzaria per un doble moviment resultant de combinar una major autonomia residencial i un desig de proximitat per poder continuar les ajudes i els serveis entre els diferents membres de la parentela, de manera que el desig de cohabitació entre generacions perd importància estadística, però guanyen importància els llaços familiars[46]. Les concrecions pràctiques residencials serien el resultat de la necessitat de combinar el desig d'independència amb els avantatges derivats de la residència conjunta. Preparats per funcionar quan sigui necessari, els llaços familiars funcionen com una *família extensiva,* que es concreten en diferents estratègies residencials susceptibles de canviar en funció de les possibilitats econòmiques de cada grup, de les seves necessitats de força de treball, de l'organització de l'atenció dels seus membres amb necessitats d'assistència i dels aspectes conjunturals de caràcter socioeconòmic i demogràfic. A mesura que les solidaritats familiars es tornen més decisives, el tema de la residència resulta més complex perquè comprèn estructures familiars més diversificades verticalment, però caracteritzades per un reforç de la filiació resultant de la presència de generacions vivents[47].

Obligacions? Principis ideològics? Què és el que fa possible la família extensiva? Potser, com assenyala Pitrou, *"la necessària solidaritat material i psicològica entre les generacions torna com un refrany en els propòsits de tots els grups socials i de totes les edats: traducció en termes ètics de l'obligació alimentària legal, en què el principi de compensació de les ajudes econòmiques donades a les persones velles amb dificultats sembla ben interioritzat per elles".* En les societats actuals, el caràcter obligatori de les relacions de parentiu sembla tan determinant com en les societats d'altres èpoques: *"el parentiu uneix, crea drets i obligacions morals a què no podem substreure'ns"* (Fortes, 1969).

NOTES

1 Segalen, 1996, pàg. 10.
2 Comas d'Argemí, 1993.
3 Gullestad i Segalen, 1995.
4 Es tracta d'un tema que ha estat tractat freqüentment des d'una perspectiva històrica, destacant-se la importància cultural i social de la família troncal, però que contràriament és objecte de pocs treballs sobre les tendències recents d'aquesta forma de residència i que, paradoxalment, és molt menys conegut que les "noves" realitats familiars (monoparentals, solitaris, etc.) que, malgrat ser menys freqüents estadísticament són més estudiades per les seves connotacions de "modernitat", enfront a les formes extenses i múltiples que sonen com a arcaiques i suposadament "tradicionals" (Samper, 1993).
5 Flaquer i Soler, 1990.
6 Kellerhals i Roussel, 1987, pàg. 17.
7 Kellerhals i Roussel, 1987, pàg. 17. Hem comentat la necessitat d'analitzar les noves formes familiars a la llum dels vells problemes teòrics a Roigé (1996).
8 La composició de les llars és flexible, podent modificar-se i manipular-se per atendre els objectius familiars i/o individuals, de manera que cal superar la confusió en què incorren encara molts estudis sobre el parentiu contemporani en fer equivalents conceptes tan diferents com *família* i *grup residencial* (o *llar*), el que ens porta a confondre els canvis en la residència amb els canvis en les relacions familiars. La residència considerada a través de les dades censals és una fotografia instantània d'un procés residencial variable al llarg de la vida de l'individu, que a més és susceptible de variacions conjunturals molt ràpides (Roigé, 1989).
9 Godard, 1992, pàg. 201.
10 Segalen, 1995, pàg. 7.
11 Vegeu, entre d'altres, Barrera (1990) i, Ponce i Ferrer (1994). Per a una bibliografia sobre el tema, vegeu Pelegrí (1996).
12 Roigé, 1989 i 1993; Ponce i Ferrer, 1994.
13 Barrera, 1985.
14 L'estructura familiar és, segons Berkner (1975, pàg. 731), una successió de fases i per separat cap d'aquestes permet extreure conclusions sobre la variabilitat d'estratègies residencials que poden adoptar-se (Berkner, 1975, pàg. 731). Les anàlisis verticals de la residència, a partir de la constatació de les formes de les llars en un cens, ens ofereixen una fotografia instantània de la realitat en un moment determinat, però ens diuen ben poca cosa de la diversitat de formes que s'adopten al llarg de la vida d'una persona.
15 Com s'observa, la proporció de dones que viuen en llars extenses és superior a la dels homes, mentre que la dels homes és superior en el cas de les llars múltiples, com a conseqüència de la major longevitat de la dona.
16 Le Bras, 1988, pàg. 29.
17 Rosenmayr i Kockeis, 1963.
18 Narotzky, 1991.
19 Narotzky, 1991, pàg. 469.
20 Segalen, 1996, pàg. 3.
21 San Roman, 1989.
22 Diversos treballs recents posen en relleu com lentament la transmissió divisible ha anat guanyant terreny en la Catalunya rural, en un canvi iniciat a final del segle XIX i intensificat a partir dels anys seixanta. Vegeu Soronellas, 1993; Canals, 1985 ; Ponce i Ferrer, 1993.
23 Vegeu sobre això, Atias-Donfut, 1995.
24 Bozon, 1995.
25 Segalen, 1988, pàg. 516 (traducció al castellà, 1992).
26 Segalen, 1995, pàg. 13; Attias-Donfut, 1995.
27 Roussel, 1989; Cseh-Szombathy, 1990.
28 Vegeu sobre això, Bourdieu, 1990.
29 *Encuesta Sociodemogràfica 1991.*
30 Gaunt, 1996, pàg. 133.
31 Bestard i Contreras, 1995, pàg. 91.

32 Bestard i Contreras, 1995, pàg. 91.
33 Cuturello, 1988, pàg. 153.
34 Shamgar-Handelman i Berkovitch, 1990.
35 Pitrou, 1992.
36 Cuturello i Godard, 1982.
37 Trilla, 1995, pàg. 13-24.
38 *Encuesta Sociodemográfica 1991.*
39 Comas d'Argemí, 1996.
40 Comas d'Argemí, 1996, pàg. 5.
41 Comas d'Argemí, 1996, pàg. 15.
42 Canals, 1996, pàg. 47-51.
43 Gràcies a l'allargament de la vida, no és estrany tenir vius tots els avis fins a ser adult, sinó que fins i tot és possible la coexistència de quatre generacions. Com assenyala Godard (1992) per als Estats Units, cada avi compta avui amb la meitat de néts que el 1950, però cada nen té el doble d'avis vius que unes generacions enrere.
44 Finch, 1989, pàg. 35.
45 Comas d'Argemí, 1993, pàg. 67.
46 Bonvalent, 1991, pàg. 171.
47 Godard, 1992, pàg. 201.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ATTIAS-DONFUT, C. (1995), "En France: corésidence et transmission patrimoniale", dins GULLESTAD, M.; SEGALEN, M., *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale*; París. La Découverte, pàg. 179-200.
- BARRERA, A. (1990), *Casa, herencia y família en la Cataluña rural;* Madrid. Alianza Editorial.
- BERKNER, L. K. (1975), "The Use and Misuse of Census Data for the Historical Analysis of Family Structure", dins *Journal of Interdisciplinary History;* vol. 5, núm. 4, pàg. 721-738.
- BESTARD, J.; CONTRERAS, J. (1995), "La casa pairal en Catalogne urbaine", dins GULLESTAD, M.; SEGALEN, M. *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale;* París. La Découverte, pàg. 77-92.
- BONVALET, C. (1991), "Les logement", dins SINGLY, F. (dir): *La famille l'état des savoirs;* París, Éditions La Découverte, pàg. 165-172.
- BONVALENT, C.; MERLIN, P. (1988), *Transformation de la famille et habitat;* París. Presses Universitaires de France.
- BOURDIEU, P. (dir.) (1990), "Léconomie de la maison", dins *Actes de la Recherche en Sciences Sociales,* núm. 81-82.
- BOZON, M. (1995), "L'art et la manière de quitter la maison", dins *Population & Societés;* París. I.N.E.D.
- COMAS D'ARGEMÍ, D. (1993), "Sobre el apoyo y el cuidado. División del trabajo, género y parentesco", dins ROIGÉ, X. (coord.): *Perspectivas en el estudio del parentesco y la família;* La Laguna. Asociación Canaria de Antropología, pàg. 65-82.
- COMAS D'ARGEMÍ, D. (1996), "Els canvis en les estructures i formes de convivència". Jornades sobre *La nova Europa social i els municipis;* Barcelona. Patronat Flor de Maig.
- CSEH-SZOMBATHY, L. (1990), "Survivence des relations de parenté", dins PRIOUX, F. (ed.): *La famille dans les pays développés: Permanences et changements;* París, I.N.E.D., pàg. 195-204.
- CUTURELLO, P.(1988), "Entraide familiale", dins BONVALENT, C.; MERLIN, P. (eds.): *Transformation de la famille et habitat;* París. I.N.E.D., pàg. 149-168.
- CUTURELLO, P.; GODARD, F. (1982), *Familles mobiliseés;* París, Plan Construction.
- FLAQUER, L. (1995), "Família i canvi social en una vila de Catalunya vella", dins *Papers,* 45, pàg. 7-23.
- FLAQUER, L; SOLER, P. (1990), *Permanencia y cambio en la familia española;* Madrid, C.I.S.
- FINCH, P. (1989), *Family obligations and Social Change;* Cambridge, Polity Press.
- FORTES, M. (1969), *Kinship and the Social Order;* Chicago. Aldine.
- GARRIDO, L., GIL CALVO, E.(ed.) (1993), *Estrategias familiares;* Madrid, Alianza Universidad.
- GAUNT, D. (1995), "Esprit de clan dans les villes suédoises", dins GULLESTAD, M.; SEGALEN, M. *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale;* París. La Découverte, pàg. 115-144.

- GODARD, F. (1992), *La famille, affaire de générations;* París, PUF.
- GULLESTAD, M., SEGALEN, M. (1995), *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale;* París. La Découverte.
- KELLERHALS, J., ROUSSEL, L. (1987), "Les sociologues face aux mutations de la famille: quelques tendances de recherches, 1965-1985", dins *L'Année Sociologique;* vol. 37.
- LE BRAS, H. (1988), "Structures de famille dans la France actuelle", dins BONVALENT, C.; MERLIN, P. *Transformation de la famille et habitat;* París. Presses Universitaires de France, pàg. 17-30.
- NAROTZKY, S. (1991), "La renta del afecto: ideología i reproducció social en el cuidado de los viejos", en PRAT, MARTÍNEZ, CONTRERAS i MORENO (eds.): *Antropología de los Pueblos de España;* Madrid, Taurus, pàg. 464-473.
- PELEGRÍ, D. (1996), "Bibliografia. La família", dins *Revista d'Etnologia de Catalunya;* núm. 8, pàg. 111-128.
- PERROT, M. (1991), "Les échanges à l'interieur de la famille. Approche historique", dins SINGLY, F. (dir): *La famille l'état des savoirs;* París, Éditions La Découverte, pàg. 97-105.
- PITROU, A. (1992), *Les solidarités familiales;* Tolosa de Llenguadoc, Privat.
- PONCE, S.; FERRER, L. (1994), *Família i canvi social a la Catalunya contemporània;* Vic. Eumo.
- ROIGÉ, X. (1989), *Família, grup domèstic i estratègies residencials al Priorat;* Estudi General de Lleida.
- ROIGÉ, X. (1993), "En çò des aranesi. Evolució de les formes de residència i família troncal a la Val d'Aran", dins COMAS D'ARGEMÍ, D.; SOULET, F. (eds.): *La família als Pirineus;* Govern d'Andorra, pàg. 158-177.
- ROIGÉ, X. (1996), "Noves famílies, vells problemes", dins *Revista d'Etnologia de Catalunya;* pàg. 62-77.
- ROSENMAYR, L., KOCKEIS, E. (1963), "Essai d'une théorie sociologique de la vieillesse et de la famille", dins *Revue internationale des sciences sociales;* vol. 15, núm. 2, pàg. 432-448.
- ROUSSEL, L. (1989), *La famille incertaine;* París, Éd du Seuil.
- SAMPER, L. (1993), "La controvertida persistencia de la familia troncal en el Pre-Pirineo de Lleida", dins ROIGÉ, X. (coord.), *Perspectivas en el estudio del parentesco y la familia;* La Laguna. Asociación Canaria de Antropología.
- SEGALEN, M. (1988), *Antropología histórica de la familia;* Madrid. Taurus. [ed. original: Sociologie de la famille; París, Armand Colin].
- SEGALEN, M. (1995), "Introduction", dins GULLESTAD, M.; SEGALEN, M. *La famille en Europe. Parenté et perpétuation familiale;* París. La Découverte, pàg. 7-19.
- SEGALEN, M. (1996), "Liens intergénérationnels dans les familles d'Europe: relations de parenté et politiques familiales", comunicació presentada dins *Fourth Easa Conference;* Barcelona.
- SAN ROMAN, T. (1990), *Vejez y cultura;* Barcelona. Fundació Caixa de Pensions.
- SOLSONA, M. i TREVIÑO, R. (1990), *Estructuras familiares en España;* Madrid, Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer.
- SORONELLAS, M. (1993), "Herencia, cuidado y conflicto. Aproximación a un cambio en las formas de herencia", dins ROIGÉ, X. (coord.), *Perspectivas en el estudio del parentesco y la familia;* La Laguna. Asociación Canaria de Antropología.
- TRILLA, C. (1995), "Alteracions i mecanismes de regulació del mercat de l'habitatge a Catalunya", dins *Banca Catalana;* pàg. 13-24.
- WHITE RILEY, M. (1987), "On the Signifiance of Age in Sociology", dins *American Sociological Review;* vol. 52, febrer, pàg. 1-14.

RELACIONS DE GÈNERE I DINÀMIQUES FAMILIARS A CATALUNYA

Cristina Brullet i Tenas
Departament de Sociologia - Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Durant els segles XIX i XX s'enceta la lenta crisi del dret i costums patriarcals. S'intercanvien béns i serveis entre marit, muller, fills i parentiu; s'intercanvien relacions sexuals entre marit i muller; s'intercanvien relacions afectives i relacions de poder entre els cònjuges i entre pares i fills[1]. El treball de les dones (assalariat o familiar) es regeix per les necessitats de la família i pel ritme de la maternitat, essent assignades prioritàriament o exclusiva a treballar pel pare, pel marit o pels fills. El matrimoni es constitueix com l'únic lloc legítim d'exercici de la sexualitat, molt especialment per a les dones. I tot i que el matrimoni, amb el temps, ja no serà vist solament com a lligam d'aliança entre famílies sinó també com a lloc d'expressió de l'afecte entre la parella, el marit i el pare continuen exercint el poder masculí patriarcal sobre les dones i els infants, amb més o menys violència simbòlica i física. Cada membre de la família defensarà un espai dins del grup des d'on relacionar-se amb els altres en una dinàmica d'intercanvis i solidaritats, de negociació i de conflicte. La complementarietat, l'astúcia o l'enfrontament directe seran expressió de les tensions internes del grup. Sovint, la violència domèstica expressa amb cruesa la dominació del fort sobre el dèbil.

L'estudi de les relacions familiars a les societats occidentals europees ha mostrat, però, fortes variacions d'aquests trets generals, segons les condicions materials de vida del grup familiar. En efecte, a mesura que la industrialització avança augmenta la separació de les esferes privades i públiques, i es legitima la segregació d'espais i temps de treball entre la llar i la fàbrica, a través del discurs de la domesticitat[2]. El grau de domesticitat de les dones burgeses i de les dones obreres difereix enormement perquè també és ben diferent, quantitativa i qualitativa, la càrrega de treball d'unes i altres. Ara bé, malgrat les distàncies en les seves condicions materials de vida, al pas del segle s'imposa com a ideal l'*ethos* de la família burgesa i de la mestressa de casa. Així, la gran majoria de les nostres àvies, obreres o burgeses, van ser els principals agents del suport físic, emocional i moral de la família, i van donar sentit a la seva vida intentant construir la solidaritat i la cohesió del grup, però a costa de no poder desenvolupar altres capacitats personals. Cal dir, també, que moltes dones van construir un contrapoder a l'interior de la llar que els permetia mantenir la seva integritat i bastir una consciència femenina[3].

Avui, a Catalunya, les relacions de gènere dins les famílies segueixen, amb algunes particularitats que veurem més endavant, les tendències de canvi al conjunt d'Europa. En general, l'augment considerable del treball mercantil de les dones casades ha fet trontollar la idealitzada complementarietat dels rols conjugals segregats i ha fet visible la importància del treball domèstic-familiar tant per al manteniment i qualitat de les relacions familiars com per a l'economia global. De tal manera que la família i la llar han esdevingut objecte de quantificació dels temps de treball de dones i homes[4], i lloc d'observació dels processos de mercantilització i desmercantilització del treball reproductiu. La idea que la divisió sexual del treball entre marit i muller és un mecanisme d'ajustament òptim per a satisfer les necessitats de la unitat familiar, ha deixat de ser dominant. En els fets, però, la divisió sexual del treball ha pres noves formes, tal com il·lustraré més endavant.

La societat catalana és immersa en un procés, encara inacabat, de redefinició dels rols adults d'homes i dones, dins i fora la família. S'ha legitimat –que no assegurat– la incorporació de les dones adultes a la vida professional, però la reducció de la seva presència horària en la vida familiar quotidiana, sense una ampliació equivalent de la presència de l'altre adult –en el cas de les parelles formant família–, o sense el suport de serveis públics per a la cura quotidiana de les persones dependents, provoca sovint malestar i conflicte. De tal manera que els canvis en les relacions de gènere problematitzen la vida social a petita i a gran escala: no solament hi ha en joc la cerca de noves relacions entre dones i homes dins la llar per tal de configurar una nova organització del treball familiar, sinó que també es problematitzen l'esfera pública i el conjunt de l'organització social a la cerca del benestar de tota la ciutadania.

1. CAUSES DEL CANVI SOCIAL

Als anys cinquanta i seixanta, la tendència cap a l'augment de l'activitat mercantil de les dones a les societats de capitalisme avançat, i les seves repercussions en les estructures i relacions familiars, propicia la recerca sobre el tema dels rols sexuals dins la família. Allò que més preocupa inicialment és el canvi en els rols femenins, la seva adaptació o inadaptació, la tensió entre les normes, pautes i pràctiques d'un i altre treball (familiar i remunerat) i les seves repercussions en les estructures familiars, la socialització infantil, la cura de les persones dependents i les relacions de poder entre els cònjuges. Dins dels esquemes dominants del que ha de ser la família, el creixement de l'activitat femenina es considera factor de desestructuració familiar. En canvi, des del feminisme, el treball remunerat de les dones és vist com una via que facilita noves relacions personals i més igualitàries, la qual cosa es confirma a través de nombrosos estudis que van mostrant que el treball extradomèstic produeix efectes positius cap a l'igualitarisme familiar, millorant la satisfacció del grup conjugal i augmentant l'eficàcia de certes conductes educatives dels pares cap als fills[5].

Tanmateix, l'optimisme dels anys seixanta i setanta, respecte de les tendències en progressió cap a l'igualitarisme familiar i la simetria en els rols de marit i muller, ha estat matisada els anys vuitanta i noranta quan la recerca social ha posat en evidència les dificultats per avançar en aquell ideal: resistències dels homes joves a canviar el seu rol tradicional per assumir equitativament el treball familiar, crisi econòmica i desocupació i avanç del neoliberalisme a favor de la reducció de la despesa pública en serveis fonamentals per a la ciutadania com, per exemple, els serveis de cura i atenció a les persones dependents (per exemple els serveis d'atenció a la primera infància o a la gent gran).

A Catalunya, i també a Espanya, durant els anys seixanta i setanta aquesta mena d'estudis són quasi bé inexis-

TAULA 1. TAXES D'ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR PER GRUPS D'EDAT I SEXE. CATALUNYA 1995

	Taxa d'activitat			Taxa d'ocupació			Taxa d'atur		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
16-19 anys	32,5	30,5	31,5	18,0	13,0	15,6			
20-24	69,2	69,8	69,5	49,5	43,2	46,5	32,7	42,9	37,5 (1)
25-29	91,5	78,2	84,8	74,2	54,7	64,5			
30-34	94,5	69,1	82,1	81,0	52,0	66,8			
35-39	97,9	66,6	81,9	89,7	51,4	70,2			
40-44	97,0	63,0	79,7	87,4	49,4	68,1			
45-49	94,0	50,8	72,1	84,2	40,2	61,9			
50-54	90,1	39,7	64,7	81,5	33,5	57,4	12,0	23,6	16,6 (2)
55-59	70,8	27,2	48,2	61,0	23,8	41,7			
60-64	40,9	16,2	28,1	36,8	15,3	25,7			
65 i més	2,7	1,0	1,7	2,7	1,0	1,7	9,1	10,9	10,9 (3)
Total	64,8	41,0	52,5	54,8	30,1	42,1	15,3	26,6	19,9

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1996), *Mercat de treball 1995*. Les taxes d'atur es refereixen a les edats següents: (1) 16 a 24, (2) 25 a 54, (3) 55 i més. Elaboració pròpia.

tents, sobretot pel retard de l'augment de l'activitat mercantil femenina en relació amb la resta de països europeus. De fet, el primer fort creixement de la participació de les dones al mercat laboral a Espanya i Catalunya es dóna els primers anys setanta, decau amb la crisi de 1973 i remunta el 1985 amb una tendència que avui continua. Ara bé, recentment s'ha començat a estudiar l'actual activitat mercantil de les dones i la seva relació amb l'activitat dins les llars, en el marc de nous suports teòrics i empírics que reconeixen que les posicions desiguals de les persones s'expliquen tant per les seves posicions en el sistema productiu com per les seves posicions en el sistema reproductiu del qual la família és peça fonamental[6]. Per exemple, l'activitat professional de les dones pren tot el seu sentit estudiant la manera com elles s'inscriuen en relació amb la vida familiar i amb l'ocupació[7] alhora (concentració en sectors, categories o tipus de jornades de treball). De la mateixa manera, les carreres professionals dels homes també poden ser referides a la política de les empreses (en la selecció i la gestió de la mà d'obra) i a les estratègies familiars (en el repartiment més o menys equitatiu de la massa del treball productiu i reproductiu entre la parella conjugal). Quan des d'aquest punt de vista es reinterroga la família es pot comprendre millor com funcionen els intercanvis en les relacions conjugals, les transformacions de les identitats parentals, i les dificultats que presenta la criança d'infants i el manteniment de la cura, cohesió i benestar del grup familiar.

Ocupació remunerada i ocupació domèstica: la doble presència

La doble posició activa de les dones, en la família i en el mercat, ha transformat la identitat femenina caracteritzada avui, entre les dones joves, per la necessitat i/o la voluntat d'articular ambdues àrees d'activitat en la vida quotidiana. És molt significatiu que l'any 1990, solament 23 de cada 100 dones de la ciutat de Barcelona, majors de 18 anys i menors de 45 anys, s'identifica com a mestressa de casa; així mateix, l'any 1994, en una ciutat tradicionalment industrial com Mataró, solament un 15% de les mares de la ciutat amb criatures de tres o menys anys s'autoidentifica com a mare-mestressa de casa, mentre que un 50% ho fa com a mare-treballadora ocupada i un 34% com a mare-treballadora en atur[8]. Tot i que estem parlant de territoris urbans especialment sotmesos als processos de canvi social, aquestes dades ens parlen d'unes noves pautes culturals que molt probablement s'han estès entre les dones joves del conjunt del territori català en aquest darrer decenni. Cal dir que aquestes noves pautes i les expectatives que generen entren en contradicció amb les pràctiques possibles, tal com es pot comprovar quan comparem taxes d'activitat i taxes d'ocupació (taula 1).

Solament en un espai de cinc anys, la taxa d'activitat de les dones, a Catalunya, ha augmentat de manera sistemàtica en tots els grups d'edat (taula 2) excepte entre

TAULA 2. TAXES D'ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR. DONES. CATALUNYA 1990 I 1995

	Taxa d'activitat		Taxa d'ocupació		Taxa d'atur	
	1990	1995	1990	1995	1990	1995
16-19 anys	36,6	30,5	21,6	13,0		
20-24	68,5	69,8	47,7	43,2	33,7	42,9 (1)
25-29	74,2	78,2	58,2	54,7		
30-34	63,6	69,1	50,9	52,0		
35-39	55,7	66,6	49,0	51,4		
40-44	47,6	63,0	41,4	49,4		
45-49	36,3	50,8	29,6	40,2		
50-54	32,4	39,7	27,3	33,5	17,3	23,6 (2)
55-59	23,1	27,2	20,2	23,8		
60-64	15,1	16,2	14,1	15,3		
65 i més	1,2	1,0	1,2	1,0	10,0	10,9 (3)
Total	37,3	41,0	29,5	30,1	20,9	26,6

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1996), Mercat de treball 1995. Les taxes d'atur es refereixen als grups d'edat següents: (1) 16 a 24, (2) 25 a 54, (3) 55 i més. Elaboració pròpia.

TAULA 3. MITJANA D'ANYS D'ESTUDI DE LA POBLACIÓ ACTIVA, PER GRUPS D'EDAT I SEXE. CATALUNYA 1990-1995

	1990			1995		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
16-24 anys	9,0	9,4	9,2	9,1	10,1	9,6
25-34	9,3	9,8	9,5	10,2	10,9	10,5
35-44	7,7	7,9	7,8	8,8	9,1	8,9
45-54	6,3	6,2	6,3	7,4	7,2	7,3
55 i més	6,0	5,5	5,9	6,4	5,7	6,2
Total	7,8	8,4	8,0	8,6	9,2	8,8

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1996), *Mercat de treball 1995*. Elaboració pròpia.

TAULA 4. EVOLUCIÓ D'INDICADORS DE POBLACIÓ. CATALUNYA

	Nombre de matrimonis per 1.000 habitants de 15 anys i més	Nombre mitjà de fills per dona	Percentatge de fills de mare no casada
1975	32,2	2,72	2,2
1986	17,5	1,39	7,4
1991	17,1	1,23	11,4
1993	15,8	1,20	11,7
1994	15,8	1,16	12,3

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari 1996*. Elaboració pròpia.

TAULA 5. DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL DE L'ACTIVITAT DE MERCAT SEGONS ESTAT CIVIL I SEXE.CATALUNYA. COMPARACIÓ 1990-1995

	1990			1995		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Solters	30,0	39,3	33,4	33,6	36,0	34,6
Casats	68,3	54,3	63,1	64,3	56,6	61,2
Altres	1,7	6,5	3,4	2,0	7,4	4,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1996), *Mercat de treball 1995*. Elaboració pròpia.

TAULA 6. ACTIVITAT LABORAL DE MARES RECENTS SEGONS NIVELL D'ESTUDIS. MATARÓ 1994

	Temps complet	Temps parcial o variable	Atur	Mestressa de casa	Total
No té estudis	13	30	37	20	100 (30)
E. primaris	25	19	40	15	100 (191)
E. secundaris	30	22	30	18	100 (94)
E. superiors	62	16	14	8	100 (37)

Font: C. Brullet (1996), *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre parelles joves amb criatures petites*, pàg. 307.

les dones més joves, d'entre 16 i 19 anys, perquè l'atur colpeja fort sobre la mà d'obra més jove però també perquè les noies es mantenen cada vegada més anys en el sistema escolar, i superen en aquests moments els anys d'escolarització dels nois (taula 3). Sigui com sigui és indubtable que l'activitat de les dones que fan o volen fer treball remunerat està augmentant dia a dia. Una altra cosa és, com ja hem dit, la seva taxa real d'ocupació, que si bé augmenta, ho fa de manera molt menys espectacular atès que també augmenta la seva taxa d'atur.

Si bé és notable l'augment de l'activitat de les dones adultes, cal dir que les dones sempre han treballat al camp, al taller, la botiga o la llar, i que allò que més caracteritza la seva activitat actual és el procés de salarització del seu treball després del matrimoni, i després de la primera i de la segona maternitat, molt especialment quan la seva formació i qualificació professional és alta. En el cas de Catalunya (també d'Espanya), les dones nascudes entre els anys 1955 i 1960 són les que van fer la ruptura amb les pràctiques tradicionals: en el pas dels anys setanta als vuitanta, els seus comportaments van començar a fer baixar, per una banda, les taxes de nupcialitat i de fecunditat i, per altra banda, van començar a fer augmentar la taxa de fills extramatrimonials (taula 4); alhora, una part important ja no abandonà el treball remunerat al moment de contraure matrimoni[9].

En efecte, avui l'abandonament de l'activitat mercantil a causa del matrimoni ha disminuït molt, tot i que es produeix una interrupció en l'etapa següent del cicle familiar, això és amb la maternitat, però molt més sovint per imposició del context que no pas per voluntat pròpia[10], tal com posa de manifest la forta diferència entre activitat desitjada i ocupació real, especialment en els grups d'edat amb major càrrega reproductiva (taula 2: 25-49 anys). Per tant, més enllà dels desitjos i els ideals, el fet és que l'augment de les càrregues familiars incideix de manera notable sobre l'activitat mercantil de les dones, molt especialment quan tenen fills. Ara bé, és ben conegut que el nivell educatiu de les dones diversifica molt aquesta incidència. I si és cert que el nivell d'estudis està molt relacionat amb l'edat també comprovem que el fenomen es fa molt evident entre mares joves d'edat molt similar, la qual cosa obeeix al fet que a més estudis més rebuig del rol femení tradicional, més oportunitats i possibilitats de competir amb els homes, i més probabilitat de fer un treball més gratificant i relativament ben pagat que permeti finançar ajudes per al treball domèstic i familiar (taula 6). Però el cas és que, sigui quina sigui la posició social i el nivell d'estudis, s'ha comprovat per exemple que la gran majoria de dones joves de Mataró que mantenen el treball assalariat després de la maternitat continuen essent les principals responsables del treball domèstic i familiar: si són dones de posició social alta mantenen la responsabilitat de l'organització mentre que paguen a altres dones per les feines més feixugues; si són dones de baixa posició social mantenen, en general, la responsabilitat i l'execució de tot el conjunt o una gran part del treball domèstic i familiar (taules 7 i 8).

En efecte, la gran majoria de les mares joves de Mataró, de tota condició i grup social, són les principals sinó úniques responsables de l'organització quotidiana de la família, malgrat que una part important fa treball remunerat. I encara que l'organització i la satisfacció de les necessitats quotidianes de la família demana temps, energia, habilitats i esforç, són molt pocs els homes que

TAULA 7. ACTIVITATS DOMÈSTIQUES DE MÀXIMA EXCLUSIVITAT DE LES DONES I MÀXIMA UNIFORMITAT A TOTS ELS GRUPS SOCIALS. MATARÓ 1994

	Organitza bugada	Organitza neteja llar	Organitza àpats	Organitza compra
Situació laboral				
t. complet	85	80	83	82
t. parcial/v	93	90	90	88
atur	98	97	93	89
m. de casa	100	98	95	87
Estudis				
superiors	89	87	87	84
secundaris	94	92	92	85
primaris	93	90	90	88
no en té	100	97	90	83

Font: C. Bouilet (1996), *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre parelles joves amb cinturons petites*, pàg. 391. Cal tenir present que el 29% d'aquestes mares fan treball remunerat a temps complet i que el 21% el fan a temps parcial o variable. Entre els pares, un 87% fa treball remunerat a temps complet, un 5% el fa a temps parcial o variable, i un 7% està a l'atur.

TAULA 8. QUI FA LES DIFERENTS ACTIVITATS DOMÈSTIQUES I D'ORGANITZACIÓ FAMILIAR. MATARÓ 1994

		Mare	Mare i pare	Pare	Altres persones	Mai es fa	Total (N=352)
	(A)						
1	Organitza la bugada	94	6		1	-	100
2	Organitza la neteja	91	8	1	-	-	100
3	Recull la roba bruta	90	7	1	3	-	100
4	Fa la bugada	90	6	1	3	-	100
5	Organitza els àpats	90	9	1	-	-	100
6	Planxa i desa la roba	89	6	1	4	-	100
7	Organitza la compra	86	12	1	1		100
8	Fa el dinar	79	15	1	3	2	100
9	Frega	75	19	1	6	-	100
10	Escombra	74	20	1	6	-	100
11	Fa el sopar	74	22	3	1	-	100
12	Fa l'esmorzar	72	20	5	2	-	100
13	Neteja la cuina	71	22	2	5	-	100
	(B)						
14	Compra roba	74	25	1	1	-	100
15	Organitza visites al metge	69	29	1	-	1	100
16	Compra productes neteja	67	27	4	2	-	100
17	Compra aliments	61	34	3	2	-	100
18	Gestiona els diners del dia	60	35	5	-	-	100
19	Demana serveis externs	45	31	10	1	14	100
20	Va a reunions d'escola	27	42	5	-	26	100
21	Organitza act. extra esc.	18	42	3	-	37	100
22	Va a reunions de veïns	7	26	47	-	20	100
	(C)						
23	Acompanya els fills a festes	19	63	2	-	17	100
24	Organitza visites amics	15	79	3	-	3	100
25	Gestiona diners grans c.	14	77	9	-	-	100
26	Organitza visites família	14	82	2	-	2	100
27	Organitza caps de setmana	11	85	2	-	3	100
28	Organitza vacances	9	86	3	-	2	100

Font: C. Brullet (1996), *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball*, pag. 381. Cal tenir present que el 29% d'aquestes mares fan treball remunerat a temps complet i que el 21% el fan a temps parcial o variable. Entre els pares, un 87% fa treball remunerat a temps complet, un 5% el fa a temps parcial o variable, i un 7% està a l'atur.

hi participen mostrant iniciativa personal, l'única actitud que permet, a la pràctica, que la responsabilitat compartida sigui, a més, equitativa. És per aquest motiu que l'activitat assalariada de les dones joves amb família té determinades especificitats de gènere degudes a la seva doble responsabilitat. De manera que l'anàlisi específica "dels treballs" de les dones en les societats industrials avançades ha portat a formular el concepte de "doble presència" (al treball familiar i al treball remunerat) pel qual s'emfatitza no tant l'acumulació sumativa de dues jornades de treball (o dues mitges jornades), sinó la necessitat que elles tenen d'assegurar la seva presència a les dues esferes de la producció i de la reproducció, la qual cosa elimina, o redueix de manera molt notable, el temps per a si mateixes [1] (oci, formació, descans). Els homes, en general, assumeixen la responsabilitat del treball remunerat però no és habitual que facin el mateix respecte del treball familiar; ben al contrari, quan les parelles joves tenen una criatura l'atur augmenta entre les mares, mentre que disminueix entre els pares i, en la mateixa línia, l'efecte de la paternitat es tradueix en un augment de les hores de treball de mercat del pare (taula 9).

TAULA 9. HORES SETMANALS DE TREBALL REMUNERAT DE MARES I PARES AMB, ALMENYS, UNA CRIATURA DE 0-3 ANYS. MATARÓ 1994

	Mares ocupades	Pares ocupats
Menys de 10 hores	7	-
De 10 a 20 hores	13	1
De 21 a 30 hores	18	1
De 31 a 40 hores	44	37
Més de 40 hores	18	61
Total	100 (178)	100 (325)

Font: Brullet (1996), *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball*, pàg. 352.

La gran majoria d'homes joves amb fills fan exclusivament la seva activitat de treball remunerat. Arriben a fer, sovint, fins a 60 o més hores setmanals. D'aquesta manera el rol tradicional masculí, que assenyala el pare com a únic responsable del manteniment financer de la família, es manté de manera molt generalitzada; la qual cosa permet continuar carregant el gruix del treball domèstic i d'organització familiar a les dones, facin o no treball assalariat. Ara bé, com veurem més endavant i amb més detall, quan ambdós cònjuges fan treball remunerat a temps complet els rols familiars tendeixen a canviar per la força dels fets. Però les tendències de canvi són diferents, qualitativament i quantitativament, segons sigui la posició de classe: per exemple, a les famílies de classe mitjana alta, els pares joves canvien més la seva dedicació als fills que no pas la seva dedicació a les feines domèstiques i familiars; mentre que, a les famílies obreres en les quals ambdós cònjuges fan treball remunerat a jornada completa (que no pas quan la dona fa jornada parcial), els pares joves participen més en les feines domèstiques que no pas en la criança dels fills.

Diferències entre els països del nord i sud d'Europa

Ara com ara, com molt bé assenyalen Solsona i Treviño[12], el conflicte entre treball productiu i treball reproductiu (especialment quan hi ha criatures petites) es resol sempre comptant amb la "doble presència" de les dones, encara que de manera diferent als diversos països europeus: als països del nord i el centre d'Europa, la "doble presència" de les dones es resol a través de la seva activitat mercantil a temps parcial (la qual cosa implica més inestabilitat, poca promoció, salaris baixos i reducció de prestacions socials); en canvi, és característic que el treball assalariat a temps parcial sigui poc corrent entre les dones ocupades als països del sud, on l'oferta de treball a temps parcial és molt reduïda. Aquests darrers anys l'oferta de treball a temps parcial ha augmentat a Catalunya, passant del 4,8% del total d'ocupació l'any 1990 al 8,2% l'any 1995, mentre que l'any 1991 ja representava un 23,1% a Dinamarca, o un 32,6% als Països Baixos[13]. D'aquí que les autores arribin a la conclusió que encara que les taxes de participació laboral de les dones són molt més altes per exemple a Dinamarca que no pas a Catalunya o Espanya, les dones del sud laboralment actives, incloses les catalanes, treballen globalment més hores.

De fet la jornada de treball a temps parcial ha permès a molts països del nord d'Europa la incorporació de les dones al treball assalariat perquè el fa compatible amb el domèstic (taula 11). Així, el treball a temps parcial, que sovint es defensa com a mesura per promocionar l'ocupació femenina, permet una nova forma, més oculta, de divisió sexual del treball. D'aquí que es pugui dir que la reducció de la jornada laboral dirigida solament a les dones dificulta un repartiment més equitatiu de treball productiu i de treball reproductiu entre dones i homes.

Altres trets del treball de les dones, lligats a la seva doble presència, també s'han fet evidents a Catalunya a través d'un estudi recent sobre el seu absentisme en el sector sanitari-hospitalari: les seves absències en el lloc de treball es deuen majorment al compliment de càrregues reproductives (fills malalts, serveis múltiples i diversos a la família) i, per tant, es defensa que l'absentisme femení, des d'aquest punt de vista, hauria de ser vist com un "cost socioeconòmic de la reproducció social"[14]. Es així que la

TAULA 10. POBLACIÓ OCUPADA AL MERCAT SEGONS TIPUS DE JORNADA I SEXE. CATALUNYA 1990 I 1995

	1990			1995		
	Dones	Homes	Total	Dones	Homes	Total
Jornada completa	88,5	98,6	95,2	82,5	97,2	91,8
Jornada parcial	11,5	1,4	4,8	17,5	2,8	8,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Institut d'Estadística de Catalunya (1993 i 1996), *Mercat de treball 1990* i *Mercat de treball 1995*. Elaboració pròpia.

TAULA 11. POBLACIÓ OCUPADA AL MERCAT A TEMPS PARCIAL (% DEL TOTAL D'OCUPATS DE CADA SEXE). CATALUNYA 1990 I 1995. ESPANYA I CEE 1990 I 1993

	Dones		Homes	
	1990	1993	1990	1993
Catalunya	11,5	17,5(1995)	1,4	2,8(1995)
Europa 12	28,4	30,0	3,8	4,4
Bèlgica	25,8	28,5	2,0	2,3
Dinamarca	38,4	37,4	10,4	11,0
Alemanya	33,8	32,0	2,6	2,9
Grècia	7,6	7,7	2,2	2,6
Espanya	12,1	14,8	1,6	2,4
França	23,6	26,3	3,3	4,1
Irlanda	17,7	21,3	3,4	4,8
Itàlia	9,6	11,1	2,4	2,6
Luxemburg	16,5	18,3	1,9	-
Països Baixos	59,6	64,5	15,0	15,3
Portugal	9,4	11,1	3,5	4,5
Regne Unit	43,2	45,1	5,3	6,6

Font: per a Catalunya: Institut d'Estadística de Catalunya, *Mercat de treball* 1990 i 1995. Per a la CEE: Eurostat (1995), *Anuario 95* (Encuesta de las fuerzas de trabajo 1993). Elaboració pròpia.

càrrega mental i horària de la "doble presència" de les dones ocupades a Catalunya caracteritzen una vida quotidiana sovint plena de tensions per poder ajustar els temps i els espais diferents de les dues esferes. I aquestes tensions també van estretament associades a desigualtats davant les oportunitats laborals (taxes d'atur molt elevades, baixos salaris, poca promoció)[15] i al fet que, molt sovint, les dones assalariades mantenen una forta implicació relacional i afectiva amb el treball mercantil perquè la majoria es dedica a ocupacions d'atenció i cura dels altres (serveis personals i domèstics, educació, sanitat)[16]. Per tant, si tenim en compte que les dones joves dels països del sud d'Europa, incloses les catalanes, volen fer treball remunerat; que augmenten les seves taxes d'ocupació; que molt sovint fan jornada laboral completa; que quan tenen fills les seves parelles augmenten les hores de treball remunerat; que la "doble presència" va associada a fortes tensions horàries; i, encara, que l'Estat de benestar a Catalunya és més reduït que no pas al centre i nord d'Europa (que compten amb polítiques familiars i d'educació infantil més desenvolupades), ens podrem explicar sense gaires dificultats perquè la taxa de fecunditat total a Catalunya costa de remuntar i es manté, l'any 1994, en 1,16 fills per dona[17] (mostrant amb Galícia, Navarra, País Basc i el nord d'Itàlia, la fecunditat més baixa d'Europa), mentre es recupera la fecunditat en alguns països del centre i nord d'Europa tot i tenir taxes d'activitat altes entre les dones casades (Dinamarca, França, Regne Unit). Sembla, en efecte, que la remuntada de la fecunditat en alguns països del nord o centre d'Europa té molt a veure amb: (1) una significativa taxa d'activitat a temps parcial per part de les dones entre 25 i 49 anys i, en alguns casos, per part dels homes, (2) una bona xarxa de serveis públics per a l'atenció i cura de la primera infància, (3) fortes assignacions socials pel primer, segon i tercer fill, (4) percepció del 80-100% del salari durant el permís de maternitat, (5) facilitats per accedir a la primera casa, etc. A cada país on comprovem les més altes taxes de fecunditat coincideixen almenys tres d'aquests factors'[18] (taules 11, 12, 13 i 14).

Fixem-nos (taula 13) que la taxa d'infants menors de 3 anys atesos en centres públics és, l'any 1988, del 20% a França, del 20% a Bèlgica i del 48% a Dinamarca. En el cas de Catalunya, l'atenció pública de menors de 3 anys el curs 1993-94 és del 7,9%; en canvi, (taula 14) ha estat molt notable l'augment de l'oferta pública entre els 3 i 5 anys de tal manera que, el curs 1993-94, el sector públic escolaritzava el 58% del total de la població d'aquesta edat.

TAULA 12. ACTIVITAT, ATUR I FECUNDITAT A CATALUNYA (1995,1993) I EUROPA COMUNITÀRIA (1993)

	Població de 25 a 49 anys				
	Taxes d'activitat		Taxes d'atur		Nombre de fills per dona (1993)
	Dones	Homes	Dones	Homes	
Catalunya	65,5(1)	95,0(1)	23,6(1)*	12,0(1)*	1,20
Europa 12	68,6	94,0	11,0	8,0	1,44
Bèlgica	71,0	93,6	10,0	5,2	1,61
Dinamarca	87,7	93,7	10,6	10,2	1,75
Alemanya	73,3	93,6	9,0	5,8	1,30
Grècia	55,9	95,6	12,4	4,9	1,38
Espanya	55,0	93,7	26,6	15,8	1,24
França	77,3	95,9	12,1	8,3	1,65
Irlanda	53,7	92,0	14,3	14,6	2,03(2)
Itàlia	55,6	92,6	11,7	5,6	1,21
Luxemburg	57,4	96,2	3,2	1,7	1,70
Països Baixos	65,8	93,6	7,5	4,4	1,57
Portugal	75,1	95,3	5,3	3,6	1,53
Regne Unit	74,4	94,1	6,6	10,3	1,82

Font: per a Catalunya: Institut d'Estadística de Catalunya. (1996), *Mercat de treball 1995* i *Anuari 1996*. Per a Europa: Eurostat (1995), *Anuario 95'*. (1) Les dades d'activitat i atur de Catalunya són referides a 1995. (2) Per a Irlanda la dada és de 1992. (*) Les taxes d'atur a Catalunya són referides al grup 25-54 anys. Elaboració pròpia.

TAULA 13. PLACES EN SERVEIS D'ASSISTÈNCIA INFANTIL FINANÇATS PÚBLICAMENT (% SOBRE TOTS ELS INFANTS CORRESPONENTS AL GRUP D'EDAT)

	Any	Infants menors de 3 anys	Infants de 3 anys a edat esc. obligada	Edat d'accés a escola obligatòria
Catalunya	(curs 1993-94)	8%	58%	6
Bèlgica	1988	20%	95%	6
Dinamarca	1989	48%	85%	7
Alemanya	1987	3%	65-70%	6-7
Grècia	1988	4%	65-70%	5 1/2
Espanya	1988	7%	65-70%	6
França	1988	20%	95%+	6
Irlanda	1988	2%	55%	6
Itàlia	1986	5%	85%+	6
Luxemburg	1989	2%	55-60%	5
Països Baixos	1989	2% (+10%)	50-55% (+25%)	5
Portugal	1988	6%	35%	6
Regne Unit	1988	2%	35-40%	5

Font: U. Björnberg (1994) pàg. 347, "La paternidad en Europa. Un estudio comparativo". Nota: cal tenir present que hi ha altres formes possibles d'atenció a la infància amb recursos públics, no recollides aquí, com és el cas dels grups de joc als Països Baixos que atenen el 10% de menors de 3 anys, i el 25% dels infants entre 3 i 4 anys (que hem consignat entre parèntesis).

TAULA 14. TAXES D'ESCOLARITZACIÓ A EDUCACIÓ INFANTIL PER SECTORS I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA, CURS 1994-95

	0-2 anys	3-5 anys	0-5 anys
Sector públic	7,9%	57,9%	32,9%
Sector privat*	13,8%	42,8%	28,3%
Total	*21,7%*	*100,7%*	*61,2%*

* Inclou centres concertats i no concertats.
Font: Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, *Estadística d'ensenyament, curs 1994-95. Educació infantil i primària;* Institut d'Estadística de Catalunya, *Estimacions de població 1994. Dades postcensals*

2. ROLS DE GÈNERE EN EL TREBALL FAMILIAR

A final dels anys setanta i inicis dels vuitanta es formulen[19], a Europa, les primeres crítiques radicals a la noció d'"activitat" i "ocupació" defensant la inclusió del treball domèstic i la maternitat, la criança dels fills i totes les tasques relacionades amb l'atenció i manteniment de la llar i la família ("mestressa de casa") al llistat d'ocupacions que habitualment s'usen en les anàlisis sociològiques del treball. Es defensa que aquest és un treball en el mateix sentit que les ocupacions pagades, i que entre el treball remunerat i el no remunerat hi ha més similituds i interrelacions que no pas diferències i desconnexions.

Als anys vuitanta, l'estudi historiogràfic dels canvis en el treball domèstic deriva cap a l'estudi de les transformacions d'aquest treball en les societats de consum de masses. Allò que es constata és que, des dels anys cinquanta, les feines domèstiques s'han vist modificades en primer lloc per la millora general dels habitatges, amb la instal·lació de l'aigua corrent, la llum, l'electricitat, les màquines de rentar roba i altres equipaments. L'extensió d'aquests béns és lenta, i solament en les darreres dècades es comprova la seva generalització entre les classes baixes. En aquest sentit, les dues enquestes metropolitanes dutes a terme a l'àrea de Barcelona confirmen l'actual creixement progressiu d'alguns equipaments domèstics que poden alleugerir les càrregues de treball dins la llar, tot i que, cal dir-ho, semblen augmentar encara més els equipaments destinats a l'oci[20] (taula 15).

Avui podem parlar d'un "nou règim de treball domèstic"[21] que, en no requerir la presència permanent dins la llar, permet un alliberament quotidià de força de treball per a la producció extradomèstica. Sovint és imprescindible un doble ingrés perquè les llars puguin accedir als productes, equipaments i serveis que, totalment o parcialment, van reduint el treball domèstic tradicional. Ara bé, la reducció d'algunes feines domèstiques (per ex. es menja sovint fora de casa; es renta la roba a màquina) ha anat paral·lela a l'aparició de noves feines familiars, especialment aquelles que cal realitzar per poder fer un bon ús dels serveis que dóna el mercat. M'estic referint als treballs de mediació entre família i serveis propis de l'Estat de benestar[22]. Les transformacions del treball domèstic i l'ampliació o aparició de noves necessitats relacionals (família i escola; família i serveis de salut; família i consum; família i xarxa social) porta a la utilització del concepte "treball familiar" en substitució del de "treball domèstic". El concepte de treball familiar inclou el de treball domès-

TAULA 15. PERCENTATGE DE PERSONES ADULTES (DE 20 ANYS I MÉS) A LA LLAR DE LES QUALS HI HA ELS SEGÜENTS ELECTRODOMÈSTICS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA

	1985/86	1990
Rentadora	92,4	93,8
Aspiradora	41,6	44,8
Rentaplats	18,0	21,0
Forn microones	- *	15,0
Congelador independent	9,6	27,1
TV en color	87,4	96,8
Vídeo	22,1	53,4
Cadena hi-fi	26,9	42,7
Ordinador	10,1	20,7

* Pregunta no inclosa al qüestionari de l'enquesta 1985/86.
Font: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, *Enquesta metropolitana de Barcelona 1985/86 i 1990.* Elaboració de M. Subirats (1993).

TAULA 16. PERCENTATGES DE DIFERENTS PERSONES DE LA LLAR QUE S'OCUPEN HABITUALMENT DE DIVERSES FEINES DOMÈSTIQUES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA 1985/86 I 1990

	Neteja i cura roba		Cuina		Reparacions		Administrar els diners	
	1985/86	1990	1985/86	1990	1985/86	1990	1985/86	1990
Cap de família masculí	1,5	2,1	2,5	3,5	49,3	46,1	11,9	12,4
Cap de família femení	81,9	77,6	78,5	76,9	18,4	9,8	52,8	48,8
Ambdós	2,1	5,6	6,1	8,7	5,9	6,5	29,2	34,3
Diverses dones família	4,7	3,7	4,0	2,9	1,3	0,4	1,0	0,5
Tota la família	1,4	2,0	2,2	3,1	3,3	3,2	2,2	2,7
Persona pagada	5,1	6,3	2,3	2,3	12,6	29,2	0,1	0,2
Altres persones	3,8	2,7	3,8	2,6	8,4	4,7	1,5	0,9
No contesta	0,5	0	0,1	0	0,3	0,1	1,3	0,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(2929)	(2163)	(2929)	(2163)	(2929)	(2163)	(2929)	(2163)

Font: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona (1987 i 1992), *Enquesta metropolitana de Barcelona 1985/86* i *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990*. Elaboració de M. Subirats (1993).

tic en el seu sentit més vulgar, però també implica totes aquelles feines necessàries per la reproducció, el manteniment, la cohesió i la dinàmica del grup familiar.

Per tant, si en un primer moment el treball domèstic es va entendre com aquell conjunt de tasques que es duen a terme a l'interior de la llar, avui es considera que les activitats de treball dins la llar són solament una part del conjunt de totes les que implica el treball de reproducció: aquest inclou les feines directament vinculades a la reproducció biològica de l'espècie (embaràs, part), al seu desenvolupament físic, moral i psicològic (criança i socialització dels fills dependents), però també inclou la cura i el manteniment del benestar de la força de treball passada (vells i velles) i present (joves i adults)[23]. I aquestes activitats també cal fer-les sovint, com ja s'ha dit, més enllà de les parets de la llar, cap a espais socials ben diversos (relacions amb centres sanitaris, escolars i extraescolars, residències per la gent gran o centres de dia, mercats alimentaris, bancs, oci i relacions socials, etc.).

La magnitud del treball domèstic i el seu repartiment

L'any 1984, es valora[24] que la massa de treball realitzat al conjunt de l'Estat espanyol per les dones que feien treball domèstic i extradomèstic suposava una jornada setmanal mitjana de 77 hores, de les quals 42 eren de treball domèstic o de reproducció i 35 eren de treball extradomèstic. Al mateix estudi s'estima, també, que al voltant del 15 o 20 per 100 del total d'hores treballades dins la llar, eren aportades per altres persones diferents a la mestressa de casa. Pel que fa a Catalunya, no disposem de dades globals com les acabades de relacionar per al conjunt de l'Estat; però sí que disposem de dades relativament recents del repartiment del treball domèstic i familiar entre les persones de la família i/o entre les parelles conjugals[25]. Una de les fonts d'informació, molt valuosa perquè ja permet comparar en el temps, procedeix de les dues gran enquestes metropolitanes dutes a terme l'any 1985/86 i l'any 1990[26]. Les seves dades inclouen la participació al treball familiar de les diferents persones de la família (taula 16).

A partir de l'anàlisi comparativa entre el principi i el final del quinquenni (que coincideix amb un moment d'expansió de l'economia), l'estudi[27] assenyala les següents tendències: (1) lleugera disminució dels percentatges de dones que assumeixen les feines de cura de la roba i de la cuina, amb un lleuger augment de l'assumpció d'aquesta feina per part d'ambdós cònjugues i, amb una molt lleugera alça de la participació dels homes caps de família o del conjunt de la família; (2) les feines tradicionalment masculines són assumides de manera majoritària pels homes, però són més compartides que no pas la cura de la roba i la cuina, alhora que són les més encomanades a persones remunerades; (3) els canvis en l'administració dels diners sembla que responen més a les posicions de classe de la família que no pas als canvis en les posicions de gènere: allà on hi ha poc o gens d'excedent és la dona qui administra els diners que se'n van amb les despeses més quotidianes, mentre que quan hi ha excedent és l'home qui pren les decisions sobre com

estalviar o fer les grans compres. Així doncs, tant pel que fa a la Regió Metropolitana de Barcelona com a Barcelona ciutat, les dades indiquen un moviment significatiu de les posicions de gènere davant del treball familiar, encara que molt insuficient si allò que es busca és un repartiment més equitatiu de la massa de treball que genera la formació i el manteniment d'una família (taules 17 i 18).

TAULA 17. HORES SETMANALS DE TREBALL DOMÈSTIC SEGONS SEXE. BARCELONA CIUTAT, 1990

	Dones	Homes	Total
Cap/ no en fa	5,5	43,9	23,1
D'1 a 21 hores	40,4	50,0	44,8
De 22 a 42 hores	30,4	4,0	18,3
De 43 a 70 hores	16,6	0,5	9,2
Més de 70 hores	4,4	0,6	2,7
Ns/nc	2,7	1,0	1,9
Total	100,0 (1188)	100,0 (1003)	100,0 (2190)

Font: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona (1992), *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990*. Vol 6: *Les condicions de vida de les dones a la ciutat de Barcelona.*

Més enllà de les dades que representen la població adulta de la ciutat de Barcelona o de la seva àrea metropolitana, disposem de dades recents del repartiment de la massa de treball entre parelles joves que viuen amb, almenys, una criatura de tres anys o menor, residents en una ciutat de caràcter industrial (Mataró). Aquestes dades ens aproximen més als comportaments de gènere entre la generació més jove en procés de construcció de la família pròpia. Els índexs globals de participació de mare i/o pare a diferents dimensions del treball familiar permeten apamar les continuïtats i els canvis en les pràctiques tradicionals de dones i homes.

L'índex sintètic de **manteniment dia a dia (81-16-2)** confirma la dedicació exclusiva de la mare com a modalitat majoritària i, per tant, la permanència del rol tradicional femení en les àrees de treball domèstic. L'índex sintètic **d'organització familiar (33-57-5)** assenyala una tendència a la dedicació compartida d'aquesta àrea; en efecte, la gestió dels diners i l'organització del temps d'oci familiar són activitats compartides per 57 de cada 100 parelles, nombre superior al de dones que fan treball remunerat. L'índex sintètic de **participació social (17-43-18)** permet ser interpretat com un indici d'una major flexibilitat en l'exercici públic dels rols de gènere; és interessant veure que s'hi dóna la major participació exclusiva dels homes (18%) i la menor participació exclusiva de les dones (17%). Ara bé, cal fer la lectura d'aquestes dades des de les posicions relatives dels models de gènere tradicionals, això és: *(a)* des de la perspectiva del

TAULA 18. HORES SETMANALS DE TREBALL DOMÈSTIC SEGONS TIPUS DE JORNADA LABORAL I SEXE. BARCELONA CIUTAT 1990

%

HOMES

T. domèstic	Jornada completa	Jornada parcial	Jornada variable	Total
Cap hora	41,6	35,6	57,9	41,9
D'1 a 21 hores	54,7	60,8	38,0	54,4
De 22 a 42 hores	2,4	0,0	4,2	2,4
De 43 a 70 hores	0,2	0,0	0,0	0,2
Més de 70 hores	0,2	0,0	0,0	0,2
Ns/nc	0,8	3,6	0,0	0,9
Total	100,0(598)	100,0(22)	100,0(20)	100,0(639)

DONES

T. domèstic	Jornada completa	Jornada parcial	Jornada variable	Total
Cap hora	5,8	7,2	0,0	5,6
D'1 a 21 hores	66,5	30,2	45,9	60,0
De 22 a 42 hores	21,8	36,1	31,9	24,5
De 43 a 70 hores	3,6	21,0	14,7	6,8
Més de 70 hores	0,5	1,9	0,0	0,6
Ns/nc	1,8	3,5	7,5	2,4
Total	100,0(370)	100,0(66)	100,0(33)	100,0(469)

Font: IEMB (1992), *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona*. Volum 6: *Les condicions de vida de les dones de la ciutat de Barcelona*, pàg. 137.

TAULA 19. ÍNDEXS SINTÈTICS DE PARTICIPACIÓ EN LES ACTIVITATS DE MANTENIMENT, ORGANITZACIÓ I PARTICIPACIÓ FAMILIAR. MATARÓ 1994

	Mare	Mare i pare	Pare	Altres	Mai no es fan	Total
Compres bàsiques	67	29	3	1	0	100
Menjars	75	19	3	2	0	100
Neteja	73	20	1	5	0	100
Roba	90	6	1	3	0	100
Organitza (compres, àpats, neteja, roba)	90	9	0	1	0	100
Índex manteniment dia a dia	**81**	**16**	**2**	**2**	**0**	**100** (5632)
Gestionar els diners	37	56	7	0	0	100
Organitzar serveis externs	51	32	4	1	13	100
Organitzar sortides-vacances	12	83	3	2	0	100
Índex organització familiar	**33**	**57**	**5**	**1**	**4**	**100** (3168)
Participar en actes socials	17	43	18	0	21	100
Índex de participació social	**17**	**43**	**18**	**0**	**21**	**100** (1056)

Font: C. Brullet (1996), *Anàlisi de l'organització i repartiment...* pàg. 398. Els percentatges relatius a cada categoria són el resultat d'un càlcul sintètic a partir de l'agrupament d'indicadors relatius a la categoria. A la taula 8 d'aquest article apareixen els 28 indicadors utilitzats en la mesura.

model tradicional masculí, el 18% d'exclusivitat dels pares expressa la continuïtat d'una pràctica tradicional masculina (representar la família en les institucions socials), però també la seva actual feblesa atès que l'índex de participació compartida és relativament molt més alt; *(b)* des de la perspectiva del model tradicional femení, el 17% d'exclusivitat de les mares expressa que un grup significatiu d'aquestes són avui les representants principals de la família, pràctica que s'adiu poc amb el paper femení tradicional però que, en canvi, té molt a veure amb l'augment de les feines de mediació entre família i serveis externs.

Activitats de criança i rols parentals

L'atenció a la problemàtica dels canvis en els rols de gènere més vinculada als processos de construcció de la parentalitat ha estat a Espanya i Catalunya escassa, per no dir inexistent. Ara bé, és en la família on les noves generacions aprenen i interioritzen els patrons bàsics de la conducta de gènere. L'arribada dels fills i el consegüent procés de construcció de la maternitat i la paternitat ha estat, tradicionalment, un moment crucial per a la consolidació dels rols sexuals per causa de l'enfortiment de la segregació dels espais, activitats i temps de treball entre mares i pares. Avui, pel fet que la gran majoria de dones joves actives en el mercat de treball no interrompeixen la seva activitat mercantil quan es casen, o es posen a viure en parella, resulta que les parelles joves sense fills tendeixen a un repartiment més indiferenciat per gènere del treball domèstic i familiar, i del treball remunerat que no pas en el passat. Però, què passa quan els fills arriben? Vegem les posicions relatives de mare i pare quan es tracta de criar i tenir cura de l'infant, referides a una ciutat catalana prou significativa, Mataró (taula 20).

Globalment, a Mataró, l'acció conjunta de mare i pare en la criança tendeix a ser superior a l'acció conjunta en el treball domèstic i d'organització familiar (compareu la taula 20 amb la taula 8). Ara bé, la lògica que regeix la menor o major participació del jove pare en una o altra dimensió del treball familiar és molt similar: el pare tendeix a compartir molt més les activitats que tenen relació amb l'exterior de la llar (siguin de criança: passejar, comprar joguines, visitar als avis i amics; siguin domèstiques i d'organització: compres, bancs, escoles, oci). En canvi, la seva participació en les feines internes de la llar és molt reduïda, per la qual cosa recauen sobre les dones. Cal

tenir present que aquestes feines són molt regulars, obligades i contínues i que, per altra banda, estan socialment molt devaluades.

Si bé el pare jove proporciona alguna ajuda domèstica, l'organització i la dinàmica regular del grup familiar continua essent responsabilitat fonamental de les dones, i una cosa molt semblant succeeix amb el treball de criança (i, en edats més avançades, amb el treball de cura dels vells). Això significa, al meu entendre, que si bé podem afirmar una tendència de canvi dels rols parentals tradicionals –amb una major aproximació del pare cap els fills petits– també podem afirmar que la participació relativa de cada cònjuge manté una lògica que depèn dels papers tradicionals. És a dir, els models de gènere interioritzats des de la infància mantenen la seva força normativa sobre els comportaments de dones i homes joves: allò més públic "ha de ser" l'àmbit fonamental de l'acció masculina, mentre que allò més privat i domèstic "ha de ser" l'àmbit fonamental de l'acció femenina. I aquesta norma veiem que es compleix a bastament en les famílies de les mares entrevistades a Mataró[26], ciutat industrial molt pròxima a Barcelona i que participa dels processos avançats de les transformacions socials de la societat catalana. Cal tenir present, per tant, que si bé en aquest context els pares joves són avui molt més visibles en la "vida pública" de la família (mercats, passeig, transports, compres) en canvi a l'interior de la llar mare i pare

TAULA 20. ACTIVITATS DE CRIANÇA. PARTICIPACIÓ RELATIVA DE MARE, PARE O ALTRES PERSONES. MATARÓ 1994

	Mare	Mare i pare	Pare	Altres	Total (352)
(A)					
S'ocupa de la roba de l'infant	90	8	0	2	100
Prepara els menjars de l'infant	84	14	0	2	100
(B)					
Es lleva al matí	73	20	6	1	100
Porta al metge	73	26	1	0	100
Dóna les medecines	69	30	1	0	100
Pren la temperatura	68	29	3	0	100
Dóna les *papilles*	68	31	0	1	100
Atén a les nits	64	28	9	0	100
Fa fer caca	62	34	1	3	100
Dóna biberó	63	34	1	1	100
Fa fer pipí	62	35	1	3	100
Canvia bolquers	55	43	0	1	100
Porta a dormir nit	55	39	5	0	100
Banya l'infant	52	40	7	1	100
Fa seure, gatejar, caminar	38	59	1	2	100
Consola l'infant	33	63	3	1	100
(C)					
Prohibeix quan cal	29	65	6	0	100
Renya quan cal	27	69	5	0	100
Parla amb l'infant	25	73	1	1	100
Porta a passeig	24	69	4	2	100
Juga amb l'infant	21	69	7	3	100
Compra joguines	20	71	5	4	100
Porta a avis/amics	17	78	3	2	100

Font: C. Bru*ller (1996), *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i del treball remunerat*..., pàg. 409. Cal tenir present que el 29% d'aquestes mares fan treball remunerat a temps complet i que el 21% el fan a temps parcial/variable. Entre els pares, un 87% fa treball remunerat a temps complet, un 5% a temps parcial o variable, i un 7% està a l'atur.

mantenen espais i temps de treball molt diferenciats i amb una càrrega molt asimètrica.

Però, cenyint-nos a la criança de les criatures, a Mataró, es manifesta una certa dinàmica de canvi quan s'observa la participació relativa de mare i pare a les diverses activitats agrupades en tres grans àrees (taula 20): (A) activitats de criança d'atenció domèstica; (B) activitats de maternatge; (C) activitats de criança dirigides a la socialització en el món extern a la llar. Doncs bé, les activitats domèstiques i de maternatge[29] (taula 20: A i B) estan molt vinculades al rol femení/matern tradicional; integren el model de maternatge dominant en les societats industrials modernes i són components fonamentals del procés de domesticitat femenina, definit com a ideal al llarg dels segles XIX i XX; fins al punt que la identitat femenina i materna solament prenia (o pren) legitimitat en la mesura que aquestes activitats eren (o són) realitzades per la pròpia mare. El cert és que aquestes activitats suposen relacions de tendresa i atenció contínua cap a l'infant, a qui són absolutament necessàries; altra cosa és que sigui solament la mare qui les pot assumir. En canvi, les activitats de socialització en el món extern a la llar (taula 20: C) han estat històricament molt més vinculades al rol del pare per la seva directa relació amb l'espai públic, però, tot i que aquests aspectes de la socialització són també absolutament necessaris per al desenvolupament social de fills i filles, en canvi impliquen una major opcionalitat, tant en els continguts com en la intensitat i regularitat de l'acció adulta.

Per tant, la lògica del rol femení/maternal continua essent essencialment domèstica: encara que la cura de la roba de la criatura i la preparació dels seus aliments són realitzades per terceres persones en un 2% de les llars, a Mataró els pares no solen realitzar-les en exclusiva o de manera prioritària. De tota manera 8 de cada 100 pares comparteixen amb la mare la cura de la roba de l'infant, i 14 de cada 100 comparteixen l'elaboració de menjars. Podem parlar, doncs, d'un molt tímid afebliment de l'estereotip que assenyala les dones com les responsables de la higiene i l'alimentació dins la llar.

En les famílies entrevistades, quan la mare fa treball remunerat a temps complet alguns pares s'animen a participar en el maternatge de manera més significativa: la meitat dels marits (48%, taula 21) assumeix una part del maternatge però l'altra meitat continua sense participar-hi. Per tant, entre els pares joves hi ha una tendència emergent a assumir activitats de maternatge tradicional quan la mare fa, com ells, treball a temps complet. L'anomenat partenariat es fa possible en absència de la mare o bé perquè aquesta no exerceix de mare excloent quan ambdós estan amb el fill o filla. En aquest sentit, els

TAULA 21. ÍNDEXS SINTÈTICS DE DEDICACIÓ COMPARTIDA ("TANT EL PARE COM LA MARE") EN TRES ÀREES DE CRIANÇA, SEGONS ALGUNS TRETS SOCIALS BÀSICS DE LES MARES. MATARÓ 1994

	Sociabilitat	Maternatge	S. domèstic
Situació laboral			
t. remunerat a temps complet	77	48	25
t. remunerat a temps parcial	63	28	9
atur	65	27	3
mestressa de casa	61	28	6
Nivell d'estudis			
superiors	81	37	22
secundaris	76	37	14
primaris	64	31	7
sense estudis	46	21	10
Grup professional			
empresària, professió liberal	73	14	22
càrrec mitjà, autònoma	81	44	24
resta de personal	77	40	14
treball manual	62	30	8
mestressa de casa	60	26	6

Font: C. Brullet (1996), *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat...*, pàg. 427.

homes, comencen a mostrar una disposició a ocupar-se de la criança quotidiana dels seus fills. Però recordem que la seva disposició a ocupar-se de les feines domèstiques i organitzatives de la llar és molt reduïda o, en molts casos, inexistent. Per tant, les activitats que més tendeixen a assumir els joves pares dins de la llar són les més gratificants, mentre que aquelles no gratificants són les que les joves mares han de seguir assumint, sigui quina sigui la seva posició de treball en el mercat laboral.

Mares i pares joves solen compartir els processos d'interacció pels quals l'infant adquireix el llenguatge comú i les normes socials. Que el pare participi més en aquestes activitats té molta relació amb la imposició normativa. Per descomptat que l'acció quotidiana de la mare en la criança també implica adquisició de llenguatge i regulacions normatives, però quasi sempre aquestes adquisicions han tingut un caràcter menys públic i més pròxim a l'aprenentatge de les relacions afectives i personals (aprenentatges, per altra banda, fonamentals). Però s'observa un canvi amb el passat perquè el pare s'implica ja des del principi en les activitats de maternatge, i la mare participa molt significativament en la imposició de la norma social. De fet, el pare sempre ha estat identificat amb la llei i l'ordre familiar. Una representació extrema d'aquesta figura és la del patriarca que, a la pràctica, exerceix un paper decisori sobre la vida de les dones i els fills. Doncs bé, per les nostres dades, sembla ser que la figura del pare que imposa la llei i actua com a principal agent d'orientació de valors, des d'una posició poc o gens discutida, està avui molt afeblida, mentre que es dóna pas a una autoritat familiar compartida, i per tant més democràtica, entre mare i pare. Cal recordar que estem parlant, per l'origen de les dades, de la vida social i familiar en un medi urbà de tradició industrial: la ciutat de Mataró.

Així doncs, tenint en compte que la informació de què disposem procedeix solament de les mares de famílies mataronines, allò que apareix com a més significatiu, respecte del passat, és que l'autoritat familiar ja no s'encarna de manera exclusiva en el pare-marit. Solament un molt reduït grup de pares són vistos com la primera autoritat familiar davant dels fills. En canvi, apareix un major nombre de mares, però no de pares, exercint en exclusiva la responsabilitat de l'educació social dels fills o les filles. La tendència més forta és a compartir l'autoritat parental. I això succeeix més en famílies de condició burgesa que no pas en famílies de condició obrera.

Però cal ser prudents a no interpretar activitats de criança o autoritat parental compartides per mare i pare, com a responsabilitat equitativa o simètrica. Perquè, encara que la mare realitzi jornada de treball remunerat a temps complet i que el pare comparteixi algunes activitats de criança, en general, és la mare qui assumeix la responsabilitat primera en el conjunt de la criança (taula 20), tal com ja hem comprovat per al conjunt de l'organització domèstica (taula 8). Això no obstant, és indiscutible que hi ha una tendència a un major apropament relacional del pare cap a les seves criatures. Però també és interessant precisar que, en termes generals, quan es dóna aquest procés d'aproximació mútua dels rols parentals, allò que apareix com a més rellevant, en sospesar permanències i canvis, és la reducció del paper o l'espai d'actuació tradicional del pare, mentre que la posició materna no solament manté la seva especificitat tradicional sinó que fins i tot, i malgrat la major proximitat del pare amb la criança, està adquirint més pes global perquè també està assumint, de manera compartida i en alguns casos de manera prioritària, funcions que abans eren del pare, com ara l'exercici de l'autoritat i la imposició de la norma. En aquest sentit l'augment de famílies joves monoparentals amb una dona-mare com a cap de família[30] reforça aquesta tendència cap a una major autoritat femenina en les relacions familiars.

3. UNA TIPOLOGIA DE PARELLES CONJUGALS SEGONS EL REPARTIMENT DE TREBALL

Les relacions que lliguen marits i mullers s'expliquen cada vegada més pel lloc de cadascun dins la producció i dins la família en tant que homes i dones joves estan inserits simultàniament en les dues esferes. L'home ja no està solament relacionat amb el treball assalariat, ni la dona solament amb el treball familiar. D'aquesta manera, el treball entès com el conjunt del treball assalariat i del treball domèstic permet donar compte dels rols i les identitats reals dels homes i de les dones tant en relació amb els canvis en el treball assalariat de les dones com en relació amb els canvis en el treball domèstic dels homes. Entre les parelles conjugals es desenvolupen formes específiques de repartiment del treball assalariat i del treball domèstic i familiar: en unes tot és compartit i les carreres professionals d'home i dona són lentes, en altres no es comparteix res i solament la carrera d'un dels dos cònjuges es promociona molt. Sigui com sigui, però, sempre és el conjunt del treball, és a dir el treball assalariat més el treball domèstic (conjunt de massa de treball), allò que es reparteix dins la família. Una inversió prioritària d'un cònjuge sobre un lloc de treball comporta que l'altre cònjuge prengui la càrrega corresponent sobre l'altre lloc

de treball. Així, les diverses modalitats de carreres professionals estan associades a formes familiars específiques.

Tot i que el repartiment del treball domèstic i familiar entre homes i dones tendeix a instaurar-se com a valor positiu a tots els medis socials –per exemple, entre les mares joves de Mataró el 93% considera que el treball domèstic i familiar hauria de ser compartit– en canvi, el repartiment pràctic de les càrregues domèstiques s'està efectuant molt més lentament. A més, els ritmes dels canvis són força diferents segons sigui la posició de la família en l'estructura social. De fet, les relacions conjugals i parentals són el resultat complex de la combinació de les relacions i les posicions de classe i de gènere. L'estudi recent dels comportaments de les parelles joves a la ciutat de Mataró, en relació amb el repartiment del conjunt de la massa de treball, aporta una tipologia conjugal/familiar que té molt d'interès com a punt de partida per continuar indagant en un camp tan poc investigat fins avui a Catalunya. A partir de les dades obtingudes s'han pogut construir quatre tipus de famílies joves (biparentals i amb criatures petites), atenent a la doble dimensió de les seves relacions de classe i de gènere, més alguns elements sobre el valor que els pares donen al fet de tenir fills. Aquesta és, en síntesi, la tipologia obtinguda i el pes relatiu de cada tipus en el conjunt de famílies amb criatures petites.

(A) FAMÍLIES OBRERES AMB UN SOU (39%). Les dones, amb estudis primaris fan, voluntàriament o involuntària, gairebé tot el treball familiar en exclusiva i destaquen, respecte de la resta de famílies estudiades, per la seva exclusivitat en les activitats de maternatge dels fills, dels quals s'espera que arribin a ser o fer allò que elles no han pogut fer o ser. Per tant, a l'efecte de les seves pràctiques de repartiment de la massa de treball, podem considerar aquestes famílies com a famílies tradicionals. Sobre la base demostrada de la representativitat de la mostra de l'estudi de Mataró, es podria afirmar com a molt probable que 4 de cada 10 famílies joves amb criatures petites a les ciutats industrials de Catalunya mantenen aquest tipus d'intercanvis conjugals. Ara bé, aquestes relacions tradicionals poden canviar sempre que la dinàmica del mercat de treball afavoris el treball remunerat de les dones obreres, perquè el model ideal de referència és fortament igualitarista.

(B) FAMÍLIES OBRERES AMB DOS SOUS (32%). A l'interior d'aquestes famílies obreres hi ha dos subtipus ben diferenciats de parelles: en unes (B1), la parella conjugal s'organitza a la manera tradicional malgrat que la mare faci treball remunerat (quasi sempre a temps parcial o variable); en altres (B2) la parella tendeix a organitzar-se de manera més compartida o associativa, però sempre sobre la prèvia existència de treball remunerat de la dona a jornada completa (situació, però, que no sempre implica associació). De fet, al llarg de l'estudi de Mataró s'ha comprovat reiteradament que les mares que fan treball a temps parcial o variable mantenen en l'organització familiar un paper molt pròxim al de tipus tradicional. De tal manera que, tenint en compte els tipus (A) i (B1), es mostra que a la gran majoria de famílies obreres apareix com a dominant una organització conjugal de tipus **tradicional** recolzada en dones-mares que són mestresses de casa (una molt petita minoria), mares-treballadores en atur, o mares-treballadores a temps parcial o variable. Cal dir que la gran majoria d'aquestes famílies obreres tenen com a ideal una parella de tall igualitari i que els fills tenen un sentit expressiu i alhora fortament instrumental en tant que se'ls considera una font futura de solidaritat intergeneracional.

Ara bé, entre les famílies obreres també es donen relacions conjugals més equitatives que tendeixen a la **família associació,** quan mare i pare fan treball remunerat a temps complet. En aquesta situació, les activitats de criança de les criatures petites tendeixen a ser exclusives de la mare, de manera que el rol tradicional femení queda fortament confirmat per aquesta via; però també cal dir que aquest comportament sembla ser més producte de l'afirmació de la identitat de gènere de la mare, que no pas de la resistència del pare a participar en les activitats de criança. De fet, el jove pare obrer que conviu amb una cònjuge que fa, com ell, treball remunerat a temps complet, destaca per la seva major disponibilitat relativa cap a les tasques domèstiques de la llar, de les quals es distancien molt més la resta de marits que pertanyen a estatus socials més elevats. Així doncs, entre aquestes parelles de condició obrera i doble sou es tendeix més a un "nou perfil de marit" que no pas a un "nou perfil de pare". La constatació d'una certa autonomia relativa entre els processos de canvi en la conjugalitat i en la parentalitat és especialment suggerent perquè trenca amb l'estereotip que dota de major flexibilitat al canvi en les relacions de gènere a les classes mitjanes que no pas a la classe obrera.

(C) FAMÍLIES DE CLASSE MITJANA-ALTA DE DOBLE SOU (10,5%). Les mares d'aquestes famílies fan treball remunerat a temps complet, en càrrecs alts o de tècnic mitjà; tendeixen a tenir estudis superiors. Els marits fan també treball remunerat a temps complet i tenen càrrecs alts, són empresaris o professionals liberals; tenen estudis superiors o secundaris. Aquestes parelles disposen d'aju-

da externa per a la neteja de la llar i la cura de la roba. Marit i muller, segons aquesta, comparteixen el treball familiar i, més enllà del fet que tinguin ajuda externa per a les feines més feixugues, destaquen per compartir l'organització dels serveis externs i les visites al metge (pediatre). Allò que més destaca d'aquestes parelles és que la mare sempre ha combinat la maternitat amb el treball remunerat a temps complet. La mare declara que la criança de la criatura és cosa de dos. Els comportaments del pare destaquen per la tímida transgressió de gènere (que no apareix en les altres famílies investigades) en algunes activitats típiques del maternatge tradicional: prepara el menjar de la criatura, la fa gatejar, s'ocupa de la seva roba. Han tingut els fills pel desig d'ambdós i no pas per donar satisfacció als avis, i no és per un mandat naturalista que els han tingut sinó per una opció racional i individualista. Sembla que aquestes famílies tendeixen, també, al que s'ha vingut anomenant **família associació,** sempre tenint en compte que no estem pas parlant de parelles que organitzen el treball de manera equitativa/simètrica entre muller i marit sinó de parelles que tendeixen a organitzar la vida quotidiana amb una certa flexibilitat, una certa intercanviabilitat dels rols tradicionals. En aquest cas la flexibilitat fa més referència a la criança dels fills que no pas als treballs domèstics més feixucs perquè, per a aquests, la parella té ajuda externa. Allò que comença a configurar-se entre aquestes famílies és un "nou paper de pare".

Per tant, es possible distingir una orientació diferencial dels canvis en les relacions de gènere entre famílies obreres i famílies de classe mitjana-alta. Quan ambdós cònjuges treballen a temps complet en un medi obrer, l'associació entre la parella és més notable en la resolució del treball familiar més feixuc, això és el treball domèstic, mentre que altres dones de la família s'ocupen de l'infant en hores laborals. Quan ambdós cònjuges treballen a temps complet en un medi de classe mitjana, l'associació és més notable en la resolució del treball de criança tot i que és molt notable la presència d'escola-bressol o cangur a casa.

(D) FAMÍLIES DE CLASSE MITJANA ASCENDENT (11%). La meitat d'aquestes mares fa treball remunerat a temps complet i, d'aquestes, la meitat en fa més de 40 hores setmanals; la gran majoria de mares tenen ingressos personals que no han considerat oportú declarar; és possible pensar que la base material de vida d'unes i altres sigui diversa però, en canvi, presenten forts trets comuns respecte dels valors que defensen. La majoria de pares fa més de 40 hores setmanals de treball remunerat; destaquen per ser autònoms, comerciants o tenir càrrecs mitjans. Totes les famílies viuen al centre comercial i més dinàmic de la ciutat que és, també, la zona que disposa de més recursos socials i culturals. Aquestes parelles destaquen, en conjunt, pel fet que és la mare l'organitzadora dels serveis externs i de la gestió dels diners. Formen el grup de famílies en les quals, segons diu la mare, els pares comparteixen més la criança dels fills (que deleguen a terceres persones en gran mesura). Les mares són, d'entre totes les entrevistades, les que més defensen els valors de l'individualisme: els fills no són una assegurança per la vellesa, la maternitat no és un fet donat per descomptat, no esperen que els fills facin allò que elles no han pogut fer, ni han tingut els fills per donar satisfacció als avis. Destaquen d'entre tota la resta d'entrevistades perquè donen més importància relativa al fet que els fills puguin donar continuïtat a la família, de la qual cosa es pot deduir, donats els trets laborals i professionals de la parella, que per a aquestes famílies és molt important la continuïtat del negoci o patrimoni familiar a través dels fills.

Per tant, aquest tipus de famílies destaquen d'entre tota la resta pels forts valors individualistes defensats per la mare. La configuració associativa de la parella conjugal es fonamenta sobre una forta negació dels valors familistes tradicionals, excepte el de la transmissió al/s fill/s del patrimoni acumulat; i, també es fonamenta sobre una forta negació dels rols i valors tradicionalment assignats a cada gènere. L'afirmació contundent i absoluta que a la seva vida quotidiana no existeixen pràctiques distintives entre pare i mare, entre marit i muller, ens fan pensar en una tendència a emmascarar la pròpia realitat, tendència que també queda de manifest quan la majoria d'aquestes mares no ha volgut donar compte d'una dada aproximada dels ingressos mensuals de la parella. Ara bé, aquestes mares tenen unes condicions materials de vida bastant precises: viuen totes al centre de la ciutat, són majorment filles de pares catalans, i elles i/o els seus cònjuges es dediquen als "negocis".

4. A MANERA DE SÍNTESI

Als anys vuitanta a tots els països occidentals es difon la idea de la importància quantitativa i qualitativa dels treballs de les dones: el treball domèstic i familiar es fa visible, en els estudis acadèmics, al costat del treball assalariat. Una part cada vegada més important de les dones realitzen doble treball, construint d'aquesta manera la seva "doble presència" en el sentit de doble identitat femenina, però a costa d'una reducció dels seus temps personals per al descans, el lleure, la formació, la promo-

cio professional, etc. Les dones del sud d'Europa, i les catalanes en particular, han reduït també de manera molt notable els temps per a la procreació.

De ser mares-esposes, les dones han passat a ser també treballadores de fet i de dret. El model conjugal tradicional, fonamentat sobre la diferenciació i la complementarietat asimètrica i jeràrquica dels rols de dones i homes, ja no pot ser assumit per unes identitats femenines molt més complexes que en el passat, en procés de canvi cap a l'obtenció de majors quotes d'autonomia i poder i amb fortes expectatives de relacions conjugals igualitàries. Avui, els processos de canvi del rol de les dones estan implicant el sotragament del rol tradicional masculí, alhora que en aquest procés és de fonamental importància el paper que juga la societat de serveis en el context dels estats de benestar.

L'anàlisi dels temps i les activitats d'homes i dones entorn del treball domèstic i familiar a Mataró (i en certa manera extrapolable a altres territoris urbans i industrials equivalents de Catalunya) mostra que el fonament material de les transformacions cap a una major flexibilitat dels rols es troba en el fet que ambdós cònjuges facin jornada horària equivalent en el mercat de treball. Però les possibilitats que aquesta condició es compleixi són, ara per ara, molt reduïdes, especialment entre les parelles joves de condició obrera, a causa de les altes taxes d'atur que afecten les dones poc qualificades[11], però també a altres col·lectius joves. Per altra banda, la pràctica de la jornada parcial de les dones, molt habitual al nord d'Europa, reforça la divisió sexual del treball dins la llar i crea noves formes de segmentació en el mercat laboral. Per evitar aquests efectes, el treball assalariat a temps parcial hauria de ser considerat com una fórmula de repartiment del treball en un context de reducció general de la jornada, que afectés per igual dones i homes. D'aquesta manera es facilitaria un repartiment més equitatiu del treball disponible (familiar, remunerat, voluntari). Som, però, molt lluny d'aquesta proposta. En efecte, entre les parelles amb criatures petites de tres anys o menys, residents en zona urbana i industrial, es detecten quatre tipus familiars a l'efecte de l'organització i el repartiment de la massa de treball necessari. Aproximadament el 65% del conjunt de parelles joves formen famílies de condició obrera que s'organitzen a la manera tradicional, encara que l'ideal igualitarista entre les dones és molt fort i que tenen grans dificultats per accedir al mercat de treball. El 30% restant, aproximadament, són parelles en les quals ambdós fan treball remunerat a jornada completa; d'aquestes, un 10% aproximat són parelles obreres que mostren flexibilitat de rols en relació amb la feina domèstica més feixuga, mentre que la dona afirma la seva exclusivitat -en relació amb la parella- en el maternatge. Un altre 10% aproximat són parelles de classe mitjana-alta que tenen forts capitals culturals i altes expectatives econòmiques; mantenen flexibilitat de rols en relació amb el maternatge dels fills, mentre que el treball domèstic més feixuc el fan persones assalariades. Finalment, un altre 10% aproximat de parelles disposen de baixos o mitjans capitals escolars però de forts capitals econòmics fruit de moltes hores de treball; mantenen valors fortament individualistes i deleguen la cura dels infants a escoles bressol o familiars pròxims; la dona té una posició molt forta en la resolució material de la vida quotidiana i comparteix amb el marit o la parella el negoci familiar.

El procés de transformació de les dinàmiques familiars, en relació amb les relacions de parentalitat, posa sobre la taula la qüestió de l'autoritat adulta en les relacions amb els fills. Aquesta és una temàtica de fortes connotacions ideològiques (deslegitimació del poder patriarcal), que té efectes forts sobre la vida quotidiana del grup familiar (redefinició de rols i relacions) i cal que sigui investigat més a fons. Al nostre entendre, els rols parentals estan passant un procés de redefinició complexa perquè si bé l'aproximació del pare a les feines de maternatge –aproximació que es comprova sobretot en famílies de classe mitjana– és quasi bé sempre vista com un canvi positiu sense conseqüències negatives, en canvi, la reducció del seu paper com a representant de l'autoritat masculina tradicional –que es comprova amb més o menys intensitat en la majoria de parelles joves– és vista, sovint, com una pèrdua d'autoritat generalitzada de pare i mare sobre els fills. En aquest sentit, algunes veus conservadores defensen amb impaciència el retorn de l'autoritat tradicional del pare sobre la família, perquè troben en el procés d'acostament dels rols parentals l'origen de mals diversos. En canvi, es pot veure aquest procés de redefinició dels rols parentals com una etapa que pot possibilitar el creixement de la democràcia familiar. Ara bé, tot i mantenir-nos ben distants de qui defensa la necessitat d'un retorn als papers segregats i jeràrquics de mare i pare, ens preguntem fins a quin punt la "deslegitimació de l'autoritat patriarcal" (deslegitimació que entenem com a positiva) no està donant en molts casos una freqüent "deslegitimació del pare" (que entenem com a negativa). El tema queda apuntat, i també que cal investigar més, a Catalunya, la diversitat dels processos de canvi en les dinàmiques familiars i les necessitats de les famílies en procés de canvi.

NOTES

1 M. Perrot (1991).
2 M. Nash (1988, 1995a, 1995b) estudia la construcció de la domesticitat a la Catalunya dels segles XIX i XX. Vegeu també: J. Scott & L. Tilly (1995).
3 M. Perrot (1991).
4 Sobre el territori de l'àrea metropolitana de Barcelona s'han dut a terme dos estudis monogràfics sobre això: M. J. Izquierdo (1988) investiga sobre l'ús dels temps de dones i homes, a partir de dades obtingudes a l'Enquesta metropolitana de Barcelona 1985/86 i C. Carrasco (1991) investiga sobre el valor econòmic del treball domèstic. A Catalunya falten estudis sistemàtics, complets i longitudinals, a l'estil, per exemple, de les grans enquestes sobre "L'emplois du temps" que fa l'Institut National de la Statistique et les Études Economiques (INSEE) a França.
5 La major part d'aquests estudis van tenir lloc a Estats Units i Regne Unit on la incorporació de les dones al mercat de treball era més intensa. Vegeu per a més informació C. Borderias, C. Carrasco i C. Alemany (1994). A França, destaquen els estudis de A. Michel sobre la redefinició de rols dins la família. A Itàlia la recerca es va dirigir als processos de segmentació del mercat i es posà en evidència una important activitat econòmica "submergida", especialment en el cas de les dones casades. Aquest fenomen també ha estat estudiat en algunes zones industrials del sector tèxtil a Catalunya (vegeu, per exemple, R. d'Alòs-Moner i alt. (1993) i P. Jódar i alt. (1991)).
6 Vegeu per exemple, atès que la literatura sobre això ja comença a ser molt extensa: Balbo (1978, 1984), Barrère-Maurisson (1984, 1992), Beneria (1981,1991), Lewis (1993), Saraceno (1984, 1988, 1993). A Espanya i Catalunya han estudiat diverses dimensions de la problemàtica: Durán (1987, 1988, 1991), Izquierdo (1993), Carrasco (1991a, 1991b). Sánchez (1994) i Romero (1996) molt recentment, han investigat sobre el lloc del gènere en l'estructura social a Catalunya.
7 Sobre la segmentació horitzontal i vertical del mercat de treball per raó de sexe, vegeu, per exemple: M. Maruani (1991), C. de Miguel (1993).
8 Per a les dades de Barcelona: IEMB, Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. És interessant afegir que l'Enquesta de 1985, cinc anys enrere, registrava com a mestresses de casa un 30% del mateix grup d'edat. Per a les dades de Mataró: C. Brullet (1996).
9 Vegeu M. Garrido (1992) i M. Solsona i R. Treviño (1995). A partir de l'Enquesta de fecunditat de 1985, M. Solsona (1994) estudia les biografies laborals i familiars de diferents generacions femenines i sintetitza així el canvi generacional: 1) com més jove és la generació, més alt el percentatge de dones que alguna vegada han tingut activitat laboral; 2) per a les generacions més grans, el matrimoni o la constitució de parella ha tingut un notable efecte inhibidor de l'activitat laboral; 3) en les generacions més joves aquest efecte no ha desaparegut però sí que ha disminuït molt i s'ha produït un efecte d'ajornament de la interrupció de l'activitat a l'etapa següent del cicle familiar, això és amb la maternitat.
10 És molt significatiu, en l'estudi de Mataró, el testimoni de diverses mares entrevistades sobre la seva "expulsió" del treball en conèixer que estaven embarassades o sobre les grans dificultats per combinar treball remunerat i criança. Vegeu C. Brullet (1996a) Volum II: "Observacions de les entrevistadores", on es recullen testimonis verbals lliures de les mares entrevistades.
11 L. Balbo (1978).
12 M. Solsona i R. Treviño (1995) pàg. 202.
13 Font, per a Dinamarca i Països Baixos, M. Solsona i R. Treviño (1995), pàg. 202.
14 T. Torns i P. Carrasquer (1993). Vegeu també: T. Torns, P. Carrasquer i A. Romero (1996) que analitzen el perfil de les dones en atur al conjunt de l'Estat espanyol.
15 C. de Miguel (1993) pàg. 108, presenta un interessant resum, molt sintètic, de dades estadístiques de la segmentació laboral per sexes a Espanya i a la CEE.
16 L'increment de la feminització d'algunes professions en les darreres dècades ha estat molt notable, per exemple, infermeria, professorat de primària i secundària, treballadores socials i familiars. També s'estan estenent entre les dones poc qualificades els treballs anomenats "de proximitat", sovint precaris i mal pagats, per exemple cuidar vells, cangurs, minyones de dia, etc.
17 Institut d'Estadística de Catalunya (1996), *Anuari estadístic de Catalunya 1996.*

18 No és objectiu d'aquest treball fer un estudi comparat sobre això, però es poden consultar dades comparatives a *Eurostat* (1995) *Anuario 95'*. Podeu consultar, en aquest sentit, la taula 9 del capítol de X. Roigé en aquest mateix llibre; o bé, en aquesta mateixa publicació, el llibre dedicat a les polítiques de benestar social a Catalunya.
19 Per exemple vegeu A. Oakley (1974, 1981).
20 M. Subirats (1993), pàg. 310.
21 Així l'anomena N. Lefaucheur (1993).
22 Vegeu, entre altres: Ajuntament de Barcelona i alt. (1996); L. Balbo (1984), F. Bimbi (1990); J. Lewis (1993); D. Comas d'Argemir (1995a, 1995b); C. Saraceno (1984, 1988).
23 L. Beneria (1981).
24 M. A. Durán (1987 i 1988).
25 Cal citar en aquest sentit l'estudi monogràfic que fa María Jesús Izquierdo (1988) a partir de les dades de l'Enquesta metropolitana de Barcelona 1986. Vegeu també en aquest mateix text la nota núm. 3.
26 Les dades de la tercera edició de l'Enquesta de la Regió Metropolitana-1995, que haurien permès confirmar les tendencies de canvi, no estaven encara disponibles al moment de redactar aquest treball.
27 M. Subirats (1993).
28 L'estudi de Mataró (Brullet, 1996), presentat com a tesi doctoral a la Universitat Autònoma de Barcelona, es va realitzar sobre una mostra representativa de les mares de la ciutat, vivint amb parella i amb, almenys, una criatura de tres anys o menys; el seu objectiu va ser investigar sobre els canvis en les posicions conjugals i parentals. Les tendències que s'hi analitzen poden constituir un exemple il·lustratiu del que probablement es produeix en territoris urbans i industrials equivalents.
29 El concepte de maternatge s'usa per significar la criança de la criatura de menys de tres anys, edat de plena dependència de l'adult. Atès que sembla clar que el pare està intervenint cada vegada més en aquesta etapa caldria anar incorporant el concepte de "parentatge" en el sentit de que ambdós progenitors poden assumir aquesta primera etapa de criança.
30 Vegeu sobre això el capítol de Lluís Flaquer "Família i noves formes de convivència" en aquest mateix llibre.
31 Cal dir que la precarietat laboral és molt alta entre les famílies joves investigades a Mataró, precarietat que afecta tant pares com mares ocupats: solament tenen un contracte fix 4 de cada 10 mares ocupades i 5 de cada 10 pares ocupats. Sense oblidar que l'atur afecta fortament les mares (35%) i en menor mesura els pares (7%).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALÒS-MONER, Ramón i alt. (1993), *L'economia submergida en el sector tèxtil-confecció de Mataró i el seu entorn*. Estudi pel Pla estratègic de Mataró, Ajuntament de Mataró, 1993.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA i alt. (1996), *A Barcelona les dones canviem els temps*. Seminari de treball 10 i 11 de maig de 1996.
- BALBO, Laura (1978), "La doppia presenza"; *Inchiesta*, núm. 32, pàg. 3-6.
- BALBO, Laura (1984), "Famiglia e stato nella società contemporanea"; *Stato e Mercato*, núm. 10, pàg. 30-32.
- BARRÈRE-MAURISSON, M. Agnès (1984), "Du travail des femmes au partage du travail"; *Sociologie du Travail*, núm.3.
- BARRÈRE-MAURISSON, M. Agnès (1992), *La division familiale du travail: la vie en double*. Paris: PUF.
- BENERIA, Lourdes (1981), "Reproducción, producción y división sexual del trabajo"; *Mientras Tanto*, núm. 6, pàg. 47-84.
- BENERIA, Lourdes (1991), "La globalización de la economía y el trabajo de las mujeres"; *Revista de Economía y Sociología del Trabajo*, núm. 13/14, pàg. 23-35.
- BIMBI, Franca i CASTELLANO Grazia (A cura di) (1990), *Madri e Padri. Transizioni dal patriarcato e cultura dei servizi*. Milano: Angeli.
- BJÖRNBERG, U. (1994), "La paternidad en Europa. Un estudio comparativo" a Seminario Europeo *Investigación y políticas de infancia en Europa en los años 90*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.

- BORDERIAS, Cristina (1984), *Evolución de la división sexual del trabajo: Barcelona 1924-1980, la CTNE*. Universitat de Barcelona, Tesi doctoral.
- BORDERIAS, Cristina; CARRASCO, Cristina; ALEMANY, Carmen (1994), *Las Mujeres y el Trabajo: rupturas conceptuales*. Barcelona-Madrid: Icaria-FUHEM.
- BRULLET, Cristina (1996a), *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre les parelles joves amb criatures petites: pràctiques, representacions i condicions materials de vida*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona-Departament de Sociologia. Tesi doctoral.
- BRULLET, Cristina (1996b), "Prácticas de crianza e identidades parentales" a C. Brullet i P. Carrasquer (comp) *Sociología de las relaciones de género*, Madrid: Instituto de la Mujer.
- BRULLET, Cristina (1996c), "Roles e identidades de género: una construcción social" a M. A. García de León (coord.) *Sociología de las mujeres españolas*, Madrid: Complutense.
- CARRASCO, Cristina (1991a), *El trabajo doméstico: un análisis económico*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. i alt.
- CARRASCO, Cristina (1991b), *El trabajo doméstico y la reproducción social*, Madrid: Instituto de la Mujer.
- COMAS d'ARGEMIR, Dolors (1995a), "Dones, família i Estat del benestar", *Segona Universitat d'Estiu de la Dona*. Barcelona: Institut Català de la Dona-Generalitat de Catalunya.
- COMAS d'ARGEMIR, Dolors (1995b), *Trabajo, género, cultura: la construcción de desigualdades entre hombres y mujeres*, Barcelona: Icària-Institut Català d'Antropologia.
- DE MIGUEL, Carmen (1993), "Profesión y género" a Garrido y Gil Calvo (eds) *Estrategias familiares* Madrid: Alianza universidad.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, *Estadística d'ensenyament*. Curs 1994-95: educació infantil i primària.
- DUBY George; PERROT Michel (ed.) (1991), *Historia de las mujeres en occidente*. Madrid: Taurus.
- DURAN, María Angeles (1972), *El trabajo de la mujer en España*. Madrid: Tecnos.
- DURAN, María Angeles (1987), *La jornada interminable*. Barcelona: Icaria.
- DURAN, María Angeles (dir.) (1988), *De puertas adentro*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- DURAN, María Angeles (1991), "La conceptualización del trabajo en la sociedad contemporánea"; *Revista de Economía y Sociología del Trabajo*, núm. 13/14, pàg. 8-21.
- EUROSTAT (1995), *Anuario 95*. Luxembourg.
- GARRIDO, Luís J. (1992), *Las dos biografías de la mujer en España*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Mercat de treball 1995: ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1993), *Mercat de treball 1990: ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari Estadístic de Catalunya 1996*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Estimacions de població. 1994. Dades postcensals*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1987), *Enquesta metropolitana 1985/86*.
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1992), *Enquesta metropolitana de la Regió de Barcelona 1990*.
- IZQUIERDO, María Jesús (1993), *La interdependència de les activitats domèstiques i el treball remunerat: estudi comparatiu dones/homes*. Barcelona: Parlament de Catalunya.
- IZQUIERDO, María Jesús; DEL RIO, Olga; RODRIGUEZ, Agustín (1988), *La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- JODAR Pere i alt. (1991), *La confecció submergida: característiques sòcio-econòmiques del sector de la confecció a Santa Coloma de Gramenet*. Vic: Eumo.
- KELLERHALS, Jean i alt. (1982), *Mariages au quotidien: Inégalités sociales, tensions culturelles et organisation familiale*. Lausanne: Favre.
- LEFAUCHEUR, Nadine (1993), "Maternidad, familia, Estado" a G. Duby i M. Perrot *Historia de las mujeres V: el siglo XX*. Madrid: Santillana.
- LEWIS, Jane (1993), "Género y estudio de los sistemas de asistencia"; *Arenal*, núm. 1, pàg. 49-68.

- MARUANI, Margaret (1991), "La construcción social de las diferencias de sexo en el mercado de trabajo"; *Revista de Economía y Sociología*, núm. 13/14, pàg. 129-137.
- NASH, Mary (ed) (1988), *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*. Barcelona: Institut Català de la Dona-Generalitat de Catalunya.
- NASH, Mary (1995a), "Les dones i la família a la Catalunya contemporània", *Universitat d'Estiu de la Dona*. Barcelona: Institut Català de la Dona-Generalitat de Catalunya.
- NASH, Mary (1995b), "Identitat cultural de gènere, discurs de la domesticitat i definició del treball de les dones a l'Espanya del segle XIX"; *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 26, pàg. 135-146.
- OAKLEY, Ann (1974), *The Sociology of Housework*. Oxford: Martin Robertson.
- OAKLEY, Ann (1981), *From Here to Maternity: Becoming a Mother*. Harmondsworth: Penguin.
- PERROT, Michelle (1991), "Les échanges à l'intérieur de la famille. Approche historique" a François de Singly (dr) *La Famille: l'état des savoirs*. Paris: La Découverte.
- PLANAS, J.; CASAL, J; BRULLET, C.; MASJOAN, J.M (1991), *La transición a la vida adulta de mujeres y hombres de 31 años*. Bellaterra: ICE de la Universitat Autònoma (2a ed.1995).
- ROMERO Alfons (1996).
- SCOTT J.; TILLY (1995), "Women's Work and The Family in Nineteenth Century Europe"; *Comparative Studies in Society and History*, XVII, 1.
- SANCHEZ, Cristina (1994), *La definició dels grups socials a la Regió Metropolitana de Barcelona: un problema teòric i metodològic*. Universitat Autònoma de Barcelona-Departament de Sociologia. Tesi doctoral.
- SARACENO, Chiara (1984), "Changing the Gender Structure of Family Organisation"; *Quaderni del Dipartamento di Politica Sociale*, núm. 2.
- SARACENO, Chiara (1988), "Familia, lavoro, economia"; *Sociologia della Famiglia*. Bologna: il Mulino. (1993) "Elementi per un'analisi delle transformazioni di genere nella società contemporanea e delle loro conseguenze sociali"; *Rassegna Italiana di Sociologia*, núm. XXXIV, 1, gennaio-marzo.
- SINGLY, François de (dr.) (1991), *La Famille: l'état des savoirs*. Paris: La Découverte.
- SOLSONA, Montserrat (1994), "Actividad familiar y constitución familiar. Estudio comparativo por comunidades"; Emakunde *Demografía y políticas sociales*. Vitòria: Emakunde-Instituto Vasco de la Mujer.
- SOLSONA, Montserrat i TREVIÑO, Rocío (1995), "Activitat, maternitat i paternitat a l'Europa Comunitària"; *Documents d'anàlisi demogràfica*, núm. 26, pàg. 191-207.
- SUBIRATS, Marina (1993), "El trabajo doméstico, nueva frontera para la igualdad"; Garrido y Gil Calvo *Estrategias familiares*. Madrid: Alianza, pàg. 191-207.
- TORNS, Teresa (1995a), "El treball de la reproducció"; *Universitat d'Estiu de la Dona*. Barcelona: Institut Català de la Dona-Generalitat de Catalunya.
- TORNS, Teresa (1995b), "Los nuevos empleos: cualificación y valoración"; *Séminaire IRIS: une vision plus large*. Brussel·les 22-23 de juny, CEE.
- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar (1987), "Entorn dels conceptes de dona i treball a Catalunya"; diversos autors. *Visió de Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar (1993), "El absentismo laboral en el servicio de hosteleria del Consorci Hospitalari Parc Taulí de Sabadell"; *Working Papers*, núm.3. UAB-Departament de Sociologia.
- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar; ROMERO, Alfonso (1996), "El perfil sociolaboral del paro femenino en España" a C. Brullet i P. Carrasquer (comp.); *Sociología de las relaciones de género*. Madrid: Instituto de la Mujer.

FAMÍLIA, MERCAT I ESTAT DE BENESTAR

Lluís Flaquer
Departament de Sociologia - Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

En menys de vint anys, a Catalunya, els naixements s'han reduït a la meitat, passant de 110.000 a 54.000. Així, entre 1975 i 1994 la taxa de natalitat ha passat de 19,5 naixements per 1.000 habitants, a 8,9 i entre les mateixes dates la taxa de fecunditat ha baixat de 79,6 a 34,4. Per últim, l'indicador conjuntural de fecunditat ha passat de 2,72 fills per dona el 1975 a tan sols 1,16 el 1994. Juntament amb el País Basc i algunes regions del nord d'Itàlia, es tracta d'un dels indicadors més baixos del continent europeu i potser del món. Amb l'excepció d'uns lleugers augments els anys 1982, 1985 i 1992, des de 1975 la natalitat no ha deixat de baixar a Catalunya. Tanmateix, les darreres dades publicades corresponents al segon semestre de 1995 podrien augurar que la crisi ja ha tocat fons i que s'està produint un canvi de tendència.

En aquesta important davallada de la fecunditat han intervingut diversos factors: la qüestió és complexa i multifacètica. Aprofitaré el plantejament d'aquesta problemàtica a tall de fil argumental per tal d'anar presentant les dimensions més significatives del sistema de família català. Per començar, comentaré els condicionants demogràfics de la davallada de la natalitat per centrar-me després en els seus aspectes socials i econòmics. Al meu entendre, la clau d'aquesta situació s'ha de cercar en l'articulació de la família com a institució amb altres sectors institucionals de la societat catalana. En primer lloc, parlaré dels desajustos creats per la relativament recent incorporació de la dona al mercat de treball, que ha comportat canvis radicals en els horitzons i les aspiracions femenines. Un d'aquests canvis es relaciona amb la dualitat d'estratègies educatives desplegades per homes i dones de cara a la seva integració al mercat de treball. Tanmateix, aquesta doble via no és contradictòria amb una absoluta igualtat d'objectius en darrer terme. La ruptura sobtada i radical que s'ha donat entre la generació de les dones dels últims anys i la de les seves mares i àvies, conjuminada amb el manteniment d'una sèrie de supòsits i d'expectatives sobre el procés de formació de les unitats familiars, ha determinat l'efecte paradoxal que el mateix èxit del sistema en dificulti en gran manera el funcionament. Aquesta precària situació reclama, a tall de conclusió, una reforma del sistema de benestar social, excessivament centrat fins ara en la protecció de la població anciana i adulta en detriment de la sort que escau als joves.

2. NUPCIALITAT I NATALITAT

A Catalunya la fecunditat és bàsicament matrimonial. El 1994 només el 12,3% dels nounats nasqueren d'una mare no casada. Encara que aquest percentatge resulta baix en el context europeu[1], val a dir que en els darrers vint anys la fecunditat extramatrimonial ha augmentat enormement, ja que el 1975 era tan sols del 2,2%. Hi ha doncs una possible convergència amb la pauta europea.

Atesa aquesta circumstància, el descens de la nupcialitat enregistrat en els darrers anys[2], conjuntament amb el retardament de l'edat mitjana de la primonupcialitat[3], han tendit a reduir la fecunditat i a ajornar el naixement del primer fill. Així, si l'any 1975 la taxa de fecunditat més

alta es donava als 24 anys, el 1994 es dóna als 29 anys. Però, la fecunditat no tan sols s'ha retardat sinó que, a més, les parelles també han limitat el nombre dels seus fills. D'aquesta manera, si bé el 1975 tan sols el 41,9% dels naixements eren primers fills, el 1994 ja ho eren el 54,6%. Per últim, s'ha tendit a un ajornament del naixement del primer fill després del matrimoni: el 1975 el 46,8% dels naixements eren primers fills nascuts dins el primer any de matrimoni, el 1994 només ho eren el 13,5%. L'efecte combinat del retardament i de la reducció de la fecunditat constitueix l'antecedent immediat d'aquesta situació de baixa dràstica de la natalitat.

Òbviament algunes de les raons de la davallada de la fecunditat són d'ordre general i s'han donat a la majoria de països occidentals. El descobriment de mètodes de contracepció més segurs i eficaços, ara farà uns trenta-cinc anys, combinat amb els avenços fets en el camp de la mortalitat infantil[4], han propiciat una reconsideració del paper dels fills, que cada vegada tenen un valor més afectiu i menys econòmic. Però, a més a més, a Catalunya hi ha unes raons de caire específic que expliquen el descens radical de la natalitat.

3. MERCAT DE TREBALL I EDUCACIÓ

Les causes que han determinat la davallada de la fecunditat a Catalunya les hem de cercar en la intersecció entre la situació del mercat de treball i el conjunt de valors i expectatives que impregnen les relacions familiars. La massiva incorporació de la dona al mercat de treball ha creat en els últims anys una manca d'ajust molt notable entre l'oferta i la demanda de feina. Una de les conseqüències més importants de l'augment de la taxa d'activitat femenina ha estat un consegüent relatiu increment de la taxa d'atur de les dones respecte dels seus homòlegs masculins. Vegem amb més detall aquests arguments.

La taxa d'activitat femenina era a Catalunya, l'any 1995, el 41,0%, gairebé cinc punts més alta que la del conjunt d'Espanya (36,2%). Amb els tres punts que ha guanyat en els darrers cinc anys, Catalunya se situa per primera vegada al nivell de la mitjana europea. Val a dir que en llocs com la província de Girona (46%) assoleix cotes superiors a les de França (44%) o del Regne Unit (45%). Una de les característiques del mercat de treball a Catalunya és que la taxa d'atur femenina (26,6%) és molt superior a la masculina (15,3%), però a continuació s'ha de dir que el diferencial que les separa (11,3 punts) és un xic inferior al de la mitjana espanyola (12,4 punts)[5]. La distància entre les taxes d'atur masculina i femenina –molt escassa als inicis dels anys vuitanta– ha anat eixamplant-se considerablement des d'aleshores. Per exemple, el 1981 en l'àmbit estatal aquesta distància tan sols era de 2 punts. D'altra banda, aquest diferencial tan fort constitueix un tret específic del mercat de treball espanyol: el 1994 la diferència entre la taxa mitjana d'atur masculí i femení a l'Europa dels Dotze tan sols era de 3 punts.

Aquest no és el lloc apropiat per discutir les causes d'aquesta disparitat entre homes i dones pel que fa als nivells d'atur. Tanmateix, només caldria apuntar que, si bé la tendència de la taxa d'activitat masculina en els darrers anys ha estat clarament descendent, la femenina, com ja hem dit, s'ha anat incrementant espectacularment. Una de les conseqüències de l'ingrés sobtat d'importants contingents de dones al mercat de treball ha estat una major pressió a l'hora de buscar i trobar feina. Entre 1991 i 1995 la població activa masculina s'ha incrementat en 6.000 persones, la femenina en 116.000. El fet que la taxa d'ocupació femenina s'hagi mantingut estable en els darrers cinc anys indica que probablement la majoria de les dones que han anat accedint al mercat de treball durant aquest període hagin estat destinades a engruixir les llistes de l'atur.

La situació és particularment difícil per als joves de menys de 20 anys, però especialment per a les noies d'aquestes edats amb una taxa d'atur del 57%, gairebé 13 punts superior a la dels nois. La situació millora un xic en el tram d'edat de 20-24 anys en què el diferencial entre les taxes d'atur masculina i femenina es redueix a menys de 10 punts. En el col·lectiu de joves de menys de 25 anys, els nois tenen una taxa d'ocupació superior en 6 punts a la de les noies[6].

L'encadenament d'aquests factors que afecten diferencialment els joves de l'un i l'altre sexe és probablement la causa per la qual els nois i les noies s'encarin de forma diversa amb el problema de la seva col·locació laboral. A fi de maximitzar les seves oportunitats en el mercat de treball, des del final de l'educació general bàsica, les noies adopten, respecte dels nois, estratègies diferents pel que fa al seu futur vital i professional. Si tradicionalment moltes noies veien en el matrimoni una sortida que els feia abandonar els estudis i després de tenir el primer fill també la feina, en l'actualitat la majoria d'elles inverteixen en capital educatiu a fi de poder competir en les mateixes condicions amb els nois. Així, a Catalunya, en el grup d'edat 15-19 anys les noies estan escolaritzades 8,7

punts per damunt dels nois, i en el grup de 20-24 anys aquest diferencial es superior en 4,6 punts[8]. Així, ja abans dels 20 anys les trajectòries escolars de nois i noies tendeixen a divergir. Els primers, segurament a causa dels valors que han rebut, tendeixen a buscar feina amb més intensitat, mentre que les segones retarden el seu ingrés al mercat laboral a fi de poder acumular títols i coneixements amb els quals puguin millorar les seves perspectives professionals.

Vivim en una societat credencialista on els títols han esdevingut un requisit indispensable per a l'ocupació[9]. Els usos meritocràtics de l'escola per part de les dones joves i la seva recerca de credencials educatives en una mesura superior a la dels seus homòlegs masculins es podrien explicar perquè és allí on potser són més reconegudes. Dels tres àmbits en què es mouen (família, treball i escola) és aquest darrer el que perceben com més igualitari i d'on poden derivar un grau més gran d'autoestima.

Tanmateix, aquesta estratègia de gratificació diferida, que permet a les dones joves estar en condicions més propícies per tal d'emular els nois en un mercat que els resulta desfavorable, té un conjunt d'efectes imprevistos. En primer lloc, si bé ajorna el problema per més endavant, tendeix a incrementar posteriorment la intensitat de la demanda de treball, ja que fa pujar les taxes d'activitat, tenint en compte que el nivell educatiu és un dels determinants més importants de l'activitat econòmica, en especial entre les dones. Les qualificacions educatives i les credencials acadèmiques són un dels millors incentius a l'hora de buscar feina, no tan sols perquè els coneixements que proporcionen són un actiu important en el mercat laboral sinó perquè la considerable inversió realitzada reclama alguna mena de rendibilitat futura. Deixar-ho córrer després de tants esforços fóra absurd. D'altra banda, els estudis constitueixen un dels millors antídots coneguts contra l'atur i, en aquest sentit, invertir en educació a la llarga sempre hauria de resultar rendible.

Ara bé: un dels efectes d'aquest procés és que el retard en l'accés al mercat laboral per part de les dones demora també el seu l'ingrés en el mercat matrimonial. De fet, en teoria no hauria de ser així necessàriament, però en el nostre país sí que ho és. Un dels canvis més transcendentals que s'han produït en els dos darrers decennis és que les dones joves han deixat d'orientar-se prioritàriament envers el mercat matrimonial i han atorgat cada vegada més la seva preferència al mercat laboral. Altrament dit, l'ordre de prioritats s'ha invertit i la seqüència dels itineraris vitals femenins ha tendit a afaiçonar-se d'acord amb el model masculí. D'acord amb aquest patró, primer cal tenir feina, per després poder casar-se i tenir fills. Així, avui una certa estabilitat laboral de la dona constitueix un requisit indispensable per al matrimoni, igual que en el passat ho era per a l'home. Aquest element intensifica la pressió sobre el mercat laboral i té una incidència fonamental sobre la formació de noves unitats familiars.

Cal tenir present que aquest model, que tendeix a assemblar-se amb el francès, difereix tant del vigent en el passat com del que trobem en alguns països europeus actuals. Així, parlant en termes tècnics, la corba il·lustrativa de la participació de la dona al mercat de treball segons la seva edat, en el model català tradicional, tenia una sola moda que se situava entre els 15 i els 25 anys, quan les noies encara eren solteres. Després de casades, abandonaven per sempre el mercat de treball per esdevenir mares de família, mestresses de casa i poder dedicar-se intensivament a la criança dels fills; un cop els fills emancipats, poc sovint hi tornaven a entrar. A països com el Regne Unit, en canvi, es dóna en l'actualitat una corba bimodal, que suposa l'existència de dues cotes màximes de participació de les dones al mercat laboral: abans de casar-se i un cop els fills criats. Per contra, a Catalunya, a l'igual que a França, la dona tendeix a ingressar tard al mercat de treball, però un cop hi entra ja no en surt més, a no ser que en sigui expulsada.

4. VALORS I ITINERARIS VITALS

Nogensmenys, els efectes no volguts dels condicionants del mercat de treball, pel que fa a la nupcialitat i a la natalitat, no s'expliquen del tot si no els conjuminem amb un seguit de normes i valors propis de la família catalana. La meva tesi és que, si bé les aspiracions dels homes i de les dones s'han alterat radicalment i sobtada en els darrers anys, molts altres supòsits i creences sobre la funció de la família i del parentiu, en canvi, han evolucionat molt poc. Amb això no estic dient que convindria que canviessin. Només assenyalo que el fet que els ritmes de canvi hagin estat diversos crea una situació d'un cert bloqueig.

En part podríem centrar l'explicació d'aquest procés a partir de la coneguda teoria del *cultural lag*. Mentre que els condicionants tècnics i materials dels comportaments humans poden canviar molt ràpidament, no passa el mateix amb els imperatius culturals, l'ajustament dels quals requereix un llarg període d'adaptació. Però el cas que estem analitzant és encara més complex, perquè els

ritmes d'adaptació dels diversos valors i expectatives han estat molt diferents. Així, les dones respongueren molt ràpidament a les noves possibilitats tècniques de control de la natalitat i a la dràstica disminució de la mortalitat infantil tot incrementant les seves aspiracions en l'àmbit educatiu, laboral i professional, amb la finalitat d'assolir una independència personal més gran. Tanmateix, no tan sols s'han transformat radicalment el mercat matrimonial i el laboral des de la perspectiva del gènere. Des de l'entrada d'Espanya a la Unió europea i pel fet de viure en un món cada vegada més unificat, en els darrers anys també s'han modificat en gran mesura molts altres aspectes dels mercats de treball i de l'habitatge. En canvi, un munt de dimensions culturals del sistema familiar gairebé no s'han vist afectades, sinó que fins i tot potser han estat reforçades.

Examinem quins són aquests supòsits i quines són les incidències que tenen sobre els comportaments en conjuminació amb els condicionants estructurals. En concret, quines són les actituds que presideixen la formació de noves famílies? Tractant de resumir en poques línies aquests supòsits i expectatives podríem dir que:

1) Els joves, tant nois com noies, viuen a casa dels seus pares fins al moment del matrimoni, que es produeix a una edat força tardana. Aquesta pauta exclou en general la cohabitació com a fase de transició al matrimoni.
2) Durant aquesta etapa de preparació per al matrimoni inverteixen en capital educatiu mentre busquen feina. En el cas de les noies aquesta inversió és relativament més gran respecte dels nois, si més no atenent a la superior durada de la seva escolarització.
3) Un dels requisits per al matrimoni és un mínim d'estabilitat laboral. Aquest requisit val tant per als nois com per a les noies.
4) Un altre dels requisits per al matrimoni és la possibilitat d'accedir a un habitatge en unes condicions dignes. Això significa molt sovint l'adquisició d'un habitatge propi, amb un parament de la llar adequat i amb un nombre d'habitacions que concordi idealment amb la futura dimensió de la família. Un dels factors que se sol tenir present a l'hora d'escollir el lloc de residència no és tan sols la seva proximitat amb el centre on treballen els futurs cònjuges, sinó també la seva contigüitat amb el domicili dels pares del marit o de la muller. Tractant-se d'una inversió considerable, potser única al llarg de la vida, la idea és que l'habitatge reuneixi al màxim les característiques desitjades i que, si es pot, s'evitin peregrinatges a la recerca d'una millora substancial en les condicions de l'habitatge. Així, l'estabilitat residencial esdevé un valor en si, moltes vegades relacionat amb l'arrelament a la comunitat d'origen o amb la proximitat amb els familiars més propers.
5) En general, la nupcialitat és un requisit de la natalitat. El nombre de fills nascuts fora del vincle matrimonial és encara escàs segons nivells europeus.
6) Els pares se senten responsables dels fills fins al moment del seu matrimoni, que és quan abandonen la llar parental. Aquesta responsabilitat per la col·locació dels fills suposa no tan sols ajudar-los a buscar feina sinó a casar-se en les condicions adequades. Sovint això pot suposar facilitar-los un considerable ajut financer per a la compra del seu habitatge.
7) Tots aquests factors configuren el matrimoni com el veritable acte d'emancipació. A Catalunya l'emancipació social no coincideix tant amb la majoria d'edat sinó amb el matrimoni.

Es tracta d'uns models culturals fortament arrelats i avalats per la tradició. De fet, no sembla que les expectatives dels promesos hagin variat molt des de poc després de la Guerra Civil. Aquests models de transició a la vida adulta són força monolítics i escassament flexibles, però tanmateix conciten el consens majoritari dels ciutadans catalans.

Vegem amb més detall algun d'aquests punts. El fet que el matrimoni constitueixi a Catalunya un acte de tanta transcendència pública i d'importants conseqüències socials explica que s'hagi de celebrar amb totes les garanties de solemnitat. Aquesta característica es troba probablement associada amb la tendència dels joves a casar-se per l'Església', des del moment que al nostre país, el matrimoni religiós té un caràcter més públic i més solemnial que el civil. Sembla, per tant, que casar-se per l'Església, per a moltes persones, no té tant a veure amb les seves creences religioses com amb la seva necessitat de marcar socialment el moment d'una transició vital.

Però casar-se amb tota la *parafernàlia* ritual no vol dir solament fer-ho per l'Església catòlica. Vol dir fer-ho després d'un llarg període de preparació durant el qual els futurs nuvis aniran estalviant per tal d'anar parant la nova llar i aprestant el seu mobiliari. El més significatiu, però, és que durant aquesta fase visquin amb els seus pares respectius. D'altra manera difícilment podrien optar a la compra d'un habitatge, que requereix un període dilatat d'estalvi i possiblement molt sovint l'ajut financer de l'entorn familiar.

En aquest sentit, podem afirmar que la pauta del prometatge i del matrimoni tradicionals que semblà trencar-se al final de la dictadura en certs sectors socials s'ha restablert plenament. Les úniques diferències que apareixen entre els prometatges de fa vint-i-cinc anys i els actuals són que presenten un grau d'institucionalització i de formalització molt menors, que admeten com a lícites i habituals les relacions sexuals prematrimonials i que durant els caps de setmana i les vacances tenen fortes concomitàncies amb la cohabitació.

Aleshores ens podem preguntar: ¿l'emancipació dels joves de les seves llars parentals es produeix tardanament perquè no poden o perquè no volen? La resposta dels joves és la primera, però si volem ser justos i, en una perspectiva comparativa, caldria afegir que no poden des del moment que la majoria estan interessats a mantenir el model de transició existent o potser perquè no se'ls ha ocorregut mai que hi hagi altres maneres diferents de fer les coses.

Al coneixedor de la realitat social i familiar europea no se li escapa, tanmateix, que aquesta situació resulta altament atípica. En altres parts d'Europa, llevat dels països mediterranis, els joves s'independitzen dels seus pares a partir dels 18 anys, solen cohabitar amb les seves parelles com a via d'aprenentatge al matrimoni i sovint ja comencen a tenir fills durant aquesta fase[10]. Aquesta és la raó per la qual les taxes de fills nascuts fora del matrimoni hi són molt més altes.

En l'apartat anterior he tractat d'apuntar algunes de les raons per les quals les dones prioritzen el seu futur professional sobre la seva vida personal. La societat les col·loca davant un dilema que no imposa als homes. Malauradament les obliga a triar sovint entre dedicar-se a la professió o a la vida familiar. Però a Catalunya aquests dilemes són més inclements a causa de la pràctica absència de solucions intermèdies. Em refereixo tant a l'escassa oferta d'ocupacions a temps parcial i a la manca i carestia d'habitatge de lloguer com a la també minsa oferta de diferents models de conjugalitat entre els quals poder escollir. Així, a altres països europeus trobem una flexibilitat i una diversitat més grans en els itineraris i en les formes de convivència. Per exemple, allí moltes dones tracten de compatibilitzar la maternitat i la vida laboral, ja sia a força de buscar ocupacions a temps parcial o bé d'entrar o sortir del mercat de treball al llarg de la seva vida en funció de l'evolució del cicle familiar. Per altra banda, l'existència en aquests països de taxes de cohabitació molt més elevades que ací permet també que els joves iniciïn la formació de la seva futura família molt abans de casar-se. Sobretot, però, la variable fonamental és que els poders públics han donat des de fa temps una resposta a la problemàtica plantejada per la incorporació de la dona al mercat de treball i al descens corresponent de la natalitat a través d'un conjunt de mesures polítiques, ja sia en forma de serveis o de transferències monetàries, que faciliten l'emancipació dels joves de les llars dels seus pares, la formació de noves famílies i la conciliació entre la vida laboral i familiar. Entre elles, i sense ànim d'exhaustivitat, figuren la incentivació del mercat d'habitatge de lloguer (i no pas solament el de compra), la concessió de subsidis d'atur als joves que encara no han treballat mai; la provisió de beques-salari que permeten als joves universitaris viure pel seu compte i no haver-se de refiar de l'ajut familiar mentre estudien, la potenciació de permisos i excedències per paternitat i maternitat, la provisió pública de places per a nens en edat preescolar o el reconeixement de deduccions fiscals per despeses de guarderia, i això sense esmentar les generoses prestacions econòmiques que perceben les famílies segons el seu nombre de fills.

Al nostre país, en canvi, es dóna per descomptat que els joves han de dependre dels seus pares fins a la seva emancipació, equivalent al matrimoni. Amb les taxes d'atur juvenil actuals, la situació dels joves catalans podria ser dramàtica si no convisquessin amb els seus pares. Tot està muntat partint del supòsit implícit que la família assumeix importants funcions de protecció social, que en altres indrets recauen en les administracions. Per exemple, l'obligació moral dels pares a sentir-se responsables dels fills, pel cap baix, fins al moment del seu matrimoni, està en consonància amb el model d'Estat de benestar desenvolupat a Espanya, que si bé dedica un nombre elevat de recursos a la població anciana, en canvi es preocupa amb molta menys intensitat dels problemes dels joves. Així, el nostre sistema vigent de protecció social dóna preferència a l'atenció als dependents existents (estudiants, malalts, aturats, agricultors i sobretot ancians) en detriment de la constitució de 'llocs socials' per als dependents potencials (nens i mestresses de casa), implicats en la reproducció[11]. Mentre que la dependència dels vells està socialitzada en gran mesura, la dels infants i dels joves està essent suportada per les pròpies famílies. Fóra, doncs, convenient adoptar noves estratègies de distribució de la dependència, ja que no sembla que hi hagi prou recursos privats disponibles per tal de sustentar aquelles càrregues que es deriven de la procreació i la criança. És cert que quan es va muntar el sistema de protecció social aquests recursos privats eren

encara abundants. Ara, però, s'estan tornant cada cop més escassos i aquest capgirament de la situació exigeix fixar noves prioritats.

En tot cas, l'existència d'un consens tàcit molt ampli entre els ciutadans sobre l'itinerari legítim de transició a la vida adulta s'evidencia mitjançant la pràctica absència de reivindicacions sobre les necessitats dels joves per part de partits polítics, sindicats, moviments socials o qualssevol altres agents de la societat civil. Tant els propis joves com els seus pares poden rondinar sobre els inconvenients i les incomoditats d'aquesta situació, però en el fons accepten plenament el patró actual i és per aquesta raó que el malestar imperant no s'ha articulat en una protesta política. En particular, sobta que els moviments juvenils que tan actius s'estan mostrant darrerament pel que fa a la cooperació amb els països pobres, a favor de la pau, contra el servei militar obligatori, per citar només algunes de les causes que defensen, no hagin plantejat de forma contundent una problemàtica que els perjudica i que es podria resoldre apropiadament aplicant mesures que han tingut un cert èxit en altres països europeus. Alguns autors han tractat d'explicar aquesta manca de militància dels joves catalans a partir del fet que les seves mares són encara en grans nombres dones desocupades i disponibles, que no solament estan en condicions d'atendre'ls com cal, sinó que creuen que aquesta és la seva obligació. El dia en què totes les mares treballin fora de casa no podran fer-los la vida fàcil i la llar acollidora com ara, i aquesta circumstància probablement esdevindrà un factor de canvi.

5. SOLIDARITAT FAMILIAR I COMUNITAT

Una de les característiques distintives del sistema de família català és la solidaritat entre les generacions. En aquest punt no sembla que s'allunyi molt dels principis generals que inspiren el tipus de família d'altres regions de la Península Ibèrica. És veritat que, si atenem només a determinats paràmetres (cohabitació, dimensió de les llars, divorci), la família catalana s'acosta més a la mitjana europea que la d'altres regions de l'Estat espanyol. Malgrat tot, els valors que els catalans tenen sobre la família i el parentiu no difereix gaire dels que apareixen en altres indrets d'Espanya. Emperò, una de les incògnites que hauria de rebre l'atenció dels investigadors és la mesura en què la família actual ha estat influïda pels patrons del sistema troncal, que tot i trobar-se en l'actualitat en franca davallada pel que fa als seus aspectes institucionals, probablement impregnen encara de manera difusa les actituds, les representacions i els comportaments dels membres de les unitats familiars d'avui. Ignorem, també, el que representaren de cara als valors familiars les aportacions dels importants contingents migratoris dels anys 1950 i 1960, sobretot procedents d'Andalusia, on el sistema familiar tradicional havia estat tradicionalment més nuclear, i fins a quin punt les concepcions dels nouvinguts influïren en les normes vigents a Catalunya.

Dit això, el que caldria plantejar és com s'ha produït l'adaptació de la família a les noves realitats derivades dels processos de modernització. Més amunt he tractat de mostrar com s'han produït canvis molt significatius en relació amb el gènere, però com al mateix temps altres dimensions del sistema familiar s'havien vist poc afectades. Un dels aspectes en què la família com a institució s'ha hagut d'emmotllar a noves circumstàncies és el dels importants canvis en les pautes de residència, en especial el descens de la complexitat de les llars. En l'actualitat, hi ha molt poques parelles joves que en el moment de casar-se s'instal·lin al mateix domicili dels pares del marit o de la muller, com succeïa sovint fa uns quants decennis, sobretot en els àmbit rurals. Això no obsta perquè els nuvis, a l'hora de fixar el seu nou domicili de casats, prenguin en consideració com un dels factors primordials la proximitat residencial amb els seus ascendents. De la mateixa manera, la pràctica d'acollir els pares o mares vidus per part d'algun dels seus fills continua tenint gran prevalença a la societat catalana.

Com s'ha produït aquesta adaptació? Podríem dir que allò que s'ha perdut en extensió col·lateral, convivència entre les generacions i concentració territorial, s'ha guanyat en intensitat emocional, i que les atencions que abans eren producte de l'obligació i de la tradició, ara estan més amarades per l'afecte i són menys fruit d'una necessitat inevitable. Avui, en general, les relacions entre pares i fills –i això passa àdhuc en les regions rurals– han deixat de tenir una base productiva, i la seva funcionalitat és més aviat assistencial[12]. Així, part de les relacions que es donaven en el si de la família troncal s'han reconstituït sobre un nou suport en què els aspectes residencials i econòmics han cedit el lloc a vincles emocionals, a dimensions simbòliques i a raons d'emparança mútua.

En el nostre país la família proveeix encara de manera informal algunes de les transferències i els serveis que en altres països són a càrrec de l'Estat de benestar. La vigilància dels infants, la cura de les persones invàlides o malaltes, les atencions als vells son algunes de les res-

ponsabilitats assumides per familiars com a fruit de la col·laboració entre les generacions. El flux d'intercanvis funciona en els dos sentits: de la generació vella a la nova i recíprocament. Ara bé, un dels requisits per a la provisió d'aquesta mena de serveis és la proximitat entre els domicilis de pares i fills i un dels corol·laris d'aquesta situació és l'estabilitat residencial. Ens diuen els entesos que Catalunya és un dels països del món en què la taxa de rotació residencial és de les més baixes. Al meu entendre, aquesta característica sorprenent només es pot explicar solament en funció del nostre sistema de parentiu. Òbviament la proximitat residencial també té una dimensió emocional. Els catalans viuen a prop dels seus parents perquè s'hi senten bé, però alhora no podem menystenir la funcionalitat assistencial i la importància pràctica d'aquest veïnatge. Dit això, cal tenir present que aquest sistema només ha pogut funcionar gràcies a la generosa disponibilitat de les dones per dispensar aquesta mena de serveis i atencions personals, i no és gens segur que les noies de les noves generacions, amb elevades credencials educatives i amb un esperit molt més orientat envers el mercat de treball, hi estiguin tan ben inclinades com les seves mares i àvies. Aquesta circumstància decisiva fa planejar una ombra d'incertesa sobre les possibilitats de supervivència a llarg termini d'aquest ordre familiar.

De vegades s'ha volgut caracteritzar el sistema de família català com a familista, comunitarista o poc individualista. En la meva opinió, aquests diferents apel·latius són diverses cares del mateix fenomen. Què es vol fer entendre amb aquests epítets? La idea és que les obligacions derivades del parentiu tenen prioritat sobre possibles aspiracions individuals alternatives. Com ja hem dit, aquest imperatiu afecta no tan sols les dones, sinó també els homes, en la mesura que, com a pares de família, se senten responsables dels seus fills, pel cap baix, fins a la seva col·locació i al seu matrimoni i, a canvi d'aquest compromís que va més enllà de les regles de la família nuclear estricta, esperen rebre un tracte de favor per part d'ells en la seva vellesa.

Així, podria ser que, almenys des del punt de vista psicològic, les relacions entre ascendents i descendents s'hagués fins i tot intensificat respecte del passat. Quan pares i fills deixen de viure junts continuen mantenint estrets lligams que, si resideixen a la mateixa comunitat o en poblacions properes, es tradueixen en un intercanvi freqüent de visites i de serveis. Aquestes relacions són les que donen vida a les anomenades xarxes comunitàries, que serien una plasmació de les relacions de solidaritat entre les generacions.

A Catalunya les relacions de filiació configuren una comunitat de destí entre ascendents i descendents en el sentit que, a través d'una sèrie de mecanismes de compensació, es tendeix a igualar les seves oportunitats vitals (Lebenschancen). No es tracta d'un sistema de família extensa en un sentit tècnic –encara que sovint s'empra inadequadament la dita expressió per tal de denotar aquesta realitat–, puix que els llinatges corporatius han deixat d'existir des de fa temps i només podem identificar els mecanismes a què acabo d'al·ludir d'una forma difusa. Nogensmenys, les transferències i els serveis entre persones vinculades per lligams de filiació tenen uns efectes redistributius entre les generacions, que sovint se superposen als buscats a través dels mecanismes compensatoris formals de l'Estat de benestar. Quan dic se superposen no vull afirmar que vagin en el mateix sentit, perquè teòricament és possible –i a la pràctica succeeix– que hi hagi una certa discordança entre els dos sistemes. De vegades aquests mecanismes d'anivellament poden operar en contra dels principis meritocràtics que inspiren oficialment el nostre ordenament jurídic. Cal no oblidar que entre les transferències de recursos de la generació vella a la jove cal incloure no tan sols la provisió de serveis en espècie o el pagament de despeses, sinó també les transferències de capital, i que el capital transferit no tan sols pot ser material sinó social –contactes i relacions socials–, que a les societats mediterrànies poden assolir una importància cabdal. Per exemple, els amics i les coneixences dels pares poden ser determinants a l'hora de trobar una bona feina –o darrerament, simplement de trobar-ne. Ja no diguem el valor que pot tenir l'ajut dels pares per tal de pagar l'entrada d'un pis.

Si bé en les societats occidentals les oportunitats en la vida depenen en general dels dictats del mercat, d'una banda, i dels mèrits educatius dels individus, de l'altra, la família, en particular als països llatins, però no únicament, constitueix una instància de mediació fonamental, de tal manera que la seva acció pot tenir efectes decisius per a la reproducció de l'estructura social. En aquest sentit, a Catalunya l'etnicitat pot resultar una variable rellevant perquè les aliances familiars es fan normalment entre famílies pertanyents als mateixos cercles, i aquests solen ser ètnicament homogenis.

6. CONCLUSIONS

Quins són els pronòstics de canvi tendencial d'aquest sistema de cara al seu futur? Ja hem dit que una de les incògnites, l'aclariment de la qual pot resultar concloent,

són els rols socials que les dones joves estaran disposades a acomplir, tenint en compte que el seu paper és la clau de volta fonamental dins el sistema de família vigent. És veritat que en molts aspectes s'observa una tendència creixent envers l'igualitarisme conjugal. No tan sols hem constatat una reducció de la diferència d'edat entre marit i muller (així, mentre que el 1975 la diferència d'edat entre els cònjuges era de 3,7 anys a favor del marit, el 1991 tan sols era de 2,4 anys) sinó que també s'està produint un creixement de les segones núpcies de les dones. La participació dels homes en les tasques de la llar i en la cura dels fills està augmentant, però força lentament. La probable desaparició a la propera generació de les mestresses de casa com a gran categoria social podria crear una nova dinàmica de conseqüències difícilment previsibles. És possible que aquest sigui el detonant de reivindicacions semblants a les que es donaren anys enrere a països del nord dels Pirineus, però també és imaginable un escenari de crisi generalitzada de l'Estat de benestar en què el model mediterrani de família fos proposat com a precursor i com a patró que cal seguir per enfrontar-nos amb les conseqüències negatives d'una tal crisi.

NOTES

1 Així, per exemple, a França els fills nascuts fora del vincle matrimonial representen un 28% del total, a Dinamarca un 45% i a Suècia un 50%.
2 Els 46.000 matrimonis de 1975 (8,1 per 1.000 habitants) han quedat reduits a 30.000 el 1994 (4,9 per 1.000 habitants).
3 Mentre que el 1975 els homes es casaven com a mitjana als 26,3 anys i les dones als 22,6, el 1994 els homes ho fan als 28,3 i les dones als 25,9 respectivament.
4 Només a Catalunya la mortalitat infantil ha passat del 15,4 per 1.000 el 1975 al 4,7 per 1.000 el 1994. Aquesta taxa és sensiblement més baixa que la mitjana espanyola (7,6) i fins i tot que la mitjana europea (6,7), i se situa molt per sota de la majoria dels països europeus llevat de Finlàndia.
5 Dades referides a 1995. En aquell any la taxa d'atur masculina al conjunt d'Espanya era del 18,2% enfront del 30,6% corresponent a la femenina.
6 El 1995 la taxa d'ocupació dels nois de menys de 25 anys era del 36,0% i la de les noies de la mateixa edat del 30,2%. La taxa d'ocupació és la relació que hi ha entre la població ocupada i el total de població de 16 anys i més.
7 Segons elaboració pròpia de les dades del cens de 1991 (Institut d'Estadística de Catalunya) la taxa d'escolarització per als nois de 15-19 anys de Catalunya és de 65,5% i la de les noies de 74,2%, mentre que per al grup de 20-24 la taxa dels nois és de 27,6% i la de les noies de 33,2%.
8 R. Collins (1979).
9 Vegeu Ll. Flaquer, "Família i noves formes de convivència" en aquest mateix llibre.
10 A Catalunya la cohabitació representa més una segona oportunitat després d'una ruptura matrimonial que no pas una forma de vida alternativa dels joves (Reher, 1996; Flaquer i Solsona, 1995). S'ha de dir tanmateix que, tenint en compte l'escàs nombre d'unitats neolocals que es formen abans dels 25 anys, una o dues parelles de cada cinc del total d'aquestes unitats, segons si prenem com a punt de referència d'edat del noi o de la noia, són cohabitants.
11 L. Garrido (1993).
12 Ll. Flaquer (1995a).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBERDI, INÉS (1995), *Informe sobre la situación de la familia en España;* Madrid, Ministerio de Asuntos sociales.
- ALMEDA, ELISABET i FLAQUER, LLUÍS (1995), "Las familias monoparentales en España: Un enfoque crítico"; *Revista Internacional de Sociología,* núm. 11, maig-agost, Madrid, CSIC., pàg. 21-45.
- COLLINS, RANDALL (1979), *The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification;* New York: Academic Press.
- FLAQUER, LLUÍS (1995a), "Família i canvi social en una vila de la Catalunya vella", *Papers: Revista de Sociologia;* núm. 45, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, pàg. 7-23.
- FLAQUER, LLUÍS (1995b), "El modelo de familia española en el contexto europeo", Sebastià Sarasa i Luis Moreno (ed.), *El Estado del bienestar en la Europa del sur;* Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto de Estudios Sociales Avanzados, pàg. 289-311.
- FLAQUER, LLUÍS i SOLSONA, MONTSERRAT (1995), "La situació de la família a Barcelona", *Barcelona Societat;* núm. 3, Ajuntament de Barcelona, pàg. 12-37.
- GARRIDO MEDIDA, LUIS (1993), "La familia estatal: El control fiscal de la natalidad", Luis Garrido Medina i Enrique Gil Calvo (eds.), *Estrategias familiares;* Madrid, Alianza, pàg. 157-180.
- IGLESIAS DE USSEL et al. (1994), "Familia", Miguel Juárez (ed.) *V Informe sociológico sobre la situación social en España;* Madrid, Fundación Foessa, vol. 1, pàg. 416-547.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari estadístic de Catalunya 1996;* Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- REHER, DAVID S. (1996), *La família en España: Pasado y presente;* Madrid, Alianza.

LLIBRE VII

DISTRIBUCIÓ DE LA RIQUESA I CONDICIÓ SOCIOECONÒMICA

LLIBRE VII

DISTRIBUCIÓ DE LA RIQUESA I CONDICIÓ SOCIOECONÒMICA

PREFACI

ORIOL HOMS
Fundació CIREM

La distribució de la riquesa entre els individus d'un país és un dels indicadors més útils per conèixer la seva estructura social i el seu funcionament com a col·lectivitat. La forma i els processos de distribució de la riquesa ens orienten sobre les seves principals institucions econòmiques, socials i culturals; els valors en què està basada l'organització social; el funcionament dels grups socials i les seves relacions. És a dir, ens assenyalen els principals fonaments de tota societat. Si a més aquesta societat es troba immergida en un profund procés de canvi, l'anàlisi dels grups socials i de la seva relació econòmica, no solament aporta dades sobre el seu passat i la seva evolució de present, sinó que també les aporta sobre el seu possible futur.

Aquest és el cas de Catalunya avui. L'anàlisi dels principals grups socials i de les formes de distribució de la riquesa ens informa particularment de com la societat catalana està afrontant, en el canvi del mil·lenni, una profunda reorganització interna per adaptar-se a noves tendències que segons alguns autors ens han de dur a una nova societat informatitzada i mundialitzada. Per tant, no és d'estranyar que l'anàlisi ens aporti una imatge més fragmentada, més matisada, amb constatacions de vegades contradictòries amb les imatges que durant els últims decennis s'han anat construint a partir d'estudis, d'estereotips, de percepcions i autovaloracions col·lectives pròpies o fetes des de fora.

El conjunt de capítols que es presenten a continuació no pretén ser una visió completa dels grups socials i la seva relació econòmica a Catalunya. Caldria, per això, fer un estudi específic de major abast sobre aquest camp. Representen tan sols un conjunt de síntesis parcials de diferents aspectes rellevants i algunes de les hipòtesis i intuïcions sobre quins són els elements que més han canviat en els darrers anys i que tindran una repercussió clau en les possibilitats que té Catalunya per afrontar el futur immediat. Tot això sense treure'n conclusions taxatives: s'assenyalen només tendències i hipòtesis que semblen importants.

Amb aquesta intenció es varen encarregar, a rellevants especialistes de cada una de les matèries, els set capítols que formen aquest Llibre VI. Com el lector podrà comprovar sorgeixen importants interrogants per alimentar una reflexió col·lectiva sobre algunes de les autopercepcions dominants en la societat catalana. Per exemple, caldria preguntar-se si la Catalunya de final de segle es troba en situació de seguir alimentant la imatge d'una societat rica, motor d'Europa, d'àmplies classes mitjanes integrades que proporcionen estabilitat i cohesió, sobre la base d'un teixit econòmic propi.

El capítol d'Antoni Castells i Martí Parellada dóna una visió clara i precisa. Durant els últims 20 anys l'economia catalana (PIB a preus constants) ha crescut lleugerament per sota de l'economia espanyola. El nostre creixement econòmic dins l'evolució de l'economia espanyola i europea ha resituat el que havia estat fins ara el lideratge de l'activitat econòmica a l'Estat. Les diferències existents quant a major riquesa i benestar (PIB per habitant) respecte a les altres autonomies de l'Estat són degudes tant al pes de la tradició industrial catalana, com al dinamisme de la seva economia, especialment en els darrers anys. Catalunya, d'altra banda continua patint un saldo fiscal deficitari tot i que, per contra, manté un saldo positiu de la seva balança de mercaderies.

Si es compara amb Europa, el motor català se situava fa poc entre el 12è i el 15è, de 22 regions franceses, el lloc 13è entre 21 regions italianes, o el 12è d'entre 17 regions alemanyes. En tot cas, durant els últims anys les posicions han anat millorant i acostant-se a la mitjana europea.

Joan Eugeni Sánchez, amplia aquesta visió en el seu capítol. Constata la pèrdua comparativa (no absoluta) de productivitat davant de la resta de l'Estat espanyol; i afegeix, la progressiva pèrdua de poder de decisió i del control de la propietat sobre el teixit productiu català en alguns terrenys. De 1973 a 1994 les 1.000 empreses més grans a l'Estat espanyol han passat de 283 a 273 les que tenen seu direccional a Catalunya. En el 1973 el 65,7% de les grans empreses amb seu a Catalunya estaven en mans de capitals catalans o espanyols, el 1994 són el 39,6%. El procés de mundialització econòmica significa sobretot per a Catalunya la pèrdua de capacitat inductora del teixit productiu, a favor de Madrid i de les empreses multinacionals.

Francesc Cabana matisa aquesta visió amb la descripció dels principals grups empresarials del país. Les seves reduïdes dimensions constitueixen una important limitació a l'hora d'afrontar la pressió de les grans multinacionals per obrir-se camí en una competitivitat mundialitzada en certs terrenys, mentre que en altres –com a arreu del món– el volum mitjà o petit permet una agilitat competitiva força notable. És el cas de les nombroses multinacionals catalanes, moltes de volum relativament reduït, però amb prou capacitat innovadora i competitiva internacional.

Tanmateix, el futur de dependència econòmica i empresarial de Catalunya per manca relativa de una dimensió competitiva del seu teixit econòmic i la preocupació per la culminació de la Unió Monetària Europea en què Catalunya haurà d'afrontar la competitivitat de les altres regions europees sense comptar amb un nivell comparable de suport de l'Estat espanyol ni de la Unió Europea, donat el dèficit fiscal que manté en l'àmbit estatal i comunitari no compensat per la balança comercial, hauria de fer repensar seriosament quines són les conseqüències d'aquesta situació per al segle XXI, per a una societat que es vol mantenir socialment, culturalment i políticament diferenciada.

Sobre aquesta base econòmica, com es configuren els grups socials i com es distribueix la riquesa generada? Àlex Costa i Cristina Rovira, tractant dades inèdites de l'impost de la renda i del patrimoni de les persones físiques confirmen una creixent integració de la distribució de les rendes. Jordi Estivill, però, assenyala que els decils més baixos de la distribució de la renda són encara per sota del llindar de privació de benestar. En canvi, la distribució territorial de la renda i del patrimoni ens aporten la sorpresa que els que es varen quedar en les comarques durant anys despoblades de la Vall d'Aran, la Cerdanya o l'Alt Empordà són els que avui gaudeixen d'un nivell més elevat de benestar (renda familiar disponible per habitant). En la seva aportació, Marta Masats constata com han disminuït –i continuen fent-ho– els desnivells de pobresa al país, tot i que encara pertanyem al grup dels països europeus amb graus alts de desigualtat i pobresa, si bé és cert que també ens caracteritza una àmplia i pròspera classe mitjana predominant.

El mateix que s'ha constatat per a l'Estat, sobre la dificultat d'absorbir el creixement de la població i mantenir nivells elevats de benestar, es pot també utilitzar a l'interior de Catalunya. La interdependència entre la localització poblacional, l'estructura comunicacional i la distribució territorial de l'activitat econòmica és molt elevada en el cas català. Allà on hi havia bones vies de comunicació i feina ha anat la població, la qual ha atret més feina, encara que no sigui on es viu millor. Malgrat tot, les comarques gironines i la franja costanera, menys el Baix Llobregat i les comarques més al sud del país segueixen donant nivells relativament elevats de benestar per habitant. Cal afegir, però, que la reordenació –amb noves infraestructures viàries i econòmiques– s'està produint a un ritme notable.

Ni la democràcia, ni Europa, ni la modernitat, ni les noves tecnologies, han pogut evitar la constatació de la persistència de la pobresa. No tots son els pobres de sempre, segons Jordi Estivill. L'atur, la debilitat de l'Estat de benestar, els trencaments familiars i l'envelliment de la població afegeixen noves causes d'empobriment en una situació en la qual no és d'esperar un període futur de creixement suficientment potent i durador perquè pugui oferir esperances de fàcil integració als que sempre perden. Integrats relativament, però amb nous factors d'inestabilitat que condueixen a un nombre significatiu de famílies, entorn del 15%, a situacions d'extrema necessitat que una societat relativament integrada hauria d'evitar.

L'anàlisi del mercat de treball feta per Maria Caprile, Clàudia Vallvé i David Moreno ens aporta la constatació que més de 20 anys de persistència de la crisi de l'ocupació està generant noves fonts de desigualtat que afecten els fonaments dels mecanismes clàssics d'integració social. L'alt nivell de flexibilitat del mercat de treball i de mobilitat d'entrada i sortida malgrat els forts i contrastats cicles econòmics i d'ocupació, permeten diferenciar tres col·lectius bàsics en el mercat de treball. Els que tenen treball fix; els flexibles, amb una elevada rotació entre atur i ocupació segons nivell d'estudi, gènere, edat i grup social; i els aturats amb un feble nivell de rotació i amb alts riscos d'exclusió del mercat de treball.

D'altra banda, el contingut del treball no acaba de manifestar una tendència general clara cap a l'increment de la qualificació, malgrat que l'augment dels nivells educatius de la població, especialment la jove, són molt importants. El col·lectiu de professionals i tècnics augmenta clarament dins de l'estructura ocupacional, però el pes del col·lectiu dels treballadors qualificats tendeix a disminuir a costa d'un increment de les professions amb menys nivell de qualificació, especialment en el sector serveis. En canvi, en la indústria hi ha una clara disminució dels col·lectius no qualificats, com ara els peons.

Aquesta dinàmica del mercat de treball, si es manté durant alguns decennis més (ja fa més de 20 anys que persisteixen les grans tendències), i tot fa pensar que serà així, si no s'adopten mesures de gran abast, pot arribar a repercutir de forma substancial en l'estructura social catalana, tal com ja es comença a evidenciar. Alguns dels riscos que hom pot detectar del conjunt dels capítols del Llibre VI són:

a) La frontera entre el col·lectiu dels flexibles i els de risc d'exclusió és molt permeable en alguns casos, per tant persones i famílies amb una trajectòria econòmica normalitzada poden veure's afectades per situacions greus que portin a una exclusió progressiva del mercat de treball. Especialment tres col·lectius són els potencialment més afectats, les persones amb nivells baixos d'educació ja siguin joves, persones grans o dones.

b) El mateix passa en la frontera entre el col·lectiu de fixos i el dels flexibles. La pèrdua d'un treball fix comporta quasi segurament un traspàs de la frontera cap als flexibles, la qual cosa crea una inseguretat creixent que també afecta les classes mitjanes urbanes, que poden requerir recursos de suport per fer front a les contingències de la seva vida personal (fer front a endeutament en moment d'atur, cobrir el cost d'atenció a les persones grans, repercussió de malalties o discapacitats de llarga durada). La inseguretat de les classes mitjanes té un alt potencial conflictiu i desestabilitzador de la cohesió social.

c) Una revalorització de la família com a principal marc de solidaritat i cohesió primària. En el col·lectiu dels fixos, s'hi troben sobretot caps de família homes i alguns joves altament qualificats. La forta dependència d'una part important de la població del treball fix del cap de família com a principal seguretat de benestar, té una forta influència en els comportaments i hàbits de la població. Quan manca la cohesió familiar o bé el cap de família no forma part del col·lectiu dels fixos, els riscos d'exclusió són més grans.

d) El retard progressiu de la inserció dels joves en el mercat de treball i les dificultats per poder desenvolupar un treball qualificat, malgrat els esforços educatius esmerçats, generen una distor-

sió de l'estructura i de les funcions del sistema educatiu i una frustració creixent de les noves generacions que desanima una part dels joves a invertir en la seva formació.
e) La tendència a la disminució del nombre d'assalariats, malgrat les seves millors condicions de treball i contractuals que els no assalariats i l'elevat nombre d'aturats van transformant progressivament les bases de les relacions socials basades en el treball.
f) La incorporació ràpida de la dona al treball remunerat, encara que insuficient, podria ser una de les principals causes dels augments de la taxa d'activitat i d'ocupació de la població catalana, però comporta, al mateix temps, la necessitat de reestructurar l'organització social de les tasques domèstiques i reproductives fins ara dominants.

En el seu capítol, Faustino Miguélez, a partir d'una anàlisi de les categories professionals, coincideix amb moltes de les afirmacions fetes sobre la dinàmica del mercat de treball i constata les tensions desintegradores dels grups socials que han protagonitzat tot el període de la industrialització de la societat catalana. Assenyala, però, l'emergència d'un nou col·lectiu definit com de noves classes mitjanes, compost per professionals i tècnics, tant de les empreses, de les administracions o autònoms; personal directiu de les administracions (locals, autonòmiques i estatals) i personal tècnic del món de la comunicació que d'alguna manera vehicularien els valors i les propostes de canvi de futur (encara que amb contradiccions internes), i que haurien teixit una atapeïda xarxa de relacions personals i col·lectives per assegurar o millorar les seves posicions socials i les dels seus fills.

Aquestes pinzellades de les principals conclusions dels diferents capítols del Llibre VI conviden a obrir interrogants de futur més que a retrospeccions sobre el passat. Quina és la influència de la inestabilitat del mercat de treball sobre la distribució de la renda? Quines conseqüències pot tenir l'estancament o la no-reformulació de l'Estat de benestar sobre l'empobriment de determinats col·lectius de les classes treballadores i la desestabilització de les classes mitjanes? Tenen les noves classes mitjanes la capacitat per formular un projecte d'avenç cap a la nova societat de la informació capaç de mantenir la diferenciació social que ha caracteritzat la societat catalana durant tot el període de la industrialització? Amb la situació del teixit econòmic actual, pot Catalunya afrontar amb èxit la competitivitat globalitzada sense haver resolt favorablement la seva articulació en el conjunt de l'Estat espanyol i en el marc de la Unió Europea?

El pes del model industrial que ha caracteritzat Catalunya durant tot el segle XX i entorn del qual s'han configurat els principals grups socials que han donat vida a la societat catalana amb una personalitat pròpia i que hauria de constituir la principal plataforma per afrontar el futur, es troba avui en un moment de transformació ràpida que, en certs casos, esdevé un obstacle per afrontar amb suficient capacitat els reptes del canvi de segle. Com en tota situació de forta mudança arreu del món hom troba a casa nostra alguns grups a la defensiva que malden per mantenir les seves posicions avantatjoses, davant d'altres de puixants, sociològicament procedents no sempre de les mateixes fonts socials o de classe. La capacitat dels primers per aliar-se amb els darrers ha estat tradicional a Catalunya i ens ha apropat força als models de canvi social modernitzador d'altres societats europees. Sembla que aquest continua sent el cas.

ELS PRINCIPALS GRUPS ECONÒMICS A CATALUNYA

Francesc Cabana
Universitat Internacional de Catalunya

1. INTRODUCCIÓ

a) L'economia catalana posa en evidència una gran contradicció: el país que va fer la revolució industrial durant el segle XIX, el que creà una burgesia emprenedora que no té la resta de l'Estat, està mancat de grans empreses. En tot cas, les grans empreses catalanes són les caixes d'estalvi, unes entitats creades pel capitalisme popular, no anònimes, no mercantils i sense títols que cotitzin.

Aquesta manca de grans empreses fa que Barcelona no pugui tenir una Borsa important, ja que un gran mercat de capitals només es desenvolupa allí on algunes grans empreses tenen el seu domicili social. Un altre argument en contra de la possibilitat de Barcelona-plaça financera de primer ordre és l'absència de grans bancs. Aquests han estat –a Espanya i a tot Europa– els que han promogut i facilitat el desenvolupament de les grans empreses. Les caixes d'estalvi no ho han fet, ja que no era aquest el seu objectiu social. I a més, el Banc de Sabadell, l'únic banc català d'un cert volum, no vol cotitzar a Borsa malgrat el seu alt nombre d'accionistes (entre 30.000 i 40.000 el 1997).

Barcelona va ser el primer centre financer espanyol fins després de la Guerra Civil. Durant els primers trenta anys del segle, els bancs catalans van crear empreses i els van facilitar els recursos que els feien falta: la Societat General d'Aigües de Barcelona, Foment d'Obres i Construccions, Catalana de Gas, Tabacs de Filipines, Banc Hispano Colonial, Carburs Metàl·lics, Cros, en poden ser alguns exemples, al marge del sector tèxtil, tradicional i majoritari en la indústria catalana. La banca comptava amb el suport d'una borsa privada –el Mercat Lliure de Valors– on es trobaven els capitals necessaris. Amb el franquisme, però, tot això desaparegué: el mercat lliure fou tancat per decret i les banques especialitzades en operacions borsàries foren absorbides per la gran banca madrilenya i basca.

b) La burgesia catalana té una gran mobilitat social entesa com a fluïdesa dels seus efectius. En conseqüència, la relació dels grans grups econòmics catalans canvia constantment amb baixes i noves incorporacions.

Els grans noms de la burgesia tradicional catalana han desaparegut quasi totalment, i amb ells les grans empreses tèxtils que controlaven. Els descendents d'aquelles famílies són presents en la vida catalana, però no com a grans empresaris, ni com a titulars de grans capitals. Una bona part dels grups econòmics relacionats foren creats en la segona part del segle XX i estan en una etapa de fort creixement, en mans de la primera o segona generació d'empresaris.

Els quaranta anys de dictadura franquista foren funestos per a una bona part de les empreses existents. Van viure en un medi artificial d'intervencionisme d'Estat i de preus regulats, que no va resistir el procés de liberalització iniciat el 1959 i confirmat el 1986, amb l'entrada a l'actual Unió Europea. És per això que el període entre 1975 i 1990 els és especialment traumàtic. La crisi econòmica –especialment industrial– i la competència n'ensorraren moltes, que foren liquidades o venudes a una multinacional estrangera. Recordem que l'entrada d'aquestes es produí normalment amb una presa de participació en

una empresa ja existent, que acabaran controlant; i no per la constitució d'una empresa nova, com serà el cas de les que arriben a Espanya i se situen a Madrid o altres zones de l'Estat.

En aquests moments –1997– el procés d'adaptació ja s'ha acabat, però el moviment de les empreses es manté en el mateix nivell que a la resta d'Europa, producte de fusions, compres i vendes. Però ara el procés no és unilateral –només baixes– sinó que inclou també altes: empreses catalanes que s'incorporen al mercat internacional, amb productes competitius i amb força, que es fusionen entre elles o que compren empreses.

c) La manca de primeres matèries i de recursos naturals, que va ser un fort obstacle a la industrialització, no representa en l'actualitat un pes gaire feixuc. Catalunya no s'ha vist obligada a desmuntar una indústria bàsica, com en el cas del País Basc o d'Astúries, ja que no la tenia. I portar un equipatge lleuger ha facilitat la reconversió de la seva estructura. No oblidem que fins el 1960 el sector tèxtil era el primer en producció i vendes. Ara ho és el del metall, seguit del químic i el de la construcció, i l'alimentació. El mateix sector tèxtil es manté, amb una producció similar a la dels seus millors anys, però treballant amb una mà d'obra molt més reduïda.

La diversificació, en tot cas, és notable. La indústria encara té un pes determinant en el conjunt de la seva economia, però al costat seu hi ha un sector serveis, molt important en el cas del turisme, i una producció agrícola en la qual destaquen els productes d'alt valor afegit, com és el vi de qualitat, el cava i els derivats del porc.

En el cas industrial, hi ha dos subsectors que destaquen sobre els altres: l'agroalimentari i el químic. A Catalunya s'està comprovant la importància dels clústers, els grups aglevats o ramells: una producció especialitzada, que atreu diverses empreses que actuen en un mateix territori i que en permet el desenvolupament simultani. Aquest fet és visible en el camp dels productes alimentaris –especialment en els vinculats a l'aprofitament de bestiar porcí– i en els laboratoris farmacèutics, però també en altres, constituïts per empreses de més petita dimensió.

d) Cal tenir molt en compte que les grans empreses catalanes són empreses mitjanes en l'àmbit europeu. I són producte del que és un dels primers actius econòmics del país: el teixit empresarial, format per milers de petites i mitjanes empreses, a escala catalana. Per fer-se grans fan falta anys, juntament amb estabilitat política i econòmica. I d'estabilitat a Catalunya no n'hi ha hagut fins al 1985, un cop acabada la transició democràtica i la gran crisi industrial i financera, que s'inicià coincidint amb la mort del dictador.

Un bon coneixement de l'economia catalana requereix saber les xifres generals –macroeconòmiques– d'aquesta economia, però també la composició dels principals grups econòmics que la integren. Catalunya és un petit país on l'actuació d'un gran empresari o d'un gran grup té una influència clara sobre el comportament i l'evolució de les grans xifres.

Les multinacionals tenen un important protagonisme en l'economia catalana i en alguns dels seus exponents més fonamentals, com és el cas de les exportacions. Són prou coneguts els avantatges i desavantatges d'aquestes empreses. Però al seu costat i al costat també d'un sector públic –d'Estat, del govern autonòmic o municipal–, hi ha un sector privat, encapçalat per uns quants grups que tenen un determinat poder econòmic i que, sobretot, marquen el camí de futur, ja que tenen el seu centre de decisió a Catalunya i no estan condicionats per altres interessos que els particulars.

Si tenim en compte que una gran empresa necessita molts anys per consolidar-se com a tal, és evident que el futur de l'economia estrictament catalana –de capital controlat– tindrà com a fonament l'existència dels grups ja constituïts.

Aquest treball presenta una relació d'aquests grups, segons el criteri de l'autor i les dades al seu abast. Queden al marge aquells amb un nivell de vendes inferior als 10.000 milions de pessetes. La relació d'empreses té com a base la informació pública. L'existència d'importants grups familiars posa fora de l'abast del redactor algunes dades que no són conegudes.

Parlar dels principals grups econòmics no té res a veure amb el que podrien ser les grans fortunes catalanes, ja que aquestes només són conegudes pels seus titulars i tenen poc interès, si no s'han traduït en una inversió productiva.

2. SECTOR FINANCER

Les empreses financeres –sobretot, bancs i caixes–, són fonamentals per crear una infraestructura de grans empreses, industrials o de serveis. Sense el seu suport o sense la seva participació, és impossible crear-ne a Cata-

lunya. L'experiència espanyola és precisament aquesta: al marge de les públiques, la quasi totalitat de les grans empreses de l'Estat han tingut el seu origen en un dels grans bancs espanyols. La manca de grans empreses catalanes és, en tota lògica, conseqüència de la falta de grans entitats bancàries.

Deu caixes d'estalvi

Catalunya és la seu social de deu caixes d'estalvi. Ordenades pel volum de recursos de creditors captats, la relació és la següent:

	Milions de pessetes (juny de 1996)
Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona	6.704.233
Caixa d'Estalvis de Catalunya	1.730.300
Caixa d'Estalvis del Penedès	481.720
Caixa d'Estalvis de Tarragona	358.175
Caixa d'Estalvis de Sabadell	328.804
Caixa d'Estalvis de Terrassa	277.950
Caixa d'Estalvis de Girona	225.684
Caixa d'Estalvis Laietana	176.421
Caixa d'Estalvis de Manlleu	98.248
Total	10.577.842

Aquests recursos de tercers representaven el 32,11% del total de les caixes espanyoles i el 67,41% del mercat de dipòsits català. A Catalunya, per tant, superen el volum dels bancs aquí establerts, que són forasters en la seva gran majoria.

La naturalesa jurídica de les caixes és especial. No tenen caràcter mercantil, no tenen accionistes, i la part lliure dels seus excedents –o beneficis– s'ha de destinar a obra social. Pertanyen al sector privat, tot i una dependència històrica i parcial d'algunes d'elles en relació amb les respectives diputacions provincials. L'assemblea general, que és l'equivalent a la Junta General d'Accionistes de les societats anònimes, està formada per representants dels impositors, d'institucions locals i de personalitats que no tenen un caràcter professional. El Consell d'Administració –nomenat per aquella– té tendència a mantenir-se i a renovar-se lentament –amb alguna excepció–, i a donar un caràcter quasi vitalici a la direcció general. Aquí hi ha una de les seves forces i una de les seves febleses.

Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona

És la primera caixa d'estalvis europea pel volum dels seus recursos –no per les seves inversions. També supera la primera entitat financera espanyola –el BBV– per recursos i també és aquí superada per les inversions del banc basc.

La Caixa controla un grup bancari de primer ordre, amb el Banco Herrero, Banco de Granada-Jerez, Caixabanc i Banc d'Europa, que han facilitat la seva expansió per la resta de l'Estat fora de Catalunya i les Illes Balears, el seu territori tradicional. Controla igualment un potent grup d'empreses de serveis financers –assegurances, lísing, forfaiting, etc.

En els darrers anys, aquesta Caixa ha pres participacions significatives o de control en algunes empreses de serveis, com Autopistes Concessionària Espanyola, SA (41%); Autopistes de Catalunya, SA (36%); Túnel del Cadí, SA (35%); Societat General d'Aigües de Barcelona (25%), i Societat d'Aparcaments de Barcelona SA –SABA– (53%). Té una participació del 25% en capital de Gas Natural SA. Una filial de la Caixa és Immobiliària Colonial SA, la primera empresa catalana del seu sector. A través d'aquesta té una participació d'un terç del capital de Port Aventura, el parc temàtic de Vilaseca-Salou.

Caixa de Catalunya

Està entre les deu primeres entitats financeres espanyoles pel volum dels seus recursos. Controla el Banc de l'Exportació, amb seu a València, i la Banca Privada d'Andorra, d'aquest Principat. El seu grup està format exclusivament per empreses de serveis financers, sense altres participacions significatives.

Les altres vuit caixes catalanes restants tenen una dimensió més petita, però la seva influència és gran en l'àmbit local i comarcal, on el seu protagonisme és evident. La seva obra cultural i assistencial és molt important. Totes elles tenen el seu grup financer propi, que els permet donar un servei complet en el seu sector.

Banc de Sabadell

- Domicili: Sabadell (el Vallès Occidental).
- Constitució: 1881.
- Recursos de tercers: 1.486.862 milions, després de la compra del Grup Natwest (juny de 1996).
- Caràcter: capital molt repartit entre 30.000 o 40.000 accionistes.
- Sucursals del grup: 616.
- Personal: 6.215.

El seu grup financer està format per Banc Sabadell, Sabadell Multibanca, Solbank –ex Natwest– i Banco de Asturias. No ha tingut mai participacions en empreses que no fossin financeres i complementàries de l'activitat del banc. És l'únic banc català amb un cert gruix.

3. ALTRES SECTORS DE PRODUCCIÓ

La distinció tradicional entre activitats primàries (agricultura, ramaderia i pesca), secundàries (indústria) i terciàries (serveis), resulta de difícil aplicació a la realitat moderna. És per això que, al marge del sector financer, que és totalment distintiu, figuren a continuació totes les altres empreses, separades tenint en compte la seva activitat principal.

ACTIVITATS DIVERSES

Cirsa, companyia d'inversions

- Domicili: Terrassa (el Vallès Occidental).
- Constitució: 1976.
- Volum de vendes: 111.800 milions.
- Caràcter: societat familiar (Lao).
- Objecte: fabricació de màquines recreatives, gestió de bingos i casinos, activitats hoteleres i de construcció.
- Personal: 3.070.

Encapçala un grup de 200 empreses. A través de SCB Leisure Investments està present a l'Argentina, Brasil, Bulgària, República Txeca, República Dominicana, Romania, Veneçuela i Xile. Fa importants inversions en tecnologia aplicada.

ALIMENTACIÓ

Agrolimen, SA

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1967. Integradora dels negocis iniciats per Lluís Carulla i Canals el 1937.
- Volum de vendes: per sobre de 130.000 milions de pessetes.
- Caràcter: societat familiar (Carulla).
- Objecte: grup d'empreses industrials i comercials constituït entre altres per Gallina Blanca, SA; Gallina Blanca Purina, SA; General de Confiteria, SA; Arbora Holding, SA; Cafosa Gum, les cadenes d'establiments Pastafiore i Pans & Co.
- Personal: 7.000.

El grup integra més de seixanta empreses. La seva principal implantació és a Catalunya, però tenen centres de producció a la resta de l'Estat i a l'estranger. Es va iniciar en el rengló dels caldos de sopa de pollastre per estendre's a la producció d'aus, als pinsos i, després, passar a les begudes, productes de perfumeria i higiene, caramels i xiclets, i cadenes de cuina ràpida. El grup ha demostrat una gran mobilitat en les seves inversions, que es van adaptant a les circumstàncies de cada moment amb la compra de nous actius i negocis, que comporta a vegades la venda d'altres. Tenen plantes industrials als Estats Units, la Xina, l'Índia i l'Àfrica.

Agropecuària de Guissona, SCL

- Domicili: Guissona (la Segarra).
- Constitució: 1958.
- Volum de vendes: 56.000 milions.
- Socis cooperatius: 42.000.
- Objecte: comercialització dels productes dels seus socis: ous i bestiar de tota mena. Producció de pinsos. Escorxament. Explotació de xarxes de botigues (Àrea de Guissona).
- Personal: 1.300.

La Cooperativa de Guissona és la primera de l'Estat en el sector agroalimentari. Es proposa realitzar tot el cicle de la producció agroalimentària, iniciat pels seus socis. El 1995 obrí una xarxa minorista de botigues en la línia de la comercialització directa dels seus productes.

SA Chupa Chups

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1940.
- Volum de vendes: 49.600 milions.
- Caràcter: societat familiar (Bernat).
- Objecte: producció de caramels i dolços.
- Personal: 600.

El grup té set centres de producció: tres a Espanya, dos a França, un a la Xina i un a Rússia.

Grup Borges

- Domicili: Tàrrega (l'Urgell) i Reus (el Baix Camp).
- Constitució: Indústries Pont, SA; la primera anònima del grup es constituí a Tàrrega el 1947, però les activitats de la família s'iniciaren el 1896 a la mateixa ciutat.
- Volum de vendes: 42.000 milions.
- Caràcter: societat familiar (Pont).
- Objecte: producció d'olis i fruites seques, especialment.
- Personal: 600.

Les principals societats del grup són Indústries Pont (Tàrrega); Olis Borges Pont, SA (Reus) i Borges, SA, també a Reus, així com Frutos Secos Españoles, SA; que explota finques pròpies a Espanya (Badajoz i Granada) i a Estats Units (Califòrnia). És el primer exportador mundial de nous i un dels primers europeus d'ametlles. Controlen una empresa comercialitzadora als Estats Units i dues filials a l'estranger: Borges of California i Borges Austràlia.

Casa Tarradellas, SA
- Domicili: Gurb (Osona).
- Constitució: 1983.
- Volum de vendes: 12.000 milions.
- Caràcter: empresa familiar (Tarradellas).
- Objecte: fabricació d'embotits. Explotacions agropecuàries.
- Personal: 300.

Casademont, SA
- Domicili: Bonmatí (la Selva).
- Constitució: 1968.
- Volum de vendes: 11.825 milions.
- Caràcter: empresa familiar (Casademont).
- Objecte: fabricació d'embotits i productes carnis.
- Personal: 512.

Granja Castelló, SA
- Domicili: Mollerussa (el Segrià).
- Constitució: el 1968 es forma la societat anònima, continuadora de les activitats dels fundadors.
- Volum de vendes: 15.649 milions.
- Caràcter: societat familiar (Castelló).
- Objecte: producció de llet i productes lactis.
- Personal: 167.

Grup Gallo
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: Productos Alimenticios Gallo, es forma el 1961.
- Volum de vendes: 20.994 milions.
- Caràcter: societat familiar (Espona).
- Objecte: producció de farina i pastes alimentàries.
- Personal: 479.

Líder espanyol en el sector de les pastes. Set plantes de producció a Espanya, tres de les quals són a Catalunya. Volum important d'exportació.

Grup Nutrexpa
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1953 per Nutrexpa, SA.
- Volum de vendes: 46.388 milions (1994).
- Caràcter: societat familiar (Ventura i Ferrero).
- Objecte: fabricació de productes alimentaris.
- Personal: 840.

El grup està format per Nutrexpa, SA (Colacao, en primer terme); La Piara (patés); Laboratoris Ordesa (aliments infantils); Granja San Francisco (mel i fruita seca); Dulces Unzué i Productos Ortiz (pa torrat i magdalenes). Té una important presència exterior, a través de Nutrexpa Internacional, amb filials a la Xina, Xile, Equador, Portugal, Puerto Rico, Mèxic i Polònia, entre altres.

Grup Vall Companys
- Domicili: Lleida.
- Constitució: 1967.
- Volum de vendes: 49.934 milions.
- Caràcter: societat familiar (Vall i Companys).
- Objecte: producció de farina i pinsos, i explotacions agrícoles.
- Personal: 299.

L'empresa inicià les seves activitats fa trenta anys amb una farinera a Lleida. A la farina seguiren la fabricació de pinsos, escorxadors, frigorífics i explotacions agrícoles i ramaderes. La família controla una sèrie d'empreses, entre les quals destaquen Farinera la Meta, SA; Agrolérida; General Pecuaria; L'Agudana (50% del capital), etc. Ha entrat en el sector de la construcció i en l'immobiliari. És el primer productor europeu de porcs. Té cinc centres de producció porcina als Estats Units.

ASSEGURANCES

Catalana Occidente, SA d'Assegurances i Reassegurances
- Domicili: Sant Cugat del Vallès (el Vallès Occidental).
- Constitució: 1864.
- Volum de primes sobre assegurances: 65.000 milions.
- Caràcter: el 80% del capital està representat en el Consell d'Administració especialment a través de les famílies Serra i Juncadella. L'acció cotitza a la Borsa de Barcelona i Madrid.
- Objecte: assegurança de vida (1/3), d'automòbils (1/3) i diversos.
- Personal: 1.002.

És la tretzena companyia espanyola pel que fa al volum de les primes d'assegurança, però una de les primeres si tenim en compte la seva independència de capitals estrangers. Al marge d'algunes empreses participades filials –una d'elles grega i una altra argentina– dedicades a les assegurances, té el 65% de l'estació d'esquí de Baqueira Beret.

BEGUDES

Codorniu, SA
- Domicili: Sant Sadurní d'Anoia (l'Alt Penedès).
- Constitució: el 1926 es forma la societat anònima, però la família fundadora està vinculada a les activitats vinícoles des del segle XVI.
- Volum de vendes: 21.100 milions (juny de 1995).
- Caràcter: societat familiar (Raventós).
- Objecte: producció de cava i vi de qualitat.

- Personal: 730.

Codorniu té una quota del mercat del cava espanyol al voltant del 30% o del 35%. Té 1.500 hectàrees de vinya pròpia al Penedès (Codorniu), a Sant Esteve de Sesrovires (el Baix Llobregat) amb Masia Bach, i a Raïmat (el Segrià). Té vinya i producció als Estats Units (Napa Valley-Califòrnia).

Damm, SA

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el 1910 es forma la societat anònima, successora d'una empresa cervesera creada el 1880.
- Volum de vendes: 35.151 milions.
- Caràcter: l'acció cotitza a la Borsa de Barcelona. El primer accionista és la família Carceller, seguida del grup alemany Oetker (20%).
- Objecte: producció de cervesa.
- Personal: 1.029.

Té una quota de mercat del 14% del mercat espanyol, on és el quart grup cerveser. És l'única gran cervesera espanyola independent, tot i els esforços que han fet algunes multinacionals per predre'n el control. Controla Balear de Cervezas, SA (Palma de Mallorca); La Estrella de Levante (Múrcia) i Cervezas del Turia, SA (València).

Freixenet, SA

- Domicili: Sant Sadurní d'Anoia (l'Alt Penedès).
- Constitució: el 1928 es forma la societat anònima, però el negoci ja existia.
- Volum de vendes: 34.000 milions.
- Caràcter: societat familiar (Ferrer).
- Objecte: producció de cava i vi de qualitat.
- Personal: 680.
- Vinya pròpia: 450 hectàrees.

És grup capdavanter en la producció de cava en el mercat espanyol, conjuntament amb Codorniu. Explota les marques Freixenet, Castellblanch, Segura Viudas, René Barbier i Conde de Caralt. Controla una empresa de xampany francès, –Henri Abelé. Exporta prop del 50% de la seva producció.

Miquel Torres, SA

- Domicili: Vilafranca del Penedès (l'Alt Penedès).
- Constitució: el 1984 es forma la societat anònima, però les activitats vinícoles de la família comencen formalment el 1860.
- Volum de vendes: 11.511 milions la societat matriu.
- Caràcter: societat familiar (Torres).
- Objecte: producció de vins de qualitat i brandis.
- Personal: 356.

Té vinyes i producció pròpia a Califòrnia i Xile. Participa en societats distribuïdores a la Gran Bretanya i Mèxic. Té un alt nivell d'exportació.

CIMENT

Uniland Cementera, SA

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el 1973, per fusió de Ciments i Calços Freixa i Ciments Fradera, SA; dues empreses creades a final del segle XIX.
- Volum de vendes: 21.500 milions.
- Caràcter: famílies Fradera i Rumeu, majoritàries.
- Objecte: producció de ciment.
- Personal: 259.

DISTRIBUCIÓ

Caprabo, SA

- Domicili: L'Hospitalet de Llobregat (el Barcelonès).
- Constitució: 1959.
- Volum de vendes: 65.000 milions.
- Caràcter: societat familiar (Carbó, Botet i Elias).
- Objecte: distribució alimentària.
- Personal: 3.500.

És el primer grup de distribució alimentari català. Té 92 establiments oberts entre Catalunya i les Illes Balears. El 1996 es crea Store-2000, SA; en el qual participa al 50% amb una empresa holandesa –Royal Ahold–, que té 11 establiments a la comunitat de Madrid. L'empresa es proposa guanyar dimensió amb l'obertura de nous centres i una certa diversificació.

Comercial Laminados, SA

- Domicili: Sant Adrià del Besòs (el Barcelonès).
- Constitució: 1954.
- Volum de vendes: 53.000 milions.
- Caràcter: societat fundada per Josep Suñer, que era el soci majoritari. S'ha ampliat a altres socis.
- Objecte: distribució de productes siderúrgics.
- Personal: 165 a la societat matriu.

Té 50 magatzems, distribuïts per tot l'Estat. És per aquesta raó el primer distribuïdor de productes metal·lúrgics espanyol, al marge de les societats productores d'acer.

Grup Serhs, SA

- Domicili: Pineda de Mar (el Maresme).
- Constitució: 1975.
- Volum de vendes: 25.500 milions.
- Caràcter: societat constituïda per la Cooperativa Serhs i filials relacionades amb l'alimentació i el turisme.
- Objecte: distribució alimentària, completada per serveis a les empreses integrades en el grup de forma cooperativa.
- Personal: 980.

Holding de Distribució

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el 1995 per fusió de tres empreses.
- Volum de vendes: 55.000 milions.
- Caràcter: grup Corbase (1/3), Valvi (1/3) i Coaliment (1/3).
- Objecte: distribució alimentària.
- Personal: 2.000.

És el segon grup de distribució alimentària català, després de Caprabo. Compta amb 127 supermercats, 9 casch & carry i 5 magatzems de distribució.

Miquel Alimentació Grup, SA

- Domicili: Vilamalla (l'Alt Empordà).
- Constitució: 1993, però les activitats comencen abans.
- Volum de vendes: 24.200 milions.
- Caràcter: societat familiar (Miquel).
- Objecte: distribució alimentària.
- Personal: 295.

Té 6 cash & carry (Gros Mercat) i una xarxa de botigues associades per tot Catalunya, a més d'altres establiments del mateix sector.

EDICIONS I MITJANS DE COMUNICACIÓ

Grup Godó-La Vanguardia

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el diari *La Vanguardia* es començà a publicar el 1881.
- Volum de vendes: 22.978 milions.
- Caràcter: societat familiar (Godó).
- Objecte: edició de diaris i revistes.

L'empresa editorial de La Vanguardia és Talleres de Imprenta, SA; propietària també del diari *El Mundo Deportivo*.

Grup Planeta

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el fundador del grup inicià les seves activitats editorials el 1944.
- Volum de vendes: 166.000 milions.
- Caràcter: societat familiar (Lara).
- Objecte: edició, en general.

El 1996 és considerat com el vuitè grup editorial del món. Per descomptat, que és el primer a Catalunya i a l'Estat. Està encapçalat per Editorial Planeta, Planeta Holding, Planeta Crédito i Planeta Internacional. Participa amb un 50% a Editorial Planeta de Agostini. Entre les filials espanyoles hi ha Ediciones Temas de Hoy, Editorial Seix y Barral, Editorial Ariel, Larousse Planeta, Edicions Destino i RBA Editores. A l'estranger té filials a l'Argentina, Xile, Colòmbia, Panamà, Veneçuela, Mèxic, Portugal i els Estats Units.

Grup Zeta

- Domicili: Barcelona i Madrid.
- Constitució: Ediciones Primera Plana, SA (Barcelona) i Grupo Zeta (Madrid) es constituïren el 1976.
- Volum de vendes: 43.300 milions.
- Caràcter: societat familiar (Asensio).
- Objecte: edició de diaris i revistes, mitjans de comunicació.

Controla *El Periódico de Catalunya*, les revistes *Tiempo* i *Interviu*, el diari *Sport* de Barcelona i una sèrie de diaris regionals espanyols, entre altres.

ENERGIA

Gas Natural SDG

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: és el resultat de la fusió el 1991 de Catalana de Gas i de Gas Madrid. Catalana de Gas es va fundar el 1843 com a Societat Catalana per a l'Enllumenat per Gas.
- Volum de vendes: 290.000 milions.
- Caràcter: Repsol (45%), La Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona (25,5%), SEPI, una societat pública, (3,8%) i la resta distribuïda. L'acció cotitza a les borses espanyoles.
- Objecte: canalització, distribució i venda de gas natural.
- Personal: 4.820.

És la primera empresa industrial domiciliada a Catalunya. Controla Enagas, que té tres empreses de regasificació: a Barcelona –que havia estat creada per un anterior Gas Natural, filial de la Catalana de Gas–, Cartagena i Huelva. També controla Segane, l'empresa que ha construït el gasoducte des dels jaciments de gas algerians fins a Espanya. Té una participació majoritària a Gas Natural Ban, segona distribuïdora de gas natural a Argentina. La seva catalanitat depèn en bona part de la participació de la Caixa.

HOTELERIA

Hostelería Unida, SA -HUSA-

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1930.
- Volum de vendes: 15.000 milions.

- Caràcter: majoria del capital en mans de la família Gaspart.
- Objecte: hoteleria.
- Personal: 1.750.

Té 87 hotels en propietat o lloguer i 200 més associats a la cadena.

MATERIALS DE CONSTRUCCIÓ

Companyia Roca Radiadors, SA

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1929.
- Volum de vendes: 86.330 milions.
- Caràcter: societat familiar (Roca).
- Objecte: construcció de material sanitari i també d'aire condicionat i calefacció.
- Personal: 4.491.

És líder en el mercat espanyol de material sanitari. Té una fàbrica al Marroc. Nivell d'exportació alt.

METALL

Ficosa International, SA

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1949 com a Pujol i Tarragó, i el 1976 com a Ficosa.
- Volum de vendes: 29.480 milions.
- Caràcter: 40% de les famílies Pujol i Tarragó i un altre 40% una empresa americana.
- Objecte: fabricació de components d'automòbil.
- Personal: més de 2.000, aquí i a l'estanger.

Té 25 plantes de producció, petites la majoria, a Espanya, França, Portugal, Gran Bretanya, Mèxic, Brasil i l'Argentina. Té un centre d'enginyeria a Detroit (Estats Units). És líder europeu en cables metàl·lics. Exporta el 52% de la seva producció.

Grup Ros Roca

- Domicili: Tàrrega (l'Urgell).
- Constitució: el 1976 es forma la societat anònima.
- Volum de vendes: 23.000 milions.
- Caràcter: empresa familiar (Roca).
- Objecte: fabricació de contenidors per a escombraries i cisternes per al transport de líquids.
- Personal: 380 a la seu del grup.

Té filials a França i Alemanya. Alt nivell d'exportació dels seus productes. La família té grans finques agrícoles, al marge de la indústria.

ÒPTICA

Indo Internacional, SA

- Domicili: l'Hospitalet de Llobregat (el Barcelonès).
- Constitució: el 1971 es forma la societat anònima, però les activitats del fundador s'iniciaren el 1937.
- Volum de vendes: 17.350 milions.
- Caràcter: la societat cotitza a la Borsa de Barcelona. La família Cottet n'és el primer accionista.
- Objecte: producció de lents òptiques i muntures per a ulleres.
- Personal: 1.592.

Líder espanyol en el sector de lents òptiques, ulleres i instruments oftalmològics. Té una filial a França i diverses delegacions a l'estranger.

PAPER

Miquel i Costas & Miquel, SA

- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el 1929 es forma la societat anònima, successora de Miquel i Costas Germans, creada el 1879 a Capellades.
- Volum de vendes: 13.774 milions.
- Caràcter: grup Argentaria (26%), grup Santander (16%) i la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona (5%). L'acció cotitza a Borsa.

Aquest grup paperer és líder en el mercat espanyol en la fabricació de paper per a cigarretes i papers prims especials. El 70% de la producció és exportat. Controla les empreses SA, Payà Miralles (País Valencià); Papers Anoia i Celesa.

PELL

Grup Industrial Colomer, SA

- Domicili: Vic (Osona).
- Constitució: el 1941 es forma la societat anònima; successora d'activitats adoberes que vénen del segle XVIII.
- Volum de vendes: 13.365 milions.
- Caràcter: família Colomer i grup Sumarroca-Olabarría, majoritaris.
- Objecte: adoberia de pells.
- Personal: 650.

És el primer grup del sector a Catalunya i a l'Estat, i un dels primers del món per la seva facturació. Tenen producció pròpia a la Gran Bretanya i a Grècia, i delegacions a la Xina, Itàlia i el Japó.

QUÍMICA

Grup Esteve
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el 1936 es forma la societat anònima.
- Volum de vendes: 45.000 milions.
- Caràcter: societat familiar (Esteve).
- Objecte: producció farmacèutica, veterinària, de cosmètica i química fina.
- Personal: 1.400.

Actua a través de la societat matriu, Laboratoris del Dr. Esteve –productes farmacèutics generals–, Esteve Veterinària –productes veterinaris–, Laboratoris Pensa –dermofarmàcia–, Laboratoris Isdin –cosmètica–, conjuntament amb el grup Puig (50%), i Esteve Química –química fina. Plantes industrials a Barcelona, Martorelles i Celrà. Una filial a Portugal. Destina un 4% de les vendes a la investigació.

Ferrer Internacional, SA
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1940.
- Volum de vendes: 19.898 milions.
- Caràcter: societat familiar (Ferrer i Salat).
- Objecte: producció farmacèutica.
- Personal: 713.

Indústries Titan, SA
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1917. La família fundadora està vinculada a la indústria química catalana des de 1879 –fabricació d'alcohol industrial.
- Volum de vendes: 13.112 milions.
- Caràcter: societat familiar (Folch).
- Objecte: producció de pintures, esmalts i vernissos.
- Personal: 558.

Laboratoris Almirall, SA
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1957.
- Volum de vendes: 23.657 milions.
- Caràcter: societat familiar (Gallardo).
- Objecte: producció farmacèutica.
- Personal: 992.

Prodesfarma, SA
- Domicili: Sant Just Desvern (el Baix Llobregat).
- Constitució: el 1949, Prodes, SA, la primera empresa del grup.
- Volum de vendes: 20.162 milions.
- Caràcter: societat familiar (Vila Casas).
- Objecte: producció farmacèutica.
- Personal: 790.

El grup està format per Prodes, Prodesfarma, Laboratoris Funk, Laboratoris Berenguer-Infale i Laboratoris Daker Farmasimes.

Myrurgia, SA
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: 1916.
- Volum de vendes: 14.600 milions.
- Caràcter: societat familiar (Monegal).
- Objecte: perfumeria i cosmètica.
- Personal: 550.

Compta amb filials a França i Alemanya. És la més antiga de les societats perfumistes catalanes.

Grup Antoni Puig
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el 1964 es forma la societat anònima, però el fundador inicià la fabricació de productes propis el 1925.
- Volum de vendes: per sobre dels 40.000 milions.
- Caràcter: societat familiar (Puig).
- Objecte: perfumeria i cosmètica, fonamentalment.

L'empresa Antonio Puig, SA és el primer fabricant espanyol de perfumeria i cosmètica, amb una exportació del 50% de la seva producció. Controla Perfumeria Gal, SA, a Madrid, Williams Hispania, Laboratoris Kinessia, Genesse i comparteix Laboratoris Isdin amb el grup Esteve (50%). Presència important a França i als Estats Units en el sector de la moda amb Paco Rabanne i Carolina Herrera. Forma part del grup d'empresa Flamagas, que fabrica encenedors i ven material d'escriptori, calculadores, etc.

La Seda de Barcelona, SA
- Domicili: El Prat de Llobregat (el Baix Llobregat).
- Constitució: 1925.
- Volum de vendes: 28.240 milions.
- Caràcter: l'acció cotitza a la Borsa de Barcelona.
- Objecte: producció de fibra química.
- Personal: 1.100.

Empresa creada per la multinacional holandesa AKZO, la qual l'abandonà el 1991. El seu accionariat fou jurídicament confús fins al 1995, any en què sembla haver-se aclarit la situació per una posició de força dels que n'ocupen el Consell d'Administració. Té fàbriques al Prat de Llobregat i a Alcalà de Henares. El 1995 constituí Catalana de Polímers, SA, en col·laboració amb altres accionistes.

J. Uriach i Companyia, SA
- Domicili: Barcelona.
- Constitució: el 1926 es creà la societat anònima, però les activitats foren iniciades per la família Uriach el 1872.
- Volum de vendes: 11.963 milions.

- Caràcter: societat familiar (Uriach).
- Personal 473.

SIDERÚRGIA

Compañía Española de Laminación, SA - CELSA
- Domicili: Castellbisbal (el Baix Llobregat).
- Constitució: 1967.
- Volum de vendes: al voltant dels 100.000 milions.
- Caràcter: societat familiar (Rubiralta).
- Objecte: producció d'acers i laminats, i derivats.
- Personal: 3.000.

El grup CELSA és el primer productor privat d'acer espanyol. Controla les empreses Trenzas y Cables de Acero –TYCSA–; Nueva Montaña Quijano, SA; Arregui i Nervacero. Produeix uns dos milions de tones anuals d'acer comú. Tenen plantes industrials a Catalunya, Cantàbria i el País Basc.

A més del grup siderúrgic, el grup Rubiralta controla CH Werfen, capçalera d'una divisió mèdica, amb una filial als Estats Units, una altra a Itàlia i diverses empreses a Espanya.

TÈXTIL

Filiats i Teixits Puigneró, SA
- Domicili: Sant Bartomeu del Grau (Osona).
- Constitució: el 1982 se'n forma la societat anònima, però les activitats tèxtils de la família fundadora s'inicien a la dècada dels anys cinquanta.
- Volum de vendes: 22.500 milions.
- Caràcter: societat familiar (Puigneró).
- Objecte: filatura i tissatge de cotó.
- Personal: 2.000.

És el primer grup cotoner català.

4. CONCLUSIONS

a) La majoria de les grans empreses catalanes són familiars i molt poques les que cotitzen a Borsa. Les caixes no ho poden fer, ja que no són societats anònimes, i el Banc de Sabadell que sí que ho és i ho podria fer, no ho vol fer. En aquestes circumstàncies, és evident que la Borsa de Barcelona no té la possibilitat de ser un gran centre financer.

b) El teixit empresarial català s'ha renovat en els darrers anys. En l'anterior relació destaquen les empreses de primera i segona generació, amb només algunes de les més antigues i tradicionals. La diversificació és notable.

c) Hi ha dos sectors que destaquen per sobre dels altres: l'alimentari i el químic. En ells es concentren alguns dels grups que més dinamisme estan mostrant i més competitivitat demostren en el terreny internacional.

d) El sector tèxtil té, en canvi, una mínima representació. Però existeix, tot i que en algun cas –Textil Santanderina, SA– hi ha empreses catalanes establertes fora de Catalunya. En un segon nivell de vendes –entre 5.000 i 10.000 milions de pessetes–, en trobaríem algunes més.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Les fonts d'informació d'aquest capítol són *Las 2.500 mayores empresas españolas-1996*, Fomento de la Producción, i premsa diària i especialitzada espanyola. Les dades corresponen a l'exercici 1995.

L'ECONOMIA CATALANA EN EL CONTEXT ESPANYOL I EUROPEU

Antoni Castells i Martí Parellada
Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials
Universitat de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest treball[1] és analitzar alguns dels trets principals del perfil de l'economia catalana en el conjunt de l'economia espanyola i europea. El treball es desenvolupa en quatre apartats. El primer analitzarà els trets principals del creixement econòmic espanyol des d'una perspectiva regional. El segon, el paper de l'economia catalana en la configuració dels eixos de creixement en el conjunt de les regions espanyoles. El tercer apartat analitzarà la situació actual i l'evolució recent de l'economia catalana en el context europeu. Finalment, el quart apartat, posarà l'èmfasi sobre la importància dels mecanismes de redistribució de la renda regional que tenen lloc a través dels pressupostos i destacarà la seva influència en el conjunt de l'economia espanyola i la incidència que pot tenir la integració monetària sobre la posició relativa de Catalunya. En darrer lloc, es proporcionaran unes breus conclusions.

El treball pren com a magnituds i períodes de referència aquells que permeten analitzar els comportaments més a llarg termini de l'economia catalana. D'ací que la sèrie iniciada l'any 1955 per l'actual Banc Bilbao-Biscaia i que s'estén fins al moment present amb les estimacions del FIES, sigui la més idònia per identificar els trets més rellevants de l'economia catalana en relació amb la resta de regions espanyoles. D'altra banda, amb el mateix objectiu, l'anàlisi de la posició de l'economia catalana en el context europeu s'ha de remuntar a l'any 1980 amb les estimacions de les principals macromagnituds econòmiques de les regions europees desenvolupades per l'Eurostat.

2. EL CREIXEMENT ECONÒMIC ESPANYOL. UNA PERSPECTIVA REGIONAL

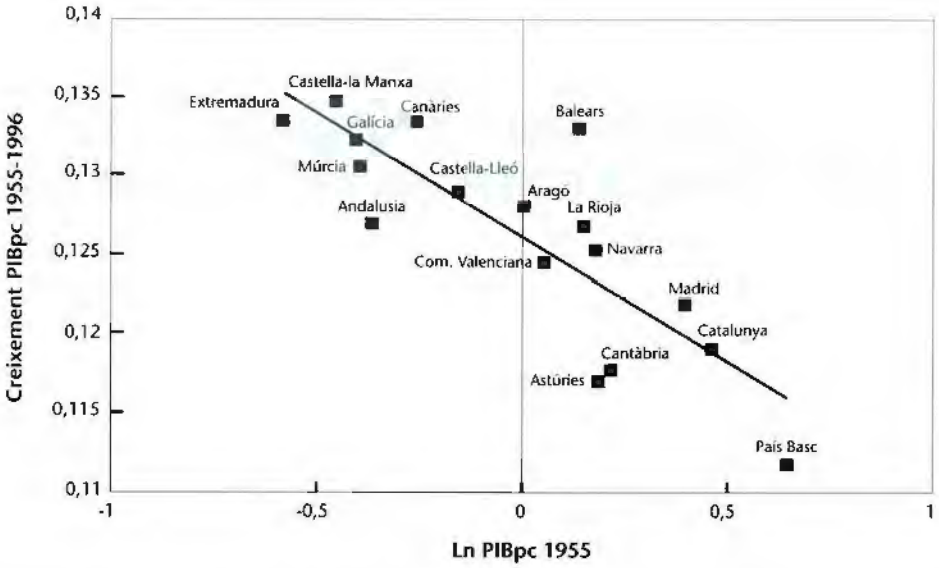
2.1. El període 1955-1996 permet posar de manifest, tal com mostra el gràfic 1, l'existència d'un procés de convergència en termes de renda per càpita, entre les regions espanyoles. Així, els índexs més elevats de producte interior brut (PIB) per càpita l'any 1955 s'associen a menors taxes de creixement al llarg del període i, a l'inrevés, els índexs més reduïts de PIB per càpita l'any 1955 s'associen a unes taxes de creixement més elevades.

En canvi, si la relació s'establís entre el nivell de PIB per càpita de les regions espanyoles l'any 1955 i el creixement no del PIB per càpita sinó del PIB total s'observaria que la relació esmentada deixaria de ser significativa, el que permetria deduir que el creixement del PIB per càpita de les regions amb un nivell de renda per càpita inferior l'any 1955, sembla deure's més a una disminució –o a un menor creixement relatiu– de la població que a un increment del PIB.

El procés de convergència suara esmentat ha conduït a una reducció de les desigualtats regionals a Espanya en el període 1955-1996 com es posa de manifest en el gràfic 2, el qual permet apreciar com l'esmentada reducció es manifesta en el subperíode 1955-1979 mentre que, contràriament, durant els anys següents s'observa un estancament del nivell de dispersió.

2.2. L'evolució del PIB per càpita entre les diferents regions espanyoles s'explica, en un primer moment, pel diferent comportament de l'evolució de la producció i de

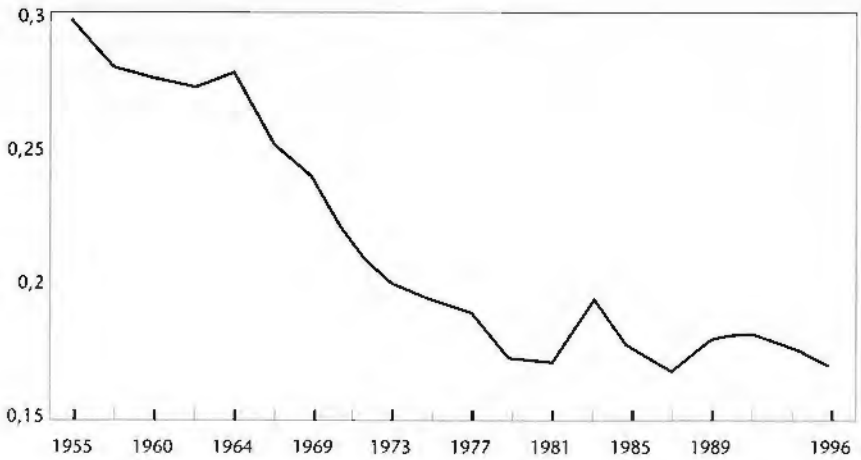
GRÀFIC 1. CONVERGÈNCIA DEL PIB PER CÀPITA ENTRE LES COMUNITATS AUTÒNOMES. 1955-1996 [a]

Nota: [a] La regressió estimada és: Y= 0,125969 - 0,01562 lnX
(32,119) (-5,669)
R^2 = 0,681692

Font: BBV i FIES.

GRÀFIC 2. DISPERSIÓ DEL PIB PER CÀPITA ENTRE LES COMUNITATS AUTÒNOMES. 1955-1996

Font: BBV i FIES.

la població. Si observem la taula 1 podem constatar que totes les comunitats autònomes que tenien un nivell de PIB per càpita inferior a la mitjana espanyola l'any 1955 han palesat un creixement relativament més elevat durant el període 1955-1996: Andalusia, Aragó, les dues Castelles, Extremadura, Galícia, Canàries i Múrcia. En totes elles, llevat de les dues darreres, l'augment del PIB per càpita s'ha degut a una pérdua de base econòmica, tant en termes de producció com de població i més gran en aquesta darrera que en la producció. Canàries i Múrcia en canvi han tingut un creixement relatiu més elevat tant de la producció com de la població.

Les comunitats relativament riques l'any 1955 han mostrat un comportament molt més dispar: totes elles han tingut un creixement del PIB per càpita inferior a la mit-

jana espanyola llevat, tot i que per motius diferents, de Balears i la Rioja. La resta d'aquest grup de comunitats: Astúries, Cantàbria, Navarra, València, Madrid, Catalunya i el País Basc també presenten comportaments diferents en relació amb l'evolució del PIB per càpita. Catalunya juntament amb el País Basc, ha tingut un creixement del PIB inferior, tot i que molt lleugerament, a la mitjana espanyola complementat amb un creixement relativament més elevat de la població. Pel que fa específicament a l'economia catalana el creixement del PIB ha estat solament molt lleugerament inferior a la mitjana espanyola (amb una diferència del -0,03 de la taxa de creixement en el període 1955-1996) i, en bona part, com a conseqüència del comportament en aquests darrers anys (1993-1996).

3. CATALUNYA I ELS EIXOS DE CREIXEMENT DE L'ECONOMIA ESPANYOLA

3.1. La taula 2 ens mostra la situació relativa de les comunitats autònomes espanyoles en termes del seu PIB per càpita expressat en índex i en relació amb la mitjana espanyola. L'any 1996 vuit de les disset comunitats se situaven per sobre de la mitjana: Balears, Madrid, Catalunya, la Rioja, Navarra, País Basc, Aragó i Canàries. Balears (147,6), Madrid (127,4) i Catalunya (122,5) són les comunitats amb un nivell més elevat de renda, les quals es contraposen amb Andalusia (71,4), Extremadura (72,6) i Múrcia (78,7) que són les comunitats amb un nivell de renda inferior. Madrid, Catalunya i el País Basc han tingut, en el període 1955-1996, una disminució acusada de la seva posició relativa, -21,5, -36,0 i -78,1 punts respectivament, tot i que a Madrid i Catalunya aquesta disminució es manifesta bàsicament en el període 1955-1975 mentre que al País Basc és més regular al llarg del temps.

L'anàlisi en termes de l'evolució del PIB i en especial del que es dedueix dels diferencials de la taxa de creixement anual acumulatiu de cada regió respecte a la mitjana espanyola en el període 1955-1996 permet apreciar l'existència d'eixos territorials relativament dinàmics que es contraposen amb altres àmbits territorials amb un grau d'estancament superior:

- Fort declivi de les comunitats de la cornisa cantàbrica: País Basc amb un diferencial del -0,77, Cantàbria (-1,04), Astúries (-1,34) i Galícia (-0,11), les quals –llevat de Galícia– i juntament amb Castella-Lleó i Extremadura són les que més empitjoren d'entre totes les regions espanyoles. Les quatre comunitats esmentades, Cantàbria, Astúries i el País Basc palesen un

TAULA 1. EVOLUCIÓ DEL PIB, LA POBLACIÓ I EL PIB PER CÀPITA DE LES COMUNITATS AUTÒNOMES EN RELACIÓ AMB LA MITJANA ESPANYOLA, 1955-1996 (TAXA DE CREIXEMENT ANUAL ACUMULATIVA)

		Població	
		superior a la mitjana	inferior a la mitjana
PIB	superior a la mitjana	Balears Canàries Comunitat Valenciana [a] Madrid [a] Múrcia [b]	
	inferior a la mitjana	Catalunya [a] País Basc [a]	Andalusia [b] Aragó [b] Astúries [a] Cantàbria [a] Castella-la Manxa [b] Castella-Lleó [b] Extremadura [b] Galícia [b] Navarra [a] Rioja (la)

Notes: [a] Creixement del PIB per càpita inferior o igual a la mitjana espanyola en el període 1955-1996. [b] Comunitats amb un índex de PIB per càpita inferior o igual a la mitjana espanyola el 1955.
Font: BBV i FIES.

TAULA 2. SITUACIÓ RELATIVA DE LES COMUNITATS AUTÒNOMES SEGONS EL SEU PIB PER CÀPITA. 1955-1996. (MITJANA ESPANYOLA = 100)

	1955	1975	1996	1955-96	1955-75	1975-96
Andalusia	69,5	73,0	71,4	1,9	3,5	-1,7
Aragó	100,2	100,5	107,4	7,2	0,3	6,9
Astúries	119,8	105,0	85,9	-33,9	-14,8	-19,1
Balears	115,0	118,4	147,6	32,6	3,4	29,2
Canàries	77,3	78,6	100,2	22,9	1,3	21,6
Cantàbria	123,5	103,7	90,6	-32,9	-19,8	-13,1
Castella-la Manxa	63,7	77,9	86,6	22,9	14,3	8,6
Castella-Lleó	85,6	85,8	94,7	9,0	0,1	8,9
Catalunya	158,5	127,7	122,5	-36,0	-30,8	5,2
Comunitat Valenciana	105,2	101,6	99,0	-6,2	-3,7	-2,5
Extremadura	55,7	58,7	72,6	17,0	3,1	13,9
Galícia	66,8	74,8	83,2	16,4	8,0	8,4
Madrid	148,9	129,8	127,4	-21,5	-19,1	-2,3
Múrcia	67,3	84,9	78,7	11,4	17,6	-6,2
Navarra	119,3	112,3	115,7	-3,6	-7,1	3,4
País Basc	190,4	135,7	112,3	-78,1	-54,7	-23,4
Rioja (la)	116,3	102,6	118,7	2,4	-13,6	16,1

Font: BBV i FIES.

diferencial negatiu tant en el període 1955-1975 com en el període posterior. En canvi, Galícia mostra un diferencial positiu de creixement en el període 1975-1996.

- Expansió de les comunitats de l'arc mediterrani i recuperació de les de l'eix de l'Ebre. Les comunitats de l'arc mediterrani (Catalunya, València i Múrcia) presenten diferències positives de creixement del PIB, llevat de Catalunya que com a conseqüència del relatiu estancament dels anys setanta i de la depressió de l'any 1993 palesa un diferencial negatiu, tot i que molt lleuger. Les comunitats de l'eix de l'Ebre (Aragó, Navarra i la Rioja) presenten un diferencial negatiu de creixement tot i que s'observa una clara recuperació en la segona part del període analitzat (1975-1996).

- Fort creixement de les comunitats insulars Canàries (1,55) i Balears (1,42) i de Madrid (1,05). Aquestes tres comunitats són les que palesen un major dinamisme tot i que per motius diferents, als quals no són aliens el relativament estret lligam entre el creixement de les comunitats insulars, molt turístiques, i el de les economies europees i la notable centralització que es produí a l'economia espanyola en especial durant el període 1955-1975.

- Les quatre comunitats restants: Andalusia, Extremadura i les dues Castelles tenen uns diferencials negatius de creixement del PIB però amb clares mostres de recuperació a partir de 1975. Totes elles, llevat de Castella-Lleó, han mantingut uns ritmes de creixement a partir d'aquest any relativament més elevats que els del conjunt espanyol.

3.2. El comportament descrit de les regions espanyoles i específicament de Catalunya permet concloure que a partir dels anys seixanta s'observa una notable reducció dels diferencials entre Catalunya i la resta d'Espanya dels nivells de renda per càpita. Aquesta major similitud es manifesta també en el comportament demogràfic, en aquest cas a partir de ben entrats els anys setanta, amb la pràctica desaparició dels fluxos migratoris i la reducció del creixement vegetatiu així com en altres indicadors com l'evolució de la inversió a Catalunya i Espanya com a conseqüència de la similitud en el comportament de les variables que la condicionen: expectatives en la futura evolució de la demanda, els tipus d'interès i els costos laborals. Les diferències, tot i que progressivament reduïdes, que s'observen en variables com la taxa d'activitat i d'ocupació, el creixement de la productivitat, la dotació de capital, la qualificació de la mà d'obra i el comportament de la inversió estrangera, en tots els casos relativament superiors a Catalunya que a Espanya, semblarien dependre més de factors derivats de la pròpia tradició industrial de Catalunya, les quals, en qualsevol cas, no impedirien el progressiu apropament dels seus nivells de renda per càpita.

4. CATALUNYA EN EL CONTEXT DE LA INTEGRACIÓ EUROPEA

La posició relativa de Catalunya dins del context de les regions europees es caracteritza per dos trets essencials: *a)* en primer lloc, es tracta d'una regió moderadament pobra (és a dir, per sota de la mitjana) en termes relatius; *b)* en segon lloc, Catalunya, com l'economia espanyola en el seu conjunt, ha experimentat a partir de l'any 1985 un creixement clarament superior a la mitjana (i, per tant, ha millorat la seva posició relativa) durant aquests darrers anys.

D'una banda, en efecte, Catalunya –que es troba en una posició favorable en l'àmbit espanyol– ocupa només un lloc molt discret si la comparem amb les altres regions europees. El PIB per càpita, expressat en paritats de poder de compra, equivalia l'any 1993 (el més recent de què hi ha dades disponibles) al 94,40% de la mitjana comunitària (taula 4); i assoliria només el 79,42% si la comparació la realitzessim en termes monetaris (en ECU). Catalunya, que és la quarta regió d'entre disset (després de Balears, Madrid i Navarra) a Espanya[3], ocuparia el lloc 12, d'entre 17, a la RFA[4], només seguida pels cinc *länder* de l'est (Brandenburg, Alta Saxònia, Saxònia, Mecklenburg-Pomerània i Turíngia); els llocs del 12 al 15 (junt amb altres quatre regions amb un índex també de 94) a França, d'entre 22 regions; el lloc 13 d'entre 21 a Itàlia, on només les regions del sud tenen un PIB per càpita més reduït; i el lloc 4-5 al Regne Unit, on set regions tenen un PIB per càpita més reduït en termes de paritat de poder de compra. Les regions europees que figuren amb Catalunya en el grup de quatre motors per Europa tenen, totes elles, un índex de PIB per càpita força superior: Llombardia (131), Baden-Württemberg (128), Roine-Alps (108), mentre que el de Catalunya és, recordem-ho, de l'ordre de 94. Això significa, doncs, i aquesta és una primera conclusió que cal subratllar, que Catalunya que és una regió amb un nivell de renda elevat en termes relatius, en l'àmbit espanyol deixa de ser-ho i se situa per sota de la mitjana comunitària especialment si fem la comparació en termes monetaris.

El segon aspecte que cal destacar és l'apreciable millora que ha experimentat la posició relativa de Catalunya a partir dels anys 80 i en especial a partir de l'any 1985 on el creixement del PIB català ha estat en tots els anys, llevat de l'any 1993, superior al del conjunt de la Unió Europea i al de la mateixa economia espanyola (tret de l'any 1988)[5]. En concret, durant el període 1980-1993, el PIB per càpita de Catalunya (sempre expressat en paritats de poder de compra) ha passat del 83% al 94% de la mitjana comunitària i podria situar-se al 96% a final de 1995, d'acord amb el creixement experimentat pel PIB els anys 1994 i 1995 a Catalunya i al conjunt de la Unió Europea, respectivament[6]. Aquest augment d'11 punts respecte a la mitjana col·loca Catalunya entre les regions comunitàries que han experimentat un més fort creixe-

TAULA 3. DIFERENCIAL DE LA TAXA DE CREIXEMENT ANUAL ACUMULATIVA DEL PIB DE LES COMUNITATS AUTÒNOMES EN RELACIÓ AMB LA MITJANA ESPANYOLA. 1955-1996

	1955-96	1955-75	1975-96
Andalusia	-0,16	-0,53	0,19
Aragó	-0,44	-0,80	-0,10
Astúries	-1,34	-1,02	-1,65
Balears	1,42	0,79	2,01
Canàries	1,55	1,21	1,87
Cantàbria	-1,04	-1,27	-0,82
Castella-la Manxa	-0,51	-1,15	0,10
Castella-Lleó	-0,94	-1,81	-0,11
Catalunya	-0,03	0,27	-0,30
Comunitat Valenciana	0,39	0,60	0,20
Extremadura	-0,84	-2,24	0,49
Galícia	-0,11	-0,37	0,14
Madrid	1,05	1,91	0,25
Múrcia	0,53	0,85	0,23
Navarra	-0,10	-0,35	0,14
País Basc	-0,77	-0,01	-1,49
Rioja (la)	-0,40	-1,63	0,78

Font: BBV i FIES.

TAULA 4. POSICIÓ RELATIVA DE CATALUNYA COM A REGIÓ EUROPEA (1993)

	PIB per càpita				Posició de Catalunya dins del mapa regional de cada país[2]		
	(PPC)[1]	(ECU)	índex (PIB per càpita Catalunya/PIB per càpita país respectiu)		total regions[3]	nombre de regions amb PIB per càpita (PPC)	
			(PPC)[1]	(ECU)		superior	inferior
Catalunya	14.957	12.658	100,00	100,00	-	-	-
Espanya	12.330	10.434	121,31	121,31	17 (39.141)	3 (6.272)	13 (26.776)
RFA	17.124	20.070	87,35	63,07	16 (81.180)	11 (66.836)	5 (14.344)
França	17.434	18.640	85,79	67,91	22[4] (55.828)	11 (34.766)	1 (21.062)
Itàlia	16.228	14.586	92,17	86,78	20 (58.090)	12 (37.040)	8 (21.050)
Regne Unit	15.717	13.858	105,08	91,34	11 (58.070)	3 (24.933)	8 (33.137)
UE	15.845	15.939	94,40	79,42	157	70	86

Notes: [1] PPC: paritats poder compra. [2] Entre parèntesi hi figura la població corresponent. [3] NUTS-2 en tots els casos, excepte per a la RFA i el Regne Unit on són considerades les unitats territorials d'àmbit superior, *länder* i regions, respectivament (vegeu nota a peu de pàgina 4 en el text). [4] Excloent els quatre departaments i territoris d'ultramar.
Font: Eurostat, *Statistiques en bref. Régions*, 1/1996.

ment al llarg d'aquests anys (taula 5). Concretament, l'anàlisi de l'evolució que han mostrat les regions europees en aquest període de temps permet obtenir algunes conclusions d'interès:

a) Catalunya ha millorat en onze punts, com s'ha dit, la seva posició respecte a la mitjana, el que la col·loca en el número tretze quant a les regions que han experimentat un més fort creixement.

b) Cal constatar la important presència de regions espanyoles en el grup de regions més dinàmiques. Concretament, n'hi ha sis entre les setze primeres; per ordre d'importància: Canàries (el seu índex ha millorat divuit puns), Madrid (setze), Balears (tretze), Aragó (dotze), Catalunya (onze) i Extremadura (deu).

c) Pot observar-se un comportament clarament diferenciat entre el període 1980-1990 i 1990-1993. Mentre que en el primer subperíode les regions que van experimentar un més fort creixement van ser, sobretot, regions que se situaven per sota de la mitjana comunitària[7], durant el segon són regions d'elevat nivell de PIB per càpita les que tenen un major creixement. Entre les 9 primeres del període 1980-1990, n'hi havia 7 que al principi del període estaven per sota de 100 i només 2 que estaven per sobre; en canvi, d'entre les 10 primeres del període 1980-1993, 5 estaven per sobre de 100 l'any 1990.

d) Aquest fet afecta especialment les regions espanyoles, que tenen un fort creixement durant el període 1980-1993, però gairebé tot es concentra en el subperíode 1980-1990. En el cas de Catalunya, dels 11 punts guanyats entre 1980 i 1993, 9 corresponen a la dècada dels vuitanta. Probablement, la forta recessió de 1992-1993 influeix notablement en aquests resultats i la recuperació posterior ha conduït, com ja s'ha assenyalat, a una alteració substancial –de la qual encara no disposem de dades regionals europees– de la situació de 1993.

5. REDISTRIBUCIÓ TERRITORIAL DE LA RENDA I POLÍTICA PRESSUPOSTÀRIA

Un dels aspectes essencials que cal examinar quan estudiem la posició relativa de Catalunya respecte d'altres regions és la dels fluxos fiscals interregionals que es generen a través de l'acció del sector públic. En efecte, el pressupost públic, es plantegi o no de forma explícita l'aplicació de polítiques de reequilibri regional, genera inevitablement fluxos fiscals interregionals, en la mesura en què la incidència territorial dels ingressos públics és diferent de la de les despeses públiques. Aquesta qüestió, a més, ha tingut tradicionalment un cert interès a Catalunya, on el debat sobre el dèficit fiscal i les seves implicacions té una ressonància especial en diferents àmbits. Es tracta d'un tema, d'altra banda, d'una importància cabdal per al futur de l'economia catalana en el procés d'integració econòmica europea, que és on progressivament tendirà a emplaçar-se de forma predominant la problemàtica regional.

La competitivitat de les diferents regions europees dependrà, en bona part, de la redistribució de la renda

TAULA 5. REGIONS EUROPEES QUE HAN EXPERIMENTAT UN MAJOR CREIXEMENT (1980-1993)

	Índex 1993	Variació índex (en punts percentuals)		
	(mitjana UE = 100)	1980-1993	1980-1990	1990-1993
1 Luxemburg	160	45	9	36
2 Irlanda	81	21	7	14
3 Hessen (RFA)	149	19	4	15
4 Canàries (ES)	76	18	18	-
5 Limburg (B)	111	18	11	7
6 Lisboa i Vall del Tejo (P)	96	17	7	10
7 Madrid (ES)	97	16	15	1
8 Brussel·les (B)	182	15	-	15
9 Balears (ES)	99	13	11	2
Laci (I)	120	13	8	5
11 Nord (P)	62	12	5	7
Aragó (ES)	88	12	7	5
13 Catalunya (ES)	94	11	9	2
Flandes Oriental (B)	108	11	3	8
15 Extremadura (ES)	55	10	4	6
Macedònia Oriental, Tràcia (GR)	59	10	2	8
17 Ànglia Est (UK)	101	9	9	-
Flandes Occidental (B)	115	9	1	8
Baviera (RFA)	125	9	4	5
20 Egeu Sud (GR)	62	8	8	-
Utrecht (NL)	114	8	-11	19
22 Luxemburg (B)	91	7	1	6
Brabant Nord (NL)	102	7	-	7
Dinamarca	112	7	2	5

Font: Eurostat (1996), (citat en la taula 4).

que es produirà a través del circuit fiscal. Les principals observacions que poden realitzar-se sobre aquesta qüestió són les següents:

a) Catalunya és una regió relativament pròspera (és a dir, amb una renda per càpita superior a la mitjana) dins del context espanyol. En conseqüència, presenta un saldo fiscal deficitari (les sortides en forma d'impostos són superiors a les entrades en forma de despeses públiques[8]) dins d'aquest àmbit territorial. Aquest resultat és relativament lògic perquè els impostos tendeixen a distribuir-se segons la renda, mentre que la despesa pública ho fa més aviat segons la població, i de vegades en relació inversa a la renda. La determinació d'aquest dèficit fiscal ha estat objecte de no poques estimacions. En general, pot observar-se una apreciable coincidència en els resultats obtinguts (taula 6). Fins a l'any 1992, el saldo fiscal, sempre negatiu, de Catalunya amb el sector públic central (SPC) se situava en percentatges d'entre el 7% i el 9% del PIB de Catalunya com mostren les estimacions de Castells-Parellada (1983a i b), per als anys 1975 i 1979; Colldeforns (1991), per als anys 1986-1988; Baró-Bosch (1996a i b), per a l'any 1988; Castells-Parellada (1993), per 1991 i Martínez (1997), per al període 1989-1994. L'any 1993 es produeix una forta disminució del dèficit fiscal, que passa a situar-se entorn del 5%-5,5% del PIB, i amb un valor absolut de l'ordre de 600.000 milions de pessetes. Tant l'estudi de Martínez (1997) com el de Davezies-Nicot-Prud'homme (1996) semblem coincidir en aquestes estimacions. L'any 1994, però, d'acord amb Martínez (1997) el dèficit fiscal torna de nou a augmentar fins a situar-se amb valors del 6% del PIB i 700-750.000 milions de ptes. D'acord amb aquestes dades seria una temeritat, al nostre entendre, generalitzar les estimacions corresponents a 1993 (que es dóna la circumstància que ha estat l'any escollit per diferents estudis). En aquest any van confluir una forta recessió de l'economia catalana (amb un creixement negatiu del PIB de l'1,9%) i un fort dèficit públic de les administracions públiques (7,4% del PIB), circumstàncies excepcionals

TAULA 6. SALDO FISCAL DE CATALUNYA AMB EL SECTOR PÚBLIC CENTRAL: DIFERENTS ESTIMACIONS

Estudis	Any	% s/ PIB	Valor absolut (milers de milions ptes.)
Castells-Parellada (1983 a)	1975	-6,9	(1)
Castells-Parellada (1983 b)	1979	-7,7	(1)
Colldeforns (1991)	1987	-6,6/-9,6	(1)
Baró-Bosch (1996 a i b)	1988	-8,4	(1)
Castells-Parellada (1993)	1991	-7,3	-780,3
Martínez (1997)	1991	-8,3/-9,0	-887,8/-966,7
Martínez (1997)	1992	-7,3/-8,0	-830,3/-908,5
Martínez (1997)	1993	-5,0/-5,5	-565,2/-629,6
Davezies-Nicot-Prud'homme (1996)	1993	-5,3/-5,6	-613,3/-641,5
Martínez (1997)	1994	-5,6/-6,4	-687,5/-781,7

Notes: (1) No s'ofereixen les estimacions anteriors a 1990 per considerar que el seu interès, en valors absoluts, és irrellevant.
Fonts: Vegeu les referències bibliogràfiques completes dels diferents estudis.

que van contribuir a millorar apreciablement el saldo fiscal de Catalunya amb el SPC.

b) La situació de Catalunya és similar a la d'altres regions europees, en les quals una posició relativament favorable en termes de PIB per càpita en l'àmbit nacional acostuma a anar acompanyada de l'existència d'un saldo fiscal negatiu, és a dir, d'una sortida neta de recursos, per la via del pressupost del SPC, cap a altres regions del mateix país. La taula 7 és suficientment il·lustrativa al respecte. Pràcticament totes les regions que tenen un PIB per càpita superior a la mitjana nacional mostren un saldo fiscal negatiu, i pràcticament totes les que el tenen inferior, un saldo fiscal positiu. Així, per exemple, a Espanya, Catalunya i Madrid tenen un PIB per habitant per sobre de la mitjana i un saldo fiscal negatiu, i Andalusia un PIB per habitant inferior a la mitjana i un saldo fiscal positiu. A la RFA, Hessen, Baden-Württemberg i Renània-Nord-Westfàlia tenen un PIB per càpita elevat i un saldo fiscal negatiu, i els *länder* de l'est, tots ells, un PIB per habitant reduït, i un saldo fiscal positiu (com Saxònia i Brandenburg, en la taula). A França, Còrsega, Alvèrnia o Nord-Pas de Calais, tenen un PIB per càpita reduït i un saldo fiscal positiu, mentre que Illa de França o Roine-Alps mostren la situació contrària. A Itàlia succeeix el mateix: la Llombardia, Piemont o el Vèneto són relativament pròsperes i tenen un saldo fiscal negatiu; en canvi, Campània i Sicília, regions pobres, mostren un saldo fiscal positiu. Al Regne Unit, les regions riques, com Sud-est o Anglia-est tenen saldos fiscals negatius, al revés del que succeeix amb regions pobres, en termes relatius, com ara Gal·les. Hi ha poques excepcions a aquesta regla; d'entre les regions considerades a la taula 7 només alguns *länders* occidentals de la RFA, que malgrat tenir un PIB per càpita inferior a la mitjana mostren un saldo fiscal negatiu, a causa de la fortíssima polarització del flux redistributiu cap els *länders* de l'est (molt més pobres en termes relatius) que es produeix a Alemanya; la regió de Midlands Est al Regne Unit que, tot i estar per sota de la mitjana, presenta un saldo fiscal negatiu, per bé que gairebé inapreciable, i la regió de West Sweden a Suècia, que es troba en una situació similar. Hi ha també altres casos, no recollits en la taula, en els quals es produeix la situació contrària (és a dir, regions relativament riques tenen saldos fiscals positius). En tot cas, cap d'aquestes excepcions no contradiu la tendència aclaparadorament majoritària que abans s'ha descrit: les regions relativament pròsperes de cada país tenen un saldo fiscal negatiu que es canalitza cap a les regions relativament desafavorides del mateix país.

c) Ara bé, si en lloc de circumscriure'ns a l'àmbit de cada país examinem la situació relativa a Europa, els resultats obtinguts en el cas de Catalunya (com els d'altres regions relativament riques en països relativament pobres, com són Madrid i Lisboa) presenten unes particularitats especialment desfavorables. En efecte, en tal cas, podem comprovar que les regions que, en l'àmbit europeu, tenen un PIB per càpita similar al de Catalunya (superior al 90% però inferior a la mitjana) obtenen un saldo fiscal positiu, i no negatiu, com és el de Catalunya, amb el SPC (taula 7). És el cas de Migdia-Pirineus, País del Loira o Provença-Alps-Costa Blava a França, que tenen un PIB per càpita similar al de Catalunya i un saldo fiscal positiu, el d'Úmbria a Itàlia, o el d'Escòcia i el Sud-Est al Regne Unit. Per contra, les regions que presenten un saldo fiscal negatiu amb el seu SPC similar al de Catalunya, tenen un PIB per càpita molt superior al de Catalunya, a escala europea. Així, l'Illa de France (saldo fiscal, -4,36% del seu PIB) té un PIB per càpita igual a 166,21 (considerant 100

TAULA 7. SALDO FISCAL AMB EL SPC[1] I NIVELL DE RENDA D'ALGUNES REGIONS EUROPEES (1993)

	Saldo fiscal[2] amb el SPC[1] (% s/PIB regional)	Posició al país respectiu (base 100 = PIB per capita país)	Posició a la UE (base 100 = PIB per capita UE)
ESPANYA			
Andalusia	15,12	74,84	58,24
Catalunya	-5,45	121,31	94,40
Madrid	-11,06	125,17	97,40
FRANÇA[3]			
Còrsega	12,52	70,71	77,80
Nord-Pas-de-Calais	3,24	80,06	88,09
Alvèrnia	1,42	82,06	90,29
Migdia-Pirineus	5,51	84,99	93,51
País del Loira	0,79	85,56	94,13
Provença-Alps-Costa Blava	0,97	89,00	97,93
Roine-Alps	-1,17	98,19	108,04
Illa de França	-4,36	151,06	166,21
RFA[4]			
Saxònia	20,25	49,41	53,40
Brandenburg	19,65	53,01	57,29
Renània-Palatinat	-2,92	92,77	100,26
Baixa Saxònia	-1,13	95,58	103,29
Renània Nord-Westfàlia	-1,57	103,71	112,09
Baviera	-3,53	116,09	125,46
Baden-Württemberg	-4,38	118,33	127,88
ITÀLIA			
Campània	19,44	67,11	68,73
Sicília	19,76	69,65	71,33
Abruços	13,65	87,77	89,90
Úmbria	1,08	96,83	99,17
Toscana	-6,98	105,93	108,49
Vèneto	-8,16	113,17	115,91
Piemont	-9,48	112,42	115,13
Llombardia	-12,90	127,58	130,66
REGNE UNIT			
Gal·les	9,27	84,65	83,97
Escòcia	5,49	98,29	97,49
Sud-oest	0,29	95,15	94,38
Midlands Est	-0,46	93,75	92,99
Anglia Est	-1,99	102,06	101,23
Sud-est	-6,36	117,39	116,44
SUÈCIA			
Suècia Central Est	3,16	90,43	88,97
Smaland amb Illes	1,04	96,07	94,53
Suècia Sud	0,73	95,84	94,29
Suècia Oest	-1,73	96,83	95,27
Estocolm	-7,53	121,19	119,24
PORTUGAL			
Alentejo	26,17	61,30	42,30
Lisboa i Vall del Tejo	-1,95	139,34	96,16

Notes: [1] SPC = sector públic central. [2] S'utilitza la semisuma entre els saldos obtinguts considerant el flux monetari real i el calculat segons la localització del benefici de la despesa pública. [3] Expressat en PPC (paritats de poder de compra). [4] No inclou tots els fluxos fiscals originats pel SPC. En concret, queden exclosos els de la Seguretat Social. Els resultats corresponents a cada una de les regions estan, doncs, previsiblement subvalorats en valor absolut.

Font: Davezies-Nicot-Prud'homme (1996).

la mitjana europea) quan el de Catalunya és 94,40; Baviera (saldo fiscal, -3,53%) i Baden-Württemberg (-4,38%), un PIB per càpita superior a 125; Toscana (-6,98%) i Vèneto (-8,16%) de l'ordre de 110-115; i el Sud-Est, al Regne Unit, un saldo fiscal de -6,36% i un PIB per càpita de 116,44. La conclusió, doncs, és clara: Catalunya té un saldo fiscal amb el SPC excessivament elevat per la seva renda relativa en l'àmbit europeu. Aquesta situació es produeix per dos factors: en primer lloc, pel fet que Catalunya és una regió relativament rica (i, per tant, té un saldo fiscal negatiu) en un país relativament pobre (i, per tant, té una renda per càpita relativament reduïda a escala europea); i, en segon lloc, per la magnitud de la redistribució regional de la renda que té lloc a través del SPC a Espanya. No és, com s'ha dit, una situació exclusiva de Catalunya. De fet, en teoria hauria de caracteritzar totes les regions riques dels països pobres. Ara bé, en la pràctica, poques regions europees es troben en una situació similar.

d) Aquesta situació relativament desfavorable es veu agreujada per dos factors addicionals:

- En primer lloc, per la relació entre el saldo comercial i el saldo fiscal. En general, les regions que tenen una renda per càpita més alta que la mitjana del seu país, solen presentar un saldo fiscal negatiu, com s'ha assenyalat, i un saldo comercial (de mercaderies i serveis) positiu, en la mesura en què es tracta de regions relativament més competitives i productives. I la situació inversa acostuma a produir-se en les regions més pobres. Els diferents estudis realitzats sobre la matèria[9] arriben clarament a aquesta conclusió. A més, aquests estudis també indiquen que, en general, el valor absolut del saldo comercial és superior al del saldo fiscal (la ràtio saldo fiscal/saldo comercial, en valor absolut, és inferior a 1). Això significa que els fluxos fiscals serveixen per atenuar, però no contraresten totalment, els efectes de la balança de mercaderies i serveis amb l'exterior. En el cas de Catalunya diferents estudis realitzats –tot i les diferents metodologies emprades– indiquen un coeficient superior a la unitat, cosa que significa que el saldo desfavorable de la balança fiscal amb el SPC és, en contra del que sol succeir en la majoria dels casos, superior en valor absolut al saldo favorable de la balança de mercaderies i serveis. En concret, l'estudi de Castells-Costas-Parellada (1981) referit a 1975, donava un coeficient d'1,35; i el de Baró-Bosch (1996), per als anys 1987-1988, un coeficient d'1,57. En canvi, estudis posteriors com els que s'inclouen a l'estimació de la balança de pagaments 1993-1994 de l'economia catalana (VVAA, 1997) semblarien posar de manifest un comportament no exactament coincident amb l'assenyalat.

- En segon lloc, el saldo de Catalunya en relació amb el pressupost comunitari. Ja que, com hem dit, les regions pobres en termes relatius solen tenir un saldo fiscal favorable, i Catalunya ho és en l'àmbit comunitari, es podria pensar que el saldo fiscal de Catalunya amb el pressupost de la CE serà favorable. Tanmateix, tampoc en aquest cas no es produeix el resultat que lògicament es podria esperar. Els estudis de Maluquer (1993), per al període 1986-1991, posen de manifest que, en totes les hipòtesis considerades, Catalunya té un saldo fiscal deficitari amb el pressupost comunitari amb quanties que oscil·len entre els 30 i els 80.000 milions de pessetes. La hipòtesi més versemblat per a l'any 1991, per exemple, donaria un saldo fiscal deficitari de l'ordre dels 50.000 milions de pessetes, equivalent a un 0,50% del PIB de Catalunya. Posteriorment, el saldo fiscal de Catalunya amb el pressupost comunitari ha millorat possiblement (una estimació[10] per a 1995 podria donar un saldo encara desfavorable, però més reduït, de l'ordre dels 32.000 milions de pessetes, equivalent al 0,24% del PIB), a causa de la forta millora del saldo global positiu d'Espanya, que pot haver passat de 360.000 milions de pessetes (0,66% del PIB) l'any 1991 a 1,2 bilions de pessetes (1,72% del PIB), l'any 1995[11]. Així, doncs, l'any 1991, sobre un saldo favorable per al conjunt de l'economia espanyola de 360.000 milions de pessetes, Catalunya presentava una sortida de l'ordre de 50.000 milions; l'any 1995 amb un saldo total favorable d'1,2 bilions, Catalunya presenta encara una sortida de l'ordre de 32.000 milions. Sens dubte, l'especial estructura del pressupost comunitari (que destina el 50% a despeses agrícoles, d'una incidència molt limitada a Catalunya, i el 30% a accions estructurals, que tampoc no beneficien especialment Catalunya, ja que la seva renda no està per sota del 75% de la mitjana de la UE) explica en part aquests resultats. Però es tracta, nogensmenys d'una situació certament peculiar i perjudicial per a una regió que, com Catalunya, té un nivell de PIB per habitant inferior a la mitjana comunitària.

6. CONSIDERACIONS FINALS

Catalunya es troba en una situació relativament peculiar dins del context de les regions europees. Per una banda, es tracta d'una regió relativament pobra (situada, en el millor dels casos, en la franja intermèdia) en l'àmbit comunitari. A pesar del seu pes productiu i industrial, no és una regió fortament competitiva en termes relatius i el seu saldo comercial amb les altres regions europees és clarament deficitari. El procés d'integració econòmica i d'unificació dels mercats no l'afronta, doncs, des d'una

posició especialment avantatjosa. D'altra banda, i malgrat que es tracta d'una regió relativament pobra en termes comunitaris, el seu saldo fiscal amb el pressupost comunitari és també negatiu a causa de la peculiar estructura de despesa d'aquest pressupost.

En l'àmbit espanyol, d'altra banda, Catalunya presenta, com a regió relativament rica, un saldo fiscal deficitari però que, en contra del que sol succeir en altres casos, sembla mantenir una relació superior amb el saldo positiu de la balança de mercaderies. Aquest fet no és aliè –com s'ha assenyalat en els dos primers apartats– a la notable reducció dels diferencials en termes de PIB per càpita que s'observen entre Catalunya i la resta d'Espanya a partir dels anys seixanta. La situació de Catalunya és normal com a regió relativament rica dins d'Espanya, però relativament atípica a Europa, ja que, amb una renda per càpita inferior a la mitjana, té en canvi una sortida neta de recursos fiscals. Es tracta d'una situació que, tipològicament, s'hauria de correspondre amb el que podríem denominar regions riques dels països pobres. Però en la pràctica aquesta categoria regional apareix força limitada, cosa que farà difícil, probablement, que la manifestació del problema es plantegi en el futur d'una forma relativament estesa. En efecte, en països com França, RFA, Itàlia i també de fet el Regne Unit, les regions relativament riques dins del país ho són també en l'àmbit comunitari. Presenten, certament, saldos fiscals negatius, com Catalunya, però el seu nivell de renda és molt superior. A Grècia, les regions riques són força més pobres que Catalunya i a Portugal, la regió de Lisboa i Vall del Tejo podria presentar similituds amb Catalunya, però en canvi té un saldo fiscal amb el pressupost comunitari molt més favorable del que pugui tenir Catalunya, a conseqüència del fet que és beneficiària destacada dels fons estructurals.

Aquest conjunt de circumstàncies ha donat lloc a la formulació de diferents tipus de propostes i reflexions. Davezies-Nicot-Prud'homme (1996), per exemple, es pregunten si la política de reequilibri territorial comunitària no hauria de prestar una atenció preferent a les regions riques dels països pobres[7]. En primer lloc, s'argumenta, perquè en la mesura que són les regions més productives i competitives dels seus respectius països, el seu reforçament contribuiria més poderosament al creixement de l'economia i a l'objectiu de cohesió entre estats membres. D'altra banda, perquè ja que la part fonamental dels fluxos redistributius interregionals té lloc a través dels pressupostos nacionals i que aquestes regions contribueixen poderosament a aquest objectiu, amb uns saldos fiscals negatius dins del seu país, en la mesura que se les reforci, s'estarà també reforçant l'instrument més eficaç de redistribució regional de la renda.

Finalment, cal apuntar que la culminació de la unió monetària plantejarà un element addicional de preocupació. En general, en efecte, l'absència del mecanisme del tipus de canvi a l'interior d'un mateix país és coberta pels fluxos fiscals originats pel pressupost del SPC per atenuar l'impacte de xocs asimètrics i per permetre un procés gradual d'adaptació de les economies a situacions desiguals de competitivitat. En l'àmbit comunitari, el pressupost federal és excessivament reduït per jugar aquest paper i, a més, es distribueix amb uns criteris que no estan especialment vinculats ni a la situació relativa de renda per càpita, ni als canvis en aquesta situació. En aquestes circumstàncies, tendències que abans s'han apuntat poden veure's reforçades i en una línia més aviat preocupant per a l'economia de Catalunya, amb la culminació de la UEM.

NOTES

1 Recollim en aquest treball, algunes de les línies d'anàlisi ja desenvolupades a Castells-Parellada (1993), Castells (1993), Castells-Parellada (1995) i Parellada (1995).
2 M. Parellada i G.García (1997).
3 En l'estimació del FIES, Catalunya ocupava, com s'ha vist, el tercer lloc darrere de Balears i Madrid. La diferent font utilitzada, EUROSTAT, i el fet que l'estimació del PIB per càpita estigui expressada en paritats de poder de compra explicaria les diferències observades entre una i altra estimació.
4 Les regions considerades són les denominades NUTS-2 *(Nomenclature Units Territorial Statistics)* en els casos d'Espanya (on corresponen a les CA), França i Itàlia; per a la RFA, s'ha utilitzat la unitat d'àmbit superior (que correspon als *länder*), així com per al Regne Unit. En conjunt, a la RFA s'han considerat 16 regions, amb una població mitjana de 5.073,75 milers d'habitants; a Espanya 17 (població mitjana: 2.302,41); a França, 22 (2.537,64); a Itàlia, 20 (2.904,50); i al Regne Unit, 11 (5.279,09).
5 Àlex Costa i altres (1995).
6 A Catalunya, el PIB en termes constants ha crescut, respectivament, el 3,1% i 3,8%, els anys 1994 i 1995; al conjunt de la Unió Europea, el 2,8% i 2,4%. Suposant que el creixement en termes de paritats de poder de compra mantingués les mateixes proporcions relatives, el PIB per habitant de Catalunya, en termes de paritats de poder de compra, assoliria el 96%.
7 De les 25 regions que van mostrar un major creixement entre 1980 i 1990, 17 estaven per sota de la mitjana comunitària a l'inici del període (vegeu Castells (1993), taula 4).
8 Sempre en termes relatius, és a dir, el coeficient d'incidència territorial dels ingressos del sector públic central a Catalunya és superior al d'incidència territorial de les despeses. En termes absoluts el saldo fiscal pot dependre de la importància relativa del dèficit públic.
9 Vegeu, notablement, el *rapport* MacDougall (1977), elaborat sobre dades de diferents països europeus; més, recentment, Baró-Bosch (1996) per a tres regions europees: Catalunya, Llombardia i Baden Württemberg.
10 Realitzada considerant les dades del pressupost comunitari d'aquest any. Els coeficients d'incidència de les despeses a Catalunya s'obtenen a partir de Correa (1996), i els dels ingressos, a partir de Maluquer (1993).
11 L'any 1991 Espanya contribuïa al 8,67% del pressupost comunitari i es beneficiava del 14,03% de les despeses; l'any 1995 la seva contribució no arriba al 7% i es beneficia del 18,65% de les despeses.
12 Davezies-Nicot-Prud'homme (1996), pàg. 146-147.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BARÓ, Ezequiel i BOSCH, Núria (1996a), "Fluxos comercials i fiscals a Baden-Württemberg, Llombardia i Catalunya: una anàlisi comparativa", *Estudis Econòmics;* núm. 1, Direcció General de Programació Econòmica (Departament d'Economia i Finances, Generalitat Catalunya), maig.
- BARÓ, Ezequiel i BOSCH, Núria (1996b), "Fluxos comercials i fiscals a Baden-Württemberg, Llombardia i Catalunya: una anàlisi comparativa", *Nota d'Economia;* núm. 55, maig-agost, pàg. 75-91.
- CASTELLS, Antoni (1993), "Desequilibris regionals a Espanya i a Europa: unes notes comparatives", *Revista Econòmica* (Banca Catalana); juny-setembre, pàg. 15-21.
- CASTELLS, Antoni i PARELLADA, Martí (1983a), *Els fluxos econòmics de Catalunya amb la resta d'Espanya i la resta del món. La balança de pagaments de Catalunya 1975;* Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- CASTELLS, Antoni i PARELLADA, Martí (1983b), "Els fluxos econòmics de Catalunya amb l'exterior", a *L'economia de Catalunya, avui i demà;* Banco de Bilbao.
- CASTELLS, Antoni i PARELLADA, Martí (1993), "Los desequilibrios territoriales en España", *Primer Simposio sobre igualdad y distribución de la renta y la riqueza;* Fundación Argentaria, Madrid.

- CASTELLS, Antoni i PARELLADA, Martí (1995), "Los desequilibrios territoriales en España en el contexto europeo", *Seminario sobre la evolución económica en las Comunidades Autónomas, Quaderns de Treball;* núm. 45. Institut d'Estudis Autonòmics. Generalitat de Catalunya.
- CASTELLS, Antoni, COSTAS, Joan Carles i PARELLADA, Martí (1981), "Efectos redistributivos regionales de las finanzas del gobierno central y flujos de mercancías y servicios en España", *Investigaciones Económicas;* setembre-desembre, pàg. 151-170.
- COLLDEFORNS, Montserrat (1991), *La balança fiscal de Catalunya amb l'Administració de l'Estat;* Institut d'Estudis Autonòmics, Barcelona.
- CORREA, Ma. Dolores (1996), "Els fons comunitaris a Espanya: regionalització i anàlisi de la incidència", *Nota d'Economia;* núm. 54, gener-abril, pàg. 13-26.
- COSTA, Àlex i altres (1995), "L'economia catalana del 1980 al 1994: aspectes bàsics de la seva evolució", *Nota d'Economia;* núm. 53, setembre-desembre.
- DAVEZIES, Laurent, NICOT, B. H. i PRUD'HOMME, Rémy (1996), "Interregional Transfers from Central Government Budgets", *Economic and Social Cohesion in the European Union: The Impact of Member States Own Policies* (Final Report to the European Commission, DG XVI); University of Strathclyde (Glasgow) - European Policies Research Centre, octubre.
- MAC DOUGALL, Sir Donald (ed.) (1977), *Rapport du groupe de réflexion sur le rôle des finances publiques dans l'intégration européenne;* Commission des Communautés Européennes, Brussel·les.
- MALUQUER, Salvador (1993), "La balança fiscal de Catalunya amb el pressupost de la Comunitat Europea. 1986-1991", *Nota d'Economia;* núm. 47, octubre, pàg. 65-82.
- MALUQUER, Salvador i RUBIRALTA, Assumpció (1993), *Fluxos financers i balança fiscal de Catalunya amb el pressupost de la Comunitat Europea* (1986-1991); Institut d'Estudis Autonòmics, Barcelona.
- MARTINEZ, Esther (1997), "La balanza fiscal de Catalunya amb l'Administració Central", *La balança de pagaments de Catalunya;* (diversos autors), Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- PARELLADA, Martí (1995), "Distribución territorial de la renta", J.L.García Delgado (director), *Lecciones de economía española;* Editorial Civitas, Madrid (2ª edició).
- PARELLADA, Martí i GARCÍA, Gemma (1997), "La doble convergencia económica con España y con Europa", *El modelo catalán;* (diversos autors), Ed. Flor del Viento, Barcelona.

LA DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL DE LA RENDA I EL PATRIMONI A CATALUNYA

Àlex Costa i Cristina Rovira
Institut d'Estadística de Catalunya

INTRODUCCIÓ[1]

De l'ampli conjunt de conceptes que es fan servir per conèixer la realitat econòmica, el de la renda de les famílies és, sens dubte, un dels més rellevants. Entre els economistes, la magnitud més important és el producte interior brut (PIB), que representa la creació de béns i serveis nous en una economia al llarg d'un període de temps determinat, generalment un any. Tanmateix, des d'una perspectiva més social, la renda familiar és la variable de la comptabilitat econòmica que més directament es pot vincular amb el nivell de benestar de la població. Per aquesta raó, la renda familiar –allò que tenen les famílies per consumir o estalviar– és molt probablement la variable econòmica més adient en una aproximació com la que es fa en aquesta obra. Una forma de complementar l'anàlisi del nivell de benestar de la població mitjançant la renda és l'estudi del patrimoni familiar. Amb aquesta informació es pot fer una primera aproximació al mateix tema des d'una òptica no de fluxos sinó d'estoc, és a dir, considerant a més de la renda, la *riquesa* de les famílies. Aquest estudi de la distribució del patrimoni l'hem fet sobre la base de l'explotació de les dades de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques (IPPF).

L'anàlisi que es presenta se centra en la distribució *territorial* de la renda i el patrimoni. Aquest estudi es dedicarà bàsicament a descriure de quina forma la renda i el patrimoni per habitant es distribueixen en el territori català. La desagregació territorial emprada serà la comarcal[2].

En primer lloc, es considera la renda familiar disponible de l'economia catalana, la seva estructura i l'evolució. També es dedica un apartat a la distribució personal de la renda, que és un tema clàssic malgrat no ser l'objecte d'interès principal d'aquestes pàgines. Per últim, s'arriba al tema central: la distribució territorial de la renda per habitant i per habitant de 16 anys i més[3], com a indicadors de benestar en els diferents àmbits territorials. S'avaluen les diferències de nivell i també les diverses composicions de renda en cada comarca.

En la segona part d'aquest treball, es presenta una anàlisi semblant pel que fa al patrimoni familiar. Es tracten els aspectes generals relatius al patrimoni a partir de l'explotació de la font fiscal bàsica, l'impost sobre el patrimoni. També serà analitzada l'evolució i l'estructura dels elements patrimonials de les llars catalanes a la vista de les seves declaracions. A continuació, es mostra la distribució territorial del patrimoni: les diferències en el nivell i en la composició segons les diferents comarques. Per últim, es fa una breu consideració sobre la concordança entre les distribucions de renda i patrimoni en el territori.

1. LA RENDA FAMILIAR DISPONIBLE

1.1 La renda familiar com a macromagnitud

L'economia d'un territori tal com es representa a partir de la comptabilitat nacional es pot descompondre segons dues òptiques: la de les branques d'activitat i la dels sectors institucionals. Les branques d'activitat desagreguen l'economia en activitats: agrària, industrial, de construcció i de serveis. Aquesta desagregació pot ser

simplificada o complexa, tant com permeti la nomenclatura d'activitats utilitzada. Una segona perspectiva és la dels sectors institucionals. Un sector institucional és un conjunt d'agents de l'economia que es caracteritzen per tenir una funció bàsica en el sistema econòmic. Els sectors institucionals són les famílies, les empreses no financeres, les empreses financeres i d'assegurances, l'Administració pública i la resta del món. En la taula 1 es pot veure la funció i el recursos principals d'aquests sectors institucionals.

Si s'estudia la renda de les famílies des d'una perspectiva de comptabilitat nacional, cal tenir present que s'està treballant sobre la part de la renda de l'economia que correspon al sector de les famílies. També les empreses i l'Administració pública tenen renda disponible. Resulta important tenir present aquest marc conceptual, atès que el sector famílies de la comptabilitat no inclou només el que ordinàriament es pot entendre per famílies, sinó que inclou també les empreses familiars (per a les quals no és possible establir una frontera nítida entre l'economia familiar i la del negoci) i també les institucions privades sense afany de lucre.

La renda de les famílies considerada en aquest treball, fa referència a la macromagnitud renda *bruta* familiar disponible. El caràcter de renda bruta es deu al fet que no dedueix cap consum de capital fix, és a dir, no té en compte les amortitzacions. Si per contra, s'hagués deduït de la renda el consum de capital fix (el capital productiu de les empreses familiars i el patrimoni immoble de les famílies), aleshores s'estaria considerant la renda amb caràcter *net*[4]. Per altra banda, es parla de renda *disponible*, atès que per al seu càlcul s'han descomptat els impostos que paguen les famílies.

La renda disponible es calcula com a saldo del compte de renda de les famílies, és la diferència entre el conjunt de recursos i usos. Els principals recursos del compte de renda de les famílies són els següents: remuneració d'assalariats, excedent brut d'explotació (activitats professionals i empresarials), prestacions socials (de jubilació, d'atur i d'altres) i els interessos efectius cobrats. Els principals pagaments obligats són: les cotitzacions socials d'empleats i autònoms, els impostos sobre la renda, el patrimoni, sobre béns immobles i sobre vehicles de tracció mecànica, els interessos efectius pagats i altres.

La distribució de la renda disponible entre els sectors institucionals és relativament semblant en els diferents països. El sector famílies és el sector que, de manera destacada amb aportacions al voltant del 70%, més participa en la renda total. A Espanya, aquest sector té més d'un 70% de la renda total, de la mateixa manera que França i el Regne Unit (71% i 75%, respectivament). En altres països, com Itàlia (84,4%) i Bèlgica (79,5%), aquestes xifres encara són més elevades. Per altra banda, en països com Suècia, la participació de les llars no arriba al 65%. Aquestes discrepàncies s'expliquen per diverses causes; per exemple, el pes de l'empresa familiar enfront de les grans empreses en el conjunt de l'economia o la importància dels serveis públics prestats a les famílies. El primer cas suposa un augment de la participació de la renda familiar respecte del total, mentre que en el segon, el pes del sector famílies disminuiria a favor de l'Administració pública.

1.2 Composició i evolució del compte de renda de les famílies

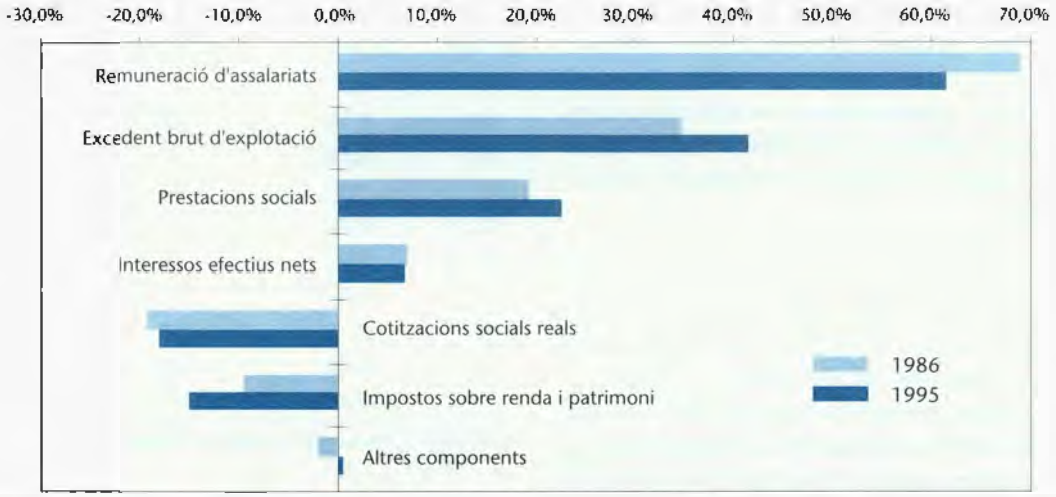
La renda familiar disponible de Catalunya l'any 1986 va ser de poc més de 650.000 pessetes per habitant. L'any 1995 aquesta dada superava el 1.500.000 de pessetes. Aquesta variació implica un increment real anual acumulatiu pròxim al 4% en els darrers deu anys. S'ha de dir que la dinàmica de la renda familiar és semblant a la del conjunt de l'economia, en el període 1986-1990 aques-

TAULA 1. CLASSIFICACIÓ DELS SECTORS INSTITUCIONALS (RESIDENTS)

Sectors institucionals	Funció principal	Recursos principals
Societats i quasisocietats no financeres	Produir per a la venda	Ingressos per vendes
Institucions de crèdit	Finançar	Fondos per passius financers contrets Interessos nets
Institucions d'assegurances	Assegurar	Primes
Administracions públiques	Produir serveis públics Operacions redistributives	Pagaments obligatoris d'altres sectors
Llars - com a consumidors - com a empresaris	Consumir Produir per a la venda	Salaris, rendes, transferències Ingressos per vendes

Font: EUROSTAT. *Sistema Europeu de Comptes Econòmics Integrats* (SEC).

GRÀFIC 1. COMPOSICIÓ DEL COMPTE DE RENDA: PRINCIPALS INGRESSOS I USOS OBLIGATS DE LES FAMÍLIES (%)

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana.*

ta s'ha mostrat força positiva, a l'entorn del 5,5% acumulatiu. En canvi, en els anys noranta l'evolució de la renda ha estat menys favorable, fins al punt que l'any 1994 va mostrar un estancament real. Aquesta evolució té un perfil més suau que el producte interior brut (PIB), que arriba a mostrar taxes de variació negatives, gràcies a l'efecte de les prestacions socials, especialment les prestacions per atur[5].

Pel que fa a l'estructura del compte de renda familiar, tal com mostra el gràfic 1, els principals ingressos de les famílies són les rendes procedents del treball assalariat, amb una mica més d'un 60% del total. Al llarg dels darrers anys s'ha perdut pes en aquest component a causa de la desocupació generada per la crisi, la moderació salarial i, també, per la pèrdua de pes relatiu del sector industrial en el conjunt de l'economia catalana[6]. L'evolució de les rendes salarials en termes reals mostren taxes negatives en el període de 1992 a 1994. La segona font d'ingressos familiars són les activitats professionals i empresarials (d'empreses familiars) que representen més del 40% de la renda familiar. La seva evolució és més favorable que la de les rendes del treball, no tant per una remuneració unitària més elevada, sinó pel fet que la desocupació no ha estat tan important. Una mostra d'aquest fenomen és que l'any 1990 a Catalunya la taxa de salarització (assalariats respecte al total d'ocupats) era quasi del 80% i l'any 1995 queda situada només lleugerament per sobre del 75%. La relativa millor evolució dels serveis és una de les explicacions d'aquest procés. Finalment, la participació de les prestacions socials en els ingressos familiars no és gens menyspreable, ja que representen més d'un 20% del total d'ingressos familiars. El guany en la participació ha estat progressiu des de 1986, si bé s'intensifica a partir de la crisi i arriba a la seva aportació màxima el 1993. A partir d'aleshores el seu pes tendeix a moderar-se.

En relació amb els pagaments obligats, les cotitzacions tenen un pes al voltant del 18% sobre la renda, mentre que els impostos queden situats entre el 9 i el 15%. Les cotitzacions tenen un perfil paral·lel a la massa salarial, mentre que els impostos tenen més relació amb el conjunt de l'economia i, naturalment, amb la pròpia renda disponible de l'exercici anterior. Si s'analitza l'efecte net de l'Administració pública sobre la renda familiar, es poden identificar clarament les situacions d'expansió o crisis. En els moments de creixement important, darrers anys vuitanta, l'Administració té un efecte negatiu, especialment per les elevades taxes d'increment dels impostos de renda i patrimoni. En canvi, en situacions de crisis, com la de 1993, l'aportació passa a ser positiva, tant per l'efecte de les prestacions com per la caiguda en impostos i cotitzacions.

1.3 Distribució personal de la renda[7]

Tal com s'ha apuntat a l'inici d'aquestes pàgines, la producció queda quantificada amb el PIB, mentre que la renda familiar és l'indicador més idoni per avaluar el nivell de benestar de la població. Ara bé, d'aquest nivell de benestar es voldrà saber no només un valor representatiu mitjà del conjunt de la població, sinó que resultarà

molt significatiu conèixer de quina forma es distribueix entre la població. La resposta a aquest interrogant és un tema clàssic en les anàlisis sobre el benestar de la població d'un territori econòmic. Un tema complementari a aquest és el de la pobresa, que no s'abordarà en aquestes línies. Una aproximació recent a l'estudi de la pobresa en l'economia catalana es pot trobar al treball fet per Marta Masats a partir de la darrera enquesta de pressupostos familiars[8].

En l'actualitat hi ha un ampli consens respecte al sistema bàsic de mesurament de la concentració de la renda entre la població. Aquest sistema és l'anomenada corba de Lorenz i un indicador associat, l'índex de Gini. A la taula 2 es pot veure la informació de base sobre la qual és possible calcular la corba de Lorenz. En primer lloc, cal ordenar les famílies segons el seu nivell de renda, de menys a més renda. A partir d'aquesta ordenació, es pot fer una agrupació, que a la taula correspon a decils del total de llars (de 10% en 10%). Aleshores es compara l'acumulació percentual de llars i l'acumulació percentual de renda. Si la distribució fos plenament igualitària, el primer 10% de les llars acumularia el 10% de la renda, el segon 10% acumularia el 20% de les llars i de les rendes, i així successivament, fins al darrer decil, que acumularia el 100% tant de les llars com de la renda. Aquesta situació teòrica de màxima desconcentració en la distribució de la renda queda reflectida en el gràfic 2 per la línia recta que és la bisectriu del quadrant. La realitat és la que mostren les columnes tercera i quarta de la taula 2 i que porten a la corba de Lorenz de la distribució de la renda de l'economia catalana segons l'enquesta de pressupostos familiars de 1991. Mentre que el primer 10% de les llars més pobres representen un 4,2% del total de la renda, el 10% més ric representa pràcticament un 20% de la renda. La concentració més forta queda reflectida en una corba de Lorenz més abombada.

Un indicador del grau de concentració de la renda és l'índex de Gini. La interpretació d'aquest índex a partir de la corba de Lorenz és molt directa. L'índex de Gini és l'àrea definida entre la corba de Lorenz i la diagonal dividida pel valor del triangle. En el cas de màxima concentració (tota la renda en mans d'una única llar), l'índex prendria valor unitari; i en el cas de màxima igualtat de les rendes l'índex tindria valor zero. Si l'àrea definida és la meitat del triangle, l'índex de Gini tindrà valor 0,5. L'índex de Gini de la distribució de la renda entre llars catalanes és de 0,318. A Espanya aquest mateix valor és molt semblant, de 0,323, i mostra una mica més de concentració, és a dir, de desigualtat[9].

TAULA 2. DISTRIBUCIÓ DELS INGRESSOS DE LES LLARS CATALANES. 1991

% de llars	% d'ingressos de les llars	% acumulat de les llars	% acumulat d'ingressos
10	4,23	10	4,23
10	5,54	20	9,77
10	6,80	30	16,57
10	7,48	40	24,05
10	8,78	50	32,83
10	9,97	60	42,80
10	10,45	70	53,25
10	12,11	80	65,36
10	14,76	90	80,12
10	19,88	100	100,00

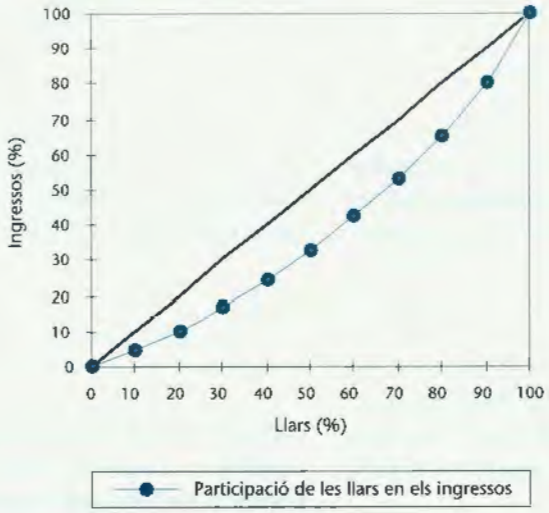
Font: MASATS, Marta (1996) a partir de l'enquesta de pressupostos familiars (INE).

Una vegada quantificada la concentració de la distribució personal de la renda caldria fer-ne una valoració i una explicació. Pel que fa a la valoració, es pot dir que Catalunya presenta uns nivells de concentració de la renda normals en comparació a altres economies de l'entorn. Aquestes comparacions, en l'àmbit internacional, resulten molt difícils per la diversitat de metodologies emprades i pels diferent nivells d'opacitat en relació amb aquest tema. En particular, una ocultació en els trams superiors incideix d'una forma transcendental en el valor de l'índex de Gini. S'ha vist que el 10% de les llars més riques disposen del 20% dels ingressos. Si aquesta proporció d'ingressos en les llars més riques fos més elevada, per exemple un 30%, aleshores, aquesta major concentració (que implicaria una disminució proporcional en la resta de decils) faria augmentar l'índex en un 30% aproximadament. Això vol dir que l'indicador és bastant sensible a possibles problemes d'estimació.

Malgrat les limitacions que mostren les dades, es poden fer certes valoracions de caràcter genèric i també, pel que fa al territori realment comparable, l'Estat espanyol, es pot intentar explicar i contextualitzar els resultats per a l'economia catalana.

Quines són les tendències generals de la distribució de la renda entre la població? Segons Pareto, a partir d'una anàlisi de diferents països i èpoques històriques, s'arriba a la conclusió que la renda mostra una tendència inevitable a distribuir-se d'una forma idèntica, amb independència de les normes impositives i de les institucions socials i polítiques. Darrera d'aquest fet es troba la idea que la distribució de la renda és una derivació de la dis-

GRÀFIC 2. CORBA DE LORENZ SEGONS LA DISTRIBUCIÓ DELS INGRESSOS DE LES LLARS CATALANES. 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'enquesta de pressupostos familiars 1990-91.

tribució (normal) de les capacitats de les persones en el treball. Estudis i estadístiques posteriors mostren que això no és veritat: el sistema impositiu progressiu, l'efecte de les prestacions socials (salaris mínims), l'efecte de l'acció dels sindicats, etc. fan que les economies occidentals desenvolupades tinguin un nivell de concentració menor que les economies en fase de desenvolupament o situades en sistemes polítics no democràtics.

Si es consideren àmbits més comparables, per exemple les economies de les comunitats autònomes espanyoles, es pot fer una translació de la hipòtesi general pel que fa al desenvolupament. En el gràfic 3 es relacionen els diferents índexs de Gini amb el nivell de renda de les comunitats autònomes i es pot veure que hi ha una certa relació entre el nivell de vida en termes de renda i la igualtat. Això és cert en termes generals, però hi ha algunes comunitats autònomes amb un nivell de renda superior a la mitjana espanyola que mostren un nivell de concentració similar al d'altres comunitats amb nivells de benestar inferiors. Aquest és el cas de la Rioja amb un índex de Gini (0,326) bastant semblant, per exemple, als d'Extremadura (0,327) o Andalusia (0,325). Destaca el resultat de la Comunitat Foral de Navarra que presenta el major

GRÀFIC 3. ÍNDEXS DE RENDA PER HABITANT (ESPANYA=100) I DE GINI PER COMUNITATS AUTÒNOMES

1 Andalusia
2 Aragó
3 Astúries (Principat d')
4 Balears (Illes)
5 Canàries
6 Cantàbria
7 Castella-la Manxa
8 Castella-Lleó
9 Catalunya
10 Comunitat Valenciana
11 Extremadura
12 Galícia
13 Madrid (Comunitat de)
14 Múrcia (Regió de)
15 Navarra (Comunitat Foral de)
16 País Basc
17 Rioja, la

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Instituto Nacional de Estadística.

nivell de renda per habitant i alhora el menor índex de Gini, és a dir, de menor desigualtat.

1.4 Distribució territorial de la renda

La renda per habitant de les comarques catalanes presenta una distribució asimètrica respecte a la mitjana de Catalunya[1]. Es troben vint-i-tres comarques que se situen per sota d'aquesta mitjana i divuit per damunt. Ara bé, la diferència entre el valor màxim i el mínim en termes de renda per habitant és només de 472.000 pessetes; així la comarca amb menor renda per habitant és el Priorat amb 930.000 pessetes i la de més renda per habitant, la Val d'Aran amb 1.397.000 pessetes. Es constata que les diferències respecte a la mitjana de Catalunya en termes de renda per habitant no sobrepassen el 23% en ambdós casos.

El mapa 1 mostra una classificació feta a partir de cinc agrupaments de nivells de renda per habitant. Amb una renda per habitant significativament per sobre de la mitjana destaquen la Val d'Aran, la Cerdanya i l'Alt Empordà amb més d'un 15% per damunt de la mitjana de Catalunya. Aquestes comarques es caracteritzen per la seva especialització en activitats turístiques, de muntanya o litoral, que han generat el desenvolupament de la construcció i dels serveis vinculats a aquesta branca productiva.

A continuació, també amb valors per damunt de la mitjana, es troba un grup de comarques més heterogeni d'acord amb la seva orientació econòmica. Així, la Selva i el Baix Empordà amb predomini turístic; el Pla de l'Estany amb activitats industrials de petita i mitjana empresa i un sector ramader important; el Gironès i el Barcelonès amb activitats relacionades amb els serveis financers, d'administració, comerç, etc. pròpies de grans centres urbans; i per últim el Pallars Jussà i el Pallars Sobirà que han desenvolupat activitats turístiques lligades a esports d'aventura i a l'aprofitament dels seus recursos naturals.

Amb una renda a l'entorn de la mitjana de Catalunya es configuren diferents àrees: les comarques litorals des de l'àrea de Tarragona fins a l'entorn metropolità de Barcelona (el Baix Camp, el Tarragonès, el Baix Penedès, l'Alt Penedès i el Garraf); les comarques del nord de l'àmbit metropolità de Barcelona (el Maresme i el Vallès Oriental); les comarques d'industrialització antiga (el Berguedà, Osona, la Garrotxa i el Ripollès); i la zona de Ponent (el Segrià, l'Urgell, la Segarra i l'Alta Ribagorça).

Entre la resta de comarques amb una renda inferior a la mitjana de Catalunya es troben àrees de característiques socioeconòmiques i geogràfiques molt diferents. A ponent: les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Noguera i l'Alt Urgell; a les comarques centrals: el Bages, el Solsonès i l'Anoia; a les terres de l'Ebre: el Baix Ebre, la Ribera d'Ebre i el Montsià; a l'entorn metropolità de Barcelona: el Baix Llobregat i el Vallès Occidental; i al camp de Tarragona: l'Alt Camp i la Conca de Barberà.

Pel que fa a les comarques amb una renda més baixa, s'ha de comptar el Priorat i la Terra Alta, on hi ha un fort predomini de l'agricultura de menor rendiment productiu.

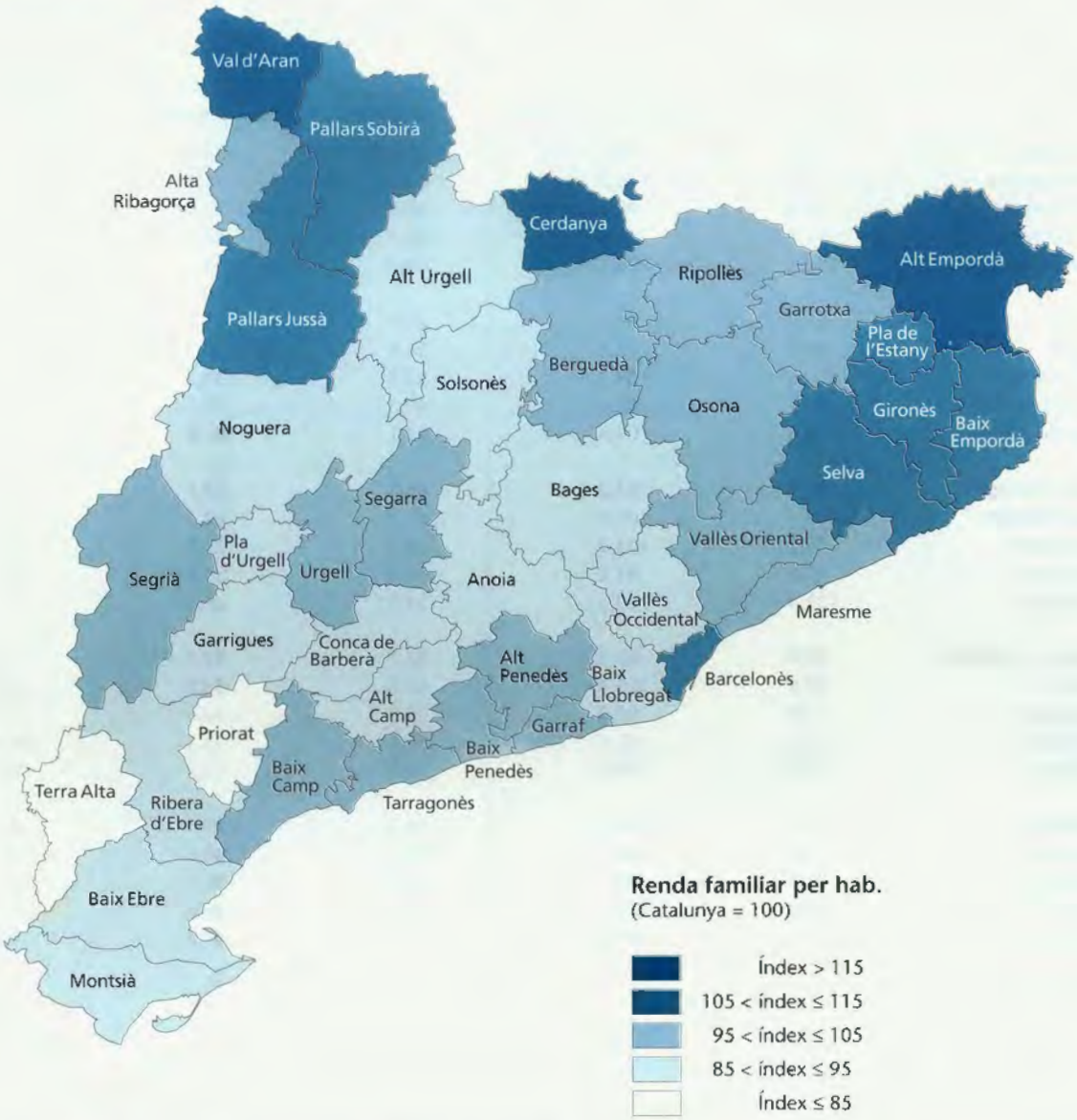
Cal tenir present almenys dos aspectes per entendre la significació d'aquests resultats. En primer lloc, la importància del factor demogràfic, que de vegades pot fer que una comarca dinàmica demogràficament sembla que tingui una població de menys renda que una comarca amb la demografia recessiva. D'altra banda, s'ha d'observar que la renda no és un indicador del nivell d'activitat i, per tant, comarques amb una activitat important poden tenir una renda baixa i a la inversa.

Pel que fa a la primera qüestió, és clar que la renda per habitant queda afectada per la dinàmica demogràfica de la comarca. Si la comarca té una demografia expansiva, té un important contingent de població de menys de 16 anys i, per tant, no activa. Una estructura poblacional jove pot determinar nivells baixos de renda per habitant. Això pot corregir-se mitjançant la utilització de la renda per habitant de 16 anys i més. En aquest cas la representació gràfica és la que correspon al mapa 2.

Els principals canvis que s'observen en el mapa 2 en relació amb el mapa 1 tenen a veure amb la millora del nivell relatiu de renda de les comarques amb una estructura poblacional més jove. Aquest és el cas de l'entorn metropolità de Barcelona (el Vallès Occidental i el Maresme) o de l'entorn de Tarragona (el Tarragonès i el Baix Penedès). En canvi, les comarques amb una població més envellida, majoritàriament de muntanya, perden posicions (els dos Pallars, el Berguedà, el Ripollès, la Segarra, l'Urgell i les Garrigues).

El segon aspecte que s'ha apuntat és el de la producció en relació amb la renda. A partir de la taula 4, es pot destacar que hi ha clara concordança entre la renda per habitant i el PIB per habitant, si bé n'hi ha menys de la que es podria pensar a priori[1]. Algunes comarques superen significativament la mitjana catalana, tant en renda

MAPA 1. RENDA FAMILIAR DISPONIBLE PER HABITANT. 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Macromagnituds bàsiques de les economies comarcals. 1991.*

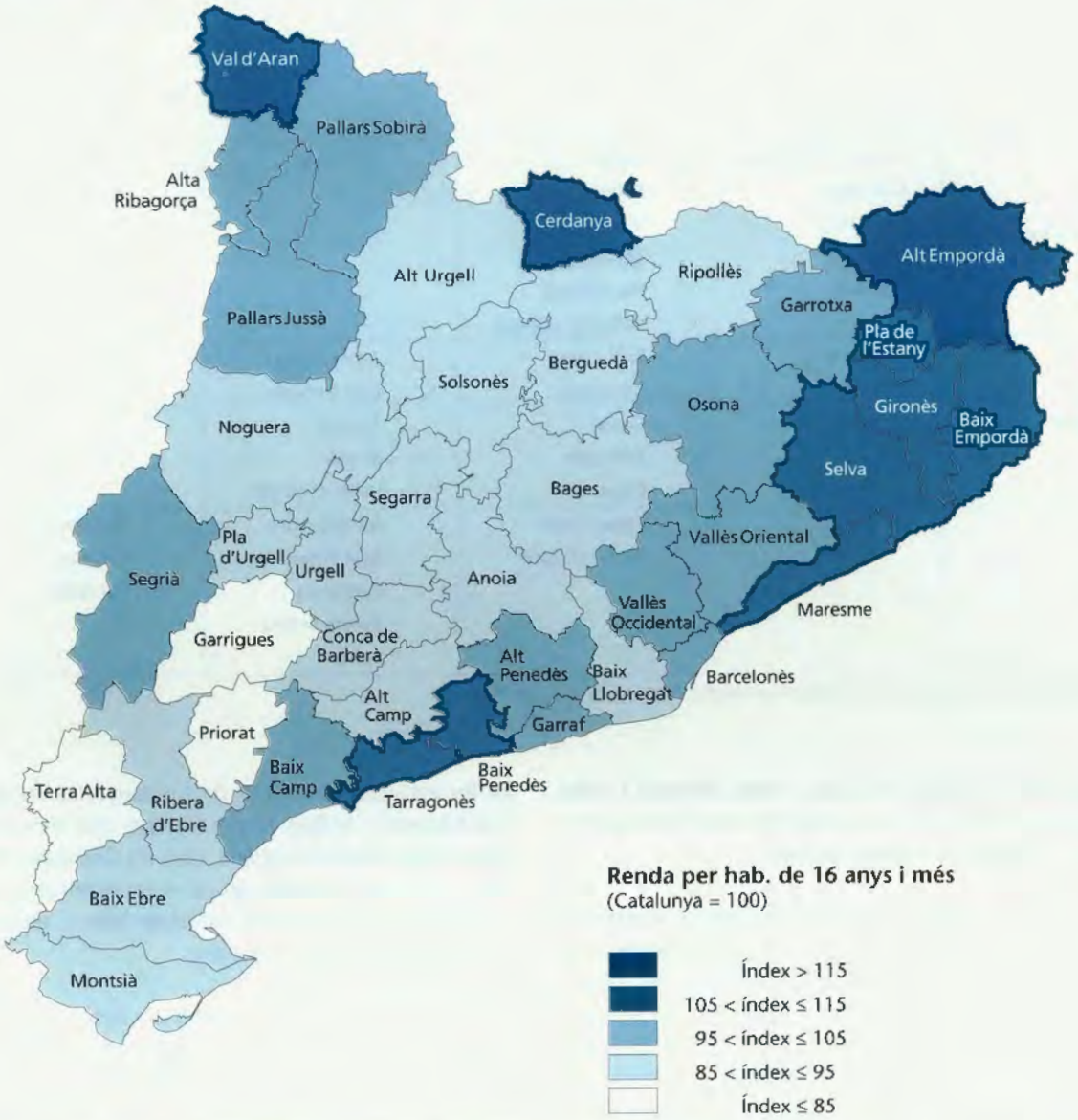
com en PIB, com és el cas, per exemple, de la Val d'Aran, el Gironès o el Barcelonès; altres estan per sota la mitjana com el Priorat i la Terra Alta. En contraposició, es troba un altre grup de comarques en les quals el PIB per habitant supera àmpliament la mitjana catalana però no succeeix el mateix amb la seva renda per habitant que mostra uns valors no tan elevats; per exemple el Tarragonès, la Ribera d'Ebre, l'Alt Camp i l'Alta Ribagorça. Aquestes comarques es caracteritzen per una estructura productiva amb un predomini de la indústria bàsica (química i energètica). El PIB és molt elevat però l'excedent brut d'explotació no és apropiat per a les famílies, sinó per a les empreses (grans empreses) o, en tot cas, per a famílies no residents en el territori. D'altra banda, s'identifiquen comarques amb uns nivells de renda per habitant comparativament més alts que els nivells de PIB. Aquí es troben comarques amb una forta presència dels serveis turístics que, si bé no gaudeixen d'una productivitat gaire elevada, es caracteritzen perquè la major part del seu excedent va directament a les famílies. Aquest és el cas de les comarques del litoral gironí i d'alta muntanya. Aquest mateix fenomen es pot detectar en algunes

TAULA 3. RENDA FAMILIAR PER HABITANT, PER HABITANT DE 16 ANYS I MÉS, I DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL DELS PRINCIPALS INGRESSOS FAMILIARS. 1991

	Índex Catalunya=100		Principals recursos per components Distribució percentual		
	renda familiar per hab.	renda familiar per hab. de 16 anys i més	remuneració d'assalariats	excedent brut d'explotació	prestacions per jubilació i atur
Alt Camp	93,2	93,5	55,2	34,1	10,7
Alt Empordà	115,8	116,2	42,6	49,5	7,8
Alt Penedès	97,9	98,3	56,5	35,4	8,1
Alt Urgell	94,7	91,8	45,7	47,6	6,7
Alta Ribagorça	102,2	98,1	49,4	43,7	6,9
Anoia	89,5	91,6	55,9	32,7	11,4
Bages	94,7	93,6	56,8	30,3	12,9
Baix Camp	100,6	103,3	52,5	38,2	9,3
Baix Ebre	92,9	92,4	49,5	39,1	11,4
Baix Empordà	108,6	109,4	43,1	47,8	9,1
Baix Llobregat	88,9	92,2	63,4	28,6	8,0
Baix Penedès	102,4	105,2	47,9	43,5	8,6
Barcelonès	105,2	102,2	63,3	29,2	7,6
Berguedà	95,2	91,8	49,2	35,4	15,4
Cerdanya	121,4	120,5	34,0	60,3	5,8
Conca de Barberà	88,8	86,4	47,7	39,5	12,8
Garraf	99,8	101,4	57,6	33,5	9,0
Garrigues	88	84,3	38,3	50,5	11,2
Garrotxa	102,9	99,6	52,5	35,1	12,4
Gironès	107	109,9	59,2	33,7	7,1
Maresme	103,7	106,7	51,3	40,4	8,3
Montsià	89	88,7	43,6	46,6	9,8
Noguera	91,5	88,7	40,9	50,0	9,1
Osona	103,3	103,6	52,0	38,8	9,2
Pallars Jussà	106,4	99,8	42,9	47,8	9,3
Pallars Sobirà	110,7	103,4	34,7	55,6	9,7
Pla d'Urgell	89,9	88,5	42,5	49,8	7,7
Pla de l'Estany	105,5	105,6	52,5	39,3	8,2
Priorat	81,7	77,5	41,0	42,7	16,3
Ribera d'Ebre	90,7	89,8	56,2	32,4	11,4
Ripollès	97,7	94,2	53,3	33,6	13,0
Segarra	95,1	92,4	48,3	44,0	7,8
Segrià	100	100,4	51,8	40,7	7,5
Selva	108	109,7	48,0	43,3	8,7
Solsonès	93,4	91,8	44,0	48,0	8,0
Tarragonès	101,9	105,6	62,2	30,2	7,5
Terra Alta	81,9	78,1	36,4	48,6	15,0
Urgell	96,7	94,3	44,5	46,6	8,8
Val d'Aran	122,8	125,1	45,8	50,1	4,1
Vallès Occidental	92,1	95,1	60,3	29,9	9,8
Vallès Oriental	95,1	98,5	59,0	32,8	8,2
Catalunya	**1.140,9**	**1.417,1**	**58,8**	**32,8**	**8,4**

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

MAPA 2. RENDA FAMILIAR DISPONIBLE PER HABITANT DE 16 ANYS I MÉS. 1991

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Macromagnituds bàsiques de les economies comarcals. 1991.*

comarques agràries com la Conca de Barberà, les Garrigues o el Montsià. Finalment, entre aquestes comarques amb més renda que no PIB, també es troben el Pla de l'Estany, el Maresme i el Garraf, que tenen l'efecte clar de la població estacional, és a dir, moltes persones que resideixen en la comarca però treballen en una comarca veïna.

La distribució dels diferents sectors d'activitat econòmica mostra un paral·lelisme força important amb l'origen de les rendes de les famílies. Aquesta anàlisi es pot fer mitjançant el càlcul dels coeficients de correlació[12]. La taula 5 mostra els valors que pren el coeficient de correlació segons l'origen de les rendes i el valor afegit dels diferents sectors d'activitat econòmica. El pes més important sobre el total d'ingressos de les famílies el constitueixen les rendes del treball i l'excedent brut d'explotació dels empresaris individuals. Ambdós components es deriven, en definitiva, de l'estructura productiva del territori i el seu grau d'especialització. Tal com mostra la taula 5, hi ha una correlació significativa entre la remuneració d'assalariats i la indústria (especialment amb les indústries de la química i de la transformació dels metalls) amb un coeficient de correlació de 0,5. En aquest cas es troben comarques amb grans plantes industrials com el Tarra-

TAULA 4. NIVELLS DE RENDA I PIB PER HABITANT. 1991

Renda per hab.	PIB per hab.			
	Baix	Mitjà-baix	Mitjà	Alt
Baixa	Priorat Terra Alta			
Mitjana-baixa	Conca de Barberà Garrigues Montsià Noguera Solsonès	Anoia Bages Baix Ebre Baix Llobregat Pla d'Urgell Vallès Occidental	Alt Urgell	Alt Camp Ribera d'Ebre
Mitjana	Maresme Ripollès Urgell	Baix Camp Berguedà Garraf Garrotxa Osona	Alt Penedès Baix Penedès Segarra Segrià Vallès Oriental	Alta Ribagorça Tarragonès
Alta		Pallars Jussà Pla de l'Estany	Alt Empordà Baix Empordà Cerdanya Pallars Sobirà Selva	Barcelonès Gironès Val d'Aran

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

gonès, Ribera d'Ebre, Alt Camp, Vallès Oriental i Vallès Occidental. Totes amb una proporció important dels ingressos familiars per rendes salarials.

Per la seva banda, les rendes procedents d'activitats empresarials i professionals estan correlacionades amb branques productives amb més presència de petites empreses i de treballadors individuals com ara el sector agrari i de la construcció amb uns coeficients de 0,6 i 0,4, respectivament. El sector serveis, globalment considerat, no presenta una correlació significativa respecte als ingressos provinents de rendes empresarials (coeficient de 0,2). Ara bé, si es considera el subsector hoteleria i restauració sí que hi ha una relació significativa amb les rendes empresarials (0,5). D'acord amb això, es pot trobar, per una banda, comarques amb una forta especialització en les activitats turístiques (la Cerdanya, la Val d'Aran, l'Alt Empordà i el Baix Empordà) i per una altra, comarques d'especialització agrària, com les Garrigues, la Terra Alta i el Priorat. Ambdós grups es caracteritzen, també, per l'existència d'un teixit industrial feble i, en tot cas, comparativament poc rellevant.

Pel que fa a les prestacions socials per desocupació i jubilació, aquestes no presenten un comportament relacionat amb una determinada activitat econòmica. En tot cas es poden relacionar només amb el sector agrari (0,4). Ara bé, malgrat que la participació de cada component en els ingressos familiars no determina, de forma mecànica, que la comarca tingui un nivell de renda elevat o no el tingui, l'únic cas en el qual sí que es dóna una correlació significativa és en el de les prestacions socials (coeficient

TAULA 5. COEFICIENTS DE CORRELACIÓ ENTRE LA RENDA FAMILIAR (I ELS SEUS COMPONENTS) I ELS VALORS AFEGITS SECTORIALS. 1991

	Sector agrari	Indústria	Construcció	Serveis	Renda per hab.
Renda per habitant	-0,5	-0,3	0,2	0,6	1,0
Rendes salarials	-0,7	0,5	-0,4	0,0	-0,1
Rendes empresarials	0,6	-0,5	0,4	0,2	0,3
Prestacions socials	0,4	0,2	-0,1	-0,4	-0,6

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

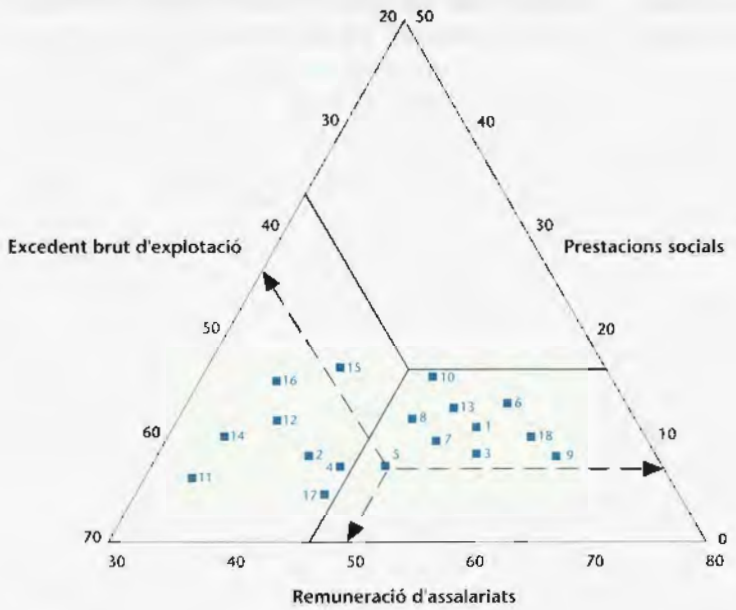
de correlació=-0,6). Una proporció elevada de les prestacions socials en els ingressos familiars indica normalment un nivell de renda no elevat, per exemple, les comarques del Priorat i la Terra Alta.

Per acabar aquesta anàlisi territorial es considera la diferent distribució de les rendes familiars en les comarques. Aquesta queda representada en el gràfic 4 a partir d'un triangle, on cada costat fa referència a la distribució comarcal d'aquests recursos: remuneració d'assalariats, excedent brut d'explotació i prestacions socials per desocupació i jubilació[13]. El punt 3 de l'interior del triangle mostra la situació d'aquests components de la renda pel total de Catalunya, juntament amb comarques que mostren participacions semblants (l'Alt Penedès, el Garraf, el Gironès i el Vallès Oriental). Aquests territoris mostren un predomini dels ingressos procedents dels salaris en més d'un 55%; altres comarques, però, caracteritzades per un nivell alt d'activitat industrial, superen encara més les participacions anteriors i presenten proporcions de més del 60% (punts 9 i 18, que corresponen al Baix Llobregat, el Barcelonès, el Tarragonès i el Vallès Occidental). A l'altre extrem del núvol de punts, es troben els punts 11, 14 i 16 del triangle que corresponen a la Cerdanya, el Pallars Sobirà i la Terra Alta. Aquestes són les comarques amb una proporció menor de població assalariada de Catalunya.

Per altra banda, si s'atén als ingressos procedents de les rendes empresarials, aquest concepte guanya pes (per damunt de la remuneració d'assalariats), per exemple, en les comarques de la Cerdanya, el Pallars Sobirà i la Val d'Aran que superen el 50% (punts 11, 14 i 17 del triangle). Els punts més llunyans a aquests (punts 9 i 18 del triangle) mostren la situació de menor proporció de rendes empresarials, a l'entorn del 30%.

Per últim, respecte al costat del triangle que correspon a les prestacions socials, les comarques que més recursos reben per aquest concepte s'identifiquen amb aquells territoris que tenen una població més envellida, una taxa d'atur elevada, o bé una combinació d'ambdós factors. En el gràfic 4, els punts 10, 15 i 16 del triangle mostren aquelles comarques que més prestacions reben en com-

GRÀFIC 4. RENDA FAMILIAR DISPONIBLE PER PRINCIPALS COMPONENTS (%). 1991

1- Alt Camp
1- Anoia
1- Ribera d'Ebre
2- Alt Empordà
2- Baix Empordà
2- Montsià
2- Noguera
2- Pallars Jussà
2- Pla d'Urgell
2- Solsonès
2- Urgell
3- Alt Penedès
3- Garraf
3- Gironès
3- Vallès Oriental
3- **Catalunya**
4- Alt Urgell
5- Alta Ribagorça
5- Baix Penedès
5- Segarra
5- Selva
6- Bages
7- Baix Camp
7- Maresme
7- Osona
7- Pla de l'Estany
7- Segrià
8- Baix Ebre
8- Conca de Barberà
9- Baix Llobregat
9- Barcelonès
9- Tarragonès
10- Berguedà
11- Cerdanya
12- Garrigues
13- Garrotxa
13- Ripollès
14- Pallars Sobirà
15- Priorat
16- Terra Alta
17- Vall d'Aran
18- Vallès Occidental

Exemple de lectura:
Cada punt del triangle representa la situació d'una o més comarques segons la distribució percentual dels principals components de la renda familiar, sent la suma dels 3 percentatges de 100. Per exemple: el punt 5 del triangle mostra la situació per diverses comarques (l'Alt Urgell, l'Alta Ribagorça, el Baix Penedès, la Segarra i la Selva) que presenten uns valors molt similars; si es projecta aquest punt paral·lelament als eixos dibuixats s'obtenen els valors percentuals de cadascun dels elements de renda considerats. Així, seguint les fletxes que apareixen en el gràfic s'obtenen els valors una mica inferiors al 50% per a la remuneració d'assalariats, entre 40 i 45% per a l'excedent brut d'explotació i de gairebé un 7% per a les prestacions socials.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

paració amb la resta (el Berguedà, el Priorat i la Terra Alta, respectivament). Ara bé, en qualsevol cas, aquest component de la renda és, sens cap dubte, el que menor pes representa respecte al total d'ingressos familiars (no arriba al 20%).

2. EL PATRIMONI FAMILIAR

2.1 El patrimoni familiar i la seva aproximació estadística

La informació sobre el patrimoni de les famílies és molt més limitada que la que es té sobre la renda familiar. El marc conceptual de l'estadística econòmica, la comptabilitat nacional, fins fa molt poc no ha considerat els balanços i la situació patrimonial dels sectors institucionals de l'economia. En concret, fins al 1993 les Nacions Unides no van aprovar un sistema de comptes (SCN-93) amb la situació patrimonial com un element del cos central de la comptabilitat. Per als països d'Europa aquest reconeixement queda recollit en l'actual sistema de comptes (SEC- 95), de manera que la informació estadística oficial sobre el patrimoni públic o privat i dintre del privat el familiar, és quelcom que cal esperar en un futur proper, però que encara no és una realitat[14]. En l'actualitat, les úniques dades disponibles per a l'economia espanyola corresponen a estudis aïllats[15]. En la mesura que no hi ha una base estadística d'operacions clàssiques o de comptabilitat, aquesta investigació i qualsevol altra que en l'actualitat es pugui desenvolupar s'ha de limitar a la utilització de fonts fiscals i, molt destacadament, a l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. Fins al moment d'acabar aquest treball, no es coneix cap altra aproximació a aquesta temàtica a Catalunya.

2.2 Composició i evolució del patrimoni de les famílies

Des d'un punt de vista comptable, el patrimoni de les famílies queda determinat com un saldo del compte de balanç de tancament del SEC-95. La utilització d'aquest compte resulta actualment poc operativa, de forma que l'anàlisi de l'estructura i l'evolució del patrimoni familiar es farà directament sobre els conceptes derivats de l'impost sobre el patrimoni[16].

L'impost de patrimoni ha tingut en el nostre país una implantació limitada, atès que l'obligació de declarar queda fixada a partir d'uns patrimonis determinats. L'any 1991 només les persones físiques amb més de 10 milions de pessetes de patrimoni net (amb valoracions cadastrals pel que fa a patrimoni immoble) tenien l'obligació de declarar. El patrimoni net queda definit com la diferència entre la valoració total del patrimoni i els deutes que recaiguin sobre aquest. Sobre aquesta base, a Catalunya l'any 1991 van presentar declaració poc menys de 250.000 persones, és a dir, una quarta part dels declarants de l'impost de la renda de les persones físiques. La suma de valors patrimonials bruts d'aquestes declaracions van arribar als 9,1 bilions de pessetes. La mitjana per declarant va quedar situada en els 36,3 milions de pessetes. Aquest impost no pot reflectir el veritable valor net patrimonial de les famílies per diverses causes. D'una banda, una important part de la població no arriba al mínim per declarar; d'altra, s'ha de tenir en compte que la valoració cadastral dels béns immobles és significativament menor que el seu valor de mercat; finalment, per la proporció de frau que hi pugui haver.

Per exemplificar aquestes limitacions, es pot comparar la base imposable declarada en l'impost sobre el patrimoni pel que fa als béns patrimonials immobles (rústics i urbans) i la que apareix en els impostos sobre béns immobles de naturalesa urbana i rústica (IBI). Per a Catalunya, l'any 1991, l'import declarat en l'impost sobre el patrimoni pel concepte de béns immobles urbans (3,3 bilions de pessetes) suposa només un 28,3% si es compara amb la quantitat declarada en l'IBI sobre béns de naturalesa urbana (11,5 bilions de pessetes). En canvi, l'element patrimonial declarat corresponent als béns immobles de naturalesa rústica queda millor recollit i sobrepassa el 70% (129,1 i 181 milers de milions de pessetes declarades en l'impost sobre patrimoni i l'IBI rústic, respectivament).

Pel que fa als actius financers, per a Catalunya resulta inviable fer un exercici semblant, per la inexistència d'uns comptes financers de l'economia catalana però si que és possible fer-ho per a l'economia espanyola. En concret, es pot comparar entre el compte patrimonial d'actius financers de les famílies del Banc d'Espanya i les declaracions de l'impost. Fent aquest exercici, Naredo arriba a la conclusió que el percentatge de patrimoni declarat respecte del total de les famílies és només d'un 25% per 1985 i d'un 22,8% per 1990. Aquesta cobertura va variant segons els conceptes. La participació en societats té una cobertura màxima a l'entorn del 50% o més, mentre que els comptes en entitats de dipòsit té la mínima, entre el 10% i el 12% del total d'actius reals. Per la seva banda, segons estima Naredo, els béns reals queden més ben recollits en el cas de béns immobles de natura-

TAULA 6. ESTRUCTURA PERCENTUAL DELS ELEMENTS PATRIMONIALS DECLARATS

	1991	Variació 1989-1991
Béns de naturalesa urbana	36,0	+1,4
Valors d'entitats jurídiques no admesos a borsa	20,2	+0,5
Dipòsits en compte corrent a la vista	13,4	+2,8
Joies, obres d'art, vehicles i altres actius reals	7,3	-1,4
Altres obligacions o drets de crèdit per deute	4,8	-0,9
Valors d'entitats jurídiques admesos a borsa	4,5	-2,9
Participacions en fons d'inversió mobiliària	3,7	+2,9
Altres actius financers	3,3	-1,5
Béns i drets afectes a activitats (llicència fiscal)	3,1	-0,3
Deute públic, obligacions, etc. admesos a borsa	2,3	-0,9
Béns de naturalesa rústica	1,4	-0,3
Total	*100*	

Font: elaboració pròpia a partir de les declaracions de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques.

lesa rústica (cobertura del 35-30%) que no en els urbans (cobertura del 21-18%). S'ha de suposar que per als residents a Catalunya aquests resultats no són substancialment diferents.

Aquestes limitacions no invaliden l'anàlisi de l'impost sobre el patrimoni, especialment si l'òptica considerada és la distribució territorial atès que, per als diferents components patrimonials, s'ha d'esperar que els biaxos afectin d'una forma relativament homogènia els diferents àmbits territorials.

A la taula 6 es pot veure l'estructura general del patrimoni de les famílies catalanes segons ordre de magnitud.

L'estructura patrimonial segons les bases imposables de l'impost de 1991 mostra en primer lloc una distribució entre els actius reals i els actius financers bastant equilibrada. En concret, un 48% són béns reals i un 52% financers. Dels béns reals, un 75% són urbans i només un 3% són rústics. Els béns afectes a activitat econòmica són un 6,5% i els altres béns i drets reals mobles representen un 15%. Pel costat dels actius financers, destaquen les participacions en societats amb un 47% del total quasi el 82% d'aquestes ho són de títols no admesos a borsa i el 18% restant de títols que cotitzen en borsa. Seguidament, quasi un 26% dels actius financers són dipòsits en comptes. El 27% restant està força més distribuït i destaquen, l'any 1991, es obligacions (9%), les participacions en fons d'inversió immobiliària (7%) i el deute públic (més d'un 4%).

Cal dir que aquests conceptes patrimonials tenen un pes molt desigual entre els declarants, segons la importància del patrimoni del declarant. Com resulta natural en els països desenvolupats, per al conjunt de l'Estat i per a Catalunya, les dades no han de ser gaire diferents; a la vista de les declaracions de 1991, el pes dels béns urbans passa de ser de l'entorn del 75% a menys del 10% del total patrimonial segons es consideri el grup de declarants de menor base imposable o el grup de declarants amb bases de més de mil milions de pessetes, respectivament. També les participacions societàries tenen un comportament diferent segons l'estrat de declarants considerat, i així passen d'un pes inferior al 5% en l'estrat més baix, a pràcticament un 70% en l'estrat superior. La resta de components tenen unes participacions no tant variables, si bé els dipòsits bancaris i els béns afectes a activitats econòmiques presenten el seu pes màxim en els nivells mitjans (bases situades fins als cinquanta milions de pessetes). Aquests comportaments tenen relació directa amb la proporció de declarants dels diversos components patrimonials. Els béns urbans, l'aixovar (béns reals, mobles de valor) i els dipòsits són reconeguts per més del 85% dels declarants. Les participacions en societats es presenten en un 30% i un 36% de les declaracions, segons si tenen o no cotització en borsa, respectivament. Béns rústics, obligacions i altres béns i drets s'inclouen aproximadament en el 20% de les declaracions. Els béns afectes a activitats econòmiques es reconeixen en un 15% de les declaracions. Aquests percentatges mostren, per tant, la diversa concentració dels components patrimonials entre el col·lectiu de declarants.

És complex fer una anàlisi de l'evolució del patrimoni i de la seva estructura al llarg del temps. La distribució de bona part dels actius financers pot dependre de circumstàncies fiscals que tenen una important variabilitat

en el temps. A grans trets es pot dir que, pel que fa a la distribució del patrimoni entre actius reals i financers, resulta determinant l'actualització dels valors cadastrals, que condiciona fortament la importància dels actius reals en relació amb els financers. Pel que fa a l'estructura interna de cadascun d'aquests gran apartats, els béns urbans tendeixen a augmentar el seu pes entre els reals, mentre que entre els financers incrementa la importància de les participacions en societats i altres fórmules de tinença d'actius financers en contra dels dipòsits. De totes formes, cal observar que la conjuntura financera, relacionada amb els tipus d'interès o l'evolució dels índexs borsaris condicionen, a curt o mitjà termini, la composició dels actius financers.

2.3 Distribució personal del patrimoni

La distribució personal del patrimoni és un tema difícil d'abordar, per la raó ja comentada que les estadístiques de balanç tenen un desenvolupament molt inferior a les de fluxos. Si la distribució personal de la renda és difícil de determinar amb fiabilitat, la situació resulta encara molt més precària en l'anàlisi de la distribució del patrimoni. De totes formes, sí que resulta possible contestar alguna qüestió rellevant. Per exemple: quina distribució presenta més concentració, la de la renda o la del patrimoni? Segons l'evidència internacional, la riquesa té una concentració molt més forta que la renda. Naturalment, aquí resulten determinants les estructures socials i el règim de propietat de la terra i el capital. Per exemple, encara que als Estats Units i a la Gran Bretanya la distribució de la renda té una concentració semblant, al país americà la riquesa té una concentració molt inferior respecte a la Gran Bretanya. Samuelson apunta una doble raó explicativa d'aquesta circumstància. Per una banda, les classes altes i aristocràtiques angleses que, a partir d'una forta concentració en la propietat de les terres, han derivat cap altres formes de concentració patrimonial; aquest fenomen lògicament no es dóna al país americà. D'altra banda les capes econòmicament inferiors de la societat americana tenen un patrimoni net positiu (normalment béns immobles), cosa que no succeeix amb la mateixa intensitat a la Gran Bretanya.

Aquesta referència internacional la podem aplicar al nostre cas. En primer lloc, pel que fa a la comparació de la concentració del patrimoni respecte a la renda, l'única cosa que es pot fer és comparar la concentració derivada dels impostos sobre la renda i sobre el patrimoni. Des del punt de vista de la proporció de declarants, resulta evident que el patrimoni queda molt més concentrat que no la renda. A Catalunya l'any 1991 van declarar l'impost sobre la renda 2.157.700 persones, mentre que pel patrimoni només 249.700 persones. A Espanya, sobre el col·lectiu de declarants, la base imposable de la renda té un índex de Gini de 0,2, mentre que el patrimoni mostra un índex de Gini de 0,5. És de suposar que aquest comportament no ha de ser massa diferent pel que fa a Catalunya. Per tant, aquestes informacions, malgrat ser parcials, avalen clarament que també a la nostra economia té més gran concentració el patrimoni, que no la renda.

Una qüestió més complexa és saber si aquesta distribució del patrimoni es pot considerar poc o molt concentrada. Tal com s'ha fet en la referència internacional, una via d'aproximació a aquest tema passa per saber si els béns rústics i els immobles urbans tenen una concentració important o no.

En l'àmbit de la propietat de les terres, se sap que Catalunya té una concentració de terres petita, és a dir, que hi ha una distribució significativa de la propietat i la titularitat de les explotacions agràries. A partir del cens agrari de 1989 se sap que dels 1.107 milers d'hectàrees de superfície agrícola utilitzada (SAU), 817.000 són explotacions portades pels propietaris, un 73,8%. Aquesta dada mostra de forma evident el grau de distribució de la terra. Si es fa una anàlisi de concentració de les explotacions, resulta impossible fer-la des de la perspectiva de la propietat, i cal enfocar-la des de l'òptica de la titularitat de les explotacions, tal com va fer Ruíz-Maya per al conjunt de l'Estat espanyol[17]. Des d'aquesta perspectiva, l'índex de Gini de les SAU a Catalunya, que es deriva del cens agrari en relació amb les terres llaurades, va ser de 0,56. Aquest valor resulta baix en comparació al conjunt de l'Estat (0,77). Comparativament, seguint els resultats obtinguts per Ruíz-Maya, es pot confirmar que Catalunya té, juntament amb el País Basc, Galícia, Cantàbria i Astúries, una important distribució de les explotacions que contrasta amb la situació d'elevada concentració de la part central i meridional del conjunt de l'Estat espanyol.

Pel que fa als béns urbans, el cens d'edificis proporciona una informació rellevant. A Catalunya el 1990 es van censar 1.028 milers d'edificis, i d'aquests 930.000 tenien una utilització per habitatge familiar, és a dir, un 90,5%. D'aquest conjunt les persones físiques, en termes individuals o de comunitat de propietaris, eren propietàries de 900.000 edificis, el 87,5%. Finalment, gràcies al cens d'habitatges de 1991, se sap que dels 1.931.000 habitatges principals catalans, 1.404.000 eren propietat de famílies residents (un 72,7%). Aquestes dades mostren una elevada distribució del patrimoni immoble urbà de Catalunya, que lògicament està en la base d'una important distribució dels béns reals. Si a aquesta informació s'afegeix la informació derivada del cens agrari, no hi ha

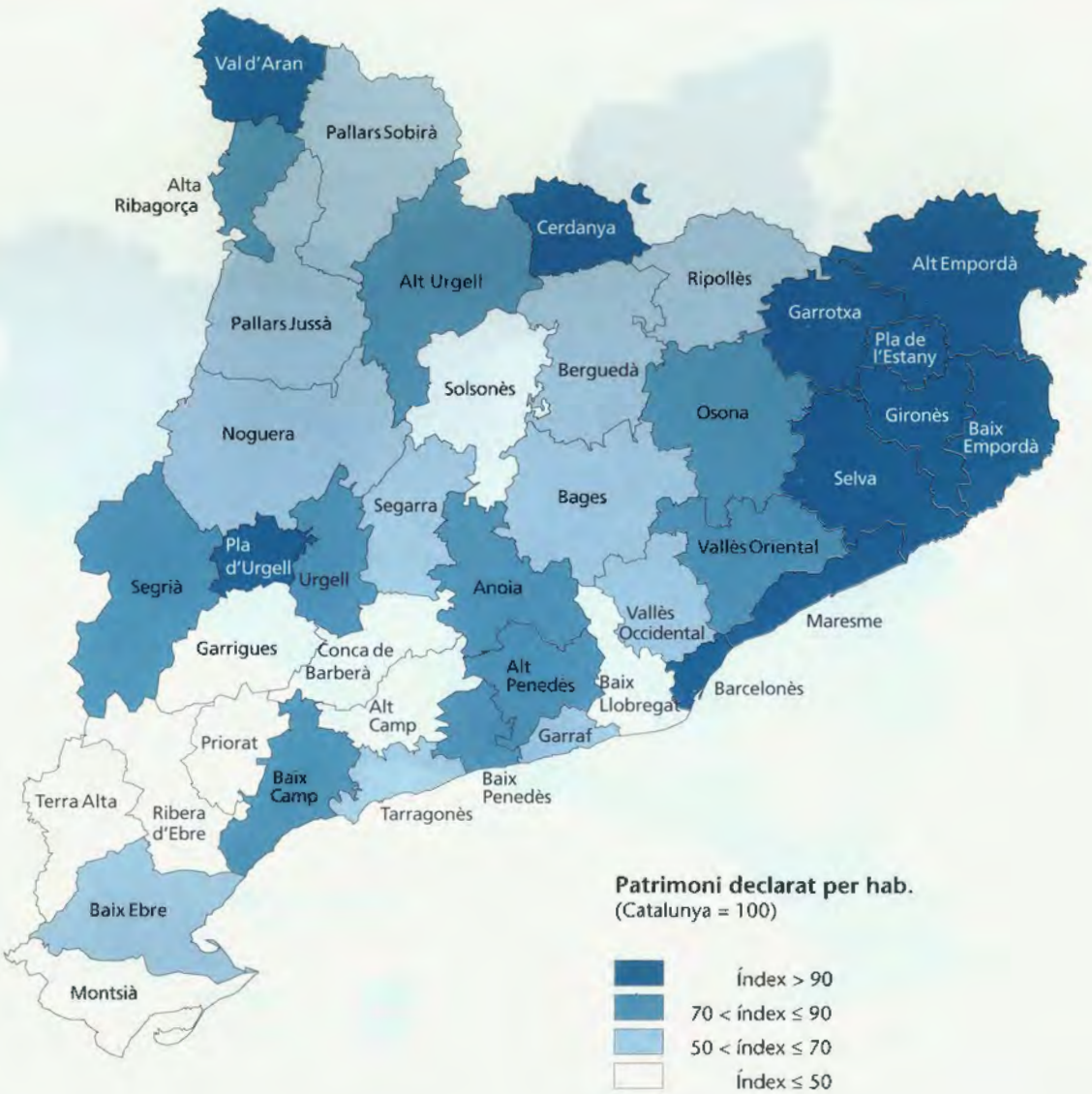
dubte que la distribució de la riquesa a Catalunya és elevada, en termes comparatius a la d'altres economies properes.

2.4 Distribució territorial del patrimoni

La distribució del patrimoni declarat per habitant de les comarques catalanes mostra una asimetria i unes diferències força importants, en especial si es comparen amb la distribució de la renda. Només nou comarques queden situades per sobre de la mitjana, mentre que trenta-dues queden per sota. Aquesta asimetria ja es va detectar en la distribució de la renda, però en aquell cas era menor. També resulta més marcada la diferència entre el valor més alt i el menor. En termes d'un índex Catalunya igual a cent, el patrimoni més alt per habitant és el de l'Alt Empordà, situat en un 157,3%, mentre que el Priorat queda situat amb un índex de valor 17,2. Aquestes diferències en la distribució són molt més acusades respecte a la renda (que tenia com a valors extrems el 122,8 de la comarca de la Val d'Aran i com a mínim el 81,7 del Priorat).

El mapa 3 mostra la distribució comarcal de la variable patrimoni declarat per habitant segons quatre catego-

MAPA 3. PATRIMONI DECLARAT PER HABITANT. 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

ries. La primera percepció que se'n té és la superioritat de les comarques de Girona, més el Barcelonès, la Cerdanya, la Val d'Aran i el Pla d'Urgell. En un segon nivell aquestes àrees s'amplien: les de Girona amb Osona i el Vallès Oriental, les de muntanya amb les comarques de l'Alta Ribagorça i l'Alt Urgell, el Pla d'Urgell queda acompanyat pel Segrià i l'Urgell i, finalment, apareixen dues àrees més: les dues comarques del Penedès i l'Anoia i el Baix Camp. Les comarques de menor patrimoni declarat per habitant són les situades a l'eix que va de la Conca de Barberà a la Terra Alta, més el Montsià i el Solsonès.

En els extrems destaquen bàsicament cinc comarques, a l'entorn o per sobre en un 25% de la mitjana catalana. A la banda inferior en destaquen tres, la Ribera d'Ebre, amb poc més del 30% de la mitjana i, especialment, la Terra Alta i el Priorat, amb un 22% i un 17% respectivament.

Entendre la distribució territorial del patrimoni que s'acaba de presentar passa lògicament per una descomposició del total patrimonial en els diferents components. Resulta significatiu que la distribució dels elements patrimonials en el territori sigui extremament diversa segons els conceptes. Alguns elements patrimonials tenen més concordança amb el conjunt, com ara els béns immobles urbans i també les participacions en societats. En canvi, d'altres, com els dipòsits i comptes i, molt especialment, els béns immobles rústics, tenen un comportament clarament

MAPA 4. PATRIMONI DECLARAT EN DIPÒSITS. 1991

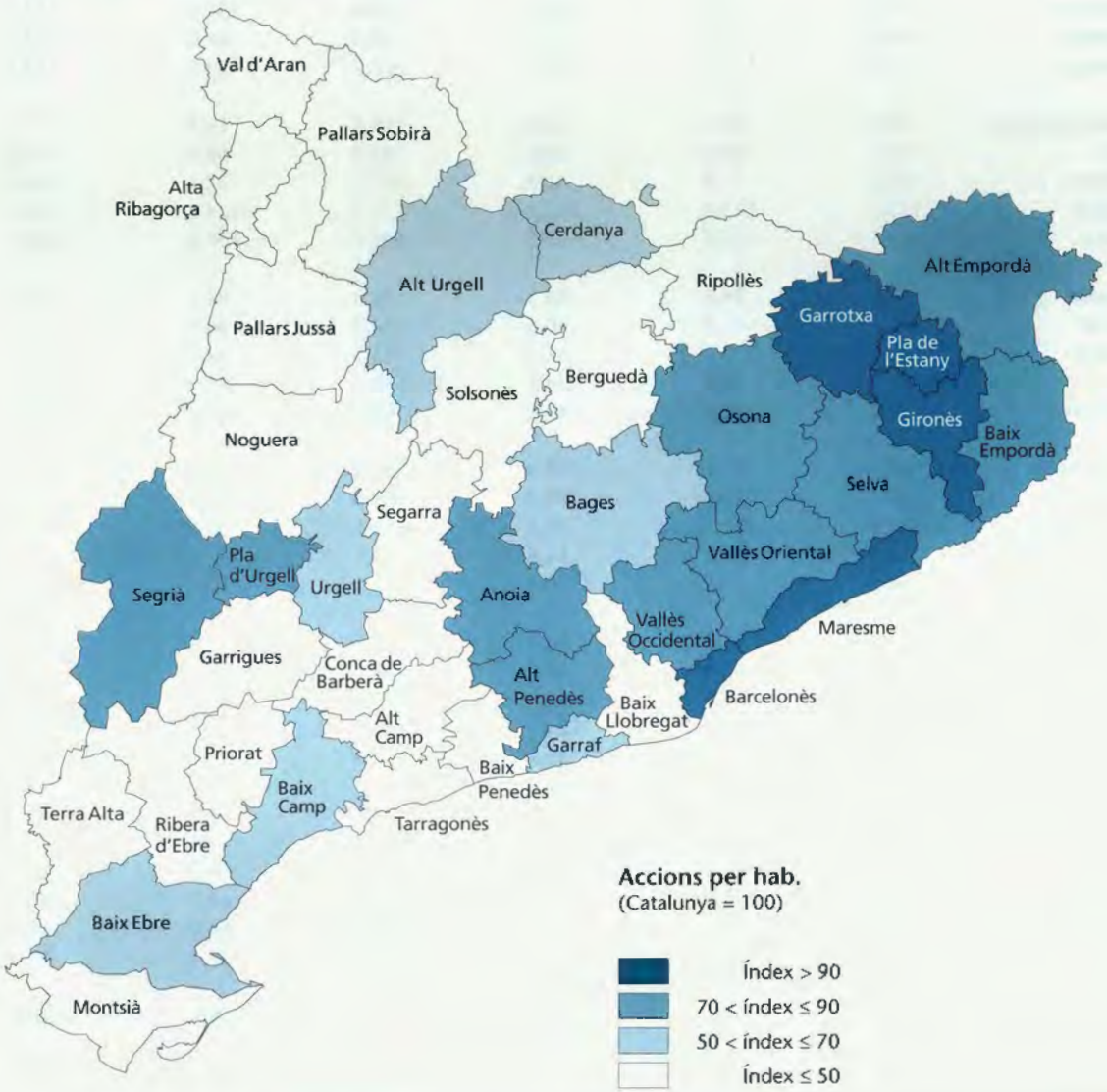
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

diferenciat. Aquests resultats no sorprenen, si es pensa que els dos primers components esmentats suposen una elevada proporció del conjunt del patrimoni familiar (més del 60%). La distribució territorial dels diferents elements patrimonials es presenta en els mapes 4 a 7.

És destacable que, tal com mostra el mapa 4, els dipòsits i els comptes tenen un pes elevat en tota la part pirinenca i prepirinenca, on es poden trobar economies al mateix temps riques però relativament tradicionals, fora del fet turístic. Les dues comarques més significatives per aquest concepte són la Cerdanya, amb un índex de 197, i la Val d'Aran, amb un valor de 186. El Barcelonès, malgrat ser la comarca amb més actius financers, queda en sisena posició amb un índex de 132 (vegeu taula 7).

El mapa 5 mostra el patrimoni declarat en accions, on destaquen les comarques del Gironès, el Pla de l'Estany i la Garrotxa, en l'àrea de Girona; i les comarques del Barcelonès i el Maresme en l'àmbit Metropolità. Tots aquests territoris tenen un índex superior a 90 i es destaca el resultat del Barcelonès amb un índex de 154. La presència notable d'aquest element patrimonial declarat en aquestes comarques es deu, principalment, a la implantació de petites i mitjanes empreses familiars, en el cas de les comarques gironines, i a la influència de la metropoli

MAPA 5. PATRIMONI DECLARAT EN ACCIONS. 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

TAULA 7. PATRIMONI DECLARAT PER HABITANT, PER HABITANT DE 16 ANYS I MÉS, I PER PRINCIPALS ELEMENTS PATRIMONIALS (mitjana de Catalunya=100)

	Índex Catalunya=100					
	patrimoni dec. per hab.	patrimoni dec. per hab. de 16 anys i més	béns urbans	béns rurals	valors societaris	dipòsits
Alt Camp	49,6	49,7	37,6	73,2	48,8	64,5
Alt Empordà	157,3	157,8	239,5	221,4	84,7	138,8
Alt Penedès	89,5	89,8	83,9	167,2	88,8	96,1
Alt Urgell	76,6	74,2	82,9	147,9	53,7	99,0
Alta Ribagorça	70,1	67,4	62,7	138,0	27,1	163,2
Anoia	82,3	84,2	75,8	89,6	72,6	85,1
Bages	58,9	58,3	55,9	72,7	53,1	69,6
Baix Camp	82,2	84,4	95,4	131,0	55,8	72,8
Baix Ebre	60,2	59,8	53,9	268,1	67,2	52,6
Baix Empordà	125,1	126,0	173,0	139,8	85,0	117,0
Baix Llobregat	47,4	49,1	54,6	43,6	36,7	53,8
Baix Penedès	85,6	87,8	105,2	143,8	46,3	110,3
Barcelonès	140,8	136,9	135,5	78,8	154,3	133,3
Berguedà	57,0	55,0	55,9	84,4	37,0	85,6
Cerdanya	124,5	123,5	153,7	217,7	57,0	197,1
Conca de Barberà	43,5	42,3	33,8	119,6	19,7	73,7
Garraf	67,5	68,6	68,6	53,6	58,9	75,8
Garrigues	43,2	41,4	42,2	266,7	22,1	59,4
Garrotxa	119,3	115,6	115,5	110,3	124,2	132,1
Gironès	120,1	123,3	135,5	149,7	106,5	126,1
Maresme	92,0	94,6	88,5	82,0	92,1	92,1
Montsià	41,1	41,0	40,6	258,3	30,5	41,7
Noguera	60,0	58,2	51,3	393,5	32,1	87,4
Osona	83,2	83,4	74,5	139,1	83,5	94,1
Pallars Jussà	57,4	53,9	49,7	68,2	27,2	109,9
Pallars Sobirà	67,5	63,1	59,3	92,0	20,5	147,0
Pla d'Urgell	90,4	89,0	78,2	684,8	76,9	78,4
Pla de l'Estany	100,5	100,6	85,2	173,5	120,6	109,5
Priorat	17,2	16,3	12,8	36,1	7,6	37,2
Ribera d'Ebre	32,5	32,1	30,5	81,0	10,0	55,2
Ripollès	58,3	56,2	66,2	74,5	33,4	96,1
Segarra	63,4	61,6	61,0	290,2	48,9	82,5
Segrià	88,2	88,6	72,9	392,6	82,0	107,1
Selva	101,6	103,2	124,7	126,8	70,3	105,3
Solsonès	45,5	44,7	44,1	297,9	26,9	60,4
Tarragonès	69,5	72,0	75,0	93,0	43,2	85,8
Terra Alta	22,8	21,7	19,3	73,6	21,4	25,0
Urgell	79,1	77,2	72,8	406,0	60,2	88,0
Val d'Aran	126,3	128,7	133,3	126,5	43,2	185,5
Vallès Occidental	67,1	69,3	63,1	29,1	84,0	62,5
Vallès Oriental	74,6	77,3	70,8	72,5	71,4	71,2
Catalunya	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Font: elaboració pròpia a partir de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

de Barcelona com a centre de negocis financers. En un segon nivell (mitjà) es troben aquelles comarques que també tenen una presència força important de la indústria tradicional de caràcter familiar (per exemple: l'Alt i el Baix Empordà, Osona, la Selva, l'Anoia, el Vallès Oriental i l'Occidental i el Segrià, entre d'altres). Les comarques amb menor índex d'accions declarades per habitant són aquelles on tradicionalment els elements patrimonials més importants es tenen en béns immobles (sobretot béns de naturalesa rústica) i dipòsits.

Per la seva banda, el mapa 6 mostra la distribució dels béns immobles rurals. Aquests tenen una concordança clara amb el pes de l'activitat primària i és l'únic concepte patrimonial en què destaquen clarament les comarques lleidatanes i també les comarques del delta de l'Ebre. Hi ha onze comarques amb valors molt extrems, per sobre de l'índex 200 respecte a la mitjana catalana. De forma molt destacada es troba la comarca del Pla d'Urgell amb un valor extraordinari, índex de 685. Les comarques de l'Urgell, el Segrià i la Noguera tenen valors a l'entorn del 400, mentre que el Solsonès, la Segarra i les Garrigues, i també les comarques del Delta, el Baix Ebre i el Montsià, tenen uns valors entre el 300 i el 250. Una mica per sobre del valor 200 es troben les comarques de l'Alt Empordà i la Cerdanya. De totes formes, la concordança entre aquests valors i l'especialització agrària no s'aplica de forma universal i la penúltima comarca en

MAPA 6. PATRIMONI DECLARAT EN BÉNS RURALS. 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

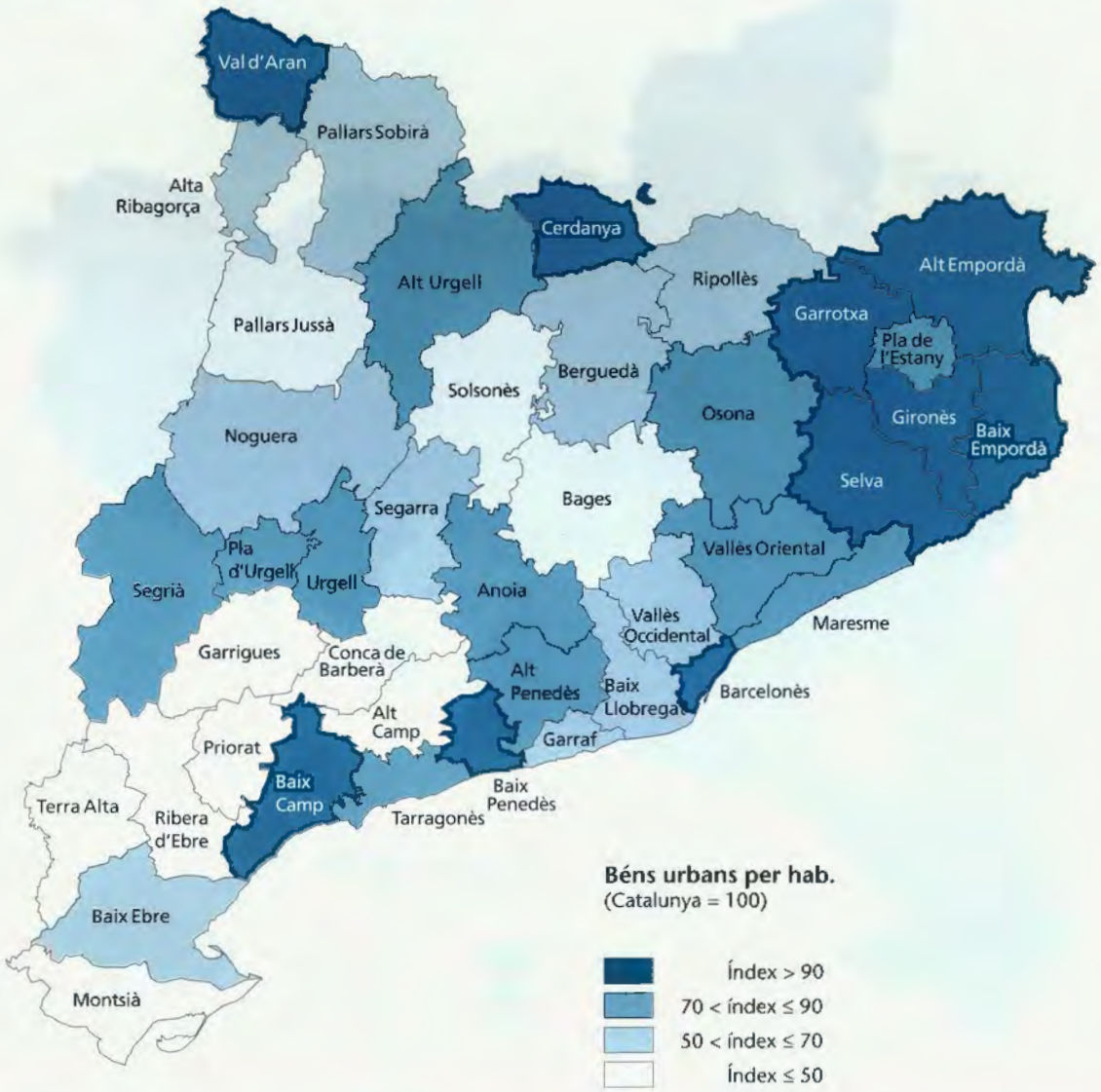
valor declarat de béns rurals és una de les més agràries del país, el Priorat.

Respecte als béns immobles de naturalesa urbana declarats, la seva distribució comarcal queda representada en el mapa 7. Els resultats per comarques mostren uns nivells declarats superiors en aquelles zones catalanes amb clara especialització i expansió del sector turístic, i que també han generat uns valors cadastrals superiors a altres indrets de Catalunya. Així, la Val d'Aran, la Cerdanya, comarques gironines (l'Alt i el Baix Empordà, la Selva, etc.), i el Baix Penedès i el Baix Camp a Tarragona. També destaca el valor elevat del Barcelonès (índex de 135,5), que a causa de la seva condició de capital presenta uns valors cadastrals elevats.

Tal com ja es va fer en l'anàlisi de la renda, a continuació s'efectua una aproximació a la relació que hi ha entre els diferents elements patrimonials i l'estructura econòmica. Aquesta anàlisi té com a base la matriu de correlació que es presenta a la taula 8.

En aquesta taula es pot veure que les correlacions són, en el seu conjunt, discretes. De qualsevol forma, es pot apreciar com els béns urbans tenen relació fonamentalment amb les activitats de la construcció i dels serveis, i no amb les industrials. En canvi, els béns rústics presenten una forta concordança amb el valor afegit agrari (coeficient=0,7). Els elements financers són de més difícil anàlisi; si bé els dipòsits tenen més concordança amb les economies agràries o industrials, les participacions en

MAPA 7. PATRIMONI DECLARAT EN BÉNS URBANS. 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

TAULA 8. COEFICIENTS DE CORRELACIÓ. 1991

	Sector agrari	Indústria	Construcció	Serveis
Patrimoni per habitant	-0,5	-0,4	0,2	0,7
Béns urbans	-0,3	-0,4	0,4	0,5
Béns rústics	0,7	-0,2	0,1	-0,3
Dipòsits	0,2	0,2	-0,2	-0,4
Valors d'entitats jurídiques	-0,3	0,1	-0,1	0,1

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

societats a nivell agregat de la taula no mostren cap relació que calgui considerar. En un nivell de desagregació superior a la mostrada en la taula, les activitats amb què mostra més relació són les indústries manufactureres (coeficient de 0,5).

Per últim, com també s'ha comentat en l'anàlisi sobre la renda, cal adonar-se que el nombre d'habitants no és l'únic ponderador possible. En particular, la consideració del total de població penalitza les comarques demogràficament més dinàmiques i, en canvi, augmenta el valor de l'índex de les de demografia més estabilitzada. Si la ponderació es fa sobre la població que potencialment pot ser activa, és a dir, la població de 16 anys i més, el mapa de nivells quedarà afectat d'una forma relativament significativa. En concret, en relació amb el mapa 3 els canvis afecten tres comarques. Perden un nivell el Pla d'Urgell i l'Alta Ribagorça, que passen al segon i tercer nivell respectivament. En canvi, es trasllada a un estrat superior la comarca del Tarragonès. Aquesta nova configuració, que potser té més lògica que no pas la primera, es pot veure al mapa 8.

2.5 Concordança entre la distribució territorial de la renda i el patrimoni

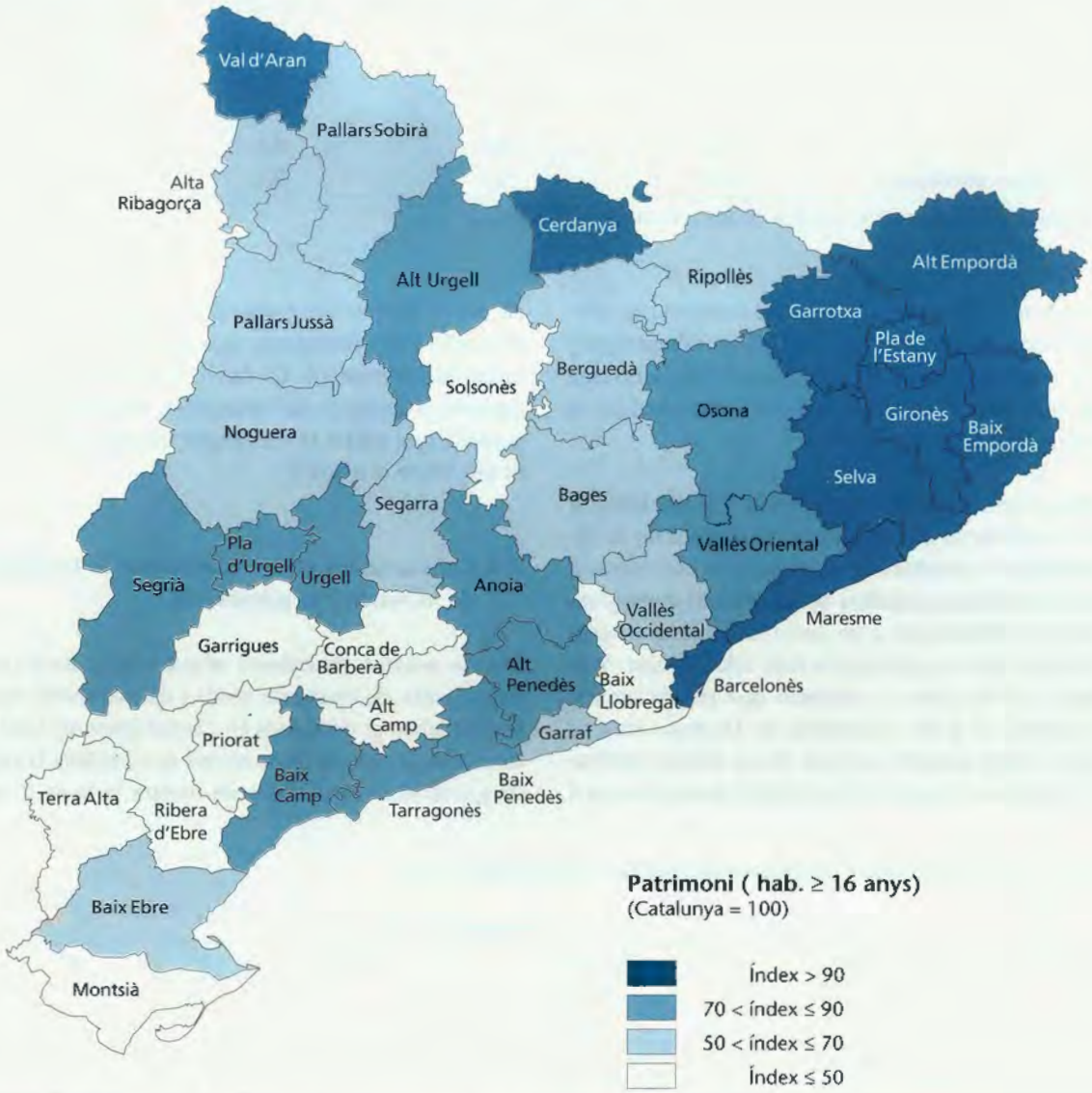
Resulta evident l'existència d'una significativa concordança entre els nivells de renda i de patrimoni. Aquesta concordança es dóna tant en l'àmbit personal com en el territorial. En aquest punt només es considera la concordança en el territori. Tal com mostra la taula 9, de les

TAULA 9. NIVELLS DE RENDA I PATRIMONI DECLARAT PER HABITANT. 1991

	Patrimoni per hab.			
Renda per hab.	**baix**	**mitjà-baix**	**mitjà**	**alt**
Baixa	Priorat Terra Alta			
Mitjana-baixa	Alt Camp Baix Llobregat Conca de Barberà Garrigues Montsià Ribera d'Ebre Solsonès	Bages Baix Ebre Noguera Vallès Occidental	Alt Urgell Anoia	Pla d'Urgell
Mitjana		Berguedà Garraf Ripollès Segarra Tarragonès	Alt Penedès Alta Ribagorça Baix Camp Baix Penedès Osona Segrià Urgell Vallès Oriental	Garrotxa Maresme
Alta		Pallars Jussà Pallars Sobirà		Alt Empordà Baix Empordà Barcelonès Cerdanya Gironès Pla de l'Estany Selva Val d'Aran

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques de 1991.

MAPA 8. PATRIMONI DECLARAT PER HABITANT DE 16 ANYS I MÉS. 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

quaranta-una comarques, la meitat queden situades en el mateix nivell, tant si es considera la renda per habitant com el patrimoni declarat per habitant. L'altra meitat té discrepàncies d'un nivell entre renda i patrimoni i és més freqüent el cas de millor situació en termes de renda que de patrimoni que no a la inversa. Ja s'ha comentat que en ponderar pel nombre d'habitants es penalitza les comarques que són demogràficament més dinàmiques, mentre que se sobrevaloren les que tenen una població més envellida o més estable. Per aquesta raó, en la taula 10 es presenta la concordança de nivells entre patrimoni i renda sobre la base d'una ponderació feta amb la població de més de 16 anys. La intensitat de la relació no varia, però la situació d'algunes comarques sí que ho fa, i de forma rellevant, com és el cas del Tarragonès o del Baix Penedès, o en sentit contrari del Pla d'Urgell o els Pallars.

La concordança entre les variables permet diferents aproximacions. Aquí se'n fan dues: en primer lloc, aprofitant la relació entre renda i patrimoni, es presenta una classificació final del nivell econòmic de la població de les comarques, atenent a les dues variables; en segon lloc, es fan algunes consideracions sobre les discrepàncies en la classificació de les comarques segons l'òptica de flux (renda) i de riquesa (patrimoni).

TAULA 10. NIVELLS DE RENDA I PATRIMONI DECLARAT PER HABITANT DE 16 ANYS I MÉS. 1991

Renda (16)	Patrimoni (16)			
	baix	mitjà	mitjà-alt	alt
Baixa	Garrigues Priorat Terra Alta			
Mitjana	Alt Camp Baix Llobregat Conca de Barberà Montsià Ribera d'Ebre Solsonès	Bages Baix Ebre Berguedà Noguera Ripollès Segarra	Alt Urgell Anoia Pla d'Urgell Urgell	
Mitjana-alta		Alta Ribagorça Garraf Pallars Jussà Pallars Sobirà Vallès Occidental	Alt Penedès Baix Camp Osona Segrià Vallès Oriental	Barcelonès Garrotxa
Alta			Baix Penedès Tarragonès	Alt Empordà Baix Empordà Cerdanya Gironès Maresme Pla de l'Estany Selva Val d'Aran

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques de 1991.

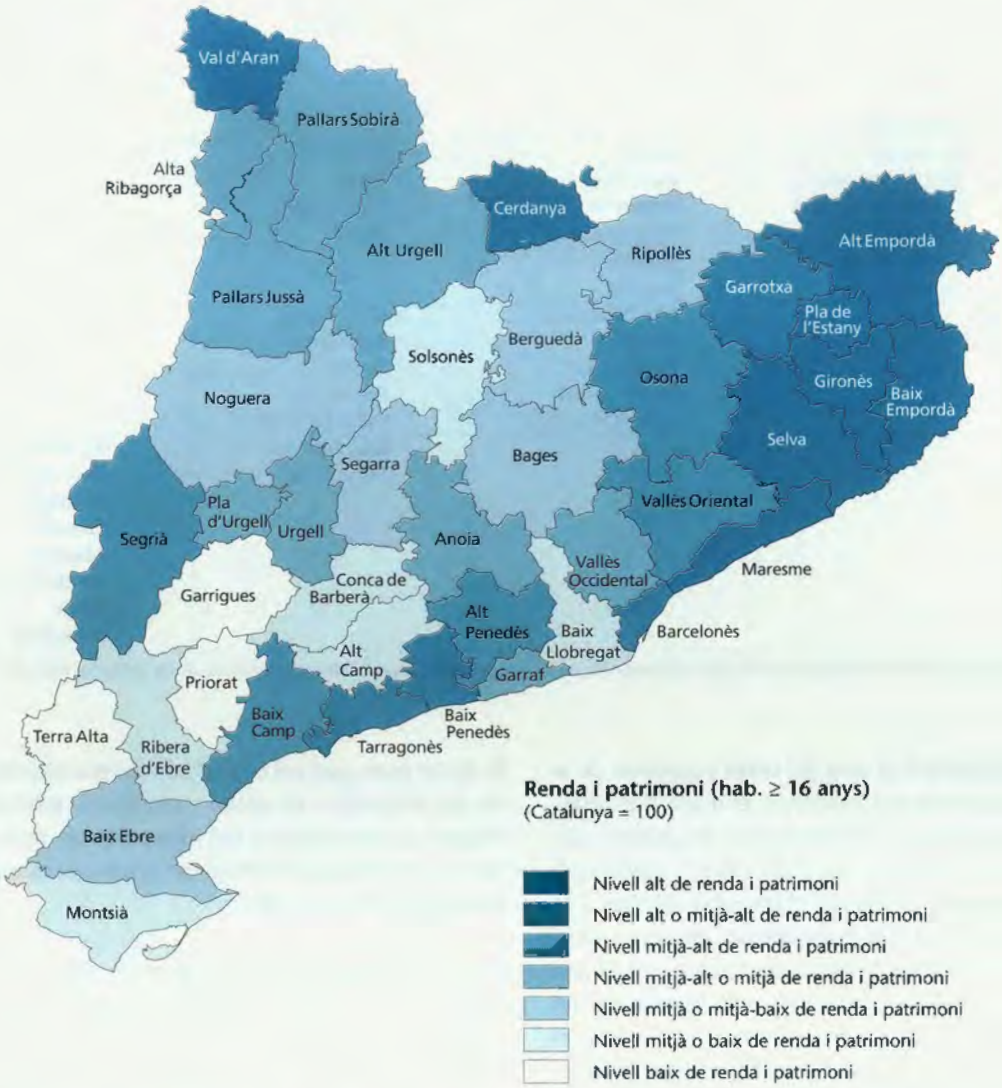
Pel que fa a la classificació final del nivell econòmic de la població de les comarques catalanes, el mapa 9 les classifica segons set grups. En primer lloc, es troben vuit comarques amb el màxim nivell de renda i patrimoni: l'Alt i Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva, el Maresme i les comarques de la Cerdanya i de la Val d'Aran. En definitiva, l'entorn de Girona, tot el seu litoral, el Maresme i les comarques més turístiques del Pirineu. En un segon nivell aquesta àrea s'amplia amb el Barcelonès i la Garrotxa, i també amb l'àrea de Tarragona: el Tarragonès i el Baix Penedès. En un tercer nivell apareix l'àrea de Lleida, amb el Segrià, i s'amplien les de Girona i Tarragona: Osona, el Vallès Oriental, el Baix Camp i l'Alt Penedès. Seguidament es troben els territoris del Pirineu i Prepirineu lleidatà: els Pallars, l'Alta Ribagorça i l'Alt Urgell, s'amplifica l'àrea de Lleida, amb el Pla d'Urgell i l'Urgell, i l'entorn de Barcelona, amb el Vallès Occidental i l'Anoia. Fins aquí les comarques que es poden situar en la banda alta. En el segon gran grup es troba la corona a l'entorn de les comarques de Girona amb menor nivell econòmic actualment: el Ripollès, el Berguedà i el Bages, les comarques lleidatanes de la Noguera i la Segarra, i el Baix Ebre. En el penúltim grup es troben les comarques del Solsonès, la Conca de Barberà, l'Alt Camp, la Ribera d'Ebre i el Montsià. I en el grup de resultats menors apareixen les comarques de les Garrigues, el Priorat i la Terra Alta.

El darrer punt que cal tractar són les discrepàncies entre els dos indicadors de renda i patrimoni. Intuïtivament i malgrat la concordança del indicadors de renda i patrimoni, és normal que hi hagi discrepàncies que es poden donar per diferents motius.

En el cas de comarques que tenen un nivell en la classificació segons patrimoni superior al que correspon a la renda, un cas molt comprensible és el del Barcelonès; ja que Barcelona és la residència natural per a la major part dels patrimonis més significatius. Àrees d'un important nivell patrimonial de les famílies que actualment poden no ser tan dinàmiques en termes d'activitat econòmica són la Garrotxa i l'Alt Urgell. El cas del Pla d'Urgell i l'Urgell poden tenir relació amb la concentració patrimonial de les propietats rústiques, que provenen històricament d'una estructura de la propietat de les terres de secà, encara que actualment siguin territoris en règim de regadiu (i, per tant, de major valor cadastral). L'estructura de la propietat, si bé que en aquest cas lligada a activitats de caràcter industrial, també pot ser l'explicació de la situació de l'Anoia.

Pel que fa a les comarques en situació contrària, és a dir, amb un nivell de renda millor que no el de patrimoni, la causa més destacada és possiblement el factor migratori. En efecte, aquelles comarques amb una activitat econò-

MAPA 9. NIVELLS DE RENDA I PATRIMONI PER HABITANT DE 16 ANYS I MÉS. 1991

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i de l'impost sobre el patrimoni de les persones físiques. 1991.

mica remarcable però amb una proporció elevada de població no nascuda a Catalunya tenen un nivell patrimonial menor. Aquest és el cas del Tarragonès, el Baix Penedès, el Vallès Ocidental, el Garraf o el Baix Llobregat. Aquestes comarques són cinc de les set que tenen un percentatge de població nascuda fora de Catalunya superior a la mitjana catalana (amb el Vallès Oriental i el Barcelonès), per sobre del 35% del total, segons dades del cens de població de 1991. En la mesura que el fenomen migratori ja no és significatiu, resulta previsible que en el futur la major part d'aquestes comarques equilibrin el nivell patrimonial i el de renda familiar. Això implicaria una concordança encara més marcada entre el nivell de renda i el de patrimoni familiar.

Per acabar es pot concloure que, malgrat les dificultats de comparació amb altres territoris, la distribució a Catalunya, tant de la renda com de la riquesa, presenta un significatiu grau d'equilibri. Aquest equilibri és el resultat tant de les polítiques fetes amb aquest objectiu, com de la pròpia realitat social i econòmica del país. En efecte, l'elevada mobilitat voluntària de la població, en períodes de vacances i caps de setmana, i també la presència de sectors força distribuïts territorialment com el turístic o

TAULA 11. RÀNQUING DELS MUNICIPIS DE MÉS DE 10.000 HABITANTS I CAPITALS COMARCALS SEGONS RENDA ESTIMADA, RENDA DECLARADA I PATRIMONI DECLARAT PER HABITANT. 1991

Rànquing	Renda estimada per hab.	Renda declarada per hab.	Patrimoni declarat per hab.
1	Lloret de Mar	Sant Just Desvern	Roses
2	Sant Just Desvern	Sant Cugat del Vallès	Sant Just Desvern
3	Sitges	Barcelona	Lloret de Mar
4	Calella	Girona	Sant Cugat del Vallès
5	Sant Cugat del Vallès	Vilassar de Mar	Barcelona
6	Cambrils	Sitges	Figueres
7	Sort	Banyoles	Girona
8	Puigcerdà	Masnou, el	Mollerussa
9	Vilassar de Mar	Tarragona	Olot
10	Roses	Vic	Calella
11	Vielha e Mijaran	Vielha e Mijaran	Igualada
12	Tremp	Molins de Rei	Sitges
13	Vic	Esplugues de Llobregat	Cambrils
14	Barcelona	Tremp	Banyoles
15	Girona	Vilafranca del Penedès	Vic
16	Banyoles	Móra d'Ebre	Puigcerdà
17	Móra d'Ebre	Granollers	Vielha e Mijaran
18	Malgrat de Mar	Lleida	Seu d'Urgell, la
19	Masnou, el	Castelldefels	Vendrell, el
20	Vila-seca i Salou	Olot	Sant Feliu de Guíxols

Fonts: Renda estimada per habitant: Institut d'Estadística de Catalunya. Renda declarada per habitant: elaboració pròpia a partir dels rendiments declarats a l'IRPF. Patrimoni declarat per habitant: elaboració pròpia a partir de la informació de l'IPPF.

certs sectors industrial (indústria química, agroalimentària), fan que la demanda agregada i també l'activitat econòmica del conjunt de la població estiguin repartides en el territori. En tot cas, més distribuïdes del que pot semblar a partir de les dades de població censal. A més, la tendència és cap a un major equilibri, com mostren els resultats més recents de l'estadística de població de 1996. Per aquest motiu, es pot afirmar que hi ha a Catalunya un correcte grau de cohesió i d'integració territorial en renda i riquesa de les famílies.

NOTES

1 Agraïm a N. Bozzo la lectura i els comentaris aportats a aquest treball.
2 Com a informació complementària, la taula 11 conté la relació dels vint municipis de més renda i de més patrimoni familiar per habitant.
3 Més endavant s'explica la raó de ponderar per la població potencialment activa (de 16 anys i més).
4 L'Institut d'Estadística de Catalunya ha estimat el concepte de renda neta familiar disponible. Per a més informació es poden consultar les següents publicacions de l'Institut: *Macromagnituds bàsiques de les economies comarcals i Macromagnituds bàsiques de les economies locals.*
5 Aquestes dades i totes les que es fan servir en aquest apartat es poden trobar en la publicació de l'Institut d'Estadística de Catalunya *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana.*
6 El sector industrial és el que més contractació laboral genera.
7 Es parla de distribució personal de la renda, encara que l'anàlisi es fa en termes de la distribució de la renda entre les famílies (i no entre les persones individualment considerades).
8 MASATS, M. "La distribució social de la renda a Catalunya", *Nota d'Economia,* núm. 56, 1996.
9 Els valors de l'índex són els que corresponen al seu càlcul sense agrupar famílies en decils. L'efecte de treballar amb decils porta a uns índexs menors. Per als problemes tècnics sobre el càlcul d'aquest índex a partir de l'enquesta de pressupostos familiars es pot consultar M. Masats (1996). En aquest treball també es poden trobar indicadors alternatius al de Gini, com ara els índexs de Theil, Atkinson i logvariance.
10 Per a una justificació de l'ús de les comarques en les anàlisis territorials de l'economia catalana, vegeu: COSTA, A.; ROVIRA, C. "El mesurament del desequilibri territorial de l'economia catalana", *Revista Econòmica de la Banca Catalana,* núm. 109, setembre 1996.
11 Per tal de simplificar el nombre de cel·les de la taula, s'han considerat en el nivell alt de renda per habitant aquelles comarques amb valors en índex (Catalunya=100) superiors a 105.
12 El càlcul dels valors que es mostren en la taula 5 s'ha fet mitjançant el coeficient de correlació de Pearson. Els coeficients obtinguts estan definits en l'interval [-1,1]. Els valors extrems que pot prendre aquest coeficient són de -1 i 1, indicant ambdues situacions la màxima correlació entre les variables considerades. En el primer cas (-1) la correlació és inversa i en el segon (1) directa. Si el coeficient prengués valors propers a zero, aleshores no hi hauria correlació significativa entre les dues variables.
13 Agraïm a S. Navarro la programació del gràfic 4 d'aquest treball.
14 En alguns països com França sí que tenen aquesta informació, elaborada per l'INSEE.
15 Pel que fa al capital privat globalment considerat, tant empresarial com familiar, es pot destacar el recent estudi de la Fundació BBV *El "stock" de capital en España y sus Comunidades Autónomas.* 1996, i en referència específicament al sector de les famílies, el treball de NAREDO, J. M. *Composición y distribución de la riqueza de los hogares españoles.* 1993.
16 De totes formes, els conceptes s'assemblen bastant. Per a més informació consulteu EUROSTAT *Sistema Europeu de Comptes Econòmics Integrats 1995* (SEC-95).
17 RUÍZ-MAYA, L. "Evolución de la concentración de la tierra" *Agricultura y Sociedad.*

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGÈNCIA ESTATAL TRIBUTÀRIA (1991), *Impost sobre el patrimoni de les persones físiques (IPPF);* [Suport informàtic]. Facilitat per la Direcció General de Tributs, Departament d'Economia i Finances.
- AGÈNCIA ESTATAL TRIBUTÀRIA (1991), *Impost sobre la renda de les persones físiques (IRPF);* fulls resum. [Suport informàtic]. Agència Estatal Tributària. Facilitat per la Direcció General de Programació Econòmica, Departament d'Economia i Finances.
- ALBI, E., GARCÍA, J. L., *Sistema fiscal español.*
- COSTA, A., ROVIRA C. (1996), "El mesurament del desequilibri territorial de l'economia catalana", *Revista economica de la Banca Catalana;* núm. 109, setembre.
- COSTA, A., ROVIRA C. (1994), "Macromagnituds bàsiques de les economies comarcals", *Nota d'economia;* núm 50. Setembre-desembre. Departament d'Economia i Finances. Generalitat de Catalunya.
- EUROSTAT, *Sistema Europeu de Comptes Econòmics Integrats* (SEC).
- FUNDACIÓN BBV (1996), *El "stock" de capital en España y sus Comunidades Autónomas.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens agrari 1989. 1991. Vol. 2. Aprofitament de la terra i ramaderia.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens d'edificis 1990. Vol. 1. Dades municipals.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens d'habitatges 1991. Vol. 1. Dades municipals.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens de població 1991. Vol. 2. Xifres oficials. Dades municipals.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens de població 1991. Vol. 5. Relació de la població amb l'activitat econòmica. Dades comarcals i municipals.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens de població 1991. Vol.10. Migracions: any d'arribada a Catalunya. Dades comarcals i municipals. Dades comarcals i municipals.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana 1988-93.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Macromagnituds bàsiques de les economies comarcals. 1991.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Macromagnituds bàsiques de les economies locals. 1991.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Contabilidad Regional de España. Serie 1988-1992.*
- MASATS, M., "La distribució social de la renda a Catalunya", *Nota d'Economia;* núm. 56. Departament d'Economia i Finances. Generalitat de Catalunya.
- MINISTERIO DE ECONOMIA Y HACIENDA, *Memoria de la Administración Tributaria.*
- NAREDO, J. M., *Composición y distribución de la riqueza en los hogares españoles;* Fundación Argentaria.
- RUÍZ-MAYA, L. (1993), "Evolución de la concentración de la tierra", *Agricultura y Sociedad;* núm. 44. 1987.

L'ESTRUCTURA EMPRESARIAL I PRODUCTIVA DE CATALUNYA

Joan-Eugeni Sánchez
Universitat de Barcelona - Fundació CIREM

Encarar l'anàlisi conjunta de l'estructura empresarial i de l'estructura productiva d'un àmbit territorial concret, com ara Catalunya, i fer-ho des d'una perspectiva d'abast més social que no pas econòmic en sentit estricte, propicia efectuar una aproximació que integri tant el component sectorial com el component territorial.

Sobre la base de la perspectiva globalitzadora de les estructures socioterritorials que n'obtindrem, podrem preguntar-nos per les estructures de propietat empresarial on, de nou, el component territorial assumeix progressivament més significació, en aquest cas com a conseqüència del procés d'internacionalització.

1. L'ESTRUCTURA SECTORIAL

Al llarg dels darrers decennis s'assisteix a un important procés d'evolució en l'estructura sectorial de la producció. A les transformacions que tenen efecte en l'interior dels processos de producció, amb una forta incidència en l'aprofundiment de la divisió tècnica del treball dins l'empresa i de la divisió espacial de la producció a escala mundial, s'hi sumen les innovacions tècniques, sobretot vinculades a la penetració de la microelectrònica, la informàtica i les telecomunicacions que, alhora que aporten nous productes per a l'ús social, amplifiquen els canvis en els processos de producció. Sectorialment s'avança vers una potenciació de la terciarització, mentre que territorialment s'amplien els territoris de producció més enllà dels que, fins a la primera meitat de segle, havien estat els espais de producció i d'innovació lligats a la vella revolució industrial, dins d'Europa i dels Estats Units especialment.

Per a Catalunya, a aquest doble fet d'internacionalització dels espais productius bàsicament industrials i de pèrdua de pes relatiu de la indústria, se sobreposa un procés de rearticulació interna espanyola. El resultat que es constata per a Catalunya és l'inici d'un canvi de tendència en la seva posició secular en relació amb la resta d'Espanya, així com de forta incidència de les crisis industrials que se succeeixen sobre la seva històrica base industrial (vegeu taula 1).

L'any 1955, la població resident a Catalunya representava el 12,2% del total espanyol i el 13,3% dels llocs de treball (cosa que representa una ràtio d'1,090 de proporció de llocs de treball existents a Catalunya sobre la proporció de població, segons es reflecteix a la penúltima línia de la taula 1), mentre que produïa el 19,3% del VAB total (cosa que representa una ràtio d'1,585 de producció per sobre de la proporció de població). Aquests valors evolucionen al llarg del període d'1,090 a 1,134 en la proporció de població i d'1,585 a 1,233 per al valor afegit. La tendència oposada que assenyalen aquests dos indicadors reflectida a l'última filera del quadre, d'augment de proporció d'activitat i de disminució de proporció en la producció com a mesura indirecta de productivitat global per càpita porta al fet que la relació d'1,455 (quocient entre 1,090 de proporció de població ocupada sobre la població total i l'1,585 de VAB sobre població) descendeixi a 1,087 l'any 1996 (1,233/1,134) i denota una disminució de productivitat global per càpita de l'activitat catalana en el seu conjunt enfront del global espanyol.

TAULA 1. EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA SECTORIAL

Població	1955	1975	1985	1991	1996
Total Catalunya	3.533.768	5.647.573	5.944.520	6.059.497	6.090.040
% pobl. Catalunya/Espanya	12,2	15,8	15,6	15,6	15,4

	Ocupació per sectors (milers ocupats)					VAB (al cost dels factors) (milions ptes.)				
	1955	1975	1985	1991	1996	1955	1975	1985	1991	1996
Valors absoluts Catalunya										
Agricultura i pesca	320,1	186,4	120,4	81,4	74,4	6.127	44.544	116.692	149.971	198.000
Indústria (sense construcció)	623,9	926,6	641,8	740,6	604,7	34.929	469.665	1.878.956	3.237.741	4.018.900
Construcció i enginyeria	99,5	257,9	114,1	205,7	181,7	4.880	78.023	251.273	864.692	948.600
Sector serveis	542,3	902,0	848,5	1.195,3	1.298,4	35.495	549.846	2.533.474	5.423.815	7.957.200
Total sectors	1.585,8	2.273,0	1.724,8	2.223,0	2.159,2	81.431	1.142.078	4.780.395	9.676.219	13.122.700
% sobre total Catalunya										
Agricultura i pesca	20,2	8,2	7,0	3,7	3,4	7,5	3,9	2,4	1,5	1,5
Indústria (sense construcció)	39,3	40,8	37,2	33,3	28,0	42,9	41,1	39,3	33,5	30,6
Construcció i enginyeria	6,3	11,3	6,6	9,3	8,4	6,0	6,8	5,3	8,9	7,2
Sector serveis	34,2	39,7	49,2	53,8	60,1	43,6	48,1	53,0	56,1	60,6
Total sectors	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
% Catalunya/Espanya										
Agricultura i pesca	6,0	6,1	6,2	6,1	6,9	7,1	8,1	7,1	6,6	7,7
Indústria (sense construcció)	23,1	25,8	24,7	25,6	24,2	26,2	26,1	23,2	23,4	23,0
Construcció i enginyeria	13,2	19,6	14,7	16,2	15,5	18,0	18,9	13,9	17,0	16,6
Sector serveis	17,3	16,8	16,0	16,8	17,0	20,2	19,0	16,6	17,9	18,3
Total sectors	13,3	17,0	16,2	17,6	17,4	19,3	20,2	17,9	18,8	18,9
Proporció sobre població	1,090	1,077	1,037	1,131	1,134	1,585	1,277	1,142	1,205	1,233
Proporció VAB/Proporció ocupació						1,455	1,187	1,102	1,065	1,087

Font: càlculs efectuats a partir de: 1955, 1975: *La renta nacional de España y su distribución provincial*, Banco de Bilbao. Catalunya 1985, 1991 i 1996: Institut d'Estadística de Catalunya. Espanya 1985, 1991 i 1996: Instituto Nacional de Estadística.

Des de la perspectiva de l'evolució de la població, a final dels anys setanta es va trencar el ritme de creixement en què havia participat intensament la immigració, per entrar en una nova etapa de saldo migratori negatiu amb la resta d'Espanya[2]. El debilitament de la productivitat per càpita en un context de saldo migratori negatiu i baixa taxa de natalitat obre el camí per plantejar la hipòtesi de certes dificultats estructurals en la capacitat del sistema productiu.

Malgrat tot, és cert que després d'uns anys dolents en què l'economia catalana creixia a un ritme inferior al de la mitjana de la Unió Europea, a partir de 1985 assumirà un ritme de creixement superior, situant-nos el 1996 en un valor proper a la mitjana. Entre el 1980 i el 1996 Catalunya creixia un 145,8% enfront del 140,7% de la mitjana comunitària mentre que el conjunt espanyol ho feia en un 146,9%.

Sense entrar a considerar els efectes derivats de la reassignació del paper de Catalunya dins d'Espanya, que no podem ara analitzar, sí que es pot considerar que gran part d'aquest procés està vinculada a importants canvis en l'estructura productiva interna catalana.

Sectorialment es constata que, per sobre dels efectes de la crisi econòmica viscuda de forma més patent entre els anys 70 i mitjan dels 80, les tendències generals d'evolució sectorial segueixen les línies que es consideren clàssiques. L'activitat primària, tant en nombre d'ocupats com

en pes relatiu de producció, evoluciona segons una pèrdua sostinguda: del 20,2% al 3,6% de la població ocupada a Catalunya, cosa que significa passar de 320.082 llocs de treball l'any 1955, a 84.643 l'any 1991; mentre que el pes del valor productiu disminueix del 7,5% a l'1,9% de la producció interior catalana. Malgrat això, l'activitat primària catalana augmenta lleugerament la seva participació en l'àmbit espanyol (del 6,0% al 6,6% de la població ocupada en l'agricultura espanyola i del 7,1% al 7,6%, de la producció agrària).

Al seu costat, la indústria mostra una inflexió en l'ocupació a la primera meitat dels anys 70, amb pèrdues posteriors més o menys sostingudes, acompanyada d'una inflexió paral·lela en la seva participació estadística en la producció de valor, que haurà començat ja a final dels 60. Per al mateix període 1955-1991 es reflecteix un descens del 42,9% al 30,2% de la indústria en el producte interior català, enfront d'un menor descens, del 39,3% al 30,4%, en l'ocupació. Aquesta diferència de disminucions assenyala una pèrdua de productivitat aparent del sector, ja que es passa d'una situació en què el 39% de la població produïa el 43% de la producció (1,09 de productivitat aparent) a una altra en què el 39% en produeix el 30% (descens al 0,99). En relació amb Espanya, mentre augmenta la proporció d'ocupació industrial (del 23,1% al 24,9%), en disminueix la capacitat productiva (del 26,2% al 24,9%).

Per últim, els serveis arriben a assumir el liderat dins d'aquest període, tant en l'ocupació (del 34,2% al 57,1% dins de l'estructura sectorial catalana), com en el valor produït (del 43,6% al 59,8%). Dins l'economia espanyola es manté, malgrat que amb lleugeres fluctuacions, la proporció d'ocupació (de 17,3% a 17,4%), però igual que en el cas de la indústria, amb pèrdua de productivitat (descens del 20,2% al 18%).

Aquests canvis s'han produït en el marc d'una estructura sectorial com la mostrada en la taula 2. La taula ha estat ordenada segons el pes en llocs de treball de cada subsector dins de l'economia catalana el 1991. La seva lectura ens proporciona unes línies generals d'interpretació, malgrat la manca d'homogeneïtat interna entre subsectors.

Els *serveis comercials* (16,5% d'ocupació i 13,6% de VAB), els *serveis públics* (10,7% i 8,5%), acompanyats en quart lloc segons el volum de producció per *altres serveis per a la venda* (7,2% i 7,9%), són els grans subsectors de l'economia catalana i aporten, en el seu conjunt, una tercera part dels llocs de treball (34,4%) i el 30% de la producció. Les altres activitats de serveis que produeixen més del 5% del valor afegit brut català corresponen a *crèdit i assegurances* (3,3% i 6,6%), *lloguer d'immobles* (0,1% i 5,6%), *transports i comunicacions* (5,6% i 6,0%) i *hoteleria i restauració* (5,6% i 5,6%).

Per la seva part el sector que agrupa la *construcció i enginyeria*, amb el 8,9% de llocs de treball i el 8,0% de producció, representa el tercer gran subsector, per davant de qualsevol activitat industrial. Així l'activitat industrial més important, *productes metàl·lics i maquinària* (7,7% i 6,6%), se situa a la cinquena posició, i ja en desè lloc el conjunt format pel *tèxtil, cuir i calçat*, amb un 7,0% de llocs de treball que aporten un escàs 4,8% de valor afegit brut.

Per últim cal destacar que l'agricultura només representa l'1,7% del valor total obtingut, produït pel 3,3% de la població ocupada.

D'aquestes xifres el que més crida l'atenció és la relació inversa entre el volum d'ocupació dels subsectors i la seva productivitat aparent, amb un coeficient de correlació de -0,25. La menor productivitat no correspon exclusivament a serveis que requereixen una major intensitat de treball, sinó que afecten activitats com *construcció i enginyeria; productes metàl·lics i maquinària; productes químics, tèxtils, cuir i calçat, o fusta, suro i mobles de fusta* dins de les activitats industrials o serveis de gran volum d'ocupació com els *comercials i els serveis públics*. Com és fàcil d'imaginar, tant la *pesca* com *l'agricultura* participen també d'aquest bloc de baixa productivitat aparent.

Aquestes xifres donen explicació del canvi en l'estructura productiva amb conseqüències de futur que poden ser importants en un moment en què s'ha de competir amb altres territoris, no només dins d'Espanya, sinó també a escala mundial, bé per preus, bé per capacitat d'innovació tècnica, amb conseqüències de futur encara no prou definides.

2. L'ESTRUCTURA TERRITORIAL

Les visions estructurals globals amaguen en el seu si formes territorials que cal evidenciar per tal de comprendre millor una societat. La mateixa taula 2 permet efectuar una primera aproximació territorial. El primer que queda evidenciat és el prou conegut pes concentrador de Barcelona, tant a nivell català com espanyol, amb quasi el 15% del valor produït espanyol sobre la base del 12% de la població resident i del 13,5% de l'ocupada. Per la seva banda Girona, Tarragona i Lleida se situen entre quasi l'1% i el 2% en tots tres aspectes.

TAULA 2. ESTRUCTURA SECTORIAL I PROVINCIAL DE L'ACTIVITAT ECONÒMICA. 1991. (Ordenat segons el percentatge de llocs de treball de l'activitat)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
Població total	4.654.410	509.628	353.455	542.004	6.059.497
% sobre població catalana	76,8	8,4	5,8	8,9	100
% sobre població espanyola	12,0	1,3	0,9	1,4	15,6

	Llocs de treball						Valor afegit brut						Productivitat aparent
Coeficient de concentració*	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	% Cat.	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	% Cat.	% ocup./ % VAB
S Serveis comercials	1,294	1,422	1,176	1,115	1,282	16,5	1,416	1,482	1,114	1,092	1,375	13,6	0,828
S Serveis públics	0,797	0,883	0,966	0,766	0,811	10,7	0,851	0,885	0,951	0,773	0,853	8,5	0,794
I Construcció i enginyeria	0,948	1,464	1,089	1,570	1,055	8,9	1,029	1,559	1,123	1,669	1,136	8,0	0,902
I Productes metàl·lics i maquinària	1,948	1,129	1,149	1,208	1,766	7,7	2,032	1,120	1,041	1,210	1,824	6,6	0,861
S Altres serveis per a la venda	1,370	1,094	0,772	0,929	1,272	7,2	1,474	1,133	0,728	0,938	1,354	7,9	1,109
I Tèxtils, cuir i calçat	2,458	2,249	1,085	0,904	2,221	7,0	2,824	2,552	1,123	0,984	2,537	4,8	0,680
S Transports i comunicacions	1,146	1,032	1,086	0,952	1,115	5,6	1,217	1,077	1,017	0,960	1,171	6,0	1,082
S Hoteleria i restauració	0,753	3,490	1,115	1,267	1,051	5,6	0,861	3,504	1,115	1,359	1,143	5,6	1,010
S Servei domèstic	1,351	0,977	0,787	0,660	1,225	4,0	1,522	1,040	0,741	0,690	1,361	1,2	0,304
A Agricultura	0,135	0,981	2,278	1,126	0,420	3,3	0,165	1,115	2,531	1,271	0,482	1,7	0,532
S Crèdit i assegurances	1,340	1,169	0,926	1,052	1,276	3,3	1,379	1,154	0,902	1,037	1,301	6,6	2,012
I Productes alimentaris, begudes i tabac	0,820	1,996	2,240	1,163	1,032	2,9	0,995	2,460	2,559	1,490	1,254	3,4	1,175
I Productes químics	2,767	1,471	0,451	2,090	2,462	2,7	1,807	1,764	0,537	3,209	1,855	2,2	0,794
I Paper, articles de paper i impressió	2,121	1,480	0,957	1,112	1,909	2,3	2,184	1,575	0,993	1,064	1,963	2,7	1,182
S Recuperació i reparacions	1,195	1,654	1,384	1,410	1,264	2,2	1,323	1,669	1,304	1,437	1,361	2,6	1,156
S Ensenyament i sanitat privades	1,414	0,848	0,974	1,021	1,306	1,9	1,581	0,829	0,847	1,001	1,423	2,1	1,081
I Cautxú, plàstic i altres manufactures	2,314	0,876	0,179	0,831	1,936	1,9	2,526	0,866	0,169	0,843	2,099	2,0	1,022
I Material de transport	1,785	0,347	0,313	0,142	1,431	1,9	1,886	0,324	0,281	0,121	1,503	2,1	1,087
I Fusta, suro i mobles de fusta	0,965	2,196	1,136	1,414	1,119	1,6	1,102	2,465	1,213	1,493	1,258	1,0	0,614
I Minerals i productes no metàl·lics	1,115	1,137	1,047	1,285	1,128	1,3	1,211	1,147	1,086	1,430	1,218	1,6	1,237
I Productes energètics i aigua	0,740	0,719	1,313	1,873	0,873	0,8	0,683	0,862	1,462	5,453	1,170	3,6	4,561
A Pesca	0,219	1,505	0,000	1,829	0,458	0,3	0,256	1,743	0,000	1,915	0,515	0,2	0,599
I Minerals i metalls	0,510	0,468	0,176	0,640	0,498	0,3	0,479	0,369	0,155	0,520	0,454	0,3	1,015
S Lloguer d'immobles	2,012	2,532	0,477	0,970	1,873	0,1	1,264	1,666	1,077	1,327	1,292	5,6	39,062
A Agricultura i pesca	0,141	1,019	2,110	1,178	0,422	3,6	0,173	1,167	2,318	1,325	0,485	1,9	0,537
I Indústria	1,473	1,460	1,104	1,270	1,433	39,4	0,173	1,167	2,318	1,325	0,485	38,3	0,973
I Indústria (sense construcció)	1,707	1,459	1,110	1,137	1,600	30,4	1,604	1,448	1,185	1,946	1,597	30,2	0,994
I Construcció i enginyeria	0,948	1,464	1,089	1,570	1,055	8,9	1,029	1,559	1,123	1,669	1,136	8,0	0,902
S Sector serveis	1,111	1,374	1,025	0,979	1,116	57,1	1,219	1,441	0,993	1,040	1,209	59,8	1,048
Total sectors	1,131	1,367	1,155	1,091	1,149	100	1,242	1,439	1,117	1,326	1,259	100	
% sobre el total sectors Espanya	13,5	1,8	1,1	1,5	17,9		14,9	1,9	1,0	1,8	19,6		

* Coeficient de concentració = (sector Nt/sector NEspanya)/(pob. t/pob. TEspanya). A: agricultura I: indústria S: serveis.
Font: càlculs efectuats a partir de les dades del BBV, *Renta Nacional de España 1991*.

Les dades sectorials de la taula per a cada província aporten el grau de concentració de cada activitat als respectius territoris, prenent com a referència comparativa la població total resident[3]. Com es pot veure, totes les províncies mostren un volum total superior a la unitat, essent Girona la que aporta un grau d'activitat més alt, tant de població ocupada (1,367, equivalent a un 36,7% superior al pes de població), com de producció (1,437 i 43,7% superior). En negreta es mostren aquells valors que per cada subsector i província són superiors a la mitjana catalana, és a dir, aquells en què hi ha un grau d'especialització més alt. Assenyalant únicament les que superen el 100% del seu pes de població (valors superiors a 2), podem veure que a Barcelona trobem el sectors *tèxtil, cautxú i plàstics,* juntament amb *paper, arts gràfiques i edició, i metal·lúrgic,* tots ells d'activitats industrials. A Girona es destaquen activitats com *l'hoteleria i restauració* (per sobre de 3), *tèxtil, fusta, suro i mobles i sector alimentari.* Per la seva banda, Tarragona mostra una alta especialització en *productes energètics* (per sobre del 5) i *química* (per sobre de 2), mentre que, per últim, Lleida concentra proporcionalment la seva població en *productes alimentaris i agricultura.*

A banda de la desigualtat de volum, l'articulació productiva territorial es diferencia també amb força claredat, des del punt de vista de l'especialització, amb un centre industrial a Barcelona, una major especialització turística a Girona, uns pols químic i energètic a Tarragona i agricultura i agroindústria a Lleida, com a sectors dominants territorials relatius.

En passar de l'escala provincial a la municipal, l'estructura productiva territorialitzada assumeix una dimensió més real. Creiem que cal avançar tot el possible en aquesta escala per aprofundir en el coneixement de l'articulació social del territori, ja que és en aquest nivell que apareix amb claredat l'ús del territori i la seva relació amb la població.

Cal partir de la hipòtesi que és la potencialitat productiva assentada en el territori la que aporta les possibilitats de residència de la població. És aquesta la que està en la base dels moviments de població, sigui per atracció real, per demanda de recursos humans inexistent en un territori o sigui per les expectatives que un determinat lloc pugui despertar en persones que habiten en altres indrets, encara que no sempre aquestes expectatives es corresponguin amb la realitat, com succeeix en molts casos pel que s'espera de les grans ciutats. En el sentit contrari, serà la manca de llocs de treball i la impossibilitat o dificultat de subsistir en un territori, la que menarà cap a l'emigració.

Sense poder estendre's aquí en aquesta important via d'anàlisi estructural de l'activitat productiva, mostrarem, en quatre mapes, els municipis que concentren el major grau d'activitat productiva per grans sectors d'activitat: agricultura i pesca, indústria (sense construcció), construcció i serveis. La base estadística correspon als valors censals de 1991 segons els llocs de treball a cada municipi, amb independència que siguin ocupats per residents al municipi o no residents[4].

Cada mapa conté una doble informació. Els punts en negre assenyalen aquells municipis amb un grau d'especialització en el sector per sobre de la mitjana catalana. Els valors relatius mitjans per municipi assumien les següents magnituds: agricultura i pesca 3,68%, indústria (sense construcció) 36,19%, construcció 8,23% i serveis 51,90%[5]. La segona informació, representada per una base municipal dibuixada amb trames blaves, reflecteix el volum absolut d'ocupació en el mateix sector. Les àrees puntejades corresponen a aquells municipis que superen la mitjana de l'ocupació absoluta per municipi: agricultura i pesca 88 llocs de treball per municipi; indústria (sense construcció) 865; construcció 197; i serveis 1.240 llocs de treball. El tramat gris vol indicar els municipis compresos entre la mitjana del sector i la mitjana d'ocupació general per municipi, que se situava en els 597 llocs de treball.

D'aquesta manera coneixerem aquelles àrees amb major especialització funcional, amb independència del volum d'ocupació que representi, i aquelles que fins i tot amb una baixa especialització municipal, ofereixen malgrat tot un important nombre de llocs de treball, moltes vegades molt per sobre dels nuclis petits, per molt alta que sigui la seva especialització funcional[6].

El primer que es constata, com és d'esperar, és que cada sector reflecteix formes d'estructura territorial pròpies i diferenciades dels altres.

En termes absoluts, l'*activitat primària* (agricultura i pesca) dóna una major ocupació a Lleida, al Delta de l'Ebre i al Pla de Tarragona, juntament amb el cas ja citat de Barcelona. En canvi, en termes relatius, la zona més agrícola correspon a la franja occidental de Catalunya, que va des de Puigcerdà fins a Tarragona, i molt més profundament a les zones pirinenques i prepirinenques de Lleida, continuant per la zona prepirinenca fins als dos Empordans.

Pel que fa a la *indústria* (sense la construcció) aquest sector reflecteix un procés històric que podem qualificar de realimentació positiva que vincula amb força la localitza-

ció industrial als grans eixos de transport, amb centre a Barcelona i l'entorn metropolità. La coincidència entre especialització i valors absoluts de població ocupada és molt important. En aquest sentit apareix com a especialment significatiu el paper de les autopistes construïdes des de final dels anys seixanta, en especial des de Martorell en direcció a Girona. La consolidació en la direcció sud apareix més fragmentada i polaritzada en zones com Vilafranca-el Vendrell, el triangle Tarragona-Reus-Valls que s'estén vers el Montblanc, i l'àrea Tortosa-Amposta. Un altre factor polaritzador són les ciutats de segon nivell dins de l'estructura urbana de Catalunya formades per la resta de capitals de província, juntament amb ciutats com Vic, Manresa, Igualada o Vilanova i la Geltrú. El tercer factor articulador es correspon als antics eixos fluvials o de circulació, on queda clara encara una especialització industrial per sobre de la mitjana.

Si descendim a una anàlisi per activitats industrials més específiques, aquesta visió de conjunt assumeix formes particulars d'especialització territorial, de les quals podem comentar les corresponents a les activitats més significatives pel seu volum.

L'activitat *metal·lúrgica,* més enllà de Barcelona i el seu entorn metropolità, es mostra vinculada amb força a les ciutats mitjanes i als eixos de comunicacions. Al costat de les esmentades en l'apartat general trobem certs nuclis d'especialització com Tàrrega-Cervera, Manlleu-Torelló, Ripoll, Olot i Figueres. La fabricació de *material de transport* com activitat fortament vinculada en la seva localització inicial al sector metal·lúrgic reforça, malgrat tot, la concentració en uns pocs punts com Martorell, Manresa, Granollers i Arbúcies, el Prat de Llobregat, Rubí, Terrassa i, evidentment, Barcelona. En canvi per al grup *tèxtil, confecció i cuir* mantenen la seva importància relativa els clàssics corredors fluvials i part del Maresme i del corredor vers Girona.

Una forma diferent és la que estructuren territorialment activitats com les *alimentàries,* així com les del sector *fusta, suro i mobles de fusta,* on la vinculació amb espais agraris o productors de primeres matèries és més important, sempre però mantenint una màxima activitat en l'entorn metropolità. En el sector alimentari destaca en primer lloc el Pla de Lleida. Al seu costat Tortosa, Pla de Tarragona, Manresa, i part de les comarques de l'Alt Penedès, Osona, la Garrotxa i la Selva són els centres principals d'aquesta estructura territorial. Per la seva banda la fusta i assimilats mostren una relativa major dispersió.

En canvi la *indústria química* es caracteritza per un alt grau de concentració i escassa dispersió. Amb el centre a la regió metropolitana de Barcelona, segueix principalment el eixos de transport vers Girona i un gran centre de química bàsica a Tarragona. En aquest cas destaca l'especialització d'un municipi com Flix. Coherentment segueixen aquesta mateixa distribució, potser no tan concentrada, les activitats del *cautxú, plàstics i similars.*

Malgrat no disposar, a aquesta escala, de dades evolutives globals i consistents, sembla apreciar-se en línies generals una tendència que, si bé per una banda és d'expansió sobre els moderns eixos de comunicacions terrestres, sobretot de les autopistes, d'altra banda és de concentració en uns punts forts dins dels nous espais d'expansió. El resultat és de replegament de l'antiga base territorial de la industrialització vers les zones més ben comunicades. Caldrà veure si la potenciació de la xarxa secundària que promociona la política d'infraestructures tindrà la força per vincular-la a les xarxes de més llarg enllaç.

L'heterogeneïtat clàssicament atribuïda al conjunt del sector dels serveis ha de tenir també el seu reflex territorial. Globalment, com mostra el mapa corresponent, assistim a una forta concentració territorial d'aquest sector, on sobresurt la xarxa urbana representada per les ciutats mitjanes catalanes sobre un centre de gran importància, constituït pel triangle que formen els municipis compresos entre Badalona, el Prat de Llobregat i Terrassa, amb el centre direccional a Barcelona. Una segona estructura sobreposada a l'anterior correspon a tota la línia de costa i, ja a gran distància quantitativa però amb fort pes d'especialització relativa, al triangle de les comarques de la Val d'Aran, el Pallars Jussà i la part occidental del Pallars Sobirà, amb extensions vers certs punts del l'eix dels Pirineus. Els serveis més convencionals i els serveis vinculats a l'oci i el turisme hauran de donar, respectivament, raó d'aquesta distribució. El desglossament per activitats explica l'estructura territorial final amb força claredat, alhora que mostra les diverses formes d'ús del territori per la societat catalana.

Comerç i reparacions són les activitats de serveis en general més extenses i més uniformement repartides pel territori global. Sobre la base d'una forma d'estructura similar, les activitats d'*educació i serveis culturals* mostren una forta polarització en les ciutats importants de cada comarca, concentració més accentuada en l'*Administració pública, defensa i seguretat social.*

El sistema viari és especialment determinant per a les activitats de *transport* i encara més per a les activitats *sanitàries i d'assistència social,* les quals prenen les ciutats mitjanes més grans com a punt d'assentament, deixant

pràcticament buit el quadrat format per Puigcerdà, Manresa, Lleida i la Val d'Aran. Per últim dins d'aquest grup, les *comunicacions*, per la seva pròpia naturalesa, prenen un nombre limitat de punts en el territori com a base fonamental de la seva articulació. El triangle central de l'àrea metropolitana, les ciutats capitals de província, i secundàriament unes poques ciutats més com Figueres, Vic, Manresa, Vilanova i la Geltrú, Reus i Tortosa, juntament, ja amb molt menys pes, amb algunes capitals de comarca, són els pilars del sistema de comunicacions.

En tots aquests serveis esmentats, fonamentalment els serveis públics o col·lectius, sembla acomplir-se amb claredat les teories de Cristaller sobre el lloc central i la gradació de serveis segons un sistema jeràrquic, on les ciutats són els polaritzadors territorials d'aquesta jerarquia en forma de xarxa urbana, que pren Barcelona com a node bàsic.

La resta dels grans grups de serveis, per la seva pròpia funció específica de constituir activitats econòmiques pròpies o de ser suport a altres activitats productives, s'articulen territorialment vinculant-se al sistema productiu propi de cadascuna d'aquestes.

Com activitat econòmica autònoma sobresurt l'activitat turística, representada aquí pels *restaurants i similars*. La línia de costa, pràcticament en tota la seva extensió, és l'eix més potent al qual acompanyen altres punts més dispersos, en especial al llarg de les serralades prepirinenques i pirinenques.

Els altres tipus d'activitats de *serveis a les empreses, lloguers de béns, finances, assegurances i immobiliàries* es vinculen a la territorialitat de la resta del sistema econòmic, tant productiu com d'intercanvi i mobilització dels recursos monetaris i financers. De fet assumeixen la mateixa forma d'estructura territorial que els transports, als quals podem assimilar en una de les seves funcions com a mobilitzadors de mercaderies. El grans centres urbans i, en menor grau, les àrees turístiques absorbeixen territorialment aquestes funcions.

En resum, els serveis mostren el paper de les economies d'escala vinculades als mercats sobre les quals molts assenten la seva possibilitat de poder mantenir-se com activitat econòmica rendible. No és doncs d'estranyar que reprodueixin sobre el territori la pròpia estructura de poblament, a la qual alhora reforcen juntament amb el sistema de transports i comunicacions. Les desviacions sobre aquesta estructura general seran les representades per l'activitat turística, donada la seva importància dins l'economia catalana.

La sobreposició i combinació territorial de totes les activitats té com a resultat final l'estructura de població de la qual és suport funcional i en serà component important per a la seva evolució de futur.

3. L'ESTRUCTURA DE PROPIETAT I DEPENDÈNCIA

L'estructura quantitativa, en certa mesura estàtica, que hem obtingut fins aquí de l'activitat econòmica i productiva dins de la societat catalana mereix ser complementada amb els trets de les estructures de propietat i dependència empresarial, les quals considerem de transcendental importància per albirar les tendències de futur.

L'activitat econòmica no és un fet autònom, sinó que respon a actes socials en què sobresurten els criteris i les decisions que els agents directors adopten, així com des del lloc on s'efectuen. Conèixer alguns trets de l'estructura social i territorial de decisió empresarial podrà ajudar-nos en aquesta tasca.

Per avançar en la comprensió de l'empresa en la societat catalana, cal primer aclarir el concepte social d'empresa. Més enllà del concepte d'empresa jurídica que tota Administració obliga a adoptar per permetre la seva actuació territorial, el que cal considerar és l'empresa com a unitat de propietat i com a unitat de gestió[7]. Per aquest camí arribem a les qüestions clau de qui i des d'on són preses les últimes decisions. El concepte d'empresa jurídica, correntment assumit com si fos el d'empresa real, amaga el problema de l'autonomia o la dependència en les actuacions de cada unitat productiva. ¿En quina mesura, quan parlem de les empreses catalanes, pot considerar-se que realment ho són? o, contràriament ¿hauríem de referir-nos-hi com a unitats productives o com a conjunts d'unitats productives més o menys grans, però mai com a empreses? ¿On acaba la seva autonomia de gestió i decisió, i on comença la dependència respecte a les seus centrals? Allà on estiguin localitzades?

Un altre aspecte que cal no oblidar és el concepte de dimensió empresarial. Per aplicar amb propietat els conceptes de petita, mitjana o gran empresa no és suficient recórrer a valors quantitatius absoluts de nombre de treballadors o de volum de negoci, sinó que caldria fer referència al sector a què pertany, considerat globalment a escala internacional[8].

En la meva opinió i un cop efectuada aquesta doble consideració, podem afirmar que l'estructura empresarial

TAULA 3. EXPLOTACIONS AGRÀRIES SEGONS LA SUPERFÍCIE DE LES EXPLOTACIONS

	Espanya	Catalunya	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona
Nombre d'explotacions amb terres						
Menys de 5	1.470.849	56.537	14.471	7.254	9.818	24.994
De 5 a menys de 10	302.531	19.257	3.438	2.600	5.568	7.651
De 10 a menys de 50	371.361	28.439	4.828	4.632	10.624	8.355
De 50 a menys de 100	59.040	4.165	1.177	834	1.540	614
De 100 a menys de 300	39.723	2.751	1.078	670	725	278
300 i més	20.942	944	258	220	382	84
Total explotacions amb terres	2.264.168	112.102	25.250	16.210	28.666	41.976
Distribució del nombre d'explotacions						
Menys de 5	65,0	50,4	57,3	44,8	34,2	59,5
De 5 a menys de 10	13,4	17,2	13,6	16,0	19,4	18,2
De 10 amenys de 50	16,4	25,4	19,1	28,6	37,1	19,9
De 50 a menys de 100	2,6	3,7	4,7	5,1	5,4	1,5
De 100 a menys de 300	1,8	2,5	4,3	4,1	2,5	0,7
300 i més	0,9	0,8	1,0	1,4	1,3	0,2
Total explotacions amb terres	100	100	100	100	100	100
% sobre Espanya	100	5,0	1,1	0,7	1,3	1,9
Distribució de la superfície de les explotacions						
Menys de 5	5,4	4,5	4,6	3,0	2,2	11,1
De 5 a menys de 10	4,9	5,5	4,2	4,0	3,9	12,3
De 10 a menys de 50	18,0	24,5	18,8	22,4	22,8	37,7
De 50 a menys de 100	9,5	11,5	14,8	12,6	10,2	9,5
de 100 a menys de 300	15,1	17,7	31,2	24,0	11,0	9,9
300 i més	47,2	36,3	26,4	33,9	49,9	19,5
Total superfície conreada	100	100	100	100	100	100
% sobre Espanya	100	5,8	1,3	1,1	2,4	1,0
Grandària mitjana d'explotació (ha)	19	22	22	28	36	10

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens agrari 1989*.

catalana es caracteritza per tenir un reduït nombre de grans empreses.

Començant pel vessant de la dimensió empresarial, les escasses dades globals disponibles sectorialment semblarien apuntar-ho per a cada un dels sectors d'activitat econòmica, i fins i tot amb tendència decreixent. Així segons les dades de l'INSS s'ha passat d'una mitjana de 8,8 llocs de treball assalariats el 1989 a 7,6 el 1995[9].

El cens agrari de 1989[10] ens dóna a conèixer alguns trets generals de l'estructura de les explotacions agràries segons el nombre i les superfícies, tal com recull la taula 3. Sobre la base del 6,3% del territori espanyol, Catalunya aporta el 5,8% de la superfície cultivada en el 5% d'explotacions[11]. Això fa que la mitjana general de superfície per explotació sigui una mica superior a l'espanyola: 22 hectàrees enfront de les 19 hectàrees a Espanya. En el conjunt català es reflecteix un major domini de les explotacions petites-mitjanes, de 5 hectàrees a 50 hectàrees. Territorialment a Catalunya apareixen importants diferències. Lleida és la província on les explotacions assumeixen la major dimensió mitjana (36 ha), enfront de les 10 ha de Tarragona. Destaquem que l'1,3% de les grans explotacions lleidatanes concentraven quasi la meitat de les terres cultivades (49,9%) d'aquest territori, tots dos valors per sobre de la mitjana espanyola, mentre que a Tarragona disminueixen ambdós factors al 0,2 d'explotacions i així ocupen un escàs 19,5%. Barcelona i Girona també situen en la capa mitjana-alta una part important de les seves explotacions.

La tinença de la terra en l'agricultura catalana presenta certs trets diferencials respecte a la mitjana espanyola, com es pot veure en la taula 4. En termes comparatius el que més crida l'atenció és la importància de la parceria, sobretot en les petites i mitjanes empreses agràries, sistema que sobretot es dóna a Barcelona i Lleida. Sembla reflectir una certa debilitat de la implantació de l'empresa capitalista, cosa que es complementaria amb una certa debilitat de la propietat (75% a Catalunya enfront del 81,8% de mitjana). La gran propietat i el minifundisme són els grups de dimensió d'explotació menys absentistes, davant de la importància proporcional de la mitjana explotació sota règims d'arrendament o parceria. És interessant veure com Barcelona i Girona són les províncies que menys vinculació propietat-explotació presenten. Per cercar explicacions a aquesta situació caldria aprofundir en el que representa el despoblament rural vers les zones urbanes en un casos, en la compra de béns immobiliaris rurals en molts casos vinculats a segones residències (masos a Girona, Pirineus i Prepirineus) i en la pràctica de l'agricultura a temps parcial, com és el cas de Tarragona. La qual cosa portaria a haver de considerar, amb més detall, els tipus d'implantació territorial de les empreses agràries.

On es fa més evident el minifundisme empresarial és en l'activitat industrial (vegeu taula 5), on la mitjana d'assalariats per empresa era de 17[12]. El que fa pensar d'aquestes xifres mitjanes és que les empreses amb més de 250 treballadors no arriben a l'1%. Més en concret, el 1995 només dues empreses classificades com a industrials superaven els 10.000 treballadors (una empresa del grup d'energia i aigua –*S.G. d'Aigües de Barcelona* amb 17.116 treballadors directes–, i una de manufacturera –*SEAT* amb 14.375 operaris). Per darrere en volum d'ocupació apareixen unes escasses 13 empreses que superen els 2.500 treballadors i 34 en tenien entre 1.000 i 2.500.

En el sector de la construcció únicament l'empresa *Fomento de Construcciones y Contratas* apareix com l'empresa constructora que, amb seu direccional a Barcelona, supera els 10.000 treballadors. Els 21.570 treballadors declarats la fan la major empresa catalana de tot tipus pel volum d'ocupació.

Els serveis segueixen la mateixa pauta d'escassa dimensió empresarial. Igual que en la construcció, només una empresa supera els 10.000 treballadors *(Pryca* amb 13.918) i una altra els 2.500 (*Transports de Barcelona* amb 2.694 i amb tendència decreixent d'ocupació), mentre que únicament 15 superaven els 1.000 llocs de treball.

En la meva opinió,el paper i el valor de les petites i mitjanes empreses –tot i que poden ser competitives a la seva escala i de fet moltes ho són– no és suficient si no van acompanyades d'una estructura empresarial de dimensions que permeti la competència amb les grans empreses en l'àmbit internacional. Si aquesta situació es dóna el que podria oferir-nos el futur és la simple i dura dependència econòmica i empresarial del territori.

TAULA 4. DISTRIBUCIÓ DE LES EMPRESES AGRÀRIES SEGONS EL RÈGIM DE TINENÇA DE LA TERRA I LA DIMENSIÓ

Dimensió explotació	Total	Propietat	Arrenda-ment	Parceria	Altres	Total	Propietat	Arrenda-ment	Parceria	Altres
Menys de 5	100	81,8	10,7	4,7	2,8	2,4	2,4	2,0	4,0	2,4
De 5 a menys de 10	100	72,9	14,1	9,5	3,4	0,9	0,8	1,0	3,2	1,1
De 10 a menys de 50	100	65,9	17,1	14,4	2,6	1,5	1,2	2,0	7,7	1,4
De 50 a menys de 100	100	67,2	16,3	14,9	1,6	0,2	0,2	0,3	1,2	0,1
De 100 a menys de 300	100	77,4	13,6	7,6	1,3	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1
300 i més	100	88,5	8,2	2,3	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Catalunya	100	75,0	13,4	8,8	2,8	5,1	4,7	5,5	16,4	5,1
Espanya	100	81,8	12,7	2,8	2,8	100	100	100	100	100
Barcelona	100	65,2	17,9	14,3	2,7	1,2	0,9	1,6	6,0	1,1
Girona	100	70,5	26,1	2,5	1,0	0,8	0,7	1,6	0,7	0,3
Lleida	100	73,6	12,3	12,0	2,2	1,4	1,3	1,4	6,1	1,1
Tarragona	100	84,3	6,1	5,6	4,0	1,8	1,9	0,9	3,6	2,6
Catalunya	100	75,0	13,4	8,8	2,8	5,1	4,7	5,5	16,4	5,1
Espanya	100	81,8	12,7	2,8	2,8	100	100	100	100	100

Font: Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens agrari 1989*

TAULA 5. NOMBRE D'EMPRESES I D'OCUPATS (1994)

Activitat	Nombre d'establiments 1994	Nombre d'ocupats (milers) 1994	Mitjana d'ocupats per establiments 1994	Percentatge d'establiments amb més de 100 ocupats (1994)
Ind. extractives, petroli i energia	333	15,4	46	6,0
Alimentació, begudes i tabac	4.405	74,5	17	2,4
Tèxtil, confecció, cuir i calçat	7.264	99,2	14	2,1
Ind. de la fusta i del suro	2.472	15,2	6	0,3
Paper, edició, arts gràfiques i repr.	4.154	52,6	13	1,5
Indústries químiques	1.190	61,1	51	11,8
Cautxú i matèries plàstiques	1.656	30,0	18	2,8
Altres productes minerals no metal·lics	1.531	23,7	15	1,8
Metal·lúrgia i fabricació de prod. metàl·lics	6.676	64,7	10	0,7
Maquinària i equips mecànics	3.030	42,0	14	1,5
Màquines d'oficina i instruments	466	8,7	19	2,8
Mat. i equips elèctrics i electrònics	1.260	32,8	26	5,1
Fabricació de materials de transport	676	44,0	65	9,9
Indústries manufactureres diverses	2.908	26,1	9	0,8
Total indústria	38.021	589,9	16	2,2

Font: *Estadística, producció i comptes de la indústria. 1994*. Institut d'Estadística de Catalunya.

Actualment estem lluny d'aconseguir que cap gran empresa catalana estigui entre les més grans, ni a escala mundial, ni a escala europea[13].

La importància que atorguem a la gran empresa està relacionada amb el seu paper inductor dins del sistema econòmic, en general, i del sistema empresarial, en particular. El procés d'externalització d'activitat i de funcions que caracteritza l'organització empresarial en el seu estadi actual, implica que la pèrdua de volum que s'atribueix a les grans empreses no representa una pèrdua del seu poder real, ans al contrari, l'externalització implica una forma de dependència de totes aquelles empreses que no ofereixin productes finals sinó productes intermedis. D'altra banda, la capacitat d'innovació tècnica en profunditat només pot ser desenvolupada sobre la base de grans inversions i aquestes només estan a l'abast de les grans empreses. No es tracta de menysprear aquelles aportacions que puguin efectuar petites i mitjanes empreses, però aquestes sempre tindran un paper limitat, sinó marginal, en termes competitius a escala mundial. D'aquí alguns interrogants que poden envoltar a l'empresa catalana.

L'estructura empresarial catalana adquireix una forma encara més contundent si l'observem des del vessant del grau de dependència empresarial dels capitals.

Les taules 6 i 7 ens acosten a la posició i a l'evolució de les empreses jurídiques més grans amb seu direccional a Catalunya[14].

L'any 1973 tenien la seu direccional a Catalunya 283 de les 1.000 empreses més grans que actuaven a Espanya (taula 6). Aquesta xifra disminueix a 273 l'any 1994.

Dins de Catalunya, enfront de la disminució de Barcelona (de 261 a 247) i del manteniment, si fa no fa, del pes de Lleida i Tarragona, només Girona augmenta en termes absoluts en el nombre d'empreses que tenen la seva seu central a la província, en passar de 5 a 9, quedant totes tres, a la fi del període, acollint prop de l'1% de les grans empreses a Espanya. Encara que lleugerament disminuïda, es manté clarament la primacia de Barcelona, i més concretament de la ciutat central i de certs municipis de l'entorn metropolità, com el gran pol direccional de l'activitat empresarial catalana.

La taula que estem comentant mostra un altre procés que em preocupa, el de la pèrdua de control local sobre els grans aparells productius. En efecte, l'any 1973 el 65,7% de les empreses amb seu a Catalunya estaven en mans de capitals catalans mentre que vint anys després aquesta proporció ha disminuït per sota del 40% (39,6% a Catalunya). Això té la seva significació en el fet que represen-

ta que més del 60% de les grans empreses passen a estar participades o controlades totalment pel capital estranger. Aquest canvi podria significar haver avançat en el procés de la internacionalització dels capitals espanyol i català. Però el que realment ha crescut és el control estranger majoritari: s'ha arribat a la situació en què més de la meitat de les grans empreses a Catalunya (51,6%) estan sota control majoritari estranger. A més, és realment impressionant el salt de 26 a 109 empreses que a Catalunya han passat a estar controlades totalment (100%) pel capital. Aquesta evolució reflecteix una tendència cap al control complet de les grans empreses preexistents. En aquests casos es comença per aportar capital i/o tecnologia, i continua pel desplaçament i la substitució total dels capitals autòctons. A vegades es conserven les denominacions de les empreses originals (com per exemple en el sector dels electrodomèstics), o bé es canvien per fer-les més competitives a escala mundial (com per exemple en el sector de les motocicletes).

En la meva opinió la incorporació de l'economia espanyola a l'economia comunitària en el procés de mundialització de l'activitat productiva ha significat la pèrdua d'una part important de control sobre el sistema productiu preexistent. En aquest cas la importància del fet rau en la capacitat inductora d'aquest bloc sobre l'activitat de la resta del sistema productiu local que hem assenyalat anteriorment. Bé sigui per la seva capacitat de demanda de productes intermedis a les pimes locals, bé sigui per la seva importància com a ordenadora dels fluxos de productes en actuar com a grans compradors en els circuits de distribució i comercialització, així com per la capacitat de compra-ús de serveis.

La taula 7 ens aproxima a la procedència d'aquests capitals estrangers, per mostrar-nos certes diferències en la territorialitat d'origen i en la seva localització dins d'Espanya, que sembla mantenir les tendències de vinculació territorial que ja fa un temps s'assenyalaven[15].

Des d'Europa en general i des de França en particular, s'ha optat per penetrar a Espanya i Catalunya. França és el primer país individual inversor en nombre d'empreses participades dins del grup de les grans, prenent-li el primer lloc als Estat Units com inversor directe. En el cas català apareixen, però, altres característiques diferencials.

TAULA 6. GRANS EMPRESES I EVOLUCIÓ DEL CONTROL PEL CAPITAL ESTRANGER. 1973-1994

	Grau de participació 1973 (%)					Grau de participació 1994 (%)					Variació del grau de participació 1994-1973 (%)				
Província	Total	Sense particip.	< 50	50 a 99	100	Total	Sense particip.	< 50	50 a 99	100	Total	Sense particip.	< 50	50 a 99	100
Barcelona	261	164	21	50	26	247	92	23	30	102	-14	-72	2	-20	76
Girona	5	5	0	0	0	9	6	0	1	2	4	1	0	1	2
Lleida	8	8	0	0	0	9	8	1	0	0	1	0	1	0	0
Tarragona	9	9	0	0	0	8	2	0	1	5	-1	-7	0	1	5
Catalunya	283	186	21	50	26	273	108	24	32	109	-10	-78	3	-18	83
Madrid	381	232	56	51	42	427	146	71	59	151	46	-86	15	8	109
Total Espanya	1.000	689	110	127	74	1.000	456	126	113	305	0	-233	16	-14	231

	Pes de la participació 1973 (%)				Pes de la participació 1994 (%)				Variació del pes de participació 1994-1973 (%)			
Província	Total	Sense particip.	< 50	< 50	Total	Sense particip.	< 50	< 50	Total	Sense particip.	< 50	< 50
Barcelona	100	62,8	8,0	29,1	100	37,2	9,3	53,4	0	-25,6	1,3	24,3
Girona	100	100,0	0,0	0,0	100	66,7	0,0	33,3	0	-33,3	0,0	33,3
Lleida	100	100,0	0,0	0,0	100	88,9	11,1	0,0	0	-11,1	11,1	0,0
Tarragona	100	100,0	0,0	0,0	100	25,0	0,0	75,0	0	-75,0	0,0	75,0
Catalunya	100	65,7	7,4	26,9	100	39,6	8,8	51,6	0	-26,2	1,4	24,8
Madrid	100	60,9	14,7	24,4	100	34,2	16,6	49,2	0	-26,7	1,9	24,8
Total Espanya	100	68,9	11,0	20,1	100	45,6	12,6	41,8	0	-23,3	1,6	21,7

Font: elaboració pròpia sobre dades de Fomento de la producción, *Las (...) empresas españolas en (...)*, diversos anys, i altres fonts.

TAULA 7. EVOLUCIÓ DE LA PROCEDÈNCIA DELS CAPITALS ESTRANGERS. 1973-1994

	1973						1994						1994-1973					
País	B	G	L	T	Cat.	Total Esp.	B	G	L	T	Cat.	Total Esp.	B	G	L	T	Cat.	Total Esp.
França	8	0	0	0	8	42	21	1	0	1	23	92	13	1	0	1	15	50
Alemanya	12	0	0	0	12	32	22	0	0	0	22	51	10	0	0	0	10	19
Anglaterra	6	0	0	0	6	30	14	0	0	1	15	41	8	0	0	1	9	11
Holanda	6	0	0	0	6	13	9	0	0	1	10	25	3	0	0	1	4	12
Suïssa	11	0	0	0	11	19	16	0	0	1	17	37	5	0	0	1	6	18
Itàlia	10	0	0	0	10	19	13	0	1	0	14	38	3	0	1	0	4	19
Bèlgica	6	0	0	0	6	11	3	0	0	0	3	9	-3	0	0	0	-3	-2
Resta Unió Europea	3	0	0	0	3	9	4	0	0	0	4	29	1	0	0	0	1	20
Altres països europeus	9	0	0	0	9	21	8	1	0	1	10	31	-1	1	0	1	1	10
EUA, Canadà	18	0	0	0	18	89	19	0	0	1	20	91	1	0	0	1	2	2
Japó i SE asiàtic	0	0	0	0	0	0	10	1	0	0	11	18	10	1	0	0	11	18
Capital internacional	6	0	0	0	6	16	7	0	0	0	7	44	1	0	0	0	1	28
Resta del món	1	0	0	0	1	1	5	0	0	0	5	12	4	0	0	0	4	11
Desconegut	1	0	0	0	1	8	4	0	0	0	4	26	3	0	0	0	3	18
Total	97	0	0	0	97	310	155	3	1	6	165	544	58	3	1	6	68	234

Font: elaboració pròpia sobre dades del Fomento de la producción, *Las (...) empresas españolas en (...)*, diversos anys, i altres fonts.

En primer lloc s'aprecia una certa preferència quantitativa dels capitals procedents d'Alemanya, Suïssa i el sud-est asiàtic (inclòs el Japó) per Catalunya. En segon lloc, es constata la penetració d'aquest últim bloc de països, que no hi eren presents vint anys enrere.

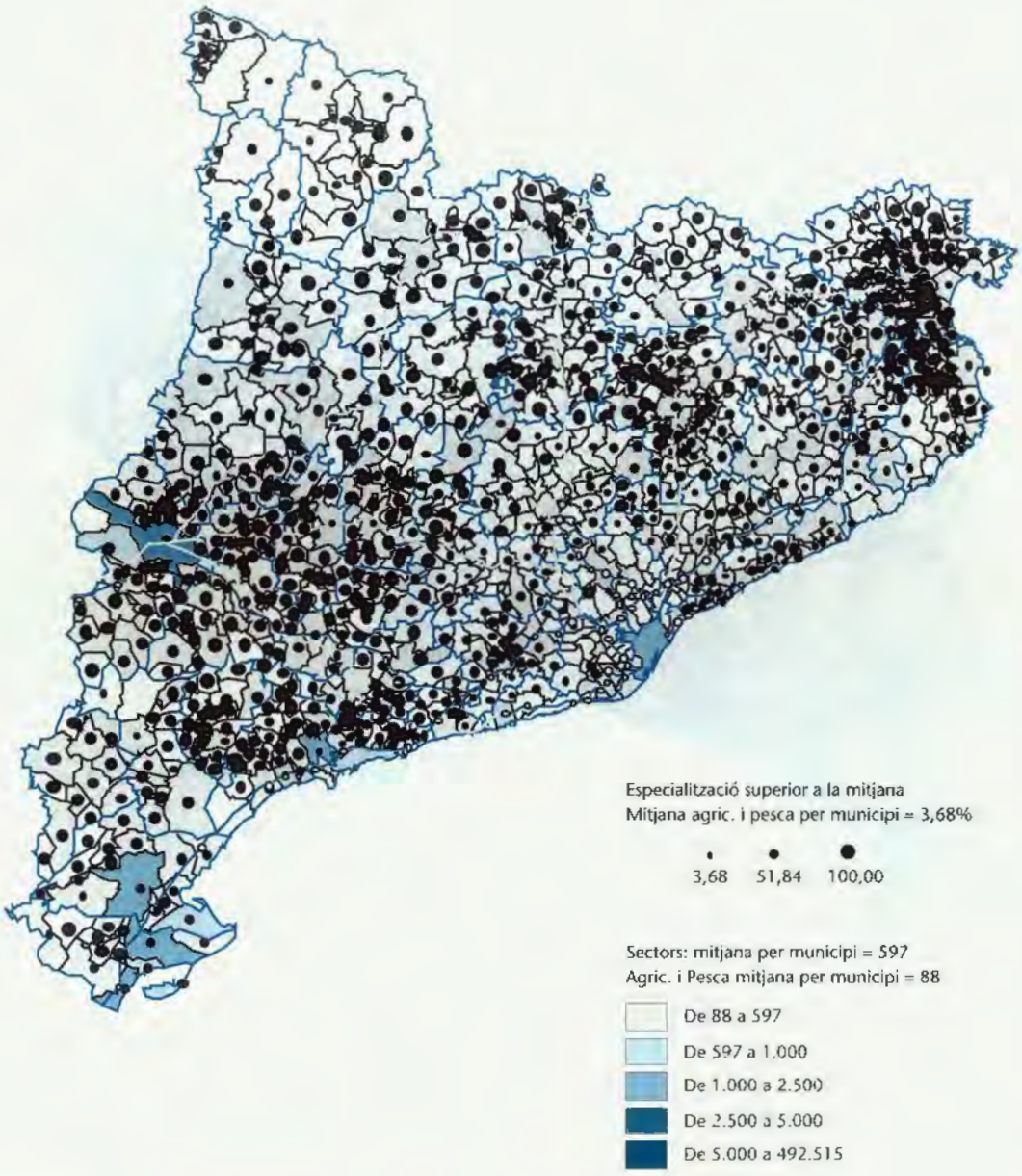
En resum, tota anàlisi de l'estructura empresarial i productiva catalana ha d'incorporar com a factors interpretatius fonamentals tant el paper de les grans empreses, ni que sigui en els termes relatius de les dimensions de l'empresa que actua a Catalunya, com, sobretot, el paper de les empreses multinacionals i dels capitals internacionals.

El panorama empresarial actual porta a preguntar-se quines han estat les polítiques econòmiques i industrials aplicades per les administracions central i autonòmica al llarg d'aquests anys; però, sobretot, porta a interrogar-se sobre el futur que esdevindrà a la societat catalana en aquest context d'aclaparadora dependència empresarial. Cal preguntar-se també pel significat a llarg termini d'haver apostat per la petita empresa i per no haver impulsat, una especialització forta de l'activitat productiva catalana a l'entorn d'un conjunt empresarial de dimensions competitives a escala mundial.

En la meva opinió per a Catalunya aquests poden haver estat anys amb entrada de grans masses de diners fruit de la venda d'empreses, però al cost de pèrdua de control sobre els àmbits de creació de riquesa col·lectiva i, sobretot, amb importants conseqüències de futur. S'ha fet evident la impotència de controlar la creació de valor a l'interior del territori en el fet de no haver estat capaç de jugar a una estratègia d'internacionalització.

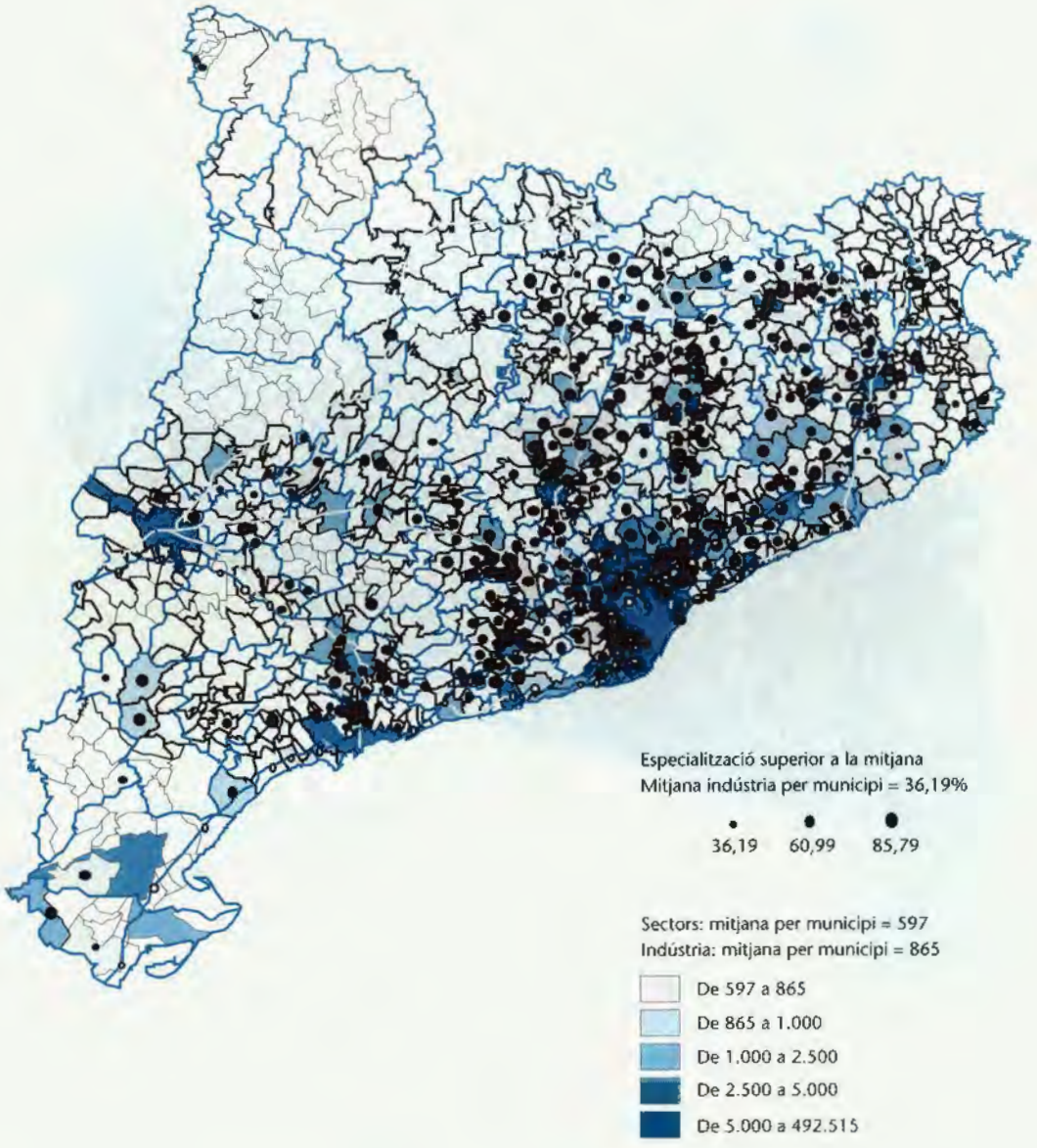
La impressió que podem treure d'aquest panorama obre certs interrogants. Els esforços que individualment es poden estar efectuant no compensen les perspectives de dependència creixent que es constaten. Les xifres que s'aporten sobre l'exportació de capitals locals en inversions internacionalitzades no són suficients per compensar la pèrdua d'autonomia. Les relacions de poder internacionalitzades es fan de forma palesa més i més asimètriques a totes les escales.

AGRICULTURA I PESCA. DISTRIBUCIÓ DELS LLOCS DE TREBALL PER MUNICIPIS 1991

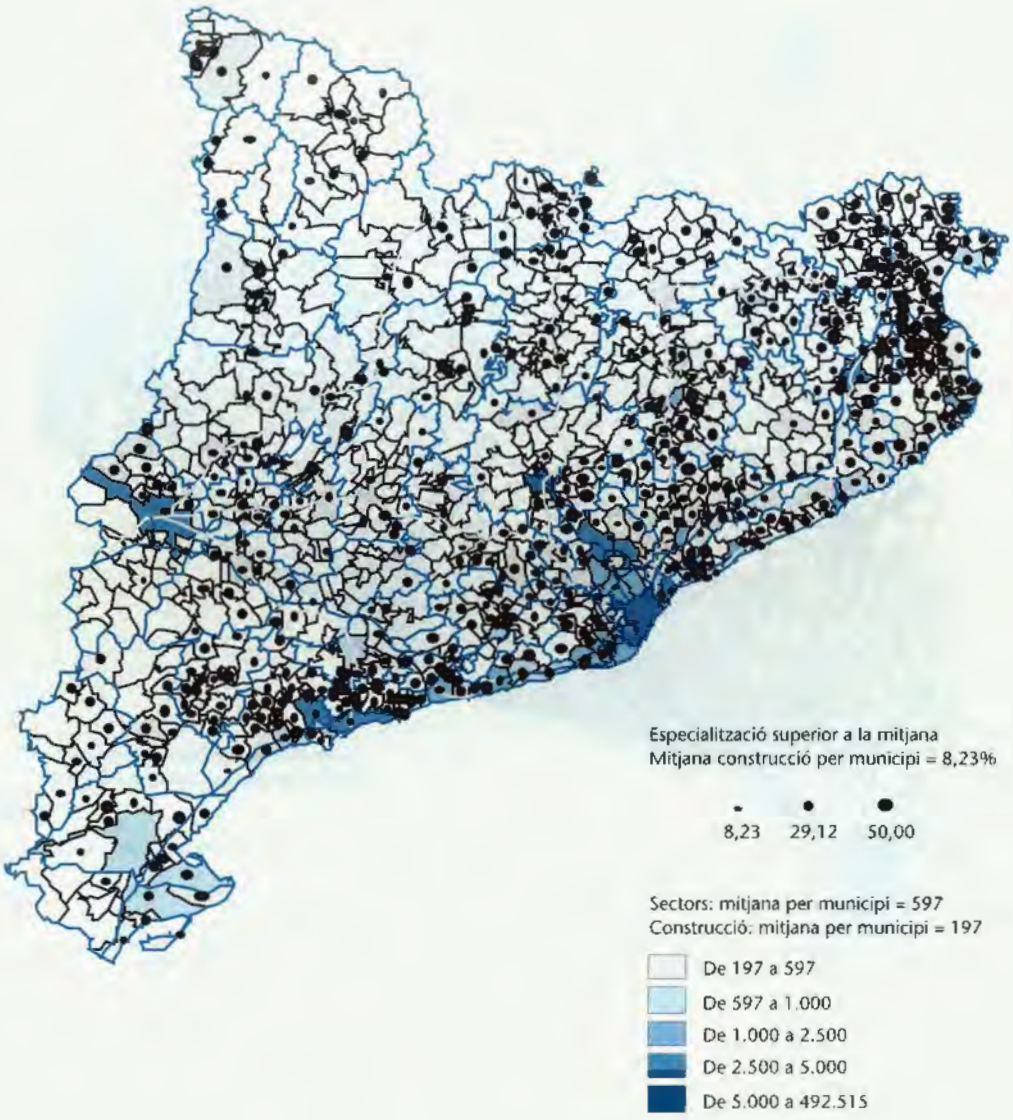
Font: elaboració pròpia sobre dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens 1991.*

INDÚSTRIA (sense construcció). DISTRIBUCIÓ DELS LLOCS DE TREBALL PER MUNICIPIS 1991

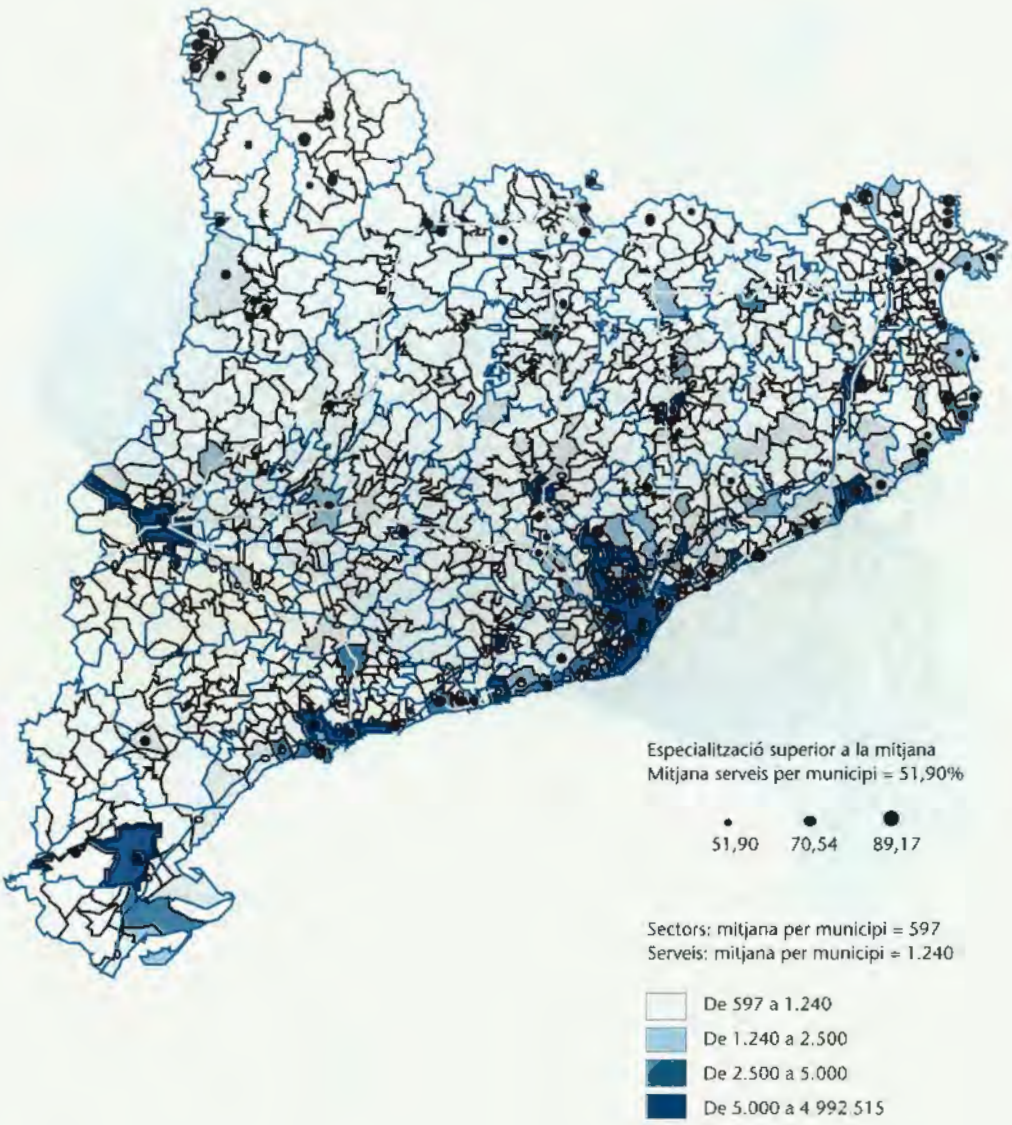
Font: elaboració pròpia sobre dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens 1991*.

CONSTRUCCIÓ. DISTRIBUCIÓ DELS LLOCS DE TREBALL PER MUNICIPIS 1991

Font: elaboració pròpia sobre dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens 1991*.

SERVEIS. DISTRIBUCIÓ DELS LLOCS DE TREBALL PER MUNICIPIS 1991

Font: elaboració pròpia sobre dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens 1991.*

NOTES

1 Potenciació que obeeix a tres grans tendències que sumen els seus efectes: externalització de fases terciàries dins la producció industrial anterior vers empreses autònomes de serveis; increment de temps lliure que expandirà la demanda de serveis de tot tipus i, en tercer lloc, incorporació de noves tecnologies i productes que amplifiquen la demanda terciària, especialment vinculats a l'explosió dels audiovisuals i les telecomunicacions. Tot i que aquest procés comporta una forta expansió del consum de productes industrials necessaris per assolir la realització i la satisfacció dels serveis a què van dirigits, el seu ús multiplicarà, de forma inductora, la demanda de les activitats terciàries vinculades.

2 De -11.164, -382 i -5.349 persones respectivament per als períodes 1981-1985, 1986-1990 i 1991-1994. Recaño i Valverde, Joaquín, (1997).

3 Els valors superiors a 1 indiquen que hi ha una major concentració d'activitat que la que correspondria en proporció a la població total resident.

4 Per a la situació catalana aquesta base d'informació estadística presenta una limitació que cal assenyalar. De fet el que queda recollit són les persones que resideixen i treballen a Catalunya. No hi consten, doncs, aquelles persones que resideixen fora de Catalunya i treballen permanentment o estacional aquí. Aquesta limitació pot ser important en el cas d'activitats amb un alt component d'estacionalitat, com el sector turístic i d'oci (platja i neu sobretot) que dóna ocupació en la temporada alta a nombroses persones procedents d'altres indrets. Malgrat aquesta limitació, l'estructura de la distribució territorial de les activitats queda força clara a aquest nivell, bàsicament descriptiu, en què es mou aquesta presentació.

5 Observeu que hi ha una certa diferència en els valors de la indústria (30 sobre 36%) i dels serveis (57 i 52%) en relació amb les dades de la taula 1. Aquest fet no invalida l'anàlisi de la distribució territorial ja que es comparen dades homogènies. Com s'ha assenyalat en la nota anterior, cal preveure que les característiques de la font censal menysvalorin el volum d'aquelles activitats que ocupen treballadors procedents de fora de Catalunya, com és el cas de les activitats turístiques, amb un fort component estacional, cosa que significa que el sector dels serveis i, en part, el de la construcció, seran els que presentin unes xifres més baixes que les de l'ocupació que donen realment.

6 Per posar exemples extrems d'aquest fet, municipis com La Febró (55 hab.) o Forès (60 hab.) que tenen el 100% dels llocs de treball en el sector agrari només ocupen a 4 i 18 persones, respectivament. En l'extrem oposat, al municipi de Barcelona els 2.300 treballadors del sector primari només representen el 0,3% dels llocs de treball, igual que a la ciutat de Lleida, la que té una major població absoluta dedicada a aquestes activitats, on els 2.626 ocupats representen el 6%.

7 En distingir entre empresa i empresa jurídica queda aclarit el tema del poder de decisió vinculat al de la propietat. És conegut que per permetre actuar en un territori, les seves autoritats exigeixen la inscripció de qualsevol activitat econòmica com empresa jurídica i, així, constitueix a partir d'aquest moment una unitat dins d'aquell territori. Una empresa multinacional desenvoluparà les seves activitats sota una denominació jurídica que permeti reconèixer el seu nom (afegint al nom de l'empresa matriu noms com ara "Ibérica" o assimilats) o pot fer-ho sota altres denominacions (per exemple, mantenint el nom d'una empresa preexistent que ha estat absorbida). Aquestes empreses jurídiques no constitueixen veritables empreses enteses com a unitats de propietat i com a unitats de gestió, ja que no són més que extensions de la veritable empresa matriu. La internacionalització fa més complexa aquesta situació pel fet que poden constituir-se moltes empreses jurídiques com a resultat de combinacions molt diverses de capitals aportats per altres empreses o persones particulars, on resta per conèixer la seva autonomia com a unitat de gestió.

8 És SEAT una gran empresa? El primer que cal dir és que, en la meva opinió, SEAT és una empresa jurídica i no una empresa en sentit estricte. Ni és una unitat de propietat, ni ho és de gestió. En segon lloc, en comparació amb la resta d'empreses o unitats productives localitzades a Catalunya, presenta el major nombre d'ocupats i de volum de facturació, però, és significativa aquesta comparació? És cert que en la seva relació amb la resta del sistema productiu català jugarà un paper preeminent, però aquesta comparació amaga la realitat que en comparació amb el sector de fabricació d'automòbils no és més que una petita empresa que no ha permès la seva consolidació com una veritable empresa autònoma competitiva a escala mundial. No cal més que comparar els seus 14.375 treballadors amb els 700.000 de General Motors. De fet aquests treballadors ajuden a fer gran l'empresa matriu, a la qual s'incorporen com a nombre.

9 Informe (1995), pàg. 25.

10 Institut d'Estadística de Catalunya (1989). Com és sabut els censos agraris es fan cada 10 anys.
11 El nombre d'explotacions i el nombre d'empreses no coincideix perquè una mateixa explotació pot estar constituïda per terres sota diferent formes de tinença.
12 Institut d'Estadística de Catalunya (1994).
13 Penseu que el 1993 l'empresa que ocupava la posició 100 a Europa era Azko Nobel amb una facturació de 12.207 milions de dòlars i una plantilla de 70.400 treballadors.
14 Em basaré en les dades que estic utilitzant en una recerca que he acabat sobre l'evolució econòmica-territorial de les gran empreses espanyoles. L'estudi analitza l'evolució de les 1.000 empreses espanyoles més grans pel seu volum d'ingressos entre 1973 i 1994. Sánchez, J.E. (1998).
15 E. Lluch (1970).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BANCO BILBAO VIZCAYA (diversos anys), *Renta nacional de España y su distribucion provincial;* Bilbao, Servicio de Estudios.
- CABANA, F. (1986), *Les multinacionals a Catalunya;* Barcelona, Ed. La Magrana.
- DUCH, E., RUBIO, X. (1993), "Els avantatges competitius de Catalunya", *Nota d'economia;* núm. 47, pàg. 83-104.
- DUNS (diversos anys), *Duns 30000: principales empresas españolas;* Madrid, Dun & Bradstreet International.
- ECONOMIA CATALANA (1994), *L'Economia catalana davant del canvi de segle;* Barcelona, Banco Bilbao Vizcaya/Generalitat de Catalunya.
- FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN (diversos anys), *España 25.000;* Barcelona, Fomento de la Producción.
- FOMENTO DE LA PRODUCCIÓN (diversos anys), *Las 2.500 mayores empresas españolas;* Barcelona, Fomento de la Producción.
- GARCÍA BLANDÓN, J. (1990), *Dimensió laboral de l'empresa catalana;* Barcelona, Departament d'Indústria i Energia.
- GUAL, J., SOLÀ, J. i FLUVIÀ, M. (1991), *La indústria catalana en els anys noranta;* Barcelona, Ed. Ariel/CIDEM.
- INFORME (1996), *Informe anual de la indústria a Catalunya 1995;* Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens agrari 1989;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens de la població 1991. Dades municipals de mobilitat per treball;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana 1990-95;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Estadística, producció i comptes de la indústria. 1994;* Generalitat de Catalunya.
- LLEONART, P. (1988), *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya;* Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques/Banca Catalana.
- LLEONART, P. (1994), "Reptes i oportunitats per a les ciutats intermèdies de Catalunya", *Revista d'indústria;* 2a. etapa, núm. 4 pàg. 14-23.
- LLUCH, E. (1970), "Una Cataluña europea frente a un Madrid norteamericano", *Tele-Expres;* 13 de març.
- MONITOR COMPANY I BALLARIN I FAUS ASSOCIATS (1992), *Els avantatges competitius de Catalunya;* Barcelona, Departament d'Economia i Finances.
- PARELLADA, M. (1990), *Estructura económica de Catalunya;* Madrid, Espasa Calpe.
- RECAÑO I VALVERDE, Joaquin (1997), "Els fluxos demogràfics entre Catalunya i l'exterior", *La balança de pagaments de Catalunya;* Generalitat de Catalunya.
- SÁNCHEZ, J. E. (1979), *Empresa, cualificación y formación;* Barcelona, Institut de Ciències de l'Educació/Universitat Politècnica de Barcelona.
- SÁNCHEZ, J. E. (1997), *Perfil sòcio-econòmic dels municipis catalans: Instrument per a la gestió;* Barcelona, Fundació CIREM.
- SÁNCHEZ, J. E. (1998), *La gran empresa en España. Un proceso de dependencia y concentración;* Madrid, Consejo Económico y Social.
- SOLÀ, J. (1992), *L'estructura empresarial;* Barcelona: Direcció General d'Indústria.
- TORNABELL, R. (1994), "Internacionalització de l'economia catalana: el paper de la indústria i els serveis", *Nota d'economia;* núm. 50 pàg. 45-60.

DIVISIÓ SOCIAL DEL TREBALL. EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA SOCIAL A CATALUNYA

Faustino Miguélez
Departament de Sociologia
Universitat Autònoma de Barcelona

1. PLANTEJAMENT DEL TEMA

Aquest capítol analitza els grups socials a Catalunya, entenent que aquests constitueixen un eix bàsic per explicar la societat catalana. L'explicació d'aquesta realitat, clau en una societat moderna, té un doble vessant: descriptiu per un costat i analític per l'altre. Des del punt de vista descriptiu ens concentrarem en les categories socioeconòmiques que expressen, millor que qualsevol altre indicador sintètic, la divisió social del treball existent. Amb tot, cal dir que l'ús de les categories socioeconòmiques té avantatges i inconvenients. Avantatges perquè metodològicament es tracta d'una classificació amb una forta coherència interna, teòricament reflecteix els nivells de desigualtat existents i les condicions materials de vida a què donen lloc; però també manifesta, en algun grau, les potencialitats de la gent en la societat (poder) i la consideració en què un és tingut per la resta (prestigi) sense que tot això signifiqui que les categories assenyalen grups homogenis. Els inconvenients tenen a veure principalment amb els col·lectius que queden fora d'aquesta classificació: les persones inactives en el mercat de treball (jubilats i mestresses de casa) i els desocupats (principalment els de llarga durada)[1]. No cal dir que la crisi d'ocupació en què estem sumits resta capacitat explicativa a les categories socioeconòmiques, això no significa que, de moment, puguem diposar d'un indicador alternatiu. Si d'algun d'aquests col·lectius o, millor dit, si de les persones que hi pertanyen, es pot dir que estan indirectament presents en la classificació de categories socioeconòmiques a través d'un altre membre de la família, en general anomenat membre principal –és el cas de les mestresses de casa i alguns desocupats– d'altres col·lectius no es pot fer aquesta suposició, com és el cas dels jubilats.

Es podria pensar a classificar aquests tres grups: mestresses de casa, jubilats i desocupats, a part de la resta d'actius i amb una certa relació amb tots ells i així s'ha fet en alguna investigació (Izquierdo, 1988; Diversos autors, 1994). Amb tot, els problemes no queden totalment resolts quan ens referim a persones en el grup familiar dels quals hi ha una altra persona amb una categoria socioeconòmica de la qual depenen en gran part les condicions econòmiques, el paper social i el prestigi del grup sencer. També cal assenyalar que la referència a les categories socioeconòmiques deixa sense resoldre un important problema metodològic: el de la unitat d'anàlisi –ha de ser l'individu, la família, l'individu en família? (Romero, 1996; Sànchez, 1994; Miguélez i altres, 1996)– al qual no es troba una resposta clara perquè els que treballen són individus que acostumen a viure en famílies amb altres que no treballen i que, tanmateix, tenen actituds i pràctiques públiques com ara votar, opinar, pressionar per les seves demandes, etc. que influeixen en la vida col·lectiva i que, a vegades, no són coincidents amb les dels primers.

Des del punt de vista analític, volem buscar algunes respostes a importants processos d'identificació i d'oposició social: desigualtats, formes d'organització o de relació entre organitzacions i moviments, idees i valors dominants, etc. Utilitzarem per fer això les categories com a indicadors de fenòmens més profunds i més polifacètics –i per tant més explicatius del que busquem–, les classes, sabent que en la nostra societat també hi ha

altres factors d'identificació social que poden marcar les persones i les formes de conflicte i/o cooperació tant com les classes: el gènere, l'ètnia, la religió, la identitat nacional, etc. Amb tot, el nostre punt de vista és que aquests altres factors tenen en la societat capitalista no solament algun grau de connexió, sinó també de condicionament amb les classes socials. Per l'objecte d'aquesta obra, es dedicarà una particular atenció a possibles trets específics de Catalunya en relació amb Espanya. De manera que l'opció per l'anàlisi des de la perspectiva de les classes no exhaureix totalment l'explicació, encara que sí que posa en relleu un vessant que continua essent molt explicatiu. Això no significa que puguem parlar avui de classes en els mateixos termes en què es podia fer fa quaranta anys, precisament perquè els processos que configuren les classes estan patint importants canvis.

El període a què ens referirem és el dels últims vint-i-cinc o trenta anys; una sèrie de canvis econòmics, polítics i culturals avalen suficientment la tesi que també en aquest període els grups socials tradicionals d'una societat capitalista en vies de desenvolupament i que políticament passa de la dictadura a la democràcia, han tingut transformacions molt importants. En el fons aquestes transformacions i les anteriorment assenyalades són les dues cares de la mateixa moneda.

2. LES CATEGORIES SOCIOECONÒMIQUES

2.1 Aspectes previs

No podem prendre el període assenyalat com un tot homogeni. Hi han tingut lloc canvis de gran envergadura: canvis econòmics (transformació quasi radical de l'aparell productiu i de l'ocupació, amb importants repercussions sobre les formes de treball), canvis polítics (democratització del país i desenvolupament d'una sèrie d'institucions i formes relacionals que toquen de prop la divisió del treball existent); canvis socioculturals de gran calat, a vegades basats en nous marcs legals, altres com a reflex del predomini de nous valors (es dibuixa un nou paper de la dona en la divisió social i sexual del treball, canvien algunes formes d'identificació social, la conflictivitat social adquireix altres camins i altres significats, es desenvolupen formes noves –a vegades massives– de marginació, etc.). A tot això hem d'afegir el que anomenarem la "crisi d'ocupació"; fins fa pocs anys era obvi buscar la identificació, personal i social, de les persones, en amplis àmbits de la pròpia vida, fent referència a la professió (el que suposa tenir una ocupació), mentre que l'actual crisi d'ocupació no solament allunya d'una professió definida una proporció elevada de gent, durant molt de temps o indefinidament, sinó que fa canviar molta més gent de professió o categoria amb una freqüència que no es donava en el passat i per motius molt allunyats de la pròpia voluntat. La crisi de l'ocupació és per a alguns autors la veritable qüestió social de final del segle XX (Prieto, 1996) de la mateixa manera que les condicions de treball van ser la qüestió social de final del segle XIX principi del XX. Aquest canvi radical afectarà profundament una estructura social –tant en els seus aspectes objectius com subjectius– durant llargs decennis fortament basada en la divisió social del treball. Però justament gran part dels canvis als quals ens hem estat referint i que manifesten el seu colofó en aquesta crisi de l'ocupació tenen l'epicentre en els trenta anys que estem estudiant. Per totes aquestes raons creiem oportú diferenciar tres fases en el període.

2.2 L'etapa de la industrialització

Al llarg dels anys 60 i primers 70, es desenvolupa i culmina el que podríem anomenar la industrialització a Catalunya i a Espanya, d'acord amb el model tradicional, tant en les formes de produir i treballar com en els béns produïts, el tipus de mercat i les formes de consum.

En aquest període té lloc un triple procés, més marcat a Catalunya que a Espanya, que podríem caracteritzar així: en primer lloc, una forta desagrarització o pèrdua d'ocupacions agràries de tota mena, en particular les dels petits propietaris; després un important increment de les ocupacions industrials, principalment les assalariades i poc qualificades; finalment, un notable augment d'ocupacions administratives. Contràriament, el diferencial amb Europa continua essent, a més d'un excés d'ocupacions agràries, el baix percentatge d'ocupacions tècniques. Això ens està mostrant una societat encara en transició, si la comparem amb països europeus del nostre entorn.

En la base d'aquests processos tenim una alta salarització i moviments migratoris de gran envergadura. Catalunya es presenta més salaritzada que Espanya. Però la petita burgesia industrial i comercial manté una certa fortalesa -característica de la seva història econòmica i social anterior–, que ara es veurà notablement afavorida per una mà d'obra abundant, barata i socialment submisa per la dictadura franquista. En l'àmbit dels assalariats, les diferències són encara més notables: Catalunya i particularment l'Àrea Metropolitana de Barcelona presenten una forta concentració d'assalariats de la indústria, mentre que en els

serveis les diferències no són tan notables. Això és degut al fet que, en part, són serveis d'índole tradicional - això és, no relacionats amb la industrialització–, ocupacions en part diferents de les que denotarà l'anomenada tendència de "servilització" de les dècades posteriors en els països més desenvolupats on els serveis a les empreses i l'àmbit de serveis públics ocupen un paper ja molt important. Per aquest motiu, Espanya, menys industrialitzada, presenta una proporció semblant d'ocupats en els serveis.

De totes maneres, al final d'aquesta primera fase, podríem dir que Catalunya se situa, en termes de la divisió social del treball, en una posició intermèdia entre Espanya i Europa: menys agrària i més industrial que Espanya, encara compartint un dèficit de categories tècniques que denoten el diferencial tecnològic i d'organització del treball amb la mitjana dels països de l'actual Unió Europea. Però no tot el territori català és uniforme. Són les comarques de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, a més d'alguns nuclis al voltant de Tarragona-Reus i Girona, els territoris que marquen la diferència; la resta és bastant semblant a Espanya pel que fa a la divisió social del treball. Aquesta posició de Catalunya, més propera a Europa, contribueix a explicar, juntament amb altres factors, certes tendències europeistes entre els empresaris catalans en els anys 70.

En termes de diferències de gènere, el clar avantatge que tenen les dones catalanes en la incorporació al treball respecte a les espanyoles, no pot fer oblidar que la taxa d'activitat en aquest col·lectiu continua essent molt baixa també a Catalunya. Com posen de manifest moltes investigacions en els primers anys 80, aquesta dada amaga una realitat complexa i problemàtica: moltes dones treballen en la indústria i sobretot en els serveis de manera submergida (Ministeri d'Economia, 1986; Miguélez F., Rebollo O, 1990).

2.3 L'etapa de crisi i reestructuració

Els últims anys 70 i els primers dels 80 estan marcats per profundes reestructuracions de l'aparell productiu i per grans canvis en l'ocupació que provoquen també el fre a les migracions interregionals, encara que no a les intercomarcals. També es produeixen canvis importants en les formes de produir i treballar i en les tecnologies utilitzades (Castells, 1986). El primer dels aspectes, la reestructuració de l'aparell productiu, té una conseqüència immediata sobre les condicions de treball i de vida de les persones, en termes d'increment de l'atur i de l'ocupació precària. L'última de les dècades assenyalades acaba amb una "estabilització" de la taxa d'atur per sobre del 20% i amb una temporalitat de l'ocupació que frega un terç de la població ocupada. De manera que quasi la meitat dels actius es troben en una situació laboral inestable. Certament que aquests inestables tendeixen a ser, en les famílies, molt més les esposes i els fills que el "cap de família" masculí (Izquierdo, Miguélez, Subirats, 1986), però com a mínim hem de parlar d'un possible bloqueig laboral de moltes persones de cara al seu futur. A més a més, l'atur afecta sobretot les categories socioeconòmiques més baixes: obrers no qualificats, obrers qualificats, treballadors poc qualificiats dels serveis, encara que quasi cap de les categories assalariades es veu lliure d'aquesta amenaça.

Però també es produeixen canvis importants en el treball: creixement del treball qualificat per un costat i del desqualificat per l'altre, en un procés que alguns autors han considerat de polarització i que s'accentua encara més en la fase successiva (Lope, 1996).

També en aquesta fase podem identificar diversos processos visibles en l'evolució de les categories socioeconòmiques. En primer lloc es consolida amb més fermesa l'increment de propietaris –principalment aquells que no tenen empleats– en els serveis, a la vegada que descendeixen espectacularment els de l'agricultura i en algun grau els de la indústria. Evidentment, més que els propietaris creixen els assalariats de tots els nivells en els serveis, com veurem a continuació. Hi ha almenys dues raons que ho expliquen. Una és, estrictament, l'expansió de la producció de serveis seguint la pauta que alguns han anomenat "desindustrialització" i que és un aspecte molt més complex: a vegades es tracta que molts serveis incorporats a les empreses industrials s'externalitzen, altres es tracta d'un increment efectiu de serveis ja sigui a les empreses ja sigui a les capes mitjanes de la població, altres per últim responen a l'important increment que té lloc en l'administració –després de la reforma que suposa l'estat de les autonomies– i en les polítiques socials (Castells i altres, 1994). L'altra està relacionada amb la crisi de l'ocupació, perquè com que és més difícil de trobar ocupacions assalariades molta gent opta per alguna forma d'autoocupació: cooperativa, professió liberal, *free-lance*, autònoms, etc. Una part d'aquesta autoocupació pot ser consistent, però en la seva major part és notablement precària en les condicions econòmiques.

En segon lloc, es produeix un important creixement de les categories de tècnics (directors i gerents, tècnics alts i tècnics mitjans), més important en les capes inferiors a Espanya que a Catalunya, cosa que posa de manifest que

es tracta principalment de col·lectius relacionats amb la potenciació de les polítiques socials: ensenyants, professionals de la medicina, funcionaris de l'administració. Aquest creixement suposa un important acostament al model europeu respecte a dècades anteriors. Però sobretot facilita notablement la incorporació de la dona al treball en un cert pla d'igualtat amb l'home, encara que segurament a costa de moltes més hores de treball, si sumem treball productiu i treball reproductiu, com podem veure en alguna investigació recent (Miguélez, Torns, 1992).

Però les categories de tècnics tenen a Catalunya una característica molt particular: es concentren a la ciutat de Barcelona (Izquierdo, Miguélez, Subirats, 1986; Miguélez, Torns, 1992), a Madrid i a altres grans ciutats, ja que aquí es troben les seus de les grans empreses, l'administració, els nuclis més potents dels serveis públics, l'ensenyament superior, els grans hospitals, els mitjans de comunicació de masses. D'aquesta manera les grans ciutats es van convertint cada vegada més en la localització de les capes mitjanes i expulsa o impedeix l'accés –a causa de la precarietat de l'ocupació i al cost de l'habitatge– a les classes treballadores. Conseqüència d'això serà el lent però imparable canvi del mapa electoral, que en les grans ciutats es va fent més conservador. Amb tot, una de les poques excepcions serà Barcelona, probablement perquè els nuclis de classe treballadora que hi queden després de la desindustrialització continuen essent molt voluminosos.

Per últim, cal referir-se al creixement de les capes mitjanes baixes (els administratius, els treballadors del comerç i altres), enfront dels obrers tradicionals; probablement el fenomen és, en la meva opinió, més precisament, l'increment de les capes treballadores que poden estar més properes, per origen social i/o tipus de treball, a una certa influència de la ideologia de classe mitjana que pogressa poderosament en aquest període a l'empar de la desestructuració de les que, personalment considero, solidaritats tradicionals: només s'ha de pensar en idees com competitivitat, meritocràcia, èxit mesurat pels diners, la importància que es dóna a la propietat per entendre la influència de les idees dominants, que tenen una forta càrrega d'individualisme enfront a altres més col·lectives del passat.

En les dades estadístiques que reflecteixen les categories socioeconòmiques comencen a tenir una certa força, una nova veu, els no classificats, com podem veure en la taula al final del text. Es tracta de persones que tenen una ocupació tan canviant i tan poc determinada que resulta difícil classificar-les. És una indicació, encara que en negatiu, dels canvis que està fent el treball. Per altra banda, és necessari assenyalar que ens estem referint ja exclusivament a ocupats. Fora de la classificació comença a quedar un 20% de la població, els desocupats que, o bé treballen submergidament i no tenen relleu en les estadístiques o bé estan temporalment desocupats havent tingut potser diverses categories anteriorment o bé no han pogut treballar mai. La majoria d'ells són persones que només poden aspirar a col·locar-se i així ho han fet quan han treballat– com a manuals, encara que sigui en els serveis. Això ens porta a sostenir que la suposada "desmanualització" de la força de treball en la nostra societat és bastant menor del que assenyalen alguns estudis i moltes estadístiques assumides sense cap tipus de crítica.

2.4 L'etapa després de la industrialització[2]

Els últims anys, de mitjan dels 80 a l'actualitat, ens han introduït en una nova fase. Durant aquest període el treball necessari per a la producció d'un volum semblant o superior de béns i serveis està disminuint dràsticament; això portarà, en la meva opinió, a la consolidació de la crisi de l'ocupació –amb incalculables conseqüències socials: marginació, conflictivitat, desigualtats més grans– a no ser que es faci, per exemple, sobre la base de nous acords socials, la construcció d'un nou model d'ocupació-treball, basat en menys temps de treball, més temps d'ús propi, un tipus de benestar més decantat cap a la qualitat de vida que cap a la quantitat de béns consumits.

Més enllà d'aquestes consideracions, que entrarien directament en el terreny de canvis profunds –encara que, des del meu punt de vista, no inviables– de forma de desenvolupament, de nous valors i de noves idees, cal assenyalar alguns canvis de gran importància en la divisió del treball que estem analitzant. Cal referir-nos en primer lloc al procés de polarització que ja havíem assenyalat anteriorment i que continua accentuant-se. Creixen per un costat les posicions que impliquen qualificació, responsabilitat, direcció, control o poder en el sistema productiu, en els serveis públics i en l'Administració; això explica l'espectacular increment dels tècnics (desafortunadament el tractament de les dades no ens permet diferenciar els tècnics mitjans dels alts, sabem per altres estudis que són sobretot els mitjans els que han augmentat (Miguélez, Torns, 1992). També creixen, per altra banda, les categories poc o gens qualificades, les merament instrumentals. En segon lloc la crisi de l'ocupació es manifesta principalment en un volum molt elevat d'ocupació precària:

temporal, submergida, a temps parcial; aquesta ocupació, que juntament amb els desocupats pot arribar al 55% dels que treballen o volen treballar, tenen una posició inestable i oscil·lant sobre diverses categories socioeconòmiques, en general de la franja baixa de la classificació. És una posició laboral insegura, mal pagada, en males condicions horàries i de salut laboral, sense possibilitats de promoció. Per tant, també amb pocs vincles d'identificació col·lectiva com veurem després. En tercer lloc, les dades censals de 1991 marquen la tendència –corroborada per successives edicions de l'enquesta de població activa en els anys següents– de declivi imparable de la classe obrera tradicional, molt més gran a Catalunya que a Espanya, on podem parlar d'una certa estabilització. Per últim, cal assenyalar que decreix la taxa de desocupació, gràcies a un important creixement de l'ocupació –més gran a Catalunya que a Espanya– encara que la majoria d'aquestes ocupacions són precàries.

2.5 Una interpretació de conjunt

En el seu conjunt, s'observa un acostament notable en termes de categories socioeconòmiques entre Catalunya i Espanya, amb l'avançament d'una tendència que ja s'ha apuntat referida als anys 50-60 (Miguélez, 1983), essent les activitats agràries l'única excepció important. En altres, com ara obrers qualificats i no qualificats, continua havent-hi diferències, però la tendència és cap a la disminució. La raó fonamental d'això està en les formes de creixement que impliquen acostaments en termes de reestructuració productiva, crisi de l'ocupació i reestructuracions del mercat de treball. És clar que això no significa que semblança en la categoria socioeconòmica equivalgui a igualtat en les formes de pensar o d'actuar en el terreny polític o cultural, per exemple. Però, evidentment, hi ha certs aspectes que també aquí poden tendir a acostar-se o bé a separar-se, però per motius que tenen a veure més amb les segmentacions en relació amb el gènere, l'edat i altres, que amb territori i cultura.

Amb tot això, l'altre extrem continua essent vàlid: és a dir, les diferències territorials, sobretot en l'àmbit local, continuen comptant per sobre de les generalitzacions estadístiques. Això és cert igualment dins mateix de Catalunya. Les diferències entre la Regió Metropolitana de Barcelona i la resta són molt importants; també ho són, dins de la pròpia Regió Metropolitana, les que es donen entre Barcelona ciutat i la resta de l'Àrea (enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona, 1990, 1995). De manera que no podem oblidar que certes conseqüències socials de la divisió del treball tenen àmbit estatal o català però altres són locals i és aquí on es tradueixen en termes de desigualtats, oportunitats i diferències de benestar en la vida quotidiana.

Però el tret més important és un altre. En el seu conjunt aquestes tres dècades ens assenyalen que la segmentació de l'ocupació i del treball continua avançant, amb un reforçament del segment primari independent i una vasta ampliació del segment secundari, a costa de la imparable crisi que des de fa anys està afectant el segment primari independent, és a dir, els treballadors estables, manuals i no manuals, de qualificació mitjana. Segmentació en la qual juga un paper important la seguretat contractual, però on són més importants encara la preparació formativa de les persones, el sexe, l'edat i sobretot els llaços socials –l'origen de classe, finalment amb el qual poden comptar les persones quan s'enfronten amb la decisió de buscar treball, mantenir-lo o promocionar-s'hi. És aquesta segmentació el fenomen que reforça les perspectives d'increment de la desigualtat provinents de la crisi d'ocupació.

3. LA CARACTERITZACIÓ DELS GRUPS SOCIALS

3.1 Una aproximació global

Ara es tracta d'avançar des d'una classificació dels individus en funció de la divisió del treball cap a la recerca de les identificacions col·lectives que, encara que no totes, evidentment, expliquen algunes de les característiques rellevants de la forma en què s'organitza la nostra societat, entre altres el sistema de desigualtat, repartiment de poder i oportunitats, l'adhesió a certs valors i idees, la identificació amb certes formes d'actuar col·lectivament i individualment. Parlem de grups socials i ens centrem en la forma d'agrupació amb la qual tradicionalment la teoria marxista ha analitzat la societat capitalista, les classes, sabent que també l'estructura de classes evoluciona i canvia com a fenomen històric que és (Miguélez i altres, 1996). La perspectiva de l'anàlisi dels grups en termes de classes socials no pot portar-nos a una visió merament classificatòria. Del que es tracta és d'entendre com han canviat les formes de vida dels diferents grups socials en referència no solament als aspectes materials, sinó també a les idees i als valors; però també al seu paper com a actors col·lectius en el conjunt de la societat, influint o no sobre la seva organització.

Si prenem globalment el conjunt del període podríem sintetitzar de la manera següent els canvis més impor-

tants des de la perspectiva dels grups socials. El desenvolupament econòmic, els forts processos immigratoris (Recolons, 1974) i la important concentració de la població a l'Àrea Metropolitana de Barcelona configuren entre els anys 60 i 70 una potent classe obrera, en termes numèrics –una de les majors concentracions obreres d'Europa– que comença a diversificar-se i debilitar-se a partir dels anys 80, a causa del canvi tecnològic i a l'orientació productiva que posen l'accent en el desenvolupament dels serveis i en la incorporació de la tecnologia i els coneixements als processos productius, i també gràcies a certes tranformacions d'importància en el mercat de treball i en les formes d'ocupació en general. Per aquesta mateixa raó es va desenvolupant, al llarg de tot el període particularment en la seva última fase, un important col·lectiu de noves capes mitjanes que, a la vegada que ocupen llocs clau en el procés productiu ho fan també en el sistema polític i en la cultura, una vegada que té lloc la implantació de la democràcia. Tot això els fa jugar un paper clau en el desenvolupament i manteniment de l'ordre social, principalment el que fa a la consolidació de certs valors i idees i al canvi d'altres. Això no significa que les velles capes mitjanes –petits propietaris i autònoms– no continuïn tenint una importància numèrica notable i un cert paper per ajudar a decantar, en general en formes conservadores, els avatars de la política, particularment en l'àmbit local. De les classes catalanes econòmicament dominants, aquelles de les quals s'havia accentuat tradicionalment la seva influència local juntament amb la seva debilitat a nivell macro (Lluch, 1973; Giner, 1987), caldria dir que a la subordinació del gran capital i a la direcció espanyola, han afegit ara una altra dependència: la del capital multinacional, que ha tingut una forta penetració a Catalunya –en general per la via de la compra d'empreses– en els últims anys (Recio, 1944). Cosa que de cap manera vol dir res en contra del dinamisme econòmic de Catalunya dels darrers anys, amb freqüència per sobre de la tònica mitjana espanyola (Lope i altres, 1993).

Entrarem ara amb més detall en tres grans blocs per tal de veure tant les seves característiques i formes d'identificació interna com els seus possibles elements de tensió.

3.2 La classe treballadora

La classe treballadora catalana creix, al llarg dels anys 60 i 70, gràcies a un potent desenvolupament econòmic, en part via immigratòria, però en un marc polític en el qual no era fàcil crear instruments i formes d'identificació i acció col·lectives. Amb tot, aquestes formes tenen una certa eficàcia en els anys 70, al final de la dictadura –amb fortes mobilitzacions reivindicatives de millors condicions de vida i de llibertats polítiques– i al començament de la democràcia. Però llavors, i sense que hi hagués hagut temps per a una consolidació, comença un procés de crisi i reestructuració productives que destrueix les bases d'homogeneïtat de treball i condicions de vida sobre les quals s'assentava la classe esmentada. Aquest procés de deshomogeneïtzació ha provocat diferències objectives molt importants dins de la classe treballadora: en les formes de treballar (entre indústria i serveis, i dins de cada sector), en l'estabilitat (entre estables i precaris), en l'ocupació (entre ocupats i desocupats), a més de les diferències tradicionals que s'han accentuat; per exemple, entre gèneres, perquè mentre les dones de classe mitjana tenen més accés a l'ocupació, les de classe treballadora han vist reduïdes les seves oportunitats; o bé les d'edat, ja que enfront del col·lectiu dels "segurs i garantits" homes d'entre 30 i 50 anys, tenim les franges insegures dels joves i dels treballadors de més edat. Aquestes diferències acaben repercutint en formes organitzatives –només alguns col·lectius s'afilien als sindicats (Rebollo, 1993) o estan presents en formes d'acció col·lectiva; o mirat en negatiu, en els col·lectius més insegurs és on hi ha més abstenció i automarginació polítiques– potser també en formes de vida, segurament en valoracions distintes del que és el treball, l'acció col·lectiva i la identificació de classe. Si fallen les bases objectives d'identificació amb el grup d'origen, difícilment moltes persones no tindran altres grups de referència o no es deixaran portar per l'individualisme competitiu dominant.

Però vegem les coses amb més deteniment. En els anys 50 i 60 en la classe obrera catalana conflueixen dos grans corrents socials. Per un costat estan els obrers catalans tradicionals del tèxtil, metall, arts gràfiques i tallers auxiliars. Són obrers, fills i néts d'obrers, amb una llarga tradició cultural i política de classe que, de totes maneres, impulsen els seus fills cap a posicions menys manuals i més qualificades del grup esmentat: administratius, contramestres, tècnics mitjans. Per un altre costat estan els obrers immigrants, alguns d'ells proletaris del camp andalús, la majoria petits propietaris de terres que no poden sobreviure en els seus llocs d'origen. Sobretot per a aquests últims el treball assalariat comporta aspectes radicalment nous –total dependència i falta d'autonomia accentuada per la baixa qualificació dels treballs que fan (Pinilla, 1967)– que compaginen una mentalitat que ressalta certs valors tradicionals: propietat, família, individualisme. A Catalunya es troben amb formes culturals o polítiques noves –la llengua, per exemple, o les reivindicacions catalanistes– que anys més tard assumiran com a

naturals, més els seus fills que ells mateixos, perquè ha tingut lloc una primera integració socioeconòmica (Solé, 1981) en la qual l'acceptació per part de la classe obrera autòctona i l'orientació de les organitzacions socials i polítiques de classe juguen un paper important perquè sigui així.

Encara amb diferències internes –més o menys qualificats, ocupats a la indústria o els serveis– en els 70 es produeix una important homogeneïtat de condicions de treball i de vida, cosa que es tradueix no solament en plataformes reivindicatives, laborals i polítiques, sinó també en les formes de vida i en les formes d'identificació col·lectiva, des de les més conjunturals, com ara el vot, a les més estables com ara l'afiliació sindical i política. Aquesta classe obrera juga un paper no petit en el canvi polític que es porta a terme amb la fi del franquisme, gràcies a la pressió social que es deriva de les lluites socials al llarg de tota la dècada dels 70 (Miguélez, 1993).

A Catalunya tant les organitzacions obreres com sobretot les seves bases, assumeixen la catalanitat com a horitzó per a ells i per als seus fills –traduïda en el lema de "viure i treballar a Catalunya"– encara que sense que això signifiqui renunciar a la seva cultura d'origen que continua sostenint-se no solament amb el vehicle de la llengua, les tradicions, les festes o les associacions sinó també amb la vinculació directa amb la terra de naixement que permeten ara les ràpides comunicacions (viatges, vacances, segones residències, etc.).

La crisi dels 80 canvia moltes coses, perquè fa trontollar el que havia estat l'eix del benestar individual i de les demandes col·lectives: incrementar la riquesa per construir-se un futur cada vegada de més seguretat i abundància per a ells mateixos i per als seus fills. La clau d'aquest raonament, en el que coincideix gran part de la societat, és l'estabilitat de la plena ocupació. Amb la crisi d'ocupació es disparen les diferències, però també la competitivitat pels escassos llocs de treball existents, s'exacerben les tendències insolidàries en l'interior d'un col·lectiu que, en la meva opinió, tradicionalment havia basat la seva estratègia en la solidaritat.

Potser el més determinant és el creixement d'una "infraclasse", alimentada per col·lectius de desocupats inestables; això és, que encara que estan en condicions de vida realment difícils no es plantegen cap tipus de demanda col·lectiva ni se senten identificats amb aquells que poden estar com ells o molt propers a ells. Aquest debilitament de la identificació grupal es reflecteix també en el conjunt de la classe treballadora quan es planteja la perspectiva del futur dels fills. Aquest futur es pensa en termes de mobilitat ascendent a través de l'educació, amb el model de les classes mitjanes en primer lloc, no solament pel desig de millora sinó perquè la seguretat tradicional en l'àmbit del treball manual es veu amenaçada. Sembla més fàcil trobar ocupació si es tenen estudis; és més prestigiós un treball de tècnic o del sector serveis que un de manual.

3.3 Les capes mitjanes

Les capes mitjanes constitueixen un col·lectiu de difícil classificació i de complexitat d'anàlisi (Carreño i altres, 1987) no només per la dificultat de fixar raons objectives d'homogeneïtat grupal, sinó també de desenvolupar instruments col·lectius d'identificació subjectiva. En el fons, la posició en la divisió del treball que tenen aquestes capes és molt individualitzable, es tracti de la propietat –amb referència a les anomenades "velles" capes mitjanes– o es tracti de l'anomenat "capital cultural" –si ens referim a les "noves" capes mitjanes– traduïble en coneixements, funcions de dirigència, de direcció, de control, de producció d'idees. Dificultat d'identificació col·lectiva que no significa que aquests col·lectius no siguin susceptibles de donar el seu suport –per exemple en termes de vot o d'algun tipus de mobilització– a determinades propostes, programes o líders.

Les "velles" capes mitjanes –dins de les quals podem diferenciar tres col·lectius: propietaris de capital amb assalariats, autònoms, professionals liberals, aquests últims en la frontera amb les "noves" capes mitjanes– són un dels col·lectius protagonistes del desenvolupament en els anys 60. Després baixen numèricament, mentre que les transformacions productives dels últims anys frenaven el seu descens, principalment per l'increment dels autònoms i dels propietaris en el sector serveis. En part s'ha tractat d'un creixement artificial a causa de la impossibilitat de moltes persones de col·locar-se com a assalariats, però en part respon també a les majors oportunitats d'autonomia que dóna una economia més flexible.

Però el que és sociològicament més rellevant és que aquell col·lectiu va cedint gradualment el seu lloc a les "noves" capes mitjanes –amb freqüència reproduint-s'hi a través dels fills– com a conseqüència dels importants canvis que tenen lloc en l'economia, en la política i en els processos culturals-comunicacionals. En els anys 70 part d'aquest protagonisme és resultat de l'aliança dels col·lectius d'esquerres políticament més actius d'aquest

bloc amb la classe obrera, que els porta a convertir-se en dirigents del canvi polític. Però en els anys 80 i 90 les raons ja no són solament de conjunturalitat política ni tan sols de política d'aliances. Es deuen, per un costat, a la reestructuració productiva i per un altre a la profunda transformació de valors que està tenint lloc. Les reestructuracions, el canvi tecnològic, les transformacions en l'estructura de l'empresa, la penetració de les multinacionals i altres raons eleven el poder d'una àmplia direcció mitjana –als alts directius ens referirem posteriorment– i dels tècnics de les institucions que assumeixen ferventment la necessitat de modernització de l'economia i l'esperit de l'empresa. Són els veritables responsables del nou ordre social en les empreses. Però, al mateix temps, milloren notablement les seves condicions de vida respecte als seus pares i entren en el relativament reduït grup de sòlid benestar. Amb tot, els últims anys i la crisi de l'ocupació introdueixen ombres en aquest panorama quan moltes persones d'aquestes capes perceben el possible risc d'exclusió futura per als seus fills.

Com en tots els països capitalistes desenvolupats, aquestes capes són els vehiculadors de la nova ideologia i valors dominants: l'exaltació de valors economicistes com ara la innovació tecnològica, la competitivitat, la productivitat; la traducció de l'èxit individual en termes econòmics; l'exaltació de la meritocràcia com a via d'atribució de recompenses i oportunitats. Però, al mateix temps que suposadament seguidors d'aquests criteris, les "noves" capes mitjanes han teixit una espessa xarxa de relacions que és la que efectivament garanteix l'accés als llocs millor remunerats, de poder i/o prestigi (Miguélez, Solé, 1987).

També en la societat catalana dels anys 90, similarment a la societat espanyola en el seu conjunt, les "noves" capes mitjanes són un factor sense el qual és difícil entendre processos organitzatius d'índole general, acords i aliances. No es tracta de caure en el tòpic que "som una societat de capes mitjanes" perquè això és potser menys veritat que mai, si mirem la forta dualització de la nostra societat. Però sí que es tracta de comprendre que aquests col·lectius disposen d'importants ressorts, privats o públics, que ni van tenir els seus antecessors, ni té la classe treballadora.

3.4 El bloc alt

El bloc alt, que només en termes relatius podríem anomenar dominant, pel que veurem a continuació, surt del franquisme sota una doble dominació: econòmicament es tracta d'un grup sotmès als més potents grups madrilenys i bascos, particularment a través de la banca. Políticament no compta amb els ressorts que a altres sectors dóna haver tingut el control de determinades institucions franquistes. Això explica, des del meu punt de vista, la doble estratègia que s'ha verificat a Catalunya des del final de la dictadura fins avui. Els sectors anomenats "espanyolistes" han mantingut un poder subsidiari als grups centrals, cosa que s'ha traduït en una afinitat política amb la dreta espanyola (Miguélez, Solé, 1987) i han sostingut una certa bel·ligerància, en particular al llarg dels primers anys 80, amb les polítiques de la Generalitat. Els sectors nacionalistes fracassen en el seu objectiu de constituir un bloc econòmic privat i solvent –Banca Catalana i el seu grup– el que els porta a buscar el poder en el terreny polític i s'erigeixen en el lideratge de la petita burgesia i de les capes mitjanes, buscant influir des de la política en els canvis econòmics que estan configurant el mapa econòmic dels anys 90.

Però potser més rellevant encara que aquesta dualitat, present des dels anys 60, sigui el desenvolupament dels grups més moderns, els més afins a Europa, els més lligats a les multinacionals, la gran direcció d'aquestes empreses i de les corporacions més dinàmiques a Catalunya. Aquests sectors, els més predisposats a pactar amb qualsevol que governi i a negociar amb els sindicats, són els que amb més força busquen la bona ubicació en les noves regles de la competitivitat mundial: mobilitat ràpida de capitals, flexibilitat laboral, gestió empresarial el més per sobre possible de les fronteres i les limitacions que imposen els estats. Són els europeistes més pragmàtics. Segons la meva opinió aquesta orientació és ara dominant en el Foment del Treball Nacional i en altres institucions empresarials. Però també ho és en la política institucional catalana.

4. CONSIDERACIONS FINALS A MANERA DE CONCLUSIÓ

4.1 Desigualtat, categoria socioeconòmica i classe

La distribució de la població per categories socioeconòmiques continua essent, des del meu punt de vista, un bon indicador de la distribució desigual dels recursos de què disposen les famílies, com ho continua demostrant la investigació que es fa al respecte (Miguélez, Torns, 1992); sobretot si les "unitats d'anàlisi" són els homes "caps de família". És així en termes de recursos econò-

mics, per més que la crisi de l'ocupació hagi incrementat les dificultats de certes categories. També en recursos culturals, encara que hi hagi un important increment de dones i classe treballadora que arriben als nivells mitjans de l'ensenyament o fins i tot a la universitat. Encara més important en recursos simbòlics i relacionals, ja que aquests s'obtenen, mantenen i desenvolupen molt fortament a través dels vincles de classe amb una relativa independència de les posicions que eventualment es puguin assolir en el procés productiu.

4.2 Sexe i edat

En diversos moments hem esmentat aquests factors al llarg d'aquest capítol. Cal assenyalar que el gènere i l'edat són vectors importants, a més a més de la divisió social del treball que és la base de la distància de classe, per entendre l'estructura social de Catalunya. Però dit això, cal indicar més detalladament algunes tendències. Els joves es troben amb grans barreres per incorporar-se al mercat de treball en situació estable i satisfactòria; però continua havent-hi desigualtat d'oportunitats entre ells a causa de les distàncies en l'àmbit educatiu, a les desigualtats en les ajudes relacionals i a altres factors molt vinculats a l'origen social.

Pel que fa a les diferències per gènere, el tema clau continua essent el repartiment del treball reproductiu. Moltes dones, més de capes mitjanes que de classe treballadora, però també aquestes, han tingut accés al treball en les últimes dècades. Però mantenir l'ocupació en les crisis, avançar professionalment o bé "competir" amb els homes, només ha estat possible a aquelles que han pogut lliurar-se de la seva feina domèstica o compartir-la (Izquierdo, 1988; Miguélez-Torns, 1992). Aquí rau, per tant la veritable "revolució pendent".

El gènere ha disminuït la seva força discriminant, però només en certs grups socials; és a dir, en aquells on raons econòmiques, a més de socioculturals, permeten a la dona o compartir el treball reproductiu que la mentalitat dominant sempre li havia atribuït, o bé salaritzar-lo totalment o parcialment. Les raons socioculturals d'aquest canvi sembla que tenen més a veure amb l'edat que amb canvis educatius, mentre que les economicolaborals han influït tradicionalment, ja sigui per subjectar la dona exclusivament a les feines domèstiques o per permetre-li una projecció pública.

4.3 Els eixos de la conflictivitat social

És necessari fer referència també a les formes de conflictivitat. Com a conseqüència dels canvis assenyalats, tant en el nivell objectiu com d'identificació grupal, la conflictivitat s'ha fet ara més difusa. En els anys 60 i 70 les línies d'enfrontament semblaven nítides: la classe obrera contra el capital i l'Estat. Progressivament es van sumant col·lectius de capes mitjanes que s'alien al primer bloc en la seva lluita contra la dictadura i juguen un paper notablement actiu. Però són aquestes capes mitjanes, així com la desestructuració interna de la classe treballadora, els factors canviants de les formes de conflictivitat. Aquestes es tornen més sectorialitzades i corporativistes, a vegades més latents que manifestes, amb contorns socials menys clars.

Avui els enfrontaments, encara localitzats, crec que es produeixen entre els "reestructurables" i els seus representants a vegades i els grans poders econòmics als quals un estat, que no vulgui perdre el tren de la competitivitat, sempre dóna suport. En tot això s'esborren certes diferències entre Catalunya i Espanya. En realitat penso que la conflictivitat que es perfila en tot Europa serà semblant: relacionada amb la crisi de l'ocupació i la crisi de l'Estat del benestar.

Davant de la divisió i la desigualtat tradicionals crec que es dibuixa cada vegada més nítidament el risc de dualització social, que podríem entendre quasi com la doble societat. Aquesta dualitat, si triomfa, pot condemnar una part important de la població a la marginació silenciosa. Però també penso que podria transformar-se en una rebel·lió incontrolada; encara que no està tancat, ni molt menys, el camí de la transformació pacífica en profunditat.

Tot i això, l'aspecte més rellevant que es desprèn de la meva anàlisi de l'estructura social catalana és la importància que continua tenint el factor classe en l'explicació de fenòmens socials claus, com són desigualtat, poder, conflictivitat i altres. L'estructura de les classes ha canviat; les formes d'identificació de classe també i, igualment, les "pràctiques" de classe. Però en la base de les estratègies, amb freqüència individualistes, de les persones per obtenir el màxim de benestar, continuen havent-hi punts de partida diferents, continuen funcionant suports diferents, continuen obtenint-se objectius clarament diferents. Penso que cap factor explica millor això –encara que no ho expliqui tot– que les classes.

CATEGORIES SOCIOECONÒMIQUES. ANYS 1970, 1981 I 1991

	Espanya			Catalunya		
	1970	1981	1991	1970	1981	1991
Empresaris agraris amb assalariats	1,30	0,39	0,30	0,66	0,24	0,20
Empresaris agraris sense assalariats i cooperatives	11,41	6,50	3,93	5,13	2,99	1,95
Directors gerents agraris	2,08	0,09	0,10	1,01	0,12	0,10
Empresaris no agraris amb assalariats	2,94	3,21	3,80	3,64	4,36	4,60
Empresaris no agraris sense assalariats	6,75	8,72	8,50	6,29	9,95	9,60
Professionals liberals	0,80	1,07	1,30	1,04	1,71	1,60
Directors gerents no agraris	0,77	0,95	0,98	1,16	1,30	1,20
Tècnics alts	1,28	1,92	14,50	1,02	1,92	13,40
Tècnics mitjans	4,84	7,97	14,50	5,19	6,30	13,40
Administratius	12,20	15,11	18,20	16,01	17,37	21,00
Contramestres	0,68	1,16	1,50	2,02	2,07	2,00
Obrers no qualificats i especialistes	27,38	26,64	20,80	37,95	33,46	25,20
Obrers no qualificats	7,08	3,87	8,40	7,67	3,77	4,50
Treballadors agraris	8,28	5,95	5,40	1,31	2,05	1,00
Treballadors dels serveis	7,97	7,99	9,80	6,82	7,35	8,50
Forces armades	1,20	1,00	0,80	0,59	0,37	0,20
No classificats	-	7,48	2,50	-	2,47	3,20

Font. INE. Censo general de población. Institut d'Estadística de Catalunya. *Cens de població 1991*. Elaboració pròpia.

NOTES

1 Gran part dels desocupats són inclassificables en termes de categoria socioeconòmica, perquè o no han treballat mai o han canviat freqüentment de categoria o estan en atur de llarga durada.

2 Sembla preferible aquest concepte al de "desindustrialització". El segon subratlla un debilitament de la industrialització que no sembla evident. El primer indica que, avui, els processos de producció de béns i serveis són molt més complexos que fa vint anys.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CASTELLS, M. I ALTRES (1986), *Nuevas tecnologías, economía y sociedad*; Madrid, Alianza.
- CASTELLS, M.; ZALDIVAR, C. (1992), *España, fin de siglo*; Madrid, Alianza.
- COMUNIDAD DE MADRID (1992), *Clases sociales: estudio comparativo de España y de la Comunidad de Madrid, 1991*; Madrid, Consejo de Economía de la Comunidad de Madrid.
- GINER, S. (1987), "Hegemonia i dominació a la societat catalana actual", *Visió de Catalunya*; Barcelona, Associació Catalana de Sociologia.
- CARREÑO, A., HOMS, O., SUBIRATS, M. (1987), "Les classes mitjanes", *Visió de Catalunya*; Barcelona, Associació Catalana de Sociologia.
- IZQUIERDO, M. J. I ALTRES (1988), *La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo*; Madrid, Instituto de la Mujer.
- LOPE, A. (1966), *Innovación tecnológica y cualificación*; Madrid. CES.
- LOPE, A. I ALTRES (1993), "Catalogna", *Rivista Milanesa di Economia*; serie quaderni núm. 23. Milano.
- LLUCH, E (1973), "Burgesia i economia a Catalunya", *Economia crítica. Una perspectiva catalana*; Barcelona, Ed. 62.
- MIGUÉLEZ, F. I ALTRES, *Desigualtat i canvi social. Un estudi d'estructura social*; Barcelona, Proa.
- MIGUÉLEZ, F., TORNS, T. (1992), *Treball, condicions econòmiques i consum*; Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans.
- MIGUÉLEZ, F., REBOLLO, O. (1990), "The Underground Economy in Spain", *Underground Economy and Irregular Forms of Employement*. Bruxelles; Comission of the European Communities.
- MIGUÉLEZ, F., SOLÉ, C. (1987), *Classes socials i poder polític a Catalunya*; Barcelona, PPU.
- MIGUÉLEZ, F. (1984), "Mercado de trabajo y transformaciones sociales en Catalunya", *Papers*; núm. 22-23. Barcelona.
- MIGUÉLEZ, F. (1983), "Sindicalismo y reconstrucción de Catalunya", *Papers*; núm. 24. Barcelona.
- MINISTERIO DE ECONOMÍA (1986), *Condiciones de trabajo y de vida*; Madrid, Ministerio de Economía.
- PRIETO, C. (1995), *La crisis del empleo, la cuestión social de final del siglo*; Madrid. Univ. Complutense. Multicopiat.
- RECIO, A., ROMERO, A., *Les multinacionals a Catalunya*; Barcelona, CONC, Multicopiat.
- RECOLONS, LL. (1974), *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970*; Barcelona, Laia.
- ROMERO, A. (1996), *¿Trayectorias de clase o trayectorias de género?*; Tesis doctoral, UAB.
- SÁNCHEZ, C. (1994), *La definició dels grups socials a la Regió Metropolitana de Barcelona*; UAB, Microfitxes.
- SOLÉ, C. (1981), *La integración sociocultural de los inmigrantes en Catalunya*; Madrid, Centro de Investigacions Sociológicas.
- QUIT (1997), *Economía, trabajo y empresa*; Madrid, CES, Colección Estudios.
- DIVERSOS AUTORS (1992 ss, 1996), *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona*; Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans. Diversos volums.

EL MERCAT DE TREBALL A CATALUNYA

Maria Caprile, Clàudia Vallvé i David Moreno
Fundació CIREM

L'anàlisi del mercat de treball té una gran importància per a l'estudi de l'estructura social perquè el treball –o, més aviat, les desigualtats que es produeixen al voltant del treball– condicionen en certa mesura la forma en què s'estructura la societat i la dinàmica de les relacions socials. L'objectiu d'aquest capítol és analitzar l'evolució recent del mercat de treball català des de la perspectiva de la desigualtat: la persistència de "velles" desigualtats, l'emergència de "noves" desigualtats i el seu impacte social.

Encara que es prenen com a referència les transformacions en el mercat de treball que s'inicien a mitjan dels setanta, el període que s'analitza amb detall és el comprès entre 1987 i 1996. Per a aquests anys s'ha realitzat una explotació de l'enquesta de població activa (EPA) específica per a Catalunya, que constitueix la principal font a partir de la qual s'han extret les conclusions del capítol. El més correcte, sens dubte, seria iniciar l'explotació a partir de 1985, ja que aquest any marca un canvi de cicle després d'una dècada de profunda crisi i destrucció d'ocupació. Tanmateix, s'ha optat per realitzar aquesta explotació a partir de 1987 perquè aquest any es produeix un canvi metodològic en l'enquesta que dificulta la comparació de les dades amb les dels anys anteriors.

El capítol s'estructura en tres grans apartats. Després d'una breu descripció de la dinàmica general del mercat de treball català, es descriuen les principals desigualtats per gènere i edat actualment existents al voltant de l'activitat, l'ocupació i l'atur. En el segon apartat, s'analitzen les desigualtats existents en l'ocupació: a l'estructura ocupacional, a la situació professional i al tipus de contracte. Per acabar, s'aborden les desigualtats en l'atur, tant des del punt de vista de la durada de l'atur com del seu nivell de protecció.

1. ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR

Entre els trets més característics del mercat de treball a Catalunya destaquen les fortes oscil·lacions de l'ocupació i la persistència d'un atur extremadament alt. En aquest sentit, el mercat de treball català és força similar a l'espanyol, però molt diferent del d'altres països europeus: la creació i la destrucció de llocs de treball és molt més intensa i l'atur molt més elevat.

Aquesta dinàmica s'inicia amb la crisi de mitjan dels anys setanta, que es va perllongar al llarg d'una dècada i va tenir com a conseqüència una forta destrucció d'ocupació i l'emergència d'un atur massiu. En aquests anys, la taxa d'atur es dispara a tots el països europeus. Ara bé, mentre que a Europa l'atur respon al creixement de la població activa en un context d'estancament de l'ocupació, a Catalunya –i a Espanya– l'atur és conseqüència de la intensa destrucció de llocs de treball, ja que la població activa es manté relativament estancada.

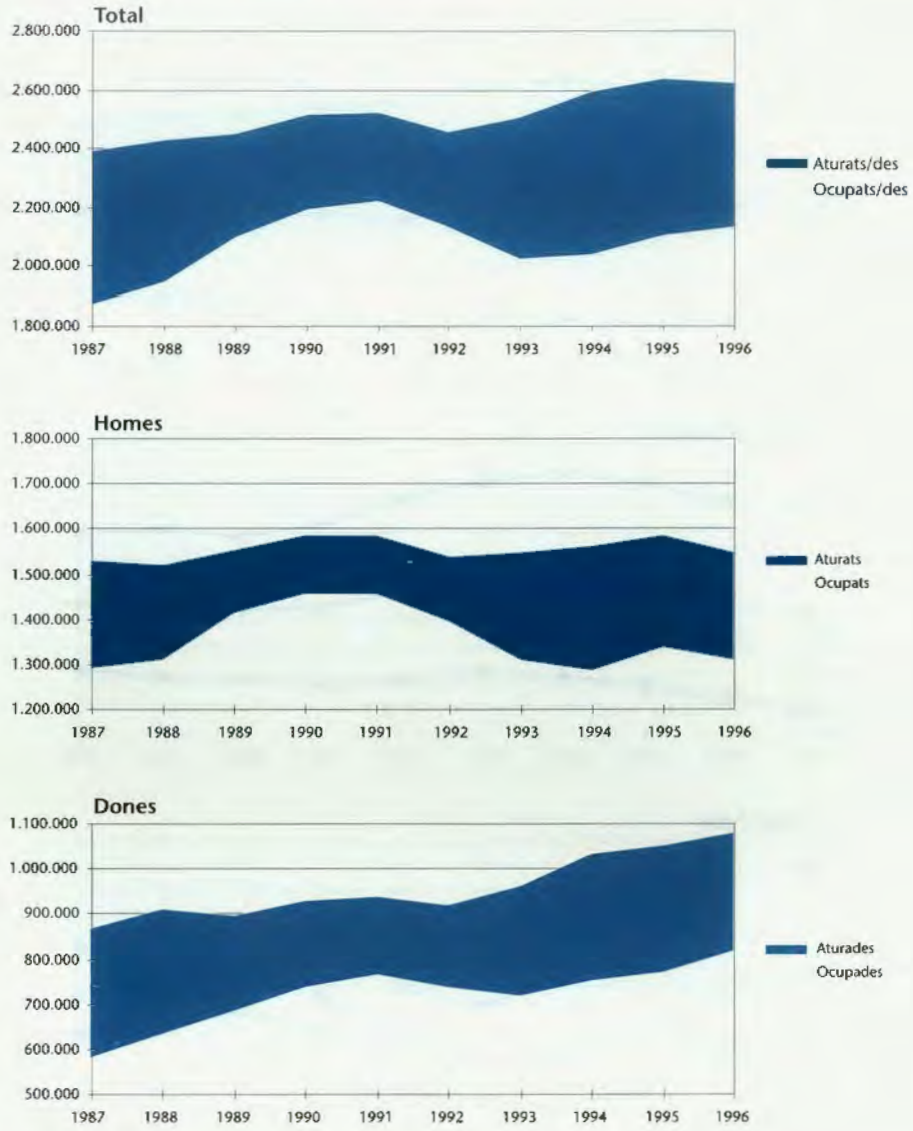
Des de llavors, l'evolució del mercat de treball a Catalunya es caracteritza per l'alternança d'etapes de forta creació i destrucció d'ocupació. La taxa d'atur segueix sent molt alta, mantenint-se per sobre de la mitjana europea, mentre que la taxa d'activitat continua sent relativament baixa, encara que en els darrers anys ha augmentat a causa de la progressiva incorporació de

TAULA 1. ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR PER GÈNERE (VARIACIÓ ABSOLUTA I RELATIVA)

	Variació absoluta (milers)			Variació relativa (mitjana anual) (%)		
TOTAL	**1987-1991**	**1991-1993**	**1993-1996**	**1987-1991**	**1991-1993**	**1993-1996**
Actius/ves	126,7	-11,6	116,1	1,3	-0,2	1,5
- ocupats/des	345,9	-193,5	102,6	4,6	-4,3	1,7
no assalariats/des	16,7	-40,2	77,8	0,9	-4,2	6,0
assalariats/des	329,2	-153,3	24,9	5,8	-4,4	0,5
- contracte temporal	375,2	-104,2	39,2	39,2	-8,5	2,6
- contracte indefinit	-44,6	-48,5	-14,3	-0,9	-2,1	-0,4
- aturats/des	-219,2	181,9	13,5	-10,7	30,8	0,9
de curta durada	3,9	123,3	-53,5	0,8	45,7	-6,9
de llarga durada	-41,2	33,4	5,6	-9,9	26,7	2,0
de molt llarga durada	-181,1	24,6	62,2	-16,4	12,9	17,3
Inactius/ves	88,4	88,3	48,5	1,0	2,0	0,7
Total	215,0	76,6	164,6	1,2	0,8	1,1
HOMES	**1987-1991**	**1991-1993**	**1993-1996**	**1987-1991**	**1991-1993**	**1993-1996**
Actius	55,6	-36,3	-0,5	0,9	-1,1	0,0
- ocupats	163,0	-144,4	0,7	3,1	-5,0	0,0
no assalariats	6,1	-14,7	36,8	0,5	-2,3	4,0
assalariats	156,9	-129,8	-36,1	4,0	-5,7	-1,2
- contracte temporal	209,0	-63,9	-1,5	36,8	-9,1	-0,2
- contracte indefinit	-51,6	-65,2	-34,6	-1,5	-4,1	-1,6
- aturats	-107,4	108,1	-1,1	-11,4	42,5	-0,2
de curta durada	0,7	81,7	-43,1	0,2	59,7	-9,6
de llarga durada	-15,6	16,0	6,6	-9,7	32,4	5,4
de molt llarga durada	-92,3	9,1	37,2	-18,5	14,1	30,0
Inactius	52,4	79,2	75,5	2,0	5,7	3,2
Total	108,1	42,9	75,0	1,2	0,9	1,1
DONES	**1987-1991**	**1991-1993**	**1993-1996**	**1987-1991**	**1991-1993**	**1993-1996**
Actives	71,0	24,6	116,6	2,0	1,3	4,0
- ocupades	182,8	-49,1	102,0	7,8	-3,2	4,7
no assalariades	10,6	-25,6	41,0	1,8	-8,2	10,5
assalariades	172,3	-23,5	61,0	9,7	-1,9	3,4
- contracte temporal	166,2	-40,3	40,7	42,7	-7,6	6,1
- contracte indefinit	7,1	16,7	20,3	0,5	2,4	1,8
- aturades	-111,8	73,8	14,6	-10,0	21,9	2,0
de curta durada	3,3	41,5	-10,3	1,3	31,3	-3,2
de llarga durada	-25,6	17,4	-1,0	-10,1	23,0	-0,6
de molt llarga durada	-88,8	15,5	25,1	-14,6	12,3	10,6
Inactives	35,9	9,1	-27,0	0,6	0,3	-0,6
Total	107,0	33,7	89,6	1,1	0,7	1,2

Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 1. ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR PER GÈNERE (VALORS ABSOLUTS)

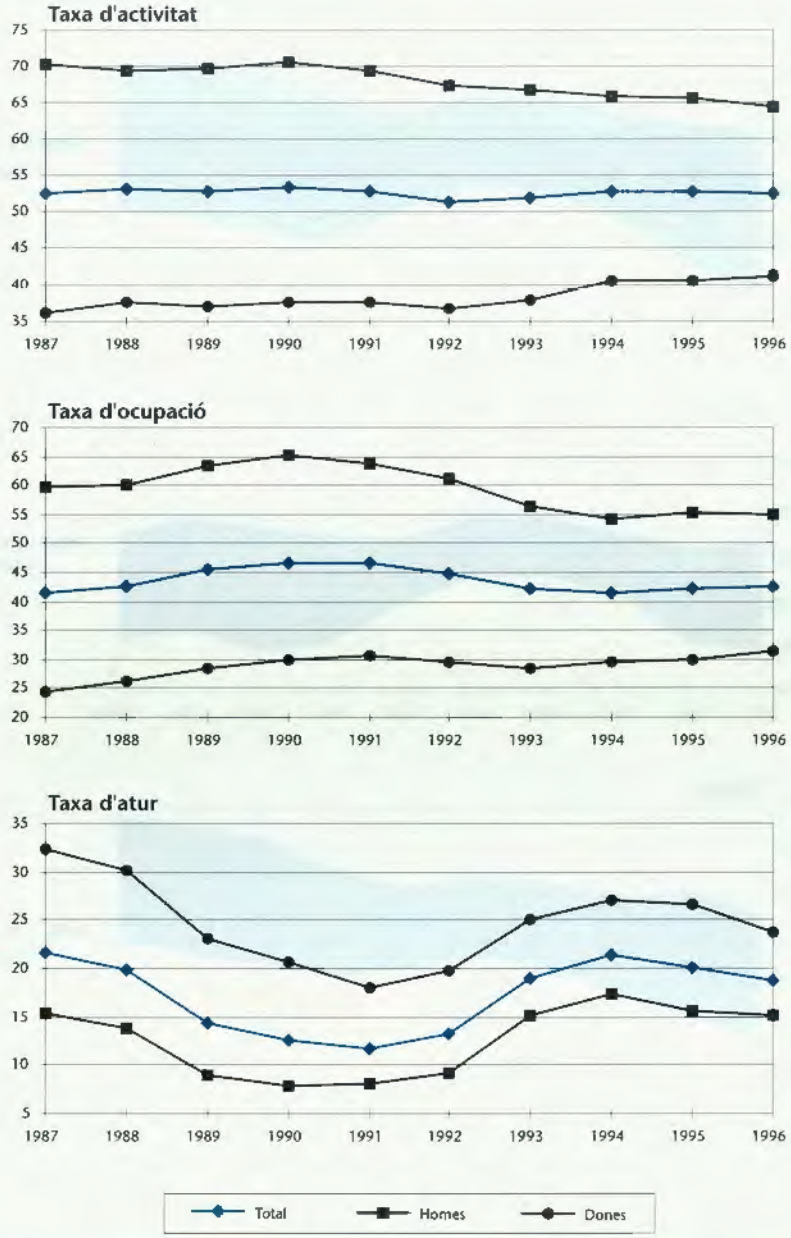
Font: EPA, II trimestre.

dones al mercat de treball. A grans trets es poden diferenciar tres etapes en l'evolució recent del mercat de treball català (vegeu taula 1 i gràfic 1).

Durant els anys 1987-1991 es creen al voltant de 345.000 llocs de treball, a un ritme de creixement mitjà del 4,6% anual. Es tracta d'una expansió de l'ocupació que pot qualificar-se d'espectacular, molt més intensa que la d'altres països europeus i més accentuada que la del conjunt de l'Estat. L'atur, encara que es modera, continua sent molt elevat en comparació amb la resta d'Europa. Al final d'aquesta etapa, la taxa d'atur és del 12%.

El contrast amb el període 1991-1993 no pot ser més accentuat. L'ocupació, que el 1991 pràcticament s'havia estancat, decreix bruscament durant el 1992 i el 1993. El balanç d'aquesta etapa és una pèrdua d'uns 193.000 llocs de treball, amb un descens mitjà de l'ocupació del 4,3% anual. Sens dubte, la destrucció d'ocupació durant aquests dos anys també mereix el qualificatiu d'especta-

GRÀFIC 2. TAXES D'ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR PER GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

cular, ja que és gairebé tan intensa com la creació d'ocupació del període anterior. Al final d'aquests anys la taxa d'atur és del 19% i si no és més alta és perquè la població activa fins i tot disminueix lleugerament.

El 1993 s'inicia el que sembla ser un nou cicle d'expansió de l'ocupació, encara que més moderat que l'anterior. El creixement de l'ocupació és molt dèbil l'any 1994, s'intensifica el 1995 i torna a moderar-se el 1996. En total es creen prop de 102.000 llocs de treball, a un ritme de creixement mitjà de l'1,7% anual. En canvi, l'evolució de l'atur és molt menys favorable perquè la població activa, estancada durant els anys anteriors, torna a créixer, molt intensament al principi i més moderadament després. Això fa que la taxa d'atur experimenti un brusc increment el 1994; a partir de llavors va decreixent lleugerament, situant-se el 1996 al voltant del 19%, pràcticament al mateix nivell que l'any 1993.

Aquesta evolució ja permet intuir les fortes tensions a que es veu sotmès el mercat de treball català: per una banda, la mancança de llocs de treball, amb una taxa d'atur molt elevada i una taxa d'activitat relativament baixa; per altra banda, la fragilitat d'una part important de l'ocupació, que es crea en períodes expansius i es destrueix en els períodes de crisi.

Però aquesta aproximació pot induir a anàlisis poc ajustades de la dinàmica del mercat de treball si no es tenen en compte les desigualtats de partida per accedir a l'ocupació o per sortir de l'atur. És per això que plantegem iniciar l'anàlisi de les desigualtats en el mercat de treball català a partir de la influència de les variables gènere i edat en l'activitat, l'ocupació i l'atur.

1.1 Gènere

La progressiva incorporació de les dones a la vida activa constitueix un dels canvis més importants que s'han produït durant els darrers anys en el mercat de treball. Aquest factor explica en gran mesura l'increment de la taxa d'activitat dels darrers anys (vegeu el gràfic 1 i 2).

Malgrat que la taxa d'activitat femenina continua sent inferior a la masculina, el seu creixement al llarg dels darrers vint anys és especialment important. Aquest fenomen, comú a tot l'Estat, es va iniciar durant la dècada dels setanta i presenta una evolució clarament ascendent des de llavors. Però va ser a partir de mitjan dels anys vuitanta que el creixement de la taxa d'activitat femenina va experimentar una acceleració més important: entre el 1987 i el 1996 la proporció de dones actives a Catalunya passa del 36% al 41%.

Si examinem l'evolució de la taxa d'activitat femenina per edats, podrem observar que el creixement més important en la taxa d'activitat femenina es produeix, precisament, entre les dones amb edats compreses entre els 25 i els 44 anys (vegeu el gràfic 3). Aquest creixement s'explica, fonamentalment, per les importants transformacions culturals i socials que s'han produït en els darrers anys i que han impulsat una major integració de les dones al mercat de treball. Cal destacar que aquesta integració s'ha produït no només entre les dones d'entre 25 i 34 anys, sinó que també ha afectat les de 35 a 44 anys, la qual cosa posa de manifest un canvi radical en el comportament de les dones: no tan sols s'incorporen al mercat de treball més que no pas abans sinó que, quan s'incorporen a la vida activa, s'hi mantenen, sense abandonar-la quan tenen fills.

Arribats a aquest punt, volem ressaltar que el creixement en la població activa femenina s'ha traduït en un considerable augment de les dones ocupades: en tan sols nou anys, la taxa d'ocupació femenina ha passat del 25% al 31%, creixement no sempre suficientment evidenciat en algunes anàlisis sobre el mercat de treball.

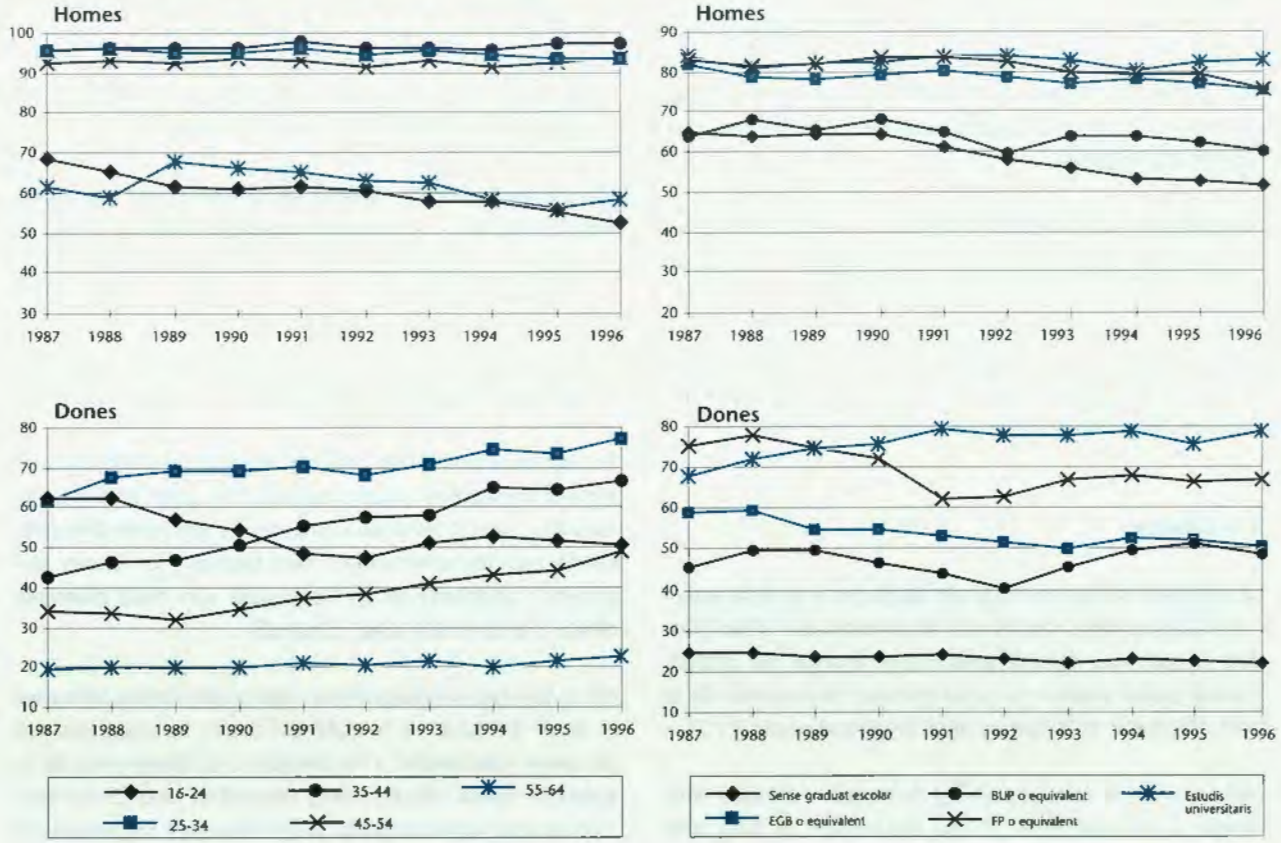
Com a contrapartida, també s'ha produït una important feminització de l'atur. Malgrat que les diferències entre l'atur masculí i el femení s'han anat reduint considerablement al llarg dels darrers anys, el pes de les dones entre els aturats ha crescut notablement, de forma que l'atur femení continua sent més elevat que el masculí: el 1996 la taxa d'atur masculina era del 15% i la femenina del 24%.

Per aprofundir més en aquesta qüestió cal introduir una tercera variable: el nivell d'estudis. I és que l'anàlisi de la taxa d'ocupació femenina i masculina per nivell d'estudis revela que les oportunitats dels homes i les dones per accedir i mantenir-se en l'ocupació són molt diferents d'acord amb el seu nivell d'estudis.

No és pas cap novetat afirmar que en els darrers deu anys el nivell d'estudis de la població activa ha experimentat un canvi substancial: s'ha produït una disminució de la població sense estudis, tant masculina com femenina, que ha anat acompanyada d'un important increment de la població activa amb estudis secundaris i universitaris. Aquí, però, trobem importants diferències entre els homes i les dones. Mentre que la proporció de persones sense estudis ha disminuït gairebé el mateix entre els homes que entre les dones, les transformacions en la proporció de persones amb estudis secundaris i universitaris no han seguit el mateix ritme. En el cas de les dones, l'increment més important s'ha produït en la proporció d'actives amb estudis universitaris i amb estudis de formació professional. En canvi, la proporció d'homes actius amb estudis universitaris no només ha augmentat molt menys que entre les dones, sinó que fins i tot se situa molt per sota de la de dones universitàries. Aquestes diferències són degudes, fonamentalment, a la diferent estructura d'edats de la població activa femenina i la masculina, ja que l'existència d'un percentatge molt més elevat de joves entre les dones actives que no pas entre els homes repercuteix en un major pes de persones amb estudis secundaris i superiors entre les primeres que entre els segons.

De totes maneres, l'anàlisi de la taxa d'ocupació per nivells d'estudis mostra que la correlació entre el nivell d'estudis i la possibilitat d'estar ocupat és molt més gran en les dones que no pas en els homes. Al llarg de tot el

GRÀFIC 3. TAXA D'ACTIVITAT PER GÈNERE, EDAT I NIVELL D'ESTUDIS (%)

Font: EPA, II trimestre.

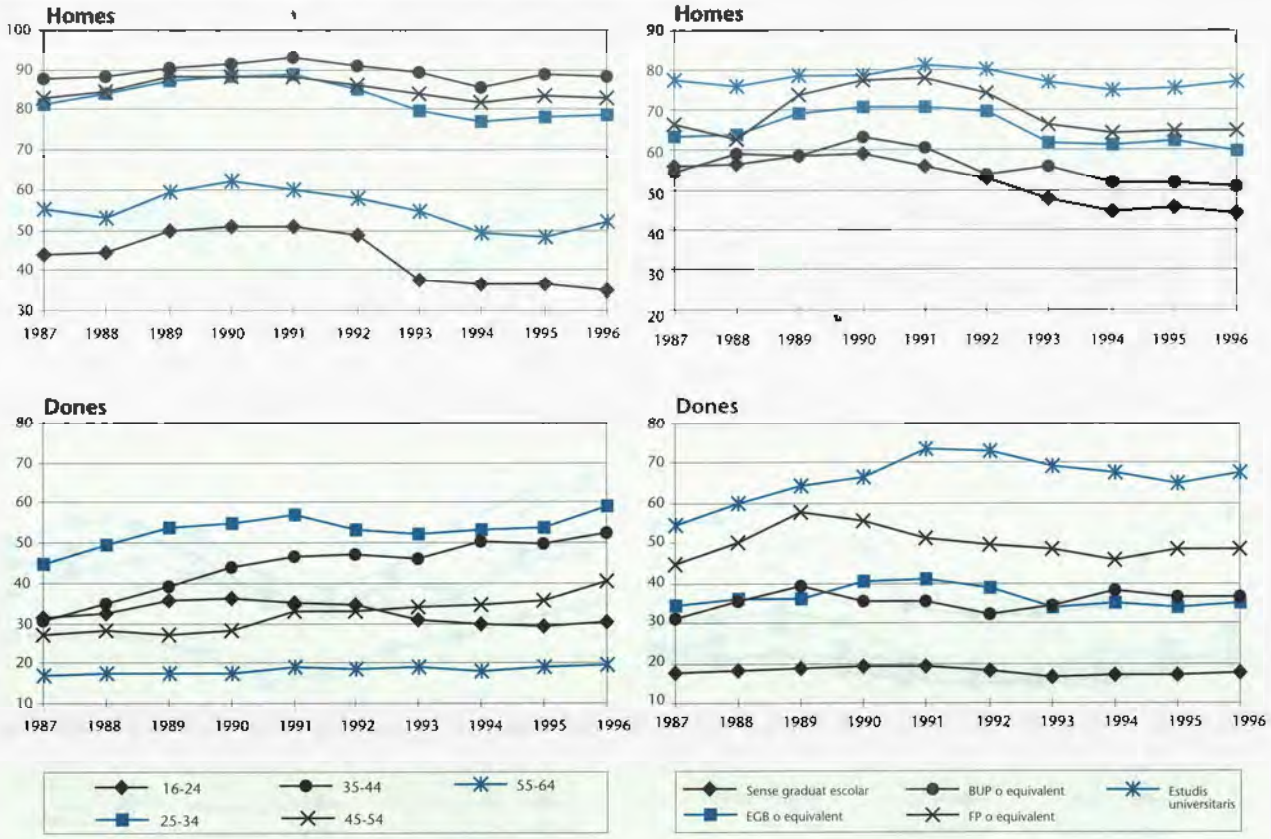
període estudiat, les dones universitàries tenen una taxa d'ocupació molt superior a la que es dóna en la resta de nivells d'estudis, mentre que la proporció de dones sense estudis que estan ocupades es manté sempre molt baixa. En els homes, aquesta relació entre estudis i taxa d'ocupació no és tan clara. Si bé la taxa d'ocupació és sempre més alta entre els homes amb estudis superiors, a la resta d'estudis les diferències són molt menors a les que poden observar-se per a les dones. És més, mentre les taxes d'ocupació d'homes i dones amb estudis superiors tendeix a aproximar-se progressivament, la proporció d'ocupades entre les dones sense estudis i amb estudis primaris es troba sempre molt per sota de la que es dóna entre els homes (vegeu el gràfic 4).

En relació amb la taxa d'atur, tornem a trobar importants diferències d'acord amb el gènere, ja que els homes tenen una taxa d'atur força inferior a la de les dones per a tots els nivells d'estudis. Per altra banda, la relació entre el nivell d'estudis i la taxa d'atur és molt més gran entre les dones que no pas entre els homes. Així, la taxa d'atur de les dones universitàries se situa molt per sota de la de la resta de nivells d'estudis, arribant el 1996 a una diferència de gairebé set punts, mentre que entre els homes aquestes diferències són molt menys accentuades (vegeu el gràfic 5).

D'aquesta anàlisi es pot inferir que la inserció de les dones en el mercat de treball en els darrers anys s'ha produït, fonamentalment, entre les dones amb nivells d'estudis més elevats, majoritàriament universitàries. Aquest col·lectiu és precisament el que presenta taxes d'activitat i, sobretot, taxes d'ocupació més elevades. Per contra, la inserció de dones poc qualificades continua sent problemàtica, com mostren les baixes taxes d'activitat i d'ocupació d'aquest col·lectiu.

Tot això ens permet concloure que les diferències entre homes i dones en el mercat de treball continuen sent molt importants. En el passat, la principal diferència entre homes i dones es trobava en el fet de ser actiu o inactiu; ara, en canvi, el que realment canvia són les oportunitats d'estar o no estar ocupat. Malgrat que les distàncies entre homes i dones en relació amb la seva situació en el mercat de treball es van apropant, continuen existint importants desigualtats. La taxa d'ocupació

GRÀFIC 4. TAXA D'OCUPACIÓ PER GÈNERE, EDAT I NIVELL D'ESTUDIS (%)

Font: EPA, II trimestre.

femenina es troba, sistemàticament, per sota de la masculina; la taxa d'atur sistemàticament per sobre, i el nivell d'estudis té un paper molt diferent en les oportunitats d'inserció: mentre que en el cas de les dones és evident que, a major nivell d'estudis, les oportunitats d'inserció en el mercat de treball són superiors, en el cas dels homes aquesta relació no està tan clara. En resum, les possibilitats d'inserció laboral són encara desiguals i aquest fet afecta especialment les dones amb nivells d'estudis més baixos, la qual cosa les converteix en el col·lectiu amb majors dificultats per accedir a l'ocupació i a l'autonomia, no tan sols en el treball sinó també en l'àmbit familiar i social.

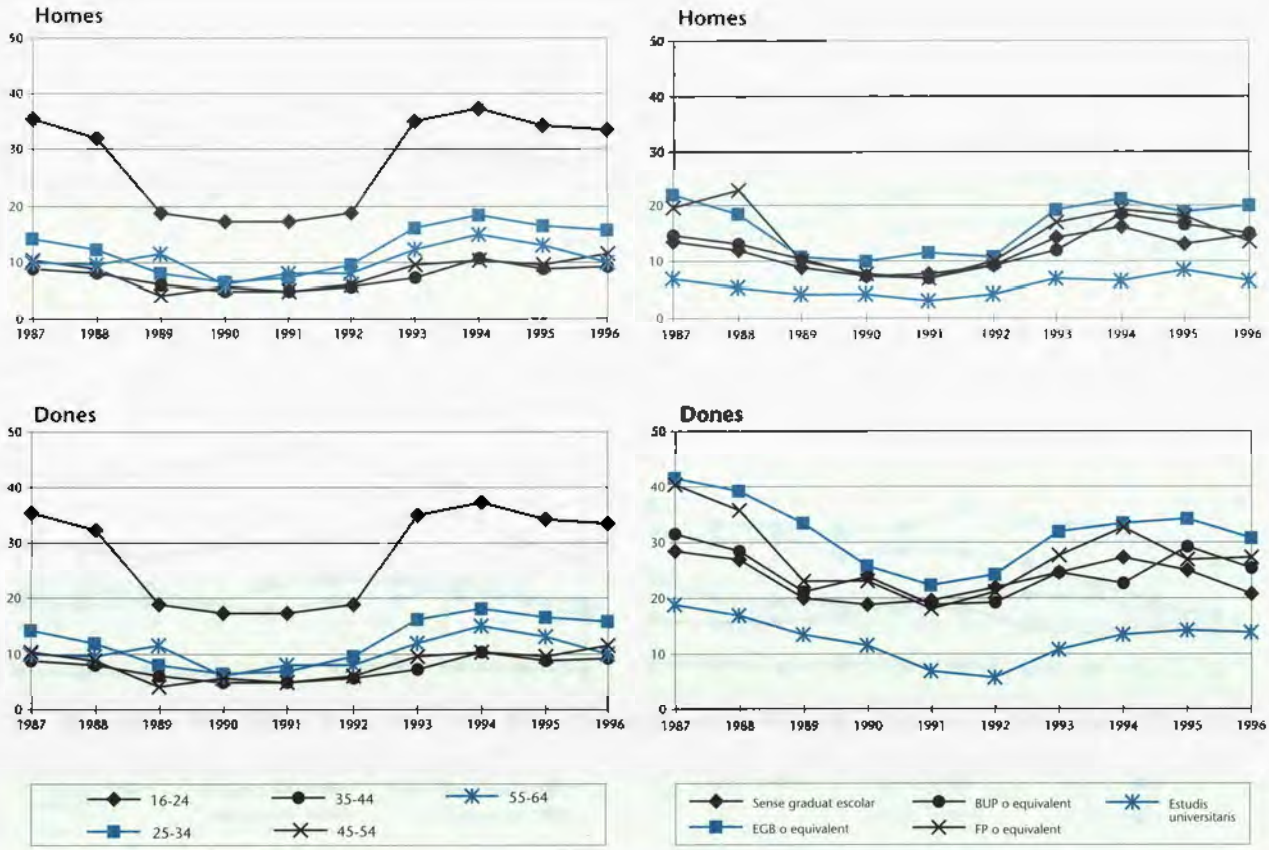
1.2 Edat

Els grups d'edat més afectats pels canvis en el mercat de treball són els més joves (tant homes com dones) i els més grans (fonamentalment els homes). Aquesta dinàmica s'inicia a mitjan dels anys setanta com a conseqüència de la crisi, que va tenir una especial incidència en els grups d'edats més extrems: entre els joves, a causa de l'aparició de l'atur juvenil i entre els més grans, a causa de l'increment de l'atur o de la inactivitat prematura.

L'evolució recent del mercat de treball posa de manifest que les desigualtats per edat continuen sent molt rellevants. En ambdós grups s'observa una disminució important de la taxa d'activitat. Igualment, joves i grans són els que s'han vist més afectats per l'increment de l'atur, si bé s'observen diferències en el comportament d'un i d'altre grup.

En el cas dels més joves, la disminució en la taxa d'activitat afecta per igual homes i dones i s'explica per l'endarreriment en la incorporació a l'activitat, factor en gran mesura associat a la prolongació dels estudis. És de destacar que, durant tot el període analitzat, s'hagi produït un apropament en les taxes d'activitat per gènere, de manera que actualment la proporció d'actius en aquest grup d'edats oscil·la al voltant del 50%, tant entre els homes com entre les dones. Per contra, en el cas dels majors de 45 anys, la disminució en la taxa d'activitat afecta únicament els homes i respon, per regla general, a situacions d'inactivitat prematura, ocasionada, o bé per les dificultats d'aquest col·lectiu per superar situacions

GRÀFIC 5. TAXA D'ATUR PER GÈNERE, EDAT I NIVELL D'ESTUDIS (%)

Font: EPA, II trimestre.

d'atur, o bé per jubilacions anticipades. Aquesta tendència decreixent és gairebé constant al llarg dels darrers nou anys, tant en períodes de crisi com de creixement, si bé és més accentuada durant els períodes recessius (vegeu el gràfic 3).

Per altra banda, l'anàlisi de l'evolució de l'atur per edats situa clarament els joves entre els principals afectats per l'atur. Tant en el cas dels homes com en el de les dones, la taxa d'atur juvenil supera, amb diferència, la de qualsevol altre grup d'edats. De totes maneres, cal destacar que l'atur juvenil varia molt d'acord amb els cicles: en els períodes recessius s'arriba a taxes del 40% i el 50%, per homes i dones respectivament, però en períodes de creixement, decreix notablement. La situació entre els més grans és molt diferent: la taxa d'atur és molt més baixa, però també és molt més estable, la qual cosa posa de manifest que aquest col·lectiu troba especials dificultats per sortir de l'atur (vegeu el gràfic 5).

Novament el nivell d'estudis es converteix en una variable que condiciona les possibilitats d'estar ocupat o aturat tant entre els grups d'edats més joves, com entre els més grans. Així, entre els joves la taxa d'activitat està directament relacionada amb el nivell d'estudis: en el grup de 16 a 24 anys, les taxes d'activitat més elevades es donen entre aquells que no tenen el graduat escolar; en canvi, entre els col·lectius amb estudis secundaris i universitaris, les taxes d'activitat són molt més baixes perquè la major part estan estudiant. Per altra banda, les oportunitats d'inserció de les persones sense estudis han disminuït notablement al llarg dels darrers anys, la qual cosa situa els joves sense estudis i amb estudis primaris com el col·lectiu amb una taxa d'atur més alta dins el mercat de treball català .

De la mateixa manera, la taxa d'activitat disminueix entre els col·lectius majors de 45 anys amb baixos nivells d'estudis, creixent la possibilitat d'estar aturat a mesura que baixa el nivell d'estudis. Aquesta dinàmica posa de manifest que, en aquest col·lectiu, el nivell d'estudis es converteix en un factor important no tant sols per al manteniment del lloc de treball, sinó també per al manteniment de l'activitat laboral.

Resumint el que s'ha dit fins ara: joves i grans se situen en una posició desfavorida dins el mercat de treball. Sens dubte, aquesta situació té importants conseqüències en l'àmbit social: entre els joves, implica l'allargament de la dependència familiar i entre els més grans, comporta dificultats per mantenir el seu estil de vida i la seva autonomia. Encara més, si al factor edat s'afegeix un baix nivell d'estudis, les oportunitats d'inserció i manteniment de l'ocupació disminueixen, configurant-se així els menors de 25 anys i els majors de 45 anys sense estudis com a dos col·lectius amb especial risc d'exclusió social.

1.3 La mobilitat en el mercat de treball català

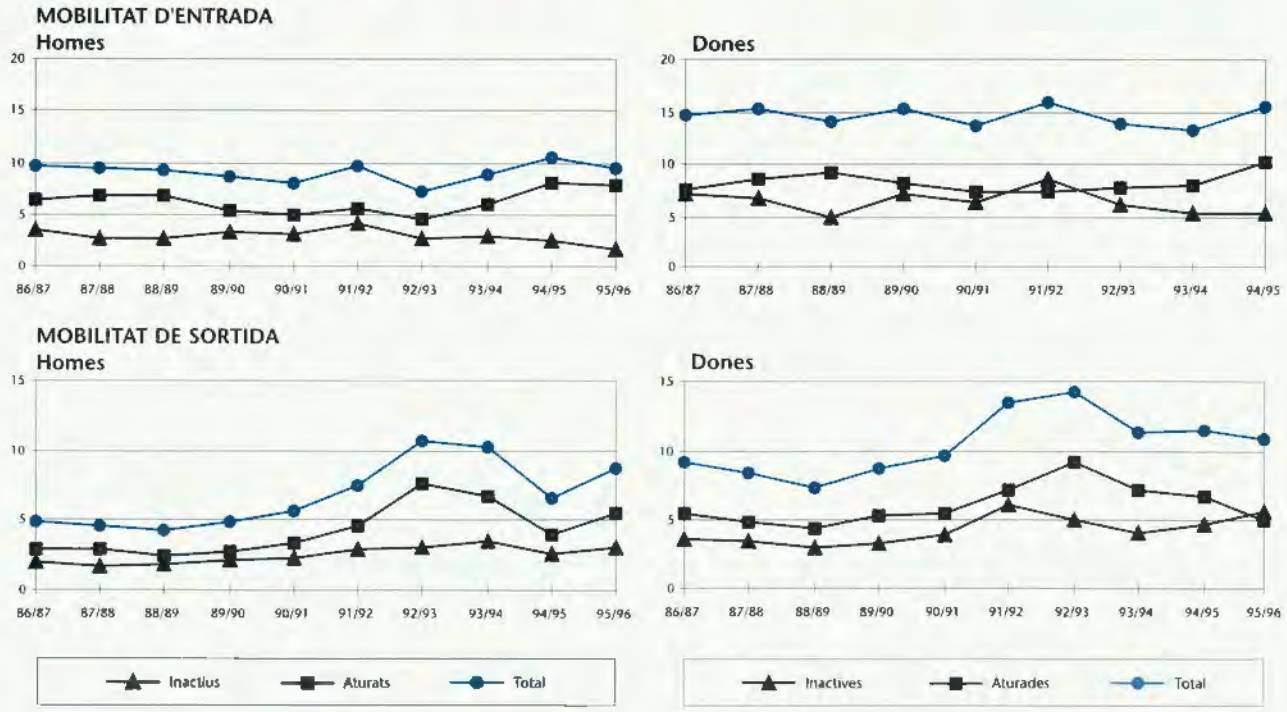
El caràcter convulsiu del mercat de treball català, amb una intensa fluctuació de l'ocupació i la persistència d'un atur molt alt, juntament amb les desigualtats per gènere i edat, són aspectes bàsics de la situació laboral a Catalunya. Ara bé, per completar aquesta primera aproximació, cal tenir en compte els moviments d'entrada, permanència i sortida de l'activitat, l'ocupació i l'atur. L'anàlisi d'aquests moviments posa en relleu l'existència, a més a més, d'una intensa mobilitat entre les diferents situacions laborals.

Com és lògic, els moviments d'entrada i sortida de l'ocupació presenten un comportament cíclic. El volum de persones aturades o inactives que troben feina és més elevat en moments de creixement econòmic, que no pas en períodes recessius, mentre que el nombre de persones ocupades que passen a estar aturades o s'incorporen a la inactivitat tendeix a minvar en períodes d'expansió i a augmentar en èpoques de crisi.

Ara bé, malgrat aquests moviments cíclics, existeix una considerable mobilitat en el mercat de treball català que es manté constant independentment de la situació econòmica. Així, es pot constatar que al llarg de tot el període analitzat hi ha un moviment gairebé continuat de persones que entren i surten de l'ocupació, més intens en el cas de les dones que en el dels homes. Entre els homes, el moviment d'entrada a l'ocupació fluctua al voltant del 7-11% i la sortida de l'ocupació afecta un 4-11%. La mobilitat de les dones és molt més intensa: l'entrada representa al voltant del 13-16% i la sortida del 7-14% (vegeu el gràfic 6).

Cal remarcar que en l'entrada a l'ocupació té una major importància el pas des de l'atur cap a l'ocupació que no pas des de la inactivitat cap a l'ocupació, ja que posa de

GRÀFIC 6. MOBILITAT D'ENTRADA I SORTIDA DE LA POBLACIÓ OCUPADA PER GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

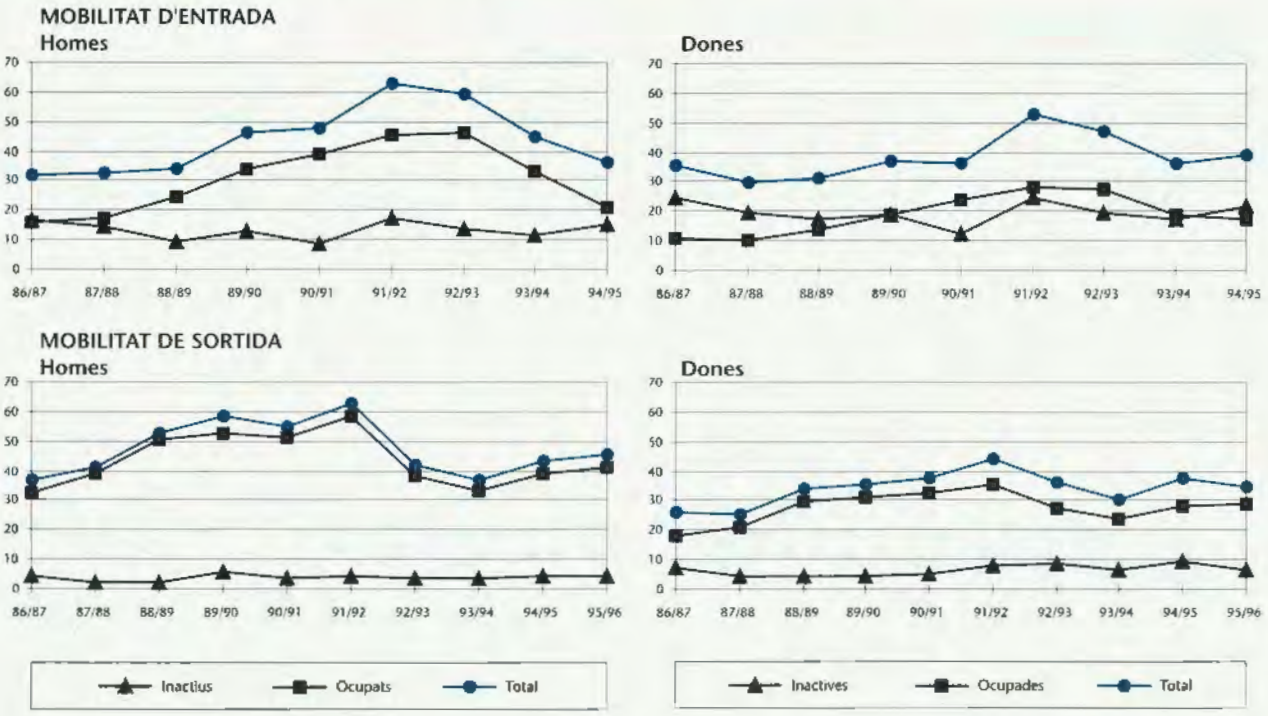
manifest que els aturats no es queden "atrapats" en la situació d'atur en relació amb les persones que s'insereixen per primera vegada en el mercat de treball. Aquest és un fet molt marcat en el cas dels homes i menys accentuat en el de les dones, la qual cosa mostra l'existència d'un col·lectiu de dones amb especials dificultats per sortir de l'atur. La sortida de l'ocupació segueix pautes similars, tant per als homes com per a les dones: és molt més important la sortida cap a l'atur, que no pas cap a la inactivitat. Cal destacar, però, que la sortida cap a la inactivitat tendeix a créixer quan hi ha crisi, ja que les dificultats per trobar un nou lloc de treball empenyen un nombre més alt de persones a sortir del mercat de treball.

L'anàlisi de la mobilitat dels aturats confirma la idea d'una intensa alternança entre ocupació i atur, malgrat que també revela que un important grup de desocupats romanen a l'atur durant més d'un any. Aquí també s'observen diferències significatives entre homes i dones desocupades. En el cas de les segones, la probabilitat de continuar aturades al cap d'un any és molt més alta que no pas en els homes: al llarg de tot el període analitzat, entre el 60% i el 70% de les dones romanen a l'atur l'any següent, mentre que la proporció dels homes que es mantenen aturats al cap d'un any fluctua entre un 40% i un 60%. En aquest sentit, es confirma l'afirmació anterior sobre la major capacitat dels homes per trobar feina que de les dones (vegeu el gràfic 7).

Finalment, es detecta un important moviment de persones inactives que s'incorporen a l'activitat, ja sigui directament a través de l'ocupació, ja sigui registrant-se a l'atur. Aquest moviment, que representa al voltant del 5-7% de la població activa és predominantment femení i està compost fonamentalment per estudiants (63%) i mestresses de casa (30%). El volum de les noves incorporacions a l'activitat es manté força estable al llarg d'aquests anys, confirmant l'existència d'una forta pressió sobre l'ocupació, que va més enllà de la conjuntura econòmica.

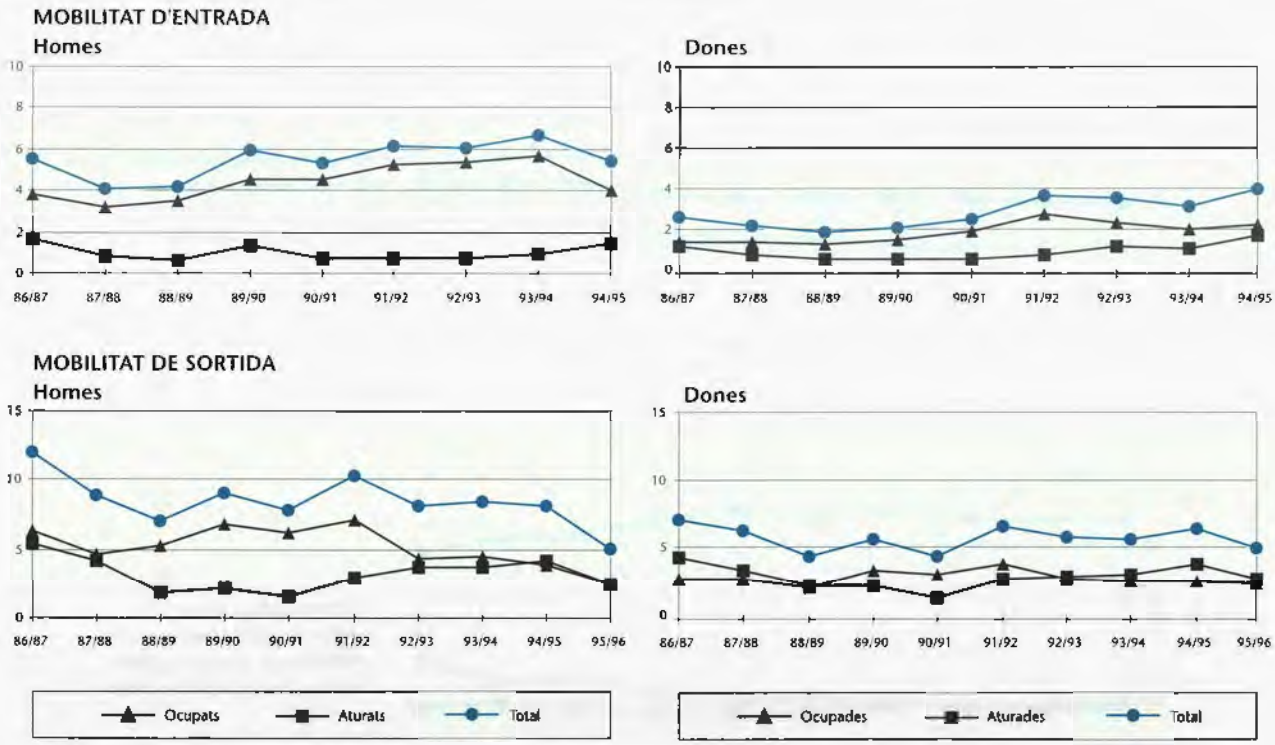
En canvi, la situació econòmica sí que té una clara incidència sobre una altra qüestió: la de si les incorporacions de les dones a l'activitat es produeixen des de l'atur o des de l'ocupació, és a dir, sobre si en aquestes incorporacions es tracta de dones inactives que busquen o que troben feina. Durant els períodes de creixement econòmic, l'entrada de les dones a l'activitat es canalitza a parts iguals a través de l'atur i l'ocupació. En canvi, durant les èpoques de crisi, és molt més important el

GRÀFIC 7. MOBILITAT D'ENTRADA I SORTIDA DE LA POBLACIÓ ATURADA PER GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 8. MOBILITAT D'ENTRADA I SORTIDA DE LA POBLACIÓ INACTIVA PER GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

moviment d'inactives a ocupades que no pas a aturades. El factor desànim seria la principal causa: en moments recessius, moltes dones inactives deixen fins i tot de cercar feina (vegeu el gràfic 8).

En definitiva, l'anàlisi d'aquests moviments mostra la flexibilitat que caracteritza el mercat de treball català, contràriament a la rigidesa defensada per alguns analistes. En aquest sentit revela, per una banda, l'existència d'un nucli estable de persones que gaudeixen d'una certa estabilitat en l'ocupació i, per una altra, la d'un nucli amb una situació molt més inestable que va alternant l'ocupació amb l'atur i, finalment, d'un tercer nucli de persones que es mantenen de forma continuada en l'atur o bé surten prematurament del mercat de treball.

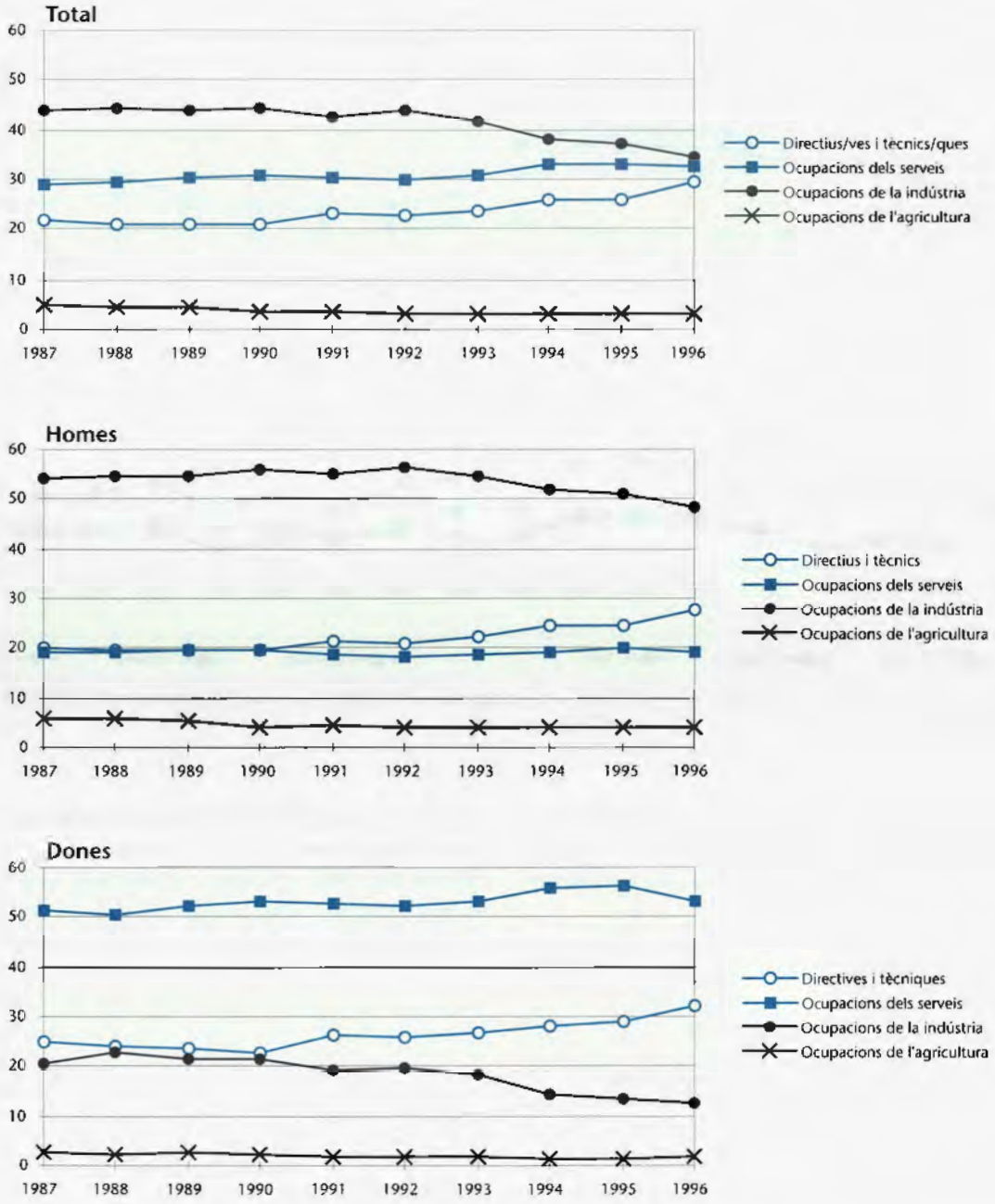
2. ESTRUCTURA I EVOLUCIÓ DE L'OCUPACIÓ

Com ja s'ha assenyalat abans, l'evolució recent de l'ocupació a Catalunya presenta trets molt característics. Per una banda, es produeix una mancança de llocs de treball, que ja es comença a conèixer com a "crisi de l'ocupació". Per l'altra, molts dels llocs de treball que es creen són extremadament fràgils, mostrant una forta dependència dels cicles econòmics. I, finalment, es detecta una intensa rotació entre ocupació i atur. Es tracta d'una situació diferent de la que hi havia en el passat, a causa de l'existència d'una pressió molt gran per accedir a l'ocupació. Però, de totes maneres, les repercussions d'aquesta situació són molt desiguals. Per tal d'aprofundir en aquesta qüestió s'analitzen tres aspectes que juguen un paper clau en l'estructura del mercat de treball: la dinàmica ocupacional, l'evolució de la situació professional i l'expansió de la contractació temporal.

2.1 Ocupacions

Tradicionalment l'ocupació ha estat, i encara és, una variable clau per explicar les desigualtats existents en el treball. Això confereix a l'anàlisi de l'estructura ocupacional una gran rellevància, no tan sols per comprendre el funcionament del mercat de treball, sinó també de la pròpia estructura social, ja que l'ocupació és un dels factors que condicionen clarament l'estatus laboral i social.

GRÀFIC 9. POBLACIÓ OCUPADA PER OCUPACIÓ I GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

L'anàlisi de l'evolució de les ocupacions en els darrers anys posa de manifest la consolidació d'algunes de les tendències que s'inicien durant la crisi de 1975-1985 (vegeu el gràfic 9).

En primer lloc, es produeix un retrocés de les ocupacions industrials respecte a les de serveis. Els principals factors que provoquen aquest retrocés són, per una banda, l'estalvi de mà d'obra directament lligada als processos productius i, per l'altra, l'expansió dels serveis a les empreses i dels serveis personals i socials. Es tracta d'una evolució comuna als homes i les dones, encara que més accentuada entre aquestes últimes a causa de la forta crisi de sectors industrials com el tèxtil, que tradicionalment han comptat amb mà d'obra femenina.

En segon lloc, s'observa una expansió pràcticament mantinguda de les ocupacions relativament més qualificades –directius, tècnics i professionals. Entre les principals causes d'aquest creixement cal esmentar la modernització del teixit empresarial privat –concentració empresarial, innovacions tècniques i organitzatives– i l'expansió de determinades branques de serveis de caràcter predominantment públic com la sanitat o l'ensenyament, i en menor mesura, la pròpia Administració. Aquesta expansió es pot fer extensiva als homes i les dones, si bé en el cas d'aquestes es troba molt més vinculada al sector públic, que es configura com a una de les principals vies que tenen les dones per accedir a un lloc de treball no tan sols estable, sinó també qualificat i amb possibilitats de promoció professional.

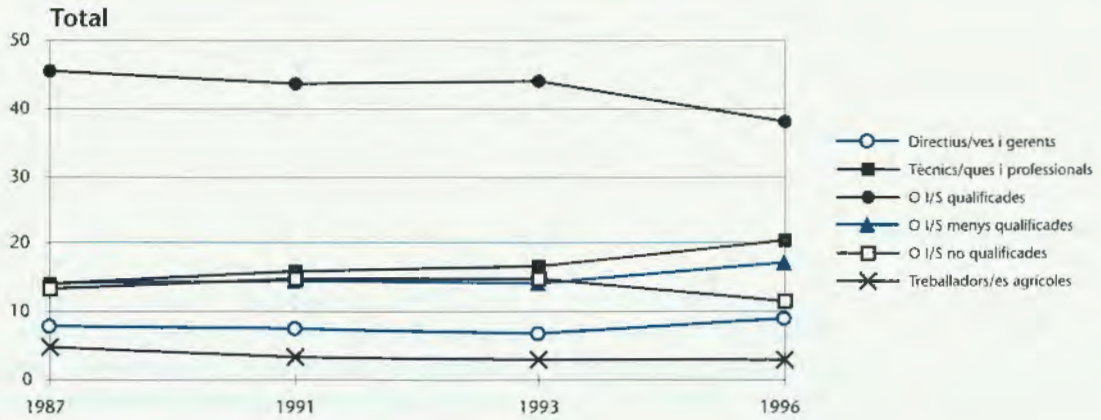
Però la principal novetat dels darrers anys és l'expansió de les ocupacions menys qualificades que s'ha produït fonamentalment en el sector privat (vegeu el gràfic 10). Així, en l'etapa 1987-1991 es constata un important creixement de les ocupacions poc o gens qualificades, que passen del 13% al 15%: es tracta dels peons de la indústria i els treballadors dels serveis que realitzen treballs molt desqualificats. Durant la etapa 1991-1993 i, malgrat el fort descens de l'ocupació, els treballadors no qualificats continuen representant un 15%. Al llarg d'aquests anys ja comença a produir-se una certa pèrdua de pes dels peons de la indústria, intensificant-se als anys posteriors. És precisament aquest declivi entre els peons de la indústria el que explica que el 1996 el pes de les ocupacions no qualificades sigui una mica més baix i se situï al voltant del 12%.

A més a més, cal destacar l'expansió sostinguda d'ocupacions que no poden classificar-se com poc qualificades, però en les quals existeix un alt component de treball poc qualificat –com és el cas dels treballadors de l'hoteleria, del comerç o de la construcció– que en aquests anys passen del 14% al 17%.

Així, l'evolució de l'estructura ocupacional mostra una certa tendència dual. Per una banda es produeix un creixement sostingut de les ocupacions més qualificades i, alhora, es produeix una expansió de les ocupacions menys qualificades, si bé amb fluctuacions i trajectòries diferenciades en la indústria i en els serveis. Això posa de manifest que el fort creixement de l'ocupació durant la segona meitat dels vuitanta és degut, en part, a l'expansió del treball poc qualificat. Des de llavors, el treball menys qualificat en la indústria ha començat a retrocedir, però continuen creixent les ocupacions menys qualificades en els serveis.

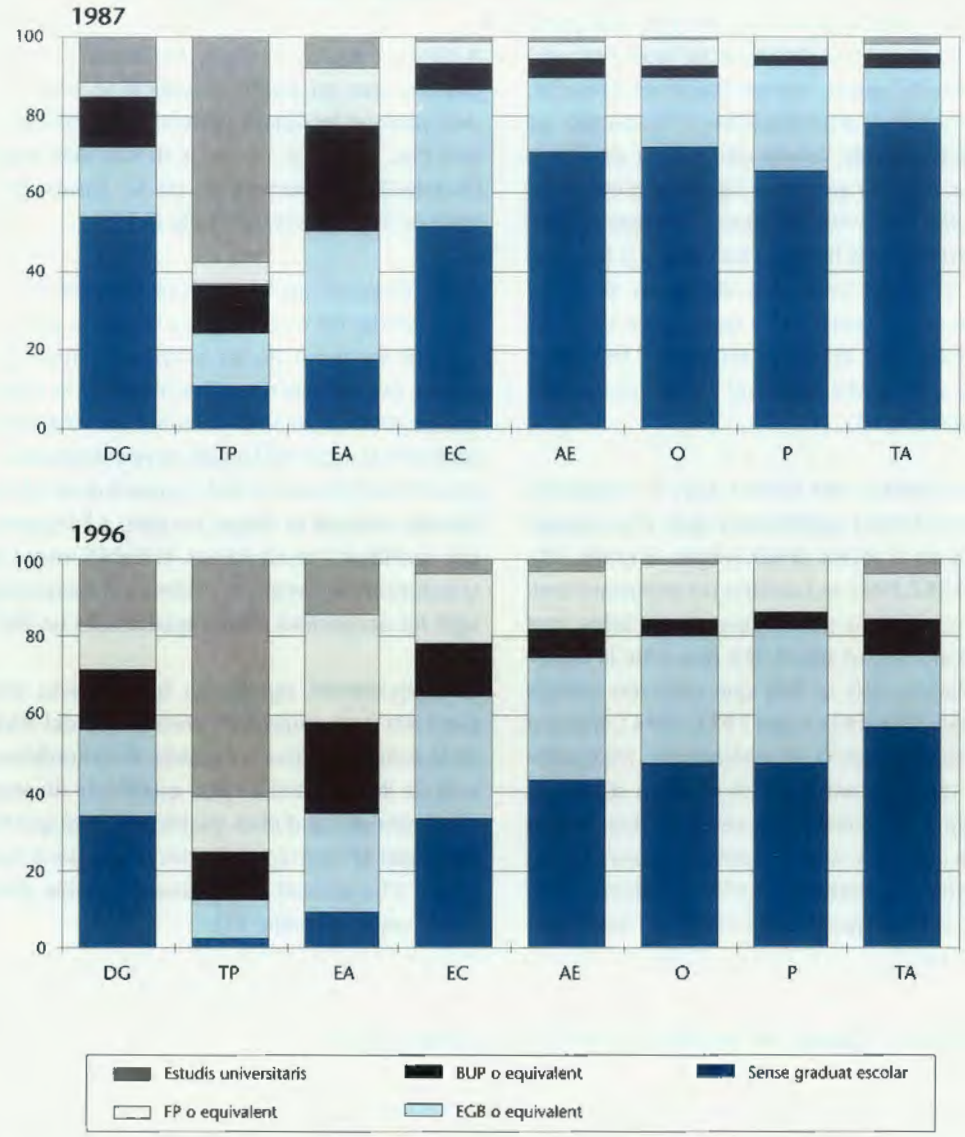
És especialment significatiu que aquesta evolució sigui paral·lela a un important creixement del nivell d'estudis de la població activa i ocupada. Això confirma que la creació de llocs de treball poc qualificats no respon a la inexistència de mà d'obra qualificada, sinó que està succeint més aviat el contrari: entre les ocupacions menys qualificades, s'ha produït un augment notable del nivell d'estudis (vegeu el gràfic 11).

GRÀFIC 10. POBLACIÓ OCUPADA PER OCUPACIÓ I NIVELL DE QUALIFICACIÓ (%)

Nota: O I/S es refereix a les ocupacions de la indústria i dels serveis. Les agrupacions d'ocupacions segons el nivell de qualificació és la següent:
CNO-79. Qualificades: 32, 34, 36-37, 39, 52, 56-58, 70-85, 87-94, 96,98. Menys qualificades: 33, 45, 53, 95. No qualificades: 49, 54-55, 59, 97, 99.
CNO-94. Qualificades: 40-45, 51-52, 70, 73-86. Menys qualificades: 46, 50, 53, 71-72. No qualificades: 90-98
Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 11. POBLACIÓ OCUPADA PER OCUPACIÓ I NIVELL D'ESTUDIS (%)

DG: Directius/ves. TP: Tècnics/ques i professionals. EA: Empleats/des administratius/ves. EC: Empleats/des comercials. AE: Altres empleats/des. O: Operaris/àries. P: Peons. TA: Treballadors agrícoles.
Font: EPA, II trimestre.

2.2 Situació professional

L'evolució de la situació professional s'ha convertit en una variable d'importància creixent per a l'anàlisi del mercat de treball, fonamentalment com a conseqüència de la inflexió del procés de salarització a partir de la crisi de mitjan dels setanta.

Durant l'expansió econòmica dels anys 1960-1975, es va produir un increment sostingut de la taxa de salarització, estretament vinculat a la pèrdua de pes de l'agricultura i al procés de concentració empresarial en les activitats no agrícoles. Aquest fet constituïa un indicador clar de la modernització de l'estructura productiva i social. Amb la reestructuració que s'inicia a mitjan dels setanta, el procés de salarització es desaccelera: durant la crisi, la taxa de salarització experimenta un brusc descens i des de llavors segueix un comportament cíclic, encara que sense arribar a recuperar els nivells anteriors.

Aquesta evolució –similar a la del conjunt dels països europeus– posa de manifest que l'ocupació assalariada és molt més vulnerable als cicles d'expansió i de destrucció de l'ocupació. Això podria suggerir que l'ocupació no assalariada té un cert caràcter de refugi durant les crisis, convertint-se moltes vegades en una alternativa a l'atur. De totes formes, caldria preguntar-se si aquest fenomen és merament cíclic o si, per contra, remet a canvis més profunds i perdurables en l'estructura productiva i social, derivats de l'extensió de les estratègies empresarials de descentralització productiva i de flexibilització de la mà d'obra.

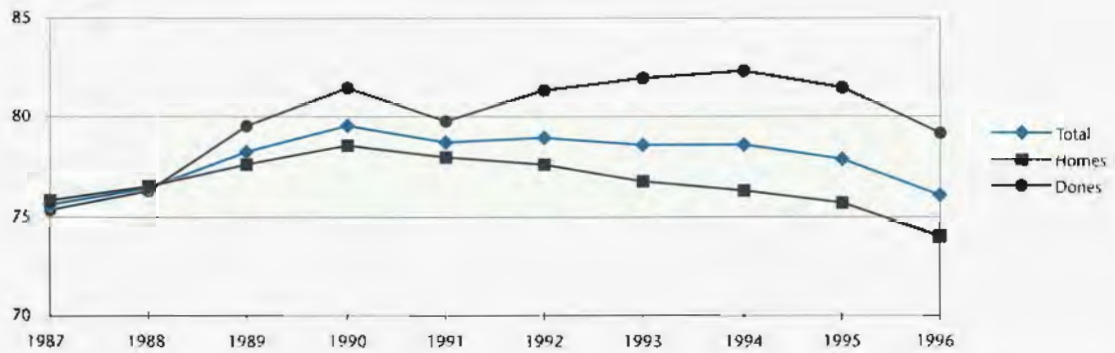
Una anàlisi més detallada de l'evolució recent del mercat de treball a Catalunya permet aprofundir en aquesta qüestió. Fins al 1993, l'evolució de l'ocupació assalariada i no assalariada té un clar caràcter cíclic més accentuat en el cas dels assalariats. A partir de llavors la seva dinàmica és molt desigual: mentre l'ocupació no assalariada creix a un ritme molt intens (6%), l'ocupació assalariada pràcticament queda estancada (0,5%). A més, les diferències per gènere no poden ser més notòries: en el cas dels homes s'observa un procés de substitució d'ocupació assalariada per no assalariada; en el cas de les dones, la seva posició de no assalariades sembla molt més dèbil i més vinculada a activitats de caràcter cíclic (vegeu la taula 1).

Aquestes dades ja permeten intuir la complexitat del procés: no queda tan clar que el treball no assalariat sigui un refugi davant la crisi, en la mesura en què creix durant les èpoques de recuperació i decreix en les èpoques de crisi. D'altra banda, les diferències per raó de gènere són molt evidents, suggerint l'existència de factors que van més enllà del cicle econòmic.

En efecte, l'evolució de la taxa de salarització per sector té un gran interès (vegeu la taula 2). En els sectors industrials més afectats per la crisi –tèxtil i altres indústries– aquesta taxa ha experimentat un notable descens. El mateix ha succeït en el sector altres serveis, que reuneix activitats molt heterogènies. En la construcció i l'hoteleria la taxa de salarització s'ha mantingut molt baixa, mentre que en el comerç –sector tradicionalment poc assalariat– s'ha incrementat considerablement. Aquestes dades semblen confirmar la idea que s'estan produint canvis importants en l'estructura productiva i en la gestió de mà d'obra, quelcom que a començament dels vuitanta ja podia constatar-se en la construcció i que ara s'estén a altres sectors industrials i de serveis. Per contra, l'evolució de la salarització a l'hoteleria sembla més lligada a la continuïtat de les pautes tradicionals d'activitat, mentre que la del comerç s'explicaria pel procés de concentració empresarial del sector.

La situació professional dels no assalariats també ha variat notablement (vegeu el gràfic 13). Malgrat que segueixen predominant clarament els autònoms, s'observa un important increment del nombre d'ocupadors –tant homes com dones–, així com una davallada de les formes de treball més tradicionals –les ajudes familiars– especialment entre les dones. Aquestes dades adquireixen més interès si es té en compte l'evolució de la taxa de salarització per ocupacions, ja que aquesta creix en les ocupacions amb majors nivells de responsabilitat i qualificació –directius i gerents; tècnics i professionals– i disminueix en la resta (vegeu la taula 2). Per tant, es pot afirmar que la recent expansió de l'ocupació no assalariada correspon a ocupacions típicament assalariades –operaris, empleats–, si bé amb una situació previsiblement molt diferent de la que tradicionalment havien

GRÀFIC 12. TAXA DE SALARITZACIÓ PER GÈNERE (%)

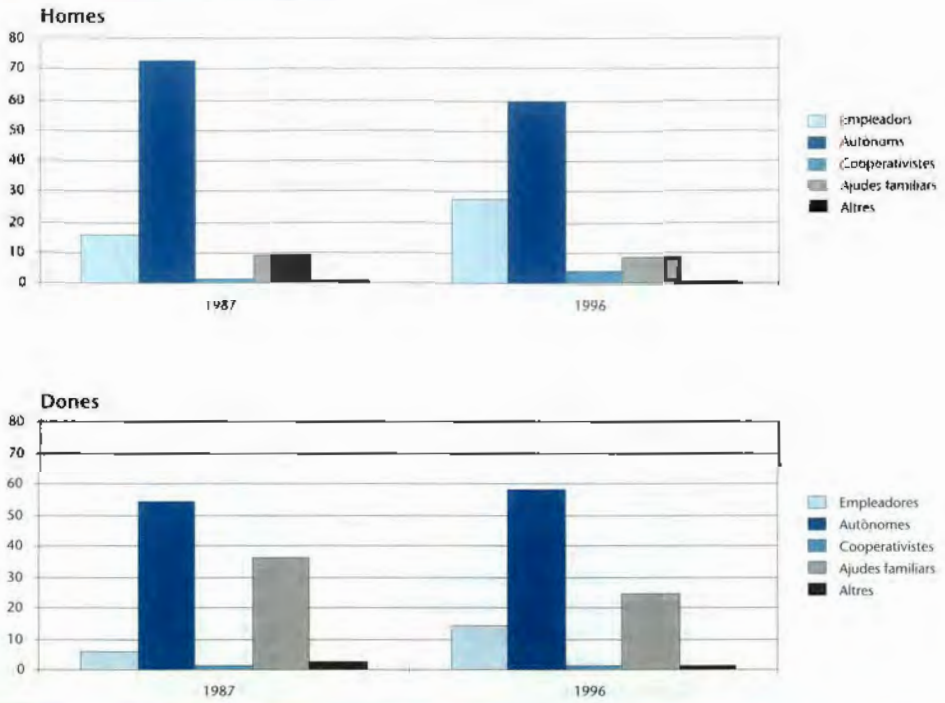
Font: EPA, II trimestre.

TAULA 2. TAXA DE SALARITZACIÓ (%)

		1987	1996
Gènere	Homes	75,7	73,9
	Dones	75,3	79,0
Edat	16-24	87,6	86,5
	25-34	82,0	84,1
	35-44	73,1	76,4
	45-54	71,5	66,8
	55-64	63,6	62,8
	64 o més	30,7	36,8
Nivell d'estudis	Sense graduat escolar	70,4	67,8
	EGB o equivalent	80,8	76,6
	BUP o equivalent	78,2	79,9
	FP o equivalent	86,8	80,5
	Estudis universitaris	82,7	82,7
Relació amb persona referència	Persona de referència	74,6	72,0
	Cònjuge o parella	67,1	75,1
	Fill/a	83,9	83,9
	Altres	75,7	73,7
Ocupacions	Directius/ves i gerents	18,5	22,8
	Tècnics/ques i professionals	80,4	82,9
	Empleats/des administratius/ves	97,0	95,3
	Empleats/des comercials	65,4	77,5
	Altres empleats/des	87,3	84,8
	Operaris/àries	78,4	76,5
	Peons	96,7	96,6
	Treballadors/es agrícoles	26,8	22,3
	Altres	100,0	100,0
Sectors	Agricultura	24,7	24,9
	Metall	90,8	89,8
	Química	97,8	97,5
	Tèxtil/Calçat/Pell	90,2	79,6
	Altres indústries	87,0	83,0
	Construcció	69,4	70,6
	Comerç	49,8	60,7
	Hoteleria	59,8	57,5
	Transports i comunicacions	64,5	69,3
	Mediació financera	94,9	94,1
	Ensenyament	88,7	94,8
	Sanitat	88,7	90,1
	Administració	100,0	99,8
	Serveis empresarials	77,2	77,1
	Altres serveis	83,2	74,5
Antiguitat	Menys d'1 any	87,7	91,7
	1 a menys de 3 anys	80,9	71,3
	3 a menys de 5 anys	78,9	71,1
	5 a menys de 10 anys	71,8	74,2
	10 a menys de 15 anys	82,2	66,4
	15 anys o més	64,5	68,6
Tipus de jornada	Temps parcial	64,8	73,9
	Temps complet	76,4	76,1
Hores habituals	Menys de 10h	60,3	76,1
	10-19h	67,3	71,6
	20-29h	65,7	74,9
	30-39h	80,8	89,6
	40-49h	80,7	79,6
	50h o més	36,6	37,0
Total		75,6	75,9

Font: EPA, II trimestre

GRÀFIC 13. POBLACIÓ NO ASSALARIADA PER SITUACIÓ PROFESSIONAL I GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

gaudit els professionals liberals, els petits empresaris o les ajudes familiars.

La lectura d'aquestes dades fa pensar en transformacions profundes, que donen un nou significat a la condició de no assalariat. Els nous "no assalariats" són, per regla general, persones de mitjana edat, que perden el seu lloc de treball assalariat a la indústria o a la construcció, i que es veuen forçats a tornar a començar la seva activitat com a propietaris de petites empreses o bé com a autònoms, realitzant un treball similar al que realitzaven com a assalariats, però amb majors nivells d'inseguretat i pitjors condicions de treball. També es tracta de persones que s'incorporen al lloc de treball en èpoques d'expansió sense opció a fer-ho com a assalariats; aquestes situacions solen produir-se en activitats molt vulnerables a la crisi i, sobretot, en determinades branques de serveis. Els homes predominen en el primer cas i les dones en el segon, encara que les pautes tradicionals de diferenciació per gènere estan canviant. Aquesta nova condició de no assalariat s'apunta ja com una nova línia de desigualtat en el mercat de treball.

2.3 Tipus de contracte

La recent expansió de la contractació temporal confereix una rellevància creixent a la variable "tipus de contracte" per analitzar les desigualtats en el mercat de treball. Dins aquesta anàlisi, no tan sols es té en compte la forma jurídica que pren la relació contractual, sinó també el conjunt de factors relacionats amb l'estabilitat laboral i les condicions de treball que l'acompanyen. Precisament des d'aquesta perspectiva sorgeix el concepte d'ocupació precària que relaciona la temporalitat amb llocs de treball poc qualificats, amb poques possibilitats de promoció, pitjors condicions salarials i de jornada, i amb una elevada rotació laboral que també implica alternança entre ocupació i atur. Per tant, no tan sols es tracta d'analitzar quin és l'abast de la contractació temporal, sinó també d'esbrinar quina és la seva repercussió en termes de treball precari.

Les evidències estadístiques sobre l'expansió de la temporalitat són contundents. L'ocupació temporal ha crescut de forma extraordinària en els darrers anys: el 1981, segons dades del cens, la taxa de temporalitat a Catalunya era tan sols del 4%; el 1987, segons dades de l'EPA, arribava fins al 17% i el 1996 ja se situava en el 34% (vegeu la taula 3).

Aquestes dades posen de manifest la importància de la contractació temporal com a fenomen que, sens dubte, afecta col·lectius molt diversos. Però, de totes maneres, cal destacar que l'expansió de l'ocupació temporal és un fenomen clarament desigual. La temporalitat afecta,

TAULA 3. TAXA DE TEMPORALITAT (%)

		1987	1996
Gènere	Homes	14,5	29,4
	Dones	22,0	40,5
Edat	16-24	40,8	74,3
	25-34	15,0	40,4
	35-44	10,1	22,7
	45-54	8,6	17,3
	55-64	6,6	11,9
	64 o més	0,0	7,6
Nivell d'estudis	Sense graduat escolar	14,1	28,6
	EGB o equivalent	21,6	40,9
	BUP o equivalent	22,3	36,3
	FP o equivalent	26,6	39,5
	Estudis universitaris	9,4	25,3
Relació amb persona referència	Persona de referència	8,8	19,7
	Cònjuge o parella	14,8	30,7
	Fill/a	33,8	56,5
	Altres	17,1	49,4
Ocupacions	Directius/ves i gerents	2,2	4,5
	Tècnics/ques i professionals	12,1	27,0
	Empleats/des administratius/ves	16,4	26,6
	Empleats/des comercials	22,9	44,8
	Altres empleats/des	26,0	47,8
	Operaris/àries	12,8	30,7
	Peons	26,0	57,3
	Treballadors/es agrícoles	30,4	37,2
	Altres	-	-
Sectors	Agricultura	35,7	37,0
	Metall	11,0	29,1
	Química	12,1	24,0
	Tèxtil/Calçat/Pell	14,6	25,8
	Altres indústries	11,9	23,9
	Construcció	31,3	58,2
	Comerç	19,3	39,8
	Hoteleria	31,0	55,6
	Transports i comunicacions	10,0	27,9
	Mediació financera	8,8	9,7
	Ensenyament	14,8	23,4
	Sanitat	11,7	31,4
	Administració	14,4	16,8
	Serveis empresarials	22,1	47,9
	Altres serveis	26,7	46,4
Tipus d'empresa	Pública	10,3	18,2
	Privada	18,0	36,8
Antiguitat	Menys d'1 any	59,6	88,4
	1 a menys de 3 anys	32,3	36,5
	3 a menys de 5 anys	11,8	12,8
	5 a menys de 10 anys	3,2	5,1
	10 a menys de 15 anys	0,2	1,8
	15 anys o més	1,0	0,7
Tipus de jornada	Temps parcial	52,6	65,2
	Temps complet	14,6	30,8
Hores habituals	Menys de 10h	46,3	71,1
	10-19h	57,6	75,6
	20-29h	46,9	61,6
	30-39h	20,1	18,6
	40-49h	14,5	32,6
	50h o més	17,3	33,2
Total		16,8	33,8

Font: EPA, II trimestre.

sobretot, les ocupacions menys qualificades (peons, altres empleats i empleats comercials) i ha experimentat un ràpid avanç entre els operaris. També té una incidència molt més gran en els llocs de treball amb jornada laboral "atípica" (jornada a temps parcial, de menys de 30 hores). Per altra banda, la temporalitat és més elevada en els sectors en què predomina més l'ocupació no qualificada i en els que l'activitat té un cert caràcter cíclic (com a la construcció, l'hoteleria, els serveis empresarials o altres serveis). Es tracta, per últim, d'un fenomen molt més accentuat en el sector privat que no pas en el públic, malgrat que en aquest últim la temporalitat també ha crescut notablement. I, pel que fa a les condicions de treball, encara que no hi ha dades estadístiques al respecte, és evident que la situació dels assalariats temporals sol ser pitjor que la dels indefinits, fenomen que recentment s'està arribant a formalitzar en alguns convenis d'empresa a través de la tristament famosa "doble escala salarial".

Les evidències estadístiques sobre la rotació laboral i l'alternança entre l'ocupació i l'atur són també contundents. La rotació laboral ha crescut extraordinàriament entre el 1987 i el 1996, passant del 10% al 28%. Aquesta dada adquireix més rellevància si es té en compte que, paral·lelament, es manté una proporció elevada d'ocupació molt estable: al voltant d'un 25% dels assalariats té una antiguitat a l'empresa de, com a mínim, 15 anys. Les dades sobre contractacions també apunten en la mateixa direcció d'elevada rotació: el 1996 el 94% dels nous contractes van ser temporals i, descomptant els que no tenen una duració determinada, el 90% van tenir una duració inferior a 6 mesos i el 34% inferior a un mes . Per altra banda, per a un ampli col·lectiu d'assalariats aquesta alta rotació laboral implica l'alternança més o menys continuada entre períodes d'ocupació i d'atur. Si s'analitza quina era la situació laboral dels assalariats temporals fa un any, es constata que el percentatge dels que es trobaven a l'atur es manté elevat al llarg del període considerat, oscil·lant entre el 19% i el 33% segons el cicle (vegeu el gràfic 16). Igualment, la finalització del contracte temporal té un pes cada cop més gran entre els aturats com a causa de la pèrdua d'ocupació, passant del 49% el 1987 al 59% el 1996 (vegeu la taula 5 i el gràfic 19).

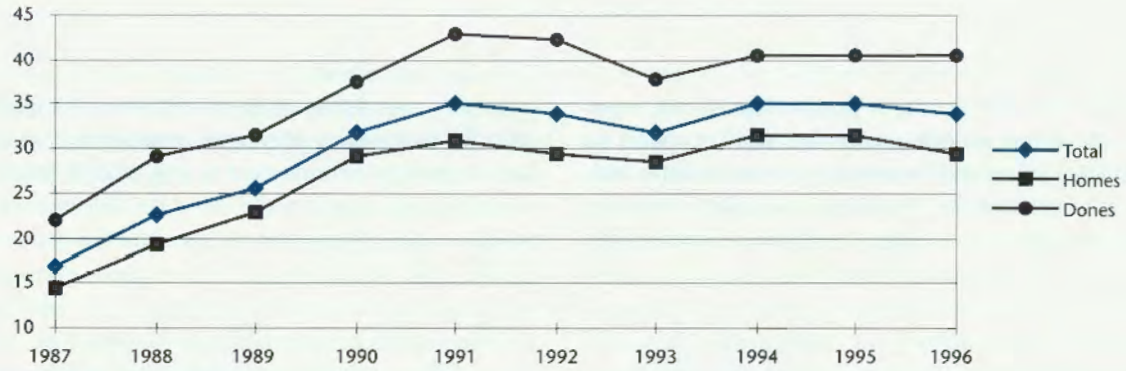
Resumint el que s'ha dit fins ara, tant la incidència desigual de la temporalitat com el creixement de la rotació laboral posen de manifest l'estreta correlació entre treball temporal i treball precari. Malgrat que la contractació temporal afecta grups amb situacions laborals molt diverses, tendeix a concentrar-se en les ocupacions menys qualificades i implica un alt grau d'inestabilitat en el treball.

Els grups més afectats per l'expansió de l'ocupació temporal són, sens dubte, els joves i les dones, fet que intensifica les desigualtats apuntades anteriorment, ja que no tan sols debilita enormement la seva situació laboral sinó també la seva situació social. En el cas dels joves, perquè allarga una etapa –la joventut– que significa dependència de la família, i en el cas de les dones, perquè contribueix a reforçar la seva posició subordinada a la família i a la societat. Aquesta situació es posa clarament de manifest si s'analitza el nivell de temporalitat des de la perspectiva de la posició que s'ocupa dintre de la família: relativament baixa entre les persones principals, molt més alta entre cònjuges o parelles, i extremadament elevada en el cas dels fills i filles (vegeu el gràfic 14 i la taula 3).

Freqüentment s'al·ludeix al fet que l'elevat nivell de temporalitat entre els més joves és una conseqüència del fet que el contracte temporal sigui, avui per avui, la via normal d'accés a l'ocupació. Alguns analistes utilitzen aquest argument per explicar les diferències en els nivells de temporalitat entre homes i dones, ja que les assalariades tenen una estructura d'edats més jove i, entre les de més edat, encara tenen un cert pes les dones que es reincorporen de forma tardana al mercat de treball.

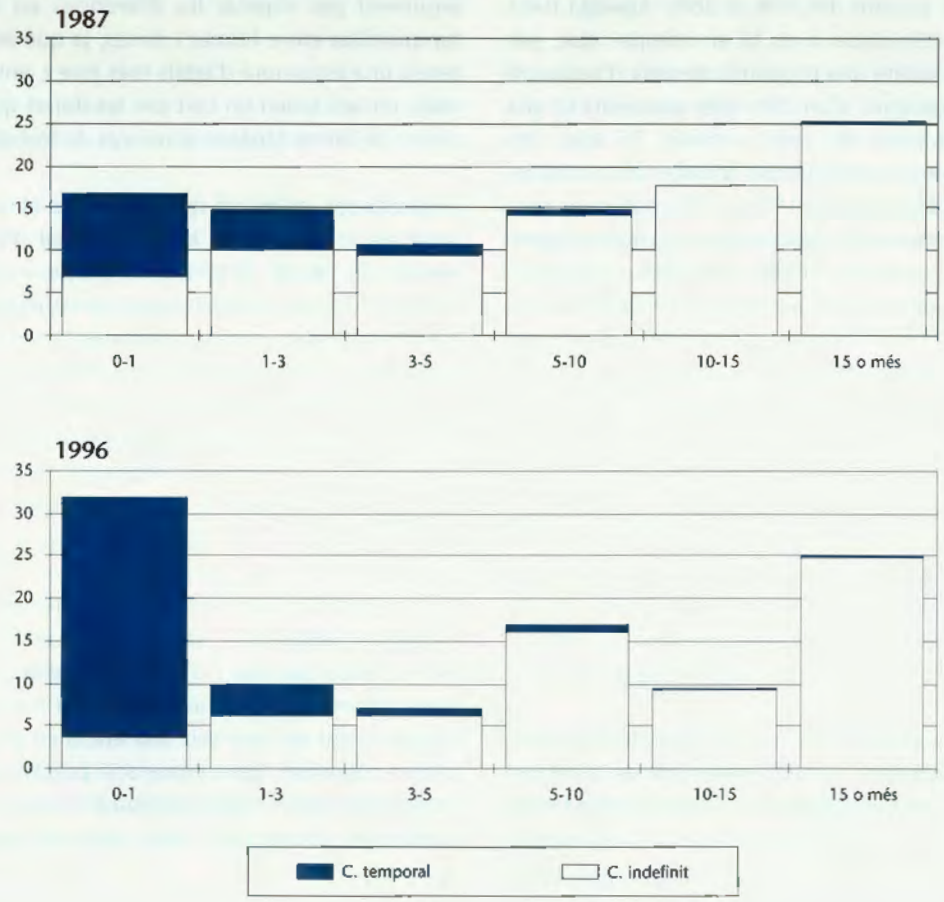
Evidentment, no es pot qüestionar que el contracte temporal és actualment la forma habitual d'inserció en el mercat de treball. El problema d'aquest tipus d'anàlisis està en el fet que, implícitament, pressuposen el caràcter "temporal" de l'ocupació temporal, considerant-la una etapa més o menys llarga que acaba per conduir a una ocupació estable. Tanmateix, les dades que s'han analitzat fins ara posen de manifest que la situació és molt més complexa. L'expansió de l'ocupació temporal està relacionada amb la inserció laboral de determinats col·lectius, però també està vinculada a l'expansió de l'ocupació poc qualificada i a l'extensió d'un model de gestió de la mà d'obra que diferencia al màxim les condicions de treball (estabilitat, salaris, etc.) amb l'objectiu de reduir costos laborals i d'aconseguir una major disponibilitat sobre la mà d'obra. D'aquesta forma, l'ocupació temporal pot ser tant sols una etapa en el cas de determinats col·lectius, però l'ocupació precària –en tota l'accepció del terme– s'està configurant com un carrer sense sortida per a una part, cada cop més important, dels assalariats.

GRÀFIC 14. TAXA DE TEMPORALITAT PER GÈNERE (%)

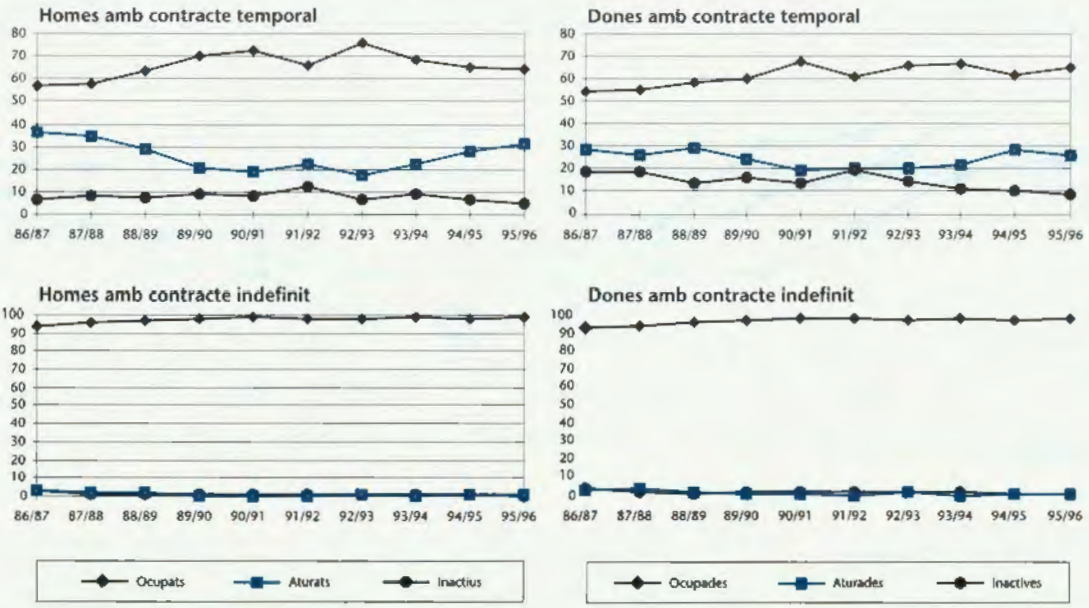
Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 15. POBLACIÓ ASSALARIADA PER ANTIGUITAT I TIPUS DE CONTRACTE (%)

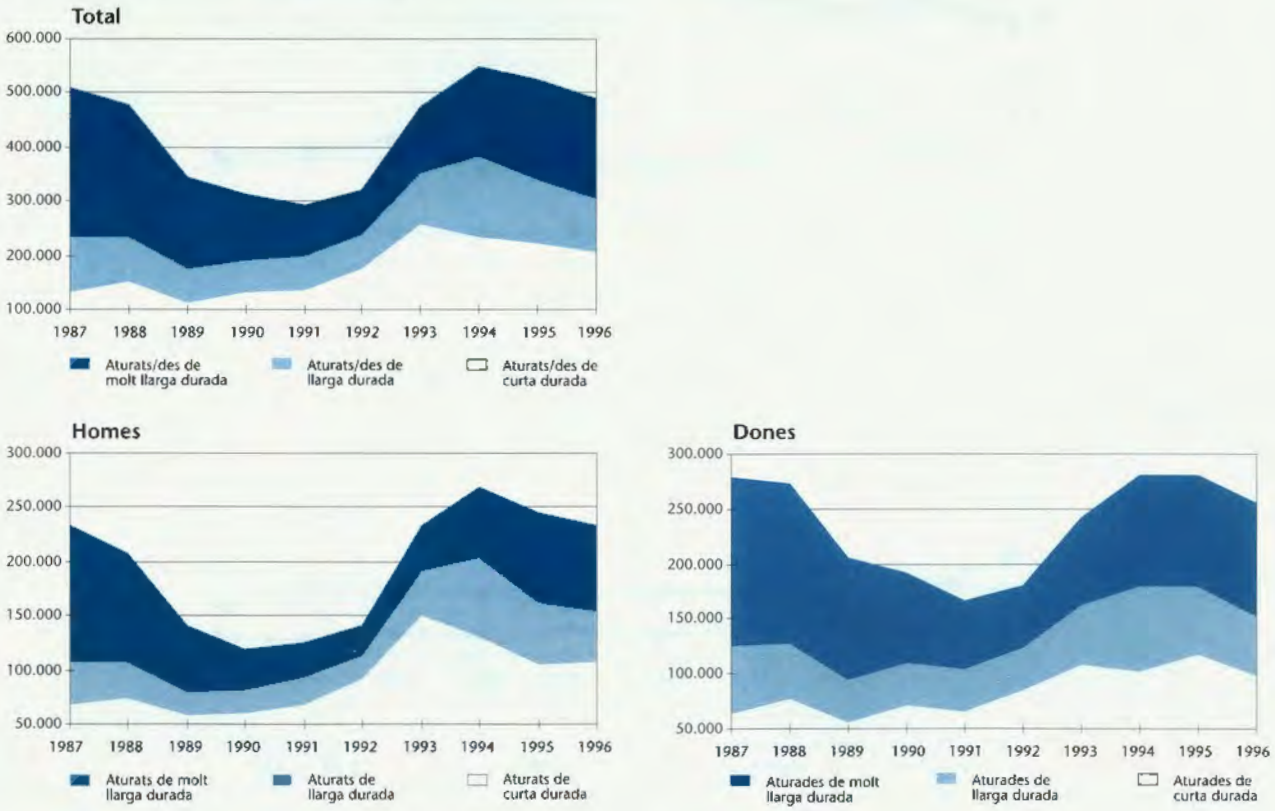
Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 16. SITUACIÓ L'ANY ANTERIOR DE LA POBLACIÓ ASSALARIADA PER GÈNERE I TIPUS DE CONTRACTE (%)

Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 17. DURADA DE L'ATUR PER GÈNERE (VALORS ABSOLUTS)

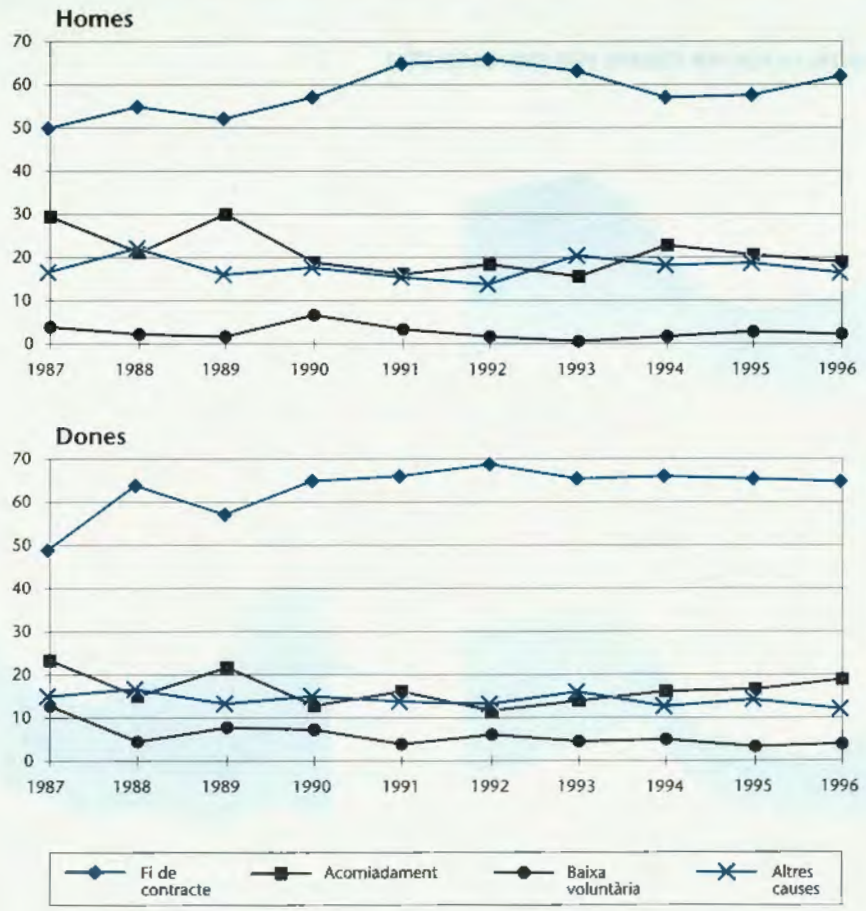
Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 18. POBLACIÓ ATURADA SENSE EXPERIÈNCIA PROFESSIONAL PER GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

GRÀFIC 19. POBLACIÓ ATURADA AMB EXPERIÈNCIA PROFESSIONAL PER CAUSA DE PÈRDUA DEL TREBALL I GÈNERE (%)

Font: EPA, II trimestre.

TAULA 4. TAXA D'ATUR I INCIDÈNCIA DE L'ATUR DE LLARGA I MOLT LLARGA DURADA (%)

		Taxa d'atur		Incidència de l'atur de ll. d.	
		1987	1996	1987	1996
Gènere	Homes	15,2	15,0	70,9	54,0
	Dones	32,2	23,6	77,4	61,8
Edat	16-24	42,6	36,6	70,3	46,7
	25-34	19,2	18,9	77,6	55,9
	35-44	14,3	13,8	72,7	68,2
	45-54	13,0	13,5	81,8	69,5
	55-64	9,8	10,0	87,3	75,3
	64 o més	-	-	-	-
Nivell d'estudis	Sense graduat escolar	18,3	16,8	76,5	66,5
	EGB o equivalent	29,8	24,2	74,1	55,2
	BUP o equivalent	21,6	19,6	66,8	58,6
	FP o equivalent	28,6	19,5	69,8	55,9
	Estudis universitaris	11,8	10,3	79,1	46,7
Relació amb persona referència	Persona de referència	9,3	10,1	72,4	58,1
	Cònjuge o parella	25,8	18,8	77,9	67,3
	Fill/a	36,7	29,9	72,9	53,3
	Altres	24,7	22,1	82,1	61,7
Total		21,4	18,6	74,4	58,1
Ocupacions	Directius/ves i gerents	1,5	5,7	57,6	53,8
	Tècnics/ques i professionals	4,9	6,8	51,7	46,6
	Empleats/des administratius/ves	8,8	14,9	47,2	52,4
	Empleats/des comercials	12,8	15,5	48,8	52,7
	Altres empleats/des	12,5	20,6	53,9	51,5
	Operaris/àries	8,9	15,7	50,9	59,6
	Peons	17,1	29,1	52,4	54,5
	Treballadors/es agrícoles	7,4	7,8	66,5	54,6
	Altres	-	-	-	-
Sectors	Agricultura	6,5	7,0	42,4	51,4
	Metall	9,7	15,0	51,2	65,9
	Química	4,0	17,8	43,9	60,3
	Tèxtil/Calçat/Pell	11,9	21,8	42,4	60,9
	Altres indústries	8,7	13,3	60,3	67,0
	Construcció	16,5	21,1	57,6	47,1
	Comerç	7,4	12,8	53,3	54,2
	Hoteleria	14,0	21,4	61,0	43,6
	Transports i comunicacions	2,4	13,1	9,4	47,1
	Mediació financera	3,4	7,9	31,5	29,9
	Ensenyament	3,5	7,2	51,0	44,4
	Sanitat	6,1	12,1	44,9	44,8
	Administració	7,2	7,2	38,7	43,6
	Serveis empresarials	10,5	16,4	48,1	59,4
	Altres serveis	14,0	14,9	51,7	52,1
Antiguitat	Menys d'1 any	23,8	20,8	46,2	37,6
	1 a menys de 3 anys	12,2	25,8	46,7	59,4
	3 a menys de 5 anys	8,8	24,5	59,8	67,1
	5 a menys de 10 anys	7,8	7,1	58,1	63,4
	10 a menys de 15 anys	3,1	5,0	65,0	67,1
	15 anys o més	2,2	6,4	70,0	79,4
Total (amb experiència professional)		9,1	14,4	51,8	54,4

Font: EPA, II trimestre.

TAULA 5. COMPOSICIÓ DE L'ATUR I INCIDÈNCIA DE L'ATUR DE LLARGA I MOLT LLARGA DURADA (%)

		Composició de l'atur		Incidència de l'atur de ll. d	
		1987	1996	1987	1996
Experiència professional	Sí	61,6	80,4	69,4	57,3
	No	38,4	19,6	82,5	61,5
Situació anterior	Treballava	42,9	69,8	68,4	56,3
	Estudiava	35,1	15,6	78,4	57,8
	Servei militar	1,6	2,8	41,4	40,1
	Feines de casa	11,8	6,9	84,4	79,5
	Altres situacions	8,5	5,0	80,5	64,5
Causa pèrdua feina	Fi de contracte	49,0	58,6	44,8	48,7
(amb experiència professional)	Acomiadament	27,0	17,2	61,8	73,2
	Baixa voluntària	7,8	2,5	61,0	32,9
	Altres causes	16,2	21,8	51,7	70,5
Prestació/subsidi	Sí	26,5	26,7	61,2	46,4
(amb experiència professional)	No	73,5	73,3	72,1	61,2

Font: EPA, II trimestre.

3. ESTRUCTURA I EVOLUCIÓ DE L'ATUR

A Catalunya l'atur és un fenomen massiu. Com ja s'ha dit abans, incideix especialment entre les dones i els joves menys qualificats, però està tan estès que també afecta altres col·lectius molt diversos. La situació d'aturat també es troba força lluny de tenir un únic perfil: en ocasions té lloc una alternança més o menys continuada entre ocupació i atur; en altres, es tracta de situacions d'atur més definitives o permanents. Per tal d'aprofundir en les desigualtats existents en la condició d'aturat s'analitzen dos aspectes bàsics: la durada de l'atur i el seu nivell de protecció social.

3.1 Durada de l'atur

En un context d'elevat atur, com el que actualment existeix a Catalunya, la durada d'aquest es converteix en una variable clau per analitzar les desigualtats existents en la condició d'aturat. Es tracta d'un cercle viciós: la permanència prolongada en l'atur mostra majors dificultats per accedir a l'ocupació i, a més a més, pot tenir conseqüències nefastes en el pla sociolaboral a causa de l'estigmatització de "l'aturat de llarga durada" que suposa, entre altres coses, un obstacle per al retorn a l'ocupació.

En primer lloc, cal destacar l'elevada proporció d'aturats de llarga i molt llarga durada en relació amb d'altres països europeus, fet que accentua la gravetat del problema de l'atur a Catalunya. Dit això, cal remarcar l'existència d'importants diferències per raó de sexe: entre les dones la incidència de l'atur de llarga i molt llarga durada és molt més gran que entre els homes. Per altra banda, encara que la taxa d'atur femení segueix una tendència cíclica –disminuint en els períodes de creació d'ocupació i augmentant en els períodes de destrucció– aquest caràcter cíclic és molt menys accentuat que entre els homes, la qual cosa posa de manifest que les dones troben majors dificultats que els homes per sortir de l'atur (vegeu el gràfic 17).

Durant l'etapa 1975-1985 es podia constatar una forta correlació entre atur de llarga durada i manca d'experiència laboral. En efecte, la forta destrucció d'ocupació durant aquesta etapa va suposar un cert bloqueig de la contractació dels joves, que va tenir com a conseqüència l'emergència de l'atur juvenil, de durada relativament prolongat i associat a la falta d'experiència laboral. En l'actualitat, la situació és més complexa. L'atur juvenil ja no depèn de la falta d'experiència i la incidència de l'atur de llarga durada entre els joves és molt inferior que a la de la resta d'edats. Per altra banda, l'efecte de l'atur de llarga i molt llarga durada també ha baixat notablement entre els aturats sense experiència (vegeu la taula 5).

Per aprofundir més en aquesta qüestió cal analitzar la incidència de l'atur de llarga i molt llarga durada segons la situació anterior dels aturats (vegeu la taula 5). Per això

cal centrar l'atenció en els estudiants i les persones dedicades a les feines de la llar, que representen els dos col·lectius més nombrosos entre els inactius que s'incorporen a l'activitat. De fet, en aquests casos la situació anterior a la recerca d'ocupació no està necessàriament relacionada amb l'experiència professional, ja que ser estudiant o dedicar-se a les feines de la llar és compatible amb haver treballat anteriorment. Precisament per això, aquesta variable és més significativa en un context com l'actual en què la transició escola-treball és més prolongada i complexa, i la incorporació de les mestresses de casa a l'activitat, en un cert percentatge dels casos, significa la interrupció de l'activitat durant un període de temps i la reincorporació posterior. En aquest sentit, l'accentuat descens de l'atur de llarga i molt llarga durada entre els estudiants confirma que l'accés a la primera –o primeres– ocupacions resulta molt més fluid que en el passat. Per contra, l'atur de llarga durada es manté molt alt entre les mestresses de casa. En la situació d'aquest col·lectiu conflueixen diferents factors d'ordre sociolaboral, com poden ser el pes de les responsabilitats familiars, els baixos nivells d'estudi, l'accés limitat a les xarxes d'inserció en el mercat de treball o l'existència de certa estigmatització per part de les empreses de la condició de mestressa de casa. Encara que el pes d'aquest col·lectiu ha disminuït –del 12% al 7% del total d'aturats– la seva existència pot contribuir a explicar la major durada de l'atur entre les dones que no pas entre els homes.

A més a més de les mestresses de casa, es pot identificar un altre col·lectiu especialment afectat per l'atur de llarga i molt llarga durada: es tracta dels aturats d'edats avançades, amb una antiguitat a l'empresa relativament elevada i que, en la seva gran majoria, han perdut el lloc de treball per acomiadament (vegeu la taula 4 i la taula 5). El pes d'aquest col·lectiu, que ha anat creixent al llarg dels darrers anys, també és molt important. En aquest cas, les dificultats per tornar a trobar feina són d'un altre ordre i responen fonamentalment a la falta de reconeixement de la seva qualificació i experiència professional –per regla general a causa de la seva procedència de sectors o d'ocupacions en declivi o al seu baix nivell d'estudis–, a les resistències de les empreses per contractar persones d'edats avançades i a les dificultats per afrontar la recerca d'ocupació després de situacions prolongades d'estabilitat laboral.

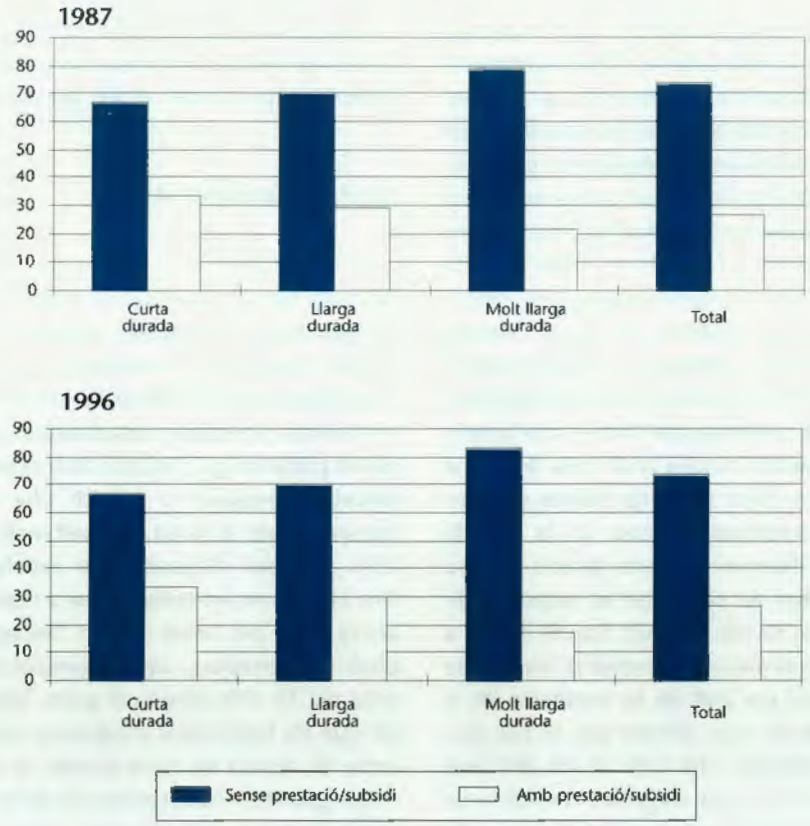
Encara que a risc d'esquematitzar un fenomen tan complex com l'atur, es pot afirmar que els aturats tendeixen a polaritzar-se en dos grans grups: els aturats de curta durada, amb una alternança més o menys continuada entre ocupació i atur, i els aturats de llarga i molt llarga durada, on sobresurten amb claredat, com a nucli dur de l'atur, les mestresses de casa i els treballadors d'edats més avançades que perden el seu lloc de treball estable.

3.2 Protecció de l'atur

La desigualtat en l'atur també està relacionada amb els diferents nivells de protecció davant d'aquesta situació. Malgrat que la prestació i el subsidi d'atur han experimentat successives retallades, no hi ha dubte de la importància que té el fet de poder accedir o no a aquestes rendes. Les dades estadístiques posen de manifest que el percentatge d'aturats amb experiència laboral que perceben prestació o subsidi s'ha mantingut més o menys estable, si bé en un nivell molt baix: al voltant del 25% del total d'aturats amb experiència professional. Fins i tot tenint en compte que a l'enquesta de població activa (EPA) pot haver un cert "amagament" de la condició de perceptor, aquest percentatge no aniria més enllà del 35-40% (vegeu el gràfic 20). A això s'ha d'afegir que els beneficiaris d'aquestes rendes es concentren entre els aturats de curta durada, la qual cosa confereix major gravetat a la desprotecció de les persones en situació d'atur (vegeu el gràfic 18). Com és sabut, a Catalunya existeix un programa de renda mínima (PIRMI) que també dóna cobertura a l'atur –i pretén, per altra banda, anar més enllà de la mera assistencialització– però la seva incidència respecte al nombre de beneficiaris és molt reduïda.

Alguns analistes relacionen els baixos nivells de protecció de l'atur amb l'existència d'àmplies borses de treball submergit, que farien socialment més tolerable l'elevat nivell d'atur. D'aquesta manera es planteja que la taxa d'atur "real" podria situar-se entre 6 i 8 punts per sota de la taxa d'atur estimada per l'EPA. Però, segons diversos estudis realitzats sobre aquesta qüestió, no hi ha cap evidència sòlida que l'atur no mesurat estigui distorsionant a l'alça la taxa d'atur estimat. Les raons per les quals una taxa d'atur tan elevada i un nivell de protecció social tan baix no tenen majors repercussions socials haurien de buscar-se en la protecció que ofereix la família davant l'atur. De fet, l'atur afecta, especialment, els membres de la unitat familiar que ocupen posicions subordinades –cònjuge, fills i filles– i és molt menor entre les persones principals (vegeu la taula 4).

GRÀFIC 20. POBLACIÓ ATURADA AMB EXPERIÈNCIA PROFESSIONAL SEGONS LA DURADA DE L'ATUR I LA PERCEPCIÓ DE PRESTACIÓ/SUBSIDI D'ATUR (%)

Font: EPA, II trimestre.

4. CONCLUSIONS

En el passat, les línies de desigualtat en el mercat de treball eren, bàsicament, ser o no ser actiu i tenir un o un altre tipus de treball. La desigualtat entre activitat i inactivitat responia, fonamentalment, a una qüestió de gènere. En canvi, les diferències en el treball es produïen a través de la diferenciació de les condicions laborals, el nivell de qualificació i les possibilitats de promoció professional. En el context de crisi de l'ocupació actual, amb nivells d'atur molt alts, aquestes desigualtats continuen tenint pes, però cada cop són més importants les desigualtats basades en tenir o no tenir treball, sense que es tracti tan sols d'estar ocupat o aturat, sinó també d'estabilitat en l'ocupació i de permanència en l'atur.

Aquest fet incideix en una complexitat i diferenciació cada cop major de les oportunitats en el mercat de treball, que es perfila com un procés de creixent segmentació. Al voltant del fet de tenir o no tenir treball s'obre un ampli ventall de diferents situacions laborals: l'ocupació estable; la inserció, més o menys llarga, cap a l'ocupació estable; la precarietat en l'ocupació i l'alternança entre ocupació i atur; l'atur de llarga durada i, fins i tot, la sortida prematura del mercat de treball a través de la inactivitat més o menys forçosa. Dins d'aquest context, les dimensions més tradicionals de diferenciació en l'ocupació prenen un nou significat. El treball qualificat, a més a més de comportar un treball millor remunerat, més autònom i amb majors possibilitats de promoció professional, implica també una major estabilitat, mentre que el treball no qualificat és cada cop més inestable i precari. Per altra banda, la precarietat que s'observa en el treball assalariat també es reflecteix en el treball no assalariat amb la figura del que hem anomenat com a "nou no assalariat": el treballador que, per una o altra raó, es veu obligat a treballar en aquesta situació.

A aquests factors, d'ordre estrictament laboral, s'hi afegeixen altres de caràcter sociocultural. Així, les desigualtats de gènere existents en l'àmbit social prenen una

expressió molt clara en el mercat de treball, si bé mediatitzades per la posició socioeconòmica, tal com demostra la influència que té el nivell d'estudis en les oportunitats d'inserció laboral. Si bé sembla que les dones més qualificades estan assolint una paritat cada cop més gran amb els homes, per a les menys qualificades les desigualtats continuen constituint una realitat.

En canvi, pel que fa referència a l'edat, són les transformacions laborals les que estan tenint una repercussió social importantíssima. La inserció dels joves en el mercat de treball és molt més llarga i complexa que en el passat. Aquest fet es tradueix en un "allargament de la joventut" pel retard cada cop major de la independència de la família d'origen. Dependència que, per a aquells que no han pogut superar la situació de precarietat en el treball, continua estant present fins i tot en edats més avançades. Entre els més grans s'està produint una situació similar, ja que la seva expulsió prematura del mercat de treball esta tenint repercussions importants en la seva situació social. Un altre cop, el nivell d'estudis –i l'origen social– condicionen clarament la situació laboral de joves i grans, fent més o menys possible la seva independència i autonomia en l'àmbit laboral i social.

En resum, al voltant del fet de tenir o no tenir treball es dibuixa un mercat de treball cada cop més segmentat, d'acord amb factors com la situació professional, el tipus de contracte, l'ocupació, el gènere, l'edat i el nivell d'estudis. Aquesta segmentació es manifesta al voltant de tres grans eixos: per una banda, la consolidació d'un treball altament qualificat i estable; per altra banda, l'expansió del treball precari, poc qualificat i inestable, que suposa, a més a més, alternança entre ocupació i atur i, finalment, la persistència de l'atur de llarga durada juntament amb la inactivitat més o menys forçosa. Fins ara, l'impacte social d'aquesta situació ha estat mitigat a través de les xarxes de solidaritat social –sobretot la família i, en menor mesura, l'Estat de Benestar. Queda per veure quina serà l'evolució d'aquesta situació en el futur: si aquesta dinàmica laboral continua, les seves repercussions socials s'aniran ampliant amb el temps.

ANNEX

A continuació es presenten les agrupacions utilitzades per la classificació d'ocupacions i de sectors.

OCUPACIONS

	CNO-79	CNO-94
Directius/ves i gerents	21, 40-41, 50-51, 60	11-17
Tècnics/ques i professionals	01-19, 31, 35, 38, 42-44, 86	20-35
Empleats/des administratius/ves	32-33, 37, 39	40-46
Empleats/des comercials	45, 49	53, 90
Altres empleats/des	34, 36, 52-59	50-52, 91-93
Operaris/àries	70-85, 87-96, 98	70-86
Peons	97, 99	95-98
Treballadors/es agrícoles	61-64	60-63, 94
Altres	20, 25	00, 10

SECTORS

	CNAE-74	CNAE-93
Agricultura	01-06	01-05
Metall	22, 31-39	27-35
Química	25, 48	24-25
Tèxtil/calçat/pell	43-45	17-19
Altres indústries	11-16, 21, 23-24, 41-42, 46-47, 49	10-16, 20-23, 26, 36-37, 40-41
Construcció	50	45
Comerç	61-64, 67	50-52
Hoteleria	65-66	55
Transports i comunicacions	71-76	60-64
Mediació financera	81-82	65-67
Ensenyament	93	73, 80
Sanitat	94	85
Administració	91	75
Serveis empresarials	84-85	71, 72, 74
Altres serveis	83, 86, 92, 95-99	70, 90-99

NOTES

1 Taxa d'atur: percentatge de persones aturades sobre el total de persones actives.
2 Taxa d'activitat: percentatge de persones ocupades o aturades sobre el total de persones en edat de treballar.
3 Si bé el 1996 hi havia per sobre de 200.000 dones actives més que el 1987, en el mateix període el creixement en el nombre d'homes actius no va arribar a 20.000 persones.
4 Entre 1987 i 1996 la taxa d'activitat femenina en el grup d'edats 25-34 anys va passar del 61,5% al 76,8% i en el grup 35-44 anys del 42,5% al 66,7%.
5 Taxa d'ocupació: percentatge de persones ocupades sobre el total de persones en edat de treballar.
6 Aquesta disminució és deguda, fonamentalment, a l'important descens experimentat en la taxa d'atur femení durant els anys d'expansió econòmica (entre 1987 i 1991, va passar d'un 32,3% a un 17,9%).
7 El 1996, la proporció d'universitàries entre el total de dones actives era del 19,1%, mentre que en el cas dels homes aquesta proporció se situava en un 13%.
8 El 1996, la taxa d'atur dels joves entre 16 i 24 anys sense estudis era del 37,5% i amb l'EGB o equivalent era del 41%. D. Moreno, C. Vallvé i M. Caprile (1996).
9 L'anàlisi de la mobilitat dins el mercat de treball s'ha realitzat segons la pregunta de l'EPA que demana als enquestats quina era la seva situació professional l'any anterior a la resposta del qüestionari. Per això, s'han utilitzat les següents equivalències: <treballant> equival a ocupat, <cercant feina> equival a desocupat, <disponible però no cerca feina>, <estudiant> i <altres situacions> equivalen a inactiu.
10 Per analitzar els moviments d'entrada i de sortida de l'ocupació s'han utilitzat les següents equivalències: les entrades a l'ocupació corresponen als moviments des de l'atur o la inactivitat cap a l'ocupació. És a dir, es refereixen a les persones ocupades que estaven aturades o inactives l'any anterior. Les sortides de l'ocupació corresponen als moviments des de l'ocupació cap a l'atur o la inactivitat, és a dir, reflecteixen la proporció de persones que han perdut el seu lloc de treball i passen a estar aturades o inactives. Aquest mateix esquema s'aplica per a l'anàlisi dels moviments d'entrada i sortida de l'atur i de la inactivitat.
11 Les dones representen entre el 60 i el 65% dels actius que un any abans eren inactius. D. Moreno, C. Vallvé i M. Caprile (1996).
12 L'anàlisi de l'evolució de l'estructura ocupacional catalana durant el 1975-1985 es pot consultar a F. Miguélez (1983); C. Solé i F. Miguélez (1987).
13 En ocupacions industrials s'agrupen operaris i peons, i en ocupacions de serveis, empleats administratius, empleats comercials i altres empleats. La distinció entre ocupacions industrials i de serveis no depèn, per tant, del sector on es treballa, sinó del caràcter del lloc de treball. D'aquesta distinció queden exclosos els directius, tècnics i professionals.
14 Aquesta afirmació es refereix, especialment, als tècnics de nivell més alt (llicenciats). Entre els assalariats inclosos en aquest grup ocupacional, el sector públic té un pes molt fort: el 1996 representa el 48,7%, mentre que en el conjunt dels assalariats el percentatge que treballa en el sector públic és de tan sols el 15,8%. Es tracta d'una tendència més acusada entre les dones que entre els homes. D. Moreno, C. Vallvé i M. Caprile (1996).
15 Per delimitar aquest tipus d'ocupacions és necessari un major grau de desagregació, per la qual cosa s'ha analitzat l'evolució de les ocupacions a 2 dígits, establint tres "nivells de qualificació" dins el conjunt dels operaris i treballadors dels serveis. Val a dir que ni la CNO-79 ni la CNO 94 reflecteixen amb claredat el grau de qualificació d'aquestes ocupacions. En la classificació que hem realitzat, el grup dels no qualificats correspon al que l'EPA denomina com a tal, encara que considerem que és molt restrictiu. Dins el grup dels menys qualificats hem inclòs ocupacions en què, en la nostra opinió, predominen treballadors poc qualificats. Les agrupacions que s'han utilitzat es poden consultar en el gràfic 10.
16 Taxa de salarització: percentatge de persones assalariades sobre el total de persones ocupades.
17 A Catalunya es constata que l'any 1975 la taxa de salarització arriba al seu màxim nivell -el 85%- després de 15 anys caracteritzats per un fort creixement econòmic i per una marcada concentració empresarial. El període de crisi 1975-1985 implica una forta pèrdua d'ocupació assalariada i una expansió, més moderada, de l'ocupació no assalariada, amb el conseqüent retrocés de la taxa de salarització en 10 punts, tornant-se a situar a nivells similars als de 1960. C. Solé i F. Miguélez (1987). Des de llavors segueix un comportament molt més moderat: arriba fins al 79,5% amb la recuperació econòmica de la segona meitat dels vuitanta i, posteriorment, disminueix de forma sostinguda fins a situar-se en el 76% el 1996 (vegeu el gràfic 12).

18 A partir de 1991 els homes experimenten una forta pèrdua d'ocupació assalariada, mentre que l'ocupació no assalariada segueix un comportament moderadament cíclic. Aquesta evolució és molt diferent per a les dones, amb un increment pràcticament sostingut de l'ocupació assalariada des de 1987, acompanyat de brusques variacions cícliques en l'ocupació no assalariada.

19 L'única excepció són els empleats comercials, perquè la seva evolució està molt condicionada per la creixent salarització del comerç.

20 L'EPA revela, per exemple, condicions pitjors dels no assalariats en allò que respecta a jornada laboral i treball en dissabtes i diumenges. D. Moreno, C. Vallvé i M. Caprile (1996).

21 Taxa de temporalitat: percentatge d'assalariats amb contracte temporal sobre el total d'assalariats.

22 L'indicador utilitzat per calcular la rotació laboral ha estat el percentatge d'assalariats temporals amb menys d'un any d'antiguitat a l'empresa sobre el total d'assalariats. Recordem que l'antiguitat a l'empresa, tal com la defineix l'EPA, no té res a veure amb la durada del contracte temporal. Per exemple, segons l'EPA, un assalariat que encadena successius contractes d'un mes al llarg de dos anys a la mateixa empresa, tindria una antiguitat de dos anys (i no d'un mes) (vegeu el gràfic 15).

23 Departament de Treball.

24 L'atur de llarga durada comprèn entre 1 any i menys de 2 anys a l'atur; l'atur de molt llarga durada 2 anys o més.

25 Per altra banda, els aturats sense experiència laboral també han disminuït considerablement, com es posa de manifest en el gràfic 18.

26 Com a indicador cal assenyalar que els aturats de 45 anys o més han passat del 16,9% el 1987, al 20,4% el 1996.

27 Aquest indicador té l'origen en l'EPA i es diferencia, per tant, de l'indicador de cobertura de la desocupació utilitzat per l'INEM, calculat com a percentatge del nombre de beneficiaris de prestació/subsidi sobre el cens total d'aturats inscrits. Les diferències entre ambdós indicadors responen, bàsicament, a les diferències entre els denominadors: com és sabut, l'atur mesurat amb l'EPA, comptant els aturats amb experiència professional, és molt més gran que el del cens d'aturats de l'INEM. Per altra banda, també hi ha algunes diferències en el numerador, que responen a dues raons: per una banda, l'EPA registra un nombre relativament elevat de perceptors de prestació/subsidi en qualitat d'inactius; per l'altra, el volum total de preceptors segons l'EPA és una mica inferior al de l'INEM. Aquesta diferència podria ser deguda a un cert "amagament" de la condició de preceptor en l'enquesta, que podria incrementar el percentatge de preceptors al 35-40% dels aturats amb experiència professional.

28 O. Blanchard i J. Jimeno (1994); L. Toharia (1994).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BLANCHARD, O., JIMENO, J. (coord) (1994), *El paro en España: ¿tiene solución?*, Madrid, Consejo Superior de Cámaras de Comercio, Industria y Navegación de España.
- CAPRILE, M., HOMS, O., MANZANARES, J., PRIETO, C., TOHARIA, L. (1995), *Los determinantes del empleo: el caso de España*, Fundación CIREM, Barcelona, Comisión Europea.
- COLLADO, J. (1994), "Cambio ocupacional y sectorial de la estructura productiva española"; *Economía industrial*, novembre-desembre, pàg. 117-130.
- FERNÀNDEZ, F., GARRIDO, L., TOHARIA, L. (1991), "Empleo y paro en España", C. PRIETO i F. MIGUÉLEZ (coord) *Las relaciones laborales en España*, Madrid, Siglo XXI, pàg. 43-87.
- FINA, L., TOHARIA, L. (1987), *Las causas del paro en España: el punto de vista estructural*, Madrid, Fundación IESA.
- HOMS, O., CAPRILE, M. (1994), *L'atur dels majors de 45 anys a Catalunya. Anàlisi i propostes*, Fundació CIREM, Barcelona, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona.
- LÓPEZ, P. (1996), "La construcción de una tipología de segmentación del mercado de trabajo"; *Papers, Revista de Sociología*, núm. 48, pàg. 41-58.
- MIGUÉLEZ, F. (1983), "Mercado de trabajo y transformaciones en la estructura social de Cataluña"; *Papers, Revista de Sociología*, núm. 22-23, pàg. 189-216.

- MIGUÉLEZ, F. (1985), "Sindicalismo y conflicto social en la España de la transición"; *Mientras tanto*, núm. 24, pàg. 19-44.
- MIGUÉLEZ, F. (1989), "El trabajo sumergido en España en la perspectiva del acta única europea"; *Papers, Revista de Sociología*, núm. 32, pàg. 115-123.
- MIGUÉLEZ, F., TORNS, T. (1992), *Treball, condicions econòmiques i formes de consum*. Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans.
- MIGUÉLEZ, F., LOPE, A., RECIO, A., ROCA, J. (1994), "Trabajo y profesiones. El caso de Cataluña"; *Sociología del Trabajo, nueva época*, núm. 23, hivern 1994/95, pàg. 73-92.
- MIGUÉLEZ, F. (1996), "El mercado de trabajo en España y la persistencia de las diferencias con la unión europea. ¿Un modelo en expansión?"; *Revista de Economía y Sociología del Trabajo* núm. 27-28, març-juny, pàg. 61-73.
- MORENO, D., VALLVÉ, C., CAPRILE, M. (1996), *Dades bàsiques del mercat de treball a Catalunya (1987-1996): resultats de l'explotació de la EPA*. Fundació CIREM, Barcelona.
- RECIO, A. (1991), "La segmentación del mercado de trabajo en España" C. PRIETO i F. MIGUÉLEZ (coord.) *Las relaciones laborales en España*. Madrid, Siglo XXI, pàg. 97-115.
- ROCA, J. (1990), *El mercado de trabajo en Cataluña. Balance de los años ochenta*. Barcelona (fotocopiado).
- SEGURA, J., DURAN, F., TOHARIA, L., BENTOLILA, S. (1991), *Análisis de la contratación temporal en España*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- SOLE, C., MIGUÉLEZ, F. (1987), *Trabajo y crisis económica en Cataluña*, Barcelona, PPU.
- TOHARIA, L. (1994), "Empleo y paro"; *V Informe sociológico sobre la situación social en España. Sociedad para todos en el año 2000*, Madrid, Fundación FOESSA, pàg. 1277-1410.

L'ESTUDI DE LA POBRESA A CATALUNYA

Jordi Estivill
Gabinet d'Estudis Socials

1. LES MIRADES DEL PASSAT

La pobresa actual a Catalunya té moltes cares i una fesomia semblant. La componen aquells que es troben més a sota, més al marge, més lluny dels mecanismes econòmics de producció i distribució, dels centres de poder, de les formes culturals i ideològiques dominants.

En cada societat i en cada etapa històrica l'encarament de la pobresa, sigui per neutralitzar-la, per reproduir-la, per contenir-la o sigui per obrir-li marges de maniobra, depèn de la representació social que cada ciutadà i que el conjunt de la societat es construeixen. Les paraules, les imatges, els prototips de la pobresa condicionen així les estratègies i els dispositius que se li destinen. Per això és fonamental comprendre quines han estat les mirades que en el passat se li han dirigit.

Si bé en altres dominis de les ciències socials, el nostre país no es pot dir que sobresurti, en canvi el nombre i la qualitat dels que s'han ocupat de la pobresa és prou considerable i, fins i tot, comparable amb altres països europeus.

Dos autors, F. Eiximenis[1] i J. Ll. Vives[2], l'un del nord i l'altre del sud, l'un del segle XIV i l'altre del XVI, permeten evidenciar l'anterior afirmació, essent citats[3] en la majoria de tractats de la història de la política social europea com a paradigmàtics del pensament de la seva època. Si per al primer la pobresa és una conseqüència de l'obra de Déu i com a tal s'ha d'acceptar i juga la funció de permetre la redempció dels pecats dels rics a més d'estimular el conjunt de súbdits, per al segon és l'organització econòmica i social la causa de la pobresa i aquesta ha d'ésser tractada pel poder civil i local a través de mesures formatives, d'inserció sociolaboral i coercitives.

Així es passa del discurs medieval al renaixentista i de mesures de suport, almoina i aixopluc, a la incorporació dels pobres hàbils i el control dels transeünts i rodamóns[4]. En ple segle XVI un altre català, Gigintia[5], proposa les Cases de Misericòrdia que perduraran en molts països, i més particularment fins al Portugal dels nostres dies[6], com a lloc de reclusió de captaires i indigents. Comença, fins a cert punt, la política del gran tancament que s'estendrà fins al segle XIX. En el XVIII, la racionalització dels il·lustrats implica l'especialització de la beneficiència pública, la seva centralització, i les primeres aproximacions quantitatives. L'especificitat a Catalunya[7] és la de la connexió entre les institucions asilars i les necessitats de la indústria local, la implicació de les classes benestants i la laïcització en la gestió.

La mirada que es dirigeix als més desvalguts, torna a canviar en el segle XIX. El "problema social", com aleshores se'l denomina, són els proletaris, els assalariats que s'incorporen al món fabril. La paraula pobresa es difumina en favor del "pauperisme"[8]. Però també per als primers, llurs pèssimes condicions de vida i de treball els fan molt vulnerables i encara més quan no poden vendre la seva força de treball[9].

La beneficència pública estatal és reorganitzada diverses vegades (1822, 1849, 1852, 1873, 1899), adjudicant a l'Estat central l'atenció a les necessitats permanents, als municipis les transitòries i a les diputacions les cases de

maternitat, d'expòsits, d'orfes i desemparats, els hospicis i hospitals de dements. Però aquestes intencions xoquen amb els interessos privats, eclesiàstics o no, i s'apliquen poc i malament[10]. Els monts de pietat i les societats de socors mutus juguen, a casa nostra, un paper primordial d'estalvi i prevenció, que després reprendran les caixes d'estalvi.

Si des del segle XVI, hom pot comptabilitzar el nombre de pobres a l'Estat espanyol (Pérez de Herrero, Ward, Jovellanos, Campomanes)[11] a partir del XIX, les fonts i la seva fiabilitat augmenten[12]. Hi ajuda el pensament reformista on sobresurten Cerdà[13], Monlau[14], Sociats[15], Almirall[16], Rull, Rodríguez, Cabot[17] i altres que s'expressen a través del Congrés de Sociologia de 1883 de València[18]. També pren importància el discurs del catolicisme social que agafarà força volada en l'inici del segle XX.

Gonzàlez Sugranyes, Albó, i Sales i Ferrer, són tres autors a assenyalar en aquesta època. Sugranyes[19] pels seus coneixements de la beneficiència pública d'altres països; Albó[20], com a home clau del discurs i de la pràctica social de la Lliga, i Sales[21] perquè tracta la pobresa a la manera de Simmel en els seus tractats sociològics. La influència del catolicisme social (Albó, Moragues, Boix), que revestirà trets específics a Catalunya[22], es fa notar no solament en la Setmana Social de 1910 en la qual es visitarà la Colònia Güell, presentada com a exemplar[23], en l'Obra Social de la Caixa[24], i en l'important Primer Congrés Català de Beneficència celebrat arran de l'Exposició de 1929[25], sinó també en la política social de la Mancomunitat[26] i encara en els debats inicials sobre les assegurances en l'àmbit estatal[27].

Ara bé, l'Estat espanyol, anacrònic, pobre de recursos i oscil·lant entre un conservadorisme reaccionari i un liberalisme abstencionista, no va seguir les petjades ni del model anglès, ni de l'alemany[28]. Fins ben entrat el segle XX, no es van començar a crear els primers mecanismes de protecció social, malgrat alguns esforços fets primer per la Comisión i després per l'Instituto de Reformas Sociales i més tard per l'Instituto de Previsión Social (1908). L'any 1919 es creava el retir obrer que esdevindria obligatori el 1921. Això significa que, anteriorment, la gran majoria de la població quedava desprotegida davant dels principals riscs (malalties, accidents, vellesa, viduïtat, orfenesa, etc.). La Mancomunitat va intentar crear unes pensions però amb resultats ben minsos. En canvi, sí que va voler[29] i poder millorar algunes de les institucions assistencials (manicomis, cases de caritat, etc.). Hom ja parlava aleshores de política social[30].

L'obra de la Mancomunitat va ésser seguida, ampliada i millorada per la Generalitat Republicana, malgrat els canvis polítics, el curt període i les conseqüències de la crisi del 1929[31], que de totes formes no foren tan greus com a altres llocs. L'atur forçós va provocar debats i mesures i, seguint el model del New Deal roosveltià, la inversió en obres públiques. Els ajuntaments, que ja tenien una llarga tradició, també hi varen intervenir, al mateix temps que reorganitzaven els dispositius assistencials[32]. La Generalitat va dedicar-se sobretot a la infància (introduint campanyes sociosanitàries preventives), a la dona, a la vellesa (obrint residències) i als malalts mentals (medi obert)[33].

El conjunt d'aquests esforços varen veure's sacsejats per la Guerra Civil i la majoria d'ells varen dirigir-se vers el camp sanitari. Martí Ibáñez[34] explica la socialització d'aquest i com a mesura que avançava la Guerra, una preocupació creixent va ésser l'acollida i la instal·lació dels refugiats[35]. A la despenalització de l'avortament, el tractament de la prostitució i la prevenció sociosanitària, li corresponia en el terreny productiu les col·lectivitzacions, on es varen organitzar altres sistemes de cobertures que juntament amb la creació de cooperatives varen compensar, en part, l'increment de l'atur i del cost de la vida i la manca d'avituallaments. La majoria de la població va haver de restringir el consum[36] i hom va assistir a un cert empobriment genèric tot i que la pobresa relativa, mesurada en termes de diferencials entre rendes dels més rics i dels més pobres, molt probablement va disminuir.

2. LA POBRESA SOTERRADA EN EL FRANQUISME

La Guerra Civil i la victòria franquista signifiquen, alhora, l'empobriment material i espiritual d'una gran part de la població i el retorn a la caritat més tradicional. El franquisme nega l'existència de la pobresa i la soterra en el seu discurs triomfalista i la seva pràctica coercitiva. Això es particularment vigent en els anys 40, on el llibre *Un mundo insospechado*, qualifica Barcelona de "toda una ciudad en harapos". Cinquanta mil persones exercien la mendicitat pels seus carrers[37].

La producció agrària, la industrial i les rendes disminueixen a nivells inferiors als de la República[38]. Són els anys de la fam especialment aguda el 1945. El racionament i l'estraperlo es converteixen en les principals activitats de supervivència en un moment en què són considerades com a delictes, com afirma el governador civil de Barcelona[39]. Tothom era suspecte i totes les institucions es con-

verteixen en dispositius per fer favors als vencedors i perseguir els vençuts. Val la pena llegir la memòria de l'any 1941 de l'Ajuntament de Barcelona[41] on s'explica la seva funció de control, de depuració i el retorn "al cauce normal de la beneficiencia", on s'exerceix l'adoctrinament religiós i "patriòtic".

Però poc a poc, la capacitat de repressió genèrica va anar esmorteint-se. L'Església va reorganitzar-se, ocupant progressivament l'espai social[42]. Així va dirigir els seus esforços a cristianitzar una classe obrera allunyada i hostil a través d'un conjunt de circuits i organitzacions i va revitalitzar o crear molts instruments per a la seva intervenció social: les parròquies, els ordes religiosos, Càritas –creada l'any 1942–, etc.

Tanmateix, el Règim va dissenyar uns peculiars mecanismes de protecció, com els subsidis familiars, de maternitat, de vellesa, de viduïtat i d'orfandat, les prestacions de nupcialitat, els plusos per càrregues familiars, els premis a les famílies nombroses, la mutualitat agrària i el Seguro Obligatorio de Enfermedad (SOE). Es tractava d'incorporar pràcticament i ideològicament els "productores" assegurant les bases materials de la seva reproducció.

De fet, el nivell de vida va incrementar-se i en la dècada dels cinquanta, la frase "misèria i companyia" ja no podia qualificar més el panorama d'una Catalunya que s'industrialitza i s'urbanitza. Els assalariats catalans[43] que treballaven en les grans empreses, en certs sectors, tenien una certa qualificació i antiguitat, varen poder començar a consumir i estalviar, i sortiren de la pobresa. Mentre que els aprenents, les dones del tèxtil, els transports i el comerç, i les persones amb poca qualificació i ocupades en empreses petites, varen deixar els nivells de supervivència física per situar-se en els de la pobresa relativa, deixant per sota dels llindars de la pobresa absoluta els que de forma cada cop més massiva arribaven a les grans ciutats[44].

"Feas manchas en la faz de la ciudad", així adjectivava el bisbe de Barcelona, en un Congrés celebrat l'any 1957[45], allò que Candel anomena "Donde la ciudad cambia de nombre"[46]. No és un atzar, doncs, que siguin el barraquisme i els suburbis els que concentren la pobresa i l'atenció social des de la segona meitat dels cinquanta. Duocastella[48] comptabilitza 177.000 "suburbianos" l'any 1957. Transformar el suburbi, sense equipaments ni vida col·lectiva, en barri, és la preocupació d'aleshores. Siguan[47], en la seva recerca pionera d'aquell any, ho explica força bé. És en el si d'aquestes preocupacions que les orientacions socials de l'Església comencen a canviar. Això se suggereix en la memòria de Càritas de Barcelona de 1957[48], que igual que a la resta de l'Estat, veu reforçat el seu paper amb la distribució d'aliments, "la llet i el formatge dels americans", gràcies al concordat i l'acord amb Estats Units d'uns anys abans, tal com posa de manifest el llibre de Gutiérrez Resa[49]. La idea de promoció social, el pla de Comunicació Cristiana de Béns (CCB) que donarà lloc més tard a la versió secularitzada dels primers FOESSA, el cooperativisme, les primeres temptatives de desenvolupament local (Pla Baza, etc.)[50], una certa professionalització dels assistents socials, etc. són alguns dels signes d'aquesta renovació que s'afirma en els seixanta.

Amb motiu del vintè aniversari del franquisme, es publica un balanç de l'actuació pública a totes les províncies. La corresponent a Girona[51] ho il·lustra bé: a més de l'obra hidràulica, obsessió del Règim, la repoblació forestal, la colonització agrícola, s'esmenta l'habitatge social, el protegit i el dedicat als funcionaris a més de l'obra sindical Hogar y Arquitectura. El sindicat Vertical i el Movimiento tenien, a més, la direcció de la formació professional, les residències d'Educación y Descanso, les colònies infantils i juvenils, la secció femenina i la Cambra Sindical Agrària, etc. És a dir, i això succeïa a tot Catalunya, que els ciutadans rebien un conjunt d'ajuts i disposaven d'uns certs equipaments i recursos no menyspreables. La majoria dels seus beneficiaris eren les classes populars.

És innegable que aquestes varen veure pujar el seu nivell de vida en la dècada dels seixanta, on es va accelerar la immigració vers Catalunya i vers els països més industrialitzats d'Europa. Si el rellotge i la gavardina simbolitzaven la tímida incorporació de la dècada anterior, en aquesta, el "sis-cents" i els productes de plàstic es transformaren en els signes de la possible integració consumista dels immigrants. Un dels debats clau, que també es donava a Europa però amb altres connotacions, va ésser precisament aquest: el de la integració, del que Candel va anomenar en un llibre[52] que va polaritzar la qüestió: "els altres catalans". Integració en la ciutat, en el treball, en la societat i la cultura catalana. Però el debat es va polaritzar sobretot al voltant dels que venien a buscar o tenien treball: de la "classe obrera"[53]. Però, i els altres? Els que quedaven al marge del "miracle desenvolupador" només apareixien tímidament en algunes mirades específiques com quan es tractava dels gitanos, de la persistència suburbial[54], de les comarques interiors, on la industrialització de l'agricultura que s'instal·lava, expulsava la població, etc.

Són significatives, en aquest sentit, dues publicacions. La primera és una visió sociogràfica de Barcelona, publicada l'any 1965 [54], en la qual, una vegada més, es constata un deficit de gairebé 80.000 habitatges, la qual cosa afectava a més de 300.000 persones, és a dir, un 19% del total de la població, l'existència del barraquisme ja que persistien unes 6.500 barraques en les quals s'encabien unes 8.000 famílies, de l'analfabetisme que afectava un 6% de la població, l'alt percentatge de població femenina que no s'incorporava al treball, la pluriocupació d'acord amb els salaris baixos i les expectatives de "confort", una cobertura de la Seguretat Social que s'estenia però que era clarament insuficient, amb 117.931 persones que cobraven unes 3.400 pessetes anuals de mitjana del subsidi de vellesa i invalidesa, i 85.315 que tenien un subsidi familiar al voltant de 1.070 pessetes anuals, un atur oficial que tan sols afectava l'1,17% de la població activa i que es concentrava sobretot en el sector tèxtil, una situació alimentària molt desequilibrada, ja que el 26,36% de les famílies presentaven dietes carencials importants (vitamina A, tiamina, riboflavina) al costat d'un 17,62% amb dietes hipocalòriques amb gran consum de proteïnes i greixos animals.

Tres són els aspectes que val la pena assenyalar d'aquesta recerca que es basava en unes 13.500 enquestes i 1.200 entrevistes. El primer presenta una distribució de rendes dels barcelonins. Així es pot saber que el 22,47% de les famílies tenien uns ingressos anuals familiars inferiors a 40.000 pessetes, el 53,19% uns ingressos que oscil·laven entre 40.000 i 80.000 pessetes, el 18,84% entre 80.000 i 100.000 pessetes, i per fi el 5,49% superaven les 100.000 pessetes. Ja des dels anys quaranta s'utilitzava la tècnica del pressupost familiar i en els anys seixanta l'Associació Catòlica de Dirigents[56] publicava unes memòries en les quals es calculava quins eren els ingressos mínims mensuals per a una família (matrimoni i dos fills) sense estalviar. Aquesta quantitat era el desembre de 1964 de 6.840 pessetes. Amb tots els límits que pot tenir aquest càlcul, això vol dir que la precarietat podia afectar tot el primer percentatge del 22% de la població i una part del segon percentatge (53,20%), tenint en compte a més que la composició familiar era heterogènia i que en les capes populars i els immigrants era on es donaven famílies més extenses. No és exagerat afirmar que un percentatge prou elevat de barcelonins vivien en una pobresa relativa al tenir ingressos per sota de les 82.080 pessetes de renda anual.

El segon aspecte que cal posar en relleu és que seguint les petjades de l'anàlisi feta en la Setmana del Suburbi de 1957, en el de 1965 s'observa una diferenciació geogràfica. En aquest cas s'agafen els districtes municipals. És en el districte II (Port, Montjuic), el IV, el V i el IX, on el percentatge de famílies amb ingressos anuals menors de 40.000 pessetes estan entre el 25% i el 30% del total de la població. A això cal afegir que en tots els indicadors utilitzats, i l'estudi fa un esforç considerable en aquest sentit, aquestes zones concentren els dèficits més importants, donant així un veritable mapa de la pobresa barcelonina, que no és sensiblement diferent del de 1957, ni ho serà dels posteriors.

El tercer aspecte és el de la llista de serveis assistencials dels quals disposava Barcelona, que comparat amb altres inventaris anteriors, mostra el seu augment i l'hegemonia creixent dels de dependència eclesiàstica.

Més discutibles són les afirmacions del capítol anomenat la "Comunitat social", on es parla de funcionalisme altruista, ruptura de l'autarquia social (per assenyalar que només el 48,5% de la població havia nascut a Barcelona), la falta de representació i de líders, la precarietat de la pressió i control ètic i moral, la inadaptació i la desintegració, l'individualisme radical i la crisi familiar etc. La confusió de les categories d'anàlisi es pot exemplificar quan es diferencia les 25.400 persones pertanyents a "grups marginals" que significaven un 1,52% del total de la població barcelonina, en: prostitució natural, prostitució contra natura, població al servei de la prostitució, població que viu de les persones prostituïdes, drogats, alcohòlics i inqualificables. En canvi, els capítols dedicats a la vellesa i a la infància, on destaca el càlcul de places necessàries de guarderies infantils per districtes, atrauen l'atenció sobre dos col·lectius necessitats.

La segona publicació[57] està dedicada a la marginació social a Barcelona. L'estudi està fet el 1969 i presenta una certa tipologia, començant per la delinqüència infantil i juvenil, els situats en el tribunal tutelar, els presos, els homosexuals, els alcohòlics, el drogoaddictes de grifa, els acollits als albergs municipals, les prostitutes, etc. És a dir, una població que era expulsada o no entrava en el tipus de desenvolupament accelerat d'aquells anys, ni en els mecanismes de protecció social creats per l'Estat central a partir de 1963 (PIOS i reforma de la Seguretat Social). Els estudis pioners sobre sociologia de la pobresa de Demetrio Casado, el de 1971[58] i el més complet de 1976[59], no varen tenir gaires seguidors a Catalunya, tot i que la sensibilitat pel camp social va anar en augment, així com el nombre de recerques sobre col·lectius i localitzacions específics[60].

Amb la transició, la polarització va produir-se al voltant del debat polític i una molt bona part de la problemàtica socioeconòmica, malgrat les conseqüències de la crisi de 1973, va desaparèixer de la producció escrita. Potser, una de les excepcions és el llibre *La Catalunya pobra*, publicat l'any 1974[11]. Els tres autors inauguraven un nou cicle on la comparació territorial de la pobresa esdevenia una clau més per entendre-la. El punt de partida inicial era estudiar els llaços entre el sistema econòmic i la pobresa, tenint una concepció operativa d'aquesta i unes formes de mesurar-la, aplicant-les en l'espai. D'on la primera diferenciació que es fa és entre la pobresa de les àrees rurals (pobresa de descapitalització) i les urbanes (pobresa d'explotació), sobre el rerefons d'un creixement econòmic que "manté i estén la pobresa" d'acord amb una inadequació del mercat de treball, d'una deficiència en la distribució dels productes i d'una ineficàcia en el funcionament dels mecanismes públics compensatoris. A partir d'una doble bateria d'indicadors on primen la renda per càpita, el nivell d'equipaments col·lectius, així com la dinàmica poblacional, l'anterior equip del SECOD, observa com coincideixen negativament en el Priorat, la Terra Alta, les Garrigues, el Solsonès, la Segarra, l'Alt Urgell, el Pallars Sobirà i la Val d'Aran. "Aquestes vuit comarques", diuen, "constitueixen la societat rural pobra de Catalunya". Caldria afegir-ne quatre més d'intermèdies com la Ribera d'Ebre, la Conca de Barberà, la Cerdanya i el Pallars Jussà, i les comarques on es troben "bosses subcomarcals de pobresa" com el Montsià, el Baix Ebre, l'Alt Camp, el Baix Penedès, la Noguera i el Berguedà. La despoblació en massa, la manca de dinàmica industrial, l'aïllament, serien tres dels factors explicatius de la pobresa en el món rural.

Els guetos urbans, l'avanç de la suburbialització del *hinterland* barceloní que alimenta i concentra la immigració, l'absència de qualsevol planificació global a Catalunya, la manca de recursos de les autoritats provincials i locals, la manca d'infraestructures i equipaments col·lectius (sanitari, escolar, habitatge, urbà, etc.), són els factors causals de la pobresa urbana. Per reconèixer-la, apliquen una altra bateria d'indicadors a les poblacions de més de 100.000 habitants (Barcelona, Sabadell, Terrassa, Badalona, Santa Coloma de Gramenet i l'Hospitalet de Llobregat), localitzant els nuclis que arriben a constituir una "trama urbana de pobresa en contínua expansió". Si el barraquisme és el mirall d'aquesta i el 1974 n'hi continuava havent (Port-Zona Franca, Can Tunis, Vall d'Hebron, al final del passeig de Valldaura, Camp de la Bota, la Perona, barris del Besòs i Sant Martí, i les que es trobaven disseminades en el centre de la ciutat, com darrere l'Hospital de Sant Pau o prop del Camp de les Corts), els autors adverteixen que per un costat són elements residuals, que no es pot confondre barraquisme amb marginació, llevat del Camp de la Bota, la Perona i Can Tunis, ja que els seus habitants son en la majoria de casos treballadors autònoms (drapaires, venedors ambulants, etc.) i que al costat d'aquesta pobresa estrident n'hi ha una altra més amagada constituïda per la gent que viu en els grans blocs, en una mena de barraquisme vertical. Una vegada més són citats els districtes II, V, IX i X com exemplars d'aquesta pobresa social. Carmel, Turó de la Peira, Guineueta, Roquetes, Verdum, Trinitat, Torre del Baró, Vallbona, conformen l'arc que per dalt envolta la Ciutat, que baixa pel Besòs amb Baró de Viver, la Verneda Vella, el barri del Besòs i el subsector del Maresme, on se cita la suma a afegir del potencial de la Mina. En el cor de la ciutat, el casc antic, Ribera, Born-Santa Maria... es converteixen en símbols d'una àrea central "abandonada a la seva sort".

Després d'aquesta panoràmica, Miró, Serra i Miralles, afronten les altres ciutats de l'entorn per a les quals ressalten que a l'Hospitalet del Llobregat el més de mig milió d'habitants s'han entaforat en zones mal urbanitzades, habitatges de pèssima qualitat i insuficient equipament urbanístic. Això és especialment greu a Pubilla Cases, la Florida, les Planes, la Bomba, el Canyet, Can Pi i Bellvitge, on malgrat un nivell de renda relativament alt, això queda minvat per les dificultats de transport, la insuficiència d'escoles, la manca d'espais verds, de centres recreatius, etc. Santa Coloma de Gramenet és qualificada de suburbi immens, on la parcel·lació minifundista i la intensificació de la utilització del sòl ofereixen un caos urbanístic prou considerable. Especialment preocupants són els dèficits escolars i sanitaris, socials i culturals, en aquest municipi on, fent-se ressò d'un estudi, els autors especifiquen que es necessitaria una inversió de més de 4.500 milions per resoldre aquests problemes. Badalona és presentada com a ciutat de desequilibris, on a mesura que creix la distància entre el centre i la perifèria augmenta el dèficit d'infraestructures i de serveis.

En definitiva, els autors, quan les conseqüències de la crisi del 73 encara no es feien sentir, atreuen l'atenció sobre un creixement econòmic desordenat que potencia l'espai urbà en detriment del rural, genera l'apropiació privada de les plusvàlues generades, aixeca el nivell general de rendes, però no és capaç de transvasar els excedents vers la millora de les condicions de vida col·lectives. "La mediocritat general d'aquestes es converteix en pobresa per a les classes d'ingressos menors en distribuir-se desequilibradament". Hom assisteix a una "espècie de proletarització territorial", per la qual en el

centre es tendeix a atenuar o a emmascarar l'empobriment expulsant els nous habitants amb ingressos més baixos i en petita part també els antics, dirigint-los a àrees pròximes.

3. L'EMERGÈNCIA DE LA POBRESA. CARACTERITZACIÓ ACTUAL

Si les conclusions de l'anterior estudi porten vers la dimensió política i institucional de les respostes enfront de la pobresa, aquesta resposta triga uns anys a produir-se[62]. Primer per la polarització al voltant del debat polític de la transició que fa que no sigui fins als Pactes de la Moncloa quan comencen a abastar-se les qüestions econòmiques i això en termes de reducció de la inflació, tot i que el creixement de l'atur començava a ésser preocupant. Segon perquè hom creu que amb la Constitució, la formulació en termes de drets, les lleis de serveis socials i els esforços de l'Administració pública, es resoldran una bona part del problemes socials. Tercer perquè la pobresa remet a una realitat deslegitimadora per als poders públics, anacrònica per als professionals i inquietant per als ciutadans. No deixa d'ésser significatiu que durant els anys vuitanta, ni el govern central, ni una majoria dels autonòmics, admeten la paraula i encara menys l'existència del fenomen[63]. Quart perquè guanya la tesi que cal generar un desenvolupament econòmic, crear ocupació i que la pobresa només residual, acabarà desapareixent. Les mesures redistributives, a més, havien de fer la resta.

Però la pobresa i els col·lectius més afectats, són recurrents, tossuts i es neguen a quedar submergits per tots aquests discursos. Així, tímidament primer, més obertament després, la pobresa emergeix, es fa present no solament en els carrers de les ciutats, en els despatxos dels gestors socials, sinó també en la consciència ciutadana, del moviment associatiu, dels responsables polítics.

Aquest reconeixement de la pobresa, de la precarietat, en els anys vuitanta, que es dóna en la majoria de països europeus[64], s'inicia per l'acció de les organitzacions voluntàries, civils o de matriu eclesiàstica. Els anys 1981-1982, s'organitzen dos encontres sobre teologia i pobresa, publicats l'any 1984[65]. En el marc de l'Institut d'Estudis Laborals de Madrid, Lluís Vila fa una recerca, els resultats de la qual no veuen la llum pública sinó anys més tard, l'any 1987, presentats sota la forma de tesi a la Universitat de Barcelona[66]. A final de 1984, Càritas[67] dóna a conèixer els resultats d'una recerca que va escandalitzar i provocar un fort debat sobre l'existència o no de vuit milions de pobres a tot Espanya. Semblant impacte té la recerca que es fa al País Basc[68]. També aquí els resultats, sota forma d'avanç, no surten fins l'any 1987[69], any en què a Barcelona es llança la Campanya "Aquí hi ha gana"[70]. Càritas de Barcelona havia publicat l'any 1985 "La cara amagada de l'atur", i Candel l'any 1988 el seu llibre sobre la nova pobresa[71]. Així doncs, aquest conjunt de publicacions i recerques, més l'acció de les organitzacions voluntàries, un conjunt de congressos i seminaris entre els quals ressalten els organitzats pel Comitè Espanyol de Benestar Social de 1988 i 1989[72], la pressió dels programes europeus de lluita contra la pobresa i l'avanç d'una consciència que mostra que la distribució dels resultats no és especialment igualitària, posada de manifest en la meva opinió en la vaga general de 1988, tenen una influència innegable sobre l'aparell institucional. La creació de les rendes mínimes[73] actuarà alhora amb un efecte circular, ja que juguen un paper revelador de l'existència de la pobresa al mateix temps que aquesta es converteix en una de les causes directes de la seva implantació. Les rendes mínimes comencen el mes de març de 1989 al País Basc i s'estenen poc a poc a totes les comunitats autònomes de l'Estat espanyol.

Durant els anys noranta, han proliferat les recerques sobre la pobresa a l'Estat espanyol. Es pot dir que el seu coneixement ha millorat en quantitat i en profunditat, encara que la qualitat sigui molt heterogènia. Els estudis fets al voltant dels beneficiaris de les rendes mínimes i de les mesures més o menys inseribles en són un exemple[74]. Sobresurten en aquest sentit els de la Comunitat Autònoma de Madrid[75] i el País Basc[76] on, a més, l'existència d'un Pla integral de lluita contra la pobresa ha permès avançar molt en el seu coneixement[77]. També els mapes de serveis socials com el de Catalunya, Andalusia, País Valencià, Aragó, Navarra, Múrcia, Castella-la Manxa i Galícia, van donar diagnòstics quantitatius de les situacions de precarietat i de demanda social, juntament amb presentacions dels recursos existents. Moltes comunitats autònomes han encarregat recerques sobre la pobresa. Madrid[78], Extremadura[79], Castella-Lleó[80], Astúries[81], etc., entre les quals s'han distingit l'equip de l'IOE, que ha aplicat una metodologia mixta d'anàlisi de fonts secundàries i de grups de discussió; i el de l'Equip d'Investigació Sociològica (EDIS), que ho ha fet sobre la base d'enquestes representatives i utilitzant la diferenciació entre pobresa severa, greu i moderada d'acord amb els diferents nivells de renda mitjana disponible. També la utilització de l'enquesta de pressupostos familiars ha donat lloc a diverses publicacions de l'Institut Nacional d'Estadística[82] i de la Fundació Argentària[83]. Els dos

darrers treballs d'envergadura realitzats són l'enquesta que ha donat lloc al V Informe FOESSA[91], aparegut a final de 1993, del qual s'han derivat multitud de treballs demanats per Càritas Diocesana, com en el cas de Barcelona publicat l'any 1996[92], i el mapa de la pobresa de Galícia, realitzat pel Gabinet d'Estudis Socials i publicat sintèticament l'any 1995[93]. Aquest darrer introdueix les novetats metodològiques següents: 1) un panel específic, realitzat en dues onades, sobre les condicions de vida de la població, la qual cosa permet veure l'evolució de la pobresa, quants entren sota el llindar de pobresa, quants s'hi queden, quants en surten i per què; 2) una anàlisi de les conseqüències dels canvis del context econòmic internacional sobre l'economia gallega i més en particular sobre el seu mercat de treball, un capítol històric sobre les arrels de l'empobriment i un altre d'ordre qualitatiu sobre els itineraris de l'exclusió.

Moltes d'aquestes recerques referides al conjunt de l'Estat espanyol, tenen un cert valor per al coneixement de la pobresa a Catalunya, tot i que algunes d'elles cauen en el tòpic de pensar-la com una societat rica, ignorant que la riquesa crea pobresa i que, molt sovint i en termes relatius, es pot ésser més pobre en una societat rica que en una de pobra, on els mecanismes de solidaritat primària continuen funcionant com a darrer coixí protector. Altres tenen un valor comparatiu i estimulant des del punt de vista metodològic. És innegable, per exemple, que la distinció de l'estudi basc sobre pobresa d'acumulació i de manteniment, o la noció de pobresa difusa i concentrada del cas gallec, o les darreres tipologies establertes per Casado[87], poden ésser d'un gran ajut.

A Catalunya es donen bàsicament fenòmens semblants als de les societats àmpliament urbanitzades de fort consum de la resta d'Europa i on el treball assalariat continua essent la principal forma d'afrontar els riscs que porten vers la pobresa i la precarietat. Comparteix, a més, amb l'Estat espanyol, un conjunt de trets en termes de costums, estructures familiars, incidència de la protecció social, mercat de treball, etc., però té unes característiques socioeconòmiques i culturals que fan que la pobresa i l'exclusió es conjuguin d'una forma específica.

També aquí les fonts, les metodologies i, en conjunt, la forma d'apropar-se a la pobresa han millorat i molt especialment des de mitjan dels vuitanta. Així, per exemple: 1) les publicacions estadístiques de l'Institut d'Estadística de Catalunya, de les diputacions i dels diferents departaments de la Generalitat, inclosa la memòria anual del Síndic de Greuges; 2) certes memòries dels ajuntaments sobretot els que tenen o han tingut plans i projectes d'intervenció sobre la pobresa, com els de Barcelona[94], Tarragona i molt especialment el de Girona[95]; 3) des de l'elaboració del mapa de la pobresa l'any 1988-1989[96], el Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya ha promogut un conjunt de treballs, entre els quals el de l'avaluació del PIRMI, que han culminat en el Pla integral de lluita contra la pobresa i l'exclusió social a Catalunya (1995)[97] i que han permés aprofundir en la visió d'aquesta problemàtica[72]; 4) en els mateixos anys que es feia el mapa, la Corporació Metropolitana va llançar una enquesta[98], una part de la qual es destinava a presentar les noves característiques de la pobresa, distingint les famílies en acomodades, intermèdies i pobres, d'acord amb el nivell de renda; 5) les entitats socials, com Càritas i Justícia i Pau[74], han continuat actuant, pressionant i publicant estudis sobre aspectes precisos, així com també ho han fet les que treballen amb determinats col·lectius, com els immigrants estrangers[95], els drogoaddictes[96], els joves[97], la gent gran[98], els reclusos[99], els sense sostre[100], o a partir d'una determinada ubicació[101], donant lloc a recerques locals com les de Vic[102], Tortosa[103], etc.; 6) les diferències d'edat, de gènere[104], i la desprotecció social de certs grups, han igualment generat estudis i informes. Això no significa que el fenomen de la pobresa i el de l'exclusió s'hagin extingit i que tots els aspectes hagin estat tractats, però sí que el nivell general de coneixement ha avançat força.

Els processos de fons que generen l'empobriment i la precarietat tenen a veure, a Catalunya, amb la degradació del mercat de treball[105] que expulsa els col·lectius més febles: no permet que hi entrin i fa més precàries les condicions contractuals, la manca de cobertura o la feblesa de certes prestacions del peculiar sistema de protecció social[106] i les transformacions de l'estructura familiar, són les causes més mediates.

El mapa de la pobresa i les seves actualitzacions[107] permeten apropar-se a la pobresa a través de cinc metodologies que també seguien altres països europeus (Bèlgica, Irlanda, França, Holanda, Luxemburg i Grècia), la qual cosa possibilita entrar en anàlisis comparatives i que han estat publicades[108] per les instàncies europees[109], promotores també de la recerca. La metodologia, aplicada a 2.977 unitats familiars, permetia distingir entre la pobresa relativa, mesurada segons la definició oficial de la Unió Econòmica i l'OCDE, l'absoluta, la deprivació en termes de possessió de béns; i la pobresa subjectiva seguint els criteris del CSP i del SPL[110]. S'hi afegia el càlcul del llindar de pobresa legal definida pels ingressos que atorga el PIRMI.

Catalunya a la fi de la dècada dels vuitanta, tenia un 15,1% de famílies que vivien en situació de pobresa relativa i un 15,4% per sota del llindar de privació, mentre que la d'Espanya se situava en un 20% i Galícia[111], quatre anys més tard, en el 13,8%. Catalunya tenia un nivell molt semblant al d'Irlanda (15,9%), clarament per sota del de Grècia (19,9%) i clarament per sobre del de França (Lorena 9,7%), Luxemburg (7,6%), Holanda (7,2%) i Bèlgica (6,1%). Catalunya tenia un 1,6% de famílies, és a dir, unes 27.000, que vivien amb ingressos inferiors als que definia el PIRMI.

Però la definició de pobresa relativa de la Unió Europea defineix sobretot la distribució de rendes[112]. D'aquí que Galícia tingui un menor percentatge, cosa que indica una societat menys desigual, tot i essent tota ella més empobrida. Dividint el conjunt de la població per decils, es constata la relativa desigualtat a Catalunya, ja que les rendes del decil amb ingressos inferiors, només representen el 2,4% del total, mentre que les rendes del decil amb ingressos superiors, representen el 26,34% del total. A Galícia l'obertura era una mica més gran, mentre que Irlanda té una posició encara més contrastada i sobretot Grècia, mentre que els índexs de Bèlgica, Luxemburg i Holanda, permeten afirmar que són societats menys desiguals. És a dir, que els rics són relativament menys rics i els pobres també són relativament menys pobres. En el cas de Catalunya per aconseguir una participació en el volum de renda equiparable a la del decil superior, cal ajuntar les rendes dels cinc decils amb ingressos inferiors (26,54% del total). És a dir, que cal sumar les rendes del 50% de les famílies catalanes amb ingressos inferiors per aconseguir un nivell de renda equiparable al que té el 10% de les famílies amb ingressos més alts.

El 94,43% de les famílies catalanes tenen rendes originades pel treball que representen el 83,3% del total dels seus ingressos, xifra ostensiblement més baixa en el cas de les llars dels decils inferiors, mentre que la Seguretat Social juga un paper secundari (45,81%) i representa un 12,7% dels seus ingressos. És molt interessant constatar que en canvi Galícia s'acosta més al model europeu, on la Seguretat Social té una major influència sobre el conjunt de les rendes i la seva distribució (Bèlgica 81,6%, Luxemburg 76,5%). Això es tradueix en el fet que modificacions petites de les transferències de la Seguretat Social, poden fer sortir de la pobresa a molta gent. De fet això és el que succeeix a Galícia, on gràcies a la prestació de jubilació, molta gent no es troba per sota dels llindars de pobresa. Però també cal dir que en aquest cas i contràriament a la creença de la funció redistributiva de la Seguretat Social, aquesta dóna més als que més han treballat, cotitzat i, per tant, presumiblement més tenen, i dóna menys a les rendes més baixes. Aquest efecte pervers es nota menys a Catalunya per la menor incidència de les transferències de la Seguretat Social. Per altra banda, un important percentatge de famílies catalanes (el 21,9%, segons el mètode UE), continuen en situació de precarietat malgrat haver rebut les prestacions. Això també succeeix a Grècia i no en canvi als altres països europeus, incloent Irlanda. En termes de l'eficiència de la Seguretat Social, aquesta és molt alta per a Holanda ja que el 90% de les transferències es dirigeixen a les llars més precàries i prou alta a Bèlgica (79%), Lorena (76%), Irlanda (77%) i baixa al 64% a Catalunya.

Hom pot també classificar les característiques dels nuclis familiars i les rendes. La mitjana de membres de Catalunya per unitat familiar[113] és de 3,45 amb una mitjana de 0,39 persones majors de 64 anys i 0,69 nens per llar. Les famílies dels decils de renda inferior presenten en relació amb aquestes mitjanes, dimensions més reduïdes, amb una presència de majors de 64 anys més gran i una presència de nens inferior. Això és prou similar als altres països, encara que es poden distingir tres grups: 1) Grècia i Catalunya, amb una estructura d'edat més jove, grans famílies relativament, de tres generacions encara que el nombre de nens no és molt més alt i, en conseqüència, una menor proporció de llars d'una sola persona i una proporció alta de llars amb dues rendes de treball; 2) a Irlanda també les famílies són grans però per raó d'un nombre elevat de nens (alta natalitat) i un baix índex d'ocupats i encara menys de proveïdors de renda per treball; 3) per fi, els països del Benelux i la Lorena tenen una població més envellida, un nombre baix de nens, una proporció alta de famílies compostes per una sola persona o molt petites i més gent ocupada, especialment famílies amb dos ocupats.

Quines són les característiques de les llars en situació de precarietat? Doncs presenten major pobresa aquelles en què el cap de família és dona, és més gran, és vidu/separat/divorciat, prové d'altres zones de l'Estat, té menor instrucció i qualificació professional i menys treball. Les unitats amb caps de família aturats registren uns índex de precarietat que triplica el de les altres famílies. Val a dir que existeix un nombre de famílies en què el cap de família treballa i en canvi són pobres.

Hom pot establir una certa tipologia per la qual existiria una: *1)* **població en risc** integrada per qui treballa en règim precari, o té més de 45 anys i l'acomiaden del tre-

ball, qui s'ha d'endeutar a causa de despeses extraordinàries per vellesa o malaltia i els que tenen rendes prop dels llindars de pobresa, viuen en habitatges deteriorats, tenen problemes de salut i pocs recursos formatius; *2)* **pobresa encoberta**, que seria la dels joves que viuen amb la seva família i no es poden independitzar, més la dels vells que cobren pensions petites i no tenen estalvis; *3)* **pobresa relativa** de totes les persones que tenen ingressos baixos, que entren i surten del mercat de treball, que canvien d'estatus familiar i, per fi, *4)* una **pobresa cronificada**, que respon a les imatges més tradicionals de la pobresa: persones sense sostre, certes minories ètniques, immigrants estrangers, població reclusa, que tendeix a augmentar, juntament amb certs col·lectius que abans mai no haurien pensat d'entrar-hi, però que l'atur, sobretot, i també la debilitat de l'Estat de benestar, el trencament dels lligams familiars, l'aïllament urbà, poden incorporar-los-hi.

Hom podria dibuixar una mena de continuïtat històrica en la distribució territorial de la pobresa a Catalunya. La comparació amb les anteriors recerques, el mapa i l'actualització de 1994-1995, els indicadors aplicats a escala dels municipis més grans, la darrera recerca de Càritas, etc., permeten identificar, sempre en termes comparatius, les àrees més desfavorides.

El nivell de precarietat, com és evident, no és homogeni. Segons la mitjana calculada (15,1), aquest se situa entre el 31,5% de les comarques del sud tarragoní (el Baix Ebre, la Conca de Barberà, el Montsià,...) i el 8% de les de Girona (l'Empordà, el Gironès, la Selva,...). En l'àmbit dels municipis també hi ha una forta distància com la que separa Sant Boi (29,7%), de Girona (5,9%). Construint un indicador sintètic per detectar on es concentra una major proporció de població en situació de precarietat surt clarament que es troben en les comarques tarragonines, excepte la Ribera d'Ebre; una part important de les lleidatanes amb el Segrià, la Noguera, el Solsonès i les Garrigues; i el Baix Llobregat. A Barcelona ciutat continuen essent Sant Martí, Nou Barris, Ciutat Vella i Sants-Montjuic, els barris que se situen per sota de la mitjana catalana.

Catalunya és a mig camí entre una situació de major pobresa material i genèrica de l'Estat espanyol i la d'una major exclusió en els països més avançats d'Europa. Això vol dir que determinats processos que s'hi produeixen, comencen a donar-se aquí i que determinades concentracions o situacions de pobresa que tenen lloc més al sud, també troben la seva plasmació en el nostre país. La feminització i rejoveniment de la pobresa, la ruptura del lligam social, la manca de referents il·lusionadors que afecta el jovent i el domini de l'individualisme, la competitivitat i el pragmatisme, la solitud i l'aïllament, el risc d'una divisió social amb quatre velocitats (els que tenen treball i protecció, els que tenen treball però no protecció, els que tenen protecció però no treball i els que no tenen ni una cosa ni l'altra), el que des del meu punt de vista és una situació de creixent ineficàcia dels serveis i les prestacions i les dificultats d'una progressiva presència de comunitats culturals diverses, serien elements d'un futur que seguiria la via del nord. Sense oblidar, però, que també aquesta via presenta molts estímuls i avantatges, sobretot en termes d'assegurar, per ara, a una majoria de la població uns nivells alts de protecció i confort.

L'altra possibilitat, la que mira vers el sud, i sempre hi ha un sud més al sud, significa el retorn a les velles lleis locals de pobres, als mecanismes assistencials, a la falta d'equipaments col·lectius, al caciquisme i al clientelisme, a una menor independència de la dona i un menor dret a la diferència, i una major dependència de les catàstrofes naturals. Seria, però, un maniqueisme reduccionista no pensar que la via del sud té també potencialitats i realitats positives. Per això segurament, Catalunya ha de definir el seu propi model, el d'un nord en una relativa perifèria, en què es conjuguin d'una forma específica el paper de la xarxa primària de solidaritat, el món associatiu i el voluntariat, l'Administració pública i el mercat, perquè els seus ciutadans siguin alhora menys pobres i menys exclosos.

NOTES

1 F. Eiximenis (1384), pàg. 126-127.
2 J. Ll. Vives (1525).
3 Per esmentar-ne dos de prou recents: R. Castel (1995), pàg. 54, 88, 172 i 173; i Ph. Sassier (1990), pàg. 63-65, 71-73, etc. Gieremek qualifica el llibre de Vives d'obra mestra del programa humanista de la reforma de l'assistència social, Manzoni de l'anticipació del pensament modern, Bataillon d'intèrpret excepcional de l'esperit de les ciutats, Morris d'autor d'un dels plans més avançats d'ajuda a la pobresa, etc.
4 J. Estivill (1995), pàg. 191 a 205.
5 M. Cavillac (1979).
6 Només la de Lisboa té més de 4.000 treballadors. La *Uniao de Misericordias* és un dels grans cossos constituïts de la política social portuguesa. En un dels darrers llibres publicats sobre la pobresa: Diversos autors *Pobresa Nao*. Lisboa: Ministerio da Solidaridade e Segurança Social, 1997, el President de la Uniao no té ni tan sols la necessitat d'informar sobre el seu paper.
7 Vegeu C. Martínez Shaw (1986).
8 El mot "pauperisme", provinent de la cultura anglesa, s'incorpora a les llengües llatines a través del francès cap als anys 20 del segle XIX. L'eclosió del concepte a l'Estat espanyol es troba en el llibre de Concepción Arenal de 1885 titulat precisament *El pauperismo*.
9 Les diferències entre els que tenen treball i els que no en tenen no són tan clares en el nostre país. L'any 1897 Manuel Gil Mestre a *Los problemas del trabajo y del socialismo* afirma: "el concepto de proletariado va unido al de pobreza". En canvi, Manuel Duran y Bas cinc anys abans establia clarament aquesta distinció. Vegeu el seu discurs en el III Congrés Catòlic Nacional Espanyol de Sevilla, Manuel Duran y Bas (1895).
10 Hernández Iglesias fa un sistemàtic estudi en els dos volums de *La beneficencia en España*. Madrid: Establecimientos Tipográficos de M. Minuesa, 1876. Per comprendre la situació de la beneficència pública a Barcelona, vegeu A. Pi i Arimon (1854). Per a la de Lleida vegeu A. Prim Tarragó (1891).
11 Vegeu el capítol "Aproximación a un análisis cuantitativo" a M. Velázquez Martínez (1991), pàg. 38 a 44.
12 Recordeu l'*Anuari estadístic espanyol 1866-67*, la *Reseña Estadística de 1896*. Des dels anys 60 l'Almanach del *Diari de Barcelona* dóna anualment les estadístiques de l'Hospital de la Santa Creu, de la Casa Provincial de la Caritat, de l'Hospital Militar, de la Casa Provincial de la Maternitat i Expòsits, de la Casa Municipal de la Misericòrdia i de la Presó de Barcelona.
13 I. Cerdà (1867).
14 P. F. Monlau (1846).
15 R. Sociats (1877).
16 V. Almirall (1879).
17 Aquests metges varen emetre un dictamen sobre les condicions higièniques que havien de reunir els edificis destinats a maternitat i expòsits de la província de Barcelona. Barcelona: Casa Provincial de la Caritat, 1883.
18 A. Cucó (1967).
19 M. González Sugranyes (1903).
20 Albó va publicar molts llibres. Per a una explicació laudatòria de la seva obra, vegeu A. Folch i Soler (1995).
21 M. Sales I Ferré (1911), pàg. 147 a 266.
22 Aquesta és la tesi que sosté S. Carrasco a S. Carrasco (1985).
23 S. Vilarrubias (1910).
24 J. Nadal i C. Sudrià (1981).
25 Diversos autors (1930).
26 A. Balcells, *La Mancomunitat*; Barcelona.
27 E. Martínez Quintero (1990), pàg. 266 i s.
28 J. Estivill, *Pobresa i benestar en l'Europa perifèrica*. Recerca en curs patrocinada per la Fundació Bofill (vegeu capítol històric).
29 E. Prat de la Riba (1971).
30 Mancomunitat de Catalunya (1923).
31 A. Balcells (1971).
32 E. Granier Barrera (1991). El regidor de l'Ajuntament de Barcelona així ho posa en relleu.

33 C. Rimbau (1987).
34 F. Martí Ibàñez (1937), pàg. 19.
35 J. Fabré (1983).
36 J. M. Bricall (1970), pàg. 87 a 100 i 346 a 347.
37 Xifres donades a J. E. Vilaró (1945). (Vegeu el significatiu pròleg de Carlos Verdós, cap del Negociat de Beneficència de l'Ajuntament de Barcelona).
38 J. Ros Hombravella i altres (1973).
39 B. Barba Hernández (1948).
40 Ajuntament de Barcelona (1941).
41 M. Brugarola (1946).
42 A. Perpiñá Rodríguez (1962).
43 J. Iglesias (1966).
44 C. Modrego Casaus (1958).
45 Títol d'una de les novel·les més conegudes de Candel, publicada l'any 1957.
46 Duocastella havia creat l'Institut de Sociologia i Pastoral Aplicada (ISPA) en el marc del qual ja havia fet un estudi sobre els suburbis l'any 1956.
47 M. Siguan (1959).
48 Càritas (1958).
49 A. Gutiérrez Resa (1993).
50 Demetrio Casado, un dels actors d'aquesta etapa, ho explica a *Introducción a los servicios sociales*; Madrid, Ed. Popular, 1994, pàg. 154 i s.
51 Movimiento Nacional (1959).
52 F. Candel (1964).
53 Diversos autors (1968).
54 C. Obradors (1966).
55 Diversos autors (1965).
56 Vegeu els informes socials de 1964, 1966-1967, 1968 i 1969.
57 IRES (1970).
58 Demetrio Casado havia publicat un primer treball l'any 1967 sobre els problemes socials de l'alimentació espanyola. L'any 1971 publicà *Introducción a la sociología de la pobreza*.
59 D. Casado (1976).
60 A títol d'exemple vegeu A. Pujadas; M. Somoza. i A. Vidiella (1978); Escola d'Assistents de Tarragona (1980) (l'enquesta va ser feta l'any 1978).
61 F. Miralles, J, Miró i E. Serra (1974).
62 J. Estivill *Pobresa i benestar en l'Europa perifèrica*; Recerca en curs patrocinada per la Fundació Bofill.
63 J. Estivill (1997).
64 Vegeu l'informe del Grup del Sud i Perifèric de la Xarxa Europea d'Organitzacions Voluntàries de Lluita contra la Pobresa. Brussel·les, 1995.
65 Fundación Ágape (1984).
66 L. Vila (1987).
67 *Documentación Social*; Madrid, juliol-desembre 1984, núm. 56-57 (número extraordinari dedicat a "Pobreza y marginación").
68 J. A. Aguirre Elustondo (1991).
69 Gobierno Vasco (1987).
70 J. Comellas (1995),
71 F. Candel (1988).
72 CEBS (1989) i CEBS (1990).
73 J. Estivill (1993), pàg. 289 a 314.
74 M. Aguilar; M. Gaviria i M. Laparra (1995).
75 Vegeu els cinc volums de M. Aguilar; M. Gaviria i M. Laparra (1992).
76 M. González (1990).
77 L. Sanzo (1992).

78 EDIS (1989).
79 IOE (1990a).
80 IOE (1990b).
81 O. Iturrioz (1991).
82 Instituto Nacional de Estadística (1993).
83 Fundación Argentaria. Vegeu les trobades de 1993 i 1994.
84 FOESSA. *V informe sociológico sobre la situación social en España.* Madrid, 1994.
85 EDIS (1996).
86 Gabinet d'Estudis Socials (1995).
87 D. Casado (1990). (En especial el capítol "Viejos y nuevos pobres en la España de los 80").
88 J. Estivill i J. M. de la Hoz (1994).
89 Vegeu els quatre volums dedicats al Projecte Onyar Est.
90 Gabinet d'Estudis Socials. *El mapa de la pobresa a Catalunya.* Barcelona, 1989-1991. El conjunt de la recerca són 11 volums. Existeix una síntesi publicada l'any 1991 pel Departament de Benestar Social sota el nom *Els llindars de la pobresa a Catalunya.*
91 Departament de Benestar Social. *Pla integral de lluita contra la pobresa i l'exclusió social.* Barcelona, 1995.
92 Gabinet d'Estudis Socials. Estudi sobre la situació de la pobresa i l'exclusió social a Catalunya. Barcelona: Departament de Benestar Social, 1994. A més, cal veure: Departament de Benestar Social. *Jornades sobre la Pobresa a Catalunya.* Barcelona, 1993.
93 P. López i F. Miguélez (1987).
94 Justícia i Pau. *Jornades sobre el Quart Món a Catalunya.* 1985-1987.
95 A títol d'exemple, vegeu: IOE (1994) i Gabinet d'Estudis Socials (1993).
96 P. Solanes (1996).
97 I. Sánchez (1994).
98 Càritas Diocesana (1983).
99 R. Bonal i J. Costa (1986).
100 C. Cabré i P. Gómez (1996).
101 S. Cucurella (1986).
102 J. Costa i A. Junyent (1989).
103 Càritas Diocesana de Tortosa (1990).
104 R. Birules (1992).
105 Per a una comparació a escala europea, vegeu Benoit-Guilbot, D. Gallie (1992).
106 Específicament en termes de prestacions assistencials, vegeu T. Eardley; J. Ditch; J. Bradshaw; I. Gough i P. Whiteford (1996).
107 Gabinet d'Estudis Socials. *Estudi sobre la situació de la pobresa i l'exclusió social a Catalunya.* Op. cit.
108 H. Deleeck, K. Van der Bosch i L. Lathouwer (1992).
109 Commission Européenne (1993). Vegeu també l'informe anual del MISSOC.
110 Per a una discussió d'aquestes metodologies vegeu R. Muffels, A. Kapteyn i J. Berghman (1990) (capítols 3 i 6).
111 Gabinet d'Estudis Socials (1995). Op. cit.
112 J. Estivill (1996).
113 Segons la definició que es feia en la recerca comparativa europea.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILAR, M., GAVIRIA, M. i LAPARRA, M. (1992), *El Programa Ingreso Madrileño de Insercion*; Madrid, Consejería de Integración.
- AGUILAR, M., GAVIRIA, M. i LAPARRA, M. (1995), *La caña y el pez*; Madrid, Fundación Foessa.
- AGUIRRE ELUSTONDO, J.A. (1991), "Evaluación del primer año de implantación del salario social en el País Vasco", a *IV Jornadas de Economía de los Servicios Sociales*; Barcelona, pàg. 123.
- ALMIRALL, V. (1879), *La Casa de la Caritat de Barcelona*; Barcelona, López Editor.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1941), *La obra realizada por el primer Ayuntamiento de Barcelona después de la Liberación*; Barcelona, pàg. 83 i 85.
- BALCELLS, A. (1971), *Crisis económico y agitación social en Cataluña (1930-1936)*; Barcelona, Ed. Ariel.
- BARBA HERNÁNDEZ, B. (1948), *Dos años al frente del Gobierno Civil de Barcelona*; Madrid, pàg. 37.
- BENOIT-GUILBOT i GALLIE, D. (1992), *Chômeurs de longue durée*; Poitiers, Actes Sud.
- BIRULES, R. (1992), *Engendering poverty. An application of the British feminist critique of mainstream research on poverty to two Catalan studies*; Bradford, University of Bradford.
- BONAL, R. i COSTA, J. (1986), *La població reclusa a Catalunya*; Barcelona, Departament de Justícia.
- BRICALL, J.M. (1970), *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*; Barcelona, Edicions 62, pàg. 87 a 100 i 346 a 347.
- BRUGAROLA, M. (1946), *Realizaciones sociales en España*; Barcelona, Ed. Vicente Ferrer.
- CABRÉ, C. i GÓMEZ, P. (1996), "Persones sense sostre a Barcelona", a *Barcelona Societat*; núm. 6, Barcelona.
- CANDEL, F. (1964), *Els altres catalans*; Barcelona, Edicions 62.
- CANDEL, F. (1988), *La nova pobresa*; Barcelona, Edicions 62.
- CÀRITAS (1958), *Cáritas en Barcelona. La caridad de la Iglesia en la Diócesis de Barcelona durante el año 1957*; Barcelona.
- CÀRITAS DIOCESANA (1983), *Un aspecte de la marginació a casa nostra: els beneficiaris del FAS*; Barcelona.
- CÀRITAS DIOCESANA DE TORTOSA (1990), *El mapa social de la pobreza en la Diócesis de Tortosa*; Tortosa.
- CARRASCO, S. (1985), "El Doctor Cardó i la qüestió social", *Perspectiva Social*; Barcelona, desembre, núm. 21, pàg. 60 a 63.
- CASADO, D. (1971), *Introducción a la sociología de la pobreza*; Madrid, Euramérica.
- CASADO, D. (1976), *La pobreza en la estructura social de España*; Madrid, Ed. Ayuso.
- CASADO, D. (1990), *Sobre la pobreza en España*; Barcelona, Ed. Hacer.
- CASTEL, R. (1995), *Les métamorphoses de la question sociale*; París, Ed. Fayard, pàg. 54, 88, 172 i 173.
- CAVILLAC, M. (1979), "La reforma de la beneficencia en la España del siglo XVI: la obra de Miguel de Giginta", *Estudios de Historia Social*; núm. 10/11, Madrid.
- CERDÀ, I. (1867), *Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona*.
- COMELLAS, J. (1995), *Aquí hi ha gana. Debat sobre la marginació social a Barcelona*; Catarroja, Ed. Afers.
- COMMISSION EUROPÉENNE (1993), *La protection sociale en Europe*; Luxemburg, Office de Publications Officiels de la Communauté Européenne, pàg. 62 a 66.
- COMITÈ ESPANYOL DE BENESTAR SOCIAL (1989), *La pobreza en la España de los 80*; Madrid, Ed. Acebo.
- COMITÈ ESPANYOL DE BENESTAR SOCIAL (1990), *Acciones frente a la pobreza*; Madrid, Ed. Acebo.
- COSTA, J. i JUNYENT, A. (1989), *Pobresa i marginació. Un estudi al Bisbat de Vic*; Vic, Càritas Diocesana-Fundació Bofill.
- CUCÓ, A. (1967), "El Congreso Sociológico Valenciano de 1883", *Revista Saitabi*; núm. XVIII, València.
- CUCURELLA, S. (1986), *La Catalunya deprimida*; Barcelona, Ed. El Llamp.
- DELEECK, H., VAN DER BOSCH, K. i LATHOUWER, L. (1992), *Poverty and the adecuacy of Social Security in the EC*; Avebury, Aldershot.
- DURAN y BAS, M. (1895), "III Congrés Catòlic Nacional Espanyol de Sevilla", *Escritos*; Barcelona, Imp. Barcelonesa, pàg. 47 i 48.
- EARDLEY, T., BRADSHAW, J., DITCH, J., GOUGH, I. i WHITEFORD, P. (1996), *Social assistance in OCDE countries*; Londres, HMSO.
- EDIS (1989), *Pobreza y desigualdad en la Comunidad Autónoma de Madrid*; Madrid, Ed. Popular.
- EDIS (1996), *Las condiciones de vida de la población pobre de la Diócesis de Barcelona*; Madrid, Fundación FOESSA.
- EIXIMENIS, F. (1384), *Regiment de la Cosa Pública*; Reedició Editorial Barcino, Barcelona, 1927, pàg. 126 i 127).

- ESCOLA D'ASSISTENTS DE TARRAGONA (1980), *El barri antic de Tarragona*; Tarragona, Ajuntament de Tarragona, (l'enquesta va ser feta l'any 1978).
- ESTIVILL, J., *Pobresa i benestar en l'Europa perifèrica*; Recerca en curs patrocinada per la Fundació Bofill.
- ESTIVILL, J. (1993), "Los prolegómenos de las rentas mínimas en España y en Euskadi", a MORENO, L. (Ed.), *Intercambio social y desarrollo del bienestar*; Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pàg. 289 a 314.
- ESTIVILL, J. (1997), "Pobreza 3,..., unos años después", a *Políticas Sociales en Europa*; núm. 3, Barcelona.
- ESTIVILL, J. (1995), "De l'érrance à la reclusion", a diversos autors *La raison de l'autre*; París, Ed. L'Harmattan, pàg. 191 a 205.
- ESTIVILL, J. (1996), "La lluita contra l'exclusió en el marc de la política social de la Unió Europea", a *FÒRUM*; Barcelona, núm. 5.
- ESTIVILL, J. i LA HOZ, J. M. De. (1994), "La pobresa a Barcelona", a *Barcelona Societat*; núm. 2, Barcelona.
- FABRE, J. (1983), "Els refugiats de la guerra civil", *L'Avenç*; setembre, núm. 63, Barcelona.
- FOLCH i SOLER, A. (1995), *Ramon Albó i Martí*; Barcelona, Ed. Oikos-Tau.
- FUNDACIÓN ÁGAPE (1984), *La pobreza en España y sus causas*; Madrid.
- GABINET D'ESTUDIS SOCIALS (1993), *Del sud al nord*; Barcelona, Departament d'Ordenació del Territori.
- GABINET D'ESTUDIS SOCIALS (1995), *Informe sobre a pobreza en Galicia*; Santiago, Xunta de Galicia, (la recerca completa consta de 13 volums).
- GOBIERNO VASCO (1987), *La pobreza en la Comunidad Autónoma Vasca*. Avance; Vitòria.
- GONZÁLEZ, M. (1990), *Análisis de los beneficiarios del Plan de Lucha contra la Pobreza*, Vitòria, Gobern Basc.
- GONZÁLEZ SUGRANYES, M. (1903), *Mendicidad y beneficencia en Barcelona*; Barcelona, Imp. D'Henrich.
- GRANIER BARRERA, E. (1994), *Una vida plena*; Barcelona, Ed. Hacer, pàg. 115 a 131.
- GUTIÉRREZ RESA, A. (1993), *Cáritas Española en la sociedad del bienestar (1942-1990)*; Barcelona, Ed. Hacer.
- IGLESIAS, J. (1966), *La población de Cataluña en la década 1950-1960*; Barcelona, Ed. Dalmau.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1993), *Estudio de los hogares menos favorecidos según la Encuesta de Presupuestos Familiares*; Madrid.
- IOE (1990a), *Extremadura cuestión pendiente*; Madrid.
- IOE (1990b), *La pobreza en Castilla-León. Estudio socio-económico*; Salamanca.
- IOE (1994), *Marroquins a Catalunya*; Barcelona, Institut d'Estudis Mediterranis.
- IRES (1970), *La problemática de la marginalidad en Barcelona*; Barcelona.
- ITURRIOZ, O. (1991), *Realidad social y pobreza en Asturias*; Madrid, Ed. Popular.
- LÓPEZ, P. i MIGUÉLEZ, F. (1987), *La pobresa a l'Àrea Metropolitana*; Barcelona, Corporació Metropolitana de Barcelona, (vol. 5).
- MARTÍ IBÁÑEZ, F. (1937), *Diez meses de labor en Sanidad y Asistencia Social*; Barcelona, Ediciones Tierra y Libertad, pàg. 19.
- MARTÍNEZ SHAW, C. (1986), "L'assistència pública a la Barcelona moderna. Una visió panoràmica", *L'Avenç*; març, núm. 91, Barcelona.
- MARTÍNEZ QUINTERO, E. (1990), "El nacimiento de los seguros sociales 1900-1918", a diversos autors *Historia de la acción social pública*; Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, pàg. 266 i s.
- MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1923), *L'obra realitzada. Anys 1914-1923*; Barcelona, Successors d'Henrich, IV vol.
- MIRALLES, F., MIRÓ, J. i SERRA, E. (1974), *La Catalunya pobra*; Barcelona, Nova Terra.
- MODREGO CASAUS, C. (1958), "Discurso de clausura de la Semana del Suburbio", a *Los suburbios*; Barcelona, Gráficas Levante, pàg. 194.
- MONLAU, P.F. (1846), *Remedios del pauperismo*; València, Imp. De M. Cabrerizo.
- MOVIMIENTO NACIONAL (1959), *Veinte años de paz en el Movimiento Nacional bajo el mando de Franco*; Girona, Talleres Gráficos.
- MUFFELS, R., KAPTEYN, A. i BERGHMAN, J. (1990), *Poverty in the Netherlands*; La Haia, CIG (capítols 3 i 6).
- NADAL, J. i SUDRIÀ, C. (1981), *Història de la Caixa de Pensions*; Barcelona, Caixa d'Estalvis.
- OBRADORS, C. (1966), *La integración del suburbio en la comunidad urbana*; Barcelona, Nova Terra.
- PERPIÑÁ RODRÍGUEZ, A. (1962), *La estructura de salarios en España*; Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Balmes de Sociología.
- PI I ARIMON, A. (1854), *Barcelona antigua y moderna*; Barcelona, Imprenta Gorchs.

- PRAT DE LA RIBA, E. (1971), *El pensament social de Prat de la Riba*; Barcelona, Ed. Bosch.
- PRIM TARRAGÓ, A. (1891), *Noticias sobre la beneficencia pública en Lleida*; Lleida, Casa de la Misericordia.
- PUJADAS, A., SOMOZA, M. i VIDIELLA, A. (1978), *La marginació de les nostres comarques*; Barcelona, Taller de Sociologia.
- RIMBAU, C. (1987), *L'obra socioassistencial de la Generalitat Republicana 1931-1936*; Barcelona, Universitat de Barcelona, (tesina inèdita).
- ROS HOMBRAVELLA, J. i altres (1973), *Capitalismo español: de la autarquía a la estabilización (1939-1959)*; Madrid, Edicusa, pàg. 46 a 56.
- SALES I FERRÉ, M. (1911), *Problemas sociales*; Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, pàg. 147 a 266.
- SÁNCHEZ, I. (1994), "Condicions de vida i valors dels joves a Barcelona", a *Barcelona Societat;* núm. 2, Barcelona.
- SANZO, L (1992), *Informe de evaluación del Plan Integral de Lucha contra la Pobreza en Euskadi (1988 1992)*; Vitòria, Gobern Basc.
- SASSIER, Ph. (1990), *Du bon usage des pauvres*; París, Ed. Fayard, pàg. 63-65, 71-73, etc.
- SIGUAN, M. (1959), *Del campo al suburbio*; Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- SOCIATS, R. (1877), *La indigencia en las ciudades y su mejoramiento por la beneficencia pública*; València, Imp. De M. Alufre.
- SOLANES, P. (1996), "Les drogues a Barcelona. Radiografia del consum i problemàtiques socials", a *Barcelona Societat*; núm. 6, Barcelona.
- VELÁZQUEZ MARTÍNEZ, M. (1991), "Aproximación, a un análisis cuantitativo", *Desigualdad, indigencia y marginación social en la España Ilustrada*; Murcia, Universidad de Murcia, pàg. 38 a 44.
- VILA, L. (1987), *Una metodología para el estudio de la pobreza en España*; Barcelona, Universitat de Barcelona.
- VILARÓ, J.E. (1945), *Un mundo insospechado en Barcelona*; Barcelona, Gráficas Alfa.
- VILARRUBIAS, S. (1910), *La Colonia Güell. Breve reseña histórica escrita con motivo de la visita hecha a dicha Colonia por los Señores Congresistas de la Semana Social*; Barcelona, Imp. D'Henrich y Cia.
- VIVES, J. Ll. (1525), *Del socorro de los pobres*; Reedició Editorial Hacer, Barcelona, 1995.
- Diversos autors (1930), *Primer Congreso Católico de Beneficencia Nacional*; Barcelona, Imprenta de la Casa de la Caritat.
- Diversos autors (1965), *Visión sociográfica de Barcelona*; Barcelona, Publicaciones de Càritas.
- Diversos autors (1968), *La immigració a Catalunya*; Barcelona, Edició de Materials.

DESIGUALTAT I POBRESA

Marta Masats i Folgueras
Institut d'Estadística de Catalunya

1. INTRODUCCIÓ

Una de les dimensions més rellevants quan es parla de la situació social, o bé de la qualitat de vida d'una població, és la de les desigualtats econòmiques i la pobresa, que conformen un dels temes més clàssics dels informes socials. La seva rellevància roman en el fet que són temàtiques carregades de connotacions ètiques, polítiques i molt tècniques alhora. Des d'una perspectiva valorativa, els estudis de desigualtat i pobresa tenen la capacitat de crear estats d'opinió pública, ja que pertanyen a esferes relacionades amb l'equitat, la distribució de la riquesa, l'estructura i la conflictivitat social. Des de la perspectiva de la política, evoquen a l'acció i al disseny de polítiques públiques, ja que les estadístiques de desigualtat i pobresa han ajudat a la identificació de les prioritats d'actuació en les polítiques de lluita contra la pobresa, a través de l'estudi de la composició de la població en la franja de renda més baixa. A més, són utilitzades com a indicadors per a l'assignació de recursos i de fons estructurals d'ajust, com és en el cas de la Unió Europea. I per últim, des de la perspectiva tècnica, els estudis quantitatius requereixen un corpus metodològic rigorós, ja que qualsevol variació en les tècniques adoptades poden fer variar notablement els resultats per a una mateixa realitat social.

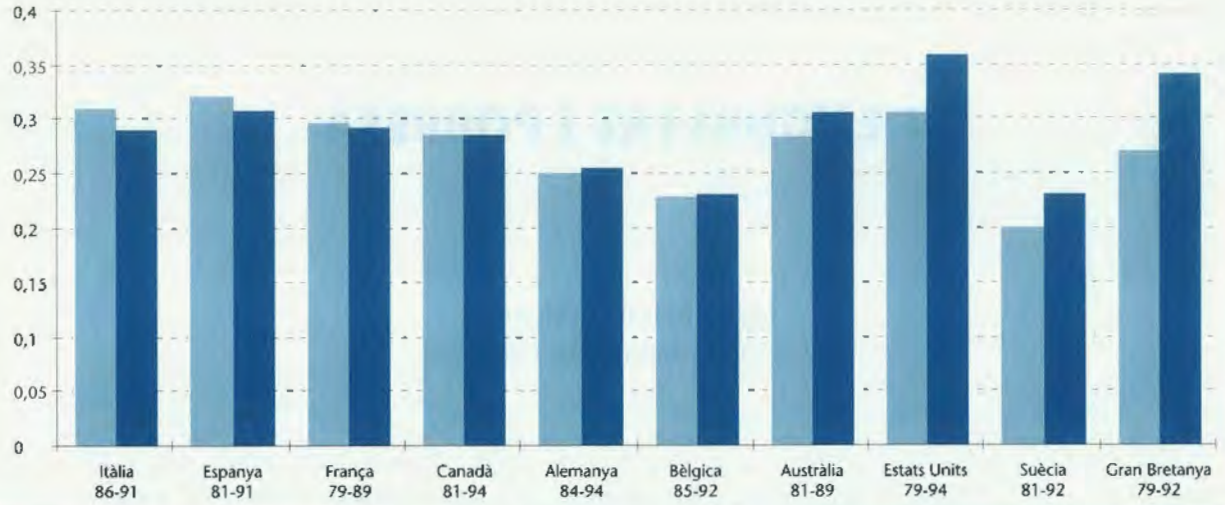
El que s'ha pretès en aquest capítol és fer una aproximació quantitativa a la desigualtat econòmica i la pobresa a Catalunya. Les preguntes que s'han intentat respondre són: és Catalunya una societat desigual i en quina mesura? Com se situa Catalunya en comparació amb els altres països europeus? Com està distribuïda la riquesa del país? Quins són els sectors socials més desafavorits i, per tant, en situació de precarietat, com a conseqüència d'aquesta desigual distribució de la riquesa? Quina és la situació econòmica i les condicions de vida d'aquestes llars?

2. LA DESIGUALTAT ECONÒMICA A CATALUNYA

En analitzar la desigualtat econòmica de Catalunya, no pot deslligar-se de l'evolució de l'Estat espanyol, ni de l'esdevenir de l'economia i la política dels països industrialitzats. En les darreres dècades, tots els canvis socials, demogràfics i econòmics s'han vist reflectits en notables variacions en els nivells de desigualtat econòmica de la població i han tingut evolucions i tendències diferents, sent els punts de partida també diferents. La tendència general ha estat l'augment de les desigualtats a la dècada dels vuitanta, que s'ha perllongat a la dels noranta. És destacable els casos dels països nòrdics i de tradició anglo-saxona (Gran Bretanya, Suècia i Estats Units) com mostren els gràfics 1 i 2 amb uns augments estadísticament significatius. En canvi, Itàlia, l'Estat espanyol i en menor mesura França han vist disminuir les desigualtats.

L'Estat espanyol se situa encara entre els països amb major nivell de desigualtat d'Europa l'any 1994, com mostra el gràfic 2. D'acord amb les dades que es mostren a la taula 1, el cas espanyol mostra un panorama d'un relatiu augment del nivell de renda de les llars, que ha estat acompanyat d'una disminució de les desigualtats econòmiques. Aquesta tendència es mantindrà fins a principi de la dècada dels noranta. Ara bé, alguns estudis molt recents (i per tant provisionals) mostren un canvi a

GRÀFIC 1. EVOLUCIÓ DE LA DESIGUALTAT ECONÒMICA. ÍNDEX DE GINI DE LA RENDA DISPONIBLE. UNIÓ EUROPEA

Font: Ruiz-Huerta, J., et altri, (1997); a partir de l'explotació de LIS (Luxemburg Income Surveys).

mitjan dels noranta, ja que apunten cap a un lleuger augment de la desigualtat, en especial a la desigualtat per ingressos provinents de salaris[1]. En aquesta situació, pren una especial rellevància l'anàlisi de la tendència i el comportament redistributiu que puguin tenir les diverses polítiques econòmiques i socials, al llarg d'aquesta dècada que ara s'acaba.

Quant a l'evolució de la desigualtat a Catalunya, pot considerar-se que no ha estat gaire distinta de la seguida per la totalitat de l'Estat espanyol. Els nivells de desigualtat econòmica són lleugerament menors als de la mitjana espanyola. A continuació, s'exposen els aspectes més rellevants de la distribució social de la renda a Catalunya[2]. Les llars catalanes ingressen per terme mitjà l'any 1990-1991, 2.561.849 pessetes, mentre que en gasten 2.948.877[3], tal com mostra la taula 2. Les llars de Barcelona són les que més ingressen i les que més gasten, mentre que les llars tarragonines són les més desafavorides: ingressen un 15% menys que la mitjana de Catalunya: tenen un nivell de despeses un 10% menor. Si ho comparem amb l'Estat espanyol, les llars catalanes ingressen i gasten un 15% més aproximadament per sobre la mitjana espanyola; tan sols les llars de la província de Tarragona no superen la mitjana de l'Estat. Tanmateix cal matisar aquesta bona posició de les llars catalanes, si es considera que el cost de la vida a Catalunya l'any 1991 era d'un 4,2% més alt que a la resta de l'Estat[4].

Però, quina proporció de renda acumulen les llars més riques i quina les més pobres? o bé, com de riques són les llars riques, i com de pobres són les pobres?[5] El 1991, el 25% de les llars més pobres, és a dir, les llars que pertanyen al primer quartil, disposaven del 16% del total dels ingressos de totes les llars. Mentre que el 25% de les llars més riques en disposaven del 36% dels ingressos del total, i el 45% del consum total de les llars. És destacable el fet que el canvi d'escala d'equivalència, usant l'escala OCDE modificada, no aporta canvis substancials en aquestes distribucions (taules 3.1 i 3.2). Ara bé, si s'ex-

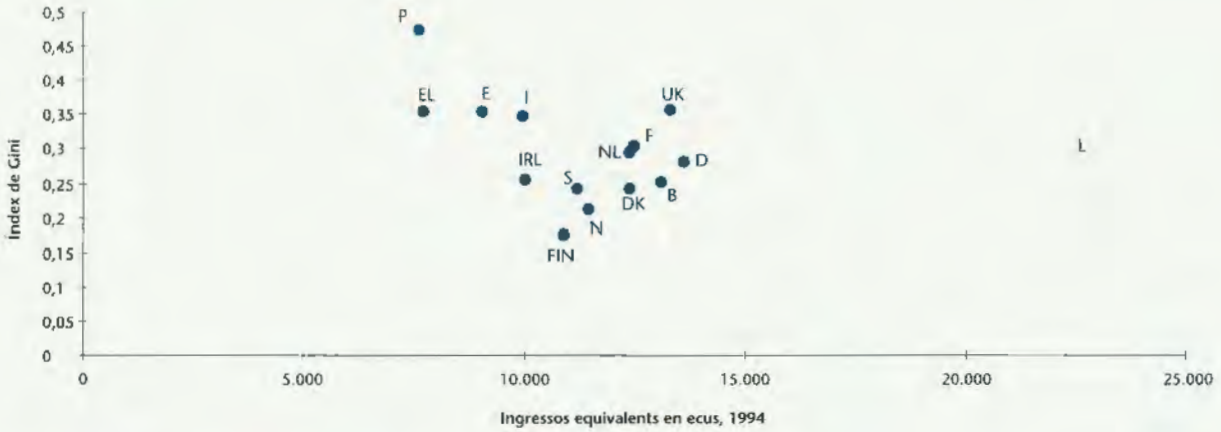
TAULA 1. EVOLUCIÓ DELS INGRESSOS I LES DESPESES DE LES LLARS. ESPANYA. Mitjana d'ingressos i despeses totals de la llar

Pessetes de 1983

	1973-1974	1980-1981	1990-1991
Ingressos totals	286.160	324.160	430.390
Índex de Gini	0,358	0,352	0,330
Despeses totals	338.473	361.507	478.388
Índex de Gini	0,357	0,350	0,342

Font: INE (1996), *Encuesta de presupuestos familiares. Desigualdad y pobreza en España.*

GRÀFIC 2. INGRESSOS EQUIVALENTS I DESIGUALTAT ECONÒMICA (ÍNDEX GINI). UNIÓ EUROPEA. 1994

Font: Vogel, J., (1997), *Living Conditions and inequality in the European Union*; EUROSTAT Working Papers.

trema més l'anàlisi es pot veure com el 10% de les llars més pobres de Catalunya disposen tan sols del 5,7% dels ingressos totals, mentre que el 10% de les llars més riques, disposen del 18% dels ingressos. L'índex de Gini resultant d'aquesta anàlisi, està al voltant del 0,3, tant si ho considerem des dels ingressos com si ho considerem des de les despeses, nivell de desigualtat entre les més elevades d'Europa, però per sota del nivell de la totalitat de l'Estat espanyol.

Quins són els factors que ajuden a explicar la desigualtat econòmica entre les llars? o dit d'una altra manera, quines són les llars més desafavorides per aquesta desigual distribució de la renda[6]? Dos són els aspectes bàsics a considerar: el cicle familiar i la relació amb l'activitat econòmica.

2.1 El cicle familiar

Les diverses situacions econòmiques per les quals passa una família es deuen a la combinació entre el cicle vital dels membres d'una llar i el context econòmic general. I el nivell de necessitat en cada situació econòmica està d'acord amb múltiples factors: el nombre de persones convivint, la seva edat, el nombre de fills[7] i l'estat de salut, entre altres.

Les llars que tenen més probabilitat de caure en situacions de precarietat econòmica són les més envellides, mentre que destaca una considerable absència de llars joves en aquestes situacions. La sortida del mercat de treball per part del sustentador principal, que és aquell que

TAULA 2. INGRESSOS I DESPESES DE LES LLARS. 1990-1991. Mitjana d'ingressos i despeses totals de la llar, per càpita i equivalents

	Ingressos				Despeses			*Pessetes corrents*
	per llar	per càpita	equivalents (OCDE)	equivalents (OCDE modificada)	per llar	per càpita	equivalents	equivalents (OCDE modificada)
Catalunya	2.561.849	783.331	1.065.465	1.289.756	2.948.877	901.671	1.205.827	1.466.665
Barcelona	2.648.192	806.601	1.098.219	1.330.699	3.012.644	917.608	1.227.256	1.494.766
Girona	2.347.422	728.791	998.590	1.200.372	2.777.357	862.270	1.170.123	1.410.526
Lleida	2.271.601	696.648	951.272	1.143.106	2.814.956	863.283	1.151.555	1.391.810
Tarragona	2.217.113	689.611	923.885	1.120.703	2.654.126	825.540	1.092.380	1.328.975
Espanya	2.220.367	651.708	866.355	*	2.527.105	741.740	986.040	*

* no disponible.
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

TAULA 3.1 INGRESSOS I DESPESES MITJANES SEGONS QUARTILS I DECILS PONDERATS DE DESPESES EQUIVALENTS. (Escala OCDE)

	Ingressos mitjans	Participació en els ingressos	Despeses mitjanes	Participació en les despeses
QUARTILS				
Primer	1.625.519	15,8	1.377.570	11,6
Segon	2.167.214	21,1	2.143.358	18,1
Tercer	2.746.318	26,8	3.037.755	25,7
Quart	3.708.339	36,1	5.236.819	44,3
DECILS				
Primer	1.472.609	5,7	1.085.280	3,6
Segon	1.605.497	6,2	1.453.516	4,9
Tercer	1.922.886	7,5	1.837.351	6,2
Quart	2.101.279	8,2	2.098.966	7,1
Cinquè	2.379.563	9,2	2.327.207	7,8
Sisè	2.655.171	10,3	2.916.931	9,8
Setè	2.712.146	10,5	3.005.093	10,1
Vuitè	2.932.923	11,4	3.444.579	11,6
Novè	3.148.056	12,2	4.412.499	14,9
Desè	4.688.343	18,3	6.907.327	23,4

TAULA 3.2 INGRESSOS I DESPESES MITJANES SEGONS QUARTILS I DECILS PONDERATS DE DESPESES EQUIVALENTS. (Escala OCDE modificada)

	Ingressos mitjans	Participació en els ingressos	Despeses mitjanes	Participació en les despeses
QUARTILS				
Primer	1.497.588	14,6	1.242.886	10,5
Segon	2.174.041	21,2	2.103.803	17,8
Tercer	2.722.599	26,5	3.053.496	25,8
Quart	3.853.162	37,6	5.395.317	45,7
DECILS				
Primer	1.278.636	4,9	900.250	3
Segon	1.569.189	6,1	1.349.501	4,5
Tercer	1.837.773	7,1	1.750.923	5,9
Quart	2.126.215	8,2	2.003.437	6,7
Cinquè	2.367.261	9,2	2.362.610	8
Sisè	2.478.147	9,6	2.756.663	9,3
Setè	2.885.347	11,2	3.153.678	10,6
Vuitè	2.934.238	11,4	3.533.526	11,9
Novè	3.289.476	12,8	4.384.220	14,8
Desè	4.852.191	18,9	7.293.939	24,7

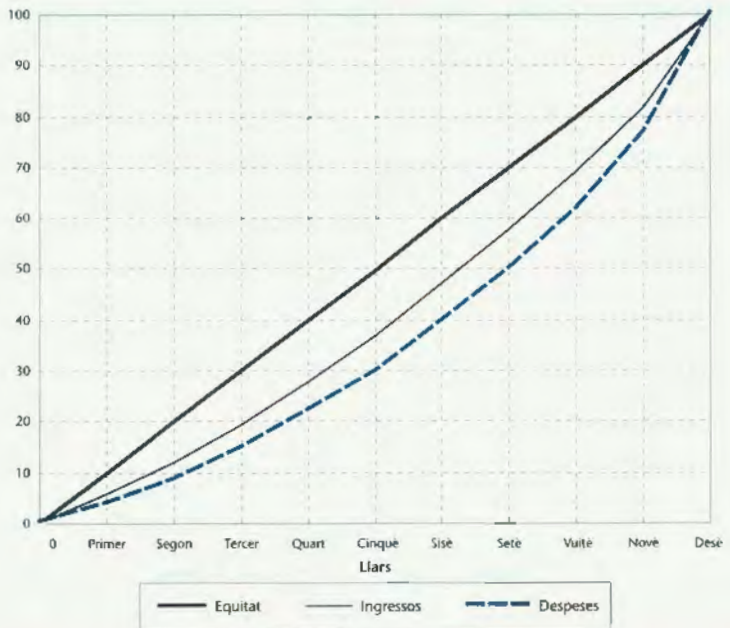
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991*.

TAULA 4. ÍNDEXS DE DESIGUALTAT. 1990-1991. CATALUNYA

	Ingressos			
	totals de la llar	per persona	equivalents (OCDE)	equivalents (OCDE modificada)
Gini	0,316	0,282	0,297	0,277
Theil1	0,166	0,125	0,140	0,121
Theil0	0,165	0,138	0,157	0,131
Atkinson 0,5	0,081	0,065	0,073	0,062
Atkinson 1,5	0,214	0,178	0,196	0,174
Atkinson 2	0,309	0,236	0,259	0,229
Atkinson 2,5	0,383	0,309	0,343	0,295
	Despeses			
	totals de la llar	per persona	equivalents (OCDE)	equivalents (OCDE modificada)
Gini	0,351	0,320	0,312	0,311
Theil1	0,183	0,175	0,164	0,162
Theil0	0,196	0,164	0,156	0,156
Atkinson 0,5	0,091	0,082	0,078	0,077
Atkinson 1,5	0,277	0,226	0,217	0,219
Atkinson 2	0,386	0,295	0,285	0,288
Atkinson 2,5	0,480	0,377	0,362	0,365

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

GRÀFIC 3. CORBA DE LORENZ DELS INGRESSOS I LES DESPESES EQUIVALENTS (ESCALA OCDE). 1990-1991. CATALUNYA

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

aporta una proporció d'ingressos més gran dedicats a atendre les despeses de la llar i dels que hi conviuen, ja suposa una davallada en el nivell econòmic. Davallada que es veu accentuada, en el cas que els principals ingressos provinguin del sistema de pensions vigent. Així ho mostren els resultats de 1990-1991 de l'Enquesta de pressupostos familiars (taula 5). Aquelles llars on el sustentador principal és de 65 anys i més, tenen un nivell de despesa un 35% inferior a la mitjana de la resta de llars en el cas que sigui un home, i un 57% en el cas que sigui una dona. Aquest menor nivell econòmic no es deu a una davallada de les necessitats, sinó a un minvant nivell d'ingressos. Si el nivell d'ingressos disminueix, el nivell de consum també. Aquestes són les llars que més proporció de la despesa dediquen a béns considerats de primera necessitat: alimentació, vestit i calçat.

Aquesta situació desfavorable s'aguditza de forma contundent quan les persones grans viuen soles, arribant el consum a nivells molt baixos. La mitjana de les despeses d'aquestes llars no supera el milió de pessetes anuals, és a dir, un 66% menys de la mitjana total, mentre que vivint en parella, el nivell de despesa augmenta fins al milió i mig, cosa que suposa menys d'un milió de pessetes de 1990-1991 per càpita.

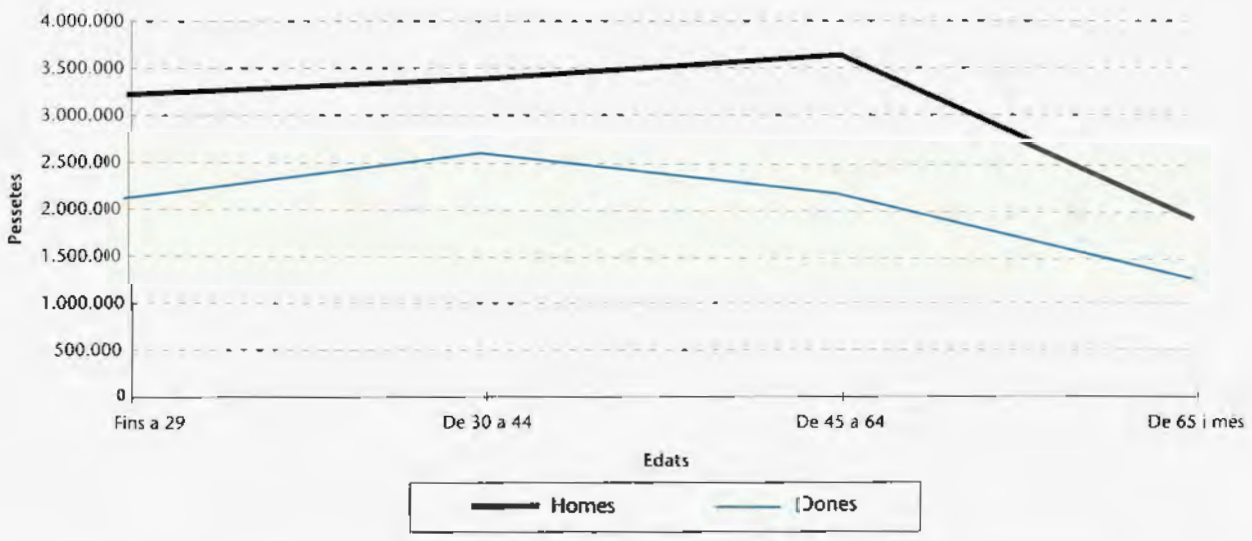
El ritme en què es produeix la davallada del nivell de vida de les llars velles és ben distint si es considera el sexe del sustentador principal, tal com mostra el gràfic 4. Quan el sustentador principal és un home, la forta davallada en el nivell de consum es produeix a partir dels 65 anys, és a dir, en coincidir amb l'abandó del mercat de treball. En canvi, en el cas que sigui una dona aquest procés s'inicia als 45 anys, agreujant-se quan arriba als 65 anys.

L'absència de llars joves en situacions de precarietat econòmica fa pensar que la formació de noves llars es produeix quan es pot garantir un nivell econòmic adequat, causa i alhora efecte de la tardana edat de l'emancipació dels joves. El garant d'un cert nivell de vida, passa òbviament per la inserció de la població jove al mercat de treball i l'accés a l'habitatge. És destacable el fet que les llars més joves són les que menys gasten en béns primaris i les que més ho fan en altres béns i serveis que no siguin els de la llar pròpiament. Sembla clar, doncs, que la població jove vol garantir un nivell econòmic que pugui dedicar a altres béns i serveis que no els estrictament necessaris en el moment de l'emancipació.

2.2 Situació davant l'activitat econòmica

La relació que els individus tenen respecte a l'activitat econòmica i en especial amb el mercat de treball, són factors que encara tenen una gran capacitat explicativa de la posició social i econòmica de les llars. I això engloba les esferes educatives, els sistemes de protecció social i el paper de la família.

GRÀFIC 4. DESPESES MITJANES PER LLAR SEGONS EL SEXE I L'EDAT DEL SUSTENTADOR PRINCIPAL

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-199..*

TAULA 5.1 INGRESSOS I DESPESES MITJANES SEGONS LES CARACTERÍSTIQUES DEL SUSTENTADOR PRINCIPAL. 1990-1991. CATALUNYA

	Ingressos mitjans				Despeses mitjanes			
	per llar	per persona	equivalents (OCDE)	equivalents (OCDE modificada)	per llar	per persona	equivalents (OCDE)	equivalents (OCDE modificada)
SEXE I EDAT								
Homes	2.719.102	836.426	1.069.998	1.314.621	3.154.786	943.865	1.218.186	1.505.041
fins a 29 anys	2.400.121	1.085.260	1.293.060	1.481.815	3.180.572	1.338.706	1.622.230	1.881.537
de 30 a 44 anys	2.807.673	788.591	1.082.697	1.372.431	3.373.895	923.702	1.278.739	1.629.642
de 45 a 64 anys	3.171.774	866.692	1.102.892	1.375.897	3.620.546	964.999	1.237.411	1.551.116
de 65 anys i més	1.820.959	764.546	911.157	1.052.466	1.917.900	798.249	952.174	1.100.619
Dones	1.736.592	924.654	1.041.679	1.159.264	1.868.277	1.017.499	1.140.968	1.265.270
fins a 29 anys	1.875.344	772.517	924.199	1.082.388	2.083.490	1.016.166	1.167.969	1.322.184
de 30 a 44 anys	2.220.105	856.969	1.061.778	1.270.581	2.578.496	1.026.490	1.264.960	1.505.640
de 45 a 64 anys	2.075.181	1.010.440	1.156.206	1.303.744	2.175.539	1.100.553	1.245.980	1.394.798
de 65 anys i més	1.229.414	900.377	951.062	999.178	1.277.154	945.871	996.942	1.045.984
RELACIÓ AMB L'ACTIVITAT								
Ocupats	3.043.968	879.846	1.145.657	1.427.900	3.592.131	1.025.555	1.342.280	1.677.027
Aturats	2.107.065	919.917	1.078.395	1.234.430	2.301.039	919.888	1.097.492	1.278.040
Inactius	1.700.622	782.649	908.009	1.030.956	1.806.396	825.938	958.807	1.089.316
CATEGORIA PROFESSIONAL								
Treb. manual indústries i serveis	2.639.366	723.234	951.307	1.196.224	3.135.391	855.615	1.132.024	1.425.253
Treb. no manual indústries i serveis	3.627.967	1.095.335	1.416.324	1.752.554	4.216.378	1.261.013	1.635.292	2.026.323
Autònoms indústries i serveis	3.013.151	874.453	1.140.639	1.424.332	3.544.840	989.935	1.306.928	1.644.474
Treb. agricultura	2.296.002	658.355	836.105	1.030.037	3.081.324	886.911	1.124.822	1.388.214
Jubilats	1.717.765	775.160	904.415	1.029.986	1.852.403	826.899	966.952	1.103.066
Altres	1.894.847	846.845	984.216	1.124.319	2.001.211	854.266	999.045	1.150.557
NIVELL D'ESTUDIS								
Sense estudis	1.775.246	654.635	782.971	916.566	1.900.074	703.579	841.075	984.141
Estudis primaris	2.354.444	773.546	970.342	1.178.814	2.669.164	856.080	1.081.412	1.318.807
Estudis secundaris	2.780.676	980.748	1.228.873	1.477.805	3.346.146	1.146.584	1.450.557	1.758.664
Estudis superiors	4.454.552	1.366.997	1.758.091	2.162.010	5.379.574	1.598.521	2.073.216	2.565.694
Catalunya	**2.561.848**	**850.547**	**1.065.465**	**1.289.756**	**2.948.876**	**955.651**	**1.205.827**	**1.466.665**

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-91.*

Si el mercat de treball pot entendre's com un mercat d'intercanvi de qualificacions de llocs de treball[8] és evident que el nivell educatiu dels membres de la llar, especialment del que aporta una major quantitat de renda destinada a les despeses, serà un factor explicatiu important de la posició socioeconòmica ocupada. Explicació que pot venir, en primer lloc, des de la vessant de l'oferta, ja que els llocs de treball requereixen, cada cop més, major qualificació. En segon lloc, des de la demanda: és conegut l'augment dels estocs educatius en les darreres dècades.

Segons els resultats de l'Enquesta de pressupostos familiars 1990-1991, conforme el nivell educatiu del sustentador principal és més alt, el nivell de renda de la llar creix també. Així doncs, la desigualtat entre els dos

TAULA 5.2 INGRESSOS I DESPESES MITJANES SEGONS LES CARACTERÍSTIQUES DE LA LLAR. 1990-1991. CATALUNYA

	Ingressos mitjans				Despeses mitjanes			
	per llar	per persona	equivalents (OCDE)	equivalents (OCDE modificada)	per llar	per persona	equivalents (OCDE)	equivalents (OCDE modificada)
COMPOSICIÓ								
Unipersonal	1.205.286	1.205.286	1.205.286	1.205.286	1.222.265	1.222.265	1.222.265	1.222.265
Parella	1.836.093	918.046	1.080.054	1.224.062	1.979.594	989.797	1.164.467	1.319.729
Parella i adults	3.220.330	860.922	1.099.067	1.348.844	3.666.777	990.353	1.262.951	1.548.239
Parella amb nens	2.774.002	768.516	1.081.322	1.388.092	3.359.775	919.430	1.299.889	1.669.761
Parella amb nens i adults	3.200.299	644.672	883.109	1.190.155	3.844.424	770.764	1.056.668	1.425.903
Altres: un adult amb nens	2.309.513	898.511	1.098.025	1.302.653	2.471.491	952.194	1.165.501	1.383.917
DIMENSIÓ								
Un membre	1.205.286	1.205.286	1.205.286	1.205.286	1.222.265	1.222.265	1.222.265	1.222.265
Dos membres	1.877.872	938.936	1.105.073	1.254.165	2.012.392	1.006.196	1.184.244	1.343.953
Tres membres	2.695.340	898.446	1.165.084	1.422.082	3.076.368	1.025.456	1.330.826	1.620.497
Quatre membres	2.939.806	734.951	1.005.795	1.294.624	3.518.140	879.535	1.206.460	1.555.270
Cinc membres i més	3.507.444	651.966	904.603	1.217.668	4.159.728	770.912	1.074.288	1.448.530
NOMBRE DE MEMBRES OCUPATS								
Cap	1.482.637	809.615	915.095	1.014.606	1.593.544	846.268	960.579	1.069.502
Un	2.413.392	777.313	991.228	1.215.054	3.023.982	937.110	1.208.133	1.490.320
Dos	3.514.291	1.001.887	1.322.485	1.651.799	3.939.658	1.122.647	1.482.188	1.851.213
Tres i més	4.240.855	898.025	1.186.470	1.538.117	4.391.893	929.569	1.228.404	1.596.007
MEMBRES DE LA LLAR OCUPATS								
Sustentador pral. cònjuge i altres	3.665.169	1.028.120	1.372.660	1.730.186	4.226.945	1.185.441	1.580.963	1.991.267
Sustentador pral. o cònjuge	2.371.349	765.376	978.937	1.203.768	3.038.893	939.115	1.215.796	1.504.993
Sustentador pral. o cònjuge i altres	3.916.929	961.024	1.246.810	1.566.601	4.029.327	989.439	1.284.196	1.615.103
Altres membres	2.651.037	781.749	989.058	1.206.578	2.831.601	832.162	1.052.737	1.285.098
Catalunya	**2.561.848**	**850.547**	**1.065.465**	**1.289.756**	**2.948.876**	**955.651**	**1.205.827**	**1.466.665**

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

extrems de nivells educatius és elevada: la mitjana de despeses de les llars on el sustentador principal té estudis superiors, és 3,3 vegades el de les llars on és analfabet o sense estudis acabats, i 2,4 vegades quan té estudis primaris acabats. Analitzant-ho a través del consum, les llars de nivell d'estudis inferiors són les que major proporció de la despesa dediquen a béns de primera necessitat, gairebé un 41%, mentre que en l'altre extrem, la dels estudis superiors, hi dediquen una quarta part. Per tant, tot i l'augment dels estocs educatius de la població espanyola en general, la desqualificació respecte al mercat de treball augmenta les probabilitats de caure en certa precarització, mentre que l'accés a l'educació superior es manté com un element que diferencia socialment i que dóna garantia als individus d'un nivell econòmic benestant.

El cicles familiars vénen condicionats alhora per la relació dels membres respecte al mercat de treball. Si les llars envellides són les que tenen més probabilitats de caure en situacions de precarietat econòmica, és fonamentalment per l'abandó del mercat de treball del sustentador principal, ja que les llars on el sustentador principal és jubilat, té un baix nivell de despesa (1.852.403 pessetes l'any 1990-1991). Les llars en què el sustentador princi-

TAULA 6.1 DESPESA MITJANA PER LLAR EN GRANS GRUPS DE DESPESA SEGONS CARACTERÍSTIQUES DEL SUSTENTADOR PRINCIPAL I LA LLAR. 1990-1991. CATALUNYA

	Despesa mitjana en			Percentatge de la despesa mitjana en		
	alimentació, vestit i calçat	habitatge, mobiliari i despeses de casa	resta de béns i serveis	alimentació, vestit i calçat	habitatge, mobiliari i despeses de casa	resta de béns i serveis
SEXE I EDAT						
Homes	1.025.950	856.648	1.272.186	36,1	27,5	36,3
fins a 29 anys	821.025	717.190	1.642.357	27,4	23,9	48,7
de 30 a 44 anys	1.103.787	899.304	1.370.804	35,2	25,7	39.2
de 45 a 64 anys	1.159.243	956.324	1.504.978	35,6	26,1	38,4
de 65 anys i més	721.896	647.862	548.142	41,6	34,5	23,9
Dones	576.462	693.684	598.130	36,7	38	25,2
fins a 29 anys	557.791	498.335	1.027.364	30,9	24,9	44,2
de 30 a 44 anys	717.029	907.862	953.605	30,3	34	35,7
de 45 a 64 anys	656.873	784.188	734.478	35,4	37,4	27,2
de 65 anys i més	449.638	543.316	284.200	41,4	41,7	16,9
RELACIÓ AMB L'ACTIVITAT						
Ocupats	1.115.954	960.315	1.515.861	33,8	25,9	40,2
Aturats	763.358	615.231	922.449	35,7	29,1	35,1
Inactius	670.798	613.698	521.899	40,9	35,5	23,4
NIVELL D'ESTUDIS						
Sense estudis	722.356	508.044	669.673	40,8	31,5	27,5
Estudis primaris	938.310	725.257	1.005.597	38	28,6	33,3
Estudis secundaris	1.012.944	900.924	1.432.277	31,2	26,6	42,1
Estudis superiors	1.297.283	1.724.644	2.357.645	26,1	31,2	42,5
CATEGORIA PROFESSIONAL						
Treb. manual indústries i serveis	1.094.508	758.025	1.282.858	36,6	23,8	39,6
Treb. no manual indústries i serveis	1.146.854	1.283.659	1.785.865	30,2	29,1	40,7
Autònoms indústries i serveis	1.099.690	862.990	1.582.161	33,7	25	41,3
Treb. agricultura	1.153.255	592.552	1.335.517	38,4	23,1	38,5
Jubilats	699.103	614.009	539.291	41,8	34,4	23,8
Altres	672.962	617.469	710.781	36,2	34,6	29,2

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991*.

pal és inactiu tenen un nivell d'ingressos i de despeses molt per sota al de la resta de llars, amb una mitjana de despesa total d'1.806.396 pessetes que representa un nivell de consum aproximadament un 40% més baix.

L'atur afecta el nivell de vida de la persona, així com la resta de membres de la llar. Les llars on el sustentador principal és aturat, el nivell de despesa és un 43% més baix que quan és ocupat i, òbviament, redueixen el consum en altres béns i serveis que no siguin estrictament necessaris. Malgrat això, i contràriament al que es podria pensar, segons els resultats de l'any 1990-1991, es pot afirmar que incideix més en la precarietat de la llar, que el sustentador principal sigui inactiu que no aturat. El paper de la família torna a jugar un paper clau, ja que aquestes situacions poden ser mitigades per altres membres de la llar que ocupen llocs de treball. En canvi, la davallada en el nivell econòmic a causa de l'absència del mercat de treball per part del sustentador principal, denota que la resta de membres de la llar no cobreixen aquesta pèrdua, augmentant les probabilitats de les llars de caure en situacions de precarietat econòmica.

TAULA 6.2 DESPESA MITJANA PER LLAR EN GRANS GRUPS DE DESPESA SEGONS LES CARACTERÍSTIQUES DE LA LLAR. 1990-1991. CATALUNYA

	Despesa mitjana en			Percentatge de la despesa mitjana en		
	alimentació, vestit i calçat	habitatge, mobiliari i despeses de casa	resta de béns i serveis	alimentació, vestit i calçat	habitatge, mobiliari i despeses de casa	resta de béns i serveis
COMPOSICIÓ						
Unipersonal	382.189	498.996	341.079	35,7	41,9	22,2
Parella	697.679	665.337	616.577	39,4	33,8	26,7
Parella i adults	1.182.643	881.065	1.603.068	36	24,9	39
Parella amb nens	1.065.349	936.845	1.357.580	34,7	26,6	38,6
Parella amb nens i adults	1.287.351	996.596	1.560.476	36,7	23,6	39,6
Altres: un adult amb nens	679.482	832.421	959.587	33,5	32,8	33,5
DIMENSIÓ						
Un membre	382.189	498.996	341.079	35,7	41,9	22,2
Dos membres	681.009	685.801	645.581	38,4	34,1	27,3
Tres membres	931.496	844.748	1.300.123	34,5	26,8	38,5
Quatre membres	1.183.768	908.232	1.426.139	36,2	25,4	38,2
Cinc membres i més	1.320.059	1.075.729	1.763.939	35,4	24	40,5
NOMBRE DE MEMBRES OCUPATS						
Cap	587.607	583.190	422.746	41	37,4	21,4
Un	997.352	847.844	1.178.784	35,7	27,2	37
Dos	1.153.851	1.055.061	1.730.745	31,9	25,6	42,3
Tres i més	1.436.701	944.108	2.011.083	34,4	20,6	44,9
MEMBRES OCUPATS DE LA LLAR						
Cap	587.607	583.190	422.746	41	37,4	21,4
Sutentador pral. cònjuge i altres	1.246.807	1.123.882	1.856.255	31,7	25,2	42,9
Sutentador pral. o cònjuge	992.710	855.547	1.190.635	35,4	27,2	37,3
Sutentador pral. o cònjuge i altres	1.225.964	953.427	1.849.935	32,6	23,2	44
Altres membres	1.019.421	744.508	1.067.672	38	26,3	35,6
Catalunya	**954.008**	**830.565**	**1.164.302**	**36,2**	**29,2**	**34,5**

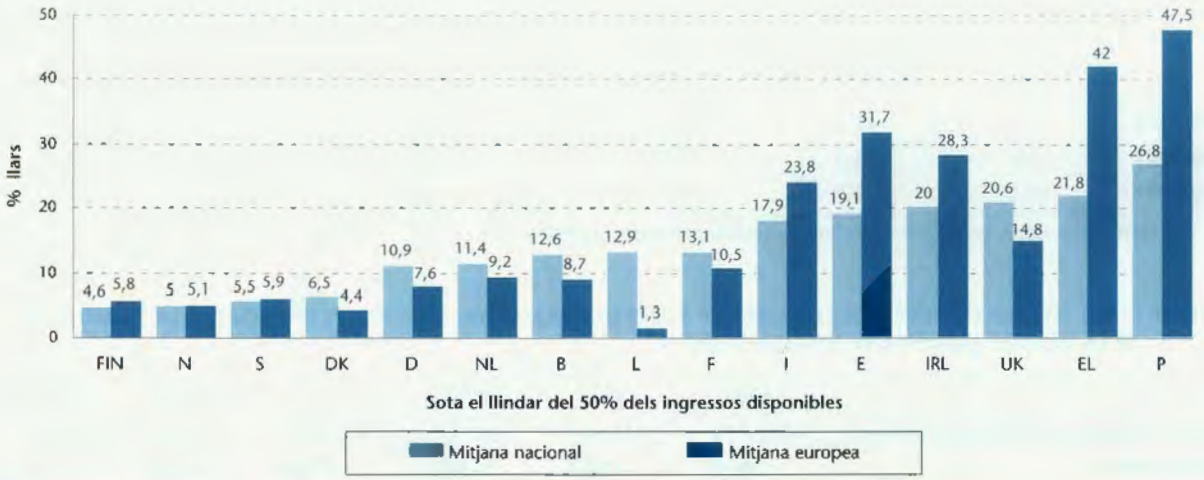
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

3. LA POBRESA MODERADA I EXTREMA

La metodologia més utilitzada per quantificar i distingir la població pobra, és aquella que estableix el llindar de pobresa moderada en el 50% de la mitjana de la renda d'una determinada societat i en el 25% la pobresa extrema. Operativitzar això significa valorar quins indicadors són els més correctes per establir aquest llindar: la mitjana o la mediana, els ingressos o les despeses, i si es considera la renda total, per càpita o bé s'aplica alguna escala d'equivalència. El ventall d'elecció és ampli, fet que ajuda a certa confusió a l'hora de valorar els resultats obtinguts. A més, l'interès per la comparació entre territoris, està portant, cada cop més, a la consideració de diversos llindars al mateix temps sobre un territori. En el context europeu, a una regió li pot ser aplicat el llindar del 50% de la mitjana de la renda europea, estatal o bé regional.

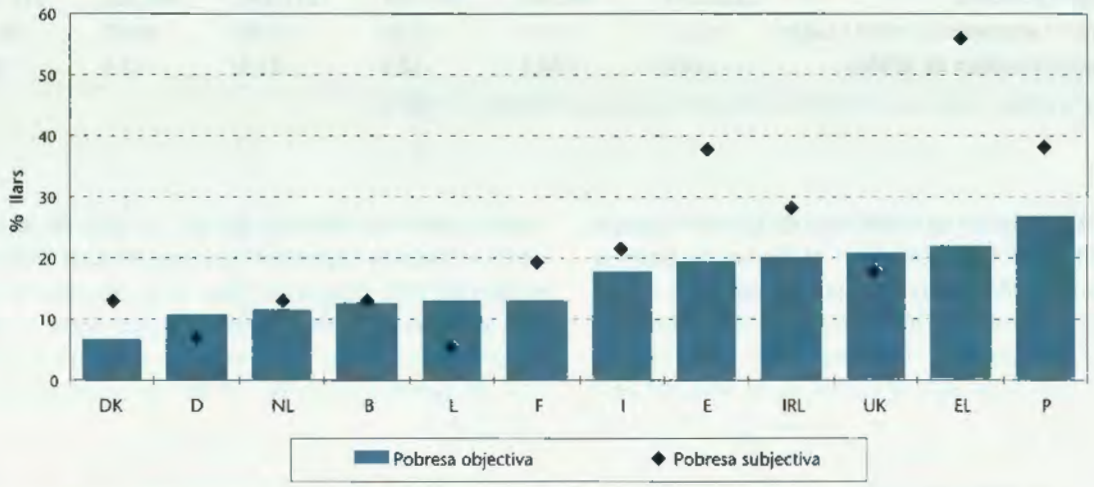
A la llum de les dades més recents, 1994[9], Espanya continua situant-se entre els països amb una major taxa de pobresa, 19,1%, com mostra el gràfic 5. És a dir, una de cada cinc llars espanyoles, queda per sota el llindar del 50% de la mitjana nacional dels ingressos disponibles, una xifra sensiblement elevada si es compara amb la dels països nòrdics, la d'Alemanya o els Països Baixos. S'agru-

GRÀFIC 5. TAXA DE POBRESA. UNIÓ EUROPEA. 1994

Font: EUROSTAT, *Panel a los hogares de la Unión Europea, 1994.*

GRÀFIC 6. TAXES DE POBRESA OBJECTIVA I POBRESA SUBJECTIVA. UNIÓ EUROPEA. 1994

Font: EUROSTAT, *Panel a los hogares de la Unión Europea, 1994.*

pa, doncs, amb països com Itàlia, Grècia o Portugal. Ara bé, si el llindar se situa al 50% de la mitjana europea dels ingressos disponibles, l'Estat espanyol augmenta més de 10 punts percentuals, fins a un 31,7%.

Si es contrasta la pobresa resultant de l'aplicació dels llindars subjectius i la pobresa objectiva, l'Estat espanyol es torna a alinear amb els països del sud d'Europa, ja que la percepció subjectiva de la pobresa excedeix l'objectiva. És a dir, que hi ha un notable volum de població que quedaria per sobre els llindars de pobresa objectiva i que en canvi manifesten tenir dificultats econòmiques. Si es prenen les llars que tenen força dificultats per arribar a fi de mes (línia subjectiva DELEECK), aquestes representen el 37% de les llars espanyoles, per sota de Grècia i Portugal, però per sobre de la resta de països de la Unió Europea, com mostra el gràfic 6. Des que es tenen dades, 1973-1974, a l'Estat espanyol la pobresa ha disminuït lleugerament, desviant-se de la tendència de la majoria de països europeus. L'establiment de polítiques pròpies de l'estat del benestar que ha fet que fos sobretot la pobresa extrema la que ha reduït més significativament els seus contingents.

Abans d'analitzar la pobresa a Catalunya, cal fer algunes anotacions metodològiques. Per respondre la pregunta

TAULA 7. EVOLUCIÓ DE LA POBRESA. ESPANYA. PERCENTATGE DE LLARS QUE QUEDEN PER SOTA ELS DIVERSOS LLINDARS DE POBRESA

	Ingressos per càpita			Despeses per càpita		
	50%	40%	25%	50%	40%	25%
1973-1974	21,4	12,1	3,0	22,0	12,8	3,1
1980-1981	19,9	11,3	2,9	20,6	11,3	2,9
1990-1991	16,6	8,7	2,1	19,0	10,2	2,1

Font: INE (1996); *Encuesta de presupuestos familiares. Desigualdad y pobreza en España.*

TAULA 8. LLARS SEGONS ELS DIVERSOS LLINDARS DE POBRESA. CATALUNYA. 1990-1991. PERCENTATGE DE LA MITJANA DE LA DESPESA EQUIVALENT (ESCALA OCDE)

	50%	45%	40%	35%	30%	25%
Llindar (pessetes per unitat de consum)	602.914	542.622	482.331	422.039	361.748	301.457
Milers de llars	268,0	182,4	134,5	79,2	42,9	25,7
Taxa de pobresa	14,8	10,1	7,4	4,3	2,3	1,4
Ingressos mitjans totals (pessetes)	1.508.506	1.485.004	1.401.943	1.179.990	994.258	807.004
Ingressos per càpita (pessetes)	493.441	467.048	472.268	463.653	429.613	388.729
Despeses mitjanes en alimentació, vestit i calçat (pessetes)	522.533	488.092	417.415	343.323	287.603	215.577
% despeses en alimentació, vestit i calçat	45,27	45,75	45,54	46,84	49,05	49,25
% llars que no disposen de telèfon	29,0	29,8	32,0	37,3	43,4	44,4

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

de quantes llars viuen en condicions de pobresa i precarietat econòmica s'ha considerat el llindar de pobresa moderada en el 50% de la mitjana catalana de la despesa equivalent (escala OCDE)[10], i el de la pobresa extrema en el 25%. La pobresa moderada l'any 1990-1991 a Catalunya, que es va situar al voltant de les 603.000 pessetes per unitat de consum anuals, engloba unes 268.000 llars, que representen un 14,8%[11] de taxa de pobresa. Quant a la quantitat de població que queda per sota d'aquest llindar pot ser estimada en unes 900.000 persones, és a dir, un 15% de la població total. Ara bé, si es considera la pobresa extrema (que equival a un llindar de 301.500 pessetes per unitat de consum anuals) aquestes xifres es veuen considerablement disminuïdes: afecta 25.700 llars, amb una taxa de pobresa de l'1,4% del total de llars, i quant a població, és d'unes 66.700 persones, és a dir, un 1,1% de la població.

La pobresa detectada a Catalunya podria ser qualificada de majoritàriament moderada, ja que s'acumula al voltant dels llindars del 50% i del 40% de la mitjana de la despesa equivalent. Si es considera el nombre de llars i la taxa de pobresa, desplaçant el llindar en quintils, tal com mostra la taula 8, pot comprovar-se que el 70% de les llars precàries (sota el llindar del 50%) es concentren entre els intervals del 50 i el 40% de la mitjana de la despesa equivalent i si baixem fins al 35%, acumulem el 90% d'aquestes llars. És a dir, una de cada deu llars que considerem pobres queda entre el 50% i el 35% de la mitjana. Si es marqués el llindar al 30% la taxa de pobresa baixa fins al 2% del total de llars de Catalunya.

D'altra banda, podria pensar-se que on es detecta un canvi en les condicions econòmiques no és tant al voltant del 50% de la mitjana de l'indicador escollit, sinó al voltant del 35% i 30%: la mitjana dels ingressos totals estan al voltant del milió de pessetes, el nivell de consum en béns de primera necessitat es redueix substancialment, però en canvi suposa una proporció més important del total de pressupost i el telèfon és menys present en aquestes llars.

3.1 Factors que incideixen en la pobresa

Coincidint amb el que s'ha dit quan s'ha tractat la desigualtat econòmica, el que més influeix en els processos que porten a la pobresa és el cicle familiar i el cicle vital dels membres de les llars.

TAULA 9.1 LLARS I POBLACIÓ SOTA ELS DIVERSOS LLINDARS DE POBRESA. CATALUNYA. 1990-1991. LLINDARS DEL 50%, 40% I 25% DE LA MITJANA DE LA DESPESA EQUIVALENT (ESCALA OCDE)

	Llindar del 50%		Llindar del 40%		Llindar del 25%	
	milers de llars	taxa de pobresa	milers de llars	taxa de pobresa	milers de llars	taxa de pobresa
Barcelona	189,7	13,7	87,5	6,3	16,8	1,2
Girona	21,6	14,3	13,5	8,9	3,2	2,1
Lleida	23,5	22,2	13,7	12,9	1,8	1,8
Tarragona	33,0	20,3	19,8	12,1	3,7	2,3
Catalunya	268,0	14,8	134,5	7,5	25,7	1,4
LLARS SEGONS LES CARACTERÍSTIQUES DEL SUSTENTADOR PRINCIPAL						
Sexe i edat						
Homes	205,3	13,5	95,0	6,2	12,4	0,8
fins a 29 anys	6,8	6,2	1,0	0,9	..	..
de 30 a 44 anys	55,8	11,7	20,3	4,2	..	..
de 45 a 64 anys	69,6	11,3	32,5	5,2	..	..
de 65 anys i més	72,9	22,9	41,0	12,9	..	..
Dones	62,7	21,7	39,5	13,6	13,2	4,5
fins a 29 anys	2,4	20,0	2,4	20,0	..	..
de 30 a 44 anys	10,3	18,9	8,0	14,7	..	..
de 45 a 64 anys	10,5	10,5	9,1	9,1	..	..
de 65 anys i més	39,3	32,2	19,8	16,2	..	..
Relació amb l'activitat						
Ocupats	99,0	8,7	40,6	3,5	4,8	0,4
Aturats	14,6	15,6	11,8	12,7	4,0	0,5
Inactius	154,4	26,4	82,0	14,0	20,4	3,5
Nivell d'estudis						
Sense estudis	100,8	32,7	56,2	18,2	12,9	4,1
Estudis primaris	157,9	14,9	71,0	6,7	12,8	1,2
Estudis mitjans i superiors	9,2	2,0	7,2	1,6	0,0	0,0
CARACTERÍSTIQUES DE LA LLAR						
Composició						
Llars sustentador pral. 65 anys i més	73,2	24,5	42,2	14,1	13,2	4,4
Llars sense nens	75,7	10,4	40,5	5,6	6,3	0,8
Llars amb nens	119,0	15,1	51,7	6,5	6,0	0,7
Dimensió						
Un membre	32,8	18,5	19,6	11,1	10,3	5,8
Dos membres	70,8	16,2	34,2	7,8	5,7	1,3
Tres membres	42,0	10,8	25,4	6,5	1,8	0,4
Quatre membres i més	122,3	15,1	55,2	6,8	7,7	0,9

.. :Informació no significativa.
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

La pobresa moderada afecta amb major proporció aquelles llars on el sustentador és major de 65 anys; una de cada quatre llars on el sustentador principal és major de 65 anys és pobra, cosa que engloba unes 112.000 llars, i des d'una altra perspectiva, el 41% de les llars pobres, el sustentador principal és major de 65 anys. Sovint aquesta situació de precarietat de la població d'edat ve accentuada per una situació de solitud o bé de cicle familiar de niu buit (els fills viuen fora de la llar). Així sobresurt el fet que el 26% de les llars formades per una persona sola major de 65 anys és pobre, com el 24% de les parelles grans sense fills.

TAULA 9.2 POBLACIÓ SOTA ELS DIVERSOS LLINDARS DE POBRESA. CATALUNYA. 1990-1991. LLINDARS DEL 50%, 40% I 25% DE LA MITJANA DE LA DESPESA EQUIVALENT (ESCALA OCDE)

	Llindar del 50%		Llindar del 40%		Llindar del 25%	
	milers de llars	taxa de pobresa	milers de llars	taxa de pobresa	milers de llars	taxa de pobresa
Total població	907,9	15,3	444,5	7,5	66,7	1,1
Homes	426,2	14,7	215	7,4	39,1	1,3
Dones	481,6	15,9	229,4	7,5	27,5	0,9
Fins a 9 anys	107,9	18,1	48,5	8,1	9	1,5
De 10 a 15 anys	133,6	21,8	67,3	11	10,8	1,7
De 16 a 64 anys	465,4	12	212,8	5,5	23,7	0,6
De 65 a 79 anys	145,8	21,7	79	11,8	16,1	2,4
De 80 anys i més	55,1	30,9	36,6	20,5	7	3,9
Barcelona	657,1	14,4	291,3	6,4	48,4	1
Girona	75,1	15,3	46,6	9,5	4,8	1
Lleida	79,1	22,8	44,2	12,7	4	1,1
Tarragona	96,5	18,4	62,2	11,8	9,3	1,7
Catalunya	907,9	15,3	444,5	7,5	66,7	1,1

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991*.

La pobresa es feminitza. Una de cada cinc llars sustentada econòmicament per una dona es troba en situació de pobresa, enfront d'una de cada set sustentada per homes. Les circumstàncies que porten a ser una dona la principal sustentadora d'una llar, es deuen sovint a l'absència d'una figura masculina, tal com mostra l'estat civil d'aquestes dones (majoritàriament vídues, solteres, separades i divorciades). La pobresa es feminitza especialment en els col·lectius de gent gran, a conseqüència de la major esperança de vida i de la seva tradicional absència del mercat de treball. Un terç de les llars sustentades per dones majors de 65 anys és una llar pobra.

L'atur augmenta les probabilitats que una llar es trobi en una situació de pobresa, però no tant com la jubilació. Un 16% de les llars on el cap de família és a l'atur és una llar pobra, proporció que no s'allunya de la mitjana global. En canvi, en cas de jubilació del sustentador principal aquestes probabilitats augmenten fins a un 25%, afectant unes 123.000 llars. A més, afecta de forma significativa el col·lectiu de pensionistes, ja que el 26% de llars on el sustentador principal és pensionista és una llar pobra, és a dir, 146.000 llars de tot Catalunya. Aquest nombre de llars representa més de la meitat de les llars pobres i un 8% del total de les llars de Catalunya.

Així doncs, el factor edat dels membres de la llar, i en especial del sustentador principal, incideix fortament en l'augment de probabilitats que les llars es trobin en situació de pobresa moderada. Altres factors, com el nivell d'estudis, la situació davant el mercat de treball, són també significatius, però alhora molt relacionats amb el cicle vital de les persones. Sobresurt el fet que hi ha un canvi qualitatiu important en la situació econòmica de la llar quan el sustentador principal depèn del sistema de protecció social, en especial de les pensions. Les probabilitats de pertànyer a situacions de pobresa moderada augmenten considerablement.

3.2 Condicions de vida de les llars pobres

La pobresa detectada en aquest estudi és fonamentalment una pobresa moderada, que afecta sobretot llars en cicles familiars tardans. Són aquestes unes llars que, en el passat, havien assolit un nivell de benestar acceptable, la situació econòmica de les quals ha sofert un important debilitament, tot i mantenir moltes de les condicions de vida que van adquirir anteriorment. En aquest sentit, les llars pobres no difereixen substancialment quant a condicions de vida de les que no ho són.

Això es fa palès sobretot en l'habitatge. L'habitatge és un bé car, costós i imprescindible per tenir un nivell de vida acceptable, que requereix certa planificació econòmica per tal d'accedir-hi. És, per tant, un indicador apropiat de

TAULA 10. CONDICIONS DE VIDA DE LES LLARS POBRES. 1990-1991. Taxes de possessió de béns i equipaments de l'habitatge de les llars que queden per sobre i per sota del llindar del 50 % de la mitjana de la despesa equivalent.

	Llars sota el 50%	Llars sobre el 50%
HABITATGE		
Règim de tinença de l'habitatge		
lloguer	40,5	22,0
propietat	59,5	78,0
Mitjana de superfície de l'habitatge (en m²)		
construïda	97,9	106,0
útil	81,6	90,0
BÉNS DOMÈSTICS		
Energia elèctrica	100,0	100,0
Instal·lació higiènica fixa	97,8	99,8
Calefacció	97,6	98,8
calefacció individual o col·lectiva	17,7	32,5
calefacció aparells mòbils	84,7	68,7
Aigua calenta	90,3	97,6
BÉNS DOMÈSTICS COMPLEMENTARIS		
Cuina	100,0	100,0
Nevera	97,3	99,4
Rentadora	92,6	96,8
Telèfon	71,0	91,8
Rentaplats	1,4	13,8
Assecadora	0,2	3,4
Aspiradora	8,0	30,2
BÉNS DE LLEURE		
Aparell de ràdio	54,9	61,8
Televisió	97,2	99,2
Vídeo	27,6	54,0
Aparell de música	38,6	67,5
Càmera fotogràfica	21,3	52,2
TRANSPORT		
Cotxe o motocicleta	41,8	75,3
Bicicleta	5,0	10,3
ALTRES BÉNS		
Habitatge secundari	4,4	15,3
Ordinador	8,6	18,0
NOMBRE MITJÀ DE BÉNS POSSEÏTS	7,0	10,1

Taxa de posessió = proporció de llars que diuen posseir equipaments i béns.
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE; *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991.*

la privació socioeconòmica de les llars pobres. Tal com mostra la taula 10, les llars en precari viuen més freqüentment de lloguer que la resta de llars, un 40%, enfront d'un 20% de la resta de llars. Pel que fa a la superfície dels habitatges no hi ha grans diferències, sobretot quant a la superfície útil habitable, ja que si bé les llars que no són pobres disposen com a mitjana de 90 metres quadrats, les llars precàries disposen de 81,5 metres quadrats.

Les llars en situació de pobresa no estan privades de les instal·lacions bàsiques necessàries en un habitatge. Un 2% de les llars pobres no tenen instal·lacions higièniques fixes. En referència amb l'aigua calenta, un 10% no disposa de cap sistema per tenir-ne. Hi ha diferències entre les llars en situació de precarietat i la resta pel que fa a les instal·lacions de calefacció. Gairebé la totalitat de les llars de Catalunya tenen alguna font de calefacció; ara bé, la diferència, però, entre llars prové del tipus de font. El 85% de les llars menys afavorides tenen com a font principal de calefacció aparells mòbils (estufes, calefactors, etc.) i sols el 18% tenen calefacció individual o col·lectiva, una proporció sensiblement inferior a la de les

llars que estan per sobre els llindars de pobresa moderada (un 33%).

Un altre tipus d'equipaments són els béns domèstics. Disposar d'una cuina i nevera és necessari per portar a terme les tasques bàsiques d'alimentació de la llar. Doncs bé, s'han detectat ben poques llars amb mancança d'aquests béns. I tan sols un 7% de les llars pobres, no disposen de rentadora. Altres tipus de béns, identificats com a electrodomèstics de línia clara que ajuden en el treball domèstic, però ja no tan imprescindibles, sempre són més freqüentment posseïts per les llars més afavorides, així per exemple tenim: l'aspiradora, el rentaplats i l'assecadora independent, sent aquest darrer el bé domèstic més minoritari, en ambdós casos.

El telèfon no és un bé imprescindible per garantir la mera supervivència, però sí que és un element important en una societat avançada com a mitjà de relació i de manteniment de les xarxes socials. És significatiu el fet que un 30% de les llars precàries no disposen de telèfon, percentatge que s'accentua com més es baixa en el nivell econòmic de les llars. Aquest és un indicador idoni per conèixer el nivell d'aïllament social en què poden trobar-se les llars en situació de precarietat econòmica.

En general, les llars més desafavorides posseeixen, amb menys freqüència que la resta, equipaments relacionats amb el lleure i el transport. Els béns audiovisuals, marquen diferències entre les llars pobres i les que no ho són, a excepció de la televisió. Hi ha certament poques llars que no disposin de com a mínim un receptor de televisió, independentment del seu nivell econòmic. Pel que fa a la resta de béns, ja és una altra cosa. Més de la meitat de les llars pobres disposen d'un aparell de ràdio i el 39% d'un aparell de música (tocadiscos, magnetòfon o un equip de so). Pel que fa al vídeo i a diferència de les llars que no queden per sota el llindar de pobresa moderada, sols en té una de cada quatre llars pobres. La càmera fotogràfica és un bé que discrimina unes i altres llars: sols un 22% de les llars pobres, enfront del 52% de les llars benestants disposen de càmera.

El 70% de les llars catalanes tenen com a mínim un vehicle, cotxe, o motocicleta. Tres de cada quatre llars benestants disposa d'un vehicle, mentre que les llars pobres sols en tenen el 42%. La bicicleta, pel seu baix cost, tant de compra com de manteniment, no representa un transport alternatiu a l'automoció, ja que tot i disposarne el 10% de les llars catalanes no són precisament les llars pobres les que més freqüentment en tenen. Cal recordar que aquestes són dades de 1990-1991 i hi hagut molts canvis en el sector electrònic i del lleure que han fet que molts d'aquests productes siguin més assequibles, o bé hagin quedat desfasats.

4. CONCLUSIONS

Quant a la situació de Catalunya respecte a la desigualtat econòmica i la pobresa es poden extreure les següents conclusions.

1. En els inicis del decenni dels noranta, Catalunya, així com l'Estat espanyol, pertanyen al grup de països europeus amb nivells elevats de desigualtat i de pobresa. Ara bé, l'evolució en les darreres dècades no ha estat la mateixa, ja que els punts de partida tampoc no coincidien. Els canvis polítics, socials i econòmics que hi ha hagut en els setanta i vuitanta, entre els quals destaca l'establiment d'un Estat de benestar, han tingut com a conseqüència que les desigualtats i els nivells de pobresa extrema disminuïssin significativament. En l'actualitat, els països més industrialitzats, que ja debatien possibles reformes en els seus sistemes de protecció social, han vist augmentar amb major o menor ritme les seves desigualtats. Alguns indicis porten a pensar que en els noranta, Catalunya i l'Estat espanyol també poden convergir cap aquestes tendències regressives.

2. La distribució social de la renda a Catalunya es caracteritza l'any 1990-1991, per una notable acumulació de renda en les llars més riques. Així ho mostra el fet que el 25% de les llars més riques acumulen més del 36% del total dels ingressos familiars i gairebé el 45% del consum total de les llars, mentre que el 25% de les llars més pobres, sols controlen el 16% dels ingressos i gairebé el 12% de les despeses. La desigualtat existent s'aprecia millor si es comparen el primer i darrer decil de distribució. Ara per ara no es disposa d'informació que il·lustri quines franges de la distribució de la renda han estat les més beneficiades o perjudicades pels canvis polítics i socials dels darrers vint anys.

Un dels trets característics de la desigualtat econòmica a Catalunya, es concreta en el fet que un 14,8% de les llars queda per sota el llindar del 50% de la mitjana de la despesa equivalent. L'anàlisi de com es distribueix aquesta pobresa en la part baixa de la distribució, ens mostra com la majoria de les llars es concentren al voltant de la pobresa moderada, un 70% de llars pobres entre els llindars del 50 i el 40%, i un 90% entre el 50 i el 35%. La

pobresa extrema existeix, és detectable, i afecta un 2,3% de les llars si es comença a comptar a partir del llindar del 30%, o bé 1,4% a partir del 25%. Ara bé, no pot ser exhaustivament caracteritzada amb les fonts de dades que han estat utilitzades, ja que si bé, d'una banda, s'acosta als marges d'error estadístic, d'altra banda, la complexitat i diversitat d'aquesta problemàtica fa que altres fonts siguin les més apropiades, com són, per exemple, les que es deriven dels fitxers administratius i de gestió dels serveis socials.

3. Una de les peculiaritats de l'Estat de benestar dels països del sud d'Europa és el paper de la família com a factor mitigador de les situacions individuals precàries. En aquest cas, s'ha pogut comprovar com els grups més desafavorits per la desigualtat econòmica són aquells que, per diversos motius, han sofert davallades en el nivell econòmic de la llar, sobretot la gent gran i llars en les darreres etapes del cicle familiar. Concretament, quan el sustentador principal abandona el mercat de treball en especial per jubilació, tots els membres de la llar augmenten les probabilitats de caure en condicions de precarietat econòmica.

En el 41% de les llars pobres, el seu sustentador principal és major de 65 anys, el que significa que una de cada quatre llars velles té probabilitats de caure en una situació de pobresa. Aquest mateix tipus de llar té un nivell de consum un 40% inferior al de la resta de llars, acompanyat per una disminució dels ingressos. I la situació s'aguditza quan les persones d'edat viuen soles, ja que es multipliquen els casos de precarietat econòmica. Un altre fet que corrobora el paper de la família és l'absència de llars joves en situacions de precarietat. La formació de noves llars té lloc en el moment que poden ser garantits estabilitat i un determinat nivell econòmic. La família, mentrestant, és la principal subministradora de prestacions socials, que cobreix les necessitats dels seus membres més joves. Aquest paper subsidiari es manté, tot el que es perllongui l'emancipació de la llar-mare, la qual es dóna cada vegada més tard. Ara bé, atribuir a les condicions objectives l'única explicació de la tardana emancipació de la gent jove, pot ser contraproduent, ja que probablement darrere hi hagi un canvi de valors i d'expectatives vitals, indetectables amb les fonts de dades que aquí s'han utilitzat.

4. Els grups socials més afectats per la desigualtat econòmica i la pobresa són les llars de gent gran, en especial les de dones, així com les llars que mantenen febles o nul·les relacions amb el mercat de treball. S'ha pogut constatar, en vista dels resultats, que les llars envellides són llars "anades a menys", cosa que significa que mantenen algunes condicions de vida assolides en conjuntures econòmiques més favorables. Ni el menor nombre de membres a la llar suposa la cerca d'un habitatge més petit, ni es detecten gaires diferències entre llars pobres i les que no ho són quant a les instal·lacions bàsiques de l'habitatge. En canvi, on sí que s'observen diferències és en els equipaments, sobretot aquells que fan referència al lleure i al transport. Béns de consum més immediat i de curta amortització deixen de ser majoritàriament posseïts en les llars pobres, esdevenint productes d'un cert nivell de benestar.

La feminització de la pobresa és un fet progressivament més present a Catalunya, ja sigui tant per la major esperança de vida de les dones, com per la seva històrica menor presència en el mercat de treball, acompanyada per una progressiva pèrdua de qualitat de vida física, econòmica i social. La precarietat econòmica en aquestes llars s'accentua en els casos de solitud i pot conduir a la precarietat social mitjançant l'aïllament relacional. La pobresa a Catalunya, s'envelleix i es feminitza, i són precisament aquests col·lectius els més vulnerables a la precarització social.

El mercat de treball manté el seu paper de posicionador en la jerarquia socioeconòmica i el sistema de pensions vigent no garanteix el manteniment d'un nivell de vida anterior. L'absència del sustentador principal del mercat de treball, ja sigui per incapacitat, jubilació o atur és un dels factors que més incideix en el baix nivell econòmic de la llar. A la majoria de les llars que hem considerat com a pobres, el sustentador principal és inactiu o pensionista. A principi dels noranta, els sectors amb major risc de caure en situacions de precarietat econòmica són aquells que tenen una relació feble amb el mercat de treball, o bé ja depenen del sistema de protecció social, pensionistes i persones inactives. Això és significatiu, ja que un dels nuclis del debat sobre les reformes de l'Estat de benestar és justament el sistema de protecció social.

Per acabar, aquest capítol ha pretès fer una aproximació quantitativa a partir de les fonts estadístiques disponibles avui, mitjançant una perspectiva unidimensional que equipara la posició social de la llar amb el seu nivell de renda. S'han deixat de banda altres factors posicionadors en l'estructura social, com els que genera la distribució de la riquesa (concepte diferent del de renda), del capital cultural, del capital social.

La multidimensionalitat i complexitat dels fenòmens de

la desigualtat econòmica i la pobresa no poden ser solament abordats des de tècniques unilineals com les que aquí s'han plantejat. Tampoc no poden ser copsades en la seva globalitat des de metodologies quantitatives o bé estadístiques. Tanmateix, aquestes metodologies són útils, ja que donen indicis de possibles destins i costos de l'acció política, però no tenen capacitat explicativa per abordar els processos d'exclusió social, els quals s'ajunten i acumulen a la manca de recursos econòmics: ruptura d'una relació laboral llarga, o bé d'un difícil accés a l'activitat econòmica en condicions, desintegració del nucli familiar, exclusió del sistema de protecció social, allunyament de tota xarxa social i de solidaritat primària, així com problemes de salut, drogodependències, ludopaties i tants altres.

Tot i les limitacions, és fonamental mantenir aquestes línies d'anàlisi, mesurar la desigualtat i la pobresa, ja que els canvis polítics, econòmics i socials que hi ha hagut en el nostre país, i fora d'ell, afecten cada cop més directament el nivell de distribució de la riquesa i el benestar. Les eines per analitzar aquests canvis, no sols han de ser capaces de mesurar la quantitat de canvi brut de desigualtat i pobresa, sinó també el canvi net quant a trajectòries familiars i individuals. A més, han de tenir capacitat per esbrinar quina part dels canvis són atribuïbles a un canvi en la conjuntura econòmica, cada cop més globalitzada, a un canvi de política (canvis en el govern o reformes fiscals, criteris de convergència, etc.), així com identificar els grups socials més afectats cada vegada que algun d'aquests components sofreix una variació.

ANNEX METODOLÒGIC

1. Mesurar la desigualtat

L'estudi de la desigual distribució de la renda sols pot abordar una petita part del conjunt de les desigualtats socials i econòmiques. El concepte i significat de la desigualtat van íntimament lligats al concepte d'equitat, que té una forta càrrega normativa[12]. En els darrers trenta anys els experts han dedicat molts esforços a traslladar la normativitat del concepte en construccions estadístiques, que permetessin projectar els resultats obtinguts, al camp de l'avaluació social, és a dir, d'entrar en la valoració si una determinada distribució de la renda és desitjable o no, i quins serien els correctors a aplicar. Tot i no haver arribat a una solució satisfactòria, el resultat més visible és l'obtenció de multiplicitat de tècniques i algoritmes per a la construcció d'índexs.

L'anàlisi més clàssica i assumida per investigadors i institucions (així com oficines d'estadística oficial) és la que parteix d'una idea molt intuïtiva que és la següent: la desigualtat econòmica pot analitzar-se a partir de la mesura de la concentració de la renda en moltes o en poques mans. Es construeixen quartils, decils o centils de distribució, i s'analitza la participació de cadascun d'aquests trams en el total de la renda que genera una societat. Aquesta mena d'anàlisi té correspondència directa amb la coneguda corba de Lorenz i l'índex Gini. La corba de Lorenz no és altra cosa que la representació gràfica de la distribució de la renda des de les seves dades originals[13] i fa visible la quantitat de desigualtat en una societat, mitjançant la distància entre la diagonal i la corba que la distribució dibuixa. Permet, a més, comparar distribucions diferents en el temps, en el territori, en dimensions de població o en altres divisions. La corba de Lorenz té una correspondència geomètrica amb l'índex de Gini[14].

Tanmateix, dos són els problemes que tenen tant la corba de Lorenz com l'índex Gini. D'una banda, la comparació de dues corbes de Lorenz no sempre mostren clarament quina distribució és la més desigual. D'altra banda, la corba i l'índex derivat són anàlisis del perfil de la distribució que no depenen de la mitjana, sense considerar si el rang de la variable és èticament acceptable[15]. Complementàriament a les corbes de Lorenz, hi ha multiplicitat d'índexs sintètics on cadascun posa l'èmfasi en un aspecte o propietat determinada de la distribució. Treballar amb diversos índexs és interessant, per comprovar la solidesa i la consistència dels resultats, és a dir, que una variació en la distribució de la renda sigui detectable per al conjunt d'índexs.

2. Mesurar la pobresa

El terme que més debat ha suscitat és el de la pobresa i la seva definició en termes operatius. A la dècada dels setanta es consolida un punt de partida: l'aspecte central de qualsevol definició ha de consistir a establir un llindar a partir del qual es distingeix la població, llars, o famílies pobres.

Hi ha dues maneres de construir aquest llindar: o bé s'estableix a partir d'unes fets objectius i objectivables que caracteritzen la pobresa (**pobresa absoluta**), o bé es tenen en compte les condicions i el nivell de vida de la societat, i es pren un llindar sota el qual es troba la població en situació de pobresa (**pobresa relativa**). Moltes han estat les propostes metodològiques que han volgut operativitzar les dues perspectives, però en cap cas s'ha arribat a "un sol" llindar de pobresa. El concepte de pobresa va íntimament lligat al concepte de necessitats bàsiques: sols a través de la delimitació d'allò que és necessari es pot distingir la població que viu en condicions de pobresa. En el cas de la pobresa absoluta hi ha hagut diversos intents de construir determinats llindars: per la via de considerar les necessitats mínimes que garantíssin la supervivència física, a partir del coeficient d'Engel, és a dir, per la proporció de renda dedicada a l'alimentació. Tanmateix aquest concepte, essencialment normatiu, no deixa de tenir una certa dimensió relativa, ja que no perd la referència a escales de valors associades als estils de vida de grups socials concrets[16]. En el cas de la pobresa relativa, les necessitats varien segons el temps, el territori i el nivell de desenvolupament, i va molt lligat al fenomen de la desigualtat econòmica. L'operativització del concepte de pobresa relativa porta cap al fet que la població situada a la cua de la distribució queda automàticament classificada com a pobra.

Així doncs, la definició de pobresa més generalitzada i acceptada en els països desenvolupats, és la que distingeix una persona pobra quan, a causa d'una manca de recursos, és exclosa o no té accés a les activitats, costums i comportaments d'una societat[17]. Per tant, la pobresa és vista com una "exclusió" a causa d'una "manca de recursos", d'aquí la formulació del terme exclusió social, que abasta un fenomen social més ampli que el de la pobresa. Es plantegen diverses qüestions: com s'avalua el nivell de vida? quin tipus de recursos cal tenir en consideració a l'hora d'avaluar la situació econòmica d'un individu o una llar? què vol dir ser exclòs de les activitats, els costums i els comportaments d'una societat? I, sobretot, si

es pot establir una línia divisòria clara entre els que són pobres i els que no ho són?

Gran part d'estudis empírics han obviat totes aquestes preguntes i han aplicat una metodologia senzilla, estadísticament potent, que redueix la multidimensionalitat de la pobresa a una sola dimensió: la renda. En l'àmbit operatiu, el llindar a partir del qual una persona o una llar té una manca de recursos econòmics s'estableix, generalment, a partir d'un determinat percentatge (el 50%, és el més majoritari) de la mitjana de la renda de la població. L'arbitrarietat d'aquesta forma d'operativització, sol ser compensada per una anàlisi de sensibilitat, mitjançant la construcció de multiplicitat de taxes i índexs, que permeten comprovar en quina mesura varien els indicadors de pobresa quan es modifica el nivell de renda. La proliferació de xifres i taxes per tal de guanyar rigorositat en l'anàlisi, contribueix a la idea de fracàs i dispersió a l'hora d'identificar i estudiar la composició de la població pobra.

A la dècada dels vuitanta, diversos autors van proposar metodologies per mesurar la pobresa des de criteris no monetaris. D'una banda, la pobresa té un important component d'apreciació subjectiva i és a partir d'aquesta percepció que s'han formulat els **llindars subjectius de pobresa**. L'objectiu és construir llindars de pobresa a partir de la percepció de la pròpia situació econòmica (Kapteyn i Leyden), o bé a partir de situacions de dificultat per cobrir les despeses, (arribar a fi de mes - Deleeck). Aquesta és una qüestió clarament subjectiva, afectada pels nivells d'aspiració, socialment definida, i plausiblement correlacionada amb el nivell d'ingressos real. Tanmateix, els indicadors subjectius són complementaris i útils als indicadors objectius (més propis per a la planificació social), ja que donen notícia de l'estat d'opinió sobre les situacions econòmiques individuals i familiars, la qual cosa reverteix en temes com la cohesió social i el comportament electoral[18].

D'altra banda, les darreres recerques han posat l'èmfasi a associar la pobresa directament a les condicions de vida, recuperant així la multidimensionalitat del fenomen. Són els anomenats **índexs de privació**. Aquesta metodologia consisteix a fer una llista de béns, serveis i activitats que són socialment prescrites com a necessitats. Igual que les línies subjectives de pobresa, les que utilitzen les dimensions de privació també cerquen la construcció d'un llindar de mancances reals en les condicions de vida.

3. Fonts de dades

Les principals fonts de dades disponibles a l'Estat espanyol per estudiar la desigualtat i la pobresa són l'*Encuesta de presupuestos familiares* i el *Panel a los hogares de la Unión Europea*, ambdues operacions dutes a terme per l'Instituto Nacional de Estadística. Són enquestes generals a la població, adequades per fer una aproximació unidimensional als temes de la desigualtat i pobresa, però inapropiades per copsar tota la complexitat i multidimensionalitat d'aquests fenòmens. El que es pot esperar de la informació estadística que generen és identificar la incidència dels fenòmens i donar algun indici respecte a la seva intensitat. Hi ha altres fonts de dades que cal esmentar: les fonts fiscals, les enquestes de salaris, entre altres, i en l'àmbit internacional destaca el LIS (Luxemburg Income Surveys) que és una base de fonts estadístiques relacionades amb la renda.

Fins ara, les fonts de dades més utilitzades són les enquestes de pressupostos familiars, tant en l'àmbit nacional, com internacional. L'*Encuesta de presupuestos familiares*, que es du a terme a l'Estat, té dues versions, la contínua i la bàsica, ambdues en procés de revisió[19]. La darrera edició de l'*Encuesta bàsica de presupuestos familiares* és de l'any 1990-1991, i, tot i la llunyania de les dades, conté informació rellevant sobre la distribució de la renda a Catalunya, que la fa de referència obligada. És dissenyada per oferir una visió global de diversos aspectes econòmics de les llars[20]. Però, cal remarcar algunes limitacions relatives a l'objecte d'estudi que aquí es tracta. En primer lloc, la població de referència utilitzada en el disseny de la mostra, deixa de banda col·lectius especialment sensibles a situacions de pobresa i precarietat social, com és tota població difícilment abastable (persones sense allotjament fix, habitants d'allotjaments precaris, barraques, cabanes, etc.), així com llars col·lectives (presons, residències de gent gran, etc.). En segon lloc, tot i recollir informació detallada sobre la renda de les llars, existeixen altres components econòmics que intervenen el el nivell de benestar, com són la riquesa en termes d'actius fixos, propietats o actius financers liquidables a curt termini, etc. Dóna pocs indicis sobre els nivells de privació i mancances de béns i serveis que poden produir situacions de precarietat. I en tercer lloc, no mostra informació longitudinal que permeti analitzar els factors conjunturals que afecten la situació econòmica de les famílies, les variacions en quantia d'ingressos, i les pautes de consum. Això dificulta el fet de valorar i avaluar les polítiques econòmiques i socials a curt i mitjà termini.

En relació amb aquesta darrera limitació, EUROSTAT ha llançat una nova operació estadística, *Panel a los hogares de la Unión Europea* encaminada a construir un instrument que faci comparables dades sobre les rendes personals en l'àmbit dels estats europeus, fer el seguiment dels canvis socials i econòmics que sorgeixin arran del mercat únic, així com valorar les polítiques de la Unió i nacionals. El que garanteix el compliment d'aquests objectius és el format panel d'aquesta nova enquesta, que consisteix a entrevistar durant diversos anys una mostra fixa de llars sobre aspectes com ingressos, treball, salut, educació, habitatge i altres àrees d'interès social. D'aquesta manera es pot tenir informació dels canvis bruts a nivell individual, a més de l'estudi de transicions, durades i intervals entre esdeveniments rellevants, és a dir, dels canvis nets en l'àmbit col·lectiu. A més, s'hi han afegit els ítems necessaris per construir els dos tipus de llindars de pobresa no monetaris.

4. Definicions rellevants

Unitat d'anàlisi: llar o individu.

Ambdues fonts estadístiques consideren la llar com a unitat d'anàlisi i d'interpretació, analitzant la posició econòmica de les llars, no tant com un conjunt d'economies individuals, sinó com a unitat que genera economies d'escala. Les opcions econòmiques individuals vénen condicionades pel conjunt de decisions de tots els membres de la unitat familiar. La consideració de la llar com la unitat bàsica d'anàlisi és una opció extensament discutida en les investigacions d'estructura social[21], ja que pressuposa que tots els membres de la família pertanyen al mateix grup, estrat o classe social.

Escales d'equivalència

Quan es tracta d'analitzar les desigualtats econòmiques entre les llars, és clar que llars amb dimensió i composició diferent tenen nivells de necessitat també diferents. Per tant, cal aplicar a l'indicador original de renda algun factor d'ajust que permeti ponderar aquests nivells distints de necessitat. Aquests factors d'ajust són el que s'anomenen escales d'equivalència familiars, que serveixen per transformar els indicadors de renda, en renda equivalent. Un primer i intuïtiu factor seria considerar la renda per càpita. Però és evident que dues llars compostes pel mateix nombre de persones poden tenir necessitats i nivells de consum diferents, segons altres factors, com l'edat, l'estat de salut, el nombre d'infants, etc. Existeixen multiplicitat d'escales d'equivalència, les quals considerant diverses característiques de les llars (generalment dimensió i edat dels membres) transformen el nombre de persones residents a la llar en el que s'anomena "unitats de consum"[22]. Les més utilitzades són les anomenades escales OCDE, de les quals hi ha dues versions.

	Escala OCDE	Escala OCDE modificada[23]
Primer adult	1	1
Adult major de 14 anys	0,7	0,5
Infant de 14 anys i menys	0,5	0,3

Indicadors de renda

Hi ha dues possibles alternatives per tal d'establir la posició econòmica de les llars a partir de la renda: considerar els ingressos, o bé les despeses de la llar. L'elecció d'un indicador o altre no està exempt de dificultats. Semblaria que el més adequat fora mesurar el nivell d'ingressos anuals de la llar. Tanmateix, cal fer algunes consideracions. La posició econòmica d'una llar no depèn exclusivament dels ingressos anuals, sinó d'altres béns i actius que poden ser monedats en un moment de necessitat. La combinació de rendes i riquesa seria segurament l'indicador preferible, però no es disposa de cap font estadística fiable i exhaustiva que abordi la disponibilitat de patrimoni de les llars. A més, la possible variabilitat del nivell d'ingressos d'una llar en curts períodes de temps, pot no comportar variacions en el nivell de vida, sent el nivell de consum més estable que el nivell d'ingressos. Per últim, existeix una coneguda problemàtica de les preguntes relatives als ingressos en tota operació per enquesta. A part de la desconfiança que pot generar aquest tipus de preguntes, les respostes obtingudes tendeixen sistemàticament a subestimar els ingressos, i especialment i amb major incidència en els ingressos per compte propi[24].

Pel que fa a la identificació de la renda amb el nivell de despeses, aquesta presenta diversos avantatges. El nivell de consum anual d'una llar reflecteix millor la pròpia capacitat de recursos declarats, ja que en els grups amb nivells baixos de renda, la seva propensió a l'estalvi s'aproxima a zero. Però cal considerar que la posició econòmica de la llar tampoc no ve determinada exclusivament pel nivell de despeses. En primer lloc, el comportament en el consum segueix una dinàmica estacional difícil de ponderar. En segon lloc, no s'imputen ni en els ingressos ni en les despeses una sèrie de béns i serveis consumits i que no són monedats (educació, sanitat, infraestructures, etc.). En tercer lloc, no es considera que el comportament de la despesa fluctuï fortament per sobre o per sota dels ingressos, ja sigui llars endeutant-se, o bé llars amb comportaments de consum austers.

NOTES

1 J.Ruiz-Huertas et altri, (1997).

2 Per realitzar aquesta anàlisi s'ha fet una explotacio específica del fitxer de microdades de Catalunya de la *Encuesta de presupuestos familiares 1990-91*.

3 Aquesta diferència es deu a la subestimació dels ingressos ja comentat més amunt, i no a un endeutament.

4 Com a indicador del diferencial del cost de la vida s'ha utilitzat l'índex regional de preus relatius, publicat a Institut d'Estadística de Catalunya, *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana, 1988-1993*.

5 Per tal de fer aquesta anàlisi i construir els quartils i decils, s'ha utilitzat com a indicador de renda la despesa equivalent segons l'escala OCDE. Cal recordar que estem comparant llars amb dimensions i composició diferent i, per tant, amb necessitats també diferents.

6 Per tal d'identificar els grups socials econòmicament més vulnerables, s'ha considerat que és el sustentador principal el que marca les característiques socials i econòmiques de la llar i de tots els seus membres.

7 És evident que la situació econòmica d'una llar canvia quan hi ha fills menors a la llar. El cost que representa tenir un infant o bé augmentar el nombre de fills és ara per ara un tema poc estudiat tant en la seva vessant més unidimensional, l'econòmica, com en la seva vessant més multidimensional que seria la social, especialment quant a variació en el nivell de vida.

8 Carabaña, J., (1996).

9 EUROSTAT, *Panel a los hogares de la Unión Europea 1994*.

10 Definició de despesa equivalent en l'annex metodològic.

11 Aquest percentatge presenta concordança amb el que va publicar el Departament de Benestar Social, amb ocasió del mapa de pobresa que es va realitzar l'any 1988. L'any 1988, van identificar unes 250.000 llars pobres, que representaven el 15,1% de les llars.

12 Sen, (1973).

13 La corba de Lorenz és formada per punts de perceptors ordenats en sentit creixent de la renda en l'eix de les abscisses, i en l'eix de les ordenades la proporció de la renda total acumulada per aquests perceptors

14 Geomètricament l'índex Gini equival a l'àrea definida entre la corba de la renda i la diagonal, dividit per l'àrea del triangle. El rang de l'índex Gini és zero en situacions de màxima equitat i un en situacions de màxima inequitat.
La seva expressió és: $G(y) = (1/\mu * 1/n(n-1)) \sum \sum |y_i - y_j|$
y_i = recursos i (ingressos o despeses)
n = nombre de població o llars
μ = mitjana dels ingressos o despeses

15 Es pot donar el cas de dues societats amb nivells de vida totalment dispars, però amb resultats de l'índex Gini idèntics; en un cas, la població de la franja baixa de la distribució de la renda vivint en condicions de severa pobresa, en l'altre cas vivint en condicions de nivell de vida acceptables.

16 EUROSTAT (1989).

17 La Unió Europea ha assumit aquest concepte: "Es consideren pobres els individus, famílies i grups de persones, els recursos materials, culturals i socials de les quals són tan escassos que estan exclosos dels modes de vida mínims acceptables en l'Estat membre en què viuen". Comunidad Europea, (1987), *La comunidad combate la pobreza* Documentos 4/87.Comunidad Europea, (1988), *Pobreza*. Documento informativa, Soc/156, Comité Económico y Social. Tanmateix cal assenyalar que aquesta definició, recollida per la UE, és formulada per primera vegada per Townsend (1979).

18 Vogel, J., (1997).

19 L'Instituto Nacional de Estadística està treballant en un projecte de modificació de *l'Encuesta de presupuestos familiares*, mitjançant la integració de *l'Encuesta continua de presupuestos familiares* que es fa trimestralment, amb *l'Encuesta bàsica de presupuestos familiares*, amb periodicitat decennal.

20 En particular, per actualitzar els elements sobre els quals es basa l'índex de preus al consum, fer estimacions del consum privat, conèixer l'estructura de les despeses i els ingressos de les llars, i establir relacions entre ells.

21 Hi ha autors que identifiquen l'home principal ocupat com a cap de família i és el que atorga la posició social a la resta de membres. L'argumentació basada en el caire complementari de la participació de la dona en el mercat de treball, excepte en els casos que el cap de família masculí és absent, és àmpliament discutida. D'altra banda, cal tenir en compte que la llar mitiga situacions individuals de precarietat econòmica.

22 Mercader (1993), mostrà com a indicadors de pobresa com ara el *Head-count ratio* (percentatge de persones o llars per sota els llindars de pobresa) utilitzant renda ajustades per diferents escales d'equivalència poden donar resultats diferents, especialment en la comparació internacional, que poden invertir fins i tot el rànquing entre països.

23 Diversos autors han considerat que la primera versió de l'escala OCDE atorga massa pes a les persones addicionals. ATKINSON, A.B. (1991), BUHMANN, RAINWATER, SCHMAUS, SMEEDING, (1988), i MERCADER, Magda, (1993). EUROSTAT va assumir aquesta crítica utilitzant en la seva darrera publicació d'estadístiques de pobresa i en el panel a les llars de la Unió Europea ambdues versions.

24 L'Institut d'Estadística de Catalunya va realitzar una comparació de les estimacions per a Catalunya de *l'Encuesta de presupuestos familiares 1990-91* amb els resultats d'altres fonts estadístiques que va permetre detectar notables disparitats en les estimacions de determinades partides d'ingressos, com ara els ingressos pel treball per compte propi o les rendes de capital i la propietat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ATKINSON, A. B. (1991), "Comparing poverty rates internationally", *The World Bank Economic Review;* volum 5, 1.
- ATKINSON, A. B. (1993), "Análisis de los efectos de la pobreza en la Comunidad Europea", *I Simposio sobre igualdad y distribución de la renta y la riqueza;* 1993.
- ATKINSON, A. B. (1970), "On the measurement of inequality", *Journal of Economic Theory 2.*
- AYALA, L., RUIZ-HUERTA, J., MARTINEZ, R. (1993), "La distribución de la renta en España en los años ochenta: una perspectiva comparada", *I Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza. Volumen II: La distribución de la renta.*
- BOSCH, A., ESCRIBANO, C., SÀNCHEZ, I. (1989), *Evolución de la desigualdad y la pobreza en España. Estudio basado en las encuestas de presupuestos familiares,* 1973-74 y 1980-81; Instituto Nacional de Estadística.
- BUHMANN, B., RAINWATER, L., SCHMAUS, G., SMEEDING, T. (1988), "Equivalence scales, well-being, inequality, and poverty: sensitivity estimates across ten countries using the Luxemburg Income Study (LIS) database", *The review of income and wealth;* Sèries 34, juny 1988.
- CALLAN, T., NOLAN, B., WHELAN, B.J., HANNAN, D.F., CREIGHTON, S. (1989), *Poverty, income and welfare in Ireland;* General Research Series, Paper, núm. 146, Economic and Social Research Institute.
- CALLAN, T., NOLAN, B., WHELAN, B.J., WHELAN, C.T. (1993), "Resources, Deprivation and the Measurement of Poverty", *Journal of Social Policy;* vol. 22, núm. 2.
- CARABAÑA, J. (1993), "Desigualdad económica y movilidad social", *I Simposio sobre igualdad y distribución de la renta y la riqueza.*
- CARABAÑA, J. (1996), "¿Se devaluaron los títulos?", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas;* núm. 75, Julio-Septiembre.
- CÀRITAS DIOCESANA DE BARCELONA (1996), *Las condiciones de vida de la población pobre de la Diocesis de Barcelona;* investigació realitzada per EDIS, Fundación FOESSA.
- DESAI, M., SHAH, A. (1988), "An econometric approach to the measurement of poverty", *Oxford Economic Papers;* núm. 40.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990), *The three worlds of welfare capitalism;* Cambridge, Polity Press.
- EUROSTAT (1989), *Poverty in figures: Europe in the early 1980s.*
- EUROSTAT (1994), *Poverty statistics in the late 1980s; Research based on micro-data.*
- FELLEGI, I. P. (1997), *À propos de la pauvreté et du faible revenu;* Extret de la web de Statistique Canada.
- FUNDACIÓN ARGENTARIA (1995), *Las desigualdades en España. Síntesis estadística. II Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Colección Igualdad, vol. 3. Ed. Visor.
- GARRIDO, L., TOHARIA, L. (1996), "Paro y desigualdad", *Pobreza, necesidad y discriminacion. II Simposio sobre sobre igualdad y distribución de la renta y la riqueza.*

- GÓMEZ, M. (1994), "Els llindars de pobresa a Catalunya: concepte, descripcio, quantificació i territorialització", *Instruments de planificacio dels serveis socials;* num. 4, Departament de Benestar Social.
- HAGENAARS, A., VAN PRAAG, B. (1985), "A synthesis of poverty line definitions", *The review of income and wealth;* Sèries 31, juny.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994a), *Cens de poblacio de 1991. Vol. 17. Estructures familiars de la població. Dades comarcals i municipals.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994b), *Evolucio de les principals macromagnituds de l'economia catalana, 1988-1993.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Mercat de treball. 1988-1993. Estadistica de llars.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1996), *Encuesta de presupuestos familiares. Desigualdad y pobreza en España.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1992), *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991. Estudio de los Hogares menos favorecidos.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1994), *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-1991. Principales resultados.*
- KANTOROWITZ, M. (1992), *Aspectos metodológicos en las encuestas de gastos familiares;* Seminario Internacional de Estadística en Euskadi, EUSTAT.
- LAPARRA, M., GAVIRIA, M., AGUILAR M. (1996), "Peculiaridades de la exclusión social en España: propuesta metodológica y principales hipótesis a partir del caso de Aragón", *Pobreza, necesidad y discriminación. II Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Fundación Argentaria, Ed. Visor.
- MARTIN-GUZMAN, P., JANO, D., BELLIDO, N. (1995), "El efecto de las prestaciones sociales en la desigualdad y la pobreza: un análisis basado en la Encuesta de presupuestos familiares 1990-91", *II Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Fundación Argentaria.
- MASATS, M. (1996), "La distribució social de la renda", *Nota d'economia;* núm. 56, setembre - desembre.
- MERCADER, M. (1993), "Bajos niveles de renta en España y una comparación con el Reino Unido y Francia", *I Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Volumen II: La distribución de la renta.
- MIGUÉLEZ, F., LÓPEZ, P. (1988), *La pobresa a l'àrea metropolitana de Barcelona. Enquesta metropolitana 1986. Condicions de vida i hàbits de la població de l'àrea metropolitana de Barcelona;* Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.
- MORA. A. (1996), "Proyecto Onyar est; Girona. Luchar contra la exclusión", Pobreza, necesidad y discriminación. *II Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Fundación Argentaria.
- REQUENA, M. (1993), "Desigualdad social y dependencia familiar en España", *I Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Volumen II: La distribución de la renta.
- RUIZ-CASTILLO, J. (1986), *La medición de la desigualdad y la pobreza en España;* Banco de España, Servicio de Estudios.
- RUIZ-CASTILLO, J. (1993), "La distribución del gasto en España de 1973-74 a 1980-81", *I Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Volumen II: La distribución de la renta.
- RUIZ-CASTILLO, J., SASTRE, M. (1997), "Desigualdad y bienestar en España en términos reales: 1973-74, 1980-81, 1990-91", *III Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza.*
- RUIZ-HUERTA, J., MARTINEZ, R., AYALA, L. (1996), "La distribución de la renta en España desde una perspectiva internacional: tendencias y factores de cambio", *La desigualdad de recursos. II Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Renta y la Riqueza;* Fundación Argentaria. Ed Visor.
- RUIZ-HUERTA, J., ET ALTRI (1997), "Mercado de trabajo y desigualdad. Notas para un análisis comparado", *III Simposi Argentària sobre Desigualtat.*
- SEN, A. (1973), *On Economic Inequality;* Clarendon Press, Oxford.
- TOWNSEND, P. (1979), *Poverty in the United Kingdom;* Harmondsworth, Penguin.
- VOGEL, J. (1997), *Living Conditions and inequality in the European Union;* EUROSTAT Working Papers.
- DIVERSOS AUTORS (1994), "Estructura social y Desigualdad", *V Informe sociológico sobre la situación social en España;* Fundación FOESSA. Volumen I.

LLIBRE VIII

BENESTAR I POLÍTIQUES SOCIALS A CATALUNYA

LLIBRE VIII

BENESTAR I POLÍTIQUES SOCIALS A CATALUNYA

PREFACI

SEBASTIÀ SARASA
Departament de Sociologia - Universitat Pompeu Fabra

Analitzar el benestar d'una societat és controvertit. Amb relativa freqüència sectors de l'opinió pública fan equivaler l'augment de la renda nacional amb la millora del benestar sense discórrer de quina manera és distribuïda aquesta riquesa ni si aquest augment de renda total ve, o no, acompanyat de malestars en determinades parts del cos social i de l'afebliment de la integració social. Malgrat tot, sabem que l'evolució del benestar col·lectiu és quelcom més complex que la marxa dels indicadors macroeconòmics. Sabem també que hi ha determinats recursos imprescindibles per a una vida digna que no és possible subministrar sense la cooperació de tota la societat. És per això que hom defineix situacions de necessitat social per referir-se a una certa manca de recursos que algú té i que no és possible que aconsegueixi sense la solidaritat d'altres, raó per la qual es considera legítim reclamar, a la societat en general i a les autoritats públiques en concret, que facin possible aquesta cooperació. Malgrat que no es pot negar que hi ha unes necessitats bàsiques universals, les necessitats socials són relatives. Els recursos que hom necessita depenen del país on hom viu i dels recursos dels que disposen els altres que viuen al mateix país. La controvèrsia que genera el benestar social és doble. D'una banda perquè per pròpia definició l'augment del benestar suposa la reducció de desigualtats, qüestió aquesta no exempta de conflicte. D'altra, perquè és objecte de polèmica la fixació dels límits que han de tenir les intervencions públiques i l'autonomia dels agents privats.

Les societats modernes viuen en permanent contradicció entre els valors individualistes i els imperatius de la cohesió social. Els fonaments ideològics de l'individualisme tendeixen a considerar la societat com un agregat informe d'individus la naturalesa dels quals és primordialment egoista. Aquesta concepció de la naturalesa humana ha servit per donar volada a un cert darwinisme social que, en la seva versió més radical, tendeix a preconitzar la concurrència egoista entre tots com la millor manera de progressar i augmentar el benestar de la societat en el seu conjunt. Aquesta interpretació i els desastrosos efectes que ella té sobre les relacions socials fou la causa que molts intel·lectuals del segle passat diagnosticaren el mal primordial de les societats modernes com la pèrdua inevitable del sentiment de comunitat i les seves dimensions d'altruisme, solidaritat i cooperació. La dissolució moderna dels lligams comunitaris fou destacada per Durkheim, Tönnies, Simmel i Weber, entre d'altres, i el mateix Marx anunciava com a fita de la humanitat la recuperació d'un sentiment solidari que, al seu parer, havia estat el tret més distintiu de l'anomenat "comunisme primitiu" i ha estat aquest anhel d'arribar a un futur solidari entre tots els éssers humans un dels motors que han inspirat al moviment obrer a lluitar contra el règim liberal i l'origen, encara que indirecte, de l'anomenat Estat de benestar. Aquesta mena d'Estat, que reconeix la seva responsabilitat en el benestar de tots els seus ciutadans i la necessitat d'intervenir-hi per suavitzar les tensions generades per l'individualisme, és fruit també de les aspiracions de bastir nacions. La fidelitat a una nació i la identificació amb tot el grup humà que la constitueix és difícil de mantenir quan aquest grup ampli denotat pel mot nació es desentén de la sort que hom pugui tenir. Quan això succeix, la nació té problemes per recavar la fidelitat del seus ciutadans enfront d'altres fonts d'identitat amb les quals pugui competir com ara les identitats religioses i ètniques, sobretot si els individus troben en aquestes fidelitats un reconeixement recíproc de pertinença segons el qual les seves necessitats individuals són reconegudes com a pròpies per tot el grup i aquest obra en conseqüència, ajudant-li a satisfer-les.

Els més escèptics amb els avantatges de la solidaritat creuen que la lluita aferrissada entre individus egoistes, a la manera com Hobbes s'imaginà l'estat de naturalesa de l'espècie humana, és un fet natural i universal, quasi deduïble del mateix condicionament biològic dels éssers humans, sense considerar les interpretacions que fan el biòlegs "neo-darwinistes" sobre els processos de selecció d'espècies animals. Segons aquestes teories, allò que realment assegura la supervivència d'una espècie o grup sobre altres, és la intensitat i extensió amb què les conductes altruistes estan esteses entre els individus. Els grups formats per individus amb condicionaments genètics o conductes imitades fonamentalment egoistes tendiran sempre a ésser desplaçats per qualsevol altre grup amb què hagi de competir i que, en similars condicions, manifesti més solidaritat i cooperació entre els seus membres. Per poca que sigui la influència genètica que hi hagi en els comportaments humans hom pot assegurar que si alguna mena de guerra de tots contra tots existeix a la societat, aquesta no és tant entre individus atomitzats, com entre grups socials aglutinats al voltant d'identitats. Això és un fet que cal que considerin aquells que puguin defensar la reducció indiscriminada de les polítiques socials i dels mecanismes de protecció social com a estratègia nacional per competir, amb altres nacions, en els mercats mundials. L'atenció desmesurada en els baixos costos de producció dels béns que s'han de comercialitzar, com a manera d'augmentar la prosperitat d'un país, pot posar en perill la mateixa identitat nacional i la supervivència d'una nació.

És per això que quan hom parla de benestar social cal saber primer quina idea de benestar en té al cap. Segurament, si el benestar d'una societat s'interpreta com l'agregat de la satisfacció que tots els individus per separat puguin tenir de les seves preferències i desitjos, molt probablement es negarà que faci falta cap mena d'institució pública redistribuïdora que vetlli per la concòrdia i la reducció de necessitats socials. Hom confiarà en el lliure arbitri i les regles del mercat per a augmentar el benestar de la col·lectivitat. Si de cas, s'acceptarà la intervenció de l'Estat com un fet marginal reservat a situacions molt excepcionals. El benestar social però, fa referència a quelcom més complex que la mera suma de satisfaccions individuals. Significa sobretot que tothom ha de poder gaudir de les mateixes oportunitats de desenvolupar els seus projectes vitals segons les pautes i condicions que fan posible una vida digna a una societat i un temps determinats. El benestar social respon així a una prescripció normativa i a una experiència real. Com a prescripció és una idea estretament vinculada als valors de justícia social, és a dir, al reconeixement que els individus són portadors de drets socials davant la col·lectivitat de la qual formen part. Aitals drets fan referència al deure de solidaritat recíproca que tenen tots els membres d'un país i que es manifesta en l'altruisme forçós que imposa l'Estat que el governa[1]. Però el benestar social respon també a una experiència, aquella que ens mostren tots els grups on regna la cohesió mercès a l'existència d'institucions socials que promouen la solidaritat entre els seus membres.

* * *

Aquest Llibre tracta del benestar social a Catalunya entès com justícia social i no com volum de riquesa disponible pels catalans. És per aquesta raó que les dades sobre les polítiques socials ocupen un lloc privilegiat. Hauria estat molt més ric segurament oferir una visió profunda de quines són les dimensions de la desigualtat social a Catalunya però diverses raons han fet aconsellable l'opció que hem triat. Primer, que presentar la relació amb el benestar social dels diversos grups socials que conviuen a Catalunya ens hauria portat a repetir moltes de les dades i conclusions que ja s'ofereixen a altres llibres d'aquesta obra. Aquest hauria estat el cas de les dones, però també de tots aquells que es troben en situació de pobresa i d'exclusió. D'altra banda, hauríem d'haver-nos enfrontat a dues qüestions de difícil resolució. Una, establir una delimitació de grups prou significativa però que a la vegada no fos interpretada com un oblit per tots aquells grups socials que no es trobessin representats. No obstant això, hem triat un grup social com a objecte d'estudi propi, el format pels vells, les necessitats socials dels quals són descrites per Maria Galofré, ja que constitueix el grup més rellevant per a la despesa social a Catalunya, tant pel que

fa a transferència de rendes en metàl·lic com de serveis. L'altra dificultat a l'hora d'haver presentat la situació del benestar social d'acord amb els grups socials és que no sempre hi ha prou informació estadística disponible sobre les condicions de vida de molts grups socials. És per això que la nostra opció s'ha decantat per mostrar l'evolució de les polítiques socials a Catalunya, sobre les quals la informació existent es més abundant, malgrat que no pugui fer-se una discriminació adequada de com afecten el conjunt de polítiques socials a diferents segments de la població. Un dèficit que és reflex d'una situació institucional prou criticada arreu i des de fa temps, com és la conveniència d'una major integració en les actuacions de les instàncies que vetllen pel benestar social a la majoria de les societats contemporànies. És encara un repte pendent de resoldre la major col·laboració, necessària, entre totes les instàncies públiques i privades que incideixen sobre les mateixes persones però des d'enfocaments parcials, molt arrelats a les cultures de cadascun dels gremis professionals que són hegemònics a cada parcel·la del benestar social. Seguint els criteris esmentats, Pere Orriols ofereix una descripció del que podem considerar l'eix del sistema de protecció social: les polítiques adreçades al sosteniment de les rendes dels catalans que per raons diverses queden apartats, definitivament o temporalment, dels mercats ocupacionals. Andreu Segura analitza l'evolució de la política sanitària a Catalunya i Teresa Crespo amb Cristina Rimbau fa el mateix pel que fa a la política de serveis socials.

També hem intentat defugir d'una interpretació massa reduccionista de la política social que ens limités a oferir dades de les transferències de rendes i dels serveis socials i sanitaris. No hem volgut contribuir a refoçar la idea que el benestar social és una qüestió que interessa només als professionals dels serveis assistencials, la qual cosa és radicalment equívoca. El benestar d'una societat moderna depèn, en gran mesura, de les polítiques econòmiques i d'ocupació que duen a terme els seus governs, però no només d'elles. És per això que una comprensió més acurada de l'estat de la qüestió referent al benestar de la societat catalana, exigeix llegir altres parts d'aquesta obra col·lectiva i no només aquest llibre del que ara es fa la introducció. L'evolució dels mercats laborals, de la distribució de rendes, de la pobresa i l'exclusió a Catalunya i de la participació ciutadana i molts altres temes estudiats a *La societat catalana* són dades complementàries ineludibles. Hem volgut però prestar especial atenció a la desigualtat en l'accés a l'habitatge i a les credencials educatives que condicionen l'accés a determinades ocupacions laborals. Dues dimensions tant o més importants per al benestar social com puguin ser-ho la sanitat i les pensions. La política d'habitatge és analitzada per un equip de reconeguts experts en el tema format per Carme Trilla, Mercè Tatjer, Josep M. Vilanova, Emili Garcia i Ramon Cosialls, mentre que Jordi Guiu presenta l'estudi sobre les credencials educatives a Catalunya. També hem volgut tractar un tema freqüentment oblidat pels estudis de política social com és la incidència social que té la delinqüència. Juli Sabaté ens mostra un gran nombre de persones que són objecte de robatoris i actes violents i que són un indicador de malestar que constitueix l'altra cara de la desigualtat i de la manca d'integració social. No hem d'oblidar que el gruix de les persones empresonades a Catalunya pertanyen a grups socials marginats i als estrats més baixos de les classes treballadores. Bona part dels empresonats són fills de famílies que, sense antecedents delictius emigraren dels seus pobles per venir a Catalunya amb l'esperança d'una vida millor. Entre els que els acompanyaren uns aconseguiren aquesta fita, però per altres el somni morí al perdre la feina i haver de sobreviure en suburbis pobres sense cap possibilitat d'esperança per als seus fills, i és d'aquests d'on es nodreixen les presons. Les forces cíviques que tenen influència sobre les polítiques socials que afecten Catalunya farien bé de tenir- ho en compte. Cas contrari, demà ompliran les presons els fills dels treballadors que ara vénen immigrats amb altres cultures i religions, la qual cosa contribuiria a dificultar la integració social d'aquestes comunitats ètniques amb les quals ja hem de conviure.

En definitiva, hem tractat d'oferir algunes de les dimensions més rellevants del que s'anomena Estat de benestar i els seus efectes, qüestió aquesta sobre la qual Sebastià Sarasa fa una anàlisi introductòria al començament del llibre.

NOTES

1 Malgrat que sembli un contrasentit, l'altruisme pot ser forçós, és més, en ocasions ha de ser-ho com a única via perquè tothom cooperi voluntàriament sense por a ser explotat pels insolidaris que puguin aprofitar-se del benestar social sense contribuir-hi.

L'ESTAT DE BENESTAR I ELS SEUS EFECTES

Sebastià Sarasa
Departament de Sociologia - Universitat Pompeu Fabra

QUÈ ÉS L'ESTAT DE BENESTAR?

La idea d'Estat de benestar és una metàfora. El terme es va començar a utilitzar públicament a Alemanya i al Regne Unit arran de l'amenaça nazi. A Alemanya, al llarg dels anys trenta, quan el feixisme avançava cap al poder, hom utilitzà la idea de *Wohlfahrtstaat* per definir la política social de la República liberal de Weimar que havia reconegut els drets socials a la seva Constitució. Al Regne Unit es va fer ús per primer cop de la idea de *Welfare State* l'any 1941. L'arquebisbe Temple, en un intent de mantenir elevada la moral del poble britànic que estava patint les conseqüències de la guerra contra el nazis, va prometre avantatges socials un cop la guerra hagués acabat. Aquesta promesa era assumida per les elits polítiques, que tractaren així de distingir la seva proposta d'una societat més justa i democràtica enfront del tipus de societat basada en el despotisme i el bel·licisme dels seus enemics alemanys[1]. El que anomenem Estat de benestar és, doncs, una institució recent, malgrat que la seva gènesi immediata es trobi a les darreries del vuit-cents[2].

Un seguit de patrons bàsics el defineixen. En primer lloc, el reconeixement d'uns drets socials mínims a tots els seus ciutadans. Aquesta vocació universalista no era present als primers sistemes de seguretat social que protegien només certs grups de treballadors assalariats i excloïen la resta de la població, ni als sistemes de sanitat i d'ensenyament que es recolzaven bàsicament en les ofertes del mercat i en una beneficència arbitrària i molt estigmatitzant. En segon lloc, cal que hi hagi també un reconeixement dels drets cívics i polítics de ciutadania. És per això que no poden ésser considerats estats de benestar aquells règims polítics que neguen la igualtat de tots els ciutadans davant la llei, així com la llibertat d'expressió, d'associació política i el sufragi universal. Règims que tenen com a resultat unes polítiques socials raquítiques, paternalistes i autoritàries com ha estat el cas espanyol fins fa dos decennis. L'Estat de benestar no exclou la societat civil ni els mercats. Raó per la qual, és una mena d'estat que conviu amb la desigualtat en la distribució de la riquesa que originen els mercats. Per últim, a conseqüència del seu afany universalista i del seu fonament polític en el reconeixement dels drets socials i de ciutadania, és un estat que atorga privilegis i rendes per vies diferents a les establertes en les relacions mercantils i en les relacions comunitàries privades. És, en definitiva, un estat redistribuïdor però mai en tal grau que elimini totalment les desigualtats originades en les relacions privades. Els efectes de l'Estat de benestar han de ser valorats, doncs, en funció, fonamentalment, del seu propòsit explícit: el bon govern[3]. Entès aquest com el govern just que vetlla per l'interès comú de tots els ciutadans i no només pels privilegis i el poder d'uns quants. Feta d'aquesta manera, una valoració de l'Estat de benestar és desmoralitzadora en la mesura que els seus resultats són molt lluny d'un bon govern ideal. Hom pot fer, però, una valoració més favorable tractant d'avaluar si el seu desenvolupament recent ha apropat una mica la nostra societat a aquest ideal.

Els avenços en els estudis sociològics d'aquests efectes han millorat notablement en els darrers anys, tot i que les conclusions són encara massa precàries. Cal destacar diverses línies de recerca amb resultats desiguals. Una s'ha adreçat cap a l'estudi de la relació entre polítiques

públiques i estratificació social. Aquesta s'ha nodrit tant d'estudis sobre equitat distributiva, mesurada en termes de rendes de les famílies i volums de despesa pública[4], com de teories de llarg abast que han polemitzat entorn de si l'Estat no fa més que reproduir els conflictes entre classes socials, o bé, si les polítiques socials contribueixen a afeblir la importància del conflicte classista transformant-lo en un conflicte de concurrència d'estatus i de coalicions distributives o, en el cas més extrem, si l'Estat de benestar ha modificat tant les relacions entre classes que ha tornat inoperant el concepte de classe social com a instrument per analitzar la desigualtat social i els conflictes de les societats avançades[5]. El cert és que, avui, un concepte de classe obrera com a quelcom conscient d'una tasca revolucionària a la Història no sembla gaire adient. La qual cosa no significa, ni de bon tros, que les classes socials i els conflictes entre elles hagin desaparegut.

Una altra línia d'estudi, més pròpia de la sociologia comparada, ha tractat d'establir tipologies d'estats de benestar combinant estratificació, despesa pública i solucions institucionals a les necessitats socials. El seu punt de partida ha estat l'evidència que el desenvolupament de l'Estat de benestar no és quelcom que pugui ser explicat només en termes funcionalistes d'augment de la industrialització, canvis demogràfics i urbanització de les societats. Les enormes disparitats quant a pobresa relativa, volums de despesa pública i estructures d'ocupació entre països de similars nivells de modernització econòmica, han cridat l'atenció sobre la importància de les institucions socials, les ideologies i els partits polítics. Una importància que, lluny de configurar una casuística aleatòria, sembla seguir patrons geopolítics que van més enllà de les fronteres nacionals. Des dels treballs pioners de Titmuss fins als més recents d'Esping-Andersen, s'han desenvolupat tot un seguit d'estudis que critiquen o matisen aquestes tipologies. Darrerament s'hi ha afegit una altra mena de recerca que tracta de perfeccionar les tipologies emfatitzant les diferents combinacions institucionals entre administracions públiques i societat civil. Originada en els estudis recents sobre l'anomenat "tercer sector" de l'economia, tracta de combinar les troballes d'aquests treballs amb les dels estudiosos de l'Estat de benestar[6] si bé les dificultats són enormes i els resultats excessivament imperfectes[7].

L'ESTAT DE BENESTAR A CATALUNYA

Catalunya va patir les conseqüències negatives de la industrialització tan aviat com les nacions europees més desenvolupades. Enclavament industrial avançat dins l'Estat espanyol, aviat manifestà amb força la presència d'un descontent popular que clamava per reformes socials i solucions revolucionàries. Aviat també la societat civil catalana tractà d'articular estratègies per cobrir les necessitats que els governs centrals no atenien de la manera que hom pensava adient. Membres destacats de la burgesia crearen escoles tècniques on s'ensenyessin els coneixements necessaris per a una societat industrial. Entre les classes mitjanes urbanes, molts intel·lectuals i professionals denunciaren la manca d'una preocupació pública per reformar el que consideraven causes de desmoralització i embrutiment dels treballadors, d'epidèmies i malalties, i, en definitiva, de pobresa i misèria. Membres de les classes populars, aviat, també començaren a bastir sistemes de solidaritat social sota la forma de societats de socors mutus, cooperatives, ateneus, sindicats i partits polítics. A molts d'aquests intents, els donaren suport les autoritats públiques catalanes malgrat que, com les seves homònimes espanyoles, també mantingueren actituds repressives contra el moviment revolucionari. És una qüestió irresoluble saber si una Catalunya amb molta més autonomia política hagués pogut avançar més ràpidament en el bastiment d'un sistema públic de protecció social. El cert és que va estar condicionat pel ritme que es marcava des del govern de Madrid.

Els primers liberals espanyols recolliren a la Constitució de Cadis de 1812 el seu projecte de bastir una sanitat, un ensenyament i una beneficència públics a càrrec dels governs locals. El cert, però, és que, en arribar el segle XX, aquest projecte encara no s'havia fet realitat i, sobretot, en l'ensenyament i la beneficència, les institucions eclesiàstiques continuaven mantenint una situació quasi de monopoli. Al llarg del segle XIX, les prioritats dels reformadors socials foren la millora de l'ensenyament i de la sanitat, mentre que les accions a favor de sistemes de previsió social públics no veurien la llum fins a entrat el segle XX. Al llarg del vuit-cents, conservadors i liberals lluitaren per dues concepcions diferents del que havia de ser l'actuació de les autoritats públiques. Per als liberals calia una acció decidida i ferma per empènyer la modernització de la societat i evitar la decadència enfront de les noves potències industrials i militars europees i nord-americana. La pedra de volta que calia bastir era un sistema d'ensenyament racionalista a l'abast de tots els espanyols. Calia treure'l de les mans d'una Església extremament conservadora i difondre els coneixements tècnics i científics entre tota la població a la vegada que s'havien d'estendre també nous hàbits de racionalitat, disciplina i vocació emprenedora per fer l'economia

espanyola digna de competir en els mercats internacionals. Alhora l'ensenyament havia d'inculcar una nova mentalitat envers la "qüestió social". A les elits universitàries, calia sensibilitzar-les perquè un excés d'individualisme egoista no portés a una revolució popular. A les classes treballadores, calia educar-les en valors morals i religiosos que fomentessin la disciplina, la productivitat i l'harmonia entre classes socials[8]. L'afany per mantenir la pau social, la moralització de les classes populars i la productivitat de la força de treball també estava present entre els reformistes vuit-centistes de la salut pública[9]. L'absència d'un interès eclesiàstic per la sanitat tan fort com era per l'ensenyament, el rigor dels estudis epidemiològics dels metges higienistes que demostraven la influència de factors externs a la voluntat dels individus de les classes populars en les seves malalties, i el perill de les epidèmies, foren factors que facilitaren la major receptivitat de les autoritats públiques a les propostes dels reformadors sanitaris. Les seves recomanacions es van tenir molt en compte, per exemple, al moment de dissenyar l'Eixample de la ciutat de Barcelona.

Quant a sistemes de previsió social no s'avançà cap a un règim d'assegurances obligatòries fins ben entrat el segle XX. Cap de les propostes inicials tenia una voluntat redistributiva entre rics i pobres. Per als liberals més progressistes el paper de l'Estat s'havia de limitar al foment de la previsió social privada i voluntària, en la qual havien de tenir un paper destacat les caixes d'estalvis[10]. Per als conservadors, que coincidien amb els liberals quant al paper de l'Estat, els pobres havien d'ésser disciplinats i estalviadors, però mai podien aspirar a sortir de la seva pobresa ja que aquesta era el mitjà de què disposaven per a la seva salvació religiosa[11]. Aquest era l'ambient intel·lectual quan, l'any 1883, es creà la Comisión de Reformas Sociales a instàncies del govern central i que donaria lloc a l'Instituto Nacional de Previsión (INP) l'any 1908. Tant a la Comisión, com posteriorment a l'Instituto, només els representants de les mutualitats i del PSOE defensaren una major participació de l'Estat sense que això suposés més càrregues financeres per als treballadors. El fracàs de les assegurances voluntàries per resoldre la "qüestió social" aviat fou palès. L'any 1919 es posà en marxa la primera assegurança obligatòria de jubilació i un pla de subvencions per a les mútues obreres compromeses a assegurar en contra de l'atur. L'any 1926 es creà un subsidi de maternitat per a les treballadores de baixos ingressos. Les recomanacions que va fer l'INP a favor d'un règim obligatori d'assegurances de base professional foren recollides en la Constitució de la II República, si bé, la inestabilitat política i la Guerra Civil no permeteren aquest desenvolupament que, a partir de llavors, quedaria en mans dels governs franquistes. Malgrat la introducció de l'obligatorietat en el sistema d'assegurances socials, cal destacar la seva distància envers al que pugui ésser considerat un sistema universal de proteccio social. La participació de l'Estat en el finançament de les assegurances era molt minsa. La base tècnica es fonamentava en la capitalització individual de les quotes aportades. Només estaven coberts els riscos d'accidents de treball, la jubilació i la maternitat, i la cobertura només beneficiava alguns col·lectius de treballadors assalariats que havien de demostrar prèviament no tenir ingressos suficients.

Els governs del franquisme coincidiren amb el moment que els estats de benestar europeus iniciaven el seu desenvolupament i maduració; la qual cosa influí en les disposicions franquistes atemorides, a més, pel perill d'una rebel·lió obrera contra les classes burgeses i l'Estat reaccionari que representava el règim. D'ençà el final de la guerra fins als anys seixanta varen afegir-se assegurances de malaltia i d'invalidesa, subsidis familiars i una certa protecció en cas d'atur. Les bases continuaven essent contributives, si bé, canviaren el sistema de capitalització pel de repartiment, que era subvencionat per l'Estat, i així es va iniciar una certa redistribució de recursos, sobretot entre diferents grups ocupacionals, que s'ha mantingut fins avui dia, encara que les reformes recents cap a la universalització han reduït aquest caire ocupacional. El caire corporativista d'estil feixista o vertical era accentuat pel paper que hi tenien les mutualitats laborals. Aquestes oferien diferents graus de protecció, basats en la capitalització, segons grups ocupacionals i sectors productius. La descoordinació entre l'Instituto Nacional de Previsión i les mútues laborals inspirà la Ley de Bases de la Seguridad Social de 1963 amb l'afany d'iniciar una transició cap a una seguretat social universal que unifiqués les assegurances socials i que deixava fora del sistema les empreses d'assegurances amb afany de lucre. L'absència, però, de llibertats polítiques i sindicals varen contribuir a impedir que, malgrat que els principis de la Seguretat Social eren força similars als existents a l'Europa continental, aquella no arribés a una universalització real. Cosa que també succeí amb la sanitat i l'ensenyament. Ha estat de llavors ençà que s'han recuperat les llibertats democràtiques i que s'accelerà el procés d'integració espanyola a la Unió Europea, que la universalització de la protecció social, la sanitat i l'ensenyament obligatori, s'han estès fins a ser quasi una realitat.

Una altra qüestió és on podem ubicar el sistema de benestar català d'entre les diferents tipologies de règims que s'han construït a Europa. No hi ha una resposta clara. El debat se centra en si formem part d'un sistema

corporatiu-conservador[12] més ampli que sembla comú a la major part dels països d'Europa continental o bé, si Catalunya, com Espanya i els seus estats veïns, té unes institucions pròpies que són comunes a tots els països llatins del sud d'Europa. En aquest sentit hi ha dues posicions enfrontades. Una tracta de demostrar que, malgrat tenir molts i importants punts en comú amb la resta de països de l'Europa continental, per exemple una concepció *bismarckiana* de la Seguretat Social, tenim sistemes peculiars basats en: *(a)* un camí propi i peculiar que han seguit els estats meridionals cap a la modernització; *(b)* uns nivells de protecció i solidaritat inferiors; *(c)* l'existència d'un cert clientelisme polític en les relacions entre l'Estat i la societat civil i entre l'Estat i els beneficiaris de les transferències públiques a les famílies i; *(d)* un "familisme ambivalent" que condemna la dona a la dependència típica del patriarcat[13]. Enfront d'aquesta posició, n'hi ha una altra que nega algunes d'aquestes característiques pròpies, adduint defectes tècnics i metodològics de mesura, o bé les relativitza i les atribueix al desenvolupament tardà i encara no madur dels nostres estats de benestar[14]. Tingui o no Catalunya un règim de benestar social diferent, o només immadur respecte als països més septentrionals, sembla que en qualsevol cas és força similar al de les regions més avançades del sud d'Europa. També és cert que les recents reestructuracions que estan seguint tots els estats de benestar de la Unió Europea semblen tendir cap a la reducció d'heterogeneïtats, malgrat que sigui encara massa prematur afirmar que acabarem tots els estats membres amb un règim homogeni.

ELS EFECTES REDISTRIBUTIUS DE LES POLÍTIQUES SOCIALS

El subministrament públic de rendes en metàl·lic i de serveis personals té com a resultat uns efectes redistributius sobre les oportunitats vitals dels ciutadans. El paper de l'Estat en aquest sentit altera les condicions de vida que moltes persones i les seves famílies tindrien si només comptessin amb els recursos de les seves xarxes comunitàries i amb els oferts pels mercats. Pel que fa només als programes de sostenimient de rendes, és un fet que hi ha una redistribució de recursos en diferents sentits. D'una banda, el sistema de repartiment en el qual es basa la nostra Seguretat Social fa que hi hagi una redistribució intergeneracional entre els ocupats d'avui i els que, per prescripció legal, han hagut de deixar de treballar en arribar a la seva edat de jubilació -una transferencia de rendes que no succeiria si el nostre règim de pensions estigués basat en un hipotètic sistema de capitalització individual a l'estil dels plans de jubilació privats. També a conseqüència del nostre sistema de Seguretat Social d'inspiració *bismarckiana*, hi ha una redistribució entre grups ocupacionals amb diferents règims de protecció a la Seguretat Social. De la mateixa manera, hi ha un efecte redistribuïdor dels ciutadans i empreses que paguen impostos cap a les famílies beneficiàries de pensions no contributives. En general, com afirma Pere Orriols al treball que presenta dins aquest llibre, hi ha una redistribució de rendes entre individus amb diferent propensió a ser afectats per determinats riscos com la invalidesa, la mort i l'atur.

La funció redistributiva de la política social no sempre s'exerceix de la mateixa manera ni amb els mateixos resultats. L'Estat de benestar no és quelcom aliè a la societat civil de la qual sorgeix. L'estructura d'aquesta societat, els seus valors culturals, les institucions i les coalicions polítiques poden donar resultats heterogenis. Així, quan fa referència a la funció redistribuïdora de l'Estat, els seus resultats no són els mateixos arreu del món avançat. La redistribució pot fer-se entre classes socials, entre territoris, i entre grups d'estatus, i no sempre la combinació és la mateixa. Sóc de l'opinió que dels efectes redistributius de la política social a Catalunya específicament encara en sabem poc. Manca, encara, una línia d'estudis sobre els efectes que les polítiques socials tenen a la societat catalana, bé perquè aquests estudis són més fàcils de fer en el cas de les transferències de rendes a les famílies i el gruix d'aquestes transferències el fa el govern central, bé perquè el nostre sistema de benestar no és encara prou madur i no ha generat una tradició d'estudis en aquest sentit com la que s'ha creat a altres països amb institucions públiques de benestar més consolidades. Estudis d'aquesta mena han començat a desenvolupar-se respecte a l'Estat espanyol en el seu conjunt i, com que el fonament institucional de la política social catalana és similar al de la resta d'Espanya, moltes de les seves conclusions poden fer-se extensibles a Catalunya.

Diversos estudis han tractat d'estimar els efectes de la despesa pública del conjunt d'administracions públiques espanyoles. Utilitzant dades de començaments dels anys noranta[15], hom conclou que: *(a)* el conjunt de transferències a les famílies en concepte de prestació social és clarament progressiu en els seus efectes redistributius[16]. Cal tenir en compte l'efecte progressiu que tenen els impostos directes sobre la renda de les persones físiques[17]. Un efecte important de l'Estat de benestar a Espanya ha estat la seva capacitat per esmorteir les tendències cap a una major desigualtat de rendes que

s'han succeït en els mercats ocupacionals al llarg dels anys vuitanta i noranta[18]. Els indexs Gini que mesuren la concentració de rendes ens indiquen que la desigualtat en les despeses familiars s'ha reduït una mica al llarg d'aquests anys, malgrat que ha augmentat la concentració de la renda entre els declarants d'IRPF abans de pagar impostos. *(b)* Malgrat que les prestacions assistencials tenen una incidència progressiva en la redistribució de rendes, segons dades de l'Enquesta de pressupostos familiars, hi ha una proporció notable de beneficiaris de pensions no contributives entre les llars amb més elevada despesa en consum. Així, un 32% dels perceptors de pensions no contributives de jubilació i un 17% dels perceptors del salari social[19] pertanyen al 50% de les llars amb nivells d'ingressos més elevats. Entre aquestes llars figuren també un 40% dels perceptors de pensions no contributives d'invalidesa. Aquestes dades sorprenen en un sistema de benestar social com l'espanyol on el principi d'accés a les prestacions es fonamenta en les contribucions prèvies a la Seguretat Social o en la situació demostrada de necessitat de la unitat familiar per aquells que no han contribuït prèviament el temps necessari. *(c)* Quant a les pensions contributives de la Seguretat Social, en general, les prestacions rebudes són molt superiors al que realment s'ha contribuït, la qual cosa fa notable l'efecte redistributiu que tenen les pensions entre generacions. Una redistribució que és bastant progressiva en tant que beneficia molt més les llars amb menys ingressos[20]. Hi ha també una redistribució de rendes des dels cotitzants del règim general i, en menor mesura, dels d'autònoms cap a la resta de règims i, sobretot, cap els règims agrari i de la llar[21] –una conseqüència previsible en un sistema que basa el principi d'accés més en l'estatus del grup ocupacional del beneficiari que en criteris universals de necessitat o de capitalització. Això significa l'existència de greuges comparatius entre famílies, de manera que s'ha afirmat que el fet d'accedir a les prestacions en funció del grup ocupacional pel qual s'ha cotitzat implica que els rics d'aquest grup reben un benefici extraordinari mentre que els pobres d'altres grups ocupacionals, que poden estar en similars circumstàncies a les generals dels que cotitzen en règims més protegits, no reben cap atenció prioritària i, a més, contribueixen amb les seves cotitzacions a afavorir els privilegiats[22].

Estimacions recents sobre els efectes de les prestacions socials per diferents comunitats autònomes[23] indiquen que a Catalunya, a començaments dels noranta, més de la meitat de les llars rebien un tipus o altre de prestació social pública, i que les prestacions socials representaven al voltant del 38% dels ingressos de les llars dels perceptors. Comparant Catalunya amb la resta d'Espanya, s'observa que aquestes xifres son força similars a la mitjana espanyola, si bé hi ha disparitats segons comunitats autònomes. El percentatge de llars perceptores de prestacions és més baix a les comunitats de Navarra i Madrid que a Catalunya, però força més elevat a Extremadura, Andalusia, Galícia i Astúries. La prestació mitjana que reben les llars catalanes és de les més elevades d'Espanya, només superada per la d'Astúries. En definitiva sembla que les disparitats entre les llars espanyoles pel que fa a la importància de les prestacions en els ingressos de les llars, és més acusada entre comunitats autònomes que entre nivells de renda del conjunt de les llars. Això suposa que al nostre Estat de benestar hi ha un cert component redistributiu entre territoris que afecta tant les comunitats autònomes entre elles com els municipis i comarques dins d'una mateixa autonomia, i que poden tenir a veure amb graus diferents de generació de riquesa i amb la distribució territorial de l'estructura sociodemogràfica. A Catalunya, segons estimacions fetes per a l'any 1991, les comarques del Barcelonès, Gironès i Tarragonès eren contribuïdores netes al programa de sosteniment de rendes, mentre que la renda familiar disponible de comarques com el Bages, el Vallès Occidental o el Berguedà consumien una proporció del volum monetari de les prestacions per jubilació i atur superior a la seva contribució en cotitzacions socials[24].

Més difícils de mesurar, encara, són els efectes redistributius que tenen els serveis públics dits pròpiament de benestar: la sanitat, l'ensenyament i els serveis socials, o les polítiques públiques d'habitatge, de cultura i, fins i tot, de seguretat i ordre públic. En aquest cas, la redistribució no és tant de diners com de recursos socials que afecten les capacitats dels ciutadans per desenvolupar els seus projectes de vida. S'ha estimat que la despesa conjunta de la sanitat, l'ensenyament, l'habitatge i la cultura per al total de les administracions públiques espanyoles, és escassament redistributiva[25], almenys a curt termini, si bé és difícil d'estimar la seva influència a més llarg termini.

En el cas de l'habitatge, d'ençà dels anys vuitanta, l'augment de preus i la feblesa redistributiva de les polítiques públiques d'habitatge han dificultat molt l'accessibilitat a un nou habitatge de tots aquells que no disposaven prèviament de patrimoni immobiliari. Aquesta dificultat s'ha fet especialment greu per als joves en general però, especialment, per a aquells amb baix nivell renda o elevada precarietat en els seus ingressos. No només els joves són perjudicats per aquests canvis. Els més vells són també un grup amb greus problemes de qualitat de vida pel que fa a les condicions dels seus habitatges. És entre els vells, els quals viuen més a finques antigues, on més incidència

tenen els dèficits d'aigua corrent, bany, calefacció i ascensors dels habitatges[26]. No ha estat possible fer cap estimació dels efectes que la nova llei de lloguers està tenint sobre els llogaters més vells que, per ocupar habitatges fins ara de baix lloguer, hauran de marxar dels barris on han residit gran part de la seva vida i anar a zones amb preus assequibles a les seves precàries economies, on deixaran de tenir el suport social de les xarxes veïnals que els han acollit fins ara. Aquest és un fet que cal estudiar amb detall i que hauria de complementar-se amb altres estudis que avaluessin els efectes que tindran els desplaçaments dels més joves cap a la perifèria de les grans ciutats sobre les xarxes familiars d'atenció als vells. És un fet que l'atenció als vells de Catalunya ha estat, i és encara, recolzada sobre la pròpia família. Aquesta atenció familiar directa és, molt probablement, afavorida per la proximitat residencial de pares i fills que caracteritza la població catalana, i que ha alleugerit en gran mesura la pressió sobre els serveis sociosanitaris públics. Un previsible canvi en les pautes de residència que allunyés els fills dels seus pares vells pot acabar tenint conseqüències sobre la demanda de serveis socials.

Els efectes redistributius de l'ensenyament han estat poc estudiats a casa nostra. Sabem que la política de beques, tal com està dissenyada ara, afavoreix relativament més les famílies que obtenen la major part de les seves rendes de fonts ocultes a la hisenda pública[27]. Pagesos, comerciants, treballadors autònoms i certs professionals liberals tenen probablement més posibilitats d'accedir a beques per als seus fills que els treballadors assalariats. Sabem també que l'actual sistema universitari és regressiu en tant que, finançat amb diners públics, és utilitzat desigualment pels grups socials, i així beneficia més les classes de més riquesa i nivells educatius. Poca cosa podem dir, però, de la influència que l'ensenyament té en la mobilitat social dels catalans. Els estudis fets sobre això a altres països no són però gaire esperançadors. El sistema d'ensenyament, a la gran majoria de societats avançades, contribueix a reproduir les desigualtats de classe, malgrat que no es pot negar que hagi pogut flexibilitzar la seva rigidesa enfront de la mobilitat social[28]. L'equitat interna del nostre sistema educatiu sembla que hagi millorat una mica des del moment que s'ha implantat i estès a l'ensenyament secundari l'obligatorietat gratuïta d'escolarització, encara que resten alguns grups marginals (gitanos i immigrants) on l'escolarització obligatòria no està del tot aconseguida. Les desigualtats d'educació són ara molt marcades entre generacions a favor de les més joves, però s'han reduït desigualtats tradicionals com l'existent entre homes i dones. Reduït, que no eliminat, ja que encara hi ha diferències de gènere importants pel que fa a la situació que empeny a triar certs estudis a les dones i altres als homes.

Respecte a la sanitat pública, la similitud del sistema sanitari català amb l'espanyol, pel que fa al seu finançament i provisió de serveis, ens permet fer extensibles de manera molt general les conclusions que s'han obtingut en els estudis sobre l'equitat del sistema sanitari espanyol. El finançament de la sanitat pública en conjunt és regressiu, de manera que la meitat de la població espanyola més pobra contribueix, en termes relatius, més del que per la seva renda li pertocaria, en el supòsit que cadascú hagués de contribuir al finançament del sistema sanitari en la mateixa proporció que la seva porció de renda sobre el conjunt de la renda total del país[29].

Pel que fa als serveis socials, el seu efecte sobre la desigualtat i l'estructura de la societat catalana és encara un gran desconegut. Sabem, però, de certes tendències arreu de la Unió Europea que és versemblant aplicar als serveis socials catalans. Són interessants de destacar aquelles que afecten el que per a molts és un dels objectius prioritaris dels serveis socials: reduir els efectes que uns feixos de forces tenen sobre certs grups empenyent-los cap a l'exclusió social. L'acusada tendència cap a la fragmentació d'oferta pública i privada fomenta la descoordinació i l'opacitat social del sector. A més, el fet que l'accés als serveis socials no estigui basat en un dret subjectiu clar, atorga als treballadors, professionals i autoritats públiques del sector un elevat marge de discrecionalitat en l'atenció als ciutadans. Una atenció que és aleshores molt condicionada pels coneixements, l'accés a la informació i la capacitat de pressió política dels grups potencialment usuaris dels serveis, de manera que reproduïxen en certa manera les tendències cap a l'exclusió que nodreixen els grups d'individus més necessitats d'atenció i de suport social. En general podem afirmar que els vells i els discapacitats són els dos grups que més atenció social reben per part dels serveis socials. També podem afirmar que el sistema de serveis socials català, com el de bona part de la Unió Europea i sobretot de l'Europa meridional, té el seu suport assistencial més destacat en la família i, dins d'ella, en la dona. La dona, amb una taxa d'ocupació en el mercat laboral baixa si la comparem amb les taxes d'alguns països europeus, assumeix l'estatus d'assistent clau. Una situació que, ja s'ha dit més amunt, li dificulta l'accés al treball remunerat i a la independència econòmica. Això no treu que els serveis socials siguin progressius en els seus efectes sobre la pobresa. Són els més desfavorits econòmicament els que més utilitzen aquest tipus de serveis[30]. A la província de Barcelona, per exemple, on es concentra la major part de

la població catalana, un 47% de les famílies pobres i un 87% de les avaluades com de "pobresa extrema", són usuàries dels serveis socials, si bé, sembla que una gran part de les activitats dels centres de serveis socials són més informatives que interventores[1]. Hi ha l'opinió, però, entre professionals del sector, que les excessives restriccions, quant a nivell de renda màxim que dóna accés gratuït a determinats serveis socials, expulsa dels programes a famílies que tampoc tenen recursos suficients per cercar els serveis en els mercats privats.

ALTRES EFECTES DE L'ESTAT DE BENESTAR SOBRE LA SOCIETAT CATALANA

Hi ha efectes de les polítiques socials que la intuïció ens fa considerar versemblants, malgrat que hi ha poca evidència del seu abast que sigui deduïble d'estudis estadístics específics sobre el tema. Un exemple d'aquesta mena d'efectes és la incidència de les polítiques socials en la burocratització de les relacions socials. L'intervencionisme de les administracions públiques en qüestions de drets socials ha de tenir forçosament una influència en el grau de reglamentació burocràtica i professionalització de la societat. Aquesta burocratització és inevitable des del moment que als membres d'una societat els reconeix l'estatus de ciutadans portadors de drets. El respecte d'aquests drets obliga a la reglamentació i la normativització de la vida quotidiana i, per tant, a la vigilància del seu compliment, de manera que àmbits de la vida, fins fa un cert temps considerats estrictament privats, ara ho són menys i a vegades totalment públics. La violació d'aquests drets obliga les autoritats públiques a sancionar la part que ha incomplert el seu deure, sigui aquesta un empresari que no respecta l'Estatut dels Treballadors, uns pares que no tenen cura dels seus fills, a qui hom pot treure la pàtria potestat, o un contribuent que incompleix els seus pagaments amb la hisenda pública. Al voltant d'aquests drets hi ha a més un camp social que empeny cap a la professionalització d'activitats abans realitzades de manera informal. L'obligatorietat de l'ensenyament i la universalització de l'assistència sanitària i social ha creat, i continua fent-ho, una constel·lació de professionals, molts d'ells inexistents gairebé fa cinquanta anys. Un fet que es fa evident mirant el gran creixement que hi ha hagut a Catalunya en els darrers anys de l'ocupació en serveis personals, tant públics com privats.

Aquesta burocratització no la fomenta únicament l'Estat. Les forces que empenyen cap a la racionalització i mercantilització de la vida moderna ajuden, independentment de la contribució pública, a la burocratització de les relacions socials. La cada cop major formalització i normativització d'àmbits de la vida quotidiana, tradicionalment resolts de manera més informal, no és el resultat només de funcionaris públics, sinó també de professionals que exerceixen la seva influència en la creació d'oferta en els mercats de serveis personals. En certa manera succeeix amb els nous serveis el mateix que succeí ara fa un segle amb la previsió social. Algunes de les institucions de previsió social foren engegades inicialment en el regne de les relacions privades i només posteriorment assumides també per l'Estat. És així que la burocratització de les relacions socials no és quelcom buscat directament per l'Estat. La major contribució de l'Estat de benestar no és tant el desenvolupament d'aquestes tendències com el fet de garantir que s'estengui la igualtat d'oportunitats per a tots el ciutadans en l'accés a serveis que són necessaris per a una vida de qualitat a les societats modernes. Dit d'una altra manera, la intervenció pública en els afers de benestar social es legitima a la nostra societat per dues raons: per l'imperatiu moral de fer efectiva la igualtat de tots els ciutadans en el seu dret de ser lliures, i per raons d'eficiència, és a dir, perquè interessos generals no poden ser assolits deixant-los només en mans privades. És obvi que aquestes dues raons no sempre són fàcils de combinar, ja que la promoció de l'eficiència i, fins i tot, la defensa de certes llibertats significa amb freqüència la limitació d'altres.

El creixement d'aquests serveis públics i privats dóna lloc a un canvi radical de l'estructura de classes que, junt amb altres tendències en el món de la manufactura i la producció en general, ens ha posat al llindar del que alguns anomenen una societat "postindustrial", de serveis, o de la informació. Però l'Estat de benestar no només ha contribuït a alterar l'estructura ocupacional. La seva influència es deixa sentir fins i tot en les normes que regeixen moltes de les institucions socials i en els papers que han de jugar els que hi participen. Un bon exemple ens el subministra la institució de la família. Mitjançant les polítiques socials, les oportunitats vitals de les dones poden ser alterades de manera notable. És un fet que, en uns països més que en altres, la facilitat per a les dones d'accedir a educació, formació i oportunitats laborals ha estat augmentada per la universalització de l'ensenyament, la sanitat i els serveis socials. L'accés de les dones als canals de distribució de credencials educatives els ha permès competir per un lloc de treball en condicions més iguals a les dels homes de les que mai abans havien tingut, al mateix temps que la producció de serveis personals públics allibera les dones d'una part de les seves càrregues domèstiques, cosa que els permet optar per una

carrera laboral si és el seu desig. Una carrera que està possibilitada pels llocs de treball que, directament i indirectament, generen les mateixes polítiques socials. És per això que, com més suport hi hagi a la política social d'un Estat en els serveis personals, més grans seran aquestes oportunitats per a les dones. Això, és clar, empeny cap a una renegociació dels rols que exerceixen cadascun dels membres de la família. Les dones tenen major accés al mercat de treball i els homes, a canvi, han anat assumint més funcions tradicionalment assignades al rol femení. Cal dir que aquest avenç de les oportunitats femenines a Catalunya és inferior al que han tingut les dones que viuen on l'Estat de benestar s'ha desenvolupat amb criteris menys patriarcals, com és el cas dels països escandinaus. A Catalunya, el que en la meva opinió és una insuficient xarxa de serveis socials obliga encara un gran nombre de dones a continuar fent-se càrrec de l'assistència dels desvalguts de les seves famílies, abandonant qualsevol intenció de promoció ocupacional. Excepte que tinguin recursos suficients per adquirir aquests serveis en el mercat –fet que es corrobora amb la desigual activitat laboral de les dones segons nivells d'estudis i classes socials. D'altra banda, la lentitud en la transformació dels rols familiars es manifesta en la sobrecàrrega de feines que tenen les dones que han de compatibilitzar el treball de la llar i el del mercat laboral[32].

El major accés a una ocupació remunerada que tenen ara les dones, ha anat acompanyat del fet que altres membres de la família quedin apartats de qualsevol responsabilitat en la cerca de rendes per al sosteniment de la família, com és el cas dels vells, els nens, els adolescents i els joves. La fixació d'una edat de jubilació obligatòria i del dret a percebre pensions ha permès que les persones no hagin de cercar els mitjans per sobreviure durant els darrers anys de la seva vida. Aquesta tendència s'ha accentuat d'ençà dels anys vuitanta amb la generalització de les jubilacions anticipades com una manera de reconvertir el teixit productiu del país. És cert, però, que hi ha propostes legislatives en sentit contrari per fomentar que els treballadors puguin triar voluntàriament la perllongació de la seva vida activa fins als setanta anys. El creixent envelliment de la població, unit a les millores de la salut, que permeten dur una vida activa a edats avançades, fan raonable aquesta proposta com a contribució a la reducció de l'augment de la despesa social pública. Hi ha, però, certes reticències sobre el fet que això no sigui contradictori amb altres propostes de repartiment del treball com a solució a les elevades xifres d'atur que té l'economia catalana.

L'altre grup d'edat que ha estat apartat del món laboral a mesura que s'ha institucionalitzat l'Estat de benestar és el dels nens i adolescents[33]. Aquests, a canvi d'ésser alliberats de l'obligació de treballar, s'han de comprometre a millorar la seva formació i a integrar-se en el sistema d'ensenyament fins al moment d'incorporar-se al mercat de treball. El resultat d'això ha estat una força de treball més preparada i sense la qual no és possible per a un país assolir els reptes tecnològics de què depèn el creixement econòmic. Encara que sóc de l'opinió que aquesta qualificació a Catalunya no és del tot suficient per permetre generar l'activitat econòmica i l'ocupació que exigeix una societat postindustrial[34]. Els joves catalans, com els de la resta de l'Estat espanyol, han vist com, un cop acabat el seu cicle formatiu i fruit de les polítiques ocupacionals seguides, se'ls ha dificultat l'entrada en el mercat laboral, l'accés a drets de la Seguretat Social i la possibilitat d'emancipar-se de les seves famílies.

Els canvis en l'estatus laboral dels ciutadans en funció de la seva edat han reduït el període de vida ocupacional activa de molts ciutadans, que en el futur podria estar limitada entre els 25 i 55 anys[35], mentre que les millores a la salut pública han perllongat l'esperança de vida mitjana de la població fins als setanta anys. Això ha obert la possibilitat que, bé cobrant una pensió de qualsevol tipus, bé utilitzant els serveis públics d'ensenyament, una gran quantitat d'individus puguin beneficiar-se de l'Estat de benestar més anys de la seva vida dels que passen treballant[36]. Benefici que és més a l'abast d'uns grups socials que d'altres. Certs sectors de les classes mitjanes urbanes assalariades, per exemple, poden tenir accés a períodes perllongats de formació superior i jubilar-se a l'edat establerta amb pensions generoses. Privilegi que no comparteixen molts dels treballadors manuals poc qualificats, els quals abandonen el sistema educatiu en acabar l'edat d'escolarització obligatòria i, a més, no tenen accés fàcil ni a treball estable ni a cap subsidi, amb la qual cosa, molt probablement es veuran obligats a jubilar-se al seu dia sense haver contribuït prou per tenir dret a una pensió generosa.

DILEMES DE L'ESTAT DE BENESTAR

En el cas espanyol sóc de l'opinió que el futur de l'Estat de benestar no és pas massa clar. No ho és tant pel que fa al seu intervencionisme en la qualitat de vida dels ciutadans, com per l'estructura interna que ha de tenir. No sembla, a hores d'ara, que ningú que defensi el seu desmantellament sigui capaç de recollir prou suport polític com per fer-ho. Malgrat això, és cert que hi ha fortes pressions cap a una reducció de la funció redistributiva de l'Estat entre classes socials i cap a un major pes de la

societat civil tant en la planificació com en la provisió directa de serveis. Els acords de les forces polítiques en els anomenats Pactes de Toledo de 1995 en són un bon exemple. Els partits polítics majoritaris han consensuat uns principis sobre els quals hauria d'evolucionar el sistema de pensions espanyol que s'ajusta en bona mesura a les tendències d'altres països europeus. Els experts, els agents socials i les institucions internacionals semblen coincidir en la necessitat d'establir un sistema de "tres pilars"[37]: un nivell bàsic públic i universal finançat pels ingressos generals de l'Estat; un segon nivell ocupacional contributiu i proporcional a la quota pagada, que hauria d'ésser finançat per les quotes dels treballadors; i un tercer nivell privat i voluntari que complementaria el sistema públic. Malgrat això, entre els agents socials hi ha divergències entorn del grau redistributiu que haurien de tenir les contribucions a la Seguretat Social; el graus de gestió pública i privada admissibles, i el grau d'elecció que haurien de tenir els individus[38].

Aquestes divergències es manifesten amb força diferent segons les correlacions de forces polítiques, valors hegemònics i institucions heretades a cadascú dels diferents sectors de cada país: seguretat i manteniment de rendes, sanitat, ensenyament, habitatge, etc. A l'Estat espanyol, pel que fa a la seguretat i al manteniment de rendes, sembla que hi ha tendències contradictòries. Fins al començament dels anys noranta, hi ha hagut un procés d'extensió de cobertura i de millora de les prestacions mínimes, la qual cosa sembla haver esmorteït l'augment de les desigualtats produït en els mercats. D'ençà de 1993, i sota les pressions per complir amb els criteris de convergència europea, s'han iniciat retalls que afecten sobretot els aturats. D'altra banda, l'afany del govern central d'estalviar recursos en sanitat, ensenyament i serveis socials en general pot conduir a una major mercantilització d'aquest serveis amb el risc cert que acabin convivint dos sistemes separats; un dels quals, l'assistencial, adreçat als més pobres, acabi tenint un fort component estigmatitzador per als seus usuaris i el rebuig de les classes benestants a finançar-lo amb els seus impostos. Una dualització d'aquest tipus podria tenir conseqüències negatives sobre la seguretat de les persones, tant pel que pogués influir en el creixement d'opcions polítiques autoritàries, com en l'evolució de la delinqüència comuna. El més freqüent és que els robatoris amb violència segueixin una relació segons la qual podria assegurar-se que els grups socials benestants són víctimes de la violència dels grups menys integrats i més pobres de la societat[39] (sense oblidar la forta violència interna que té lloc dins les classes a què pertanyen els delinqüents). És raonable pensar, doncs, que, a igualtat de condicions, una societat patirà més tensions delictives amb violència quant més acusada sigui la desigualtat i l'exclusió social en el seu si. És obvi que la simplicitat d'aquesta afirmació deixa moltes portes obertes a la seva falsació. La delinqüència no és un fenomen explicable exclusivament en termes de desigualtat social, ja que el paper dels valors culturals i la capacitat integradora d'altres institucions socials, per citar només alguns exemples, són factors també rellevants. És significatiu però que, a Espanya i Catalunya, l'augment de l'atur i de la inflació vagi acompanyat d'una percepció més gran de la delinqüència dita "convencional" i uns canvis en els hàbits de la població, ara més esfereïda i zelosa de la seva seguretat. La font de malestar derivada d'una societat violenta és imaginable si tenim en consideració que l'eficàcia del sistema policial i judicial per controlar el fenomen és limitada. La policia només té constància d'un hipotètic 10% dels delictes que pateix la ciutadania i, judicialment, només se'n reconeix un 1%. Dit d'una altra manera, nou de cada deu delictes percebuts per la població queden impunes[40].

El futur de la política social està molt condicionat per les restriccions econòmiques que s'imposen sobre la nostra societat. En termes generals, és acceptable el supòsit que el desenvolupament de l'Estat de benestar està condicionat per la prosperitat econòmica de les societats on ha crescut. Cal no oblidar, però, que és igualment versemblant el supòsit que aquest tipus d'Estat ha contribuït, i molt, a aquesta prosperitat. Les polítiques socials han garantit una mínima pau social que fa més segures les inversions productives a llarg termini; i uns nivells d'ocupació i renda que possibiliten l'expansió del consum[41]. A tot això, encara podríem afegir els efectes benèfics per a l'economia d'una força de treball amb uns nivells de formació i salut com mai hi ha hagut a la història de Catalunya i que s'han produït mercès als serveis massius d'ensenyament i de salut pública posats en marxa per les administracions públiques.

NOTES

1 P. Flora i A. J. Heidenheimer (1987).
2 Encara que ha estat fruit d'una més llarga gestació ideològica. El pas de la caritat privada a la beneficència pública amb la finalitat de treure els súbdits més pobres de la indigència i fer-los productius per a la comunitat es donà a l'inici de l'Edat Moderna. Un pas en què les obres de certs intel·lectuals, com *De subventionem pauperum* del valencià Vives, foren crucials.
3 Sobre les relacions entre el bon govern i l'Estat de benestar, vegeu: S. Giner i S. Sarasa, comps. (1997).
4 Un bon exemple d'aquests estudis a Espanya són els promoguts per la Fundación Argentaria. A Catalunya no hi ha hagut fins al moment un interès similar.
5 Vegeu sobre això R. Crompton (1994).
6 Vegeu per exemple, Salamon et al. (1996), Kuhnle i Selle (1992) i Sarasa i Moreno (1995).
7 Les dificultats de trobar indicadors adients per fer comparacions internacionals consistents són tan elevades que hi ha qui considera aquesta via de recerca massa prematura encara. Vegeu per exemple A. Espina (1996).
8 Màxim exponent d'aquests ideals foren els membres del moviment intel·lectual krausista que donaren lloc a la Institución Libre de Enseñanza.
9 Vegeu per exemple els escrits reeditats de Pere Felip Monlau i Joaquim Salarich (1984).
10 La influència de personalitats destacades de les caixes catalanes fou decisiva per convèncer les autoritats que era possible establir sistemes de capitalització a llarg termini.
11 En unes conferències catòliques dictades a Barcelona l'any 1904 s'arribà a afirmar: "Bienaventurados los pobres de espíritu, porque de ellos es el reino de los cielos. ¿Qué más puede desear el pobre que tener en sus manos el medio más adecuado para hacerse feliz perpetuamente? (...) ¿Las riquezas de la tierra? Esas son patrimonio de otros. Que se entretengan con esas bagatelas los que no tengan aspiraciones más elevadas". Cita extreta de A. Yetano (1988, pàg. 37).
12 Per a una descripció de les característiques d'aquest règim vegeu: G. Esping- Andersen (1990).
13 Per a una anàlisi més detallada d'aquests arguments, vegeu: S. Sarasa i L. Moreno (1995).
14 Una molt bona argumentació en aquesta línia pot trobar-se, encara que limitada només a les transferències de la Seguretat Social, a A. Espina (1996).
15 Els estudis utilitzats han estat els de Gimeno (1996) i Bandrés et al. (1996).
16 Prop del 80% del decil de llars més pobres rep alguna prestació social pública, proporció que entre les llars del decil més ric està al voltant del 40% (Gimeno, 1996:35).
17 La concentració dels rendiments declarats abans de pagar impostos és superior a l'existent un cop pagats aquests.
18 Mentre que al llarg dels anys setanta les diferències salarials tendiren a reduir-se de manera notable, aquestes s'han incrementat de nou durant els anys vuitanta, L. Ayala et al. (1996) pàg. 352.
19 Gimeno (1996) creu que dificultats en el registre d'aquests tipus de prestacions anomenades salari social poden haver donat com a resultat una estimació errònia.
20 Vegeu Bandrés et al. (1996:173).
21 Encara que segons l'estudi de Bandrés et al. (1996:172), la diferència entre el que es cotitza i el que es percep per part dels pensionistes del Règim d'Autònoms és clarament favorable per ells.
22 Vegeu, per exemple, Gimeno (1996) pàg. 57.
23 Vegeu, per exemple, Bellido et al. (1996).
24 Institut d'Estadística de Catalunya (1995).
25 A. Estruch (1996).
26 Vegeu el capítol de C. Trilla et al. en aquest mateix llibre.
27 J. Calero (1993).
28 A Catalunya, les desigualtats educatives entre classes socials són també significatives. Vegeu el capítol de J. Guiu en aquest mateix llibre.
29 M. Rodríguez et al. (1996).
30 Vegeu, G. Rodríguez Cabrero (1996). Les conclusions del seu estudi fan referència als serveis socials de tot Espanya, però bé poden ésser extensibles al cas català.
31 Dades extretes de Rodríguez Cabrero (1996).
32 Sobrecàrrega que es fa palesa en la notable reducció relativa de temps lliure en comparació amb els homes.

33 No fa ni trenta anys que molts dels catalans començaven a treballar a l'edat de 12 anys, per no esmentar les penoses condicions de vida a què eren sotmesos els infants al segle passat.
34 Alguns estudis assenyalen que un dels factors explicatius de la baixa taxa de creació d'ocupació a molts països és la baixa qualificació de la seva força de treball. Segons dades d'EUROSTAT, l'any 1994 els espanyols i els portuguesos eren els europeus amb menys proporció de persones amb estudis secundaris i entre els quals la possessió d'una titulació universitària era una certa garantia contra la precarietat de l'ocupació.
35 A Catalunya un 63% de les persones de 55 a 64 anys no treballen, aquest percentatge es redueix al 43% en el cas dels homes.
36 M. Castells (1997).
37 Vegeu A. Costas (1996).
38 Vegeu A. Costas (1996).
39 Vegeu el capítol de J. Sabaté en aquest mateix llibre.
40 J. Sabaté (op. Cit.).
41 M. Castells (1997).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AYALA, L. et al. (1996), "La distribución de la renta en España desde una perspectiva internacional: tendencias y factores de cambio" a AAVV *La desigualdad de recursos,* diversos autors; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- BANDRÉS, E. i CUENCA, A. (1996), "Capitalización y transferencias en las pensiones de la Seguridad Social" a *Las políticas redistributivas*; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- BELLIDO, N. et al. (1996), "El efecto de las prestaciones sociales en la desigualdad y la pobreza: un análisis basado en la Encuesta de presupuestos familiares 1990-91" a *Las políticas redistributivas,* diversos autors; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- CALERO, J. (1993), *Efectos del gasto público educativo. El sistema de becas universitarias;* Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- CASTELLS, M. (1997), "El futuro del Estado del Bienestar en la sociedad informacional" a S. Giner i S. Sarasa, *Buen Gobierno y política social;* Barcelona, Ariel (pàg.173-190).
- COSTAS, A. (1996), "El debate sobre la reforma de la Seguridad Social: ausencia de los problemas de la transición" a *Las políticas redistributivas,* diversos autors; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- CROMPTON, R. (1994), *Clase y estratificación. Una introducción a los debates actuales;* Madrid: Tecnos.
- ESPINA, A. (1996), "La viabilidad económica del sistema de pensiones en España: ¿un problema de benchmarking?" a *Dilemas del Estado de Bienestar,* diversos autors; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism;* Cambridge: Polity Press.
- ESTRUCH, A. (1996), "Los efectos redistributivos del gasto social de las administraciones centrales y autonómicas" a *Las políticas redistributivas,* diversos autors; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- FLORA, P. i HEIDENHEIMER, A.J. (1987), *The Development of Welfare States in Europe and America;* Londres: Transaction Books.
- GIMENO, J. A. (1996), "Los beneficios del gasto público: propuesta metodológica y aplicación a España (1990)" a *Las políticas redistributivas,* diversos autors; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- GINER, S. i SARASA, S. (1997), *Buen gobierno y política social;* Barcelona: Ariel.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Macromagnituds bàsiques de les economies comarcals. 1991;* Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- KUHNLE, S. i SELLE, P. (1992), *Government and Voluntary Organizations;* Londres: Avebury.
- MONLAU, P. F. i SALARICH, J. (1984), *Condiciones de vida y trabajo obrero en España a mediados del siglo XIX;* Barcelona: Anthropos.

- RODRÍGUEZ, M. et al. (1996), *Nuevas investigaciones de la equidad en la financiación de la atención sanitaria en España*; Universitat de Barcelona: Facultat de Ciències Econòmiques (Document de Treball).
- RODRÍGUEZ CABRERO, G. (1996), "Los servicios sociales en España: implantación, generación de empleo y evaluación de su efectividad" a *Las políticas redistributivas*; Madrid: Fundación Argentaria-Visor.
- SALAMON, L. i ANHEIER, H. K. (1996), *Explaining the Nonprofit Sector: a Cross-National Analysis*. Ponència presentada en la Segona Conferència anyal de la International Society for Third Sector Research; Colegio de Méjico: Mèxic, 18 a 21 de juliol.
- SARASA, S. i MORENO, L. (1995), *El Estado del Bienestar en la Europa del Sur;* Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Ministerio de Asuntos Sociales.
- YETANO, A. (1988), *La enseñanza religiosa en la España de la Restauración (1900-1920)*; Barcelona: Anthropos.

SALUT I SANITAT A CATALUNYA

Andreu Segura Benedicto
Institut Universitari de Salut Pública de Catalunya

1. LES POLÍTIQUES DE SALUT I ELS SISTEMES SANITARIS. ORIGEN I EVOLUCIÓ

L'elaboració formal de polítiques sanitàries és relativament recent. Durant molts segles l'atenció als malalts ha estat una qüestió personal entre el pacient, el seu metge i la seva família. Així, no hi haurà una veritable organització dels serveis sanitaris fins que no s'estableixin les primeres activitats de policia sanitària, la pràctica de les quarentenes, per al control de les epidèmies de pesta del segle XIV. Aquestes activitats de control sanitari, directament relacionades amb l'ordre públic, donaren lloc durant el segle XIX a l'organització dels serveis de sanitat, encarregats del control de les malalties epidèmiques i també dels aspectes de protecció de la salut relacionats amb la higiene i el sanejament.

El desenvolupament dels serveis assistencials es féu de forma paral·lela, amb poca participació de l'Administració pública, a partir de la creació de societats mutualistes. De fet, els canvis socials apareguts com a conseqüència de les migracions del camp a les ciutats, característics de la revolució industrial, comportaran l'agudització dels problemes de salut derivats de l'amuntegament i de les deficients condicions de treball, el que generarà la reivindicació d'unes millors condicions de vida.

La reacció dels poders públics consistí –com il·lustra el cas de l'Alemanya de Bismarck– en la creació del sistema de seguretat social per atendre les reivindicacions dels treballadors. Bismarck, amb el propòsit explícit de neutralitzar la influència dels socialistes[1] desenvoluparà entre 1883 i 1889 les assegurances de malaltia per als obrers industrials, la d'accidents de treball i la de vellesa i invalidesa.

La creació del sistema d'assegurances obligatòries de malaltia fou la primera de les modalitats de polítiques sanitàries públiques que apareix. Essencialment consisteix en un procediment de pagament, basat en la retenció directa d'una part del salari –la cotització obrera– i d'una part del benefici del capital –la quota empresarial– per tal d'atendre les necessitats d'atenció sanitària dels que no poden pagar-se un metge i els subsidis d'atur, de vellesa, d'invalidesa, etc. La provisió dels serveis assistencials la duen a terme metges autoritzats que seran retribuïts, parcialment o total per la Seguretat Social.

La veritat és que aquest sistema desenvolupa des de l'Estat allò que els ciutadans havien començat a fer per iniciativa pròpia amb la creació dels *montepios*, les mútues, i, fins i tot, les caixes d'estalvis. Precisament a Catalunya va crear-se el 1902 la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros, precedent de "La Caixa", i la més important d'aquestes entitats. Aquesta tradició explica que fos fundada, també aquí, la Quinta de Salud la Alianza, i va ser un català, Josep Maluquer i Salvador, qui presentarà, motivat per la patronal i altres institucions de la burgesia, el projecte a partir del qual es creà, l'any 1908, l'Instituto Nacional de Previsión (INP)[2]. L'any 1944 fou creat el "seguro obligatorio de enfermedad". Primer, limitat als treballadors industrials i, progressivament, ampliat a la major part de la població.

La gestió del sistema assistencial de la Seguretat Social ha estat responsabilitat primer de l'INP i, després de l'advenir de la democràcia, de l'INSALUD. Encara que persisteixen altres entitats gestores de l'assistència sanitària de la Seguretat Social que proporcionen les prestacions sanitàries amb instal·lacions pròpies o bé mit-

jançant concert amb altres entitats públiques, parapúbliques o privades. Cal esmentar, per exemple, les mútues de malalties i d'accidents de treball, o l'Institut Social de la Marina, l'Institut de les Forces Armades (ISFAS) o la Mutualitat de Funcionaris de l'Administració de l'Estat (MUFACE).

El desenvolupament del sistema assistencial de la Seguretat Social ha comportat un notable increment de l'oferta assistencial, amb l'establiment de molts hospitals propis i la creació dels consultoris i ambulatoris. A aquests recursos cal afegir la resta de centres i d'equipaments i de serveis sanitaris de totes les administracions públiques que s'integraran en el sistema nacional de salut creat per la Llei general de sanitat (1986). La base territorial d'aquest sistema seran les comunitats autònomes, set de les quals tenen en l'actualitat la responsabilitat exclusiva de la gestió dels serveis sanitaris públics en els seus territoris, mitjançant la figura dels serveis autonòmics de salut respectius, en el cas de Catalunya el Servei Català de la Salut (SCS), creat per la Llei d'ordenació sanitària (LOSC) l'any 1990.

Així, s'ha aconseguit la pràctica universalització de l'assistència sanitària pública, que altres països amb el model de seguretat social com Alemanya, França o Holanda també han assolit. L'altre model d'organització desenvolupat és el dels serveis nacionals de salut, típic del Regne Unit o dels països escandinaus, on el finançament sempre ha estat procurat pels impostos i la universalització del dret a l'assistència era el punt de partida.

Encara que l'evolució més recent del nostre sistema sanitari s'ha anat assemblant cada vegada més al model de servei nacional de salut, una part dels pressupostos continua provenint del sistema de seguretat social, malgrat que la majoria dels recursos financers del sistema sanitari públic procedeixin dels impostos generals.

Avui sabem, gràcies als estudis de René Dubos[3] i de Thomas McKeown[4] que la disminució de la mortalitat que ha caracteritzat la transició demogràfica dels segles XVIII i XIX cal atribuir-la a les millores de la nutrició i del sanejament, més que no pas a les intervencions mèdiques. Això ha estat confirmat pels estudis de Dever[5] en analitzar la disminució de la mortalitat dels nord-americans i de Marc Lalonde[6] els quals destaquen, addicionalment, la influència dels comportaments de les persones, particularment en relació amb l'alimentació, l'activitat física i els efectes nocius del consum d'alcohol i de tabac.

Aquestes proves han conformat una doctrina sanitària de caràcter comunitari, on l'OMS ha jugat un paper de lideratge, expressat en diverses conferències internacionals, i que culmina en la formulació de l'estratègia de salut per a tots l'any 2000. Una estratègia que inspira la majoria de les polítiques formals de salut, entre les quals cal esmentar el Plan de salud del Ministeri de Sanitat i Consum i, també, el Pla de salut de Catalunya.

Un dels components més bàsics d'aquesta doctrina és el reconeixement que la salut i, encara més, la qualitat de vida associada a la salut és un dels elements clau del benestar de les persones i de les comunitats. De fet, la definició de salut de l'OMS es refereix al complet benestar físic, psíquic i social, més que a l'absència de malalties. Una concepció positiva de la salut que, segons el X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, cal considerar com "una manera de viure que és autònoma, solidària i joiosa". Aquestes consideracions menen a remarcar la importància dels determinants de l'entorn, ja siguin del medi ambient físic o del medi social, per sobre dels factors estrictament sanitaris quant al grau de salut de les poblacions.

En conseqüència, les polítiques de salut reclamen intervencions de caràcter intersectorial, moltes d'elles fora de l'esfera d'influència directa dels serveis sanitaris. Tot i que aquesta necessitat és assumida per les autoritats sanitàries, la veritat és que falta molt per aconseguir que la salut sigui, en la pràctica, un objectiu social prioritari, com passa amb el creixement econòmic. Això no obstant, la formulació d'objectius explícits de salut, com els que consten al Pla de salut de Catalunya, amb el que tenen de compromís davant la comunitat, suposen un primer pas prometedor. Naturalment, el que cal ara és que aquests objectius donin lloc a una política global dels governs, sense la qual la influència dels sanitaris es veu molt limitada.

Així, les polítiques intersectorials que tenen com a eix la salut són encara molt tímides i les intervencions sanitàries es desenvolupen principalment en l'esfera dels serveis assistencials. Aquests han mostrat un notable creixement, mentre que els serveis de salut pública més aviat han perdut importància i funcions. Així, bona part de la responsabilitat relativa al sanejament és ara competència dels departaments de medi ambient. Malgrat això, les intervencions preventives i de promoció de la salut constitueixen objectius de les polítiques sanitàries, inclosos al Pla de salut de Catalunya, però encara des de la perspectiva dels serveis de salut més que del conjunt de la societat.

La política sanitària a Catalunya es basa en la formulació d'uns objectius explícits, en la línia de les recomanacions de l'OMS i en l'establiment de prioritats, que més aviat són directrius genèriques i que es plasmen al Pla de salut, el qual es revisa cada tres anys. El Pla l'aprova el Consell Executiu de la Generalitat, de manera que hi ha un cert reconeixement del caràcter multisectorial de les polítiques de salut, malgrat que la majoria d'activitats pertoquen als serveis sanitaris i, encara més, als assistencials.

2. L'ORGANITZACIÓ DELS SERVEIS SANITARIS A CATALUNYA

La Generalitat de Catalunya, restaurada provisionalment l'any 1977 comptava amb un Departament de Sanitat i Assistència Social que, fins a les primeres eleccions autonòmiques del 1980, va dedicar-se bàsicament a activitats de planificació i a la gestió dels serveis de salut pública, transferides ambdues des de l'Administració central l'any 1979. L'elaboració del mapa sanitari de Catalunya[7] fou, probablement, la tasca més remarcable. El mapa es tractava d'una revisió sistemàtica dels problemes de salut de la població i dels recursos sanitaris existents, així com d'una proposta de divisió territorial i de dotació de nous recursos.

Catalunya va ser la primera comunitat autònoma a rebre les transferències corresponents als serveis sanitaris de la Seguretat Social l'any 1981, i fins a l'any 1983 es va produir el desplegament del mapa sanitari[8], una de les primeres conseqüències organitzatives del qual fou la creació l'any 1985 de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública (XHUP)[9], que suposava una modernització de la xarxa d'hospitals comarcals i un dispositiu coordinat per als hospitals concertats i els propis de la Seguretat Social.

L'any 1985 es produïa la normativa per a la reforma de l'atenció primària[10], que s'havia institucionalitzat per al conjunt de l'Estat l'any anterior. La reforma de l'atenció primària consisteix bàsicament en la transformació de l'assistència mèdica que la Seguretat Social procurava als consultoris de medicina general i pediatria, mitjançant la constitució dels equips d'atenció primària (EAP) que treballen als centres d'atenció primària (CAP) amb dedicació completa. Els EAP assumiran activitats de prevenció de malalties i de promoció de la salut.

Paral·lelament es produí una assimilació d'altres serveis assistencials extrahospitalaris que no depenien de la Seguretat Social i que, com a conseqüència de la creació del sistema nacional de salut per la Llei general de sanitat de 1986, havien de constituir els serveis sanitaris públics. Entre ells cal esmentar els centres de planificació familiar, bona part dels quals havien estat creats des dels ajuntaments; els centres d'assistència mental de les diputacions provincials i altres institucions de l'Administración Institucional de la Sanidad Nacional (AISNA) i, finalment, els centres d'atenció i seguiment de les drogodependències (CAS) d'acord amb la Llei 20/1985 d'atenció a les drogodependències i el Pla de drogues de Catalunya, creat el 1987.

L'instrument organitzatiu per regular els serveis sanitaris públics a Catalunya fou, però, el Servei Català de la Salut (SCS). Creat per la Llei d'ordenació sanitària de Catalunya l'any 1990, el SCS s'estructura geogràficament en uns serveis centrals i uns altres de perifèrics. Així, el SCS inclou vuit regions sanitàries, dirigides per les respectives gerències territorials (vegeu mapa 1). Aquestes regions –corresponents a les àrees de salut de la Llei general de sanitat– compten amb els sectors sanitaris, dels quals n'hi ha previstos 55, relativament poc desenvolupats, i amb les àrees bàsiques de salut, amb un total de 342, que són les unitats geogràfiques mínimes. Les àrees bàsiques han de ser ateses pels equips d'atenció primària que treballen als centres d'atenció primària.

El SCS elabora les polítiques de salut, mitjançant el Pla de salut, on s'estableixen les prioritats i es fixen els objectius de salut que l'administració sanitària es compromet a assolir, i procedeix al finançament, mitjançant els contractes amb les entitats proveïdores dels serveis.

El Departament de Sanitat, però, conserva les competències relacionades amb la direcció política i compta, a més d'una secretaria general, amb dues direccions generals; la de Recursos Sanitaris (DGRES) que, ultra les responsabilitats d'acreditació de centres sanitaris i d'informació sanitària, és responsable de la Xarxa d'Atenció a les Drogodependències mitjançant l'òrgan tècnic corresponent; i la Direcció General de Salut Pública, responsable de la provisió dels serveis de salut pública d'àmbit autonòmic. Els ajuntaments segueixen mantenint competències de protecció de la salut i també duen a terme activitats de promoció de la salut d'àmbit comunitari.

2.1 Els serveis sanitaris, distribució i utilització

Els serveis finançats públicament són de propietat pública i privada i s'organitzen en dues grans categories; els assistencials i els de salut pública. Els serveis assistencials

MAPA 1. ORGANITZACIÓ TERRITORIAL DEL SERVEI CATALÀ DE LA SALUT. REGIONS SANITÀRIES

Font: Servei Català de la Salut. *Memòria 1995*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1996.

es classifiquen en dos grans grups: l'atenció especialitzada, que inclou tots els establiments en règim d'internat, com ara els hospitals i els centres sociosanitaris, i també els ambulatoris d'especialitats. Els d'atenció primària són, fonamentalment, els centres d'atenció primària i els consultoris de medicina general i de pediatria, encara que, com hem vist, hi ha altres xarxes assistencials específiques, bàsicament els centres de salut mental, els de planificació familiar i els centres d'atenció i seguiment que atenen les persones afectades de drogodependències. També es consideren serveis d'atenció primària els centres ambulatoris de diàlisi renal.

L'any 1995 hi havia a Catalunya 192 hospitals que comptaven amb 31.563 llits, és a dir 5,18 llits per cada mil habitants, 19.700 dels quals es dediquen a l'atenció de malalts aguts, és a dir 3,23 per cada mil habitants[11]. Segons les dades del Departament de Sanitat, la XHUP aplega 70 centres amb uns 15.750 llits. D'aquests, 38 centres són hospitals generals bàsics; 23 de referència i 9 d'alta tecnologia[12]. L'activitat dels centres de la XHUP suposa gairebé el 90% de totes les altes dels hospitals d'aguts, unes 650.000 a l'any. Però els hospitals duen a terme assistència d'urgències i de consultes externes. Els llits psiquiàtrics dels hospitals de la XHUP són només 230, però el Programa d'atenció mental del SCS contracta 4.578 llits, la majoria d'aquests destinats a malalts crònics. Pel que fa als centres sociosanitaris, dedicats a l'internament de les persones grans i amb patologies cròniques o terminals, hi ha 80 centres que totalitzen 5.761 llits, la immensa majoria, de llarga estada. L'any 1994 la taxa d'hospitalització va ser de 100,7 altes per cada mil habitants. Segons l'Enquesta de salut de Catalunya (ESCA) el 8% de la població declara haver

ingressat a l'hospital durant l'any 1994. El comportament de l'hospitalització segons edat és elevat en els primers anys de vida per decréixer fins a un mínim corresponent als grups entre 5 i 14 anys i incrementar-se lentament, amb un augment accentuat a partir dels 64 anys. La freqüentació per gènere és superior entre els homes per a totes les edats, llevat dels grups corresponents a les dones en edat fèrtil. Pel que fa a la utilització hospitalària segons classe social, encara que les diferències són petites les persones dels estrats més desfavorits declaren fer-ne més ús[13].

Completen els serveis d'assistència especialitzada els metges especialistes de la Seguretat Social que atenen els pacients als antics ambulatoris d'especialitats denominats actualment CAP-2. Encara que el propòsit de l'Administració és modificar substancialment aquest nivell assistencial[14] persisteix bona part dels 44 centres transferits per l'Insalud l'any 1981. La transformació de l'assistència especialitzada és un procés complex que requereix l'adopció de mesures que afecten tant l'organització global com els drets dels professionals[15].

Els centres extrahospitalaris són, en total, 1.461[16], la majoria dels quals dedicats a consultoris de medicina general i pediatria (600). Això no obstant, hi ha previstes 342 àrees bàsiques de salut, 203 de les quals, en redactar aquest treball, estan en funcionament, amb 296 CAP, 181 de l'ICS. Això vol dir que la reforma de l'atenció primària iniciada l'any 1984 ha assolit prop del 60% de les àrees i una mica menys en relació amb la població coberta que aproximadament és del 55%. La utilització dels serveis extrahospitalaris és elevada, de forma que, segons dades de l'ESCA, una de cada cinc persones havia fet almenys una consulta en les dues setmanes anteriors a l'entrevista. La utilització és superior en el cas de les dones i encara que la freqüentació de l'atenció hospitalària i primària és superior entre els estrats més desfavorits socialment, en el cas de les visites als dentistes i als oculistes, les classes socials més afavorides són les que en fan més ús.

Com a suport de la xarxa d'atenció primària ens trobem amb els centres de planificació familiar, dedicats bàsicament al control de la natalitat, que es pretén que s'incorporin al Programa d'atenció a la dona, conjuntament amb els CAP. Quant a l'atenció psiquiàtrica extrahospitalària, hi ha els centres de salut mental, 30 dedicats a la població infantil i juvenil i 66 als adults. Finalment, la Xarxa d'Atenció a les Drogodependències disposa de 57 centres d'atenció i seguiment i de 36 centres de dispensació de metadona.

Els serveis de salut pública duen a terme activitats de protecció de la salut de caràcter comunitari, particularment de control del sanejament i dels aliments, així com la vigilància epidemiològica i el control dels brots epidèmics, la distribució i, en alguns casos, l'administració de les vacunes i altres activitats de promoció de la salut. A més de les delegacions del Departament de Sanitat a cada demarcació provincial, aquests serveis disposen d'altres instal·lacions com ara els laboratoris de salut pública i del concurs dels funcionaris sanitaris locals, malgrat que alguns d'ells, sobretot els metges que s'han integrat a la xarxa de l'atenció primària reformada, han reduït notablement la seva disponibilitat. Només en el cas dels veterinaris s'ha produït un canvi més apreciable, amb la creació d'un cos autonòmic de funcionaris i la distinció entre els que duen a terme el control sanitari als escorxadors i els que es dediquen a activitats més generals.

2.2 Finançament i despesa

La despesa sanitària és majoritàriament pública, malgrat que, per a l'any 1991, al voltant del 29% és sufragada directament per les famílies[17], una proporció que s'ha incrementat des de l'any 1981 en què era del 26%[18]. Aquesta despesa privada es dedica en bona part a les visites al dentista i també a la contractació de pòlisses d'assegurances sanitàries. El nombre d'aquestes pòlisses s'ha incrementat en unes 50.000 des de 1991, i ara n'hi ha subscrites unes 777.000 amb 1.400.000 persones assegurades. El preu mitjà de la prima és d'unes 50.000 pessetes anuals[19]. Així doncs, una cinquena part de la població manté una situació de doble cobertura.

El finançament dels serveis sanitaris públics a Catalunya prové de les transferències dels pressupostos generals de l'Estat i de la Seguretat Social. Des de l'any 1989 la contribució econòmica més important correspon als impostos, encara que es manté una aportació de les cotitzacions dels treballadors i de les quotes patronals recaptades per la Seguretat Social, que ve a significar una tercera part de totes les despeses del sistema de la Seguretat Social. Aquesta contribució de la Seguretat Social al finançament dels serveis sanitaris públics va suposar un 20,80% del total l'any 1995 i el 14,91% l'any 1996.

L'assignació dels recursos financers a les comunitats autònomes que, com Catalunya, tenen transferida la gestió dels serveis sanitaris públics, es fa bàsicament atenent un criteri de població; de manera que es produeix una distribució segons el nombre d'habitants de dret de cada

comunitat. El sistema de finançament autonòmic és objecte de debat, per tal com, a més d'algunes diferències de procediment que afecten determinades comunitats com el País Basc i Navarra, no es té en compte la complexitat relativa dels serveis sanitaris de cada lloc ni, tampoc, el grau de necessitat sanitària de les distintes poblacions o el cost de la vida a cada comunitat.

En qualsevol cas, el finançament dels serveis sanitaris públics de Catalunya és, des de 1991, atribució del SCS, que rep dels organismes econòmics del Govern de la Generalitat l'aportació procedent de l'Estat. Així, i d'acord amb el que estableix la LOSC, el SCS procedeix a distribuir els recursos entre els proveïdors, públics i privats concertats, dels serveis sanitaris que atenen la població a càrrec del finançament públic.

La taula 1 assenyala l'evolució, en pessetes corrents i en pessetes constants, del pressupost dedicat per la Generalitat de Catalunya a la prestació de serveis sanitaris de provisió pública. Com pot observar-se, des de 1981 la tendència és clarament creixent, si bé a partir de l'any 1990 es produeix una disminució progressiva del grau d'increment, el qual pràcticament és nul per a l'any 1996 si tenim en compte la influència de la inflació. En aquests moments la despesa sanitària pública de Catalunya significa una mica més del 4% del PIB català[20].

Dels 571.566 milions que conformen el total del pressupost de 1996, el 36% el gestiona l'Institut Català de la Salut (ICS), el principal proveïdor de serveis sanitaris públics de Catalunya. La resta la gestiona el SCS per atendre les despeses corresponents al funcionament del sistema sanitari de finançament públic, mitjançant els concerts amb els altres proveïdors de serveis. Les inversions suposen una quantitat d'uns 10.000 milions anuals, que no arriba al 2% del pressupost de 1996. Des de 1994 les quantitats destinades a inversions són d'aquest ordre.

Segons la classificació funcional de la despesa sanitària pública, la major part es dedica a l'atenció especialitzada, que, l'any 1996, n'ha consumit el 52,2%, incrementant-se molt lleugerament en relació amb l'any anterior. L'atenció primària comporta el 42,3 %, la qual cosa significa un discret increment en relació amb l'any 1995, però bàsicament atribuïble a l'increment de la despesa farmacèutica. Les despeses administratives signifiquen el 3,4% del pressupost total.

La major part de la despesa correspon al personal, que comporta directament el 29% del pressupost, a la qual caldria afegir els sous dels professionals i dels treballadors de les entitats concertades. Aquestes reben un 38,8% del total. L'altre gran apartat és el de farmàcia, amb el 19,25%.

TAULA 1. EVOLUCIÓ DEL PRESSUPOST PER A LA PRESTACIÓ DELS SERVEIS SANITARIS DE PROVISIÓ PÚBLICA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA 1981-1996. Any base 1981

En milions de pessetes

	Pessetes corrents	Pessetes constants	Percentatge de variació interanual		
				Pessetes corrents	Pessetes constants
1981*	92.940	92.940			
1982	107.080	93.930	1981-82	15,21	1,07
1983	135.498	105.934	1982-83	26,54	12,78
1984	148.136	106.252	1983-84	9,33	0,30
1985	163.073	108.101	1984-85	10,08	1,74
1986	176.047	107.758	1985-86	7,96	-0,32
1987	197.641	115.655	1986-87	12,27	7,33
1988	231.239	127.898	1987-88	17,00	10,59
1989	271.439	140.442	1988-89	17,38	9,81
1990	326.888	158.809	1989-90	20,43	13,08
1991	379.946	174.962	1990-91	16,23	10,17
1992	437.377	191.272	1991-92	15,12	9,32
1993	491.102	204.734	1992-93	12,28	7,04
1994	526.676	210.513	1993-94	7,24	2,82
1995	552.237	211.629	1994-95	4,85	0,53
1996	571.566	211.630	1995-96	3,50	0,00

* Pressupost de transferència segons el Reial decret 1517/1981.
Font: Àrea Recursos Econòmics. Servei Català de la Salut. Institut Nacional d'Estadística. L'IPC per al 1996 previsió del Ministeri d'Economia i Hda.

3. ELS PROBLEMES DE SALUT

Els problemes de salut de la població poden considerar-se des de la perspectiva de la supervivència i la mortalitat, i també des del punt de vista de la morbiditat atesa pels serveis assistencials o directament percebuda per la població. Finalment, cal tenir en compte l'evolució dels factors determinants de la salut per tal com influiran en l'evolució futura dels problemes de salut de la comunitat.

L'estat de salut de la població catalana és, en general, similar al dels països desenvolupats i particularment als de la Unió Europea. Hi ha, però, alguns trets més favorables, com a conseqüència de la nostra condició mediterrània, de forma que l'esperança de vida en néixer de les dones és molt elevada i la mortalitat per malalties circulatòries i per càncer és, encara, més baixa que la de la majoria de països europeus. Entre les característiques més negatives, però, cal esmentar la freqüència i la letalitat de la sida que és de les més elevades d'Europa.

3.1 Supervivència i mortalitat

Pel que fa a la supervivència, l'esperança de vida s'ha incrementat notablement, com a conseqüència de la dràstica reducció de la mortalitat infantil i del retard en la data de defunció de pràcticament totes les edats, almenys fins a mitjan dels anys setanta, on les edats joves es van veure afectades per un excés de mortalitat atribuïble als accidents i, una mica més tard, per la mortalitat associada a la sida. Nogensmenys, l'esperança de vida en néixer de les dones de Catalunya és de les més elevades del món, amb 82 anys, i la que correspon als homes mostra una posició intermèdia entre els països de la Unió Europea i és, l'any 1994, de 74,8 anys. Cal dir, però, que la diferència per gèneres mostra un augment, de forma que, si a l'any 1975 era de menys de cinc anys, el 1994 va ser de 7,2.

A més de les diferències per gènere, l'esperança de vida també mostra variacions territorials, encara que són petites. Segons un estudi elaborat pel Registre de Mortalitat de Catalunya referit al període 1989-1993, destaquen, per als homes, els valors corresponents a la regió Centre del Servei Català de la Salut amb 73,32 anys com a pitjor i el 76,44 de la regió de Tortosa com a millor. Quant a les dones, la xifra més favorable correspon també a la regió de Tortosa amb 81,7 anys i la menys positiva és la de Tarragona amb 80,48 anys.

Tanmateix, en analitzar l'esperança de vida sense incapacitat[21], per a l'any 1994, s'observa que, a partir dels 65 anys, l'esperança de vida sense incapacitat evoluciona menys favorablement per a les dones, sent pràcticament igual que la dels homes entre 65 i 74 anys; mentre que a partir dels 75 anys els homes tenen una esperança de vida sense incapacitat lleugerament més alta. És a dir que les dones viuen més però pateixen més discapacitats que els homes.

L'evolució de les taxes de mortalitat infantil ha estat molt favorable, de manera que la mortalitat infantil és, en l'actualitat, molt baixa[22]. La taxa de mortalitat infantil fou l'any 1993 de 5,3 per cada 1.000 nascuts vius, xifra que podria arribar, en realitat als 5,9 per mil en corregir la infradeclaració que afecta els nascuts morts. L'evolució de la taxa en els últims deu anys ha estat sostinguda. Tots els components de la mortalitat infantil han experimentat un descens similar i la taxa neonatal és el 1993 de 3,2 mentre que la postneonatal és de 2,1 per mil nascuts. Pel que fa a la taxa de mortalitat perinatal, el valor corresponent a 1993 és de 6 morts per cada mil naixements. Una vegada corregida, el seu valor puja fins a 7,9, de manera que continua resultant prou favorable en comparar-la amb la dels països desenvolupats.

Pel que fa a la mortalitat, cal destacar entre les causes més freqüents, les malalties circulatòries –incloent les del cor i les vasculars cerebrals– els càncers i les malalties respiratòries que apleguen el 75% de totes les morts. Els patrons de mortalitat per gènere mostren algunes diferències, les més importants de les quals tenen a veure amb el càncer. Més d'un 8% dels homes moren per càncer de pulmó i una mica més del 4% de les dones, de càncer de mama. Darrerament, però, els càncers han superat les malalties isquèmiques del cor com a primera causa de mortalitat a Catalunya. Els accidents i la sida, però, figuren entre les més importants causes de defunció si atenem a la seva prematuritat. Així, per als homes els accidents de trànsit són responsables del 14% dels anys potencials de vida perduts; la sida, del 8,5%, i el càncer de pulmó, del 7,5%. Per a les dones la causa més important de mortalitat prematura és el càncer de mama, amb un 12%, seguida dels accidents de trànsit, amb el 8,5%. Les màximes diferències territorials s'observen entre les regions de Tortosa, que tenen els percentatges més baixos i positius, i la ciutat de Barcelona, amb els més elevats, tant per als homes com per a les dones. En qualsevol cas aquestes diferències són petites.

Pel que fa a les morts considerades com a sanitàriament evitables i, tot i que l'evolució global en resulta positiva, encara s'observen defuncions atribuïbles a l'embaràs i el

part, a l'asma o a les complicacions d'apendicitis i hèrnies. Aquestes causes de mort, juntament amb les malalties hipertensives, la cirrosi, el càncer de pulmó i sobretot els accidents de trànsit, aporten un nombre elevat de defuncions que podrien evitar-se amb intervencions preventives més intenses.

Tot i que s'observa una variabilitat territorial de la mortalitat segons regions sanitàries, aquesta és més marcada per als homes que per a les dones. Pot destacar-se, però, una certa sobremortalitat infantil de les regions de Lleida, Tortosa i de la ciutat de Barcelona. Pel que fa a la sida, els accidents de trànsit i els trastorns mentals, i la cirrosi, són les causes que mostren un comportament més heterogeni, de manera que són més elevades a les regions més urbanes.

Pel que fa a les diferències socials, la informació disponible no permet de fer anàlisis globals, perquè les butlletes estadístiques de defunció no recullen dades socials i les d'ocupació s'emplenen molt escassament[23]. Això no obstant, les diferències socials en el calendari de presentació de la mortalitat s'han fet paleses per molt diversos estudis. Així, Kitagawa assenyalava l'any 1973 la importància d'aquest fet als Estats Units[24], mentre que Pappas l'any 1993[25] demostrava que aquestes diferències socials s'incrementen amb el temps. A Europa va adquirir celebritat l'informe Black sobre les desigualtats en salut, on també s'observaven aquestes diferències socials pel que fa a la mortalitat[26] i posteriorment s'han publicat diversos estudis sobre això[27,28]. Alguns estudis locals mostren l'existència del fenomen a casa nostra[29,30].

3.2 La morbiditat atesa als hospitals

Pel que fa a la morbiditat atesa als hospitals, les dades del Servei Català de la Salut es refereixen al 88% de les hospitalitzacions de 78 hospitals de Catalunya que inclou tots els centres inclosos a la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública (XHUP). Precisament la primera causa d'hospitalització té a veure amb l'atenció als parts, la majoria dels quals tenen lloc en centres hospitalaris. Si exceptuem aquest motiu, els problemes de salut més freqüentment ingressats als hospitals són les malalties de l'aparell digestiu, seguides de les de l'aparell circulatori, les lesions accidentals i els tumors. Això no obstant, hi ha moltes diferències segons gènere i grup d'edat.

Pel que fa als problemes de salut atesos per l'atenció extrahospitalària, la informació és només fragmentària[31,32,33,34] però s'estima que les malaties més freqüents són les de l'aparell locomotor i de l'aparell circulatori, amb els trastorns de l'estat d'ànim (ansietat i depressió). Cal tenir en compte que la hipertensió simptomàtica o no i la diabetis, reben una notable atenció per part dels serveis assistencials extrahospitalaris, així com el control de la hipercolesterolèmia.

3.3 La morbiditat percebuda per la població

Una altra font d'informació sobre l'estat de salut ens la procuren les enquestes de salut adreçades directament a la població. Segons les dades de l'Enquesta de salut de Catalunya, referides a una mostra representativa de quinze mil persones de la població de Catalunya, l'any 1994, tenim la valoració que fa la població de la seva salut, la qual ens permet fer comparacions segons territori, situació social i gènere[35]. D'aquestes dades es desprèn que la percepció de l'estat de salut per part dels catalans és relativament bona, malgrat haver-hi notables diferències socials, per edat i gènere.

La majoria dels catalans considera que la seva salut és excel·lent, molt bona o bona (75,84 %) encara que hi ha diferències significatives si comparem els resultats segons l'estrat social. El 30% de les persones dels estrats socials més desfavorits consideren que la seva salut és regular o dolenta, mentre que per a les persones dels estrats més afavorits, el percentatge és del 18%[36].

Les diferències segons l'estrat social es mantenen en considerar la restricció d'activitat per raons de salut, en presentar alguna limitació funcional o discapacitat permanent i també en presentar algun trastorn crònic de salut. Tampoc no desapareixen en ajustar les dades per edat, gènere o regió sanitària. Si bé les diferències territorials no són molt grans, sí que ho són, com és d'esperar, pel que fa a l'edat, de manera que la percepció de l'estat de salut és pitjor en els grups de més edat. Quant al gènere, aquesta percepció és més dolenta entre les dones, i aquesta diferència és manté per a tots els grups d'edat, en analitzar les regions sanitàries i també per a tots els estrats socials[37].

Els problemes de salut que motiven més freqüentment restricció d'activitat són, pel que fa als trastorns aguts, les malalties respiratòries i, pel que fa als problemes crònics, les malalties de l'aparell locomotor, encara que els trastorns respiratoris i digestius crònics també són freqüents.

Les artrosis i els reumatismes, la hipertensió arterial, les varices, les al·lèrgies, les alteracions de l'estat d'ànim

(depressió i ansietat) i la hipercolesterolèmia són les alteracions cròniques declarades per més del 10% de la població adulta, la qual considera que almenys pateix un trastorn crònic de salut en una proporció molt alta (el 62% dels adults i el 24% dels nens).

Quant a les discapacitats, el 12% de la població en manifesta d'alguna mena. De nou, la freqüència entre les dones és superior amb un 14% enfront del 9,6% dels homes. Com és d'esperar, la freqüència d'incapacitats és més alta a mesura que l'edat és més elevada. Així, el 40% de les persones de més de 64 anys manifesten patir alguna incapacitat. Entre elles, les més corrents fan referència a la disminució de la mobilitat. Les discapacitats sensorials de vista i oïda afecten prop del 3% de la població.

3.4 Els determinants de la salut

Encara que disposem d'un conjunt de xarxes d'informació relatives als contaminants ambientals, moltes d'elles són gestionades directament pel Departament de Medi Ambient, i la seva utilització per a l'elaboració de polítiques de protecció de la salut és limitada. Així, la informació més directament relacionada amb la salut es refereix, sobretot, als comportaments personals, particularment en relació amb l'alimentació, el consum de tabac i d'alcohol i a l'activitat física. L'evolució d'aquests factors mostra una lleugera millora en els darrers anys, malgrat les activitats d'informació sanitària.

Arran de les conclusions de l'enquesta nutricional de 1992 recentment publicada[18] pot deduir-se que el consum d'aliments segueix el patró mediterrani, amb un consum moderat de productes làctics, un consum elevat de carn i de peix, baix de cereals, patates, llegums i fruits secs, i elevat de fruita fresca i verdura. S'observen diferències territorials entre les quals les més extremes són la regió de Tortosa, amb les dades més positives, i la de Lleida on es consumeix menys fruita, més carn i més greix. Des del punt de vista de les calories, el consum energètic és acceptable per a la població general i excessiu per als joves. Amb tot, s'observa un consum exagerat de proteïnes i situacions de dèficit potencial d'alguns minerals com el ferro, el calci, el magnesi i el zenc. Pel que fa a les vitamines, les aportacions de riboflavina, les vitamines D i C són potencialment deficitàries.

L'activitat física dels catalans és més aviat discreta, de manera que prop del 50% dels adults es passen asseguts o dempeus, però sense fer exercici, la major part del dia. El 22% de la població pot considerar-se sedentària, tret que declaren més freqüentment les dones. Només un 19% de la població adulta manifesta dur a terme una activitat física intensa o molt intensa regularment. La proporció d'adults que dedica part del seu temps lliure a l'esport o a algun esforç físic és el 37%.

En relació amb el tabaquisme, gairebé la tercera part de la població catalana adulta és fumadora. Prop del 40% dels homes fumen diàriament i ho fan gairebé el 19% de les dones. Les tendències observades assenyalen una lleugera disminució de la proporció d'homes fumadors, que es dóna a tots els grups d'edat i és més marcada entre les persones dels estrats socials més afavorits. En canvi, la prevalença del tabaquisme entre les dones ha augmentat en els darrers deu anys, sobretot pel que fa a les dones entre 25 i 44 anys. Les diferències territorials són petites, encara que hi ha més fumadores a les regions de Costa de Ponent i de la ciutat de Barcelona. Encara que darrerament la freqüència del tabaquisme ha disminuït entre els metges, un 31% d'aquests professionals sanitaris són fumadors, percentatge que és una mica inferior entre els farmacèutics (30,6%) i superior entre el personal d'infermeria (40%). Les xifres són molt més altes que les que correspondria a una societat avançada com la nostra.

El consum d'alcohol és molt generalitzat, de manera que gairebé la meitat de la població adulta consumeix begudes alcohòliques de forma regular. Entre aquestes persones, una mica més del 6% dels homes manifesten un consum excessiu d'alcohol. El consum excessiu és inferior entre les dones, malgrat que, per raons culturals, probablement es produeix una infradeclaració selectiva d'aquest consum.

En resum, els problemes de salut de la població de Catalunya han experimentat una evolució paral·lela a la de les societats occidentals desenvolupades, amb un notable increment de la supervivència com a resultat d'una reducció generalitzada de la mortalitat, les causes de la qual s'han modificat notablement des dels anys cinquanta.

Els índexs de la morbiditat han experimentat intensos canvis i les malalties més importants són ara les cròniques i les degeneratives, problemes que no tenen, en general, una solució mèdica definitiva, de manera que l'increment de la supervivència i l'envelliment comporten un augment de la freqüència dels trastorns crònics i de les discapacitats. El dolor i el malestar, així com les alteracions de l'estat d'ànim relatives a l'ansietat i la depressió són les dimensions de la qualitat de vida associada a la salut que més afecten la població catalana.

L'evolució dels factors determinants de la salut associats als comportaments de les persones no és particularment favorable, de manera que cal esperar, per això, que pugui observar-se un increment continuat de la freqüència de determinats tipus de càncer i de la mortalitat per aquesta causa, mentre que el descens de la incidència i de la mortalitat de la cardiopatia isquèmica no s'accentua tant com podria fer-ho si els factors de risc d'aquesta patologia evolucionessin més favorablement.

4. ELS DILEMES DEL SISTEMA SANITARI

En els darrers anys el sistema sanitari públic ha evolucionat amb rapidesa cap a un model de protecció universal, sense massa restriccions formals de les prestacions ofertes i amb un grau notable d'accessibilitat, si bé persisteixen les desigualtats de salut segons el gènere o la classe social. Això ha comportat un augment important de la despesa, el ritme de la qual ha mostrat una tendència superior a la del creixement econòmic general, de manera que es fa difícil de mantenir en el futur.

Així doncs, un dels problemes més importants amb què s'enfronta el sistema sanitari públic és el del seu manteniment econòmic. Però en relació amb la limitació dels recursos, convé analitzar també la utilitat de les activitats sanitàries sobre la salut i la qualitat de vida associada a la salut i veure si l'efectivitat i l'eficiència és millorable. Aquesta anàlisi ens ha de dur a considerar la racionalització del sistema sanitari que ha d'obeir a les possibilitats d'intervenir efectivament, però també amb prou seguretat, és a dir amb els mínims efectes indesitjables sobre la salut i amb el cost que la comunitat consideri raonable. Finalment, haurem de tenir en compte les modificacions organitzatives que ja s'han plantejat, com ara la separació entre les funcions de finançament i de provisió dels serveis i la introducció d'elements competitius de cara a millorar l'eficiència, o les que es poden plantejar de nou, com ara la integració de tots els serveis sanitaris, assistencials i de salut pública, en una organització territorial única.

4.1 La limitació dels recursos

Una opinió molt generalitzada és que cal contenir els costos del sector sanitari públic; i això, encara que el grau de despesa pública sigui a Catalunya i a Espanya inferior al de la mitjana de la Unió Europea i que les despeses sanitàries siguin en l'actualitat una tercera part de les despeses de la Seguretat Social. D'aquí que s'hagi produït ja un cert consens per limitar el creixement del finançament sanitari públic al del PIB nominal.

Aquesta iniciativa però no afronta la qüestió de si el que es gasta en la sanitat pública és el que cal. Per això convé considerar quins són els factors que han determinat el creixement de la despesa sanitària pública. Una de les raons més importants ha estat la universalització del dret a l'assistència sanitària assolit en els últims anys i l'increment efectiu de les prestacions rebudes per la població. És a dir, que hem recuperat, en certa forma, el retard dels anys anteriors. Un altre factor és l'envelliment demogràfic i les seves conseqüències sobre els patrons epidemiològics, de manera que cada cop la població és veu més afectada per problemes de salut crònics i degeneratius que són objecte d'intervencions mèdiques. Paral·lelament, s'incrementen les expectatives de consum per part de la població i d'intervenció per part dels professionals, un factor que es potencia com a conseqüència de l'oferta de tecnologies sanitàries, darrera de les quals hi ha una potent indústria mèdica i farmacèutica.

Si a això hi afegim l'emergència de nous problemes de salut i, fins i tot, l'increment de les intervencions de caràcter preventiu sobre els factors de risc, el panorama que se'ns presenta és el d'un augment accelerat de les despeses.

La reducció del finançament és defensada pels crítics de l'Estat de benestar argumentant la insostenibilitat del model per limitacions pressupostàries. Una qüestió que s'aguditza amb la necessitat de reduir el dèficit públic per integrar-nos a la Unió Monetària Europea. Naturalment, caldria discutir com s'han de gastar els diners públics i procedir a l'establiment de prioritats generals entre les quals la sanitat, fins ara, ha tingut un paper relativament secundari.

Hi ha altres raons, però, més conceptuals, que es troben en el rovell de les crítiques a l'Estat de benestar i entre les quals destaca la conveniència de reduir el protagonisme de l'administració en l'activitat social, basant-se en la idea que un intervencionisme estatal exagerat actua de forma desincentivadora de la responsabilitat individual i fins i tot suposa una certa injustícia atès que la protecció universal i igualitària s'ofereix a totes les persones, algunes de les quals disposen de rendes suficients com per fer front a les seves necessitats.

Naturalment, aquests arguments són negats pels defensors de l'Estat de benestar que addueixen els problemes de desigualtat i de manca de cohesió social als països on

el paper de l'Estat és menys intens. Encara que les polítiques de benestar social afecten bàsicament els subsidis i les pensions, tant els serveis sanitaris com els educatius contribueixen d'una forma apreciable a la consciència de seguretat i de benestar i, en aquest sentit, reforcen la cohesió de la comunitat.

Una altra cosa és, no obstant, que els criteris de finançament de l'Estat a les comunitats autònomes siguin els més adequats. La veritat és que, malgrat que s'apliqui un criteri poblacional bàsic, hi ha diferències autonòmiques que es veuen accentuades com a conseqüència de les diferències en l'evolució de l'índex de preus al consum de cada comunitat, en la capacitat d'atracció de pacients d'altres comunitats i fins i tot, en la distribució mateixa dels recursos disponibles perquè la despesa atribuïble als equipaments més sofisticats, amb responsabilitats formatives i activitat de recerca, és diferent en cada lloc.

4.2 L'eficiència

Una altra crítica és la de la suposada ineficiència de la gestió pública en relació amb la gestió privada, perquè les empreses privades s'atenen a les lleis del mercat cosa que impedeix la subsistència de les iniciatives que no resulten rendibles. Aquest raonament funciona quan el finançament dels serveis sanitaris és privat, però resulta menys operatiu quan el finançament és públic, perquè els costos no es comporten com els preus, que depenen de la relació entre l'oferta i la demanda. Naturalment, eliminar el finançament públic comportaria que només qui s'ho pogués pagar tindria accés als serveis. La qual cosa, afortunadament, no es planteja al nostre país.

Encara que l'efecte de la lliure competència queda limitat quan es produeix una activitat reguladora de l'administració com passa a casa nostra, se suposa que és factible aprofitar algunes de les característiques del mercat tot assegurant el finançament d'uns serveis públics raonablement suficients. Es tracta d'establir una certa competència entre les entitats proveïdores, el que s'anomena mercat regulat o intervingut. Per això cal separar les funcions de finançament de les de provisió dels serveis. Mentre que el finançament continua sent públic, la provisió no té per què ser-ho. El finançador comprarà els serveis d'aquelles entitats que resultin més eficients i hauran de ser els mateixos proveïdors els responsables de la seva eficiència.

Naturalment, perquè aquest sistema funcioni plenament, cal que l'oferta de proveïdors sigui suficient i que el finançador tingui una capacitat real de triar. Una situació que en l'actualitat no es dóna però que probablement podrà donar-se en el futur, en promoure el sector empresarial de serveis sanitaris. També caldrà que la separació entre finançador i proveïdors sigui nítida, de forma que el finançador estableixi les condicions dels serveis que compra i avalui l'acompliment del proveïdor. Però el que no convé és que el finançador participi en la gestió dels serveis, ja que es converteix en jutge i part amb les interferències conseqüents.

També cal però que els usuaris puguin actuar, almenys en part, com a clients, de forma que tinguin opcions reals d'escollir els serveis sanitaris que volen utilitzar. Altrament, les entitats proveïdores perdrien un estímul cabdal per esdevenir eficients, perquè disposarien d'una quota d'activitat captiva. De tota manera cal plantejar-se la necessitat de limitar els anomenats costos de transacció que resulten de les activitats administratives de gestió i control del finançament i de l'avaluació i que podrien incrementar-se si es multipliquessin les entitats proveïdores. Tanmateix, el problema cabdal de l'eficiència és, bàsicament, el de l'existència d'estímuls positius per fer les coses bé i a un cost raonable i de penalitzacions quan això no s'esdevé.

4.3 El contingut de les intervencions

Les consideracions sobre l'eficiència ens porten a l'anàlisi del contingut de les activitats sanitàries i, sobretot, del seu impacte sobre la salut de la població. Com vèiem en parlar dels determinants de l'estat de salut molts d'ells no són estrictament sanitaris, de manera que una política global de salut podria basar-se molt més en activitats extrasanitàries. Argument que utilitzen molts detractors dels serveis sanitaris públics com a exemple de la manca de necessitat d'incrementar la despesa.

L'argument és parcialment vàlid perquè si bé és cert que calen polítiques i intervencions intersectorials, no té en compte que bona part de l'efecte de les intervencions del sector sanitari millora, o pot millorar, la qualitat de vida associada a la salut, mitjançant la curació quan aquesta és possible i, sobretot, contribuint a proporcionar una vivència més confortable dels pacients afectats per malalties cròniques. La qüestió però és que cal demostrar aquest impacte positiu sobre la salut i la qualitat de vida, i això ens porta a reivindicar una racionalització de les activitats assistencials basada en l'efectivitat.

El debat sobre les polítiques de salut s'acostuma a centrar més en els aspectes econòmics que en els continguts, i

les possibilitats reals d'incrementar l'efectivitat passen a un segon pla. Potser perquè la medicina occidental té com un dels seus trets més característics el de la intervenció, com assenyalava Cochrane fa ja trenta cinc anys. Una intervenció que cada vegada pot ser més sofisticada i costosa però que no sempre va acompanyada d'un impacte positiu sobre la salut.

Tampoc convé oblidar que només podem parlar d'eficiència si les intervencions sanitàries són útils. Així, la racionalització ha de basar-se en l'evidència empírica dels efectes de les intervencions, a partir de la qual podrem valorar la seva eficiència relativa. La veritat és que malgrat pugui sorprendre, només una minoria de les tecnologies sanitàries i fins i tot de les tècniques i procediments quirúrgics rutinaris, han estat formalment avaluades, segons els criteris d'eficàcia, seguretat i cost/efectivitat[39]. En aquest sentit pot resultar il·lustratiu que una intervenció tan rutinària com l'episiotomia que es practica habitualment en l'atenció al part no hagi merescut fins fa poc un estudi controlat aleatori on, precisament, es posava en qüestió com a activitat generalitzada[40]. El mateix podríem dir de les exploracions ultrasonogràfiques corresponents a les ecografies a les embarassades. Els estudis disponibles no assenyalen cap benefici apreciable quan aquesta exploració no obeeix a una indicació mèdica determinada[41].

Pel que fa als medicaments la situació no és millor. A més de la gran quantitat de productes existents, la utilitat dels quals és incerta o fins i tot nul·la, els fàrmacs són útils per a unes indicacions terapèutiques precises. La inadequació de la prescripció és, a més d'un malbaratament de recursos econòmics, una font potencial d'efectes adversos sobre la salut. És ben conegut el cas de les resistències bacterianes als antibiòtics provocades, entre altres raons, per un abús d'aquests medicaments. Però també pot esmentar-se l'exemple de la sida, en el qual com a conseqüència de la confluència dels interessos dels clínics i dels laboratoris, i del comprensible temor dels pacients, l'import dels tractaments és molt elevat sense que s'hagi produït una millora substancial de la salut dels malalts. I, en canvi, els recursos econòmics dedicats a les activitats preventives del contagi són molt inferiors.

Ens trobem doncs que una política restrictiva de les intervencions basada en criteris racionals d'efectivitat, tindria com a conseqüència una disminució de la despesa i, el que és més important, un decrement dels efectes indesitjables sobre la salut de les persones. Aquest plantejament és en el que es basa la constitució del catàleg de prestacions del sistema nacional de salut que va ser iniciat l'any 1996 però que encara no s'ha culminat amb l'adopció de mesures concretes.

Cal dir que la racionalització dels serveis sanitaris és una necessitat independent de la disponibilitat pressupostària, malgrat que lògicament haurà de comportar una disminució de la despesa.

Però una racionalització així requereix, a més de l'establiment d'uns estàndards de pràctica sanitària explícits, la responsabilització professional dels sanitaris, particularment dels metges, atès que són ells els que prenen les decisions d'intervenció. En aquest sentit probablement resulti convenient la figura del metge com a gestor clínic i, en conseqüència, l'habilitació d'un sistema de treball sensible a la qualitat professional que incentivi o penalitzi en el seu cas les pràctiques assistencials.

La clau de volta per aconseguir-ho ha de venir de la instauració d'un procediment de retre comptes que exigeixi una transparència informativa sobre les activitats i sobre els efectes. Un procediment que podria articular-se mitjançant les clàusules dels contractes que l'ens finançador de la sanitat pública, el SCS, estableix amb les entitats proveïdores de serveis, siguin públiques o privades, com s'ha començat a posar en marxa a Catalunya. Amb tot, aquestes clàusules haurien d'incorporar d'una manera o altra els efectes que sobre la salut dels pacients tenen les actuacions clíniques. Per evitar un desenvolupament burocràtic d'aquest sistema resulta imprescindible, però, que tingui transcendència sobre el treball dels professionals.

Així doncs, a la informació sanitària sobre els problemes de salut i els seus determinants, s'ha d'afegir la relativa a l'impacte de les intervencions sobre la salut per tal de poder avaluar la qualitat dels serveis sanitaris.

4.4 La culminació del model sanitari

El sistema sanitari a Catalunya es troba immers, encara, en un procés de canvi iniciat amb les reformes legislatives estatals i també amb les nostres pròpies. Però en el qual encara persisteixen algunes situacions heretades que suposen complicacions afegides. Entre elles la persistència de diverses entitats finançadores del sistema de la Seguretat Social que no han estat objecte de transferència, com ara el cas de Muface, la mutualitat dels funcionaris públics, els quals, a més de poder triar els serveis assistencials, tenen un copagament de les receptes de farmàcia inferior al dels beneficiaris del règim general de la Seguretat Social. De manera que, la responsabilitat

planificadora i finançadora del SCS es veu limitatada en la pràctica.

Una altra qüestió és la persistència d'uns serveis de salut pública que, malgrat el que preveu la LOSC segueixen depenent directament del Departament de Sanitat i Seguretat Social. Aquesta situació limita les possibilitats d'integració funcional amb els serveis assistencials i provoca, en el cas dels sanitaris locals, interferències com a conseqüència de la doble dependendència que mantenen, perquè la dedicació a la salut pública és parcial i compartida amb la dedicació assistencial a la Seguretat Social. Aquests inconvenients podran superar-se una vegada es constitueixi l'Agència de Salut Pública, la creació de la qual sembla imminent, però potser seria el moment adequat per culminar una organització territorial única, de manera que les regions sanitàries fossin efectivament responsables de la salut dels seus habitants i de tots els serveis sanitaris finançats públicament en el seu àmbit, tant els assistencials com els de salut pública.

NOTES

1 En el seu missatge al Reichstag l'any 1881, Bismarck declarà textualment: " (...) el remei dels mals socials no pot assolir-se exclusivament amb la repressió dels excessos socialistes, sinó que ha de contemplar-se simultàniament mitjançant una positiva promoció de la seguretat de les classes treballadores (...)" Citat per GV. Rimlinger (1971).
2 J. Vergés (1977).
3 R. Dubos (1975).
4 T. McKeown (1979).
5 GEA. Dever (1984).
6 M. Lalonde (1974).
7 Departament de Sanitat i Assistència Social (1980).
8 Departament de Sanitat i Seguretat Social (1983).
9 Decret 202/1985, de 15 de juliol, de creació de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública; DOGC núm. 568, de 29 de juliol de 1985.
10 Decret 84/1985, de 21 de març, de mesures per a la reforma de l'atenció primària de salut a Catalunya; DOGC núm. 527.
11 Institut d'Estadística de Catalunya (1996); pàg. 612-3.
12 Departament de Sanitat i Seguretat Social (1996).
13 E. Fernández, A. Schiaffino, A. Segura (1996a).
14 Decret 284/1990, de 21 de novembre, per a la reordenació de l'atenció de les especialitats mèdiques; DOGC núm. 1374, de 30 de novembre de 1990.
15 FJ. Fernández, C. Lacasa, H. Ris (1994).
16 Institut d'Estadística de Catalunya (1996).
17 C. Murillo, S. Calonge (1993).
18 M. Rodríguez (1986).
19 Institut d'Estadística de Catalunya (1996); pàg. 625.
20 Servei Català de la Salut. *Els recursos econòmics del Departament de Sanitat i Seguretat Social 1996;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, en premsa.
21 R. Gispert, M. Rué (1996).
22 M. Armelles, R. Prats, Ll. Salleras (1996).
23 A. Segura (1989).
24 EN. Kitagawa, PM. Hauser (1973).
25 G. Pappas, S. Queen, W. Hadden, G. Fisher (1993).
26 P. Townsend, N. Davidson (eds) (1982).
27 Mg. Marmot, MJ. Shipley, GA. Rose (1984).
28 Mg. Marmot, M. Kogevinas, MA. Elston (1987).
29 E. Regidor, JL. Gutierrez-Fisac, C. Rodríguez (1995).
30 C. Borrell, I. Pasarin, A. Plasencia (1994).
31 Departament de Sanitat i Seguretat Social (1986).
32 Institut Català de la Salut (1991a).
33 Institut Català de la Salut (1990).
34 Institut Català de la Salut (1991b).
35 A. Segura, R. Vicente (dirs) (1996).
36 E. Fernández, A. Schiaffino, A. Segura (1996a).
37 E. Fernández, A. Schiaffino, A. Segura (1996b).
38 LL. Serra Majem, L. Ribas Barba (eds) (1996).
39 D. Smith (1991).
40 Argentine Episiotomy Trial Collaborative Group (1993).
41 BG. Ewigman, JP. Grane , FD. Frigoletto, ML. Le Fevre, RP. Bain, D. McNellis (1993).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARGENTINE EPISIOTOMY TRIAL COLLABORATIVE GROUP (1993), *Routine vs Selective Episiotomy: A randomized controlled trial*; Lancet, 342 pàg. 1517-8.
- ARMELLES M, PRATS R, SALLERAS LI. (1996), *Anàlisi de les dades bàsiques de salut a l'etapa perinatal*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- BORRELL C, PASARIN I, PLASENCIA A. (1994), *Diez años de evolución de las desigualdades de mortalitat en Barcelona (1983-1992)*; Gac Sanit 44 (Sup), pàg. 210.
- DEVER GEA. (1984), *Epidemiology in Health Services Management*; Rockville, Mar, ASPEN.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I ASSISTÈNCIA SOCIAL (1980), *La sanitat a Catalunya*; Anàlisi i propostes del Departament de Sanitat i Assistència Social, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1983), *Planificació sanitària pública a Catalunya*; Barcelona, Generalitat de Catalunya, quatre volums.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1986), *Enquesta de morbiditat del programa Altebrat;* Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1996), *Memòria 1995*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DUBOS R. (1975), *El espejismo de la salud. Utopías, progreso y cambio biológico*; México, Fondo de Cultura Económica.
- EWIGMAN BG, GRANE JP, FRIGOLETTO FD, LE FEVRE ML, BAIN RP, MCNELLIS D. (1993), *Effect of prenatal ultrasound screening on perinatal outcome*; N Engl J Med, 329, pàg. 821-7.
- FERNÁNDEZ E, SCHIAFFINO A, SEGURA A. (1996a), *Desigualtats en salut i en utilització de serveis sanitaris segons la classe social a Catalunya*; l'Hospitalet, Institut Universitari de Salut Pública de Catalunya.
- FERNÁNDEZ E, SCHIAFFINO A, SEGURA A. (1996b) *Desigualtats en salut i en utilització dels serveis sanitaris segons el gènere a Catalunya*; l'Hospitalet, Institut Universitari de Salut Pública de Catalunya.
- FERNÁNDEZ FJ, LACASA C, RIS H. (1994), *Reordenació de l'atenció especialitzada. Algunes consideracions al procés*; Salut Catalunya, 8, pàg. 46-51.
- GISPERT R, RUÉ M. (1996), *Esperança de vida sense incapacitat. Catalunya i regions sanitàries. 1994*; Barcelona, Servei Català de la Salut.
- INSTITUT CATALÀ DE LA SALUT (1990), *Estudi de la demanda d'assistència sanitària en atenció primària a l'Àrea de Gestió de Girona;* (DAP-4) Girona, Àrea de Gestió 4.
- INSTITUT CATALÀ DE LA SALUT (1991a), *Enquesta de salut de l'Alt Camp i la Conca de Barberà*; Valls, Unitat Docent de Medicina Familiar i Comunitària.
- INSTITUT CATALÀ DE LA SALUT (1991b), *Anàlisi d'activitat II*;(ANAC II), Terrassa, Àrea de Gestió Centre.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari estadístic de Catalunya 1996*; Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya.
- KITAGAWA EN, HAUSER PM. (1973), *Differential mortality in the United States. A study of socioeconomic epidemiology*; Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- LALONDE M. (1974), *A new perspective on the health of Canadians*; Otawe, Gov Printing Office.
- MARMOT MG, KOGEVINAS M, ELSTON MA. (1987), *Social economic status and disease*; Ann Rev Public Health, 8, pàg. 111-35.
- MARMOT MG, SHIPLEY MJ, ROSE GA. (1984), *Inequalities in death. Specific explanations of a general pattern?*; Lancet, ii: 1003.
- McKEOWN T. (1979), *The role of Medicine. Dream, mirage or nemesis?*; Oxford, Basil Blackwell.
- MURILLO C, CALONGE S. (1993), *Distribució territorial de la despesa sanitària privada a Catalunya*; Fulls Econòmics 19, pàg. 10-5.
- PAPPAS G, QUEEN S, HADDEN W, FISHER G. (1993), *The increasing disparity in mortality between socioeconomic groups in the United States, 1960 and 1986*; N Engl J Med. 329, pàg. 103-9.
- REGIDOR E, GUTIÉRREZ-FISAC JL, RODRÍGUEZ C. (1995), *Increased socioeconomic differences in mortality in eight Spanish provinces*; Soc Sci Med, 91 (6).
- RIMLINGER GV. (1971), *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America and Russia*; New York. John Wilwy & Sons, pàg. 112.
- RODRÍGUEZ M. (1986), *La despesa sanitària a Catalunya 1981. Estimació i anàlisi descriptiva*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.

- SEGURA A. (1989), *Mortalidad según ocupación, una información necesaria*; Gac Sanit, 3, pàg. 309-12.
- SEGURA A. VICENTE R. (dirs) (1996), *Enquesta de salut de Catalunya 1994*; Barcelona, Servei Català de la Salut.
- SERRA MAJEM L., RIBAS BARBA L. (eds). (1996), *Avaluació de l'estat nutricional de la població catalana (1992-93)*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- SMITH D. (1991), *Where is the wisdom...? The poverty of medical evidence*; Br Med J. 303, pàg. 789-9.
- TOWNSEND ., DAVIDSON N. (eds) (1982), *Inequalities in Health*; The Black Report. Hardmonsworth, Middlesex, Penguin Books.
- VERGÉS J. (1977), *La Seguridad Social española y sus cuentas*; Barcelona, Ariel.

POLÍTIQUES D'HABITATGE A CATALUNYA

Carme Trilla
Direcció General d'Actuacions Concertades, Arquitectura i Habitatge - Generalitat de Catalunya

Mercè Tatjer, Josep M. Vilanova, Emili Garcia i Ramon Cosialls
EARHA

1. ELS ORÍGENS DE LA POLÍTICA SOCIAL D'HABITATGE

A Catalunya com arreu d'Espanya no es pot parlar del naixement de la política social d'habitatge fins a l'any 1911, data de la promulgació de la primera Llei de cases barates. Al llarg de la segona meitat del segle XIX es desenvoluparen un seguit d'iniciatives de caràcter filantròpic. Aquestes iniciatives intentaren donar solució al problema de l'habitatge de les classes populars dels nuclis industrials de Catalunya, àmpliament denunciat pels metges, higienistes i per la pròpia classe obrera. El punt de partida el podem situar arran de la Reial Ordre de 9 de setembre de 1853 que recomanava als governadors civils de Madrid i Barcelona que tinguessin cura de fomentar la construcció d'habitatges per a les classes pobres.

En aplicació d'aquesta disposició, l'Ajuntament de Barcelona encarregà a l'arquitecte J. O. Mestres l'elaboració d'una proposta d'habitatges per a classes treballadores; presentada el 1854, consistia en una casa col·lectiva amb habitatges per a famílies i per a solters, amb serveis comuns, inspirada en els projectes que aleshores es duien a terme als països del nord i centre d'Europa. Igualment, entitats com la Societat Econòmica d'Amics del País (1857) i l'Ateneo Catalán (1861) celebraren concursos de projectes amb la mateixa finalitat. Cap d'aquestes propostes no passà de les bones intencions, com tampoc reeixirien les propostes inicials d'Ildefons Cerdà per convertir el seu projecte d'Eixample en la possible alternativa d'habitatge popular mitjançant la posada en circulació de grans quantitats de sòl i el disseny de tipologies d'edificació específiques.

Només a partir dels anys deu del nostre segle i fins a la Guerra Civil no es començarà a estructurar una incipient política d'habitatge social de caire reformista. En primer lloc un marc normatiu –la Llei de cases barates de 1911– que si bé partia de potenciar l'actuació dels agents socials públics –ajuntaments, mitjançant la creació de les Juntes de Foment i Millora de les Cases Barates– i privats –fonamentalment cooperatives–, s'orientà cada vegada més (lleis de 1921, 1924, 1925 i 1927) cap a les empreses immobiliàries que es van crear en aquells anys per bastir cases barates (Fomento de la Propiedad; Fomento de la Vivienda Popular, S.A.; Fomento de Casas Baratas), el capital financer i la propietat urbana tradicional o les classes mitjanes.

Aquesta legislació afavorirà també l'entrada de les ja nombroses caixes d'estalvis catalanes en el mercat d'habitatge, en el triple vessant de promotores, propietàries i com a entitats de finançament de la construcció, mitjançant crèdits hipotecaris per a classes populars i mitjanes. La Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona en fou la capdavantera, ja que el 1909 havia projectat un grup de cases per als seus imposants, que més endavant s'acollí a la Llei de cases barates de 1911, i el 1936 tenia a Barcelona un patrimoni de prop de 400 habitatges tant d'accés diferit a la propietat com de lloguer. Igualment, les caixes d'estalvis de Lleida (1913), de Terrassa (1919), de Mataró (1923), de Sabadell (1915-1926) i de Manresa (1926-1932) participaren directament o indirectament en la construcció i finançament de cases barates a les respectives ciutats. Fins i tot, la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros de Cataluña y Baleares encarregà, el 1916, un grup de 74 cases unifamiliars en una illa de l'Ei-

xample del barri de Sant Martí de Provençals, que finalment no s'arribà a construir.

En segon lloc i de forma paral·lela a les iniciatives esmentades, cal assenyalar la creació d'institucions que pretenien donar solucions al greu problema d'habitatge que patien els nuclis industrials de Catalunya i en especial Barcelona; la més destacada fou, sense cap dubte, el Museu Social –creat al 1909 per l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació Provincial– que entre altres finalitats, com cercar la millora de les condicions de treball i vida de la classe obrera, es dedicà a tractar de manera científica la qüestió de l'habitatge tot divulgant les realitzacions d'arreu d'Europa, mitjançant el foment de les fórmules cooperatives i la difusió de les concepcions de ciutat jardí com a alternativa per a les classes obreres. Sota la influència del seu inspirador i director fins a 1920 –Cebrià de Montoliu– es crearen la Societat Cívica de la Ciutat Jardí (1912), i es donà ampli suport a la iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona per organitzar l'Institut de l'Habitació Popular (1915-1918).

Aquest Institut, dependent de l'Ajuntament de Barcelona, es proposà diferents línies d'actuació que anaven des de la política de sòl, urbanització i transport, per tal d'assegurar l'èxit de la política de cases barates de nova construcció, fins a la reforma de les edificacions no higièniques; l'Ajuntament pressupostà, l'any 1917, 1.000.000 de pessetes per acomplir aquesta tasca.

El fracàs, tant de l'Institut de l'Habitació Popular com de la Societat Cívica per la Ciutat Jardí, contribuí a agreujar les precàries condicions d'habitabilitat (densificació dels barris antics, barraquisme i autoconstrucció) en un període de fort increment demogràfic a causa de la immigració que arribava a Catalunya, que fou de 556.274 persones, entre 1911 i 1930. La crisi de l'habitatge esdevindria objecte de constant denúncia, i debat i proposta d'alternatives per part de polítics sindicalistes i professionals (arquitectes, advocats, economistes i metges).

D'altra banda les cooperatives de cases barates, que havien d'ésser un dels puntals de la nova política social d'habitatge, tampoc assoliren els seus objectius, tant a causa del reduït volum dels ajuts estatals, com per l'especulació del sòl, o les lluites polítiques. La major part de les realitzacions cooperatives de cases barates, tant a Barcelona com als principals nuclis industrials i grans ciutats de Catalunya, es limitaren a gairebé sempre petites promocions –com a molt de 50 habitatges– disperses en el territori, amb un cost relativament alt, que les feia més assequibles a classes mitjanes de professionals (Cooperativa de Periodistes de Barcelona), empleats i funcionaris, que a la classe obrera. Amb tot, però, la pervivència d'algunes d'aquestes promocions no deixa d'oferir-nos, a petita escala, un ampli i interessant repertori de solucions arquitectòniques, jurídiques i econòmiques.

Així mateix, mesures complementàries com la congelació dels lloguers i la pròrroga dels contractes (1920, 1930 i 1932), o com els intents d'augmentar la imposició fiscal sobre la propietat urbana (impostos municipals de plusvàlua i de solars sense edificar) no assolirien una millora substancial del problema.

En l'àmbit municipal només reeixirà, finalment, una política d'urgència social, ja que el 1927 –i després de l'intent de l'any 1924 per engegar un Instituto Municipal de Viviendas Insalubres y Económicas– l'Ajuntament de Barcelona crearà el Patronato de la Habitación, que limitarà la seva actuació a la construcció de quatre polígons –2.335 d'habitatges– per reallotjar els barraquistes de la muntanya de Montjuïc, expulsats a causa de les obres de l'Exposició Internacional de 1929.

Ja en el període de la Generalitat republicana i al igual que en altres àmbits de la vida cultural i social, s'intentarà afrontar la qüestió de l'habitatge per al conjunt de Catalunya; el 13 de juny de 1932 es crea el Comissariat de la Casa Obrera que es plantejaria com a objectiu oferir alternatives a la crisi d'habitatges cercant noves solucions tècniques, tipològiques i de gestió. El Comissariat encarregà a membres del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània) el disseny de dos grups d'habitatges amb caràcter pilot: l'un, un conjunt de deu casetes unifamiliars amb petit jardí, inaugurat al 1933, i l'altre la Casa Bloc, composta per habitatges dúplex amb zones verdes, horts familiars i equipaments i serveis comuns (banys, piscines, camps d'esports, llars d'infants, cooperativa de consum), que es bastí entre 1932 i 1936.

El marc normatiu, però, s'havia de mantenir estable en aquest període si exceptuem la Llei contra l'atur de 1935 –en ple bienni negre– coneguda com a Llei Salmón que afavorí encara més la propietat tradicional i els promotors d'habitatges en forma de cases de renda en establir importants exempcions fiscals, tant per a la nova construcció com per a l'addició de plantes als edificis ja existents.

En canvi, sí que fou important a Catalunya l'aportació dels professionals de l'arquitectura i de l'urbanisme a la qüestió de l'habitatge, com ho palesaren els congressos

d'arquitectes de llengua catalana (1932 i 1935) i el Congrés Municipalista Català, en debatre els nous marcs urbanístics i fiscals en què s'hauria de situar la regulació de l'especulació i la política d'habitatge del govern autònom.

Finalment, durant la Guerra Civil, se succeiran mesures de control i intervenció en el mercat de l'habitatge en el marc de les necessitats de l'economia de guerra i dels nous plantejaments polític-ideològics dominants a Catalunya. La Generalitat decretarà primer la rebaixa i després l'ajornament del pagament dels lloguers; també, l'ocupació i ús social dels habitatges dels propietaris compromesos amb la rebel·lió. Finalment l'11 de juny de 1937 decretaria –després d'una anàlisi dels trets característics del sector immobiliari i de la construcció, i d'un ampli debat entre posicions confrontades– la municipalització de la propietat urbana, que algunes ciutats ja havien dut a terme per iniciativa pròpia a l'inici de la contesa.

2. EL CENTRALISME DEL PERÍODE 1940-80

2.1 La intervenció pública

Els quaranta anys compresos entre 1940 i 1980 es poden tractar unitàriament des d'una òptica d'habitatge, no pas perquè durant un període tan dilatat de temps no es produïssin canvis en la situació de base de la població –que, com veurem en aquest apartat, es van produir i de manera molt significativa–, sinó perquè el posicionament de l'Administració davant la realitat canviant d'aquest sector no va presentar alteracions substancials i va conformar una manera d'entendre la política d'habitatge (objectius, instruments i criteris de valor) essencialment diferent, tant de la que hem descrit anteriorment, com de la que veurem en els darrers quinze anys.

Tres trets bàsics definirien, d'una manera molt sintètica, aquesta concepció específica de la política d'habitatge:

a) La **centralització** gairebé absoluta de la intervenció pública, a través d'un òrgan únic dissenyador, executor i inversor; en l'àmbit de tot l'Estat.

b) La prioritització d'**objectius quantitatius de construcció**, instrumentada amb ajuts directes a la producció.

c) La **manca d'adaptació a la diversitat** de necessitats reals de la població, segons zones i segons estrats socioeconòmics.

a) L'Instituto Nacional de la Vivienda (INV), creat l'any 1939 (dins la mateixa Llei que les "vivendes protegides"), va constituir, durant quatre dècades, pràcticament **l'agent únic d'intervenció pública**, fortament centralitzat, malgrat la seva presència provincial. En l'àmbit local, l'INV actuava, no obstant això, finançant els organismes de caràcter municipal, com va ser el cas del Patronat Municipal de l'Habitatge (PMH) de Barcelona. El PMH representa a Catalunya un agent important de promoció d'habitatge social: dels 65.059 habitatges de promoció pública que es comptabilitzaven a Catalunya l'any 1980 (taula 1), prop de 18.000 corresponien al parc del PMH (2.700 sota la modalitat de lloguer i la resta en venda ajornada). Per a la seva actuació, el Patronat va rebre finançament estatal per a la construcció dels habitatges i subvencions del propi Ajuntament per a la preparació de sòl.

En les actuacions de construcció directa d'habitatges[1], que constituirien la franja d'habitatge social, per la seva dedicació a les capes de població més desfavorides, l'INV actuava, bàsicament, a partir de criteris estatals, sota un discurs populista i enganyós, amb una aplicació de les inversions pràcticament impossible de controlar o de discutir des d'àmbits territorials regionals o provincials i

TAULA 1. PROMOCIÓ PÚBLICA DIRECTA D'HABITATGE 1962-1980

	Habitatges acabats * (a)	Població mitjana 1970 (b)	Hab/1.000 habitants (a)/(b)/1.000
Andalusia	141.537	5.991.076	23,62
Catalunya	65.059	5.107.606	12,74
Madrid	71.876	3.761.348	19,11
Extremadura	13.794	1.169.396	11,8
País Basc	9.316	1.867.287	4,99
País Valencià	15.744	3.078.095	5,11
Total	410.674	34.041.531	12,06

* Subvencionats del Grup II i de promoció directa (OSH i INV).
Font: INE, *Censo de población 1970*. Ministeri d'Obres Públiques i Transports, "Estadísticas del subsector vivienda".

amb un escàs contrast de les necessitats territorialitzades, llevat dels casos esmentats d'actuació a través d'organismes locals, els quals podien corregir parcialment les desviacions dels responsables estatals, ja que coneixien millor les problemàtiques dels seus ciutadans.

Les ineficiències en la gestió d'un parc públic allunyat dels centres de control, la insuficiència de la provisió d'habitatge "social" i els forts desequilibris territorials en la implantació de l'habitatge públic, que es poden veure en la taula 1, serien tres de les conseqüències, greus, que la centralització va deixar com a herència.

b) Pel que fa al disseny de mesures per al foment de l'activitat privada de promoció, la premissa bàsica, sota la qual va actuar l'INV durant tot el període, va ser la necessitat de produir grans quantitats d'habitatges per fer front als importants dèficits històrics i per poder atendre les noves necessitats d'habitatge provocades pels moviments migratoris i el creixement de la població. Els instruments bàsics utilitzats eren les ajudes directes als promotors –les anomenades "ajudes a la pedra"–, del tipus de subvencions directes, bestretes sense interès, línies de finançament privilegiades i importants avantatges fiscals i urbanístics. Cal tenir present que, durant el període analitzat, les polítiques de foment de la construcció van servir, a més d'atendre les necessitats creixents d'habitatge de la població, com a polítiques de dinamització econòmica i de plena ocupació.

A més de l'escassa oferta d'habitatge social, la manca de control tècnic dels processos constructius i urbanístics i la manca de rigor en l'aplicació mateixa dels ajuts públics –corol·laris inevitables de prevaler la quantitat i la urgència sobre la qualitat–, van contribuir a fer la situació encara més dificultosa i es van traduir, molt aviat, en necessitats de reparació prematura d'un parc construït precipitadament.

c) Finalment, tot el cos regulador dels ajuts públics a l'habitatge, fins a l'any 1976, **no va tenir en compte ni diferències de rendes entre famílies ni diferències entre mercats immobiliaris.** Els instruments dissenyats permetien fomentar, amb suport públic, habitatges de superfícies molt grans (150m²/200m²) –en conseqüència, de preu elevat–, i obligaven a uns preus màxims unitaris per a tot el territori de l'Estat, cosa que es traduïa en desavantatges comparatius encoberts per a les zones més afectades per tensions urbanístiques i immobiliàries i per als grups socials més febles.

La insuficient provisió d'habitatge social (vista en l'apartat *a)*, juntament amb la poca adequació de la promoció privada subvencionada a les necessitats de les classes més modestes, donà lloc, en aquest període, a altres iniciatives de promoció i construcció d'habitatges, des d'una òptica paternalista, clarament influïdes per la doctrina social de l'Església catòlica i pels principis del "Movimiento Nacional" que donaven suport ideològic al franquisme; foren desenvolupades tant per part d'organismes vinculats, directament o indirectament, a la pròpia Administració, com per institucions i entitats privades. Una part d'aquestes construccions tingueren un caràcter benèfic o d'urgència social com fou l'actuació dels governs civils, mentre que d'altres s'adreçaren a les classes populars i mitjanes (patronats de cases per a funcionaris: exèrcit, policia; o per a empleats: Telefònica, Correus). Algunes empreses (grans indústries o bancs) i empresaris dugueren a terme, també, promocions d'habitatges adreçades als seus treballadors. Tot això representà una important mobilització de la societat civil o del que es podria anomenar tercer sector, que si bé es finançava, en gran mesura amb recursos públics, en acollir-se als ajuts de les lleis d'habitatge, també aplegava recursos procedents de donacions i fons privats.

Entre aquestes iniciatives destaquen les vinculades a l'Església catòlica, en concret, les del Patronat de Cases del Congrés Eucarístic. Aquest Patronat es constituí el 1952, arran del Congrés Eucarístic que se celebrà a Barcelona, per iniciativa de l'Associació Catòlica de Dirigents, amb el suport del bisbe Modrego, i bastí, entre 1952 i 1972, més de 4.000 habitatges, especialment a Barcelona, però també a municipis de les rodalies. A altres ciutats com ara Lleida, el Patronato Diocesano del Hogar, i, a Girona, el Patronato de la Santa Creu de la Selva, promogueren també la construcció de grups d'habitatges per a classes modestes.

A un altre nivell –a mig camí entre la promoció privada i la de caràcter social– se situaria l'activitat constructiva de les caixes d'estalvis i d'algunes cooperatives d'habitatges. Les caixes –en particular la de Barcelona i la de Pensions, a la ciutat de Barcelona, les seves rodalies i en algunes de les principals ciutats de Catalunya– afegiren, així, a les tasques de finançament, les de promoció i construcció directa. Amb una política inicial d'habitatge de lloguer –que durà fins al final de la dècada dels setanta– i, després, amb accés a la propietat, arribaren a bastir un nombre elevat d'habitatges que cobria una bona part de les necessitats de les capes mitjanes.

TAULA 2. PARCS D'HABITATGE PRINCIPAL A EUROPA, COMPARATS, SEGONS RÈGIM DE TINENÇA

	Parc principal milers habitatges	% propietat	% lloguer (a+b)	% lloguer privat (a)	% lloguer social[1] (b)
Alemanya	33.600	36,9	63,1	33,8	29,4
Països Baixos	5.700	47,0	53,0	8,0	45,0
França	20.700	54,3	45,7	28,6	17,1
Portugal	2.653	55,9	44,1	15,7	28,4
Bèlgica	4.000	62,0	38,0	31,0	7,0
Itàlia	19.509	64,0	36,0	30,8	5,2
Regne Unit	23.033	65,0	35,0	8,6	26,4
Suècia	3.700	56,0	44,0	5,0	39,0
Grècia	4.018	70,0	30,0	26,5	3,5
Espanya [2]	11.016	84,1	15,9	9,1	6,8
Catalunya [2]	1.856	75,8	24,2	20,5	3,7
Mitjana sense Espanya		**56,9**	**43,1**	**20,8**	**22,3**

[1] Inclou parc públic i parc de societats sense ànim de lucre. [2] Exclosos els habitatges principals que no són de lloguer o de propietat estrictes.
Font: "Estudio del sector público del Comité Europeo de Coordinación del habitat social" (1993). Asociación Española de Promotores Públicos de Vivienda y Suelo. CECODHAS. "Marchés et politiques du logement dans la CEE". (1991) Laurent Ghekière. "Característiques socioeconòmiques dels sol·licitants d'habitatge públic". (1988) DGAH. Euroconstruct, diversos anys. *Censos de població i habitatge* (1991). INE, Institut d'Estadística de Catalunya.

Les cooperatives, per la seva banda, es beneficiaren dels ajuts oficials, les desgravacions fiscals i el sòl barat, amb resultats diversos, tot i que, en molts casos, assolien els objectius proposats d'oferir als cooperativistes d'habitatges l'accés a la propietat a bon preu.

Una ullada comparativa de la situació actual del nostre parc d'habitatge respecte del dels principals països europeus, posa en evidència alguna de les conseqüències de la política duta terme durant el període analitzat.

Observem en la taula 2, en efecte, que Catalunya figura en el darrer lloc si ens atenem a la proporció de parc d'habitatge de lloguer, i entre els països amb menys participació d'habitatge de lloguer "social"[2], en no arribar aquesta modalitat a representar ni tan sols el 4% del parc total. En la taula 3 es pot veure l'escassa presència del sector públic efectuant inversions directes en habitatge –cosa que en altres països europeus va constituir en el període 45-75 un dels pilars bàsics de desenvolupament de l'economia del benestar–, que ha tingut per a Catalunya, una conseqüència greu de manca de racionalitat en la distribució del parc.

Si bé molts dels trets explicatius de la política d'habitatge en el període anterior a 1980 responien a necessitats socials, ni la intensitat de la inversió pública directa, ni les especificacions de les promocions subvencionades, no van ser suficients per garantir un parc públic o social d'una dimensió pròxima a la mitjana europea, i és fàcil deduir que la no consecució d'aquests estàndards, no va ser casual sinó fruit de no haver enfocat la temàtica de l'habitatge –com tantes altres– sota un prisma de política del benestar, amb totes les implicacions de responsabilitat pública que això havia de comportar.

Com a conseqüència, al llarg de tot aquest període es va anar generant una gran sensibilitat social i professional per trobar solucions a aquestes qüestions, com ho mostra ja el concurs convocat pel Col·legi d'Arquitectes (1952) o les propostes del Grup R[3].

No serà fins a la dècada dels setanta, però, quan, des d'una perspectiva crítica i amb plantejaments força radicals, a causa de la incorporació d'una nova generació de sociòlegs, economistes, arquitectes i geògrafs, s'iniciarà un debat seriós sobre la problemàtica de l'habitatge a Catalunya. El control del sòl, el fre de l'especulació immobiliària, la necessitat d'habitatge públic de lloguer, els ajuts a la persona, així com la descentralització i la gestió

TAULA 3. HABITATGES PRINCIPALS I DESOCUPATS SEGONS RÈGIM DE PROMOCIÓ, 1991. CATALUNYA

	Habitatges	Participació %
Promoció pública	71.000	3,05
Promoció privada	2.257.995	96,95
Protegida*	577.583	2,48
Lliure	1.680.412	72,15
Total	2.328.995	100

* Que l'any 1991 es trobaven encara sota algun sistema de protecció.
Font: elaboració pròpia, a partir de dades del Ministeri d'Obres Públiques i Transports i de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge.

democràtica de l'actuació pública, foren algunes de les alternatives de la nova política d'habitatge que es va debatre en diverses jornades i en les publicacions professionals de l'època (CAU, Cuadernos de Arquitectura, CEUMT).

A partir d'elles i dels moviments veïnals, que tingueren la millora de l'habitatge (tant als polígons com als centres històrics) com una reivindicació prioritària, s'explicaria una bona part del canvi d'orientació que veurem en la política d'habitatge a partir de la transició democràtica.

2.2 L'evolució demogràfica i del parc d'habitatge

El fet que la política d'habitatge no es modifiqués essencialment durant el període no era un indicatiu, com hem dit, de la realitat social i demogràfica. En efecte els canvis experimentats per la realitat socioeconòmica i demogràfica de Catalunya durant el període comprès entre 1940 i 1980, van ser molts i queden reflectits en l'evolució del parc d'habitatge: evolució en les dimensions, en les localitzacions i en les característiques. Les taules 4, 5 i 6 exposen aquesta evolució, sota diversos conceptes: la seva dimensió –global i en algunes àrees significatives–, la finalitat dels habitatges i el règim de tinença.

En el primer aspecte, el del **volum del parc** (taula 4), s'observa que els **habitatges principals**, entre els anys cinquanta i vuitanta, es van multiplicar per 2,41, amb un augment d'1.029.355 unitats, seguint, però, uns ritmes diferents segons els decennis: més suau en els anys cinquanta (2,3% anual); d'una intensitat màxima en el decenni següent, (4,7% anual); i d'una certa moderació entre els setanta i vuitanta, (3,4% anual)[4]. L'explicació d'aquesta intensitat de construcció cal cercar-la en diversos fenòmens coincidents en el temps: en primer lloc en l'existència, en començar el període, d'un important dèficit acumulat d'habitatges (de l'ordre dels 200.000, si es compta la diferència entre nombre d'habitatges principals i nombre de llars i si es compten els habitatges ocupats per més d'un nucli familiar); en segon lloc, la forta pressió del creixement demogràfic, molt particularment accentuada per la immigració, de més d'1,4 milions de persones, entre 1950 i 1980; en tercer lloc, les necessitats pròpies d'un creixement vegetatiu molt important en el període (1,3 milions de persones), i, finalment, en la baixada dels estàndards d'ocupació dels habitatges de prop de 4,6 persones per habitatge a 3,39, per una reducció del nombre mitjà de les famílies. La taula 5 ens confirma la pressió immigratòria sobre l'habitatge, a través de la diferent concreció territorial del creixement del parc d'habitatges principals.

Una segona nota característica de l'evolució dels anys analitzats, i parlant encara de volums de parc, és el fet del creixement més que proporcional dels **parcs destinats a segona residència i del no ocupat (vacant)**, respecte del creixement del parc principal, tot i la forta crescuda comentada d'aquest darrer. Podríem dir que, l'any 1950, la figura dels habitatges secundaris (de segona residència) era pràcticament anecdòtica, amb 25.000 unitats (taula 4) i, encara l'any 1960, segons el cens, el volum de segones residències seguia essent poc significatiu (42.574). La gran eclosió d'aquesta forma de tinença d'habitatge, cal situar-la, doncs, a partir de l'any 60, amb un creixement, entre el 60 i el 80, de 290.000 unitats (680%). També el parc anomenat vacant, és a dir que no

TAULA 4. EVOLUCIÓ EN EL TIPUS D'ÚS DELS HABITATGES ENTRE 1950 I 1991

	1950	1960	1970	1981	1991
Principals	726.840	895.516	1.312.227	1.756.195	1.939.088
Secundaris	25.550	42.574	148.665	332.160	417.200
Vacants	16.880	24.205	167.797	364.514	389.907
Total	**769.270**	**962.295**	**1.628.689**	**2.452.869**	**2.746.195**
% vertical					
Principals	94,5	93,1	80,6	71,6	70,6
Secundaris	3,3	4,4	9,1	13,5	15,2
Vacants	2,2	2,5	10,3	14,9	14,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pers./habitatge	4,46	4,38	3,9	3,39	3,07

Font: INE, Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de població i habitatge 1950, 1960, 1970, 1981 i 1991.*

TAULA 5. HABITATGES PRINCIPALS PER ZONES*. 1950 I 1991

	1950	1960	1970	1981	1991
Catalunya	726.840	895.516	1.312.227	1.756.195	1.931.172
Barcelona		330.187	466.861	579.838	576.640
Corporació Metropolitana *		98.490	232.479	368.687	399.396
% creixement 10 anys					
Catalunya		23,2	46,5	33,8	10,0
Barcelona			41,4	24,2	-6,0
Corporació Metropolitana *			136,0	58,6	8,3

* Corporació formada per 26 municipis: Badalona, Castelldefels, Cerdanyola, Cornellà, Esplugues, Gavà, l'Hospitalet, Molins de Rei, Montcada i Reixac, Montgat, Pallejà, el Papiol, el Prat, Ripollet, St. Adrià, St. Boi, St. Climent, St. Cugat, St. Feliu, St. Joan Despí, St. Just Desvern, St. Vicenç dels Horts, Sta. Coloma Cervelló, Sta. Coloma Gramenet, Tiana i Viladecans.
Font: INE, Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de població i habitatge 1950, 1960,1970,1981 i 1991.*

és ocupat per raons diverses, apareix com a figura amb entitat, a partir de 1960, i passa d'equivaler un 2,2% del parc total, a més d'un 14%.

La important presència d'estoc d'habitatges per vendre, l'any 1980 –que en el cens es conceptuen com a parc vacant–, explicaria, en part, la forta pujada d'aquest sector de parc en el cens del 81.

Amb freqüència, aquesta barreja de finalitats dels habitatges, totes elles tan significatives, enterboleix la interpretació de les capacitats reals del parc per donar satisfacció a l'allotjament de la població[5] i dificulta la tasca de desllindar el que són necessitats de nova construcció, del que hauria de constituir una utilització òptima de l'estoc d'habitatges existent.

Un altre tret important que cal destacar en la configuració del parc d'habitatges de Catalunya, en el període històric que va de 1950 a 1980, és el **canvi radical en el sistema de tinença dels habitatges**. Com es veu en la taula 6, la forma majoritària d'allotjament, l'any 1950 era, a Catalunya, la del lloguer, amb un 74,3% dels habitatges. De fet, aquesta modalitat es donava molt més a Catalunya que en el conjunt de l'Estat, on, en la mateixa època, el lloguer només representava el 51% del parc. La propietat es trobava, de fet, molt més estesa en les zones rurals, vinculada estretament a l'habitatge unifamiliar, mentre que les ciutats oferien habitatges en edificis plurifamiliars, normalment sota la forma de lloguer. El fort pes que suposava la població de la ciutat de Barcelona en el conjunt de Catalunya explicaria la major presència del lloguer al nostre territori.

La pèrdua, progressiva i molt intensa, de la presència del lloguer, durant el període considerat, s'ha d'atribuir a un doble corrent: d'una banda, a la caiguda de l'oferta de nova construcció d'habitatges en aquest règim, especialment a partir de 1970, i, d'una altra banda, a la pèrdua d'habitatges que havien estat de lloguer, bé sigui per demolició, bé per la conversió, lenta però continuada, a la propietat.

TAULA 6. EVOLUCIÓ EN EL RÈGIM DE TINENÇA DELS HABITATGES ENTRE 1950 I 1991 A CATALUNYA *

	1950	1960	1970	1981	1991
Lloguer	559.026	595.687	682.237	616.065	487.280
Propietat	193.364	342.403	778.655	1.472.290	1.869.006
Total	752.390	938.090	1.460.892	2.088.355	2.356.286
% vertical					
Lloguer	74,3	63,5	46,7	29,5	20,68
Propietat	25,7	36,5	53,3	70,5	79,32
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,00

* Només fa referència als habitatges ocupats (principals i secundaris).
Font: INE, Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de població i habitatge 1950, 1960, 1970, 1981 i 1991.*

TAULA 7. LA PROPIETAT I EL LLOGUER DELS HABITATGES PRINCIPALS, SEGONS ANY DE CONSTRUCCIÓ DELS EDIFICIS

Catalunya	Abans de 1940	1941-50	1951-60	1961-70	1971-80	1981-90	Total
Total habitatges principals 1981	431.530	64.566	230.410	531.970	497.670	-	1.756.142
% propietat	41,1	44,3	52,6	65,9	84,1	-	62,4
% lloguer	54,1	46,1	40,8	28,8	12,7	-	32,8
% altres	4,8	7,6	6,6	5,3	3,2	-	4,8
Total habitatges principals 1991	352.307	60.970	183.990	538.930	595.790	199.180	1.931.172
% propietat	50,8	55,2	63,8	72,9	84,9	88,7	72,8
% lloguer	44,8	39,4	31,4	22,6	12,2	8,6	23,3
% altres	*4,4*	*5,4*	*4,9*	*4,5*	*2,9*	*2,7*	*3,9*

Font: INE, Institut d'Estadística de Catalunya, Censos de població i habitatge 1950, 1960, 1970, 1981 i 1991.

La taula 7 permet veure aquest doble corrent: en el cas de la nova construcció, l'oferta de lloguer comença la seva caiguda important a partir de 1960, en passar d'un 40,8%, del període 51/60, a un 28,8% en el decenni 61/70 (cens 1981); a partir del 70 la disminució és encara més accentuada, arribant en el darrer decenni a significar un escàs 8,6% (cens del 91). De la comparació dels dos censos s'obté, d'altra banda, la pèrdua d'habitatges que havien estat de lloguer. En tan sols deu anys, (compresos entre 1980 i 1990), 141.000 habitatges de lloguer, anteriors a l'any 80, van deixar de figurar sota aquesta modalitat.

Com ja s'ha dit, la política d'habitatge de tot aquest període no es va articular sobre una oferta pública important de lloguer, ni va establir mecanismes prou amplis de conveni amb societats sense ànim de lucre, per promoure lloguer "social" (com va succeir a la majoria de països europeus), si a això s'afegeix el nou dimensionament de les promocions privades, molt més grans i molt més vinculades a finançament extern i a la necessitat de rotació ràpida de capital, s'explica que la modalitat de lloguer anés perdent pes, absolut i relatiu, sobre el conjunt de la nova oferta.

D'altra banda, la política de lloguers s'ha basat a Espanya, des de l'any 1920, fins a la recent aprovació de la Llei d'arrendaments urbans (LAU) de 1994 (Llei 24/94, de 24 de novembre), en una legislació clarament proteccionista del llogater, amb les congelacions dels lloguers (especialment a partir de la LAU de 1946) i les clàusules de pròrroga forçosa (fins a l'any 1985). Aquests plantejaments han estat comuns a la majoria de països europeus, com a mesures integrades dins els paquets globals de benestar (pensant majoritàriament en habitatge social), però no són les més adequades per afavorir la promoció privada d'aquesta modalitat, que és la que predominava a Espanya.

Efectivament, la gravetat de la situació de l'habitatge de lloguer a Catalunya no ve només donada per la seva manca en temes absoluts i per la gran rigidesa contractual, sinó pel fet que el 95% del lloguer sigui de titularitat privada i, d'aquest, un 96%, anterior a 1980, ja que això ha fet recaure sobre uns propietaris privats la responsabilitat pública d'oferir rendes de lloguer controlades a aquella part de la població amb ingressos més baixos. Això explica, en bona mesura, les dificultats que ha trobat la Llei d'arrendaments urbans per ser revisada (tal com demanaven els propietaris), i explica també les dificultats per oferir solucions de recanvi (com demanen les franges de població que no poden accedir a la compra d'un habitatge) quan no existeix un parc social de lloguer disponible. Una altra conseqüència negativa de voler mantenir un parc privat de lloguer sense incentius és el procés de degradació, per manca d'inversió en manteniment o reparació de molts edificis de propietat vertical, fet que analitzarem més endavant.

3. LA POLÍTICA D'HABITATGE A PARTIR DE 1980

Com s'ha dit, el període 1940-80 constitueix, des de l'òptica de la política d'habitatge, un tot cohesionat que només ha evolucionat d'una manera gradual i lenta. A final dels anys setanta i començament dels vuitanta[6], es produeixen, però, una sèrie de canvis estructurals profunds en el comportament de la població i en l'entorn econòmic i polític que obliguen els responsables públics d'habitatge a introduir alteracions radicals en els seus plantejaments. Una part d'aquests canvis ja havien anat

germinant en el període anterior, com s'ha dit, especialment en nuclis professionals relacionats amb l'urbanisme i en associacions de veïns que denunciaven les insuficiències d'atenció de l'Administració cap a l'habitatge.

Els quatre aspectes diferencials –no conjunturals– de base, que determinen canvis de comportament en els darrers quinze anys són, de manera sintètica:

- el funcionament democràtic de l'Estat i la seva organització en comunitats autònomes,
- l'estancament (vegetatiu i migratori) de la població,
- la liberalització financera, la reforma fiscal i l'aparició d'una inflació aguda en el mercat immobiliari,
- la conscienciació creixent sobre la necessitat d'una millor utilització dels recursos disponibles.

3.1 L'entorn polític

En el camp de l'habitatge, el primer dels aspectes considerats, el de l'**entorn polític**, ha tingut conseqüències de la màxima importància, ja que ha trencat la forma centralitzada de presa de decisions d'inversió i de disseny de mesures. La desaparició de la figura única de l'Instituto para la Promoción Pública de la Vivienda (IPPV), amb el traspàs de les seves competències en habitatges de promoció pública a les comunitats autònomes, ha permès dur a terme una programació i un disseny de les promocions més integrat amb les realitats socials dels municipis de Catalunya. Els convenis entre Generalitat (a través de l'Institut Català del Sòl) i ajuntaments han estat la nova base de funcionament, amb promocions de dimensió molt més reduïda que les del període anterior, més controlades en el seu procés constructiu i més integradores, en la mesura que s'han construït, normalment, dins dels teixits socials ja existents. També la gestió i el manteniment del parc públic s'han pogut millorar a través del control i el coneixement més immediat, dut a terme, a partir de l'any 1985, per l'empresa ADIGSA, que depèn del Departament de Benestar Social[7].

Per una altra banda, els successius plans d'habitatge que s'han anat aplicant des de 1980[8], progressivament, han anat guanyant quota de participació dels diversos nivells de l'Administració i dels agents que actuen en el sector. Concretament, l'elaboració del Pla 92-95 va anar acompanyada dels treballs d'un comitè d'experts, que va assessorar, des de fora, els responsables polítics. Aquests, a més, van mantenir en tot moment la negociació amb les comunitats autònomes, cosa que va permetre afinar, si no fins al punt òptim que des de Catalunya s'hauria desitjat, fins a un punt més ajustat que mai, les diverses necessitats territorials.

El repartiment de competències ha determinat, a més, que la política d'habitatge sigui competència exclusiva de les comunitats autònomes (CE. art.149 i EA. art. 9.9). Això significa que els governs autonòmics poden i han de dissenyar instruments d'intervenció en el camp de l'habitatge per assegurar un proveïment suficient i adequat d'allotjament a les seves poblacions respectives, utilitzant als seus propis recursos pressupostaris. En la pràctica, aquest postulat constitucional, tot i la seva bondat intrínseca, topa amb una sèrie de limitacions derivades de l'essència pluridisciplinar de la política d'habitatge: al vessant pressupostari cal afegir-hi la política fiscal i la política monetària que no figuren entre les competències autonòmiques (CE. art.149.13 i 149.14). El disseny de qualsevol intervenció es troba fortament condicionat per aquests dos camps, sobre els quals l'única via d'incidència, des d'una comunitat autònoma, és la de la negociació.

Però no només cal tenir present la importància de les desgravacions fiscals o la de la política de crèdit i de tipus d'interès, sinó que la mateixa política pressupostària autonòmica resulta insuficient per intervenir en el camp de l'habitatge. Ja els decrets de traspassos de competències[9], reconeixent el marge curt de la capacitat de finançament autonòmic, van assenyalar que les subvencions a adquirents d'habitatges de protecció oficial o per a la rehabilitació d'habitatges, havien d'anar lligades a mesures de política econòmica general per garantir un tractament homogeni de tots els ciutadans. Com a resultat d'això, negociacions anuals, fins i tot dins dels plans plurianuals, són necessàries per ajustar el volum de recursos que l'Estat posa a disposició de cada comunitat en matèria de transferències.

És evident que el nou funcionament polític ha introduït les bases per a un millor ajustament de la política d'habitatge a les necessitats de cada zona i de cada col·lectiu, però ha obligat també a un aprenentatge de diàleg, consens i equilibri entre els diversos àmbits d'administració que intervenen en aquest sector, que no fa altra cosa que reconèixer, en l'àmbit jurídicoadministratiu, la complexitat mateixa del sector: la provisió i preparació de sòl, per part dels municipis; l'estudi de necessitats detallades, l'atenció a les capes més allunyades del mercat i el control del procés urbanístic i constructiu, per part de les comunitats autònomes; i les especificacions dels marcs financer, fiscal i pressupostaris general, per part de l'Estat.

3.2 L'estancament demogràfic

El segon dels elements característics dels darrers anys és l'**estancament demogràfic**. Altres col·laboracions d'aquesta obra analitzen aquest tema en profunditat, però cal esmentar-lo aquí per la particular significació que té en les necessitats d'habitatge. De les fortes allaus migratòries enregistrades fins a l'any 1975, que es traduïen en una exigència d'habitatge immediata, s'ha passat a uns saldos migratoris nuls o gairebé imperceptibles i, fins i tot, en algunes àrees a saldos negatius, és a dir alliberadors d'habitatge. La política d'habitatge, que fins ara descrivíem com a "productivista", és a dir que responia pràcticament només a objectius quantitatius, amb ajuts a la promoció (ajuts a la pedra), passa, a partir de final dels anys setanta, a centrar-se a suavitzar les dificultats econòmiques de la població per accedir a l'habitatge (ajuts a la persona), a corregir desviacions territorials de l'oferta (política de sòl) i a fomentar una millor adaptació tipològica dels habitatges a les noves necessitats de la població (superfícies protegides més reduïdes, reducció del nombre mitjà de les promocions, creixement de l'habitatge unifamiliar, control dels preus, etc.).

Els instruments inclosos en els plans i normatives d'habitatge, a partir de 1976, que enfoquen aquests nous objectius són: les **subvencions personals** (a fons perdut), en funció dels nivells d'ingressos de les famílies, tant per compra d'habitatge de protecció oficial com per a la rehabilitació; les **subsidiacions d'interessos**, consistents en el pagament, per part de l'Administració, d'una part dels interessos dels préstecs hipotecaris que obtenen els compradors d'habitatge de protecció oficial. Ambdós instruments són clarament adreçats al comprador ("a la persona"). D'altra banda, des de l'any 1976, la superfície màxima d'un habitatge protegit resta limitada a 90m² útils (tot i que s'ha admès un augment fins a 120m², per a famílies nombroses).

Malgrat que, com s'ha dit, a nivell global, la població de Catalunya s'ha estancat en el darrer període –i que els importants dèficits històrics d'habitatge van restar superats amb les construccions massives del període anterior– les necessitats d'habitatge han mantingut una corba ascendent[10].

Per desfer l'aparent discrepància entre aquests dos processos, cal entendre que l'habitatge no és una variable directament correlacionada amb el volum global de població sinó amb el volum de llars[11]. En aquest sentit cal fer una atenció especial a la franja de població compresa entre 20 i 35 anys que és la més susceptible de crear noves llars. En el període 1980-95, aquests trams de població no només no s'han estancat sinó que, com a resultat dels forts naixements del període 1960-75, han estat totalment expansius i no arribaran a la seva punta de creixement fins a l'any 1999, tal com assenyala la taula 8.

D'altra banda, la franja de població de més edat també creix, per la reducció substancial de la mortalitat i l'allargament de l'esperança mitjana de vida, amb la qual cosa també s'enregistra una més gran necessitat d'habitatge per a les famílies de la tercera edat (dit inversament, les famílies de la tercera edat alliberen menys habitatges que en el període anterior), com també es pot veure en la taula 8.

Les famílies, però, no només estan augmentant en nombre per l'augment de població jove i per la reducció en les defuncions, sinó que fenòmens de tipus sociològic han pres un protagonisme desconegut, fins als anys vuitanta, en l'estructura familiar: separacions i divorcis,

TAULA 8. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ A CATALUNYA

	1970	1981	1991	2001 (1)
Total	5.107.503	5.956.597	6.059.494	6.140.514
20-35 anys	1.083.052	1.284.317	1.404.846	1.450.025
%	21,3	21,6	23,2	23,6
Més de 75 anys	171.222	245.471	355.084	465.035
%	3,3	4,1	5,9	7,6
NMO (2)	3,89	3,39	3,13	2,85
Habitatges prals.	1.312.227	1.756.195	1.939.088	2.154.566

(1) Projecció del Centre d'Estudis Demogràfics, sense migracions i amb un índex sintètic de fecunditat d'1,5. (2) NMO: nivell mitjà d'ocupació.
Font: INE, Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de població i habitatge 1950, 1960, 1970, 1981 i 1991.*

famílies monoparentals, reducció del nombre de fills i nuclis unipersonals. Tots aquests fenòmens estan fent disminuir la dimensió mitjana de la família i, per tant, augmenta el nombre global de nuclis familiars per a una mateixa població. Tal com mostra la mateixa taula 8 si es manté aquesta tendència, en el període 90-2000, el creixement dels habitatges principals seria encara més intens que en la dècada anterior: 215.478 (+11,1%).

3.3 L'àmbit econòmic

El tercer element diferenciador del darrer període és el de l'**àmbit econòmic**. Es pot afirmar que els darrers vint anys s'han caracteritzat per un agreujament de l'accessibilitat a l'habitatge, és a dir de la capacitat de la població per accedir a un allotjament, per un distanciament entre la capacitat econòmica de les famílies i el cost real dels habitatges. Gairebé sense solució de continuïtat, de les dificultats d'estalvi i consum generades per la crisi econòmica profunda del període 1975-85, es va passar a una nova situació encara més aguditzada de dificultats, a partir de 1986, pel fet que la sortida sobtada de la crisi va originar la inflació més important de la història recent del mercat immobiliari.

El distanciament entre les possibilitats d'accés a un habitatge, per part de la població de Catalunya, i les exigències dels productes del mercat resten clars si es té en compte l'evolució seguida pels preus dels habitatges lliures (+200%, entre 1987 i 1992 a l'entorn de Barcelona), pels tipus d'interès del mercat hipotecari (per sobre del 14%) i la forta caiguda de l'oferta d'habitatge protegit.

Aquest darrer element és d'una particular significació pel que suposa de manca de resposta del sector públic en un dels moments més crítics del mercat immmobiliari. L'acabament del Pla quadriennal 1984-87, que havia estat un èxit pel que fa als seus objectius, va coincidir amb la forta dinamització de la demanda d'habitatge, i això es va interpretar com una superació de les problemàtiques existents en el període 75-85. La manca de sensibilitat pública va comportar una caiguda de l'habitatge protegit per sota del 7% de l'oferta (quan en els anys 83/84 havia significat més del 60%).

El mòdul o preu de venda màxim permès per a la protecció oficial es va mantenir baix d'una manera irreal i no conseqüent amb la dinàmica que estava seguint el preu del sòl, suposadament per així controlar el segment protegit. La conseqüència va ser que els promotors privats van deixar de produir aquest tipus d'habitatges, especialment, a les zones urbanes on la pressió de preus era més acusada.

D'altra banda, les caixes d'estalvis, havent arribat a la fase última del procés de liberalització que equiparava el seu funcionament al dels bancs, ja no estaven obligades a mantenir coeficients obligatoris per a préstecs protegits a l'habitatge[12] i, per tant, per aconseguir recursos a més baix cost calia negociacions a les quals no sempre estaven disposades les institucions (especialment, en un moment de tipus d'interès molt alts).

La taula 9 ofereix una visió sintètica de l'empitjorament de l'"accessibilitat" (capacitat per accedir a un habitatge), en el període 1984-92. Es veu en les darreres columnes que, a més de l'encariment del pagament inicial (més del doble l'any 90 que l'any 86, en termes d'ingressos familiars), el pagament de les quotes d'amortització esdevenen dissuasives[13], sobretot entre els anys 88 i 92.

Aquesta separació d'una part molt important de la població del mercat de l'habitatge només ha pogut ser mitigada amb l'aturada en el creixement dels preus dels habitatges, enregistrada des de 1991 (segona columna de la taula 9), amb la molt recent baixada dels tipus d'interès del mercat hipotecari lliure (tercera columna) i, sobretot, amb la recuperació de l'oferta d'habitatge protegit, bé per la via tradicional (protecció oficial) bé per les noves vies del preu taxat de nova construcció o d'habitatge de segona mà (que permet uns preus de venda sensiblement més alts que els de protecció oficial), o bé per la via de la protecció oficial de règim especial que dóna entrada a promotors privats –normalment sense ànim de lucre– a un tipus de promocions molt semblants a la promoció pública.

En els anys del Pla 92-95, l'oferta protegida s'ha recuperat i ha arribat a suposar el 40% de l'oferta total. Un aspecte important de millora de la situació ha vingut donat, a les zones més denses, pels ajuts concedits per la compra d'habitatge de segona mà (prop de 9.000 per any). L'especial problemàtica d'accessibilitat dels joves ha estat també reconeguda des de començament dels anys noranta i s'han establert subvencions específiques per a aquest col·lectiu i també tipus d'interès més subsidiats que els de la resta (6,5%), per a la modalitat anomenada de primer accés (la més utilitzada pels joves). Durant el Pla, 44.000 habitatges haurien estat comprats per joves, amb aquests ajuts.

TAULA 9. EVOLUCIÓ DE LA CAPACITAT FAMILIAR PER ACCEDIR A UN HABITATGE LLIURE. ÀMBIT METROPOLITÀ DE BARCELONA

	Ingressos familiars 3,5 SMI (a)	Preu venda habitatge 90m² (b)	Tipus interès (c)	Quota mensual (d)	Entrada 30% preu venda (e)	Cost econòmic entrada (e)/(a)	Cost financer amortitz. (d)/(a)/12
1984	1.649.571	5.490.000	12,50%	47.366	1.647.000	99,84%	34,46%
1986	1.905.981	5.850.000	14,50%	55.917	1.755.000	92,08%	35,21%
1988	2.477.085	12.193.200	13,75%	112.237	3.657.960	147,67%	54,37%
1990	2.754.271	17.898.030	16,66%	189.805	5.369.409	194,95%	82,70%
1992	3.665.891	19.258.470	15,41%	192.477	5.777.541	157,87%	63,01%
1994	4.243.561	19.486.170	10,25%	148.673	5.845.851	137,76%	42,04%
1995	4.545.896	19.819.620	11,01%	157.776	5.945.886	128,59%	41,65%
1996	4.706.851	19.819.620	9,41%	144.739	5.945.886	126,32%	36,90%

L'exercici es basa en una família de dos membres, amb ingressos de 3,5 vegades el SMI.
Font: BOE; *Boletín económico* del Banc d'Espanya; Informes sobre el mercat immobiliari a Catalunya, Direcció General d'Arquitectura i Habitatge.

Pel que fa a les promocions de lloguer per a joves, que també han rebut tractament dins el Pla, no han tingut, ni de bon tros, el mateix èxit, ja que cap promotor, privat o públic (llevat de dues universitats) no ha iniciat promocions sota aquest règim. Resta, per tant, pendent de resoldre el greu problema d'una oferta suficient i barata de lloguer, especialment per als joves que no poden o no volen comprar un habitatge.

3.4 Dèficits del parc d'habitatge. La rehabilitació

Finalment, el darrer element que configura la nova concepció de la política d'habitatge és el de la conscienciació progressiva de la necessitat d'utilitzar millor el parc d'habitatges existent, mitjançant el manteniment i la rehabilitació. Amb força retard respecte d'altres països, la filosofia de la rehabilitació i la introducció dels estímuls a la rehabilitació com un instrument més de la política d'habitatge, va plantejar-se a Catalunya a començaments dels anys vuitanta.

La superació dels dèficits històrics d'habitatge, el volum important del parc obtingut per la construcció massiva dels anys anteriors, la densificació de les zones urbanes i la major exigència de qualitat de vida de la població, obren la porta a l'activitat de rehabilitació i manteniment, ja no com a fet puntual, sinó com a estratègia pública i privada de racionalització del sector. Els ajuts públics destinats a fomentar aquesta activitat tenen un elevat contingut social pel fet que s'adrecen a famílies amb rendes baixes que no poden accedir a l'obra nova.

En aquest apartat es fa una aproximació als dèficits que presenta el parc d'habitatges principals a Catalunya, a partir d'indicadors sobre l'edificació, posant-los en relació amb la població, ja que els dèficits relacionats amb

TAULA 10. CONSTRUCCIÓ I REHABILITACIÓ D'HABITATGES EN EL PERÍODE 1981-95

Habitatges amb ajut públic	
Promoció pública directa	15.874
Protecció oficial	129.881
Preu taxat [1]	67.635
- nou	32.484
- usat	34.787
Total accés habitatge	**213.389**
Rehabilitació [2]	105.964
- parc públic	36.000
- parc privat	69.964
Total ajuts públics	319.353

Habitatges construïts	
Promoció pública directa	15.874
Protecció oficial	129.881
Lliures	356.806
Total	**502.561**
Habitatges protegits de nova construcció/total construïts	35,5
Total acabats/1.000 hab. any	5,6

[1] Ajuts existents des de 1989. [2] Actuacions iniciades des de 1985.
No tota la protecció oficial correspon a promotors privats, sinó que molts promotors públics (l'Incasòl, patronats i empreses municipials o comarcals), també utilitzen aquesta modalitat. L'oferta anual d'aquestes institucions s'ha situat, en el període del darrer Pla, al voltant de les 2.000 anuals.
Font: Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, *Estadístiques de construcció d'habitatges a Catalunya.*

l'evolució del mercat immobiliari s'han abordat en apartats anteriors.

Necessitats de manteniment i rehabilitació

La reducció dels habitatges en edificis en mal estat, que es constata entre les dades dels censos de 1980 i 1990, és la conseqüència d'un període on s'han desenvolupat dinàmiques més positives en relació amb etapes anteriors pel que fa a la reforma, la rehabilitació i la millora dels edificis i habitatges. Les dades quantitatives reflecteixen que aquest procés ha estat especialment significatiu pel que fa als habitatges unifamiliars, però encara presenta moltes insuficiències en l'edificació plurifamiliar tradicional, que constitueix una part important del parc immobiliari, sobretot a Barcelona ciutat. Les necessitats de rehabilitació i manteniment del parc residencial seguiran essent en el futur cada cop més significatives, si es té en compte que el 45,6% dels edificis destinats exclusivament o principalment a habitatge familiar a Catalunya són anteriors a 1960, és a dir, que a l'any 2000 tindran més de 40 anys.

De les dades del cens de 1990 es constata que l'11,3% del parc d'habitatges principals presenta deficiències, des de les de caràcter puntual fins a la ruïna. Això suposa un total de 308.576 habitatges. Atès que el parc d'habitatges principals és el 70,6% del total, i que l'ocupació mitjana per habitatge és de 3,10, podem estimar que la xifra de població afectada per aquestes deficiències se situa al voltant de les 675.000 persones.

Aquest parc d'habitatges deteriorat ha disminuït en la darrera dècada en 104.697 habitatges, és a dir, una xifra equivalent al 25% de la xifra d'habitatges que estaven en aquesta situació el 1980. Aquesta reducció s'ha produït sobre els edificis que es trobaven en un estat dolent o deficient, però no ha afectat els habitatges en edificació ruïnosa, els quals han augmentat molt lleugerament. Tipològicament, aquesta reducció és especialment significativa pel que fa als edificis unifamiliars, que suposen el 41,2% de la reducció total, en el període 1980-90.

Territorialment, cal destacar la situació a la ciutat de Barcelona, ja que, amb el 24,3% dels habitatges principals de tot Catalunya, té el 39,2% del total d'habitatges en

TAULA 11. EVOLUCIÓ 80-90 DEL NOMBRE D'HABITATGES EN MAL ESTAT. CATALUNYA. BARCELONA

	1980		1990						1980-1990
	Catalunya	%	Catalunya	%	Barcelona	%	Resta	%	Catalunya
Ruïnós	8.302	0,3	8.810	0,3	3.367	38,2	5.443	61,8	508
Dolent	68.100	2,8	51.105	1,9	23.482	45,9	27.623	54,1	-16.995
Deficiències	336.871	13,7	248.661	9,1	94.002	37,8	154.659	62,2	-88.210
Total	413.273	16,9	308.576	11,3	120.851	39,2	187.725	60,8	-104.697
Bo	2.039.146	83,1	2.413.582	88,7	540.023	22,4	1.873.559	77,6	374.436
Total	**2.452.419**	**100,0**	**2.722.158**	**100,0**	**660.874**	**24,3**	**2.061.284**	**75,7**	**269.739**

Font: INE, *Censo de edificios 1980 i 1990.*

TAULA 12. EVOLUCIÓ 80-90 DEL NOMBRE D'HABITATGES EN MAL ESTAT. TIPOLOGIES

	Unifamiliars				Plurifamiliars			
	1980	%	1990	%	1980	%	1990	%
Ruïnós	3.493	0,7	3.977	0,6	4.809	0,3	4.833	0,2
Dolent	24.318	4,5	15.077	2,2	43.782	2,3	36.028	1,8
Deficiències	92.840	17,3	58.413	8,6	244.031	12,7	190.248	9,3
Total	120.651	22,5	77.467	11,4	292.622	15,3	231.109	11,3
Bo	415.227	77,5	602.233	88,6	1.623.919	84,7	1.811.349	88,7
Total	535.878	100,0	679.700	100,0	1.916.541	100,0	2.042.458	100,0

Font: INE, *Censo de edificios 1980 i 1990.*

TAULA 13. POBLACIÓ AMB DÈFICITS D'EQUIPAMENT ALS HABITATGES. 1991

	Sense aigua corrent		Sense bany				Sense calefacció	
					Població > 70 anys			
	Total	%	Total	%	% sense bany	% total població	Total	%
Barcelona	59.607	32,4	27.270	35,1	35,2	11,3	101.648	27,7
>100.000 hab.	33.275	18,1	15.127	19,5	27,7	7,4	97.527	26,5
>10.000 hab.	54.975	29,8	16.802	21,6	30,8	7,4	106.233	28,9
<10.000 hab.	36.392	19,8	18.538	23,8	32,6	10,7	62.061	16,9
Catalunya	184.249	100,0	77.737	100,0	32,2	9,1	367.469	100,0

Font: INE, *Censos de población y viviendas 1991.*

situació deficient, dolenta o ruïnosa. A més, a Barcelona, aquesta problemàtica correspon majoritàriament a habitatges en edificis de més de 10 habitatges.

Dèficits d'equipament als habitatges

Pel que fa a mancances en els habitatges, a Catalunya hi ha encara 184.249 persones que viuen sense aigua als seus habitatges (3,1% sobre el total), 77.737 sense bany (1,3%), i 367.469 que no tenen calefacció (6,1%). L'aspecte més significatiu en la distribució social d'aquestes mancances és l'elevada proporció de població de més de 70 anys que no té bany a l'habitatge, ja que tractant-se d'un 9,1% de la població total, suposa, en canvi, un 32,2% de la població sense aquest tipus de servei. Aquesta situació s'explica per la permanència de la gent gran als barris tradicionals, caracteritzats per la gran presència d'edificació antiga i, molt sovint, amb problemes de manteniment, i amb dificultats per millorar l'equipament dels habitatges.

Un altre aspecte que afecta les persones grans (entre altres col·lectius, perquè afecta també les persones amb minusvalideses físiques) és el de l'accessibilitat a l'habitatge. A Catalunya hi ha 45.677 edificis residencials de 5 plantes o més que no tenen ascensor (el 50,8% del total d'edificis amb aquestes alçades). D'aquests edificis, 37.821 (el 82,8%) són a la província de Barcelona, i d'aquests, gairebé la meitat a Barcelona ciutat (17.607).

TAULA 14. DÈFICITS D'EQUIPAMENT ALS EDIFICIS. 1990 (EDIFICIS SENSE ASCENSOR)

	Edificis de 5 plantes o més sense ascensor		Total edificis	
Barcelona	17.607	38,5%	68.418	25,7%
Resta província	20.214	44,3%	445.612	4,5%
	37.821	82,8%	514.030	7,4%
Girona	2.707	5,9%	165.729	1,6%
Lleida	1.786	3,9%	91.553	2,0%
Tarragona	3.363	7,4%	159.461	2,1%
Total	45.677	100,0%	930.773	4,9%

Font: INE, *Censo de edificios 1990.*

En aquest darrer àmbit, els edificis de 5 plantes o més sense ascensor suposen el 47,9% d'aquests tipus d'edificis i el 25,7% del total d'edificis residencials de la ciutat. La comparació amb les dades del cens de 1980 permet observar una certa millora en aquesta situació, però de poca dimensió quantitativa, ja que la reducció ha estat del 8,4% en l'àmbit de tot Catalunya, del 6% a la província de Barcelona, i del 2,7% a Barcelona ciutat.

Dimensions de l'habitatge/ocupació. L'infrahabitatge

Finalment, un indicador dels dèficits en matèria d'habitatge és la relació entre la superfície dels habitatges i el nombre d'habitants que els ocupen. En el període 1981-91, la superfície mitjana dels habitatges principals s'ha incrementat en 2,76m², passant de 79,30m² a 82,06m², com a resultat d'un període en què la mitjana de superfície dels nous habitatges principals s'ha situat en 104m². En conseqüència, la superfície d'habitatge per persona ha passat de ser 23,15m², l'any 1981, a ser de 26,50m² el 1991, amb un increment mitjà de 3,35m² per persona. Aquest procés s'explica tant per l'increment del nombre i la superfície dels habitatges com per la disminució del nombre de persones que els ocupen, ja que en el mateix període s'ha passat de 3,42 persones per habitatge a 3,10, és a dir, s'ha produït una reducció del 9,4%.

Si aprofundim en l'anàlisi dels habitatges per intervals de superfície i del nombre de persones per habitatge, observem el següent:

- el parc d'habitatges està situat d'una manera estable i majoritària en l'interval entre 60m² i 90m² (49,7% el

1981 i 51,1% el 1991). En el mateix període, es constata una lleugera disminució dels habitatges inferiors a 60m², en paral·lel a un increment dels habitatges amb més de 90m²,

- la disminució del volum dels nuclis de convivència, amb l'increment dels nuclis d'1 o 2 persones en el mateix període (passen de ser el 32,3% el 1981 al 38,9% el 1991), mentre que els nuclis de 5 persones o més disminueixen. Aquest increment és encara més acusat a Barcelona ciutat, on aquests nuclis reduïts suposaven, l'any 1990, el 45,9% del total.

En encreuar aquestes dues variables, s'observa que les dimensions mitjanes dels habitatges per nuclis d'ocupació és molt estàndard, ja que oscil·len entre els 73,74m², per nuclis d'1 persona, i els 99,46m² de mitjana per nuclis de 8 persones o més, per la qual cosa resulta que, en el darrer cas, a cada habitant corresponen 11,05m², és a dir menys d'una sisena part que en el primer.

En conseqüència, la millora en la superfície mitjana per ocupant s'està produint per la reducció dels nuclis de convivència més que per l'adequació de les dimensions dels habitatges al nombre d'ocupants. Aquestes dades

TAULA 15. EVOLUCIÓ 81-91 DE LA RELACIÓ DIMENSIÓ/OCUPANT

	1981 Catalunya	1991 Catalunya	1981-1991 Δ
Població	5.873.244	5.979.213	105.969
Habitatges principals	1.714.919	1.931.172	216.253
Persones/habitatge	3,42	3,10	-0,33
Sostre habit. principals	135.991.445	158.477.085	22.485.640
Superfície mitjana habitatges	79,30	82,06	2,76
Superfície per persona	23,15	26,50	3,35

Font: INE i Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de població i habitatge 1981 i 1991.*

TAULA 16. EVOLUCIÓ 81-91 DE L'OCUPACIÓ PER HABITATGE

Volum dels nuclis	1981 %	1991		
		%	m² habitatge	m²/habitant
D'1 persona	9,6	13,6	73,74	73,74
De 2 persones	22,7	25,3	78,69	39,35
De 3 persones	21,7	22,2	81,67	27,22
De 4 persones	23,4	23,3	84,96	21,24
De 5 persones	12,9	10,4	88,43	17,69
De 6 persones	6,0	3,8	95,14	15,86
De 7 persones	2,4	0,9	98,73	14,10
De 8 persones i més	1,3	0,5	99,46	11,05

Font: INE i Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de població i habitatge 1981 i 1991.*

TAULA 17. EVOLUCIÓ 81-91 DE LES DIMENSIONS DELS HABITATGES

Dimensions dels habitatges	1981 %	1991 %
Menys de 30m²	1,4	0,7
De 31 a 60m²	24,2	20,6
De 61 a 90m²	49,7	51,1
De 91 a 120m²	16,1	18,1
De 121 a 150m²	4,3	4,8
De 151 a 180m²	1,7	1,8
Més de 181m²	2,6	2,9

Font: INE i Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de població i habitatge 1981 i 1991.*

TAULA 18. POBLACIÓ PER SOTA ELS 12m² D'HABITATGE PER PERSONA

Persones	4 o més	6 o més	8 o més	
Superfície	<. 30m²	31-60m²	61-90m²	Total
Barcelona	4.298	24.287	5.328	33.913
>100.000 hab.	1.665	22.918	8.829	33.412
>10.000 hab.	1.174	28.507	16.110	45.791
<10.000 hab.	561	7.509	6.012	14.082
Catalunya 1991	7.698	83.221	36.279	127.198
Catalunya 1981	24.001	191.892	86.058	301.951

Font: INE i Institut d'Estadística de Catalunya, *Censos de población i habitatge 1981 i 1991*.

reflecteixen una excessiva rigidesa del parc d'habitatges i la manca de més diversificació, tant pel que fa a les dimensions com a les tipologies dels habitatges.

L'anàlisi encreuada de la superfície dels habitatges i del nombre d'ocupants, permet també fer una aproximació al dimensionat del problema, considerant com a tal ràtios de superfície per persona inferiors als 12m². Aquest encreuament permet estimar que l'any 1990 vivien encara en aquesta situació més de 125.000 persones, amb una disminució notable en relació a la xifra de l'any 1980, que s'estima que era de 300.000 persones.

3.5 Polítiques complementàries de caràcter social

La implementació de les polítiques tradicionals d'habitatge han comportat, a causa de l'aplicació d'un model decisional *top-down*[14], que determinats sectors i col·lectius no es vegin suficientment afavorits –producte dels esbiaixaments i les mancances d'aquest tipus de polítiques.

La pròpia administració autonòmica, des d'instàncies de caràcter social com ara el Departament de Benestar Social, ha impulsat un seguit de polítiques complementàries, sovint assistencials i de caràcter puntual, per tal d'atendre una part de les necessitats d'aquests col·lectius.

En aquesta línia hi hauria l'Ordre de lloguers de la Generalitat de Catalunya (d'11 de gener de 1995) –que permet a les persones i les famílies sense recursos gaudir, mitjançant els serveis socials d'atenció primària, del pagament de lloguers fins a un total màxim de 200.000 ptes–, el programa "Habitatge Jove", creat l'any 96, o la política adreçada a la gent gran en forma d'assistència domiciliària, centres de dia, residències assistides, o la creació de llars d'avis arreu de Catalunya.

Per la seva banda, els serveis socials de l'Administració local, a més a més de mantenir en alguns casos entitats per a la promoció i la construcció d'habitatges (els patronats i empreses municipals ja esmentats) amb els ajuts públics dels plans plurianuals, porten a terme també actuacions per solucionar els problemes d'habitatge que pateixen els grups socials més desfavorits i que per raons econòmiques o socials no arriben a accedir als programes d'habitatge públic. En aquest darrer cas es tracta, però, de programes gairebé sempre assistencials o bé de caràcter estrictament pilot[15], tot i que en els darrers anys alguns ajuntaments, com el de Barcelona, intenten implantar projectes en certa mesura alternatius i innovadors adreçats fonamentalment a col·lectius en procés d'inserció laboral i social[16].

Malauradament –i sense que disposem de dades precises sobre el volum d'aquestes necessitats– diversos informes d'assistència social palesen un increment d'aquestes situacions de precarietat en l'habitatge que afecta els col·lectius de renda molt baixa i molt especialment aquells que només disposen d'ajuts públics per a sobreviure, com ara el PIRMI, o pensions no contributives a més a més i els immigrants il·legals procedents del Tercer Món i les persones grans entre d'altres[17].

Davant d'aquesta situació, sorgeixen iniciatives promogudes des del tercer sector[18] dirigides a intentar solucionar unes polítiques globals que no tenen en compte les peculiaritats d'aquests col·lectius, o no els interessa des d'una perspectiva política. Així doncs, aquestes iniciatives tenen la seva raó d'ésser en la constatació d'unes necessitats i en un interès d'intentar mitigar-les. Ara bé, cal emfasitzar que, en bona mesura, aquestes iniciatives, conseqüència del *target-group* a qui es dirigeixen, no suposen cap rendibilitat econòmica per a aquells que les implementen. Per tant, sovint són dutes a terme per institucions sense ànim de lucre, com per exemple Càritas

(que solen complementar els recursos propis amb els públics), i com a plasmació d'una activitat assistencial.

La nostra intenció no és elaborar una llista detallada d'aquestes iniciatives, sinó tan sols posar de manifest la seva existència i saber quin és el motiu de la seva aparició. Caldria evidenciar que aquest fenomen no és un fet puntual, producte de la conjuntura actual, sinó que la dinàmica portarà a incrementar i accentuar aquests tipus de figures, ja que és previsible una progressiva retallada de l'anomenat Estat de benestar i del paper del sector públic com a emprenedor i promotor d'iniciatives i projectes. Davant la negativa del sistema de mercat a involucrar-se en polítiques ineficients, des d'una perspectiva economicista, ens trobem i ens trobarem en un procés de desenvolupament del que s'anomena tercer sector. Així doncs, considerem que aquest és un bon moment per a exposar quines polítiques es duen a terme en l'àmbit de l'habitatge.

L'heterogeneïtat de les iniciatives comporta que creguem oportú agrupar-les no segons el seu caràcter sinó segons el col·lectiu a què van adreçades. L'ordre de l'enumeració no implica una major o menor rellevància, i aquelles que no surten no tenen per què ésser menys lloables o destacables.

Els immigrants

Els immigrants estrangers, encara que es trobin en una situació legalitzada en el nostre país, tenen sèries dificultats (accentuades en el cas dels no comunitaris, o extensivament a països del que s'anomena *Primer Món*) per accedir al lloguer d'un habitatge. Això és degut, entre altres circumstàncies, a la seva manca de coneixement d'aquesta mena de mercat, a la seva dificultat per establir una relació eficaç amb els seus protagonistes; altres dificultats són determinades per alguns dels requisits que es demanen per poder llogar un pis: contracte fix de treball, avals, etc. que, per a un sector d'aquest col·lectiu, són molt difícils d'obtenir. A més del seu desconeixement de la legislació espanyola en aquesta matèria, sovint també topen amb altres dificultats com ara la resistència i recel dels propietaris d'habitatge a llogar a immigrants estrangers, per la incertesa en el cobrament de les quantitats pactades, en el bon ús i tractament de l'habitatge llogat i pels problemes de relació i convivència que puguin sorgir amb la resta dels veïns de l'immoble per qüestions culturals i prejudicis etnocèntrics o xenòfobs. Com a conseqüència d'aquets fets, els immigrants estrangers tendeixen a agrupar-se, formant guetos, i a allotjar-se en infrahabitatges o immobles abandonats o semienrunats, cosa que condueix a formes de vida indignes i infrahumanes, segregació i dificultats d'integració, provocant situacions de marginació, rebuig i conflictivitat social.

L'actuació de l'Administració resulta insuficient, ja que, en considerar que si apliqués una política de discriminació positiva crearia nous guetos i només establir un barem de 5 punts en els habitatges de promoció pública, deixa el sistema de mercat com a regulador de la situació. Aquesta insuficiència ha comportat que des del tercer sector s'hagin intentat implementar iniciatives (assessorament, mínima rehabilitació d'habitatges, etc.), encara que, de moment, sense incidir prou en la problemàtica evident.

Els cooperativistes d'habitatge

Les cooperatives d'habitatge són unes societats sense afany de lucre, amb l'objectiu d'aconseguir habitatge per als seus socis, permetent-ne l'accés a importants capes de la població que no disposen de mitjans econòmics per comprar-se un habitatge en el mercat lliure, a causa dels seus preus elevats. L'abaratiment del cost final de l'habitatge es deu a l'eliminació del benefici del promotor i al fet d'acollir-se a un règim financer, fiscal i urbanístic favorable. La funció principal de les cooperatives a partir dels anys vuitanta és la de complementar l'existència d'habitatge protegit allà on ja n'hi ha per promoció pública o per promotors privats, o bé fer-ne als municipis on no se'n fa.

El cooperativisme d'habitatge és un sector que té una reduïda importància, entorn dels mil habitatges any (entre els 1.229 habitatges, segons les dades de qualificacions provisionals, l'any 1993, i els 781, l'any 1995). En canvi, el nombre de cooperatives promotores d'habitatge es manté al voltant de 16 a tot Catalunya.

Els joves

Els joves pateixen un mercat laboral cada cop més precari, subjecte a fluctuacions de tota mena, on la inestabilitat laboral no només comporta angoixes sinó inestabilitat econòmica permanent. Davant d'aquesta situació, els bancs no concedeixen crèdits (ni hipoteques) a un univers amb un risc tan gran. El mercat de lloguer és insuficient (gairebé inexistent, el promogut des del sector públic, i excessivament encarit, el privat) i no consi-

dera cap figura especial per a aquest col·lectiu que serà cada cop més nombrós, per l'augment encara de les lleves joves i pel retard en l'edat d'emancipació, per motius primordialment d'ordre laboral.

Des de l'Administració pública, com ja s'ha vist, les polítiques dirigides als joves són minses, s'adrecen al segment més solvent –habitatges de protecció oficial amb accés a la propietat per a menors de 30 anys– i, al nostre entendre, demostren un desconeixement d'aquest col·lectiu. Ni tan sols el tercer sector orienta els seus ulls cap a aquells que abraçaran el demà, fins al punt que l'horitzó que divisa aquest col·lectiu cada cop esdevé més fosc.

En aquest marc no resulta estranya l'aparició del fenomen *okupa*. El moviment *okupa* està compost per un col·lectiu heterogeni d'individus, sovint procedent de la tradició anarco-llibertària (encara que no solen tenir vincles orgànics amb els sindicats anarquistes) que, producte de l'especulació de les immobiliàries i d'altres *lobbies* financers, de la insuficient actuació de l'Administració, o d'ambdues circumstàncies alhora, no pot accedir a un habitatge, i n'ocupa un altre.

Darrera del moviment *okupa* trobem, a més de la recerca d'una solució a la problemàtica individual, la denúncia d'un problema col·lectiu derivat de l'especulació, la infrautilització del parc existent, el malbaratament immobiliari, les mancances del lloguer, les traves jurídiques, etc. i amb l'acció insuficient fins ara de les diferents administracions públiques, que agreugen la dificultat, especialment en el col·lectiu jove i en els menys afavorits, d'accedir a un habitatge digne.

El moviment *okupa* és només una de les possibles plasmacions per tal d'intentar influir en la presa de decisions de les administracions. Aquest tipus de moviment radical està obrint una finestra per tal d'incloure a l'agenda dels poders públics un problema tan greu com el que ara ens ocupa.

Les persones de condició social problemàtica

Les persones de condició social problemàtica serien aquells col·lectius que pateixen situacions de precarietat econòmico-laboral, exclusió social, etc.; i que tenen, per tant, serioses dificultats per accedir a un habitatge. Des del tercer sector sorgeixen dues metodologies complementàries per tal d'enfrontar-se amb el problema. Per una banda, immersos en el marc de la política pública d'habitatge, determinades institucions ofereixen habitatges de venda per sota del preu del mercat (per exemple, la Fundació Família i Benestar), o lloguers en beneficioses condicions als col·lectius acollits a programes de reinserció (com la Fundació pel Foment de l'Habitatge Social, de Càritas). Per una altra banda, certes entitats (APIP) duen a terme actuacions de millorament dels serveis dels habitatges en un intent de dignificar aquells habitatges que es troben en situacions infrahumanes.

De nou, l'Administració, si bé dóna suport a algunes d'aquestes accions, no es mostra activa en el que s'anomena infraclasses. Ens trobem amb un col·lectiu sense capacitat d'influència en la presa de decisions i que, per tant, fàcilment queden fora del sistema. L'Administració aplica polítiques sectorials (en aquest supòsit, d'habitatge) quan seria convenient introduir plantejaments transversals que contemplin la realitat des de tots els seus vessants. Només des d'una política multidepartamental, coordinada, amb diferents nivells de decisió d'acord amb el grau de coneixement dels problemes, es podran maximitzar les solucions als problemes existents.

A un altre nivell, la problemàtica dels ancians és ben diferent. Contràriament a la constància que cada cop són més nombrosos, som de l'opinió que els esforços de l'Administració no cobreixen la totalitat de les necessitats. El paper del tercer sector és purament simbòlic davant les carències amb què es troben. Calen polítiques fermes que afavoreixin el millorament de l'habitatge, amb ajuts personalitzats més amplis (equipaments residencials públics, assistència domiciliària).

4. DILEMES I REPTES DE FUTUR

El problema d'accedir a un habitatge, tot i haver millorat en els darrers cinc anys, esdevé, encara, una qüestió a què cal dedicar més recursos per tal d'ampliar quantitativa i qualitativament l'actual oferta, sigui mitjançant la promoció de més habitatges socials, especialment de lloguer, o bé millorant la utilització de l'actual parc d'habitatges, que presenta una alta proporció d'habitatges desocupats.

Aquest problema de falta d'habitatges és especialment greu pels segments de població que tenen uns nivells de renda per sota de 2,5 vegades el salari mínim interprofessional (200.000 ptes.). En aquests nivells de renda, hi trobem majoritàriament els joves que necessiten emancipar-se o formar una nova llar, les persones grans amb

problemes d'allotjament, així com altres col·lectius com ara els immigrants, les famílies sense llar o que viuen en condicions precàries, les persones afectades per desnonaments, etc.

Un efecte negatiu que s'afegeix a l'anterior dèficit és l'expulsió de la gent jove de Barcelona i la seva conurbació, així com d'altres ciutats de Catalunya, provocada per l'alt nivell del preu dels habitatges d'aquests àmbits, la qual cosa els obliga a dirigir-se a zones cada cop més allunyades dels centres urbans per trobar habitatges a preus més assequibles.

Junt amb el repte de cobrir les necessitats de les persones que no poden accedir a un habitatge amb les actuals condicions del mercat, es planteja una problemàtica relacionada amb la inadequació dels habitatges més antics, sovint ocupats per població de baixos recursos o per gent gran, els quals no disposen dels estàndards que avui es consideren mínims d'habitabilitat. La disponibilitat de bany, ascensor, aigua corrent, calefacció, aïllament del fred, etc., són elements que determinen l'obsolescència de bona part dels habitatges dels nostres centres històrics. Altres problemàtiques referides a la deficient conservació dels habitatges són les que es deriven de les patologies edificatòries, com ara l'aluminosi.

Som, doncs, davant d'unes necessitats que, en no haver-se solucionat en tota la seva magnitud, caracteritzen un conjunt de dèficits socials, alguns especialment greus, que evolucionaran positivament o negativament segons sigui la capacitat de resposta de la política d'habitatge. És en aquesta línia que es pot parlar de reptes de futur, els quals, d'acord amb el que s'ha exposat fins ara, es podrien resumir en els següents punts:

1- Donar resposta a les necessitats que es deriven de l'evolució demogràfica.

Malgrat que, com s'ha dit, la població de Catalunya s'ha estancat en els darrers quinze anys, les necessitats d'habitatge han mantingut una corba ascendent. En aquest sentit cal fer una atenció especial a la franja de població entre 20 i 35 anys, que és la més susceptible de crear noves llars. Aquests trams de població no només no s'han estancat sinó que, com a resultat dels forts naixements del període 1960-75, han estat totalment expansius i no arribaran a la seva punta de creixement fins a l'any 1999.

Les famílies no només estan augmentant per l'increment de la població jove, sinó que també ho fan per la reducció de les defuncions, per les separacions i divorcis, per l'augment de famílies monoparentals i de nuclis unipersonals. Si es manté aquesta tendència, les necessitats d'habitatge poden intensificar-se d'aquí a final de la present dècada.

2- Centrar la política d'ajuts a l'habitatge en els segments de població amb més baix nivell de recursos (especialment joves, ancians i immigrants).

Els joves pateixen un mercat laboral cada cop més precari, subjecte a fluctuacions de tota mena, on la inestabilitat laboral no només comporta angoixes, sinó inestabilitat econòmica permanent. Davant d'aquesta situació els bancs no concedeixen crèdits a un univers amb un risc tan gran. El mercat de lloguer és insuficient (gairebé inexistent el promogut des del sector públic i excessivament encarit el privat), cosa que situa aquest col·lectiu, cada cop més nombrós, en una indefensió davant l'oblit d'una societat que es queixa que visquin a la llar dels pares fins als 30 anys i que la taxa de natalitat disminueixi.

A un altre nivell, la problemàtica dels ancians és ben diferent. Calen polítiques fermes que afavoreixin el millorament de l'habitatge, amb ajuts personalitzats més amplis (equipaments residencials públics, assistència domiciliària, etc.).

Un altre col·lectiu amb dificultats per accedir al lloguer d'un habitatge és el dels immigrants de baixos recursos. La seva manca de coneixements d'aquesta mena de mercat, i la resistència i el recel dels propietaris d'habitatge per admetre'ls, són algunes de les causes que expliquen aquestes dificultats.

3- Fomentar l'habitatge de lloguer.

Catalunya figura en darrer lloc de la Unió Europea en proporció de parc d'habitatge de lloguer i entre els països amb menor participació d'habitatge de lloguer social.

La gravetat de l'habitatge de lloguer a Catalunya no ve només donada per la seva manca en termes absoluts, sinó pel fet que el 95% sigui de titularitat privada i, d'aquest, un 96% anterior a 1980, ja que això fa recaure sobre uns propietaris privats la responsabilitat pública

d'oferir rendes de lloguer controlades a aquella part de la població amb ingressos més baixos. D'aquí les dificultats que ha trobat la Llei d'arrendaments urbans per ser revisada (tal com demanaven els propietaris), i d'aquí les dificultats per a oferir solucions de recanvi (com demanen les franges de població que no poden accedir a la compra d'un habitatge) quan no es disposa d'un parc social disponible.

4- Dedicar més recursos a la promoció d'habitatges de promoció pública directa, bàsicament dedicada al lloguer.

En els darrers quinze anys tan sols s'han construït 15.874 habitatges, 1.058 habitatges/any, de promoció pública directa. Aquest règim d'habitatge social és l'especialment dirigit als nivells d'ingressos per sota de les 2,5 vegades el salari mínim interprofessional.

La insuficiència d'aquestes xifres per atendre les necessitats del segment de població que es troba en aquest nivell d'ingressos (el 36,5% del conjunt de la població de Catalunya), provoca una situació clarament deficitària que s'agreujarà en la mesura que no s'aconsegueixi dedicar majors dotacions pressupostàries, tant per a la construcció d'un nombre més alt d'habitatges com per a la seva gestió i manteniment.

5- Intensificar les actuacions de rehabilitació i manteniment del parc d'habitatges.

Les necessitats de rehabilitació i manteniment del parc residencial seguiran essent en el futur cada cop més significatives, si es té en compte que el 45,6% dels edificis destinats principalment a habitatge familiar a Catalunya són anteriors a 1960.

A més, les dades del cens de 1990 posen de manifest que l'11,3% del parc d'habitatges principals presenta deficiències puntuals o té un estat de conservació dolent o, senzillament, es troba en un estat ruïnós. Aquest percentatge s'eleva a 39,2% en el cas de Barcelona.

6- Promoure debats més amplis sobre la política d'habitatge, introduint indicadors d'èxit i incorporant, a les anàlisis sectorials, plantejaments transversals que considerin la realitat des de tots els seus vessants.

NOTES

1 Fins a l'any 1968, la promoció directa d'habitatge va córrer a càrrec, exclusivament, de l'Obra Sindical del Hogar, sota la fórmula dels anomenats habitatges protegits Grup II. En el període 1969-1979, la modalitat de promoció pública directa va ser executada per l'INV, juntament amb la política de foment de l'habitatge privat i, a partir de 1979, l'INV es va desglossar entre IPPV (Insituto para la Promoción Pública de la Vivienda), per a la promoció directa i Dirección General de Arquitectura per a la resta de comeses.

2 En el cas de Catalunya i d'Espanya hem inclòs dins el concepte de "lloguer social" tot aquell parc que és de titularitat pública encara que no tot sigui de lloguer, ja que normalment es tracta de formes d'accés diferit, molt semblant en la pràctica a un lloguer amb opció de compra.

3 Associació d'arquitectes (1951-1961) de diverses edats, interessats per la renovació de l'arquitectura i per inserir-la dins una problemàtica artística, social i tècnica més àmplia.

4 Moderació que cal situar a partir de 1975, ja que fins a aquest any els ritmes constructius anuals van assolir les puntes històriques màximes, que van arribar a ser de 100.000 habitatges/any.

5 Les ràtios d'habitatge per 1.000 habitants, que s'utilitzen internacionalment per comparar densificacions, fan un salt a Catalunya, de 461, si es considera tot el parc (molt per sobre de la mitjana europea, de 391), a 325, si només es tenen en compte els habitatges principals (inferior a aquesta mitjana).

6 De fet, la normativa de protecció oficial, introdueix l'any 1976 canvis que marquen ja algunes de les línies que funcionaran fins avui.

7 Fins a l'any 85, aquesta funció era assumida directament per l'Institut Català del Sòl, que va rebre el traspàs dels més de 60.000 habitatges de l'IPPV.

8 La cronologia de la intervenció pública és la següent: Pla triennal, 1981-83; Pla quadriennal, 1984-87; període de normatives anuals: 1988-91 (amb un breu Pla complementari català 1990-91), Pla 1992-95 i Pla 1996-99.

9 Els decrets de traspassos de competències i de serveis de l'Estat al Govern de la Generalitat, en matèria d'habitatge van ser el R.D. 159/81, de 9 de gener, sobre patrimoni arquitectònic, edificació i habitatge; el R.D. 2497/83, de 20 de juliol, sobre habitatge rural; i el R.D. 2626/82, de primer d'octubre, sobre promoció pública i control de qualitat de l'edificació.

10 No entrem en aquest treball en l'anàlisi de les necessitats de millora i canvi d'habitatge, perquè a nivell agregat no suposen un augment quantitatiu del parc, ja que pressuposen alliberament d'un habitatge previ. No obstant això, aquestes necessitats han tingut una importància particular des del punt de vista de l'ocupació del territori i de les tipologies de construcció, especialment en el període 60-80.

11 Agafant com a llar el concepte més ampli possible que inclouria, fins i tot, els nuclis unipersonals.

12 El coeficient a préstecs de regulació especial existia per a les caixes d'estalvis, des de l'any 1954, i les obligava a destinar una part del seu passiu a finalitats determinades, entre les quals figuraven els habitatges protegits.

13 El barem considerat normal per poder fer front al pagament d'una quota d'amortització és que aquesta no superi el 30% dels ingressos.

14 Dissenyada des de dalt, centralitzadament.

15 Com per exemple, el programa Vivim a l'Eixample, en conveni entre l'Ajuntament de Barcelona i algunes universitats (UPF, URL, UB) que considera la possibilitat que les persones grans i les joves comparteixin pisos.

16 Projecte de creació d'un Consorci d'Habitatges Socials per als programes de Reinserció a Barcelona, (Consell Municipal de Benestar Social Propostes 1995, Ajuntament de Barcelona, 1996, pàg. 69-80), que l'any 97 es concretarà en l'avantprojecte de Servei de Suport per a l'Accés a l'Habitatge, en combinació amb caixes d'estalvis, l'Hospital de Sant Pau, la Diputació i les congregacions religioses.

17 Una sistematització d'aquestes necessitats es va dur a terme a l'informe "Habitatge per a col·lectius desfavorits" presentat a l'any 1993 pel Grup d'Habitatge Social del Consell Municipal de Benestar Social de l'Ajuntament de Barcelona.

18 Aquell que no és ni públic ni privat amb afany de lucre.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BRICALL, J. M. (1970), *Política econòmica de la Generalitat* (1936-1939). Barcelona: Edicions 62.
- CHURRUCA, GÓMEZ, R. i LEVENFELD, G. (1993), "La accesibilidad de la vivienda en España", *Revista de Financiación del Banco Hipotecario*; núm. 24-25, desembre.
- CUADERNOS DE ARQUITECTURA Y URBANISMO (1974), "Barraquismo vertical legitimado"; núm. 105, novembre (dedicat a l'Obra Sindical del Hogar).
- DÍAZ, C., FERRER, A. (1995), "Edificació, urbanització i població en les àrees urbanes perifèriques i centrals de la Regió Metropolitana de Barcelona", *Forum;* Departament de Benestar Social, núm. 2, juliol, pàg. 82-93.
- DIRECCIÓ GENERAL D'ARQUITECTURA I HABITATGE, *Habitatges iniciats i acabats de 1981 a 1995;* Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DIRECCIÓ GENERAL D'ARQUITECTURA I HABITATGE, INSTITUT CATALÀ DEL SÒL I CAMBRA DE LA PROPIETAT URBANA (1993), "Habitatge públic a Catalunya"; Barcelona.
- EARHA (1993), *L'habitatge a Catalunya;* Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- EARHA (1994), *Una demanda social dels joves: els habitatges protegits;* Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- EARHA (1996), *Balanç de la política d'habitatge a Catalunya;* Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- FERRER, A. (1995), *Los polígonos de viviendas en el área de Barcelona;* Barcelona: UPC.
- GÓMEZ I SERRA, M. (1994), "Els llindars de pobresa a Catalunya", *Instruments de Planificació dels Serveis Socials;* Departament de Benestar Social, núm. 4.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens d'habitatges 1991. Vol 1. Dades municipals;* Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens d'habitatges 1991. Vol 2. Característiques bàsiques dels habitatges principals;* Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens d'edificis 1990. Vol 1. Dades municipals;* Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Cens d'edificis 1990. Vol 2. Característiques bàsiques;* Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Censo de edificios 1950, 1960, 1970, 1980, 1990.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Censo de población y viviendas 1950, 1960, 1970, 1981, 1991.*
- INSTITUTO NACIONAL DE LA VIVIENDA, *Memoria de actividades 1973, 1974, 1975;* Madrid: Ministerio de la Vivienda.
- INSTITUTO NACIONAL DE LA VIVIENDA (1961), *Plan Nacional de la Vivienda 1961- 1976;* Madrid: Ministerio de la Vivienda.
- JOVER, A., *La situación de la vivienda en la CEE;* Generalitat Valenciana: Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports.
- JOVER, A., RÀFOLS, J., SALVADOR, E. (1982), *La problemática de la vivienda en la entidad municipal metropolitana de Barcelona;* Barcelona: CMB.
- JOVER, A. (1996), *El mercat de lloguers a la ciutat de Barcelona 1984-1995;* Barcelona. Generalitat de Catalunya, Secretaria de Estado de Hacienda i Cambra de la Propietat Urbana de Barcelona.
- LEAL, JL. (1992), *Informe para una nueva política de vivienda;* Madrid: MOPT.
- MASSANA, C. (1985), *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939);* Barcelona: Curial.
- MONOGRÁFICOS CONSTRUMAT, *Jornadas sobre política de vivienda;* especial, novembre. Barcelona.
- PARELLADA, M. (1990), *Estructura económica de Cataluña. El sector de la vivienda;* TRILLA, C. i BARÓ, E., cap. III. Barcelona: Espasa Calpe.
- PARICIO, I., SUST, X. (coord.) (1996), *L'habitatge contemporani: Programa i Tecnologia;* Barcelona: ITEC-Generalitat de Catalunya.
- PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE, *Memòria d'activitats 1979-1981,1982-1983, 1984, 1985, 1986, 1987 i 1989;* Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- RÀFOLS, J., "Bases para una política de vivienda en el horizonte del año 2000", *Papeles de Economía Española;* núm. 50.
- RÀFOLS, J. (1988), "Política de vivienda en el estado de las autonomías, 1981-1988", *Revista de Financiación del Banco Hipotecario;* núm. 7, novembre.
- ROCA, F. (1979), *Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1939;* Barcelona: Ketres.

- ROIGÉ, X., MASCARELL, M. (1996), "Viure a la casa, viure en família. Habitatge i transformacions de la família a la Catalunya actual", *La Punxa*; Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, núm. 23, pàg. 18-33.
- SALA, M. (1977), "El sector immobiliari a Catalunya", *Ciudad y Territorio*; núm. 3 pàg. 59-68.
- TATJER MIR, M. (1987), "Propietat i promoció immobiliària alguns exemples catalans", *I Jornades d'Estudis Urbans a Lleida;* Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya-Generalitat de Catalunya. pàg. 391-418.
- TRILLA, C. (1993), *Un nou marc per a la política d'habitatge a Catalunya 1982-1992*; Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- TRILLA, C. (1994), "Alteracions i mecanismes de regulació del mercat de l'habitatge a Catalunya", *Revista econòmica de Banca Catalana;* núm. 103, setembre.

NECESSITATS D'ATENCIÓ DE LA VELLESA

Maria Galofré Olcina
Fundació Universitària del Bages - Universitat Pompeu Fabra

INTRODUCCIÓ

El procés d'envelliment, fenomen generalitzable a totes les societats nord-occidentals, centra gran part dels discursos sobre el futur de la política social, ja que els canvis en l'estructura demogràfica se suposa que porten associats canvis en les necessitats socials a les quals cal fer front. Quan es planteja el futur dels Estats de benestar, sempre es fa referència a l'envelliment de la població com una de les característiques evolutives de les societats del capitalisme avançat que més dificulten la seva viabilitat. Què és el que fa que l'envelliment sigui un factor considerat tan important a l'hora de parlar del futur de l'Estat de benestar? Fonamentalment, el fet que es consideri que la gent gran és gran consumidora de despesa social, tant pel que fa a la seva vessant de pensionista, com a la de consumidora de serveis sanitaris i socials. Així doncs, és fàcil de caure en posicions de culpabilització dels vells[1], que qüestionen la bondat d'un model en què aquelles persones que més reben siguin alhora les que menys contribueixen (no es té en compte la contribució passada, sinó que es posa en relació el que es rep en el present amb el que es dóna en el present), de manera que es considera que el balanç és summament positiu per a les persones grans i molt negatiu per a la societat. La partida corresponent a pensions és una de les més oneroses en el pressupost estatal. Contínuament es qüestiona la possibilitat de mantenir els sistemes de pensions públics basats en el principi de repartiment, a causa de l'existència d'aquest canvi demogràfic. Aquests arguments culpabilitzadors són fal·laços en el sentit que no tenen en compte les contribucions passades d'aquest col·lectiu, i en ignorar també totes les aportacions que la gent gran pugui fer malgrat no participar activament en el mercat de treball, ja sigui mitjançant el voluntariat, els treballs a la llar, o l'atenció a familiars. Per altra banda, un altre aspecte que sovint s'ignora és que el fet que l'Estat no posi a disposició de la societat determinades prestacions no elimina la necessitat d'aquesta prestació, de manera que igualment la societat en el seu conjunt haurà de buscar els recursos per fer front a aquests necessitats. Així, si es redueixen les pensions, uns pensionistes amb menys ingressos tindran més dificultats per fer cara a les seves necessitats, i per tant, això implicarà més demanda de serveis socials, i una major col·laboració o un major esforç econòmic per part dels familiars d'aquestes persones grans que pateixin dificultats econòmiques.

Abans de parlar de les necessitats de la gent gran a Catalunya, hauríem de contestar dues preguntes prèvies: la primera és si realment Catalunya es troba immersa també en un procés d'envelliment; la segona, més general, és esbrinar fins a quin punt el col·lectiu que estem estudiant té unes necessitats diferents de les de la resta de grups d'edat de la societat, és a dir, si el fet de ser majors de 65 anys els dota d'unes característiques especials que fan que les seves demandes com a grup difereixin de les que es fan per part de la població més jove.

LA SOCIETAT CATALANA, UNA SOCIETAT ENVELLIDA

Pel que fa al primer punt, a l'envelliment o no de la societat catalana, primer recordem què significa o quan

TAULA 1. TAXES DE MORTALITAT PER GRUPS D'EDAT I SEXE. DEFUNCIONS PER 1.000 HAB. DE CADA GRUP D'EDAT

	Homes				Dones			
Grups d'edat	1975	1986	1992	1994	1975	1986	1992	1994
55-59 anys	12,1	9,8	9,5	8,9	6,0	4,3	3,5	3,4
60-64	19,5	16,2	15,1	13,1	9,8	6,5	5,6	5,2
65-69	30,3	23,4	22,6	21,7	16,0	11,6	9,6	8,9
70-74	51,0	40,2	36,4	35,7	31,3	20,8	17,5	16,2
75-79	78,6	67,1	59,8	55,0	58,4	42,4	33,5	30,4
80-84	136,6	109,0	96,4	95,7	99,5	80,1	67,8	64,4
85-89	195,8	154,3	158,0	151,1	155,9	136,0	125,5	120,1

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya 1996.*

podem considerar que una societat es troba immersa en un procés d'envelliment. Direm que una societat s'està envellint no quan augmenta el nombre absolut de persones per sobre dels 64 anys, sinó més aviat la seva importància relativa, és a dir, el percentatge que representen sobre el total de població. Aquest envelliment de l'estructura demogràfica s'explica tant per una davallada de les taxes de mortalitat i, per tant, un augment de l'esperança de vida, com per la disminució de les taxes de natalitat. En el cas de Catalunya, es pot observar una important davallada de les taxes de mortalitat des de l'any 1975 fins al 1994 en el tram d'edat que va dels 55 als 89 anys (taula 1).

Fruit d'aquesta disminució de les taxes de mortalitat es produeix un augment de l'esperança de vida en néixer, que passa de ser de 74,3 anys el 1975 (71,4 per als homes i 76,7 per a les dones) a 78,4 el 1994 (74,8 per als homes i 82,0 per a les dones), valors no només equiparables, sinó d'entre els més elevats del món occidental. Un altre element que cal destacar és la sobremortalitat masculina, que porta a una feminització de la vellesa, amb les importants implicacions socials que això comportarà[2]. Segons dades del Cens de població de 1991, un 59,2% de la població de més de 65 anys són dones, i arriben fins al 69,86% en el cas de les persones de més de 85 anys. En els trams d'edat superiors als 80 anys, per cada 100 dones, només hi ha 50 homes.

Pel que fa a l'altre element determinant de l'envelliment d'una població, l'evolució de la seva fecunditat, podem comprovar com d'ençà de l'any 1975 aquesta ha anat disminuint, i el nombre mitjà de fills per dona passa a ser de 2,72 a 1,16 el 1994, fruit, entre altres raons, d'una disminució de les taxes de nupcialitat, així com d'un retardament de l'edat mitjana al matrimoni i de l'edat mitjana de la dona a la maternitat (taula 2).

Si fem un recull d'indicadors demogràfics, comprovarem com tots ells assenyalen la tendència cap a l'envelliment de la població catalana (taula 3).

TAULA 2

	Homes		Dones	
	1975	1994	1975	1994
Taxa de nupcialitat[1]	22,7	12,0	20,9	11,3
Edat mitjana al matrimoni	26,5	29,8	24,0	27,1
Edat mitjana a la maternitat	-	-	28,3	29,5

[1] Matrimonis per 1.000 hab. de 15 anys i més i sexe.
Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya 1996.*

Pel que fa a la distribució de l'envelliment en el territori català, aquest afecta fonamentalment les comarques de l'interior i del Pirineu. Segons es desprèn de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya[3], les comarques que presentaven un percentatge més alt de la població de 65 anys i més en aquell moment eren el Pallars Jussà (28,44%), el Priorat (28,03%), la Terra Alta (27%), el Pallars Sobirà (25,88%), les Garrigues (25,84%), el Berguedà (23,59%), la Noguera (23,34%), la Conca de Barberà (23,23%) i la Ribera d'Ebre (22,96%). Per contra, les comarques amb una estructura d'edats més jove eren el Baix Llobregat, amb només un 11,13% de la població de 65 anys i més, el Vallès Oriental, amb un 12,31%, el Vallès Occidental, amb un 12,66% i el Maresme amb un 13,51%. Això no implica, però, que les necessitats d'atenció derivades de l'envelliment de la població es concentrin bàsicament en el primer grup de comarques. Ens trobem davant de dues problemàtiques diferents. Per una banda, les comarques a què fèiem referència en primer lloc pertanyen a zones afectades per processos de despoblament i d'abandó per part dels habitants més joves que cerquen millors condicions de vida en altres àrees, fet que disminueix la seva ja de per si baixa den-

TAULA 3

	1975	1981	1986	1991	1994
Població per grans grups d'edat: (%)					
Menys de 15 anys	25,6	25,0	21,7	17,8	15,52
De 15 a 64	64,2	64,1	66,0	67,9	68,93
De 65 i més	10,2	11,0	12,3	14,3	15,55
Índex d'envelliment					
Nombre d'hab. de 65 anys i més per 100 hab. de menys de 15 anys	40	44	57	81	100
Índex de sobreenvelliment					
Nombre d'hab. de 85 anys i més per 100 hab. de 65 anys i més	6	6	7	9	9
Índex de dependència senil					
Nombre d'hab. de 65 anys i més per 100 hab. de 15 a 64 anys	16	17	19	21	23
Índex de dependència global					
Nombre d'hab. de 65 anys i més i de menys de 15 anys per 100 hab. de 15 a 14 anys	56	56	52	47	45
Edat mitjana de la població	33,7	34,2	36,1	37,8	38,9

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya 1996.*

sitat de població. Per tant, es tracta d'una població amb problemes bàsicament d'aïllament, però que no requereix un gran volum de recursos al seu abast, sinó recursos apropiats a les circumstàncies especials de l'envelliment rural. És precisament a les zones més dinàmiques de Catalunya, on es concentra la major part de la població catalana, on viu també la majoria de la gent gran, encara que es corresponguin en termes relatius amb les comarques de població més jove. De fet, el 66,6% de les persones de 65 anys i més viuen a l'àrea metropolitana, i el 40,26% es concentra en una única comarca, la del Barcelonès. Per tant, és en aquestes àrees principalment urbanes on es concentra la major demanda d'atenció per part de la gent gran, i per tant és aquí on la dotació de recursos per atendre les seves necessitats ha de ser més important.

NOVES NECESSITATS LLIGADES A L'ENVELLIMENT

En primer lloc, s'ha d'aclarir que en parlar de la vellesa com a grup social s'estan fent generalitzacions que caracteritzen aquest grup en comparació amb la resta de grups d'edat. Se cerquen quins són els trets diferencials de la vellesa respecte de la infància o la joventut, per exemple. No hem d'oblidar, però, que els vells constitueixen un grup de població heterogeni. La definició del límit entre l'etapa adulta i el de la vellesa ve donada per consideracions alienes al propi individu. Es tracta d'una construcció social, arbitrària, en què no es té en compte que el procés d'envelliment és un procés personal, individual i irrepetible. Cada persona arribarà en una situació biofísica, psíquica i social diferent als 65 anys, però malgrat aquest fet, totes aquelles persones nascudes un mateix any passaran a ser considerades velles per les estadístiques en un mateix moment, sigui quina sigui la seva condició individual. Condició que vindrà determinada no només per les diferències físiques òbviament existents entre cada individu, sinó també per les seves diferents trajectòries vitals, pels diferents contextos i condicions en què ha transcorregut la seva biografia. Per tant, cada persona gran, com a individu, tindrà unes necessitats pròpies, que podran coincidir o no amb les que nosaltres identificarem de la vellesa com a grup socialment construït.

Per altra banda, cal també tenir en compte l'ambigüitat del mateix concepte de necessitat. Qui defineix quines són les necessitats d'un determinat grup o individu? Qui decideix quines necessitats són socialment acceptables com a tals, és a dir, a quines necessitats s'ha de donar una resposta social i a quines no? Qui s'ha de fer càrrec de donar aquesta resposta: el propi individu a través del mercat, la seva família, l'Estat, la societat civil, a través de les seves organitzacions?

Un altre element que cal considerar en qualsevol intent de definir quines són les necessitats del col·lectiu de gent

gran, és que no estem davant d'una categoria social inamovible, amb uns trets definitoris constants. La vellesa actual és una, la vellesa del passat en va ser una altra, la vellesa del futur serà també diferent. La raó d'aquesta variabilitat radica en l'anomenat efecte cohort o generació, que implica que les característiques d'un grup d'edat en un moment determinat no estan condicionades només pel factor edat (en el cas de la vellesa, tenir més de 64 anys), sinó també, i de forma força important, pel context socioeconòmic i cultural en què aquest grup humà es mou, per la història comuna que han viscut les persones que han arribat conjuntament a formar part, en el cas que ens interessa, de l'ancianitat. Per exemple, si en l'actualitat observem que la gent de 65 anys i més llegeix menys que la població de menys edat ¿hem de concloure que la gent en envellir abandona l'hàbit de la lectura o que la gent que actualment té més de 64 anys gaudeix d'un nivell cultural i d'un grau d'escolarització en general menor al de les generacions més joves?[4]

Totes aquestes reflexions fonamenten l'afirmació que per poder parlar de quines són les necessitats de la vellesa actual n'hem de conèixer quines són les característiques principals, i que potser per saber les necessitats de la gent gran en el futur, més que analitzar quines han estat fins ara, ens sigui més útil mirar-nos a nosaltres mateixos, els vells del futur.

Es posa de manifest, doncs, que, si les característiques d'un col·lectiu són diferents, també ho seran les seves demandes d'assistència. Així, ens trobem amb el fet que actualment el col·lectiu de la vellesa a Catalunya està compost per individus amb un nivell d'instrucció globalment més baix que el de la resta de la població. De fet, el 51% de les persones que no saben llegir ni escriure tenen 65 anys i més, el 79,5% de les quals són dones. Aquest és un factor a tenir en compte a l'hora de planificar els recursos, especialment pel que fa a la màxima simplicitat dels tràmits per accedir-hi i al disseny de campanyes d'informació que permetin que el coneixement dels serveis que s'ofereixen arribin al màxim de població, especialment a aquella que probablement tindrà més dificultats per aconseguir-la per mitjans propis, malgrat poder ser precisament qui més pugui requerir aquest ajut. Lligat amb aquest punt, el percentatge de persones que saben parlar, llegir i escriure el català és bastant més baix en edats avançades (24,7% en el cas de persones d'entre 60 i 74 anys i 21,9% per als de 75 a 89 anys, enfront del 39,94% corresponent a la població global)[5]. Pel que fa al conjunt de les seves opinions, segons l'Enquesta del sistema de valors dels catalans[6], les persones de 65 anys i més són el col·lectiu d'edat més reticent als canvis, en tenen una valoració més negativa. Això donaria suport a l'ajustament als desitjos dels seus destinataris de la política de manteniment de l'ancià en el seu domicili o bé en el seu entorn habitual. Per altra banda, si bé la família és un valor fonamental per a la globalitat de la societat catalana, ho és encara més per a les persones grans, així com la religió (un 82% es declaren catòlics, per un 72% del global de Catalunya). El percentatge de persones que es declaren no només creients, sinó practicants, és molt superior al de la resta de grups d'edat (el 51% va com a mínim una vegada al mes a missa, quan el percentatge per a la globalitat és d'un 28%). A més a més, entre les persones d'edat s'accepta de molt més bon grat la intervenció de l'Església en la resolució de problemàtiques individuals i socials. Això podria significar que l'acció en serveis socials per part d'organitzacions religioses, molt important en aquest camp d'actuació social, podria ser més ben rebuda en l'actualitat que en el futur. Un valor que és menys important per a la gent gran en comparació amb l'opinió de la resta de la societat és el lleure, factor a tenir en compte de cara als propers anys, quan ens anirem trobant amb uns ancians amb uns hàbits de consum, especialment en l'àmbit de l'oci, fortament diferenciats dels que podem observar avui en dia[7]. La gent gran, com un sector de mercat amb possibilitats de ser explotat amb molt més profit del que se n'ha tret fins ara, comença a fer canviar les estratègies de màrqueting de moltes empreses. A poc a poc van augmentant els productes i els serveis orientats a satisfer no només els gustos sinó també les noves necessitats d'aquest nou i suculent mercat format per individus amb unes pensions millors, que els permeten mantenir un bon nivell de capacitat adquisitiva (especialment en el cas dels nous pensionistes), i les famílies de persones grans amb problemes físics o psíquics que requereixen material especialitzat per a la seva atenció. Seguint amb la seva estructura de valors, es declaren també com unes generacions menys interessades per la política, el que pot explicar que participin menys en aquest camp, i mantenen una posició més pessimista pel que fa a la possibilitat d'incidir en les decisions polítiques. És possible que en el futur, amb unes generacions de gent gran més instruïdes i acostumades a defensar els seus drets, ens trobem davant d'un col·lectiu molt més reivindicatiu políticament i socialment, tal com ja passa a altres països[8]. D'acord amb el seu sentiment religiós més arrelat, es mostren menys tolerants en qüestions com el divorci, l'avortament, o el treball d'una dona casada, i més partidaris de les celebracions religioses dels casaments, bateigs i enterraments.

Tot i tenir en compte, doncs, l'heterogeneïtat del col·lectiu pel qual estem interessats, no deixa de ser cert que l'entrada a la vellesa segueix marcant una diferència respecte a etapes anteriors del cicle vital, i podem considerar que hi ha certs trets generalitzables pel que fa a les situacions de necessitat que hi trobem lligades. La resta d'aquest capítol la dedicarem a parlar d'aquestes possibles necessitats associables en major mesura a la vellesa que a altres edats, diferenciant entre el que serien necessitats de tipus econòmic, sanitari i social.

Necessitats de tipus econòmic

Tal com ja s'ha dit, la frontera entre l'etapa adulta i la vellesa ve marcada de manera totalment artificial. Segons la gran majoria d'estadístiques, tota persona de 65 anys i més ha de passar a ser considerada vella. S'escull, doncs, com a element determinant per a la definició de la vellesa l'edat normalment fixada per a l'abandó definitiu del mercat de treball. Així, vellesa i jubilació passen a ser sinònims. Fins i tot en el cas d'aquelles persones que mai no havien participat en el món laboral (com les mestresses de casa), es manté l'edat normal de jubilació per fixar el moment d'entrada a la vellesa. En un món, doncs, on la situació social de cadascú va clarament lligada amb la posició que s'ocupa en el mercat de treball, la vellesa també queda definida en funció de criteris d'aquest tipus. La gran majoria de la gent gran no pot acudir al mercat de treball regular per obtenir els recursos necessaris per a la seva subsistència. Depenen de la població activa per aconseguir el seu manteniment, mitjançant el cobrament d'una pensió. Si observem l'evolució de les taxes d'activitat, veurem com tendeix clarament a la disminució d'aquesta no només entre els de 65 anys i més, sinó ja a partir dels 55, especialment entre els homes, a causa de l'ús de la jubilació anticipada com a estratègia per alleugerir les tensions existents en el mercat laboral provocades per l'escassa creació de nous llocs de treball que puguin absorbir la població jove que pugna per entrar a formar-ne part[9] (taula 4).

Per tant, una primera necessitat radicaria en l'existència d'una font de finançament suficient per assegurar-se la possibilitat de rebre uns ingressos adequats per mantenir un nivell de vida acceptable.

Aquesta possibilitat és posada cada cop més en dubte per alguns sectors tant del món acadèmic com del polític. Per a aquests, el progressiu envelliment de les societats capitalistes desenvolupades tindrà com a conseqüència irremeiable el trencament dels actuals sistemes de pensions. Per demostrar-ho, generalment s'utilitza l'índex de dependència de la vellesa, índex que com ja s'ha vist posa en relació la població de 65 anys i més amb la població potencialment activa (és a dir, aquella en edat de treballar)[10]. Si bé és innegable que els canvis demogràfics tindran efectes palpables en els nostres sistemes de pensions, també és cert que l'indicador escollit per mesurar-los no és l'apropiat, ja que, per tal d'observar-ne la viabilitat, hem de prendre en consideració no tant el nombre de persones que podrien rebre una pensió i el de les que podrien pagar perquè aquesta es fes efectiva, com el nombre de persones que realment reben una pensió amb el de persones que realment estan contribuint al fet que aquest pagament sigui possible. En el cas d'un sistema basat en les cotitzacions dels treballadors, per exemple, hauríem de tenir en compte no la gent que està en edat de treballar, sinó quanta d'aquesta gent realment treballa i cotitza, així com la quantia d'aquestes cotitzacions i la de les pensions. Potser llavors ens adonaríem que en molts casos hauríem de resituar el problema, i considerar que les seves causes no són tant demogràfiques (falten persones en edat de treballar per tal de poder mantenir el sistema) com econòmiques (no hi ha prou creació de llocs de treball per poder mantenir el sistema).

Pel que fa a la posició econòmica de la gent gran a Espanya, en general es pot dir que el nivell de les pensions és força baix en comparació amb el nivell d'ingressos de la gent que treballa, malgrat la millora que s'ha anat produint en aquests últims anys. De fet, a Espanya, com a la

TAULA 4. TAXA D'ACTIVITAT MASCULINA

(%)

	1977	1979	1981	1983	1985	1987	1996
De 55 a 59 anys	89,3	86,6	86,0	81,9	79,2	76,7	75,1
De 60 a 64	74,8	67,7	65,6	57,8	51,1	44,2	42,1
De 65 i més	15,2	11,8	12,4	7,4	5,2	4,8	2,6

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Mercat de treball 1977-1981. Sèries revisades. Ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa.* Generalitat de Catalunya (1995). Institut d'Estadística de Catalunya, *Mercat de treball 1982-1987. Sèries revisades. Ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa.* Generalitat de Catalunya (1995). Institut d'Estadística de Catalunya, *Mercat de treball 1996. Ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa.* Generalitat de Catalunya (1997).

TAULA 5. EVOLUCIÓ A ESPANYA DE LA PENSIÓ MITJANA MENSUAL PER CLASSES

(en pessetes corrents)

Pensions	1980	1985	1990	1995[1]
Jubilació	16.844	32.779	51.259	73.175
Invalidesa	16.252	30.911	47.309	66.678
Viduïtat	11.227	19.127	31.407	45.171

[1] Fins a l'1 de juliol.
Font: M. Carpio; E. Domingo, *Presente y futuro de las pensiones en España*. Ed. Encuentro. Madrid, 1996.

resta dels països capitalistes avançats (segons un estudi de la OCDE[11]), l'increment en la despesa per jubilacions s'ha degut prioritàriament no a l'increment en el nombre de pensionistes, sinó a la millora en les prestacions. En alguns països (França; als Estats Units amb el moviment "Justice between generations"[12]) han sorgit ja grups contraris als "privilegis" de la gent gran. Quan aquest col·lectiu ha aconseguit un nivell de vida equiparable o en ocasions superior al d'altres grups d'edat, s'ha considerat que reben molt més del que la societat pot esperar d'ells, i per tant, es defensa la desviació de part del pressupost destinat a prestacions per a la vellesa per a ajudes a altres grups d'edat (taula 5).

A Catalunya, l'any 1994, hi havia 1.207.119 persones que cobraven algun tipus de pensió de la Seguretat Social (1.086.168 l'any 1990). D'aquestes, 288.601 corresponien a pensions per invalidesa, 594.695 a jubilacions, 299.669 a viduïtat, 21.433 a orfandat i les restants 2.721 a prestacions per favor familiar. La pensió mitjana a Catalunya per a l'any 1994 era de 60.958 ptes./mes (per 44.941 l'any 1990), i en funció del tipus de prestació ens trobem amb els valors mitjans que es recullen a la taula 6. A més a més, l'any 1995, 7.966 ancians catalans rebien pensions assistencials, i 24.637 cobraven la pensió no contributiva.

TAULA 6. PENSIÓ MITJANA MENSUAL DEL SISTEMA DE SEGURETAT SOCIAL. CATALUNYA 1994

(en pessetes corrents)

Invalidesa	61.268
Jubilació	70.934
Viduïtat	43.157
Orfandat	32.583
Favor familiar	31.539
Total	60.958

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya 1996.*

Segons una enquesta duta a terme l'any 1990 per la Generalitat de Catalunya per a la realització del Pla integral per a la gent gran (PIGG), la preocupació pels recursos econòmics era la segona en importància (29,1% dels enquestats), després de la manca d'autonomia personal (30,85%). En una altra enquesta portada a terme també l'any 1990[13], el nivell de satisfacció més baix amb la seva situació econòmica i de llibertat d'elecció i control sobre la pròpia vida corresponia a l'estrat de la població de 65 anys i més. És cert que, en fer una valoració de les dades sobre el nivell d'ingressos de la gent gran i la seva capacitat adquisitiva, s'han de tenir en compte molts elements que fan discutibles la conclusió ineludible que se'n desprèn: la pobresa a Catalunya segueix sent cosa de vells (i molt especialment, de velles). S'ha de tenir en compte que a un nivell d'ingressos més baix possiblement també hi correspongui un nivell de despeses menor, ja que el període en què són més necessàries les inversions per aconseguir béns com l'habitatge, o cobrir les despeses relacionades amb els fills, es donen en l'etapa adulta. Així, la majoria de persones, quan arriben a la vellesa, es veuen deslliurades de tot un seguit d'obligacions financeres, i poden gaudir dels fruits de les despeses realitzades en una etapa anterior, com per exemple, una casa pròpia, una segona residència, estalvis en forma de plans de pensions privats, etc.[14] Segons l'Enquesta de pressupostos familiars 90/91 per al cas de Catalunya[15], la despesa mitjana anual per llar era de 2.948.877 ptes. i de 901.671 ptes. per persona, baixant fins a 1.739.955 ptes.[16] i 796.815 ptes. respectivament quan el sustentador principal de la llar era major de 64 anys (1.806.356 ptes. i 773.034 ptes. quan el sustentador principal era un pensionista). Malgrat acceptar aquestes consideracions, però, crec que no es pot negar que el nivell mitjà de les pensions és encara prou baix com per presumir que gran part dels ancians catalans visquin en condicions molt properes a la pobresa. De fet, un 41% de les llars catalanes considerades pobres tenen com a sustentador principal una persona de 65 anys i més[17].

Si l'ingrés mitjà per llar a Espanya oscil·la entre les 100.000-150.000 ptes./mes, en el cas de les llars de persones grans aquest es redueix quasi a la meitat. Si parlem d'ingrés per càpita, la meitat dels ancians espanyols

tenen ingressos inferiors a les 55.000 ptes./mes, sent el nivell d'ingressos més reduït, en general, tant per a les persones de més edat (van accedir a la seva pensió en pitjors condicions, en un sistema que els era menys favorable) com per a les dones (a causa de la seva tradicional desvinculació del món laboral reglat)[18]. A Catalunya, una de cada quatre llars en què la persona principal supera els 64 anys es troba per sota del llindar de la pobresa, mentre que si considerem només les llars encapçalades per una dona de més de 64, aquesta proporció passa a ser d'una de cada tres[19].

Necessitats sanitàries

Segons l'informe de l'OCDE anomenat anteriorment, les despeses sanitàries públiques necessàries per una persona de 65 anys i més són més de quatre vegades les necessàries per a una persona de menys de 65 anys, elevant-se fins a quasi sis vegades en el cas que fem la relació amb una persona de 75 anys i més. En els darrers anys de la vida (a partir dels 75 anys), és quan la freqüentació hospitalària és més alta, llevat del primer any de vida[20]. Hem aconseguit, doncs, allargar la vida, però, de quina manera? Un bon indicador de la qualitat de vida és l'esperança de vida sense incapacitat (EVSI). A Catalunya, a l'any 1986, l'EVSI era de 63,9 anys, mentre que l'esperança de vida era de 77,4. Restaven, doncs, 13 anys i mig de vida amb incapacitat. Aquesta realitat fonamenta l'objectiu del lema "Vida als anys": un cop augmentada la quantitat de vida, s'ha de procurar també augmentar-ne la qualitat, reduint la diferència entre l'esperança de vida i l'EVSI, posant a disposició de la gent gran tots els serveis que siguin necessaris.

Segons l'Enquesta sobre discapacitats, deficiències i minusvàlues realitzada per l'Instituto Nacional de Estadística el 1986, entre les persones de 65 anys i més, el percentatge dels que presenten algun tipus de discapacitats és molt superior al que es troba en els altres grups d'edat. Així, un 62,6% de la població de més de 65 anys pateix algun tipus de discapacitat, enfront d'un 11,1% en el grup d'edats compreses entre els 15 i els 64 anys, i un 2,5% entre els menors de 14 anys. Aquesta problemàtica va lligada a una major presència de trastorns crònics en la vellesa. Així, segons resultats de l'Enquesta de salut de Barcelona de 1992-1993[21], un 82,1% i un 90,5% dels homes i les dones de 65 anys i més declaraven patir almenys un trastorn crònic (un 44,8% dels homes i un 61,8% de les dones del conjunt de la població). Aquestes dades, en l'Enquesta de salut de Catalunya de 1994, s'eleven fins al 87,5% per als homes i un 93,1% de les dones de 65 anys i més enfront d'un 56,0% dels homes i un 68,2% de les dones del conjunt de la població més gran de 14 anys.

Per altra banda, i segons l'Enquesta d'avaluació de l'autonomia de 1992 (elaborada pel Programa Vida als Anys de la Generalitat de Catalunya), una elevada proporció de la població ingressada en els centres sociosanitaris és molt envellida. Concretament, el 50% dels residents tenen 80 anys o més d'edat. Pel que fa a la composició per sexes, en conjunt s'observa un predomini del sexe femení, que representa el 68% del total de la població ingressada. Quant als problemes que motiven l'entrada als centres sociosanitaris, mostren el típic patró de malalties invalidants[22]. Per tant, es pot comprovar que a mesura que augmenta l'edat, augmenta també el risc de patir problemes físics o psíquics que generin dependència. Altres dades que corroboren aquesta impressió es desprenen de l'enquesta portada a terme pel PIGG, en la qual un 49,7% dels entrevistats (tots ells de 65 anys i més) tenien alguna malaltia diagnosticada mèdicament, el 35,1% anaven al metge com a mínim una vegada al mes, i un 63,45% prenia algun tipus de medicació en aquell moment. Pel que fa a l'apreciació subjectiva de l'estat de salut, en aquesta mateixa enquesta un 64,75% dels enquestats afirma trobar-se bé de salut, si bé quan se'ls pregunta sobre quins són els temes que més els preocupen, no poder valer-se és la contesta que compta amb una freqüència més alta, un 30,85% de les respostes. Aquest percentatge s'incrementa a mesura que augmenta l'edat de l'entrevistat, i arriba fins a un 43,4% en el cas de les persones que superen els 84 anys. A això s'ha d'afegir que també, en l'enquesta sobre el sistema de valors dels catalans, el col·lectiu de persones amb nivells més baixos d'autopercepció de la seva salut i felicitat corresponia a les persones de 65 anys i més. També els pensaments sobre la mort augmenten a mesura que avancem en els trams d'edat. Per tant, la por al decliu físic i la seva última conseqüència, la mort, impregnen la consciència de la nostra gent gran.

Necessitats de tipus social

Ja s'ha fet abans referència al fet que la població anciana és una població heterogènia, on es manifesten, entre els seus membres, les mateixes diferències de nivell econòmic, social, cultural, etc., que a la resta de la població. Malgrat això, també és cert que la variable edat els dota de certes característiques comunes, encara que, perquè aquest factor cobri realment importància, és necessari distingir entre dos subgrups d'edat:

- Les persones entre 65 i 75 anys: els anomenats vells-joves o sèniors.
- Les persones de més de 75 anys: els anomenats vells-vells o quarta edat (per a altres autors, a partir dels 80 anys).

La principal diferència entre aquests dos grups d'edat radica en les seves condicions físiques i psíquiques. Alguns autors consideren que estem assistint al naixement d'un nou grup d'edat, tal i com en el seu dia ho van fer la infància, l'adolescència o la joventut. Entre l'edat assenyalada per l'abandó de l'activitat productiva i la decrepitud física i psíquica pròpia de l'estereotip de la vellesa, ens trobem amb un nou col·lectiu de persones qualificades com a gent gran sense que ens ho semblin. La problemàtica social d'aquests dos grups vindrà especialment diferenciada per la seva diferent problemàtica sanitària, essent la problemàtica del grup d'edat més elevada molt més de tipus sociosanitari.

Entre els problemes de tipus social, en podríem distingir els següents:
- Problemes d'aïllament social, marginació.
- Problemes de carències materials (supervivència i habitatge, principalment).
- Problemes de dependència física i/o psíquica.

Tots tres tipus estan molt relacionats, de manera que no només poden donar-se alhora, sinó que uns poden ser causa dels altres (les carències materials poden provocar una mala situació sanitària, que alhora pot portar a l'aïllament, en impedir els desplaçaments fora de la llar, fet que empitjora encara més la situació sanitària per la impossibilitat d'aconseguir una alimentació adequada, etc.).

La jubilació per ella mateixa pot ser una causa de marginació social i font de problemes psíquics si es viu d'una manera traumàtica. El jubilat passa de ser una persona amb un paper actiu a la societat, dotat d'una posició social més o menys important, a formar part del col·lectiu dels considerats passius, inactius, dependents, improductius, etc. tots ells adjectius que desprenen una consideració negativa i culpabilitzadora en el nostre actual sistema de valors. A aquest possible sentiment d'inutilitat, s'hi afegeix la pèrdua d'una de les fonts més important de relacions socials (el lloc de treball), de manera que, si la persona no està preparada per fer front al canvi en la seva vida que representa la jubilació, aquesta pot ser un clar motiu de depressió i automarginació de l'entorn, i es poden crear problemes de relació fins i tot en el mateix si de la família. És per a aquestes persones que estan indicades totes les mesures dirigides a facilitar aquest procés de transició, com els cursos de preparació per a la jubilació, la possibilitat d'accedir a la jubilació de manera gradual (passant pel treball a mitja jornada abans de l'abandó definitiu del lloc de treball), o possibilitant la dedicació d'algunes hores de la jornada a alguna activitat productiva retribuida als jubilats i pensionistes sense que això impliqui la pèrdua del dret a la prestació. Un 57,2% dels entrevistats per a la preparació del PIGG es manifestaven a favor d'aquesta última possibilitat, i s'elevava fins al 63,7% la resposta afirmativa en el cas de les persones jubilades més recentment (aquelles amb edats compreses entre els 65 i els 69 anys).

Altres vies per tal d'afavorir la integració de les persones grans en la societat cerquen el foment de la seva participació tant en activitats lúdiques (casals, tallers, excursions, vacances) com en associacions, especialment de voluntaris. La Generalitat ha posat en marxa campanyes per tal de fomentar aquesta última via de participació ciutadana, i en els últims anys ha sorgit un gran nombre d'entitats dirigides i/o destinades fonalmentalment a aquest segment de la població. Malgrat això, encara hi ha recances que impedeixen que aquesta pugui ser una via seguida majoritàriament com a forma de mantenir un paper actiu a la societat. Segons l'enquesta del PIGG, un 58,95% dels preguntats es manifestava contrari a la idea de col·laborar de forma voluntària en activitats en benefici de la comunitat, augmentant aquesta negativa segons avancem en els trams d'edat. Si bé és cert que un 33,75% de la població de 65 anys i més a favor de participar en tasques de voluntariat no és un percentatge insignificant, s'ha de tenir en compte que segons l'enquesta sobre el sistema de valors dels catalans només un 10% dels majors de 64 anys pertany a alguna associació (15% pel conjunt d'edats) i es limita fins a un 8% la gent gran que presta treball voluntari (igual percentatge que per a la població en general).

La marginació i l'aïllament social tambe estan lligats, però, a l'escassetat dels mitjans econòmics i a la precarietat de les condicions sanitàries. Per tant, també hem d'actuar en la millora d'aquests dos aspectes per al conjunt de la població anciana si volem incidir en la seva integració amb plena normalitat a la societat.

Els problemes físics i/o psíquics són també decisoris en el tema de l'aïllament, per l'existència de barreres arquitectòniques que dificulten la mobilitat tant al carrer i als transports públics com dins de la pròpia llar. Aquest tipus de problemes, com la manca d'ascensor i les males condicions d'habitabilitat, estan relacionats amb l'antiguitat

de l'edifici. A Catalunya, com a la resta d'Espanya, hi ha molt poca mobilitat residencial. La majoria de les persones grans segueixen vivint en la casa que van comprar o llogar per fundar la seva família, i, per tant, acabarà sempre per ser excessivament gran, amb obstacles per a la seva mobilitat, vella, etc. Segons dades del Cens de població de 1991, aproximadament un 33% dels habitatges en què la persona principal de la llar té 65 anys i més van ser construïts abans de 1940, i un 85% dels habitatges tenen una superfície superior als 70 m². Haurien de promoure's polítiques d'habitatge que fessin possible el canvi a llars més adaptades a les seves necessitats, ja que la seva general escassetat de recursos, així com la manca de tradició, dificulten aquest procés. No disposar de telèfon, com és el cas d'un 16,6% d'aquests habitatges, és un element que actua també com a barrera, ja que dificulta encara més la comunicació amb l'exterior, especialment en el cas d'aquelles persones que pateixen de problemes mobilitat.

En el nostre país l'atenció que requereixen les persones grans és proporcionada en primer terme per les seves famílies. Aquesta és una opció fermament fonamentada en els valors predominants a la nostra societat, però també ha estat reconeguda explícitament per part de les administracions públiques com a una font d'atenció social que cal promoure i prioritzar[23]. Fins a quin punt, però, podrà seguir en el futur jugant el paper central que fins ara ha acomplert? Això dependrà en gran part de quina sigui l'evolució de les estructures familiars i de la valoració que es faci de la família com a puntal de la nostra societat. L'any 1990[24], un 91% dels catalans confiaven plenament en la seva família, i un 86% considerava positiu que augmentés la importància de la vida familiar. Aquesta estima per la institució familiar es detecta també en l'alt grau de satisfacció amb la pròpia vida a casa: 9 de cada 10 catalans es confessaven satisfets amb la seva vida familiar; 6 de cada 10 molt satisfets. La família és, doncs, nucli emissor de benestar afectiu i sensacions plaents, però, fins a quin punt és també generadora d'obligacions d'ajuda mútua entre els seus membres en cas de necessitat? En el cas que ens interessa, en l'obligació de respectar els pares independentment de les seves qualitats i defectes, un 80% de la població catalana hi estava d'acord, si bé aquesta apreciació variava en funció de l'edat (els més joves eren els menys inclinats a acceptar aquesta imposició moral) i el sexe (les dones eren més partidàries d'assumir aquesta responsabilitat). Aquests elements són importants perquè mostren una menor tendència de les generacions més joves a assumir, sense excessius plantejaments, l'esforç que l'atenció a una persona gran dependent implica, i també reafirma que les dones, que conformen majoritàriament la xarxa d'atenció informal, estan més predisposades a acceptar aquest paper. Però més enllà de les valoracions subjectives sobre quin ha de ser el paper que el nucli familiar ha de jugar en l'atenció a la gent gran, es troba també la qüestió sobre quines són les possibilitats que aquest pugui seguir actuant com a proveïdor base a partir del qual, i com a substituts de les seves possibles carències, s'articulin la resta de fonts d'atenció social. És en aquest punt on pren bàsicament importància l'evolució de les estructures familiars. En aquest sentit, i tenint en compte que dins de la família són el cònjuge i les filles els que normalment actuen com a principal persona que en té cura, caldrà observar:

- L'evolució de la convivència de la gent gran. Amb qui comparteixen la seva llar? Lligat amb aquest punt s'ha d'analitzar no només el major o menor nombre de llars intergeneracionals, en què la gent gran comparteix habitatge amb els seus fills i fins i tot els seus néts, sinó també l'estat civil d'aquest grup poblacional: comparteixen la seva vida amb una parella estable que pugui donar-los el seu ajut quan el requereixin?

- La taxa d'activitat de les dones adultes. Si acceptem que són les filles les que normalment cuiden els seus pares, haurem d'observar com evoluciona la taxa d'activitat de les dones d'edats compreses entre els 40 i els 64 anys, per saber fins a quin punt la seva general disponibilitat per poder fer-se càrrec d'una persona totalment dependent, i que per tant requereix una dedicació absoluta, seguirà en el futur.

Un primer element que cal destacar és l'augment de persones d'edat avançada que viuen soles. Un 16,4% de la població de 65 anys i més viu sola (19,3% per als majors de 75 anys, i 15,6% per a les persones més grans de 85 anys). De fet, el 52,3% de les llars unipersonals estan formades per gent gran, i només en un 6,4% de les llars catalanes conviuen tres generacions, i baixa fins a 3,6 el percentatge de llars en què conviuen una o més persones de menys de 16 anys amb una o més persones de més de 64[25]. Això no té per què interpretar-se com una dada negativa, si s'atén al resultat d'altres estudis que indiquen que també hi ha un increment del desig de mantenir la independència. Per altra banda, investigacions realitzades en altres països indiquen que no s'ha de considerar sinònim de soledat el fet de viure sol, ja que en moltes ocasions les persones grans que viuen de manera independent mantenen intactes els lligams afectius i de relació amb els seus familiars[26]. És cert, però, que una persona que viu sola i comença a patir problemes físics i psíquics generadors de dependència es troba en una

situació de risc molt més elevat que si visqués acompanyada. També podem observar que el percentatge de persones que viuen en una residència és menor a l'observat en altres països[27]. Podríem concloure que es deu a una menor tendència a l'ingrés dels membres de més edat d'una família en aquest tipus d'institucions en el nostre país, però també hauríem de tenir en compte l'efecte que la inadequació de l'oferta de places residencials provoca. Si observem les llistes d'espera de les residències públiques, podem considerar que si el nombre de places es correspongués més al de les demandades, així com el cost de les places privades amb la capacitat de pagament de les famílies, el percentatge de persones ingressades seria probablement més elevat[28].

Pel que fa a l'estat civil dels ancians de Catalunya, segons dades del Cens de població de 1991, un 56,77% són casats i un 33,36% vidus, essent dones un 82,9% d'aquests últims. El percentatge de separats (0,78%) i divorciats (0,21%) és absolutament marginal. Aquesta situació variarà clarament en el futur, i augmentarà no només el percentatge de separats i divorciats, sinó també dels matrimonis (segones, terceres núpcies) entre divorciats. El que aquest fenomen pot provocar és confusió a l'hora d'establir responsabilitats sobre qui ha de fer-se càrrec d'un ancià discapacitat. Els vincles de sang són molt clars, però ¿ha de fer-se càrrec un fill carnal del seu pare a qui gairebé no veu des que aquest es va divorciar de la seva mare quan ell era un infant? o correspon aquesta responsabilitat als fills de la seva tercera dona, amb qui es va casar ja gran? Tots aquests processos de transformació de les famílies desdibuixen els lligams familiars tradicionals, creant-ne de nous, i ens poden obligar a repensar quin ha de ser el paper que aquests han de jugar a l'hora de planificar l'atenció a la nostra gent gran[29]. Tampoc hem de ser tant ingenus com per considerar la família com un nucli de relacions exempt de conflicte, tal i com es desprèn d'un estudi encarregat per la Generalitat de Catalunya sobre els abusos soferts per la gent gran a Catalunya[30]. Així, per exemple, un 24 % de la gent gran usuària dels serveis socials d'atenció primària havia patit maltractaments físics per part dels seus familiars[31].

No oblidem que ens trobem en una etapa de forta davallada de la fecunditat. Això implica que en el futur no només la càrrega del finançament de les pensions, sinó també la de l'atenció directa dels ancians dependents, recaurà sobre menys espatlles[32]. La família, tal com l'entenem avui en dia, es troba en un procés de canvi. Un dels elements que conformen aquesta transformació és la lenta però constant entrada de la dona al món del treball. La famíla com a nucli proveïdor de benestar social es basa fonamentalment en el paper que la dona desenvolupa a la família tradicional. Si aquest canvia, tota la societat haurà de variar la seva manera d'entendre com s'ha d'estructurar l'atenció social. En el cas de Catalunya, les taxes d'activitat femenina per a les edats compreses entre els 40 i els 64 anys han augmentat, tal com es pot comprovar a la taula 7.

Aquesta és una tendència que segurament s'enfortirà en el futur. Intentar capgirar-la, fomentant la sortida de les dones del mercat laboral perquè puguin fer-se càrrec d'aquestes tasques d'atenció (mitjançant ajuts monetaris per a aquelles persones que decideixin cuidar els seus pares, per exemple), té unes conseqüències de futur que han de valorar-se en el moment de prendre la decisió de decantar-se o no per aquesta opció. En efecte, en un moment en què les condicions per tenir dret a una jubilació s'estant endurint, escollir mantenir-se al marge del mercat de treball implica la pèrdua de drets pel que fa al nivell de prestacions a què es podrà accedir en el futur, i, per tant, s'estarà hipotecant el benestar de la pròpia vellesa futura.

CONCLUSIONS

Durant molts anys la vellesa va ser sinònim de precarietat econòmica i física. A partir de la revolució industrial,

TAULA 7. TAXES D'ACTIVITAT FEMENINA

Edats	1977	1981	1985	1987	1996
De 40 a 44 anys	28,4	31,9	33,0	44,0	61,2
De 45 a 49	27,4	32,8	26,5	38,6	53,5
De 50 a 54	28,8	27,8	27,4	30,9	44,0
De 55 a 59	25,6	24,7	23,5	24,0	30,4
De 60 a 64	16,1	16,5	13,0	14,1	16,4

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Mercat de treball 1977-1981. Sèries revisades. Ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa.* Generalitat de Catalunya (1995). Institut d'Estadística de Catalunya, *Mercat de treball 1982-1987. Sèries revisades. Ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa.* Generalitat de Catalunya. (1995). Institut d'Estadística de Catalunya, *Mercat de treball 1996. Ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa.* Generalitat de Catalunya. (1997).

s'instaurà un sistema econòmic en què la gran majoria de la població es veia obligada a treballar per altri per tal d'obtenir els recursos necessaris per sobreviure. La gent treballava fins al límit de les seves forces per després, en l'antesala de la mort, passar a dependre de la bona voluntat dels seus familiars o coneguts. El dret a una pensió per a jubilació va ser una gran conquesta social, ja que va permetre a la majoria dels treballadors assegurar-se que després de l'abandó de l'activitat retribuïda, tindrien un mínim de subsistència garantit. L'edat fixada com a frontera arbitrària per a la jubilació es corresponia en un inici amb el declivi de les capacitats físiques i psíquiques, i, per tant, amb la pèrdua de la capacitat per treballar. La millora de la situació de salut de la població i de les condicions de treball ha variat substancialment aquesta realitat. Avui dia, normalment quan una persona es jubila està en perfecte estat per continuar la seva carrera professional bastants més anys. Ara, la jubilació s'entén com un dret merescut al descans, i com un deure: s'ha de deixar que els més joves obtinguin el seu lloc en el mercat de treball.

Cada cop més gent arriba als 65 anys, i cada cop més i millors anys separen aquesta edat de la de la mort. Per tant, la perspectiva del cicle vital canvia radicalment, i les possibilitats d'iniciar noves activitats, noves relacions, nous interessos en la vellesa augmenten dia a dia. L'increment de l'esperança de vida, que tan grans transformacions comporta a l'individu, també té grans implicacions en l'àmbit social. Hem de saber adaptar les nostres estructures de protecció social i el nostre sistema de valors a una nova configuració de la societat. Potser ens caldrà fer una redistribució dels recursos destinats als serveis socials, i segurament també ens caldrà redibuixar el paper que la gent gran ha de jugar en la nostra societat. Un primer pas podria ser la reconceptualització de la idea de productivitat, construint-ne una de nova que inclogui tot aquell treball que satisfà una necessitat, sigui efectuat a través d'una relació contractual en el marc de les relacions laborals o no. I potser també haurem de repensar el concepte de ciutadania i de participació, per tal de trobar-ne un que sigui incloent i no excloent de cap dels membres de la nostra societat.

NOTES

1 O *ageism*, terme utilitzat en la literatura anglosaxona per denotar la discriminació per raó d'edat, per analogia amb altres formes de discriminació derivades de característiques personals, com serien la raça *(racism)* o el gènere *(sexism)*.

2 Les dones que pertanyen actualment a les generacions d'edats més avançades normalment no han mantingut una relació continuada amb el mercat de treball formal, de manera que cobren pensions més baixes, i per tant, pateixen més problemes econòmics, alhora que tenen un nivell educatiu més baix, circumstància que dificulta el seu accés fins i tot a aquells serveis a què podrien tenir dret.

3 Institut d'Estadística de Catalunya (1997a).

4 E. Gil Calvo (1992).

5 Institut d'Estadística de Catalunya (1991c).

6 F. Andrés Orizo; A. Sánchez Fernández (1991), pàg. 66, 70, 118, 119, 120, 126, 155, 156, 159, 162, 195.

7 La despesa mitjana estimada en lleure per als anys 1990-91 a Catalunya era de 58.426 ptes. per persona de més de 65 anys, mentre que per al grup dels de menys de 30 era de 222.770 ptes., 110.972 ptes. per als individus de 30 a 44 anys i 114.578 ptes. per a les persones d'entre 45 i 64 anys.

8 La menor participació política o el menor interès per la política es pot explicar potser millor que pel factor edat, per altres factors que caracteritzen també aquest col·lectiu, com ara el baix nivell cultural i d'ingressos econòmics, així com per la seva feminetat. Se sap que les dones d'aquestes generacions són menys participatives en general que els homes dels seus mateixos grups d'edat, menys participació lligada no només a uns determinats usos socials, sinó també a un nivell educatiu inferior. Òbviament, no es pot ignorar la importància que per a aquestes qüestions té el fet d'haver viscut una guerra civil i un període de dictadura tan llarg com el que es va donar a Espanya, elements que condicionen necessàriament una cultura política amb tendència a la passivitat.

9 No es té en compte l'evolució de les taxes d'activitat femenines ja que per a aquestes generacions són molt baixes.

10 Índex de dependència = $\frac{\text{població} \geq 65 \text{ anys}}{\text{població de 15 a 64 anys}} \times 100$

11 OCDE (1990). En aquest estudi s'analitzava l'evolució de la despesa de les pensions públiques en proporció al PIB de cadascun dels països membres de l'organització, de 1960 a 1985.

12 P. Longman (1985). M. Minkler (1986).

13 F. Andrés Orizo; A. Sánchez Fernández (1991), pàg. 59.

14 Segons dades del Cens de població i habitatge de 1991, un 66% dels habitatges en què un individu de més de 65 anys era la persona principal eren de propietat sense pagaments pendents, i aproximadament un 27% eren de lloguer. Pel que fa a aquest últim tema seria molt interessant realitzar un estudi sobre els efectes que l'aplicació de la nova Llei d'arrendaments urbans pot tenir sobre un col·lectiu que compensava ingressos reduïts amb el fet de pagar un lloguer quasi simbòlic. L'actualització de lloguers pot arribar a tenir conseqüències molt importants pel que fa al benestar d'aquest grup de la població segons com es dugui a terme.

15 Instituto Nacional de Estadística (1995).

16 Cosa que significa un 48% menys que la mitjana de la resta de llars. M. Masats (1996), pàg. 73.

17 M. Masats (1996), pàg. 78.

18 Fundación Caja de Madrid (1996), pàg. 34.

19 M. Masats (1996), pàg.78.

20 Departament de Sanitat i Seguretat Social (1993), pàg. 87.

21 C. Borrell, I. Pasarín, A. Plasència (1995).

22 Departament de Sanitat i Seguretat Social (1993).

23 Departament de Benestar Social, (1992a), (1992b), (1993).

24 F. Andrés Orizo; A. Sánchez Fernández (1991).

25 Dades del Cens de població de 1991.

26 Gerdt Sundström (1994), pàg. 22.

27 Anne Marie Guillemard (1992); Fundación Caja de Madrid (1996), pàg. 45.

28 A Catalunya l'any 1995 hi havia 35.018 places residencials, el que representava cobrir un 3,55% de la població de més de 65 anys.

29 Laura Katz Olson (1994), pàg. 44.

30 A. Peralta; C. Riera (1995).

31 Tots aquests temes poden complicar la posada en pràctica de normativa que cerqui promoure una major participació dels familiars en la provisio o el finançament de l'atenció a les persones grans, com ara el decret aprovat pel Parlament de Catalunya el 12 de Desembre de 1996, pel qual s'estableix l'obligatorietat del copagament, per part dels familiars de la gent gran usuària de serveis socials, de les prestacions rebudes per aquests.

32 Gerdt Sundström (1993), pàg. 32. La davallada de la fecunditat no té per què tenir un efecte excessiu en la disminució de l'atenció proporcionada des de la família a la gent gran, ja que independentment del nombre de fills, normalment hi ha una única persona principal que pren plenament la responsabilitat de cuidar la persona de més edat. Sí que té un efecte negatiu: el que fa referència a la disminució de les possibles fonts d'ajut financer per solucionar els problemes derivats de la dependència. Normalment, un únic fill podrà proporcionar menys ajut econòmic que quatre (per a un ingrés en una residència, per pagar una persona que vetlli els seus pares, per pagar millores en l'habitatge, etc.).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDRÉS ORIZO, F.; SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, A. (1991), *El sistema de valors dels catalans*. Institut Català d'Estudis Mediterranis.
- BORRELL, C.; PASARÍN, I.; PLASÈNCIA, A.(1995), *Enquesta de salut de Barcelona 1992-93*. Ajuntament de Barcelona.
- CARPIO, M.; DOMINGO, E. (1996), *Presente y futuro de las pensiones en España*. Ed. Encuentro. Madrid.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1992a), *Pla general del Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya per a la legislatura 1992-1996*. Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1992b), *II Pla d'actuació social*. Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1993), *Pla integral de la gent gran*. Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1993), *Pla de salut de Catalunya*. Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1996), *Enquesta de salut de Catalunya 1994*. Generalitat de Catalunya.
- FUNDACIÓN CAJA DE MADRID (1996), *Manual estadístico sobre el envejecimiento de la población*.
- GIL CALVO, E. (1992), "La emancipación de los ancianos" a MORENO, L. PÉREZ YRUELA, M. *Política Social y Estado del Bienestar*. Ministerio de Asuntos Sociales. Madrid.
- GUILLEMARD, A. M. (1992), *Análisis de las políticas de vejez en Europa*. Ministerio de Asuntos Sociales. INSERSO. Colección Servicios Sociales.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991a), *Cens de població 1991*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991b), *Cens d'habitatge 1991*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991c), *Cens lingüístic 1991*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari estadístic de Catalunya*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Mercat de treball 1977-1981. Sèries revisades. Ampliació de resultats de l'Enquesta de població activa*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Mercat de treball 1982-1987. Sèries revisades. Ampliació de resultats de l'Enquesta de població activa*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997a), *Estimacions de població 1995. Dades postcensals*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997b), *Mercat de treball 1996. Ampliació de resultats anuals de l'Enquesta de població activa*. Generalitat de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1995), *Encuesta de Presupuestos Familiares 90/91. Vol. IV. Resultados por CCAA*. Cataluña.
- LONGMAN, P. (1985), "Justice Between Generations". *The Atlantic Monthly*. Juny, pag. 73-81.

- MASATS, M. (1996), "La distribució social de la renda a Catalunya. Anàlisi apartir de les dades de la Encuesta de presupuestos familiares, 1990-91". *Nota d'economia*. núm. 56. pàg. 67-84.
- MINKLER, M. (1986), "Generational Equity and the New Victim Blaming: an Emerging Public Policy Issue". *International Journal of Health Services*. Volum 16, núm. 4, pàg. 539-551.
- OCDE (1990), *El futuro de la protección social y el envejecimiento de la población*. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Colección Informes OCDE.
- OLSON, L. K. (1994), "Public Policy and Privatization: Long-Term Care in the United States" a OLSON, Laura Katz (Ed.) *The graying of the world: who will care for the frail elderly?* Haworth Press. New York.
- PERALTA, A.; RIERA, C. (1995), *Dimensió i característiques dels abusos que pateix la gent gran a Catalunya*. Dept. de Benestar Social/Desenvolupament Comunitari.
- PÉREZ ORTIZ, L. (1993), "Bienestar económico y residencial de la tercera edad" a SÁNCHEZ VERA, P. (ed.) *Sociedad y población anciana*. Universidad de Murcia.
- SUNDSTRÖM, G. (1994), "Care by families: an overview of trends" a OECD. *Caring for frail elderly people: new directions in care*. Organization for Economic Cooperation and Development. Paris.

EL SOSTENIMENT DE LA RENDA A CATALUNYA: EIX DEL SISTEMA DE PROTECCIÓ SOCIAL

Pere Orriols Tubella
Institut d'Estadística de Catalunya

1. INTRODUCCIÓ

Eix del sistema de protecció social

L'any 1993, els estats membres de la Unió Europea dedicaven una mitjana de prop del 28% del seu producte interior brut a atendre les prestacions dels seus respectius sistemes de protecció social. Als països europeus, i en general a tots els del seu entorn econòmic, el sistema vigent de protecció social és el resultat de continuats canvis que l'han anat ajustant a les circumstàncies específiques de cada país, però en tots ells l'eix central consisteix en un ventall més o menys ampli de prestacions econòmiques que pretenen garantir als ciutadans el manteniment del seu nivell de renda davant d'aquelles circumstàncies que els la podrien fer variar de forma dràstica.

En el cas d'aquelles persones que obtenen rendes suficients a partir del seu treball personal, la previsió se centra fonamentalment en aquelles circumstàncies que els podrien impossibilitar la continuïtat en la seva activitat productiva. Aquest és el cas de la malaltia, de la invalidesa o de la vellesa. D'altra banda, els programes de sostenimment de la renda també acostumen a prevenir la mort de la persona proveïdora de renda, pels seus efectes sobre les persones que en depenen econòmicament. A aquest objectiu es deuen fonamentalment les prestacions de viduïtat i d'orfandat. Finalment, la major part dels sistemes inclouen prestacions que s'abonen a aquelles persones que perden el seu lloc de treball per motius no atribuïbles a l'interessat. Són les prestacions per atur.

Normalment el finançament de tot aquest grup de prestacions es fa principalment a partir de les cotitzacions de les persones protegides i dels seus ocupadors. En alguns països, i en algunes de les modalitats, l'Estat intervé directament en el finançament. Aquelles persones que no han mantingut una font estable o suficient d'ingressos pel motiu que sigui i que per tant no reuneixen els requisits per acollir-se a les prestacions contributives, també tenen accés a prestacions específiques que, finançades directament pel tresor públic, els permeten mantenir uns nivells mínims de renda.

Tot aquest conjunt de prestacions constitueix els programes de sostenimment de la renda.

L'objecte de l'anàlisi

En aquestes pàgines ens proposem oferir una visió general dels programes públics de sostenimment de renda (en endavant ppsr) aportant dades sobre l'evolució de totes les prestacions durant el darrer decenni a Catalunya.

Tot i que hi ha programes gestionats per entitats privades que han de ser considerats programes de sostenimment de la renda, el seu reduït volum i cobertura, així com les dificultats existents per a la seva completa quantificació ens aconsellen limitar la nostra anàlisi als programes públics. Un cas clar en aquest sentit és la cobertura de la incapacitat laboral transitòria per part de l'ocupador, que actualment es fa càrrec del subsidi entre el quart i quinzè dia d'incapacitat, així com del complement fins al 100% que en moltes ocasions consideren els convenis aplicables. Aquest concepte ha quedat, doncs, fora de les dades que s'ofereixen. Excepcionalment, i atenent a l'objectiu de presentar unes dades homogènies i completes, tampoc hem incorporat els subsidis que per aquest concepte ha abonat l'Institut Nacional de la Seguretat Social.

Malgrat el seu caràcter complementari o, fins i tot, substitutori respecte d'alguns dels programes públics, els plans i els fons de pensions gestionats per entitats financeres són habitualment tractats com a externs al sistema de protecció social en considerar-los més com un mecanisme d'estalvi o inversió que com una acció distingida per components solidaris. En tot cas, cal dir que tampoc no hi ha informació disponible sobre els volums que aquestes opcions signifiquen a Catalunya.

2. ELS PPSR, CENTRE DE L'ATENCIÓ SOCIAL I POLÍTICA

Un 16% de la renda familiar disponible catalana

Tot i que la definició de les seves principals característiques es du a terme en l'àmbit estatal, el volum de recursos implicats en els ppsr justifica realitzar-ne una anàlisi separadament de la resta del sistema espanyol, malgrat que la seva centralització dificulti en moltes ocasions el coneixement detallat del que succeeix en el territori català.

L'any 1995, els programes de sosteniment de renda descrits en aquestes pàgines redistribuïen a Catalunya 1.504.770 milions de pessetes entre un total de 1.564.105 prestacions. Estem davant un flux econòmic de primera magnitud que canalitza al voltant del 16% de la renda familiar disponible catalana[1].

Dubtes sobre la viabilitat del sistema

L'actual situació econòmica de creixement fluctuant, el manteniment d'alts nivells d'atur, l'ampli consens liberalitzador en l'economia, així com l'evidència demogràfica sobre el progressiu envelliment de la població, han obert un ampli debat sobre la Seguretat Social a l'Estat espanyol i també en la major part dels països on s'ha desenvolupat mínimament l'Estat de benestar.

Els arguments dels qui consideren inviable la Seguretat Social espanyola si no sofreix una profunda transformació, tant pel que fa a les prestacions que ofereix com al seu finançament, es basen en el previst envelliment de la població. El debat s'ha centrat fonamentalment en el sistema de pensions i concretament en les pensions de jubilació que són el component bàsic dels programes de sosteniment de la renda objecte d'anàlisi. La manca de dades detallades sobre els actuals pensionistes i cotitzants de la Seguretat Social en l'àmbit català ens impossibilita entrar en una anàlisi acurada sobre la futura evolució d'aquestes magnituds.

La previsible evolució demogràfica

Amb tot, res fa pensar que la situació que es descriu per al conjunt de l'Estat no sigui aplicable a Catalunya. Pel que fa a les magnituds demogràfiques, són enormement significatius els resultats dels treballs tècnics preliminars sobre projeccions demogràfiques que s'han fet a l'Institut d'Estadística de Catalunya[2] amb l'horitzó 2030. L'esmentat treball s'ha dut a terme a partir de la definició de deu escenaris diferents, resultat de les distintes combinacions d'hipòtesis sobre l'evolució de l'esperança de vida, la fecunditat i les migracions.

S'han seleccionat dos d'aquests escenaris per tal d'il·lustrar la previsible evolució de les magnituds poblacionals rellevants. Ambdues previsions descansen sobre el pressupòsit d'una evolució creixent de l'esperança de vida a ritmes similars als que s'han donat aquests darrers anys.

En relació amb la fecunditat, els escenaris es diferencien en el fet que mentre el més alt té present una sensible recuperació d'aquest indicador per acabar-se situant a llarg termini en nivells similars a la mitjana europea (1,8 fills per dona), l'altre en pressuposa una recuperació més moderada que a llarg termini implicaria una fecunditat d'1,5 fills per dona.

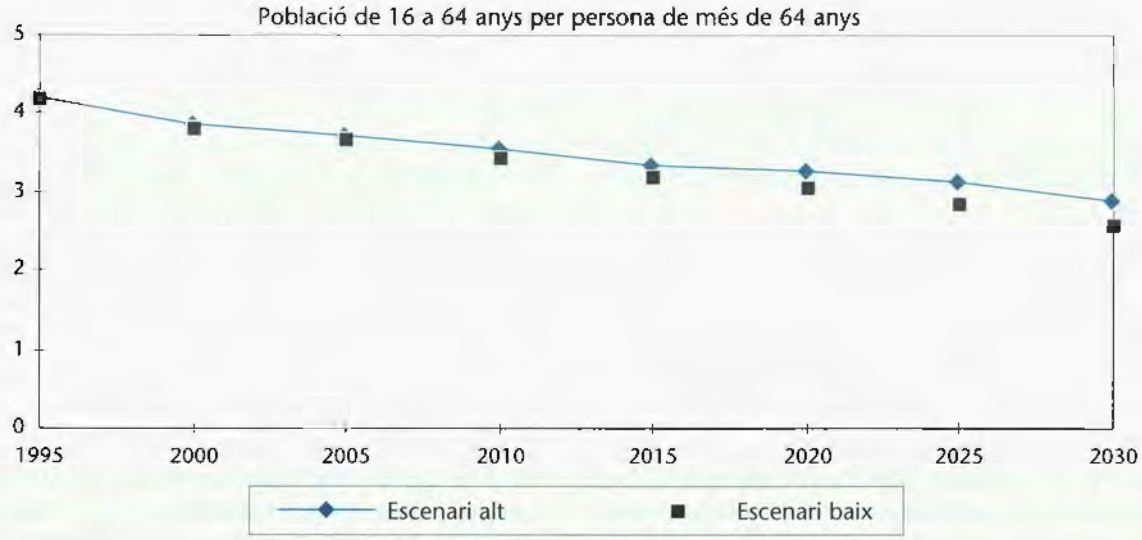
Pel que fa als moviments migratoris, en l'escenari alt es preveu un saldo immigratori moderadament alt, que queda molt reduït en l'altra alternativa considerada.

En el gràfic 1 es pot veure el resultat de calcular l'evolució de la relació de dependència (nombre de persones en edat laboral per cada persona de més de 64 anys) per cada escenari elegit. S'hi mostra una evolució prou eloqüent. En la previsió més favorable es passa d'una relació 4,2, l'any 1995, a una de 2,9, trenta-cinc anys després. Les implicacions d'una evolució d'aquesta mena en un sistema de repartiment són òbvies.

La reducció de l'atur, potencial marge d'equilibri financer

Aquestes tendències queden substancialment debilitades si prenem l'atur com a segon factor rellevant. No s'està en condicions de preveure quina serà l'evolució de l'ocupació durant els propers trenta-cinc anys, però, no s'amaga a ningú que si les 531.100 persones aturades, que a final de 1995 hi havia a Catalunya, haguessin treballat, el panorama financer del sistema hauria canviat radicalment. L'increment net de cotitzacions i l'estalvi en prestacions per atur haguessin significat una injecció de més de 350.000 milions de pessetes[3].

GRÀFIC 1. EVOLUCIÓ PREVISIBLE DE LA RELACIÓ DE DEPENDÈNCIA. CATALUNYA

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

Com aproximació a una avaluació de fins a quin punt la reducció dels nivells d'atur contrarestaria les dificultats financeres generades per l'envelliment de la població, s'ha procedit a estandarditzar la relació de dependència suposant una taxa d'atur constant del 5%. Sota aquest supòsit la relació 2,9 prevista per a l'any 2030 no s'ha de comparar amb el 4,2 de 1995 sinó amb el 3,4 resultant de la transformació[4].

Un problema essencialment polític

Els factors demogràfics sembla que ens encaminem, doncs, cap a una disminució de la capacitat de les cotitzacions per cobrir les despeses en pensions. Si prescindim de l'opció, aparentment descartada, d'un canvi radical en el sistema de pensions, la superació d'aquesta situació crítica només pot aconseguir-se per una contenció de les despeses (retallada de pensions i/o beneficiaris), l'increment dels ingressos (augment de les cotitzacions, del nombre de cotitzants, de l'aportació pública i/o creació de noves fonts de finançament) o una combinació d'ambdues opcions.

En qualsevol cas, el que apareix és un dilema essencialment polític entre diverses opcions tècnicament possibles en una societat com la nostra, que viu en una relativa abundància i amb uns ritmes importants de creixement de la productivitat a mitjà termini. Com s'ha constatat, això cobra molta més consistència quan es considera l'existència d'un volum important de població aturada.

Es tracta, en definitiva, d'una decisió política sobre quins col·lectius, i en quines proporcions, s'han de fer càrrec –directament o indirectament– dels plats trencats de l'evolució de les magnituds demogràfiques i socioeconòmiques.

3. PRINCIPALS TRETS DE L'EVOLUCIÓ DELS PPSR EN EL MARC DEL SISTEMA DE PROTECCIÓ SOCIAL

Un primer antecedent a l'Alemanya de Von Bismark

El primer antecedent significatiu de programa públic de sosteniment de rendes va iniciar el seu desenvolupament l'any 1881, a l'imperi alemany, sota el patrocini del canceller Von Bismark. S'hi va implantar progressivament un sistema d'assegurança d'accidents de treball i posteriorment d'invalidesa, malaltia i vellesa dels obrers.

A Catalunya, a final del segle XIX, es consolidaven les societats de socors mutus, expressió de la solidaritat civil, hereves dels gremis i les confraries, que ja a l'Edat Mitjana iniciaren funcions d'autoprotecció col·lectiva i que constitueixen un precedent immediat de les actuals mutualitats de previsió social. No és, però, fins ben entrat el segle XX que comencen a aparèixer iniciatives en el bastiment d'un sistema públic de protecció social.

L'expansió de la postguerra

La situació econòmica favorable, la pressió dels treballadors, l'interès dels poders públics en la cohesió social, així com unes polítiques econòmiques propenses a l'increment de la despesa pública i de l'avui blasmat dèficit públic, van ser elements que van coincidir a potenciar l'enorme creixement de la protecció social a l'Europa Occidental durant les dues dècades posteriors a la guerra mundial.

El model alemany, caracteritzat per la proporcionalitat de les prestacions respecte a les cotitzacions individuals efectuades pel treballador o per l'empresa, va coexistir amb el model universalista anglosaxó representat per la reforma proposada a Gran Bretanya per lord Beveridge i que es va anar implantant pels governs laboristes durant els darrers anys quaranta. Significava la globalització i en molts aspectes la universalització del sistema de protecció. Les pensions eren lineals, així com també ho eren les cotitzacions.

La crisi econòmica dels 70

Coincidint amb l'entrada en una situació econòmica menys optimista, els programes socials dels països europeus van començar a ser qüestionats a partir dels anys setanta i s'ha anat produint un bon nombre d'adaptacions que, de fet, han combinat elements dels dos models mencionats.

4. EVOLUCIÓ DEL SISTEMA A ESPANYA

L'Institut Nacional de Previsió (INP) i les mutualitats

A l'Estat espanyol –del qual no es pot separar el cas català– la primera i incipient iniciativa legal va ser la creació, l'any 1908, de l'Institut Nacional de Previsió i la formació, abans de la Guerra Civil, d'una mínima estructura d'assegurança obligatòria que mantenia un fort caràcter assistencial.

S'obre una nova etapa amb la postguerra, en la qual el sistema va anar ampliant la seva base protectora amb la coexistència de l'INP i les mutualitats laborals que es repartien la gestió de les distintes cobertures. Aquesta ampliació del sistema no és, però, comparable amb el que es produeix a la resta d'Europa, on les condicions econòmiques i polítiques són molt diferents.

La dilatada reforma del sistema

La transformació d'aquest sistema s'inicia amb la Llei de bases de la Seguretat Social de 1963, però no culmina fins a l'aparició, el novembre de 1978, d'un Reial decret llei que creen l'Institut Nacional d'Ocupació (INEM), l'Institut Nacional de la Seguretat Social (INSS), l'Institut Nacional de la Salut i la Tresoreria General de la Seguretat Social, que s'especialitzen en els diferents àmbits d'un sistema ja integrat de Seguretat Social. Aquesta profunda reestructuració de la gestió possibilita l'aplicació real de les disposicions anteriors, tendents a unificar el sistema, incrementar-ne la gestió pública i racionalitzar-ne les prestacions.

La Constitució Espanyola de 1978

Pocs dies després de la publicació de l'esmentat Reial decret llei s'aprova mitjançant referèndum la Constitució Espanyola, que formalitza l'establiment d'un "estat social i democràtic de dret". Els textos constitucionals inclouen un mandat explícit al manteniment "d'un sistema públic de Seguretat Social per a tots els ciutadans que garanteixi l'assistència i les prestacions socials suficients en les situacions de necessitat, especialment en cas de falta de feina". Altres articles constitucionals mencionen especialment la protecció de les persones amb disminucions i la gent gran. Aquest reconeixement constitucional no fa sinó solemnitzar un procés ja iniciat d'expansió del sistema de protecció social.

Creixement i consolidació de la protecció social

És precisament en el transcurs del *quinquenni* 1975-1980 quan es fa el major esforç econòmic amb un sensible augment dels nivells de protecció social. Així, mentre la despesa pública social creix a un ritme interanual del 8,8%, el PIB només ho feia en l'1,76%.

Ja entrant en la dècada dels vuitanta el creixement es desaccelera i es torna desigual. Aquesta dècada és esquematitzada per Rodríguez Cabrero[3] en quatre processos de canvi sociopolítics:

"1. Procés d'universalització dels diferents serveis o béns preferents i prestacions econòmiques de caràcter desigual...
2. Un segon procés de contenció de la despesa social que es tradueix en increments que se situen per sota del creixement del total de la despesa pública entre 1980 i 1992, amb alguns anys de creixement com ara 1989 i 1990, conseqüència de la vaga general de 1988.

3. En tercer lloc, un procés de descentralització que comporta el creixent protagonisme de les comunitats autònomes en la planificació i execució de les polítiques socials...
4. Finalment, un procés parcial de privatització de l'Estat de benestar..."

L'administració espanyola, sotmesa a la pressió contradictòria d'una situació econòmica i demogràfica adversa i a les exigències de les organitzacions socials d'augment dels nivells de protecció social, va prenent mesures expansives i contractives de manera alternativa. Així, l'any 1985, provoca la protesta sindical per la Llei 26/1985 que reforma les pensions, estenent de dos a vuit anys el període utilitzat per al càlcul de la pensió de jubilació, amb la conseqüent reducció de la pensió inicial.

Mentrestant la cobertura de l'atur reprèn un camí ascendent, sobretot amb l'ampliació dels supòsits sota els quals s'accedeix al subsidi. i, el desembre de 1990, es creen les pensions no contributives de la Seguretat Social. L'any 1992, el Reial decret llei 1/1992 capgira aquesta tendència doblant el període mínim de cotització per accedir a la prestació per atur, reduint-ne la durada i modificant la forma de càlcul, de manera que se'n redueix l'import, entre altres mesures. L'any 1994, l'INEM deixa d'abonar la quota del treballador a la Seguretat Social. Com veurem més endavant, tot això es tradueix en un descens enormement significatiu del nombre de prestacions per atur, així com del volum de recursos que s'hi destinen, fins al punt que s'aconsegueix fer negativa la taxa de creixement del nombre de prestacions del conjunt dels ppsr i gairebé anul·lar la dels recursos distribuïts.

5. EL SOSTENIMENT DE LA RENDA A CATALUNYA DURANT EL DARRER DECENNI

La contenció de la despesa, l'objectiu polític subjacent

Ens trobem amb unes condicions socials i polítiques, doncs, que empenyen els ppsr a requerir més i més recursos, enfrontades a una realitat econòmica precària que en dificulta el seu finançament. Com reflecteixen els gràfics 2 a 5, l'evolució dels diferents tipus de pensions ha estat diferent. Les pensions contributives de jubilació, invalidesa i supervivència, que representen entre el 75 i el 80% de les prestacions, així com entre el 65 i el 77% dels recursos globals, són les que presenten una evolució més estable. Després de l'any 1985, en què es va reformar el sistema de càlcul de les pensions de la Seguretat Social, així com les condicions per accedir-hi amb el conseqüent afebliment del ritme de creixement de totes les magnituds, no s'hi han donat alteracions substancials.

Únicament es podria destacar una certa inflació de declaracions d'invalidesa fins a l'any 1988, que s'atribueix als avantatges marginals que aquesta opció presenta davant la de jubilació, sobretot a partir de les esmentades transformacions de 1985. La punta que s'observa, sobretot en nombre de pensions, l'any 1993 és conseqüència fonamentalment de la integració, al sistema de pensions gestionat per l'INSS, de les prestacions que fins aquell moment havia gestionat la Mutualitat dels Treballadors de l'Administració Local (Munpal).

El 1995 disminueix el nombre total de prestacions

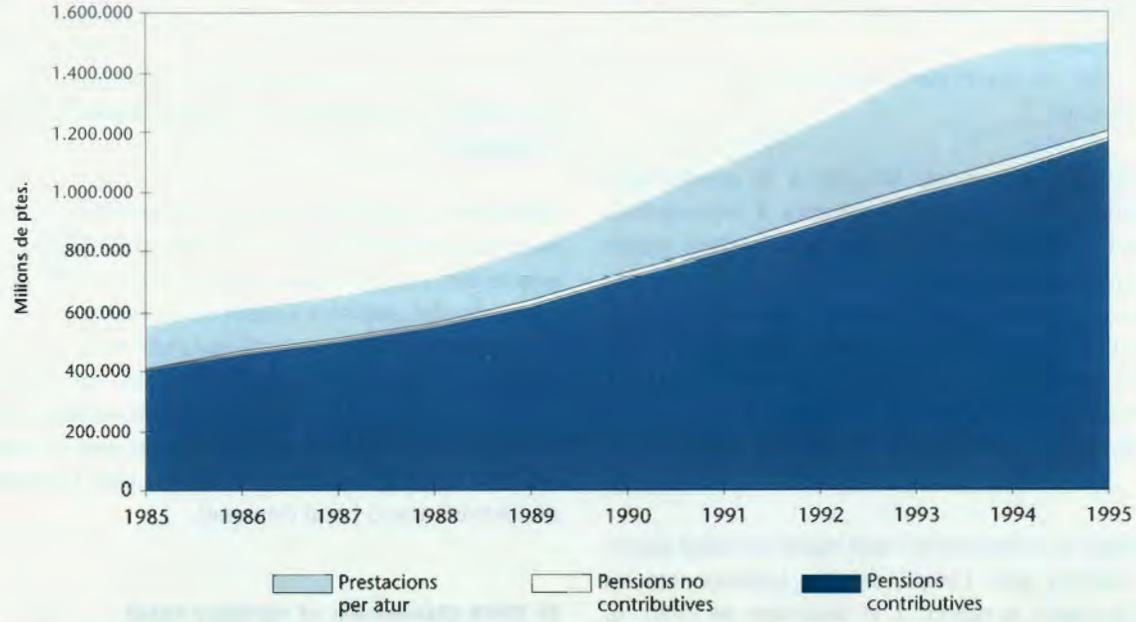
Tot i amb això, per al conjunt de programes, s'aconsegueix un redreçament total de la tendència pel que fa al nombre de prestacions, que l'any 1995 arriben fins i tot a disminuir en un 2,1% respecte a l'any anterior. Lògicament, això també afecta el creixement dels recursos que s'hi destinen, que d'un 13% el 1993 baixa a menys d'un 7% a l'any següent i es queda en un modest 0,8% l'any 1995. Aquesta xifra es converteix en un 3,6% negatiu si efectuem els càlculs en pessetes constants.

La crisi de 1993 desborda la prestació per atur

Aquesta evolució es deu gairebé exclusivament a les transformacions que en el període estudiat s'han produït en el marc legal de les prestacions per atur. Aquestes s'han anat adaptant a les circumstàncies incrementant l'àmbit protector, especialment pel que fa a la prestació assistencial i amb especial èmfasi per als col·lectius que presenten més dificultats per incorporar-se al mercat de treball. Així, la taxa de cobertura de les prestacions sobre la població aturada creix de forma ininterrompuda fins a final de 1992, fet que coincideix amb l'inici del augment de la taxa d'atur que, després d'haver-se mantingut en quotes poc superiors al 12%, veurà com a final de l'any 1993 se situarà per sobre del 21%[6].

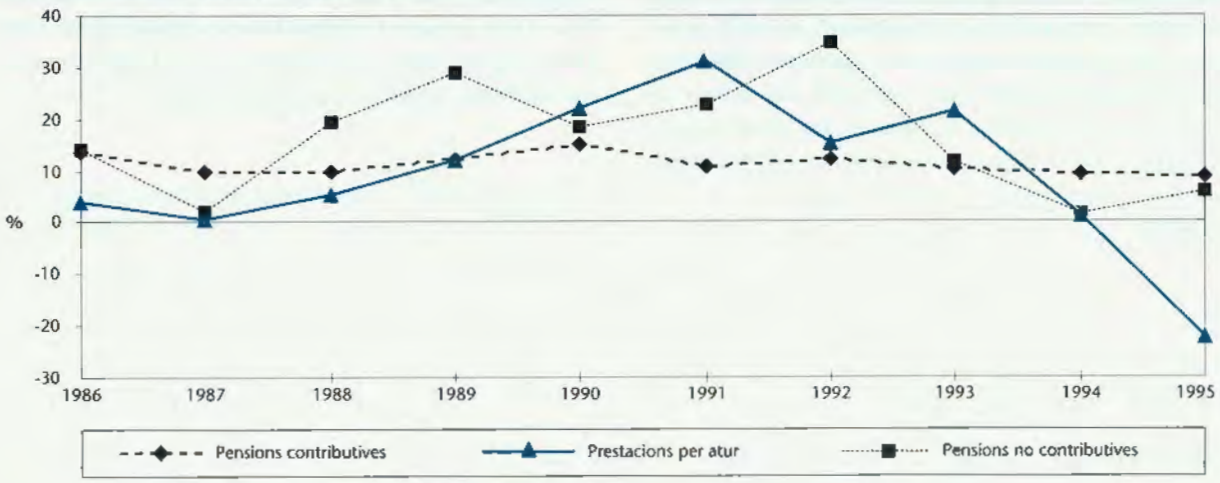
Per fer front a aquesta situació, el govern de l'Estat emet disposicions per tal de reduir el nombre de beneficiaris: endurint les condicions per accedir-hi i reduint-ne el

GRÀFIC 2. EVOLUCIÓ ACUMULADA DELS RECURSOS DESTINATS ALS PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE RENDES. CATALUNYA

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

GRÀFIC 3. EVOLUCIÓ DE LA TAXA DE CREIXEMENT DE L'IMPORT ANUAL DELS PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE RENDES. CATALUNYA

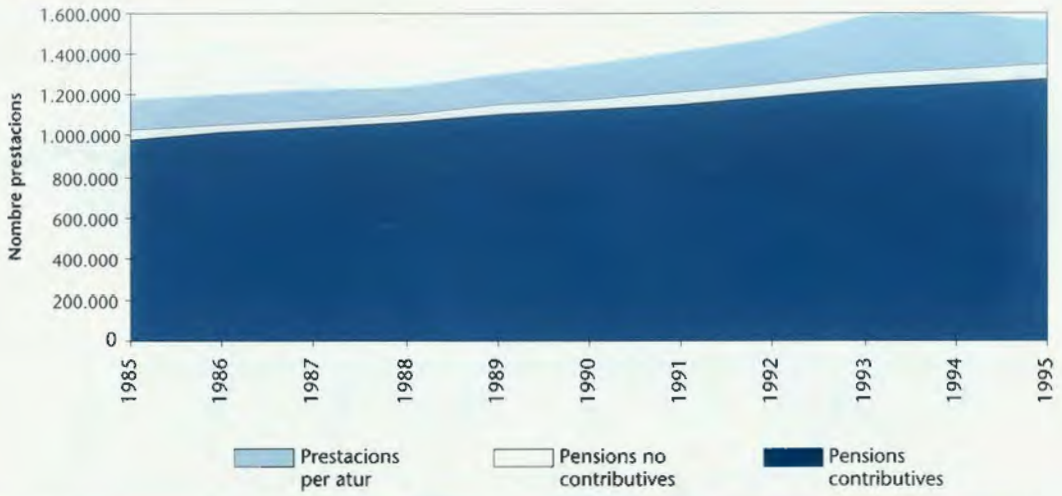
Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

temps de percepció. D'altra banda, també es redueixen els imports de les prestacions. D'aquesta manera s'arriba durant l'any 1995 a una reducció de més del 20%, tant en el nombre de prestacions com en el volum total de recursos destinats. La taxa de cobertura de les persones aturades va baixar d'un 35% el primer trimestre de 1992 a un 23% a finals de 1995 (gràfic 6).

Les prestacions no contributives també frenen el seu creixement

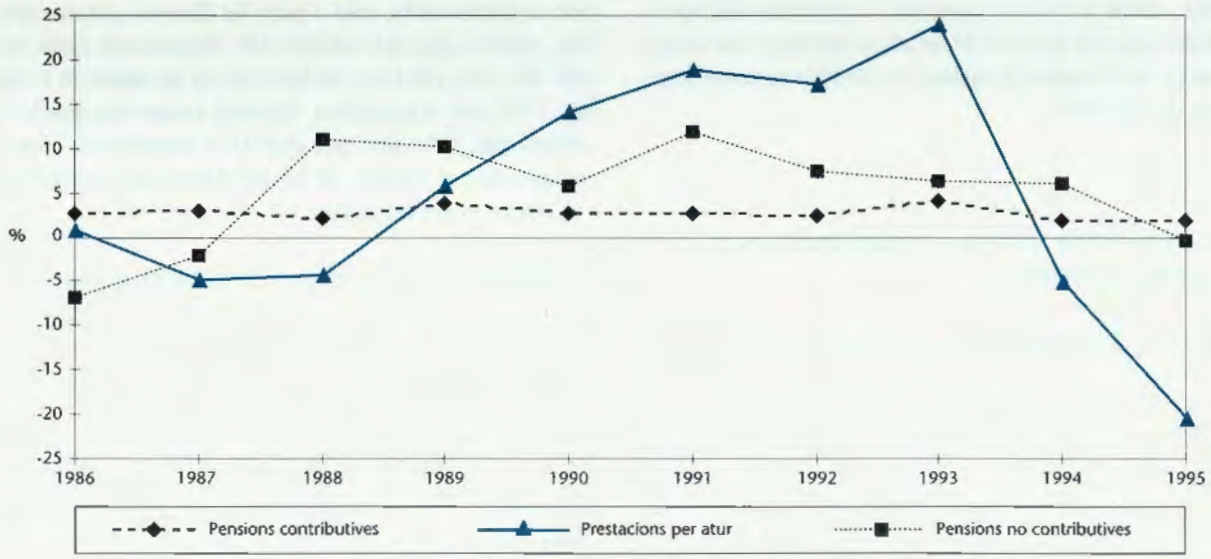
El comportament de les pensions no contributives s'afegeix, des de la relativa incidència del seu modest volum, a reforçar la tendència general amb un clar reflux del creixement del nombre de prestacions, iniciat l'any 1992 i culminat el 1995 amb un descens d'un 0,5%. Els recur-

GRÀFIC 4. EVOLUCIÓ ACUMULADA DEL NOMBRE DE PRESTACIONS DELS PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE RENDES. CATALUNYA

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

GRÀFIC 5. EVOLUCIÓ DE LA TAXA DE CREIXEMENT DEL NOMBRE DE PENSIONS DELS PROGRAMES DE SOSTENIMENT DE RENDES. CATALUNYA

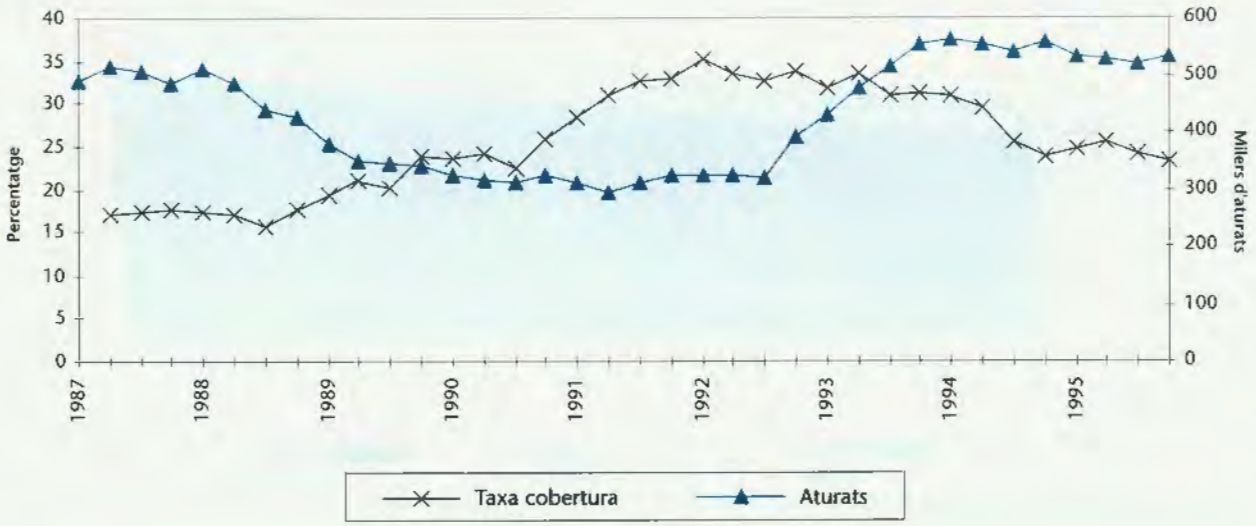

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

sos econòmics destinats a aquesta modalitat de pensions va reduint també el seu ritme de creixement fins a situar-se en un 6% l'any 1995.

El procés de substitució de les pensions assistencials i del subsidi de garantia d'ingressos mínims per a les pensions no contributives, que es van crear l'any 1991 dins el sistema de la Seguretat Social, ha estat determinant en l'evolució d'aquest grup. La forma de càlcul de les noves pensions ha determinat que, durant els primers anys, s'hi adherissin una bona part dels beneficiaris de les precedents modalitats en sortir-hi guanyant, mentre que d'altra banda la modulació de l'import de la pensió en funció de la composició familiar i de les rendes reals ha fet que s'hagi moderat l'increment de l'import de les noves pensions. Aquesta tendència ha estat reforçada per l'es-

GRÀFIC 6. EVOLUCIÓ DEL NOMBRE D'ATURATS I DE LA SEVA TAXA DE COBERTURA PER PRESTACIONS D'ATUR. CATALUNYA

Font: elaboració pròpia a partir de la Encuesta de Población Activa.

tabliment d'uns imports bàsics de la prestació que entre 1992 i 1995 no han compensat l'increment dels preus. Mentrestant els imports de les altres pensions no contributives van quedar congelats en 24.935 pessetes mensuals des de 1992.

6. EL BENESTAR SOCIAL A CATALUNYA EN EL MARC ESPANYOL

Uniforme distribució pel que fa a les xifres agregades

Conseqüentment amb el caràcter estatal dels programes que estem analitzant, totes les consideracions efectuades respecte al sistema català són traslladables al conjunt de l'Estat. La uniformitat territorial del sistema espanyol queda reflectida per aquest 16% que les prestacions rebudes a Catalunya han representat (taules 5 i 9 al final del text), durant tot el decenni estudiat, respecte al nombre del conjunt de l'Estat. El mateix percentatge, amb unes dècimes més, representa també la proporció entre recursos econòmics.

A Catalunya només es rep el 10% de les prestacions no contributives de l'Estat

Amb tot, convé precisar que aquesta uniformitat global està constituïda per significatives diferències que s'aprecien en observar de més a prop les distintes prestacions. Així, mentre que els catalans han representat cada any més del 18% del total de beneficiaris de jubilació i més del 17% dels d'invalidesa, aquesta proporció queda al voltant del 10% tant pel que fa a beneficiaris com a recursos per al conjunt de les prestacions no contributives, inclòs el subsidi d'atur.

Coherentment amb el fet que el funcionariat de la Generalitat ha estat acollit a la Seguretat Social, el règim de drets passius a funcionaris i militars ofereix un nombre relativament baix de pensions a Catalunya, on només es rep el 10% del conjunt de tot l'Estat.

Catalunya rep més del 20% de les prestacions contributives per atur

La major diferència en valors absoluts es presenta en analitzar les prestacions contributives per atur. L'any 1994 un 23% dels beneficiaris i dels recursos corresponien a les nòmines pagades per les delegacions de l'INEM a Catalunya tot i que la taxa d'atur a Catalunya, des de 1988, és inferior a la del conjunt de l'Estat. Aquest comportament s'explica per una taxa catalana de cobertura de la prestació superior. De fet aquest indicador és habitualment el més alt de l'Estat espanyol.

7. ELS EFECTES REDISTRIBUTIUS DELS PPSR A CATALUNYA

Els jubilats i els aturats són els principals perceptors de prestacions de ppsr

L'arribada a l'edat de jubilació i atur, són els dos factors més directament relacionats amb les situacions de pobresa[7]. Aquestes conclusions, que s'extreuen de l'anàlisi que Marta Masats ha fet de les dades de l'Enquesta de pressupostos familiars de 1990-91 a Catalunya, ens indiquen la incidència dels ppsr en la progressivitat de la distribució de la renda, atès que més del 60% de les seves prestacions van destinades a persones majors de més de 65 anys d'edat, i que un altre 14% –però que significa un 30% dels recursos econòmics– és rebut per persones que s'han quedat sense feina en edat laboral.

De fet, tot el sistema de ppsr no és altra cosa que un gegantí mecanisme de transferències que manega entre el 15 i el 18% (segons els anys) de la renda familiar disponible catalana. Ja sigui via cotitzacions socials o via impositiva, el conjunt de ciutadans espanyols estan lliurant part de la seva renda per possibilitar prop de deu milions de prestacions al conjunt de l'Estat. D'aquestes, un 16% es reben a Catalunya.

Catalunya és contribuïdora neta al sistema estatal

Aquest finançament conjunt de tot l'Estat ens convida a analitzar la dimensió territorial dels efectes redistributius. L'homogeneïtat del sistema en l'àmbit estatal en el tractament dels individus, constitueix probablement un dels aspectes més rellevants d'una anàlisi aïllada del subsistema català. No disposem de la informació necessària per completar uns comptes que ens permetin quantificar el volum dels fluxos interterritorials que corren dins el sistema, ni és una tasca que es pugui desenvolupar amb facilitat donada la interrelació del sistema que analitzem amb la resta de la despesa social. No obstant això, són diversos els elements que ens permeten afirmar que els ppsr –i sobretot el conjunt del sistema públic de protecció social– actua com un mecanisme de transferència de renda de Catalunya cap a altres zones de l'Estat:

1- El volum econòmic de les rendes de sosteniment lliurades a Catalunya representen el 17% del respectiu total estatal durant tot el decenni analitzat, mentre que la proporció pel que fa a nombre de prestacions se situa un punt per sota. La comparació d'aquesta ràtio amb altres proporcions significatives es converteix immediatament en un indicador inapel·lable de les tendències dels efectes redistributius del sistema.

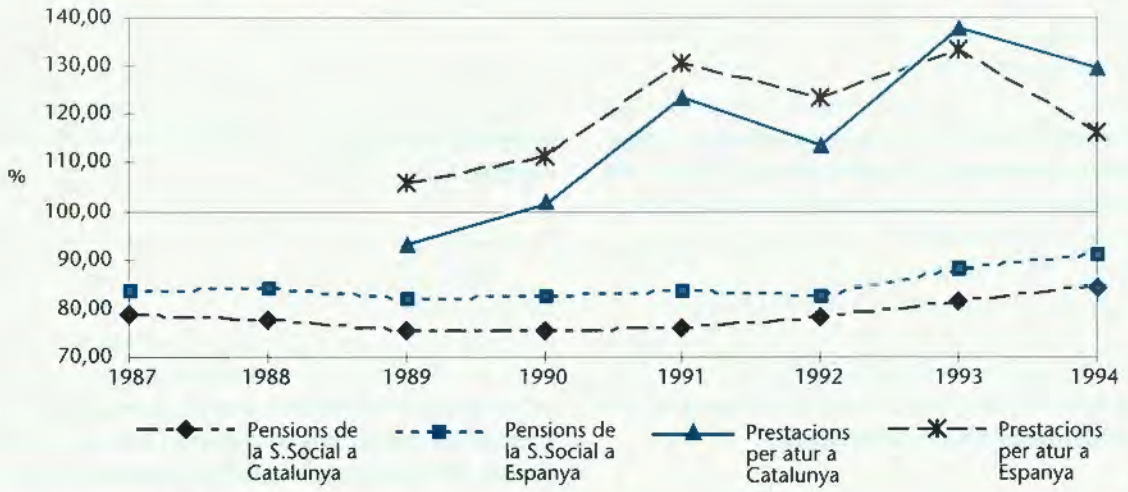
Així, aquella proporció queda per sota de la corresponent al PIB (18-19%)[8], de la de cotitzacions a la Seguretat Social (19-20%) i, sobretot, per sota en el cas de les quotes líquides declarades en l'impost sobre la renda de les persones físiques (23%).

2- Pel que fa als comptes corresponents a la Seguretat Social, en el gràfic 7 apreciem que la proporció que les despeses corresponents a pensions contributives signifiquen respecte a les cotitzacions per contingències comunes i accidents de treball queda entre 5 i 7 punts per sota a Catalunya en comparació amb el conjunt de l'Estat. En el cas de les prestacions contributives per atur i les cotitzacions corresponents, la diferència se situa en una mitjana de 10 punts en el mateix sentit. Aquesta tendència es trenca a partir de 1993, en què la proporció catalana sobrepassa la corresponent a l'Estat amb una diferència que l'any 1994 arriba a ser de 14 punts. Aquesta inversió de la situació relativa de Catalunya respecte al conjunt de l'Estat s'anul·la si juntament amb la prestació comptabilitzem el subsidi d'atur.

3- En els comptes Seepros[9] elaborats per l'Institut d'Estadística de Catalunya per als anys 1991 a 1993, si s'aïllen les xifres corresponents al sistema protector de la Seguretat Social i INEM, on les transferències del tresor públic s'imputen en proporció al nombre d'afiliats a la Seguretat Social (molt inferior a la proporció de l'esforç fiscal), es desprèn per a tots tres anys un excedent dels ingressos generats a Catalunya respecte del conjunt de despeses que s'hi han realitzat. Aquest superàvit comptable se situava en 130.000 milions l'any 1991, en 113.000 el 1992 i en 88.000 el 1993.

4- S'han dut a terme alguns estudis sobre els efectes redistributius regionals del sistema de pensions a l'Estat espanyol. El més recent[10] compara els ingressos generats –via cotitzacions i aportacions del sistema fiscal– a cada comunitat autònoma, amb finalitat de donar cobertura a les pensions, amb les despeses que aquest concepte genera en cada una d'elles. Arriben a la conclusió que efectivament hi ha importants fluxos redistributius que no mostren, però, una progressivitat significativa. Segons els seus càlculs l'any 1993 les pensions del sistema a Catalunya signifiquen el 99,5% dels ingressos que s'hi generen. L'estudi conclou que les prestacions que generen una redistribució més progressiva en la dimensió territorial són les que cobreixen les situacions d'atur.

GRÀFIC 7. PERCENTATGE QUE LA DESPESA EN PRESTACIONS CONTRIBUTIVES SIGNIFICA SOBRE ELS CORRESPONENTS INGRESSOS PER COTITZACIONS

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

Els aspectes redistributius de les pensions contributives

Per analitzar els efectes redistributius dels diferents programes de sostenimient de rendes cal tractar separadament cada un dels tres grans grups de prestacions, ja que la diferent naturalesa dels requisits que es demanen per a la seva concessió, així com la diversitat de finançaments, els diferencien enormement com a mecanismes redistributius.

Així, el subsistema de pensions contributives és el de menor vocació redistributiva, tot i que el seu gran volum amplifica enormement els seus efectes. L'aspiració declarada pel sistema de Seguretat Social –el sistema de classes passives manté un comportament similar en l'essencial– és garantir l'estabilitat en el nivell de renda dels treballadors, mantenint la proporcionalitat entre les prestacions i les cotitzacions efectuades, propòsit que, si es mantingués efectiu, anul·laria qualsevol efecte redistributiu. Aquesta proporcionalitat es trenca però, per molts motius:

- **Entre generacions:** un sistema de repartiment, com és el cas que tractem, implica l'existència d'efectes redistributius entre generacions en la mesura en què les cotitzacions dels qui estan treballant serveixen per finançar les pensions presents. Com ja hem comprovat, les variacions demogràfiques, socials i econòmiques generen canvis substancials en la relació cotitzants/pensionistes.

- **Entre individus:** la mateixa naturalesa de les contingències cobertes genera un altre tipus de redistribució a favor d'aquelles persones entre les quals es dóna una major propensió a ser afectades per determinat risc. Aquest és, sobretot, el cas de les pensions per invalidesa i supervivència, tot i que també es produeix una certa redistribució en les pensions de jubilació com a resultat de les diferents esperances de vida.

Així mateix, pel fet que l'Estat determina anualment l'import mínim de les pensions, es produeix un important flux redistributiu en favor de les pensions més baixes. Malauradament, no es disposa d'informació sobre el volum que els complements a mínims representen a Catalunya.

- **Entre règims de protecció:** les diferències en prestacions i condicions per a la seva adjudicació entre els diferents règims generen transferències entre els distints col·lectius que cobreixen. La taula 13 ens permet apreciar les proporcions d'aquestes redistribucions en comparar els ingressos per cotitzacions de cada règim amb les pensions abonades. Mentre el règim general aporta el 80% dels ingressos, només genera el 69% de les pensions. Aquestes proporcions s'inverteixen de manera molt més acusada en la major part dels altres règims, essent el cas més espectacular el dels règims agraris, les magnituds dels quals se situen en el 0,9% i l'1,3% respectivament.

Les prestacions no contributives aporten el component més redistributiu

Atès que el seu objectiu és precisament aquest, les prestacions no contributives són aquelles que han de pressuposar una major progressivitat en els seus efectes redistributius.

El fet que en totes les seves modalitats, la comprovació prèvia dels recursos del sol·licitant condicioni la concessió, assegura la distribució d'aquest –proporcionalment reduït– volum de recursos entre la població amb nivells més baixos de renda.

Les prestacions per atur

El mateix caràcter dels riscos coberts per les prestacions per atur determina els efectes redistributius d'aquestes transferències que són finançades per les cotitzacions i contribucions fiscals de les persones en situació laboral més estable.

L'existència d'uns límits mínim i màxim per a la prestació incorpora un altre element redistributiu que afavoreix els qui han cotitzat per sous més baixos.

En el cas del subsidi per atur, el seu caràcter no contributiu (malgrat que per accedir-hi –amb excepcions molt comptades– s'ha d'haver cotitzat alguna vegada), així com el seu lligam a la comprovació de rendes i a situacions socioeconòmiques i familiars determinades, accentua encara més els efectes redistributius i afavoreix col·lectius en situació precària.

8. ELS PPSR EN EL CONTEXT DEL SISTEMA DE PROTECCIÓ SOCIAL

Contextualització en el cas de comparacions

Quan tractem els ppsr aïlladament de la resta del sistema de protecció social, convé advertir el lector sobre els perills d'efectuar comparacions entre els programes de sosteniment de diferents unitats territorials i polítiques, o entre diferents referències temporals en un mateix espai físic.

Cal tenir en compte que l'impacte social d'aquestes transferències normalment també es pot obtenir –encara que sigui parcialment– a través de prestacions alternatives.

Així, de la mateixa manera que en el nostre país hi ha cobertures complementàries a les pensions de la Seguretat Social gestionades per entitats socials de caire privat, en altres països les entitats privades juguen un paper molt més important en la cobertura dels mateixos riscos. Òbviament, en un país on s'hagués optat per aquesta darrera opció, les xifres corresponents als seus programes públics de sostenIment de rendes no serien comparables amb les d'un altre on fos el sector públic qui controlés tota la Seguretat Social.

Així mateix, el manteniment d'uns nivells mínims de renda mitjançant prestacions econòmiques pot ser substituït –i de fet és així sempre, encara que amb nivells molt diversos– per prestacions en espècie. És el cas dels programes que proporcionen serveis residencials a la gent gran, però també dels que proporcionen atenció sanitària a la població o ensenyament gratuït per als infants, per citar alguns exemples significatius. Aquests perills són molt menors si les comparacions s'efectuen entre unitats territorials en les quals s'aplica una legislació idèntica i on moltes altres condicions són similars. Aquest és el cas de Catalunya i el conjunt de l'Estat.

Els comptes Seepros per a Catalunya

Superar aquesta barrera en l'homogeneïtzació i comparabilitat de les estadístiques sobre protecció social és precisament l'objectiu dels comptes Seepros que Eurostat ha impulsat. Mitjançant un concepte global de la protecció social (amb l'absència remarcable de l'ensenyament) i una classificació molt detallada de cada concepte, aquesta proposta metodològica aconsegueix proporcionar unes xifres homogènies i comparables.

L'Institut d'Estadística de Catalunya elabora aquests comptes per a Catalunya i actualment es disposa de la sèrie 1991-1993. Aquestes xifres ens permeten situar en el seu marc correcte els programes públics de sostenIment de renda. L'any 1993 els ciutadans de Catalunya varen rebre un flux en prestacions socials de 2.496.902 milions de pessetes.

Com es pot apreciar a la taula 10, les funcions que més recursos van aglutinar van ser "Vellesa" amb el 30%, "Atur" amb el 24% i "Malaltia" amb el 23%.

Això representa (taula 11) prop del 22% del PIB estimat per a Catalunya, proporció que està per sota de la del

conjunt de l'Estat espanyol i de la major part dels països de la UE, en aquest sentit encapçalada per Dinamarca i Holanda que se situen en més del 32%.

L'espai dels ppsr en el conjunt de la despesa en protecció social

Per tal de facilitar l'encaixament de les dades Seepros amb les aquí presentades, oferim les claus per a la seva conversió:

Els comptes Seepros classifiquen les prestacions segons la seva naturalesa entre prestacions en espècie i en diners, al mateix temps aquestes darreres també es classifiquen en funció de si substitueixen rendes que han deixat de fluir o compensen els beneficiaris davant situacions específiques (família, invalidesa d'un familiar, etc.). La taula 12 ens ofereix el volum de les prestacions en diners de l'any 1993 classificades per aquests conceptes, i ens ofereix la corresponent distribució dels programes de sostenimient de rendes que s'han considerat en aquest estudi.

Els programes de sostenimient de rendes s'identifiquen bàsicament amb les prestacions de substitució de rendes de llarga durada. El 92,6% de la despesa que el Seepros classifica sota aquest concepte s'ha comptabilitzat en les taules. La diferència de 100.000 milions quantifica bàsicament el volum dels programes complementaris de caràcter fonamentalment privat (prestacions cobertes directament per l'empresa, mutualitats de previsió social, etc.); també s'hi inclouen les pensions de guerra[11], així com les prestacions de la Mutualitat de l'Administració Local, que s'integrà a la Seguretat Social en el transcurs de 1993 i de la qual no disposem de dades suficients per reconstruir la sèrie des de 1985 per a Catalunya.

El 32% de les prestacions periòdiques de curta durada que s'han inclòs en els ppsr són exclusivament els subsidis per atur, i en queden fora les prestacions per incapacitat laboral transitòria, tant les gestionades per entitats privades (bàsicament les suportades per les empreses) com les de la Seguretat Social i la resta d'organismes públics amb els seus treballadors.

En la delimitació utilitzada per definir les taules presentades s'inclou també part de les altres prestacions en diners. El 52% d'aquest concepte, inclòs en els programes públics de manteniment de rendes, consisteix en les prestacions no contributives concedides amb la comprovació prèvia de manca de recursos. La resta són prestacions diverses de caràcter públic i privat, i, fonamentalment, els sous dels venedors del cupó de l'ONCE, que la metodologia Seepros inclou en aquest concepte i que per a l'any 1993 s'han estimat en més de 17.000 milions de pessetes.

9. CONCLUSIONS

Catalunya és contribuïdora neta al sistema espanyol de protecció social

L'aportació catalana al finançament dels ppsr és superior a la de la mitjana de l'Estat. Malgrat que no es disposi de comptes tancats, es pot afirmar que els ppsr són a l'Estat espanyol un mecanisme de redistribució regional de la renda.

No disposem de contrastació suficient sobre els efectes redistributius personals del sistema a Catalunya

La manca d'informació no permet contrastar correctament la hipòtesi sobre els efectes progressius dels ppsr en la distribució de la renda a Catalunya. Diversos indicadors, així com estudis efectuats en l'àmbit estatal, fan pensar en l'existència d'aquests efectes, però per a la seva confirmació caldria conèixer amb detall les característiques, aportacions i beneficis dels individus i grups implicats.

Si persisteixen els alts nivells d'atur, l'evolució demogràfica catalana fa preveure un increment de la tensió en el desequilibri financer del sistema

Les dades dels recents treballs tècnics preliminars sobre les projeccions demogràfiques dutes a terme per l'Institut d'Estadística de Catalunya indiquen que en els propers trenta-cinc anys la relació de dependència entre la població en edat de treballar i la població de més de 64 anys augmentarà progressivament. Si persisteixen les actuals condicions econòmiques i fonamentalment les altes taxes d'atur, la pressió financera sobre el sistema de Seguretat Social augmentarà sensiblement.

L'evolució de les prestacions per atur és la variable més explicativa del comportament conjunt dels ppsr

L'acció política encaminada a modular el sosteniment de la renda s'ha centrat en les prestacions per atur. Durant el decenni examinat aquestes han sofert una important expansió que coincideix amb un reflux de les taxes d'atur, mentre que el fort repuntament d'aquestes va coin-

cidir amb una retallada molt considerable de les prestacions.

Deficiències en la informació disponible

No existeix cap suport que ens *proporcioni* informació detallada sobre els sistemes de protecció social a Catalunya, llevat dels comptes Seepros que elabora l'Institut d'Estadística de Catalunya.

La inexistència d'explotacions específiques de les bases de dades administratives de l'INSS, l'INEM i la TGSS per a Catalunya dificulten el coneixement de molts aspectes de la realitat del sistema català i sobretot de la seva incidència social.

Annex

ELS PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE RENDA A CATALUNYA. PRINCIPALS CARACTERÍSTIQUES ACTUALS

Els ppsr que hi ha a Catalunya es poden classificar en tres grups relativament homogenis:

1. Pensions contributives

Inclou les pensions contributives de llarga durada per jubilació, invalidesa i supervivència. La cobertura d'aquestes contingències la du a terme fonamentalment la Seguretat Social a través de l'Institut Nacional de la Seguretat Social (INSS) i l'Institut Social de la Marina (ISM). També s'inclouen les pensions del personal funcionari i militar amb drets passius reconeguts per l'Estat. Les seves prestacions són gestionades directament pel Ministeri d'Economia.

Com ja hem anunciat no tractem les pensions que fins 1993 va gestionar la Mutualitat del personal de les administracions locals (Munpal) per no disposar d'informació regionalitzada. Les principals característiques de cada programa són les següents:

1.1 Pensions de jubilació gestionades per l'INSS i l'ISM

En el moment d'accedir a l'edat de jubilació, si s'ha cotitzat un mínim de quinze anys, es comença a percebre una pensió que és el resultat d'aplicar als sous declarats durant els darrers vuit anys les proporcions que correspongui en funció del total d'anys cotitzats així com de l'edat escollida de jubilació. D'aquest mètode de càlcul en resulta una taxa de substitució (relació entre la pensió del treballador el primer any de jubilat i el sou rebut el darrer any de vida activa) de les més altes d'Europa[1].

Anualment s'estableixen els imports mínims d'aquesta prestació tenint en compte si la persona beneficiària és major o menor de 65 anys i si suporta càrregues familiars.

1.2 Pensions d'invalidesa

Quan per accident o malaltia el treballador no pot seguir desenvolupant la seva activitat professional, la Seguretat Social li reconeix el dret a una pensió l'import de la qual es defineix en funció de l'edat de l'afectat, dels anys de cotització, de la gravetat de la incapacitat, de si aquesta s'ha generat fruit d'accident laboral o malaltia professional, així com dels sous declarats com a base de cotització.

Les condicions de concessió d'aquesta prestació així com els criteris de càlcul de l'import de la pensió són, en general, més favorables per al beneficiari que les de la pensió de jubilació. L'Estat fixa anualment els imports mínims a què ha d'arribar qualsevol pensió d'invalidesa en funció de la seva tipologia.

1.3 Pensions de supervivència

Davant la mort de la persona afiliada o pensionista, els qui en depenien econòmicament obtenen drets a pensions. En el cas de la persona que ha conviscut en relació de parella, percebrà la pensió de viduïtat. Orientativament es pot afirmar que la quantia d'aquesta s'aproxima en la majoria dels casos al 45% de la pensió de jubilació que correspondria.

Les pensions d'orfandat les perceben els fills o filles de la persona desapareguda. Aquesta pensió és així mateix el 45% de la corresponent pensió de viduïtat.

Hi ha també la possibilitat –en la realitat poc utilitzada– d'atorgar pensions a persones d'altres parentius que mantinguessin relació de dependència amb la persona desapareguda. Aquesta pensió es calcula amb els mateixos criteris que la d'orfenesa.

1.4 Pensions de funcionaris de l'Estat i militars

Dins el conjunt dels drets passius que l'Estat reconeix per una diversitat de motius, hem considerat com a ppsr les pensions de jubilació per a funcionaris i militars. Cal tenir en compte que el concepte de jubilació inclou, en aquesta ocasió, aquells casos en què l'afectat ha de deixar el

seu lloc de treball per incapacitat física o psíquica. No hi ha, però, dades que ens permetin separar el nombre i el volum econòmic de les pensions generades per les distintes motivacions, atès que el Ministeri d'Economia no els comptabilitza separadament. Així mateix, es reconeixen els drets dels familiars a percebre pensions de supervivència. Les condicions d'accés, així com el càlcul de l'import de la pensió, són, en termes generals, similars a les que s'estableixen en el règim general de la Seguretat Social.

2. Pensions no contributives

Les pensions no contributives s'atorguen a aquelles persones que per no disposar de suficients recursos econòmics no poden acollir-se a cap cobertura contributiva. Actualment coexisteixen tres tipus de pensions públiques no contributives, dues de les quals són en clar procés d'extinció.

Els darrers dies de 1990 es van crear les pensions no contributives de la Seguretat Social (Llei 26/1990 de 20 de desembre) que es van sobreposar als dos tipus de prestacions que fins aquell moment cobrien necessitats equiparables, les pensions assistencials per vellesa i malaltia, i les de subsidi de garantia d'ingressos mínims per a persones amb disminucions.

2.1 Pensions no contributives de la Seguretat Social

Existeixen en dues modalitats, la de jubilació i la d'invalidesa. Accedeixen a la de jubilació aquelles persones que hagin complert els 65 anys d'edat, mentre que les d'invalidesa són rebudes per aquells de més de 18 anys que presenten una disminució superior al 65%.

En qualsevol cas, és condició per a la seva concessió no disposar de rendes superiors a l'import bàsic de la pensió que correspondria a les característiques del sol·licitant. L'import a percebre es fixa de manera que la renda total del beneficiari no sigui superior a l'import bàsic de la pensió. L'any 1996 aquest és de 498.120 pessetes anuals per al cas dels individus aïllats, però s'ajusta en funció de les característiques de la unitat familiar.

Aquesta és l'única prestació econòmica de la Seguretat Social, que pel que fa a la seva gestió i concessió ha estat traspassada a la Generalitat, tot i que la Tresoreria General de la Seguretat Social n'efectua el pagament.

2.2 Pensions assistencials de vellesa i malaltia

Procedents de les anteriors pensions del Fons Nacional d'Assistència Social que van ser transformades l'any 1981, aquestes prestacions van ser transferides a la Generalitat, que encomana la seva gestió a l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials.

La seva concessió, que no admet nous beneficiaris des del moment de la implantació de les pensions no contributives, estava subjecta a la restricció d'ingressos, a l'edat i al grau d'invalidesa. L'any 1992 es fixà el seu import en 349.090 ptes. anuals i no s'ha modificat des d'aleshores.

2.3 Subsidi de garantia d'ingressos mínims

Creada per la Llei d'integració social dels minusvàlids de l'any 1982, aquesta prestació tampoc admet nous beneficiaris des de l'agost de 1992. La seva gestió està encomanada a l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials, mentre que el pagament l'efectua la Tresoreria General de la Seguretat Social.

La seva concessió se supeditava a acreditar una disminució superior al 64%, tenir una edat compresa entre els 18 i els 69 anys, no estar en condicions d'obtenir ocupació laboral i no disposar de recursos econòmics superiors al 70% del salari mínim interprofessional. L'any 1992 també es fixà el seu import en 349.090 ptes. anuals i no s'ha modificat des d'aleshores.

3. Prestacions per atur

El sosteniment de la renda en el cas de perdre el lloc de treball s'efectua a través de l'INEM dependent del Ministeri de Treball i Afers Socials. La limitació temporal d'aquestes prestacions és una característica diferencial respecte a les descrites fins aquí, motivada per les característiques pròpies del risc cobert.

Existeixen dues modalitats de prestació:

3.1 Prestació contributiva

La cobertura de la situació d'atur es fa a través de la prestació contributiva per a aquells que han cotitzat un mínim de dotze mesos durant els sis anys anteriors al fet causant. La durada de la prestació és com a molt una tercera part del temps total cotitzat, amb un màxim de dos anys.

La quantia s'estableix en el 70% del sou mitjà dels darrers sis mesos treballats durant el sis primers mesos de prestació, i, el 60% la resta. La prestació contributiva per atur no serà mai inferior al 75% del salari mínim interprofessional ni superarà, en el cas del beneficiari sense fills, el

170% d'aquest. En cas de fills podria arribar com a màxim al 220%.

La prestació inclou l'abonament a la Seguretat Social de les quotes de l'empresari, mentre que el beneficiari ha d'aportar la cotització del treballador que en aquest cas queda reduïda en un 25%.

3.2 Subsidi d'atur

Es concedeix en el cas d'aquelles persones amb rendes inferiors al 75% del salari mínim interprofessional que han esgotat la prestació contributiva o que no hi hagin tingut dret, però hagin cotitzat un mínim de tres mesos, quan hi concorrin altres circumstàncies agreujants com l'existència de responsabilitats familiars, l'edat major de 45 anys o altres.

La durada del subsidi és de sis mesos prorrogables fins als divuit. Pot prolongar-se fins a la jubilació per als majors de 55 anys i serà igual al temps cotitzat per als qui no han rebut la prestació contributiva. La prestació del subsidi és el 75% del salari mínim interprofessional, podent arribar fins al 125% segons les responsabilitats familiars.

TAULA 1. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Volum econòmic anual

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	204.290	235.113	258.630	285.849	322.340	372.881	415.718	464.469	514.568	573.429	632.050
Invalidesa Seguretat Social	110.496	122.361	134.822	146.840	160.464	179.061	195.354	212.897	230.802	246.580	266.313
Supervivència Seguretat Social	60.537	68.676	75.931	85.852	101.158	120.469	137.243	156.504	171.925	188.396	204.144
Drets passius de funcionaris i militars	29.929	33.610	35.750	36.429	39.913	46.188	49.155	59.618	66.835	66.462	68.494
Pensions assistencials per vellesa	4.468	5.002	4.883	5.223	5.799	6.043	5.924	5.499	4.522	3.623	2.965
Pensions assistencials per malaltia	2.769	3.247	3.231	3.546	3.996	4.222	4.341	4.369	3.681	3.122	2.686
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	1.506	5.547	7.827	9.160	10.935
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	109	2.195	5.426	6.946	8.811
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	-	308	1.296	3.190	5.142	7.037	7.856	6.990	5.998	5.197
Pensions contributives per atur	114.301	115.726	111.376	121.756	136.551	169.738	229.056	261.572	315.182	316.303	243.424
Subsidi per atur	22.596	26.916	32.256	29.406	33.290	37.632	43.087	53.035	68.170	72.467	59.751
Conjunt de programes	**549.386**	**610.651**	**657.187**	**716.197**	**806.701**	**941.376**	**1.088.530**	**1.233.560**	**1.395.928**	**1.492.486**	**1.504.770**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 1B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Volum econòmic anual per grups de programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	405.252	459.760	505.133	554.970	623.875	718.599	797.470	893.487	984.130	1.074.868	1.171.001
Pensions no contributives	7.237	8.249	8.422	10.065	12.985	15.407	18.917	25.466	28.446	28.849	30.594
Prestacions per atur	136.897	142.642	143.632	151.162	169.841	207.370	272.143	314.607	383.352	388.770	303.175
Conjunt de programes	**549.386**	**610.651**	**657.187**	**716.197**	**806.701**	**941.376**	**1.088.530**	**1.233.560**	**1.395.928**	**1.492.486**	**1.504.770**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 2. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Distribució percentual del volum econòmic anual per programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	37,2	38,5	39,4	39,9	40,0	39,6	38,2	37,7	36,9	38,4	42,0
Invalidesa Seguretat Social	20,1	20,0	20,5	20,5	19,9	19,0	17,9	17,3	16,5	16,5	17,7
Supervivència Seguretat Social	11,0	11,2	11,6	12,0	12,5	12,8	12,6	12,7	12,3	12,6	13,6
Drets passius de funcionaris i militars	5,4	5,5	5,4	5,1	4,9	4,9	4,5	4,8	4,8	4,5	4,6
Pensions assistencials per vellesa	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	0,2
Pensions assistencials per malaltia	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	0,1	0,4	0,6	0,6	0,7
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	0,0	0,2	0,4	0,5	0,6
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	-	0,0	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6	0,5	0,4	0,3
Pensions contributives per atur	20,8	19,0	16,9	17,0	16,9	18,0	21,0	21,2	22,6	21,2	16,2
Subsidi per atur	4,1	4,4	4,9	4,1	4,1	4,0	4,0	4,3	4,9	4,9	4,0
Conjunt de programes	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 2B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Distribució percentual del volum econòmic anual per grups de programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	73,8	75,3	76,9	77,5	77,3	76,3	73,3	72,4	70,5	72,0	77,8
Pensions no contributives	1,3	1,4	1,3	1,4	1,6	1,6	1,7	2,1	2,0	1,9	2,0
Prestacions per atur	24,9	23,4	21,9	21,1	21,1	22,0	25,0	25,5	27,5	26,0	20,1
Conjunt de programes	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 3. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Taxa de creixement interanual del volum econòmic

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	15,1	10,0	10,5	12,8	15,7	11,5	11,7	10,8	11,4	10,2
Invalidesa Seguretat Social	10,7	10,2	8,9	9,3	11,6	9,1	9,0	8,4	6,8	8,0
Supervivència Seguretat Social	13,4	10,6	13,1	17,8	19,1	13,9	14,0	9,9	9,6	8,4
Drets passius de funcionaris i militars	12,3	6,4	1,9	9,6	15,7	6,4	21,3	12,1	-0,6	3,1
Pensions assistencials per vellesa	12,0	-2,4	7,0	11,0	4,2	-2,0	-7,2	-17,8	-19,9	-18,2
Pensions assistencials per malaltia	17,3	-0,5	9,7	12,7	5,7	2,8	0,6	-15,7	-15,2	-14,0
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	-	41,1	17,0	19,4
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	-	147,2	28,0	26,8
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	-	321,2	146,2	61,2	36,8	11,6	-11,0	-14,2	-13,4
Pensions contributives per atur	1,2	-3,8	9,3	12,2	24,3	34,9	14,2	20,5	0,4	-23,0
Subsidi per atur	19,1	19,8	-8,8	13,2	13,0	14,5	23,1	28,5	6,3	-17,5
Conjunt de programes	**11,2**	**7,6**	**9,0**	**12,6**	**16,7**	**15,6**	**13,3**	**13,2**	**6,9**	**0,8**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 3B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Taxa de creixement interanual del volum econòmic per grups de programes

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	13,45	9,87	9,87	12,42	15,18	10,98	12,04	10,14	9,22	8,94
Pensions no contributives	13,98	2,09	19,51	29,02	18,65	22,78	34,62	11,70	1,42	6,05
Prestacions per atur	4,20	0,69	5,24	12,36	22,10	31,24	15,60	21,85	1,41	-22,02
Conjunt de programes	**11,15**	**7,62**	**8,98**	**12,64**	**16,69**	**15,63**	**13,32**	**13,16**	**6,92**	**0,82**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 4. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Evolució del volum anual en pessetes constants. 1992=100

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	74	77	81	85	92	95	100	106	113	119
Invalidesa Seguretat Social	84	87	91	93	96	97	100	104	106	109
Supervivència Seguretat Social	64	67	72	79	88	93	100	105	110	114
Drets passius de funcionaris i militars	82	82	80	82	88	87	100	107	102	100
Pensions assistencials per vellesa	133	122	125	130	125	114	100	79	60	47
Pensions assistencials per malaltia	108	102	107	112	110	105	100	81	65	54
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	29	100	135	151	172
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	5	100	236	289	350
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	5	22	50	75	95	100	85	70	58
Pensions contributives per atur	64	59	61	64	74	93	100	115	110	81
Subsidi per atur	74	84	73	77	81	86	100	123	125	98
Conjunt de programes	**72**	**73**	**76**	**80**	**87**	**93**	**100**	**108**	**110**	**106**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 4B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Evolució del volum anual en pessetes constants per grups de programes. 1992 =100

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	75	78	82	86	92	95	100	105	110	114
Pensions no contributives	47	45	52	63	69	79	100	107	103	105
Prestacions per atur	66	63	63	66	75	92	100	117	113	84
Conjunt de programes	**72**	**73**	**76**	**80**	**87**	**93**	**100**	**108**	**110**	**106**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 5. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Volum econòmic anual com a percentatge respecte al conjunt de l'Estat espanyol

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	18,61	18,60	18,50	18,23	18,23	18,63	18,57	18,61	18,42	18,75	18,75
Invalidesa Seguretat Social	17,35	17,29	17,52	17,47	17,38	17,27	17,14	16,87	16,73	16,78	16,77
Supervivència Seguretat Social	15,83	15,82	15,86	15,81	15,86	16,25	16,24	16,61	15,99	16,25	16,26
Drets passius de funcionaris i militars	10,38	10,38	10,38	10,38	10,38	10,38	9,87	9,81	10,36	9,87	9,56
Pensions assistencials per vellesa	14,85	14,03	13,45	12,87	12,40	11,59	10,72	10,03	10,09	10,13	10,24
Pensions assistencials per malaltia	10,51	9,84	9,08	8,64	8,37	8,00	7,40	6,64	6,26	6,32	6,14
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	27,21	14,32	12,60	12,56	12,61
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	11,82	10,44	10,48	10,30	10,01
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	-	3,09	5,22	6,75	6,77	7,47	8,94	9,50	9,45	9,36
Pensions contributives per atur	19,72	19,45	18,59	18,31	18,45	19,03	19,81	19,42	21,68	23,01	21,69
Subsidi per atur	8,55	9,28	10,67	8,07	8,22	7,39	8,06	8,40	9,20	10,29	9,39
Conjunt de programes	**16,61**	**16,57**	**16,54**	**16,14**	**16,13**	**16,21**	**16,43**	**16,33**	**16,66**	**17,10**	**16,73**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 5B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Volum econòmic anual com a percentatge respecte al conjunt de l'Estat espanyol, per grups de programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	6,85	16,84	16,89	16,81	16,80	17,01	16,89	16,83	16,70	16,90	16,90
Pensions no contributives	12,60	11,44	10,29	9,46	9,16	8,52	8,81	9,49	9,77	9,98	10,10
Prestacions per atur	16,22	16,12	15,93	14,68	14,83	14,80	16,10	15,90	17,47	18,70	17,24
Conjunt de programes	**16,61**	**16,57**	**16,54**	**16,14**	**16,13**	**16,21**	**16,43**	**16,33**	**16,66**	**17,10**	**16,73**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 6. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Nombre mitjà anual de prestacions

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	451.804	463.885	477.106	485.728	506.839	520.431	536.398	550.996	577.742	594.695	610.507
Invalidesa Seguretat Social	258.137	263.784	270.582	276.007	278.995	281.903	283.406	284.618	288.089	288.601	289.122
Supervivència Seguretat Social	233.335	241.705	249.430	256.209	272.845	283.834	294.107	302.216	318.250	323.823	329.957
Drets passius de funcionaris i militars	41.324	42.058	42.792	43.526	43.639	44.809	45.612	47.789	48.312	48.655	48.574
Pensions assistencials per vellesa	26.576	24.364	22.228	20.783	19.958	18.679	17.033	14.574	11.793	9.549	7.758
Pensions assistencials per malaltia	16.794	15.985	14.937	14.454	13.922	13.328	12.786	11.546	9.729	8.425	7.061
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	3.266	11.180	16.865	20.970	23.131
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	234	2.376	7.936	12.997	15.999
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	645	2.291	8.581	14.439	19.130	23.883	21.695	18.977	17.356	15.029
Pensions contributives per atur	103.453	93.488	77.799	79.328	84.141	100.447	125.653	147.914	182.130	167.694	132.139
Subsidi per atur	46.762	57.856	66.295	58.670	61.845	66.276	72.637	84.320	105.778	105.106	84.828
Conjunt de programes	**1.178.185**	**1.203.770**	**1.223.460**	**1.243.286**	**1.296.623**	**1.348.837**	**1.415.015**	**1.479.224**	**1.585.601**	**1.597.871**	**1.564.105**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 6B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Volum econòmic anual per grups de programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	984.600	1.011.432	1.039.910	1.061.470	1.102.318	1.130.977	1.159.523	1.185.619	1.232.393	1.255.774	1.278.160
Pensions no contributives	43.370	40.994	39.456	43.818	48.319	51.137	57.202	61.371	65.300	69.297	68.978
Prestacions per atur	150.215	151.344	144.094	137.998	145.986	166.723	198.290	232.234	287.908	272.800	216.967
Conjunt de programes	**1.178.185**	**1.203.770**	**1.223.460**	**1.243.286**	**1.296.623**	**1.348.837**	**1.415.015**	**1.479.224**	**1.585.601**	**1.597.871**	**1.564.105**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 7. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Distribució percentual del nombre de prestacions per programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	37,2	38,5	39,4	39,9	40,0	39,6	38,2	37,7	36,9	38,4	42,0
Invalidesa Seguretat Social	20,1	20,0	20,5	20,5	19,9	19,0	17,9	17,3	16,5	16,5	17,7
Supervivència Seguretat Social	11,0	11,2	11,6	12,0	12,5	12,8	12,6	12,7	12,3	12,6	13,6
Drets passius de funcionaris i militars	5,4	5,5	5,4	5,1	4,9	4,9	4,5	4,8	4,8	4,5	4,6
Pensions assistencials per vellesa	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	0,2
Pensions assistencials per malaltia	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	0,1	0,4	0,6	0,6	0,7
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	0,0	0,2	0,4	0,5	0,6
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	-	0,0	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6	0,5	0,4	0,3
Pensions contributives per atur	20,8	19,0	16,9	17,0	16,9	18,0	21,0	21,2	22,6	21,2	16,2
Subsidi per atur	4,1	4,4	4,9	4,1	4,1	4,0	4,0	4,3	4,9	4,9	4,0
Conjunt de programes	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 7B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Distribució percentual del nombre de prestacions per grups de programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	73,8	75,3	76,9	77,5	77,3	76,3	73,3	72,4	70,5	72,0	77,8
Pensions no contributives	1,3	1,4	1,3	1,4	1,6	1,6	1,7	2,1	2,0	1,9	2,0
Prestacions per atur	24,9	23,4	21,9	21,1	21,1	22,0	25,0	25,5	27,5	26,0	20,1
Conjunt de programes	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 8. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Taxa de creixement interanual del nombre de prestacions

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	2,67	2,85	1,81	4,35	2,68	3,07	2,72	4,85	2,93	2,66
Invalidesa Seguretat Social	2,19	2,58	2,00	1,08	1,04	0,53	0,43	1,22	0,18	0,18
Supervivència Seguretat Social	3,59	3,20	2,72	6,49	4,03	3,62	2,76	5,31	1,75	1,89
Drets passius de funcionaris i militars	1,78	1,75	1,72	0,26	2,68	1,79	4,77	1,09	0,71	-0,17
Pensions assistencials per vellesa	-8,32	-8,77	-6,50	-3,97	-6,41	-8,81	-14,44	-19,08	-19,03	-18,76
Pensions assistencials per malaltia	-4,82	-6,56	-3,23	-3,68	-4,27	-4,07	-9,70	-15,74	-13,40	-16,19
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	-	-	24,34	10,31
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	-	-	63,77	23,10
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	-	-	-	32,49	24,85	-9,16	-12,53	-8,54	-13,41
Pensions contributives per atur	-9,63	-16,78	1,97	6,07	19,38	25,09	17,72	23,13	-7,93	-21,20
Subsidi per atur	23,72	14,59	-11,50	5,41	7,16	9,60	16,08	25,45	-0,64	-19,29
Conjunt de programes	**2,17**	**1,64**	**1,62**	**4,29**	**4,03**	**4,91**	**4,54**	**7,19**	**0,77**	**-2,11**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 8B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Taxa de creixement interanual del nombre de prestacions per grups de programes

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	2,73	2,82	2,07	3,85	2,60	2,52	2,25	3,95	1,90	1,78
Pensions no contributives	-6,97	-2,21	11,06	10,27	5,83	11,86	7,29	6,40	6,12	-0,46
Prestacions per atur	0,75	-4,79	-4,23	5,79	14,20	18,93	17,12	23,97	-5,25	-20,47
Conjunt de programes	**2,17**	**1,64**	**1,62**	**4,29**	**4,03**	**4,91**	**4,54**	**7,19**	**0,77**	**-2,11**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 9. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Nombre mitjà anual de prestacions com a percentatge respecte al conjunt de l'Estat espanyol

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Jubilació Seguretat Social	18,29	18,25	18,22	17,98	18,28	18,30	18,33	18,31	18,39	18,44	18,47
Invalidesa Seguretat Social	17,69	17,70	17,84	17,90	17,90	17,83	17,68	17,48	17,41	17,30	17,25
Supervivència Seguretat Social	15,91	15,87	15,86	15,65	16,03	16,12	16,17	16,14	16,13	16,11	16,13
Drets passius de funcionaris i militars	10,41	10,41	10,41	10,41	10,41	10,41	10,34	10,11	10,09	10,04	9,96
Pensions assistencials per vellesa	14,85	14,03	13,45	12,87	12,40	11,59	10,72	10,03	10,09	10,13	10,24
Pensions assistencials per malaltia	10,51	9,84	9,08	8,64	8,37	8,00	7,40	6,64	6,26	6,32	6,14
Pens. no contributives per jubilació	-	-	-	-	-	-	13,21	12,72	12,12	12,83	12,44
Pens. no contributives per invalidesa	-	-	-	-	-	-	6,10	5,76	8,46	9,98	9,82
Subs. de garantia d'ingressos mínims	-	4,13	5,53	9,46	9,72	8,85	9,51	9,62	9,65	9,48	9,38
Pensions contributives per atur	17,68	17,74	17,71	18,78	19,71	19,94	20,39	20,24	21,74	22,69	21,08
Subsidi per atur	9,31	9,71	9,84	8,45	8,29	8,25	8,95	9,35	9,66	10,30	10,20
Conjunt de programes	**16,31**	**16,19**	**16,09**	**15,87**	**16,01**	**15,93**	**16,03**	**15,92**	**16,04**	**16,22**	**16,17**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 9B. PROGRAMES PÚBLICS DE SOSTENIMENT DE LA RENDA. CATALUNYA. Nombre de prestacions com a percentatge respecte al conjunt de l'Estat espanyol, per grups de programes

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pensions contributives	16,99	16,97	16,99	16,85	17,09	17,09	17,08	16,98	17,00	17,00	17,01
Pensions no contributives	12,61	11,48	10,63	10,45	10,16	9,40	9,35	9,11	9,30	9,84	9,85
Prestacions per atur	13,81	13,48	12,95	12,36	12,45	12,76	13,89	14,22	14,89	15,51	14,87
Conjunt de programes	**16,31**	**16,19**	**16,09**	**15,87**	**16,01**	**15,93**	**16,03**	**15,92**	**16,04**	**16,22**	**16,17**

Font: taula elaborada per l'Institut d'Estadística de Catalunya d'acord amb la informació subministrada pels diferents organismes gestors.

TAULA 10. COMPTES INTEGRATS DE PROTECCIÓ SOCIAL. 1993. Despesa corrent en prestacions de protecció social per funcions. Metodologia Seepros. Quadre comparatiu amb Espanya

	Catalunya		Percentatge Catalunya/Espanya	Espanya	
	import	%		import	%
Malaltia	580.692	23,26	**15,87**	3.658.578	25,62
Invalidesa-incapacitat	218.076	8,73	**19,78**	1.102.244	7,72
Accident de treball-malaltia professional	57.908	2,32	**19,07**	303.613	2,13
Vellesa	747.602	29,94	**16,95**	4.409.699	30,87
Supervivència	214.318	8,58	**15,67**	1.367.710	9,58
Maternitat	20.863	0,84	**16,56**	125.965	0,88
Família	19.799	0,79	**17,39**	113.865	0,80
Promoció de l'ocupació	6.048	0,24	**6,55**	92.343	0,65
Atur	604.347	24,20	**20,80**	2.905.791	20,34
Habitatge	8.048	0,32	**16,10**	49.976	0,35
Diverses	19.203	0,77	**12,55**	153.002	1,07
Total prestacions	**2.496.902**	**100,00**	**17,48**	**14.282.786**	**100,00**

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

TAULA 11. COMPTES INTEGRATS DE PROTECCIÓ SOCIAL. 1993. Despeses corrents com a proporció del producte interior brut a preus de mercat. Metodologia Seepros

Dinamarca	32,44	Bèlgica	26,34	Irlanda	20,44
Holanda	32,13	Itàlia	24,53	Portugal	17,33
França	29,18	Luxemburg	23,99	Grècia	15,48
Regne Unit	26,75	ESPANYA	**23,45**		
Alemanya	26,60	CATALUNYA	**21,90**		

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i Eurostat.

TAULA 12. PRESTACIONS SOCIALS EN DINERS. 1993. Taula de correspondència dels programes públics de sosteniment de la renda

Milions pessetes

	Seepros	Ppsr	%
Prestacions de substitució	1.622.031	1.367.482	84,31
periòdiques de llarga durada	1.403.564	1.299.312	92,57
periòdiques de curta durada	211.423	68.170	32,24
d'un sol cop	7.043		
Prestacions de compensació	12.409		
periòdiques de llarga durada	8.614		
periòdiques de curta durada	2.134		
d'un sol cop	1.661		
Altres prestacions en diners	270.490	28.446	10,52
periòdiques de llarga durada	54.520	28.446	52,18
periòdiques de curta durada	3.166		
d'un sol cop	212.804		
Prestacions socials en diners	**1.904.930**	**1.395.928**	**73,28**

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

TAULA 13. RÈGIMS DE LA SEGURETAT SOCIAL A CATALUNYA. 1994. Volum econòmic de les cotitzacions i les pensions

	Cotitzacions	%	Pensions	%
Règim general	956.422	80,4	747.880	68,3
Autònoms	131.609	11,1	150.244	13,7
Agrari	11.127	0,9	123.582	11,3
Mar	2.891	0,2	9.071	0,8
Carbó	537	0,05	4.724	0,4
Empleats de la llar	5.464	0,5	29.556	2,7
Accidents de treball	82.117	6,9	29.884	2,7
Total	**1.190.167**	**100,0**	**1.094.941**	**100,0**

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

NOTES

1 L'evolució de la renda familiar disponible a Catalunya s'ha extret d'Institut d'Estadística de Catalunya *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana.*
2 Jornades Tècniques sobre Projeccions Demogràfiques de Catalunya. Ponència tècnica inicial de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997).
3 L'any 1995, les cotitzacions corresponents a les 531.100 persones aturades haguessin pogut significar un increment d'ingressos proper als 200.000 milions de pessetes, dels quals se n'haurien de deduir prop de 60.000 milions per les cotitzacions corresponents dels beneficiaris de prestacions per atur. La injecció total es complementa amb l'estalvi dels 227.000 milions que van suposar les esmentades prestacions per arribar a una xifra global que probablement se situaria per sobre dels 350.000 milions de pessetes.
4 S'ha procedit a estandarditzar la relació de dependència de 1995 deduint del seu numerador (població entre 16 i 65 anys) la projecció (via taxa d'activitat) del nombre d'aturats que sobrepassen el límit preestablert del 5%. El denominador de la relació (persones de més de 64 anys) no ha estat modificat.
5 Gregorio Rodríguez Cabrero (1994).
6 Totes les xifres sobre el nivell d'atur provenen de l'Encuesta de población activa de l'INE.
7 Marta Masats i Folgueras (1996).
8 *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana* (1990-94). Institut d'Estadística de Catalunya.
9 Els comptes Seepros comptabilitzen les despeses corrents privades i públiques d'acord amb la metodologia establerta per Eurostat. No inclouen les despeses d'educació.
Vegeu P. Orriols, (1995) i l'apartat "Els comptes Seepros per a Catalunya" d'aquest capítol.
10 José García Solanes i Antonio Losa Carmona (1995).
11 En el concepte "Drets passius de funcionaris i militars" només s'han comptabilitzat les pensions que l'Estat garanteix per al seu personal civil i militar, deixant de banda un altre grup de prestacions de classes passives que prenen un fort caràcter indemnitzador, d'entre les quals destaquen les pensions de la guerra i que tenen un volum relativament reduït.
12 Alfonso Barrada (1992).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ACHURRA, J. L. (1992), "El sistema de pensiones en la Seguridad Social en el periodo 1990-91", *Revista de Trabajo y Seguridad Social*; juliol-setembre, pàg. 57-76.
- BANDRES MOLINE, E. (1990), *Los efectos de los gastos sociales sobre la distribución de la renta en España*; Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.
- BAREA, J. i altres (1995), *El sistema de pensiones en España: análisis y propuestas para su viabilidad*; Madrid, Círculo de Economía.
- BARRADA, A. (1992), "Las tasas de sustitución de las pensiones de jubilación en España y otros seis países de las comunidades europeas", *Revista de Economía y Sociología del trabajo*; núm. 15-16. pàg. 260-298.
- BELLIDO, N. JANO, D. i MARTIN-GUZMAN, P.,"El efecto de las prestaciones sociales en la desigualdad y la pobreza: un análisis basado en la Encuesta de Presupuestos Familiares 1990-91", *II Simposio sobre Igualdad y Distribución de la Riqueza*; Fundación Argentaria, Madrid.
- BENGOECHEA, J. i ERRASTI, J. M. (1994), "El futuro de las pensiones", *Tribuna de Economía*; núm. 736 pàg. 145-167.
- GARCÍA SOLANES, J. i LOSA CARMONA, A. (1995), "Los efectos redistributivos regionales de las prestaciones económicas contributivas de la Seguridad Social", *Hacienda Pública Española*; núm. 132.

- GORDON, M. (1990), *La política de Seguridad Social en los países industrializados*; Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari estadístic de Catalunya*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997), Jornades Tècniques sobre les Projeccions Demogràfiques de Catalunya, *Ponència tècnica inicial*; Document de treball.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana 1990-94*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE LA SEGURIDAD SOCIAL (1985-1994), *Memorias*.
- MASATS FOLGUERAS, M. (1996), "La distribució social de la renda a Catalunya", *Nota d'economia*; núm. 56 setembre-desembre 1996.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES (1984-1995), *Anuario de Estadísticas Laborales*.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES (1990-1995), *Boletín de Datos Básicos*.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y SEGURIDAD SOCIAL (1985), *Proyección económico-actuarial de los gastos e ingresos de la Seguridad Social 1985-1993*; Madrid.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y SEGURIDAD SOCIAL (1985), *Análisis económico-financiero del sistema español de Seguridad Social. 1964-1985*; Madrid.
- MONASTERIO ESCUDERO, C. i SUÁREZ PANDIELLO, J. (1992), "Gasto social en pensiones", *Hacienda Pública Española*; núm. 120/121, gener-febrer, pàg. 119-143.
- MUÑOZ DE BUSTILLO, R. i ESTEVE, F. (1995), "La economía básica de las pensiones de jubilación", *Hacienda Pública Española;* núm.132, pàg. 213-223.
- ORRIOLS TUBELLA, P. (1995), "Els comptes de la protecció social a Catalunya segons el Seepros", *Nota d'economia*; núm. 52, maig-agost 1995, pàg. 31-43.
- RODRÍGUEZ CABRERO, G. (1994), *La política social en España: 1980-92*.
- TORRENT PORTABELLA, I. (1995), "Reflexions a l'entorn de la problemàtica de la protecció social a Espanya", *Nota d'economia*; núm. 51, gener-abril, pàg. 5-10.
- VALIÑO, A., "Seguridad Social (un análisis de la investigación económica actual)", *Hacienda Pública Española*; núm. 115, pàg. 227-249.
- VEREDA, J. i MONCHÓN, F., "Efectos redistributivos de la Seguridad Social", *Hacienda Pública Española;* núm. 5, pàg. 83-93.
- VILLA, M. (1987), *Construya su pensión. Pensiones y Seguridad Social ante el siglo XXI*; Tibidabo Ediciones, Barcelona.

ELS SERVEIS SOCIALS A CATALUNYA

M. Teresa Crespo i Cristina Rimbau
Fundació CIREM

1. UN BREU REFERENT HISTÒRIC[1]

Abans d'entrar a parlar dels serveis socials d'avui a Catalunya cal fer una breu referència a alguns antecedents, normes, propostes i legislació que han fornit la història de la intervenció social de temps anteriors. No és ací el lloc de fer-ne una exposició però sí de citar, de visualitzar, l'existència d'alguns aspectes d'un passat sovint oblidat, freqüentment obviats en textos i conferències, fet que ha facilitat la construcció d'una imatge mental que els serveis socials són una novetat de fa escassament vint anys.

Pensadors renaixentistes i prerenaixentistes de l'àmbit polític i cultural català –als regnes d'Aragó, València i Mallorca i el Principat de Catalunya– han deixat la seva veu i empremta en les propostes d'intervenció social en els temes cabdals de l'època. Dels autors que han tingut una àmplia projecció, en citarem només tres: Francesc Eiximenis (Girona 1340-Perpinyà 1409), principalment per l'anàlisi que fa de la ciutat i la seva política en *El Regiment de la Cosa Pública*. Miquel de Giginta i d'Oms (Perpinyà 1538-d. 1587), per l'estudi que fa sobre la pobresa i per les fórmules de control i assistència per als grans grups de pobres de l'època en *El tratado de remedio de los pobres*; a ell es deu el "disseny" d'un dispositiu social de recollida, control i atenció dels pobres que s'ha perllongat durant segles: les cases de misericòrdia (Coïmbra, 1579). Joan Lluís Vives i Marc (València 1492-Bruges 1540), per l'anàlisi i la metodologia d'estudi i intervenció que proposa a *De Subventionem Pauperum* (Bruges, 1526), obra coneguda com a la primera obra "científica".

A Espanya i des del punt de vista legislatiu, tot fent un gran salt en els anys, cal recordar l'empremta de la legislació derivada de les Corts de Cadis de 1812, i en especial la Llei general de beneficència de 1849, en l'estructura de les competències de l'Administració pública en matèria d'assistència social, definint les responsabilitats dels ajuntaments, les diputacions i l'Administració central.

A Catalunya, a principi d'aquest segle i coincidint amb els períodes de la Mancomunitat i de la II República, s'observa clarament una preocupació i un interès de modernització del sector social, tant des de l'àmbit públic com del privat. Les obres socials empreses per la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i les desenvolupades pels diversos governs de la Generalitat Republicana fins a la Guerra Civil en són clars exemples. Des d'un punt de vista competencial i legislatiu cal citar l'Estatut de Núria (1931), que atorga al govern de Catalunya competències exclusives en matèria d'assistència social. L'Estatut finalment aprovat per les Corts Espanyoles (1932) donava també, amb certes matisacions, la competència exclusiva a Catalunya en matèria d'assistència social. Als anys trenta, es promulga la Llei de març de 1934 del Parlament de Catalunya (Llei de bases per a l'organització de la sanitat i d'assistència social), en la qual s'estableixen les competències dels ajuntaments en matèria assistencial i es regula la iniciativa privada (no mercantil). En aquesta època, al costat de les obres socials vinculades a l'Església catòlica, cal destacar per la seva voluntat d'innovació i europeïtzació la novella Obra Social de la Caixa d'Estalvis i de Pensions, iniciada el 1918, que desplega un

important conjunt d'obres per a la vellesa, la infància, la dona i els discapacitats, i també l'obra sociosanitària principalment de lluita antituberculosa, i l'obra cultural.

En el camp de la formació dels tècnics socials, la primera escola de formació d'assistents socials a l'Estat espanyol fou la creada l'any 1932 a Barcelona, en plena època republicana; durant l'etapa de consolidació va rebre el suport de la Generalitat. Les seves línies pedagògiques tenien un fort entroncament amb les escoles de formació social belgues, concretament de Brussel·les. L'enfocament tècnic i de professionalització de l'acció social és un dels elements innovadors de l'època i havia estat proclamat des de diversos àmbits. Les ponències del Primer Congreso Católico de Beneficiencia Nacional celebrat a Barcelona l'any 1929 en parlen sovint[2], així com també ho fa Moragas i Barret en definir l'obra social de la Caixa de Pensions de Catalunya i Balears[3].

La Guerra Civil i el període del franquisme trenquen la dinàmica i l'orientació empreses en el sector social assistencial, com talment succeí en altres sectors, i avui dia és impossible saber quin hagués estat el desenvolupament del sector social a Catalunya en unes condicions polítiques diferents. Pot constatar-se, però, que tant les iniciatives públiques com les dels sectors privats més progressistes i liberals de l'època republicana tenien com a referent social i assistencial a Europa.

Del llarg període franquista, dilatat en el temps i impossible de sintetitzar per la seva complexitat, es ressenyen algunes obres socials. En la primera (1940-1957), les obres públiques més significatives són l'Auxilio Social[4], les obres de la Sección Femenina adreçades a la dona en el seu rol d'esposa i mare[5], i les obres socials sindicals de la CNS[6]. Es caracteritzen pel seu marcat accent ideològic, polític i d'orientació assistencialista i minimalista, no només per la seva baixa cobertura oferta, sinó també per l'orientació paternalista de l'acció social. En una segona època, a partir de 1957, cal ressenyar l'anomenada Llei de fons (Llei de 21 de juliol de 1960) que estructura un conjunt de fons econòmics adreçats a diferents sectors: a l'ensenyament i la formació (FNPIO), l'adreçat directament a l'assistència social (FNAS), el de protecció al treball (FNPT), i el de crèdits (FNCPM), així com els plans de desenvolupament econòmics i socials (1964-1969-1972) que incorporen tímidament i limitadament la planificació social[7].

A partir de la Constitució Espanyola (CE) de 1978, s'inicia una nova època pels serveis socials, i el seu desenvolupament va lligat a la democratització de l'Estat. Com s'ha comentat, el sistema de prestacions socials heretat del franquisme partia d'un model d'Estat paternalista, fonamentat en accions de caire assistencial, benèvol i discrecional on no es considerava el dret de tot ciutadà a gaudir d'uns nivells de cobertura social mínima. Aquest sistema de prestacions socials, era fragmentat i dispers.

Una darrera referència històrica recent és la creació del Ministerio de Asuntos Sociales l'any 1988, any posterior al traspàs d'importants competències a les comunitats autònomes; i la posterior desaparició d'aquest ministeri amb el darrer canvi de govern, el 1996.

2. MARC LEGAL DELS SERVEIS SOCIALS A CATALUNYA

El sector social ha desenvolupat una àmplia normativa en els darrers quinze anys, tant pel que fa a la regulació d'equipaments, com a sectors específics de població: vellesa, discapacitats, infància, o bé la creació de la renda mínima d'inserció (PIRMI), que comporten en cada cas un ampli tractament.

Dos anys més tard de la promulgació de la Constitució, el 1980, el govern espanyol ratificà la Carta Social Europea comprometent-se a establir un sistema de serveis socials, seguretat social, i assistència social, d'acord amb els mínims fixats en el document que obliguen tots els estats membres, llevat de la Gran Bretanya que no els va signar. La signatura del tractat de Maastricht (1995) comporta paral·lelament l'intent de solució de la inflació, la despesa pública i la taxa d'atur entre altres.

La CE estableix (art. 148.1.20) que les comunitats autònomes (CA) poden assumir competències en matèria d'assistència social, en relació amb el que es disposa en els diferents estatuts d'autonomia de les respectives CA. L'Estatut d'Autonomia de Catalunya (Llei orgànica 4/79, 18-XII) preveu la competència exclusiva en matèria benèfica i assistencial (art 9-25) (el concepte-terme concret de serveis socials no està previst en la CE, ni en l'estatut aprovat, però sí que ho estava en l'Estatut de Sau). En aquest marc legal es produeix un dilatat procés de transferències de l'Administració estatal vers l'autonòmica. En un període inicial es transfereixen, per exemple, les competències en matèria d'assistència i serveis socials (RD 1949/1980 de 31 de juliol, i 157/81 de 8 de juliol), les de protecció de menors (RD 186/81), les de formació permanent d'adults (RD 2809/1980) i les derivades de la LISMI (Llei 13/1982 de 7 d'abril), que tenen un llarg i

complex procés de transferència. El Dr. Josep Laporte i Salas, conseller de Sanitat i Seguretat Social de Catalunya, descrivia sintèticament els primers traspassos: "l'Administració autonòmica, entre 1980 i 1981, va rebre diversos paquets de transferències, caracteritzats per la coexistència d'establiments benèfics, de recursos per a l'assistència social graciable, i de serveis socials de la Seguretat Social: l'Institut Nacional d'Assistència Social (INAS, antic Auxilio Social), el Fondo Nacional de Assistencia Social (FNAS) i els establiments de l'Instituto Nacional de Servicios Sociales (INSERSO) ubicats a Catalunya.

El procés de transferències assistencials i serveis socials ha continuat de manera lenta i desigual fins avui dia. Cal dir que actualment el procés de transferències no és total, i encara resten en els òrgans d'Administració estatal importants competències com ara la distribució del 0,5% de l'IRPF, el Pla concertat entre administracions, el disseny de les prestacions no contributives (PNC), o bé instituts autònoms com l'Instituto de la Mujer, l'Instituto de la Juventud, o l'Instituto de Migraciones y Servicios Sociales (IMSERSO)[9].

2.1 Lleis del Parlament de Catalunya

L'any 1985, el Parlament de Catalunya aprovà per consens de tots els grups polítics, la primera llei de serveis socials d'aquest nou període parlamentari català[10]. Fou la Llei 26/1985 de 27 de desembre que ha emmarcat l'organització i les funcions dels serveis socials durant pràcticament nou anys, fins al 1994, quan es va aprovar la Llei d'administració institucional, de descentralització, desconcentració i coordinació del Sistema Català de Serveis Socials (Llei catalana 4/94 de 20 d'abril), i els posteriors decrets (17/1994) i (284/1996) de refosa i regulació de la Llei.

La finalitat de la Llei de serveis socials (26/85) és *organitzar un sistema de serveis socials de caràcter universalista*, esperit que queda palès en el primer articulat: "La Llei té per objecte ordenar, estructurar, promoure i garantir el dret a un sistema de serveis socials de responsabilitat pública en l'àmbit territorial de Catalunya" (art.1) per "garantir l'accés de tots els ciutadans a aquelles prestacions i a aquells serveis...". La responsabilitat pública i el reconeixement i la promoció de la iniciativa social són principis operatius de la Llei; en el seu articulat s'indiquen, posteriorment, les competències de les diferents administracions, i s'hi delimita la iniciativa privada a la iniciativa social (art. 3 i 12).

La Llei 4/94, i els decrets posteriors citats, presenten en aquests dos aspectes modificacions significatives en la mesura que concreten les competències de les administracions en la prestació de serveis concrets, així com fa clar esment de la iniciativa privada mercantil. La noció de sistema queda enunciada en la Llei 26/85 però no es desenvoluparà fins a la llei i reglaments de 1994 i 1996, en què s'especifica clarament com s'estructura el sistema: un conjunt articulat d'*equipaments, programes i prestacions econòmiques*, en què se situa la Xarxa Bàsica de Serveis Socials de Responsabilitat Pública (XBSSRP). Aquesta és de caràcter obligatori per a les administracions segons el nivell orgànic i la dimensió demogràfica de l'àmbit geogràfic de cada administració (vegeu quadre resum, al final d'aquest apartat, de nivells organitzatius de XBSSRP, administracions competents, i serveis en cada nivell i competència). Cal destacar també que la Llei 26/85 classifica els serveis socials en dos àmbits d'atenció: l'atenció primària de caràcter generalista i actuació territorial, i els serveis socials especialitzats, que segueixen el model organitzatiu sanitari.

L'atenció social primària era una de les grans mancances (en relació amb els models europeus de serveis socials en què s'emmirallà el col·lectiu tècnic social en l'època de la transició) heretades de l'orientació minimalista, la manca d'estructura i el limitat desenvolupament de l'atenció social de l'època franquista.

En aquest sentit la Llei de 1985 aposta per potenciar l'estructura d'atenció social primària, que com es veurà més endavant s'ha desenvolupat, encara que amb limitacions, durant els darrers anys. La Llei 4/94 recull i amplia les prestacions d'atenció primària (art. 4) i crea *les àrees bàsiques d'atenció social* que s'exposen en l'apartat següent. Cal dir també que, malgrat que les lleis preveuen dins de l'atenció primària tasques d'animació, promoció i desenvolupament comunitari (art. 4-a), el desplegament legislatiu i la gestió posterior no han desenvolupat aquesta faceta, i així l'atenció primària resta prioritàriament en una modalitat d'atenció individual i familiar. Aquesta orientació es confirma en la Llei 4/94 en la mesura que concreta els serveis que la constitueixen en serveis adreçats a individus i a grups de convivència (famílies o altres agrupacions) (vegeu l'esmentat quadre resum).

Amb relació als serveis especialitzats, la llei de 1985 resta en un nivell inicial de definició (art. 4.b), essent necessari desenvolupar conceptualment i operativament el concepte. La Llei 4/94 fa una aplicació més concreta dels

anomenats serveis especialitzats, encara que no afronta clarament la qüestió conceptual.

Per acabar aquesta breu presentació dels dos instruments legislatius catalans més significatius en l'estructura dels serveis socials, cal destacar com la Llei de 1985 indica les *àrees d'actuació* dels serveis socials (art. 5), definint en primer lloc l'esperit universalista: "els serveis socials s'adrecen amb caràcter general a tota la població", però de manera limitada "en els termes establerts en l'article 6". Seguidament, limita vuit grups poblacionals concrets: la família i les unitats de convivència alternativa, la infància i l'adolescència en situacions de risc social, la vellesa, persones amb disminució física, psíquica i sensorial, drogodependents, grups discriminats per raons de raça, de sexe, o per qualsevol altra condició, prevenció de la delinqüència, i atenció i reinserció social d'exreclusos, i ajuts en situacions d'emergència. Un novè punt resta obert a un altre grup poblacional que ho necessiti, incloent la lluita contra l'exclusió social. Aquesta definició d'àrees temàtiques coincideix plenament amb el concepte de serveis socials personals, sisè subsector de serveis socials, (D. Casado 1989, Khan-Kamerman 1993, Villota, 1989) i amb el que en una altra terminologia s'anomena serveis socials (G.Rubiol 1989, Calemàn Brancho 1991). Aquest subsector es caracteritza, entre altres variables, per l'heterogeneïtat de serveis i temàtiques, per la difícil conceptualització, diversa i limitada organització, fragmentació i opacitat social del sector, caràcters aquests darrers citats per S. Sarasa ("L'Estat de benestar i els seus efectes") en aquesta publicació.

Les àrees d'actuació previstes de la Llei de 1985 es recullen en la llei i els reglaments de 1994 i 1996 citats, tot mantenint la mateixa orientació. En la nostra opinió, en la concreció dels serveis de cada nivell d'atenció de la XBSSRP es denota un cert desequilibri, i en ocasions una omissió de serveis per a certs grups poblacionals citats en ambdues lleis. A títol d'exemple, val a dir que el nombre de serveis concrets per a persones amb disminucions o per a infants en risc són, tipològicament, els més nombrosos, mentre que els adreçats a la població drogodependent són més reduïts, i altres, com els serveis adreçats a l'atenció social de la delinqüència, exreclusos i grups d'ètnies, no s'hi esmenten.

L'orientació d'ambdues lleis fa prevaler l'atenció social adreçada a l'individu i els seus grups de convivència, família, i pràcticament no desenvolupa fórmules ni discurs d'actuacions de caire comunitari, de foment de la solidaritat, d'actuacions en la dinàmica i el teixit social.

2.2 Serveis socials en el marc legal de les administracions locals

El marc legislatiu de les administracions locals provincials, comarcals i municipals, atorga competències en matèria de serveis socials a les diputacions, els consells comarcals i els ajuntaments. Aquests estan obligats no tan sols per les lleis específiques de serveis socials, sinó també per les de la seva pròpia estructura organitzativa.

En el marc de l'organització administrativa actual de Catalunya, les diputacions provincials transferiran les seves competències en matèria de serveis socials i assistència social a l'Administració autonòmica i els consells comarcals (Llei 26/1991, de 13 de desembre). Aquest procés serà regulat per llei (Llei 5/87, de 4 d'abril, de règim provisional de les competències de les diputacions provincials), i en tots els casos les diputacions restaran amb les competències d'assistència i cooperació jurídica, econòmica i tècnica. Els traspassos dels serveis socioassistencials de les diputacions de Girona, Lleida i Tarragona ja són una realitat.

L'organització comarcal de Catalunya (Llei 6/1987 de 4 d'abril), en tractar de les competències dels consells comarcals (art. 25), inclou les de serveis socials (art. 25-c), conjuntament amb les de sanitat, cultura, ensenyament, esport, salubritat pública, medi i ordenació del territori i urbanisme. La Llei 4/94, citada anteriorment, atorga, també amb caràcter obligatori, les competències de serveis socials de primer nivell (creació d'àrea bàsica)[11]. En el segon nivell assistencial de serveis especialitzats els consells comarcals de més de 50.000 habitants han de complir, amb caràcter obligatori, el menú de serveis del segon nivell (art. 4.b de la citada llei), i amb caràcter optatiu, en cas de ser de menys de 50.000 hab., són obligatòries les funcions de coordinació dels serveis especialitzats existents i dels serveis d'iniciativa social (art. 7,20,21).

Les competències dels municipis en matèria de serveis socials estan recollides de manera genèrica en la Llei 8/1987, de 15 d'abril, municipal i de règim local de Catalunya. Entre un "menú" de quinze competències pròpies, s'inclouen les de "la prestació dels serveis socials i la promoció i la reinserció socials" (art. 63-2-k). En la concreció dels serveis mínims que ha de prestar el municipi (art. 64) s'inclouen els serveis socials per a poblacions de més de 20.000 habitants. Dimensió demogràfica també considerada en la Llei 4/94 i decrets posteriors en atorgar el caràcter d'obligatorietat dels municipis en la prestació dels serveis inclosos en el primer nivell.

XARXA BÀSICA DE RESPONSABILITAT PÚBLICA

ESTRUCTURA TERRITORIAL	NIVELL MÍNIM ADSCRIT	FUNCIONS	ENS/ÒRGANS COMPETENTS
ÀREA BÀSICA Municipis de més de 20.000 hab. o conjunt de municipis de fins a 20.000 hab. integrats en una comarca (art. 8)	PRIMER: S. bàsics d'assistència primària S. d'atenció domiciliària S. residencials d'estada limitada S. de menjador S. d'assessorament tècnic d'assistència social primària S. de centres oberts per a infants i adolescents (art. 4a)	a) Programar, prestar i gestionar els s.s. d'atenció primària b) Coordinar la prestació dels s.s. d'atenció primària assignats amb els de les entitats privades c) Proporcionar suport informatiu, d'avaluació i estadística a la Generalitat. (art. 9)	- Ajunt. de més de 20.000 hab. (obligatori) - Ajunt. de menys de 20.000 hab. que tinguin capacitat i que constitueixen l'àrea bàsica (optatiu) - Consells comarcals, àrees bàsiques formades per més d'un municipi (obligatori) (arts. 7, 20 i 21)
SECTOR COMARCAL Conjunt d'àrees bàsiques compreses en una comarca (art.10)	SEGON: S. atenció S. suport infància-adolescència S. atenció precoç S. centres ocupacionals S. habitatges amb serveis comuns pers.dism S. transport adaptat S. centres de dia gent gran S. habitatges tutelats per a gent gran S. centres de dia d'atenció a toxicòmans (art. 4,b)	a) Programar s.s. especialitzats del 2n nivell b) Prestar i gestionar s.s. especialitzats del 2n nivell c) Coordinar s.s. especialitzats amb les A.B. d) Coordinar prestació dels serveis 2n nivell amb la de les entitats privades (art. 11)	- Consells comarcals de més de 50.000 hab. (obligat) - Consells comarcals de menys de 50.000 hab. que justifiquin capacitat (optatiu) - Consells comarcals de menys de 50.000 hab. només funcions c i d (obligat) - Sector regional quan no sigui assumida pel consell comarcal - Ajuntaments de més de 50.000 hab. transport adaptat obligat (art 7, 20 i 21)
SECTOR REGIONAL Conjunt de sectors comarcals integrats en una demarcació territorial (art. 12)	TERCER S. centres d'acolliment d'infància i adolescència S. centres residencials d'acció educativa per a inf. i adolescència S. residencials per a dones maltractades S. d'integració familiar S. de valoració i orientació per a persones amb disminució S. centres de dia d'atenció especialitzada per a persones amb disminució S. residencial per a persones amb disminució S. residencial d'atenció a toxicòmans (art. 4,c)	a) Les pròpies dels s.s. especialitzats corresponents al 3r nivell b) Els s.s. d'atenció especialitzada del 2n nivell no coberts pel sector comarcal (art. 13)	- Sector regional del Departament de Benestar Social (art. 18)
ÀMBIT TERRITORIAL DE CATALUNYA Conjunt dels sectors regionals (art. 14)		a) Prestar s.s. que abastin tot el territori b) Prestar i gestionar s.s. d'existència necessària de XBSS, no assignat a altres àmbits territorials c) Gestionar prestacions econòmiques d'assistència social pròpies i de la Seguretat Social (art. 15)	- Departament de Benestar Social - ICASS (art. 18 i 19)

Font: Departament de Benestar Social. 1995.

3. L'ORGANITZACIÓ DELS SERVEIS SOCIALS

Des de la Llei 4/94, l'instrument organitzatiu per regular els serveis socials a Catalunya és el Sistema Català de Serveis Socials (SCSS). Els SCSS s'estructura com un *sistema de prestacions* format per "un conjunt coordinat de serveis socials, establiments, accions generals i prestacions" (art. 2, decret 284/1996). Els SCSS és potencialment un ampli sistema que inclou una xarxa de serveis socials de responsabilitat pública (XBSSRP), i que compta clarament amb la participació de la iniciativa pública i la privada (social i mercantil).

La Xarxa Bàsica de Serveis Socials s'estructura en quatre nivells assistencials. El primer nivell està format per un conjunt de serveis denominats genèricament d'Atenció Primària i que inclouen els serveis bàsics d'atenció social primària, l'atenció domiciliària, les residències d'estada limitada, els centres oberts per a infants i adolescents, els serveis de menjadors, i els serveis d'assessorament tècnics. Les àrees bàsiques són les unitats territorials elementals de prestació del serveis. Cada àrea bàsica és formada per un municipi de més de 20.000 habitants o pel conjunt de municipis fins a 20.000 hab. que s'integren en una comarca. El nombre d'àrees bàsiques és de 83. Com es pot observar el concepte d'àrea bàsica del sector social no és equivalent al del sector sanitari, malgrat la similitud terminològica. El mapa següent indica les àrees bàsiques.

El segon nivell assistencial agrupa tipològicament serveis de caire especialitzat, com ara els adreçats a la infància i l'adolescència (EAIA, equips d'atenció infància-adolescència, de caràcter territorial), a persones amb disminució (serveis d'inserció laboral, d'atenció precoç, centres ocupacionals, habitatges amb serveis comuns,

MAPA 1. ÀREES BÀSIQUES D'ATENCIÓ SOCIAL

Font: *Revista Fòrum*. Departament de Benestar Social, 1996.

transport adaptat), d'atenció a la gent gran (centres de dia, serveis de residència i habitatges tutelats), d'atenció a toxicòmans (centres de dia específics). Aquesta provisió de serveis és obligada per als consells comarcals amb una població de més de 50.000 habitants, en els altres és potestatiu, i correspondrà en darrer terme a l'Administració autonòmica.

Al tercer nivell corresponen també serveis de caràcter especialitzat d'atenció a les famílies, la infància i l'adolescència (centres d'acolliment, centres residencials d'acció educativa, residències d'estada limitada per a dones maltractades), d'atenció a persones amb disminució (serveis de valoració orientació, centres de dia d'atenció especialitzada i centres residencials) i també serveis d'atenció als toxicòmans (centres residencials). L'àmbit geogràfic correspon als sectors regionals, agrupació de sectors comarcals integrats en una demarcació territorial.

El quart nivell correspon a tot l'àmbit territorial català i l'administració competent és el Departament de Benestar Social. Les seves funcions es concreten a prestar i gestionar els serveis socials de la xarxa bàsica no assignats a altres àmbits territorials, i en la gestió de les prestacions econòmiques pròpies de la Generalitat i les pensions no contributives (PNC) de la Seguretat Social.

Un altre element organitzatiu dels serveis socials són els plans d'actuació social (PAS). El primer pla és el de l'any 1988-1989, que planteja com a principal objectiu donar suport a l'establiment de la xarxa d'Atenció Primària, mitjançant la creació de les unitats bàsiques d'atenció social primària (UBASP) i el desenvolupament de l'ICASS.

El II Pla d'actuació social (1992-1995) prioritza la consolidació del sistema de serveis socials en el marc d'una coresponsabilitat pública interadministrativa, completa una xarxa bàsica de prestacions, la desconcentració dels serveis de l'Administració de la Generalitat i la progressiva descentralització de recursos a comarques. La Llei 4/94 d'administració institucional és l'exponent legislatiu dels propòsits del II Pla d'actuació social.

Els mapes de serveis socials de Catalunya han estat i són uns valuosos instruments per a l'ordenació i l'impuls dels serveis socials. L'any 1983, es va publicar el primer mapa de serveis socials de Catalunya –que va permetre obtenir una fotografia detallada de la realitat heretada del franquisme i direccionar l'ordenació jurídica i econòmica dels serveis socioassistencials existents i projectar els de nova creació. El segon mapa és recent; l'any 1996 es va finalitzar l'elaboració del nou mapa. Aquest és un vast instrument documental molt detallat de la realitat dels serveis, d'entitats promotores públiques i privades, de valors financers, etc. per orientar operativament el nou desplegament jurídic comentat abans.

4. L'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA EN L'OFERTA DE SERVEIS SOCIALS

4.1 L'Administració autonòmica

Des de la constitució dels primers governs de la Generalitat de Catalunya i després de la recepció dels primers traspassos, l'assistència social i els serveis socials han estat competència de l'Administració catalana. A partir de 1981 corresponguereu al Departament de Sanitat i Seguretat Social, i més concretament a la Direcció General de Serveis Socials i l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials (ICASS), creat el 1983 (Llei 12 /1983), al mateix temps que l'Institut Català de la Salut era l'entitat gestora dels serveis socials procedents de la Seguretat Social (prestacions assistencials i serveis) i dels propis de la Generalitat (art. 5, Llei 12/83).

L'any 1988 es creà el Departament de Benestar Social (Decret 141/88 de 4 de juliol) i agrupà un ampli conjunt temàtic: l'ICASS que agrupava fonamentalment les prestacions i els serveis d'atenció social primària, atenció a les persones disminuïdes, atenció sociosanitària, atenció a la vellesa, i les prestacions individuals[17]; l'habitatge públic (ADIGSA), en la seva doble faceta de gestió d'habitatge públic i acció comunitària (DG de Serveis Comunitaris); infància (DGAI), anteriorment en el Departament de Justícia (que l'any 1997 de nou ha passat al Departament de Justícia); Acció Cívica, i l'Entitat Autònoma de Jocs i Apostes; així com programes específics com ara: el Programa d'actuacions urgents per a disminuïts, el Pla integral de la gent gran i el Programa interdepartamental de la renda mínima (PIRMI).

En el conjunt dels departaments de l'Administració autonòmica catalana, el Departament de Benestar Social ha continuat detectant el pes de les competències en matèria d'assistència i serveis socials, amb unes certes remodelacions competencials.

La darrera remodelació de l'Administració de la Generalitat (Decret 184/1996 de 7 de juny) configura el Departament de Benestar Social amb les competències temàtiques abans esmentades i algunes incorporacions com l'Institut Català de Voluntariat (INCAVOL), la Dinamitza-

ció Territorial-barris, i altres plans i programes: programes de formació d'adults, Pla integral de suport a les famílies, Programa interdepartamental d'immigració.

Dels tretze departaments de la Generalitat, altres departaments tenen competències conceptualment assimilables als serveis socials i que s'adrecen a poblacions previstes en les lleis 26/85, i 4/94 citades en l'apartat 2 anterior. No és ací el moment de fer un relat topogràfic de la ubicació de diferents temàtiques en la geografia administrativa, tan sols cal assenyalar que, com en altres administracions i en altres països, les competències de serveis socials, pel fet, entre altres, de la seva pluralitat i dispersió temàtica, estan distribuïdes en diferents òrgans de govern i gestió de l'Administració autonòmica catalana. El debat sobre els models organitzatius de concentració o de distribució de competències temàtiques en un o més òrgans administratius és recurrent, i la seva repercussió sobre l'eficàcia és objecte de debat. Actualment en l'Administració autonòmica es dibuixa un model més aviat mixt, de concentració competencial en un òrgan que, a la vegada, presenta una gran amplitud temàtica, i altres competències distribuïdes en altres departaments.

El pressupost del Departament de Benestar Social, l'any 1989, any immediatament posterior a la seva creació, presentava un volum de 32.991 milions (1989). En els anys següents continua l'increment pressupostari (1990= 43.339 m, 1991=45.672 m). La taula 1 mostra el pressupost del Departament de Benestar Social conjuntament amb el d'altres departaments, en el període de 1991 a 1995[13].

Si s'observen els valors absoluts de la taula 1, s'aprecia clarament com els departaments de Sanitat i Ensenyament tenen un volum pressupostari més gran, amb una forta distància dels altres departaments, però, mentre Sanitat i Seguretat Social incrementa el seu pressupost en un 42,11% en l'interval del 91al 95, el pressupost d'Ensenyament presenta un decreixement del 3% i el Departament de Benestar Social presenta un creixement del 30,1% en el període citat, i així passa de 45.672 milions a 59.439 milions.

En els tres primers anys del període citat, el Departament de Benestar Social se situava, en termes de volum pressupostari, en tercer lloc, després, i amb una gran distància, dels de Sanitat i Ensenyament. Aquesta relació canvia els anys 1994 i 1995, en realitzar-se un fort creixement pressupostari en el Departament de la Presidència, que al llarg del període incrementa la seva dimensió econòmica en un 278,3%. Aquest creixement és degut fonamentalment a la incorporació de dues competències: el Comissionat per a Universitats i Recerca, i la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT). El Departament de Treball rep també un fort increment pressupostari del 176,7%, a causa fonamentalment de la incorporació de competències de formació professional i formació ocupacional.

L'increment pressupostari del Departament de Benestar Social, en aquest quinquenni, és el més baix de tots els departaments, a excepció de la reducció feta a Ensenyament. El volum econòmic en termes absoluts s'ha incrementat lleugerament de 1994 a 1995. El limitat increment produït remet ràpidament a la manifestació de demandes d'atenció social, en les necessitats econòmiques de grans grups de població afectats per l'atur crònic i que no accedeixen a les prestacions econòmiques, o han finalitzat les ajudes econòmiques pertinents, amb problemes d'exclusió i fissura social cada dia més accentuats.

La despesa de la Generalitat en serveis socials classificada per programes, en l'interval de 1991 a 1995, presenta uns increments significatius en les àrees de disminucions, vellesa i infància-adolescència, mentre que l'atenció primària i les pensions assistencials presenten un decreixement apreciable, com ho indica la taula 2.

TAULA 1. ELS PRESSUPOSTOS DELS DIFERENTS DEPARTAMENTS VINCULATS A LA PROTECCIÓ SOCIAL (en milions de pessetes)

	1991	1992	1993	1994	1995	91/95
Treball	9.351	10.902	21.777	24.165	25.880	176,76%
Cultura	18.083	21.085	22.658	22.910	23.936	32,37%
Justícia	17.567	22.729	25.238	27.040	27.868	58,64%
Benestar Social	45.672	51.934	57.314	56.856	59.439	30,14%
Presidència	30.855	30.598	37.982	116.156	116.739	278,35%
Ensenyament	297.933	304.674	330.500	273.824	288.881	-3,04%
Sanitat i SS	380.886	435.809	486.535	516.605	541.294	42,11%

Font: Generalitat de Catalunya, 1996.

TAULA 2. DESPESES DE LA GENERALITAT SEGONS ELS PROGRAMES DE SERVEIS SOCIALS (en milions de pessetes)

	1991	1992	1993	1994	1995	95/91
Disminuïts	8.346	11.300	12.685	13.483	14.527	74,05%
Vellesa	11.872	13.959	15.239	16.334	17.714	49,21%
Atenció primària	3.312	3.756	4.389	4.220	3.036*	-8,34%
Infància-adolescència	6.610	7.506	7.697	8.338	9.385	41,99%
Pensions assistencials	10.246	9.746	8.186	6.729	5.632	-45,03%
Adm. general**	1.822	2.111	2.383	1.722	1.616	11,31%
Total	42.208	48.376	50.579	50.826	51.910	22,99%

* Per a l'any 1995 no s'han incorporat al pressupost prop de 700 milions corresponents a documents AD justificants, ni tampoc s'han incorporat prop de 459 milions de pessetes per al manteniment de la xarxa de l'UBASP i 20 milions de pessetes del programa de drogues corresponents a documents AD pendents, que, si bé són obligacions de l'any 1995, s'incorporaran respectivament als pressupostos de 1996 i de 1997. ** Inclou les despeses d'administració de l'ICASS i una estimació de les despeses de la DGAI a partir de les despeses totals.
Font: Departament de Benestar Social i ICASS: liquidacions pressupostàries.

Hi ha unes dades que poden aproximar-nos a l'evolució dels pressupostos dels anys anteriors al període comentat. La taula 3 mostra l'evolució dels pressupostos de l'ICASS (totals i sense les pensions de vellesa i malaltia), els de la Generalitat i els dels departaments de Sanitat i Seguretat Social, on hi havia les competències de serveis socials[14].

4.2 L'Administració local

Sense entrar en l'anàlisi de l'organització, les competències i la tipologia de serveis de l'Administració local, ja que aquesta temàtica implicaria un nou capítol, es presenta una reflexió sobre la problemàtica comuna als ajuntaments que està relacionada amb el finançament dels seus serveis.

Als ajuntaments hi ha una necessitat explícita de repensar el finançament i els models de gestió. L'etapa de creixement dels recursos públics s'ha frenat, i aquesta nova situació planteja la reestructuració del sistema de finançament i organització dels serveis[15]. Un estudi elaborat per la Federació de Municipis[16] posava en relleu que aproximadament el 20% de la despesa dels municipis catalans de més de 20.000 habitants es pot considerar una despesa supletòria, és a dir, despesa que correspondria a altres àmbits de govern, especialment a l'autonòmic. Aquesta circumstància ve determinada per diferents causes: la presència tradicional dels ajuntaments en determinats camps, una major sensibilitat municipal per detectar les necessitats i les demandes, l'ambigüitat del marc legal i el retard a aprovar les normes bàsiques que regulen els serveis propis dels municipis.

Les iniciatives legislatives i els acords duts a terme han enfocat aquest tema de diferents maneres, o bé adjudicant aquestes responsabilitats a àmbits de govern superior o bé incrementant la dotació financera dels municipis, amb un cert aclariment del marc competencial municipal. Però, malgrat aquestes iniciatives, el procés darrer ha significat augmentar les despeses municipals i crear grans problemes de finançament per atendre prestacions de nivells superiors. Aquesta situació demana més aclariment de l'ordre competencial i més concreció del finançament, ja que la darrera llei d'administració ins-

TAULA 3. EVOLUCIÓ DELS PRESSUPOSTOS DE L'ICASS 1982-1988 (en milions de pessetes)

	ICASS total	ICASS*	Índex	Generalitat	Dep. Sanitat i Seg. Social
1982	8.724	5.490	100	246.150	121.182
1983	12.411	8.209	149	319.814	154.002
1984	14.222	7.977	145	321.215	168.503
1985	16.476	9.510	173	384.413	186.286
1986	18.089	9.665	176	429.523	201.752
1987	19.477	10.862	198	484.827	225.042
1988	23.684	15.069	274	560.853	261.879

* Institut Català d'Assistència i Serveis Socials (ICASS), sense pensions de vellesa i de malaltia.
Font: ponència Dr. Laporte a EUTS. Febrer de 1988. *Els serveis socials a Catalunya. Evolució i perspectives*

titucional de descentralització, desconcentració i coordinació del sistema català de serveis socials no ho acaba de resoldre. El finançament dels equips bàsics de serveis socials és un dels casos paradigmàtics.

Per altra banda la col·laboració dels usuaris encara és irrellevant en el finançament dels serveis i s'ha tendit a la universalitat dels serveis, sense que es considerin altres alternatives segons els col·lectius que s'atenen; i la participació d'altres vies de finançament i cooperació de la iniciativa privada no ha assolit encara els nivells d'altres països europeus. En definitiva la situació d'escassetat de recursos i la reducció pressupostària no és una situació conjuntural sinó que ens replanteja la necessitat d'un nou sistema de prestacions que garanteixi l'increment de serveis d'acord amb les demandes i els recursos existents, la qual cosa significa una recerca constant d'eficàcia i eficiència en la gestió dels serveis, si bé en alguns moments hi ha un clar perill de fer prevaler exclusivament criteris economicistes.

5. LA INICIATIVA SOCIAL

La iniciativa social, principalment la vinculada a l'Església catòlica, però també la de caràcter laic, entitats, fundacions i associacions de caràcter benèfic i filantròpic, han estat tradicionalment un dels sectors proveïdors de serveis socials en la història de l'assistència social a Catalunya.

La legislació de serveis socials dels darrers anys (1985-1996), citada anteriorment en l'apartat segon, incorpora la iniciativa social no lucrativa (1985) i també la mercantil (1994 i decrets posteriors) com a provisoris de serveis socials.

La pluralitat temàtica i d'entitats, finalitats i orientació social i ideològica és una característica estructural de la iniciativa privada en el camp social. Cada un dels tipus d'entitats, és a dir les fundacions, les obres socials de les caixes d'estalvi, les associacions, les cooperatives, o les societats laborals, requereixen un tractament i una anàlisi específica. A tall de síntesi es presenten algunes dades informatives.

Les fundacions han estat tradicionalment presents en la provisió de serveis benèfics assistencials a Catalunya. Cal destacar, en primer lloc, que el nombre de fundacions registrades (*Justidata* núm. 11 juliol/octubre 1995) a Catalunya l'any 1993 era de 731, 302 de les quals són considerades de caràcter benèfic i social, amb un total pressupostari de 104.326 milions de pessetes, xifra que representa el 65% de la despesa de les fundacions a Catalunya. Cal indicar que aquesta denominació inclou també les fundacions de caràcter sociosanitari, però l'anàlisi elaborada pel Departament de Benestar Social ha segregat d'aquest conjunt unes 100 entitats de caràcter sociosanitari, i així queda una xifra d'unes 203 fundacions de caràcter socioassistencial, de les quals cal fer-ne un estudi tipològic més acurat.

En qüestió de temes, les activitats de les fundacions són diverses, entre elles hi ha les benèfiques i assistencials, les culturals, les docents i les científiques. En el període 1990-1993 es pot apreciar un constant creixement de la despesa de les fundacions en matèria benèfica i assistencial. La taula 4 mostra aquest procés.

TAULA 4. EVOLUCIÓ DE LA DESPESA DE LES FUNDACIONS A CATALUNYA, SEGONS TEMÀTIQUES (en milions de pessetes)

	Total despeses
Any 1990	
benèfiques i assistencials	203.300
culturals	86.400
docents	75.280
fins científics	21.070
total	366.050
Any 1991	
benèfiques i assistencials	282.100
culturals	86.850
docents	82.300
fins científics	20.140
total	471.390
Any 1992	
benèfiques i assistencials	323.300
culturals	91.820
docents	89.530
fins científics	44.880
total	549.530
Any 1993	
benèfiques i assistencials	359.900
culturals	95.830
docents	100.400
fins científics	87.820
total	643.950

Font. Departament de Justicia *JUSTIDATA* núm. 11. Juliol/octubre 1995.

Les obres socials i les fundacions de les caixes d'estalvi mantenen una línia de provisió de serveis socials que si bé fa uns anys es percebia amb un cert retrocés dels

TAULA 5. DISTRIBUCIÓ DE LA DESPESA EN OBRA BENÈFICA SOCIAL A CATALUNYA. 1990-1993 (en milions de pessetes)

	1990	% partic.	1991	% partic.	1992	% partic.	1993	% partic.	% increment 93-90
Àrea cultural	8.318	66,44	6.645	58,58	7.924	64,87	7.698	54,58	-7
Àrea docent	1.213	9,68	1.824	16,08	1.672	13,69	3.007	21,32	148
Àrea sanitària	410	3,27	411	3,63	-275	-2,25	85	0,60	-79
Àrea d'assistència	2.560	20,45	2.434	21,45	2.872	23,51	3.286	23,30	28
Àrea d'investigació	20	0,16	30	0,26	24	0,19	28	0,20	39
Total	12.521	100	11.343	100	12.216	100	14.104	100	13

Font: *Anuario Estadístico de las Cajas de Ahorro Confederadas*. Detall de la despesa en Obra Social als anys 1990-1993.

aspectes socials a favor de les línies culturals, avui dia, amb relació a la despesa econòmica, es dibuixa una tendència de recuperació de la despesa econòmica en l'àrea assistencial. La despesa de l'obra benèfica social de les caixes d'estalvi catalanes passa de 12.521 milions, l'any 1990, a 14.104 milions el 1993, i així s'ha incrementat un 13%. L'àrea assistencial experimenta en aquest mateix període un increment del 28%, per passar de 2.560 milions, l'any 1990, a 3.286 el 1993.

L'àrea cultural, amb una dotació notablement major, experimenta però un descens de creixement del -7%, talment succeeix en l'àrea sanitària. La taula 5 indica l'evolució de la despesa en cada una de les àrees.

La dimensió de les diferents entitats d'estalvis, i de la seves obres socials, és un factor significatiu en la interpretació de les dades globals que estan tenyides per l'actuació de les entitats més importants: la Caixa d'Estalvis i de Pensions, i la Caixa de Catalunya, ambdues signifiquen el 80% de la despesa del conjunt de l'obra social.

Les obres socials de les esglésies configuren un sector important en la provisió de serveis socials. La Llei de llibertat religiosa (5 de juny de 1980) va obrir una nova etapa de presència de diferents confessions a l'Estat espanyol i va donar pas a un lent, però perceptible, canvi envers la pluralitat d'idees i que té efectes en el sector social. Així, es constata avui dia, al costat de les obres de l'església catòlica, les més nombroses i amb més pes específic, la presència de les obres de l'església protestant i, en menys grau, la de les esglésies jueva i musulmana. No es disposa de dades registrals de les actuacions socials de les dues darreres esglésies, només d'informacions orals i parcials.

L'església catòlica, com ja s'ha dit, és un actor significatiu en l'acció social. El seu conjunt d'obres socials és ampli: ordes religiosos, acció diocesana-parroquial, associacions religioses i laiques que hi estan vinculades, i Càritas com una de les més significatives. Les informacions que segueixen fan referència a Càritas. L'acció social de Càritas àmplia, dilatada i complexa, s'inicià el 1946 com a Secretariat Nacional de Caritat dins d'Acció Catòlica, i el 1953 adopta el nom de Càritas. La seva història i l'anàlisi de la seva acció i evolució ha estat objecte de diversos treballs[17].

En la dècada dels anys noranta, Càritas diocesana de Barcelona du a terme un conjunt important d'accions socials recollides fonamentalment en els plans d'accions socials. L'any 1991, el Pla d'acció social adreçava la seva acció a vuit àrees temàtiques: atenció primària, vellesa, ajuda a la llar, ajuda econòmica, infància i famílies, drogodependència, atur i voluntariat, amb un total de quaranta projectes concrets per al conjunt de temàtiques: atur, infància i famílies, vellesa i drogodependències el major nombre de projectes[18]. El pressupost del total de projectes del Departament d'Acció Social per a 1991 era, en xifres globals, de 780 milions de pessetes per part "directa de Càritas diocesana, i no inclou les despeses d'altres accions que es fan amb la col·laboració d'altres entitats"

En el Pla d'acció de 1995 les àrees temàtiques són: atenció territorial (atenció social primària), vellesa, infància i famílies, atur, migracions, habitatge i ajudes econòmiques, drogodependència i voluntariat. Conjuntament amb els projectes del Pla, cal indicar la Fundació per a l'Habitatge Social i la Fundació Formació i Treball[19]. El pressupost de despeses previst per a 1995 fou de 1.189 milions[20]. El pressupost de 1996 era de 1.200 milions.

Els plans d'actuació social s'inscriuen en l'orientació d'assistència i prevenció, dos dels tres fronts bàsics de Càritas; el tercer és la denúncia, i dóna lloc a estudis, investigacions i difusió, com per exemple l'estudi sobre els pensionistes del FAS, o l'estudi de la pobresa en la diòcesi de Barcelona.

A diferència de l'acció social de l'Església evangèlica de Catalunya (per les dades que disposem), l'acció social de Càritas diocesana de Barcelona és àmplia i significativa en el conjunt del sector d'iniciativa social i en el conjunt de la provisió de serveis socials a Catalunya. En aquest sentit s'aproxima més al rol de les Càritas d'altres països europeus.[21]

Com s'ha indicat **l'obra de l'Església evangèlica** ha reiniciat la seva acció social, a Catalunya i l'Estat espanyol[22], interrompuda en la guerra civil i pel franquisme. A títol d'exemple cal citar dues qüestions: en primer lloc, la creació, l'any 1995, de la conselleria de Benestar Social del Consell Evangèlic de Catalunya, organisme de coordinació i planificació de les diferents accions socials de les assemblees evangèliques catalanes, en segon lloc, indicar les prioritats de línies temàtiques en l'acció social: atenció social per a la vellesa (principalment equipament residencial, ajuda domiciliària i foment de l'ajuda mútua), rehabilitació de toxicòmans (principalment granges i comunitats terapèutiques), atenció social a marginats per qüestió d'ètnia, refugiats, presos i expresos i les missions evangèliques urbanes, (orientació laboral-jurídica-social, aliments i l'ajuda al tercer món). No es disposa de dades econòmiques concretes per dimensionar les accions presentades.

El nombre de membres de l'Església protestant a Catalunya[23], l'actual sistema de distribució dels recursos econòmics entre les diferents esglésies, objecte de debat encara no resolt, i la potenciació de l'acció voluntària com a element constitutiu important del compromís religiós, poden ajudar el lector a valorar aproximativament la seva dimensió. Val a dir finalment que la presència de l'Església protestant en l'acció social a Catalunya és força més feble que a Europa, degut a les causes històriques conegudes y comentades. Per exemple a Alemanya la Diakonisches Werk (DW), fundació que agrupa l'acció social de l'església protestant, és una de les grans fundacions d'acció social, conjuntament amb les fundacions catòliques, jueves, socialdemocrates i de la Creu Roja[24].

La Creu Roja[25] és una entitat laica d'àmbit internacional, que en els darrers anys al nostre país ha experimentat uns canvis importants en la seva organització i orientacions, si bé sempre el seu objectiu prioritari ha estat atendre les zones deprimides i els col·lectius marginats. La federació de la Creu Roja de Catalunya ha mostrat un especial interès per una política de benestar avançada, fonamentada en un procés de solidaritat social amb la participació voluntària, col·laborant amb les administracions públiques i amb una important xarxa de prestacions de serveis socials. Els seus objectius es focalitzen en dues grans àrees. La primera d'elles fa referència als programes de voluntariat, i la segona als programes de prestació de serveis i gestió.

Els col·lectius d'atenció són diversos, tenen serveis per a nens i joves (41,74%), gent gran (30,55%), disminuïts (5,78%), ciutadans immigrants (3,32%), centres penitenciaris (1,41%), toxicòmans (0.95%), malalts de la sida (0,27%), hospitalitzats (3,32%), malalts mentals (1,13%), i adreçat a tota la població com ara activitats de medi ambient (11,54%), segons dades de 1994. Aquests percentatges es distribueixen amb unes mitjanes mensuals d'uns 10.975 usuaris, 86.011 assistències, i una participació de 2.429 voluntaris.

Cal assenyalar finalment en el sector d'iniciatives privades, i com a fet novell, l'emergència d'una oferta mercantil creixent, majoritàriament vers el sector de la gent gran en activitats sociosanitàries. El debat sobre els pros i els contres de la participació del sector mercantil en la provisió de serveis socials és, però, a la taula.

Malgrat el nombre d'entitats socials, de les xifres registrades i de la cobertura del sector públic, cal posar en relleu que existeixen àmplies franges de població que avui dia no poden accedir a les prestacions socials existents a causa de diversos motius, entre els quals destaca l'existència de franges intermèdies de la societat que, per les seves rendes i també els seus hàbits culturals, no poden accedir als serveis de l'estructura pública, i en canvi tampoc poden nodrir-se de les ofertes del sector privat mercantil degut als preus. Aquesta població sandvitx és una població que es va empobrint i que veu restringit el seu dret a les prestacions socials, que són declarades des de la legislació i la documentació tècnica de caràcter universal.

6. ELS DISPOSITIUS SOCIALS: EQUIPAMENTS, SERVEIS I PRESTACIONS ECONÒMIQUES

6.1 L'atenció primària

Els equips bàsics d'atenció social primària. La potenciació de les unitats bàsiques d'atenció social primària ha estat un dels objectius de les administracions públiques catalanes des de l'any 1980. Actualment i d'acord amb les dades del *Mapa de serveis socials 1996* se'n destaquen les següents característiques.

La dotació de recursos humans actuals és de 1.445 professionals, el 40,9% dels quals són assistents socials, 34,8% treballadors familiars, i el 21,1% educadors especialitzats, un 3,4% són coordinadors d'equips. En els darrers cinc anys s'observa un creixement del nombre de professionals de 246 persones. Cal remarcar però que el major increment s'ha registrat en el grup dels treballadors familiars, que han passat de 370, el 30,9% del conjunt, l'any 1991, a 503 el 1996 (el 34,8%); mentre que el nombre i el percentatge d'assistents socials i d'educadors especialitzats tendeixen a baixar (els assistents socials passen del 45,5% al 40,4%, i els educadors del 23,6% al 21,9%). En canvi s'han creat 46 places (3,29%) de coordinadors.

S'observa doncs un procés d'increment global d'efectius, prioritzant les professions de menor titulació i un procés d'organització reflectit en la potenciació dels coordinadors (vegeu la taula 6).

TAULA 6. RECURSOS HUMANS EN L'ATENCIÓ PRIMÀRIA

	1991		1995	
Assistents socials	546	45,5%	592	40,9%
Educadors especialitzats	283	23,6%	304	21,1%
Treballadors familiars	370	30,9%	503	34,8%
Coordinadors	-	-	46	3,4%
Total	*1.199*	*100%*	*1.445*	*100%*

Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

El nombre de professionals amb relació al nombre de la població de Catalunya és d'una ràtio de 2,03 professionals d'equip d'atenció primària per 10.000 habitants. Els valors més alts se situen en 3,5 i els més baixos en 1,1 professionals per 10.000 habitants. Algunes excepcions no significatives arriben a ràtios de 8,08 i 7,3 i coincideixen en àrees geogràfiques amb baix nombre de població.

L'activitat duta a terme pels serveis d'atenció primària, segons les dades facilitades pels propis equips professionals, és àmplia i fonamentalment informativa, un 57,1% de l'activitat desenvolupada per les UBASP dels consells comarcals i un 38,9% de la dels municipis de més de 20.000 habitants; seguida de les activitats agrupades en el concepte de prevenció i inserció (32,1% en les UBASP dels municipis majors de 20.000 habitants i el 15,4% en els consells comarcals). Les sol·licituds d'ajuts econòmics, ocupen el tercer lloc d'activitat i signifiquen el 7,9% en els equips municipals i el 15,7% en els consells comarcals.

Una activitat que cal remarcar és la vinculada a temes d'habitatge i allotjament, un 2,4% de l'activitat en els equips municipals i un 1,9% en la dels consells comarcals.

La variable territorial marca diferències en l'activitat dels actuals equips. En els equips dels consells comarcals, l'activitat prioritària és la d'informació i actuacions de prevenció i inserció, seguida de la de prestacions econòmiques, mentre que el foment de la solidaritat és molt més baix que en els grups municipals. En aquests últims, l'activitat informativa és també la prioritària però amb un percentatge més baix (38,9%), mentre que la mitjana de les accions de caire preventiu, integració i foment de solidaritat és força més alta que en els consells comarcals; tendència que també s'observa en l'allotjament i l'habitatge (vegeu taules 7 i 8).

El servei d'atenció domiciliària (SAD)

Els serveis d'ajuda domiciliària promoguts per l'atenció primària de XBSSRP s'han duplicat en els darrers anys. De 5.200 casos l'any 1990 a 12.206 el 1994. Cal recordar que el SAD d'atenció primària és de caire polivalent, i s'adreça a persones grans necessitades, a famílies, infants i adolescents. En aquesta polivalència el percentatge de persones grans és elevat, aproximadament un 80% de les prestacions. Si bé l'increment de prestacions SAD és significatiu, el nombre de persones grans potencialment usuàries és també elevat i en tendència creixent.

TAULA 7. ACTIVITAT DE LES UNITATS BÀSIQUES D'ASSISTÈNCIA SOCIAL PRIMÀRIA (UBASP). 1994

	Infor.	SAD	AIC	Prev./ins.	Prest. ec.	Foment solid.
Consells comarcals	60.899 (54,1%)	4.019 (3,7%)	2.124 (1,9%)	17.529 (16,9%)	16.837 (15,7%)	5.275 (4,9%)
Municipis de més de 20.000 hab.	153.202 (38,9%)	8.187 (2,1%)	9.438 (2,4%)	126.571 (32,1%)	31.269 (7,9%)	64.992 (16'5%)

AIC: allotjament i convivència. Prev./ins.: altres actuacions de prevenció i inserció. Prest. ec.: prestacions econòmiques. Foment solid.: foment de la solidaritat.
Font: síntesi, elaboració pròpia a partir del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

TAULA 8. ATENCIÓ PRIMÀRIA. EVOLUCIÓ DE L'ACTIVITAT DE LES UNITATS BÀSIQUES D'ASSISTÈNCIA SOCIAL PRIMÀRIA (UBASP)

	Infor-orientació	Casos SAD	Esp. familiars
1990	135.392	5.200	36.122
1992	152.507	10.656	67.876
1994	214.101	12.206	102.764

Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

Paral·lelament a la prestació del SAD des de l'atenció primària, hi ha altres serveis domiciliaris de diversa titularitat: la prestació del SAD de l'ICASS, en aquest cas destinat exclusivament a persones de més de 60 anys. Una altra modalitat és el PADES, iniciada el 1990, com a equips sociosanitaris d'atenció domiciliària de persones grans amb malaltia, malalts crònics amb dependència i malalts terminals. La seva dotació d'equips l'any 1994 era de 37[26].

Els serveis d'atenció domiciliària presenten en conjunt una tendència de creixement i implementació. Els seus avantatges fan referència a l'estada dels beneficiaris en el domicili, el menor cost econòmic i l'objectiu educatiu-assistencial, que potencien el seu desenvolupament. Els reptes però són múltiples: el principal, entre altres, és la qualitat del servei, que està vinculat a factors de ràtios de temps-serveis i periodicitat de l'atenció domiciliària, juntament amb el reciclatge formatiu dels professionals i la dotació de prestacions complementàries com ara els *caterings* alimentaris, etc.

Entitats d'iniciativa social, com Càritas i la Creu Roja presten també aquest servei amb algunes modalitats d'atenció domiciliària, com per exemple la teleassistència.

Els menjadors socials

El nivell d'atenció primària de la XBSSRP inclou els menjadors socials com a serveis prioritaris.

El nombre de places d'aquest tipus de dispositiu social adreçat a transeünts, persones marginades i, en general, totes aquelles persones que ho necessitin, era de 1.693 l'any 1995. El pes de la iniciativa social en aquest tipus de dispositiu és important, un 67,7% de les places, mentre que la iniciativa pública és del 32,3%.

Un factor altament significatiu és la forta concentració en l'àrea metropolitana d'aquest tipus d'equipaments: un 91,7% de les places existents, i un 5,4% en les comarques centrals, el que indirectament mostra el caràcter urbà de la pobresa (vegeu la taula 9).

Les residències d'estada limitada

S'inclouen en aquesta tipologia de serveis les residències d'estada limitada (Ordre 27-12-91) per suplir temporalment, en casos d'urgència o inexistència, les llars familiars. S'inclou també tot tipus d'albergs a excepció de les residències per a dones maltractades.

La dotació d'aquests serveis és de 894 places, xifra molt reduïda amb relació al nombre estimat de persones que viuen al carrer, o són transeünts. El 81,6% d'aquestes places són d'iniciativa social i només un 18,4% pertany al sector públic.

La distribució territorial del dispositiu reafirma també el caràcter metropolità i urbà comentat anteriorment. Estan

TAULA 9

Atenció primària	Iniciativa pública	Iniciativa social	Iniciativa mercantil	Total
Equips d'atenció primària	*	*	*	1.446 (1)
Residències. Estada limitada (alberg)	164 (18,4%)	730 (81,6%)	-	894 (2)
Centres oberts	2.513 (66,3%)	1.282 (33,7%)	-	3.795 (2)
Pretallers	1.243 (78,27%)	346 (21,8%)	-	1.589 (2)
Menjadors	547 (32,3%)	1.146 (67,7%)	-	1.693 (2)

Professionals. Places. Els equips d'atenció primària són de responsabilitat pública. Hi ha iniciatives socials com per exemple Càritas.
Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996

situades a l'àrea metropolitana (53,1%) i a les comarques centrals (29,5%).

Centres oberts per a infants i adolescents, i pretallers

A diferència del que succeia en els anteriors equipaments, de les 3.795 places que es registren en els centres oberts, el 66,3% són d'iniciativa pública i un 33,7% d'iniciativa social. En els pretallers es reafirma i s'incrementa la tendència, un 78,2% són públiques i el 21,4% d'iniciativa social.

El nombre de centres oberts registrats és de 91, amb una ràtio de 41,7 places per centre. La majoria dels centres oberts tenen entre 25 i 30 places, llevat d'alguna excepció que guarda el disseny de gran centre amb 200 places.

La titularitat de les places dels pretallers és també preferentment pública: el 78% de les places, i de la iniciativa privada és el 21,8%.

En les taules 6,7,8 i 9 es presenten i detallen aquestes dades.

6.2 Serveis d'atenció a la infància i l'adolescència

Els serveis i els equipaments d'aquesta àrea compresos en la XBSSRP s'adrecen a la prevenció i l'atenció de situacions de risc viscudes per infants i adolescents, i en menor nombre també s'adrecen a dones maltractades.

La tipologia dels dispositius considera: equips pluriprofessionals d'acció territorial (EAIA, equips d'atenció a la infància i l'adolescència), uns altres equips de valoració de famílies sol·licitants d'acolliment i adopció (serveis d'integració familiar), i centres residencials (els d'acolliment d'urgències, els d'acció educativa i uns altres per a dones maltractades).

Els EAIA es varen crear l'any 1986[7] i actualment (1995) n'existeixen 33 en tot Catalunya. El seu creixement va ser significatiu fins a 1991 amb 20 equips[8] i fins a 1994 amb 29 de creats. A partir d'aquesta data el seu creixement és molt menor. Tots els EAIA són de titularitat pública i es poden establir convenis amb entitats privades. Numèricament es concentren preferentment en el Barcelonès. La ràtio d'atenció per 10.000 hab. en el conjunt de Catalunya és de 0,2, equips i oscil·la en valors de 0,2 preferentment en zones metropolitanes, a 1,5 en comarques rurals i pirinenques (EAIA supracomarcal).

En el conjunt dels altres equipaments d'aquesta àrea, la presència de la iniciativa pública se situa en valors del 60 i el 47% (en els centres d'acolliments d'urgències, tant d'infants com de dones), i en valors del 28% en els casos dels centres residencials. Els equips de valoració de les sol·licituds d'adopció o d'acolliment són de titularitat pública en convenis establerts amb els col·legis professionals de psicòlegs i diplomats socials. No es registra presència de la iniciativa mercantil.

La dotació de places i equipaments, l'any 1996, és de 2.788 places en els centres residencials d'acció educativa, de 193 places en centres d'acolliment i de 177 en residències per a dones maltractades.

L'evolució de places en aquests equipaments o el nombre d'equips, en el quadrimestre 1992-1996, presenta un limitat creixement de places en els centres d'acolliment (de 145 a 193 places) i un cert decreixement en els centres residencials d'acció educativa (de 2.809 a 2.788 places).

La concentració geogràfica de les places l'any 1995 és prioritàriament metropolitana, valors de 69,2% i 59,3% en els centres d'acolliment i residencials d'acció educativa, i del 39,3% en els EAIA. Les ràtios globals d'atenció oscil·len entre el 2,4 (EAIA) a 1-2 (centres residencials d'acolliment), i de 1-2 (centres residencials d'acció educativa).

Les taules 10 i 11 mostren la presència de les iniciatives pública, social i mercantil en aquesta àrea, i l'evolució de places i equipaments en el quadrienni.

6.3 Els serveis i els equipaments per a persones amb disminució

La tipologia de serveis socials per a persones amb disminució inclosos en la XBSSRP és plural i recorre un ampli ventall de serveis que van des de serveis amb funcions diagnòstiques i valoratives en centres residencials, passant per centres ocupacionals i serveis d'integració laboral (SSIL). El conjunt d'aquesta tipologia de serveis constitueix la xarxa bàsica d'atenció a disminuïts (XBAD). Aquesta àrea és la més dotada en serveis de diversa funcionalitat –en gran part fruit de l'interès i la persistència dels propis afectats, pares i els que envolten– i també de

TAULA 10. SERVEIS D'ATENCIÓ INFÀNCIA-ADOLESCÈNCIA

	Iniciativa pública	Iniciativa social	Iniciativa mercantil	Total
EAIA [1]	33			33
Centres d'acolliment (infants en risc)[2]	112 (62,5%)	67 (37,5%)	-	179
Centres residencials. Acció educativa[2]	575 (28,3%)	1.462 (71,7%)	-	2.037
Serveis de col·laboració-integració (acolliment-adopcions)[3]	6 (100%)	-	-	6
Residències d'estada limitada (dones maltractades)[2]	84 (47,5%)	93 (52,5%)	-	177

[1] Equips. [2] Places. [3] Equips.
Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

TAULA 11. EQUIPAMENTS INFÀNCIA-ADOLESCÈNCIA

	1992	1993	1994	1995	1996	Decr./creix
EAIA	25	25	29	32	33	17 (equips)
C. acolliment	145	140	182	218	193	48 (places)
Residències d'acció educativa	2.909	3.055	3.023	2.804	2.788	-121 (places)
Residències d'estada limitada (dones)	*	*	*	*	177	*

* No hi ha dades.
Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

sectors professionals i del reconeixement de les administracions. En aquest sentit és un exemple dels efectes de les estratègies corporatives que queda palès en la forta presència de la iniciativa social (IS) en la provisió de serveis en aquesta àrea. Del conjunt de places residencials, ocupacionals i dels centres d'atenció especialitzada diürna, corresponen a la IS del 68% al 90,1% de les places, segons la tipologia dels serveis i equipaments. Les places d'IP se situen en valors entre el 7,7 i el 30%, mentre que la iniciativa mercantil (IM) és present amb valors de 2,2 i 13,9% en equipaments de caire residencial.

Tipològicament en la XBAD es distingeixen set tipus de serveis i equipaments: els centres d'atenció precoç, els centres ocupacionals, els centres especialitzats d'atenció diürna, les residències, els serveis socials d'integració laboral (SSIL) i els equips de valoració i orientació (EVO).

De 1992 a 1996, s'observa globalment un procés de creixement contingut del nombre de places residencials i ocupacionals, així com del nombre dels SSIL, però en aquest cas amb un increment del 69%. Les ràtios de places per 1.000 habitants dels centres residencials i els ocupacionals presenten un tímid procés de creixement en el quadrienni, amb valors de 0,23 a 0,29 en llars residències, de 0,39 a 0,43 en residències, i de 0,96 a 1,12 en centres ocupacionals. En centres d'atenció especialitzats, el valor de la ràtio és decreixent de 0,26 a 0,19. En la taula 12 s'exposa l'evolució de les places de cada tipus de centres en el quadrienni de 1992-1996.

TAULA 12. EQUIPAMENTS D'ATENCIÓ DISMINUÏTS

	1992		1993		1994		1995		1996	
	total oferta	s/1.000 h	total oferta	s/1.000 h	total oferta	s/1.000 h	total oferta	s/1.000 h	total oferta	s/1.000 h
Llars-residències	1.375	0,23	1.496	0,25	1.661	0,27	1.725	0,28	1.765	0,29
Residències	2.359	0,39	2.655	0,44	2.791	0,46	2.563	0,42	2.608	0,43
Centres ocupacionals	5.841	0,96	6.488	1,07	6.857	1,13	6.804	1,12	6.759	1,12
Centres d'atenció especialitzada	1.591	0,26	1.503	0,25	1.505	0,25	1.424	0,24	1.127	0,19
EVO*	11	-	12	-	12	-	13	-	13	-
Serveis estimulació precoç*	57	-	58	-	58	-	57	-	57	-
SSIL**	55	-	68	-	76	-	79	-	89	-

* Equips de valoració i orientació. Nombre de centres. ** Serveis socials d'integració laboral. Nombre de centres.
Font: selecció pròpia a partir de les dades del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

TAULA 13. GENT GRAN

	Iniciativa pública	Iniciativa social	Iniciativa mercantil	Total
Centres de dia (1)	1.348 (57,4%)	877 (37,3%)	126 (5,3%)	2.351
Llars-residència (1) Llars-residència sociosanitàries*	11.848 (33,0%)	10.306 (28,7%)	13.737 (38,3%)	35.858 (4.202)
Casals de gent gran (2)	332 (48,12%)	357 (51,8%)	-	709
Habitatges tutelats	86 (53,4%)	75 (46,5%)	-	161

(1) Places. * Del conjunt de llars-residència, 4.202 places són sociosanitàries. Un 11,7% del conjunt de places residencials.
Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

En aquesta àrea cal indicar l'existència d'un conjunt important d'entitats, federacions i associacions de disminuïts físics, psíquics i sensorials.

6.4 Serveis i equipaments per a gent gran

Els equipaments i els serveis d'atenció a les persones grans considerats en la XBSSRP i també els casals de gent gran, han experimentat una tendència d'increment de places en el darrer quadrienni. Aquesta obeeix a les necessitats derivades de l'augment absolut i relatiu de persones de més de 65 anys en la societat catalana en els darrers anys, seguint la tendència europea.

L'increment de places està lluny de cobrir les necessitats d'atenció i espais domiciliaris per al conjunt de la població catalana de més de 65 anys, que planteja un conjunt de noves necessitats socials lligades a l'envelliment de la societat. Des del punt de vista de les autores d'aquest article, cal recalcar el caràcter heterogeni de la vellesa i les seves capacitats d'autonomia i experiència enfront les visions reduccionistes i limitades de l'envelliment. Dit això, cal afirmar també les necessitats socials, sanitàries, d'habitatge i de relació presents en les persones grans i que s'incrementen en relació amb l'augment de l'edat. Gairebé un 20% de la població de més de 75 anys viu sola, el 52,3% de las llars unipersonals estan formades per gent gran i el nombre de pensionistes de les PNC, jubilació i les pensions assistencials (FAS) a Catalunya és de 27.735 persones. Val a dir finalment que els valors econòmics de les prestacions econòmiques són, per a un sol, perceptor inferiors al salari mínim interprofessional.

La tipologia de dispositius socials en aquesta àrea en la XBSSRP presenta serveis de caràcter diürn recreatius-relacionals (els casals de gent gran), centres residencials (socials i sociosanitaris), centres d'atenció especialitzada diürna (centres de dia CD) i habitatges tutelats. Cal incloure-hi també el SAD, de caràcter polivalent però utilitzat majoritàriament (80%) per persones grans.

No es tenen en compte en la XBSSRP altres iniciatives de caire universal i intergeneracional, talment fomentadores d'autonomia i qualitat de vida com ara les iniciatives de formació (aules universitàries), les recreatives-turístiques i terapèutiques (viatges i termalisme) o les entitats formades per les persones de més de 65 anys autònomes i actives que aporten el seu capital de capacitat i d'experiència duent a terme diverses accions de formació, orientació i assessorament adreçades a tothom, molt freqüentment a joves (per exemple SECOT i CONEX).

La presència de les iniciatives pública i social (IP i IS) és més equilibrada en els equipaments d'aquesta àrea que en la de disminuïts comentada anteriorment. Els valors globals oscil·len entre el 33% i el 57% en la IP, i entre el 30% i el 51% en la IS. La iniciativa mercantil (IM) és present en dos tipus de dispositius: els centres de disminuïts (5,3%) i les llars residencials, on hi ha la més alta participació de tots els equipaments i serveis socials comentats (el 38,9%). En la taula 13 s'exposa la participació de cada titularitat en cada tipus de servei.

Com dèiem inicialment, l'evolució de les places dels equipaments de XBSSRP en el quadrienni 1992-1996 ha estat globalment i de manera continuada de signe positiu. Es dóna la circumstància que els centres de dia són els que globalment presenten l'increment més accentuat, ja que dupliquen el nombre de places (de 1.286 a 2.351) encara que presenten un lleuger descens l'any 1996. Els habitatges tutelats que s'inicien registralment l'any 1993 passen de 13 a 161 el 1996. La taula 14 exposa l'evolució per cada tipus de dispositiu.

Les ràtios de cobertura han experimentat també un cert increment, passant de valors de 0,15 a 0,27 en els CD, de 3,08 a 3,6 en els centres residencials, i és pràcticament irrellevant en els habitatges tutelats.

El SAD és un dels serveis essencials per a les persones grans per mantenir la seva autonomia en el seu hàbitat i prevenir l'ingrés residencial a destemps. El nombre de

TAULA 14. TIPOLOGIA SERVEI-EQUIPAMENTS

	1992	1993	1994	1995	1996	Absolut
Centres de dia	1.286[1] (0,15%)	1.833 (0,21%)	2.479 (0,29%)	2.476 (0,29%)	2.351 (0,27%)	+ 1.065
Llars-residència	26.735[1] (3,08%)	28.973 (3,34%)	31.102 (3,59%)	31.008 (3,58%)	31.653 (3,6%)	+ 4.918
Llars-residència sociosanitàries*	3.759	3.854	4.010	4.202	4.202	
SAD***	10.565	-	12.206	-	-	
Habitatges tutelats	-	13 (0%)	65 (0,01%)	124 (0,01%)	161 (0,02%)	+ 148
Casals de gent gran**	*	*	*	709	*	-

* Entre el nombre de places residencials s'indiquen les de caràcter sociosanitari. ** No es disposa de dades globals d'evolució dels casals de gent gran. Per als de dependència de l'Administració autonòmica es pot veure l'estudi *Equipaments Divisió General Acció Cívica*. CIREM.1995. La xifra indicada procedeix de *l'Anuari estadístic de Catalunya 1995*. ***Casos atesos anualment pel SAD d'Atenció Primària.
Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

casos atesos pel SAD d'atenció primària va ser de 12.206 l'any 1994 (4.019 en els consells comarcals i 8.187 en l'atenció primària de municipis de més de 20.000 hab.) la qual cosa equival a 14 casos atesos per 10.000 persones de més de 65 anys[29].

L'evolució de casos atesos pel SAD des de les UBASP de la xarxa bàsica presenta un fort increment: de 5.200 casos el 1990 a 12.206 el 1994.

Les taules 13 i 14 presenten respectivament la presència de la IS, IM i la IP, i l'evolució quadriennal dels serveis i equipaments en aquesta àrea de gent gran.

6.5 Serveis i equipaments d'atenció a les toxicomanies

En la tipologia de centres d'atenció social a toxicomanies (alcoholisme i drogodependències) de la XBSSRP, es consideren dues modalitats: els centres d'atenció diürna i els residencials-urbans.

Cal citar aquí que en l'àmbit sanitari hi ha un conjunt de serveis adreçats als drogodepents: els centres d'assistència i seguiment CAS que configuren la xarxa d'atenció a les drogodependències. Així mateix també hi ha un conjunt d'iniciatives socials de tipus associatiu d'atenció a persones alcohòliques (associacions de familiars i amics, alcohòlics anònims, Rauxa...) que sovint tenen alternatives noves des del punt de vista de l'atenció, com per exemple l'atenció al carrer.

Retornant als dispositius inclosos en la XBSSRP, s'observa una major presència de la iniciativa pública en els centres diürns (61,8%) que en els residencials (5,9%). En aquests darrers, la iniciativa social és molt important (74,9%), mentre que la iniciativa mercantil arriba al 20% del nombre de places existents l'any 1996 en les dues modalitats de centres citats.

Territorialment els centres es concentren actualment en l'àrea metropolitana i en les comarques centrals, tant pel que fa als centres diürns (61,8%) com a residencials (84,5%).

Les ràtios territorials de places per 1.000 habitants oscil·len en valors de 0 a 0,52, el més alt, i que correspon a les comarques centrals.

La taula 15 indica la incidència de les iniciatives pública, social i mercantil en aquests serveis.

TAULA 15. PRESÈNCIA DE LES INICIATIVES PÚBLICA, SOCIAL I MERCANTIL EN ELS EQUIPAMENTS PER A TOXICÒMANS DE LA XARXA BÀSICA DE SERVEIS SOCIALS DE RESPONSABILITAT PÚBLICA (XBSSRP)

	Iniciativa pública	Iniciativa social	Iniciativa mercantil	Total
Centres urbans diürns (places)	34 (61,9%)	21 (38,1%)	- -	55 (100%)
Centres residencials (places)	40 (5,9%)	503 (74,9%)	129 (19,2%)	672 (100%)

Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

TAULA 16. EVOLUCIÓ DE LES SOL·LICITUDS I EXPEDIENTS PIRMI. 1992-1995

	1992	1993	1994	1995	Creixement ± global
Sol·licitant	2.213	3.837	4.601	4.120	1.507
Exp. vigent	10.076	13.600	17.193	19.977	9.501

Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

6.6 Les prestacions econòmiques. PIRMI, PNC i FAS[30]

Les prestacions econòmiques són un gran capítol de l'atenció social i requereixen un tractament específic, tant en els valors de les seves aportacions econòmiques (en general baixes, equivalents o inferiors al salari mínim interprofessional), com en la seva incidència en el conjunt de la població, la gestió, les condicions d'accés i els efectes que produeixen en els perceptors.

Citem ací breument unes dades globals de tres tipus de prestacions d'important significació en el sector social: la renda mínima d'inserció (PIRMI), les pensions no contributives de la Seguretat Social (PNC), gestionades per ICASS, i les prestacions assistencials del FAS.

Les prestacions de renda mínima[31], iniciades a Catalunya l'any 1990[32], han tingut un clar procés creixent, i actualment el volum de casos actius és de 20.000. El nombre d'expedients vigents s'ha incrementat en 9.501, de 1992 a 1995, mentre que les sol·licituds presenten un procés creixent fins a 1994, any en què s'inicia un descens de gairebé 600 casos (581) anuals –descens contradictori si es tenen presents les circumstàncies econòmiques generals que comporta importants efectius socials en situació de pobresa (vegeu taula 16).

TAULA 17. CONJUNT DE PNC, PIRMI I FAS EL 1995

PNC [1]	PIRMI [2]	FAS [3]	Total
24.628	19.977	7.758	52.365

[1] PNC jubilació. [2] Expedients PIRMI vigents. [3] FAS vellesa.
Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

Les PNC de jubilació presenten també un important creixement en el quadrienni 1992-1995 (increment de 10.500 pensions), en canvi les pensions assistencials del FAS de vellesa decreixen en el període, i arriben, l'any 1995, a gairebé la meitat de les existents el 1994 (de 14.574 a 7.758) (vegeu taula 18).

En conjunt, 52.365 persones són perceptores de prestacions assistencials, l'any 1995, (PIRMI: 19.977, FAS vellesa: 7.758, i PNC: 24.628). És a dir, l'1,14% de la població de més de 18 anys de Catalunya és perceptora d'alguna d'aquestes pensions. Al costat d'aquest valor, és interessant considerar que el mapa de la pobresa de Catalunya (GES 1989) ofereix una xifra estimada d'1,6% de població catalana en situació de pobresa extrema.

TAULA 18. EVOLUCIÓ DE PNC-JUBILACIÓ I FAS-VELLESA 1992-1995

	PNC	Prev. FAS
1992	14.187	14.574
1993	20.446	11.793
1994	21.270	9.549
1995	24.628	7.758

Creixement global + de PNC en 10.441 pensions de jubilació.
Decreixement global - FAS en 6.716 pensions de vellesa.
Font: síntesi del *Mapa de serveis socials de Catalunya* (MSSC). 1996.

6.7 Distribució territorial

Ja ha estat comentada anteriorment en aquest capítol, però a títol d'exemple les dades de serveis i equipaments per comarques del segon nivell s'il·lustren en la taula 19.

7. CONSIDERACIONS I INTERROGANTS DE FUTUR

Per acabar, voldríem plantejar algunes consideracions que, al nostre criteri, seria interessant que es plantegés el sector dels serveis socials. De manera sintètica n'indiquem algunes.

a) La reducció de la despesa pública ens interroga sobre els recursos cada cop més minsos per garantir les noves i més grans necessitats de la població. Hom es pregunta com es pot garantir l'efecte redistributiu de la política social i evitar que els costos de la burocràcia i de l'organització engoleixin una part important dels pressupostos. Hom dubta de la capacitat del sistema per copsar i respondre a les noves demandes que la societat actual està generant entre els nous sectors de població de franges socioeconòmiques intermèdies. Es tracta d'uns col·lectius totalment normalitzats que estan entrant en un procés de pauperisme i necessiten una atenció per evitar que passin a formar part dels grups marginals.

TAULA 19. SERVEIS I EQUIPAMENTS PER COMARQUES. II NIVELL (PLACES, ESTABLIMENTS I SERVEIS)

	Eaia	SSil	Est.p.	Ocup dism.	Resid dism.	Transp. adapt	C.dia vells	C. rsd. vells	Hab. tutel.	C.dia toxic.
A. Empordà	0,5	1	1	44	14	-	32	396	-	2
A. Penedès	1	1	-	119	50	1	25	580	5	1
Anoia	-	1	1	50	91	-	-	421	-	1
Bages	0,5	2	1	123	47	-	53	1.083	-	-
B. Camp	0,5	1	1	85	7	3	31	951	-	1
B. Ebre	0,25	1	1	120	16	-	15	458	-	-
B. Empordà	0,5	1	1	40	-	1	40	518	-	2
B. Llobregat	3	1	9	771	83	3	127	3.366	-	6
Barcelonès	13	28	17	2.343	497	5	899	10.113	54	16
Garraf	-	1	1	87	13	2	25	754	-	2
Gironès	1,5	5	2	120	24	1	65	916	-	1
Maresme	1	2	1	266	144	2	60	3.692	24	2
Montsià	0,25	-	-	24	-	-	103	98	-	-
Osona	0,3	1	1	110	22	1	105	1.132	41	1
Segrià	1,5	4	1	475	315	2	103	1.181	-	3
Selva	0,5	2	1	161	80	-	38	547	-	1
Tarragonès	1,25	2	4	178	10	3	6	496	-	3
Vallès Occ.	3	8	5	770	158	4	298	3.052	13	5
Vallès Or.	1	3	3	242	16	2	123	1.775	-	1
A. Camp *	2	4	-	115	21	-	32	912	-	1
Garrotxa**	1	2	2	167	47	-	84	958	-	2
R. Ebre ***	0,5	1	-	50	-	1	-	100	-	-
A. Urgell****	3	-	1	195	88	1	110	1.441	24	-
Berguedà*****	-	-	2	103	16	1	50	856	3	2

* Inclou les comarques de l'Alt Camp, el Baix Penedès, la Conca de Barberà i el Priorat. ** Inclou: la Garrotxa, el Pla de l'Estany i el Ripollès. *** Inclou: la Ribera d'Ebre i la Terra Alta. **** Inclou: l'Alt Urgell,l' Alta Ribagorça, l'Urgell, les Garrigues, la Noguera, el Pallars Jussà, el Pallars Sobirà, el Pla d'Urgell, la Segarra i la Val d'Aran. ***** Inclou: el Berguedà, la Cerdanya i el Solsonès.
Font: elaboració pròpia a partir de les dades del *Mapa de serveis socials*. Generalitat de Catalunya, 1996.

b) La duplicitat de xarxes i uns sistemes poc racionalitzats ens interroguen sobre l'eficàcia del sistema i els models d'intervenció que permetin apropar els serveis al ciutadà, potenciar el principi de subsidiaritat i practicar una veritable descentralització que asseguri una cobertura i equilibri en el territori

c) La lenta incorporació de la societat civil en la gestió i la prestació de serveis socials ens obliga a reflexionar sobre la conveniència de la cooperació de la iniciativa privada i la pública, però alhora exigeix una veritable defensa de la responsabilitat pública, a la qual no es pot claudicar.

d) La descentralització i la regionalització dels serveis produeixen un canvi important en les funcions dels poders locals, que obliga a potenciar aquest àmbit de l'Administració i evitar el traspàs de competències sense els pressupostos que corresponguin.

e) L'excés de demandes no pot justificar les intervencions purament pal·liatives i assistencials i caldria prioritzar una política preventiva a llarg termini molt més rendible.

f) Al nostre sistema encara es donen certes prestacions de tipus graciable i per tant subjectives d'atorgar-les. Seria hora que fossin reconegudes com a prestacions de dret.

g) Avui s'està produint una proliferació de noves professions i nous espais d'intervenció que podríem valorar molt positiva sempre que no representi una excessiva especialització, una parcialització de l'individu i una complexitat i duplicitat innecessària en la xarxa d'atenció a la persona. Per tal d'evitar-ho és important un esforç de treball en xarxa amb una marcada complementarietat i coordinació.

h) Estem en un procés d'integració a Europa que ens obliga a la convergència d'objectius i polítiques de pro-

tecció social entre tots els països de la Unió. Caldria recordar els compromisos adquirits en l'àmbit social que en moltes ocasions són oblidats per la priorització del compliment dels acords econòmics.

i) La societat europea, i també Catalunya, es troba en un procés de polarització dels grups socials fent cada vegada més important entre grups de ciutadans amb diferents rendes i sistemes culturals. La fissura o la fractura social de què parlen els experts, obliga, al nostre entendre, replantejar el paper dels serveis socials, interrogant-se quin és el seu rol en el treball per afavorir la cohesió social de la societat.

j) En aquest darrer sentit hom s'interroga sobre la tendència d'actuació marcadament individual-familiar dels serveis socials actuals i de l'escassa activitat de dinàmica i acció territorial apreciada. Així mateix la classificació per grups de població que s'utilitza en la planificació de serveis i prestacions tenen un marcat accent corporatiu, i hom s'interroga també sobre els efectes d'aquesta orientació en la societat.

k) Finalment cal indicar la reflexió de la qualitat en la prestació dels serveis socials. No es tracta només d'índexs de cobertura i places existents. Es tracta de garantir serveis i prestacions de qualitat, defugint els implícits de l'orientació assistencialista que encara són presents en analitzar per exemple els valors econòmics de les pensions comentades en l'article, o en observar la ràtio de temps i periodicitat en l'atenció domiciliària.

Aquests temes només apuntats i plantejats de forma massa sintètica són alguns del punts de reflexió que han de definir les futures polítiques socials de Catalunya i que haurien d'ésser considerats.

NOTES

1 El present capítol pretén facilitar una visió general de la gènesi i l'evolució dels serveis socials a Catalunya en els darrers anys. La temàtica que volem tractar és molt àmplia, per la qual cosa ens veiem obligades a donar només unes pinzellades sobre estructura, competències, organització i tipologia de serveis. El darrer *Mapa de serveis socials* (1996), elaborat pel Departament de Benestar Social, ha estat un punt de referència bàsic. El volum, la qualitat i l'actualització de la seva informació ens ha estat molt útil, tot acceptant el risc de donar una visió excessivament institucional de la qüestió.

2 Primer Congreso Católico de Beneficiencia Nacional, 6 a 9 de Noviembre de 1929. Barcelona. Vegeu entre altres la ponència de A. Farreras "Resumen de la comunicación del comité femenino de mejoras sociales" i la de J. Espinosa "La familia i la beneficiencia".

3 J. Nadal, i C. Sudrià. *Història de la Caixa de Pensions de Catalunya i Balears.* La preocupació de Moragas per la professionalització (coneixement, tècnica i metodologia) es fa palesa la pròpia organització de les obres socials realitzades, principalment però no exclusivament les sociosanitàries.

4 L'Auxilio Social fou creat l'any 1937, en zona franquista com a Auxilio Social de Invierno, i en finalitzar la Guerra s'estengué geogràficament i en consolidà la posició. L'any 1973 es va transformar en l'Instituto Nacional de Asistencia Social (INAS) dins del Ministeri de Governació.

5 Les obres més significatives foren: les càtedres ambulants, les escoles d'infermeria, *mandos,* educació física i assistencia social, *hogar,* guarderies, i les "divulgadores sanitàries".

6 Entre les obres socials sindicals cal destacar l'habitatge públic, la d'*educación y descanso,* la del 18 de Juliol, de caràcter sanitari, i la de colonització.

7 Vegeu la comunicació presentada a les VI Jornades de Levante. València 5-6-7 d'abril de 1975, "La planificación social del desarrollo en España".

8 Laporte i Sales, Josep. "Els serveis socials a Catalunya: Evolució i perspectives". Conferència a l'Escola Universitària de Treball Social de Barcelona. Febrer 1988. Document multicopiat.

9 Vegeu el RD de 2 d'agost de 1996 d'estructura del Ministeri de Treball i Afers Socials, i RD 758/1996 de 5 de maig de 1996 de reestructuració de ministeris.

10 L'any 1934, el Parlament de Catalunya aprova la Llei de bases per a l'organització de sanitat i assistència social a Catalunya (*Butlletí oficial de la Generalitat de Catalunya* núm. 26, de 6 d'abril de 1934), amb un fort caràcter municipalista i d'organització de les prestacions des d'un prisma sanitari social, citada anteriorment.

11 Nota referent al Parlament de Catalunya, lleis de bases.

12 *Memòria del Departament de Benestar Social 1988-1991.* Publicacions de la Generalitat de Catalunya.

13 *Memòria del Departament 1988-1991,* i *Mapa de serveis socials de Catalunya* 1996.

14 Laporte i Salas, J. op. cit. pàg.15.

15 Manito, Félix. "La gestió dels serveis socials en l'àmbit local, finançament i models de gestió: l'estabilitat a la incertesa". *Revista del CIFA* setembre de 1994 núm. 14. Diputació de Barcelona.

16 Chaverro, Joan i Terrach, Anna. *La despesa municipal supletòria a Catalunya.* Barcelona. Federació de Municipis de Catalunya 1990.

17 Entre altres el citat anteriorment i el de Gutiérrez Resa, A. Estudio-informe sobre Càritas Española, en Organizaciones Voluntarias en España, Ed. Hacer Barcelona 1992.

18 *Pla Accions Socials 1991.* Publicacions de Càritas Diocesana de Barcelona. 1991.

19 *Pla Accions Socials 1995.* Publicacions de Càritas Diocesana de Barcelona 1995.

20 "Els comptes clars" *Full dominical* de 18 juny 1995. Barcelona.

21 Casado-Otaola en op cit.

22 L'acció social, cultural, docent i sanitària s'havia desenvolupat en els anys trenta en diversos punts de la geografia espanyola, i en particular a Catalunya. A. Correa, *Geografía del protestantismo Español* (1850-1992). De. publicacions IEE. Barcelona 1993, i F. Mira. "Conferència de recursos assistencials i socioeducatius". *Catàleg 1997.* Ed. Barcelona Consell Evangèlic de Catalunya 1997.

23 Correa op cit.

24 Casado-Otaola, L. "Organizaciones sociales en la República Federal Alemana", a *Organizaciones voluntarias en Europa.* Ed. Acebo. Madrid 1991.

25 Gutiérrez, R. i Carreras, N. "Experiència de Creu Roja en el camp de benestar social". *Revista CIFA*, gener 1994, núm. 13. Patronat Flor de Maig. Diputació de Barcelona.
26 "El model d'atenció sociosanitària a Catalunya". Pla de salut 1994. De. Servei Català de la salut.
27 Decret 338/1996 de 18 de novembre i desplegament l'any 1987, Ordre 25-10-87.
28 *Memòria del Departament Benestar Social* 1988-91.
29 Aquesta xifra és possiblement inferior, en la mesura que no tot el SAD l'utilitzen les persones grans mitjançant les UBSSAP.
30 PIRMI: Pla interdepartamental de renda mínima d'inserció. PNC: pensió no contributiva de la Seguretat Social. FAS: Fons d'assistència social.
31 Vegeu estudis ampliats del tema a Estivill 1994, i Coll 1994, citats en la bibliografia.
32 La primera comunitat autònoma de l'Estat espanyol a crear aquesta prestació fou Euskadi.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- *Aplicaciones de las leyes de Servicios Sociales,* (1987) Jornadas de estudio del CESB; Acebo, Madrid.
- AZÚA, P. (1992), *Organizaciones voluntarias en España;* Barcelona, Hacer.
- BAUZA, B. (1991), "El pla concertat i les prestacions socials desiguals", *Fer Ciutat;* núm. 18.
- BERNARDO, F. (1991), *Voluntariado y Centros de Servicios Sociales;* Madrid, Siglo XXI.
- CASADO, D. (1977), *Cambio de las instituciones de bienestar social en España;* Marova, Madrid.
- CASADO, D. (1992), *Introducción a los servicios sociales;* Ed. Acebo, Madrid.
- CASADO-OTAOLA, L. (1991), *Organizaciones sociales en la República Federal Alemana;* en organizaciones voluntarias en Europa, Ed. Acebo, Madrid.
- COMITÉ ESPAÑOL DE BIENESTAR SOCIAL (1983), *Los servicios asistenciales y sociales en el Estado de las Autonomías;* Madrid, Marsiega.
- COMITÉ ESPAÑOL DE BIENESTAR SOCIAL (1984), *Los servicios sociales y asistenciales de A.P.;* Madrid, Marsiega.
- CORREA, A. (1993), *Geografía del protestantismo español (1850-1992);* Ed. Publicacions de IEE Barcelona.
- DE GIGINTA I D' OMS, M. *Tratado del remedio de los pobres;* Coïmbra.
- CARITAS, *Pla d'accions socials de 1991, i Pla d'accions socials de 1995;* Publicacions de Càritas diocesana de Barcelona.
- CHAVERRO J. i TERRACH, A. (1990), *La despesa municipal supletòria a Catalunya;* Barcelona, Federació de municipis de Catalunya.
- *Decret de refosa de les lleis 12/1983, 4/ 1994, 26/19985 i 4/1994* en matèria de serveis socials DOGC 1997 (13/1/95).
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (1991), "La Llei de serveis socials deu anys després", *Quaderns de serveis socials;* núm. 9, Barcelona.
- EIXIMENIS, FRANCESC (1927), *Regiment de la Cosa Pública;* De. Els nostres clàssics. Barcelona.
- ESTIVILL, J. (1993), *Los prolegómenos de las rentas mínimas en España y el País Vasco;* Madrid CSIC.
- EUTS (1994), "Les motivacions del voluntariat social a Catalunya", *Instrument de planificació dels serveis socials;* núm. 1, Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social, Barcelona.
- FALK, N. LEE, J. (1993), *La planificació dels serveis socials;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1991), *Disposicions generals de serveis socials;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social.
- GENERALITAT DE CATALUNYA,*Memòria del Departament de Benestar Social 1988-1991;* Barcelona, Publicacions de la Generalitat de Catalunya.
- GENERALITAT DE CATALUNYA, *Memòria del Departament de Benestar Social 1992-1994;* Barcelona, Publicacions de la Generalitat de Catalunya.

- GENERALITAT DE CATALUNYA, *Mapa de serveis socials de Catalunya 1983*, i *Mapa de serveis socials de Catalunya 1996;* Document multicopiat. Departament de Benestar Social 1996.
- GENERALITAT DE CATALUNYA, *Justidata*; núm. 11 juliol-agost 1995, Publicacions del Centre d'Estudis Jurídics, Departament de Justícia.
- GES (1994), *Mapa de la pobresa de Catalunya. 1987-1989;* Barcelona 1990. Extracte del mapa editat pel Departament de Benestar Social. Els llindars de la pobresa a Catalunya. Col·lecció Instruments de Planificació dels Serveis Socials. Barcelona.
- GUTIÉRREZ RESA, A. (1992), "Estudio informe de Càritas española", en *Organizaciones Voluntarias de España;* Ed. Hacer, Barcelona.
- GUTIÉRREZ MARTI, R. i CARRERA N. (1994), "Experiència de Creu Roja en el camp de Benestar Social", núm. 13, gener, *Rev. CCIFA;* Patronat Flor de Maig, Diputació de Barcelona.
- INTRESS. (1991), *Público-privado y Bienestar Social*; Barcelona.
- LAPORTE I SALAS J. (1998), *Els serveis socials a Catalunya: evolució i perspectives*; Conferència a l'Escola Universitària de Treball Social de Barcelona, Febrer de 1988. Document multicopiat.
- Llei de bases per a l'organització de la sanitat i assistència social a Catalunya; *Butlletí oficial de la Generalitat de Catalunya,* núm. 26, 1934.
- Llei de serveis socials. *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya,* núm. 634 (27/12/85).
- Llei d'administracions institucionals de descentralització, desconcentració i coordinació del sistema català de serveis socials; *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya,* núm. 1.890 (20/4/94).
- Llei pla territorial general de Catalunya; *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya,* núm. 2032 (31/3/95).
- Llei reguladora de les bases de régim local, *Boletín oficial del Estado,* núm. 80 (3/4/85).
- MANITO, F. (1994), "La gestió dels serveis personals en l'àmbit local, finançament i models de gestió De l'estabilitat a la incertesa", *Revista CIFA;* setembre 1994, núm.14, Diputació de Barcelona.
- MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1923), *L'obra realitzada.1914-1923*; Impremta de la Casa de Caritat, Barcelona.
- MINISTERIO DE ASUNTOS SOCIALES (1991), *Plan concertado para el desarrollo de prestaciones básicas en las corporaciones locales*; Madrid, MAS.
- MIRA, Fc, i CORREA, A. (1997), "Conferència de recursos assistencials i socioeducatius", *Catàleg 1997;* Ed. del Consell Evangèlic de Catalunya.
- MORENO, A (1993), *El intercambio social y bienestar social*; Madrid, CSIC.
- NADAL, J. i SUDRIÀ, C. (1981), *Història de la Caixa de Pensions*; Publicacions de la Caixa de Pensions. Barcelona.
- RIMBAU, C. *L'obra socioassistencial de la Generalitat republicana;* Tesina de llicenciatura 1981 i document a *Introducción a los servicios sociales* de D. Casado. Ed. Acebo. Madrid 1987 i posteriors edicions.
- VIVES, JOAN LLUÍS. *De Subventionem Pauperum*; Bruges 1525. Edició actual d'Ed. Marsiega. Madrid 1985.
- Diversos autors (1996), *Administración Social: Servicios de Bienestar Social*; Siglo XXI. Madrid.
- Diversos autors (1929), Primer congreso catòlico de Beneficencia Nacional, Noviembre 1929. Impremta de la Casa de Caritat. Barcelona.
- Diversos autors (1986), *De la Beneficencia al Bienestar Social. 4 siglos de Acción Social;* Siglo XXI. Madrid.
- Diversos autors (1979), *Descentralización de los Servicios Sociales*; Marsiega. Madrid.
- Diversos autors (1993), *El sector no lucrativo en España*; Madrid. Escuela libre.
- Diversos autors (1993), *Legislación básica sobre Servicios Sociales*; Tecnos.
- Diversos autors (1991), *Los Servicios Sociales en España*; Madrid Siglo XXI.
- Diversos autors (1992), *Política Social y Estado de Bienestar*; Madrid.
- Diversos autors (1985), *Política Social y Servicios Sociales*; Marsiega. Madrid.
- Diversos autors (1989), *Treball social. Conceptes i eines bàsiques*; Escola Universitària de Treball Social. ICESB. Barcelona.
- Diversos autors (1996), *Las condiciones de vida en la población pobre de la diocesis de Barcelona*; Fundación FOESSA. Madrid.

VÍCTIMES I DELINQÜENTS

Juli Sabaté
Universitat de Barcelona

1. LA DELINQÜÈNCIA: ASPECTES GENERALS

La delinqüència és una dada present i constant a qualsevol societat. Això, que la gent normal sap des de sempre i els sociòlegs des de Durkheim, s'esdevé en una estructura social constituïda pel conjunt de relacions entre uns individus (els delinqüents i les víctimes) al voltant d'unes situacions o actes tipificats en els codis penals de cada societat (els delictes), així com els processos socials previs de definició dels actes que seran delicte (i eventualment dels individus que seran delinqüents) i la posterior reacció davant dels individus (delinqüents i víctimes) que hi han intervingut.

Entesa la delinqüència com a estructura, cal remarcar-ne dos aspectes bàsics per al seu estudi: la seva racionalitat i la possibilitat de mesura quantitativa.

a) La racionalitat

Es tracta de relacions on un dels actors (com a mínim) va a guanyar-hi quelcom. Així, la delinqüència pot semblar irracional i nociva, feta per comportaments imprevisibles duts a terme aparentment per individus clarament definits (egocèntrics, làbils, agressius, i indiferents afectivament), però en termes globals (considerada com a estructura) funciona amb la mateixa lògica de moltes relacions socials: recerca de rendibilitat instrumental o simbòlica (acció racional respecte a fins o respecte a valors).

Racionalitat, doncs, perquè en les relacions delictives hi ha uns fins i per tant (normalment) s'utilitzen els mitjans que es consideren més adequats. Per exemple, òbviament és més rendible robar a un ric que robar a un pobre. Per tant és lògic que els primers siguin més víctimes que els segons. La mateixa lògica es veu en la racionalitat territorial que combina el nivell de renda del territori (es delinqueix més als llocs rics perquè és on hi ha més a guanyar) amb l'atracció de la rendibilitat de l'espai central (més gent, més béns, més tràfic i més trànsit) i la grandària de la població (l'activitat delictiva augmenta a mesura que ho fa la població perquè hi ha més facilitats -densitat i massificació, és a dir, oportunitat i anonimat- i la possibilitat d'obtenir economies d'escala).

b) La mesura

La delinqüència és un conjunt heterogeni de relacions socials que cobreix un *continuum* que va des del secret de la més absoluta opacitat fins al màxim reconeixement social de la publicitat d'una sentència judicial. El mesurament d'aquest *continuum* complex ha estat una tasca que ha fet suar des de sempre la criminologia. Com a mínim per tres problemes:

El fenomen estudiat

Prenent -i modificant en part- una suggestiva idea de López Rey, hom podria parlar de cinc graons que van de la màxima extensió real de la delinqüència -comptant amb el seu mínim coneixement o reconeixement social- a la mínima extensió -que es dóna precisament amb el màxim coneixement/reconeixement.

El primer graó és el de totes les relacions delictives que hi ha en una societat, fins i tot aquelles en què ni delin-

qüents ni víctimes en són conscients: és a dir, el que seria tota la delinqüència realment existent (la màxima extensió incloent-hi el menor grau de reconeixement social).

Al segon graó, hi ha tota la delinqüència, fins i tot aquella que ni s'explica ni es denuncia. Els actors que hi intervenen (delinqüents i víctimes en són conscients).

El tercer graó es limita a la delinqüència que arriba a coneixement de la policia, sigui per denúncia de la víctima, sigui per la seva pròpia investigació.

Al quart graó, hi correspon només la delinqüència que arriba als tribunals (sigui a través de denúncia directa, de la policia o de l'acció de la fiscalia).

I finalment, el cinquè graó el constitueix únicament la delinqüència que els tribunals han sentenciat: només hi ha formalment delinqüència si la sentència és condemnatòria.

Mesurar la delinqüència implica situar-se en algun dels graons precedents (si més no, definir-se davant d'ells... encara que sigui per pretendre abastar-los tots).

La definició

Per mesurar s'ha de saber què es vol mesurar. Ens podem estalviar en aquest punt la digressió sobre els problemes definitoris que han travessat des de sempre les ciències socials, i que darrerament s'han anat solucionant amb el reconeixement del necessari recurs a la multidisciplinarietat (les aproximacions parcials i els punts de vista dels diversos actors socials) i la voluntat d'operativitzar (les definicions operatives). Cal assenyalar només que aquesta lògica de l'avenç científic es comença també a obrir pas en l'estudi de la delinqüència: aproximacions parcials i definicions operatives.

Tanmateix, el problema és (o era) el següent: delinqüència és el conjunt de les relacions socials que giren a l'entorn de les situacions o actes que cada societat ha prohibit a través de les seves lleis... Ara bé, qui decideix la "delictuositat" de totes i cada una d'aquestes relacions?; és a dir, qui afirma o decideix quines són delictuoses i quines no ho són? qui decideix el que cal o es pot mesurar?

Perquè, "formalment parlant", si delinqüència és violació de la llei, i només les sentències judicials decideixen quan aquesta s'ha esdevingut, la definició d'aquest important i complex fenomen social és merament judicial (per tant, amb xifres a la mà, és un problema petit, de poca extensió).

Ara bé, "realment parlant", hom pot esmentar, com a mínim, tres definicions operatives de la delinqüència, que es corresponen a tres diverses maneres de mesurar, tres diverses possibilitats d'obtenir-ne informació, i que són, de fet, tres diverses "decisions" sobre quines relacions han estat delictives: qui, com i quan ha trencat la llei: la judicial, la policial i la social.

De fet són tres diferents interpretacions o percepcions d'una mateixa dada: el volum de les relacions socials en què hom ha trencat la llei. I simultàniament són la base teòrica (el marc teòric) que sustenta les tres diferents fonts d'informació que hi ha sobre la delinqüència.

- **La definició judicial** comprèn només allò que els tribunals de justícia han sancionat.
- **La definició policial** comprèn tot allò que aquesta institució coneix com a tal, sigui per denúncia de la gent, sigui a través de la pròpia investigació.
- **La definició social** comprèn tot allò que la gent defineix com a tal (sobretot si n'ha viscut l'experiència), tant si ho ha denunciat a la policia o la justícia com si no ho ha fet... tant si hi ha hagut sentència judicial com si no n'hi ha hagut.

Des d'un punt de vista criminològic i sociològic són tres maneres autònomes i científicament substantives de definir el que és delinqüència. Se'n pot veure la importància si hom té en compte el següent:

- **La definició judicial** opera amb un objecte molt formalitzat que són les sentències judicials. Si l'extensió de la delinqüència es limita al que han sancionat els tribunals, és força petita. Les sentències judicials apareixen a les estadístiques judicials.

- L'objecte de **la definició policial** amplia considerablement l'extensió de la delinqüència, tanmateix presenta un cert biaix perquè els seus límits són la denúncia o la investigació policial (ni es denuncien ni s'investiguen tots els fets que passen, ni es fa en la mateixa proporció). Els delictes coneguts per la policia apareixen a les estadístiques policials.

- L'objecte de **la definició social** són les decisions/definicions en què la gent atribueix caràcter delictiu a fets que els han passat (la definició popular s'acosta més a tot el que passa realment... sense necessitat de cap referent ni judicial ni policial, sempre que tingui clar que s'hi acosta des del punt de vista de la víctima). Les definicions d'haver estat víctima apareixen a les enquestes de victimització.

Així, doncs, les dues primeres definicions són institucionals i per tant les informacions que proporcionen són indicadors de gestió de les respectives institucions més que no pas informació sobre l'extensió real de la delinqüència.

Lògicament hi ha correspondència entre la definició operativa que s'utilitzi, i els graons d'extensió de la delinqüència abans esmentats.

- El primer graó en la seva totalitat és impossible de mesurar.
- Els graons dos i tres poden mesurar-se a partir de la definició social.
- El tercer graó també es mesura a partir de la definició policial.
- Els graons quatre i cinc es mesuren a partir de la definició judicial.

El tercer problema (o no problema) és una doble conseqüència de les diferents definicions operatives: així, d'una banda, estem al davant de diferents objectes d'estudi; i d'altra banda, això implica diferents variables, i per tant diferents terminologies, diferents criteris de classificació, diferentes mesures i fins i tot diferents problemes de mesura (és a dir, diferents tècniques utilitzades per a la recollida i l'anàlisi de la informació).

Cada una de les tres definicions té per tant diferents objectes d'estudi, diferents variables, diferents classificacions, terminologies i diferents tècniques. És a dir, que no és qüestió de si unes dades són bones o estan ben fetes i altres dolentes o mal fetes: cada una d'aquestes fonts d'informació és autònoma (i pot ser bona o dolenta sense tenir res a veure amb les altres), perquè treballen des de definicions diferents del concepte delinqüència, és a dir, mesuren coses diferents.

2. LA DELINQÜÈNCIA A CATALUNYA

Una primera aproximació, arrodonida i esquemàtica, pot afirmar que l'extensió de la delinqüència segons la definició social és prop de deu vegades més gran que la definida policialment; i aquesta, al seu torn, és també unes deu vegades més gran que la definida pels tribunals. Així, en línies generals:

Segons les enquestes de victimització, el percentatge de persones víctimes de la delinqüència està entre el 15% i el 20% de la població. Segons les estadístiques de *"delitos conocidos por la Policía"*, la proporció se situa entre l'1,5% i el 2%. Segons les estadístiques de *"delitos apreciados por las audiencias provinciales y juzgados de instrucción"* la relació és de 0,15% a 0,20%.

A continuació es presenten les dades més actualitzades relatives a les tres definicions: els *"delitos apreciados por los juzgados de lo penal y audiencias provinciales"*, els *"delitos conocidos por la Policía"* (ambdós per a Catalunya i Espanya), i l'índex global de victimització (només a la ciutat de Barcelona, únic lloc on es fan regularment enquestes de victimització). **La informació és la corresponent a 1992** (darrer any per al qual hi ha la informació judicial). Les dades judicials i policials es presenten en xifres absolutes i en índex (relació percentual amb la població: nombre de delictes per cada cent habitants).

TAULA 1

	"Delitos apreciados por los juzgados"		"Delitos conocidos por la Policía "		Índex de victimització
Espanya	86.553	0,22%	738.781	1,87%	
Catalunya	10.172	0,17%	147.631	2,41%	
Barcelona					17,0

Font: *Anuario estadístico de España*. 1995.

Tal com s'ha pogut veure, la delinqüència multiplica (o divideix) més o menys per deu la seva extensió en el pas d'una definició a l'altra.

3. EVOLUCIÓ DE LA DELINQÜÈNCIA A CATALUNYA

L'estudi sistemàtic de l'evolució de la delinqüència al nostre país és una assignatura pendent de la Criminologia i la Sociologia. Tanmateix n'exposem una breu aproximació:

Malgrat que quasi no hi ha informació sobre la realitat de la delinqüència en el període franquista ni a Espanya, ni a Catalunya, tothom afirma que va començar a augmentar des de la primera crisi de l'energia que coincidí amb l'inici de la transició política (sobretot pel que fa a la delinqüència anomenada convencional). La irrupció massiva del delicte a la vida de la nostra societat s'explica, doncs, pel començament de la crisi econòmica i els desajustaments de la transició (amb les transformacions socials que tot això comportà).

Els anys de màxim creixement de l'activitat delictiva (quan possiblement s'arribà a la major extensió real) foren els dels primers increments espectaculars de les taxes d'a-

tur i inflació, que coincidiren amb l'època més difícil de la transició política; fou també el moment d'aparició del terme "seguretat ciutadana", i de la consciència col·lectiva de la gravetat de la situació, i les seves inèrcies (que dura un parell d'anys més): estem parlant, doncs, aproximadament de la dècada de 1976/77 a 1986/7.

Després, l'extensió de la delinqüència s'ha anat estabilitzant entre altres motius perquè en aquells anys ja havia arribat probablement al seu nivell de saturació; es va sortir dels anys de la primera crisi econòmica, la gestió política -més o menys acabada la transició- s'hi va poder esmerçar eficaçment, i la població l'ha començat a introduir en el seu paisatge vital (per exemple tenint més cura de la seva pròpia protecció i la dels seus domicilis).

Ara com ara, sembla que la petita delinqüència convencional (la que més afecta el viure quotidià de la gent) és ja viscuda com un element més (encara que sigui un efecte pervers) de l'actual organització social. Objectivament i quantitativa, les seves fluctuacions actuals poden explicar-se en termes de conjuntura (sobretot econòmica). Subjectivament, des del punt de vista de la construcció social del problema, el que sembla preocupar en els darrers anys és un desplaçament cap al delicte singular -sobretot si conté elements excepcionals: la delinqüència dels poderosos, la delinqüència sexual i, eventualment, el terrorisme.

Les disponibilitats de les sèries temporals relatives a aquestes informacions són desiguals; farem, però, una aproximació als cinc graons abans esmentats a través de les tres fonts d'informació corresponents a les definicions social, policial i judicial (enquestes de victimització, i estadístiques policials i judicials), amb la reiterada precaució d'assenyalar que les dues darreres són més indicadors de gestió que instruments de mesura de la delinqüència.

PRIMER GRAÓ: LA DELIQÜÈNCIA TOTAL

És molt difícil escatir l'extensió total de la delinqüència. Els problemes de mesura més importants es troben precisament on no hi ha consciència de la seva existència.

SEGON GRAÓ: ENQUESTES DE VICTIMITZACIÓ (DEFINICIÓ SOCIAL)

En aquest graó hi ha tota la delinqüència en què delinqüents i víctimes en són conscients, fins i tot la que ni s'explica ni es denuncia. Aquest graó ha fet córrer molta tinta a la criminologia i la seva diferència amb els successius ha estat anomenada la "xifra fosca" de la delinqüència. Se'n pot averiguar l'extensió amb les enquestes de victimització (i aquesta és, per tant, la mesura que més s'acosta a la realitat de la delinqüència).

És el terreny de la definició social. Normalment, la gent defineix un acte com a delictiu quan l'ha patit. Per tant, la mesura es fa a partir dels que es defineixen com a víctimes de fets delictius. Això justifica l'ús de les enquestes: es demana a una mostra representativa i suficient de la població si han estat víctimes d'algun fet delictiu (i en cas afirmatiu si ho han denunciat): és, doncs, la gent qui decideix quanta delinqüència hi ha. D'altra banda, les víctimes indiquen el nombre de fets delictius que han patit, i així l'enquesta pot mesurar també l'extensió d'aquests.

a) Les víctimes. L'extensió de la delinqüència es mesura amb el percentatge de la població que n'ha estat víctima. Així, **l'índex global de victimització** agrupa tots els entrevistats que han patit algun fet delictiu i els relaciona amb tots els entrevistats de l'enquesta.

b) Els fets. L'enquesta investiga el nombre de fets delictius. Com que la unitat d'observació de l'enquesta són els individus (els entrevistats), el volum total de fets delictius s'ha de posar necessàriament en relació amb el nombre de víctimes. Això es fa amb l'**índex delictiu equivalent**, que tracta d'imaginar l'extensió de la delinqüència si cada víctima hagués patit un sol fet.

No hi ha cap enquesta de victimització per al conjunt del territori català. La informació disponible es refereix a la ciutat de Barcelona des de 1983, i a tota la seva àrea metropolitana (inclosa la ciutat) des de 1989. La sèrie de les enquestes de victimització de Barcelona confirma suficientment l'evolució suara apuntada pel que fa als darrers tretze anys.

En els primers anys de l'enquesta, que foren els anys centrals de la dècada passada (1983-1987), l'extensió de la delinqüència fou elevada i estable: una quarta part de la població en rebé directament l'impacte en forma de victimització.

El 1988 la delinqüència va disminuir quasi quatre punts, i així va quedar en 21,6%, i, el 1989 va seguir baixant fins al 17,6%. Des d'aleshores no ha superat el 18,0%. Per tant, l'extensió de la delinqüència està, des de fa set anys, per sota del 20%. El 1993 hi hagué una important

baixada que s'ha d'entendre en termes del *post festum* olímpic que es va viure en el terreny de la seguretat gràcies a les enormes inèrcies del gran esforç que es va fer l'any 1992. El 1995 han estat víctimes un de cada sis barcelonins (una mica menys i tot). Els primers anys la delinqüència n'afectava un de cada quatre.

Pel que fa a la mesura dels fets delictius, la informació corresponent va començar l'any 1987. Justament aquell any s'enregistrà el volum de fets més alt -no hi ha dades dels anys anteriors-, i des d'aleshores la tendència ha estat a la baixa. L'índex delictiu equivalent ha seguit una evolució decreixent, passant del 44,9% del primer any de la sèrie al 24,3% del darrer (passant per la significativa dada de 1993: el 19,2%). L'estabilitat i el descens de l'extensió de la delinqüència a la ciutat de Barcelona al llarg dels tretze anys de la sèrie és una dada certa i es correspon amb la història recent del nostre país. La grandària de la mostra i l'agregació de l'índex global de victimització confereixen a aquesta dada una fiabilitat estadística molt elevada.

Si ens referim al conjunt de l'àrea metropolitana de Barcelona, les dades corresponen als set anys de l'estabilització de l'activitat delictiva. En els quatre primers anys de la sèrie, l'extensió de la delinqüència a l'àrea metropolitana de Barcelona oscil·là entre el 15% i el 16%. El 1993, any postolímpic i de gran baixada de la delinqüència a la ciutat de Barcelona, l'índex del conjunt de l'àrea fou només el 13,7%. El 1994 tornà a situar-se al voltant del 16% i, en el darrer any, ha quedat per sota del 15%.

TAULA 2

	BARCELONA		ÀREA METROPOLITANA	
	índex de victimització	índex delictiu equivalent	índex de victimització	índex delictiu equivalent
1983	24,9	-	-	-
1984	24,9	-	-	-
1985	25,5	-	-	-
1986	26,2	-	-	-
1987	25,4	44,9	-	-
1988	21,6	35,8	-	-
1989	17,6	29,0	15,6	24,0
1990	18,0	25,4	16,0	22,1
1991	17,1	22,9	15,3	18,2
1992	17,0	28,7	16,0	28,0
1993	13,6	19,2	13,7	20,1
1994	18,0	29,2	16,4	25,9
1995	15,8	24,3	14,8	21,3

TERCER GRAÓ

1- Enquestes de victimització (definició social)
Aquest graó limita l'extensió de la delinqüència a la que arriba a coneixement de la policia.

Les enquestes de victimització (definició social) s'acosten demanant a les víctimes si han denunciat els fets delictuosos. L'indicador d'aquest comportament són els "índexs de denúncia" (percentatge de denunciants sobre el total de víctimes). El comportament denunciador ha anat augmentant els darrers anys:

TAULA 3

	Índex
1983	28,0
1984	27,7
1985	27,8
1986	26,1
1987	28,7
1988	33,8
1989	37,0
1990	39,7
1991	37,0
1992	41,2
1993	44,1
1994	40,1
1995	40,4

Es denuncien molt més els fets contra la propietat (sobretot els vehicles) que els personals: això és molt important per a la comparació amb les dades que proporcionen les estadístiques policials.

2- Estadístiques policials (definició policial)
La policia "coneix" delictes (normalment a través de la denúncia ciutadana) i la informació corresponent apareix a les estadístiques policials. Aquestes van ser durant molt temps una dada opaca pel seu doble caràcter de confidencialitat i operativitat policials, per tant i molt comprensiblement, no apareixien a cap publicació de fàcil accés. Als darrers temps, però, són ja accessibles als estudiosos (important la contribució policial a l'estudi empíric de la delinqüència).

Una font important la constitueixen les memòries anuals de la Direcció General de la Policia (que no inclouen les dades de la Guàrdia Civil, que és qui té les competències

a les zones rurals, mancança important si hom pretén fer anàlisis territorials). A les memòries sol aparèixer la desagregació provincial. Tanmateix, aquesta informació no apareix a l'*Anuario estadístico de España*. La revista *Ciencia Policial* acostuma a publicar cada any un excel·lent treball sobre l'extensió de la delinqüència a Espanya a partir de les estadístiques policials. D'altra banda, la incorporació a la policia de departaments de planificació i estudis, com ara l'Instituto de Estudios de Policía del Ministeri de l'Interior, o el Centre de Documentació i Informació Policials del Departament de Governació de la Generalitat, faciliten encara més l'estudi de les dades policials.

No hi ha cap publicació específica per a Catalunya. Les dades s'han d'extreure de les desagregacions referides a les quatre províncies catalanes.

La policia és el primer contacte de la delinqüència amb el sistema de justícia penal: per això les estadístiques policials s'acosten força a la seva previsible extensió real. Un bon exemple el constitueix la constatació que la majoria de delictes coneguts per la policia es donen a les províncies més denses i poblades, de major nivell de renda, o a les de població flotant (és a dir, tres de les catalanes): segons les estadístiques policials la delinqüència a Catalunya oscil·la entre el 19% i el 21% del total d'Espanya (cal recordar que la població catalana és el 15% de l'espanyola).

L'evolució de les dades policials disponibles comença just l'any 1976 (primer any de la transició política), i arriba fins a 1995.

En aquests darrers vint anys, *"los delitos conocidos por la Policía"* al conjunt d'Espanya han passat de 173.714 a 683.977. En els darrers cinc anys hi ha hagut un decrement (el nombre més elevat de delictes coneguts va ser de 826.031 l'any 1990).

Centrant-nos a Catalunya (sense informació desagregada els anys 1982, 1986 i 1987), el nombre de delictes coneguts per la policia va anar augmentant any rere any fins al 1990, i ha anat baixant els darrers cinc anys. Així, el 1976 van ser 36.436 (el 21% del total d'Espanya); i el 1990 van arribar als 173.725, que seguien significant el 21,03% d'Espanya. Des d'aleshores, la delinqüència coneguda per la policia a Catalunya ha anat baixant fins a un mínim de 126.987 al 1994 (el 18,31% de tots els delictes d'Espanya). En el darrer any ha tornat a pujar una mica (128.815 i representa el 19,83% del total d'Espanya).

Els grans increments de la delinqüència coneguda per la policia a Catalunya van ser, doncs, cosa del període 1976-1985 (es va més que triplicar: índex 335% sobre base 100). En els darrers anys de la dècada passada, l'increment fou molt més petit. L'índex que relaciona els delictes amb la població es va anar incrementant de 1976 fins a 1991 (de 0,71% fins a 2,92%). Els darrers anys, malgrat la baixada, segueix per damunt del 2% (en concret, el 1995 ha estat el 2,10%).

En termes absoluts, la província de Barcelona és on més delictes coneix la policia; mentre que el lloc més segur en termes policials és Lleida. Girona i Tarragona queden entremig, essent una mica més segura la segona. Pel que fa a la proporció entre delictes i població, Barcelona ha passat de 0,83% a 2,42% (amb màximes superiors al 3% els anys 1990 i 1991): és la província més densament poblada de Catalunya (i d'Espanya). La província amb menor ràtio delictes/població és Lleida (la més rural i menys poblada de Catalunya), on s'ha passat de 0,24 delictes per cada cent habitants a 0,86% (amb un punt màxim d'1,34% el 1991).

A Girona, l'any 1990, s'arribà a una proporció de dos delictes per cada cent habitants; en els darrers tres anys ha anat baixant fins a 1,32%, tanmateix cal constatar que al començament de la sèrie, la ràtio era només 0,30%. Tarragona ha passat de 0,42% a 1,05%: es tracta de l'evolució més regular de Catalunya; el seu punt màxim va ser també l'any 1990 (va arribar a 1,52%).

A les estadístiques de la policia, el 90% dels delictes són contra la propietat: aquests són precisament els més denunciats. El total de delictes que apareixen a les estadístiques de la policia pot incrementar-se sense que la delinqüència real hagi augmentat (i a l'inrevés). L'explicació rau en el desigual índex de denúncia.

QUART GRAÓ: ESTADÍSTIQUES JUDICIALS (DEFINICIÓ JUDICIAL)

El quart graó el constitueix la delinqüència que arriba als tribunals de justícia. És el terreny de la definició judicial. Arribar als tribunals és el penúltim pas en la formalització d'un fet com a delictiu. L'entrada en el sistema judicial no significa, però, necessàriament la seva definitiva sanció judicial delictiva.

Aquestes dades depenen de la informació judicial, normalment a través de les seves prolixes sèries estadístiques. Les memòries del Consejo Superior del Poder

judicial i del Fiscal General del Estado mesuren aquest quart graó, en referir-se a *"asuntos incoados"* o diligències obertes. La informació corresponent a aquest quart graó és clarament un indicador de la gestió judicial.

CINQUÈ GRAÓ: ESTADÍSTIQUES JUDICIALS (DEFINICIÓ JUDICIAL)

El cinquè graó el constitueix la delinqüència que arriba als tribunals de justícia i en rep sanció formal. Segueix essent el terreny de la definició judicial. Quan no rep sanció formal, no hi ha delinqüència. Per tant, només hi ha formalment delinqüència si la sentència és condemnatòria (és la definició judicial de delinqüència).

Tot i que les sentències judicials defineixen delinqüents (es refereixen a individus a qui s'atribueix un delicte), la producció dels tribunals de justícia es mesura amb una estadística de *"delitos apreciados"* pels jutjats penals i audiències provincials. La informació prové de les estadístiques judicials. Però ni les memòries del Consejo Superior del Poder Judicial ni les del Fiscal General del Estado es refereixen a les sentències condemnatòries. Aquesta informació només la proporciona l'*Anuario estadístico de España* (INE) que l'extreu d'una font anomenada *"juzgados y tribunales"*. Hi ha dues estadístiques, la dels *"delitos apreciados por las audiencias provinciales y juzgados de lo penal"*, i la de les faltes.

No hi ha cap edició exclusivament per a Catalunya. Les dades s'han d'extreure de les desagregacions referides a les quatre províncies catalanes. Per raons pràctiques, la sèrie que s'ofereix aquí cobreix des de 1970 fins a 1992 (darrer any disponible -*Anuario estadístico de España de 1995*-), amb el benentès que els *"delitos apreciados"* poden ser d'anys anteriors a les sentències corresponents.

Al llarg d'aquests vint-i-tres anys, el nombre de *"delitos apreciados"* pels tribunals de justícia a Espanya ha crescut molt menys que el dels coneguts per la policia: així entre 1970 i 1992 el creixement ha estat d'un 96,7%. Hi ha dues espectaculars excepcions: el nombre de *"delitos apreciados"* baixà significativament durant el període 1976-1977 (possiblement els dos anys de més llibertat real de tota la història d'Espanya) i en el de 1989-1990 (canvis processals en el sistema judicial).

Pel que a fa Catalunya, l'evolució ha estat similar però amb menys creixement. Així, en nombres absoluts, el creixement ha estat només d'un 35,6% (7.502 delictes el 1970 i 10.172 el 1992). En termes relatius, l'increment ha estat encara més petit; així la producció de delictes per part dels tribunals de justícia a Catalunya ha passat de significar 0,15 delictes per cada 100 habitants el 1970, a 0,17 de 1992. La ràtio delictes/habitants, doncs, no ha variat significativament al llarg d'aquests vint-i-tres anys. El pes dels *"delitos apreciados"* a Catalunya ha baixat en relació amb el total d'Espanya del 17% a l'11,75%. (i entre 1985 i 1989 el pes de Catalunya fou inferior al 10%).

Judicialment parlant, doncs, o Catalunya és més segura que el conjunt d'Espanya, o la producció judicial és més petita. En altres paraules, o Catalunya no és avui significativament més perillosa que el 1970... o la gestió dels tribunals de justícia a Catalunya no s'ha incrementat significativament en aquests vint-i-tres anys. La sèrie catalana és molt més homogènia que la del conjunt d'Espanya: només hi ha dos anys excepcionalment baixos (1977 i 1989) i tres d'activitat judicial més elevada (1981, 1982 i 1992: al voltant del 30% per damunt de 1970). Als divuit anys restants, el nombre de *"delitos apreciados"* oscil·la entre el 70% i el 120% en relació amb l'any 1970.

Malgrat tot, la lògica abans indicada sembla presidir l'evolució de la sèrie: els primers sis anys són força homogenis (1971-1976: entre el 91% i el 105%). Després de la baixada de 1977 vénen cinc anys de creixement (1978-1982) i dos d'una certa estabilitat (1983 i 1984); sis anys més de menys activitat en dos triennis (1985-1987 i 1988-1990); un nou creixement l'any 1991; i el nombre més alt de *"delitos apreciados"* el 1992 (any olímpic i de gran cura per la seguretat). Creixement, doncs, de 1977 a 1984; i decreixement entre 1985 i 1990.

Les estadístiques judicials marquen el final del trajecte institucional de la delinqüència. Contenen només la definida oficialment pels tribunals de justícia. Per tant el seu ajustament amb la realitat és menor. És obvi que aquestes dades no tenen tant a veure amb l'extensió real de la delinqüència sinó amb altres variables (quantitat i qualitat de les dotacions humanes i materials dels jutjats, vicissituds processals, diferent productivitat -i/o col·lapse- del sistema de justícia, etc.).

Les dades apareixen a continuació (en termes absoluts i en relació amb la població):

TAULA 4

	Definició judicial				Definició policial			
	delictes	%	faltes	%	delictes	%	delictes i infraccions	%
1970	7.502	0,15	12.509	0,24	-	-	-	-
1971	7.222	0,14	11.646	0,23	-	-	-	-
1972	6.790	0,13	13.260	0,26	-	-	-	-
1973	7.464	0,15	15.928	0,31	-	-	-	-
1974	8.017	0,16	18.471	0,36	-	-	-	-
1975	7.703	0,15	18.213	0,36	-	-	-	-
1976	6.828	0,13	16.505	0,32	36.436	0,71	-	-
1977	3.894	0,08	17.384	0,34	44.528	0,87	-	-
1978	5.239	0,10	23.728	0,46	50.167	0,01	-	-
1979	7.092	0,14	26.326	0,51	62.343	1,22	-	-
1980	7.978	0,16	30.361	0,59	64.689	1,26	-	-
1981	9.626	0,16	31.040	0,52	66.542	1,12	-	-
1982	9.741	0,16	29.016	0,49	-	-	-	-
1983	8.654	0,15	29.831	0,50	92.808	1,56	-	-
1984	9.045	0,15	32.718	0,55	115.437	1,94	-	-
1985	7.637	0,13	31.943	0,54	123.629	2,07	-	-
1986	8.055	0,14	29.434	0,49	-	-	-	-
1987	8.005	0,13	29.869	0,50	-	-	-	-
1988	6.559	0,11	29.208	0,49	150.780	2,53	-	-
1989	4.733	0,08	28.518	0,48	155.956	2,62	-	-
1990	5.894	0,10	12.534	0,21	173.725	2,92	-	-
1991	8.482	0,14	12.916	0,21	171.763	2,81	215.649	3,53
1992	10.172	0,17	14.640	0,24	147631	2,41	187.758	3,07
1993	-	-	-	-	140.060	2,29	180.748	2,96
1994	-	-	-	-	126.897	2,07	167.089	2,73
1995	-	-	-	-	128.815	2,10	169.561	2,77

Una comparació una mica més exhaustiva de la informació disponible apareix a continuació a partir de les següents informacions (les dades apareixen només en índex percentual):

TAULA 5

1	2	3	4	5	6	7	8
0,17	0,24	0,41	2,10	2,77	4,70	15,8	24,3

1- Delictes considerats. Audiències provincials i jutjats d'instrucció, referits a Catalunya, 1992: definició judicial.
2- Faltes, avui als jutjats d'instrucció i de pau, referides a Catalunya, 1992: definició judicial.
3- Suma de delictes i faltes, 1992,: definició judicial.
4- Delictes coneguts per la policia, referits a Catalunya, 1995: definició policial.
5- Delictes coneguts per la policia i la guàrdia civil, referits a Catalunya, 1995: definició policial.
6- Delictes i infraccions coneguts per la policia i la guàrdia civil, referits a Catalunya, 1995: definició policial.
7- Índex de victimització, referit només a la ciutat de Barcelona, 1995: definició social.
8- Índex delictiu equivalent, referit només a la ciutat de Barcelona, 1995: definició social.

Com es pot veure, la màxima extensió de la delinqüència segons la **definició judicial** (la suma de delictes i faltes) no arriba al **0,5%**. La màxima segons la **definició policial** (suma de delictes i infraccions coneguts per la policia i la guàrdia civil) no arriba al **5%**. L'índex delictiu equivalent de l'enquesta de victimització -definició social- se situa al voltant del 25% .

No apareixen les dades corresponents a les diligències judicials obertes per la seva nul·la utilitat com a eina de mesura de la delinqüència (són clarament un mer indicador de gestió de l'activitat judicial).

4. COMENTARI

La delinqüència es pot estudiar associada amb variables mesurables d'estructura social. D'altra banda, resulta de nombroses i heterogènies relacions socials. En resum, complexitat i multifactorialitat. Així, en l'evolució de la delinqüència intervenen diverses variables. L'objectiu en l'anàlisi de cada una d'elles hauria de consistir a aïllar els diversos components del model temporal: la tendència, que és el comportament a llarg termini de la variable analitzada, i el cicle, que és el comportament a mitjà termini.

Algunes d'aquestes variables són, per exemple, *les transformacions demogràfiques* (migracions, urbanització i envelliment de la població, principalment), *l'evolució econòmica, les modificacions de la gestió política, els canvis en les pautes de comportament col·lectiu* (per exemple, l'estructura de protecció que pren la gent), *les vicissituds dels sistemes familiar i educatiu, les oscil·lacions dels mercats de droga il·legal...* i fins i tot l'opinió ciutadana (que intervé en la definició social de la delinqüència). En el benentès que en cap cas la relació és de causalitat sinó d'associació (les variables funcionen com a factors -en el sentit que la criminologia parla de factors delictògens "tot element objectiu que intervé en la producció del fenomen delictiu"-)... i en el segon benentès que el seu impacte en la producció de delinqüència pot compensar-se (algunes poden ser factor d'increment, i d'altres poden ser factor de decrement).

També cal recordar que la delinqüència presenta una doble tendència: d'una banda a l'increment a mesura que augmenten la complexitat i la riquesa de les societats; i d'altra banda a formes cada cop més organitzades i sofisticades. Tot plegat va configurant un nou escenari delictiu de progressiva organització (àdhuc corporatització en alguns sectors) i tecnificació (l'aplicació de les noves tecnologies a l'activitat delictiva).

Un primer exemple és **el factor econòmic**. La criminologia porta molts anys assenyalant la doble i paradoxal relació entre l'evolució de l'economia i la de la delinqüència. Així, d'una banda, la tendència és cap a l'increment perquè quan el nivell de vida augmenta a causa del desenvolupament econòmic, ho fa la delinqüència adquisitiva, perquè l'increment de les relacions econòmiques estimula l'aparició d'ocasions suplementàries de delinqüència per la multiplicació de relacions d'interès que comporta. D'altra banda i atenent als cicles, la relació és inversa: és en els moments de crisi (per exemple augment de l'atur) que es donen els increments de la delinqüència.

La tendència cap a l'increment de la delinqüència derivada del creixement econòmic és, doncs, amb dents de serra: una certa estabilitat i fins i tot lleugers decrements en els moments alts del cicle econòmic i increments en els moments de baixos del cicle.

El decrement de l'activitat delictiva a Catalunya (i a Barcelona, detectable a les enquestes de victimització) als darrers anys, pot explicar-se, així i en part, per la millora del cicle econòmic. Per exemple, la sèrie que cobreixen les enquestes de victimització pot ser explicada en aquests termes: els anys de decrement corresponen a la part d'un cicle associat a una conjuntura econòmica favorable (la part creixent del cicle econòmic).

Tanmateix, i en una anàlisi sincrònica de les condicions socioeconòmiques com a factors delictògens, hi ha un acord quasi universal en reconèixer la relació directament proporcional entre l'atur i la delinqüència. En aquest sentit, un treball de l'Instituto de Estudios de la Policía, encara inèdit, associa a escala provincial el nombre de delictes coneguts amb la grandària de la població, la taxa d'atur i la distribució sectorial de la seva població activa. El resultat és força aclaridor:

- Les províncies amb índexs de risc més alts (delictes coneguts per cada mil habitants) són les més poblades, les més industrials i/o terciàries (en aquest cas compta molt el turisme), i on hi ha elevades taxes d'atur.

- A la inversa, les províncies amb índexs de risc més baixos són les menys poblades -i de menys densitat-, les més agraritzades (percentatges de població activa agrícola de més del 20%), i on per tant, les taxes d'atur (si més no l'enregistrat) són menys elevades.

Segons les dades policials, Barcelona, Girona i Tarragona estan en el primer grup, mentre que Lleida forma part del segon.

Alguns dels efectes socials de les **transformacions demogràfiques** intervenen en el descens de la delinqüència d'aquests darrers anys, mentre que n'hi ha altres que poden ser considerats clarament delictògens.

Entre els primers cal destacar-ne dos. Un és l'envelliment de la població: els segments de població més grans -els grups d'edat de més de 65 anys- són els menys victimitzats, (són el grup de persones que previsiblement surten menys, disposen de menys vehicles, i resulten menys rendibles). Conseqüentment, doncs, a més pes d'aquest grup en el conjunt de la població, l'índex global de victi-

mització pot anar disminuint. L'altre el constitueix la resolució dels processos migratoris i d'urbanització de les dècades passades.

Tanmateix, n'hi ha dos que poden ser considerats factors delictògens: l'emergència d'un segment de la població adolescent-juvenil de difícil ubicació social, i la problemàtica estructura d'acollida dels nous fluxos migratoris.

En un altre àmbit de la vida social, l'increment de l'eficiència que any rere any van obtenint **les polítiques** de prevenció social i policial ha jugat a favor de la reducció de la delinqüència. Possibles indicadors són la millora quantitativa i qualitativa de les dotacions policials i el nou model policial de Catalunya, la implementació dels judicis ràpids, i l'increment de la població reclusa al nostre país que als darrers anys pràcticament s'ha multiplicat per sis.

Cal comptar també amb la major consciència ciutadana per **l'autoprotecció** com a factor de dissuasió de l'activitat delictiva. Per exemple, l'enquesta de victimització ha anat detectant un increment regular de les mesures de protecció per part de la població, que es poden concretar en les dades que apareixen a continuació (associació entre la baixada dels índexs de victimització i l'increment d'algunes de les mesures de protecció que prenen els entrevistats).

TAULA 6

Vehicles	1987	1995
Índex de victimització	12,9	8,3
Pàrquing o garatge	49,8	59,9
Barra bloquejadora	41,4	41,7
Alarma	8,4	22,1
Domicilis		
Índex de victimització	4,1	1,8
Portes reforçades	51,5	69,7
Assegurança	29,9	57,5
Alarma	4,2	8,1
Seguretat personal		
Índex de victimització	10,7	6,1
No anar sol per llocs foscos	50,1	60,2
Portar pocs diners	53,8	57,9

Font: elaboració pròpia a partir de l'enquesta de victimització.

També cal esmentar el descens d'alguns dels problemes socials derivats de les **drogodependències**, entre els quals cal comptar una part molt específica de l'activitat delictiva. Un indicador és el canvi en les pautes del consum (la droga de disseny del cap de setmana no influeix en l'activitat delictiva dels dies feiners...). Un altre indicador és el descens de la població consumidora d'heroïna per diverses raons, entre les quals cal comptar els programes de manteniment amb metadona que han anat incrementant la seva oferta als darrers anys.

Altres variables que influeixen en la variabilitat de la delinqüència, i per tant en la seva evolució, són el possible **desplaçament** de l'activitat delictiva quan un lloc està saturat o protegit (i per tant ja no resulta rendible), i la seva especialització cap a altres víctimes (per exemple les de molt fàcil accés o les no residents), processos ambdós d'impossible comprovació amb les dades de què disposem però nogensmenys força lògics atesa la racionalitat amb què opera la delinqüència.

Així doncs, es pot afirmar que estem vivint els anys de decrement d'un cicle de la delinqüència, emmarcat en la tendència secular cap al seu increment. És el final d'un cicle que va començar amb espectaculars augments de la delinqüència i la por ciutadana, i que acaba amb el normal reflux de tots els cicles. Aquest cicle s'explica i es defineix per les característiques derivades de la nostra història recent.

5. LA DELINQÜÈNCIA AL TERRITORI

La distribució territorial ofereix un argument bàsic per a la teoria racional de la delinqüència: la regularitat que s'hi manifesta s'explica a partir de la lògica de la recerca de rendibilitat. En efecte, es tracta d'una relació social en què els delinqüents esperen obtenir un guany; per tant, trien el lloc en funció d'aquestes expectatives de rendibilitat.

1. *La distribució territorial dels delinqüents* òbviament no es pot estudiar (només es podria estudiar la dels detinguts i/o condemnats).

2. *La distribució territorial de les víctimes* es mesura amb la desagregació de l'índex de victimització de les enquestes i depèn de la diferent rendibilitat que aquestes produeixen en funció de la desigual apropiació del sòl urbà: solen ser més víctimes els habitants de les àrees de nivell de renda més alt i/o de més centralitat, així com els de

les ciutats de més grandària i densitat de població. També pot ser alta la victimització d'un espai on hi hagi algun focus específic de problemàtica social.

Els resultats de l'enquesta de victimització de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB) ho confirmen a bastament any rere any. L'anàlisi es fa amb la següent doble desagregació territorial: la centralitat amb cinc zones definides per la seva desigual proximitat a la capital metropolitana: **Barcelona** ciutat, **Besòs** (Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià del Besòs, Montgat i Tiana), **Vallès** (Cerdanyola, Sant Cugat, Ripollet i Montcada), **Llobregat Nord** (l'Hospitalet, Cornellà, Esplugues, Sant Feliu, Sant Joan Despí, Molins de Rei, Sant Just Desvern i el Papiol), **Llobregat Sud** (Sant Boi, el Prat, Viladecans, Gavà, Castelldefels, Sant Vicens dels Horts, Sant Andreu de la Barca, Pallejà i Santa Coloma de Cervelló). La grandària de la població s'analitza amb els següents graons: Barcelona, les tres grans ciutats de l'Àrea (l'Hospitalet, Badalona i Santa Coloma de Gramenet), les ciutats de 50.000 a 100.000 habitants (Cornellà, Sant Boi, el Prat i Cerdanyola), l'agrupació de totes les ciutats de 25.000 a 50.000 habitants, i l'agrupació de totes les ciutats de menys de 25.000 habitants.

Solen ser més víctimes els habitants de Barcelona i els seus districtes centrals i/o de renda més alta; l'índex de victimització és també elevat a la ciutat de Badalona (la més autònoma de les tres grans ciutats de l'Àrea), i al Prat de Llobregat (l'aeroport és un lloc de gran concentració de vehicles). I per tant les persones menys victimitzades solen ser les que viuen a les zones perifèriques, amb predomini de classes populars (nivells de renda mitjans i baixos), a les ciutats petites i amb una trama social i urbana que afavoreixi les relacions veïnals més o menys comunitàries.

La incidència d'aquestes variables pot compensar-se i obeeix a la lògica de les jerarquies i dependències territorials metropolitanes. Així, la victimització dels veïns de l'Hospitalet i Santa Coloma de Gramenet és baixa perquè la densitat de la seva població es compensa amb l'accessibilitat al centre de Barcelona, que és un factor de dissuasió de l'activitat delictiva, i amb el predomini en elles de població de rendes mitjanes i baixes.

3. *Els delictes es distribueixen també racionalment en el territori:* l'atracció de la centralitat i dels espais altament i densament poblats, i la asimètrica capacitat d'apropiació del sòl urbà. És en les situacions d'interacció que concreten la relació delictiva on es veu més clarament la recerca de rendibilitat: els fets delictius es produeixen on més profit poden proporcionar (als centres, on hi ha i hi passa molta gent, on hi ha molts objectes, molts béns), on hi ha, per tant, oportunitats i impunitat.

L'anàlisi corresponent es pot fer amb **dades de l'enquesta** i de les **estadístiques policials**.

Pel que fa a l'**enquesta**, el mapa delictiu recompta tots els fets delictius que han passat a cada barri, districte i ciutat de l'AMB. La distribució és clara: la ciutat de Barcelona, centre del territori metropolità, és també el centre de la seva activitat delictiva.

L'atracció de la centralitat s'hi manifesta clarament: cada any, més del 20% dels fets delictius de tota l'Àrea Metropolitana de Barcelona té per escenari els dos districtes centrals de Barcelona (Ciutat Vella i l'Eixample). La ciutat de Barcelona (on es fan poc més del 55% d'entrevistes) sol ser l'escenari de més del 65% dels fets delictius. Més encara, a pràcticament totes les ciutats de l'Àrea Metropolitana, els barris del centre són un dels escenaris on han tingut lloc més fets delictius.

La grandària és redundant en el mapa delictiu: hi ha una relació directament proporcional entre el volum de la població i el nombre de fets delictius que hi han passat. A les ciutats grans hi passen, lògicament, molts més fets que a les petites.

La variable "renda" incideix en l'elevat nombre de fets delictius dels barris rics (per exemple Sant Gervasi o la Dreta de l'Eixample a la ciutat de Barcelona), i ajuda a entendre el baixíssim nombre de fets delictius als barris populars i obrers de les ciutats que envolten la capital metropolitana. I la problemàtica específica es pot apreciar en l'elevat nombre de fets delictius (contra els vehicles) localitzats genèricament a **el Prat de Llobregat**, previsiblement a l'aeroport que hi ha en el seu terme municipal.

En una escala territorial més ampla, l'**estadística policial** confirma la relació entre l'activitat delictiva i la densitat poblacional. Es tracta dels delictes coneguts per la policia als municipis de la província de Barcelona (dades de 1991 sobre el percentatge que els delictes coneguts per la policia de cada ciutat representen respecte al total de la província).

- La ciutat de Barcelona concentra més de la meitat (quasi el 60%) dels fets... essent la seva població només el 36% del total provincial (o el 46% de la població coberta per les comissaries de policia).

- L'atracció de Barcelona és tan poderosa que afecta sobretot les ciutats més properes que, d'aquesta manera, resulten un xic més segures del que els tocaria per la seva dimensió (especialment l'Hospitalet, Sabadell, Terrassa, Badalona).

Les úniques ciutats-comissaries que tenen proporcionalment més delictes que població de referència (a part, naturalment, de Barcelona) són:

- Les que tenen població flotant (a l'estiu): Castelldefels-Gavà.
- Les de renda alta: Sant Cugat.
- Les de problemàtica específica: el Prat, Sant Adrià.
- Les relativament allunyades del centre i capitals comarcals: Vic, Vilanova, Granollers.

TAULA 7

	% delictes s/total província	% població de referència	% pob. total província
Barcelona	59,3	46,3	36,3
L'Hospitalet de Llobregat	4,9	7,6	5,9
Sabadell	3,4	5,1	4,0
Terrassa	3,4	4,4	3,4
Badalona	3,3	6,1	4,8
Castelldefels-Gavà	2,6	1,6	1,3
Cornellà-Esplugues	2,3	3,7	2,9
Sta. Coloma de Gramenet	2,3	3,7	2,9
Mataró	2,0	2,7	2,1
Prat de Llobregat	1,8	1,7	1,3
Granollers	1,5	1,3	1,0
Sant Cugat del Vallès	1,4	1,0	0,8
Vilanova i la Geltrú	1,4	1,2	0,9
Manresa	1,3	1,8	1,4
Sant Adrià del Besós	1,3	1,0	0,7
Sant Boi de Llobregat	1,3	2,1	1,6
Sant Feliu-San Joan Despí	1,3	1,7	1,3
Viladecans	1,1	1,2	1,0
Rubí	1,0	1,3	1,0
Vic	0,9	0,8	0,6
Cerdanyola	0,8	1,5	1,1
Igualada	0,5	0,8	0,7
Montcada i Reixac	0,5	0,7	0,6
Ripollet	0,4	0,7	0,5
			21,9
	100,0	100,0	100,0

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ESTADÍSTIQUES JUDICIALS
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Anuario estadístico de España;* Ed. INE.

ESTADÍSTIQUES POLICIALS
- MINISTERIO DEL INTERIOR, Instituto de Estudios de la Policía.

ENQUESTES DE VICTIMITZACIÓ
- SABATÉ, Juli, ARAGAY, J. Ma., *La delinqüència a Barcelona/AMB, realitat i por;* Ed. Institut d'estudis metropolitans de Barcelona.

LES CREDENCIALS EDUCATIVES A CATALUNYA

Jordi Guiu
Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia
Universitat Pompeu Fabra

1. SISTEMA ESCOLAR I MOBILITAT SOCIAL

Al sistema educatiu se li sol atribuir la capacitat d'incrementar les oportunitats d'ascens social dels individus en funció del nivell i la qualitat de la seva escolarització, i més en general de reduir les disparitats en els ingressos. Per això les polítiques orientades a incrementar la igualtat d'oportunitats, generalment, s'han basat a generalitzar l'accés al sistema educatiu per al conjunt de la població i, dins del propi sistema, reduir les desigualtats en l'accés als nivells superiors.

D'altra banda, tal com ens mostra l'experiència dels països de recent industrialització del sud-est asiàtic, els nivells i la qualitat de l'escolarització d'una població sembla que siguin un factor –no l'únic– explicatiu del desenvolupament industrial i el creixement econòmic.

L'educació, doncs, entesa en un sentit ampli, que inclou tant els nivells escolars obligatoris com els postobligatoris, així com molts aspectes de l'educació no formal i d'aprenentage en els llocs de treball, es considera normalment com una inversió productiva i una despesa social, però, a la vegada també és una activitat relacionada amb la justícia social, la cohesió social i el benestar de les persones.

A Catalunya, com a la majoria dels països industrials avançats, la població escolaritzada al llarg de les darreres decades no ha deixat de créixer, tant en nombre com en durada. I a més a més, s'ha estès de manera espectacular el seguit d'activitats educatives de caràcter preescolar i que pràcticament abasten tota la vida dels individus. Evidentment, la proliferació d'oportunitats educatives s'ha traduït en un augment en la quantitat i la diversitat de titulacions. L'anomenada explosió educativa ha produït una notable proliferació de diplomes. Aquesta, al seu torn, està ja produint efectes positius en el mercat de treball.

Tanmateix, l'augment de l'escolarització no ens pot fer perdre de vista que la majoria de la població adulta de Catalunya no ha cursat més enllà dels estudis primaris. Això no significa que, amb els anys i conforme es va produint un relleu professional, vagin augmentant els percentatges de gent amb educació secundària o superior. Així, a l'àrea metropolitana de Barcelona, entre l'any 1985 i l'any 1990 s'ha passat d'haver-hi un llicenciat universitari per cada deu persones a haver-n'hi gairebé un de cada sis[1].

TAULA 1. POBLACIÓ DE MÉS DE 10 ANYS SEGONS NIVELL D'INSTRUCCIÓ A CATALUNYA. 1991

No sap llegir ni escriure	2,3%
Sense estudis	16,8%
Estudis primaris	36,6%
EGB o equivalent	21,3%
FP I	4,6%
FP II	2,6%
BUP-COU	9,3%
Títol universitari de grau mitjà	5,2%
Títol universitari superior	3,3%

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Cens de població 1991*; Generalitat de Catalunya.

La percepció social d'aquest fenomen, un dels grans canvis de la nostra època, es tanmateix molt contradictòria: per una banda, en l'extensió social de l'educació, s'hi ha

vist un foment de la igualtat social, o si més no un increment de les oportunitats individuals d'ascendir socialment. D'altra banda, la gran quantitat de títols és percebuda com una causa de *devaluació*[2] d'aquests mateixos títols, segons la coneguda metàfora econòmica. I és en aquest punt que entra en qüestió l'oportunitat, durant tants anys assenyalada pels economistes, d'invertir en educació com a millor estratègia social per al desenvolupament i individual per a la promoció econòmica i social. Un excés d'optimisme, sustentat sobretot per aquelles classes socials més preocupades per l'ascens social dels seus fills, un cert pessimisme, fruit combinat de les dificultats d'accés al mercat de treball i de la mateixa democratització de l'accés als diferents nivells educatius, sembla que s'han succeït en l'apreciació social de l'expansió educativa.

Sobre aquest punt, però, hi ha algunes qüestions que cal assenyalar: *a)* En general a la majoria dels països industrials avançats hi continua havent desigualtats en l'accés al sistema educatiu, especialment a l'ensenyament mitjà i superior, lligades a les diferencies socioeconòmiques, de gènere i racials o ètniques dels individus. Per exemple: els fills dels pares amb menys estudis estan proporcionalment més matriculats a escoles de formació professional que no pas als estudis més llargs i generals que condueixen els alumnes a la universitat. *b)* En general els nivells de mobilitat social són baixos en relació amb l'ideal de la igualtat d'oportunitats i, en qualsevol cas, quan aquesta es produeix, sovint va més lligada a canvis en la estructura professional (treballadors de coll blau a coll blanc, per exemple) que no pas a un increment d'igualtat en el sistema educatiu. *c)* Malgrat tot, és cert que cada vegada incorporen més individus de nivells socioeconòmics baixos als estudis superiors i que la població femenina, fins fa poques dècades pràcticament exclosa de certes branques de l'ensenyament, hi ha incrementat espectacularment la seva presència[3].

Més enllà d'aquestes consideracions generals, pel que fa a Espanya i a Catalunya, hi ha molt pocs treballs sobre la importància de l'origen social i l'educació en la distribució de les desigualtats entre els individus. D'un dels estudis més complets[4], podem concloure que a Espanya, durant aquest segle, el vincle entre les posicions de partida i les d'arribada dels individus ha estat molt estret, o, dit d'altra manera, la mobilitat social ha estat comparativament molt més baixa que a altres països, especialment si la comparació la fem amb Anglaterra o els EUA. Tanmateix, el nexe entre origen social i estratificació s'hauria anat reduint d'acord amb els processos de modernització i desenvolupament.

2. EDUCACIÓ I TREBALL

Un dels objectius de l'escola és formar els joves per al mercat de treball. Tanmateix, aquest objectiu, que pressuposa una certa especialització dels alumnes en funció de la divisió del treball existent, topa amb un altre dels objectius sovint atribuïts a l'escolarització: formar integralment els futurs ciutadans sense coartar-los en funció dels requeriments econòmics i productius.

Com és sabut una de les formes més antigues de divisió del treball és la que es produeix entre els que duen a terme un treball amb el pensament abstracte, exercitant les facultats de coordinació, direcció i planificació de tasques, amb l'ús del llenguatge, i aquells que duen a terme un treball manual concret, a partir de procediments ben definits i estandarditzats. Aquesta divisió entre el treball intel·lectual i el manual, entre les tasques de concepció i les d'execució, travessa les relacions socials de les anomenades societats industrials i només comença a ser qüestionada en certs aspectes just a partir del moment en què les nostres societats s'estan internant en el que alguns anomenen amb expressions com ara *societat postindustrial* o *societat de la informació*[5].

En qualsevol cas, darrere d'aquests termes hi ha, efectivament, una nova realitat: la davallada de la indústria i el consegüent augment del sector serveis, la darrera revolució tecnològica, basada en la microelectrònica i la informàtica –que processen i generen informació–, les telecomunicacions –que la traslladen a grans distàncies de manera instantània–, i la robòtica i l'automatització –que tradueixen la informació en accions productives sense que gairebé hi intervingui l'activitat humana. Tot això comporta doble procés simultani de requalificació i desqualificació dels llocs de treball.

Si a les darreres transformacions tecnològiques afegim la creixent internacionalització (o *mundialització*) de les activitats econòmiques, la creixent descentralització i flexibilització dels processos productius i la tendència del capital a localitzar les seves inversions, que requereixen més treball manual als països menys desenvolupats, ens trobem en un panorama en què el tipus de treball disponible en els països industrials avançats cada vegada tindrà menys a veure amb la simple execució repetitiva de tasques segons el vell model industrial.

Tanmateix, la majoria dels sistemes educatius encara avui vigents tenen una estructura basada en la vella divisió del treball. La disjuntiva que fins fa poc es plantejava entre el BUP i la formació professional en acabar l'EGB a l'edat de

14 anys n'és un exemple. I aquesta disjuntiva també serveix com a mostra de la sovint molt esbiaixada percepció social de la relació escola-treball. Així, s'ha considerat que la branca pròpiament escolar-educativa és la línia EGB-BUP-COU-universitat, mentre que la formació professional (FP) sovint ha estat considerada com un simple trànsit cap al mercat de treball per part dels alumnes incapaços o desmotivats per seguir amb la primera opció.

De fet, pel que fa a la importància dels diferents nivells educatius en la consecució de determinats nivells socials, s'ha constatat el paper decisiu que hi tenen els estudis superiors. Per començar, la probabilitat d'estar ocupat augmenta en funció de l'elevació del nivell d'estudis i això sol ja explicaria que la major part de les famílies desitgin que els seus fills, amb independència del sexe, cursin estudis superiors i orientin els seus esforços cap a la universitat. I això, a la vegada, no fa si no reforçar la poca consideració dels estudis mitjans i de formació professional.

3. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL

La formació professional reglada forma part del sistema educatiu i com a tal pot ser valorada en funció de la qualitat dels aprenentatges, capacitats i actituds que subministra. D'altra banda, aquesta és la branca del sistema educatiu amb més connexió directa amb el mercat de treball. Més que cap de les altres, les titulacions obtingudes a la formació professional reglada es justifiquen sobretot en funció de les possibilitats d'inserció professional dels seus posseïdors. Pel que fa a la inserció professional, l'antiga FP2 es mostra molt més eficaç per ocupar els individus que no pas la FP1[6]. No podem, en canvi, dir amb certesa fins a quin punt la més baixa taxa relativa d'ocupació dels titulats amb FP1 es deu, i en quina proporció, a l'escassa qualitat dels estudis mateixos i a la seva inadequació a les demandes del mercat laboral, o fins a quin punt aquí també la titulació més alta dóna, per ella mateixa i amb relativa independència del contingut formatiu que reflecteixi, avantatge sobre els nivells de titulació més baixos. El fet és que a l'antiga FP1 s'acumulaven molts dels joves amb "síndrome de fracàs escolar", a l'expectativa d'un lloc en el mercat de treball i sense gairebé cap confiança en el fet que els seus estudis incrementarien les seves possibilitats laborals[7].

Els títols de formació professional de primer grau tenen, doncs, un escàs valor de canvi, en comparació amb les titulacions de nivell superior. Cal, però, preguntar-se fins a quin punt la pèrdua de valor esta en els títols o en l'actual situació del mercat de treball, incapaç de distribuir treball entre el conjunt de la població i particularment entre els joves.

Això no significa, però, l'existència de dèficits formatius en determinades ocupacions, tant pel que fa a oficis tradicionals com en els relacionats amb l'actual reestructuració productiva. De fet, ja ara, hi ha llocs de treball que requereixen una bona formació professional de grau mitjà que no poden ser coberts per manca de treballadors suficientment qualificats. Si no es resolen aquests dèficits, en un futur no massa llunyà podríem veure com alguns d'aquests llocs de treball passen a ser ocupats per treballadors estrangers (per exemple, dels antics països de l'est). En aquest sentit, cal recordar que les propostes reformistes contingudes en el *Libro blanco de la educación* en relació amb una FP de qualitat i amb àmplia oferta s'han presentat com una necessitat imprescindible per encarar els canvis en el món del treball.

Tanmateix, també hi ha qui pensa que la formació professional i el sistema escolar en general mai podrà evolucionar al mateix ritme que les demandes del mercat de treball. Els actuals canvis tecnològics, tant en l'àmbit de la producció com en les formes de vida, fan pràcticament impossible preveure quines seran les necessitats productives a curt termini i ja no diguem a mitjà o llarg. Des d'aquesta perspectiva, hom creu que la millor formació professional que es pot oferir és una bona formació general bàsica, al més polivalent possible i deixar per a la formació ocupacional un sistema de pràctiques lligades a l'empresa, en règim dual o d'alternança, o cursos d'especialització de curta durada i de reciclatge, la preparació per a les tasques específiques que demana el mercat de treball.

De fet, en certa manera, l'actual model que es desprèn de les directrius de la reforma educativa en curs sembla que s'apropi a aquestes darreres opinions. S'aposta per perllongar un model educatiu unitari, si bé amb especialitzacions, fins als 16 anys, en lloc de dividir-los a partir dels 14; és el que se n'ha dit comprensivitat. Es pretén millorar i dignificar la formació professional tot fent-la més polivalent i, finalment, es tendeix a traslladar l'especialització dels estudiants en tasques concretes als diferents mecanismes d'inserció professional. Aquí, però, una vegada més i de manera immediata els factors determinants seran de tipus pressupostari. La reforma, s'ha dit des de molts cantons, es cara.

4. LES TITULACIONS UNIVERSITÀRIES

La competitivitat pels escassos llocs de treball existents, més la crisi i les transformacions que hi ha en l'àmbit del treball manual empenyen, doncs, cada vegada més joves procedents de les capes mitjanes però també, cada vegada més de la classe obrera, a l'acumulació de credencials educatives, com més altes millor. En aquesta lògica la possessió d'un títol universitari passa a ser l'objectiu preferent de bona part dels joves que transiten amb relatiu èxit pel sistema educatiu. Per això, en els darrers anys, el nombre d'estudiants que arriben a la universitat no ha deixat de créixer, cosa que ha produït el fenomen de l'anomenada sobreabundància de titulats superiors, sobreeducació i el suposat atur dels universitaris.

Ja s'ha dit que, en termes relatius, l'atur entre universitaris no és més alt que entre els altres joves de la seva edat. Més aviat succeeix el contrari: el jove que disposa d'un títol universitari té més probabilitats de trobar feina que aquell que disposa d'una titulació inferior. De fet, l'any 1991, a Catalunya, la taxa d'ocupació dels universitaris era la més alta de totes les categories professionals. Concretament d'un 94% enfront d'un 85,2 % de mitjana de la resta de titulacions[8]. El que succeeix, però, és que sovint les ocupacions dels joves titulats universitaris està per sota de les seves qualificacions, o de les seves expectatives adquirides al llarg dels seus estudis. Això configura més que *desocupació* un fenomen de *subocupació*, el qual pot anar acompanyat d'un cert atur de transició, especialment habitual entre titulats superiors. En no trobar una ocupació que estigui d'acord amb les seves qualificacions i expectatives, el jove titulat pot decidir retardar l'acceptació d'una determinada feina, en espera d'una de més satisfactòria.

En qualsevol cas, els nivells de qualificació dels joves universitaris no sembla que acabin d'encaixar amb les necessitats del mercat. D'aquí la idea, discutible en molts sentits, de la *sobreeducació*. I el mateix sembla estar passant, encara que en un altre sentit, amb els joves que surten de la formació professional: des de fa anys s'insisteix en el fet que hi ha ofertes de treball que queden sense cobrir per manca de coincidència entre l'especialització exigida i la capacitació dels desocupats. Sembla, en qualsevol cas, que el que hi ha no és precisament una situació de *correspondència* entre el sistema educatiu i les necessitats del sistema productiu i administratiu de la nostra societat. La funcionalitat del sistema educatiu, incloent la universitat, en relació amb les necessitats del sistema productiu caldrà també cercar-la per altres aspectes; per exemple, en la simplificació i la legitimació de la selecció laboral. En una situació d'àmplia oferta laboral, els filtres selectius, a més de costosos, podrien ser socialment conflictius. La utilització de les credencials educatives per sobre d'altres criteris, com ara l'edat, el sexe, l'estat civil o els anys d'experiència, fa que apareguin com a socialment justos i equitatius.[9]

5. CREDENCIALS EDUCATIVES, CANVI SOCIAL I PARTICIPACIÓ POLÍTICA

L'educació, la formació i l'adquisició de credencials educatives no només ha de relacionar-se amb l'ocupació, ni amb els seus efectes d'ordre econòmic. Sabem que l'extensió i la millora de l'educació està en la base de molts dels grans canvis culturals i socials produïts a les societats industrials avançades en les darreres dècades. No és només que el coneixement s'hagi convertit en una primera matèria fonamental en les societats industrials avançades, capaç de superar les mancances en recursos naturals i energètics, sinó també que l'educació s'ha convertit en el principal instrument de promoció social i, finalment, d'integració social.

Un bon exemple de la interrelació entre l'augment de les capacitats cognitives de la població i les actituds generals envers la societat, és la que s'estableix entre els nivells de formació i les actituds polítiques.

En el seu estudi clàssic de l'any 1963, Almond i Verba van voler provar la hipòtesi que quan més alt és el nivell educatiu d'una persona més s'incrementa el seu sentiment de "competència política" i la seva propensió a participar políticament[10]. Altres estudis han mostrat que com més alt és l'estatus socioeconòmic de les persones més participació política es produeix, almenys en allò que podríem dir "participació política formal".

Pel que fa a Catalunya sabem que hi ha una clara correlació entre el nivell d'estudis i l'interès per la política. Segons un sondeig d'opinió dut a terme per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials, un 12% de la població amb estudis universitaris diu estar molt interessada en la política i un 40% estar-ho bastant, mentre que, a l'altre extrem, en la població amb nivell d'estudis elementals, només un 1% ho està molt i un 13% bastant.

Pel que fa a la participació electoral, el mateix sondeig indica que aquesta és més alta entre els qui tenen estudis universitaris, almenys si prenem com a referent les eleccions generals, que són les que tenen un índex de

TAULA 2. INTERÈS PER LA POLÍTICA SEGONS NIVELL D'ESTUDIS

Nivell d'estudis	Total	% molt	% bastant	% poc	% gens	% ns-nc
Elementals	251	1	13	34	51	0
Primaris	522	1	20	32	46	0
Batxillerat elemental	426	2	19	39	40	0
Batxillerat superior	348	3	36	40	21	0
Universitaris	240	12	40	35	13	0
Nc	12	0	25	19	38	19

Font: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 1995, Sondeig d'opinió. Catalunya, Barcelona, 1996

participació més alt. Tanmateix, aquí els percentatges més alts d'abstenció no van a parar als nivells educatius més baixos sinó entre aquells que tenen batxillerat elemental i batxillerat superior.

Tanmateix, és lícit preguntar-se què és el que incrementa la participació política, l'estatus socioeconòmic o el nivell educatiu? Concretament, tal com el propi Verba i altres han assenyalat[11], podria molt bé ser que el que finalment expliqués l'augment de la participació política fos l'augment de les classes mitjanes lligat al desenvolupament econòmic. A Catalunya no disposem d'estudis concloents sobre aquest punt, però dels diferents sondeigs realitzats per l'ICPS, se'n pot treure la clara conclusió que és entre els aturats on es dóna el màxim abstencionisme, mentre que entre les professions liberals i autònomes s'hi troba la màxima participació, en la resta de grups socioeconòmics no hi ha percentatges prou significatius com per a extreure'n conclusions que vagin més enllà d'una determinada contesa electoral.

En relació amb aquesta qüestió, Ronald Inglehart (1977) va distingir dos tipus de participació política diferent: la participació política de masses mobilitzades per organitzacions jeràrquiques com ara els sindicats, els partits o les esglésies i que normalment s'expressaven a través del vot, i un model de participació més recent, sorgit de preferències més individuals, orientat a temes més específics i organitzat de manera menys burocràtica. Aquest segon tipus de participació requereix al seu entendre uns nivells de destresa relativament alts. D'acord amb aquest autor, podem pressuposar que si el coneixement de la lectura i l'escriptura eren un requisit per a una adequada participació electoral, els models no convencionals de participació política (iniciatives ciutadanes, organitzacions *ad-hoc*, nous moviments socials, etc.) requereixen uns nivells educatius més alts, i no només resultats de l'educació formal, sinó també d'una experiència laboral i professional amb més elements comunicatius i participatius.

6. LA RESPONSABILITAT PÚBLICA I EL SECTOR PRIVAT EN EDUCACIÓ

Gairebé tots els països industrials avançats, inclosos aquells de més tradició liberal, entenen que, en darrer terme, l'educació dels ciutadans és responsabilitat de l'Estat. Es considera, doncs, que l'Administració ha d'assegurar un nivell adequat de formació per al conjunt dels ciutadans, creant les infraestructures necessàries, així com exercint un mínim control sobre els continguts i les exigències dels coneixements impartits. I això amb independència que la iniciativa privada actuï també en aquest mateix camp, a vegades en clara competència, a vegades en una relació de complementarietat.

Durant anys, a Catalunya, especialment des del final de la Guerra Civil fins a l'inici de la democràcia, l'ensenyament públic era considerat de poca qualitat i resultava escassament atractiu fins i tot per als sectors socials més progressistes i teòricament partidaris de l'ensenyament públic. En aquest sentit val la pena recordar que els principals intents de construir una escola progressista lligada a la tradició de renovació pedagògica catalana es van fer sota el franquisme bàsicament des de l'escola privada. I també que les famílies de classe mitjana o alta tendien a enviar els seus fills a escoles privades, algunes de laiques i "renovadores", altres, la majoria, de caràcter religiós.

Tot i així, l'escola pública tampoc arribava a cobrir totes les necessitats dels sectors populars. Per això existia una important xarxa d'escoles privades, les conegudes acadèmies de barri, de dubtosa qualitat pedagògica, però que durant anys van fer possible el manteniment d'uns nivells mínims d'escolarització a la població. En aquest sentit, també es pot afirmar que des de l'establiment de la democràcia s'ha produït en el nostre país una notable transformació. Malgrat les seves deficiències, l'ensenyament públic ha experimentat una notable millora. Avui l'escola pública ja no és només "l'escola dels pobres",

sinó que ha ampliat la seva clientela a sectors importants de les classes mitjanes i mitjanes altes. Bona part de les escoles privades, que a les darrereries del franquisme varen destacar per la seva participació activa en els moviments de renovació pedagògica, s'han integrat al sistema públic. L'increment de les unitats escolars, tant de l'ensenyament primari com del secundari han desplaçat les petites acadèmies de barri cap a un paper gairebé residual. En definitiva, el sistema d'ensenyament públic a Catalunya ha millorat en qualitat, s'ha estès en quantitat, ha ampliat la seva recepció social i ha contribuït clarament a la normalització del català com a llengua vehicular de l'ensenyament.

TAULA 3. CENTRES DOCENTS SEGONS NIVELLS EDUCATIUS I TITULARITAT. CURS 1995-96

	Total	Públics	Privats
Inf. i primària	2.927	1.866	1.061
Secundària	633	448	185
Prim. i sec.	339	1	338
Especial	117	43	74
Total	4.016	2.358	1.658

Font: Departament d'Ensenyament, *Estadística d'ensenyament. Curs 1995-96*; Gabinet Tècnic.

Si observem aquesta taula, veurem com en general a Catalunya hi ha més centres de titularitat pública que no pas privada. Tanmateix, aquesta predominança del nombre dels centres públics es trenca en els nivells de BUP i COU i formació professional. En general a l'ensenyament secundari hi ha més centres de titularitat privada que no pas pública. Tot i això el conjunt dels centres públics d'ensenyament secundari escolaritzen molts més alumnes que els privats, de la qual cosa es dedueix que els centres privats en aquest nivell tenen, per terme mitjà, menys capacitat que no pas els públics. I aquesta no és una qüestió irrellevant a l'hora d'aplicar els criteris de l'actual reforma educativa: la massificació, encara que no sigui a cada grup classe, segurament complica algunes coses (control i sentiment de pertinença) i en facilita unes altres (opcionalitat).

Efectivament, segons *l'Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990*, el 75% dels fills de les llars entrevistades que estaven cursant ensenyament infantil, primari o secundari ho feien a centres d'ensenyament públic. Alhora, i segons la mateixa enquesta, no es detectaven importants diferències entre els grups socials quant a l'elecció del tipus de centre. Tot i així, en les categories socioeconòmiques altes era més freqüent l'opció per centres religiosos subvencionats i en les categories baixes i mitjanes per escoles subvencionades no religioses. En qualsevol cas, de l'any vuitanta-cinc al noranta va augmentar força la preferència per l'escola pública, la qual cosa desdibuixava la tendència a la distribució social segons el tipus d'escola.

Amb tot, no es pot dir que Catalunya disposi, ara per ara, d'un sistema públic d'ensenyament homogeni. Les desigualtats en alguns indicadors de qualitat educativa (equipaments, ràtios professor/alumne, programació d'acord amb l'ideari de centre, treball docent en equip, etc.), així com les diferències entre les línies pedagògiques del centre, funcionament, règim disciplinari, motivació del professorat, etc. no es produeixen només entre el sector públic i el privat, sinó també a l'interior del sector públic, així com del privat. Per això, la distinció entre escoles públiques i privades no actua com un criteri clar de classificació social amb conseqüències sobre l'èxit escolar.

No estem, doncs, en aquests moments davant d'un sistema escolar de doble xarxa: privat de qualitat per a les classes altes i il·lustrades; públic deficient per a les classes mitjanes baixes. Més aviat la doble xarxa s'estableix a l'interior d'ambdós sectors. Així, un sector de l'escola pública, tant de primària com de secundària, manté uns estàndards de qualitat amb relativa independència de les dotacions públiques, a causa de la mateixa extracció social dels usuaris, a l'esforç voluntarista de l'equip de professors, a l'activitat de les associacions de pares, a la tradició del centre, etc., mentre que sovint els alumnes procedents dels sectors socials més necessitats, tant des d'un punt de vista socioeconòmic com educatiu, es veuen escolaritzats en els centres menys dinàmics i amb menys capacitat d'aprofitar els recursos disponibles o d'obtenir-ne de complementaris via participació dels pares, organització del professorat, etc.

A partir d'ara caldrà veure com l'aplicació de la LOGSE i el seu principi de comprensivitat pot alterar aquesta tendència i en quin sentit. El model comprensiu propugna un tipus de centre que acull tota mena d'alumnes, de diferent extracció social i amb diferents capacitats i disposicions escolars, fins als 16 anys. I allò que sens dubte és un avanç en relació amb la igualtat d'oportunitats, en comparació amb el vell model que seleccionava i dividia els estudiants en acabar l'EGB, en funció de les seves capacitats i afinitats, però també amb un fort biaix classista, podria acabar produint un efecte contrari a allò que es persegueix. L'atenció a la diversitat dels alumnes en un marc unificat que propugna l'actual reforma educativa requereix: fortes inversions en els centres d'educació secundària, simplement per adaptar les infraestructures

al nou organigrama educatiu; un increment de la plantilla de professorat, entre altres coses per poder fer front a l'ensenyament de matèries optatives i la mateixa adaptació numèrica i de titulacions per desenvolupar els nous dissenys; i el manteniment d'una bona dosi de voluntat i dedicació extraordinària en el professorat. Finalment, un empobriment de l'oferta educativa en els centres públics, la desmotivació del seu professorat i una previsible conflictivitat no faria sinó afavorir un desviament de la demanda educativa cap als centres privats, siguin o no concertats. Les famílies més inquietes, més preocupades per l'educació dels seus fills i per tant amb més capacitat de pressió, però també d'implicació, a través dels mecanismes de participació escolar, en el desenvolupament de la reforma i la millora de la qualitat educativa, poden emprendre la via de sortida de l'escola pública, i contribuir així encara més al seu empobriment.

En els propers anys caldrà seguir amb atenció fins a quin punt es desenvolupen aquestes tendències. De moment sabem, per un estudi de l'any 94[12], que la majoria de la població catalana (un 54%) considera que es dediquen pocs diners de la Generalitat a l'educació. Aquest percentatge lògicament augmenta lleugerament si de la mostra prenem l'opinió només dels pares amb fills en edat escolar (un 60%) i encara una mica més (un 61%) si atenem només a aquells que porten els seus fills a l'escola pública. Sabem també que entre les accions que els pares consideren més útils per millorar la qualitat de l'ensenyament destaca la reducció de la ràtio alumnes/aula (un 27%), situada gairebé com a tan important com l'augment de la formació dels mestres (28%). Amb tot, però, un altre estudi sociològic, realitzat l'any anterior[13], ens mostra que l'opinió, de la població en general i de la població amb fills en edat escolar, sobre les millores en ensenyament en els darrers deu anys és majoritàriament positiva, tant pel que fa a les infraestructures escolars, el nivell de qualitat de l'ensenyament, els resultats acadèmics, la formació del professorat, la participació dels pares i la inversió pública. Quant a la qualitat global de l'escola pública o privada, hi ha un cert equilibri en l'apreciació, tot i que entre la població en general és més valorada l'escola pública; entre els pares amb fills en edat escolar hi ha una lleugera inclinació per la privada.

7. ELS MÍNIMS CULTURALS BÀSICS

En general la societat catalana creu que l'educació és un bé social de primera magnitud. Aquesta consideració, però, és molt genèrica i inclou moltes dimensions: és bo que la societat tingui un bon sistema educatiu, bones universitats, biblioteques, centres de recerca, etc. I d'una o altra manera tothom, amb la seva existència, gairebé tothom hi guanya alguna cosa. Però al costat d'aquesta, hi ha una altra dimensió més individual i concreta del problema. ¿Quin és el nivell real de coneixements útils i necessaris per desenvolupar-se satisfactòriament en una societat moderna, complexa i creixentment tecnificada com és la catalana? En economia sabem que diferents índexs de creixement econòmic poden coincidir amb importants creixements de la desigualtat i amb la formació de bosses de misèria, de la mateixa manera, doncs, podem preguntar-nos si el creixement dels índexs d'escolarització i la millora global del sistema educatiu ve acompanyat o no d'una adequada redistribució dels coneixements. D'entrada és clar que un augment dels nivells de formació de les noves generacions provoca per ell mateix un augment de les desigualtats educatives respecte de les generacions adultes. Això sol ja fa que l'exigència de determinades credencials per accedir a un determinat lloc de treball situï determinats grups d'edat en clara inferioritat de condicions. Però aquestes dificultats s'expressen no només en les oportunitats laborals sinó també en la resolució de problemes plantejats per la vida quotidiana. Un estudi sobre l'analfabetisme cultural[14] mostra que la variable nivell d'estudis, juntament amb la de l'edat, és de les més significatives en relació amb la capacitat de resolució de problemes quotidians com ara interpretar correctament la informació continguda en el prospecte d'un producte farmacèutic, la interpretació de material cartogràfic simple, emplenar un imprès o reconèixer la data de caducitat d'un producte. Aquesta mena de dificultats afecten especialment tres subgrups de la mostra: les persones més grans de 45 anys, la població femenina que es declara "mestressa de casa" i la població que no disposa de titulacions escolars equivalents o superiors al graduat escolar.

El fet que l'analfabetisme funcional, independentment de com el mesurem, afecta un nombre creixent de persones a les societats industrials avançades, ens obliga a acceptar que els canvis de la societat, especialment els derivats de la innovació tecnològica, demanen una actualització i reciclatge constant dels coneixements de les persones adultes, i això amb relativa independència de quins hagin estat els seus nivells d'escolarització inicial. En relació amb aquesta qüestió cal valorar l'oferta de la Generalitat en l'àmbit de la formació d'adults. L'any 1991 fou aprovada pel Parlament la Llei de formació d'adults, la qual pretenia encarar globalment el repte plantejat per

les noves necessitats educatives de la població adulta. Des d'aleshores el nombre de persones que participen en les activitats formatives promogudes per la Generalitat no ha deixat de créixer, així com la pròpia oferta formativa.

TAULA 4. EVOLUCIÓ DEL NOMBRE D'ADULTS ESCOLARITZATS

Curs	Total
1989/90	19.255
1990/91	21.444
1991/92	23.520
1992/93	40.921
1993/94	44.942
1994/95	45.101

Font: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social. Direcció General de Formació d'Adults.

En aquest sentit cal destacar la incorporació en els darrers anys de sistemes de formació no presencials, com ara el curs televisiu "Graduïs. Ara pot!", en el qual s'han inscrit milers de persones (no comptabilitzades en el quadre superior) que per diverses raons no poden acudir a les escoles d'adults.

Tanmateix, el fet que actualment l'educació d'adults depengui del Departament de Benestar Social fa que aquest ensenyament estigui marcat per un caràcter assistencial que, possiblement, dificulta l'aplicació dels requeriments de la reforma educativa al camp de l'educació d'adults. Així, un dels actuals reptes que l'educació d'adults es planteja actualment és el de la impartició del nou títol de graduat d'educació secundària, al qual la població jove haurà de tenir accés, tant per inserir-se en el món laboral com per prosseguir els estudis de batxillerat i altres cicles formatius.

Però el fenomen aquí descrit ens fa plantejar també fins a quin punt l'escolarització obligatòria prepara per a la vida i fins a quin punt el "currículum escolar mínim" és sinònim de "currículum social mínim"[15]. A l'hora de fer un inventari d'urgència del que hauria de constituir el "salari cultural mínim" de la població, Jaume Carbonell ha proposat el següent llistat: "domini de les capacitats d'expressió i comprensió de l'alfabetització funcional; adquisició de coneixements i capacitats generals; formació polivalent entesa com la possibilitat d'adaptació a noves situacions i ocupacions; habilitats de raonament, comunicació i processament de dades; esperit i capacitat d'iniciativa i d'"aprendre a aprendre"; treball en equip; nocions de ciència i tecnologia i domini dels llenguatges tecnològics; aproximació al món productiu per mitjà de formes d'alternança entre l'estudi i el treball"[16].

La concreció d'aquest "currículum social mínim" permetria avaluar el grau de coneixements dels diferents estrats de la població amb independència dels seus aprenentatges formals i certificats en forma de títols.

8. EDUCACIÓ I BENESTAR

Els diferents nivells educatius assolits pels individus constitueixen un important factor en la determinació dels seus ingressos i, més en general, en la distribució de la riquesa de la població. L'assoliment dels diferents nivells depèn de les diferents trajectòries seguides pels individus a l'interior del sistema educatiu, de les seves qualificacions, dels seus èxits i fracassos i, finalment, de les credencials. Però depèn també dels aprenentatges realitzats de manera informal tant en el medi familiar, abans i paral·lelament a la seva incorporació als programes d'educació formal, com en el mateix lloc de treball, una vegada els individus han finalitzat els seus estudis.

L'existència de desigualtats educatives genera, doncs, desigualtats en el benestar de les persones. Algunes d'aquestes diferències es deriven de les diverses oportunitats de benestar que ofereixen els diferents nivells de renda de les persones, condicionats pel seu nivell educatiu, però altres sembla que es deriven directament de la instrucció rebuda. Així, diferents estudis internacionals mostren que l'educació influeix en la salut pels seus efectes en la mortalitat, malalties i nutrició. A Espanya també diferents estudis mostren una clara associació entre diferents nivells educatius i variables de salut[17]. La interrelació entre educació i salut és complexa, i una cosa és establir correlacions i una altra explicar-ne els mecanismes causals. Tanmateix, sembla clar que la producció de salut en l'àmbit domèstic, en els hàbits higiènics i estils de vida de la població té molt a veure amb l'educació rebuda. I de la mateixa manera podem afirmar que, en part, les desigualtats que hi ha en l'ús i l'accés als serveis sanitaris va lligat a l'educació.

Accedir a uns paràmetres mitjans de benestar en la nostra societat pressuposa, ara per ara, no només disposar d'un determinat nivell d'ingressos, sinó també d'un mínim de coneixements, alguns d'ells adquirits a l'escola, altres en el medi familiar i comunitari d'origen[18]. És clar que no tothom disposa d'aquests mínims.

9. CONCLUSIONS

Malgrat la manca de dades concloents que permetin establir una correlació entre l'extensió i millora del sistema educatiu i el grau d'igualtat social, la simple intuïció ens diu que el desenvolupament de l'educació, particularment de l'educació pública, permet disminuir les diferències culturals de nens i nenes de diferent origen social, i així incrementar les seves opcions laborals, professionals, de relació, de participació en la vida social i política i del seu propi desenvolupament personal. Sens dubte, la pretesa igualtat d'oportunitats dels individus, fonament ideològic de les societats liberals, segueix estant encara lluny de ser real, però si algun avenç s'ha fet en aquesta direcció, i el que ha succeït a les darreres dècades amb la població femenina n'és una mostra, és degut sobretot a l'escolarització massiva de la població i el seu progressiu accés a nivells superiors. Això, com hem vist, és vàlid sobretot dins d'una mateixa generació, però també s'ha apuntat com aquest mateix procés incrementa les desigualtats entre generacions o grups d'edat.

Pel que fa a la igualtat d'oportunitats, sabem també que aquestes depenen de múltiples factors, l'educació escolar n'és un, però al seu costat tenen molt de pes la cultura familiar rebuda, els vincles socials, el lloc que els pares ocupen en la divisió social del treball, en fi, el que a vegades se n'ha dit capital social dels individus. Els sistemes educatius poden ampliar, tot i que segurament no eliminar, aquests condicionants lligats a les peculiaritats econòmiques, socials i culturals dels individus, però també poden reforçar-los. De fet, durant segles l'educació ha servit precisament per això, per distingir i diferenciar els rics dels pobres, els homes de les dones, els dirigents dels dirigits, els ciutadans dels camperols, etc. Amb l'advenimment de la democràcia, Catalunya va heretar un sistema educatiu clarament discriminador de les classes treballadores, de la població rural, de les dones i conscientment opressor de la llengua i la cultura nacionals.

L'extensió i la millora de la xarxa educativa pública és un important factor de correcció de les desigualtats derivades de l'origen socioeconòmic de les persones.

Un sistema educatiu integrat a la dinàmica socioeconòmica ha de satisfer les necessitats de formació, de la força de treball, tant la inicial com la permanent, però aquesta funció no hauria d'anar en detriment de l'enriquiment cultural dels individus –directament lligat, com hem vist, al seu accés al benestar, a la salut i a la participació social i política. Previsiblement, aquesta tensió, en un context de manca relativa i de rotació i canvis dels llocs de treball, no serà fàcil de resoldre. En aquest sentit, hi ha el perill que, sumats els requeriments d'un mercat de treball cada vegada més obert i canviant amb l'esforç dels individus per inserir-s'hi i mantenir-s'hi i la fascinació gairebé hipnòtica exercida per la cultura mediàtica, en resulti l'establiment d'una educació cada vegada més mutilada i parcial.

NOTES

1 *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona* (vol.4, pàg. 34).
2 Jean-Claude Passeron va escriure ja fa anys una interessant anàlisi a partir d'aquesta analogia econòmica. Vegeu J-C. Passeron (1983).
3 Tant pel que fa a Catalunya com pel que fa al conjunt de l'Estat espanyol no hi ha hagut pràcticament estudis empírics sobre la relació entre origen social i rendiment escolar, tret del de Carabaña (1983) i alguns altres. De fet normalment la visió que es té sobre el biaix classista del rendiment escolar i de la posterior inserció laboral està molt influïda pels estudis d'autors estrangers com ara Bourdieu i Passeron (1973), Baudelot i Establet (1974), Bowles i Gintis (1976) entre altres.
4 J. Carabaña (1983).
5 Cfr. J. Naisbitt. (1983) i D. Bell (1976).
6 Segons *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona: 1990.*, (vol.4), pàg. 29-30, el 14% de la població de l'àrea metropolitana amb títol d'FP1 estava en atur, mentre que dels que tenien l'FP2 només ho estaven el 6,2%.
7 De fet, a l'hora d'explicar la posició professional, els individus que han assolit un nivell més alt d'estudis tendeixen a atribuir més importància al nivell d'estudis que no pas aquells que tenen nivells de titulació baixos. J. Planas, J. Casal, C.Brullet i J. M. Masjuan (1995) pàg.173.
8 Els percentatges d'ocupació de la població de més de 16 anys segons nivell de titulació, a l'any 1991, són els següents:

Analfabets i sense estudis:	85,1%
Primaris:	86,5%
Mitjans (exclosa l'FP):	84,6%
Formació professional:	84,6%
Universitaris i similars:	94%

Percentatges d'elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.
9 M. Blaug (1985), pàg. 31-32.
10 G. Almond i S. Verba (1963).
11 S. Verba, N. H. Nie i J-O. Kim (1978).
12 Informe sociològic sobre l'ensenyament a Catalunya, Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament (1995).
13 *L'opinió pública i l'ensenyament a Catalunya*, Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament (1994).
14 R. Flecha, F. González, J. Guiu, F. López i J. Recasens (1993) *Estudi sobre l'analfabetisme funcional a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social.
15 R. Flecha i altres (1993), pàg. 82.
16 J. Carbonell (1995), pàg. 67.
17 Comisión científica de estudios de las desigualdades en salud en España (1996).
18 J. Guiu (1993).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALMOND, G. i VERBA, S. (1963), *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*; Princeton, Princeton University Press.
- BAUDELOT, CH. i ESTABLET, R. (1975), *La escuela capitalista en Francia*; Madrid, Siglo XXI.
- BLAUG, M. (1985), "¿Dónde estamos actualmente en la economia de la educación?" OROVAL, E. (editor) (1996) *Economia de la educación*; Barcelona, Ariel.
- BOURDIEU, P. i PASSERON, J. C. (1973), *La Reproduction*; Paris, Minuit.
- BOWLES, S. i GINTIS, H. (1976), *Schoolining in Capitalist America*; London, Roudledge and Kegan Paul.

- BELL, D. (1976), *El advenimiento de la sociedad post-industrial*; Madrid, Alianza.
- CARABAÑA , J. (1983), *Educación. ocupación e ingresos en la España del siglo XX*; Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia.
- CARBONELL, J. (1995), *L'escola entre la utopia i la realitat*; Vic, EUMO.
- CIREM, (1992), *El fracàs escolar a Catalunya*; Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- COMISIÓN CIENTÍFICA DE ESTUDIOS DE LAS DESIGUALDADES EN SALUD EN ESPAÑA (1996), *Desigualdades sociales en salud en España*; Madrid, Ministerio de Sanidad y Consumo.
- FLECHA, R., GONZÁLEZ, F., GUIU, J., LÓPEZ, F. i RECASENS, J. (1993), *Estudi sobre l'analfabetisme funcional a Catalunya*; Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social.
- GUIU, J. (1993), "Analfabetismo funcional, desigualdad cultural y acceso al bienestar", MORENO, L. (ed), *Intercambio social y desarrollo del bienestar*; Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1993), *Cens de població 1991*. Vol. 7. Nivell d'instrucció de la població.
- MARTÍNEZ CELORRIO, X. (1996), *Diversitats en desigualtat. Una aproximació als alumnes sense èxit escolar*; Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- NAISBITT, J. (1983), *Macrotendencias. Diez nuevas orientaciones que están transformando nuestras vidas*; Barcelona, Mitre.
- PASSERON, J. C. (1983), "La inflación de los títulos escolares en el mercado de trabajo y el mercado de los bienes simbólicos", *Educación y sociedad*; núm. 1, pàg. 5-29.
- PLANAS, J., CASAL, J., BRULLET, C., MASJUAN, J. M. (1995), *La inserción social y profesional de las mujeres i los hombres de 31 años*; Barcelona, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- SUBIRATS, M. (1992), *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Volum 4 de l'Informe General*; Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.
- VERBA, S., NIE, N. H. i KIM, J.O. (1978), *Participation and political equality*; Cambridge i New York, Cambridge University Press.

LLIBRE IX

CULTURA, EDUCACIÓ I CIÈNCIA

LLIBRE IX

CULTURA, EDUCACIÓ I CIÈNCIA

PREFACI

SALVADOR GINER
Universitat de Barcelona

La cultura és una de les dimensions cabdals de tota societat. Hi ha societats per a les quals la cultura, per damunt de l'economia o la política, n'és el tret definidor fonamental, allò que les fa distintes de tota la resta. Aquest és, sens dubte, el cas de Catalunya.

La cultura dels catalans no és pas més important que la seva economia, l'ordre social en què conviuen, la política, el territori. Ensems, tots trets són prou definidors del país. I són part de la seva vida quotidiana. El que finalment, però, fa dels catalans el que són com a poble és avui, clarament, la seva cultura, de la qual sobresurt, naturalment, la seva llengua. El que s'esdevingui de la cultura catalana s'esdevindrà del país.

La sort de la cultura catalana és, doncs, fonamental per a la nostra comunitat. És escaient, per tant, que una obra col·lectiva com aquesta, que vol constituir una visió i anàlisi de conjunt de tota la nostra societat, culmini amb un seguit de consideracions i estudis al voltant d'aquesta dimensió essencial de la vida catalana.

És ben cert que la noció de cultura pateix d'una amplitud prou considerable i que potser és encara menys circumscrivible que les altres grans categories de la vida social, com ara l'economia o la política. Un univers que abasta la llengua, la religió, la ciència, els costums quotidians, les actituds morals i la ideologia –entre altres elements– és massa difús per a la seva anàlisi unitària. Tanmateix, sembla prou evident que no podem estar-nos de fer-lo servir. Aquest Llibre presta la seva atenció a les diverses facetes culturals de la societat catalana.

El fil conductor és la consideració de la cultura catalana en estat de mudança. És obvi que, arreu del món, els nostres temps són temps d'un intensíssim canvi cultural: sorgeixen noves creences, valors, processos científics i tècnics; es transforma l'aparell material de la producció, transmissió i consum culturals, sobretot mitjançant els nous mitjans tècnics per comunicar, crear i emmagatzemar informació; es consoliden formes noves de lleure, esport i entreteniment; apareixen noves mentalitats i subcultures: empresarials, mediàtiques, burocràtiques, populars; afloren nous cultes i religions. I així successivament. El que ha preocupat als diversos estudiosos que han col·laborat aquí ha estat, per damunt de tot, l'anàlisi de com aquests canvis tenen lloc a casa nostra. Com a rerefons –sovint prou explícit– hi ha la preocupació de saber fins a quin punt i de quina manera totes les transformacions presents afecten i afectaran Catalunya. Si és veritat el que hem dit sobre la primacia de la cultura al país, és també prou clar que el nostre esdevenidor no solament passa per la nostra cultura sinó que és el de la nostra cultura.

Aquest Llibre, pel fet mateix de la complexitat del que és cultura, es podria dividir en tres grans parts. La primera cobreix l'herència cultural dels catalans: llengua, etnografia, religió i nació i nacionalisme. La segona considera el que és més novell: les telecomunicacions, la comunicació de massa i les noves formes de lleure i la tercera part explora un conjunt de fenòmens culturals que configuren, també, a nostra estructura social: el capital humà, la ciència, l'educació, la comunitat intel·lectual, tot plegat, encapçalat per una consideració dels valors i actituds dels nostres conciutadans.

* * *

La **llengua catalana** és tractada en el nostre estudi col·lectiu des del punt de vista del seu ús, tot deixant de banda els aspectes filològics que no ens corresponen. Joan M. Romaní i Miquel Strubell i Trueta fan una síntesi de l'abast social de la nostra llengua, així com dels seus diversos usos: relacions personals, intensitat d'ús segons les diverses situacions socials, ús segons diversos grups d'edat, la seva presència a la premsa, als mitjans de comunicació, als llibres, i la resta de vehicles de transmissió. Pel que fa al conflicte lingüístic, que inevitablement es produeix en tota societat on la diglòssia, el bilingüisme i altres fenòmens de coexistència es barregen amb discrepàncies ideològiques i de tota mena, els autors en constaten la relativament baixa intensitat a Catalunya, si hom la compara amb la d'altres indrets. Hom podria deduir que aquesta aparentment feliç situació de convivència lingüística amb el castellà (el cas dels territoris catalans sota administració francesa, o arreu d'Espanya no hi és pas considerat) és deguda a la política lingüística de la Generalitat, que té el suport de la majoria dels partits i de la ciutadania en general; no cal oblidar, però, que les actituds de tolerància del poble català, així com la notable capacitat d'assimilació lingüística de la població nadiua hi tenen un pes decisiu. Resta oberta una qüestió greu, però. Les tendències lingüístiques en societats on conviuen diverses llengües inclouen processos d'invasió, desplaçament, síntesi i altres, entre elles, que alhora tenen repercussions socials notables. Caldria, al nostre entendre, anar escatint encara més quins canvis s'estan produint en aquest terreny. Quina llengua guanya terreny? A on i com el guanya o el perd? Quines col·lectivitats es 'catalanitzen' o 'castellanitzen' i de quina manera? Quin és el pes dels idiomes estrangers en el procés? (Cal només pensar en el retrocés manifest del coneixement i estudi del francès i la massiva presència educativa, mediàtica o d'experiència personal de l'anglès). Quins efectes té damunt nostre el conflicte lingüístic al País Valencià, atiat per forces més obertament hostils a la nostra llengua? Què podem predir sobre el català que hom parlarà d'aquí vint-i-cinc o cinquanta anys?

Els **costums, cultura tradicional i folklore** de Catalunya han constituït durant molt de temps un senyal d'identitat nacional per a molts, dins i fora del país. Aquesta noció vuitcentista, compartida per molts països moderns, s'ha prestat sovint a distorsions ideològiques de signe prou diferent. D'una banda hi ha hagut esforços centralistes o 'espanyolistes' per folkloritzar i trivialitzar el fet català, tot reduint tota diferència a mera expressió popular més o menys exòtica. De l'altra, i sobretot durant l'època de la formació del modern nacionalisme català, hom constata l'idealització conscient i la promoció política i ideològica d'aquest mateix folklore. Com fa palès l'estudi de Jesús Contreras, aquestes tendències no han desaparegut completament. El panorama del costumari català i de l'estat de la cultura tradicional a casa nostra està patint en tot cas de fortes transformacions, empeses pel turisme (parcs temàtics, 'turistització' de les tradicions locals), la televisió, la facilitat dels transports i el sincretisme cultural contemporani, empès per forts corrents transnacionals i una intensa mundialització cultural. La redefinició del lloc de la tradició en el món cultural actual és ja un fet, i el cas català mereix prou atenció. Si més no pel fet prou excepcional que Catalunya ha estat i continua sent una societat moderna i avançada que alhora ha mantingut un intens arrelament amb tradicions preindustrials.

Una altra i molt important faceta de l'herència cultural del passat és la **religió**. Malgrat certs estils –més mediterranis– de la religió tradicional catalana, comparada amb la dels seus veïns de ponent, el catolicisme tradicional no ha constituït mai un fet diferencial substancial –com ara a Irlanda o Polònia– davant altres societats. Ha constituït, més aviat, un fenomen important en la dinàmica interna del país, davant la secularització d'amplis sectors socials i de la vigorosa presència de certes ideologies com ara, el liberalisme laic o l'anarquisme d'ahir. Forts enfrontaments, ara plenament superats, com el de l'anticlericalisme, es barrejaven antany dins el món de les creences i pràctiques religioses, i influïen damunt les posicions polítiques i culturals en general. El canvi radical en aquesta situació és analitzat per Pere Negre i Joan M. Garcia, que constaten declivis de pietat públicament expressats –la reducció de la pràctica dels propis creients–, la disminució del clergat, el distanciament de molts de l'ortodòxia catòlica, i la resta de trets coneguts.

Ensems amb l'aparicio d'algunes sectes, esglésies o cultes, i l'auge de creences semimàgiques o esotèriques, el país sembla participar plenament en l'intens canvi religiós comú a tot occident. El catolicisme ja no esgota el ventall de la religiositat catalana, afirmen els autors.

Potser hi ha cultures modernes que s'entenen sense **el nacionalisme**, malgrat que aquest component de la modernitat és massa prominent perquè no sigui present d'alguna manera gairebé per tot arreu. En el cas de la cultura catalana, però, és ben cabdal. És el seu fat. Molts creadors catalans –poetes, arquitectes, dramaturgs, filòsofs, pintors– malden per l'universalisme i el cosmopolitisme però pràcticament tots, inclosos aquests darrers, han d'heure-se-les no solament amb el fet nacional sinó també amb el nacionalisme. El nacionalisme català, el catalanisme, no és només política, que alhora implica política cultural, sinó en una molt gran mesura, cultura en general. Montserrat Guibernau ha dedicat la seva atenció a escatir-ne la significació dins la societat catalana d'avui i constata els diversos sentiments de pertinença que expressa la població. Demostra com la capacitat d'oferir una identitat nacional (i un autogovern) basada en una cultura pròpia esdevé un bé escàs i valuós a casa nostra.

* * *

L'esdeveniment recent més espectacular i de més gran volada dins el món de la cultura ha estat l'aparició del **món mediàtic**. Lligat amb la revolució dels transports i la transformació de la feina –que han transmutat el lleure i afectat radicalment el tarannà de la nostra vida quotidiana– aqueix canvi ens ha dut a un món cultural gairebé enterament nou. Manuel Parés i Maicas dedica la seva atenció a descriure l'estat de les anomenades comunicacions de massa a Catalunya, tot referint-les sistemàticament a la cultura del país. I Jordi Busquet n'explora un aspecte complementari, la indústria cultural: televisió, cinema, teatre, ràdio, premsa, mouen quantitats considerables de gent, requereixen inversions molt elevades i creen una xarxa material d'insitucions sense cap precedent. Tots dos analitzen la delicada qüestió de la relació entre la nostra estructura mediàtica i les seves interpenetracions amb les presents a tot l'estat o a les internacionals.

Directament lligat amb l'univers mediàtic que ha penetrat tota la cultura contemporània –i que ha resituat la nostra dins una perspectiva totalment diferent de la que s'hi trobava ara no fa gaire temps– és l'aparició d'una nova concepció i pràctica del lleure. Des de les vacances fins a l'entreniment quotidià televisiu, passant pels canvis en l'ús que hom fa de les festivitats d'origen religiós, l'oci dels ciutadans i les seves activitats festives, han estat profundament redefinits i continuen en procés de transformació. Marta Masats ens en presenta una visió de conjunt, tot distingint el lleure passiu, del més actiu. Com en el cas de la cultura massiva, l'estat de flux és tan intens que en aquest terreny tota predicció és agosarada. L'aparició molt recent de noves formes de lleure –des dels vídeos a la multiplicació de cadenes televisives, passant per la creació de "parcs temàtics" per al turisme lúdic– aconsella la prudència analítica i tota hipòtesi sobre el que tot això pot arribar a significar per al futur de la cultura catalana.

* * *

La tercera part del nostre Llibre sobre cultura s'orienta vers les **actituds, valors i capital cultural i humà** a Catalunya. S'enceta amb una visió de síntesi de les actituds i dels valors que mostren tenir els ciutadans del país. Els sondejos sociològics que desvetllen aquests fenòmens són relativament nous i la tradició d'estudis culturals sobre ideologies i mentalitats tenen encara poca tradició a Catalunya. (Malgrat que tenim a l'abast consideracions tan importants com ara les de Ferrater i Vicens Vives, o la de Pi Sunyer en la seva aportació sobre l'aptitud econòmica dels catalans). Hi ha molta feina a fer. Tanmateix, el tractament de les dades disponibles per part d'Enric Renau i Permanyer presenta una visió de conjunt del que hom ha fet recentment, dins l'enfocament positivista de les enquestes. Els resultats sobre la tendència a l'"equilibri" dels judicis i les

actituds de la ciutadania són prou interessants i sembla que, avui, convergeixen bastant en alguns casos amb les tendències que hom troba als altres països europeus, inclosos els ibèrics.

Una qüestió cabdal per al futur desenvolupament del país és la del seu capital humà. És el recurs més important, la matèria primera essencial que tenim a l'abast. Xavier Martínez Celorrio la considera en un capítol i la relaciona amb la innovació. Capital humà és nivell educatiu i també diversificació i especialització, és competència professional i disponibilitat d'equips socials i humans per acomplir certes tasques. És també, clarament, cultura. El capital humà disponible a Catalunya és relativament elevat si el comparem amb altres situacions o societats mediterrànies, però fins i tot amb algunes d'aquestes (Llombardia, Piemont) no dóna peu a cap pronòstic cofoi, a menys que les polítiques educatives i d'especialització –públiques i privades– siguin les adequades, i no en un futur distant, sinó ara mateix. Els fruits de la creació de capital humà sovint triguen a manifestar-se. Si el volem produir aviat, cal actuar avui.

Directament lligada a tot això és l'educació, la recerca i la ciència. Jordi Guiu en fa una síntesi general. És un tema prou complex, car l'educació a Catalunya (i la pedagogia) tenen una important tradició. (El catalanisme ha anat sempre unit a concepcions pedagògiques, d'una o altra mena). Una tradició interrompuda i malmesa per una dura repressió del professorat català sota la dictadura franquista. La complexitat de les reformes actuals, on les polítiques de la Generalitat, les tendències de l'educació privada (que arriba a les mateixes universitats privades) i la interacció amb Espanya i Europa fan que l'autor conclogui que l'evolució futura del sistema educatiu i científic català no seran el resultat de la voluntat d'un grup reduït de persones sinó de la interacció d'un gran nombre d'actors socials.

Finalment, hi ha una comunitat que és directament vinculada amb la cultura i que mereix ser considerada en el seu marc, la dels intel·lectuals. (No és pas l'única: els homes de teatre, de cine, o els qui treballen a la indústria editorial ho són també, de vinculats professionalment amb la cultura). Jordi Berrio fa l'exploració d'aquesta col·lectivitat, tan lligada ahir a la creació del nacionalisme i tan important per a la formulació pública d'ideologies, doctrines i, també, d'una munió d'estudis històrics, econòmics, literaris i sociològics que, poc a poc, van bastint l'herència cultural comuna. Els intel·lectuals sovint critiquen la cultura (com quan desmitifiquen) però també en fan (com quan teixeixen nous mites). L'estudi presentat ací analitza més aviat l'origen i perfil social dels intel·lectuals catalans que no pas entra en el tema dels corrents culturals i els debats ideològics o crítics que han tingut recentment lloc al país o que hi són ara presents. Tanmateix, dedica prou atenció a les actituds cíviques recents del nostres intel·lectuals i considera les seves noves funcions, avui.

El Llibre, malgrat el seu abast, no pot arribar a cobrir tot el que hom haguera volgut. Les circumstàncies del món d'avui recomanen, per exemple, que hom tingui molt i molt en compte l'anàlisi de les polítiques culturals –tant les públiques com les privades. Mouen recursos econòmics vastíssims i tenen conseqüències polítiques prou importants, a més, naturalment de les culturals mateixes. Cal també estudiar el contingut mateix de les creences, i no solament les actituds de la població. Tot això és tractat o se'n fa esment al llarg dels capítols que segueixen, però en alguns casos s'obren perspectives que, més que res, són invitació a fer feina pendent.

* * *

Finalment un mot general: la impressió global que els lectors podrien treure dels treballs aplegats en aquest Llibre és que la cultura catalana és en un estat de canvi intensíssim. També s'hi troben, en aquesta situació, altres aspectes de la societat catalana, sens dubte. Cal però recordar que alguns elements de la nostra cultura han estat definidors de la resta. L'autonomia política de Catalunya, per exemple, depèn enterament de la consciència nacional, la llengua i la voluntat

col·lectiva de tenir un govern i una administració pública catalans. D'altra banda els hàbits de la feina i el lleure, els de mobilitat i habitatge, així com la presència del mitjans de comunicació i de la publicitat, tindran aviat efectes encara més forts damunt la cultura quotidiana i les creences dels ciutadans. La taxa creixent d'activitat femenina, el creixement de la població que treballarà a temps parcial o amb contractes temporals, l'augment de les despeses i activitats de lleure, la pràctica del turisme, l'expansió de la feina als serveis, són només uns quants exemples de com l'entorn social de la cultura haurà canviat encara més en pocs anys. El més difícil de predir és la cultura: no sabem com serà el nacionalisme català d'aquí 20 o 30 anys; ni com progressarà, si progressa, la diversificació religiosa, o el laicisme; hi haurà una revifalla ideològica? Tornaran a recuperar els intel·lectuals les funcions que fa poc tenien? La gestió cultural, continuarà professionalitzant-se? Quina serà la política cultural del govern català? Quins els efectes de la revolució informàtica i telemàtica? De quina manera afectaran els processos de mundialització cultural la cultura catalana tal com la coneixem avui? Aquestes i altres preguntes semblants no troben plena resposta –ni poden trobar-la– en aquest darrer Llibre de *La societat catalana*. Esperem però que el seu contingut s'atansi al màxim possible a una visió acurada de l'esdevenidor cultural real del país.

NOTA BIBLIOGRÀFICA

Cadascun dels capítols que componen aquest Llibre, dedicat a la cultura, inclou la seva bibliografia específica. Tanmateix, m'ha semblat adient d'incloure ací algunes referències a textos que tracten específicament de la cultura catalana en general. Un clàssic és l'obra de Josep Maria Ferrater i Mora *Les formes de la vida catalana* (múltiples edicions) i un text que cal tenir en compte és la reflexió de Josep Maria Castellet *Per un debat sobre la cultura a Catalunya* (Edicions 62, 1983). D'altra banda *La cultura catalana: el sagrat i el profà*, de Salvador Giner, Lluís Flaquer, Jordi Busquet i Núria Bultà (Edicions 62, 1996) aplega una molt àmplia bibliografia sobre cultura a Catalunya i, sobretot, descriu i analitza els grans debats i, fins i tot, conflictes que, damunt aquesta qüestió, s'han anat produint al país des de la desfeta de 1939. Vegeu també, en aquest sentit, Jordi Font i Cardona, *Papers de política cultural* (Edicions 62, 1991).

Entendre una cultura és entendre el seu passat, tant el llunyà com el recent: l'ambiciosa obra de diversos autors *Història de la cultura catalana* (Edicions 62, 10 volums, primer volum aparegut el 1994) està esdevenint una obra cabdal de referència. Pel que fa a la llengua catalana des del punt de vista d'aquest Llibre el lector farà bé de consultar textos com ara el d'Antoni Maria Badia i Margarit *La llengua dels barcelonins* (Edicions 62, 1969). Tanmateix, per prendre el pols a la dinàmica del català avui en la seva interrelació viva amb el castellà caldria considerar estudis com ara el de Lluís Flaquer *El català, llengua pública o privada?* (Empúries, 1996).

És impossible de presentar ni tan sols una bibliografia breu dels estudis que d'una o altra manera han reflectit el contingut ideològic o crític de la vida cultural catalana: en tot cas és pendent un estudi de les diverses posicions intel·lectuals que la caracteritzen: cristianisme tradicional, cristianisme progressista, marxisme, idealisme, laicisme, aparició de la filosofia analítica, i així successivament. Coneixem millor les posicions estètiques i els corrents plàstics, literaris i musicals que des del Noucentisme ençà han anat omplint la vida cultural catalana.

NACIONALISME, CULTURA I SOCIETAT A CATALUNYA

Montserrat Guibernau
University of Warwick

Parlar de nacionalisme i cultura a Catalunya vol dir parlar de la nació catalana com a entitat històrica que troba les seves arrels en l'Edat Mitjana i aconsegueix sobreviure fins als nostres temps, després de patir transformacions considerables tot mantenint un nucli mínim que ens permet justificar la seva continuïtat. Analitzar Catalunya significa estudiar cinc aspectes principals comuns a tota nació: el territori, la història i la cultura compartides, la consciència de formar una comunitat distinta i el desig de decidir sobre el futur col·lectiu.

El territori català ha estat modificat amb el pas del temps: en l'actualitat hi ha els qui defensen una Catalunya més extensa que englobaria el País Valencià, les Illes Balears i la Catalunya Nord, a més del territori que avui forma la comunitat autònoma catalana. La història està també subjecta a variacions, almenys en el que pertoca a les interpretacions i les lectures diferents dels fets. Així ho demostra el debat historiogràfic que recentment ha tingut lloc al nostre país. Ressaltar uns fets, ignorar i oblidarne d'altres, són comportaments comuns a totes les societats. Però, tot i això, cal reconèixer que la història es presenta des del nacionalisme com una de les fonts bàsiques en la legitimació de l'existència de la nació i que també s'utilitza de manera selectiva tot jugant un paper insubstituïble en la construcció de la identitat nacional.

La cultura es compon d'un seguit d'hàbits, costums, creences, maneres de fer i, a Catalunya, d'una llengua específica. Un dels índexs amb què comptem a l'hora de mesurar la consciència nacional en nacions sense Estat propi i que viuen en règims democràtics, com és el cas de Catalunya, és el grau de suport atorgat als partits nacionalistes. Aquest punt va íntimament lligat amb el desig d'una comunitat per decidir sobre el seu futur polític. Aquí rau precisament el centre de la reivindicació nacionalista: tenir una veu pròpia per defensar els interessos propis.

En aquest capítol estudiarem la relació entre nacionalisme, cultura i societat a Catalunya concentrant-nos en quatre punts: (1) analitzar el lligam entre Catalunya i Espanya com a punt de referència en la construcció de la identitat catalana; (2) estudiar el contingut i l'estructura social del nacionalisme català; (3) esbrinar les característiques del vincle entre cultura i societat; i (4) proposar una reflexió sobre la viabilitat i el sentit de defensar cultures de nacions sense Estat, com Catalunya, sota les pressions d'una creixent mundialització.

1. RELACIÓ CATALUNYA-ESPANYA

El nacionalisme és un component clau de l'estructura social, política i econòmica de Catalunya. Per entendre'l cal estudiar la relació entre Catalunya i Espanya, ja que es tracta sobretot d'un moviment de reivindicació enfront de la negació continuada i amb breus intermitències (Mancomunitat, 1914-1923[1]; Generalitat de Catalunya, 1931-1939) del dret a existir de Catalunya com a nació o, si més no, com a entitat diferenciada dins de l'Estat espanyol.

El nacionalisme català té un enemic constant al llarg del temps, la tendència centralitzadora i jacobina de l'Estat

espanyol[2]. És per això que el discurs nacionalista català presenta un to reivindicatiu: no es tracta d'un discurs sobre la construcció d'un Estat poderós com seria el cas de França, sinó d'un discurs generat per aquells que pateixen un nacionalisme aliè (espanyolista) que s'entesta en nacionalitzar-los, tot desplaçant el punt de referència nacional, és a dir, en convertir els catalans en espanyols que han renunciat i oblidat la seva identitat nacional catalana. Aquest ha estat durant molts anys l'objectiu d'un nacionalisme espanyolista que tendeix a reduir Espanya a Castella. La situació actual és força més complexa. D'aquest nacionalisme espanyol n'hi ha, però cal afegir altres elements. Ho farem de seguida.

Espanya ha esdevingut un punt de referència obligat en la construcció de la identitat catalana donada la relació de subordinació i dependència política de Catalunya que, durant el segle XIX i bona part del XX, ha estat una de les zones de l'Estat més desenvolupades econòmicament. El contrast entre una Catalunya pròspera però sense poder polític i un aparell estatal que governava una Espanya en la major part no industrialitzada i endarrerida, contribuí a la incomprensió creixent entre els catalans i els representants del poder polític de l'Estat.

La construcció d'una identitat nacional s'assoleix més fàcilment si hi ha un referent del qual cal distanciar-se, si és possible establir una distinció clara entre "nosaltres" i "ells"[3]. La relació entre Catalunya i Espanya funciona seguint aquest model. Així doncs, els canvis en la relació modifiquen les possibilitats d'expressió de la cultura catalana i el seu accés a l'esfera pública, i influeixen en el contingut del discurs nacionalista. Existeix una tensió constant entre Catalunya i Espanya senzillament perquè ambdues entitats tenen com a objectiu el desenvolupament de la nació, amb la peculiaritat que Espanya és sovint pensada com a Estat uninacional que engloba Catalunya i la despulla del seu caràcter nacional propi. Catalunya és imaginada com a part d'Espanya i sovint el seu nacionalisme és vist com un "problema" que cal resoldre en lloc de com una reivindicació racional que mereix i exigeix una resposta dialògica.

El nacionalisme català es pot sintetitzar, d'una forma extremadament simplificada, com la reivindicació d'un espai cultural, polític i econòmic propi que deriva del reconeixement de Catalunya com a nació dins de l'Estat espanyol. A Catalunya, poques vegades topem amb partits independentistes amb un seguiment massiu. Una llarga història de greuges ha nodrit el nacionalisme català i ha generat des dels seus inicis una desconfiança mútua que sovint, i encara avui, enverina aquesta relació.

2. EL NACIONALISME A CATALUNYA

El nacionalisme és el sentiment de pertànyer a una comunitat els membres de la qual s'identifiquen amb un conjunt de símbols, creences i maneres de fer, i expressen el desig de decidir el seu futur polític[4]. Si preguntem, "qui són els catalans?" haurem de respondre fent referència a un poble amb una cultura determinada que dóna forma al que anomenem identitat nacional.

La identitat individual està integrada per elements diversos: el gènere, la classe social, la nacionalitat i l'educació, entre d'altres. En els nostres dies, però, el component nacional adquireix una rellevància especial, ja que fonts tradicionals d'identitat, com la classe social, sembla que s'afebleixen. La identitat nacional situa l'individu dins de la societat i li dóna un seguit de trets específics que el fan diferent dels altres. En una època en què les persones lluiten per ser reconegudes com éssers individuals, però on també existeix una gran pressió homogeneïtzadora que tendeix a aigualir les diferències, la identitat nacional fa possible no sols la diferenciació dels altres, sinó també la possibilitat d'identificació amb la nació com a entitat que trascendeix la vida limitada de cada individu. La nació no és eterna, però sí que té unes arrels històriques i una projecció de futur que permeten a l'individu transcendir la pròpia vida.

En el cas de Catalunya, parlem d'una nació que sovint ha vist estroncada la possibilitat de desenvolupar-se com a tal, ja que ha estat sotmesa a un altre Estat que li ha imposat les seves lleis. Per això quan parlem de la relació entre nacionalisme i cultura no podem ignorar la força que ha exercit en la memòria col·lectiva el record d'una Catalunya pròspera i sobretot lliure, que de manera radical veié suprimides les seves institucions de govern, les lleis i la llengua –podríem dir també la cultura– amb la invasió castellana que tenia el suport dels francesos sota el regnat de Felip V l'any 1714. Aquest fet suposà no sols un tall radical en el desenvolupament de Catalunya com a país, sinó que representà l'inici d'un intent seriós per part de l'Estat espanyol, encara que sense massa èxit, d'homogeneïtzar la península i constituir-se en Estat absolutista amb una tendència clara cap a la transformació d'Espanya en un Estat-nació modern, similar al que altres països europeus veurien consolidat en el segle XIX. La data d'integració forçada de Catalunya coincideix amb la data de la integració d'Escòcia (1707) –també sota forta pressió, encara que d'un altre estil.

La feblesa i la barrueria de l'Estat espanyol no aconseguirien l'homogeneïtzació desitjada, però sí que varen obs-

truir el desenvolupament normal de la llengua i la cultura catalanes. La industrialització arribaria primer a Catalunya i els aires romàntics de la ploma de Herder provocarien el desvetllament d'una identitat nacional que en un primer moment es basà en la reivindicació cultural i sobretot lingüística. El Romanticisme considerava la diversitat com una qualitat molt valuosa, de tal manera que la pèrdua d'una cultura suposava un empobriment irreparable del llegat cultural de la humanitat. La Renaixença desvetllà un passat adormit, el recuperà de forma selectiva i es transformà en un moviment clau de renaixement cultural a Catalunya. L'articulació política del nacionalisme català té les seves arrels en la Renaixença i es basa en la defensa de Catalunya com a nació que vol ser reconeguda com a tal, o bé dins del marc de l'Estat espanyol o bé a través de la independència.

En un primer moment ens caldrà parlar de regionalisme, no podrem parlar de nacionalisme fins després de l'esfondrament de la República (1874). En aquest període inicial cal destacar el federalisme defensat per Pi i Margall (*Las Nacionalidades*, 1877). Les primeres definicions del catalanisme com a doctrina i estratègia polítiques corresponen al particularisme regionalista, laic i progressista de Valentí Almirall (*Lo Catalanisme*, 1886). Altres tendències i pensadors clau del nacionalisme català són el regionalisme catòlic i conservador del bisbe Josep Torres i Bages (*La Tradició Catalana*, 1892), i el catalanisme conservador d'Enric Prat de la Riba (*La Nacionalitat Catalana*, 1906). Dins del que podem anomenar com a catalanisme d'esquerres, cal destacar el radicalisme republicà de Gabriel Alomar (*La política idealista*, 1923) i el socialisme de Domènec Martí i Julià (*Per Catalunya*, 1913). El federalisme republicà d'Antoni Rovira i Virgili mereix una menció especial com a màxim teòric del catalanisme liberal (*El Nacionalisme*, 1916). En el corrent del pensament socialista català cal també esmentar Manuel Serra i Moret (*Nocions d'història i filosofia*, 1930) i Rafael Campalans (*El socialisme i el problema de Catalunya*, 1923), sense deixar de banda el catalanisme marxista de Joaquim Maurín (*El sindicalismo a la luz de la revolución rusa*, 1922) i Andreu Nin.

La menció d'alguns dels teòrics més destacats del nacionalisme català és prova suficient per constatar l'elevat pes específic de la qüestió nacional com a element que travessa totes les classes socials i que exerceix una influència considerable en l'ordre polític i en les preferències electorals dels ciutadans de Catalunya. La diversitat d'ideologies polítiques associades al nacionalisme confirma la seva gran importància a l'hora de definir cada mena de nacionalisme. D'això depèn la projecció d'una imatge diferent del que és i del que ha de ser Catalunya. Així doncs, podríem dir que tots els pensadors del catalanisme, implícitament o explícita, han donat una imatge de la societat catalana i han plantejat un "tipus ideal" de com hauria de ser.

Un tema de reflexió constant en estudiar el nacionalisme és el seu origen social. Aquesta és una qüestió delicada que cal matisar. Si per nacionalisme entenem la formulació teòrica d'una ideologia política i el desenvolupament i la promoció d'una cultura elitista en el camp de les lletres i les arts, hem de dir que el nacionalisme a Catalunya té un origen burgès i que només aconsegueix integrar el proletariat català al voltant de la guerra civil i sobretot, després, a través de dos partits polítics: el PSUC i el PSC. Aquests dos partits, especialment el primer, treballaran incansablement per apropar el nacionalisme no solament als treballadors catalans sinó a aquells que procedeixen d'altres zones de l'Estat espanyol. En tot aquest procés cal, però, distingir entre una concepció del catalanisme com a moviment cívic i cultural, i el desenvolupament dels partits polítics catalanistes. És possible afirmar que la base social del catalanisme és més àmplia que no pas els partits polítics que successivament han esdevingut capdavanters del catalanisme.

A principi de segle, la transformació del catalanisme en moviment polític s'expressà, a través de la creació de la Lliga Regionalista de Catalunya (1901), com a partit polític nacionalista no separatista basat en el suport de les classes benestants. El catalanisme conservador de la Lliga no es proposà en cap moment connectar amb la classe treballadora. Això no vol dir que la classe treballadora catalana no tingués sentiments nacionalistes, sinó que els referents socials de la Lliga eren les classes benestants. D'aquí sorgeix el corrent de pensament que identifica el catalanisme amb la burgesia tot justificant el primer catalanisme com un invent burgès per tal d'aconseguir beneficis econòmics. La derrota electoral del catalanisme conservador a les eleccions municipals de 1931 inaugurà un període d'hegemonia al voltant d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) que comptà amb el suport de les classes mitjanes i la menestralia. Així doncs, per primera vegada triomfava en unes eleccions el catalanisme d'esquerres.

El nacionalisme no és un mer invent de les elits, almenys és impossible sostenir aquesta afirmació en el cas català. Una llengua pròpia, una cultura que inclou una manera específica de fer, eren presents a les classes populars que no aconseguirien establir una vertebració doctrinal del seu pensament fins als anys vint.

Un important debat historiogràfic sobre la base social originària del catalanisme fou el que enfrontà la postura de Jordi Solé Tura expressada en *Catalanisme i revolució burgesa* (1967), on defensà el caràcter burgès del nacionalisme català, a les postures de Fèlix Cucurull i Josep Termes. Cucurull defensà l'existència d'un catalanisme polític que es manifesta en diverses formes –provincialisme, foralisme, federalisme– i en situa els orígens l'any 1640. Per Termes, les classes populars catalanes havien posat els fonaments del despertar nacional de Catalunya abans de l'aparició del catalanisme conservador de la Lliga Regionalista–1901[8]. Balcells assenyala la necessitat d'explicar el perquè i el com del desfasament entre aquesta presència incipient del catalanisme en les classes populars en el segle XIX i la manca d'una vertebració doctrinal anterior al primer quart del segle XX[9].

Un dels trets bàsics del nacionalisme, responsable de la seva força mobilitzadora, és la seva capacitat per atraure persones de classes socials diverses. A Catalunya, on parlar de nacionalisme és parlar de societat, podem observar com al llarg del temps, el nacionalisme ha estat defensat per individus que pertanyien a classes socials diferents. De fet, el gran repte de tot partit nacionalista és aconseguir fer del nacionalisme bandera comuna per sobre d'altres factors de solidaritat i cohesió com és la classe social.

Per entendre el nacionalisme català dels darrers anys del segle XX cal fer referència a la dictadura franquista (1939-1975) com a fet que trencà per la força la possibilitat de conrear la llengua i la cultura catalanes, va eliminar la democràcia i amb ella les institucions autonòmiques. Els anys del franquisme instauraren a Catalunya una situació anòmala en la qual el poble català fou dominat pels "guanyadors" de la Guerra Civil[10]. Els "guanyadors" representaven una idea de l'Estat que proclamava el centralisme, condemnava les esquerres i abominava la diversitat nacional representada principalment per Catalunya i el País Basc. El règim franquista es basà en una idea de nació espanyola que prenia Castella com a nucli, el nacional-catolicisme com a ideologia legitimadora i l'odi aferrissat al pluralisme polític i al comunisme, i a tot el que s'hi pogués assemblar, com a eina per ésser acceptats/tolerats per les democràcies occidentals.

El franquisme suposà el desterrament dels signes d'identitat catalana dels espais públics. En política, el règim del general Franco, va forçar la clandestinitat de tots aquells que es negaven a obeir la llei del silenci i de la repressió. A Catalunya, els partits polítics, els sindicats i tota mena d'organitzacions culturals reprengueren lentament les seves activitats, sempre tenint present el risc al qual s'exposaven. En aquells anys es gestà un dels factors clau que definirien el nacionalisme català modern, em refereixo a la clara associació entre nacionalisme català i democràcia. No es podia ser demòcrata –lluitar contra la dictadura de Franco– sense reivindicar el dret a l'autodeterminació de Catalunya, el dret a la diversitat que s'expressava en una llengua i cultura pròpies i que requeria unes institucions polítiques per poder desenvolupar-les. D'aquí ve que totes les forces democràtiques catalanes fessin causa comuna del dret del poble català a ésser reconegut i respectat. "Llibertat, amnistia i estatut d'autonomia" serien en els darrers anys de la dictadura els tres elements reivindicats per l'Assemblea de Catalunya, com a moviment unitari democràtic[11].

En una situació de perill i clandestinitat com la que visqué Catalunya sorgiren una sèrie de factors que van contribuir a una nova configuració i a un enfortiment del nacionalisme. De tots aquests factors el més important fou l'existència d'un enemic comú i poderós a qui enfrontar-se. La lluita contra la dictadura i a favor de la democràcia actuà com a principi integrador entre col·lectius diversos i permeté perfilar el nacionalisme català com a moviment social progressista que prenia per model les democràcies occidentals. De totes maneres, la defensa de Catalunya com a nació no fou un objectiu al qual la societat catalana donés suport unitàriament. Cal establir una diferència punyent entre alguns sectors de la burgesia que es castellanitzaren i defensaren activament el règim franquista[12] i altres que es mantingueren fidels a la llengua i la cultura catalanes, i així contribuïren a la seva supervivència i desenvolupament. Les classes populars també restaren divididas. La majoria dels treballadors industrials i del camp d'origen català optaren per la resistència passiva: sofrir el règim, silenciar les pròpies opinions i mantenir l'ús del català i els costums propis del país a l'esfera privada.

Entre els immigrants d'altres parts de l'Estat espanyol cal distingir entre els qui ocupaven càrrecs en l'Administració, l'Exèrcit i l'Església, i les masses d'obrers no qualificats que s'incorporaren a la indústria catalana. Els primers rarament manifestaven un interès per l'especificitat catalana que superés els aspectes més folklòrics o "inofensius", sovint mostraven un sentiment de superioritat conseqüència de la seva proximitat al poder, i tenien la consciència que calia treballar per la unitat d'Espanya tot eliminant diferències internes. Entre els darrers, treballar i millorar el nivell de vida era la resolució més immediata, rarament tenien consciència de Catalunya com quelcom diferent d'Espanya, no se'ls demanava cap esforç per aprendre una llengua prohibida i de manera freqüent

es concentraven formant comunitats en què reproduïen la cultura i la llengua del lloc d'origen, influïts per la "castellanització" oficial implantada per l'Estat. El PSC i sobretot el PSUC actuaren com a factor d'integració de considerables seccions de la classe treballadora d'origen no català i aconseguiren el seu suport en la lluita per la democràcia i per la llibertat de Catalunya.

En aquest marc, cal concloure que tant la defensa activa del nacionalisme, com la protecció de la cultura i la llengua catalanes eren empreses minoritàries, i que, a mesura que avançaven els anys, l'ombra d'una escissió irreparable, entre una elit compromesa i una massa en què l'homogeneïtzació impulsada per l'Estat guanyava terreny, esguardava el futur incert de Catalunya.

Les escletxes que a poc a poc s'obriren en la dictadura, provocades principalment per la necessitat d'adaptació a una conjuntura internacional canviant on la respectabilitat i l'acceptació d'un règim passava per la seva democratització, encoratjaren la proliferació d'accions populars contra el franquisme. A final dels anys cinquanta i principi dels seixanta la defensa del catalanisme i la democràcia atiaren un moviment social inesperat. La Nova Cançó integrà milers de persones de Catalunya, València i les Illes Balears en un moviment de protesta sense precedents[13]. La mort de Francisco Franco el 1975 posà fi a un règim polític obsolet que no responia a les necessitats socioeconòmiques ni polítiques de Catalunya, ni d'Espanya.

L'eina bàsica de la transició cap a la democràcia fou la Constitució Espanyola (1978) que afavorí la creació del sistema autonòmic, i provocà la transformació sociopolítica d'Espanya i, per descomptat, de Catalunya d'acord amb el model de les democràcies europees. A l'inici de la transició, Catalunya era un país modern, industrialitzat, enfrontat a una secularització creixent on els fills, nascuts a Catalunya, dels immigrants procedents d'altres zones de l'Estat prenien el relleu. L'herència del franquisme es manifestava en la manca d'hàbits democràtics i en una inflació elevada que exigia mesures econòmiques urgents.

La legalització dels partits polítics impulsada per un dels artífex de la transició, Adolfo Suárez, amb el suport del president exiliat de la Generalitat, Josep Tarradellas, va permetre de sobte ser nacionalista català i competir en les eleccions representant aquesta opció política fins aleshores forçada a la clandestinitat. A Catalunya, calia democratitzar les estructures socials i substituir progressivament la cultura de la por i el silenci per la cultura de la democràcia. Calia aprendre a ser demòcrates, però també calia recuperar i construir la identitat nacional catalana malmesa per tants anys de repressió.

A Catalunya, Convergència i Unió (CiU), el Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC-PSOE) –el PSOE és un partit d'implantació estatal al qual es va integrar el PSC el 1978–, el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i l'Esquerra Republicana (ERC) esdevingueren els principals partits de caire catalanista. Cadascun oferí una imatge diferent del nacionalisme català. El temps de plataformes unitàries com l'Assemblea de Catalunya pertanyia al passat. Ara calia competir en llibertat pels vots dels ciutadans i destacar les diferències en lloc d'esforçar-se a trobar principis comuns.

Socialistes i comunistes s'inclinaren per la transformació d'Espanya en un estat federal com a producte del desenvolupament del sistema autonòmic[14]. Hi ha lleugeres diferències entre el PSC i el PSUC quant al grau d'autonomia desitjat per Catalunya i en el contingut de la identitat nacional. Ambdues formacions polítiques mostren una gran preocupació per la integració dels immigrants d'altres parts de l'Estat i entenen la cultura catalana com el resultat de la barreja d'elements autòctons i d'elements aportats per les cultures d'origen dels propis immigrants. La identitat catalana, al seu parer, ha de ser el resultat d'aquesta amalgama.

Per la seva part, Esquerra Republicana demanà la independència de Catalunya i la creació de la República Catalana argumentant que tota nació necessita el seu Estat propi per desenvolupar-se plenament[15]. ERC s'enfrontà tant a la Constitució de 1978 com a l'Estatut d'Autonomia de 1979, i centrà el seu objectiu en la necessitat de modificar l'estructura institucional d'Espanya un cop aconseguida una majoria proindependència al Parlament de Catalunya [16].

En parlar de construcció i restauració de la identitat nacional catalana cap força política no ha comptat amb el poder i els recursos de Convergència i Unió, coalició en el govern des de 1980 (primeres eleccions autonòmiques) formada per Convergència Democràtica de Catalunya i Unió Democràtica de Catalunya, i liderades per Jordi Pujol i Soley i Antoni Duran i Lleida, respectivament. Per aquest motiu oferim una anàlisi una mica més detallada de la seva ideologia, que deriva fonamentalment del pensament de Jordi Pujol, president de la Generalitat des de 1980, i reelegit per cinquena vegada consecutiva el 1995. El discurs nacionalista de Jordi Pujol es pot resumir en sis punts: primer, el rebuig de factors racials o

ètnics en la definició de qui pot ésser considerat català o catalana i l'èmfasi en la "voluntat de ser" com element decisiu en la construcció de la identitat nacional; segon, el sentiment de pertànyer a una comunitat nacional troba les seves arrels en una història i llengua comunes; tercer, la distinció entre "nosaltres" (catalans) i "ells" (espanyols) és el resultat de passats històrics diferents, així doncs, mentre Catalunya formà part de l'Imperi Carolingi la resta d'Espanya era ocupada pels àrabs durant quasibé vuit segles; quart, la necessitat de desvetllar els membres de la nació i fer-los participar en un projecte col·lectiu; cinquè, la voluntat dels catalans de crear una nació moderna capaç de revalorar la seva identitat com a resultat de combinar tradició i modernitat. A més, Pujol defensa la idea d'una Europa de les regions en la qual les nacions sense estat, com Catalunya, jugaran un paper clau. La seva actitud proeuropea respon, de fet, a una llarga tradició catalana que sovint ha considerat Europa un punt de referència.

A totes aquestes característiques cal afegir com a component central del nacionalisme de J. Pujol el seu caràcter pacífic, o el que Greenfeld anomenaria "cívic"[17]. En aquest sentit, un tret original en el discurs pujolista és l'acceptació de l'Estat espanyol com a Estat multinacional dins del qual Catalunya pot desenvolupar-se com a nació sempre i quan es garanteixi el caràcter democràtic de l'Estat.

En sisè i darrer lloc, trobem la defensa i la convicció que l'estatus de Catalunya a Espanya roman una qüestió no solventada i que conseqüentment té sentit donar suport a una coalició nacionalista com CiU que rebutja la violència com a arma política i respecta l'estructura política de l'Estat espanyol, tot reivindicant quotes més elevades d'autonomia per a Catalunya[18].

Fins aquí hem exposat breument alguns dels trets més definidors de les principals opcions polítiques de caire catalanista de la Catalunya democràtica.

En el cas català, un fet que no pot negligir qualsevol anàlisi sociològica és la disparitat del vot segons es tracti d'eleccions generals o autonòmiques. La dualitat en el vot en funció del tipus d'elecció, autonòmiques o generals, és un comportament habitual a Catalunya. Fins al 1996 la societat catalana ha votat majoritàriament l'opció nacionalista representada per CiU, d'àmbit exclusivament català, a les eleccions autonòmiques, mentre que en les eleccions generals atorga una lleugera majoria al PSC-PSOE. Les explicacions d'aquest fenomen són múltiples i distintes, potser la més senzilla té a veure amb la consciència generalitzada que el millor per a Catalunya, almenys així sembla fins ara, és ésser governada per un partit que no estigui sotmès a interessos ni disciplines de partit imposades des de fora. També es menciona la capacitat mobilitzadora del PSC-PSOE entre la població d'origen immigrant, capacitat que, fins ara, sembla manifestar-se exclusivament en les eleccions generals.

3. CULTURA I SOCIETAT

Durant els anys del franquisme (1939-75), la cultura catalana havia sobreviscut mercès a la iniciativa privada de persones que des de la societat civil, amb esforç i constància admirables, es resistiren a l'homogeneïtzació impulsada per l'Estat. Els documents filosòfics, científics o analítics que es publicaven en aquest període representen un esforç de reflexió i una voluntat d'afirmar la identitat catalana. Entre aquestes obres, que cal situar en un debat minoritari i per a minories, destaquen especialment *Les formes de la vida catalana* (1955) de Josep Ferrater i Mora, i *Noticia de Catalunya* (1954) de Jaume Vicens Vives; cal esmentar també l'obra de Joan Fuster, *Nosaltres els valencians* (1962). Aquests treballs són exemples d'introspecció serena davant d'una catàstrofe sense precedents com fou la Guerra Civil; és per això que han esdevingut gairebé interpretacions canòniques de la societat catalana[19]. L'època de la dictadura franquista també va comportar una divisió significativa entre catòlics i laics i la seva respectiva manera d'interpretar Catalunya i el nacionalisme català. Malgrat aquesta divisió el cert és que sectors de l'Església van jugar un paper fonamental en la protecció i l'encoratjament de la cultura catalana, oferint un dels pocs espais públics on el debat obert era possible i del qual es beneficiaren persones de diverses tendències polítiques. El resultat va ser que nombrosos polítics amb un paper destacat durant la transició es formaren en el si d'organitzacions catalanistes i d'esperit democràtic emparades per l'Església.

A Catalunya, parlar de nacionalisme és parlar de cultura, ja que l'element bàsic de la consciència nacional prové de l'experiència de compartir una cultura comuna que inclou la llengua, els símbols, els mites i les "formes" de la societat en qüestió. El component cultural de la identitat nacional és alhora inseparable del component polític que troba expressió en les institucions, el territori i la pertinença a una comunitat nacional reconeguda com a tal. A Catalunya, en referir-nos a la cultura, el primer que cal esmentar és la seva situació precària després de quaranta anys de confinament a l'esfera privada [20]. És per això

que en aquest àmbit el fet més significatiu de la transició democràtica a Catalunya fou l'inici de la gestió cultural per part de la Generalitat de Catalunya. Ara, per primera vegada des dels anys de la Segona República, Catalunya comptava amb un seguit d'institucions dissenyades per recuperar i estimular el desplegament de la cultura catalana des dels seus aspectes tradicionals i populars fins a les manifestacions d'alta cultura en el camp de les lletres i les arts.

El restabliment de la Generalitat té una incidència crucial en el procés de catalanització de Catalunya –cal recordar que durant el franquisme s'afavorí la immigració com a mesura tàctica que contribuiria a la "castellanització" del país. L'elevat nombre de persones de cultura no catalana arribades a Catalunya alteraren substancialment el mapa ètnic català. Els anys setanta, amb un 49% de la població de Barcelona i els seus voltants d'origen no català, era lògic que una de les principals tasques de la Generalitat fos intentar catalanitzar el país.

En aquest sentit, la tasca més notòria de la política cultural de la Generalitat, i amb conseqüències més rellevants des d'una òptica sociològica, ha estat sense dubte l'anomenada "normalització lingüística", és a dir, el propòsit d'expandir l'ús social mediàtic i científic de la llengua catalana. La raó d'aquesta política és el fet que allà on existeix una llengua diferenciada, com és el cas de Catalunya, aquesta esdevé indispensable en la configuració de la identitat nacional.

Tanmateix no hem d'oblidar que en molts casos la pèrdua de la llengua autòctona d'una comunitat nacional no ha suposat l'eliminació de la identitat nacional, Escòcia en seria un exemple. Així, en l'actualitat, la intensificació del moviment nacionalista escocès s'està fent amb discursos i mítings en anglès, que és l'única llengua parlada avui pràcticament en aquest país.

El català però no és l'única llengua utilitzada a Catalunya, on el 64% de la població sap parlar en català, mentre que el 90,3 % l'entén[1]. Si bé aquests índexs són superiors als registrats els anys setanta, cal afegir que són encara lluny de reflectir la Catalunya bilingüe que planteja l'Estatut. En aquest sentit, l'existència de dues llengües ens podria fer pensar en la convivència de dues comunitats separades[2], ja que trobem nuclis tancats de parla castellana, on alguns individus es resisteixen a participar plenament de la seva condició de catalans, o bé rebutgen aquesta condició tot defensant un espanyolisme que no reconeix en Catalunya una nació diferenciada. Però en les circumstàncies actuals l'aïllament cultural és pràcticament impossible i cada vegada resulta més decisiva la voluntat d'integració a una cultura que, com totes, és transformada per aquells que constantment la recreen i l'actualitzen per tal de mantenir-la viva.

En aquests moments les bases sobre les quals s'assenta l'especificitat catalana són la llengua, la cultura i la política[3]. Els factors estructurals i econòmics que durant el segle XIX i bona part del XX crearen la imatge d'una Catalunya industrialitzada i moderna, que contrastava vivament amb les altres zones d'Espanya caracteritzades per una estructura social tradicional i bàsicament agrària, es veuen alterats per la progressiva industrialització de la resta de l'Estat.

Si analitzem les estadístiques que estudien el sentiment de pertinença, podrem comprovar que en els darrers sis anys un 12% dels enquestats es consideren únicament espanyols. Segons els sondeigs d'opinió publicats per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS) entre 1989 i 1995, el 6% es considera més espanyol que no pas català. Curiosament aquesta xifra es manté constant en tot el període estudiat. El grup que es defineix tant espanyol com català pateix una davallada progressiva des de 1991, on se situà en un 47%, fins arribar al 40% el 1995, encara que el 1992 i el 1994 apareixen xifres del 44%. Un 19% es declarà més català que espanyol el 1989. Aquesta xifra s'ha mantingut entre el 22 i el 23% des de 1990. Observem un increment de 4 punts entre el 1989 i el 1995, quan ens referim als qui se senten únicament catalans. Entre aquestes dues dates el percentatge varia entre el 15 i el 16%, i arriba al 19% l'any 1993 (taula 1).

Cal afegir que el percentatge més elevat dels qui es defineixen en el grup "més català que espanyol" o com l'"únicament català" correspon a les persones més joves, entre 18 i 24 anys. I que el grup que se sent tant català com espanyol correspon a les persones d'entre 25 i 34 anys. Mentre que el 36% d'aquells que se senten únicament espanyols tenen més de 51 anys.

En el sondeig de 1995, si relacionem aquestes dades amb el comportament electoral d'aquests mateixos individus, el 1993 ens trobem que el 24% de votants del PP es consideren únicament espanyols, i el 57%, tant espanyols com catalans. Mentre que el 41% dels votants de CiU es defineixen més catalans que espanyols i el 30% únicament catalans. El 23% de votants del PSC es considera únicament espanyol, comparat amb el 2% de votants de CiU. El 50% tant espanyol com català i només el 14%, més català que espanyol. El 57% de l'electorat d'ERC es defineix com unicament català (taula 2).

TAULA 1. SENTIMENT DE PERTINENÇA. CATALUNYA 1989-1995 (percentatge)

	Únicament espanyol	Espanyol > català	Igual	Català > espanyol	Únicament català	Ns/nc
1989	16	6	47	19	12	1
1990	12 (21)	6 (7)	43 (27)	22 (14)	15 (30)	1 (2)
1991	11	6	47	21	14	1
1992	12	6	44	23	13	2
1993	12	6	39	22	19	2
1994	13	6	44	23	13	2
1995	12	6	40	23	16	2

Nota: per a l'any 1990, hem posat entre parèntesis les dades que ha obtingut GABISE, S.A. de les mateixes preguntes. És significatiu observar les diferències que una vegada més posen en relleu la dificultat d'aconseguir dades fiables per aquests tipus de preguntes.
Font: ICPS, Sondeig d'opinió Catalunya, volums del 1989 al 1995.

TAULA 2. SENTIMENT DE PERTINENÇA SEGONS COMPORTAMENT ELECTORAL. CATALUNYA 1995 (percentatge)

	Únicament espanyol	Espanyol > català	Igual	Català > espanyol	Únicament català	Ns/nc
PP	24	9	57	6	2	2
CiU	2	1	25	41	30	1
ERC	0	0	21	22	57	0
PSC	23	7	50	14	6	1
IC	14	14	42	19	9	3
Verds	9	15	54	15	0	7
Altres	0	32	32	0	32	4
En blanc	6	30	59	3	0	2
No va votar	7	5	40	25	18	4
No ho recorda	8	11	45	20	13	2
No contesta	18	2	34	21	17	8

Font: ICPS, *1995 Sondeig d'opinió Catalunya*, pàg. 81.

TAULA 3. SENTIMENT DE PERTINENÇA. CATALUNYA 1997 (percentatge)

	Únicament espanyol	Espanyol > català	Igual	Català > espanyol	Únicament català
1997	12,9	11,5	36,5	25,7	11

Font: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), publicat a *La Vanguardia*, 16 de febrer de 1997, pàg. 20.

Segons les darreres estadístiques publicades pel Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS, 1997) a Catalunya, un 12,9% dels enquestats se senten únicament espanyols; un 11,5% se sent més espanyol que català; un 36,5% tant espanyol com català; un 25,7%, més català que espanyol, i un 11%, només català[24]. Aquestes dades presenten una diferència substancial amb les obtingudes per l'ICPS corresponents a 1995, en les quals un 6% es considera més espanyol que català, gairebé la meitat del percentatge enregistrat el 1997; un 40% es considera tant espanyol com català, dada que baixa 3 punts i mig el 1997; també es detecta un increment de 2,7 punts en el percentatge dels qui se senten més catalans que espanyols; i un significatiu descens de 5 punts en el percentatge dels qui se senten únicament catalans (taula 3).

Segons les estadístiques de l'ICPS corresponents a 1995, el 80% dels enquestats està d'acord amb l'autonomia de Catalunya, i el 36% diu estar d'acord amb una possible independència de Catalunya[25]. Un 44% de la mostra està d'acord amb el nacionalisme com a concepte. Els joves d'entre 18 i 24 anys estan d'acord amb el nacionalisme en un 57%[26], xifra que confirma la radicalització nacionalista que es produeix en els enquestats més joves. Si comparem aquests resultats amb les darreres dades obtingudes pel Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS)

constatem que mentre el 1984 quasi el 30% dels enquestats apostava per un govern central únic "sense autonomies", en l'actualitat aquest percentatge s'ha reduït al 16%. En canvi els qui donen suport a un Estat amb comunitats autònomes ha passat del 31% el 1984 al 44% el novembre del 1996. A Catalunya el 35,5% dels enquestats es mostren a favor d'un Estat amb comunitats autònomes com l'actual i el 29% desitjaria un grau més elevat d'autonomia per a les comunitats (taula 4).

TAULA 4. EVOLUCIÓ DE L'OPINIÓ SOBRE L'ESTRUCTURA ORGANITZATIVA DE L'ESTAT. (percentatge)

	Espanya	Catalunya
Un Estat central sense autonomies	16,0	10,2
Un Estat amb comunitats autònomes com l'actual	44,0	35,5
Un Estat en què les comunitats autònomes tinguin un grau més elevat d'autonomia	21,0	29,0
Un Estat que reconegués la possibilitat d'independència de les comunitats autònomes	8,0	20,9

Font: Centro de Investigaciones Sociológicas, (CIS). *La Vanguardia*, 16 de febrer de 1997, pàg. 21.

Cal afegir que mentre a Euskadi un 43,6% dels enquestats vol la independència i un 32,2% la rebutja (gairebé un 25% no respon aquesta pregunta), a Catalunya només el 33,6% dels ciutadans desitja la independència, mentre que la meitat es manifesta en contra[7].

Entre els instruments de catalanització que definirem com a "normalització", (el normal per un país és el predomini de la llengua i la cultura que li són pròpies tot respectant les diferents), hem de referir-nos a tres arenes específiques.

Primera, la incidència en els mitjans de comunicació dins dels quals cal accentuar la gran importància de la creació de TV3 i de Catalunya Ràdio, així com la proliferació d'emissores locals i comarcals. En la premsa escrita, l'*Avui* es manté com l'únic diari en català d'àmbit nacional, aquesta és una situació que reflecteix una certa pobresa. Per altra banda, el nombre de llibres, revistes i altres publicacions en català manté un creixement constant i es beneficien clarament de mesures de promoció del català, com l'anomenada "ajuda genèrica".

Segona, la catalanització de l'ensenyament. En aquest àmbit específic, tal com plantegen Giner i els seus col·laboradors, seria convenient qüestionar "en quina mesura el sistema educatiu català, a més de transmetre coneixements tecnics i d'impartir una formació determinada, socialitza (o no) les noves generacions en els valors de la tradició cultural catalana, a més de transmetre la llengua o ensenyar-la als nouvinguts o als seus fills" [8].

Tercera, la política cultural entesa com l'àmbit que engloba totes les decisions i accions relatives a manifestacions culturals o artístiques adoptades per les institucions i els agents culturals tant públics com privats. La política cultural estableix prioritats, maneja pressupostos elevats i té la capacitat d'incidir en àmbits culturals concrets. Al nostre país les Olimpíades de 1992, que projectaren internacionalment una imatge de Catalunya com a país modern, eficient i distint; impulsaren la renovació de Barcelona millorant les comunicacions, el transport i provocant la transformació urbanística d'algunes zones, però també coincidiren amb un moment d'ambicioses iniciatives culturals i artístiques. La creació del Museu d'Història de Catalunya (1996), el Museu d'Art Contemporani de Barcelona (MACBA, 1996), el Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC, 1995), el Teatre Nacional (1996), l'expansió de la xarxa universitària catalana i la seva descentralització, són mostres d'una política cultural que contribueix a la configuració de la identitat catalana i que en gran mesura afavoreix el sentiment de pertànyer a una comunitat distinta i pròspera.

4. L'ESDEVENIDOR

En reflexionar sobre l'esdevenidor de Catalunya, cal fixar-nos en la seva condició de nació sense Estat integrada dins d'Espanya i de la Unió Europea. Els canvis que afecten la natura tradicional dels estats-nació condueixen a la seva transformació ràpida i, d'alguna manera, incontrolada. El concepte clàssic de sobirania nacional en el terreny econòmic i polític s'afebleix gràcies als processos de mundialització creixent propiciats per una revolució tecnològica sense precedents que ha incrementat la interdependència entre les zones més diverses del planeta[9]. La proliferació d'organitzacions transnacionals i internacionals per una banda, i la pressió de les minories nacionals integrades en Estats que ben sovint limiten el seu desenvolupament, i que a vegades fins i tot el prohibeixen utilitzant diverses formes de repressió, dibuixen un escenari en el qual, si bé l'Estat-nació es manté com a principal actor polític, ja no conserva el mateix tipus de poder més o menys absolut que podia permetre's en el passat. Això obre escletxes que ben segur afavoriran l'emergència d'un espai polític on les nacions sense Estat adquiriran una significació sociopolítica sense precedents si acompleixen dues condicions: la viabilitat econòmica i

la capacitat de produir identitat. La viabilitat econòmica de les nacions sense Estat en un món globalitzat depèn de la seva capacitat d'oferir productes o serveis específics i de qualitat que els garanteixin la supervivència, el desenvolupament i la força necessària per reivindicar cotes més elevades d'autogovern tot participant activament en organitzacions transnacionals que per ser efectives hauran de practicar una democratització controlada, tant del seu funcionament com dels que hi participen.

La capacitat d'oferir una identitat nacional basada en una cultura pròpia esdevé un bé escàs i valuós, tenint en compte que avui tota cultura es veu influïda per l'amenaça d'homogeneïtzació sota l'impacte dels mitjans de comunicació de massa, que al nostre país reprodueixen la cultura i la llengua castellanes i, com gairebé a tot arreu, les angleses de procedència nord-americana. Una cultura global és massa vasta, massa distant perquè els individus s'hi puguin identificar. El desig de ressaltar la diferència i la individualitat, tant de les persones com dels col·lectius, conduirà a una intensificació i un augment del nombre de moviments socials progressistes guiats pel desig de donar veu a grups silenciats en el passat. El feminisme, l'ecologisme, la defensa dels drets dels animals, els gais i les lesbianes, així com el moviment indigenista pertanyen a aquesta categoria.

També el nacionalisme democràtic de les nacions sense Estat estaria en el marc d'aquesta tendència. En aquest sentit, sóc de l'opinió que és previsible que a mitjà termini es produeixi una radicalització del nacionalisme català provocada principalment pel progressiu afebliment de l'Estat-nació que també afectarà Espanya que, en resistir-se a aquest procés, probablement reaccionarà radicalitzant el seu discurs espanyolista. No obstant això, l'aprofundiment en la unitat política de la Unió Europea i la forta influència de la unitat econòmica acabaran transformant les estructures dels Estats europeus –aquest és un procés que ja s'ha iniciat– i permetent una presència cada vegada més significativa de les nacions sense Estat com Catalunya, si les dues condicions que hem esmentat més amunt es compleixen.

Quins són en aquests moments els grans reptes de la societat catalana si vol reforçar la seva presència com a nació al segle XXI? Quins són els grans temes que haurà d'adreçar el nacionalisme català a les portes d'un nou mil·lenni?

Primer, cal enfrontar la desigualtat creixent entre els sectors més afavorits i els menys de la nostra societat. És un fet que la lluita de classes i amb ella el comunisme han estat relegats al calaix dels malendreços, però les estadístiques revelen una major concentració de la riquesa a la punta de la piràmide social, i es distancia cada vegada més el vèrtex de la base. Aquesta és una dada que comparteixen els països occidentals amb els Estats Units i la Gran Bretanya com a països capdavanters, i que ve accentuada per la tendència actual entre alguns d'aquests països de retallar l'Estat de benestar[9]. Tots aquests factors contribueixen a fer encara més palesa la situació de desigualtat que conté les llavors de la inestabilitat social. A Catalunya s'accentuaria el perill d'un rebuig al projecte catalanitzador si la base d'aquesta piràmide social es nodreix en un percentatge elevat, no cal ni que sigui majoritari, de persones d'origen no català que en algun moment s'aproparen a la llengua i la cultura catalanes, entre altres coses, atretes pel seu prestigi i estatus que inevitablement va lligat a l'èxit econòmic. Hom tendeix, encara que sempre hi ha excepcions, a agrair i estimar el país que l'acull i li facilita les eines per tirar endavant.

Segons les darreres esdadístiques, els immigrants arribats a Catalunya i que ara decideixen tornar a la seva comunitat autònoma d'origen és superior al nombre d'immigrants d'altres zones de l'Estat espanyol que decideixen instal·lar-se a casa nostra. Catalunya acull cada any uns 4.000 immigrants procedents principalment del Magrib i de l'Amèrica del Sud[10]. La integració d'aquests immigrants és un dels reptes als quals s'enfronta la societat catalana, un repte que troba paral·lels en altres zones de la Unió Europea. La marginació social i econòmica dels immigrants seria no tan sols injusta, sinó errònia a l'hora de considerar la construcció de Catalunya com a societat civil cohesionada. Cal enfrontar les desigualtats socials i evitar-ne la polarització entre les diferents comunitats que viuen i treballen al nostre país.

Segon, crec que cal eixamplar la base de sustentació social del nacionalisme català a través de la incorporació massiva de les classes populars, només així es pot obtenir la garantia de continuïtat de la cultura i la llengua catalanes que, encara que majoritàries a Catalunya, són minoritàries dins l'Estat espanyol. Aquesta és una qüestió que cal adreçar tenint en compte que Catalunya és una nació sense Estat inclosa dins de les fronteres de l'Estat espanyol, que a través del sistema autonòmic respon a les demandes nacionalistes expressades sobretot per catalans i bascos durant els anys del règim franquista. La tensió constant entre la tendència centralitzadora i homogeneïtzadora de l'Estat espanyol que, amb matisos diferents però amb un fons comú, han manifestat els partits polítics en el govern durant la transició democràtica (i també abans) és un dels principals factors que han afavorit el triomf a Catalunya d'una coalició que es defineix

nacionalista, Convergència i Unió (en el govern des de 1980, que fins ara correspon a cinc reeleccions successives), la qual cosa altera la imatge d'una Catalunya que es permet ser i votar majoritàriament a les esquerres, en eleccions generals, i en canvi no fa la mateixa elecció en les eleccions autonòmiques. En aquesta situació, l'electorat dóna prioritat màxima a l'opció política que situa la defensa de Catalunya com a nació. Seria d'esperar que un cop assolit el ple reconeixement de Catalunya com a nació dins de l'Estat espanyol tot redefinint aquest com un Estat multinacional i democràtic, la qüestió catalana perdés pes a l'hora d'atraure els vots de l'electorat. A l'Estat espanyol, així com a altres Estats-nació consolidats, els partits d'àmbit estatal no han d'emfatitzar constantment el seu nacionalisme i la seva fidelitat a la pàtria, es dóna per descomptat. En la meva opinió, a Catalunya, vint anys d'institucions catalanes i defensa de la cultura i de la llengua encara no han superat del tot el buit cultural, social i polític creat pel franquisme. Té sentit doncs que plantegem la necessitat d'eixamplar la base de sustentació social del nacionalisme català com un pas necessari en el procés que condueix al ple desenvolupament de Catalunya com a nació en el marc de l'Estat espanyol i la Unió Europea.

L'ampliació de la base de sustentació del nacionalisme s'ha de manifestar en dos nivells diferents. El primer es refereix a la proliferació, la consolidació i l'augment del nombre de persones que participen en organitzacions cíviques que d'una manera o altra donen suport a la cultura i la llengua catalanes, les fan servir. El segon fa referència al suport específic atorgat a partits polítics que fan de la defensa de Catalunya com a nació el seu objectiu principal. Per tal d'aconseguir un increment del vot, crec que els partits nacionalistes haurien d'abandonar postures excessivament conservadores que provoquen l'alienació de sectors significatius de la classe treballadora catalana. No em refereixo a una esquerranització radical, sinó al manteniment i, en la mesura del possible, al desenvolupament de l'Estat de benestar. Aquesta és una opció difícil, ja que el món occidental viu immergit en la tendència contrària; cal però de vegades anar contra corrent, sobretot en moments com aquest definits pel canvi constant i intens de les estructures socials, polítiques i econòmiques que comporta una radicalització de les diferències entre classes socials. Per tot això crec que si el centre-dreta no gira cap a l'esquerra, hi ha la possibilitat que un partit catalanista d'esquerra moderada aconsegueixi ocupar aquest espai polític que fins ara és buit.

L'única manera d'aconseguir la coherència civil de la societat catalana passa per la creació d'un projecte comú que beneficiï tots els catalans. Aquest benefici no ha de ser únicament econòmic, sinó que ha d'afectar la qualitat de vida dels ciutadans en crear una societat oberta i solidària basada en els principis democràtics.

La reafirmació de la identitat catalana i amb ella la consolidació de la llengua i la cultura passen per la transformació de la imatge de polítics i intel·lectuals, sobretot dels primers, en un moment en què la confiança entre els diferents sectors de la societat és precària[12]. Els valors democràtics i progressistes del nacionalisme català han de trobar els seus màxims exponents en aquells que els representen públicament. Només així, aquells que se senten distants podran ésser atrets per un projecte de societat i de país pel qual valgui la pena treballar.

El tercer gran repte de Catalunya és el progrés econòmic, un progrés però que tingui en compte la protecció i el respecte al medi ambient com a territori de la nació. En un món globalitzat és difícil sobreviure; cal especialitzar-se i oferir productes d'alta qualitat que van des de les primeres matèries, als productes manufacturats i sobretot al sector dels serveis que és el que predomina a Catalunya.

El desenvolupament d'un nacionalisme democràtic que defensa l'especificitat catalana té sentit en un món on el perill d'homogeneïtzació no prové d'una dictadura que intenta eliminar les divergències intraestatals, sinó d'un corrent inevitable d'informació i alta tecnologia que fa necessari el coneixement d'altres codis lingüístics que cada vegada més persones en parts del món físicament distants són capaços de conèixer i utilitzar. La mundialització no és un procés homogeni, aquells països que tenen més poder i recursos econòmics hi accedeixen i transformen alguns elements de les seves cultures en components d'una cultura global, mentre que altres veuen la seva especificitat reduïda a un racó de curiositats en un museu etnogràfic o a un reclam artificial de turistes que intenten trobar alguna cosa diferent més enllà dels productes mundialitzats que tenen al seu abast. Els nacionalismes democràtics de les nacions sense Estat poden ésser considerats en certa manera una reacció a una mundialització cada vegada més intensa que transforma l'Estat-nació tradicional, a través de la seva capacitat per crear identitat en un món on la modernitat avançada ens ha omplert de dubtes sobre el mètode racional, que es considerà infalible des dels anys de la Il·lustració. Les nacions sense Estat troben una funció i un espai concrets. Aquests es manifesten en la defensa dels drets individuals a través de la reivindicació del dret de les col·lectivitats a mantenir i desenvolupar les seves cultures sense caure en l'exclusivisme, tot exigint el reconeixement i el respecte, i oferint-los alhora a aquells que són diferents.

NOTES

1 Vegeu A. Ballcells et al. (1996).
2 Vegeu A. Colomines (1993).
3 F. Barth (ed.) (1969).
4 M. Guibernau (1996) pàg. 47.
5 P. Vilar (1977).
6 J. G. Herder (1969).
7 Per a una anàlisi teòrica de la composició social dels moviments nacionalistes vegeu: M. Hroch (1985).
8 J. Termes (1984).
9 A. Balcells (1991).
10 J. Benet (1973).
11 A. Batista, & J. Playà Maset (1991). Vegeu també J. Sobrequés i Callicó (1988).
12 Vegeu, C. Molinero, & P. Ysàs (1981).
13 S. Giner (1984).
14 Vegeu *PSC-PSOE Cinquè Congrés*. La proposta federalista del PSC trobà reaccions hostils per part d'alguns sectors del PSOE (Declaracions d'Alfonso Guerra, llavors vicepresident del govern, *La Vanguardia,* 14 de setembre de 1987). Per la posició del PSUC vegeu, *I.C. Projecte Manifest Programa: Segona Assemblea Nacional 1990,* pàg. 104; R. Ribó (1977).
15 Fins fa ben poc, l'únic partit català que demanava la independència i proposava la creació de la República Catalana era ERC. El 1996, dos dels seus membres més destacats, Àngel Colom i Pilar Rahola, s'escindiren i fundaren el Partit per la Independència (PI).
16 J. Argelaguet, A. Colom et al. (1992).
17 L. Greenfeld (1992). En aquest llibre Greenfeld estableix una distinció bàsica entre nacionalisme "cívic" i "ètnic". El primer considera la nacionalitat com un principi obert, que depèn de la voluntat de l'individu i que pot ser adquirit. Per altra banda, el nacionalisme "ètnic" considera la nacionalitat com un factor inherent que no es pot adquirir, ni canviar i que no té res a veure amb la voluntat de la persona, sinó que constitueix una característica genètica, pàg. 11.
18 Per a una anàlisi sistemàtica del pensament de Jordi Pujol vegeu M. Guibernau (1997).
19 S. Giner et al. (1996), pàg. 103.
20 Vegeu Afers, X:22 (1995).
21 J. Colomines (1992), pàg. 170.
22 K. A. Woolard (1989).
23 S. Giner, Ll. Flaquer et al. (1996), pàg. 47.
24 *La Vanguardia,* 16 de febrer de 1997, pàg.20.
25 ICPS (1995), pàg. 98.
26 ICPS (1995), pàg. 92.
27 *La Vanguardia,* 16 de febrer de 1997, pàg. 21.
28 S. Giner et al. (1996), pàg. 68.
29 Vegeu A. Giddens (1990) i D. Held (1996).
30 M. Horsman & A. Marshall (1994), pàg. 178.
31 El 1995, 3.468 persones procedents d'altres zones de l'Estat retornaren als seus llocs d'origen. Institut d'Estadística de Catalunya. *La Vanguardia* 27-28 de març 1997, pàg. 18.
32 Vegeu M. Caminal, S. Giner, A. Claret i V. Camps (1996).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AFERS, X:22 (1995), *Sobreviure el franquisme.*
- ARGELAGUET, J.; COLOM, A. ET AL. (1992), *Republica Catalana*; Llibres de l'index, S.A., Barcelona.
- BALCELLS, A. ET AL. (1996), *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- BALCELLS, A. (1991), *El nacionalismo catalan*; Historia 16, Madrid.
- BARTH, F. (ed.) (1969), *Ethnic Groups and Boundaries*; Brown & Co., Boston.
- BATISTA, A. & PLAYA MASET, J. (1991), *La Gran Conspiració: Crònica de l'Assemblea de Catalunya*; Empuries, Barcelona.
- BENET, J. (1973), *Catalunya sota el règim franquista*; Edicions catalanes de Paris, Paris.
- BILBENY, N. (1988), *La ideologia nacionalista a Catalunya*; Laia/L'entrellat, Barcelona.
- CAMINAL, M. GINER, S. CLARET, A. CAMPS, V. (1996), *Crisi de la política? Algunes propostes per enfortir la democràcia*; Fundació Trias Fargas, Columna, Barcelona.
- CARDÚS I ROS, S. (1992), *Algú sap on anem?*; Edicions de la Revista de Catalunya, Barcelona.
- COLOMER, J.M. (1984), "Espanyolisme i catalanisme: la idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)"; *L'Avenç*, Barcelona.
- COLOMINES, A. (1993), *El Catalanisme i l'Estat*; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMINES, J. (1992), *La llengua nacional de Catalunya*; Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- CLUB ARNAU DE VILANOVA (1996), *Para entendernos: los grandes temas del debate España-Cataluña*; Ariel, Barcelona.
- GIDDENS, A. (1990), *The Consequences of Modernity*; Polity Press, Cambridge.
- GINER, S. (1984), *The Social Structure of Catalonia*; The Anglo-Catalan Society.
- GINER, S.; FLAQUER, Ll. ET AL. (1996), *La cultura catalana: el sagrat i el profà*; Edicions 62, Barcelona.
- GREENFELD, L. (1992), *Nationalism*; Harvard University Press.
- GUIBERNAU, M. (1996), *Nationalisms*; Polity Press, Cambridge.
- GUIBERNAU, M. (1997), "Images of Catalonia", *Nations and Nationalism*; vol. 3 (1), març.
- HELD, D. (1996), *Democracy and the Global Order*; Polity Press, Cambridge.
- HERDER, J. G. (1969), *On Social and Political Culture*; translated and edited by F. M. Barnard; Cambridge University Press, Cambridge.
- HORSMAN, M. & MARSHALL, A. (1994), *After the nation-state?*; Harper Collins Publishers, London.
- HROCH, M. (1985), *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*; Cambridge University Press, Cambridge.
- I.C. (1990), Projecte Manifest Programa, Segona Assemblea Nacional.
- ICPS, *Sondeig d'opinió Catalunya*; volums corresponents a 1989-1995.
- LORÉS, J. (1985), *La transició a Catalunya (1977-1984): el pujolisme i els altres*; Editorial Empúries, Barcelona.
- LLOBERA, J. (1990), "Catalan Identity", *Critique of Anthropology*; vol. 10 núm. 2&3 winter.
- MERCADÉ, F. (1989), "Las identidades colectivas. España y Cataluña", *REIS*; Octubre-Diciembre, pàg. 155-197.
- MOLINERO, C. & YSÀS, P. (1981), *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*; La Magrana, Barcelona.
- PSC-PSOE Cinquè Congrés.
- PUIGJANER, J. M. (1988), *Catalunya-Espanya: Ficció i realitat*; La Llar del Llibre, Barcelona.
- PUJOL, J. (1980), *Construir Catalunya*; Pòrtic, Barcelona.
- PUJOL, J. (1991), *La força serena i constructiva de Catalunya*; Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- RIBO, R. (1977), *Sobre el fet nacional. Catalunya. Països Catalans. Estat espanyol*; L'Avenç, Barcelona.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, J. (1988), *El restabliment de la Generalitat i el retorn del president Tarradellas*; Barcanova, Barcelona.
- SOLÉ TURA, J. (1985), *Nacionalidades y nacionalismos en España: Autonomías, Federalismo, Autodeterminación*; Alianza Editorial, Madrid.
- TERMES, J. (1984), "El nacionalisme català: per una nova interpretació", a *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*; Empúries, Barcelona.
- VILAR, P. (1977), *Catalogne dans l'Espagne moderne*; Flammarion, Paris.
- WOOLARD, K. A. (1989), *Double Talk: Bilingualism and the Politics of Ethnicity in Catalonia*; Stanford University Press, Stanford, California.

L'ÚS DE LA LLENGUA A CATALUNYA

Joan M. Romaní i Miquel Strubell i Trueta
Institut de Sociolingüística Catalana

INTRODUCCIÓ[1]

La llengua catalana és un dels trets definidors de Catalunya, que la comparteix amb Andorra, les Illes Balears, la franja oriental de l'Aragó, la major part del País Valencià, la Catalunya Nord (França) i la ciutat de l'Alguer (Sardenya). A Catalunya però el català no ocupa pas un lloc equivalent al del castellà a Valladolid, el neerlandès a Anvers o l'anglès a Bristol. Dos fets han condicionat fortament aquesta situació: una concepció de l'organització de l'Estat que hi ha imposat el castellà com a llengua única, i l'arribada d'enormes contingents d'immigrants a Catalunya entre 1940 i 1965, un període en el qual per raons polítiques, urbanístiques i educatives, no fou fàcil ni possible la integració lingüística d'aquestes persones, tal com s'ha esdevingut en tants altres processos migratoris en diferents punts d'Europa.

Un tema sobre el qual no tractarem és si existeixen o no dues comunitats a Catalunya, més o menys enfrontades o mútuament segregades per la qüestió de la llengua. És potser un fals debat, atès que els criteris de pertinença/exclusió no estan clarament delimitats, i, a més a més, el nombre de famílies lingüísticament mixtes és important, i la bilingüització progressiva de persones que tenen el castellà com a llengua familiar fa que el nombre de persones monolingües castellanoparlants (que són la major part de les que no saben català) vagi disminuint progressivament. Les dades dels censos lingüístics de 1986 i 1991 ho demostren: del 36% de la població que no el sabia parlar el 1986, s'ha passat al 31,7% el 1991.

A hores d'ara les preguntes capitals a les quals provem de respondre en aquest capítol són:

- Fins a quin punt s'està produint i reproduint la llengua catalana en els diferents sectors i generacions de la societat actual?
- Es dóna una dinàmica on la llengua catalana avança cap a una consolidació que en garanteixi el futur immediat com a llengua instrumental d'una societat moderna i desenvolupada?

1. QUÈ EN SABEM? ANTECEDENTS

Afortunadament, hi ha tota una rica tradició d'estudis empírics sobre la situació sociolingüística catalana. Entre nosaltres va ser A.M. Badia i Margarit qui va inaugurar els estudis sociolingüístics de camp amb el seu estudi sobre la llengua a Barcelona[2]. Quasi vint anys més tard, J. Torres va fer un excel·lent resum de les enquestes fetes entre 1974 i 1984[3]. Mentrestant, M. Subirats havia publicat una primera descripció sociològica de la situació de la llengua catalana[4] utilitzant diversos indicadors: dades del cens, retolació d'establiments, plaques amb el nom dels carrers, premsa, espectacles, ensenyament, etc. De manera semblant, també amb un enfocament sociològic, n'han tractat S. Cardús i M. Strubell[5].

J. M. Romaní i J. Bañeres[6] van ressenyar les enquestes promogudes per la Direcció general de Política Lingüística

des de 1982 fins a 1993. Però tots aquests estudis ressenyats son parcials. El primer treball sobre el coneixement del català a tot Catalunya es el de M. Reixach , tot i que incomplet, atès que el 1975 només es van recollir dades a la província de Barcelona (i encara, de manera precaria) i en el cens de 1981 (el primer cens lingüístic que es feia a Catalunya) només es demanava per la capacitat d'entendre el català. Aquest autor reprèn el tema en l'anàlisi de les dades del padró de 1986[6], i ha estat el coordinador de l'anàlisi de les dades del cens de 1991[7]. Ell mateix s'avança a possibles retrets fent observar que són dades sobre el coneixement, i no pas sobre l'ús. Lluís Flaquer, per la seva banda, analitzà aspectes macrosociològics i la relació entre classe, poder i llengua emprada a la ciutat de Barcelona[8].

Per tal de disposar d'una obra assequible que reunís les principals dades disponibles, la Direcció general de Política Lingüística va publicar el fulletó "La llengua catalana en l'actualitat"[9]. Al mateix temps, aquesta mateixa unitat publicava una altra obra[10], més extensa, el segon volum de la qual recollia una sèrie de treballs de diversos autors sobre la presència i l'ús del català en diferents sectors, fent servir diversos indicadors. Una altra font de dades pot ser l'obra d'Hernández, Martí i Mercadé[11], feta a partir d'un estudi fet per l'empresa Gabise el 1988 a tot Catalunya (N= 2.425 entrevistes) i un de fet el 1990 a les terres de Tarragona entre joves (N= 2.500 entrevistes). Els darrers anys han aparegut diverses obres sobre sociolingüística i planificació i política lingüístiques elaborades per A. Bastardas, E. Boix, A. Branchadell, J. M. Colomer, X. Lamuela, I. Marí i M. Pueyo, entre altres.

2. ESTRUCTURA SOCIAL DE L'ÚS DEL CATALÀ

2.1 Avaluació dels usos lingüístics

Aquesta és una de les tasques encara pendents. Mesurar els usos lingüístics no és fàcil ni compta amb un consens científic pel que fa a la metodologia. I encara podem afegir que, entre nosaltres, tant pel que fa a la població general com pel que fa als estudiosos, en parlar dels usos lingüístics, es produeix sovint una reducció consistent a considerar els usos lingüístics interpersonals espontanis com a indicador suficient de la presència i la vitalitat del català. Els usos personals no espontanis i els institucionals no es consideren pertinents. No és pas aquesta la nostra línia.

Hi ha, però, algunes dades disponibles, per bé que parcials. Pel que fa als usos generals de la població, disposem d'un treball fet pel Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS) el 1994 , dirigit per Miquel Siguan, amb una mostra a Catalunya de 1.007 persones. Si ens limitem als qui es declaren competents en ambdues llengües (74%), tenim el següent:

TAULA 1. LLENGUA DE LES RELACIONS PERSONALS DELS ENTREVISTATS CAPAÇOS DE PARLAR EN CATALÀ

	% català	% indistinta	% castellà
Llengua principal	68	1	31
Llengua amb el pare	57	1	41
Llengua amb la mare	57	1	41
Llengua amb la parella	58	3	39
Llengua amb els fills	60	9	30
Llengua amb els amics	58	18	24

Font: CIS 1994; elaboració pròpia.

En aquesta taula hem recalculat els percentatges per poder tenir en compte els individus que no tenen fills o que no tenen parella. Hom pot observar el manteniment del català en tots els usos i un augment intergeneracional de l'opció bilingüe a costa dels monolingües castellans. Com a resultat, podem dir que mai no hi ha hagut tants catalanoparlants que no hagin tingut el català com a llengua primera o materna.

Aquestes dades es poden comparar amb unes altres del mateix treball sobre usos públics i privats dels mateixos individus bilingües (n = 732):

TAULA 2. PROPORCIÓ D'ÚS D'UNA I ALTRA LLENGUA EN DIVERSES SITUACIONS

	% català	% castellà
Quan van al banc	75	25
Quan compren a les botigues	74	25
A la feina o en el lloc d'estudis	71	27
En demanar una cosa a un desconegut pel carrer	70	29
En contestar el telèfon	69	30
En demanar alguna cosa a un municipal	68	32
Amb qui viu a casa seva	64	34

Font: CIS 1994; elaboració pròpia

Unes altres dades interessants són les aportades en el treball d'Aguilera i Romaní a partir d'una enquesta feta el 1992 (N = 1.000 adults) en què es demana per la freqüència d'ús del català en tres àmbits diferents, amb els resultats següents:

TAULA 3. PROPORCIÓ D'ÚS D'UNA I ALTRA LLENGUA EN DIFERENTS SITUACIONS

	% família	% feina	% amics
Sempre/quasi sempre en català	54	38	42
Més català que castellà	3	11	9
Les dues amb la mateixa freqüència	4	15	16
Més castellà que català	4	6	6
Sempre/quasi sempre en castellà	34	19	26
No correspon		12	

Font: Aguilera i Romaní, 1995.

Afegim, a més a més, que el 69% de les entrevistes corresponents a aquesta enquesta van ser fetes en català.

Si en lloc de considerar la població en general volem considerar només els joves, disposem d'un treball fet pel Gabinet d'Estudis Socials (GES) per al Departament de la Presidència el 1990. Pel que fa a diversos usos tenim:

TAULA 4. LLENGUA MÉS USADA PELS JOVES EN DIFERENTS SITUACIONS

	% català	% ambdues	% castellà
En família	57	8	34
Llengua d'expressió més fàcil	50	17	32
Amb desconeguts	53	7	40
Amb amics	58	13	28
Al treball	56	16	27
Als apunts	48	12	38
Amb els companys	57	17	25
Als exàmens	46	14	38

Font: Estudi GES, 1990.

Els joves són els qui tenen una major competència en català, especialment pel que fa a la lectura i a l'escriptura. Aquest fet es deu, principalment, a la introducció del català com a llengua d'ensenyament des de 1978 i, molt especialment, després de l'aprovació de la Llei de normalització lingüística de 1983. Però, amb una aparent paradoxa i segons diverses fonts, són els que menys l'utilitzen. El manteniment del castellà com a llengua familiar hi té molt a veure.

Pel que fa als usos no personals, disposem de les dades recollides en els dos volums d'estadístiques culturals publicats fins ara pel Departament de Cultura. Són dades interessants i completes, però encara no se'n recullen sobre els punts que més ens interessen. Algunes de les dades disponibles són les següents:

- Nombre d'espectadors de sales de cinema, per diverses variables. Això vol dir que es poden fer estudis sobre els films doblats en català i fer-ne comparacions amb les versions castellanes, per exemple.

- Nombre de títols de llibres registrats, per matèries, en català i en castellà. No ens consta que es disposi d'informació sobre llibres venuts, indicador molt més potent que no pas el nombre dels produits, tenint present que Barcelona és una de les capitals de l'edició en castellà. Per gèneres o matèries, tenim el següent:

TAULA 5. NOMBRE DE TÍTOLS EDITATS EN CATALÀ, PER MATÈRIES

	1993	1994	1995
Literatura	945	813	1.022
Literatura infantil i juvenil	1.200	846	934
Ciència i tècnica	397	477	374
Ciències socials i humanes	1.435	1.223	1.217
Ensenyament	1.519	1.501	1.824

Font: Estadístiques culturals de Catalunya, 1995.

Per tal de poder valorar adequadament aquestes dades de producció, hauríem de comparar-les amb països de demografia lingüística similar.

Quant a la premsa periòdica, disposem de dades que reflecteixen una presència discreta dels mitjans en català.

TAULA 6. NOMBRE DE TÍTOLS DE PREMSA PERIÒDICA EN CATALÀ I TOTAL

	1992		1995	
	en català	n. total	en català	n. total
Diària	5	17	6	21
Revistes	90	194	96	186
Comarcal	275	296	225	235

Font: Estadístiques culturals de Catalunya, 1995.

Evidentment, les dades de premsa cal ponderar-les, com a mínim, segons el nombre d'exemplars de difusió mitjana de cada capçalera per tal de fer-nos una idea de la presència del català en la premsa. Les dades de venda disponibles, elaborades a partir de la informació facilitada per l'Oficina de Justificació de la Difusió (OJD), només ens permeten la proporció de venda en el mercat interior.

Pel que fa als espectacles en general, i al teatre en particular, ens trobem amb el mateix cas que ens trobàvem amb el cinema: cal poder-ne ponderar el nombre pels assistents a cada mena d'espectacles.

TAULA 7. ESPECTACLES I REPRESENTACIONS PER LLENGUA

	1994		1995	
	en català	total	en català	total
Nombre d'espectacles de teatre i dansa	111	174	108	186
Nombre de representacions	4.055	6.993	4.311	7.540

Font: Estadístiques culturals de Catalunya, 1995.

Pel que fa a les emissores públiques de ràdio, és sabut que les quatre emissores institucionals de la Generalitat (Catalunya Ràdio, Catalunya Música, Catalunya Informació i RAC 105) emeten les 24 h. en català, com també ho fan Ràdio 4 i Com Ràdio. En ona mitjana, la situació és clarament desequilibrada a favor del castellà.

Una altra font d'informació és l'estudi fet per Line-Staff el 1991[17] (N = 1.500) que ens permet un mínim grau de contrastació, ja que podem calcular quantes persones havien assistit a una projecció de pel·lícules en català durant els tres mesos anteriors a l'enquesta (20%), o quantes havien adquirit una gravació discogràfica en català (13%). Respecte al consum de llibres, no és aplicable, atès que només sabem que de les persones que havien comprat algun llibre en els tres mesos anteriors a l'entrevista, que eren un 38%, un 14% l'havia comprat en català (no hi eren inclosos els llibres de text, pel moment del treball de camp). Hom podrà disposar ben aviat de les dades corresponents al treball efectuat el 1996.

Atesa la dispersió i la impossibilitat de contrastació directa de les dades acumulades, la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya va emprendre el 1993 el projecte INUSCAT (índex d'ús del català) per poder disposar de dades que permetessin acumular informació sobre l'ús del català en diferents sectors de la societat i en els usos interpersonals. D'acord amb els resultats obtinguts en els treballs corresponents a l'INUSCAT[18] fets el 1995, en l'apartat dedicat a l'estudi de la parla de la gent tenim el següent:

En una primera aproximació general, el 61% dels entrevistats considera que la seva llengua habitual d'expressió és el català quan se'ls planteja l'opció d'escollir entre català, castellà i altres. Hi ha una lleugera diferència quan se'ls demana "sigui quina sigui la seva llengua habitual, ens pot dir en quin percentatge utilitza les següents? Català, castellà i altres". El català queda amb un 58%. Si confrontem aquestes dades amb la llengua utilitzada al llarg de l'entrevista (que eren iniciades per les enquestadores sempre en català) trobem que el 62% ha usat el català al començament i que el 63% l'ha mantingut al llarg de l'entrevista. Les dades de competència activa, doncs, es reforcen les unes amb les altres.

Els usos lingüístics, avaluats amb una escala que va del 0 al 10, han estat mesurats en 10 situacions diferents, per a diferents usos personals, anant del més intern (ús íntim) al més extern (usos esporàdics, altres, etc.) amb els resultats següents:

- ús íntim	6,00
- ús familiar	5,58
- ús amb amics	5,21
- altres relacions	5,97

En l'ítem "llengua usada per preguntar alguna cosa a algú pel carrer", s'arriba a un valor de 6,42.

L'ús familiar es desglossa en:

- ús amb la mare	5,28
- ús amb el pare	5,36
- ús amb els fills	6,12
- ús amb la resta de la família	5,88

L'ús més alt amb els fills (que majoritàriament han nascut aquí i que aprenen el català a l'escola) que amb els pares, ja ha aparegut en algun altre treball, com p. e. a Strubell i Romaní (1986, pàg. 23), on tenim un 36,5% d'ús de català amb els pares i un 40,6% amb els fills, o el de Siguan ja esmentat abans. La distribució territorial de l'ús no és uniforme: mentre a la província de Lleida s'arriba a un 8,04, a Girona s'obté un 7,62, a Tarragona un 6,99, a la resta de la província de Barcelona un 6,43, a la capital a un 4,64, i a l'àrea metropolitana de Barcelona s'arriba just a un 4,00.

2.2 Usos lingüístics personals

2.2.1 Relació entre usos lingüístics personals i classe social

Aquest tema ha estat estudiat per Marina Subirats en les dues enquestes metropolitanes fetes els anys 1986 i 1990. En comentar les dades de la segona, diu[19]:
"Les categories socioeconòmiques altes tenen un percentatge de persones de parla catalana que és exactament el doble del de les persones de parla castellana. Desequilibri molt notori, si tenim present, com hem dit més amunt, que el primer grup lingüístic és numèricament molt inferior al segon. En les categories mitjanes hi ha encara predomini del grup catalanoparlant, però la

situació és més equilibrada; en les categories baixes la situació s'inverteix totalment, de manera tal que més dels dos terços de les persones d'aquest grup son de parla castellana, i menys d'una quarta part de parla catalana. El grup bilingüe, en canvi, es troba en proporcions similars en totes les categories socioeconòmiques, amb únicament una lleugera disminució en les categories baixes."

Cal constatar que no disposem de dades per al conjunt de Catalunya, atès que no ha merescut l'atenció dels investigadors.

2.2.2 Relació entre usos lingüístics personals i ocupació

Els treballs de l'INUSCAT 96[7] ens permeten saber quina és l'autoavaluació (dades subjectives, per tant, no n'hi ha d'objectives) referida a la proporció d'ús del català en relació amb l'activitat i l'ocupació. El valor "baix" equival a la puntuació de 0 a 4, "mitjà", de 4 a 7, i "alt" de 7 a 10. Les dades són les de la taula 8.

TAULA 8. VALORACIÓ PRÒPIA DE L'ÚS DEL CATALÀ PER ACTIVITAT I PROFESSIÓ

	Ús baix		Ús mitjà		Ús alt	
Activitat i professió	n.	%	n.	%	n.	%
Estudiants	143	48	45	15	108	37
Mestresses	327	45	92	13	311	42
Ocupats	448	39	173	15	520	46
En atur	149	60	35	14	64	26
Pensionistes	212	33	53	8	387	59
Empresaris	34	21	28	18	98	61
Professionals liberals	26	22	17	14	77	64
Tècnics	22	27	10	13	48	60
Administratius	138	33	74	17	210	50
Treballadors qualificats	282	42	67	10	321	48
Treballadors no qualificats	212	60	38	9	138	31

Font: INUSCAT, 1996.

Entre les persones ocupades un ús alt del català correlaciona directament amb l'estratificació sociolaboral: els aturats i els treballadors no qualificats són els que menys usen el català.

2.2.3 Relació entre usos lingüístics personals i formació acadèmica

Quant a la combinació d'aquestes variables, les dades de l'INUSCAT 96 ens donen el següent:

TAULA 9. VALORACIÓ PRÒPIA DE L'ÚS DEL CATALÀ PER NIVELL D'ESTUDIS

En percentatge

Nivell acadèmic	Ús baix	Ús mitjà	Ús alt
Sense estudis	57	6	37
Primària	42	8	50
EGB	36	13	51
FP	35	20	44
BUP	26	10	64
Universitari	25	18	57

Font: INUSCAT 96.

Aquestes dades s'interpreten de la manera següent: atès que no es podia aconseguir una avaluació objectiva dels usos lingüístics de les persones, hom va triar per demanar una avaluació a partir de la declaració del comportament. Així, un 57% de les persones sense estudis s'autoavaluen amb un grau d'ús que podem qualificar com a baix (es donen una valoració compresa entre 0 i 4 punts sobre un total de 10). La correlació previsible entre formació acadèmica i coneixement i ús de català es confirma.

Segons els estudis fets per Reixach i els seus col·laboradors sobre les dades dels censos lingüístics de 1986 i 1991, la correlació entre coneixement de llengua i formació acadèmica és, com era previsible, de caràcter positiu.

D'uns anys ençà, una gran quantitat de persones de llengua familiar castellana es van incorporant a carreres universitàries en les quals abans eren minoria. En el cas de professions lligades a un alt ús de llengua oral (ensenyants i periodistes, per exemple) aquest fet podria afectar la qualitat de la llengua que difonen.

2.2.4 Origen geogràfic

En el treball que estem comentant, hom ha trobat, com era previsible, que l'origen geogràfic correlaciona fortament amb la competència (com en els censos de 1986 i 1991) i amb l'ús. Els nascuts a Catalunya fills de pares catalans són, òbviament, els que més parlen català (un 44% del total, amb un ús de 8,52), seguits dels fills de matrimoni mixt (un 12%, amb un 6,01). En tercer lloc, els nascuts aquí fills de pares immigrants (un 16,5%, amb un 3,39), i finalment, els immigrants (un 23%, amb un 1,86). De cara a l'extensió de l'ús del català cal fer notar el guany a favor del català que suposa que els catalans de primera generació avaluïn amb un 1,31 punts l'ús amb els pares i amb un 4,08 l'ús amb els fills. Si hi afegim que l'ús dels immigrants amb els fills també és superior a l'ús amb els pares, queda confirmat que hi ha integració lin-

güística. El que no podem dir amb les dades actuals, que no són seriades, és quina és la velocitat del procés.

2.3 Usos lingüístics institucionals

2.3.1 Administració pública

Tant l'administració local com l'administració autonòmica presenten, en línies generals, uns índexs elevats d'ús del català, tant oral com escrit. Sobre l'administració autonòmica disposem d'un estudi (N = 1.800) fet el 1990[21] que ens aporta les dades següents:

Quan es demana per la llengua d'ús habitual, un 75% respon que ho és el català, un 15% el castellà i un 10% diu que les dues. Amb més detall, el temps dedicat a cadascuna de les quatre habilitats lingüístiques és el següent:

TAULA 10. PROPORCIÓ DE TEMPS DEDICAT A CADASCUNA DE LES QUATRE HABILITATS LINGÜÍSTIQUES

	% en català	% en castellà
Llegir	81	20
Escriure	86	14
Parlar	80	20
Entendre	79	21

Font: Tudela, 1994.

Pel que fa als usos en diferents situacions tenim:

TAULA 11. LLENGUA EMPRADA PEL PERSONAL DE LA GENERALITAT EN EL TRACTE AMB ...

	% català	% castellà
Superiors catalanoparlants	92	8
Superiors castellanoparlants	36	64
Companys catalanoparlants	91	9
Companys castellanoparlants	42	58
Subordinats catalanoparlants	90	9
Subordinats castellanoparlants	46	53
Públic en general	77	22
Empleats d'altres administracions	80	20

Font: Tudela, 1994.

També disposem d'algunes dades sobre l'administració perifèrica de l'Estat a Catalunya. En línies generals, la situació és deficitària. Mentre que la delegació d'Hisenda va incorporar ben aviat l'ús del català en els formularis relacionats amb la declaració de la renda (primer en format bilingüe i després en doble versió), l'administració de justícia ha avançat molt poc, malgrat diferents actuacions per a l'increment de l'ús del català. L'alta mobilitat dels jutges i la poca quantitat de catalanoparlants que hi opositen, per exemple, en són un obstacle. Així tenim, per exemple, que només un 2% de les sentències dictades a Catalunya el 1994 ho van ser en català, segons declaracions del mateix Conseller de Justícia de l'any 1995.

Segons un informe de juliol de 1995[22], on s'esmenten dades d'un informe de la Delegació del Govern a Catalunya, de 3 de març de 1995, disposem de les dades següents:

TAULA 12. LLENGUA MATERNA DELS FUNCIONARIS DE L'ADMINISTRACIÓ DELEGADA SEGONS USOS

	% català llengua materna	% parlen el català habitualment	% atenció directa en català	% comunicacions escrites als ciutadans en català
Catalunya	31,6	34,7	49,3	75,5
Barcelona	27,5	31,0	37,4	78,8
Girona	56,8	68,0	69,4	63,0
Lleida	46,5	41,7	66,0	73,7
Tarragona	42,6	43,4	56,6	77,3

Font: SG de la Comisión de Coordinación de la Función Pública, 1995.

Si comparem aquestes dades amb les d'alguns usos escrits, les proporcions d'ús del català són molt més baixes:

TAULA 13. USOS LINGÜÍSTICS EN RETOLACIÓ INTERIOR

	% en català	% bilingües	% en castellà
Catalunya	7,5	50,6	41,8
Barcelona	6,4	56,7	36,8
Girona	14,1	44,1	41,8
Lleida	4,9	29,8	65,3
Tarragona	6,6	46,1	47,3

Font: SG de la Comisión de Coordinación de la Función Pública, 1995.

TAULA 14. USOS LINGÜÍSTICS EN IMPRESOS DESTINATS AL PÚBLIC

	% en català	% bilingües	% en castellà
Catalunya	6,9	25,7	67,3
Barcelona	7,8	31,5	60,6
Girona	3,5	18,4	78,1
Lleida	7,7	18,5	73,8
Tarragona	6,3	15,7	78,0

Font: SG de la Comisión de Coordinación de la Función Pública, 1995.

Pel que fa a l'ús del català i el castellà a les institucions centrals, des de setembre de 1994 el Senat convoca una sessió anual per debatre l'estat de les autonomies on els

representants de les diferents autonomies poden utilitzar la seva llengua oficial.

2.3.2 Ensenyament

El català és la llengua més usada en els centres d'ensenyament de primària i de secundària. En el cas de la primària, l'alumnat disposa d'una variada oferta de llibres de text i de lectures complementàries per a tots els nivells. Segons dades del Departament d'Ensenyament referides al curs 95-96, les proporcions de centres per tipus d'ensenyament són les següents:

CENTRES D'ENSENYAMENT

Primària (3-14 anys)

	Només en català	En català i castellà	Només en castellà
Pública	73%	27%	0%
Privada	58%	42%	4%

Secundària

	BUP	FP
En català	29%	17%
Cat. > cast.	29%	15%
Cast. > cat	29%	41%
Les dues	13%	26%
En castellà	0%	0%

Cal observar que els centres educatius de primària i secundària que fan servir altres llengües (anglès, francès, alemany, italià), de prou pes a l'àrea metropolitana de Barcelona, no apareixen desglossats.

Sobre la llengua usada en les PAAU (proves d'accés a la universitat) `, en els darrers anys l'ús del català ha anat augmentant, atès que ha crescut d'un 52,3% el curs 90-91 fins a un 71,7% el curs 96-97.

L'ús i el coneixement del català en els centres d'ensenyament superior universitari presenten grans diferències entre centres d'una mateixa institució i entre les diferents institucions. Aquesta diversitat es dóna en els tres cossos principals: docents, discents i personal d'administració i serveis.

2.3.3 Món socioeconòmic

Respecte a les companyies de serveis públics, l'àmbit on s'ha avançat més és en el dels proveïdors d'aigua, gas i electricitat, que fa temps que han adoptat polítiques bilingüistes demanant als clients la llengua en què volen ser atesos. La companyia Telefónica ha empres un pla d'incorporació del català en les seves activitats institucionals que es reflecteix, per exemple, en les instruccions d'ús de les guies telefòniques, la facturació i els rebuts. També ha incrementat el nombre i la proporció de persones bilingües que atenen el públic.

Pel que fa a la publicitat, pràcticament tota la de les administracions públiques és feta en català en els diferents suports. A les cadenes de la CCRTV, la major part de la publicitat emesa ho és en català, (± 90%) segons declaració pròpia. En les cadenes d'àmbit estatal, s'hi utilitza en algunes desconnexions, però no disposem de dades. Hi ha un treball sobre la publicitat dipositada en bústies particulars[24], però és només un tast.

Sobre etiquetatge tampoc no hi ha estudis. Hom pot constatar empíricament que l'ús del català hi ha augmentat, atès que el 1975 era pràcticament igual a zero. Algunes cadenes de distribució l'utilitzen per als seus productes (Caprabo, Grupo 80, Esclat,...). Disposem d'una publicació elaborada per l'Associació en Defensa de l'Etiquetatge en Català (ADEC), que si en l'edició de 1994 contenia 430 ressenyes, en la de 1997[25] ja arriba al miler d'industrials i productors que etiqueten els seus productes en català. Dissortadament, però, no sabem la quota de mercat que representen.

Sobre l'ús del català en el món de les empreses, disposem del treball fet per ICOP SA[26] per a la Direcció general de Política Lingüística el 1992, amb entrevistes a directius d'una mostra de 928 grans empreses amb seu a Catalunya, triades entre les 1.850 primeres pel que feia al seu volum de vendes l'any anterior (en tots els casos, superior a 1.000 milions de pessetes).

Quan es demana pels usos lingüístics, l'ús escrit del català com a llengua única només arriba al 14% en l'ítem "escrits adreçats a les institucions" (perquè se les suposa catalanitzades). Aquest és l'ús més alt, seguit d'un 11% en el rètols exteriors. Els usos orals, com és habitual, són més abundants: 29% en comunicacions interpersonals, un 23% en les comunicacions telefòniques i un 17% en les visites comercials. Tota la resta d'ítems puntua més baix.

En aquest treball es va fer l'esforç d'elaborar un índex de l'ús del català en les empreses (IUC), amb més de 60 variables, donant més pes a les variables referides a l'exterior que a les referides als usos interns, amb un valor

mitjà de 100 punts i un màxim de 379. Els valors més alts els obtenien les empreses ubicades fora de la província de Barcelona, les més grans per facturació o per nombre de treballadors, i les que tenien clients només a Catalunya. Vora de dues terceres parts del total d'empreses quedaven per sota del valor de la mitjana.

No podem deixar de tenir present que estem parlant d'un territori en el qual, incloent-hi la població de les tres comunitats autònomes on el català és oficial, i d'Andorra, no s'arriba als onze milions d'habitants. Aquest fet comporta que la competència entre un producte "en català" i un altre "en castellà" tingui un biaix favorable al segon causat perquè:

1. Les xarxes de distribució estan consolidades funcionant en i per al castellà, i no accepten canvis fàcilment.
2. L'amortització dels costos de producció afecta més negativament un producte en català perquè té un mercat més petit.
3. Molt sovint arriba al mercat abans, i amb un esforç publicitari major, el producte en castellà. En són exemples les pel·lícules de cinema.

2.4 Tendències actuals i evolució previsible

A més del que acabem de considerar, cal afegir que hi ha un canvi entre la llengua de la infància i la llengua actual principal, canvi favorable al català.

Unes dades de l'enquesta del CIS de 1994 confirmen i resumeixen el que exposem:

TAULA 15. LLENGUA DE LA INFÀNCIA I LLENGUA PRINCIPAL ACTUAL

	% en la infància	% en l'actualitat
Català	54	67
Castellà	38	30
Les dues	6	1
Una altra	1	-

Font: Enquesta CIS, 1994.

El mateix M. Siguan, director del treball, comenta: "...en Cataluña la proporción de los que tienen la lengua de la Comunidad como lengua principal supera claramente a la de los que lo hablan o la hablaban con sus padres. Lo cual significa que un cierto número de los que empezaron a hablar en castellano han adoptado el catalán como lengua principal y habitual"[27].

Aquest fet, el mateix nombre de parlants de la comunitat, que permeten que hi hagi prou persones per a usar la llengua en la major part de les activitats d'una societat moderna, la presència del català en el sistema d'ensenyament i l'existència d'unes emissores públiques de ràdio i TV que usen el català, ens permeten creure que el futur del català està assegurat, com a mínim a mitjà termini. Afegim-hi que en diferents enquestes ha aparegut que la major part dels ciutadans està d'acord amb la frase "sabent català és més fàcil trobar feina" i que l'oposició a la política lingüística és més alta fora de Catalunya que no pas a dins.

En tots els treballs esmentats fins ara apareix que a Catalunya hi ha, a grans trets, tres zones sociolingüístiques: Barcelona ciutat, l'àrea metropolitana de Barcelona i la resta del territori català. Aquesta tercera zona, tan àmplia, és la zona on la situació és més favorable al català, però només hi viu una quarta part de la població catalana. Segons l'INUSCAT de 1996, podem assignar valors a aquests territoris, considerant la variable generada "parla de la gent". La gradació, usant una escala del 0 al 10, dóna el primer lloc a Lleida, amb un 7,30, el segon a Girona (en contra del que habitualment es creu), amb un 6,84, i el tercer a Tarragona, amb un 6,30. Després, com podíem imaginar, vénen la resta de la província de Barcelona (5,13), Barcelona ciutat (5,06) i en darrer lloc l'àrea metropolitana de Barcelona, amb només un 3,28.

3. EL BILINGÜISME A CATALUNYA

3.1 Bilingüisme personal i bilingüisme institucional

El primer que cal observar en aquest punt és la reducció del plantejament de la qüestió lingüística a un afer bipolar, que ha aconseguit un acord quasi total en el país. Si algú, de lluny estant, estudiés de què es parla quan es parla de la qüestió lingüística a Catalunya, podria concloure que només hi ha dos grups lingüístics presents, i que, a més, és un territori on no hi ha minories lingüístiques, substituïdes descriptivament per eufemismes com "novíssims catalans", per exemple. I el cas és que hi ha notables grups d'alemanys, anglesos, magribins i francesos, per esmentar-ne només alguns. Però aprofundir en aquest tema és potser objecte d'un altre capítol.

El que sí hem d'esmentar, perquè molts cops no es té present, és la presència de l'aranès a la Val d'Aran, atès

que una part important dels 7.130 habitants són trilingües (aranès, català i castellà). Els treballs sobre la competència i l'ús de l'aranès són escassos. Per encàrrec de la Direcció General de Política Lingüística, T. Climent va fer el primer cens lingüístic mitjançant entrevistes a una persona de cada llar de la Vall[10]. En el cens de població de 1991 s'incloïa una pregunta sobre el coneixement de l'aranès, i també en l'Estadística de població de Catalunya de 1996[11]. Hi ha un tercer treball fet per J. L. Sans[12] a partir d'una enquesta a tots els estudiants de secundària del curs 94-95.

La quantitat de títols i treballs que tracten "el bilingüisme" és altíssima, amb especial insistència en els escolars i els estudiants de secundària. Del bilingüisme referit a les persones ja n'hem parlat, de fet, en el punt anterior. Només afegirem que pràcticament tothom sap parlar en castellà, però que el com i el quan han estat objecte de molt pocs estudis. A l'enquesta ja esmentada del CIS de 1994, es demanava pel coneixement de castellà. La immensa majoria, com era previsible, el sap parlar, llegir i escriure, amb valors que van del 89% de les Illes Balears fins el 97% de Navarra. És interessant destacar que "...los encuestados que dicen no saber leer ni escribir en castellano tampoco saben hacerlo en la lengua de la comunidad, y pueden considerarse analfabetos[13]."

Pel que fa a les institucions, cal remarcar l'aspecte de la disponibilitat institucional per a atendre els ciutadans en la llengua oficial que aquests escullin per relacionar-s'hi. Ja n'hem parlat en el punt anterior en comentar els usos lingüístics.

3.2 Coneixement i ús de llengües altres que català i castellà

És sorprenent que, essent la indústria turística la primera del país, amb les innegables conseqüències lingüístiques que comporta, no hagi merescut treballs sobre l'ús de llengües no oficials a Catalunya. Quines són, en quina proporció, qui les fa servir, com,... és un terreny pràcticament inexplorat. No hi ha cap sèrie de dades sobre aquest punt. Disposem, però, de les dades de l'enquesta Line-Staff de 1991, on un 45% dels adults enquestats van manifestar que "tenien com a mínim nocions, d'una llengua estrangera". Vora dues terceres parts d'aquests tenen nocions d'anglès (61%) o de francès (62%). Però si es demana de quina se'n tenen més nocions, el 50% respon francès i el 43% anglès. La resta de llengües donen puntuacions tan baixes que no en podem dir res. L'informe conclou: "La llengua anglesa adquireix una progressiva importància com a idioma de transmissió cultural. Es la llengua estrangera més coneguda entre la població jove i, globalment, la més present a les gravacions musicals comprades. Si a això hi afegim que l'accés a un idioma estranger es constitueix com a l'indicador fonamental de les diferències de nivell sociocultural de la població, es constata de forma evident el paper predominant d'aquesta llengua en la cultura moderna" [14].

Només podem aportar dades sobre estudi, ja que no n'existeixen sobre els usos de les anomenades "llengües modernes". Segons el Departament d'Ensenyament, les dades sobre els estudiants actuals de llengües modernes en el sistema escolar i en les escoles oficials d'idiomes (EOI), corresponents al curs 89-90, són les següents:

TAULA 16. ALUMNES QUE ESTUDIEN LLENGÜES MODERNES, PER NIVELLS

		% anglès	% francès	% altres	Total
EGB	Pública	81	19	-	176.120
	Privada	84	15	1	185.616
2ària.	Pública	75,3	24,2	0,4	137.356
	Privada	86,2	2,7	1,1	82.980
EOI	Pública	92,3	7,7	-	72.045

Font: Estadística de l'ensenyament, 1989/1990.

4. LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA A CATALUNYA

En aquest capítol entenem per política lingüística a Catalunya l'exercida per les administracions públiques mitjançant diferents organismes encarregats de la difusió del coneixement i l'increment de l'ús del català, organismes que detallarem en el punt 4.2. Els objectius de la política lingüística de la Generalitat, explicitats en el Pla general de normalització lingüística[15] de 1995, són:

1) Aconseguir que la llengua pròpia de Catalunya sigui habitualment usada per les institucions públiques i privades en tots els usos públics i s'hi desenvolupi, en condicions de no subordinació, tota la activitat.

2) Aconseguir que siguin plenament respectats els drets lingüístics de cada ciutadà de Catalunya pel que fa al desenvolupament de totes les activitats públiques, professionals, culturals, socials o de lleure, sabent que els poders públics protegeixen o emparen l'exercici d'aquests drets, sense conculcar el dret col·lectiu de la comunitat lingüística catalana a la llengua pròpia del territori.

Les altres administracions (local i delegada de l'Estat) han seguit camins molt diferents. L'administració local participa de manera activa i majoritària en el Consorci per a la Normalització Lingüística, organisme d'impulsió i execució de la política lingüística. L'administració delegada de l'Estat ha avançat molt poc, i la seva política lingüística ha optat per un molt discret bilingüisme.

4.1 Marc legal

La Constitució espanyola de 1978 estableix a l'article 3 que:

"1. El castellà és la llengua espanyola oficial de l'Estat. Tots els espanyols tenen el deure de conèixer-la i el dret d'utilitzar-la.
2. Les altres llengües espanyoles seran també oficials a les diferents comunitats autònomes, d'acord amb els seus estatuts.
3. La riquesa de les diverses modalitats lingüístiques d'Espanya és un patrimoni cultural que serà objecte de protecció i respecte particulars."

L'article 3 de l'Estatut d'Autonomia estableix que:

1. La llengua pròpia de Catalunya és el català.
2. El català és llengua oficial de Catalunya, juntament amb el castellà, llengua oficial a tot l'Estat.
3. La Generalitat garantirà l'ús normal i oficial de les dues llengües, adoptarà les mesures necessàries per a assegurar-ne el coneixement i crearà les condicions que permetin assolir la plena igualtat pel que fa als drets i deures dels ciutadans de Catalunya.
4. La llengua de la Vall d'Aran serà objecte d'ensenyament, potenciació i respecte particulars.

A fi i efecte de concretar quins eren els àmbits que el govern de la Generalitat havia de regular per tal d'assegurar el procés de normalització lingüística del català, el Parlament de Catalunya votà per unanimitat una llei per a la protecció i el foment de la llengua catalana, la Llei de normalització lingüística a Catalunya (Llei 7/83, de 18 d'abril). Aquesta llei estableix la doble oficialitat del català i el castellà, i els seus aspectes fonamentals abasten tres àmbits molt importants per a la difusió de la llengua: l'ús oficial i les relacions dels ciutadans amb l'administració, l'ensenyament, i els mitjans de comunicació.

Pel que fa a l'ús oficial, s'hi estableix l'oficialitat plena i separada de cadascuna de les dues llengües, s'estableix que és la llengua específica de l'administració autonòmica i la local, i que els ciutadans poden utilitzar, per a les seves relacions amb l'administració, la llengua que prefereixin.

Pel que fa a l'ensenyament, s'estableix que el català es la llengua específica de l'ensenyament en tots els seus nivells, alhora que es garanteix als pares el dret dels infants a rebre l'ensenyament en la llengua familiar en els primers anys d'escolarització.

Respecte a l'àmbit dels mitjans de comunicació, el Govern es compromet a promoure la llengua i la cultura catalanes en els mitjans de comunicació que li són propis, i a impulsar-ne l'ús en general.

Una altra peça important en l'ordenament és l'art. 34 de la Llei 17/85 de la funció pública de l'Administració de Catalunya, en el qual es determina l'exigència de competència en llengua catalana en les proves de selecció per a l'ingrés en la funció pública, i que ha estat validada per la sentència del Tribunal Constitucional 46/91, de 28 de febrer.

4.2 Agents

Pel que fa als agents, la Generalitat compta amb el Servei d'Ensenyament del Català (SEDEC)[14], unitat del Departament d'Ensenyament que s'ocupa de tot el que es refereix al món de l'ensenyament, des de preescolar fins a secundària, i la Direcció General de Política Lingüística[15], adscrita al Departament de Cultura, que s'encarrega de la promoció de l'ús en els diferents sectors de la societat. L'administració local i l'autonòmica col·laboren en la difusió del coneixement i la promoció de l'ús a través del Consorci per a la Normalització Lingüística[16]. A més, el cinema, el teatre, la premsa i el llibre reben subvencions en aquesta línia des de diferents serveis del Departament de Cultura. No podem oblidar, però, que la mateixa existència de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió[17] és un exemple de política lingüística implícita, atès que proporciona al país mitjans de comunicació audiovisuals que la iniciativa privada no crea amb un nivell d'inversió semblant.

5. HI HA CONFLICTE LINGÜÍSTIC A CATALUNYA? SI N'HI HA, DE QUINES CARACTERÍSTIQUES?

L'expressió "conflicte lingüístic" s'ha fet molt popular des que L. V. Aracil la va utilitzar per primera vegada el 1965 (en francès) i va ser més àmpliament difosa a *Papers de*

sociolingüística[9]. La seva primera teorització ha fet fortuna, i ha qualtat en un dels principis dels sociolingüistes catalans: "allà on hi ha dues llengües en contacte, hi ha un conflicte lingüístic".

Entenem que el conflicte lingüístic és una manifestació de conflicte social, una focalització de les tensions socials a l'entorn del fet lingüístic, que pot assolir diferents graus d'intensitat. Així, no podem dir que a Catalunya hi hagi actualment un conflicte lingüístic d'alta intensitat, malgrat el que pretenen fer creure alguns mitjans de comunicació. Hi ha alguns episodis que apareixen a la llum pública de tant en tant, plantejats tant en pro del català (com per exemple el cas de les protestes per la negativa de l'empresa Disney al doblatge al català de la pel·lícula *Pocahontas*) com en pro del castellà (per part de persones o entitats que consideren conculcats els drets lingüístics dels castellanoparlants a Catalunya). Els actors d'un i altre bàndol són molt desiguals. A més dels agents explícits exposats en el punt 4.2, podem considerar com a actors en pro del català col·lectius com L'esbarzer, la Coordinadora d'Associacions per la Llengua i la Plataforma de Joves per la Llengua (tornem a constatar que en aquest país es dóna la reducció "llengua = català"). Del cantó en pro del castellà, la més veterana seria la Asociación Cultural Miguel de Cervantes (Barcelona), que s'alinea amb la Asociación por la Tolerancia y el Bilingüismo, juntament amb CADECA (Coordinadora de Asociaciones en Defensa del Castellano) i la Asociación de Profesores por el Bilingüismo. Darrerament ha aparegut una altra entitat anomenada "Foro Babel" que es proclama, també, bilingüista[10]. No ens sorprèn que aquest fenomen s'hagi produït: atès que el procés de normalització és un procés de canvi, els qui se senten amenaçats s'organitzaran, indefectiblement i legítima, per tal d'oposar-s'hi i defensar les seves posicions, el seu estatus i els seus guanys.

El llibre d'E. Voltas[11] ha fet aportacions molt importants per al coneixement de quins són els agents implicats en el procés de normalització lingüística. A part de comentar que emfasitza molt el terme de conflicte lingüístic, no s'hi pot afegir res. Hom en pot fer un brevíssim resum dient que les preses de posició pública a l'entorn d'aquest tema es van incrementar a partir del moment en el qual es van signar els pactes de govern entre el PSOE i CiU el mes de juny de 1993. A començament de setembre va destacar amb força la portada de l'*ABC* del dia 12, en la qual es comparava la política lingüística de la Generalitat de J. Pujol amb la del règim franquista. La campanya, mantinguda des d'aquesta publicació, la cadena COPE i alguns altres mitjans, s'ha anat diluint fins a la signatura del pacte entre el PP i CiU posterior a les eleccions generals de març de 1996. Com a reacció, ha sorgit la "Plataforma per la llengua", així com en el 81 va sorgir "la Crida" després de la publicació del "Manifiesto de los 2.300"[12].

Potser s'entendrà millor aquest procés si considerem el camí que ha seguit la modificació de la Llei de normalització lingüística a Catalunya de 1983. Ja a final de 1989[13], el director general de Política Lingüística fa públic que es treballa en un projecte d'actualització. El mes de maig següent, el ple del Parlament aprova una moció per la qual s'insta el Govern que, en el termini més breu possible, dugui a terme estudis sobre l'actualització de la llei esmentada. Aquests informes van ser encarregats i elaborats, però les eleccions del 92 s'hi interposen. La major part dels partits inclouen en els seus programes punts en aquest sentit. A la tardor, en resposta a una pregunta sobre els estudis encarregats, el Govern diu que té previst informar-ne. Però es convoquen les estatals del 93, amb el pacte posterior entre CiU i el PSOE. La tensió política estatal creix, i apareixen Cadeca i la comentada portada de l'ABC. Tot amb tot, el mes d'octubre es reparteix entre els partits polítics un avantprojecte i el conseller de Cultura inicia consultes amb els partits. El PP i el PSC s'oposen a les quotes. Al cap de poc, el 10 de novembre, *El País* publica el text de l'avantprojecte, que al dia següent reprodueixen l'*Avui* i *El Periódico*. El que era un afer dels polítics passa a ser un afer de domini públic. El pas següent es dóna el 15 de febrer del 94: el Tribunal Suprem planteja al Tribunal Constitucional una qüestió d'inconstitucionalitat sobre diversos articles de la Llei de normalització lingüística, i el procés s'atura fins al mes de desembre: en sentència del 23-12-94, el Constitucional resol favorablement a la llei. Mentrestant, el clima polític s'havia anat enrarint i crispant, i, malgrat la sentència favorable, el procés s'atura durant el 95.

Amb les eleccions del 96, en què canvia la majoria al Parlament de Madrid, s'inicia la darrera etapa, en la qual ens trobem en el moment de redactar aquestes ratlles. La quantitat de paper imprès a l'entorn del tema en la premsa periòdica és ingent, amb posicionaments en un i altre sentit. L'Associació per les noves bases de Manresa, per exemple, pretén l'oficialitat única del català[14], mentre el Foro Babel es posiciona pel bilingüisme més estricte. Fer-ne el resum aquí no és procedent. La intenció inicial que fos un procés ràpid no ha trobat resposta, i el clima d'unanimitat que hi havia el 83 ara no es dona: no és el mateix despenalitzar que regular una discriminació positiva. De tota manera, s'ha fet un pas que no s'havia fet en aquell moment: la ponència que elabora el nou text,

ha rebut representants de diferents entitats i associacions perquè expressin el seu parer, fins un total de 36[41]. El tema és obert.

6. CONCLUSIONS

Disposem de dades seriades sobre la competència lingüística en català dels habitants de Catalunya, però no de la seva competència en castellà, ni tampoc dels seus usos lingüístics. El projecte INUSCAT, promogut per l'Institut de Sociolingüística Catalana de la Direcció General de Política Lingüística, que pretén avaluar el grau del català en la nostra societat, és encara un projecte en fase experimental. Els resultats obtinguts fins ara pel que fa als usos de les persones ens permeten creure en la seva viabilitat i la seva possibilitat d'implementació.

Tampoc no hi ha dades seriades sobre el coneixement de "llengües modernes" i el seu ús en la nostra societat, cada vegada més interconnectada amb la resta del món. El conjunt dels estudis duts a terme demostra que hi ha un progrés en l'aprenentatge del català per part de les persones que no el tenen com a llengua familiar, aprenentatge que permet com més va més ús per part de la població en general. Al mateix temps, la transmissió generacional del català per part dels catalanòfons presenta taxes properes al 100%.

Obtenir dades objectives sobre els usos institucionals és assequible i viable, i amb un cost discret. De fet, ja n'hi ha d'acumulades sobre la premsa, la ràdio i la televisió, per exemple. Les referides a cinema i teatre també són recollides, encara que cal aplicar-hi elaboració. Una de les tasques encomanades al Consell de l'Audiovisual de Catalunya és, precisament, quantificar la presència del català en aquest sector. El món del llibre és encara un món a explorar, com el del mercat videogràfic i discogràfic. Dades sobre els usos lingüístics en el món socioeconòmic també són encara per produir i elaborar. La complexitat d'aquest món fa que les mostres necessàries siguin cares, per senzills que siguin els indicadors de referència.

Per últim, voldríem deixar constància de la preocupació que per a una comunitat lingüística demogràficament limitada, com és el nostre cas, causa la forta baixada soferta en la taxa de fecunditat els darrers 20 anys, i que es comenta en un altre llibre d'aquesta obra. Al marge d'altres consideracions, la capacitat de la comunitat de reproduir-se lingüísticament queda limitada, òbviament, per la capacitat de reproduir-se demogràficament.

NOTES

1 Agraïm als nostres companys i companyes de l'ISC la seva col·laboració i les seves observacions que han millorat el nostre redactat inicial. Sense el seu suport el text hauria estat menys reexit.
2 A. M. Badia i Margarit (1969).
3 J. Torres (1988), pàg. 57-77.
4 M. Subirats (1980).
5 M. Strubell (1987), pàg. 407-423.
6 J. M. Romaní i J. Bañeres (1994), 131-138.
7 M. Reixach, 1985.
8 M. Reixach, 1990.
9 M. Reixach, (coordinador) en premsa.
10 Ll. Flaquer (1996).
11 M. Leprêtre (curador), 1992.
12 Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana, 1992.
13 F. Hernández, J. Martí, F. Mercadé, 1992.
14 CIS (1994).
15 M. Aguilera i J.M. Romaní (1995), pàg. 12.
16 Departament de Cultura, (1994) i (1995).
17 Line-Staff, (1991).
18 J. M. Aragay, R. Mur i J. Sabaté, (1995). Estudi fet mitjançant enquesta telefònica a 1.512 adults de tot Catalunya, del 29 de setembre al 15 d'octubre de 1995.
19 M. Subirats, (1992), pàg. 40.
20 J. M. Aragay i J. Sabaté, 1996.
21 J. Tudela, (1994).
22 Secretaria general de la Comisión de Coordinación de la Funció Pública, (1995)
23 Informe de la Direcció general d'Universitats (1997).
24 M. Reixach, (1994), pàg. 63-75.
25 ADEC, (1997) 5a. ed., actualitzada a 31 de desembre de 1996.
26 J. Tudela, (s.d.), pàg. 16.
27 CIS, 1994, pàg. 26.
28 T. Climent (1986).
29 Institut d'Estadística de Catalunya (1993).
30 J. L. Sans, (1995).
31 CIS (1994), pàg. 13.
32 Line-Staff (1991), pàg. 30.
33 Pla general de normalització lingüística (1995, pàg. 14-15)
34 Servei d'Ensenyament del català, creat pel Decret de 22 de maig de 1978, DOGC núm. 4, de 15 de juny de 1978.
35 La Direcció general de Política Lingüística va ser creada pel Decret 115/80, de 23 de juny de 1980, DOGC núm. 75, de 23 de juliol de 1980, i modificada pel Decret 233/88, DOGC núm. 1044, de 16 de setembre de 1988.
36 Creat per acord entre la Generalitat i les administracions locals el 1988.
37 Creada per la Llei 10/83, de creació de l'ens públic CCRTV, i de regulació dels serveis de radiodifusió de la Generalitat de Catalunya, DOGC núm. 337, de 14 de juny de 1983.
38 L. V. Aracil (1982), pàg. 23-28.
39 Recentment ha constituït un grup a Tarragona. *Diari de Tarragona*, 27-6-97.
40 E. Voltas, 1996.
41 Per a una descripció i anàlisi de l'episodi del "Manifiesto", veu S. Giner et altri *La cultura catalana: el sagrat i el profà*; Barcelona. Edicions 62, 1996.
42 *El Punt*, 21-11-89.
43 *Avui*, 17-4-97.
44 *Avui*, 14-5-97.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADEC (1997), *Llista d'industrials i productors que etiqueten en català.* Barcelona; ADEC. (5a).
- AGUILERA, M. i ROMANÍ, J. M. (1995), *Actituds dels consumidors catalans davant de l'ús comercial del català;* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. (ISC, Documents de Treball, 7).
- ALABART, A. , ARAGAY, J. M. i SABATÉ, J. (1993), INUSCAT 1993. Informe presentat a la Direcció general de Política Lingüística; Barcelona.
- ARACIL, L. V. (1982), *Papers de sociolingüística;* Barcelona: La Magrana. (Els Orígens, 9).
- ARAGAY, J. M. i SABATÉ, J. (1994), INUSCAT, 1994. Informe presentat a la Direcció general de Política Lingüística; Barcelona: Universitat de Barcelona, Fundació. Bosch i Gimpera.
- ARAGAY, J. M. i SABATÉ, J. (1996), INUSCAT, 1996. Informe presentat a la Direció general de Política Lingüística; Barcelona: Universitat de Barcelona, Fundació Bosch i Gimpera.
- ARAGAY, J. M., MUR, R. i SABATÉ, J. (1995), INUSCAT, 1995. Informe presentat a la Direcció general de Política Lingüística; Barcelona: Universitat de Barcelona, Fund. Bosch i Gimpera.
- BADIA i MARGARIT, A. M. (1969), *La llengua dels barcelonins: resultats d'una enquesta sociològico-lingüística;* Barcelona: Edicions 62.
- BASTARDAS, A. (1996), *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística;* Barcelona: Edicions Proa. (Biblioteca universitària, 33).
- BOIX, E. (1993), *Triar no és trair. Identitat i llengua en els joves de Barcelona;* Barcelona: Edicions 62. (Llibres a l'abast, 272).
- BRANCHADELL, A. (1996), *La normalitat improbable;* Barcelona: Editorial Empúries. (Biblioteca universal, 82).
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1994), *Conocimiento y uso de las lenguas en España.* (Investigación sobre el conocimiento y uso de las lenguas cooficiales en las Comunidades Autónomas bilingües); Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- CLIMENT, T. (1986), *Realitat lingüística a la Val d'Aran;* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura (ISC, Monografies, 2).
- COLOMER, J. M. (1996), *La utilitat del bilingüisme;* Barcelona: Edicions 62. (Llibres a l'abast, 294).
- CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE (1991), *Indicateurs de la situation linguistique au Québec;* Québec: Gouvernement du Québec.
- CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA, *Padrons municipals d'habitants de Catalunya. 1981. Cens lingüístic (1986);* Barcelona.
- CONSORCI D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE CATALUNYA, *Padrons municipals d'habitants de Catalunya. 1986. Cens lingüístic (1987);* Barcelona.
- EUSTAT (Instituto Vasco de Estadística) (1994), *Biztanzeliaren eta etxebizitzen zentsuak/ Censos de población y viviendas 1991:Hezkuntza eta Euskara/Educación y Euskara;* Euskal A.E.ko Administrazioa/Administración de la C.A. de Euskadi.
- FLAQUER, Ll. (1996), *El català, llengua pública o privada?;* Barcelona: Empúries.
- Gabinet d'Estudis Socials (1991), *Enquesta a la joventut de catalunya 1990;* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència.
- GENERALITAT DE CATALUNYA, *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social del català;* (vol. 2: Situació actual i evolució recent de la llengua catalana). Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1995), *Estadístiques culturals de Catalunya, 1992-93;* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1997), *Estadístiques culturals de Catalunya, 1995;* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1995), *Pla general de normalització lingüística;* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- HERNÀNDEZ, F. , MARTÍ, J. i MERCADÉ, F. (1992), *La llengua catalana a Tarragona: coneixement i ús;* Barcelona: Columna.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1993), *Cens de població 1991, (vol. 8) Cens lingüístic: dades comarcals i municipals;* Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1993), *Taules complementàries de la primera explotació del cens lingüístic 1991. Cens de població i habitatge 1991;* Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- INSTITUTO GALEGO DE ESTATÍSTICA (1992), *Censos de pobacion e vivendas 1991. Poboacion en vivendas familiares. Coñecemento do idioma galego*; Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- LEPRÊTRE, M. (curador), *La llengua catalana en l'actualitat*; Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- LINE-STAFF (1991), *Estudi de comportaments culturals a Catalunya*; (n p) (Estudi per al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya).
- MARÍ, I. (1992), *Un horitzo per a la llengua. Aspectes de planificacio linguistica*; Barcelona: Editorial Empuries. (Biblioteca universal, 53).
- NAFARROAKO GOBERNUA/GOBIERNO DE NAVARRA (1995), *Euskara Nafarroan. 1991ko Biztanleriaren eta etxebizitzen zentsuaren datu soziolinguistikoak/Euskara en Navarra. Datos sociolingüísticos del censo de poblacion y de viviendas de 1991*; Nafarroako Gobernua/Gobierno de Navarra.
- PUEYO, M. (1991), *Llengües en contacte en la comunitat lingüística catalana*; València: Universitat de València. (Biblioteca lingüística catalana).
- REIXACH, M. (1985), *Coneixement i ús de la llengua catalana a la provincia de Barcelona. Anàlisi dels resultats del padró de 1975 i de l'avanç dels de 1991*; Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- REIXACH, M. (1990), *Difusió social del coneixement de la llengua catalana. Anàlisi de les dades lingüístiques del padró d'habitants de 1986 de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià*; Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- REIXACH, M. (1994), "Publicitat en bústies particulars..." *Treballs de sociolingüística catalana, 12*; València: 3 i 4. pàg. 63-75.
- REIXACH, M. (coordinador) (en premsa), *El coneixement del català: anàlisi de les dades del cens lingüístic de 1991 de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià*; Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROMANÍ, J. M. i BAÑERES, J. (1994), "Recerques sociolingüístiques promogudes per la Direcció general de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya" *Treballs de sociolingüística catalana, 12*; València: 3 i 4, pàg. 131-138.
- SANS SOCASAU, J. L. (1995), *Lengua e identitat*; Enquesta: Franja d'edat 15 a 18 ans. Alumnes Institut Val d'Aran, curs 94-95. s.l. (Mecanoscrit inèdit; còpia al Centre de Documentació de l'ISC).
- SECRETARIA GENERAL DE LA COMISIÓN DE COORDINACIÓN DE LA FUNCIÓN PÚBLICA (1995), *Actuaciones del Estado para facilitar la implantación de la cooficialidad lingüística en la administración periférica del Estado*; Comunidades autónomas de País Vasco, Cataluña, Galicia, Navarra, Valencia e Islas Baleares. (s.l.).
- STRUBELL, M i ROMANÍ, JM. (1986), *Perspectives de la llengua catalana a l'àrea barcelonina*; (Comentaris a una enquesta). Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. (Publicacions de l'Institut de Sociolingüística Catalana, Monografies, 1).
- SUBIRATS, M. (1991), *Enquesta metropolitana 1986. Condicions de vida i hàbits de la població de l'Àrea Metropolitana de Barcelona*; Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans. (Vol. 20: Transmissió i coneixement de la llengua catalana a l'AMB).
- SUBIRATS, M. (1992), *Enquesta a la regió metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població*; Barcelona: IEM. (Vol. 4: Educació, llengua i hàbits culturals).
- TORRES, J. (1988), "Les enquestes sociolingüístiques catalanes del 1974 al 1984" *Treballs de sociolingüística catalana, 7*; València, 3 i 4, pàg. 57-77.
- TUDELA, J. (ed.) (1994), *El català a l'administració de la Generalitat*; Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- TUDELA, J. (s.d.), *L'ús de la llengua catalana a les empreses de Catalunya*; Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- VOLTAS, E. (1996), *La guerra de la llengua*; Barcelona: Empúries.
- XUNTA de GALICIA (1992), *Coñecemento e uso do idioma galego*; Vigo: Xunta de Galicia.

LA CULTURA TRADICIONAL A LA CATALUNYA D'AVUI

Jesús Contreras Hernández
Universitat de Barcelona

CONSIDERACIONS PRÈVIES

Parlar de la cultura tradicional a la Catalunya d'avui és una tasca no gens fàcil. El concepte "cultura tradicional", per començar, no té una definició precisa. En principi, la cultura tradicional fa referència a determinats aspectes de la cultura que han perviscut a través del temps mantenint, en més o menys mesura, la funcionalitat i el significat originals i que, en aquesta mateixa mesura, s'han constituït en tradicions. Tanmateix, quan es parla de tradicions en lloc de parlar de cultura tradicional, sembla que s'ha produït ja un cert allunyament entre aquestes tradicions i la cultura considerada en el seu conjunt, en el seu context[1]. Així, les tradicions semblen peces soltes de la cultura que adquireixen una certa autonomia a partir de la qual poden modificar la seva funció i el seu significat originals. "Pervivència", "autonomia", "allunyament" semblen, doncs, paraules clau. I hom es pot preguntar: si no és la funcionalitat dins del conjunt de la cultura la raó de la pervivència, per què en perviuen només uns determinats aspectes? Quins són i per què? Com i per què es produeix l'allunyament? Dins de quina lògica cultural s'emmarquen i com s'articulen en el nou context cultural? Diu Ll. Prats (1995, 14-15) que

> «Les tradicions no existeixen fins que no són creades o seleccionades per actuar com a referents simbòlics de les identitats, com a miralls que reflecteixen les idees i els valors que tenim sobre nosaltres mateixos.»

En el cas de Catalunya, sembla que hi ha hagut dos moments històrics particularment importants per a la invenció, la construcció, la reconstrucció, la selecció, la interpretació i la reinterpretació de les tradicions (Martí, 1996; Prats, 1995): el període de formalització del pensament nacionalista del segle XIX, i la transició democràtica del postfranquisme.

En efecte, l'interès per la cultura tradicional o el folklore va començar a desenvolupar-se, a Catalunya, a mitjan segle XIX. Els primers folkloristes es van interessar, fonamentalment, per la literatura popular i pel dret consuetudinari (Manuel Milà i Fontanals i Francesc Maspons i Labrós). Després, l'anomenat excursionisme científic de la Secció de Folklore (1904) del Centre Excursionista de Catalunya va impel·lir de nou l'interès pel folklore. Entre els folkloristes més destacats cal anomenar Rossend Serra i Pagès i Cels Gomis. Posteriorment, els germans Joaquim i Tomàs Carreras Artau, juntament amb Josep Maria Batista i Roca, van fundar l'Arxiu d'Etnografia i Folklore (1916-1922), amb què van pretendre un folklore més científic però no menys apassionat. Per aquest motiu van publicar el *Manual per a recerques d'etnografia de Catalunya* (1922). Una mica posteriors, dels anys trenta, van ser els treballs finançats per la Fundació Rabell i Cibils (Fundació Patxot), en els quals van participar Joan Amades, Aureli Capmany i Ramon Violant i Simorra. Aquests últims van ser els continuadors del conreu del folklore i l'etnografia durant el període immediatament posterior a la Guerra Civil espanyola.

Els estudis d'aquests folkloristes, malgrat tot i en general, presenten una sèrie de limitacions:

> «... en primer lloc, el folklore només presenta interès per la descripció de fenòmens, objectes i comportaments sense pretendre explicar-los; en

segon lloc, manca un sentit totalitzador de la cultura, essent nombrosos, per exemple, els treballs sobre danses, cants, música, instruments i jocs, però son poc freqüents els que presenten tots aquests elements amb una visió integradora, que en mostri les connexions i interrelacions com a exponents del complex cultural festiu; en tercer lloc, és freqüent de llegir descripcions de festes totalment desllligades del context que els ha donat origen, per la qual cosa es fa difícil llur real comprensió i valoració; en quart lloc, podríem assenyalar una tendència força generalitzada que ha consistit en una clara preferència a descriure les festes més singulars i estranyes en detriment de les més comunes, la qual cosa no significa que aquestes últimes siguin menys populars i celebrades que les altres; en cinquè lloc, quan els folkloristes s'han posat a teoritzar, s'han preocupat de dir **on, com i des de quan** se celebren les festes populars, però s'han oblidat de fer constar el per què d'aquestes celebracions.» (Prat i Contreras, 1982: 14-15).

Aquestes limitacions arrenquen tant de la metodologia realment aplicada com dels pressupòsits ideològics que van orientar i condicionar les seves perquisicions. El mateix Amades assenyalava (1969, 1257) que l'estudi del folklore:

«Arreu va prendre un **sentit patriòtic** que va caracteritzar-lo i donar-li fesomia, i els primers que van conrear el folklore van ésser els poetes i la gent de lletres arborats de l'**espurna patriòtica** que va conduir a la publicació de llibres de caient camperol i amarat de l'agre de la terra, que foren adquirits amb avidesa per les mateixes persones que vibraven a l'impuls d'amor al terròs.» (Els subratllats són nostres)

Com assenyala Llorenç Prats (1988), l'objectiu primordial dels folkloristes catalans va ser voler contribuir a la formació d'una imatge mítica de la tradició popular que es convertís en un dels pilars simbòlics fonamentals del **catalanisme** que va postular el moviment de la Renaixença. D'aquesta manera, van construir una imatge de la cultura tradicional basada en la selecció d'aquelles manifestacions que es corresponien amb els principis de l'esperit pairal i que eren presentades com a relíquies tangibles de la tradició popular i manifestacions primordials de l'esperit català.

Així mateix, els folkloristes instaven l'estudi dels costums tradicionals, temorosos de la seva desaparició o de la seva contaminació com a conseqüència de la important immigració dels anys vint i trenta. Curiosament, la també important emigració del camp català cap als centres industrials catalans no va interessar als folkloristes. La contaminació significava pèrdua i diversificació, de tal manera que l'autenticitat de la tradició estava en perill. Una autenticitat que, segons els folkloristes de l'època, calia cercar, sobretot, en els ambients rurals de Catalunya, perquè eren els menys contaminats per la immigració i per l'universalisme.

«Dolorosament, els documents folklòrics es perden per moments. El temps no passa en va, cada dia accelera més la seva cursa esbojarrada i un vent de modernisme i d'universalisme tot s'ho emporta i tot ho capgira. El món es desdibuixa per moments de la seva graciosa i atraient coloraina local que li donava tipisme i relleu, com la floreta viva de color que sobresurt xiroia i peculiar de la contrada entre l'estesa prada tota verda, per a trencar-ne la monotonia. Tot pren el mateix color gris, indefinit i impersonal que ens iguala fins on pot i tracta de mesurar-nos a tots amb el mateix raser. Potser no és molt llunyà el dia que nosaltres pensem, vestim, cantem, mengem, ens divertim i ens manifestem, en fi, totes les vibracions de la nostra ànima tal i com ho faci qualsevol altre ciutadà xinès, persa, americà, eslau, escandinau o de qualsevol altre país on la gent sàpiga que cada mà té cinc dits, puix que haurà arribat el moment que el volar foll i esparverat del temps i el rodolar incessant del món, ens hauran portat a ésser tots iguals.» (Amades, 1969: 1.259-1.260)

Per als folkloristes, la societat rural o pagesa era la dipositària de les essències de la tradició i de la catalanitat. De la mateixa manera, el món rural va ser romànticament idealitzat.

Si s'ha de jutjar per l'anterior cita de Joan Amades i per altres d'altres folkloristes i geògrafs com Pau Vila, la consciència de canvi sociocultural ha existit sempre. Malgrat tot, aquesta consciència sembla haver-se manifestat en moments en què era possible observar en acció "allò que havia de desaparèixer", la tradició encara viva en el present, per bé que limitada en l'espai. Avui, la situació sembla diferent. La preocupació ja no apunta a "el que aviat desapareixerà". La nostra societat actual sembla caracteritzar-se, entre moltes altres manifestacions, per una consciència molt acusada de la diferència entre un **abans** (un conjunt nombrós d'"abans" diversos, imprecisos i ambigus) i **l'ara**: "tot ha canviat", "tot s'ha perdut", "ara és tot molt diferent", "ja res és com abans". La rapidesa del canvi, sobretot tecnològic, potser sigui un dels

factors que més ha contribuït a aquesta consciència de relativitat i transitorietat. Així, si bé és cert que sempre hi ha hagut consciència de canvi, la particularitat del nostre present és que no només es coneix i es té consciència del canvi diguem-ne històric, sinó que el canvi forma part de la pròpia quotidianitat. No fa falta ser un vell[4] per poder haver viscut més d'un canvi en relació amb una determinada institució, un mitjà de transport, una plaça, les relacions intergeneracionals, les formes d'herència, les maneres de vestir, de menjar... Sens dubte, aquesta particularitat repercuteix en la mateixa percepció de les coses, en la mateixa filosofia, en la configuració del nostre particular sentit comú actual. Avui ja no hi ha cap temor perquè desaparegui la tradició. Les tradicions més o menys costumistes es donen ja per desaparegudes; però algunes tradicions poden ser recuperades i altres, fins i tot, inventades ara mateix; i les **essències**[5], per la seva banda, es consideren perennes. El fet diferencial ja no cal descriure'l, contextualitzar-lo, contrastar-lo o explicar-lo, n'hi ha prou amb afirmar-lo; és més implícit que explícit, més intangible que contrastable. Si s'ha de jutjar per la falta d'investigació etnogràfica i antropològica o sociològica, es podria pensar que, segons com, el fet diferencial consisteix a afirmar i creure que hi ha un fet diferencial. Avui, a penes s'impulsa la investigació sobre el que serien les manifestacions populars de la cultura (amb l'excepció de les tasques endegades pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana i el seu inventari del patrimoni etnològic) perquè en certa manera es creu que la cultura tradicional o el folklore ja ha estat investigat, és a dir, recopilat. Avui, el que fa falta és conèixer el folklore recollit pels nostres folkloristes històrics i practicar-lo, en unes circumstàncies revestides de certa ritualitat si no de litúrgia, com a exercici d'afirmació ètnica o catalana. Es pot dir que, avui, la tradició **ja** ha estat **fixada** o, com diu Martí (1996:95), el folklore es converteix en folklorisme:

> «El producto folklorístico se distingue (...) del folklórico, por su fijación de normas, aspecto que se debe tanto a la voluntad de aferrarse a una tradición mejor o peor entendida como a las posibilidades que ofrecen los recursos actuales de "congelar" cualquier manifestación, ya sea a través de la imprenta, la fotografía, las grabaciones sonoras o el vídeo. A través de estos medios, la "tradición" se difunde de una manera completamente diferente a como sucedía antes.»

La immensa obra de Joan Amades, i particularment el seu *Costumari català. El curs de l'any*, n'és un bon exemple. Sembla que les tradicions catalanes siguin les recollides per Amades, que ja no n'hi hagi d'altres. Tampoc no sembla que aquestes hagin evolucionat. Les alternatives sembla que es limitin a mantenir-les tal qual, a recuperar-les tal com van ser o al fet que hagin desaparegut. Malgrat tot, hom s'ha de preguntar si el *Costumari català. El curs de l'any* constitueix una descripció mínimament acceptable de la societat tradicional catalana. De quina Catalunya i de quins catalans parlava exactament Amades en les seves obres? De quina època concreta són les seves descripcions i fins quan van ser mínimament vàlides? Quines tradicions va deixar de recollir i per què? No resulta gens fàcil respondre aquestes preguntes. Crec que és una vertadera llàstima que una tal quantitat de dades sigui tan poc aprofitable avui dia per intentar reconstruir la quotidianitat i la cultura popular del nostre passat més o menys immediat. Des de la nostra perspectiva actual, la fragmentació i la descontextualització són els efectes més característics, no només de l'obra de Joan Amades sinó de la quasi totalitat dels folkloristes catalans. I, tanmateix, l'èxit de l'obra d'Amades en aquests anys és extraordinari si tenim en compte tant el seu èxit de vendes com els múltiples usos que se'n fa per datar, explicar o recuperar tradicions. Si jutgem pels usos que se'n fa, sembla que la cultura tradicional catalana no hagi canviat gens en l'últim parell de segles.

LA REVALORITZACIÓ I LA RECONVERSIÓ SIMBÒLICA DE LA CULTURA TRADICIONAL

Al llarg dels anys setanta es va produir el segon gran moment de la revalorització de la cultura popular i tradicional, sobretot d'algunes de les seves manifestacions festives, les anomenades festes populars i tradicionals[6] que havien estat marginades, fins i tot prohibides, per i durant el franquisme. Al marge d'altres consideracions[7], es podria afirmar que aquesta revalorització, fins i tot la reivindicació, responia al fet que, com diu Frigolé (1980):

> «El desplaçament, la marginació dels elements culturals locals, els converteix automàticament en símbols i signes ètnics. Elements que formaven part de la cultura en sentit ampli, de l'estructura sociopolítica i que no tenien una especial significació ètnica, com a conseqüència del seu desplaçament es converteixen en símbols i signes ètnics.»

En efecte, algunes de les anomenades festes populars no només van sobreviure sinó que fins i tot es van veure reforçades, precisament, per aquesta circumstància. Al llarg dels anys setanta es va produir un procés que podríem denominar de simbolització d'algunes festes en la mesura que es van convertir en signes de la identitat cul-

tural, i ja no tan local, sinó de Catalunya en general. Així, l'àmbit local, o comarcal, en què originàriament estaven inscrites aquestes manifestacions, per exemple la Patum de Berga, la Festa del Pi de Centelles, el Correbou de Cardona, la Festa Major de Vilafranca o la del Barri de Gràcia, etc. es va ampliar considerablement fins a convertir-se en un símbol de catalanitat, ultrapassant el seu àmbit estrictament local. La catalanitat no es donava només per la tradició que continuaven i per la història que més o menys sintetitzaven, sinó també, i sobretot, perquè havien estat **percebudes** com a festes catalanes[9]. Això no vol dir que aquest procés inclogués totes les manifestacions festives, lúdiques o tradicionals. No totes les festes locals o comarcals, com moltes festes majors, romeries, aplecs i fires, van constituir una reivindicació de catalanitat. Per què unes sí i altres no? S'hauria d'estudiar cada cas concret. És possible pensar, malgrat això, que aquelles festes o expressions amb més dosi de ritus i de condensació simbòlica, es poden convertir més fàcilment en manifestacions inconscients i generar sentiments identificatoris. Aquest procés de desplaçament-simbolització-recuperació es pot il·lustrar amb una de les festes més significatives de la tradició popular: el Carnaval, i amb un dels carnavals més coneguts de Catalunya: el de Vilanova.

A Vilanova i la Geltrú (Cf.:Belascoain, 1984), després de la prohibició del Carnaval que va seguir el final de la Guerra Civil, només en van quedar uns balls, anomenats aleshores de primavera, sense màscares, i que se celebraven en l'interior de societats o en sales de ball. La recuperació d'una manifestació de carrer no va tenir lloc fins a l'any 1955. Van ser les comparses. Uns anys més tard, les comparses es van convertir en Festa d'hivern i van ser declarades d'interès turístic nacional. Durant aquells anys, van coexistir actituds relativament contradictòries al voltant de les comparses de Vilanova: d'una banda, una instrumentalització política i econòmica de la festa (el 1966 es va crear el Patronat de Turisme); i, d'altra banda, un to de patriotisme localista o de "vilanovisme". Simultàniament, d'una manera més o menys soterrada, a l'ombra d'aquestes festes d'hivern, es van anar entrellaçant una sèrie d'activitats més o menys marginals dins de les quals es barrejaven conscienciació política antifranquista i d'esquerres, activitats teatrals i una nova visió de la festa com a espai cultural. A final dels anys seixanta i durant els setanta, van néixer noves societats, va augmentar la participació en les comparses i es van anar recuperant altres aspectes o parts més conflictives de la festa de Carnaval. S'ha de recordar que el Carnaval de Vilanova començava, i comença avui altra vegada, el dia de Dijous gras amb l'*arrivo*, el seguia el sermó, les comparses, les danses, *l'enterro* i el testament. La culminació del procés de recuperació es va produir durant els anys 1976 i 1977, mort ja el general Franco, amb la creació de la Comissió de Carnaval, dins la qual les noves societats, impulsades pels joves i "esquerrans", van desplaçar les societats tradicionals. L'any 1979, amb les primeres eleccions municipals, l'esquerra va entrar a l'ajuntament, i l'ajuntament a la Comissió del Carnaval, i així va cobrir la major part de les despeses. Durant els anys vuitanta, una generació encara més jove comença a qüestionar la festa del carnaval tal com està concebuda i organitzada. Es critica la rigidesa recuperacionista, la seva jerarquització, la seva oficialitat, etc. i es proposa una revisió crítica de la celebració.

Segons Belascoain (1984, 18-20), hi va haver una vinculació estreta entre els organismes polítics i socials que van impulsar l'espai festiu del carnaval en els primers anys de la seva recuperació després de la Guerra Civil. Aquesta vinculació permet observar el paral·lelisme existent entre l'evolució i la recuperació dels diferents aspectes i parts del carnaval i la recuperació de la llibertat política. Al cap i a la fi, al llarg dels anys setanta, l'activitat política va fer servir l'espai festiu com un espai més de l'actuació reivindicativa[10]. Un cop conclòs el procés de normalització democràtica, en canvi, es produeix una nova rèplica amb l'aparició d'una generació que ja és crítica amb la nova institucionalització política i amb la contextualització recuperacionista de la festa, així com de la simbologia ritual que s'hi atribueix, considerada cada vegada més oficialista i rígida. Aquesta nova generació queda fora del nou marc de les relacions de poder i es presenta com a la rèplica als replicants de l'oficialisme dels anys setanta.

El Carnaval de Vilanova és només un exemple del procés de simbolització dels molts que es van esdevenir durant la dècada dels setanta i que van culminar amb la constitució democràtica dels municipis. Amb aquesta, nombrosos ajuntaments van habilitar pressupostos, fins aleshores inexistents, per a la preparació i la celebració de festes populars o tradicionals. Fins i tot, es van recuperar festes que havien desaparegut o que estaven en el trànsit de desaparèixer. La participació popular en les esmentades festes es va incrementar considerablement[11], sobretot per part dels més joves –aparentment el grup d'edat menys interessat per aquest tipus de festes i més identificat amb les formes modernes de celebració i diversió–, i també per part de les dones –sens dubte el gènere marginat dels aspectes més públics de la festa, sobretot en les seves manifestacions més profanes.

En relació amb aquest procés de recuperació resulta pertinent reproduir el que va afirmar Bienve Moya (1996):

«Esta recuperación de la cultura popular durante el postfranquismo fue recibida con los brazos abiertos por los nuevos gobernantes democráticos: recuperar la calle era el lema, y la cultura popular catalana conoció (aun conoce) una edad de oro de participación e imaginación, en la que se reivindicaron viejas formas sociales, casi olvidadas en los desestructurados núcleos urbanos del desarrollismo, pero que poseían la fuerza y el encanto de la memoria prohibida. A esas formas tradicionales se añadieron formas nuevas, inventadas (mestizadas) a partir del contacto con la realidad circundante (¿que duda cabe que la dinámica actual de las *colles de castells*, por ejemplo, bien poco tienen de parecido con la misma actividad a mediados de siglo?). Apareció en las plazas un folclor festivo, dinámico, arriesgado, desenvuelto (...). Aparecieron los *castellers*, los *diables*, (y el *correfoc*) y los *gralles*, que interpretaban una vieja y resabida música popular que la mayoría de los estudiosos oficiales... ya creían muerta. En fin, aparecieron todas las formas, dinámicas y desinhibidas, de la fiesta de la *Catalunya Nova* (...), excluídas, por vicio, de las supuestas genuinas formas culturales de un idealizado país eterno y bien pensante. Formas que podían asumir el reto de mestización puesto que contaban con el respaldo de una sociedad heterogénea, intergeneracional y numerosa que se reconocía en ellas. En la década de los setenta, todas estas manifestaciones del folclor catalán aparecieron a los ojos de los ciudadanos del área metropolitana de Barcelona a través del altavoz de la Mercè, Sant Joan o el Carnaval, como una revelación.»

El procés de recuperació, malgrat tot, va anar molt més enllà de les manifestacions festives. La tradició o tot el que és tradicional, equiparat amb el que és propi i el que és distintiu, com a especificitat cultural o com a senyes d'identitat, va ser reivindicat de manera general. Possiblement es tractava d'una resposta al que es percebia com un procés d'uniformització o d'homogeneïtzació motivat tant pel procés politicocultural com pel derivat de l'anomenada societat de consum. Així, es podria enumerar una llarga llista de tradicions recuperades, bé per motius de reivindicació de la identitat cultural, o bé per la reivindicació d'una manera de viure més humana, ecològica o natural: festes majors de pobles més o menys petits i aïllats (moltes havien desaparegut per falta de joves que les organitzessin i els donessin vida), envelat, formatges artesanals, herbes medicinals, masies i pobles abandonats, artesanies com el teixit o la ceràmica, estris agrícoles per a ornamentació rústica, cançons populars i tradicionals, costums com el de fer cagar el tió, o el pes sebre, les representacions de pastorets, les cantades de caramelles, rememoració d'oficis o d'activitats tradicionals com ara les dels traginers, raiers, concursos de gossos de pastor o gossos d'atura, concursos de plats típics com el xató, o els calçots, la generalització de la sardana, per mitjà del seu ensenyament més o menys subvencionat, etc.

LA MERCANTILITZACIÓ DE LA CULTURA TRADICIONAL

Aquestes recuperacions, malgrat tot, tenen quelcom de paradoxal, ja que sorgint d'un cert rebuig dels processos d'uniformització cultural, derivats no només de la repressió politicocultural pròpia del franquisme sinó també de la lògica mateixa de l'economia de mercat, semblen haver estat ràpidament assimilades i més o menys estereotipades dins d'aquesta mateixa lògica econòmica. Així, per exemple, moltes tradicions folklòriques, les gastronòmiques incloses, han estat comercialitzades en forma d'espectacles turístics que contribueixen a donar vida al poble (vida economica, s'entén), en forma de llibres curosament editats i il·lustrats que circulen, sobretot, com a objecte de regal en dates assenyalades tradicionalment per a aquests mateixos, en forma de restaurants típics, de tallers d'artesania i d'animació cultural, comerços especialitzats en el subministrament de materials, idees o en la compra de productes artesanals per al seu ús ornamental, etc.; o també en cadenes de distribució, algunes d'abast internacional, de productes artesans tradicionals. Es podria dir que el que és tradicional es posa de moda i que, de la mateixa manera, la tradició constitueix un valor afegit des del punt de vista econòmic, anima la demanda i n'augmenta el preu. El que és típic, tradicional, rural resulta ara globalment idealitzat subsumit en la lògica de l'economia de mercat. Una de les seves manifestacions interessants es produeix a través del fenomen de la segona residència. Sobre això, diu X. Roige (1985):

«Aquesta idealització del camp es manifesta clarament en el contacte cultural derivat de les segones residències. La situació podria trobar-se en molts pobles [...] Al poble de Balea (Terra Alta), la part antiga del poble és dalt d'un turó, amb carrers estrets i amb pendent. L'estructura de les cases consistia en una entrada a l'habitatge i una altra (en forma d'arcada) als estables. El poble te una economia fonamentada en el monocotreu de la vinya. Amb la mecanització del camp, aquelles

> velles cases han deixat de complir la seva utilitat i no serveixen per poder guardar el tractor que, a més, no pot transitar pels estrets carrers del nucli antic. La solució lògica consisteix en el fet que les cases velles vagin abandonant-se i se'n construeixin de noves, adaptades a les noves necessitats de l'agricultura i un habitatge en millors condicions. Doncs bé, el nucli vell ha canviat de funció, les cases han estat comprades pels barcelonins que hi van a passar les vacances i caps de setmana. Aquests es mostren estranyats que la gent del poble pugui abandonar aquestes cases "rústiques" que han restaurat procurant preservar els elements de "ruralitat" o de "tipisme". Els del poble, en canvi, han construït cases amb les millors condicions que han pogut segons el seu nivell econòmic. El barri antic l'anomenen la "Barceloneta". Què és aquí la "tradició"? Les cases dels pagesos o les dels barcelonins?»

Hi ha diferències notables entre la lògica política de la recuperació i la lògica mercantil. Podríem dir que la lògica política suposava una voluntat de recuperar el que havia estat prohibit, en tant que constituïa o podia constituir una manifestació de la identitat. La lògica econòmica, d'altra banda, s'inclina per recuperar el que és susceptible de convertir-se en mercaderia, sigui per la seva dimensió d'espectacle o d'objecte consumible. La lògica política portava a la reivindicació del que és marginat; la lògica mercantil pot arribar, quan no hi ha res típic per recuperar, a l'adopció del que és típic d'altres llocs o, fins i tot, a la seva invenció per tal d'atraure consumidors.

D'aquesta manera, la cultura tradicional i, més específicament, el que s'anomena folklore, s'ha anat descontextualitzant progressivament dels modes de vida particulars dins dels quals es van originar i van adquirir el seu particular significat. Avui, la majoria de les manifestacions folklòriques que tenim ocasió d'obervar estan poc o gens integrades en un lloc, poc o gens integrades en una manera de viure particular[11]. En aquest procés, unes manifestacions han desaparegut sense que ningú les reivindiqués; altres han estat prohibides perquè es considerava que no responien al tarannà català (en resulta il·lustratiu i paradoxal l'exemple del correbou de Cardona); i algunes (sobretot aquelles que tenen més dimensió estètica i/o espectacular) han tingut tant d'èxit que han estat imitades a molts llocs. Aquest últim cas és el de les cada vegada més nombroses colles de diables[12], de castellers[13], de gegants, de bastoners, etc. Cadascuna té el seu aplec o trobada i, a més, les criden, o contracten, moltes comissions de festes d'altres localitats per amenitzar les pròpies festes. Sembla que avui el folklore es descontextualitza, es desglossa o es fragmenta cada vegada més en especialitats diferents i concretes, i el conreuen individus que pertanyen no tant a una societat o a una cultura particular sinó a una associació o a una companyia.

> «La pràctica actual de convertir aquests grups en colles ambulants que omplen mercenàriament les cercaviles de les poblacions que no posseeixen elements d'aquest ordre, em sembla un error que es pot acabar pagant amb la total desaparició, per abús de, l'encara, ric patrimoni actual. Per abús, i, sobretot, per la descontextualització del fenomen que implica aquest mercenarisme. Abús i descontextualització que probablement neixen d'una ben intencionada voluntat d'estendre, i fer-ne referents "nacionals", allò que només és local i específic d'un temps festiu concret i no de totes les festivitats de l'any» (B. Moya, *Avui*, 15-7-1996, pàg. 16).

A més de la descontextualització i de la fragmentació del folklore, així com de la seva semiprofessionalització, en cal citar un altre aspecte, més sorprenent encara que els anteriors: es tracta de la concurrència entre les diferents agrupacions o especialitats. En la mesura que el folklore ha estat considerat patrimoni cultural, la seva recuperació i el seu manteniment han estat subvencionats econòmicament per les diferents instàncies de l'Administració, local o autonòmica. En la mesura que algunes manifestacions s'han convertit en espectacle, les seves agrupacions poden ser contractades per actuar. Les retransmissions televisives, en directe o diferit, contribueixen a alimentar un cert aire d'espectacle i de competència. Aquesta competència abasta diverses qüestions. Es pot competir per uns recursos cada vegada més escassos, com ara les subvencions públiques; es pot competir, fins i tot, per la més o menys autenticitat que se suposa a cada una de les manifestacions folklòriques. En qualsevol cas, sembla que el folklore, cada vegada més, constitueix una activitat pròpia d'un fenomen absolutament modern: l'**oci**. En aquest sentit, resulten paradigmatiques les consideracions recollides en una carta de la Federació Sardanista de Catalunya:

> «Des d'aquesta Federació estem preparant un estudi... sobre els diferents escenaris de futur en relació amb les activitats d'oci i la corresponent **ubicació de les sardanes en aquest marc competitiu**. De fet es tracta de veure **cap a on hem d'impulsar l'evolució de la sardana per tal que segueixi tenint el seu espai en el futur.**» (Girona, 30 de maig de 1995) (Els subratllats són nostres).

Qui són avui els competidors de la sardana? Qui es disputa el seu espai en el futur fins al punt d'haver de pensar a impulsar una evolució? ¿Quines són la nova dinàmica i la lògica actual del folklore que el porten a ser pensat més en termes de marqueting que d'identitat, més en termes de concurs que de diversió? Per suposat que l'element identitari no hi és absent, però sí que ha adquirit una nova dimensió. A diferència dels anys setanta, no es tracta ara de recuperar la cosa pròpia, ja sigui l'autogovern, la llengua o determinats símbols expressats en el folklore. Avui no estan prohibits. No es discuteix la possibilitat de manifestar-los. Avui, a l'igual que ocorre amb altres manifestacions, el que sembla estar en discussió és l'audiència, l'eco, la transcendència, la normalització, l'autenticitat, la puresa, l'oportunitat.

EL FOLKLORE COM A ESCENARI DE LES DIFERENTS LLEIALTATS I IDENTITATS ÈTNIQUES

El folklore, tal com s'ha volgut recuperar, o reinventar, o adaptar (per gent dels mateixos pobles, pels ideòlegs del folklore o de la identitat, pels estudiosos o pels animadors, pels grups d'immigrants, etc.) sembla ser ara, també, l'**escenari** per a la manifestació i, si cal, per a la confrontació entre les diferents lleialtats i identitats ètniques. Quines evocacions identitàries permeten avui les diverses manifestacions folklòriques? Quines són les diferents lleialtats o identitats que apareixen en l'escenari? Fins a quin punt aquestes diferents lleialtats i/o identitats són més o menys complementàries o contradictòries? Quines són les raons de la complementarietat o de la contradicció? Davant què o qui volen avui afirmar-se o diferenciar-se les persones que el reivindiquen o practiquen, o que senzillament hi assisteixen o l'aplaudeixen?.

Alguns esdeveniments de la primavera de 1996 són significatius pel que fa a la nova dinàmica que sembla afectar, avui, les manifestacions folklòriques. Vegem-ne un exemple. Durant la celebració de la Festa Major de la ciutat de Lleida[11] té lloc la Trobada de Gegants. Amb motiu d'aquesta Trobada es conviden certes agrupacions folklòriques. D'entre aquestes agrupacions, la dels sardanistes, ja *in situ*, es nega a participar perquè no estan d'acord amb compartir cartell[12] amb les cases regionals de Galícia, Aragó, Andalusia, Extremadura i Castella-Lleó, al·legant que no té sentit que en una festa catalana intervinguin grups folklòrics d'altres comunitats. La polèmica estava servida, els geganters i els castellers van abandonar la Trobada abans que s'acabessin les intervencions. Durant les actuacions de joteros i de quadres flamencs, algunes colles van tocar *Els segadors*, i també algunes cançons tradicionals catalanes acompanyades de tambors i gralles. En la seva justificació, els sardanistes van declarar que la seva actitud no era intolerant, però que l'Ajuntament els havia promès un acte de cultura tradicional catalana i no una olla barrejada. Un dels responsables sardanistes declarava: «A Catalunya, la dansa nacional és la sardana[13]. I de la mateixa manera que nosaltres no anem a la Feria de Abril a ensenyar-los sardanes, demanem, perquè estem a casa nostra, que es respecti la nostra identitat.» El Consistori de Lleida responia que la Trobada (la XIII, per cert) constituïa una «manifestació cultural de convivència en què tenien cabuda tots els grups i totes les identitats ciutadanes que al llarg de l'any treballen i s'esforcen per mantenir vives les diverses manifestacions culturals [...]. La cultura ha de ser vehicle d'unió i de participació ciutadana». A més, l'Ajuntament afegia que el programa el van debatre tots els grups representats en el Consistori i totes les identitats, els grups i les associacions de la ciutat.

La polèmica pot resultar il·lustrativa d'una nova dinàmica en què s'inscriuen avui les manifestacions folklòriques. Per una banda, la legitimació atorgada pel consens entre els representants polítics, i també entre els representants de les entitats ciutadanes; per altra banda, la legitimació atorgada per l'autoctonisme. Així mateix, per un costat, la legitimitat de la tolerància, la unió i la participació ciutadana; per un altre, la legitimitat de la pròpia identitat, de la identitat nacional o de la identitat que juga a casa.

La qüestió resulta, també, considerablement ambigua. Quins són els trets que defineixen avui la identitat? En què ha de consistir o com ha de manifestar-se el respecte per aquesta identitat? Per què i en quina mesura la presència de manifestacions folklòriques no catalanes pot suposar una falta de respecte? Totes les manifestacions folklòriques no catalanes suposen una falta de respecte, o només aquelles considerades pròpies d'altres pobles de l'Estat espanyol[14]? Per què unes sí i altres no? ¿Fins a quin punt les actituds d'algunes agrupacions folklòriques catalanistes o d'algunes cases regionals no constitueixen reivindicacions només sectorials, quasi podríem dir corporativistes, que responen més a les seves polítiques de negociació del reconeixement, dels espais i de les subvencions que a una dinàmica festiva en què l'espontaneïtat i la participació popular haurien de ser la tendència dominant? Quin paper **polític** juguen les diferents instrumentalitzacions del folklore i qui són els instrumentalistes i per què? En què ha de consistir el valor modern de la tolerància cultural aplicat a les manifestacions folklòriques? Fins a quin punt es pot defensar o mantenir

la integritat o la puresa d'una manifestació folklorica? En relació amb aquesta última questio, Bienve Moya opinava de la següent manera:

> «Los sardanistas no pueden considerar en exclusiva la sardana como lo más genuino y representativo de toda la cultura popular catalana, ni los ideólogos de las casas regionales pueden argumentar que el mestizaje de la cultura popular se reduce a una simple operación de agregacionismo regional. Hoy el genio de la cultura popular catalana (en un proceso de mestizaje que nunca se detuvo) se encuentra representado de forma óptima: en el heterogéneo e intergeneracional núcleo de las *colles de castellers* y de *diables*, en las propuestas musicales de Mayte Martín, de Santi Arisa, de Cambalache, de Port Bo, del Esbart de Rubí, de la cobla Mediterrània, y de otros pocos y valiosos intérpretes que difícilmente encontraremos en los cenáculos de las casas regionales o en las agrupaciones de sardanistas». (*El País. Cataluña*, 18-05-1996).

EL FOLKLORE COM A COMPETICIÓ I COM A ESPECTACLE

L'al·lusió de Moya a les colles de castellers resulta especialment oportuna i significativa, ja que aquestes colles sembla que constitueixen una de les manifestacions folklòriques avui més dinàmiques i complexes, un cas paradigmàtic per poder analitzar l'evolució del folklore, així com algunes de les seves funcions en la societat moderna (Cf.:Bargalló, 1995).

Igual que altres activitats festives o folklòriques de què ja hem parlat, les colles de castellers no han fet més que augmentar en els últims anys. D'acord amb S. Vidal[m] hi va haver un temps en què la Catalunya castellera es limitava a la comarca del Penedès i el Camp de Tarragona. Barcelona era el seu límit nord, de tal manera que, només ocasionalment, les colles i els aficionats ultrapassaven el riu Llobregat. Els castellers de Barcelona, nascuts l'any 1969, eren una illa sorgida, precisament, del desembarcament de castellers que venien de Vilafranca, El Vendrell, Sitges i d'altres localitats que havien emigrat a Barcelona. A final dels anys setanta, el fet casteller va arribar a Terrassa. Des d'aleshores, el fet casteller, segueix Vidal, ha fet un tomb excepcional. Actualment, hi ha més agrupacions castelleres de comarques que han importat el fet casteller (vint-i-cinc colles) que de l'àrea tradicional (vint-i-dues). En efecte, al llarg de l'any 1996 s'han creat noves colles castelleres, almenys a Sant Andreu de la Barca, a Ripollet (Els Vailets) i fins i tot a l'extrem nord de Catalunya, a La Jonquera (la Colla dels Castellers de l'Albera). Així, l'any 1996, hi havia ja quaranta-set colles[n] que agrupaven al voltant de deu mil persones. La creació d'una colla castellera s'ha convertit per a moltes poblacions de l'entorn de Barcelona en un sinònim d'activitat sociocultural a escala local.

Aquesta línia es va obrir a final dels setanta amb l'aparició dels Minyons de Terrassa, però que, a diferència de les colles històriques, les noves generacions es nodreixen quasi exclusivament de joves que no superen els vint-i-cinc anys.

> «El modelo de funcionamiento mayoritario en las nuevas *colles* basa su poder de convocatoria en la penetración en el tejido sociocultural local hasta convertirse en un punto de referencia imprescindible en cada localidad. Junto al hecho de levantar *castells*, las agrupaciones complementan sus funciones con actividades paralelas como fiestas, conciertos, exposiciones, excursiones y una larga variedad de opciones lúdicas que les permiten atraer a nuevos *castellers*. De hecho, esta estructura [...] ha calado como una dinámica habitual entre todas las agrupaciones, incluso las más arraigadas a su entorno como fruto de la tradición popular.» (S. Vidal, *El País. Cataluña*, 24-06-1996).

I, d'altra banda,

> «En un cuarto de siglo, el funcionamiento de una *colla castellera* ha dado un giro radical. Ahora, las agrupaciones mayores disponen de estructuras de gestión y relaciones externas propias de una empresa (ya no es el *cap de colla* quien lo hace todo). La envergadura de los recursos económicos y humanos que mueven exige una estructura de gestión de unas trenta personas por lo menos. El presupuesto anual de una *colla* puntera ronda los 20 millones de pesetas. La práctica totalidad de estos ingresos procede de las actuaciones, si bien existen otras vías de financiacion paralela, como la venta de material propagandístico (camisetas, sudaderas, pins, etc.), la organización de fiestas o actos públicos destinados a recaudar fondos y las subvenciones institucionales [...]. Prácticamente todas las *colles de vuit* y *de nou* disponen de locales propios. La mayoría de ellos han sido adquiridos por las propias entidades *castelleres*.» (S. Vidal, *El País. Cataluña*, 13-05-1996)

Com veiem, a més del creixement del fet casteller, de la seva expansio geografica mes enlla de la seva àrea tradi

cional, el fet casteller suposa una certa institucionalització, tant de l'estructura pròpia de cada colla[1], com del conjunt de l'activitat, com s'evidencia amb la constitució d'una Coordinadora de Colles Castelleres de Catalunya. Així mateix, resulta interessant que els professionals que duen a terme la informació castellera hagin constituït el Col·lectiu d'Informadors Castellers amb l'objectiu d'augmentar el rigor i la professionalització de la informació sobre els castells, proposant que la informació castellera fos objecte d'un tractament professional, com el que reqeix la resta de les notícies (*El País*, 13-5-1996).

Precisament, el tractament informatiu donat al Concurs de Tarragona, que se celebra cada dos anys, ens servirà per endinsar-nos en altres derivacions del fenomen dels castellers:

- «Divuit colles reuneixen deu mil **espectadors** a la Plaça de Toros de Tarragona.»
- «Les **actuacions** es van retransmetre pel Canal 33.»
- «Els Verds **van demostrar el seu excel·lent moment de forma.**»
- «No hi va haver sorpresa, però sí emoció. Els Castellers de Vilafranca **van satisfer els pronòstics i, fent valer la seva condició de favorits, es van proclamar guanyadors del concurs** de Tarragona. La Vella de Valls, que va **dissenyar una intel·ligent estratègia, va mantenir serioses esperances de mantenir el títol fins a última hora.**»
- «Vilafranca es va sumar ahir a la tarda a la **festa de celebració del triomf de la seva colla** i van sortir al carrer milers de persones, que van atapeir els voltants de la seu de Cal Fargot.» (Tots els subratllats són nostres).

Les colles de Minyons de Terrassa i la de Bordegassos de Vilanova van rebutjar participar en el Concurs de Tarragona per no estar d'acord amb el seu caràcter competitiu. I aquesta és, precisament, una de les noves dimensions del fet casteller i, probablement, d'altres manifestacions folklòriques. La dimensió competitiva, d'una banda, i la d'espectacle, per altra banda. En aquest sentit, sembla com si determinades manifestacions folklòriques anessin adquirint aspectes propis de les competicions esportives: competicions o concursos, gestos estereotipats de celebració, celebracions de carrer per part dels aficionats, professionalització de la informació... Potser no trigarem gaire a veure el nom d'un espònsor en els vestits dels castellers, els sardanistes, els diables, etc. També és cert que, en alguna mesura, l'esport s'ha folkloritzat: els seguidors fan servir els vestits que calen, fan cançons, himnes, gestos més o menys estereotipats, fan servir símbols i ritualitzen les formes i els llocs de celebració, agraeixen a la verge les bones collites o títols obtinguts, etc. D'altra banda, els equips esportius constitueixen, de vegades, l'única forma d'expressió d'una identitat local, havent desaparegut aquelles altres formes d'expressió que podien haver existit abans. En aquest sentit, val a dir que les formes d'expressió de la identitat s'estereotipen, no només perquè unes (les esportives, per exemple) absorbeixen les altres, sinó perquè el fenomen té lloc a escala mundial, potenciat, a més, per les retransmissions televisives i la internacionalitat de moltes competicions.

La dimensió competitiva i espectacular, pròpia de les competicions esportives, influeix, també, en altres dimensions d'algunes de les manifestacions populars, folklòriques o no. L'obsessió o l'interès pel **rècord**, per exemple, té avui l'oportunitat de manifestar-se en qualsevol tipus d'activitat, i el seu àmbit espacial competitiu és el de la comunitat internacional. El llibre Guiness dels "rècords" incita una competitivitat a escala mundial que pot posar a prova qualsevol tipus de capacitat local: des de la botifarra més llarga del món fins a la sardana més gran del món... Així, doncs, a falta d'altres elements, estètics o d'habilitat per exemple, la dimensió espectacular queda referida als aspectes quantitatius de la manifestació: la quantitat, el nombre, es converteix en espectacle. D'aquesta manera, determinades localitats poden obtenir la fama, poden immortalitzar el seu nom i/o la seva especialitat.

L'aspecte competitiu té també altres manifestacions. Des de fa uns anys, es comptabilitzen les edicions de les reunions o trobades. Així, per exemple, al llarg de l'any 1996, es va celebrar la XIII Trobada de Gegants o el XVII Aplec del Cargol, o, també, la XVIII Romería de Nuestra Señora de la Sierra (en el monestir de Sant Jeroni de la Murtra) o la XXV Romería del Rocío a Catalunya, etc. Les xifres resulten interessants perquè, a més de poder conèixer la data de naixement de les esmentades manifestacions, mostren tot allò que tenen de nou. Així, la frase al·lusiva a l'origen immemorial que solia acompanyar la presentació de moltes manifestacions folklòriques haurà de quedar completament relegada. Així mateix, les referències a aquestes reunions o manifestacions més o menys folklòriques no obliden mai la quantitat de participants, d'espectadors o de visitants: "unes 40.000 persones es van trobar ahir als voltants del monestir de Sant Jeroni de Murtra, a Badalona, amb motiu de la 18 edició de la Romeria de Nuestra Señora de la Sierra...", "unes 100.000 persones (200.000 segons els organitzadors) han visitat durant l'últim cap de setmana el recinte on s'ha celebrat la 17 edició de l'Aplec del Cargol... més de 10.000 de la penya...", "multitudinari, però íntim alhora.

Les quasi 40.000 persones que van cada any a la Cantada d'Havaneres de Calella de Palafrugell...", "unes 60.000 persones han visitat aquest cap de setmana la ciutat de Berga per viure la festa de la Patum...", "la 25 Romeria del Rocio a Catalunya... va reunir centenars de milers de peregrins (700.000 segons els organitzadors, 300.000 segons altres)", etc. Quin és l'interès d'aquestes xifres? Quina és la seva raó de ser? Sembla que aquestes celebracions competeixin amb elles mateixes (cada any es vol superar la xifra de l'anterior), i amb les altres (quina celebració és capaç de reunir més persones)? Què és el que es tracta de mesurar? Quina és la relació entre la **quantitat** i la **identitat**?

NOUS RITMES TEMPORALS I NOUS USOS ESPACIALS

El calendari festiu constitueix un aspecte important de la cultura i va molt més enllà de les seves manifestacions folklòriques. La festa té lloc sempre dins d'un temps ritualitzat, amb dates fixes. En tot el món, els éssers humans marquen els seus calendaris per mitjà de festes. De tal manera que ordenar el temps, i conseqüentment ordenar la vida social, és possiblement una de les funcions més importants de les festes (Leach, 1971). Així, doncs, la comprensió del nostre calendari festiu (i de la seva particular evolució i les seves raons) ens pot ajudar a comprendre aspectes més o menys foscos del teixit social que li ha donat origen, que l'ha adoptat, que el manté o que el fa desaparèixer, o que, senzillament, el modifica. Els motius, les dates, les formes i els comportaments que es consideren propis, o impropis, de cada ocasió festiva poden canviar a través del temps o poden restar més o menys invariables. Les transformacions econòmiques, demogràfiques, socials, polítiques, tecnològiques, ideològiques... es reflecteixen necessàriament en el calendari festiu d'una societat o d'un poble. Això és així perquè les festes tenen les seves condicions econòmiques, demogràfiques, socials, polítiques, tecnològiques i ideològiques. Les festes, siguin populars o oficials, religioses o seculars, no constitueixen una realitat estàtica; són, per contra, un reflex de la realitat que és viva i canviant. Fins i tot quan la simple descripció o visualització d'una determinada festa podria fer pensar que res no hi ha canviat al llarg d'un període de temps més o menys llarg, la realitat acostuma a ser diferent. Encara que els aspectes externs de la festa (pensem en la Patum de Berga o en el Carnaval de Vilanova, del qual hem parlat abans) puguin semblar exactament igual que fa vint anys o s'haguessin volgut recuperar i reproduir de la mateixa manera que havien estat, per exemple, abans de la Guerra Civil, el cert és que, en haver canviat les condicions i els estils de vida dels protagonistes, així com les seves actituds i valors, haurien canviat també els continguts de la festa . La festa no es pot reduir als aspectes cerimonials, externs, públics, als aspectes més ritualitzats i pautats; també formen part de la festa els aspectes més privats, l'heterogeneïtat de comportaments que es donen al seu voltant, les actituds, les motivacions i les diferents expectatives de la diversitat de persones que, d'una manera o altra, en una mesura o altra, hi participen. En efecte, el transcurs del temps ha modificat la composició dels grups socials o les seves relacions de poder; així mateix, han aparegut nous grups, amb les seves reivindicacions específiques i amb els seus propis símbols i les seves pròpies festes.

En aquest sentit, val a dir que la nostra societat actual, més industrial i assalariada que agrícola i d'autoempresa, més laica que religiosa, més concentrada en nuclis urbans més grans... no segueix com antany la pauta calendàrica dels constrenyiments ecològic-climàtics (temps de llaurar, de sembrar, de fer la collita, de transhumar, etc.) ni la de les commemoracions religioses (Carnaval, Quaresma, Pasqua, Corpus, Tots Sants, Nadal...). La societat urbano-industrial (fins a quin punt segueix essent vàlid aquest concepte?) ha secularitzat i desnaturalitzat o desecologitzat cada vegada més les manifestacions de la vida col·lectiva. Els ritmes temporals, a través dels horaris laborals, s'han homogeneïtzat considerablement; i les formes de vida, fins a cert punt, també, a pesar de l'especificitat que segueixen suposant determinades activitats o ocupacions como ara l'agricultura, però que, avui, a Catalunya no ocupa més del 3% de la població activa. Avui, els horaris i calendaris laborals són considerablement uniformes i, a més, subordinen altres activitats socials i culturals. Els dies laborables i els festius, regulats uniformement per a la població en conjunt, els caps de setmana i els ponts, els períodes de vacances escolars i els períodes de vacances laborals... són els que organitzen la vida quotidiana tant en els seus aspectes més ordinaris –els d'activitat– com els més extraordinaris –els de l'oci i la festa. Algunes festes locals, per exemple, han estat traslladades, precisament, per ser més compatibles amb els nous calendaris, amb els nous ritmes temporals, cada vegada més homogenis per a una proporció més gran de la població. Simultàniament, malgrat tot, i de manera una mica paradoxal, els temps socials s'han diversificat. Avui hi ha, a més dels constrenyiments religiosos o institucionals d'antany, les obligacions professionals, les familiars, les sociopolítiques, etc. Aquestes obligacions han donat lloc a altres festes. En efecte, avui tenen molta més importància les celebracions familiars i

privades. Així mateix, han aparegut noves festes socials (Dia de la mare, Dia del pare, Dia dels enamorats, Festa del llibre i de la rosa...). Les escoles organitzen festes diverses al llarg del curs escolar. Els partits polítics celebren la seva pròpia festa. Les empreses celebren els seus aniversaris. Les organitzacions no governamentals celebren o organitzen festes en relació amb els seus propis objectius...

Així mateix, el poder públic s'ha secularitzat, almenys pel que fa a la separació Església-Estat, ja que sembla subsistir una no separació en alguns aspectes de la relació Església-Societat com es manifesta en el fet que els ritus de pas, relatius a les etapes més importants del nostre cicle social de vida (naixement, matrimoni i mort), segueixin coincidint en gran mesura amb els sacraments propis de la litúrgia catòlica i se segueixin "celebrant" en les esglésies i oficiats per sacerdots. Tot això independentment del grau de fervor religiós que se senti veritablement. Però també és cert que, fins i tot, quan subsisteixen les festes religioses (Nadal, Epifania, Setmana Santa, etc.) aquestes varien profundament els seus continguts, secularitzant-se alhora i invertint la relació entre cerimònia i diversió, si antany a favor de la primera, avui a favor de la segona. En definitiva, en la nostra moderna societat urbano-industrial, la diversió, abans més associada al calendari estricte i a la cerimònia, s'ha fragmentat en activitats festives al marge dels controls institucionals (Dumazedier, 1976). Un exemple molt significatiu: durant diversos anys, a la dècada dels vuitanta, els universitaris de Barcelona van celebrar la seva pròpia festa de carnaval, amb l'eslògan "Me río de Janeiro", dins la Quaresma.

Religiositat i secularització poden, d'altra banda, tenir manifestacions molt curioses com ara la processó de Setmana Santa que té lloc a l'Hospitalet de Llobregat, anomenada dels "Quinze més un", que se celebra sense la participació de sacerdots i amb l'explícit rebuig d'aquests per part dels organitzadors; així mateix, també l'Església catòlica rebutja aquesta processó. Sembla ser que, igual que va ocórrer en els casos de recuperació de determinades festes o altres manifestacions folklòriques, el que es pretén recuperar és una manifestació de la identitat que es considera pròpia, l'andalusa en aquest cas, i que, possiblement per aquesta raó, la processó es reivindica més com a peça de la identitat, com a folklore, que com a mostra de la religiositat, independentment del fet que aquesta pugui estar més o menys present en unes o altres persones. La secularització de les festes pròpies del cicle nadalenc és, de la mateixa manera, evident. La Missa del Gall o l'Adoració del Nen Jesús, elements fonamentals dins del cicle, des del punt de vista estrictament religiós, ja no tenen un caràcter massiu. En canvi, els aspectes festius més profans, com els banquets familiars (que segueixen essent més o menys tradicionals) o els cada vegada més generalitzats intercanvis de regals (abans exclusius del Dia de Reis i avui estesos al Dia de Nadal), no només no disminueixen sinó que es generalitzen i s'estenen més enllà de l'àmbit estrictament familiar, i abasten el de l'amistat i el laboral (dinars o sopars de Nadal amb els amics i/o companys de feina, intercanvis de regals amb invenció de noves formes com, per exemple, la de l'amic invisible). La tradició del Pessebre mereix una consideració particular, ja que si bé semblava que la seva pràctica havia decaigut en els anys seixanta, es recupera en els setanta, però en la meva opinió la seva recuperació sembla que té més a veure amb la voluntat de recuperar un costum català que amb el fervor religiós. El mateix es pot dir del Pessebre vivent, una tradició de caràcter local que, per considerar-se específicament catalana, es generalitza cada vegada més. Així, no ha de sorprendre que catalans més o menys agnòstics o ateus participin d'alguna manera en aquestes manifestacions de caràcter originàriament religiós, a les quals, després, s'ha atribuït un component identitari. La tradicional Fira de Santa Llúcia, d'altra banda, no només no ha decaigut sinó que ha prosperat en tots els seus aspectes (n'augmenta el nombre de parades, d'artesanies o especialitats representades i, no cal dir, el de visitants), però adquirint, cada vegada més, el caràcter d'una fira d'artesans i d'artesanies, especialment oportuna davant del generalitzat intercanvi de regals que s'acosta. Així també, amb motiu de la Fira de Santa Llúcia, se celebra, des de 1994, la Diada de Tradicions i Costums Nadalencs, una exaltació simultània de les tradicions i del consum.

Un procés d'homogeneïtzació similar al dels ritmes temporals és l'esdevingut amb el nou tipus d'espais que han anat apareixent. Recordem, per exemple, la importància que van tenir els mercats a l'hora de configurar les diferents comarques de Catalunya, atesa la seva funció integradora, dins d'un espai determinat, que l'assistència al mateix mercat contribuia a configurar, de persones, activitats, relacions i intercanvis diversos. Avui els espais s'han diversificat i, fins a cert punt, les seves funcions s'han especialitzat. A més dels mercats, de caràcter més o menys comarcal (alguns n'han vist reduïda l'àrea d'influència, altres l'han augmentada; però, en qualsevol cas, els mercats han quedat reduïts a llocs/ocasions per a la compravenda), han aparegut altres espais importants des del punt de vista de relacionar, de manera més o menys regular, persones procedents de llocs diversos. Aquests llocs son, per exemple, les macrodiscoteques, les grans

superfícies comercials i els grans centres comercials, el centres d'atracció turística... Aquests nous llocs no presenten caràcters diferents propis o particulars. Es pot dir que tots s'assemblen, tant en l'àmbit de Catalunya com entre Catalunya i altres països, poc o molt allunyats. Les mateixes activitats, les mateixes marques, les mateixes músiques, les mateixes indumentàries, les mateixes ambientacions, els mateixos estereotips de menjar ètnic... Han aparegut també els grans llocs de l'oci: Port-Aventura, inaugurat l'any 1995, n'és un cas paradigmàtic. On rau el motiu d'orgull que suposa Port-Aventura per a Catalunya? En què consisteix la seva catalanitat? En què es diferencia d'altres parcs temàtics d'altres països del món? Sembla que la catalanitat es redueix a estar situat a Catalunya i al fet que Catalunya hagi sabut atraure el capital internacional necessari per a la seva construcció i explotació. Pel que fa a la resta, Port-Aventura, a l'igual que qualsevol altre parc de característiques similars, és un compendi d'estereotips culturals àmpliament internacionalitzats. En efecte, de la mateixa manera que la seva àrea d'influència i d'atracció es pretén internacional, es recreen altres llocs i altres temps, altres cultures, es podria dir: la Xina Imperial, l'Oest llunyà, el Mèxic prehispànic i una utòpica Mediterrània (utòpica per ser un "no-lloc", ja que no es tracta tant de la Catalunya mediterrània com d'una Mediterrània tòpica, que està de moda, com ho està, també, l'anomenada dieta mediterrània). I així, Port-Aventura constitueix un exemple més, entre tots, dels nous usos del temps i dels estereotips de tal manera que

> «Es en las formas de uso del espacio donde más se manifiestan (las) transformaciones en la vida catalana, en muchas ocasiones pugnando unas con otras. Es el caso, por ejemplo, de la batalla entre un modelo mediterráneo de mercados articulados en plazas dentro del tejido urbano –un modelo que está demostrando el amplio margen que posee para transformarse y modernizarse– y los centros comerciales que nos acercan al modelo de los grandes **malls** y **shopping centre** norteamericanos, **no-lugares** desconectados del lugar que fomentan ciudades desmembradas que se relacionan con un uso intensivo del automóvil. A la moda de los grandes centros comerciales le ha seguido la de las cadenas multinacionales de ocio, con cafés, restaurantes y bares musicales que en ciudades tan distintas remiten siempre al mismo modelo de Holliwood, las estrellas del rock o las **top models**.» (J. M. Montaner a "Formas de vida catalana" a *El País. Cataluna* del 17-10-1996).

Així mateix, la generalització del mitjans de comunicació i la seva velocitat han donat lloc a l'aparició d'altres espais i d'altres articulacions entre ells. Així per exemple, l'obertura de noves vies de comunicació ha trencat antigues articulacions espacials i ha donat lloc a altres. Pensem per exemple en els efectes, desarticuladors i articuladors alhora, que ha tingut l'obertura del Túnel del Cadí; en els efectes dels nous canals de televisió –els autonòmics i els privats–; en els processos de concentració d'alguns mitjans audiovisuals; en les noves articulacions espacials que denoten les freqüències de les trucades telefòniques (Cf.: Clusa, 1987) o els desplaçaments en automòbil o en altres mitjans de transport, etc.[4]

CONCLUSIÓ: EL FOLKLORE GLOBAL?

En les pàgines anteriors hi ha més interrogants sense respondre que respostes pròpiament dites. El període cronològic fa referència, aproximadament, als últims trenta anys. Al llarg d'aquest període hi han hagut canvis molt importants: pel que fa a l'economia, la política, la demografia, la societat, la tecnologia, el paisatge, el sistema de valors... Els canvis se segueixen produint i els efectes dels canvis anteriors no estan, encara, gaire ben definits. És cert que la societat catalana s'ha diversificat i homogeneïtzat al mateix temps. No es tracta d'una contradicció ni d'una paradoxa. La societat catalana és avui molt més diversa des d'un punt de vista social i ètnic. A més de catalans, viuen i treballen dins del seu territori persones que vénen d'Andalusia, Galícia, Castella, Aragó, Múrcia, Extremadura... En els últims anys, si jutgem per l'èxit de manifestacions com ara la Romería del Rocío o de la Feria de Abril, aquests grups sembla que reivindiquen, també, la seva identitat. Més recent, però també cada vegada més important, és l'arribada de magribins, senegalesos, gambians, peruans, argentins, dominicans, etc. Però a aquesta major diversitat l'acompanya un procés d'homogeneïtzació propiciat per la indústria i el consum de masses, pels processos de concentració empresarial, per la globalització del mercat i de l'economia en el seu conjunt.

¿Fins a quin punt disposem de la perspectiva suficient per pensar que les consideracions que hi ha en aquest capítol son mínimament vàlides? El folklore, a pesar que s'identifica amb els aspectes més ancestrals de la cultura, amb les arrels, es considera dinàmic. Precisament, aquí hem intentat recollir alguns aspectes d'aquesta dinamicitat. Una dinàmica que s'assembla a la d'altres països industrialitzats, però amb condicions particulars. Aquí hi ha cabuda per a una pregunta de ciència-ficció retrospectiva: si no hagués estat per la repressió cultural i política del franquisme, quantes manifestacions folklòriques avui recuperades haurien desaparegut definitivament?

Avui resulta que n'han desaparegut algunes (definitivament?) i se n'han recuperat altres que, alhora, han abandonat el seu caràcter local per generalitzar-se a altres llocs de Catalunya i, qui sap, si es continuaran generalitzant.

En aquest sentit, i encara que la comparació pugui resultar forçada, sembla observar-se en el folklore un procés semblant a l'esdevingut en altres terrenys, només que el del folklore és més acotat. Al llarg dels últims quaranta anys (el procés, en qualsevol cas, és molt anterior), ha desaparegut una multitud de manifestacions locals: des de varietats de pomes i races d'animals, fins a danses i formatges... Unes desapareixen i altres s'expandeixen i generalitzen. És la pèrdua de la diversitat -diversitat que, d'altra banda, ara es reivindica, bé per raons biològiques, bé per raons culturals o identitàries.

En aquest procés, a vegades lineal, a vegades contradictori, ¿quin paper hi juguen el turisme, interior i exterior, i els habitants dels grans nuclis urbans, anomenats *pixapins, quemacos, diesels,* etc. que inunden el territori català quan, els caps de setmana i les vacances, s'obren les comportes de l'aglomeració metropolitana? Sembla com si els "urbanites" o els *pixapins,* sense folklore propi, triessin a la carta entre el folklore que els ofereixen les diferents poblacions de Catalunya que encara el mantenen. Però aquestes, d'altra banda, seleccionen, entre les diferents manifestacions folklòriques, aquelles que puguin resultar més atractives. D'aquesta manera, unes desapareixen i altres es generalitzen[7]. Els gustos responen a fenòmens de moda. I així, és possible que algunes manifestacions folklòriques reuneixin a vint, quaranta i cent mil persones. En definitiva, avui, sembla que hi ha alguna relació entre la dinàmica del mercat (el mercat econòmic de béns i serveis i el mercat polític, el dels vots) i la dinàmica identitària. Aquesta relació, malgrat tot, pot ser més o menys clara o més o menys ambigua, més o menys complementària o contradictòria. Algunes vegades, la identitat sembla convertir-se en una barrera al mercat ("Volem botifarres catalanes"); altres, el mercat (polític o econòmic) mercadeja amb la identitat (Feria de Abril de Santa Coloma, Diada de Sant Jordi, etc.).

Amb la generalització i la valorització del temps lliure o oci, les manifestacions anomenades folklòriques, o d'una manera més àmplia, les manifestacions culturals locals, no responen ja tant als actors locals (la gent que, en conjunt viu i treballa en un lloc i d'acord amb unes formes de vida particulars, moltes d'elles desaparegudes), sinó a professionals més o menys especialitzats i directament o indirectament relacionats amb les activitats turístiques (patronats turístics, consells comarcals, gremis d'hoteleria i restauració, etc.).

D'altra banda, el caràcter de diversió, associat a la festa, s'ha revalorat i és cada vegada més freqüent i independent que antany en relació amb les festes institucionals, (Dumazedier 1976, 85). L'espectacle s'ha convertit en l'aspecte predominant del temps lliure: teatre, cinema i, sobretot, televisió i esport. I, en congruencia amb aquesta dinàmica, les festes folklòriques tendeixen, també, a convertir-se en espectacle, de tal manera que cada vegada hi és més difícil la participació activa de les col·lectivitats. Això no vol dir que les noves manifestacions folklòriques o les noves maneres en què es manifesten les antigues, no puguin promoure o propiciar algun tipus de participació veritablement popular. En aquest sentit, un exemple molt significatiu és el que ofereix el **correfoc,** que té lloc amb motiu de les Festes de la Mercè de Barcelona. Podríem dir que aquestes festes constitueixen un cas que il·lustra paradigmàticament les paradoxes que caracteritzen la cultura tradicional catalana d'avui. Per això acabem aquest capítol amb les consideracions de Josep Martí (1996: pàg. 203-204 i 220-221) relatives a aquestes festes perquè sintetitzen molt adequadament tot el que hem dit:

> «La fiesta mayor de Barcelona ... constituye un caso ilustrativo de la importancia adquirida por el folklorismo en las celebraciones populares actuales promovidas a nivel institucional. Los diferentes actos programados por el consistorio, al margen de diversos eventos deportivos y certámenes comerciales, como ferias y exposiciones que se realizan aprovechando el ambiente festivo de estos días, se componen básicament de actuaciones musicales de estilo muy diverso, espectáculos populares e infantiles y baile. Si tomamos como punto de referencia la fiesta organizada en 1990, podemos constatar que algo más de una cuarta parte de estos actos festivos aludían directamente a la tradición folklórica: diversas *ballades* de sardanas, concentraciones de gigantes, cabezudos, diablos y animales mitológicos del bestiario catalán, todos ellos procedentes de diversas partes del Principado, actuaciones de *esbarts* de danza y *castellers*, sesión de habaneras, bailes de carácter abierto a cargo de grupos de *folk* de reelaboración y un vistoso *correfoc*, uno de los actos de más reciente incorporación a la fiesta mayor de Barcelona y de más poder de convocatoria, en el que participan numerosos diablos y una bien nutrida representación del bestiario tradicional con gran utilización de fuegos artificiales [...].

Este gran porcentaje de espectáculos de corte tradicional ... constituye en realidad un nuevo fenómeno que se halla estrechamente ligado a la revitalización que ha experimentado la fiesta después de muchos años de letargo durante la época franquista. En aquellos años, el ambiente lúdico de la celebración ... no iba mucho más allá de la realización de una monótona cabalgata y la quema de un estereotipado castillo de fuegos artificiales con un mínimo de participación popular [...]. La revitalización actual de la fiesta mayor barcelonesa tuvo y continúa teniendo– en el folklorismo su mejor aliado, hecho claramente comprensible dada la importancia que en los últimos tiempos se otorga a la recuperación del folklore en toda Europa y, más concretamente, a causa de la clara sensibilización nacionalista de la sociedad catalana [...]. Y es de ley remarcar que el acto folklorístico más artificioso, el *correfoc,* es también el que más éxito ha conseguido. Esta es seguramente la mejor manera de integrar el folklore. La asistencia de espectadores al *correfoc* no precisa voluntarismo, ni fidelidad al país o a la tradición. El significado originario del bestiario que hoy día se pasea entre fuegos juguetones... y una muchedumbre muy animosa ha cambiado, de la misma manera que también han sufrido importantes modificaciones las estructuras internas de los grupos de diablos o las circunstancias en las cuales se celebra la fiesta. El acto, no obstante, en relación a nuestra sociedad actual, es francamente empático [...].

Cualquier purista de las tradiciones tendría que condenar el *correfoc* barcelonés. Aunque constituido en su mayor parte por elementos tradicionales, todos ellos se fusionan y reutilizan completamente descontextualizados en relación tanto a sus originales parámetros espacio-temporales como a su primitiva significación y función [...]. El *correfoc* se celebra hoy día con unos objetivos exclusivamente lúdicos, y desposeído por tanto de la antigua finalidad religiosa de algunos de sus elementos constituyentes. A pesar de esto, creo que el *correfoc* puede ser considerado una buena muestra ilustrativa de la integración de elementos tradicionales hecha según una perspectiva actual y completamente de acuerdo con la sociedad [...]. El éxito de su inclusión en las fiestas de Barcelona ha creado una nueva tradición, de sabor arcaico si se quiere, pero moderna por su concepción, de la que los barceloneses ya no pueden prescindir...»

NOTES

1 Sobre això, resulta apropiat recollir l'observació de Martí (1996, 151): «El hecho de que lo que antes se denominava sencillamente "canción" hoy se denomine "canción tradicional" ya implica una nueva significación -anadida o de tipo sustitutivo- al producto cultural primigenio.»

2 Pau Vila, a *Visions geogràfiques de Catalunya* (1962 i 1963), parlava ja de l'important èxode rural des de la segona meitat del segle XIX, provocat pel creixement de les colònies industrials al llarg dels rius catalans, com per exemple el Llobregat.

3 Des de l'antropologia social, em semblen més reivindicables, més útils, els treballs del geògraf Pau Vila que els de la majoria dels folkloristes catalans.

4 Però sí és cert que avui viuen molts més vells que abans, ja que no en va l'esperança de vida s'ha duplicat al llarg del segle XX, i així s'ha passat dels 38 anys al 1900 a quasi 77 a mitjan dels anys noranta.

5 «Catalunya té en la seva llengua i en la seva cultura dos trets essencials per al seu ser col·lectiu: ambdós vertebren, tant en el passat com en el present, l'existència pròpia i diferencial dels catalans. Si la llengua és un fet incontestable de la identitat de Catalunya, la cultura també ho és perquè, més enllà de la seva dimensió com a saber acumulat o com a creació artística, cal veure-la, fonamentalment, com aquella forma concreta de relacionar-se amb el medi natural que conforma Catalunya, i d'entendre'l, i, sobretot, com l'específica manera d'organitzar-se socialment, familiarment, econòmicament, etc., que els nostres avantpassats han fixat al llarg del temps i que nosaltres hem heretat.» (Jordi Pujol, en Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional de Catalunya, 1995: 7).

6 Farem servir els termes "popular" i "tradicional" d'una manera totalment acrítica i aliena a les disquisicions conceptuals. En qualsevol cas, ens limitarem a recollir la distinció formulada per Jaume Colomer (1978) entre festa tradicional i festa popular: «Són festes tradicionals aquelles que hom celebra cada any d'una manera fixa i continuada, si bé amb el temps hom hi fa modificacions [...]. El sentit de "festa popular" és una mica diferent. És cert que les festes tradicionals han estat populars, però també poden ser-ne les festes creades de nou. Una festa "popular" és una festa en la qual els homes i les dones que viuen en una comunitat són protagonistes de tot allò que s'hi fa. És a dir, que són ells, tots ells, els qui fan la festa a la mida del seu gust». Manel Delgado (1992), d'altra banda, considera les diferències entre festes populars, oficials, tradicionals, modernes, religioses, profanes, etc. com una artificialitat i un fals problema.

7 Joan Prat (1983), en un article titulat *Reflexions sobre la cultura popular*, analitza una sèrie de circumstàncies i processos en relació amb l'anomenada cultura popular, com ara l'apropiació i l'explotació per part dels poders econòmics, que la converteixen en un bé de consum; per part dels poders polítics, que la converteixen en una mera imatge o símbol per a consum públic; i, finalment, l'apropiació i l'explotació per part dels intel·lectuals, que la converteixen en mercat de treball.

8 La catalanitat de la Patum ve datada d'abans. Segons Noguera i Canal (a Martí 1996, 31), en el programa de festes del Corpus de 1895, en referència amb la Patum, s'hi deia: «... no són corridas de toros ni jochs de Pujilato, ni festes bárbares ahont se derrama sanch, ó perilla la vida de nostres festes, no, son verdaderament catalanes: beniu, pobles germans, que us plaurán».

9 Com afirma Josep Martí (1996, 211), «"Catalanidad" pertenece a la noción de la etnicidad, y la etnicidad no es sino un elemento más que se encuentra a un mismo nivel de relaciones sistémicas que otros elementos que conforman el sistema cultural de una colectividad y que determinan su orientación cognitiva.»

10 S'ha de recordar, per exemple, la convocatòria efectuada per l'Assemblea de Catalunya a concentrar-se a Berga amb motiu de la celebració de la Patum.

11 Alguns exemples: la festa de Sant Medir (Barri de Gràcia, Barcelona) ha experimentat un continuat augment de participació, tant en el nombre de colles que hi participen com en el nombre de components de cadascuna i de les tones de caramels llençats; la festa del Pi (Centelles, Osona) ha vist augmentar, quasi cada any, el nombre de galejadors o trabucaires, així com els quilos de botifarres i de pólvora consumida; també ha augmentat el nombre dels plens a la Patum de Berga i ja hi poden entrar les dones; les colles de comparses al Carnaval de Vilanova també ha crescut i cada any és més gran la quantitat de tones de caramels consumits al carrer i a la batalla final, etc.

12 La conversió de determinades manifestacions folklòriques en espectacle l'analitza de manera molt precisa i convincent J. Martí (1996) a "La representación: el folklorismo como espectáculo", un capítol del seu llibre *El folklorismo: uso y abuso de la tradición*.

13 Aquest procés l'ha analitzat en profunditat Josep Martí (1996).

14 Cf. Salvador Palomar: *Diables festius: del teatre popular al correfoc* (1995).

15 Cf.: Josep Bargalló: *El fet casteller. dos segles en evolució* (1995).

16 Seguim les notícies de premsa que van aparèixer durant els dies 10, 11 i 12 de maig, i també alguns articles signats per Manel Delgado (*El País* 30-05-1996) i Bienve Moya (*El País*, 18-05-1996).

17 Es aquest un exemple del marc competitiu a que es referia la carta de la Federació Sardanista de Catalunya esmentada abans?

18 En relació amb el recent procés de conversió de la sardana com a dansa nacional de Catalunya resulten molt pertinents les lectures de Joaquim Vilà i Folch (1995), *La dansa: un símbol perdut, o un símbol retrobat,* i Josep Martí (1996, pàg. 84-95).

19 En qualsevol cas, resulta interessant considerar la cada vegada més freqüència de manifestacions de diversa procedència, no només d'altres pobles de l'Estat espanyol sinó, també, d'altres països del món, sobretot, d'Amèrica i Àfrica. Per exemple, des de 1994 té lloc a Barcelona la Festa de la Diversitat, que reuneix diferents col·lectius estrangers de la immigració. La festa constitueix la combinació, en el mateix espai, de les reivindicacions dels diferents col·lectius d'immigrants i de les organitzacions no governamentals que els donen suport, i de diverses manifestacions folklòriques pròpies de les seves cultures d'origen, preferentment, música, ball, artesanies i cuina. Una de les ONG catalanes, Intermón, organitza la seva pròpia festa anual. La premsa (*El País, Cataluña*, 29-04-1996) se'n va fer ressò de la següent manera: «La fiesta de ayer (28 d'abril de 1996) se realizó bajo el lema **Un dia per l'esperança** y destacó por su concurrencia el Juego de la Cooperación, en el que participaron dos mil personas. Esta gincana reprodujo las condiciones de vida en Chad y Perú [...]. Además... Intermón instaló una "ludoteca mundial", con una muestra de juegos populares de varios países africanos, asiáticos i de Centroamérica. Durante toda la mañana hubo actuacions musicales, folclor internacional, canto coral y son cubano, i no faltaron las **colles castelleres**».

20 Les consideracions i les dades que segueixen s'han tret de diverses cròniques i articles de S. Vidal publicats a les pàgines de *El País* (edició de Catalunya) en el decurs de 1996.

21 Per cert, que aquesta proliferació de colles castelleres té, també, un altre aspecte. El creixement del nombre de colles no ha anat acompanyat d'un creixement igual de les actuacions ni tampoc de les subvencions públiques (la Generalitat va subvencionar, l'any 1995, les diferents colles amb un total de 10,8 milions de pessetes).

22 Per exemple, algunes colles negocien i signen contractes que van més enllà d'una actuació puntual. Aquest és el cas del contracte signat entre els Minyons de Terrassa i el Patronat de Turisme de Sant Miquel del Fai. Algunes colles estudien la possibilitat de constituir-se en societats anònimes o en una fundació per gestionar millor el seu patrimoni.

23 Vegeu, en aquesta mateixa línia, els exemples i les anàlisis de Josep Martí en el capítol "Uso, motivación y significación del folklorismo" del seu llibre *El folklorismo: uso y abuso de la tradición* (1996).

24 Confronteu, en aquesta mateixa obra, els capítols que integren el llibre IV, titulat *Estructura territorial de la societat,* i particularment els signats per R. Bonal, O. Nel·lo, H. Estalella i S. Carrasco; i també el capítol de E. Mendizabal i E. Sánchez, titulat *La mobilitat habitual de la població a Catalunya.*

25 Desgraciadament no disposem de dades estadístiques relatives a l'evolució del nombre dels grups folklòrics i d'altres manifestacions de la cultura tradicional. En qualsevol cas, poden resultar il·lustratives les xifres següents relatives als grups registrats pel Centre de la Cultura Tradicional i Popular del Departament de Cultura de la Generalitat (30-04-1997): ball de gitanes, 23; balls populars, 31; bandes, 73; bastoners, 76; bestiari, 141; caramelles, 40; castellers, 39; cobles, 99; corals, 776; cornetes i tambors, 45; diables, 165; esbarts, 219; falcons, 7; geganters, 474; grallers, 188; havaneres, 65; música tradicional, 65; orfeons, 68; pastorets, 44; pessebristes, 123; sardanistes (agrupacions i colles), 559; trabucaires, 22.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMADES, J. (1969), *Folklore de Catalunya*; Barcelona, Biblioteca selecta.
- AMADES, J. (1950), *Costumari Català. El curs de l'any*; Barcelona, Edicions 62, edició en facsímil de 1982.
- BARGALLÓ, J. (1955),"El fet casteller: dos segles en evolució", *L'Avenç;* núm. 193, pàg. 32-34 i 51-53.
- BELASCOAIN, R. (1984), *El carnaval com a pretext;* Ajuntament de Vilanova i la Geltrú.
- CENTRE DE PROMOCIÓ DE LA CULTURA POPULAR I TRADICIONAL CATALANA (1995), *De l'ahir i de l'avui. El patrimoni etnològic de Catalunya;* Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- CLUSA, J. (1987), "Criteris sociològics de l'ordenació del territori. La base territorial de referència", en *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional desde la perspectiva sociològica;* Barcelona, Diputació de Barcelona.
- COLOMER, J. (1978), *Festes populars de Catalunya;* Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DELGADO, M. (1992), *La festa a Catalunya, avui;* Barcelona, Barcanova.
- DUMAZEDIER, J. (1976), "Aujourd'hui, à chacun sa mini-fete", a *Autrement;* núm. 7: 80-85.
- FRIGOLÉ, J. (1980), "Inversió simbòlica i identitat ètnica: una aproximació al cas de Catalunya", a *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia;* núm. 1.
- LEACH, E. (1971), *Replanteamiento de la antropología;* Barcelona, Seix-Barral.
- MARTÍ, J. (1996), *El folklorismo: uso y abuso de la tradición;* Barcelona, Editorial Ronsel.
- MOYA, B. (1996), "Mestizaje y agregacionismo", a *El País. Cataluña;* 18 de maig de 1996, pàg. 6.
- PALOMAR, S. (1995), "Diables festius: del teatre popular al correfoc", *L'Avenç;* núm. 193, pàg. 26-31.
- PRAT, J. (1983), *Reflexiones sobre la Cultura Popular;* Mecanoscrit.
- PRAT, J. i CONTRERAS, J. (1982), *Les festes populars;* Barcelona, Hogar del Libro.
- PRATS, Ll. (1988), *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX;* Barcelona, Edicions 62.
- PRATS, Ll. (1995), "L'origen de les tradicions", *L'Avenç;* núm 193, pàg. 14-15.
- ROIGÉ, X. (1985), *Del camp a la ciutat: tradició i modernitat a la societat contemporània;* Mecanoscrit.
- VILÀ i FOLCH, J. (1995), "La dansa: un símbol perdut, o un símbol retrobat", *L'Avenç;* núm. 193, pàg. 20-25.
- VILA, P. (1963), *Visions Geogràfiques de Catalunya;* Barcelona, Editorial Barcino.

LA RELIGIÓ DELS CATALANS

Pere Negre i Rigol i Juan M. García Jorba
Departament de Sociologia - Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ[1]

Entendrem per religió aquell àmbit de l'acció i l'estructura socials que suposa, explícitament, una relació personal, més o menys compartida, amb una possible realitat supraempírica transcendent. Aquesta definició exclou l'abordatge de tota una sèrie de discursos i pràctiques que poden desvetllar una efervescència col·lectiva molt semblant a la que hom associa als objectes religiosos, però que només des d'un punt de vista analògic es podrien qualificar com a tals[2]. Això no vol dir que no es tinguin en consideració les creences religioses de qualsevol mena que tenen lloc al marge de les grans tradicions religioses o esglésies. Vegeu, però, com a Catalunya, l'Església catòlica és un punt de referència fonamental en la configuració de la majoria d'aquestes creences, fins i tot quan es viuen o formulen al marge d'ella.

En les societats occidentals, la dinàmica social de la religió s'interpreta a partir de tres aproximacions: el procés de secularització, el procés de pluralització i el procés de privatització, que vindrien a ser les tres cares del canvi religiós actual[3].

La convicció que Catalunya viu un intens procés de secularització es reflecteix en diversos estudis: pèrdua de pes social i cultural de la religió, erosió del control social per part de les esglésies, davallada de les pràctiques i les manifestacions públiques i privades de la religiositat, substitució de les explicacions i actituds religioses per les científiques i racionals. Aquesta disminució de la influència social de la religió es donaria en l'Estat aconfessional i secular (àmbit polític), en la societat civil (àmbit sociocultural), i tindria efectes importants en la vida privada (àmbit existencial).

La realitat d'aquest procés, però, ha estat qüestionada. Les crítiques a la tesi de la secularització s'han centrat en una suposada idealització del paper de la religió en el passat, en l'afirmació de la universalitat o irreversibilitat del procés, així com en la tendència a extrapolar les vicissituds del cristianisme actual a les altres tradicions religioses. En el fonament d'aquestes crítiques es troba la tendència a identificar o confondre *secularització* (un procés que s'ha de demostrar empíricament en cada cas) amb *secularisme* (una ideologia o doctrina). En tot cas, la secularització no es pot concebre apriorísticament com a procés evolutiu i lineal, sinó com un model d'anàlisi d'un moviment polivalent, amb els seus avenços i retrocessos, les seves ramificacions i estancaments, d'intensitat variable segons països, regions, i grups locals[4].

El pluralisme religiós fa referència al fenomen de la proliferació de confessions religioses i creences de tota mena que competeixen dintre d'una determinada societat. Freqüentment, ha estat expressat a partir de la metàfora del mercat. Aquesta metàfora econòmica (economicista si s'extrema) suposa una diversificació de l'oferta de béns de salvació quan una religió passa d'una posició de monopoli a una de lliure mercat –on té lloc una subordinació de l'oferta a les demandes i necessitats de consum religiós. En principi, la transició d'un context d'hegemonia eclesial cap a una proliferació d'ofertes religioses i d'altres creences fóra un dels fenòmens amb conseqüències més imprevisibles en la història d'una tradició religiosa[5]. El pluralisme religiós no és ben bé la situació de

fet a casa nostra, on encara el 68,8% es confessen catòlics i percentatges molt petits, d'altres religions. D'altra banda, l'oferta d'una creença agnòstica o atea, si bé quantitativament menys important, té una enorme significació. La major presència d'agnòstics i ateus entre els joves i en certs estaments polítics i intel·lectuals i, sobretot, l'establiment d'una cultura escèptica, indiferent i profana[6], tenen un paper important envers l'erosió del fet religiós a casa nostra. La religió perd la seva situació privilegiada com a proveïdora de sentit existencial o legitimació última davant d'altres creences o del pragmatisme.

Finalment, el procés de privatització sol presentar-se associat als de secularització i pluralisme, dels quals seria una conseqüència. Reflecteix, en el moment insubstituïble d'apropiació o interiorització personal de la fe que comporta tota experiència religiosa, l'erosió o recomposició del contingut creencial davant la pèrdua de significació del seu suport institucional (plausibilitat social) i, de vegades, comunitari (reforç emocional), que s'esdevenen en un context marcat per la proliferació i la competència amb noves creences, sobretot seculars. L'afebliment de les estructures de suport social comportaria, d'una banda, la reclusió de la religió a l'esfera privada de l'individu i, de l'altra, una recomposició personal de les creences en detriment de l'ortodòxia i de la tradició. Els efectes serien prou importants com per plantejar si l'allunyament dels models tradicionals de viure la religió que genera aquesta privatització dóna lloc a una desvinculació institucional de caràcter més o menys general que afectaria, fins i tot, els que romanen en la institució, amb diversos graus d'adhesió.

UN BREU REPÀS HISTÒRIC[7]

En analitzar sociològicament la nostra història religiosa, no es pot evitar un cert grau d'eclesiocentrisme, que és el de la mateixa societat catalana. D'altra banda, parlar de l'Església catòlica, abstractament o com una organització transnacional, és oblidar els diversos condicionants socials que també l'afecten, atès que l'Església no actua en un buit cultural, sinó que viu en contextos socials d'abast nacional, regional i local. Per això caldrà que el lector distingeixi sempre, encara que no es digui cada vegada, entre l'Església romana, l'espanyola o la catalana, segons el marc en el qual es parla[8].

Per tal de comprendre la significació social de l'Església catòlica en qualsevol país, és convenient, almenys, distingir-ne tres plans: el jeràrquic (alt i baix clericat), el dels laics més o menys militants (en organitzacions, associacions, o moviments eclesials) i el dels fidels amb diferents graus d'adhesió. L'Església jeràrquica ofereix a aquests dos últims col·lectius els béns de salvació, dels quals disposa doctrinalment i sacramentalment, captant-los, però, amb estratègies diferenciades en funció de les seves disposicions i compromisos.

ELS ORÍGENS DE LA CATALUNYA "CONTRAREFORMISTA"

Catalunya pertany històricament a l'occident cristià, amb una afinitat electiva entre aquesta tradició religiosa i la secularització o, dit més positivament, amb el descobriment dels ideals de la Reforma, la Revolució Francesa, els Drets Humans i altres doctrines[9]. No es pot negar, però, que l'Església catòlica, sobretot als Estats Papals i a Espanya sencera, s'enfronta, amb poques excepcions i des dels inicis, a tots aquests moviments inspirats en la seva tradició més genuïna.

Des del punt de vista de la seva història religiosa, doncs, després del seu origen medieval més "europeista", l'Església catalana resta marcada per la Contrareforma i les seves màximes expressions: el Concili de Trento, el Vaticà I i la lluita contra el modernisme propugnat per Pius IX i el Syllabus. Malgrat que aquest corrent, antiprotestant primer i antiliberal després, assoleix a Espanya, com s'ha dit, una dosi d'intransigència només igualable als Estats Papals, no es tracta d'un procés monolític ni lineal. Així, des de l'inici mateix de la Contrareforma, apareixen les lluites entre erasmistes i antierasmistes, particularment als Països Catalans amb figures tan destacades com ara Lluís Vives.

En ple segle XIX, les Guerres Carlines, especialment cruentes a casa nostra, són viscudes com a guerres de religió a dos segles de distància de la Pau de Westfàlia. La participació de l'Església catalana, o d'una bona part d'ella, en aquests i altres afers fou prou important, tal com ho prova tota una tradició de crema d'esglésies i persecució de capellans i monges que culminen en la Setmana Tràgica (1909)[10]. Al cap i a la fi, l'anticlericalisme només és possible allí on hi ha un fort clericalisme, és a dir, un intent de legitimació religiosa de l'Estat i d'utilització, per part de l'Església, dels mitjans polítics per a la imposició del seu missatge. Tanmateix al tombant del segle, hi ha a Catalunya, al costat o al marge d'un corrent nacionalista integrista (Torres i Bages), un progressisme incipient derivat d'una major recepció de la doctrina social de

l'Església que a la resta d'Espanya (Vidal i Barraquer, els canonges Llobera i Collel, monsenyor Àngel Carbonell i Carles Cardó) i una major presència d'obres i moviments cristians de caire social, encara que marcats pel confessionalisme i paternalisme de l'època (FJC, UDC, Acció Popular del P. Palau). La diferència principal d'aquest progressisme amb el de la postguerra rau en el seu caràcter il·lustrat i elitista, i així se'n redueix l'impacte, sobretot, a l'alta clerecia (bisbes, canonges i doctors eclasiàstics) i a cercles limitats de militants cristians.

PRIMERA CONTRADICCIÓ: UNA ESGLÉSIA PERSEGUIDA ESDEVÉ TRIOMFANT[11]

De sobte, en acabar la Guerra Civil, una Església indiscriminadament perseguida fins al martiri, es va trobar al cim de la victòria i legitima aquell poder regalista renunciant a la seva autonomia religiosa i beneint aquella guerra fraticida. Malgrat algunes queixes per la persecució sistemàtica dels fets diferencials nacionals, per la repressió de la llengua catalana i d'altres signes d'identitat, la subordinació de l'Església catalana al règim franquista va ser aclaparadora des d'un primer moment. Cal recordar que fou català el cardenal Gomà, qui consagrà el règim des de Burgos i va promoure el text de la famosa Pastoral Col·lectiva que firmaren, sota la seva pressió, tots els prelats espanyols –amb les excepcions de Vidal i Barraquer, cardenal de Tarragona, el bisbe Múgica de Vitòria, i el vicari episcopal d'Oriola[12]. Pla i Deniel, el seu successor i aleshores arquebisbe de Salamanca, va publicar tota una sèrie de pastorals fervoroses a favor de la revolta antidemocràtica, qualificant-la de "croada", talment com ja se l'havia qualificat en una pastoral de l'arquebisbe de Valladolid el 28 d'agost del 1936. Si bé el franquisme s'apropiaria del mot per tal de legitimar-se políticament, val a dir que el llenguatge de l'Església era menys bel·ligerant, i algunes veus significatives s'aixecaren ja aleshores parlant de la reconciliació entre els dos bàndols[13].

En els primers anys de la victòria franquista, el pas d'una Església perseguida a una Església triomfant i en situació d'absolut monopoli religiós fou aclaparador. Els enemics de l'Espanya "nacionalista" ho esdevenen també de l'Església, convertida en el principal aparell ideològic de l'Estat. Això no vol dir que aquesta estreta amalgama politicoreligiosa no estigui exempta de contínues friccions, particularment significatives a Catalunya i al País Basc, on partits de tendència democratacristiana havien estat fidels fins al final a la República. En aquest context, l'execució del dirigent fundador d'Unió Democràtica de Catalunya, Carrasco i Formiguera, va ser molt conflictiva.

Se sol donar una visió unívocament sociològica de l'anomenat *nacionalcatolicisme* dels primers anys de la postguerra, emfasitzant el seu caràcter imposat, postís i superficial. Tractant-se, però, d'un catolicisme impartit per un aparell ideològic d'Estat, l'Església havia de transformar el missatge polític en missatge religiós i vèncer ideològicament, és a dir, convèncer. Els Tedeums anuals el Dia de la Victòria, les manifestacions religioses massives, les missions populars amb les seves confessions multitudinàries, la proliferació d'exercicis espirituals, les associacions i les organitzacions catòliques de tota mena, manifestaven un caire triomfalista, pietista, i dirigit a la conversió. És l'època en què l'Estat reconstrueix esglésies i seminaris, condemna els actes públics "contraris a la moral", multa els qui blasfemen. Hi ha una censura clerical i puritana de pel·lícules, literatura i espectacles. Tota aquella pressió institucional i cultural no deixava indiferents a força homes i dones, que rebien com un xàfec l'única oferta religiosa disponible. De fet, el monopoli social i cultural de l'Església feia més que plausible una efervescència i experiència religioses, particularment secundades per un bon sector de les capes mitjanes. Segons la teoria del mercat espiritual de Berger, *un* cosmos sagrat o univers simbòlic religiós esdevindria, en aquesta situació monopòlica, *el* cosmos sagrat, és a dir, l'únic possible institucionalment o sociològicament parlant[14].

SEGONA CONTRADICCIÓ: UNA ESGLÉSIA TRIOMFANT ESDEVÉ DESCONTENTA

Però aviat apareix la paradoxa. L'Església triomfant d'aquells anys, instal·lada i mimada per un règim regalista que l'ofegava, esdevé recelosa i decebuda davant la indiferència de dos sectors importants de la societat moderna: la classe obrera i els intel·lectuals. A Catalunya, a més a més, això es viu mesclat amb una reivindicació lingüística per part de la majoria de la clerecia d'origen català. A final dels anys quaranta, i sobretot durant els cinquanta, passada l'etapa autàrquica del règim, l'Església espanyola dirigirà als sectors intel·lectuals i obrers una estratègia que, des de l'inici, crearà els primers conflictes seriosos amb l'Estat, encara que sense arribar a qüestionar-ne la legitimitat[15].

Es pot dir que els inicis de la *transició* de l'Església catalana es remunten a la dècada dels cinquanta. Encara que

la seva història més recent no ha estat escrita, no manquen estudis parcials des d'aquells anys fins ara. Joan Casañas i, darrerament, Joan Costa, han deixat unes cròniques excel·lents de l'ala més progressista de l'Església, que complementen els nombrosos estudis centrats en el paper del nacionalisme dins de la institució. Les seves principals troballes es poden sintetitzar així[16]:

- A final dels anys quaranta, amb la fundació de la JOC, s'inicia un nou estil de moviments, els anomenats moviments cristians especialitzats (HOAC, JEC, JIC, JAC, FUMEC i Moviment Escolta), que esdevenen més i més autònoms i passen del triomfalisme de l'Acció Catòlica de la postguerra a una mística de compromís temporal, tot coincidint amb una societat civil que revifa –a les acaballes del període totalitari i autàrquic del règim.

- En les dècades dels cinquanta i seixanta, aquests moviments i tota la teologia que els nodreix es polititzen fortament, passant a la doble militància (cristiana i política) i entrant en conflicte no solament amb el govern, sinó amb la major part de la jerarquia espanyola –si bé tenen el suport d'alguns dels seus membres, sobretot a Catalunya i al País Basc.

- A final dels anys seixanta, arran de l'aplicació del Concili Vaticà II, que legitima, en principi, aquesta ala més progressista de l'Església, els conflictes intraeclesiàstics arriben al seu punt màxim. A la desautorització jeràrquica dels moviments esmentats seguirà un rosari d'expulsions de dirigents, desercions dels militants i secularitzacions del clericat, davant les queixes d'un grup minoritari de bisbes. A conseqüència de tot això, els moviments temporalment més compromesos queden deslegitimats[17].

- Tant els qui romanen en aquests moviments (sobretot a Terrassa, Sabadell i Santa Coloma de Gramenet) com en els nous que s'inauguraran en el futur (Comunitats de Base i Cristians pel Socialisme, entre altres), agrupats en trobades i coordinadores, inauguren una nova estratègia: esdevenen encara més autònoms dins de l'Església, reivindiquen un pluralisme intraeclesiàstic i són, si més no, tolerats per la jerarquia que, després d'un breu període, es pronuncia finalment per la ruptura amb l'Estat. A Catalunya, el procés de desafiliació del règim per part de la jerarquia comença el 1963 amb les declaracions a *Le Monde* de l'Abat Escarré; la consolidació d'àmbit estatal tindrà lloc en l'Assemblea Conjunta dels bisbes i representants dels sacerdots, el 1971, quan el cardenal Tarancón assumeix la presidència de la Conferència Episcopal després dels canvis de bisbes en les seus de Madrid, Toledo i Barcelona, a la mort del cardenal Morcillo.

- Des d'aleshores i fins als anys de la transició política espanyola (1971-75), els conflictes minven dins l'Església, augmenten entre aquesta i el govern (a tots nivells), i arriben al seu punt més alt després de la mort de Carrero Blanco, amb les execucions i consells de guerra (presó de Zamora per als capellans, persecució declarada contra militants i conciliaris de moviments cristians, multes a les homilies "polítiques", prohibicions d'assemblees diocesanes, expulsió frustrada del bisbe Añoveros). Per a alguns tot això arriba massa tard i passen de la doble militància a la militància únicament política, mentre un nombre considerable de capellans se secularitzen.

- Els efectes retardats de tot aquest moviment progressista que es radicalitza políticament[18] arriben fins a ben entrats els setanta. La mort d'Alfonso Comín (1980), militant cristià comunista incombustible, seria l'acta de defunció de tota aquesta etapa, segons Joan Casañas[19].

Més o menys emparentada amb el corrent nacionalista de l'Església catalana, més coneguda i ressenyada en articles i publicacions[20], hi ha una història del progressisme catòlic català que juga un paper cabdal en la transició política. Catalunya és, en aquest sentit, capdavantera en el nombre d'editorials catòliques que, mitjançant una àmplia difusió de les seves publicacions, constituiran la principal corretja de transimissió del catolicisme progressista francès i dels seus moviments especialitzats. Fou també pedrera de conciliaris i dirigents d'aquests moviments per a tota Espanya.

Sumàriament, hom podria dir que, fins a la consolidació de la transició (1982), l'època de la postguerra és la del *nacionalcatolicisme* com a intent impossible de restauració o retorn a una suposada època daurada de la cristiandat medieval[21]. L'etapa d'expansió dels moviments especialitzats, que correspon a la major difusió de la teologia i les publicacions religioses a casa nostra, és la de *neocristiandat*. Segons el pensament dels seus ideòlegs (Maritain i Mounier), implica una Església que accepta l'autonomia de la historia i de la societat civil i tracta de fer-s'hi present sense privilegis, però mitjançant institucions i moviments propis (col·legis, obres temporals, sindicats i partits confessionals). La història sagrada, la revelació, el sobrenatural, seria, des d'aquesta perspectiva, quelcom que se superposa a la història profana i a la societat civil, atorgant-los la seva plenitud. Finalment, teòlegs com De Lubac i Rahner n'inauguren una tercera

etapa, que podria qualificar-se de *secularització*, i que consistiria a trencar aquest dualisme entre el que es natural i el que es sobrenatural, reconeixent una sola història en la qual cristians i no cristians lluiten igualment per la dignitat humana, la justícia i la llibertat. Aquesta lluita és per als primers la manifestació del regne de Déu en aquest món, i, conseqüentment, el testimoniatge esdevindrà el principal vehicle de transmissió del missatge salvífic. La predicació i el culte consistiran a fer explícit i celebrar aquella dimensió del que és sagrat (l'obertura humana a la *revelació*, segons els teòlegs) que pertany a tots els homes. Des d'aquest pensament, el projecte de secularització del món hauria de ser plenament acceptat per l'Església, que així respectaria de forma absoluta l'autonomia i la majoria d'edat del món. Més encara, els teòlegs "liberals" i de la "secularització" (Bultman, Bonhoeffer, Tillich) diran que únicament aleshores serà possible una fe madura, despullada de tota màgia sacramentalista i de tota mitificació històrica, plenament abocada a la construcció d'aquest món.

Aparentment, molts militants cristians, sobretot de l'Acció Catòlica i de l'Escoltisme, haurien passat per aquestes tres etapes i, fins i tot, una bona part d'ells arribaria a qüestionar-se la seva identitat cristiana. D'altra banda, el corrent nacionalista més tradicional impregnaria també una militància democristiana que jugaria un paper més moderat i pactista en la transició política[22].

Pel que fa al catolicisme més popular, aquest és objecte de tractament a les estadístiques de la segona part d'aquest capítol. Històricament, però, cal comentar algunes investigacions que han arribat a formar part de la consciència col·lectiva, sobretot dels actors socials més implicats (jerarquia, militants) en el judici que els mereix la situació religiosa general del país. Més que l'objectivitat de les investigacions mateixes, interessen aquí les seves repercussions en els possibles canvis de percepció, actituds i actuació d'una bona part de l'Església sobre si mateixa.

L'any 1955, amb la tesi doctoral sobre la pràctica religiosa de Rogeli Duocastella[23], s'inaugura a casa nostra tota una sèrie d'estudis molt incipients sobre la qüestió, però que també abastaran altres aspectes com ara opinions, actituds i creences, i s'obre pas una sociografia religiosa "de sagristia" (segons Luckmann), però que serà alhora desemmascaradora de la realitat. Les estadístiques tenien el poder quasi màgic, en aquells anys, de rubricar allò que tothom sabia de forma més o menys conscient. La baixa pràctica religiosa a inicis dels anys seixanta (estimada finalment en un 34,6% en l'àmbit estatal entre 1965-74 i un 21,7% a Catalunya), la increença, la religiositat superficial (ben cert, des del punt de vista de l'ortodòxia catòlica), sobretot de les classes populars, eren un indicador, entre molts altres possibles, del fracàs del *nacionalcatolicisme* ben entrats els anys cinquanta i a l'inici dels seixanta[24].

Als anys setanta, la secularització serà el tema dominant de la sociologia de la religió a Catalunya. La seva valoració variarà segons l'enfocament dels autors, però cap d'ells arribarà a qüestionar-se que el fenomen tenia més incidència al Principat que no a la resta de l'Estat. Un treball de l'Institut Català d'Estudis Socials de Barcelona (ICESB) sobre *El canvi religiós a Catalunya* (1973) conclou que el sistema simbòlic català, a casa nostra, canvia profundament. Antoni Güell publicava, aquell mateix any, un treball que titularia, significativament, *Capvespre de creences*.

En un altre estudi, dirigit per Modest Reixach (1977), es troba una bona radiografia de la percepció que tenien els responsables d'institucions i moviments militants de l'Església sobre la situació religiosa general del país. El retrat que es fa és el d'una societat en procés d'intensa secularització. A la indiferència, desafecció i desinterès de molts per l'Església s'hi afegeix el cansament, la desil·lusió i la decepció d'una bona part dels seus militants. Es detecta el fort individualisme, consumisme i materialisme de la societat. L'agnosticisme i l'ateisme són vistos com a fets molt plausibles. Aquests i altres fenòmens s'atribueixen, de vegades, no només a la societat catalana, sinó al món Occidental en general. Catalunya tot just es troba a l'incici d'aquest procés, diuen alguns dels enquestats.

Intel·lectuals catòlics destacats sostenen, al final d'aquella època, que *"el llenguatge de la fe ha esdevingut inútil"* (J. M. Lozano) o que *"el silenci col·lectiu sobre Déu és esgarrifós"* (J. Lorés)[25]. Això succeïa en una Espanya on la transició política i la lluita contra el franquisme encara donaven oxigen a les grans ideologies i utopies que havien començat a esfondrar-se més enllà de les nostres fronteres poc després del moviment estudiantil de Maig 1968, amb la crisi econòmica i l'anomenada crisi de la modernitat.

Això sona una mica com el famós aforisme de l'últim president de la monarquia alfonsina, segons el qual Espanya es va adormir catòlica per despertar-se republicana (és a dir, secularitzada). Només que ara les coses no es resolien per decret. En tot cas, l'Església catalana no solament caminava amb ritmes diferents, segons es tracti dels tres

nivells abans esmentats (jerarquia, militància, fidels), sinó que el seu avenç, com el de tota institució i societat, no sempre era lineal.

TERCERA CONTRADICCIÓ: UNA ESGLÉSIA ESGLAIADA PEL CAMÍ RECORREGUT

En arribar el final dels anys setanta, novament apareix la contradicció. L'Església se sent intranquil·la un cop ha assolit el seu lloc en la democràcia. Tot i que percep que el canvi de mentalitat sembla irreversible, es troba esglaiada pel camí recorregut. La primeres contrarietats, davant la dinàmica de la secularització que ella mateixa ha contribuït a crear parcialment, ja sorgeixen a l'inici d'aquest període, quan demana infructuosament ser esmentada de forma específica en la nova constitució, bo i acceptant la aconfessionalitat de l'Estat.

Amb el primer govern de la UCD, la jerarquia eclesiàstica no es resigna a les noves directrius sobre l'ensenyament laic i protesta, potser sense gaire convicció, quan s'aprova una tímida llei de divorci. Almenys en aquest punt, provava que no hi havien pactes subterranis amb la UCD, com pensaven alguns. L'Església s'havia resistit a les pressions de molts dels seus militants de centre i de dreta a comptar amb els seus propis partits o sindicats cristians.

L'any 1982 es confirma aquesta nova contradicció, amb la visita del Papa a Santiago per una banda i el triomf del PSOE per l'altra. Des de la tomba de l'apòstol, Joan Pau II es compromet solemnement a una nova evangelització d'Europa. A molts això els sona a una vella música, plena de triomfalisme i esperit restauracionista. Es tractaria, com a mínim, d'un model de neocristiandat en una societat molt més autònoma i secularitzada. A altres els sembla que aquest projecte no té res a veure amb una nostàlgia o recuperació del passat, sinó únicament amb una superació de la privatització religiosa i una major presència de l'Església en la societat civil[26]. Sigui com sigui, el nou projecte s'anirà afermant fins a la caiguda del mur de Berlín, en la qual el Papa polonès hi ha tingut un paper destacable.

Segons el cardenal Tarancón, quan arribà la democràcia, només quedava una minoria d'uns deu bisbes que encara no havien fet mentalment la transició. La majoria, diu en unes declaracions, estaria políticament inclinada a un socialisme no marxista[27]. El PSOE, després de la seva renúncia al marxisme, hauria d'haver estat, segons aquestes afirmacions, el partit més esperat. L'Església s'enfrontarà als successius governs socialistes per l'ampliació del divorci, els decrets sobre l'ensenyament de la religió a les escoles públiques i, sobretot, per les lleis sobre l'avortament. A poc a poc, tindria la percepció que la política religiosa del PSOE forma part d'un dirigisme i laïcisme estatal que impregnaria la nova cultura socialista del partit majoritari i els mitjans de comunicació públics. Les ironies contra l'Església i el tractament del clericat i dels cristians com a gent ridícula i d'una altra època són interpretats per les jerarquies com fora de lloc davant els suposats "sentiments religiosos" del poble espanyol que, segons totes les estadístiques, s'allunya de les creences religioses, però en especial de l'Església. La seva conclusió final és que hi ha un projecte laïcista del govern socialista més o menys explícit, però coherent[28]. Mentrestant, aquelles institucions de l'Església que més es dediquen a la marginació i la solidaritat (com Càritas i Intermón a Catalunya) són les que reben més suport de la societat civil.

L'ESGLÉSIA CATALANA, ES DISTANCIA DE L'ESPANYOLA?

Pel que fa a l'Església catalana, cal destacar que les seves relacions amb el govern de la Generalitat no han estat motiu de conflictes com els de l'Església espanyola amb el PSOE[29]. Amb la desfeta dels moviments laics més progressistes des de final dels anys seixanta i el desencís general després de la transició política, que havia perllongat uns anys la seva ideologització "excessiva", l'Església catalana esdevé més preocupada d'ella mateixa i, en aquest sentit, més involucionista, en consonància amb la despolitització general de la societat civil. D'altra banda, també es torna menys jeràrquica, més tolerant, pluralista i, segons alguns, més autèntica, en replegar-se en el seu rol específic: l'oferta dels béns de salvació, amb un esforç per fer participar els laics en aquesta tasca. Així les coses, si abans els moviments cristians s'havien secularitzat en excés, ara podria donar-se l'efecte contrari, és a dir, una clericalització dels laics davant la secularització avançada de la societat i també davant la desorientació d'una Església que, cada dia, sembla més irrellevant en la nova cultura laica del país. Apareixen nous moviments laïcals més espiritualistes o fins i tot reaccionaris (Comunió i Alliberament, Camí Neocatecumenal, els Fucolari) i es creen consells pastorals a les diòcesis, arxiprestats i parròquies, que integren els laics en aquesta tasca. S'insisteix en els buits dels anys anteriors: la formació teològica, l'espiritualitat i la fidelitat a l'Església. Les restes del naufragi progressista del passat, menys integrades

i estructurades, s'apleguen informalment entorn de moviments com Justícia i Pau, la Lliga dels Drets dels Pobles i figures carismàtiques com el bisbe català del Brasil, Pere Casaldàliga, o alguns laics i sacerdots (Xirinachs, Llimona, Comín, García Nieto i, actualment, Raimon Pànikkar). Uns i altres corrents (nacionalista, conservador, liberal, progressista), no se sap ben bé en quina proporció, tenen una notòria presència en organismes d'ajuda i solidaritat internacional. La desideologització general de la societat i la pèrdua d'utopies fan que l'Església percebi noves línies divisòries internes, que vindrien a substituir en gran part les que s'establien entre conservadors i progressistes[v].

Durant els anys noranta, sobretot amb la substitució del cardenal Jubany pel bisbe valencià de la seu de Tortosa, Ricard Maria Carles, s'aferma jeràrquicament la línia vaticana que, almenys des d'Europa, és percebuda per molts com la mescla d'un cert progressisme social amb un conservadorisme moral i dogmàtic[vi]. Tanmateix, el pes de la jerarquia dins de l'Església ha canviat moderadament, efecte d'una presència més oficial dels laics en els seus òrgans pastorals. També cal subratllar la importància que han anat adquirint els teòlegs progressistes, mai del tot silenciats. La "nova evangelització d'Europa", efectivament, no els sembla tan nova a una bona part dels teòlegs catalans que la titllen de "restauracionista"[vii]. El nomenament de cinc bisbes auxiliars (entre els quals es troba un antic vicari episcopal de la missió obrera, d'orientació marcadament nacionalista), amb l'absència notòria de prelats representants del clergat més progressista (com Alemany, Tutossaus, Bigordà o Casimir Martí, entre altres), és, certament, un gest poc pluralista, però ensems descentralitzador, del cardenal, que fa grans esforços per adaptar-se a la complexa realitat de la diòcesi barcelonina.

Retornant a l'interrogant sobre la possible distància entre l'Església catalana i l'espanyola, potser es podria avançar la hipòtesi que la segona, després de transitar per una ideologització "excessiva" des de l'extrema dreta (el *nacionalcatolicisme* dels anys quaranta) a l'extrema esquerra (els moviments especialitzats dels anys setanta), a poc a poc hauria arribat a un "extrem centre" immobilista, donant la benvinguda, amb la seva "neutralitat", a la fi de les ideologies i a les mediacions globals de la seva utopia cristiana. El replegament de la jerarquia i el nou tipus de militància cristiana estarien parcialment compensats per la seva discreta però notòria presència en els moviments socials (ecologia, moviments per la pau, pels drets humans, ONGS i altres) de tipus alternatiu, però fragmentats. L'autocrítica de l'Església espanyola en conjunt també afecta globalment la catalana, que hauria passat pel "desconcert", el "desànim", la "passivitat" i la "nostàlgia", per acabar entre la "instal·lació" i l'"esperança" utòpica cristiana[viii]. Una utopia sense gaires arrels temporals ni grans mediacions socials. L'Església catalana, específicament, estaria sotmesa a un efecte bipolar que la diferenciaria de l'espanyola: una major secularització de la societat catalana i una pressió més forta de les seves bases vers un major grau de tolerància i pluralisme. El seu talannà multiculturalista, derivat d'un nacionalisme progressista integrador[ix], l'empenyeria avui més vers les opcions a favor dels marginats. Malgrat aquests avantatges, la secularització d'alta intensitat al nostre país l'hauria convertit en tant o més allunyada de la vida quotidiana, els mitjans de comunicació i la cultura que l'Església espanyola en general. D'aquí la seva consigna de recuperació de la societat civil (*inculturació*) que esclataria, després d'anys de frustració, en el Concili Provincial Tarraconense, un esdeveniment encara massa recent per mesurar-ne els efectes a curt i a llarg termini[x]. L'Església, molt més oculta que en el passat en la societat civil, sembla que només és notícia quan els conflictes esdevenen polítics, fins i tot internament, com és el cas de la polèmica amb el nunci sobre el possible greuge als drets dels castellanoparlants. Per a alguns, és una forma de fer-se més notòria sense resignar-se a la seva *privacitat;* segons uns altres, es tracta de l'única qüestió -l'ús oficial del català– en la qual les jerarquies gosen de ventilar públicament les dissensions internes.

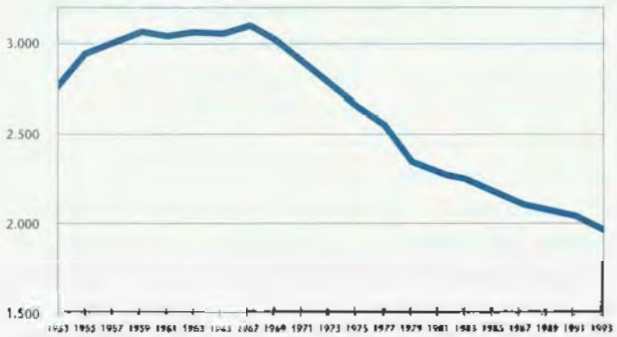
DADES SOBRE LA RELIGIOSITAT DELS CATALANS

Malgrat les deficiències tècniques i metodològiques que puguin tenir les enquestes sobre pràctiques, creences i actituds religioses, la majoria dels seus resultats solen ser semblants, coherents i comparables. Això vol dir que, malgrat la seva possible equivocitat, revelen una alta fiabilitat. És a dir, mesuren la mateixa cosa, encara que potser no se sap ben bé què. Són més fiables que verídiques, es podria dir.

Es tractaria, doncs, no tant de degradar-les com de complementar-les amb estudis hermenèutics, microsociològics o qualitatius, molt més necessaris quan es passa de les meres conductes o pràctiques a les creences, actituds i valors o, allò que és molt més difícil d'inferir empíricament, l'experiència religiosa[xi]. Els treballs hermenèutics, d'altra banda, ens ajuden a captar els sentits i les dimensions dels fenòmens, però no la seva extensió i projecció social. El millor criteri és, doncs, el de la pluralitat meto-

dològica. Malauradament, pel que fa a Catalunya, només es disposa d'unes poques estadístiques, força limitades, que, tot i així, permeten identificar un major nivell de secularització del que es manifesta a la resta d'Espanya.

GRÀFIC 1. EVOLUCIÓ DELS SACERDOTS DIOCESANS A CATALUNYA

Font: *Guía de la Iglesia en España. Estadísticas de la Iglesia en España* (diversos anys).

Un dels indicadors morfològics clàssics del procés de secularització és la davallada del nombre de sacerdots i religiosos[37], freqüentment associada a la pèrdua d'estatus d'aquestes professions. A Catalunya, des de la segona meitat dels anys seixanta, es produeix una caiguda del 36,7% dels efectius existents (sacerdots seculars), procés constant i més intens que el que té lloc al conjunt de l'Estat[38].

GRÀFIC 2. EVOLUCIÓ DELS SACERDOTS RELIGIOSOS A CATALUNYA

Font: *Guía de la Iglesia en España. Estadísticas de la Iglesia en España* (diversos anys).

Els sacerdots religiosos (regulars), d'altra banda, inicien aquesta tendència decreixent a partir dels anys setanta. Malgrat que la intensitat del fenomen és similar a Catalunya i el conjunt espanyol, l'impacte és més notable al Principat, atès que el creixement previ (1955-1971) va ser menor[39]. En conseqüència, l'any 1993, Catalunya presentava gairebé el mateix nombre de sacerdots religiosos que quaranta anys enrere[40].

L'espectacular reducció del nombre de sacerdots posa sobre la taula el problema de la reproducció social de l'Església, com a institució, amb les restriccions actuals (celibat del clergat i exclusió de les dones del sacerdoci)[41]. Aquesta situació es presenta agreujada per la convergència de tres factors: l'envelliment de la població sacerdotal, la caiguda del nombre de seminaristes majors i la disminució de les ordenacions.

1) La mitjana d'edat dels sacerdots actius, tant diocesans com religiosos, presents l'any 1994 a les diferents diòcesis catalanes, se situa en 56,8 anys. En les vuit circumscripcions del Principat, la franja d'edat majoritària és l'establerta entre els 60 i 69 anys, on s'enquadra el 44,73% del col·lectiu, en fort contrast amb el que succeïa trenta anys enrere[42]. Aquest fenomen presenta més intensitat a Catalunya que no pas al conjunt d'Espanya[43].

GRÀFIC 3. EVOLUCIÓ DELS SEMINARISTES MAJORS A CATALUNYA

Font: *Guía de la Iglesia en España. Estadísticas de la Iglesia en España* (diversos anys).

2) L'envelliment de la població sacerdotal no es pot dissociar de l'evolució del nombre de seminaristes majors, que ve marcada, d'ençà els anys cinquanta, per una forta davallada, especialment crítica a final dels setanta. Des d'aleshores, s'hi pot identificar un cert augment, malgrat que aquesta recuperació no equilibra ni de bon tros l'impacte de la caiguda precedent[44]. En termes generals, el procés esdevé més agut a Catalunya que no a Espanya[45].

3) Pel que fa a les ordenacions, tampoc l'existència d'un augment iniciat a final dels setanta pot compensar la general tendència descendent[46]. Entre el 1963 i el 1993, la proporció de nous sacerdots a Catalunya es redueix un 76,4%, percentatge que evidencia una intensitat superior a la davallada que té lloc al conjunt de l'Estat[47].

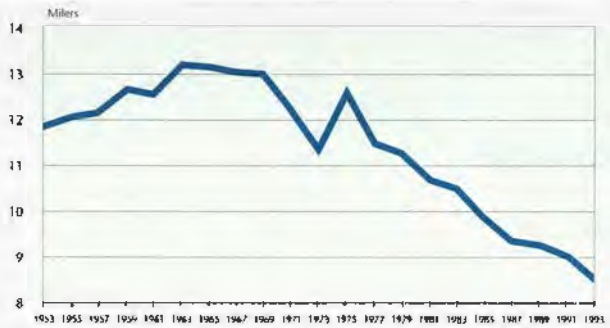
GRÀFIC 4. EVOLUCIÓ DELS RELIGIOSOS NO SACERDOTS A CATALUNYA

Font: *Guía de la Iglesia en España. Estadísticas de la Iglesia en España* (diversos anys).

Pel que fa als religiosos no sacerdots, també es dóna una disminució creixent en els darrers quaranta anys. L'any 1993, el Principat havia perdut gairebé tres de cada quatre religiosos dels que hi havia l'any 1953[48], mentre que a Espanya aquesta disminució no arriba al 50%[49].

GRÀFIC 5. EVOLUCIÓ DE LES RELIGIOSES A CATALUNYA

Font: *Guía de la Iglesia en España. Estadísticas de la Iglesia en España* (diversos anys).

Les religioses residents a Catalunya perden un 27,6% dels seus membres entre el 1953 i el 1993, i d'una manera constant des del 1975. El procés, iniciat abans que a Espanya, comporta també una reducció de la proporció de les religioses catalanes al conjunt de l'Estat[50].

En funció de la seva intensitat, les davallades s'esglaonen així:

1. Seminaristes majors:	85,3%	1953 - 1993
2. Religiosos no sacerdots:	82,5%	1963 - 1993
3. Sacerdots diocesans:	36,7%	1967 - 1993
4. Religioses:	34,9%	1969 - 1993
5. Sacerdots religiosos:	17,3%	1971 - 1993

L'ordre d'aquestes categories representa, possiblement, el d'una jerarquia social descendent des del punt de vista del prestigi. Si fos així, la pèrdua d'efectius, tan globalment com diferencialment, es correspondria amb un procés de secularització i baixa estima social de les professions clericals en relació amb les tècniques, lliberals i empresarials[51] (vegeu els gràfics 6 i 7).

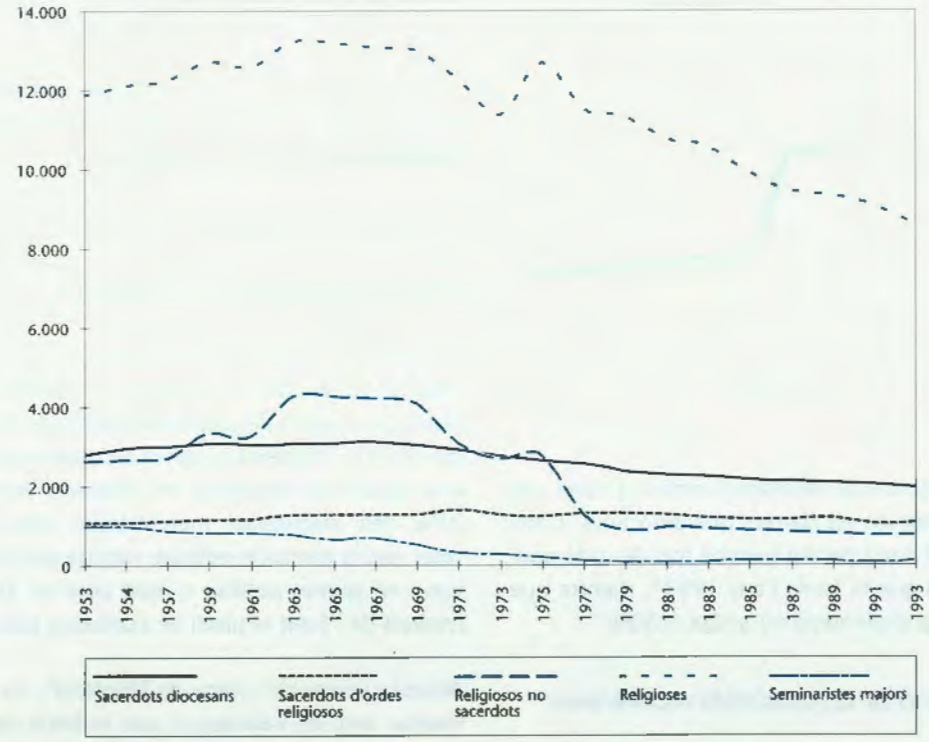
PERCEPCIÓ SOCIAL DE L'ESGLÉSIA

Pel que fa al pes social de l'Església, un indicador menys objectiu és la valoració que fan els ciutadans d'aquesta institució. Segons l'enquesta *El sistema de valors dels catalans* (1991), l'Església ocupava a Catalunya el setè lloc en una escala de confiança en diferents institucions. Un 27% dels enquestats manifestaven una desconfiança total vers la institució eclesial, mentre que un 39% l'avaluava en termes positius o molt positius. En contrast, al conjunt de l'Estat el nivell de confiança era superior[52].

Aquesta percepció crítica de l'Església[53], es pot complementar amb les valoracions que es feien sobre la utilitat del seu discurs en la resolució de problemes. Els consells eclesiàstics eren considerats especialment a l'hora de donar resposta a qüestions espirituals, malgrat que els que així opinaven no arribaven al 50% dels enquestats. Menys de la tercera part dels catalans considerava adient la seva aplicació en l'àmbit de la vida familiar, i un 35% reconeixia la conveniència de dur-les a la pràctica en l'esfera de la moral i de les necessitats individuals. Solament un 24% confiava en la capacitat de les directrius eclesiàstiques per solucionar problemes socials[54]. Així, és de destacar que la majoria no considerés adient que l'Església opinés sobre temes polítics (71%) i socioeconòmics, com ara l'atur (51%), mentre que es valorava positivament que es pronunciés contra la discriminació racial (63%) o els problemes del Tercer Món (71%), qüestions més genèriques i allunyades de la quotidianitat de bona part dels catalans[55]. Si bé les opinions d'aquests i del conjunt dels espanyols coincideixen en el fons, les dades posen de relleu que a Espanya hi ha una predisposició més gran a reconèixer la legitimitat i conveniència dels pronunciaments de la jerarquia catòlica[56].

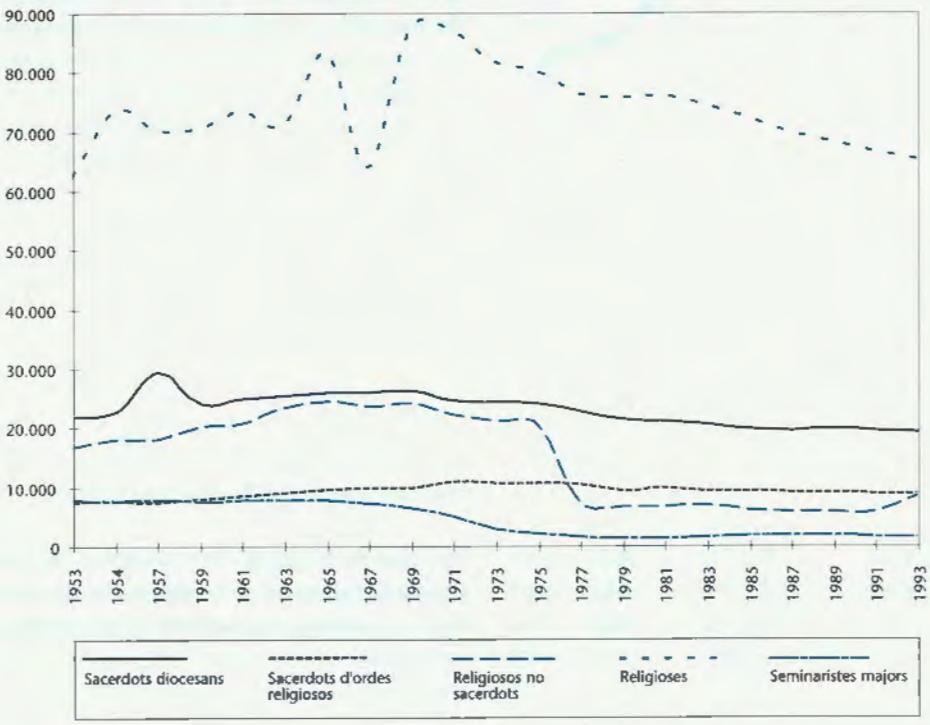
Pel que fa el desig de contribuir al finançament de l'Església expressat en la declaració de renda, Catalunya és la comunitat que presenta el percentatge més baix de tot l'Estat[57]. L'any fiscal 1992, va ser l'única comunitat autònoma on menys del 30% (29%) dels declarants va

GRÀFIC 6. ESTADÍSTIQUES DEL CLERO A CATALUNYA: EVOLUCIÓ DELS EFECTIUS

Font: *Estadísticas de la Iglesia Católica en España* (OESI) i elaboració pròpia.

GRÀFIC 7. ESTADÍSTIQUES DEL CLERO A ESPANYA: EVOLUCIÓ DELS EFECTIUS

Font: *Estadísticas de la Iglesia Católica en España* (OESI) i elaboració pròpia.

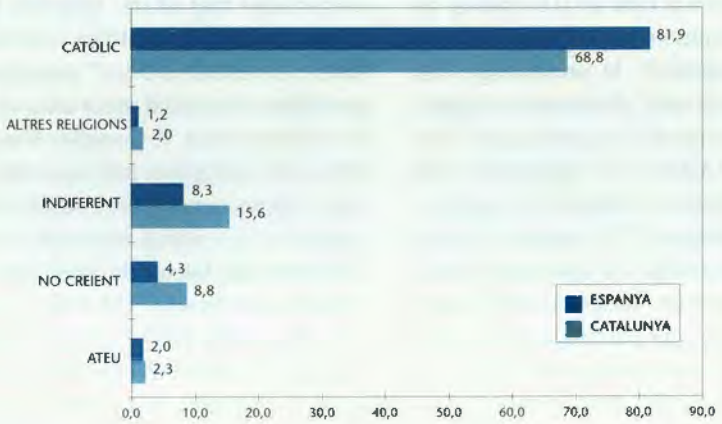
atorgar a l'Església el 0,5% estipulat. Cinc anys abans, presentava el percentatge més elevat de tot Espanya en l'assignació de recursos a altres fins[58]. No es pot desestimar que existeixi una relació entre aquestes dades i el fet que Catalunya sigui la comunitat on el nivell de confiança en l'Església és el més baix de tot l'Estat[59].

AUTOQUALIFICACIÓ RELIGIOSA, PRÀCTIQUES I CREENCES

Un indicador molt brut de religiositat és l'autoqualificació o pertinença religiosa[60]. Les dades disponibles indiquen la progressiva reducció dels que s'autoqualifiquen catòlics. Així, el 1970, segons l'informe FOESSA, hi havia a Catalunya un 72% de catòlics que es consideren religiosos ("practicants" i "fervorosos")[61], mentre que el 1996, el total de catòlics, practicants i no practicants, és del 68,8% (vegeu els gràfics 8, 9 i 10 i la taula 1).

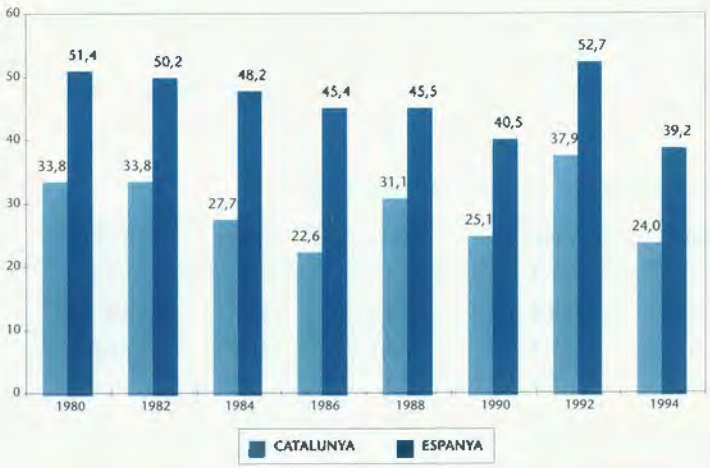
Per homologar més les dades, s'ha obtingut la sèrie d'aquests últims vint-i-cinc anys amb fonts del Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), tot desagregant Catalunya de la resta d'Espanya[62]. Cal assenyalar que en la formulació de la pregunta es privilegien les religions consolidades i, sobretot, la catòlica, atès que els ítems que s'ofereixen són els de "religió catòlica" i "altres religions", "practicants" i "no practicants" i finalment "no creients" i "indiferents", abusant d'aquests termes i més aviat descartant els casos de fragmentació i recomposició eclèctica de creences i de dubtes. Els resultats, però, són molt semblants per a tota Espanya quan es parla merament de "creients" i "no creients", o de "persones reli-

GRÀFIC 8. AUTOVALORACIÓ RELIGIOSA. 1996

Font: CIS.

GRÀFIC 9. CATÒLICS PRACTICANTS

Font: CIS.

GRÀFIC 10. CATÒLICS NO PRACTICANTS

Font: CIS.

gioses". És ressenyable que, de 1980 a 1994, les dades obtingudes són d'una coherència total amb un procés de secularització gradual, exceptuant aquells anys on els ítems han variat substantivament[63]. El percentatge dels que s'autoqualifiquen "practicants" disminueix en gairebé 10 punts (9,8%), mentre que els "no practicants" s'incrementen notablement (13,2%). Les diferències més acusades s'observen a la primera meitat dels vuitanta i després tendeixen a estabilitzar-se[64]. En aquests catorze anys, els "practicants" s'han reduït a la quarta part de la població catalana, mentre que els "no practicants" superen amb escreix el 50%[65]. Els que s'autoqualifiquen "no creients", en cap d'aquests anys, superen el 5%, i els "creients d'altres religions", el 2%. En el conjunt d'Espanya, tots aquests indicadors mostren més religiositat exceptuant el percentatge més baix dels que pertanyen a altres religions (vegeu els gràfics 11, 12 i 13).

Aparentment, a Catalunya hi hauria un grau més alt de pluralisme religiós que en la resta d'Espanya en conjunt, però també un major grau de desafecció religiosa[66]. L'informe FOESSA de 1994[67] presenta Catalunya com la comunitat menys practicant de tot l'Estat (17%), amb el percentatge més alt de "persones no religioses" (22%), i un dels més alts de "catòlics nominals" (39%)[68]. Tres anys abans, un estudi d'Orizo[69] presentava Catalunya com la penúltima comunitat autònoma en percentatge de catòlics de tota mena. P. González Blasco i J. González Anleo, fent ús de categories més acurades, reforcen la idea d'aquest distanciament dels catalans respecte al catolicisme, superior a la mitjana espanyola: el Principat presentava els índexs més baixos de "molt bons catòlics" (1,3%) i de "catòlics practicants" (14,1%), i els més alts de "catòlics no molt practicants" (19,9%), "catòlics no practicants" (29,6%), "indiferents" (25,9%), i membres d'"altres religions", i ocupava una posició intermèdia pel que fa als ateus (6,4%)[70].

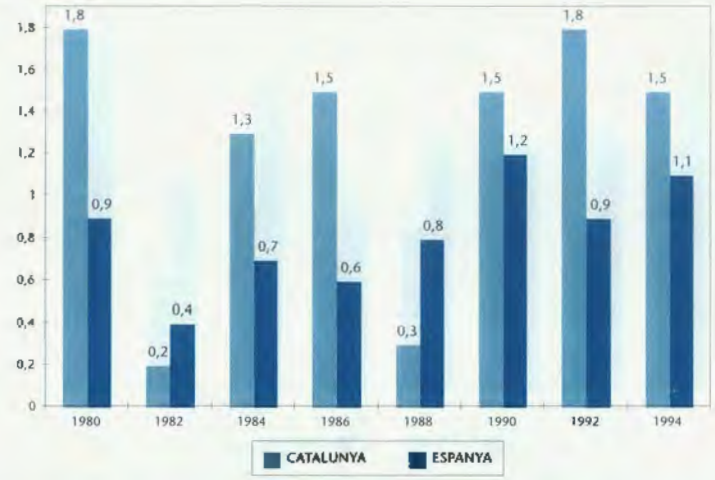
En teoria, les pràctiques rituals, les més fàcils de ser observades, s'interpreten com la manifestació pública i col·lectiva d'unes creences i d'una adhesió formal a una institució religiosa. Tot i així, convé fer una sèrie de precisions. No solament el caràcter més o menys social o sociològic de les pràctiques, sinó el seu sentit religiós,

TAULA 1. AUTOVALORACIÓ RELIGIOSA A CATALUNYA. 1989-1995

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Cat. practicants	30,3	31,4	27,4	24	24,6	26,8	25,7
Cat. no pract.	53,2	54,8	59,3	56,4	56	52,9	56,5
No creients-ind.	14,6	11,4	9,8	14,9	16,8	14,8	14,7
Altres religions	0,8	1,5	2,2	2	1,3	2,3	1,3
No contesten	1,1	0,9	1,3	2,7	1,3	3,2	1,8
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: ICSP i elaboració pròpia.

GRÀFIC 11. ALTRES RELIGIONS

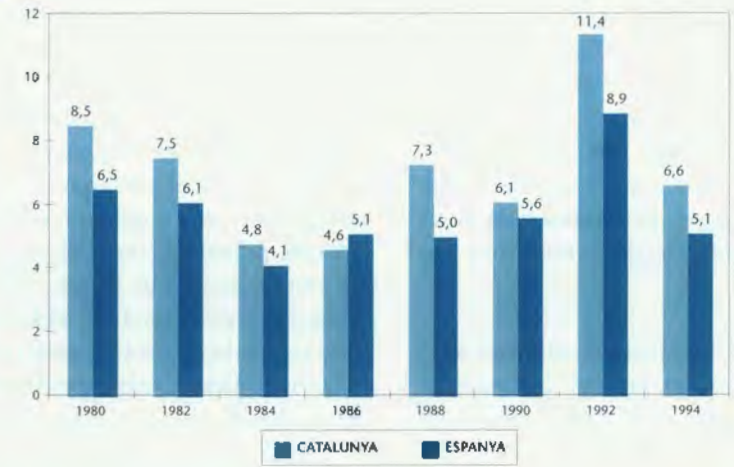
Font: CIS.

poden canviar força al llarg del temps. Dissortadament, el segon punt es té menys present. Si bé l'Església catòlica no ha canviat teològicament de criteri sobre la importància de la pràctica de l'assistència a la missa dominical (més aviat el Concili Vaticà II l'ha revaloritzat força), ha deixat d'insistir en l'obligatorietat d'aquest vell precepte eclesial en la seva prèdica. En canvi, ha optat per valorar positivament la seva observança com un compromís personal. Aquest nou èmfasi ha anat renovant progressivament el significat associat a aquest ritu (així com el de l'extremunció o la confessió, practicada de vegades comunitàriament) (vegeu el gràfic 14).

Amb aquestes reserves, la forta davallada de l'assistència a missa és un fet molt notori. En els darrers vint-i-sis anys, els catòlics catalans han protagonitzat un marcat descens en el seguiment d'aquesta pràctica, que possiblement ha esdevingut menys social, menys coactiva i més íntima. D'un 21,7% d'assistents l'any 1970[71] es passa al 15% el 1996.

Diverses fonts confirmen aquesta tendència durant els anys noranta[72], sempre amb percentatges inferiors al conjunt de l'Estat. Cal destacar, però, que la proporció de catalans que es manifesten catòlics i no van a missa és inferior a la mitjana espanyola, així com també ho és el percentatge de catalans que atribueixen la no assistència a la manca de fe o d'interès[73]. L'observança ocasional del precepte dominical (Nadal, Pasqua i altres ocasions) es manté estable al llarg de la dècada i és l'únic cas que presenta valors gairebé idèntics als del conjunt d'Espanya (al voltant del 20%). En el cas de pràctiques més puntuals i

GRÀFIC 12. INDIFERENTS

Font: CIS.

GRÀFIC 13. NO CREIENTS

Font: CIS.

de caràcter molt més marcadament social, com el baptisme, el matrimoni i l'enterrament, prop d'un 70% de la població catalana estava d'acord amb realitzar aquestes celebracions, percentatge lleugerament més baix que el del conjunt d'Espanya[73]. El manteniment majoritari d'aquestes pràctiques rituals iniciàtiques, més socials que estrictament religioses, contrasta amb altres practiques sacramentals (comunió, confessió, confirmació, extremunció)[75] o característiques de la devoció popular (Rosari, visites al Santíssim, visites a santuaris, processons, festes patronals)[76], en un grau de seguiment força més baix que el conjunt de l'Estat.

En principi, les formes de pràctica religiosa de caràcter individual serveixen més per identificar la relació de les persones amb el que és sobrenatural. Així, a inicis d'aquesta dècada[77], un 19% dels catalans deia que recorria amb freqüència a l'oració privada fora del marc dels oficis religiosos[78], i un 24% confessava que ho feia esporàdicament, mentre que gairebé la tercera part afirmava no fer us mai d'aquesta possibilitat[79]. La xifra de seguiment s'incrementava fins arribar al 55% si, a l'opció de la pregària, s'hi afegeix la "meditació" i la "contemplació", practiques més intimes, més personals, i menys reglades[80]. En aquest sentit, cal destacar que aquest percentatge es correspon quasi exactament al d'aquelles persones que es consideren religioses, per la qual cosa no es descarta, *a priori*, una estreta correlació entre tots dos factors[81].

En passar de les conductes o pràctiques religioses a les creences, les enquestes operen un salt hermeneutic important. Les creences formen part de la nostra identitat social, són el fonament o la justificació dels propis valors, motivacions més o menys conscients i raó de viure en general, tot i que, a diferència de les pràctiques, poden ser activades o no. Les dimensions del jo, superposades, contraposades, segmentades, que les creences suposen, fan molt difícil la seva captació amb tècniques merament quantiatives i s'haurà d'esperar la seva complementació amb una metodologia més comprensiva per poder valorar millor els seus resultats actuals. Les creences religioses, en les enquestes d'opinió, són tan estereotipades i simplificades que es redueixen a la formulació més rància dels vells catecismes no solament preconciliars, sinó d'abans de la guerra (com el catecisme Ripalda). Així i tot, diuen quelcom sobre la realitat i són més fiables que les simples projeccions del sentit comú sobre la importància quantitativa del fet religiós (vegeu el gràfic 15).

Gairebé tres quartes parts de la població catalana diuen que creuen en Déu, malgrat que només un 42% afirma un Déu personal tal com el predica el cristianisme. Un 29% s'inclina més per l'existència d'una força o principi ordenador de l'univers[82].

Per contra, un 71% descarta la creença en el dimoni o l'infern, creences de les quals a penes es parla avui a les esglésies i que tenen interpretacions diverses segons els teòlegs. En la seva formulació més estereotipada, doncs, són més pròpies d'una religiositat preconciliar. La creença en l'existència de l'ànima (47%), formulada encara en aquests termes tomistes, és la segona més acceptada entre els catalans, mentre que la creença en vida després de la mort (35%), i més específicament en el Cel (34%), són sostingudes per poc més de la tercera part. La noció de pecat, que es podria entendre com index de resistèn-

GRÀFIC 14. PERCENTATGE DE FREQÜÈNCIA D'ASSISTÈNCIA A MISSA. 1996

Font: CIS.

cia a la secularització en l'aspecte més personal, és rebutjada per un 53% dels catalans i, aquesta és la dada capdal, només un 21% dels enquestats sosté la doctrina de la resurrecció de Crist. Aquest panorama es desmarca força del que presenta el conjunt de l'Estat, on percentatges superiors al 50% afirmen l'existència de Déu, l'ànima i el pecat, i més del 40% creu en el Cel i la vida ultraterrena.

Només un indicador, significatiu per altra banda, permet una petita incursió en aquesta gran terra ignota de la reconfiguració de la religiositat a Catalunya. Es tracta del fet que el 17% de catalans afirmen creure en la doctrina de la reencarnació. L'origen extra-cristià i oriental de la darrera creença és un factor que evidencia un cert pluralisme, eclecticisme i relativisme religiós, més operatiu en el camp de les idees que en el de la praxi o l'afiliació, catòlica en la immensa majoria dels qui es tenen per "creients"[83] (vegeu el gràfic 16).

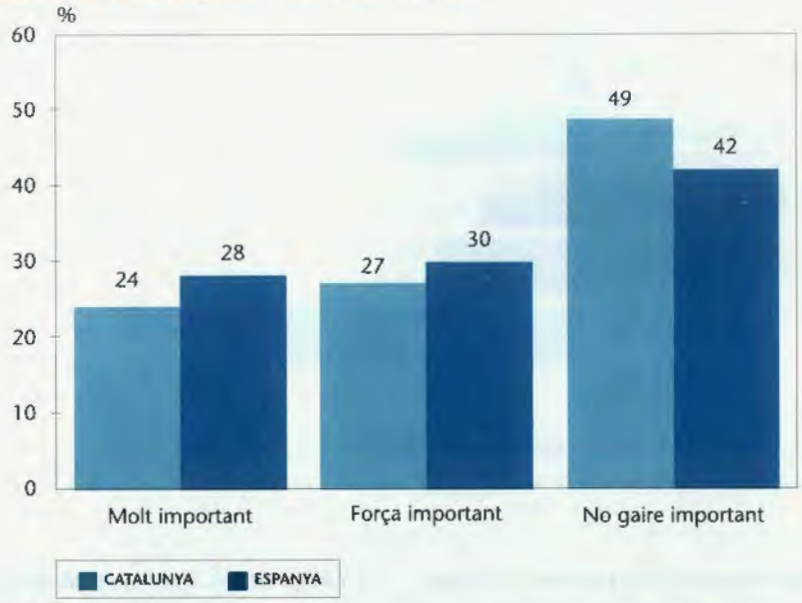
La disminució percentual dels catòlics, i en especial dels practicants, així com la manca de seguiment dels dogmes (en la seva antiga formulació), porta a plantejar-se la importància de la religió en l'autodefinició quotidiana dels catalans, i les enquestes se'n fan ressò. Així, a inicis dels noranta, un 73% dels enquestats manifestava la seva pertinença a una confessió determinada. Aprofundint més la qüestió, un 50% deia que no experimentava la religió com a font de consol o fortalesa, i un 58% que li concedia poca o molt poca importància en la seva vida, evidenciant més secularització que la resta d'Espanya[84]. Aquest extrem es confirma en l'àmbit de la vida familiar,

GRÀFIC 15. CREENCES RELIGIOSES

Font: F.A. Orizo i A. Sánchez, 1991:148.

GRÀFIC 16. IMPORTÀNCIA DEL FACTOR RELIGIÓS EN EL MATRIMONI

Font: F.A. Orizo i A. Sánchez, 1991:112.

on un 20% dels catalans considerava important cultivar la fe religiosa dels seus fills[85] i poc més de la meitat donava importància a les creences religioses com a factor d'estabilitat en el matrimoni[86]. Si bé la majoria d'aquestes categories estadístiques són poc precises, cal concloure, indicativament, que la religiositat en l'àmbit de la vida privada no sembla ser tan important per a totes aquelles persones que s'identifiquen amb una confessió determinada o que, fins i tot, es consideren elles mateixes persones religioses[87].

Pel que fa als factors que poden incidir en el nivell de religiositat, cal destacar que tant en el conjunt de l'Estat com a Catalunya, amb alguna diferència de matís, la classe social ha perdut en les darreres dècades bona part del pes específic que tenia com a element diferenciador. Per contra, l'edat té una correlació amb la religiositat molt més forta que en el passat; tendeix a ser superior entre les dones, però s'equilibra entre ambdós gèneres en els grups d'edat joves. Quant al nivell acadèmic, s'observa, en línies generals, que quan la pràctica religiosa puja, baixa el nivell d'escolaritat, tot i que els que tenen estudis secundaris la practiquen menys que els de nivell universitari. Aquesta menor pertinença de la classe i el gènere (pel que fa als joves) i la importància de l'edat jove i els estudis són també indicadors de la secularització, més intensa en les noves generacions i en les instàncies acadèmiques. Malgrat això, hi ha un cert augment en les franges d'edat inferior sense que això es pugui interpretar encara como una subversió de la tendència secular. Per la seva banda, l'orientació política dretana és la que més es relaciona amb la major religiositat en tots els estudis sociològics, polítics o electorals en el conjunt de l'Estat[88].

CONCLUSIONS

Hem fet un breu recorregut per la història més recent de l'Església catalana i hem considerat les majoritàriament fragmentàries enquestes sobre la religiositat dels catalans. A la seva llum hem constatat l'existència d'un procés de secularització, definit principalment però no exclusivament com una progressiva desafecció del catolicisme. Aquest fenomen, de major incidència a casa nostra que al conjunt de l'Estat, no només es fa palès entre els fidels i la religiositat més popular, sinó que també ha afectat el clergat i els militants, especialment des de la segona meitat dels anys seixanta, de tal manera que ha qüestionat la mateixa reproducció de la institució eclesial amb els criteris de reclutament vigents. Els darrers anys, però, mostren un petit augment de la religiositat de referència catòlica. Vol dir això que la dinàmica de la secularització ha tocat sostre? Que comença a produir-se un procés més o menys llarg de recuperació religiosa? Les dades no permeten fer cap predicció, però sí obrir aquests interrogants.

Els efectes del procés secularitzador no s'ha concentrat exclusivament en l'increment dels "no creients" i "indife-

rents", la progressió dels quals tendeix a estabilitzar-se, sinó que ha afectat de forma especial els mateixos catòlics, amb una reducció constant dels practicants a favor dels no practicants. Més enllà de la dimensió ritual, les creences també reflecteixen la influència d'una creixent desafecció al catolicisme. Malauradament, les enquestes sobre religiositat no han tingut en consideració els canvis de significació d'algunes pràctiques i creences, sobretot després del Concili Vaticà II, a l'hora de mesurar-les. Tampoc abunden els estudis hermenèutics tan necessaris per aprofundir en les creences i les actituds religioses o per captar i inferir allò que podria ser traduït com una experiència religiosa en un context secularitzat[89].

El cert és que la societat catalana, com altres societats avançades, viu en aquests moments una situació de profund canvi religiós. En el seu context encaixen perfectament les consideracions de Díaz-Salazar (1994) respecte una religió buida. La desafecció institucional, les formes laxes de pertinença i participació, la difuminació de les creences, perfilen una situació d'indiferència i privatisme religiós per a la majoria, amb un cristianisme militant menys present en la societat civil[90]. Aquests fenòmens es podrien relacionar amb els canvis operats en la societat i en l'Església catalana, després de la transició, en el sentit d'una forta "desideologització" i, en el cas d'aquesta última, d'una certa involució a nivell jeràrquic i militant, encara que combinats amb un nou pluralisme i una major recerca d'identitat. Fóra desitjable que les properes incursions sociològiques en l'àmbit de la religiositat a casa nostra aprofundissin en el sentit i les característiques d'aquestes transformacions en comptes de reproduir mecànicament qüestions que semblen extretes d'un catecisme preconciliar.

La praxi pastoral de l'Església i el seu llenguatge menys moralista i coactiu que en el passat són bons indicadors també de com el procés de secularització afecta internament la institució. Contribuirà aquesta reorientació a l'establiment d'una religiositat més autèntica del seu clergat i militants? Tot i que les dades empíriques són pobres i, de vegades, força ambigües en aquest àmbit, res no ens fa pensar que s'operi una transformació de la religió o de la religiositat d'una manera significativa, fora d'algunes minories cognitives que, almenys ara per ara, no semblen transformar-se en pols d'atracció o innovació religiosa importants.

Atès tot el que s'ha exposat fins ara, es podria avançar una hipòtesi de caràcter molt genèric de cara a l'orientació de nous estudis. Mentre que en situacions de pluralisme religiós les esglésies tendeixen a secularitzar-se internament', quan es produeix una situació de monopoli (real o de fet) en un context secularitzat, el pluralisme té lloc, fonamentalment, a l'interior de la pròpia institució que es veu pressionada per les seves bases a formes de compromís institucional força diferenciats. Aquesta particularitat descriuria específicament la realitat catalana.

El catolicisme, però, no esgota el ventall de la religiositat catalana. Amb una presència minsa, gairebé testimonial, però superior a la del conjunt de l'Estat, es troben altres confessions, algunes d'elles arrelades des de fa temps, altres arribades fa ben poc. Són, de fet, les grans desconegudes del panorama religiós català. Calen estudis i anàlisis sobre aquesta dimensió, que ha estat objecte esporàdic de l'interès de les ciències socials a casa nostra[92].

Amb els primers decrets de llibertat religiosa, arran del Concili, es va legitimar una situació esperada pels mateixos catòlics, imbuïts d'un moviment ecumènic que es va anar expandint a casa nostra a partir de centres de pastoral i teologia com l'Abadia de Montserrat i d'altres. Certament, per a les esglésies jueva, islàmica i sobretot protestant, més arrelades a Catalunya (com les branques espanyoles de l'Església Evangèlica, Reformada, Episcopaliana i Baptista), aquesta conquesta llargament desitjada no es va notar gaire en la multiplicació dels seus fidels, reduïda sobretot a persones d'origen estranger que havien entrat més afluentment amb l'obertura econòmica i cultural a l'Europa dels anys seixanta. Les esglésies protestants, si n'exceptuem alguns petits nuclis, amb prou feines han destacat membres en la lluita contra la dictatura i no sempre han estalviat preses de postura apolítiques, o explícitament anticomunistes i profranquistes, mentre l'Església Catòlica començava a enfrontar-se al règim tot donant la benvinguda a llur col·laboració. A Catalunya, concretament, foren diverses les manifestacions protestants d'adhesió pública al "Caudillo" en aquells anys[93].

Capítol a part mereixen els moviments evangèlics menys ortodoxos, com els grups pentecostals (de vegades amb les seves branques ecumeniques dins el catolicisme), els moviments dits "al·leluia" o d'altres més heterodoxos i bel·ligerants fins i tot amb el protestantisme, com els Adventistes del Setè Dia o els Testimonis de Jehovà, que han tardat més a ser reconeguts. En aquest cas, la seva forta presència popular, de vegades lligada a algunes minories de tradició molt catòlica, com la dels gitanos, és més notoria en la resta d'Espanya o a Catalunya entre els d'origen no autòcton, quelcom que podria ser un indicador de manca d'atracció de la cultura i la religiositat

del país d'acollida. Aquesta mena de religiositat resulta atractiva per a les comunitats més amenaçades per la diàspora de la vida moderna; s'enfronta amb una lluita aparentment suïcida, però exitosa, a la relativització actual dels valors, i rebutja enèrgicament el consum de begudes alcohòliques, les devocions populars a la Mare de Déu i els Sants, i altres pràctiques permeses o encoratjades pel catolicisme. Un fenomen que, com moltes altres innovacions en el camp de les minories, hauria de rebre més atenció per part dels sociòlegs de la religió.

Al marge d'aquestes referències institucionals a les esglésies i sectes instituïdes, la proliferació de noves sectes, associacions i moviments religiosos o parareligiosos de tota mena ha estat un fenomen molt visible a casa nostra. Com a fruit dels moviments juvenils de final dels anys seixanta sorgeix una fascinació per les religions orientals i l'esoterisme, més o menys associades amb moviments ecologistes i terapèutics. Proliferen les tècniques de relaxació corporal, de meditació i altres pràctiques religioses més difoses relacionades amb les noves formes d'excel·lència empresarial.

A Espanya, la imatge negativa de la major part d'aquests moviments, difícils encara de classificar i que ràpidament són estereotipats com a "sectes *destructives*", és molt forta. La novetat és que, avui, bona part d'aquests grups entrarien en una segona fase, caracteritzada tant per una certa retracció com per una tendència a la institucionalització. Una de les causes que explicarien aquesta retracció seria que, tal com va passar en el moviment estudiantil dels seixanta i setanta, els valors dels nous moviments religiosos han estat assimilats per la cultura més àmplia i avui formen part d'un vernís orientalista que, amb l'"americanització" intensa d'Europa, ha oficiliatizat, entre altres, pràctiques terapèutiques com el ioga, l'acupuntura o les tècniques de relaxació. La institucionalització, d´altra banda, s'esdevé en les persones de mitjana edat que encara perseveren en aquests moviments i que han de transmetre la seva experiència a les segones generacions, nascudes en el si d'aquestes comunitats de fe.

Finalment, hi ha encara un àmbit més volàtil i esquerp a la investigació social. Es tracta del que podríem anomenar, simplificant en extrem, credulitats o creences màgiques, avui revestides d'un caire secular, com són l'atzar, el destí, la sort, l'endevinació o fins i tot les visions. Com alguns estudiosos assenyalen, podria tractar-se d'un fenomen postmodern o de modernitat avançada, més que no pas de meres supervivències o fets residuals d'un passat carregat de creences populars màgiques. Poques publicacions populars es resisteixen avui dia a editar la plana d'horòscops; les pràctiques endevinatòries de tot tipus, com el tarot, es realitzen en els llocs urbans de més afluència; hi ha vidents que tenen més cabuda a la televisió que els mateixos polítics, i els jocs d'atzar i loteries de tota mena es multipliquen. La proliferació d'aquestes activitats conviu amb la nostra intensa secularització, com a espita o compensació del modern aïllament, estrès, angoixa i despersonalització de la societat actual. És per això mateix que aquestes pràctiques, almenys en altres països, són més intenses entre algunes de les professions centrals de la societat secular, com els empresaris i tècnics superiors. Caldrien estudis de camp per confirmar o matisar aquestes troballes a casa nostra.

Les enquestes religioses, encara força estereotipades, es dediquen poc a la religiositat privada i molt menys a la popular, si s'exceptua el treball particularment acurat dut a terme per alguns antropòlegs. S'ha vist com les devocions populars més tradicionals s'estan eclipsant; ni els grans santuaris de la nostra terra, ni les devocions més arrelades en el passat, mostren avui aquella dinàmica que les va caracteritzar. Algunes, però, sobreviuen i fins i tot reneixen després de llargs períodes d'oblit en forma de folklore i festa popular un fenomen ambigu, postreligiós (és a dir, alhora sofisticadament religiós i secular).

Malgrat el desconeixement de la importància quantitativa de tots aquests elements (nous i vells moviments religiosos, noves sensibilitats, noves credulitats), es tracta, en la societat de modernitat tardana i exacerbada imperant, de factors qualitativament intersticials a aquest gran centre dinàmic, secular i secularitzador, que impregna les institucions, els valors i les ideologies dels catalans actuals. No es pot dir que es tracti d'un procés irreversible, però tampoc poden afirmar taxativament que hi hagi un simple "retorn al que és sagrat" o nou "encantament del món". Ara com ara, semblaria més un desig que no una realitat comprovada.

NOTES

1 Els autors agraeixen el valuós ajut ofert per la Facultat de Teologia de Catalunya (St. Cugat) i pel director de la seva biblioteca, Pare Borràs. També expressen el seu agraïment al Dr. Josep Lluís C. Bosch i a Gemma Marmolejo per la seva col·laboració en la realització del suport gràfic d'aquest capítol.

2 No es nega la fecunditat d'aquest punt de vista per caracteritzar fenòmens com l'anomenada *religió civil*, el nacionalisme, el fonamentalisme, el reencantament del món i les sacralitzacions del profà (de l'esport, els espectales musicals, el patriotisme), com a conseqüència del desencantament del món o la "profanació del que és sagrat". Malgrat tot, si bé és cert que aquests fenòmens responen a un procés de metamorfosi del que és sagrat, característic d'algunes de les societats industrials avançades i del seu procés de desencantament-reencantament, potser s'ha exagerat l'impacte d'aquestes tendències en el conjunt de la societat, que seria de caràcter més minoritari i difós. Així, cal plantejar-se fins a quin punt la mateixa sociologia de la religió no ha contribuït substantivament a la construcció social d'aquests i d'altres fets com a religió moderna o postmoderna. S. Giner *Religión Civil* a R. Díaz Salazar, i S. Giner, (1994) i J.M. Mardones, (1994).

3 Quan es parla de l'"afinitat electiva" entre modernitat i secularització o, més restrictivament, de la secularització en les societats occidentals avançades, se'n sol exceptuar una de les més importants: els Estats Units d'Amèrica. Tot i això, alguns estudiosos hi han vist un procés de secularització desplaçat al si de les esglésies (W. Herberg, 1955).

4 Tot i així, l'Occident no estaria tan vacunat contra les incursions més o menys periòdiques de revivalismes, fonamentalismes, i intransigències de tota mena, tal com ho destaca P. Berger en referència als Estats Units (1994), pàg. 86-103. Sobre el debat de la secularització, vegeu K. Dobbelaere (1981). Un tractat excel·lent del que aquí s'entén per secularisme es troba a G. Marramao (1989).

5 Alguns autors pensen la secularització a partir de les seves causes. Des d'un evolucionisme moderat (o neoevolucionisme), aquesta secularització és vista com un procés històric de progressiva diferenciació estructural de la societat (T. Parsons), com a resultat del pluralisme i la tolerància (P. L. Berger) conseqüents, o com a producte de la major complexitat del sistema social (N. Luhmann). Altres emfasitzen els seus efectes: la privatització de la religió (T. Luckmann), una fe més enllà de la creença (R. A. Bellah), sense dogmes (F. Ferraroti), difusa, implícita, nebulosa (R. Cipriani, A. Nesti, F. Champion).

6 Fins i tot profanadora del fet religiós, segons alguns autors.

7 Per aprofundir en les vicissituds de la relació entre religió, societat i política a l'Espanya d'aquest segle, vegeu R. Díaz-Salazar i S. Giner (1994).

8 Partint de la relació dialèctica Església-societat, és curiós que els sociòlegs parlen menys que els historiadors (S. G. Payne) de la influència de la societat en l'Església. Aquesta, en tant que organització transnacional, és, sociològicament parlant, molt nacional i, fins i tot, local perquè no actua en un context culturalment neutre. En l'esquema sistèmic (N. Luhmann), l'Església té com a entorn els altres subsistemes o institucions de la societat que ella processa segons la seva lògica religiosa. Des d'aquest punt de vista, moltes qüestions que s'atribueixen unilateralment a l'Església s'expliquen millor a partir de la societat de la qual n'és una institució. Un exemple es troba en el sentit comú que, amb la seva saviesa popular, ha qualificat sovint l'Església espanyola de ser "més papista que el Papa".

9 Fins i tot la marxista.

10 Sobre el fenomen de l'anticlericalisme, un excel·lent treball és el de M. Delgado (1992), on es combina l'enfocament històric amb el sociocultural.

11 Devem a Víctor Pérez Díaz aquest enfocament dialèctic de la història de l'Església espanyola, que aquí s'aplica, *mutatis mutandis*, a la catalana. Vegeu V. Pérez Díaz (1993).

12 No obstant això, el mateix cardenal Gomà va tenir els seus conflictes amb el règim, el menor dels quals no fou la defensa de les llengües catalana i basca en els actes de litúrgia "no oficials". El contrast amb la línia de Vidal i Barraquer no podia ser més fort. Vegeu R. Comas Maduell (1973).

13 Així, en les festes d'entronització de la Mare de Déu de Montserrat, el 1947, l'abat Escarré deia textualment: "Ningú no ha de ser exclòs d'aquesta festa de família, pensi com pensi, a menys que ell mateix se n'exclogués per odi als seus germans o per desamor a la seva Mare" (J. Casañas, 1989, pàg. 90).

14 Vegeu P. L. Berger (1981), pàg. 50.

15 El cardenal Pla i Deniel, successor de Gomà en la seu del primat de Toledo i procurador a les Corts franquistes, s'anirà distanciant del règim des de la fi de la Segona Guerra Mundial, defensarà els moviments cristians especialitzats

i les seves publicacions dels atacs constants del govern, i arribara a renunciar a formar part del Consell del Regne. En els seus darrers anys, lamentarà l'actitud de defensa tancada del franquisme que el va caracteritzar, així com la signatura de la Pastoral Col·lectiva quan era bisbe de Salamanca (G. Hermet, 1981, pag. 231-247 i 360-365)

16 Vegeu J. Casañas (1989) i J. Costa (1996).

17 La "desbandada", durant el bienni 1966-1968, es deu al crit d'atenció del cardenal Morcillo, aleshores president de la Conferència Episcopal, que va desautoritzar les preses de posició política de l'HOAC, JOC i d'altres moviments a les jornades del Valle de los Caídos (1966). L'elaboració posterior, per part de monsenyor Guerra Campos, d'uns nous estatuts per a l'Acció Catòlica i les seves branques, va constituir el cop de gràcia definitiu.

18 El trànsit de la doble militància a la militància política exclusiva es va orientar, majoritàriament, vers els partits polítics d'extrema esquerra. Vegeu J. Costa (1996), pàg. 109-110.

19 Vegeu J. Casañas (1989), pàg. 335.

20 Vegeu, per exemple, M. Barberà (1975-83), pàg. 644-667, A. Pladevall (1989), i J. M. Piñol (1993). D'altra banda, cal ressenyar l'existència, al marge de les dues grans tendències –nacionalista i progressista–, d'una institució amb un impacte particularment fort a casa nostra: l'Opus Dei. Per aprofundir en el coneixement d'aquest col·lectiu, vegeu J. Estruch (1993).

21 La ideologia del nacionalcatolicisme ha estat explorada, sobretot, pel teòleg jesuïta Álvarez Bolado, fundador de l'Instituto Fe y Secularidad. Contra la tesi marxista de la "ideologia dominant" cristiana a l'Edat Mitjana, vegeu N. Abercrombie, S. Hill i B. Turner (1987), pàg. 79-106. A Catalunya, el "torresbagisme" es pot considerar com un nacionalcatalanisme de signe contrari al nacionalcatolicisme espanyolista, però integrista i parcialment derivat del carlisme.

22 Tal com ho subratllen S. Giner i S. Sarasa (1992), pàg. 46 a propòsit del País Basc i Catalunya.

23 La seva recerca es va centrar en la població de Mataró.

24 R. Duocastella (1961a; 1961b; 1967). Per a les altres publicacions d'aquella etapa, vegeu ISPA (1977).

25 Citats a J. Casañas (1989), pàg. 403-404.

26 Quan el Papa va visitar Catalunya, alguns militants cristians de base no es van sentir representats pels qui l'acollien, i van demanar-li una entrevista. En no rebre'ls, es van tancar en parròquies de barris obrers en senyal de protesta.

27 L. Martín Descalzo (1982), pàg. 257, citat a R. Díaz-Salazar (1988), pàg. 62.

28 Vegeu R. Díaz-Salazar (1990).

29 Es podria precisar més dient que es tracta de la Conferència Episcopal espanyola seguida per militants i cristians de base segons la problemàtica en qüestió: la defensa de l'escola privada o de l'ensenyament religiós a les escoles, l'ampliació del divorci, la campanya pel control de natalitat o l'avortament.

30 Vegeu J. Carreras Planas (1994).

31 A molts indrets d'Amèrica Llatina i altres continents, la qüestió és percebuda diferentment. Els progressistes europeus, per exemple, obliden que la *Humanae Vitae*, la primera encíclica sobre els mètodes anticonceptius, fou escrita per Pau VI i que Fidel Castro la va lloar públicament.

32 Tal com denunciava un document firmat per divuit teòlegs amb motiu del 25è aniversari de la fundació de la Facultat de Teologia de Catalunya.

33 Les paraules entre cometes provenen de l'autocrítica de la mateixa Església espanyola. Vegeu R. Echaurren Yastúriz (1990), pàg. 27-78.

34 En bona mesura, gràcies a la pastoral obrera i migratòria, estrenada els anys seixanta, i al compromís polític esquerrà dels militants cristians.

35 Tot just ara les diòcesis catalanes, molt desigualment, comencen a discutir l'aplicació de les resolucions dels bisbes, consensuades amb els laics i sacerdots consultors i recentment aprovades, després d'un any, pel Vaticà. Vegeu S. Cardús (1995) i J. Estruch (1995), els quals ofereixen dues visions d'aquest Concili.

36 L'estudi més hermenèutic del qual els autors tenen coneixement a l'àmbit d'Espanya, el de A. Tornos i R. Aparicio (1995), portat a terme amb tècniques qualitatives, bàsicament no qüestiona sinó que complementa magníficament les dades estadístiques disponibles sobre el descens de la pràctica religiosa, l'augment de la indiferència, i la irrellevància del cristianisme en la societat actual.

37 Vegeu B. R. Wilson (1969).

38 Si a Catalunya la caiguda va ser d'un 36,7% des del màxim del 1967, a Espanya el fenomen es va iniciar dos anys després i la reducció va arribar al 26,7%. En conseqüència, de 1953 a 1993, el percentatge de sacerdots diocesans residents a Catalunya en relació amb el conjunt d'Espanya va caure un 2,5% (12,7%-10,2%).

39 Entre el 1953 i el 1971, el percentatge de sacerdots religiosos va créixer un 17% a Catalunya i un 31,9% al conjunt de l'Estat. La caiguda posterior, malgrat ser lleument més forta a Espanya (18,8%) que no al Principat (17,3%), permet que, el 1993, l'Estat hagi incrementat el seu percentatge un 16,2 respecte al 1953, per una pèrdua del 0,4% a Catalunya al final del període.

40 Conseqüentment, la proporció de sacerdots religiosos catalans en el conjunt espanyol es redueix i passa d'un 14,4% l'any 1953 a un 12,1% el 1993.

41 La situació ha arribat fins a l'extrem de qüestionar-se la viabilitat del model vigent d'accés al sacerdoci. És en aquest context on s'han d'ubicar les polèmiques a l'entorn de l'ordenament de dones i el caràcter opcional del celibat.

42 Hi ha una dada que pot ser prou aclaridora. Avui en dia, la majoria dels sacerdots incardinats a Tortosa, per exemple, tenen seixanta anys o més (60,42%), mentre que els menors de quaranta constitueixen l'11,81% del total. L'any 1967, la situació era la inversa: un 54,3% del clergat secular d'aquesta diòcesi era menor de quaranta anys, i tan sols un 15% superava els seixanta.

43 La mitjana d'edat dels sacerdots en actiu a Espanya és inferior en poc més de tres anys (53,08). Malgrat que la franja d'edat majoritària és la mateixa a Catalunya i al conjunt de l'Estat, al Principat ho és amb molta més diferència (més de 9 punts per sobre del 35,42 que presenta Espanya).

44 L'any 1993, Catalunya havia experimentat un increment de seminaristes majors del 29% respecte als mínims de 1979, malgrat que les pèrdues arriben al 85,3% en relació amb quaranta anys enrere.

45 Si bé és cert que Catalunya presenta una recuperació superior en 7 punts al que té lloc a Espanya (22,5%), el total de la pèrdua al conjunt de l'Estat respecte del 1953 és del 75,8%, gairebé 10 punts per sota del Principat. Aquesta dada és il·lustrada per la disminució del percentatge que representen els seminaristes majors catalans al conjunt de l'Estat, que passen del 12,7% al 7,7% durant el període 1953-1993.

46 Entre 1978 i 1993, el nombre d'ordenacions experimenta un increment del 44% a Catalunya i del 57% a Espanya. En contrast amb el que succeeix en l'àmbit dels seminaristes majors, Espanya presenta un percentatge de creixement superior al de Catalunya en relació amb els mínims respectius.

47 A Espanya, la disminució és d'un 63,4%. Durant aquests trenta anys, el percentatge de nous sacerdots catalans respecte al total espanyol cau d'un 9,4% a un 6,08%. Si s'analitza la mitjana d'ordenacions de dues sèries de set anys, amb un interval de vint-i-cinc anys entre els extrems, es constata clarament aquest fenomen de reducció progressiva. Entre el període 1962-1968 i el de 1987-1993, la mitjana a Catalunya passa de 74,8 a 15,8 (descens del 78,9%), mentre que a Espanya es passa de 748,2 a 238,7 ordenacions l'any (caiguda del 68,1%).

48 La disminució és del 71,4% dels seus integrants, que arriba al 82,5% si es pren com a referència l'any 1963.

49 Al conjunt de l'Estat espanyol, la pèrdua de religiosos és d'un 47,8%. En correspondència amb la major intensitat del fenomen a Catalunya, la proporció de religiosos no sacerdots en el conjunt espanyol passa d'un 15,5% el 1953 al 13,3% el 1993. A més, cal tenir present que, des dels inicis del 1990, hi ha un procés de recuperació a Espanya (la quantitat més elevada en setze anys) que no té correlació a Catalunya.

50 Entre el 1953 i el 1993, el total de les religioses a Espanya presenta encara un balanç positiu del 4,7%. Això és resultat, en bona mesura, de l'espectacular increment que va tenir lloc en els dos darrers terços dels anys seixanta. Durant aquest període, la proporció de les religioses catalanes respecte al total passa del 19% al 13,1%.

51 En un estudi del CIRES (novembre, 1991, pàg. 49) sobre la valoració d'algunes professions a Espanya, els sacerdots se situen en el 10è lloc, després de les professions de metge, científic, professor d'universitat, mestre d'EGB, enginyer, advocat, empresari, actor de cinema i comerciant. Les monges ocupen el 12è lloc, després de les anteriors i dels funcionaris. Darrere d'elles segueixen els polítics.

52 A Catalunya, l'escala de confiança donava el següent resultat: 1.-Sistema d'ensenyament; 2.-Premsa; 3.-CEE; 4.-Grans empreses; 5.-Policia; 6.-Sistema de lleis; 7.-**Església**; 8.-Parlament; 9.-Sistema de Seguretat Social; 10.-Sindicats; 11.-Funcionariat; 12.-Forces Armades; 13.-OTAN. A Espanya, l'ordre era: 1.-Sistema d'ensenyament; 2.-**Església**; 3.-Policia; 4.-CEE; 5.-Premsa; 6.-Grans empreses; 7.-Sistema de lleis; 8.-Parlament; 9.-Forces armades; 10.-Sindicats; 11.-Sistema de Seguretat Social; 12.-Funcionariat; 13.-OTAN. En aquest context, destaca el fet que a Espanya hi desconfia tan sols un 18% de la població (9 punts menys que a Catalunya), mentre que més de la meitat de la població afirmava tenir molta o força confiança en l'Església (un 53%, 14 punts per sobre de Catalunya). Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 182-183.

53 Vegeu A. Tornos i R. Aparicio (1995), pàg. 55-56.

54 Si bé es poden trobar els mateixos plantejaments en el conjunt de l'Estat (màxim reconeixement en l'àmbit espiritual, mínim en l'esfera social), a Espanya hi ha més confiança en la dimensió pràctica del magisteri eclesiàstic. Les diferències més grans entre catalans i espanyols arriben als 10 punts en l'esfera de les necessitats espirituals (40%-50%) i dels problemes de la vida familiar (28%-38%), mentre que són de 4 punts en l'àmbit de la moral (35%-38%) i la vida social (24%-28%). Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 162.

55 En l'àmbit de la moral (avortament, eutanàsia, relacions extramatrimonials), l'acceptació dels pronunciaments eclesiàstics està entre 10 i 13 punts per sobre del reconeixement de la seva utilitat, excepte en el cas de l'homosexualitat (32%). Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 164.

56 Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 164.

57 Vegeu l'informe FOESSA (1994), pàg. 737.

58 Vegeu P. González Blasco i J. González-Anleo (1992), pàg. 168.

59 Vegeu F. A. Orizo (1991), pàg. 148.

60 Segons destaquen A. Tornos i R. Aparicio (1995), l'afiliació religiosa de l'individu no és un aspecte conegut pels altres en la majoria d'interaccions de la vida quotidiana. És quelcom que únicament es revela a certes persones o en determinades situacions. Així doncs, només el fet de tematitzar l'assumpte en un grup de discussió ja té una certa influència en allò que es vol captar, de la qual cosa es pot inferir que tota investigació sociològica modifica, en major o menor grau, allò que vol estudiar.

61 A l'informe FOESSA de l'any 1970, es va optar per establir una nova classificació, on els "indiferents" integraven tant indiferents com no practicants; els "ocasionals" equivalien als no gaire practicants, els "practicants" restaven amb idèntica denominació i s'establia la categoria de "fervorosos" per referir-se als molt bons catòlics. Cal destacar que, ja aleshores, es feia evident l'impacte del fenomen metropolità sobre la religiositat. Barcelona era la zona de l'Estat amb un percentatge més baix de "practicants" i "fervorosos" (58%), superat amb escreix pel de la resta del Principat (86%).

62 Les dades del CIS presenten similituds significatives amb les de l'ICPS, tal com es pot veure en la taula 1.

63 És el cas de l'any 1992 en les enquestes del CIS, on s'empren els ítems "molt bons catòlics", "catòlics practicants", "catòlics no gaire practicants", "catòlics no practicants", "altres religions", "indiferents" i "ateus". Per tal de facilitar la comparació, encara que molt aproximativament, s'han refet les categories seguint el criteri de l'informe FOESSA (1994), pàg. 754. Pel que fa a l'any 1996, s'hi han unit les categories "creients practicants en altres religions" i "creients no practicants en altres religions".

64 Ha tingut a veure amb aquest descens l'inici del govern del PSOE? La influència de la política del PSOE en el camp religiós en general i en les seves relacions amb l'Església catòlica en particular, ha estat destacada per R. Díaz-Salazar (1990; 1991).

65 Considerant les dades referents a l'any 1996, el conjunt dels catòlics presenta una reducció del 12,5%, així com un increment de 9 punts dels indiferents. Més que atribuir aquestes importants diferències a un fort i sobtat impacte secularitzador en els darrers dos anys, l'explicació rauria en la variació de les opcions d'autoqualificació i en la possibilitat que els entrevistats atorguin diferents continguts a cada categoria. Això també permetria explicar per què l'estudi de P. González Blasco i J. González-Anleo (1992), presenta uns percentatges de catòlics inferiors, en conjunt, als del 1996.

66 La diferència entre tots dos extrems és tan accentuada que la decadència es confirma fins i tot reconeixent la possibilitat que es produís en els primers anys de la transició el fenomen de l'explosió de sinceritat que apunten alguns autors (informe FOESSA, 1994). D'altra banda, no s'ha de caure en el parany de creure que la situació que va viure el catolicisme durant certes etapes del franquisme fos extrapolable al conjunt de la centúria. G. Brenan (1984) assenyala el marcat procés de descatoliquització que es donava a la Catalunya urbana durant els anys trenta.

67 Vegeu l'informe FOESSA (1994), pàg. 761.

68 Tan sols per sota del País Basc (41%) i València (40%). Vegeu l'informe FOESSA (1994), pàg. 761.

69 Catalunya presenta un 80%, la xifra més baixa després de l'atribuïda al País Basc i Navarra, un 73%. Vegeu F. A. Orizo (1991), pàg. 121.

70 Es fa referència exclusiva a les comunitats que presenten alts graus de fiabilitat en funció de la mostra.

71 Vegeu el mapa religiós de Catalunya, realitzat per R. Duocastella.

72 Segons F. A. Orizo i A. Sanchez (1991), l'any 1990, el 19% dels catalans assisteix a missa un mínim d'un cop per setmana, xifra que el CIS estableix en un 15% per al 1996. Les mateixes fonts mostren com els percentatges de no assistents –literalment o pràcticament– s'incrementen en més de 6 punts (53-59,5%).

73 Els catòlics catalans argüeixen majoritàriament motius circumstancials per explicar la seva no assistència a missa, a l'igual que succeeix amb el conjunt de l'Estat. Malgrat això, aquest percentatge és superior al Principat i presenta una major diferència relativa respecte a la segona raó més adduïda: la manca d'interès. Vegeu P. González Blasco i J. González-Anleo (1992), pàg. 70.

74 Catalunya presenta una mitjana del 67,6% de ciutadans que consideren adient celebrar religiosament aquests esdeveniments. Al conjunt de l'Estat, el percentatge se situa en un 74,6%. Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 156.

75 Si bé la comunió presenta valors semblants als d'altes freqüències d'assistència a missa i la confirmació un xic inferiors als dels grans moments socials de la vida individual, la pràctica regular de la confessió i la percepció d'importància de l'extremunció són força minoritàries. Vegeu P. González Blasco i J. González-Anleo (1992), pàg. 71-82.

76 L'observació del prec del Rosari i de les visites al Santíssim no arriba al 15% entre els catòlics catalans, que, en proporció inferior al 40%, presenten unes mínimes freqüències de visita a santuaris, seguiment de processons i participació activa en festes patronals. Vegeu P. González Blasco i J. González-Anleo (1992), pàg. 82-85.

77 Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 159.

78 Percentatge que es correspon amb els seguidors habituals de la pràctica dominical.

79 Al conjunt d'Espanya, els percentatges referents al seguiment de l'oració són superiors. Un 28% prega amb freqüència al marge dels serveis religiosos i també un 28% afirma fer-ho a vegades. Els que afirmen no recórrer mai a l'oració constitueixen el 23%.

80 Al conjunt de l'Estat, la proporció arriba al 60%.

81 En els estudis més recents sobre Espanya s'ha detectat un nombre de no creients, sobretot joves, que resa o medita. En aquest sentit, F. A. Orizo distingeix entre transcendència i religiositat. Vegeu F. A. Orizo (1996).

82 Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 148, 151.

83 A. Tornos i R. Aparicio (1995).

84 Vegeu F. A. Orizo (1991), pàg. 42 i F.A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 70, 154, 159.

85 Val a dir que és la comunitat de l'Estat que presenta el nivell més baix d'individus que reconeixen haver rebut formació religiosa a casa. Vegeu F. A. Orizo (1991), pàg. 121 i F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 103.

86 Vegeu F. A. Orizo i A. Sánchez (1991), pàg. 112.

87 Aquesta dada, presentada per F. A. Orizo i A. Sánchez (1991, pàg. 160), és potencialment significativa. Malgrat fer referència a l'any 1990, atesos el suau procés de disminució de l'autoqualificació dels catalans com a integrants d'una determinada tradició religiosa des d'aleshores i els valors actuals imperants, és de suposar que l'autopercepció dels catalans com a religiosos haurà disminuït, així com el paper atribuït a la religió en les seves vides.

88 Vegeu R. Martínez i J. Berney (1991).

89 La sociologia de la religió ha recuperat darrerament l'interès per un tipus específic d'experiència religiosa: la conversió.

90 P. Berger (1994), pàg. 56, relaciona aquest fenomen amb el pluralisme mitjançant el concepte de contaminació cognoscitiva.

91 Vegeu W. Herberg (1955).

92 Pocs han estat els estudis fets des d'aquestes disciplines amb posterioritat a la ja clàssica aportació de J. Estruch (1968). En aquest sentit, cal destacar J. Prat (1990-1991; 1992-1993; 1997) i A. Díaz (1992). Per a un estat de la qüestió de les recerques sobre la religió a casa nostra, vegeu J. Prat (1995).

93 J. A. Monroy, *Defensa de los protestantes* (1950), citat per G. Hermet II (1986), pàg. 388.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABERCROMBIE, N.; HILL, S.; TURNER, B. (1987), *La tesis de la ideología dominante*; Madrid, Siglo XXI Editores.
- BARBERA, M. (1983), "Hecho religioso, Iglesia y nacionalismo en Cataluna", FOESSA, *Informe sociologico sobre la situación social en España, 1975-1983*; pàg 644-667. Madrid, Euramérica.
- BRENAN, G. (1984), *El laberinto español*; Barcelona, Plaza y Janés.
- BERGER, P. L. (1981), *Para una teoría crítica de la religión*; Barcelona, Kairós.
- BERGER, P. L. (1994), *Una gloria lejana. La búsqueda de la fe en época de incredulidad*; Barcelona, Herder.
- CARDÚS,S. (1995), *Concili amb folre i manilles*; Barcelona, La Campana.
- CARRERAS PLANAS, J. (1994), *Del postconcili al postprogressisme*; Barcelona, Ed. Mediterrània.
- CASAÑAS, J. (1989), *El progressisme catòlic a Catalunya (1940-1980)*; Barcelona, La Llar del Llibre.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOBRE LA REALIDAD SOCIAL (1991), *Boletín CIRES. Religiosidad i etica social.*
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1980), *Pareja Humana*; Estudio CIS 1234.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1982), *Barómetro Julio 1982*; Estudio CIS 1320.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1984), *Barómetro Mayo 1984*; Estudio CIS 1416.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1986), *Barómetro Septiembre 1986*; Estudio CIS 1545.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1988), *Cuestiones de Actualidad: Problemas Sociales*; Estudio CIS 1749.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1990), *Barómetro Mayo 1990*; Estudio CIS 1871.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1992), *Servicios Públicos*; Estudio CIS 2019.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1994), *Barómetro Postelectoral Parlamento Europeo*; Estudio CIS 2108.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1996), *Barómetro de Marzo*; Estudio CIS 2211.
- COMAS MADUELL, R. (1973), *Gomà-Vidal i Barraquer, dues visions antagòniques de l'Església del 1939*; Barcelona, Laia.
- COSTA, J. (1996), *Dels moviments d'Església a la militància política*; Barcelona, UB, Tesi doctoral.
- DELGADO, M. (1992), *La ira sagrada. Anticlericalismo, iconoclastia y antirritualismo en la España contemporánea*; Barcelona, Editorial Humanidades.
- DÍAZ, A. (Coord.), *Totalisme i voracitat: una aproximació interdisciplinària a les denominades "sectes destructives"*; Barcelona, ICESB.
- DÍAZ-SALAZAR, R. (1988), *El capital simbólico*; Madrid, Ediciones de l'HOAC.
- DÍAZ-SALAZAR, R. (1990), "Transición política, factor religioso y lucha por la hegemonía", AAVV. *Para comprender la transición española*; pàg.13-73. Estella, Verbo Divino.
- DIAZ-SALAZAR, R. (1991), "Política y religión en la España contemporánea", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*; núm. 42, pàg. 65-83.
- DÍAZ-SALAZAR, R. (1994), "La religión vacía. Un análisis de la transición religiosa en Occidente", R. DIAZ-SALAZAR, S. GINER i F. VELASCO (Eds.) *Formas modernas de religión*; pàg. 71-114. Madrid, Alianza Editorial.
- DÍAZ-SALAZAR, R. ; GINER, S. (Comps.) (1994), *Religión y sociedad en España*; Madrid, CIS.
- DÍAZ-SALAZAR, R.; GINER, S.; VELASCO, F. (Eds.) (1994), *Formas modernas de religión*; Madrid, Alianza Universidad.
- DOBBELAERE, K. (1981), "Secularization: a multi-dimensional concept", *Current Sociology*; núm. 2, vol. 29.
- DUOCASTELLA, R. (1961a), "Mataró 1955", *Cuadernos de Información Económica y Sociológica*; núm. 9-10. Barcelona, Casa Provincial de la Caritat.
- DUOCASTELLA, R. (1961b), *Sociología y pastoral del turismo en la Costa Brava y el Maresme*; Madrid, Confederación de Cajas de Ahorro.
- DUOCASTELLA, R. (1967), *Análisis sociológico del catolicismo español*; Barcelona, Nova Terra.
- DUOCASTELLA, R. (s/d), *El mapa religiós de Catalunya (1967-1974)*; Barcelona, ISPA.
- DUOCASTELLA, R. (1981), *Aportes educativos y religiosos de la España de los años 80*; Barcelona, ISPA.
- ECHAURREN YASTURIZ, R. (1990), "Veinticinco años en la vida de la Iglesia española", AAVV. *La Iglesia en la sociedad española*; pàg. 27-78. Estella, Verbo divino.
- ESTRUCH, J. (1968), *Los protestantes españoles*; Barcelona, Nova Terra.
- ESTRUCH, J. (1993), *L'Opus Dei i les seves paradoxes*; Barcelona, Edicions 62.
- ESTRUCH, J. (1995), *Concili endins*; Barcelona, Claret.
- ESTRUCH, J. (1996), *Secularitzacio en la societat catalana d'avui*; Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Secció de Filosofia i Ciències Socials.
- FUNDACIÓN FOESSA (1970), *Informe sociologico sobre la situacion social en Espana*; Madrid, Euramérica.

- FUNDACIÓN FOESSA (1983), *Informe sociologico sobre la situacion social en España. 1975-1983.*
- FUNDACIÓN FOESSA (1994), *Informe sociologico sobre la situacion social en Espana*; Madrid, Euramerica.
- GINER, S., SARASA, S. (1992), "Religión, política y modernidad en Espana", *Revista Internacional de Sociologia*; num.1, Enero-Abril, pàg. 9-60.
- GONZALEZ BLASCO, P.; GONZALEZ-ANLEO, J. (1992), *Religion y sociedad en la España de los 90*; Madrid, Ediciones SM.
- HERBERG, W. (1955), *Catholic, Protestant, Jew*; New York, Dobleday.
- HERMET, G. (1981), *Los católicos en la España franquista. II. Crónica de una dictadura*; Madrid, CIS.
- ICESB (1973), *El canvi religiós a Catalunya*; Barcelona, ICESB.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1989), (1990), (1991), (1992), (1993), (1994), (1995), *Sondatge d'opinió.*
- ISPA (1973-74), *El mapa religiós de Catalunya*; Barcelona, Centre d'Informació de l'Església Catalana (CISEC).
- ISPA (1975), *El cambio religioso en España*; Barcelona, ISPA
- ISPA (1977), *Instituto de Sociologia y Pastoral Aplicada, fines y objetivos*; Barcelona, ISPA.
- MARDONES, J. M. (1994), *Las nuevas formas de la religión*; Estella, Verbo Divino.
- MARRAMAO, G. (1989), *Poder y secularización*; Barcelona, Península.
- MARTINEZ, R.; BERNEY, J. (1991), *Enquesta a la joventut de Catalunya. 1990*; Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència. Direcció General de Joventut.
- MONTERO MORENO, A. (1961), *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*; Madrid, Editorial Católica, 1961.
- OFICINA DE ESTADÍSTICA Y SOCIOLOGIA DE LA IGLESIA (1954), (1956), (1958), (1960), (1961), (1963), (1966), (1967), (1970), (1973), (1976), (1977), (1978), (1979), *Guía de la Iglesia en España.*
- OFICINA DE ESTADÍSTICA Y SOCIOLOGIA DE LA IGLESIA (1989), (1992), (1995), *Estadísticas de la Iglesia Católica en España.*
- ORIZO, F.A. (1991), *Los nuevos valores de los españoles. España en la encuesta europea de valores*; Madrid, Ediciones SM.
- ORIZO, F.A. (1996), *Sistemas de valores en la España de los 90*; Madrid, CIS.
- ORIZO, F.A.; SANCHEZ, A. (1991), *El sistema de valors dels catalans*; Barcelona, ICEM.
- PEREZ DÍAZ, V. (1993), *La primacia de la sociedad civil*; Madrid, Alianza.
- PIÑOL, J. M. (1993), *El nacionalisme a Catalunya i la resistència, 1962-1966*; Barcelona, Edicions 62.
- PLADEVALL, A. (1989), *Història de l'Església a Catalunya*; Barcelona, Claret.
- PRAT, J. (1995), "El fet religiós a Catalunya des de la perspectiva de les ciències socials: un estat de la qüestió", *Revista d'etnologia de Catalunya*; núm. 6, febrer, pàg. 10-23.
- PRAT, J. (1997), *El estigma del extraño. Un ensayo antropológico sobre sectas religiosas*; Barcelona, Ariel.
- PRAT, J. (Ed.) (1990-1991), "Dossier d'Antropologia de la Religió: Ortodoxos, heretges i sectaris", Arxiu d'Etnografia de Catalunya. *Revista d'antropologia social*; núm. 8.
- PRAT, J (1992-1993), "Dossier d'Antropologia de la Religió: Ortodoxos, heretges i sectaris", Arxiu d'Etnografia de Catalunya. *Revista d'antropologia social*; núm. 9.
- REIXACH, M. (1977), *Expectatives i perspectives de l'Església catalana*; Abadia de Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TORNOS, A.; APARICIO, R. (1995), *¿Quién es creyente en España hoy?*; Madrid, PPC.
- WILSON,B. (1969), *La religión en la sociedad*; Barcelona, Labor.

LES COMUNICACIONS DE MASSA A CATALUNYA

Manuel Parés i Maicas
Facultat de Ciències de la Comunicació
Universitat Autònoma de Barcelona

1. PLANTEJAMENT

1. La comunicació de massa és un dels elements essencials que fan possible, i alhora expliquen, el desenvolupament de qualsevol societat actual sigui quin sigui el seu estadi d'evolució. Per tant, els mitjans de comunicació que són per natura tecnològics esdevenen, alhora, mitjans d'informació i de publicitat, indústries de la comunicació o instruments de difusió cultural. Tant si són institucions públiques, com si són empreses de caire privat actuen, o poden actuar, com a importants grups de pressió i han esdevingut el *principal instrument conformador* de l'opinió pública.

En aquest capítol s'estudia el paper que la comunicació de massa –la informació d'actualitat– pren a Catalunya mitjançant la seva difusió a través dels diferents mitjans de comunicació social, principalment la premsa, la ràdio i la televisió. Això implica que l'estudi de la publicitat i l'estudi de les relacions públiques[1] –malgrat la seva importància– quedin en un segon pla del nostre objecte d'estudi. D'altra banda, hi ha una sèrie d'àmbits d'activitats –com ara el cinema, l'edició, la música i el teatre– que han estat considerats en un altre capítol que tracta de *les indústries culturals*. Així, doncs, en aquest capítol es fa servir un concepte d'*indústries culturals*, però en un sentit restrictiu i en relació amb els mitjans de comunicació de massa[2].

2. Cal posar en relleu que ens trobem implicats en un procés de mundialització[3] que ens afecta des d'un punt de vista econòmic, social, cultural i també, d'una manera especial, en el terreny de la informació controlada en part per les grans agències d'informació i de la publicitat, que sovint actuen a escala estatal i internacional. Alhora, però, això no impedeix seguir parlant de l'existència i de la força d'una identitat cultural catalana que –malgrat ésser viscudes i interpretades des de distintes posicions– ningú no pot posar en dubte.

2. PRINCIPALS FACTORS QUE CAL CONSIDERAR

L'enfocament d'aquest estudi parteix de la premissa que el sistema comunicatiu català juga un paper clau en el procés de conformació de la nostra identitat cultural, car en tota societat les relacions entre els mitjans de comunicació i els processos de formació de la identitat cultural són inextricables. Així doncs, crec que en el nostre terreny ens movem en la dialèctica entre mundialització i localització, o, dit d'una altra manera, entre la mundialització de la cultura de massa i la seva relació amb una identitat cultural pròpia[4].

1. Des d'un punt de vista històric, el nostre sistema comunicatiu està molt imbricat amb el sistema comunicatiu espanyol. Per tal d'entendre el seu abast i les seves característiques, cal, doncs, considerar l'estructura del sistema comunicatiu a l'Espanya franquista i el posterior procés de transformació que ha sofert des de la mort del dictador. Durant aquests anys cal destacar –com una constant– el centralisme polític i el centralisme mediàtic que exerceix Madrid, així com la marginació –per no utilitzar una expressió més contundent– que durant molts anys ha patit el català i la cultura catalana. És a

partir de la Constitució de 1978, i, sobretot, de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979, que hi ha hagut una clara voluntat de consolidar un sistema comunicatiu propi.

2. En el terreny comunicatiu Catalunya té la seva pròpia especificitat. Aquest treball se centra en el territori de Catalunya. Per raons metodològiques s'exclou el referent dels anomenats Països Catalans, d'una indubtable importància històrica i política, però que –malgrat alguns notables exemples com el del setmanari *El Temps*– no es pot dir que constitueixin *un espai català de la comunicació*.

En funció de les característiques dels nostres mitjans de comunicació, ens cal distingir entre Barcelona i la resta de comarques catalanes (atès el pes determinant que Barcelona té en el marc de la societat catalana). Crec que aquesta diferenciació és més vàlida que la de la Catalunya urbana i la Catalunya rural, ja que avui les possibilitats dels receptors d'accedir als mitjans de comunicació fan que, des d'un punt de vista comunicatiu, les diferències entre la vida rural i la vida urbana hagin quedat pràcticament desdibuixades.

3. Des del punt de vista sociològic, s'ha de dir que la majoria de programes i espais de ràdio i televisió s'adrecen a un públic genèric que inclou individus de tota condició i classe social. En aquest sentit, la major la part dels mitjans –llevat de certs mitjans de la premsa escrita, diària o periòdica, i potser d'alguns programes especialitzats de ràdio o televisió– tenen una "vocació igualitària" ja que s'adrecen a "tothom". Per tant, en principi, són rebuts per qualsevol receptor. Aquesta realitat, però, canviarà amb la televisió per satèl·lit i la televisió per cable –en la forma *pay per view*. Això significarà, en la mesura que la televisió deixi de tenir una recepció gratuïta, la generació de noves possibilitats de recepció i noves formes de diferenciació i distinció socials.

D'altra banda, cal tenir present que raons històriques i raons demogràfiques ens han fet una societat multicultural, mestissa, que s'enriqueix amb importants aportacions foranes, tant culturals com d'altres menes. En paraules de Vicens Vives: "L'anar i tornar de gent estranya en el nostre territori ens ha tornat incongruents i paradoxals. Som fruit de diversos llevats i, per tant, som culturalment i biològicament mestissos"[7]. Efectivament, ultra la immigració de la resta d'Espanya, principalment de les terres del sud, s'ha de tenir en compte la immigració més recent de caire estranger, tant de països desenvolupats com de països de l'anomenat Tercer Món. Les conseqüències de tot això en el terreny cultural, en general, i en el lingüístic, en particular, son ben paleses.

Des d'un punt de vista sociològic, hi ha un darrer aspecte interessant que cal remarcar: el trist paper que ha jugat –i juga– la burgesia catalana en el desenvolupament dels mitjans de comunicació autòctons. Ningú no pot posar en dubte el pes determinant que ha tingut la burgesia en el desenvolupament de la nostra societat. Ara bé –tal com es constata en tractar l'àmbit publicitari i el lingüístic– no es pot dir que l'acció feta pels representants de la nostra burgesia no ha estat gaire notòria en el desenvolupament de la indústria de la comunicació catalana, i en la tasca de desenvolupament de la nostra identitat pel que fa a l'ús del català en els mitjans de comunicació.

En tot cas, crec que es tracta d'una qüestió important que mereixeria un estudi interdisciplinari, car si bé Catalunya és un país d'estructura capitalista, la seva burgesia ha de tenir, per tant, un rol important en el seu desenvolupament i, també, en el del seu sistema comunicatiu. Es pot fer l'objecció que ens trobem en plena mundialització econòmica i que les grans unitats econòmiques són de caire transnacional. Això és veritat, però no explica, ni justifica, la timidesa mostrada per la burgesia en aquest camp, principalment pel que fa als mitjans de comunicació en català. Per tant, és lògic que ens preguntem si la nostra burgesia hauria estat capaç de substituir la iniciativa pública de la Generalitat per tal de crear la xarxa de mitjans de comunicació que constitueixen avui la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, és a dir, els seus canals de televisió i les seves emissores de ràdio[8].

4. La dimensió **econòmica** té una importància extraordinària per al món dels mitjans de comunicació a Catalunya. Espanya, malgrat ser un Estat de caire plurinacional, pluricultural i plurilingüe, en el terreny econòmic ha estat –i en certa manera segueix essent– una unitat de mercat. Això significa que l'economia espanyola és entesa com una unitat que engloba, també, l'economia catalana –país industrial i productor de serveis– que té per mercat prioritari el mercat espanyol.

Aquest és un fet clau en el desenvolupament del nostre sistema comunicatiu. Els grups multimèdia tenen forçosament una vocació espanyola, quan no internacional (com és el cas de PRISA). Així veiem com un grup d'origen català, el Grup Zeta, que entre altres mitjans compta amb *El Periodico* i *Interviu* i que fins el juliol del 1997, gestionava Antena 3 Televisión, ha situat una gran part de la seva gestió a Madrid (com ho palesa clarament l'en-

tocament que ha donat a l'esmentat canal de televisió mentre ha estat sota el seu control)

Aquesta visió unitària es percep clarament en el camp publicitari. Això vol dir que les campanyes de publicitat fetes a Catalunya per a productes catalans i per part de publicistes catalans adopten una òptica espanyola, i empren sovint la llengua castellana per als seus missatges. Així el nombre de campanyes de publicitat en català són quantitativament limitades, a part que quan utilitzen mitjans en català es produeixi freqüentment una adaptació lingüística a la nostra llengua. Òbviament l'existència de TV3 ha augmentat força les possibilitats de la publicitat en català, però es tracta sovint d'una campanya emmarcada en una publicitat pensada globalment per al mercat espanyol.

A més, no podem oblidar la importància intrínseca de la ciutat de Madrid com a principal nucli econòmic i financer d'Espanya i per la important concentració d'empreses multinacionals. Madrid és, des de fa anys, la capital publicitària d'Espanya (Barcelona va prendre aquesta capitalitat en els anys 70). Per tant, una bona part de les grans agències de publicitat espanyoles –que en la seva majoria són multinacionals nord-americanes o europees– tenen el seu domicili social a Madrid, a part que puguin comptar amb una sucursal a Barcelona. Com a conseqüència, el percentatge més elevat de contractació publicitària es fa a la capital, i cal recordar, a més, que el govern espanyol i els seus ministeris són els anunciants més importants.

5. En el terreny **polític**, el fet que Catalunya hagi adquirit un cert grau d'Autonomia –i mercès al que disposa l'article 16 del nostre Estatut d'Autonomia– ha permès construir una estructura de mitjans de comunicació públics. Igualment, el Parlament de Catalunya ha publicat algunes disposicions legals que són el desenvolupament de les lleis aprovades pel Parlament espanyol, però en matèries en què segons l'article 149, I, núm. 27, de la Constitució espanyola– la Generalitat de Catalunya té precisament aquesta competència. Això fa referència, per exemple, a la Llei de tercer canal, a la Llei del cable o a la Llei sobre les ràdios municipals[4].

El fet que des de 1980 la coalició de Convergència i Unió governi Catalunya ha donat un to de centre dreta, moderat, a la vida política catalana, que s'ha vist reflectit en els mitjans de comunicació social, especialment els que depenen de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, i, també, en el diari *Avui* (molt vinculat a la coalició de partits que governa la Generalitat de Catalunya). Per contra, durant els quinze o setze darrers anys, diaris com *El Periódico* o l'edició catalana de *El País*, o el Centre Emissor a Sant Cugat de Televisió Espanyola, o Ràdio 4, semblaven més favorables o més afins a les opcions defensades pel Partit dels Socialistes de Catalunya, almenys durant el període de governs socialistes a Madrid (1982-1996). De tota manera no tinc notícia que hi hagi estudis empírics que puguin fonamentar aquesta afirmació[5].

El to usual d'equilibri i moderació dels mitjans de comunicació de Catalunya contrasta en general amb l'actitud que adopten alguns mitjans de comunicació de Madrid, en premsa, ràdio i televisió. Es considera –sovint interessadament– que els mitjans de comunicació de Catalunya fan prova d'un major distanciament informatiu i que pretenen cercar un enfocament informatiu seriós (per tal d'evitar les desqualificacions i la difusió d'escàndols per cercar una ampliació del mercat de receptors, etc.). Es pot dir que el tarannà informatiu és diferent. De tota manera és evident que el pes del Poder –en majúscules– és més evident a Madrid que a Barcelona, car –no cal enganyar-se– les competències de la Generalitat de Catalunya són a la pràctica força limitades, i això es palesa en la capacitat i l'abast de les decisions que poden prendre el nostre Govern i el nostre Parlament.

La comunicació política ocupa un lloc molt destacat en els nostres mitjans de comunicació. El protagonisme del president de la Generalitat és molt accentuat. Els partits polítics hi són molt presents. El mateix pot dir-se dels moviments socials, dels grups d'opinió i dels grups d'interès. El debat polític es fa cada vegada més a través dels mitjans de comunicació (de fet hi ha més debat polític que fets polítics intrínsecament considerats [6]). En el debat polític es nota l'absència del que podríem anomenar els intel·lectuals crítics que, com a líders d'opinió, expressin una postura distanciada de les instàncies oficials. Fa la impressió que predominen els intel·lectuals orgànics al servei del poder, dels partits o de certs grups de pressió.

En els períodes electorals els mitjans de comunicació atorguen una atenció especial al màrqueting electoral dels partits polítics, normalment dins un clima de normalitat i sense crispació. Les televisions i les ràdios públiques, així com les televisions privades, difonen, d'acord amb les lleis vigents d'àmbit estatal, els missatges dels partits polítics en funció de la importància i la representació parlamentària prèvia.

No existeix una premsa clarament d'esquerres així com una premsa distanciada críticament del poder en qualsevulla de les seves formes. Això significa que, llevat de

publicacions periòdiques minoritàries, un pensament crític d'esquerres que no té òrgans d'expressió propis dins de l'actual estructura comunicativa.

Un fet important que cal assenyalar és que, en general, els mitjans de comunicació catalans, utilitzin el català o el castellà, expressen clarament una voluntat de reflectir en el seu tractament informatiu la identitat cultural i nacional catalana, naturalment des d'una perspectiva plural. Això pot tenir una lectura en distints camps, especialment en el cultural, però no hi ha dubte que les seves implicacions en el terreny polític són evidents.

6. Aquest no és el lloc d'analitzar la problemàtica lingüística de Catalunya, però cal que considerem les coses tal com són, i no com ens agradaria que fossin. Des d'una òptica **lingüística** i adoptant una visió panoràmica dels diferents mitjans de comunicació, es palesa que en aquest camp som *de facto* un país bilingüe, des del moment que hi ha mitjans en ambdós idiomes. Per explicar això es pot adduir que encara es pateixen les conseqüències del règim de Franco i la seva persecució del català; així, com ja hem indicat, la centralització a Madrid de molts grans mitjans, especialment en la televisió i la ràdio; el principi de la unitat de mercat i la seva repercussió en la publicitat; i el fet que siguem una societat multicultural, amb una forta immigració castellanoparlant.

Tots aquests elements, junt amb el fet irrecusable que el castellà és una llengua de projecció internacional, ens porten a un mestissatge lingüístic, que, malgrat els esforços de la Llei de normalització lingüística de 1983, amb la seva política d'immersió i de recuperació de l'ús social de la llengua catalana, no ha originat fins ara els fruits esperats per a una completa recuperació del català.

Això em mena a afirmar que parlar d'un espai català de comunicació –en català– tal com han propugnat distingits autors[1] no és, ni ha estat, ara per ara, una realitat clara, i no es veuen indicis que pugui ser-ho en un futur proper. En altres paraules, la perspectiva immediata és la coexistència d'uns mitjans en català, junt amb uns altres en castellà (que, per cert, tenen una major audiencia, especialment en la premsa). Això significa que els catalans, en el seu conjunt, s'han habituat a aquesta situació real de bilingüisme. No s'albiren signes de canvi en un futur immediat.

7. En el marc de la **cultura**, cal situar la comunicació de massa en l'àmbit d'allò que s'anomena la cultura de massa. Dins el concepte de cultura de massa entenc bàsicament tota la cultura difosa o generada pels mitjans de comunicació que en bona part prové de les indústries culturals. Un aspecte interessant d'aquesta cultura de massa ens l'ofereix la publicitat (tema que al meu entendre no ha estat suficientment tractat). La cultura de massa de Catalunya reflecteix les característiques de la societat i de la cultura catalanes, en el sentit antropològic del terme, com s'esdevé amb la cultura de massa de qualsevol altra comunitat. Per tant, accepto amb reticència l'opinió d'aquells que consideren que la cultura de massa catalana té, en ocasions, un caràcter provincià, perquè considero que, de fet, totes les cultures de massa –com la cultura en general– tenen aquest caràcter provincia. També la cultura de massa de Hollywood entra dins d'aquesta categoria.

8. Sens dubte es podrien adduir altres elements per tal de comprendre la situació actual de la comunicació de massa a Catalunya. El paper que exerceix el sistema educatiu ens pot fer pensar que en el futur aquesta situació pot canviar en un sentit de millora de la implantació del català als mitjans de comunicació. Però si observem la tendència lingüística de les joves generacions, veiem que sovint molts joves –tot i ésser d'origen català i d'haver estat educats en català– s'expressen en castellà. Els elements de reflexió són evidents.

9. Pel que fa a la formació dels **professionals de la comunicació**, l'existència de tres facultats universitàries –la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat Pompeu Fabra i la Universitat Ramon Llull– així com altres iniciatives universitàries i privades en el nostre camp, expressa l'extraordinària importància que la societat catalana atorga a la comunicació de massa, com ho palesa la demanda dels estudiants per accedir a aquests centres i els criteris restrictius d'accés que apliquen aquestes facultats.

3. L'ESTRUCTURA DELS MITJANS DE COMUNICACIÓ SOCIAL A CATALUNYA

En els darrers anys s'han publicat uns quants llibres que tracten globalment o separadament dels diferents mitjans de comunicació catalans. Cal subratllar la important tasca de recerca realitzada pels esmentats centres universitaris i la labor d'impuls i promoció portada a terme pel Centre d'Investigació de la Comunicació de la Generalitat de Catalunya, creat l'any 1987 i dirigit –fins a l'any 1996– per Wifredo Espina. De fet, es pot dir que es l'únic centre espanyol de recerca comunicativa pròpiament dita i que ha assolit fites molt interessants en el nostre camp, amb una mentalitat catalana, però alhora cosmopolita

Pel que fa als treballs de caràcter global sobre l'estructura del sistema comunicatiu català, vull esmentar les aportacions de Josep Gifreu[13], Jaume Guillamet[14] i Miquel de Moragas[15]. A més, cal fer una menció especial a l'obra de Joan M. Corbella, que els anys 1988, 1991 i, darrerament, el 1995, ha publicat un interessant treball de caràcter global *La comunicació social a Catalunya, 1995*[16]. Considero que, pel seu contingut i la seva actualitat, constitueix una obra de referència indispensable per a tota persona que vulgui aproximar-se al sistema comunicatiu català[17]. Respecte a la informació sobre l'audiència de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya, cal incloure –en forma d'annex– les aportacions de Joan M. Corbella, ja que em semblen les més fefaents i actuals que poden consultar-se. A continuació s'exposen les grans línies que configuren el nostre sistema de comunicació de massa, i tot seguit m'ocupo d'analitzar sucintament els tres tipus de mitjans al·ludits.

3.1 Premsa

En parlar de la premsa cal fer d'entrada una distinció entre la premsa diària i la premsa periòdica, car les característiques són diferents. I, en el primer supòsit, entre premsa de Barcelona i premsa comarcal[18].

a. Premsa diària

Cal distingir d'entrada entre els diaris que es publiquen a Barcelona –molts dels quals tenen una certa vocació d'abastar tot el mercat català– i els que s'editen a la resta de poblacions de Catalunya (premsa de caràcter local o més aviat comarcal). Amb referència als primers, actualment n'apareixen els següents:

PREMSA DE BARCELONA

Títol	Idioma	Difusió 1995
El Periódico (Grup Zeta)	castellà	215.581 *dominical* *400.432*
La Vanguardia (Grup Godó)	castellà	203.226 *dominical* *332.242*
El País (edició catalana) (Grup Prisa)	castellà	62.046 *dominical* *109.233*
Avui	català	42.184
El Mundo, siglo XXI (edició catalana)	castellà	18.580 *dominical* *21.972*
El Mundo Deportivo (Grup Godó)	castellà	36.680
Sport (dimarts, català) (Grup Zeta)	castellà	101.193

Font: dades OJD

D'aquestes dades i de l'evolució recent dels mitjans de premsa escrita es poden extreure les següents conclusions:

a. En els darrers anys s'observa un lleuger augment en la difusió del nombre d'exemplars dels esmentats diaris. Aquest fet resulta esperançador, atès que ens trobem en plena eclosió de la societat de l'audiovisual, i, malgrat els vaticinis poc afalagadors, sembla que el nivell cultural i la taxa de lectura mediàtica de les noves generacions s'han incrementat significativament.

Els diaris s'han vist obligats a practicar una política de màrqueting i comercial molt agressiva, la qual cosa incideix indubtablement en les ziga-zagues de la seva difusió. Aquesta competència ferotge, que es fa palesa especialment en les edicions dominicals, pot explicar, si més no en part, aquest increment de les vendes.

b. Segons les dades disponibles, es constata que *El Periódico* –que des del seu naixement ha incrementat constantment la seva difusió– és el diari més venut i més llegit de Catalunya. El diari *La Vanguardia* –que ha perdut l'hegemonia– segueix essent el primer mitjà publicitari de la premsa diària de Barcelona. Aquests dos diaris des de fa poc compten amb edicions comarcals amb la voluntat de competir amb els diaris comarcals o provincials ja existents, alguns d'ells amb una solidesa remarcable.

c. *El País*, malgrat la seva qualitat, no ha aconseguit a Catalunya les xifres de difusió esperada. Tot i que és el primer diari de l'Estat espanyol, a Catalunya és un diari relativament minoritari amb una audiència de lectors d'un nivell educatiu i econòmic força elevat[19].

d. L'*Avui*, l'únic diari en català a Barcelona, és un diari molt marcat per la seva vinculació amb els partits que governen la Generalitat de Catalunya. Malgrat les darreres apostes que s'ha fet –introducció d'innovacions tecnològiques, canvis en el format i en el contingut– l'*Avui* no ha assolit una difusió que sigui equiparable a la dels principals diaris editats a Catalunya.

e. Ultra la nova experiència de l'edició catalana de *El Mundo*, amb empresa pròpia, cal indicar que des de fa anys hi ha una edició catalana de l'*ABC*, amb una difusió limitada.

f. Lamentablement, els intents de fer reviure el *Diari de Barcelona*, i el llançament del *Nou Diari* (en català) i *El Observador* (en castellà), han fracassat.

g. Els dos diaris esportius, *El Mundo Deportivo* i *Sport*, gaudeixen d'una àmplia acceptació, però ambdós segueixen editant-se en castellà –fet sorprenent atesa l'extraordinària influència que en l'activitat esportiva i en la vida de Catalunya exerceix el Futbol Club Barcelona[20].

h. Cal esmentar també, que, a diferència del que s'esdevé a la resta d'Espanya, la premsa gratuïta gaudeix a Catalunya d'un ampli arrelament. Normalment conté publicitat, que és el seu principal element de finançament. N'hi ha en català i en castellà.

L'anomenada premsa comarcal (que sovint té un caire provincial) ha assolit una marcada importància per utilitzar majoritàriament el català com a vehicle d'expressió. Els diaris més importants són:

PREMSA COMARCAL

Títol	Idioma	Difusió 1995
Diari de Sabadell	principalment en castellà	6.725
Diario de Terrassa	principalment en castellà	5.517
Regió 7, de Manresa Distribució al Bagès, el Berguedà, el Solsonès, la Cerdanya, l'Anoia, la Segarra i el nord del Baix Llobregat.	català	8.777
El 9 nou, de Vic edicions a Osona i els dos Vallès	català	14.795
Diari de Girona comarques gironines	català	6.028
El Punt, de Girona	català	17.894
Segre, de Lleida	principalment en castellà	12.827
La Mañana, de Lleida	principalment en castellà	6.472
Diari de Tarragona	principalment en castellà	12.760

Font: dades OJD.

El Punt diari és considerat el primer diari comarcal, que, ultra l'edició de Girona, compta amb les següents edicions comarcals: Barcelonès nord, Maresme, Tarragona, Reus, Terres de l'Ebre, Alt Camp i Conca de Barberà. L'objectiu d'aquest diari és esdevenir un diari nacional català mitjançant edicions comarcals diferenciades. *El Punt* publica, des de l'any 1982, com a suplement dominical la revista *Presència*[21] (44.831 exemplars). A més d'aparèixer en aquest diari, ho fa en altres publicacions comarcals.

Si el desenrotllament de la premsa comarcal segueix la pauta seguida fins ara és de suposar que hi haurà un creixement interessant d'una bona part dels esmentats diaris, especialment d'aquells que s'han distingit fins ara per la seva creativitat en la promoció de l'ús del català. Crec que, al marge de Barcelona, aquesta premsa ha tingut –i té– un paper rellevant en la consolidació de la identitat cultural catalana i en assegurar l'ús lingüístic del català, fet que cal subratllar.

b. Premsa no diària

Dissortadament, el panorama d'aquesta premsa en català resulta desolador, perquè l'única revista setmanal que es distribueix és *El Temps*, promoguda per Eliseu Climent, conegut promotor i activista polític i cultural valencià, la qual compta amb una redacció a Barcelona i una part de la seva difusió és a Catalunya. Al mateix temps podem fer esment a alguna revista infantil com *Cavall Fort*; satíriques com *El Triangle* i religioses com *Catalunya Cristiana*. En canvi hi ha un cert nombre de revistes culturals, la majoria en català, per exemple, *Serra d'Or*, de l'Abadia de Montserrat, i la d'història, *L'Avenç*[22]. Malauradament no comptem amb revistes polítiques, ni econòmiques.

Les altres revistes de molt variada tipologia que s'editen a Barcelona, pel fet de tenir una difusió d'àmbit espanyol, utilitzen solament el castellà; així, els grups catalans com Hymsa (per exemple *Lecturas* i *Clara*), Heres (*Pronto*) i Grupo Zeta (*Primera Línea, Man, Penthouse*), d'origen català, el qual, tanmateix edita el gruix de les seves revistes a Madrid. A més hi ha RBA Revistas (*El Mueble, Playboy*), on participa el Grup Planeta. Pel que fa a les filials de les multinacionals estrangeres, en aquest cas Hachette, cal esmentar el Grup Nadal (*Fotogramas* i altres).

El pes específic de Barcelona en el camp de l'edició de revistes en castellà ha minvat força en els darrers anys a favor de Madrid, i tinc la temença que la situació no canviarà. Pel que fa a l'edició de revistes en català, la meva opinió és, per ara, també pessimista, ja que no es veuen indicis que la situació pugui modificar-se. Ens podem preguntar si és com a conseqüència de la feblesa del mercat de lectors i també cal considerar que publicitàriament parlant les revistes en català d'humor, polítiques, econòmiques, etc. tenen un atractiu molt limitat. Em permeto afirmar que mentre no tinguem, almenys, des de la perspectiva del públic en general, unes revistes del cor, eròtiques o d'esports en català, no podem considerar mínimament normalitzat el nostre mercat en aquest terreny.

3.2 Ràdio

Ens trobem davant d'un mitjà de comunicació que a Catalunya té molta importància per la gran atenció que li dedica l'audiència, però sense una atenció bibliogràfica important[1].

Per tal d'exposar sistemàticament la situació actual, distingiré primerament entre les cadenes radiofòniques amb seu a Madrid, però amb emissores a Catalunya (diferenciant entre les públiques i les privades), i les emissores de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió. Després parlaré de les emissores privades locals i de les emissores municipals.

a. Cadenes radiofòniques estatals

Tant en el camp públic com en el privat, la centralització radiofònica espanyola és força accentuada (cosa que significa la dependència de moltes emissores catalanes respecte de la seva seu central). A més cal subratllar la complexitat del sistema radiofònic espanyol, així com la seva mutabilitat, ja que és un camp en què els canvis són freqüents, tant en l'àmbit empresarial, en la seva programació com, per tant, en l'estabilitat de les seves audiències.

Radio Nacional de España, de naturalesa pública, compta amb dues emissores en OM, *Radio 1* i *Radio 5, Todo noticias*, amb desconnexions per a Catalunya, sense publicitat, i amb *Ràdio 4*, FM, amb publicitat. Aquesta cadena ha assolit una remarcable qualitat de continguts, però les emissores de Barcelona lluiten amb escassetat de mitjans, fet encara més evident respecte a *Ràdio 4*, la continuïtat de la qual no està plenament assegurada.

Pel que fa a les cadenes privades hi ha la *Cadena SER* (Grupo Prisa): OM, *Ràdio Barcelona*, creada l'any 1924 és, per la seva antiguitat, la primera emissora de ràdio espanyola que també té emissores a Girona, Lleida, Manresa, Reus i Terrassa; FM, *Barcelona -2, Mora d'Ebre, Tarragona Ebre* (Tortosa Amposta) i *Penedès*, cadena convencional que compta amb nombrosos programes en català.

Les altres cadenes temàtiques integrades a la SER, és a dir, *40 principales, Cadena Dial, Radio Olé* i *Sinfo Radio Antena 3, M-80*, que tenen algunes emissores d'FM, transmeten únicament des de Madrid.

Cadena COPE, el capital de la qual pertany majoritàriament a la Conferència Episcopal Espanyola, compta amb algunes emissores d'OM, especialment *Radio Miramar* a Barcelona, així com un cert nombre d'emissores d'FM. Dissortadament, aquesta cadena, malgrat el seu origen religiós, en els seus programes de tertulies, principalment, ha mostrat una actitud molt agressiva, amb atacs constants contra el govern actual de Catalunya, així com també, en ocasions, contra la nostra identitat cultural i nacional.

Onda CERO (Once) té dues emissores d'OM, a Barcelona (*Onda Rambla*, que emet per a tota Espanya el programa "Protagonistas", en castellà, de Luis del Olmo) i a Vilanova i la Geltrú. I tres emissores d'FM, Barcelona, Tortosa i Lleida. A part hi ha *Onda 10*, de tipus musical, d'àmbit espanyol.

Pel que fa a *Onda Rambla*, que té emissores d'FM a Barcelona, Igualada, Lleida i Tarragona, pot dir-se que és una cadena d'àmbit català amb connexions amb *Onda Cero-Madrid*. Aquestes empren majoritàriament el català.

Sobre l'ús de la llengua catalana en aquestes cadenes, en les seves emissores en català, pot dir-se que s'incrementa, però amb les limitacions forçades pel fet d'estar integrades en cadenes estatals.

b. Cadenes radiofòniques i emissores d'àmbit català

Respecte a les públiques, cal esmentar en primer lloc les emissores en FM de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, que són *Catalunya Ràdio, Catalunya Música, Catalunya Informació* i *Ràdio Associació de Catalunya 105* (musical), totes són en català i gaudeixen d'una bona audiència en les seves respectives especialitats, gràcies a la qualitat usual dels seus continguts.

A més, des del mes de març de 1995, funciona l'emissora *Com-Ràdio*, que antigament era *Ràdio Sabadell*. Aquesta cadena forma part del Consorci de Comunicació Local el principal accionista del qual és la Diputació de Barcelona. Aquest consorci constitueix una alternativa diferenciada de les emissores de la Generalitat. Emet exclusivament en català i –malgrat el poc temps que fa que ha iniciat les seves emissions– té un notable èxit d'acceptació per part de la audiència. Es calcula que unes seixanta emissores municipals connecten amb *Com-Ràdio*.

Entre les ràdios públiques s'han d'esmentar les emissores municipals, la primera de les quals va aparèixer a Arenys de Mar, amb caràcter il·legal, l'any 1979. Van créixer vertiginosament i van constituir una interessant experiència

comunicativa, ja que feien una tasca de comunicació local força interessant. Es van integrar en una associació denominada Emissores Municipals de Catalunya (EMUC), que va maldar per aconseguir la seva legalització, malgrat una sèrie de dificultats de distints tipus, fins que l'any 1991 va publicar-se la llei que n'autoritzava la regulació i confiava a la Generalitat la facultat del seu desenvolupament, és a dir, de la seva concessió.

Segons Corbella[24], l'any 1985, en funcionaven 122, el 1987, 131, i el 1991, 174, que sembla ser el nombre actual. La seva estructura, implantació i funcionament és desigual segons els casos. Es calcula que aproximadament un centenar d'emissores estan instal·lades a l'Àrea Metropolitana de Barcelona i les seves comarques limítrofes. La majoria empren el català, però també n'hi ha de bilingües.

Hom calcula que, a més, funcionen unes 15 emissores locals de propietat privada, entre les quals destaquen per la seva audiència: *Ràdio Club 25*, de Terrassa, *Radio Tele-Taxi*, de Rubí, *Radio Salud*, *Ràdio Estel*, que depèn de l'Arquebisbat de Barcelona, etc.

3.3 Televisió

La televisió avui és el mitjà de comunicació que té més pes entre la població catalana, i ofereix una panoràmica de canvi permanent, explicat en bona part per les constants innovacions tecnològiques que s'estan introduint en aquest mitjà en els darrers anys[25].

Atesa la complexitat d'aquest tema començarem per les cadenes públiques, és a dir, *TVE-Catalunya*, *TV3* i *Canal 33*, després parlaré breument de les televisions privades –*Antena 3*, *Telecinco* i *Canal Plus*–, per passar a tractar les televisions locals, i finalment faré una breu referència a la televisió per satèl·lit i per cable.

a. Les televisions públiques

Pel que fa a *TVE*, cal indicar que, malgrat el criteri fortament centralitzador de les dues cadenes de televisió estatal, des de 1964, hi ha una programació específicament catalana en l'anomenat Circuit català. En el Centre emissor de Sant Cugat es produeixen, també, programes en castellà per ser transmesos a tot l'àmbit estatal. A més, algunes emissions originàriament fetes en català, que han assolit un notable èxit d'audiència, després s'han emès en castellà per a tot l'Estat. Voldria remarcar que, en línies generals, abans que aparegués *TV3*, hi havia la convicció àmpliament compartida que, tot i les limitades possibilitats existents per a la producció de programes en català, aquests destacaven sovint per la seva qualitat.

El capgirament de la televisió en català el marca, però, *TV3*, dins el marc legal de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, creada pel Parlament de Catalunya, que des de començament de 1983 emetia en català com a televisió generalista, i que ha assolit un nivell de qualitat i d'audiència àmpliament reconeguts. L'any 1989 es va crear el segon canal, *Canal 33*, de caràcter més cultural.

El finançament de les televisions públiques és de caràcter doble: d'una banda, a través del pressupost de l'Estat i, de l'altra, mitjançant els ingressos publicitaris. Atès que fins a l'any 1989 varen gaudir d'una situació de monopoli *de facto*, l'aportació de la publicitat era molt important –sobretot pel que fa a *TVE*. Però a partir de l'esmentat any, amb l'entrada en funcionament de les televisions privades –fonamentalment *Antena 3* i *Telecinco*– va produir-se una lluita molt dura per a la captació dels anunciants, amb una política de forts descomptes sobre les tarifes establertes pels mateixos mitjans i especialment per part d'aquests.

Aquest fet ha exigit que, per exemple, en el cas català, el pressupost global de la Corporació el 1994 fos de 32.500 milions de pessetes, mentre que l'aportació publicitària era d'uns 15.000 milions de pessetes.

En el marc de la qualitat de la programació de les televisions espanyoles, *TV3* gaudeix d'un reconegut prestigi. A més, s'ha d'assenyalar que des de fa uns anys *TV3* s'ha llençat a la producció de telenovel·les com ara "Poble Nou", "Rosa", o "Nissaga de poder", que han assolit un notori èxit d'audiència i han obert nous camins en les possibilitats de la producció audiovisual en català i, per tant, de la cultura de massa en català.

b. Televisions privades

Quan es va discutir el projecte de llei de la televisió privada (que va donar lloc a la Llei de 3 de maig de 1988), es va decidir que només es crearien *ex novo* tres cadenes de televisió privada d'àmbit estatal, és a dir: *Antena 3*, *Telecinco* i *Canal Plus* (codificada). Això exclou tota possibilitat d'una televisió privada d'àmbit autonòmic i significa que aquestes tres cadenes tenen uns continguts dominats per una certa idea d'espanyolització cultural i que l'atenció a la realitat autonòmica d'Espanya en sen-

tit general és molt minsa (malgrat les moltes sèries estrangeres d'origen nord-americà). Al meu entendre la introducció de les televisions privades, pel que fa a Catalunya, ha significat un augment de l'oferta televisiva en castellà, amb una producció audiovisual que té com a objectiu primordial aconseguir altes audiències per satisfer l'interès dels anunciants.

Cal no oblidar que la seva única font de finançament és precisament la publicitat. Malgrat tots els inconvenients que pugui significar la televisió privada, des del punt de vista de la qualitat de la programació, cal lamentar que Catalunya no compti amb cap televisió privada d'àmbit català (tot i que una de les televisions privades –*Antena 3* – és d'origen català, primer a través del Grup Godó, que fou qui la va promoure i després, fins al juliol del 1997, el Grupo Z).

c. Televisions locals

Catalunya en fou pionera a l'Estat espanyol. Com a primera experiència –que es va estendre com una taca d'oli– cal esmentar la *Televisió de Cardedeu*, iniciada l'any 1982. Durant molts anys les televisions locals han funcionat de forma no legal, tolerada, ja que en nombrosos casos, pertanyien, directament o no, als corresponents municipis. Amb els anys és un fenomen comunicatiu que ha adquirit una marcada puixança i una audiència assegurada en els municipis on difonen. De tota manera, no totes emeten diàriament i hi trobem múltiples supòsits d'emissió de la seva programació, fins al cas que només emeten per la festa major. Algunes ho fan per cable.

Finalment, el Parlament espanyol les va regular mitjançant la Llei del 22 de desembre de 1995. La Generalitat de Catalunya, per la seva facultat de desenvolupament d'aquesta Llei, va rebre a principi de 1996[26], 104 peticions de registre, tot i que –segons un estudi de la Asociación de Investigación de Medios de Comunicación (AIMC)– es calculava que la xifra real era de 141 emissores[27], mentre que en l'àmbit espanyol era de 881 emissores. La major part d'aquestes emissores emeten exclusivament en català, encara que també n'hi ha una amb programació bilingüe. El seu finançament es fa a través de la publicitat, les aportacions institucionals o particulars.

d. Televisió per satèl·lit i per cable

La televisió per satèl·lit és d'àmbit estatal, segons la Llei de 22 de desembre de 1992, en funció de l'ús del satèl·lit espanyol Hispasat. Text legal posteriorment modificat per adaptar-se als criteris de la Unió Europea, per la Llei de 12 de desembre de 1995, que ofereix la possibilitat als canals autonòmics d'emprar aquest satèl·lit per difondre més enllà del seu territori. TV3 ha fet ús d'aquesta possibilitat en algunes ocasions.

Pel que fa a la televisió per cable, la Llei de 22 de desembre de 1995 ofereix àmplies possibilitats que se suposa que la Generalitat i la iniciativa privada tindran en compte. En aquest segon sentit cal assenyalar la creació de l'empresa Cable i Televisió de Catalunya, amb una important participació de la Caixa de Catalunya com a accionista, a part de capital estranger. Es tracta d'un camp que requerirà inversions multimilionàries i que modificarà substancialment el panorama televisiu català i espanyol.

4. CONCLUSIONS

He ofert una panoràmica succinta del sistema català de comunicació de massa i les limitacions que pateix, tant respecte a la forta presència de mitjans de comunicació amb seu a Madrid i que gaudeixen d'una àmplia audiència a Catalunya, com de la presència restringida del català en nombrosos mitjans de comunicació importants que operen solament a Catalunya. De tota manera ja he dit que els mitjans de comunicació catalans que fan servir el castellà poden, a la pràctica, exercir una influència de catalanitat semblant al de llengua catalana.

En una època en què els grups multimèdia tenen un pes dominant en els sistemes comunicatius de qualsevol país, l'absència de grups multimèdia catalans o amb vocació de catalanitat és un fet evident, i no únicament des d'un punt de vista lingüístic. Ja hem vist que determinats grups multimèdia, catalans d'origen, han esdevingut –en funció de la unitat de mercat i el pes determinant que en aquesta té la publicitat– grups multimèdia de caire espanyol.

Ens agradi o no, crec que Catalunya és, sociològicament parlant, una comunitat bicultural i bilingüe. Raons històriques i demogràfiques expliquen aquesta realitat plural i contradictòria que reflecteixen de forma evident els nostres mitjans de comunicació. En un futur immediat no s'albira una situació diferent. Si Catalunya esdevingués plenament sobirana, em pregunto si les coses canviarien gaire. Em temo que no. No podem comparar la situació catalana amb la flamenca.

Considero que de la mateixa manera que la Generalitat ha creat un important nucli de mitjans de televisió i de ràdio, amb uns resultats satisfactoris pel que fa a la creació d'una audiència, seria desitjable que la iniciativa privada llencés al mercat nous productes comunicatius en català. Tinc la convicció que si es tinguessin en compte els gustos dominants de l'audiència i s'apliqués una política de màrqueting imaginativa, podrien assolir una audiència àmplia. Com a desideràtum, podem dir que la normalització cultural i lingüística en català a Catalunya passa pel mateix camí pel que fa al seu sistema de comunicació de massa.

ANNEX

TAULA 1. AUDIÈNCIA DELS MITJANS DE COMUNICACIÓ A CATALUNYA. 1990-1994

	Audiència a Catalunya (milers de persones)						Audiència sobre població de Catalunya (%)				
	1990	1991	1992	1993	1994	Increment 1990-1994	1990	1991	1992	1993	1994
Univers de població	4.926	4.999	4.999	5.102	5.132	4,2%	4.926	4.999	4.999	5.102	5.132
Diaris	1.851	1.822	1.873	2.048	2.036	9,8%	37,6	36,5	37,6	40,2	39,7
Suplements dominicals	2.204	2.255	2.283	2.270	2.274	3,2%	44,7	45,0	45,7	44,4	44,3
Setmanaris	2.804	2.923	2.775	2.540	2.258	-19,5%	56,9	58,4	55,6	49,8	43,9
Revistes mensuals	1.482	1.620	1.610	1.707	1.704	15,0%	30,1	32,4	32,2	33,5	33,2
Total premsa no diària	3.245	3.391	3.335	3.218	3.021	-6,9%	65,9	67,8	66,8	63,0	58,8
Total ràdio	2.661	2.858	2.818	2.860	2.939	10,4%	53,9	57,2	56,4	56,0	57,1
Ona mitjana (OM)	718	693	692	814	692	-3,7%	14,5	13,9	13,8	16,0	13,5
Freqüència modulada (FM)	2.131	2.339	2.320	2.233	2.380	11,7%	43,2	46,8	46,5	43,9	46,4
Programació convencional	1.772	1.845	1.838	1.933	1.830	3,3%	36,0	36,9	36,7	37,9	35,7
Ràdio-fórmula	1.193	1.374	1.288	1.233	1.387	16,2%	24,1	27,5	25,7	24,1	27,1
Televisió	4.527	4.610	4.581	4.669	4.735	4,6%	91,9	92,2	91,7	91,2	92,2
Cinema[1]	440	405	466	510	519	17,9%	8,9	8,1	9,3	10,0	10,1
Vídeo	420	370	338	323	334	-20,6%	8,5	7,4	6,8	6,3	6,5

[1] Assistència al cinema l'última setmana de novembre.
Font: Joan M. Corbella, *La Comunicació social a Catalunya, 1995*; Centre d'Investigació de la Comunicació.

TAULA 2. AUDIÈNCIA DELS MITJANS DE COMUNICACIÓ A ESPANYA I PARTICIPACIÓ DE CATALUNYA. 1990-1994

	Audiència a Espanya (milers de persones)						Participació de Catalunya en l'audiència total d'Espanya (%)				
	1990	1991	1992	1993	1994	Increment 1990-1994	1990	1991	1992	1993	1994
Univers de població	31.575	32.000	32.000	32.000	32.332	2,4%	15,6	15,6	15,6	15,9	15,9
Diaris	10.077	10.354	10.767	11.636	11.908	18,2%	18,4	17,6	17,4	17,6	17,1
Suplements dominicals	11.132	11.565	11.709	12.137	11.662	4,8%	19,8	19,5	19,5	18,7	19,5
Setmanaris	15.408	15.888	15.505	14.430	13.362	-13,3%	18,2	18,4	17,9	17,6	16,9
Revistes mensuals	7.717	8.615	8.517	9.178	9.464	22,6%	19,2	18,8	18,9	18,6	18,0
Total premsa no diària	17.926	18.634	18.527	17.979	17.460	-2,6%	18,1	18,2	18,0	17,9	17,3
Total ràdio	15.934	16.715	16.772	16.926	17.918	12,5%	16,7	17,1	16,8	16,9	16,4
Ona mitjana (OM)	5.611	5.726	5.283	5.816	5.812	3,6%	12,8	12,1	13,1	14,0	11,9
Freqüència modulada (FM)	11.337	12.059	12.608	12.335	13.295	17,3%	18,8	19,4	18,4	18,1	17,9
Programació convencional	10.940	11.457	11.414	11.935	11.656	6,5%	16,2	16,1	16,1	16,2	15,7
Ràdio-fórmula	6.486	6.767	6.745	6.354	8.019	23,6%	18,4	20,3	19,1	19,4	17,3
Televisió	27.605	28.636	28.630	28.822	29.229	5,9%	16,4	16,1	16,0	16,2	16,2
Cinema [1]	2.116	2.003	2.197	2.439	2.518	19,0%	20,8	20,2	21,2	20,9	20,6
Vídeo	2.547	1.794	1.725	1.567	1.628	-36,1%	16,5	20,6	19,6	20,6	20,5

[1] Assistència al cinema l'última setmana de novembre.
Font: Joan M. Corbella, *La Comunicació social a Catalunya, 1995*; Centre d'Investigació de la Comunicació.

TAULA 3. PRINCIPALS MAGNITUDS DEL CONSUM DE PREMSA DIÀRIA A CATALUNYA[1]. 1991-1994

	1991		1992		1993		1994	
Difusió[2]	Difusió	%	Difusió	%	Difusió	%	Difusió	%
Total	707.000	100,0	726.000	100,0	752.000	100,0	748.000	100,0
Diaris d'inf. gral.	424.000	60,0	427.000	58,8	442.000	58,8	416.000	55,6
Diaris d'inf. gral.	79.000	11,2	80.000	11,0	74.000	9,8	79.000	10,6
Diaris d'inf. gral. d'àmbit espanyol	73.000	10,3	76.000	10,5	77.000	10,2	83.000	11,1
Total diaris d'informació gral.	576.000	81,5	583.000	80,3	593.000	78,9	578.000	77,3
Diaris d'esports	121.000	17,1	133.000	18,3	148.000	19,7	159.000	21,2
Diaris d'economia i negocis	10.000	1,4	10.000	1,4	11.000	1,4	11.000	1,5
Total diaris editats	605.000	85,6	618.000	85,1	639.000	85,0	626.000	83,7
Total diaris d'àmbit espanyol	102.000	14,4	108.000	14,9	113.000	15,0	122.000	16,3
Total diaris en català	77.000	10,9	80.000	11,0	83.000	11,0	72.000	9,6
Total diaris en castellà	630.000	89,1	646.000	89,0	669.000	89,0	676.000	90,4

Índex de difusió (ex/1.000 habitants)	1991	1992	1993	1994
Total	117	120	124	123
Diaris d'inf. gral.	95	96	98	95
Diaris d'esports	20	22	24	26
Diaris d'economia	2	2	2	2
Diaris editats a Catalunya	100	102	105	103
Diaris d'àmbit espanyol	17	18	19	20
Diaris en català	13	13	14	12
Diaris en castellà	104	107	110	112

[1] No inclou el consum de diaris regionals i locals editats en altres comunitats autònomes, per la seva irrellevància en el volum total del consum de premsa diària a Catalunya. [2] S'han arrodonit a milers les xifres de difusió de cada bloc per a obtenir resultats amb aproximacions homogènies.
Font: Joan M. Corbella, *La Comunicació social a Catalunya, 1995*; Centre d'Investigació de la Comunicació.

TAULA 4. AUDIÈNCIA DE LA RÀDIO A CATALUNYA. 1990-1994

	Audiència a Catalunya (milers de persones)						Audiència sobre població de Catalunya (%)				
Tipus d'emissores i de programació	1990	1991	1992	1993	1994	Increment 1990-1994	1990	1991	1992	1993	1994
Univers de població considerat	4.926	4.999	4.999	5.102	5.132	4,2%	4.926	4.999	4.999	5.102	5.132
Ràdio	2.661	2.858	2.818	2.860	2.939	10,4%	53,9	57,2	56,4	56,0	57,1
OM	718	693	692	814	692	-3,7%	14,5	13,9	13,8	16,0	13,5
FM	2.131	2.339	2.320	2.233	2.380	11,7%	43,2	46,8	46,5	43,9	46,4
Convencional	1.772	1.845	1.838	1.933	1.830	3,3%	36,0	36,9	36,7	37,9	35,7
Fórmula	1.193	1.374	1.288	1.233	1.387	16,2%	24,1	27,5	25,7	24,1	27,1

S'hi inclou només la població major de 14 anys.
Font: Joan M. Corbella, *La Comunicació social a Catalunya*, 1995; Centre d'Investigació de la Comunicació.

TAULA 5. QUOTES D'AUDIÈNCIA DELS CANALS DE TELEVISIÓ A CATALUNYA. 1990-1994, EN PERCENTATGE

	1990	1991	1992	1993	1994
TVE 1	39,4	34	28	24,1	21,5
La 2	13,1	12	12	8,6	8,2
TV3	26,0	22	19	19,2	22,5
Canal 33	1,7	4	7	5,6	5,2
Antena 3	6,4	10	14	21,0	23,1
Tele 5	12,6	16	19	19,5	17,1
Canal Plus	0,5	1	1	1,2	1,7
Altres	0,4	1	1	0,8	0,7

Nota: fins al 1991 s'estudia la població de deu anys en endavant, i des del 1992 a partir de quatre anys.
Font: Joan M. Corbella, *La Comunicació social a Catalunya, 1995;* Centre d'Investigació de la Comunicació.

TAULA 6. AUDIÈNCIA DE LA TELEVISIÓ A CATALUNYA. 1990-1994, SEGONS L'ESTUDIO GENERAL DE MEDIOS

	Audiència a Catalunya (milers de persones)						Població que veu cada canal a Catalunya[1] (%)				
	1990	1991	1992	1993	1994	Increment 1991-1994	1990	1991	1992	1993	1994
Univers de població	4.933	4.999	4.999	5.102	5.132	2,7%					
TOTAL TV	4.527	4.610	4.581	4.669	4.735	2,7%	91,9	92,2	91,7	91,2	92,2
TVE1	3.051	3.176	2.693	2.520	2.120	-33,3%	62,0	63,5	53,7	49,2	41,4
La 2	1.677	1.188	1.102	923	880	-26,0%	34,0	23,8	22,1	18,0	17,2
Antena 3		954	1.267	1.878	2.307	141,7%		19,1	25,4	36,9	44,8
Canal Plus		137	228	231	264	92,4%		2,7	4,6	4,5	5,1
Tele 5		1.554	1.702	1.908	1.796	15,6%		31,1	34,1	37,5	35
TV3	2.027	2.106	2.106	1.991	2.292	8,8%	41,1	42,1	42,1	39,0	44,7
Canal 33	272	481	684	711	646	34,3%	5,5	9,6	13,7	13,9	12,6
Canal 9[2]	24	53	37	29	31	-40,9%	0,5	1,1	0,7	0,6	0,6
Estrangers	12	13	15	15	15	17,9%	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Locals	15	19	25	19	23	21,8%	0,3	0,4	0,5	0,4	0,5

[1] Suma superior al 100%, per la població que veu més d'un canal. [2] Canal autonòmic del País Valencià, que es pot rebre al sud de Catalunya.
Font: Joan M. Corbella, *La Comunicació social a Catalunya, 1995;* Centre d'Investigació de la Comunicació.

NOTES

1 Forma de comunicació prou important però que, ara per ara, no ha rebut l'atenció que es mereix i sobre la qual la bibliografia i la documentació existent es molt minsa.

2 Això significa que prenc distància de les aportacions de Gäetan Tremblay (1990) i d'Enrique Bustamante i Ramón Zallo (1988), els quals fan referència a una concepció molt àmplia de la noció d'indústries culturals.

3 Cal indicar que en aquest capítol s'usa el concepte massa en singular, com a traducció de l'anglès *mass*, d'on prové, i en aquest sentit vull assenyalar que en el terreny sociològic s'empra normalment en singular. Crec que Salvador Giner amb el seu llibre *La sociedad masa* en va marcar la pauta conceptual i lingüística. Tanmateix, en el camp de la comunicació social se sol utilizar aquesta expressió en plural: així "comunicació de masses", "cultura de masses", "mitjans de comunicació de masses". A títol personal interpreto que això pot ésser conseqüència de l'impacte del famós llibre d'Ortega y Gasset, *La rebelión de las masas*, tot i que considero que el significat dels termes "massa" i "masses" és diferent, tant en sociologia com en ciència política. (S. Giner, *Mass Society*, London, Martin Robertson, 1976. Traducció castellana, *Sociedad masa*, Barcelona, Ed. Península, 1977). Edició catalana *La societat de masses*, Barcelona: Dalmau, 1963.

4 Alguns autors parlen en termes d'internacionalització i altres de transnacionalització o del rol predominant de les multinacionals.

5 Manuel Parés i Maicas (1991).

6 Jaume Vicens Vives (1954).

7 Es pot objectar que els mitjans públics i els privats (que depenen molt de la publicitat) no poden fer el mateix paper per al desenvolupament de la identitat cultural catalana. Com més elevat sigui, però, el nivell de normalització cultural més important serà el paper dels mitjans privats.

8 Moltes persones preocupades per aquest tema –entre les quals em compto– responen en sentit negatiu, potser pel volum de finançament requerit, per la manca d'un sistema financer català autòcton puixant, deixant a banda la Caixa i la Caixa de Catalunya, per la idea d'unitat de mercat dimanada de la dimensió econòmica d'Espanya, etc.

9 Vegeu, LLuís de Carreras (1987) ; Josep Maria Baget i altres (1994); Joan M.Corbella, op. cit.

10 Pel que fa a la premsa, cal esmentar l'aportació en aquest terreny de Salvador Cardús (1995).

11 Un fenomen digne d'estudi és la transcendència comunicativa i, fins i tot, la simbologia política que ha assolit el futbol i, més concretament, el paper que exerceix el Futbol Club Barcelona.

12 Vegeu, per exemple, pel seu interès, Josep Gifreu i altres (1991).

13 Josep Gifreu (1983) i Josep Gifreu, director, i Maria Josep Recoder i Joan M. Corbella, secretaris d'investigació (1986).

14 Jaume Guillamet (1994).

15 Miquel de Moragas (1988).

16 J. M. Corbella (1995).

17 En referir-me separadament a la premsa, la ràdio i la televisió, esmentaré igualment les corresponents obres, més actuals, sobre aquests mitjans.

18 Pel que fa als estudiosos que s'han ocupat d'aquest camp, cal esmentar Jaume Guillamet (1976), (1978), (1984), (1987a), (1987b), (1990), (1996) el qual ha fet estudis sobre l'estructura de la premsa catalana i la seva història, així com sobre la premsa comarcal; Josep Maria Figueres (1986) (1990), s'ha dedicat especialment a la història de la premsa catalana (al paper que va tenir-hi Valentí Almirall), però també s'ha preocupat de temes relatius a la premsa actual; Josep Maria Casasús, que s'ha consagrat prioritàriament a l'estudi del periodisme català, entre altres, Rosario de Mateo, Jaume Vilalta, Joan M. Corbella i Daniel Jones (1988).

19 Quant als suplements en català dels esmentat diaris, haig de citar el de tipus cultural de *El País*, del dijous, que gaudeix d'un prestigi evident, i el de *La Vanguardia*, del divendres, *Vang*, dedicat als lectors joves, de l'acceptació del qual encara no es compta amb moltes dades.

20 Crec que aquest fet mereix una profunda reflexió. La relació entre aquest Club i la identitat cultural i nacional catalana és molt forta, ja que és, probablement, la institució més important de la societat civil catalana i és ben simptomàtic que no hagi generat una premsa esportiva en català.

21 La revista *Presència* és la continuació d'una revista que fou fundada l'any 1965 com una publicació crítica amb el règim anterior i que lluità per la recuperació de les nostres llibertats i de la nostra identitat nacional.

22 Constitueix una aportació interessant en aquest terreny el llibre de Josep Faulí (1995).

23 Entre els autors que hi han treballat, haig de citar Rosa Franquet (1986) (1994), Josep Maria Martí (1982) (1996), Lluís de Carreras i Serra (1987) entre altres.
24 Op. cit., pág. 93-94.
25 Malgrat això, la bibliografia catalana n'és avui encara minsa. Ultra el llibre ja esmentat de Carreras Serra, cal citar, Parés i Maicas (1981) (considero que, històricament parlant, és la primera obra publicada en català sobre la televisió a Catalunya i on es fan propostes sobre com podria ser la televisió catalana) Baget Herms (1994), Maria Corominas i Montserrat Llinés, Xavier Giró (1991) i Josep Gifreu (1988).
26 Segons *l'Avui* de 27 de febrer de 1996.
27 Cal esmentar l'existència de la Fundació de la Ràdio i la TV local de Catalunya, situada en l'òrbita de Convergència Democràtica de Catalunya.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAGET, JOSEP MARIA I ALTRES (1994), *Història de la televisió a Catalunya;* Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació.
- BUSTAMANTE, ENRIQUE; ZALLO, RAMÓN, dir (1988), *Las industrias culturales en España;* Madrid, Ed. Akal.
- CARDÚS, SALVADOR (1995), *Política de poder, premsa i poder a Catalunya, 1981-1992;* Barcelona, La Campana.
- CARRERAS, LLUÍS DE (1987), *La ràdio i la televisió a Catalunya;* Barcelona, Edicions 62.
- CORBELLA, JOAN M. (1995), *La comunicació social a Catalunya;* Centre d'Investigació de la Comunicació, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- COROMINAS, MARIA I LLINÉS, MONTSERRAT, *La televisió a Catalunya;* Sant Cugat del Vallès, Els llibres de la fontera.
- DE CARRERAS I SERRA, LLUÍS (1987), *La ràdio i la televisió a Catalunya, avui;* Barcelona, Edicions 62.
- DE MATEO, ROSARIO; VILALTA; JAUME, CORBELLA, JOAN M.; JONES, DANIEL (1988), *La premsa a Catalunya els anys vuitanta;* Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya dins del XVI Congrés Internacional de la International Association for Mass Communication Research, Barcelona.
- DE MORAGAS, MIQUEL (1988), *Espais de comunicació: experiències i perspectives a Catalunya;* Barcelona, Edicions 62.
- FAULÍ, JOSEP (1995), *Les revistes culturals en català;* Centre d'Investigació de la Comunicació, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- FIGUERES, JOSEP MARIA (1986), *El País a Catalunya;* Barcelona, Club Arnau de Vilanova.
- FIGUERES, JOSEP MARIA (1990), *Informe sobre les perspectives de la premsa en català d'abast general a Catalunya;* Barcelona, Editorial El Llamp.
- FRANQUET, ROSA (1986), *Història de la radiodifusió a Catalunya;* Barcelona, Edicions 62.
- FRANQUET, ROSA (1994), *Ràdio Barcelona; 70 anys d'història, 1924-1994;* Diputació de Barcelona, Barcelona.
- GIFREU, JOSEP (1983), *Sistema i polítiques de la comunicació a Catalunya, Premsa-ràdio-televisió i cinema (1970-1980);* Barcelona, L'Avenç.
- GIFREU, JOSEP; RECODER, MARIA JOSEP; CORBELLA, JOAN MARIA (1986), *Comunicació, llengua i cultura a Catalunya, horitzó 1990;* Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- GIFREU, JOSEP; RECODER, MARIA JOSEP; CORBELLA, JOAN MARIA (1988), *La comunicació per cable a Catalunya (perspectives i propostes per a una política del cable favorable a la llengua i a la cultura catalanes);* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- GIFREU, JOSEP I ALTRES (1991), *Construir l'espai català de comunicació;* Centre d'Investigació de la Comunicació, Barcelona.
- GIRÓ, XAVIER (1991), *Conflictes de televisió a Catalunya;* Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- GUILLAMET, JAUME (1976), *La nova premsa catalana;* Barcelona, Edicions 62.
- GUILLAMET, JAUME (1978), *La premsa de les comarques gironines;* Barcelona, Selecta.

- GUILLAMET, JAUME (1984), *La premsa comarcal: un model català de periodisme popular;* Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- GUILLAMENT, JAUME (1987a), *Anuari de la premsa catalana* (en col.); Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- GUILLAMENT, JAUME (1987b), *La premsa a Catalunya;* Barcelona, Diputació de Barcelona i Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- GUILLAMENT, JAUME (1990), *La circulació de la premsa a Catalunya-Espanya;* Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació.
- GUILLAMET, JAUME (1994), *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1961-1994);* Barcelona, La Campana.
- GUILLAMET, JAUME (1996), *Premsa, franquisme i autonomia, crònica catalana de mig segle llarg, 1939-1995;* Barcelona, Flor del Viento ediciones.
- MARTÍ, JOSEP MARIA (1982), *Les emissores comarcals de Catalunya;* IORTV, Reus.
- MARTÍ, JOSEP MARIA (1996), *La ràdio a Catalunya;* Centre d'Investigació de la Comunicació.
- PARÉS I MAICAS, MANUEL et al. (1981), *La televisió a la Catalunya autònoma;* Barcelona, Edicions 62.
- PARÉS I MAICAS, MANUEL (1991), *Comunicació, identitat cultural i relacions interculturals;* Barcelona, Centre d'Investigació de la Generalitat de Catalunya.
- TREMBLAY, GAËTAN, dir (1990), *Les industries de la culture et de la communication au Québec et au Canada;* Montréal, Presses Université du Québec-Télé Université.
- VICENS VIVES, JAUME (1954), *Notícia de Catalunya;* pàg. 14, Barcelona, Destino.

LES INDÚSTRIES CULTURALS A CATALUNYA: NOUS REPTES I VELLES SOLUCIONS

Jordi Busquet
Facultat de Ciències de la Comunicació
Universitat Ramon Llull

1. INTRODUCCIÓ

El món de les indústries culturals a Catalunya presenta una realitat plural, difícil i complexa. Aquesta sensació de dificultat s'agreuja per la manca d'estudis de caire general i per algunes carències que presenten les estadístiques existents sobre la matèria. Darrerament, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya ha fet un esforç important per oferir estadístiques globals sobre la realitat cultural. Vegeu en aquest sentit l'informe estadístic publicat l'any 1997: *Estadístiques culturals de Catalunya, 1994*. Es tracta d'un pas important, però insuficient, per assolir una visió global de la situació. Les dades estadístiques són una eina important, però –com diria Peter Berger– l'estadística no és sociologia. Cal interpretar aquestes dades a partir d'un marc teòric globalitzador. A diferència del món econòmic o de l'àmbit demogràfic, l'àmbit cultural és un àmbit més difícil de quantificar: són les dificultats pròpies d'intentar *quantificar el que és qualitatiu*. Això explica, potser, la precarietat que històricament han presentat les estadístiques sobre la qüestió. Aquest fet, i un cert retard en el camp de la recerca, contrasten amb la importància i el dinamisme que han assolit els fenòmens culturals a casa nostra.

La major part de treballs sobre les indústries culturals a Catalunya són de caire sectorial (amb dades que són difícilment comparables). L'únic treball de caire periòdic i que manté una vocació globalitzadora és el de Joan Corbella[1]. En aquest capítol vull fer –tenint present la bibliografia existent– una modesta contribució a la comprensió global del tema. Raons d'espai i, sobretot, la lògica divisió del treball científic obliguen a centrar-me en alguns sectors de l'activitat cultural a Catalunya. Així, tractaré el tema global de les indústries culturals a Catalunya fent una referència puntual als diferents sectors d'activitat: *a)* el cinema, *b)* el món de l'edició, *c)* el món de la música i la indústria fonogràfica, *d)* el teatre i les arts escèniques. En analitzar aquests sectors de l'activitat cultural, cal fer-ho sense perdre de vista la relació de contacte i de dependència mútua. Alhora, cal dir que un aspecte crucial d'aquestes indústries culturals és el seu vincle amb els mitjans de comunicació social –televisió, ràdio, premsa– que, per cert, també són "indústries culturals" (vegeu el capítol de Manuel Parés sobre les comunicasions de massa a Catalunya). Com es posa de manifest en el cas de les empreses multimèdia, el món de l'activitat cultural va molt lligat al protagonisme assolit pels mitjans de comunicació social. Així, per exemple, cal tenir present que a Catalunya l'àmbit de la televisió és molt important per a la indústria del cinema, l'audiovisual, i, fins i tot, per al teatre.

2. LA TRANSCENDÈNCIA DE LES INDÚSTRIES CULTURALS

En parlar de cultura en la societat contemporània, cal considerar el paper crucial i la rellevància dels fenòmens comunicatius i els de l'anomenada indústria cultural que ha esdevingut un dels aspectes més representatius de la societat i la cultura contemporànies. Es tracta d'un dels sectors econòmics més expansiu i generador de llocs de treball. Les indústries de la cultura són unes grans organitzacions tècniques i industrials dedicades a l'elaboració, distribució i comercialització, promoció publicitària,

finançament i altres activitats similars a les de qualsevol ram de l'activitat productiva[2]. Més enllà de la seva importància estrictament econòmica, però, les indústries culturals han capgirat tot allò que es relaciona amb la cultura. La indústria de la cultura no és l'única forma cultural, però sí que ha esdevingut la manera hegemònica de produir, distribuir i consumir productes culturals en molts àmbits i nivells[3]. La noció d'indústria, però, aplicada a la cultura no es pot interpretar en un sentit literal. Així els productes de la indústria de la cultura tenen, en darrer terme, una especificitat pròpia i una gran transcendència per a la conformació de la identitat cultural dels pobles. Així, per exemple, es poden interpretar les següents paraules d'un responsable de la televisió francesa: "França pot deixar de produir patates sense deixar de ser França, però si deixem de parlar francès, de tenir un cinema, un teatre i una narrativa pròpia, podem esdevenir una barriada més de Xicago[4]".

Per tant, com ens proposa Néstor García Canclini[5], cal anar més enllà d'una visió economicista i prendre en consideració l'ús i les formes d'apropiació social de la cultura en la conformació de les identitats col·lectives. És urgent començar a considerar la dimensió sociocultural que presenten, també, les diverses formes de consum en general i el consum cultural de manera particular.

3. ELS REPTES DE LA CULTURA CATALANA EN EL PROCÉS DE MUNDIALITZACIÓ

3.1 Més enllà del resistencialisme cultural

"La cultura ha esdevingut, per a Catalunya, l'element crucial de la seva existència[6]". La distància social i econòmica entre Catalunya i Espanya no és suficient, en aquests moments, per explicar *el fet diferencial català*. En parlar de cultura catalana, però, cal deixar de parlar tant de la llengua, de la literatura o de determinades manifestacions de cultura popular tradicional. Quan es parla de cultura, hom ignora, sovint, els moderns mitjans de creació i difusió culturals que tenen una incidència extraordinària i creixent en el terreny de la cultura. Els nous reptes culturals es plantegen, precisament, en un moment de grans transformacions i canvis que augura, per exemple, el nou panorama televisiu.

Els problemes, però, vénen de lluny. Ja l'any 1979 –dins de la nostra incipient democràcia– Francesc Vallverdú es queixava de "la manca d'una actitud decidida per part del capitalisme català envers les empreses culturals d'alt risc[7]". El text continua: "[...] però també el culturalisme i l'elitisme dels escriptors, o la poca imaginació i la inèrcia dels editors, etc., i la que semblava lentitud del govern provisional de la Generalitat". Bona part de les corporacions que tenen una preocupació activa a l'àmbit del patrocini cultural són empreses multinacionals. Paradoxalment, el món del patrocini cultural català –si es pot parlar en aquests termes– no s'ha caracteritzat pas per la seva generositat[8].

Una part important dels responsables i dels sectors culturals més dinàmics del país mostren, al meu entendre, una resistència endèmica a reconèixer *la importància i la dignitat de la nova cultura industrial*. D'això es queixa Ferran Mascarell: "han identificat les indústries culturals amb els dolents de la pel·lícula, cosa que ha fet que mantinguessin una trivial i absurda oposició mecànica entre les empreses culturals privades i el desenvolupament cultural del país[9]". Crec que aquest desconeixement o menyspreu compromet, encara més, les possibilitats dels sector de les indústries culturals i explica –si més no, en part– la precarietat endèmica del cinema català i la crisi que pateix la indústria fonogràfica autòctona. No s'ha volgut, o potser no ha estat possible, fer les inversions necessàries.

És precisament en analitzar les indústries culturals quan es constata la dificultat de parlar de *cultura catalana* o *cultura espanyola* com a fets aïllats i el caràcter obsolet que presenten algunes concepcions resistencialistes del fet cultural. El procés de mundialització fa que les dimensions de la societat vagin més enllà dels límits convencionals de l'*Estat-nació* i, per descomptat, de la realitat catalana. El fet de tenir en compte la importància social que han assolit les indústries culturals ens obliga a tenir present el context i la situació internacional on actualment s'insereixen els processos culturals.

D'altra banda, cal destacar, però, com han constatat García-Canclini i Martin Barbero, l'existència de formes d'identitat tradicional que són contràries al procés d'uniformització i de mundialització, que han sobreviscut adaptant-se a la nova situació. No podem donar l'esquena a les formes tradicionals de cultura que moltes vegades –com s'esdevé, per exemple, en el fenomen castellers– van molt lligades amb els moderns mitjans de comunicació social.

3.2 Les potencialitats culturals de Catalunya

Els primers anys de transició democràtica es respirava un cert optimisme sobre les possibilitat culturals del país.

L'any 1983, Josep Maria Castellet sostenia que "no podem considerar la cultura catalana com una cultura marginal, car compta amb una potencialitat creadora que abasta gairebé tots els espais culturals. Tots ells són conreats pels creadors i tots ells tenen un públic consumidor[1]".

Crec que malgrat els avenços que s'han assolit en alguns sectors, el balanç que podem fer al cap de 15 anys no és del tot afalagador. En teoria és en els Estats petits –o en les nacions sense Estat– on és més senzill assolir una unitat cultural sòlida i coherent. És, però, en els països de dimensions reduïdes on la producció cultural a gran escala, característica de les societats modernes, topa amb nombroses dificultats. Les elevades inversions de capital que exigeixen alguns sectors de l'activitat cultural moderna –com el cinema– deixen de ser rendibles si no s'adrecen a públics molt amplis.

Tot plegat indica que les carències i les limitacions d'un país com Catalunya fan indispensable que *es produeixin préstecs i relacions d'intercanvi cultural amb altres regions o països*. Alhora cal fer una certa especialització o prioritzar els sectors d'activitat cultural amb més futur i amb major projecció internacional. A les dificultats objectives, pròpies d'un país relativament petit i dependent, cal afegir-hi les pròpies d'un país que disposa d'una escassa tradició en algunes de les indústries culturals que avui són clau. Al mateix temps convé prioritzar el tema, sovint ignorat, de les xarxes de comercialització i de distribució de la producció cultural. Gran part de l'oferta cultural, i encara més dels productes culturals reproduïts a gran escala pels *mass media* (música, cinema, còmics, literatura, programació televisiva, etc.), no són en català i tampoc no són fets a Catalunya, ni a l'Estat espanyol.

L'amenaça més seriosa en contra de les cultures minoritàries a Europa prové de la competència desigual que planteja la indústria audiovisual americana (i, sovint –encara que això és un altre tema– de la prepotència cultural de les grans potències europees). Aquest problema no és exclusiu de Catalunya. La cultura danesa o portuguesa –que són petits Estats– poden, també, tenir problemes similars. Fins i tot, cultures poderoses com la francesa s'han vist forçades a adoptar una actitud proteccionista enfront de la penetració cultural americana (el resultat de les negociacions del GATT a final de 1993 i la discussió de *la clàusula d'excepció cultural* van mostrar la transcendència del problema).

"La reunión del Acuerdo General sobre Tarifas Arancelarias y Comercio (GATT), en la que 117 países aprobaron [illegible] comercial de la historia, estuvo al borde de fracasar por los desacuerdos en tres areas: agricola, textil y audiovisual. Los conflictos en las dos primeras se resolvieron mediante concesiones mutuas entre los Estados Unidos y los gobiernos europeos. Ante la negociación del GATT, los paises europeos fueron más flexibles en las concesiones agricolas e industriales que en el espacio audiovisual[11]".

Les especials característiques del nostre país (sobirania força limitada i absència d'autogovern durant un període clau en el procés de modernització cultural) fan que la nostra posició sigui un xic més complicada que la dels països esmentats. A la tradicional dependència del conjunt d'indústries transnacionals que dominen els sectors culturals universalitzats –especialment el món de la música, el cinema i l'audiovisual– cal afegir-hi una dependència creixent respecte als principals centres de producció i distribució instal·lats a Madrid. Però les dificultats culturals no provenen només de l'àmbit de la producció i de la distribució. Cal, també, potenciar un mercat autòcton per als productes autòctons. Estem acostumats a pensar que la realitat cultural d'un país és un tot coherent i harmònic, però el mercat cultural a Catalunya no és un fet homogeni, més aviat es tracta d'una realitat plural i contradictòria. Una part important de la població catalana –i per tant del mercat potencial de cultura– és originària d'altres punts del territori espanyol i no participa, precisament, de cap devoció particular cap a la cultura autòctona (la fira d'abril de Santa Coloma de Gramenet indica que alguns grups reivindiquen la seva identitat diferenciada). En definitiva, les perspectives d'allò que s'entén per cultura catalana no són pas gaire afalagadores: "El cert és que, si no es fa res, el conjunt de la cultura catalana anirà incrementant la seva dependència d'altres centres de producció cultural [...]. Llavors, el nostre destí cultural serà ben simple. Ens convertirem en una regió molt important en la geografia universal del consum cultural i deixarem progressivament de tenir oportunitats i potser de ser significatius en la geografia de la creativitat, en el mapa del talent i de la cultura[12]".

4. CONSUM I NIVELLS D'ACTIVITAT CULTURAL A CATALUNYA

4.1 Tradició i nivells culturals a Catalunya

"La imatge tradicional d'una societat "culta", en la qual la gran majoria de la població llegeix, va al teatre i escolta música de qualitat, no correspon a la realitat de la Regió Metropolitana de Barcelona, i és probable que no

hi correspongui tampoc en el futur: el temps d'aquests valors culturals sembla haver passat; altres valors configuren el model cultural dominant avui[13]". Així s'expressava Marina Subirats en les conclusions de l'estudi sobre els hàbits culturals a l'àrea metropolitana de Barcelona. No cal dir que Marina Subirats parla de cultura en termes d'alta cultura. Històricament, si ho comparem amb la societat francesa, la societat catalana no s'ha caracteritzat pas pel fet de gaudir d'una sòlida tradició cultural[14]. La realitat és, però, que la situació cultural a Catalunya ha canviat i està canviant de manera significativa. Tot sembla indicar que, malgrat que partíem d'una situació força precària, el nivell cultural dels ciutadans del nostre país s'està incrementant de forma notable. Hi ha un fet incontrovertible: el nivell escolar i cultural de les noves generacions és, en termes generals, força superior al nivell cultural dels seus pares. Tanmateix, aquests joves, que gaudeixen d'una formació cultural més sòlida, han estat socialitzats en un context en què els moderns mitjans de comunicació social i l'anomenada *cultura de la imatge* han tingut i tenen una gran incidència. És per això –encara que sembli tòpic dir-ho– que els sectors culturals punta (que impliquen una important component tecnològica) tenen i tindran una gran transcendència de cara al futur.

4.2 Les magnituds del consum cultural

Molts estudis fets sobre la realitat cultural analitzen algun sector concret de l'*activitat econòmica* i ho fan, bàsicament, des del punt de vista de l'*oferta*. Malauradament –i fora d'alguna excepció[15]– els estudis que analitzen l'àmbit de la *demanda* són pocs –fets de forma aïllada i sense continuïtat en el temps. Generalment es tracta d'enquestes sobre el consum que tenen, paradoxalment, poc en compte els consumidors: analitzen els diferents nivells de demanda cultural i el consum com "la darrera fase de la cadena productiva[16]". Aquesta és la principal assignatura pendent de la recerca sociològica en el camp de la cultura a Catalunya. Això fa que no s'hagin estudiat amb prou profunditat els diversos nivells d'activitat cultural a Catalunya.

Malgrat les limitacions esmentades, es pot ben dir que es constaten –tot i l'actitud contrariada d'alguns intel·lectuals– canvis en els hàbits i els costums culturals dels ciutadans i un increment significatiu del nombre d'assistents en els actes culturals celebrats en espais públics –cinema, teatres, sales de concerts, etc.– (vegeu la taula 1[17/18]). Hi ha alguns sectors importants de la indústria cultural (la televisió, el vídeo, les arts plàstiques i els museus) que no estan considerats en aquestes estadístiques oficials sobre consum cultural (cosa que s'explica –com reconeixen els seus autors– perquè el seu consum resulta més difícil de quantificar en pessetes). Per completar aquesta informació estadística és important que consulteu les taules del capítol sobre "El lleure a Catalunya". El creixement més espectacular es produeix l'any 1994 a l'àmbit teatral (sector que mou xifres globals molt modestes). La recaptació teatral va assolir els 2.650 milions (dos anys abans era de 1.450 milions[19]). En els anys 1993, 1994 i 1995 s'observa un clar increment en la recaptació obtinguda a les sales de cinema. Durant aquest anys el món editorial ha experimentat una evolució positiva i, també, un lleu retrocés l'any 1995. L'evolució globalment positiva que han experimentat els consums culturals a Catalunya és un fet força significatiu ja que es produeix, precisament,

TAULA 1. EL VOLUM DEL CONSUM CULTURAL A CATALUNYA. (En milions de pessetes)

	1992	1993	1994	1995
Venda de llibres	72.069 (74%)	78.114 (74%) *t.c.a* 8,3%	85.692 (73,63%) *t.c.a** 9,7%	82.125 *t.c.a* -4,1%
Recaptació de cinema	9.562 (9,8%)	10.571 (10%) *t.c.a* 10,55%	11.287 (9,69%) *t.c.a* 6,7%	13.447 *t.c.a* 19,1%
Venda de discs, CD, cassets	12.410 (12,7%)	12.722 (12,05%) *t.c.a* 2,5%	14.244 (12,23%) *t.c.a* 11,9%	-
Recaptació de música	2.000* (2%)	2.200* (2,08%) *t.c.a* 10%	2.500* (2,14%) *t.c.a* 13,6%	2.396 *t.c.a* -4,1%
Recaptació de teatre	1.450* (1,4%)	1.900* (1,8%) *t.c.a* 31%	2.650* (2,27%) *t.c.a* 39,5%	2.562 *t.c.a* -3,3
Total	97.491 (100%)	105.507 (100%) *t.c.a* 8,2%	116.373 (100%) *t.c.a* 10,3%	-

t.c.a: taxa de creixement respecte de l'any anterior.
*Dades estimades a partir de la informació disponible, facilitades per les entitats recaptadores.
Font: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Centre d'Estudis de Planificació (CEP). Elaboració pròpia.

durant un període que es caracteritza pel baix creixement del consum privat en general. Es tracta d'un fet important, que representa un important canvi de tendència respecte a l'evolució experimentada als anys setanta i vuitanta que va suposar un retorn dels consums a la privacitat de la llar (amb la progressiva introducció de productes culturals destinats al consum cultural domèstic: televisió, aparells de vídeo, etc.). Un lleu increment de la taxa de lectura i una major assistència a cinemes o museus, són dades que es donen paral·lelament a un menor interès per la televisió. Com diu Xavier Cubeles, les raons que expliquen aquest fet són complexes i fan referència a canvis esdevinguts tant en la demanda com en l'oferta dels productes culturals[40]. L'articulació d'una oferta cultural cada cop més diversificada i les noves formes de promoció han tingut una incidència positiva sobre el consum cultural. Amb tots els desequilibris que es vulgui, el mapa de l'oferta cultural a Catalunya presenta, en comparació amb els inicis dels vuitanta, una gamma molt més àmplia de productes.

4.3 La distribució territorial del consum

A Catalunya s'observen dues realitats força diferenciades: la ciutat de Barcelona i la resta de Catalunya. Aquesta concentració, que es palesa sobretot en la demografia i en l'activitat econòmica, també s'expressa a l'àmbit cultural. En el seu paper de capitalitat, i des d'una posició centralista, Barcelona ciutat concentra les llibreries més importants; la majoria de teatres, sales de concert i, fins i tot, de cinemes. Per exemple, en l'àmbit del teatre, a Barcelona es constata l'existència d'una àmplia oferta pública i privada. Cal fer notar que els pobles i ciutats que conformen l'àrea metropolitana a l'entorn de Barcelona constitueixen una tercera realitat cultural força diferenciada. Això possibilita una oferta que destaca per la diversitat: teatre musical, teatre clàssic, avantguardista, infantil, varietats, etc. A la resta de Catalunya la programació teatral és més ocasional i depèn generalment dels ajuntaments[41].

5. ELS SECTORS DE L'ACTIVITAT CULTURAL A CATALUNYA

5.1 El sector de l'edició

El món del llibre, i de l'edició en general, gaudeix d'una sòlida i llarga tradició històrica a Catalunya[42]. És l'àmbit on s'han fet més estudis i del qual disposem de més dades. Cosa prou significativa. Es un sector de la indústria cultural que es caracteritza per un elevat nivell de dinamisme (tant des del punt de vista creatiu com empresarial[43]). En el seu conjunt es calcula que el sector editorial ocupava l'any 1993 al voltant d'unes 10.000 persones (xifra que representa un 0,49% del total d'ocupats de Catalunya). Es tracta d'un sector que engloba el conjunt del món de l'edició (3.899 ocupats), les arts gràfiques (3.727 ocupats), la distribució a l'engròs (588) i les llibreries (1.901). El sector del llibre a Catalunya es troba globalment en un procés de transformació per a la introducció de nous sistemes d'edició electrònica, l'aparició i consolidació de grans grups *multimèdia* i el desplegament de noves estratègies de màrqueting[44]. Aquests reptes poden plantejar greus dificultats per a les petites editorials; el conjunt del sector editorial, però, viu un moment relativament favorable.

La solidesa del teixit empresarial fa que el paper global de les administracions i les institucions públiques en aquest sector sigui important, però relativament petit. Després d'uns anys de creixement continuat es va produir, a principi dels anys noranta, un cert estancament de l'edició en general i de l'edició catalana en particular (estancament que ha coincidit amb uns anys de crisi global de l'economia). Sembla que aquest estancament s'està superant. Al conjunt de l'Estat espanyol, el nombre de títols editats ha anat augmentant, tot i que les tirades han mantingut una tendència a la baixa. Cal fer notar que el ritme de les novetats ha generat una certa *saturació de les llibreries* i fa que moltes novetats editorials, que no han estat oportunament promocionades, passin pràcticament desapercebudes i tinguin un cicle de vida efímer.

Concentració i dispersió editorial

El món editorial es troba polaritzat en dos importants nuclis de producció: d'una banda un nombre reduït d'editors que tenen un gran protagonisme en el mercat i de l'altra un gran nombre de petites i mitjanes editorials amb una baixa quota de mercat, però que, en la meva opinió, són les més innovadores i garanteixen una oferta més plural. Així, l'any 1993, d'un total de 245 editorials catalanes tan sols 12 (4,9%) concentraven dues terceres parts del total de vendes a Catalunya (per un import de 147.593 milions de pessetes). Només unes 25 cases editorials, però, mantenien una producció que depassava els cent títols anuals[45]. Una de les característiques més destacades de l'evolució recent de la indústria editorial a Catalunya és, doncs, la concentració empresarial creixent al voltant dels líders del mercat en català i en castellà.

Les enquestes de comportament cultural indiquen una taxa de lectura no gaire alta de la població catalana: tan sols un 37,7%[19] de la població enquestada manifesta haver comprat un llibre els darrers tres mesos. Tanmateix, alguns estudis[20] constaten que el nivell de lectura s'ha incrementat lleugerament els darrers anys: per exemple, s'ha passat d'una taxa de lectura del 34,4% l'any 1991 a una taxa del 37,7% el 1996. L'any 1994, a Catalunya es produïren unes vendes de llibres per valor de 85.692 milions de pessetes (xifra que representa un 73,63% de la despesa global en cultura: vegeu la taula 1). Aquesta despesa, si l'estimem des d'un punt de vista de la seva estructura temàtica, s'adreça, sobretot, a diccionaris, llibres de text escolars i els llibres de divulgació general. No són llibres per llegir, sinó per tenir i per poder consultar (o potser per poder mostrar). Segons el volum de facturació global[21], s'observa la importància que tenen en la despesa els diccionaris enciclopèdics (29,0%), les obres de divulgació general (25,2%), literatura (16,8%) i infantils i juvenils (9,4%). El volum de despesa és, però, un mal indicador de les preferències dels lectors, ateses les diferències relatives de preus entre gèneres i tipus de llibre. El públic lector està interessat més aviat per la novel·la i els assajos de divulgació general. La novel·la és preferida pel 67,8% de lectors, la història pel 20,6%, la biografia pel 17,6%, les afeccions pel 16%, els clàssics per l'11,4%, els tècnics pel 10,8%, la poesia pel 10%, i l'assaig pel 8,2%[22] de lectors.

Algunes veus insisteixen que Catalunya ha perdut pes específic a l'Estat espanyol pel que fa al nombre de llibres publicats (i a la seva tirada)[23]. Tanmateix, el món de l'edició a Catalunya continua tenint una gran importància: el 60,9% de les vendes totals en el mercat interior espanyol les facturen empreses ubicades a Catalunya (no es pot dir, però que es tracti d'empreses constituïdes amb capital autòcton al 100%). El fenomen més destacat del panorama editorial a Catalunya és el de Planeta: un grup d'empreses que el 1994 va facturar més de 135.000 milions de pessetes per a una facturació global del sector de més de 350.000 milions dins l'Estat (i 100.000 milions més d'exportacions[24]). Planeta és una empresa familiar que ha creat i comprat en total una seixantena de societats dedicades a llibres, enciclopèdies, fascicles, edició electrònica, distribució, venda a crèdit i, de forma destacada, un entramat de filials per actuar amb força en el mercat llatinoamericà. Planeta és el principal editor de llibres, fascicles i enciclopèdies de tot l'Estat. Val a dir que, tret de Planeta, la resta dels grans editors catalans que operen al mercat espanyol pertanyen a empreses editorials que actualment són a mans de capital estranger.

D'altra banda, part dels productes que des de sempre es venien quasi exclusivament a través de la llibreria (enciclopèdies, llibre de text escolar, etc.) han trobat nous canals de comercialització. A l'Estat espanyol, les llibreries encara són el primer canal de venda de llibres en ordre d'importància (37,1%), però seguides de la venda directa a particulars (34,0%), al quiosc (13,2%) i a la gran superfície (6,4%)[25].

La situació del llibre en català

Els darrers vint anys, l'edició del llibre en català ha evolucionat positivament. En aquest creixement del llibre en català hi ha incidit positivament una sèrie de factors. En un primer moment cal parlar de l'inici, l'any 1982, del «suport genèric» per part del govern de la Generalitat, que ha representat un suport important a la producció editorial en català (el *suport genèric* consisteix en la compra de 300 exemplars de tots els llibres editats en català, els quals es destinen a biblioteques i altres institucions públiques i privades). Val a dir, però, que segons el meu punt de vista, les petites editorials són les que més estan patint els efectes no desitjats del suport genèric: una certa situació de dependència respecte d'aquest ajut públic i en alguns casos certs problemes de liquidesa a causa del lent sistema de pagament de la Generalitat de Catalunya.

Un altre factor ha estat el procés de catalanització en l'àmbit de l'ensenyament (que ha fomentat la venda de narrativa juvenil i de textos clàssics).

Després del franquisme, les dificultats bàsiques del sector eren de caire elemental. Calia *normalitzar* el sector i millorar les oportunitats d'editar de l'escriptor en català, i aconseguir un model empresarial competitiu. El problema fonamental era, doncs, en la mateixa catalanització del mercat[26]. Raons estructurals òbvies fan que en general l'edició catalana es mantingui amb tiratges relativament curts i que la situació mai no acabi de ser prou satisfactòria. Al llarg d'aquests anys, però, hi ha hagut alguns casos de caire excepcional: *El mecanoscrit del segon origen* (200.000 exemplars venuts), *La gran enciclopèdia catalana* (100.000), *El zoo d'en Pitus* (150.000), i altres.

Malgrat les dificultats que són importants, l'edició del llibre en català és una part prou significativa del mercat i, en el decurs dels darrers anys, ha crescut el nombre de títols. L'edició en aquesta llengua va ser de 4.863 títols l'any 1993, xifra que representa el 29,9% del total de títols produïts per aquestes empreses (els darrers anys els editors en castellà més importants han augmentat els

recursos que destinen al llibre en català[33]). Val a dir, però, que el llibre en català, en termes de facturació global, no arriba al 10% de la facturació global de les empreses editorials radicades a Catalunya (raons territorials i demogràfiques expliquen que el mercat dels llibres en català sigui força restringit, el mercat potencial del llibre en castellà és, en canvi, molt important).

5.2 El sector musical

El sector musical és l'àmbit cultural que té una major incidència en totes les classes i els grups socials. La diversitat de gèneres musicals i de suports de reproducció tecnològica fan que sigui un àmbit especialment ric i complex que implica, al mateix temps, una gran diversitat de públics i formes d'accés al consum. Malgrat aquesta complexitat, podem dir que la producció i pràctica musical a Catalunya s'expressa, bàsicament, mitjançant dues formes ben diferents: d'una banda, la música enregistrada (disc, casset i CD)[34] i, de l'altra, la música en viu i els concerts[35]. Les dificultats que pateix la indústria fonogràfica autòctona contrasten amb la vitalitat i la presència d'una oferta variada que hi ha a l'àmbit dels concerts i de la música en viu.

La indústria fonogràfica a Catalunya és un sector amb una tradició que es remunta a principi de segle[36]. Tot i que en un passat no gaire llunyà Barcelona havia exercit una certa capitalitat del sector fonogràfic espanyol, en l'actualitat es troba en una situació força difícil. "La creixent concentració empresarial i geogràfica de la indústria fonogràfica espanyola a Madrid –a més del domini oligopolístic de les transnacionals euro-nord-americanes– va provocar durant els anys vuitanta el tancament de cases com EDIGSA o Discos Belter[37]". El procés de concentració s'explica sobretot per la desaparició de les discogràfiques nacionals mitjanes i el desplaçament de la seu de les empreses multinacionals a Madrid. En definitiva, es tracta d'un sector "controlat arreu del món per un nombre molt reduït d'empreses multinacionals (que concentra la majoria de vendes en tots els països), disposa als seus catàlegs de la majoria dels intèrprets d'èxit, i han adquirit les empreses independents que destaquen en aquests mercats[38]". Davant d'això, els productors fonogràfics de Catalunya limiten la seva activitat a editar discos per al consum interior (pocs en nombre i tiratge) i a participar en el mercat espanyol amb els grups i intèrprets que no són a les files de les multinacionals, sobretot pel que fa a *música espanyola* i les modes successives de musica per a discoteca.

Es pot destacar l'existència d'unes quaranta editores discogràfiques a Catalunya; només una vintena, però, mantenen una activitat continuada. La majoria d'aquestes s'adrecen fonamentalment al mercat espanyol i algunes ho fan alhora a l'espanyol i al català. "Al costat d'aquestes quatre empreses que centren l'edició discogràfica a Catalunya, hi ha una munió de petites empreses amb poca capacitat productiva (un volum de producció màxim d'unes desenes de títols l'any). En aquest grup s'inclou, entre les més actives, Picap (que inclou els discos de Lluís Llach i de grups de rock en català, entre altres), Discmedi (editor principalment de rock en català, de grups com Lax'n'busto o Els Pets) i Al·leluia Records (rock en català i cançó)"[39]. Cal esmentar, també, el segell discogràfic francès Auvidis que, entre altres coses, ha editat recopilacions de Raimon i interpretacions de música clàssica de Jordi Savall (darrerament ha generat un subsegell que es diu Fontalis que reunirà totes les gravacions, antigues i noves, de Jordi Savall).

Segons Joan Corbella, en el sector es considera que la suma de cançó i rock en català té un sostre de 300.000 còpies a vendre en un any. Les xifres són molt modestes i contrasten, per exemple, amb els 600.000 exemplars venuts d'un sol disc de El Último de la Fila, el 1994[40] (hi ha una important tradició de rock cantat en castellà i alguns dels grups espanyols amb més èxit són catalans: El Último de la Fila, Loquillo y los Trogloditas). Així, dels prop de cinquanta milions d'unitats de disc venudes el 1993 a Catalunya, el 60,3% corresponia a intèrprets estrangers, el 7,9% a música clàssica i el 31,8% corresponia a intèrprets de l'Estat espanyol. No disposem de gaires dades concretes, però la música en català representa una petita part d'aquest 31,8%. Una mostra d'això és que, el 1994, només Lluís Llach va aconseguir vendre les unitats necessàries per a obtenir un disc d'or (50.000 còpies venudes).

Cal destacar la interdependència creixent entre la indústria fonogràfica i el sector de la radiodifusió. La ràdio, i també la televisió mitjançant els videoclips i *magazins*, constitueixen la principal via d'accés al consum, i aquests mitjans són el principal suport promocional de les novetats discogràfiques. Només en els mitjans públics i algunes emissores privades hi ha una voluntat específica de donar cabuda als intèrprets catalans. Aquesta situació es pot corregir possiblement arran de la darrera llei aprovada pel Parlament de Catalunya que fixa la presència de la música catalana en un mínim del 25%. La presència, però, de productes *en català* en l'àmbit de la ràdio i en el de la televisió és, a hores d'ara, molt inferior a la que hi

tenen els intèrprets enrolats en les multinacionals i els principals productors independents de l'Estat espanyol.

De la nova cançó al rock català

Un dels fenòmens més importants de la música catalana ha estat la Nova Cançó, que l'any 1995 celebrà els seus 35 anys. S'ha demostrat la solidesa d'alguns dels seus noms de primera hora. Ens referim bàsicament a Joan Manuel Serrat, Lluís Llach, Maria del Mar Bonet, Raimon, Marina Rosell i altres.

La Nova Cançó, com se l'anomenà des del seu inici els anys seixanta, representà inicialment l'existència d'un moviment musical de caràcter cívic i polític que permeté l'aparició d'uns estils musicals que fins aleshores només es trobaven a l'estranger. Al seu caràcter democràtic, s'hi afegia un element contracultural que enllaçava amb el moviment internacional de música i poesia «folk».

A final dels anys vuitanta, apareix el fenomen de l'anomenat *rock català*, que té com a signe d'identitat el fet de ser cantat en català. Aquest fenomen va servir, juntament amb els segments més estables en vendes de la cançó i la música tradicional del país, per posar en peu algunes empreses independents en la segona meitat dels anys vuitanta[41]. A mitjan dels anys noranta –un cop va passar l'eufòria dels primer anys– l'anomenat rock català ha experimentat una reculada. En poques ocasions s'ha superat la xifra de 20.000 exemplars de discos venuts (el grup Sopa de Cabra va vendre 90.000 exemplars d'un disc, però prop dels 30.000 dels següents; Sau ha venut prop de 50.000 d'alguns discos però el més habitual és que no es depassin els 5.000 exemplars de tiratge).

Després d'haver estat al marge durant força temps, d'uns anys ençà Barcelona està inclosa en el circuit internacional de grans concerts de pop-rock. Es tracta d'un mercat que es basa en el seu caràcter excepcional, ja que vol aprofitar les gires europees o mundials de determinats grups i intèrprets, però que s'ofereixen en funció del mercat internacional del disc.

El jazz i la música clàssica

El jazz és un gènere amb una llarga tradició a Catalunya, amb la presència de músics i intèrprets, locals especialitzats i un públic fidel que configuren un sector que als darrers anys viu una recuperació significativa[42]. Cal esmentar dos festivals de jazz a Catalunya, que són el Festival de Jazz de Barcelona, que arriba a la seva vintena edició el 1988, i el Festival de Jazz de Terrassa, iniciat el 1982. Cal destacar, també, la iniciativa de bars i clubs que han consolidat una oferta estable de força qualitat que dóna a músics locals l'oportunitat d'actuar. El 1993, a Catalunya, els organitzadors amb activitat estable van programar un total 1.187 concerts de jazz. La major part d'aquests concerts, concretament el 80%, van ser programats per locals privats de Barcelona.

Pel que fa a la música clàssica, cal distingir bàsicament entre les programacions estables i els festivals de música d'estiu que són cada vegada més freqüents en nombroses poblacions catalanes. Destaquen els festivals de Torroella de Montgrí, Peralada, Cadaqués, etc. Les programacions estables a Barcelona se centren en el Palau de la Música Catalana, que va ser fundat per l'Associació Coral Orfeó Català i és, des de principi de segle, la seu del grans concerts a Barcelona[43]. D'altra banda, malgrat la desgràcia del darrer incendi, tenim la programació d'òpera al Gran Teatre del Liceu que ha estat el centre operístic més important de Catalunya i Espanya. Tot i que en els últims anys ha mantingut la seva activitat gràcies al suport de les administracions públiques, en el seu origen era una institució de titularitat privada. La seva destrucció a causa de l'incendi del 31 de gener de 1994 ha provocat un canvi en la titularitat. L'objectiu era que tornés a funcionar el 1997 coincidint amb el 150è aniversari de l'establiment del Liceu a la Rambla de Barcelona. Destaca, també, el nou auditori de Sant Cugat, La Fundació de la Caixa de Terrassa, etc. Fora de Barcelona, diverses poblacions ofereixen programacions estables, com és el cas de Cervera, on l'Associació d'Amics de la Música i El Conservatori organitzen diversos cicles de concerts; l'Associació d'Amics de l'Opera de Sabadell, que des de 1982 ofereix una temporada d'òpera progressivament estable. La seva directora, Mirna Lacambra, ha creat, també, l'Associació Amics de l'Òpera de Catalunya que organitza diverses gires operístiques pels teatres de Catalunya.

La política musical pública està molt centrada en les grans institucions i equipaments, deixant en segon terme el foment de l'activitat musical a Catalunya. Les subvencions oficials s'adrecen bàsicament a les grans institucions, a títol d'exemple, el 1993 les quatre institucions musicals d'abast nacional (Gran Teatre del Liceu amb orquestra i cor propis, Palau de la Música Catalana, Auditori de Barcelona en construcció i Orquestra Ciutat de Barcelona i Nacional de Catalunya) varen rebre 1.672,6 milions de pessetes, el que representa més del 75% del pressupost total adreçat a música. Un dels projectes que

configurarà la Barcelona del futur és l'Auditori Nacional. Està previst que sigui la seu de l'Orquestra Ciutat de Barcelona i Nacional de Catalunya i que es converteixi en un centre de documentació i difusió musical.

5.3 El sector del cinema

Durant el franquisme només es van realitzar una dotzena de llargmetratges en català. Aquest és el paisatge que va quedar després de la batalla. De fet, la Guerra Civil i els anys de franquisme van significar l'estroncament d'una tradició incipient que a casa nostra havia gaudit alguns moments de certa glòria[44].

En les darreres dècades, la situació del cinema a Catalunya es caracteritza per la manca d'una sòlida tradició industrial i per un procés d'atomització en desenes d'empreses sense gaires recursos financers[45]. No ha estat, doncs, possible la consolidació d'un sector que ha mantingut una activitat minsa i força irregular. Malgrat la crisi endèmica que viu el cinema català –que no difereix gaire de la crisi del cinema europeu– es manté un cert nombre de produccions anuals "que, tot i que no permeten parlar de sector estable, tampoc no permeten pas negar-ne l'existència[46]".

El públic del cinema

A final dels anys vuitanta, el cinema a Catalunya –i arreu d'Europa– es trobava immers en una profunda crisi de públic (cosa que contrastava amb la relativa expansió de la majoria de canals d'expressió cultural). A Catalunya es va viure un procés de tancament progressiu de sales de cinema i de pèrdua d'espectadors que va tocar fons el 1991. En nou anys –de 1978 a 1986– el nombre d'espectadors es va reduir a una tercera part. Durant els anys 80 va disminuir considerablement el pes de l'exhibició en sala: el parc de sales va quedar reduït a la meitat (va passar de 738 sales l'any 1980 a un total de 358 l'any 1993)[47]. Aquest decrement no va significar la desaparició del cinema, sinó un canvi de l'àmbit de recepció cap a la llar.

Aquesta situació de crisi s'ha remuntat força a partir de l'any 1992. Joan Corbella constata que aquesta clara recuperació del públic es dóna gràcies a una multiplicació de l'oferta, propiciada per la proliferació de les multisales i per la "recuperació de l'acte social d'anar al cinema". No cal dir que aquesta millora afecta, sobretot, el públic de pel·lícules nord-americanes. A Catalunya –com s'esdevé a la resta de l'Estat– les preferències del públic s'adrecen cap a les produccions nord-americanes. Un 77,6% dels espectadors que van assistir al cinema a Catalunya el 1993 ho varen fer per anar a veure una producció nord-americana. Una proporció molt petita del públic –només un 1% dels espectadors– va anar a veure una "pel·lícula catalana"[48].

Dificultats de producció

No és fàcil, en l'àmbit d'una indústria audiovisual –que és cada vegada més interdepenent– determinar la nacionalitat d'un producte. Per exemple, la relació de col·laboració i dependència del cinema català respecte del cinema espanyol és evident. Cal tenir present que a l'àmbit del cinema és molt difícil recuperar la inversió d'una pel·lícula només mitjançant els circuits de sales del propi país. Cal, doncs, assegurar la presència d'aquests productes en els canals de distribució d'altres regions i d'altres països. Segons les dades oficials, que ofereix la Generalitat de Catalunya, la producció de llargmetratges a Catalunya no ha superat cap any –des de l'any 1984– la vintena[49]. Aquesta xifra ha anat minvant de mica en mica. Sóc de l'opinió que en certs casos algunes administracions tendeixen a inflar les xifres oficials. Curiosament, per exemple, la pel·lícula *Belle Epoque* figura en un llistat com a producció catalana.

Dificultats de distribució i d'exhibició en sala

En l'àmbit de la distribució cinematogràfica –i a diferència del que s'esdevé en la majoria de sectors de les indústries culturals– predomina una estructura oligopolística que es troba dominada per grans companyies nord-americanes. El 75% de la recaptació de les sales de cinema l'han generat les quatre majors companyies nord-americanes que operen en el mercat espanyol (les distribuïdores nord-americanes van controlar, l'any 1993, el 80% del mercat cinematogràfic francès i el 91% de l'espanyol)[50].

El domini de la distribució per part d'aquestes companyies i les dificultats que sovint apareixen a l'hora de fer possible la seva exhibició en sala, accentuen la situació de crisi que pateix la majoria de productores autòctones. Malgrat l'existència d'algunes mesures proteccionistes i el manteniment de la *quota de pantalla*, subsisteixen les dificultats tradicionals per fer presents les produccions catalanes en les sales d'exhibició (moltes de les quals són propietat d'empresaris catalans). S'ha donat força casos

de pel·lícules que no s'han pogut arribar a estrenar, i d'altres que ho han fet en males condicions i sense un mínim suport promocional.

Suport oficial i col·laboració televisiva

Els alts costos de producció i la debilitat endèmica del sector generen una situació de forta dependència respecte a les subvencions i els suports oficials[51].
"Sense el suport de les institucions encara seria més magra la producció de cinema a Catalunya, i més tota vegada que la comercialització en vídeo dels llargmetratges catalans no proporciona –quan se'n fan– ingressos importants, a diferència del que s'esdevé amb el cinema dels EUA". Les administracions públiques han corregit en diferents moments el sistema d'ajuts que atorguen, sense que això hagi permès redreçar la situació del cinema català (cosa que contrasta amb la realitat del cinema espanyol i, també, del cinema basc)[52].

La televisió, que va néixer "com un mitjà que rivalitzava amb el cinema", és actualment, per a la major part de la població, la principal forma de veure cinema, a través de la petita pantalla[53]. Per això mateix, una de les claus de la subsistència de la producció de llargmetratges a Catalunya (com a arreu) són els acords amb els canals per a la compra dels drets d'emissió televisiva o per coproduir-los. La producció de sèries i obres de ficció converteixen la televisió autonòmica (TV3) en la principal productora del país i en el motor imprescindible del sector audiovisual. Amb la consolidació de TV3, s'ha creat l'hàbit de consumir productes audiovisuals en català. Aquest és, per exemple, el cas dels serials de TV3 que van iniciar-se de manera espectacular amb *Poble Nou* i que continua amb *Nissaga de poder* i *Estació d'enllaç*. Aquest costum de veure "productes audiovisuals catalans" a la llar, encara no s'ha traduït en l'àmbit de l'exhibició en sala. Tot plegat fa plantejar-nos, més enllà dels greus problemes de distribució i exhibició, la possible desconnexió que hi ha entre allò que ofereixen els productors i directors catalans i els gustos i preferències del públic. Tanmateix, el repte més important és fer una promoció adequada i crear l'hàbit d'anar el cinema a consumir el cinema fet aquí.

5.4 El sector teatral i les arts escèniques

En l'àmbit de les arts escèniques es constata l'existència d'un significatiu nombre de companyies teatrals amb un destacat nivell de qualitat i, en alguns casos, amb una important projecció internacional. Cal assenyalar, també, el paper de la dansa. Bona part de les companyies espanyoles de dansa es concentren a Catalunya. La presència de les companyies de dansa en festivals i programacions arreu són prova de la seva importància. Val a dir que el nivell de la dansa a Catalunya no es veu correspost per una bona acollida per part de programadors i de públic. Des de la creació del Ballet Contemporani de Barcelona per Ramon Solé i del Grup Estudi Anna Maleras, la dansa a Catalunya ha conegut l'aparició de força grups com ara Heura, Mudances, el Grup de Dansa d'Avelina Argüelles i el grup L'espantall, Metros, de Ramon Oller, i Lasiti de Francesc Bravo, a més del grup Taba[54]. Destaquen les figures de Cesc Gelabert i Lydia Azzopardi, el primer d'ells una de les personalitats més admirades del món de la dansa a Catalunya.

L'estructura del sector teatral a Catalunya

La realitat teatral a Catalunya és rica i complexa i es troba en un moment de profunds canvis i transformacions. La situació del teatre a Catalunya és, a grans trets, força positiva, però crec que els nous canvis plantejaran reptes que poden afectar negativament el "teatre alternatiu", ja que les institucions oficials han canviat els seus criteris a l'hora d'atorgar les subvencions i les adrecen prioritàriamen a les obres que tenen més èxit comercial.

A Catalunya hi ha aproximadament 30 companyies estables que generen una activitat que es mou a l'entorn de les 45 produccions anuals. Cal destacar, com a més representatives en el camp de la comèdia, la crítica social, el musical i el camp de la innovació escènica: Els Joglars, Els Comediants, Dagoll-Dagom, La Companyia del Teatre Lliure, La Fura dels Baus, El Tricicle i La Cubana. "Actualment són la punta de llança d'un sector amb un pes important i representen un dels aspectes més destacables i exportables de la cultura catalana actual[55]". La presència d'aquests grups va molt més enllà del que és estrictament el món de l'escena. Molts combinen l'activitat teatral estable amb col·laboracions més o menys esporàdiques en altres mitjans: televisió, ràdio, cinema, esdeveniments singulars, etc.

La dependència institucional

Hi ha activitats que es mouen entre l'àmbit del teatre amateur (que manté un elevat grau d'activitat) i el teatre professional. Per exemple, hi ha produccions de companyies muntades per a una sola obra (es tracta d'una rea-

litat inestable i, lògicament, difícil de quantificar). L'èxit de la primera obra es el que pot representar la continuïtat de la companyia. Una part important de les companyies teatrals es va consolidar en la dècada dels 70, en el context dels últims anys de la dictadura i els primers de la democràcia. La instauració de la normalitat i de les institucions democràtiques va permetre que es consolidés un sector teatral, que provenia dels circuits semiprofessionals i que ja sobresortia per la seva creativitat i pel seu dinamisme. Es pot esmentar, per exemple, dos focus d'avantguarda i semiprofessionalització: L'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual (EADAG) i l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (ADB). La col·laboració entre les administracions i el món del teatre ha estat decisiva, però sovint s'ha vist envoltada de polèmiques i tensions. El paper de les administracions públiques en les arts escèniques és bàsica: quasi totes les produccions de les companyies professionals compten amb el suport públic (que pot ser superior al 50%). Així, l'any 1993 la Generalitat de Catalunya va destinar 3.418 milions de pessetes a teatre i dansa (el 15% del pressupost del Departament de Cultura). Cal dir, però, que una part d'aquests diners anaven destinats a la construcció del recentment inaugurat Teatre Nacional de Catalunya, concretament el 33,5%. Les institucions s'han fet càrrec del manteniment d'equipaments, i fins i tot han ofert centres de producció propis. Les accions en l'àmbit teatral del primer govern de la Generalitat van propiciar la creació del Centre Dramàtic, instal·lat al Teatre Romea, el qual s'ha convertit en el principal agent productor institucional que, des de 1994, ha produït i ha programat des de dos centres: el Teatre Romea i el Teatre Poliorama.

L'any 1984, Josep Maria Flotats va tornar a Catalunya amb l'encàrrec de responsabilitzar-se de la creació del futur Teatre Nacional, i la seva companyia s'instal·là –provisionalment al Teatre Poliorama (que fou reequipat i batejat com a "el teatre català de la comèdia"). Fins al desembre de 1996 el Teatre Poliorama, sota la direcció de Josep M. Flotats, ha estat un centre de producció institucional independent del Centre Dramàtic (des del desembre de 1996 pertany a 3x3). El projecte arquitectònic del Teatre Nacional, a càrrec de Ricard Bofill, es féu públic la primavera de 1988 i s'ha estrenat el 12 de novembre de 1996 als tallers del TNC amb la representació d'Àngels d'Amèrica.

La intervenció pública ha permès conformar una oferta pública de producció i exhibició complementària de la privada. En el cas que es donés una aplicació estricte dels criteris de mercat en l'ambit del teatre, s'estaria corrent el risc d'anar contra l'experimentalisme i fins i tot del teatre de repertori.

El panorama teatral catala es troba en fase de transformació i canvi per la construccio de dues importants infraestructures: el Teatre Nacional de Catalunya (que ja es una realitat) i la nova seu del Teatre Lliure™ que s'ubicarà a l'espai municipal del Mercat de les Flors (espai polivalent on es projecta la futura Ciutat del Teatre que permetrà una variada programació de concerts, dansa, teatre, *happening*, òpera, etc.). Aquest espai també acollirà la seu de L'Institut del Teatre creat a principi de segle amb l'objectiu de formar els diferents professionals de les arts escèniques.

Cal esmentar la Fira de Teatre al Carrer de Tàrrega –nascuda l'any 1981, amb el padrinatge de Els Comediants– que manté un bon nivell de participació de grups i una bona acollida per part del públic. Cal fer esment, també, a les sales de teatre alternatiu que, sense gaire suport institucional, promouen una programació plural. Podem citar a la ciutat de Barcelona les següents sales: Artenbrut, Teixidó Teatre Nou, Sala Beckett, Nou Tantarantana Teatre, Teatre Malic, Versus Teatre, Cafè Teatre Llantiol, Teatre Villarroel, Teatre de l'Eixample, el Jove Teatre Regina (programació juvenil).

Tot plegat fa que el teatre a Catalunya visqui un moment força favorable, amb l'aparició de nous espais, la configuració de nous públics i, especialment, la millora dels sistemes de promoció (mitjançant la ràdio i la televisió) i els nous sistemes de venda d'entrades articulats a través del servei de tele-entrades de les caixes d'estalvi.

6. A TALL DE CONCLUSIÓ

Durant el franquisme va imperar una concepció més aviat *resistencialista* del fet cultural. En acabar la Guerra Civil, la cultura en general, i "la cultura catalana" en particular, esdevingué un àmbit privilegiat de resistència després de la derrota. El franquisme només tolerava determinades manifestacions més o menys folklòriques o de caire restringit. Fora del moviment de la Nova Cançó (que a les darreries del franquisme va esdevenir un fenomen massiu), durant molts anys es va fer una difusió relativament minoritària de la cultura catalana (i s'identificava en determinats casos les expressions de la cultura catalana amb certes manifestacions d'alta cultura). Això explica, en part, la bona salut de que gaudeixen malgrat

tot els sectors més tradicionals i més classicistes de l'activitat cultural, que són: el teatre, la música en viu, les arts plàstiques i el món editorial. Aquests sectors son els que gaudeixen d'una tradició més sòlida i compten, en algunes ocasions, amb un suport decidit per part de les institucions públiques i d'algunes grans corporacions privades. Aquest ajut permet la seva supervivència, encara que sovint sigui en condicions de "respiració assistida" i, per tant, de gran dependència.

En l'àmbit de les grans indústries culturals –televisió, cinema, audiovisual, música enregistrada– que són les que tenen una major incidència, en la meva opinió, la situació de la "cultura catalana" és encara precària. Malgrat alguns notables avenços assolits –per exemple, en el terreny de la televisió gràcies a l'existència de TV3– la major part de productes característics de la cultura catalana tenen, encara avui, una difusió força restringida. A final de segle XX, després de 20 anys de democràcia, fa la impressió que allò que s'entén per la "cultura catalana" segueix essent un fet minoritari o relativament minoritari a Catalunya. En aquests moments crec que el principal perill per a la realitat cultural del país seria caure en una concepció merament "folklòrica" del fet cultural. Parlo, però, d'un "folklorisme instrumental" adreçat a legitimar aquelles institucions -públiques i privades– que només estan interessades a invertir en cultura per millorar la pròpia imatge pública.

Només el sector públic ha fet alguna aposta important en l'àmbit de la ràdio i la televisió en català. El sector privat pràcticament no ha jugat aquesta carta. Dins d'aquest panorama, el suport que rep la "cultura catalana" per part de les institucions públiques i privades és, al meu criteri, molt selectiu i sovint de caire testimonial. Paradoxalment, la major part d'ajudes s'adrecen a aquelles activitats que ja tenen una important repercussió social. El patrocini privat tampoc no està disposat, o no té els mitjans, per fer les inversions urgents que reclama l'actual situació.

NOTES

1 Tanmateix, l'objecte prioritari de l'estudi son els *mass media*. J. M. Corbella (1995). Cal tenir present, també, un breu treball de síntesi: X. Cubeles i X. Fina "La cultura a Catalunya", (a Ll. Bonet i altres 1995), *Diversitat cultural i polítiques culturals*, pàg. 51-82. [n'hi ha una versió en anglès]. També cal esmentar el primer gran esforç de síntesi sobre aquesta realitat cultural fet a càrrec de Salvador Cardús (1989), pag. 331-439. Finalment, cal esmentar l'obra dirigida per Josep Gifreu i coordinada per Maria Coromines: *Construir l'espai català de comunicació* (1991).
2 J. Berrio (1993), pag. 100.
3 J. Berrio (1993), op. cit., pàg. 83.
4 *El País*, Madrid, 11 de desembre de 1993, pàg. 35.
5 N. García Canclini (1995).
6 S. Giner; L. Flaquer; J. Busquet; N. Bultà (1996), pàg. 5
7 F. Vallverdú (1979), pàg. 15-18. (citació de S. Cardús [1989], pàg. 379).
8 Joan Manuel Tresserras (1997), "Identitat, diferència i cultura de masses", treball inedit, pag. 23.
9 F. Mascarell (1996).
10 J. M. Castellet (1983), pàg. 192.
11 N. García Canclini (1995), op. cit., pàg. 117.
12 F. Mascarell (1996), op. cit.
13 M. Subirats (1992); C. Sánchez; M. Masats.
14 La realitat cultural catalana presenta aspectes força contradictoris. "Si de vegades hom ha pogut afirmar que la cultura catalana és una manifestació de classe mitjana és perquè l'espai principal en què es desenvolupa no se situa ni al vèrtex ni a la base de la piràmide social. La cultura catalana és, en cert sentit, escapçada o acèfala, car ha estat repetidament abandonada per les seves classes dirigents". (Giner i altres (1996), pàg. 52.)
15 En aquest sentit cal tenir en compte l'estudi encarregat pel Departament de Cultura de la Generalitat sobre característiques del comportament i de la demanda de productes culturals de l'empresa Line Staff Consulting (1996). També s'han analitzat els consums culturals a Marina Subirats (1992), op. cit.
16 Ajuntament de Barcelona (1995), pàg. 6.
17 Taula extreta d'un estudi que descriu l'evolució del consum cultural a Catalunya de 1992 a 1994. Dades del Departament de Cultura de la Generalitat, elaborades en col·laboració amb el Centre d'Estudis de Planificació (CEP) seguint els criteris de la UNESCO. En aquest cas s'ha actualitzat la informació amb dades, encara inèdites, relatives a l'any 1995.
18 Les dades relatives a l'any 1995 –que provenen de la mateixa font– son encara incompletes perquè manca la recaptació optinguda en l'àmbit de la música enregistrada.
19 Les dades de l'any 95 –que impliquen una estimació més precisa– indiquen un lleuger retrocés de la recaptació teatral i, també, de la música en viu. Aquestes dades, però, permeten constatar que s'ha produit una consolidació de la situació anterior.
20 X. Cubeles, "Nuevos hábitos, más oferta", *La Vanguardia* 26-V-1996, pàg. 55.
21 Gairebé la totalitat dels ajuntaments que programen amb certa continuïtat estan integrats en la Xarxa de Teatres Públics de Catalunya, formada per quaranta-vuit teatres municipals. D'altra banda Anexa i Focus que són dues empreses de serveis teatrals, fomenten la "importació" i "exportació" d'espectacles entre la ciutat de Barcelona i la resta de localitats de Catalunya.
22 Vegeu, per exemple: Barcelona (1991).
23 CEP (1995), pàg. 6.
24 X. Cubeles; X. Fina (1995), pàg. 70.
25 J. M. Corbella (1995), pàg. 138.
26 Line Staff Consulting (1996).
27 X. Cubeles; X. Fina (1995), pàg. 70.
28 Gabinet de Psicologia Aplicada al Consumidor (1996), "El llibre diagnòstic i vies de futur".
29 Per exemple, segons dades de l'Agència de l'ISBN, Catalunya produeix l'any 1993 16.266 títols (un 33% del total d'Espanya). Ramon Bastardes, però, considera que les dades oficials de l'ISBN no són fiables. R. Bastardes (1995)
30 J. M. Corbella (1995), op. cit., pàg. 140.
31 X. Cubeles, X. Fina (1995), op. cit. pàg. 71.

32 S. Cardús (1989), op. cit., pàg. 379.
33 A la suposada disminució del nombre d'exemplars publicats en català, hi ha contribuït la reducció d'edicions de les administracions públiques com es constata l'any 1994 (les grans institucions públiques del país i les universitats actuen com a agents editors mitjançant la producció directa de llibres). No obstant això, segons R. Bastardes, el 1993, les institucions públiques van editar 986 llibres en català (el 25,65% del total) per un total de 3.958 que van editar les empreses editorials i 222 que van fer els autors o editors particulars. R. Bastardes (1995), op.cit.
34 Quant a la venda de fonogrames, les dades d'àmbit espanyol mostren una clara recuperació el 1994, després de l'estancament del 1993, quan se situà per sota dels valors de 1990 i de 1989 (any rècord a Espanya fins al 1994, amb 54,6 milions d'unitats venudes), en part per l'aportació del disc compacte, que representa ja més de la meitat del consum fonogràfic i supera en unitats venudes les cassets. J. M. Corbella (1995), op.cit. pàg. 151.
35 L'any 1993 a Catalunya es van programar un total de 1.243 concerts de música clàssica i contemporània. (X. Cubeles; X. Fina, pàg. 77).
36 En l'àmbit de la música enregistrada a Catalunya, cal destacar el darrer estudi de Daniel E. Jones i Jaume Baró (1995).
37 Daniel E. Jones i Jaume Baró. (1995), op. cit. pàg. 45.
38 J. M. Corbella (1995), op. cit., pàg. 147.
39 J. M. Corbella (1995), op. cit. pàg. 149.
40 "De 132 discos el 1987 es baixà a 112 el 1988 i 105 el següent; el 1990 foren ja 116, 124 el 1991 i el 1992 se superaren els 200 títols (207), els quals baixaren a 179 el 1993 i assoliren la xifra rècord el 1994 amb 251 títols. Aquest darrer any, els segells que més contribuïren a aquesta xifra foren Audiovisuals de Sarrià, Discmedi, EGT (del País Valencià), PDI, Picap i Tram, i els intèrprets amb més discos editats foren la cobla La Principal de la Bisbal i Jordi Savall". J. M. Corbella (1995), op .cit., pàg. 151.
41 Des de 1984, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya també aplica «ajut genèric» a les indústries discogràfiques, i adquireix 300 exemplars de cada producció en català.
42 X. Cubeles; X. Fina (1995), op .cit., pàg. 79.
43 Actualment, tot i que l'edifici segueix essent propietat de l'Orfeó Català, la seva gestió està a càrrec d'un consorci en què són presents les principals administracions públiques catalanes. La programació de concerts és molt àmplia: Palau 100, Cicle de LIED, Concert de Simfonies al Palau, Tardes al Palau, Cicle de Flamenc, etc. La Caixa de Pensions disposa de diversos espais i fa la programació de diversos cicles.
44 E. Riambau Moller (1995). Vegeu també M. Porter Moix (1992); Sergi Alegre i altres (1993).
45 J. M. Corbella (1995), op. cit., pàg. 153.
46 X. Cubeles; X. Fina (1995), pàg. 80.
47 S. Cardús (1989) op. cit., pàg. 394.
48 X. Cubeles; X. Fina (1995), op. cit., pàg 81.
49 J.M. Corbella (1995), op. cit., pàg. 153.
50 N. García Canclini (1995), op.cit., pàg. 118.
51 J. M. Corbella (1995), op. cit., pàg. 154.
52 J. M. Corbella (1995), op. cit., pàg. 159.
53 Vegeu per exemple VVAA (1996).
54 S. Cardús (1989), pàg. 392.
55 X. Cubeles; X. Fina (1995), pàg.74.
56 El desembre de 1976 es va inaugurar a Gràcia el Teatre Lliure, amb la participació de Lluís Pasqual i Fabià Puigcerver.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1992), *Dimensió i estructura del sector cultural a Barcelori;* INITS, SA i Comedia Consultancy, Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1995), *La demanda i el consum cultural dels ciutadans de Barcelona;* grup CIEU/INITS SA i Comedia Consultancy, Ajuntament de Barcelona.
- ALEGRE, Sergi i altres (1993), *El cine en Cataluña: una aproximación histórica;* Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias, (PPU), pàg. 217.
- BARCELONA (1991), *Barcelona: una capital editorial, S. XV-XX*: eine verlagshauptstadt; organitza BCD (Barcelona Centre de Disseny), Barcelona, Generalitat de Catalunya, pàg. 156.
- BALLÓ, J.; ESPELT, R. i LORENTE, J. (1990), *Cinema català: 1975-1986;* Barcelona, Columna, pàg. 476.
- BARÓ, E.; CUBELES, X. i CODINACH, J. Mª. (1994), *El sector del llibre a Catalunya: dades estadístiques;* Barcelona, Centre d'Estudis de Planificació, pàg. 94.
- BASTARDES, R. (1995), *Anàlisi estadística de l'edició en català de l'any 1993;* Associació d'Editors en Llengua Catalana, Barcelona.
- BENET, J. (1995), *L'intent franquista de genocidi cultural a Catalunya;* Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BERRIO, J. i altres (1991), *La cultura davant del nou segle;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, pàg. 286.
- BERRIO, J. (1993), *Treballs sobre cultura contemporània;* Barcelona, Elisava.
- BOHIGAS, O. (1993), *Gràcies i desgràcies culturals de Barcelona;* informe del responsable de l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- BONET, LL. i altres (1991), *Estructura del sector teatral a Catalunya;* Barcelona, Departament de Cultura, pàg. 219.
- BUSQUET, J. (1994), *La dialèctica entre distinció i massificació cultural;* Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- CARDÚS, S. (1989), *«Cultura» (Secció dins de Catalunya 77-88);* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, pàg. 331-439.
- CASTELLET, J. M. (1983), *Per un debat sobre la cultura catalana;* Barcelona, Edicions 62.
- CENTRE D'ESTUDIS DE PLANIFICACIÓ (1995), *El sector del llibre a Catalunya: desembre 1994 i juliol 1995;* Barcelona, Centre d'Estudis de Planificació, pàg. 107.
- CORBELLA, J.M. (1995), *La comunicació social a Catalunya;* (col·laboració de M. Martí i M. Saurina), Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació, pàg. 166.
- CUBELES, X; FINA, X, *"La cultura a Catalunya"*, a BONET Ll. i altres (1995), *Diversitat cultural i polítiques culturals;* Barcelona, Fundació Jaume Bofill, pàg. 51-82.
- GARCÍA CANCLINI, N. (1995), *Ciudadanos y consumidores;* México, Grijalbo.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1996), *Estadístiques culturals de Catalunya, 1994;* Barcelona, Departament de Cultura, pàg. 123.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1987), *Segones reflexions crítiques sobre la cultura catalana (una perspectiva de futur);* Barcelona, Departament de Cultura.
- GIFREU, J.; COROMINES, M. (1991), *Construir l'espai català de comunicació;* Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació.
- GINER, S.; FLAQUER, L.; BUSQUET, J.; BULTÀ, N. (1996), *La cultura catalana: el sagrat i el profà;* Barcelona, Edicions 62.
- JONES, D.E.; BARÓ, J. (1995), *La indústria musical a Catalunya;* Barcelona, Llibres de l'Índex.
- LINE STAFF CONSULTING (1996), *Característiques del comportament y de la demanda de productes culturals a Catalunya;* Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, inèdit.
- MASCARELL, F. (1996), "Creació, indústries culturals i mercats" (Resum de la ponència presentada al seminari Política i Cultura), *El país* (11-VI-1996).
- MINISTERIO DE CULTURA (1993), *El sector cultural en España ante el proceso de integración europea,* Centre d'Estudis de Planificació, Ministerio de Cultura.
- PORTER MOIX, M. (1992), *Història del cinema a Catalunya: 1895-1990;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, pàg. 414.
- RIAMBAU MOLLER, E. (1995), *El paisatge abans de la batalla;* Barcelona, Llibres de l'Índex.
- SUBIRATS, M. (1992) (Direcció); SÀNCHEZ C; MASATS M. *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990 Condicions de vida i hàbits de la població. Vol. 4 de l'informe general de l'estudi: educació, llengua i hàbits culturals;* Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, Barcelona.
- VALLVERDÚ, F. (1979), *Serra d'Or;* núm.235, pàg.15-18.
- Diversos autors (1996), *Cinema i televisió, rivalitat i complementarietat;* Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació.

EL LLEURE A CATALUNYA

Marta Masats i Folgueras
Institut d'Estadística de Catalunya

INTRODUCCIÓ

De totes les activitats humanes, el lleure és una de les menys estudiades i analitzades pel conjunt de les disciplines socials, i ha estat considerada com a objecte d'estudi des de fa relativament pocs anys per part de la sociologia. Malgrat que els inicis dels estudis sobre el lleure o l'oci es remunten al 1899, a partir dels estudis realitzats per Veblen[1], la literatura sociològica sobre aquests temes no ha estat de les més prolífiques al llarg del segle XX.

La sociologia del lleure a Catalunya no s'escapa d'aquesta situació general. La recerca sobre el lleure en el nostre país ha estat escassa, sectorial, i impulsada o bé des de les administracions públiques, o bé des de l'esforç individual i gairebé solitari d'investigadors i investigadores. Hi ha, a més, una considerable manca de material empíric que abordi el lleure des d'una perspectiva quantitativa i qualitativa, així com una important absència d'estadístiques oficials.

Aquesta manca d'interès per l'estudi del lleure contrasta enormement amb les transformacions socials que hi ha hagut en els darrers anys. Els processos d'industrialització i de terciarització han comportat grans canvis en la vida quotidiana de la població, que s'han reflectit en el lleure. D'una banda i pel que fa a l'àmbit del treball productiu, s'ha reduït la jornada de treball, s'ha assolit la setmana laboral de cinc dies i les vacances pagades, així com un relatiu augment dels salaris, en comparació amb dècades anteriors. D'altra banda, la societat catalana ha esdevingut un societat oberta pel que fa a la pluralitat d'idees, s'ha consolidat com una societat urbana (67% de la població viu en la conurbació barcelonina), amb un nivell educatiu formal més elevat que mai, i amb una presència massiva dels mitjans de comunicació.

Ens dirigim, però, cap a una societat del lleure? Formulada per Dumazedier, aquesta pregunta ha estat sempre present en els estudis del lleure. L'oci s'ha generalitzat esdevenint un bé accessible per a la gran majoria de la població, i és considerat com un dret adquirit per la població. Els fets evidencien que una gran quantitat d'hores i de diners abans dedicats a les activitats productives i reproductives per garantir la pura supervivència biològica, han estat "alliberats". Però fins a quin punt aquestes hores, aquests temps, esdevenen lleure?

La pretensió d'aquest capítol és considerar el lleure des de tres vessants. Des de la dimensió temporal, on es destacarà la seva importància com a fenomen social, des de la vessant de contingut, activitats que es porten a terme durant el temps no obligat, i des de la dimensió econòmica, és a dir, recursos econòmics que s'hi destinen i disponibilitat de béns i equipaments relacionats amb el lleure.

El desenvolupament definitori d'aquestes dimensions no permet ara per ara una aproximació tan exhaustiva com el tema es mereix. Tanmateix, s'aprofita l'ocasió per donar elements per a la reflexió de futures investigacions, així com subratllar les mancances en informació estadística tant en el lleure en particular, com sobre l'ús i distribució del temps en general.

1. EL TEMPS SOCIAL DE LLEURE

Tota activitat s'inscriu sobre dos eixos: l'espai i el temps. Així com l'espai, el temps és també una variable que condiciona l'activitat, i una dimensió del fenomen en si mateix. Tot fenomen social té lloc en un context de disponibilitat d'un recurs social escàs, regit per normes precises de funcionament, de quantificació i de racionalització[2]. L'ús i la distribució del temps és un factor determinant del benestar de l'individu i dels grups socials. En les societats avançades, el temps pren valor, perquè és escàs[3], i comença a ser percebut i entès de forma distinta.

En el darrer segle, Catalunya ha assistit a profunds canvis en els sistemes productiu i econòmic. Aquests canvis han comportat, entre altres coses, l'"alliberament" de temps abans "hipotecat" a les obligacions productives. Aquest augment del temps no obligat, i per tant de temps disponible, prové de dues vessants. D'una banda, de la millora de les condicions de treball, sobretot pel que fa a la disminució d'hores i dies de treball, que han pres forma en reduccions de la jornada legal de treball, l'assoliment de les vacances pagades i l'establiment d'una edat per a la jubilació. D'altra banda, de factors sociodemogràfics: l'augment de l'esperança de vida, l'envelliment de la població, la disminució de la taxa d'activitat masculina, no compensada per l'augment de la taxa d'activitat femenina, i l'atur.

Efectivament, tots aquests factors donen suport a l'encara hipòtesi de l'augment del temps lliure per part de la població. No obstant això, aquest augment de temps lliure pot representar un miratge sota el qual s'amaguin diversos aspectes que mitiguin aquest fenomen, aspectes que cal no menysprear que afecten directament les condicions de vida de la població: el temps dedicat al transport a la feina o al lloc d'estudi, la immersió d'una part important de l'estructura productiva de l'economia catalana, així com la doble jornada de treball pel que fa a les dones presents en el mercat de treball, si comptem també el treball domèstic, etc. Tanmateix, de tot aquest temps disponible sols coneixem amb fiabilitat el temps de treball de la població que consta com a ocupada[4]. En aquest context, no tenim cap indici de com s'interrelaciona el trinomi temps de treball remunerat –temps de treball no remunerat– temps de lleure[5]. Canvis econòmics i socials de la magnitud de l'increment de la presència femenina en la població activa, l'increment del sector serveis, la reducció de la natalitat o bé de la institucionalització de la formació dels fills, han estat mesurats en termes de diners o bé en termes poblacionals, mai o gairebé mai en termes de temps. És destacable també que les recents i futures transformacions en el mercat de treball tindran igualment les seves repercussions econòmiques i temporals en la vida quotidiana de la població.

Els estudis sobre l'ús del temps, a través de les enquestes pressupost-temps, donen una perspectiva d'anàlisi adequada per tal de conèixer la seva distribució, i de com s'hi reflecteixen tots aquests canvis tant a nivell macrosocial com microsocial. La seva potencialitat s'evidencia especialment quan es disposa de llargues sèries temporals[6]. Els organismes internacionals d'estadística oficial ja han constatat la importància que tenen aquesta mena d'estadístiques, no només en termes de l'estudi de la qualitat de vida i integració de temps de treball i de lleure, sinó en termes d'importants fenòmens socials, com l'aflorament de la "invisibilitat econòmica", la mesura de la solidaritat intergeneracional, i tants altres[7]. El coneixement dels ritmes i els *tempos* d'una societat pot donar suport al disseny de polítiques encaminades a gestionar el temps social –aspecte d'especial rellevància en l'actualitat, ja que s'hi estan fent propostes de polítiques econòmiques per afrontar la situació actual dels Estats de benestar. Pel que fa al lleure, les enquestes d'ús del temps són una de les

TAULA 1. ÚS DEL TEMPS. DIVERSOS ESTUDIS

Mitjana d'hores diàries

	M. Alvaro*	R. Ramos - CIS*	INSEE **	A.S. Harvey*
	població espanyola de 18 anys i més. 1993	població espanyola de 14 anys i més. 1987	població francesa de 18 anys i més. 1985	població canadenca de 18 anys i més. 1981
Temps lliure	8,6	6,2	4,0	5,9
Temps domèstic	5,2	2,6	4,3	3,1
Temps professional	2,1	2,5	3,3	3,2
Temps fisiològic	10,2	10,4	11,5	10,5
Temps de transport a la feina	no comptabilitzat	no comptabilitzat	no comptabilitzat	no comptabilitzat
Temps d'estudi	0,4	0,4	no comptabilitzat	0,4

* Font: Instituto de la Mujer (1995), "Los usos del tiempo como indicadores de la discriminación entre géneros", núm 46. Passat a hores i minuts.
** Font: INSEE, extret de l'Observatoire des professions de l'animation (1990), *El temps i res més. Les activitats del temps lliure en l'horitzo 2010.*
Observació: en ser metodologies diferents, no són directament comparables.

TAULA 2. EVOLUCIÓ DE L'ÚS DEL TEMPS*. FRANÇA. 1975-1985

	Mitjana d'hores setmanals			Mitjana d'hores diàries		
	1975	1985	variació	1975	1985	variació
Temps lliure	24h 16min	28h 28min	+ 4h 12min	3h 28min	4h 04min	+ 32 min
Temps domèstic	31h 02min	31h 37min	+ 35min	4h 26min	4h 31min	+ 5 min
Temps professional	28h 07min	24h 44min	- 4h 37min	4h 01min	3h 32min	- 29 min

* S'inclouen dissabtes i diumenges.
Font: INSEE, Enquête Budget-temps, (diversos anys)

fonts de dades fiables que permeten conèixer la quantitat de temps disponible dels individus, identificar les activitats que es duen a terme durant el temps lliure, i quantificar la intensitat amb què es fan aquestes activitats.

Ara per ara, no es disposa d'indicadors fiables d'ús del temps per a Catalunya. Tanmateix, segons la recent enquesta sobre hàbits i comportaments culturals realitzada pel Departament de Cultura[8], la població catalana disposa per terme mitjà de gairebé quatre hores al dia de temps lliure. A l'Estat espanyol s'han dut a terme uns quants estudis sobre ús i distribució del temps que han quantificat els diversos temps, el temps de treball productiu i el temps de treball domèstic, entre altres (taula1). L'INSEE[9] fa periòdicament una enquesta d'ús del temps mitjançant un qüestionari tipus diari, i disposa de sèries temporals que mostren l'augment del temps lliure en la societat francesa, que hi ha hagut entre les dècades dels setanta i vuitanta. Entre els anys 1975 i 1985, la població francesa ha augmentat en gairebé quatre hores a la setmana el seu temps lliure, com s'observa en la taula 2. Aquest augment de temps lliure significa gairebé mitja hora diària més de temps lliure de mitjana. No obstant això, aquesta mena d'anàlisi sols pren sentit a partir de la consideració per grups socials.

2. LLEURE *VERSUS* TEMPS LLIURE

Definir el lleure no ha estat mai una tasca fàcil ni simple, com ho mostra el fet que no s'ha establert cap mena de consens entre els diversos autors i escoles. Malgrat això, tots coincideixen en el fet que el lleure transcorre en un temps antitètic del treball i de les obligacions en general, i que una de les seves principals funcions és la de reposició de les forces consumides en aquest treball. Aquests trets comuns dibuixen una definició de lleure molt ambigua, que respon més a una definició de temps lliure o temps disponible que a una definició de lleure.

Sovint es confonen ambdos termes; es barreja el temps que queda lliure del dedicat a la subsistència amb les formes d'ocupació d'aquest temps. Però lleure i temps lliure són dos conceptes diferents. Identificar el lleure amb el temps lliure pot fer pensar que els altres temps són alienants, "hipotecats" [10], i alhora, pot sobreemfatitzar el valor de llibertat, associat amb el de lliure opció, elecció, etc. El problema de la distinció entre temps lliure i lleure és que predominantment el temps lliure s'ocupa amb activitats de lleure.

El lleure és una conducta social i històrica que es manifesta de forma diferent en cada societat. Avui, el lleure pren unes característiques pròpies:

1. La reglamentació de la jornada laboral ha portat a una divisió institucional entre el temps de treball productiu i el temps lliure. Contrasta la racionalització del temps de treball amb la presència de la imaginació i la fantasia en el temps lliure[11].
2. Una multiplicitat enorme de formes de lleure, que fa que cada grup social es distingeixi de la resta de grups socials per la forma d'ocupar el seu temps lliure. Hi ha un lleure de joves, de grans, culte, de famílies, etc.
3. La pràctica del lleure s'articula a través del consum. Conforme augmenta la riquesa i el benestar d'una societat, l'adquisició de béns relacionats amb el lleure passa pel mercat, i es moneden progressivament les diverses formes de lleure. El temps lliure i el lleure són el terreny on el sistema econòmic basat en el consum s'esplaia amb major contundència, tot exacerbant el potencial consumidor com a creador de noves necessitats.
4. Alhora, hi ha una major accessibilitat i democratització del lleure, a través de la disponibilitat massiva de transport privat, el desenvolupament del transport públic, el repartiment d'equipament de lleure en el territori, i l'abaratiment de moltes pràctiques lúdiques, (esports, entreteniments, etc.).
5. El lleure és un fenomen d'iniciativa individual, reconegut com un dret civil i col·lectiu, que obliga les administracions públiques a fer provisions i polítiques .

Aquest no es el lloc adequat per fer un inventari de definicions de lleure. Això no obstant, es recull aquí la defini-

ció que en va formular Dumazedier: "conjunt d'ocupacions a què pot entregar-se l'individu amb plena llibertat, sigui per expansionar-se, per divertir-se, o per desenvolupar la seva voluntat social voluntària, la seva informació, la seva formació desinteressada, després d'haver-se alliberat de totes les obligacions professionals, familiars i socials"[13].

El concepte de lleure és un concepte complex, multidimensional, que abasta moltes facetes de la vida humana. Tal com ha definit el lleure Dumazedier, no hi ha a Catalunya cap font de dades estadístiques que pugui abordar totes les dimensions d'aquest concepte, i que descrigui quantitativament les activitats i les diverses formes de lleure de la societat catalana.

Per tant, i en favor del rigor, es parlarà i s'analitzaran les activitats que tenen lloc durant el temps lliure. Ni totes les activitats que es duen a terme durant el temps lliure són lleure, ni podrem parlar del conjunt de les possibles activitats de lleure. Això provoca en aquest estudi un biaix i una limitació important: la manca de dades fa caure l'anàlisi cap a un cert panculturisme. De totes les activitats de temps lliure possibles, les més prolífiques en dades són les activitats culturals i esportives. De fet, la identificació de cultura amb lleure té nombrosos antecedents en investigacions d'indicadors socials, on s'han barrejat indicadors culturals amb indicadors d'ús del temps.

3. LES ACTIVITATS DE TEMPS LLIURE

Entre els estudis fets a Catalunya, es destaquen els duts a terme pel Departament de Cultura i el Ministeri de Cul-

TAULA 3. TAXES DE REALITZACIÓ D'ACTIVITATS DE TEMPS LLIURE*. CATALUNYA

%

	1985	1991	1996
Individu com a agent actiu			
instrument musical	6,4	7,2	8,7
teatre	2,5	2,2	1,9
arts plàstiques	11,0	11,0	16,0
dansa	2,4	2,3	1,6
cant	3,9	3,8	4,0
esport	37,0	32,3	42,9
fotografia i vídeo	17,8	11,4	19,4
Individu com a assistent o espectador			
biblioteques	8,1	15,8	27,6
cinema	36,7	33,1	46,9
teatre	13,9	12,4	18,1
concerts i recitals	14,5	22,2	24,7
conferències i col·loquis	20,0	12,7	23,9
espectacles esportius	-	29,0	32,8
Activitats realitzades a la llar			
llegir	-	54,4	63,9
escoltar música	82,3	72,2	87,2
mirar la televisió	96,3	98,3	98,8
mirar el vídeo	20,0	45,3	55,1
escoltar la ràdio	86,7	84,0	89,0
cosir, fer mitja	40,0	25,8	29,6
Altres			
sortides socials	-	54,2	71,2
estudis addicionals	-	15,5	20,0
pertinença a associacions	-	33,0	36,6
anar a comprar	-	-	68,1
jocs de taula	-	-	49,2

* Taxa de realització de les activitats = proporció de persones que diuen haver fet l'activitat en els darrers tres mesos (1991, 1996) o en el darrer any (1985).
Font: *Estudi sobre comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya, 1985, 1991 i 1996*. Dut a terme per Line Staff per encàrrec del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

tura, així com l'Enquesta metropolitana –tot i no ser aplicable a la totalitat del territori de Catalunya. A continuació, es detallen alguns aspectes de les principals activitats de temps lliure de la població catalana, i esmentades en aquests estudis.

Es pot dir que els protagonistes del temps de lleure són els mitjans de comunicació audiovisuals, en especial la **televisió**. Amb una mitjana d'aproximadament tres hores diàries per persona, veure la televisió és l'activitat de temps lliure que més temps absorbeix i consumeix de totes. El 46% de la població manifesta que una de les activitats de temps lliure és mirar la televisió. L'any 1996, el 97% de les llars catalanes disposen de com a mínim un aparell de televisor. El fet de mirar programes televisats en diferit, mitjançant el **vídeo**, és una pràctica expressada per un 55% de la població, com mostra la taula 3. La presència del vídeo ha tingut un fort creixement des de 1985, i més del 80% de les llars de Catalunya tenen el 1996 aparell reproductor de vídeo. També és significatiu el fet que el 25% de la població diu disposar de càmera de vídeo. Darrere d'aquestes xifres s'expressa un fet gens desconegut: la massiva presència de la televisió en el lleure de la població catalana.

Així també la **ràdio** ocupa un espai important en el temps lliure. La ràdio, sovint se simultanieja amb altres activitats, fet que qüestionaria la seva idiosincràsia com a

TAULA 4. TAXES DE REALITZACIÓ D'ACTIVITATS DE TEMPS LLIURE*. 1996. CATALUNYA %

	Sexe		Edat						Formació		
	home	dona	de 15 a 25	de 26 a 35	de 36 a 45	de 46 a 55	de 56 a 65	més de 65	elemental	mitjana	superior
Individu com a agent actiu											
instrument musical	11,2	6,4	16,1	8,3	9,9	7,4	3,1	3,9	5,2	13,7	16,4
teatre	1,6	2,0	3,5	2,4	1,3	1,6	_	1,3	1,3	2,5	3,9
arts plàstiques	14,8	16,1	20,6	17,9	17,5	12,2	11,3	10,4	13,3	19,1	18,8
dansa	0,9	2,3	4,5	1,6	0,9	1,1	0,5	_	1,2	2,2	3,1
cant	3,3	4,2	5,5	4,4	2,2	7,4	1,5	1,3	3,4	4,2	5,5
fotografia i vídeo	26,3	13,0	11,6	30,6	26,0	24,3	15,4	10,4	15,6	23,3	32
esport	54,3	32,5	72,3	50,8	39,9	31,7	27,7	19,6	32,4	64,5	44,5
Individu com a assistent o espectador											
biblioteques	30,1	25,0	63,3	30,6	20,6	13,2	8,2	10,0	16,5	47,1	39,1
cinema	50,0	43,0	76,8	63,5	48,0	35,4	21,5	14,8	31,7	68,9	72,7
teatre	16,6	18,4	18,6	19,8	15,7	22,2	16,4	12,6	13,6	23,3	25,8
concerts i recitals	25,0	23,1	33,1	24,6	25,1	24,3	17,4	15,2	17	31,9	46,1
conferències i col·loquis	27,7	20,5	28,6	24,6	30,9	20,6	17,4	18,3	14,4	36,3	47,7
espectacles esportius	42,8	23,2	43,1	32,1	43,0	30,7	24,1	17,4	30,6	37,5	31,3
Activitats realitzades a la llar											
llegir llibres	62,4	64,5	79,1	69,8	68,2	57,7	47,7	49,1	52,3	79,7	85,9
escoltar música	87,9	86,2	97,7	94,4	90,1	80,4	79,0	73,5	82,6	94,1	94,5
mirar el vídeo	73,9	63,4	81,5	77,7	65,3	60,8	53,1	54,5	63,7	77,3	68,6
mirar la televisió	99,3	98,4	98,7	96,8	98,7	99,5	100,0	99,6	99,2	99	95,3
escoltar la ràdio	88,9	84,7	90,0	86,1	88,3	88,4	89,2	77,8	85	90	89,1
cosir, fer mitja, labors	2,1	54,6	9,3	25,8	26,9	43,4	48,2	36,5	37,7	18,1	11,7
Altres											
viatges	37,4	33,2	35,7	35,3	40,4	31,7	28,7	37,8	30,5	39,2	53,1
sortides socials	75,4	67,3	94,9	84,5	73,1	66,7	50,3	44,3	60,2	89	88,3
estudis addicionals	21,3	18,9	31,8	31,3	24,2	13,2	7,2	3,9	9,7	35,8	39,1
pertinença a associacions	46,6	27,5	34,4	37,7	35,4	33,9	35,9	42,2	30,3	45,1	51,6
jocs de taula	49,7	48,8	65,0	56,3	47,1	47,6	38,5	32,6	45,7	57,1	49,2
anar a comprar	64,2	71,6	74,0	77,0	77,1	69,3	56,4	50,4	65,3	73,5	68,8

*Taxa de realització de les activitats = proporció de persones que diuen haver fet l'activitat en els darrers tres mesos.
Font: *Estudi sobre comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya, 1996.* Dut a terme per Line Staff per encàrrec del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

TAULA 5. TAXES DE REALITZACIÓ D'ACTIVITATS DE TEMPS LLIURE* (preguntes no suggerides). 1996 %

	1991	1996											
		Sexe			Edat						Formació		
	Total 1991	Total 1996	home	dona	de 15 a 25	de 26 a 35	de 36 a 45	de 46 a 55	de 56 a 65	més de 65	elemental	mitjana	superior
Mirar la tv	55,2	46,1	48,2	44,1	47,9	35,7	41,3	42,9	53,8	55,7	50,7	39,2	37,5
Passejar	44,2	43,4	38,9	47,4	22,5	39,7	42,6	51,9	57,4	57,4	48,4	35,5	35,9
Llegir	34,7	37,6	33,8	41,1	33,8	38,5	43,9	41,3	36,9	33,5	32,2	42,9	53,3
Reunir-se amb els amics	27,3	29,8	30,2	29,4	39,5	29,4	25,6	24,9	27,2	27,4	28,6	32,6	29,7
Escoltar música	26,8	15,2	15,7	14,8	26,4	15,5	11,7	12,7	9,7	10,0	11,6	20,6	21,1
Anar a la platja/piscina	23,7	23,9	19,9	27,6	26,0	32,5	29,1	21,7	20,5	11,3	23,1	25,2	25,8
Fer esport	22,5	28,8	41,3	17,3	52,4	36,1	29,1	15,9	15,4	10,4	22,0	43,4	28,9
Escoltar la ràdio	21,1	7,6	6,3	8,7	6,4	6,0	6,3	7,9	8,2	11,3	8,8	5,9	4,7
Sortir	16,5	13,5	15,6	11,6	37,0	15,9	9,4	1,6	2,6	2,2	7,9	25,5	13,3
Dormir	14,0	11,5	12,6	10,5	10,6	12,7	10,3	7,4	15,4	12,6	12,3	10,8	7,8
Fer feines a la llar	12,8	12,1	6,3	17,3	5,1	7,5	9,9	14,8	20,5	19,1	16,3	5,4	5,5
Anar al cinema	11,6	12,2	10,5	13,8	18,6	19,0	13,9	10,6	4,6	2,2	6,5	18,4	29,7
Cosir	11,2	10,8	0,0	20,6	0,3	4,0	6,3	14,8	25,6	20,9	15,9	2,9	1,6
Fer excursions	11,2	10,0	10,6	9,4	5,5	11,5	13,0	14,3	9,7	8,3	9,3	11,0	11,7
Anar a discoteques	10,9	7,9	8,1	7,7	27,0	5,6	1,3	2,1	0,5	1,7	5,8	14,0	2,3
Anar a comprar	9,2	9,2	7,6	10,7	4,8	7,1	9,0	8,5	11,8	16,1	11,5	5,9	4,7
Estudiar	8,0	9,9	11,7	8,3	27,3	12,3	7,2	1,1	1,0	1,3	4,0	21,1	14,1

* Taxa de realització de les activitats = proporció de persones que diuen haver fet l'activitat en el seu temps lliure.
Font: *Estudi sobre comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya, 1991 i 1996.* Dut a terme per Line Staff per encàrrec del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

activitat de temps lliure. Juntament amb el televisor, la ràdio també és majoritàriament present a les llars de Catalunya, ja que el 98% de les llars en tenen com a mínim una, i el 89% de la població diu haver-la escoltada en els darrers tres mesos.

La **lectura** de diaris, revistes i llibres ocupa un espai considerable en el temps lliure de la població catalana. El 35% de la població afirma llegir en el seu temps lliure i el 64% diu haver llegit en els darrers tres mesos[14], essent els més joves, de 15 a 35 anys, i els que tenen nivells educatius més elevats els que més llegeixen. El 46% de les persones de més de 18 anys van comprar un llibre en els darrers dotze mesos, tot i que gairebé el 3% de les llars tenen menys de deu llibres a casa. El 56% de les llars tenen fins a cent vint-i-cinc llibres, i el 40% en té més de dos-cents. A Catalunya hi ha una biblioteca per cada 7.000 habitants; el nombre de persones usuàries del préstec inscrites a les biblioteques, és a dir, persones enregistrades amb dret a préstec, ha augmentat considerablement en dos anys, des de l'any 1992, de 1.795.019 a 2.238.557[15].

Els mitjans de comunicació escrits estan patint profunds canvis que cal tenir en compte. L'accés a la informació i a expressions artístiques, tant literàries com d'altres menes, es pot donar a través de les noves tecnologies i per la via digital, creant uns espais d'activitats de lleure que seran difícilment definibles i classificables. L'any 1996, el 39% de les llars ja disposaven a casa d'ordinador i el 3% de mòdem. Premsa i editorials estan trobant un filó important de receptors i usuaris en els terminals de xarxes que s'estan establint dins les cases.

La presència de la música és també important en el lleure. Una de cada quatre persones diu que **escoltar música** és una de les seves activitats quotidianes en el temps lliure, però quatre de cada cinc diuen haver escoltat música en els darrers tres mesos. És aquesta una activitat fonamentalment jove, ja que el 95% de la població més jove diu escoltar música, i de fet és l'activitat cultural més esmentada per aquesta franja d'edat. Escoltar música és l'activitat profusament declarada per la població fins als 45 anys. Si la població jove és la que més música escolta, és també la que més assisteix a concerts i recitals. El 33% de la població fins als 25 anys diu haver assistit a un concert o recital en els darrers tres mesos l'any 1996. L'accés a la música enregistrada és prou extens, com ho mostra el fet que dues de cada tres llars tenen un aparell de música d'alta fidelitat.

Catalunya és una de les comunitats autònomes que més oferta de música en viu té, amb un total de 4.768 concerts programats l'any 1994, més de la meitat dels quals eren de pagament, i amb uns 741.255 assistents declarats. Tanmateix, la pràctica activa de la música, és a dir, **interpretar música** a través d'un instrument sols ocupa un 9% de la població en el seu temps lliure.

El **cinema** i el **teatre** són una mena de lleure que requereixen un desplaçament de l'habitatge. A Catalunya, l'any 1994, hi havia 378 sales de cinema i més de 20 milions d'espectadors de cinema, el que correspon a més de tres vegades a l'any per habitant. L'assistència al cinema està creixent, com ho mostra el fet que l'índex d'assistència sigui cada vegada més important (taula 6). Una tercera part de la població de Catalunya diu que ha assistit al cinema recentment. Anar al cinema és una activitat de joves i de zones urbanes, fet que és directament relacionable amb l'existència de sales que projectin, ja que el 49% de les sales es troben en municipis de més de 50.000 habitants.

El teatre no és un fenomen tan massiu com ho és el cinema. El nombre d'assistents a les sales de teatre de Catalunya fou de més d'un milió i mig durant l'any 1994, essent el nombre de representacions de gairebé 7.000. Darrerament s'ha assistit a un anomenat "boom del teatre", que s'ha concretat en el fet que el fort creixement de representacions programades ha estirat la demanda del teatre, amb un creixement d'assistents al teatre del 71%, de l'any 1992 al 1994, com ho mostra la taula 6. Tanmateix, ha aconseguit atreure el 18% de la població. Sols un 2% de la població, diu fer teatre en el seu temps lliure.

Segons dades de la Direcció General de l'Esport[16], el 64% de la població de Catalunya fa algun esport (34%) o activitat física (30%), però només el 28% ho considera com una activitat de temps lliure. Fer esport és de fet l'activitat de temps lliure més esmentada pels joves. Generalment l'**esport** o l'**activitat física** es practica d'un a diversos cops a la setmana, essent la pràctica més freqüent en aquells l'activitat física dels quals es pot catalogar de pràctica esportiva. Les activitats físico-esportives més practicades són, de fet, de pràctica quotidiana (natació, caminar, billar, gimnàsia); són activitats que tan sols requereixen que els equipaments necessaris estiguin a l'abast.

Passejar, sortir, anar a visitar parents i amics són activitats de temps lliure molt esmentades, i en canvi no formen part de les activitats culturals. És el desplaçament del propi habitatge com a lleure. El 43% de la població de la regió metropolitana de Barcelona diu que surt a passejar durant el seu temps lliure, el 17% diu que surt sense especificar i el 23% diu que va a visitar o bé que es reuneix amb parents i amics. És aquesta una forma de lleure antiga, que fins i tot ha donat forma urbanística als pobles i les ciutats de Catalunya, establint rambles i passeigs perquè les persones només en sortir de casa ja puguin entrar en interacció. L'establiment de comerços en aquests espais de les viles i ciutats han configurat una altra forma de lleure: anar a comprar. Un 9% de la població reconeix el fet d'anar a comprar com una activitat quotidiana de temps lliure. El consumisme com a forma de lleure ha trobat darrerament el seu espai físic en els centres comercials on es barregen les grans superfícies i el petit comerç amb espais lúdics i culturals.

TAULA 6. ASSISTÈNCIA A ESPECTACLES. 1986-1994. CATALUNYA

	Cinema		Teatre		Música en viu	
	nombre d'espectadors	índex d'assistència*	nombre d'espectadors	índex d'assistència*	nombre d'espectadors	índex d'assistència*
1986	16.690.974	2,8	-	-	-	-
1987	16.712.835	2,8	-	-	-	-
1988	17.368.910	2,9	-	-	-	-
1989	17.193.619	2,8	-	-	-	-
1990	17.832.774	2,9	-	-	-	-
1991	16.721.586	2,8	-	-	-	-
1992	18.804.761	3,1	914.999	0,15	514.728	0,08
1993	19.548.935	3,2	1.039.436	0,17	564.175	0,09
1994	20.043.416	3,3	1.565.718	0,26	741.255	0,12

* Índex d'assistència = nombre d'espectadors / població.
Font: Departament de Cultura. *Estadístiques culturals, 1994*

Com a conseqüència de la concentració de població a les ciutats, i del consum massiu de vehicles d'ús particular en la segona meitat d'aquest segle, ha sorgit una nova forma de lleure, ja més moderna, que és la de fugir de la ciutat per refugiar-se en l'àmbit rural, normalment durant els caps de setmana i les vacances. Ja sigui tornar al municipi d'origen, a la segona residència, o bé de visita a llocs i localitats noves; aquest és un fenomen massiu i nou, que té conseqüències en les economies de moltes comarques de Catalunya. L'any 1994 hi havia a Catalunya 2.345.392 turismes, i en vuit anys (des de 1986) s'ha passat de 3 a 4 cotxes per cada 10 habitants, amb un creixement que supera el 30% (gràfic1). Mostra d'aquesta "generalització" del vehicle propi és el fet que ha crescut molt més ràpidament que la població.

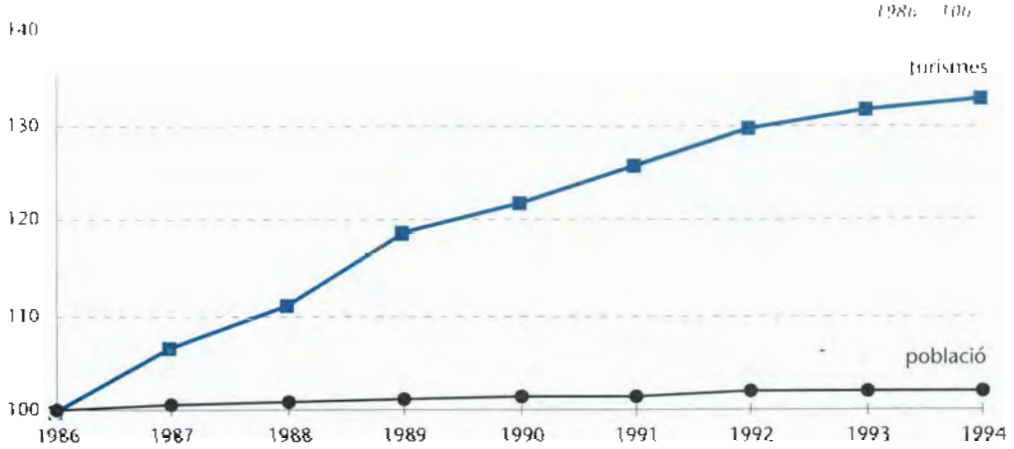
La disponibilitat i la generalització de les **vacances**, ha estat una de les conquestes més importants d'aquest segle, a més de ser una de les fonts que més hores socials ha alliberat del treball, i així ha generat un sector econòmic vital a l'economia catalana que es nodreix d'aquest temps alliberat. Les vacances és un temps que té la funció de recuperar el desgast produït durant un any de treball.

TAULA 7. TAXA DE POSSESSIÓ DE BÉNS CULTURALS*. 1985-1996. CATALUNYA

	1985	1991	1996
Televisor	75,0	97,2	96,7
Ràdio	87,0	91,8	98,4
Càmera fotogràfica no *reflex*	56,0	65,1	78,4
Reproductor de vídeo	15,0	56,5	80,9
Cadena d'alta fidelitat	25,0	49,2	66,6
Ordinador	5,8	17,8	38,6
Lector de disc compacte	-	17,7	60,6
Càmera fotogràfica *reflex*	12,0	16,0	22,1
Càmera de vídeo	0,7	11,5	25,6
Projector de diapositives	9,0	8,1	14,9
Antena parabòlica	-	3,5	6,5
Llibres			
fins a 10 llibres	5,5	4,7	3,4
d'11 a 25 llibres	11,0	7,2	5,2
de 26 a 75 llibres	23,0	23,3	18,2
de 76 a 125 llibres	15,0	18,8	12,3
de 126 a 200 llibres	16,0	13,8	16,5
de 201 a 300 llibres	9,0	9,4	13,3
de 301 a 500 llibres	8,0	8,3	10,8
més de 500 llibres	12,7	8,7	16,4
Música			
enregistrada en casset			
cap	14,7	10,2	7,9
fins a 10 casset	11,0	10,1	6,7
d'11 a 25 casset	26,7	23,3	16,3
de 26 a 75 casset	25,0	29,6	35,3
de 76 a 125 casset	7,0	10,3	13,3
més de 125 casset	5,6	6,8	12,0
enregistrada en discs	*Discs vinil*		*Discs compactes*
cap	28,8	22,8	34,5
fins a 10 discs	3,6	9,3	11,4
d'11 a 25 discs	12,5	16,6	15,2
de 26 a 75 discs	21,0	20,2	20,1
de 76 a 125 discs	9,7	9,5	6,6
més de 125 discs	10,6	11,5	5,3

* Taxa de possessió = proporció de persones que diuen posseir l'esmentat bé cultural.
Font: *Estudi sobre comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya, 1985, 1991 i 1996*. Dut a terme per Line Staff per encàrrec del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

GRÀFIC 1. CREIXEMENT DEL NOMBRE DE TURISMES I DE LA POBLACIÓ. 1986-1994. CATALUNYA

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya, 1996*

TAULA 8. TAXA DE POSSESSIÓ D'ALGUNS BÉNS CULTURALS*. 1990-91. CATALUNYA

%

	Ràdio	Equip de so	Televisor color	Vídeo	Càmera fotogràfica
Nivell educatiu del sustentador principal**					
sense estudis	58,0	12,1	90,7	32,3	20,4
estudis primaris	61,4	36,3	97,7	49,4	45,4
estudis secundaris	63,4	52,4	96,9	66,2	62,4
estudis superiors	59,1	70,4	95,6	62,1	82,0
Quartils de renda***					
primer	56,1	19,5	92,8	33,4	24,5
segon	60,5	29,5	96,9	51,8	44,1
tercer	64,8	46,6	97,3	55,5	54,2
quart	61,6	58,0	97,8	60,5	67,0
Catalunya	60,8	38,4	96,2	50,3	47,6

* Taxa de possessió = proporció de persones que diuen posseir l'element de cultural a la seva llar. ** Sustentador principal = es considera sustentador principal aquell membre de la llar l'aportació al pressupost comú del qual es destina a atendre les despeses de la llar en major grau que les aportacions de la resta de membres de la llar. *** Quartils de renda calculats a partir de la despesa equivalent.
Font: INE, *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-91*.

Tot i la importància del sector serveis en general, i del sector del turisme a Catalunya, no hi ha dades oficials sobre la disponibilitat de vacances, i dels hàbits que la població té respecte a les pròpies vacances. La majoria de les estadístiques oficials disponibles fan referència al territori català com a receptor de turisme.

Segons l'Enquesta metropolitana de 1995, el 70% de la població va tenir vacances l'any anterior[11]. Les activitats més freqüentment realitzades durant les vacances són les de no fer res en especial i dedicar-se a la família. Les famílies que viuen en zones urbanes i ciutats grans són les que més vacances fan. En general, el que és més freqüent és que les famílies vagin de vacances a la resta d'Espanya i pernoctin a casa de familiars o amics, així com en una segona residència[11].

4. MORFOLOGIA DE LES ACTIVITATS DE TEMPS LLIURE

El lleure és un dels àmbits de la vida humana on més es reflecteixen els gustos, els desitjos, i les aspiracions. Per

aquest caràcter simbòlic del lleure, la seva morfologia ens diu molt dels valors i dels hàbits de la població. S'ha pretès donar algun tipus de referent empíric a les formes que pren el lleure a Catalunya. Així en la taula 9 es presenta una proposta de tipologia classificatòria de les principals activitats de temps lliure. Les dimensions considerades han estat en primer lloc la localització de l'activitat (fora/dins la llar), en segon lloc el grau d'emissió i recepció que comporta l'activitat, i finalment el contingut (recerca d'informació, de sociabilitat, i d'expressivitat artística, cultural o corporal).

Bàsicament les activitats de temps lliure que es duen a terme dins la llar tenen un fort component de passivitat, que s'explica per la importància que tenen en el lleure els mitjans de comunicació, que no sols absorbeixen una gran quantitat de temps. Importants són també les activitats relacionades amb l'expressió artística i cultural, com són la lectura de llibres i escoltar música.

El lleure més actiu és el que es fa fora la llar: cinema, fer sortides, passejar, assistir a espectacles esportius, teatrals, etc. són els lleures més esmentats. Tots aquests impliquen també recerca de sociabilitat i d'interacció amb altres persones.

El que s'ha intentat aquí és dibuixar quantitativament les formes que pren el lleure en la societat catalana; però els comentaris presenten moltes mancances. En primer lloc, la manca d'informació estadística fa inevitable caure en un cert panculturisme, com ja s'ha comentat anteriorment. En segon lloc, i com a conseqüència de l'anterior, desconeixem molts aspectes dels hàbits de lleure que s'allunyen justament de la cultura i la pràctica física. I això es fa palès quan s'analitzen les activitats de temps lliure per grups d'edat: totes les activitats culturals i esportives baixen la seva intensitat de pràctica quan augmenta l'edat. La pregunta sorgeix llavors: és possible que en el moment de la vida en què es disposa de més temps lliure, el lleure sigui buit? En tercer lloc, manca conèixer com es correlacionen moltes variables per poder entendre els hàbits de la població respecte al lleure. Grups socials diferents adopten formes de lleure també diferents. Hem esmentat el tema del cicle vital, però altres factors socials i econòmics condicionen tant la quantitat de temps disponible com la forma de lleure que s'adopta -factors com

TAULA 9. TAXA DE REALITZACIÓ D'ACTIVITATS CULTURALS I DE TEMPS LLIURE*. PER TIPOLOGIA. 1996. CATALUNYA

	Dins la llar				Fora la llar			
	emissor	%	receptor	%	emissor	%	receptor	%
Informació	xarxes telemàtiques		mirar la televisió	98,8	estudiar		conferències	23,9
			mirar el vídeo	55,1				
			escoltar la ràdio	89,0				
Expressivitat			llegir diaris					
	bricolatge				arts plàstiques	16,0	biblioteques	27,6
	tasques de la llar		llegir llibres	63,9	teatre	1,9	cinema	46,9
	tocar un instrument	8,7	escoltar música	87,2	dansa	1,6	teatre	18,1
	cosir, brodar	29,6			cant	4,0	concerts i recitals	24,7
			no fer res		fotografia i vídeo	19,4	museus	-
			dormir		esports	42,9	espectacles esportius	32,8
					excursions	-		
Sociabilitat	jocs de taula	49,2	rebre visites		fer visites		passejar	
	xarxes telemàtiques				viatges		anar a comprar	68,1
					associacionisme	36,6		
					sortides socials	71,2		
					reunió amb els amics			

* Taxa de realització de les activitats = proporció de persones que diuen haver fet l'activitat en els darrers tres mesos.
Font: *Estudi sobre comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya, 1996.* Dut a terme per Line Staff per encàrrec del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

ara el gènere, el cicle familiar, la relació amb el mercat de treball, la ubicació de la residència, el nivell cultural i econòmic, tant individual com familiar, etc.

5. EL CONSUM EN EL LLEURE

Fins aquí s'ha vist la dimensió temporal del lleure, el seu contingut i les formes que pren. El consum de béns i serveis en general, i especialment els relacionats amb el temps lliure, són reveladors de les formes de vida.

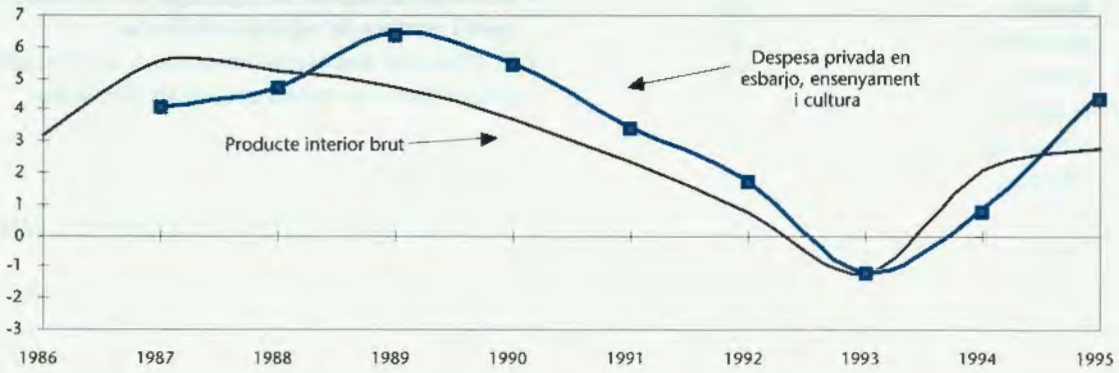
Des d'una perspectiva macroeconòmica, les dades de la Comptabilitat Nacional d'Espanya mostren que el consum privat dedicat als béns i serveis de lleure, així com les despeses d'ensenyament eren de gairebé tres bilions de pessetes l'any 1994 a tot l'Estat espanyol, que representen un 6,5% del total del consum privat[19]. Malgrat de no disposar d'una sèrie més llarga, que elimini l'efecte de la conjuntura, el consum que el conjunt de les unitats econòmiques dedica al lleure i la cultura ha augmentat moderadament, i és directament proporcional a la salut econòmica i a les expectatives individuals. Com mostra el gràfic 2, la despesa en lleure i cultura acompanya les variacions de l'economia global, tot i que és més sensible en moments de creixement i de recessió econòmica.

Si comparem aquest grup de consum amb la resta, el creixement net des de 1986 ha estat del 26%, molt per sobre del grup d'alimentació, però molt per sota de les despeses sanitàries, com s'il·lustra en el gràfic 3. L'anàlisi per subfuncions (de les quals sols es disposa dades fins a l'any 1992) mostra com el 46% del consum lúdic i cultural consisteix en l'adquisició de béns i accessoris d'esbarjo, i és la subfunció que més tendeix a augmentar.

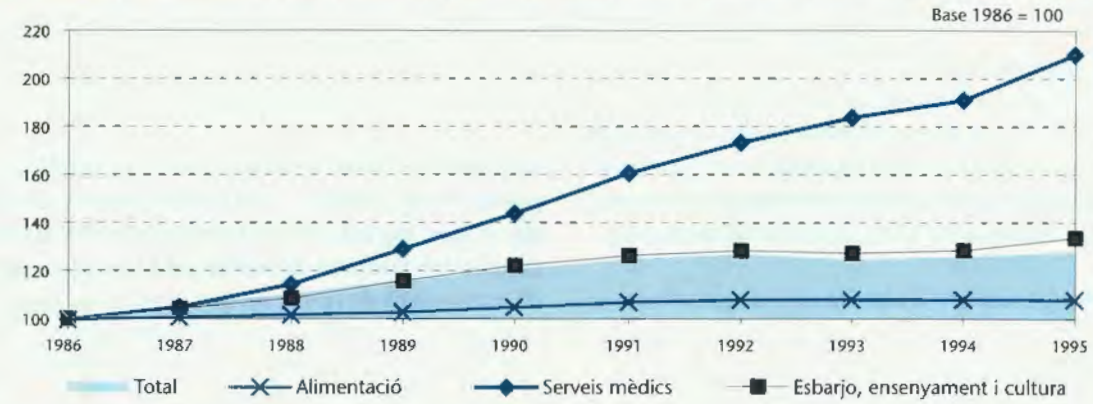
Catalunya i Espanya se situen molt per sota de la mitjana europea pel que fa a la proporció de la despesa que les famílies dediquen al lleure. L'any 1988 el conjunt de l'Eu-

EL CONSUM PRIVAT EN ESBARJO, ESPECTACLES, ENSENYAMENT I CULTURA

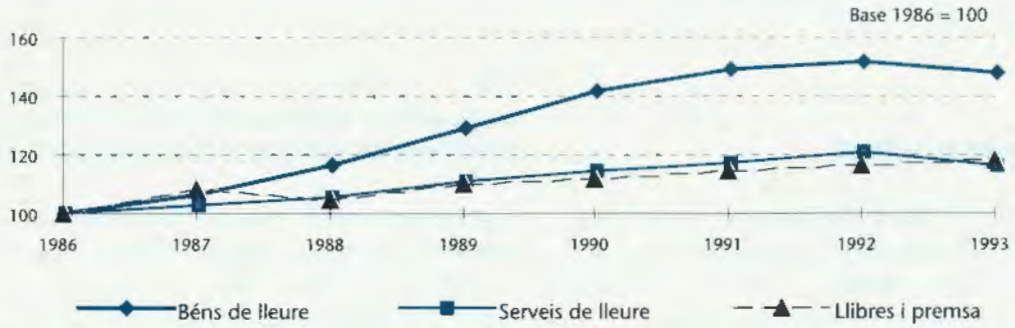
GRÀFIC 2. TAXA DE CREIXEMENT ANUAL. 1986-1995. ESPANYA

GRÀFIC 3. ÍNDEX DE CREIXEMENT DE VOLUM DEL CONSUM PRIVAT PER A ALGUNES FUNCIONS. 1986-1995. ESPANYA

GRÀFIC 4. ÍNDEX DE VARIACIÓ EN ALGUNES SUBFUNCIONS DE CONSUM. 1986-1995. ESPANYA

Font: Instituto Nacional de Estadística, Comptabilitat Nacional d'Espanya.

ropa dels dotze hi dedicava el 7,2% de la despesa familiar, mentre que Espanya ho fa al 5,7%, al mateix nivell que França i Grècia, i supera lleugerament Portugal[20].

TAULA 10. PROPORCIÓ DE LA DESPESA EN LLEURE, CULTURA I ENSENYAMENT*. 1988. EUROPA

	%
Països Baixos	9,4
Suècia	9,2
Alemanya	8,9
Finlàndia	8,7
Àustria	8,4
Regne Unit	8,3
Irlanda	7,8
Luxemburg	7,6
Europa dels 12	7,2
Dinamarca	7,2
Itàlia	6,3
Bèlgica	6,1
Grècia	5,7
França	5,7
Espanya	5,7
Portugal	3,7

* Sobre el total del consum privat.
Font: EUROSTAT (1991), *Retrato social de Europa.*

Les macromagnituds fins aquí comentades no permeten conèixer la intencionalitat del consum. Es desconeix, per tant, el consum que inclòs en altres grups de consum tenen efectivament una intencionalitat lúdica, i per contra, es consideren com a consum de lleure uns béns i serveis la intencionalitat del quals podria ser professional.

Dumazedier[21], conscient d'aquesta mancança i referint-se a la realitat francesa, manté que la despesa real que les unitats econòmiques dediquen al lleure és superior a la recollida en les macromagnituds econòmiques abans esmentades. Per tal d'aproximar-se més al consum real en lleure fa una proposta que ha estat recollida aquí i s'ha aplicat de forma experimental a les dades de l'Enquesta de pressupostos familiars de l'INE de l'any 1990-91. Considera despesa en lleure les següents funcions de consum privat[22]:

1. Despesa en béns i serveis de lleure.
2. Despesa en llibres i premsa.
3. El 50% de la despesa en transport públic o privat.
4. El 2% de la despesa en habitatge, en concepte de lloguer i compra de segones residències.
5. El 2% de les despesa en alimentació, en concepte d'àpats a casa o als restaurants en els dies festius.

6. LES DESIGUALTATS EN EL CONSUM DE LLEURE

El consum en lleure, en no ser un consum de primera necessitat, és un fidel indicador de la posició que hom ocupa en la jerarquia social. Els factors que expliquen les desigualtats respecte a la proporció que les llars dediquen a les despeses en lleure sobre el total del pressupost familiar, no són gaire diferents dels que intervenen en les noves i velles desigualtats. La situació econòmica, cultural, de la llar, el cicle familiar, el medi urbà o rural, són factors que configuren aquesta posició social de la llar.

La despesa estimada en lleure de les llars era de 352.000 pessetes l'any 1990-91, de 107.000 pessetes per persona, el que significa el 10,4% del total del pressupost familiar. Efectivament, la proximitat a les ciutats, disposar d'un bon nivell de renda, les llars joves, on el sustentador principal és ocupat, i un alt nivell d'estudis, són factors que afavoreixen una millor posició social de la llar, i per

TAULA 11. DESPESA MITJANA ESTIMADA EN LLEURE. 1990-91. CATALUNYA

	Per llar	Per persona	% total
TERRITORI			
Províncies			
Barcelona	358.573	109.158	10,5
Girona	341.891	102.408	10,3
Lleida	337.277	102.518	10,2
Tarragona	315.529	96.748	10,2
Conjunt urbà	366.506	114.950	10,5
Conjunt no urbà	332.214	96.304	10,3
Dimensió municipal			
municipis fins a 10.000 habitants	307.905	91.170	9,9
mun. de 10.001a 50.000 h.	364.873	103.842	11,0
mun. de 50.001 a100.000 h.	323.964	91.822	10,8
mun. de 100.001 a 500.000 h.	329.049	99.468	10,2
mun. de més de 500.000 h.	399.254	130.635	10,5
CARACTERÍSTIQUES DEL SUSTENTADOR PRINCIPAL			
Sexe			
homes	383.331	111.084	10,9
dones	187.780	86.065	7,8
Edat			
fins a 30 anys	524.649	222.770	16,5
de 30 a 44 anys	390.438	110.972	11,2
de 45 a 64 anys	424.417	114.578	11,3
de 65 anys i més	140.843	58.426	6,4
Relació amb l'activitat			
ocupats	463.523	132.912	12,3
aturats	243.941	81.717	9,7
inactius	153.343	61.096	6,9
Categoria professional			
treb. manual indústries i serveis	421.725	116.332	12,9
treb. no manual indústries i serveis	525.231	160.002	12,0
autònoms indústries i serveis	459.101	125.756	11,8
treb. agricultura	417.330	106.435	11,6
jubilats	154.242	60.550	6,8
altres	202.133	72.781	8,6
Nivell d'estudis			
sense estudis	201.174	60.420	8,0
estudis primaris	309.267	91.651	10,1
estudis secundaris	423.934	148.174	12,6
estudis superiors	698.778	205.638	13,1
Catalunya	**352.033**	**107.080**	**10,4**

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de INE. *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-91*

TAULA 11. DESPESA MITJANA ESTIMADA EN LLEURE. 1990-91. CATALUNYA

	Per llar	Per persona	% total
CARACTERÍSTIQUES DE LA LLAR			
Composició			
unipersonal	84.023	84.023	5,5
parella	185.620	92.810	8,0
parella i adults	488.438	131.608	12,3
parella amb nens	410.451	112.409	11,6
parella amb nens i adults	473.307	94.088	12,0
altres (adult amb nens)	301.091	115.222	10,5
Dimensió			
un membre	84.023	84.023	5,5
dos membres	197.602	197.602	8,3
tres membres	393.044	393.044	11,9
quatre membres	437.978	437.978	11,7
cinc membres i més	530.379	530.379	12,3
Nombre de membres ocupats			
cap	115.584	53.130	6,1
un	371.273	115.772	11,5
dos	497.923	145.971	12,4
tres i més	655.234	138.106	14,5
Membres ocupats de la llar			
cap	115.584	95.124	10,7
sustentador pral., cònjuge i altres	537.036	53.130	6,1
sustentador pral. o cònjuge	377.438	151.756	12,5
sustentador pral. o cònjuge i altres	578.306	117.369	11,4
altres membres	317.726	144.980	13,9
POBRESA I DESIGUALTAT			
Llindar de pobresa*			
llars pobres	94.795	25.521	6,9
llars no pobres	396.869	121.296	11,0
* (50% de la despesa equivalent)			
Quartils de renda**			
primer	117.161	31.347	8,3
segon	225.000	63.545	16,0
tercer	372.382	106.757	26,4
quart	693.585	226.669	49,3
Decils de renda**			
primer	83.808	21.019	2,4
segon	124.398	35.119	3,5
tercer	174.537	48.736	5,0
quart	214.867	57.836	6,1
cinquè	257.792	74.518	7,3
sisè	360.808	94.992	10,2
setè	349.437	108.902	9,9
vuitè	471.240	146.203	13,4
novè	681.820	214.668	19,4
desè	801.612	268.805	22,8
**(despesa equivalent ponderada)			
Catalunya	352.033	107.080	10,4

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-91.*

tant són les llars que més proporció de la despesa familiar dediquen al lleure.

Les llars que més gasten en lleure són les mes joves. La finalització del cicle laboral no significa l'augment del consum de béns i serveis relacionats amb el lleure, sinó tot al contrari. Aquesta davallada de la despesa en béns i serveis de lleure està directament relacionada amb la disminució de recursos econòmics, i s'acosta enormement al comportament de les llars en condicions de precarietat -aquelles que queden per sota els llindars de pobresa. Aquestes llars, és a dir aquelles en què el sustentador principal[43] és més gran de 65 anys, hi dediquen el 6,4% del pressupost familiar, mentre que les llars més joves hi dediquen gairebé el triple, el 16,5%.

Així mateix, en aquelles llars on el sustentador principal és una dona, o una persona a l'atur o inactiva, o en les llars unipersonals, la proporció de la despesa de lleure és sensiblement inferior a la mitjana. Tots aquests factors mostren llars amb una certa tendència a la precarietat.

Com s'ha vist, llars amb característiques diferents tenen nivells diferents de despesa dedicada al lleure. Però, quins nivells de desigualtat s'hi generen? La societat catalana és de fet més desigual quant al lleure, que quant a la renda. Si s'ordenen les llars en decils i quartils de renda[44], s'observa com el darrer quartil, és a dir el 25% de les llars més riques, acumulen el 49% de la despesa privada en lleure del conjunt de la societat catalana. En canvi, el primer quartil, el més empobrit, sols dedica el 7% de la totalitat de la seva despesa als bens i serveis de lleure. En el gràfic 5 es pot observar com la línia de la despesa de lleure s'allunya considerablement de la corba de la despesa, i encara més de la línia de l'equitat.

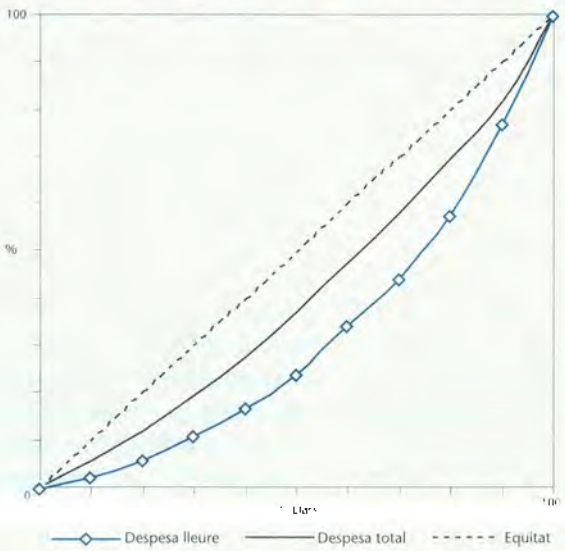
7. EN RESUM

1. Quant temps es treballa o quant temps no es treballa.

En el segle que ara s'acaba s'ha assistit a profunds canvis en els ritmes i *tempos* dels cicles de la vida humana. Canvis que han modificat substancialment les condicions de vida i el nivell de benestar de la població; entre altres han modificat el difícil equilibri entre el temps de treball i el temps lliure. El temps ha anat adquirint, doncs, un valor econòmic, no monetari, i per tant, ha esdevingut una variable fonamental en el sistema social.

És probable que en les darreres dècades s'hagi donat un augment del temps lliure entre la població de Catalunya. Diversos aspectes corroboren aquesta hipòtesi: l'evolució social, demogràfica, econòmica i política, així com dades i estadístiques de països veïns. La manca de dades estadístiques i de sèries temporals sobre l'ús i la distribució del temps en la vida quotidiana de les persones, impedeix afirmar-ho amb contundència –ni es coneix tampoc com aquest augment del temps lliure ha modificat els seus diferents usos.

GRÀFIC 5. CORBA DE LORENZ, DE LA DESPESA TOTAL I DE LA DESPESA ESTIMADA EN LLEURE. CATALUNYA. 1990-91

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de INE, *Encuesta de presupuestos familiares, 1990-91*.

2. El lleure és fonamentalment receptiu i passiu dins de casa.
Tanmateix, es coneix alguna cosa sobre les formes més majoritàries de temps lliure. Els mitjans de comunicació són ara per ara els protagonistes del lleure. Un lleure, doncs, molt marcat per la recepció d'informació, ja que són poques les cases que no disposen de com a mínim un aparell de televisió, o un aparell de ràdio.

La lectura, és també un lleure de caire receptiu. És un lleure jove, ja que es deixa de llegir conforme augmenta l'edat, i més del 95% de les llars tenen un bon nombre de llibres. Tanmateix es llegeix més premsa periòdica que llibres.

Una altra activitat és escoltar música, molt profusament declarada per la població jove i de mitjana edat. Cada vegada més llars disposen d'algun aparell reproductor de música i, l'any 1996, dues de cada tres llars a Catalunya disposen d'un equip de música. L'altra cara de la moneda, la interpretació de la música és molt minoritària, a Catalunya, un 7% de la població toca un instrument en el seu temps lliure.

3. El lleure és actiu, quan se surt de casa.
Sortir de casa, passejar, anar a visitar els parents, trobar-se en bars amb els amics, són activitats d'interacció amb altres, que incorporen cert nivell d'activitat i constitueixen una forma de lleure profusament declarada per tota la població, independentment de la seva edat. És, de fet, el desplaçament com a forma de lleure: trencar la rutina, marcant una ruptura en l'espai. Cada grup d'edat té la seva forma de verbalitzar aquest trencament d'espais i rutines.

Anar al cinema, al teatre o bé a sentir música en viu, són activitats culturals majoritàriament esmentades, que impliquen receptivitat d'expressió artística. El cinema és l'espectacle cultural més massiu i tendeix a augmentar. L'increment del nombre de sales en els darrers anys hi ajuda. El teatre i els concerts de música en viu, no tan majoritaris, tendeixen a guanyar espectadors.

4. El consum en lleure és cada vegada més gran.
El consum que les famílies dediquen al lleure tendeix a augmentar. Les raons són diverses: major disposició de temps lliure i formes de lleure progressivament més dependents de l'adquisició de béns de lleure i esbarjo. La població de Catalunya dedica més o menys part del seu pressupost al lleure, en funció de les expectatives econòmiques generals. Aquest fenomen es veu clarament quan sobreposem les corbes del consum privat total amb la del consum en béns i serveis de lleure.

5. ...i, per tant, les desigualtats que es generen són més agudes.
El millor posicionament en la jerarquia social i, sobretot, disposar d'un bon nivell de renda afavoreixen que la proporció de la despesa familiar que es dediqui al lleure sigui més alta. El 25% de les llars més riques consumeixen gairebé la meitat de la totalitat del consum en lleure de Catalunya, mentre que el 25% de les llars més pobres només participa en un 8% del consum en lleure. La corba de Lorenz ens mostra que la desigualtat en el lleure és bastant més aguda que la desigualtat respecte a la despesa en general.

El món del treball és l'única font d'acumulació de recursos per poder gaudir del lleure. Les llars en què el sustentador principal és ocupat són les llars que més part del pressupost poden dedicar al lleure. És difícil que la civilització del lleure substitueixi la civilització del treball, quan es necessita el treball per poder gaudir del lleure.

EL LLEURE EN PERSPECTIVA

1. Manca de centralitat del lleure

Sóc de l'opinió que caldria atorgar a la temàtica de lleure i per extensió als estudis d'ús i distribució del temps, una centralitat acadèmica i de producció d'estadístiques públiques que ara per ara no tenen. Una centralitat acadèmica amb el fi de desenvolupar un cos teòric i hipotètic de com abordar el lleure en totes les seves dimensions com a objecte d'estudi per a la sociologia catalana. Tot i el risc dels miratges, el lleure és un mirall social fins avui poc estudiat. Així també cal analitzar des de la dimensió temporal els fenòmens socials.

Caldria doncs, una major centralitat en la producció d'estadístiques, ja que amb les dades de què es disposa avui sols es poden analitzar algunes de les activitats de temps lliure, de totes les possibles. La inevitable identificació del temps lliure amb activitats culturals i esportives limita considerablement el marc conceptual del lleure, deixant de banda formes i hàbits de lleure nous i no tan nous (el lleure de la gent gran, el lleure jove, el lleure urbà, el lleure rural, planificació del lleure). Seria recomanable, en la meva opinió, que l'estadística social sobre Catalunya seguís el referent de les estadístiques realitzades per altres

països europeus. Per altra banda, organismes internacionals com Nacions Unides, l'OCDE i EUROSTAT, estan incorporant en les seves recomanacions indicadors específics d'ús del temps i de temps lliure.

2. Lleure, mercat i política

El temps lliure és un temps antitètic a les grans institucions (Estat, escola, empresa), que premia els temps obligats. Doncs bé, aquesta visió de lleure ha estat transformada: d'un temps recompensa ha esdevingut un temps de compensació. La disposició de temps lliure és ara un dret cívic, reconegut per les institucions polítiques, socials i econòmiques, i assumit per la ciutadania.

A Catalunya, i als països occidentals en general, hi ha hagut escasses polítiques públiques a gran escala que gestionin el lleure. La política de lleure que s'ha dut a terme ha estat sectorial (oci escolar, subvencions culturals) i dual (regulació del temps disponible mitjançant la regulació de la jornada de treball d'una banda, i de l'altra dotació al territori de béns i equipaments de lleure[26]).

3. El lleure i la societat civil

Ens resta assenyalar algunes preguntes no respostes al llarg d'aquest capítol. Què té d'específic el lleure a Catalunya? És més actiu o més passiu que el lleure en altres societats?

Tot i que en pàgines anteriors s'ha fet una aproximació a la morfologia del lleure, no es dóna una resposta clara a aquestes preguntes. Tanmateix, no es pot deixar d'esmentar una de les característiques pròpies i significatives del lleure a Catalunya. Una de les vessants més actives i tradicionals a Catalunya és la forta vinculació de la societat civil amb el lleure. Històricament, ha existit un fort entramat d'entitats i d'espais de participació cívica, on la interacció entre les persones, més o menys estructurada i que comporta un alt nivell d'iniciativa individual, té per objectiu la realització col·lectiva d'activitats de temps lliure. Aquesta xarxa de participacions abasta des d'àmbits purament esportius (excursionisme, natació, futbol), àmbits culturals i de recuperació de les tradicions (cercles literaris, corals, esbarts dansaires, teatre, colles castelleres, de diables), afeccions de tota mena (col·leccionisme, fotografia, cinema), fins a àmbits on l'objectiu és l'observació i la conservació de la natura (ornitologia, naturalisme, parcs naturals).

La importància del lleure societari i participatiu a Catalunya no prové tant del seu pes numèric[27], com de la incidència social que ha tingut en la història recent. I és que el lleure es mou entre uns límits no clars. L'àmbit del lleure intersecciona amb esferes confrontades que porten a una determinada activitat, realitzada amb motivacions lúdiques, que pugui derivar cap a una altra esfera: esfera del treball, esfera educativa, esfera dels moviments socials i esfera de la conservació i defensa de les tradicions i el folklore.

A Catalunya, és remarcable aquesta interacció entre esferes, ja que en l'àmbit del lleure societari s'inicien i consoliden plataformes de participació ciutadana; els actes de la qual aniran més enllà i conduiran a canvis socials i econòmics. La història recent n'és plena d'exemples: una organització ornitològica que desemboca en moviment ecologista, una tradició en muntanyisme que deriva en l'establiment i èxit d'empreses d'esport de risc, colles castelleres que mitjançant el suport mediàtic no sols mantenen sinó que fan créixer l'afecció castellera a tot el territori català, esplais i agrupaments d'infants i joves que incideixen en les pedagogies i en els sistemes educatius.

Aquesta intersecció d'esferes i escenaris pot tenir la mateixa direcció, però el sentit contrari. Segons l'esfera o l'origen que tingui certa activitat poden presentar un consum passiu d'activitats de temps lliure revestit d'aparent participació i iniciativa individual. No és el mateix conèixer la cultura mexicana a Port Aventura que a Mèxic, no és el mateix iniciar-se en l'escalada des d'una empresa d'esports de risc que des d'una entitat excursionista, no és el mateix fer observació ornitològica en un zoològic que als Aiguamolls de l'Empordà, ni cosir a casa o bé pertànyer a una associació de puntaires.

De l'estudi del lleure societari i participatiu de la població poden sorgir elements essencials que donin resposta a la pregunta del nivell d'activitat i d'especificitat de lleure a Catalunya. Si fins ara es constata que les entitats i els àmbits de participació ciutadana amb continguts lúdics han tingut el seu pes específic, no tan sols en els hàbits i formes de lleure de la població de Catalunya, sinó incidint en canvis socials, en el futur, l'anàlisi empírica d'aquest fenomen ha d'anar més enllà de la mera descripció estadística. És una línia de recerca que requereix una metodologia comprensiva i d'anàlisi qualitativa, ja que la vinculació entre societat civil i lleure no és un fenomen estàtic sinó dinàmic. El seu objectiu ha de dirigir-se cap a l'estudi de la incidència que ha tingut tot aquest ventall d'entitats estructurades, o semiestructurades, així com

dels àmbits de participació ciutadana, en els hàbits i consums de lleure de la població, en particular, i, més enllà del lleure, en els canvis i les tendències de la societat catalana.

4. ...però, no anàvem cap a la civilització del lleure?

En la meva opinió, difícilment es pot mantenir encara que tendim a la civilització del lleure. El lleure hi serà cada vegada més present, però no per un augment del nivell de vida de la població, sinó per la manca de treball. Tot i que encara no es disposa de cap indicador, i aquesta és una hipòtesi per a treballs futurs, si la societat catalana ha augmentat les hores disponibles de lleure en el seu conjunt, no és que aquest es reparteixi equitativament a tota la població, sinó que augmenta el nombre d'absents del mercat de treball i de l'ocupació estable. Per tant, cal veure com està incidint aquest lleure no desitjat o bé lleure forçat. Dos són bàsicament els arguments que ja no avalen la hipòtesi de la futura civilització del lleure:

1. En les societats postindustrials, el lleure és un bé escàs que es distribuirà de manera directament proporcional a un altre bé escàs: el treball. A l'igual que el treball, el lleure ha canviat el seu significat. Si es continua exigint el dret al treball, s'exigeix també una major participació en l'ociositat[28]. Per tant, podem parlar d'una nova forma de capital social: el lleure, el qual és desigualment distribuït[29].

2. La dualització i la segmentació del mercat de treball poden comportar profunds canvis en les formes de lleure. Els mitjans per acumular els recursos necessaris per gaudir del lleure serien desigualment repartits. Així, doncs, el lleure pot esdevenir igualment dual: un segment de població que gaudeixi d'un lleure diversificat, consumista, car, i usuari dels equipaments repartits en el territori, i un altre segment de població que tingui un lleure passiu, quiet, estanc, exclòs del consumisme lúdic, i sense possibilitats de diversificar-ne les activitats.

El lleure, com molts altres àmbits de la vida humana està en contínua transformació. Les tendències demogràfiques, econòmiques i socials tendeixen a dibuixar un panorama on progressivament hi haurà més població absent del mercat de treball i amb més temps de lliure arbitri. Així com els nous models de producció, les noves necessitats econòmiques i socials aparegudes en els darrers temps forcen la redefinició de treball. En un futur no gaire distant caldrà, doncs, redefinir també el concepte de lleure.

NOTES

1 T. Veblen (1899), *Teoria de la classe ociosa.*
2 M.C. Belloni (1986).
3 H. Nowotny (1975).
4 L'Enquesta de població activa (Instituto Nacional de Estadística) inclou en el seu qüestionari preguntes sobre la quantitat d'hores treballades efectivament la setmana anterior al període de referència, i des de 1987 s'incorporen les hores que es treballen habitualment.
5 "¿Cuál es la evidencia empírica sobre el cambio en el equilibrio trabajo-ocio? Aunque parezca extraño, en el conjunto de las estadísticas nacionales e internacionales, el tiempo laboral es casi el peor documentado de los principales hechos sociales. ... Simplemente no sabemos, basándonos en fuentes oficiales, la cantidad de trabajo remunerado realizado en nuestras sociedades. Y lo que es cierto para el trabajo remunerado lo es más aun para el no remunerado." J. Gershuny (1991).
6 A.S. Harvey(1993).
7 Nacions Unides (1989) recomana, en el seu volum *Manual de indicadores sociales,* que els instituts oficials d'estadística produeixin estadístiques dirigides a quantificar en hores i minuts diversos fenòmens social, com per exemple la disponibilitat de temps lliure. Eurostat aprova, el març de 1994, el document *Nuevos desafíos para las estadísticas sociales en la Unión Europea,* on s'acorda donar un impuls a les estadístiques socials. Consideren com a via prioritària a seguir, els estudis de l'ús del temps. L'Instituto Nacional de Estadística té en curs el projecte de realitzar una *Encuesta de empleo del tiempo,* ja harmonitzada amb la resta de països de la Unió, però en espera de ser pressupostada.
8 Departament de Cultura, *Estudi dels comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya.* Edicions de 1985, 1991, 1996.
9 Institut National Statistique et d'Études Economiques, França.
10 Observatoire des professions de l'animation, (1990).
11 C. Constantopoulou (1988).
12 J.I. Ruiz Olabuènaga (1994).
13 J. Dumazedier (1974).
14 Ministerio de Cultura, *Equipamiento y pràcticas y consumo cultural* (1995).
15 Institut d'Estadística de Catalunya, *Estadística de biblioteques, 1992 i 1994.*
16 Direcció General de l'Esport (1995) *Enquesta sobre la pràctica d'activitats físico-esportives a Catalunya,* Documents del Pla director d'instal·lacions i equipaments esportius de Catalunya. Generalitat de Catalunya.
17 Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona (1995).
18 Cambra oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona (1992).
19 Instituto Nacional de Estadística (1996), Contabilidad Nacional de España. Base 1986. Serie Contable 1989-1994. Madrid. S'han considerat: articles d'esbarjo, accessoris i reparacions, serveis d'esbarjo, espectacles i cultura, llibres, periòdics i revistes, així com les despeses d'ensenyament. Tot aquest paquet de subfuncions formen part del grup 7 de consum, segons la Comptabilitat Nacional d'Espanya.
20 EUROSTAT, (1991).
21 J. Dumazedier (1988).
22 Com tota proposta, els paràmetres d'aquesta estimació són discutibles. L'aportació de Dumazedier permet fer una estimació de la despesa en lleure més real que la que recullen les fonts estadístiques considerades. Per a futures investigacions, seria oportú fer un proposta més ajustada i argumentada a la realitat catalana.
23 Segons la metodologia emprada per a l'explotació de l'Enquesta de pressupostos familiars, 1990-91, es considera sustentador principal aquell membre de la llar l'aportació al pressupost comú del qual es destina a atendre les despeses de la llar en major grau que les aportacions de la resta de membres de la llar. Tenen la consideració de membres de la llar aquells que sense ocupar un altre habitatge familiar principal, depenen econòmicament del pressupost de la llar seleccionada.
24 S'ha utilitzat com a indicador de renda la despesa equivalent segons l'Escala d'Oxford. Per tal de comparar llars amb dimensions i composició familiar diferents, s'aplica a l'indicador de renda, en aquest cas la despesa, un factor d'ajust que pondera distints nivells de necessitat. Es transforma el nombre de membres a la llar en unitats de

consum, considerant la seva edat. L'Escala d'Oxford, recomanada i utilitzada per Eurostat, és la que atorga els següents valors:

1	1r. adult
0,7	adults de 14 anys i més
0,5	infants de 14 anys i menys

25 La corba de Lorenz és la representació gràfica de la distribució d'una variable, en aquest cas la despesa i la despesa en lleure. En l'eix de les *x* hi ha les llars ordenades en decils i en l'eix de les *y* la freqüència acumulada de la variable d'estudi. D'aquesta manera es pot mesurar la participació de les llars en el total d'una variable contínua. La màxima equitat correspon a la diagonal de la Corba de Lorenz. L'àrea definida entre la corba i la diagonal, dividida per l'àrea del triangle correspon a l'índex Gini, índex agregat de desigualtat.

26 A. Zaragoza, N. Puig (1990).

27 En el capítol de Sebastià Sarasa "Organitzacions cíviques, moviments socials i participació cívica" s'expressen molt bé les dificultats per quantificar les diverses formes de participació cívica i ciutadana.

28 S. Giner (1985), "El trabajo domado".

29 P. Negre (1993).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALVARO, M. (1996), *Los usos del tiempo como indicadores de la discriminación entre géneros;* Instituto de la Mujer.
- BELLONI, M. C. (1986), "Les dimensions des temps sociaux en tant qu'indicateurs de distance entre les classes en Italie", *Revue internationale des sciences sociales;* núm. 107 pàg. 69-82.
- BOURDIEU, P. (1988), *La distinción;* Crítica.
- CAMBRA OFICIAL DEL COMERÇ, INDUSTRIA I NAVEGACIÓ DE BARCELONA (1992), *Atles comercial de Catalunya, 1990: El comerç, i el consum i l'activitat comercial;* Barcelona.
- CONTANTOPOULOU, C., "La gestion sociale du temps libre" a Mercure D. i Wallemacq A. (eds.) *Les temps sociaux;* 1988 De Woeck-Wesmael.
- DEPARTAMENT DE CULTURA, *Estadístiques culturals, 1992-1993 i 1994.*
- DEPARTAMENT DE CULTURA I LINE-STAFF, *Estudi sobre comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya,* 1985, 1991 i 1996.
- DUMAZEDIER, J. (1962), *Vers une civilisation du loisir?;* Editions du Seuil, París
- DUMAZEDIER, J. (1974), *Sociologie empirique du loisir;* Editions du Seuil, París
- DUMAZEDIER, J. (1988), *La révolution culturelle du temps libre, 1968-1988;* Méridiens.
- DURAN, M. A. (1988), *De puertas adentro;* Instituto de la Mujer.
- DURAN, M.A. (1991), "El tiempo en la economía española", *Información Comercial Española;* núm. 695, juliol 1991.
- EUROSTAT (1991), *Retrato social de Europa.*
- GARCÍA FERRANDO, M. *(1993), Tiempo libre y hábitos deportivos de los jóvenes españoles;* Instituto de la Juventud.
- GERSHUNY, J. (1991), "El crecimiento económico y el cambiante equilibrio entre trabajo y ocio" *Información Comercial Española;* núm. 695, juliol 1991.
- GINER, S. (1985), *Ensayos civiles;* Península.
- GRAZIA, S. de (1966), *Tiempo, trabajo y ocio;* Tecnos.
- HARVEY, A. S. (1990), "Time use studies for leisure analysis", *Social Indicators Research;* vol. 23, núm. 4.
- HARVEY, A. S. (1993), "Time-Use studies: a tool for macro and micro economic and social analysis", *Social Indicators Research;* vol. 30, núm. 2-3.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Evolució de les principals macromagnituds de l'economia catalana, 1988-1993.*
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Anuari estadístic de Catalunya;* (Diverses Edicions).

- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, *Mercat de treball. 1988-1993. Ampliació de resultats anuals de l'enquesta de població activa.*
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1996), *Enquesta de la regió metropolitana de Barcelona, 1995. Dades estadístiques bàsiques de la ciutat, l'àrea i la regió metropolitana de Barcelona, 1995.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Encuesta de Presupuestos Familiares. Desigualdad y pobreza en España. 1996.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1991), *Indicadores Sociales.*
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1994), *Panoràmica Social.*
- LAFARGUE, F. (1990), *El dret a la peresa;* Llibres de l'índex.
- LALIVE D'EPINAY, C. (1986), "Temps, espace et identité socioculturelle". *Revue internationale sciences sociales;* núm. 107.
- MERCURE, D., WALLEMACQ, A. (1988), *Les temps sociaux;* De Woeck-Wesmael.
- MINISTERIO DE CULTURA, *Equipamiento y prácticas y consumo cultural,* 1995.
- NACIONES UNIDAS (1989), *Manual de indicadores sociales;* Serie F, núm. 49. Nova York.
- NEGRE, P. (1993), *El ocio y las edades;* Hacer Editorial.
- NOWOTNY, H. (1975), "Time structuring and time measurement: on the interrelation between timekeepers and social time", en J. Fraser i N. Lawrence (comps.) *The study of Time;* New York, Springer Verlag.
- OBSERVATOIRE DES PROFESSIONS DE L'ANIMATION (1990), *El temps i res més. Les activitats del temps lliure en l'horitzó 2010;* Col·lecció Animació sociocultural, Edicions Pleniluni.
- RAMOS, R. (1992), *Tiempo y sociedad;* CIS núm 129.
- RUIZ OLABUÉNAGA, J. I. (1994), "Ocio y estilos de vida" *V Informe sociológico sobre la situación social en España;* Fundación FOESSA. Volumen II.
- SUBIRATS, M., MASATS, M., SÀNCHEZ, C., *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona, 1990;* Condicions de vida i hàbits de la població. Volum IV. Educació, llengua i hàbits culturals. Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.
- VEBLEN, T. (1971), *Teoría de la clase ociosa;* FCE.
- ZARAGOZA, A., PUIG, N. (1990), *Oci, esport i societat;* PPU.
- ZORRILLA CASTRESANA, R. (1990), El consumo del ocio. *Una aproximación a la teoría del tiempo libre desde la perspectiva del consumo;* Departamento de Sanidad y Consumo. Gobierno Vasco.

LES ACTITUDS I ELS VALORS DELS CATALANS

Enric Renau i Permanyer
Institut DEP - Professor associat UPF

"Diuen que han entrat en crisi no només els valors clàssics del pensament tradicional –conceptes com 'Déu', 'virtut', 'ànima', 'fonament'– sinó també els grans valors del pensament modern –'veritat', 'progrés', 'raó', 'lògica', 'demostració', 'ciència', 'educació'. Cap valor val, actualment, prou com per donar garantia absoluta del que pensem, volem o estimem. Cap principi és prou bàsic com per servir de fonament absolut. No ens podem fiar totalment ni de la teologia, ni de la filosofia, ni de la ciència. No podem confiar en la política. No ens podem fiar ni de nosaltres mateixos: dels nostres sentiments, de les nostres raons, del nostre llenguatge. L'única actitud lúcida i responsable, des d'un punt de vista intel·lectual i moral, és una actitud de definitiva i total desconfiança. Ni queden valors, ni té valor la crítica dels valors. Valors i crítica han fet fallida, han fet crisi. S'ha obert la veda i tot val. El relativisme està servit. La modernitat ha mort. Visca la postmodernitat!"[1]

Aquestes reflexions o altres afirmacions plantejades en termes més planers es poden sentir amb freqüència en debats familiars o tertúlies entre amics. El cert és que, corregint aquesta opinió popular que tant bé caricaturitzava en el paràgraf anterior el filòsof Josep Maria Terricabras, totes les col·lectivitats i tots els individus disposen de valors, és a dir, de maneres de pensar i conduir-se que els serveixen per argumentar llur comportament com a persones, és a dir, llur actitud envers la família i els fills, en el treball i el lleure, llur implicació en la societat a la qual pertanyen, llur actitud envers els canvis futurs que es puguin produir i, també, llur comportament com a éssers econòmics, polítics o culturals.

Valors, per tant, n'hi ha i n'hi haurà sempre. Alguns valors –i els estils de vida que se'n deriven– poden entrar en crisi i haver-se de transformar, però la societat no es queda sense valors. El que de debò ha entrat en crisi és l'hegemonia de determinats valors en les societats occidentals i qui ha vençut és el pluralisme en l'estructura de valors de les comunitats modernes.

Que la societat estigui modificant les seves creences religioses, canviant d'actituds en l'assignació de papers a l'home i la dona, variant de comportament en les normes relatives al sexe, o transformant les seves aspiracions econòmiques, ideològiques, polítiques o les seves idees sobre el benestar, no implica que totes les creences, preocupacions, normes i aspiracions dels ciutadans desapareguin. Implica, simplement, que algunes han deixat d'existir, altres romanen per a determinats grups socials, i la resta s'han anat transformant de forma progressiva, que no lineal.

Ronald Inglehart va recordar que no és tant que les persones vagin canviant de valors al llarg del temps, com que les generacions joves van substituint progressivament les més velles i, amb elles, els seus valors. El canvi de valors i d'estils de vida opera més a partir del recanvi intergeneracional que no de les mutacions intrageneracionals. Les cohorts adultes, amb els anys, deixen el pas, progressivament, a noves generacions que tenen uns valors diferents que, de mica en mica, van esdevenint els majoritaris. El canvi de valors i d'estils de vida és, per tant, particularment visible entre la gent jove.

Aquest canvi de valors que, òbviament, pot estar influït per múltiples factors socials econòmics i polítics, pot alhora, *"modelar les taxes de creixement econòmic de les societats, així com el tipus de desenvolupament econòmic que persegueixen. Està remodelant la base social del conflicte polític, les raons per les quals la gent dóna suport als partits polítics i la manera que intenten assolir llurs objectius polítics. El canvi en els valors pot, també, estar afectant les taxes de creixement demogràfic i l'estructura familiar"*. I també pot incidir en els hàbits de consum i en la vida quotidiana dels ciutadans. Els factors culturals –interrelacionats amb els factors econòmics i institucionals– esdevenen, per tant, un component essencial que conforma qualsevol societat.

Sorprèn, per tant, que les actituds i els estils de vida dels ciutadans hagin estat, fins ara, tan poc explorats i tan poc mesurats quantitativament arreu del món, en tant que ells, d'una manera o altra, expressen en el seu rerefons, com són els valors dels ciutadans. Els valors no es poden mesurar, però sí les actituds i els estils de vida, les creences i els hàbits que se'n deriven. Dissortadament, la investigació social a Catalunya sobre valors i estils de vida, no n'ha estat cap excepció.

1. UN BREU REPÀS DELS DARRERS 50 ANYS

Tot i que quan parlem de valors i d'estils de vida hem de ser conscients que l'evolució i el canvi no és lineal sinó que sofreix discontinuïtats i salts qualitatius rellevants, sí que es poden detectar tendències socio-culturals que defineixen el sentir i el comportar-se del conjunt de la població dels països occidentals, malgrat la necessària distinció en el temps i en la profunditat dels canvis entre àmbits territorials, socials i culturals diferents.

La revisió a grans trets dels canvis en les actituds i els estils de vida de les societats occidentals dels darrers cinquanta anys serà útil al lector no només per donar una dimensió històrica als valors actuals sinó, també, perquè, en definitiva, aquest període sintetitza molt nítidament allò que un dels científics socials de més prestigi en l'anàlisi del canvi cultural, Ronald Inglehart, definiria com *"el progressiu i lent, però imparable, canvi d'èmfasi en els valors de les societats occidentals contemporànies"*.

D'unes prioritats gairebé només centrades en el benestar material i la seguretat personal, molts individus han anat posant, cada cop més, un major èmfasi en la qualitat de vida. De la preocupació per la seguretat econòmica, l'ordre públic i la satisfacció de les necessitats individuals bàsiques (alimentació, habitatge, vestimenta, etc.) s'ha potenciat la recerca de satisfacció a noves necessitats de major caràcter social, polític i cívic, tot buscant l'autorealització personal identitària, intel·lectual i estètica i la major participació en el treball, en la comunitat o en el govern, dins certes classes socials, sobretot les mitjanes.

Cal insistir, però, que aquest procés que acadèmicament ha quedat etiquetat per alguns com el pas de la cultura materialista a la cultura post-materialista només s'ha produït en aquells països que han arribat a uns nivells determinats de desenvolupament econòmic i tecnològic i que gaudeixen una societat civil[1] mínimament consolidada.

Els catalans han arribat als nivells de desenvolupament mínims i gaudeixen d'aquesta societat civil i han sofert aquesta evolució. Formen part, per tant, de la societat occidental. Malgrat aquesta pertinença i el fet d'estar inserits en tres mons –l'hispànic, el mediterrani i l'europeu– i per tant, rebre influències de llurs tendències socioculturals complementàries o contradictòries, els catalans disposen d'una personalitat col·lectiva. Aquesta personalitat col·lectiva es manifesta essencialment en una voluntat de *continuïtat* en el sentit de Ferrater Mora[1] en relació amb la història i el futur.

L'existència d'unes formes autòctones de la vida catalana i del que el propi Ferrater Mora expressa com a *"consciència de viure"* ens indiquen que l'anàlisi dels valors de la societat catalana es mereix un espai propi i independent en aquest article i, sobretot, en la investigació sociològica contemporània. Com escriu Josep Ferrater Mora en el seu breu i remarcable assaig sobre les formes de vida catalana, els catalans tenen *"quatre fonamentals maneres d'ésser que he designat,..., amb els noms de continuïtat, seny, mesura i ironia"*... *"No excloem altres possibles maneres d'ésser. No ignorem que no es manifesten mai en total llur puresa. Però el que les fa típiques del viure català és"*..."*no la possessió de certs caràcters, sinó la tendència a accentuar-los.*"

És en aquesta línia de continuïtat que procedim al repàs històric dels canvis en les creences i actituds dels catalans. En els anys quaranta i cinquanta, les dècades de la postguerra i del franquisme més agressiu, el gran gruix de la societat mantenia unes actituds i uns comportaments derivats del que s'ha anomenat els *valors tradicionals*. Orientats al grup, els objectius individuals de seguretat financera i de mobilitat social ascendent podien ser obtinguts, curiosament per a un país catòlic, a través de l'ètica del treball i la feina ben feta i la conformitat amb

les normes. I aquesta manera de fer tant podia servir en les relacions entre sexes, com en el si d'una família o en el lloc de treball. Aquesta visió del camí cap a la felicitat havia estat extremament útil durant molts anys i, malgrat que encara, actualment, és l'actitud pròpia i coherent per a la major part de població de més edat, el seu èmfasi en el conformisme, el treball dur *per se* i el posposar la gratificació immediata van fer aquesta aproximació tradicional inviable per a la majoria de ciutadans quan els anys seixanta anaven arribant impacients.

L'etapa del *desenvolupament* dels seixanta es pot definir per oposició a l'anterior i per un estat d'optimisme generalitzat en certs ambients radicalitzats en la capacitat de la humanitat per resoldre els seus problemes de benestar, justícia i prosperitat. Van ser anys de fractura sociocultural, particularment de caràcter generacional. Les aspiracions d'aquest període tenien un caràcter més personal, molt més individualista. Definits per una exploració del jo i per la llibertat d'autoindulgència i expressió, s'assolien aquests objectius a través de l'experimentació, de la introspecció i de gaudir plenament de la vida, amb totes les seves ofertes; i tot, amb la màxima immediatesa. Un sentit del "tenir dret a" i una sensació de benestar i riquesa, van contextualitzar unes actituds properes al "tot és possible" –tant en el terreny de les idees com en el de les conductes o dels estils de vida– i un comportament molt encarat al present, al viure de crèdit i poc pensar en les conseqüències i el futur. Van ser uns anys d'un viure excitant, divertit i alliberador –anys de lluita i de conscienciació envers els drets civils, els drets de les dones o el medi ambient. Anys hippies per a molts, contraposats a les rigideses i la severitat de les dècades tradicionals anteriors.

A Catalunya, l'espasa de Damocles del règim franquista va frenar i endarrerir la consolidació d'aquests valors de llibertat i autoindulgència tot i que, lentament, es van anar assumint sobretot entre la gent més jove i es van fer extensibles a tota la societat en la dècada següent.

El futur sempre arriba i amb aquest, el moment de pagar les factures del crèdit exhaurit i de no haver considerat les conseqüències de determinades decisions personals passades. En l'àmbit europeu i occidental, els anys de crisi econòmica dels setanta van ser els del pragmatisme i del realisme després dels "excessos" de la dècada anterior. Va ser el moment de la revisió personal del propi passat, de confirmar que els diners i el benestar no eren il·limitats i que, per altra banda, la capacitat de viure al límit s'esgotava. Eren els moments de sortir d'una dinàmica que, a l'hora de la veritat, tampoc havia satisfet plenament. Era, també, en els anys setanta que hom es va adonar de la possibilitat d'una explosió demogràfica, de l'explotació desmesurada dels recursos naturals amb el consequent deteriorament del medi ambient i dels profunds desequilibris econòmics i socials entre el nord i el sud.

A Catalunya, els anys setanta van ser també de crisi econòmica i de revisió personal. Però sobretot –i això denota una diferència en relació amb els nostres coetanis europeus– la dècada dels setanta va ser la del renaixement de la participació ciutadana en la reclamació de les llibertats democràtiques, cíviques i nacionals. Va ser, també, la dècada de la plasmació tangible de la voluntat de canvi tant en el pla individual com en el comunitari.

Amb la consciència pessimista adquirida en els setanta, van arribar els vuitanta. Cal assenyalar que, malgrat tot, en aquesta nova dècada, els ciutadans dels països occidentals encara no havien amortitzat del tot els crèdits rebuts de la dècada anterior i les conseqüències del creixement desmesurat romanien en la sensació d'insatisfacció en la majoria de ciutadans. La primera resposta a aquesta situació d'insatisfacció va tendir més a evitar el problema que a encarar-s'hi. Va ser, també, la dècada del "tot val" postmodern i, alhora, paradoxalment, del relativisme absolutista. En aquells anys es van emfasitzar més l'aparença externa i la realitat virtual que no els principis ètics, l'essència dels continguts, la satisfacció íntima i el reconeixement que les coses no podien seguir al mateix ritme. Conscients que els recursos eren escassos, el poder inabastable i la capacitat física limitada, en lloc d'assumir-ne les conseqüències, la primera reacció de part de la població –per, exemple, els emblemàtics *yuppies*– fou l'esforç desmesurat per semblar més ric, més poderós, més exitós i més "guapo" que mai. Aquest *yuppie*, popularitzat pel màrqueting nord-americà, resumia els valors de l'èxit laboral i individual personalitzats en l'estressat jove urbà professional dels vuitanta, i, per extensió, en àmplies capes mitjanes de la població, que volien imitar el model.

Aquesta etapa del "tot val" postmodern i del *yuppisme* de disseny no va arribar a Catalunya fins a final de la dècada dels vuitanta, però es va allargar fins ben entrada la darrera dècada del mil·lenni. A Catalunya, com a la resta de l'Estat, els vuitanta també van ser anys de construcció i reconstrucció de molts coses, tant a nivell de la societat civil com a nivell institucional. En els vuitanta, una part dels catalans va anar omplint el temps i les voluntats amb tasques tan diverses com la creació de multitud d'associacions cíviques en tots els àmbits socials, fins a la recu-

peració de les institucions d'autogovern, passant per la regeneració de les xarxes de convivència humana.

En els anys noranta, les actituds i els estils de vida propis del *yuppie* van anar perdent força a passes de gegant, primer entre els nostres coetanis europeus i occidentals i, més tard, entre els catalans. En aquesta dècada, tot i que els diners segueixen essent molt importants per als ciutadans, cada vegada es creu menys que siguin un fi en si mateix. Cobertes les necessitats, es tracta de gaudir-les. Amb el poder succeeix quelcom semblant: és més important rendibilitzar les prerrogatives del poder adquirit que no el seu exercici com un fi en si mateix. I pel que fa al prototipus exitós d'home i de dona, cal dir que ho són més aquells que poden gaudir de la vida i la família, i formar-se intel·lectualment i professionalment, que no el d'una persona aclaparada pel treball i les responsabilitats.

Amb els anys noranta van arribar els espectaculars canvis culturals, econòmics i polítics que han provocat l'enderroc del sistema comunista en els països de l'Est d'Europa i la creació d'un Nou Ordre Internacional. Aquestes transformacions han significat, a part de moltes altres conseqüències, l'obertura dels finestrals en la casa dels valors, tot fulminant pors antigues, però, alhora, afavorint noves inseguretats i dubtes. Els joves ciutadans dels noranta, incòmodes amb les actituds relativistes, poc sòlides i d'aparador dels vuitanta i crítics amb els dogmatismes que havien fonamentat les ideologies fins aleshores, han pogut revisar, per una banda, els ideals i el comportament dels seus *tradicionals* avis, i, per altra banda, els valors i les actituds dels seus *ex-revolucionaris* pares, transformats, en part, al *yuppisme* durant els anys vuitanta. Aquests joves del present contrasten i observen que no se senten identificats ni amb uns ni amb els altres, tot i que, curiosament, en lloc d'enfrontar-s'hi, pretenen assolir un compromís entre els dos extrems, tot intentant fer un bon equilibri entre el control de la pròpia vida de què gaudien els avis i la llibertat i l'hedonisme dels pares.

Les reflexions exposades en aquest capítol han tractat de resumir a grans trets com han anat evolucionant, globalment, els valors en els darrers cinquanta anys en els països occidentals, posant especial èmfasi en Catalunya. Com s'ha pogut comprovar, la dificultat d'obtenir dades socials històriques sobre creences, actituds i estils de vida referits a Catalunya ha exigit que hàgim parlat dels valors propis del nostre passat més en termes qualitatius que no a partir de dades sociològiques consolidades estadísticament. La manca de dades concretes del nostre passat s'explica per raons polítiques òbvies i pel pes d'uns models científics socials que, fins ara, a Catalunya, posaven l'accent en les variables econòmiques en detriment dels factors culturals.

Per fortuna, el nivell de desenvolupament de l'anàlisi sociològica i politicològica està sofrint una progressió creixent, de manera que, bàsicament a partir dels anys vuitanta ja es comença a disposar de dades representatives de les actituds dels catalans. Ara, però, convé aprofundir en la sistematització, l'homogeneïtzació i, en definitiva, la consolidació estadística de l'anàlisi de l'evolució dels valors, les actituds i els estils de vida de la societat catalana, perquè la discussió sobre els valors és, en definitiva, la discussió sobre el propi país.

2. LES ACTITUDS I ELS ESTILS DE VIDA DELS CATALANS, AVUI

Definits els trets bàsics del canvi en els valors –o millor, actituds– de la societat catalana en els darrers cinquanta anys, arriba el moment de centrar-se en els valors presents, en els estils de vida propis dels nostres contemporanis, en les seves actituds davant la vida, davant la família i els amics, la seva visió del treball i del lleure, les preocupacions socials i les actituds cíviques, en els sentiments d'identitat, en les actituds polítiques i les percepcions de la societat i de les institucions.

Valors i estils de vida que, afecten, transversalment, tots els aspectes de la vida quotidiana. Valors i estils de vida, que, per tant, hauran de ser descrits sumàriament, a través de les opinions que han expressat a través d'enquestes sociològiques, tot prioritzant allò que els propis catalans creuen més important i, deixant, per a estudis posteriors la resta de qüestions i l'anàlisi comparativa en relació amb realitats socials properes. Valors i estils de vida que, com ja s'anirà expressant al llarg del que resta de text poden ser considerats els majoritaris en la societat catalana, però en cap cas únics, unànimes o absoluts, donada l'heterogeneïtat demogràfica, social i cultural d'un país modern, complex i divers com és el nostre. Cal, per tant, ser prudents en la lectura de dades sociològiques o estadístiques que, pel seu propi caràcter, forçosament posen més l'accent en aquells punts que tenen en comú la majoria de ciutadans que no en els segments socials més minoritaris.

El procés de modernització de la societat catalana comporta la fragmentació d'alguns dels valors tradicionals. Comporta la inevitable coexistència de diversos models de pensament i diversos estils de vida entre seg

TAULA 1. GRAU DE SATISFACCIÓ PERSONAL

Satisfacció personal % Molt acord+acord	Catalunya	Espanya
Se sent satisfet amb la pròpia vida a casa	89	85
Se sent feliç	86	84
Se sent satisfet amb la pròpia vida	83	80
Se sent satisfet amb el treball que té	82	78
Té llibertat d'elecció i de control sobre com es desenvolupa la seva vida	81	70
Se sent satisfet amb la situació econòmica de la seva llar	71	66
El seu estat de salut és bo	60	55
(Base)	(1.064)	(2.637)

Font: Andrés Orizo, F. (1991), pàg. 51-52

ments socials i, fins i tot, en força casos, en la conducta individual de les persones. Per exemple, no és anecdòtic trobar un "bon" fill i "bon" estudiant que de nits es transformi en un agressiu noctàmbul. Ni un "bon" pare de família que a la feina actua com un dèspota. El procés de modernització provoca la convivència de models i estils de vida que, més que complementaris, en determinats moments puguin ser contradictoris o entrar en conflicte.

Per altra banda, cal insistir que tindrem particularment en compte els valors i estils de vida que han anat incorporant les generacions més joves en les darreres dècades però que, actualment, ja són els dominants, tot i que han de conviure amb valors propis d'altres generacions que van precedir. El temps passa de pressa i la societat evoluciona. I això fa que determinats estàndards de comportament o ideològics ja no siguin vigents.

Per exemple, cal assenyalar, que gairebé un terç del catalans (32%)[1] de l'any 1994, per raons d'edat, no van tenir l'oportunitat legal de votar la Constitució Espanyola o l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, com no haurien pogut assistir al concert dels Beatles a Barcelona encara que ho haguessin volgut i que no hi haurien pogut arribar en SEAT 600. Són persones, per tant, que han crescut i s'han socialitzat amb altres referents vitals, amb totes les implicacions en el camp dels valors que això representa. Per aquesta raó, els esquemes i tòpics propis de fa una o dues dècades ja no són vàlids per descriure la societat catalana de final de segle, com observarem a partir d'aquí.

La primera reflexió sobre els catalans que cal posar damunt el paper és el clima de satisfacció personal generalitzat i, per tant, una orientació positiva cap a la societat de què formen part. Els catalans dels anys noranta són, abans que res, persones que, globalment, diuen sentir-se felices i satisfetes[2] amb la pròpia vida (83% de satisfets), amb la vida en família (89%) i en el lloc de treball (82% dels que tenen la possibilitat de treballar) o en els estudis, segons sigui el cas (vegeu la taula 1). També hi ha un elevat nivell de satisfacció individual en aspectes com la gestió del seu present i futur (81%), els diners (71%) o la salut (60%). Són ciutadans que, per tant, lluny de sentir-se incòmodes amb ells mateixos, amb el que fan o amb qui conviuen, majoritàriament disposen d'àmplies dosis de benestar interior i d'equilibri afectiu. Aquest estat psicològic permet afirmar que, globalment, els catalans tenen una predisposició positiva envers la seva societat, cosa que els situa socialment amb una personalitat forta.

Aquest estat general de satisfacció, tanmateix, el poble català el basa, majoritàriament, en un positiu orgull col·lectiu, però també en una actitud individualista on només la família i, en segon terme, el grup d'amics més íntims, esdevenen punts de referència en cas de qualsevol problema, alegria a compartir o necessitat. Per aquesta raó, les enquestes detecten més aviat una actitud distant envers la resta de conciutadans i la comunitat i una certa desconfiança social.

La taula 2 il·lustra gràficament quins són els punts de referència que afecten de manera determinant el nivell de satisfacció personal i, alhora, situen els valors en un marc de referència que ens servirà per a organitzar la reflexió sobre els valors dels catalans.

Els valors associats a la família

Tal com demostra la taula 2, la família esdevé, des del punt de vista de les prioritats personals, el referent institucional bàsic que dota de sentit l'existència de la majoria de catalans (el 99% la troba important). La família és, encara, la principal xarxa de seguretat i el principal argument de justificació de la majoria d'actuacions, especial-

TAULA 2. GRAU D'IMPORTÀNCIA QUE TENEN EN LA VIDA ELS SEGÜENTS ASPECTES (%)

Punts de referència	Família	Treball	Amics i coneguts	Lleure	Religió	Política
Molt important	86	71	48	40	20	6
Força important	13	23	42	46	21	15
Poc important	1	4	8	11	28	28
Gens important	0	1	1	2	30	50
Ns/nc	0	0	1	1	1	1
Base (1.064)						

Font: Andrés Orizo, F. (1991a), pàg.70.

ment per a les dones, les persones que es van fent grans i les que manifesten més tenir creences religioses. No ens referim a la família extensa, vigent fins a la primera meitat del nostre segle. Ni tan sols, exclusivament, a la família nuclear majoritària en els nostres dies. Ens referim a la família moderna com a institució social que si bé va modificant la seva estructura i la seva aparença externa, continua viva i amb molta força.

La principal explicació d'aquesta fermesa de la família com a primer referent institucional és que, contràriament al que havia succeït en altres èpoques, el clima de convivència familiar entre pares i fills és, majoritàriament, prou bo (89% d'acord). El conflicte generacional és un fenomen poc representatiu d'aquesta dècada a Catalunya i, més aviat, es pot concloure que la majoria de joves d'avui en dia, està orientada cap a la família i podria pronunciar sense escarafalls, com a bons llatins, la frase feta "Com a casa, enlloc". Tant és així, que el 52,6% dels joves catalans de 16 a 35 anys i, fins i tot el 12,2% dels de 30 a 35 anys viu actualment a casa dels seus pares[7]. És obvi que aquest romandre a la llar paterna té una forta explicació de tipus econòmic, relacionada amb l'atur juvenil, la inestabilitat laboral i la precarietat de molts contractes de treball, així com el cost de l'habitatge i fins fa poc l'elevat preu del diner. Però, sense una explicació de caire cultural fonamentada en uns valors concrets i, també, en l'estil de vida mediterrani, aquest fenomen que tant distingeix els catalans dels europeus nòrdics i centrals no seria suficient.

Des del meu punt de vista, la principal explicació cultural de l'allargament de la coexistència sota un mateix sostre entre pares i fills està relacionada amb un estil de vida mediterrani i particularment unes actituds: el radical debilitament de les exigències que per als adolescents i joves catalans ha comportat viure amb els pares en les darreres dècades. La majoria dels pares ja no tenen, actualment, com a límits i definidors del seu comportament enfront dels fills, l'abnegació, la disciplina, l'obediència i altres valors tradicionals com la religiositat. En la majoria de llars, pares i fills conviuen o coexisteixen sota les normes de les bones maneres, la responsabilitat, la tolerància i el respecte i la independència mutus. Les normes de cohabitació (horaris, menjars, televisió, etc.) s'han flexibilitzat i els moments de contacte s'han reduït.

En termes de comportament social, la majoria dels ciutadans expressen en la família, com en altres referents institucionals, una doble actitud que, més que contradictòria, expressa força bé la mentalitat liberal i tolerant dels catalans, combinada amb unes actituds i un comportament força tradicionals.

Aquesta dualitat es constata per exemple en el fet que, per un costat, la majoria dels joves catalans d'avui viuen a casa dels pares i quan abandonen la llar dels progenitors ho fan, majoritàriament, per casar-se segons el ritual de l'església catòlica[8], com ho demostra indirectament el fet que el 69% de les parelles casades l'any 1994 es van unir així. Però alhora, els catalans respecten totalment tant la convivència prematrimonial com altres fórmules d'enllaç entre una parella que s'estima. Accepten la institució del matrimoni i la bondat de tenir fills com un dels factors perquè aquest subsisteixi amb èxit, però comprenen i toleren altres fórmules de convivència entre parella i accepten les mares solteres. En general, els catalans són força exigents amb la qualitat de la convivència en un matrimoni. Però, en la mateixa línia que les qüestions anteriors, si aquest matrimoni no funciona, també es justifica en bona mesura el divorci de la parella.

En definitiva, la majoria de catalans demostren un comportament ritual propi i respectuós en les formes amb la tradicional família catòlica mediterrània, però alhora manifesten una progressiva tolerància amb altres formes de convivència i, si s'escau i no hi ha més remei, l'acceptació del trencament (separació o divorci) del model tradicional i la seva substitució per altres fórmules que, pragmàticament, permetin renovar les situacions parti-

culars (casament civil, mares solteres, famílies mononuclears, parelles homosexuals, etc.).

Els valors associats al treball

El treball és el segon gran referent institucional que té un pes específic en els valors dels catalans. Referent que, com la família, ha canviat la seva estructura i el seu paper, però no la seva importància i la seva influència en la vida quotidiana dels catalans.

Aquesta importància atorgada al treball se subratlla, precisament, entre aquell col·lectiu que, malgrat pretendreho, no disposa d'una ocupació. No ha d'estranyar, per tant, que la majoria dels aturats i per tant d'aturades, fins i tot arribi a prioritzar el treball a la família com a fonament de la seva satisfacció vital.

Diversos estudis han demostrat que el treball no està distribuït de forma equitativa ni per raons de sexe, ni d'edat, ni de classe social. En canvi, l'anàlisi dels valors associats al treball ens explica que actualment aquestes diferències en la divisió social del treball i la seva distribució ja no són acceptades socialment, a diferència del que succeïa en temps passats.

Per exemple, avui en dia, la feina és tan important en grau per als homes com per a les dones. I aquest és un dels aspectes que han variat de forma més radical els valors de la societat catalana les darreres dècades. La incorporació massiva de la dona catalana a l'activitat professional –pròpia de la modernització de la societat i de la consolidació de determinades aportacions del feminisme ideològic– és un fet revolucionari que, a més d'haverse produït a una velocitat important, denota un canvi d'actitud cap al progrés del conjunt de la societat.

És evident que aquesta incorporació de la dona al lloc de treball té implicacions en la percepció de la família, del paper de l'home i la dona en la societat i, també, en els valors i estils de vida d'un i altre sexe. Però de tot això, en parlarem amb més detall en el darrer capítol.

El treball és important per als catalans, sobretot pel seu paper instrumental lligat als ingressos que reporta i la independència conseqüent. La retribució adequada i elevada de la tasca professional és important per a un 86%[9] dels catalans, sense diferències excessives per segments sociodemogràfics. Tot i això, el treball és percebut més com un instrument positiu d'autodeterminació personal (amb valors relacionats amb la responsabilitat, la iniciativa i l'èxit personal) que com un mal obligat per a la subsistència que, si es pogués evitar, s'evitaria (on pesen més la quantitat de diners donada a canvi, la seguretat o els horaris). Per tant, tot i que, en l'ànim de l'àmplia majoria dels catalans, el treball hi té una funció instrumental, tampoc es pot menysvalorar la influència del seu paper intangible.

Deixant de banda el factor remuneratiu, tampoc s'ha de menysprear el treball com a espai de convivència i de relació humana. Cal destacar la importància donada a l'ambient agradable amb els companys del lloc de treball (74%) i a la seguretat en el lloc de treball (64%). Aquest darrer aspecte de la seguretat, cada cop més difícil d'obtenir, té unes implicacions interessants sobre els valors que també seran detallades en la darrera part d'aquest capítol.

La resta de característiques desitjades per a un lloc de treball, segons la majoria de catalans, serien l'interès de l'activitat desenvolupada (56%), l'adequació d'aquesta activitat a les capacitats de cadascú (56%), la possibilitat de fer uns bons horaris (55%) i el reconeixement social de l'activitat professional (51%).

És interessant, alhora, assenyalar les tres actituds[10] que d'una manera sintètica expressen gràficament com els catalans se situaven davant del treball l'any 1990:

Actituds	Total
Pro treball	42
Eclecticisme	18
Antitreball	31
Base (1.064)	

Font: Andrés Orizo, F. (1991 a).

Un 42% de catalans –el grup més important– sembla tenir una actitud favorable al treball i a la feina ben feta. D'aquest grup, un 33% manifesta que té un interès pel treball i per fer correctament les coses, independentment dels estímuls salarials. De les persones amb una percepció positiva del treball, en canvi, només una minoria extrema (9%) situa l'activitat professional com el més important de la seva vida.

En canvi, gairebé un de cada tres catalans expressava una percepció negativa del treball. En aquest grup s'hi inclou un 26% de les persones que no treballaria si no ho necessités per viure i, també, hi ha un minoritari 5% de ciutadans amb una visió mercantilista de la seva feina atès que relaciona l'activitat laboral amb l'estímul salarial que se'n deriva i deixa el concepte de l'autorealització en un clar segon terme. Finalment, la darrera de les actituds envers el

TAULA 3. TAXA D'ACTIVITAT I D'OCUPACIÓ (%)

Període	Taxa activitat	Homes	Dones	Taxa ocupació	Homes	Dones
1985	49,6	69,3	30,8	38,6	55,9	22,4
1990	52,7	69,4	37,3	46,1	63,9	29,5
1995	52,4	64,2	41,3	42,0	54,3	30,4
1996	52,1	63,9	41,2	42,4	54,2	31,4

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, a partir de l'Enquesta de població activa.

treball, la més postmaterialista, és la denominada eclèctica. Un 18% dels catalans gaudeix del treball, però el posa en un pla totalment separat de la resta de la seva vida, tot procurant evitar les interferències entre els dos mons.

Tot i aquestes darreres actituds negatives o eclèctiques ja hem observat abans que majoritàriament el 82% dels catalans que treballen se sent satisfet amb la seva feina. I aquesta satisfacció es justifica tant pels ingressos que reporta treballar, com per l'orgull de dur a terme l'activitat laboral que hom vol, en segon terme, per la llibertat de prendre decisions que té en la seva responsabilitat laboral.

Tanmateix, cal assenyalar que el fet que la satisfacció amb el treball sigui similar entre els diversos estrats sociodemogràfics no implica, però, que les condicions laborals o les oportunitats de treballar siguin homogènies. Implica, simplement, que la posició en el mercat de treball no afecta directament la satisfacció laboral.

Per finalitzar aquest bloc sobre el treball, val la pena destacar la reduïda predisposició a la mobilitat observada entre els catalans per raó de feina –però també per raó d'estudis– cosa que, sens dubte, té efectes sobre l'elevat nivell de desocupació i els desequilibris territorials. Una enquesta europea[11] ratifica aquesta afirmació i demostra que, mentre que de cada 100 joves europeus, 63 acceptarien canviar de país de residència si les alternatives laborals o acadèmiques fossin superiors, només 35 de cada 100 catalans, la xifra inversa, hi estarien disposats.

Per tant, el treball –que és la principal preocupació social dels catalans (al 78,5% dels catalans li preocupa l'atur)[12], en tant que referent vital i com a atribut amb què s'ha etiquetat els catalans (poble treballador)–, ha deixat de ser aquell element unidimensional i monolític per esdevenir un factor plural i divers. Com plurals i, en alguns casos, contradictoris s'estan presentant els valors i els estils de vida associats a ell.

Per citar el factor més rellevant associat a la dedicació laboral entre aquelles persones que tenen una ocupació, convindria parlar de la importància que han guanyat en l'autosatisfacció i el prestigi extern aquelles persones que disposen de la capacitat d'organitzar autònomament el seu temps de treball –i per tant, també el de lleure. La gestió del propi temps es converteix en una variable distintiva de la població ocupada, especialment, entre els sectors professionals i directius. Tant és així que ja es comença a denominar "nous aristòcrates" a aquell perfil de persones que poden triar lliurement llurs horaris laborals i períodes vacacionals.

Els valors ètics i els religiosos

Com ja manifestàvem algunes planes abans, un dels trets que millor reflecteixen l'evolució de les societats occidentals en el darrer segle és el trencament del monopoli dels valors que tradicionalment s'havien aixoplugat sota el paraigua absolutista de la institució de l'Església o de l'Estat.

Aquesta "liberalització del mercat" dels valors no vol dir que ja no hi hagi valors. Només vol dir que no hi ha tant clarament valors absoluts i necessaris per a tothom, almenys de forma evident.

"En els carrers de les nostres ciutats hi ha molta gent que accepta valors, fins i tot valors absoluts, siguin religiosos, racials, patriòtics, econòmics, ètics o d'un altre tipus. El que ningú no pot pretendre és que els seus valors –o els del seu grup– siguin valors absolutament necessaris o necessàriament absoluts. Pensar –com sembla que ho fan els postmoderns– que quan no hi ha valors absolutament necessaris, ja no hi ha valors, és fer el joc a l'absolutisme que es vol criticar: i és que s'està acceptant que "o tot o res"[13].

L'existència d'un pluralisme de valors no implica que tots els valors hagin de pesar igual. És possible identificar uns valors –també ètics, morals i religiosos– que els ciutadans són capaços de jerarquitzar individualment, tot i acceptar que aquests no tenen per què ser ni únics ni vinculants per a la resta de conciutadans.

La meitat de catalans (55%)[14] és moralment relativista, atès que considera que no hi pot haver mai línies direc-

trius absolutament clares sobre el que és el bé i el mal. Per a ells, el que és bo o dolent depèn completament de les circumstàncies del moment. Tot i això, la pluralitat d'opinions és elevada, tot destacant el major relativisme entre els catalans més joves, les classes mitjanes i altes i les persones més postmaterialistes i menys creients.

Una altra dada comuna en la majoria de catalans és la vinculació dels valors propis amb els interessos individuals, tot deixant en segon terme la preocupació pels altres i el conjunt de la societat. Per aquesta raó, la major claredat moral (diferenciació entre el bé i el mal), que suposa la racionalitat egoista del present, facilita l'exigència d'un comportament ètic a la resta, d'un menor nivell de compassió amb qui no compleix la norma i d'una major exigència d'ordre.

En aquesta línia, desglossant accions susceptibles de judici moral, podem afirmar que la tolerància és una actitud majoritària[15] entre la població catalana en aquells aspectes que no afecten negativament a cadascú, però que la severitat també existeix en allò que transgredeix la moral pública o els interessos personals (vegeu la taula 4). Entre els catalans hi ha una equiparació entre legitimitat i legalitat, és a dir, una acceptació d'allò que està permès per la llei (divorci, avortament, eutanàsia, homosexualitat, objecció de consciència, etc.), encara que hom no ho practiqui i una intransigència amb allò que la llei no permet (robatori, conduir begut, suborn, drogues).

Complementàriament, els catalans són més flexibles en els assumptes privats i que l'afecten directament (moral familiar i sexual i allò que no transcendeix directament a l'àmbit públic) que no en els assumptes que afecten a tercers (moral pública). D'altra banda, cal constatar l'elevat nivell de tolerància[16] de la majoria del poble català amb "els diferents" i la important crítica a les actituds insolidàries[17] (vegeu les taules 5 i 6).

Malgrat aquest estat de civisme general, no es pot deixar de mencionar l'existència de determinades actituds incíviques per part de segments concrets de la societat. Per exemple, parlant d'insolidaritat hi ha percentatges prou elevats de persones que justifiquen actituds xenòfobes

TAULA 4. FINS A QUIN PUNT ES PODEN JUSTIFICAR LES SEGÜENTS ACCIONS:

Escala 1-10 de justificació d'accions	Catalunya	Espanya
Divorci	5,47	5,31
Matar en defensa pròpia	5,25	5,34
Quedar-se uns diners que s'han trobat	4,43	4,14
Eutanàsia	3,84	3,88
Homosexualitat	3,48	3,43
Mentir per interès propi	3,36	3,11
Prostitució	2,93	2,84
Relacions sexuals entre menors d'edat	2,81	2,35
Enganyar, si es pot, en el pagament d'impostos	2,73	2,67
Reclamar beneficis de l'Estat als quals un no té dret	2,60	2,78
Evitar pagar el bitllet en algun transport públic	2,37	2,39
Tenir una aventura fora del matrimoni	2,30	2,38
Suïcidi	2,29	2,15
Oposar-se violentament a agents de la policia	2,22	2,34
No informar dels desperfectes que vostè hagi pogut provocar accidentalment a un cotxe aparcat	2,06	2,00
Comprar una cosa sabent que ha estat robada	1,87	1,79
Prendre drogues (marihuana o haixix)	1,61	1,64
Llençar escombraries en un lloc públic	1,60	1,62
Que algú accepti un suborn en el compliment de les seves obligacions	1,57	1,50
Amenaçar treballadors que es neguen a participar en una vaga	1,56	1,64
Conduir sota la influència de l'alcohol	1,55	1,56
Assassinat polític	1,52	1,53
Agafar i conduir un cotxe que pertany a algú que vostè no coneix	1,47	1,50
(Base)	(1.064)	(2.637)

Font: Andrés Orizo, F. (1991), pàg. 138. (Escala d'1 a 10 on 1=gens justificable i 10 totalment justificable)

TAULA 5. CONSIDERA JUSTIFICABLE QUE HI HAGI GENT QUE...

% de justificació	Total	Sexe		Edat (anys)				
		Home	Dona	16-24	25-34	35-49	50-64	+65
No vagi a la mili i es faci objector	57,4	58,5	56,3	71,9	73,7	60,6	43,1	37,3
Desconfiï dels estrangers i dels immigrants en general	24,1	26,9	21,5	28,8	22,4	22,8	28,7	17,6
Després de molts anys de viure a Catalunya no s'hi integri	23,1	25,4	21,0	40,4	25	18,7	19,2	14,1
No vulgui tenir una família gitana per veïna	22,5	24,1	21,0	14,4	25,7	21,8	25,7	24,6
Faci costellades al bosc a l'estiu	21,9	28,8	15,5	30,1	25	23,3	13,2	18,3
No pagui tots els impostos que pertoquen	20,8	21,5	20,0	26,0	28,3	19,2	15,0	16,2
Aparqui el cotxe sobre la vorera	19,3	23,1	15,7	28,8	30,3	19,7	11,4	6,3
Modifiqui la seva conducta davant d'un portador de la sida	18,8	21,8	15,9	17,8	20,4	18,7	21,0	15,5
Tracti com a delinqüents als drogoaddictes	18,5	21	16,2	23,3	20,4	20,7	16,2	11,3
Pensi que els homosexuals són malalts	15,0	15	15	10,3	6,6	13	18	28,2
Pinti grafits a la via pública	14,3	15,8	12,8	29,5	17,1	15,5	4,8	4,9
Quan condueixi sovint vagi a més velocitat de la permesa	13,5	21,2	6,3	24,7	21,7	13,0	5,4	3,5
No faci res per ajudar els pobres	12,5	17,6	7,7	15,8	19,1	7,3	10,2	12,0
Pensi que la gent gran és una càrrega familiar	8,1	7,8	8,5	11,6	7,2	6,7	6,0	9,9
Pensi que un disminuït no pot complir bé la seva feina en un treball	8,0	8,3	7,7	8,9	5,9	7,3	9,0	9,2
No tracti d'igual manera els homes i les dones	5,3	6,2	4,3	4,8	4,6	4,1	6,0	7,0
	(Base: 800)	(386)	(414)	(146)	(152)	(193)	(167)	(142)

Font: Institut DEP (1995 a). (Pregunta suggerida i múltiple).

respecte als estrangers i els immigrants en general (24%) o l'ètnia gitana en particular (23%), o també hi ha qui justifica actituds de poca urbanitat en relació amb els incendis forestals (22%), l'aparcament inadequat dels vehicles (19%) o l'excés de velocitat (14%). Amb referència a la tolerància, tot i el nivell positiu general, cal destacar el percentatge de persones que encara se senten incòmodes amb els malalts de la sida (19%), els drogoaddictes (19%) o els homosexuals (15%).

Introduïts els aspectes de caràcter ètico-moral que resumeixen el caràcter tolerant de la majoria dels catalans, val la pena repassar el paper de la religió en la seva vida. Malgrat el fort procés de secularització produït en les darreres dècades a Catalunya i la resta de països occidentals, la majoria de catalans continuen essent persones religioses –en sentit ampli– ja que tenen en compte el que els transcendeix i el més enllà. Per exemplificar-ho, un 71%[18] dels catalans manifesten que pensen –sovint o a vegades– en el sentit i l'objectiu de la vida i un 56% pensen sovint o a vegades en la mort.

El catalans, però, projecten majoritàriament la transcendència més sobre la vida mateixa, i s'aproximen més al pensament de l'ètica protestant que no en el més enllà. Per exemple, un 81% dels catalans creu que "el sentit de la vida és mirar d'obtenir-ne el millor que es pugui", o en un 67% que "la mort és inevitable i, per tant, no té sentit, preocupar-se'n". La majoria de catalans, alhora, no creu que "la mort només té sentit si es creu en Déu" o que "la vida només té sentit si Déu existeix". La majoria de catalans, per tant, té inquietuds sobre els objectius vitals, però no els dóna, majoritàriament, respostes ultramundanes, sinó terrenals.

Les principals diferències en les inquietuds religioses fan referència a l'edat. Com més edat tenen les persones, menys ascetisme es manifesta. Pel que fa al gènere, les diferències entre homes i dones existeixen, però, el canvi social produït les darreres dècades ha retallat sensiblement les diferències actitudinals.

En relació amb el comportament religiós, cal mencionar com malgrat la pertinença formal del 73% dels catalans a una religió –en un 97% dels creients és catòlica–, l'assistència a l'església no és habitual entre els ciutadans (només un 28% hi va almenys una vegada al mes) ni el resar sovint a Déu (19%). En canvi, això no vol dir que el

TAULA 6. FINS A QUIN PUNT LI PREOCUPA LA INSOLIDARITAT AMB ELS MENYS AFAVORITS?

Intolerància	1997	1995
Molt	36,7	33,9
Força	55,2	59,2
Poc	6,4	4,9
Gens	0,7	2,0
Ns / nc	1,0	-
(Base)	(800)	(800)

Font: Institut DEP (1997).

cerimonial religiós no estigui arrelat entre els catalans –fins i tot en bona part dels no creients–, atès que el naixement, el matrimoni i la mort preferiblement els celebra religiosament el 68% de la població. La pràctica religiosa dels catalans és, per tant, reduïda quantitativament, però important simbòlicament.

Per finalitzar aquest capítol, val a dir que un 40% de catalans creu que l'Església i els seus representants poden tractar les necessitats espirituals de l'home, però un 50% pensa que l'Església no ha de donar resposta als problemes morals i les necessitats de l'individu, ni als seus problemes familiars (56%) ni als problemes socials del país (60%). L'Església, per tant, per la majoria de catalans s'ha de limitar a les qüestions espirituals.

Els valors polítics

Contràriament al que es podria pensar si només ens fixéssim en les notícies dels mitjans d'informació, la política no és la principal preocupació ni tema d'interès dels catalans.

Ni en sentit ampli (allò que afecta la "polis", és a dir el país, en relació amb mitjans pels quals s'empra el poder, per afectar l'abast i el contingut de les activitats del govern i l'administració) ni en sentit estricte (allò que fan els partits polítics) la política és un referent institucional o valor determinant en la vida quotidiana dels catalans.

Només un 21% de ciutadans manifesta que la política és important en les seves vides[19]. Només un 25% dels catalans s'interessa per la política i només un 28,3%[20] s'interessa per la informació política en els mitjans de comunicació. Els catalans polititzats són més actius, més sensibles des d'un punt de vista nacional i social i, sovint, més líders d'opinió i dinamitzadors de la societat civil.

Aquesta baixa preocupació i compromís polític no significa, però, que no hi hagi una acceptació del sistema democràtic, sinó més aviat un traspàs de responsabilitats a una classe dirigent i una certa indiferència sobre l'impacte de les polítiques públiques en la vida personal de cadascú. Així, en general, més de la meitat dels catalans (55%) no parla mai de política i només un 36% intenta convèncer –sovint o de tant en tant– els amics sobre les seves conviccions polítiques.

Per això no estranyen els relativament baixos índexs de participació electoral a Catalunya tant a nivell d'eleccions generals (77%[21] de la població) com al Parlament de Catalunya (64%), ni tampoc el reduït suport actiu a altres formes de mobilització política alternatives com per exemple participar en manifestacions o signar peticions a favor o en contra de quelcom o d'algú.

El ciutadà mitjà de Catalunya, per tant, es presenta com un individu més concentrat en els seus interessos i problemes personals, familiars i professionals –és a dir, el seu món privat– que no en compromisos o interessos de caire sociopolític. Per això, actualment, hi ha una reduïda voluntat de participació política –institucionalitzada o no– i una escassa capacitat de mobilització social. Malgrat els esforços institucionals per dinamitzar les associacions voluntàries i el voluntariat, malgrat el tòpic de la vitalitat de la societat civil catalana –entesa conceptualment en sentit estricte–, les enquestes ens indiquen que, actualment, un 13,9%[22] dels catalans pertany a associacions o organitzacions voluntàries i un 9,9%[23] presta treball voluntari de servei als altres o a la societat.

Com en tot, les xifres es poden llegir de forma diversa. Però el que aquí és rellevant és que la gran majoria de ciutadans no participa activament ni en l'àmbit cívic, ni en l'àmbit polític més estricte. Les reduïdes taxes de participació ciutadana no signifiquen un rebuig a l'associacionisme i al voluntariat, sinó l'existència d'una cultura política i d'un sistema sociopolític que, fins fa pocs anys, no han convidat gaire a participar-hi. Ans al contrari, la majoria de moviments (socials, culturals, comunitaris, de protecció civil, ambiental, etc.) tenen un creixent nivell de participació ciutadana[24] (vegeu la taula 7).

Aquesta identificació amb els nous moviments socials es fa més patent entre la gent ubicada en l'esquerra política que no en posicions ideològiques de centre o de dretes. I parlant d'ideologies i de valors polítics, no es pot oblidar de mencionar que els catalans se situen en l'escala sociològica esquerra-dreta de deu punts, al voltant del nivell del 4,5", tot demostrant un rebuig majoritari als extrems ideològics i una tendència cap a les posicions centrals, decantats lleugerament cap a l'esquerra. Tot i ser conscient de la necessitat de relativitzar uns termes (esquerra-dreta) que, amb els anys, s'han anat desdibuixant, he cregut oportú deixar l'empremta sobre aquesta qüestió que, d'altra banda, serà tractada amb més profunditat en el capítol sobre política d'aquest estudi de la societat catalana.

Tanmateix, és prou conegut que a Catalunya, difícilment es pot fer una anàlisi política –encara que sigui per tractar la qüestió dels valors– sense considerar, pel cap baix, una altra dimensió ideològica que també determina o indica les preferències polítiques dels ciutadans. Em refereixo al sentiment d'identitat nacional i a la visió de l'encaix de Catalunya en l'Estat espanyol i en la realitat política europea.

En aquest sentit, cal constatar que la ciutadania catalana s'ha anat desenvolupant al llarg de la seva història a partir de la integració social i cultural de fornades migratòries que, amb més o menys velocitat, s'han anat adaptant al tarannà del poble autòcton català, a les seves formes de vida, a la seva llengua i a la seva cultura. La pròpia integració d'aquestes onades migratòries ha suposat, alhora, per a la societat catalana, la incorporació de nous costums, noves influències culturals i lingüístiques, i també, noves maneres de fer i nous valors. Per aquesta raó, el 92,7%[20] de ciutadans d'aquest país se senten catalans i el 86%[21] se senten integrats a Catalunya. Les diferències d'adscripció nacional per raons sociodemogràfiques, tot i existir, no són prou significatives per desvirtuar la força del sentiment de catalanitat. En aquest sentit, cal destacar un també elevat sentiment de catalanitat entre els ciutadans nascuts a fora del Principat o els seus fills.

No obstant això, en reflexionar críticament sobre el sentiment d'identitat dels catalans, cal ser conscients que el que per a molts és impossible –tenir diverses nacionalitats–, per a altres persones és un fet assumible. Això fa que el sentiment majoritari de catalanitat no impliqui, en primer lloc, que tothom entengui la identitat de la mateixa manera i, en segon lloc, que el sentiment d'identificació amb Catalunya signifiqui, per a tothom, l'exclusió de la vinculació sentimental amb Espanya. Hi ha catalans que, atès el seu origen territorial o la seva ascendència paterna, veuen la realitat espanyola com a complementària amb la nacionalitat catalana i, només quan les exigències tècniques de les enquestes forcen a optar entre identitats, es decanten entre l'una o altra adscripció. En aquest sentit, un 20,8%[22] dels catalans es decanta totalment o parcial cap a la identificació nacional amb Espanya, un 41% reparteix equitativament el seu sentiment nacional i un 36,5% es decanta totalment o parcial cap a la nacionalitat catalana.

En un moment com l'actual, en què la globalització de les comunicacions i de les relacions econòmiques és un fenomen evident, totes les tendències indiquen que les identitats es reforcen, contràriament al que alguns teòrics dels vuitanta especulaven. I els sentiments locals i nacionals, lluny d'esvair-se, es reforcen com a valor de seguretat.

TAULA 7. EN QUIN ÀMBIT CÍVIL PARTICIPA COM A VOLUNTARI?

Àmbit de l'entitat	Total
Social (salut, pobresa, immigrants, gent gran, maltractats, etc.)	37,3
Cultural (música, mitjans de comunicació, dansa, festes, formació)	30,5
Comunitari (esportiu, barri, moviments de sensibilització i drets humans, polítics)	27,4
Protecció civil (socorrisme, bombers)	7,8
Ambiental (grups excursionistes, natura)	6,1
Entitats de serveis (punts informació, suport associacions)	5,1
Entitats d'afeccionats /recreatives (col·leccionisme)	4,3
Ocupacionals (contra atur, escoles-taller)	2,3
Altres	12,3
(Base)	(91)

Font: Institut DEC, (1996).

3. TENDÈNCIES FUTURES EN EL CAMP DELS VALORS

Com ja hem dit en la secció introductòria d'aquest capítol, l'observació de les tendències futures en l'àmbit dels valors s'ha de fer, per damunt de tot, a partir dels canvis detectats en l'anàlisi de la població més jove. La resta de població també va sofrint variacions en els seus valors, però els efectes de cohort generats en l'etapa de socialització són normalment molt més rellevants que no els efectes del cicle de vida –és a dir, els propis del fer-se gran– o els efectes de període –com una crisi econòmica o política que provoqui fractures en la societat.

A partir de diverses anàlisis sociològiques empíriques aplicades a la societat catalana, espanyola i europea, quatre són les tendències que insinuen millor l'evolució dels valors, les actituds, els estils de vida i, en definitiva, el comportament del catalans en aquest final de mil·lenni. Són tendències que només es podran contrastar empíricament si, de forma sistemàtica i consolidada, es va mesurant sociològicament el procés de canvi en els valors dels catalans.

Inseguretat i desconfiança

Dèiem en l'anàlisi de la situació actual dels valors dels catalans que, en conjunt, la societat se sentia feliç i satisfeta. També podem afegir la idea de l'optimisme.

Malgrat aquest optimisme i satisfacció vital, la primera de les tendències que marca el futur immediat dels catalans és la inseguretat i la desconfiança, bàsicament, amb l'esdevenidor. Hi ha un clima d'inseguretat individual que ja es respirava en els darrers anys, però que està rebrotant amb força. Hi ha una sensació d'inseguretat individual que, tot i ser un atribut propi d'esquemes materialistes tradicionals, es constata actualment a partir de tots els canvis que s'estan produint en la l'estructura socioeconòmica del país i en el marc polític vigent. El sentiment individual d'inseguretat propi dels noranta, potser perquè en el fons és optimista, a Catalunya no s'escriu en majúscules, ni té res a veure amb el que podien patir els catalans de la postguerra civil, però en context actual té una rellevància especial perquè afecta tots els àmbits de la vida quotidiana i, perquè, particularment, afecta les noves cohorts de catalans, tradicionalment més confiats socialment.

Aquesta tendència afecta aquelles persones que viuen canvis en les pròpies estructures familiars, en una dècada amb un creixement sostingut del nombre de divorcis i separacions. La inseguretat apareix, també, amb la sensació d'inestabilitat laboral creixent compartida tant pels joves que no assoleixen una feina fixa com per les persones de més edat que veuen la fragilitat de determinats llocs de treball. La inseguretat ha arribat, també, al procés de secularització i modernització de la societat catalana que ha posat en crisi, acceleradament, molts dogmes religiosos i la majoria de valors ètico-morals clàssics. El "pare estat", protector del benestar social i dels drets bàsics dels ciutadans, i garant del principi d'igualtat en el seu territori, tampoc es lliura de la desfeta.

En la meva opinió, la inseguretat també s'explica per la pèrdua de credibilitat per part de les principals institucions[28] públiques i de les empreses privades. Els catalans no acaben de confiar en qui compra. Ni en qui ven. També perden credibilitat les professions tradicionals més significades com els mestres, els metges, els jutges i els capellans, i les professions més novelles com els periodistes, els empresaris, els polítics, els funcionaris i els sociòlegs, especialment, si aquests darrers fan enquestes electorals (vegeu la taula 8).

La inseguretat es resumeix, probablement, en la incapacitat d'imaginar el futur a mitjà termini i de poder tenir a l'abast un suport en cas d'alguna ensopegada personal. La desconfiança, en canvi, insinua que, aquest futur haurà de dependre molt més d'un mateix que no de l'entorn social o de les institucions públiques.

Desconcert

La manca de xarxes de seguretat, la desconfiança social i institucional i l'accelerat ritme de canvi cultural i en els valors, però també en les estructures econòmiques i polítiques provoca, no obstant això, un sentiment de desconcert entre els catalans.

El desconcert es caracteritza per una creença que poques coses funcionen bé –ja hem citat el cas de les institucions, però la crítica també val per a moltes empreses i serveis– que hi ha poques persones de referència amb qui confiar –manca de liderat personal, salvant notòries excepcions– i, el que és més important, per una incapacitat de conèixer cap a on hom vol anar, quines són les pròpies aspiracions i els reptes personals i, en definitiva, saber què es vol ser "quan sigui gran". El desconcert existeix perquè hom no acaba de distingir en quina direcció hi ha la sortida adequada.

TAULA 8. FINS A QUIN PUNT CONFIA EN LES SEGÜENTS INSTITUCIONS:

% de confiança en	Catalunya	Espanya
El sistema d'ensenyament	61	61
La premsa	55	51
La policia	51	57
La Comunitat Europea	50	51
Les grans empreses	50	48
El sistema de lleis	44	45
L'Església	39	53
El sistema de la Seguretat Social	38	39
El Parlament	35	42
Els sindicats	35	39
Els funcionaris	34	37
Les forces armades	30	41
L'OTAN	20	23
(Base)	(1.064)	(2.637)

Font: Andrés Orizo, F. (1991), pàg. 178.

El desconcert es reprodueix, per exemple, en l'àmbit dels estudis. La desorientació escolar de molts adolescents, augmentada després de l'aplicació de la nova reforma educativa, i l'obsessiva necessitat d'ampliar el nombre de títols i de mestratges per part de les noves –i no tant noves– fornades de llicenciats universitaris, en són dos botons de mostra.

Desconcert en el treball quan els professionals de més edat pretenen assumir el màxim de responsabilitats per no perdre la posició de cara al futur davant d'uns joves[29] –sovint més preparats– que van canviant sovint de feina "per provar-ho tot" o per mirar de superar la manca de reconeixement professional.

Desconcert en la distribució de rols en els matrimonis o parelles, sobretot si ambdós gaudeixen d'un lloc de treball i tenen fills: les dones, estressades per haver de combinar les exigències laborals –al mateix nivell que els homes– amb les familiars –gairebé sempre en major grau– la majoria d'homes –exceptuem-ne aquells que encara gaudeixen d'un estatus privilegiat en la divisió sexual del treball– intentant trobar el paper adequat i còmode en la família i poder-ho combinar amb el que se li demana de dedicació laboral.

Desconcert entre el conjunt de la població que, superat per les circumstàncies i la sobredosi d'ofertes, és incapaç de distingir si amb els seus estalvis li convé preparar-se un pla de jubilació o comprar un fons d'inversió; si val la pena pagar una quota de cobertura sanitària privada, per si un cas la sanitat pública fa fallida; un ciutadà que pagaria amb més tranquil·litat i transparència els impostos si sabés, clarament, què se'n fa dels seus diners.

Aquest sentiment de desconcert és, això no obstant, optimista perquè, malgrat tot, els catalans tenen la percepció que se'n sortiran. Els catalans, majoritàriament, tenen una percepció esperançada, però, alhora, realista i prudent del futur per a ells i per al país. En aquesta dimensió cal situar la dada segons la qual el 90% dels catalans confia en el futur de Catalunya[30], contraposada amb la creença per part del 42% dels joves que creuen que les generacions del futur viuran pitjor que ells mateixos.

Reinventar-se un mateix controlant la pròpia vida

El procés de modernització de la societat catalana, acompanyat d'aquest sentiment de pèrdua de les xarxes de seguretat i de desconcert, està afavorint una evolució de les actituds dels catalans cap a la individualització, és a dir, cap a l'autonomia creixent dels individus que malden per desenvolupar particularment les pròpies normes i valors en el camp ètic, religiós, polític o social. Aquesta individualització consisteix en un recolliment personal on les persones tendeixen a assumir individualment les responsabilitats associades als seus problemes. El canvi, dirien els catalans, comença per un mateix.

És un intent de reinventar-se un mateix, on la millor recepta per encarar amb èxit l'esdevenidor consisteix a planificar el futur i controlar la pròpia vida, començant

TAULA 9. SITUACIÓ PERSONAL, RESPECTE A LA GENERACIÓ DELS PARES/LA GENERACIÓ FUTURA

Situació personal (joves 16-35 anys)	Catalunya (1)	Espanya (2)	Europa (2)
La generació actual viu millor que l'anterior	79	69	56
La generació futura viurà pitjor que l'actual	48	41	56
(Base)	(800)	(500)	(3.278)

(1) Font: Institut DEP (1995)
(2) Font: Yankelovich Young-Adult Monitor Europe (1995)

per gestionar el propi temps de treball i de lleure, tot assumint els riscos de manera controlada i confiant bàsicament només en un mateix com a garantia de seguretat i autonomia. En aquesta direcció, la pròpia llar, la família i les relacions primàries recuperen un paper central.

En aquest esforç de reinvenció personal a partir de la racionalitat egoista pròpia del procés d'individualització, les tendències poden derivar en dos sentits. En el sentit positiu, els principis que poden regir l'orientació de les accions futures són l'autorealització personal, el propi desenvolupament i la recerca de la felicitat individual. En el sentit negatiu, poden reaparèixer amb força l'egoisme, l'hedonisme i la reducció de la qualitat de les relacions socials, la dependència de les instàncies institucionals i la influència de l'entorn social, en general.

L'aspiració personal en aquest intent de reinvenció personal s'apropa a la recerca de l'autenticitat i la identitat. En la recerca de la identitat, la comunitat, com més propera, esdevé més vàlida. La voluntat de pertànyer, de compartir valors, estils de vida i llenguatge similars, d'intercanviar experiències, rituals i preocupacions és la pròpia dels propers anys. En aquest sentit, s'explica el revisclament de les identitats nacionals, locals i grupals, l'impuls de determinats cerimonials i, també, el retorn d'un cert romanticisme dels orígens.

La recerca d'equilibri

La tendència cap a la reinvenció personal no és, però, un mapa de rutes clar i unívoc. No hi ha un model únic de pensament ni unes utopies clares de futur. El procés de fragmentació i desestructuració dels valors que pateix la societat catalana –similar en la majoria de països moderns– no facilita les coses. La resposta dels catalans passa per la voluntat d'aconseguir un equilibri: entre idees i valors, en el repartiment de rols familiars, en els codis de vida; entre autodisciplina i autoindulgència; entre treballar dur i viure bé; entre conformisme social i lluita individual; entre estalviar i gastar. Però aquest equilibri, lluny de ser assolit, té tendència a trencar-se. Els esforços en l'intent de recerca de la posició mitjana no redueixen la sensació d'inseguretat, frustració, cansament, desorientació, ansietat i neguit. I, en canvi, els problemes continuen i les solucions no s'apropen. Per tant, és un equilibri no fructificat i, a més, dolorós. Però un esforç que val la pena. Per avançar.

Els catalans es troben, per tant, en un moment de transició que suposarà canvis importants no en la línia de retornar al passat, sinó en la recerca d'un nou sentit vital que permeti encaixar els components afectius amb els racionals, que permeti reconciliar subjecte i raó, encara sigui a canvi de riscos, dificultats i errors.

NOTES

1 Josep Maria Terricabras (1990), pàg. 29.
2 R. Inglehart (1991), pàg. 35-36. Aquestes nocions actuals reflecteixen, sovint sense citar-les, concepcions clàssiques de la sociologia. Vegeu la teoria de les generacions, per exemple, de Karl Mannheim.
3 Societat civil entesa en el sentit de Víctor Pérez Díaz, segons el qual hi ha societats constituïdes per una xarxa d'institucions sociopolítiques (govern) socioeconòmiques (mercat) i associacions creades per individus autònoms i lliures que interaccionen entre si, ofertant i demanant missatges, identitats i productes, a partir d'una organització política –diguem-li Estat– que actua sota l'imperi de la llei i, per tant, sota uns límits clarament definits.
4 J. Ferrater Mora (1990), pàg. 27-48.
5 Institut d'Estadística de Catalunya. (1994). Estructura població per grups d'edat.
6 F. Andrés Orizo (1991a), pàg. 51-52.
7 Institut d'Estadística de Catalunya. (1994). Convivència a casa dels pares.
8 Institut d'Estadística de Catalunya. (1996). Evolució de la nupcialitat de1994.
9 F. Andrés Orizo (1991a), pàg. 237.
10 F. Andrés Orizo (1991a), pàg. 237.
11 Yankelovich Young-Adult Monitor Europe. (1995), pàg. 66.
12 CIS. (1995a), pàg.10.
13 J.M. Terricabras (1990), pàg. 31.
14 F. Andrés Orizo (1991a), pàg. 130.
15 F. Andrés Orizo (1991a).
16 Institut DEP. (1995a), pàg. 50.
17 Institut DEP. (1997).
18 F. Andrés Orizo. (1991a), pàg. 143-165.
19 F. Andrés Orizo. (1991a), pàg. 70.
20 Institut DEP. (1995b.), pàg. 8.
21 Departament de Governació. (1995-1996) Resultats electorals.
22 Institut DEP. (1996).
23 Institut DEP. (1996).
24 Institut DEP. (1996).
25 CIS. (1995b).
26 Institut DEP. (1997), pàg. 20.
27 CIS. (1995a), pàg.13.
28 Andrés Orizo, F. (1991a), pàg. 184.
29 Són els joves JASP de la publicitat del Renault Clio.
30 Institut DEP. (1995a), pàg. 29.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALMOND, G. i VERBA, S. (1980), *The civic culture revisited*; Boston, L. Brown.
- ANDRÉS ORIZO, F. (1991a), *El sistema de valors dels catalans*; Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis.
- ANDRÉS ORIZO, F. (1991a), *Sistemas de valores en la España de los 90*; Madrid, CIS. Siglo XXI de España Editores.
- ANDRÉS ORIZO, F. (1991b), *Los nuevos valores de los españoles. España en la encuesta europea de valores*; Madrid, Ediciones SM.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1995a), *Percepción de la realidad sociopolítica en Cataluña*; Estudio 2.137.

- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1995b), *Postelectoral Cataluña*; Estudio 2.199.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1994), *Dimensions del voluntariat*; Generalitat de Catalunya.
- EUROBARÒMETRE (1991), *Trends 1974-1990. Sondages Eurobaromètre Standard*; Brussel·les, Comissión des Communautés Européenes.
- FERRATER MORA, J. (1980), *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*; Barcelona, Edicions 62.
- GINER, S. (1985), *Comunió, domini, innovació (Per una teoria de la cultura)*; Barcelona, Laia.
- GINER, S., FLAQUER. L., BUSQUET J. BULTÀ, N. (1996), *La cultura catalana: el sagrat i el profà*; Barcelona, Edicions 62.
- INGLEHART, R. (1977), *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*; Princeton, Princeton University Press.
- INGLEHART, R. (1991), *El cambio cultural en la sociedades avanzadas*; Madrid, CIS. Siglo XXI de España Editores.
- INSTITUT DEP (1995a), *Els catalans i el civisme*; Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT DEP (1995b), *Ciència i societat: estudi sobre la percepció de la ciència per part de la societat*; Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT DEP (1996), *Els catalans i el voluntariat*; INCAVOL, Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT DEP (1997), *Els catalans i el civisme*; Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994), *Estructura de la població per grups d'edat*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994), *Convivència a casa del pares*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Enquesta de població activa*; Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Evolució de la nupcialitat*; Generalitat de Catalunya.
- PÉREZ DÍAZ, V. (1993), *La primacía de la sociedad civil*; Madrid, Alianza Editorial.
- TERRICABRAS, J.M. (1990), *La ciutat educadora*; Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- YANKELOVICH MONITOR USA (1991-1995).
- YANKELOVICH YOUNG-ADULT MONITOR EUROPE (1995).

EDUCACIÓ I CIÈNCIA A CATALUNYA

Jordi Guiu
Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia
Universitat Pompeu Fabra

1. ESCOLA, EDUCACIÓ I CIÈNCIA

Entre les missions atribuïdes a l'escola n'hi ha hagut algunes de ben realistes i altres de caire més utòpic. A l'escola, se li ha demanat mantenir els nens i les nenes ocupats mentre els seus pares treballaven i, alhora, que els inculqués aquelles pautes necessàries per integrar-los socialment. La implantació de l'ensenyament obligatori i gratuït té a veure amb la primera demanda; l'ensenyament de la llengua nacional, la transmissió d'uns determinats valors, l'acceptació de l'ordre social existent i, posteriorment, uns coneixements culturals i tècnics cada vegada més complexos, amb la segona. Pel que fa a l'horitzó utòpic, cal dir que han estat molts els teòrics i ideòlegs que han vist en l'educació l'instrument privilegiat de reforma i millora de la societat: una societat plenament educada hauria de ser més justa i millor. Posteriorment, des de mitjan segle XX, s'ha insistit en l'important paper econòmic productiu dels sistemes educatius: la inversió en educació, tard o d'hora, hauria de traduir-se en progrés econòmic i en benestar.

A tots aquests requeriments que històricament s'han fet als sistemes educatius, més tard se n'hi ha afegit altres directament relacionats amb els canvis produïts a les societats industrials avançades. Així, el ritme accelerat amb què es succeixen les transformacions culturals científiques, tecnològiques i productives en aquestes societats ha fet plantejar no només la necessitat d'adaptar els sistemes educatius a les noves realitats, sinó que ha fet qüestionar la mateixa possibilitat d'aquesta adaptació. Hi ha qui creu que l'escola, per més que canviï, es reformi i es transformi, mai podrà ajustar-se a l'augment quantitatiu i qualitatiu de la demanda d'instrucció. I és en aquest sentit que cada vegada s'insisteix més en els límits de l'actuació escolar. Per exemple, donada la impossibilitat d'ensenyar i aprendre tot allò que serà necessari per desenvolupar-se exitosament en la vida social i professional, hom considera que l'objectiu de l'escola ja no ha de ser tant el d'inculcar determinats continguts, com el d'ensenyar aquelles estratègies i capacitats necessàries per aprendre'n de nous, d'acord amb les noves necessitats. És el que se'n diu "aprendre a aprendre". D'altra banda, cada vegada es té més en compte l'ampliació de l'escenari formatiu. Si aquest tradicionalment havia estat la família i el taller, a les societats modernes ben aviat s'afegí l'escola, i així es van formalitzar molts dels aprenentatges que abans s'adquirien d'una manera informal. Ara es reconeix cada vegada més la importància dels aprenentatges informals[1], el paper dels mitjans de comunicació de masses, les anomenades activitats extraescolars, la pedagogia del lleure, i l'ensenyament no reglat, és a dir, la formació ocupacional i continuada i el reciclatge professional.

2. TRADICIÓ PEDAGÒGICA I REFORMA ESCOLAR A CATALUNYA

La societat catalana, com la majoria de les societats avançades, ha viscut l'expansió i el creixement del sistema educatiu com a efecte i a la vegada com a causa del canvi social. Tanmateix, i ja des del període que va de començament de segle fins a la Guerra Civil, la societat catalana ha tingut una especial preocupació per fer de

l'educació –i no només l'escolar– un instrument de transformació social i reivindicació política, especialment pel que fa a la difusió dels diferents catalanismes. I aquesta actitud ha tingut el seu reflex tant en les diferents tendències del moviment obrer com en els diversos sectors il·lustrats de la classe mitjana i la burgesia. Només cal recordar aquí la introducció, a començament de segle, de la mà dels sectors més progressius de la burgesia, del moviment de l'Escola Nova semblant al que ja existia a Europa i Nord-Amèrica, la introducció de mètodes com els de Montessori o Decroly, l'activitat de figures com Joan Bardina, Alexandre Galí, Artur Martorell i Rosa Sensat o, amb un caire més popular i anticlerical, les Escoles Modernes, la figura de Ferrer i Guàrdia i els ateneus obrers.

Aquesta tradició pedagògica fou la que nodrí les actuacions en matèria educativa de les institucions catalanes: Mancomunitat, Generalitat i ajuntaments. Lògicament el franquisme va suposar una interrupció d'aquesta línia d'actuació[2]. Per una banda l'adoctrinament del magisteri d'acord amb els valors del nou estat totalitari i per altra banda la depuració del professorat[3], en el marc d'una repressió general a la cultura catalana, varen obrir un període de discontinuïtat en la tradició de renovació pedagògica viva fins al final de la República. A la postguerra només unes poques escoles privades no vinculades a ordes religiosos van mantenir una certa inquietud i preocupació pedagògica. Aquestes escoles van acollir els fills del sector catalanista i culte de la burgesia[4]. En aquest sentit, cal recordar que en general i durant el franquisme, com a mínim fins a començament dels anys setanta, a Catalunya es mantingué una estructura educativa que a grans trets podríem caracteritzar de la següent manera:

(1) Una clara separació entre les escoles privades, majoritàriament en mans de l'església, per als fills de les classes mitjanes i altes, i les escoles públiques, anomenades "nacionals" per als fills de les classes populars. Per als qui volien escapar del dilema escola religiosa o escola pública lligada a la ideologia "oficial", només els quedava l'alternativa de les escoles privades: les vinculades a l'esmentada tradició de renovació pedagògica o les petites acadèmies de barri, que oferien múltiples ensenyaments: pàrvuls, batxiller, comerç, idiomes..., sovint en unes condicions molt precàries i sense cap mena de preocupació pedagògica.

(2) Una notable desconsideració de l'educació infantil i la formació professional i una forta valoració del batxiller i la universitat.

(3) Una separació entre l'ensenyament per als nois i per a les noies, que no només rebien una educació per separat, en aules diferents, en escoles diferents, sinó també programes diferents. Amb tot, el més remarcable és que el circuit educatiu privilegiat batxiller-universitat era bàsicament transitat per nois (de classe alta i mitjana-alta). D'altra banda, aquesta estructura escolar era perfectament funcional als objectius polítics del règim franquista: enfortir el nou Estat "nacional-catòlic", destruir qualsevol rastre de cultura popular i reforçar el classisme i el sexisme.

L'any 1970, amb la promulgació de la Llei general d'educació, coneguda com Llei Villar, va suposar un primer intent, molt limitat, de modernitzar i adaptar l'aparell escolar franquista a les noves necessitats del sistema productiu. En aquest sentit, es va suavitzar el control polític i ideològic, es va crear un nou sistema de formació professional orientat a millorar la qualificació de la mà d'obra, es varen reordenar els cicles educatius, unificant l'ensenyament bàsic obligatori (EGB) fins als 14 anys, i es va iniciar la política de subvencions als centres privats, sobretot eclesiàstics.

L'aprovació de la Constitució espanyola de 1978 va suposar la consagració d'uns nous principis bàsics per a l'ensenyament, d'entre els quals destaquen: el dret universal a l'ensenyament, l'obligatorietat i la gratuïtat de l'ensenyament bàsic, la llibertat d'ensenyament i l'autonomia universitària i el compromís per part dels poders públics de garantir aquests drets. D'altra banda, la Constitució garanteix el dret que assisteix els pares perquè els seus fills rebin formació religiosa d'acord amb les seves conviccions, la qual cosa a la pràctica ha suposat un seguit de conflictes i tensions, possiblement encara no resoltes, entre sectors eclesials, organitzacions de pares i Administració. L'Església no només ha fet sentir la veu en aquesta qüestió, sinó que directament o indirectament ho ha fet també a propòsit de les subvencions i ajuts als centres educatius privats.

L'Estatut d'Autonomia, en el seu article 15, atorga competència plena a la Generalitat en matèria d'ensenyament. Resten així a les seves mans: la titularitat dels centres públics i la seva creació, la transformació i la supressió; el règim jurídic del personal, la convocatòria d'oposicions, concursos i trasllats; els programes d'inversió i la construcció de centres docents; el transport escolar, els menjadors, les escoles llar i els centres de vacances; l'autorització i l'establiment de concerts amb centres privats, etc. Pel que fa als continguts educatius, la Generalitat pot elaborar i aprovar plans d'estudis i orientacions

pedagògiques que desenvolupin i complementin els mínims assenyalats pel ministeri de l'Estat. En aquest sentit, les funcions de la Generalitat han consistit bàsicament a adaptar els ensenyaments a la realitat històrica, social i cultural de Catalunya i a promoure la normalització lingüística del sistema educatiu, així com la programació de l'ensenyament del català a tots els nivells. Tanmateix, l'Administració central segueix tenint competències en elements claus del sistema educatiu, essent aquest encara lluny d'esdevenir plenament nacional .

3. REFORMA EDUCATIVA ACTUAL

A partir de l'any 1982, amb el triomf electoral socialista, es va endegar un nou procés de reforma que es va concretar en tres lleis orgàniques per a tot el territori de l'Estat: la LODE, la LRU i la LOGSE. Amb aquest seguit de disposicions es pretenia adaptar el sistema educatiu a la nova situació democràtica del país, a la seva progressiva integració a Europa i, en general, als nous canvis socials, econòmics i laborals. Per descomptat, formen part dels seus propòsits el que gairebé solen ser tòpics de tota reforma educativa: augmentar la igualtat d'oportunitats, reduir les desigualtats i millorar la qualitat de l'ensenyament. Aquests objectius es volen assolir, per una banda, implantant una nova concepció de l'ensenyament d'acord amb els nous corrents psicopedagògics, i entroncant, en certa manera, amb els moviments de renovació pedagògica ja esmentats; i per altra banda, amb una nova estructura del sistema educatiu.

L'actual reforma educativa pretén orientar el procés d'ensenyament-aprenentatge a partir d'un marc curricular de caràcter prescriptiu (l'anomenat *disseny curricular base*) on s'estipulen els objectius educatius i els mitjans adequats per assolir-los, així com diverses orientacions per al professor pel que fa a selecció i seqüenciació del contingut, els mètodes, els materials i els sistemes d'avaluació. Una qüestió emblemàtica d'aquesta reforma és el tractament de la diversitat i per això es diu que aquestes orientacions generals després han de ser adaptades a les circumstàncies educatives concretes: centre, grup-classe i, finalment, si cal, a l'individu mateix, al seu propi ritme d'aprenentatge, a les seves especials dificultats.

Pel que fa a l'estructura del sistema educatiu, és aquí potser on els canvis han estat més visibles, com a mínim des de fora de la comunitat educativa. Fins fa poc i des de la promulgació de la Llei general d'educació de l'any 1970, els àmbits educatius generals establerts eren: educació preescolar, de caràcter no obligatori i dividida en dues etapes: llar d'infants (2 i 3 anys) i parvulari (4 i 5 anys), educació general bàsica, de caràcter gratuït i obligatori, organitzada en vuit cursos que estaven distribuïts en tres cicles i que conduïen a l'obtenció de la titulació de graduat escolar o el certificat d'escolaritat, en el cas de no haver-se aprovat totes les assignatures; batxillerat, amb tres cursos de durada i que orientava els alumnes cap als estudis universitaris o la formació professional de segon grau; formació professional, de caràcter teoricopràctic, està dividida en un primer grau de dos cursos i un segon grau de tres; i finalment l'ensenyament universitari que condueix a les seves pròpies titulacions.

L'actual reestructuració del sistema educatiu segons la reforma suposarà diferents novetats. En primer lloc, la consideració de l'educació infantil (0 a 6 anys) com una etapa educativa amb característiques pròpies i diferenciades. En segon lloc, l'establiment de l'educació primària, amb sis cursos (dels 6 als 12 anys), de caràcter obligatori i organitzada en tres cicles de dos anys. En tercer lloc, hi ha un dels canvis més emblemàtics: l'extensió de l'escolarització obligatòria fins als 16 anys amb l'anomenada educació secundària obligatòria (ESO), organitzada en quatre cursos de caràcter comprensiu amb un nucli de matèries comunes i obligatòries i altres d'optatives. I en darrer lloc, l'ensenyament postobligatori, constituït per dues ofertes alternatives: un batxillerat de dos anys amb tres modalitats –ciències humanes i socials, ciències naturals i de la salut, i tècnic– i que condueix als estudis universitaris, i la formació professional específica de grau mitjà, de durada variable i que capacita per al desenvolupament de diverses professions.

4. CREIXEMENT DE L'ENSENYAMENT MITJÀ I UNIVERSITARI

Actualment el sistema educatiu català té unes dimensions considerables. De fet, des dels primers mesos de vida fins als vint-i-tants anys, la major part de la població està escolaritzada, per bé que el període estrictament obligatori arribi actualment només fins als 16 anys. I després l'educació segueix, encara que sigui per altres camins: en l'educació no formal, el món del treball, la vida quotidiana, l'oci, etc. L'educació s'ha estès en el temps que les persones hi inverteixen i en el conjunt de sectors socials que s'hi impliquen. I això ha estat un fenomen de les darreres dècades. A final dels anys seixanta, a Catalunya encara hi havia un notable dèficit de places d'ensenyament primari. Avui els problemes apareixen per la rees-

TAULA 1. ALUMNES MATRICULATS, PER NIVELLS. CURSOS 1980/81 FINS A 1993/94

	1980/81	1986/87	1990/91	1992/93	1993/94
Alumnes matriculats	1.431.438	1.470.748	1.408.302	1.359.484	1.347.978
Educació infantil	221.545	171.204	150.983	161.480	169.650
Educació primària/EGB	842.957	825.031	695.753	618.493	583.207
Educació especial	-	-	6.974	6.377	6.027
Educació secundària	268.233	337.473	381.218	394.286	403.635
Educació universitària	98.703	137.040	173.374	178.848	185.459

Font: Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament. Gabinet Tècnic.

tructuració de les aules de primària a causa de la caiguda demogràfica.

Però si ens atenem al període que va de 1980 a mitjan del 90, observarem que el fenomen més notable ha estat l'augment espectacular de l'ensenyament mitjà i, segurament com a conseqüència de l'anterior, de l'universitari. Si en el curs 80/81 hi havia 268.233 alumnes cursant ensenyament secundari, en el curs 93/94 n'hi ha 403.635. I en aquest mateix període el nombre d'estudiants universitaris pràcticament s'ha doblat: de 98.703 a 185.459.

En general hi ha un lleuger predomini dels estudiants que cursen BUP-COU respecte de la suma total dels que fan FP1 i FP2. La introducció de la reforma, amb l'ESO, el batxillerat i els mòduls professionalitzadors, distorsionen una mica el càlcul. Tanmateix, si ens atenem a les dades anteriors, se segueix observant una clara preferència per la línia d'estudis acadèmics que porten a la universitat més que no pas per la de formació professional.

5. FORMACIÓ PROFESSIONAL REGLADA

La reforma de la formació professional és en molts sentits l'autèntica assignatura pendent del nostre sistema educatiu. La formació professional s'ha vist durant molt temps com la segona opció per a aquells estudiants que en acabar l'EGB no estaven en condicions de cursar el BUP, més que no pas una opció interessant per ella mateixa. No es fa estrany, doncs, que la formació professional de primer grau hagi estat la recol·lectora de gran part dels "fracassats" de l'EGB, la qual cosa no ha fet sinó incidir en el desprestigi i desconsideració d'aquests estudis. Pensem que fins fa poc el primer grau de la formació professional era obligatori per a tots els joves menors de 16 anys que haguessin completat l'EGB i no seguissin els estudis de batxillerat i que per accedir a la formació professional només calia disposar del certificat d'escolaritat, mentre que per fer-ho al batxillerat calia, com a mínim, el graduat escolar. La LOGSE estableix una nova estructura que, entre altres coses, pretén solucionar alguns d'aquests problemes, essent un dels seus fets més significatius la prolongació de l'ensenyament obligatori fins als 16 anys, tot equiparant el final de l'ensenyament obligatori amb l'edat mínima d'incorporació al treball. Amb la nova estructura s'estableix una mateixa via d'accés al batxillerat i a la formació professional (el graduat, en educació secundària).

Caldrà esperar encara uns anys per poder fer un diagnòstic definitiu de les modificacions introduïdes per la reforma en aquest terreny. En qualsevol cas, de moment sembla haver-se superat la dualitat de titulacions d'accés a la formació professional de primer grau, però en canvi se separen molt més l'educació tecnicoprofessional i l'educació tecnicoprofessional de grau superior, per a la qual es requereix el títol de batxiller.

TAULA 2. PERCENTATGE D'ALUMNES MATRICULATS A FORMACIÓ PROFESSIONAL PER BRANQUES A CATALUNYA. 1992-93

Administrativa	44,32
Agrària	1,20
Arts gràfiques	0,66
Automoció	5,74
Construcció i obres	0,52
Delineació	4,75
Electricitat i electrònica	20,26
Fusta	0,63
Hoteleria i turisme	1,07
Imatge i so	0,58
Llar	2,93
Metall	3,71
Moda i confecció	0,69
Perruqueria i estètica	3,63
Química	1,24
Sanitària	5,92
Rotació	1,89
Total	100

Font: Gabinet Tècnic del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. 1992-93.

Com es veu la branca cursada per més estudiants és l'administrativa, fet congruent amb la progressiva terciarització de l'economia catalana. És igualment destacable l'alt percentatge de la d'electricitat i la d'electrònica dins les branques industrials, seguida per la d'automoció. Tanmateix, la distribució de nois i noies segons la branca professional segueix un biaix molt marcat per la concepció sexista tradicional dels oficis. Així aquí és molt destacable el predomini de noies a les branques administrativa, llar, perruqueria i estètica i sanitària. D'altra banda, en canvi, les branques d'automoció, electricitat i electrònica, fusta, metall, etc. són pràcticament de domini masculí. Caldrà veure fins a quin punt la nova formació professional resultant de la reforma educativa en curs és capaç de corregir aquest biaix.

6. FORMACIÓ PROFESSIONAL NO REGLADA

En general tots els àmbits educatius que han estat objecte de reforma en els darrers anys consideren com a objectius el desenvolupament d'una sèrie d'aptituds i d'actituds en els estudiants. El que es pretén, lògicament, és integrar les noves generacions en un món cada vegada més canviant i complex. Per això s'insisteix tant en les orientacions legals i oficials, tant de l'Estat com de la Generalitat, en les idees d'educació general i polivalència, en la formació tant del coneixement com en els valors, en l'adquisició de coneixements, però sobretot d'hàbits i estratègies cognitives. Tanmateix, la política educativa no va només orientada a formar persones, a desenvolupar-les en les seves qualitats i capacitats, sinó que, fins i tot en aquella part de l'ensenyament que no és estrictament formació professional, cada vegada hi sembla tenir més pes l'element professionalitzador i l'assoliment d'aquelles capacitats específiques que permeten als joves accedir al mercat de treball.

Tot i deixar-se sentir en tot sistema educatiu, els requeriments del mercat de treball passen a ser determinants sobretot en el camp de la formació professional no reglada. Aquí ja no es tracta –com en la formació professional reglada– de capacitar els joves perquè **després** es puguin inserir fàcilment en el mercat de treball, sinó que es tracta de respondre directament a les necessitats concretes del sistema productiu i oferir, doncs, joves amb perfils professionals molt específics. Aquí no hi ha plans d'ensenyament més o menys establerts, sinó detecció immediata de necessitats productives i establiment de programes de capacitació *ad hoc*, normalment orientats a joves sense formació professional específica ni qualificació professional. Així s'evitaria el reconegut desfasament que es produeix en l'àmbit de la formació professional entre el moment de la detecció de necessitats, l'elaboració de plans, la seva implementació, el temps requerit de formació i finalment l'egressió de titulats en un moment en què potser les necessitats ja són unes altres. Tant l'anomenada formació ocupacional com la continuada segueixen aquest model, perseguint, en el cas de la primera, la reducció de l'atur a curt termini i l'augment de la competitivitat a llarg termini, i més flexibilitat funcional, estabilitat professional i també més competitivitat, en el cas de la segona.

Tanmateix, les coses no sembla que siguin del tot així. Si ja en la formació professional reglada, els membres de la població més desfavorida són també els que pitjor s'acaben situant en l'estructura productiva, degut entre altres coses a l'existència d'una doble xarxa de formació professional publicoprivada, també en la formació no reglada es produeixen alguns efectes perversos, essent precisament aquells que tenen un major capital formatiu els qui més s'aprofiten d'una política originàriament dirigida als menys afavorits. La formació com a inversió, contràriament al que formularia la teoria del capital humà, estaria sotmesa a rendiments decreixents i, en absolut suposa, per ella mateixa, l'esperada revolució de l'estructura qualifacacional[6].

7. ENSENYAMENT I DIVERSITAT

És evident que a una escola oberta a tothom, no tothom hi arriba igual, ni pel que fa al bagatge cultural adquirit a les respectives llars, ni per les seves capacitats i qualitats naturals, ni pel tipus de cultura ètnica d'origen. Un sistema educatiu que es vulgui democràtic ha de saber tractar amb les diferències dels individus. Tradicionalment l'escola era una institució obertament segregadora: entre rics i pobres, entre nens i nenes i, sobretot, entre aquells que eren cridats a restar-hi per un temps relativament llarg i aquells que ja ni tan sols hi entraven o bé ho feien d'una manera episòdica i circumstancial.

L'actual reforma educativa té com un dels seus principals objectius el tractament i el respecte de la diferència, de manera que cadascú pugui donar de si el màxim que els seus condicionants li permeten i, a la vegada, fomentar el respecte, la tolerància i l'aprenentage mutu entre els diferents. A tal efecte disposa, per exemple, que totes aquelles persones que portadores d'algun tipus de deficiència física o psíquica requereixin algun tipus d'a-

tenció especial siguin escolaritzats conjuntament amb la resta d'alumnes. En aquest sentit, a Catalunya hi havia, el curs 1993/94, 118 centres específics d'educació especial, 40 en el sector públic i la resta en el privat, i que conjuntament atenien 6.027 alumnes. Quan aquestes deficiències no són greus s'intenta integrar els alumnes en el sistema educatiu ordinari. Evidentment aquesta solució no sempre és fàcil, especialment en condicions de relativa massificació a les aules, o amb manca de recursos, quan el professorat no ha rebut la formació necessària per encarar aquest nou repte.

A diferents llocs d'Europa i els EUA es planteja amb força la relació educativa amb les anomenades minories ètniques i la integració escolar dels alumnes d'altres cultures. La recerca científica en educació també ha contribuït en els darrers anys al reconeixement positiu de la diferència i la diversitat cultural[7]. Evidentment aquestes inquietuds tenen molt a veure amb els moviments migratoris procedents del Tercer Món i particularment del Magreb a diferents països europeus. Comparativament amb altres països d'Europa, la situació a l'Estat espanyol i Catalunya és molt menys complicada. Tanmateix, el nostre entorn ha deixat de ser emissor d'emigrants per a ser receptor creixent d'immigrants, tot i que només un 2'5% de la població catalana és d'origen estranger, i d'aquests un quarta part procedeix del Marroc. Però en la mesura que es va produint el reagrupament familiar d'aquests immigrants també va augmentant el nombre d'infants en edat escolar procedents de cultures diferents de la nostra. En algunes àrees de Catalunya, com ara el Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme, Osona, el Vallès Occidental i la Costa Brava, aquests col·lectius poden ja plantejar, en alguns casos, una problemàtica específica en relació amb l'escolarització. En aquest sentit alguns ajuntaments, com ara el de Barcelona, han promogut programes específics d'educació en la diversitat, tant pel que fa a la població infantil com a l'adulta. També el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya va iniciar, el curs 1983-84, el Programa d'educació compensatòria, orientat a aconseguir l'escolarització dins del sistema educatiu i de la manera més normalitzada possible dels alumnes amb més risc de marginació social com ara gitanos, àrabs i d'altres minories ètniques.

Malgrat la insistència recent amb què des del món pedagògic es defensa el respecte al pluralisme cultural i la seva expressió en una educació multicultural, altres veus s'han mostrat molt més escèptiques amb aquests plantejaments[8]. Tot i sent respectuosos amb la diversitat cultural (que en el cas de Catalunya potser la més notòria és la que es produeix entre la població autòctona i la procedent de les onades migratòries dels anys cinquanta i seixanta), hi ha qui creu que no és massa prudent d'estimular-la o accentuar-la a través de l'educació. Això podria conduir a la fixació de mentalitats i subcultures tancades i, finalment, a la cristal·lització d'identitats separades. El reconeixement de la diversitat dels individus i de les seves peculiaritats derivades dels usos lingüístics, de la seva ètnia, l'origen social, la procedència rural, urbana o suburbana, de les seves capacitats físiques, psicològiques i intel·lectuals, és sens dubte un avenç. Tanmateix, aquest reconeixement, clarament present en l'actual reforma educativa, planteja el repte de respondre per igual als imperatius de la integració social i política, a la desitjable promoció de la consciència d'universalitat i l'atenció a les diverses peculiaritats biològiques, econòmiques, socials i culturals.

8. ENSENYAMENT SUPERIOR

Si algun àmbit del sistema educatiu es considera oficialment universalitzador, aquest és el de la universitat. Tanmateix, si alguna cosa pot caracteritzar l'evolució de la universitat a les darreres dècades és sens dubte la seva creixent fragmentació en múltiples i creixents titulacions, cada vegada més orientades a una especialització professional. Potser, aquest pas de la universitat a la "multiversitat" sigui un dels factors que expliqui el per què des de fa anys es parla insistentment de crisi de la universitat. Si més no, està en el rerefons de la tensió, entre un dels objectius tradicionals de la universitat –la formació d'elits socials dotades d'una cultura superior integradora i distintiva– i un dels requeriments actuals: formar tècnics, professionals i directius per a la bona marxa de l'esfera productiva, administrativa i educativa de la nostra societat.

Actualment els estudis universitaris s'estructuren en tres cicles que proporcionen les següents titulacions: diplomat, arquitecte o enginyer tècnic, el primer cicle; llicenciat, arquitecte o enginyer, el segon cicle; doctor, el tercer cicle. La durada dels cicles ha anat canviant, però els estudis de primer cicle segueixen durant tres anys, els de segon cicle ja depèn de les carreres, mentre que el tercer cicle és el que menys estructurat està, però que tanmateix es concreta en dos anys més un treball de recerca.

La Llei de reforma universitària (LRU) atorga autonomia universitària a les universitats en l'àmbit estatutari, de govern, acadèmic, financer i de selecció de professorat. L'Estat es reserva només l'homologació dels títols per mitjà d'unes directrius comunes dels plans d'estudis.

Essent el rector la màxima autoritat acadèmica de la universitat i el claustre el seu màxim òrgan representatiu, les universitats disposen també del seu consell social per mitjà del qual es fa efectiva la representació dels interessos socials.

TAULA 3. PROFESSORS D'ENSENYAMENT UNIVERSITARI. CURS 1993/94

Catedràtics d'universitat	1.004
Catedràtics d'escola universitària	204
Titulars d'universitat	2.822
Titulars d'escola universitària	1.689
Altres	4.624
Catalunya total	10.343

Font: *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95*. Institut d'Estadística de Catalunya.

Fins a l'any 1990, Catalunya comptava amb l'existència de tres universitats públiques: la de Barcelona, l'Autònoma de Barcelona i la Politècnica, totes elles ubicades a la ciutat de Barcelona o rodalies, si bé també tenien centres a altres ciutats com Girona, Lleida i Tarragona. Actualment hi ha a Catalunya deu universitats, dues de les quals són privades i una altra d'ensenyament a distància. Amb aquest increment de centres, l'ensenyament universitari ha incrementat i descentralitzat la seva oferta, situant en aquests moments el nombre d'alumnes matriculats per sobre dels 180.000. En els darrers deu anys el nombre de professors pràcticament s'ha doblat i ha millorat la ràtio professor/alumnes. Tanmateix, aquest augment del professorat s'ha produït bàsicament a través de categories contractualment inestables.

Malgrat el creixement de centres i professorat, cada any es queden uns quants milers d'estudiants a les portes de la Universitat. Sembla ser, però, que els problemes d'accés ja han tocat sostre i que, a partir d'ara, la davallada demogràfica alleugerirà la pressió d'entrada a la universitat. El curs 1996-97 el nombre d'aspirants que han quedat fora –uns 7.000– ja és, per primera vegada, inferior al de cursos anteriors.

Tanmateix, els problemes de l'accés a la universitat no es limiten a l'ajustament global entre l'oferta i la demanda. Els joves procedents de l'ensenyament secundari, a partir d'ara del batxillerat i la formació professional de segon grau, no només aspiren a entrar a la universitat, sinó que ho volen fer en uns estudis concrets que proporcionen una titulació concreta, a vegades d'acord amb les seves capacitats i gustos personals, d'altres simplement en funció de les sortides professionals atribuïdes a tal o qual titulació. El cas és que un nombre, important però difícil de determinar, d'universitaris estan cursant estudis diferents dels que ells voldrien fer. El sistema actual d'accés a la universitat, que combina les notes del seu expedient amb les obtingudes en una sèrie de proves, força els estudiants a establir les seves preferències en funció de la seva nota i l'anomenada "nota de tall", que determina les possibilitats d'entrada a uns estudis concrets d'una universitat determinada. I el percentatge de descontents no s'expressa només per la suma dels estudiants que estan cursant carreres que no es trobaven entre les seves primeres opcions, sinó que inclou també alguns estudiants que, tot i haver-se pogut matricular en una carrera situada en primera opció, arrosseguen la frustració d'haver determinat la primera opció més a partir d'un càlcul respecte a les seves possibilitats reals, que no pas a partir de les seves aspiracions.

TAULA 4. ALUMNES MATRICULATS[1] A LES ESCOLES UNIVERSITÀRIES, FACULTATS I ESCOLES TÈCNIQUES SUPERIORS. CURS 95/96

Universitat de Barcelona	74.618
Universitat Autònoma de Barcelona	31.396
Universitat Politècnica de Catalunya	37.012
Universitat Pompeu Fabra	6.288
Universitat de Lleida	10.838
Universitat de Girona	10.022
Universitat Rovira i Virgili	10.307
Universitat Ramon Llull	8.606
Catalunya total	189.087

[1] Inclou alumnes de centres integrats i adscrits.
Font: *Anuari estadístic de Catalunya 1997*. Institut d'Estadística de Catalunya.

Avui dia sembla estar socialment acceptat que el nombre de places universitàries ha de ser forçosament limitat, si més no el de determinats estudis orientats a l'exercici professional. D'acord amb això potser no sigui dolent adjudicar aquestes places a partir d'un sistema que ponderi els coneixements adquirits per l'estudiant al llarg del temps, amb el grau de maduresa i coneixements mostrat en el moment d'accedir a la universitat. Tanmateix, caldria estudiar els possibles efectes perversos d'aquest sistema, per exemple, a partir de la relació entre les notes obtingudes en la prova d'accés i l'èxit, o fracàs, en els estudis universitaris finalment cursats.

D'altra banda, a Catalunya, junt amb les universitats, hi ha altres institucions d'ensenyament superior, moltes d'elles de caràcter privat i lligades a l'especialització professional i empresarial, però també a les arts, la música, el disseny, etc. Si a això afegim el creixement experimentat en els darrers anys dels instituts i fundacions universitàries dedicades a oferir cursos de postgrau i mes-

tratge, podem concloure que la diversificació i l'especialització dels graduats superiors va molt més enllà de la ja de per si notable proliferació de titulacions.

Pel que fa als estudis pròpiament universitaris, els nous plans d'estudis i les noves titulacions recentment posades en marxa pretenen donar respostes al problema de la massificació, en el sentit que avui arriben a la universitat molts més alumnes que en èpoques anteriors i de molt més diversa extracció social. Així, els estudis es diversifiquen per tal de donar resposta a una creixent demanda social i del mercat de treball; les carreres redueixen el nombre d'anys, de cinc a quatre, i les assignatures escursen la seva durada; la transmissió de coneixements, cada vegada més reduïda a allò bàsic i essencial cedeix temps a les funcions de tutories, pràctiques i hores de treball i estudi a càrrec del propi estudiant. Si més no, això és el que es pretén amb les noves orientacions, tot i que la inèrcia d'èpoques passades segueix condicionant encara molt la dinàmica docent. En aquest sentit penso que es pot dir que la inquietud pedagògica del gruix del professorat universitari, així com la seva disposició a utilitzar les noves tecnologies i mètodes docents, està molt per enrere de la mostrada pel professorat d'ensenyament mitjà i superior. Penso també, en aquest punt, que la pròpia administració universitària en els darrers anys tampoc ha estimulat la millora de l'activitat docent en el mateix sentit que ho ha fet amb l'activitat investigadora del professorat.

Sens dubte l'actual diversificació de l'oferta universitària i l'ensenyament superior està lligada, per una banda al fenomen de la massificació, i per altra als requeriments d'un mercat de treball cada vegada més complex i especialitzat. Tanmateix, també sembla existir un cert acord social en què la funció de la universitat no ha d'estar centrada exclusivament en l'expedició de títols vinculats a sortides professionals. Crec que caldrà, per tant, en els propers anys cercar un equilibri entre les diferents funcions que la societat en el seu conjunt –i no només els seus usuaris– encomana a la Universitat.

9. DESENVOLUPAMENT DEL CAPITAL HUMÀ

La Guerra Civil espanyola (1936-39) va significar també una desfeta per a la economia catalana, i no comença a recuperar-se'n fins a la dècada del anys seixanta. Aquesta era, però, encara una situació molt marcada pels condicionants del règim franquista. Tanmateix en els vint anys que van de 1960 a 1980 les estructures productives catalanes van patir una important transformació. La posterior adhesió d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea i la creixent globalització constitueixen els dos reptes més recents per al seu teixit productiu. Globalment Catalunya –que ocupa un 6,3% del territori de l'Estat i conté un 15% de la seva població– aportava, a final dels anys vuitanta, el 19,3% del producte interior brut de tot l'Estat i representava el 16,7% de la seva població activa.

És també en el període que va de final dels anys seixanta fins a l'actualitat on es produeix un important increment de la demanda educativa, primer sobretot en l'ensenyament primari i secundari i posteriorment en l'universitari. Diversos estudis internacionals van posar en relleu, especialment a la dècada dels seixanta, la relació positiva entre extensió de l'educació i el creixement econòmic. Eren les anomenades "Teories del capital humà"[9], les quals propugnaven una inversió educativa per a la productivitat, basades en la idea que el ritme del progrés tècnic i la qualificació del treball humà requerien uns agents econòmics capaços d'utilitzar les noves tecnologies i de desenvolupar comportaments creatius i innovadors.

S'ha discutit molt sobre la justesa de les teories del capital humà, tant en el seu vessant d'inversió pública, com en el d'inversió privada. Tanmateix, sembla clar que l'acumulació de coneixements i la capacitat d'innovació és un dels motors de les economies modernes. Pel que fa a Catalunya, efectivament, des del punt de vista històric s'observa una certa correspondència entre creixement econòmic i augment educatiu. Encara avui, si ho observem en el conjunt de l'Estat, és clar que desenvolupament econòmic i educació són factors que van estretament lligats. Una altra qüestió és determinar on és la causa i on l'efecte. Per exemple, que el *boom* universitari dels anys setanta sembla que va ser possible, a més d'una base demogràfica, pel creixement econòmic de final dels seixanta. I el mateix pot dir-se també, amb uns anys d'antelació, d'altres països desenvolupats. Això no nega, però, que, a grans trets, l'escolarització de masses no sigui funcional al desenvolupament econòmic, ni que només ho sigui pels seus efectes socialitzadors en relació amb el món del treball[10]. En qualsevol cas, sabem que a diferents països del món hi ha hagut en els darrers anys importants processos de creixement econòmic sense que aquests s'hagin correspost amb un procés previ de creació de capital humà. I sabem també que, avui per avui, les formacions i les qualificacions certificades per les titulacions no garanteixen una ubicació en el sistema productiu coherent amb la formació rebuda. És en aquest sentit que ha sorgit la idea de l'existència d'una sobree-

ducació dels individus en relació amb els llocs de treball que ocupen.

El fenomen de la sobreducació pot interpretar-se de maneres diferents. Hom pot fer-ho en el sentit que cal limitar la formació, en anys i continguts, de les noves generacions, atès que després molts d'aquests coneixements adquirits no s'utilitzaran productivament en els llocs de treball. Es podria dir que, en aquest sentit, segons la Teoria del capital humà, comencem a tenir rendiments decreixents, tant en el pla individual com en el col·lectiu. El salt endavant produït els darrers anys en inversió educativa no s'hauria traduït en un creixement econòmic i de l'ocupació significatius. I des del punt de vista individual, la sobreeducació, l'acumulació de títols i credencials, es veuria més aviat com un mitjà per fugir de l'atur o les feines menys qualificades, que no pas per accedir a uns llocs de treball més ben qualificats i concordes amb les capacitats i actituds de les persones.

Tanmateix, el problema de la sebreeducació també es pot veure des d'un altre punt de vista, com ara és el del món empresarial i la seva capacitat d'innovació i aprofitament de recursos. Des d'aquesta òptica ens podem formular la següent qüestió: com és que l'estructura productiva del nostre país no és capaç d'absorvir el capital humà que ell mateix ha generat?

Existeix la creença –segurament justa– que l'educació superior és, en ella mateixa, un bé social i que els governs i les administracions tenen l'obligació de mantenir-la i ampliar-la tant com puguin. Però també és cert que en els darrers temps s'estan aixecant veus que la veuen com un servei públic que ha de justificar-se a partir dels seus productes i resultats. L'educació universitària està perdent valor per a alguns sectors socials, precisament aquells que s'esforcen en compensar-la amb altres titulacions superiors de postgrau o amb estades a l'estranger, mentre que per a d'altres el sol fet de disposar d'una titulació universitària, la que sigui, ja és percebut com una mena de passaport al mercat de treball més qualificat. Darrera d'aquestes impressions, segurament no massa ben fonamentades, hi ha la creixent professionalització de les carreres universitàries i, lògicament, fenòmens de sobresaturació en determinades titulacions, que tampoc han de ser necessàriament aquelles on hi ha una major demanda a mitjà termini, sinó les que conjunturalment sembla que ofereixin unes millors expectatives professionals.

En aquest sentit em sembla urgent que les universitats catalanes en el seu conjunt, optin per decidir quina part dels seus ensenyaments estarà més estretament vinculada a les polítiques econòmiques, les previsibles demandes del mercat laboral i quina part seguirà sent un servei públic orientat a la formació integral superior de les persones. Per a això sens dubte caldrà endegar programes d'avaluació de necessitats futures, en la línia del que ha iniciat l'Institut Català de Noves Professions (INCANOP), però també programes d'avaluació de les pròpies universitats, per la qual cosa és imprescindible començar per establir clarament les finalitats que es plantegen: globalment, per titulacions i en l'àmbit de la recerca.

10. RECERCA

Tradicionalment Catalunya no ha gaudit de xarxes o grups estables de recerca científica. Malgrat que el nostre país ha aportat industrials, artistes plàstics, arquitectes, músics i científics amb un ampli reconeixement internacional, els científics han reeixit en els seus camps superant la manca durant anys d'un sistema o d'una xarxa de recerca científica pròpia prou consolidada. Quan darrerament ha brillat algun nom en aquest terreny ha estat el d'algú que treballa a centres estrangers. Això no treu, però, que en els darrers anys no s'hagin produït considerables avenços, tant en la configuració d'infraestructures i equips de recerca, com en l'aportació de nous coneixements.

D'acord amb l'article 9.7 de l'actual Estatut d'Autonomia, la Generalitat de Catalunya té competència exclusiva en matèria de recerca. Tanmateix, fins al moment no hi ha hagut un traspàs dels recursos de l'Estat com a conseqüència de la interpretació que el Govern central fa de l'article 149.1.15 de la Constitució referit al foment i la coordinació general de la investigació científica i tècnica. Així, l'any 1980, es va crear la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT), com a l'òrgan col·legiat del Govern català responsable de coordinar les diverses activitats i projectes dels diferents departaments de la Generalitat en matèria de recerca i innovació. En qualsevol cas, tant els centres de recerca del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), com la recerca que es fa a les universitats, resten subjectes al foment i la coordinació del Govern central.

Així les coses, el finançament públic de les actuacions en el àmbit de l'R+D a Catalunya es reparteix entre les aportacions de l'Administració catalana (un 20%), les de l'Ad-

ministració central (un 20%) i les del sector privat (un 60%). Les actuacions de la Generalitat se centren en tres objectius: la formació d'investigadors, l'enfortiment dels sistema públic de recerca i la vertebració del sistema públic amb el sector productiu. Això fa que el pressupost es dilueixi en infraestructures, actuacions departamentals i que només una petita part es destini a beques per fer tesis doctorals i bosses de viatge.

Catalunya dedica un 1% del seu PIB a recerca. Però, des del meu punt de vista, la realitat és que el sistema català de recerca, tot just iniciat fa poc més de deu anys, encara es ressent de molts defectes: dispersió dels centres, una certa desorganització, manca de coordinació entre els centres dependents de l'Administració central CSIC, universitats i Generalitat. Tanmateix s'estan fent avenços en aquest sentit i la Generalitat intenta impulsar una política de recerca pròpia. L'existència del I Pla de recerca de Catalunya 1993-1996 i del II Pla de recerca de Catalunya 1997-2000 en són una mostra[11].

En aquests moments la CIRIT ja disposa de dades per a un primer balanç de les actuacions derivades del primer Pla. Els seus objectius es van desenvolupar mitjançant la creació de tres subprogrames: de formació de recursos humans, de suport i foment de la recerca i de foment de l'esperit científic. Pel que fa a la formació de recursos humans, cal destacar la concessió, en els seus quatre anys de vigència, d'un total de 3.610 beques de formació de personal investigador i tècnic a Catalunya per un import total de 7.112 milions, i de 1.060 beques per a formació a l'estranger per un total de 1.493 milions. Per àmbits científics el gruix de les concessions recau en les ciències i ciències de la vida que es fan amb prop del 50%.

Quant al suport i foment de la recerca, el primer Pla ha disposat de 32.233 milions de pessetes per dotar les universitats i els centres públics de recerca de l'adequada infraestructura científica i el seu manteniment. Aquesta actuació, a partir de l'any 1955, ha estat coordinada amb les convocatòries del *Plan nacional de I+D*, la qual cosa ha permès incrementar les dotacions amb 1.089 milions de pessetes provinents dels pressupostos estatals.

Tant el primer com el segon pla de recerca no consideren la subvenció a projectes de recerca concrets, i orienten part dels seus recursos a la dinamització i la millora de la competitivitat dels grups de recerca amb ajuts complementaris (tècnics de suport, doctors, equipament, material fungible, etc.), així com a la promoció de l'intercanvi i la difusió del coneixement i la col·laboració entre diferents grups d'investigació (xarxes temàtiques, congressos, cursos, professors visitants i cooperació interregional). Per tant, els grups d'investigadors que treballen a Catalunya estan bàsicament finançats amb fons provinents del pla nacional estatal, programes marc de la Unió Europea i institucions i empreses privades.

TAULA 5. DESPESA TOTAL EN R+D A CATALUNYA (xifres en milions de pessetes)

	1991	1992	1993
Sector públic	26.432	36.447	38.802
Sector privat	66.499	69.755	68.631
Total	92.931	106.202	107.433

Font: Instituto Nacional de Estadística.

Lògicament, els recursos públics, sempre limitats, se centren en el finançament d'activitats relacionades amb les característiques pròpies de Catalunya i el seu potencial. En aquest sentit, cal esmentar les línies prioritàries del Pla 1993/96: agroalimentació, química fina, desenvolupament tecnològic, medi ambient, salut i qualitat de vida, llengua i població, i societat i governabilitat. De manera similar, el Pla 1997/2000 se subdivideix en les següents set àrees de gestió, cadascuna amb els seus objectius i línies prioritàries: àrea del progrés general del coneixement; àrea temàtica de cultura i societat; àrea temàtica de salut i qualitat de vida; àrea temàtica de medi ambient i recursos naturals; àrea temàtica d'agroalimentació; àrea temàtica de tecnologies industrials, i àrea temàtica d'ordenació del territori, tecnologies de les obres públiques i de la construcció.

Malgrat l'avenç que ha significat l'existència d'aquests plans de recerca i la creació de nous centres integrats, avui per avui, el sistema universitari català i els centres públics i privats de recerca a Catalunya no poden absorbir el conjunt de professionals que el nostre país genera, i es produeix, o bé, tambe en aquest terreny, un efecte de sobreeducació (professionals que estan treballant per sota de les seves possibilitats i capacitats) o la coneguda "fuga de cervells" (els joves que surten a perfeccionar-se a l'estranger, sovint amb formació i recursos nacionals, i que després no tornen per les dificultats de trobar llocs adequats per prosseguir la seva recerca).

Un altre fet a tenir en compte és que la recerca feta des de centres privats, o en convenis universitats-empresa, tendeix naturalment a ser sobretot recerca aplicada i tecnològica, restant la recerca bàsica en els centres universitaris, que, des del meu punt de vista, sovint actuen

al lliure arbitri dels propis investigadors i sense obeir cap mena de planificació. També, però, en aquest punt s'estan fent en els darrers temps diferents intents d'establir xarxes temàtiques interuniversitàries i, fins i tot, d'abast internacional.

Crec poder dir, doncs, que el Sistema de ciència i tecnologia a Catalunya és una realitat encara fràgil i sostinguda per una bona dosi de voluntarisme. Amb tot, però, el I Pla de recerca ha permès identificar 269 grups de recerca integrats per un total de 3.859 investigadors i 158 grups amb una estructura més incipient que apleguen 1.434 investigadors més. Aquesta base humana, però, s'articula en realitats organitzatives i institucionals ben diferents: hi ha des de la recerca individual o en grups molt reduïts, característica de les ciències humanes, fins a grups més nombrosos, estables i interconnectats amb altres de similars. Des dels que, tot i amb recursos públics, fan recerca aplicada al servei de la indústria, com ara el Laboratori General d'Assaigs i Investigacions impulsat per la Generalitat o el Centre de Desenvolupament de Processos de Química Fina, creat en el marc del I Pla de recerca en col·laboració amb el *II Plan Nacional de I+D*, fins als departaments i instituts de les universitats, en els quals se sol fer més recerca bàsica. Hi ha recerca que es fa en el sector privat lucratiu, com la lligada a la indústria químicofarmacèutica catalana, i també la que es fa en institucions privades sense ànim de lucre, com ara la Fundació Jaume Bofill o la Fundació Catalana per a la Recerca. Alguns centres depenen íntegrament de la Generalitat, com ara l'Institut de Recerca i Tecnologia Agroalimentàries (IRTA), cosa que és possible pel fet que la recerca relacionada amb l'agricultura, la ramaderia i la pesca és l'única que ha estat transferida íntegrament al govern català, mentre que d'altres depenen de l'Administració de l'Estat, com és el cas de tots el centres del CAIC, com ara l'Institut de Ciències del Mar o l'Institut Jaume Almera de recerca geològica.

Però també comença a haver-hi una certa infraestructura científica a partir de la qual avançar. El Centre de Supercomputació de Catalunya (CESCA), la interconnexió informàtica dels centres universitaris, l'accés a Internet mitjançant l'anomenada Anella Científica, la unificació dels catàlegs de les biblioteques universitàries de Catalunya (CCUC) i altres biblioteques catalanes, així com els equipaments de les diferents universitats i centres de recerca, constitueixen elements prou importants per començar a bastir una infraestructura científica eficient que eviti la dispersió i la duplicació innecessària de recursos.

11. APRENENTATGE FORA DEL SISTEMA EDUCATIU

Malgrat l'important desenvolupament del sistema educatiu que hi ha hagut en els darrers anys en el nostre país, i potser precisament per això, segueixen subsistint –i ampliant-se– les diferències culturals entre la població. Tal i com va posar de manifest un estudi fet sobre l'analfabetisme funcional de la població catalana[12], les mancances culturals de determinats sectors de la població tenen a veure tant amb els coneixements culturals necessaris per situar-se socialment i políticament en el món en què viuen, com –i sobretot– en el domini d'una sèrie d'estratègies bàsiques per a la convivència, i fins i tot la subsistència, a la nostra societat. No només es tracta de saber fer funcionar un ordinador, el caixer automàtic o el darrer electrodomèstic que ha entrat a la pròpia llar. L'esmentat estudi posa de manifest que un 17,5 % de la població catalana, no analfabeta en el sentit de no saber llegir i escriure, després de llegir un senzill prospecte d'un medicament no treu unes conclusions encertades sobre els seus efectes. Els percentatges de gent amb dificultat augmenten si atenem altres habilitats bàsiques com ara fer una operació matemàtica senzilla (46%), escriure correctament una adreça en un sobre (23,3%), orientar-se en un petit plànol (23%). Aquest problema afecta bona part dels països industrials avançats i totes les dades de què es disposa són igualment sorprenents. El fenomen s'ha descrit amb diferents termes, d'entre els quals potser entre nosaltres ha fet especial fortuna el d'*analfabetisme funcional*. I el fenomen és degut: per una banda, a la rapidesa i la intensitat de la innovació i el canvi tecnològic, no només en el món laboral sinó també en la vida quotidiana; per l'altra, a les diferències cognitives que es produeixen entre els diferents nivells educatius de les generacions.

En qualsevol cas no sembla que aquest sigui un problema que es pugui resoldre des del sistema educatiu formal. Els programes d'educació d'adults són evidentment una important resposta a les creixents necessitats d'actualització i reciclatge dels coneixements. Actualment a Catalunya hi ha uns 120.000 alumnes de formació d'adults repartits en 294 centres i atesos per 983 mestres, xifres segurament escasses en relació amb la magnitud del problema. Se sap que l'analfabetisme funcional afecta especialment gent que, tot i havent realitzat aprenentatges escolars, han entrat per manca d'activitat social o laboral en una situació en què es limiten a utilitzar unes mínimes rutines cognitives. Sembla, doncs, que tot el que incideixi a dinamitzar aquests sectors i oferir-los

oportunitats laborals pot incidir en la reducció del problema. Cal no oblidar, però, que, finalment, la qüestió rau en la dinàmica d'un entorn urbà o d'origen urbà que cada vegada sembla que estigui més pensat per a l'accés i la utilització d'aquells sectors de les noves generacions hiperescolaritzades.

TAULA 6. ALUMNES DE FORMACIÓ D'ADULTS

Nivells	1989	1995
Alfabetització	2.093	5.447
Neolectors	2.579	6.464
Certificat	3.453	4.773
Pregraduat	3.521	4.733
Graduat	7.217	5.432
Accés FP	491	5.313
Accés univ.	30	3.159
Altres	0	20.393
Total	19.384	114.688

Font: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social.

La Catalunya moderna s'ha caracteritzat per disposar d'una notable societat civil, feta d'un extens teixit associatiu: sindicats, grups de pressió, moviments socials, institucions privades sense ànim de lucre, partits polítics amb base social, associacions esportives i recreatives, associacions juvenils, escoltisme, grups d'esplai, etc. La societat civil en el seu conjunt té una missió de mediació entre els interessos purament privats i els afers públics, i sovint complementen les mancances del mercat econòmic i de l'administració burocràtica, però tenen també una important funció educativa. Enfront de l'atomització, la disgregació, la segregació, la dualització, en fi, que amenaça les societats avançades, algunes institucions de la societat civil juguen també un paper d'aculturació difusa: transmeten uns valors de participació, de convivència; sensibilitzen i mobilitzen, però, sobretot, juguen de fet un paper de redistribució de recursos cognitius, i compleixen així amb un dels propòsits de l'educació: oferir individualment i col·lectivament instruments per al control del propi destí.

En la perspectiva d'una educació per al desenvolupament humà cal integrar, al costat del sistema escolar convencional, tot el ventall d'oportunitats educatives extraescolars: biblioteques, museus, mediateques, centres cívics, centres esportius i recreatius, etc. En els darrers anys les administracions catalanes i algunes entitats privades, com ara les caixes d'estalvis, han fet una important aportació en la línia de construir el que alguns autors han anomenat la *ciutat educativa*[10]. Catalunya té en aquest sentit una important tradició d'associacionisme cultural: tant catòlic, com laic, tant de les classes mitjanes i altes, com de les classes treballadores.

Tanmateix, el repte dels propers anys serà fer compatible tot aquest potencial educatiu amb els enormes atractius de l'oferta mediàtica i l'oci prefabricat. Però no necessàriament aquesta ha d'estar regida sempre per la banalitat. Sens dubte una societat més culta també serà una societat més crítica i exigent amb els continguts i les ofertes del nou univers obert per les noves tecnologies comunicacionals.

12. CONCLUSIONS

Tal com ha assenyalat l'autor d'un important estudi sobre els reptes educatius de l'any 2000[11], l'evolució del sistema educatiu a Catalunya en les properes dècades no serà el resultat de la voluntat d'un home o d'un petit grup de persones, sinó de l'actuació d'un gran nombre d'actors socials, docents, alumnes, pares d'alumnes, empreses, mitjans de comunicació, administracions, sindicats, partits polítics, etc. Tanmateix, en aquestes condicions, la seva evolució no es podrà produir sense el suport, ni que sigui passiu, de bona part d'aquests actors, en certa manera del conjunt de la societat civil. En aquest sentit, és important que el debat sobre el futur de l'educació sigui cada vegada més una qüestió de tota la societat i no només d'aquells sectors en aparença directament afectats. Les pressions corporatives, especialment la d'aquells que vulguin conservar algun privilegi enfront de la pressió democratitzadora hi seran, i cal comptar amb elles, però en el debat també caldrà fer-hi prevaler un sentit de justícia no només en relació amb les generacions presents sinó també amb les futures.

Els interrogants sobre el futur afecten, per descomptat, les finalitats del sistema educatiu: a la seva contribució al desenvolupament dels individus i la formació dels ciutadans, la transmissió de coneixements, la democratització de la societat, etc. Tenint en compte els canvis científics i tècnics i el seu impacte en la producció i el consum, la creixent globalització de les activitats econòmiques, l'entrada de Catalunya en l'anomenada societat de la informació, es fa esperar que la demanda social sobre el sistema educatiu es modificarà substancialment quant als coneixements que cal transmetre i que segurament existirà una forta pressió per adequar-los als requeriments d'un mercat de treball, d'altra banda cada vegada més canviant. Tanmateix, aquesta demanda s'haurà de combinar amb una creixent exigència –més difusa social-

ment– de formació en els valors i les actituds de responsabilitat individual i col·lectiva.

L'aplicació de la reforma de l'ensenyament, des del meu punt de vista, ha estat i segurament serà, en un terreny més concret, font de malestar i conflictes, tant pel que fa entre els ensenyants, com entre els pares d'alumnes. La implantació de l'ensenyament secundari obligatori i la consegüent reestructuració del mapa escolar ja ha provocat fins i tot enfrontaments entre municipis. En qualsevol cas, actualment hi ha sectors de la societat (professors, sindicats, APAs) que pensen que s'està lluny de disposar de la infraestructura necessària (nous instituts) que la implantació de l'ESO requereix. En un context en què des de l'Administració es demanen esforços als diferents sectors implicats en la implantació de la reforma, les restriccions pressupostàries i la contenció dels sous dels funcionaris no em sembla precisament un bon auguri. Tot això afecta clarament el sector públic de l'ensenyament i, evidentment, si es consolida aquest malestar, crec que podria generar-se un moviment de "fugida", justament dels alumnes procedents de les famílies més preocupades per l'educació dels seus fills, cap al sector privat.

Finalment, els canvis demogràfics en curs (caiguda de la taxa de natalitat) poden alleugerir en un futur immediat la demanda quantitativa sobre el sistema. Tot i així, previsiblement subsistirà una demanda de millores, tant pel que fa a les qüestions internes de la institució escolar: continguts i qualitat, com a les externes: modalitats de selecció i condició del professorat.

Pel que fa a la recerca, el seu futur també vindrà molt condicionat pels recursos econòmics que s'hi destinin, però també pel seu origen, públic o privat. Els recursos privats tendiran lògicament a "invertir" en recerca aplicada, que pugui traduir-se a curt termini en guanys econòmics; els recursos públics, en principi més orientats per l'interès comú, poden orientar-se més a la promoció general del coneixement, la recerca d'utilitat social i la recerca bàsica. Tanmateix, aquest esquema no té perquè ser del tot rígid. També els recursos públics poden jugar un paper subsidiari de la recerca en l'àmbit privat, o recursos privats a través de fundacions poden contribuir a recerques més genèriques i més orientades a la seva utilitat social que no pas al pur rendiment econòmic i productiu.

NOTES

1 J. Trilla (1993).
2 J. Monés (1981).
3 J. Gonzàlez-Agàpito i S. Marquès (1996).
4 J. Gay, A. Pascual i R. Quitllet (1973) van fer una bona anàlisi sociològica d'un grup d'aquestes escoles actives de començament dels anys setanta.
5 J. Triadú i F. Pedró (ed.) (1997).
6 C. Llorens, J. Martí, J. M. Verd (1966).
7 Vegeu per exemple J. Jordan (1992).
8 Entre nosaltres, recentment, Fernando Savater (1997) ha insistit en el paper universalitzador de l'educació davant les tendències particularitzadores d'avui.
9 La Teoria del capital humà té com a principal punt de referència l'obra de Gary S. Becker, *Human Capital*, que ha marcat bona part del debat en economia de l'educació des dels anys seixanta fins als nostres dies.
10 Aquest és el punt de vista defensat, en polèmica amb les teories del capital humà per Samuel Bowles y Herbert Gintis en el seu ja clàssic *Schooling in Capitalist America.*
11 Vegeu els documents: *Pla de recerca de Catalunya: 1993-1996* i *II Pla de recerca de Catalunya: 1997/2000.*
12 R. Flecha, F. Gonzàlez, J. Guiu i J. Recasens (1993).
13 F. Frabboni i L. Guerra (ed.) (1991). Els autors reconeixen que la ciutat moderna és el gran símbol de la desigualtat, però que a la vegada la ciutat pot ser també un espai d'intercanvi i redistribució de coneixements i experiències. La ciutat pot esdevenir amnèsica respecte del seu passat i maquillar el més desagradable, però pot ser també un lloc d'aprenentage històric de les lluites dels homes i les dones pel seu reconeixement.
14 J. Lesourne (1993), pàg. 12.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BECKER, G. S. (1964), *Human Capital*; Princeton N.J., Princeton University Press.
- BOWLES, S. i GINTIS, H. (1976), Schooling in Capitalist America; Nova York, Basic Books.
- CIRIT (1993), *Pla de recerca de Catalunya: 1993-1996;* Generalitat de Catalunya.
- CIRIT (1997), *II Pla de recerca de Catalunya: 1997/2000*; Generalitat de Catalunya.
- DELORS, J. (i altres) (1996), *Educació: hi ha un tresor amagat a dins. Informe per a la UNESCO de la comissió Internacional sobre Educació per al Segle XXI;* Barcelona, Editorial Mediterrània.
- FLECHA, R., GONZÁLEZ, F., GUIU, J., RECASENS, J. (1993), *Estudi sobre analfabetisme funcional;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social.
- FRABBONI, F., GUERRA, L. (1991), *La città educativa verso un sistema educativo integrato;* Bologna, Capelli.
- GAY, J., PASCUAL, A., QUITLLET. R. (1973), *Societat catalana i reforma escolar;* Barcelona, Laia.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, J., MARQUÈS, S. (1966), *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943);* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95;* Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997), *Anuari estadístic de Catalunya 1997*; Generalitat de Catalunya.
- JORDAN, J. A., (1992), *L'educació multicultural;* Barcelona, Ceac.
- LESOURNE, J. (1993), *Educación y sociedad. Los desafíos del año 2000;* Barcelona, Gedisa.
- LORENS, C., MARTÍ, J. i VERD, J. M. (1966), "El debat sobre la formació", *Revista catalana de sociologia;* núm. 2, juny, Barcelona, pàg. 51-82.
- MONÉS, J. (1981), *L'escola a Catalunya sota el franquisme;* Barcelona, Rosa Sensat/Ed. 62.
- SAVATER, F. (1997), *El valor de educar;* Barcelona, Ariel.
- TRIADÚ, J. i PEDRÓ. F. ed. (1977), *Per a un sistema d'ensenyament nacional català;* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- TRILLA, J. (1993), *La educación fuera de la escuela;* Barcelona, Ariel.

ELS INTEL·LECTUALS A CATALUNYA

Jordi Berrio
Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

Estudiar els intel·lectuals significa sovint resumir en un grup més o menys extens moltes de les virtuts i els defectes de la comunitat que els ha creat i els sustenta. Fer-ho dels de Catalunya representa indagar sobres les glòries i les misèries d'una comunitat nacional que fou de les primeres que adquirí consciència d'ella mateixa a la baixa edat mitjana, però que després s'ha desenvolupat de forma molt irregular, conflictiva i imperfecta.

Aquest treball intenta fer una anàlisi de l'estament intel·lectual a Catalunya, especialment pel que fa a la seva composició social i les seves funcions dins la societat catalana actual, amb una referència especial a la política i la crítica social. Començarem per definir la condició genèrica d'intel·lectual, per situar-la, després, dins el marc específic de la seva realitat social. Catalunya constitueix una petita comunitat immersa, com ho estan totes actualment, en un món divers i complex. Situada dins la realitat política i administrativa de l'Estat espanyol[1], la comunitat catalana està lligada de manera creixent a les estructures de la Unió Europea i amb una obertura vers les relacions i les influències provinents de la resta del món.

Una comunitat nacional, tant la catalana com qualsevol altra, necessita que els seus individus se sentin lligats els uns als altres, ultra per les relacions econòmiques, pels llaços comuns de llengua, costums, mites, ideologies i, en general, per tot un conjunt de prejudicis. Dins d'una diversitat natural, els individus que la componen han de creure que comparteixen uns trets determinats amb els seus connaturals, els quals configuren un "nosaltres" per oposició a la resta, que són considerats com "els altres" amb graus diversos d'alteritat.

La comunitat catalana manté una consciència relativament desenvolupada de la seva pròpia identitat diferenciada. Hi ha la percepció de l'existència d'un cert model econòmic que presenta algunes peculiaritats distintives; hom veu també que hi ha una estructura social diferenciada; un dret i unes formes de resoldre els conflictes; però, sobretot, pràcticament tots els catalans tenen clar que l'aspecte més determinant de la seva "nosteritat" és l'existència d'una llengua i cultura pròpies. Cal fer èmfasi en aquest aspecte car és clau per entendre les funcions especials que els intel·lectuals catalans han hagut d'acomplir en l'atzarosa història contemporània.

Si tal com hem dit, la cultura ha estat l'element determinant de la definició de català, la llengua hi ha jugat i hi juga avui un paper clarament decisiu, molt més important que no pas en altres comunitats diferenciades del nostre entorn sociocultural. Tenim exemples diversos a Europa de pobles com el basc, el gallec, l'irlandès o l'escocès en què la llengua ha acabat cedint a altres aspectes de la cultura la seva funció simbòlica d'autoconsciència i de representació.

A causa del paper essencial que han exercit els aspectes culturals, els seus professionals han hagut d'assumir, de manera constant, unes funcions de representació com símbols visibles d'una personalitat diferenciada; i alhora una tasca reivindicativa dels drets i les llibertats que han estat arrabassades als seus connacionals. Quan el país ha comptat amb institucions polítiques pròpies dèbils, el po-

ble ha hagut de trobar en els seus artistes i escriptors, més que no pas en els polítics, l'encarnació de la seva identitat.

2. LA DEFINICIÓ D'INTEL·LECTUAL

El primer que ens proposem fer és fixar la noció o nocions d'intel·lectual que farem servir, a causa de la polisèmia que té el terme. La tasca no és gens fàcil a causa de la profusió de treballs que ens proporcionen visions a voltes diferents, sovint complementàries i sempre discutibles[2]. De tota manera, i a tall de simplificació operativa, podem dir que el concepte s'entén majoritàriament segons dos sentits diferents, però no contradictoris. En primer lloc, tenim que el terme "intel·lectual" ha estat emprat per definir com a tals els professionals de la cultura i, d'una manera especial, els qui treballen en el camp de la literatura, el pensament, les humanitats i l'art, així com també hi podríem afegir els periodistes. En sentit estricte, en aquesta definició àmplia també entren els científics i els tècnics de tota mena, però sovint en els usos que hom fa del concepte es veu clar que no se'ls inclou. Després tindríem un sentit més restringit del mot i també més genuí: intel·lectual seria el qui, al marge de la seva professió o, potser gràcies a ella, exerceix la crítica en els dominis de la política i dels usos i costums de la societat. Tal com ha assenyalat Jean Paul Sartre, es tracta de professionals de la cultura que han adquirit rellevància social gràcies a les excel·lències del seu coneixement i això els dóna la possibilitat d'opinar sobre els temes d'interès general fora de llur especialitat[3]. D'aquesta manera, distingim el qui és senzillament un savi del qui va més enllà del seu coneixement específic i esdevé consciència crítica de la societat i del seu temps. El model i l'origen del terme els tenim en Emile Zola i la seva intervenció en "l'Affaire Dreyfus". De tota manera, les dues concepcions no són gaire allunyades, pel fet que l'exercici de la crítica sempre ha estat més freqüent entre els professionals de la cultura i ha tingut més influència social quan la realitzava aquest col·lectiu. L'alta cultura ha gaudit generalment de consideració social i això ha fet que els seus representants estiguessin en condicions de fer-se escoltar pels seus connacionals.

En la civilització europea, des de l'antiguitat, abans que el terme fos encunyat segons el sentit actual, sempre hi ha hagut intel·lectuals. Sòcrates, per citar només un cas dels més representatius, fou un personatge que s'assembla molt a les personalitats que, en els nostres dies, considerem que són intel·lectuals[4]. Tanmateix, la noció que actualment utilitzem prové directament de les societats burgeses contemporànies. Fou, efectivament, en aquestes societats on es desenvoluparen sectors relativament amplis i influents de professionals de la cultura; societats en què es podia exercir, amb una considerable llibertat, el dret democràtic d'expressar les crítiques i les desavinences, car eren considerades, unes i altres, no només tolerables sinó també desitjables.

En el nostre país, a partir de la Renaixença, alguns escriptors i artistes han exercit la funció mítica i representativa del conjunt de la societat. Aquest és el cas de personalitats com ara Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà, Antoni Gaudí o Joan Maragall, personatges immensament populars fins i tot per als qui no havien llegit les seves obres o no tenien preparació cultural per entendre-les[5].

3. QUI SÓN ELS INTEL·LECTUALS CATALANS?

Els intel·lectuals, com a professionals del coneixement i la cultura, són un grup específic que en totes les societats occidentals ha jugat un paper important. Actualment, la seva influència social creix pel fet que aquest àmbit ha esdevingut central[6]. En les denominades societats complexes, hom afirma que el coneixement ha passat a ser el sector estratègicament més important per mantenir i desenvolupar les condicions de vida. Per contra, si restringim la noció als qui exerceixen la crítica social sembla bastant clar que les seves funcions s'han restringit o, si més no, modificat d'una manera pregona.

Si entenem per intel·lectuals els professionals de la cultura en un sentit ampli, som al davant d'un col·lectiu força nombrós, poc homogeni i, per aquest motiu, difícil d'estudiar. Si ho restringim una mica més, tal com fan els pocs estudis de què disposem, i ho reduïm a professors, escriptors, artistes, periodistes i altres professionals dels mitjans de comunicació, el conjunt esdevé molt més assolible i ens proporciona visions a voltes diferents, sovint complementàries i sempre discutibles[7].

En disposar-nos a fer un perfil social dels intel·lectuals a Catalunya, cal tenir en compte que n'hi ha pocs estudis. Disposem d'uns treballs que no aclareixen tots els dubtes que puguem tenir sobre el tema. Seria desitjable que altres treballs, en un futur indeterminat, omplissin les llacunes i àdhuc contradiguessin algunes de les idees que ara tenim. Amb tot, esperem que les dades que aportem a continuació ens ajudaran a dibuixar un perfil dels personatges que volem acostar a la realitat. Els motius del nostre convenciment no els hem d'anar a cercar només

en la documentació científica que és al nostre abast sinó en la comprensió que proporciona l'observació directa de la vida quotidiana.

Dintre del col·lectiu que formen els professionals de la cultura, segons la nostra font, el 90% són de sexe masculí i el 10% de femení, proporció molt desfavorable pel que fa a les dones però que, en l'essencial, apareix confirmada per una altra font indirecta[8]. En qualsevol cas, el que sí que resta clar és que la majoria dels intel·lectuals catalans són homes. De tota manera, aquestes proporcions, entre la població més jove, segur que seran molt diferents, tal com s'apunta en els esmentats treballs. Si les xifres generals són aquestes, resulta significatiu que, en el cas dels escriptors, les proporcions siguin el 76,9% d'homes i el 23,1% de dones[9]. Avui en dia, les dones mostren més interès per la literatura que per les altres formes de cultura.

Dins del conjunt estudiat, els professors són el col·lectiu més important, ja que, per les dades que utilitzem, assoleixen aproximadament un 30% del conjunt. Un altre col·lectiu força nombrós és el dels escriptors, amb un 13%. Una dada interessant que cal destacar és que un 68% de la mostra sobre la qual treballem segueix utilitzant el suport escrit; això vol dir que la majoria d'aquests escriptors escriuen llibres o articles per a revistes o diaris. Al voltant de la tercera part, el 31%, es dedica a les arts plàstiques, al teatre o el cinema, o són professionals dels mitjans audiovisuals. Aquesta dada indica la importància que estan adoptant aquests nous àmbits de la producció cultural. Cal assenyalar, però, que en el nostre país els qui conreen el teatre i sobretot les arts plàstiques formen un conjunt notable, tot i que minoritari.

Sóc de l'opinió que a causa principalment de la precarietat que presenten algunes de les branques de la nostra cultura, la majoria dels qui formen el col·lectiu compaginen més d'una activitat. Bàsicament, vol dir que són molt pocs els qui poden viure exclusivament de la seva tasca d'escriptor, la majoria són professors que dediquen les seves hores lliures a escriure o bé compaginen la literatura amb el periodisme; un petit nombre es dedica parcialment a fer guions d'audiovisuals, sense comptar els qui es guanyen la vida a la indústria, el comerç o els serveis i dediquen les seves hores de lleure a la literatura o l'art[10]. L'àmbit professional lligat amb la confecció de guions per als audiovisuals s'ha desenvolupat, d'una manera modesta però clara, en els darrers anys. El futur dirà si les indústries de la cultura coneixeran un desenvolupament important o no a Catalunya.

La llengua de relació familiar dels intel·lectuals és la catalana de forma majoritària. Si tenen l'ascendència catalana la xifra assoleix el 93%; però encara parlen familiarment el català el 62% dels qui no tenen aquesta ascendència. No cal dir que el grau d'utilització del català en tots els seus usos és molt més gran en aquest grup social que en els que formen la resta de la comunitat.

Tot i que el nivell socioeconòmic és un aspecte important per a la caracterització del col·lectiu que ens ocupa, no disposem de dades concloents, tanmateix sembla que podem afirmar que l'hem de situar dins els estrats mitjà i mitjà alt de la societat. Gaudeixen d'un notable grau de satisfacció sobre el tipus de feina que desenvolupen; la valoració concreta que en fan és molt positiva per al 34,4% i força positiva per al 51%; només és negativa o força negativa per al 2,5% i 0,4% respectivament. Aquest grau alt d'autosatisfacció es refereix més a la vocació que tenen per a la seva professió i, potser, a condicions en què la desenvolupen que no pas a les retribucions que en reben, les quals són considerades generalment insuficients. Cal també tenir en compte que són els més joves, d'entre els 25 i els 35 anys, els qui mostren un menor grau de satisfacció per la feina que fan[11].

Els intel·lectuals són més llegidors de premsa, tant la diària com la periòdica, que la resta de la població. No tenim dades globals, però, pel que fa al grup dels escriptors, podem dir que al voltant del 80% llegeix més d'un diari cada jorn. El més llegit és *La Vanguardia*, un 74,3%, seguit d'*El País*, amb un 60,6%; pel que fa a l'*Avui*, aquest assoleix el 45,6% de les preferències i *El Periódico* el 29%; diaris estrangers el 12%. Podem observar diferències en les preferències segons les edats. Així, els joves tendeixen a llegir *El País*, mentre que més grans prefereixen l'*Avui*. També assenyalen l'important consum de premsa estrangera, natural, d'altra banda, si tenim en compte les característiques culturals del col·lectiu.

En canvi, pel que fa als audiovisuals, el seu grau d'exposició és menor que la mitjana. Però més enllà de la tendència a exposar-se als audiovisuals, n'hi ha que manifesten un rebuig clar i net a la televisió. En aquest aspecte, és entre els docents on trobem les actituds més negatives al mitjà televisiu. Els canals de televisió preferits són els autonòmics: TV3 el 65,65%, Canal 33 el 34,4% i dels espanyols TV2, de manera especial, amb el 26,6% i TV1, el 21,2%. Entre els més joves hi ha una major tendència a connectar el Canal Plus. Per contra, es pot detectar un rebuig parcial als canals privats.

Pel que fa a l'interès que mostren per la ràdio, tenim que el 76% l'escolta amb una certa freqüència; en són especialment afeccionats els més joves. Catalunya Ràdio i Catalunya Música eren, el 1993, les emissores que tenien el primer lloc en les seves preferències, amb el 44,8% i el 20,7% respectivament. Si ens fixem en l'atenció que presta el col·lectiu a la ràdio i la televisió comparades, a judicar per les dades que són a la nostra disposició referides exclusivament als escriptors, sembla que s'exposen més a la televisió que a la ràdio. Així tenim que els qui declaren no exposar-s'hi mai, són el 5,7% per a la televisió i 23,9% a la ràdio i els que manifesten un consum diari són el 57,3% i el 50,1% respectivament[13].

Probablement, el que sabem circumscrit als escriptors ens dóna una idea molt aproximada al que passa en el conjunt del col·lectiu. Cal advertir que, pel que fa a l'exposició als mitjans de comunicació, els públics cultes tendeixen a reconèixer-hi una exposició menor que la real. Sembla com si, per a alguns, no quedés bé admetre que els agraden els productes dels audiovisuals, tret del cinema, ja que aquest mitjà ha adquirit prestigi intel·lectual durant els darrers anys.

En general, podem detectar que és el grup que consumeix més cultura escrita d'entre el conjunt dels que formen la societat catalana. Per bé que mostren uns graus notables d'exposició als mitjans audiovisuals, aquests són inferiors, però, als d'altres col·lectius professionals, com els obrers, empleats, mestresses de casa i els col·lectius de joves i de jubilats. Una altra característica que hem d'apuntar és que mostren més preferència per les obres de nivell més alt, ja siguin aquestes trameses en suport escrit o audiovisual. Tanmateix, tot sembla indicar que, tret del consum obligat que fan d'obres que van lligades a llur professió, els intel·lectuals tenen un comportament respecte dels mitjans de comunicació similar al del conjunt de la població, amb les diferències assenyalades.

Finalment, repassarem les ideologies i les creences que mostren els professionals de la cultura catalans. Començant per les creences religioses, tenim que el 38% es consideren creients, mentre que un 42% es declara agnòstic i l'11,6%, ateu. Els creients assoleixen un percentatge relativament alt, tot i que es clarament inferior al del conjunt de la població catalana, el qual assoleix un 73%. Malgrat tot, només un 55% dels intel·lectuals que han dit que són creients es declaren practicants. Naturalment, les creences de la immensa majoria es relacionen amb el cristianisme, amb un 83,7% dels qui es declaren creients. Per edats, tenim que el grup més important de no creients el trobem entre els qui tenen edats que van dels 25 als 45 anys; i la major proporció de creients la mostren els qui tenen més de 60 anys i són d'ascendència catalana; mentre que els no creients i agnòstics són més abundosos entre els representants més joves de l'univers estudiat. Hem de concloure, doncs, que les creences religioses continuen essent una qüestió present per a una important minoria dels nostres intel·lectuals i que la majoria, fins i tot entre els agnòstics, considera que el tema és important.

Les ideologies polítiques han estat sempre un aspecte decisiu en la jerarquia de temes que han atret els intel·lectuals. Durant el nostre segle hi ha hagut etapes en què les disputes polítiques han polaritzat agudament la societat catalana en el seu conjunt i també, naturalment, els professionals de la cultura. Dit això, hem de constatar que, tal com passa en el conjunt de la població, podem detectar un minvament de l'interès que declaren atorgar a les ideologies de caire polític. Reproduïm un quadre que ens fa un resum de les actituds polítiques dels intel·lectuals[14]. Com tots els casos en què es tracta de les dades que ens proporciona una enquesta d'actitud i d'opinions, els resultats els hem d'acceptar amb totes les reserves que són al cas. Tanmateix, creiem que ens pot oferir una imatge vàlida, a grans trets, sempre que la sapiguem relativitzar de manera convenient.

Podem observar que la tendència d'esquerres és la primera en tots els grups d'edat, menys la corresponent als 36-45 anys en què la primera és la de centre, la segona la nacionalista, i la d'esquerres només assoleix la tercera posició. Les posicions nacionalistes presenten xifres molt estables en tots els grups, cap el voltant de la quarta part. Del conjunt sobresurt la xifra molt alta de respostes integrades en la casella "altres", corresponent al grup d'edat més jove. Resulta difícil interpretar un conglomerat d'o-

Tendències	Esquerra %	Nacionalista %	Centre %	Anarquista %	Altres %
25-35 anys	34,3	25,7	14,3	2,9	22,9
36-45 anys	23,3	26,7	28,3	6,7	15
46-60 anys	44,2	22,1	18,6	7	8,1
Més de 60 anys	31,7	26,7	36,7	1,7	3,3

Font: elaboració pròpia, EQUIP CET6

pinions aplegades en un sol indicador, per exemple poden incloure part dels qui es consideren de dretes; de tota manera sembla que l'existència d'un volum tan gran d'enquestats que no es manifesten per cap dels altres apartats ha de tenir alguna relació amb el declivi de les utopies de la modernitat.

Tal com dèiem més amunt sobre els problemes que presenten les enquestes (per a l'enquesta no hi ha intel·lectuals de dretes al nostre país), el fet que algú es declari d'esquerres o de centre no vol dir per això que no sigui també catalanista. D'acord amb això, creiem que els qui es mostren en graus diversos i maneres diferents de ser catalanistes prendrien unes proporcions més altes que les que ens mostra el quadre si el qüestionari hagués estat elaborat d'una altra manera. En termes generals, doncs, els intel·lectuals se'ns mostren com de tendències majoritàries de centre i de centre esquerra; així com també d'ideologia nacionalista (s'entén nacionalista de signe català, però també n'hi pot haver d'altres adscripcions).

També dins el camp de les ideologies polítiques i amb estreta relació amb el sentiment catalanista, tenim que els professionals de la cultura són clarament partidaris de la Unió Europea, ja que un 77,6% es mostren partidaris de Maastricht i només un 10,4% en contra. Els europeistes es troben a tots els grups, però són els homes i els professionals dels mitjans no escrits els que se'n mostren més partidaris. La consciència europea sense més, el catalanisme, juntament amb les ganes de superar les crisis continuades que experimenten els intents de constituir l'Estat-nació espanyol, poden explicar l'europeisme del grup que ens ocupa.

Si resumim el que portem dit i intentem dibuixar el perfil dels intel·lectuals catalans, tindrem que la major part són homes que treballen a l'ensenyament o són escriptors, amb un grup important que es dedica a les arts plàstiques, el teatre o el cinema, o poden ser professionals dels mitjans audiovisuals. Es mostren satisfets amb la seva professió, tot i que consideren que les retribucions que reben no són gaire altes i que molts hagin de dedicar el seu temps a més d'una activitat. Podem considerar que formen part dels estrats mitjans i mitjans-alts de la societat. Són molt bons llegidors de premsa i notables consumidors de ràdio i de televisió. En les seves relacions familiars parlen català encara que no siguin d'ascendència catalana. N'hi ha molts que són religiosos en diversos graus, però la majoria són agnòstics o ateus. Principalment són d'esquerres o de centre, amb un grup important de nacionalistes, en canvi les actituds dretanes no són de la seva preferència. Són clarament partidaris del projecte de construcció de l'Europa unida.

Els intel·lectuals catalans mostren uns trets socials, ideològics i culturals que són, en alguns aspectes, els mateixos que els del conjunt de la societat, mentre que en altres hi trobem capteniments diferenciats. Tant les coincidències com les diferències són clarament comprensibles si tenim en compte que alhora formen part del col·lectiu social; d'una manera conscient, però, en són una part diferenciada per formació i per aspiracions. D'altra banda, el que la societat espera d'ells també els situa en un lloc d'una certa preeminència cultural i moral. Hom els suposa una millor capacitat d'obertura vers els canvis, la tendència a resoldre els temes per la discussió i no per la violència, així com una actitud positiva vers els productes culturals de major complexitat.

4. LES ACTITUDS CÍVIQUES DELS INTEL·LECTUALS

Els professionals de la cultura visqueren la llarga decadència del franquisme immersos en una situació complicada que, de vegades, vorejava l'insostenible, tal com també passava a tots els sectors de la societat que no eren còmplices del règim. La llibertat de creació i d'expressió, per bé que és essencial per a tots els ciutadans, és vital per als intel·lectuals, ja que molts viuen de la comunicació escrita, oral o audiovisual. El que la dictadura dificultava sempre, i a voltes negava radicalment, era, precisament, la comunicació dels intel·lectuals amb els seus públics. Però, a més, a la manca de llibertat d'expressió s'afegiren les limitacions i les prohibicions de ferho en català. A causa d'això, durant el franquisme tardà, o sigui a partir dels anys seixanta, els intel·lectuals catalans es troben, de forma majoritària, en posicions enfrontades a tot el que representava la dictadura. El règim franquista anava radicalment en contra de tot el que era important per als qui treballaven en l'àmbit de la comunicació i la cultura. Aquestes són les raons per les quals, durant l'etapa que ens ocupa, si deixem de banda la que es feia a les fàbriques, una part substancial de l'oposició al règim es féu des de les universitats i a través de diverses activitats culturals.

Només per utilitzar la llengua catalana en els treballs i en les manifestacions públiques, els professionals de la cultura se situaven fora del sistema o, si més no, en posició crítica. Per aquesta causa, fins i tot els poetes eren sospitosos i els actes de lectura poètica en públic, esdevenien

fenòmens d'afirmació difícilment tolerables per les autoritats franquistes. Aquí hauríem de recordar el recital que l'any 1970 es féu al Price de Barcelona, el qual marca una fita en el procés d'afirmació pública de la personalitat catalana col·lectiva i dels drets democràtics. Una situació com la que es va viure aleshores convertí els intel·lectuals, especialment alguns intel·lectuals, en figures representatives d'un variat i complicat entramat de records, aspiracions, mites i desitjos. Els artistes, els escriptors, també els periodistes, esdevingueren els símbols d'un retrobament necessari; promeses de la llibertat esperada, penyores vivents de la cultura catalana encara perseguida.

Molts dels nostres intel·lectuals van assumir el seu paper de figures representatives del país del demà d'una manera perfectament conscient i activa. Un exemple significatiu el tenim en l'organització del moviment conegut com a "Nova Cançó", però n'hi ha d'altres com la signatura de manifestos de denúncia o els actes de solidaritat amb el moviment obrer.

A les acaballes de la dictadura, la societat catalana experimentà un procés molt ràpid de renovació cultural a mans de generacions que no havien fet la guerra. Un dels fenòmens més característics del moment fou la consolidació d'un grup heterogeni conegut correntment per "gauche divine", el qual era format per gent diversa com ara professionals, artistes, editors, arquitectes. Eren tots d'extracció burgesa i s'esforçaven a adoptar les formes de vida i de pensament que circulaven pel món. Els seus afanys s'esmerçaven a vèncer l'aïllament de les dècades anteriors, superant les estretors culturals que volia imposar, sense èxit ara ja, la dictadura. La majoria d'ells no practicaven més antifranquisme que la revolta pacífica de les idees i, en especial, dels costums, però el règim els reprimia tan bon punt accedien als espais públics. No hi manquen, però, els que es comprometeren políticament militant en les organitzacions polítiques clandestines, de tendències diferents però sempre d'orientació democràtica.

El fenomen de la Nova Cançó fou important per a la renovació de les formes culturals pròpies en un moment en què havien envellit les cançons, els balls, les obres de teatre que mantenien l'imaginari col·lectiu en èpoques anteriors; en una època, també, en la qual els productes de la indústria de la cultura internacionals ens arribaven ja de forma abassegadora. Foren escriptors i professionals de la cultura i no pas músics els qui dissenyaren i empenyeren el moviment fins a donar-li la consistència necessària. Per un cantó l'estímul de personatges com Josep Benet i Maurici Serrahima; per altre l'activisme cultural d'un escriptor com Josep Mª Espinàs, un metge com Delfí Abella, un historiador del cinema com Miquel Porter, foren els primers animadors del moviment. Després quan la Nova Cançó, adquirí millor densitat artística i comercial, altres figures, ara ja cantants i músics, passaren al primer terme, tals com Raimon, Lluís Llach o Joan Manuel Serrat per citar, no els millors, sinó els qui han tingut una influència més marcada en les actituds cíviques.

El moment cultural dirigit per una sèrie d'intel·lectuals que anaven més enllà de la resistència passiva presentà una notable brillantor, malgrat la situació política. Hi hagué moltes realitzacions, però nosaltres voldríem destacar, només, i a tall d'exemples significatius, l'inici dels treballs destinats a la confecció de l'*Enciclopèdia catalana* dins el marc d'Edicions 62, per iniciativa de Max Cahner, Enric Lluch i Jordi Carbonell. L'obra, després de nombroses vicissituds de caire econòmic i empresarial, s'acabà l'any 1980. Edicions 62 i altres, com Anagrama, Ariel, Tusquets, van fer un esforç molt notable de normalització cultural. Edicions 62 emprengué la tasca bàsica de traduir al català els autors de narrativa contemporània més destacats, així com també obres d'assaig que havien tingut una notable ressonància internacional[11].

En aquesta època, els anys seixanta i primers setanta, es consolida un grup d'escriptors catalans que escriuen en llengua castellana. Alguns d'ells no són d'ascendència catalana, altres en canvi sí, però es tracta sempre d'autors de notable solvència literària. Són noms com els germans Goytisolo, Juan, José Agustín i Luís, com Manuel Vàzquez Montalbán, Carlos Barral, Ana Maria Matute, Joan Marsé o Joaquim Marco. Cal expressar clarament que, malgrat la seva opció lingüística, han mantingut una actitud positiva vers la cultura catalana i les llibertats polítiques del país. El fenomen és essencialment nou en la nostra societat i per primera vegada es planteja la qüestió de si es pot fer cultura catalana en castellà. Pel que toca a la literatura el tema està relativament clar: és la llengua i no la condició nacional de l'autor la que defineix l'adscripció d'una obra a una literatura concreta. D'acord amb això, les novel·les o els poemes d'aquests autors pertanyen a la literatura castellana encara que ells siguin catalans i, fins i tot, se'n sentin. En canvi, en tractar-se sobre temes de pensament i encara més de ciència on la llengua juga un paper molt menys important, les coses s'han de veure de faisó diferent. De la mateixa manera que hem de considerar que les obres que es van escriure en llatí, quan aquesta llengua era el vehicle principal de la cultura, pertanyen a la cultura catalana, les que ara s'escriuen en castellà o en anglès, sembla que estiguin en la mateixa situació. Cal però tenir en compte que el redreçament cultural i nacional de la Catalunya contemporània ha girat a l'en-

torn de la utilització normal del català en tots els àmbits i nivells. Aquesta és una qüestió encara oberta en els nostres dies i plana, d'una manera punyent, sobre aquells que han de transmetre la seva obra a través de la paraula o de l'escrit.

Al marge de les consideracions sobre el que cal entendre com a cultura catalana, hi ha el fet que aquests escriptors són un senyal visible del canvi que ha experimentat el país dels anys quaranta ençà. Les influències espanyoles han augmentat decisivament, fins a tal punt que avui potser podem parlar ja de sectors que no se senten del tot identificats amb el que hom pot anomenar les formes de vida catalana. Ben cert que aquesta nova cultura no s'ha consolidat amb la cohesió que li podria donar un pensament teòric. Tal com hem dit, els intel·lectuals més o menys vinculats a la llengua i la cultura hispànica mai no s'han volgut relacionar amb moviments ideològics contraris a la catalanitat, tret de casos que fins al moment actual són menystenibles.

Durant l'època que ens ocupa, es reconstruí un espai modest de comunicació i consum d'obres catalanes. Publicacions, discos, espectacles i concerts en locals tancats, festes majors més populars i obertes, possibilitaren la creació de petits nuclis de professionals que podien viure de la producció artisticocultural parcialment, la majoria de les vegades, totalment en alguns casos excepcionals. L'existència d'una espai de comunicació català[15] obrí la possibilitat de bastir una indústria de la cultura, no només circumscrita a l'àmbit de la impressió i el teatre, sinó als nous sectors que configuraven les indústries culturals com és el de la cançó ja esmentat, així com el d'unes incipients ràdio i televisió. Tot plegat esbossava una esperança de futur més que no pas una realitat present.

En el seu conjunt, el panorama intel·lectual que hi havia a Catalunya durant els darrers anys de la dictadura i els primers de la democràcia venia marcat pel compromís social que mantenien la més bella part dels artistes, escriptors i científics. Un compromís que es pot comprovar per mitjà de la col·laboració que van tenir amb els moviments culturals i amb els polítics que cercaven la superació de la dictadura. Com a fites destacades podem citar la participació d'importants figures de la cultura, professors, professionals i artistes en l'assemblea constituent del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona, "la Caputxinada ", el 9 de març de 1966; o la tancada el 12 de desembre de 1970 a Montserrat, com a protesta a l'inici del procés de Burgos.

Les preses de posicions polítiques de part dels intel·lectuals no es limiten a un sector ideològic sinó que s'enriqueixen amb les més diverses posicions socials i teòriques. Durant les quatre darreres dècades, els diversos corrents científics i socials que existien internacionalment van penetrar a Catalunya, de tal manera que podem considerar que la majoria tenen els seus representants entre nosaltres. El panorama cultural és, doncs, força pluralista a Catalunya com a tot arreu. Durant els anys seixanta es produeix l'entrada, amb força, del marxisme en totes les seves versions. Aquest fenomen és particularment significatiu i intens a la universitat. Un sector important d'intel·lectuals adoptaran el materialisme dialèctic tant com a mètode científic que com a visió del món. Globalment, amb diferències respecte de la importància que ha de prendre l'organització de classes respecte del fet nacional, els intel·lectuals d'esquerra són partidaris d'un nou catalanisme que tingui en compte la nova realitat socioeconòmica que presenta Catalunya i, d'una manera específica, la massa immigrada.

Els intel·lectuals cristians són l'altre gran grup. Hi trobem posicions diverses: des del liberalisme al marxisme democràtic. En general, podem dir que, amb totes les matisacions possibles, adopten posicions que tendeixen a la continuació del catalanisme de preguerra. La lluita a favor d'una Catalunya ideal, neta de les contradiccions que han obert els llargs anys de dictadura, constituirà l'objectiu d'una part considerable dels intel·lectuals d'inspiració cristiana. Altres, però, adoptaran posicions acostades als sectors d'esquerres més catalanistes.

Cal destacar que la majoria de professionals, professors i artistes, ja fossin d'orientació marxista o liberal, o provinguessin de la tradició catalanista o no, van fer seves les reivindicacions d'autonomia política per a Catalunya i de justícia social per a tothom. Com a balanç general d'aquest període de lluita contra la dictadura, haurem de dir que els intel·lectuals faran un paper important, junt amb altres sectors socials, en el restabliment de les llibertats democràtiques i en la normalització, no només de la vida cultural, sinó de les llibertats cíviques en tota la seva amplària.

5. ELS INTEL·LECTUALS I LES SEVES FUNCIONS, AVUI

La situació actual ve marcada pel final de la dictadura i la instauració d'una monarquia dins la legitimitat del règim franquista –una monarquia que ha renovat les bases de

la seva legitimitat en una constitució de continguts democràtics i que, d'alguna manera, sembla que es acceptada, o no discutida, per sectors amplis de la societat catalana.

De cara als intel·lectuals la situació ha canviat ostensiblement. Ha desaparegut la censura i, com a conseqüència, una àmplia llibertat d'opinió i d'expressió dominen la situació. El restabliment de la Generalitat a través d'un estatut d'autonomia, que molts consideren insuficient i que no sembla que hagi de resoldre de manera permanent l'encaix de Catalunya dins l'Estat espanyol, ha permès endegar polítiques proteccionistes en l'àmbit cultural. S'ha restablert l'ús públic del català, amb les limitacions que imposen la realitat sociolingüística i les exigències del mercat.

Els intel·lectuals no han tingut més remei que evolucionar a mesura que canviaven el conjunt de la societat i la seva cultura. Ho han hagut de fer segons la seva doble condició de professionals que treballen en un país no normalitzat, ni políticament ni culturalment, i en la de membres d'un sector de la societat que rep les conseqüències dels canvis econòmics, tecnològics i culturals que es produeixen actualment. Per fortuna, la situació política en el nostre país ha deixat de ser dramàtica, tot i que presenta incomptables contradiccions, grans mancances a parer de molts i les conegudes inestabilitats que provoca el canvi ràpid que experimenta la societat en el seu conjunt.

La nova situació sociopolítica és viscuda pels intel·lectuals catalans de manera diversa. Per alguns, el fet que la cultura catalana es pugui desenvolupar sense massa entrebancs polítics, els situa fora ja de les urgències històriques i els fa concloure que cal abandonar l'actitud de resistència en què s'havien mantingut durant les etapes anteriors. Per altres, en canvi, tot i que les condicions han canviat d'una manera substancial en alguns aspectes, la identitat catalana continua essent amenaçada, tant pel que fa als aspectes polítics com als culturals. Això fa que considerin que cal seguir mantenint l'actitud de tensió cívica.

Un fet remarcable que cal posar de manifest és la participació decidida en el sistema democràtic de bona part dels intel·lectuals, tant els qui segueixen mantenint-hi actituds crítiques, com els qui s'hi mostren conformats. Una munió d'universitaris han format els quadres dels partits polítics o s'han integrat en les estructures tecnicocientifiques del poder. Sóc de l'opinió que la política democratica està evolucionant cap un estadi d'exhauriment de les seves possibilitats, amb clars simptomes d'atonia i casos de corrupció. I es que Espanya va entrar a la democràcia quan els ideals de modernitat en què s'ha sustentat fins ara el sistema son en crisi: quan les formes de representacio política, el paper dels parlaments i els procediments destinats a legitimar democràticament les decisions es mostren cada vegada més envellits. Els problemes de la democràcia catalana i espanyola no son exclusius sinó que s'emmarquen dins un procés general d'obsolescència de les ideologies així com de les estructures polítiques que havien dominat les societats occidentals. Les crisis italiana, britànica i francesa, l'europea en general, són crisis de model d'Estat, de sistema polític, amb la corrupció, els grups de violència irracional o el desinterès dels ciutadans com a símptomes.

El professional català de la cultura es troba davant la paradoxa d'estar immers en unes condicions que són alhora molt semblants i força diferents de les que existeixen als altres països del nostre entorn socioeconòmic. Es forma o treballa en universitats que s'han convertit en les darreres dècades en monstres burocràtics destinats a crear i difondre, de manera preferent, el coneixement tècnic especialitzat. Més que formar científicament i culturalment els alumnes, hom intenta integrar-los dins de la racionalitat tecnocràtica dominant. És cert que les universitats catalanes han millorat pel que fa a recursos i instal·lacions. A més, durant els darrers vint anys, han proporcionat la possibilitat de professionalitzar milers de joves en la docència. Però, els professors universitaris, en accedir a la professió acadèmica, es veuen abocats a adoptar una mentalitat estratègica en l'orientació de llur docència i recerca. L'ensenyament, cada vegada més compartimentat, té com a finalitat principal la formació professional, mentre manté la bàsica en les ciències i les humanitats en un segon lloc. Com que la investigació a la universitat es fa, de manera creixent, en vistes a satisfer les necessitats de les empreses o de l'Administració, els intel·lectuals universitaris es troben davant d'una organització de l'acadèmia que els supera, i de molt, tant personalment com col·lectiva. El pes de les exigències de la societat és en camí de convertir les nostres institucions acadèmiques en instruments dòcils a les necessitats més immediates.

Si treballa en el món empresarial, tota la duresa d'una racionalitat instrumental portada fins a extrems que, a voltes, semblen absurds, marcarà, de manera abassegadora, la seva activitat. Les empreses actuals funcionen segons una organització funcional molt desenvolupada; tot hi està orientat exclusivament a obtenir el màxim de benefici esmerçant el recursos mínims i en un període de temps que sigui el mes curt possible. Les activitats de

màrqueting guanyen terreny a les tecnicoindustrials en les grans empreses multinacionals. A més, l'economia financera ha adquirit una preponderància perillosa. Els administradors, els tècnics i els científics formen un sector estratègic en l'estructura de la producció dels nostres dies. Però, tots ells, a desgrat del control que exerceixen sobre el coneixement, se situen minoritzats dins l'estructura funcional de les empreses[10]. En una economia cada vegada més globalitzada, el professional català es troba, de manera progressiva, immers en les mateixes condicions que imperen arreu del món. Tal vegada, però, la importància que tenen a Catalunya les petites empreses faci que el panorama sigui parcialment diferent.

Els intel·lectuals que es mouen en el camp de publicitat literària o de qualsevol altre tipus[11], així com també els qui volen exercir de crític social o, simplement, que tenen la vocació d'opinar en públic, es troben amb uns altres monstres burocràtics administratius, que són els mitjans de comunicació i les indústries culturals en el seu conjunt. Es tracta, com en els casos anteriors, d'institucions fortament estructurades, amb unes maneres de fer que condicionen rígidament els productes que elaboren.

Aquestes són, a grans trets les condicions estructurals en què es troben els intel·lectuals actuals dins les societats complexes contemporànies. Però els canvis afecten també el món de les idees, especialment el de les grans ideologies que donaven un sentit de totalitat tant a les actuacions dels individus com a les iniciatives de les institucions públiques i privades. Les tendències que predominaven en el món occidental, i també entre nosaltres, fins als anys seixanta aproximadament, eren les de la modernitat. Provinents, en termes generals, de la Il·lustració, les ideologies de caire cultural, polític o econòmic havien proporcionat uns instruments intel·lectuals que permetien donar sentit concret a les actuacions humanes. En aquest sentit, la cultura humanista formava els esperits dels intel·lectuals i els donava unes armes ètiques per a l'actuació i la crítica, així com la confiança amb uns coneixements científics per a la solvència tècnica de les actuacions.

Eren les ideologies polítiques de la modernitat les que proporcionaven arguments per lluitar contra la barbàrie del totalitarisme, i, en al cas català, d'una dictadura premoderna. La situació general es presentava de tal manera que hom tenia la impressió que podia ser compresa a partir de les filosofies polítiques i les teories econòmiques que dominaven en la cultura moderna. Hi havia una mena de gran "narrativa" que ens lligava amb el passat i que apuntava cap al futur: en realitat, era una utopia que tenia força ressonàncies mítiques, malgrat que el mite havia estat foragitat pretesament per la racionalitat imperant. Els intel·lectuals, que eren crítics amb el sistema, sabien quines eren les coses que no els agradaven de la situació i, el que potser era més important encara, sabien què calia fer en canviar el sistema polític.

Als nostres dies, les coses han canviat pregonament. Certament, el final d'època ja havia estat anunciat a les darreries del segle XIX per autors clarividents, entre els quals destacarem Friedrich Nietzsche, però el fenomen no es concretà, amb tota la seva cruesa, fins a les dues darreres dècades del nostre segle. A nivell mundial, el fracàs absolut dels països de socialisme real amb el final de la guerra freda, ha trasbalsat no només l'ordre polític internacional sinó també el món de les idees. La internacionalització de l'economia, estretament vinculada a les revolucions en els dominis de les tecnologies microelectròniques i altres, han canviat les perspectives a través de les quals es poden considerar les visions nacionals particulars. Pel que fa al cas català, immediatament després del final de la dictadura, quan realment ens fou possible d'obrir-nos al món, ens vam trobar que aquest era molt més opac i complex del que podíem suposar d'antuvi. La nostra mateixa realitat s'havia transformat en el mateix sentit i, de sobte, ens vam veure immersos en el món real, després de la dieta ideològica, científica i cultural a què ens havia sotmès el franquisme.

Els intel·lectuals de totes les branques són dominats actualment per un sentiment de perplexitat, en no disposar d'armes teòriques solvents per interpretar la nova realitat. Només els dominis concrets de les tecnologies científiques presenten un futur de progrés indiscutit. En els àmbits més generals de la política, la moral o les ideologies generals que donen sentit a la totalitat, la situació s'ha presentat, d'una manera molt sobtada, tan diferent i diversa que les armes teòriques disponibles no permeten encarar-la satisfactòriament; de la mateixa manera, la cultura literària i artística de nivell alt es desenvolupa segons uns camins que, si més no, són poc clars.

Però, a més, els intel·lectuals es troben immersos en un canvi tecnològic que ha trasbalsat, i continua fent-ho, les condicions de treball i les seves funcions dins la societat. Ara ja es veu ben clar que l'època del l'intel·lectual burgès, amb la seva visió del món globalitzadora, la seva autonomia professional i ideològica, la seva capacitat crítica, s'ha acabat o n'és pel camí. No cal dir que tot això ha provocat la gran perplexitat entre els professionals de la cultura a què ens hem referit .

Els escriptors estan experimentant els canvis estructurals que s'han produït en el món de l'edició, així com en els hàbits de consum cultural de la població. En els darrers anys, a Catalunya, hi ha hagut un procés de concentració de les empreses editorials, amb el tancament de les petites i mitjanes editorials i el domini dels grans grups multimèdia, Planeta, Grupo Zeta, grup Godó, el grup alemany Bertelsmann, entre altres[19]. El tancament de petites editorials (de vegades no és tancament sinó absorció) ha repercutit en la labor dels escriptors, ja que sovint a Catalunya aquestes empreses eren propietat de persones entusiastes del llibre i la cultura. Els susdits editors eren molt a prop dels autors; sovint n'eren amics personals, i desenvolupaven, a la pràctica, una tasca de mecenatge. Tothom recorda els casos d'Ariel, Seix i Barral, Laia i Tusquets, entre molts.

Dins el món editorial, la competència és ferotge i les grans empreses sotmeten els escriptors a una gran pressió perquè s'adaptin a les estructures de producció i de consum. Els llibres ja fa molts anys que es produeixen industrialment. El fenomen en si no té res d'extraordinari. La novetat rau en el desenvolupament de les tècniques d'impressió, acompanyades de l'aplicació a gran escala, com en qualsevol altre sector de la producció, de tècniques de màrqueting molt sofisticades. Tota aquesta situació afecta el món de la producció editorial tant en català com en castellà.

En general, el que podem notar és una despersonalització dels autors a causa de les pressions que han de suportar de l'ambient. Unes pressions que, suposadament, també arriben de la part dels lectors, les demandes dels quals les editorials i els autors miren de satisfer. La ràpida evolució dels gustos provocada per la indústria cultural, ha generat canvis en els continguts lingüístics i narratius de la literatura. La perplexitat i els canvis han arribat a la literatura com a tots els àmbits de la cultura.

Per acabar de complicar la situació, l'autor català continua sense poder-se plantejar l'ofici d'escriure com una professió que li pugui proporcionar uns ingressos al nivell de les seves necessitats. Només algun personatge molt especial ha pogut viure, a casa nostra, dels drets d'autor. I aquesta afirmació també val pels que ho intenten fer en castellà.

Podem considerar, en certa forma, la producció de guions per als mitjans audiovisuals com un nou gènere literari. Un nombre petit però creixent d'escriptors del nostre país hi treballen. Un nombre que creiem que augmentarà amb el temps, a mesura que es vagi desenvolupant la indústria de la cultura. Els mitjans audiovisuals són ja indústries culturals d'una altra generació, per comparació amb el món de l'edició tradicional, i, des del principi, les tècniques de producció industrials, a través d'equips de professionals diversos, han estat la tònica normal amb què s'ha desenvolupat l'elaboració de les seves mercaderies culturals. La despersonalització dels productes audiovisuals és una de les conseqüències de la nova lògica productiva. La qualitat dels films, de les telesèries o de les produccions radiofòniques no depenen de les capacitats grans o petites d'un autor, sinó de l'eficiència i l'organització de les estructures funcionals de les indústries culturals. Malgrat aquesta realitat, pel fet que venim d'una tradició cultural que, des del Renaixement i especialment des del Romanticisme, ha fet prevaler els autors, ens esforcem a cercar-los en els films o en els programes de televisió. La realitat és que Josep Maria Benet i Jornet, no és l'autor del guions de les telesèries que produeix TV3 de la mateixa manera que Àngel Guimerà ho era de les seves obres de teatre.

Els canvis dels hàbits culturals arriben a tot el consum cultural i per tant afecten, d'una manera o altra, tots els intel·lectuals, però, possiblement, els qui ho senten d'una manera més punyent siguin els escriptors. Cal pensar que l'ofici d'escriptor és molt antic i tenia tradicions i rutines ben establertes. El consum cultural augmenta contínuament, però no així el que va lligat a la lectura; tant els llibres com la premsa es troben en una situació d'estagnació o de lleuger augment, en el cas més favorable. La cultura occidental, que des dels grecs fins als temps presents, ha estat difosa a través de l'escriptura, es troba en un procés d'aparent dissolució. I aquest seria, si realment es produís, un cop mortal pels intel·lectuals si és que volien mantenir-se en el seu paper tradicional, ja que, fins ara, han estat el sector de la societat que més a prop era dels llibres: no només els ha escrit, sinó que els ha llegit. Sense voler ser catastrofistes, la substitució de la lectura pel consum audiovisual obligaria els intel·lectuals a canviar la seva manera de fer públiques les obres que produeixen, de la qual cosa ja es noten senyals evidents.

En el cas de Catalunya la possibilitat d'una decadència de la cultura vehiculada a través de la impressió té una importància molt considerable. Pensem que la indústria editorial catalana ha estat i és molt potent, cosa que no podem dir de les indústries culturals més modernes. Pagaria la pena que ens entretinguéssim a pensar què hauria estat de la producció en català si no haguéssim disposat d'empreses editorials pròpies. De la mateixa manera, serà oportú que meditem sobre el que pot succeir a la nostra producció audiovisual si l'edició o la dis-

tribució està situada a Nova York, Frankfurt o Madrid. És vital per a la perpetuació dels oficis culturals que Catalunya disposi d'una moderna indústria cultural pròpia.

Un dels àmbits característic dels professionals de la cultura ha estat i encara és, parcialment, el de l'exercici de l'opinió. Ja hem vist com la mateixa noció d'intel·lectual va lligada a la funció crítica que han exercit en les societats burgeses. Aquí no ens referim precisament als judicis tècnics d'especialista, sinó als que es fan sobre temes d'interès general. Si Joan Fuster passarà, entre nosaltres, com un dels darrers intel·lectuals de la vella escola, no serà pels seus treballs sobre la literatura catalana, sinó per la seva posició cívica davant la realitat nacional dels valencians; sobre els seus símbols i els seus noms. Valorem Pau Casals com a músic, però el recordem com a intel·lectual per la defensa que féu de Catalunya i de la seva pròpia dignitat com a home allà on calgué i en el moment que fou precís.

Però en la situació actual, encara hi ha més indicis que ens porten a pensar en els canvis de les funcions dels intel·lectuals. D'una manera especial, la de fer de consciència crítica de la societat serà cada vegada més rara, si més no en les condicions que s'exercia tradicionalment. Ni els intel·lectuals sembla que estiguin en condicions d'exercir-les, ni tampoc que la societat els ho demani. Tot ens porta a creure que les noves maneres de posar en qüestió la munió de temes que configuren les manifestacions del sistema establert, exigiran altres actituds i, potser, actors socials diferents.

Els problemes del moment present han guanyat complexitat. Normalment es necessiten coneixements molt especialitzats per opinar amb solvència sobre moltes de les qüestions que es presenten actualment. No sembla que la cultura humanista que proporcionaven els estudis universitaris i que configura encara una part essencial del bagatge cultural de molts dels intel·lectuals, estigui ara en condicions de proporcionar instruments per opinar de manera solvent sobre temes que tenen un fort component tècnic. Probablement qüestions com ara si el model actual de creixement és sostenible o no, com si cal continuar amb l'energia elèctrica d'origen nuclear o com es faran les aplicacions de la genètica a la modificació de l'herència dels individus, que tenen unes fortes dimensions eticopolítiques, es plantegen, doncs, emmascarades sota embolcalls tècnics que van més enllà de la cultura que qualsevol intel·lectual aïllat pot atresorar.

Els àmbits i els mitjans a través dels quals els intel·lectuals tradicionalment actuaven s'han tancat o no són aptes per seguir realitzant les funcions que fins ara s'hi desenvolupaven. Els temes subjecte de l'opinió dels públics avui es vehiculen de manera principal a través dels mitjans de difusió. No volem aquí tractar sobre si els mitjans són els únics o els més importants instruments que afaiçonen les opinions col·lectives, només volem indicar el fet que l'agenda de temes que centraran l'atenció pública està elaborada pel sistema comunicatiu[20].

Les relacions dels intel·lectuals amb la premsa s'inicien pràcticament des del moment de la seva creació, però potser conegueren un moment especialment intens durant la segona meitat del segle XIX. L'afer Dreyfus marca una fita essencial en la història de l'intel·lectual burgès, s'inicia amb un famós article d'Émile Zola publicat al diari l'*Aurore*, el 13 de gener de 1898[21]. A Catalunya durant, el primer terç del segle XX, es produeix una important col·laboració dels intel·lectuals. El cas més important el tenim en el *Glossari* d'Eugeni d'Ors[22]. De manera que, els qui volien transcendir els cercles necessàriament reduïts dels especialistes i el públic més selecte hagueren de decidir-se a publicar els seus articles als diaris, després d'una primera etapa en què havien rebutjat aquests mitjans pel seu necessari baix nivell[23]. En el cas dels autors catalans, la seva activitat periodística fou deguda, a més de la indicada intenció de fer notòriament públiques les seves opinions, a causes econòmiques, donada la migradesa de la universitat i la precarietat del mercat literari.

La participació dels intel·lectuals a la premsa continua ara segons dues modalitats: com a titulars d'una columna diària, per tant formant part de la plantilla professional del diari, o bé com a col·laboradors externs més o menys habituals. La premsa de qualitat, inclou dins de cada número un nombre variable d'articles d'opinió que van signats per professionals, especialistes diversos, universitaris, en definitiva: intel·lectuals. D'aquesta manera s'ofereix l'oportunitat als escriptors d'opinar sobre temes d'actualitat. Els periodistes confeccionen les notícies, elaboren l'agenda de temes, però els articulistes d'opinió aprofundeixen sobre el temes: "tematitzen"[24]. Naturalment, a l'hora d'escriure per als diaris, hom s'ha d'adaptar a les característiques del gènere: limitació d'espais, actualitat, nivell de llenguatge i d'argumentació assequibles per a un lector model predeterminat. Els avantatges els proporcionen la popularitat i la influència que se n'obté i, naturalment, les retribucions econòmiques que en perceben.

La premsa és un mitjà de comunicació que, malgrat les seves rigideses estructurals, ofereix les possibilitats

expressives de l'escriptura. L'article d'opinió, per exemple, té unes característiques que el fan favorable a l'exercici intel·lectual de l'argumentació. Tot i que els diaris condicionen més l'elaboració dels temes que les revistes especialitzades o els llibres, presenten als lectors textos que es poden llegir segons els ritmes desitjats i a més els els ofereixen en un ordre més elaborat que el dels mitjans audiovisuals. Efectivament, si estem atents a la programació de la ràdio o de la televisió, notarem, tot seguit, la seva naturalesa mosaica, tant en l'estructura de la programació com en la composició dels diferents programes.

La participació dels intel·lectuals als mitjans audiovisuals és més recent per la raó que la indústria de la cultura, tal com la coneixem, començà a gestar-se tot just fa setanta o vuitanta anys amb el cinema[25]. Al nostre país el fenomen és encara més recent. A part del desenvolupament més tardà del sistema comunicatiu en el seu conjunt, i de la debilitat de la indústria de la cultura audiovisual, s'han produït unes circumstàncies històriques especialment desfavorables a la participació dels intel·lectuals a la ràdio i encara més a la televisió. Durant la dictadura, l'exercici de l'opinió en públic estava estrictament controlat. En general, l'accessibilitat dels mitjans a les actituds crítiques anava en raó inversa a la seva audiència.

Durant els darrers anys, per la llibertat d'informació que s'ha gaudit en el nostre país i del desenvolupament que experimenten cada mitjà en particular i el sistema comunicatiu en el seu conjunt, s'ha produït una participació molt important de certs professionals de la cultura a la ràdio i a la televisió[26], afegida a la que ja existia a la premsa. Potser, més aviat, hauríem de dir que han estat aquests mitjans els que han utilitzat els professionals per fer programes d'opinió. Els formats més emprats han estat els debats, les entrevistes i un gènere que s'ha desenvolupat especialment a Catalunya i a Espanya: les tertúlies. Les entrevistes adopten modalitats diverses. Poden ser fetes només per periodistes o s'hi poden afegir professionals diversos. Els debats són normalment conduïts per un sol periodista. Pel seu cantó, la tertúlia és un gènere molt particular en què diverses persones convidades pel mitjà comenten els temes d'actualitat. És molt corrent que el periodista proposi el tema i que convidi els participants a dir la seva sobre la qüestió. Els resultats poden ser molt diferents, però sempre en resulta una conversa aparentment improvisada, encara que, en realitat, té una estructura rígida, en la qual hom improvisa comentaris sobre els temes que normalment proposa el conductor del programa. Els qui participen en les tertúlies poden ser personatges d'orígens diversos, però sempre hi ha una forta presència dels qui provenen del món de la cultura. Tots plegats, amb més o menys coneixements sobre els temes tractats i amb més o menys sentit comú, debaten davant de les càmeres i els micròfons els temes d'actualitat. Les tertúlies radiofòniques o televisives sovint no van més enllà de la conversa informal de cafè, amb la manca de profunditat i rigor que imposa el mitjà i el gènere, tot i que donada la qualitat que hom atribueix als contertulians pot assolir un cert to de prestigi[27]. El que persegueix el mitjà és que la popularitat o la singularitat de les figures que hi participen atreguin les audiències a seguir el programa.

La intervenció dels intel·lectuals en els mitjans audiovisuals es troba condicionada per l'estructura professional i tècnica d'una manera qualitativament més greu que la que exigeix la premsa. La programació té una rigidesa horària implacable; el temps que es dedica a argumentar sobre qüestions polítiques o culturals sempre és insuficient, a causa de la complexitat que poden presentar els temes. La manera de fer dels periodistes està basada en unes rutines professionals completament alienes a l'exercici intel·lectual. Normalment el mitjà el que vol és fer un programa on es diguin coses que puguin atraure les audiències, no els interessa, sinó de forma molt secundària, aclarir temes, ni fornir informació que permeti als espectadors tenir bases solvents per crear-se les seves pròpies opinions. Potser els intel·lectuals, en accedir als mitjans, creuen que poden exercir la seva funció crítica en una nova esfera pública mediàtica; en realitat el que fan, substancialment, són programes audiovisuals.

Finalment, i a tall de conclusió, podem dir que els intel·lectuals catalans es troben davant d'una situació difícil a causa de dos tipus de conjuntures específiques. De primer es troben davant la problemàtica que viu la societat catalana en el seu conjunt i l'específica de la cultura. La continuïtat de les formes de vida catalana és un repte difícil de mantenir en les condicions actuals[28]. L'espai comunicatiu i cultural català es desenrotlla en competència amb l'espanyol i l'internacional. En realitat, serà l'evolució de la societat catalana en el seu conjunt la que marcarà la dels seus intel·lectuals.

Però a més de les realitats catalana i espanyola, els professionals de la cultura catalans viuen els mateixos canvis que han experimentat arreu les formes de confegir el coneixement i de publicitar-lo. La societat complexa crea unes condicions diferents a les que existien fa poc. Comprendre-les i situar-s'hi amb comoditat i eficàcia no és gens fàcil. El repte del futur immediat és que les funcions intel·lectuals de sempre com ara la reflexió, la crítica i l'opinió trobin el seu espai en la societat del futur.

NOTES

1 Hi ha algunes comarques històricament catalanes dins de l'Estat francès amb poca força demogràfica, política i cultural en comparació amb les comarques administrades per l'Estat espanyol. A més la denominada Catalunya Nord es troba molt assimilada al món francès.
2 Podem trobar una extensa bibliografia sobre el tema en l'obra Berrio, J. i Saperas, E. (1993).
3 SARTRE, J. P. (1977).
4 SAID, E. W. (1996).
5 BERRIO, J. i SAPERAS, E. (1993a), pàg. 93.
6 BELL, D. (1976).
7 EQUIP CETC (1995); BERRIO, J. i SAPERAS, E. (1993b). Treball inèdit fet per encàrrec de la Institució de les Lletres Catalanes. N'hi ha un exemplar a la biblioteca de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona.
8 ACTA/DEBAT (1990). El treball es basa en una enquesta sobre la qüestió nacional feta a un conjunt d'intel.lectuals escollits, per tant la mostra no es pot considerar representativa, però sí que creiem que pot ser indicativa. Les xifres són les següents: d'un conjunt de 217 persones enquestades, les dones en sumen 30, o sigui més d'un 13%.
9 BERRIO, J. i SAPERAS, E. (1993b), pàg. 4.
10 BERRIO, J. i SAPERAS, E. (1993b), pàg. 38, 241 i seg.
11 EQUIP CETC (1995), pàg. 37.
12 BERRIO, J. i SAPERAS, E. (1993b), pàg. 25.
13 EQUIP CETC, (1993), pàg. 56.
14 VILAR, P. (DIR), *Història de Catalunya*. Vol. VII a cura de B. de Riquer i J. Culla; Barcelona: Edicions 62. pàg. 358.
15 Per al tema dels espais de comunicació vegeu: M. de Moragas Spà, (1988) i J. Gifreu (dir.) (1991).
16 SUBIRATS, E. (1991).
17 La noció de publicitat que emprem es refereix a les activitats comunicatives que es fan en públic i no als discursos destinats a promocionar articles o serveis, per als quals reservem el nom de "publicitat comercial". Usem el mot "publicitat" en el mateix sentit que l'alemany "öffentlichkeit".
18 GIDDENS, A. (1996).
19 CORBELLA, J. M. (1995).
20 WOLF, M. (1992).
21 ZOLA, E. (1969).
22 ORS, D', E. (1990).
23 VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. (1985).
24 Tematitzar significa construir els temes a partir dels esdeveniments convertits en notícies. Tematitzar implica relacionar, seleccionar i estudiar els diversos caires que contenen els esdeveniments. La tematització constitueix un corrent d'anàlisi de la comunicació mediada italià que estudia, d'una manera especial, com es construeixen els temes de la comunicació política. Vegeu: MARLETTI, C. (1985).
25 En un principi la indústria de la cultura es desenvolupà als diferents països de forma més o menys autònoma. Alemanya, França, Gran Bretanya, URSS, i naturalment els EUA crearen els seus propis models inicials. Actualment, però, la indústria i el model nord-americà dominen tot el món (BERRIO, J. i SAPERAS, E. (1993a) pàg. 217 i seg.).
26 Josep Lluís Gómez Mompart anomena "multimèdiums" als comunicadors populars, als quals hom atribueix una gran influència i que solen ser professionals, divulgadors d'una especialitat. Vegeu: GÓMEZ MOMPART, J. L. (1995).
27 En GÓMEZ MOMPART, J. L. (1995), op. cit. podreu trobar aquest tema ben argumentat.
28 Per als problemes de la cultura catalana i els debats entre intel.lectuals al seu voltant, vegeu GINER, S. i alt. (1996).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ACTA/DEBAT (1990), *Catalunyes: cent intel·lectuals i la qüestió nacional;* Barcelona: Fundació Acta.
- BELL, D. (1976), *El advenimiento de la sociedad post-industrial;* Madrid: Alianza Editorial.
- BERRIO, J. i SAPERAS, E (1993a), *Els intel·lectuals avui;* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BERRIO, J. i SAPERAS, E. (1993b), *La professió d'escriptor a Catalunya.*
- CORBELLA, J.M. (1995), *La comunicació social a Catalunya 1995;* Barcelona: Centre d'Investigació de la Comunicació, pàg. 24 i seg.
- EQUIP CETC (1995), *Els valors dels professionals de la cultura a Catalunya;* Barcelona: Proa.
- GIDDENS, A. (1996), *Más allá de la izquierda y la derecha;* Madrid: Cátedra, pàg.13.
- GINER, S i alt. (1996), *La cultura catalana: el sagrat i el profà;* Barcelona: Edicions 62.
- GÓMEZ MOMPART, J. L. (1995), "Els molt honorables multimèdiums: la <comunicació placebo>", pàg. 53-59 a *Treballs de comunicació;* núm. 6, octubre de 1995.
- MARLETTI, C. (1985), *Prima e Dopo. Tematizzazione e comunicazione politica;* Torí: Eri.
- ORS, D' E. (1990), *Obra catalana completa;* Barcelona: Quaderns Crema.
- SAID, E. W. (1996), *Representaciones del intelectual;* Barcelona: Paidós, pàg. 24
- SARTRE, J. P. (1977), *Escritos políticos.3. El intelectual y la revolución;* Madrid: Alianza Editorial, pàg. 92 i seg.
- SUBIRATS, E. (1991), *Netanorfosis de la cultura moderna;* Barcelona: Anthropos, pàg. 141 i ss.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. (1985), *Historia y comunicación social;* Madrid: Alianza Editorial, pàg. 131 i seg.
- VILAR, P. (DIR) *Història de Catalunya.* Vol. VII a cura de B. de Riquer i J. Culla; Barcelona: Edicions 62.
- WOLF, M. (1992), *Els efectes socials dels mitjans de comunicació de masses;* Barcelona: Pòrtic.
- ZOLA, E. (1969), *La verdad en marcha. Yo acuso;* Barcelona: Tusquets.

CAPITAL HUMÀ I INNOVACIÓ A CATALUNYA

Xavier Martínez Celorrio
Departament de Teoria Sociològica - Universitat de Barcelona

En la creixent economia mundialitzada, la competitivitat entre els diferents territoris assoleix una importància estratègica que força a mobilitzar respostes per part de les institucions polítiques. En un context prou limitador que fa difícil l'existència de polítiques econòmiques nacionals, molt més agreujat en casos com el de Catalunya, les polítiques de competitivitat s'estan centrant en la millora d'infraestructures, especialment de telecomunicacions, programes d'innovació tecnològica i millora del capital humà. En aquest capítol ens centrarem en aquests dos últims dominis.

1. CAPITAL HUMÀ I INNOVACIÓ COM A ELEMENTS DE COMPETITIVITAT

L'actual enduriment de la competitivitat dels mercats revaloritza la funció del capital humà a l'hora de generar i optimitzar innovacions i eficàcia. Les competències culturals i professionals de les persones, col·lectius i societats són cada cop més determinants per garantir el nivell d'ocupació, la competitivitat del teixit econòmic i la qualitat dels processos i les organitzacions[1].

Davant del nivell de desenvolupament tècnic i d'alta productivitat que han assolit les societats més avançades, bona part de la competitivitat de les seves economies se centra ara en la capacitat d'innovació, en l'eficàcia dels processos, en la creació de valor afegit i en l'optimització dels elements més intangibles i immaterials. Especialment, aquells que aporten diferenciació competitiva a l'oferta, en mercats progressivament més especialitzats, segmentats i internacionalitzats. Així, les estratègies comercials, la gestió de la qualitat, l'organització flexible dels processos, la logística, l'eficiència tecnològica, les inversions en recerca i desenvolupament (R+D), el disseny de productes i serveis, i la competència professional dels agents que hi intervenen, representen, ara per ara, factors centrals en les estratègies de competitivitat de les empreses i dels territoris. Alhora reflecteixen l'aparició de nous perfils professionals que han substituït qualificacions obsoletes o poc preparades per a la nova fase tecnològica.

L'abast dels canvis i transformacions que genera la transició cap a la "societat informacional"[2] té efectes dualitzadors, creant noves ocupacions especialment en el sector terciari, avançant però també atur i treball precari en els sectors i en les xarxes basades en el diferencial de costos de la mà d'obra. Tot i així, les anàlisis i doctrines entorn del capital humà no solen reflectir els efectes dualitzadors sinó, més aviat, la preocupació per l'escassetat de qualificacions com un fre de la competitivitat nacional.

A inici dels anys 90 es va publicar un informe de gran difusió que identificava les febleses que, en termes de capital humà, patien les economies europees davant de la competitivitat de països com el Japó o els Estats Units. L'informe IRDAC (Industrial Research and Development Advisory Committee) de la Comissió Europea ressaltava la insuficiència de qualificacions i de capital humà com a un dels principals problemes a tenir en compte en el desenvolupament del mercat únic europeu. Voldríem recuperar dues conclusions d'aquest informe[3], aplicables també en el cas de Catalunya, que ens serviran més

endavant per fer una anàlisi més detallada de les problemàtiques associades a cadascuna d'aquestes.

1.1 Renovació de qualificacions i factor demogràfic

La primera conclusió de l'informe IRDAC alerta sobre els efectes que pot introduir el factor demogràfic, especialment pel que fa a la reproducció de mà d'obra qualificada. El descens de la natalitat i l'envelliment de la força de treball poden conduir a l'aparició d'una escassetat de mà d'obra qualificada en el mercat de treball. Amb generacions joves més estretes, la incorporació de nova mà d'obra ben formada es redueix, a diferència de la tendència que mostren els competidors del sud-est asiàtic. Al mateix temps, l'estructura d'edats de la població activa europea fa que, ara per ara, al voltant del 80% dels individus romandrà actiu al llarg dels propers vint anys.

D'aquesta manera, la tendència a substituir força de treball envellida o amb problemes d'adaptació al ritme dels canvis de qualificació, no representa una opció estratègica i menys quan les noves generacions són quantitativament més petites i, a més a més, crec que presenten nivells de fracàs escolar i formacions febles en proporcions elevades. Aquests dos problemes associats i interrelacionats els desenvoluparem amb més detall més endavant.

El procés de renovació generacional s'ha mantingut constant al llarg dels últims 20 anys, arribant fins a l'extrem actual on el 66% dels ocupats a Catalunya són menors de 45 anys[4]. Queda clar que la magnitud i la velocitat d'aquest procés de substitució estaven molt lligades al procés de modernització i reestructuració del sistema productiu i al grau de mancances i febleses acumulades al llarg del model productiu del "desarrollisme" franquista.

1.2 La insuficiència de tècnics i científics

La segona conclusió de l'informe IRDAC (1990) destaca l'escassetat de tècnics i científics a Europa i el risc de subutilització dels programes d'R+D que, tot i els esforços creixents per augmentar-los, estan molt condicionats per la insuficiència de qualificacions tecnològiques.

Com sol ser tradicional, el referent a comparar és el Japó, que compta amb el doble d'enginyers per habitant que cap altre país occidental i, en termes absoluts, més que Europa en conjunt. Ara bé, tant el nombre com la proporció d'enginyers, tècnics i tecnòlegs ve molt condicionat, en primer lloc, pel nivell d'especialització assolit en indústries d'alta tecnologia i, en segon terme, per la demanda que faci la resta del sistema productiu. A Europa, per no parlar de Catalunya, el desenvolupament de les indústries i activitats en els sectors de negoci més avançats del nou capitalisme de la informació (informàtica, telecomunicacions, indústria aeroespacial i serveis financers) crec que és del tot feble i dependent en termes absoluts i relatius.

Des del meu punt de vista la insuficiència de qualificacions en enginyeria i en activitats d'R+D, fa més difícil la creació de tecnologia o la seva adaptació eficient, però donat que Catalunya té un sistema productiu basat en l'adaptació tecnològica i la innovació incremental, bona part de la seva productivitat rau en la gestió eficient dels processos. Aquí és on els models d'organització del treball juguen un paper tan important o més que el fet de comptar amb major o menor nombre de qualificacions tecnològiques. De fet, el model d'organització de la producció al Japó no està tan jerarquitzat com els models fordistes europeus, on la separació organitzativa, cultural i humana entre departaments i entre el treball de taller i el d'oficina tècnica fa alentir el perfeccionament de processos i productes, limitant la innovació incremental.

La forta divisió vertical del treball als països europeus i, entre ells Catalunya, fa perdre funcionalitat productiva i creativitat tecnològica, al marge de comptar o no amb un estoc suficient d'enginyers i tècnics. A la pràctica, el mateix Pla de recerca de la Generalitat reconeix la feble implicació del teixit industrial en promoure accions d'R+D, tot i comptar en aquests moments amb l'estoc més nombrós d'enginyers i tècnics en la nostra història com a país. En el nostre cas, l'escassetat de tecnòlegs està més relacionada amb l'escassa inversió pública i privada en R+D i en la, encara, lenta articulació d'un sistema nacional d'innovació i recerca.

La lenta consecució d'aquest objectiu tan ambiciós no resulta tan estranya si ens adonem de la situació de partida, especialment si obrim l'àmbit d'anàlisi al conjunt de la població i a les seves qualificacions.

2. EVOLUCIÓ GENERACIONAL DE LES QUALIFICACIONS

El canvi i la millora de l'estructura educativa del capital humà ha estat substancial al llarg dels últims trenta anys.

A la pràctica hem passat de ser una població polaritzada entre una elit universitària i una gran massa d'escolaritzacions bàsiques i curtes, a assolir la plena escolarització dels joves, l'eixamplament d'un ampli sector amb estudis secundaris i intermedis, i a democratitzar els nivells superiors.

En la taula 1 presentem els resultats d'una explotació pròpia a partir de l'Enquesta de població activa[5] que té la virtut de presentar dades noves pel que fa a l'evolució històrica del capital humà, en clau de desigualtat. Calculada sobre la base de la població més gran de 16 anys, estableix tres encreuaments entre generacions, lloc d'origen i nivells educatius.

En lloc de facilitar una sèrie històrica d'evolució de taxes, poder resulta més clarificador un tractament més transversal, incorporant les generacions d'edat i la variable emigració. Així podem clarificar quines són les desigualtats educatives que se solapen en l'actualitat i que acumulen desigualtats generacionals i de lloc de procedència, com a resultat del procés històric recent. Farem, doncs, un comentari ordenat per cada cohort, de la més jove a la de major edat.

Les **generacions més joves** (16-24 anys) són les que mostren millors nivells educatius com era d'esperar. També són les generacions on la variable origen no es fa destacable. En aquest grup encara no es manifesten del tot els nivells universitaris, donades les edats de tall, però ja apareixen els qui van acabant diplomatures universitàries. Bona part (un 55,5%) assoleix un mínim d'ensenyament secundari, ja sigui en la branca general (BUP-COU) o bé en la formació professional (FP1-FP2).

Tanmateix, encara es mantenen taxes de no graduació bàsica i una alta franja poblacional queda limitada a l'EGB, quan per edat, ja podrien haver assolit com a mínim un nivell d'FP1. El fracàs escolar o, millor dit, les febles qualificacions que aquests joves aporten al mercat de treball suposen, des del meu punt de vista, una massa elevada, reduint els seus horitzonts d'inserció. El sistema educatiu a Catalunya genera, doncs, una borsa de desqualificació prou important.

De fet, la persistència d'un alt fracàs escolar fa reduir el nivell educatiu mitjà dels joves catalans respecte als seus coetanis europeus. Per exemple, entre els joves que limiten ja amb edats adultes, el col·lectiu entre 25 i 34 anys, tan sols el 47,2% a Catalunya assoleixen un mínim de secundària. La mitjana europea se situa en el 58,3%[6]. En aquesta comparació, no és precisament Catalunya la que més s'apropa a la mitjana europea, sinó que en el conjunt de l'Estat ho fan Euskadi (59,3%), Madrid (57%) o Navarra (54,6%). Aquest és un indicador que reflecteix, junt amb altres, el nivell mitjà que ocupa Catalunya en relació amb altres regions d'Espanya en termes educatius estadísticament parlant (sense aplicar-hi el criteri qualitatiu). Tot i que l'alt fracàs escolar ha estat ben estudiat i quantificat[7], encara predomina cert ideal d'excepcionalitat entorn de la tradició innovadora de l'escola a Catalunya que, segons el meu parer, convindria relativitzar d'acord amb les dades aportades. Especialment, en determinats territoris, comarques i barris amb un excessiu al·luvió de sortides sense titulació i amb fracàs.

Les **generacions intermèdies** (25-44 anys) concentren el millor nivell educatiu i d'experiència professional del

TAULA 1. EVOLUCIÓ DE LES DESIGUALTATS EDUCATIVES PER GENERACIONS I PER ORIGEN CATALÀ/NO CATALÀ A CATALUNYA (percentatges sobre la població més gran de 16 anys)

Generacions	Origen	Sense graduat escolar	EGB	BUP	FP	Universitat
Nascuts 1979-1971	Cat.	5,4	39,1	26,7	22,3	6,5
	No cat.	7,6	37	25	22,3	8,1
Nascuts 1970-1949	Cat.	17,3	29,2	13,2	19,1	21,2
	No cat.	42,2	28,1	8,2	11,2	10,3
Nascuts 1950-	Cat.	63,2	16,6	4,2	7,5	8,5
	No cat.	82	10,4	1,8	2,4	3,4
Total	Cat.	32	27	13,2	15,5	12,3
	No cat.	70,3	15,5	4	5	5,2
Catalunya		45	23	10	12	10
Espanya		50	21	11	8	10

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, II Trim. Dades desagregades de Catalunya (INE, 1996).

país. De fet, en aquest segment trobem el 66% dels professionals, científics i tècnics superiors ocupats a Catalunya, el 57% dels empleats i tècnics intermedis i el 40% dels treballadors qualificats de la indústria[4]. En aquest grup generacional és on la variable origen resulta diferenciadora. Mentre que els nascuts a Catalunya, on s'integren bona part de les segones generacions, són els qui millors nivells de qualificació presenten, els provinents de fora de Catalunya d'aquest grup presenten nivells molt jerarquitzats i polaritzats. Amb una estructura de model piramidal, els no nascuts a Catalunya entre 1949-1970 acumulen una base molt eixamplada (un 42,2% sense graduat escolar o equivalent i un 28,1% amb el mínim títol d'EGB o equivalent) que s'aprima en els nivells secundaris (sumen un 19,4%: un 8,2% amb BUP i un altre 11,2% amb títols d'FP o equivalents) i decreix amb un extrem superior d'un 10,3% amb estudis universitaris. Aquestes pautes semblen comunes a altres països amb immigració no qualificada.

El subconjunt nascut a Catalunya configura un model hexagonal, més equivalent al de països com Holanda i França. En la base, tan sols un 17,3% poblacional sense graduat escolar (2,5 vegades menor que el percentatge dels seus coetanis nascuts fora de Catalunya). A continuació trobem una franja eixamplada creixent: amb un 29,2% de titulats en EGB i un 32,3 d'estudis secundaris o equivalents. L'hexàgon es completa amb un extrem superior del 21,2% de nivells universitaris. Aquesta estructura desigual creix amb les generacions de major edat, reflectint clarament el perfil rural predominant i de baixa qualificació que va emigrar de la resta d'Espanya cap a Catalunya als anys 50, 60 i inici dels 70.

En les **generacions de major edat**, nascuts com a màxim el 1950, les diferències per lloc d'origen no s'acusen tant, segurament per compartir en certa mesura el mateix context de postguerra i guerra civil que va posar fre a la tasca educativa promoguda per la República. Tot i així la població d'origen català sembla que es va beneficiar de majors avantatges educatius que no pas els seus coetanis provinents de la resta d'Espanya. Aquests últims exemplifiquen clarament un model piramidal extrem, amb una base molt ampla que queda per sota del graduat escolar (82%) o bé assoleix un nivell equivalent al d'EGB (10,4%). Tant els nivells secundaris o equivalents, com els nivells universitaris suposen per aquest subconjunt generacional tot un privilegi reservat a una elit (4,2% i 3,4%, respectivament).

Aquesta estructura tan polaritzada es modera lleugerament entre els coetanis catalans, reflectint una distribució un xic menys discriminant que permet assolir a un 8,5%, els nivells universitaris, i a un 11,7%, els nivells secundaris o equivalents.

En conjunt, els nascuts a Catalunya, de qualsevol generació, presenten millors nivells educatius que quasi perfilen un model hexagonal: una base d'un terç sense graduat escolar o equivalent, un 27% amb EGB o equivalent, un 28,7% de nivells secundaris i un 12,3% de nivells universitaris. Per contra, la suma de provinents de fora de Catalunya, mostren una distribució d'oportunitats educatives molt desigual, fins i tot molt per sobre de la mitjana conjunta d'Espanya. Si el 50% de la població espanyola està per sota d'un nivell equiparable al del títol actual d'EGB, entre el subconjunt català d'origen no català s'arriba al 70,3%. Aquesta és una constant que s'aplica a la resta de nivells educatius entre ambdues poblacions, evidenciant novament el perfil de baixa qualificació entre els d'origen no català.

L'estructura global de recursos humans que trobem a Catalunya, però, amb la superposició de generacions, oportunitats perdudes i oportunitats aprofitades, especialment entre els més joves, no acaba de sumar una estructura equilibrada i equiparable al de la resta de països desenvolupats. Predomina una estructura encara feble i de nivell inferior, de signe clarament piramidal, amb un 68% de nivells bàsics, un 22% de nivells secundaris i un 10% de nivells universitaris. Tot i la millora de nivell que aporten les generacions més joves no resulta suficient per contrarestar el pes de les generacions de més edat i, especialment, d'allò que encarnen: el retard educatiu heredat del franquisme i del model de "desarrollisme" dels anys 60 i 70.

3. NOU CAPITAL HUMÀ I EFECTES DESNIVELLADORS

No és sinó a mitjan dels anys 80 quan la reactivació de l'economia permet noves contractacions i incorporacions després de quasi deu anys d'escassíssima contractació i destrucció d'ocupació. L'època de crisi (1975-1980) i postcrisi (1980-1985) acaba destruint 350.000 llocs de treball, tot un 17% del total d'ocupats a Catalunya. Quatre punts més que la mitjana espanyola. L'ajust estructural va repercutir especialment en els perfils poc qualificats de la indústria (un 56% del total destruït) i de la construcció (un 34%), centrant-se en la generació que va protagonitzar el "desarrollisme" durant els anys 60 i els 70.

Fins al 1987, les empreses van incrementar la seva productivitat sense augmentar notablement ni la inversió ni l'ocupació, multiplicant la seva rendibilitat a base de reduir costos salarials i financers **en un primer procés de reorganització interna**. Entre els trets destacats d'aquest primer procés destacaríem: *a)* la descentralització definitiva del sistema de gran-empresa; *b)* la capitalització en xarxes de subcontractació i economia submergida; *c)* la implantació de nova maquinària, i *d)* la racionalització de la política de productes. A partir de 1987 s'incrementa la inversió i creix l'ocupació per respondre a una capacitat productiva major, aconseguida després d'aquesta primera fase. És en aquell moment quan, coincidint amb importants taxes d'atur juvenil, les empreses comencen a contractar i fer ús dels nous contractes temporals introduïts poc abans.

L'obertura al mercat extern, excendentari i amb abundants nivells de formació on escollir, coincideix amb una **segona fase de reorganització interna** que s'allargarà fins a inici dels anys 90. En aquesta fase, el 70% de les empreses mitjanes-grans havien canviat la política de productes, un 47% havien llançat nous productes, el 95% havien introduït noves tecnologies i un 87% havien experimentat canvis organitzatius[9]. El desenvolupament d'aquests canvis i la contractació progressiva de nova mà d'obra va disparar les necessitats de formació, iniciant-se el debat entorn de les insuficiències i mancances de capital humà.

En aquest debat, poques vegades s'ha explicitat la poca transparència per no dir, opacitat, de bona part de les empreses en els seus processos de reorganització, agreujant encara més la ja de per si gran separació entre el món del treball i el sistema educatiu. Tot i el fort desajust entre les qualificacions demandades per les empreses i les formacions ofertades des del sistema educatiu, en aquest període entre 1986-1991, el ritme de creació d'ocupació va créixer un 4,13% acumulatiu cada any. Una taxa molt per sobre de la registrada durant l'època del "desarrollisme" (1960-1973), quan la taxa acumulada per any va ser del 2,24%. De fet, entre 1985 i 1990, es van crear 450.000 llocs de treball a Catalunya, el 18% dels creats al conjunt d'Espanya.

El procés de substitució quedava així completat. Hom va arribar al 1991 amb una dada prou significativa: el 53% dels ocupats catalans tenien una experiència professional inferior a 6 anys[10]. Aquesta tendència s'ha mantingut fins a l'actualitat. Segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (1997), el 66% dels ocupats a Catalunya és menor de 45 anys. Concretament, un 40,5% és menor de 34 anys i un 25,6% té entre 35 i 44 anys[11]. Sobre la base d'aquest nou capital humà pivoten els processos de modernització de l'estructura sectorial i empresarial, exemplificant una ruptura superadora i molt accelerada del model tradicional heredat del "desarrollisme", no exempta de contradiccions com ara l'excés de precarització, la dualització interna de plantilles, la subutilització del potencial humà, la proletarització de tècnics i l'exclusió dels menys formats.

Actualment, el 74% dels ocupats catalans amb nivells universitaris té menys de 45 anys, així com el 87% dels ocupats amb BUP-COU i el 83% del total d'ocupats amb FP. Mintjançant la substitució de les generacions anteriors i el conseqüent rejoveniment del capital humà empleat, Catalunya compta ja amb un 43% d'ocupats amb un mínim d'ensenyament secundari i, en concret, si no considerem el BUP-COU com a titulacions de caire professional, tot un terç (33%) dels ocupats catalans ja presenten un títol professional (FP o universitari). L'abast del recanvi generacional ha estat, doncs, força espectacular.

Un dels principals problemes, més enllà de la polèmica entorn de la sobreeducació o subocupació dels més formats, resideix en l'efecte desnivellador que incorporen les noves generacions. Donat que eleven el nivell mitjà d'entrada en els llocs de treball corresponents, deixant en evidència els adults i els treballadors experimentats que no han seguit processos de formació i reciclatge que els anivellin amb el potencial de les noves incorporacions. Aquest efecte té múltiples conseqüències excloses pels que queden per sota dels nous llindars, periòdicament elevats per la pressió d'un mercat excedentari de treball que acumula generacions joves cada cop més formades i millor titulades[12]. Aquest risc se centra especialment entre els que van perdent el ritme d'evolució de les seves qualificacions. La formació continuada, recentment estesa a través dels Acords Nacionals de Formació Contínua (ANFC) i gestionada per FORCEM, suposa una oportunitat estratègica per actualitzar les competències dels qui es van quedant més desnivellats. La tendència, però, sembla que apunta a concentrar accions de formació continuada entre les categories professionals superiors, en detriment de les categories obreres i d'empleats[13].

Per últim, convé reafirmar l'efecte Mateu assenyalat entre els menys formats. Especialment pel que fa a les seves oportunitats d'ocupació. Tal com ha estat constatat per estudis oficials[14], els qui careixen de qualificació inicial tenen menys probabilitats de trobar feina i de rebre formació addicional a l'empresa. En el nostre cas, la forta segmentació i precarització produïda al llarg dels últims

deu anys (1985-1995) ha aguditzat la segmentació per nivell educatiu a l'hora d'accedir a l'estabilitat en l'ocupació. Així, mentre que el 41% dels nous contractats durant aquests anys amb contracte fix tenen estudis universitaris, tan sols el 23% compta amb nivells educatius bàsics (EGB i sense graduat). En termes globals, el 70% dels universitaris ocupen una feina estable, mentre que aquest percentatge es redueix al 36% dels analfabets-sense estudis i al 44% dels ocupats amb EGB[15]. Una última dada significativa ens la proporciona la taxa d'ocupació entre els menors de 45 anys per perfils professionals. A títol demostratiu, mentre que el 91% dels professionals, tècnics i científics d'aquestes edats es troba treballant, aquesta taxa d'oportunitat es redueix al 60% en el cas dels operaris no-qualificats a Catalunya.

4. PROFESSIONALITZACIÓ I NECESSITATS FORMATIVES

El canvi operat en l'estructura del capital humà, tant a Catalunya com a Espanya, evidencia un augment net de qualificació. La substitució de capital humà se salda amb una reposició positiva de nous ocupats amb majors nivells de formació. En la taula 2, es mostren els valors absoluts de creació i destrucció d'ocupació per sectors i nivells educatius a Espanya, amb una perspectiva temporal àmplia, des de 1976 fins a l'actualitat. Al llarg d'aquest període, s'encadenen 4 cicles econòmics: els inicis de la forta crisi (1976-1980); un període de postcrisi i reestructuració (1980-1985); fins a l'etapa de reactivació (1986-1991); i la posterior fase recessiva i de creixement moderat en què ens trobem. Disposar d'aquest ampli horitzó, facilita el balanç del canvi de tendència i de model de qualificació operat al nostre país.

Els 2,4 milions de llocs de treball destruïts en tot el període es concentren en les ocupacions i nivells d'estudis més baixos. En concret, es van eliminar i retirar del mercat de treball 4,5 milions d'ocupats no qualificats o de baixa qualificació. Com a recanvi, s'han incorporat 500.000 universitaris; 1,3 milions amb estudis d'FP i diplomatures universitàries i 2,2 milions amb nivells d'educació general (ja sigui EGB o BUP)[16]. Mentre que els sectors tradicionals, com l'agricultura i la indústria, perdien ocupació guanyant en productivitat, la generació de nova ocupació l'han protagonitzat els serveis. D'aquesta manera, s'aconsegueix reequilibrar l'estructura del capital humà a Espanya respecte a la mitjana europea, professionalitzant i desenvolupant els serveis públics i el mercat dels serveis en general, per apropar-se a un model d'economia terciaritzada amb base industrial exportadora.

La pèrdua d'ocupació però té un balanç negatiu de 414.000 ocupacions, que el sector serveis no ha aconseguit generar. És a dir, tot i el creixement i la diversificació dels serveis, els perfils que més han demandat no es corresponien amb els perfils dels expulsats, absorbint i creant més treball qualificat que no qualificat. En concret, per a tot el període i per al conjunt d'Espanya, s'han incorporat 737.722 professionals i tècnics, 51.564 directius, quasi 200.000 nous comercials, 331.000 administratius i tècnics de gestió, i 321.000 empleats de serveis, on es concentren les ocupacions menys qualificades.

Els perfils més qualificats han crescut amb una major intensitat que els semiqualificats i poc qualificats, originant-se però una concentració segmentada d'acord amb els sectors i les activitats. És a dir, els sectors expansius que partien tradicionalment d'un capital humà poc format, han concentrat també els nous ocupats amb més baixos nivells de formació. Aquest és el cas, per al con-

TAULA 2. VOLUM D'OCUPACIÓ CREAT/DESTRUÏT PER SECTORS I NIVELLS EDUCATIUS. ESPANYA 1976-1995

	Agricultura	Indústria i energia	Construcció	Serveis				
				distribució	personals	financers	a empreses	públics
Creació/ destrucció	-1.612.110	-683.999	-84.353	295.635	248.887	97.724	419.516	904.335
Nivell 0 (< EGB)	-1.735.083	-1.489.097	-402.123	-677.790	-23.888	-35.375	-84.511	- 90.790
Nivell 1 (EGB+BUP)	106.814	478.135	240.112	625.690	220.090	36.682	189.833	371.306
Nivell 2 (FP+Diplom.)	16.085	277.444	75.869	302.486	50.111	61.660	198.208	401.091
Nivell 3 (Univer. sup)	-126	49.605	1.689	45.287	2.674	34.806	115.966	222.689

Font: Fundación Argentaria (1996).

junt d'Espanya, dels serveis de distribució (comerç i transports) i dels serveis personals (hosteleria i altres). Tot i així, aquests sectors també s'han tecnificat i professionalitzat, incorporant el 10% dels nous ocupats amb estudis universitaris llargs i el 25% dels nous ocupats amb FP i diplomatures.

Els sectors expansius que han concentrat el treball més qualificat han estat els serveis públics, els serveis a les empreses i els serveis financers. Tots tres sumen el 72% de la nova ocupació creada al llarg del període, acumulant el 80% dels llocs creats per universitaris.

L'augment de treball qualificat ha estat conseqüència de l'augment del nivell educatiu del que s'ha beneficiat la població. La incorporació de l'estoc de capital humà a mitjan de la passada dècada va servir per elevar, posteriorment, els llindars d'accés, inflant les titulacions. L'efecte desnivellador que ja hem descrit ha acabat generant, alhora, contradiccions de fons en el nou model de qualificació. Així, per exemple, el subdesenvolupament històric de la formació professional i el valor defensiu que adquireix l'opció universitària al nostre país[17], ha radicalitzat la substituïbilitat de les credencials educatives. En la taula 3, podem comprovar aquest desajust que dóna lloc a processos de subocupació i d'infraadequació davant l'ocupació exercida.

S'han destacat les caselles on es concentra el volum d'ocupació de cada perfil professional. Tal com es pot apreciar, el pes dels baixos nivells formatius arriba a representar el 57% del total d'ocupats a Catalunya, acumulant-se en les categories professionals més baixes. Un dels aspectes més rellevants, consisteix en l'aparició d'un segment intermedi de qualificacions que, en incorporar majors nivells educatius respecte a les generacions anteriors han induït, també, a elevar el prestigi professional de les ocupacions tècniques auxiliars i les administratives, especialment. Suposa la franja on es concentren els perfils de nivell 3, que tradicionalment s'han adquirit sobre la pràctica, sense formació específica i amb escàs reconeixement social.

En l'extrem superior de la piràmide ocupacional, trobem el 12% del capital humà millor format i més valorat: els professionals, directius i empresaris amb estudis universitaris.

TAULA 3. NIVELL EDUCATIU DE LES OCUPACIONS. CATALUNYA, 1996 (valors absoluts i percentatges horitzontals)

	< EGB	EGB	BUP	FP	Univers.	Total
Empresaris-propiet.	64.207 43	38.110 25	19.576 13	16.359 11	12.268 8	150.529 100
Directius	2.035 4,4	5.945 12,8	10.674 23	5.517 12	22.157 47,8	46.328 100
Professionals	1.340 0,5	506 0,2	9.789 4	9.157 3,6	231.447 91,7	252.239 100
Tècnics auxiliars	10.882 6	42.579 22,6	42.302 22,6	55.079 29,4	36.217 19,4	187.059 100
Administratius	25.509 9,5	67.009 25	64.233 24	74.372 27,5	37.896 14	269.019 100
Empl. serveis	86.403 30	99.737 34,5	32.454 11,2	55.635 19,3	14.678 5	288.907 100
Pagesos	35.409 57	10.634 17,2	6.128 10	7.111 11,5	2.497 4	61.779 100
Operaris qualificats	185.237 49	115.574 30,5	13.415 3,5	60.103 16	4.084 1	378.413 100
Operaris semiqualificats	112.198 45	93.139 37	12.385 5	28.514 11,4	4.079 1,6	250.315 100
Operaris no-qualificats	141.282 55,5	74.465 29,2	11.135 4,4	26.982 10,6	735 0,3	254.599 100
Total % fila	664.502 31	547.707 25,6	222.091 10,4	338.829 15,8	366.058 17,2	2.139.187 100

Font: elaboració pròpia a partir de dades EPA-II Trim. 1996 (INE, 1996).

La taula ens dóna una visió bastant ajustada del nivell educatiu de les diferents ocupacions, podent-se deduir el volum de necessitats estructurals de formació que encara estan per satisfer.

Els **empresaris-propietaris** configuren un dels grups paradigmàtics en dèficit formatiu, limitant-se així les oportunitats d'introducció d'innovació, de modernització dels processos i de creació de valor afegit. Especialment entre les PIMES, majoritàries en el teixit industrial català. Tot un 68% no assoleix ni els estudis secundaris. El grup dels **professionals** és on es concentren els nivells de formació superior, en coherència amb les condicions d'estatus, d'ingrés i d'execució de la majoria de professions. En el grup dels **tècnics auxiliars**, es dispersen les formacions de base, tot i que destaquen amb quasi un 30% els titulats d'estudis d'FP. Aquest grup concentra els tècnics intermedis de la indústria, els tècnics de gestió dels serveis i professions intermèdies diverses (òptics, topògrafs, informàtics, projectistes, etc.). L'escassetat de capital humà en aquests perfils de nivell 3 fa que el 20% del total d'ocupats que tenen un títol genèric com el BUP, s'hagin professionalitzat en perfils d'aquest nivell. Alhora, acull al 10% dels universitaris catalans ocupats, essent molts d'ells diplomats, cosa que demostra la funció professionalitzadora d'aquest nivell universitari. Els empleats **administratius** es configuren com un grup professional molt similar a l'anterior, donant ocupació a quasi el 30% dels ocupats amb BUP i el 22% del total d'ocupats amb FP, amb majoritària presència jove i femenina. Alhora, dóna feina a un altre 10% d'universitaris que, tot i estar en condicions de subocupació, el que realment fan és desplaçar i mantenir a l'atur a titulats en FP.

La resta de grups ocupacionals acumula el gruix del treball amb baixos nivells de formació. En concret, 560.529 assalariats no arriben a assolir ni l'EGB. Sumats amb els 64.207 empresaris i propietaris de petits negocis, comerços i empreses, vénen a representar un 30% del total d'ocupats. Aquesta borsa d'insuficiència formativa no es correspon, necessàriament, amb treballs no qualificats, però reflecteix un dèficit bàsic que exigeix més esforços d'inversió prioritària a fi d'evitar la seva substituïbilitat a curt i mitjà termini. Especialment, pel que fa als assalariats més adults i als més joves d'aquest subgrup.

Una última consideració que caldria fer és la patent insuficiència de l'EGB com a nivell mínim bàsic, sobretot quan la LOGSE ha ampliat fins als 16 anys l'edat d'escolarització obligatòria, elevant així el mínim exigible que d'aquí a poc, tendirà a incrementar-se encara més. Per tant, els ocupats amb graduats d'EGB comencen a quedar per sota del nou nivell exigible i representen un segon estoc d'insuficiència formativa que representa a un altre 26% del total d'ocupats.

En suma, entre un 56% i un 60% de la població ocupada catalana crec que requereix estratègies i polítiques reequilibradores de formació. Hom no pot confiar en nous i amplis processos de substitució de capital humà, com els que ha patit ja el nostre país, a causa dels costos socials que representa i de l'elevat grau de rejoveniment que ja té el nostre mercat de treball. En aquest sentit, crec que parlar de capital humà a Catalunya suposa, en aquests moments, parlar de polítiques actives de formació anivelladora que evitin dualitzar els ocupats i polaritzar encara més, l'estructura d'oportunitats.

Alhora, el baix nivell que presenta bona part de l'empresariat condiciona la modernització del teixit productiu, la seva internacionalització i la inversió en aquells factors intangibles que, com dèiem en la introducció, són les condicions clau de competitivitat. En aquest sentit, penso que les polítiques d'R+D no estan rebent el suport de la iniciativa privada que hom requereix per al nivell de desenvolupament que Catalunya té o vol assolir com a país, tal com passem a analitzar tot seguit.

5. R+D, INNOVACIÓ I POLÍTICA CIENTÍFICA

La política pública en matèria científica s'articula entorn dels plans de Recerca. Una vegada desenvolupat el primer, entre 1993-1996, recentment s'ha aprovat el segon Pla de recerca amb vigència vàlida entre 1997-2000. El primer va contribuir a articular i sistematitzar els esforços que des de 1980 venia desenvolupant la CIRIT, amb l'objectiu exprés de configurar un sistema de ciència i tecnologia propi. L'aplicació del primer Pla va servir per detectar les febleses i mancances que obstaculitzaven el desenvolupament d'un sistema de ciència i tecnologia. D'aquesta primera experiència, destacaria personalment tres aspectes a millorar: en primer lloc, l'escassa inversió sobre el percentatge del valor afegit brut (VAB); en segon lloc, els problemes d'absorció del capital humà altament qualificat i especialitzat en el mercat de treball; i per últim i lligat amb els punts anteriors, l'escassa implicació i inversió del sector privat. Tractarem cada un d'aquests problemes, fent abans una presentació del nivell de productivitat científica assolit en els últims anys.

5.1 La producció científica catalana

En el context de l'Estat, Catalunya es manté com el principal territori en matèria d'R+D. Amb el 17% del total d'investigadors i científics, es produeix un terç de tota la productivitat científica espanyola. L'evolució ha estat espectacular, tenint en compte el baix nivell de partida des dels inicis de la CIRIT (1980). Recentment l'Institut per a la Recerca Científica ens mostrava com la productivitat científica catalana s'havia multiplicat per sis al llarg dels últims 15 anys. En termes absoluts, Catalunya ha passat de publicar 878 articles científics el 1981, a elaborar-ne 5.132 el 1996[18], demostrant així un nivell de producció científica similar al de països com Àustria (5.521 articles) o Noruega (4.353).

Tanmateix, la recerca que es fa a Catalunya està molt decantada cap al sector de la biomedicina i la farmàcia, en coherència amb la tradició d'hospitals, fundacions i clíniques mèdiques, i la forta presència del sector farmacèutic en el teixit industrial i forta negligència de les ciències socials, tret de l'economia. Aquest predomini de la investigació biomèdica també es reflecteix en el nombre de grups de recerca registrats. Un 42% del total de grups pertanyen al sector biomedicofarmacèutic. A continuació se situen les ciències amb un 24,5%, les enginyeries i l'arquitectura, amb un 18,6%, i per últim, les humanitats (6,7%) i les ciències socials (8,2%). Malgrat això, sembla que últimament s'observa una major diversificació en la producció científica amb una major presència de les ciències dels materials, la química, la física i el medi ambient[19].

5.2 Les inversions en R+D

En termes de despeses, tant Catalunya (1% del VAB) com Espanya (0,98%) se situen molt per sota de la mitjana europea (2%). Tot i això, l'esforç inversor públic ha anat creixent a Catalunya en detriment de la inversió privada que no ha crescut, ni de lluny, amb el mateix ritme i la mateixa convicció. Aquest és el principal escull que alenteix un major progrés de la inversió, però reflecteix ben clarament el poc interès que, l'empresariat català com a grup social i elit dirigent mostra cap a l'R+D i els resultats a llarg termini.

TAULA 4. DESPESA TOTAL EN R+D A CATALUNYA (milions PTA)

	1991	1992	1993
Sector públic	26.432	36.447	38.802
Sector privat	66.499	69.755	68.631
Total	92.931	106.202	107.433

Font: II Pla de recerca. Generalitat de Catalunya (1997).

El pressupost estimat de recursos propis de la Generalitat per al segon Pla de recerca (1997-2000) és de 30.615 milions de pessetes al llarg dels quatre anys de durada. A més s'espera comptar amb transferències d'altres fonts, tal com recull la taula 5 fins a sumar un global estimat de 221.455 milions de pessetes en quatre anys, on s'incorporen les previsions d'inversió privada.

5.3 La problemàtica professional dels investigadors

Amb el primer Pla es van identificar 269 grups de recerca consolidats que integren un total de 3.859 investigadors i 158 grups encara per consolidar que sumen 1.434 investigadors més. En suma, doncs, el personal d'R+D a Catalunya es pot xifrar en 5.293 científics i investigadors professionals, als que caldria afegir 3.610 becaris en formació durant els últims tres anys i 1.060 investigadors formats a l'estranger. La suma total, tot i que poden haver-hi reduplicacions d'individus, gira entorn de quasi 10.000 investigadors i científics, representant tan sols a un 0,3%-0,4% de la població activa catalana. No cal dir

TAULA 5. ESTIMACIÓ DE LA DESPESA PÚBLICA EN R+D A CATALUNYA

Milions de pessetes

Anys	1997	1998	1999	2000
Pla de recerca	7.100	7.460	7.835	8.220
Departaments [1]	12.000	12.000	12.000	12.000
Universitats [2]	22.000	22.660	23.340	24.040
Govern central [3]	12.100	12.500	12.900	13.300
Despesa pública total	53.200	54.620	56.075	57.560

[1] Finançament de les estructures d'R+D i les activitats pròpies. [2] Part del pressupost de les universitats destinada al finançament de l'estructura pròpia d'R+D; recursos provinents dels projectes europeus i dels convenis amb la indústria. [3] Recursos provinents del Pla Nacional i finançament de l'estructura dels centres del CSIC a Catalunya.

que està molt per sota de la mitjana d'Espanya, que compta amb una taxa sobre els actius del 3,1%[20].

Però, al marge d'això, penso que el principal problema per a les noves generacions d'investigadors resideix en les limitades sortides professionals i en la manca de planificació. Per una banda, el 80% dels investigadors pertany a les universitats, ocupant places de professors ajudants o associats o bé allargant beques i estades a l'estranger, sense que el sistema de recerca generi places estables o bé, sense que s'obrin oportunitats en el mercat privat. Un recent estudi de l'Institut d'Estudis Socials Avançats-Andalucia realitzat entre becaris i investigadors posava al descobert les precàries condicions del sistema de ciència espanyol. Amb unes universitats col·lapsades i una escassíssima contractació per part de les empreses, l'acumulació d'investigadors joves pot acabar sent excedentària, perdent part important d'aquest col·lectiu. La recent iniciativa IDE (incorporació de doctors a les empreses) pretén aliviar aquesta situació.

Per tant, en el nostre cas no tenim tant un problema de dèficit de científics i tecnòlegs, sinó de dèficit d'estructures públiques i privades que puguin absorbir aquesta demanda tan qualificada. En aquest context penso que el comportament imprecís i poc decidit de les empreses fa que la pressió recaigui sobre els poders públics i en les necessàries reformes universitàries.

5.4 L'ambivalència de les empreses catalanes en els sistemes d'innovació

Fa pocs anys, es va constituir a Madrid la Fundación COTEC per part d'un conjunt de grans empreses, majoritàriament de capital espanyol, sensibilitzades pel dèficit tecnològic i per la necessitat de difondre la innovació. Segurament, aquesta institució és ara per ara el *think-thank* que té un concepte més elaborat entorn del que anomena "sistemes nacionals d'innovació"[21]. En aquest model ideal, les universitats, els programes de formació doctoral i postdoctoral, els centres de transferència tecnològica, els centres de recerca, els investigadors i les empreses, articulen entre si un tramat d'interrelacions i sinergies que dóna fluïdesa a la innovació i a la creativitat científica i tecnològica.

Suposa el primer intent madur, liderat per part de l'empresariat espanyol, de mobilitzar recursos i trencar resistències, especialment entre les PIMES, per tal de ser més receptius a les noves oportunitats tecnològiques i d'innovació. En aquesta iniciativa, tan sols participen tres empreses catalanes: el Centre de Càlcul de Sabadell, Freixenet i la Fundació Catalana per a la Recerca. Aquesta última, però, no ha assolit la difusió ni el caràcter de *think-thank* a què ha arribat la seva homòloga espanyola.

Les empreses de capital català no semblen decidides a participar en iniciatives estratègiques com aquesta. Potser també s'evidencia una manca de visió estratègica i de llarg termini i una manca de perfil "schumpeterià" entre el que queda de la burgesia industrial catalana. Bona part de l'èxit del segon Pla de recerca de la Generalitat passa per involucrar les empreses en la política conjunta d'innovació i recerca.

6. CONCLUSIONS

Al llarg del capítol hem repassat els principals problemes que tenen a mitjà termini tant els sistemes d'educació-formació, com els anomenats "sistemes d'innovació", a l'hora de reequilibrar i millorar la provisió de capital humà i desenvolupar recerca i innovació al nostre país. Ambdues dimensions estan interrelacionades i s'han situat en el centre del debat públic en nombroses ocasions, sovint emmarcades en els discursos empresarials que legitimen la competitivitat com a únic horitzó possible de pensament. Tanmateix, en l'anàlisi que hem fet, hem introduït els efectes dualitzadors i segmentadors que travessen i condicionen aquests dos dominis institucionals. Hem delimitat així, algunes de les fronteres crítiques i contradictòries que plantegen a la societat catalana i a les polítiques públiques, nous reptes i problemes.

Reptes i problemes d'ordre social i cultural que superen i deixen al descobert, la diferent interpretació que es dóna a termes com "capital humà" i "innovació" en el debat públic. Especialment aquella que, en connexió amb l'excés economicista, redueix ambdues dimensions a un problema tècnic i despolititzador, buidant-lo de totes les implicacions socials i de conflicte que els són intrínseques. Crec que donat que en el fons, no convé oblidar-ho, no tan sols estem parlant de polítiques de competitivitat, sinó també de política educativa en sentit ampli i transversal, per un costat, i de política de modernització tecnològica i científica, per un altre, sense que una no s'acabi d'entendre sense venir acompanyada per l'altra. De fet, són i han estat en el passat, les dues claus bàsiques del progrés i de tota proposta progressista de bona societat.

ÀREES PRIORITÀRIES DEL II PLA DE RECERCA (1997- 2000)

1. CULTURA I SOCIETAT
- Catalunya: història i cultura
- La gestió de les administracions
- El nou entorn polític i econòmic
- Llengua catalana i tecnologia lingüística
- La nova organització i la millora del sistema educatiu
- Esport i societat

2. SALUT I QUALITAT DE VIDA
- Recerca en serveis sanitaris
- Recerca sobre el desenvolupament de la política de recursos humans
- Recerca biomèdica bàsica i clínica integrada
- Recerca epidemiològica
- Recerca sobre fàrmacs

3. MEDI AMBIENT I RECURSOS NATURALS
- Diagnosi ambiental d'activitats productives i anàlisi de cicles de vida de productes
- Tecnologies netes i valoració de residus
- Vigilància i modelització ambiental
- Sistemes ecològics
- Canvi global i repercussions del canvi climàtic en el medi natural
- Percepció social de les activitats ambientals

4. AGROALIMENTACIÓ
- Estalvi i ús eficient de l'aigua
- Producció integrada
- Produccions animals
- Aqüicultura
- Tecnologia d'aliments
- Noves tecnologies per a la propagació i millora de varietats vegetals i animals
- Cultius no alimentaris i cultius alimentaris d'alt valor afegit

5. TECNOLOGIES INDUSTRIALS
- Tecnologies de la producció
- Tecnologies de la informació i la comunicació
- Tecnologies del transport
- Biotecnologia i química fina
- Materials
- Eficiència energètica

6. ORDENACIÓ DEL TERRITORI, TECNOLOGIES DE LES OBRES PÚBLIQUES I DE LA CONSTRUCCIÓ
- Hidrologia: Estudi dels recursos hídrics
- Hidrologia: Qualitat i gestió integrada del cicle de l'aigua
- Diagnòstic, reparació i rehabilitació
- Arquitectura i qualitat de vida
- Nous materials i tecnologies de la construcció
- Avaluació estructural
- Ordenació del territori, urbanisme i transport

NOTES

1 Piore & Sabel (1990).
2 Castells (1996).
3 IRDAC (1990).
4 Institut d'Estadística de Catalunya (1997).
5 Instituto Nacional de Estadística (1996).
6 Palafox, Mora & Pérez (1995).
7 CIREM (1994).
8 Instituto Nacional de Estadística (1996).
9 CIREM (1991).
10 Instituto Nacional de Estadística (1991).
11 Institut d'Estadística de Catalunya (1997).
12 Flecha (1990).
13 CIREM (1996).
14 OCDE (1994).
15 CIREM (1996).
16 La classificació dels nivells educatius feta per l'informe de la Fundación Argentaria (1996) correspon a l'ISCED, (International Standard Classification of Education).
17 M. Celorrio (1997).
18 Pujol (1997).
19 Pujol (1997).
20 Sanz Nenénde (1997).
21 COTEC (1997).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CASTELLS, M. (1997), *La era de la información.* Vol. 1. *La sociedad red*; Alianza, Madrid.
- CEDEFOP (1996), *The coherence of compulsory education, initial and continuing training and adult education in countries of the European Economic Area*; CEDEFOP-Panorama-Comparative Analysis, Tesalònica.
- CIREM, (1991), *Demandes i necessitats de formació superior a Catalunya*; Barcelona.
- CIREM (1994), *Èxit i fracàs escolar a Catalunya*; Fundació Jaume Bofill, Barcelona.
- CIREM, (1996), *Innovación en el sistema de formación de España*; Barcelona.
- CIRIT, (1997), *II Pla de Recerca de Catalunya 1997*; Generalitat de Catalunya, CIRIT, Barcelona.
- COTEC (1997), *Informe sobre el documento para el debate sobre el Sistema Español de Innovación*; Fundación COTEC para la Innovación Tecnológica, Madrid.
- FLECHA, R. (1990), *La nueva desigualdad cultural*; El Roure, Barcelona.
- FRANCHI, G. (1984), *La instrucción como sistema*; Laertes, Barcelona.
- Fundación ARGENTARIA (1996), *El empleo en España y Europa*; Visor, Madrid.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994). *Cens de població 1991.* Vol. 7. *Nivell d'instrucció de la població. Dades comarcals i municipals*; Generalitat de Catalunya - Institut d'Estadística de Catalunya, Barcelona.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994), *Cens de població 1991.* Vol. 13. *Professions de la població. Dades comarcals i municipals*; Generalitat de Catalunya - Institut d'Estadística de Catalunya, Barcelona.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997), *Ampliació de resultats anuals de l'enquesta de població activa (EPA)*; Generalitat de Catalunya - Institut d'Estadística de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1996), *Encuesta de Población Activa. Segundo Trimestre 1996. Resultados detallados*; Madrid.
- IRDAC (1990), *La insuficiencia de cualificaciones en Europa*; IRDAC, Brussel·les.

- MARTINEZ CELORRIO,X. (1997), "The Spanish VET system at the turn of the century: modernisation and reform", a *Journal of european industrial training;* núm. 7.
- OCDE (1994), *The OECD Jobs Study: Evidenceand Explanations;* París.
- PALAFOX, J. MORA, G. & PEREZ, F. (1995), *Capital humano;* Fundació BANCAIXA, València.
- PIORE, M. & SABEL, Ch. (1990), *La segunda ruptura industrial;* Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.
- PUJOL, (1997), "Cataluña multiplica por seis su productividad científica en los últimos 15 años", *EL PAIS,* 12-XI-1997.
- SANZ MENENDEZ, L. (1997), *Estado, ciencia y tecnología en España.1939-1997;* Alianza, Madrid.

LLIBRE X

LA SOCIETAT CIVIL CATALANA

LLIBRE X

LA SOCIETAT CIVIL CATALANA

P R E F A C I

SEBASTIÀ SARASA
Departament de Sociologia - Universitat Pompeu Fabra

La força de la societat civil en un país es constata, en certa manera, per la riquesa del seu teixit organitzatiu i per la capacitat que té aquest per canalitzar els interessos i identitats dispars que conviuen en una societat. La naturalesa d'aquesta obra, fa que es doni especial èmfasi a les dades quantitatives fins allà on és possible fer-ho, raó per la qual hom tracta d'oferir informació estadística sobre la dimensió organitzativa de la societat civil. La dimensió organitzativa és, però, molt pobra per entendre, per si mateixa, el contingut normatiu que el concepte de societat civil té en les ciències socials. És cert que hom ha arribat a fer equivalent la dimensió quantitativa de l'associacionisme i de la filantropia amb la fortalesa cívica d'un país. És força corrent que la societat civil d'una nació sigui avaluada sobretot, si no exclusivament, en termes de densitat organitzativa, capacitat de mobilitzar recursos propis i de coordinació entre entitats. Certament però, la societat civil és quelcom més complex de mesurar que el simple recompte d'associacions de fet i de dret, de fundacions, de corporacions i entitats privades de tota mena. La societat civil és un mot construït per alguns pensadors occidentals per denotar una forma civilitzada d'organitzar la *res publica*. La idea de societat civil respon a un desig de fer realitat un principi moral: el que tots els membres d'una societat puguin ésser reconeguts com a ciutadans amb igual llibertat per realitzar-se com a tals. Això significa que el fonament de la societat civil el trobem en la capacitat dels ciutadans per participar activament en el món públic, és a dir, en la definició de l'interès comú, atès que d'aquesta definició i de la manera com hom tracti d'assolir-la depèn en gran mesura la concòrdia entre tots els ciutadans d'un país. La governabilitat d'una societat civil es fonamenta, sobretot, en que els seus membres acceptin les limitacions imposades per la llei, però també en la solidaritat i el suport mutu entre ells així com en la seva participació en la construcció d'aquestes lleis que han d'acceptar.

La societat civil ha estat estudiada des de diversos enfocaments que han aportat una riquesa notable pel que fa al coneixement de les seves lògiques organitzacionals. Avui sabem moltes més coses sobre com es regeixen les relacions entre les organitzacions cíviques en general, els mercats i les administracions públiques. Els estudis sobre l'anomenat "tercer sector", "economia social" o "organitzacions no lucratives i voluntàries", per citar només alguns dels mots utilitzats per estudiar el vessant organitzacional de la societat civil, ens han cridat l'atenció sobre fenòmens com la importància que tenen les diferents maneres com les institucions públiques i les empreses mercantils afronten les demandes dels individus com a consumidors, com a productors i com a ciutadans. També ens han aportat una informació molt valuosa sobre la importància que tenen factors com l'heterogeneïtat cultural a l'hora d'explicar les relacions que es donen entre l'Estat, el mercat i l'altruisme cívic. Al mateix temps han augmentat els estudis sobre els processos organitzacionals en si mateixos de les institucions que canalitzen les energies dels moviments socials, evolució dels adherents, fonts de finançament, graus de coordinació amb altres organitzacions similars i relació amb organitzacions identificades com a rivals. En certes ocasions, fins i tot, hom tracta d'establir alguna mena de models, fins i tot matemàtics, per sistematitzar de manera elegant i formal el que es volen presentar com si fossin lleis socials universals.

L'anàlisi de la societat civil com si fos un fenomen indiferenciat que sempre esta sotmès a les mateixes lleis de funcionament, amb independència de quins siguin els valors que la sostenten ni les interpretacions del món que viuen dins d'ella, té limitacions importants. Límits que són inherents a aquelles disciplines teòriques que tracten d'analitzar els comportaments humans d'acord amb models extremament "cientifistes" i sense considerar la significació històrica que tenen els fenòmens socials. En el cas de l'estudi de la societat civil, aquesta limitació s'ha fet evident tant en les anàlisis estructuralistes i conductistes dels moviments socials com a l'aplicació de models basats en la tria racional dels individus per explicar l'existència d'organitzacions cíviques. No és possible entendre l'aparició i el funcionament dels moviments socials moderns, vells i nous, sense apel·lar als valors "il·lustrats" que aparegueren amb la revolució industrial i la democràcia liberal. Fruits d'aquella concepció del món i de la persona humana han estat els moviments socials i la mateixa societat civil. Això significa que la societat civil no és un fenomen universal i, per tant, és dubtós que hi hagi lleis universals significatives que la governin, raó també per la qual la societat civil no pot ser avaluada només d'acord amb la quantitat de les seves organitzacions ni dels individus que els donen suport. La societat civil ha de mesurar-se pel seu grau de desenvolupament cap a una idea límit del que ha de ser la bona societat civil. Una idea que és construïda amb significats mutants, com ho demostra la seva evolució des que la formularen els filòsofs escocesos per primer cop, fins avui dia en què no hi ha una sola interpretació del que ha de ser la societat civil.

La presència de multitud d'organitzacions i d'individus donant-los suport no és per si mateixa garantia suficient de riquesa cívica. Cal considerar els valors i les normes que regeixen les seves polítiques i que determinen els seus objectius així com les relacions entre les entitats i els seus membres i les relacions entre elles i l'interès comú. Un país recolzat sobre organitzacions autoritàries, intolerants i insolidàries podrà ser tan ric organitzacionalment com es vulgui, però mai podrà dir-se *strictu sensu* que gaudeix d'una societat civil. A la Catalunya premoderna hi hagueren gremis, confraries, germandats, ordes religiosos i tantes altres entitats que enquadraven els individus, però hom no pot assegurar, sense caure en error, que allò era una societat civil. La fidelitat a la societat civil s'ha anant construint arreu d'Europa en lluita contra altres fidelitats. No és casual que, en iniciar-se els processos de modernització a Europa, les forces que reaccionaren contra el progrés democràtic defensaren aferrissadament les fidelitats familiars i religioses per sobre de la fidelitat a qualsevol identitat nacional o de classe. Per això, tan important és la densitat organitzacional, com la qualitat democràtica i la riquesa participativa i solidària dels ciutadans per definir el grau de desenvolupament d'una societat civil. Una dimensió prou important com perquè hagi estat considerada en la Llei d'associacions recentment aprovada pel Parlament de Catalunya on es vetlla pel funcionament democràtic de les associacions catalanes.

És un fet obvi que la societat civil catalana ha prosperat de manera notable. Els temps del feixisme de la postguerra i de la dictadura franquista que negava les llibertats civils més elementals, sortosament són ja història. Bona part dels moviments de resistència que es movien als marges del sistema dictatorial donaren lloc a organitzacions que són ara el pal de paller de les institucions democràtiques. Aquesta recuperació de les llibertats, però, no pot amagar que, com tantes altres societats europees, la societat civil catalana té reptes de futur importants. Un, l'excessiva dependència que encara tenen moltes organitzacions de la societat civil dels diners públics. L'altre, la desigual capacitat que tenim els catalans per organitzar-nos i fer-nos presents a la societat civil. Això significa que la nostra societat civil pateix de dèficits susceptibles de millora, pel que fa a la seva capacitat organitzativa. D'altra banda, no podem oblidar tampoc els reptes al contingut normatiu de la societat civil com a fita històrica cap a una convivència tolerant i civilitzada. A hores d'ara, veiem brots d'intolerància a països veïns que, d'arrelar i créixer, amenaçarien la salut cívica de les nostres societats. La xenofòbia, els nacionalismes excloents i la por a les incerteses del futur semblen alimentar aquests moviments contraris a una societat civil com a projecte moral i polític. Fins al moment aquestes reaccions intolerants no han deixat de ser anecdòti-

ques a Catalunya. Sense arribar a desembocar en tendències organitzades importants, s'han limitat a manifestar-se entre alguns grups de joves i en alguns conflictes a localitats amb relativa presència de treballadors immigrants de l'Àfrica. Però no deixa de ser preocupant el que tantes altres vegades ha passat, que quan una ideologia arrela a diversos països europeus, tard o d'hora pot deixar sentir alguna influència a Catalunya. Com ja s'ha dit a altres parts d'aquesta anàlisi de la societat catalana, a Catalunya s'ha mostrat històricament una extraordinària capacitat d'integració entre grups socials de cultures diferents encara que molt properes. Però també és igualment cert que Catalunya ha viscut etapes històriques on l'enfrontament social ha estat molt virulent i sagnant. És per això que res ens pot assegurar que no calgui mantenir viva la voluntat de solidaritat i de concòrdia per confiar només en un esperit cívic suposadament etern o dependent només de determinismes estructurals. La societat civil és quelcom propi de les societats democràtiques i modernes, però seria massa simplista pensar que és resultat només de factors estructurals aliens a la voluntat humana. Aquesta ha de ser present de manera activa per tal que aquella es mantingui viva i prosperi.

* * *

Aquest llibre descriu, sobretot, quin és l'estat de les organitzacions altruistes i dels moviments socials més rellevants a Catalunya. Les organitzacions empresarials són estudiades per Alexandre Casademunt i Joaquim Molins, i els sindicats per Jacint Jordana. Ambdues menes d'organitzacions mereixen capítols propis atès que a les societats industrials el conflicte entre capital i treball ha estat, i és encara, una de les dimensions fonamentals de la societat civil. Aquestes organitzacions, però, no són les úniques que vertebren la societat civil catalana, també s'expressen altres identitats col·lectives amb les seves pròpies organitzacions. Entre elles, les que estan vinculades als anomenats "nous" moviments socials per diferenciar-los de moviments socials ja plenament institucionalitzats com el moviment obrer i el catalanisme, però també les que estan sorgint arran de l'impuls que donen les administracions públiques per promoure formes privades de gestió pública. Això fa que tant el teixit associatiu com l'oferta de serveis públics mitjançant organitzacions privades hagi augmentat de manera notable en els darrers anys. Qüestions aquestes que no estan exemptes de desafiaments, alguns dels quals són recollits als respectius capítols fets per Sebastià Sarasa dedicats a l'associacionisme, els moviments socials i la participació cívica per una banda, i al mutualisme, la cooperació i la filantropia, per una altra.

ASSOCIACIONISME, MOVIMENTS SOCIALS I PARTICIPACIÓ CÍVICA

Sebastià Sarasa
Departament de Sociologia - Universitat Pompeu Fabra

La participació cívica a Catalunya està vivint notables transformacions. Acabats els anys foscos de la dictadura franquista (1939-1975) emergeix una nova societat civil que es nodreix, en gran mesura, de les restes supervivents de la desfeta de la Guerra Civil, però també de nova saba cívica produïda pels canvis socials que esdevenen a la segona meitat del segle XX. Al llarg d'aquest capítol tractaré de fer un balanç del que han estat alguns dels moviments socials més rellevants i de les pautes associatives dels catalans als darrers decennis. La presentació no serà exhaustiva, perquè la limitació d'espai i el tractament específic que tenen els sindicats, les associacions patronals, el catalanisme, el medi ambient i la situació de les dones en altres capítols d'aquesta obra col·lectiva la faria redundant i no aconsellable. Alguns lectors hi trobaran certes mancances que potser jutjaran imperdonables, bé perquè no s'esmenta alguns tipus d'associacions, o bé perquè algunes tendències recents, que poden tenir una transcendència cabdal en el futur, no són prou estudiades. Exemples d'aquests buits són les formes de participació cívica, possibilitades per les noves xarxes de comunicació internacionals, o l'absència de reflexió sobre organitzacions d'interessos com ara els col·legis professionals i les organitzacions de pagesos i ramaders. Aquestes absències no hi són perquè es considerin irrellevants, malgrat les conclusions crec que no seran alterades per elles. Abans d'exposar aquestes conclusions cal però dedicar uns mots a la complexitat que presenta l'intent de mesurar el teixit cívic d'un país.

Les organitzacions cíviques són l'expressió formal de grups que s'associen lliurement i voluntària per a la consecució d'una causa de caràcter públic i que té interès general. Aquesta definició restringida exclou, en certa manera, les organitzacions que vetllen només pels interessos propis dels seus associats, és a dir, les organitzacions d'ajuda mútua l'accés a les quals es limita als que poden demostrar el pagament d'una quota d'associació. Cal dir que aquesta definició, presa al peu de la lletra, presenta dificultats considerables quan tractem de mesurar d'alguna manera quines organitzacions són susceptibles d'ésser qualificades de cíviques. Les mobilitzacions a l'entorn de qüestions públiques apleguen moltes més organitzacions de les que es podria anomenar estrictament cíviques, si ens atenem als seus estatuts jurídics, de la mateixa manera que apleguen també nombrosos ciutadans que mai han estat formalment associats a cap organització. Hi ha quelcom de relacional en les organitzacions cíviques, ja que el que les caracteritza és el seu comportament envers la cosa pública en moments històrics concrets d'una societat i no tant els seus estatuts jurídics. És un fet, però, que la mobilització dels ciutadans al voltant d'una qüestió d'interès públic, estigui molt vinculada als recursos organitzacionals a l'abast del moviment. És per això que una aproximació a la mesura de l'organització civil d'una societat sigui la riquesa numèrica del seu teixit associatiu en general, encara que aquesta aproximació sigui grollera i molt imperfecta. Res ens diu sobre la distribució del suport social que tenen les organitzacions segons classes socials i grups d'estatus, ni sobre quins són els moviments amb què es relacionen, col·laborant-hi o oposant-s'hi.

El caràcter cívic d'una societat respon d'alguna manera als ideals i objectius públics que grups de ciutadans volen difondre de manera tolerant a tota la societat. Això no

significa que organitzacions construïdes fonamentalment a l'entorn d'interessos particularistes o corporatius i, fins i tot, els clubs i les associacions de lleure, no puguin ser considerades també com a part de l'organització cívica de la societat. Aquestes organitzacions, en un moment o altre de la seva vida, poden assumir com a fites pròpies la defensa d'objectius col·lectius de caràcter general que interessen a moltes més persones que als seus socis afiliats. Segurament serà objecte de polèmica el fet que unes organitzacions siguin més propenses que altres a assumir l'interès general[1], però no es pot negar la possibilitat oberta que tota associació pugui fer-ho en qualsevol moment. Aquest raonament és extensible a tota mena d'organització[2], la qual cosa fa que estudiar el teixit cívic de la societat sigui quelcom més que la mesura i els seguiment d'una tipologia, sempre excessivament reduccionista, d'organitzacions. En aquest sentit, la participació cívica és quelcom estretament lligat als anomenats moviments socials, dins els quals les organitzacions, de tota mena, són catalitzadors cabdals per a la mobilització i l'orientació de l'acció cívica. Un bon exemple del que ací s'afirma el subministra el moviment social més potent als nostres dies, el catalanisme. Com a moviment social va molt més enllà del catalanisme polític i dels partits. En el seu si s'integren entitats culturals, esportives, associacions de veïns i, fins i tot, empreses mercantils. Quedi clar, doncs, que la participació cívica té un abast molt més ampli que el recollit en aquest capítol i que, per a una comprensió rodona del fenomen, s'ha de fer una lectura complementària dels capítols d'aquest mateix llibre dedicats als sindicats, les organitzacions empresarials, l'ajuda mútua, la filantropia i la cultura cívica dels catalans. És per això que el compromís cívic és quelcom que s'esmuny d'entre les estadístiques.

Fetes aquestes advertències, tractaré d'oferir una aproximació quantitativa a les organitzacions cíviques a partir del teixit associatiu del país.

1. LES ASSOCIACIONS EN XIFRES

Les úniques fonts de dades disponibles, fora de poques enquestes que inclouen qüestions relacionades amb el tema, són els registres oficials de la Generalitat, on s'han d'inscriure les associacions que volen tenir un reconeixement legal com a tals, i les xifres d'afiliació, aquestes disponibles només per a les associacions més singulars com ara els sindicats. A banda que el nombre d'associacions legalment reconegudes sigui o no un bon estimador de l'associacionisme cívic, el cert és que les dades actuals són molt imperfectes. No és possible conèixer, ni tan sols aproximadament, quantes associacions estan actives, ni quins són els seus recursos econòmics i humans. D'altra banda, és igual o més difícil establir quines de les associacions registrades poden ésser considerades estrictament cíviques. Les raons d'aquesta dificultat ja han estat esmentades a la introducció d'aquest capítol.

Amb les dades registrals disponibles, hi ha, però, una referència que pot ésser d'alguna utilitat, encara que molt limitada. Es tracta de l'activitat creadora de noves associacions o, millor dit, de la seva legalització. Si el nombre total d'associacions registrades és una dada buida de contingut en incloure aquelles que ja han deixat d'existir, el nombre d'associacions que cada any s'inscriuen pot ésser un indicador de la vitalitat quant a innovació cívica i manca de saturació organitzacional[3]. Atenent a aquesta dada, disponible només des de l'any 1964, quan el règim franquista intentà un restringit reconeixement de l'associacionisme mitjançant la Llei d'associacions, és fàcil identificar dues etapes clarament diferenciades. La primera, d'ençà 1966 fins a 1976, en la qual hi ha una activitat de creació organitzacional aparentment intensa. Intensitat enganyosa atès que molts d'aquests registres nous no es corresponien a associacions noves, sinó a les velles associacions acceptades per la dictadura que ara s'adequaven a la nova normativa. Malgrat la nova llei, la participació associativa dels catalans continuà essent feble i, freqüentment, fora de la legalitat vigent, com ho demostren les xifres tan pobres de noves associacions oficialment reconegudes que hi ha entre 1968 i 1975. Entre 1969 i 1976 a Catalunya es registrava una mitjana de 198 associacions a l'any. D'ençà 1977 fins a l'any 1994 s'han reconegut 1.135 associacions anyals[4]. Aquesta evolució de l'associacionisme ha estat general per a quasi tot tipus d'associacions, hi ha però algunes peculiaritats segons els àmbits d'activitat.

A la taula 1 podem veure el nombre d'associacions inscrites en el registre del Departament de Justícia, segons la classificació que en fa aquest Departament i agrupades, segons l'any de la seva legalització, en quatre columnes[5]. La primera d'elles recull totes les associacions legalitzades des de l'aprovació de la Llei d'associacions de 1964 fins a l'aprovació de la Constitució i el reconeixement ple de la llibertat d'associació. Són els darrers deu anys del franquisme que mostren una minsa vitalitat associativa que aprofita la tímida obertura de la dictadura.

El segon període (1977-1980) comprèn només els quatre primers anys de democràcia. Etapa en què hi va haver una acceleració en el nombre anyal d'associacions lega-

TAULA 1. EVOLUCIÓ DE LA LEGALITZACIÓ DE NOVES ASSOCIACIONS SEGONS LA SEVA FINALITAT SOCIAL

	1965-1976			1977-1980			1981-1985			1986-1992		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Protecció drets	408	34	14,5	767	192	27,2	491	98	17,4	1.150	164	40,8
Cultura	1.526	127	17,7	829	207	9,6	1.870	374	21,7	441	1.630	51,1
Ensenyament	486	41	12,1	1.417	354	35,4	1.004	201	25,1	1.096	157	27,4
Assist. social	151	13	12,4	185	46	15,2	376	75	30,9	504	72	41,4
Salut	42	4	11,4	27	7	7,3	71	14	19,3	228	33	62,0
Ecologia-habitatge	269	22	17,2	301	75	19,3	253	51	16,2	736	105	47,2
Interessos econòmics	187	16	16,5	87	22	7,7	215	43	18,9	646	92	56,9

a: Nombre d'associacions. b: Mitjana anyal d'associacions. c: Percentatge d'associacions de cada tipus.
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de *Justidata* núm. 3.

litzades per la qual cosa començava un procés d'apropament entre la societat civil de la Catalunya "real" i l'"oficialment" reconeguda. L'activitat associativa és més intensa en els àmbits de protecció de drets i d'ensenyament, seguits dels àmbits relacionats amb problemes de territori, medi ambient i habitatge, i d'assistència social.

El quinquenni següent (1981-1985) té una evolució desigual. Els sectors més actius en els primers anys de la democràcia ofereixen senyals d'esgotament, exceptuant el cas de les associacions d'assistència social que continuen augmentant el ritme de creixement, mentre que s'accelera la legalització de noves associacions en els sectors de cultura, salut i interessos econòmics i professionals.

Els anys més recents (1986-1992) han estat els més dinàmics en la legalització de noves associacions. Aquest dinamisme ha estat especialment intens en les associacions relacionades amb salut, interessos socioeconòmics i professionals, i cultura. En aquests camps d'activitat, més de la meitat de les associacions que hi havia l'any 1992 tenien una existència legal de menys de set anys. Encara que amb menys intensitat, les iniciatives associatives relacionades amb l'assistència social també tenen una major expressió al llarg dels anys vuitanta. Les associacions formalitzades al voltant de temes relacionats amb l'ensenyament, la formació i la investigació tenen una eclosió durant els primers anys del règim democràtic, que va perdent força a mesura que avancen el anys. Durant els set anys compresos entre 1986 i 1992 el ritme anyal de legalització de noves associacions és la meitat del mantingut en aquell període. Altres àmbits associatius tenen un comportament diferent. Les iniciatives de defensa de drets i les vinculades a qüestions de territori, medi ambient i habitatge tenen un moment d'elevada activitat creadora d'associacions durant els primers anys constitucionals, decauen al llarg de la primera meitat dels anys vuitanta i tornen a mostrar una força renovada a partir de 1986.

Una explicació d'aquestes tendències es fa difícil de fer a partir només de la informació subministrada pels registres oficials i de com són agregades les dades per a la seva publicitació. Es pot intentar una aproximació explicativa agrupant les dades segons l'altra possibilitat que ofereix el registre: la classificació d'associacions segons els grups socials als quals es dirigeix l'objecte social de les entitats. Aquesta classificació de grups no és perfecta i fins i tot podria ser qualificada de pobra, però és la que hi ha.

2. ASSOCIACIONS I MOVIMENTS SOCIALS EN ELS DARRERS ANYS DE LA DICTADURA

A la taula 2 es mostra com, d'ençà de l'aprovació de la Llei d'associacions de 1964 fins a l'aprovació de la Constitució i el reconeixement ple de la llibertat d'associació, són les associacions de veïns i les de pares d'alumnes les que es legalitzaren amb major freqüència, encara que també cal destacar la vitalitat relativa de les associacions estudiantils, quasi una quarta part de les actualment registrades es van crear entre els anys 60 i 70. Al llarg d'aquests anys es forjà una nova cultura cívica, encara que moltes vegades clandestina i que era la manifestació de noves formes societàries, les arrels de les quals cal cercar-les en els canvis estructurals de la societat catalana i la incapacitat del règim polític per gestionar-los. Al llarg dels anys seixanta i començament dels setanta, el desenvolupament d'una economia industrial i de serveis és notori arreu d'Espanya, però especialment a Catalunya. Aquesta modernització del teixit econòmic havia requerit gran quantitat de força de treball que venia d'altres parts d'Espanya i s'assentava en barris de nova creació

TAULA 2. EVOLUCIÓ DE LA LEGALITZACIÓ DE NOVES ASSOCIACIONS SEGONS EL GRUP SOCIAL PROMOTOR

Tipus d'associació	1965-1977			1977-1980			1981-1985			1986-1992		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Veïns	454	38	21,4	695	174	32,7	365	73	17,2	611	87	28,7
APA	424	35	12,8	1.365	341	41,3	872	174	26,4	641	92	19,4
Ecologistes	32	3	3,9	44	11	5,4	108	22	13,3	630	90	77,4
Professionals	90	8	12,7	53	13	7,5	160	32	22,5	408	58	57,4
Vells	15	1	2,1	64	16	9,1	239	48	33,8	391	56	55,3
Joves	46	4	7,0	50	13	7,6	147	29	22,3	416	59	63,1
Dones	24	2	6,9	56	14	16,1	35	7	10,1	232	33	66,9
Alumnes	76	6	24,2	17	4	5,4	31	6	9,9	190	27	60,5
Estrangers	41	3	16,7	26	7	10,6	43	9	17,6	135	19	55,1
Colles	18	2	23,1	3	0,8	3,9	10	2	12,8	47	7	60,2

a: Nombre d'associacions. b: Mitjana anyal d'associacions. c: Percentatge d'associacions de cada tipus.
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Justidata núm. 3.

molt deficients quant a qualitat d'habitatge, infraestructures i equipaments públics. Al mateix temps es promogué l'accés massiu dels joves al sistema d'ensenyament amb el corresponent augment del nivell cultural de les noves generacions i l'aparició d'una nova classe mitjana.

D'aquesta manera, a l'oposició sindical i a la catalanista, totes dues aixoplugades sota els privilegis associatius dels que gaudia una Església, ara més crítica amb el franquisme, s'afegiren moviments de protesta estudiantil[6], reivindicacions veïnals i un moviment de renovació pedagògica que tractava d'eludir les conseqüències d'un sistema educatiu arcaic, deficient i que negava la cultura catalana.

El reconeixement de les llibertats democràtiques va fer possible la plena expressió d'aquestes forces. Així, entre 1977 i 1980, es legalitzà una tercera part de les associacions de veïns avui existents i més del 40% de les associacions de pares d'alumnes (APA). Les APA creades als anys setanta eren un moviment heterogeni que agrupava tres tipus diferents d'associacions[7]. D'una banda, les constituïdes a les zones urbanes perifèriques, creades per l'expansió urbanística que acollia els immigrants, i que fonamentaven la seva acció en l'exigència de places escolars públiques i instal·lacions dignes, en línia amb les reivindicacions de les associacions de veïns d'aquests barris. D'altra banda, les associacions de pares que no compartien el model d'escola pública del moment, però tampoc el model d'escola privada imperant i que donaren lloc a escoles cooperatives com el CEPEPC que promovia un moviment de renovació pedagògica en el marc d'una escola pública catalana i que, per tant, va integrar-se a la xarxa pública d'ensenyament un cop les competències van ser transferides a la Generalitat. En darrer lloc, hi havia APA d'escoles privades poc reivindicatives atès que els pares compartien de ple l'ideari de les escoles.

Cal esmentar amb especial extensió el fenomen de les **associacions de veïns** (AAVV). Malgrat que el període de màxima legalització ha estat el comprès en aquests quatre anys, també fou l'inici de la seva crisi. Sota els darrers governs del franquisme, el teixit associatiu que en certa manera ocuparia l'espai cívic que abans de la guerra tingueren els ateneus, foren les associacions de veïns. No tant per les seves finalitats culturals, que tampoc no eren alienes però molt menys importants davant el desenvolupament del sistema d'ensenyament reglat, sinó per la seva funció de canalització de grans esforços cívics i per les iniciatives associatives, polítiques i culturals que varen ser impulsades des del moviment veïnal.

L'antecedent més proper de les AAVV pot trobar-se en les Comissions de Barri creades il·legalment per joves que seguien l'experiència de les recents creades Comissions Obreres. Aviat el desenvolupament de les AAVV a la ciutat de Barcelona serà un referent per a totes les ciutats catalanes i espanyoles. La Llei d'associacions de 1964 permeté que es legalitzessin sense problemes les associacions de comerciants, menys crítics amb el règim. Aquests seran els impulsors de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (1972) per fer més fluid el diàleg amb les autoritats, mentre que paral·lament se celebrava l'Assemblea de Comissions de Barri amb el propòsit de promoure la ruptura amb el franquisme. Aquestes comissions foren les impulsores d'un model de ciutat alternatiu a l'elaborat per les autoritats locals franquistes, incorporant demandes de serveis sanitaris, educa-

tius, de transport i qualitat de vida en general. S'endegà així un moviment urbà amb el qual col·laborà un gran nombre de professionals antifranquistes (advocats, arquitectes, sociòlegs, economistes, periodistes, metges, treballadors socials, infermeres, psicòlegs). El 1974, les associacions de barri ingressaren a la FAVB de Barcelona i prengueren la iniciativa de la Federació fet que va desplaçar les associacions de carrer i comerciants.

Les associacions de veïns foren un canal cívic que aplegava tant les reivindicacions dels treballadors residents en els barris nous fruit de les onades migratòries, com les de sectors catalanistes de classes mitjanes residents en els barris centrals de les ciutats. Per als primers, la qualitat dels habitatges, la planificació urbana i l'exigència d'equipaments públics eren les seves reivindicacions fonamentals. Els segons demanaven el respecte i la cura del patrimoni històric arquitectònic de les ciutats que eren objecte d'urbanització salvatge. Aquest fenomen veïnal no és explicable sense tenir en compte els moviments socials de final dels seixanta i començament dels setanta, la incapacitat dels governs locals en el seu intent de fer compatibles les associacions amb l'anomenada democràcia orgànica de la dictadura franquista, i les expectatives de canvi polític que cada cop més arrelaven en la societat catalana. En aquest període, la prestació directa de serveis als ciutadans per part de les associacions era una qüestió menor i l'exigència d'una major implicació de les administracions públiques en la cobertura de les necessitats socials era el valor i la pràctica dominants. Les AAVV foren escoles en què varen formar-se una part significativa de les noves elits polítiques locals catalanes. Els ciutadans més implicats amb la cosa pública aprengueren a dirigir, organitzar i negociar, i varen familiaritzar-se amb el funcionament de les burocràcies públiques. Això i la popularitat entre els veïns, impulsà molts dels líders veïnals a l'activitat política més professionalitzada quan els partits polítics foren legalitzats i esdevingueren, l'any 1979, les primeres eleccions democràtiques als governs municipals. En constituir una alternativa democràtica als ajuntaments franquistes, molts dels seus líders foren cooptats als nous ajuntaments democràtics o senzillament, absorbits per l'activitat política partidista.

Això significà una crisi relativa del moviment veïnal. No només per la pèrdua de líders, sinó perquè els nous governs municipals assumiren com a pròpies moltes de les reivindicacions veïnals canalitzades per les AAVV. Aquesta crisi, unida a la llibertat d'associació, fa que l'activitat associativa a Catalunya es torni molt més heterogènia i rica. El nombre d'associacions en general creix espectacularment a partir de 1977. Val a dir que aquest nou associacionisme és heterogeni en les seves finalitats, però dins d'elles, es pot diferenciar les associacions pròpiament cíviques d'aquelles que ho són menys. Les primeres tenen com a finalitat, sobretot, modificar determinades situacions socials i, per tant, tenen un fort component reivindicatiu. Les segones, sense menysprear la incidència que puguin tenir en l'estructura de la societat catalana, estan més orientades a la prestació de serveis als seus associats.

Una novetat destacable és que les AAVV representaren "un cert trencament respecte a l'associacionisme que s'havia desenvolupat d'ençà de l'acabament de la Guerra Civil... (ja que)... aquest model associatiu va esdevenir aglutinador i, en certa manera, encara ho és avui dia, dels diferents sectors de població i àmbits temàtics que es configuraven en els barris i municipis de Catalunya"[8]. De les vocalies de les AAVV sorgiren associacions de vells, de joves, de dones, etc., servint així com a recurs organitzacional per als nous moviments socials i que, paradoxalment, ha contribuït a la menor rellevància pública que tenen avui les AAVV. Aquesta és una altra novetat associativa a Catalunya. L'associacionisme anterior a la Guerra estava molt marcat per les divisòries de classe social, gran nombre de les associacions tenien relació amb la categoria socioocupacional dels seus socis. Avui, sense que pugui dir-se que el factor classe social ha esdevingut superflu, el cert és que ha aparegut un tipus d'associacionisme més arrelat en grups d'estatus (dones, joves, vells, homosexuals, malalts i incapacitats...). Grups que s'associen per defensar millor la seva identitat i les seves posicions en el sistema de distribució de béns, serveis i privilegis. Pot dir-se que el factor classe ha perdut pes a conseqüència de noves identitats col·lectives relacionades amb el consum, els hàbits de vida i una major sensibilitat cap a problemes mundials, com el medi ambient i les catàstrofes més enllà de les nostres fronteres.

L'aparició de noves classes mitjanes urbanes, la incorporació creixent de la dona al mercat de treball junt amb l'afebliment de formes de vida familiars tradicionals[9] i de la fidelitat a l'Església, tot unit a la inevitable influència de les cultures dels països més desenvolupats, potenciaren les **reivindicacions feministes** que, d'altra banda, ja havien estat presents en el moviment obrer i republicà d'abans de la Guerra Civil. Fruit, en gran mesura, de la iniciativa del moviment feminista català es constituí l'any 1977 la Coordinadora Estatal de Organizaciones Feministas, que es nodria sobretot de dones dels partits d'esquerres que començaren a articular un discurs i una organització propis al voltant del dret al divorci i a l'avortament lliure i gratuït[10]. De la mà del nou moviment feminista sorgit al darrer terç del nostre segle, ha aparegut també un altre moviment relacionat tant amb els

rols sexuals, com amb les formes de convivència socialment acceptables que afecten també la família com a institució. D'ençà els anys setanta, els defensors d'una menor rigidesa en la regulació de les relacions sexuals permeses i, especialment, els que defensen un tractament no discriminatori de les relacions homosexuals, s'han fet més visibles públicament mercès a una participació cívica i associacionisme creixents. El resultat més recent ha estat la incipient modificació del reconeixement legal de noves formes de convivència que alguns governs locals han iniciat.

3. CRISI I REESTRUCTURACIÓ DE L'ASSOCIACIONISME

Al llarg del decenni dels vuitanta, trobem dos períodes amb conjuntures econòmiques i polítiques ben diferenciades. Entre 1981 i 1985 l'atur creixia any rere any[11]. Es tracta a més a més d'un temps en què, en la meva opinió, el contrast entre les expectatives populars que s'havien dipositat en la democràcia i les realitats aconseguides, van portar cap a un desencís polític i un cert retraïment cap a la vida privada de molts ciutadans que havien estat actius en el període de la transició cap a la democràcia. Aquest retorn cap a la privadesa i la conseqüent desmobilització cívica no fou aliè tampoc als pactes entre els nous partits polítics acabats de legalitzar i disposats a consensuar les noves regles del joc polític fet que refredà el clima de pressió ciutadana als carrers que inevitablement acompanyà la transició política. Al mateix temps es constituïren, des de 1979, els primers governs locals democràtics que cooptaren bona part dels líders de la societat civil, sobretot, de les associacions de veïns que, juntament amb les de dones, veuen la seva vitalitat reduïda als nivells més baixos de la democràcia. Les APA continuaren creixent però a un ritme cada cop menor, la qual cosa podria ser interpretada com un fenomen de saturació que es fa palès fins al dia d'avui. És raonable pensar que la creació d'aquesta mena d'entitats hagi de disminuir a mesura que tots els centres d'ensenyament hagin constituït les seves corresponents APA.

Aquest refredament de la participació cívica no ha de ser interpretat com absència de mobilització ciutadana. També, durant aquests anys, començaren a legalitzar-se cada cop més associacions relacionades amb nous grups socials que fins aquell temps no havien tingut una presència associativa destacada, com és ara el cas de grups identificats per l'estatus atribuït a la seva edat, sobretot vells i joves[12]. A la vegada, varen créixer a poc a poc les entitats per a la **protecció del medi ambient**. Els primers grups ecologistes ja havien estat creats als anys seixanta. La seva aparició en l'esfera pública com a moviment, amb fortes implicacions ideològiques de caire llibertari, tingué lloc a conseqüència del Plan Energético Nacional aprovat l'any 1975 i l'oposició a les centrals nuclears. A Catalunya, els plans per construir abocadors industrials a la Conca de Barberà significaren un dels detonants més importants per a la mobilització ecologista, i que fou notòria amb les protestes contra les noves centrals nuclears d'Ascó i Vandellòs.

El que va tenir més ressò polític durant aquests anys, però, va ser el **moviment pacifista**. El pacifisme, malgrat l'escàs grau de formalització associativa, aplegà un important suport social i polític, sobretot arran la decisió unilateral del govern de la UCD d'incorporar Espanya a l'OTAN sense pactar amb la resta de grups polítics. La campanya de mobilitzacions en contra d'aquesta integració gaudí de les simpaties dels sindicats i dels electors d'esquerres mercès a la tradició antimilitarista i antiamericana de l'esquerra catalana, i així obligava el PSOE a prometre un referèndum sobre la qüestió si guanyava les eleccions celebrades l'any 1982. Convocat el referèndum el març de 1986 el moviment pacifista, malgrat obtení un suport majoritari a Catalunya, fou derrotat i d'aleshores ençà no tornarà a reviscolar, encara que amb menys força, fins a la Guerra del Golf. Malgrat aquesta desfeta i la poca extensió d'un teixit propi d'associacions formalment constituïdes, el pacifisme i, sobretot, l'antimilitarisme, continuen presents en la societat catalana com ho demostra ben clarament el moviment dels objectors de consciència que es neguen a fer el servei militar i la Prestació Social Substitutòria instituïda amb la Llei d'objecció de consciència de 1984. Un moviment que s'estén arreu d'Espanya i que ha contribuït enormement a replantejar el servei militar obligatori.

A partir del 1986, la conjuntura econòmica va capgirarse. L'ocupació augmentà i, de la mateixa manera que succeí amb l'afiliació als sindicats, la creació de noves associacions cobrava renovades energies. Tret de les associacions de pares d'alumnes i de veïns, encara que aquestes darreres tornaren a augmentar el seu nombre, més de la meitat de totes les associacions existents avui a Catalunya s'han constituït legalment en aquests darrers anys. No ha estat possible verificar els efectes que té la conjuntura econòmica sobre el conjunt de l'associacionisme català, però és prou significatiu que hi hagi una correlació estadística forta entre conjuntura econòmica i afiliació sindical[13] i que, pel que fa a l'associacionisme en general, el ritme anyal de creació de noves associacions

sigui molt superior al llarg de la segona meitat dels vuitanta que no pas en la primera meitat, quan la destrucció d'ocupació fou més intensa. Una relació que no sembla afectar altres entitats cíviques menys dependents de l'acció col·lectiva com són les fundacions. La creació de noves fundacions ha mantingut una tendència creixent des dels anys vuitanta. Aquesta possible relació entre associacionisme i conjuntura econòmica ha de ser presa amb molta cautela. Com veurem més endavant les taxes d'associacionisme semblen haver augmentat als primers anys noranta, malgrat la crisi econòmica que l'ha caracteritzat fins a 1996.

Al llarg d'aquest anys Catalunya, com la resta d'Espanya, ha assistit a l'aparició de noves inquietuds cíviques. Els corrents migratoris extraeuropeus cap a Catalunya junt amb esbojarrats rebrots de feixisme, que incomprensiblement gaudeixen del relatiu aixopluc d'alguns clubs de futbol, han fet aparèixer un moviment cívic antiracista que tracta de lluitar contra uns esporàdics **brots d'intolerància i xenofòbia**, el punt més destacat dels quals han estat les bandes de "cap-rapats" que han adreçat la seva violència cega i gratuïta no solament contra immigrants, sinó també homosexuals i altres grups identificats com diferents a una suposada normalitat. Al mateix temps, ha sorgit un renovat interès per la **cooperació internacional**. Hi havia antecedents a l'esquerra catalana, al llarg dels anys setanta, d'ajudar els pobles que lluitaven per la seva independència inspirats en ideologies d'esquerra. Aquest fou el cas dels ajuts als saharians o les simpaties ciutadanes cap als palestins, en la seva lluita contra l'Estat d'Israel, o cap els vietnamites contra els EUA, i que ha continuat en els anys recents amb les plataformes de col·laboració amb Cuba i, sobretot, amb Nicaragua. Més anticipades foren les campanyes de captació de fons realitzades per entitats religioses. L'Església catòlica ja havia institucionalitzat l'any 1926 el Domund (Domingo Mundial de la Propagación de la Fe), que servís per sensibilitzar els catòlics de la necessitat de fer aportacions dineràries adreçades als missioners dels països pobres. Mentre que als anys cinquanta i seixanta, organitzacions afins a l'Església començaren a promoure projectes de desenvolupament a països pobres. La novetat d'aquest moviment, però, ha estat la seva capacitat de mobilitzar una ingent quantitat de recursos davant certs esdeveniments bèl·lics que, publicats pels mitjans de comunicació, han sensibilitzat l'opinió pública. Tal ha estat el cas de la solidaritat amb els afectats per la guerra als Balcans i per la guerra a la regió dels grans llacs d'À-frica als anys noranta. Sens dubte, però, una novetat important ha estat la mobilització a favor del desenvolupament dels països pobres. Al voltant de l'anomenada Plataforma del 0,7% s'han mobilitzat, per primer cop a la història del nostre país, milers de persones que demanen un major compromís de l'Estat espanyol en la cooperació amb el desenvolupament dels països pobres. El que ha tingut de nou és que, per primer cop, aquest compromís s'ha traduït en una pressió ciutadana sobre l'Estat, que ha estat massiva, noticiada pels mitjans de comunicació pública i d'un abast superior al que mai havia tingut a Catalunya. L'esclat de l'interès de la població catalana i espanyola en general per l'ajuda a tercers països no és només una qüestió d'exigències cap a l'Estat, sinó de contribucions privades enormes en termes de treball no remunerat i de donacions de béns i diners. Els ajuts fets durant el període de la transició democràtica a favor dels saharians han estat sobradament superats en volum per l'ajut als bosnians i als pobles de Rwanda[14].

El creixement d'associacions durant els darrers anys ha estat força important pel que fa a aquelles relacionades amb l'esport, la cultura i els mitjans de difusió. Demés, del total d'associacions registrades a Catalunya, la majoria són associacions esportives i culturals[15], situació gens diferent de l'espanyola i l'europea en general. Les associacions culturals i les esportives són les més nombroses i les que més afiliats apleguen arreu d'Europa, la qual cosa mereix alguns mots respecte d'aquest tipus d'associacionisme.

L'**associacionisme cultural** no és nou. La festa, la música i la dansa són formes rituals col·lectives de gran importància per als moviments socials. Al segle XIX les corals foren una manifestació cultural tant dels republicans (Clavé) com del catolicisme (orfeons catòlics) i són, junt amb els esbarts i les sardanes, una manifestació cultural més del catalanisme polític. La burgesia aixecà el Teatre del Liceu (1847), on l'òpera esdevingué un signe de distinció social i el mateix Liceu un lloc de trobada i cohesió burgesa. Nogensmenys, les manifestacions de l'associacionisme cultural no es limitaren ni de bon tros a la festa i l'espectacle musical. A mitjan del XIX, de la mà de la burgesia i de la Reinaxença catalana, aparegueren els ateneus, les biblioteques i, posteriorment, les escoles d'oficis, amb l'objectiu de difondre la cultura liberal, el catalanisme i els coneixements tècnics necessaris per a una societat industrial. Aviat el moviment obrer inicià una estratègia paral·lela per difondre una cultura i una consciència de classe. La importància dels ateneus fou cabdal per l'associacionisme en general. Els ateneus foren els llocs de trobada on van ser impulsades cooperatives i mutualitats[16]. La forta institucionalització dels partits polítics i la importància dels mitjans de comunicació massiva ha restat importància política als espais d'aquest tipus,

on grups de persones s'apleguen per sentir un conferenciant o debatre idees al voltant de qualsevol qüestió que els pugui interessar. Seria agosarat, però, afirmar que aquests espais de debat interpersonal s'han perdut. Malgrat la raonable absència de dades quantitatives, és un fet que a la societat catalana hi ha tertúlies més o menys formalitzades a l'entorn de restaurants, bars i cases particulars, i formen així un teixit cultural i cívic informal que s'afegeix a les conferències més institucionalitzades i públiques que organitzen tot tipus d'entitats cíviques. En qualsevol cas, sigui quin sigui el caire cívic que tinguin totes les associacions registrades sota l'epígraf d'entitats culturals, aquestes són avui el gruix de l'associacionisme català, un fenomen que sembla tenir una intensitat relativa més forta fora de l'àrea geogràfica del Barcelonès[17].

L'associacionisme esportiu és de factura més recent que no pas el cultural, si bé ha seguit un tarannà molt semblant al conjunt de l'associacionisme modern català. Nascut a la segona meitat del segle XIX serví també com un mitjà d'expressió de la Catalunya moderna en front de la tradicional, tingué signes de distinció de classe social i, com a tal, fou utilitzat com instrument de lluita política i ideològica entre grups socials. També, com bona part de la societat civil catalana, aviat arribà a coordinar-se amb les administracions públiques[18] i durant el franquisme hagué de patir el fort intervencionisme estatal[19]. No és fins l'any 1981 que, amb el traspàs de competències a la Generalitat, les federacions adquireixen capacitat d'autonomia. L'any 1985 es creà per decret la Unió de Federacions Esportives Catalanes que, en certa manera, és hereva de la UCFE del 1933, i que col·labora en el pla de normalització lingüística i en el de reinserció social a les presons catalanes.

Cal destacar que l'associacionisme esportiu català ha tingut històricament unes peculiaritats diferents de les d'altres països europeus i, de vegades, fins i tot a les espanyoles. En els seus orígens estigué vinculat a la burgesia urbana que adoptà l'esport com a signe de distinció moderna enfront de les oligarquies tradicionalistes i les classes populars. Un fenomen que de cap manera pot dir-se universal. Als països escandinaus i Alemanya, per exemple, els inicis de l'associacionisme esportiu formà part del naixement de l'associacionisme popular modern[20]. Enfront d'aquesta concepció burgesa de l'esport de competició que fomentava els valors d'esforç, disciplina i lliure competència, aparegué un altre tipus d'esport més comunitari i que arrelà amb força dins dels grups socials amb afinitats llibertàries o catalanistes. Entre les classes populars més properes a l'anarquisme es rebutjà qualsevol mena d'estructura associativa formal i de competició, adoptant una concepció de l'esport més lúdica, higienista i naturista que bé mereix el nom d'avantguarda del que avui és pràctica habitual entre molts catalans de classes mitjanes preocupats pel medi ambient, la salut i una pràctica esportiva no competitiva. Del catalanisme, una expressió esportiva per excel·lència fou l'excursionisme. Iniciat amb finalitats més científiques que esportives, com també succeí a Madrid mercès a la Institución Libre de Enseñanza, aviat esdevingué una manera de conèixer i difondre el patrimoni cultural català, vinculant-se de tal manera al catalanisme que, al llarg de la dictadura franquista, fou un focus de resistència cultural catalanista i una escola de futurs líders polítics demòcrates.

Avui, l'esport ha deixat d'ésser una pràctica de les classes burgeses[21] per convertir-se en una pràctica massiva[22], fenomen al qual ha contribuït de manera notable l'impacte simbòlic i l'augment en equipaments esportius derivats tant de la celebració dels Jocs Olímpics a Barcelona, com del compromís de les administracions públiques en el foment de la pràctica de l'esport. A més ha esdevingut en ocasions un gran negoci i un fenomen polític de primera magnitud. El futbol és potser el millor exemple de les relacions entre esport, identitats comunitàries, societat civil, mercats i poders públics. La coneguda frase sobre el F.C. Barcelona, "el Barça és quelcom més que un club" sintetitza bé aquest fet. El Barça és un fenomen d'identitat catalanista de primer ordre. Al mateix temps és un negoci de grans dimensions que s'allunya radicalment del fenomen comunitari dels equips amateurs locals. Un negoci que arrenca del valor del futbol com espectacle de masses i com a mercaderia preciosa pels mitjans de comunicació que, recentment, han convertit aquest esport en motiu de lluita política entre grups mediàtics internacionals i els principals partits polítics espanyols vinculats a aquests grups. Una lluita que afecta les institucions polítiques i judicials de l'Estat però també les entitats de la societat civil que hi prenen partit generant opinió pública a favor o en contra dels mitjans de comunicació implicats.

Nogensmenys, és cert que l'esport català és quelcom més que l'espectacle futbolístic. L'any 1994 hi havia 7.796 associacions esportives inscrites en el Registre d'entitats esportives de Catalunya. El 92% clubs federats (professionals i afeccionats), el 8% clubs de lleure (no pretenen participar en competicions). També hi ha 681 "seccions" esportives d'entitats no esportives. El que fa un total de 8.500 organitzacions. La major part d'aquestes molt petites ja que, s'estima que tenen un nombre de socis al voltant del centenar[23]. Hi ha, en aquests

moments, més de 10.000 entitats esportives a Catalunya aixoplugades sota la Unió de Federacions Esportives Catalanes que té com a objectiu promoure, defensar i representar l'esport a Catalunya. A diferència d'altres països europeus, el paper jugat per les administracions públiques en la vitalitat de les entitats esportives catalanes, i en major mesura de les espanyoles, és crucial. Ha estat a partir dels anys vuitanta, quan els governs locals han assumit l'esport com un servei públic, que l'associacionisme i la pràctica esportives han crescut de manera notable.

Segons les ponències presentades al darrer Congrés de l'esport català[24], es reconeix la necessitat d'assumir que les subvencions públiques minvaran atesa la situació econòmica; que cal un control de les subvencions i del compliment dels objectius pels quals s'atorguen; i que cal professionalitzar la gestió amb tècnics, malgrat que les juntes directives, que marquen les polítiques i els objectius, han de continuar formades per voluntaris. Una tendència cap a la professionalització que ja ha començat. Aquesta professionalització no és aliena al procés de mercantilització del sector[25]. D'una banda s'ha creat un mercat de consumidors disposats a pagar per fer esport i que influeix en els clubs i les federacions cada cop més predisposats a la gestió d'instal·lacions esportives per obtenir recursos. Això està empenyent les associacions cap a la creació d'empreses de serveis, ja que amb el voluntariat no són capaces d'oferir els serveis dels seus "clients". També sembla haver-hi una tendència cap a exigir la federació de tots aquells que vulguin fer ús de les instal·lacions esportives, i així crear una via de finançament per a les federacions. D'altra banda, l'esport, com a espectacle que mou una gran quantitat de recursos econòmics, genera una competència per a la captació d'espectadors, que són la base del negoci. Això fa que les associacions esportives siguin cada vegada més autònomes financerament respecte a l'Estat i que es professionalitzin ràpidament. Això, però, no treu que moltes federacions encara obtinguin el 90% dels seus ingressos de les subvencions públiques. D'altra banda la Llei 10/1990 creà la figura de les societats anònimes esportives a l'Estat espanyol, i així legitimava el que ja era una realitat, la mercantilització dels grans clubs. Tot plegat fa que els clubs esportius estiguin avui davant d'una cruïlla. D'una banda tendeixen a acomodar-se a un model de cooperació amb les administracions públiques en la gestió de les instal·lacions i pràctiques esportives, la qual cosa els empeny cap a la professionalització i burocratització creixents. D'altra banda, els clubs petits que són majoria, corren el risc de ser desplaçats pels grans clubs i pel desembarcament de cooperatives i d'organitzacions amb afany lucratiu més agressives a l'hora de concórrer pels contractes i convenis amb les administracions públiques[26].

4. ESTRUCTURA SOCIAL, ASSOCIACIONISME I PARTICIPACIÓ CÍVICA

Ja he dit més amunt que la participació cívica és quelcom que s'esmuny de les estadístiques. Els ciutadans tenen formes molt heterogènies de participar activament en la vida cívica d'un país i no totes són fàcilment registrables. Hi ha signatures de manifestos i peticions, assistència a manifestacions, conferències, mítings i un llarg etcètera d'actes civils. Molts catalans han estat protagonistes en nombroses ocasions d'aquest tipus d'actes que, de vegades, han merescut l'adjectiu de manifestacions massives. Algunes han estat circumstancials, seguint esdeveniments puntuals de la vida política del país, com ha estat el cas de les multitudinàries manifestacions a favor de l'Estatut d'Autonomia, l'amnistia dels presoners polítics i les llibertats democràtiques a l'etapa de la transició o, més recentment, la mobilització massiva contra el terrorisme de l'ETA arran de l'atemptat d'Hipercor primer i, darrerament, de l'assassinat d'un regidor municipal del País Basc el 1997. D'altres han seguit una pràctica menys massiva però més regular, com és el cas de les celebracions de l'Onze de Setembre.

Aquesta mena de participació és, però, difícil d'avaluar sense un estudi específic a partir de les hemeroteques. Hi ha però un altre tipus de participació cívica, menys espectacular però d'importància crucial per a la salut cívica d'una societat: la col·laboració quotidiana amb entitats civils. Col·laboració que pot anar des del simple pagament d'una quota d'associat, a la prestació de treball voluntari no remunerat a favor d'una causa cívica. Certament no és fàcil assegurar que tots tres tipus de participació hagin d'estar correlacionats. Els nivells d'associacionisme i de voluntariat cívics dels catalans, per exemple, són més aviat raquítics si els comparem amb els estàndards europeus, però, com succeeix a tota Espanya, aquest baix compromís amb entitats cíviques no treu que aquestes tinguin bona capacitat de convocatòria en determinats moments. D'altra banda, associacionisme i voluntariat[27] no són termes equivalents malgrat que puguin estar relacionats. És cert que arreu d'Europa una bona part dels voluntaris ho són perquè s'han sentit induïts a ser-ho per les organitzacions a les quals estan afiliats ells mateixos o els seus parents i amics. També és cert, però, que una part significativa no està afiliada a les

organitzacions amb què treballen i que alguns fan de voluntaris a entitats públiques i a empreses mercantils[28]. El voluntariat sempre significa un grau de compromís superior al de la mera afiliació, com ho demostra el fet que les taxes de voluntariat siguin sempre inferiors a les d'afiliació. Per últim, de la mateixa manera que no és gens fàcil distingir una organització cívica d'una altra que sols oferta serveis als seus associats, és també molt difícil separar els individus que, essent associats i fins i tot voluntaris, no ho fan per raons exclusivament interessades i alienes a qualsevol compromís cívic amb l'interès comú. Segurament tenen poc a veure amb la participació cívica els milers de socis d'entitats que hi estan afiliats únicament i exclusivament per la qualitat o el preu dels serveis que n'obtenen. Només cal que una altra entitat els ofereixi millors condicions perquè aquells deixin de pagar la seva quota, tant se val si aquesta nova entitat és amb afany de lucre o sense. El mateix pot dir-se dels voluntaris que hi fan la seva feina només cercant un interès personal o una estratègia ocupacional, lluny de qualsevol compromís amb principis, ideals o la defensa d'interessos col·lectius.

Fetes aquestes observacions es comprendrà que mesurar la participació cívica a partir dels nivells d'associacionisme i de voluntariat, presenta dificultats que no poden ser menyspreades. A hores d'ara, però, aquests indicadors són dels pocs que tenim a l'abast per obtenir una aproximació al compromís dels ciutadans amb la participació cívica. Fent ús de les enquestes d'opinió que han inclòs en els seus qüestionaris preguntes relatives a l'associacionisme i el voluntariat dels enquestats, es poden extreure algunes conclusions interessants. Per exemple, l'existència de dues paradoxes.

La primera paradoxa és que, malgrat la reputació que té la societat civil catalana pel que fa al seu vigor relatiu respecte a Espanya, les taxes d'associacionisme i de voluntariat dels catalans podrien ser més baixes que les del conjunt dels espanyols[29]. Entre les raons que es poden esgrimir per interpretar aquestes estimacions, n'hi ha de teòriques i d'ordre estrictament metodològic respecte al tipus d'estimació feta. Les dificultats metodològiques que té l'estudi de l'associacionisme poden haver esbiaixat les estimacions. Malauradament, aquestes estimacions provenen de l'única enquesta comparada entre Catalunya i Espanya que ha utilitzat els mateixos criteris metodològics. La manca d'estimacions alternatives fa difícil emetre un judici contundent sobre els resultats esmentats. Més difícil encara quan hi ha altres xifres estimades sobre taxes d'associacionisme a Catalunya que discrepen notablement de les emprades en l'estudi comparat. A tall d'exemple, l'Enquesta Metropolitana de Barcelona de 1990, any en què va fer-se l'esmentat estudi, ofereix una taxa superior al 40% a tota la Regió I. Nogensmenys, en el supòsit que hi hagués un nivell més baix d'associacionisme a Catalunya respecte al total espanyol, encara es podrien afegir altres arguments cautelosos. La proporció de persones afiliades a entitats no és sempre reflex simètric del nervi cívic d'una societat. A les raons que ja s'han exposat més amunt en aquest sentit, cal afegir-ne d'altres. La diferent proporció que hi pot haver entre societats de dos tipus diferents d'associacionisme: un de més tradicional, continuador de velles pràctiques cooperatives i festives com ara les germandats, les confraries religioses i les penyes i colles tan comunes a la societat europea meridional; i un altre, reivindicatiu, o cultural i de lleure que anomenaríem modern atès que va néixer arran dels processos d'industrialització i urbanització. El vigor atribuït a la societat civil catalana s'ha fonamentat en el dinamisme d'aquesta darrera mena d'associacions, històricament molt superior al del conjunt d'Espanya i que és difícil d'esbrinar a partir de l'enquesta que està essent comentada. Des del meu punt de vista cal però considerar seriosament la possibilitat que la societat civil ja no sigui un fet diferencial de Catalunya respecte a Espanya. Ja fa un bon grapat d'anys que la indústria manufacturera ha deixat de ser un patrimoni exclusiu de Catalunya i el País Basc. La modernització econòmica és ara present a moltes regions espanyoles, els nivells educatius i culturals han pujat notablement entre tots els espanyols, i la major facilitat de comunicacions i de mobilitat geogràfica fa que estils de vida abans reclosos dins les grans conurbacions siguin ara més exportables a altres indrets.

La segona paradoxa és que, malgrat el fort augment de noves entitats registrades que hem vist a la segona meitat dels anys vuitanta, sembla que no s'ha donat una correspondència quant a l'evolució de l'associacionisme dels catalans. Ans al contrari, hi ha raons per creure que en aquest mateix període el nombre dels catalans associats a entitats va mantenir-se estable o fins i tot va disminuir[30]. Els migrats estudis sobre associacionisme i entitats cíviques a Catalunya no ens en permeten treure conclusions explicatives i fiables. Nogensmenys hi ha una opinió compartida per alguns experts sobre les relacions entre entitats i administracions públiques que pot donar peu a una hipòtesi versemblant en principi. És un fet que tant el govern de la Generalitat com els governs locals han tingut un paper destacat en el foment d'associacions, fundacions i corporacions privades. S'aprecia, a més, com les administracions públiques estan fent un important esforç en donar suport a l'anomenada economia social com alternativa a la prestació directa de serveis

públics. Les tendències descentralitzadores posades en marxa per les grans empreses han arribat també a les administracions públiques que tracten així de contenir l'augment de la seva despesa i arribar a graus més elevats de flexibilitat laboral i administrativa del que permet la funció pública. Aquest procedir està impulsant les entitats no lucratives a professionalitzar-se i burocratitzar-se molt més per acomodar la seva gestió als requisits burocràtics de l'Estat. Però no sols per aquesta raó. La descentralització de la gestió pública està obrint la possibilitat de mercats a iniciatives empresarials que mai s'havien interessat abans però que ara comencen a competir amb el teixit civil, vell i nou, que es decideix per una implicació forta en la prestació directa de serveis culturals, esportius i assistencials, mercès a les subvencions públiques. Aquesta concurrència és la que empeny les associacions cap a l'adopció de formes de gestió imitades de l'empresa privada, i es veuen també atansades cap a una major professionalització i burocràcia. Si aquesta societat civil induïda des de l'Estat explica el sorprenent creixement de noves entitats al llarg d'aquests darrers anys, no és estrany que les taxes d'associacionisme no hagin augmentat i fins i tot baixat. Ambdós fenòmens, nombre d'entitats i nombre de ciutadans compromesos amb l'acció col·lectiva, bé poden seguir lògiques diferents. D'una banda perquè malgrat un refredament de la participació cívica és possible que hagi augmentat el nombre d'entitats com a resultat d'una estratègia de la gestió pública. D'altra banda, perquè la creixent burocratització de les entitats civils pot ésser un incentiu negatiu a l'associacionisme de molts ciutadans que tenen una concepció més comunitària i llibertària de la participació cívica, la qual cosa els dissuadeix de formalitzar el seu compromís amb organitzacions.

La institucionalització de la participació cívica ajuda poc a integrar els grups radicals molt crítics amb el sistema polític que, com ara el cas de l'anomenat moviment Okupa, practiquen la desobediència civil. Aquest Moviment, malgrat el seu caire minoritari, és la punta de l'iceberg d'una cultura llibertària que ha tingut històricament prou ressò a la societat civil catalana. El tingué sobradament al llarg del segle passat i fins a la Guerra Civil. Tornà a reviscolar sota la influència de les idees situacionistes del maig del 68 francès, i va contribuir a donar nova i efímera vida al sindicat anarquista (CNT) al llarg dels anys de la transició política. Hi era molt present entre els grups que impulsaren les mobilitzacions ecologista, feminista i anti-OTAN dels vuitanta, i res ens diu que hagi desaparegut per sempre més de la cultura cívica catalana.

Nogensmenys, aquest factor dissuasiu que pugui tenir la burocratització de la societat civil no sembla haver evitat un nou reviscolament de l'associacionisme entre certs sectors de la població. Dades recents apunten que la taxa d'associacionisme dels catalans, com la dels espanyols, ha tornat a pujar entre 1990 i 1994[31]. Un associacionisme que certament no té una distribució homogènia entre tots els grups de la societat catalana. Com totes les societats civils, la catalana té una estructura classista, essent els nivells d'associacionisme inversament proporcionals als nivells d'estudis i d'estatus ocupacional dels individus[32]. En conjunt, l'associacionisme català és a més un fenomen molt urbà i de persones joves, més freqüent entre els homes que entre les dones i més esbiaixat cap a les persones que s'autoidentifiquen políticament de dreta o centre-dreta. Sembla també que la identitat religiosa de les persones està relacionada amb la predisposició a associar-se, però de manera polaritzant. És entre els més radicals quant a les seves conviccions religioses, creients i no creients, on es troben les taxes d'associacionisme més elevades[33]. La importància del fet religiós ens apropa més a comprendre l'altruisme cívic. Aquest està influït per factors de posició social, però també per factors culturals com la identitat que els individus assumeixen respecte als seus grups socials de referència. La construcció d'una imatge pròpia suposa una valoració de l'altruisme i la participació enfront de la privacitat i l'egoisme. Les ideologies amb una exigència intensa de caritat, solidaritat i compromís en la cerca de l'interès comú són cabdals. No és estrany doncs que les conviccions religioses tinguin un paper destacat, com també les ideologies que des de posicions agnòstiques o atees promouen el compromís amb la col·lectivitat. Per aquesta raó, no ha d'estranyar que el factor religiós hagi tingut tanta transcendència en la configuració de les societats civils europees i en les seves relacions amb els respectius estats[34]. La societat catalana de final del segle XX ja no està ferida per les lluites entre clericalisme i anticlericalisme que han caracteritzat la modernització de l'Europa catòlica i que foren especialment sagnants a tot Espanya[35]. Certament, tampoc no pot dir-se que el factor religiós hagi perdut tota importància a la societat civil catalana[36].

A grans trets es podria concloure que hi ha dues cultures de la participació cívica a Catalunya: una, més vinculada al centre-dreta i dreta polítiques i a fermes creences religioses, que tendeix a conferir elevada legitimitat al sistema polític i econòmic i que ho manifesta tant en la seva major disposició a la participació als comicis electorals com a formalitzar diversos tipus d'afiliació a entitats

civils; l'altra, més crítica i propera a les ideologies de l'esquerra política, tendeix més a l'abstenció en els processos formals però dóna major suport als nous moviments socials i als actes de desobediència civil. Així, malgrat que els anomenats nous moviments socials gaudeixen d'ampli suport popular, la sensibilitat ciutadana davant dels problemes mediambientals, la situació de les dones i el pacifisme és una mica superior entre els joves, els residents en hàbitats urbans, els autoposicionats políticament com d'esquerres i entre els que menys importància atorguen a Déu a la seva vida, a la vegada que és entre aquests grups socials on més disposició verbal hi ha a donar suport a signatures de peticions públiques i boicots[37].

Això no treu que l'espai de convivència entre ambdues cultures no sigui ampli i hi permeti la presència d'un teixit associatiu del qual participen una majoria de ciutadans aliens a qualsevol radicalisme polític i religiós. El cas de les associacions de veïns n'és un bon exemple. La seva distribució sociopolítica és prou heterogènia, i així hi ha associacions tant a llocs residencials de classes benestants com de classes més populars. Les seves afinitats ideològiques són tant amb l'esquerra com amb la dreta polítiques. Unes i altres han acceptat en certa mesura la col·laboració amb les administracions públiques a l'hora de prestar serveis personals a la ciutadania. Tot i això, de les associacions més arrelades al cinturó industrial de Barcelona s'ha iniciat un moviment de desobediència civil arran de l'augment dels rebuts de l'aigua als quals l'Administració ha afegit un impost en funció dels metres cúbics d'aigua consumida. Una mesura que les associacions han considerat injusta per la seva incidència desigual i classista en la penalització del consum i que les ha motivat a promoure el no pagament dels rebuts.

5. BALANÇ I PERSPECTIVES DE LA PARTICIPACIÓ CÍVICA A CATALUNYA

Les associacions de ciutadans, ja s'ha dit, van estretament unides als avatars dels moviments socials. Els canvis que està vivint ara el moviment associatiu català reflecteix, per tant, els canvis que s'estan produint en l'estructura social del país. Apareixen nous moviments alhora que perden importància els moviments que van sorgir amb els inicis de la modernització durant el segle passat. Els eixos de mobilització al voltant de situacions de classe (obrerisme, pagesia i burgesia), d'opcions religioses (clericalisme *versus* anticlericalisme) i nacionalistes (catalanisme *versus* espanyolisme) que van caracteritzar la modernització de Catalunya al llarg del segle passat i la primera meitat de l'actual, han cedit espai a nous eixos d'identificació col·lectiva com ara l'ecologisme, el feminisme, el pacifisme i la cooperació internacional entre d'altres. Això però no significa que aquests nous moviments hagin desplaçat totalment els vells moviments, ni que l'erosió en suport popular d'aquests últims hagi estat de la mateixa intensitat per a tots ells. El nacionalisme, per exemple, manté la seva vitalitat i s'ha convertit en eix vertebrador de la vida política catalana, més fort fins i tot que la divisòria entre esquerres i dretes. En l'extrem oposat, el republicanisme ha estat reduït a una posició minoritària entre les opcions polítiques dels ciutadans. En mig d'aquestes situacions extremes, el moviment obrer ha perdut el seu ímpetu revolucionari i la divisió civil al voltant de la qüestió religiosa ha deixat d'ésser sagnant. En general, la societat civil catalana, de la mateixa manera que l'espanyola i l'europea en general, ha augmentat els seus nivells de tolerància cap a les qüestions que d'antuvi provocaren lluites fratricides.

Un tret diferencial d'importància d'aquests nous moviments és el seu caràcter interclassista. Un aspecte que és atribuïble a la nova forma de l'estructura social de les societats avançades, en les quals, a la vegada que augmenten la mobilitat geogràfica, social i familiar, el temps i el lloc de treball perden força com a font d'identitat dels individus, de manera que els conflictes giren molt més entorn de coalicions distributives que lluiten per augmentar les seves porcions de consum que no pas per establir maneres de producció diferents. Això ha donat lloc a un nou tipus d'associacionisme del qual van ésser pioners els nous moviments urbans dels anys seixanta i setanta. A les associacions de veïns s'ha afegit ara un teixit associatiu que conforma coalicions cíviques al voltant del consum. D'ençà dels anys vuitanta han crescut notablement les associacions de consumidors, de vells, de joves, i de qualsevol altra característica que sigui susceptible de convertir els ciutadans en usuaris de l'Estat de benestar. En certa manera, el liberalisme com a opció econòmica i política ha esdevingut hegemònic en la cultura cívica catalana, i el conflicte ideològic de classe més punyent avui se situa entorn del grau de comunitarisme que ha de configurar el futur liberal de l'anomenat Estat de benestar.

L'associacionisme català ha mudat considerablement respecte al llarg d'aquest segle XX que s'acaba. Qüestió espinosa és la de definir cap a on apunten aquests canvis. En primer lloc, cal considerar que l'augment de l'associacionisme, mesurat en nombre d'entitats, no és un fenomen atribuïble només al fet que la fi del franquisme obrís les portes legals a associar-se i que Catalunya estigués recuperant el temps perdut[38]. Això és, que la societat civil estigui constituint-se amb retard a causa de a la manca de llibertats prèvia. Certament les llibertats

actuals permeten una "explosió" de civisme organitzat que abans no podia manifestar-se formalment. Seria el cas, per exemple, de l'associacionisme desenvolupat al voltant de la cultura nacional catalana. És un fet, però, que des dels anys seixanta el nombre d'associacions creix arreu d'Europa[39]. Així doncs, és més plausible, sense descartar cap impacte que hagi tingut l'absència de llibertats anteriors i el canvi en l'estructura d'oportunitats que suposa el reconeixement de la llibertat d'associació, és més plausible deia, cercar la causa d'aquest augment en factors transnacionals que incideixen també sobre Catalunya.

Altres dades que cal tenir en compte són el que semblen tendències també comunes arreu d'Europa. Primer, la importància que tenen les subvencions públiques per a la supervivència de l'associacionisme cívic. Malgrat que no ha estat possible quantificar les fonts de finançament de l'associacionisme català, es podria afirmar que hi ha almenys dues realitats diferents. D'una banda associacions amb un nombre alt de socis que tenen un elevat grau de recursos propis provinents de les quotes i de la venda de serveis. D'altra banda, una extensió heterogènia d'associacions amb caràcter més cívic que prestador de serveis i que sobreviu mercès al voluntarisme d'uns ciutadans compromesos amb uns valors i a les subvencions que, de manera graciable, reben dels diferents nivells de l'Administració pública. Subvencions que, davant l'absència d'una llei de l'associacionisme que reguli les relacions entre ciutadans, societat civil i Estat, obren la porta al clientelisme polític i a l'opacitat pública de les relacions entre les organitzacions cíviques i l'Estat. Bona part de l'associacionisme actual la promouen les mateixes administracions públiques i els partits polítics. En aquest sentit, no s'hauria de subestimar la incidència que han tingut en la participació cívica catalana tant els processos de descentralització dels governs locals a les grans ciutats, com la promoció de socis-col·laboradors amb qui gestionar i proveir alguns serveis públics. La col·laboració estreta entre organitzacions cíviques i administracions públiques, malgrat que ha quallat en institucions diferents segons àrees geopolítiques[40], reflecteixen una tendència dels moviments socials actuals cap a un major pragmatisme i més tolerància: el caire radical de moltes mobilitzacions es limita, la major part de les vegades, a gestos simbòlics amb prou capacitat d'espectacularitat com per captar l'atenció dels mitjans de comunicació massiva. Són irrellevants els moviments que proposen un canvi revolucionari del sistema econòmic i polític. Abunda la negociació entorn de metes concretes i està augmentant la implicació de les associacions en la prestació directa de serveis amb el suport de les administracions públiques.

Al mateix temps, però, en els darrers anys es perceben tendències cap a una major mercantilització de l'associacionisme. L'associacionisme cívic català manté una actitud propensa a la reivindicació davant les autoritats públiques perquè aquestes assumeixin responsabilitats noves o deixades, però es percep un augment cap a una major corresponsabilització en la gestió de serveis públics. Al mateix temps, han crescut notablement les associacions, la finalitat de les quals és més subministrar uns serveis als associats que defensar i promoure uns principis o valors considerats comuns. Les restriccions pressupostàries de les Administracions Públiques empenyen les associacions a cercar vies d'autofinançament que poden anar des de la venda de béns amb un contingut simbòlic que l'identifica amb el moviment en què es recolzen les associacions, a les campanyes de captació de fons utilitzant l'impacte espectacular dels mitjans de comunicació, sobretot visuals[41]. Aquest és el cas de les organitzacions de cooperació internacional per dur amb èxit campanyes d'aquest tipus.

Noves manifestacions dels mateixos valors: pacifisme, feminisme, llibertat a l'hora de triar formes de convivència i de relació sexual, respecte per la naturalesa, solidaritat internacional, són alguns dels principis reivindicats pels anomenats nous moviments socials. Això, però, no significa que els nous moviments socials hagin aparegut del no res com alternativa als vells moviments socials. De fet hi ha una continuïtat històrica entre moltes de les reivindicacions i els principis polítics d'avui i els del segle passat, i enfront dels que defensen que els nous moviments socials són expressions d'individus que cerquen la construcció de la seva pròpia identitat, hi ha raons molt importants per pensar que, com en el cas del nacionalisme català[42], molts dels membres més significatius dels nous moviments socials s'identifiquen amb causes que formen part dels valors en els quals han estat socialitzats per les seves famílies i per les seves xarxes informals. Els valors que inspiren els moviments socials d'avui, però, són en gran mesura continuació del, o s'inspiren en el, llegat ideològic que nodrí els inicis de l'associacionisme modern. El nacionalisme català té ben poc de nou. L'antimilitarisme a Catalunya estigué ben arrelat en el moviment obrer des dels seus inicis, com també la lluita pels drets de les dones. L'amor pel medi ambient no és aliè a la societat catalana moderna; com ho demostra el desenvolupament de l'excursionisme per apropar-se a una naturalesa que era vista amb ulls que cercaven la terra d'una pàtria romàntica, però a la vegada amb la curiositat científica que contribuí a desenvolupar la geografia científica a Catalunya, o les comunitats llibertàries que agrupaven individus entorn de la idea d'una vida no competitiva i "naturista".

Feblesa organitzativa: les associacions catalanes més implicades en la participació cívica pateixen sovint d'una debilitat organitzativa important. Malgrat el creixement i la consolidació del nombre d'associacions, les taxes d'afiliació i treball no remunerat dels catalans sembla que no creixen al mateix ritme. La qual cosa priva a les organitzacions cíviques tant de recursos econòmics, com d'humans. Cal afegir que els nivells d'associacionisme de segon grau, via federacions, que permet la coordinació d'esforços i les economies d'escala són més febles del que ho són a altres societats europees més avançades, si bé cal matisar que és més desenvolupat a Catalunya que al conjunt d'Espanya. Aquesta feblesa relativa minva la possibilitat que les nostres organitzacions cíviques puguin influir en la construcció de la futura societat civil europea i obre la porta al fet que el futur d'alguns moviments socials catalans estigui molt determinat per les estratègies dictades per les cúpules d'organitzacions internacionals més sensibles als problemes plantejats pels seus socis més poderosos. La poca capacitat d'influència no es limita, però, a la construcció de la futura Europa civil, està absent també en l'esfera pública catalana o, almenys, és bastant menor de la que tenen les organitzacions cíviques de les societats més avançades europees. Sense haver de menysprear la contribució d'algunes organitzacions, com ara Càritas, i la seva contribució al fet que l'esfera pública hagi de discutir l'abast i el problema de la pobresa, les organitzacions cíviques catalanes manifesten la seva feblesa en la poca capacitat que tenen de fer recerca pròpia sobre les qüestions que en principi són la seva raó de ser. Això es manifesta en l'absència d'estudis propis i, per tant, d'informació fefaent sobre les conseqüències que moltes polítiques públiques tenen per als seus propòsits, i limiten així la seva capacitat de generar opinió pública a partir de debats on contrastar no sols principis, sinó també dades concretes. La migrada recerca sobre la participació cívica, el retard en l'elaboració d'una llei d'associacions, i la dependència de les subvencions públiques no són més que símptomes addicionals d'aquesta feblesa organitzativa.

Aquesta situació és, nogensmenys, desigual i depèn en gran mesura dels sectors considerats dins l'associacionisme. Les associacions de consumidors, per exemple, tenen una organització més centralitzada i professionalitzada. Això és resultat d'una tendència cap a la concentració de la representativitat del sector produïda als darrers anys i que ha suposat que de 21 associacions amb quasi 19.000 socis registrades al 1990, s'hagi passat a 13 associacions amb més de 20.000 socis l'any 1995. D'aquestes 13 associacions registrades al Departament de Comerç, Consum i Turisme, 10 representen els consumidors de tot Catalunya, amb més de 17.000 socis, xifra que representa el 86% de tots els socis afiliats a associacions de consumidors, i només 3 associacions tenen abast local o provincial[43]. Aquest procés de concentració sembla encara més acusat entre les associacions i les organitzacions de comerciants que s'han reduït de 205 l'any 1991 a 52 el 1995[44].

Disminueix la posició de classe com a factor estructurant de la participació cívica? Sí i no. Disminueix en tant la vida cívica no es troba tant captiva de la confrontació radical entre classes treballadores i capital amb sistemes polítco i econòmics rivals i alternatius. Altres identitats col·lectives se superposen amb les classistes i, fins i tot, entren en competència amb elles a l'hora de reclamar fidelitats. És el cas del nacionalisme, l'ecologisme i el feminisme. D'altra banda, el desplaçament de la conflictivitat social des del lloc de treball a les àrees de consum, com és el cas de les noves associacions de consumidors, de vells, joves i d'usuaris de serveis sociosanitaris, redueix la importància de l'ocupació com a factor estructurant de la societat civil. Això, però, no significa que la posició de classe hagi desaparegut com a factor estructurant de la participació cívica. Malgrat el caire interclassista de les reivindicacions que fan els nous moviments socials, sembla que el suport d'aquests és més arrelat entre les noves classes mitjanes urbanes. Unes classes socials que encara no estan demogràficament madures i que es debaten entre l'igualitarisme d'esquerres i la meritocràcia i confiança en el mercat de les dretes, i per a les quals els nous moviments socials els ofereixen un senyal d'identitat pública i de distinció social. D'altra banda, ja he esmentat l'existència d'una estructura classista de la societat civil catalana i de dues cultures cíviques posicionades al llarg d'un eix imaginari que connectaria la dreta i l'esquerra polítiques.

NOTES

1 Des d'un enfocament de racionalitat purament instrumental, per exemple, és factible deduir que una organització corporativa tendirà a assumir interessos més generals com més proporció de ciutadans hi tinguin representats els seus interessos. Així, es dedueix que els sindicats majoritaris són més proclius a considerar l'interès comú que les organitzacions patronals (M. Olson, 1986). Sobre la noció d'interès comú, vegeu S. Giner i V. Camps (1990).

2 Fins i tot a aquelles associacions, com els clubs, que es constitueixen per prestar uns serveis només als seus socis. Aquest tipus d'organitzacions, encara que no tinguin com a fita principal cap objectiu cívic, poden ser mobilitzades per promoure interessos públics com és el cas, per exemple, de les campanyes de prevenció d'accidents de trànsit dutes a terme pel Reial Automòbil Club de Catalunya.

3 Sobre el concepte de saturació de la societat civil vegeu S. Giner (1987).

4 Les xifres no inclouen les associacions esportives, religioses ni els sindicats. Dades extretes, fins a 1992 de *Justidata* núm. 3, i de l'*Anuari Estadístic de Catalunya 1996*.

5 Malgrat que cadascuna de les columnes abarca períodes temporals desiguals, la subcolumna (b) que mesura la mitjana d'associacions creades cada any és un indicador homogeni de la vitalitat creadora de noves associacions.

6 A les universitats, va crear-se el Sindicat Democràtic d'Estudiants en oposició al SEU, el Sindicat Falangista d'Estudiants, i que va protagonitzar la "caputxinada" de 1966.

7 M. Villalta (1995) pàg. 135-40.

8 Martí, P. (1996). Moltes de les afirmacions que faig sobre el moviment veïnal són deutores també dels treballs de P. Martínez (1994).

9 Aquest afebliment de la família tradicional cal interpretar-lo com una substitució de les normes socials que regeixen els papers i l'estatus que han de tenir els membres de la família i les formes acceptables de convivència, no pas com la desaparició de les relacions familiars. Aquestes continuen essent un dels lligams socials més importants, com pot comprovar-se en el capítol elaborat per Lluís Flaquer sobre "la família a Catalunya".

10 Sobre la influència del pensament d'esquerres a l'origen del moviment feminista dels anys setanta, vegeu A. Mercadé (1976).

11 La taxa de l'atur estimat per l'encuesta de población activa de l'Instituto Nacional de Estadística creix del 13,7 l'any 1980 fins al 22,3 el 1985. Dades extretes de l'*Anuari Estadístic de Catalunya*.

12 L'any 1979 ja s'havia celebrat el I Congrés Nacional de Jubilats i Pensionistes de Catalunya, com a primer pas important de la mobilització dels vells.

13 Vegeu el capítol de J. Jordana en aquest mateix llibre.

14 En el cas de Rwanda, el volum de diners provinents de donacions privades a l'any 1994 fou el doble dels diners que el total d'ONG pel desenvolupament reberen de l'Estat (Intermon, 1995).

15 L'any 1994, segons l'*Anuari Estadístic de Catalunya 1995*, les associacions estrictament esportives representaven quasi el 23% de totes les associacions, cooperatives, fundacions, col·legis i mutualitats de Catalunya. A la vegada, les associacions relacionades amb cultura i mitjans de comunicació representaven, segons dades de *Justidata* núm. 3, el 44% de totes les associacions registrades al Departament de Justícia a l'any 1992, excloses les estrictament esportives.

16 P. Martínez (1994) pàg.182-3. Cal tenir en compte també l'especial rellevància que han tingut els "cafès", i les tertúlies que s'hi celebraven, com a promotors d'idees polítiques en els orígens de la societat moderna.

17 El nombre mitjà d'entitats per cada 1.000 habitants a Catalunya varia molt poc si s'exclou la comarca del Barcelonès, excepte en el cas de les associacions culturals. D'aquestes hi ha una ràtio d'1,52 entitats per cada 1.000 habitants per al conjunt de Catalunya, que es converteix en 1,96 si s'exclou el Barcelonès (C. Marcuello, 1996:84-5).

18 L'any 1922 es constituí la Confederació Esportiva de Catalunya i el 1933 la Unió Catalana de Federacions Esportives que, el 1934 fou declarada corporació oficial per la Generalitat, de manera que era "consultor obligat" per als temes esportius de la Generalitat (Lluís Paluzie, 1995, pàg. 89-103).

19 L'any 1941 les federacions i els clubs esportius foren vinculats al Movimiento Nacional i va ser la Delegación Nacional de Deportes y Educación Física l'encarregada de nomenar els presidents i els membres de les juntes directives de les federacions nacionals. Des de 1977, dissolt el Movimiento, les federacions esportives s'incorporen al Ministeri de Cultura.

20 K.K. Klausen i P. Selle (1996) i K. Heinemann et al. (1997).

21 El primer club no burgès creat a Catalunya data de l'any 1903. El Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria rebia el suport d'empleats no manuals que cercaven difondre el catalanisme a través de l'esport, una activitat que era rebutjada pels anarquistes com a pràctica burgesa (N. Puig, 1995, pàg. 251-64).

22 Malgrat que l'esport sigui una pràctica popular no és aliè als desiguals estils de vida entre catalans i que estan units a les diferents posicions que aquests ocupen a l'estructura social.

23 Carles Trullols (1995).

24 *L'associacionime i l'esport*. Generalitat de Catalunya: Secretaria General de l'Esport, Barcelona, 1995, pàg. 106-8.

25 La creació com a negoci d'un club esportiu nou és un fenomen que ja existeix a Catalunya, encara que no sigui un fet predominant. El cas del Barcelona Dragons creat per J. M. Figueres a començament dels anys noranta és un bon exemple.

26 Vegeu sobre això, N. Puig i O. García (1997).

27 Cal destacar que l'ús que faig del mot voluntariat és quelcom més ampli que l'anomenat "voluntariat social". Aquest descriu les activitats solidàries i filantròpiques que certes persones fan per ajudar a tercers en situació de necessitat, mentre que el voluntariat a seques és quelcom més ampli que inclou tota mena d'acció formal no retribuïda incloent-hi, és clar, tant el voluntariat social com formes de participació cívica.

28 K. Gaskin i J.D. Smith (1995).

29 Segons les estimacions fetes per F. Andrés Orizo i A. Sánchez (1991), l'any 1990 un 15% dels catalans pertanyen a associacions i organitzacions voluntàries, i un 8% en feien treball voluntari. Xifres inferiors a les d'Espanya que, el mateix any, eren del 22% i el 12%, respectivament.

30 Vegeu sobre això els resultats de l'enquesta metropolitana (Institut d'Estudis Metropolitans, 1990). Encara que l'abast d'aquesta enquesta no era per tot Catalunya, hi ha raons per creure que les seves conclusions es poden fer extensibles a tot el país. L'enquesta realitzada per F. Andrés Orizo (1991) confirma aquesta tendència a tot Espanya.

31 Vegeu sobre això F. Andrés Orizo (1996) i els resultats de l'enquesta metropolitana de Barcelona de l'any 1995.

32 Vegeu pel cas català F. Andrés Orizo (1991) i els succesius resultats de l'enquesta metropolitana de Barcelona ja citats.

33 Aquesta distribució social de l'associacionisme s'infereix de les dades aportades per F. A. Orizo (1991), si bé convé matisar que, tret de la distribució classista fortament marcada, les altres diferències no són espectaculars pel seu volum.

34 Vegeu al respecte S. Sarasa (1995).

35 Les raons d'aquest refredament són força extenses per ser explicades en aquest treball, però estan molt relacionades amb l'intens procés de secularització que ha viscut la societat espanyola (Giner i Sarasa, 1993).

36 Importància que està present també a la resta de la societat espanyola i altres meridionals com la italiana. És significatiu que a Itàlia, per exemple, també hi hagi certa polarització en els nivells d'associacionisme segons els graus de pràctica religiosa. Les taxes d'associacionisme més elevades en aquest país es troben entre els "molt practicants" (23,8%) i els "no practicants" (25,3%), mentres que les taxes decauen al 17,7% entre els qui assisteixen ocasionalment als rituals religiosos (I.R.E.F., 1992).

37 F. Andrés Orizo (1991).

38 Víctor Urrutia (1994) és un exemple d'aquest tipus de raonament aplicat a la societat basca.

39 A França, per exemple, el nombre de noves associacions creades anyalment ha crescut ininterrompudament des de les 12.633, l'any 1960, fins a les quasi 47.000 l'any 1983. T. Alberich, (1994).

40 Sarasa, S. (1995).

41 Les recents maratons a la televisió i la ràdio amb la massiva participació de figures de l'espectacle són el millor exemple d'aquesta innovació que ocupa un espai fins fa poc erm a la societat civil catalana, el de la cooperació entre entitats per a la captació de recursos econòmics.

42 H. Johnston (1994).

43 Dades extretes de l'*Anuari Estadístic de Catalunya 1994-95 i 1996.*

44 Dades extretes de l'*Anuari Estadístic de Catalunya 1996.*

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBERICH, T. (1994), "Aspectos cuantitativos del asociacionismo en España", a *Documentación Social;* núm. 94, gener-març.
- ANDRÉS ORIZO, F. (1991), *Los nuevos valores de los españoles. España en la encuesta europea de valores;* Madrid, Fundación Santa María.
- ANDRÉS ORIZO, F. (1996), *Sistemas de valores en la España de los 90*; Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas- Siglo XXI.
- ANDRÉS ORIZO, F. i SÁNCHEZ, A. (1991), *El sistema de valors dels catalans*; Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis.
- CENTRE D'ESTUDIS JURÍDICS I FORMACIÓ ESPECIALITZADA (1993), "Les associacions a Catalunya. Període 1965-1992", a *Justidata;* núm. 3. Barcelona, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya.
- GASKIN, K. i SMITH, J.D. (1995), *A New Civic Europe?;* Londres, Volunteer Centre.
- GINER, S. ,(1987), *Ensayos civiles;* Barcelona, Península.
- GINER, S. i CAMPS, V. (1990), *L'interès comú*; Barcelona, Cultura i Entorn.
- GINER, S. i SARASA, S. (1993), "Religión y modernidad en España", a R. DÍAZ-SALAZAR i GINER, S. (comp.) *Religión y sociedad en España*; Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- HEINEMANN, K., PUIG, N. et al. (1997), "Clubs deportivos en España y Alemania: una comparación teórica y empírica", a *Apunts Educació Física i Esports;* (en premsa).
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996), *Anuari Estadístic de Catalunya 1996*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS (1990), *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990*; Barcelona, Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana i Diputació de Barcelona.
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS (1996), *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1995;* Barcelona, Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana i Diputació de Barcelona.
- INTERMON (1995), *La realidad de la ayuda 1995. Una evaluación independiente de la ayuda oficial al desarrollo internacional*; Barcelona, Intermón.
- I.R.E.F. (1993), *Rapporto sull'associazionismo sociale 1993*; Milà, CENS.
- JOHNSTON, H. (1994), "Nuevos movimientos sociales y viejos nacionalismos en España y la Unión Soviética", a LARAÑA, E. i GUSFIELD, J. (comp.) *Los nuevos movimientos sociales. De la ideología a la identidad*; Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- KLAUSEN, K.K. i SELLE, P. (1996), "The third sector in Scandinavia", a *Voluntas;* núm. 7:2, pàg. 99-122.
- MARCUELLO, C. (1996), *Ensayos sobre la economía de las organizaciones no lucrativas. Aplicaciones al caso español*; Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales. Universidad de Zaragoza. (Tesi doctoral no publicada).
- MARTÍ, P. (1996), "Aproximació a la realitat associativa de Catalunya. Evolució i situació actual", a *Forum;* núm. 4, gener, pàg. 67.
- MARTINEZ, P. (1994), "La tradició associativa en la societat catalana", a *Documentación Social;* núm. 94, gener-març, pàg. 177-96.
- MERCADÉ, A. (1976), *El despertar del feminismo en España*; Erandio-Bilbao, Ellacuría.
- OLSON, M. (1986), *Auge y decadencia de las naciones*; Barcelona, Ariel.
- PALUZIE, Ll. (1995), "Les federacions i el seu marc legal", a *L'associacionisme i l'esport;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Secretaria General de l'Esport, pàg. 89-103.
- PUIG, N. (1995), "Esport i societat a Catalunya", a *L'associacionisme i l'esport*; Barcelona, Generalitat de Catalunya, Secretaria General de l'Esport, pàg. 251-64.
- PUIG, N. i GARCIA, O. (1997), "Sports Clubs in Spain", a HEINEMANN, K. i SCHUBERT, M. *Sports Clubs in Europe*; Colonia, Club de Colonia.
- SARASA, S. (1995), "La sociedad civil en la Europa del sur. Una relación comparada de las relaciones entre Estado y asociaciones altruistas", a SARASA, S. i MORENO, L. *El Estado del Bienestar en la Europa del Sur*; Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Ministerio de Asuntos Sociales.
- TRULLOLS, C. (1995), "Els clubs i el seu marc legal", a *L'associacionisme i l'esport*; Barcelona, Generalitat de Catalunya: Secretaria General de l'Esport, pàg. 59-67.

- URRUTIA, V. (1994), "Cultura asociativa y cambio social en el País Vasco", a *Documentación social*; núm. 94, gener-març.
- VILLALTA, M (1995), "El paper dels pares i de les APA en el món de l'esport a les escoles", a *L'associacionisme i l'esport*; Barcelona, Generalitat de Catalunya. Secretaria General de l'Esport.

LES ORGANITZACIONS SINDICALS A CATALUNYA

Jacint Jordana
Universitat Pompeu Fabra

1. INTRODUCCIÓ

El fenomen sindical a Catalunya és ampli i divers. Amb gairebé més de cent cinquanta anys d'història al seu darrere, i amb èpoques de grans dificultats i èpoques d'esplendor, les organitzacions sindicals han estat presents a Catalunya de forma continuada des de la primera gran industrialització de la segona meitat del S. XIX. Com a associacions de treballadores i treballadors per la defensa dels seus drets i els seus interessos, al llarg del temps els sindicats han desenvolupat formes organitzatives distintes i canviants, adaptades en cada ocasió a les possibilitats que oferien les condicions econòmiques i polítiques del moment. Actualment, els sindicats constitueixen a Catalunya una realitat molt important, i configuren possiblement una de les organitzacions socials que integra un major nombre de persones a la nostra societat, presents i actius a tots els sectors de l'activitat econòmica, i amb una implantació que s'estén per tot el territori català.

Sens dubte, les dinàmiques organitzatives dels sindicats a Catalunya s'adapten a les condicions actuals del treball, fent ús dels mitjans tècnics disponibles avui en dia, així com de les habilitats professionals indispensables per una acurada gestió dels interessos del treballadors. Però a més, com a grans i complexes organitzacions que són, els sindicats catalans es plantegen reptes força més difícils que la defensa estricta dels interessos dels afiliats. Participar a les polítiques del mercat de treball i a les polítiques industrials, defensar objectius de redistribució a la política social, prendre posicions significades en temes de gènere i immigració, són, entre altres, alguns àmbits d'activitat contínua dels sindicats. Amb aquesta finalitat, a cada moment i en diversos àmbits (local, comarcal, sectorial, el conjunt català), es produeixen intervencions públiques, negociacions, discussions i, també sovint, acords amb organitzacions empresarials i amb l'Administració pública, en els quals les organitzacions sindicals són subjectes actius.

Aquest treball té per propòsit donar compte de la situació actual dels sindicats a Catalunya, tenint present la seva evolució recent, especialment des dels anys de la transició. L'estudi es fonamenta principalment en la informació i la documentació generada per les pròpies organitzacions sindicals, així com en les diverses recerques existents sobre aquesta qüestió, tant de caràcter històric i interpretatiu, com les basades en enquestes i treballs empírics. Com veurem, els treballs que hi ha permeten elaborar una visió de conjunt sobre el fenomen sindical a Catalunya, que ens proposem complementar i ampliar amb noves dades i informacions proporcionades per les pròpies organitzacions sindicals i per l'Administració pública. En aquest sentit, cal destacar especialment que al llarg d'aquest treball es presenta una estimació de l'evolució de l'afiliació sindical a Catalunya en els anys recents, així com un mapa actualitzat i detallat de la implantació sindical a Catalunya per sectors i territoris, basat en dades actuals de l'afiliació i dels resultats de les darreres eleccions sindicals.

2. ELS SINDICATS, ELS TREBALLADORS I LES SEVES TRADICIONS

2.1 Les tradicions i la història del sindicalisme

A Catalunya, la formació i el desenvolupament d'organitzacions sindicals té una llarga tradició, vinculada al procés d'industrialització que va experimentar el país al llarg del S. XIX. Durant la segona meitat del segle, s'establiren nombroses societats obreres, sindicats d'ofici locals, o bé altres fórmules associatives dels treballadors que –en certa forma– podríem relacionar amb el que avui en dia coneixem per sindicat[1]. Ja en tombar el segle, començaren també a sorgir alguns intents d'agrupació i coordinació de les petites organitzacions existents, els quals, a diferència d'intents previs, assoliren una elevada estabilitat. Especialment la CNT (Confederació Nacional del Treball), fundada el 1910 i d'orientació anarco-sindicalista; però també la UGT (Unió General de Treballadors), de caràcter socialista i fundada a Mataró l'any 1888, varen configurar-se com les grans confederacions d'àmbit català –i també espanyol– que encapçalaven i dinamitzaven les xarxes organitzatives ja prèviament existents, i al mateix temps també es vinculaven amb les seves organitzacions germanes d'abast estatal. Les característiques organitzatives i ideològiques d'aquestes organitzacions confederals, així com els seus èxits i derrotes des de la primera dècada del S. XX, ja han estat resseguides força atentament pels historiadors. En aquest sentit, tan sols cal apuntar que el fort creixement dels sindicats a Catalunya durant el primer terç del S. XX –tant en cohesió organitzativa com en el seu nombre de participants– està molt vinculat al desenvolupament econòmic del país durant aquests anys, on l'estructura industrial es va transformar enormement, diversificant-se molt i augmentant el nombre de treballadors industrials assalariats, mentre que els intensos canvis demogràfics comportaren un gran augment de la població urbana treballadora.

En aquest context, cal destacar que les organitzacions sindicals es desenvoluparen força a Catalunya en aquests anys d'intens canvi econòmic i social perquè, a banda de les seves tasques reivindicatives, també constituïen part de les xarxes associatives bàsiques d'amplis sectors de la població treballadora, sovint de forma indissociable a altres formes organitzatives –ateneus, societats de socors mutus, etc.– amb les quals formaven conjuntament un intens teixit socialitzador, alhora relativament flexible per integrar nous immigrants, i també prou porós per permetre una certa mobilitat interclassista en el seu si[2]. Després de l'any 1939, les conseqüències de la Guerra Civil varen trencar completament les estructures organitzatives vinculades a aquesta dinàmica associativa dels treballadors catalans i, al llarg de la postguerra, també s'anaren trencant les xarxes informals. Tot i així, els continuats intents de reorganització obrera en la clandestinitat durant els anys quaranta, o la mateixa vaga dels tramvies de 1951, no deixen de ser una mostra de la fortalesa de les xarxes socials que havia arribat a configurar el moviment obrer català fins als anys trenta. Les transformacions socials i econòmiques durant les dècades de la dictadura, això no obstant, varen fer inviable la recuperació de les organitzacions sindicals a Catalunya sota la mateixa lògica que abans de la Guerra Civil. Així, l'aparició d'un nou moviment obrer a Catalunya en els anys seixanta va seguir ja una dinàmica distinta, indubtablement molt creativa, i adaptada a les condicions i les possibilitats que imposava la dictadura franquista i les seves limitacions per l'acció col·lectiva.

Aquest nou moviment obrer que sorgeix els anys seixanta a Catalunya, presentava unes característiques força distintes a les que havia manifestat el sindicalisme d'abans de la Guerra Civil. Les condicions polítiques feien molt difícil que organitzacions formals, en un context de clandestinitat i repressió, poguessin portar a terme activitats de representació sindical. D'altra banda, l'organització sindical franquista, l'OSE (Organización Sindical Española) disposava del monopoli de la representació en el món del treball i també de la negociació entre treballadors i empresaris. No obstant això, hi havia uns petits marges per l'acció reivindicativa, possibles gràcies a la Llei de convenis col·lectius de 1958 i a la realització periòdica d'eleccions per escollir representants dels treballadors en les empreses. Aquests marges varen ser aprofitats en les seves reivindicacions pels treballadors durant els anys seixanta, a vegades de forma força espontània, a vegades de forma relativament incentivada per militants de partits polítics en la clandestinitat (com el PSUC –Partit Socialista Unificat de Catalunya– o el FOC –Front Obrer de Catalunya–), o per nuclis sindicals relativament autònoms, que difonien les tàctiques reivindicatives a les empreses i intentaven establir una certa coordinació intersectorial i territorial de les accions i els conflictes laborals. Aquestes organitzacions però, no disposaven d'una capacitat de direcció massa efectiva en aquests anys, ja que el moviment obrer era força més ampli i difús, i també molt més fragmentat del que alguns petits nuclis de militants polítics podien coordinar[3].

2.2 El sindicalisme i el restabliment de la democràcia

Malgrat la persistència de la dictadura franquista, a mitjan dels anys setanta el moviment obrer a Catalunya

havia assolit una presència i una extensió molt destacada, especialment a les poblacions de l'àrea metropolitana de Barcelona, tal com ho varen mostrar les darreres eleccions sindicals realitzades sota la legislació franquista i el control de l'OSE, l'any 1975[7]. En aquests anys, predominaven a molts indrets de Catalunya, encara que de forma força informal, les estructures organitzatives que s'autoanomenaven Comissions Obreres i, en aquest context, el partit amb més militants actius era el PSUC, tot i que hi participaven militants d'altres partits, i molts dirigents sindicals d'empresa, amb ideals democràtics però sense vinculació partidista. Juntament amb aquesta dinàmica majoritària, en aquests anys començaren també a ressorgir amb el seu nom propi els sindicats tradicionals, especialment la UGT i la CNT, impulsats per militants que retornaven de l'exili, o per noves generacions de treballadors i professionals que s'identificaven amb els plantejaments i els idearis d'aquestes organitzacions. Gràcies a la memòria històrica, el suport polític i l'impuls dels militants del PSC i del PSOE, el cas de la UGT va ser tot un èxit de renaixement sòlid d'una organització que, almenys a Catalunya, gairebé havia desaparegut durant els anys seixanta i primers setanta. Contràriament, el cas de la CNT, malgrat una sorprenent reaparició durant els anys 1976-78, no va reeixir com a gran organització sindical consolidada. Tot i el fort pes de la memòria històrica, diversos factors hi incidiren negativament: les intenses tensions internes entre diversos sectors de l'organització, les dificultats per ocupar un espai sindical d'una certa radicalitat (ja que durant el darrers anys del franquisme havia estat gestionat per diversos corrents de l'ampli moviment de les Comissions Obreres), i finalment, una certa incapacitat per establir i mantenir un comportament estratègic ajustat a les condicions polítiques i laborals de la Catalunya de final dels anys setanta.

Cal mencionar en aquest context del final del franquisme l'existència d'altres organitzacions, com la USO (Unión Sindical Obrera) que, nascuda l'any 1959 i activa durant els anys seixanta, va participar també en el moviment de Comissions Obreres però preservant la seva identitat, molt centrada en la idea de l'autonomia sindical, desvinculada de relacions estables amb partits polítics. Durant els anys 1974-76, la capacitat d'expansió i creixement de la USO semblava força important a Catalunya, pel seu arrelament i tradició en força àmbits laborals, per l'impuls que en els seus orígens havia obligut d'alguns sectors progressistes de l'Església, i també pel suport polític que va rebre dels militants del PSC els primers anys de la transició. El pacte PSC-PSOE abans de les eleccions de l'any 1977, l'escissió d'un sector de la USO cap a la UGT a final de 1977, i les pròpies dificultats de cohesió interna, varen limitar la consolidació d'aquest sindicat a Catalunya a partir de 1978, tot i que va subsistir a la seva crisi. Aquest sindicat manté actualment una activitat i una presència important en alguns sectors i empreses, i constitueix el tercer sindicat, pel nombre de representants, al conjunt de Catalunya.

Durant els anys més intensos de la transició, el paper del moviment obrer va ser ser molt destacat, com a element de pressió sobre el règim franquista i també sobre els primers governs del postfranquisme, per forçar que el procés de transició a la democràcia no s'aturés, i que en poc temps es configurés una democràcia plena[8]. A Catalunya, i en concret a les zones més industrialitzades, era molt intensa en aquells anys la presència dels treballadors en mobilitzacions de tota mena, tant laborals com polítiques, i freqüentment es combinaven ambdós tipus de reivindicacions en les accions i els conflictes que es portaven a terme. Molt sovint, les reivindicacions obreres cercaven una sortida a conflictes latents de caracter laboral, però podien acabar confluint en conflictes sociopolítics de caràcter local o sectorial. Llavors, era ja força immediata la connexió amb reivindicacions polítiques de caràcter global, com la demanda de les llibertats polítiques.

La lenta obertura d'alguns espais d'acció, així com les expectatives d'un canvi de règim, generaren un context de mobilització social molt fluid, especialment durant els anys 1975 i 1976, que alguns partits polítics intentaven modular i encapçalar. Així, aferrissades lluites entre partits i tensions dins dels incipients aparells sindicals convivien sorprenentment amb apel·lacions per la unitat d'acció i acords per avançar cap a la unitat sindical. En aquest context, potser el debat que va prendre més amplitud discutia sobre com transformar el moviment de Comissions Obreres en un sindicat formalment constituit. Aquesta fou una polèmica molt centrada a Barcelona, on es produïren les principals discussions i les assemblees més significatives. Una de les posicions, la que finalment va predominar i que era preferida pels dirigents del PSUC, consistia a crear la CONC (Comissió Obrera Nacional de Catalunya) com un nou sindicat, amb una organització formal disposada a competir amb altres, però mantenint el nom, algunes tradicions i la popularitat dels seus líders més destacats, per atraure el major nombre possible de treballadors i constituir-se com al sindicat majoritari a Catalunya. Una altra opció era aprofitar l'experiència de Comissions per intentar forçar un model d'organització sindical unitària, promovent una transició molt lenta cap a la constitució d'una organització formal, per reduir al màxim la competència sindical . Així, tot i

que no va reeixir aquesta darrera fórmula, sí que cal reconèixer que en la constitució de la CONC es varen recollir elements de representació proporcional, que en certa forma afavoriren la democràcia interna del sindicat els anys següents.

Pocs mesos després de les primeres eleccions democràtiques, i en condicions de competència sindical, l'hivern de 1978 es varen realitzar les primeres eleccions sindicals a Espanya sota condicions democràtiques. El principal propòsit d'aquestes eleccions era aclarir la presència sindical al país, força confusa a causa de la forta competitivitat entre nombroses organitzacions sindicals, que oferien dades d'implantació de difícil contrastació. També hi era present l'objetiu de renovar els representants dels treballadors a les empreses, ja que els anteriors representants s'havien escollit mitjançant les estructures d'una institució, l'OSE, que es va dissoldre el juny de 1977. A Catalunya, aquestes eleccions varen mostrar una primera radiografia de la difusió i la presència dels sindicats a tots els sectors productius. Va aparèixer un panorama bastant definit, amb un predomini força gran de delegats de Comissions Obreres, superior a un 42% de tots els delegats escollits. Moltes altres organitzacions, de les quals fins llavors la seva capacitat d'acció entre els treballadors era força desconeguda, varen quedar situades en el "mapa". Així, a força distància de la CONC, UGT es va configurar com la segona força sindical a Catalunya. D'altra banda, les organitzacions sindicals d'orientació marcadament nacionalista, com el SOC (Solidaritat d'Obrers de Catalunya) varen restar sense una representació efectiva, cosa que els va fer gairebé desaparèixer, en termes d'acció sindical. Un cas a part el va configurar el sindicalisme agrari, on malgrat no existir un sistema propi de mesura de la representativitat de les organitzacions presents al sector fins als anys noranta, al llarg dels anys la Unió de Pagesos es va anar configurant com el sindicat agrari predominant a Catalunya.

2.3 Les tradicions organitzatives dels sindicats

Durant l'any 1995, prop d'un 70% dels treballadors coberts per la negociació col·lectiva (que al seu torn són sobre un 90% dels assalariats) es trobaven vinculats a convenis col·lectius que es realitzaven dins de Catalunya[7]. L'àmbit de negociació més important és el provincial, encara que lentament han anat prenent un cert protagonisme els convenis d'àmbit de tot Catalunya. El predomini de l'àmbit provincial és fruit en bona part de tradicions que es remunten a dècades anteriors, quan –durant el franquisme– l'antiga Organización Sindical Española ordenava els àmbits territorials de negociació (Carrasquer / Coller / Miguélez, 1993). Així, actualment convenis col·lectius molt importants, com el del metall, se signen –encara vint anys després de les primeres eleccions democràtiques– en àmbits provincials, ja que hi ha força dificultats per ampliar el nivell territorial de la negociació. Però això no vol dir que les federacions sindicals no estableixin internament fórmules de coordinació entre els diferents àmbits de negociació elaborant plataformes i establint criteris per articular els continguts entre diferents territoris. D'altra banda, també cal destacar que en els darrers anys s'ha anat consolidant un nou àmbit de negociació important: l'autonòmic (a Catalunya, l'any 1995, més de 300.000 treballadors es trobaven inclosos en convenis d'aquest àmbit), tot i que hi ha hagut sovint fortes dificultats per posar d'acord totes les parts (vegeu taula 1). A part d'aquests dos àmbits, resten d'una banda els convenis d'abast nacional, que des de fa força temps cobreixen bastant establement un 20% dels treballadors i, d'altra banda, els convenis d'empresa[8]. Aquests darrers, freqüents a les grans empreses, tradicionalment impliquen l'existència de llargues tradicions de negociació, que ambdues parts mantenen i, segons els sector, conviuen amb convenis sectorials. Aquest seria el cas del conveni de Seat i el conveni del metall; mentre que un exemple contrari és el cas del conveni de Telefònica, ja

TAULA 1. CONVENIS COL·LECTIUS A CATALUNYA, 1994

Àmbit territorial	Convenis d'empresa	Convenis de sector	Treballadors afectats
Barcelona	319	53	535.272
Girona	31	17	64.210
Lleida	26	15	32.477
Tarragona	45	28	48.565
Catalunya	26	17	333.418
Intercomunitaris	166	52	366.795
Total	613	182	1.380.737

Font: Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, *Memòria* 1995.

que fins al moment no hi ha un conveni sectorial propi de les telecomunicacions.

Al llarg dels anys vuitanta, diversos elements han anat intervenint per consolidar UGT i CCOO com les dues grans organitzacions sindicals a Catalunya, més enllà dels encerts o les errades estratègiques de cada organització. En primer lloc, cal destacar el paper de les barreres monopolistes per al reconeixement formal de la representativitat sindical, establertes ja l'any 1980 a l'Estatut del Treballador, de forma intencional per evitar la fragmentació sindical –territorial i sectorial–, així com l'existència d'un marc normatiu homogeni per a tot l'Estat –en tot cas els marcs autonòmics han estat una construcció a posteriori. També és important recordar el creixent pes de l'Estat a Catalunya a l'època democràtica per explicar la consolidació dels dos sindicats d'àmbit estatal: tots aquests anys, les polítiques econòmiques i socials s'han decidit a Madrid, i allí anaven dirigides les pressions. D'altra banda, també va influir en la consolidació d'UGT i la CONC la finalització de l'onada migratòria a Catalunya cap a la meitat dels anys setanta, i així s'hi va reduir posteriorment el risc de possibles tensions i es van eliminar per tant els motius per a l'aparició de sindicats separats per motius ètnics o lingüístics.

Si bé aquests factors esmentats ajudaren a la consolidació d'una determinada estructura sindical, altres elements introduïren pressions per al canvi i la transformació de les organizacions sindicals establertes. L'impuls modernitzador, que es va produir a l'economia espanyola amb el rerefons de la crisi econòmica mundial dels anys setanta, i que va seguir posteriorment amb el procés d'integració en la Comunitat Europea durant els vuitanta, va comportar força canvis en l'estructura ocupacional de Catalunya. L'evolució ocupacional d'alguns sectors que havien estat emblemàtics de la presència sindical al nostre país (el metall, el tèxtil, etc.) no han parat de perdre ocupació des dels inicis dels anys vuitanta. D'altra banda, s'ha produït un fort creixement de l'ocupació en diversos subsectors dels serveis. En aquests subsectors no es pot apreciar una dinàmica homogènia pel que fa a les característiques del treball, però la major part comparteixen la inexistència –o l'extrema debilitat– de tradicions sindicals arrelades. A més, la dimensió mitjana de les empreses s'ha reduït, fet que ha pres més rellevància a Catalunya –tot i haver estat sempre important–, i per tant, aquesta situació ha forçat els sindicats a dedicar molta més atenció a les petites i mitjanes empreses. Davant aquestes situacions, els sindicats s'han vist obligats –quan han volgut tenir-hi una presència rellevant– a desenvolupar formes d'aproximació molt específiques –amb condicions organitzatives particulars i polítiques força complexes, per evitar situacions a voltes contradictòries.

Des de l'aprovació de la Llei orgànica de llibertat sindical l'any 1985, els sindicats han anat transformant, de forma gradual, les bases de la seva organització a les empreses, i així han assolit un creixent predomini les seccions sindicals d'empresa, mentre que les formes de representació basades en els comitès d'empresa, tot i mantenir-se per a determinats aspectes, en moltes ocasions han anat perdent un cert protagonisme. Finalment, cal esmentar, entre les tradicions organitzatives dels sindicats, la lògica general d'establir grans organitzacions de caràcter inclusiu, obertes a tots els treballadors, independentment de la seva qualificació o especialització, i també, independentment de la seva naturalesa ètnica. No obstant això, les tensions que han aparegut en ocasions per la integració d'alguns col·lectius de treballadors en aquestes organitzacions inclusives han portat amb alguna freqüència a anar establint noves formes organitzatives, amb les seves identitats específiques, dins els sindicats, com a forma per integrar més favorablement sectors com els tècnics, els pagesos, els desocupats o els nous immigrants.

Tot i que els sindicats reconeixen com a inevitable que han d'afrontar el creixement de la diversitat d'interessos entre els treballadors, la gestió política de les tensions internes no és gens senzilla. Les direccions sindicals són força conscients dels seus problemes d'implantació, així com de les tensions que es creen amb els sectors més establerts de l'organització sindical, ja que bona part de la seva afiliació i els seus quadres dirigents continuen formant part d'allò que en podríem anomenar la "classe obrera tradicional", formada per treballadors masculins, amb contracte estable i treballant a grans empreses del sector industrial –menys conscients de les dinàmiques que la transformació de l´estructura productiva provoca. El nou tipus de gestió sindical que es va difonent els darrers anys, que implica reconeixement de diversitats i recerca d'objectius no sempre comuns, és força distint al tipus de gestió política tradicional present als sindicats espanyols fins ben entrada la segona meitat dels anys vuitanta, basada en la divisió de sindicat per fidelitats polítiques partidistes. Els problemes que impliquen d'una banda, la gestió de la diversitat per part de les direccions sindicals, per impedir conflictes interns entre diferents sectors sense ofegar el creixement de la seva implantació a cada un d´ells, i d'altra banda combatre alhora la desarticulació de l´organització a causa de la dispersió d'interessos, han estat un factor d'importància creixent en les estratègies sindicals dels darrers anys. A vegades, aques-

TAULA 2. AFILIACIÓ ACTUAL CONC I UGT 1995: PROVÍNCIES (*afiliació bruta*)

	CONC	% dones	% total	UGT	% dones	% total
Lleida	4.515	26,91	3,79	4.651	33,80	4,82
Tarragona	7.759	25,87	6,50	7.861	22,10	8,15
Girona	5.756	28,60	4,83	8.572	28,20	8,89
Barcelona	98.435	26,61	82,52	75.348	19,92	78,14
Catalunya	119.281	26,72	100,00	96.432	21,50	100,00

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'afiliació proporcionades pels sindicats UGT i CONC.

tes noves dinàmiques entren en conflicte amb les tradicions organitzatives dominants als sindicats, ja que impliquen l'adopció de canvis en les formes d'identificació i d'acció sindical, imposant una dinàmica de flexibilitat organitzativa que sovint és rebuda amb fortes resistències pels sectors més establerts de les organitzacions sindicals.

3. LES CARACTERÍSTIQUES ORGANITZATIVES DELS SINDICATS

3.1 Els afiliats: evolució, distribució, caràcter

L'afiliació als sindicats té una importància força més gran del que algunes vegades s'ha apuntat. En el nostre país, com a fruit d'una elevada confusió sobre les dades d'afiliació, des dels anys de la transició, la mesura de la representativitat dels sindicats s'ha centrat gairebé exclusivament en dades derivades de les eleccions sindicals. Així va quedar reflectit en la legislació sobre representació sindical i en la pràctica negociadora de les organitzacions sindicals. Les actituds i els motius d'afiliació al sindicat són diversos, però diferents interpretacions de l'organització sindical tendeixen a coincidir en el fet que tots els perfils d'afiliat jugen un paper en la dinàmica organitzativa de sindicat, i que amb certa freqüència es produeixen "itineraris" d'implicació –creixent o decreixent– en la vida sindical. En tot cas, l'afiliació implica sempre el pagament voluntari d'unes quotes, la possibilitat de participar en les decisions de l'organització i l'acceptació –més o menys implícita– de les actuacions que porta a terme el sindicat. Per tant, aquesta acceptació no deixa de ser també una bona mostra de suport, que enforteix la pròpia capacitat de supervivència del sindicat a llarg termini.

Per aquest motiu, el coneixement amb detall de com són els treballadors afiliats, l'evolució temporal del seu nombre, la seva distribució territorial i per empreses, és un element vital i cada vegada més necessari. La realització d'enquestes per conèixer les característiques dels treballadors afiliats és una via molt útil[9], però no del tot suficient per assolir un coneixement prou detallat i precís, ja que també cal conèixer les dades sobre el conjunt de l'afiliació, la seva evolució any a any i la seva distribució per sectors i territoris. Des de final dels anys vuitanta, i sobretot a l'inici dels noranta, la creixent estabilitat i consolidació que han experimentat les organitzacions sindicals al nostre país ha comportat una millor informació sobre el seu nombre d'afiliats comptabilitzats més ajustada a la realitat. No obstant això, pel que fa al passat també és igualment interessant intentar reconstruir algunes dades homogènies i comparables sobre quina ha estat l'evolució de l'afiliació sindical a Catalunya d'ençà dels anys setanta. Encara que no es pugui disposar d'una gran quantitat de dades –que permetin distingir diverses característiques dels afiliats–, és important assajar-ne una estimació per tal d'establir una primera interpretació sobre com ha evolucionat a Catalunya l'afiliació sindical d'ençà dels anys de la transició a la democràcia, destacant-ne els aspectes més significatius. Les xifres sobre afiliació que acompanyen el text han estat elaborades tenint en compte les consideracions esmentades. Es presenten dos tipus de dades, que malauradament encara no coincideixen del tot. D'una banda, les dades detallades d'afiliació, amb distinció del sexe, el territori i el sector per a l'any 1995 (taules 2 i 3); i d'altra banda, unes sèries anuals que mostren l'evolució de l'afiliació global (taules 4 i 5). Les dades que mostren les sèries anuals s'han reconstruït a partir de dades originals dels sindicats sobre mitjanes de cotitzacions anuals[10]. En els darrers anys ha millorat força la gestió interna de l'afiliació als sindicats, i així han desaparegut alguns dels problemes de comptabilització de l'afiliació, per la qual cosa ja es poden utilitzar actualment per a l'anàlisi, amb bastants garanties de fidelitat, les dades extretes dels fitxers d'afiliats de les dues grans confederacions[11].

En relació amb l'evolució de l'afiliació, cal assenyalar que, seguint la mateixa pauta que el conjunt espanyol, l'afiliació sindical a Catalunya, des de la legalització dels sindicats l'any 1977, va experimentar un "boom" inicial, que

TAULA 3. AFILIACIÓ ACTUAL CONC I UGT 1995: GRANS SECTORS. *(Afiliació neta)*

	CONC	% dones	% total	UGT	% dones	% total
1/4. Agricultura/indústria	48.465	17,27	42,65	45.373	13,83	49,09
2. Agricultura/alimentació	6.827	23,00	6,01	3.306	19,60	3,58
3. Metall	23.421	10,62	20,61	27.233	8,30	29,46
4. Altres indústries	18.217	23,68	16,03	14.834	22,70	16,05
5. Construcció	4.720	4,00	4,15	4.890	6,00	5,29
6. Comerç/hostaleria	6.737	43,49	5,93	4.226	39,70	4,57
7. Transports/comerç	13.195	17,10	11,61	11.280	13,70	12,20
8. Banca i finances	8.991	22,70	7.91	3.783	22,50	4,09
9a. Administració pública	7.989	38,94	7,03	*nd*	*nd*	
9b. Salut	4.048	72,75	3,56	*nd*	*nd*	
9c. Educació	4.775	60,73	4,20	3.683	62,20	3,98
9d. Altres	12.597	42,66	11,09	5.368	37,25	5,81
9. Altres serveis	29.409	50,29	25,88	22.880	41,74	24,75
6/9. Serveis	58.332	35,88	51,34	42.169	32,31	45,62
No classificats	2.107	47,79	1,85	-		
Total	113.624	27,39	100,00	92.432	21,85	100,00

- *Afiliació neta*: inclou els desocupats, amb identificació de sector o sense, i no inclou els auto-ocupats ni els pensionistes i jubilats.
- *9d)* Inclou CONC, les federacions d'Activitats Diverses, Oficines i Despatxos, i Gràfiques/Espectacles.
- *3)* En el cas de la CONC, el sector de la mineria s'inclou a metall, mentre que per a la UGT, mineria s'inclou a altres indústries.
- *4)* Inclou els sectors químic, tèxtil, pell, energia, mineria (sols UGT).
- Per al cas d'UGT, la distribució entre *8)* i *9d)* ha estat estimada a partir de dades de les eleccions sindicals, ja que els treballadors d'aquests subsectors estan tots integrats a la Federació de Serveis de Catalunya.
- Per al cas d'UGT, no es pot distingir ente *9a)* i *9b)*, ja que la seva Federació de Serveis Públics inclou treballadors d'ambdós sectors. Les dades conjuntes apareixen a *9)*.

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'afiliació proporcionades pels sindicats UGT i CONC.

es mantingué menys de dos anys, seguit d'un important declivi i posterior estancament durant la primera meitat del anys vuitanta. Ja a partir de 1985, podem començar a observar, primer de forma lenta i accelerant-se en finalitzar la dècada, un increment del nombre absolut d'afiliats a ambdós sindicats (per a tots els anys, hi ha sempre una rotació important de baixes i altes). Així, observant la taula 4, veiem que l'augment és força petit a la CONC fins a l'any 1989, i creix molt intensament entre 1989 i 1992; mentre que a la UGT el creixement comença a ser important ja a partir de 1986 i es manté amb un bon ritme fins a l'any 1991. A partir de 1992, aquesta dinàmica de creixement s'estanca força. Els motius del fort creixement afiliatiu experimentat entre els anys 1988 i 1993 són força complexos, però hi coincideixen una fase expansiva de l'economia (amb la disminució de l'atur i l'augment del nombre d'assalariats), alguns èxits importants de les mobilitzacions sindicals (com la vaga general de 14-D de 1988) i, possiblement, la pròpia consolidació d'una estructura segmentada de l'economia espanyola. A la CONC, entre els anys 1992 i 1995, es produeix una forta estabilització del nombre d'afiliats, tot i l'augment de l'atur i el descens del nombre d'assalariats; mentre que la UGT, que l'any 1993 encara va créixer força, va experimentar una forta baixada en la seva afiliació els anys 1994 i 1995, en part a causa de l'escàndol derivat de la fallida de la cooperativa d'habitatges PSV, tot i l'escassa activitat d'aquesta cooperativa a Catalunya.

En l'anàlisi comparativa sobre l'afiliació, s'acostuma a distingir entre densitat sindical bruta i densitat sindical neta. La primera és una mesura de l'impacte afiliatiu en un teixit social, i com a tal, relaciona tots els treballadors que són membres d'un sindicat amb el conjunt de treballadors dependents –assalariats i desocupats. La densitat sindical neta, en canvi, es una mesura de la força sindical dels treballadors assalariats ocupats, o sigui, es concentra estrictament en la presència sindical en el món del treball. A la taula 5 es presenten aquestes mesures de densitat per a Catalunya i Espanya, la qual cosa permet comparar les dades de forma homogènia, així com observar-ne les diferències. Per calcular aquestes taxes, ha calgut fer una estimació del nombre de treballadors afiliats a altres sindicats, i aquesta estimació s'ha calculat

TAULA 4. EVOLUCIÓ DE L'AFILIACIÓ SINDICAL A CATALUNYA 1985-1995. Dades de cotitzacions mitjanes anuals ajustades

	CONC	UGT	Total	Assal. [3]	Desocupats	Total [4]
1985	71	55,1	126,1	1.301,1	507,7	1.808,8
1987	73,7	64,4	138,1	1.493,5	487,2	1.980,7
1988	74,6	68,4	143	1.539	427,4	1.966,4
1989	87,3	74,6	161,9	1.676,8	338,3	2.015,1
1990	101,5	79,1	180,6	1.661,2	318,4	1.979,6
1991	119,3	93,8	213,1	1.746,7	309,7	2.056,4
1992	132,6	94,7	227,3	1.666,1	339,7	2.233,1
1993	133,9	100,9	234,8	1.597,8	494,4	2.092,2
1994	130,6	90,6	221,2	1.603,4	552,4	2.155,8
1995	131,6	85,2	216,8	1.633,1	527,6	2.160,7

Font: elaboració pròpia a partir de dades de cotitzacions proporcionades pels sindicats, i dades de l'Enquesta de població activa, diversos anys.

bàsicament a partir dels resultats obtinguts a diverses eleccions sindicals. Així, podem observar que la densitat sindical és força baixa al conjunt d'Espanya, però que encara és més baixa a Catalunya, i que aquesta situació es manté força estable de l'any 1985 al 1994. En els dos àmbits creix la densitat sindical al llarg del període, fruit de l'augment en el nombre absolut d'afiliats abans esmentat, però cal observar que el creixement és menor a Catalunya que a tot Espanya. La densitat neta va augmentar més de set punts percentuals al conjunt espanyol, i sols poc més de dos punts a Catalunya. Aquesta diferència fou menys gran amb la densitat bruta, però també va ser força important.

Aquesta evolució ens indica indirectament una reducció de pes del sindicalisme català respecte al conjunt del sindicalisme espanyol, que es pot confirmar –ja sense els efectes de la desigual evolució de la població activa a les diverses regions– si calculem el pes percentual de la UGT i la CONC sobre els respectius totals –any a any– d'ambdues organitzacions en l'àmbit estatal. Així, trobem un fort descens: 20-22% en els anys de la transició i un 13-15% els anys noranta. Pel que fa al pes de l'afiliació sobre el conjunt espanyol, cal tenir en compte que aquesta reducció també ha comportat les evidents conseqüències a tots els nivells per la representació catalana en la composició dels òrgans decisoris estatals dels sindicats. Una transformació sectorial més intensa de l'economia catalana podria ésser un factor explicatiu d'aquesta pèrdua de pes del sindicalisme català, però segurament hi han influït també molts altres factors, incloent els de caràcter polític.

Deixant a part algunes regions amb un nombre d'habitants escàs, només la Comunitat Autònoma de Madrid presenta una densitat sindical similar a la de Catalunya, encara que una mica més gran, mentre que les altres grans comunitats autònomes espanyoles presenten una densitat sindical clarament superior (Jordana, 1996). A què és degut això? Si ens concentrem en els factors que millor ho poden explicar, cal observar detingudament les dimensions empresarials catalanes, així com el caràcter de l'estructura ocupacional i professional de Catalunya. D'altra banda, l'existència d'una gran ciutat com Barcelona, amb una gran dispersió d'activitats en els serveis, també hi influeix. Cal dir, no obstant això, que el repar-

TAULA 5. ESTIMACIÓ DE LA DENSITAT SINDICAL A CATALUNYA I A ESPANYA, 1985, 1990, 1993 I 1994

	Afil. CONC+ UGT	Estimació afil. altres	Total afil. [1]	Total afil.* assalariats [2]	Catalunya		Espanya	
					% densitat sind. bruta [1]:[4]	% densitat sind. neta [2]:[3]	% densitat sind. bruta [1]:[4]	% densitat sind. neta [2]:[3]
1985	126,1	40,3	166,4	144,9	9,20	11,14	10,77	13,13
1990	180,6	37,1	217,7	185,1	11,00	11,14	14,49	15,37
1993	234,5	43,5	278	233,5	13,29	14,61	17,80	20,95
1994	221,2	48,3	269,5	226,4	12,50	14,12	17,20	20,71

* Dades estimades, llevat de jubilats, desocupats i altres.
Font: Jordana (1996b).

timent de l'afiliació sindical no és homogeni per sectors i territoris. A Catalunya, malgrat la baixa densitat, hi ha alguns sectors i àrees on la densitat sindical és força important, i les pròpies dimensions organitzatives permeten assegurar una presència significativa en tot el territori. Sens dubte, la major concentració de densitat sindical es troba a les comarques que formen l'àrea metropolitana de Barcelona, essent molt dèbil l'afiliació sindical en les comarques de l'interior. Això ho podem observar més detalladament a la taula 2, on tenim l'afiliació actual a la UGT i la CONC distribuïda per províncies. És evident que el pes sindical de la província de Barcelona sobrepassa el major pes poblacional d'aquesta província, essent més forta fins i tot la concentració en el cas de la CONC.

D'altra banda, si analitzem la distribució de l'afiliació sindical per sectors, amb dades dels respectius fitxers d´afiliats d'UGT i CCOO, trobem que als sectors industrials és on la densitat sindical és més elevada, encara que els treballadors afiliats en aquest sector ja no constitueixen la majoria dels treballadors sindicalitzats, especialment en el cas de la CONC, on tan sols concentren un 42%. A partir de les dades presentades a la taula 3 és fàcil observar la concentració de l'afiliació sindical a la indústria, molt superior al seu pes en l'estructura ocupacional. A la UGT, destaca força la seva forta afiliació al sector del metall, superior a la de la CONC i que integra gairebé un 30% de tota la seva afiliació. Dins la indústria, la CONC també té el seu pes més important en el sector del metall, encara que en el sector de les indústries de l'alimentació disposa d'una forta afiliació.

En el conjunt dels serveis, la densitat sindical és força més baixa, però hi ha alguns subsectors on predominen grans organitzacions, com els transports i les comunicacions, o la banca, on la densitat sindical és bastant elevada. També destaca el creixement en els darrers anys de l'afiliació en els serveis públics, amb una densitat força superior a la mitjana, a partir d'uns nivells inicials molt reduïts. El creixement de l'afiliació als serveis privats a la fi dels anys vuitanta es concentra sobretot en els sectors de la banca i dels transports. La penetració sindical en el camp dels serveis s'ha produït en els àmbits més favorables, mentre que a la resta de sectors els resultats són força més limitats. O sigui, el creixement s'ha produït en els sectors laborals que tenen unes relacions laborals més similars –fins a cert punt– a les que es produeixen en el sector industrial: grans organitzacions amb una divisió del treball força estandarditzada i treballadors majoritàriament estables (vegeu la taula 6 per a una estimació del total d'afiliació sindical a Catalunya). Així, fins i tot es pot destacar que pel cas de la CONC, en el seu conjunt, el creixement del pes relatiu dels afiliats pertanyents al sector serveis ha estat més intens que el creixement del percentatge d'ocupats en els serveis per al conjunt de la població.

És interessant poder comentar algun aspecte sobre la distribució per sexe de l'afiliació als sindicats catalans. Tradicionalment, els sindicats a Catalunya han estat sindicats d'homes, i molt concentrats als sectors industrials. En bona part això encara és així, però ja es manifesten tendències molt clares en una direcció oposada. Als sectors industrials, i especialment al metall, el percentatge de dones afiliades és molt baix, mentre que als serveis és més gran gairebé a tots els subsectors, i en alguns casos, com la salut o l'educació, el nombre de dones afiliades és majoritari (vegeu taules 2 i 3). Atès que hi ha sectors amb un relatiu creixement ocupacional, tot fa pensar que la proporció de dones en el sindicats està creixent, encara que sobre aquesta tendència poden influir molts altres

TAULA 6. AFILIACIÓ SINDICAL A CATALUNYA PER SECTORS ECONÒMICS. 1994. NOMÉS ASSALARIATS

Dades en milers

	CONC	UGT	Altres	Total	Assal.	Densitat sind. neta
Agricultura	0,4	0,1	0,1	0,6	22,2	2,70%
Indústria	51,5	35,0	8,6	95,1	532,2	17,87%
Construcció	5,0	4,8	0,4	10,2	119,3	8,55%
Serveis	52,7	34,1	25,2	112,0	929,7	12,05%
Comerç i turisme	6,5	3,9				
Transports i Comunicacions	13,8	10,6				
Altres serveis	32,3	19,6				
Total assalariats	109,6	74,0	34,3	217,9	1.603,9	13,59%

Font: elaboració pròpia a partir de dades de cotitzacions proporcionades pels sindicats, dades dels resultats de les eleccions sindicals, i dades de l´Enquesta de població activa (mitjana anual).

factors. Una qüestió interessant d'observar són les diferències de gènere entre sindicats, ja que a la CONC el pes de les dones és gairebé sis punts percentuals superior al de la UGT. Segurament la major concentració de l'afiliació d'UGT al sector industrial és una de les causes d'aquesta diferència, però també es pot observar que als serveis, en la seva globalitat, el pes de les dones a la CONC és lleugerament superior que a la UGT (un 35% enfront d'un 32%). D'altra banda, les poques enquestes realitzades a delegats sindicals els darrers anys ens mostren que, tant a la UGT com a la CONC, la participació de la dona en les estructures de l'organització és menor que el corresponent percentatge de dones afiliades (Rebollo, 1993).

3.2 L'estructura interna i els serveis sindicals

L'organització interna dels grans sindicats de Catalunya, UGT i CCOO, és força complexa i amb un cert grau d'autonomia en els diferents nivells organitzatius, almenys en termes formals. L'estructura dels dos sindicats és força similar –encara que no idèntica– i s'articula a través de dos eixos de representació que es van entrecreuant a mesura que abasten àmbits més grans. Mentre que a la base de la piràmide hi ha els sindicats locals o comarcals de caràcter sectorial, a dalt de tot hi trobem les federacions d'àmbit autònomic i la Confederació. Els sindicats locals o comarcals estan formats per les seccions sindicals de les empreses del sector de la localitat, la comarca o l'àmbit territorial que defineixi el sindicat, juntament amb els afiliats d'empreses del sector que no tenen una secció sindical constituïda. Els dos eixos abans esmentats són el sectorial i el territorial, que configuren, respectivament, el que s'anomena federacions (les organitzacions sectorials) i unions (les organitzacions territorials). Les unions integren organitzativament els sindicats de tots els sectors en un mateix territori, i les federacions concentren tots els sindicats d'un mateix sector en un territori molt més extens, com és tot el territori català. Impulsada d'una forma centralitzada, al llarg dels anys, s'ha produït una concentració de federacions, més intensa a UGT que a CCOO, amb el propòsit d'enfortir-les i compartir recursos. D'altra banda, pel que fa a les estructures territorials, a final dels anys setanta, i bona part dels vuitanta, a Catalunya s'hi varen definir generalment dos nivells: les unions locals i les unions comarcals, deixant de banda les divisions provincials. Però aquesta estructura era massa gran i complexa per les dimensions de les organitzacions sindicals i, al llarg del temps, s'han buscat fórmules simplificadores i més adaptades a la realitat organitzativa de cada sindicat, establint-se, per exemple, les unions intercomarcals, especialment a les comarques no barcelonines. En relació amb les estructures actuals de la CONC i de la UGT a Catalunya cal destacar la no coincidència, en molts dels casos, de les respectives divisions internes –tant territorials com sectorials– d'una i altra organització.

Tradicionalment, la tasca de les estructures territorials ha estat concentrar serveis comuns, dinamitzar i respondre a problemes d'abast intersectorial vinculats al territori, i donar cobertura a àmbits sectorials escassament desenvolupats en termes sindicals. D'altra banda, les tasques de les federacions s'han concentrat a articular i coordinar la negociació col·lectiva en l'interior del sector, dintre de seu àmbit territorial, establir serveis específics per als seus afiliats i dur a terme altres tasques especialitzades de les relacions laborals sectorials. No obstant això, en èpoques de debilitat sindical, aquesta divisió de funcions no s'ha pogut acomplir de forma completa –especialment a les zones amb una densitat sindical més baixa– i això ha comportat sovint la integració de funcions, la inexistència efectiva d'alguns dels nivells definits orgànicament, o la superposició de càrrecs i tasques en les mateixes persones. Així ho reconeixia J. L. López Bulla, secretari general de la CONC fins al 1995, en el seu informe general al sisè congrés del sindicat, en defensar el paper central dels sindicals comarcals de caràcter sectorial: "la personalitat de doble vinculació d'aquestes estructures ha corregit una deriva anterior, ja que –tant les federacions com les unions– anaven caminant paral·lelament, cadascuna pel seu cantó, amb el perill de no trobar-se mai" (1995: 9). Finalment, és a la Confederació (CONC i UGT-Catalunya) on s'integren aquestes dues estructures organitzatives, encara que, al mateix temps, les federacions també s'integren en les seves respectives federacions estatals, i la Confederació –com una unió territorial d'àmbit autonòmic– s'integra com un membre més en l'organització cúpula d'àmbit estatal (la Confederación Sindical de CCOO i UGT Confederal).

Una qüestió sovint present a les discussions internes dels sindicats ha estat l'oferta de serveis als afiliats i la relació d'aquesta oferta amb la identitat del sindicat. Tradicionalment, el "servei" per excel·lència dels sindicats catalans –i espanyols– ha estat el suport jurídic, individual o col·lectiu, als treballadors. Ja des dels anys del franquisme, els despatxos d'advocats laboralistes constituïen el nucli articulador d'estratègies i tàctiques en els conflictes obrers, i també un element identificador del nou moviment obrer[12]. Amb la democràcia, els sindicats varen internalitzar en bona part aquest suport, i així es varen constituir com un dels puntals de la relació entre les

noves organitzacions i els treballadors. A grans trets, aquest servei s'ha mantingut durant les dues dècades de règim democràtic, i ha estat la principal oferta, més o menys indiscutidament, juntament amb els serveis de caràcter informatiu, com ara els butlletins i les revistes per als afiliats. Al costat dels serveis jurídics, el que ha estat molt més polèmic i conflictiu dins els sindicats és l'oferta de serveis de caràcter social-empresarial, des de les promocions d'habitatges fins a les agències de viatges, passant per les companyies d´assegurances o altres iniciatives empresarials. Ja des dels anys de la transició es varen intentar desenvolupar algunes ofertes d'aquest caire, amb el doble objetiu de servir d'incentiu selectiu per atraure nous afiliats o fer més fidels els existents –amb propostes de caràcter social–, i també de constituir un "negoci" per a les finances sindicals. El balanç de les iniciatives empresarials dels sindicats no ha estat massa exitòs per cap sindicat, encara que el desenvolupament de cooperatives d'habitatges socials s'ha anat consolidant –tot i el cas de la UGT, on la fallida de la IGS-PSV va comportar la crisi interna més gran del sindicat des dels anys de la transició.

3.3 Consolidació organitzativa i espais sindicals

A final dels setanta, i durant tota la dècada posterior, les posicions polítiques que varen definir la CONC i la UGT, els principals sindicats a Catalunya, un cop ja legalitzats i establert el joc polític parlamentari entre els partits, no varen ésser gaire específiques en relació amb l'àmbit polític de Catalunya. Donaren un clar suport a les demandes d'autonomia, i en el cas de la CONC, fins i tot es va articular un cert discurs nacionalista, amb importants reivindicacions, incloent la demanda per avançar en la concreció d´un marc autònom de relacions laborals[13]. Però al mateix temps, en relació amb les grans polítiques sindicals, les organitzacions sindicals catalanes optaren majoritàriament per seguir les posicions confederals, i en tot cas, manifestar les possibles discrepàncies internament, dins l'organització. En aquest sentit, les posicions coincidents respecte als pactes socials són una mostra del seguiment organitzatiu, tot i l'existència d'algunes tensions puntuals, especialment importants dins de la CONC (Gabriel, 1989). En termes generals, es pot parlar d'una certa "regionalització" del sindicalisme català durant els anys vuitanta, especialment un cop passats els anys més intensos de la transició. El camí cap a la consolidació organitzativa –difícil per molts motius– es va fer evitant tot allò que pogués produir majors tensions internes, i evitant també l'aparició d'un fort debat polític sobre temes nacionals, que pogués convulsionar internament les organitzacions obreres. Així, sense intervenir massa decididament, es va deixar que la construcció i el desenvolupament normatiu de les relacions laborals a Espanya a partir de 1978 es fes bàsicament sota un esperit homogeneïtzador de tot el territori (amb arguments basats en la unitat del mercat interior), sense salvaguardar un àmbit propi significatiu dins la comunitat autònoma. El motiu d'aquestes estratègies, així com de la creixent importància posterior de l'àmbit autonòmic en el desenvolupament de les relacions laborals al llarg dels anys noranta, són qüestions que deixem per més endavant, en tractar de les relacions entre la política i els sindicats.

Durant els primers anys vuitanta els sindicats patiren greus dificultats per consolidar el seu desenvolupament organitzatiu. En molt poc temps, els "nous" sindicats legalitzats l'any 1977 hagueren d´assumir, a diversos nivells, múltiples tasques derivades de la gestió del conflicte laboral, conforme la pràctica i la legislació anaven configurant la seva centralitat en el nou marc de les relacions laborals. Així, es trobaren que de ser organitzacions molt flexibles, acostumades a la clandestinitat i especialitzades a portar a terme mobilitzacions i conflictes, passaren molt ràpidament a configurar-se com a organitzacions gestores d'interessos i problemes molt diversos, que requerien un aparell burocràtic i de serveis relativament important, una certa centralització o almenys una forta coordinació interna i, també, molta experiència professional per resoldre contínuament conflictes, dintre del nou marc de relacions laborals que alhora s'anava establint. Evidentment, les organitzacions sindicals, a Catalunya, i a Espanya en el seu conjunt, no estaven preparades per aquestes tasques, ni tampoc disposaven dels recursos suficients, motiu pel qual aparegueren primer fortes tensions, i ja en els primers anys vuitanta, importants crisis financeres i organitzatives, que anaren també paral·leles a una important crisi afiliativa.

Com ja s'ha esmentat, l'any 1978, es realitzaren les primeres eleccions sindicals i, posteriorment, es continuaren fent cada dos anys, fins a l'any 1982, quan el període s'allargà fins a quatre anys[14]. Tot i que a través de les distintes eleccions es produïren alguns canvis de representació força significatius, en allò fonamental, el repartiment proporcional no s'ha alterat gaire en aquests vint anys, fins a l'actualitat (vegeu taula 7). El pes de la UGT de Catalunya fou bastant reduït l'any 1978, amb un 17% dels delegats, però va anar creixent durant la primera meitat dels anys vuitanta, per situar-se de forma força estable des de les eleccions de l'any 1986, entre el 35% i el 40% del conjunt dels representants escollits. D'altra banda, la

TAULA 7. REPRESENTANTS ESCOLLITS A CATALUNYA, PER SINDICATS (1978-1995). TREBALLADORS PER COMPTE D'ALTRI

	Elegits	CCOO	%	UGT	%	USO	%	CGT	%	No afil.	%	Altres	%
1978	44.948	19.019	42,31	7.791	17,33	1.333	2,97	-		*nd*		*nd*	
1980	31.192	11.255	36,08	8.223	26,36	2.628	8,43	-		*nd*		*nd*	
1982	26.118	9.980	38,21	7.782	29,80	1.025	3,92	-		*nd*		*nd*	
1986	28.672	11.808	41,18	10.605	36,99	1.000	3,49	349	1,22	3.470	12,10	1.440	5,02
1990	37.966	16.753	44,13	15.366	40,47	1.468	3,87	558	1,47	2.577	6,79	1.244	3,28
1994-95	34.351	14.909	43,40	12.211	35,55	1.809	5,27	586	1,71	2.646	7,70	2.190	6,38

Font: Generalitat de Catalunya, Dept. de Treball, *Eleccions sindicals a Catalunya 1990 i 1994-95*. Per al període 1978-1986, Estivill / De la Hoz (1986).

CONC ha mantingut un percentatge força estable –tot i produir-se una relativa baixada durant els primers anys vuitanta–, i així s'ha situat a l'entorn del 40% dels representants, sempre alguns punts per sobre la UGT. Així, el creixement de la UGT no es va produir durant els anys vuitanta a costa de la CONC, sinó bàsicament per la reducció del nombre de representants no afiliats a un sindicat, i també per la creixent reducció del pes de les altres opcions sindicals minoritàries. Deixant la USO a part, organització que manté una presència petita però força estable durant tot el període, en els anys vuitanta desapareixen alguns sindicats (aquest és el cas de la CSUT o el SU) o bé altres redueixen molt el seu pes. Només es trenca aquesta tendència a les darreres eleccions sindicals del període 1994-95, on els sindicats petits han doblat el nombre de representants, en bona part a causa de l'aparició de nous col·lectius sindicals, gairebé tots de caire sectorial o professional (vegeu taula 7).

Des dels anys de la transició i la crisi econòmica, es pot considerar que el sistema de relacions industrials al nostre país s'ha trobat durant molt temps en una situació continuada de construcció d'actors i processos, d'intents de construir identitats i de regular les formes i els procediments d'interacció entre els actors socials (Lope / Jordana / Carrasquer, 1989; Martínez Lucio, 1992). L'acabament d'aquest procés de definició de les relacions laborals està força avançat, però això no impedeix la presència de tensions constants per concretar les identitats organitzacionals, o la freqüent aparició de conflictes entre els actors socials, derivats dels ajustaments entre les regles i les institucions formals que s'han instaurat i l'efectivitat pràctica i percebuda d'aquestes regles. Si bé els intensos canvis socials, polítics i econòmics que s'han produït des de mitjan dels anys setanta a Espanya han fet complexos i inacabats els ajustaments i els conflictes esmentats, cal reconèixer que la fase més intensa de cristal·lització de procedments i d'identitats fou durant els darrers anys setanta i la primera meitat dels vuitanta. Aquesta fase va servir d'aprenentatge organitzatiu i polític per als sindicats, malgrat que alhora va representar un desgast que va dificultar de forma significativa el seu desenvolupament els anys posteriors (Jordana, 1994). Durant la primera meitat dels anys vuitanta, en l'àmbit estatal, però amb clars efectes a l'àmbit català, els sindicats negociaren sobre mesures que reduïssin els efectes de la crisi econòmica per als treballadors, sobre mecanismes de participació institucional, o bé sobre ajudes materials per a les seves pròpies organitzacions (Roca, 1991; Zufiaur, 1985). Els acords garantien una supervivència sindical –sense greus costos en uns anys de descens afiliatiu– i estalviaven a les organitzacions sindicals una política de confrontació en època de crisi.

Amb el suport dels sindicats, cap a l'any 1986, la nova estructura institucional del mercat de treball i els trets bàsics del model de relacions laborals –amb l'aprovació de la Llei orgànica de llibertat sindical– ja havien cristal·litzat per al conjunt espanyol. No obstant això, en aquests anys, els sindicats es percebien a si mateixos com a extraordinàriament mancats de poder dins d'aquestes noves estructures que havien contribuït a configurar. Així, el temor dels sindicats a negociar grans pactes amb el govern i els empresaris, es vinculava a la percepció que les seves organitzacions eren massa dèbils per realitzar "intercanvis" de matèries substantives amb altres agents socials, ja que no podien garantir el seu compliment amb posterioritat. En aquest sentit, era més profitós per als sindicats dinamitzar els marcs legals del model de relacions laborals establert durant la primera meitat dels anys vuitanta. Així, mentre desapareixien els intents de centralització ràpida de la negociació col·lectiva i de realització de grans acords socials en l'àmbit estatal, els àmbits autonòmics anaren prenent més rellevància com a posibles marc per a la negociació i el diàleg entre els agents socials, sovint sobre temes força més acotats. D'altra banda, vinculat a aquesta rellevància dels àmbits autonòmics, també cal recordar que els traspassos de competències varen omplir de possibilitats negociadores a força comunitats autònomes durant la segona meitat

dels anys vuitanta, cosa que no succeïa els anys anteriors, en relació amb diversos aspectes de les relacions laborals i la protecció social (López, 1993).

En els anys noranta, les actituds dels treballadors envers el sindicalisme s'han fet més estables, potser majoritàriament orientades per una lògica instrumental, basada en l'intercanvi de serveis i seguretat per participació i suport, però no per això menys operatives per a la defensa dels seus interessos. En tot cas, sí que es pot afirmar actualment l'existència d'una esfera àmplia de reconeixement sindical, que s'estén des dels treballadors militants i afiliats fins als votants de les eleccions sindicals i els participants en accions mobilitzadores. Sense englobar completament tots els treballadors, en el seu conjunt aquestes esferes de representació aconsegueixen atorgar una àmplia –i dinàmica– cobertura a les accions i les posicions de les organitzacions sindicals, sense una excessiva contestació interna o externa. Paral·lelament a aquesta consolidació del seu model de representació, la dinàmica organitzativa dels sindicats s'ha anat estabilitzant i millorant, i les seves tasques de representació externa, més polítiques o més laborals, també han anat prenent una dinàmica més estable i continuada a llarg dels anys noranta, essent més intenses en els àmbits autonòmics i locals.

4. LA DIMENSIÓ POLÍTICA DEL SINDICALISME

4.1 Els sindicats i el nacionalisme

La mort del general Franco i la successió del rei Joan Carles varen ser els punts de partida per a la transició a la democràcia, que va alterar substancialment l'estructura d'oportunitats de l'acció sindical. En aquells anys, els sindicats varen afrontar un difícil dilema entre la necessitat de donar suport a la transició política, i la necessitat de portar a terme una completa renovació de les seves estructures organitzatives (Fishman, 1990; Aguilar / Jordana, 1989). Com ja s'ha esmentat, a Catalunya, les demandes per un govern autònom també varen ser assumides per tots els sindicats, com una forma d'identificació simbòlica amb els moviments nacionalistes. Especialment la CONC, va tenir una especial cura per a l'articulació entre les aspiracions de sectors de treballadors afins al sindicat amb aspiracions nacionalistes i la coordinació del sindicat amb treballadors d'altres regions espanyoles. Per a tal fi, les seves propostes intentaven sempre de combinar les aspiracions nacionals catalanes dins d'una organització sindical unificada per al conjunt de l'Estat espanyol[15], mantenint un notable grau d'autonomia respecte a la confederació estatal, en comparació amb la resta d'organitzacions territorials de CCOO (Harmes-Liedtke, 1996: 170).

No obstant això, durant els anys de la transició, i també els anys posteriors, les posicions independentistes no varen ser adoptades per cap sindicat. Tan sols petits sindicats, amb una implantació molt escassa, com el cas del SOC (Solidaritat d'Obrers de Catalunya), es manifestaren en certa mesura per aquesta opció. Malgrat l'absència gairebé completa d'aquestes opcions dins el món sindical, cal remarcar que no tots els posicionaments de les organitzacions sindicals foren idèntics. Especialment a partir de l'any 1981, quan varen començar a funcionar de forma plena les institucions autonòmiques catalanes, aparegueren importants diferències en les actituds de les diferents organizacions sindicals respecte al desenvolupament polític de Catalunya i sobre la configuració que anava prenent el "model" català de relacions laborals; tot això en el marc d'una discussió sobre el major o menor caràcter nacional de les organitzacions dels treballadors a Catalunya.

A partir dels anys de la transició, hi ha hagut diferents intents de construir i estendre nous sindicats nacionalistes catalans, sense vincles organitzatius amb l'àmbit estatal. No obstant això, l'èxit d'aquests moviments ha estat sempre força escàs, des dels primers intents a mitjan dels anys setanta. Durant els vuitanta, junt amb un intent de reconstruir el CADCI, es va configurar al 1983 la CSTC (Confederació Sindical de Treballadors de Catalunya); més endavant, l'any 1987, es va formar la nova CSC (Confederació Sindical de Catalunya) que integrava la CSTC i altres petites organitzacions sectorials, com un intent important de construir una confederació que unís totes les forces sindicals d'orientació nacionalista que no estiguessin vinculades a una organització d'àmbit estatal. Encara que la major part dels efectius de la CSC passaren a la CONC a principi dels anys noranta, durant aquests anys sorgiren algunes noves temptatives, encara que tampoc no assoliren una forta consolidació. En força casos, el suport de partits polítics nacionalistes, com ara ERC i especialment CDC i UDC, hi va ser present, per afavorir el sorgiment de grups sindicals vinculats, en més o menys mesura, als seus espais ideològics. No obstant això, en el cas de CDC, –el partit que mobilitzà més suport electoral i recursos organitzatius– les seves continuades tasques de govern l'obligaven a tenir una certa cura en les accions de promoció de noves organitzacions sindicals, per tal de no accentuar el conflicte amb Comissions i UGT, els principals sindicats, ja consolidats, de l'àmbit català.

TAULA 8. REPRESENTANTS ELEGITS SEGONS EL TIPUS D'EMPRESA O ADMINISTRACIÓ, 1990, 1994-95

	Delegats '90	Electors '90	Delegats '94-95	Electors '94-95
Empresa privada	35.785	802.828	32.172	620.182
Empresa pública	731	33.919	711	24.037
Administració central	217	7.084	190	3707
Administració autonòmica	386	8.936	351	9.616
Administració local	847	16.096	927	22.183
Total	37.966	868.863	34.351	679.725
Funcionaris				
Generalitat	647	98.824	787	102.468
Administració local	683	25.545	728	22.671
Administració central	221	22.901	230	21.324
Administració justícia			60	5.639
Total	1.551	147.270	1.805	152.102

Font: Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, *Eleccions sindicals a Catalunya, 1990 i 1994-95.*

En tot cas, els intents que s'han produït, tot i l'aparició i relativa estabilització d'algunes noves sigles, no han aconseguit fins al moment integrar un nombre gaire significatiu de treballadors, més enllà de la seva difusió en alguns àmbits sectorials força específics, com la pròpia administració pública autonòmica o alguns àmbits dels serveis. En aquest sentit, hom ha de reconèixer que, al llarg dels vint anys de llibertat sindical que han transcorregut fins al moment, no s'ha produït cap amenaça seriosa contra el predomini hegemònic d'UGT i CCOO a Catalunya, ja que fins i tot en els àmbits sectorials on hi ha alguna força sindical de caire nacionalista, el pes d'aquesta generalment és inferior al dels grans sindicats d'àmbit estatal.

Per què no han tingut èxit els esmentats intents de bastir un sindicalisme nacionalista? En altres comunitats autònomes amb tradicions nacionalistes històriques, com ara Galícia o el País Basc, sí que s'hi han anat consolidant sindicats nacionalistes, desvinculats d'organitzacions d'àmbit estatal, com és el cas d'ELA i LAB al País Basc, o de CITG a Galícia. Possiblement això és en bona part una mostra de la importància de les estructures partidistes en el desenvolupament de les organitzacions sindicals a Espanya a partir dels anys de la transició, ja que pels sindicats nacionalistes, el suport de militants fortament convençuts de la seva ideologia, pertanyents a partits també nacionalistes, feia més possible d'assolir la massa crítica necessària per al creixement del sindicat. Ara bé, era necessari que aquests militants fossin assalariats, i preferentment, en empreses mitjanes o grans, on és més fàcil d'expandir l'acció sindical. I aquesta potser seria una diferència important entre els militants de CDC o UDC i els de PNB, HB o BNG. En el primer cas probablement hi ha menys militants que compleixen les esmentades condicions que en els altres partits, i a més, donades les característiques de la indústria a Catalunya, amb un fort pes de la petita i mitjana empresa, les possibilitats d'acció sindical foren més complicades. És clar que, partits com el PSC-PSOE o el PSUC també prengueren l'opció d'impulsar sindicats amb un discurs certament nacionalista, però vinculats amb unes organitzacions d'abast estatal –mantenint la dinàmica d'un moviment obrer amb unes tradicions secularment força integradores. Cal destacar, no obstant això, que per als sindicats dominants a Catalunya, la distància política entre les orientacions nacionalistes predominants i el compromís amb els interessos dels treballadors d'altres regions espanyoles no era tan gran com en el cas del País Basc (Jordana / Nagel, 1997).

4.2 La concertació social a Catalunya

Durant els anys "fundacionals" del model de relacions laborals a Espanya, immediament després de la transició política, va predominar la idea, entre la major part dels agents socials d'àmbit estatal, d'evitar els marcs autònomics de relacions laborals, que poguessin significar l'establiment de barreres entre les distintes comunitats autònomes per a la lliure circulació dels treballadors i les empreses. L'any 1978, amb el restabliment de la Generalitat, a Catalunya s'havia creat el Consell de Treball, com un òrgan consultiu del Departament de Treball amb la participació dels representants de treballadors i d'empresaris. Potser pels motius esmentats, la seva activitat, això

no obstant, no va ser gaire intensa durant els primers anys. Les posicions a favor del desenvolupament del marc estatal varen produir alguns conflictes puntuals a Catalunya, especialment a la CONC, i en relació amb la Confederació de CCOO, ja que des d'alguns sectors de la CONC es reclamava l'aprofundiment de la política autonòmica a l'àmbit del treball, així com la definició d'un marc normatiu propi en matèria laboral. No obstant això, com que en aquells anys ni des de l'Administració pública catalana, ni des de les organitzacions empresarials tampoc es va manifestar un fort impuls en aquest sentit, molts pocs elements es varen avançar en aquest sentit. Així, no va ser fins després de 1985, un cop passats els anys dels grans acords de concertació estatal, que no hi varen haver processos oberts de concertació a l'àmbit català.

L'esgotament del model de concertació centralitzada al conjunt espanyol, així com les pròpies dificultats per fer realitat molts dels punts negociats en els diversos acords que es varen celebrar, varen comportar l'aparició de fortes tendències descentralitzadores en el sindicalisme espanyol durant la segona meitat dels anys vuitanta, especialment els darrers anys. Així, per exemple, com una característica de les relacions laborals de Catalunya, es va mostrar l'existència d'una "relativa bona entesa no sols cerimonial, sinó oberta a discutir possibles objectius" entre les organitzacions sindicals i empresarials a Catalunya, que no sempre era corresposta en l'àmbit estatal (Miguélez, 1996: 57). Un dels punts destacats fou precisament l'aparició de nombrosos processos de concertació local, que en algunes ocasions desplegaven i aprofundien aspectes d'acords generals ja existents, i en altres ocasions apuntaven noves fórmules i noves temàtiques per a la definició de polítiques i la gestió compartida de matèries relacionades amb el món del treball entre els agents socials, la qual cosa posava de relleu l'existència de relacions prèvies de caràcter cooperatiu. Fruit d'aquestes tendències fou el sorgiment de nombroses microinstitucions de diàleg social, mitjançant formes diverses de concertació local a força municipis catalans –des de consells econòmics i socials fins a plans estratègics– que impulsaren, a cada un dels seus àmbits, des de mesures de foment ocupacional i programes de desenvolupament local fins a la creació de noves institucions locals de participació i diàleg. Aquestes noves dinàmiques locals varen ser força presents, en certa mesura, a Catalunya a la fi dels anys vuitanta, mentre que la concertació d'àmbit autonòmic restava encara força estancada.

A partir de 1989 es va produir un canvi significatiu en l'actitud de la Generalitat, que va donar peu els anys següents a un nou clima de relació entre els agents socials, i que va portar finalment a la signatura de l'AIC (Acord Interprofesisonal de Catalunya) el novembre de l'any 1990, amb la participació d'UGT, CONC i Foment del Treball, acord que va generar posteriorment pactes bilaterals específics entre la Generalitat i els sindicats (com el Programa de renda mínima d'inserció laboral i social). A partir d'aquest impuls, es va posar en marxa el Tribunal Laboral de Catalunya (l'any 1992), i també es va reformar en profunditat el Consell de Treball (Decret 79/93), ampliant el seu àmbit d'actuació com a òrgan consultiu de tota la Generalitat de Catalunya i fent més àgil i efectiu el seu funcionament (Departament de Treball, 1996: 279-283). També cal destacar en aquest context la creació de noves instàncies i espais de debat permanent, com ara el Consell Català de la Formació Professional (esmentat a l'AIC i creat el 1994) o el Consell Català de Salut Laboral (creat per decret el març de 1992). No obstant això, en aquests anys, els sindicats a Catalunya no varen assolir tots els seus objectius, ja que no aconseguiren la participació en nous àmbits, com les polítiques d'ocupació i les polítiques industrials –àmbits sobre els quals havien plantejat objectius d'in-

TAULA 9. REPRESENTANTS ELEGITS SEGONS LA DIMENSIÓ DELS CENTRES DE TREBALL, 1990, 1994-95

Dimensió	Electors '90	Elegits '90	%	Electors '94-95	Elegits '94-95	%
6-10	33.127	4.220	7,85	24.334	3.015	8,07
11-49	202.061	12.527	16,13	182.655	11.122	16,42
50-100	104.113	6.867	15,16	105.195	7.029	14,97
101-250	143.890	7.998	17,99	127.462	7.107	17,93
251-500	96.832	3.448	28,08	93.749	3.474	26,99
501-1000	70.281	1.849	38,01	56.033	1.517	36,94
+1.000	218.559	1.057	206,77	90.297	1.087	83,07

Font: Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, *Eleccions sindicals a Catalunya 1990 i 1994-95*

TAULA 10. REPRESENTACIÓ INSTITUCIONAL DELS SINDICATS

1. Administració perifèrica de l'Estat	UGT	CONC
Instituto Nacional de Empleo (INEM)		
Comissió Executiva Provincial (per províncies)	2	2
Subcomissió Provincial de Contractació (per províncies)	1	1
Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS)		
Comissió Executiva Provincial (per províncies)	2	2
Fondo de Garantía Salarial (FOGASA)		
Comissió Executiva Provincial (per províncies)	2	2
Instituto Social de la Marina (ISM)		
Comissió Executiva Provincial		
Barcelona	2	2
Girona	2	2
Tarragona	2	2
INSERSO		
Comissió Tripartida Vacances 3a Edat		
Barcelona	2	2

2. Administració de la Generalitat de Catalunya	UGT	CONC
Consell de Treball de Catalunya		
Plenari del Consell	5	5
Comissió Permanent	1	1
Comissió Normalització Lingüística	2	2
Consell Català de Seguretat i Salut Laboral		
Plenari del Consell	3	3
Comissió Permanent	1	1
Comissió Territorial Provincial (per províncies)	2	2
Consell Català de la Formació Ocupacional		
Plenari del Consell	3	3
Comissió Permanent	2	2
Comissió Territorial Provincial (per províncies)	2	2
Institut Català de la Salut		
Consell General	6	6
Comissió Executiva	1	1
Comissió Especial d'Àrea		
Diverses àrees	8	8
Servei Català de la Salut		
Consell Català de la Salut	3	3
Consell de Direcció	1	1
Consells de Salut Territorials		
Diversos territoris	8	8
Institut Català d´Assistència Social		
Consell General	5	5
Comissió Executiva	1	1
Comissió Territorial Provincial (per províncies)	2	2
Consell Assessor de Serveis Socials		
Ple del Consell	1	1
Comissió Permanent	1	1
Consell d´Atenció als Disminuïts	1	1
Consell d'Atenció Primària	1	1
Consell de la Vellesa	1	1
Comissió Seguiment Programa Renda Mínima		
Plenari	1	1
Comissió Interdepartamental per la Integració Laboral dels Minusvàlids		
Plenari	1	1
Comissió Interdepartamental Prestació Social Substitutòria		
Plenari	1	1

Consell Català de la Funció Pública		
Plenari	1	1
Escola d'Administració Pública de Catalunya		
Consell Rector	1	1
Comissió Assessora d'Espectacles i Activitats Recreatives		
Ple	1	1
Consell Escolar de Catalunya		
Plenari del Consell	3	3
Comissions Territorials (6)	6	6
Comissió de Transports de Catalunya		
Ple	1	1
Institut de Recerca i Tecnologia Alimentària (IRTA)		
Plenari	1	1
Centre d'Informació i Desenvolupament Empresarial		
Plenari	1	1
Laboratori d'Assaigs i Investigació		
Plenari	1	1
Consell Assessor de Turisme		
Plenari	1	1
Comissió de Preus de Catalunya		
Plenari	1	1
Consell Assessor de Comerç		
Plenari	1	1
Institut d'Estadística de Catalunya		
Plenari	1	1
Consell Social de la Llengua Catalana		
Plenari	1	1

Font: UGT (1994).

tervenció, i mantingueren sols els canals de participació i diàleg prèviament establerts per l'Administració catalana (Lope, 1996).

Posteriorment, s'han anat negociant i s'han posat en pràctica algunes iniciatives importants acordades en els pactes anteriors, però en el període 1994-1996 no s'ha arribat a nous acords, atesos un context polític complex i una escassa voluntat negociadora d'alguna de les parts (Miguélez, 1996). Encara que establerts en l'àmbit estatal, cal destacar això no obstant, els acords de la formació continuada firmats el desembre de 1992, que varen portar a la constitució de la fundació FORCEM l'any 1993 com a entitat gestora de l'acord, i que varen tenir efectes importants en l'àmbit català, ja que va reforçar molt els esforços dels sindicats per a la formació i la qualificació dels treballadors (Homs, 1995). Així, també varen representar un cert suport a la consolidació sindical, gràcies a la gestió de noves àrees de formació.

4.3 El sindicalisme català en el context espanyol

És prou conegut el fet que l'afiliació sindical a Espanya és una de les més baixes d'Europa, cosa que tot i ser certa, sovint ha servit per caracteritzar el sindicalisme del nostre país com un fenomen en declivi, la qual cosa ja no és tan segura. Segons l'estimació realitzada, l'afiliació sindical a Espanya presentava l'any 1994 una densitat sindical neta d'un 20,7%, per sota de la major part dels països de la Comunitat Europea, llevat de França (Jordana, 1996). Però el que és més remarcable són les tendències recents en l'evolució de l'afiliació, ja que en els darrers deu anys l'afiliació ha augmentat de forma molt significativa: en termes globals per al conjunt d'Espanya, varen passar de tenir poc més d'un milió d'afiliats a meitat dels anys vuitanta a tenir-ne més de dos milions a mitjan dels anys noranta. A Catalunya, el nombre de treballadors afiliats, en termes absoluts és força important i supera el 12% del conjunt de l'afiliació sindical a Espanya. No obstant això, en termes relatius, l'afiliació sindical a Catalunya és força baixa, fins i tot si comparem les dades catalanes amb les d'altres comunitats autònomes a Espanya, ja que a l'any 1994 la densitat sindical neta sols era del 13,5% (vegeu taula 5).

Malgrat aquestes dades, que ens mostren que el pes del sindicalisme català en el conjunt de l'Estat espanyol no ha evolucionat gaire positivament d'ençà dels anys de la transició política, hi ha força elements –que hem revisat a les pàgines prèvies– que ens indiquen que en els darrers

deu anys s'ha produït una consolidació relativa del sindicalisme a Catalunya, tant en termes interns (com a organitzacions) com en termes externs (pel que fa a la seva acceptació social). L'afiliació s'ha doblat, ha desaparegut gran part de la conflictivitat de les eleccions sindicals i els resultats d'aquestes són força estables. A més, els sindicats es mantenen molt ben arrelats organitzativament a les grans i mitjanes empreses. D'altra banda, les organitzacions sindicals s'ajusten més al territori i gestionen millor les demandes dels treballadors; han desenvolupat força la participació institucional i han establert uns pocs elements d'un marc propi de relacions laborals, al mateix temps que es plantegen estratègies d'articulació a diversos nivells de la negociació col·lectiva. Aquesta "nova" força –tot i les seves limitacions– ha donat una nova capacitat d'intervenció social al sindicalisme català dels anys noranta –relativament minvada alguns anys abans–, que s'ha concretat també en una major presència en els nivells de govern locals i autonòmics.

En fi, si en els primers anys de després de la transició, l'opció majoritària dels sindicats a Catalunya fou desenvolupar i mantenir una forta influència a les polítiques i decisions estatals (tot i la presencia d'un cert debat intern per reivindicar un marc autònom de relacions laborals), mentre la presència a la política catalana era fins a cert punt una estratègia complementària; aquesta situació va anar canviant, i des de final dels vuitanta s'ha equilibrat la importància que els propis sindicats donen a un i altre nivell, prenent força rellevància, ja als anys noranta, els àmbits locals i autonòmics de participació i diàleg social. Per als sindicats, aprofitar les possibilitats ofertes per aquests nous àmbits ha estat també possible gràcies a la seva pròpia renovació com a organitzacions.

NOTES

1 El nombre d'estudis sobre la història del moviment obrer a Catalunya és força extens, i no es pretén en aquestes pàgines presentar una revisió d'aquests treballs. Per a una revisió bibliogràfica clàssica, vegeu el treball de Giralt (1972) i, per a una revisió actual, el treball de Nagel (1996). D'altra banda, Huertas (1982) o Termes (1987) ofereixen síntesis interpretatives de la història de moviment obrer a Catalunya.

2 Per a una anàlisi d´aquesta dinàmica, vegeu, per als darrers decennis de la restauració, el treball de Nagel (1991); i per als anys de la República, el d'Ucelay da Cal (1982).

3 Sobre aquesta època del moviment obrer a Catalunya, hom pot destacar, entre altres, el treball de S. Balfour (1994) sobre el moviment obrer a l'àrea metropolitana de Barcelona, o l'estudi de Molinero / Tébar / Ysàs (1993) sobre el desenvolupament, durant el franquisme, de la CONC. D'altra banda, hi ha alguns treballs gairebé contemporanis, redactats a mitjan dels anys setanta, sobre el moviment obrer en els anys immediatament anteriors, que encara mantenen un sorprenent interès. Vegeu entre altres el llibre de Boix / Pujades (1975) amb entrevistes a líders obrers, el de Riera / Botella (1976) sobre el moviment obrer del Baix Llobregat, o el de Giménez (1976) sobre Sabadell.

4 Balfour (1994: 229) destaca un informe policiac de 1975 on s'assenyala que un 69% del delegats escollits a les empreses de la província de Barcelona formaven part de les "Candidaturas Unitarias y Democráticas", una plataforma oberta d'oposició al règim franquista.

5 Sobre el paper del moviment obrer a la transició política espanyola hi ha diverses investigacions. Vegeu entre altres els treballs de Fishman (1990), Maravall (1984) o Köhler (1995).

6 Per a una revisió d'aquest debat, força anys més tard, vegeu l'article de Santolària / Colomines (1990). D'altra banda, vegeu també una mostra de les discussions a Boix / Pujades (1975) i a SOC-UGT-CONC-USO (1977).

7 El nombre de treballadors afectats era uns 685.000 (vegeu taula 10).

8 Les federacions estatals i les confederacions intenten potenciar, des dels anys de la transició, els convenis sectorials estatals. No obstant això, en els darrers anys, el que es planteja és l'articulació de la negociació col·lectiva a diferents escales, discriminant les matèries que calgui tractar en cada àmbit (Estat, territori –CA o província– i empresa); aquest és, per exemple, el principi que inspira l'Acord Interconfederal sobre Negociació Col·lectiva", d'abril de 1997.

9 Precisament, aquesta és la via per analitzar en profunditat les relacions entre diverses variables i característiques dels afiliats. Vegeu els estudis duts a terme a Catalunya sobre la CONC per Rebollo / Martín / Miguélez (1993), i per Solé / Prat (1992).

10 Algunes proporcionades directament i altres publicades com a informes pels propis sindicats. Vegeu, pel que fa a les confederacions estatals, d'UGT, els informes de la secretaria d'Organización Confederal: "Consideraciones sobre la Afiliación Sindical (Junio 1993)" i "UGT. Aspectos Organizativos (Diciembre 1995)"; i per a CCOO, l'informe de la Secretaria d'Organització, "Balance de la evolución de cotizantes. Período VI Congreso Confederal (1991-1994) (Setiembre 1995)". Les dades s'han corregit -considerant que estaven infravalorades- aplicant un mateix criteri (ajustament 12/10) tant a la CONC com a la UGT. Aquest criteri és el que durant força temps s'ha aplicat a França per mesurar l'afiliació sindical d´unes organitzacions força similars a les existents al nostre país durant els anys vuitanta. En alguna mesura, l'ajust vol ponderar positivament les cotitzacions mitjanes anuals, tenint en compte l'existència d'afiliats que paguen irregularment les quotes, així com altres irregularitats causades freqüentment per problemes de la gestió organitzativa interna.

11 En relació amb les dades del fitxer d'afiliació d'UGT Catalunya, cal assenyalar que es refereixen a setembre de 1996, mentre que les de la CONC són de desembre de 1995, i això pot portar a uns certs lliscaments. Resten encara algunes diferències, a causa que els procediments per gestionar les baixes no són del tot coincidents, encara que l'aproximació ha estat força gran els darrers anys, gràcies a disposar de xarxes informàtiques virtuals que connecten les distintes seus sindicals per tot el territori.

12 Vegeu per exemple les memòries de A. Fina (1977).

13 Sobre les demandes d'autonomia dels sindicats, vegeu el llibret editat pel Congrés de Cultura Catalana (1977), que reprodueix un gran míting sindical a favor de l'autonomia.

14 Actualment ha canviat la forma de realització de les eleccions. Intencionalment, per disminuir la competitivitat intersindical, des de 1994, aquestes es convoquen de forma contínua, i el període de còmput abasta quinze mesos, en lloc dels tres mesos d'abans.

15 Una clara mostra d'aquests arguments la podeu trobar en alguns textos de C. Garcia (1976), un dirigent històric de la CONC als anys setanta.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILAR, S. i JORDANA, J. (1989), "L'organització de treballadors i empresaris en la transició política espanyola", *Perspectiva social*, 28.
- BALFOUR, S. (1989), *La dictadura, los trabajadores y la ciudad;* Ed. Alfons el Magnànim, València, 1994.
- BOIX, I. i PUJADES, M. (1975), *Conversaciones sindicales con dirigentes obreros;* Avance, Barcelona.
- CARRASQUER, P.,COLLER, X. i MIGUÉLEZ, F. (1993), "Polítiques de regulació de la mà d'obra a l'Europa dels noranta. El cas de Catalunya", *Working Papers;* núm. 1, Grup d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball, Departament de Sociologia, UAB.
- CONGRÉS DE CULTURA CATALANA (1977), *CCOO-SOC-UGT-USO: Els treballadors per l'autonomia;* La Magrana, Barcelona.
- DEPARTAMENT DE TREBALL (1996), *Memòria 1995;* Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- ESTIVILL, J. i HOZ DE LA, J. (1988), *La cultura política dels treballadors a Catalunya;* Barcelona.
- FINA, A. (1977), *Des del nostre despatx;* Dopesa, Barcelona.
- FISHMAN, R. (1990), *Organización obrera y retorno a la democracia en España;* CIS, Madrid, 1996.
- GABRIEL, P. et al. (1989), *Comissions Obreres de Catalunya, 1964-1989;* Empúries, Barcelona.
- GARCÍA, C. (1976), "Moviment obrer y qüestió nacional", *Nous horitzons*, 32.
- GARCÍA, C. (1986), "El model Terrassa", a Nous Horitzons (coord.), *La nostra utopia. PSUC: cinquanta anys d'història de Catalunya;* Barcelona.
- GIMÉNEZ PLAZA, D. (1976), *Sabadell, el pueblo unido...;* Ed. Alternativas, Barcelona.
- GIRALT, E. (1972), *Bibliografia dels moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes;* Barcelona.
- HARMES-LIEDTKE, U. (1996), "El sindicalisme de les autonomies a Espanya", *Anuari sòcio-laboral de Catalunya 1995;* Universitat de Barcelona, Barcelona.
- HOMS, O. (1995), "Els primers passos de la formació continuada a les empreses", *Anuari sòcio-laboral de Catalunya 1994;* Universitat de Barcelona, Barcelona.
- HUERTAS, J. M. (1982), *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer* 1840-1975; Barcelona.
- INSTITUT D´ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991), *Anuari estadístic de Catalunya,* Diversos anys; Barcelona.
- JORDANA, J. (1994), "Sindicatos y política en España: la influencia de las condiciones organizativas en las estrategias sindicales", *Revista Internacional de Sociología,* 8-9.
- JORDANA, J. (1996), "Reconsidering union membership in Spain, 1977-1994", *Industrial Relations Journal,* 27 (3).
- JORDANA, J. (1996b), "L'afiliació sindical a Catalunya: cap a la construcció de sèries de dades anuals", *Anuari sócio-laboral de Catalunya 1995;* Universitat de Barcelona, Barcelona.
- JORDANA, J. i NAGEL, K. J. (1998), "Trade Unionism in Catalonia: Do Unions Have Joint Nationalism?", a P. Pasture (Ed.), *Trade Unions, Nationalism and Collective Action;* Oxford, Berg Pub. (en premsa).
- KÖHLER, H. D. (1995), *El movimiento sindical en España;* Fundamentos, Madrid.
- LOPE, A. (1996), "La regulació de les relacions laborals a les quatre regions motores d'Europa: el cas de Catalunya", *Anuari sócio-laboral de Catalunya 1995;* Universitat de Barcelona, Barcelona.
- LOPE, A., JORDANA, J. i CARRAQUER, P. (1989), "La nova etapa de l'acció sindical a Espanya: Transformacions laborals i canvis estratègics", *Papers. Revista de sociologia;* núm. 32, 1989.
- LÓPEZ, J. (1993), *Marcos autonómicos de relaciones laborales;* Marcial Pons, Madrid.
- LÓPEZ BULLA, J. L. (1995), "Informe General al sisè Congrés", *Lluita obrera. documents congressuals,* 124.
- MARAVALL, J. M. (1984), *La política de la transición;* Taurus, Madrid.
- MARTÍNEZ LUCIO, M. (1992), "Spain: Constructing Institutions and Actors in a Context of Change", a A. Ferner i R. Hyman (Eds.), *Industrial Relations in the New Europe;* Basil Blackwell, Londres.
- MIGUÉLEZ, F. (1996), "Relacions laborals. Una concertació limitada", *Anuari sòcio-laboral de Catalunya 1995;* Universitat de Barcelona, Barcelona.
- MIGUÉLEZ, F., RECIO, A., LOPE, A., REBOLLO, O. i ALOS, R. (1991), *Primera Encuesta de relaciones laborales en Cataluña;* CONC-CERES, Barcelona.
- MOLINERO, C., TÉBAR, J. i YSÀS, P. (1993), "Comisiones Obreras de Cataluña: de movimiento sociopolítico a confederación sindical", a D. Ruiz (Comp.), *Historia de Comisiones Obreras 1958-1988;* Siglo XXI, Madrid.
- NAGEL, J. (1991), *Arbeitershaft und nationale Frage in Katalonien zwischen 1898 und 1923;* Saarbrücken, Breitenbach.

- NAGEL, J. (1996), "Forschungen zum Verhältnis von Nationalismus und Arbeiterbewegung: Das Beispiel Katalonien", a *Mitteilungsblatt des Instituts zur Erforschung der europäischen Arbeiterbewegung*, 17.
- REBOLLO, O., MARTÍN, A. i MIGUÉLEZ, F. (1993), *El sindicalismo a través de sus protagonistas. Estudio sobre la afiliación de Comissions Obreres de Catalunya*; CONC-CERES, Barcelona.
- REBOLLO, O. (1993), "Estudio sobre los delegados a los congresos de la CONC", *Quaderns de debat sindical CERES*; núm. 10, Barcelona.
- RIERA, I. i BOTELLA, J. (1976), *El Baix Llobregat: 15 años de luchas obreras;* Blume, Barcelona.
- ROCA, J. (1991), *Pacte social i política de rendes;* Eumo, Vic.
- SOC, UGT, CONC, USO (1977), *Presente y futuro del sindicalismo en Catalunya;* Ed. Laia, Barcelona.
- SANTOLÀRIA, J. i COLOMINES, A. (1990), "25 anys de CCOO: de moviment sociopolític a sindicat", *L'avenç*, 136.
- SOLÉ, E. i PRAT, C. (1992), "Qui són, què fan, què volen els afiliats a CCOO del Baix LLobregat", en *Perspectiva social*, 31.
- TERMES, J. (1987), *De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939), Història de Catalunya*; vol. 6, ed. 62, Barcelona.
- UCELAY DE CAL, E. (1982), *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939);* La Magrana, Barcelona.
- UGT de Catalunya (1994), *Informe de gestió 9è Congrés;* UGT, Barcelona.
- ZUFIAUR, J. M. (1985), "El sindicalismo español en la transición y la crisis", *Papeles de Economía Española*, 22.

LES ORGANITZACIONS EMPRESARIALS A CATALUNYA

Alexandre Casademunt i Joaquim Molins
Departament de Ciència Política i Dret Públic - Universitat Autònoma de Barcelona

L'informe que presentem a continuació té com a objectiu descriure la xarxa associativa empresarial a Catalunya i aportar alguns elements analítics per tal d'interpretar les lògiques de l'organització dels interessos empresarials.

Per a aquest propòsit hem estructurat l'informe de la següent manera: en un primer apartat abordem algunes qüestions metodològiques per tal de presentar l'instrumental analític emprat en aquest informe i esmentar, també, alguns problemes relacionats amb les fonts d'informació; en un segon apartat ens referim a les organitzacions empresarials "cúpula" del mapa associatiu català; en el tercer apartat fem una descripció de la xarxa associativa dels principals sectors industrials a catalunya; finalment, per tal de completar el panorama associatiu, ens referim a un altre tipus d'organització empresarial, les organitzacions camerals i el Cercle d'Economia. L'informe es conclou amb unes consideracions finals on s'apunten algunes tendències en l'associacionisme empresarial català.

1. CONSIDERACIONS METODOLÒGIQUES

L'ús dels criteris sectorial i territorial per estudiar l'organització i la mobilització dels interessos empresarials, s'ha generalitzat en la sociologia i en la ciència política[1]. Així, els conceptes de diferenciació interassociativa i intraassociativa s'empren en la bibliografia neocorporatista per mesurar les tensions entre les dimensions territorial i sectorial de la representació dels interessos empresarials (Schmitter, 1981)[2].

Partint dels criteris sectorial i territorial, anomenarem associació "cúpula" multisectorial a l'associació que representa els interessos de diferents sectors d'activitat (multisectorials) per a un determinat nivell territorial i que *no* depèn formalment d'altres associacions (per exemple UNICE en l'àmbit europeu, CEOE en l'àmbit estatal, FTN en l'àmbit autonòmic)[3]. Anomenarem associació "cúpula" sectorial l'associació que aplega, per a un determinat nivell territorial, els interessos d'un sector d'activitat econòmica i que no depèn formalment d'altres associacions del mateix sector (per exemple en el cas del sector químic, CEFIC a Europa, FEIQUE a l'Estat espanyol i FEDEQUIM a Catalunya); en els mateixos termes parlarem de cúpules subsectorials (per exemple, APME a Europa, ANAIP a l'Estat espanyol i AIPC i CEP a Catalunya, en el cas del subsector dels plàstics).

Una característica de les organitzacions "cúpula" (territorials i sectorials) és que entre els seus associats figuren altres associacions empresarials, que anomenarem associacions de base. Així, parlarem d'associacions de base quan es dóna una dependència formal amb altres associacions ja sigui dins d'un mateix territori i/o sector/subsector[4]. Les associacions de base no poden tenir, per definició, altres associacions com a membres associats; l'afiliació a les associacions de base és només d'empreses.

Aquestes qüestions afecten la forma de mesurar la representativitat de les associacions empresarials. Per una banda el fet que, excepte per a grans empreses, no es produeixi una afiliació directa amb les cúpules comporta una manca de precisió i de vegades una certa discrecionalitat en les dades sobre taxes d'afiliació[5]. Per altra

banda, algunes associacions de base afirmen estar vinculades a diferents cúpules, amb la qual cosa es produeix el fenomen de la doble afiliació indirecta de les empreses[6].

Finalment, volem advertir de les dificultats per elaborar un informe sobre l'associacionisme empresarial partint de la base documental i registral actualment al nostre abast. Aquestes dificultats no provenen tant de la manca de dades com del seu tractament. Les causes d'aquestes dificultats són de tipus històric –la impossibilitat de registrar formalment organitzacions empresarials existents abans de promulgar-se la Llei d'associacions professionals 4/1977– de tipus procedimental –a partir de llavors s'inscriuen en un mateix registre estatal tot tipus d'associacions professionals (associacions empresarials, comercials, sindicals, col·legis professionals)[7]– i, finalment, de tipus funcional –tot i que la notificació de la baixa d'activitat de les associacions professionals és prescriptiva (s'estableix en els estatuts dipositats la forma de liquidar l'associació) sovint no es comunica i, per tant, no consta en els registres.

2. LES ASSOCIACIONS EMPRESARIALS "CÚPULA" A CATALUNYA

El fenomen de l'associacionisme empresarial a Catalunya té una tradició històrica que no comparteixen altres territoris de l'Estat. Els orígens de l'associacionisme empresarial a Catalunya es remunten a l'últim terç del segle XVIII i estan vinculats al desenvolupament de la manufactura cotonera[8]. Aquest és un precedent únic a l'Estat espanyol que explica la importància de l'associació empresarial "cúpula" a Catalunya, Foment del Treball Nacional.

A l'efecte d'aquest informe, prendrem com a punt de partida els inicis del període democràtic amb la reconstrucció de l'associacionisme empresarial i la desaparició dels sindicats verticals franquistes. L'organització empresarial capdavantera tornarà a ser, després del període franquista, Foment del Treball Nacional[9]. El nou Foment del Treball Nacional estarà format principalment pels propis directius de l'estructura del FTN, els empresaris provinents de la Cambra de Comerç renovada i unificada amb l'impuls del Cercle d'Economia i alguns càrrecs procedents dels antics sindicats verticals[10].

Foment del Treball Nacional no només esdevindrà altre cop la "cúpula" territorial a Catalunya, sinó que també tindrà un paper primordial en la reconstrucció de la xarxa associativa en l'àmbit estatal. En efecte, la primera activitat d'aquesta organització serà crear una estructura patronal a l'Estat espanyol, que culminarà amb la constitució de la CEOE el setembre de 1977[11].

La influència de Foment del Treball, com a cúpula patronal, serà notable des de la seva creació; en paraules de l'expresident del FTN[12], Alfred Molinas: "La apertura a la cooperación con las instituciones públicas y privadas ha sido un objetivo principal de Fomento en los últimos años, en el cual se define la entidad como institución ciudadana que representa las empresas de Cataluña en todas sus vertientes, no sólo en las estrictamente económicas"[13]. Aquest objectiu no variarà al llarg del temps, així uns anys més tard Molinas reafirmarà: "Tenemos la responsabilidad de comparecer en todas las cuestiones económicas y sociales del país como actores esenciales de la iniciativa y el progreso"[14].

Segons alguns autors[15], per una banda, FTN presentarà demandes pressionant les diferents administracions, alhora que intensificarà els contactes de cara a participar en la implementació de projectes que incideixen en àmbits diferents d'interès empresarial. En la *Memoria* del FTN de 1994 s'exposa que l'entitat participa en 104 òrgans de consulta de les administracions públiques, essent aquesta activitat un dels objectius principals: "Otra de las actividades a las que se ha dedicado un mayor esfuerzo y tiempo es la representación institucional, tanto a nivel autonómico como local, que, por otra parte se ha visto incrementada con la creación de nuevos órganos de participación"[16].

En efecte, la participació del FTN en òrgans consultius de l'Administració autonòmica i local ha estat una constant des de la seva creació. Així, el FTN participarà en el Consell de Treball, en el Consell Català de Seguretat i Salut Laboral (creat el 1992 i adscrit al Departament de Treball) i en el Consell Econòmic i Social de Barcelona.

Per altra banda, el nombre i la importància de les consultes per part de l'Administració respecte de FTN pot avaluar-se a través del tipus de qüestions que orienten les reunions: transports, turisme i comerç, medi ambient. Aquests temes de contacte s'acaben traslladant a les arenes decisionals en forma de projectes o avantprojectes de llei[17].

Finalment, pel que fa als pressupostos del FTN, presentem les darreres dades que aquesta entitat ha proporcionat[18]:

TAULA 1

Milers de pessetes

	1987	1988	1989
Total ingressos	160.856	155.840	219.500
Quotes associats sobre total ingressos	89%	97%	75%
Total despeses	164.352	157.650	209.200
Retribucions al personal	46%	44%	47%
Serveis interns i externs	32%	32%	33%
Altres despeses	22%	24%	20%

Font: elaboració pròpia, dades dels consells generals del FTN.

La taula 1 posa de manifest que, pel que fa al finançament de l'entitat, aquesta obté els seus recursos bàsicament a través de les quotes que paguen els associats.

Al marge de Foment del Treball també hem de parlar d'altres organitzacions empresarials cúpula a nivell autonòmic, com és el cas de la Petita i Mitjana Empresa de Catalunya (PIMEC) i de SEFES.

La PIMEC és una organització d'àmbit territorial català que es funda el 1978 amb la vocació de representar els interessos de les petites i mitjanes empreses amb seu a Catalunya i, per tant, de definir-se en relació amb l'altra gran organització empresarial cúpula, Foment del Treball Nacional (FTN).

A la vegada que vol consolidar-se com a organització autònoma, es planteja la seva vinculació al FTN, acollint-se a la figura d'entitat col·laboradora, d'adord amb el que preveuen els seus propis estatuts[19]. La voluntat dels seus dirigents fou participar en les tasques de FTN, però mantenint la seva autonomia de funcionament i de representació d'interessos. Amb la creació, per part de la Generalitat de Catalunya, del Consell de Treball –com a òrgan consultiu del respectiu Departament–, la PIMEC aconseguí una presència específica en l'àmbit institucional junt amb el FTN i les organitzacions sindicals més representatives a Catalunya. Aquest fet provocà algunes friccions amb el FTN, que s'han reproduït en altres moments[20].

Des d'un punt de vista organitzatiu, la PIMEC es constitueix com a organització "cúpula" territorial (multisectorial), és a dir, amb la intenció d'integrar diverses associacions de base de caire sectorial o subsectorial. Com es posarà de manifest en el proper apartat, la PIMEC representarà els interessos de diferents sectors industrials, encara que amb un predomini del sector serveis. Segons les seves pròpies dades, la PIMEC agrupa 66 associacions de base, tanmateix, com hem vist en l'apartat anterior, és difícil mesurar la representativitat de les organitzacions empresarials, no solament per la manca de dades oficials sinó també a causa del fenomen de la doble afiliació (empreses que estan afiliades a més d'una associació empresarial)[21]. La competència entre PIMEC i FTN sembla que s'estableix en l'àmbit de les cúpules d'ambdues organitzacions, ja que a escala d'organitzacions de base no sembla que hi hagi problemes pel fet de pertànyer a les dues associacions.

Pel que fa l'organització empresarial multisectorial SEFES, aquesta es va constituir el juliol de 1976 com a societat d'estudis. Agruparà en el seu inici els empresaris de la comarca del Baix Llobregat preocupats per l'alt índex de conflictivitat laboral existent en la comarca. Des del seu inici va desenvolupar una notable activitat pública de defensa dels interessos empresarials (actes d'afirmació) i de negociació amb els interlocutors sindicals (Pacte del Llobregat). El seu protagonisme mitjançant pronunciaments públics amb un estil propi de crítica enfront de l'Administració i els sindicats va crear una dinàmica d'afirmació diferenciada respecte de FTN.

El 1987, a la seva assemblea general, va decidir ampliar l'àmbit territorial d'actuació a tot Catalunya, adoptant la denominació de SEFES[22]. La decisió va provocar l'enfrontament amb FTN i va culminar amb la seva expulsió com a soci col·lectiu de l'entitat el mes d'octubre de 1989[23]. La reacció de SEFES va ser considerar-se desvinculada de FTN i competir obertament per la representativitat empresarial a Catalunya. Des de llavors, intenta constituir una organització alternativa d'ampli abast, amb la participació de la PIMEC i altres associacions (Asociación Empresarial Independiente, Associació de Botiguers de Catalunya), tot i que encara no s'ha arribat a cap acord[24].

Respecte dels serveis que SEFES ofereix als seus associats, aquesta organització desenvolupa la seva activitat en els àmbits de l'assessorament jurídic, econòmic i interna-

cional, així com en el de la formació i la comunicació. El tret més característic pel que fa les seves activitats és la seva participació en actuacions urbanístiques destinades a la legalització de la ubicació física de les empreses, a través de la constitució d'Entitats Urbanístiques de Col·laboració. A final de 1987, participava en sis actuacions, amb 527 empreses implicades i una inversió de més de 3.000 milions de pessetes[25].

Des d'un punt de vista organitzatiu, l'afiliació a SEFES és individual i en el moment de la separació de FTN comptava amb 1.200 empreses; posteriorment es va admetre l'afiliació d'associacions de base. Des d'un punt de vista territorial, el 50% de les empreses afiliades tenen seu al Baix Llobregat, 25% al Barcelonès i la resta a altres comarques.

Finalment, pel que fa al finançament d'aquesta entitat, el pressupost anual per al 1990 (últim any de què tenim dades) preveu uns ingressos de 90 milions de pessetes, més del 80% de les quals provenen de les quotes de les empreses i les entitats associades; la resta prové de publicitat i d'activitats preparades per la pròpia organització. Pel que fa a les despeses, més del 50% corresponen al personal permanent de l'entitat i la resta a la realització d'activitats diverses. Es preveu un petit superàvit destinat a la provisió de fons per a obres de la nova seu social.

3. XARXA ASSOCIATIVA D'ALGUNS SECTORS D'ACTIVITAT ECONÒMICA

En aquest apartat descriurem la xarxa associativa dels sectors químic, de la construcció, tèxtil, metal·lúrgic i agroalimentari; per això, seguirem una lògica analítica que es farà explícita en l'estudi del primer sector.

3.1 El sector químic

Un criteri clàssic per identificar els interessos empresarials és el del sector d'activitat econòmica. Els economistes l'empren per acotar les relacions interproductives que s'estableixen entre activitats més o menys afins. En el sector químic, aquestes activitats consisteixen a transformar matèries primeres orgàniques i inorgàniques en productes intermedis, tant per al consum industrial com el domèstic.

La gran varietat de productes intermedis i finals en el sector químic ens fa parlar també de subsectors –com a subunitats d'anàlisi de relacions interproductives (per exemple, la química inorgànica fina)– i fins i tot de línies de producció (per exemple, la fabricació de colorants)[26]. El criteri que aquí seguirem per classificar els sectors, subsectors d'activitat o línies de producció és el del CNAE ja que la seva homologació en l'àmbit internacional permet

ESQUEMA 1. ESTRUCTURA PRODUCTIVA DEL SECTOR QUÍMIC

Font: Fluvià i Gual, 1991.

fer comparacions[27]. Així, seguint amb l'exemple del sector químic, podem apreciar en l'esquema 2 que la complexitat de la seva estructura productiva (esquema 1) es reflecteix en la classificació de les seves activitats.

Aquestes característiques sectorials condicionen l'acció col·lectiva dels empresaris i, per tant, l'organització de llurs interessos. Tanmateix, l'organització dels interessos econòmics no només s'articula segons les relacions productives (criteri sectorial/subsectorial) sinó també en relació amb la localització de les activitats (criteri territorial).

Si en termes generals la xarxa associativa empresarial a Catalunya es pot considerar força densa, la densitat de la xarxa del sector químic és paradigmàtica. Segons les dades al nostre abast, el sector químic disposa de 5 associacions sectorials i de 23 associacions subsectorials (vegeu la taula 2).

La taula 2 també mostra el nivell territorial de les associacions; en aquest sentit és remarcable el nombre d'associacions d'àmbit estatal, la qual cosa reflecteix la implantació del sector químic a Catalunya i la seva importància en relació amb altres zones de l'Estat[28].

Respecte de l'existència d'una representació territorial força diferenciada (tots els àmbits territorials hi són representats), aquesta es dóna per raó de la localització d'aquest tipus d'indústria, concentrada en àrees geogràfiques concretes (no precisament a Barcelona), que per la voluntat de crear una xarxa associativa territorialment articulada. L'exemple de Tarragona, amb l'Associació d'Empresaris Químics de Tarragona (AEQT), és significatiu; l'esmentada associació malgrat ser d'àmbit provincial no està en absolut supeditada a la cúpula sectorial autonòmica (FEDEQUIM) i es caracteritza per un elevat nivell d'activitat (plans de formació, col·laboració amb institucions universitàries) i unes relacions intenses amb l'Administració central i autonòmica (participació en l'elaboració del pla SEQTA).

Respecte dels vincles entre les associacions del sector l'esquema 3 mostra l'existència de diferents línies de representació.

ESQUEMA 2. CLASSIFICACIÓ DE LES ACTIVITATS ECONÒMIQUES DEL SECTOR QUÍMIC SEGONS LA CNAE

Font: elaboració pròpia.

TAULA 2. ASSOCIACIONS DEL SECTOR QUÍMIC AMB SEU A CATALUNYA

Nom	Àmbit territorial	Subsector (CNAE)	Localització
ASEFAPI (territorial Catalunya)	estatal	tints i pintures (253)	Barcelona
ASEXTIN	estatal	càrregues extintors (253)	Barcelona
Tecnifuego	estatal	mater. aïllants (253)	Barcelona
AFAQUIM	estatal	química fina (255)	Barcelona
Farmaindústria (Delegació)	estatal	prod. farmacèutics (254)	Barcelona
Asoc. Esp. Lab. Indep.	estatal	prod. farmacèutics (254)	Barcelona
STANPA	estatal	perfum. i afins (255)	Barcelona
Asoc. de Fab. y Com. de Aditivos y Compl. Alimentarios	estatal	additius (255)	Barcelona
Asoc. Esp. de Quím. y Color. Textiles	estatal	colorants (253)	Barcelona
PROFIBRA	estatal	fibres sintètiques (253)	Barcelona
FEDEQUIM	autonòmic	químic (25)	Barcelona
Assoc. Cat. de Preparadors de Terres i Substrats per a Cultius	autonòmic	terres i substrats (252)	Barcelona
AFPIC	autonòmic	pigments inorgàn. (253)	Barcelona
ACO	autonòmic	colorants (253)	Barcelona
Assoc. Cat. de Fab de Llexiu i Prod. de Neteja	autonòmic	detergents (255)	Barcelona
AIPC	autonòmic	plàstic (251)	Barcelona
Centro Español de Plàsticos	autonòmic	plàstic (251)	Barcelona
Fed. d'Assoc. Emp. de Farmacèutics de Catalunya	autonòmic	prod. farmacèutics (254)	Barcelona
Assoc. Cat. Emp. Prod. Zoosanitaris	autonòmic	prod. zoosanitaris (254)	Barcelona
ACAFISA	autonòmic	sanitat ambiental (250)	Barcelona
AEQT	provincial	químic (25)	Tarragona
Gremi Mestres Pintors	provincial	pintures (253)	Lleida
Gremi Prov. de Fab. de Sabons	provincial	detergents (255)	Barcelona
Gremi Prov. d'Emp. de Pint. de BCN	provincial	pintures (253)	Barcelona
Assoc. d'Ind. Quím. de Sabad. i Comarca	comarcal	químic (25)	Sabadell
Gremi Ind. Quím. de Terrassa i Comarca	comarcal	químic (25)	Terrassa
Gremi Comarcal Emp. Pint. Alt Penedès	comarcal	pintures (253)	Vilafranca
Agrup. Loc. Quím. de Badalona	local	químic (25)	Badalona

Font: elaboració pròpia. Dades directori CIDEM, 1993.

Així, pel que fa a la diferenciació interassociativa, podem observar l'existència de dues línies de representació (PIMEC–associacions de base subsectorials– i FOMENT –associacions de base sectorials i subsectorials). La línia de representació de la PIMEC aplega associacions que representen uns interessos força específics (subsectors) i d'empreses petites o mitjanes; també cal destacar la jovenesa d'aquestes associacions (es tracta d'activitats relativament noves). Pel que fa a la línia de representació de FOMENT, aquesta aplega les cúpules sectorials i subsectorials. Cal destacar, en aquest sentit, que les associacions subsectorials no mantenen relacions de tipus jeràrquic amb la cúpula sectorial autonòmica (FEDEQUIM).

Per altra banda, hi ha algunes associacions que formalment no estan vinculades a cap de les dues línies de representació esmentades[29]. La divisió entre les dues línies de representació no és estricta i respon més a l'especificitat dels interessos representats que a raons de tipus ideològic o personals –com succeeix en altres sectors més tradicionals, on la coexistència de noves associacions amb velles associacions refoses ha provocat conflictes de representació importants.

Pel que fa a la diferenciació intraassociativa, ja hem vist que la cúpula sectorial en l'àmbit autonòmic (FEIQUE) no manté relacions jeràrquiques amb les associacions de base de caire subsectorial, cosa que ens permet afirmar que el grau d'afiliació jeràrquica en el sector és relativament baix[30]. L'existència de nombroses associacions de base de caire subsectorial és deguda a la dificultat que tenen les organitzacions sectorials de trobar un "mínim denominador comú" en la representació dels interessos empresarials[31].

3.2 El sector de la construcció

De la mateixa manera que hem fet amb el sector químic, hem comptabilitzat i classificat per al sector de la construcció les associacions de la taula 3.

La taula 3 posa de manifest l'existència de diferents subsectors dins del sector de la construcció. En primer lloc, tindríem el subsector industrial, pròpiament dit, que aplegaria els constructors dins del qual podríem distingir entre els constructors i contractistes d'obra pública i constructors d'edificis privats.

Per altra banda tindríem el subsector de la promoció d'edificis. L'estructura organitzativa del sector recull aquestes divisions: els contractistes d'obra pública s'organitzen a través de la Cambra de Contractistes d'Obres de Catalunya (CCOC); els promotors d'edificis veurien representats els seus interessos en la Federación Catalana de Promotores y Constructores de Edificios (FECAPCE); i, finalment, els constructors en general d'edificis privats estarien representats per les diferents federacions provincials, tot i que no disposen d'una organització cúpula en l'àmbit autonòmic.

L'estructura de la xarxa associativa del sector és la següent:
L'organització cúpula del sector és la Confederación Catalana de la Construcción (CCC). Tal com reflecteix l'esquema 4, de la CCC depenen set associacions: dues cúpules subsectorials, la Federación Catalana de Promotores Constructores de Edificios (FECAPCE); tres federacions de gremis de la construcció (Barcelona, Lleida i Tarragona); una agrupació provincial d'empresaris de la construcció (Girona); i, finalment, un gremi provincial de la construcció (Barcelona).

En definitiva, ens trobem amb una estructura confederal amb un grau de diferenciació intraassociativa força elevat en comparació amb altres sectors.

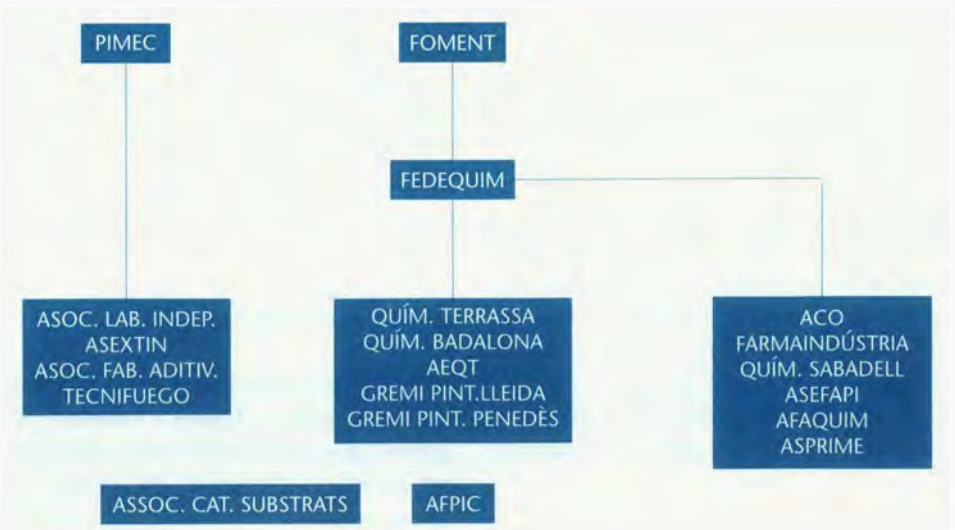
3.3 El sector tèxtil

La taula 4 mostra les associacions del sector tèxtil amb seu a Catalunya, segons àmbit territorial i àmbit sectorial/subsectorial.

Una primera observació que es desprèn de la taula 4 és el nombre elevat (20) d'associacions d'àmbit estatal amb seu a Catalunya. Aquest fet s'explica per la importància del sector a Catalunya i per la tradició històrica de l'organització dels seus interessos. La taula anterior també mostra que la majoria de les cúpules subsectorials tenen seu a Barcelona, excepte la Federació d'Empreses de la Confecció (FEDECON) a Madrid i l'Associació Espanyola de Fibres de Recuperació a València.

Una de les característiques associatives d'aquest sector és que encara és més o menys vigent un model associatiu

ESQUEMA 3. ESTRUCTURA DE LA XARXA ASSOCIATIVA DEL SECTOR QUÍMIC A CATALUNYA

Font: Elaboració pròpia. Dades directori CIDEM, 1993.

TAULA 3. ASSOCIACIONS DEL SECTOR DE LA CONSTRUCCIÓ AMB SEU A CATALUNYA

Nom	Àmbit territorial	Subsector (CNAE)	Localització
Confederación Cat. de la Constr.	autonòmic	construcció	Barcelona
Cambra de Contractistes d'Obres de BCN	autonòmic	contractes obres	Barcelona
Federación Cat. de Promotores Constructores de Edificios	autonòmic	promoció d'obres	Barcelona
Federació d'Entitats Empresarials de la Construcció	provincial	construcció	Barcelona
Unió d'Empresaris de la Construc. de Girona	provincial	construcció	Girona
Federació de Gremis de la Construcció de Lleida	provincial	construcció	Lleida
Federació de Gremis de la Construcció de la Prov. de Tarragona	provincial	construcció	Tarragona
Asociación de Promotores Constructores de			
Barcelona	provincial	promoció d'obres	Barcelona
Girona	provincial	promoció d'obres	Girona
Lleida	provincial	promoció d'obres	Lleida
Tarragona	provincial	promoció d'obres	Tarragona
Agrupación de Constructores de Obras de la Prov. de Barcelona	provincial	promoció d'obres	Barcelona
Gremis de Contractistes, Prefabricats, Pintors, Teulers, Emmagatzemadors, Vidriers, Àrids, Formigó, Guix, Marbre de la Prov. de Lleida	provincial	construcció	Lleida
Gremi de Constructors d'Obres de Barcelona	provincial	construcció	Barcelona
Gremis Comarcals de la Construcció de la Prov. de Barcelona (15)	comarcal	construcció	Barcelona
Gremis Comarcals de la Construcció de la Prov. de Tarragona	comarcal	construcció	**15 localitats** Tarragonès Montsià Baix Camp Alt Camp Baix Ebre Baix Penedès
Gremis Locals de la Prov. de Tarragona	local	construcció	Cambrils Sant Carles Gaià-Barà

Font: elaboració pròpia. Dades directori CIDEM i documentació de la Confederació Catalana de la Construcció.

hereu dels antics gremis i dels sindicats verticals del franquisme: Gremi de Fabricants (llana), Associació Industrial Tèxtil del Procés Cotoner (cotó), Associació Nacional de Teixidors Seders (seda)[32].

L'associació cúpula sectorial del tèxtil a Espanya (Consejo Intertextil Español) té seu a Catalunya i es va constituir l'any 1979, a petició de la CEOE, per tal d'unificar la representació d'interessos davant l'imminent Pla de reconversió tèxtil (1980) i la propera intregració espanyola a la CEE (1986). Segons alguns autors[33], la CIE s'aproxima més a una aliança entre associacions subsectorials que a una associació superior, relativament independent[34].

Una especificitat del sector que cal destacar –en termes d'organització dels interessos– és el conflicte d'interessos entre els subsectors tradicionals del tèxtil (cotó, llana, seda, gènere de punt) i el subsector de les fibres sintètiques[35]. Aquest conflicte es reflecteix a nivell organitzatiu: PROFIBRA és l'associació que representa els interessos del subsector de les fibres sintètiques i aquesta no té cap vincle amb CIE, la cúpula sectorial de l'àmbit estatal.

3.4 El sector del metall

L'única associació empresarial del sector d'àmbit autonòmic és el Centre d'Estudis i Assessorament Metal·lúrgic (CEAM), que no és ben bé una organització patronal sinó una associació d'empreses del sector, fundada el 1951[36], que es dedica a l'anàlisi de les problemàtiques del sector i a l'assessorament i la prestació de serveis a les empreses associades.

ESQUEMA 4. ESTRUCTURA DE LA XARXA ASSOCIATIVA DEL SECTOR DE LA CONSTRUCCIÓ

FEC= Federació d'Empresaris de la Construcció.
UEC= Unió d'Empresaris de la Construcció.
FECAPCE= Federación Catalana de Promotores Constructores de Edificios.
Font: *Memoria de la Confederación Catalana de la Construcción.*

En l'àmbit provincial hi ha una associació sectorial del metall a cada província, excepte a Tarragona; es tracta de la Unió Patronal Metal·lúrgica (UPM) de Barcelona, Federació Patronal Metal·lúrgica de la província de Girona (FEG-METALL) i de la Federación de Empresarios Metalúrgicos de Lleida (FEMEL).

Per altra banda, en l'àmbit comarcal també hi ha set associacions sectorials i una a escala local. També cal destacar l'existència d'associacions subsectorials (d'àmbit autonòmic, provincial, comarcal o municipal) en tots els diferents subsectors, tot i que predominen les associacions que representen els interessos dels transformadors de productes metàl·lics.

Finalment observarem, en direcció descendent, que, en l'àmbit provincial de Barcelona, totes les associacions sectorials territorials (excepte la Federación Empresarial del Alt Penedès), i la majoria de les associacions subsectorials estan incloses en l'estructura associativa de la UPM (grau de diferenciació interassociativa baix); en direcció ascendent, les cúpules provincials de Barcelona i Girona estan afiliades directament a FTN, mentre que la Federación de Empresarios Metalúrgicos de Lleida ho està a CONFEMETAL (cúpula sectorial d'àmbit estatal).

3.5 El sector agroalimentari

Una característica del sector que condiciona l'organització dels seus interessos eco`nòmics és la gran varietat de susbsectors i línies de producció que aplega. Així, entre prop d'una seixantena d'associacions empresarial del sector agroalimentari amb seu a Catalunya, només sis són d'àmbit sectorial.

La cúpula sectorial en l'àmbit autonòmic és l'Associació d'Indústries d'Alimentació i Begudes de Catalunya; en

TAULA 4. ASSOCIACIONS DEL SECTOR TÈXTIL AMB SEU A CATALUNYA

Nom	Àmbit territorial	Sector/subsector	Ubicació
Consejo Intertextil Español (CIE)	estatal	sectorial 43	Sabadell
Fed. Esp. de Industrias de Manufacturados Textiles (FEIMTEX)	estatal	sectorial 43	Sabadell
Asoc. Ind. Textil del Proceso Algodonero (AITPA)	estatal	sectorial 43	Barcelona
Agrupación Española de Fabricantes de Géneros de Punto	estatal	subsect. 435	Barcelona
Asoc. de Fabricantes de Tejidos de Color (ATEXCO)	estatal	sectorial 43	Barcelona
Federación Nal. de Empresarios Textiles Sederos	estatal	subsect. 433	Barcelona
Federación Nal. de la Industria Lanera	estatal	subsect. 432	Barcelona
Asoc. Prof. de Fab. de Hilos de Coser y para Labores	estatal	subsect. 431	Barcelona
Centro Algodonero Nacional	estatal	subsect. 431	Barcelona
Asoc. Nal. de Tejeros Sederos	estatal	subsect. 433	Barcelona
Asoc. Nal. de Torcedores Texturizadores y Manipuladores Sederos	estatal	subsect. 433	Barcelona
Asoc. de Fab. de Tejidos de Denim	estatal	subsect. 434	Barcelona
Asoc. Esp. de Fab. de Panas	estatal	subsect. 434	Barcelona
Asoc. Nal. de Ind. de Tejidos de Rizo	estatal	subsect. 434	Barcelona
Grupo Nal. de Fab. de Calcetines	estatal	subsect. 435	Barcelona
Grupo Nal. de Fab. de Medias	estatal	subsect. 435	Barcelona
Asoc. de Ind. Auxiliares de la Textil	estatal	subsect. 436	Barcelona
Asoc. Nal. de Fab. de Redes de Pesca	estatal	subsect. 439	Barcelona
Asoc. Nal. de Fab. de Tules, Blondas y Encajes	estatal	subsect. 439	Barcelona
Gremi de Cintaires	estatal	subsect. 439	Barcelona
Assoc. Cat. de Teixidors Auxiliars (ACTA)	autonòmic	sectorial 43	Sabadell
Gremio de Hiladores de Fibras de Recuperación de la Región Catalana	autonòmic	subsect. 431	Barcelona
Assoc. Promotora de l'Artesanat Tèxtil de Creació	autonòmic	subsect. 437	Barcelona
Agrupación de Fabricantes de Visillos	autonòmic	subsect. 439	Barcelona
Gremi d'Indústries de la Confecció de BCN	provincial	confecció	Barcelona
Assoc. Prov. d'Emp. Tèxtils de Tarragona	provincial	sectorial 43	Tarragona
Assoc. Prof. d'Emp. Tèxtils d'Olot i Comarca	comarcal	sectorial 43	Olot
Gremi Comarcal Tèxtil de Terrassa	comarcal	sectorial 43	Terrassa
Gremi d'Indústries Manufactureres de Teixits dels Vallès (GREIMTEVA)	comarcal	sectorial 43	Sabadell
Servicio Comercial Industria Textil Lanera	comarcal	subsect. 432	Terrassa
Asoc. de Emp. de Gen. de Punto de Mataró y Comarca (ASEGEMA)	comarcal	subsect. 435	Mataró
Fabricants de Gen. de Punt d'Igualada	comarcal	subsect. 435	Igualada
Assoc. d'Emp. Tintorers, Acabadors, Estampadors Text. de Mataró i Com. (ASEXTEMA)	comarcal	subsect. 436	Mataró

Font: elaboració pròpia. Dades Directori d'Associacions Industrials a Catalunya, 1993.

l'àmbit provincial només Lleida disposa d'una associació sectorial: el Gremi d'Indústries de l'Alimentació, que es dedica a la promoció i l'exportació de productes alimentaris. La resta de les associacions sectorials tenen seu a Barcelona.

Pel que fa el gran nombre d'associacions de caire subsectorial, destaquen el subsector dels productes carnis (FECIC) i la constitució d'una societat anònima (BONMACOR) que mancomuna els serveis de diferents associacions subsectorials. Cal destacar l'elevat nombre d'associacions susbsectorials d'àmbit estatal amb seu a Catalunya, fenomen que com hem vist, es reprodueix en el cas del sector químic.

3.6 Altres organitzacions empresarials

3.6.1 Les organitzacions camerals

Paral·lelament a la reconstrucció o sorgiment d'organitzacions empresarials d'afiliació voluntària, a Catalunya hi ha tretze cambres de comerç i d'indústria i en algunes demarcacions de navegació[37]. Creades a final del segle passat com a corporacions de dret públic i afiliació obligatòria per a la defensa dels interessos generals del comerç i de la indústria, van subsistir com a organitzacions autònomes durant el franquisme, amb una activitat centrada en el foment del comerç exterior[38].

Encara que la dinàmica de les diferents organitzacions camerals a Catalunya és diversa, podem afirmar que, encapçalades per la Cambra de Barcelona, intenten adaptar les seves estructures i activitats a la nova realitat associativa empresarial catalana amb la competència que s'estableix fonamentalment amb el FTN. La situació actual es pot caracteritzar com la recerca d'un espai propi de representació dels interessos, una vegada desaparegudes les incògnites que el seu peculiar estatut jurídic provocà el 1994 quan el Tribunal Constitucional declarà contrària a la Constitució l'afiliació obligatòria establerta per la legislació preconstitucional, i la recent sentència de 1996 del mateix Tribunal que declarà ajustada la nova Llei de cambres aprovada pel Parlament espanyol el 1993.

Així, en els darrers anys, sobretot a partir dels anys 90, les cambres han fet un esforç de modernització i d'adaptació de serveis cap a les empreses. La Llei de cambres de 1993 indicava que aquestes entitats havien d'orientar-se cap a un autofinançament progressiu a través de la prestació de serveis diversos.

En el cas de la Cambra de Barcelona aquest fet es materialitzarà, el 1992, amb la implementació del Pla d'actuació corporativa que pretén modernitzar l'entitat perquè aquesta sigui més competitiva per afrontar els reptes del Mercat únic. En aquesta nova línia se situen els serveis d'assessorament empresarial de la Cambra de Barcelona que van començar a funcionar el 1993. Segons consta en el document de presentació, aquest servei es dirigeix especialment a les petites i mitjanes empreses industrials amb seu en la demarcació de Barcelona. Les àrees que cobreixen aquests serveis són molt diverses. En la taula taula 5 presentem els resultats del primer any de funcionament (1994).

TAULA 5. SERVEIS REALITZATS PER LA CAMBRA DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ DE BARCELONA. 1994

Projectes d'inversió analitzats	29
Expedients de sol·licitud tramitats pel Servei d'Assessorament Empresarial	37
Expedients avaluats	28
Expedients aprovats als quals s'han concedit subvencions	21
Ràtio d'èxit (sol·licituds tramitades/aprovades)	75%
Volum total de la inversió	1.085.000.000
Volum total de les subvencions concedides	179.500.000

Font: Servei d'Assessorament Empresarial, Cambra d'Indústria, Comerç i Navegació de Barcelona, juny 1995.

Per altra banda, el 1995 es posa en marxa un servei per controlar i assegurar els riscos comercials de les empreses. Aquest servei va ser requerit no solament per empreses espanyoles sinó també estrangeres (un 77% dels informes comercials pertanyen a empreses espanyoles i un 23% a empreses estrangeres).

En aquest context de modernització i d'adequació, les cambres catalanes han iniciat una estratègia de mancomunament de serveis a través d'una xarxa informàtica que permet que totes les empreses catalanes accedeixin en igualtat de preu i qualitat als serveis esmentats.

Malgrat aquest esforç de modernització que s'adreça especialment cap a la prestació de serveis –en la línia d'oferir incentius selectius als associats–, els pressupostos de les institucions camerals han anat minvant com es reflecteix en la taula 6 referida a la Cambra de Barcelona.

TAULA 6. EVOLUCIÓ DEL PRESSUPOST DE LA CAMBRA. (1992-1995)

	Milions de pessetes
1992	3.177,2
1993	2.997,7
1994	2.786,2
1995	2.418,5

Font: Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona. *Memòria d'activitats*, 1995, pàg. 30.

3.6.2 El Cercle d'Economia

Per completar la panoràmica de les organitzacions empresarials a Catalunya, cal fer esment a una organització –Círculo de Economía– creada el 1958 i no legalitzada com a associació fins al 1968[39]. Els seus impulsors –empresaris, però també acadèmics i professionals– van voler crear una organització que fos impulsora de la modernització de l'economia i de la societat, promovent, per exemple, la integració de l'Estat a la Comunitat Europea a través de debats i estudis.

La trajectòria d'aquesta organització es pot dividir en una primera etapa, que correspon al període que arriba fins a la instauració del règim democràtic-pluralista. En aquest període, l'organització va servir de plataforma per a l'exposició d'idees de renovació de la política i de l'economia, així com la participació d'alguns dels seus dirigents en els nous partits polítics. La segona etapa significa l'adaptació del Círculo de Economía a la nova situació política, esdevenint progressivament un punt de referència important en el debat dels principals temes econòmics que planteja la societat catalana i espanyola. En aquest sentit, és manifesta la voluntat d'incidir en l'opinió pública mitjançant conferències, jornades d'estudi i opinions puntuals sobre temes fonamentalment econòmics encara que amb transcendència política. En part, les seves funcions tenen una certa identificació amb els "laboratoris d'idees" *(think tanks)* anglosaxons, però amb tasques més vinculades a conjuntures concretes que a línies de recerca pròpies. En conseqüència, aquesta organització no es defineix com un grup de defensa d'uns interessos econòmics específics sinó que la seva voluntat d'influència és més genèrica.

L'estructura organitzativa es basa en les adhesions individuals, avalades per dos socis i que són aprovades per la Junta Directiva. A final de 1994, el nombre de socis se situava al voltant de 1.300[40] amb un predomini del món de l'empresa (empresaris i gestors), però també professionals i persones vinculades al món acadèmic. Per al desenvolupament de les seves activitats, el seu finançament prové de les quotes dels seus associats i de les aportacions de les entitats col·laboradores (empreses).

4. CONSIDERACIONS FINALS

El propòsit d'aquest informe ha estat oferir una panoràmica de l'associacionisme empresarial a Catalunya; a continuació destacarem algunes característiques d'aquest panorama associatiu per tal d'apuntar algunes tendències. També destacarem, finalment, algunes dificultats en l'estudi de l'associacionisme empresarial.

En primer lloc cal destacar la densitat de la xarxa associativa empresarial: prop de 300 associacions empresarials, sense tenir en compte les organitzacions de tipus comercial, tenen seu a Catalunya. Aquest fet s'explica per diferents factors. Per una banda, com ja hem destacat, Catalunya gaudeix d'una tradició associativa empresarial que no té equivalents a la resta de l'Estat espanyol; per altra banda l'estructura econòmica del país afavoreix el desenvolupament de l'associacionisme empresarial.

Aquesta densitat comporta que convisquin associacions amb tradició històrica (FTN, Gremi de Fabricants) amb associacions de nova creació (AEQT, AEC, etc.) que es relacionen amb activitats relativament recents. En aquest sentit és rellevant la proliferació d'associacions subsectorials que ofereixen serveis molt especialitzats (formació específica, assessorament tècnic i legislatiu) al marge dels serveis típicament patronals (negociació de convenis, resolució de conflictes laborals, assessorament fiscal) que assumeixen les organitzacions "cúpules".

Un factor que ha incidit en la creació recent d'aquest nou tipus d'associacions ha estat la integració de l'economia catalana en el mercat únic europeu. Aquestes noves associacions, que en alguns casos prenen la forma jurídica de societat anònima, desenvolupen una tasca orientada a influir en les instàncies decisionals (en els àmbits autonòmic, estatal i fins i tot europeu) per tal de controlar l'impacte de les regulacions sobre els seus interessos. Això comporta tenir contactes amb associacions homòlogues en altres nivells territorials ja que els processos regulatius tenen cada vegada menys un impacte territorialment delimitat i es decideixen, en conseqüència, cada vegada més a escala intergovernamental –incloent un nombre cada vegada més gran d'actors públics i privats.

Aquests fenòmens, relativament recents, afecten les organitzacions "cúpula" territorials que, atesa la seva naturalesa multisectorial, no poden especialitzar-se en aspectes concrets de l'activitat econòmica però continuen mantenint un estatus privilegiat en la representació institucional dels interessos empresarials. Això comporta, com han manifestat alguns càrrecs de les associacions de base, redefinir els vincles formals i informals entre les associacions de base i les associacions "cúpula" per tal de dur a terme una acció col·lectiva més eficaç.

En conseqüència, podem parlar d'una certa pluralitat en la representació dels interessos empresarials a Catalunya; aquesta pluralitat es manifesta, per exemple, a través del fenomen de la doble afiliació[39]. Com hem vist en l'estudi dels diferents sectors d'activitat, tot i que hi predominen les estructures federals, aquestes poden ser més o menys jerarquiques segons els sectors. Aquestes variacions no solament s'expliquen per l'existència d'una estructura organitzativa prèvia (que subsistia al marge dels sindicats verticals) sinó també per l'estructura econòmica i industrial del sector (desenvolupament de noves activitats, nous reptes comercials i productius per al sector).

Malgrat la dificultat de plantejar hipòtesis per a una anàlisi prospectiva, podem observar que l'evolució de l'associacionisme empresarial a Catalunya s'ha caracteritzat per un procés sostingut de diferenciació i d'especialització. Com ja hem indicat, aquests fenòmens s'expliquen tant per la major complexitat del teixit industrial/comercial, com també per una major complexitat de l'estructura de l'Administració. Aquests dos factors, que han condicionat l'evolució de l'associacionisme empresarial a Catalunya afecten tant la representativitat de les organitzacions (lògica de l'afiliació), com les seves estratègies de pressió (lògica de la influència).

Pel que fa al primer aspecte, sembla prou evident que el procés de diferenciació i d'especialització respon a la major pluralitat dels interessos empresarials a defensar per les organitzacions. Sembla per tant acomplir-se la premissa olsoniana, segons la qual la possibilitat d'aconseguir incentius selectius per als afiliats condiciona la pervivència de les organitzacions. En el cas concret de les organitzacions empresarials catalanes és significatiu l'esforç dut a terme per les associacions empresarials d'afiliació voluntària per tal d'aconseguir estructures més flexibles. En aquest sentit, el possible increment de costos d'estructura (*staff*, locals, personal administratiu) que pot comportar el redimensionament de les associacions empresarials ha estat solucionat de diferents formes, com ara la creació de societats anònimes[42] o el recurs a la subcontractació de serveis.

Aquests canvis estructurals relacionats amb la lògica de l'afiliació són més dificultosos, per raons òbvies, en el cas de les organitzacions camerals, tot i que també es pot apreciar un esforç en aquest sentit en els darrers anys. Les organitzacions camerals són plenament conscients d'aquesta limitació a l'hora de competir per un espai de representació empresarial[43].

També hem indicat que, pel que fa a la lògica de la influència, les associacions empresarials han anat orientant les seves estratègies de pressió cap a un major nombre d'interlocutors ja que els processos decisionals afecten diferents àmbits de l'Administració (des del comunitari fins al local).

En definitiva, tant pel que fa a la lògica de l'afiliació com pel que fa a la lògica de la influència, podem apuntar una tendència cap al pluralisme: es desenvolupen diferents models de representació dels interessos amb diferents vies d'accés a les instàncies decisionals. Aquesta tendència permet fer aflorar un debat sobre la representativitat de les organitzacions –que ja es va produir fa uns anys entre el FTN i SEFES i que actualment s'ha tornat a posar de manifest amb l'acord sobre la futura reforma laboral subscrit entre les patronals, els sindicats i el Govern[44]. Aquest debat pot semblar en principi el reflex d'una manca de cohesió entre el sector empresarial o d'una crisi organitzativa –diagnosi que també s'ha fet sovint en el cas del sindicalisme. Al nostre entendre, especialment pel que fa a l'associacionisme empresarial, la tendència al pluralisme és un reflex de la major complexitat del món empresarial i la conflictivitat –inherent al pluralisme– no és cap símptoma de crisi sinó d'adaptació a un nou entorn.

Finalment, volem concloure advertint sobre algunes dificultats a l'hora d'elaborar un informe sobre associacionisme empresarial. Al marge de les dificultats de tipus registral, que ja hem esmentat en les consideracions metodològiques, també hem de destacar les dificultats per aconseguir informació sobre el funcionament i el finançament de les associacions. Aquestes limitacions fan gairebé impossible, per exemple, una diagnosi sobre la representavitat d'aquestes organitzacions. Una forma d'aproximar-nos a l'activitat de les associacions empresarials és estudiar-ne accions en temes específics (processos regulatius); tanmateix, aquesta aproximació vàlida per estudiar l'acció col·lectiva d'un sector empresarial concret no és operativa per analitzar un fenomen més general i oferir una panoràmica més global sobre l'associacionisme empresarial.

NOTES

1 A partir dels anys vuitanta, es duran a terme força estudis des d'aproximacions neocorporatistes i/o neofuncionalistes. Quant a l'abast interpretatiu, aquests estudis han tingut un nivell meso (Rijnen, 1986; Solé, 1987) o macro (Schmitter, 1981).

2 La diferenciació intraassociativa fa referència al nombre relatiu d'organitzacions empresarials en un territori determinat, independentment del sector que representen, i permet copsar el nivell de descentralització vertical de la xarxa associativa; mentre que per diferenciació interassociativa s'entén el nombre d'organitzacions sectorials (subsectorials) per a un determinat nivell territorial; aquest indicador serviria per mesurar la descentralització horizontal (funcional) en l'organització dels interessos empresarials.

3 El fet que aquestes organitzacions apleguin diferents interessos per a un mateix àmbit territorial fa que també se les anomeni "cúpules" territorials.

4 Aquests criteris no sempre són tan clars, així, per exemple, l'associació PROFIBRA (que representa els interessos dels productors de fibres artificials) hauria de considerar-se per raons productives com una associació del sector químic, tanmateix, per raons econòmiques i comercials, la seva definició es relaciona més amb el sector tèxtil. També és possible, com veurem més endavant, que per a un mateix àmbit territorial hi hagi diferents cúpules territorials (FOMENT, PIMEC, AEI, SEFES a Catalunya) i (sub)sectorials (AIPC, CEP a Catalunya).

5 Per aquest motiu no hem volgut oferir les dades sobre afiliats que les diferents associacions presenten en les seves memòries.

6 Aquest fenomen és especialment rellevant en el cas de la doble afiliació a FTN (Foment del Treball Nacional) i PIMEC (Petita i Mitjana Empresa de Catalunya).

7 A partir de la publicació de la Llei 4/77, les associacions, es registren inicialment en les delegacions territorials del Ministeri de Treball. L'Estat de les autonomies farà que aquest registre sigui assumit a poc a poc pels repectius òrgans autonòmics en la mesura en què van assumint competències en la matèria. A Catalunya, l'organisme públic encarregat de registrar les organitzacions empresarials és el Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya (Direcció General de Relacions Laborals).

8 Alguns autors com C. Solé (1987) situen l'origen de l'associacionisme empresarial català l'any 1771, amb la constitució de la Comisión de Fábricas, antecedent del Foment del Treball Nacional.

9 Aquesta organització va paralitzar les seves activitats, més que desaparèixer, durant el període en què el franquisme obligava a representar els interessos empresarials de forma orgànica, a través dels sindicats verticals.

10 Vegeu X. Vidal-Folch (1990).

11 Significativament, la cúpula estatal estarà presidida pel president de Foment, Carles Ferrer Salat que cedeix la presidència de la cúpula catalana a Alfred Molinas.

12 Alfred Molinas fou president del FTN de 1978 a 1993; el substituí Antoni Algueró, que morí tres mesos després d'assumir el càrrec i actualment ocupa aquest càrrec Joan Rosell.

13 *Memòria Foment del Treball Nacional* 1988.

14 A. Molinas: "Del informe del Presidente. Consejo General Electoral. 19 diciembre, 1990". *Memòria Foment del Treball Nacional* 1990; pàg. 3.

15 Vegeu J. M. Aguar (1996).

16 *Memoria del Fomento del Trabajo Nacional* 1993; pàg. 15.

17 Vegeu J. M. Aguar. (1996).

18 Les dades provenen de la informació aportada pels respectius consells generals de l'entitat.

19 Vegeu *Horizonte Empresarial,* octubre 1978; pàg. 28.

20 "PIMEC dice que no va contra Fomento", *El Periódico de Catalunya;* 7 de juliol de 1990, pàg. 30.

21 Les dades ofertes per la PIMEC contrasten amb les dades de la premsa *(Avui,* 18 de gener de 1990, parla de 98 associacions i de 60.000 empreses).

22 SEFES, *Memòria anual;* 1987, pàg. 17.

23 SEFES, *Asamblea General Ordinaria 1990,* pàg. 17.

24 *El País,* "suplement Economía y Negocios", 24 d'abril de 1994, pàg. 24.

25 SEFES, *Memòria anual de 1987;* pàg. 27.

26 Aquestes relacions interproductives a nivell sectorial o subsectorial expliquen les estratègies d'integració vertical i horitzontal dels grups industrials (el sector químic seria paradigmàtic en aquest sentit).

27 La classificació dels sectors/subsectors d'activitat econòmica té una utilitat estadística; tots els Estats industrialitzats així com els organismes supraestatals (OCDE) disposen d'una classificació homologada (en el cas espanyol, la CNAE).
28 Lògicament aquestes associacions d'àmbit estatal són de tipus subsectorial. La cúpula sectorial, FEIQUE, té seu a Madrid, on està també registrada.
29 No disposem d'informació sobre els vincles de les associacions que no apareixen en l'esquema anterior però que han estat relacionades en el quadre anterior.
30 Com hem indicat en l'apartat metodològic, conceptes com ara "afiliació jeràrquica", "diferenciació interassociativa i intraassociativa" procedeixen d'autors neocorporatistes. Per a una utilització pràctica de l'intrumental neocorporatista vegeu la compilació de treballs realitzada per Solé, C. (1987).
31 Vegeu J. Molins (1992).
32 A diferència del que succeeix en sectors com el químic o l'agroalimentari.
33 C. Solé, *Corporatismo y diferenciación regional;* Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1987; pàg. 237.
34 La CIE està formada per vuit associacions empresarials que són cúpules estatals subsectorials.
35 En el primer cas la majoria de les empreses són petites i mitjanes, mentre que en el segon es tracta sovint de multinacionals.
36 Aquesta associació va funcionar en paral·lel amb els sindicats verticals i no es va refondre l'any 1977 (Llei d'associació sindical) com a patronal. Perviurà amb les diferents cúpules provincials que es varen registrar com a patronals l'any 1977.
37 Barcelona, Sabadell, Terrassa, Manresa, Tarragona, Reus, Tortosa, Valls, Girona, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Lleida i Tàrrega.
38 Vegeu J.M. Aguar, Tesi doctoral en curs sobre l'espai de representació d'interessos de les Cambres de Comerç. Departament de Ciència Política i Dret Públic, Universitat Autònoma de Barcelona.
39 I. Camí; F. Carulla (1983), pàg. 36.
40 Círculo de Economía. Activitats del curs 1993-1994.
41 Encara que sigui obvi, volem remarcar que aquest fenomen de la doble afiliació no es pot donar en el cas de les organitzacions sindicals.
42 Aquest seria el cas del sector agroalimentari, amb la creació de la societat "Bonmacor" que ofereix una infraestructura i uns serveis comuns per a una multiplicitat d'assessors subsectorials.
43 Respecte d'aquest tema concret, María José Aguar, del Departament de Ciència Política i Dret Públic de la UAB, està elaborant una tesi doctoral.
44 En efecte, abans de signar-se l'acord sobre la futura reforma laboral (CES, 28 d'abril de 1997) entre el sector empresarial ja s'havien posat de manifest importants discrepàncies. Primer va ser la PIMEC que va criticar l'acord assolit entre la CEOE i els sindicats (*La Vanguadia,* 10 d'abril de 1997); pocs dies després el FTN, a través del seu president Joan Rosell, també va criticar l'esmentat acord (*La Vanguardia,* 28 d'abril de 1996).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUAR, MARÍA JOSÉ (1996), "Las Cámaras de Comercio y las organizaciones empresariales de carácter voluntario como órganos consultivos de la Administración: análisis de la Cámara de Barcelona (1981-94) y FTN (1990-1994)" *II Congreso español de Ciencia Política y de la Administración*; Santiago de Compostela. Document fotocopiat.
- CAMI, IGNASI i CARULLA, FRANCESC (1983), *Cercle d'Economia, 1958-1983. Una trajectòria de modernització i convivència;* Barcelona, ed. L'Avenç.
- FLUVIÀ, M.; GUAL, J.; SOLÀ, J. (1991), *La indústria catalana en els anys noranta;* Barcelona, Ariel Economia/CIDEM.
- MOLINS, J.M. (1992), "Las organizaciones empresariales españolas ante el reto del mercado único". Ponència presentada al *I Congreso español de Sociología*; Madrid, Document fotocopiat.

- RIJNEN, H. (1986), "La industria química española" a *Papeles de Economía;* núm. 22.
- SCHMITTER, PH. (1981), "The Organization of Business Interest: A Research Design to Study the Associative Action of Business in Advanced Industrial Societies of Western Europe"; Berlin, International Institute of Management.
- SOLÉ, C. (1987), "El sistema asociativo empresarial en el sector textil español" a *Corporatismo y diferenciación regional;* Solé, C. comp. Madrid, Ministerio de Trabajo.
- VIDAL FOLCH, XAVIER (1990), "La patronal de la transició democràtica", *Revista L'Avenç;* núm. 38, pàg. 66-73.

MUTUALISME, COOPERACIÓ I FILANTROPIA

Sebastià Sarasa
Departament de Sociologia - Universitat Pompeu Fabra

Quina és la importància que té la societat civil a la prestació directa de serveis de benestar social? Els estudis recents solen parlar de l'existència d'un *tercer sector* o d'una *economia social*. El primer mot, més estès a la cultura anglosaxona, fa referència a totes les organitzacions privades sense afany de lucre. Aquestes entitats se situen dins un espai social diferent del de les empreses capitalistes i del de l'Estat. Sota aquesta concepció, s'inclouen fins i tot les organitzacions cíviques, però és dubtós que un sector tan important com les cooperatives pugui ésser inclòs, atès que, malgrat la seva peculiar estructura democràtica, persegueixen el lucre. A la Unió Europea, i per influència francesa, el mot més comú és el d'*economia social* per referir-se a totes les organitzacions privades que duen a terme una activitat econòmica orientada envers un objectiu social i que mantenen una estructura d'autogestió i participació democràtica personalista i no capitalista[1]; és a dir, que apliquen el principi d'"una persona un vot", independentment de la contribució de capital que cadascú hagi fet. Sota aquest epígraf encaixen molt bé les mutualitats i les cooperatives, però és més dubtós que puguin fer-ho les fundacions i certes institucions religioses. És per això que he triat no limitar-me a aquests conceptes i, a canvi, parlar de l'ajuda mútua, el cooperativisme i la filantropia civils com un tot que reflecteix, encara que imperfectament, la part de l'altruisme societari no assumida directament per les administracions públiques[2].

És un fet constatable que el desenvolupament d'aquests tipus d'entitats a Catalunya i Espanya en general està molt per sota la mitjana dels països de la Unió Europea. Les estimacions de l'economia social fetes per Eurostat d'ençà de 1986 mostren que la contribució de les empreses d'economia social a la renda nacional dels respectius països és superior al 40% a Alemanya, França i Holanda, i al voltant del 30% al Regne Unit, Irlanda, Luxemburg i Dinamarca. En l'extrem oposat, a Espanya, Portugal i Grècia no arriben al 10%[3]. Aquesta feblesa, tan pròpia de les societats civils de l'Europa meridional, es manifesta també a la societat catalana tot i les ràpides transformacions que s'hi estan produint els darrers anys.

Per tal de descriure l'estructura d'aquest espai de la societat civil catalana he dividit aquest capítol en quatre parts. Les dues primeres analitzen les transformacions de les formes més importants d'ajuda mútua privada: el mutualisme i el cooperativisme. La tercera part la dedico a la filantropia, tant la de les corporacions (fundacions, mecenatge i patrocini empresarial) com la que exerceixen els ciutadans mitjançant el voluntariat. Per últim, tractaré d'oferir una aproximació al lloc que ocupa la societat civil dins el sistema de benestar social català. Aquesta qüestió és de vital importància als nostres dies en què l'Estat de benestar és qüestionat per alguns a la vegada que es reivindica un major protagonisme de la societat civil en la gestió i provisió de benestar social.

1. EL MUTUALISME

El mutualisme català està als nostres dies representat per dues menes d'entitats: les mutualitats de previsió social i les mútues d'accidents del treball i malalties professionals. Hi ha també un grup molt ampli d'associacions que

sociològicament han de ser considerades d'ajuda mútua i que per tant s'haurien d'incloure en aquest apartat. No ho han estat per raons operatives donada l'extrema dificultat de trobar registres o dades quantitatives sobre la seva evolució. Es pot deduir una aproximació de les dades aportades sobre l'associacionisme relacionat amb serveis sociosanitaris dins el capítol d'aquest mateix llibre que tracta de les organitzacions civiques i la participació ciutadana.

Les *mútues d'accidents de treball i malalties professionals* són entitats a les quals s'associen els empresaris per prestar assistència sanitària i prestacions econòmiques als seus treballadors. Són entitats col·laboradores de la Seguretat Social que gestionen les primes d'accidents de treball i malalties professionals pagades per empresaris i treballadors a la Seguretat Social. Segons dades de 1993, a Espanya més d'un milió i mig d'empreses s'acollien a aquestes mútues, el que representa el 74% dels treballadors afiliats a la Seguretat Social. A Catalunya operen un total de 20 mútues que protegeixen 1.845.368 de treballadors, el 83% de tots els afiliats a la Seguretat Social, oferint-los els serveis de 160 centres d'atenció ambulatòria i 6 centres hospitalaris, una oferta que està concentrada majoritàriament a la província de Barcelona[4]. L'origen d'aquestes mútues rau en la necessitat de resoldre de manera mancomunada la responsabilitat dels patrons cap els treballadors en cas de mort o d'accident laboral. Una responsabilitat legal que fou assignada per la Llei d'accidents de treball de l'any 1900 i que molts empresaris afrontaren imitant les mútues patronals alemanyes i belgues del moment. Amb la Llei Matos de 1942 els empresaris foren obligats a assegurar-se, podent triar entre una companyia d'assegurances o una mútua patronal. Hi hagué un fort creixement de les mútues i, quan la Llei de bases de la Seguretat Social de 1966 integrà l'assegurança d'accidents de treball dins el sistema públic de previsió social, les mútues patronals foren les úniques entitats privades autoritzades a gestionar-la.

Dos fets són destacables durant els darrers anys: el procés de concentració que viu el sector i la major integració dins el sistema públic de seguretat social. De les 185 mútues que hi havia a Espanya l'any 1966, en quedaven 112 l'any 1989. En només sis anys el nombre de mútues es reduí a Espanya d'aquestes 112 a 41 l'any 1995, i menys de la meitat d'aquestes tenien autorització per actuar a tot el territori espanyol. Aquesta dràstica reducció de mútues ha estat fruit d'un procés d'integració via absorcions que no ha significat una reducció en el nombre de treballadors protegits. Ans al contrari, aquests han augmentat, a l'igual que ho ha fet el nombre d'empreses afiliades. Dues mútues, FREMAP i ASEPEYO, formen el gruix d'un sector en què cinc mútues agrupen més de la meitat de tots el treballadors protegits. Aquesta concentració s'ha fet notar també, encara que amb menys intensitat, a Catalunya.

El creixement del mutualisme empresarial probablement continuarà els propers anys mercès a les majors atribucions que li han estat transferides de la Seguretat Social. Des del Reglament del govern central de 1995, les mútues gestionen la incapacitat laboral temporal (IlT), la qual cosa suposarà, a més d'un control més ferm sobre el possible frau en les baixes mèdiques, un augment de recursos que en el futur poden ésser el doble dels actuals[5].

Les *mutualitats de previsió social,* per la seva banda, són ara objecte també d'una profunda transformació que apunta igualment cap a un procés de fusions i acords entre entitats, si bé amb un cert risc de mudar la seva natura solidària i redistributiva, sobretot entre generacions, per una de nova, més mercantil i reforçadora de les desigualtats originades per la lògica dels mercats. Si això passés, seria la mort definitiva d'una tradició solidària que nasqué a Catalunya amb el moviment obrer a la segona meitat del segle passat i que, sota el franquisme, esdevingué una manifestació marginal de l'altruisme societari, limitat bàsicament a certs sectors de classes mitjanes. En l'origen del mutualisme de previsió social català tingueren molt a veure les primeres societats de resistència obreres[6]. Inicialment les societats de resistència, les mutualitats de previsió social i les cooperatives eren part d'un tot associatiu amb una forta càrrega utòpica d'alliberament de la classe obrera. A final del segle passat el mutualisme català començà a coordinar-se amb la creació, l'any 1896, de la Unión y defensa de Montepíos de la Provincia de Barcelona y sus afueras. En aquell temps, les societats de "socors mutus i entitats mutuals" eren, junt amb les entitats d'esbarjo, les associacions de més importància quantitativa i qualitativa de Catalunya les primeres més esteses entre les classes populars i les segones entre les classes benestants[7]. Les societats de socors mutus havien estat, després de penoses lluites, legalitzades a Espanya l'any 1839, però sempre que estiguessin desvinculades dels gremis i dels grups religiosos. De fet era el reconeixement d'una realitat que havia sobreviscut a la dissolució dels gremis. Moltes confraries i germandats a ells vinculades continuaren exercint tasques de previsió social en cas de malaltia. El nou mutualisme s'especialitzà en la previsió sanitària, però cal dir que hi hagueren activitats de tota mena, des d'alguna mutualitat de protecció contra l'atur, com La Protectora

del Trabajo, creada a Olot el 1872[8], fins a una societat la finalitat de la qual era contribuir a pagar el cànon que alliberava els joves d'anar reclutats a la guerra d'Àfrica.

A començament del segle XX, però, el moviment mutualista i els sindicats obrers ja havien consolidat una distància ideològica important que els separava cada cop més. El primer, més pragmàtic, donà suport als treballs de la Comisión de Reformas Sociales primer, i de l'Instituto de Reformas Sociales després, per institucionalitzar a Espanya i Catalunya un sistema obligatori de previsió social. Els sindicats catalans, pel seu costat, fidels a les doctrines anarquistes, no hi col·laboraren i, malgrat que mai s'oposaren al mutualisme ni al cooperativisme, trobaren que aquestes vies eren pal·liatius en un sistema capitalista, sobretot per als sectors més benestants de les classes treballadores, però no foren considerades una estratègia vàlida per a l'alliberament de la classe obrera. De la rotunda força que el mutualisme va tenir a Catalunya, n'és una mostra el fet que, quan l'any 1904 l'Instituto de Reformas Sociales va fer el primer cens de mutualitats, Catalunya, amb un 10% del total d'habitants d'Espanya, concentrava la meitat de les mútues i mutualistes[9]. Els fracassos de promoure un sistema de previsió social voluntari feren reconèixer la feblesa de la societat civil per resoldre la "qüestió social" sense l'ajut de l'Estat. Raó per la qual, l'any 1919, l'Instituto de Reformas Sociales recomanà la creació d'un sistema d'assegurances obligatòries. Recomanació que no tindria una aplicació legislativa palpable fins a la II República.

A Catalunya, la Generalitat legislà l'any 1934[10] sobre les formes de mutualisme i cooperació de manera que es definia un sistema d'assegurances obligatòries que respectava el moviment mutualista. La força d'aquest ho feia assenyat, de manera que es preveia que qui estigués protegit per una mútua no estava obligat a subscriure cap assegurança addicional. Els principis que inspiraven aquesta llei haurien portat molt probablement cap a un sistema de benestar similar al vigent a països europeus com ara Alemanya i França, on entitats privades gestionen les assegurances de la Seguretat Social obligatòria. Tot i que aquesta llei inspirà en certa forma la Ley de Mutualidades franquista de 1941, el fet és que finalment s'imposà un sistema públic de previsió social obligatòria que deixà les mutualitats amb un paper residual. A Catalunya les funcions més rellevants del mutualisme se centraren en la previsió social dels professionals liberals i col·legiats no coberts per la Seguretat Social i, a diferència de la resta d'Espanya, en una xarxa relativament important d'assistència sanitària privada. La pervivència de les mutualitats fou possible per la manca d'un sistema de previsió social universal, la qual cosa deixava sense cobertura els treballadors per compte propi. Els treballadors autònoms no van tenir accés a la Seguretat Social fins a l'any 1960 i no va ser fins a 1980 que es va fer obligatòria l'assegurança de tots els treballadors per compte propi, incloent-hi els professionals liberals. Aquests podien, a partir d'aquell moment, afiliar-se a la Seguretat Social, però això no era una opció individual sinó corporativa. Era el col·legi corresponent qui decidia la forma d'assegurança dels seus professionals que estaven obligats a col·legiar-se. Si l'opció era una mutualitat, aquesta funcionava pel sistema de repartiment igual que la Seguretat Social, de manera que les quotes dels contribuents eren la font de recursos per pagar els beneficiaris. Les mutualitats avui existents foren creades en la seva major part a començament de segle i cobreixen les mateixes contingències que la Seguretat Social (jubilació, viduïtat, orfandat, invalidesa i assistència sanitària). Els seus afiliats ja no són però, membres de les classes treballadores. Dels 250.000 socis estimats a tot Espanya de les 21 mutualitats existents, la majoria són advocats, arquitectes, aparelladors, enginyers i, a Catalunya sobretot, metges[11].

Les successives legislacions del govern central de 1984 i 1995 han modificat radicalment el panorama mutualista català que ara tendeix a mercantilitzar-se com, encara que de manera desigual, en altres països europeus, sobretot de la Mediterrània[12]. La Ley de seguros de 1984 recollí algunes de las aspiracions del sector mutualista que havia estat inicialment marginat al moment de fer l'esborrany de la llei. La nova legislació obligà a canviar el sistema de repartiment pel de capitalització a manera com operen les companyies d'assegurances mercantils, la qual cosa ha suposat una reestructuració del sector i l'ha obligat a millorar-ne la solvència financera. Posteriorment la llei de 1995 ha suprimit el mutualisme obligatori i la doble cotització, de manera que el professional pot triar individualment si vol afiliar-se al Règim d'Autònoms de la Seguretat Social o a una mutualitat. Resultat d'ambdues lleis ha estat a més l'equiparació del tractament fiscal de les primes pagades a les mutualitats i a entitats privades lucratives, el tractament de les primes pagades a la Seguretat Social, l'autorització a les mutualitats a remunerar els seus càrrecs directius, als quals s'exigeix l'acreditació d'experiència gestora o credencials professionals i l'autorització a operar com a companyies d'assegurances i a gestionar fons de pensions, la qual cosa significa una autorització a diversificar l'oferta de productes.

El resultat ha estat una major professionalització i solvència del mutualisme de previsió social, però a la vegada

una identitat pròpia més difosa que tendeix a apropar-se a la de les empreses lucratives –una tendència que ja s'ha fet força evident en el cas de les entitats asseguradores d'assistència sanitària. El mutualisme sanitari ha tingut a Catalunya un desenvolupament excepcional si el comparem amb l'espanyol, però en els darrers anys tot apunta cap a una disminució del paper del mutualisme en benefici de les entitats lucratives. Segons les dades de la Direcció General de Recursos Sanitaris del Departament de Sanitat i Seguretat Social de la Generalitat, aproximadament un 23% de la població catalana té una assegurança sanitària privada. Aquesta xifra està estancada a causa de la disminució que ha tingut el nombre d'assegurats en entitats privades des de 1990 –un fet que pot atribuir-se en part a l'extensió universal de la cobertura sanitària pública, però que segurament tampoc és aliè a l'augment del preu de les primes d'assegurances i a les discriminacions contra els grups amb més risc de sinistralitat, ambdós factors atribuïbles en certa mesura al procés de reestructuració que s'ha seguit recentment al sector d'assistència sanitària privada, sigui aquesta lucrativa o mutualista.

El sector s'està desenvolupant a la cerca d'una clientela benestant en detriment del principi de solidaritat, atès que, es creia, era l'únic espai que li quedava amb el creixement de la Seguretat Social pública[13]. Des del moment que es va considerar que ja no tenia una funció social, s'abandonà el sistema de quotes úniques, independentment de l'edat o el sexe de l'assegurat, i es va autoritzar la liberalització de preus i de graus de cobertura, per la qual cosa es va produir un ferotge mercantilisme. S'ha trencat així la solidaritat entre grups amb diferents graus de sinistralitat i l'objectiu ara és aconseguir assegurar grups amb baix risc de sinistralitat i la conseqüent disminució dels grups amb més risc. D'altra banda, amb les expectatives obertes per les proclames en favor d'una privatització de la sanitat, un nou grup d'entitats asseguradores, mai preocupades per l'assistència sanitària, van introduir-se dins el sector adreçant-se cap als grups de població més joves. Moltes de les entitats tradicionals no han pogut resistir l'agressivitat comercial de les noves i han desaparegut i, les que han sobreviscut, s'han vist arrossegades cap a sistemes de primes diferenciades, mentre que les que no ho han fet veuen com els seus assegurats més joves fugen cap a altres entitats. El resultat ha estat una caça dels bons riscos amb fortes despeses de gestió que, paradoxalment, ha produït un encariment de les primes dels vells i a generalitzar la pràctica de fer participar l'assegurat en el cost de l'assistència i l'extensió de riscos exclosos de la cobertura, a la qual cosa s'ha d'afegir la facultat de rescissió de la pòlissa per part de l'asseguradora als assegurats amb excessiva sinistralitat. El cost de l'assistència ha pujat també per una altra raó associada a aquest nou mercantilisme. Les noves entitats han tractat de guanyar assegurats oferint una àmplia oferta de facultatius com a reclam publicitari. Les mútues més tradicionals tenien quadres facultatius remunerats pel sistema de capitalització, mentre que les noves han imposat el sistema de remuneració per acte mèdic, la qual cosa tendeix a augmentar el nombre d'actes mèdics i, en conseqüència, l'augment de la despesa. Malgrat els elevats costos, les noves entitats, per la seva potència financera, s'han permès els primers anys de mantenir primes baixes, assumint dèficits d'explotació que no podien assumir les altres. Aquest nou sistema dificulta que el sector pugui assolir un paper de major complementarietat en el sistema de benestar social català. El seus assegurats han tocat sostre i no sembla que pugui augmentar el seu nombre. Amb tot això el principi de solidaritat s'ha desfet i s'ha instal·lat la fi purament mercantil, alhora que, malauradament per a les mútues, aquestes han perdut quota de mercat davant les entitats lucratives[14].

2. EL COOPERATIVISME

Al segle XIX, l'origen del cooperativisme, com el del mutualisme i l'associacionisme en general, anà vinculat a la modernització de Catalunya. Foren les comarques més endarrerides al nord-oest del país on el cooperativisme tingué menys incidència. En els seus orígens, el cooperativisme català era sobretot de consum i agrari que es concentrava a Barcelona i les seves rodalies, encara que la seva incidència fou també notable a les comarques de Tarragona i de Girona. A la vetlla de la Guerra Civil el 60% dels municipis catalans havien tingut almenys una cooperativa en el seu terme[15]. Al voltant d'aquestes cooperatives es constituïren societats de socors mutus que ajudaven els cooperants en cas de malaltia, defunció, vellesa i invalidesa. Pot afirmar-se que aquestes entitats contribuïen de manera significativa a construir una nova consciència de comunitat entre els treballadors que omplia el vuit deixat pels sentiments de comunitat més tradicionals que l'avenç de la industrialització esmicolava. Aquesta comunitat de classe anava vinculada a un projecte de reforma social i es materialitzava en entitats de previsió social i de cooperació amb personalitat jurídica pròpia, però també en normes de convivència que reforçaven el sentiment de comunitat com ara l'obligació que tenien algunes cooperatives que tot cooperant havia de fer el torn de vetlla als socis malalts i difunts, i d'a-

companyar al cementiri el feretre dels difunts[16]. Com succeí també amb les mutualitats amb què el cooperativisme estava tan implicat, la radicalització creixent del moviment obrer acabà per distanciar aquest de les cooperatives. Quan al 1870 se celebrà el I Congrés Obrer de Barcelona, el triomf de les tesis dels partidaris de l'Associació Internacional del Treball (AIT) feu que el cooperativisme es veiés com un estri de solidaritat i de difondre la propaganda anarquista, però que com a camí de reforma era útil només per a una minoria d'obrers amb estalvis suficients per adquirir els béns necessaris per posar en marxa una cooperativa. A partir d'aquell moment, mutualisme, cooperativisme i sindicalisme iniciaren camins separats[17].

La voluntat de participació política era també forta, com ho demostra la ràpida creació d'associacions de segon ordre que tractaven d'articular una veu pública pel moviment. L'any 1899 es creà la Cambra Regional de Cooperatives de Catalunya i Balears arran de la celebració del Primer Congrés Català de Cooperativisme celebrat a Badalona davant el fracàs de celebrar-ne un d'Espanya, on el cooperativisme tenia menys força encara que n'era superior la producció intel·lectual a favor del moviment[18]. L'any 1918 aparegué la Federació de Cooperatives de Catalunya. L'acció pública a favor del cooperativisme començà amb la Reial Ordre 10/3/1885 que atorgà beneficis fiscals a les cooperatives. A Catalunya els pioners en el suport públic a les cooperatives foren l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona, que traspassaren les seves funcions a la Mancomunitat de Catalunya. Tanmateix, no es pot idealitzar el cooperativisme de l'època com un paradís solidari. L'egoisme de les cooperatives més poderoses a l'hora de compartir avantatges amb les petites impedí tot intent de col·laboració per fer compres en comú i establir pactes de compra-venda entre les cooperatives de consum i les cooperatives agràries. És un fet que durant els anys 20 el cooperativisme català era molt més dispers i particularista que el basc, on poques cooperatives tenien un nombre de socis similar al de totes les catalanes juntes[19].

En començar la Guerra Civil hi havia a Catalunya 280 cooperatives de consum, 540 d'agràries i una resta petita d'altres menes[20]. Acabada la Guerra, el cooperativisme català fortament implicat amb opcions polítiques d'esquerra, excepte un sector del cooperativisme agrari, fou objecte d'espoliació per part de les noves autoritats. Es confiscà el patrimoni de més de 200 cooperatives, les federacions foren dissoltes i les cooperatives sobrevivents hagueren de sotmetre's a la vigilància de l'Obra Sindical de Cooperación i de les Unions Territorials Provincials, els dirigents de les quals havien d'esser falangistes i sacerdots consiliaris nomenats pel bisbe. El clima de desmoralització, el mercat negre, l'estraperlo, la manca de democràcia i les conseqüents estafes, fraus i malversacions dels dirigents dugueren a la fallida de moltes cooperatives i a un desprestigi popular notable.

La recuperació de les llibertats a Catalunya significà un canvi important en el món del cooperativisme que recuperà la seva normalitat institucional a nivell internacional i que ha gaudit d'un cert suport polític i institucional[21]. L'any 1980 la Generalitat, encara provisional, impulsà la celebració d'unes Jornades sobre Cooperació a Catalunya. Al juny de 1981 es constituí la Federació de Cooperatives de Consumidors de Catalunya i tres anys més tard la Confederació de Cooperatives de Catalunya, que fou admesa a l'Aliança Cooperativa Internacional. Entre 1980 i 1985 la Generalitat ha creat la Direcció General de Cooperació, el Consell Superior de Cooperació i l'Institut per a la Promoció i la Formació de Cooperatives. En l'àmbit financer són moltes les cooperatives que perceben subvencions públiques. El paper, directe i indirecte, de les administracions públiques en la vertebració del sector és innegable, tant de les nacionals com les foràneies. Així els ajuts de la Unió Europea han contribuït al fet que, per exemple dins el sector de l'oli, s'hagin desenvolupat federacions que ajuden a tramitar els ajuts.

És difícil saber amb exactitud la importància que tenen les cooperatives en la generació d'ocupació a Catalunya. S'ha estimat que, per al conjunt de l'economia espanyola, les cooperatives generen ocupació per al 2,5% de la població assalariada, el 64% de la qual es concentra sobretot a Andalusia, País Basc, València i Catalunya –una xifra no massa elevada, si bé té al seu favor que les cooperatives de treball associat, junt amb les societats anònimes laborals, tendeixen a crear ocupació estable en major proporció que la resta d'empreses. En general es tracta d'empreses petites amb dificultats per posar en marxa processos de concentració i d'associació[22]. Dificultats que s'agreugen per l'heterogènia legislació vigent entre comunitats autònomes i govern central. Segons les estimacions fetes al *Libro Blanco de la Economía Social*[23], a Catalunya hi havia l'any 1990 al voltant d'un 13% del total de cooperatives existents a Espanya i un 10% del total de cooperatives agràries –una proporció inferior a la d'Andalusia amb un 23% i 20% respectivament[24]. A favor del cooperativisme català hi juga el fet que és el que més propensió presenta a constituir federacions en general i associacions empresarials de segon ordre entre les cooperatives agràries; la qual cosa apunta cap a una major predisposició del cooperativisme català a l'acció concertada.

TAULA 1. EVOLUCIÓ RECENT DEL NOMBRE DE COOPERATIVES I DE SOCIETATS ANÒNIMES LABORALS A CATALUNYA

Activitats	1989	1995
Treball associat	2.844	6.021
Agràries	554	628
Serveis	300	362
Habitatge	235	286
Ensenyament	302	257
Consum	235	240
Caixes rurals i de crèdit	13	4
Altres	1	3
Total	*4.496*	*7.801*
Cooperatives de segon grau	36	42
Societats anònimes laborals (SSAALL)	960	1.278

Font: Memòries del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, anys 1989 i 1995.

A la taula 1 podem veure l'evolució recent que ha seguit el nombre de cooperatives a Catalunya. Comparant aquestes dades amb el que sabem del cooperativisme català anterior a la Guerra Civil i durant el franquisme, es percep que el vell cooperativisme agrari i de consum que caracteritzà el moviment ha estat desbordat pel notable creixement d'altres tipus de cooperatives, especialment les de treball associat que són ara el gruix del cooperativisme.

El cooperativisme català ha mudat radicalment la seva natura. Això però no és degut a una causa única, atès que hi ha cooperatives de diferent mena que se sotmeten a lògiques diferents. Les cooperatives poden tenir un ampli ventall de finalitats i d'utilitats segons el grup social que en fa ús. Hi ha un cooperativisme de petits empresaris que l'utilitzen com una forma avantatjosa d'adquirir recursos per a la seva producció o de comercialitzar i distribuir els productes i serveis que ofereixen. És el cas, per exemple, de les cooperatives de transportistes, de taxistes i de pagesos. Una altra manifestació de cooperativisme és la de treball associat, dins la qual s'hauria d'incloure les societats anònimes laborals. Aquestes cooperatives les constitueixen treballadors que cerquen una forma més democràtica de treballar o, moltes vegades, una via de salvació del lloc de treball quan l'empresa fa fallida i ha de tancar. A aquestes formes de cooperació entre productors s'afegeixen les cooperatives d'estalvi i crèdit, de consum, habitatge i serveis, que ofereixen un accés a béns diversos de forma més barata o més acord amb les necessitats particulars de certs grups de ciutadans. A grans trets, però, hom pot dir que hi ha dues menes de cooperativisme. Un cooperativisme "per necessitat" el qual aplega, entre altres, aquells treballadors que trien la cooperativa com un mal menor davant l'amenaça de perdre el lloc de treball. Prop d'ells podríem situar els petits empresaris i consumidors que cerquen en les cooperatives una manera més avantatjosa d'assolir els seus interessos econòmics. Davant d'aquest cooperativisme n'hi ha un altre que es constitueix "per voluntat" i iniciativa dels treballadors. És per això que l'evolució del cooperativisme no depèn d'un únic factor, com pugui ésser la major o menor pervivència de valors cooperatius en una societat, sinó de circumstàncies particulars que puguin travessar grups de productors i consumidors a diferents sectors de l'economia.

El **cooperativisme agrari** aparegué per primer cop al camp de Tarragona com a mitjà de subministrar articles necessaris per al treball dels seus associats. Als nostres dies, el pes del cooperativisme és d'enorme importància per a l'agricultura catalana. Avui hi ha més de 600 cooperatives a les quals s'associen la major part de la pagesia i que canalitzen una bona part de la producció agrària catalana, encara que només controlen una petita part de la transformació i la comercialització. Cal destacar l'important paper que tenen les cooperatives en la formulació de la política agrària a Catalunya mitjançant les taules de concertació sectorials i generals en les quals participen el Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, els sindicats i la Federació de Cooperatives Agràries. L'any 1992, per suggeriment de la Federació, el Parlament acordà la reestructuració del sector promovent la coparticipació entre el sector i l'Administració per eixamplar la quota de mercat en la transformació i la comercialització i per dur a terme una reestructuració de plantilles[26].

Pel que fa a les **cooperatives de crèdit i caixes rurals** s'ha produït un procés d'absorcions que en només set anys ha reduït el seu nombre de 13 a 4 entitats, si bé cal considerar que la capacitat de les cooperatives per concedir crèdits és més gran que la representada només per les entitats cooperatives específicament dedicades a canalitzar recursos financers. Ja a començament de segle una bona part de les cooperatives agràries i de consum constituïren o funcionaren *de facto* com a caixes d'estalvis i, fins i tot, algunes arribaren a emetre moneda pròpia[27]. Segons dades presentades a les II Jornades de Cooperativisme, a principi dels anys vuitanta hi havia a Catalunya 120 cooperaratives amb secció de crèdit i es calculava que a 44 municipis l'única entitat financera existent era la secció de crèdit d'una cooperativa[28]. A judici d'alguns experts, però, aquestes cooperatives de crèdit mantenien unes condicions favorables als seus socis que eren lluny de les condicions del mercat financer

i que els feien assumir un elevat risc d'inestabilitat en el futur. D'aquestes n'hi havia amb seriosos problemes econòmics i en situació tan precària que des d'altres entitats del món cooperatiu es demanava la concentració en una sola cooperativa de crèdit que fos gestionada amb criteris més empresarials per tal de garantir les aportacions al capital social fetes pels cooperativistes[29]. Amb els anys moltes han estat absorbides per entitats financeres, especialment caixes.

L'altra pota important del vell cooperativisme, les **cooperatives de consum**, tenen avui una importància menor. En els seus orígens aquest tipus d'iniciatives dutes a terme majoritàriament per treballadors de la indústria, hagueren d'enfrontar-se amb l'oposició dels comerciants locals, els quals de vegades forçaven el tancament de les cooperatives[30]. Al llarg del període franquista les cooperatives de consum van anar perdent eficàcia per diverses raons. La situació d'espoliació i corrupció les afectà molt negativament, a l'igual que la manca de llibertats democràtiques que hagués possibilitat una millor supervivència davant els canvis que es produïren en el món de la distribució de béns de consum. Primer foren els economats que les grans empreses oferiren als seus treballadors. Després, ja en els anys setanta, l'entrada de capitals estrangers i de les grans superfícies en el sector de consum. L'intent de crear una gran cooperativa catalana de consum a l'estil d'Eroski al País Basc, no va reexir. Avui, el cooperativisme de consum té una presència molt feble a Catalunya. Cap de les sis cooperatives de consum més importants a Espanya que controlen al voltant de la meitat del total d'establiments, socis, empleats i vendes, és catalana[31]. Moltes de les cooperatives de consum existents abans de la Guerra han desaparegut i altres han acabat operant en règim de franquícia de grans cadenes de distribució alimentària.

Certament, a mesura que s'ha ensorrat el cooperativisme de consum de queviures, sembla que n'ha anat apareixent un de nou relacionat amb els **serveis personals** encara que amb força desigual. Al sector de l'ensenyament ha estat notable el desenvolupament[32] del cooperativisme si bé, a excepció d'Abacus –una cooperativa de consum de material escolar amb una important quota del mercat–, les cooperatives d'ensenyament han decaigut en haver assolit els seus objectius inicials: promoure una renovació pedagògica i catalana, que han estat assumits per l'escola pública[33]. En començar els anys noranta la majoria de cooperatives d'ensenyament, que ofertaven docència a 25.000 alumnes, havien deixat de ser de pares preocupats per l'educació dels seus fills i han estat substituïdes per cooperatives de treball associat orientades cap el manteniment dels llocs de treball[34]. Entre les cooperatives de consum de serveis personals que més destaquen al llarg d'aquest darrers vint anys, en figuren tres de consum de serveis sanitaris, serveis mèdics, la del Col·legi de Metges i la Societat Cooperativa d'Instal·lacions Assistencials Sanitàries. Aquesta darrera la més gran (170.000 socis) i propietària de l'Hospital de Barcelona. Contràriament al que fóra d'esperar en un moment de suposada crisi de l'Estat de benestar, el pes de les cooperatives que presten serveis personals és insignificant a Espanya[35]. La qual cosa no significa que siguin, potser, les associacions i les fundacions les que estiguin assumint aquesta funció de prestar serveis mitjançant entitats privades no lucratives; la manca de dades, però, no ha fet possible contrastar aquesta idea.

El **cooperativisme de treball associat** és avui el més nombrós i constitueix el gruix creixent de les cooperatives catalanes, sense comptar les societats anònimes laborals. Al moment de la Guerra Civil, aquest tipus de cooperativisme era minoritari. La seixantena d'entitats que existien llavors havien estat creades en la seva majoria arran de les facilitats impulsades per la Generalitat i el govern central republicà. Al llarg de la Guerra, aquest nombre augmentà fins a les 300, però seria una xifra enganyosa de la vitalitat cooperativa si tenim en compte que en gran part eren empreses que els seus amos oferien als treballadors a canvi que continuessin com a gerents. La diferència ideològica i d'interessos entre aquestes cooperatives i els sindicats es manifestà en l'oposició del cooperativisme a les col·lectivitzacions[36]. Als nostres dies, malgrat haver augmentat la importància del cooperativisme de treball associat, em sembla que el seu futur és incert. A diferència d'Andalusia i Extremadura, on aquesta mena de cooperatives ha crescut notablement a partir de persones aturades, a Catalunya el seu creixement és producte sobretot d'una estratègia defensiva dels treballadors d'empreses en crisi que tracten de mantenir els seus llocs de treball[37], la qual cosa fa intuir una demanda feble i un futur incert. Una mancança addicional d'aquest cooperativisme és la seva dificultat per assolir formes de coordinació i per crear cooperatives de segon grau que facilitin les economies d'escala[38].

El cooperativisme d'avui, doncs, té una natura diferent de la que tenia en els seus orígens. Nascut com a alternativa al capitalisme liberal, s'inspirà en els principis de Rochdale, que limiten l'interès que s'ha de pagar al capital, condiciona el retorn d'excedents a la proporció d'operacions realitzades i no al capital aportat, i estableix l'absoluta igualtat entre els socis que tenen la doble condició de soci i usuari. Fins als anys setanta, el cooperati-

visme català, com l'europeu en general, va sobreviure com a quelcom marginal entre l'Estat i l'empresa capitalista, útil només com a solució conjuntural a sectors econòmics en regressió[39]. D'ençà dels anys vuitanta, el cooperativisme és cridat junt amb les mutualitats, les associacions i les fundacions, a jugar un paper més destacat en la creació d'ocupació i en la prestació de serveis als ciutadans. Davant aquest repte, el cooperativisme afronta un greu dilema: mantenir els principis que l'identifiquen com una alternativa solidària enfront de l'individualisme i la lògica del capital, o abandonar, encara que sigui parcialment, els principis que, a judici d'alguns, impedeixen el creixement econòmic de les cooperatives. Un dilema que no és gens nou. Ja en el període de la Generalitat republicana, arran de la legislació que va promulgar-se, van polemitzar públicament aquestes dues posicions[40]. El cooperativisme d'inspiració més mercantil s'hi sentiria còmode amb l'abandó d'alguns dels principis de la Rochdale. Al seu parer, les cooperatives haurien d'ésser només un instrument per crear situacions d'avantatge patrimonial per als seus socis, els quals haurien de tenir plena llibertat per decidir el destí dels excedents, a la vegada que es proposa que les cooperatives de segon i tercer grau no estiguin sotmeses als principis de decisió democràtica que tenen les de primer grau[41].

Partidaris de la renovació i de l'abandó de certs principis han estat els autors del *Libro Blanco* del cooperativisme a Espanya els quals afirmen: "Este Informe sostiene la idea de que esos Principios Cooperativos, tal i como están formulados en la actualidad (...) obstaculizan el desarrollo [de la Economía Social] e impiden que desempeñe un papel protagonista en el nuevo escenario de relaciones económicas i sociales que se ha abierto en los paises desarrollados. (...) Aquellas reglas rochdalianas que plasmaban dichos valores en proyectos empresariales concretos están hoy tan obsoletas como el viejo sistema de capitalismo liberal en cuyo seno vieron la luz"[42]. Les raons en què se sustenta aital proposta fan referència als reptes que planteja la mundialització creixent de l'economia. D'una banda la creació d'un gran mercat mundial exigeix una major concentració de l'oferta, la qual cosa demana importants captacions de capital per dur a terme inversions en tecnologia i mercadotècnia. La capacitat de les cooperatives per captar capitals és, però, molt limitada si no eliminen les restriccions d'interès limitat al capital i l'excessiva atomització empresarial que pateixen. D'altra banda, la necessitat de renovació tecnològica empeny la intervenció del sector públic cap a la inversió en infraestructures vinculades al sistema productiu i a reduir les seves activitats directament productives o prestadores de serveis personals. En aquest context, les cooperatives, com tota l'anomenada economia social, són cridades a una major participació en la gestió i provisió directa de serveis de benestar social. Paradoxalment però, la inoperància dels principis de la Rochdale estaria obligant moltes cooperatives a abandonar-los *de facto* per tal de sobreviure, de tal manera que la seva pràctica s'estaria apropant cada cop més a la de les empreses capitalistes, perdent així una personalitat específica que les hauria de legitimar i permetre'ls mobilitzar recursos culturals i polítics inaccessibles a l'empresa capitalista.

És aquesta legitimitat la que no volen perdre els cooperativistes que es posicionen en els principis de l'Aliança Cooperativa Internacional i mantenen la necessitat d'un projecte social de defensa dels interessos de les classes treballadores i d'estendre el cooperativisme com un instrument de reforma social i de solidaritat. El cooperativisme català, doncs, viu una seriosa crisi d'identitat que es debat entre el *cooperativisme ideològic,* inspirat en principis morals d'arrels anarcosindicalistes i socialistes, i el *cooperativisme pragmàtic* més basat en la necessitat que tenen els seus socis de supervivència empresarial enfront dels desafiaments del nou ordre econòmic.

3. LA FILANTROPIA

A banda de les formes de solidaritat entre individus que s'associen per compartir riscos i obtenir economies d'escala a l'hora de solucionar les seves necessitats, hi ha una altra faceta de l'altruisme societari d'enorme interès: les donacions que diferents agents socials fan en benefici de terceres persones alienes als cercles més immediats d'amics i familiars. Allò que en la societat preindustrial s'anomenà beneficència, i que el pensament liberal de la Il·lustració en digué filantropia, és avui igualment present, encara que amb lògiques i estructura ben diferents.

Les donacions i les deixes unilaterals, sense remuneració a canvi, són de diferent mena. Poden ésser un patrimoni que se cedeix, uns diners que es donen, o una prestació directa de serveis personals. La valoració d'aquest fenomen és inestimable. Les relacions familiars i d'amistat, per exemple, són inimaginables sobre un bastiment despullat de donacions. L'esmerç, però, que els individus fan a la seva vida quotidiana a favor de persones alienes no es pot mesurar quan no és formalitzat, la qual cosa és el més freqüent. Una aproximació al nervi filantròpic d'un país la podem obtenir observant la seva part més formalitzada, això és, les donacions a terceres persones alienes

als cercles de relacions personals més immediats dels individus. Això és, la filantropia civil. Que pot ésser tant pública com privada.

La filantropia i la solidaritat públiques són part de l'essència de l'anomenat Estat de benestar, però aquest conviu sempre amb certs graus de solidaritat i filantropia privades que són el fonament de la societat civil. La distinció entre institucions filantròpiques i les que són d'ajuda mútua i cooperació no és gens fàcil. Hi ha entitats civils que són alhora d'ajuda mútua i d'ajuda a tercers, sense que sigui fàcil una discriminació operativa a partir de les dades dels registres oficials. Una selecció factible de les entitats registrades es pot fer segons la seva naturalesa jurídica. En aquest cas, la figura jurídica filantròpica per excel·lència és la fundació. Com a tal ja existia al Dret Romà i ha sobreviscut fins els nostres dies, si bé les seves funcions han canviat acomodant-se notablement a les peculiaritats històriques de cada moment.

Una altra mena de donacions formals en la nostra societat està constituït pel mecenatge i el patrocini. Exercit usualment pels centres de poder públics i privats, ha passat de ser una activitat de notables a una estratègia instrumental de les grans corporacions. D'altra banda, les classes més populars tenen també la seva expressió filantròpica formal amb les petites però quantioses contribucions en diners que fan a tots tipus d'organitzacions que tenen com objecte social una heterogènia gamma d'activitats, des del foment de la investigació mèdica, a la defensa de valors religiosos, polítics i culturals, passant per tota mena d'assistència a persones amb dificultats. Aquestes donacions no es fan exclusivament en diners. Un sector significatiu de la ciutadania dedica una part del seu temps lliure a la bona marxa de molts projectes socials. Aquesta forma de participació cívica és el que recentment ha passat a denominar-se "voluntariat social". Una aproximació a les fundacions, el mecenatge i el voluntariat social ens pot donar certa llum sobre la filantropia cívica a Catalunya.

Les fundacions catalanes han seguit uns avatars històrics molt semblants als d'altres països europeus, si bé agreujats pels efectes que tingué la dictadura franquista sobre la nostra societat civil. Les lleis liberals de la primera meitat del segle XIX, tan enemigues de les institucions de l'antic règim, afectaren desastrosament confraries, germandats, gremis i altres formes d'ajuda mútua. El dret d'associació fou per als obrers i republicans un objecte de reivindicació crucial pel qual hagueren de lluitar penosament al llarg de tot el segle XIX. El cop, però, fou mortal per a moltes fundacions benèfiques que havien sobreviscut durant segles. Malgrat que, de la segona meitat del segle XIX fins als anys vint, hi hagué un creixement de noves fundacions, la Guerra Civil primer i la Dictadura després, frenaren aquesta incipient expansió fins al moment en què les llibertats democràtiques foren de nou reconegudes[43]. En aquell moment, deixant de banda les fundacions de dret públic, el gruix de les fundacions privades catalanes per la seva importància econòmica i social estava format per les caixes d'estalvis i els *montepios*. La seva evolució és una mostra representativa de les transformacions del sector. Inicialment les caixes d'estalvis foren creades com una resposta dels empresaris catalans a la "qüestió social" que agitava la societat catalana. Qualificades com a entitats de beneficència particular, les caixes tractaven de promoure l'estalvi popular i oferir crèdits a baix interès. La seva influència en la Comissió de Reformes Socials, primer, i en l'Institut de Previsió Social després fou cabdal per a la promoció de les assegurances voluntàries contra els riscos que posteriorment assumiria la Seguretat Social. Moment a partir del qual les caixes, a l'igual que les mutualitats de previsió social, perdrien rellevància en la cobertura de riscos de les classes populars. No obstant això, l'Obra Social de les Caixes mantingué un lloc destacat en la filantropia privada de caràcter assistencial fins que el desenvolupament del sector públic d'una banda, i la conversió de les caixes en entitats més pròpiament financeres que benèfiques, han reduït la seva rellevància en el camp de l'assistència sociosanitària. La Fundació de La Caixa, per exemple, és avui una de les fundacions més importants d'Europa, si bé la seva activitat s'ha capgirat més cap a activitats culturals que no assistencials. Una tendència que és comuna al conjunt de les caixes, per bé que és més acusada com més gran és la caixa considerada[44] i, segons dades de l'any 1993, una mica més forta a Catalunya que a la resta d'Espanya[45]. Aquesta opció cap a serveis culturals respon a criteris que són comuns a la resta de fundacions i al mecenatge empresarial. Això és, les elevades càrregues financeres que suposen els serveis sociosanitaris, l'assumpció creixent d'aquestes despeses per part del sector públic, la major rendibilitat publicitària dels serveis culturals de cara a una clientela benestant i amb capacitat d'estalvi i consum molt superior a l'existent quan les caixes foren creades.

Pel que fa al conjunt de les fundacions privades catalanes[46], l'expansió de les activitats culturals és igualment notòria. L'any 1983, un total de 529 fundacions catalanes foren transferides a la Generalitat. En la seva majoria eren fundacions beneficoassistencials, algunes de les quals van extingir-se perquè la seva rendibilitat era tan baixa que els impedia dur a terme les seves finalitats.

TAULA 2. NOMBRE DE FUNDACIONS SEGONS FINALITAT SOCIAL

	1983		1986		1995*	
	nom.	%	nom.	%	nom.	%
Beneficoassistencials	142	56,1	199	48,2	298	33,8
Culturals**	54	21,3	113	27,4	453	51,4
Docents	57	22,5	101	24,4	131	14,8
Total	253	100,0	413	100,0	882	100,0

* Deduïdes les fundacions extingides. ** Inclou les fundacions amb "fins científics".
Font: Dades de 1983 i 1986. "Cinc anys de fundacions privades catalanes". Dept. de Justícia. Dades de 1995. *Justidata* núm. 11.

Prop de 200 fundacions més van donar-se de baixa del registre perquè no s'ajustaven als requisits de la nova legislació. Comptabilitzant baixes, extincions i noves altes, l'any 1986 quedaren 413 fundacions, la meitat de les quals eren de caràcter beneficoassistencial. Com es pot veure a les taules 2 a 4, d'ençà de 1986, aquest tipus de fundacions, malgrat haver crescut en nombre, han reduït notablement el seu pes a causa de l'accelerat creixement de les fundacions culturals. Tot i que les fundacions relacionades amb serveis sociosanitaris encara representen un terç del total, la seva contribució econòmica al benestar social no es pot magnificar. Gairebé el 70% de la despesa d'aquestes fundacions provenen de subvencions públiques. Una situació que contrasta amb l'origen del finançament de les fundacions culturals que és, majoritàriament, obtingut dels capitals i activitats de les pròpies fundacions. En conjunt, l'autofinançament de les fundacions ha decaigut d'un 62% al 43%. Això ens fa concloure que hi ha dues menes de fundacions. Les més relacionades amb el benestar social que són sostingudes des de les administracions públiques, i les de caire cultural que, creixent a un ritme més elevat, les sostenen la iniciativa privada i els mercats culturals.

Aquesta major adaptació i dependència de les fundacions a la lògica mercantil les apropa més a la lògica del mecenatge i el patrocini empresarial, molt determinada per les estratègies i servituds publicitàries de les grans empreses, sobretot financeres. La creixent vinculació de les fundacions, el mecenatge i el patrocini a les grans corporacions és un fet internacional. Les importants quantitats de recursos necessaris per promoure aquest tipus d'activitats junt amb les exigències publicitàries a què estan subordinades, al meu entendre, per sobre de qualsevol criteri de necessitat social[47], fan que tant el mecenatge com el patrocini empresarial estiguin només a l'abast de les grans empreses, de les quals certament, Catalunya no va massa sobrada. Això no treu que, malgrat l'absència de dades acurades sobre la importància del mecenatge i del patrocini empresarials a Catalunya, aquests sembla que han augmentat notablement els darrers vint anys a tot Espanya[48].

Així doncs, és perceptible un augment destacat de la filantropia privada que es canalitza via fundacions, mecenatge i associacions cíviques[49]. Pel que fa al voluntariat social no sembla que es pugui parlar d'un augment tan destacat. Així, una enquesta recent sobre el voluntariat de tota mena a Catalunya, és a dir incloent-hi no solament el voluntariat social sinó tot tipus de treball no remunerat a favor d'una organització, estima que al voltant d'un 10% dels catalans majors de 16 anys fan treball no remunerat a partits, sindicats, entitats religioses i organitzacions civils en general[50]. D'aquests voluntaris, el grup majoritari, un 37% dels enquestats que afirmaven realitzar aquest tipus d'activitat, es dedica a col·laborar

TAULA 3. PRESSUPOST ECONÒMIC DE LES FUNDACIONS CATALANES

	1985		1993	
	milions ptes.	%	milions ptes.	%
Beneficoassistencials	20.300	80,2	104.326	65,4
Culturals	3.400	13,4	41.812	26,2
Docents	1.600	6,3	13.282	8,3
Total	25.300	100,0	159.420	100,0

Font: Dades de 1985 a "Cinc anys de fundacions privades catalanes". Dept. de Justícia. Dades de 1993 (*Justidata* núm. 11).

TAULA 4. PERCENTATGES D'AUTOFINANÇAMENT DE LES FUNDACIONS CATALANES

	1990	1993
Beneficoassistencials	48,4	31,0
Culturals	92,8	86,7
Docents	73,8	56,8
Científiques	58,9	34,2
Total	62,3	43,7

Font: Departament de Justícia, *Justidata* núm. 11, 1995.

amb organitzacions assistencials relacionades amb la salut, la pobresa o la gent gran. És sorprenent però, que segons les enquestes, i malgrat la usual creença en l'elevada disposició cívica dels catalans, aquesta sigui menor que la presentada per al conjunt dels espanyols i extremament baixa si la comparem amb les mitjanes europees. A Europa, la proporció de ciutadans que havien fet de voluntaris al llarg de l'any 1994 oscil·la entre més del 35% a països com Suècia i Holanda i el 12% d'Eslovàquia, la xifra més baixa de la mostra de països seleccionats en l'enquesta[51] –tot i així una mica superior a la catalana. Aquesta disposició al voluntariat és inferior fins i tot a la del conjunt d'Espanya, que ha decaigut espectacularment al llarg dels anys 80[52]. Malgrat que no hi ha dades disponibles del voluntariat a Catalunya als inicis dels anys 80, res no fa pensar que l'evolució seguida no hagi estat diferent a la davallada del conjunt espanyol. Sembla que voluntariat i participació cívica segueixen moviments similars i, almenys pel que fa als nivells d'associacionisme, a Catalunya es confirma també aquesta disminució per al mateix període de temps[53].

La disposició dels catalans a fer de voluntaris segueix patrons socials molt similars als de la disposició a associar-se a entitats civils. Com a arreu d'Europa, el voluntariat augmenta a mesura que es puja l'escala d'estatus ocupacional, però té peculiaritats pròpies respecte a variables socials que en l'àmbit europeu no semblen tenir uns efectes homogenis. Així la propensió al voluntariat sembla una mica més gran entre els habitants de grans ciutats, mentre que a molts països europeus la correlació és inversa, i en el grup d'edat comprès entre els 25 i 44 anys. Quant a les influències ideològiques i religioses, a Catalunya els voluntaris semblen reclutar-se amb més facilitat entre els que s'autoposicionen políticament de dretes i centre dreta que entre els que es diuen d'esquerres. De la mateixa manera, els qui atorguen més importància a Déu dins la seva pròpia vida semblen més disposats a fer treball no remunerat. La interpretació d'aquestes dades no és del tot fàcil, fora de les variables estatus ocupacional i religiositat, totes les altres tenen comportaments heterogenis a diferents països. D'altra banda, l'absència d'estudis en profunditat sobre el voluntariat al nostre país, en fan molt difícil una interpretació fiable. Sabem, però, que entre les motivacions verbalitzades pels enquestats són del tot majoritàries les relacionades amb les actituds altruistes d'ajuda a tercers, els principis solidaris i la pròpia satisfacció personal per les activitats realitzades i les relacions socials a què donen accés, que no pas per raons instrumentals d'obtenir una formació professional o un accés a un lloc de treball.

4. LA SOCIETAT CIVIL I EL SISTEMA CATALÀ DE BENESTAR SOCIAL

El sistema de benestar social és quelcom molt més complex que els serveis socials, educatius i sanitaris i les transferències en metàl·lic ofertes per les administracions públiques. Les oportunitats vitals d'un individu estan molt condicionades pel lloc que ocupa a l'estructura social del país, però en cas de necessitat és el seu entorn més immediat, la família sobretot, el principal recurs. Aquest entorn immediat es pot veure reforçat o no per l'actuació pública, però també per les actuacions dels agents socials privats. Fins ara hem vist l'evolució que han seguit a Catalunya certes institucions civils que canalitzen l'altruisme societari. Ara és el moment d'avaluar quin pes tenen en el conjunt del sistema de benestar social. Amb aquesta finalitat he triat tres pilars fonamentals sobre els quals se sustenta la prestació de serveis personals que poden contribuir a la reducció de desigualtats: la sanitat, l'ensenyament i els serveis socials.

4.1 Sanitat

L'oferta sanitària privada sense afany de lucre està formada per les mútues d'accidents, les mutualitats de previsió social, les cooperatives de metges i una xarxa de serveis hospitalaris i extrahospitalaris gestionada per fundacions, mútues d'assistència sanitària, patronats amb participació pública i la Creu Roja.

Quant a serveis hospitalaris, l'oferta actual de llits està més o menys dividida a parts iguals entre el sector públic i el privat, si bé la majoria del sector privat és d'iniciativa social. Així, la despesa gestionada per organitzacions d'iniciativa social (Creu Roja, fundacions, mútues i l'Església) representa el 33,7% de la despesa total a Catalunya, mentre que el conjunt del sector privat arriba al 46%. Malgrat que els centres públics ofereixen només el 40% dels llits hospitalaris, s'ha de tenir en compte, però, que dels llits oferts pel sector privat només un 15% corresponen a centres no concertats. El sector privat està doncs subvencionat pel sector públic i tendeix a concentrar-se en l'atenció de llarga estada i en l'atenció psiquiàtrica, cap d'elles oferta pels centres de l'ICS. Pel que fa als equipaments extrahospitalaris, l'oferta està igualment dividida a parts iguals entre sector públic i privat. A diferència dels serveis hospitalaris, nogensmenys, els centres de les mútues, Creu Roja, Església i fundacions representen només un 15% del total de centres, essent la iniciativa mercantil majoritària dins l'oferta privada[54].

TAULA 5. PROPORCIÓ D'ALUMNES DE PRIMÀRIA I SECUNDÀRIA MATRICULATS A CENTRES PRIVATS SOBRE EL TOTAL D'ALUMNES. CURS 1994-1995. (En milers de matriculats)

	Espanya			Catalunya		
Tipus d'ensenyament	total	privats	%	total	privats	%
Infantil i preescolar	1.090	363	33,3	205	95	46,5
Primària	2.352	814	34,6	320	148	46,2
EGB	1.704	561	32,9	229	103	45,1
Batxillerat	1.798	439	24,4	240	76	31,8
Formació professional	841	244	29,1	162	65	40,2

Font: *Estadística de la Enseñanza en España. 1994-95. Datos avance i evolución del alumnado.* Madrid: Ministerio de Educación i Ciencia, 1995.

Quant a les assegurances sanitàries privades, a Catalunya hi ha 69 entitats d'assegurances lliures (companyies d'assegurances, cooperatives, mútues i entitats de previsió social) que cobreixen el 23% de la població catalana amb serveis complementaris als oferts pel sector públic; si bé el sector té avui el nombre d'assegurats més baix dels darrers set anys i ha duplicat el cost mitjà de les seves primes[55]. D'aquestes 69 entitats amb afany de lucre i sense, només 21 superen els 10.000 afiliats i només cinc entitats concentren quasi el 50% dels afiliats[56].

Cal concloure, doncs, que la iniciativa social en el sector sanitari català depèn del suport, molt actiu, de les administracions públiques. La pèrdua de mercat per part de les mutualitats de previsió social quan han hagut de fer front a la concurrència de les empreses mercantils i el paper del finançament públic en els serveis hospitalaris en són un bon exemple. És més, ni aquest finançament garanteix sempre la solvència del sector, com ho demostra el cas de la Quinta de Salut L'aliança. Aquesta mutualitat d'assistència sanitària, pionera del mutualisme català i que concentra al 64% dels mutualistes catalans té una difícil situació financera malgrat el constant esforç del govern de la Generalitat per salvar-la.

4.2 Ensenyament

Amb les dades públiques disponibles es fa difícil avaluar el pes que la iniciativa social té en l'oferta privada de places escolars, raó per la qual em limitaré a oferir dades per al conjunt dels centres privats. Un fet destacable és el pes relatiu superior que tenen els centres privats a Catalunya si els comparem amb el conjunt espanyol (vegeu la taula 5).

Si prenem com a referència el curs 1993-94, els centres d'ensenyament privats escolaritzaven el 43% de tots els infants i estudiants no universitaris de Catalunya. La presència del sector privat és més important a l'ensenyament preescolar, a primària i a educació especial. En aquesta darrera l'oferta privada de places és superior a la del sector públic. En secundària és una mica menor (36%), essent a la formació professional on més incideix (40%) i a l'ESO on té una presència més minsa (25%), el que potser és una mostra del poc entusiasme del sector privat davant la reforma de la LOGSE[57]. El principal ofertor de places privades és, sens dubte, l'Església catòlica. Això, però, no ens ha de fer oblidar que, avui, hi ha a Catalunya una oferta privada i laica molt nombrosa. A la província de Barcelona, on de fet es concentra el gruix de l'oferta privada, el nombre d'alumnes matriculats a centres privats es reparteix quasi a parts iguals entre centres confessionals i laics[58]. Quant a finançament, gran part d'aquest sector privat difícilment sobreviuria, crec jo, si no fos per les quantioses subvencions públiques rebudes via concertació amb la Generalitat.

D'altra banda, el pes de les universitats privades és encara insignificant malgrat que és molt probable que augmentin la seva presència, com també és previsible que hagi d'augmentar el nombre d'institucions privades no lucratives dedicades a la recerca i a la generació d'opinió pública entorn de qüestions científiques, així com al seguiment i teorització de polítiques públiques. L'augment que s'està produint en el nombre de fundacions privades amb finalitats docents i de recerca apunten cap a aquesta direcció[59]. Cal destacar, però, que les entitats filantròpiques catalanes dedicades a estudiar i divulgar qüestions relacionades amb el benestar social es troben en una clara inferioritat de condicions si les comparem amb les d'altres països dels nord d'Europa o amb els Estats Units de l'Amèrica del Nord. S'ha de ressaltar l'important paper jugat per certes entitats com Caritas i els seus estudis sobre la pobresa, o la promoció d'estudis socials que fan fundacions com la Jaume Bofill o La Caixa. En cap cas, però, és comparable la funció d'aquestes entitats amb les equivalents als països esmentats[60].

4.3 Serveis socials

El panorama dels serveis socials a Catalunya mostra una forta presència de la iniciativa social que, en certs àmbits d'actuació, és majoritària. Del total d'establiments de serveis socials que hi ha a Catalunya quasi la meitat són propietat d'entitats d'iniciativa social, mentre que les empreses mercantils tenen una presència menor (vegeu la taula 6). Una iniciativa social heterogènia i nombrosa que sobrepassa, quant a nombre d'establiments, la tradicional oferta institucional de l'Església catòlica, de les Caixes i de la Creu Roja.

TAULA 6. QUALIFICACIÓ I NATURALESA JURÍDICA DE LES ENTITATS

	Nombre d'establiments de serveis socials	%
Entitats públiques	1.187	34,9
Entitats d'iniciativa social	1.674	48,2
Creu Roja	146	4,3
Caixes d'estalvi	43	1,3
Institucions religioses	323	9,5
Privades sense afany de lucre	1.128	33,1
Entitats amb afany de lucre	576	16,9

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Registre d'Entitats del Departament de Benestar Social.

A grans trets, podria dir-se que hi ha una divisió de funcions entre els diferents tipus d'entitats. Les empreses mercantils es concentren sobretot en la provisió de serveis on és possible trobar una demanda solvent. Això vol dir bàsicament residències per a vells. El sector públic és predominant en els serveis socials de caire genèric per a tota la població, mentre que la iniciativa social ofereix serveis molt diversificats i més especialitzats que els públics (vegeu la taula 7).

TAULA 7. POBLACIÓ DESTINATÀRIA DELS SERVEIS

	Nombre d'entitats públiques	Nombre d'entitats d'iniciativa social	Nombre d'entitats d'iniciativa mercantil
Tota la població	327	28	0
Discapacitats	10	394	1
Vells	24	637	438
Infància i joventut	2	115	1
Drogodependències	1	66	4
Programes especials	5	191	23
Diversa	140	243	11
Total d'entitats	509	1.674	478

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Registre d'Entitats del Departament de Benestar Social

Més significatiu, però, que el nombre d'entitats i establiments és l'oferta de places disponibles i les relacions entre administracions públiques i entitats d'iniciativa social. Segons las dades del Departament de Benestar Social , l'oferta segons la població a qui es dirigeixen els programes és la següent: dels programes adreçats a infància, adolescència i joventut, la iniciativa social ofereix quasi el 40% de les places disponibles a tot tipus de centres. Xifra que en el cas dels centres residencials arriba al 68%. La iniciativa social és majoritària entre els centres que ofereixen serveis per a tota mena de discapacitats, mentre que només un terç del total de places dels casals i les residències per a vells són d'entitats sense afany de lucre. La iniciativa social és majoritària també en l'oferta de programes especials de menjadors i albergs, d'atenció a drogodependents i a malalts infectats per la SIDA. Podem concloure així que, en el sistema català de serveis socials, el pes de l'altruisme i la filantropia privat és crucial i, quasi podríem dir, l'únic existent per atendre els discapacitats, els drogoaddictes, els malalts de SIDA, els rodamons i d'altres persones sense recursos. Una altra qüestió és si aquesta oferta seria possible sense el suport econòmic de les autoritats públiques. Segons estimacions fetes l'any 1991 per l'Institut d'Estadística de Catalunya[9], la contribució financera que fa la iniciativa social als serveis socials és insignificant. La part més voluminosa del conjunt de recursos financers aportats es concentra en les residències de vells (el 60% de tota l'aportació financera de la iniciativa social), però això no representa ni un 4% del volum de despesa d'aquest tipus de residències. El que la iniciativa social aporta a les residències i centres ocupacionals per als discapacitats i als centres d'integració social d'infància no arriba ni al 3%. La seva contribució relativa més alta es dóna a les llars-residència per a discapacitats, i no arriba al 9%. De fet, les subvencions públiques a aquests centres privats són una bona part de la despesa del Departament de Benestar Social. Segons la *Memòria* d'aquest Departament, les subvencions i transferències als centres per a infants i adolescents representen més del 60% del pressupost gastat en serveis d'aquest programa, xifra similar a la dels programes per a discapacitats, drogoaddictes i malalts de SIDA. Només en els serveis d'atenció als vells aquesta proporció és sensiblement inferior[10]. Aquestes transferències són el resultat d'una política de subvencions, concerts i convenis que, en els darrers anys, s'estan complementant amb la cessió de la gestió d'alguns equipaments públics a la iniciativa social una opció política que ha possibilitat la consolidació i el creixement de les entitats no lucratives, clar exemple de com l'Estat i la societat civil lluny d'ésser antagònics poden actuar de forma complementària. Dit d'una altra manera, un exemple de com la

societat civil pot prosperar amb el desenvolupament de l'Estat de benestar.

5. CONCLUSIONS: DILEMES DE FUTUR

Contra el que hom podria suposar, l'augment de la responsabilitat pública en els afers de benestar social ha enfortit el pes de la societat civil en la prestació de serveis. Tot contradient el que solen afirmar molts ideòlegs del liberalisme més insolidari, el creixement que han tingut els serveis públics a Catalunya per augmentar el benestar social a nivells més propers als de la Unió Europea ha anat acompanyat d'un creixement significatiu d'entitats privades prestadores de serveis de benestar. Els esforços per augmentar l'accés de la població a la previsió social i als serveis sanitaris, educatius i socials públics ha suposat que mútues, fundacions, escoles, hospitals i tota mena d'entitats privades de serveis socials hagin reforçat el seu paper a la societat catalana. Si una cosa ha fet el sector públic és intentar consolidar aquesta oferta privada i estendre els serveis públics enllà on el sector privat ha mostrat la seva limitació per asumir més responsabilitats. Això no significa, ni molt menys, que el sector privat no pateixi una molt seriosa transformació les conseqüències de la qual són diferents segons la mena d'institucions de què es tracti.

En acabar-se la dictadura franquista, Catalunya no solament tenia uns serveis públics molt deficients i escadussers, sinó que les seves cooperatives, fundacions, mutualitats, escoles i hospitals privats, fora d'algunes excepcions, no tenien nivells de qualitat i solvència comparables als comuns a l'Europa més desenvolupada. Nogensmeyns, bona part d'aquesta mena d'entitats eren a Catalunya més fortes que a la resta d'Espanya. Les autoritats públiques, lluny de fer taula rasa d'aquest passat heretat, van propiciar una reordenació del sector que el fes sobreviure als reptes que es derivaven del procés d'integració europea. Dos d'aquests reptes eren especialment importants. Primer, com ha passat amb Grècia i Portugal, els altres estats meridionals que van ingressar a la Comunitat Econòmica Europea al mateix temps que Espanya, calia esmerçar una major proporció de la renda nacional a serveis de benestar social per tractar d'adequar-los als nivells europeus. Hom podia triar entre ignorar l'oferta privada i esmerçar una quantitat enorme de recursos en el sector públic, o bé, seguint corrents ideològics neoliberals que ja empenyen amb força des del món anglosaxó, el fet de transferir a la societat civil el màxim de responsabilitats. Tant l'una com l'altra, aquestes opcions extremes plantejaven serioses dificultats. D'una banda, el sector públic estava ancorat en uns vicis i ineficiències que s'havien conreat sota la dictadura franquista i que no eren fàcils de redreçar sense greus conflictes polítics. Per l'altra banda, la societat civil, tant de temps corrompuda i capdisminuïda per la dictadura, no estava en condicions d'assumir de cop aquest esforç, ni l'opinió pública ho hauria acceptat atès que la majoria dels partits eren clarament partidaris d'uns serveis públics gestionats i proveïts per una administració pública democràtica. Davant aquest dilema, les autoritats públiques han anat prenent decisions el resultat de les quals ha estat un augment tant dels serveis de titularitat pública com dels privats. Govern central, Generalitat i corporacions locals han estès els drets socials a la sanitat, l'ensenyament i els serveis socials a la vegada que augmentaven l'eficiència dels serveis públics amb un control més ferm de la funció pública i una major racionalització dels serveis. Al mateix temps, diverses iniciatives legislatives al Parlament de Catalunya i les Corts, junt amb una decidida política de subvencions, han tractat d'adequar mutualitats, fundacions i cooperatives a un futur immediat de major concurrència amb entitats similars europees a la vegada que s'ha promocionat la col·laboració del sector no lucratiu en la gestió dels serveis públics.

El resultat, però, es força desigual. Així, dins el món del mutualisme hom pot detectar dos camins diferents malgrat que hi ha un procés comú de fusions i concentració empresarial. Les mútues patronals han augmentat notòriament la seva corresponsabilitat en la gestió de la Seguretat Social i els seus recursos futurs i solidesa financera creixeran segurament. Les mutualitats de previsió social, però, han iniciat un camí d'apropament cap a la lògica mercantil de les companyies d'assegurances que, fins ara, no sembla que els donés un bon resultat en termes de quota de mercat. Aquest desplaçament de la dimensió comunitària en benefici d'un tarannà més mercantil sembla ser quelcom que no només afecta aquesta mena de mutualitats, sinó que està present a bona part del sector. El cooperativisme pateix, en la meva opinió, una seriosa crisi d'identitat. Era un moviment que pretenia una voluntat de canvi enfront l'economia capitalista, però s'està substituint per un cooperativisme de necessitat que malviu en situació precària mercès a les subvencions públiques. Tanmateix, guanya força la idea que cal adequar el funcionament de les cooperatives a la lògica dels mercats financers abandonant alguns dels que han estat els seus principis més comunitaris. Les fundacions, per la seva banda, s'han reviscolat espectacularment però també es perceben canvis importants a la seva naturale-

sa. Una nova mena de fundació cultural ha desplaçat en importància les anomenades fundacions beneficoassistencials, amb la qual cosa, la lògica del sector s'apropa més a la del patrocini i mecentage empresarials, més orientats cap a la rendibilitat publicitària i comercial, que no pas a la millora del benestar social.

Tot plegat fa concloure que, a grans trets, el mutualisme, el cooperativisme i les corporacions filantròpiques mantenen un important espai dins la societat civil catalana que fins i tot augmentarà en certs casos. Tanmateix, el nou ideari liberal a favor d'una major eficiència del mercat, i que ha regnat amb força els darrers anys, deixa notar la seva petjada i està canviant la naturalesa del sector. Nogensmenys, el futur és incert per a moltes d'aquestes entitats. La capacitat que puguin tenir per fer front i sobreviure a la lliure circulació de capitals i serveis que ha de venir amb la Unió Europea encara ha de ser demostrada. D'altra banda, Catalunya no és un país amb un teixit empresarial de grans corporacions multinacionals, la qual cosa fa que no puguem esperar a mitjà termini un futur en què un bon nombre de fundacions i de mecenatge empresarial puguin ocupar una part significativa de l'espai inversor que ara tenen les administracions públiques en qüestions relacionades amb la solidaritat i la cultura. Les poques empreses grans que hi ha són majoritàriament foràneis i, malgrat que algunes d'elles tenen les seves partides pressupostàries dedicades a aquestes finalitats, les seves prioritats estan marcades per estratègies que es decideixen lluny de Catalunya i de les seves necessitats socials. És de preveure, doncs, que el paper del sector públic continuarà essent cabdal qualsevulla que sigui la ideologia des de la qual es valori el paper que han de tenir l'Estat i la societat civil en l'enfortiment de la solidaritat. Si hom vol una major participació civil i voluntària en el finançament dels serveis de benestar social, cal saber com articular procediments de captació de recursos a nivell popular i de les petites i mitjanes empreses. L'esforç fet els darrers anys per promoure el voluntariat social ha tractat d'avançar cap a aquesta fita, si bé els resultats no han estat espectaculars. La imaginació, i potser la voluntat, per pensar formes de major coresponsabilitat voluntària per part de la mitjana i petita empresa encara han estat menors"[4].

NOTES

1 Principis bàsics de l'economia social ratificats a la V Conferència Europea d'Economia Social celebrada a Sevilla l'any 1995.
2 L'altruisme no és sempre l'origen de les polítiques públiques però hom no en pot negar la presència en moltes de les polítiques socials. Aquesta relació entre altruisme i polítiques de benestar està analitzada amb més detall a S. Sarasa (1993 i 1996), i a S. Giner i S. Sarasa (1996).
3 Dades extretes de la conferència magistral de Joan Hortalà el 25 d'octubre de 1996 amb motiu de la celebració del primer centenari de la Federació de Mutualitats de Catalunya. Publicada a la *Revista Mutual* núm. 3, pàg. 32-6.
4 A la província de Barcelona estan ubicats tots els centres hospitalaris i 117 dels 160 centres d'atenció ambulatòria.
5 Aquestes són les previsions de l'Asociación de Mutuas de Accidentes de Trabajo davant el traspàs de la gestió de la ILT, (vegeu *El País*, 25-05-97). Un traspàs que no ha estat gaire ben vist pels sindicats que temen una fragmentació del sistema sanitari entre els qui exerceixen una activitat laboral i els que no.
6 Malgrat que no pot dir-se que fou un fenomen exclusiu de l'obrerisme. Certs sectors de classes mitjanes i altres ideologies com la maçoneria hi tingueren també un paper destacat.
7 P. Solà i Gussinyer, (1993).
8 Francesc Ferrer, (1996).
9 Francesc Ferrer, (1996).
10 Llei de bases de la cooperació i el mutualisme de 22 de març de 1934.
11 Luís Miguel Ávalos (1996).
12 A diferència de països com Alemanya i Àustria, on les mútues es dediquen a gestionar els règims obligatoris de la Seguretat Social, a Portugal, Grècia, Itàlia, Espanya i Catalunya s'han desenvolupat sistemes paral·lels als obligatoris que tracten d'oferir jubilacions, formes d'estalvi i petits crèdits a més de la previsió sanitària (François Enderlin, 1996).
13 Vegeu sobre això les opinions de B. Vicens (1996), director general de la Mútua General de Catalunya, que es plany d'aquests fets.
14 Segons dades del Departament de Sanitat i Seguretat Social (1995), la quota de mercat privat de les mútues ha baixat del 25% l'any 1989, al 20% l'any 1995.
15 R. Celada, (1989).
16 A. Juanola, (1990), pàg. 23.
17 A. Pérez Baró, (1989).
18 A. Pérez Baró, (1989).
19 Aquesta diferència destacada per A. Pérez Baró (1989), suggereix una possible explicació del per què el cooperativisme de consum ha fracassat a Catalunya mentre que ha assolit un relatiu èxit al País Basc.
20 Departament de Treball (1984).
21 A. Juanola, (1990).
22 Aquesta recuperació del cooperativisme no és aliena a cert suport de forces polítiques de centre-esquerra i centre-dreta. És un fet que el catolicisme social, des del seus orígens, ha mirat amb simpatia el cooperativisme. Tanmateix, certs partits d'esquerra moderada, com ara el Moviment Socialista de Catalunya tingueren en el cooperativisme un referent ideològic alternatiu al capitalisme sense necessitat de predicar l'estatalització de l'economia.
23 Dades de l'any 1990 extretes de Barea i Monzón (1992).*
24 Barea i Monzón (1992).
25 Aquestes dades són orientatives i han d'agafar-se amb molta prudència pel que fa al conjunt del cooperativisme. Els autors de l'informe han limitat el cooperativisme d'empresaris individuals al cooperativisme agrari i el de serveis al cooperativisme de consum d'aliments i productes de la llar. Aquest darrer poc important a Catalunya si bé, per al conjunt espanyol, és el cooperativisme de serveis amb major nombre de socis. Segons dades ofertes a les II Jornades de Cooperativisme a Catalunya el total de cooperatives catalanes representen al voltant del 17% de les espanyoles i les agràries el 7,4% (1993). D'altra banda la xifra de cooperatives pot ésser enganyosa si no es complementa amb quotes de mercat, volum de negoci i nombre de treballadors.
26 Segons dades ofertes a les II Jornades sobre Cooperativisme (op. cit.), les cooperatives agràries tenien l'any 1993 un nombre de socis equivalent al 70% dels pagesos catalans i canalitzaven el 60% de la producció agrària.
27 R. Celada, (1989).

28 II Jornades de Cooperativisme (op. cit.).
29 Vegeu per exemple l'article de G. Plana (1987).
30 A. Juanola, (1990).
31 J. Barea i J. L. Monzón, (1992).
32 El fenomen del cooperativisme d'ensenyament català no ha tingut paral·lisme a Espanya, excepte al País Basc (Direcció General de Cooperació, 1987).
33 Més d'una tercera part de les cooperatives havien decidit integrar-se al Col·lectiu d'Ensenyaments per l'Escola Pública Catalana (CEPEPC) creat el 1979 i on les cooperatives n'eren majoria (Direcció General de Cooperació, 1987). Vegeu sobre això el capítol dedicat a associacionisme cívic.
34 II Jornades sobre Cooperativisme (op.cit.).
35 Barea i Monzón, (1992).
36 A. Pérez Baró, (1986).
37 J. Barea i J. L. Monzón, (1992), pàg. 335.
38 II Jornades sobre Cooperativisme (op.cit.).
39 Això no significa que no hi haguéssin experiències cooperativistes aïllades molt dinàmiques i amb molta envergadura que no responien a situacions conjunturals de crisi. Aquest ha estat el cas de les cooperatives de Mondragón al País Basc.
40 La Llei de bases de la cooperació aprovada pel Parlament català l'any 1934 ja posà de manifest aquests dos tipus de cooperativisme que avui es debaten com a senyes d'identitat: el "popular" i el "mercantil". El primer es definia com aquell que pretenia millorar les condicions de vida o treball dels obrers i les classes modestes mitjançant l'actuació econòmica col·lectiva. El segon només tractava de millorar els rendiments dels negocis de llurs membres, tant si eren persones físiques com jurídiques (A. Pérez Baró, 1989:75).
41 Vegeu com a mostra la ponència de T. Resembuj (1993).
42 J. Barea i J.L. Monzón, (1992), pàg. 9.
43 No fou fins al decenni dels setanta que es recuperà un ritme de creació de noves fundacions similar al que hi havia hagut als anys vint. L'any 1986, de les 413 fundacions que havien estat transferides a la Generalitat per part del Govern central, només 44 eren de data de creació anterior al segle XIX (Direció General de Dret i d'Entitats Jurídiques, 1987).
44 Aquesta tendència es posa de manifest en l'anàlisi feta al *Mapa de serveis socials*, 1996 elaborat pel Departament de Benestar Social a partir de l'*Anuario estadístico de las Cajas de Ahorro Confederadas*. Al llarg dels anys noranta, la despesa de les caixes catalanes en sanitat i assistència social s'ha mantingut al voltant d'una quarta part dels recursos destinats a obra benèfica social, essent dedicades les tres quartes parts restants a cultura i docència.
45 Segons dades de la *Memoria de la Obra Social de las Cajas de Ahorro Confederadas* (1993), en el conjunt espanyol la despesa es distribueix entorn del 29% per a activitats sanitàries i assistencials, xifra superior al 25% ja esmentat de les caixes catalanes.
46 No s'han tingut en compte les fundacions que, malgrat tenir la seva seu a Catalunya, no són competència de la Generalitat, perquè tenen un àmbit d'actuació a tot Espanya i depenen per tant del control del Govern central.
47 Crec que les empreses estan més motivades per la rendabilitat publicitària de la seva filantropia que no per l'efectivitat en la cobertura de necessitats socials, el que fa que les seves donacions estiguin molt condicionades pel ressò que tinguin en els mitjans de comunicació les activitats finançades - un ressò que ara està garantit quan es tracta d'esports populars o de certs actes prestigiosos, entorn les arts plàstiques, que són àmpliament difosos pels mitjans de comunicació. Activitats que no estan a l'abast dels recursos de les petites i mitjanes empreses.
48 Segons dades publicades per un mitjà de comunicació espanyol i citades per Benito (1995), s'estimava que entre 1985 i 1989 el mecenatge empresarial havia crescut a Espanya a un ritme del 50% anyal.
49 Sobre l'evolució recent de les associacions cíviques dedicades a activitats de benestar social vegeu en aquest mateix llibre el capítol dedicat a organitzacions cíviques.
50 Vegeu IDEP, 1996.
51 Dades extretes de l'estudi fet a nou països europeus i coordinat per K. Gaskin i J. D. Smith (1995). Malauradament, no s'hi inclouen països de l'Europa meridional que puguin ésser comparats amb Catalunya.
52 Vegeu les enquestes sobre els valors dels catalans (F. A. Orizo i A. Sánchez, 1991) i sobre els valors dels espanyols a començament i final dels vuitanta (F. A. Orizo, 1983 i 1991).
53 Per un major detall vegeu el capítol sobre organitzacions cíviques i participació ciutadana d'aquest mateix llibre.

54 *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95*. Institut d'Estadística de Catalunya.
55 *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95*. Institut d'Estadística de Catalunya.
56 Dades de la *Memoria de las Entidades de Seguro Libre* publicades pel diari *El País*, 20-3-1996.
57 *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95*. Institut d'Estadística de Catalunya.
58 L'oferta laica és més elevada a l'ensenyament especial i a secundària com es pot comprovar comparant dades de l'*Anuari estadístic de Catalunya, 1994-95* amb les de la *Guia de Centros Educativos Católicos*, (FERE, 1993).
59 Vegeu l'apartat anterior dedicat a les fundacions.
60 Als EUA, el paper de les fundacions ha estat decisiu en la configuració de polítiques públiques. Són comparativament enormes els recursos que habitualment esmercen en l'estudi de problemes socials específics, així com a l'organització de seminaris, actes públics i a la publicació d'informes, llibres i revistes que de mica en mica conformen l'opinió de periodistes, polítics i ciutadans en general. De fet, s'ha demostrat que moltes de les polítiques desreguladores aplicades en els anys vuitanta tenen el seu origen en equips d'estudi organitzats durant els anys setanta sota la protecció d'algunes fundacions privades. Vegeu J. Allen Smith (1989).
61 Vegeu Dept. de Benestar Social (1996).
62 Institut d'Estadística de Catalunya (1991).
63 Els percentatges mostrats s'han calculat sobre el total de la despesa pública del Departament de Benestar Social en els programes citats, excloses les transferències en metàl·lic a les famílies.
64 Vull agrair la molt valuosa col·laboració prestada pel Departament de Benestar Social a l'hora de subministrar moltes de les dades utilitzades en aquest treball. Especialment a la Sra. Inés Vidal, que s'ha prestat amablement a realitzar totes aquelles explotacions de dades que li he demanat i al Sr. Marino Villa. També estic en deute amb Salvador Giner pels comentaris crítics i suggeriments que ha fet sobre el meu treball.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALLEN SMITH, J. (1989), "The Evolving Role of Foundations" a HODGKINSON, V.A, et al. *The Future of the Nonprofit Sector;* Londres: Jossey-Bass, pàg. 61-74.
- ÁVALOS, L. M. (1996), "Las mutualidades de profesionales y la nueva ley de seguros" a *Revista MUTUAL;* núm. 2, juny, pàg. 51-60.
- BAREA, J. i MONZÓN, J. L. (1992), *Libro Blanco de la Economía Social en España*; Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- BENITO, L. (1995), "Informe sobre las fundaciones en España" a CASADO, D. *Organizaciones voluntarias en España;* Barcelona, Hacer 2ª Edició pàg. 171-270.
- CELADA, R. (1989), *Aproximació a l'atles cooperatiu de Catalunya fins 1936;* Barcelona, Institut per a la Promoció i la Formació de Cooperatives.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1996a), *Mapa de serveis socials, 1996* (Document de Treball); Barcelona, Gabinet d'Estudis i Planificació.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1996b), *Sistema català de serveis socials: II Pla d'actuació social*; Barcelona, Gabinet d'Estudis i Planificació.
- DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (1995), *Memòria d'entitats d'assegurança lliure d'assistència sanitària*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE TREBALL (1984), *Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE TREBALL (1993), *II Jornades de Cooperativisme a Catalunya*; Lleida 26-27 febrer 1993.
- DEPARTAMENT DE TREBALL (1995), *Memòria del Departament de Treball*; Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- DIRECCIÓ GENERAL DE COOPERACIÓ (1987), *Les cooperatives d'ensenyament a Catalunya*; Barcelona, Dept. Treball, Generalitat de Catalunya.

- DIRECCIÓ GENERAL DE DRET I D'ENTITATS JURÍDIQUES (1987), *Cinc anys de fundacions privades catalanes*; Barcelona, Dept. de Justícia, Generalitat de Catalunya.
- ENDERLIN, F. (1996), "Le mutualisme en Europe: petit panorama" a *Revista MUTUAL;* num. 2, juny, pàg. 41-7
- FEDERACIÓ DE MUTUALITATS DE CATALUNYA (1995 i 1996), *Revista MUTUAL:* núm. 1, 2 i 3. Barcelona.
- FERE (1993), *Guía de Centros Educativos Católicos;* Madrid, FERE.
- FERRER, F. (1996), "Mutualisme en femení" a *Revista MUTUAL;* núm. 2, juny 1996, pàg. 35-40.
- GASKIN, K. i SMITH, J.D. (1995), *A New Civic Europe?;* Londres, The Volunteer Centre UK.
- GINER, S. i SARASA, S. (1996), "Filantropía y política" a *Claves de Razón Práctica;* núm. 62, pàg. 8-15.
- IDEP (1996), *Els catalans i el voluntariat. Sondeig d'opinió;* Barcelona, Institut Català del Voluntariat, Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991), *Estimació de l'aportació social al finançament dels serveis socials de Catalunya;* Document de treball.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995), *Anuari estadístic de Catalunya 1994-95;* Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- JUANOLA, A. (1990), *Cooperativa l'Econòmica Palfrugenca;* Barcelona, Institut per a la Promoció i la Formació de Cooperatives.
- ORIZO, F. A. i SANCHEZ, A. (1991), *El sistema de valors dels catalans;* Barcelona, Institut d'Estudis Mediterranis.
- ORIZO, F. A. (1983), *España entre la apatía y el cambio social;* Madrid, Mapfre.
- ORIZO, F. A. (1991), *Los nuevos valores de los españoles;* Madrid, Fundación Santa María.
- PÉREZ BARÓ, A. (1989), *Història de les cooperatives a Catalunya;* Barcelona, Crítica.
- PLANA, G. (1987), "Perquè moren les cooperatives" a *Cooperación catalana;* març, any 8, núm. 77, pàg.11.
- RESEMBUJ, T. (1993), "La organización jurídica de la cooperativa y sus consecuencias económicas" ponència presentada a les *II Jornades de Cooperativisme a Catalunya;* Lleida 26-27 febrer.
- SARASA, S. (1993), *El servicio de lo social;* Madrid, INSERSO.
- SARASA, S. (1996), "Pluralismo agonista y gestión del bienestar" a AAVV *Dilemas del Estado de Bienestar,* Madrid, Fundación Argentaria-Visor.
- SOLÀ I GUSSINYER, P. (1993), *Història de l'associacionisme català contemporani;* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.
- VICENS, B. (1996), "L'assegurament privat d'assistència sanitària: una contribució a l'estat del benestar" a *Revista MUTUAL;* núm. 3, desembre, pàg. 7-19.

LLIBRE XI

LA POLÍTICA

LLIBRE XI

LA POLÍTICA

PREFACI

ISIDRE MOLAS
Institut de Ciències Polítiques i Socials

Un estudi sobre la societat catalana de final del segle XX no pot prescindir o menystenir el sistema polític sota el qual existeix. La nostra societat no pot ésser compresa a partir de l'escissió entre dos móns aïllats, la Societat (natural) i l'Estat (artificial), com tendien a teoritzar alguns dels primers liberals. En general el pensament polític liberal s'esforçà per diferenciar entre la Societat i l'Estat amb la finalitat de posar aquest sota la voluntat dels qui formen aquella. La distinció no pretenia d'ésser descriptiva, sinó prescriptiva. Amb la finalitat de construir una legitimació de l'actuació estatal distingia entre el poder polític, a qui se li atorgava el monopoli de l'exercici de la força coercitiva i que havia de quedar sotmesa a la necessitat del Dret, i una esfera social, basada en la llibertat individual que, com a col·lectiu que s'autogoverna s'introduïa en l'esfera política per tal d'establir les normes a què havia d'ajustar-se l'Estat. Amb tota raó, pot adduir-se que l'esfera política o estatal era tan social com que comprenia l'activitat econòmica capitalista o la vida familiar. Al capdavall la propietat i la família han quedat sotmeses arreu a regles jurídiques protegides pel poder de l'Estat i aquest s'ha vist penetrat per interessos socials, "privats". Més encara avui en dia.

El sistema polític no es troba desvinculat de la societat, penetra en el seu interior i és penetrat per ella. Precisament tot l'esforç del constitucionalisme democràtic consisteix a limitar l'Estat (tot subordinant els seus actes a idèntiques regles de dret) i organitzar-lo de tal manera que la seva voluntat sigui expressió de la voluntat col·lectiva. La societat contemporània sempre és regulada per regles d'origen estatal o no. Sigui quina sigui la proporció de comunitat existent dins de la nostra societat integrada per individus singulars, és un fet cert que la societat viu dins d'un marc de vida organitzat per unes normalitats, unes normativitats no jurídiques i unes normes jurídiques que són, en gran part, resultat de la intervenció d'aquell poder especialitzat de l'Estat que, cuirassat del dret i de la força, i completat per l'ús de la persuasió, l'autoritat o el constrenyiment social o econòmic manté i reprodueix les condicions de la vida social i comunitària malgrat les tensions i divisions internes. La desregulació jurídica significa regulació social no jurídica a partir de regles sorgides de les desigualtats i de les diferències socials. L'Estat social actual no es limita només a ésser present com una realitat a la Societat, externa i vigilant, sinó que s'integra en la vida social mateixa tant a través de les normes jurídiques, com sobretot de la regulació econòmica i de l'organització de serveis públics. L'Estat ha esdevingut una part de la societat mateixa i, en major o menor mesura, modula cadascun dels diversos espais de la societat.

Però a més a més, des de l'aparició mateixa de l'Estat liberal, existeix entre el món social (no estatal) i el món polític un ampli camp que participa alhora de la condició de Societat i d'Estat, que és alhora social i estatal. És el terreny indispendable per fer possible l'existència de l'autogovern democràtic. Aquesta esfera pública, que és tant social com política, ha esdevingut un àmbit creixent en el món europeu contemporani. La Societat amb el seu govern constitueix un tot, amb els pols extrems diferenciats, però aquest espai, amb gradacions diverses, és un espai mixt, on es produeix una compenetració entre l'esfera política, que intervé sobre i en l'esfera privada, i l'esfera social, a través de la intervenció dels poders privats en l'esfera política.

Com és sabut les societats no són realitats que es creen un dia des del no-res, només a partir d'un acte de voluntat. Hom construeix sempre a partir d'allò que hi ha i amb les persones que hi ha, tal com són. Que puguem creure que les societats estan mal constituïdes, no significa que no

estiguin constituïdes. Tot canvi o innovació ha de conviure amb part d'allò preexistent que subsisteix. El passat viu en part amb la novetat. El propòsit del nostre estudi és descriure la realitat de la societat catalana actual, però malgrat les discontinuïtats la realitat és sempre històrica. En tots els sentits, tant perquè no és immutable, com perquè és una continuació. Potser perquè la societat catalana ha estat amarada d'explicacions basades més en l'argument de la història que en l'idealisme racionalista, cal posar èmfasi en el fet que no és res més que un moment del devenir de realitats anteriors, que arrossega problemes i fractures anteriors (replantejades) i que ofereix discontinuïtats i continuïtats pel damunt o per sota d'allò existent. Els canvis sobtats determinen girs, les continuïtats estableixen persistències que es readapten a les noves situacions. Fins i tot això és cert en el camp de les fractures més fonamentals (des dels derivats de la divisió en classes socials, al de la continuïtat de la diferenciació entre assentaments humans en l'espai). Les continuïtats, a què hom al·ludeix quan parla de memòria històrica, i les discontinuïtats (les revolucions o les reformes socials) coexisteixen amb alternatives més superficials dels canvis de conjuntura o de règim. Els grans canvis més o menys ràpids només es manifesten dins les continuïtats de llarga durada. En el seu interior apunten novetats més epidèrmiques o efímeres, que tenen efectes de temps curt, encara que siguin tan importants com es vulgui. El fenomen potser es veuria amb una certa netedat en la valoració de la importància de la política local ¿no ha estat determinant a Catalunya de la divisòria partidista com a mínim des del 1836? O bé en la distribució territorial del vot: malgrat els grans canvis del sistema econòmic, de la residència dels catalans, dels grans períodes de la història política i de resultats electorals, la fixació en l'espai dels predominis de les forces polítiques el 1868, 1936 i 1996 ofereixen notables elements de continuïtat global en el decantament "dreta-esquerra", per sobre dels canvis operats en el sistema polític de Catalunya, enormes i molt importants per als qui els viuen. Com a mínim tan reveladora hauria d'ésser arribar a explicar els canvis "curts", com explicar les continuïtats, actualitzades i revestides d'"actualitat" que s'hi operen. Segurament el motiu no deu ésser les terres calcàries o l'existència de rius, però el fet subsisteix.

He suggerit que la perspectiva d'anàlisi és rellevant per tal de conèixer la realitat en moviment. Però també ho són les pre-nocions o els pre-judicis, manllevant l'expressió a Burke. Només la precisió i la universalitat dels conceptes utilitzats permet d'avançar en la ciència i de realitzar estudis quantitatius que augmenten les certeses. Però caldria estar atents a no obscurir el caràcter conflictiu de les relacions socials i no afavorir els aspectes comunitaris (com a record del passat o com a projecte de futur), almenys mentre el pes de la societat dividida domini sobre el de la comunitat conciliada. Les autodefinicions segurament es produeixen tant en favor d'uns valors o interessos globals (que recullen, sublimen i allunyen dels interessos estrictament personals) com són expressió d'unes solidaritats parcials, fetes en part per identificació i en part per contraposició, per tal de construir, dins d'un *continuum*, identitats que són definides en gran mesura des de l'alteritat. Aquest fet resulta visible tant en els qui expressen divisòries infranquejables de religió, raça o classe, com en aquells nacionalismes comunitaris en què l'única o principal divisió és la definida com a divisió nacional (encara que es basi en la divisió de religió, classe o raça).

Pot argumentar-se que el camí de la modernitat tendeix a eliminar la intensitat d'aquests *cleavages*, però no autoritza a pensar que no es transformin i, sobretot, que la comunitat esdevingui triomfant sobre la societat. Segurament no existeix un model descriptiu de la modernitat, sinó novament, com en el vell liberalisme, un model prescriptiu. Com ho era el d'Spencer quan afirmava la substitució de la societat militar per la societat mercantil i la força armada pel comerç pacífic. Un estudi descriptiu potser hauria d'assenyalar el pas "modern" del caciquisme a la reorganització del clientelisme, segurament un fenomen de caràcter més general i multiforme. O el manteniment de la societat civil subvencionada, dependent del poder civil, com una forma de clientelisme de l'Estat Social. ¿No seria també possible connectar l'exercici del poder proper amb la conformació del modern sistema català de partits polítics a partir de 1979-1980? Segurament alguns temes molt clàssics (com el cost de la política, perquè la política costa diners) serien també

d'utilitat per valorar en una justa mesura la voluntat de la societat civil de participar com a subjecte actiu, com a ciutadans, en la controvèrsia política.

Finalment, en la mesura en què l'espai de la política és un espai social, relligat per uns mitjans de comunicació social i xarxes d'influència i de poder, l'estudi de la realitat virtual que s'hi crea i que la societat usa i admet resulten espais rellevants. Però moltes d'aquestes qüestions són analitzades en altres capítols d'aquest estudi en la mesura en què si bé estan relacionats amb la política, però no són només polítiques. Els escenaris socials de la política han canviat i s'han ampliat, i s'han encarit. I han canviat les vinculacions entre els símbols, els instruments d'acció (partits, eleccions, grups de pressió, elits) i les articulacions simbòliques de les solidaritats i de les oposicions polítiques. Sense cedir a l'ús injustificat i deformador del mot "carisma", és cert que la capacitat de lideratge i el glamour dels polítics en la societat de la comunicació exigeix alguns recursos (humans i econòmics) indispensables per aspirar a expressar una part de la societat. I en certa manera contribueixen a configurar-la.

Res no autoritza a pensar que aquest estudi sobre la societat catalana hagi d'incloure l'anàlisi del sistema polític i contribuir, així, a la confusió entre els espais. El projecte científic en què aquesta obra es basa no ho proposa i, a més a més, no seria convenient: no cal barrejar tot allò que està relacionat. Per tant, aquest no és el lloc per fer un estudi sobre el sistema polític a Catalunya, objectiu que d'altra banda caldria emprendre. Però l'estudi de la societat catalana actual no pot defugir-lo. Per aquesta raó les contribucions que es reuneixen en aquest apartat tenen com a objectiu analitzar els aspectes més rellevants de l'articulació de la societat catalana amb el seu sistema polític: des del punt de vista de la seva configuració ideològica i la seva expressió, i de la incidència dels governs que s'ha donat per actuar-hi, des dels *inputs* i des dels *outputs*.

Així aquest apartat reuneix diversos estudis sobre el sistema polític de Catalunya en la mesura que aquest incideix directament en la configuració de la societat catalana. No cal cercar-hi ni un estudi de les institucions polítiques de l'autogovern català o dels diferents nivells de govern que actuen a Catalunya; no hi trobarem l'estudi de les normes jurídiques o del règim polític; no s'hi analitzen els resultats de cadascuna de les eleccions; no s'hi presenten les ideologies polítiques; no s'hi ressenyen els partits polítics dels catalans. En canvi les contribucions realitzades pretenen analitzar l'actuació d'"Els governs de Catalunya" en especial a través de llurs polítiques públiques (Joaquim Brugué, Ricard Gomà, Joan Subirats); "El comportament electoral", en la mesura que aquesta és la via principal de participació dels ciutadans en el poder polític (Joan Botella); "Les identitats col·lectives i la cultura cívica dels catalans", on s'estudien les posicions subjectives en què aquests se situen en relació amb determinats eixos actitudinals o temes centrals de la cultura civil (Jordi Sánchez); i "El sistema de partits polítics a Catalunya" a través del qual s'estructura la definició política de la societat catalana (Gabriel Colomé). És a dir el propòsit conjunt de tots ells consisteix a estudiar d'acord amb un enfocament politicològic els aspectes principals del sistema polític que moldegen i vertebren la societat catalana.

IDENTITATS COL·LECTIVES I CULTURA CÍVICA DELS CATALANS

Jordi Sànchez
Fundació Jaume Bofill

INTRODUCCIÓ

Un dels problemes principals amb què un investigador ha d'enfrontar-se quan es disposa a endinsar-se en el terreny de la cultura política, al qual pertany l'anàlisi de la cultura cívica, és el de la considerable ambigüitat que acompanya aquest concepte. Una lectura a la definició que els seus creadors varen donar al terme de cultura política ens pot ser d'utilitat per saber a què ens referirem al llarg d'aquest article i, a la vegada, per prendre consciència del que en podríem dir les seves potencialitats i limitacions. D'acord amb la primera conceptualització[1] donada, per cultura política d'una nació hem d'entendre la particular distribució de les pautes d'orientació cap a objectes polítics que es produeix entre els membres d'aquesta nació. Com podem deduir, aquesta definició deixa sense resoldre una de les qüestions que en aquest tipus d'estudi es poden plantejar, com és la relació entre el coneixement, les actituds i els valors propis de l'individu, per un costat, i les característiques i funcionament del sistema polític, per un altre. En aquest punt cal no perdre de vista la preocupació que en general aquest tipus d'estudis han tingut en l'existència com a ideal d'un determinat model de cultura política, aquell que precisament es defineix com a cultura cívica, per tal de garantir, en una societat, l'estabilitat democràtica. Aquesta, diguemne, obsessió que en els estudis clàssics de cultura política es dóna a l'entorn de les causes d'estabilitat de la democràcia i del sistema polític, ha pogut donar lloc a una dificultat o impossibilitat per comprendre part dels autèntics problemes del desenvolupament polític d'un país. Aquest excessiu èmfasi va ser contrarestat pels partidaris dels models d'elecció racional. Aquests, recordemho, són construïts exclusivament sobre variables econòmiques, abandonant, en la seva totalitat, les variables culturals com a instrument d'anàlisi social. Molt possiblement tan desmesurat és un extrem com l'altre.

Avui, malgrat els importants corrents contraris que al llarg dels anys setanta i vuitanta han existit, el concepte de cultura política pot considerar-se com a plenament vàlid per a l'anàlisi dels sistemes polítics democràtics. Cal fer, però, una important matisació: l'estat de coneixement actual en l'àmbit d'estudi propi de la cultura política es podria resumir en la certesa que la cultura, per ella sola, no determina la viabilitat de la democràcia, però sí que les característiques culturals específiques estan vinculades a l'aparició i persistència de les institucions democràtiques.

El balanç dóna uns resultats on és innegable que l'enfocament propi de la cultura política ha estat i és utilitzat en bona part dels estudis sociològics de la realitat política, especialment aquells que se centren en l'anàlisi de les actituds, els valors i el comportament polític dels ciutadans[2]. És, doncs, en aquest context on cal situar les pàgines següents centrades sobre les identitats col·lectives que es donen a Catalunya. En el rerefons de l'article hi ha l'acceptació de la idea, apuntada per Inglehart[3], segons la qual les diferents societats es troben caracteritzades en graus molt diferents per una síndrome específica d'actituds relacionades amb la cultura política. Aquestes diferències culturals són relativament permanents, tot i que no immutables, i poden tenir conseqüències polítiques fonamentals, estant estretament relacionades amb la viabilitat de les institucions democràtiques.

Abans d'iniciar l'estudi de les identitats col·lectives que es donen a Catalunya és necessari fer dues consideracions. La primera és que les evidències empíriques de què es disposen sobre les actituds polítiques prèvies al període democràtic iniciat un parell d'anys després de la mort del dictador (1975) són certament escasses. De les poques dades de què disposem, en sobresurt la idea que hi ha una desinformació sistemàtica d'àmplies capes de la ciutadania (de Catalunya i la resta de l'Estat), motivades per una no implicació en els afers públics. Com ja ha estat definida ens trobem davant d'una majoria 'absent' que s'aproximava a la política amb molta precaució quan no amb un visible recel i desconfiança. La segona consideració fa referència també a algunes limitacions, en aquest cas referides ja al període democràtic. En aquest punt cal advertir de les mancances més que notables que provoca la inexistència de materials empírics específics sobre Catalunya. De fet, fins a final dels anys vuitanta no disposem d'uns materials sistemàtics i de consulta pública sobre aspectes que configuren les identitats col·lectives dels catalans[4]. Aquest buit serà substituït en alguns moments de l'article per les dades empíriques provinents d'estudis d'àmbit espanyol.

1. ASPECTES GENERALS DE LA CULTURA POLÍTICA A LA SOCIETAT CATALANA

Tot el que puguem dir sobre les identitats col·lectives dels catalans i de la seva cultura política ve marcat per dos fets. El primer és la relació que aquestes identitats guarden amb les de la societat espanyola, fins al punt que en moltes qüestions podríem parlar d'evolucions paral·leles. El segon el podríem agafar per la determinació que en aquesta qüestió varen deixar quatre dècades d'un règim que traspuava menyspreu per la política i que perseguia qualsevol bri d'organització social o política discrepant[5]. Com apunta Botella (1992, pàg. 124) poques anècdotes tan significatives de l'esperit del règim com aquell comentari fet pel dictador a un ministre recentment nomenat: "Haga usted como yo, no se meta en política"[6].

Aquest darrer aspecte és un punt de partida que no podem oblidar. Tot i així dèiem que el nostre interès se centra en l'etapa democràtica iniciada després de la desaparició del dictador. Sense ignorar les valoracions positives fetes per politòlegs i sociòlegs sobre el fet que la transició convertís en irrellevants les velles clivelles socials i polítiques que tan tràgicament havien determinat la història d'Espanya –en alguns casos des de mitjan del segle XIX–, o simplement l'admiració que arreu desperta la capacitat d'introduir-se en un règim pluralista amb adhesió majoritària i enterrant el passat dictatorial sense grans convulsions traumàtiques, m'interessa remarcar un aspecte de la cultura política dels catalans –i també dels espanyols– que pot tenir interès retenir en aquest punt des del qual intentem planejar sobre el paisatge de les identitats col·lectives. Com he assenyalat a l'inici d'aquest paràgraf, l'acceptació del sistema democràtic als anys de la transició és molt gran. Ni els històrics conflictes, com el debat sobre monarquia o república, apareixen a l'escena com a variables pertorbadores d'un procés consensuat des de les forces polítiques. Ara bé, aquesta actitud d'adhesió als valors democràtics no pot amagar un sentiment existent de crítica cap als actors polítics. Maravall (1982, pàg. 91-116) ens parla de 'cinisme polític'[7] i a Botella (1992, pàg. 130) se li pot atribuir l'expressió de 'democratisme cínic' per descriure l'actitud dels catalans i de la ciutadania espanyola en general caracteritzada per altes dosis de desconfiança cap als polítics, cap a l'honradesa d'aquests i cap als seus programes electorals. L'existència d'un sector de la població que no se sentia implicat en la política ni identificat amb ella, oscil·lava entre més de la meitat i dues terceres parts de la població adulta[8].

L'expressió més intensa o contundent de cinisme polític, però, es manifestava en la (des)identificació amb què Almond i Verba havien definit com a *"output affect"*[9]. Aquest tipus de (des)identificació, que està relacionat directament amb l'experiència que es rep de l'acció política institucional[10], pot ser un bon indicador per mesurar la (des)legitimitat del sistema polític (concretat en els acords i les accions polítiques). Per al cas espanyol i durant els anys de la transició trobem que el grau de desconfiança i crítica cap a l'acció pública era notable i molt més intens que el grau d'identificació amb el sistema en general. Particularment visible era l'existència d'una desidentificació o actitud crítica amb el govern (Maravall, 1982, pàg. 113). Una actitud crítica que es manifestava entre la població a través d'una distribució bastant homogènia, sense que variables com l'edat, l'educació o la ideologia semblessin tenir un paper explicatiu rellevant en el grau de (des)identificació.

En perspectiva comparada el cinisme polític que s'observa en *l'output affect* és notablement superior a Catalunya i la resta de l'Estat espanyol que el que podem trobar en altres realitats. Aquesta desafecció o crítica cap a l'acció i decisió política és un fet que comparteixen bona part de les democràcies occidentals, tot i que en intensitats menors. Com ha demostrat Inglehart (1977, pàg. 306)[11]

la crítica o el cinisme del qual parlava Maravall s'han vist progressivament intensificats a partir de la meitat de la dècada dels setanta en la major part de les societats industrials avançades.

Pot ser d'interes veure, ni que sigui lugaçment, el procés del canvi cultural a la nostra societat. Diversos estudis (Torcal, 1989) (Torcal, 1992) (Díaz Nicolás, 1992) (Benedicto, 1989) ens aproximen a la seva anàlisi. Benedicto (1989, pàg. 649-651), tot referint-se al final de la dècada dels setanta, manté que hi ha un predomini dels valors referits a preocupacions i motivacions materialistes per sobre de les postmaterialistes[12]. La incertesa dels anys de la transició (polítiques i econòmiques) són, segons Benedicto, el que explicaria la poca presència dels valors postmaterialistes. Malgrat això deixa entreveure una tendència o procés de canvi (Benedicto, 1989, pàg. 651) entre sectors més joves il·lustrats (sic) i que es concretaria per una preocupació per satisfer necessitats d'autonomia personal i participació social, entre altres, i que es correspondrien a les formes socioculturals de les societats industrials avançades.

Torcal (1989), que centra el seu estudi una dècada després del treball de Benedicto, manté que el canvi cultural apuntat per Inglehart es dóna també a la nostra societat i a més amb uns graus de similitud molt grans, especialment pel que fa a la tendència de canvi, amb els definits per Inglehart per la resta d'Europa (Torcal 1989, pàg. 243). A final de la dècada dels vuitanta (1989) la presència dels valors postmaterialistes se situava a l'entorn del 17%[13], percentatge similar a la mitjana de postmaterialisme en els països de l'actual Unió Europea (UE) per al mateix any. Malgrat això, però, les altres categories (materialistes i mixtos[14]) mostren una distància respecte a la mitjana europea important. En el treball de Torcal els materialistes representen un percentatge notablement superior i els mixtos sensiblement inferior als que trobem en estudis d'altres països. Torcal (1989, pàg. 244) mostra com el pes de materialistes en els dotze països de l'antiga Comunitat Econòmica Europea està en relació amb el nivell de desenvolupament social i econòmic de cada país, ubicant-se la societat espanyola en el lloc que li pertocaria "donat el desenvolupament econòmic i social existent, i dintre d'una tendència generalitzada cap a la disminució del nombre de materialistes" (Torcal, 1989, pàg. 243).

Els valors postmaterialistes a Espanya es posen de manifest entre les cohorts més joves (com ja havia manifestat Benedicto), mentre que les més grans opten pels materialistes. Això indica la importància, ja apuntada per Inglehart, del reemplaçament generacional en la realització del canvi cultural. Si ens centrem en la ideologia podrem observar (Torcal 1989, pag. 250-251) com les categories ideològiques estan en un procés de redefinició pel que fa als valors materialistes (antigament hegemonics) i als postmaterialistes (nous valors). Tot i que els valors postmaterialistes troben major predicament entre l'esquerra, valors com "promoure la participació", "societat més humana i menys impersonal" i "les idees són més importants que els diners", tots ells propis del postmaterialisme, són considerats també com a propis, ni que sigui relativament, per la dreta. El mateix podem dir de l'esquerra que s'identifica amb valors que, segons aquesta dicotomia d'Inglehart, són propis del materialisme [15].

Per completar aquestes observacions que situen el marc on centrarem les anàlisis més acurades, cal advertir que la intensitat de la demanda d'igualtat, que està per sobre en percentatge de la demanda d'altres valors com la llibertat o l'ordre, no ha de ser llegida com una actitud radical que persegueixi qüestionar el sistema econòmic. Hi ha una opció majoritària per una moderada igualtat de resultats més que per una radical igualtat de resultats (Murillo i Beltrán, 1983). Tanmateix no podria ser d'una altra manera en una societat que destaca, i destacava durant la transició, per una moderació[16] en els plantejaments ideològics i per una voluntat de posar en marxa processos de reforma i no de ruptura per assolir els seus objectius socials i polítics. Ara bé, tan cert com això, és la intensitat amb la qual es manifesta la demanda d'igualtat. Carabaña (1993), després d'analitzar un índex d'igualitarisme a l'entorn del nivell salarial[17], arriba a la conclusió que la nostra societat resulta, indiscutiblement, molt més igualitarista que qualsevol altre país capitalista (Carabaña, 1993, pàg. 7). Aquesta afirmació la manté amb el fet que la societat d'aquest país considera que les diferències entre els salaris més alts i els més baixos no ha de ser superior a dues o tres vegades. Són unes dades que contrasten amb les que es produeixen a la majoria de països capitalistes on es considera que les diferencies no han de ser superiors a quatre o cinc vegades.

La línia argumental em porta, però, a no cloure aquest apartat sense insistir novament en la vigència de l'igualitarisme com a element de la nostra cultura política. Possiblement aquest igualitarisme present en la nostra societat l'hem d'entendre, sobretot, per la percepció majoritària que es té d'una estructura social fortament desigual. El treball de Noya i Vallejos (1995) posa negre sobre blanc les imatges que la societat té de l'estructura social espanyola [18]. Del treball en podem treure la conclu-

sió que la majoria de la població (prop d'un 60%) percep una imatge de l'estructura social que coincideix amb els dos tipus possibles que representen una realitat desigualitària més desfavorable per a la majoria (societat polaritzada en classes baixes i societat gradual de classes baixes).

Podem concloure que les característiques comunes de les actituds i les identitats col·lectives poden ser resumides en els següents aspectes:

L'existència d'una alta legitimitat del sistema polític i una forta adhesió als valors democràtics. És important remarcar l'esforç que representa interioritzar els valors democràtics en un espai temporal tan breu. Precisament aquesta rapidesa en el procés de socialització democràtica no ha pogut evitar l'existència d'una actitud de desconfiança cap als actors polítics i cap a les virtuts del propi sistema. És allò que anteriorment m'hi he referit com a 'democratisme cínic'.

En segon lloc és important destacar la forta moderació tant en la identificació ideològica com en el suport electoral a les diverses forces partidistes. La concreció en el sistema de partits és la tendència centrípeta que a Catalunya aquest manifesta. Els extrems –de qualsevol de les dues clivelles– són poc importants i no tendeixen a disgregar, a augmentar les distàncies.

Finalment cal destacar l'existència d'una participació política baixa, especialment en els mecanismes tradicionals de participació (afiliació en concret), però també en els processos polítics electorals.

2. ORIENTACIONS CAP A LA COMUNITAT. LA CLIVELLA TERRITORIAL

Una de les qüestions que més interès desperten en l'estudi de la construcció de les identitats col·lectives a Catalunya són les orientacions que es produeixen cap a la comunitat política. Mesurar aquestes orientacions és una tasca no exempta de dificultat. L'instrument més utilitzat és l'escala d'identificació nacional subjectiva. Un estri que permet capturar els sentiments afectius d'identificació dels individus amb determinades identitats comunitàries. De fet, com també veurem en la identificació ideològica subjectiva, el que finalment es fa és contraposar dos referents extrems connectats a través d'una gradació.

Les dades disponibles permeten reconstruir una sèrie temporal per un període de tretze anys (1984-1996). Disposem de resultats per a tots els anys esmentats menys per a 1987. En qualsevol cas es pot afirmar que la sèrie temporal és prou completa. La primera conclusió

TAULA 1. EN RELACIÓ AMB LA SEGÜENT ESCALA, EN QUIN PUNT SE SITUARIA VOSTÈ?

Any	Total	Únicament espanyol	Espanyol > català	Igual	Català > espanyol	Únicament català
1984	2.490	11	11	45	22	8
1985	2.405	8	7	50	22	10
1986	2.399	11	8	48	19	11
1988	2.889	12	10	35	28	14
1989	2.200	16	6	47	19	12
1990	2.050	12	6	43	22	15
1991	1.999	11	6	47	21	14
1992	1.200	12	6	44	23	13
1993	1.200	12	6	39	22	19
1994	1.200	13	6	44	23	13
1995	1.800	12	6	41	23	16
1996*	784	13	11	37	26	11
Mitjana		11	7,4	43,3	22,5	13

* Les dades de 1996 corresponen a les de l'estudi del Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS) ja que permetien anàlisis posteriors amb altres variables. Tot i així, es disposa de les dades corresponents al sondeig d'opinió de maig de 1996 de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS). Amb una mostra de 1.200 persones, la distribució de les freqüències, en l'ordre de la taula 1, és: 8,5; 8,3; 42,8; 23,3 i 15,9. Faig notar que en la mostra del CIS sembla existir una subrepresentació de la identitat subjectiva exclusivament catalana. En el cas de la mostra de l'ICPS aquesta subrepresentació es produeix en la identitat subjectiva exclusivament espanyola.

Font: De 1984 fins 1988, i l'any 1996 són dades del CIS. De 1989 fins 1995 són de l'ICPS. Els percentatges en horitzontal no sumen cent ja que falten les dades corresponents als "no ho sap/no contesta" (ns/nc).

TAULA 2. IDENTIFICACIÓ EXCLUSIVAMENT COM A ESPANYOL SEGONS L'EDAT

Any	Total	18 a 24	25 a 34	35 a 50	51 a 64	65 i més
1989	352	12	12	17	18	20
1990	246	5	8	17	15	11
1991	220	6	7	11	13	16
1992	144	7	11	15	14	12
1993	144	4	9	15	17	14
1994	156	5	11	16	14	14
1995	216	3	7	14	19	17
1996	102	4	7	9	11	10
Mitjana		5,8	9	14,2	15,1	14,2

Font: ICPS. Els percentatges no sumen cent ja que falten les dades dels "no ho sap/no contesta" (ns/nc).

que cal remarcar de les dades que es poden observar en la taula 1 és l'existència d'una estabilitat molt elevada. Les distribucions són força constants i mantenen una gran coherència al llarg del període estudiat. Aquest fet dóna major solidesa a les conclusions que de la seva lectura en puguem treure.

De les diverses conclusions sobresurt la que ens dóna raó d'un grup àmpliament majoritari que expressa la inexistència de conflictivitat a la societat pel que fa als referents contraposats d'identitat. Si ens fixem amb la mitjana de tot el període estudiat (taula 1) podrem observar com existeix un sector amb un pes molt important (a l'entorn del 43%) que se situa en un punt equidistant del que podem definir com a identitat subjectiva exclusivament espanyola i identitat subjectiva exclusivament catalana. El fet que en una variable amb cinc categories que pretenen mesurar la identitat subjectiva d'una població, una d'aquestes categories, concretament la central, retingui prop del 50% ens posa sobre avís de la inexistència d'una polarització social excessiva en aquesta qüestió. Si ara l'objecte d'anàlisi l'ampliem a totes les posicions menys les extremes, és a dir, a totes aquelles que no manifesten la identitat com un fet excloent, la magnitud resultant és força impactant. Tres de cada quatre persones s'ubica en una de les tres posicions possibles d'aquest macro espai. D'aquest nucli una de cada tres persones ho fa en la posició on predomina el que podem definir com l'espai de catalanitat. Per concloure aquesta primera lectura, podem dir que el resultat de les dades analitzades fins al moment és perfectament coherent amb la idea de moderació que caracteritza el comportament electoral a Catalunya i que configura el sistema de partits des de la restauració de la democràcia el 1977.

El contrapunt imprescindible a l'estudi d'aquestes posicions centrals de l'eix de la identitat subjectiva, és l'anàlisi de les posicions extremes. Per posicions extremes hem d'entendre aquelles que podem catalogar com irreconciliables ja que exclouen la possibilitat d'identificar-se amb dues identitats simultàniament. Una lectura de les dades en aquesta direcció ens indica que aquestes posicions es troben bastant equilibrades entre elles. Aquests espais d'identitat no compartida permeten identificar un de cada quatre ciutadans. Tot i que el perfil sociològic d'aquells individus que s'autoidentifiquen amb la posició extrema de l'espanyolisme o amb la posició extrema del catalanisme és diferent, i això serà motiu d'anàlisi posterior, la magnitud d'aquests dos espais és força similar.

Aquesta primera característica, però, no és suficient per entendre la complexitat del fenomen identitari que es produeix a Catalunya. Tant cert com la inexistència d'una polarització excessiva és l'existència, en uns segments importants de la societat, d'una autoidentificació prioritària amb la identitat nacional catalana. Les dades dels estudis ens donen que a l'entorn d'un 35% de la població s'autoidentifica de forma prioritària amb la identitat catalana. D'aquest segments, un 22,5 % ho fa de forma no excloent amb la identitat espanyola, encara que sí que és prioritària, i un 13% ho fa de forma excloent. Aquest espai el podem identificar amb allò que ha estat definit com un sentiment de catalanitat. Un sentiment notablement superior al sentiment d'espanyolitat existent a Catalunya. Aquest últim no és superior al 18%, tot i que d'aquest un 11% viu l'espanyolitat de forma exclusiva.

L'anàlisi d'aquestes posicions extremes en funció d'altres variables ens dóna informacions que poden ser d'interès. Per exemple, si observem com es construeixen les identitats antagòniques i mútuament excloents a partir de l'edat (taules 2 i 3), podem aventurar-nos a afirmar l'existència d'un efecte de cohorts. Cal dir que una lectura ràpida de les dades podria portar-nos a definir un efecte

TAULA 3. IDENTIFICACIÓ EXCLUSIVAMENT COM A CATALÀ SEGONS L'EDAT

Any	Total	18 a 24	25 a 34	35 a 50	51 a 64	65 i més
1989	264	15	12	9	11	14
1990	308	22	11	13	14	19
1991	280	14	15	11	12	19
1992	156	14	11	9	12	20
1993	228	26	17	14	19	23
1994	156	17	19	14	12	14
1995	288	27	13	13	13	20
1996	191	22	17	10	17	17
Mitjana		19,6	14,4	11,6	13,7	18,2

Font: ICPS. 1996. Els percentatges no sumen cent ja que falten les dades dels "no ho sap/no contesta" (ns/nc).

generacional en la identificació nacional. Aprofundir en aquesta direcció ens portarà a veure la inconsistència de la hipòtesi de l'efecte generacional i, en canvi, la creixent solidesa d'un efecte de cohort. L'existència d'una determinada identitat nacional en un segment d'edat de la societat sembla, d'entrada, tenir una major relació amb aspectes com el moment social i polític que els components d'aquest segment han compartit, que amb una qüestió del cicle vital. En unes altres paraules, la joventut, per ella mateixa, no ens explica, com tampoc no ho fa l'anomenada tercera edat, una major o menor tendència a la (des)identificació exclusiva amb una o una altra identitat. Sí però, que observant les dades, podríem pensar que aquelles persones nascudes a partir de la dècada dels setanta o aquells nascuts no més tard de l'inici dels anys trenta, poden com a tendència desplegar nivells d'identificació nacionals sensiblement diferents d'aquells que s'han socialitzat plenament en el franquisme. Els resultats posen en evidència com la identitat exclusivament espanyola és més present en aquelles persones socialitzades en el franquisme que aquelles que ho han estat en democràcia. És ben visible en la taula 2 el fet que entre les persones nascudes no més tard de 1961 és on la identificació únicament espanyola té més presència. Això es correspon amb les columnes que agrupen els més grans de 35 anys. De forma ben diferenciada es concreten els suports a la identificació exclusivament catalana. Aquest cop és la cohort d'aquelles persones nascudes entre 1965 i 1978 les que amb més intensitat s'adhereixen a aquesta possibilitat. És de remarcar que aquesta cohort és la que pot ser identificada com la pròpia de la generació democràtica, és a dir, aquella que va viure el franquisme de forma fins a cert punt col·lateral. Els components més vells d'aquesta cohort tant sols tenien 10 anys quan Franco va morir. Complementàriament a aquesta dada, és també interessant remarcar que és la cohort dels nascuts abans de 1931 els qui també manifesten amb major percentatge la seva exclusiva identificació amb Catalunya. Una de les característiques comunes d'aquestes dues cohorts (nascuts abans de 1931 i nascuts després de 1965) és la no haver estat socialitzats exclusivament sota el franquisme. És interessant veure com la cohort amb major adhesió a la identitat exclusivament catalana (1965-1978) és també la cohort amb menor adhesió a la identitat exclusivament espanyola. Les cohorts amb predominància d'una identitat exclusivament espanyola són també aquelles que la identificació exclusivament catalana és menor. L'única excepció és la que es correspon a les cohorts més antigues, les d'aquelles persones nascudes no més tard de final dels anys vint. En aquest cas es pot observar com hi ha una polarització entre aquells que se senten únicament catalans i aquells que se senten únicament espanyols.

De confirmar-se l'efecte de cohorts sobre la identificació nacional, caldrà preveure que la identificació exclusiva amb la identitat catalana anirà guanyant espai en el conjunt de la societat com a conseqüència de futurs relleus generacionals. En qualsevol cas caldrà preveure que en cas d'existir aquesta tendència el resultat final serà d'una intensitat moderada. En aquest punt cal no oblidar que la majoria de la societat viu de forma no excloent la seva identitat. L'afirmació segons la qual existeix una clara majoria que manifesta identificacions subjectives viscudes de forma no excloent entre la identitat catalana i l'espanyola, també és vàlida entre els sector més joves de la població. En tots els grups d'edat aquesta expressió de lleialtat compartida en identitats comunitàries és majoritària. En aquest sentit la societat catalana es caracteritza a grans trets per un sistema d'identitats concèntriques. Tot i així, aquesta realitat no ens pot portar a menystenir la importància que en la vida política catala-

na pot tenir l'existència de sectors amb percepcions identitàries excloents, especialment si les dinàmiques de cohorts incrementen aquestes actituds.

Les dades fins ara analitzades no han parat atenció a la determinació que sobre la identitat nacional subjectiva exerceix el lloc de naixement i la llengua materna. Lamentablement només disposem de l'estudi 2.228 del CIS (1996) per fer aquesta anàlisi. Tot i així, l'interès del resultat justifica incloure'l en aquest capítol.

Com era previsible, els dos factors determinen significativament la identitat nacional subjectiva. Es pot observar (taules 4 i 5) com les distribucions de tota la mostra poblacional en aquesta variable són substancialment modificades si introduïm a l'anàlisi el lloc de naixement o la llengua materna. Per simplificar l'anàlisi la variable lloc de naixement s'ha convertit en una variable dicotòmica on haver nascut dintre de Catalunya es contraposa al fet d'haver nascut fora de Catalunya. Pel que fa a la llengua materna la informació s'ha agrupat sota tres categories, de les quals n'hi ha dues de principals que agrupen prop del 98% dels casos: disposar del català com llengua materna o disposar del castellà com a llengua materna.

Els resultats de les taules 4 i 5 són prou contundents, fins a l'extrem que podrien modificar substancialment allò que ha estat posat en relleu fins ara, especialment en les dades de la taula 1. La principal novetat que les taules 4 i 5 ens aporten és que la tendència remarcada en les pàgines anteriors i segons la qual a la societat catalana hi ha un grup àmpliament majoritari que expressa la inexistència de conflictivitat a la societat, pel que fa als referents contraposats d'identitat, cal, a la llum de les noves dades, tornar-la a revisar. En quina direcció? En aquella que ens permeti no quedar-nos exclusivament en la superfície, sinó que ens faciliti observar els corrents subterranis, aquelles que la taula 1 no ens oferia. En aquest sentit cal remarcar alguns fets:

- L'anàlisi en funció del lloc de naixement (taula 4) ens descobreix com les actituds extremes agregades (posicions 1 i 2, per un costat, i posicions 4 i 5 per un altre) són, respectivament, més importants que la posició central (3), és a dir aquella que hem definit anteriorment com a equidistant de les identitats subjectives exclusivament espanyola o catalana.

- Concretament la població nascuda fora de Catalunya s'identifica en un percentatge proper al 50% amb una identitat bàsicament espanyola (posicions d'identitat exclusivament espanyola i més espanyola que catalana). Aquest 50% es contraposa a l'escàs 10% dels nascuts fora de Catalunya que s'identifiquen amb una identitat bàsicament catalana.

- En el col·lectiu dels nascuts fora de Catalunya aquells que s'identifiquen amb la identitat espanyola de forma excloent a qualsevol altra, tenen un pes tan important com aquells que dintre del mateix col·lectiu s'identifi-

TAULA 4. IDENTIFICACIÓ AMB ELS SEGÜENTS SENTIMENTS D'IDENTITAT EN FUNCIÓ DEL LLOC DE NAIXEMENT

Lloc naixement	Total	Només espanyol	Espanyol > català	Igual	Català> espanyol	Només català
Catalunya	505	2,3	6,3	38	35,1	16,2
Fora de Catalunya	279	32	20	33,8	8,6	1,5
Total mostra	**784**	**13**	**11**	**37**	**26**	**11**

Font: CIS 1996. Els percentatges no sumen cent ja que falten les dades dels "no ho sap/no contesta" (ns/nc).

TAULA 5. IDENTIFICACIÓ AMB ELS SEGÜENTS SENTIMENTS D'IDENTITAT EN FUNCIÓ DE LA LLENGUA MATERNA

Llengua materna	Total	Només espanyol	Espanyol > català	Igual	Català > espanyol	Només català
Catalana	305	0,7	1,4	24,7	46	25,1
Castellana	457	21,3	18,6	43,8	12,2	1,8
Total mostra	**784**	**13**	**11**	**37**	**26**	**11**

Font: CIS 1996. Els percentatges no sumen cent ja que falten les dades dels "no ho sap/no contesta" (ns/nc). La diferència que es pot observar entre la suma de la població mostral amb llengua materna catalana i la població mostral amb llengua materna castellana, en relació amb el total de la població mostral a Catalunya es correspon als individus que es declaren bilingües (sic) o amb una llengua materna diferent de les esmentades.

quen en una posició equidistant de les identitats excloents, ubicades als extrems de l'escala. En aquest cas, i pel que fa al sentiment d'identitat exclusivament espanyola, la diferència entre el percentatge expressat pel col·lectiu dels nascuts fora de Catalunya i el percentatge expressat pel total de la mostra, és de més de dinou punts.

- En el col·lectiu dels nascuts a Catalunya un 50% s'identifica amb una identitat bàsicament catalana (posicions d'identitat exclusivament catalana i més catalana que espanyola). També aquest 50% es pot contraposar a un 10% dels nascuts a Catalunya que s'identifiquen amb una posició bàsicament espanyola.

- L'anàlisi en funció de la llengua materna (taula 5) posa sobre la taula l'existència d'una relació, per un costat, entre el fet de disposar del català com a llengua materna i manifestar una identitat bàsicament catalana, i per un altre, entre el fet de disposar del castellà com a llengua materna i manifestar una identitat bàsicament espanyola.

- Aquesta relació és més intensa en el cas d'aquells que disposen com a llengua materna la catalana. La taula 5 mostra com la identitat bàsicament catalana té, entre el col·lectiu dels qui tenen el català com a llengua materna, un pes superior en 34 punts a la magnitud que la identitat bàsicament catalana té en el total de la mostra.

- De forma general, i al marge d'altres consideracions ja fetes, es pot afirmar que el lloc de naixement i la llengua materna juguen un paper de contenció a la identificació subjectiva en la posició excloent de la identitat nacional oposada. És a dir, la identificació amb una identitat exclusivament catalana per part d'una persona nascuda fora de Catalunya o amb llengua materna castellana, és altament improbable. De la mateixa manera que ho és el fet de la identificació amb una identitat exclusivament espanyola per part d'una persona nascuda a Catalunya o amb llengua materna catalana.

A tall de conclusió podem dir que:

1. Per a la identitat bàsicament espanyola el lloc de naixement juga un paper més determinant que el que aquesta mateixa variable juga per a la definició de la identitat bàsicament catalana.

2. Per a la identitat bàsicament catalana la llengua materna juga un paper més determinant que el que aquesta mateixa variable juga per a la definició de la identitat bàsicament espanyola.

Aquestes conclusions es veuen suportades pel resultat de l'anàlisi de residus[19], presentat en la taula 6.

3. IDENTIFICACIÓ IDEOLÒGICA SUBJECTIVA. LA CLIVELLA ESQUERRA-DRETA

En moltes societats es pot considerar que la identificació ideològica subjectiva és la variable principal –per no dir l'única– a través de la qual podem entendre el sistema de partits i en general el seu comportament polític. A Catalunya aquesta identificació comparteix protagonisme amb la clivella territorial, que ja hem comentat en l'apartat anterior. Així, doncs, cal considerar la centralitat que aquest aspecte pot tenir com a factor explicatiu.

La creació d'aquestes identitats ideològiques subjectives es produeix a Catalunya sota un clar predomini de les posicions moderades, concretades amb la identificació de les posicions centrals del *continuum* esquerra-dreta

TAULA 6. ENCREUAMENT DE LLENGUA MATERNA I LLOC DE NAIXEMENT AMB LA IDENTIFICACIÓ NACIONAL SUBJECTIVA (ANÀLISI DE RESIDUS AJUSTATS)

	Només espanyol	Espanyol > català	Igual	Català > espanyol	Només català
LLENGUA MATERNA					
Catalana	-8,3	-7,2	-5,4	10,5	10
Castellana	8,3	7,2	5,4	-10,5	-10
LLOC NAIXEMENT					
Catalunya	-11,9	-5,7	1,2	8,1	6,3
Fora de Catalunya	11,9	5,7	-1,2	-8,1	-6,3

Font: CIS 1996.

TAULA 7. EN RELACIÓ AMB LA SEGÜENT ESCALA, EN QUIN PUNT SE SITUARIA VOSTÈ?

Any	Total	Esquerra	Centre-esquerra	Centre	Centre-dreta	Dreta
1989	2.200	27	21	21	12	6
1990	2.050	26	19	23	12	7
1991	1.999	21	24	26	12	5
1992	1.200	21	23	27	9	4
1993	1.200	21	24	25	9	5
1994	1.200	22	21	25	11	5
1995	1.800	26	20	27	9	4
1996	1.200	21	25	25	13	4
Mitjana		23,1	22,1	24,9	10,9	5

Font: ICPS. Els percentatges no sumen cent ja que en aquest quadre falten les dades corresponents als "no ho sap/no contesta" (ns/nc). Les posicions recollides en aquesta taula han estat recodificades de l'escala original on 1 era extrema esquerra i 7 extrema dreta. Les posicions 1 i 2 s'han convertit en 1, la 3 en 2, la 4 en 3, la 5 en 4, i la 6 i 7 en 5.

com a posicions majoritàries. Cal advertir, però, com deixa entreveure la taula corresponent, que en la construcció de la identitat ideològica majoritària hi ha una clara tendència a ocupar aquelles posicions lleugerament esquerranes (taula 7). El resultat és un espai social decantat cap al centre-esquerra. La lectura de la sèrie temporal posa en relleu l'existència de la gran estabilitat que aquesta moderació ideològica ha tingut al llarg del temps. Malgrat que les posicions moderades són estables i majoritàries, cal dir que les identificacions amb els punts extrems són més significatives i més importants que les posicions antagòniques d'identitat nacional. Especialment ho és la posició extrema de la identitat subjectiva que identifiquem com el de l'esquerra. Tot i així les dades consecutives que es mostren en la taula no permeten pensar en l'existència d'una tensió social.

Si analitzem aquest període 1989-1996 des de les posicions mitjanes que surten de les posicions d'identificació ideològica subjectiva en una escala de l'1 al 7, on el 4 és la posició intermèdia, podem observar com les posicions mitjanes quasi no oscil·len. Es produeix, doncs, una gran estabilitat en la posició lleugerament orientada cap al centre esquerra.

Lamentablement no disposem d'estudis anteriors a 1989 comparables amb els posteriors a aquesta data. Fins a 1989 el que tenim és el material del CIS i aquest està dissenyat en escales de l'1 al 10. Malgrat aquesta qüestió, que dificulta la comparació, podem veure en la taula 9 com aquesta tendència i estabilitat és també present per al període anterior a 1989.

En aquest cas la posició intermèdia de l'escala és 5. Com podem observar en la taula 10 les mitjanes corresponents manifesten les mateixes tendències que els estudis de l'ICPS per al període 1989-1996 havien posat en relleu: i) alta estabilitat ii) lleugera tendència al centre-esquerra.

Alguns estudis[20] han destacat que la societat catalana se situa més a l'esquerra que el total espanyol. Amb les dades que sobre la identificació ideològica subjectiva disposem per al conjunt de la societat espanyola, es pot concloure que les identitats ideològiques que es donen a Catalunya tenen un posicionament en referència a l'espanyol lleugerament més desplaçat cap a l'esquerra, o si es prefereix més igualitaristes si acceptem la divisió segons la qual esquerra o dreta tenen una connotació de major o menor suport a les transformacions socials igualitaristes.

TAULA 8. POSICIONS MITJANES EN LA IDENTIFICACIÓ IDEOLÒGICA SUBJECTIVA

Any	Mitjana	Any	Mitjana
1989	3,4	1993	3,4
1990	3,5	1994	3,5
1991	3,5	1995	3,4
1992	3,4	1996	3,5

Font: ICPS.

TAULA 9. EN RELACIÓ AMB LA SEGÜENT ESCALA EN QUINT PUNT SE SITUARIA VOSTÈ?

Any	Total	Esquerra	Centre-esquerra	Centre	Centre-dreta	Dreta
1983	1.680	5	35	32	9	1
1984	2.490	8	35	37	8	1
1987	3.001	9	28	30	6	2
1988	2.900	8	30	32	7	2

Font: CIS. Les agrupacions d'aquests punts de l'escala ideològica s'ha fet unint de dos en dos consecutivament.

4. IDENTIFICACIÓ-SATISFACCIÓ AMB EL SISTEMA DEMOCRÀTIC

Com ja s'ha apuntat amb anterioritat aquesta és una de les qüestions on el franquisme va deixar la seva empremta més profunda. La mesura d'aquest aspecte de la cultura política dels ciutadans de Catalunya s'ha vingut mesurant bàsicament a través de manifestar una expressió de (des)acord amb diverses afirmacions.

Prèviament, però, pot ser clarificador preguntar-nos pel grau d'interès que el ciutadà té vers l'activitat política. Novament ens trobem davant d'una realitat que ve a confirmar allò que altres estudis a l'inici del període democràtic i al llarg dels anys vuitanta havien posat de manifest per a Espanya: existeix un molt escàs interès per la política. Una gran majoria –a l'entorn d'un 70%– diu sentir-se poc o gens atret per la política (taula 11), només una persona de cada quatre manifesta un interès bastant o molt gran per aquesta activitat. Són precisament els sectors de més edat de la població els qui manifesten un major desinterès per aquesta qüestió. És destacable el fet que les persones majors de 65 anys manifestin no sentir-se gens atrets per la política en proporcions superiors al 50%. Novament es deixa sentir el pes dels valors i les actituds transmeses pel franquisme. Seguint aquest tipus d'anàlisi, és també rellevant observar com el nivell d'instrucció modifica sensiblement el nivell d'interès per l'activitat política, establint-se una relació inversament proporcional entre desinterès per la política i màxim nivell d'instrucció (taula 13). És impactant veure com el col·lectiu d'aquelles persones que no disposen d'uns estudis superiors als elementals, expressen un nul interès per la política en percentatges a l'entorn del 60%.

TAULA 10. POSICIONS MITJANES EN LA IDENTIFICACIÓ IDEOLÒGICA SUBJECTIVA

Any	Mitjana
1983	4,6
1984	4,5
1987	4,4
1988	4,5

Font: CIS.

Aquestes dades són coherents amb les expressades a través dels resultats de què disposem per a Catalunya de l'enquesta europea de valors[21], on a la sol·licitud de la freqüència amb la qual parlen de política, un 55% manifesten que mai i només un 37% reconeix que ocasionalment. Els percentatges d'aquells que diuen no parlar mai de política són lleugerament superiors als que es disposen per al total d'Espanya, que són d'un 47%. Possiblement el clima més tranquil que ha caracteritzat la política catalana des de 1980, pot explicar aquesta major desmobilització política dels catalans.

TAULA 11. EM PODRIA DIR SI A VOSTÈ LA POLÍTICA LI INTERESSA?

Any	Total	Molt	Bastant	Poc	Gens	Ns/nc
1990	2.050	4	21	34	40	0
1991	1.999	3	22	39	36	0
1992	1.200	4	20	37	39	1
1993	1.200	4	25	33	36	1
1994	1.200	4	23	35	38	1
1995	1.800	3	25	36	36	0
1996	1.200	5	26	40	29	0
Mitjana		**3,8**	**23,1**	**36,3**	**36,3**	

Font: ICPS, (1993) (1994a) (1994b) (1994c) (1996a) (1996b).

TAULA 12. INTERÈS NUL PER LA POLÍTICA SEGONS L'EDAT

Any	Total	18 a 24	25 a 34	35 a 50	51 a 64	65 i més
1990	2.050	34	35	34	48	49
1991	1.999	30	27	31	44	49
1992	1.200	34	33	34	44	54
1993	1.200	32	25	33	42	52
1994	1.200	39	31	32	36	54
1995	1.800	31	35	32	35	48
1996	1.200	32	21	21	34	41
Mitjana		**33,1**	**29,6**	**31**	**40,4**	**49,6**

Font: ICPS, (1993) (1994a) (1994b) (1994c) (1996a) (1996b). Els percentatges no sumen cent ja que falten les dades dels "no ho sap/no contesta" (ns/nc).

TAULA 13. INTERÈS NUL PER LA POLÍTICA SEGONS EL NIVELL D'ESTUDI

Any	Total	Elementals	Primaris	Batx. elemental	Batx. superior	Universitari
1990	2.050	60	45	43	21	16
1991	1.999	55	43	29	27	11
1992	1.200	52	46	40	25	20
1993	1.200	62	43	39	25	9
1994	1.200	54	45	40	26	13
1995	1.800	51	46	40	21	13
Mitjana		**55,6**	**44,6**	**38,5**	**24,1**	**11,7**

Font: ICPS, (1993) (1994a) (1994b) (1994c) (1996a) (1996b). Els percentatges poden no sumar cent ja que falten les dades dels "no ho sap/no contesta" (ns/nc).

Altres dades que tenim sobre aspectes identificatius amb la política i els polítics, vénen a reafirmar allò que hem trobat fins ara. La identificació amb expressions de l'estil 'els polítics són tots iguals' o 'els partits polítics només serveixen per dividir la gent' reben un ampli suport entre les persones enquestades (taula 14).

TAULA 14. DIGUI SI ESTÀ D'ACORD AMB LA SEGÜENT AFIRMACIÓ: "ELS PARTITS POLÍTICS NOMÉS SERVEIXEN PER DIVIDIR LA GENT"

	1992	1993	1994	1995	1996
D'acord	45	51	50	41	30
En desacord	50	47	47	57	67
Ns/nc	5	2	3	2	3

Font: ICPS (1996c).

Aquesta actitud de reserva d'adhesió amb els polítics i la política no és, però, extrapolable a la democràcia. En aquest cas la identificació amb la democràcia com a sistema de govern és significativament elevat. Per exemple, a Catalunya s'expressa un gran desacord (a l'entorn del 70%)[22] a l'expressió 'Les eleccions no serveixen de res, manen els de sempre'.

Projectant aquesta identificació genèrica sobre la democràcia a una valoració de les diverses institucions que actuen en el sistema democràtic tindrem una dada interessant a l'hora d'interpretar les actituds davant el sistema democràtic. Les institucions més ben valorades són el Govern de la Generalitat, amb una nota d'un 5,9 sobre 10 i els ajuntaments amb un 5,5 sobre 10. La més mal valorada són els partits polítics amb un 3,5 sobre 10.

Aquests resultats permeten fer un comentari referent a la proximitat entre les institucions més ben valorades i els ciutadans. La proximitat pot ser un valor afegit a la valoració que es té en general de cada una de les institucions. Per un altre costat aquest tipus d'indicadors es mostra molt sensible al moment polític en què es fan. Això és especialment visible en la valoració que rep el Govern Central. A partir de 1992, la valoració cau de manera molt significativa, tot coincidint amb l'inici d'un seguit d'escàndols mediàtics i judicials que posaven en qüestió alguns dels aspectes de la gestió del govern de l'Estat. Finalment, cal assenyalar la posició que els partits polítics ocupen en una taula d'aquestes característiques. Aquesta última posició, pel que fa a la valoració donada pels ciutadans, té molt a veure amb alguns dels aspectes de la cultura política que ja han estat comentats a l'inici d'a-

TAULA 15. VALORACIÓ, EN UNA ESCALA DEL 0 AL 10, DE L'ACTUACIÓ D'ALGUNES INSTITUCIONS*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Govern Cat.	5,9	5,8	6	5,8	6	5,9	6,1	6,6
Ajuntament	5,4	5,4	5,7	5,4	5,4	5,4	5,7	6,1
Església	5,1	5,2	5,3	5,1	5,1	5,1	5,3	5,1
Diputació	4,9	5	5,1	5	4,8	4,7	5	5,4
Govern Estat	4,9	5,8	4,6	4,1	3,9	4,2	4	5
Justícia	4,0	4	4,1	4,4	4,1	4,1	4,2	4,4
Exèrcit	3,7	3,4	3,7	4,1	3,7	3,6	4	3,9
Partits	4,1	3,5	3,6	3,4	3,5	3,2	3,3	4,1

*En general els "no ho sap/no contesta" es troben per sota del 10, i de forma majoritària a l'entorn del 4%. Només hi ha una excepció, com és la Diputació de Barcelona. Aquesta institució té un percentatge de "no ho sap/no contesta" sempre superior al 25%.
Font: ICPS.

quest capítol. En la meva opinió aquesta dèbil i insuficient valoració dels partits polítics ha de ser interpretada com una expressió més del democratisme cínic que caracteritza la societat catalana, i també l'espanyola. No és, doncs, aquesta expressió una mostra d'antidemocratisme, sinó expressió d'una profunda desconfiança cap als actors polítics. Aquesta desconfiança no és ni de recent aparició ni incentivada per esdeveniments conjunturals. Amb tota seguretat els anomenats escàndols polítics que s'han succeït des de 1992 han reforçat aquestes imatges. Però tan cert com això, és que aquesta peculiar visió que la nostra societat té dels actors polítics i de la política en general forma part d'un particular patrimoni col·lectiu, com és la cultura política. Possiblement és aquesta una de les notes més destacades, possiblement perquè és una de les actituds que més difereixen d'altres cultures polítiques de països del nostre entorn.

NOTES

1 G. Almond i S. Verba (1970), pàg. 31.

2 Algunes de les obres més rellevants de ciència política, de final de la dècada dels setanta fins avui, que podem considerar deutores en l'aplicació d'un enfocament propi de la cultura política i alguns dels treballs que també des d'aquest enfocament han tingut una especial atenció a la realitat de l'Estat espanyol i, per tant, indirectament a Catalunya, són : R. Inglehart (1977), (1988) i (1991), S. H. Barnes (1979), J.M. Maravall (1982), R. López Pintor i J. Wert Ortega (1982), J.R. Montero i M. Torcal (1990), M. Justel (1992), J. Botella (1992), M.L. Morán (1992).

3 R. Inglehart (1988), pàg. 46.

4 Els principals materials empírics a partir dels quals disposem de dades específiques a l'entorn de la cultura política dels catalans es deuen a l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS). Aquest Institut ha publicat ininterrompudament des de 1993 les dades corresponents a 1989 fins ara. Al marge dels materials publicats per l'ICPS, cal destacar alguns estudis del Centro de Investigaciones Sociológicas, especialment CIS (1995) i el treball de Francisco Andrés Orizo i Alejandro Sánchez (1991).

5 Això no impedeix que dintre del règim existissin diversos grups (polítics, de pressió, etc.), creats pel propi règim o no, que operaven i influïen sobre el procés de decisió política i que podien mantenir posicions diverses. Cal recordar que una de les característiques dels règims autoritaris, enfront dels totalitaris, és l'existència d'un "pluralisme polític limitat, no responsable; sense una ideologia elaborada i directora (però amb una mentalitat peculiar); mancats d'una mobilització política intensa o extensa, i en els quals el líder (o grup reduït) exerceix el poder dintre d'uns límits formalment mal definits, però en realitat bastant previsibles" (Linz, 1974, pàg. 1474-1475).

6 Per ampliar aquesta qüestió i d'altres (autoritarisme / informació política / partició política / democratisme, etc.) referents a les actituds de l'opinió pública als anys finals del franquisme es pot veure, a part dels ja esmentats, Linz (1964), López Pintor (1981), Foeweraker (1990).

7 El cinisme polític fa referència a alguna "dissonància entre les promeses dels polítics i les seves accions o veritables intencions". Quan es dóna "els ideals semblen hipòcrites i la realitat il·legítima" (Putnam, R.D., 1973, pàg. 90 i 232). (Cita agafada de Maravall, 1982, pàg. 94).

8 (Maravall, 1982, pàg. 96).

9 Dintre de l'estudi de la cultura política, Almond i Verba (1963, pàg. 14-15) distingeixen tres tipus d'identificació; i) *system affect* ii) *output affect* iii) *input affect*. Aquest darrer fa referència a la identificació amb els partits i amb la resta de mecanismes de vehiculació de les demandes polítiques. L'*output affect* té com a objecte d'identificació les polítiques públiques, mentre que *system affect* és el més abstracte i correspon a la dimensió d'identificació amb el país o la societat en general. La identificació amb l'*output* i l'*input affect* representen el grau d'integració cultural més relacionada amb l'experiència i la pràctica política.

10 Cal entendre institucional en una concepció àmplia (governamental, administrativa i judicial).

11 Citat de Maravall 1982, pàg. 114.

12 Les dades es corresponen a l'estudi 1.247 del CIS de 1980.

13 Materialistes (42,4%), mixtos (40,8%) i postmaterialistes (16,8%) (Torcal, 1989, pàg. 241).

14 Per mixtos cal entendre aquells individus que donen prioritat a valors de les altres dues categories.

15 "Millorar l'educació i la sanitat" "lluitar contra l'atur" "lluitar contra l'increment de preus".

16 La moderació no s'ha d'interpretar, com bé apunta Benedicto (1989, pàg. 673), com una característica de conservadorisme sinó com un allunyament dels extrems i radicalismes.

17 Aquest índex d'igualitarisme vindria donat pel nombre de vegades que es desitja que sigui el salari de professions de prestigi alt respecte a professions de prestigi baix.

18 Noya i Vallejos (1995, pàg. 23-24) utilitzen per concretar les imatges de l'estructura social unes figures compostes per set nivells que marquen les desigualtats i que mostren una clara estructura jeràrquica. Entre les diverses figures, que són cinc, es pot establir fàcilment una gradació des de la que representa l'estructura desigualitària més desfavorable per a la majoria (tipus 1) fins a la més favorable (tipus 5). La tipologia és la següent: tipus 1.- societat polaritzada de classes baixes; tipus 2.- societat gradual de classes baixes; tipus 3.- societat de classes mitjanes-baixes; tipus 4.- societat canònica de classes mitjanes; tipus 5.- societat de classe mitjanes-altes.

19 Bàsicament, l'anàlisi de residus (diferència entre valor observat i valor esperat) és una aplicació del khi-quadrat a l'estudi de les parelles de categories. De la magnitud del residu es pot concloure sobre la relació entre categories. Com que els residus ajustats s'interpreten com qualsevol valor d'una variable estandarditzada en una distribució normal, els valors superiors a ± 1,96 difereixen de 0,0 amb una probabilitat superior a 0,95. Sànchez Carrión (1995), pàg. 264 i 265.
20 F. Andrés Orizo i A. Sánchez Fernández (1991), pàg. 190. CIS (1995).
21 F. Andrés Orizo i A. Sánchez Fernández (1991), pàg. 197.
22 ICPS (1996c).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALMOND, G. I VERBA, S. (1970), *La Cultura Cívica*; Madrid, Euroamérica.
- ANDRÉS ORIZO, F. i SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, A. (1991), *El sistema de valors dels catalans. Catalunya dins l'enquesta europea de valors dels anys 90;* Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis.
- BARNES, S.H. (1979), *Political Action: Mass participation in five Western Democracies;* Beverly Hills: Sage.
- BOTELLA, J. (1992), "La cultura política en la España democrática" a COTARELO, R. (Comp.) *Transición política y consolidación democrática España (1975-1986);* Madrid, CIS, pàg. 121-136.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1984), *Preelectoral Cataluña;* Estudio 1.404. Presidencia del Gobierno.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1985), *Opinión Pública en Cataluña;* Estudio 1.464. Presidencia del Gobierno.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1986), *Situación social y política de Cataluña;* Estudio 1.527. Presidencia del Gobierno.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1988), *Preelectoral IV;* Estudio 1.735. Presidencia del Gobierno.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1995), *Cultura Política;* Estudio 2.154. Presidencia del Gobierno.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS (1996), *Conciencia nacional y regional;* Estudio 2.228. Presidencia del Gobierno.
- INGLEHART, R. (1977), *The Silent Revolution, changing values and political styles among Western Publics;* Princeton, Princeton University Press.
- INGLEHART, R. (1988), "Cultura Política y democracia estable", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas;* núm. 42, pàg. 45-65.
- INGLEHART, R. (1991), *El cambio cultural en las sociedades industriales avanzadas;* Madrid: CIS.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1993), *Sondeig d'opinió 1989 Catalunya;* ICPS.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1994a), *Sondeig d'opinió 1990 Catalunya;* ICPS.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1994b), *Sondeig d'opinió 1991 Catalunya;* ICPS.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1994c), *Sondeig d'opinió 1992 Catalunya;* ICPS.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1996a), *Sondeig d'opinió1993 Catalunya;* ICPS.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1996b), *Sondeig d'opinió 1994 Catalunya;* ICPS.
- INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS (1996c), *Informe Sondeig d'opinió Maig 1996 Catalunya;* ICPS.
- JUSTEL, M. (1992), "Edad y Cultura Política", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas;* núm. 58, pàg. 57-96.
- LÓPEZ PINTOR, R. i WERT ORTEGA, J. (1982), "La otra España: Insolidaridad e intolerancia en la tradición político-cultural española", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas;* núm. 19, pàg. 7-25.
- MARAVALL, J. M. (1982), *La política de la transición;* Madrid, Taurus.
- MONTERO, J. R. i TORCAL, M. (1990), "La cultura política de los españoles: pautas de continuidad y cambio", *Revista Sistema;* núm. 99, pàg. 39-74.
- MORAN, M. L. (1992), "Algunas reflexiones entorno a la influencia de los medios de comunicación en la formación y características de la cultura política de los españoles", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas;* núm. 57, pàg. 37-61.
- SÁNCHEZ CARRIÓN, J.J. (1995), *Manual de análisis de datos;* Madrid, Alianza.
- TORCAL, M. (1992), "Análisis dimensional y estudio de valores: El cambio cultural en España", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas;* núm. 58, pàg. 97-122.

ELS GOVERNS DE CATALUNYA

Quim Brugué, Ricard Gomà i Joan Subirats
Departament de Ciència Política i Dret Públic
Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Ja fa molts anys, un dels grans politicòlegs del segle XX, Robert Dahl, escrivia un dels llibres que més profundament ha marcat l'evolució de la ciència política: *Who governs? Democracy and power in an American City* (1961). Dahl pretenia posar de manifest l'estructura real del poder polític, més enllà de l'esfera institucional, per mitjà d'una minuciosa anàlisi empírica dels actors i dels processos d'adopció de decisions col·lectives. Més de trenta anys després som conscients de les insuficiències del treball de Dahl i, de la mà de crítics com Bachrach, Baratz o Lukes, sabem que el poder es manifesta també en la capacitat de configurar percepcions col·lectives i àmbits temàtics de no-decisió. Tanmateix, l'enfocament relacional del poder polític, compartit per tots els autors citats, ens arriba avui com un dels artificis conceptuals més fèrtils per a l'anàlisi del govern.

No pretenem, en aquest capítol, explorar a fons l'estructura del poder polític a Catalunya. Això ens duria a un disseny de recerca que depassa amb escreix l'abast molt més limitat de la nostra contribució. Sí que pretenem, en canvi, aportar algunes idees i algunes evidències entorn d'una qüestió central: *qui governa Catalunya?* I volem fer-ho des de la concepció relacional del poder polític, entenent que governar avui no és tant una qüestió d'acumulació competencial i de recursos, amb ànim d'exclusivitat, sinó més aviat d'articulació de capacitats d'influència sobre àmbits de decisió i gestió d'estructura complexa, poblats per múltiples xarxes d'actors socials i institucionals.

El fil argumental que pretén donar coherència a aquest capítol es construeix a partir de tres àmbits de reflexió: *a)* les pautes de relació entre el govern i la societat civil a Catalunya; *b)* la distribució de capacitats de govern entre la Generalitat, l'Estat i la Unió Europea; *c)* l'articulació interna del govern multinivell entre la Generalitat i el sistema català de poders locals.

1. RELACIONS ENTRE GOVERN I SOCIETAT CIVIL: ALGUNS ELEMENTS DE REFLEXIÓ

La capacitat per governar –el que avui s'anomena governació– ha experimentat algunes transformacions rellevants. Fins no fa gaire l'acte de govern es percebia com una acció unidireccional: els governants transmeten les seves decisions i els governats en reben les conseqüències. Una acció que, a més a més, circula pels carrils d'una piràmide jeràrquica: els governants manen des de la solitud de la cúpula, mentre els governats observen com les polítiques descendeixen fins a impactar en la seva pròpia existència.

La *unidireccionalitat jeràrquica* comporta una percepció estrictament monopolista de la capacitat per governar: hi ha qui governa i, en un altre àmbit, la resta, els governats. No hi ha cap altra possibilitat intermèdia, sinó que la pròpia definició de la idea "govern" comporta l'establiment de fronteres entre els uns i els altres. Unes fronteres que, com hem insinuat, només poden ser creuades de forma unidireccional, que utilitzen els camins d'una

estructura jeràrquica i que, addicionalment, comporten la monopolització de cada banda per actors específics i diferenciats.

Recentment, la visió moderna del govern expressada en el paràgraf anterior tendeix a diluir-se. En primer lloc, la unilateralitat de les relacions entre governants i governats comença a difuminar-se sota la pressió d'uns governats cada cop més actius i reinvindicatius. L'extensió de l'educació i l'assoliment d'uns nivells de vida suficients han dotat els governats d'una major capacitat d'incidència, la qual s'expressa en una creixent desconfiança envers la unidireccionalitat dels actes de govern. En aquest sentit, per tant, la pròpia viabilitat de les accions de govern reclama mecanismes de participació, involucració i compromís, ja que sense aquest component de bidireccionalitat la capacitat de govern es debilita greument.

En segon lloc, la bidireccionalitat de les relacions entre governants i governats no pot, per definició, operar sobre la rígida estructura d'una jerarquia piramidal. Les pròpies característiques de la nova situació reclamen la construcció d'uns mecanismes de transmissió i relació més interactius. Es tracta de trobar fórmules que substitueixin les tradicionals vies de comandament per espais de diàleg i consens. La bidireccionalitat i la interacció construeixen una nova percepció de l'activitat de govern. Una percepció que es pot visualitzar en la substitució de les ordres per diàlegs, i també en el fet que les estructures piramidals es transformin en estructures complexes, en xarxes variables on els actors no es defineixen per la seva posició més o menys subordinada sinó per la seva contribució a articular vies de diàleg i col·laboració.

Finalment, la situació resumida fins al moment trenca les fronteres entre l'àmbit dels governants i el dels governats i, per tant, deixa sense sentit la vocació de monopolitzar espais. L'acció de governar *deixa de ser exercida des del monopoli i es configura com una activitat de relació*. Han estat molts els autors que s'han referit a les bases relacionals dels governs actuals, referint-se sempre a la impossibilitat d'acaparar capacitat de govern i a la creixent necessitat de compartir-la en un entorn sense fronteres que permeti discriminar aquells que hi poden participar d'aquells que no hi poden participar. Sense possibilitats d'acaparament, de monopolització, l'acte de governar esdevé un acte de relació en el qual els governants i els governats defineixen consensos i mecanismes per aconseguir-los.

2. PAUTES RELACIONALS ENTRE GOVERN I ACTORS SOCIALS A CATALUNYA

Acceptant l'escenari descrit fins al moment, un article sobre el govern a Catalunya avui no hauria de plegar-se darrera les fictícies fronteres de l'àmbit governamental, sinó que hauria d'adreçar-se a les relacions que des d'aquest espai es mantenen amb la resta dels actors socials. Per aquesta raó en les pàgines que segueixen no ens concentrem en els "outputs" legislatius o administratius del govern de la Generalitat, sinó en les relacions que, per tal de governar, estableix amb diferents àmbits de la societat civil. No presentem una anàlisi d'aquestes relacions, ja que excediria l'espai i els objectius d'aquest treball, recollim només algunes dades i evidències susceptibles, encara que sigui parcialment, de confirmar la importància del factor relacional en el govern de la Generalitat de Catalunya.

Per circumstàncies històriques, Catalunya és un país on la societat civil ha jugat un paper decisiu en àmbits tan diversos com la cultura, l'educació, la sanitat o l'esport. En els darrers anys, la consolidació de les estructures governamentals de la Generalitat s'ha superposat a aquesta realitat civil, a vegades potenciant-la a vegades limitant-la. El govern de la Generalitat, conscient de la peculiar potència de la societat civil catalana, ha tractat d'aprofitar-la i canalitzar-la a través, com apuntàvem abans, d'una actitud relacional que permetés obrir espais de diàleg i mecanismes de col·laboració. Són il·lustratius d'aquesta actitud els preàmbuls d'algunes de les seves lleis:

"La societat civil, que crea, organitza i transmet cultura, ha d'ésser objecte d'una atenció especial, ja que, gràcies al seu esforç i a les iniciatives, no només es conserva un patrimoni de gran importància, sinó que s'impulsa una manera de concebre la cultura com a element de participació i de decisió summament enriquidor per als ciutadans. (...) La vida associativa, entesa com a voluntat dels ciutadans de crear i transmetre lliurement uns valors i uns símbols que neixen tant de les arrels com de les experiències pròpies –individuals o col·lectives– transformadores de les formes de vida, és una de les característiques més significatives de l'activitat cultural de Catalunya" (Llei 2/1993, de foment i protecció de la cultura popular i tradicional).

"Les mutualitats de previsió social tenen una llarga tradició a Catalunya, amb l'origen en els gremis artesanals i les confraries, a l'edat mitjana, fins a arribar a les societats de socors mutus, al segle XIX, que ja tenen com a finalitat essencial la previsió social. La supervivència actual

d'aquesta tradició denota el sentit associatiu del poble de Catalunya en cercar solucions, des de la col·laboració i la solidaritat, als problemes plantejats per esdeveniments i circumstàncies que poden posar en perill la vida de les persones o llurs recursos" (Llei 28/1991, de les mutualitats de previsió social).

Observant algunes dades, podríem intuir que la presència de la societat civil s'ha vist estimulada per la mateixa acció del govern de la Generalitat de Catalunya. Tot i que caldrà matisar aquestes apreciacions, és significativa, per exemple, l'evolució de les entitats esportives (taula 1).

TAULA 1. NOMBRE D'ENTITATS ESPORTIVES REGISTRADES

1982	1.537
1983	3.121
1984	4.162
1985	4.596
1986	5.032
1987	5.509
1990	7.058
1991	7.408
1992	7.797
1993	8.467
1994	8.965

Font: Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya 1996.*

Les xifres anteriors, però, poden estar manifestant una major capacitat per registrar les entitats esportives ja existents o poden, simplement, expressar les actuals preocupacions per cuidar el cos. Per observar les actituds relacionals del govern de la Generalitat de Catalunya no n'hi ha prou amb dades sobre la densitat associativa de la societat civil, sinó que és necessari precisar la mesura amb què aquestes associacions participen en l'acció de governar. Per avançar en aquesta direcció hem triat el que considerem que són dos àmbits d'actuació suficientment significatius: l'educatiu i el sanitari.

3. FACTOR RELACIONAL EN EL GOVERN DE L'EDUCACIÓ I LA SANITAT

1 En l'**àmbit educatiu**, en primer lloc, s'observa que la relació entre l'oferta pública i la privada s'ha mantingut relativament constant durant l'última dècada (taula 2). L'alumnat es reparteix gairebé meitat i meitat entre ambdós sectors, mentre que la pèrdua de nens i nenes que ha suposat deixar enrere la generació del "baby-boom" no ha comportat cap canvi substancial en les proporcions. A més, pel que fa a la penetració del sector privat en l'àmbit educatiu, aquestes proporcions són molt superiors a les que trobem a la resta de l'Estat espanyol.

El volum d'alumnes absorvit per cada sector, per altra banda, es correspon amb un nombre diferent de centres i professors. Si partim de les dades del curs 1985-86 i observem les del curs 1994-95, queda clar que qui ha realitzat un esforç més important per augmentar els centres i el professorat ha estat el sector públic. Així, la pèrdua d'alumnes es tradueix en una caiguda de centres privats (de 1.404 el curs 84-85 a 1.365 el curs 94-95), mentre que els públics continuen creixent (de 1.701 el curs 84-85 a 1.879 el curs 94-95). Aquesta circumstància es pot interpretar a partir de la deficitària situació de partida de l'oferta educativa pública, però també com un canvi en la tendència de fons: d'un sistema educatiu construït sobre l'oferta privada a una penetració progressiva del sector públic.

En el sector educatiu, la participació de la societat civil continua essent important, però sembla que el darrer període, quan s'ha consolidat el govern de la Generalitat, ha iniciat un cert canvi, invertint-se la tendència principal i emergint una iniciativa pública abans inexistent. Cal no oblidar, però, que aquesta iniciativa pública incorpora també el concert amb escoles privades i que, per tant, queden incorporades al sistema educatiu, tot i que des d'una posició diferent.

TAULA 2. OFERTA PÚBLICA I PRIVADA EN L'ÀMBIT EDUCATIU

	Curs 1985-86		Curs 1994-95	
	públic	privat	públic	privat
Alumnes	453.691	387.153	409.465	346.004
Centres	1.701	1.404	1.879	1.365
Professors	23.680	19.331	25.736	19.773

Font: elaboració pròpia a partir de les Estadístiques d'ensenyament (Cursos 1985-86 i 1994-95) i de l'Institut d'Estadística de Catalunya *Anuari estadístic de Catalunya 1993-1994.*

2 En segon lloc, en l'àmbit sanitari la interacció entre el món públic i el privat ha estat més aprofitada. De nou, la tradició mutualista i l'existència prèvia d'una gran xarxa assistencial-hospitalària privada expliquen en bona part l'especificitat del cas català. De fet, hi ha qui considera que l'anomenat "model sanitari català" no existiria sense aquestes circumstàncies històriques.

Si ens fixem en la capacitat de l'oferta hospitalària –mesurada en la taula 3 en nombre de llits–, observem com l'any vuitanta el 66,6% dels llits oferts eren privats, mentre que l'any 1990 aquesta proporció havia baixat al 58%. Es tracta encara d'un percentatge important però que, igual que en el cas d'educació, podria il·lustrar un canvi de tendència. Queden, també com abans, molts casos d'oferta concertada que queden reflectits en l'augment dels llits oferts sota l'etiqueta d'"altres públics".

Resultats similars s'obtenen quan analitzem el personal que treballa en els diferents centres hospitalaris (taula 4). La dècada dels vuitanta ha experimentat un moderat creixement en el nombre d'empleats hospitalaris; la qual cosa també es pot interpretar com una racionalització dels recursos, ja que és indubtable que l'oferta hospitalària ha crescut en quantitat i en qualitat durant la darrera dècada.

El creixement en empleats i llits, però, no s'ha produït uniformement. L'augment es concentra en els capítols "altres públics" i "altres privats", mentre que la resta s'estabilitzen o, fins i tot, decreixen. El creixement dels empleats en "altres privats", juntament amb la caiguda dels llits oferts, podria posar de manifest l'esforç per millorar la qualitat de la seva oferta i per mantenir les seves quotes en el "mercat" hospitalari. Per altra banda, el creixement d'"altres públics" –tant en llits com en empleats– constataria la consolidació de la Xarxa Hospitalària d'Utilització Pública (XHUP) que –utilitzant diferents mecanismes de prestació directa, subcontractació o concert– utilitza una orientació clarament relacional per potenciar l'oferta hospitalària pública.

TAULA 3. LLITS HOSPITALARIS SEGONS PROPIETAT DEL CENTRE: 80-90

	Catalunya 1980	Catalunya 1990
Seguretat social	4.609	4.475
Municipal	1.771	874
Diputació	2.241	495
Altres públics	1.453	3.833
Creu Roja	710	667
Fundacions	3.816	4.409
Mútues	3.714	2.743
Església	4.548	1.994
Altres privats	7.098	4.759
Total	29.960	24.319

Font: elaboració pròpia a partir de Dept. Sanitat, 1987 i Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya*.

Per tal d'aprofundir en l'actitud relacional del govern de la Generalitat de Catalunya, és útil aprofundir en l'estructura de finançament de la XHUP. En la taula 5 en podem observar l'evolució de l'any 1987 a l'any 1991.

De l'any 1984 a l'any 1991, la XHUP ha vist com augmentava el seu finançament net en gairebé un 30%. Però, encara més important, aquest augment ha estat distribuït de forma molt desigual entre els diferents actors. Així, s'observa que tot aquest creixement ha estat concentrat en el propi ICS, mentre que les mútues, els

TAULA 4. PERSONAL SANITARI SEGONS CATEGORIA I PROPIETAT DEL CENTRE

	Metge 1980	Metge 1990	Infermer 1980	Infermer 1990	Auxiliar 1980	Auxiliar 1990
Seguretat social	2.039	2.899	3.536	4.848	2.498	2.979
Municipal	553	207	701	309	601	277
Diputació	179	164	167	264	265	265
Altres públics	554	1.519	877	2.700	728	1.846
Creu Roja	295	292	253	414	297	243
Fundacions	1.184	1.845	1.323	2.416	1.504	2.105
Mútues	1.328	1.193	1.364	1.459	1.791	1.488
Església	798	982	667	747	929	963
Altres privats	1.937	2.783	1.367	1.744	1.532	2.309
Total	8.867	11.884	10.253	14.901	10.145	12.495

Font: elaboració pròpia a partir de la *Planificació sanitària pública a Catalunya* (Dept. Sanitat, 1987) i Institut d'Estadística de Catalunya, *Anuari estadístic de Catalunya* (diversos anys).

TAULA 5. FINANÇAMENT DE LA XHUP. 1987-1991 (preus constants)

	1984	1987	1988	1989	1990	1991
ICS (propis/concert)	71.577,9	87.160,0	88.340,0	89.530,0	90.720,0	91.910
Mútues	8.957,5	8.666,6	8.374,2	8.082,8	7.791,4	7.500
Particulars	2.222,8	1.978,2	1.733,7	1.489,1	1.244,6	1.000
Altres i subvencionats	3.854,9	3.618,9	3.382,9	3.147,0	2.911,0	2.675
Altres	86.613,1	101.422,7	101.830,8	102.248,9	102.667,0	103.085

Font: *Planificació sanitària*, Departament de Sanitat.

particulars i altres centres subvencionats no només no segueixen aquesta pauta de creixement sinó que experimenten importants caigudes de finançament.

En el marc de la XHUP es detecta, per tant, certa substitució d'actors privats per públics. La progressiva consolidació del govern de la Generalitat, com succeïa en el cas de l'educació, sembla anar acompanyada d'una també progressiva consolidació de l'estructura pública de prestació hospitalària. Una estructura que, de totes maneres, es configura a partir de sumar els centres públics i els concertats i que, per tant, articula l'activitat relacional del govern de la Generalitat. En la taula 6 es mostra el nombre de centres concertats i no concertats segons la propietat de cada centre. Aquestes són dades de l'any 1980 i que, per tant, encara estan per sota de les xifres que obtindríem sobre la situació actual.

TAULA 6. CENTRES CONCERTATS I NO CONCERTATS SEGONS LA TITULARITAT DEL CENTRE (1980)

	Concertats	No concertats
Municipals	8	5
Diputació	4	1
Mútues	17	8
Fundacions	20	7
Església	8	11
Creu Roja	3	1
Altres públics	3	1
Altres privats	35	33
Total	98	67

Font: elaboració pròpia a partir de la *Planificació sanitària pública a Catalunya* (Dept. Sanitat, 1987).

Finalment, la taula 7 resumeix l'actitud relacional de la Generalitat en termes sanitaris: des de l'àmbit públic s'acapara la responsabilitat de finançament (73%), mentre que es transfereix a l'àmbit privat l'administració dels serveis (60,5%). Aquestes són xifres de l'any 1980, però que no han fet més que consolidar-se. Es tracta d'unes dades especialment rellevants, ja que manifesten la vocació de control i d'ordenació pública (expressades a través del finançament) compatible amb la voluntat de cedir part de la prestació dels serveis a aquells agents públics o privats especialitzats en la seva producció.

TAULA 7. COMPARACIÓ ENTRE FINANÇAMENT I ADMINISTRACIÓ PÚBLICS I PRIVATS DELS RECURSOS SANITARIS (1981)

	Privat	Públic
Finançament	27%	73%
Administració	60,5%	39,5%

Font: *Planificació sanitària*, Departament de Sanitat.

Finalment voldríem insistir en una idea bàsica: la societat civil catalana es manté com un actor important per al desplegament de les capacitats de govern de la Generalitat, però creiem que el seu paper pot haver experimentat alguns canvis. Tradicionalment, exercia un paper substitutori, arribant on la iniciativa pública no arribava o oferint uns serveis que no es trobaven en l'àmbit públic. Aquest rol, en la mesura que el sector públic ha millorat les seves capacitats ofertants, ha deixat pas a un nou rol centrat en la complementarietat. No es tracta de substituir sinó de col·laborar i, a més, de fer-ho a partir d'un model públicament definit. El resultat final no és la desaparició de la societat civil, sinó més aviat la seva assimilació per part d'una iniciativa pública cada cop més potent.

4. GOVERN MULTINIVELL A CATALUNYA: ELEMENTS DE REFLEXIÓ

La forma clàssica d'entendre i desplegar el govern de les societats s'ha basat fins fa poc en el manteniment de dues línies divisòries clares. La divisòria entre les esferes pública i privada i, dins de la pública, la distribució sectorial del treball entre els diferents nivells de govern. En la primera part d'aquest capítol s'ha qüestionat la primera de les fractures; si més no, els *termes* en què la fractura entre govern i societat s'ha expressat normalment. Hem constatat que, a Catalunya, la societat civil ha ocu-

pat, en la història recent, *espais públics* importants i que, des del restabliment de l'autonomia, la capacitat de govern, més enllà de l'àmbit institucional, es desplega també per mitjà de múltiples actors socials.

En els apartats següents veurem com les lògiques de distribució interinstitucional de les capacitats de govern han esdevingut molt més complexes. Des de final dels setanta, Catalunya recupera progressivament l'autogovern, és a dir, un nou nivell d'àmbit nacional amb capacitat d'elaboració de polítiques. Tanmateix, aquest fet no ha comportat la creació de nous espais nítids, estables i ben definits de sobirania institucional, sinó la irrupció i la consolidació de la presència, sovint molt rellevant, de la Generalitat de Catalunya en espais de govern compartits *per dalt i per baix*. Clarament, les institucions de la Generalitat s'incorporen al paisatge dels governs de Catalunya en un temps de desmonopolització institucional de les polítiques públiques, de fractura intergovernamental de les capacitats de govern. La multideterminació, en l'àmbit de *les polítiques*, és una realitat que avança ràpidament.

I aquí cal introduir una breu reflexió. En l'àmbit de *la política* no està passant el mateix. L'Estat espanyol manté, sota tensions, el monopoli sobre els aspectes simbòlics i estratègics de l'esfera política. En altres paraules, en perpetua una construcció jerarquitzada, on l'àmbit europeu segueix desproveït d'elements institucionals i simbòlics potents, i l'àmbit de les nacions internes segueix subordinat a principis tan discutibles com el de la definició del poble espanyol com a subjecte únic de sobirania. Aquesta reflexió té sentit aquí perquè el desencaix entre l'esfera de les polítiques (camp programàtic i de govern) i la de la política (camp simbòlic i estratègic) pot estar ja generant algunes de les claus explicatives bàsiques del conflicte políticoterritorial actual. L'europeïtzació de la capacitat de govern difícilment pot seguir avançant sense la construcció paral·lela d'un àmbit europeu de relacions polítiques i institucionals amb potencial legitimador democràtic. I, d'altra banda, l'autogovern de Catalunya difícilment pot seguir desplegant-se sense la capacitat de participar d'igual a igual, de ple dret i directament en el disseny de projectes polítics plurinacionals, ja sigui a escala espanyola o europea.

5. DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL DE CAPACITATS DE GOVERN: CATALUNYA EN EL CONTEXT DE LA UNIÓ EUROPEA I DE L'ESTAT AUTONÒMIC

L'anàlisi de l'abast i els rendiments de l'autonomia política requereix posar el govern de Catalunya en context. En concret, en dos contextos polítics plurinacionals: l'espanyol i l'europeu.

La gran diversitat entre les ofertes de polítiques públiques dels estats i les regions de la UE juga un paper determinant sobre els nivells i la naturalesa del procés d'europeïtzació: costa trobar vies transitables de construir capacitats europees de govern sobre la base d'un trencaclosques de capacitats estatals o regionals de decisió. Tanmateix, durant molt de temps, anys 70 i 80, polítics i euròcrates van intentar *harmonitzar* polítiques a escala europea. La dificultat de la tasca i els seus escassos rendiments van fer desistir de l'intent. Un nou concepte s'obria pas a principi dels 90: la subsidiarietat, com a lògica de distribució territorial de capacitats de govern a l'interior de la UE. Ara bé per *subsidiarietat* no tothom entén el mateix; esdevé un principi subjecte a múltiples interpretacions, les quals, de fet, s'estructuren en dues concepcions alternatives. *(a)* La concepció clàssica condueix a un patró de *distribució sectorial* de responsabilitats de govern en benefici dels nivells d'escala territorial més reduïda. Es perfila, així, un joc de monopolis i exclusions de política pública. *(b)* La concepció innovadora condueix a una assignació intrasectorial, *de confluència intergovernamental de capacitats de govern* sobre la majoria de polítiques, basada en criteris funcionals (regulació estratègica, disseny i producció) de repartiment de tasques. En aquest repartiment, la UE jugaria, fonamentalment, rols de construcció de règims regulatius transnacionals.

A Espanya, el franquisme s'inscriu de ple en el paradigma centralista i incorpora una forta càrrega de nacionalisme uniformitzador d'Estat. El sistema polític sorgit de la transició suposa un canvi d'ampli abast. L'Estat de les autonomies articula, amb desigual intensitat, les dimensions substantiva i *simbòlica* de la qüestió nacional a Espanya. La primera es trasllada a l'àmbit de les polítiques per mitjà d'un avanç rellevant, malgrat el manteniment d'un model centralitzat de fiscalitat, en la capacitat autonòmica de govern i producció de serveis. La segona es desenvolupa menys i de forma més tensa: els governs de les nacionalitats dissenyen, per exemple, polítiques lingüístiques potents en àrees clau com l'ensenyament o els mitjans de comunicació, però els components centrals del sistema polític i la majoria de les polítiques de disseny estatal segueixen sense assumir la lògica de la plurinacionalitat.

Focalitzarem tot seguit la reflexió en l'esfera substantiva, és a dir, la que delimita capacitats concretes de govern sobre un determinat ventall de polítiques públiques, i considerarem la Generalitat en els seus contextos polítics

espanyol i europeu: tant en relació amb la dimensió de sobirania/dependència fiscal, com en relació amb la dimensió de sobirania/dependència decisional.

5.1 Autonomia i finançament a Catalunya: una relació conflictiva

Un dels indicadors clau de les capacitats reals de govern és el *grau de sobirania fiscal* de cada àmbit institucional. A Catalunya, l'autonomia financera de la Generalitat es pot mesurar determinant quin percentatge del volum d'ingrés total deriva dels ingressos propis (tributs i taxes pròpies, i tributs cedits). La resta, és a dir, les transferències, provenen d'ingressos estatals i europeus sobre els quals la Generalitat no té capacitat de decisió fiscal. Ara bé, l'autonomia en la despesa pot ser i, de fet ho és, més àmplia que en l'ingrés. El ventall de sobirania de despesa es determina afegint, al percentatge anterior, el percentatge d'ingrés representat per les transferències desproveïdes de qualsevol grau de finalisme. Cal destacar finalment que, amb la cessió de la recaptació del 15% de l'IRPF no s'incrementa l'autonomia financera en sentit estricte, ja que el disseny de l'impost el segueix monopolitzant l'Estat. Tanmateix, les conseqüències no són menors. D'una banda, s'incrementen els ingressos globals, en incorporar-se un nou concepte d'ingrés per transferència. D'altra banda, s'amplia l'autonomia de la despesa, en tractar-se d'una transferència en bloc, no connectada a cap política pública.

Les dades següents ens aporten algunes pistes de força interès. L'autonomia financera de la Generalitat s'ha anat reduint de forma proporcional a l'expansió de la seva capacitat de despesa. Així, el 1985 el 27,6% dels ingressos de la Generalitat provenien dels seus propis tributs; aquesta xifra baixa al 17,42% el 1990 i encara fins al 15,06% el 1995. En altres paraules, el govern de Catalunya incrementa la seva presència en l'oferta de polítiques públiques sobre la base d'un finançament dependent, via transferències. Aquestes han passat, en deu anys, d'aportar el 72% del pressupost a aportar-ne el 84,5%. En canvi, a l'interior de les transferències, el pes d'aquelles que incorporen algun tipus de finalisme i que, per tant, erosionen també l'autonomia de despesa, disminueix progressivament. El 1985, van representar el 85,93% del total; el 1990 el seu pes s'havia reduït al 53,58%; i el 1995 al 51,15%. El nivell global d'autonomia de despesa rep, per tant, *l'impacte negatiu* de la disminució de la participació dels ingressos propis i *l'impacte positiu* de l'increment de participació de les transferències no finalistes. Les dades globals són les següents: el 1985 l'autonomia de despesa era del 36,86%; el 1990 s'havia incrementat fins al 53,51%; i el 1995 se situava en el 53,55%. En definitiva, *capacitat de decisió fiscal a la baixa per part de la Generalitat, articulada a autonomia de despesa creixent però amb símptomes d'estancament*. Cal dir, per últim, que la recent aprovació de la cessió del 30% de l'IRPF a la Generalitat, amb capacitat normativa inclosa, serà, ara sí, un pas endavant en el camí de l'autogovern fiscal de Catalunya.

5.2 Autonomia i govern multinivell a Catalunya: relacions complexes

La valoració de les capacitats reals del govern de Catalunya, com a acumulació de potencial de presa de decisions i d'incidència en cada àmbit concret de política pública, requereix d'una precisió conceptual i metodològica. Sovint s'han utilitzat les dades de despesa i d'ocupació pública com a indicadors centrals d'activitat de govern. Sens dubte, són indicadors rellevants, però no es poden usar acríticament, cal matisar-ne l'abast explicatiu. Un nivell de govern gestiona recursos econòmics i humans quan produeix serveis i implementa programes

TAULA 8. EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA D'INGRESSOS DE LA GENERALITAT (en milions de ptes.)

	1985	1989	1993	1994	1995
Tributs i taxes pròpies	20.250	15.837	30.108	28.071	32.343
Tributs cedits	86.000	97.105	216.721	197.501	211.851
Ingressos propis	**106.250**	**112.942**	**246.829**	**225.572**	**244.194**
Transferències	35.461	315.064	528.672	569.125	623.678
Transferències finalistes	216.628	356.677	580.184	628.593	653.241
Ingressos per transferència	252.089	671.741	1.108.856	1.197.718	1.276.919
Ingressos financers	26.074	30.000	93.000	107.000	99.500
Total	384.413	814.683	1.448.685	1.530.290	1.630.405

Font: *Nota d'economia* núm. 53, Departament d'Economia i Finances.

de transferència. Això és molt important, però governar no acaba aquí: governar, sobretot, és incidir en la presa de decisions, és a dir, *tenir capacitat de regular i dissenyar polítiques*. De vegades, el nivell de govern que regula i dissenya internalitza la producció de programes. Sovint això no passa. Es dóna, en canvi, un trencament interfuncional entre nivells institucionals. Les capacitats de despesa de la Generalitat estan per sobre de les seves capacitats regulatives i de disseny de polítiques. La UE i l'Estat espanyol governen Catalunya, en molts sectors, via elaboració normativa, per bé que això no tingui traducció en despesa europea o estatal i sí, en canvi, en despesa autonòmica o local. En altres paraules, la *influència* europea i estatal a Catalunya està per sobre de la seva *presència*. Per contra, la *presència* de la Generalitat –via recursos de despesa i ocupació pública– està per sobre de la seva *influència* de govern. Tot això requereix concrecions sectorials que veurem més endavant. Centrem-nos, ara, en els nivells de presència dels tres àmbits de govern i en l'evolució del pes relatiu de la Generalitat respecte dels altres dos. Ho farem analitzant indicadors de recursos econòmics i humans:

a) Unió Europea, Estat i Generalitat: distribució de capacitats de despesa

La presència dels *Fons Comunitaris*, els instruments d'inversió de la UE, a Catalunya creix de forma sostinguda entre 1988 i 1995. Si prenem la mitjana dels anys 1994-1996, observem com la inversió comunitària a Catalunya multiplica per 2,38 la de 1988. Aquesta expansió presenta una evolució incremental de tipus més esgraonat que sostingut, a causa de l'impacte a Catalunya de les dues onades de reforma a l'alça de les polítiques de cohesió de la UE, la que segueix a l'Acta Única (1988-1990) i la pactada en el Tractat de Maastricht (1993-1996).

La presència de l'*Estat* a Catalunya en clau de despesa i per tant també, encara que parcialment, en clau de producció de programes i serveis creix entre 1986 i 1996. Cal, però, qualificar aquest creixement. Les xifres de despesa i inversió estatal a Catalunya els anys 1996 i 1997 multipliquen, respectivament, per 1,8 i per 2,25 les del període 1986-1988. Tanmateix, des dels anys 1990 i 1991 observem una situació d'estancament a la baixa. A principi dels noranta la inversió de l'Estat a Catalunya es va situar en 54.807 milions anuals; la mitjana dels últims tres anys té un valor de 47.858 milions. L'explicació rau, en gran part, en les inversions lligades als Jocs Olímpics de 1992. Aquestes inversions van disparar la presència de l'Estat espanyol en la producció de polítiques infraestructurals a Catalunya. Passats els Jocs, els nivells de finançament estatal de polítiques a Catalunya tendeixen a disminuir, però no de forma significativa. Els pactes polítics entre el PSOE i CiU, el 1993, i entre el PP i CiU, el 1996, en poden ser el factor explicatiu principal. Ara bé, la despesa estatal es reorienta sectorialment i implica una pèrdua important de presència del nivell central en el procés de producció de programes i serveis. L'espai implementador perdut per l'Estat l'ocupen la Generalitat i, en molta menys mesura, els governs locals.

Pel que fa a l'evolució de la presència relativa dels àmbits europeu i estatal respecte de la Generalitat de Catalunya, hi ha cinc aspectes bàsics que cal destacar. *(1)* El govern de Catalunya, al llarg dels anys vuitanta, va guanyant terreny acceleradament respecte de l'Estat. Aquesta tendència s'alenteix de forma circumstancial per la forta implicació estatal en el projecte olímpic. Actualment, es recupera la tònica d'expansió relativa potent del nivell autònomic. Entre 1989 i 1991 la Generalitat multiplicava per 2,36 i per 3,5 la despesa i la inversió de l'Estat; actualment les multiplica per 2,83 i per 6,25. *(2)* El govern de Catalunya conviu avui amb una presència superior del nivell europeu en termes relatius. Els anys 1988 i 1989 la inversió autonòmica multiplicava per 12 la inversió comunitària a Catalunya, actualment el factor de multiplicació ha quedat reduït a 6. *(3)* L'avanç de la despesa de la UE, articulada a l'estancament a la baixa de l'esta-

TAULA 9. EVOLUCIÓ INVERSIÓ I DESPESA ESTAT I GENERALITAT

	1989	1992	1993	1994	1995
Inversió[1] Estat a Catalunya	7.675	5.793	6.098	7.594	9.650
Inversió[1] Generalitat	25.414	40.730	40.647	41.175	29.422
Despesa[2] Estat a Catalunya	512.189	555.404	674.064	616.168	652.343
Despesa[2] Generalitat	864.868	1.412.971	1.528.168	1.615.370	1.718.911

[1] Pessetes per habitant. [2] Milions de pessetes.
Font: *Nota d'economia* núm. 53 i Delegació del Govern.

tal, situa aquests dos àmbits, actualment, en uns nivells similars de presència inversora a Catalunya: tots dos per sobre dels 35.000 milions anuals. *(4) El govern de Catalunya lidera, de forma clara, l'ordre de capacitats de despesa.* Se situa, fins i tot, bastant per sobre de la suma dels altres dos. Així, mentre el 1995 el govern de la Generalitat presentava una despesa per càpita de 286.484 ptes. la de l'Estat era de 108.723; mentre el govern autonòmic invertia al voltant de 29.500 ptes./hab., els governs de l'Estat i la UE se situaven en les 9.650 ptes./hab. respectivament. *(5)* Finalment, podem afirmar que la Generalitat de Catalunya presenta avui una capacitat relativa de despesa, inversió i producció de serveis enormement superior a la de fa quinze anys, però similar a la de final dels vuitanta. El que ha canviat des de llavors és que la *dependència de l'Estat ha disminuït de forma equivalent a l'increment de la presència de la Unió Europea.*

b) Estat i governs de Catalunya: distribució de l'ocupació pública

Un altre indicador important que ens permet reflexionar sobre distribucions interinstitucionals de capacitats de govern i, sobretot, de producció de polítiques és el d'empleats públics: personal al servei d'una o altra administració. A Catalunya, al llarg dels últims quasi vint anys, es produeix una caiguda espectacular del nombre de personal de l'Administració de l'Estat, de 89.818 el 1978 a 24.022 el 1996. Aquesta caiguda contrasta amb l'increment de l'ocupació pública autonòmica i local, de poc més de 15.000 el 1978 –tots ells en l'àmbit municipal– a 161.241 el 1996, per sobre de 107.000 a la Generalitat. Així doncs, actualment a Catalunya el sector públic compta amb 185.263 empleats i empleades, un 87% dels quals ho són de les administracions catalanes i un 13% de l'Estat.

Sens dubte, aquestes xifres tenen una lectura fàcil en clau institucional. Expressen fins a quin punt la *Generalitat reforça el seu lideratge*, que vèiem abans en termes de despesa, per sobre de les capacitats de govern de la resta d'administracions a Catalunya. Ara bé, la lectura sectorial d'aquestes xifres ajuda a matisar les conclusions. La taxa d'ocupació pública sobre volum de recursos gestionats es dispara en sectors de producció intensiva de serveis –ensenyament i sanitat sobretot– els quals, a Catalunya, corresponen a la Generalitat. Per tant, si l'exercici del govern per mitjà d'instruments regulatius en mans de l'Estat i de la UE –mercat de treball o medi ambient, per exemple– ja té poca projecció sobre els indicadors de despesa, encara la té menys sobre els d'ocupació pública. A aquest fet, cal afegir que la Seguretat Social dissenyada i gestionada per l'Estat, que sí que té expressió en clau de recursos econòmics centrals, en té molts menys en el terreny de l'ocupació pública.

TAULA 10. EVOLUCIÓ DEL PERSONAL DE L'ESTAT I LA GENERALITAT A CATALUNYA

	Estat	Generalitat
1978	89.818	0
1988	25.633	86.942
1991	25.547	102.329
1993	26.221	107.241
1996	24.022	109.149

Font: *Boletín estadístico MAP, 1996.*

6. DISTRIBUCIÓ SECTORIAL DE CAPACITATS DE GOVERN: LA PLURIDETERMINACIÓ DE LES POLÍTIQUES PÚBLIQUES A CATALUNYA

Desplegar capacitats de govern implica construir règims regulatius, dissenyar polítiques i gestionar programes i serveis. La posició relativa de la Generalitat respecte dels altres nivells que incideixen sobre el govern de Catalunya ha estat analitzada, en els apartats anteriors, en termes de fiscalitat, despesa i ocupació pública. Aquests indicadors ens mostren, sobretot, la distribució de *capacitats operatives* i, només indirectament, de capacitats de decisió. Per tal d'aprofundir en aquestes últimes es fa necessari adoptar una perspectiva sectorial d'anàlisi sobre l'oferta concreta de polítiques públiques a Catalunya.

6.1 Pautes de distribució sectorial de rols de govern

Sobre cada sector de política pública es poden desplegar activitats governamentals de regulació estratègica, disseny de continguts i producció de serveis. Cal saber quin és l'actor institucional predominant en el desenvolupament de cada una d'aquestes funcions, a l'interior de cada una de les polítiques ofertes a Catalunya actualment. La taula 11 pretén ser només un exemple d'això, mostrant les polítiques més representatives del ventall d'opcions de govern multinivell que s'obren.

Els espais de govern estatal i autonòmic, així com els espais compartits, per bé que subjectes a dinàmiques polítiques, presenten unes certes pautes de consolidació. En canvi, la incidència de l'àmbit europeu és molt més

TAULA 11. GOVERN MULTINIVELL DE LES POLÍTIQUES A CATALUNYA: VENTALL IL·LUSTRATIU D'OPCIONS

Sector de política pública	Actor institucional predominant		
	regulació estratègica	disseny	producció
Xarxes infraestructurals	Unió Europea	Estat	Estat
Pol. actives d'ocupació	Unió Europea	Estat	Generalitat
Pol. econòmiques d'oferta	Unió Europea	Generalitat	Generalitat
Mercat de treball	-	Estat	-
Seguretat Social	-	Estat	Estat
Habitatge	-	Estat	Generalitat
Comerç	-	Generalitat	-
Sanitat	-	Generalitat	Generalitat

Font: elaboració pròpia.

incerta i canviant. D'una banda, va sedimentant cap a un tipus d'incidència progressivament cenyida a la *regulació estratègica*. D'altra banda, però, els processos d'europeïtzació de polítiques públiques segueixen oberts, l'agenda d'actuació de la UE és enormement dinàmica i, per tant, es fa difícil determinar graus d'incidència estables d'aquesta sobre l'oferta de polítiques a Catalunya. La taula 12 és també il·lustrativa; pretén mostrar les opcions d'europeïtzació de polítiques, apuntant alguns dels exemples més clars.

A partir d'aquí es poden agrupar les polítiques ofertes a Catalunya en conjunts de la màxima homogeneïtat intersectorial i ubicar els graus d'incidència de cada nivell institucional sobre cada política en una escala de més a menys. L'exercici de funcions regulatives i de disseny atorga una incidència elevada; el desenvolupament de tasques operatives atorga una incidència mitjana, i, finalment, l'assumpció de rols residuals comporta una incidència baixa (taula 13).

La taula 13 mostra un esquema concret d'incidència dels diferents nivells institucionals sobre les principals polítiques públiques. Les característiques bàsiques d'aquest esquema expressen l'estructura de les capacitats de govern a la Catalunya de final dels noranta. L'àmbit de les polítiques econòmiques configura un model centralitzat amb quotes força elevades d'europeïtzació, per tant, amb rols tendencialment dèbils i residuals per part dels governs de Catalunya. Per contra, el règim de benestar i els camps emergents de política pública són clars exemples de complexitat descentralitzada. En el camp social, els rols de la Generalitat són potents a costa de l'erosió de capacitats estatals, les quals, d'altra banda, encara es debiliten poc *per dalt*. En sectors emergents, la fortalesa dels governs de Catalunya conflueix amb fortaleses paral·leles a escala espanyola i europea. Finalment, els serveis generals presenten una situació molt més dinàmica del que podria semblar i els governs de Catalunya se situen en una posició intermèdia amb lleugera tendència a l'alça.

TAULA 12. UN ESQUEMA BIDIMENSIONAL D'EUROPEÏTZACIÓ DE POLÍTIQUES

		CARÀCTER DE LA INTEGRACIÓ	
		Continguts bàsics	Disseny institucional
NIVELL DE LA INTEGRACIÓ	EUROPEÏTZACIÓ ALTA	REGULACIÓ ESTRATÈGICA	HARMONITZACIÓ DE POLÍTIQUES
	Alineació. Convergència	Medi Ambient. Telecomunicacions	Monetària
	EUROPEÏTZACIÓ BAIXA	INTERCANVI D'IDEES	TRANSFERÈNCIA DE POLÍTIQUES
	Intercanvi. Aïllament	Sanitat	Habitatge

Font: elaboració pròpia.

TAULA 13. PLURIDETERMINACIÓ INSTITUCIONAL DE L'OFERTA DE POLÍTIQUES A CATALUNYA

	Grau d'implicació de cada àmbit governamental en l'elaboració de polítiques públiques[1]		
Polítiques	Estat	Generalitat	Unió Europea
El govern de l'economia			
fiscal	alta[2]	mitjana	baixa
monetària	mitjana	baixa	alta
industrial	alta	mitjana	mitjana
laboral	alta	baixa	mitjana
	ALTA (37)	MITJANA/BAIXA (22)	MITJANA (28)
L'estat de benestar			
sanitat	mitjana	alta	baixa
educació	mitjana	alta	baixa
protecció social	alta	mitjana	baixa
habitatge	alta	alta	baixa
	MITJANA/ALTA (34)	ALTA (37)	BAIXA (16)
Sectors emergents de política pública			
lingüística	mitjana	alta	mitjana
mediambiental	alta	alta	alta
immigració	alta	mitjana	mitjana
telecomunicacions	alta	mitjana	alta
	ALTA (37)	MITJANA/ALTA (34)	MITJANA/ALTA (34)
Serveis generals			
infraestructures	alta	alta	mitjana
justícia	alta	mitjana	baixa
defensa	alta	baixa	baixa
seguretat	alta	mitjana	baixa
	ALTA (40)	MITJANA (28)	BAIXA (19)
	ALTA[3] (148)	MITJANA/ALTA (121)	MITJANA/BAJA (97)

[1] Indicadors per a la construcció tipològica: producció normativa, despesa i ocupació pública. [2] Sistema de puntuació: alta = 10; mitjana = 7; baixa = 4.
[3] Qualificació de la puntuació total: 65-80 = baixa; 80-100 = mitjana/baixa; 100-120 = mitjana; 120-140 = mitjana/alta; 140-160 = alta
Font: elaboració pròpia.

6.2 Pautes de distribució sectorial de la despesa

Un cop analitzada la distribució sectorial de rols de govern entre la Generalitat i els altres nivells institucionals, cal ara tractar breument els indicadors de despesa existents. Per bé que això ens resitua en un àmbit més directament operatiu, observarem com la consistència amb el que hem apuntat en l'apartat anterior és bastant elevada.

La distribució sectorial de la capacitat *estatal* de despesa a Catalunya presenta les pautes evolutives següents: entre 1991 i 1995, les despeses en activitats directament connectades al creixement econòmic han suposat entre un 22% i un 35% del total. La mitjana s'ha situat en un 27,6%. En els mateixos anys, les despeses en polítiques de l'Estat de benestar (exclosa la seguretat social) han oscil·lat entre el 8,5% i el 25%, amb una mitjana del 15,5%. Finalment, les despeses de serveis generals, aquelles connectades al nucli de funcions tradicionals de l'Estat, s'han mogut entre el 14% i el 20%, la mitjana ha quedat en el 16,8%. Dues conclusions: *a)* les polítiques socioeconòmiques (43,1%) multipliquen per 2,56 les polítiques de serveis generals *b)* les polítiques econòmi-

ques queden clarament per sobre de les de l'Estat de benestar, si no tenim en compte la seguretat social. Totes dues conclusions semblen coherents amb la distribució de rols de govern abans exposada.

La distribució sectorial de la capacitat *autonòmica* de despesa presenta unes pautes de desigualtat interna molt marcades. Les polítiques englobades en el govern de l'economia representen un 17%, les de l'Estat de benestar un 78%, i les de serveis generals un 5% del total. Així doncs, observem un àmbit autonòmic català enormement esbiaixat cap a la concentració de despesa en polítiques socials, amb poca capacitat de gestionar recursos connectats a polítiques econòmiques i serveis generals. També en aquest cas hi ha coherència respecte als rols de govern.

Pel que fa a la *Unió Europea*, entre 1986 i 1994, els fons comunitaris a Catalunya es distribueixen de la següent forma: el 62% finança polítiques actives d'ocupació i contra l'exclusió social (Estat de benestar); i el 37,5% s'adreça a programes de desenvolupament regional i a política agrícola (govern de l'economia). Així doncs, la UE se situa a mig camí entre l'Estat i la Generalitat pel que fa a relacions entre les dimensions econòmica i social de la despesa pública. Cal fer, però, una precisió: la UE finança i regula, però en cap cas tanca el disseny de política pública ni produeix serveis concrets. Aquestes dues tasques les du a terme l'Estat o la Generalitat en funció de la distribució interna d'àmbits competencials i voluntats polítiques. Així, en el camp de les polítiques econòmiques, el 63% de la despesa europea ha passat entre 1986 i 1994 pels pressupostos de la Generalitat o dels ajuntaments catalans; el 37% ho ha fet pels de l'Estat. Per contra, només el 25,8% de la despesa europea de benestar a Catalunya ha estat englobada en dissenys propis de política pública; el 74,2% s'ha emmarcat en dissenys estatals. Del volum total de recursos de la UE per finançar polítiques a Catalunya, l'Estat ha gestionat, entre 1987 i 1995, 113.034 milions (un 58,7%) i els governs de Catalunya 76.317 milions (un 41,3%).

A. Un sector excepcional de govern i despesa: les polítiques de Seguretat Social a Catalunya

El 1993 la despesa en transferències econòmiques de la seguretat social a Catalunya es va situar en 1.026.875 milions de pessetes. Aquesta xifra representa el 67,19% del pressupost de la Generalitat del mateix any. Sens dubte, aquesta despesa és sectorialment la més important –tant com sanitat i ensenyament junts– i des de la lògica dels nivells *potencia enormement les capacitats de govern de l'Estat i situa la Generalitat en una posició relativa molt més dèbil.* Cal dir, però, en una perspectiva dinàmica, que la despesa estatal en seguretat social a Catalunya no deixa de perdre pes respecte de la despesa autonòmica global: el 1985, la relació era del 108%; el 1989 s'havia situat en el 74,97%; el 1993, com dèiem abans, en el 67,19%; i les projeccions per al 1997 la situen al voltant del 65%. Tot i així, si integréssim el sistema de transferències de la Seguretat Social en l'anàlisi de la distribució de capacitats de govern, la resultant seria molt més favorable a l'Estat.

7. RELACIONS GENERALITAT-GOVERNS LOCALS A CATALUNYA

7.1 Densitat de govern a Catalunya: elements de reflexió

A Catalunya conviuen en aquests moments fins a sis instàncies de govern i administració diferents: la Unió Europea, l'Administració perifèrica de l'Estat, la Generalitat de Catalunya, les quatre diputacions provincials, les 41 comarques i els més de 900 municipis[1]. L'any 1980, l'estructura dels governs a Catalunya era molt més simple, ja que només hi trobàvem l'Estat, les diputacions i els municipis. Aquest augment de la complexitat i la fragmentació de les estructures de govern i administració a Catalunya respon a dinàmiques diverses. Deixant de banda la presència (més normativa que física) de la Unió

TAULA 14. FONS ESTRUCTURALS EUROPEUS A CATALUNYA

	Fons europeu de desenvolup. regional			Fons social europeu (FSE)		
	1988	1993	1994	1989	1993	1994
Estat	606	2.382	1.956	8.229	15.517	8.243
Generalitat	1.728	11.150	4.016	2.029	4.990	8.577
Governs locals	24	751	2.067	202	(1)	(1)

(1) Englobades en les xifres de la Generalitat.
Font: *Anuari estadístic de Catalunya 1996*, Institut d'Estadística de Catalunya.

Europea, els punts més problemàtics que acostumen a assenyalar-se en aquesta estructura de poders serien l'encara important presència de l'Estat (tema ja comentat) i la persistència de la presència de les diputacions provincials. Aquesta realitat contrasta amb el disseny institucional que a l'inici del procés autonòmic s'havia fet sobre les estructures de govern un cop recuperada la Generalitat i que semblava comptar amb un important consens. En aquest disseny, es postulava la quasi total desaparició de l'administració perifèrica de l'Estat (a l'estil del que passa a sistemes de federalisme cooperatiu tipus alemany), la desaparició del nivell provincial (entenent que la divisió de 1833 de Javier de Burgos s'adeia poc a les peculiaritats territorials catalanes), i la seva substitució per un sistema (en aquells moments poc clar) de vegueries i comarques (recuperant així parcialment el model de Pau Vila a la II República). El camí seguit per la transició política a Espanya i pel pacte constitucional, explica l'aiguabarreig final, que compta amb diferents, però sempre presents, graus de legitimitat.

El cert és però que avui Catalunya compta amb una densitat de "govern" que ha comportat notables polèmiques i una certa sensació general de sobredimensionament. Podríem provar de fer lectures en clau positiva i negativa d'aquesta realitat.

Així, l'actual densitat institucional a Catalunya la podríem entendre o llegir en *clau positiva*: respon a una certa especialització sectorial de les competències de cada nivell de govern; pot permetre recollir de forma més plural les demandes i les necessitats de la població catalana; genera una certa competència institucional que pot contribuir a millorar serveis i fer-los més eficients; augmenta el pluralisme polític i la capacitat de representació institucional de les diferents sensibilitats presents a la nostra societat.

Però pot també interpretar-se o llegir-se *en clau més negativa*: genera solapaments institucionals i competencials que poden traduir-se en augments de despesa i ineficiències de tota mena; pot provocar increments de la conflictivitat intergovernemental; pot incentivar la recerca de camps d'intervenció governamental, i per tant de més legitimació, no sempre necessaris o justificables.

El balanç d'aquests setze anys ens confirma tant les positivitats com les negativitats d'aquesta complexa i fragmentària realitat intergovernemental catalana: s'han produït especialitzacions més o menys importants en temes competencials (ensenyament i sanitat: Generalitat); el pluralisme polític s'ha mantingut i fins i tot incrementat (diversitat d'hegemonies polítiques a diferents nivells de govern i pèrdues de majories absolutes a moltes institucions); es manifesten nombrosos conflictes en temes concurrents (serveis personals) o en capacitats de govern a les àrees més denses (conflictes a l'entorn del govern de la conurbació metropolitana de Barcelona); iniciatives de diferents governs en matèries en què no es tenen les competències o és molt discutible la seva intervenció (trànsit, medi ambient,...). Però, el que és important destacar és que l'actual realitat institucional a Catalunya no es pot qualificar ni de bona o de dolenta des de paràmetres de pretesa racionalitat organitzativa. És el reflex, amb l'encert o el desencert propi d'una evolució política específica ja esmentada, d'un conjunt de decisions preses per institucions representatives que han anat mantenint una forta dosi de legitimitat (si hem de fer cas d'eleccions i enquestes). I és també el reflex, com hem ja apuntat, d'una tendència detectable a tota Europa de complexificació i diversificació de l'escena política democràtica, amb processos de supragovernabilitat i processos de fragmentació i augment del pes de les instàncies subestatals, sense que això hagi comportat pèrdues de pes sensibles de l'esfera estatal.

7.2 Canvis en les posicions relatives de les institucions de govern a Catalunya

El canvis produïts en les estructures de govern de Catalunya en aquests anys han estat importantíssims. El simple examen de la distribució de la despesa pels diferents nivells de govern o la distribució de personal entre Estat i Generalitat en aquests més de setze anys d'autonomia ho mostren amb més claredat que qualsevol explicació *ad hoc*. El canvi més substantiu es situa en la distribució de competències, recursos i persones a favor de la nova instància de govern autonòmic, que pasa de no ser-hi a comptar de forma decisiva en moltes de les polítiques més significatives pels catalans: sanitat, ensenyament, infraestructures de transport i comunicació, serveis socials, etc. Aquest gran canvi va acompanyat de modificacions també importants, però potser de relleu menor, pel que fa a les instàncies de govern que podríem anomenar genèricament com de caràcter local: diputacions, comarques i ajuntaments (taula 15).

Com es pot observar, les diputacions perden pes en les estructures de govern a Catalunya, i el perden a favor de la Generalitat i de les comarques, que d'ençà 1988 s'incorporen a l'entramat institucional català. Els ajuntaments, en canvi, que mantenen la seva posició central pel que fa al govern local a Catalunya, tot i reforçar-se

TAULA 15. PRESSUPOSTOS DE LES ADMINISTRACIONS CATALANES (en milions de pessetes i percentatges)

	Generalitat		Diputacions catalanes		Consells comarcals		Ajuntaments	
	milions	%	milions	%	milions	%	milions	%
1983	319.800	67	29.426	6	-	-	128.145	27
1986	451.180	63	49.526	7	-	-	213.100	30
1991	1.211.228	67	69.887	4	17.988	1	495.586	28
1995	1.718.911	70	85.833	3	31.400	1	627.600	26

Font: anuaris estadístics de Catalunya, Institut d'Estadística de Catalunya, diversos anys. Catalunya 1977-88, Fundació Jaume Bofill, 1989.

lleugerament en aquest anys, podríem considerar que no alteren de forma massa significativa la seva posició en els esquemes competencials i de despesa a Catalunya (taula 16).

TAULA 16. DESPESA PÚBLICA LOCAL A CATALUNYA (1988-1995) (En milers de milions de pessetes i percentatges)

	Diputacions catalanes		Consells comarcals		Ajuntaments	
	milers	%	milers	%	milers	%
1988	54,9	15,8	2,2	0,6	291,9	83,6
1995	78,8	10,7	31,4	4,3	627,6	85

7.3 Canvis en la distribució de capacitats de govern entre la Generalitat i els governs locals

Probablement, una de les característiques més importants de les instàncies de govern contemporànies es situa en la seva capacitat d'oferir i implementar serveis als ciutadans. Si deixem de banda el que fa a les despeses més vinculades a la creació d'infraestructures de transport, comunicació, tractament d'aigües i residus, la part més substantiva d'aquests governs i administracions generadors de serveis als ciutadans, es situa en allò que aquí anomenarem serveis personals. En aquesta definició incorporem temes com sanitat, educació, serveis socials, cultura, esports, recursos destinats a activitats pel jovent, i altres de tipus igualment prestacional.

L'any 1986, el conjunt de prestacions que podríem englobar sota el rètol de serveis personals significava quasi les quatre cinquenes parts del pressupost de la Generalitat, o acumulava parts molt substantives dels pressupostos de les corporacions locals. Avui, s'ha produït un cert redimensionament d'aquestes xifres, sobretot pel que fa al pressupost de la Generalitat, no tant per una possible pèrdua d'importància d'aquestes polítiques, com pel fet de l'ampliació de les competències i de les activitats de la Generalitat al llarg d'aquests deu anys que hem agafat com a paràmetre de comparació. Tot i així, prop del 60% del pressupost de la Generalitat continua dedicant-se a aquestes prestacions, i el mateix succeix amb una part molt important del pressupost de les corporacions locals (taula 17).

Si examinem més de prop l'impacte d'aquestes xifres de despesa global, i les analitzem per concepte i quantitat de diners gastats per habitant (taula 18), la importància relativa de cada àmbit de govern considerat en cada política sectorial es posa molt més de manifest. Amb l'excepció de la política esportiva, on el pes dels ajuntaments és determinant, i de la política cultural, on també les corporacions locals en el seu conjunt tenen un pes molt significatiu, en la resta de polítiques considerades, la Generalitat de Catalunya manté un clar lideratge. En les dues polítiques més significatives, per despesa i per impacte social, com són educació i sanitat, la Generalitat concentra més del 50% de la seva despesa global, i prop del 90% de la seva despesa en seveis personals. Tot i així, no deixa de ser significativa la despesa del conjunt del govern local en aquests àmbits en què la Generalitat ostenta el màxim nivell competencial.

7.4 Estructura de prestació de serveis segons trams de població municipal

El gran pes demogràfic de la ciutat de Barcelona comporta que moltes de les anàlisis sobre el paper del govern local a Catalunya en aquests anys es vegin alterades pel decantament que es produeix en incloure Barcelona en els estudis. Si volem afinar una mica més, caldria diferenciar els municipis per volums de població, i veure si així el dibuix final s'altera de manera significativa (taula 19).

Així veiem com en les polítiques que comporten més despesa (sanitat, educació, serveis socials i cultura) el pes demogràfic de Barcelona fa que les xifres globals de despesa per habitant, dels ajuntaments de més de 20.000 habitants, s'acostin molt a les que presenta Barcelona

TAULA 17. DESPESA EN SERVEIS PERSONALS (SP) SOBRE PRESSUPOST DE LES ADMINISTRACIONS CONSIDERADES: 1986 I 1995 (percentatge)

	Generalitat		Diputacions catalanes		Ajuntaments[1]	
	1986	1995	1986	1995	1986	1995
Sanitat	41,9	32,6	14,6	13,1	6,51	2
Educació	28,4	20,4	8,1	8,1	5,3	5,4
Serveis socials	4,1	2,9	8,8	6,3	3,3	3,2
Cultura	-	1,4	-	8,3	-	3,7
Esports	-	0,5	-	1,1	-	1,7
Joventut	-	0,2	-	0,2	-	0,1
Altres serveis	3,3	-	9,9	0,5	8,4	1,2
Total SP	77,8	59,1	41,6	38,2	23,5	18,3
Pressupost total[2]	437,6	1.718	39,9	85,8	144,4	500,7

[1] Ajuntaments 86: +50.000 hab. Ajuntaments 95: +20.000 hab. [2] Milers de milions de pessetes.
Font: *Els recursos que destinen les administracions públiques catalanes a les àrees de SP*, Patronat Flor de Maig, 92 i 96.

com a únic municipi català amb més d'un milió d'habitants. En polítiques on la despesa és menor, les variacions entre les xifres de Barcelona i les de la resta de municipis són ja més significatives (esports i joventut).

TAULA 18. DESPESA CORRENT PER ÀREA DE SERVEIS PERSONALS I ADMINISTRACIÓ. PESSETES PER HABITANT. 1995

	Generalitat	Diputacions catalanes	Ajuntaments + 20.000 hab.
Sanitat	88.784	1.840	2.002
Educació	53.072	1.085	6.507
Serveis socials	7.804	894	3.727
Cultura	2.782	893	3.499
Esports	841	83	1.517
Joventut	445	35	196

Font: *Els recursos que destinen les administracions públiques catalanes a les àrees de SP*, Patronat Flor de Maig, 92 i 96.

En general, s'observa que en el cas dels ajuntaments més grans (de més de 100.000 habitants) el pes de les polítiques de serveis personals (el seu percentatge no arriba al 20%) queda més temperat per la importància que tenen altres tipus de serveis (transports, infraestructures, seguretat, residus,...), mentre en els ajuntaments mitjans (de més de 20.000 habitants), l'impacte dels serveis personals és una mica més significatiu (situant-se per sobre del 20%). De la taula general, potser destaca la importància de les polítiques sanitàries, d'esports i promoció de l'ocupació en els ajuntaments d'entre 20.000 i 50.000 habitants, en les quals els capítols de despeses per aquests conceptes arriben aproximadament a triplicar el que per aquests mateixos conceptes dedica l'Ajuntament de Barcelona.

8. CONSIDERACIONS FINALS

Com dèiem a la introducció, la nostra intenció ha estat aportar elements de reflexió sobre la distribució real de capacitats de govern entre els diferents actors institucio-

TAULA 19. DESPESA CORRENT DE SERVEIS PERSONALS PER TRAMS DE POBLACIÓ MUNICIPAL (PESSETES PER HAB. I PERCENTATGES TOTALS)

	20.001 a 50.000	50.001 a 100.000	100.001 a 250.000	més de 1.000.000
Sanitat	3.779	1.099	1.392	1.730
Educació	5.179	6.944	6.065	6.101
Serveis socials	2.922	4.665	2.867	3.741
Cultura	3.098	4.083	2.124	3.482
Esports	3.005	2.206	1.310	989
Joventut	360	151	170	162
Promoció ocupació	1.587	518	892	482
Altres	1.055	1.251	1.028	1.343
% destinat a SP	22,58	23,49	20,46	16,35

Font: *Els recursos que destinen les administracions públiques catalanes a les àrees de SP*, Patronat Flor de Maig, 92 i 96.

nals i socials implicats en la regulació col·lectiva de la societat catalana. I ho hem fet des d'una concepció relacional del poder polític, entenent que, progressivament, governar va deixant de ser una acció unidireccional, jeràrquica, segregada i monopolista, per esdevenir una xarxa de relacions per mitjà de les quals es despleguen capacitats d'influència més o menys simètriques entre múltiples actors, tant en el camp simbòlic, com en el substantiu i l'operatiu. Des d'aquesta concepció, ens hem aproximat a la realitat dels governs de Catalunya, després de setze anys d'autonomia i de deu d'integració europea. No pretenem ara introduir nous elements, tan sols volem subratllar les idees clau que han anat sorgint en els principals apartats del treball. En primer lloc, l'avenç considerable del sector públic a Catalunya al llarg dels anys vuitanta i noranta no ha provocat el debilitament de la iniciativa social. S'ha produït, això sí, una redefinició en profunditat dels termes de relació. La iniciativa pública ha deixat de ser subsidiària respecte de la privada, ha assumit rols predominants i cobertures universals; la privada s'ha inserit en marcs de regulació pública o bé s'ha resituat en clau de col·laboració. En segon lloc, la Generalitat té una presència central i predominant en l'escenari del govern multinivell de Catalunya. Aquesta centralitat presenta, però, límits importants de diferent naturalesa: la dependència fiscal respecte de l'Estat, les dificultats d'interlocució directa amb la UE i el manteniment del predomini de l'Estat espanyol en el camp simbòlic. En tercer lloc, la distribució de capacitats de govern a Catalunya segueix presentant una feblesa institucional persistent: la dels governs locals. La posició relativa d'aquests no ha millorat substancialment. I, avui, segueixen molt per darrera del govern autonòmic quant a capacitat de prestar serveis a les persones. Catalunya presenta, doncs, un model de benestar centralitzat, de base local i comunitària feble.

NOTES

1 Cal advertir que la Unió Europea, tot i governar Catalunya (ja que les seves directives són d'aplicació automàtica a Catalunya), no compta amb estructura administrativa pròpia, i també cal assenyalar que per sota dels municipis trobem nombroses entitats locals menors amb atribucions significatives en certs casos.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- *Anuari estadístic de Catalunya*. Institut d'Estadística de Catalunya.
- *Boletín Estadístico*. Ministerio de Administraciones Públicas.
- *Catalunya 1977-1988*. Fundació Jaume Bofill.
- Estadístiques del Departament d'Ensenyament. Generalitat de Catalunya.
- Estadístiques del Departament de Sanitat. Generalitat de Catalunya.
- Estadístiques de la Delegació del Govern a Catalunya.
- Estadístiques de serveis personals. Patronat Flor de Maig.
- *Nota d'economia*. Departament d'Economia i Finances. Generalitat de Catalunya.
- *Planificació sanitària*. Departament de Sanitat. Generalitat de Catalunya.

EL SISTEMA DE PARTITS POLÍTICS A CATALUNYA

Gabriel Colomé
Universitat Autònoma de Barcelona

L'anàlisi del sistema de partits a Catalunya planteja un cert nombre de qüestions que cal respondre o, en tot cas, trobar les claus per poder respondre-les. Probablement el tema clau sigui la caracterització mateixa del joc polític a Catalunya: es tracta d'un sistema de partits propi, específic i diferenciat, o és només un subsistema del sistema general espanyol? En segon lloc, si hem de considerar-lo com un sistema específic, com encaixa en les tipologies usuals sobre sistemes de partits? Aquestes preguntes, com és evident, es relacionen amb algunes qüestions fonamentals de la vida política catalana, com per exemple quins són els eixos actitudinals que la caracteritzen?

La qüestió que es planteja, doncs, és saber si es pot utilitzar la noció de sistema de partits per referir-se al cas de Catalunya, o bé si hem de conceptualitzar-lo com un mer subsistema del sistema general espanyol. López Guerra observava que "hay una serie de regiones que se desvían notablemente de las pautas medias de conducta electoral, regiones que parecen tender a constituir sistemas políticos a nivel electoral, y en que el marco regional, los temas, tradiciones y organizaciones de ámbito regional parecen primar sobre los factores políticos de ámbito nacional; el comportamiento en estas regiones se muestra "diferente" al del resto de España"[1]. L'existència d'aquestes variacions interregionals és indiscutible, i s'evidencia de manera accentuada a partir de les eleccions autonòmiques de 1987. La conceptualització d'aquestes variacions, però, no és uniforme en la doctrina: mentre diversos analistes parlen de "subsistemes" (Martínez Cuadrado; Corcuera i Pérez Calvo), altres qualifiquen la situació de diversos territoris espanyols com a propis "sistemes" de partits (Aguiló; Corcuera i García Herrera; Linz i altres; Gunther, Sani i Shabad; Prada Fernández).

La resposta no ha d'entendre's referida a un terreny doctrinal, que impliqui una referència indirecta a la pregunta sobre la natura "regional" o "nacional" de les diverses entitats territorials espanyoles. En el pla analític, la importància de la conceptualització radica en el fet que, en primer lloc, respon al grau de polarització de l'electorat de les diverses zones; i, en segon lloc, i com a conseqüència d'això, examina les bases de la competència entre partits. En altres paraules, la noció de sistema de partits es refereix al conjunt de mecanismes d'interacció entre les diverses forces polítiques: mecanismes influïts per les divisions de l'electorat i que actuen sobre aquestes.

Mentre els diversos estudis sobre l'opinió pública a Espanya mostren que la competència electoral s'explica en grau suficient a partir de la col·locació d'electors i partits en un eix esquerra-dreta, diversos estudis sobre Catalunya han mostrat com les preferències electorals dels ciutadans no s'expliquen només en termes d'esquerra-dreta, i que cal tenir en compte un segon eix de competència electoral, la definició del qual no és simple. Hi ha acord sobre el fet que aquest segon eix té a veure amb el que es denominava "la cuestión catalana"; però la seva operacionalització no és senzilla, en especial si considerem les transformacions produïdes en l'estructura social catalana durant la segona meitat del segle. En primer lloc podríem recórrer a una dada purament objectiva, com el lloc de naixement dels ciutadans. Segons les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, el 34,5% de la població ha nascut a la resta d'Espanya. L'indicador rellevant seria

aleshores el tant per cent d'immigrants dins de l'electorat de cada força política; eventualment, aquest indicador podria refinar-se si consideréssim el lloc de naixement dels pares de les persones nascudes a Catalunya.

Una segona possibilitat, que en cap cas ha de presumir-se que és una derivació de l'anterior, consisteix a examinar allò que podem denominar "sentiment nacional" dels ciutadans, habitualment operacionalitzat en termes de si "se sent només català, més català que espanyol, tan català com espanyol, més espanyol que català, o només espanyol". Es tractaria de veure quin és el sentiment prevalent entre els electors de cada partit, i en quina mesura aquest fet es relaciona amb les posicions polítiques que els partits mantenen en el debat quotidià.

Una tercera possible via d'aproximació, utilitzada en diversos estudis, és l'organització politicoconstitucional preferida pels electors de cada partit. En la nostra opinió, aquest indicador (operacionalitzat habitualment en termes de "federalisme", "autonomia", etc.) és d'utilització delicada, si bé tenia sentit en el període constituent, la Constitució de 1978 resolgué la qüestió en un sentit determinat: estructurà l'Estat de les autonomies. La reintroducció en el debat polític de propostes federalitzants, o de reforma de diversos estatuts d'autonomia, fa que probablement s'inverteixi el sentit de la relació postulada entre preferència institucional i tria de partit: no es passaria de la preferència institucional a la tria de partit, sinó que possiblement els electors facin seva la posició en aquests debats del seu partit preferit. És a dir, es tracta d'una qüestió rellevant, però és difícil dir avui que la preferència politicoinstitucional sigui una base d'identificació de partit; més aviat podria ésser conceptuada com una *policy,* o un conjunt de "policies", que proposa un determinat partit. El debat en la dècada dels noranta s'ha centrat sobre aquests supòsit.

Diversos estudis que han utilitzat simultàniament l'indicador objectiu de lloc de naixement i els indicadors subjectius, relatius al sentiment d'identitat nacional, han obtingut resultats que, tot i no ésser coincidents, mostren una imatge substancialment similar de les divisions de l'electorat català. Aquestes mesures ordenen l'espai polític de competència entre partits i, conseqüentment, l'espai de les tries electorals, d'una manera fonamental més aviat autònoma de la configuració que ofereix l'eix esquerra-dreta.

Si situem aquest darrer com un eix horitzontal i convertim l'altre en un eix vertical, la polarització en aquest darrer és clarament superior a la que existeix en l'eix horitzontal. Això suggereix que la competència "nacionalitària" és més intensa que la ideològica, especialment si algun partit aconsegueix transformar la distància en un llindar de legitimitat, d'exclusió de la possibilitat que algú altre pugui tenir responsabilitats de govern. El tema recurrent del "sucursalisme" en la política catalana durant els anys vuitanta, per tant, va més enllà d'un mer argument electoral, fins a mostrar una situació d'hegemonia en el llenguatge polític, i alhora obliga a matisar la conclusió a què arribaven estudis anteriors respecte del manteniment del *cleavage* nacional en condicions latents per les *elits* polítiques, tot evitant que es plantegés de manera oberta. En el transcurs dels darrers anys aquesta clivella ha desaparegut aparentment com a tal.

L'evolució política podria indicar, en conjunt, que mentre s'anava reduint el grau de polarització ideològica de l'electorat entre Convergència i Unió (CiU)[2] i el Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC)[3], en bona part com a conseqüència del fort retrocés electoral del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)[4] i del centrisme (partits "rellevants" extrems, en terminologia sartoriana), es produí una polarització parcial i desigual de l'electorat en la dimensió nacional. La polarització entre els partits principals, CiU i PSC, es basa en electorats que són marcadament diferents en aquesta dimensió; però d'una manera parcial i desigual, perquè mentre Convergència tendeix a transformar-se progressivament en un partit d'implantació "nacional" en el territori, el PSC tendeix a corregir també progressivament la seva identificació amb el perfil del seu l'electorat, tot adquirint un pes cada vegada més important la seva implantació entre els nascuts fora de Catalunya. Naturalment en els moments en què un i altre obtenen votacions més nodrides tendeixen a assemblar-se més al perfil mitjà de la població i quan obtenen menys vots tendeixen a tenir perfils més esbiaixats. En termes de competència electoral, l'estabilització d'aquest fet a la llarga pot conduir a una competència desigual entre tots dos partits.

En tot cas, sembla clar que a Catalunya cal un partit d'una visió bidimensional de l'espai polític per entendre els seus mecanismes de funcionament. El sistema general espanyol de partits, en canvi, s'explica suficientment bé en termes lineals. Potser seria exagerat concloure que només a partir d'això calgui qualificar la vida política catalana com un sistema específic de partits. Haurem d'examinar altres elements, i en particular l'evolució de les seves magnituds principals, per tal de poder afirmar, en relació amb la pregunta inicialment formulada, que es tracta d'un sistema particular.

El sistema de partits de Catalunya es configurà inicialment a partir de les eleccions generals del 15 de juny de 1977 amb set partits que obtingueren representació parlamentària. Els Socialistes de Catalunya (SC)[5] (PSC-C[6] i FC PSOE[7]) varen aconseguir la victòria electoral amb el 22,5% de vots (percentatge sobre electors) i obtingueren quinze diputats. El segon partit en nombre de vots va ésser el PSUC, que es traduïren en vuit diputats i obtingueren el quart lloc en representació parlamentària. El segon lloc en nombre d'escons fou per a la coalició electoral Pacte Democràtic per Catalunya (PDC)[8] (integrada per Convergència Democràtica de Catalunya[9], Esquerra Democràtica de Catalunya[10], el PSC-Reagrupament[11] i el Front Nacional de Catalunya[12]). El tercer partit fou la Unió de Centre Democràtic (UCD)[13]. El sistema de partits resultant quedà conformat per set partits, quatre dels quals tenien una força important (PSC-PSOE, PSUC, PDC, UCD) i els altres tres eren tots ells molt minoritaris quant a nombre de diputats (ERC[14], AP[15], UCDCC[16]).

Després d'aprovada la Constitució el desembre de 1978, se celebraren unes noves eleccions legislatives l'1 de març de 1979. Els resultats electorals, confirmaren i aclariren el sistema de partits existent. De nou guanyaren els socialistes, no com a coalició electoral sinó ja com a partit unificat (PSC). La redefinició de les aliances també havia afectat altres partits i coalicions: Convergència i Esquerra Democràtica s'havien unificat i ara es presentaven en coalició amb la Unió Democràtica de Catalunya[17] (UDC) sota la denominació de Convergència i Unió (CiU). Un sector dels democristians de la coalició UCDCC s'integraren en la UCD, per formar Centristes de Catalunya (CC-UCD), i la UDC com a tal es coalitzà amb CDC. A més, ERC, ja legalitzada, es presentà en solitari als comicis. En aquesta ocasió, el segon partit, darrere dels socialistes, fou la UCD amb el 13% de vots (percentatge sobre electors), a set punts de diferència del primer, i dotze diputats, cinc menys que el PSC. En el tercer lloc, empataren en nombre de diputats, el PSUC i CiU. L'alternativa democristiana (UCDCC) havia desaparegut i així el nombre de partits quedà reduït a sis, tot mantenint la preeminència els mateixos quatre partits.

L'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya i la convocatòria d'eleccions al Parlament el 20 de març del 1980 inicià un procés de canvi en el sistema de partits. En primer lloc, van marcar el final de la política d'unitat portada a terme fins aquell moment pel President Tarradellas. Les eleccions produïren la confrontació directa per aconseguir el govern de la Generalitat. La coalició CiU, liderada per Jordi Pujol, fou la guanyadora de les eleccions autonòmiques de 1980, i els socialistes foren per primera vegada la segona força política. A més a més, el sistema de partits es redefiní amb la desaparició d'AP que es presentava sota les sigles de Solidaritat Catalana i amb la irrupció en el nou Parlament del Partit Socialista d'Andalusia-Partit Andalús[18] (PSA) que intentava canalitzar a través seu el vot immigrat dels nascuts a Andalusia. Si fins aquelles eleccions el sistema de partits havia estat format per quatre partits importants, a partir de les eleccions autonòmiques calia afegir-hi el nombrós grup d'Esquerra Republicana. El govern de minoria de CiU pogué governar durant els quatre anys de la legislatura gràcies, en gran part, per l'acord tàcit d'ajuda d'ERC que va aconseguir la Presidència de la Cambra catalana, i per l'ajut ocasional i mutu entre CiU i UCD tant a Barcelona com a Madrid.

No obstant això, la difícil situació política del període 1981-1982, amb l'intent de cop d'Estat de febrer de 1981 i la posterior aprovació dels pactes autonòmics entre UCD i PSOE, produí una forta tensió centre-perifèria en les relacions entre els dos governs, el central i l'autonòmic i, sobretot, una greu tensió interna en la societat catalana. La victòria socialista a Catalunya i a tot l'Estat, que portà Felipe González a la presidència del Govern, en les eleccions del 28 d'octubre de 1982, afermà el sistema de partits que en posteriors eleccions s'anirà consolidant. CiU aconseguí ésser la segona força, per bé que a gran distància del PSC, que obtingué la majoria absoluta de vots i de diputats. Les eleccions redefiniren les diferentes forces polítiques presents a Catalunya: la desaparició de la UCD i del PSA; el resorgiment d'Aliança Popular que se situà en tercera posició i, finalment, l'ensorrament del PSUC en plena crisi interna, que havia ja sofert l'escissió que donà lloc al naixement del Partit dels Comunistes de Catalunya[19] (PCC). Esquerra Republicana mantingué els seus resultats d'anteriors eleccions legislatives, però perdé vots en relació a les eleccions autonòmiques. Després d'aquelles eleccions només tres partits importants centraven el sistema de partits, un dels quals tenia la majoria absoluta.

Les segones eleccions al Parlament de Catalunya, el 1984, capgiraren el guanyador, però no el sistema de partits. La coalició CiU obtingué la majoria absoluta de vots i de diputats, i els socialistes foren la segona força per segona vegada. Aliança Popular es mantingué com a tercera força, seguida del PSUC, que retingué els resultats de dos anys abans, i d'ERC, que retrocedí, encara que entrà a formar part del govern de Jordi Pujol. El sistema de partits continuava format per tres partits importants, un d'ells amb majoria absoluta (s'havia produït un *swing* espectacular).

Les eleccions legislatives de 1986, a l'igual que succeirà en les eleccions de 1989, 1993 i 1996, marcaran de nou el mecanisme de pseudo-alternança establert des de 1980: guanyaran els socialistes, seguits de CiU mentre que a les eleccions autonòmiques de 1988, 1992 i 1995 passarà a l'inrevés. L'alternança es produïa així segons el tipus d'elecció, però no es produïa dins del mateix tipus d'elecció.

El PSUC mantingué els seus baixos resultats de les eleccions de 1982, i es recuperarà de manera progressiva sota les sigles d'Iniciativa per Catalunya (IC) sense arribar a assolir els seus resultats anteriors. ERC, per primer cop des de 1977, no obtingué cap escó, i entrà en una forta crisi interna que portà el vell partit republicà a sortir del Govern de la Generalitat. El 1993 recuperaria el seu soli-

TAULA 1. RESULTATS ELECTORALS

CONGRÉS DE DIPUTATS. Vots en nombres absoluts

	1996	1993	1989	1986	1982	1979	1977
IC/PSUC	296.231	272.130	231.452	124.551	158.536	513.575	564.574
PSC/SC	1.519.999	1.269.754	1.123.975	1.302.710	1.575.260	876.918	880.539
ERC/EC	161.835	185.913	84.756	84.665	138.219	123.496	141.159
Esquerra	**1.978.065**	**1.727.797**	**1.440.183**	**1.511.926**	**1.872.015**	**1.513.989**	**1.586.272**
CiU/PDC	1.144.884	1.162.244	1.032.243	1.018.401	772.673	484.154	522.060
UCDCC	-	-	-	-	-	-	174.077
CDS	-	27.576	136.518	130.728	68.385	-	-
UCD	-	-	-	-	70.230	571.681	521.419
PP/AP	694.980	622.423	336.015	363.002	503.413	107.812	108.677
Dreta	**1.839.864**	**1.812.243**	**1.504.776**	**1.512.131**	**1.414.701**	**1.163.647**	**1.326.233**
Altres	**23.931**	**139.240**	**230.948**	**182.527**	**196.598**	**330.562**	**188.627**
Abstenció	**1.164.500**	**1.202.375**	**1.521.105**	**1.449.428**	**833.424**	**1.385.301**	**811.019**
Electors	**5.044.970**	**4.881.655**	**4.697.012**	**4.656.012**	**4.316.738**	**4.393.499**	**3.912.151**

PARLAMENT DE CATALUNYA. Vots en nombres absoluts

	1995	1992	1988	1984	1980
IC/PSUC	313.092	171.794	209.211	160.629	509.014
PSC	802.252	728.311	802.828	866.425	608.689
ERC	305.867	210.366	111.647	126.971	241.711
Esquerra	**1.414.019**	**1.110.471**	**1.123.686**	**1.154.025**	**1.359.414**
CiU	1.320.071	1.221.233	1.232.514	1.346.917	754.448
CDS	-	24.033	103.351	-	-
CC/UCD	-	-	-	-	287.616
PP/AP	421.732	157.772	143.241	221.605	64.119
Dreta	**1.734.040**	**1.403.038**	**1.479.106**	**1.568.522**	**1.106.183**
Altres	**40.032**	**141.542**	**106.893**	**170.440**	**259.961**
Abstenció	**1.809.347**	**2.184.020**	**1.854.704**	**1.608.864**	**1.710.901**
Electors	**5.072.981**	**4.839.071**	**4.564.389**	**4.501.851**	**4.436.459**

Font: a) Oficina de Coordinació Electoral (Departament de Governació-Generalitat de Catalunya). b) *Atles Electoral de Catalunya* (Equip de Sociologia Electoral-Universitat Autònoma Barcelona). c) Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (Departament de Governació-Generalitat de Catalunya). d) *Anuari estadístic de Catalunya* (Institut d'Estadística de Catalunya).

tari escó. AP/PP continuà la seva consolidació com a tercera força.

El sistema de partits català s'estabilitzava en tres partits importants i un de petit, i continuava l'etapa iniciada el 1980 d'alternança de partits guanyadors segons el tipus d'elecció. Durant aquests anys, dels vuit partits que en una o altra etapa havien estat presents en el sistema de partits català, només en quedaren entre quatre i cinc, i només dos amb possibilitats de governar, per la seva importància tant electoral com parlamentària.

La inestabilitat de l'electorat a Catalunya es comprova en analitzar els guanys i les pèrdues de vots dels partits entre eleccions. En primer lloc es pot veure com el trasviament de vots entre 1977 i 1979 no és quantitativament important per la redefinició de molts dels partits que conformaven el sistema de partits català. Per una banda, la unitat dels socialistes, per l'altra el trencament de la coalició Pacte Democràtic, la creació subsegüent de la coalició CiU i la desaparició d'UCDCC, expliquen aquests canvis. Fou a partir de 1980 quan es produïren els canvis d'orientació de l'electorat.

El creixement de la coalició CiU no s'aturà, i sobrepassà des de 1984 el milió de vots. Es comprova, a més, que durant aquest període CiU ha aconseguit eixamplar el seu espai electoral cap a la seva dreta i cap a sectors immigrants, aprofitant la crisi de la UCD, i les pèrdues sofertes per AP, quan aquesta coalició va ocupar el lloc del partit centrista. Per la seva banda, els socialistes varen rebre un fort allau de vots, sobretot d'electors del PSUC, a partir de les eleccions de 1982, quan el partit comunista, ja escindit, es trobava en plena crisi interna.

TAULA 2. GUANYS I PÈRDUES DELS DOS PARTITS MAJORITARIS ENTRE ELECCIONS

Anys	PSC	CiU
1977-1979	-3.313	-37.906
1979-1980	-268.435	270.634
1980-1982	966.469	17.885
1982-1984	-708.835	574.244
1984-1986	433.308	-332.659
1986-1988	-496.905	218.256
1988-1989	321.147	-200.271
1989-1992	-394.089	187.633
1992-1993	542.212	-55.575
1993-1995	-472.895	151.864
1995-1996	723.140	-169.224

PSC i CiU s'han convertit, després de quasi vint anys de confrontació electoral, en els dos pols importants de referència dins de l'eix esquerra-dreta, eixamplant llurs electorats respectivament cap a l'esquerra i la dreta; els altres partits que conformen el sistema de partits de Catalunya, eren partits petits, en el pla electoral i parlamentari.

Els canvis més importants d'electorat afecten el PSC, sobretot quan l'elecció és l'autonòmica, mentre que CiU té un electorat més estable. La implantació organitzativa del partit socialista s'ha realitzat en les zones urbanes, industrialitzades i amb una forta taxa d'immigració; amb una menor implantació en les zones rurals, poc o nul·lament industrialitzades i amb poca taxa d'immigració. Iniciativa per Catalunya ha heretat l'estructura del PSUC, és a dir, té la seva implantació en les zones urbanes i industrials. En canvi, CiU té una implantació relativament més distribuïda en el territori que l'esquerra però la distribució no és proporcional a la població.

Les eleccions s'han convertit en la confrontació audiovisual de les imatges dels líders que personifiquen el partit i els seus ideals. Per tant, cal preguntar-se de quina manera el tipus de campanyes electorals influeix en el sistema de partits. Josep M. Vallés ha afirmat, referint-se a 1980, que "les circumstàncies esmentades –manca de definició programàtica, escassa crítica recíproca– porten també, juntament amb els condicionants de la moderna publicitat, a una personalització de les opcions. L'elecció, de fet, esdevé "presidencial", en lloc de parlamentària, i són les figures dels líders les que pràcticament concentren l'atenció. Val a dir, a més a més, que la Generalitat provisional influeix també sobre aquest plantejament, a causa de la imatge fabricada pel "tarradellisme" entre 1977 i 1979"[20]. La tria de l'electorat entre opcions polítiques es realitza a través de la imatge dels líders dels partits que transmeten els mitjans de comunicació de massa, que representen en ells els ideals del seu partit vehiculats per la comunicació política. Aquest és un factor a tenir en compte per explicar, en gran mesura, la mobilitat de l'electorat. La figura del líder i la seva confrontació electoral a través dels mitjans de comunicació produeix la decantació dels electors per mobilitzar-los en el moment de les eleccions. La mobilització socialista es dóna en les eleccions generals per la figura del líder socialista Felipe González; en canvi, en les eleccions autonòmiques la figura cabdal que mobilitza l'electorat de Convergència i Unió és Jordi Pujol.

A més d'aquest fenomen, cal tenir en compte que els partits polítics s'estructuren a partir d'una tipologia de partit de masses d'afiliació directa però amb unes quotes molt baixes de membres, i amb característiques de partit "catch-all" tal i com el va denominar Otto Kirchheimer. La paradoxa és que els partits polítics catalans s'estructuren com a partits de masses però sense masses, ja que l'afiliació de CDC o del PSC se situa entorn de 30.000 membres per a tot Catalunya que no és precisament una dada massa rellevant. Es pot afirmar que és una de les ràtios afiliat-població més baixes d'Europa.

El sistema de partits de Catalunya segons la tipologia clàssica de Maurice Duverger és un sistema multipartidista. Sartori precisa més en distingir entre un pluralisme limitat i moderat que fluctua entre tres i cinc partits amb representació parlamentària, i un pluralisme extrem i polaritzat que se situaria en un llindar entre cinc i vuit partits. Podem llegir en l'Informe FOESSA que "si tomamos los partidos con representación parlamentaria tenemos un sistema de cinco partidos y que, por tanto, en términos de Sartori está en el borde entre los sistemas de multipartidismo moderado y multipartidismo extremo y polarizado (no contamos al PSA-PA con sus dos diputados en el Parlamento catalán elegido en 1980 porque la distribución de los escaños no le hace relevante para los votos de confianza o censura)"[21].

Cal tenir en compte les dues normes bàsiques que ofereix Sartori per comptar el nombre de partits que formen un sistema de partits. La primera és les possibilitats dels partits de formar coalicions. Sartori afirma que pot no tenir-se en compte un partit petit sempre que al llarg d'un cert període de temps sigui superflu, en el sentit que no és necessari ni se l'utilitza per a cap majoria de coalició viable. A l'inrevés, cal tenir en compte un partit, per petit que sigui, si es troba en posició de determinar al llarg d'un període de temps i en algun moment com a mínim una de les possibles majories governamentals[22].

La segona norma de Sartori és les possibilitats de "xantatge" en el sentit que "un partit es compta com a important sempre que la seva existència, o la seva aparició, afecti la tàctica de la competència entre els partits i en especial quan altera la direcció de la competència –en determinar un pas de la competència centrípeta a la centrífuga, sigui cap a l'esquerra, cap a la dreta o en ambdues direccions– dels partits orientats cap al govern"[23].

En el cas català, cal tenir present la particularitat que fou el govern d'unitat de la Presidència Tarradellas, de 1977 a 1980, que agrupà en el seu si tots els líders dels partits amb representació parlamentària. Aquest Govern provisional de la Generalitat fou un govern d'"unitat nacional" que obvià, en gran mesura, la competència entre els partits. Fins a la celebració de les primeres eleccions autonòmiques de 1980 no s'inicià l'establiment i la progressiva consolidació del sistema de partits. Les possibilitats de xantatges per part d'alguns partits, i més concretament dels partits antisistema, com han estat anomenats els partits comunistes occidentals, no es compleixen en el sistema català de partits. Com afirma l'Informe FOESSA: "aunque situado más a la izquierda que los partidos socialistas en otros países, percibido por muchos como antisistema, el PSUC y sobretodo sus electores, identificándose con una posición eurocomunista, trataba de reducir su distancia del centro y con ello la polarización. Su participación en la "Entesa dels Catalans" en las elecciones senatoriales de 1977, la presentación como cabeza de lista de un independiente afín, Josep Benet, en las elecciones al Parlamento regional, eran reflejo de ese deseo de reducir la polarización latente"[24].

Sartori distingeix entre categories definides per la fragmentació, i categories definides per la polarització ideològica. I afegeix que com a norma general, l'existència de pocs partits indica poca fragmentació, mentre que l'existència de molts partits indica una gran fragmentació. Cal, per tant, saber quin és el nombre de partits que formen el sistema català de partits per poder definir-lo segons una categoria i un tipus. De 1977 a 1996, el nombre de partits ha fluctuat entre set, com a màxim, i cinc, com a mínim. Sense entrar encara en el detall, el sistema de partits a Catalunya se situaria entre el pluralisme moderat (entre tres i cinc partits) i el pluralisme extrem (entre cinc i vuit partits), però cal tenir en compte les dues normes anteriors i, a més, aplicar índexs més afinats de fragmentació tant electoral com parlamentària per poder discernir on se situa el sistema català de partits.

El nombre de partits amb representació parlamentària a Catalunya en les eleccions generals de 1977 va ser de set, quatre de grans i tres de petits; dos anys més tard en quedaren sis, quatre de grans i dos de petits, en haver-se dividit el setè en dues coalicions diferents (la UCDCC). El 1980, es mantingueren sis partits, cinc de grans i un de petit, i desaparegué AP, que fou substituït pel PSA. A partir de 1982, dels cinc partits, tres de grans i dos de petits, un, el PSC, tingué la majoria absoluta, desaparegué la UCD i prengué el seu lloc AP. En les eleccions autonòmiques de 1984, el sistema de partits estava integrat pels cinc mateixos partits, però amb un d'ells amb majoria absoluta, CiU. Dos anys més tard, es produí la desaparició d'ERC i la seva substitució per un nou partit: el CDS[25],

TAULA 3. NOMBRE DE PARTITS PER ELECCIONS

1977	1979	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1992	1993	1995	1996
SC	PSC	PSC	PSC	PSC	PSC	PSC	PSC	PSC	PSC	PSC	PSC
PDC	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU
PSUC	PSUC	PSUC	PSUC	PSUC	UEC	IC	IC	IC	IC	IC	IC
UCD	CC-UCD	CC-UCD									
	AP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AP	ERC	ERC	CP	CP	CP	PP	PP	PP	PP	PP	PP
EC			ERC	ERC	-	ERC	-	ERC	ERC	ERC	ERC
UCD-CC	-	-									
-	-	PSA	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			-	-	CDS	CDS	CDS	-	-	-	-
7	6	6	5	5	5	6	5	5	5	5	5

i quedaren cinc partits, dos de grans, un de mitjà i dos de petits, amb els socialistes a les portes de la majoria absoluta. Les eleccions autonòmiques de 1988 refermaren la majoria absoluta de CiU i el retorn d'ERC al sistema que passa de cinc a sis partits. La desaparició del CDS a partir de 1992 estabilitza el sistema amb cinc partits.

Pel nombre de partits caldria pensar que el sistema de partits català ha passat d'ésser un multipartidisme extrem i polaritzat a situar-se en un pluralisme limitat i moderat. Cal contrastar aquesta primera impressió numèrica amb les dades. En primer lloc, si se sumen els valors dels dos partits més votats, es comprova que de 1977 a 1980 el percentatge sumat d'aquests dos partits representava gairebé la meitat de l'electorat, en canvi, a partir de 1982, els percentatges sumats sobrepassen el 50% de l'electorat, és a dir, entre dos partits sumen més de la meitat de l'electorat de Catalunya, i a partir de 1982 agrupen les tres quartes parts de l'electorat català. Cal remarcar que des de 1980 són sempre els dos mateixos partits, PSC i CiU, els que obtenen més vots. En segon lloc, si se sumen els dos partits amb més escons, sense tenir en compte el color ideològic de cadascun, es comprova que des de 1977 sempre han sumat la majoria absoluta, però el 1982 i el 1984, PSC i CiU, respectivament, ho aconseguiren en solitari. Novament, des de 1980, PSC i CiU obtenen, sumats o per separat, la majoria d'escons. Per tant, des d'un punt de vista parlamentari i electoral, el sistema de partits de Catalunya, des de 1980, ha estat dominat per dos partits que han vençut de manera alternativa en eleccions diferents.

Sartori afirma que "la fórmula del pluralisme moderat no és el govern altern, sinó el govern de coalició dins de la

TAULA 4. SUMA DELS VALORS DELS DOS PARTITS MÉS VOTATS

Any	Partits	Percentatge de vots
1977	SC-PSUC	46,6
1979	PSC-UCD	48,2
1980	CiU-PSC	50,0
1982	PSC-CiU	67,7
1984	CiU-PSC	75,5
1986	PSC-CiU	72,4
1988	CiU-PSC	44,6
1989	PSC-CiU	66,0
1992	CiU-PSC	40,2
1993	PSC-CiU	51,1
1995	CiU-PSC	42,0
1996	PSC-CiU	51,1

TAULA 5. SUMA DELS VALORS DELS DOS PARTITS AMB MÉS ESCONS

Any	Partits	Percentatge d'escons
1977	SC-PDC	55,3
1979	PSC-UCD	61,7
1980	CiU-PSC	56,3
1982	PSC-CiU	78,7
1984	CiU-PSC	83,7
1986	PSC-CiU	83,0
1988	CiU-PSC	82,2
1989	PSC-CiU	84,8
1992	CiU-PSC	81,5
1993	PSC-CiU	82,6
1995	CiU-PSC	69,6
1996	PSC-CiU	76,0

perspectiva de les coalicions alternatives (la qual cosa no significa forçosament coalicions alternants). La mecànica del pluralisme moderat tendeix a semblar-se i a imitar –encara que amb un grau major de complexitat– la mecànica del bipartidisme. En particular, l'estructura del pluralisme moderat continua sent bipolar. En lloc de dos partits, ens trobem generalment alineacions bipolars de coalicions alternatives. Però aquesta diferència no elimina el fet que la competència segueixi sent centrípeta, ni, per tant, el fet que la mecànica del pluralisme moderat sigui encaminada cap a una política moderada"[26].

El nombre de partits representats en el sistema de partits ha variat de set a cinc de 1977 fins a 1996, però de 1977 a 1980, dels partits que conformaven el sistema, de quatre a cinc partits eren importants; a partir de 1982 dels cinc partits presents, només dos es poden condiderar grans pel seu nombre de vots i d'escons. Si en un principi es podria pensar que el sistema català se situa en el pluralisme polaritzat de 1977 a 1980, el nombre de partits importants ens demostra que cal emmarcar-lo des de les primeres eleccions en el pluralisme moderat.

En el cas català aquestes alineacions bipolars es donen dins de l'eix esquerra-dreta, ja que tots els partits estan orientats cap al govern, és a dir, estan disponibles per formar coalicions governamentals. Es pot afirmar que el sistema de partits a Catalunya és d'un multipartidisme limitat i moderat, com a primera característica.

La decantació del sistema des de 1982 entorn a dos partits que s'alternen en victòries electorals, algunes d'elles per majoria absoluta, podria fer-nos pensar en un sistema amb un partit dominant. Es podria pensar que aquests dos partits són dominants segons el tipus d'elecció que es tracti. En altres paraules, el PSC seria el partit dominant en les eleccions legislatives i CiU en les eleccions autonòmiques. Però no sembla viable parlar de dos partits dominants, sinó que més aviat es podria pensar que el sistema català de partits no està estabilitzat i que l'alta mobilitat de l'electorat dóna lloc a un "fet majoritari", que beneficia partits diferents en cada tipus d'elecció. Ni les eleccions autonòmiques constitueixen un "test" de les generals, ni els resultats d'aquestes poden projectar-se a les següents autonòmiques, fet que exclou la possibilitat de l'alternança: malgrat l'aparent mobilitat, la situació política catalana és una de les més immòbils. Es pot concloure que el sistema de partits de Catalunya és un multipartidisme moderat i limitat, encara que en el període de 1977 a 1980 es trobés en el llindar del pluralisme extrem i polaritzat. Es un sistema multidimensional amb una segmentació electoral marcada per l'existència d'una divisòria ideològica i una de nacional, i amb dos partits destacats, fet que a la llarga podria portar a una mecànica de bipartidisme imperfecte.

NOTES

1 L. López Guerra (1979), pàg. 514. Vegeu els següents autors per a la discussió sobre el sistema de partits. AGUILO, J. (1980), CORCUERA, J.- PEREZ CALVO, A. (1979), CORCUERA, J.- GARCIA HERRERA, M. A. (1980), LINZ, J. J. et al. (1981), PRADA FERNANDEZ, J. L. (1977), MARTINEZ CUADRADO, M., (1980), GUNTHER, R.- SANI, G- SHABAD, G. (1986).

2 CiU (Convergència i Unió): coalició electoral nacionalista i centrista formada per Convergència Democràtica de Catalunya (CDC), partit liberal i amb algunes tendències socialdemòcrates, i Unió Democràtica de Catalunya (UDC), de tendència democratacristiana.

3 PSC (Partit dels Socialistes de Catalunya): partit socialista fundat el 1978 en el Congrés d'Unitat per la fusió de les tres formacions socialistes catalanes existents aleshores, la Federació Catalana del PSOE, el Partit Socialista de Catalunya-Congrés i el Partit Socialista de Catalunya-Reagrupament. Partit catalanista i socialdemòcrata, obté el primer lloc en les eleccions generals de manera ininterrompuda des de 1977. És el primer partit municipal de Catalunya, i té les alcaldies de la majoria de les ciutats més poblades del país, com Barcelona, l'Hospitalet de Llobregat o Badalona. De forta implantació en els cinturons industrials de les grans ciutats, té una presència més feble en les zones rurals. Ha ocupat el segon lloc sempre en les eleccions al Parlament de Catalunya. El PSC obté els seus millors resultats quan l'abstenció és més baixa.

4 PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya): formació comunista fundada el juliol de 1936 de la fusió de quatre petits partits comunistes i socialistes. Va ser el partit més important de l'oposició antifranquista. A partir de final de la dècada de 1960 adopta posicions comunistes reformistes. Segon partit en les primeres eleccions de 1977, a partir de 1982 experimentà una forta davallada electoral. El 1987, impulsa la federació Iniciativa per Catalunya (IC), tot accentuant el seu caràcter reformista i acostant els seus postulats al socialisme democràtic.

5 SC (Socialistes de Catalunya): coalició electoral formada pel Partit Socialista de Catalunya-Congrés i la Federació Catalana del PSOE, que només es presentà a les eleccions generals de 1977 en les quals va obtenir la victòria.

6 PSC-C (Partit Socialista de Catalunya-Congrés): formació socialista i catalanista fundada el 1976. Provinent de Convergència Socialista de Catalunya, formà el 1977 la coalició Socialistes de Catalunya. Es va dissoldre el 1977 en fundar el Partit dels Socialistes de Catalunya. La majoria dels dirigents del nou PSC provenen d'aquesta formació.

7 FC del PSOE (Federació Catalana del Partit Socialista Obrer Espanyol): formació socialista refundada de fet el 1974. Formà part de la coalició Socialistes de Catalunya i fou un dels fundadors del Partit dels Socialistes de Catalunya el 1978.

8 PDC (Pacte Democràtic per Catalunya): coalició electoral nacionalista i de centre-esquerra per a les eleccions generals de 1977, formada per Convergència Democràtica de Catalunya, Esquerra Democràtica de Catalunya, Partit Socialista de Catalunya-Reagrupament, Front Nacional de Catalunya i el Partido Socialista de Andalucía.

9 CDC (Convergència Democràtica de Catalunya): partit nacionalista fundat el 1974 a Montserrat com a confluència de diversos grups catalanistes sota el lideratge de Jordi Pujol. De tendència liberal i socialdemòcrata, el 1977 es presentarà a les eleccions en la coalició Pacte Democràtic per Catalunya, i a partir de 1978 en la coalició Convergència i Unió, amb Unió Democràtica de Catalunya, de la qual n'és la part més important. Obté el segon lloc en les eleccions generals i municipals, i governa la Generalitat des de 1980, ja que ha vençut en totes les eleccions al Parlament de Catalunya. De 1993 a 1996 va donar suport al Govern socialista presidit per Felipe González, i a partir de 1996 a l'executiu del Partit Popular sota la presidència de José María Aznar. Obté els seus millors resultats en les zones rurals, rurals-mixtes i ciutats mitjanes, mentre que els pitjors són a les àrees industrials i de forta immigració.

10 EDC (Esquerra Democràtica de Catalunya): partit liberal i nacionalista fundat el 1976 per Ramon Trias Fargas. El 1978 es fusionarà amb Convergència Democràtica de Catalunya.

11 PSC-R (Partit Socialista de Catalunya-Reagrupament): fundat el 1976 per Josep Pallach. De tendència nacionalista i socialdemòcrata, el 1977 es presentà a les eleccions en la coalició Pacte Democràtic per Catalunya. El 1978 intervé en el Congrés d'Unitat socialista i es dissol en fundar el nou Partit dels Socialistes de Catalunya.

12 FNC (Front Nacional de Catalunya): partit nacionalista radical de tendència de centre-esquerra fundat el 1939. El 1977 es presentà a les eleccions amb el Pacte Democràtic per Catalunya, i més endavant ho faria en coalició amb Esquerra Republicana de Catalunya.

13 UCD (Unión de Centro Democrático): coalició electoral formada el 1977 pel president del Govern Adolfo Suárez. En el seu si convivien diverses tendències, des del reformisme provinent del franquisme fins als socialdemòcrates.

Obtindrien el quart lloc en les eleccions de 1977. A final de 1977 es convertí en partit polític, i el 1978 formaren, amb part d'Unió Democràtica de Catalunya i del Centre Català, la coalició Centristes de Catalunya-UCD. A les eleccions municipals de 1979 i a les autonòmiques de 1980 començà la seva davallada electoral que portà a la seva desaparició després de les generals de 1982.

14 ERC (Esquerra Republicana de Catalunya): partit nacionalista fundat el 1931 de tendència de centre-esquerra. Va ser el primer partit durant la II República i va presidir el Govern de la Generalitat. Després de la Guerra Civil, la majoria dels seus membres marxaren a l'exili o varen sofrir represàlies. El 1977 es presentà a les eleccions en la coalició Esquerra de Catalunya, amb el Partit del Treball d'Espanya i l'Associació Catalana de la Dona. Els seus resultats milloraren a les eleccions autonòmiques de 1980, i van aconseguir la presidència del Parlament. A partir de 1982 iniciaren una contínua davallada fins a 1992, en què començà una recuperació electoral propiciada per la nova orientació independentista del partit.

15 AP (Alianza Popular): formació conservadora fundada el 1977 de caràcter franquista reformador en un principi per tranformar-se a principi dels anys noranta en partit conservador i democratacristià. Inicialment es va oposar a l'autonomia política de Catalunya. No és fins a 1982 que comença a tenir un pes important en la política catalana. El 1989 es tranformà en Partit Popular, tot adoptant posicions més centristes i lleugerament catalanistes.

16 UCDCC (Unió del Centre i la Democràcia Cristiana de Catalunya): coalició democratacristiana i centrista de caire nacionalista formada per a les eleccions generals de 1977 per Unió Democràtica de Catalunya i el Centre Català. Després d'uns resultats per sota de les seves expectatives, el 1978 una part d'ambdós partits ingressarà en el nou Centristes de Catalunya-UCD, mentre que la majoria dels membres d'Unió Democràtica de Catalunya formaran la coalició Convergència i Unió, amb Convergència Democràtica de Catalunya.

17 UDC (Unió Democràtica de Catalunya): partit democratacristià i nacionalista fundat el 1931. Durant la II República va ser un partit amb poca representació institucional. El 1974 va ser un dels fundadors de Convergència Democràtica de Catalunya, de la qual sortí el 1976 per impulsar una confederació de partits democratacristians de tot Espanya. El 1977 es presentà a les eleccions en la coalició Unió del Centre i la Democràcia Cristiana de Catalunya, amb el partit Centre Català. El 1978 establí una coalició estable amb Convergència Democràtica de Catalunya. Juntament amb aquest partit ha guanyat totes les eleccions autonòmiques des de 1980. A partir de principis de la dècada de 1990 comença la seva expansió territorial i l'aprofundiment del partit.

18 PSA-PA (Partido Socialista de Andalucía-Partido Andaluz), formació política anti-catalanista formada per immigrants andalusos residents a Catalunya que pretenia defensar els interessos, bàsicament lingüístics, de la immigració andalusa i castellano-parlant a Catalunya. En el seu si convivien elements d'extrema dreta. Va obtenir dos escons en les eleccions al Parlament de Catalunya de 1980 i va desaparèixer més endavant.

19 PCC (Partit dels Comunistes de Catalunya), formació comunista ortodoxa nascuda d'una escissió del PSUC el 1981. Es van presentar a diverses eleccions sense obtenir representació parlamentària. En algunes conteses electorals, com les eleccions al Parlament de Catalunya de 1995, es coalitzaren amb Iniciativa per Catalunya.

20 J. M. Vallès (1981), pàg. 48.

21 J. J. Linz et al. (1981), pàg. 542.

22 G. Sartori (1980), pàg. 159.

23 G. Sartori (1980), pàg. 157.

24 J. J. Linz et al. (1981), pàg. 542.

25 CDS (Centro Democrático y Social): formació centrista de caràcter liberal fundada per Adolfo Suárez el 1982 com a partit resultat d'una escissió de la UCD.

26 G. Sartori (1980), pàg. 226.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILERA DE PRAT, C. R. (1990), "Problemas de la democracia y de los partidos en el Estado Social", *Revista de Estudios Políticos,* num. 67, pàg. 93-125.
AGUILÓ, J. (1980), *El sistema de partits polítics al País Valencià;* València: Almudín.
- BARTOLINI, S. (1993), "I primi movimenti socialisti in Europa: consolidamento organizzativo e mobilitazione politica", *Rivista Italiana di Scienza Politica;* núm. 2, pàg. 217-283.
- BARTOLINI, S. MAIR, P. (1990), "Spazio politico e mobilità elettorale", *Rivista Italiana di Scienza Politica;* núm. 2, pàg. 267-292.
- BARTOLINI, S. (1986), "La volatilità elettorale", *Rivista Italiana di Scienza Politica;* núm. 3, pàg. 363-400.
- BLANCO VALDÉS, R. L. (1995), "La financiación de los partidos", *Claves de razón práctica;* núm. 49, pàg. 36-47.
- BLANCO VALDÉS, R. L. (1990), *Los partidos políticos;* Madrid, Tecnos.
- BLANCO VALDÉS, R. L. (1995), "La problemática de la financiación de los partidos políticos en España: regulación jurídica y propuestas de reforma", *Revista de Estudios Políticos;* núm. 87, pàg. 163-198.
- BOTELLA, J. (1984), "Elementos del sistema de partidos de la Cataluña actual", *Papers;* núm. 21, pàg. 27-45.
- CHARLOT, J., CHARLOT, M. (1985), "L'interaction des groupes politiques", in GRAWITZ-LECA (1985), *Traité de Science Politique;* París, F.N.SC.P., vol. 3.
- COLOMÉ, G. (1989), *El Partit dels Socialistes de Catalunya;* Barcelona, Edicions 62.
- COTARELO, R. (1985), *Los partidos políticos;* Madrid, Sistema.
- CORCUERA, J., PÉREZ CALVO, A. (1979), "En torno al referéndum del Estatuto de Autonomía del País Vasco. Notas sobre el subsistema de partidos vascos", *Revista de Estudios Políticos;* núm. 12, pàg. 179-196.
- CORCUERA, J., GARCÍA HERRERA, M. A.(1980), "Sistema de partidos, instituciones y comunidades nacionalistas en Euskadi", *Revista de Política Comparada;* núm. 2, pàg. 155-190.
- DE ESTEBAN, J., LÓPEZ GUERRA, L. (1982), *Los partidos políticos en la España actual;* Barcelona, Salvat.
- EPSTEIN, L.D. (1993), *Political Parties in Western Democracies;* New Brunswick, Transaction Publishers.
- GILLESPIE, R. (1991), *Historia del Partido Socialista Obrero Español;* Madrid, Alianza.
- GUNTHER, R., SANI, G., SHABAD, G. (1986), *El sistema de partidos políticos en España. Génesis y evolución;* Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- HOPKIN, J. (1993), "La desintegración de la Unión de Centro Democrático: una interpretación organizativa", *Revista de Estudios Políticos;* núm. 81, pàg. 185-211.
- INGLEHART, R., KLINGEMANN, H. D.,"Party identification, ideological preference and the left-right dimension among Western mass public", in BUDGE, I., CREWE, I., FARLIE, D. (Eds.) *Party identification and beyond;* New York, J. Wiley.
- KIRCHHEIMER, O. (1980), "El camino hacia el partido de todo el mundo", in LENK-NEUMANN (Ed.) (1980), *Teoría y sociología críticas de los partidos;* Madrid, Anagrama.
- KLAPPER, J. T. (1974), *Electos de las comunicaciones de masas;* Madrid, Aguilar.
- LIJPHART, A. et al. (1995), *Sistemas electorales y sistemas de partidos;* Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- LINZ, J. J. et al. (1981), *Informe sociológico sobre el cambio político en España, 1975-1981. IV Informe FOESSA;* Madrid, Euramérica.
- LINZ, J. J., MONTERO, J. R. (Eds.) (1986), *Crisis y cambio electoral y partidos políticos en la España de los ochenta;* Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- LÓPEZ NIETO, L. (1988), *Alianza Popular 1976 1982;* Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- MARAVALL, J. M. (1984), *La política de la transición;* Madrid, Taurus.
- MARTÍNEZ CUADRADO, M. (1980), *El sistema político español y el comportamiento electoral regional en el sur de Europa;* Madrid, ICI.
- MOLAS, I. (1973), *Los partidos políticos;* Barcelona, Salvat.
- MONTERO, J. R. (1987), "Partidos y participación política: algunas notas sobre la afiliación política en la etapa inicial de la transición española", *Revista de Estudios Políticos;* núm. 23, setembre-octubre, pàg. 70.
- OLLERO BUTLER, F. (1982), "El partido de los comunistas de Cataluña", *Revista de Derecho Político;* núm. 15, pàg. 183-189.
- PALLARÉS, F. (1991), "Estado autonómico y sistema de partidos: una aproximación electoral", *Revista de Estudios Políticos;* num. 71, pàg. 281-325.

- PANEBIANCO, A. (1990), *Modelos de partido: organización y poder en los partidos políticos;* Madrid, Alianza.
- PRADA FERNÁNDEZ, J. L. (1977), "El sistema de partidos políticos en Galicia. Una aproximación descriptiva", in DE VEGA, P. (Ed.) (1977), *Teoría y práctica de los partidos políticos;* Madrid, Edicusa.
- PUHLE, H. J. (1986), "El PSOE: un partido predominante y heterogéneo", in LINZ, J. J., MONTERO, J. R. (Eds.) (1986), *Crisis y cambio electoral y partidos políticos en la España de los ochenta;* Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- RAE, D. W. (1977), *Leyes electorales y sistema de partidos políticos;* Madrid: Cilep.
- ROKKAN, S. (Ed.) (1970), *Citizens elections Parties;* Oslo, University Press.
- SANI, G., SHABAD, G. (1986), "¿Adversarios o competidores?: La polarización del electorado", in LINZ, J. J., MONTERO, J. R. (Eds.) (1986), *Crisis y cambio electoral y partidos políticos en la España de los ochenta;* Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- SANTAMARÍA, J. (1977), "Sistemas electorales y sistemas de partidos", *Cuadernos económicos de Información Comercial Española;* núm. 1, pàg. 5-24.
- SARTORI, G. (1976), *Partidos y sistemas de partidos;* Madrid, Alianza Editorial.
- SEILER, D. L. (1994), *Les partis autonomistes;* Paris, PUF.
- SEILER, D. L. (1982), *Les partis politiques en Europe;* Paris, PUF.
- SHABAD, G. (1986), "Las elecciones de 1982 y las autonomías", in LINZ, J. J., MONTERO, J. R. (Eds.) (1986), *Crisis y cambio electoral y partidos políticos en la España de los ochenta;* Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- VALLÈS, J. M. (1981), "La vida electoral a Catalunya: eleccions i referenda entre 1976-1980", a EQUIP DE SOCIOLOGIA ELECTORAL DE LA UAB (1981), *Atles electoral de Catalunya 1976-1980;* núm. 3. Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- VON BEYME, K. (1986), *Los partidos políticos en las democracias occidentales;* Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.

EL COMPORTAMENT ELECTORAL

Joan Botella
Universitat Autònoma de Barcelona

Des de la restauració democràtica del 1977, els ciutadans de Catalunya han estat convocats a votar en un nombre important d'ocasions: en menys de 20 anys han tingut lloc 23 consultes electorals, xifra que inclou tant les eleccions a les diverses institucions representatives com els referèndums (la taula 1 presenta el calendari de les consultes electorals del període 1977-1996).

Aquesta alta freqüència de les convocatòries electorals ha mostrat, com no podia ser d'altra manera, una diversitat de situacions i pautes de comportament extremament variada. Aquest breu estudi es concentrarà en l'anàlisi de les pautes de vot dels catalans en les eleccions al Congrés dels Diputats i al Parlament de Catalunya, en ser les dues eleccions més purament "polítiques" i menys influenciades per factors de tipus personal o local. Naturalment, això no menysté la importància i la significació de les eleccions locals o europees, o de les consultes en referèndum.

PARTICIPACIÓ I ABSTENCIÓ

La participació electoral a Catalunya s'ha situat en nivells similars a la del conjunt d'Espanya. En el conjunt d'Espanya, la mitjana de participació a les eleccions generals s'ha situat entorn del 75%, amb un màxim del 80% a les eleccions generals de 1982. Comparativament, és una participació relativament baixa, només superior a la registrada a les eleccions a Suïssa. Pel que fa a Catalunya, la mitjana de participació electoral s'ha situat, entorn del 76% en les eleccions generals (i en els referèndums d'abast general)[1].

Però l'element més significatiu correspon a les variacions en la participació electoral lligades al tipus d'elecció. Per ordre d'importància de la participació electoral, les eleccions que registren més afluència electoral són les eleccions generals; en segon lloc, les municipals (que registren una mitjana de participació del 65%); i, en tercer lloc, les eleccions autonòmiques (on la mitjana de participació ha quedat entorn del 61%). Es parla, particularment en relació amb aquest últim àmbit, d'*abstenció diferencial*, per designar l'increment de l'abstenció que es produeix en les eleccions autonòmiques, en comparació amb les generals.

En les comunitats autònomes de règim general, la mitjana de participació a les eleccions autonòmiques ha estat lleument superior a la registrada en les eleccions municipals. En les quatre comunitats autònomes "històriques" (Catalunya, País Basc, Galícia i Andalusia), les pautes han estat variables, però Catalunya és l'única on, de manera permanent, la participació autonòmica ha estat inferior a la municipal.

Aquest element (que pot ser considerat sorprenent, donada la vivacitat de la reivindicació nacional a Catalunya) es va manifestar per primera vegada en les eleccions de 1980 i s'ha mantingut des d'aleshores com una constant. Les raons i les conseqüències d'aquesta baixa participació seran comentades més endavant.

Les variacions en la taxa de participació electoral posen de relleu que l'abstenció electoral a Catalunya no és una *abstenció sociològica*, o només en mesura molt reduïda. Entenem per abstenció sociològica aquella característica

TAULA 1. CONSULTES ELECTORALS DES DE 1977

1977	Eleccions generals *(juny)*
1978	Referèndum sobre la Constitució *(desembre)*
1979	Eleccions generals *(març)*
	Eleccions locals *(abril)*
	Referèndum sobre l'Estatut d'Autonomia *(octubre)*
1980	Eleccions al Parlament de Catalunya *(març)*
1982	Eleccions generals *(octubre)*
1983	Eleccions locals *(maig)*
1984	Eleccions al Parlament de Catalunya *(abril)*
1986	Referèndum sobre l'OTAN *(març)*
	Eleccions generals *(juny)*
1987	Eleccions locals *(juny)*
	Eleccions al Parlament Europeu *(juny)*
1988	Eleccions al Parlament de Catalunya *(maig)*
1989	Eleccions al Parlament Europeu *(juny)*
	Eleccions generals *(octubre)*
1991	Eleccions locals *(maig)*
1992	Eleccions al Parlament de Catalunya *(març)*
1993	Eleccions generals (juny)
1994	Eleccions al Parlament Europeu *(juny)*
1995	Eleccions locals *(maig)*
	Eleccions al Parlament de Catalunya *(novembre)*
1996	Eleccions generals *(març)*

de grups socials marginals, desvinculats dels grans corrents de la vida social. Certament, aquest component existeix: l'abstenció és més alta en el cinturó industrial de Barcelona, zona socialment més desvertebrada i que registra fenòmens d'atur i de crisi econòmica, i també en les comarques pirinenques de dinàmica demogràfica negativa. Però es tracta d'un component menor, que alguns han xifrat entre el 5 i el 10%.

De la mateixa manera, tampoc l'abstenció política no hi té una presència significativa, expressió d'una actitud de rebuig respecte del sistema polític. De fet, Catalunya és una de les zones d'Espanya on l'acceptació del marc institucional i el suport al sistema democràtic prenen valors més alts; de la mateixa manera, no hi ha forces polítiques o sindicals significatives (que, en canvi, sí que havien existit en el passat) que cridin a l'abstenció.

La clau de l'abstenció sembla situar-se doncs en una *abstenció de normalitat*. Consolidats el sistema democràtic i l'autogovern, ja desenvolupats i sense agressors visibles, la propensió dels electors a la participació té a veure amb un doble component: per una banda, l'interès ciutadà per la política (que, com en el conjunt d'Espanya, és un interès relativament baix), i d'altra banda, la importància atribuïda a la instància política subjecta a elecció.

Aquestes dues dimensions estan lligades (ja que l'interès per la política també és variable entre els plans locals, autonòmic, estatal, etc.), però és possible distingir analíticament entre totes dues. El moment més significatiu, com hem indicat, està constituït per les diverses eleccions al Parlament de Catalunya, que han registrat taxes d'abstenció electoral de l'ordre del 40%. L'increment de l'abstenció electoral en aquestes eleccions es produeix, de forma desproporcionada, a Barcelona i a la seva Àrea Metropolitana, entre sectors socials d'assalariats, i entre persones nascudes fora de Catalunya. De manera concomitant, la reducció de la participació en les eleccions autonòmiques va lligada a retrocessos electorals de les forces d'esquerres, i en particular dels socialistes.

ESQUERRA I DRETA

L'opinió pública catalana, com la del conjunt d'Espanya, està lleument decantada cap a l'esquerra. La utilització d'escales esquerra-dreta en les enquestes d'opinió pública mostra el predomini de l'àmbit de l'esquerra moderada, flanquejada per dos importants blocs d'esquerra i de centre. En canvi, el sector de la dreta és clarament minoritari en l'opinió pública catalana. Aquesta estructura s'ha mantingut molt estable al llarg del període considerat.

Però la traducció d'aquesta estructura en preferències electorals no ha significat el predomini del conjunt de les esquerres de manera constant. Al contrari, en l'equilibri de forces entre esquerra i dreta, podem distingir les variacions en dos plans diferents: atenent, en primer lloc, a l'evolució temporal i, en segon lloc, distingint entre diversos àmbits institucionals.

En sentit temporal, l'electorat català s'ha orientat majoritàriament a l'esquerra durant una llarga etapa. Fins a les eleccions generals de 1982, el conjunt dels partits d'esquerres obtenien a Catalunya uns resultats superiors a la mitjana del conjunt d'Espanya com a conseqüència d'un triple fet: bons resultats electorals socialistes, al mateix nivell que la mitjana; elevats resultats electorals comunistes, ja que el PSUC obtenia uns resultats que

duplicaven els del PCE a la resta d'Espanya; i implantació més modesta, però significativa, d'ERC.

Aquest panorama es modifica dràsticament amb les eleccions generals de 1982, que inauguren un cicle d'indiscutible predomini socialista en el conjunt de l'esquerra catalana. La crisi comunista es va traduir en un molt considerable retrocés electoral, i ERC va quedar absent per un llarg període del Congrés dels Diputats.

Finalment, a partir de 1989, la progressiva erosió de l'electorat socialista (sense millores equivalents en la implantació d'IC), unida a l'estabilitat dels resultats de CiU i a la creixent implantació del PP, han tendit a decantar la balança en un sentit lleument favorable al conjunt de les forces de centre i de dreta. Les eleccions de 1996, en canvi, poden indicar una inversió de tendència: la victòria del PP en el conjunt d'Espanya no va significar un increment significatiu dels seus resultats a Catalunya, que segueix sent una de les zones d'Espanya on el PP té menys implantació electoral (Girona és l'única província espanyola on el PP no té representació parlamentària). Aquest fet, unit al creixement electoral del PSC i IC, i al descens experimentat per CiU, han tornat a inclinar la balança cap a l'esquerra, globalment considerada. Caldrà verificar, en el futur, si els resultats de 1996 representaven un mer parèntesi o, al contrari, l'inici d'un nou cicle en les preferències electorals dels ciutadans de Catalunya.

Si, pel que fa a les eleccions generals, es pot establir doncs aquesta successió de tres etapes diferenciades, el segon àmbit on convé matisar el significat del predomini de les orientacions d'esquerres és en relació amb les eleccions del Parlament de Catalunya. En la seva primera elecció, la victòria de CiU va significar una sorpresa, ja que modificava sensiblement el panorama existent fins aquell moment; però aquella victòria es devia més a la recomposició interna de l'electorat de centre i dreta, que a un reequilibratge entre esquerra i dreta: CiU va absorbir bona part de l'electorat de la UCD; en termes agregats, els quatre grups d'esquerra (PSC, PSUC, ERC i PSA) totalitzaven uns suports electorals superiors als del conjunt del centre i la dreta.

Aquest panorama es va modificar substancialment a partir de les eleccions de 1984, en les quals CiU va obtenir una majoria absoluta en el Parlament de Catalunya –situació que es va mantenir fins a les eleccions de 1995. En aquesta etapa, el conjunt del centre i la dreta supera el llindar del 50% dels vots vàlids, i, dins d'aquest conjunt, CiU és el protagonista hegemònic.

Aquesta situació, finalment, es va veure modificada en part en les eleccions autonomiques de novembre de 1995. En aquestes, CiU va perdre per primera vegada la seva majoria absoluta en el Parlament, però no com a conseqüència d'un important creixement de les forces d'esquerra, sinó, sobretot, gràcies a l'increment dels resultats electorals del PP. D'aquesta manera, en termes agregats, l'equilibri de forces entre esquerra i dreta no es modificava, però en canvi quedava modificat el pes relatiu de CiU i del PP.

En termes geogràfics, l'esquerra és particularment forta en les aglomeracions urbanes a l'entorn de Barcelona, i també a Tarragona. En línies generals, es pot dir que l'esquerra és predominant al sud d'una línia imaginària que, unint les ciutats de Girona i Lleida, dividís Catalunya en dues meitats. Ara bé, aquesta línia divisòria gairebé desapareix en les eleccions autonòmiques, on el predomini de CiU homogeneïtza tot el territori: CiU va resultar victoriosa en les eleccions autonòmiques de 1995 a totes les circumscripcions catalanes, a totes les comarques de Catalunya, i a tots els municipis, amb només una vintena d'excepcions.

En síntesi, doncs, les preferències en termes esquerra-dreta de l'electorat de Catalunya han tingut expressions electorals diferenciades al llarg del temps, però que han evolucionat en el sentit d'un creixent predomini del conjunt del centre i la dreta, malgrat la majoritària orientació esquerrana dels electors catalans. Per comprendre aquesta aparent incongruència, cal examinar la situació, i la seva evolució, entorn d'un segon eix de diferenciació política: el relatiu a la qüestió del nacionalisme.

NACIONALISTES I CATALANISTES

A diferència de la situació en altres zones d'Espanya (i, molt destacadament, en el País Basc), a Catalunya no hi ha hagut una divisòria profunda entre partits nacionalistes catalans i partits que no ho són. La general acceptació per totes les forces polítiques significatives dels objectius i dels valors del catalanisme polític, compartits des de l'etapa de l'oposició clandestina al règim franquista, han evitat la constitució de dos conjunts, de dues comunitats polítiques diferenciades.

Però, naturalment, hi ha diferències entre forces polítiques. Abans de referir-se a un àmbit estrictament politic

o ideològic, aquestes diferències s'han de remetre a un doble pla. En primer lloc, la presència a Catalunya d'un molt nombrós contingent de persones nascudes en la resta d'Espanya i que van immigrar en etapes recents; per les seves característiques sociològiques (es tracta, essencialment, de treballadors assalariats), aquests sectors constitueixen bona part de la base social dels partits d'esquerres. En segon lloc, algunes forces polítiques estan lligades a forces d'àmbit general espanyol, encara que aquests lligams siguin, en ocasions, molt flexibles. Així, socialistes i comunistes estan vinculats, respectivament, a PSOE i PCE-IU, tot i que els partits catalans són partits jurídicament independents i inscrits com a tals en el registre d'associacions polítiques. A la dreta, en canvi, CC-UCD, mentre va existir, i AP/PP són organitzacions regionals dels seus corresponents partits d'àmbit general espanyol. Només els integrants de la coalició CiU i ERC són partits que no tenen vinculacions orgàniques amb forces d'àmbit general espanyol.

Així, des del punt de vista orgànic, podem distingir nivells diferents de relació amb partits generals espanyols; igualment, la presència de catalans d'adopció i de catalans d'origen en els electorats dels diversos partits és clarament diferenciada.

En termes electorals, els partits nacionalistes i sense equivalents orgànics a la resta d'Espanya han incrementat de manera continuada i sensible la seva implantació. Així, en la primera etapa del règim democràtic, les eleccions generals de 1977 i 1979 donaven a aquests partits uns resultats electorals molt escassos, i així PDC/CiU i ERC totalitzaven poc més del 20% dels vots.

Les eleccions autonòmiques de 1980 van representar un gran salt endavant. La victòria de CiU i el progrés d'ERC van situar el vot nacionalista, en conjunt, per damunt del 36% dels vots. I aquesta magnitud es va incrementar en les successives eleccions autonòmiques, gràcies als resultats de CiU i malgrat el fluctuant vot d'ERC. Així, en les eleccions autonòmiques de 1995, tots dos partits superaven el 50% de vots (per sota, però, del 54% que van totalitzar conjuntament el 1992 i que representa el màxim resultat assolit).

En les eleccions generals, tanmateix, el panorama és divers: els menors resultats de CiU i d'ERC (que va quedar sense representació parlamentària a les eleccions de 1986 i 1989) donen la supremacia electoral al PSC i, en termes globals, al conjunt de forces polítiques vinculades a partits d'àmbit general espanyol.

Com s'expliquen, així, aquestes variacions en els resultats electorals lligades al tipus d'elecció? Dos són els factors essencials que han posat de manifest diverses investigacions. En primer lloc, la variació en els nivells de participació electoral: el descens en la participació que es produeix en les eleccions autonòmiques no es distribueix de forma homogènia entre les diverses forces polítiques. Al contrari, es concentra especialment en l'electorat socialista, i més sensiblement entre el seu component immigrant. Aquest fenomen, denominat habitualment *abstenció diferencial*[2], és el que explica els retrocessos electorals socialistes (i, per extensió, del conjunt de l'esquerra) en les eleccions autonòmiques.

El segon gran factor està constituït per un cert nucli d'electors que no estan vinculats de manera estable al partit de les seves preferències, i que canvien el signe del seu vot entre les diverses eleccions. Aquest fenomen fou especialment significatiu en les eleccions autonòmiques de 1980 i 1984, en què CiU va aconseguir rebre la pràctica totalitat dels vots anteriorment destinats a UCD, i d'un sensible volum d'electors socialistes. Així, els resultats electorals de CiU, en xifres absolutes, tenen una evolució clarament en forma de "dents de serra", que ascendeixen en les eleccions autonòmiques i retrocedeixen en les subseqüents eleccions generals. Aquest fenomen ha estat denominat *vot dual*[3], tot i que ha perdut progressivament importància, en la mesura que CiU ha pogut "fixar" de manera estable una gran part d'aquells electors addicionals de cara a futures eleccions generals.

La importància de tots dos fenòmens, abstenció diferencial i vot dual, mostra una dimensió rellevant (però no específica) del comportament electoral dels catalans: la feblesa de les identificacions de partit. Com en el conjunt de la política espanyola, les tries electorals dels catalans no sembla que depenguin tant d'unes simpaties constants per alguna determinada força política, sinó, més aviat, de la proximitat o distància percebudes respecte de les diverses forces polítiques. La feblesa de les identificacions de partit, tant a Catalunya com en el conjunt d'Espanya, té a veure amb la pròpia feblesa dels partits com a organitzacions polítiques: reconstruïts o creats de nou en un context social i cultural avançat, no han desenvolupat els mecanismes tradicionals d'"ancoratge" social de les grans organitzacions de masses habituals en altres sistemes polítics de l'Europa Occidental. Per dir-ho gràficament, Catalunya ha conegut abans la televisió que la democràcia. Els ciutadans, en aquest context, sembla que tinguin una concepció del seu vot més basada en la coincidència o diferència entre les posicions de cada par-

tit i les seves preferències, abans que en alguna forma de vinculació ideològica, social o organitzativa.

En termes geogràfics, el predomini de les forces de caràcter nacionalista s'accentua de manera radial a partir de l'Àrea Metropolitana de Barcelona: la Catalunya interior constitueix la fortalesa electoral de CiU, i també d'ERC. Tot i que en els últims anys aquestes forces han millorat la seva situació també als grans nuclis urbans de la Catalunya metropolitana, els seus resultats segueixen sent aquí més modestos.

ESPAI POLÍTIC BIDIMENSIONAL

L'existència de pautes significatives i estables de mobilitat interpartidista (fins i tot a través de la convencional línia divisòria entre esquerra i dreta), i les variacions en els resultats electorals segons els diversos tipus d'eleccions, mostren que els electors catalans utilitzen una doble mètrica per orientar les seves preferències electorals. En primer lloc, una clàssica percepció de l'espai polític en termes d'un *continuum* que va d'esquerra a dreta, al llarg del qual se situen els diversos partits polítics; sobre aquesta actua una segona dimensió, independent de la primera, que permet ordenar els partits en funció de les seves posicions entorn de les relacions entre Catalunya i Espanya. Cal observar que no es tracta de *classificacions* que permetin distingir simplement entre esquerres i dretes, o entre nacionalistes catalans i nacionalistes espanyols. Es tracta, al contrari, d'*ordenacions*, en el si de les quals caben matisos i diferències mesurables.

La mesura de les posicions en termes d'esquerra-dreta no ofereix majors dificultats: s'utilitza convencionalment una escala amb un cert nombre de posicions (5, 7 o 10, segons diverses tradicions), ordenades d'esquerra a dreta. La mesura de la segona dimensió presenta, en canvi, possibilitats diverses. Pot basar-se, en primer terme, en el pes relatiu que tenen els electors nascuts a Catalunya i nascuts a la resta d'Espanya en el si de l'electorat de cada partit. Més aviat es prefereix, però, utilitzar mesures relatives a les actituds de les persones, més que la dada objectiva del seu lloc de naixement. Ara bé, l'objecte sobre el qual versin aquestes actituds pot definir-se de diverses formes. Així, s'utilitza de vegades una escala d'*identitat nacional subjectiva*, que oscil·la des de les persones que es defineixen només com a espanyoles fins a les que es defineixen com a solament catalanes, passant per les diverses possibilitats intermèdies ("més que...", "tant com...").

En altres ocasions, es planteja una escala que va des de "nacionalistes espanyols" fins a "nacionalistes catalans". Aquesta escala es presenta com una ordenació amb deu possibilitats, a les quals no s'atribueix cap referència verbal. Finalment, en el passat s'havia utilitzat també una escala basada en les *preferències institucionals* dels ciutadans, a qui es demanava que expressessin les seves preferències sobre les formes d'inserció de Catalunya dins d'Espanya (que oscil·laven entre un "centralisme complet" i la "independència", amb "federalisme" i "autonomia" com a posicions intermèdies).

En els darrers anys, ha esdevingut dominant la utilització de l'escala denominada d'*identitat nacional subjectiva* (que utilitzarem aquí des d'ara). Cal observar, però, que en les ocasions on es van utilitzar paral·lelament les diverses escales s'obtenien resultats pràcticament idèntics, el que autoritza l'ús d'una sola escala, i que podem prendre com a expressió d'una actitud de fons en els ciutadans.

Pel que fa a la ubicació de les preferències dels catalans, en termes d'esquerra i dreta, s'accepta convencionalment un panorama com el que presenta la taula 2[4].

TAULA 2. DISTRIBUCIÓ DELS ELECTORS CATALANS EN EL *CONTINUUM* ESQUERRA-DRETA*

Més a l'esquerra (1+2)	9%
Esquerra (3+4)	26%
Centre (5+6)	30%
Dreta (7+8)	9%
Més a la dreta (9+10)	1%
Sense resposta	25%

* Escala de deu posicions, recodificada en cinc posicions.

L'electorat català s'orienta majoritàriament cap a l'esquerra, donat el caràcter fortament minoritari de les opcions de dreta. En canvi, la majoria relativa de l'opinió se situa entorn del centre, ja que les posicions "5" i "6" reuneixen el 30% dels ciutadans. No hi ha, doncs, una polarització forta en termes d'esquerra-dreta, sinó al contrari: una gran concentració en la zona del centre i de l'esquerra moderada –posicions veïnes i que faciliten els intercanvis entre diverses forces polítiques. Cal observar també l'existència d'un 25% de ciutadans que no es col·loquen en aquesta escala –magnitud similar a l'abstenció electoral que es registra en les eleccions amb més participació.

En termes de l'escala de nacionalisme, la panoràmica[5] és la que presenta la taula 3.

TAULA 3. DISTRIBUCIÓ DE L'ELECTORAT CATALÀ EN EL *CONTINUUM* NACIONALISME CATALÀ - NACIONALISME ESPANYOL*

Nacionalisme català (1+2)	16%
Catalanisme moderat (3+4)	27%
Centrisme (5+6)	30%
Espanyolisme moderat (7+8)	8%
Nacionalisme espanyol (9+10)	10%
Sense resposta	9%

* Escala de deu posicions, recodificada en cinc posicions.

En aquesta distribució, cal observar dos elements. En primer lloc, com en l'escala esquerra-dreta, un predomini de les opcions moderades, amb decantament cap a les posicions de contingut catalanista; però, a la vegada, una major polarització de les actituds: els extrems estan més poblats, i fins i tot el nombre de persones que no expressen opinió és molt més baix. És a dir: l'opinió pública catalana està més dividida en termes nacionals que en termes d'esquerra-dreta. De la mateixa manera, com veurem a continuació, les percepcions de les posicions dels partits per part dels ciutadans estan més diferenciades en l'escala nacional que en l'escala esquerra-dreta.

Com hem dit, aquestes dues dimensions són independents: no es pot preveure quina posició té una persona (o un partit) en una d'elles a partir de la que adopta en l'altra. Podem situar els partits en algun punt concret de cadascuna d'aquestes dues dimensions, atribuint a cadascun la posició mitjana que adopten el conjunt dels seus votants. En aquests termes, els principals partits catalans queden definits de la forma que presenta la taula 4.

TAULA 4. POSICIONS MITJANES DELS ELECTORS DE LES PRINCIPALS FORCES POLÍTIQUES DE CATALUNYA EN LES DUES DIMENSIONS CONSIDERADES

	Escala esquerra-dreta	Escala nacionalista
CiU	3	3,8
PSC	2,1	2,8
PP	4,2	2,4
ERC	2	4,4
IC	1,2	3,1

Nota: les escales s'han reduït a valors compresos entre 1 i 5.
- Esquerra-dreta: 1, esquerra; 5, dreta.
- Nacionalisme: 1, espanyol; 5, català.

La representació gràfica d'aquestes distribucions (vegeu el gràfic 1) mostra la distribució de les diverses forces polítiques en l'espai de competència definit per les orientacions actitudinals dels ciutadans[6]. CiU i PP es troben pràcticament sols en els seus respectius quadrants, mentre que a l'esquerra el panorama mostra més competitivitat entre els partits. A la vegada es pot apreciar com el quadrant "esquerra-espanyolisme" està pràcticament buit: una de les qüestions clau de la política catalana és si existeix en aquesta zona de l'espectre ideològic una "demanda" d'un grup d'electors que es troba desatesa per l'actual format polític i si, per tant, això podria constituir l'explicació de les victòries de CiU a les eleccions autonòmiques.

Aquesta explicació, a primera vista plausible, és dubtosa, si s'observa el que succeeix en les eleccions generals, on, competint les mateixes forces polítiques, el PSC aconsegueix mobilitzar aquests electors (mentre que si aquests desaprovessin, globalment, l'oferta política existent, tampoc votarien en les eleccions generals).

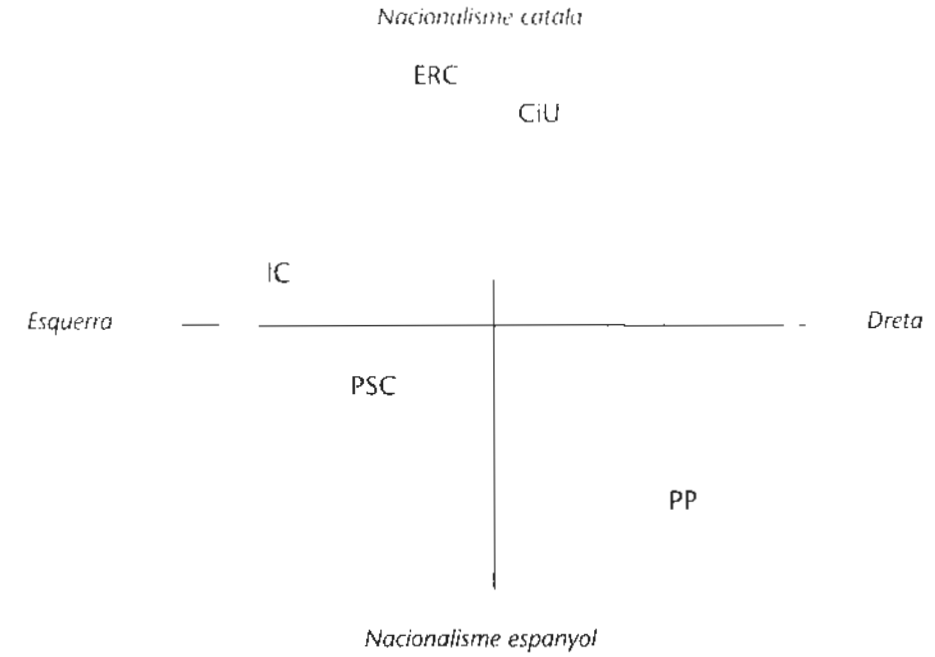
En tot cas, es pot apreciar clarament la lògica general de la competició entre partits a Catalunya. Per un elector moderadament d'esquerres, només es pot diferenciar entre PSC i ERC sobre la base de les seves diferents ubicacions en la dimensió "vertical": en la dimensió nacionalista; de la mateixa manera, les posicions de CiU i del PP en termes esquerra-dreta no són gaire allunyades: cal recórrer, de nou, a la dimensió vertical per poder distingir-los.

Com que, a més, l'àmplia majoria dels ciutadans se situa en posicions de centre i centre-esquerra, els dos grans partits, CiU i PSC, es disputen una franja d'electors intermèdia entre ambdós partits; el seu decantament majoritari en una o altra direcció és el que acaba per decidir el resultat electoral.

El resultat de l'existència d'aquest esquema bidimensional és un nombre de partits clarament superior a l'existent a la resta d'Espanya. Aquesta característica de l'actual etapa política contrasta clarament amb el que era la situació en la Segona República: utilitzant com a mesura del nombre de partits parlamentaris el denominat "nombre efectiu de partits"[7] (que té en compte tant el nombre de partits com les dimensions relatives de cadascun), les Corts republicanes constituïen un parlament extremament fragmentat, amb un nombre efectiu de 7,1 partits; en canvi, els processos electorals realitzats a Catalunya eren quasi perfectament bipartidistes: nombre efectiu igual a 2,1, com a mitjana del període 1931-36.

En l'etapa actual, el nombre efectiu de partits a escala de tot Espanya és clarament menor: de l'ordre de 3,5. En un primer moment, Catalunya apareixia com a clarament

GRÀFIC 1. REPRESENTACIÓ BIDIMENSIONAL DELS ESPAIS POLÍTICO-ELECTORALS A CATALUNYA*

* Les sigles de cada partit se situen en la posició mitjana corresponent a la dels seus electors en les dues dimensions considerades (esquerra-dreta i nacionalisme-català nacionalisme-espanyol). L'operacionalització de les dimensions i la ubicació exacta de cada partit es presenten en la taula 4 del text

més fragmentada que la resta del país (nombre efectiu igual a 4,5 en el període 1977-80). Però la crisi comunista, la desaparició d'UCD, i el progressiu nivellament dels resultats electorals dels dos primers partits han reduït progressivament el grau de fragmentació del sistema català de partits, que és ara, de 3,6 de mitjana. Mencionem, ja que aquest element és clarament contraintuïtiu, que el grau de fragmentació és més alt en les eleccions generals (3,9, com a nombre mitjà efectiu corresponent al període 1982-96) que en les eleccions autonòmiques (nombre mitjà efectiu de 3,3 al període 1984-95).

CONCLUSIÓ

El comportament electoral dels catalans difereix avui menys del de la resta d'Espanya que en el passat. La participació electoral se situa a Catalunya, pel que fa a les eleccions generals, al mateix nivell que en el conjunt d'Espanya; una cosa similar es pot dir en relació amb les eleccions municipals. En canvi, les eleccions al Parlament de Catalunya registren una participació electoral molt per sota, tant de la que es registra en les eleccions generals, com de la que es registra en les eleccions regionals a les altres comunitats autònomes.

El segon gran element és que, mentre que l'opinió pública catalana es decanta de forma majoritària cap a l'esquerra, l'expressió electoral de les seves preferències s'ha traduït en un predomini indiscutible del centre i de la dreta en les eleccions autonòmiques, mentre que les eleccions generals, i les eleccions municipals a les principals ciutats, registren un predomini de les forces d'esquerra, predomini que, però, s'ha tendit a reduir al llarg dels últims anys.

Aquests elements mostren que els comportaments electorals dels catalans no es poden interpretar en termes simples, mitjançant el recurs a dualismes del tipus "esquerres i dretes" o "catalanistes i espanyolistes". Al contrari, es defineix clarament un espai bidimensional, definit per l'acció conjunta de la dimensió esquerra-dreta i de la dimensió "identitat nacional". Tot i que els ciutadans apareixen més polaritzats en aquesta dimensió que en l'anterior, en totes dues predominen les opcions de tipus moderat, i es defineix com a nucli central de l'electorat català un grup majoritari d'esquerra moderada i d'orientació catalanista.

TAULA 5. RESULTATS ELECTORALS

A. Eleccions generals (s'hi inclouen solament els resultats relatius a l'elecció del Congrés dels Diputats)

	1977	1979	1982	1986	1989	1993	1996
PDC-CiU	16,8	16,1	22,2	31,8	32,5	31,7	29,5
SC-PSC	28,4	29,2	45,2	40,6	35,4	34,7	39,2
PSUC/UEC/IC	18,2	17,1	4,6	3,9	7,3	7,4	7,6
AP-PP	3,5	3,6	14,5	11,3	10,6	17,0	17,9
EC-ERC	4,5	4,1	4,0	2,7	2,7	5,1	4,3
CC-UCD	16,8	19,0	2,0	-	-	-	-
UCDCC	5,6	-	-	-	-	-	-
CDS	-	-	2,0	4,1	4,3	-	-

Fonts: per a 1977 i 1979, Equip de Sociologia Electoral (1981). Per a 1982 i 1986, Equip de Sociologia Electoral (1990). Per a 1989, 1993 i 1996, Junta Electoral Central.

B. Eleccions al Parlament de Catalunya

	1980	1984	1988	1992	1995
CiU	27,7	46,6	45,5	46,0	41,0
PSC	22,3	30,0	29,6	27,4	24,8
PSUC-IC	18,7	5,6	7,7	6,5	9,7
SC-PP	2,3	7,7	5,3	5,9	13,1
ERC	8,9	4,4	4,1	7,9	9,5
CC-UCD	10,5	-	-	-	-
CDS	-	-	3,8	0,9	-
PSA	2,6	-	-	-	-

Fonts: per a 1980, Equip de Sociologia Electoral (1981). Per a 1984 i 1988, Equip de Sociologia Electoral (1990). Per a 1992 i 1995, Departament de Governació, Generalitat de Catalunya.

TAULA 6. DIPUTATS ELEGITS

A. Congrés dels Diputats

	1977	1979	1982	1986	1989	1993	1996
PDC/CiU	11	8	12	18	18	17	16
PSC	15	17	25	21	20	18	19
PSUC/UEC/IC	8	8	1	1	3	3	2
AP/PP	1	1	8	6	4	8	8
EC/ERC	1	1	1	-	-	1	1
CC-UCD	9	12	-	-	-	-	-
UCDCC	2	-	-	-	-	-	-
CDS	-	-	-	1	1	-	-

Fonts: vegeu les indicades a la taula 5, A.

B. Parlament de Catalunya

	1980	1984	1988	1992	1995
CiU	43	72	69	70	60
PSC	33	41	42	40	34
PSUC-IC	25	6	9	7	11
SC/AP/PP	-	11	6	7	17
ERC	14	5	6	11	13
CC-UCD	18	-	-	-	-
CDS	-	-	3	-	-
PSA	2	-	-	-	-

Fonts: vegeu les indicades a la taula 5, B.

NOTES

1 Sobre l'abstenció electoral a Espanya, l'estudi més complet és el de Justel (1994). Amb especial atenció a les pautes de participació i abstenció segons els diversos nivells institucionals, l'estudi rellevant és el de Delgado (1997). Finalment, i pel que fa a Catalunya, l'estudi de Font (1993).
2 Vegeu Font (1991).
3 Expressió proposada a partir de Montero, Font (1991).
4 Moltes fonts han descrit aquesta situació. Aquí citem els resultats del treball de síntesi efectuat per Pallarés, Font (1995). És també rellevant Pallarés (1991).
5 Vegeu les fonts citades en la nota 4.
6 Vegeu una primera presentació bidimensional de les orientacions actitudinals de l'electorat català a Botella (1984). Moltes altres versions posteriors han confirmat la validesa d'aquest tipus d'anàlisi.
7 Aquesta noció ha estat presentada per Taagepera i Shugart (1989), com una transformació lineal (però més intuïtiva) del tradicional índex de fragmentació: F. En concret, respon a la següent fórmula: N.ef = 1 / (1-F)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOTELLA, J. (1984), "Elementos del sistema de partidos en la Cataluña actual"; *Papers*, núm. 21.
- DELGADO, I. (1997), *Aproximación al comportamiento municipal español: En busca de un modelo analítico*; Madrid: CIS (de propera publicació).
- EQUIP DE SOCIOLOGIA ELECTORAL (1981), *Atles electoral de Catalunya, 1977-1980. Estudis electorals, 3*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- EQUIP DE SOCIOLOGIA ELECTORAL (1990), *Atles electoral de Catalunya, 1982-1988. Estudis electorals, 9*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- FONT, J. (1991), "Som dos milions: Els abstencionistes a les eleccions al Parlament de Catalunya"; *Estudis electorals, 10*.
- FONT, J. (1993), *La abstención metropolitana. Los casos de Madrid y Barcelona*. Universitat Autònoma de Barcelona: tesi doctoral inèdita.
- JUSTEL, M. (1994), *La abstención electoral en España, 1977-1993;* Madrid: CIS.
- MONTERO, J. R.; FONT, J. (1991), "El voto dual: Lealtad y transferencia de votos en las elecciones autonómicas"; *Estudis electorals*, 10.
- PALLARÉS, F. (1991), "Estado autonómico y sistema de partidos: Una aproximación electoral"; *Revista de Estudios Políticos*, 71.
- PALLARÉS, F. ; FONT, J. (1995), "Las elecciones autonómicas en Cataluña (1980 - 1992)"; a P. Del Castillo (Ed.), *Comportamiento político y electoral*; Madrid: CIS.
- TAAGEPERA, R.; SHUGART, M. S. (1989), *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*; New Haven, London: Yale University Press.

ISBN 84-393-4496-1